

SŁOWNIK
GEOGRAFICZNY
KRÓLESTWA
POLSKIEGO

WYDAWCA
P. OLSKI

WARSZAWA
1911

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

WYDAWCA
P. OLSKI

WARSZAWA

1911

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY KRÓLESTWA POLSKIEGO

I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH.

WYDANY POD REDAKCYĄ

Bronisława Chlebowskiego,

Magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównej Warszawskiej,

WEDŁUG PLANU

Filipa Sulimierskiego.

NAKŁADEM

Władysława Walевского

do końca tomu X.

Od tomu XI, z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu
naukowem imienia D-ra Mianowskiego.

TOM XIII.

WARSZAWA.

Druk „WIEKU“ Nowy-Świat Nr. 61.

—
1893

СЪВЪЩАВАЩА СЕЩЕЛОВА
КЪРЪЛЕСТВО ПОЛСКОЕ

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

ВЪРХЪ НА ПЪРВОЕ

ПОДЪЕМНОЕ

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

Дозволено Цензурою.
Варшава, 6 Юля 1893 г.

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

ПОДЪЕМНОЕ

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

ПОДЪЕМНОЕ

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

ИЗДАНИЕ ПЪРВОЕ

W.

(Dokończenie).

Warmbrun al. *Warmbad*, dawna nazwa os. Gruenthal, w pow. lignickim, pod miastem Lignicą.

Warmbrunn, w dok. r. 1281 *Calidus fons*, 1375 *Warmenborn*, 1492 *Balneum naturale*, zakład zdrojowo-kąpielowy i osada (targowisko) i dobra wśród gór Olbrzymich, nad pot. Gieredorfer al. Heidewasser i rzeką Zocken, wzn. 1110 st. n.p.m., w malowniczym położeniu, pow. jeleniogórski (Hirschberg). Posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., urząd stanu cywil., urząd pocz. i tel., st. dr. żel. w Hirschbergu (odl. 1 mile), zamek dziedziców dóbr (hr. Schaffgotsch), z piękną biblioteką (przeszło 50000 tom.) i zbiorami dzieł sztuki, zbrojownię. Z zakładów fabrycznych są tu szlifiernia szkła i kamieni, fabryka soków owocowych. Gmina wiejska ma 346 dm. i 925 gospodarstw, 3406 mk. (1519 męż., 1887 kob.), co do wyznania 2460 ew., 918 kat., 28 żyd. Do gminy należy 372 ha (251 roli, 75 łąk). Obszar dóbr ma 15 dm., 26 gospod., 154 mk. (82 ew., 72 kat.) i 686 ha (280 roli, 149 łąk i 128 lasu). Cesarz Karol IV nadał swemu miecznikowi, burgrafowi na Kemnitz, nazwiskiem Gotsche Schof, Kynast i Greifenstein. Posiadał on jeszcze część dóbr Schmieberg, do których należał i W. Część tej posiadłości nadał on cystersom w Gruszowie r. 1403. Część tę dopiero po sekularyzacji dóbr klasztornych dokupił r. 1812 hr. Leopold Schöffgotsch. Kościół par. katol., istniejący tu już w XIII w., został po spaleniu w r. 1711 na nowo z kamienia wybudowany. Mieści on grobowce Schöffgotschów. Kościół ew., wzniesiony pierwotnie r. 1742 z drzewa, następnie r. 1777 z kamienia, ma piękną wieżę. Pałac dziedziców po pożarze w latach 1777—89 na nowo odbudowany. Zakład kąpielowy powstał przy znanych zdawna źródłach siarczanych ciepłych. Odkryto je podobno w r. 1175, za księcia Bolesława IV. Głównie były już w r. 1403. Budynki kąpielowe wzniesiono w XVII w., pierwszy drewniany w r. 1627 na gruncie królewskim, drugi na gruncie ko-

ścielnym w r. 1692 wznosił opat Bernard. W początkach obecnego stulecia zakłady kąpielowe zostały rozwinięte i uporządkowane staniem dr. Magalla z Wrocławia. W r. 1820 hr. Schöffgotsch zbudował szpital na 20 chorych. Dwa główne źródła, odległe od siebie 88 stóp, tryskają w głębokości 20 stóp od poziomu, z rozpadlin pokładu gruboziarnistego granitu. Są one alkaliczno-słone, z temperaturą 27 do 29°R. Skuteczne w cierpieniach artrytycznych, reumatyzmach, chorobach skóry. Kąpiele urządzone są we wspólnych basenach i oddzielnych łazienkach. Bywa tu rocznie około 3000 gości kąpielowych; prócz tego przybywa mnóstwo turystów dla odbywania wycieczek po górach Olbrzymich. W. par. kat., dek. jeleniogórskiego, miała 1869 r. 839 kat., 2075 ewang., 64 izr.

Warmedyten (w dok.), ob. *Orneta*.

Warmenthal (niem.), pow. kozielski, ob. *Cieplydół*.

Warnhof (niem.), ob. *Cieple*. Wą ma 716 ha (476 roli orn., 13 łąk, 5 lasu); 1885 r. 21 dm., 39 dym., 180 mk., 157 kat., 23 ewang.; szkoła ewang. W 1789 r. 18 dym. *Ks. Fr.*

Warmia, niem. *Ermland*, dokum. *Warmia*, *Wermenlant*, *Ermin*, *Erminlant*, *Ermelandia*, nazwa obszaru dawnych Prus, stanowiącego pierwotnie jedno z terytoriów, a następnie jedną z dyecezyi pruskich. I. *Ziemia warmińska*, „*terra Warmiensis*“, jedno ze starych terytoriów pruskich, graniczyła na wschód z ziemią barczą i Natangia, na póln.-zachód z zatoką Świeżą, a na pld.-zach. z Pogezania. Kraina ta miała kształt nieregularnego czworoboku, którego najbardziej wysunięte punkty były: na zach. starożytna osada „Warmia“ (dziś Frombork), na póln. nieistniejąca już os. Lenzenburg, niedaleko ujścia Pregla, na wschód Liobark (niem. Heileberg) nad Łyną, a na pld. Głotowo (ob. Toeppen; „Hist. compar. Geogr.“, str. 16—18). Krzyżacy wkroczyli do Warmii r. 1239, zdobyli najprzód pod wodzą mistrza ziemskiego Hermana Balke gród pruski, później przez Krzyż-

ków Bałgą zwany, nad zatoką Świeżą. W grodzie tym zaraz się usadowili. Gdy ich tu Warmiacy oblegali, przyszedł Krzyżakom w pomoc książę brunświaki Otto, zwany Dzieciakiem. Warmiacy zaczepieni z dwóch stron, ponieśli klęskę. Już około r. 1241 zmusili ich rycerze do poddania się i przyjęcia wiary chrześcijańskiej (ob. Dusburg w Script. rer. pr., I, str. 61—65). Lecz Warmiacy jeszcze kilkakrotnie za podniętą Świętopełka, ks. pomorskiego, brali się do oręża. Wreszcie 1249 r. stanęła za pośrednictwem legata papieskiego Jakuba Pantaleona (późniejszego papieża Urbana IV), ugoda między zakonem a Warmiakami, Pomezaniańskimi i Natangianami. Akt tej ugody mieści wiele szczegółów o tych plemionach. Zakon przyrzeka im zupełną wolność osobistą („omnimodam libertatem personale”), dalej prawo nabywania i sprzedawania majątku nieruchomego i ruchomego, z tem zastrzeżeniem, iż jeśliby zapisali dobra nieruchome jakiemu kościołowi lub osobie duchownej, ten, kto je otrzymał, winien był sprzedać je naturalnym sukcesorom nieboszczyka w ciągu roku; w przeciwnym razie dobra przechodziły na własność zakonu, bo, jak utrzymywali Krzyżacy, sami będąc zgromadzeniem duchownem, nie mieli prawa odstępować na rzecz innych duchownych dóbr nieruchomych, których własność przyznał im kościół. Oprócz tego nadaje im zakon prawo spadkowe i do krewnych rozciągające się, podczas gdy za pogaństwa dzieci tylko brały sukcesyę po ojcu. Wolno im zawierać małżeństwa, występować samodzielnie w sądach, robić testamenty, zostawać księżmi lub zakonnikami, a szlachcie dać się pasować na rycerzy („qui sunt vel erant ex nobili prosapia pro creati, accingi possunt cingulo militari”). Jako prawo świeckie obrali sobie po naradzie prawo Polaków, swych sąsiadów („elegerunt legem mundanam et secularia iudicia Polonorum, vicinorum suorum), lecz prosili o to, aby próba gorącego żelaza była zniesioną. Ze swej strony przyrzekają, iż nie będą palili swych umarłych wraz z ludźmi żywymi, końmi i ich kosztownościami, lecz że ich będą chowali na cmentarzach wedle zwyczaju chrześcijańskiego. Przyrzekli także nie czynić więcej ofiar bałwanowi Curche po skończonem zniszczeniu, ani innym bożyszczom; nie mieć żon więcej jak jedną, nie sprzedawać córek wydając je zamaż i nie kupować żon dla synów, nie zabijać więcej, ani też kazać zabijać swoje dzieci. Ktoby się w przeciągu miesiąca nie dał ochrzcić, miał być wygnany z kraju. Zobowiązali się dalej wybudować pewną liczbę kościołów w miejscach wskazanych, mianowicie 13 w Pomezanii, 6 w Warmii i 3 w Natangii i to w przeciągu trzech

lat. Krzyżacy przyrzekli mianować do tych kościołów proboszczów, przeznaczając dla każdego na utrzymanie po 4 włóki roli i 4 lasu, dziesięciny od 20 radeł („decimam viginti unchorum”), dwa woły, konia i krowę. Nowonawróceni zaś przyrzekają nieograniczoną służbę wojskową, przyznają zakonowi prawo odziedziczenia majątku w braku prawnych spadkobierców i zwozić dziesięciny do śpichrzów zakonu w ziarnie i przystają na to, że powyższe prawa tracą wrazie niewierności i odstępstwa (ob. Cod. Dipl. Warm., I, Nr. 19, str. 28—41 i Dzieje Krzyżaków przez Rogalskiego, I, 300—302). W samej rzeczy stracili Warmiacy potem te prawa przez krwawe powstania. II. *Diecezyja warmińska*. Roku 1243 dnia 4 lipca podzielili legat papieski Wilhelm z Modeny, mocą dekretu w Anagni wystawionego, ziemię pruską i chełmińską na 4 diecezye: sambijską, warmińską, pomezaniańską i chełmińską. Podział ten potwierdził papież Innocenty IV tegoż roku d. 8 paźdź. Diecezyja warmińska obejmowała pierwotnie Pogezanie, Warmię, Natangię i dalej na wschód do niej przytykające ziemie. Jako granice diecezyi zaznaczył legat: na zach. zatokę Świeżą, na półn. rz. Pregołę, na płd. jez. Drużno i wpadającą do niego strugę Wysokę, wzdłuż której granica ciągnęła się dalej ku wschodowi aż do ziemi Litwinów: „Tertiam quoque (sc. diocesim) limitavimus sicut claudit recens mare ab occidente et flumen quod dicitur Pregora, ab aquilone et stagnum praedictum Drusniae, a meridie ascendendo per praedictum Passalucense flumen, contra orientem usque ad terminos Letuinarum (ob. Cod. Dipl. Warm., I, Nr. 5, str. 7). Ponieważ granica wschodnia była tylko ogólnie oznaczona a kraje tu położone dopiero później zostały podbite, dla tego stanęła r. 1340 między bisk. warmińskim a sambiskim ugoda, mocą której granica iść miała od Pregoły wzdłuż rz. Węgorapi aż do jez. Swokisken, które się dziś zowie Mamry, ztąd zaś wprost na wschód aż do granicy litewskiej (ob. Cod. Dipl. Warm., I, Nr. 311, str. 500 i rozprawę „Die Grenzen des ermland. Bisthumspregelns seit d. XIII Jahrh.“, w „Zeitsch. f. d. Gesch. Ermlands“). Takiemi były granice diecezyi aż do reformacyi. Po apostazyi bisk. sambijskiego Jerzego Polenz przeszła jurysdykcyja nad tą zwinętą diecezyją na biskupów warmińskich. Lecz ponieważ tu po wprowadzeniu reformacyi nie było prawie wcale katolików, dla tego opieką nad rozproszonymi tu i w owdzie wiernymi, głównie nad granicą diecezyi, zajmowali się duchowni z klasztorów w Myszyncu i Kretyndze. Średnią częścią zawiadywali księża z Św. Lipki i z Drangowskiego pod Tybią. Biskup Jan Wydźga zaczął się też r. 1660

mianować bisk. sambijskim, ale rząd pruski protestował przeciwko temu i gdy Warmia przysłała pod berło pruskie został ów tytuł całkiem zniesiony. Sambijska dyecezya obejmowała wchodnią część Świeżej mierzei, ciągnęła się potem przez mierzeję Kurońską, wzdłuż granicy żmujdzkiej i litewskiej, aż do granicy oznaczonej r. 1340 między biskupstwem warmińskim i sambijskim. R. 1821 została dyec. warmińska znów znacznie powiększona. Mocą bulli „De saluto animarum“ przyłączono do niej jeszcze 5 dekanatów dawniejszej dyec. pomezjańskiej: kiszporski, malborski, nytyski, sztumski i Fuerstenwerder, tak że teraz Wisła i Stara Wisła stanowią tam granicę. Obszaru obejmuje dzisiejsza dyecezya około 733 mil kwadr. Obszar ten należy do 4 obwodów regencyjnych, mianowicie: gdańskiego, gabińskiego, królewieckiego i kwidzyńskiego. Na obszarze tym liczono w 1880 r. 2340331 dusz, między niemi 410216 katol. Liczba zaś polskich katolików wynosi według jednych około 75000, według drugich do 100000. Graniczące dyecezye są: żmujdzka, augustowska, płocka i chełmińska. Parafii liczyła dyecezya warm. (1880 r.) 136, kapelanii 9, filii 19, księży 280, dekanatów wreszcie 16, mianowicie: olsztyński, brunsberski, elbląski, dobromiejski, lidzbarski, litewski, który r. 1885 połączony został z dek. sambijskim, malborski, mazowiecki, melzacki, nytyski, reszelaki, sambijski, zyboriski, sztumski, wartemborski, ornecki. Zakonów męzkich nie ma w dyecezyi. Dawniej byli reformaci w Kiszporku (do r. 1832) i w Kadynach (do r. 1826); bernardyni w Wartemborku (do r. 1832) i w Springborn pod Lidzbarkiem; wreszcie jezuiti w Brunsberdze i Reszlu; także w dawniejszej dyec. sambijskiej było kilka klasztorów męzkich (ob. *Sambia*). Klasztorów żeńskich jest kilka, mianowicie katarzynki w Brunsberdze z 52 siostrami, w Fromborku (3), w Dobremieście (3), w Lidzbarku (29), w Reszlu (32), w Ornecku (34); siostry miłosierdzia św. Wincetego a Paulo są w Olsztynie (5), w Malborku (4); boromeuszki w Brunsberdze (5); wreszcie szarytki w Królewcu (10). Siedziba biskupa i kapituły, składającej się teraz z 2 prałatów, 8 kanoników gremialnych i 4 honorowych, znajduje się w Fromborku. Dawniej rezydowała tu tylko kapituła, biskupi zaś w Lidzbarku (Heilsberg). Seminarjum dyecezyalne i liceum hozyańskie są w Brunsberdze. Z kasy rządowej pobiera stolica biskupia 18505 tal., mianowicie biskup 9000, sufragan 800 tal., generalny wikary 800, zakład emerytów 1370, zakład demerytów 1465 tal.; kapituła dostaje 12075 tal., mianowicie proboszcz tumski i dziekan po 1200

tal., dwóch kanoników po 1000 tal., 3 po 900, trzech po 800, czterech kanoników honorowych po 100 tal., 7 wikarych po 250 tal., fabryka kościelna 2027, seminarjum z sekularyzowanych dóbr kolegiaty w Dobrem Mieście 2471 tal. Liceum Hozyusza pobiera, głównie z zabranych dóbr, 37730 marek.

III. *Biskupstwo warmińskie czyli właściwa Warmia*. Według aktu erekcyjnego z r. 1243 miał zakon w czterech ustanowionych wówczas dyecezyach posiadać $\frac{2}{3}$ ziemi, biskupi zaś $\frac{1}{3}$, z prawem zwierzchnictwa świeckiego („cum omni jurisdictione et jure“). Nadto mieli biskupi prawo sprawowania wszelkich funkcji biskupich także w dwóch drugich działach dyecezyi. W dyecezyi warmińskiej dokonano podziału tylko w części podbitej, która na płu.-wschód graniczyła z zatoką Świeżą i Pregołą aż do Wystrucia; na pld.-zach. zaś szła granica od Świeżej zatoki pod Elblągiem aż do pola „Kurchsadel“, które przypomina dzisiejsza wś Kurki; wreszcie na pld. ciągnęła się granica ztąd w prostej linii aż do Wystrucia (ob. Zeitsch. f. d. Gesch. Ermlands, I, 51) Pierwszy biskup warmiński Anzelm obrał swoje dzielnicę w środku dyecezyi, dla bezpieczeństwa od napadów pogan. Granice tej części, zwanej później wyłączenie „biskupstwem warmińskim“, są według aktu Anzelma z 1254 r. (potwierdzonego przez Aleksandra IV r. 1255) następujące: Na płu.-wschodzie: od ujścia rzeczki Runy, wpadającej do zatoki Świeżej, wzdłuż Runy aż do boru sosnowego, należącego jeszcze do biskupstwa. Dalej stanowił granicę bór, dzielący Natangią od ziemi Pluth, ku granicom ziemi Wore na płu.-zach. od Melzaku, tego boru połowa należała do biskupa, a potem pewne miejsce nad rz. Łyną, od którego bród nazwiskiem Kath (dziś wś Katzen) był o pół mili oddalony. Dalszemi granicami były: bór Lakmedie (dziś Lindenmedie) pomiędzy Wielką i Małą Bartyą, rzeczka „Schotiche“, dziś „Altes Zainfliess“ zwana, płynęła w pobliżu, a nakoniec bór „Kracotin“, gdzie dziś wieś tegoż nazwiska. Na wschód stanowiła granicę linia przecinająca bor „Kracotin“ w ten sposób, iż granica biskupstwa ku Polsce przechodziła o milę od zamku reszelskiego, aż do pola Kurchsadel, które przypomina dzisiejsza wś Kurki, w zach. części pow. olsztyńskiego. Na zachód ciągnęła się granica od pola Kurchsadel na milę aż do źródła rz. Pasaryi, która odtąd stanowi granicę aż do punktu nad nią położonego, o pół mili od brodu „Chucnbrasch“ (nieco na płu. od rzeczki Waszkoniki, dopł. Pasaryi). Od tego miejsca wprost do punktu, gdzie rzeczka Bauda przepływa o 2 mile od zatoki Świeżej, ztąd wprost do rzeczki Narusy (Narzer Beck pod Fromborkiem),

która odtąd w oddaleniu 1½ mili aż do zatoki Świeżej stanowi dalszą granicę (ob. Cod. dipl. Warm., I, Nr 31). Powyżej wytknięte granice zachowały się prawie nienaruszone aż do r. 1772, a właściwie do dziś dnia, gdyż rząd pruski dzieląc Warmią na 4 powiaty: brunsberski, lidzbarski, olsztyński i reszelski, całości jej nie naruszył. Cały ten obszar obejmuje blisko 80 mil kwadr. i przedstawia pas ziemi, ciągnący się od zatoki Świeżej najprzód wąsko, a potem nagle rozszerzający się w Prusy wschodnie, dawniej książece. Biskupstwo warmińskie otoczone od zachodu i wschodu ziemiami pruskimi, a od pld. puszcza bezludną, wskazane było z góry na kolonizacyą niemiecką, zarówno dla tego, iż od strony morza Niemcy mieli łatwy przystęp, jak i dla tego, że biskupi byli Niemcami. Rugując powoli Prusaków, zakładali stopniowo miasta i wsi niemieckie. Polska kolonizacya rozpocząć się mogła dopiero wtedy, gdy ludność polska rozsiedlająca się w puszczy, dotarła w zbitej masie do granic biskupich. Nastąpiło to dopiero w początku panowania polskiego nad Warmią w XV w., gdy biskupi Polacy lub Polakom przychylni, zmuszeni byli oprzeć się na żywiole polskim. Gdy zaś Polacy dotarli do granic warmińskich, prowincya ta była już dobrze zaludniona, zajęli więc przeważnie wioski przez wojny spustoszone i rozszerzyli się asymilizując resztki Prusaków tam mieszkających. Było w Warmii dość Polaków już w XIII w. (ob. O ludn. pol., str. 546); ale były to jednostki odoobnione, ginące wśród obcego, niemieckiego i pruskiego żywiołu. Kolonizacya niemiecka, posuwająca się z północy na południe, przedstawia trzy okresy. Pierwszy obejmuje rządy bisk. Henryka I. Flemminga z Lubeki (1264—1300), który zaludnił północną część biskupstwa przybyszami z dolnych Niemiec, z kąd sam pochodził. Dla tego lud jeszcze dziś mówi tu narzeczem dolno-niemieckim (plattdeutsch), zwanem narzeczem kozłowskiem (Kaeslauer-Dialekt). Dla tego też z 12 miast warmińskich tylko dwa wówczas założone: Frombork i Brunsberga uzyskały prawo lubeckie. Biskup Eberhard z Nisy szląskiej (1300—1326), z którym się rozpoczyna drugi okres kolonizacyi, sprowadził osadników z okolic górno-niemieckich a prawdopodobnie po większej części z Szląska i zaludnił nimi głównie średnią część biskupstwa, między Walszą i Drwęcą, prawemi dopływami Pasargi, a Łyną. W tym czasie otrzymały przywileje, prócz Melzaku, Orneta nad Drwęcą, Dobre Miasto i Lidzbark nad Łyną. Ci osadnicy zachowali też wiernie swoje odrębne obyczaje i narzecze, zwane „wrocławskiem“. Tylko w Melzaku, gdzie się po części osiedlili dolno-

niemieccy osadnicy, używają też tego dialektu. Następni biskupi (w XIII i XIV w.), pochodzący przeważnie z Warmii, obsadzili południową część biskupstwa ludnością warmińską. Ona to przeważnie zaludniła miasta w tym okresie założone, jak Olsztyn, Jeziorany al. Zyborck, Reszel, Wartembork, Biskupiec i Bisztynek; nie wykluczono od kolonizacyi starej pruskiej ludności. Ztąd poszło, że trzy z tych sześciu miast i to właśnie najbarziej ku ziemi chełmińskiej wysunięte, mianowicie Olsztyn, Wartembork i Biskupiec, później łatwo się spolszczyły. Wszystkie te miasta, z wyjątkiem dwu wyżej wymienionych, miały prawo chełmińskie: „inter jura municipalia, mówi przywilej melzacki z r. 1312, jus culmense in Prussia praecipuum reputetur, eo quod sub regimine juris illius civitates in populo et honore divitiis multiplex recipiunt incrementum“ (ob. Cod. dipl. Warm., I, str. 284). Dla tego też i posiadłości ziemskie zwykle wydawano na prawie chełmińskiem, tylko wyjątkowo nadano włościom w obwodzie Fromborka i Brunsberka leżącym, prawo lubeckie, na którem te dwa miasta były osadzone. Posiadłości te dzieliła się na dobra rycerskie i wsi włościańskie. Pierwsze płaciły podatek od liczby pługów i radeł w majątku używanych, drugie od ilości włók. Dobra ryc. były bez wyjątku zobowiązane do tak zwanej rekognicyi, t. j. do oddania rocznie 2 funtów wosku i 1 fen. kolońskiego lub 5—6 chełmińskich. Czasem ta danina jest podwójna. Służba wojskowa, pomaganie w budowlach, rozbierania warowni i inne obowiązki były postanowione wedle głównego przywileju chełmińskiego. Tym, co takie dobra otrzymali, udzielano zwykle sądownictwo większe i mniejsze. Z sądownictwa zaś płynęły znaczne dochody, które już to po części, już to całkiem lennikom odstępywano. Często otrzymywał lennik tej klasy, gdy kościół w jego dobrach był fundowany, prawo patronatu. Tak samo było mu wolno zakładać młyny i karczmy, jako też wsi włościańskie. Peczczoly leśne, polowanie większe i mniejsze, z wyjątkiem bobrów, należało się lennikowi na jego gruncie, a zwykle też uzyskał wolne rybołówstwo w pobliskich wodach, lecz tylko na własny stół i z mniejszemi narzędziami. Z tych to lenników powstała nowa szlachta warmińska, która tu jednak nigdy nie wzięła przewagi nad mniejszemi właścicielami z tej przyczyny, że siedziała pod rządem kościelnym, dbającym więcej o pokój, niż o zasługi i odznaczenie się w sztuce wojennej. Daleko ważniejsi są w dziejach kolonizacyi biskupstwa warmińskiego założyciele wsi włościańskich, które, również jak dobra ryc., na prawo chełm. dawano. Założenie wsi tych u-

skutecznie się w ten sposób, iż pewien obszar ziemi dawano osobie dającej rękojmię, z obowiązkiem podatkowania od ilości odebranych włók według prawa chełm. Dziesiąta włóka była jako posiadłość sołtysa wolna od czynszu i pańszczyzny, rzadko od dawania zboża, które się w miejsce dziesięcin odstawało. Wosku i pieniędzy nie wymagano. Od włók pozostałych płaciło się czynsz roczny, zazwyczaj pół grzywny, a często też 2 kury, a plebanowi mesznego od włóki 1 korzec pszenicy i 1 owsa. Również wymagano od włók tychże pańszczyzny (servitia rusticalia), a tylko sam sołtys był wolny, lecz za to w wyprawach służył konno w lekkiej zbroi, od czego gospodarze wolni byli, dopomagając zato przy budowlach itd. Sołtys dzierżył nad osadą sądownictwo w sprawach mniejszych, w sprawach większych, przez wójta rozstrzyganych, brał trzecią część dochodów. Zresztą był sołtys obowiązany ściągać od gospodarzy czynsz i składać takowy do kas rządowych, gdyż on sam za całą sumę był odpowiedzialnym. Sołtysi zadawali sobie zwykle włókami wolnemi, resztę oddawali innym osadnikom, którzy jednakowoż nie posiadali działów swych z osobna, lecz wspólnie, o tyle, że rozdzielwszy cały obszar na pastwiska, ziemię orną, las, łąki itd., corocznie wydzielali losem dział dla każdego. Prawo połowania i rybołówstwa miał sołtys sam. Także zagłównie czyli kara za zabicie sołtysa była wyższa. Celem ściągania podatków i łatwiejszego zarządu było biskupstwo warmińskie podzielone na komory (Kammeraemter), w których zamieszkiwali burgrabiowie czyli kapitanowie. Komory te były: Brunsberg, Ornela, Dobre Miasto, Lidzbark, Jeziorany, Reszel, Wartembork. Stanowiły one własność biskupa; do kapituły zaś, która według przywileju bisk. Anzelma posiadała trzecią część biskupstwa, należały: Melzak, Olsztyn i Frombork. Dochody całego biskupstwa, tak z części biskupiej jako i kapitulnej i kolegiaty w Dobrem Mieście, wynosiły 1656 r. blisko pół miliona marek dzisiejszej wartości (ob. Zeitsch. f. d. Gesch. Ermlands, 1880, str. 184 i 295). *Biskupi warmińscy* obejmowali władzę w następującej kolei: Anzelm (1250—1264?); Henryk I Flemming (1264?—1300); Eberhard de Nysa (1300—1326); Jordan (1326—28); Henryk de Wogepnap (1329—1334); Hermann de Praga (1338—1349); Jan I de Meissen, t. j. z Myśni (1350—1355); Jan II Streifrock (1355—1373); Henryk III Sauerbaum (1373—1401); Henryk IV Heilsberg v. Vogelsang (1401—1415); Jan III Abezier (1415—1424); Franciszek Kuhschmalz (1424—1457); Aeneas Silvius Piccolomini (1457—1458); Paweł Stange v. Legendorf (1458—1467); Mikołaj v. Tuengen

(1467—1489); Łukasz Watzelrode (1489—1512), wuj Kopernika, którego r. 1497 powołał na kanonika; Fabian Tetinger v. Lossainen (1512—1523); Maurycy Ferber (1523—1537); Jan v. Hoefen Dantiscus (1537—1548), poeta łaciński; Tidemann Giese (1549—1550); Stanisław Hozyusz (1551—1579), pierwszy Polak, legat papieżki na soborze trydenckim, założyciel Liceum Hosianum w Brunsbergu i kardynał; Marcin Kromer (1579—1589), historyk; Andrzej Batory (1589—1599), bratanek króla Stefana; Piotr Tylicki (1600—1604); Szymon Rudnicki (1604—1621); Jan Albert (1621—1633), z królewskiej rodziny jagiellońskiej; Mikołaj Szyszowski (1633—1643); Jan Karol Konopacki (1644); Wacław Leszczyński (1644—1659); Jan Stefan Wydźga (1659—1679); Michał Stefan Radziejowski (1679—1688); Jan Stanisław Zbąski (1688—1697); Andrzej Chryzostom Załuski (1698—1711), którego Epistolae historico-familiares są głównem źródłem dla hist. pol. od r. 1667—1710; Teodor Andrzej Potocki (1711—1723); Krzysztof Andrzej Jan Szembek (1724—1740); Adam Stanisław Grabowski (1741—1766); Ignacy Krasicki (1767—1795), ostatni z bisk. polskich; Karol hr. v. Hohenzollern (1795—1803); książę Józef v. Hohenzollern (1808—1836); Stanisław v. Hatten (1836—1841); Józef Ambroży Geritz (1841—1867); Filip Kremenz (1867—1885), obecnie kardynał i arcybiskup koloński; Andrzej Thiel (od r. 1885). R. 1357 uzyskał biskup Jan II Steifrock od Karola IV osobną bułą złotą tytuł księcia rzeszy niem., nadto prawo mianowania szlachty i bicia monety; z tego ostatniego jednak biskupi, wskutek ugody z zakonem zawartej, nie korzystali. Tytułu książęcego użył najprzód biskup Leszczyński, podpisując się „princeps sacri Romani imperii“. Oprócz tego przysługiwały biskupom następujące prawa: 1) Nadawania posiadłości ziemskich osadnikom. 2) Najwyższe sądownictwo i prawodawstwo. 3) Mianowania urzędników państwowych. 4) Potwierdzenia urzędników miejskich, tudzież wilkierzy miast i korporacji. 5) Patronat nad kościołami w dzielnicy biskupiej. Dla ustanowienia nowych praw i podatków nadzwyczajnych odbywały się zwykle w Lidzbarku (rezydencyi biskupiej) sejmiki, na których przydawał biskup spólnie z delegatami kapituły. W sejmikach tych brali udział posłowie z grona szlachty, wolnych właścicieli i miast, z każdego stanu po dwóch z każdego kameratu. Kiedy Warmia dostała się (r. 1466) pod panowanie Polski, składali biskupi i kapituła, jako i ich lennicy i poddani, królowi przysięgę wierności. Hufce posiłkowe warmińskie zostawały pod dowództwem wojew. malbor-

skiego. Biskup zaś prezydował na sejmie generalnym pruskim i był tam reprezentantem ziemi warmińskiej, z której posłów na sejm pruski nie wyprawiano. W senacie polskim zajmował biskup warmiński miejsce po biskupie płockim na przemiany z biskupem łuckim. Musiał być urodzonym w Prusach albo uzyskać indygenat pruski, a ponieważ kapituła obierała kandydata z swego grona, dla tego ubiegający się o tę godność, jeżeli nie był kanonikiem, musiał wprzód postarać się o tę godność, jeżeli nie było wakansu to uprosić jednego z kanoników o ustąpienie mu miejsca. Spór dotyczący sposobu obierania biskupów, toczący się między kapitułą a koroną polską, został załatwiony przez traktat w Piotrkowie 1512 r. zawarty, a przez papieża r. 1513 potwierdzony. Na mocy tego traktatu mianował król polski z grona kapituły, w przeciągu 8 dni po odebraniu wiadomości o osieroceniu katedry, 4 kandydatów, z których kapituła jednego obierała, prosząc króla o polecenie go celem potwierdzenia apostolskiego. Później jednak królowie nieomal całkiem ośładnęli obierem biskupów. Kapituła warmińska składała się pierwotnie z 16 kanoników, na których czele stało 4 prałatów: prepozyt, dziekan, kantor i scholastyk. Ważniejsze sprawy rozstrzygał biskup tylko za jej radą. Już pierwszy bisk. Anzelm dał kapitule prawo uzupełniania siebie samej drogą wolnego wyboru i obierania biskupa z grona swojego. Kanoników zaś miała wybierać kapituła w porozumieniu z biskupem. Na tych zasadach opierała się pomyślność katedry warmińskiej i ztąd też pochodzi, że Krzyżacy nie zdołali zagarnąć biskupstwa warmińskiego pod władzę swoją, podczas kiedy trzema pozostałymi wnet zawładnęli, obsadzając je biskupami z pośród księży swego zakonu. Bisk. Anzelm wyposażył kapitułę bardzo hojnie, odstąpiwszy jej trzecią część swej diecezji, czyli dzisiejszy dekanat melzacki i olsztyński, z wszystkimi prawami zwierzchnictwa. To też dziś jeszcze kapitule przysługuje prawo prezentacji na 30 parafii, biskupowi na 70 (około), rządowi tylko na 33, a osobom prywatnym na 6. Mocą traktatu toruńskiego z r. 1466 stali się biskupi, ze sprzymierzeńców Krzyżaków, lennikami korony polskiej. Traktat labiawski z r. 1656 oddał Warmią w ręce elektora brandenburskiego, ale już r. 1657 podpisał Brandenburczyk we Welawie traktat wieczysty z Wacławem Leszczyńskim, biskupem warmińskim, później prymasem, w którym elektor, wyswobodzony z lennictwa polskiego, za Warmią dostał Bytowo i Lębork w lennictwo. Wreszcie r. 1772 zostało biskupstwo warmińskie wcielone do królestwa pruskiego. Dochody biskupie i ka-

pitulne wziął rząd w administracyą, zobowiązując się płacić połowę czystego dochodu, które według notyfikacyi z r. 1773 dla biskupa wynosiły 24045 tal. 12 sbr. 7 fen., a dla kapituły 14094 tal. 29 sbr. 2 fen. W sprawach duchownych oddał Innocenty III r. 1211 okolice tutejsze prowizorycznie pod metropolią gnieźnieńską, zaś r. 1255 przyłączył Innocenty IV biskupstwo warmińskie do metropolii rygskiej. Lecz stosunek ten zawsze był bardzo luźny, a za czasów bisk. Łukasza Watzelrode prawie już całkiem ustał. Wreszcie Juliusz II uwolnił r. 1512 biskupów warm. z pod władzy arcybiskupiej, tak, że dziś samej stolicy apostolskiej podlegają. Późniejsze zabiegi arcybiskupów gnieźn. co do przywrócenia dawnego stosunku sparaliżowali biskupi: „Hozyusz (1554, 1556), Kromer (1577), Rudnicki (1613) i Szyszkowski (1634). Bandera biskupstwa warmińskiego przedstawiała Baranka wielkanocnego; Długosz tak ją opisuje: „Item decimum banderium episcopi et episcopatus Variensis, quod in campo pro medietate rubeo Agni Dei albam imaginem, vexillum parvulum pede uno supra se porrigentem et ex cuius gutture sanguis in calicem antepositum defluebat, item alteram medietatem campi albam tantummodo habet pro insigni“. Hufiec, który biskup jako sprzymierzeniec Krzyżaków wysłał pod Tannenberga, liczył przeszło 100 zbrojnych (ob. Długosza *Banderia Prutenorum*, *Script. rer. pruss.*, IV, 29).

Warmia polska. Biskupstwo warmińskie leżało prawie wśród Prus książęcych i tylko w północnym rogu od strony zach. dotykało wojew. małopolskiego. Tem się też tłumaczy, dla czego Warmia, mająca w znacznej części ludność polską i należąca od r. 1466 do Polski, rządzona od r. 1551 do 1795 przez 17 biskupów Polaków, przy pomocy duchowieństwa polskiego, mało się z Polską komunikowała i mało była znana w ziemiach polskich. Uważała się zresztą Warmia za przedstawicielkę odrębności Prus królewskich w stosunku do Polski, książe biskup warmiński był z urzędu marszałkiem na gienérale (wspólnym sejmie) ziem pruskich, a otrzymawszy od Karola IV, cesarza, tytuł księcia rzeszy niem., czuł się pokrzywdzonym w Rzeczypospolitej, która tytułów, a zwłaszcza zagranicznych, nie uznawała. Ztąd też to pochodziło, że Warmia tak troskliwie przestrzegała warunku indygenatu pruskiego dla biskupów. Rodziny szlacheckie polskie nie osiadały w Warmii na czas dłuższy; trzymały się zwykle dworu biskupiego i kapituły oraz dóbr kościelnych i klasztornych. Dziś napotyka się tu i owdzie w ziemczalych rodzinach szlacheckich polskie nazwiska; o innych wiadomo, że mieszka-

ły przed niedawnym jeszcze czasem. W różnych czasach w Warmii spotykamy następnie rodziny polskie: Badyńscy, Bogdańscy, Brońscy, Burchartowie, Bruscy, Bystramowie, Cichowscy, Chwosowie, Czajkowsy, Czarlińscy v. Schedel, Dąbrowscy, Drygalscy, Filipowscy, Gąsiorowscy-Helden, Gierczyńscy, Gnatowscy, Grekowiczowie, Grzymałowie, Hatyńscy, Hozyuszowie, Jagodyńscy, Janoszycowie, Kalnasowie, Kamińscy, Kobierycy, Kurowscy, Łący, Łączyńscy, Matowie, Miecznikowscy, Mielicze, Milewscy, Moccy, Murzynowscy, Nyczowie, Openkowscy, Płacheccy, Pakoszowie, Płoccy, Prawicze, Prusowie, Przeworscy, Przysiorowscy, Reszkowscy, Robakowscy, Rogalowie, Rostkowie, Rożyńscy, Rusiecy, Sasowie, Sikorscy, Slescy, Soczyńscy, Sokołowscy, Stanielańscy, Strachowscy, Świdlicze, Szajkowsy, Szymonowscy, Trzińscy, Wątkowscy, Weissowie h. Poraj, Wierzbowsy, Wilamowscy, Wilkańcowie, Worańscy, Wostrowscy, Wolscy, Wypczyńscy, Zaworscy, Żórawscy, Żuchowscy (ob. Kętrzyński, O ludn. pol., str. 564—566). Inaczej miała się rzecz z ludnością wiejską i niektórych miast, na pld. ku granicy polskiej położonych. Pomimo zabiegów niemających krzyżackich ludność polska, uczepiwszy się biskupiego płaszcza, zdołała swą narodowość utrzymać aż do połączenia się z Polską. W ostatnich czasach, kiedy rząd pruski zaczął dalej prowadzić dzieło Krzyżaków, ludność ta posiadała już dosyć wyrobionej świadomości narodowej, aby zachować swą mowę, pomimo braku wyższej intelligencji, której grono jest zbyt szczupłe. Szło wprawdzie z pośród ludu nie mało młodzieży do szkół wyższych, ale takich, co zdobywszy stanowisko w świecie uczonym, pozostali mimo to Polakami, jest mało. Na wzmiankę zasługują Samuel Maciejowski, prof. Pietraszewski, tłumacz Zendawesty, zmarły przed kilkunastu laty w Berlinie, dr. Sieniawski, autor „Biskupstwa warmińskiego“, wreszcie kś. dr. Schreiber, założyciel Tow. czeladzi w Olsztynie, które za jego staraniem posiada dom własny dla posiedzeń. Dzisiejszą ludność polską w Warmii składa sam lud roboczy, rolniczy wiejski i rzemieślniczy po miasteczkach. Kierownikami jego są włościanie, t. zw. gburzy. Granice kawałka Warmii zajętego przez polską przeważnie ludność, schodzą się dość ściśle z granicami pow. olsztyńskiego i reszelskiego, którego ptn. część przecież jest więcej niemiecką. Naturalne zaś granice tej polskiej Warmii są od zachodu rzeka Pasarga (po sargi czyli moczary i szarugi mazurskie sięgająca), wraz z jez. Płużeńskim, od pld.-wschodu jez. Pasymskie i Sirwińskie, od wschodu zaś rozlewiska jezior z sobą połą-

czonych rzeczkami, jak Dadalskiego i Łowtrowskiego, od ptn. zaś prosta linia od jez. Błonkowskiego do Morąskiego. Powiat olsztyński obejmuje 23·86 mil kw., reszelski zaś 14·84, razem 38·70. Biorąc z pow. reszelskiego tylko połowę południową, dzie jeszcze gęsto przez ludność polską nasiadła, będzie to obszar 30·28 mil kw. Pow. olsztyński i reszelski obejmują 4 dekanaty biskupstwa warmińskiego: olsztyński, wartemborski, jeziorański i reszelski. W dek. olsztyńskim jest 13 parafii: Olsztyn, Brunswald, Gietrzwałd, Gryżliny, Jonkowo, Olsztynek na Mazurach, Bartąg al. Bertąg, Dywity, Gutkowo al. Jetkowo, Nowy Kokendorf, Szembuk, Szembark i Wutryny. W Olsztynie kazania bywają na przemiany po polsku i po niemiecku. W N. Kokendorfie i w Jonkowie jest już nie mało Niemców. Pozostałe parafie są prawie zupełnie polskie. Mieszkające tu i owdzie rodziny niemieckie po jakimś czasie spolszają się zwykle. Kazania niemieckie bywają tu tylko 4 razy do roku, w drugie święto Boż. Narodz., Wielkiejnocy, Zielonych Świątek i w uroczystość głównego patrona kościoła, zarazem po polsku i niemiecku. Do dekanatu wartemborskiego należą w Warmii: miasto Wartembork, Stary Wartembork, Sętań, Klewki, W. Klebark, Purda, Bartoły, Ramzy, Lamkowo, Lesiny. Stary Wartembork, Sętań i Lamkowo posiadają już znaczną część Niemców. W St. Wartemborku kazania niemieckie bywają podobno co czwartą niedzielę. W Sętań jest więcej Niemców niż Polaków, ale kazania są jeszcze po większej części po polsku. W Lamkowie jest połowa Niemców a przynajmniej takich co po niemiecku umieją i kazania są tam zapewne naprzemiany po polsku i po niemiecku. Inne parafie są zupełnie polskie. W Klebarku było przed kilku laty na 1600 komunikantów tylko 25 nieumiejących po polsku, a 130, którzy i kazania w obu językach zrozumieć mogli. Są to po większej części spolszczeni Niemcy. Kazania niemieckie w tych parafiach bywają 4 razy do roku jak w dek. olsztyńskim. Tylko w Wartemborku bywają co trzecią niedzielę. Dekanat jeziorański ma 7 parafii, z których tylko dwie: Biskupiec i Biesowo mają kazania polskie. W Biskupcu, obok Olsztyna i Wartemborka trzeciem mieście polskim na Warmii, są podobno trzy kazania polskie a czwarte niemieckie. W Biesowie, gdzie już przeważają Niemcy, i kazania niemieckie muszą być częstsze. Dekanat reszelski, złożony z 10 parafii, ma już tylko dwie, w których bywają kazania polskie: Żądbork, miasto leżące już na Mazurach, i Świętolipek w pow. rastemborskim, sławną jak Gietrzwałd odpustami. Zupełniejszy obraz pow. olsztyńskiego pod względem

narodowości daje statystyka urzędowa, opracowana z polecenia regencyi przez dr. Grunenberg, w r. 1864 drukiem ogłoszona. Według niego wynosiła ludność pow. olsztyńskiego 47901 dusz: między niemi 35529 Pol. i 12372 Niem. Rodzin było w pow. w ogóle 9888, między niemi 7592 polskich, 2296 zaś niemieckich. Osad liczył pow. 230, mianowicie 2 miasta: Olsztyn i Wartembork i 228 wsi. W Wartemborku było 3143 mk. i to 1946 Pol. i 1197 Niem.; w Olsztynie liczone 4271 mk., 1841 Pol. i 2430 Niem. Pomiędzy 228 os. wiejskimi było 59 czysto polskich, 35 zaś czysto niemieckich, 131 osad miało ludność mieszaną, lecz w 13 tylko przeważali Niemcy. Według Sembrzyckiego liczy pow. olsztyński obecnie 62331 mk., między nimi 36500 Polaków. Pow. reszelski liczył 1886 r. 50143 mk., między nimi według Schlotta („Uebersicht des Reg. Koenigsberg“) ludność polska stanowiła 1861 r. szóstą część, co czyni przeszło 8000. Lecz cyfra ta jest za mała. Polak, umiejący po niemiecku, podawany bywa często za Niemca. Wynika ztąd, że w samem biskupstwie warmińskiem żyje około 50000 Polaków. Ludność ta zapomniana i odcięta od reszty narodu, stykała się tylko z sąsiednimi Mazurami pruskimi, luteranami. Przez długie lata lud tutejszy czytywał tylko polskie książki do nabożeństwa, drukowane w okolicznych miastach Olsztynie, Morańgu, Sztumie i Kwidzynie, pełne błędów językowych i drukarskich. Kalendarze nie było wcale. Dopiero chełmińskie kalendarze tu się przedarły a za niemi inne. Dziś istnieją już biblioteki ludowe i towarzystwa włościańskie (w Gietrzwałdzie i Butrynach). W Olsztynie wychodzi na życzenie włościan warmińskich już od 8 lat dwa razy w tydzień „Gazeta olsztyńska“. Przechowały się w ustach ludu dawne pieśni religijne, jak: „Kto się w opiekę“ i „Przez Twoje święte Zmartwychwstanie“, lecz melodia ich uległa zupełnej zmianie. Z zabytków przeszłości przechował się w Wartemborku pomnik fundatora kaplicy przy tamecznym kościele, kardynała Andrzeja Batorego. Jestto monument marmurowy, 25 stóp 8 cali wysoki. W pamięci ludu utrzymują się liczne podania do miejsc historycznych się odnoszące, jak np. o trzech krzyżach pod Olsztynem, gdzie Jagiełło pobił Krzyżaków. Po wsiach wznoszą się wysokie krzyże z wizerunkiem Zbawiciela i piękne kapliczki na cześć N. M. Panny lub świętych. Strój ludowy już prawie wszędzie ustąpił miejsca miejskiemu. W niektórych okolicach zachowały się tylko jeszcze t. z. twarde mycki, to jest czapeczki na głowy dla niewiast zamężnych. Jest to czółko aksamitne na sztywnej tekstu-

rze, gładkie na czole, zmarszczone i zszyte w tyle głowy, mające wierzch aksamitny albo też biały czepcowy. Czółko wyszywane złotogłównem, wkoło koronka biała przy twarzy. Dziewczęta zaś używają miękkich mycek, to jest czapczek czyli czepczków z białego muslinu lub tiulu, a na tym przewiązują głowę t. z. kitajką, to jest jedwabną chusteczką koloru czerwonego lub niebieskiego. Lud uprawia wiele lnu, który się doskonale udaje i dotąd jeszcze prace około niego wykonywa gromadnie. Do rwania lnu przybývają sąsiedzi i sąsiadki z pomocą, tak samo i do tarcia lnu, a wtedy uczta w domu przy pracy, poczęstne, na które każda gospodyni się sady. W wieczory zimowe przedą często jeszcze przy świetle łuczywa. Na takich wieczorkach brzmią śpiewy pobożne, ale odzywają się i świeckie. W każdej chacie stoją tu krosna, a Warmianka umie się z niemi dobrze obchodzić. Wyrabiają zaś nie tylko płótno z oprzędzonego lnu, ale też i tkaniny bawełniane, na które zakupują po miastach białą i farbowaną przędzę, a raczej nici kręcone bawełniane, z których robią pasiate, kropkowane tkaniny na okrycie siebie, meża i dzieci. Kolory bywają w tych tkaninach czerwone, żółte, niebieskie i brunatne, nie jaskrawe i dosyć gustownie dobierane. Lud ten nie zna gwiazdki i wieczery na wilię. Podarki dzieciom daje „Pan Bóg“ w pierwsze święto Bożego Narodz. Nie roznoszą tu opłatków, a na wielkanoc ksiądz nie święci, święcone tu bowiem nieznanne. W domu zmarłego wstrzymują się od wszelkiej roboty, dopóki ciało nie zostanie pochowaniem. Skoro trumnę umieszczono już na wozie, kierujący pogrzebem uderza pięścią po trzykroć w trumnę, wołając: „Siadać duszo z nami!“, ażeby dusza, nieodstępująca jeszcze ciała, nie musiała pieszo iść obok wozu. Wkrótce po zaręczynach narzeczeni obierają sobie družbów, placmistrzami zwanych, zwykle kogo z krewnych. Družbowie ci mają obowiązek zaproszenia gości na gody, tudzież obsługiwania ich podczas uczy. Ślub bierze się zwykle we wtorek. W czwartek tedy przed ślubem przybywa družba panny młodej, sam i koń jego przystrojony w wstążeczki, do domu rodziców panny i nie zsiadając z konia wjeżdża do izby i w swej przemowie zapytuje: „Czyli z konika zsiadać czyli na nim ma napowrót wracać“. Oni tedy proszą aby zsiadł z konia, częstują i powiadają mu, gdzie i do kogo ma jechać i na wesela prosić. Wtedy objędzia družba domy wskazane. W poniedziałek przed ślubem wience wiją. Na to dawniej družba musiał zapraszać dziewczęta i chłopców, ale tylko w tej wiosce, w której młoda panna mieszkała. We wtorek rano družba objędzia

jeszcze raz domy, spraszając gości aby towarzyszyli młodej parze do kościoła. Po oracyi drużby jadą wszyscy do kościoła, a po ślubie udają się najprzód do oberży, albo też, jeżeli ślub się odbywa w tej samej wiosce, wprost do domu weselnego. Wieczorem zaczyna się uczta godowa. Stoły powności i potrawy na nich ustawić jest obowiązkiem drużbów. Późno w noc dopiero goście się rozchodzą. Zamiejscowych biorą gospodarze wioski na noc. U nich zostają zwykle na obiedzie drugiego dnia. Po obiedzie wyjeżdża drużba znowu spraszać gości do domu weselnego, w którym się bawią zwykle jeszcze do czwartku lub piątku. Narzeczce warmińskie jeszcze dotąd naukowo nie jest zbadane. Obok licznych odrębności zachowało ono wiele form starożytnych. Ludność tutejsza wymawia w przed i jak z, tak np. *zilk* zamiast *wilk*, *żyzica* za *żywica*, *zianek* za *wianek*, wtrąca też z mazurska *s*, mówiąc *psiwo* zamiast *piwo*. Używają tu form *noja* za *nam*, *woja* za *wam*. Przytaczamy na próbę wyjątek z opisu kermaszów na polskiej Warmii: „Też to dzisiaj i ludu było na tym odpuscie, bodajemci tu jeszcze nigdy tyle nie zidział (widział), choć mi już łosmy (ósmy) dziesiątek na kark włoży. Ale też buło i na co przyjąć, co to za śliczne nabożeństwo, przytem ładne pozietrze, że aż pachnie, a i ten tryumf (muzyka) mi jeszcze w łuszach brzmi. Kubalu, co to za jedni teraz muzykują na chórze? To wejcie dziadku wszystko są gospodarskie syny, którzy się kościelnej muzyki wyuczycyli i nigdzie na weselach grywać nie wychodzą: Mataniów Frącek grywa na tubzie, Zieczorków Józef na trompecie, Zientaków Jochim na waltorni, Barzińskiego Kuba na tynorze, Duluszów Matys na bekornecie, Zielizięskiego Jendrys na pykolu a stary Łolander na bębuże⁴. To wejta zuchy, aż ci mi się chce ich pochwalić. Ale jeszcze zięcej chwały zasłużyli te nieboraki księża, jak ci się pocili, co ci mieli za pracę; ale też i nie dziw, na tyle narodu czterech księży; przy tem trzy kazania, suma, procesya, tyle ludzi do słuchania i do komunikowania, wszyscy czterej jeszcze łostali w słuchanicach i do nieszporu ledwo skończą⁴. Majątek przechodzi z ojca na syna. Gdzie się jaki Niemiec ożeni, wnet nauczy się trochę po polsku, a dzieci już zupełnie polskie. Gospodarze posiadają zwykle po 2 włóki chełmińskie dosyć dobrej roli. Oprócz nich są jeszcze t. z. ogrodnicy, posiadający własną chałupę i parę morgów roli; trudnią się wszyscy rolnictwem. Zakładów fabrycznych jest bardzo mało. Kolej toruńsko-wystrucka przerzyna na 12 milowej przestrzeni sam środek polskiej Warmii, łącząc zarazem jej trzy miasta: Olsztyn, Wartembork i Biskupiec. Ludność

protestancka osiadła na Warmii dopiero po okupacji pruskiej. Hozyusz bowiem, wróciwszy z soboru Trydenckiego, rozporządził, aby żaden protestant w granicy biskupstwa nie mieszkał, ani żadnych dóbr nie posiadał. Rząd pruski zniósł ten zakaz, a potem umieszczać zaczął po miastach załogi luterskie i urzędników, nadto ułatwiał rodzinom ewangelików roboczych osiedlanie się na Warmii. Załogi otrzymały naturalnie swoich predykantów, a gminy luterskie swoich katechetów, którzy nie tylko uczyli w szkole ale i spełniali funkcyje kościelne. Już r. 1817 było na Warmii 1364 rodzin protestanckich, liczących blisko 6000 dusz. R. 1836 zaś 10 miast warmińskich miało swoich predykantów i nauczycieli. W 1880 r. było już 22000 prot., t. j. dziesiąta część ludności (ob. „Westfaelisches Volksblatt“, 1886, Nr 316). *Źródła*: Dr. Sieniawski „Biskupstwo warmińskie“, Poznań, 1878; Freiburger Kirchenlexikon v. Wetzel u. Welte, mieszczący obszerny artykuł o Warmii pióra obecnego biskupa dr. Andrzeja Thiel; Zeitschrift f. Gesch. u. Alterth. Ermlands; Cod. dipl. Warmiensis.

Ks. Romuald Frydrychowicz.

Warmiak al. *Wermiak*, wś, pow. kolneński, gm. Łyse, par. Myszyniec. W 1827 r. było 22 dm., 142 mk.

Warmiaki, wś nad rzeką Naborówką, pow. radzymiński, gm i par. Jadów, ma 58 mk., 197 mr. W 1827 r. 17 dm., 116 mk.

Warmie, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wenty.

Warmie, pow. szawelski, ob. *Gierdziały*.

Warmiki, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 56 w. od Szawel.

Warminie, wś, pow. rossieński, gm. Stulgie.

Warmuntów, 1306 *Warmunthowicz*, 1516 *Warmoltowicze*, wś, pow. kozielski, par. katol. Rzeczyca, ew. Gnadenfeld. Wś miała 258 ha, 70 dm., 431 mk. (68 ew.).

Warmuntowice, niem. *Warmuntowitz*, dobra i wś, pow. wielkostrzelecki, par. katol. Centawa, ew. Wielkie Strzelce. W r. 1885 dobra miały 493 ha, 8 dm., 93 mk. (5 ew.); wś 240 ha, 32 dm., 267 mk. (6 ew.).

Warna, ob. *Wrona*.

Warna, zaśc. nad potokiem t. nazwy, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 15 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Fryczyńskich Zameczek, o 6¹/₂ w. od Wilna, ma 3 dm., 2 mk. prawosł., 31 katol., 4 żydów (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Warna, wś, należała do dóbr zadnieprskich ze Skwiry Połowców Rożynowskich (ob. t. X, 744).

Warnadzoł, ob. *Warnauly*.

Warnagiry, w spisie z r. 1827 *Wornogiry*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 39 w., ma 51 dm., 375 mk. W 1827 r. było 36 dm., 252 mk.

Warnajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 47 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Telsz.

Warnakallen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Schillehnen.

Warnakiele al. *Warnokiele*, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 26 w., ma 10 dm., 88 mk. W 1827 r. było 2 dm., 21 mk., par. Preny.

Warnaliszki al. *Karcieliszki*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 70 w., ma 8 dm., 36 mk., 162 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. 2 dm., 21 mk.

Warnaliszki, folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, o 65 w. od Wilkomierza. Juchniewiczowie mają tu 26 dzies. (3¹/₂ lasu, 2 nieuż.).

Warnarejzys, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onkszty, o 40 w. od Wilkomierza.

Warnascheln, wś, pow. darkiejmski, st. p. Trempen.

Warnau. Tak od r. 1887 zowią urzędowo wś Kościeleczyki, w pow. malborskim. *Ks. Fr.*

Warnauly al. *Warnadzoł*, folw., pow. miński, w 3 okr. pol. Kojdanów (o 27 w.), gm. Zasule, o 66 w. od Mińska, ma 32 włók. Własność dawniej Świętorzeckich, od 1876 r. Spirydonowa.

A. Jel.

Warnawin, mto powiat. gub. kostromskiej, na prawym wyniosłym brzegu Wetługi, pod 57°15' płn. szer. a 63° wsch. dług., odl. o 385 w. od Kostromy, ma 184 dm. (1 murow.), 1215 mk., 3 cerkwie, 2 domy gościnne z 35 sklepami, szkołę miejską, st. poczt., przystań handlową. Do miasta należy 2644 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły około 600 rs. W t. r. było w mieście 112 rzemieślników. Przemysł fabryczny nie istnieje, handel nieznaczny, pomimo 4 jarmarków doroczych. Pierwszym osadnikiem miejscowości był błog. Warnawa (Barnaba), który przebywając tu 28 lat jako pustelnik, zmarł w 1492 r. Uczniowie jego wzniesli pustelnię i 3 cerkwie. W 1764 r. zniesiono monaster, około którego powstała sloboda, zamieniona w 1778 r. na mto powiat. namiestnictwa kostromskiego.

Warnawiski powiat leży w pld.-wsch. części gubernii i zajmuje 185 mil al. 8947 w. kw. Powierzchnia równa, gleba przeważnie piaszczysta, w części pld. ilasta. Z rzek najważniejsza Wetługa, przerzynająca powiat z płn.

na pld., spławna i przybierająca od lew. brz. Łapszenkę i Kudromę, od pr. Ustę, Czarną i in. Jezioro wiele; powstały one przeważnie ze starego koryta rz. Wetługi i w ogóle są nieznaczne. Również wiele bagnisk śródlęsnych, zwłaszcza na lewym brz. Wetługi. Lasy (do 800000 dzies.) pokrywają prawie całą powierzchnię powiatu. W drzewostanie przeważa sosna, jodła, osina, lipa, brzoza, dąb, niekiedy klon, wiaz i in. W 1860 r. było w powiecie (bez mta) 78279 mk. (6915 rozkolników i 1700 jednowierców), zamieszkujących w 604 miejscowościach, mających 11341 dm. W powiecie jest 29 cerkwi i 57 kaplic prawosł., 1 cerkiew jednowierców i 6 domów modlitwy rozkolników. Rolnictwo mało rozwinięte. Pod rolą znajduje się do 84000 dzies., pod łąkami do 18000 dzies. W 1860 r. było w powiecie: 22900 sztuk koni, 26180 bydła rogatego, 44650 owiec i 6100 trzody chlewnej. Główne zajęcie mieszkańców stanowi przemysł leśny, na którym opiera się również i przemysł fabryczny (60 smolarni i 30 dziegciarni). Nadto w 1860 r. było w powiecie: 2 olejarnie, 4 cegielnie, 1 gorzelnia, 1 garbarnia i 6 niewielkich fabryk wyrobów bawełnianych.

J. Krz.

Warnawino, wś, pow. mścislowski, gm. Bochota, ma 14 dm., 54 mk. Folw., dziedzictwo Wyskowskich, 115 dzies. (56 roli, 14 łąk, 34 lasu).

Warna Woda (dok.), miejscowość pod Lupowem, w pow. słupskim, wymieniona w przywileju margr. Waldemara z r. 1310 (ob. Perlbach: P. U. B., str. 603), jako odgraniczająca ziemię słupską od krzyżackiego Pomorza.

Warnehlen, wś, pow. gabiński, st. pocz. Gumbinnen.

Warneinen, wś i dobra, ob. *Worniny*.

Warnele 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 93 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Telsz.

Warneliszki, zaśc. szl. nad jez. Wiszinta, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 51 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol.

Warnen 1.) wś, pow. ragnecki, st. poczt. Kraupischken. 2.) **W.**, wś, pow. gołdapski, st. pocz. Tollmingkehmen.

Warnia, rzka, pow. borysowski, ob. *Pijany Las* (t. VIII, 123).

Warniańce, w spisie z r. 1827 *Worniańce*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. 34 w. od Sejna, ma 20 dm., 159 mk., 13 osad, 737 mr. Wchodziła w skład dóbr Lejpuny. W r. 1827 wś prywatna, miała 13 dm., 94 mk. Zapewne w pobliżu tej wsi znajdują się jeziora: Warniajty i Warnianis.

Warnianis i *Warninajtyś*, jeziora, w pow. sejneńskim, w pobliżu wsi Warniańce, w dobrach Lejpuny, zapewne w zlewisku rzeki Sejrki.

Warnicka, przystań na Dniestrze, pod Benderami (o 3 w.).

Warnickam 1.) dobra ryc., pow. świętosiekiński, st. p. Ludwigsort. 2.) **W.**, folw., pow. prusko-holądzki, st. p. Schlobitten.

Warnicken, nadleśnictwo, pow. fyszczuki, st. p. Lorenz. Rozległe lasy liściaste, rozłożone nad morzem, w najpiękniejszej części brzegów Samlandyi. W lecie zwiedzane przez gości kąpielowych. J. B.

Warnien Gross i *Klein*, wś i folw., i *Warnienhof*, posiadłość, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Warnigkeim, folw., pow. frydlądzki, st. p. Domnau.

Warnikeim, posiadłość, pow. rastemborski, st. p. Korschein.

Warningken Klein i *Gross*, dwie wsi, pow. pilkalski, st. p. Pilkallen (dla W. Klein) i Sodaargen (dla W. Gross.)

Warnin, dobra ryc. w Pomeranii, pow. białogrodzki, st. p. i kol. Gr. Tychow; 3289 ha (1147 roli orn., 128 łąk, 1804 lasu). Cały ten klucz, obejmujący 9 miejscowości, miał 1885 r. 44 dm., 104 dym., 677 mk. ew. R. 1892 zakupili te dobra kupcy Arndt i Erdt z Koszalina celem rozparcelowania. *Ks. Fr.*

Warniszki, jezioro, w pow. święciańskim, w dobrach Przyjaźń.

Warniszki, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, odl. od Władysławowa 2 w., ma 4 dm., 57 mk.

Warniszki, jezioro, w pow. wileńskim, pod zaśc. Podjeziorce.

Warniszki 1.) zaśc. nad rzeką Konciarzyn, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Symoniszki, o 5 w. od gminy a 11 w. od Święcian, ma 1 dm., 13 mk. starow. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 2.) **W.**, zaśc. nad jez. Ejsiaty, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Jałowieckich Syłguciszki, o 39 w. od Święcian, ma 1 dm., 10 mk. kat. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 3.) **W.**, wś włośc. nad jez. Pokałas, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Łyngmiany (o 4 w.), o 31 w. od Święcian, 11 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. wykazana jako zaśc., mający 1 dm., 10 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc. szlach. nad jez. Poworninka, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 68 w. od Święcian, 2 dm., 17 mk. katol. 5.) **W.**, wś włośc. nad jez. t. nazw., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 6 dm., 39 mk. (1 prawosł., 38 katol.). 6.) **W.**, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 8 1/2

w.), okr. wiejski Kazimierzowo, o 75 w. od Wilna, 3 dm., 29 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Białodwór. 7.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 85 w. od Kowna. 8.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska. 9.) **W.**, wś, pow. rossieński, gm. Szweksznie, o 114 w. od Rossień. 10.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 80 w. od Wilkomierza. 11.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Wiżuny, o 60 w. od Wilkomierza. J. Krz.

Warniszki, niem. *Warnischky*, osada, w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Warno al. *Warny*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, o 30 w. od Nowoaleksandrowska, ma 3 dm. Należy do dworu Kuźmierki, dawniej Salmonowiczów, dziś Mińskiego.

Warnobuda, wś i os., pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Iglówka, odl. od Maryampola 14 w.; wś ma 3 dm., 17 mk.; os. 1 dm., 17 mk. W 1827 r. 1 dm., 18 mk.

Warnokiele, ob. *Warnokiele*.

Warnold, os. ryb. i leśnictwo, pow. żądzborski, st. p. Rudozanny.

Warnoławki 1.) wś, pow. rossieński, par. Poszyle. 2.) **W.**, okolica szlach., pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 30 w. od Rossień. Posiada kościół filialny, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w drugiej połowie zeszłego wieku, a odnowiony w 1860 r. przez mieszkańców. Mają tu: Bejnarowiczowie 84 dzies. (18 lasu, 3 nieuż.), Giedgowdowie w dwóch działach 160 dzies. (34 lasu, 6 nieuż.), Juszkiewiczowie 38 dzies. (7 lasu), Kumpikiewiczowie 60 dzies. (7 lasu, 6 nieuż.), Wasilewscy 50 dzies. (3 lasu, 5 nieuż.), Wojtkiewiczowie 40 dzies. (9 lasu, 8 1/2 nieuż.).

Warnoławkiele 1.) okolica, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki. Miniato wie mają 60 dzies. (8 lasu, 20 nieuż.). 2.) **W.**, folw., pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, własność Budryków, ma 45 dzies. (3 lasu, 17 nieuż.).

Warnołcica, rzeka na Łużycach, prawy dopływ Czornicy.

Warnołciy (łuż.), wś i st. dr. żel., niem. *Arnsdorf*. (ob.),

Warnoszyle, os., pow. władysławowski, gm. Zypie, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 34 w., ma 1 dm., 27 mk.

Warnow al. *Warnawa*, rzeka, dopływ morza Bałtyckiego, między Elbą a Odrą; przybiera z prawej strony rz. Nebel.

Warnow, *Warnold* (?), jedna z odnóg jeziora Śniardwy, na Mazurach pruskich.

Warnow, pierwotna nazwa wsi Kościelicki, w pow. malborskim.

Warnowica, rzeczka, dopływ Dźwiny w Kurlandyi, uchodzi w par. ueberlantzkiej. Jest to odpływ jez. Warnowickiego.

Warnowicze, *Warnowice*, niem. *Warnowitz*, mko i dobra prywat., w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. ueberlautzka, na wschodniej kończyźnie gub. kurlandzkiej. Posiada kościół katol., p. w. N. M. P., wzniesiony w 1823 r. przez obywatela Łapkowskiego, filialny par. Eterna. Do dóbr należy folw. Zarośle (niem. Sarosła). Dobra należały dawniej do Platerów. Dzieje dóbr i kościoła skreślił kś. Józef Jałowicki, proboszcz krasławski, w „Przeglądzie katol. (Nr 26 z r. 1887).

Warnowickie, jezioro, w pow. zelburskim (w Kurlandyi), 3 w. długie, $\frac{1}{4}$ w. szerokie, odpływa do Dźwiny za pośrednictwem rzki Warnowicy.

Warnówka, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 33 w. od Kowna.

Warnupiany, w spisie z r. 1827 *Wornupiany*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Dauksze, odl. od Kalwaryi 23 w., w pobliżu bagna Pale, ma 68 dm., 448 mk., 1396 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W r. 1827 wś rząd., ma 40 dm., 318 mk.

Warnupis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 45 w. od Nowoaleksandrowska.

Warnupka, zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Warny, ob. *Warno*.

Warny, wś, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Waronicy, wś, pow. dryssieński, par. Rosica.

Warony, wś, pow. dryssieński, par. Rosica.

Warow, *Warowo*, *Warowny*, młyn, w pow. chodzieskim, ob. *Karczewnik* (Warow, nie Helmsgruen), *Wierzbnik* (Helmsgruen) i *Wierzbno*, jezioro (Warower See).

Warów, folw. do Oleśnicy, pow. chodzieski.

Warowce, wś nad Smotryczem, pow. proskurowski, okr. pol. i par. kat. Fulsztyn, gm. Kuźmin, sąd w Proskurowie, o 22 w. od Jarmoliniec, ma 205 osad, 1570 mk. (70 jednodworców), 1182 dzies. ziemi włośc., 1126 dworskiej, 34 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, wzniesioną w 1790 r., z 1167 parafianami. Należała do Mniszców, Grabianków, obecnie Martyny z Grabianków Zaleskiej.

Dr. M.

Worowiszki, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Łyngmiany (o 5 w.), 12 dusz rewiz.

Warowen, pow. chodzieski, ob. *Karczewnik*.

Warowicka Buda, wś nad rzką Olszanką, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, par. praw. Warowicze (o 10 w.), o 135 w. od Radomyśla, ma 161 mk. Podług Pochilewicza jest tu 225 mk.; włościanie, w liczbie 37 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 573 dzies., ze spłatą po 141 rs. 98 kop. rocznie.

Warowicze, wś i kolonia, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze (o 4 w.), o 135 w. od Radomyśla. Położone w nizinie, otoczonej lasami, przy bezim. ruczaju, uchodzącym o $1\frac{1}{2}$ w. poniżej wsi do Uszy od lew. brzegu, w pobliżu rozległego błota, zwanego Kazimierowskie. Wś na 641 mk., kolonia zaś 99 mk. żydów. Podług Pochilewicza we wsi jest 731 mk. prawosł., 144 katol. (w całej parafii) i 85 żydów; w kolonii zaś 29 dusz męż. żydów. Włościanie, w liczbie 180 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2867 dzies., ze spłatą po 960 rs. 53 kop. rocznie. We wsi cerkiew par., p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesiona w pierwszej połowie zeszłego wieku a odnowiona w 1858 r., uposażona jest 75 dzies. ziemi (40 dzies. lasu). Do par. praw. należą wsi: Warowicka Buda, Kowszyłówka Mała i Wielka, Pawłowicze, Barany, Rudnia Stara i Klewin. Wś W. istniała już w 1543 r. jak widać z nadania Zygmunta Starożytno monasterowi Michajłowskiemu w Kijowie dwóch służb w tym siole. W końcu XVII w. należała do Karola na Łohojsku Tyszkiewiczza i była na mocy prawa zastawnego w posiadaniu Krynickiego. Obecnie wraz z Martynowiczami należy do Steckich. *J. Krz.*

Warowsk (mylnie *Waworsk*, ob. *Rozważów*), wś nad rzką Ośnicą, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. Rozważów (o 12 w.), o 70 w. od Radomyśla, ma 462 mk. Podług Pochilewicza jest tu 500 mk. prawosł., 30 katol. i 30 rozkolników (w chutorze Rafałówka). Włościanie, w liczbie 132 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 466 dzies., ze spłatą po 186 rs. 73 kop. rocznie. Dawniej istniała tu warzelnia saletry. W. wraz z Olizarówką, Krapiwną, Warchalewem i Ośnicą nabyty został w 1824 r. od Narcyza Olizara przez Alojzego Żmijewskiego, dziś jego syna Rafała i dzieci drugiego syna Ludwika, posiadających wspólnie 400 dzies. ziemi użytkowej, 416 lasów i 600 nieuz. *J. Krz.*

Warp, jezioro, ob. *Neuwarnp*.

Warpalice al. *Warpolice*, wś i folw., pow. rypiński, gm. Wapielsk, par. Radziki (dawniejsze spisy podają Strzygi), odl. 6 w. od Rypina, ma 15 dm., 216 mk., młyn wodny, Bucha zwany. W r. 1827 było 10 dm., 83 mk., par. Skrwilno. Na obszarze wsi jezioro bez nazwiska, majace obszaru 15 mr. Dobra

W. składały się r. 1873 z folw. W., rozl. mr. 682. Wś W. os. 25, mr. 128; wś Tomaszewo os. 12, mr. 662. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 siedziało tu 2 poddanych kaszt. łeczyckiego na całym łanie i stał młyn. Płacono 1 fl. 15 gr. i 1 sold. (Pawiński, Wielkp., I, 298). R. 1789 własność Cissowskich, 25 kor. żyta wysiewu, 434 złp. czynszu.

Warpechy al. *Werpechy Nowe i Stare*, dwie wsi, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 13 i 15 w. od Bielska.

Warpensy, wś i folw., pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 6 w. od Grójca. W 1827 r. było 3 dm., 39 mk. Dobra W. składały się w r. 1876 z fol.: W., Polichno i Wierzchowiny, rozl. mr. 1334: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 375, łąk mr. 167, nieuź. mr. 23; bud. mur. 5, drewn. 21; płodozm. 7-pol.; fol. Polichno gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 18, nieuź. mr. 7; bud. drewn. 12; płodozm. 7-pol.; folw. Wierzchowiny gr. or. i ogr. mr. 439, łąk mr. 7, lasu mr. 113, nieuź. mr. 9; bud. drewn. 12; las nieurzadzony, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 8, mr. 4; wś Gniejewice os. 30, mr. 556; wś Wierzchowiny os. 13, mr. 43. Według reg. pob. z r. 1540 w par. Jasieniec (pow. warecki) bracia Varpesowie (Jakub Varpes i Piotr Varpes) płacili ze wsi: „Polikno-Varpasz“ od pół ćwierci łąnu, ze wsi „Gnijevewijcze“ (dziś Gniejewice) od 3 łąn. i ćwierci i ze wsi „Jassijona-Varpasz“ od 1½ łąnu i ćwierci (Księgi sądowe ziemi czerskiej, Lubomirskiego, XIV).

Warpie, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 23 w. od Kowna.

Warpiszki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tauroginie, o 54 w. od Nowoaleksandrowska. Stefanowicz i Żylenas mają tu 64 dzies. (2 lasu, 4 nieuź.). 2.) **W.**, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 44 w. od Szawel.

Warpuciany 1.) folw., pow. kowieński, w okr. pol., gm. Ejragoła, o 88 w. od Kowna, własność Dąbrowskich, ma 200 dzies. (43 lasu). 2.) **W.**, dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Kowna. 3.) **W.**, żmujdz. *Warputienaj*, folw. i dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. i par. Szawkiany, o 35 w. od Szawel a 18 w. od Kurszan. Kośc. katol. filialny, p. w. św. Antoniego, z drzewa wzniesiony w 1792 r. przez Macieja Jeleńskiego. Własność dawniej Jeleńskich, dziś drogą wianą Burbów, mają 961 dzies. (178 lasu, 72½, nieużytków). Do dóbr należą folw. Wizderki i Łopkajcie, oraz wsi: Kapielle (8 dm.), Skajzgiry (7 dm.), Śmieltynie (9 dm.) i Żygajcie (5 dm.).

Warpuny, niem. *Warpuhnen*, wś, pow. żądzborski, st. p. Sorkquitten. R. 1373 Winryk v. Kniprade nadaje Samglobowi i jego

synom: Warpunowi, Medytowi, Glabunowi i Permojowi 120 włók w Weisteinen (Wejlesztuny?), nad jez. t. n., na prawie chełm., z obowiązkami 4 służb zbrojnych i przy 16 latach wolności. Na tym obszarze powstały wsi: Warpuny i Zyndaki (Sonntagsfeld). Znalaziono tu omentarzysko pogańskie.

Warrasch, pow. czarnkowski (Wieleń), ob. *Warai*.

Warrengen, fol., pow. wyszuzki, st. p. Powayen.

Warriben-Alt, dobra pryw., z folw. W. Neu i Garrosen, w okr. i pow. tukumskim, par. zabelnska (Kurlandya).

Warrischken, posiadłość nad rzeką Rusą, przy ujściu Jegi, pow. tylżycki, st. p. Plaschken.

Warruss al. *Warrusz*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Russ.

Warsau (niem.) ob. *Warzewo*.

Warschallen, zapewne *Warszaty*, wś, pow. niborski, st. p. Jedwabno.

Warschau, pow. szamotulski, ob. *Warszawa*.

Warschienen al. *Warszienen*, wś, pow. ninny, st. p. Neukirch.

Warschkau, ob. *Warzkowo*.

Warschkauer Muehle (niem.), ob. *Warszkowski Młyn*.

Warschkeiten, wś i leśn., pow. ilawkowski, st. p. Pr. Eylau.

Warschlegen, wś, pow. gabiński, st. p. Walterkehmen.

Warschnau (niem.), ob. *Warzno*.

Warschow (niem.), dok. *Varsecowe*, wś w Pomeranii, pow. sławiński, niedaleko Sławna. R. 1301 potwierdza Sambor, ks. Rugii, burgrabi Mateuszowi wszystkie jego posiadła, między niemi i „villam Warsecowe“ (ob. Perlbach: P. U. B., str. 527). *Ks. Fr.*

Warsin al. *Warszyn*, niem. *Warszin* i *Warszyn*, kol., pow. chojnicki, st. p. Brusy, obwód domin. Kaszuba, par. kat. Lešno; 1401-79 magd. mr.; 1885 r. 4 dm., 29 mk. Wymieniona w wizycie Rybińskiego z r. 1780 (str. 80) jako attyn. Kaszuby, a w topogr. Goldbecka z r. 1789 jako król. pustkowie o 2 dymach (str. 248). Lustracya sstwa tucholskiego z r. 1664 opiewa: Warszyn Pustkowie: Pan Szymon Laskowski trzyma włókę 1 plus minus; prawo na to pokazał Królowej Jej. (ob. Odpisy w Pelplinie). *Ks. Fr.*

Warschowitz, ob. *Warzowice*.

Warsen-See, jezioro, ob. *Warzno*.

Warsew (niem.), ob. *Warzewo*.

Warsiady, w spisie urzęd. *Worsyadi*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 54 w. od Rossień, posiada kościół

filialny, p. w. św. Rocha, z drzewa wzniesiony w 1570 r.

Warsin, ob. *Warzyn*.

Warsine, kol., w gm. Kniegnitz.

Warskillen, dwie wsi, pow. nizinny, st. p. Kaukehmen i Lappinen.

Warsna (dok. z r. 1283) jezioro, pod Tuchomiem, pow. bytowski, należało do klasztoru w Oliwie (ob. Perlbach: P. U. B., str. 320).

Warsow (dok.), miejscowość pod Pelplinem, zachodzi w dok. Mestwina z r. 1284 (ob. Perlbach: P. U. B., str. 347). Dziś nieznaną.

Warsownica (w dok. z r. 1466), nazwa rzeczki na obszarze Obroszyna, w pow. gródeckim.

Warszaciszki, os., pow. sejneński, gm. i par. Mirosław, odl. od Sejn 45 w., ma 1 dm., 20 mk.

Varsune (w dok.), jezioro, należące do Kiszewy; ob. *Kiszewa Stara*.

Warszawa, pierwotnie *Warszowa*, niekiedy *Warszewa*, łaciń. *Varsovia* i *Varschovia*, główne miasto w dorzeczu Wisły, leży na lewym brzegu tej rzeki, która pod Warszawą oddaloną jest o 592 w. od źródła a 407 w. od swego ujścia do Bałtyku. Miasto leży pod 52°13'1" szer. geogr. a 38°41'8" dług. od F. Obserwatorium astronomiczne na płd. krańcu miasta pod 52°13'5" szer. i 38°41'25"5" dług. od F. Wzniesienie sięga 110 mt. (średnio) npm. a około 33 mt. n. p. Wisły (wzn. 76·99 mt.). Podług ostatnich obliczeń, za podstawę których przyjęto kościół ewang. anguburski, szer. geogr. krzyża na tym kościele wynosi 52°14'23·1", długość 38°40'43·6" od F. (al. 18°40'43·6" od połud. paryskiego); wzniesienie npm. cokołu (wierzchni koniec fundamentu) 371·3 st., wzniesienie zaś nad zero Wisły (najniższy poziom wody w 1840 r.) 118·7 st. Obszar zajmowany przez Warszawę przedstawia nieregularną figurę, ciągnącą się wzdłuż lewego brzegu Wisły. Rogatki marymonckie, położone na półn. krańcu obszaru, są odległe o 7½ wiorst (około 8 klm.) od rogatek czerniakowskich, leżących na płd.-wschod. krańcu, odległość zaś punktów krańcowych w stronie zachodniej od brzegów Wisły (od rogatek wolskich do początku mostu na Wiśle, od rogatek jerozolimskich do lew. brzegu Wisły przy Solcu) wynosi średnio do 3 wiorst. W części południowej odległość granicy zachodniej miasta od Wisły wynosi około 1½ w. (rogatki mokotowskie). Obwód Warszawy (bez linii brzegu Wisły) wynosi 16 w. Pragi zaś z nowo włączonymi przedmieściami (także bez linii Wisły) 12½ wiorst. Całkowity obwód więc wynosi przeszło 28 wiorst. Długość Wisły śród miasta wynosi 7½ w., przestrzeń jej w granicach miasta

578200 saż. al. 2632082 mt. kw. Podług wyliczeń dopełnionych przez inżyniera miasta Mościckiego, Warszawa zajmuje 4980000 saż. al. 22669956 mt. kw., Praga (Stara) 1039000 saż. al. 4729736 mt. kw., nowo przyłączone dzielnice 700000 saż. al. 3186540 mt. kw., razem 6719000 saż. al. 30586232 mt. kw. Warszawa zatem razem z Pragą zajmuje przeszło 30½ klm. przestrzeni. Z powyższej przestrzeni wypada w Warszawie i Pradze (Starej): na ulice i place publiczne 699519 saż. al. 3184350 mt. kw., na ogrody i skwery 186042·5 saż. al. 846903 mt. kw., na domy i posesye 5133438·5 saż. al. 23368439 mt. kw. W Warszawie znajduje się 254 ulic, na Pradze razem z nowo przyłączonymi przedmieściami 71, czyli razem 325 ulic.

Granice miasta stanowią: od wschodu koryto Wisły, oddzielające W. od przedmieścia Pragi, włączonej pod względem administracyjno-policijnym w obręb Warszawy; od płd. wsi: Sielce i Mokotów, które w części wcielone są do miasta; od zachodu: Rakowiec, Czyste, Wola i Powązki; od północy: Powązki i Marymont. Części Woli i Powązek, choć położone za rogatkami i wałem miejskim, są włączone do miasta, podobnie jak i przedmieścia otaczające Pragę (Nowa Praga, Szmulowizna, Targówek).

A. Stosunki fizyczne.

a) *Układ powierzchni*. Warszawa leży na obszarze niziny ciągnącej się w kierunku od wschodu ku zachodowi i zamkniętej od północy wyżyną pojezierza a od południa wyżyną lubelską i małopolską. Nizina ta bardzo długo, stosunkowo do przyległych wyżyn, zostawała pod wodą, stanowiąc dno wielkiego jeziora czy też morza śródlądowego, które powoli przez opadanie poziomu wód i osadzanie się materyałów nanoszonych przez wody spływające z sąsiednich wyżyn, wynurzało ze swego łona wyspy i stopniowo rozdzieliło się na łańcuch oddzielnych jezior, łączących się z sobą kanałami, z których powstanie z czasem Wisła. Jeszcze obecnie można na obszarze lew. brzegu Wisły, w pow. gostyńskim i włocławskim obserwować, ostatnie pozostałości takiego zespolenia się sieci jezior i osuszonych już wielkich kotlin pojeziornych (jedna z nich ma do 30 w. długości, przy 6 w. szerok.; ob. *Gostynin*, t. II, 750). Obszar zajęty przez W. wynurzył się z łona wód wcześniej niewątpliwie niż pobliskie obszary pow. sochaczewskiego i błońskiego. Podczas gdy najbliższe okolice W. i pow. grójecki są wzniesione średnio od 350 do 400 st. npm., to dawna puszcza kampska (pow. sochaczewski) i okolice Błonia mają od 250 do 300 st. Ztąd też droga lądowa dla dążących na obszary praw. brzegu Wisły, już w czasach przed-

historycznych skierowaną była zapewne, na ten punkt wybrzeża Wisły, na którym powstanie Warszawa. Dzisiejszy obszar miasta przedstawia równinę lekko pośladowaną i pochylającą się w stronę Wisły, ku której wreszcie spada stromym dość zboczem. Podczas gdy wzniesienie płaskowzgórza dosięga 372 st. przy kościele ewang. i o kilka stóp więcej na ulicy Białej i Smoczej, gdy w alei Ujazdowskiej (Rozdrożu) mamy 364, na Krakowskiem-Przedmieściu (wprost Uniwersytetu) 360, na placu Zamkowym 344 a na Rynku Starego miasta 337, to poziom Wisły (zero wodowskazu) wznies. 252 $\frac{1}{2}$ stóp a dolna część miasta zapewne nie więcej nad 270 do 280 st. Zgodnie z prawem asymetrii zboczy brzeg prawy Wisły na Pradze wznosi się bardzo nieznacznie. W odległości około 3 w. (w linii powietrznej) od praw. brzegu Wisły spotykamy w Grochowie wzn. 317 st. npm.

Geologiczny układ obszaru, na którym stoi W., jest dotąd bardzo niedokładnie znany. Wielka grubość warstw najświeższych i dyluwalnych utrudnia dostanie się do głęboko schowanych starszych formacji. Dotychczasowe wiercenia, sięgające niekiedy do 500 stóp, nie zdołały przebić warstw napływowych. Na lewym brzegu Wisły od Góry Kalwaryi do Bielan (pod Warszawą) występują siwe i pstre gliny plastyczne, należące do utworów oligoceniczych, powstałych pod działaniem wód słodkich owego wielkiego jeziora, wypełniającego środkowe niziny. O stosunku warstw nowszych formacji na terytorium W. mogą dać pojęcie rezultaty świdrowania przy poszukiwaniu wody dla studni miejskiej na ulicy Chłodnej, a więc w zach., wyżej położonej części miasta, wzn. od 360 do 370 st. npm. a 108 do 118 nad poziom Wisły. Pod czterostopowym nasypem napotkano pięciostopowy pokład mułku białego, dalej aż do 48 st. gruby pokład piasków, przecięty trzema warstwami margłów i jedną cienką warstwą łu, Następnie na trzech stopach piasek żwirowaty a pod nim mułek twardy (Sandlette), zwany zwykle martwicą i występujący w niższej położonych częściach miasta tuż pod powierzchnią. Pod martwicą znowu piasek żwirowaty (Kiessand), dalej glina żółta, łu niebieskawy, margiel, piasek, ponowna warstwa (10-stopowa) mułku (do 87 st.), dalej naprzemiany warstwy piasku i łu szarego (Thonlette), dalej piasek drobny, piasek gruby ze żwirem (do 130 st.), glina, wreszcie szlam (do 137 st.) ze skamieniałościami (kawałki drzewa, muszle). Dalej napotkano gruby pokład żwiru (do 149 st.), pod nim warstwa gliny z piaskiem (do 160 st.), mułek i glina naprzemiany, od 173 st. gliny kolorowe w cienkich przeważnie warstwach,

przeplatane pokładami mułku, kamienia wapiennego (na 191 st.), rudy żelaznej (na 227 st.). Na stopie 253 spotkano znów 9 stopową warstwę piasku żółtego, pod nim łu, mułek, łu z lignitem, dalej gliny czarne, ciemne, kolorowe. Wiercenie doprowadzono do 360 stóp. (Dane powyższe podane według graficznego oznaczenia następstwa i grubości warstw, dokonanego przez inżyn. Stanowskiego, który zebrał próbki pokładów, przechowywane w Magistracie warszawskim). Wykopy przy prowadzeniu robót kanalizacyjnych wykazały, obok znacznych zbiorowisk wód zaskórnych, nie mających odpływu a gromadzących się na pokładach łów nieprzepuszczalnych, także ciągle przerywanie się wierzchnich pokładów. Pozwala to przypuszczać, iż płaskowzgórze warszawskie przedstawiało, podobnie jak dziś to widzimy na wyżynie pojezierza, powierzchnią pokrytą przez liczne większe i mniejsze zagłębienia wypełnione wodą i dopiero powoli zasypywane nanoszonemi przez wody i wiatry materyałami. W okolicy Warszawy znaleziono w ostatnich czasach szczątki zwierząt zaginionych, właściwych epoce dyluwalnej. We wsi Szczęśliwice, o 4 w. na pld. od miasta, przy dobywaniu gliny do cegielni niejednokrotnie znajdowano liczne szczątki zwierzęce, których część pewną, ocaloną od zagłady, zbadał i opisał prof. Słóarski (Pamiętnik fizyogr., t. III, str. 531 i nast.). Były to szczątki żubra kopalnego, jelenia kopalnego, słonia (*elephas antiquus*), starszego jeszcze od mamuta, nosorożca. Przy ujściu Pilicy do Wisły pod Mniszewem znaleziono kość ramieniową lewą mamuta, wielkich rozmiarów.

Stosunki hydrograficzne. Las pierwotny, pokrywający ten obszar, ułatwiając przechowywanie w zbiornikach opadów atmosferycznych, opóźniał proces osuszania. Jeszcze w czasach historycznych płaskowzgórze warszawskie pokryte jest dość licznymi zbiornikami wodnymi i przetrnięte kilkoma strumieniami. Od strony zach.-płn. okrążała obszar dzisiejszej Warszawy rzeczka Drna, uchodząca do Wisły na obszarze Polkowa (dziś zajęty przez cytadele). Uprawdzała ona wody całego szeregu sadzawek i jezior, szczątków rozległego jeziora jakie istniało w okolicy dzisiejszych rogatek powązkowskich, leżących dziś o 24 st. niżej poziomu pobliskich rogatek wolskich. Na obszarze między ulicą Gęsią, Dziką i Podokopową, noszącym dawniej ogólną nazwę Stawki (dziś ulica), dotąd jeszcze można obserwować szczątki dawnych zbiorników i mokradli. Rzeczka ta obracała cały szereg młynów. Płaskowzgórze obszaru Woli i przyległej pld.-zach. części Warszawy gromadziło wody, zasilające źródła i zbior-

niki istniejące w miejscu dzisiejszych Nalewek. Woda tych zbiorników, rozprowadzona rurami, zasilala następnie studnie Zamku i Rynku Starego miasta. Obszar na którym mieszczą się najpiękniejsze części nowej Warszawy, okolice alei Jerozolimskiej, dworca wiedeńskiego i placu Wareckiego, stanowiły bagniska, których wody zasilaly strumień, podążający w kierunku ulicy Żurawiej (Żurawinowej) i Książęcej ku Wiśle. Na rogu Nowego Świata i placu Trzech Krzyży stał jeszcze na początku obecnego stulecia most na murowanych filarach. Na ulicy Wareckiej był także dawniej most, niewiadomo tylko czy na bagnie, czy na strumieniu. Okolice ulicy Chmielnej były mokrem pastwiskiem, zwanem Chmielnik. Przy ulicy Długiej mieściły się sadzawki i wielka kałuża bagnista. Obfite źródła wytryskiwały i dotąd po części tryskają ze zboczy nadwiślańskich. Dziś spotykamy je w Łazienkach (pod Ogrodem botanicznym), na Oboźnej (przy gmachu Uniwersytetu), pod Cytadela. Dawniej jeszcze tryskały w pobliżu zamku, ztąd ulica Zródlowa.

b) *Klimat.* Główną cechą klimatu W. jest jego zmienność, wynikająca z położenia miasta śród wielkiej równiny, rozciągającej się od Atlantyku do Wołgi, w pasie stanowiącym granicę między klimatem lądowym, cechującym obszar wschodniej Europy, a klimatem morskim, właściwym zachodniej. Współczesne oddziaływanie i kolejna przewaga czynników wytwarzających te dwa klimaty wywołuje tę charakterystyczną niestałość klimatu warszawskiego, występującą najjaszawiej w zimie i podczas wiosny, w zmianach ciśnienia, kierunku wiatru, wilgotności, ilości opadów i ciepłoty atmosfery. Dopiero przy końcu lata i w pierwszej połowie jesieni zmienność ta dochodzi do swego minimum. Ztąd najpiękniejszą porą w roku bywa zwykle umiarkowanie ciepła, pogodna, wolna od burz jesień. Zmienność klimatu i niestałość jego stanów uwydatnia się naprzód w zmienności ciśnienia atmosferycznego, występującej najsilniej w miesiącach zimowych. Barometr wtedy opada do 720 a niekiedy i 718 milim. lub wznosi się do 777. W miesiącach letnich zaś spada 732 a wznosi się do 763. Średnia roczna wysokość (od 1826 do 1880 r.) jest 749·97. Średnie miesięczne wahają się w zimie od 742 do 750, w lecie od 745 do 753. Średnie ciśnienie powietrza zmniejsza się od 9 stycz. do 3 kwietnia o 3·16 milim., następnie do 4 czerw. nieco się podnosi (0·77), poczem z kolei cokolwiek się zmniejsza do 20 lipca (0·49), znowu się podnosi do 30 września (2·37), opada do 16 listop. (0·94) i podnosi się

do 9 stycz. o 1·40 milim. Zmienność w kierunku i natężeniu ruchów powietrza (wiatrów) łączy się ściśle ze zmianami w ciśnieniu i w ciepłocie. Najczęstsze są wiatry zachodnie, przeważające na wiosnę i w jesieni i sprwadające odwilże w zimie. Północno-wschodnie i wschodnie towarzysza silnym mrozom i zamieciom śnieżnym. Północno-zachodnie sprwadają w lecie kilkodniowe słoty (tak zw. trzydniówki). Od maja do końca sierpnia przeważają wiatry w kierunku od płn. do zach., od września do maja przeważa kierunek od płd. do zach. pod wpływem cyklonu islandzkiego. Przewaga kierunku zachodniego i największa siła wiatru przy tym kierunku zależy do pochodu cyklonów, posuwających się od Atlantyku ku wschodowi. Średnia szybkość jest największa przy wietrze zachodnim (4·9 mt. na sekunde), najmniejszą przy płn.-wschod. (3·7). Jaskrawszą jeszcze bo dotkliwiej odczuwaną, jest zmienność temperatury, naturalnie najsilniejsza w miesiącach zimowych. W grudniu, styczniu i lutym termometr się podnosi niekiedy do +14·4 Cels. lub spada do —33, w marcu bywają ciepła dochodzące 20 C. i mrozy sięgające 27·5. Jedynie w czerwcu, lipcu i sierpniu termometr nie opada do zera. W maju i wrześniu trafiają się mrozy sięgające do —5. Między temperaturą dnia i nocy zachodzą, przy niebie pogodnem zwłaszcza, różnice bardzo wielkie. Noce ciepłe w miesiącach letnich są dość rzadkie i to zwykle przy zachmurzonym niebie. W zimie różnice są mniejsze a przy pochmurzonym niebie bardzo nieznaczne. Średnia temperatura roczna (z lat 1826—1880) wynosi +7·39. Średnie dzienne zaczynają podnosić się po nad zero od 7 marca, by 10 znów spaść niżej zera. Dopiero od 17 marca znowu średnia wznosi się po nad 0, by dosięgnąć w końcu miesiąca +4·25. W ciągu kwietnia wzrasta do 9·87 w dniu 21 (epoka rozbudzenia się roślinności drzewnej) i obniża się w końcu do 9·27. Najszybszy przyrost ciepła przedstawia maj (od 9·43 do 16). Czerwiec, lipiec i sierpień cechuje powolny przyrost ciepłoty od 15·67 do 19·31 i stopniowe obniżanie w drugiej połowie sierpnia do 16·40. Obniżanie to wzmaga się we wrześniu z 15·98 do 11·64 a w październiku przedstawia gwałtowny spadek z 11·43 do 4·51. Niżej zera ciepłota średnia opada dopiero 20 listopada, by po małych wahanjach się w kierunku ku gorze, rozpocząć między 13 a 20 grudnia porę zimową, ze średnią —3, która dosięgnie —5·69 w dniu 3 stycznia. Peryod ostrzejszego zimna trwa do 15 lutego. Podczas gdy średnia tego dnia wynosi —4·15, to 16-go mamy 2·41 a 17-go —1·96, wreszcie 27-go tylko —0·35. Tempe-

ratury średnie miesięczne są:

	normalna	najwyższa	najniższa
styczeń . . .	— 4·52	+ 1·33	— 13·48
luty	— 3·00	+ 3·62	— 11·41
marzec . . .	+ 0·68	+ 7·82	— 6·84
kwiecień . .	+ 7·29	+ 11·25	+ 3·38
maj	+ 13·16	+ 17·98	+ 8·06
czerwiec . .	+ 17·70	+ 20·79	+ 13·72
lipiec	+ 18·83	+ 22·64	+ 14·93
sierpień . .	+ 17·98	+ 21·64	+ 14·22
wrzesień . .	+ 13·59	+ 16·61	+ 10·29
październik	+ 8·07	+ 11·40	+ 3·95
listopad . .	+ 1·43	+ 6·10	— 2·66
grudzień . .	— 2·57	+ 2·61	— 12·19

Najwyższa i najniższa ciepłota prawie jednakowo oddalają się od zera, a mianowicie ciepło dochodziło wyjątkowo 36 Cel., średnio zaś 32 Cel. a zimno największe 33 C., średnio zaś 30 C. Właściwie są tylko dwie wybitne pory roku: ciepła od maja do końca września i zimna od listopada do końca marca, zaś miesiące: kwiecień i październik są przejściami od jednej do drugiej pory. Średnia pora zamarzania Wisły przypada na 28 grudnia a puszczania lodów 5 marca. Najdłużej lód trwał przez 125 dni w zimie z 1829 na 1830 r. Średni peryod wynosi 68 dni. Niekiedy Wisła zamarza po dwa i trzy razy a niekiedy całą zimę jest wolną od lodu.

Średnia ilość opadu wynosi 571 milim., minimum (1862 r.) 368·2, maximum (1883 r.) 1051 mm. W rozkładzie na pory roku najwięcej opadu przypada na lato (222·3), najmniej na zimę (93·9). Średnie miesięczne są: grudzień 36·8; styczeń 29·3; luty 27·8; marzec 34·5; kwiecień 35·2; maj 53·7; czerwiec 67·3; lipiec 77·2; sierpień 77·7; wrzesień 49·0; październik 43·7; listopad 38·8. Minimum lipcowe wynosiło (r. 1874) 5·9 mm., maximum (1844) 228·9 mm.; listopadowe minimum 0 (r. 1814), max. 178·5 (1850 r.). Największa dostrzeżona ilość opadu w ciągu 24 godzin wynosiła 87 mm. (w lipcu), średnie maximum 22 mm. Średnia ilość dni deszczu bywa 137·3 (maximum 193); śniegu 40·8 dni w ciągu 8 miesięcy (od paźdz. do końca maja). Średnia wilgotność atmosfery wynosi 81 stopni (na 100 przy nasyceniu zupełnym parą wodną). Dni pogodnych zupełnie bywa w ciągu roku, średnio, 60, na pół pogodnych 121, pochmurnych 184. W ciągu miesięcy zimowych chmury zwykle pokrywają widnokrąg; dni pogodne zupełnie są bardzo rzadkimi, najczęściej trafiają się przy silnych mrozach i wietrze wschodnim. Mgły silne są dość rzadkiem zjawiskiem. Burze letnie występują w ogóle dość rzadko, w czasie od połowy maja do połowy września. Najsilniejsze i najczęstsze przypadają w epoce najwyższego natężenia ciepłoty, w drugiej połowie lipca i pierwszych

dniach sierpnia. Streszczając w kilku słowach podane powyżej właściwości można określić klimat Warszawy jako zmienny (umiarkowanie w lecie, dość silnie w zimie i na wiosnę), wilgotny, łagodny pod względem ciepłoty, niestały pod względem ciśnienia barometrycznego i kierunku wiatru, średnio pogodny co do stanu nieba, obfity w opady. Silne mrozy i upały występują rzadko i trwają zwykle krótko. Gwałtowne burze (co do siły wiatru) należą także do rzadkich zjawisk.

B. Część statystyczna.

I. Władze i instytucje kościelne mające siedzibę w W. są następujące: a) *prawosławne*: arcybiskup chełmsko-warszawski i konsystorz prawosławny. Bractwo św. Trójcy, szkoła duchowna, Sobór św. Trójcy przy ulicy Długiej i cerkwie: Wniebowzięcia N. M. Panny (ul. Miodowa), św. Trójcy (Podwale), Maryi Magdaleny na Pradze, św. Aleksandra Newskiego przy pałacu w Łazienkach, M. B. Włodzimierskiej na Woli, św. Aleksandra w Cytadeli, św. Konstantego w Zamku, Opieki N. P. Maryi na Smolnej. b) *rzymsko-katolickie*: arcybiskup warszawski, konsystorz generalny archidiecezyi warszawskiej, seminarjum duchowne. Miasto dzieli się (z Pragą) na 12 parafii: św. Jana (przy katedrze), P. Maryi (Nowe Miasto), Przemienienia Pańskiego (po kapucyński, Miodowa), Narodzenia N. P. M. (po karmelicki, Leszno), św. Karola Boromeusza (Chłodna), WW. Świętych (Plac Grzybowski), św. Antoniego (po reformacki, Senatorska), św. Krzyża (po misyonarski, Krakowskie-Przedmieście), św. Barbary z kościołem pod w. św. Piotra i Pawła (Nowogrodzka), św. Trójcy (po trynitarzski, Solec), M. B. Loretańskiej (Praga, obecnie wznosi się nowy kościół pod w. św. Floryana). Nowa parafia ma być utworzona przy wznoszącym się obecnie kościele św. Augustyna przy ul. Dzielnej. Przedmieścia Warszawy mają kościoły parafialne: w Czerniakowie, Mokotowie, Woli, Powązkach. Prócz parafialnych znajdują się jeszcze kościoły: św. Marcina (po augustyański, Piwna), N. M. P. Łaskawej (po piarski, a poprzednio jezuitski, Ś-to Jańska), św. Anny (po bernardyński, Krakow.-Przedmieście), św. Franciszka (po franciszkański, Zakroczymska), św. Jacka (po dominikański, Freta), św. Jana Bożego (po bonifratrach, Bonifraterska), św. Kazimierza (przy klasztorze Sakramentek, Nowe Miasto), św. Andrzeja (przy zgromadzeniu Kanoniczek, Plac Teatralny), św. Kazimierza (przy klasztorze Sióstr Miłosierdzia, Tamka), św. Józefa Oblubieńca (po karmelicki, Krakow.-Przedmieście), Opieki św. Józefa (przy klasztorze Wizytek, Krakow.-Przedmieście). Kaplice znajdują się przy szpitalach: Dzieciątka Jezus, św. Ducha, św. Rocha, św. Łazarza,

Szpitalu dla dzieci, w Zakładzie paralityków, szpitalu Ujazdowskim, w gmachu Tow. Dobroczynności, Instytutu głuchoniemych, Przytuliska (Wilcza), w Instytucie muzycznym, w Zakładzie Maryi Magdaleny (Żytnia), Instytucie Aleksandryjsko-Maryjskim dla pańien (Wiejska), Przytulku dla starców (Przyrynek), w zakładzie pod w. „Rodzina Maryi” (Zelazna). c) *ewangelicko-reformowane*: konsystorz, superintendent kościołów w Królestwie Polskiem, collegium zboru ewang.-reform. w Warszawie, kościół ewang.-reform. (Leszno). d) *ewangelicko-augsburskie*: konsystorz, superitendent generalny kościołów ewang. w Królestwie Polskiem, collegium kościelne, kościół ewang.-augsb. (Krolewska). e) *wyznania mojżeszowego*: Zarząd gminy izraelskiej warszawskiej, komitet synagogi, synagoga (Tłomackie). Procz tego dla żydów chassydów, istnieje znaczna liczba domów modlitwy i kilkaset szkół wyznaniowych (chederów). Inne wyznania nie mają swych instytucyj. Istnieją tylko domy modlitwy: anglikański (Smolna 25) i mahometański (Nowolipie 33). *Cmentarze*: prawosławny na Woli, katolicki na Powązkach i drugi na obszarze wsi Brudno za Pragę, ewangelicko-augsb. i ewang.-reform. za rogatką Wolską, żydowski za rogatką Wolską i mahometański.

II. *Władze rządowe* a) wojskowe: zarząd okręgu wojennego warszawsk., sztab okręgu wojennego, zarząd okręgu artyleryjskiego, zarząd okręgu inżynierskiego, zarząd wojenno-lekarski, sąd wojenny okręgowy, zarząd fortecy warszawskiej, zarząd komendantury warszawskiej, zarząd okręgu żandarmskiego (na całe Królestwo), zarząd biura topografów. Wojska stałe stojące w Warszawie składa: dywizya gwardyi, złożona z czterech pułków (litewski, austryacki, pruski, wołyński), dwa pułki jazdy gwardyi (ułański i huzarów), brygada artyleryi gwardyi (6 bateryi) i bateria konnej artyleryi. Obok tego znajdują się w W. sztaby: 5, 6 i 15 korpusu armii, sztab 10-ej dywizyi piechoty, 90-ty pułk piechoty (koływański), trzy baterye 6-ej brygady artyleryi, sztab 6-ej dywizyi jazdy, 8 dywizyi piechoty, 30-ty pułk piechoty (połtawski), sztab 13-ej dywizyi jazdy, pułk kozaków (orenburski), sztab 9-ej dywizyi saperów, 9-ty batalion saperów, trzy parki wojenno-telegraficzne. Wojska forteczne składa: 7 batalionów artyleryi i 4 bataliony piechoty fortecznej i jeden batalion rezerwy. Przebywa także w mieście oddział kozaków kubańskich. Pod zarządem wojskowym zostaje też ochrona Mikołajewska dla dzieci żołnierskich. b) *Cywilne*: General-gubernator warszawski, kancelarya general-gubernatora, archiwum akt dawniejszych, zarząd pałaców cesarskich, rząd

gubernialny, zarząd dla spraw włościańskich gubernii, rada gubernialna zakładów dobroczynnych, więzienie karne, więzienie śledcze, komitet cenzury, zarząd powiatu warszawskiego, redakcyja „Dziennika warszawskiego”. Magistrat warszawski składa się z wydziałów: administracyjnego, budowlanego, kasowego, kanalizacyi i wodociągów, wojskowego, ubezpieczeń, służby gospodarczej (komisarze kasy), lombardu, deputacyi handlowej. Zarząd ruskiego towarzystwa Czerwonego Krzyża. Komitet towarzystwa Czerw. Krzyża dla opieki nad byłymi żołnierzami i ich rodzinami. Zgromadzenie sióstr św. Elżbiety. Warszawska rada miejska dobroczynności publicznej. Pod jej zarządem zostają następnie instytucye: *Szpital*: Dzieciątka Jezus z domem dla podrzutek, św. Ducha, św. Rocha, św. Łazarza (dla chorób skórnych i syfilitycznych), św. Jana Bożego (dla obłąkanych), szpital pragski, ewangelicki, wolski, zapasowy, żydowski, Instytut oftalmiczny (z funduszu ks. Lubomirskich); *Domy przytulku i ochrony*: Instytut św. Kazimierza (przy klasztorze sióstr Miłosierdzia), Instytut dla moralnie zaniedbanych chłopców (w Mokotowie), Dom przytulku dla starców p. w. św. Ducha i P. Maryi, Żydowski dom przytulku dla starców i sierot, sześć przytułków dla położnic. Pod dozorem Rady miejskiej zostają: Szpital dla dzieci, Żydowski szpital dla dzieci, Przytułek dla nieuleczalnych, Schronienie św. Władysława (dla paralityków), Towarzystwo opieki nad biednymi matkami (z zakładem dla położnic), Towarzystwo pomocy dla wstydzających się żebrać, Dom dla sierot po robotnikach, Przytułek Rodziny Maryi, Towarzystwo pań miłosiernych św. Wincentego a Paulo, Zakład św. Marty (szwalnia), Przytulisko, Schronienie dla nauczycielek, Towarzystwo dobroczynności (pod którego zarządem zostają: zakład dla starców i dom sierot, 28 ochron, 19 czytelnik bezpłatnych, 14 kas oszczędności groszowych, 4 kasy pożyczkowe dla rzemieślników, trzy tanie kuchnie), Przytułek dla starców i sierot gminy ewang.-augsb., Przytułki dwa dla wychodzących ze szpitali (chrześcijański i żydowski), Ochrona dla dzieci ewang. reform. wyznania, Dom pracy i przytulku, Sale zarobkowe (z zapisu Staszycyca), Towarzystwo osad rolnych i przytułków rzemieślniczych. Ruskie Towarzystwo dobroczynności w królestwie polskiem a pod jego zarządem ochrona Maryjska, Towarzystwo opieki nad wierzętami. Zarząd warszawskiego oberpolicmajstra (kancelarya, biuro adresowe, urząd lekarski, stacya higieniczna, czasowy komitet lekarski, wydział śledczy, areszt policyjny, redakcyja Gazety policyjnej 12 cyrkulów policyjnych, na jakie rozdziel-

nem jest miasto, straż ogniowa, składająca się z pięciu komend). Warszawski okrąg pocztowo-telegraficzny, główny zarząd pocztowy i 9 filii pocztowych miejskich, centralny zarząd telegrafu, stacya telegrafu indo-europejskiego. Warszawski okrąg naukowy, dyrekcya naukowa, uniwersytet cesarski, przy nim biblioteka, obserwatorium astronomiczne i ogród botaniczny. Instytut weterynaryi, Szkoła felczerów, Klasa rysunkowa, Instytut głuchoniemych i ociemniałych, Inspekcya szkół miejskich i prywatnych w Warszawie, siedm gimnazyów męzkich, szkoła realna (dwa oddziały), dwa progimnazya, seminarjum nauczycielskie, cztery gimnazya żeńskie, progimnazjum żeńskie, szkoła miejska 3-klas., szkoła rzemieśl. 3-klas., szkoła handlowa niedzielnia. Prócz tego kilkanaście szkół miejskich jedno i dwuklasowych. Z zakładów prywatnych naukowych ważniejsze są męskie: Szkoła handlowa z 4 letnim kursem (utrzymywana z zasiłku Kronenbergów), dwie szkoły realne 6-klasowe, szkoła rzemieśl. 3-klas., dwie szkoły klasyczne 4-klas. Żeńskie: jedenaście pensyi 6-klasowych z pensyonatami, jedna 5-klas., siedm 4-klasowych. Zakład hr. Plater (zajęć praktycznych), połączony ze szkołą 2-klas. Dość znaczna liczba szkół 2-klas. i 1-klas. tudzież zakładów freblowskich dla początkowego kształcenia. Prócz tego liczne zakłady 1-klas. prywatne. Zakładami naukowymi wyłączonemi z pod zarządu minister. oświaty są: Instytut aleksandryjsko-maryjski dla panien i Instytut muzyczny. Pod zarządem ministerium finansów zostają następujące władze: Komisya emerytalna, Kantor warszawski Banku państwa (w miejsce dawnego Banku polskiego), z kasą oszczędności i jej 4 oddziałami w mieście, tudzież z zarządem loteryi klasycznej, Izba skarbowa warszawska, przy niej siedmiu inspektorów podatkowych dla miasta, Kasa gubernialna, Zarząd akcyzy, Zarząd okręgu celnego kaliskiego, Główna komora celna warszawska, Izba probiercza, Inspekcya fabryczna, Komitet przemysłowy, Zarząd dóbr państwa dla gubernii warszawskiej, piotrkowskiej, kaliskiej i płockiej. Z władz sądowych znajdują się: Izba sądowa (dla całego królestwa), sąd okręgowy, sąd handlowy, zjazd sędziów pokoju miasta Warszawy, 24 okręgów sądów pokoju, zjazd sędziów pokoju I okręgu gub. warszawskiej. Prokuratora w królestwie polskiem. Pod zarządem ministerstwa komunikacyi zostają: Zarząd komunikacyi okręgu warszawskiego, Zarząd drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej, Zarząd drogi żel. fabryczno-lódzkiej, Zarząd drogi żel. terespolskiej, Zarząd drogi żel. nadwiślańskiej,

Rady zarządzające wymienionych dróg, Rada zarządzająca drogi iwangrodzko-dąbrowskiej, Warszawska izba obrachunkowa (kontrolująca), Kontrola rządowa dróg żelaznych: warszawsko-wiedeńskiej, warsz.-terespolskiej i nadwiślańskiej, Towarzystwo kredytowe ziemskie (Komitet Towarzystwa, Główna dyrekcya na całe królestwo i Dyrekcya szczegółowa dla gubernii warszawskiej), Oddział warszawski Banku ziemskiego włościańskiego, Zarząd Teatrów warszawskich. Ze stowarzyszeń i instytucyi prywatnych, pod kontrolą rządu zostających a poprzednio nie wymienionych, ważniejsze są: Kasa pomocy naukowej imienia dr. Mianowskiego, Towarzystwo lekarskie, oddział Towarzystwa popierania rosyjskiego handlu i przemysłu i Muzeum przemysłowe, Towarzystwo ogrodnicze, Towarzystwo farmaceutyczne, Towarzystwo zachęty sztuk pięknych (ze stałą wystawą obrazów), Towarzystwo muzyczne, oddział Towarzystwa wyścigów konnych, oddział Towarzystwa ochrony zwierzyny i racjonalnego polowania, Towarzystwo śpiewacze „Lutnia“, Towarzystwo wioślarskie, Towarzystwo cyklistów, Klub ruski, Klub strzelecki, Resursa kupiecka, Resursa obywatelska, Towarzystwo subjektów handlowych.

C.) Statystyka miasta.

a) *Zaludnienie.* W. w ciągu wieku bieżącego ulegało rozmaitym zmianom liczebnym, okresy powiększenia ludności poprzedzały okresy jej zmniejszania i na odwrót. Kiedy w 1816 r. W. liczyła tylko 81,220 osób, ludność lat następnych się zwiększała, doszła do 100,338 w 1820 r. i do 139,654 w 1829 r. Następnie widzimy okres zmniejszonej ludności miasta tak, że zaledwie w 1840 r. liczyła W. prawie tyle co w 1829 r., mianowicie 139,591 osób. Od 1840 r. następuje okres zwiększającej się ludności do 1847 r., w którym roku liczyła W. 166,997 osób. Od tego roku zmniejsza się ludność W. i wynosiła najmniej w 1856 r. 156,072 osoby. Odtąd następuje okres zwiększania ludności, która wynosiła w 1858 r. 158,817 i w 1864 r. 222,906 osób. W ciągu ostatnich 25 lat ludność miasta wzrastała z niezwykłą szybkością, do czego przyczynił się znaczny napływ nietylko ludności wiejskiej z bliższych gubernii, szukającej tu służby lub zarobku w fabrykach, lecz także zamniejszej ludności z klasy ziemian, urzędniczej, handlowej (żydów), z bliższych i dalszych gubernii cesarstwa. Rozwój przemysłu sam przez się niewiele wpłynął na to zjawisko, za to ważniejszym był wpływ dróg żelaznych, ułatwiających komunikacyą z dalekimi stronami.

W ciągu okresu od 1868 do 1893 r. ludność miasta prawie się podwoiła, wynosiła bowiem

na początku 1868 r. . . . 251,584 osób.
 „ 1893 r. . . . 500,931 „
 powiększenie zatem wynosi . 249,347 „
 czyli 99·11%.

Skład ludności pod *względem wyznaniowym* bardzo mało się odmienił. W załączonej tabelicy podajemy podział ludności W. podług wyznań w 1864, 1882 i w 1892 r.

Rok	Prawosła- wnego	Rzymsko- katolick.	Ewang.- augsbursk.	Ewang.- reformow.	Mojżesz- owego	Innych wy- znań	Razem
1864	3,026 1·36	131,808 52·13	13,479 6·05	1,530 0·69	72,776 32·65	287 0·13	222,906 100
1882	13,640 3·56	223,127 58·26	16,362 4·27	1,281 0·33	127,917 33·40	637 0·17	382,964 100
1892	16,898 3·45	293,372 59·82	16,461 3·36		163,232 33·28	454 0·09	490,417 100

Najwięcej zwiększyła się liczba prawosławnych, z 3000 w 1864 r. do 17000 w 1892 r., wynosząc na początku okresu 1 $\frac{1}{2}$ % sumy ogólnej, na końcu 3 $\frac{1}{2}$ %. Zmniejszyła się przeciwnie stosunkowo liczba protestantów, zarówno wyznania augsburskiego jak i reformowanego (kalwinów). Było ich w 1864 r. 15,000 (7%), w 1892 r. trochę więcej, bo 16,500, ale za to tylko 3 $\frac{1}{2}$ % sumy ogólnej; katolicy stanowili 59% ludności ogólnej w 1864 r. i 60% w 1892 r., żydzi zaś 33% w 1864 i 33% w 1892 r.

Charakterystyka ludności podług spisu jednodniowego 1882 roku. Najdokładniejszego materiału dla charakterystyki ludności W. dają rezultaty spisu jednodniowego ludności, dokonanego na początku 1882 r. Podług tego spisu urodzonych w samej W. było pomiędzy ludnością trochę więcej niż połowa (52%). Z powodu wzrostu ludności, spowodowanego przeważnie ludnością naplywową, najwięcej osób było w wieku od 15 do 20 lat (125 na 1000 ludności), od 8 do 15 (119·4‰) i w wieku od 20 do 25 lat (111·8‰). Jest to młodzież szukająca zajęcia albo nauki.

Jeżeli jako *wiek produkcyjny* uważać będziemy od 15 do 60 lat, to znajdziemy na 1000 ludności osób tego wieku 644·2
 dzieci do 5 lat wieku 302·4
 osób w wieku wyżej 60 lat 49·4
 osób wieku nieoznaczonego 4·0

1000

Zatem prawie $\frac{2}{3}$ ludności miasta stanowią osoby w wieku wytwórczym i pracy.

Pomiędzy ludnością W. przeważają licznie kobiety nad mężczyznami. Spis jedno-

dniowy znalazł 20,240 więcej kobiet niż mężczyzn.

Podług *stanu cywilnego* było w 1882 r. w W.
 wolnych 224,572 58·64%
 w małżeństwie 130,527 34·08%
 owdowiałych 26,149 6·83%
 rozwiedzionych 1,320 0·34%
 stanu niewiadomego 396 0·10%

Razem 382,964 100%

Wolnych i pozostających w związkach małżeńskich było więcej mężczyzn niż kobiet, za to wdów było 5 $\frac{1}{2}$ razy więcej niż wdowców i kobiet rozwiedzionych 2 $\frac{1}{2}$ razy więcej niż rozwiedzionych mężczyzn. Ożenionych mężczyzn było najwięcej w wieku od 30 do 35 lat, zamężnych kobiet w wieku od 25 do 30 lat, ponieważ kobiety wcześniej niż mężczyźni zawierają związki małżeńskie.

Podług *narodowości* liczone w 1882 r.
 Rosyjan 15,515 4·05%
 Polaków 347,211 90·66%
 Niemców 7,700 2·01%
 Narodowości żydowskiej 10,031 2·62%
 Innych narodowości . . . 2,507 0·65%

382,964 100

Z 127,917 osób wyznania mojżeszowego tylko 10031 osoba podała narodowość żydowską, pozostałe przyznały się do narodowości ruskiej lub polskiej, stosownie do miejsca urodzenia.

Protestantów było 17643, z których do narodowości niemieckiej zaliczyło się 7,700 osób.

Z pomiędzy pozostałych narodowości naliczono Francuzów 501
 Słowian różnych szczepów . . . 418

Litwinów i Zmujdzinów	351
Szwajcarów	230
Węgrów	194
Anglików	180
Włochów	136

i t. p. razem 2,507 osób.

Pod względem *wykształcenia* było nieumiejących ani czytać ani pisać w W. w 1882 r. mężczyzn . 77,649 42·81%
kobiet . 111,590 55·38%

Razem 189,239

Umiejących tylko czytać było mężczyzn 1·48% sumy ogólnej, kobiet 3·17%.

Umiejących tylko po hebrajsku było 3·4% liczby ogólnej mężczyzn i 1·47% liczby kobiet.

Nakoniec osób, które otrzymały przynajmniej elementarne wykształcenie było

mężczyzn . 52·31% sumy ogólnej,
kobiet . 40·01%

Z młodzieży w wieku od 5 do 20 lat *nieuczyszczano do żadnych zakładów naukowych*, tak publicznych jak i prywatnych: płci męskiej 45,054 czyli 79½% sumy ogólnej; młodzieży płci żeńskiej 55,563 czyli 90½%. Na jedną osobę uczęszczającą do szkół było nieuczęszczających płci męskiej 4, płci żeńskiej 9½ osób.

Mieszkańców W. dzielią pod względem policyjnym na mieszkańców *stałych* i na *niestałych*, mieszkających za paszportami. Ci ostatni stanowią prawie połowę ludności zamieszkałej w mieście; w 1882 r. było ich 40·03% ludności ogólnej.

Poddanych obcych państw było w 1882 roku: mężczyzn 8,984
kobiet 8,199

Razem . 17,183

W tej liczbie było najwięcej poddanych niemieckich 9818 osób (57% sumy ogólnej), dalej poddanych: austriackich 6129, francuskich 418, szwajcarskich 273, angielskich 176 i t. d.

Pod względem zajmowania *osobnego lokalu* było osób w tem położeniu w 1882 r.:

mężczyzn 60,776
kobiet 10,807

Razem . 71,583

Sublokatorów liczono 48,845 osób.

W ogóle na 100 głównych lokatorów było mężczyzn 85 i kobiet 15.

Na jednego głównego lokatora bez różnicy płci przypadało 4 (4·35) członków rodzin razem ze służbą. Służby wypadło na 100 głównych lokatorów, bez różnicy płci, 49 osób, t. j. zaledwie na dwa gospodarstwa przypadała jedna sługa.

Podział ludności podług zajęć. Dzieląc ludność podług zajęć znajdujemy 69, które liczy-

ły więcej niż po 1,000 osób w 1882 roku, są

one następujące:		
Usługa osobista	50,209	13·11%
Wyrobnicy	35,064	9·16%
Szewcy	19,284	5·04%
Handlujący przedmiotami nie wymienionymi szczegółowo	15,308	4—%
Oficyaliści prywatni	11,458	2·99%
Stolarze	11,093	2·90%
Handlujący produktami spożywcami	9,865	2·58%
Krawcy	9,614	2·51%
Pracujący przy drogach żelazn.	7,954	2·08%
Urzędnicy państwowi	7,802	2·04%
Kapitałiści	7,793	2·03%
Właściciele domów	7,264	1·90%
Ślusarze	7,164	1·87%
Faktorzy	7,112	1·86%
Zajęcia pedagogiczne	6,915	1·82%
Emeryci	6,713	1·75%
Osoby zajęć nieoznaczonych	6,672	1·74%
Furmani i dorozkarze	6,518	1·70%
Szwaczki	4,778	1·25%
Utrzymujący szynki i tam usługujący	4,150	1·08%
Zajmujący się handlem ulicznym	4,145	1·08%
Żołnierze i podoficerowie nie mieszkający w koszarach	3,479	0·91%
Kowale	3,470	0·91%
Właściciele dóbr ziemskich	3,439	0·90%
Piekarze	3,389	0·86%
Utrzymujący restauracje i kuchnie i tam usługujący	3,282	0·86%
Ucząca się młodzież nie mieszkająca przy rodzicach	3,151	0·82%
Woźni i niżsi oficyaliści	3,072	0·80%
Blacharze	3,034	0·79%
Rzeźnicy	3,014	0·79%
Niższe organa policyi	2,945	0·77%
Mularze	2,874	0·75%
Wyższe stopnie wojskowe	2,852	0·74%
Utrzymujące magazyny mód i tam pracujące	2,218	0·58%
Utrzymujące pralnie i cerownie i tam pracujące	2,215	0·58%
Handlujący drzewem, węglami, naftą i t. p.	2,153	0·56%
Garbarze	2,148	0·56%
Introligatorzy	2,027	0·53%
Handlujący towarami łokciow.	2,018	0·53%
Tokarze	1,988	0·52%
Zyjący z dobroczynności publicznej	1,905	0·50%
Handlujący towarami kolonialnymi	1,892	0·49%
Kuśnierze i czapnicy	1,890	0·49%
Modniarki	1,820	0·48%
Cieśle	1,796	0·47%
Malarze pokojowi i znaków	1,792	0·47%
Drukarze	1,773	0·46%
Sz muklerze	1,714	0·45%
Felczerzy	1,637	0·43%
Służba kościelna	1,605	0·42%
Kamasznicy	1,509	0·39%
Utrzymujący dystrybucye	1,487	0·39%
Rymarze i siodlarze	1,468	0·38%
Jubilerzy	1,428	0·37%
Pracujący w fabrykach tytoniu	1,387	0·36%
Cukiernicy	1,372	0·36%
Więźniowie	1,371	0·36%
Zajmujący się muzyką	1,362	0·36%
Handlujący towarami galanter.	1,361	0·36%
Zduny	1,360	0·36%
Rękawicznicy	1,300	0·34%

Ognisk, licząc na równi piece i kuchnie, naliczono 148,506. Na sto mieszkań przypada 187 ognisk, czyli prawie dwa ogniska na każde mieszkanie.

Mieszkań z *kuchniami* było 37,693, t. j. na 100 mieszkań $47\frac{1}{2}$ miały kuchnię, czyli prawie połowa wszystkich mieszkań.

Mieszkań *bez ognisk*, t. j. bez pieców i kuchni, było 2,985, czyli prawie 4 na 100 mieszkań. Na 100 mieszkań 19 miały przedpo koje.

Charakterystyka mieszkań podług opisu sanitarnego. Ankieta mieszkaniowa, odbyta w marcu 1891 r. z inicjatywy oberpolicmajstra miasta w celu zbadania stanu sanitarnego mieszkań w mieście, wyświetliła strony ujemne lokali warszawskich, mianowicie mieszkań stróżów i mieszkań w suterenach. Ankieta powyższa nie objęła około 5,000 mieszkań znajdujących się w domach rządowych, w instytucjach filantropijnych, szpitalach, koszarach, więzieniach i t. p.

Obejrzano jednak 87,583 lokale, z których 22,480 (25%) okazały się wilgotnymi i 2,807 zupełnie nie możliwymi do zamieszkania.

Stronami ujemnymi stanu sanitarnego W. jest najprzód zła *woda studzienna*, z małemi wyjątkami prawie zawsze nie kwalifikująca się do użytku wewnętrznego, i powtóre złe urządzenie *wychodków* i wywozu nieczystości. Ponieważ woda studzienna warszawska prawie jest nie możliwą do użycia, przeto powstała konieczność *wodociągów z wodą filtrowaną* i ta woda została przeprowadzoną do 68% wszystkich posesyi i w 57% z nich przeprowadzono rury do pojedynczych mieszkań. W 580 domach nie znaleziono *osobnych wychodków* i wszelkie nieczystości usuwane bywają środkami najbardziej pierwotnymi.

Znaczna bardzo część ludności W. mieszka bardzo skupiona, zajmuje zwykle jedną izbę i nie korzysta z żadnego komfortu lub z najmniejszych dogodności w swych mieszkaniach.

Z liczby ogólnej mieszkań, 40% mają tylko jedną izbę i $21\cdot4\%$ jedną izbę z kuchnią lub przedpokojem.

Lokali niewynajętych znaleziono w 1891 r. $2\cdot3\%$ sumy ogólnej, kiedy w 1882 r. liczone ich $9\cdot06\%$.

Przyczyny wilgotności mieszkań warszawskich szukać należy w zbyt wczesnem zajmowaniu lokali zaraz po wybudowaniu, przed ostatecznem wykończeniem i wyschnięciem.

Mieszkań z *jawnemi oznakami wilgoci* było najwięcej na ulicach leżących na granicach miasta i zamieszkałych przez wyrobników, drobnych handlarzy i żydów.

Ulicami najlepszymi pod względem sanitarnym i z najmniejszą śmiertelnością od chorób zakaźnych, są położone w środku miasta,

przeciwnie zaś ulice znajdujące się w złych warunkach higienicznych leżą na granicach miasta.

Najgorszymi są *lokale stróżów warszawskich*. Prawie połowa tych mieszkań na parterze ($49\cdot8\%$) i $\frac{3}{4}$ mieszkań w suterenach (68·7%) są wilgotne; 140 tych mieszkań nie ma zupełnie okien i w 28 człowiek wzrostu średniego nie może stać wyprostowany. Obliczono, że w tych mieszkaniach przypada na osobę tak dorosłą jak i dziecko 2·8 metra kw., czyli mniej niż się przeznaczają na cementarzu na jedno ciało zmarłe (4 metry kw.). W 2,000 lokalach mieszczą się stróże ciasniej niż nieboszczycy w mogiłach. W 2,603 lokalach wypada na osobę mniej niż 10 metr. kub. powietrza i tylko w 206 więcej niż 20 metr. kub. na osobę. Tymczasem przyjmują jako minimum przestrzeni na jedną osobę 5 metr. kw. przestrzeni i 20 metrów sześć. powietrza. Na każde urządzenie do spania przypada więcej niż 2 osoby. I w takich lokalach, ułatwiających prócz tego na wszelki możliwy sposób wypadki zagorzenia i przeziębienia, mieszka 14,239 osób razem z dziećmi.

Drugą kategorię niehigienicznych mieszkań stanowią *lokale w suterenach*. Takich lokali było w 1891 r. 5623 z 6993 izbami. Od 1882 r. przybyło ich 1,201, czyli 27%. W 1882 r. mieszkało w suterenach 21,664 osób w 1891. 28,175 „

Na jedną izbę w suterenach wypada mieszkańców $4\cdot36$ osób, a przestrzeni na jedną osobę $4\frac{1}{2}$ metr. kw. Na 20,822 mieszkańców suteren było 10,275 łóżek, tak, że na 100 osob wypada $49\cdot3$ łóżka. W 1625 lokalach ($28\cdot8\%$ sumy ogólnej) okna zwrócone są na północ i nie otrzymują nigdy światła słonecznego. Jedna trzecia część mieszkań w suterenach bywa corocznie zalewana wodą wiślaną. Niepodobna jednak zamknąć dla mieszkania lokale w suterenach, albowiem jako następstwo byłoby wypędzenie 30,000 ludności na ulicę i pozbawienie jej dachu.

o) *Ruch ludności m. Warszawy.* Powiększenie ludności W. nie następuje wskutek przewyżki wypadków urodzeń nad zejściami ale w przeważnej części wskutek przyplwyu zewnętrznego. W. do ostatnich czasów słynęła ze swych niehigienicznych stosunków i z wysokiego stosunku śmiertelności. Od czasu jednak dostarczania mieszkańcom dobrze przefiltrowanej wody wiślanej i rozpoczęcia kanalizacji stosunki zdrowotne znacznie się polepszyły i zmniejszyła się śmiertelność.

1) *Urodzenia.* Co do liczby urodzeń było przecięciowo z okresu 6-letniego od r. 1864 do 1869 noworodków żywych $45\cdot23$ na 1,000 lu-

dnosci, było następnie średnio z okresu 10-letniego 1877 do 1886 r. 37·77; za ostatnie 6 lat (1887—1892 r.) 42·87. Liczba stosunkowa noworodków trochę się zmniejszyła. *Podług wyznań* wypadało na 1·000 ludności noworodków żywych

	w 1892 r.	średnio w okresie 10 letnim 1882—1891 r.
u prawosławnych	33·44	37·88,
u katolików	40·93	41·05,
u protestantów	42·95	46·84,
u żydów	51·33	33·88,
bez różnicy wyznań 45·02		39·85.

W roku ostatnim najwięcej noworodków było u żydów, najmniej u prawosławnych.

Pomiędzy noworodkami żywymi zajmują noworodki nieslubne liczbę dość znaczną. Liczono ich na 1,000 ludności w 1892 r.

u prawosławnych	5·44,
u katolików	6·34,
u protestantów	3·40,
u żydów	1·98,
bez różnicy wyznań	5·56.

Noworodki martwe nie zaliczają się ani do liczby noworodków żywych ani do liczby zejść. *Podług wyznań* i na tysiąc ludności było noworodków martwych ślubnych i nie ślubnych:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10-letniego 1882—1891 r.
u prawosławnych	0·06	0·01,
u katolików	1·95	2·07,
u protestantów	1·46	1·84,
u żydów	1·92	1·54,
bez różnicy wyznań	1·85	1·82.

2) *Śluby*. Ilość stosunkowa zawieranych związków małżeńskich w W. trochę się zwiększyła. Kiedy bowiem na tysiąc ludności było średnio z okresu 6-letniego 1864 do 1869 r. 9·11,

średnio z okresu 10 letniego 1877 do 1886 r. było 9·16,

i średnio z okresu 6 letniego od 1887 r. do 1892 r. 9·35.

Podług wyznań było ślubów na 1,000 ludności:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10-letniego 1882—1891 r.
u prawosławnych	11·72	10·98,
u katolików	9·32	10·21,
u protestantów	11·30	13·41,
u żydów	11·54	6·59,
bez różnicy wyznań 10·20		9·14.

Najwięcej ślubów bywa zawieranych pomiędzy osobami wolnymi obu płci. I tak w 1892 r. było między zawierającymi związku małżeńskie:

	mężczyzn	kobiet
wolnych	86·13%	92·82%
owdowiałych	13·17 „	6·64 „
rozwiezionych	0·70 „	0·54 „
Razem	100.	100.

Wypada zatem, że więcej panien wychodzi za mąż niż żeni się kawalerów, za to dwa razy więcej wdowców zawiera powtórne związki niż wdów i to samo odnosi się do rozwiezionych.

Najwięcej kobiet wstępuje w związki małżeńskie w wieku od 21 do 25 lat (36% sumy ogólnej dla 1892 r.), najwięcej mężczyzn w wieku od 26 do 30 lat (35%). Mężczyźni zatem o pięć lat średnio później zawierają związki małżeńskie niż kobiety.

Ważny wpływ na następstwa fizyologiczne i społeczne związków małżeńskich wywiera różnica wieku pomiędzy małżonkami. Różnica ta wieku przedstawia się jak następuje:

a) było związków w których oboje małżonkowie byli równego wieku, lub różnica nie przerosła 5 lat	średnio w okresie 10-letnim 1882—1891 r.	31·08 ⁰ / ₀	30·55 ⁰ / ₀
b) związków w których mąż był starszy od żony o więcej niż 5 lat.		53·33 „	55·75 „
c) i nakoniec związków w których mąż był młodszyszy od żony o więcej niż 5 lat.		15·59 „	13·70 „
Razem		100	100

3) *Zejścia*. Liczba zejść w W. bardzo znacznie się zmniejszyła, kiedy bowiem wypadało zmarłych na 1,000 ludności średnio w okresie 6-letnim 1864—1869 44·49, było ich średnio w okresie 10-letnim od 1873 do 1882 r. 37·56, i średnio w okresie 10-letnim od 1883 do 1892 r. 26·83.

Podług pojedynczych wyznań wypadało zejść na 1,000 ludności:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10-let lat 1882—1891 r.
u prawosławnych	16·85,	24·89,
u katolików	30·33,	29·20,
u protestantów	30·44,	30·39,
u żydów	26·72,	22·66,
bez różnicy wyznań 28·65,		27·20.

Bardzo znaczną jest śmiertelność *dzieci do 5 lat wieku*. Dzieci stanowią więcej niż połowę wszystkich osób zmarłych. I tak stanowiły:

	w 1892 r.	średnio z okresu 10-let 1882—1891 r.
dzieci do 5 lat wieku 55·89%		54·71 ⁰ / ₀ ,
z tej liczby ślubnych 50·55 „		47 — „
„ „ nieslubnych 5·34 „		7·71 — „

Ponieważ od dnia 1 lipca 1881 roku dla każdej zmarłej osoby wymagane jest świadectwo lekarskie, oznaczające przyczynę śmierci, przeto od tego czasu statystyka śmiertelności nabrała większej dokładności. Zwrócono szczególną uwagę na *choroby pomorkowe*, zakaźne i epidemiczne. I tak w 1892 r. osób zmar-

tych z chorób pomorkowych było 18·74% sumy ogólnej zmarłych. Od czasu zaprowadzenia kanalizacji spławnej zmniejszyła się szczególnie liczba zmarłych od *tyfusu* (duru). Z chorób w ogólności najbardziej panującymi są zapalenie płuc (15·16% sumy ogólnej zmarłych w 1892 r.), niezżyt kiszek (13·52%) i suchoty płuc (9·97%).

Wypadków *nagłej śmierci* było w 1882 r. 160, średnio zaś z okresu 10-letniego od 1882 do 1891 r. 150. Z tej liczby było *samobójstw* w 1892 r. 57, średnio z okresu 10-letniego 1882 — 1891 r. 49.

d) *Kanalizacja i wodociągi*. Wpływ przeważny na stosunki zdrowotne miasta mają kanalizacja i wodociągi.

W 1850 r. przystąpiono do budowy pierwszej kategorii wodociągów. Według projektu budowniczego Henryka Markoni zbudowano zakład wodociągowy przy ul. Dobrej, który ukończono w 1853 r. Zakład ten od 1855 r. zaczął zaopatrywać miasto regularnie wodą wiślaną, filtrowaną przez piasek w zbiornikach odkrytych. Dostarczał on do 400,000 stóp sześciennych wody dziennie. Ponieważ te ilości były niewystarczające i woda była czerpaną z Wisły w środku miasta i była niedostatecznie filtrowana, postanowiono przeto zbudować nowy wodociąg, jednocześnie z zaprowadzeniem kanalizacji miasta. Zakład zatem pierwotny został zamknięty z końcem 1888 r.

Nowy projekt budowy wodociągów i kanalizacji sporządzony przez inżyniera angielskiego Wiliama Lindley w 1876 r., został zatwierdzony w 1882 r. i przystąpiono niezwłocznie do jego urzeczywistnienia.

Wodociąg został zaprojektowany dla ludności półmilionowej po 8 stóp sześć. na mieszkańca, i z końcem 1893 r. będzie ukończoną kompletna sieć rur w mieście. Kanalizacją rozpoczęto od budowy trzech kolektorów i jednego ogólnego Bielańskiego. System kanalizacji jest spławny. Idzie wszystko do kanałów, t. j. wody domowe, odchody i wody deszczowe zwyczajnych, odprowadza kolektor na Bielany do Wisły, w odległości 5 wiorst od granicy miasta, na północ od niego. W przyszłości będą urządzone pola irygacyjne w okolicy Łomianek. Wody z ulew odprowadzają się wprost do Wisły w środku miasta.

Dotąd (1893 r.) zbudowano 50 wiorst kanałów i ułożono 130 wiorst rur wodociągowych, które dostarczają miastu dziennie 800,000 stóp sześć. wody, czerpanej po za miastem w górze rzeki, należycie filtrowanej w 12 filtrach piaskowych, pokrytych sklepieniami, z których każdy ma 25000 stóp kwadr. powierzchni.

Z końcem IV seryi robót kanalizacyjnych

będzie ustawionych na stacyi pomp 3 maszyny parowe, każda o sile 110 koni, na stacyi filtrów także 3 maszyny, każda po 110 koni.

Stacya pomp, zbudowana przy ulicy Czerniakowskiej, podaje wodę stacyi filtrów na Koszykach, odległej o 3 $\frac{1}{2}$ wiorst. Stacya filtrów podaje wodę miastu na wysokości 64 $\frac{1}{2}$ metrów, licząc od zera przy moście Aleksandrowskim i na 100 stóp wyżej nad poziom stacyi filtrów.

Serya IV robót kanalizacyjnych będzie ukończoną w 1895 r.

Na roboty czterech seryi zaciągnęło miasto pożyczkę w wysokości 10,580,000 rubli.

Spłata procentów i amortyzacja wymagają rocznie 635,000 rub. Utrzymanie wodociągów i służby kosztuje rocznie 178,000 rub. Dochód za wodę pobiera się wedle specjalnej taryfy i stanowi rocznie 600,000 rub.

Dochód za łączenie się z kanałami, wynoszący 40% podatku od wody, obliczony na 65,000 rub.

Domów zaopatrzonych w wodę jest dotąd 2,800.

Domów skanalizowanych 600.

e) *Właściciele nieruchomości*. Jeżeli zwróćmy się do *działalności wytwórczej* (produkcyjnej) mieszkańców W. to mamy najprzód *właścicieli nieruchomości*. Stan ich bardzo się polepszył od 1866 r. I tak ilość domów wynosiła w 1866 r. 3,111, w 1891 r. 4,806, przyjmując ilości 1866 r. za 100 otrzymamy dla 1891 r. 154·48. Ilość domów zatem więcej niż półtora raza się zwiększyła.

Dochód ogólny z domów podług obliczeń Magistratu wynosił w 1866 r. . 5,529,771 rub.

w 1891 r. . 19,473,713 „

przyjmując ilości 1866 r. za 100, otrzymamy dla 1891 r. 352·16, powiększenie wynosi zatem 3 $\frac{1}{2}$ razy.

Oplaty skarbowe i miejskie z nieruchomości wynosiły w 1866 r. , . 1,180,193 rub.

w 1891 r. . . 2,583,570 „

powiększenie wynosi . . 218·91 „
czyli więcej niż dwa razy.

Było *ubezpieczonych domów* w 1866 r. 3,419, w 1891 r. 5,000, przyjmując dla 1866 r. liczbę 100, mamy dla 1891 r. 146·24.

Wartość ubezpieczenia wynosiła

w 1866 r. . 45,616,190 rub.

w 1891 r. . 115,050,860 „

przyjmuje liczby 1866 r. jako 100, otrzymamy dla 1891 r. 252·22; powiększenie wynosi 2 $\frac{1}{2}$ razy.

Pewne dane dostarcza nam jeszcze *Towarzystwo Kredytowe m. Warszawy*, które pod koniec 1892 r. oceniło technicznie 2,734 domy na sumę 127,591,299 rub., których wartość przedażna miała wynosić 133,284,800 rub.;

domy te były ubezpieczone: murowane na 78,964,117 rub., drewniane na 260,891 rub.

f) *Przemysł fabryczny i rzemieślniczy.* Warszawa, obok Łodzi i Sosnowic, stanowi trzecie ognisko przemysłowe królestwa. Produkcya fabryczna tego miasta w ciągu okresu 27-letniego powiększyła się więcej niż dwa i pół razy (o 271 $\frac{1}{2}$ %), wynosiła bowiem w 1866 r. 10,060,884 rub., w 1892 r. 27,314,931 rub. Jeszcze znacznie zwiększyła się produkcya rzemiosła, z 5,849,581 rub. w 1866 r. wzrosła do 46,395,400 rub. w 1892 r., czyli o 793%.

Wytwórczość fabryczna W. doznała znacznego zmniejszenia w 1869 i 1870 r., kiedy ten przemysł musiał szukać nowych dróg zbytu. Następuje potem okres powiększonej działalności aż do 1883 r. Rok ten jest punktem kulminacyjnym. Po nim, wskutek przesilenia przemysłowego, zmniejsza się działalność fabryczna miasta i obecnie znajdujemy się jeszcze w okresie przesilenia.

I tak było:

	Zakładów fabrycznych	Robo- tajników	Wartość produkcji w 1000 rubli.
w 1869 r.	324	5,627	9,763
w 1883 r.	317	16,348	31,634
w 1892 r.	374	17,253	27,315

Pod względem wysokości produkcji *pierwsze miejsce* zajmują *fabryki wyrobów metalowych*, do których zaliczono: odlewnie i walcownie żelaza, fabryki machin, drutu i tkanin metalowych, fabr. instrumentów stalowych i chirurgicznych, wyrobów ślusarskich, wyrobów z blachy, miedzi i brązu, fabr. robót kanalizacyjnych i wodociagowych i fabr. wyrobów ze złota, srebra i nowego srebra. Pierwsze miejsce wywalczyły te fabryki zaledwie w 1886 r., do tego bowiem roku pierwsze miejsce zajmowały fabryki wyrobów do pokarmu służących. Fabryki wyrobów metalowych przedstawiały najmniejszą wytwórczość w 1867 r., bo tylko 1,737 tysięcy rubli. Następnie wytwórczość ich wzrastała i dosięgła 11,577 tys. rub. w 1890 r. Rok 1892 przedstawia małe zmniejszenie, wytwórczość w tym roku wynosiła 9,794 tys. rub.

Drugie miejsce pod względem wysokości produkcji przynależą *fabrykom wyrobów służących za pokarm.* Należą do tej kategorii: dystylarnie, browary, fabryki tytoniu, młyny parowe, fabr. krochmalu, czekolady, makaronów i musztardy, octu i wód mineralnych sztucznych. Minimum ich wytwórczości przypada w 1869 r. 4,581 tys. rub. Następnie produkcya coraz wzrastała i doszła w 1882 r. do 11,709 tys. rub. W 1892 r. wynosi ona zaledwie 7,639 tys. rubli.

Trzecie miejsce zajmują *fabryki przerabiające płody zwierzęce*, do których zaliczono: fabr.

świec i mydła, garbarnie, białoskórnice, fabr. wyrobów ze skóry, kleju i wyrobów z włosia, rogu i piór. Najmniejszą była ich produkcya w 1868 r., tylko 1,841 tys., i najwyższą w 1885 r., 6,138 tys. rub. W 1892 r. wyprodukowały one za 4,261 tys. rub.

Przemysł tkacki razem z *fabrykami przerabiającymi materiały włókniste* nie może się rozwinąć w Warszawie, pomimo kilkakrotnych prób w kierunku utrwalenia jego w naszym mieście. Do tej kategorii należą: fabryki tkackie, dywanów, trykotów, wstążek i taśmy gumowej, ceraty, kapeluszy, obić papierowych, papieru kolorowego i wyrobów z papieru i farbiarnie. Wytwórczość ich wynosiła już 1,827 tys. rubli w 1883 r., by w następnym zaraz roku spaść do 608 tys. rub. W ostatnich latach znowu widoczne są próby podniesienia tej gałęzi przemysłu i jej wytwórczość w 1892 r. dosięgła 1,966 tys. rub.

Do kategorii *fabryk wyrobów chemicznych* zaliczono: fabryki właściwych wyrobów chemicznych, farb, lakierów, atramentu, laku, szuwaksu, perfum i mydła toaletowego. Produkcya ich wynosiła 274 tys. rub. w 1871 r. i doszła do 1,075 tys. w 1889 r. W ostatnich latach produkcya trochę się zmniejszyła i wynosiła 945 tys. rub. w 1892 r.

Kategoria *fabryk przerabiających drzewo* obejmuje fabryki mebli i wyrobów stolarskich, bilardów i mebli giętych. Wyprodukowały one tylko za 27 tys. rub. w 1867 r. Następnie, przy zwiększeniu produkcji, doszły do 1132 tys. rub. w 1889 r. Jednak nie utrzymały się na tej wysokości i w 1892 r. wytworzyły tylko za 826 tys. rubli.

Różne zakłady fabryczne, obejmujące zakłady, których niemożna było zaliczyć do siedmiu kategorii specjalnych, są następujące: fabr. sztucznych kwiatów i krawatów, asfaltu i tektury smolcowej, instrumentów muzycznych (fortepianów, organów, instrumentów dętych), powozów, gazu oświetlającego, ołówków, parasoli i wachlarzy. Wyprodukowały one najwięcej w 1884 r. bo 1,635 tys. rub. Wytwórczość ich w 1892 r. wynosiła 1,613 tys. rubli.

Nakoniec *fabryki przerabiające płody kruszczowe ziemi* nie doszły nigdy do wielkiego znaczenia w Warszawie. Do nich należą: fabryki wyrobów betonowych, gipsu i wyrobów gipsowych, kafli, luster i kamieni młyńskich. Wyprodukowały one najwięcej w 1880 r. za 523 tys. rub. Wytwórczość ich w 1892 r. wynosiła prawie połowę wyżej podanej sumy, bo tylko 270 tys. rubli.

W rozwoju *przemysłu rzemieślniczego* znajdujemy objawy trochę odmienne od znalezionych przy przy przemyśle fabrycznym. Po małym zmniejszeniu wytwórczości rzemieśl-

niczej około 1870 r., następuje okres stałego wzrostu, który nie doznał przerwy aż do ostatniego roku. Przyczyną tego wzrostu było po części powstanie nowych zgromadzeń cechowych (kucharzy i cukierników) i zaliczenie do rzemioł zajęć dawniej pomijanych, jakimi są produkcja wędliniarzy, ramiarzy, pozłotników, utrzymujących szwalnie i apteki.

Kiedy w 1870 r. liczone w W. razem rzemieślników 5735, z produkcją ogólną 3,338 tys. rub., mamy dla 1892 r.

majstrów	9,221
czeladników	21,922
uczniów	19,185
razem	50,328

z produkcją 46,395 tys. rubli.

Najważniejsze zajęcia rzemieślników były następujące:

	Ilość rzemieślników	Produkcja w 1000 rubli
Rzeźnicy	1,645	6,925
Piekarze	1,038	6,650
Szewcy	6,460	4,700
Mularze	1,568	2,750
Wędliniarze	1,476	2,600
Trzewikarze	4,366	2,515
Krawcy	2,856	2,450
Kucharze	820	1,700
Cukiernicy	545	1,670
Szwaczki utrzymujące szwalnie	6,774	1,355
Ciośle	430	1,180
Aptekarze i tam pracujący	274	1,011
Stolarze	1,455	945
Kamieniarze	270	820
Modniarki	6,420	730
i t. d.		

Na jednego rzemieślnika wypadło najmniej produkty w 1871 r., bo tylko 440 rub., liczyte co roku wzrastały i dosięgły maximum w 1879 r. 1,119 rub. Od tego roku wartość produkcji przypadająca średnio na jednego rzemieślnika trochę się zmniejszyła.

Wartość produktów fabrycznych przypadająca na jednego robotnika wynosiła najwięcej, bo więcej niż 2000 rub. w 1882 i 1884 r.

Na jednego mieszkańca Warszawy wypadło wytworów fabrycznych najmniej w 1869 r., bo za 38 rub., największą była ilość dla 1880 r. 86 rub., która następnie obniżyła się do 58 rub. w 1891 r.

Porównyując ludność ogólną Warszawy z ludnością pracującą w zakładach fabrycznych i w rzemiosłach znajdujemy, że liczba ostatnich nie jest bardzo znaczną i wynosiła zaledwie $4\frac{1}{2}\%$ sumy ogólnej w 1870 r. Nie należy jednak zapominać, że do tej ludności pracującej nie zostali zaliczeni robotnicy przy drogach żelaznych i cała ludność żydowska,

produkująca wyroby rzemieślnicze. Liczba pracujących w fabrykach i rzemiosłach ciągle wzrastała i dosięgła $14\frac{1}{2}\%$ ludności ogólnej miasta w 1889 r., z których 4% przypadają na robotników fabrycznych i $10\frac{1}{2}\%$ na rzemieślników. W latach następnych stosunek ten trochę się zmniejszył i wynosił dla 1892 r. 14% ludności ogólnej, z których $3\frac{1}{2}\%$ stanowili robotnicy fabryczni i $10\frac{1}{4}\%$ rzemieślnicy.

g) *Finanse m. Warszawy.* Dochody i wydatki miejskie z okresu 1883 do 1893 r. dają bardzo dokładny obraz gospodarki finansowej W.

Dochód ogólnej kasy miejskiej m. Warszawy, po odtrąceniu wpływów zwrotnych, pobieranych przez zarząd miejski w celu ich zwrócenia stronom lub władzom interesowanym, lecz włączając dochody nadzwyczajne, był następujący:

w 1883 r.	2,541,423 rub.
w 1891 r.	3,868,548 "

i wedle projektu do budżetu ma wynosić w 1893 r. 4,746,308 rubli. Kiedy ludność W., w ciągu tego okresu powiększyła się o 25% , dochody miasta w 1891 r. powiększyły się o 52% w stosunku do dochodów 1883 r. i to powiększenie będzie wynosiło dla 1893 r. 87% .

Na jednego mieszkańca W. wypadło dochodu kasy miejskiej

w 1883 r.	6.49 rub.
w 1891 r.	8.31 "

podług projektu budżetu 1893 r. 9.68 "

Dochód zatem powiększył się o półtora raza w stosunku do jednego mieszkańca.

Dochody nadzwyczajne, ponieważ zawierają wpływy osiągnięte z pożyczek, wpływają bardzo na wysokość dochodów ogólnych miasta.

Najmniejsze dochody nadzwyczajne były w 1887 r. 176,308 rub., największe są oczekiwane w 1893 r. 1,402,670 rub.

Wydatki ogólne miejskie, wyłączając zwrotne, a zaliczając nadzwyczajne, wynosiły:

w 1883 r.	2,394,844 rub.,
w 1891 r.	4,092,247 "

według projektu budżetu 1893 r. 4,839,653

Mają zatem wynieść w 1893 r. o 102% więcej niż na początku okresu, t. j. mają się więcej niż podwoić.

Wydatki nadzwyczajne, spowodowane po części robotami kanalizacyjnymi i wodociagowymi, zmieniają się bardzo w swej wysokości z jednego roku na drugi. Wynosiły one najmniej w 1884 (86,330 rub.) i w 1883 r. (95,746); największej w 1888 r. (1,554,276) i przewidziane dla 1893 r. (1,402,670 r.).

Budżety m. Warszawy zaczynają przedsta-

wiać, podobnie jak wielu innych miast, *deficyty*, t. j. przewyżki wydatków nad dochodami. Te deficyty dotąd nie są bardzo znaczne i były najwyższe w 1891 r. 223,699 r. W budżecie 1893 r. przewidziany jest deficyt 92,845 rub.

Na pokrycie deficytów budżetowych posiada kasa miejska *pozostałości kasowe*, które przy zamknięciu rachunków w 1892 r. wynosiły 497.979 rub.

Cechą wielkich miast są, prócz deficytów budżetowych, znaczne *długi*. W 1883 r. dług m. Warszawy wynosił 556,346 rub., obok kapitału umieszczonego w Banku państwa 941,788 rub. i wierzytelności hipotecznych 65.583 rub. Przy układaniu budżetu 1893 r. długami miasta wynosiły 10,230,729 rub. a kapitały i wierzytelności tylko 413,322 rub. Długi te powstały wskutek uskutecznienia czterech seryi robót kanalizacyjnych i wodociągowych. Wszystkie dawniejsze długi miejskie zostały spłacone. Tak 1,200,000 rub., zaciągniętych w b. Banku Polskim w 1844 r. dla urządzenia zjazdu do Wisły, zostały spłacone w 1893 r. Zapłacono również zarządowi górniczemu za dostarczony bruk żelazny i zarządowi wojskowemu 326,000 rub. za plac po byłych koszarach mirowskich.

h) *Dochody miejskie*. Przechodząc do szczegółowego rozbioru dochodów W. można je połączyć do 10 kategorii.

Są one następujące:

	1883 r.	1891 r.	1893 r.	%
	tysiący rubli			
1. Podatki bezpośrednie . . .	1,085	1,567	1,553	32.72
2. „ pośrednie . . .	568	594	654	13.79
3. Dochody z nieruchomości . .	65	89	86	1.80
4. „ z kapitałów . . .	22	110	94	1.97
5. „ ze sprzedaży nieruchomości . .	—	1	1	0.02
6. „ z dzierżawy placów publicznych . . .	38	13	12	0.25
7. „ z przedsiębiorstw specjalnych . . .	189	611	804	16.94
8. „ z pożyczek . . .	—	585	1,057	22.28
9. Zasilki i pomocy . . .	89	117	117	2.47
10. Inne dochody . . .	485	182	369	7.78
Razem	2,541	3,869	4,747	100
	100	152.22	186.78	

Widzimy z powyższego, że znaczenie stosunkowe różnych rodzajów dochodu zacieśniają pożyczki, których nie było zupełnie w 1883 r., a w 1893 r. mają osiągnąć 22% dochodu ogólnego.

Podatki bezpośrednie i pośrednie stanowiły w 1883 r. 65% dochodu ogólnego, w 1891 r. 56% i w 1893 r. mają wynosić 47%.

Podatków bezpośrednich liczy W. osiem rodzajów, a mianowicie:

	1883	1891	1893	Powiększ. od 1883 r.
	tysiący rubli			
1. Podatek szacunkowy	689	996	977	42.03
2. 33 jedna trzecia procent do podymnego	163	238	242	48.60
3. Opłata dodatkowa do patentów i świadectw handlowych	51	123	123	52—
4. 50 procent do opłaty akcyzy od trunków	125	138	135	87.7

5. Opłata towarz. tramwajowego	16	34	33	107.72
6. Podatek od przemysłu przewozowego	10	38	39	281.82
7. Pod. od patentów adwokackich	2	3	3	60.67
8. Pod. od przewozu przez Wisłę	—	—	2	—
Razem	1,085	1,567	1,553	43.19

W ciągu okresu 10-letniego podatki bezpośrednie powiększyły się o 43%. Największego powiększenia doznały *opłaty od przemysłu przewozowego*; wynosi to powiększenie 281¹/₂%, czyli dochód się potroił, wskutek zmiany sposobu pobierania opłaty. Od 1889 r. podatek ten wynosi po 10 rub. od konia w dorożce lub omnibusie i po 5 rub. od konia przy wozie zwyczajnym.

Następnie podniosła się *opłata towarzystwa belgijskiego tramwajów miejskich* (o 108%), które do 1884 r. opłacało 3% od dochodu ogólnego, a od tegoż czasu 5%. Opłata od świadectw, wydawanych przez zjazd sędziów pokoju obrońcom sądowym, powiększyła się o 61%. O półtora raza (52%) zwiększyła się wysokość dodatku miejskiego do patentów i świadectw handlowych i przemysłowych, i prawie tyle (49%) opłata 33¹/₃% do podymnego skarbowego.

Podatek szacunkowy zwiększył się o 42%. Podatek ten wynosi 2% od dochodu ogólnego z nieruchomości nie przenoszącego 500 rub., 3% od dochodu 500—1000 rub., 4% od 1000—2000 i nakoniec 5% od dochodu przenoszącego 2000 rubli. Od placów pustych, nie przynoszących dochodu, opłaca się 1¹/₄% od wartości obliczonej. Dochód ogólny z domów w ciągu okresu 25-ciu lat prawie w czwórnasób się powiększył.

Najmniej zwiększył się dochód z dodatku 50% do opłaty patentowej od wyrobu i sprzedaży trunków, powiększenie wynosi tylko 8%.

Od 1892 r. właściciele statków parowych opłacają po 50 kop. od każdego miejsca pasażerskiego na statku, przewidywany dochód w 1893 r. ma wynosić 1,500 rub. i 39 rub. ma wpłynąć od łódek przewozowych na Wisłę.

Podatków pośrednich liczy W. 17 kategorii, są one następujące:

	1883	1891	1893	Powiększ. od 1883 r.
	tysiący rubli			
1. Rogatkowe od koni i bydła	175	181	199	13.83
2. „ od kolei	123	124	124	0.99
3. Od aktów notar. i protestu weksli	101	51	51	—48.56
4. Od kart pobytu	55	39	91	66.21
5. Od kart meldunkowych	—	32	23	—
6. Od paszportów	40	51	48	18.28
7. Od spraw cyw. w sądach pokoju	45	65	65	43.66
8. Od marek 10 kop. od posw. policyj	—	17	18	—
9. Po 3 kop. od 1000 stóp gazu dostarczanego osobom prywatnym	9	11	11	22.01
10. Od przedstawień i widowisk	4	4	3	—34.67
11. Od psów	7	7	9	37.99
12. Od koni osób prywatnych	—	3	8	—
13. Po 5 kop. od paszportu	0.5	0.8	0.7	47.37
14. Z biura adresowego	3	4	4	6.70
15. Od sprawdzania gazometrów	—	0.5	0.5	—
16. Od sprawdzania miar i wag	43	2	2	—53.67
17. Od biletów na letnie mieszkania	0.05	0.03	0.02	—60—
Razem	568	594	654	15.30

Suma ogólna podatków pośrednich powiększyła się w ciągu okresu 10-letniego tylko

o 15%, pomimo że niektóre z tych podatków powstały zaledwie w ostatnich latach. Takimi nowopowstałymi opłatami są: marki 10 kop. od wszelkich poświadczeń policyjnych, opłata od koni osób prywatnych i opłata za sprawdzanie gazometrów. Podwyższono także od maja 1892 r. opłatę od 3-miesięcznych kart pobytu w mieście z 30 do 50 kop., z których 35 kop. idzie na korzyść miasta i 15 dla skarbu. Stąd też ta opłata powinna przynieść kasie miejskiej o 66% więcej w 1893 r. niż w 1883 r. Opłata od spraw cywilnych, wytaczanych przed sędziami pokoju, powiększyła się o 44%. Przewidywane jest zwiększenie podatku od psów o 38%. Podatek rogatekowy od koni i bydła, przychodzącego do miasta luzem lub w uprzęży, wydzierżawiony na 3 lata, powiększył się o 14% w stosunku do 1883 r.

Podatek rogatekowy i kopytkowy od osób, zwierząt i ładunków, wchodzących do miasta kolejami, powiększył się tylko o 1%. Dochód od aktów notaryalnych i protestu weksli zmniejszył się o 50. Opłata po 3 kop. od 1.000 stóp tześciennych gazu dostarczonego osobom prywatnym, powiększyła się o 22%. Dochód od sprawdzania miar i wag zmniejszył się o 54% wysokości 1883 r. Dochód z przedstawień i widowisk zmniejszył się o 35%. Dochód z paszportów krajowych i zagranicznych powiększył się o 18 1/2%.

Do przedsiębiorstw specjalnych m. Warszawy zaliczono: kanalizację, wodociągi, rzeźnię i targ bydłą, drukarnię miejską, Gazetę policyjną, targ wełniany i na chmiel. W sumie ogólnej przedstawiają te przedsiębiorstwa tylko straty, dochód bowiem 9-letni (1883—1791 r.) z nich wynosił 2,969,783 rs. wydatki tego okresu . . . 9,505,518 „ przewyżka zatem wydatków wynosi . . . 6,535,735 rs. i wyraża wydatki, poniesione na kanalizację i na rozszerzenie sieci wodociągowej. Dla 1893 r. oczekiwany jest deficyt w wysokości 606,167 rubli.

Niektóre jednak z tych przedsiębiorstw dają pewne zyski; tak dochód od rzezi bydła i z targu bydłowego wynosił w 1891 r.

	149,060 rub.
wydatki	35,876 „
czysty dochód	113,184 rub.

Również <i>Gazeta policyjna</i> przyniosła w 1891 r.	49,859 rub.
wydatki wynosiły	34,465 „
czysty zysk	15,394 „

Dawniej znaczną rubrykę dochodów miejskich stanowiły zasilki ze skarbu Królestwa. Kiedy od 5 września 1866 r. zniesiono opłaty

konsumcyjnej i propinacyjnej, miasto utraciło podług budżetu 1866 r.

opłaty od trunków krajowych	345,000 rub.
„ „ „ „ „ „ „ „	128,000 „
Razem	473,000 „

Skarb królestwa miał wynagrodzić te straty i dlatego zaprowadzono dwa nowe podatki skarbowe: 1) dodatkową opłatę 50% od patentów dla utrzymujących zakłady z trunkami i 2) dodatek do podymnego w wysokości 50%.

Utracony dochód od spożycia mięsa miało miasto wynagrodzić sobie przez pobór od rzezi zwierząt w bydłobójniach miejskich, nabytych w 1866 r. od skarbu. Miasto kupiło w tym roku szlachtuz skarbowy na Solcu i wydzierżawiło dwa inne szlachtuzy: na Biernaczych i na Pradze. Rzeź wszelkiego rodzaju bydła powinna być odtąd dokonywana wyłącznie w szlachtuzach miejskich, pod zagrożeniem wysokich kar.

Drugą pozycją zasilków skarbowych były koszty utrzymania policji Warszawskiej.

W 1866 r. skarb dopłacił . . .	387,000 rub.
kasa miejska	253,534 36 „
koszta utrzymania policji	
wynosiły	640,534,36 „

W 1867 r. skarb królestwa na utrzymanie policji wydatkował . . .	455,120 rub. 50 kop.
kasa miejska ogółem	261,751 „ 92 1/2 „

Razem	716,872 „ 42 1/2 „
-------	--------------------

W sumie ostatecznej zawarty jest koszt lokali dla zarządów policyjnych w cyrkulach, który wynosił natenczas 60.459 rub., z których połowę 30.229 rub. 50 kop. pokrywał skarb Królestwa.

Obecnie te zasilki bardzo się zmniejszyły. W 1893 r. mają one wynosić:

Z kasy państwa na mieszkania dla policji wykonawczej . . .	18,669 rub.
na szkoły rzemieślnicze i ludowe	6,937 „
na sekcje spraw skarbowych przy magistracie	2,775 „
Z sum ubezpieczeń od ognia . . .	69,970 „
Od gminy żydowskiej na szkoły tego wyznania	17,355 „
Z sum kwaterunkowych	1,655 „

Razem	117,362 „
-------	-----------

Dochód z nieruchomości miejskich małym uległ zmianom, wynosił bowiem w 1883 r. 64.633 rub., w 1893 ma dojść 85.581 rub.

Główne pozycje tego dochodu w 1893 r. są następujące:

	rubli
Czynsz dzierżawny z domów miejskich . . .	56,364
Dzierżawa studni miejskich	7,860
Za prawo rozlepiania ogłoszeń w mieście . .	5,205
Za zajęcie czasowe ulic i trótuarów przy budowie domów	4051
Czynsz z gruntów w Warszawie i na Pradze	3,826
Dzierżawa gruntów miejskich	3,509
Za miejsca zajęte na sprzedaż wody sodowej, kwiatów i t. p.	2,740

Za prawo łowienia ryb, brania piasku i lodu i urządzania kąpeli letnich	779
Czynsz emfiteutyeczny od b. domów miejskich	550
Laudemium z gruntów miejskich	350
Kanon od jatek mięsnych	347
Razem 85,581	

Dochód z dzierżawy miejsc na rynkach dla sprzedaży produktów spożywczych ma wynosić w 1893 r. tylko 12.001 rub., kiedy pod tą rubryką zapisano w 1883 r. 57,889 rub.

Wydatki miejskie.

Wydatki kasy miejskiej warszawskiej dadzą się sprowadzić do 18 pozycji które wynosiły w tysiącach rubli

	1883	1891	1893	Powiększ. 1893 od 1883 r. %
	tysiące rubli			
1. Utrzymanie środków komunikacyjnych	121	105	185	36-10
2. Nowe środki komunikacyjne	259	44	167	-35-74
3. Koszta rozszerzenia ulic	36	9	17	-52-97
4. Ogrody, aleje i skwery	26	32	53	107-16
5. Utrzymanie budowli, pomników i studni	8	13	40	388-48
6. Oczyszczanie ulic	46	69	76	66-71
7. Oświetlanie miasta	50	154	168	237-75
8. Kanalizacja	461	505	712	47-98
9. Przedsiębiorstwa specjalne	128	763	698	443-77
10. Utrzymanie policji miasta	417	678	732	75-77
11. " strażi ogniowej	156	179	193	23-96
12. Zakłady naukowe	71	132	143	100-62
13. Szpitale i instytucje filantropijne	75	146	155	107-26
14. Procent i amortyzacja długów	107	791	737	587-94
15. Zarząd miejski	146	207	228	52-09
16. Sądy pokoju	66	105	105	59-62
17. Żandarmerja i wydatki wojsk.	84	89	90	6-06
18. Inne wydatki	119	111	362	204-94
Suma	2,395	4,092	4,840	102,08

Wydatki miejskie w ciągu 10 lat podwoiły się, najwięcej wzrosła spłata długów, t. j. opłata odsetków i amortyzacja; ich powiększenie wynosi 588%, czyli jest prawie sześciokrotne. Inne powiększenia wynoszą:

Dla przedsiębiorstw specjalnych	444%
Utrzymanie budowli, pomników i studni miejskich	388 "
Koszta oświetlania miasta	238 "
Zasiłki szpitalom i instytucjom filantropijnym	107 "
Utrzymanie ogrodów, alei i skwerów	107 "
Zasiłki zakładom naukowym	101 "
Utrzymanie policji	76 "
Oczyszczanie miasta	67 "
Utrzymanie sądów pokoju	60 "
" zarządu miejskiego	57 "
Kanalizacja	48 "
Utrzymanie bruków, trotuarów, mostów, mostków i baryer	36 "
Utrzymanie strażi ogniowej	23 "
Wydatki na żandarmerję i wojskowe	6 "
Przeciwnie zmniejszyły się wydatki na rozszerzenie ulic o	53%
i na nowe środki komunikacyjne	36 "

Środki komunikacyjne, do których należą: bruk, trotuary, drogi szosowe, mosty, mostki i baryery, wały miejskie i brzegi Wisły, przyczynią w 1893 r. kasie miejskiej prawie 7% sumy ogólnej wydatków. Nowe roboty

będą wynosiły 3 1/2%, kiedy w 1883 r. wynosiły 11% sumy ogólnej.

Na nowe roboty w 1893 r. przeznaczono:	
na bruk drewniany	26,860 rub.
" z sześcianów granitow.	59,730 "
" z kamieni zwyczajn.	37,540 "
na trotuary betonowe	33,940 "
" asfaltowe	2,050 "
" z kamieni	2,800 "
na nowe schody i baryery	3,700 "
Razem 166,620 rub.	

Utrzymanie środków komunikacyjnych będzie kosztowało w 1893 r.:

bruków żelaznych	6,000 rub.
" asfaltowych	3,600 "
" z sześcianów kamien.	37,500 "
" z kamieni sztucznych	300 "
" " zwyczajnych	46,800 "
Utrzymanie dróg szosowych	20,230 "
" trotuarów beton.	3,000 "
" " asfalt.	15,679 "
" mostów, mostków i baryer	8,850 "
" wałów miejskich	530 "
Wzmocnienie brzegów Wisły	9,500 "
różne wydatki inż. miejskiej	12,806 "
Razem 164,795 rub.	

Ogrody, aleje i skwery spowodują następujące wydatki w 1893 r.

Ogród Saski	23,502 rub.
" Krasińskich	6,845 "
Szkołka drzew na Koszykach	5,467 "
Skwery i aleje	12,700 "
Plantacje na Pradze	4,712 "
Razem 53,226 "	

Budowle miejskie, pomniki i studnie obciążą kasę miejską następującymi wydatkami w 1893 r.

Reparacja budynków miejskich	32,933 rub.
Odnowienie pomnika Kopernika	5,600 "
Inne pomniki	1,050 "
Reparacja studni miejskich	580 "
Razem 40,163 rub.	

Oczyszczanie ulic zwiększyło wydatki kasy miejskiej z 45,827 rub. w 1883 r. do 76,398 w 1893 r.

Z sumy wyznaczonej na 1893 r. wypada:	
na wywóz śmieci i błota	53,712 rub.
" " śniegu i lodu	7,656 "
na opłatę 77 stróżów dla oczyszczania placów i ulic	14,503 "
na wynagrodzenie stróżów na placu po b. koszarach Mirowskich	377 "
na narzędzia do oczyszczania	150 "
Razem 76,398 rub.	

Oświetlanie miasta Warszawy przyczynia kasie miejskiej wydatku na 168.099 rub. czyli 3 1/2% sumy ogólnej. Gazu dostarcza miastu

r. 46,385 rub., w 1893 r. mają dojsć 248,022 rubli.

Mamy dalej wydatki na uregulowanie brzegów Wisły, na które w 1889 r. przeznaczono 388,950 rub.; opracowanie planu m. Warszawy, na które w 1887 r. przeznaczono 290,000 r. i w 1892 r. dodatkowo 60,000 rub.; wystawę higieniczną w Warszawie w 1887 r. z wydatkiem 4,936 rub.; opis sanitarny Warszawy, na który przeznaczono 9,800 rubli.

Nakoniec na koszta udziału w wystawie higienicznej w Petersburgu przeznaczono w budżecie 1893 r. 8,000 rub. i na koszta walki z cholera 50,000 rub.

D. Budowle, pomniki, mosty, cmentarze, ogrody.

Zamek królewski. Początkowe dzieje zamku warszawskiego są równie ciemne, jak samego miasta. Wiemy, że Ziemowit I mieszkał jeszcze w Jazdowie i tam poległ 1262 r. W pół wieku potem, r. 1313, po zejściu Bolesława I, ziemię sochaczewską z Warszawą otrzymał Trojden, zapewne więc przy niej dworzec posiadał. Nie był jednak widocznie obszerным, skoro sprawa krzyżaków 1339 r. toczy się w kościele św. Jana. Dopiero pod d. 14 czerwca 1350 r. mamy pewną wiadomość o zamku, jako zdawna istniejącym. Kazimierz ks. mazowiecki, pan warszawski, potwierdzając swobody dla wsi archidyakonatu warszawskiego, wkłada na nie obowiązek dopomagania ku odbudowie zamku warszawskiego. Od r. 1377 jest Warszawa stolicą księstwa, a przeto i siedzibę książęcą posiada, jak też dokument z r. 1379 mówi o dwu wieżach zamkowych i bramie miejskiej. W r. 1432 ks. Bolesław nadaje grunta „W pobliżu bramy miejskiej i podle dworu naszego“. Ze śladów starych murów okazuje się, że dwór książąt mazowieckich ciągnął się od Kanonii ku Krakowskiemu-Przedmieściu, miał bramę od strony Wisły i dziedziniec dziś zwany kuchennym. Kształt budowy stosował się do ówczesnego biegu rzeki i murów miejskich, które ciągnęły się linią łamaną i miały basztę czyli strzelnicę od strony Krakowskiego Przedmieścia, lecz znacznie bliżej zamku aniżeli późniejsza brama Krakowska, zbudowana na fosie po za murami. Pomiędzy dworem a murem miejskim leżały grunta, które częściowo książęta rozdawali, i w ten sposób się zabudowały, co spowodowało później wykupywanie gruntów i burzenie zacieśnionych uliczek. Okrom tego dworu posiadali książęta mazowieccy wielką kamienicę (dziś róg rynku Starego Miasta i Dunaju, Nr 31); odnowiła ją ostatnia księżna mazowiecka Anna w r. 1535, na krótko przed oddaniem ręki Stanisławowi Odrowążowi ze Sprowy, co ją ostatecznie z

ojcowizny wyzuło. Na lat dziesięć przedtem, kiedy Zygmunt I, po zgonie ks. Janusza, przyjechawszy do Warszawy d. 25 sierdnia 1526 r., określał wzajemne stosunki, pomiędzy innymi dozwolił ks. Annie „wolnego używania domu czyli zamku książęcego mniejszego, w którym obecnie przebywa, w mieście naszym w Warszawie, aby tam do woli mieszkać i jego używać mogła“. Ów mniejszy zamek warszawski „Ogródkiem“ zwano, ale czy to była kamienica na rogu Dunaju, czy też inna budowla bliżej Wisły, powiedzieć nie umiemy.

Następną wzmiankę o zamku znajdujemy dopiero w dok. z 19 stycz. 1570 r. którym Zygmunt August kazał wypłacić kanonikowi Kasprowi Sedlasce flor. 400 na budowanie mostu i dworu warszawskiego; taką samą prawie kwotę wypłacano co tydzień aż do wyjazdu Zygmunta do Knyszyna d. 19 czerwca 1572 r. Była to budowa rzetelna, skoro Stefan Batory d. 12 grudnia 1579 r. wynagradza nadaniami gruntowemi masztalera „dawnego króla“, Wawrzyńca Grzymałę, oraz Matysa Waszikię cieśle, który „około budowania zamku i mostu warszawskiego, także też naszego Jazdowskiego, prawie wszyciek swój wiek zdał“. Zygmunt III, zjechawszy do Warszawy d. 18 marca 1596 r., po pożarze zamku krakowskiego w roku poprzednim, zastał już rezydencję gotową, którą dopiero w kilka lat później na nowo budować począł. Rękopis biblioteki Akademii Umiejętności tak o tem pisze: „Fare warszawską św. Jana Chrzciciela ozdobił ołtarzem wielkim, ołtarzem marmurowym, tabernaculum i kratą przejrzystą, gipsowem sklepieniem wewnątrz, obrazami świętymi, organem, posadzką, chodnikiem do pałacu i krużgankiem z zamku wiodącym. Trzy boki tego zamku, pozostałe szczątki dawnego dręwnianego, z gruntu zbudował. Bok od strony Wisły, poprzednio z grubsza wzniesiony, przebudował, dodał trzecie piętro z wieżą, odpowiednie na mieszkanie i na odbywanie narad, wewnątrz i zewnątrz uczynił je okazałem, wieżę zaś ozdobił godłem“. Jerzy Braun zaś (1593—1613) mówi: „Zamek niegdyś z drzewa przez ks. mazowieckich od strony północnej miasta wystawiony, potem od Zygmunta Augusta z kamienia i cegły w dobrym guście pobudowany; nakoniec Zygmunt III ostatecznie budynki drewniane, które jeszcze w tym zamku zostały, rozrzucił, a natomiast wystawił z kamienia wielce chwalone i dla całości ozdobne“. Zamek nowy ciągnął się od starego ku Krakowskiemu-Przedmieściu, jakby skrzydło murów miejskich, w kształcie pentagonu, na podobieństwo zamku Drotingham na wyspie Lafon w Szwecyi. Otaczał zamek mur podwójny i fossa. Ze skrzydła od Krakowskiego Przedmie-

ścia wiodły dwie bramy: jedna poprzez zabudowania na dawnych placach książęcych, a podówczas jurydyki PP. Bernardynek, druga ku Wiśle, w tyle klasztoru tychże Bernardynek. Później, w r. 1643, Władysław IV skupił i zburzył przedzamkowe budowle, otwierając wolny dostęp do zamku od bramy krakowskiej i miejsce na pomnik swojego ojca. Rachunki budowania zamku warszawskiego, złożone przez ks. Andrzeja Barskiego, kustosa warszaw. i sekretarza król. zaczynają się d. 16 marca 1603 r., a kończą się 17 kwietnia 1604 r. Summę wydatków obliczono na 9,339 florenów 29 groszy 16 szelągów. Oprócz wapna kupnego sprowadzano pozostałe z Jazdowa, cegły użyto 372,000 sztuk, pomagając sobie dostarczaną z Kozienic i z cegielni od Św. Trójcy na ul. Długiej, gdzie wyrabiano dachówki; drzewo szło z Krakowa i Kozienic; kraty żelazne i posadzki kamienne z Gdańska; były też posadzki dębowe i gliniane. Kierował budową architekt Andrzej Hegner Abrahamowicz, który w r. 1623 już nie żył, bo d. 10 marca t. r. ustanowiono opiekę nad pozostałą wdową i dziećmi. Murarzem był magister Jakób, który brał tygodniowo 5 fl. 15 gr., kamiennikiem Paweł de Corte (razem wziął 102 fl. 10 gr.), zdunem do pieców kaflowych Jan Jaktorowski z Łowicza, cieślą Hanusz (po 3 fl. 18 gr. tygodniowo). Robotnicy brali po 4 gr. na dzień; liczba robotników dochodziła 99. Fundamenta wszystkich trzech nowych części: ku Bernardynom, ku Wiśle i ku kościołowi Św. Jana, założył murarz Jakób w jednym dniu 23 marca 1603 r. Wieża nowa zegarowa nad bramą zamkową była ukończona d. 4 lutego 1619 r. Jarzemski 1643 r. tak opisuje świeżo wybudowany zamek: „W dole piwnice, na dole sklepy; dwa rzędy pokoiów wkoło, w rogach dwie wieżyczki, trzecia w pośrodku zegarowa z kamienia, wysoka na staję, z gałką złotą, sale marmurem wykładane, zdobne malowidłami; dziedziniec zamkowy w kształcie czworoboku, wybrukowany; z boku jego kuchnia; od strony Wisły mury jak forteca, przez Zygmunta wymurowane, tamujące impet rzeki (która tuż pod niemi płynęła); na tym murze (w północno-wschodnim rogu czworobocznej fortyfikacji, jakby baszta nad Wisłą) ks. Karol Ferdynand (biskup wrocławski) wystawił zamek z piękną salą; w bok od niego (ku ul. Jezuickiej) stary zamek z gankiem do kościoła św. Jana; umieszczono w nim po odnowieniu kuchnię, łaźnię z cynową cysterną, do której woda płynie rurami; po za bramą zamkową, mającą ganek drewniany, znajduje się niewielki ogród owocowy i kwiatny, a tuż przy wieży krynica, z której woda bieży do zamku“. Kleski spadły na

Warszawę w drugiej połowie XVII w. zmieniły postać rzeczy; runął pałac Karola Ferdynanda; zamek obrócony na lazaret, zniszczony, opustoszał i prawie przez lat sto pozostał w zaniedbaniu. Erndt (1725—1730) mówi o trzech częściach zamku, każda z osobnym dziedzicem i bramą; w jednej, zwanej Grodem, sprawował sądy starosta warszawski (rozebrana w r. 1818), w drugiej toczyły się obrady i przechowywano archiwum, w trzeciej mieścili się dworzanie z kuchnią. Odnową zajął się dopiero August III; wystawił korpus z frontem i facyatą od Wisły, drugą stroną zwrócony ku dziedzicowi dawnego zamku, oraz mury sklepione od Wisły pod górą zamkową. Kierował budową i odnową Antoni Solari; roboty malarskie i dwa obrazy wykonali Bole, Kucki i Kamer, za co wzięli 4,542 tyńfów; ozdoby rzeźbione i sztukaterie dał Jan Grzegorz Piersch (389 tyńfów), roboty kamieniarskie Stiellot, snycerskie Sedlinger, obrazy pode drzwi Hoese. Rachunki z robotnikami zaczynają się d. 1-go lutego 1741 r.; w r. 1742 kosztą uczyniły 111,854 zł. 8 gr.; w r. 1746 umieszczono tablicę pamiątkową od strony tarasu, wszelako fabryka zamku szła jeszcze w r. 1748. W r. 1763 Jan Piersch zobowiązuje się namalować sufity w izbie obrad, stylem jonickim, z herbami, za 5,600 tyńfów. Konfederacja generalna, na konwokacji warszawskiej d. 7 maja 1764 r. złożona, pomyślała też o zamku warszawskim, uchwalając: „aby rozpoczęta fabryka tegoż zamku kontynuowana i podług podanych a-brysów do należytej doskonałości przywieziona była; także pokoje, które już dotąd są dokończone, obiciami i innymi rekwiizytami przyozdobione były. Co wszystko sumptem skarbu ma nastąpić... A że dla rozprzeżnienia tegoż zamku, place Rowennowski i Rafałowiczowski cum superficibus, nazwane, stykające się z murami zamkowymi, podług uznania architektów są potrzebne, więc praevia taxatione architekta, takowe place podskarbi legitimis onych ze haeredibus zapłaci et ad circumferentiam zamku przyłączy“. W grudniu tegoż roku owe place i domy były już skupione i zniesione, lecz postanowiono znowu: „dla dostateczniejszego rozprzeżnienia tegoż zamku i dziedzica na wygodę publiczną jeszcze jeden dom Rafałowiczowski, do Krakowskiej bramy rozciągający się, i drugi dom sławetnych Zambergierów, w samej bramie Krakowskiej sytuowany, tudzież z drugiej strony domy i place cztery, idące od bramy zamkowej Grodzkiej nazwanej, do kościoła św. Jana po prawej ręce, do urodzonego Płochockiego i innych należące, aż do rogu kanału, t. j. do kamienicy ks. Mansyonarów warszawskich, rozciągające się...

za słuszną i sprawiedliwą takse onych nabyć i w okrag zamkowy indilate wpuścić". W październiku 1766 powiedziano, że po części zadość się stało doprowadzeniu do należytej doskonałości i przyozdobieniu zamku, „że jednak do zupełnego udoskonalenia znaczne ekspensa są jeszcze potrzebne“, postanowiono na „dokończenie doskonałe fabryki“ wypłacić co rok 400,000 zł. W r. 1767 pożar zniszczył część zamku, którego odnową zajął się wnet architekt Dominik Merlini. W r. 1770—1772, kosztem 123,921 zł., uformowano przejazd z górnego tarasu do Wisły, wzmocniono górę skarpami, tamami zaś brzeg obwarowano. W d. 8 maja 1777 r., w dzień św. Stanisława, po obiedzie na 50 osób, pierwszy raz otwarły się pokoje zamkowe, przerabianie jednak i ozdabianie trwało do r. 1786. Powstała wtedy sala balowa z kolumnadą marmurową o złożonych bronzach, sale: marmurowa i rycerska. Na ozdobienie ich wysilili się: Canaletti, Bacciarelli, Pilmenti, Belloti, Plersch, Monaldi, Le Brun, Rhigi, Smuglewicz, Boucher, Vien i inni. Na stropie sali balowej Bacciarelli wymalował al fresco plafon „Rozbudzenie życia świata“. Stanęły rzędem 22 popiersia z marmuru czarnego, zawieszono 10 portretów w owalach, 8 w izbie przed salą marmurową i t. d. Na początku bieżącego stulecia przystąpiono znowu do przebudowy zamku. W r. 1818 zburzono bramę krakowską. Na wiosnę 1819 r., podług planu Jakóba Kubickiego, urządono ogród przed zamkiem i na tarasie zamkowym, długim na 200 sążni, opartym na murowanych arkadach. W r. 1821, podług planów Andrzeja Gołońskiego i Kubickiego, rozpoczęto nowe przeróbki, które skończyły się na rozebraniu budowli sąsiednich, dzięki czemu wytworzył się plac Zamkowy. W r. 1854 zewnętrzna postać zamku ujednostajnił pułkownik inżynier Ludwik Kori. W r. 1893 odnowiono niektóre sale. — Przytyka do zamku *pałac pod Blachą*: W d. 21 maja 1650 r. były tam puste grunta, które otrzymał w darze Wawrzyniec Reffus i wznosił tam kamienicę „przy murze zamku od schodów do Wisły ciągnącego się z jednej strony, a ogrodu zamkowego z drugiej“. Kazimierz Reffus odźwierny z małżonką Maryanną z Zaleskich sprzedali ową kamienicę kanonikowi Krysztofowi Montwidowi Białozorowi, ten zaś Sebastianowi Dembowskiemu sekretarzowi, od niego zaś nabył tę posesję d. 14 grudnia 1720 r. Jerzy Dominik Lubomirski i Magdalena z Czekarzewic Tarłówna małżonkowie. D. 16 listopada 1776 r. Jerzy Marcin Lubomirski sprzedaje „swoj pałac pod blachą“ Henrykowi Colignonowi ze wszystkimi budowlami, meblami, za 27,000 dukatów. Dnia

20 sierpnia 1776 r. za tę samą kwotę odkupuje ten pałac od Colignona koniuszy i plenipotent Jan Kicki na rzecz Stanisława Augusta. Przyłączony do zamku, służył następnie za mieszkanie Mniszcha, a potem Józefa ks. Poniatowskiego.

Ratusz. Na samym środku rynku Starego Miasta, oznaczony numerem porządkowym 34, stał ratusz miasta Starej Warszawy. Kiedy był zbudowany niewiadomo. Pierwszą o nim wzmiankę znajdujemy w dok. z r. 1479, z którego widać, że pod ratuszem były piwnice do sprzedaży piwa. Następnie pod r. 1580 zapisano umowę rajców warszawskich z murarzem Włochem Antonim del Ralia o wymurowanie wieży ratuszowej z więzieniem podziemnym. Nadwreżony starością ratusz przebudował gruntownie i odnowił w r. 1642 burmistrz Mikołaj Giss, jak świadczył napis na tablicy marmurowej, nad wejściem do skarbcza. Nad bramą dwaj aniołowie trzymali podówczas herby; w izbie sądowej, na piętrze, stał posąg Sprawiedliwości, na ścianach wisiały wizerunki książąt mazowieckich; do skarbcza, z posadzką marmurową, gdzie chowano klejnoty i przywileje, wiodły drzwi żelazne. Wieża z gankiem miała u szczytu gałkę złotą i Syrenę. W r. 1672 uchwalono podatek na wieżę ratusza. Aliści w r. 1686 był znowu zniszczony i wieża groziła zawaleniem; w około niego stały drewniane budy, w których Szkooi i inni kupczyli. Więc w r. 1700 postanowiono wzniesć sklepy murowane podług planu architekta Tylmana Gamerena. Jakoż na sesji 23 lipca 1701 r. zawiadomiono o ukończeniu wszystkich sklepów w liczbie 36. W r. 1706 August II przeniósł na ratusz sądy wójtowskie, tam się już odbywały radzieckie. W izbie sądowej zasiadał tedy burmistrz (nobilis et spectabilis proconsul), wójt (nobilis et spectabilis advocatus), 6 rajców dawnych (consules antiqui) i 6 nowych (consules novi), 12 ławników (honorati domini scabini) z seniorem i 20 gmińnych, wybieranych z pośród rzemieślników. W r. 1751 i ratusz i wieża spłonęły, tak dalece, że dzwony się stopiły i przyszło je przelewać. Przerabiano też ratusz za Stanisława Augusta 1781 r. i po uszkodzeniu od pioruna 1782 r. Był to naonczas gmach prostokątny o dwóch piętrach, z piwnicami, z głównym wejściem od lewej strony Rynku, z galerią wzdłuż i wieżą drewnianą, na której szczyście powiewała chorągiewka z herbem. Na wieży przebywał trębacz, by oznajmiać wydarzony ogień i otrąbywać godziny na zegarze. Schody od głównego wejścia wiodły do dwu sal radzieckich dość obszernych, na drugim zaś piętrze mieściło się archiwum miejskie. Na ścianie, między pierwszą a

drugim piętrem, pod gankiem, była Syrena herbowna. W r. 1817, rząd, uznając ratusz za szczupły i za zacieśniający placyk, wystawił go na sprzedaż, a kiedy ta w dwóch terminach spełzła, d. 3 maja t. r. ogłosił licytacyę na rozebranie budynku. Podjął się tej czynności majster mularski Michał Różycki i rozpoczął burzenie staromiejskiego ratusza w d. 27 czerwca 1817 r. Takie były losy ratusza Starej Warszawy, ostatniemi laty wspólnego już dla całego miasta. Poprzednio każda jurydyka posiadała osobny magistrat, a więc i ratusz. W r. 1785 ratusze jurydyk znajdowały się pod następującemi numerami hypotecznemi: Dziekanka N. 380, Nowoświecka N. 1255, Leszno N. 722, Solec N. 2977, Bożydar (i Kałęczyn) N. 1284, Grzybów N. 1017c, Aleksandrya N. 2775, Wielopole N. 1011, Ordynacka Zamoyskich N. 1305, Bieliny N. 1414, Maryensztad i Stanisławowska N. 2629. W r. 1817 magistrat nabył pod budowę nowego ratusza posesyę wprost Marywillu i przyległe od ul. Daniłowiczowskiej. W XVII w. były tam domy i ogród włoski Daniłowicza; w r. 1655 zniszczyli je Szwedzi, tak, że do r. 1692 plac stał pustką. Zabudował go na początku XVIII w. Hieronim Petrykowski; od jego spadkobierców 1722 r. nabyła tę posesyę Marya Ludwika z Morsztynów Bielińska i postawiła pałac, który po jej śmierci kupił 1733 r. Stanisław Jabłonowski. Syn jego Antoni, rozbrawszy stary, postawił nowy pałac 1785 r., podług planu Dominika Merlini'ego. Ten właśnie pałac, przerobiony przez Fryderyka Leszła, stał się nowym ratuszem. Pożar 18 października 1863 zniszczył trzy piętra frontowe i piętro oficyny, magistrat przeto umieścił się tymczasowo w b. pałacu Namiestnikowskim na Krakowskim Przedmieściu, rząd zaś oberpolicmajstra w b. pałacu Prymasowskim przy ul. Senatorskiej. Przykupiwszy gruntu, w r. 1864 rozpoczęto na zgłiszczach budowę ratusza, która trwała do 1869 r. Kierował robotami naczelnik okręgu komunikacyi Ernest Szuberski ze współudziałem prezydenta miasta Kaliksta Witkowskiego, jako prezesa komitetu budowlanego. Plany sporządzał głównie Józef Orłowski; konstrukcyami żelaznemi zarządzał Tadeusz Chrzankowski. Na inauguracyę nowego gmachu wydano w nim bal d. 8 stycznia 1870 r. Obszar przez ratusz zajmowany wynosi 154,500 stop kw. Zewnętrzny kształt pozostał dawny z przydaniem balkonów po skrzydłach i dachu w stylu francuzkim z facyatkami. Część nową, mieszczącą biura oberpolicmajstra, zbudowano w stylu XVIII w. Pomiedzy jedną a drugą częścią wznosi się wieża 190 stop wysoka, z potrójnym zegarem i czatownią stra-

ży ogniowej. Gmach ma sześć dziedzińców; główne zabudowane w kwadrat dwupiętrowemi pawilonami. Sala główna, Aleksandrowska, zajmuje środek gmachu, na wysokość dwóch pięter; posiada 36 okien i przeszło 5,000 stop kw. przestrzeni. Ma dwie galerye, oraz dwa chóry, oparte na żelaznych, bronzowanych filarach. Ozdobiona malowidłami, rzezbami i świecznikami, posiada na ścianie głównej wizerunek Cesarza Aleksandra II penszla Bethmann'a; po bokach cztery posągi z gipsu mozaikowego: Ceres, Westalka, oraz cesarzowe rzymskie Faustyna i Kryspina. Sala hr. Berga posiada na suficie trzy freski Bacciarellego, przeniesione przez dekoratora Karola Martini'ego z b. pałacu Prymasowskiego: „Tryumf Prawdy“ i „Dzieci igrające“; w sali tej przechowują się chorągwie cechów warszawskich. W sali przyjęć wiszą na ścianach 23 portrety; tam również znajduje się marmurowe popiersie Mikołaja Kopernika dłuta Kryńskiego i w gipsowej wy puktorzeźbie plan Warszawy, sporządzony przez biuro pomiarów zarządu kanalizacyi.

Posiadało też swój ratusz Nowe Miasto, na rynku Nowej Warszawy Nr. 342. Najdawniejszą wiadomość o nim mamy pod r. 1600, aczkolwiek przechowywano w nim erekcyę wójtostwa przez ks. Janusza z r. 1414. Ratusz stał tuż prawie przy rogu rynku i ul. Freta, gdzie dziś skwer, zwrócony bokiem do kościoła PP. Sakramentek. Składał się z trzech piwnic sklepionych, 4 sklepów na dole, dolnego i górnego piętra; na dachu wznosiła się wieża z dzwonem i wieżyczki przy wystawie. Tam się odbywały sądy radzieckie, wójtowskie zaś w kamienicy miejskiej Nr 340. Po zniesieniu osobnych ratuszów w r. 1796, lokale ratusza nowomiejskiego były wydzierżawiane. Od r. 1815 zasiadał w nim sąd pokoju i sporny wydziału I. W r. 1818 rozkazano ratusz zburzyć, do czego też przystąpiono w d. 23 lipca. W r. 1830 zawaliło się sklepienie dawnych piwnic, więc dół zasypiano gruzem.

Świątynie.

Cerkiew Wniebowzięcia N. M. Panny przy ul. Miodowej. Ks. Bazylianie, sprowadzeni z Supraśla do Warszawy przez metropolitę kijowskiego Leona Kiszkę w r. 1740, odprawiali nabożeństwo w kaplicy domowej przy ul. Podwale. Dopiero metropolita Jazon Smogorzewski własnym kosztem postawił świątynię grecko-katolickiego obrządku przy ul. Miodowej, używszy po temu części pałacu własnego. Kamień węgielny położono 12 maja 1781 r., poświęcenia dopełniono 25 sierpnia 1784 r. Zbudowana podług planów budowniczego Dominika Merlini'ego. Obecnie jest to cerkiew prawosławna z dobudowaniem

ozdobnie wejściem w stylu bizantyńskim. W trzech ołtarzach znajdują się obrazy F. Smuglewicza: „Zaśnięcie N. M. Panny“, „Cudowne przerożenie cesarza Walensa na widok Bazylego W.“, oraz „św. Onufry“.

Cerkiew św. Trójcy przy ul. Podwale. Prawosławni mieszkający Warszawy posiadali kaplicę z razu przy poselstwach, następnie w wynajmowanych ze składek lokalach. Skoro ilość składek urosła, a kupiec Stefan Dobrycz pomnożył je ofiarą, nabyto w r. 1817 posesję przy ul. Podwale Nr. 497 i w podwórzu jej, podług planu Kubickiego, wzniesiono cerkiew czworokątną, sklepioną. Ołtarz z ikonostasem zdobią cztery rządy starożytnych malowideł, przed nim zaś wznoszą się na złożonych drzewcach sztandary z blachy złożonej. Do r. 1825 parafia grecka św. Trójcy była zależna od arcybiskupów Bukowiny, Węgier i Grecyi, następnie przeszła pod zwierzchnictwo synodu petersburskiego, pod bezpośrednim zarządkiem arcybiskupstwa prawosławnego, utworzonego w Warszawie ukazem Cesarskim z r. 1840.

Cerkiew św. Aleksandra Newskiego w cytadeli Aleksandrowskiej, w formie krzyża, w stylu Odrodzenia, stanęła w r. 1835, podług planu architekta Gołońskiego. Pod tem samym wezwaniem w r. 1846 wzniesiono cerkiew w Łazienkach, posiadającą obraz „Chrystus w ogrójcu“ penzla K. Brulowa.

Cerkiew katedralna św. Trójcy przy ul. Długiej. Świątynię zbudowaną w stylu Odrodzenia gruntownie przerobili i do stylu bizantyńskiego zastosowali w r. 1837 architekci Corazzi i Gołoński. Nade drzwiami wielkimi, do których się zdąży po stopniach, mieści się malowany na tle złotem obraz św. Trójcy, po obu zaś stronach godła arcykapłańskie Starego i Nowego Testamentu. Na dachu jedna kopuła wielka i cztery małe, pokryte blachą w ogniu złożoną. Ikonostas trzypiętrowy, rzeźbiony z drzewa złożonego podług rysunku budowniczego Ruska; w nim ośm obrazów głównych i 12 po obu stronach wrot Carskich, malowanych przez akademików petersburskich. Przy obu drzwiach ikonostasu obrazy św. Michała Archanioła i św. Konstantego. Za ołtarze m „św. Trójca“, malowidło Aleksandra Kokulara.

Cerkiew Matki Boskiej Włodzimierskiej na Woli, przebudowana w r. 1841, odznacza się wspaniałym urządzeniem wewnętrznym i licznymi malowidłami prof. Kokulara. Na sześciorzędnych tablicach miedzianych, wmurowanych w ściany, wypukłemi głoskami sa opisane działania wojenne 1830—1831 r., a zwłaszcza zdobycie Warszawy przez feldmarszałka Pa-skiewicza.

Cerkiew Przemienienia Pańskiego wzniesiona po 1864 r. na przedmieściu Praga.

Kościół archikatedralny św. Jana przy ul. św. Jańskiej przeszłością swoją sięga początków Warszawy. Jest domniemanie, że pierwotnie wzniesiony, zgorzał w r. 1261, poczem Ziemowit I książe mazowiecki odbudował go z kamienia. Kościołem parafialnym został w r. 1313, na co również dowodów niema. Pierwsze świadectwo historyczne o kościele parafialnym św. Jana znajdujemy pod r. 1339, kiedy wybrano go na miejsce rokowań legatów papieżkich i delegatów Kazimierza W. w sprawie z Krzyżakami. W r. 1390 książe Janusz kościół rozszerzył; w r. 1406 podniesiono go do znaczenia kollegiaty i utworzono kapitułę; Anna ks. mazowiecka około 1450 r. pobudowała wieżę i ułożyła posadzkę marmurową. W r. 1598 nawiedził kościół pożar, w którym spłonął akt erekcyjny. W r. 1602 huragan obalił wieżę i część sklepienia, poczem Zygmunt III świątynię gruntownie odnowił i połączył z zamkiem. Za Michała Korybuta porównano ją z katedrami. W r. 1792 wyłączono archidyakoniat warszawski z dyecezyi poznańskiej i utworzono biskupstwo warszawskie, którego potwierdzenie przyszło dopiero w r. 1797. W r. 1817 Pius VII Papież uczynił kościół św. Jana archikatedralnym i metropolitalnym. Ostatniemi czasy odnawiano ten przybytek Pański w r. 1816 zewnątrz, w r. 1822 wewnątrz, wreszcie nadano mu kształty dzisiejsze w r. 1836—1840, podług planów Adama Idzkowskiego. Fasadę w stylu gotycko-angielskim zdobi posąg Chrystusa na wieżycze środkowej, N. M. P. Niepokalanej i św. Maryi Magdaleny na bocznych, dłuta Jana Hagena. Przez wejście z napisem *Sit nomen Domini benedictum* wchodzi się do przedsionka z dwiema płaskorzeźbami Konstantego Hagena: „Józef w Egipcie“ i „Znalezienie pucharu w worku Beniamina“. Dwie nawy boczne przedziela od głównej sześć filarów gotyckich, ozdobionych posągami roboty Ludwika Kaufmanna. Ołtarz wielki, w r. 1610 przez Zygmunta III fundowany, z drzewa misternie rzeźbiony, obejmuje dwa posagi: Jezusa Chrystusa i Jana Chrzciciela, oraz malowidło Jana Palmy młodszego, Wenecyanina, z r. 1618, wystawiające N. M. Pannę ze św. Dzieciątkiem, św. Jana, tudzież św. Stanisława z Piotrowinem. Stalle są sprawione przez Jana III. Zakrystye, przebudowaną podług planu Jakóba Fontanny, ozdobił freskami Łukasz Smuglewicz. Kazalnica gotycka, z ciosu wykutą i na żelaznych filarach opartą, przykrywa nadglównik, rzeźbiony z drzewa przez Konstantego Hagena, przyozdobiony figurą Religii i 12 apostołów. Chrzcielnicę wykuli z marmuru czarnego i

przykrył wiekiem z miedzi Piotr Noir Francuz r. 1631. Z kaplic najzdobniejszych są: Niepokalanego Poczęcia, należąca do Arcybractwa Literackiego (czyli listu N. M. Panny), w stylu Odrodzenia, oraz Najświętszego Sakramentu, ze staro-niemieckiej roboty figurą drewnianą Zbawiciela ukrzyżowanego, umieszczoną w marmurowym ołtarzu, a sprowadzoną przez burmistrza Warszawy Jerzego Baryczkę w r. 1539. Nadto w r. 1891 podług planu Konstantego Wojciechowskiego urządzono z lewej strony kruchy kaplicę przedgrzebową w stylu gotyckim. Z nagrobków i pomników wymienić trzeba: ostatnich książąt mazowieckich Stanisława († 1524 r.) i Jana († 1526 r.), z marmuru czerwonego i czarnego; pierwszego metropolity warszawskiego, ks. Stanisława Choromańskiego († 1838 r.), z marmuru białego, dłuta L. Kaufmanna; arcybiskupa warszawskiego, Jana Pawła Woronicza († 1827), z ciosu kowany przez Wł. Oleszczyńskiego, z portretem przez K. Kaniewskiego; braci Wolskich: biskupa kujawskiego Mikołaja († 1550) i kasztelana sandomierskiego Stanisława († 1566); Stanisława Małachowskiego († 1809 r.) z marmuru karraryjskiego dłuta F. M. Labourea; muzyka Aspilla Pacellego († 1623 r.); arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego, z wizerunkiem na miedzi przez Fuhrmana malowanym; prymasa Michała Poniatowskiego, z mozaiki, przez Rafealego; Zygmunta Kazanowskiego († 1634 r.), z marmuru kolorowego; prezydenta Jana Dekerta († 1790) i syna jego biskupa Jana Dekerta († 1861), wystawione 1863 r. z malowidłami K. Kaniewskiego; malarza Marcellego Bacciarellego († 1818), Franciszka i Kazimierza Bielińskich, prezydenta Jakóba Działyoty, Wojciecha Baryczki, Jana Szembeka i w. in. Nadto w grobach archikatedry spoczywają pomiędzy innymi arcybiskupi: Hołowczy i Skarszewski, biskupi augustowscy Czyżewski i Manugiewicz, oraz bibliograf Jan Daniel Janocki. Archiwum kościoła posiada dokumenta od r. 1402, akta sądu dziekanów od r. 1449 i akta kapituły od r. 1517.

Kościół św. Marcina przy ulicy Piwnej. Innocenty VI Papież bullą z 5 lipca 1356 r. pozwolił OO. Augustyanom założyć klasztor w Warszawie. Jakoż Ziemowit książę rawski z żoną wymurowali dla nich klasztor i kościół pod wezw. św. Marcina, z kaplicami św. Ducha i św. Doroty. Pożar 1478 r. zniszczył świątynię, którą na mocy bulli z 1494 r. odbudowano. Odnawiano ją i rozszerzano następnie w latach 1552, 1601, 1672, 1705, 1816 i wreszcie po pożarze 1886 r. Kościół ten, w stylu Odrodzenia zbudowany, ma facyatę dwupiętrową z pół wystającymi kolu-

mnami po obu stronach okrągłego zagłębienia, w którym znajduje się wejście; w czterech niszach pomiędzy kolumnami posągi trzech biskupów z zakonu augustyańskiego, oraz św. Stanisław. Po nad drzwiami godło zgromadzenia i N. M. Panna Bolesna w płaskorzeźbie. Trzy nawy sklepione z pilastrami w stylu doryckim. W ołtarzu wielkim obraz Matki Boskiej Pocieszenia, dar Ziemowita rawskiego; w innych ołtarzach św. Jan Nepomucen, Onufry i Dawid, pendzla Kazimierza Wojniakowskiego, św. Agnieszka pendzla F. Smuglewicza. W kaplicy N. M. Panny cztery starożytne posągi świętych z drzewa; w kaplicy Zbawiciela statua ukrzyżowanego Chrystusa, dar Ambrożego Czempińskiego († 1768 r.), który też posiada w tym kościele nagrobek.

Kościół św. Ducha przy ul. Fretu, kiedy powstał, niewiadomo. W r. 1388 stał już tutaj szpital dla ubogich i kościół drewniany św. Ducha, nadany miastu przez ks. Janusza; odtąd też miał własnego proboszcza. Po szturmie Szwedów 1655 roku pozostały z niego ruiny. Wdzięczny ks. Kordęckiemu Jan Kazimierz wyjednał u magistratu oddanie kościoła Paulinom częstochowskim. Przybyli oni w niedzielę czwartą, po Trzech Królach 1662 r., dopiero jednak w październiku 1707 r., podług planów Józefa Pioli, Włocha, z ofiary Jakóba Rybińskiego i innych, rozpoczęto budowę nowego kościoła. Pod okiem architekta Józefa Belloti'ego skończono budowę w r. 1717. W r. 1819 przeniesiono kks. Paulinów z powrotem na Jasną Górę, kościół zaś oddano bractwu niemieckiemu. W gmachu klasztornym od r. 1825 do 1835 mieściło się seminaryum główne. W r. 1845 świątynię gruntownie odnowiono. Ma ona facyatę dwupiętrową w stylu Odrodzenia, z wieżami trzypiętrowymi po obu stronach. Do kościoła prowadzą z dwu stron schody z ganikiem, na którym wznosi się posąg N. M. Panny, dłuta T. Czajkowskiego, postawiony w r. 1863. W niszach, po bokach drzwi, posągi św. Pawła i Romualda, powyżej św. Zygmunta i Heleny, wszystkie cztery dłuta B. Bernatowicza († 1730 r.). Nawa główna w stylu korynckim, dwie boczne w doryckim. W ołtarzu wielkim „Zesłanie Ducha św.“ pendzla Michała Świerkiewicza († 1709 r.); w jednym z ołtarzy bocznych „św. Tobiasz“ pendzla F. Smuglewicza. Nagrobki nie sięgają po za wiek XVIII.

Kościół N. Maryi Panny na Nowem Mieście — zbudowała Anna, córka Kiejstuta, małżonka ks. Janusza starszego mazowieckiego, za przywilejem męża z r. 1409. Poświęcenia dopełnił biskup poznański Wojciech Jastrzębiec i dokumentem z r. 1411 utworzył tam parafię dla

Nowego Miasta. Bolesław IV ks. warszawski i zakroczymski kościół rozszerzył. W r. 1562 przyłączono parafie N. M. Panny do kollegiaty św. Jana, lecz w r. 1608 biskup Jędrzej Opaliński przywrócił osobną parafie. Wojna szwedzka 1655—1656 uczyniła ruinę z tej świątyni, którą dopiero za Jana III odbudowano z pozostawieniem starożytnych murów. Odnawiano ją następnie w latach 1829, 1836, 1840, 1841 i ostatnio 1883 r. pod kierunkiem Feliksa Zygodlewicza. Zewnętrzne mury kościoła, a zwłaszcza pięciopiętrowa dzwonnica z zegarem noszą ślady stylu romańskiego; nawa środkowa ma sklepienie gotyckie żebrowane krzyżowo, dwie nawy boczne — sklepienia okrągłe. Jeden z dawnych ołtarzy jest całkowicie z drzewa rzeźbiony, z Męką Pańską. Z nagrobków wymieniamy: ks. Mateusza Jagodowicza, protonotaryusza apostolskiego, kanonika katedry płockiej, zm. 1666 r.; Stanisława Woytowicza, burmistrza miasta Nowej Warszawy (proconsul), zm. 1663 r. (za presbiterium, po stronie lewej ołtarza wielkiego); Mikołaja Mateusza Zachniewicza, kanonika warszawskiego, zm. 1735 r.; Katalończyka Bonawentury de Galves, lekarza, zm. 1774 r. (za kościołem, wprost mensy ołtarza wielkiego); Antoniego Kotowskiego, biskupa nominata, suffragana łowickiego, zm. 1845. Bez nagrobków spoczywają tutaj: biskup janopolitański Karski, suffragan gnieźnieński, zm. 1784 r.; ks. Antoni Portalupi, nauczyciel Stanisława Augusta, zm. 1791 r.; Bartłomiej Józef Wessel, kasztelan warszawski, kawaler maltański, zm. 1781 r. Dwa posągi św. Piotra i Pawła, przy kaplicy św. Barbary, pochodzą z nieistniejącego kościoła św. Benona.

Kościół św. Anny na Krakowskim Przedmieściu. Anna ks. mazowiecka, wdowa po ks. Władysławie, założyła w r. 1454 kościół mурowany i klasztor drewniany dla OO. Bernardynów, sprowadzonych przez ks. Jana Kapistrana. W r. 1507 kościół i klasztor spłonął. Mieszczanin warszawski Baltazar odbudował go, lecz po dwóch latach świątynia znów padła ofiarą pożogi. Dopiero w r. 1533, dzięki ofiarności Anny, wdowy po Konradzie II mazowieckim, i biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego, stanął nowy przybytek Pański. W r. 1657 zniszczono go tak dalece, że po odnowie 1749 r. ze starych murów pozostała jeno zakrystya. Nareszcie w r. 1788, za staraniem Stanisława Potockiego, a w części kosztem mieszczanina Józefa Kwiecińskiego, odnowiono gruntownie kościół pod kierunkiem budowniczego Piotra Aignera. On również w r. 1818 wznosił szereg arkad przy kościele. Facyata na wzór św. Jerzego w Wenecyi, składa się z łuku środkowego, otoczonego

przez cztery kolumny i dwa pilastry korynckie; w niszach posągi ewangelistów dłuta Jakóba Monaldi'ego, dar Stanisława Augusta. Nad wielkimi drzwiami, zamiast herbu, umieszczono teraz św. Anne, malowaną przez Antoniego Murzynowskiego. Wnętrze kościoła posiada malowidła ściennie Bernardyna Walentego Żebrawskiego (1749 r.), wyobrażające żywot św. Anny, tudzież piękne dzieła snycerskie (konfesyonały, ławki, odrzwia i t. d.) braciuszka Paschalisa Scholtza (r. 1722—33). Przy kościele dwie kaplice: św. Ładysława z Gielniowa, prowincyała niegdyś OO. Bernardynów, zmarłego w Warszawie 1505 r., patrona Warszawy, którego zwłoki w kaplicy spoczywają, tudzież N. M. Panny Loretańskiej, zbudowana 1837 r., z obrazem N. M. P., przeniesionym z kościoła na Pradze. Przed tą kaplicą wznosi się współcześnie postawiony posąg N. M. P., dłuta Czajkowskiego. Pierwsza fundatorka kościoła, ks. Anna Władysławowa mazowiecka, posiada grobowiec na lewo od wielkiego ołtarza, przy stalach. Liczne nagrobki z których kilka wymienia Paprocki zniszczały w XVII w.

Kościół Św. Krzyża, przy ulicy Krakowskie Przedmieście. Na granicy gruntów Starej Warszawy, pod koniec XV w., stanęła kaplica drewniana, w miejsce której z zapisu Marty, wdowy po rajcy Mollerze, zbudowano 1526 r. kościółek drewniany. Rajca Paweł Zembrzowski 1615 r. odnowił go, przydał dwie kapliczki i wystarał się o utworzenie parafii 1626 r. Za sprawą Maryi Ludwiki oddano ów kościółek 1653 r. ks. Misyonarzom z Francyi przybyłym i rozebrano go. D. 1 kwietnia 1682 r. biskup Stefan Wierzbowski położył kamień węgielny pod budowę mурowanej świątyni. Poświęcił ją tegoż dnia 1696 r. ks. Michał Bartłomiej Tarło proboszcz, późniejszy biskup poznański. Ostateczne wykończenie nastąpiło dopiero 1757 r. Plany dał i budowę kierował Włoch Józef Belloti; wieże, wysokie na 91 łokci wystawił pomiędzy 1726 a 1754 r. Antoni Fontanna. Fasada ma dwa piętra: dolne w stylu toskańskim, górne w korynckim; nad portykiem posągi wyobrażające Wiarę i Nadzieję; we wnękach posągi św. Piotra i Pawła, dłuta Jana Jerzego Pierscha (1756). Na środku ganku, prowadzącego do kościoła, odlana z cementu figura Chrystusa Pana, dzieło Andrzeja Pruszyńskiego (1858 r.). Kościół górny ma nawę główną i dwie boczne z kaplicami. Wielki ołtarz roboty snycerskiej Matysa Hankisa z Elbląga (1700 r.) mieści obraz Jerzego Eleuthera „Zbawiciel na krzyżu;“ w ołtarzu św. Wincentego wizerunek patrona przez Szymona Czechowicza, w ołtarzu św. Karola Boromeusza obraz Antoniego Albrandego, w ołtarzu kaplicy N. M. Panny

malowidła Jana Ścisły. Ambona, na wzór paryskiej, wykuta misternie z żelaza 1698 r. przez braciśzka Mikołaja Tetra. W presbiterium stalle dębowe w stylu Odrodzenia i malowidła owalne Alfreda Schouppégo. Nagrobki i pomniki: Piotra Desnoyers († 1693 r.), ks. M. B. Tarły († 1715), kardynała Michała Radziejowskiego († 1705), biskupa Kazimierza Szczuki († 1694), Adama ks. Czartoryskiego, w kaplicy N. M. P. († 1823), Fryderyka Chopina, dłuta Leonarda Marconiego, proboszcza Adama Jakubowskiego, dłuta B. Syrewicza, i dra Polikarpa Girsztowta, roboty Kazimierza Ostrowskiego. Kościół dolny służy za kaplicę przedpogrzebową. W katakumbach spoczywają: Michał Jerzy Czartoryski († 1692 r.), Marya d'Arquien Wielopolska († 1735), August Aleksander Czartoryski († 1782), dr. Jan Czempiński († 1786), Stanisław Małachowski († 1809), Gabriel Piotr Baudouin († 1768), Jerzy Flemming († 1771), Walenty Sobolewski, Tadeusz Dembowski i inni. Do r. 1864 kościół należał do zgromadzenia Misyjonarzy, obecnie parafialny.

Kościół św. Jacka przy ul. Freta. Kapituła poznańska OO. Dominikanów postanowiła w r. 1603 ufundować klasztor w Warszawie i poruciła tę sprawę ks. Abrahamowi Bzowskiemu. Otrzymałszy pozwolenie biskupie d. 14 sierpnia t. r., nabyto za 2,000 zł. posesję przy ul. Zatylniej, łączącej ul. Freta z Rybakami, od braci ks. Wincentego i Szymona Oczków. Na tych gruntach ks. Bzowski postawił tymczasowo kaplicę drewnianą, w której pierwsze nabożeństwo publiczne odprawiono d. 8 listopada 1603 r. Przykupiwszy gruntu, zaczęto budowę kościoła murowanego w r. 1612, ukończono zaś ją w r. 1638, podług planu Jana Włocha. Klasztor wzniesiono 1646 r. Powietrze morowe, tudzież zajęcie kościoła na koszary przez Szwedów 1655 r. wyludniły klasztor i doprowadziły świątynię do ruiny, tak, iż przyszło z gruntu ją odnawiać i na nowo poświęcać, czego dopełnił biskup poznański Wojciech Tolibowski r. 1661. Podczas zarazy 1677—1679 r. ks. Dominikanie przenieśli się do Młęcina. W r. 1750 pożar zniszczył wieżę z dzwonnica. Kłeskom atoli towarzyszyła zawsze hojna ofiarność. Za Ks. Warszawskiego zabrano gmachy dominikańskie na szpital i magazyny wojskowe. Odnowiony w r. 1815 kościół, w r. 1823 podległ nowej zmianie. Hilary Szpilewski przybudował szereg arkad gotyckich, które do połowy zasłoniły facyatę w stylu Odrodzenia; nadto w arkadach tych umieszczono sklepy. Ostatnia odnowa dokonana r. 1887. Sam kościół ma kształt taki, jaki posiadał niegdyś kościół św. Jana; facyatę dwu-

piętrową wieńczy posąg N. M. Panny z Dzieciątkiem Jezus; po bokach dwaj święci zakonnicy. Nawa główna i dwie boczne. W wielkim ołtarzu obraz Chrystusa na krzyżu, przeniesiony z b. kościoła kks. Bernardynów na Pradze; w innym św. Kryspin i Kryspinian, patronowie szewców; w jednym z ołtarzy, zamiast obrazu, 232 cząstki relikwii świętych. W kaplicy Ciemnej cztery freski na sklepieniu penszla Wojciecha Gersona. Kazalnica, dzieło snycerskie, wykonana 1746 r. Cztery kaplice: św. Dominika cała z porfiru i marmuru, wystawiona w stylu Odrodzenia 1690 r. przez Adama Kotowskiego; N. M. P. Śnieżnej, wybudowana przez Radziejowskich, gdzie też spoczywają zwłoki kardynała Michała, Hieronima i t. d.; kaplica Skonania Pana Jezusa (Ciemna) stanowi najstarszą część kościoła; wreszcie kaplica górna zakładu sierot Towarzystwa Dobroczyńności im. Stanisława Jachowicza. W tymże kościele posiadają nagrobki lub pomniki: Katarzyna Ossolińska († 1607), Aleksander Polanowski († 1687), Stanisław Baryczka, ostatni z rodu († 1682) i in. W posadzce, pomiędzy 2-ma 3-m filarem kościoła, znajdują się brązowe tablice nagrobkowe kupieckiej rodziny ormiańskiej Menianów. We drzwiach głównych zachowały się otwory, przez które podczas zarazy 1677 r. ks. Dominikanie słuchali spowiedzi i udzielali komunii.

Kościół św. Antoniego przy ulicy Senatorskiej ufundował w wykonaniu ślubu Zygmunt III. Na posesyi zwanej „obozem“ lub „na piaskach“ położono kamień węgielny 4 października 1623 r., wobec nuncjusza Lancellotti'ego i audytora Jana d'Altieri (później Papieża Klemensa X). Poświęcił ów kościół drewniany, suffragan wrocławski ks. Liesch 13 maja 1635 r. Rakoczy 1655 r. zrabował do szczytu świątynię. Rozebrawszy kościół drewniany, rozpoczął budowę murowanego Stanisław Leszczyo Skarszewski w d. 15 maja 1671 r. Konsekwował ks. Stefan Wierzbowski 12 sierpnia 1679 r. Facyata kwadratowa z płaskosłupami ma okno z szyb kolorowych na chór, nad oknem Bogarodzica na tle złotem penszla R. Hadziewicza (1850 r.). We wnętrzu, oprócz nieznanego autora obrazów „Zdjęcie z krzyża“ i „św. Piotr z Alkantary“ wisi we framudze odnowiony przez F. Smuglewicza obraz, wystawiający nadanie przywileju OO. Reformatom przez Zygmunta III. Od ulicy wiodą do kościoła dwie galerie murowane z tablicami nagrobkowymi. Przed kościołem za kratą, statua N. M. Panny, wyściosana przez Antoniego Messinga (1851 r.). W zakrystyi przechowują srebrną puszkę do komunikantów roboty Zygmunta III.

Kościół N. M. Panny Łaskawej przy ulicy św.

Jañskiej. Za pośrednictwem ks. Piotra Skaręi ks. Jezuita kupili 1597 r. kamienicę przy cmentarzu kolegiaty św. Jana i tam osiedli. W r. 1609 Zygmunt III darował im plac miejski obok kolegiaty i położył kamień węgielny pod budowę kościoła, który otwarto 1626 r. Po kassacie zakonu Jezuitów, od r. 1773 do 1781 zarządzali kościołem księża świeccy, a następnie bractwo św. Benona. W r. 1815 oddano świątynię OO. Paulinom; kiedy atoli po trzech latach zwinięto ich klasztor, kościół N. M. P. Łaskawej stał się składem ruchomości sąsiedniej kolegiaty. W r. 1828 obrócono go na skład wełny b. Banku Polskiego. Dopiero w r. 1834 osadzono tutaj ks. Pijarów, przeniesionych z kolegium Konarskiego przy ul. Długiej. Ponowne poświęcenie kościoła, odnowionego przez architekta Alfonsa Kropiwnickiego, nastąpiło 19 marca 1836 r. Od r. 1866 jest to kościół świecki. Facyata kościoła jest zakończona piramidami, uwieńczonemi znakiem krzyża; kwadratowy portyk zasłania pilastry korynckie. Nawa główna i jedna boczna, pierwsza w korynckim, druga w doryckim stylu; sklepienie krzyżowe. Wielki ołtarz, 1836 r. postawiony pod rotundą w formie elipsy, mieści obraz Zbawiciela pensla Czechowicza; w innych ołtarzach „Józef Oblubieniec“ Czechowicza, „św. Jan Nepomucen“ i „Zesłanie Ducha św.“ Jana Plerscha, tudzież „N. M. P. Łaskawa“ pensla włoskiego; przy tym ołtarzu istniało bractwo, którego członkowie nosili nazwę *Sodalitas Marianus*. Nagrobki i pomniki: Jana Tarły († 1750), odnowiony 1865 r. przez Cenglera, Macieja Sarbiewskiego, dłuta J. Kryńskiego, oraz ks. Pijarów: Stanisława Konarskiego, Onufrego Kopczyńskiego, Kajetana Kamińskiego i Edmunda Andraszka.

Kościół św. Józefa Oblubieńca przy ul. Krakowskie Przedmieście. Sprowadzeni przez Władysława IV ks. Karmelici Bosi, otrzymawszy w ofierze posesyę Krasieńskich na Krakowskim-Przedmieściu, d. 13 kwietnia 1643 r. położyli kamień węgielny pod budowę kościoła, któremu dali nazwę Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Józefa Oblubieńca. Najazd Szwedów 1655 r. zniszczył świątynię, którą w r. 1672 zaczęto na nowo murować. Poświęcenia dopełnił Mikołaj Świecicki, biskup poznański, 28 października 1701 r. Teraźniejszą facyatę, podług planu Efraima Schrögera, kosztem Karola ks. Radziwiłła „Panie kochanku“, wzniesiono 1782 r. Zbudowana z piaskowca, o jednym piętrze, posiada kolumny i płaskosłupy w stylu toskańskim, oraz dwie dzwonnice; w przyczółku nawy środkowej okno, kolumny korynckie, dwa posągi św. Karmelitów i dwa medaliony świętych; powyżej grupa wyobrażająca Nadzieję i Mi-

łość, na szczycie zaś krąg ziemski, opasany przez węża z jabłkiem w paszczy; na globie kielich z hostyą. Nade drzwiami wielkimi herb Radziwiłłów. Ołtarz wielki zbudował Tylman (1701 r.). Obrazy: św. Anna z N. M. P. pensla K. Wojniakowskiego, Jan od krzyża Fr. Smuglewicza, św. Szymon, Zwiastowanie i Niepokalane Poczęcie S. Czechowicza, N. M. P. Szkaplerzna R. Hadzewicza i t. d. W kaplicy, w r. 1862 przez H. Marconiego wzniesionej, Chrystus w grobie i Anioł zmartwychwstania, dzieła rzeźbiarskie Oskara Sosnowskiego, z marmuru *carrara* wykute. Malarz Rafał Hadzewicz ma tutaj nagrobek z popiersiem dłuta B. Syrewicza. W gmachu poklasztornym mieściła się od r. 1866 Akademia duchowna rzymsko-katolicka, obecnie zaś seminaryum archidiecezyi warszawskiej.

Kościół św. Franciszka Serafickiego przy ul. Zakroczymskiej. Ks. Franciszkanie posiadali od r. 1646 na Nowem Mieście kościół i klasztor drewniany. Kiedy ten uległ zniszczeniu w r. 1655, zaczęli w r. 1679 murować nowy, na teraźniejszym miejscu, podług planów Jana Coroni'ego, uzupełnianych przez Antoniego Solari'ego, oraz Józefa i Jakóba Fontannę, a wreszcie przez Józefa Boretti'ego. Ostatecznie ukończono kościół dopiero w r. 1737. Zbudowany w kształcie krzyża, w stylu jońskim, z dwiema wieżami, ma trzy nawy o sklepieniu krzyżowym. W ołtarzu wielkim obraz św. Franciszka, w presbiteryum kopia Przemienienia Pańskiego Rafaela, malowana przez Józefa Oleszkiewicza. W nawie bocznej św. Józef pensla Czechowicza. W kaplicy N. M. Panny Pocieszenia, po za ołtarzem głównym, w trumnie szklanej na ołtarzu marmurowym spoczywają zwłoki św. Witalisa męczennika, przysłane przez Papieża Benedykta XIV w r. 1754. Od r. 1837 do 1866 w gmachu poklasztornym mieściła się Akademia duchowna rzymsko-katolicka.

Kościół Opieki św. Józefa przy ul. Krakowskie Przedmieście. Sprowadziwszy z Francyi PP. Wizytki, Marya Ludwika zbudowała dla nich kościół i klasztor drewniany 1654 r. na gruntach pałacu Kazimierowskiego. Kiedy padły one ofiarą pożaru 1666 i 1695 r., Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska powierzyła budowę nowej świątyni murowanej Józefowi Belotti'emu, który rozpoczął pracę 1728 r. Z braku funduszków po zgonie Sieniawskiej zaniesiano budowy, którą wznowiono dopiero za staraniem przełożonej zakonu Franciszki Mazini 1755 r., przy pomocy ofiary z Sieniawskich Czartoryskiej. Dnia 20 września 1761 biskup Józef Andrzej Załuski poświęcił nowy kościół, wzniesiony w stylu rococo francuskiego, z kolumnami jońskimi i korynckimi.

Wnętrze o trzech nawach posiada w ołtarzu wielkim obraz Tadeusza Konicza „Nawiedzenie N. M. Panny“, dar biskupa Załuskiego; na ołtarzu cyboryum z hebanu, rzeźbione we Francji, dar królowej fundatorki. W innych ołtarzach „Tajemnice Serca Jezusa“ i „św. Józef“ S. Czechowicza, tudzież malowidła szkoły włoskiej. W nawie bocznej posągi Tadeusza Czackiego, dłuta O. Sosnowskiego (1861 r.) i Kazimierza Brodzińskiego, dłuta Wł. Oleszczyńskiego (1863 r.). Na filarach tablice pamiątkowe: Juliana Bartoszewicza, roboty A. Pruszyńskiego, oraz Bolesława Podczaszyńskiego, dłuta B. Syrewicza. Ambona z drzewa wyobraża łódź z rozpiętym żaglem. W ścianie obok ołtarza wielkiego, od strony chóru zakonnego, znajduje się oprawne w srebro, za szkłem umieszczone serce Maryi Ludwiki. W kurytarzu i sali zgromadzeń wiele portretów historycznych.

Kościół św. Kazimierza przy ul. Tamka. Marya Ludwika 1651 r. sprowadziła z Paryża Siostry Miłosierdzia i na folwarku Kałęczyn, obok Solca, na placu zwanym Glinki, zbudowała dla nich drewniany kościół i klasztor 1659 r. Przy pomocy kardynała Radziejewskiego, biskupa poznańskiego Święcickiego i ks. Missyonarza Bartłomieja Tarły wymurowały Szarytki teraźniejszy kościółek, przy którym mają swój instytut. W wielkim ołtarzu obraz św. Kazimierza, przy ambonie wizerunek pierwotnej fundatorki.

Kaplica św. Teresy na Krakowskim Przedmieściu. Lubomirscy, nabywszy pałac Kazanowskich w r. 1661, we dwa lata później ofiarowali go Karmelitkom Bosym, przerobivszy na klasztor i wymurowawszy kościółek św. Teresy. W r. 1818, po wyjeździe panien zakonnych, cała posesya dostała się Towarzystwu Dobroczynności, które w r. 1839 powierzyło Antoniemu Corazzi'emu odnowę kaplicy. W ołtarzu wielkim św. Wincenty a Paulo pensła R. Hadziewicza; pod ołtarzem zamurowana trumienka ze zwłokami Maryi Teresy, córki Jana Kazimierza, zmarłej 1651 roku.

Kościół Narodzenia N. Maryi Panny przy ul. Leszno. Karmelici trzewickowi w r. 1677 kupili kamienicę w owoczesnem m. Lesznie i urządzili z niej kaplicę. Przykupiwszy gruntów, założyli kamień węgielny pod budowę kościoła i klasztoru w r. 1683. Poświęcenie kościoła przez nuncjusza Paulucci'ego nastąpiło dopiero 22 kwietnia r. 1732. Fasada jego, w stylu barocco, składa się z czterech części, ozdobionych płaskorzeźbami. Ołtarz wielki, wystawiony przez Józefa Potockiego, z herbem „Pilawa“, posiada obraz N. M. Panny w srebrnej sukience, z licznymi wotami. Cztery ołtarze mają malowidła S. Czechowicza: św.:

Maryja Magdalena, Wojciech karmelita, Józef i Eliasz. W drzwiczkach cyboryum wielkiego ołtarza malowany na miedzi Chrystus Łaskawy, zdaniem Kokulara, oryginał Corregia. Z nagrobków wyróżniają się: Antoniego Kosowskiego († 1771 r.), Kajetana Sierakowskiego († 1841), Aleksandra Preyssa († 1887). Przed kościołem posąg N. M. Panny dłuta Tadeusza Czajkowskiego († 1867 r.).

Kościół św. Kazimierza na rynku Nowego Miasta. Wywiązując się ze ślubu, uczynionego przed wyprawą wiedeńską, Maryja Kazimiera Sobieska, na gruntach kupionych od rajcy Kacpra Waltera, rozpoczęła w r. 1683 budowę kościoła, który, w pięć lat później ukończywszy, oddała sprowadzonym z Francji PP. Benedyktynom (Sakramentkom). Sprowadziły się one do kościoła i klasztoru w d. 27 czerwca 1688 r. Świątynia jest zbudowana w kształcie krzyża równoramiennego, w stylu Odrodzenia z pilastrami porządku tokańskiego; całość wieńczy kopuła ośmioboczna, zakończona latarnią, na której wznosi się krzyż. We frontonie, nad oknem, herby „Janina“ Sobieskich i „Trzy kozy“ Kazimierzy d'Arquien, Wnętrze ozdobione w porządku korynckim; kopuła ma wewnątrz malowaną *al fresco* apoteozę chwały Najwyższego. W ołtarzu wielkim zdobne srebrem tabernaculum marmurowe ze czterema cherubinami, na tle malowidła ściennego, wyobrażającego adorację Najśw. Sakramentu. W drugim ołtarzu św. Kazimierz, w trzecim św. Benedykt, również *al fresco*. Z nagrobków wyróżniają się: Józefy z Wessłów Konstantowej Sobieskiej († 1761 r.), sarkofag marmurowy z medalionem, i Maryi Karoliny ks. de Turenne Bouillon, córki Jakóba Sobieskiego († 1740 r.), w marmuru, z płaczącą niewiastą na trumnie. W kapitułarzu wizerunki Jana III i Maryi Kazimiery, oraz inne pamiątki po nich.

Kościół Przemienienia Pańskiego przy ul. Miodowej. Na gruntach, które w r. 1661 Wojciech Baryczka, dziedzic Ołtarzowa, sprzedał Andrzejowi Staniewiczowi, wójtowi Starej Warszawy, Jan III d. 23 lipca 1683 położył kamień węgielny pod budowę kościoła dla k. Kapucynów. Wzniesli go w stylu tokańskim architektki Affati, Locci i Ceroni. Poświęcenie nastąpiło w r. 1692. Fasadę wieńczy krzyż, pod którym „Janina“ Sobieskich. Przed fasadą posągi św. Franciszka, Antoniego i Feliksa (późniejszy). Ma nawę główną i dwie boczne. W ołtarzu wielkim „Przemienienie Pańskie“ Szymona Czechowicza, który w tym kościele spoczywa i ma nagrobek. Znajduje się też tutaj obraz N. M. Panny, koronowany w r. 1739 przez nuncjusza Paulucci'ego. Są dwie kaplice. Królewska, odnowiona kosztem Cesarza Mikołaja I przez Henryka Marconiego,

mieści sarkofag z sercem Jana III; marmurowe popiersie jego wykonał L. Kaufmann. Z innych pomników wymieniamy: Maryi Bruehlowej († 1762) w kaplicy św. Kajetana; Konstantego Przedzieckiego z płaskorzeźbą O. Sosnowskiego; Antoniego Wyczechowskiego, biskupa Adama Prażmowskiego, Wojciecha Szwejkowskiego, Józefa Paszkowskiego, Ludwika Dmuszewskiego i in. Kurytarz przy kościele zbudował w r. 1891 architekt Dziekoński.

Kościół Św. Trójcy na Solcu rozpoczęto budować d. 4 sierpnia 1693 r. dla sprowadzonych z Hiszpanii OO. Trynitarzy, na gruncie kupionym od Matczyńskiego przez Ottona Fryderyka Felkerzamba, którego ojciec Jan z ewangelickiej na katolicką przeszedł wiarę. Poświęcenia kamienia węgielnego dopełnił biskup Witwicki. Zgon fundatora (1705 r.), zaraza morowa (1708) i wylew Wisły (1713) przerywały budowę, tak, że dopiero w r. 1726 poświęcił nową świątynię biskup Samuel Oźga. Odnowiono go w r. 1871. Skromnej struktury kościół obecnie parafialny, posiada w wielkim ołtarzu rzeźbioną z drzewa statwę Zbawiciela naturalnej wielkości. Budowle klasztorne przeszły na własność fabryki wyrobów chemicznych.

Kościół św. Andrzeja na placu Teatralnym. Arcybiskup gnieźnieński Tomasz Potocki wystawił tu 1722 r. kaplicę dla ks. Jezuitów pod wezwaniem św. Krzyża. Po kassacie zakonu utworzono przy tym kościółku parafię św. Andrzeja, którą w r. 1817 przeniesiono do kościoła św. Antoniego; gmach zaś i sąsiednie budowle oddano stowarzyszeniu religijnemu PP. Kanoniczek, które dotychczas tam przebywają, w zamian za gmachy na Marywillu. Podług planu Piotra Aignera odnowiono gruntownie świątynię 1819 r. Facyata składa się z frontonu, czterech kolumn jońskich i muru nad frontonem, na którym wznosi się krzyż. W ołtarzu wielkim posąg N. M. Panny, pochodzący z b. kaplicy Kanoniczek w Marywillu.

Kościół św. Jana Bożego przy ul. Bonifraterskiej. Bracia Miłosierdzia (Bonifratelli), sprowadzeni 1650 r. przez Bogusława Leszczyńskiego, posiadali z razu kościół i klasztor w owoczesnem miasteczku Lesznie, od roku zaś 1673, z fundacyi Tobiasza i Jana Morsztynów na Krakowskim Przedmieściu. August II, zakupiwszy grunta pod pałac saski, kościół ich zburzył. Bonifratrowie zbudowali wtedy skromną świątynię na terazniejszym miejscu podług planu Włochów J. Fontanny i A. Solari'ego. Skończono budowę 15 czerwca 1726 r. Od r. 1867 kościół i szpital obłąkanych, których bractwiskowie dozorowali, przeszedł pod zarząd świecki.

Kościół św. Karola na Powązkach. Kamień węgielny położył Stanisław August przy poświęceniu cmentarza 20 maja 1792, otwarcie zaś nastąpiło 6 listopada 1793. W ołtarzu wielkim „św. Karol Boromeusz“ pensja ucznia Bacciarellego, Jana Wahla, poniżej zaś odmalowane przez niego porwanie króla 1771 r. Kościół ten był gruntownie odnowiony i poświęcony 22 września 1850 r. W r. 1891 rozpoczęto przebudowę pod kierunkiem Józefa Dziekońskiego z zachowaniem kształtów w stylu Odrodzenia; dobudowano mianowicie ramiona krzyża, zakrystyę i presbiterium, dwie wieże i kopułę nad przecięciem nawy głównej z poprzeczną.

Kościół św. Aleksandra, na placu tejże nazwy, stanął w miejsce łuku tryumfalnego na pamiątkę pierwszego wjazdu Cesarza i króla Aleksandra I przez rogatki mokotowskie do Warszawy d. 12 listopada 1815 r. Kamień węgielny położono 15 czerwca 1818 r., poświęcono kościół 18 czerwca 1826 r. Wybudował go Piotr Aigner na kształt kościoła św. Karola w Medyolanie. Przeniesiono tu parafię z Ujazdowa i proboszczem mianowano ks. Jakóba Falkowskiego d. 28 paźdz. 1826 r. Zapis Grodzickiej i ofiary pobożnych umożliwiły rozszerzenie kościoła (1890—93) wedle planu J. Dziekońskiego. Podwyższono rotundę, dobudowano dwie wieże i rozszerzono świątynię. Ściany zewnętrzne zdobią: płaskorzeźba: „Chrystus błogosławiący dłuta Jana Kryńskiego (od strony alei Ujazdowskiej), posągi: św. Wojciecha, Aleksandra i Stanisława dłuta Teofila Godeckiego (nad frontonem); Chrystus w ogrójcu płaskorzeźba dłuta Wojtasiewicza (od strony Nowego Świata); na szczytce zaś N. M. P. Łaskawa dłuta A. Pruszyńskiego, posągi oboczne św. Joachima i Józefa dłuta T. Godeckiego; adoracyę imienia Jezus i Marya, dwie grupy od Nowego Świata, wykonał Jan Woydyga. W wielkim ołtarzu Zbawiciel ukrzyżowany, pod mensą zaś, za szkłem, marmurowa statua Chrystusa zdjętego z krzyża, sprowadzona z Rzymu; w innych ołtarzach „Wskrzeszenie Łazarza“ Dietricha i „Męczeństwo św. Piotra“ J. F. Romanello. Ambona ze złoconego bronzu roboty Norblina. W oknach nawy przedniej witraże wykonane w warszawskim zakładzie św. Łukasza. Ma tutaj pomnik ścienny, marmurowy, założyciel instytutu głuchoniemych, ks. J. Falkowski. Kościół dolny służy za kaplicę przedpogrzebową.

Kościół św. Karola Boromeusza przy ul. Chłódnej. Kamień węgielny pod jego budowę położono na placu pode Lwem d. 18 sierpnia 1841 r., poświęcił zaś biskup rodopolitański, sufragan kaliski, ks. Tadeusz Żubiński d. 4 listopada 1849 r. Zbudowano go kosztem 85,754

ra., na które się złożyła ofiara 30,000 rs. Klementyny z ks. Lubartowiczów Sanguszków hr. Małachowskiej, składki pobożnych i zasiłek skarbu. Plany sporządził Henryk Marconi podług kościoła Sta Maria Maggiore w Rzymie, wzniesionego przez Bramante'go. Kościół ma formę krzyża, przedsiónek z kolumnami i dwie wieże kwadratowe. U wejścia posągi św. Hieronima, Ambrożego, Grzegorza i Augustyna dłuta Pawła Malińskiego, oraz św. Piotra i Pawła dłuta L. Kaufmanna. Na frontonie płaskorzeźby tychże artystów, tudzież K. Hegla. W 20-tu niszach około świątyni posągi świętych dłuta rzeźbiarzy naszych. Sklepienie wspiera się na 26 kolumnach żelaznych. Trzy nawy. Wielki ołtarz z marmuru białego roboty Kaufmanna ma szkółkę włoskiej wizerunek św. Karola. Inne malowidła są dziełem Chiarini'ego, Rubia, Józefa Buchbindra, Rafała Hadziewicza, Jana Strzałeckiego i in. Ambona, w kształcie kielicha, odlana w Chlewiskach z żelaza.

Kościół św. Stanisława i Wawrzyńca na przedmieściu Wola stanął kosztem rządu na gruntach ofiarowanych przez Biernackiego, podług planu Józefa Orłowskiego, w 1860 r. Zbudowany w stylu romańskim, z cegły nietynkowanej, ma wieżę na froncie, obok której posągi św. Stanisława i Jana Nepomucena, dłuta Cenglera, który również wykonał płaskorzeźbę nade drzwiami. W ołtarzu wielkim „św. Stanisław“, w bocznych „św. Wawrzyniec“ i „Niepokalane Poczęcie“, wszystkie pensla Aleksandra Kamińskiego; św. Kazimierza zaś i św. Elżbietę malował na blasze Gierdziejewski. Przed kościołem posąg N. M. Panny.

Kościół Wszystkich Świętych na placu Grzybowskim. Gabryella z hr. Gutakowskich Zabięłowa († 1859 r.) ofiarowała w r. 1856 poseję swoją o obszarze 25,000 łokci kw., oraz 20,000 rs. na budowę kościoła. Na konkursie dwukrotnie ogłaszanym utrzymał się plan Henryka Marconiego, który wziął sobie za wzór kościół św. Justyny w Padwie, wzniesiony w stylu odrodzenia weneckiego XVI w. Budowa nowej świątyni, rozpoczęta d. 15 marca r. 1861, trwa z przerwami podziśdzień. Składa się z dwu części, górnej i dolnej, zbudowanych w kształcie krzyża. Długość kościoła górnego wynosi 138 łokci, szerokość wewnętrzna w nawach 51 łokci, w ramionach krzyża 70 łokci, wysokość wież budowanych obecnie 96 łokci. Największy rozmiarami ze świątyni warszawskich, może pomieścić w kościele górnym 5,000, w dolnym 3,000 pobożnych. Do kościoła prowadzą szerokie schody; front posiada portyk główny i dwa boczne. Wnętrze, oprócz presbiterium, ma trzy nawy i nawę poprzeczną: sklepienie płaskie.

Wszystkie ołtarze są stiukowe, mensy zaś z marmuru lub kamienia. W wielkim ołtarzu wizerunek Zbawiciela na Krzyżu pensla Włocha Franciszka Trevisani'ego; po nad nim Chrystus zmartwychwstały Henryka Siemiradzkiego i obraz Wszystkich Świętych Wojciecha Gersona. W tymże ołtarzu posągi dłuta Andrzeja Pruszyńskiego: św. Piotr, Paweł, Mojżesz i Eliasz. W ścianach presbiterium św. Kazimierz dłuta Bolesława Syrewicza, oraz św. Jacek i Jan z Kęt dłuta Ludwika Pyrowicza. W innych ołtarzach, wykonanych podług projektu Zygmunta Kiślańskiego, są malowidła Józefa Buchbindra, Ignacego Jasińskiego, Leona Biedrońskiego, Franciszka Tagazza, Ludwika Kurelli, Bolesława Łaszczyńskiego i in.; rzeźby Leona Molatyńskiego, Hipolita Marczewskiego i t. d. Ambonę dzieło z żelaza Gostyński podług rysunku Józefa Dziekońskiego i Apoloniusza Nieniewskiego. Z pomników wyróżnia się wzniesiony dla Stanisława Moniuszki, dłuta Cypryana Godebskiego, i dla biskupa Hollaka, dzieło Z. Kiślańskiego i J. Buchbindra. Koszta budowy wyniosły dotąd przeszło pół miliona rubli. Od r. 1866 jest to kościół parafialny.

Kościół św. Piotra i Pawła przy ul. Nowogrodzkiej. Na cmentarzu parafii św. Krzyża założono w r. 1781, a poświęcono w r. 1783 kościółek ceglany, który od r. 1865 stał się parafialnym pod wezwaniem św. Barbary. Tekla Rapacka, z uwagi na jego szczupłość, uczyniła ofiarę na budowę nowego kościoła w temże miejscu, poczem napłynęły dalsze dobroczynne zapisy, umożliwiające wzniesienie świątyni. Jakoż 28 czerwca 1883 r. położono kamień węgielny pod budowę kościoła św. Piotra i Pawła, który konsekrowano 29 czerwca 1886 r. Zbudowano go podług planów Edwarda Cichońskiego i Józefa Dziekońskiego, w stylu romańskim, z cegły nietynkowanej, w kształcie krzyża. Po nad drzwiami głównymi wyobrażono w rzeźbie fundatorkę, trzymającą w dłoni kościółek. Trzy nawy, presbiterium i nawa poprzeczna; w nawach bocznych kapliczki. Sklepienie i filary żebrowane. Ołtarz wielki obejmuje obrazy mozaikowe weneckie św. Piotra, Pawła i Leona. Inne ołtarze, wykonane podług planów J. Dziekońskiego i Wł. Hirszla, mają malowidła Mireckiego, J. Jasińskiego, J. Buchbindra i in. Znajdują się tu pomniki biskupa Adama Naruszewicza dłuta O. Sosnowskiego, Pauliny Krakowej dłuta A. Pruszyńskiego, Izabelli Małachowskiej, Michała Sokolnickiego, biskupa G. Wodzyńskiego i in. Przed kościołem figura Chrystusa błogosławiącego, dzieło Faustyna Cenglera. Po lewej stronie kościoła wznosi się zbudowane w stylu ro-

mańsko-gotyckim mauzoleum hr. Przezdzieckich, zbudowane przez Wenera z Wiednia, zawierające Anioła zmartwychwstania, wykutego z marmuru. Dawny kościółek św. Barbary, pospołu z nową kaplicą, służy za dom przedpogrzebowy. Na cmentarzu umieszczono 14 stacyi Męki Pańskiej z płaskorzeźbami polichromicznymi z Namouru. Mur dawnego cmentarza mieści wiele tablic pamiątkowych.

Kościół św. Augustyna przy ul. Dzielnej. Na gruncie ofiarowanym przez Józefa Mikułkiewicza, z zapisu Augustowej hr. Potockiej, rozpoczęto w r. 1891 budowę tej świątyni; kamień węgielny położył arcybiskup warszawski ks. Popiel 20 października 1892. Nowy a wielki kościół, wznoszony podług planów Józefa Hussa, uzupełnionych przez Edwarda Cichockiego, będzie w stylu romańskim, z cegły bez tynku, o jednej wieży.

Kościół N. M. P. Loretańskiej na Pradze, ob. Praga. — Obecnie na Pradze, podług planu Józefa Dziekońskiego, wznoszą ze składek *kościół św. Floryana i Michała*. Będzie to obszerna świątynia w stylu ostrołukowym, o trzech nawach, z dwiema wieżami.

Kościół ewangelicko-augsburski przy ul. Królewskiej. W posesyi poselstwa duńskiego, w r. 1767 urządzili ewangelicy augsburscy drewniany dom modlitwy, a zagrzewani przez kaznodzieję Scheidenmantel'a, nabyli całą posesyę, aby świątynię wymurować. Bankier Tepper wyjednał pozwolenie Stanisława Augusta d. 15 stycznia 1777 r.; plany sporządził Szymon Bogumił Zug. Rozpoczęto budowę 24 kwietnia 1777, kamień węgielny położono 4 maja 1778, wreszcie uwieńczono szczyt krzyżem 2 lipca 1779 r. Kościół ma kształt rotundy o czterech przystawach, ze czterema kolumnami doryckimi u wejścia, z wielką kopułą, na której wznosi się okrągła galerijka latarnia. Wewnątrz dwa piętra z galerjami o kolumnach jońskich i toskańskich. W ołtarzu wielkim obraz Bogumiła Schiffnera „Chrystus w ogrójcu“.

Kościół ewangelicko-reformowany przy ul. Leszno rozpoczęto budować w r. 1864, na gruntach niegdyś Działyńskich, kupionych w r. 1777, gdzie też mieściła się kaplica kalwińska. Uroczystość otwarcia i poświęcenia odbyła się d. 24 października 1880 r. Ukończono budowę w r. 1882, podług planów Adolfa Löwe'go. Jest to świątynia w stylu ściśle gotyckim, ze wspaniałą wieżą śpiczastą na froncie, z ostrołukowymi sklepieniami i oknami. Skromny wewnątrz, posiada ambonę dębową, podług rysunku K. Wojciechowskiego.

Synagoga na Tłomackiem stanęła na gruntach, kupionych ze składek w r. 1872. Zbudowano ją w r. 1877 podług planu Leandra

Marconi'ego, w stylu Odrodzenia niemieckiego, z kopułą w kształcie korony. W artystycznie urządzonej wnętrze, w arce za zasłoną przechowywane są starożytny rodajły.

Kościół nieistniejące.

Św. Jerzego przy ul. Św. Jerskiej. Aleksander biskup płocki, w połowie XII w. miał sprowadzić do Czerwińska zakonników św. Augustyna, zwanych Kanonikami Regularnymi laterańskimi; to pewne, że w r. 1155 mieli już tam klasztor i włości, bo z tej daty jest nadanie papieża Adryana. Nadania ich opactwa potwierdził Konrad mazowiecki 1222 r. Kiedy byli sprowadzeni do Warszawy, nie wiemy; w wizytach, przez opatów odbywanych, miały być wzmianki że kaplica istniała już w r. 1133. Z dokumentów wiemy że w r. 1326 mieli już tu swój klasztor „extra muros“, a w r. 1336 i kościół. W r. 1450 nadano mu ogrody za „miastem na Koziej ulicy“, oraz wieś: Młotkowo i Borzęcin wraz z kościołem parafialnym. Z potwierdzenia tego nadania w r. 1454 widać, że kościół św. Jerzego był na nowo zbudowany i erygowany. Do 1579 r. istniała przy kościele szkoła parafialna. Na sejmie 1768 r. poddano probostwo św. Jurskie kollacyi i patronatowi królewskiemu. W r. 1783 kazał tam wymowny kanonik de Fiaselli. Za Ks. Warszawskiego w klasztorze obozowali Francuzi. W r. 1818 arcybiskup Malczewski skasował kościół i klasztor, a w r. 1819 wyniesiono z niego sprzęty. Pozostałe mury kościelne w r. 1823 nabyli Evansowie i w r. 1824 umieścili tam fabrykę machin która po dziś dzień istnieje. Z ocalałych resztek świątyni widać, że styl romański kojarzył się w niej z ostrołukiem, że była nietynkowana i posiadała wieżę przy presbiterjum.

Kościół Ujazdowski wznosił się pierwotnie na Solcu, parafia uposażoną była dziesięcinami z Czerniakowa, Jazdowa i Solca; z utworzeniem kolegiaty św. Jana, został do niej przyłączony. Zrujnowany przez powódź 1493 r., w r. 1594 został przeniesiony do Ujazdowa, pamiątką zaś pierwotnej świątyni jest statua św. Barbary na Solcu. Przeniesiony kościół, z drzewa zbudowany, stał przy końcu alei, (potem Nr 1719), tuż przy późniejszym Belwederze. Arcybiskup Malczewski w r. 1818 skasował parafię Ujazdowską, przenosząc nabożeństwo do ks. Trynitarzy na Solec. Rząd kupił kościół, oraz probostwo (Nr 1716, 1717 i 1718) i ze względu na starość drewnianej budowy, oddał ją na rozebranie w d. 14 lipca 1818 r.

Kościół św. Trójcy stał przy ul. Długiej, wprost Bielańskiej, bokiem do Nalewek. W r. 1464 wznosiła się już tam kaplica drewniana, ufundowana przez złotni-

ka Jana Karnofa, rajcę warszawskiego. W r. 1541 Stanisław Boniecki, officyał warszawski, ustanowił przy kaplicy kapelana. R. 1564 nastąpiła erekcja kościoła i ustanowienie probostwa. W r. 1628 oddano kościół św. Trójcy pp. Brygidkom, sprowadzonym z Lublina. Zygmunt III kupił dla nich kamienicę Jeleniewskich, rajca Jan Figura ofiarował grunta, i na nich zakonnice tuż przy kościele postawiły klasztor. Aprobacya przeniesienia przez Papieża Bonifacego IX przysłała w r. 1662. Andrzej Leszczyński, zostawszy arcybiskupem gnieźnieńskim, w r. 1652, po rozebraniu drewnianego kościoła, rozpoczął murować nowy z cegły, lecz wojny szwedzkie przerwały prace, którą ukończył dopiero Stanisław Leszczyński na początku XVIII w. W r. 1780 była to świątynia cała sklepiona, opasana murem, posiadała siedm ołtarzy; w wielkim ołtarzu był wizerunek św. Trójcy. W r. 1807 klasztor zajęło wojsko, a następnie wysłużeni żołnierze i wdowy po poległych. W r. 1808 zakonnice powróciły, lecz w lipcu 1813 przeniesiono je do pp. Wizytek, kościół zaś i klasztor oddano na warsztaty wojskowe. Do nich sprowadzono pierwszą w Warszawie maszynę parową. r. 1892 warsztaty artylleryjskie przeniesiono na Nową Pragę, mury zaś kościelne i klasztorne w roku następnym zburzono, oddając place na sprzedaż.

Kościół św. Benona przy ul. Pieszej Nr 1877. Zbudowali go z drzewa zamieszkali w Warszawie cudzoziemcy, tuż przy klasztorze pp. Sakramentek na Nowem Mieście; kiedy, dokładnie niewiadomo. Pożar go strawił, więc dworzanie i oficerowie cudzoziemscy wymurowali go i r. 1623 oddali bractwu św. Benona, założonemu przez ks. Jerzego Lejera, z obowiązkiem utrzymywania szpitala i szkoły niemieckiej. Tegoż roku otrzymawszy upoważnienie od nuncyusza papieskiego, mieszczanin warszawski Jan Jaski rodem z Gdańska i ks. Giorgon, w roku następnym zakupili dom poblizki i obrócili na szpital. Biskup poznański Maciej Łubieński potwierdził statuta bractwa 1 marca 1629 r. W r. 1634 była już przy kościele kaplica Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny. W r. 1652 bractwo założyło dom dla sierot przy kościele. Zrujnowane przez procesa z magistratem i kompanią manufaktur, w r. 1772 bractwo zaniedbało swoich instytucyj, i kościół stał opuszczony do r. 1786, w którym objęli go sprowadzeni z Rzymu ks. Redemptoryści z Janem Klemensem Maryą Hoffbaurem i Tadeuszem Hueblem na czele. Redemptoryści odnowili gruntownie kościół, figurę św. Benona w ołtarzu wielkim zastąpili obrazem N. M. Panny, przybudowali kaplicę i w ołtarzu jej ustawili statuy

Chrystusa. Ułożywszy się z bractwem, wskrzesili i rozwinęli przytułek sierot, szkółkę elementarną dla chłopców przychodnich i szkółkę dla ubogich dziewcząt. W Wielką Sobotę 16 kwietnia 1808 r. wynikło w kościele św. Benona gorszące zajęcie z powodu uderzenia oficera francuskiego przez kogoś z tłumu; żołnierze wpadli wnet do kościoła i rozpędzili pobożnych. Po przeprowadzeniu śledztwa, pod zarzutem agitacyi politycznej, Fryderyk August d. 9 czerwca 1808 r. rozkazał ks. Benonitom kraj opuścić, jakoż wywieziono ich d. 20 czerwca do granicy pruskiej. Bractwo utrzymywało swoje zakłady jeszcze w r. 1816. W r. 1818 rząd oddał gmachy po-benońskie na fabrykę dla Evansów, a kiedy ta przeniosła się do b. kościoła św. Jerzego, w dawnym kościele św. Benona założył fabrykę nożowniczą Gerlach, a później Bieńkowski.

Kościół św. Klary. Na rogu ul. Maryensztad (Nr 2660), dotycząc ul. Grodzkiej (Nr 365) istniał kościół św. Klary z klasztorem pp. Bernardynek reguły św. Franciszka. Prawdopodobnie już w w. XV był tam kościół drewniany; wymurował go zaś starosta warszawski, Stanisław Warszycycki, za Zygmunta III. Budowę świątyni rozpoczęto w 1609 r., ukończono 1617 r. Był to niewielki kościółek z wysmukłą wieżą; fundator miał w nim grobowiec. W r. 1818 klasztor skasowano, umieszczając w jego gmachu konserwatorium muzyczne pod rektoratem Józefa Elsnera; od r. 1830 były tam koszary; w r. 1843 zburzono kościół i klasztor dla utworzenia zjazdu do Wisły. — Poniżej, przy ogrodach zamkowych, na gruntach, należących później do pałacu pod Blachą, znajdował się klasztor panien i wdów Dewotek reguły św. Franciszka, zwanych także Bernardynkami. Sprowadził je z Rawy kanonik kolegiaty warszawskiej, Dawid Zaremba i w d. 1 lutego 1563 r. wprowadził w posiadanie gruntów na przedmieściu, Wale i ul. Przedmiejskiej. Anna Jagielonka i Zygmunt III pomnożyli pierwotne nadanie. Klasztor Dewotek istniał jeszcze w r. 1655, lecz później ślad jego ginie; burza szwedzka zmiotła go ze szczytem.

Kościół N. M. Panny od Zwycięztwa. Dla zmarłych w Gostyninie Cara Bazylego Szujskiego i brata jego Dymitra, Zygmunt III wystawił kaplicę zwaną Capella Moschovitica, gdzie też pogrzebano ich w r. 1620, jak o tem świadczył napis łaciński na pomniku. Za panowania Cara Aleksego Michałowicza zwłoki braoi Szujskich przewieziono do Moskwy, kaplicę zaś aktem donacyjnym z d. 3 lipca 1668 r. Jan Kazimierz oddał Dominikanom Obserwantom czyli kongregacyi św. Ludwika Bertranda. Intromisya nastąpiła d. 8 tegoż mie-

siała i roku. Nadanie kaplicy potwierdzili: Michał Korybut 14 września 1669 r., Jan III 1696 r., August II 28 czerwca 1698. Tegoż roku, d. 2 czerwca, Jan i Cecylia Wołczyńscy, ofiarowali 230 łokci wzdłuż a 40 wszerz gruntu obok Muranowa, nad rzeczką Drną czyli Drzasną, na wybudowanie kościoła i klasztoru. Skończyło się atoli na wymurowaniu i to niespełna, kaplicy. Dominikanie Obserwanci pozostali przeto na Krakowskim Przedmieściu, przy rozszerzonej 1763 r. kaplicy. W r. 1808 ucierpiała ona wiele od wilgoci; w r. 1813 było przy niej tylko dwóch zakonników. Ostatecznie zamknięto ją w maju r. 1816 po zastrzeleniu się w kaplicy administratora jej, ks. Józefa Dankowskiego. Z pozostałych murów Stanisław Staszic wybudował 1820 r. podług planów Antoniego Coraziego gmach dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zawiązanego r. 1800, zwiniętego w r. 1833. Obecnie mieści się tam I gimnazjum męskie. Gmach wskutek dokonywanej przebudowy (r. 1893) zmieni swą postać dotychczasową.

Kościół Zdjęcia z Krzyża przy ul. Gwardyi Nr 1975. Świątynia założona około 1625 r., za Nową Warszawą, przy cmentarzu zmarłych na zarazę morową, dzięki zapisom Stefana Winklera (1675), nieznanego z nazwiska mieszczanina (1682) i Tomasza Jelmińskiego (1700 r.), z ubogiej kaplicy przekształciła się w kościół. W r. 1714 była już murowana, „dosyć ozdobna“, z podwojami debowemi, chórem do muzyki z małą pozytywą, z 28 obrazami, 12 ławkami, amboną drewnianą ozdobioną malowidłami czterech ewangelistów, z czterema ołtarzami. Ołtarz wielki, krata dębowa oddzielony, miał obraz „Zdjęcia z krzyża Syna Bożego“; drugi ołtarz był św. Michała, trzeci N. M. Panny, czwarty z rzeźbionym Chrystusem na krzyżu. W r. 1735, z początkowania generała gwardyi Augusta ks. Czartoryskiego, przystąpiono do gruntownej odnowy świątyni. Była to naówczas filia parafii N. M. Panny, ustanowiona dla potrzeb duchowych w sąsiedztwie lokowanego wojska. W r. 1814 kościół gwardyacki oddano ks. Pijarom, posiadającym konwikt na pobliskim Żoliborzu. W r. 1816 zarząd kościoła przeszedł w ręce kapelana wojskowego.

Kościół N. M. P. Łaskawej przy ul. Długiej. Władysław IV, we wrześniu 1642 r. sprowadził ks. Pijarów do Warszawy, nabył dla nich ogród przy ul. Długiej czyli Szerokiej od Stanisława Zarzyńskiego i hojnie uposażył. Na tem miejscu stanął kościół drewniany pod wezwaniem św. męczenników Pryma i Felicyana. Szwedzi 1656 r. spalili kościół i klasztor. W r. 1660 Jan Kazimierz

rozpoczął budowę kościoła murowanego, którego ściany, dzięki ofierze Małgorzaty Kotoskiej i gorliwości samychże Pijarów, stanęły w r. 1681. Z zewnątrz wykończono kościół dzięki ks. Arnolfowi Żeglickiemu w r. 1762, wewnątrz zaś dopiero w r. 1772. Nad głównem wejściem wznosił się łuk na dwu kolumnach oparty; pilastry korynckie z piaszkowca; na facyacie posąg patronki Warszawy, N. M. P. Łaskawej, po bokach Jej, posągi św. Pryma i Felicyana, pod nią zaś godło zgromadzenia. Dach kryty dachówką z dwiema wieżami po bokach. Nawa główna i dwie boczne z kolumnami w stylu doryckim. Ołtarzy siedm, oprócz kaplicy; w wielkim Chrystus ukrzyżowany, w bocznych malowidła Czechowicza, Pierscha i in. Chór, rozszerzony w r. 1826, wspierał się na 6 kolumnach. Przy tej świątyni, Stanisław Hieronim Konarski, zostawszy prowincyałem w r. 1741, tegoż roku założył konwikt młodzieży szlacheckiej (Collegium Nobilium Scholarum Piarum vel Conarscianum). Osobny gmach dla tej szkoły wystawiono 1754 r. od strony ul. Miodowej. W r. 1807 konwikt zajęto na szpital wojskowy, a następnie na szkołę aplikacyjną wojskową. Kollegium przeniosło się tedy w r. 1813 do trzech gmachów przy ul. Gwardyjskiej nad Wisłą, które otrzymały nazwę Żoliborza (Jolibord). W r. 1819 dodano gmach czwarty, w r. 1829 piąty. W końcu 1831 r. przeniesiono konwikt na ul. Zakroczymską a w roku następnym ostatecznie zamknięto. Przy kolegium na Żoliborzu istniała kaplica o trzech ołtarzach z malowidłami szkoły włoskiej, odnowionymi przez prof. Kokulara.

Kościół św. Stanisława. O dwie wiorsty od rogatki wolskich, przy szosie do Kalisza, stała niewiadomo kiedy wzniesiona kaplica drewniana. Kościół założono w r. 1695, atoli dopiero w r. 1755 wymurowała go z cegły Bruehlowa, małżonka ministra Augusta III, za probostwa Jana Wędrychowskiego. Kościół ten mocno ucierpiał w r. 1794 i był zamknięty do r. 1808, poczem ostatecznie go zamknięto w r. 1831.

Kaplica domu Poprawy przy ul. Pokornej Nr 2219. Jan i Cecylia Wołczyńscy 2 czerwca 1698 r. podarowali Dominikanom Obserwantom półwłóczek gruntu, „na którym nasza cegielnia za pana Belotego Muranem (dziś Muranów) leży“, aby tam wzniesli kaplicę i klasztor. Dominikanie rozpoczęli budowę kościoła, ale go nawet pod dach nie wyprawdzili; mury te z gruntem odkupił przeto od nich biskup poznański Krzysztof Antoni Szembek w r. 1717 i urządził w nim dom sierot opuszczonych i szpital dla pielgrzymów. Obok domu wystawił kaplicę, i akt erekcyjny wydał d. 3 kwietnia 1720 r. Obsługiwali ją ks.

Franciszkanie; wiodło do niej czworo drzwi, z których główne były dębowe podwójne; posadzka ceglana, sufit z gipsu, ołtarz jeden, obrazów wielkich cztery, małych siedm i krucyfiks. W r. 1730 ze składek wzniesiono na kaplicy wielki krzyż żelazny. W pobliżu tego kościółka biskup sufragan łucki Adam Rostkowski wybudował 1736 r. dom poprawy (cuchthaus) i pospołu z domem sierot, uposażwszy w fundusze, oddał pod zarząd bractwa św. Benona, co sejm potwierdził 25 czerwca t. r. W r. 1768 zakłady bractwa za dekretem sądu asesorskiego przeszły we władanie kompanii, która założyła tam fabrykę wełnianą i kartonową, utrzymując charakter instytucji wychowawczo-poprawczej. W r. 1770 kompania się rozwiązała, i magistrat Starej Warszawy, wynagrodzwszy ją za nowo wzniesione budowle, objął zarząd fundacyj Szembeka i Rostkowskiego i mianował Jana Łaniego dyrektorem cuchtauzu i dozorcą nad sierotami w szpitalu przy cuchtauzie. W r. 1780 magistrat wydzierżawił część gmachu kompanii tabaczej, a inną część obrócił na magazyn żydowski. W r. 1795, po zaprowadzeniu praw pruskich, dom poprawy zwinięto, i wszystkie gmachy pospołu z kaplicą oddano na koszary dla wojska. W r. 1830, po przerobieniu, nazwano je koszarami Mikołajewskimi i umieszczono w nich saperów. Wreszcie w r. 1855 zburzono je zupełnie dla rozszerzenia placu Broni.

Kościół św. Kajetana. Przy ul. Długiej Nr. 543 a i b, gdzie stał później pałac Chreptowicza, przybyli z Włoch ks. Teatyni 1755 r. wystawili kościółek św. Kajetana i gmach kolegium, gdzie umieścili konwikt szlachecki. W pałacu ich mieściła się nadto nuncyatura papieżka. W r. 1783 ks. Teatyni gmachy sprzedali i do Włoch powrócili.

Dawne cmentarze. Aż po koniec XVIII wieku grzebano zmarłych w podziemiach kościelnych lub na cmentarzach przy kościołach i szpitalach. W r. 1780 biskup Antoni Okęcki zakazał chowania nieboszczyków po kościołach, w skutek czego w roku następnym założono cmentarz Świętokrzyski, poświęcony w r. 1788. W obrębie tego dawnego cmentarza, który zamknięto w r. 1831, wznosi się dziś kościół św. Piotra i Pawła z kaplicą św. Barbary. W katakumbach i murach, które się dotąd przechowały, znajdują się tablice pamiątkowe, pomiędzy innymi ks. Franciszka Jezierskiego. — Przy szpitalu Dzieciątka Jezus, w ogrodzie od ul. Marszałkowskiej, na miejscu dawnego cmentarza, znajduje się pomnik z napisem: „Boże, bądź miłościw zmarłym w szpitalu od 1757 r., tu do 30,000 pogrzebionym aż do 1797 r.“. Naprzeciw szpitala Ujazdowskiego, na gruntach

w części pod ogród Botaniczny zajętych, znajdował się cmentarz Jazdowski, na którym grzebano zmarłych od r. 1797 do 1806. Następnie, w r. 1830, przeniesiono ten cmentarz na Koszyki, gdzie trwał do r. 1840. Przy szpitalu gminy ewangelickiej, przy ul. Karmelickiej znajdował się również cmentarz, po którym pozostało kilka pomników, a między nimi Jerzego Henryka Butzowa, zabitego podczas porwania króla 1771 roku.

Cmentarz katolicki na Powązkach. Melchior Korwin Szymanowski w r. 1790 ofiarował miastu 6,902 sążni kw. gruntu na cmentarz. Stanisław August, biskup Okęcki, prymas Poniatowski, ks. Łuski i Wyrwicz, tudzież wielu innych złożyło sute dary w gotowiźnie. Założono cmentarz 4 listopada 1790 r., poświęcono 20 maja 1792 r., inauguracya nastąpiła 6 listopada 1793 r.; dopełnił jej biskup Albertrandi. Początkowo przeznaczony dla parafij św. Jana, N. M. Panny i św. Andrzeja, z biegiem czasu rozszerzony i od r. 1834 oddany pod zarząd magistratowi, cmentarz Powązkowski stał się ogólnym cmentarzem miejskim. Od ul. Powązkowskiej, przez całą długość cmentarza ciągnie się mur z cegły. W r. 1836 podzielono cmentarz na kwatery. Od r. 1790 do 1889 pochowano na nim około 375,000 zmarłych. Gęsto zadrzewiony, z muiowanymi katakumbami, cmentarz Powązkowski kryje szczątki wielu znakomitych i sławnych mężów i posiada liczne pomniki dłuta uzdolnionych rzeźbiarzy.

Cmentarz katolicki Brudzieński, skutkiem spełnienia cmentarza na Powązkach, założono w r. 1878, na polach wsi Brudno za Pragą. Pochowano na nim już około 40,000 zmarłych. Przy cmentarzu wznosi się kościółek drewniany. Od czasu urzędzenia tego cmentarza przestano grzebać zmarłych na cmentarzu praskim na Kamionku, założonym w r. 1635 przy kościele skaryszewskim.

Cmentarz prawosławny na Woli założono w r. 1841 w obrębie fortyfikacyj pozostałych z r. 1831. Urządzony naksztalt ogrodu, przeciętego szerokimi alejami, dzieli się na cztery kwatery, stosownie do stanowiska i pochodzenia grzebanych tam nieboszczyków.

Cmentarz starowierców z nagrobkami świeżej daty, znajduje się przy szosie brzeskiej, zwanej teraz ulicą Grochowską.

Cmentarz ewangelicko-augsburski z kaplicą grobową rodziny Halpertów, służącą za kaplicę cmentarną, założono w r. 1792. Spoczywają tu pomiędzy innymi zwłoki Samuela Bogumiła Lindego, pastora Leopolda Ottona, dra Maloza, Stefana Dobrycza, Wilhelma Kolberga, Jerzego i Jana Bandtków i t. d.

Cmentarz ewangelicko-reformowany, założony

w r. 1792, posiada pomniki prezydenta Woydy, bankiera Teppera i innych.

Cmentarz starozakonnych z domem przedgrzebowym, założony w r. 1799, graniczy z ul. Okopową i Młynarską; posiada liczne różnego kształtu nagrobki.

Cmentarz mahometański, założony w r. 1838, otwarty 1840 r., leży przy ul. Młynarskiej pomiędzy cmentarzami ewangelików i starozakonnych. Ma obszaru 3,000 łokci kw. Spoczywają tu pomiędzy innymi zwłoki Aleksandra Buczackiego, tłumacza „Koranu“ na język polski.

Szpital:

Dzieciątka Jezus na placu Wareckim. Ks. Piotr Gabryel Baudouin (ur. 5 kwietnia 1689 r. we Flandryi) przybywszy do Warszawy i ujrzawszy wielką liczbę sierot opuszczonych, z uzbieranych składek w r. 1732 kupił kamienicę na Krakowskim Przedmieściu, na gruntach dawnej wsi Kałużyna, gdzie później stanął pałac Karasia, i urządził w nim dom wychowania poorzutek. Przyjmowanie dzieci do tego domu, nazwanego szpitalem, zaczęło się 24 sierpnia 1736 r. Biskup poznakiński Stanisław Hozysz listem pasterskim z 9 września 1736 r. upoważnił „Siostry miłosierdzia, tego szpitala opiekunki, przyjmować jałmużny i ofiary, zebrane zaś dochody obracać na swoje i dziecięce utrzymanie, dzieci na ulicach porzucone zbierać i po zacnych niewiastach na mamki umieszczać, a na domu w którym mieszkają, wieżyczkę z dzwonnica wynieść“. Dzięki gorliwości ks. Baudouina, mnożyły się zapisy i ofiary, tak, że 24 czerwca 1754 r. mógł położyć kamień węgielny pod budowę dzisiejszego, ogólnego już gmachu szpitalnego, na gruntach wydzierżawionych od kościoła św. Krzyża. August III d. 22 maja 1758 nadał przywilej erekcyi „generalnego szpitala warszawskiego tak na chorych jako i ubogich ludzi różnej kondycyi“. Temu głównemu szpitalowi oddano zarazem w zarząd wszystkie inne szpitale warszawskie z całym ich mieniem. D. 12 września 1762 r. nastąpiło poświęcenie kościółka szpitalnego pod wezwaniem Dzieciątka Jezus. Urzeczywistniwszy swój zamiar, ks. Baudouin umarł w tymże szpitalu d. 10 lutego 1768 r. Gmach przez niego wzniesiony, łączący po dziś dzień dwie instytucje: szpital i dom podrzutek, był gruntownie przebudowany w r. 1826 przez Aleksandra Groffego, wreszcie urządzono go na nowo w r. 1838. W ołtarzu kaplicy szpitalnej mieści się „Dzieciątka Jezus“ pensja Bernarda Belloti'ego, zwanego Canalettem. — *Św. Łazarza* przy ul. Książęcej, założony przez ks. Piotra Skargę w r. 1595, mieścił się pierwsiastkowo przy ul. Mostowej, w posesyi zwanej dotąd „Łazarskie“. Teraźniejszy

gmach, wzniesiony w r. 1841 przez H. Marconi'ego, stoi na miejscu rozległej posiadłości Stanisława ks. Poniatowskiego; znajdowały się tam budowle rozmaitych stylów, kościołek, sadzawka, teatr i t. d. Śladem tej rezydencji jest budynek z wieżyczką, naśladowającą minaret turecki. — *Szpital Ujazdowski* stoi podobno na miejscu zamku książąt mazowieckich, w którym 1262 r. Mendog i Swarnon zamordowali Ziemowita I i uwięzili jego syna Konrada. Od XVI w. zamek książęcy służył bądź za mieszkanie dla panujących, bądź też za mennicę; tam Tytus Liwiusz Boratini wybijał osławione grosze i szelągi. Wreszcie Jan Kazimierz podarował ów zamek 1668 r. Teodorowi Denhoffowi, od niego zaś przeszedł wkrótce w ręce Stanisława Lubomirskiego, za którego zamek stał się ozdobnym pałacem. Od Lubomirskich odkupił pałac Stanisław August 1764 r., lecz zaniechawszy przebudowy, oddał 1784 r. magistratowi na koszarzy. Kwaterowało tam wojsko do r. 1809, poczem gmach obrócono na szpital wojskowy. Po przebudowaniu w r. 1852, tylko od strony ul. Wiejskiej i Czernałkowskiej pozostały ślady starych murów. *Św. Ducha* przy ul. Elektoralnej, założony przez Annę ks. mazowiecką w r. 1442, mieścił się przy ul. Piwnej, pod opieką pp. Marcinkanek. Przeniesiony w r. 1825 do posesyi niegdyś Potockich, a podówczas Carpentierów przy ul. Przyrynek, pozostał tam do r. 1852, poczem mieścił się w koszarach Sierakowskich, przy ul. Konwiktorskiej, dopóki nowy gmach szpitalny nie stanął przy ul. Elektoralnej. Przeznaczono na ten cel posesyę, zajmowaną w r. 1779 przez fabrykę powozów T. Dangla, od r. 1816 należąca do rządu i obróconą na komorę składową. Budowę rozpoczęto w r. 1856 podług planów Józefa Orłowskiego, otwarto zaś nowy szpital w październiku 1861 r. — *Św. Rocha* na Krakowskim Przedmieściu powstał w r. 1712 ze składek zebranych przez bractwo św. Rocha przy kościele św. Krzyża. — *Św. Jana Bożego* przy ul. Bonifraterskiej, przeznaczony dla oślakanych, zbudowano przy kościele Braci Miłosierdzia w 1726 roku. — Inne szpitale powstały w nowszych czasach.

Instytut oftalmiczny przy ul. Smolnej. Edward ks. Lubomirski d. 24 stycznia 1823 r. przeznaczył 60,000 rub. i pałac w Radzyminie na zakład dobroczynny; wykonawca ostatniej jego woli, Edward hr. Raczyński z zapisu tego utworzył instytut dla chorych na oczy. Instytut mieścił się od r. 1827 do 1835 przy szpitalu Dzieciątka Jezus, od ul. Św. Krzyżkiej; od r. 1836 do połowy 1864 przy ul. Marszałkowskiej; w r. 1861 nabyto plac przy ul. Smolnej i podług planów Henryka Marco-

niego i dra Wiktora Szokalskiego wzniesiono gmach obszerny, wykończony przez Adolfa Wolińskiego. Otwarcie nastąpiło d. 11 października 1870 r. Przy instytucie znajdują się kaplica z zakrystyą. — *Instytut głuchoniemych i ociemniałych* przy ul. Wiejskiej zawdzięcza swój byt gorliwym zabiegom ks. Jakóba Falkowskiego, który w r. 1816 założył był szkołę dla głuchoniemych w Szczuczynie. Dzięki staraniom założyciela i poparciu osób dobroczynnych d. 23 października r. 1817 otworzono instytut w jednym ze skrzydeł pałacu Kazimierowskiego. W r. 1825 rozpoczął ks. Falkowski zbierać składki na budowę osobnego gmachu i w roku następnym przeniósł instytut na ul. Wiejską. W r. 1842 ks. Józefat Szczygielski ziszcł całkowicie zamiary ks. Falkowskiego, otwierając oddział ociemniałych. W ogrodzie instytutu znajdują się pomniki dwóch jego rektorów: Falkowskiego i Jana Papłońskiego,

Mosty. Pierwszy stały most na Wiśle pod Warszawą, na palach, kosztem Zygmunta Augusta, rozpoczął d. 25 czerwca 1568 r. budować Erazm z Zakroczyimia, owoczesny dzierżawca dochodu przewozu i cła przez rzekę. Dokończyła budowy siostra Zygmunta Augusta, Anna; otwarcie pierwszego mostu wprost terażniejszej ul. Mostowej nastąpiło d. 5 kwietnia 1573 r. Nadto dla ochrony mostu ks. Anna wzniosła r. 1582 wieżę czworokątną z łukiem sklepionym, służącą za bramę mostową. W r. 1603 zaniedbanie i powódź most zniszczyły. Zygmunt III w temże miejscu urządził most nowy, który również długo nie trwał, albowiem kra zdrugotała pale. W miarę tedy potrzeby, na czas zjazdów do Warszawy, wystawiano mosty w różnych miejscach; w r. 1656 Kazimierz Sapieha zbudował go z Solca na Kępe, tegoż roku Jan Kazimierz z ul. Spadek za zdrojami (dziś esplanada cytadeli) na Pragę; żaden z nich jednak długo nie trwał, tak samo, jak dwa mosty z r. 1707. W r. 1775 Adam ks. Poniński wystawił most na statkach; w r. 1808 marszałek francuski Davoust most na palach; otwarty jednak d. 31 grudnia, d. 7 lutego roku następnego już był przez lody zerwany. Od tego czasu budowano mosty, robierane na czas zamarzania Wisły. W r. 1829 były dwa: z ul. Bednarskiej i z ul. Spadek. Pierwszy z nich, łyżwowy, długi na 258 sążni, wprost ul. Bednarskiej, przetrwał aż do ukończenia mostu żelaznego. Budowę tego ostatniego poprzedziło urządzenie zjazdu do Wisły, długiego 380 sążni, opartego na siedmiu arkadach murowanych. Plany zjazdu sporządził inspektor komunikacji Feliks Pancoer i on też kierował robotami, które zaczęły się na wiosnę 1844 r. Otwarcie zjazdu na-

stąpiło d. 24 października 1846 r. Przyszła wtedy kolej na most stały. Podług planu i pod kierunkiem Stanisława Kierbedzia budowano go od lipca 1859 r. i otwarto w d. 22 listopada 1864. Składa się on z 6 żelaznych przeseł, mających długości 1,560 stop, opartych na 2 przyczółkach i 5 filarach w rzece. Jako ślad dawnego mostu pozostał dom N. 2564 przy ul. Rybaki; jest to przyczółek mostowy ks. Anny, w r. 1764 przerobiony na prochnię, od r. 1769 obrócony na więzienie, dziś kamienica mieszkalna. Drugi żelazny most stały na Wiśle wybudowano pod cytadellą w r. 1873—1875 podług planu i pod kierunkiem Tadeusza Chrzanowskiego; most ten służy dla dr. żel. Obwodowej.

Pomniki.

Kolumna Zygmunta III na placu Zamkowym jest najstarszym pomnikiem w Warszawie. Zygmunt III zamierzał wystawić pomnik dla uwiecznienia porażki Zebrzydowskiego i w tym celu rozkazał w pierwszych latach XVII w. wykuć monolit z marmuru żyłkowatego w Chęcinach. Kolumna pękła na dwoje, więc projektu zaniechał; syn jego atoli, sprowadzwszy jedną połowę kolumny do Warszawy, postawił z niej pomnik dla ojca w r. 1644. Składa się on z piedestału z czterema tablicami (trzy z nich opiewają czyny Zygmunta III, czwarta mieści jego herby), podstawy, kolumny z kapitelem korynckim, gżemuś i odlanej z brązu statuy Zygmunta. Model statuy sporządził Klemens Molus z Bononii, odlał ją w Warszawie Daniel Tym. Wysokość całego pomnika wynosi 19 metrów 702 milimetry. Odnawiano ten pomnik kilkakrotnie; w r. 1854 urządzono przy nim wodotrysk podług planu H. Marconiego z czterema trytonami, które odlał z cynku Karol Minter wedle ryzunku rzeźbiarza Kissa. Wreszcie w r. 1885, nadwątloną kolumnę marmurową zastąpiono kolumną z granitu szląskiego i cały pomnik gruntownie odawieziono. Stało się to za staraniem Ludwika hr. Krasieńskiego, Ludwika Górskiego i Jana Zawiszy.—Drugim pod względem dawności pomnikiem jest *figura N. P. M. Passawskiej* przed skwerem na Krakowskim-Przedmieściu. Na gruncie, przez magistrat ustąpionym, postawił ją z kamienia ciosowego budowniczy włos, Józef Bellotti, wdzięczny za zachowanie przy życiu podczas zarazy morowej, tudzież na upamiętnienie zwycięstwa pod Wiedniem. Uchwała magistratu nosi datę 9, pomnik 12 sierpnia 1683 roku. Statua, o której mowa, do r. 1866 stała przed Towarzystwem Dobroczynności. Kiedy jednak (od r. 1863 do 1865) rozebrano domy, stojące w poprzek Krakowskiego-Przedmieścia (od N. 372 do 385 włącznie) i na miejscu ich skwer urządzono, natenczas przenie-

siono i figurę N. Panny. — *Krzyże* na Placu Św. Aleksandra są szczątkiem drogi Krzyżowej czyli Kalwaryi, istniejącej od r. 1730 do 1791. Zaczynały ją trzy krzyże złote, po czem stało w pewnych odstępach 28 kapliczek po prawej stronie Alei Ujazdowskiej aż do Belwederu; główna kaplica marmurowa znajdowała się w teraźniejszym ogrodzie Botanicznym. Obecnie pozostały jeszcze dwa krzyże brązowe połączane na słupach kamiennych, pośrodku zaś nich ustawiono przeniesioną z pobliza figurę św. Jana Nepomucena, wzniesioną przez Franciszka Bielińskiego i Jerzego Mniszcha w r. 1752 na pamiątkę wybrukowania i uregulowania ulic w Warszawie. — Przy ul. Senatorskiej, przed pałacem hr. Przeździeckich, wznosi się również posąg św. Jana Nepomucena, wyrzeźbiony z ciosu przez Jana Civeroti'ego w r. 1731 i postawiony kosztem Józefa Wandalina Mniszcha. — Na uczcie z okoliczności ukończenia druku „Słownika“ Lindego, d. 5 marca 1815 r., Stanisław Staszic podał myśl wystawienia w Warszawie *pomnika Mikołajowi Kopernikowi*. Pierwotnie zamierzono go wznieść przed pałacem Kazimierowskim, następnie jednak obrano teraźniejsze miejsce. Koszta budowy pokryła hojna ofiara Staszica i składki. Plan ogólny pomnika podał Idźkowski; figurę astronoma modelował w Rzymie Wojciech Thorwaldsen, odlał z brązu Jan Grégoires i syn w Warszawie. Kamień węgielny położono d. 3 listopada 1828 r.; uroczyste odsłonięcie nastąpiło w d. 11 maja 1830 r. Odnawiany był w r. 1834 i 1873; w r. 1894 marmurowe jego części, przez czas zwątłone, będą zastąpione granitem. — *Obelisk* na placu Saskim wystawiono w r. 1841 podług planu Antoniego Corazzi'ego na uczczenie pamięci „Polaków poległych w r. 1830 za wierność swemu Monarsze“. Odlany z żelaza, składa się z podstawy marmurowej i piedestału kwadratowego żelaznego; piedestał jest podparty ośmiu skarpami, przy których spoczywa na wzniesieniu ośm lwów spiżowych. W czterech rogach podstawy cztery wielkie orły dwugłowe gwardyjskie. Na czterech bokach znajdują się napisy w języku ruskim i polskim. — *Pomnik feldmarszałka Paszkiewicza* na Krakowskim Przedmieściu wystawiono w r. 1870 podług projektu prof. Pimenowa, wykonanego przez prof. von Bocka. Odlano go z brązu w fabryce Nikolsa i Plinkego w Petersburgu. Składa się z piedestału granitowego i brązowego i z posągu brązowego w postawie stojącej. Na piedestale znajdują się cztery płaskorzeźby, wyobrażające zdobycie Erywania, szturm Woli, herb feldmarszałka, oraz wjazd Cesarzowej Maryi Aleksandrówny z Następcą Tronu do Warszawy w r. 1840.

Pałace i gmachy.

Pałac w Łazienkach. Dawny zwierzyniec i Łazienki książąt mazowieckich Stanisław August obrócił na park i w r. 1767 poruczył Dominikowi Merlini'ego, Antoniemu Fontannie i Janowi Kamsetzerowi zbudowanie pałacu, który też ukończono w r. 1788. Od spadkobierców króla nabył tę rezydencję Cesarz Aleksander I w r. 1817 za 1,080,000 zł. Pałac w stylu Odrodzenia włoskiego posiada jedno piętro z dachem płaskim; piętro i dach otacza balustrada z czterema posągami u narożników: na piętrze cztery pory roku, na dachu cztery części świata. W przedsiönku, w niszach, wznoszą się z marmuru białego wyciosane posągi Kazimierza W., Zygmunta I, Stefana Batorego i Jana III, dłuta Jakóba Monaldi'ego; na sklepieniu „Sprawiedliwość“, „Litość“, „Mądrość“ i „Siła“ pensla Bacciarrellego. Sale pałacu, wspaniale przyozdobione i umeblowane artystycznymi przedmiotami, zawierają galerie obrazów pensla pierwszorzędnych mistrzów, tudzież liczne rzeźby. Przed pałacem rozpościera się otoczony z trzech stron stawem taras, na którym wznoszą się dwie grupy kamienne: „Merkury wyrrywający się z objęć Salmacydy“ i „Satyr obejmujący bachantkę“, tudzież dwie figury symboliczne: „Wisła“ i „Bug“; przed pałacem zaś posągi: Bachantka z amorkiem i Faun z willi Borghesych (kopie Le Bruna), oraz dwa wazy z herbem Warszawy. Po drugiej stronie pałacu posągi gladiatorów. Na wysepce, sztucznie na stawie urządzonej, ruiny naśladowujące Palmirę, służące za scenę podczas lata; amfiteatr na 1,500 osób leży po przeciwległej stronie stawu, ozdobiony 16 posągami znakomitych tragiców dłuta Rhigi'ego. Naprzeciw pałacu, od północy, po za stawem, stoi na moście kamiennym posąg konny Jana Sobieskiego, wzniesiony przez Stanisława Augusta r. 1788. Od strony ogrodu botanicznego wznosi się Pomarańczarnia z teatrem wystawionym 1786 r., zdobnym malowidłami Plierscha i Antoniego Smuglewicza. W poblizu jej, na wzgórzu prof. Jastrzębowski w r. 1828 wyrzył na bryle granitu polonego zegar słoneczny. Studnia w parku ma kształt grobowca Cecylii Metelli. W jednej z alei mieści się Biały domek, pełen pamiątek i dzieł sztuki, a pomiędzy nimi Wenus w kąpieli, starożytna rzeźba z marmuru. Domek Myślewice zawiera galerie obrazów. W r. 1870, bliżej ogrodu Belwederskiego, urządzone nową oranżeryę z rzadkimi okazami roślinnymi.

Belweder, sąsiadujący z Łazienkami, posiada pałacyk w stylu Odrodzenia, wzniesiony pierwotnie przez Krzysztofa Pacy w r. 1659, w r. 1764 kupiony przez Stanisława Augusta

na fabrykę fajansu, w r. 1818 nabyty przez rząd i w r. 1822, po rozebraniu starych murów, nanowo odbudowany przez architekta Jakóba Kubickiego. Ogród Belwederski jest urządony na stokach płaskowzgórza warszawskiego; po środku sadzawki wysepka z pomnikiem z marmuru białego.

Obserwatorium astronomiczne mieści się w gmachu wystawionym w r. 1823 przez budowniczego Piotra Aignera, w ogrodzie Botanicznym. Urządzeniem jego zajmował się pierwszy dyrektor, prof. Franciszek Armiński. Posiada dwie wieże do postrzeżeń. W r. 1872 gmach ten przebudowano stosownie do potrzeb nowoczesnych.

Teatr Wielki. Jakkolwiek we dworze ujazdowskim, 12 stycznia 1578 r. odegrano „Odprawę posłów greckich“ Kochanowskiego nie można ztąd wnosić o istnieniu specjalnej sali dla widowisk. Dopiero po ostatecznym zbudowaniu zamku warszawskiego, urządził dworski teatr Władysław IV; opis sali teatralnej z 1643 r. mówi o scenie z kolumnami, ganku dla orkiestry, lożach dwuosobowych, oraz o sztucznej machinerii i dekoracjach. Grywali tam, przeważnie Włosi, opery, balety i komedye pasterskie. August II przy pałacu Saskim, od strony ul. Królewskiej, zbudował Opernhaus, w którym sprowadzeni z Drezna aktorowie dawali opery i komedye. W d. 19 listopada 1765 r., za dyrekcji Thomatisa, pierwszy raz wystąpili tam artyści polscy w komedyi Bielawskiego „Namięci“. Było to zarazem pierwsze widowisko płatne, gdy poprzednio teatr służył wyłącznie ku zabawie zaproszonych. W r. 1772 gmach Saski, starością zawalony, rozebrano. W roku następnym dawano operę i balet w pałacu Karola ks. Radziwiłła (Namiestnikowskim) na Krakowskim Przedmieściu, a w r. 1775 August Sułkowski otworzył teatr na Nowym Świecie N. 1315. Po nim rządy widowisk objął Franciszek Ryx. Ów Ryx pospołu z małżonką swoją Ludwiką z Melrińich d. 1 czerwca 1779 r. wziął w dzierżawę wieczystą grunta od Felicjanny z Dziarkowskich wdowy po Piotrze de Latour, posiadającej pałacyk mурowany i dwa dworki na ul. Długiej, naprzeciw kościoła kks. Pijarów, wychodzące też na ul. Tylną, Św. Jerską i przytykające do gruntu b. pałacu Krasieńskich. Czynnosc roczny wynosił 100 zł. Na gruntach owych dworców, podług planu Bonawentury Solari'ego, Ryx wybudował tegoż roku gmach teatru, oznaczony Nr. 547 b i c, oraz kamienice od ul. Św. Jerskiej Nr. 1790 a i b. Otwarto nowy teatr d. 25 listopada 1779 r. operą „Bednarz“ i komedją „Amant, autor i sługa“, odegraną przez trupe Wojciecha Bogusławskiego. W r. 1795 teatr uległ mocnym uszkodzeniom i

był użyty na magazyn zbożowy. Przywrócony następnie do właściwego przeznaczenia, służył sztuce do d. 21 lutego 1833 r., w którym wystawiono operę Rossini'ego „Hrabia Ory“. We trzy dni później wznowiono widowisko w nowym gmachu na Marywilu; ze starego teatru, po wytknięciu ulicy wprost Nowiniarskiej, pozostała tylko część murów. — Na teraźniejszym placu Teatralnym, jeszcze za książąt mazowieckich mieściły się składy soli, które uległy zniszczeniu w r. 1655. Na tej pustce Marya Kazimiera wystawiła w r. 1695 gmach okazały dla kupców zagranicznych i nazwała go Marieville. Mieściły się tam 54 sklepy. Wprost bramy frontowej stała kaplica nakształt rotundy. Po sprzedaży tego gmachu przez Sobieskich, nabyły go w r. 1724 PP. Kanoniczki, od nich zaś odkupił tę posesyę magistrat w r. 1819 i zburzywszy rudere, oddał plac pod budowę Teatru. Plany jego wykonał Antoni Corazzi, budowy dokończył Ludwik Kozubowski. Kamień węgielny położył d. 19 listopada 1825 r. Józef ks. Zajaczek. Otwarcie Teatru nazwanego Wielkim nastąpiło d. 24 lutego 1833 r., wystawieniem „Cyrulika Sewilskiego“ Rossini'ego. W r. 1841 dołączono do Teatru budynki komory konsumpcyjno-składowej przy ul. Trebackiej. Przebudowywano go w r. 1844 i 1870, pod kierunkiem Władysława Rittendorfa w r. 1883; wreszcie, pod kierunkiem Żochowskiego, dokonano gruntownej odbudowy, która trwała od 26 maja 1890 r. do otwarcia na nowo teatru w d. 11 wrześ. 1891 r. Jest to gmach w stylu klasycznym, z trzema kondygnacjami kolumniosowych na frontcie, z kolumnadami przy 2-ch skrzydłach bocznych. Front zdobią płasko-rzeźby: „Powrot Edypa z igrzysk olimpijskich“ dzieło Pawła Malińskiego i „Anakreon“ dłuta Acciardi'ego. W foyer stoją posągi znakomitych aktorów. Teatr Wielki (opera i dramat) może pomieścić przeszło 1,100 widzów. W pawilonie przytykającym do ul. Wierzbowej mieści się Teatr Rozmaitości (komedya), otwarty d. 13 września 1833 r. Po zniszczeniu przez pożar w r. 1883 odbudowany na nowo. — Teatr Letni w ogrodzie Saskim stanął w r. 1871 podług planu A. Zabierzowskiego.

Pałac zwany Prymasowskim przy ul. Senatorskiej rozpoczął budować w r. 1593 biskup płocki Wojciech Baranowski, następnie prymas; w r. 1613 podarował go kapitule gnieźnieńskiej na mieszkanie prymasów. Zniszczony przez Szwedów pałac odnowił 1690 r. kardynał Michał Radziejowski; w r. 1784 przebudował go prymas Ostrowski podług planu Schroegera. Po śmierci ostatniego prymasa Michała Poniatowskiego w r. 1794 pa-

lac obrócono na inny użytek. Do r. 1864 podwórze pałacu było oddzielone od ulicy kratą żelazną. — *Pałac zwany Paca* przy ul. Miodowej wystawił pierwotnie Jan ks. Radziwiłł 1673 r. Od potomków jego kupił pałac Ludwik Pac 1823 r. i przebudował podług planów H. Marconi'ego. Nad bramą w półkole zagłębioną znajduje się płaskorzeźba L. Kaufmanna, wyobrażająca Tytusa Quinta Flaminiusza, ogłaszającego w Koryncie swobodę miast greckich. Od r. 1835 pałac ten należy do skarbu i mieści instytucje sądowe. — *Pałac zwany Brühlowskim* przy rogu ul. Wierzbowej i placu Saskiego był pierwotnie dworem Zebrzydowskich. W r. 1641 nowy nabywca tej posiadłości, Jerzy Ossoliński wystawił pałac, który należał później do Lubomirskich i Sanguszków. Od tych ostatnich 1750 r. kupił go Henryk Bruehl i przebudował; z rąk Bruehlów wyszedł w r. 1775; w r. 1787 kupił go rząd na pomieszkowanie ambasadora ruskiego. Od r. 1815 do 1830 mieszkał w tym pałacu Wielki Książę Cesarzewicz Konstanty Pawłowicz. Pałac ten zdobiał posągi dłuta Józefa Deibla. Obecnie mieści się w nim zarząd telegrafu. — *Pałac zwany Namiestnikowskim* na Krakowskim Przedmieściu postawił w r. 1645 Stanisław Koniecpolski podług planu Konstantego Tomallego. Następnie należał do Lubomirskich i Radziwiłłów. W r. 1818 nabył go rząd i przebudował podług planu Piotra Aignera. Po pożarze 1852 odbudował go Alfons Kropiwnicki. Zdobiał ten pałac kolumnady korynckie i doryckie, ballustrady, oraz posągi kamienne z dawnej bramy miejskiej Krakowskiej wprost Zamku. — *Pałac zwany Kazimierowski* na Krakowskim Przedmieściu wznosi się na miejscu zwierzynca książąt mazowieckich. Następnie był tam ogród i obóz królewska, czyli stajnia i psiarnia. Dopiero Władysław IV wymurował tam pałac. Pałac ten a głównie jego ogrody bogate w osobliwości opisuje szczegółowo Jarzemski i wspomina Morsztyn w „Psyche”. Po spaleniu w r. 1656, odbudował go Jan Kazimierz 1660 r. Od wierzycieli Jana Kazimierza kupił tę posesję Jan III, a syn jego Konstanty podarował 1724 r. Augustowi II. Część jej zajęły wojska saskie, część zaś otrzymał w darze 1735 r. Józef hr. Sułkowski i odnowił pałac 1740 r. Od niego zaś odkupił Stanisław August w r. 1764 i w odnowionym gmachu umieścił korpus kadetów, który pozostawał tam do r. 1795. Od r. 1804 pałac Kazimierowski stał się własnością komisji edukacyjnej; w r. 1815 umieszczono w nim bibliotekę publiczną, czyli główną, oraz we dwa lata później liceum. W r. 1824 Henryk Szpilowski nadał pałacowi kształt teraz

niejszy. Od r. 1817 do 1830 mieścił się w nim, tudzież w gmachach sąsiednich lub dobudowanych, uniwersytet Aleksandryjski, potem gimnazya, i Szkoła sztuk pięknych tudzież gabinety: zoologiczny, gipsów i inne, od r. 1862 do 1869 Szkoła Główna, obecnie zaś uniwersytet Cesarski. W r. 1893 według planu Szyllera i Jabłońskiego zbudowano na miejscu skweru przed pałacem nowy gmach biblioteczny, w głównym zaś gmachu po bibliotece będą umieszczone aule i pracownie uniwersytetu. — *Pałac Krasieńskich* na Krakowskim Przedmieściu wystawił Jan Ansgary Czapski 1740 r.; później posiadali go Małachowscy, od r. 1809 ordynaci Krasieńscy. Znajduje się w nim zbrojownia, w pawilonie zaś dobudowanym od ul. hr. Berga, biblioteka połączona ze zbiorami Konstantego Swiżdzieńskiego. — *Pałac Potockich* na Krakowskim Przedmieściu wystawił Ludwik Tyszkiewicz 1792 r. podług planu Jana Kamsetzera. — *Pałac instytutu muzycznego* przy ul. Ordynackiej rozpoczął budować w kształcie obronnego zamku ordynat Janusz Ostrogski 1597 r. Następni właściciele przerobili go na pałac, w którym od r. 1859 mieści się instytut. — *Pałac b. komisji skarbu* przy ul. Rymarskiej był własnością Leszczyńskich; w r. 1824 przebudował go Antoni Corazzi w stylu klasycyzm. — *Pałac ordynatów Zamojskich* przy ul. Senatorskiej stanął w r. 1815 na miejscu pałacu Błękitnego, wzniesionego przez Augusta II dla córki króla, Orzelskiej. Znajduje się w nim biblioteka i zbrojownia. — *Pałac b. Mennicy* przy ul. Bielańskiej należał do Potockich; kupiwszy go w r. 1765, Stanisław August obrócił na mennicę. Rozebrany w r. 1817, stanął znowu podług planu P. Aignera. Mieści obecnie warsztaty wojskowe. — *Pałac Załuskich* przy ul. Daniłowiczowskiej, zbudowany 1621 r. przez Mikołaja Daniłowicza, zniszczony w 1655 r., po przerobieniu w 1741 r. użyty na umieszczenie biblioteki publicznej braci Załuskich. Otwarta dnia 3-go sierpnia 1746 r., pozostawała tam do r. 1795. W niszach od strony dziedzińca znajduję się 37 popiersi Królów z kamienia. — *Pałac zwany Mniszchowski* przy ul. Senatorskiej, stoi na miejscu domów Ossolińskich, a następnie Kazanowskich, Radziejowskich i Rejów. W r. 1730 wystawił tam pałac Józef Wandalin Mniszech; później była to własność Potockich, od roku zaś 1829, po przebudowaniu, mieści Resursę Kupiecką. — *Pałac Resursy Obywatelskiej* na Krakowskim Przedmieściu stanął w r. 1861 podług planu Leona Karasowskiego na gruncie pałacu Kazanowskich, następnie Zamojskich i Mniszchów. — *Pałac Uruśkich* na Krakowskim Przedmieściu wznosił budowniczy A. Gołński 1844 r. na miejscu

pałacu Poniatowskich. — *Gmach kantoru Banku Państwa* przy ul. Rymarskiej zbudował w r. 1828—1830 Antoni Corazzi na miejscu pałacu Michała Ogińskiego, na pomieszczenie biur b. Banku Polskiego. Tenże budowniczy wznosił sąsiadujący z nim pałac b. ministrów skarbu, na miejscu pałacu Leszczyńskich. — *Gmach Towarzystwa Dobroczynności*. Zawiązane w r. 1814, kiedy nędzę Warszawy zwiększył wielki pożar, Towarzystwo Dobroczynności mieściło się z razu przy ul. Miodowej Nr 487, następnie w klasztorze ks. Franciszkanów przy ul. Zakroczymskiej. W r. 1818 otrzymało posesję na Krakowskim-Przedmieściu, w której dotychczas pozostaje. Jest to dawny pałac Kazanowskich, od r. 1661 Lubomirskich, a następnie pp. Karmelitek bosych (ob. *kościół*). Po oddaniu tych gmachów Towarzystwu, przebudował je A. Corazzi. Towarzystwo rządzi się ustawą z 13 czerwca 1825, zmienioną w r. 1891. — *Gmach Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego* przy ul. Mazowieckiej, z dolnem piętrem na wzór Prokuratorij w Wenecji, postawili Henryk Marconi i Józef Górecki w r. 1856. Wznosił się tam poprzednio pałac Czerwony biskupa poznańskiego Michała Bartłomieja Tarły, zbudowany 1661 r., w którym mieszkało później poselstwo tureckie. Sala zebrań Towarzystwa jest ozdobiona malowidłami ściennymi Karola Marconi'ego. — *Pałac Kronenbergów* przy ul. Mazowieckiej wystawiono w r. 1869 podług planu Hitziga na miejscu dworu Radziwiłłów. Małachowskich i t. d. — *Pałac Saski* ob. *Ogród Saski*. — *Pałac Krasieńskich* ob. *Ogród Krasieńskich*. — *Dworzec* dr. żel. warszawko-wiedeńskiej wybudował H. Marconi 1844 r.; dr. ż. warszawsko-petersburskiej wybudowano w r. 1862; dr. ż. warszawsko-terespolskiej w r. 1866, podług planu Adolfa Kropiwnickiego. — *Gmach hotelu Europejskiego* zbudował H. Marconi 1859 r. w stylu Odrodzenia; na parterze znajduje się plafon Józefa Simlery. — *Pałac arcybiskupi* przy ul. Miodowej. Na miejscu dworków, w połowie XVIII w. Piotr de Rioncour postawił pałac przy ul. Miodowej z murowaną oranżeryą, która ciągnęła się ku cekhauzowi przy ul. Długiej. Przy działach spadkowych w r. 1768 syn jego Andrzej, poseł saski, sprzedał całą posesję Janowi Borchowi; od r. 1793 do 1795 prawem zastawu posiadał ten pałac Szczepan Zambrzycki; w r. 1800 od Borchów kupił go Ludwik Nesti, restaurator i cukiernik; w r. 1810 przeszedł na własność Karola Kerna; od Józefy Kernowej d. 27 lipca 1838 rząd nabył pałac na rzecz arcybiskupów warszawskich. — *Gmach Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy*, założonego w r. 1870, mieści się przy ul.

Włodzimierskiej; zbudował go w stylu Odrodzenia J. Ankiewicz, ozdobili posągami alegorycznymi T. Rygier, A. Pruszyński, L. Kucharzewski i K. Ostrowski. Na stropie sali zebrań ogólnych malowidło W. Gersona wyobraża Warszawę, udzielającą gościnności Religii, Nauce, Prawu, Sztuce, Rzemiosłu i biorąc w opiekę ubogich i sieroty. — *Gmach więzienia karnego* przy ul. Długiej (od rogu ul. Nalewek do ul. Przejazd). Na tem miejscu, w r. 1582, Stefan Batory wystawił szpital dla chorych i niedożywionych żołnierzy. Władysław IV w r. 1638 przerobił szpital na zbrojownię czyli cekhauz. Ten gmach okazały stanowiąc jedną z osobliwości miasta. Po zrabowaniu przez Szwedów Jan III odnowił arsenał. Dnia 10 lipca 1702 r. piorun uderzył weń, zapalił prochy, i wtedy część gmachu od strony Nalewek z dachem i murem naróżnym runęła. Odbudował go za Augusta II generał artylerji Bruehl i bliżej ul. Przejazd wznosił pałac, w którym rezydowali generałowie artylerji. W r. 1794 przy cekhauzie mieściła się rada wojenna. Prussacy zajęli go na swoją artylerję. Za Ks. Warszawskiego była tu szkoła artylerji i inżynierji; po r. 1815 gmach ten wewnątrz i zewnątrz odnowiono; w sali środkowej znajdowały się starożytne zbroje. W r. 1833 dano inne temu gmachowi przeznaczenie, umieszczając w nim dom kary i poprawy.

Ogrody.

Ogród Botaniczny. Jeszcze za książąt mazowieckich, kiedy rezydowali w Jazdowie, były tu podobno ogrody, które pospółtu z dziedzictwem książęcem stały się własnością panujących. Następnie Jan Kazimierz nadał owe zabudowania i ogrody ujazdowskie Teodorowi Denhoffowi w r. 1668; ten zaś ustąpił je po sześciu latach Stanisławowi Lubomirskiemu, od Lubomirskich zaś kupił je Stanisław August w r. 1764. Wtedy to uporządkowano i ozdobiono ogród; teraźniejsze jednak swoje przeznaczenie otrzymał dopiero w r. 1817, kiedy Cesarz Aleksander I, nabywszy Łazienki i posesye sąsiednie, część ogrodów podarował zwierzchności naukowej. Profesor botaniki w uniwersytecie warszawskim, Michał Schubert i starszy ogrodnik Guenther przenieśli tam ogród Botaniczny, który poprzednio mieścił się po za pałacem Kazimierowskim, czyli uniwersytetem. Nastąpiło to w r. 1819. Rośliny są zasadzone podług systemu Adryana Jussieu'go; wielką obfitością wyróżniają się zbiory palmowatych, obrazkowatych i storczykowatych. W ogrodzie tym przechowały się ślady stacyj Meki Pańskiej (Kalwaryi ujazdowskiej) oraz fundamentów świątyni pod wezwaniem Opatrzności, położonych w r. 1792.

Ogród Saski. Na gruntach folwarku starostwa Warszawskiego Tobiasza Morsztyn wystawił pałac z ogrodem 1675 r. Od Morsztynów kupił tę posesyę i sąsiednie August II r. 1713 i wybudował pałac 1724 r., ogród zaś, po francuzku urządony, otworzył d. 27 maja 1727 r. dla publiczności, która wchodziła z placu targowego, przez bramę Żelazną, przy zbiegu ul. Żabiej i Granicznej. Obok muru, okalającego pałac, stał podówczas gmach teatralny, Opernhaus. Od Sasów nabył pałac i ogród rząd pruski 1797 r., poczem przeszły na własność rządu. W r. 1816 urządzili ogród na wzór angielski Sauvage i Strobel. W r. 1849 ogród przeszedł pod zarząd magistratu. Położony w samym środku miasta ma 7 bram. Wprost głównego wejścia od Saskiego placu, przez kolumnadę, w r. 1842 przez Idżkowskiego wzniesioną, znajduje się wodotrysk w kształcie wazonu, o średnicy 40 stop, po za nim zaś kompas marmurowy, postawiony z zapisu meteorologa Antoniego Magiera. Na wzgórzu od strony ulicy Niecałej wznosi się budowla służąca za zbiornik wody, zbudowana 1854 r. przez Henryka Marconi'ego, podług wzoru świątyni w Tivoli. Około 30 figur symbolicznych kamiennych, pochodzących przeważnie z czasów saskich, przyozdabia cieniście aleje. Jest też sztuczna sadzawka, służąca zimą za ślizgawkę. Śród ogrodu znajduje się budynek Teatru letniego. Przy ogrodzie mieści się zakład wód mineralnych, w gmachu 1847 r. wystawionym przez H. Marconi'ego na wzór łaźni Dyoklecjana. Gmach ten zdobią posagi symboliczne dłuta L. Kaufmanna, oraz popiersia znakomitych lekarzy: Augusta Wolffa, Franciszka Brandta, Józefa Czekińskiego i Józefa Celińskiego.

Ogród Krasinских. Jan Dobrogost Krasin'ski, na gruntach kupionych od Gizów, Dziaotich i innych zamożnych mieszczan, wybudował w stylu włoskim okazały pałac, z jednej strony z rozległym podwórzem (dziś plac), otoczonym wysokim murem, z drugiej zaś z ogrodem w formie czworokąta. W r. 1765 cała ta posesya przeszła na własność rządu, ogród zaś, uporządkowany przez Knalkfusa, otwarto dla publiczności 1 kwietnia 1768 r. Front pałacu, zajmowanego dziś przez izbę sądowną, od strony placu zdobi płaskorzeźba „Pojedynek trybuna Marka Waleryusza z Gallem“, od strony ogrodu „Wjazd tryumfalny Juliusza Cezara do Rzymu“, obiedwie dłuta Antoniego Bianchi'ego. Pałac ten jest jedną z najpiękniejszych budowli miasta. Ogród przez długi czas służył za miejsce uroczystości i zabaw publicznych. W sąsiednim ogródku Dueckerta mieści się najstarszy instytut wód mineralnych, założony 1824 roku.

Ogród Frascati, urządony w r. 1772—1784 przez Kazimierza ks. Poniatowskiego, rozciągał się na przestrzeni od teraźniejszego Instytutu Głuchoniemych i od Nowego Świata w dół, gdzie dziś ul. Książęca, podówczas nieistniejąca. Był to wspaniały ogród z osobliwymi ozdobami architektonicznymi. Przecięty ul. Książęca, w małej części pozostał przy szpitalu św. Łazarza, w większej zaś, starannie urządzonej, zatrzymał dawną nazwę i należy do hr. Branickich, jako park przy ul. Wiejskiej.

Ogród Foksal. Na tem miejscu w XVII w. posiadali pałac i ogród Czapscy; od nich w r. 1746 przeszedł na własność Maryi i Anny z Kolowrathów Bruehlowej i następnie często zmieniał właścicieli; jednym z nich był Ignacy Krasicki; od niego w r. 1768 odkupił tę posesyę Franciszek Potocki. Następny posiadacz, Fryderyk Kabryt, bankier, urządził miejsce zabaw nazwane Foksalem. Otwarcie nastąpiło 15 maja 1776 roku. Z tego ogrodu wznosił się balonem sławny Jan Piotr Blanchard dnia 10 maja 1789 i spadł w lesie białoleckim; była to jego druga podróż napowietrzna w Warszawie; pierwszą pospołu z Janem Potockim uskutecznił w r. 1788 z ogrodu pałacu Mniszchów. Następnie urządzano tam różne widowiska; obecnie posesya zwana Foksalem składa się z kilku pałaców wzniesionych na miejscu uszczuplonego ogrodu. W jednym z nich znajduje się biblioteka Przędzieckich.

Dolina Szwajcarska. Ogród i posesya tej nazwy leżały przy gościńcu wiodącym ku zamkowi jazdowskiemu; w r. 1768 rząd podarował te grunta ks. Bazylianom pod budowę konwiku dla młodzieży; skończyło się atoli na założeniu fundamentów, gdyż w r. ks. Bazylianie rzekli się za wynagrodzeniem, przywileju. Rząd wydzierżawił grunt wieczyście w r. 1825 Stanisławowi Sleszyńskiemu, który wznosił kamienicę N. 13 i założył ogród owocowy. W r. 1852 nabyli całą posiadłość St. Dziechciński i A. Winnicki i wybudowali gmach frontowy z salą koncertową, przebudowany w r. 1867. Od jego wzniesienia Dolina Szwajcarska stała się miejscem koncertów letnich różnych orkiestr niemieckich i miejscowych. Wzniesiono tu także letni cyrk drewniany. W r. 1893 obszar ogrodu znacznie uszczuplono, oddając go pod budowę domów.

Ogród Pomologiczny, założony w r. 1865 w Marymoncie, od r. 1870 przeniesiony na folwark należący niegdyś do kościoła św. Krzyża, pomiędzy ul. Nowogrodzką i Koszyki, stanowi filię ogrodu Botanicznego i służy do hodowli drzew i krzewów owocowych.

E. *Historia miasta.*

I. *Początki Warszawy.* Zbieg naturalnych dróg lądowych idących grzbietami wododziałów i przecinających Wisłę w punkcie, leżącym pomiędzy ujęciami jej najważniejszych dopływów w średnim biegu (Pilicy, Bugu z Narwią i Bzurą), musiał już w odległej przeszłości ściągnąć przedsiębiorczych osadników, którzy pozajmowali dogodniejsze miejsca na wybrzeżach rzeki i ważniejsze stacje przy drożynach wijących się przez rozległe, błotniste puszcze, pokrywające obszar między Bugiem, Pilicą i Bzurą. Wykopalisko monet rzymskich (cesarza Adryana) w Izdebnie (pow. błoński, około 4 mil od Warszawy), rzymski pieniądz znaleziony w warstwie gliny (w głębokości 3 mt.) przy prowadzeniu robót kanalizacyjnych w alei Ujazdowskiej (w Warszawie), monety angielskie z XI w. znalezione pod Kaskami (w pobliżu Izdebną), świadczą o ruchu handlowym, choć niezbyt ożywionym zapewne, na drogach wiodących na późniejszą Warszawę, ku Bałtykowi i pñ.-wschodnim obszarom.

Cmentarzyska przedhistoryczne, rozkopane w Raszynie (1852 r.), Książenicach (1856), Izdebnie, Skierniewicach (1860 r.), urny znalezione przy budowie pałacu belwederskiego (r. 1823) i tarasu zamkowego w Warszawie, cmentarzyska okolic Pragi (Brudno, Tarchomin, Targówek, Grochów) zbadane w ciągu ostatnich lat dwudziestu, stwierdzają dawność osad ciągnących się po obu brzegach Wisły i wzdłuż traktów lądowych.

Ludność tych osad przedstawiała zapewne mieszaninę plemion, rozsiadłych nad brzegami rzek uchodzących do Wisły w pobliżu Warszawy. W mieszaninie tej górowali przybysze od wybrzeży Bałtyku i okolic dolnego biegu Wisły—Pomorzanie, przedstawiciele wyższej kultury. Ruch kolonizacyjny w kierunku ku wschodowi istniał już niewątpliwie w epoce przedhistorycznej. Emigracja ta, pozabawiając zachodnią słowiańszczyznę zdolniejszych i dzielniejszych jednostek, ułatwiała podbój niemiecki i wynarodowienie obszarów między Elbą a Odrą, tudzież wybrzeży Bałtyku. Pomorzanie posuwają się brzegami Wisły, Narwi i Bugu, w kierunku od ujścia ku źródłom i zakładają tam pierwsze przystanie, osady rybackie i pasterskie, targowiska. Większa część najdawniejszych grodów, targowisk i osad nad Wisłą (w obrębie Mazowsza, od ujścia Pilicy począwszy), Narwią, Bugiem, nosi nazwy jakie spotykamy jedynie w dorzeczu dolnej Wisły, na dawnym Pomorzu lub w przyległych okolicach Wielkopolski. Nazw takich jak: Arciszew, Czersk, Czerwińsk, Iłów, Nieszawa, Płock, Płochocin, Raciąż, Radzymin, Serock, Tarchomin, Tarczyn, Warszawice, Zuzela, nie spotykamy ani w

Małopolsce ani nawet na Mazowszu, w stronach oddalonych od większych rzek. Warszawa (pierwotnie Warszowa) jest prawdopodobnie jedną z tych osad pomorskich, założoną przy pierwotnej osadzie rybackiej (dziś ulica Rybaki). Najdawniejszą przystanią dla statków płynących Wisłą był z lewego brzegu Solec, leżący na pñ.-wschód od Warszawy zaś na praw. brzegu wś Kamień, położona naprzeciw Solca. Rozległa Kępa Kawcza (dziś Saska) na Wiśle ułatwiała przepławianie w tym miejscu koni jucznych i bydła, w epoce kiedy przewożono towary na grzbiecie zwierząt, przedzierających się z trudem wązkimi drożynami, przez gąszcze bagnistych puszczy. Znaczenia tych dwu przeciwległych targowisk (takie pary targowisk spotykamy zwykle nad brzegami większych rzek) dowodzi, zarówno wzniesienie grodu książęcego w Ujazdowie, na płaskowzgórzu górującem po nad Solcem jak i wczesne (nieznanej daty) utworzenie parafii i wzniesienie kościółków zarówno na Solcu jak i w Kamieniu (nadanym bisk. płockim). Zwiększający się ruch na drogach lądowych, w miarę zaludniania się obszarów między Pilicą, Bzurą a Narwią, utworzenie dróg kołowych przez puszcze zalegające dorzecza tych dróg wodnych, wytworzy przy coraz liczniej uczęszczanym przewozie pod Warszawą, dwa nowe targowiska: jedno z lew. brzegu przy wsi Warszawie na suchym i piaszczystym wzgórzu (dziś Rynek Starego Miasta), obok zjazdu ku rzece (ulica Mostowa), drugie z praw. brzegu, powstanie w większym oddaleniu od Wisły, przy wsi Brodno (Brudno), po za nadbrzeżną osadą Praga. Będzie to os. Targowe (dziś Targówek). Rozwój tych nowych targowisk odbierze dawne znaczenie poprzednim i odciągnie od nich ludność. Obszar między dolnym biegiem Pilicy i dolnym biegiem Bugu wchodził niewątpliwie w skład państwa Piastów już przy końcu X wieku. Leżał on jednak już po za linią pogranicznych grodów rozmieszczonych ponad Bzurą i Narwią. Pokryty wielkimi puszciami, słabo zaludniony, wystawiony od wschodu na najazdy plemion litewskich i ruskich, był traktowany przez ówczesnych kierowników państwa piastowskiego, jako nieużyteczny aneks, oddany na pastwę samowoli pogranicznych kasztelanów. Kościół nie wiele się też troszczył o nieliczną ludność tego lesistego obszaru obejmującego około 200 mil kwadr. lecz liczącego może nie więcej jak 50 mieszkańców na jednej mili. Kiedy przy urządzaniu coraz nowych biskupstw, wykreślone będą granice świeżych dyecezyi, obszar ten, jako niepożądany, pozostanie pod władzą swego pierwotnego biskupa (poznańskiego), który w stosunku do tego odległego i oddzielnego obszarami innych dyece-

zy, terytoryum, uważał się poniekąd za biskupa „in partibus infidelium“. Nad opuszczonym pograniczem rozciąga niekiedy z miłosierdzia opiekę biskup płocki, którego dycezya sięgała prawego brzegu Wisły i obejmowała oba targowiska pod Warszawą: Targowe i Kamień. Zasługa krzewienia chrześcijaństwa w tych okolicach należy się klasztorowi kanoników regularnych w Czerwińsku (istniejącemu już w połowie XII w.), osadzonych przy grodzie i targowisku tamecznym jak o tem świadczy uposażenie z dochodów książęcych (19-ty targ, 19 grzywna z kar, 19 statek co do cła, 10 żrebię i 10 dzień służby dla zamku). Posiadając, już na początku XII w., kilka wsi w pobliżu Warszawy (Służewo, Borzęcino, Koczargi i Wojcieszyno, następnie Wawrzyszewo pod Błoniem) uważają kanonicy za obowiązek zarówno zakładać kaplice w swych posiadłościach, jak i obsługiwać powznoszone przez ludność czy książąt nieliczne kaplice, niemające stałej obsługi duchownej. Taką kaplicą był kościółek św. Jerzego, wzniesiony zapewne już na początku XIII w. przy wsi Warszawie, niedaleko traktu kierującego się ku Wiśle (kościółek stał na ulicy Św. Jerskiej a trakt szedł w kierunku ulicy Długiej i Mostowej, zaś wieś Warszawska zajmowała obszar okolic dzisiejszego Nowego Miasta). Erndtel w opisie Warszawy (z r. 1730) uważa, zgodnie z ówczesną tradycją, kościółek ten za najstarszą świątynią miasta. Kiedy wzniesioną była kaplica na Solcu, kto i kiedy utworzył przy niej parafią, niewiadomo. Można domyślać się tylko iż dzieje tej parafii i kaplicy wiążą się z nieznaną też historią grodu książęcego w Jazdowie. Zarówno początki organizacji kościelnej jak i wprowadzenie porządków państwowych na obszarze okolic Warszawy dokonywa się za rządów Konrada I (od r. 1199). Zarówno pod względem kościelnym jak i politycznym obszar W. i jej okolic zostaje podany zwierzchnictwu władz utworzonych przy grodzie czerskim. Kasztelania czerską wymienia dokument z r. 1231 (Kod. Wielk. Nr 132). Miro kasztelan pojawia się w akcie z r. 1236, Albert wojewoda r. 1246, archidyakoniat czerski (dycezyi poznańskiej) istnieje już r. 1252 a Wiktor archidyakon znany w r. 1267. O późnym, stosunkowo, zaprowadzeniu organizacji parafialnej, w najbliższej okolicy W. świadczy fakt, iż przy założeniu kościoła paraf. w Zegrzu nad Narwią (około 4 mil. na półn. od W.) a więc na obszarze dycezyi płockiej, nadane mu zostały dziesięciny z wsi: Polików, Młociny, Wawrzyszew, Sochaczew, Czerwonka, Rybno i Rozlazłowo. Nadanie to pochodzi zapewne z pierwszych lat wieku XIII.

O istnieniu grodu książęcego w Jazdowie przy W., dowiadujemy się z opowieści rocznikarskiej o napadzie Litwinów, którzy przeprowadzili się przez Wisłę, w wigilię św. Jana r. 1262, owładnęli dwór książęcy, zamordowali ks. Ziemowita a syna jego wzięli do niewoli i wypuścili dopiero za złożeniem okupu. W r. 1288 wydaje w Jazdowie Konrad II (syn Ziemowita) akt nadania kościoła w Błoniu klasztorowi czerwińskiemu.

Pierwotna Warszawa, wieś książęca, leżała prawdopodobnie na obszarze późniejszego Nowego Miasta, nad Wisłą niedaleko ujścia rzeczki Drny. Tradycją podaje iż kościół Panny Maryi (na Nowem Mieście) stoi na miejscu zajmowanem kiedyś przez świątynią pogańską. Wytworzenie się wspomnianych powyżej targowisk, przy przewozie wiślany pod Warszawą, pociągnię i wzniesienie dworca książęcego wraz z kaplicą w sąsiedztwie targowiska z lewego brzegu. Akt nadania wsi Służewo (pod Warszawą) przez ks. Konrada niejakiemu Gotardowi, w nagrodę za pogrom Jadźwingów, według Paprockiego który, podając dokładnie tekst dokumentu, znanego zresztą z innych źródeł, musiał przepisać wiernie i miejsce wystawienia, zastąpione w kopiach powołaniem się na inne współcześnie wydane akty („ut supra“) — był sporządzony r. 1241 w Warszawie („actum et datum Varscheviae“). Tenże Gotard wraz ze Stanisławem (bratem?) występują w akcie Konrada z r. 1231 jako dziedzice Rakowa pod Warszawą. Jeszcze rejestra pob. z 1580 r. podają w tej wsi „sors Gotardi“ którego właścicielką jest Barbara Rakowska. Według Paprockiego potomkowie Gotarda posiadali prócz tego (w XIII czy XIV w.) wsi: Nadarzyn, Rusiec, Skorosze, Urzuty, Stara Wieś i Żabiniec (leżące w par. Nadarzyn; stwierdzają to rejestra pobor. z 1580 podające pod wsią Rusiec „de sorte olim Gothardi de Rusiec“). Ów pogromca Jadźwingów był niewątpliwie wybitną postacią w otoczeniu ks. Konrada, który nagradzając jego zasługi obdarza go licznymi włościami w okolicy Warszawy. Między rodzinami które wywodzą się od Gotarda, spotykamy głośnych w XVI w. Uchańskich. Powyższe dane pozwalają przypuszczać iż Warszawa, jakkolwiek była w r. 1241 tylko wsią z targowiskiem i dworcem książęcym i nie posiadała jak Czersk lub Sochaczew znaczenia centru politycznego i kościelnego, przerastała te starsze osady ludnością i ruchem handlowym i dla tego stała się zapewne najdogodniejszą i najprzyjemniejszą z rezydencji książęcych, skoro już w XIII w. spotykamy tu aż dwa dworce książęce a Konrad obdarza zasłużonego i użytecznego mu wodza dobrami leżącymi w po-

blizu najważniejszego z grodów książęcych.

Targowisko warszawskie mogło już za Konrada posiadać niektóre urzędy (sądowe zwłaszcza) niemieckie, jakie spotykamy w Płocku r. 1237 w akcie biskupa Piotra („omnes habitatores civitatis sive Theutonicos sive Polonos iudicet scultetus“). „Conrad scultetus de Dobrin“ występuje już w akcie z 1239 r. spisany w Troszynie (w gostyńskim. R. 1239 Bolesław syn Konrada, nadaje (jeszcze za życia ojca) niemieckim Templaryszom wsi: Orzechowo, Dżeszewo, Skuszewo leżące o kilka mil na pñ. od Warszawy, nad Bugiem, w pobliżu Kamieńczyka (Perlbach, Regesta Konrada I z powołaniem na Ledebuhr, Archiv XVI, 334).

Kiedy i od kogo otrzymało targowisko warszawskie prawo miejskie, nie wiadomo dotąd. Odszukany przez J. S. Bandtkiego r. 1251 (w kalendarzach krakow. z r. 1729 do 1757) jest wielce prawdopodobną datą. Założycielem miasta byłby w tym razie Ziemowit († 1262). Erndtel opisujący z wielką starannością W. pod względem fizycznym, podaje na podstawie ogólnej opinii (w r. 1730) rok 1269 i ks. Konrada II jako założyciela.

Wydana w r. 1764 broszura: „Informacya o prawach i swobodach miasta Starej Warszawy“ przytacza kilka szczegółów ze znanego pisaćemu widocznie z treści dokumentu lokacyjnego. Nieznany autor broszury powiada iż książę mazowiecki, fundator Warszawy, wyznaczając obszar ziemi dla miasta zastrzegł sobie 60 grzyw. czynszu i podwoły. Dane te stwierdza akt Zygmunta I z r. 1537 w którym powiedziano iż mieszczanie warszawscy płacili książętom 60 grzyw. czynszu który następnie w XVI w., z powodu zmniejszenia wartości monety, podniesiony został do 80 grzyw. Wynika ztąd iż Warszawa otrzymała przy lokacyi 120 łanów (z obszaru wsi książęcej) z opłatą 15 gr. (pół grzywny z łanu) podniesioną w XVI w. na 20 gr. Prócz tego dostali osadnicy pastwisko na przyległych ziemiach książęcych a zapewne i wolny wręb w lasach książęcych. Rzecz naturalna iż prawo wyrobu i sprzedaży trunków stanowiło niezbędny dla targowiska przywilej. Ludność targowiska składała się niewątpliwie z różnoplemiennych pierwsiastków. Akt którym Konrad uwalnia r. 1222 w Łomnę nad Wisłą od jurysdykcji grodu książęcego (pozwala domyślać się że władzę sądową wykonywać będzie tam sołtys) wylicza osadników tej wsi. Ich nazwiska również jak i nazwy obecnych aktów duchownych, świadczą o niemieckiem i prusko-litewskim pochodzeniu. O znacznej ludności niemieckiej w Płocku świadczy powołany powyżej akt biskupa płockiego z r.

1237. Ziemowit pozwalając w r. 1254 wprowadzić prawo niemieckie we wsiach biskupa płockiego wzywa temi słowy osadników: „Accedant itaque securi hospites de quacunq[ue] natione ad incolendas terras dicti Episcopatus, scientes quod omni servitute ab eis relegata, gaudebunt pleno jure theutonico cujuscunq[ue] provincie vel civitatis, prout ipsimet elegerint“ (Kod. Maz., 19). Położona w punkcie krzyżowania się ważnych dróg handlowych lądowych i wodnych Warszawa, musiała od początku ściągać różnoplemiennych osadników, wśród których Niemcy i Pomorzanie byli przedstawicielami wyższej kultury.

II. *Centr powiatu, ziemi i prowincyi.* Wkrótce po przekształceniu targowiska warszawskiego na miasto, przy wzrastającym zaludnieniu okolic W., staje się ona centrem nowo utworzonego powiatu i ziemi, siedzibą świeżo zorganizowanych dla tej ziemi instytucyi. Jeszcze w akcie Konrada (syna Ziemowita) wystawionym w Jazdowie r. 1288, a nadającym klasztorowi czerwińskiemu kościół w Błoniu ze wsiami: Wawrzyszewo, Nagórna wieś i Wola (Swola), spotykamy samych dostojników czerskich; widocznie niema jeszcze kasztelanii warszawskiej. Jednakże w następnym roku (1289) w akcie nadania wsi Miedzyszyno (nad Wisłą w pobliżu Pragi) kościółowi w Błoniu powiedziano: „Villam Myedzyszyno.... in districtu Varzaviensi“ (Kod. Maz. 31). W dok. z r. 1295 występuje wieś Mielecin (pod Błoniem) położona „in terra Varsoviensi“. W r. 1313, 1321 i 1324 przy boku księcia Trojdena pojawia się „Albertus dictus Cuzma“ kasztelan warszawski; 1340 urząd ten spełnia „Panetha“. W r. 1334 Bartłomiej wójt warszawski pełni funkcję pisarza książęcego.

Naraz z pomroki dziejowej wynurza się wyrazisty, choć nie dość pełny obraz młodego, ruchliwego, zakwitającego miasta, zdążającego do zajęcia stanowiska głównego centra dla Mazowsza i jednego z głównych miast w państwie. Obraz ten przechowały nam akta procesu z Krzyżakami jaki się toczył w murach W. w r. 1339. Jestto pierwszy donioślejszy fakt wprowadzający nazwisko W. na karty historii. W motywach uzasadniających wybór W. na miejsce odbycia sądu, powiedziano, iż miejsce to otoczone murem, posiada stałą rezydencją księcia Mazowsza (Trojden od r. 1313), który tu rozsądza sprawy cywilne, zaś osoby duchowne załatwiają sprawy kościelne (zapewne archidyakoni czerscy przebywali przy boku księcia w W.). Bezpieczny i łatwy dostęp, (istniały widocznie już dawno utworwane trakty lądowe), obfitość wszelkich potrzeb, porządne gospody, dobre podwoły (świadczy to o żywym ruchu

handlowym), bezpieczeństwo zarówno dla miejscowych jak i przybyszów, pod opieką dbałego o spokój księcia—oto pobudki, które według słów aktu, przemawiały za wyborem na miejsce sądu tego młodego i nieznanego dotąd miasta.

Znaczenie W. jako centru handlowego wzrastać zaczęło coraz więcej, w miarę zaludnienia obszarów prawego brzegu Wisły, i dorzecza Bugu i Narwi; kolonizacya ta, wzmagając się znowu będzie wraz z coraz większym bezpieczeństwem. Jadźwingowie zgniecieni, litwini pod wpływem małżeństw książąt mazowieckich z księżniczkami litewskimi, zaprzestają łupieżczych najazdów. Ruch na traktach handlowych koncentrujących się w Warszawie musi być znaczny, jeżeli w przywileju wydanym r. 1339 w Sączu, przez Jadwigę wdowę po Łokietku, na założenie miasta na obszarze wsi Jakubkowic (pow. limanowski) wymieniono jako główne drogi handlowe: trakt węgierski, krakowski i warszawski. (Kod. dypl. pol. Bartoszewicza III, 202). Po Trojdenie († 1341) obejmuje rządy w księstwie warszawskim syn Kazimierz, rezydujący w Warszawie. Przy boku jego jest kasztelanem po Albercie Kuzmie (1313—1334) i Dobrogoście (1338), Panața („Panetha“, „Panatha“ jeszcze w r. 1340 kaszt.), który już w 1343 jest kasztelanem czerskim, a warszawską kaszt. po nim objął Tomasz („Thomazius“). Główny wójt warszawski Bartłomiej, odgrywający ważną rolę na dworze księzącym, (świeżo, bo w r. 1339 bawił w Włodzimierzu przy boku Jerzego ks. Rusi, ob. Kod. dypl. pol. III, 190) jest przy życiu jeszcze w r. 1343 i kładzie swój podpis zaraz po kasztelanie przed wojskim i kapelanami książęcimi. Kazimierz podjął czy też zamierzał podjąć odbudowę zamku książęcego (widocznie już starego i zaszczupłego), bo w potwierdzeniu swobód dla wsi biskupa poznańskiego, wydanym r. 1350 zastrzeżę, iż mieszkańcy tych wsi jedynie tylko obowiązani będą pomagać „ad reedificationem castris in Warschovia cum aliis militibus“. Założenie miasta w Tarczynie r. 1353 (?) za przywil. Kazimierza można uważać za dowód wzrastającego ruchu handlowego i zaludnienia okolic Warszawy. Po śmierci Kazimierza (26 lut. 1354) obejmuje jego dzielnicę brat Ziemowit, który zajęty sprawami politycznymi na szerzej widowni, nie ma czasu opiekować się Warszawą, w której zapewne rzadko gości. Przystosobi on dla niej tylko znakomitego organizatora w osobie syna Janusza, który młodość swą spędza w wybornej szkole, na dworze Kazimierza W. i zapewne wkrótce po śmierci tego króla otrzymuje od ojca w zarząd księstwo warszawskie. Podczas gdy

Ziemowit dwukrotnie się żeni z księżniczkami szląskimi, ziemczonemi lub niemkami (przez matki), a córki swe wydaje też za ziemczonych książąt: szczecińskiego i opolskiego, to syn Janusz, idąc za przykładem Kazimierza W., żeni się z księżniczką litewską Dawnutą (Anną) córką Kiejstuta. Kiedy objął rządy księstwa warszawskiego nie można ściśle oznaczyć. Wiadomo, iż w r. 1376 wydał miastu przywilej na zbudowanie łaźni z przeznaczeniem dochodu na rzecz kasy miejskiej. W r. 1377 Janusz ks. wizki, warszawski, zakroczymski, sprzedaje w Zakroczymiu przewóz pod Warszawą, obywatelowi warsz. „Kuncza“ zwanemu za 32 kop gr. prag. Ma on płacić z przewozu księciu rocznie 10 kop gr. i przewozić darmo dwór książęcy. Statki sam będzie budował (akt znany z potwierdz. w r. 1552 na sejmie w Piotrkowie). W tymże roku (1377) odbędzie się w Sochaczewie wielki zjazd dostojników mazowieckich, zwołanych przez Ziemowita (ojca Janusza), dla uporządkowania praw mazowieckich i usunięcia przestarzałych zwyczajów sądowych. Ostatni to tryumf starszego grodu nad Warszawą. W r. 1378 nadaje Janusz „dux Masoviae, dominusque et haeres cirnesis, warscheviensis“ miastu W. kościół św. Ducha za murami („extra muros civitatis nostre warszew.“) z jurysdykcją i prawem patronatu. Kościołowi temu oddał obywatel warsz. Michał Panczatka trzecią część dochodów z wójtostwa warsz., który to dochód nabył on od Małgorzaty wdowy po Brunonie, jej ojca Mikołaja i wnuczki Katarzyny. Matka owej Małgorzaty nazwana w akcie „Kenna“ otrzymała ten dochód drogą procesu po wójcie Klemensie (ojcu czy mężu?) według zasad prawa chełmiń. („jure et justo iudicio culmensi iudice acquisivit“). Klemens ów był widocznie następcą Bartłomieja. Pozostałe po Klemensie dzieci, sprzedały swe prawa do wójtostwa księciu, który następnie odstępuje to wójtostwo w r. 1408 „prudenti viro Petro dicto Pelgrzim, civi ibidem de Warschevia“ za 200 seksagen gr. prag. Do jurysdykcji wójta należało miasto z przyległymi folwarkami i ogrodami, wieś Jazdowo z ogrodem przy wsi zwanym Chmielnik, dalej Młociny, Warzyszew i Powązki. Do wójta należą karczmy w tych wsiach, dwie włóki magd. roli i łaźnie w mieście, trzeci denar od spraw sądowych. Niewątpliwie książę wybrał na wójta odpowiednio uzdolnionego człowieka, który zapłaciwszy za to stanowisko pokaźną na owe czasy sumę, będzie starał się o powiększenie dochodów swych przez ściąganie z dalszych stron osadników, kupców, rzemieślników, zakładanie karczem, jatek i t. p. Dla nadania szybko rosnącemu miastu należytej powagi,

potrzeba było podnieść jego znaczenie kościelne. Wskutek zależności obszarów zawiślańskich księstwa warsz. od bisk. płockiego ks. Janusz zostaje w częstych kollizjach z tymże biskupem. Dla załagodzenia sporów odbywa się r. 1400 w Czerwińsku sąd polubowny pod prezydencją bisk. poznań. Nie mogąc posiadać w swej rezydencji katedry, chce Janusz mieć przynajmniej kolegiatę. Zapewne przebudowa czy też rozszerzenie tylko, istniejącego kościoła św. Jana poprzedziły przeniesienie z Czerska trzech zdawna istniejących tam prebend kanonickich przy kaplicy zamkowej, dla utworzenia, przy powiększeniu liczby prebend, nowej kolegiaty w Warszawie. Dnia 12 marca 1402 r. wydał w Czersku Janusz przywilej, uposażający przenoszoną do Warszawy kolegiatę, ogrodami i gruntami w obrębie Warszawy i kilkoma wioskami. Nadane kolegiacie ogrody książęce w liczbie 12, ciągnęły się wąskimi pasami, poza murami miasta, około cegielni, na zboczu płaskowzgórza warszawskiego od strony Wisły, między ulicą Bednarską a dzisiejszym kościołem pokarmelickim. Biskup pozn. Wojciech Jastrzębiec wydał w r. 1406 akt erekcyi, motywujący potrzebę kolegiaty licznym napływem ludzi, a zwłaszcza cudzoziemców do Warszawy. Rzecz naturalna, iż przeważają wśród przybyszów Niemcy. Wkrótce po utworzeniu kolegiaty, widocznie z powodu jakiejś niedokładności w akcie uposażenia, zaczyna dziekan kolegiaty i kanonicy upominać się u mieszczan i rolników podmiejskich o dziesięcinę snopową. Ks. Janusz wraz z Derstawem kan. płockim, zasiadłszy na sądzie polubownym, w którym ze strony miasta stawał wójt Pielgrzym, burmistrz (proconsul) Jottman, rajcy (consules), przysięgli (jurati) mieszczanie i rolnicy z Jazdowa, rozstrzygnął sprawę w ten sposób, iż zamienił dziesięcinę na pieniężną po 17 gr. rocznie na św. Mikołaj z wielkich łąnów (1 $\frac{1}{2}$ łąnu chełm.) sięgających „usque agros curiae ducalis varsov.“. Zapisy i ofiary na kościół miały być odawane „in manus vitricorum seu provisorum ecclesiae colleg.“ i z nich rachunku nie mają składać dziekanowi, a sami według Boga i sumienia używać pieniędzy „pro fabrica et necessariis Ecclesiae“. Tak samo będą niezależni w zarządzeniu światłem kościelnym przy pogrzebach. Za dziesięcinę z ról znajdujących się przy młynach książęcych (nad Drną?) dawać mają dziekanowi 1 $\frac{1}{2}$ beczki wina. Akt datowany „Varsaviae in pallatio nostro ducali“. Akt ten rzuca światło na organizację ówczesnego zarządu miejskiego. Władza wójta uległa już ograniczeniu. Pierwotnie był on sędzią i administratorem zapewne, ponieważ urzędnikiem książęcym, ale wskutek dzie-

dziczności urzędu, niezależnym do pewnego stopnia od księcia, który jednakże w pewnych razach mógł odebrać mu urząd i powierzyć (sprzedać) innemu. Wójt spełniał niekiedy i czynności pisarza książęcego.

Wzrost ludności i wytworzenie się wśród niej różnych grup i warstw, na podstawie różnicy w zajęciach, stopniu zamożności, interesach, a zarazem wzrastające potrzeby i coraz liczniejsze sprawy rozwijającego się organizmu miejskiego, wywołać musiały wytwarzanie coraz nowych organów centralnych, zorganizowanie władzy administracyjnej obok sądowniczej, dopuszczenie przedstawicieli ludności do kierownictwa sprawami miejskimi. Wójt dobiera sobie grono rajców (consules), ci zaś następnie z pomiędzy siebie prezydującego (proconsul), który stopniowo zapewne, jako przedstawiciel interesów miasta, zyskuje przewagę nad wójtem, zwłaszcza gdy otrzyma pod swą władzę pieczęć miasta. Obok burmistrza (proconsul) występują w akcie rajcy i przysięgli (jurati) zarówno mieszczanie jak i rolnicy z Jazdowa. Wójt staje się tylko członkiem magistratu. Wobec prawdopodobnego zatracenia pierwotnego aktu lokacyjnego i innych przywilejów w pożarze (może z r. 1378), wobec coraz większej potrzeby ustalenia i uzupełnienia różnocozasowych nadań, wydaje Janusz w r. 1413, w niedzielę po oktawie Wniebowstąpienia, dokument, nazywany często aktem lokacyjnym Warszawy, w którym potwierdzając prawo chełmińskie, nadaje magistratowi (nie zaś wójtowi) jurysdykcją nad mieszczanami i przybyszami, zarówno w sprawach dotyczących się porządku jak i przestępstw zbrodniczych. Uwalnia mieszczan od służby wojskowej, wyjąwszy potrzebę obrony wrazie najazdu. Nadaje mieszczanom czynsze z jatek, sklepów, las zwany Łęg (w niniejszej nadwiślańskiej okolicy Tamki dzisiejszej), używanie pól miejskich. Przyłącza do miasta wieś Solec. Nadaje wolne pastwisko na łąkach książęcych, młyn i przewóz na Wiśle. Pozwala brać glinę i wapno z gruntów książęcych. Zamienia kanonikom warszawskim nadane im czynsze ze Solca na płacę roczną po 6 kóp groszy (z potwierdzenia Zyg. I, w r. 1527).

Wzrastającego znaczenia W. świadectwem są podpisy przedstawicieli miasta na traktacie zawartym przez Jagiełłę z Krzyżakami, nad jez. Mielno r. 1422. Dwór książęcy zaczyna zapełniać coraz liczniejszy poczet dostojników ziemi i księstwa warszawskiego i urzędników książęcych. Prócz spotykanych od początku XIV w. kasztelanów, występują w dokumentach starostowie (Wszebór ze Smólska roku 1474); podskarbiowie (Stefan z Mniszewa 1432); podkomorzowie (Paweł Nagórka 1381, Henryk Czedlicz z Czerniko-

wa 1423, 1431, Michał 1433—35, Jan z Sobiekurska 1475); chorążowie (Paweł 1385, Jakób z Białoleki 1431, Mikołaj Drużbicz z Zastowa 1474); cześnicy (Krystyn 1363); wojscy (Przybysław 1343, Wawrzyniec z Targowa 1409). Koło inteligencji dworskiej stanowią zapewne tacy dostojnicy jak kanclerze (Guntherus 1342, Paweł z Borzewa 1377—1423, Gotbardus de Babsk 1429—39, Stefan z Mniszewa, doktor dekretów 1433—48); archidyakoni warszawscy (Albricus de Modlna 1428); zapewne i sędziowie książęcy (Panatha iudex curiae 1347, Maronus 1363, Albertus de Chebdowo 1435). Do spisowania aktów znajdują się specyjalni notaryusze, jak: Thylio (notarius curiae 1350), Dominicus (1388 r.). Akt ugody mieszczan z kapitułą spisał w r. 1409 Martinus Albertus de Czerwinko clericus „plocen. dioec., scriba consistorii varsov., publice Imperiali auctoritate notarius“, Mikołaj z Błonia doktor dekretów (1436), Grzegorz z Brzeźna (1437). W r. 1474 występuje w dok. *Mayster Petrus de Chotkowo medicinae doctor, kanonik płocki, warszawski, łowicki*. Przedstawicielami inteligencji są też ówczesni wójei warszawscy, spełniający niekiedy funkcję notaryuszów na dworze książęcym. Rzecz naturalna, iż stały pobyt dworu książęcego oddziaływać będzie zarówno na wzrost dobrobytu i ludności, jak też na ogładę umysłową i obyczajową. Przytem bezpośrednia opieka książąt nie mała się przyczyni do rozwoju instytucji miejskich i kościelnych, porządku i bezpieczeństwa ludności.

W r. 1425 Janusz nadaje szpitalowi św. Ducha („*domui pauperum hospitali circa sanctum Spiritum extra muros Varschovienses*“) młyn mały, książęcy „*prope Varschoviam super rivulo Drzanszna*“ ze sadzawką, tudzież folwark „*Pustola*“ przy drodze do Błonia „*retro villam nostram Wola*“ ofiarowany przez Wawrzyńca, podsejda warszaw., dziedzica Targówka (Thargowe) za Pragą (Wejnert Star. Warsz., I, 121). Z powodu ukradzenia przywileju młynarzowi książęcemu, wydaje ks. Janusz w grudniu r. 1425 odnowiony dokument. Młynarz, według tego aktu, pobierał trzecią miarę, dwie szły do księcia. Wydatki na reperację ponosił młynarz tylko w trzeciej części, dwie zaś książę. Zwyczajem innych młynarzy obowiązany był przerabiać i naprawiać sprzęty we dworze książęcym („*scampna, scabella, gradus, hostia, fenestras ac lectas*“). Śmierć ks. Janusza (w r. 1428) choć pozbawi miasto opieki dbałego i rozumnego władcy, nie powstrzyma pomysłnego rozwoju W., opartego głównie na wzmagającym się ruchu handlowym i napływie ludności. Świadczy o tem naprzód powstawanie coraz nowych fundacji kościelnych. Do

końca XIV w. miała W., prócz drewnianego kościoła parafialnego św. Jana, dwa małe kościoły a raczej kaplice, po za murami, św. Jerzego i św. Ducha; ubogi kościółek paraf. na Solcu. Jedno tylko było zgromadzenie zakonne Augustyanów przy kościele św. Marcina. W ciągu XV w. ufundowaną została kolegiata przy nowo wzniesionym kościele św. Jana, wzniesiony nowy kościół par. p. w. P. Maryi na Nowem Mieście, kościół św. Anny z klasztorem Bernardynów, kaplica św. Jerzego zostaje przebudowaną na kościół, przy którym (r. 1454) powstaje klasztor kanoników regularnych (filia Czerwińska).

Powstaje też roku 1444 nowy szpital przy kościele św. Marcina pod opieką pannie Marcinkanek. Dworzec książęcy został podobno przebudowany i rozszerzony zapewne. Choć był drewniany ale otoczony został murem obronnym z bramami i wieżami. Kierunek tego muru określa akt Janusza z roku 1379. Rozwój przemysłu miejskiego uwydatnia się w powstających przy mieście młynach, postrzygalniach sukna, foluszach, cegielniach, rosnących dochodach z przewozu na Wiśle. Książę Bolesław IV (wnuk Janusza) ustanawia w r. 1461 cztery doroczne jarmarki, dozwalając przybywać na takowe zarówno krajowcom jak i obcym, lecz tylko chrześcianom. Żydom zabronił książę osiedlać się w mieście. W r. 1462 wydaje postanowienie w sprawie opłat przewozowych. Od opłaty wolni być mają bartnicy i wszyscy przybywający z daninami książęcymi w miodzie, owocach, płacić zaś mają wtedy kiedy zarazem wiozą coś na sprzedaż. Kupcy prowadzący bydło i konie mogą je przepławiać przez Wisłę (*fluctuare, pellere*) bez opłaty, byleby przytem nikt zwierzętom nie pomagał rękami lub innym sposobem. Mieszczanie warszawscy, kupcy i prasolowie mają się przeprawiać na tym jedynie przewozie. W r. 1483 potwierdzony został przywilej ks. Bolesława (III zapewne), co do wyłącznej sprzedaży piwa wareckiego w piwnicy ratuszowej. Podana przez Wajnerta, a wyjęta z rozprawy Vossberga, wiadomość o akcie urzędowym magistratu warszawsk. z r. 1459, spisany w języku niemieckim, w którym redagowane były wówczas akta urzędu radzieckiego, może w zestawieniu z innymi danymi, służyć za świadectwo, iż żywioł niemiecki odgrywał przeważną rolę wśród mieszczanstwa warszawskiego, podobnie jak w Krakowie i Poznaniu. Na zwiększenie napływu niemieckich rzemieślników i kupców wpłynęła niemało wojna tocząca się między Polską a Zakonem na obszarze Prus i ucisk jakiego ludność miast pruskich doznawała za rządów Zakonu. W tym czasie zaczynają się

zapewne organizować cechy rzemieślnicze. Już w r. 1462 Paweł biskup płocki potwierdza cech kowali w Pułtusk. Pomyślny rozwój miasta przerywają i opóźniają klęski bądź lokalne, jak wielkie wylewy Wisły (1475, 1493), pożary (1478), bądź ogólniejsze, jak wielka susza i sprowadzony przez nią głód i epidemia w latach od 1473 do 1475. Mimo to miasto rozwija się, dzięki swobodnemu handlowi z przyłączonemi przez traktat toruński (1466) Prusami, swobodnej żegludze na Wiśle a przytem ożywionej kolonizacji rolnej na obszarze Mazowsza. Trzebieenie puszczy i zakładanie wsi w bliższych i dalszych okolicach Warszawy, wytwarza miastu, w coraz liczniejszej ludności wiejskiej, zarówno dostarczycieli produktów jak i konsumentów na wyroby przemysłu miejskiego. Śród mieszczaństwa wyrasta arystokracja kupiecka i przemysłowa, która ująwszy w swe ręce ster rządów miasta, usiłuje monopolizować dla siebie handel i urzędy miejskie. Wywołuje to opór drobniejszych kupców i przemysłowców, którzy wyprawiają deputację do rady miejskiej z przedstawieniem swych żądań. Delegatami byli: Marcyn Flis, Stanisław Lacheta, Jan Figura („a communitate verbum dicebant“). Urząd miejski odrzucił te żądania i nałożył kary na delegatów (zapewne przywódców ruchu). Ludność odwołała się do księcia. Na zjeździe dostojników księstwa warszawskiego („in comitiis“) w poniedziałek przed niedziela Laetare, r. 1525, zapadło postanowienie, którem książę, kasując wyrok urzędu miejskiego, postanawia dla zabezpieczenia na przyszłość ludności od ucisku arystokracji mieszczańskiej, iż wszystkim obywatelom miasta, zarówno bogatym jak ubogim, rzemieślnikom i wszelkim mieszkańcom, nadaje prawo prowadzenia handlu i sprzedaży napojów („propinationem vini, cerevisiae, medonis et aliorum puculorum“) co łączyć mogą z prowadzeniem rzemiosła, a to według nadania pierwotnego przywileju („a prima fundatione“). Każdy handlujący winien tylko wpisać się do cechu kupieckiego (fraternitas mercatorum). Mieszkańcy obu przedmieść („utraque suburbio“ a więc Krakowskie i Praga?) nie mogą warzyć piwo w domach lecz mają nabywać je do sprzedaży w Starem Mieście „podług dawnego zwyczaju“. Widocznie, w liczbie zażaleń wniesionych przez ludność, była skarga na wykupywanie zboża na rynkach miejskich, przez spekulantów prowadzących nim handel, gdyż dekret książęcy stanowi, iż Jerzy Baryczka mający za murami koło kościoła św. Ducha dom zajezdny („hospitalis et diversoria“), może kupować owoce i zboże na potrzeby domu na targu, lecz na wywóz Wisłą tylko po wsiach. Ażeby za-

bezpieczyć trwale interesa ludności, postanowienie książęce określa porządek apelacji, która ma iść od decyzji burmistrza (proconsul) do całej rady (starej i nowej a więc z 12 rajców złożonej), od wyroku rady zaś do decyzji ogółu ławników i starszych cechów („scabinos et seniores“) a wreszcie do sądu królewskiego, który w razie potrzeby nakaze burmistrzowi zwołać całą radę ławników i starszych, by sprawę ponownie rozpatrzyć. Obok tego miały istnieć dawne sądy w sprawach prywatnych między mieszczanami, z apelacją według prawa chełmińskiego. Następnie dekret zastrzega by przy wyborach na ławników i przysięgłych nie dopuszczać równoczesnego wyboru wielu krewnych. Burmistrz winien corocznie wobec dwu ławników wydelegowanych i dwu deputatów z gminu, tudzież delegata od cechów, zdawać rachunki z kasy miejskiej. Powyższy akt i wypadki które go wywołały, świadczą o rozwijacem się śród mieszczaństwa warszawskiego ruchu pokrewnym wielce z gminowładnemi dążeniami ówczesnej szlachty. Działalność handlowa i przemysłowa mieszczan uzdalniała tę klasę do samorządu miejskiego na podstawach demokratycznych, jak rozwój rolnictwa i przemysłu z niem związanego (wypas wołów, przemysł leśny, huty i smolarnie) uzdolniały i pobudzały szlachtę do życia politycznego.

Śmierć dwu ostatnich książąt mazowieckich i wcielenie Mazowsza do korony w r. 1526, choć pozbawi Warszawę opieki władców, którzy mając tu swą rezydencję, dbali o jej pomyślny rozwój, będzie faktem korzystnym dla miasta bo otworzy przed nim daleko świetniejszą przyszłość i uczyni centrem nie prowincyi już lecz całego kraju.

Zaraz po śmierci księcia Janusza, król Zygmunt I, w powrocie z Gdańska, przybędzie do Warszawy (25 sierp. 1526 r.), by wyprawic pogrzeb zmarłemu i przeprowadzić wcielenie Mazowsza do korony. Zarówno złożenie przysięgi królowi przez delegatów szlachty mazowieckiej jak i zebrania dla przedstawienia królowi różnych swobód i odrębności prowincjonalnych, odbędą się w Warszawie (r. 1526 i 1528). Zygmunt I potwierdził statuta, przywileje i zwyczaje prawne księstwa mazowieckiego d. 27 grud. 1529 r. na sejmie piotrkowskim, w którym poraz pierwszy uczestniczyli posłowie mazowieccy. Na ich prośbę król zwołał do W. r. 1531 sejm księstwa mazowieckiego, na którym pod łaską Wawrzyńca z Prażmowa, wojewody i wiceregenta mazow., zebrano statuta książąt i zwyczaje sądowe na podstawie ksiąg sądowych i spisanych w XV wieku zwyczajów. Śmierć Walentego z Prażmowa i niechęć

szlachty, przeszkodziły potwierdzeniu tego zboru. Z tego powodu zwołano ponownie sejm w r. 1536. Marszałkuje mu Piotr Goryński, wojew. i wiceregent mazow. Przejrzano na niem ponownie zbiór poprzedni i ze zmianami korzystnymi dla szlachty zatwierdzono a następnie ogłoszono drukiem w Krakowie (1540). Miasto uzyskuje, od czasu do czasu, drobne jedynie ulgi u króla który rzadko bardzo gości w Warszawie (powtórnie w r. 1544). R. 1530 potwierdza przywilej Janusza z r. 1525 na wolny handel suknem i trunkami, r. 1531 zmniejsza szos z 144 na 50 zł. na reparacyą murów, r. 1538 nadaje Nowemu Miastu łaźnię i wagę osobną a następnie r. 1546 pozwala wybudować cztery jatki rzeźnicze, z których czynsz przeznaczają na mury, z czynszu książęcego płaconego przez mieszczan Starej Warszawy w ilości 80 (pierwotnie 60 grzyw.) opuszcza w 1537 r. 5 grzyw., na reparacyą murów miasta, w r. 1518 z powodu pożaru przeznaczają połowę cła królewskiego (w ilości 60 zł.) na korzyść miasta a drugą połowę na utrzymanie murów. Jak widzimy król troszczy się jedynie o obronność miasta. Jako centr Mazowsza ściągają W. dla rozmaitych spraw okoliczną szlachtę. Moźniejsi, zwłaszcza dostojnicy mający częstą styczność z dworem książęcym, zapewne już w XV w. zaczęli stawiać sobie pod miastem dwory, nabywać place i folwarczki od mieszczan. Lustracya z r. 1564 wylicza cały szereg pańskich i szlacheckich dworów. Biskup poznański ma swą kamienicę. Dwory zaś mają: Uchański wojew. płocki, Radziejowski Mikołaj kasztel. gostyński, Oborski Stanisław ststa piasecki, Zawisza starosta liwski, Borek starosta sochaczewski, Sobek z Sulejowa, ststa warszawski i solecki, Wodzyński, Miński, Leśniowski, Obrąpalski, Wawrzyszewski, Pili-chowski. Nabywanie gruntów miejskich przez szlachtę i zakładanie na nich dworów, spowodowało zamęt w stosunkach prawnych i administracyi, ponieważ panowie i szlachta wyłamują się z pod jurysdykcyi miejskiej i nie chcą płacić podatków. Wyłączenie to rozciągają do wszystkich jakiegokolwiek stanu mieszkańców, osiadłych na ich gruntach szlacheckich, przywłaszczając sobie nad nimi jurysdykcyę. Swoboda od opłat miejskich zachęca rzemieślników, kupców i przemysłowców, do osiedlania się w powstających tym sposobem nowych osadach, z krzywdą miasta. Ztąd na próśby mieszczan król Zygmunt I na sejmie r. 1544 stanowi, iż wszyscy mieszkający w mieście i okolicy miasta, nawet i podlegający prawu ziemskiemu (t. j. szlachta) zależą od jurysdykcyi miejskiej i winni są wnosić opłaty miejskie. Rozporządzenie z r. 1558 rozciąga jurysdykcyę miej-

ską i obowiązek płacenia podatków na wszystkich siedzących na gruntach i placach (dawniej miejskich?) a należących do duchownych lub świeckich, zastrzegając, iż żadne wyłączenia nigdy nie będą przyznawane komukolwiek. Postanowienie z r. 1570 znosi wszelkie jurysdykcyę ustanowione przez duchownych lub świeckich właścicieli. Konstytucya z r. 1616 potwierdza to postanowienie. Wszystkie te uchwały szły jednak w zapomnienie a wzrastające w potęgę możnowładztwo, zakładając coraz nowe siedziby pod Warszawą, nie będzie się krępowało niedogodnemi dla siebie prawami, lecz osiedlać będzie dokoła swych okazałych dworów całe dzielnice. Ucierpi przez to Stare Miasto, lecz temu zawdzięcza swój początek nowa, szeroko rozpostarta Warszawa.

III. Centr życia państwowego 1556—1795

Położenie centralne, przy dogodnych warunkach komunikacyjnych, uczyniło W. zarówno ważnym punktem handlowym, jak i ogniskiem życia politycznego. Zygmunt August już rzadko i na krótko zwykle, gości w Krakowie, dość często zaś nawiedza W., w której spędza całą zimę r. 1570. Tu przyjmuje d. 20 kwietnia 1571 poselstwo od Iwana Groźnego, tu pisze swój testament w r. 1572. Mieszka tu jakiś czas Bona (od r. 1548) po owdowieniu i przebywają siostry królewskie. Anna Jagiellonka stale tu zamieszkała. Przy końcu 1556 r. zbiera się w W. pierwszy sejm, którego działalność nie jest dotąd znana i ztąd nie można wyjaśnić jego stosunku do sejmu z r. 1557. Drugi sejm odbywa się w r. 1564. Sejm lubelski z r. 1569 przeznaczają W. na stałe miejsce odbywania obrad. Zygmunt August buduje pod W. wielkim nakładem przez lat pięć (1568—1573) pierwszy stały most na Wiśle, w celu zapewnienia trwałej komunikacyi dla północno-wschodniej połowy Rzpltej z nowym centrem państwowym. Po śmierci Zygmunta Augusta zbierają się panowie i przedstawiciele szlachty w Kaskach (w pobliżu Warszawy) a sejm r. 1573 przeznaczają W. na miejsce elekcyi królów. Pierwsza elekcyja (Walezego) odbywa się na polach starożytnej wsi Kamień (na prawym brzegu Wisły, wprost Solca) pod Warszawą, następnie na suchym płaskowzgórzu Woli (na płu-zach. od W.). W r. 1578 d. 26 lutego Jerzy Fryderyk margrabia z linii Anspach, składa w W. hołd królowi. Batory daleko częściej przebywa w W. niż w Krakowie, gdyż ztąd łatwiej mu kierować sprawami państwa i przygotowaniem do wielkich wypraw. Przybycie Zygmunta III do W. z całym dworem w d. 18 marca 1596 r. było ostatecznym uznaniem dawno już spełnionego faktu, przeniesienia się do W. ogniska życia państwowego.

Za panowania Zygmunta III odbywa się w W. trzydziesty sejmów. Nim jeszcze dwór królewski przeniósł się tu na stały pobyt, dostojnicy koronni, senatorowie świeccy i duchowni, budują sobie pod W. dwory i dworki, by mieć własną siedzibę na czas sejmów i pobytu dworu. Po za murami Starej i Nowej W. zaczyna się tworzyć nowe miasto, którego rozwój oparty będzie na odrębnych warunkach. Obszar otaczający W. od strony południa, zachodu i północy, przedstawiał wówczas pod względem użytkowania gruntów, rozdziału jego na odrębne posiadłości, praw i obowiązków osób użytkujących z ziemi lub posiadających takową, niezmierną rozmaitość i dziwną płataniną stosunków.

Przy pierwotnem ułożeniu miasta zakładanego na obszarze dawniej wsi książęcej, wydzielono z całości nadane miastu włości, pozostawiając przy kmieciach i osadnikach wsi książęcej, zdawna do nich należące działki a prócz tego wyłączono dla dworu książęcego pewien obszar ról, łąk, pastwisk i lasu zapewne. Łany miejskie zachodziły klinami między pola książęce. Łany te z rąk mieszczan w części poprzehodziły drogą zapisów na różne kościoły i szpitale; tą samą drogą przechodziły części obszaru książęcego na własność różnych instytucji i osób. Wedle lustracy z r. 1560 było 24 łąnów tej kategorii, wolnych od czynszów i jurysdykcji tak miejskiej jak i starościńskiej. W miarę tego jak wzrasta znaczenie polityczne W., mnożą się nadania gruntów pod miastem, przez książąt mazowieckich i królów, rozmaitym panom, dworzanom, sługom dworskim, a jednocześnie rozpoczyna się zakupywanie przez panów i szlachtę, zarówno kamienice w obrębie murów miejskich jak folwarków, ról i placów pod miastem. Wzrastająca wartość emi wywołuje podział dawnych łąnów na części a wreszcie na drobne ogrody i place. Książęta mazowieccy poddali jurysdykcji wójta warszawskiego nie tylko mieszczan ale i mieszańców przyległych wsi: Jazdowa, Młocin, Wawrzyszewa i Powązek. Jakkolwiek wsi te nie podlegają w XVI w. sądom miejskim, to jednakże ludność osiedlona na łąnach miejskich i na obszarze nadanego miastu Solca zostaje pod jurysdykcją magistratu. Ludność nieszlachecka mieszkająca na gruntach nadanych bezpośrednio przez książąt i królów zostaje pod jurysdykcją właścicieli tych obszarów. Prócz tego istnieją jeszcze grunta folwarku królewskiego zostającego pod zarządem starostów, których jurysdykcji podlega ludność zarówno rolnicza zajęta pracą przy gospodarstwie jak i osiedlający się tam rzemieślnicy i przemysłowcy, którym starosta daje na prawie czynszu

wieczystego place (70 łok. długie, 40 szer.). Istnieje więc czworaka jurysdykcya: miejska, starościńska, szlachecka i duchowna; obok nich powstanie teraz piąta: marszałkowska, wynikła z konieczności zcentralizowania władzy sądowo-policyjnej, w czasie sejmów i podczas bytności dworu.

Nowo wytworzone stosunki odbić się muszą na losach starej Warszawy, która doszedłszy na początku XVI w. najwyższego szczybla swej pomyślności, zaczęła się chylić ku upadkowi, wskutek przekształcenia dotychczasowych warunków bytu. Wzrost ludności w mieście i na przedmieściach wywołała wśród mieszczaństwa opozycją przeciw rządowi patrycyatu, któremu zadała silny cios ustawa z r. 1525, uzyskana przez lud przy poparciu księcia Janusza. Dalszym krokiem na tej drodze jest dekret królewski z r. 1566 (6 sierp.) stanowiący iż zamiast 12 mężów wybieranych po to by z ich grona uzupełniać w razie śmierci komplet rajców, będzie ludność wybierać 20 przed któremi podskarbiowie miejscy mają zdawać rachunki a rajcy naradzać się wraz z niemi. Pierwszą wybraną wtedy radę stanowili: Paweł Siekiera, Wojciech Kościeszka, Bartłomiej Faber, Stanisław Oczko, Hieronim Stolarz, Jan Tregier, Gotard Wenraidt, Mateusz Karp, Franc złotnik, Marcin Zlidzień, Jan Minski, Marcin Grisz, Maciej Urbański, Nóż, Albert aptekarz, Maciej Grabowski, Józef Kościelnik, Jakób Zamecznik, Melchior Flis, Jan Nossek. Nazwiska te pozwalają się domyślać w wybranych, obok przedstawicieli intelligencji miejskiej do jakich należy: aptekarz Albert a zapewne i Stanisław Oczko (z rodziny głośnego lekarza), wybitniejszych rzemieślników (złotnik i stolarz), zapewne paru rzeźników i piekarzy i wreszcie kilku mieszczan rolników z przedmieść. W r. 1580 Stefan Batory potwierdzając dawne zwyczaje przy wyborze burmistrza, stanowi iż ławnicy i 20 mężów przedstawiać mają co rok dnia 18 stycznia dwu rajców z których starosta lub podstarości wybierze burmistrza. Pozostały rajca dobiera sobie drugiego, drugi trzeciego i tak aż do sześciu rajców starszych, przy zachowaniu zastrzeżeń postanowienia z r. 1525. Na stopniowy upadek dawnych rodzin mieszczańskich, trzymających dotąd w swych rękach kierunek spraw miasta i handel miejski, wpływ nie także zmiana w stosunkach ekonomicznych, wywołana przez osiedlenie się dworu i magnatów, których potrzebom skromny przemysł i handel warszawski i nieliczna intelligencja miejska nie będą mogły zadość czynić. Napłyną więc kupcy szkoccy, ormiańscy, gdańscy, aptekarze i lekarze niemieccy, włoscy muzycy, ogrodnicy, architekci, wi-

niarze cudzoziemcy i będą się osiedlać przy dworze królewskim i pałacach pańskich lub otwierać sklepy w Starem mieście, zabijając swą konkurencją dawniejszy handel i przemysł przystosowany do skromnych potrzeb szlachty mazowieckiej i ludu okolicznego.

Nowem źródłem dochodu ale jednocześnie i przykrym ciężarem dla bogatszych, będzie obowiązek dawania kwater na czas sejmu przybywającym do miasta dygnitarzom. Zygmunt August wydaje r. 1570 dekret uwalniający mieszczan z pod jurysdykcji marszałka dworu i urzędników dworskich i określa jakim osobom obowiązani są dawać kwatery w czasie sejmu i bytności dworu (wyższym dostojnikom koronnym i ziemskim, posłom zagranicznym, dworzanom królewskim oraz królowej Anny). Następnie poddaje jurysdykcji miejskiej wszystkich mieszkańców przedmieść, bez względu na to na czyich siedzą gruntach (duchownych, szlacheckich). Żaden obcy sukiennik nie może w czasie sejmu i bytności dworu wykonywać swej profesji przy wywieszeniu znaku. Burmistrz warszawski (proconsul) Piotr Korb otrzymuje w r. 1566 przywilej uwalniający jego dom „który dla ozdoby miasta wielkim kosztem wzniosł” od obowiązku dawania kwater. O zabudowaniu i zaludnieniu miasta możemy wytworzyć sobie pojęcie z danych jakie zawiera lustracja z r. 1564. Czytamy w niej: „Miasto Warszawa i starostwo główne, sądowe w wojew. i księstwie mazow., sądzą w niem roki ziemskie i grodzkie, na powiatów cztery: błoński, tarczyński, kamieniecki (Kamieńczyk), nurski. Na tem mieście starosta... p. Krzysztof Sobek z Sulejowa solecki i warszawski starosta. Są dwie mieście od siebie oddzielone, jedno murowane, które zowią Stare Miasto a drugie drewniane które zowią Nowe Miasto. Każde z nich swego prawa używa i osobny urząd mają. W mieście Starem, Warszawie, jest domów wszystkich i przed miastem pod jurysdykcją staromiejską in summa: w rynku domów 39, w ulicy Nowomiejskiej 12, na Krzywem Kole 18, na ul. Św. Jana 6, między niemi kamienica ks. bisk. pozn., na ul. Grodzkiej 23, Bernardynskiej 9, św. Marcina 13, Piekarskiej 17, Piwnej 15, Żydowskiej 5, Dunaju 12, na Freacie 24, na Waliszewie (Podwał) 34, na Rybitwi (Rybaki) 86, na rynku przedmiejskim (Krakowskie Przedmieście?) 40, tamże domów mniskich 10, za mniskami (Bernardynki) domów miejskich 7, księży 2, na ul. Św. Krzyskiej dom. miejskich 27, księży 12, dworów kanon. 4 i t. d. Ogółem pod jurysdykcją Starej Warszawy było 488 domów (murowanych w obrębie murów, zapewne parterowych i piętrowych, przeważnie

drewnianych po za murami), w tej liczbie około 80 wolnych od czynszu. Nowe miasto miało 204 posesyi drewnianych. Licząc średnio po 12 mieszkańców na jeden dom wypadnie na obie Warszawy około 8000 mk. W czasie sejmów naturalnie zwiększało się zaludnienie do 10,000 zapewne. Dochód ogólny na rzecz skarbu królewskiego wykazany przez lustrację, zarówno ze Starego jak i Nowego Miasta wynosił (1564 r.) zł. 1567 gr. 17, den. 9. Przy cenie ówczesnej 10 gr. za korzec żyta a 18 gr. za pszenicę, summa ta przedstawia wartość 4700 korcy żyta lub 2612 korcy pszenicy. O dość znacznym ruchu ludności i jej zamożności świadczą dochody młynów królewskich nad Drną pod Warszawą. Z mielenia słodów, prócz miary młynarskiej, przychodziło na część królewską rocznie co najmniej 220 słodów miary warszawskiej wierzchowatej (po 6 korcy), obejmujących 1320 korcy. Z mielenia mąki otrzymuje się żyta (na część królewską) 162 kor., pszenicy 140 kor. z dwu małych młynów lodnych pod miastem 120 korcy. Ogólna wartość wynosiła 1174 zł. 4 gr. lecz starosta dzierżawiący płacił tylko 700 zł. Prócz wyrabianego w tak znacznej ilości piwa w samej Warszawie dowożą je z innych miast. Wareckie już widocznie wyszło z mody, za to rozpowszechnia się Piątkowskie (z Piątka pod Łęczycą). „Stawne“ od tego piwa (po 3 gr. od wozu) przynosi rocznie przeszło 38 zł. (a więc co najmniej 380 wozów sprowadzano).

Zaczyna się też zaludniać Praga i przyległe wioski. Osady prawego brzegu mające swój centr dawniejszy w Targówku (Targowe), zbliżają się teraz do brzegów Wisły i skupiają koło przewozu a następnie mostu warszawskiego. Puszcze zawiślańskie znikają pod siekierą kolonistów, posuwających się z ludnych części Mazowsza. Paprocki mówiąc o rodzinie Wodzyńskich, pochodzących z Mniszewa (nad Pilicą) a mających swe późniejsze nazwisko od Wodyń (w okolicy Kuflewa i Kałuszyna), powiada: „ale w tym wieku (XVI) gdy lasy rozkopano było do samych Wodyń lepiej niż 20 wsi, okrom inszych folwarków, które także na tej puszczy, w tejsze dzielnicy były rozkopane“. Kolonizacja ta wzmaga ruch na drogach lądowych przecinających Wisłę pod Warszawą i spław na Wisłę. W r. 1564 płacono dzierżawy z przewozu warszawskiego zł. 600 co pozwala wnosić iż dochód brutto był co najmniej dwa razy większy. Licząc średnio grosz od osoby przewiezionej wypadłoby (przy 1200 zł. dochodu) iż 36,000 ludzi przebywało Wisłę w ciągu 9 miesięcy wolnych od lodów. Dwór królewski miał zastrzeżony bezpłatny przewóz. Pobożnych Mazowszan ściągają do W. także li-

ozne kościoły, klasztory i okazałe nabożeństwa odpustowe.

Choć niema miasto katedry biskupiej ale goszczą tu często biskupi i arcybiskupi. Kolegiata warszawska rozwija się z pomocą licznych fundacyi. Prócz okazałego grona kanoników, przybywają jej liczni wikaryusze i mansjonarze. W gronie kanoników spotykamy przedstawicieli zamożnych rodzin szlacheckich. Za Zygmunta Augusta odbywają się w W. dwa synody prowincjonalne. W mieście znajduje się 6 kościołów, trzy klasztory, 5 kaplic, 4 szpitale, dwie szkoły parafialne. Szlachta okoliczna a niekiedy i panowie wybierają sobie w kościołach warszawskich miejsce wiecznego spoczynku. Kościół Bernardynów pełen jest nagrobków (starannie je obejrzał i zużytkował dla swego herbarza Paprocki). Tu spocznie młodzianka Krystyna Zamojska (Radziwiłłówna z domu) zmarła w 18 roku życia w dwa lata (1580) po okazałym weselu, uświetnionem przedstawieniem „Odprawy Posłów“ Jana Kochanowskiego, obecnością dworu i całego ówczesnego świata politycznego. Częste przebywanie dworu i odprawianie sejmów, sprawdzając przedstawicieli ówczesnego życia politycznego i umysłowego, oddziaływało zapewne korzystnie na obyczajowy i umysłowy rozwój ludności miasta. Rej (prawdopodobnie), Orzechowski, Modrzewski, Kochanowski, Górnicki, Nidecki, Heidenstein, wreszcie Skarga, Grochowski, Sarbiewski, są tu częstymi gośćmi a niektórzy i wieloletnimi mieszkańcami (Skarga, Nidecki, Sarbiewski). Jednakże z wyjątkiem Skargi a w części Nideckiego, nie zostają oni w bliższych stosunkach z mieszczaństwem warszawskim. Nawiedzają często zapewne winiarnie i piwiarnie, zawiązują przelotne znajomości z warszawiankami, robią zakupy po sklepach, i na tem koniec. Nie ogłaszają tu prac swych drukiem bo chwilo-wo jedynie pojawia się w W. drukarnia (filia krakowskiej?) w której wychodzi „Odprawa posłów“ i „Trzy pieśni“ Kochanowskiego, tudzież podobno kilka drobniejszych pism politycznych. Gromadzenie się tłumów szlacheckich w W. obok korzyści materyalnych, szerzyło demoralizacją, nieuchronną w takich warunkach a przytem było powodem rozlicznych strat i dolegliwości o których świadczy dekret Zygmunta III wcielający w r. 1609 wójtostwo warszawskie do miasta, by wynagrodzić szkody jakie ponoszą mieszczaństwo w czasie sejmów gdy „nietylko publiczne ale i prywatne budowle są rujnowane, dachy odzierané (spoliantur), płoty i drzewa owocowe podcinane a sami obywatele trapieni różnemi ciężarami i klęskami („calamitates“) i

Grochowski w „Skardze snu nocnego“ potwierdzają szczegółami różnemi słowa aktu królewskiego. Nizki poziom umysłowy mieszczaństwa nie pozwala mu odnosić korzyści z pobytu intelligencji szlacheckiej i brać udział w ówczesnym ruchu umysłowym. Nowe pojęcia religijne nie znajdują tu podatnego gruntu. Wincenty Laureo legat papieżki powiada w liście z Warszawy (r. 1574) że już za Zygmunta Augusta we dworze wojewody rawskiego „nei borghi di Varsovia“ miewał kazania minister luterański, co utrzymywało się jeszcze w r. 1574. Na kazania te zgromadzali się kupcy niemieccy zamieszkali w Warszawie. Rada miejska stanowi w 1574 r. z powodu szerzenia się błędów przeciw wierze, iż obywatele nie posłuszni na pierwszą raz za karę wypalą, cegły (na rzecz miasta) za 30 zł., drugi raz za 60, za trzecim razem zapłacą 100 zł. węg. a za 4-ym będą wydalenieni z miasta. Heretycy mają w ciągu roku zakupić grunty i przyjąć prawo miejskie. (Chodziło tu o wydalenie z miasta napływających z dalszych stron propagatorów protestantyzmu). W r. 1581 Jerzy Niemsta z Chrzęścic h. Jastrzębiec, starosta warszawski, gorliwy wyznawca nowych pojęć (Kalwin?), zaczął budowę zboru murowanego w W. lecz nie zdołał jej doprowadzić do końca. Ogół mieszczaństwa, podobnie jak całe Mazowsze, nie brał udziału w ruchu religijnym XVI w. nie posiadając odpowiedniego stopnia kultury umysłowej. Z wyjątkiem niewielkiej liczby rodzin kupieckich, niemieckiego pochodzenia, zubożonych na handlu (zbożem, solą), dzierżawach opłat i podatków, utrzymywaniu gospód, mieszczaństwo składało się przeważnie z rolników, zajmujących się jednocześnie wyrobem i szynkowaniem piwa lub rzemiosłami, rybaków, młynarzy, rzeźników, drobnych kupców i kramarzy. Zamożniejsi posiadali folwarki na obszarze gruntów miejskich lub przyległych wsi (w Mokotowie, Burbachowie; na obszarze Nowego Miasta, Fukierowie, Franczowie, rodziny należące do patrycyatu mieszczańskiego), mniej zamożni mieli swe dworki z ogrodami, lub choć po kilka zagonów roli której uprawa nieprzeszkadzała im zajmować się szewctwem, piekarstwem lub drobnym handlem na rynku. Nie brakuje też, zwłaszcza na gruntach pańskich i duchownych, takich którzy za otrzymane mieszkanie lub prawo wzniesienia chałupy, i kilka zagonów ziemi pod uprawę rzepy, obowiązywali się do różnych robót i posług we dworze. Furmaństwo i spław na Wiśle dawały zapewne sposób do życia nie jednemu. Paprocki, znający dobrze Warszawę, wyraża się przychylnie o mieszczaństwie, powiadając iż znajduje się tu kupców i mieszczaństwa boga-

tych wiele, porządnych i bogobojnych, którzy nie cierpią heretyków między sobą. Zarówno Skarga, syn mieszczanina rolnika z Grójca (o 6 mil od Warszawy), jak i znakomity lekarz Oczko, syn stelmacha rolnika z Warszawy, świadczą iż wśród mieszczaństwa tego mogła by się rozwinąć wyższa kultura umysłowa, przy sprzyjających warunkach ekonomicznych, politycznych i społecznych. Ciekawymi są dzieje rodziny Oczków. Maciej Oczko stelmach († 1518) zostawia trzech synów: Jana, Stanisława i Wawrzyńca. Jana losy nieznane, Stanisław objął warsztat i dział roli pod miastem, spłaciwszy braci, Wawrzyńiec został księdzem. Stanisław dochodzi do dobrobytu, obok swej części bierze za dwiema żonami posagi. Ma 4 synów i córkę. Rościśław najstarszy, jest bakałarzem sztuk (zapewne uczył się w Krakowie) i zostaje wikaryuszem u św. Jana w Warszawie, drugi syn Baltazar jest stelmachem, żeni się bogato dość, kupuje w 1563 r. dom na Frecie za 40 kóp, 6 talar. i czapkę tomakową. Rozszerzwszy warsztat trudni się też kołodziejstwem, na co pomimo opozycji cechu kołodziejów zyskuje 1542 r. przywilej królewski. Siostra jego Jadwiga wychodzi za Macieja mularza. Wreszcie Wojciech, przyszły lekarz królewski, odbywa nauki w Krakowie, z pomocą zasiłku danego przez kolegiatę (zapewne za staraniem brata), poczem jest nauczycielem szkoły przy kolegiacie (1562—1565). Jedzie do Włoch otrzymawszy od kapituły na drogę 10 talarów, wraca 1569 i otrzymuje od kapituły dom przy szpitalu św. Marcina. Wreszcie 1576 r. zostaje lekarzem Batorego. Brat Wojciecha, Wincenty, ukończywszy uniwersytet, zostaje lekarzem i przebywa na dworze arcyb. gnieźn. († 1612 w Gnieźnie). Współczesny Lwów, przedstawia jeszcze ciekawsze pojawy rozkwitu wyższej kultury wśród zamożnego i dość swobodnie rozwijającego się mieszczaństwa. Rozwój pomyślny Warszawy w pierwszej połowie XVII w., będzie dziełem dworu i magnatów. Oni to pobudują kościoły i pałace, pozakładają ogrody okazałe, przeprowadzą wodociągi, zaludnią miasto wielkimi orszakami dworzan i służby. Stara Warszawa i Nowe Miasto zaczną upadać, bo nowo powstające dzielnice przedmieściowe, odciągną ku jurydykom magnackim znaczną część ludności. W r. 1620 Stare Miasto ma 180 domów, Nowe 126, co w porównaniu z r. 1564 przedstawia ubytek 386 domów. Na tak znaczną różnicę musiało wpłynąć wiele przejście w ręce duchowieństwa i panów znacznej części gruntów miejskich, które choć leżały po za murami ulegały jednak jurydycei miejskiej. Wraz z gruntami i domy na nich stojące z mieszkań-

cami przestały zależeć od miasta. Obok tego domów zniszczonych przez ogień nie odbudowywano zapewne, stare zrujnowane zostawiano pustkami a za to osiedlano się na gruntach pańskich, na przedmieściach, by uniknąć opłat miejskich i cechowych. Pano wie sprowadzają dla swych dworów większą część przedmiotów z Gdańska lub z zagranicy, skutkiem czego nie może się rozwinąć ni przemysł, ni handel warszawski. Może do tego przyczynił się niski stopień uzdolnienia rzemieślników warszawskich. Do sypania wału magistrat używa Niemców. W rachunkach miejskich z r. 1624 podano, iż kary do wywożenia błota zostały zamówione w Gdańsku, zkad też sprowadzono 35 taczek. Za reperacją 58 taczek starych zapłacono „Niemcom“ zł. 8 gr. 24. O rozmiarach W. w r. 1621 daje nam dość pokładne pojęcie kierunek wału jakim z rozkazu królewskiego obwarowano miasto po klęsce cecorskiej. Do budowy wału użyci byli przeważnie robotnicy niemieccy (t. zw. holendrzy, których część osiadła wtedy na dzisiejszej kępie saskiej zwanej przedtem holenderską). Robota trwała od 13 sierpnia 1621 do 16 grudnia. Do wożenia ziemi użyto szarwarku. Wał ten uzbrojony został armatami i zaopatrzony w ławy drewniane (od strony wewnętrznej) dla wojska broniącego miasta. Wiadomość o zwycięstwie chocimskim (w październiku r. 1621) wstrzymała postęp robót, do których ukończenia zagnęło morowe powietrze r. 1624. Opasano wówczas miasto wałem dla przerwania komunikacji z resztą kraju. W wałe tym były trzy wjazdy: Koło św. Krzyża, (Krakow. Przedmieście), przy św. Trójcy, (Długa przy dawnym arsenale), i u starosty warszawskiego (Zakroczymska?). Objętował on Starą i Nową Warszawę z przedmieściami, zaczynał się nad Wisłą przy kościele P. Maryi, przecinał ulicę Przyrynek, osłaniał bok północny rynku Nowego Miasta, okrążał kościół i klasztor Franciszkanów, ciągnął się przy ul. Czarnej, następnie Bonifraterską, częścią Franciszkańską, dalej w kierunku ul. Wałowej (dziś Wołową zwanej), przecinał koniec św. Jerskiej, biegł przez część Nalewek, koło kościoła św. Trójcy (później arsenał, dziś świeżo rozebrany), dawnego arsenału (ceg-hauz, dziś więzienie karne), dosięgał dzisiejszej ulicy Przejazd (nazwanej widocznie od znajdującego się w wałe wjazdu) i dosięgnął tu największego oddalenia się od Wisły, zbliżał się znowu ku niej biegnąc w kierunku ul. Rymarskiej, około dzisiejszej Resursy Kupieckiej, okrążając kościół i klasztor Reformatów, częścią Wierzbowej i Czystej (hotel Europejski), następnie równoległe z Krakow. Przedmieściem aż po za św. Krzyż.

Dalszy kierunek w dół ku Wiśle nie daje się oznaczyć dla braku wszelkich śladów. Można by się domyślać, że przechodził w kierunku ulic: Aleksandrya i Tamka, obejmując warowny dwór ks. Ostrogskich (dziś Instytut muzyczny). W tych granicach zawarty obszar stanowi zaledwie 12-tą część dzisiejszego terytorium (bez Pragi i Przedmieść). Ponieważ, z wyjątkiem części w obrębie murów położonej, obszar ten obejmował dużo pól i ogrodów, a rzadko rozrzucone domki drewniane były parterowymi, przeto ludność stanowić musiała już nie 12-tą, ale co najwyżej 36-tą część dzisiejszej i to biorąc pod rachubę większe zapewne natłoczenie w ciasnych mieszkaniach ówczesnych. Wypadłoby więc w takim stosunku 14,000 jako najwyższa przypuszczalna cyfra zaludnienia, bez Pragi naturalnie, która wtedy właśnie zaczyna się rozwijać i odciągać także ludność Starej Warszawy. Przy takim zaludnieniu zarazą morowa, która w ciągu siedmiu i pół miesięcy (od 1 października 1624 do 16 maja 1625), sprzątnęła 2,375 osób (w tem do 400 z folwarków podmiejskich), niewątpliwie dotknęła ciężko ludność, zabierając prawie każdego szóstego mieszkańca. Walka z tą zarazą odełania nam dużo ciekawych rysów kultury ówczesnego mieszczaństwa. Szerzące się w całym kraju powietrze morowe, w 1622 r. najsilniej, omijało Warszawę, choć panowało w pobliskich wsiach i miasteczkach (w Warce, na Pradze nawet). Wskutek tego, przedstawiciele magistratu: Stanisław Baryczka burmistrz, Jan Giza wójt i Paweł Zambruski klucznik i rajca ofiarowali w r. 1623 dnia 4 maja 200 zł. i srebrną lampę dla altaryi przy kaplicy Najśw. Sakramentu w kościele św. Jana. Pomimo zarządzonego środków ochronnych, jak ukończenie wału miejskiego, oczyszczenie miasta (kary do wywołania błota), i rozciągnięcie nadzoru nad przybyszami (rogatki w wale), zaraza wybuchła w początku października 1624. Na kierownika walki z zarazą wybrało miasto znanego i poważanego aptekarza, Łukasza Drewno, który otrzymał urząd burmistrza „powietrznego“. W liczbie pierwszych ofiar zarazy była córka tego Łukasza, jej mąż i troje dzieci. Dla odosobnienia chorych urządzono dla nich budynki na kępie polkowskiej (dziś nie istnieje, znajdowała się na Wiśle naprzeciw Nowego Miasta). Dla obsługi chorych zorganizowano odpowiednią służbę (Ksiądz oddzielny, kucharz, tragarze i grabarze) i straż do przestrzegania porządku. Usunięto z miasta włóczęgów i żebraków, do czego utworzono specjalnych „wyganiaczy“; dla odświeżania powietrza palono proch (zużyto 552 funtów). Dla oczyszczania ulic i domów

użyto więźniów. Domy i ulice zarazone odosobniano palisadami. Schwytanych na rabunku w mieszkaniach zmarłych karano śmiercią. Polecenia ogłaszano po mieście przy dźwięku trąb. Wspieraniem biednych i osieroconych rodzin zajmowało się istniejące od połowy XVI w. Bractwo Miłosierdzia, które rozdało ze swych funduszy 9,000 zł. Król na ręce burmistrza przesłał w kilku sumach zł. 6,100, panowie tak świeccy jak i duchowni złożyli 316 zł. 19 gr. Żaden z biskupów nie przyłożył się do składki. Śród tej obojętności szlachty i duchowieństwa na nędzę i cierpienia stolicy państwa, odbija tem silniej ofiarność i gorliwość jaką w niesieniu pomocy miastu okazał Krzysztof Wiesiołowski marszałek W. Ks. Lit., fundator przytulku dla starych żołnierzy w Tykocinie. On to energicznie przeprowadził budowę wału ochronnego koło Warszawy, dał od siebie raz 1 200 następnie 100 zł. na wsparcie ubogich, wreszcie wyjednał u króla przeznaczenie funduszu z kar pieniężnych na rzecz miasta. Ztąd wpłynęło zł. 38 gr. 6. (Za wskazówkę wartości pieniędzy mogą posłużyć ceny warszawskie z r. 1625, podczas wielkiego nieurodzaju, głodu i niesłychanej drożyzny. Otóż korzec żyta płacono po zł. 4 gr. 15, a grochu po zł. 8 gr. 15, jaje kosztowało grosz, ćwierć wołu zł. 8, a korzec rzepy zł. 1 gr. 25). Wszystkie szczegóły akcji ratunkowej i statystykę, bardzo dokładną, śmiertelności codziennej, ze wskazaniem miejsc silniejszego rozwijania się zarazy, podał Drewno w sumiennych sprawozdaniach magistratowi, który w r. 1625 składali: Henryk Plumhoff burmistrz, Jakób Szlichting, rajca i podskarbi, Horlemus, szafarz i rajca. Pomocnikami Łukasza Drewno byli: Jan Czorn i Jakob v. Garcen. Wielką ofiarność okazali też dwaj bracia Gizowie. Sprawozdanie swe przeplata Łukasz Drewno wierszami religijnymi, przypominającymi formą i treścią utwory Reja, którego „Wizerunek“ był niewątpliwie ulubioną lekturą zacnego aptekarza, gdyż pisząc podczas moru, wiersz p. t. „Dla melankoliej zabawa“, myśli, rymy i całe wiersze Reja żywcem wkłada do swego utworu. Prostacka naiwność pojęć tego wybitnego przedstawiciela mieszczaństwa warszawskiego, daje nam miarę niskiego stopnia poziomu umysłowego w zamożniejszych warstwach ludności Warszawy. O ileż wyżej umysłowo stoją tacy przedstawiciele ówczesnego mieszczaństwa jak Zimorowicze i Klonowicz, nie niemówiąc już o Szymonowiczu.

Ciekawym bardzo, jako pierwszy szczegółowy opis miasta, rodzaj przewodnika wierszem ułożonego, jest „Gościniec“ napisany przez Adama Jarzemskiego, muzyka kapeli królewskiej, i ogłoszony drukiem w r. 1643. Autor

przebywając od młodości w Warszawie, z naiwnym podziwem patrzy na wznoszące się w jego oczach okazałe pałace, w miejscach skromnych dworców i chałup, na pokrywające się budowlami i ogrodami piaszczyste pola, po których uganiał się z całą swobodą w dzieciństwie. Nie mając podstawy do oceny tego co widzi, przez porównanie z innymi większymi miastami, nie posiadając wykształcenia wyższego, bez odczytania, nie umie on nawet dokładnie określić tego na co patrzy, odróżnić rzeczy głównych od drobiazgów. Pałace magnatów opisuje z podziwem i szacunkiem uniozonego sługi i olśnionego blaskiem złota i marmurów biedaka. To też opisowi swemu nadaje formę rozmowy z kmiotkiem. Mało zajmując się kościołami, interesuje się Jarzemskimi głównie pałacami i dworami. Krawędź płaskowzgórza opadającego stromo ku Wiśle była najdogodniejszym miejscem dla wznoszenia pańskich siedzib. Rozległy widok na dolinę Wisły, obfitość źródeł tryskających z gliniastych zboczy, łatwość zakładania malowniczych ogrodów, pociągały królów i panów. Począwszy od zamku królewskiego aż do rezydencji Paców w Belwederze (istniejącym już z tą nazwą w pierwszej połowie XVII w.), spotykamy tu cały szereg pałaców i dworów. Szereg ten zaczyna zamek królewski świeżo ukończony przez Władysława IV z wieżą (dotąd istniejącą) i okazałą salą teatralną, w której daje przedstawienia stała trupa włoskich śpiewaków i tancerzy. Obok zamku klasztor Bernardynek, z nowo wzniesionym kościołem (r. 1609), dalej kościół i klasztor Bernardynów, przynim wspaniały pałac Kazanowskich, pełen posągów, obrazów, kosztownych sprzętów, z ogrodem i belwederami od strony Wisły. Gdzie dziś się mieści rząd gubernialny, stał nowo wzniesiony pałac Koniecpolskich (na miejscu dworu drewnianego), dalej dwory drewniane: Boglewskich, Gostomskich, Czarneckiego burgr. krakow., Radziejowskich (dziś Wizytki). Dwory te mniej więcej według jednego zakładano planu. „Z przodu stajnia i podwórze, studnia z wodą, w bok przy dworze, wrota z ulicy dość wielkie, zmieszczą się karety wszelkie“. Przytem zwyle stała: „Kuchnia przeciw stajni z boku“. Starano się często o przyozdobienie takiej drewnianej rezydencji. „W koło parkan z baszteczkami, kształtny w rogach z wieżyczkami, a brama sama wpośrodku, z altanczką“. Przy dworze był ogród, niekiedy z winnicą. Gdzie dziś mieści się uniwersytet, stał pałac królewski parterowy z wieżyczkami i belwederami. Przy nim wielkie stajnie i kuchnia. W pałacu kaplica św. Franciszka, w której towarzystwo śpiewacze („Związek św. Cecylii“) wykonywało

msze i nieszpory. Przy pałacu od Wisły ogrody i cieplarnie. Ogród kwiatowy zdołał liczne altany, (jedna z bilardem) i posagi („Herkules duszący Nessusa“). W drugim ogrodzie chodowano: pomarańcze, figi, kasztany, tytoń i wiele innych rzadkich roślin. Po za „kaplicą“ wzniesioną przez Zygmunta III, w pobliżu dzisiejszego posągu Kopernika, zaczęła się skromniej zabudowana część przedmieścia.

Nowy Świat się pokazuje;
Znacznie się pobudowali,
Rolnicy ich fundowali.
Na starościny, na wiejskich,
Szpitalnych gruntach, na miejskich
Siedzą. Pewne czynsze dają,
Co rok się w polu wydają
Z budynkami wedle drogi.

Zbocza od Wisły i nizina nadrzeczna zajęte są przez pola i folwarki. Gdzie dziś klasztor św. Kazimierza, stał dwór Osmolskich. Mieli oni 12 poddanych, gumna, sady, sadzawki i role. Obok mieściły się folwarki mieszczan i szpitalne aż do Ujazdowa się ciągnące. Gdzie dzisiejszy instytut muzyczny, stał pustkami dwór ks. Dominika Ostrońskiego ze stajniami na 100 koni. Dokoła zaś puste i nieuprawne zapewne obszary, (błoto w okolicy ul. Topiel). Dwór królewski w Ujazdowie, drewniany, został przebudowany i świeżo urządzony na przyjazd Cecylii Renaty. Sale ozdobiono malowidłami przedstawiającymi sceny z życia i panowania Władysława IV, koronacją, zwycięstwa, chrzest syna. Przy pałacu figarnia dostarczająca „korcami“ owoców, przy niej stary okop („szaniec mazowiecki“), resztką pierwotnego grodu książęcego (dziś górna część parku łażienkowskiego poza obserwatorium?). Z okien pałacu widok na Wisłę, którą płyną liczne szkuty, na brzegu zaś mieszczą się składy wapna i drzewa. „Tam obaczysz czego w Rzymie, niemasz w Turczach tak i w Krymie, bory, lasy i krzewiny, góry, jeziora, gęstwiny. Trudno znaleźć piękniejszego miejsca i oczom miłszego“ powiada w naiwnym zachwycie Jarzemski. Druga strona Krakowskiego Przedmieścia, była mało zabudowana. Stały tu (zapewne w sporych odstępach), dwory: Gosiewskiego, Sobieskiego woj. ruskiego, Lasockiego, Denhafa, Oborskiego (staty sochacz.), Podoskiego, wreszcie kościół św. Krzyża, ze szpitalem, szkołą, kaplicą i dzwonnica, z boku, otoczony zapewne ogrodami. Dalej zaś miał swój dwór Petrykowski oficyał pułtusi. Okazały dwory i pałace powznoszono też w okolicy dzisiejszego placu teatralnego. Arcybiskupi gnieźnieńscy wzniesli sobie okazałą rezydencję (pałac prymasowski?) otoczoną murem. „Stoi w pośrodku wysoki, murowany, dość szeroki, w tym pokoje są książęce, obicia

szumne". Przy pałacu budynki dla gości (osobny dla prałatów) i trojakiie stajnie. „I w ulicy są mieszczanie, u tych stawają dworzanie, siedzą za prawem duchownym... Do pałacu wjazd z ulice, drugi z furta od przecznice“. Najokazalszy w tej części miasta jest wielki pałac Ossolińskich, (tam gdzie później Bruchła, według innych gdzie Resursa kupiecka). Wielkie sale ozdobione obrazami. Na jednym Władysław IV na białym koniu na czele wojska, na innym bitwa wojsk królewskich z rokoszanami. (Ossoliński pośredniczy w układach). Dalej portrety rodziny królewskiej, pędzla Ammama (?). Jedną ze sal zdożyły marmurowe popiersia cesarzów rzymskich. Inne pokoje mieściły zbiory zwierząt i roślin („Zwierzęta z floryzowaniem“). W pokojach dla króla przeznaczonych mozaikowe obrazy, kryształ, zegary. Grupy mitologiczne odlewane z metalu („konie, ptaki różne, chłopcy“, mówi nie znający się na tem Jarzemski). Była też urządzona winda. Okazała budowla, zwracająca uwagę każdego przybysza był arsenał (ceghauz) wzniesiony przez Władysława IV przy gościńcu (ul. Długa, gdzie więzienie), stał tam kościółek św. Trójcy, przy którym był szpital i mieszkały „panny Brygitki“. Sam zaś arsenał: „Jak forteca tuż pod wałem“, Dyrektorem był Piotr Grodzicki, wewnątrz zbiory broni i dział, („moździerz centnarowe). Dalej przy tej ulicy była „Giełda“ dla posłów cudzoziemskich, murowana ze stajniami i gospody dla podróżnych. Najpiękniejsze mieli: Gąsiorek i Kalina, przy nich łaźnia z fontannami. W okolicy dzisiejszych ulic: Senatorskiej, Bieleńskiej, Tłumackiego, Miodowej, mieli dwory: Mniszech, Górajski, Kazanowski Adam, marsz. nadw., ks. Dominik (Wiszniewiecki?), koniuszy koronny, Radziwiłł podkom. litew., Gembicki stolnik kor., Szyszkowski bisk. warm., Daniłowicz podskarbi koronny, (piękny pałac drewniany wśród ogrodów, „w zegary i kryształy obfity“, ze stajniami, w których cugi na każdy tydzień inne), Działyński wojen. pozn., Zamoyski ststa kaluski, Lipski, Małagoski ststa rawski, Wituski chorąży gostyński, Ostroróg wojewodziec pozn., Mokronowski wojski warsz., biskup krakowski (pałac niewykończony), Witowski kaszt. sandom., Grzybowski podkom. czerski, Chądzyński, wojen. podlaski, Leśniowolski, Szałajski; Pac i Lubomirski posiadali ogrodzone place bez budowli jeszcze. Firlejowie mieli kamienicę tam gdzie stanął potem pałac Teppera na Miodowej. Kamienica ta miała pokoje na dole, „a pod dachem komóreczki, dla służby własne alkiereczki“. Przy niej stajnie, studnia, ogród, wszystko otoczone murem. W okolicy Nowego Miasta, w którym znalazł Jarzemski

tylko dwa domy „w murynek“, stały dwory: Chodkiewiczów, Sapięhy kaszt. wileń, Opałińskiego warsz. kor. „nie mało gmachu, budowania, stajen, dachów, tam konie i masztalcerze, karety, wozy, szpiklerze, same państwo w nim nie stawa, czeladzi to w moc poddawa“, wreszcie dwor Radziwińskich. Na rogu Długiej i Miodowej był wielki plac oparkaniony z krzyżem, oddany uroczyscie Pijarom, którzy tam zamierzali wnieść swój kościół i szkoły. Był obecny też Jarzemski inauguracyi Kamedułów na Bielanych. Reformaci mieli wówczas mały kościółek w pruski mur zbudowany o trzech ołtarzach. Opisując dwór Szyszkowskiego (dom Loewenberga przy Senatorskiej) przypomina Jarzemski, iż za jego młodości: „tu były piaski. Natenczas najmniejszej laski, nie znalazłyby żaden człowiek. A teraz wielkie budynki, onych kominów muryńki, stajnie, studnie i ogrody, przed wroty zginęły brody“.

Ze szczegółami podanymi przez Jarzemskiego, zgadza się ogólna charakterystyka skreślona przez francuza Laboureur'a, towarzyszącego Maryi Ludwice w podróży do Polski. „Miasto rozprzestrzenia się dziwnie, wielu nowymi w rozmaitych kształtach zbudowanymi domami przez panów dworskich. Większa część tych domów jest z drzewa, niektóre z cegły lub gliny wapnem pokrytej (Jarzemski o dworze Lipskiego mówi: „W glinę kamyczkami sadził, jak mozaikę wygładził, potem wapno na wierzch dawasz“); dziedzińce są w nich bardzo piękne, a okolice zdobia wieś i lasy.... Warszawa wiele ma kupców i znaczny handel, który się codzień pomnaża. Jest ona w wielu miejscach brukowana, a każdy rok przydaje jej ozdoby. Ma różnego rodzaju kościoły i klasztory. Są one po większej części z drzewa a dość źle budowane, lecz kościół św. Jana, który jest głównym, z ciosu.

Pomyślny rozwój Warszawy wpływa na zaludnienie prawego brzegu Wisły naprzeciw miasta. Choć most przez Zygmunta Augusta wzniesiony, uległ zniszczeniu od naporu lodów, mimo to powstają naprzeciw Warszawy dwa odrębne miasteczka: Praga i Skaryszew. Gospody szlacheckie i handel stanowią podstawę bytu tych osad. Przy Warszawie powstaje też nowe miasto Leszno, założone przez Leszczyńskich w r. 1648, a następnie w r. 1650 Grzybów. Wskutek rozporządzenia sejmowego z r. 1654, magistrat Starej Warszawy dokonywa szczegółowego spisu wszystkich posesyi zostających pod jego władzą. Według tego ciekawego bardzo wykazu ulic, domów i właścicieli, było pod jurysdykcją Starej Warszawy 737 domów, w tem 160 murowanych (z tych 149 w mieście, 11

na przedmieściach). Rachując po 15 głów na posesyja, otrzymamy około 11,000 ludności. Dodawszy do tego ludność Nowego Miasta, Pragi i jurydyk pańskich i duchownych, wypadłoby zapewne około 20,000 na cały obszar. Królom i panom zawdzięczało miasto obok okazałych pałaców, wzniesienie licznych kościołów, klasztorów i szkół (jezuickie i pijarskie). Jednocześnie pojawiają się stałe drukarnie już na początku XVII w. W rachunkach miejskich spotykamy w r. 1612 wydatek na kupno kalendarzy. W r. 1625 nieznanym z nazwiska drukarz przypisawszy magistratowi swój kalendarz otrzymuje, z funduszów miejskich 30 zł. „kontentacyi“. W r. 1635 pojawia się drukarnia Trepińskiego, a następnie Piotra Elerta muzyka królewskiego, który też na mocy przywileju z 12 stycz. 1643 r. zostaje nadwornym „typografem i bibliopola“. Księgarnię samą prowadzi gdański wydawca Jerzy Forster, który jako nadworny „bibliopola“ i „serwitor“ zostaje wyłącznie pod jurysdykcją marszałkowską. Mimo to w Warszawie wychodzą jedynie książki do nabożeństwa, kazania, kalendarze, konstytucje sejmowe, zaś poezye, dzieła naukowe, historyczne i polityczne wychodzą przeważnie w Krakowie, a poczęści i w Gdańsku. Pomyślny rozwój miasto przerywa najazd szwedzki. Za zbliżeniem się wojsk szwedzkich, miasto opuszczone przez króla, ogołocone z załogi, wezwane w dniu 8 września 1655 r. przez Karola Gustawa, który się zatrzymał między Wolą a Włochami, wysłało deputacyą z oświadczeniem uległości i gotowości poddania się nowemu panu. Po zajęciu miasta gubernatorem został Oxestiern, komendantem Radziejowski, który wspólnie ze Szwedami nałożył kontrybucyę w sumie 240,000 zł. (50,000 twardych talarów), w połowie na pałace i dwory magnatów, w drugiej na kościoły, klasztory i mieszczan. W braku gotówki płacono srebrami stołowymi, towarami i t. p. W następnym roku 15 czerwca, w dzień Bożego Ciała, Jan Kazimierz podstąpiwszy pod miasto z silnym wojskiem, po odbyciu uroczystej procesyi przez Nowy Świat do Ujazdowa, przypuścił szturm i zmusił Szwedów do kapitulacyi. Służba obozowa biorąca żywy udział w szturmie, rzuciła się do rabunku zajętego miasta. Wkrótce potem, po wielkiej trzydniowej bitwie ze Szwedami pod Pragą (dnia 28 lipca i następnych), miasto powtórnice poddało się Szwedom, którzy zburzywszy mury i obwarowania Warszawy i wycisnąwszy wszystkie zasoby ludności, ustąpili w jesieni 1656 r. w obec niepowodzeń jakie ich spotykały w innych stronach kraju. Na zlecenie Jana Kazimierza i przy udzielonych przez króla środkach pomocniczych,

miasto odbudowało w ciągu dwu miesięcy (od 13 kwiet. 1657) zburzone mury. Robotami kierował podskarbi i rajca miejski Jan Lanckerk. Wkrótce potem przy końcu czerwca ujrzy miasto nowego nieprzyjaciela i ulegnie po raz trzeci zajęciu. Tym nowym zdobywcą był Rakoczy, ks. siedmiogrodzki, sprzymierzeniec Szwedów, który stanąwszy obozem pod Warszawą około 14 czerwca 1657 r., po tygodniowem oblężeniu zajął ją na mocy kapitulacyi, pozwalającej komendantowi miasta Eliaszowi Łackiemu wraz z załogą wyjść swobodnie z rozwiniętymi sztandarami i dwoma działami, przy odgłosie bębnow i zapewniającej poszanowanie mienia i osób mieszkańców. Rakoczy podał tak łagodne warunki dlatego, iżby zajął miasto przed przybyciem generała szwedzkiego Steinbocka, zwłaszcza, że jednocześnie toczyły się układy między magistratem a szwedzkim generałem prowiant-majstrem o poddanie stolicy Szwedom. To mogło pobudzić Rakoczego do złamania warunków kapitulacyi, przez nałożenie kontrybucyi, rabunek zamku i kościołów i liczne mordy popełniane na mieszkańcach. Wprowadzony przez Steinbocka oddział Szwedów też grabił na swą rękę. Obawiając się osaczenia zewsząd przez zbliżające się wojska polskie, wobec niepowodzeń armii szwedzkiej, Rakoczy, po krótkim lecz krwawo upamiętnionym pobycie, opuszcza Warszawę. Jak wyglądało teraz kwitnące niedawno miasto łatwo sobie wystawić. Większość drewnianych domów spłonęła, pałace zamienione przez ogień, szturmny i rabunki w rudery bez drzwi i okien, ludność zmniejszona liczebnie i zubożona. Fundusze instytucyi różnych potrzebne lub zachwiane. Mieszczanie zamożniejsi porazpraszani, magnaci nie prędko powrócą. W r. 1660 wykazano w Warszawie i na przedmieściach tylko 342 domów, a więc przeszło 400 mniej niż w r. 1654. Mimo to, szczęśliwe położenie miasta i skoncentrowanie w nim interesów politycznych rozległego państwa, a umysłowych i handlowych ludnej prowincyi jaką było Mazowsze, spowodziły spieszne odbudowanie i zaludnienie. Uchwala z 1659 r. postanawia, iż aby miasto ozdobić i ubezpieczyć, wyznaczona ma być komisya, aby wymierzyła okrag fortyfikacyi miasta Starej i Nowej Warszawy, podług inżyniera naszego delineaacyi. Tamże oraz ulice po przedmieściach popalonych, stare wyprostują i nowe powymierzają, aby budynki, które nowe stawiać będą publiczne, bezpieczne i ozdobne były. W dziesięć lat potem (1669 r.), liczba domów wzrosła do 1.200. Stare Miasto ma 209, przedmieścia 520, Nowe Miasto 240, Leszno 44, Grzybów 14. Naturalnie budowle drewniane, drobne

dworki i chałupki stanowią $\frac{1}{4}$ powyższej cyfry. Jak pustemi jednak były wtedy jeszcze środkowe części miasta i w jaki sposób się zabudowywały, poucza nas ciekawe opowiadanie Rybczyńskiego, pisarza nadwornego występującego r. 1740 w charakterze świadka, w sprawie o grunta jurydyki Zadzikowskiej. Według jego zeznań, około r. 1680, pałac Zadzikowski stojący na Podwalu (dziś przy Kapitulnej), był ruiną bez dachu, drzwi i okien; mury tylko i belki same. Przez plac otaczający pałac było przejście z Podwala na Miodową. Plac ten był otoczony płotem chruścianym, w którym był przejazd z ławeczką, prowadzący do ogrodu Staniewicza. Około r. 1683, ks. Kierzkowski, kanonik warszawski, proboszcz raszyński, kazał wkopać na placu słup z napisem „na wolność“, aby się ludzie budowali na tym placu. Pierwszy osiedlił się i pobudował szewc, następnie inni obywatele warszawscy budowali się i murowali i ulicę zrobiono. Król Jan trzeci po powrocie z wojny wiedeńskiej poskupowawszy ogród Staniewiczowski jako i niektóre dworki z ogrodami na ulicy Miodowej, kazał kościół i klasztor dla ojców Kapucynów murować. Verdum zwiedzający W. w r. 1671, spotkał po drodze we wsi Włochy, niewykończony, ciężko zbudowany pałac, stawiany przez prymasa Leszczyńskiego. Wola przedstawiała mu się jako równina piaszczysta, wśród niej jakby forteczka czworoboczna, szeroka na strzał muszkietowy. Wał i fosa ją otacza, wewnątrz poprzeczny wał dzieli na dwie części: mniejsza (od strony Warszawy służyła dla senatorów), do większej prowadziły trzy bramy. Po za Wolą, jechał przez Stawki (dziś ulica niedaleko rogatki powazkowskiej), tam widział prześliczny pałac prymasa Prażmowskiego, wesoło wyglądający wśród kilku jezior (stawów). Ztąd było jeszcze ćwierć mili do Warszawy. O mieście powiada, iż źle zabudowane i słabo ufortyfikowane. Zamek królewski nieregularnych kształtów. Na zachód, na przedmieściu, arsenał z płytów kamiennych. Morsztyn podskarbi budował przy swoim pałacu na przedmieściu klasztor dla Bonifratrów. (Lisze, Cudzoziemcy 120, 121) Chrapowicki, wojew. witebski, marszałek izby poselskiej w r. 1668, podaje w swym dyaryuszu różne szczegóły z częstych bytności w Warszawie. Najmuje stancję, na czas sejmu, to u aptekarza za 200 zł., to u wdowy po odźwiernym królewskim Trosińskiej, na Krakow. Przedmieściu. Raz zatrzymuje się u księży Bernardynów na Pradze, nocuje i obiada. Odbiera z poczty istniejącej już od 1647 r., listy i gazety. Opisuje pożar wielki w nocy dnia 9 czerwca 1669 r., który zniszczył „sto domów“ w dziel-

nicy Starego Miasta: „był srogi ogień i hałas bo rabowano srodze“. Uczestniczy w procesy Bożego Ciała w koło rynku, przy udziale króla. Jest świadkiem koronacy królowej w kościele św. Jana (19 paźdź. 1670 r.) i uczy dla ludu, na której były trzy woły pieczone, i były fontany z napojami, rozrzucano pieniądze koronacyjne.

Dla pomyślnego rozwoju miasta było ważną sprawą uregulowanie sądownictwa miejskiego rozporządzeniem królewskim z 14 czerw. 1659 r. Według tej ustawy sądy radzieckie mają się odbywać w Ratuszu, w poniedziałki, środy i piątki. Jeżeli w poniedziałek zajdzie potrzeba roztrząsania spraw miejskich, to posiedzenie sądu ulegało zawieszeniu. Sprawy drobniejsze, tyżące porządku lub nagłe, rozstrzyga sam burmistrz z pomocą pisarza radzieckiego, przysięgłego. Od wyroków burmistrza wolno apelować do Rady. Sędzia t. j. wójt warszawski, wraz z ławnikami, ma sędzić sprawy podległe jego jurydykcyi, we wtorki, czwartki i soboty. Do wysokości 100 zł., sędzi sam wójt wobec notaryusza, który akt do ksiąg wnosi, z dozwoleńiem apelacyi do sądu radzieckiego. Wójt ma schodzić sam na grunt dla wizyi miejsc spełnienia przestępstwa, intronizacyi, rozgraniczenia, spisania zrzeczeń, testamentów. obrońcy (patroni, prokuratorzy, ferendarze), za nieprzyzwoite zachowanie się i wyrażenia niewłaściwe, mają być pod sąd oddawani. Wreszcie ustawa wzbrania niepotrzebnego przewlekania spraw.

Dwie królowe francuskie: Marya Ludwika i Marya Kazimiera Sobieska, zostawiły po sobie kilka użytecznych dla miasta fundacyi. Marya Ludwika, sprowadziwszy z Francyi w r. 1654 Siostry Nawiedzenia N. P. Maryi, osadziła je w klasztorze wzniesionym przy rezydencyi królewskiej (na Krakowskiem Przedmieściu). Za staraniem królowej przygotowano plan kościoła wystawionego dopiero w sto lat później. Na stoku płaskowzgórza, na którym stał pałac królewski, w dolinie Wisły, na obszarze dawnego folwarku Kałęczyn zwanego, osadziła królowa w r. 1659. sprowadzone już w 1651 Siostry miłosierdzia. Na przeciwko pałacu z drugiej strony Krakowskiego Przedmieścia, przy kościółku św. Krzyża, (stojącym już w połowie XV w.), osadziła 1653 r. misyonarzy francuskich, którzy utrzymywali przy kościele szkołę, szpital, a następnie seminarium duchowne. Marya Kazimiera znowu sprowadziła z Francyi, zakon benedyktynek ściślejszej reguły, zwanych Sakramentkami i osadziła je około r. 1683 na Nowem Mieście. Zarówno wizytki jak i sakramentki zajmowały się kształceniem pańien i utrzymywały pensyonaty do r. 1864.

Jan Sobieski sprowadził Kapucynów, założył im klasztor i wystawił kościół ukończony w r. 1692.

Ciekawym świadectwem różnoplemiennej mieszaniny wśród ówczesnego zaludnienia Warszawy jest wiersz Andrzeja Morsztyna „Na bankiet JMci Pana Kazim. Kłokockiego, stolnika płockiego, ekonoma JO księżnej Radziwiłłowej, na którym było 18 narodów, w Warszawie 21 junii 1674“. Między innymi mówi w tym wierszu poeta:

Byli Hiszpanie, Włosi, Francuzowie,
Niemcy, Holendrzy, Wołosze, Węgrowie,
Multan, Czerkasin, Serbowie, Ormianie,
Turczyn, Pers, Arab i Ordyniec dziki.
... na nim cygan, karaim i żydzi
Skoczkwowie, kunszty swoje wyprawowali,
Nadczym się srodze Turcy zdumiewkli.

Kiedy się popili, powiada poeta, zapomnieli o swych odrębnościach i „każdy się zgodził z węgryzmem“.

Zaledwie pół wieku minęło od ciosów zadanych miastu przez Szwedów i Rakoczego za czasów Jana Kazimierza, nowy szereg klęsk wojennych spadł na Warszawę w ciągu kilkoletniej wojny między Augustem II a Karolem XII. Ten drugi okres klęsk i ciężarów będzie cztery kroć dłuższy, bo ośmioletni (od 1702) i sprowadzi w końcu najstraszniejszą epidemię moru jaka panowała w Warszawie.

„Księga uchwał publicznych“ prowadzona przez magistrat od r. 1669 zawiera ciekawy, bogaty w szczegóły dyaryusz tych czasów.

Dnia 15 maja 1702 r. magistrat uchwała wyjednanie audencyi pożegnalnej u odjeżdżającego Augusta II i nakazuje wybieranie od mieszczan, zgodnie z dekretem królewskim, opłaty miesięcznej na utrzymanie wojska. Prócz tego, zaleca utworzenie stałej straży miejskiej (40 ludzi pod komendą „Szerzanta“ gminnego) i straży z obywateli miasta złożonej. W tydzień potem staje na Pradze król szwedzki, który 25 maja zajmuje zamek, zaczyna budowę mostu na Wiśle i nakłada na miasto dostawę żywności dla 40,000 żołnierzy na dni 4 w ilości 320,000 funtów chleba, 320,000 funt. mięsa, 80,000 funt. słoniny, 1,000 korey grochu i kaszy, 4,000 beczek piwa po 40 garcy i 4,444 talarów na tabakę i gorzałkę. W dniu 1 czerwca nałożyli Szwedzi kontrybucją pieniężną w ilości 80,000 zł. (12.000 bitych talarów). Pokwitowanie z wypłaty nosi datę 25 czerwca. We wrześniu tegoż roku powraca do Warszawy August II z wojskiem, dla którego żąda od magistratu 3,000 korey mąki, 4,000 kor. owsa. W kilka miesięcy potem 5 lutego r. 1703 znowu Szwedzi zajmują Warszawę, a pułkownik Mardefeldt nie zważając na piśmienne zobowiązanie dane przez poprzednich wodzów, iż nie będą nakładać na miasto nowych kontrybucyi, żąda

wypłacania 20,000 tynfów tygodniowo, na utrzymanie wojska i rozmieszczenia chorych i rannych po domach na koszt ludności. Do rozłożenia proporcjonalnego kontrybucyi wyznaczeni przez magistrat: JP. Loupia z bratem, JJPP. Mokolin, Witoff, Bucholtz, Szulcendorff rajcy; Łosacki, Majeur, Witt, Czamer, Chomowicz ławnicy; Dudowicz, Czyżewski, Zbirkowski, Chodykiewicz, Szerzant gminni. Poborcą jest wybrany Sacres. Na radzie z 16 marca uchwalono, aby zwykłym obyczajem dla zjednania względów możnych panów dla miasta, kołaczce na Wielkanoc upiec i rozesać, Ks. Jmci Prymasowi, biskupowi poznań., marszałkowi W. kor. i pisarzowi dekretemu kor. Załoga szwedzka w mieście zwiększała się ciągle przybywaniem drobnych oddziałów po 50 do 100 koni. Ciężar żywienia i mieszczczenia ludzi i koni spadał na miasto. W końcu marca przybywa sam Karol XII z dywizją i stanawszy na Pradze, każe dostarczyć wojsku 400,000 funt. sucharów i 4,000 beczek piwa (po 60 garncy). Wkrótce potem miasto musi dostarczyć na budowę mostu żelastwa i gwoździ. Nie poprzestając na dawniejszych kontrybucyach, nakładają na miasto Szwedzi w kwietniu r. 1703 obowiązek płacenia po 15,000 tynfów tygodniowo, dostarczenia dla chorych żołnierzy 500 materaców, 500 łóżek, 1,000 poduszek i płacenia 70 talarów tygodniowo na stół dla komendanta, a po 60 korey owsa dla jego koni. Obok tego zażądano pożyczki 10,000 tal. na weksel płatny w Sztokholmie. Dla ułagodzenia komendanta i generałów, magistrat posyła im ciągle podarki w pieniądzech (200 i 100 dukatów), w winie i t. p. Choć 18 maja wyjechał Karol XII z Warszawy, a 4 maja ustąpiło wojsko, rozebrawszy most na Wiśle, nie ustały przecież wymagania coraz nowych opłat i pożyczek. Dnia 26 czerwca 1704 r., generał Horn, nakazuje bezzwłocznie dostarczenie 25,000 tal., które mają być zapłacone wekslem płatnym w Gdańsku, grożąc w razie oporu, oddaniem miasta na rabunek wojskom kwarcianym (ze stronnictwa Leszczyńskiego). Świeżo obrany król (Stan. Leszczyński), zwraca się do miasta w dniu 17 sierpnia 1704 r., z żądaniem pożyczki 100,000 zł., pozwalając część złożyć w suknach (potrzebował na zapłatę wojsk kwarcianych). Zabezpieczenie tej sumy dawał na swem miasteczku Lesznie (pod Warszawą). Wkrótce potem wojska Augusta II obległy Warszawę, której mieszkańcy dość skwapliwie ułatwili królowi zajęcie miasta, podczas gdy szczupła załoga szwedzka zamknęła się w zamku, by po krótkim oporze kapitulować. Nie długa była radość mieszczan z pogromu Szwedów, gdyż 18 września 1704 magistrat otrzymał rozkaz do-

starczenia na potrzeby króla (Augusta II) 150,000 talarów, (około miliona złotych). Pułkownik Goltz wysłany z rozkazem królewskim, zagroził w razie oporu sekwestrem mienia i osób. Rzecz naturalna, iż spełnienie rozkazu było niemożliwym, Zaczął się targ. Miasto zaproponowało 30,000 tynfów i stopniowo postępowo, król ustępował, skończyło się wreszcie na 10,000 talarów. Ciekawym jest rozkład kontrybucyi ze względu na nazwiska ówczesnych bogaczy. Jan Loupia wójt, dobrowolnie zapłacił więcej nad takse, by ulżyć uboższym, Rowenna rajca 6,000 tynfów, Riocour 3,000; Korn 3,000; Simonetty rajca resztę 1,000; Wittoff rajca resztę 2,500; Jakób Tagno gminny, resztę 1,800 tyn.; Isz resztę 600; Majchrowiczowa 1,000; Rivoce 500; Witt 1,000 tynfów. Kupcy szkoccy (Szoci) zaczęli się wynosić z miasta, by uniknąć ciągle się walących ciężarów; magistrat nie puszcza ich i każe wyjeżdżających aresztować. Kupców ormiańskich przedstawicielem w deputacyi do rozkładu kontrybucyi jest Augustynowicz.

Rzecz ciekawa, iż wypadki wojenne nie wstrzymują zabaw i życia towarzyskiego w dworach pańskich. Krzysztof Zawisza wojew. miński, bawiący w Warszawie, opowiada w swym pamiętniku, iż na kolacyi u Radziejowskiego kardynała, w r. 1702, byli jako goście: „Saxgotta prezydent księstwa saskiego, generałowie i wielu oficerów szwedzkich. Tańcowaaliśmy do trzeciej z północy. Córka nasza Barbara po rusku tańcowała“. W r. 1703 w święta Bożego Narodzenia byli u Zawiszy goście: „cały dzień u mnie bawili, obiad jedli, tańcowali, śpiewania francuskiego słuchali, bo była francuzka muzyka i dwóch śpiewaków M-r Renan i M-r Borgarde. W zimie z r. 1704, znowu szereg bankietów i polowań.

W połowie października, August II skoncentrował swe siły między Błoniem a Warszawą, zaś dnia 28 paźd. król szwedzki stanął z wojskiem na Pradze, a nazajutrz wraz z Leszczyńskim wjechał do Warszawy. Komendant szwedzki Adlersztejn, wziął pod areszt cały magistrat ażeby wymóżyć pedsze złożenie prowiantu dla wojska i pieniędzy. W dniu 31 lipca 1705 r., toczy się na polach Ujazdową i Woli walka między wojskami Augusta II pod wodzą Rzewuskiego referend. kor. a Szwedami, któremi dowodzi gen. Nerott. Z przedmieść przenosi się bój do Starego miasta (ulica św. Jana i Długa) i ponad Wisłę (około Bernardynów). Utrzymanie wojska, kuracya chorych i rannych, spada na mieszczan znowu. Ciągłe zresztą, przy toczącej się wojnie, przechodzą przez miasto czy też pod miastem różne oddziały domagające się

prowiantu, i pieniędzy. Magistrat naprzód wysyła zwykle deputatów z darami dla dowódców (pieniądz, wino i t. p.), by ich sobie zjednać i łagodniejsze warunki wytargować. Tak np. na sesyi z 22 marca 1707 r., prezydent przedstawia rachunek do zapłacenia z pieniędzy miejskich za zegarki jakie sobie wybrał generał Rhen i pierścień wzięty przez gen. Hejna, tudzież płótna i korzenie do kuchni wybrane w sklepie Pora. W lutym 1707 r., zajmują Warszawę wojska ruskie popierające Augusta II, i trzy chorągwie polskie. W lipcu tegoż roku przybywa car Piotr W. z ks. Menszykowem, powitany nad Wisłą przez magistrat, który ofiarował księciu wino, pomarańcze, cytryny i 200 korcy owsa dla koni. Piotr W. bawi w mieście do 25 września. Dnia 25 paźd. wojska ruskie regularne opuściły Warszawę, pozostali tylko czas jakiś kozacy i kałmucy. Ażeby zrozumieć jakim sposobem niezbyt ludne i bogate miasto mogło ponosić przez tyle lat takie ciężary, wypłacić tyle kontrybucyi i utrzymywać tyle wojsk, trzeba zwrócić uwagę, iż byt tych wojsk dawał niewątpliwie wielkie zarobki kupcom, przemysłowcom i rękodzielnikom. Oficerowie i żołnierze po trudach wojennych spragnieni byli wygod i rozrywek. Żołd wysoki i łupy z rabunków pochodzące przechodziły do kieszeni mieszczan, którzy swe usługi i produkty cenili zapewne w trójnasób. Kilkakrotne przechodzenie miasta z pod władzy Sasów pod rządy Szwedów, a wreszcie Leszczyńskiego, musiało utrwalić w duszach mieszczan indyferentyzm polityczny, do czego przyczyniało się obce pochodzenie zamożniejszych warstw, a ciemnota biedniejszej ludności. Z drugiej strony wspólne niedole umacniały węzeł solidarności wśród różnoplemiennego mieszczaństwa. Cięższą klęską od kontrybucyi wojennych było morowe powietrze panujące z przerwą małą od r. 1708 do 1712. Pałace magnatów opustoszały już z początkiem wojny szwedzkiej i z ustąpieniem dworu, wielu kupców obcych wojna wystraszyła, teraz zaś nawet biedniejsza ludność pozakładała koczowiska po lasach i zaroślach w okolicy Woli. Miasto opustoszało zupełnie. Pierwszy wybuch w końcu czerwca r. 1708 był tak nagły i gwałtowny, że nim można było pomyśleć o ucieczce śmierć zabrała setki ofiar. Jeden tylko dom został wolnym od zarazy. W zamku z 40 mieszkańców zostało przy życiu 3, w pałacu Kazimierowskim z 50 tylko 8, we dworze wojew. płockiego z 72 osób 7 śmierć oszczędziła. Klasztory, z wyjątkiem Teatynow i Karmelitanek (gdzie dziś dom Tow. Dobroc. stał klasztor św. Teresy), powymierały. W magistracie zostało 3 rajców. 2 ławników

i 3 gminnych. Ze 150 szewców polaków, przetrwało zarazę 8, a z 36 Niemców 3, z 21 mieczników został 1. Grabarzy umarło do 100. Członków bractwa św. Benona, dogląającego chorych, zmarło 49. Wszelka praca w mieście ustała. Nie można było dostać produktów spożywczych, znaleźć pomoc lekarską lub spowiednika. Koło Bożego Narodzenia ustał mór, by wznowić się, tylko słabiej, w następnym roku, wreszcie po raz trzeci występuje w 1711 i trwa cztery miesiące nie przerywając jednak życia miejskiego. W czasie pierwszego wybuchu kierownikiem działalności ratunkowej był Adam Bucholtz, komendant miasta, a bohaterem poświęcenia się ks. Henryk, kapelan bractwa św. Benona, (bractwo niemieckie założone r. 1623, miało swój kościół i szpital gdzieżdzis klasztor Sakramentek). On nawiedzał zapowierzonych, roznosił żywność i wyczerpawszy swe siły w nadmiernym trudzie sam padł ofiarą. Liczby zmarłych dokładnie oznaczyć nie można dla braku danych. Podawana zwykle cyfra 30,000 jest co najmniej dwa razy większą od prawdopodobnej, w wielkości tej cyfry odbił się przestrach ówczesnej ludności wobec niezwykłych rozmiarów klęski. Rozliczne interesa i potrzeby koncentrujące się w Warszawie, ściągęły tu wkrótce licznych przybyszów z dalszych stron, przeważnie z Wielkopolski i Prus, a wreszcie i z Saksonii. Zapełnili oni luki jakie wytworzyła wśród ludności zaraza. Po długotrwałych klęskach i zastojach następuje zwykle peryod ożywionej działalności. Teraz dopiero obszar położony po za murami traci charakter zbiorowiska pałaców, dworów i gospód szlacheckich, przeznaczonych przeważnie dla czasowego pobytu właścicieli w czasie sejmów, a staje się miastem, ogniskiem zbiorowej pracy i wyższych funkcji życia narodowego. August II urządza sobie w ciągu 11 lat (1713 — 1724) przy Krakowskim Przedmieściu nową rezydencją zwaną zwykle Saskim pałacem. W pobliżu pałacu od ulicy Królewskiej wzniesiono z muru pruskiego teatr, w którym od r. 1725 występują artyści sprowadzani z Drezna i grywa orkiestra dworska. Dawane są zwykle opery włoskie i balety. Król sam rozsyłał bilety osobom zapraszanym. Dla wojsk królewskich powznoszono koszary (Mirowskie i przy pałacu Kazimirowskim).

W 1743 r. powstaje „Collegium nobilium“, założone przez Konarskiego i stanowiące pierwszy akt w dziele reformy wychowania. Dnia 27 lipca 1746 otwiera Załuski na użytek publiczny swą wielką bibliotekę. Dnia 31 lipca 1755 r., rozpoczyna swą działalność „Szpital Dzieciątka Jezus“ utworzony niezmordowaną zabięgliwością księdza Piotra Baudouin'a, ze

zgrupowania Missyonarzy. Początkowo przeznaczony dla podrzutek staje się od r. 1761 szpitalem dla biednych chorych. Drupe szpital przy klasztorze Bonifratrów, mający obok zwykłych chorych przyjmować obłąkanych, powstaje w r. 1757.

Obok drobnych pisemek jak „Kuryer polski“ (od r. 1739) i „Wiadomości uprzywilejowane“ (od r. 1750), „Wiadomości warszawskie“ (od r. 1761), pojawiają się pierwsze pisma naukowe i literackie, początkowo w obcych językach jak: „Warschauer Bibliothek“ (1753 — 55), „Journal litteraire de Pologne“ (1754), „Acta litteraria“ (1755—66); następnie po polsku jak: „Nowe wiadomości ekonomiczne“ (1758 — 61), „Wiadomości literackie“ (1760—1763), wreszcie tyle zasłużony „Monitor“ (1765—1784) i „Zabawy przyjemne i pożyteczne“ (1770—1777). Nowe pojęcia naukowe i filozoficzne przenikają do umysłów, za pośrednictwem szkół, pism i książek rozszerzanych przez rozwijające się drukarnie i księgarnie. Zamiast ciasnych sklepików z książkami religijnymi, statutami, kalendarzami i broszurkami błachej treści, pojawiają się księgarnie zaopatrzone we współczesne nowości literatury francuskiej i odradzającej się z uspienia polskiej. Z drukarni pijarskiej wychodzą „Volumina legum“ wydane staraniem Konarskiego, w jezuickiej drukuje Bohomolec „Zbiór dziejopisów polskich“, wreszcie Grell, przy były z Drezna, wystąpi z całym szeregiem wytwornie wydawanych utworów współczesnych pisarzy: Krasickiego, Książnina, Karpińskiego i innych.

Do szerzenia nowych pojęć przyczynia się też działalność łóż wolno-mularskich. Pierwsza powstaje w 1744. Na zebraniach przyjętym jest język francuzki z powodu różnoplemiennego składu. Dawne targowisko i obozowisko magnacko-szlacheckie staje się teraz ogniskiem życia duchowego. Wraz z postępami na polu oświaty rozwija się coraz większa dąbałość o zewnętrzne upiększenie miasta i udogodnienie życia mieszkańcom. Już przy końcu XVII w., Marya Kazimiera wznosi (r. 1695) wielki bazar, zbudowany w półkole, z kaplicą, ogrodem, sklepami (w liczbie 32) i mieszkaniami dla kupców. Bazar ten zwany Marywilem („Marieville“), miał być naśladownictwem paryzkiego „Palais Royal“. Stał on w tem miejscu gdzie dziś gmach Teatru. Współcześnie wzniesioną została jedna z najpiękniejszych budowli dawnej i dzisiejszej Warszawy, pałac Krasieńskich. Już w r. 1695 ustanowioną została na sejmie komisya brukowa, mająca zająć się uporządkowaniem ulic i nałożeniem na właścicieli domów i placów opłaty na wybruko-

wanie miasta. Czynności tej komisji rozpoczęte w r. 1693, ciągnęły się dość długo po r. 1700, ale doprowadziły tylko do wymierzenia ulic i posesyi. Dopiero gdy na czele tej władzy stanął Franciszek Bieliński, marszałek w. kor., człowiek energiczny, bezinteresowny i dbały o dobro ogółu, doprowadzono w r. 1743 do końca pomiar ulic i domów, ustanowiono opłatę, niską bardzo, bo przynoszącą do 30,000 zł. rocznie. Prócz tego uzyskał od sejmku zasiłek z funduszów skarbu, naprzd po 5,000 zł., a następnie po 12,000 zł., co kwartał przez lat dwanaście. Zadanie swe ukończyła komisya w r. 1762, wybrukowała 18 głównych ulic, na przedmieściach głównie, kosztem 406,000 zł. Na pamiątkę tego ważnego faktu wystawił Bieliński statuetkę św. Jana Nepomucena (dziś na placu przed kościołem św. Aleksandra). Jednocześnie dokonał pomiaru miasta Ricaud de Tirregaille, inżynier podpułkownik w służbie królewskiej i wydał następnie r. 1762 plan Warszawy na 4 arkuszach z wizerunkami główniejszych budowli. R. 1754 Jan Dulfus, prezydent Starej Warszawy, pozaprowadzał latarnie w bramach miasta i na rynku a następnie wydano polecenie by każdy właściciel przed swoją posesją zawiesił i oświetlał jedną lub dwie latarnie. Do nadzoru nad tem ustanowiono oddzielnych pachółków. R. 1758 w dworku za Żelazną bramą otwarto pierwszą kawiarnię. Pod jurysdykcją magistratu Starej Warszawy mieszkało w tym czasie 714 rzemieślników i przemysłowców: 124 szewców, 116 krawców, 85 kupców, 54 szynkarzy, 7 piekarzy, 5 rzeźników, 7 winiarzy, 1 piwowar, 4 rybaków, 10 cyrulików, 1 aptekarz, 3 doktorów, 1 jubiler, 5 patronów. Trzeba pamiętać że ci procederyści którzy chcieli unikać uciążliwych opłat miejskich i cechowych, osiadali po jurydykach pańskich, których liczbę zwiększyła nowo utworzona w r. 1757 jurydyka: Bieliny (część dzisiejszej Marszałkowskiej i przyległych ulic), Ordynacka, założona r. 1759 przez Zamojskich i Maryensztadt nad Wisłą w r. 1762 przez Eustachego i Maryą Potockich.

Rządy Stanisława Augusta, który wychowywał się w młodości w kolegium Teatynów w Warszawie, przyczynią się wielce do szybkiego i pomyślnego rozwoju miasta, zarówno pod względem stosunków materialnych i porządku jak i pod względem rozwoju życia duchowego, śród warstw intelligencji mieszczańskiej, zasilanej przez licznie osiedlających się cudzoziemców: lekarzy, nauczycieli, artystów, kupców, przemysłowców. Wprawdzie komisya brukowa po śmierci Bielińskiego (r. 1766) przestaje rozwijać swą działalność, tak że ulica Długa niema jeszcze bruku i Solec ze

swemi składami drzewa, wapna, nie jest połączony z miastem drogą brukowaną, ale za to powstaje r. 1765 „komisya dobrego porządku“ (boni ordinis) pod kierunkiem Bazylego Walickiego wojew. rawskiego, która choć daremnie stara się o zniesienie jurydyk (sam król tworzy nową jurydykę „Stanisławów“ i nabywa od Potockich „Maryenstadt“), to jednakże uporządkowała ona stosunki miejskie, rozstrzygnęła mnóstwo sporów i procesów o granice i grunta, zdawna zalegających w sądach asesorskich, ustanowiła porządek ogniowy, uprościła wymiar sprawiedliwości w sądach miejskich i wybory magistratu. Usiłowaniam tym stało na przeszkodzie istnienie jurydyk wyłamujących się z pod ciężarów miejskich i nie słuchających rozporządzeń wydawanych dla miasta. Kiedy Stara Warszawa na mocy dawnych przywilejów nie chciała dopuszczać żydów do osiedlania się i prowadzenia handlu to panowie (ks. Sułkowski, Poniński, Potocki Józef) osiedlają ich w swych jurydykach, lub tworzą dla nich nowe osady („Nowa Jerozolima“ za rogatkami które ztąd noszą nazwę jerozolimskich). Gdy na usilne starania magistratu Mniszech marszałek w. kor. wydał dekret rugujący żydów z miasta i okolic, wtedy to bankier Tepper ofiarował im wieś swą Raszyn na miejsce osiedlenia. Miasto ostatecznie zgodziło się na pobyt żydów w pewnych określonych ściśle miejscowościach. Takim miejscem były zabudowania (niedaleko Marywilu) dawnej rezydencji Warszyckich, potem Pocijów, ztąd Pocijowem zwane, nabyte r. 1778 przez szambelana Tomasza Uruskiego który istniejące w tych budowlach sklepy i mieszkania wynajął żydom. Powoli objęli oni cały Marywil i ulicę Senatorską.

Porwanie króla przez konfederatów dnia 3 list. 1771 r. z ulicy Miodowej, wywołało żywą działalność na polu uporządkowania miasta. Otoczono je wałem i fosą, poprzybiano na rogach ulic tablice z nazwami, ważniejsze oświetlono, pomierzono miasto. Obwód wału od Półkowa nad Wisłą (Cytadela) do Solca wynosił 19,793 łokci. Wjazdy były na Czerniakowskiej, Marszałkowskiej, Chłodnej, na Faworach (od Zakroczymskiej). Dla 190 ulic bądź nadano nowe nazwy bądź też ustalono dawniejsze. W mieście znajdowało się 31 kościołów (prócz kaplic), rozdzielonych między cztery parafie, 8 szpitali, 3 konwikty duchowne dla uczącej się młodzieży, 5 szkół i szkółek (jezuickie, pijarskie, parafialna św. Jana i u P. Maryi i niemiecka na Bielinie pod nadzorem pastora Scheidemantela). Miasto miało dwa ratusze, dwa główne rynki, 17 placów na targowiska, 6 gmachów publicznych (zamek królewski, pałac Krasiń-

szych zwany, arsenał, koszary gwardyi koronnej, magazyn brukowy i karowy na ul. Przejazd), 4 budowle dla użytku publicznego: Biblioteka Załuskich, ludwisarnia na Podwale, Marywil, skład na towary żydowskie przy ul. Pokornej. Więzień było cztery: wieża marszałkowska koronna, wieża grodzka w zamku, więzienie dla skazanych przez sąd marszałkowski, dom poprawy (cuchthaus). Pałaców prywatnych było 65, studni publicznych 16. W r. 1775 ks. Adam Poniński podskarbi kor. wystawił swoim kosztem most łyżwowy na Wiśle i pobierał z niego opłaty przez lat 10.

Gdy dawny teatr nadworny przy pałacu Saskim popadł w ruinę i został rozebrany w r. 1772 widowiska odbywały się w wynajętych salach (pałac Radziwiłłowski, dziś rząd gubernialny), wreszcie przy pomocy króla i Elżbiety Lubomirskiej stanął nowy gmach teatralny (według planu Bonawentury Solarego) na placu Krasińskich w r. 1779. Pospiesznie wzniesiona budowla już w r. 1791 wymagała reparacji. Liczna i zamożna gmina ewangelicka (luterkańska) uzyskawszy pozwolenie króla w r. 1777, wystawiła z ofiar okazały kościół ewangelicki według planu Szymona Zuga, ukończony w r. 1779. Liczono wtedy w Warszawie do 7000 luteranów i około 250 reformowanych którzy też wnieśli sobie mały zбір na Lesznie. Prócz tego było od 150 do 200 greków.

Zamek pozostawiony przez Sasów w opuszczeniu, został przez Stanisława Augusta odnowiony i przyozdobiony przez znakomitych malarzy (Bacciarelli, Canaletti, Belloti, Smuglewicz) i snycerzy (Monaldi, Lebrun, Rhigi). Zakupiwszy Łazienki od ks. Kaspra Lubomirskiego król urządził tam swą letnią rezydencją stanowiącą dotąd jedną z największych ozdób miasta.

Ważną reformą dla miasta był wydany r. 1782 zakaz grzebania umarłych przy kościołach i urządzenie oddzielnych cmentarzy poza miastem. W r. 1790 powstaje cmentarz taki na obszarze wsi Powązki, przy którym król stawia swoim kosztem kościół p. w. Karola Boromeusza. W r. 1779 liczono w Warszawie 2663 posesyi. W r. 1784 komisya brukowa po dokonaniu pomiarów posesyi oznaczyła takowe numerami które dotąd przetrwały (jako numery hipoteczne). Według ułożonego wtedy wykazu, miasto miało 197 ulic (z jurydykami, prócz Pragi), posesyi 3140 w tej liczbie murowanych 980 a 2160 drewnianych. Dymów było 11,692. Ludność w r. 1787 wynosiła 89,448 (krom Pragi) w tej liczbie było: 914 duchownych, 14,721 mężczyzn dorosłych z wojskowymi i żydami, 10,391 młodzieży dorosłej, 8797 służących

mężczyzn, 3328 czeladzi rzemieślniczej, 2377 chłopców w terminie, 6105 rozmaitych mężczyzn z żydami nieżonatymi, razem 46,633 pći mężczyzn; 14,658 niewiast zamężnych z żołnierzami i żydówkami, 11,100 dziewcząt dorosłych, 10,927 służących, 6130 rozmaitych kobiet, razem 42,815 pći żeńskiej. W r. 1781 było 3532 żydów.

Praga w r. 1787 miała 655 dymów i 6695 mk.

Gorączka reformatorska jaka ogarnęła w latach między 1785 a 1790 całe społeczeństwo, wywołała doniosłe zmiany w położeniu mieszczaństwa w ogóle a szczególnie w losach Warszawy.

Nadanie mieszczanom praw obywatelstwa i dopuszczenie do udziału w życiu publicznem (ustawa z d. 18 kwiet. 1791 r.) mogło mieć przedewszystkiem znaczenie dla Warszawy, której ludność osiągnęła wtedy cyfry 100,000, podczas gdy inne miasta biedne, Nieludne, zamieszkałe przez żydów i mieszczan rolników, nie dorosły jeszcze do korzystania z nowych praw i pełnienia nowych ważnych obowiązków. Owcześniezydent Warszawy Jan Dekiert, jest przedstawicielem postępu jakiego dokonało mieszczaństwo warszawskie na drodze rozwoju umysłowego i wyrobienia obywatelskiego. Już po śmierci tego zasłużonego obrońcy praw i interesów miasta i mieszczaństwa, zapadła uchwała (18 kwiet. 1791) znosząca wszystkie jurydyki i jednocząca odrębne pod względem administracji, policji i sądownictwa, części miasta, w jedną całość podległą jednemu zarządowi i jednej jurydyce. Całość tę podzielono na 6 cyrkułów a z Pragi utworzono siódmy. Cyrkuły zaś podzielono na dozory (około stu domów każdy). W każdym cyrkule władzę policyjną oddano w ręce komisarza. Skutkiem zakazu stawiania domów drewnianych, zwiększa się ilość murowanych. Główną cechą miasta jest kontrast między licznymi, pięknymi, bogato urządzonymi pałacami, rozsianymi po przedmieściach Starej Warszawy a skromnymi domkami, często chałupkami, otaczającymi te wspaniałe rezydencje. Pięknością i ilością pałaców, zdaniem niemieckich podróżników, góruje Warszawa nad Berlinem, który za to ma porządniejsze domy. W związku z ilością pałaców zostawała ilość powozów i okazałych ekwipaży, których zdaniem Schulz'a (pisze on w r. 1792) więcej można spotkać w Warszawie, w ciągu jednego dnia, jak w Berlinie przez miesiąc. Błoto wielkie zarówno na ulicach brukowanych (ale źle utrzymywanych co do bruku i czystości) jak tembardziej na niebrukowanych, utrudniało ruch pieszych. Ztąd to powstają tak wczesnie w Warszawie powozy publiczne (fiakry i dorożki a nawet

lektyki już od r. 1771). Stały pobyt tylu rodzin magnackich i zamożnej szlachty, przy upodobaniu do zbytku i marnotrawstwa, wywołał powstanie licznych i bogatych sklepów, zaopatrzonych w przedmioty zbytkowne, zagranicznego wyrobu. Słyną zwłaszcza sklepy Reslera, Hempla (Hampli?), Jazewicza. Wielkie te magazyny mają wszystko, od igieł, szpilek, papieru listowego, piórek do zębów, chustek do nosa i muślinów, do marmurów, obrazów, rzędów na konie, żyrandoli, mebli, karet, naturalnie po bajecznie wysokich cenach. Ściągający do W. licznie francuzi i szwajcarzy, zakładali zarówno pensjonaty dla młodzieży jak cukiernie, restauracje, zakłady fryzjerskie, magazyny mód. Niemcy otwierają hotele, handle korzenne, warsztaty rzemieślnicze. Powstają też wtedy pierwsze domy bankierskie. Głośny bogacz bankier Tepper ma wspaniale urządzone pałac na ulicy Miodowej, jeden z najpiękniejszych (co do urządzenia) w Warszawie. Kiedy znany uczonec Bernouilli zwiedza W. w r. 1778 (przybywa tu z Mitawy, dnia 26 września), wjeżdża już po moście żyłwowym, staje w hotelu „Pod trzema liliami“ (jednym z pięciu głównych) i bawiąc czas dłuższy, ogląda szczegółowo miasto, bywa po domach panów polskich i przedstawicieli świata naukowego. Na dworze królewskim poznaje wybitniejsze figury. Książę Stanisław Poniatowski ma zbiory archeologiczne i etnograficzne (tatarskie i chińskie), Zimmermann, kontroler generalny królewski, piękny zbiór ptaków, kapitan Carosi zajmuje się mineralogią. Lekarzami króla są: Boeckler i Jones, bibliotekarzem Reverdil. Malarz nadworny Bacciarelli żonaty jest z Niemką Fryderyką Rychter. Architektami są: Merlini, Zug i Kamsetzer (wysłany przez króla do Grecji). Dyrektorem mennicy jest hr. Unrug. Zwiedza bibliotekę Żałuskich w której mieszczą się zbiory Sobieskich, Gotscheda, lotaryńskie (Leszczyńskich) a w wielkiej sali odbywa posiedzenia komisja edukacyjna. Lhuillier wprowadza go do ks. Czartoryskiego, mieszkającego w tak zw. błękitnym pałacu. Zwiedza księgarnią Grella, człowieka światłego (rodem z Norymbergi), który wydawał właśnie pismo niemieckie „Der Landwirth“ pod redakcją Hubego z Torunia. Na obiedzie u gener. Cocceji*go poznaje kawalera de Boscamp b. posła w Konstantynopolu, ks. Benvenuti uczonego rzymskiego i Reverdila. Radzca tajny Kortum, znający 10 języków, zajmuje się szerzeniem wolnomularstwa. Hr. Michał Mniszech, wychowany w Lozannie, gościł świeżo w swym pałacu markiza de Paulmy ambasadora francuskiego. Z grona profesorów szkoły kadetów, poznał uczony turysta, fran-

cuza Dubois, przyrodnika, który nauczywszy się po polsku przełożył na język francuzki „Myszeide“ i wydał „Essai sur l'histoire litteraire de Pologne“ (Berlin 1778 r. str. 566). Tenże Dubois zawiązał świeżo w Warszawie „Towarzystwo fizyczne“. Drugi profesor Zernitz, sekretarz hr. Augusta Moszyńskiego żonaty jest z Leonorą Deeling z Drezna, literatka. Trzeci nauczyciel Pfeleiderer jest rodem z Wirtembergii, uczy fizyki. Z rozmów na zebraniach dowiaduje się Bernouilli ze zdziwieniem, iż znaczna liczba kobiet polskich zajmuje się nauką i literaturą. Wymienia on cały szereg polek piszących. Rzecz naturalna iż nie może on jako cudzoziemiec, ocenić znaczenia współczesnego rozkwitu literatury polskiej, za sprawą całego grona znakomych pisarzy, kupiących się koło dworu królewskiego lub znajdujących przyjazne poparcie w domu Czartoryskich.

Ciekawą mieszaninę plemienną przedstawia ówczesne kupiectwo warszawskie. Liczy ono w r. 1789 aż 181 firm chrześcijańskich, mających stosunki handlowe z zagranicą. Komisya skarbu pozwoliła im paki z towarami sprowadzać wprost do Warszawy, gdzie podlegały dopiero rewizji celnej. Za Augusta III na rynku Starego Miasta sprzedawano towary tureckie i „ostyndyjskie“. Trudnili się tem ormianie: Paschalis, Muradowicz, Jędrzejewicz, Minasowicz, Krzysztofowicz, Łukasiewicz, Makarowicz. Winami handlowali: Przybyłowski, Abrahamowicz i baron Desymanowicz. Główny skład sukna miał Gautier przy św. Janie. Tkaniny bławatne sprzedawali: Dulfus, Nazon, Denoyer. Clermont miał główny magazyn mód na Saskim placu. Fontana, Bisty i Syrakuzyna dostarczali tabaki na cały kraj a Fontana ojciec miał wielki skład korzeni, wódek i likworów. Za Stanisława Augusta wzmaga się ilość sklepów i nowe przybywają firmy. Wina sprzedają: Kurowski, Maruszewski, Fukier. Owoce włoskie Campioni; cukry Lentz i Perosiera; magazyny mód trzymają: Richard, Toussaint (ginie r. 1794), Carpentier sprzedający fraki, kapelusze, sprzączki i guziki. Damy obsługują: Łazarewiczowa, Rogalska, Ledoux (pucmacherki i korneciarki). Hurtig sprzedaje materye i wstążki. Śród księgarzy, obok drobnych sklepów na ulicy św. Jańskiej których właściciele mają polskie nazwiska, pierwszemi firmami są: Groell, Dufour, Gay, Poser (niemiecka księgarnia), Lex i Phaff (czytelnia francuzka). Wielkie bazyry z różnorodnymi przedmiotami, przeważnie zbytkownymi, mieli wspomniani już po części: Hampli, Jarzewicz, Roesler, Prot Potocki, Tepper który w r. 1783 ma w sklepach swych, według inwentarza, towarów za 7,452,000 zł. Bernouil-

li powiada iż w oczach mu się ćmiło gdy oglądał w sklepie Hampli (Hempla?), w oficynie pałacu radziwiłłowskiego, zbiory marmurów, kryształów, bronzów, srebro. Jarzewicz trzymał wyłącznie angielskie wyroby; najmniejsza rzecz kosztowała szyling. Sklep Prota Potockiego zawierał także angielskie wyroby przeważnie. Dwaj genueńczycy, za pozwoleniem rządu, założyli w r. 1768 loteryę i utrzymywali kantor którym zarządzał Boccardo. Trwało to do zaprowadzenia loteryi krajowej w r. 1775. Liczni bankierzy byli przeważnie pochodzenia niemieckiego. W r. 1790 otrzymują nobilitacya pierwsi bankierowie: Piotr Tepper z Fergusonów i zięciowie jego: Karol Szulc, August Arndt, dalej Fryderyk Kabryt i zięć jego Jan Meysner, wreszcie Piotr Blank. Drugiego rzędu byli: Klug, Segebarth, trzej Frybesowie, Fenger, Morino, Kapostas (słowak?) i Laskiewicz. Przemysł fabryczny, popierany przez rząd i panów, zaczyna się powoli rozwijać. Zaraz po wstąpieniu na tron król zakłada w Warszawie, wzorowo prowadzoną mennicę, która od r. 1766 do 1794 wybiła 205,231 dukatów w złocie, 5,306,194 talarów i półtalarów i 74,365,378 złotych w groszach srebrnych a drobnej miedzianej monety za 11,878,592 zł. Ogółem wybito za 130,988,350 złp. Współcześnie założył król ludwisarnię i za jego inicjatywę zawiązano w r. 1766 kompanię manufaktur wełnianych do której jako akcyonariusze (120 akcyi), weszli obok senatorów i osób z dworu, znakomitsi kupcy i mieszczanie warszawscy. Kompania ta założyła fabrykę kapeluszy i pończoch na Gołędzinie (Praga) pod Warszawą, w mieście zaś fabrykę sukna i kilka na prowincyi. Lecz przedsiębiorstwo to z powodu braku kierunku i niefortunnego wyboru ludzi upadło w r. 1770. Lepiej poprowadził fabrykę powozów Dangel, siodlarz, który kształcił się w Londynie. Przerzuciwszy się od wyrobu siodła do karet, utworzył zakład zatrudniający do 300 ludzi, samych polaków podobno. Miewał na składzie po 100 powozów w cenie od 100 do 200 dukatów. Wyroby jego dorównywały angielskim. Inne gałęzie przemysłu fabrycznego nie miały tak świetnych przedstawicieli. Kilka większych garbarni, fabryka pasów i tkanin Paschalisa, kilka fabryk krochmalu na Solcu, wyrób cyców (perkali) w Polkowie (gdzie cytadela), obió papierowych, bulionu — oto i wszystko. Jak widzieliśmy Warszawa w tym czasie przekształcała się z targowiska, połączonego z obozowiskiem pałaców i gospód szlacheckich, na miasto, ognisko życia duchowego, interesów politycznych i materialnych. Dzieje tego miasta wchodzi już na karty dziejów kraju. Z potomstwa dawnych

kramarzy, szynkarzy i rzemieślników, kłaniających się nisko każdemu kto im dał zarobek, wychodzą teraz światli, poważni, ożywieni szlachetnymi uczuciami obywatele nie tylko miasta lecz i kraju. Różnice pleienne wyrównywały się dość szybko, pomimo obco brzmiących nazwisk i odrębnych rysów twarzy, w duszach, intelligencyi zwłaszcza, szybko ustalała się harmonia pojęć i uczuć. Na kartach dziejów i w pamiętnikach współczesnych, można znaleźć mnóstwo ciekawych faktów, stwierdzających niezwykłą szybkość tych przekształceń.

IV. Ognisko życia duchowego, pracy przemysłowej, centr polityczny i administracyjny 1795—1830.

Wypadki r. 1794 zakończyły się zdobyciem Pragi przez Suworowa w dniu 4 listopada i zajęciem Warszawy, na mocy kapitulacji podpisanej 7 listopada. Układ między Rosyą a Prusami podpisany 24 paźdz. 1795 oddawał Warszawę wraz z zachodnią połową Rzpltej pod władzę Prus. Dnia 9 stycznia 1796 przy zaprowadzeniu administracyi świeżo zajętych prowincyi, Warszawa została głównem miastem nowoutworzonych Prus południowych. Dnia 6 czerwca zniesiono istniejący departament policyi a urządzono dyrekcją policyi pod kierunkiem prezydenta Schimmelfening von der Oye. Następnie 6 sierpnia t. r. zniesiono dawne sądy miejskie i zorganizowano magistrat sprawiedliwości dla miasta i przedmieść. Zaprowadzono także artykułów żywności, zniesiono monopol tabaczný, ustanowiono policją lekarską (13 sierp. 1796). Ważną reformą było zaprowadzenie nowych urzędów hypoteczných, rozporządzeniem z 12 kwiet. 1797. W dniu 8 czerwca 1797 utworzono lombard, pod dyrekcją magistratu, pożyczający na 8%, wreszcie zorganizowano Towarzystwo ogniowe (ubezpieczeń) z opłatą do 10 groszy od 100 zł. wartości zabezpieczonych budowli. Kollegiata św. Jana, bullą Piusa VI, wyniesioną została do godności katedry i utworzono (27 lut. 1797 r.) osobne biskupstwo warszawskie, którego pierwszym pasterzem został Józef Bończa Miaskowski.

W zakupionym przez rząd pałacu Saskim urządzono liceum (niższe klasy miały oddziały polskie i niemieckie, wyższe były wspólne) otwarte dnia 2 stycz. 1805 r. Król pruski nawiedzał miasto w 1798, 1802 i 1805 r. Od r. 1801 do 25 lipca 1804 przemieszkował w W. Ludwik XVIII pod nazwiskiem hr. de l'Isle, z dworem i ks. d'Angouleme. Gubernatorem miasta był od 16 kwiet. 1798 r. generał lejtnant Koehler.

Przewrót w położeniu całego kraju odbił się naturalnie i na pomyślności miasta. Utra-

ta bytu politycznego, wyjazd króla, dworu, magnatów i dostojników, opustoszyły i zubożyły Warszawę, której ludność ze 100,000 (z górą) zeszła do 64,829 w r. 1799. Ilość żydów za to wzrosła do 7688. Miasto posiadało 7 kościołów paraf. katolickich, 2 protestanckie, 28 kościołów nieparafialnych, 24 klasztorów, 369 duchownych, 107 zakonnic. Ulic było 190 a posesyi 3619, w tej liczbie 48 rządowych, 117 pałaców prywatnych, 39 kościelnych, 1996 domów miało pokrycie z dachówki a 1623 było pod gontem. Kupców liczono 241, fabrykantów 16, rzemieślników 3523. Wyższa klasa zostaje pod wpływem francuzczyzny rozszerzonej tak w XVIII w. Salon pani de Vauban gromadzi te sfery. W życiu mieszczaństwa szerzy się łatwo wpływ niemieczyny, nie przenikający jednak do głębi dusz. Życie umysłowe, po chwilowym stłumieniu, zaczyna się rozwijać uzyskawszy dla siebie organ w utworzonym r. 1801 Towarzystwie Przyjaciół nauk, którego pierwszy prezes Albertrandi pochodził ze sfer mieszczaństwa warszawskiego. Cały szereg prac naukowych doniosłego znaczenia wychodzi wtedy z drukarni Warszawy. Kopezyński, Linde, Bentkowski, Bandtkie, Czacki, Surowiecki, Sniadecki Jędrzej, ogłaszają tu prace świadczące o odrodzeniu się zapomnianej przez wieki nauki. Podczas gdy towarzystwa teatralne niemieckie nawiedzające Warszawę nie mogą się utrzymać, to trupa Bogusławskiego cieszy się wielkim powodzeniem. Klęski poniesione przez wojska pruskie w wojnie z Napoleonem (w październiku r. 1806) spowodowały ustąpienie władz i wojsk pruskich z Warszawy w listopadzie t. r. Generał Koehler opuszczając miasto 26 listopada zdał zarząd na ks. Józefa Poniatowskiego, prowadzącego dotąd lekkomyślnie wielce życie w głośnym pałacyku „Pod blachą”. Dnia 28 listopada Murat wkroczył do Warszawy na czele wojsk francuzkich. Rozporządzeniem z dnia 5 grudnia dotychczasowa Kamera została przekształcona na Najwyższą Izbę administracyjną a Regencya na Izbę najwyższej Sprawiedliwości. Rząd kraju powierzono Komisji rządowej złożonej z prezesa i kilku członków. Szefem departamentu i prezydentem Warszawy został Joachim Moszyński. W nocy z 18 na 19 grudnia przybył do Warszawy Napoleon i bawił tu do 30 stycznia 1807 r. Na mocy traktatu zawartego w Tyłży dnia 7 lipca 1807 r. Warszawa została stolicą nowo utworzonego, z prowincyi odebranych Prusom, księstwa warszawskiego, którego zarząd powierzony został Fryderykowi Augustowi królowi saskiemu. Nowy władca bywał w Warszawie tylko jako gość przelotny, zatrzymując się

po kilka lub kilkanaście dni raz na rok. Tylko w r. 1811 bawił od 21 września do 28 grudnia, Dnia 1 maja 1808 ogłoszono uroczyste wprowadzenie w całym kraju kodeksu Napoleona. Gdy w związku z akcją polityczną Napoleona, księstwo warszawskie rozpoczęło wojnę z Austrią, po bitwie pod Raszynem, Warszawa była chwilowo zajęta przez wojska austriackie (od 23 kwiet. do 19 maja 1809 r.). Klęski poniesione przez armię francuzką w czasie kampanii r. 1812 spowodowały odwrót wojsk francuzkich. Dnia 3 lutego 1813 r. wojska ruskie zajmują Warszawę a generał Palen zostaje chwilowo gubernatorem wojennym warszawskim. Zarząd księstwa oddano Radzie Najwyższej utworzonej dnia 3 kwiet. 1813 r. Ciężary wojenne, jakie ponosiło księstwo warszawskie, wyniszczały zasoby materialne kraju i oddziaływały niekorzystnie na rozwój Warszawy której ludność podnosi się bardzo wolno. Ogólny brak pieniędzy i niepewność położenia powstrzymały rozwój przemysłu i handlu i wznoszenie nowych budowli. Szerząca się nędza była powodem do zawiazania w r. 1814 Towarzystwa Dobroczynności dotąd istniejącego. W tych ciężkich czasach powstają jednakże zawiązki instytucji jakiej dotąd tak ważny centr życia duchowego był pozbawiony — uniwersytetu. Staraniem Najwyższej izby edukacyjnej, otworzono w Warszawie 18 marca 1808 szkołę prawa, a r. 1809 szkołę lekarską, a przy niej ogród botaniczny (przy pałacu Kazimierowskim). Rada dozorecza szkół żeńskich, z kobiet w części złożona, ogłosiła r. 1810 regulamin dla pensyi i szkół żeńskich. Pensyonaty prywatne zakładane dla zysku przez francuzów i francuzki podejrzaney moralności i bez odpowiednich kwalifikacyi, znikną stopniowo ustępując miejsca coraz lepszym zakładom wychowawczym. Smutnym objawem zarówno biedy materialnej jak i ubóstwa umysłowego jest upadek prasy peryodycznej. Gdy w r. 1791 istniało w Warszawie około 11 pism, to między 1810 a 1815, prócz paru gazet niewychodzi tutaj żadne pismo peryodyczne treści literackiej lub naukowej. Ludność miasta z 68,411 (w r. 1806) wzrosła do 78,767 (w r. 1813). Żydów było około 8,000 Utworzenie Królestwa Polskiego, uchwałą traktatu wiedeńskiego z dnia 18 maja 1815 r. nadało nowy impuls rozwojowi miasta. Warszawa przestała spełniać rolę koszar napoleońskich przez ciągle zmieniające się korpusy, zapewniony pokój pozwolił swobodnie oddawać się pracy, a utworzone liczne instytucye polityczne, administracyjne, sądowe, naukowe, uczyniły miasto centrem skupiającym interesy choć nie rozległego lecz szybko roz-

wijającego się kraju. Wraz z postęпами pracy rolniczej i przemysłu krajowego, podnosić się będzie ludność i zamożność stolicy, a jej życie umysłowe oddziaływać coraz szerzej i dalej, za pośrednictwem świeżo utworzonego uniwersytetu, licznych szkół rządowych i prywatnych, Towarzystwa przyjaciół nauk, i mnożących się czasopism zarówno literackich jak i specjalnych. Ruch budowlany wzmógł się od razu. Od r. 1817 do 1823, stało się 200 nowych domów (murowanych), a odbudowano 769. Zaprowadzono nowe oświetlenie za pomocą latarni zwanych genewskimi. Ustawiono ich 245. W r. 1817 rozebrano ostatnią z bram dawnej Warszawy, bramę Krakowską i przyległe mury, przez co utworzono piękny plac przed zamkiem. Marywil oczyszczono i rozszerzono. Z przyległego Pociejojwa usunięto żydów i porozbierano szpetne budy i sklepiki. Rynek Starego Miasta, po rozebraniu stojącego na środku ratusza, rozszerzono. Pod zamkiem od strony Wisły urządzono piękny taras ogrodowy na murowanych arkadach wsparty. Ogród Saski rozszerzono i uporządkowano, otoczono kratą żelazną. Toż samo dokonano i w ogrodzie przy pałacu Krasieńskich. Plac za Żelazną bramą uregulowano. Od r. 1821 zaczęto na głównych ulicach urządzać chodniki z płyt granitowych i marmurowych. Przy porządkowaniu zniknęło kilka starych kościołów i klasztorów zagrożonych ruiną: klasztor Dominikanów Obserwantów (gdzie stanął potem pałac Staszycy), klasztor św. Jerzego (kościół przerobiono potem na fabrykę), kościółek drewniany na Ujazdowie; klasztor Bernardynek (przy Zamku) użyto na pomieszczenie dla konserwatorium muzycznego. W 1825 r. miasto ma 214 ulic 1,402 domów murowanych, 1,730 drewnianych, 112 pałaców, 61 gmachów publicznych, 5618 fabryk i warsztatów rękodzielniczych. Budowle asekurowane były od ognia na sumę 54,512,528 zł. Ludność wynosiła 126,433 (w tem 28,044 żydów). Przemysł warszawski zaczyna produkować na wywóz w dalsze strony. Sukna, obuwie i powozy warszawskie pozyskały ogólne uznanie. Urządzono w Warszawie dwa wielkie jarmarki (w maju i listopadzie) na towary przywożone z zagranicy. Zorganizowano giełdę kupiecką w 1817 r. Utworzono Towarzystwo Kredytowe ziemskie w 1825 r. Dnia 6 maja 1828 r. rozpoczął swe czynności Bank polski rozszerzający działalność swą na kraj cały i wszystkie gałęzie przemysłu i handlu. Obok władz rządowych centralnych (komisyi), skupiających tu różnorodne interesa szybko wzrastającej ludności Królestwa, powstaje cały szereg in-

stytucyi mających na celu rozwój życia duchowego.

W r. 1818 otwarty został uniwersytet o czterech wydziałach. Na mocy ustawy z r. 1816, założono w Marymoncie pod Warszawą Instytut gospodarstwa rolniczego i weterynaryi; współcześnie powstaje szkoła leśników. R. 1825 powstaje szkoła politechniczna. Dawniejszą szkołę dramatyczną przekształcono w konserwatorium muzyki i deklamacyi dramatycznej. W 1817 r. powstaje Instytut głuchoniemych i ociemniałych, założony staraniem ks. Jakuba Falkowskiego, przy pomocy ofiar prywatnych i zasiłku od rządu. Obok tych zakładów w 1825 r. Warszawa ma 3 szkoły wojewódzkie, 2 wydziałowe, 64 elementarnych i niedzielnych dla rzemieślników, 50 szkół cyrkulowych męzkich i tyleż żeńskich, 16 szkół żeńskich. W zakładach tych było 324 nauczycieli, 5,265 uczniów i 2,125 uczenic. Po przewiezieniu dawnej biblioteki Żałuskich do Petersburga, w 1795 r. powstała biblioteka przy liceum warszawskiem licząca 12,000 tomów. Dary prywatne i księgozbiory po zamkniętych w r. 1819 klasztorach pomnożyły ją do 120,000 tomów. Obserwatorium astronomiczne założone r. 1819 a ukończone r. 1824, kosztowało 800,000 zł. Przy gmachu obserwatorium urządzono po r. 1819 ogród botaniczny. W tym czasie powstają przy nowo utworzonym uniwersytecie gabinety i zbiory naukowe: zoologiczny, mineralogiczny, fizyczny, laboratorium chemiczne, gabinet numizmatyczny, zbiorów gipsowych. Budzące się życie umysłowe znajduje swój wyraz w mnożących się czasopismach bądź literacko naukowych jak: „Pamiętnik Warszawski“ (1816—1823), „Dziennik Warszawski“ (1825—1830), bądź też specjalnych, pewnej gałęzi wiedzy poświęconych jak: Temis, Sylwan, Kolumb, Izys polska, Piast, Ceres, Słowianin, poświęcone technologii, rolnictwu, Pamiętnik lekarski, Tygodnik i wiele innych. Jako wyraz zainteresowania sprawami bieżącymi życia miejskiego powstaje „Kuryer Warszawski“. Szereg humorystycznych wydawnictw rozpoczyna głośny w całym kraju „Momus“ Aloizego Żółkowskiego. Budowa nowego gmachu teatralnego rozpoczęła się w r. 1825. Wzrost ludności wywołał potrzebę utworzenia drugiego teatru, który początkowo urządzono w sali gmachu Towarzystwa dobroczynności. Z tej scenki małej wytworzył się Teatr Rozmaitości. Na scenie warszawskiej pojawiają się od r. 1820 pierwsze komedye Fredry, opery Kurpińskiego i Elsnera. W tym czasie przebywa w Warszawie i tu ogłasza swe „Śpiewy“ i powieści

historyczne Niemcewicz, tu przewodniczący różnym instytucjom Staszyc. Tu rozwijają się młodzieńcze umysły i serca Brodzińskiego, Zaleskiego, Goszczyńskiego, Chopina i Krasińskiego. Tu uczony autor „Uwag nad Mateuszem herbu Cholewa“ spotykał się z twórcą dzieła „O literaturze polskiej wieku XIX“....

Obfitość wielka objawów różnorodnych życia Warszawy, ważność doniosłych wypadków jakich to miasto jest widownią w ciągu ostatnich lat sześćdziesięciu, przy braku danych dokładnych, dotyczących się rozwoju materialnych stosunków i trudnościach jakieby przedstawiała historia tej epoki, zniechęcają do zakończenia tego zarysu dziejowego na pierwszej ówierci obecnego stulecia. Staraniem się przedstawić tu stopniowe kształtowanie się organizmu miejskiego i wyrabianie się węzłów łączących życie Warszawy z życiem materialnym i duchowym dalszych okolic kraju. Wpływ tego miasta na stosunki ekonomiczne, społeczne, życie towarzyskie, obyczaje, wreszcie rozwój sztuki, literatury i nauki staje się coraz szerszym i donioślejszym. Koncentruje i absorbuje poniekąd Warszawa wszystkie czynniki życia duchowego ze szkodą prowincyi. Cywilizacyjne działanie i owoce pracy duchowej miasta byłyby większe niezawodnie, gdyby wśród półmilionowej ludności nie znajdowało się około 50% nieumiejących czytać ni pisać, i gdyby ludność żydowska, stanowiąca tak wielki procent zaludnienia, nie tworzyła (z nielicznymi wyjątkami) osobnego organizmu żyjącego odrębnym życiem duchowym. Mała wartość wytwórczej pracy robotników i wyrobników warszawskich, nieposiadających elementarnego wykształcenia, i fachowego wyrobienia, nie pozwala Warszawie stać się wielkim ogniskiem handlu i przemysłu, do czego centralne położenie i liczne drogi komunikacyjne powołują ją w przyszłości. Obecnie młoda Łódź, mimo gorszych daleko warunków położenia, wyprzedziła na tem polu Warszawę. Nie mogąc podać należyte obrobionej historii miasta w ostatnich czasach, odsyłamy czytelników do poprzednich części, w których znajdują obraz postępu jakiego dokonało ono w tych latach, zarówno w cyfrach działu statystycznego, jak w opisach budowli i wylczeniu instytucyi, których wspólna działalność sprowadziła rezultaty cechujące dzisiejszy stan wielkiego ogniska nadwiślańskiego.

F. Źródła i opracowania.

a) *Archiwa.* Archiwum główne krajowe w Warszawie, niezależnie od akt m. Warszawy i jego jurydyk, zawiera w księgach obojej Metryki, w aktach sądów, komisji i t. d. wiele do-

kumentów ważnych dla dziejów miasta. Osobliwie obfitują w nie: w Metryce Koronnej: Statuta ducatus et terrarum Masoviae sub regimine Joannis Senioris, Joannis Junioris, Vladislai, Boleslaj, ducum. — Część metryki Konrada ks. mazowieckiego od r. 1475.—Ks. Jana Starszego i Bolesława od 1416 do 1446 r.—Ks. Bolesława i Jana od 1446 do 1454 r.—Ks. Kazimierza i Konrada od 1470 do 1497 r.—Ks. Ziemowita, Bolesława, Jana, Konrada i in. od 1471 do 1490. — Pensiones Joannis, Janusii et Boleslaj ducum od 1471 do 1490 r.—Boleslaj, Conradi, Janusii et Annae ducum od 1471 do 1499.—Ks. Stanisława i Jana od 1515 do 1527 r.—W aktach sądów asesoryi koronnej od r. 1439: akta z ratusza Starej Warszawy od 1757 do 1792 r. — Akta sądów marszałkowskich od r. 1611 do 1794; w nich: Registr spraw żydowskich czyli o bezprawne w Warszawie bawienie się Żydów od r. 1781 do 1783. — W aktach komisji edukacyjnej i po-jezuickich: Raporta i wizyty szkół warszawskich.—W aktach trybunału radomskiego: akta komisji warszawskiej z r. 1677.—W lustracyach: lustracye województwa Mazowieckiego.—W aktach kameralnych: akta komory solnej mazowieckiej z r. 1743.—W aktach komisji bankowej: księgi sądowe massy Teppera i in.—Akta ziemstwa i grodu Warszawskiego od 1421 do 1579 r. — Akta ziemstwa Warszawskiego od 1579 do 1796 r.—Akta sądów grodzkich warszawskich (Querelarum) od 1579 do 1792 r. — Akta sądów potocznych grodu warszawskiego (Judicia solita) od 1649 do 1792 r.—Akta wieczyste grodu warszawskiego (donationum, perpetuitatis, transactionum) od 1579 do 1801 r.—Akta grodu warszawskiego (obligationum et debitorum) od 1617 do 1808 r. — Inducta oblaturum od r. 1772 do 1837 i pojedyncze sprawy do oblaty podane od r. 1739 do 1791, pomiędzy którymi: Wyrok pomiędzy ks. Radziwiłłami a Bielińskimi 1767 r., wyrok podziałowy dóbr Czerniakowa i Siekierk 1789 r., Lustracya ofiary dziesiątego grosza ziemi Warszawskiej z r. 1789, książka dochodu i rozchodu w magazynach warszawskich na Solcu, Grzybowie, Muranowie i t. d. z r. 1767, registr ludności wyznania augsburskiego w Warszawie 1791 r., ludność parafii św. Krzyża 1791 r. — Plenipotencye od 1651 do 1808 r.—Rozkład podatków podymnego i ofiary w ziemi Warszawskiej z r. 1791.—W aktach pruskich: Akta Prus południowych.—W archiwum dyplomatycznym: Litterae ducatus Masoviae, Litterae palatinatus Masoviae, razem sztuk 180.

Akta miasta Warszawy i jego jurydyk w archiwum głównem: *Akta m. Starej Warszawy; Radzieckie* (Acta officii consularis civitatis

antiquae Varsaviae): Tranzakcye wieczyste, wyroki i in. od 1474 do 1795. — Akta doczesne, jako to: relacye, kwity, obdukeye, manifesta, oblaty, plenipotencye i t. p. od 1696 do 1796 r. — Produkta do tranzakcyj wieczystych i doczesnych od 1723 do 1793 r. — Księgi inwentarzy, eksdywizyj, tradycyj, oblat od 1758 do 1796 r. — Księgi zapisów czyli długów, od 1777 do 1795 r. — Księgi testamentowe od 1670 do 1793 r. — Dekreta radzieckie od 1734 do 1794 r. — Dekreta potoczne prezydenckie od 1755 do 1794 r. — Protokoły kalkulacyj i likwidacyj od 1755 do 1795 r. — Sentencyonarze i rezolucyje magistratu od 1792 do 1796 r. — Inkwizycyje radzieckie od 1669 do 1792 r. — Inkwizycyje sądów potocznych prezydenckich od 1775 do 1793 r. — Księgi radzieckie taxarum od 1592 do 1766 r. — Album civium od 1638 do 1755 r. — Liber conferentiarum od 1751 do 1779 r. — Liber electionum od 1749 do 1774 r. — *Akta Wójtowskie* (acta advocatialis et scabinalia): Tranzakcye wieczyste, wyroki i in. od 1427 do 1796 r. — Księgi testamentowe od 1769 do 1795 r. — Tranzakcye doczesne od 1775 do 1796 r. — Produkta czyli oblaty od 1777 do 1796 r. — Dekreta wójtowsko-ławnicze od 1775 do 1796 r. — Księgi calculationum et liquidationum od 1744 do 1790 r. — Dekreta potoczne wójtowskie od 1776 do 1794 r. — Dekreta burmistrzowskie i wójtowskie od 1794 do 1796 r. — Inkwizycyje sądów wójtowsko-ławniczych od 1660 do 1782 r. — Inkwizycyje potoczne wójtowskie od 1778 do 1795 r. — Regestra wpisów od 1792 do 1796 r. — Urządzenia i rozporządzenia magistratu od 1792 do 1795 r. — Memoryały i rezolucyje magistratu z r. 1792. — Miscellanea od 1689 do 1795 r. — Akta kancelaryi głównej (tranzakcye, kwity, działy i t. p.) od 1794 do 1806 r. — Księgi sądu apellacyjnego od 1791 do 1796 r. — *Akta m. Nowej Warszawy: Radzieckie*: Tranzakcye wieczyste, wyroki i in. od 1480 do 1794 r. — Relacye, protestacye i in. od 1728 do 1795 r. — Wyroki, zapisy, intromisyje i t. d. od 1728 do 1794 r. — Zapisy, długi, weksle protestacye wekslowe od 1777 do 1795 r. — Testamenta, kalkulacye i likwidacye od 1743 do 1792 r. — Dekreta potoczne prezydenckie od 1767 do 1794 r. — Inkwizycyje od 1729 do 1790 r. — Memoryały z r. 1792. — Tranzakcyje (acta signata) od 1777 do 1792 r. — *Akta wójtowsko-ławnicze*: Tranzakcyje, dekreta, relacye, oblaty, zapisy i t. d. od 1487 do 1794 r. — Dekreta potoczne od 1781 do 1794 r. — Manifesta, relacye, pozwy, oblaty od 1779 do 1794 r. — Roboracye, rezygnacye, donacye, cessyje, wwiązania, kwity i t. d. od 1779 do 1794 r. — Inkwizycyje od 1734 do 1792 r. — Oblaty od 1703 do 1794 r. — Miscellanea:

Książka podatków miejskich m. Nowej Warszawy od 1772 do 1788 r., Wpisy spraw, Liber consultationum publicarum in praetorio civitatis N. Varsaviae celebratarum od 1728 do 1754 r., Spis obywateli na deputatów wotujących r. 1791, Inscriptiones od 1611 do do 1621 r., registr precepty z dochodów szpitala kościoła parafialnego N. M. Panny Nowego Miasta, oraz ekspensy z tychże dochodów pochodzącej od 1767 do 1787 r., Registrum causarum od 1680 do 1681 r., Inkwizycyje od 1673 do 1677 r. — Akta burmistrzowskie cyrkułu II czyli Nowej Warszawy od 1792 do 1796 r. — *Akta jurydyk*: Maryensztadu od 1763 do 1784 r., Stanisławowa od 1774 do 1784 r., Dziekanki i Kapitulnej od 1617 do 1794 r., Kapitulnej i św. Ducha od 1686 do 1794 r., Tamki i Kałęczyna od 1687 do 1765 r., Bożydaru i Kałęczyna od 1703 do 1794 r., Aleksandryi od 1769 do 1794 r., Ordynackiej od 1761 do 1794 r., Solca od 1675 do 1794 r., Krakowskiego Przedmieścia czyli cyrkułu III od 1792 do 1796 r., Nowego Świata czyli cyrkułu VI od 1792 do 1796 r., Grzybowa czyli cyrkułu V od 1736 do 1794 r., Leszna czyli cyrkułu IV od 1652 do 1794 r., Wielopola od 1738 do 1792 r., Bielina od 1758 do 1794 r., Zadzikowskiej od 1731 do 1786 r. — Księgi burmistrzowskie cyrkułowe i rozmaite, pomiędzy któremi protokoły urzędzeń magistratu z r. 1792. — *Akta miasta Pragi*: Akta jurydyki biskupów kamienieckich od 1658 do 1793 r., pomiędzy któremi: Liber susceptorum civium pragensium ad jus civile pragense et privilegia S. R. M. od 1742 do 1775 r., Czynsz ziemski od obywatelów m. Pragi od 1767 do 1783 r., tabela podatków m. Pragi 1779 r. — Akta jurydyki Skaryszew od 1659 do 1794 r. — Akta jurydyki Lubomirskich, Czartoryskich, Kazanowskich, od 1657 do 1794 r. — Akta jurydyki Kamień od 1781 do 1793 r. — Akta jurydyki Gołędzinów od 1762 do 1787 r. — Akta cyrkułu VII od 1792 do 1796 r. — Nadto: Lustracya m. Starej Warszawy z deputacyi Jana Fel. Dulfusa prezydenta, t. j. ile należy pod jurysdykcyę magistratu kamienic, dworaków i domowstw, gospodarzów, co za ludzie, czem się bawią i co za profesyi są, wiele służących u nich i siła dzieci mają... lustrowano i spisano mensi Junii a. 1754 przeze mnie Jerzego Joz. Dawidsona G. M. S. W., — oraz: Opisanie m. Pragi z jurydykami z r. 1790. — Nadmienić trzeba, że akta m. Warszawy bywają dwójakie: indukty, czyli przepisane na czysto, i manualy, czyli bruliony; czego nie dostaje w induktach, wielokroć znajduje się w manualach. Akta mazowieckie, wzdłuż arkuśza przez połowę łamane, nazywają się dudkami. — W r. 1893 włączono do archiwum głównego krajowego

archiwum akt dawnych magistratu, obejmujące księgi i pliki dokumentów, niespisane i pozostawione w ratuszu podczas przenoszenia akt do archiwum głównego w r. 1810.

Archiwum magistratu: Codex privilegiorum civitatis Antiquae Varsaviae conscriptus a. 1692.—Continuatio conscriptionis iurium, privilegiorum et decretorum civitatis Antiquae Varsaviae servientium, a. 1747 peracta.—Dziewięć woluminów ksiąg uchwał miejskich czyli wielkierzy od r. 1669 do d. 8 listopada 1796 r. (brak r. 1717).—Księgi obrad publicznych magistratu Nowej Warszawy z r. 1678 i 1774.—Akta komisji Boni Ordinis, mianowicie: Dzieło komisji Boni Ordinis (od d. 5 sierpnia 1765 r. do d. 6 marca 1779 r., Protokoły czynności komisji od r. 1765 do 1777, Oblata aktów komisji z r. 1769 i Raporta z r. 1782.—Akta komisji brukowej: Protokoły dekretów i submisji od r. 1742 do 1778, Submisje od r. 1769 do 1796, Regestra spraw od r. 1784 do 1791. Protokół dekretów od 1778 do 1794 r., Protokół spraw od 1795 do 1796 r., Protokół aneksów do dekretów od r. 1795 do 1796.—Księgi egzekucyjne łocickiego miasta Starej Warszawy od r. 1743 do 1796, tomów 44.—Księgi różnych urzędzeń magistratu p. t. Protokół konferencyjny od r. 1728 do 1746, od r. 1771 do 1779 i do r. 1792.—Księgi urzędu ekonomicznego.—Regestra składek na wojska szwedzkie, rosyjskie i polskie od r. 1655 do 1712, tomów 11.—Lustracye m. Starej i Nowej Warszawy z lat: 1564, 1569, 1620, 1655, 1660, 1659, 1669 i 1722.—Tabela mieszkańców w Warszawie w r. 1795 przez intendenta Wróblewskiego sporządzona.—Taryfy m. Warszawy z r. 1655, 1659, 1722 i 1782.—Akta municypalne ogólne i szczegółowe, oraz akta gruntowe od r. 1815.—W gmachu magistratu znajduje się też muzeum pamiątek i wykopalisk warszawskich.

Inne archiwa w Warszawie: Hypoteki m. Warszawy.—Akta kapituły kościoła św. Jana od r. 1517, akta kościoła, akta sądu dziekanów od r. 1449 do 1492.—Akta konsystorza archidiecezyi warszawskiej i Wizyty biskupów.—Akta pojedynczych kościołów.—Akta bractw.—Archiwum akt dawnych b. komisji rządowej przychodów i skarbu, posiadające pomiędzy innymi lustracye starostwa Warszawskiego z r. 1564, 1620, 1660, 1765, 1789 i 1824, tudzież Akta m. Warszawy tomów 24.—Archiwum okręgu naukowego.—Archiwum b. komisji wojny.—Akta zakładów dobroczynnych, szpitali, instytucyj i t. d.—Archiwum w Willanowie.—Biblioteka ordynacyi Zamoyskich, posiadająca pomiędzy innymi Kodeks czerwiński i rękopis prof. Antoniego Magiera p. t. „Estetyka miasta stołecznego Warszawy

czyli historyczne opisanie rozmaitej zmiany postaci tego miasta, obyczajów mieszkańców różnego stanu, sposobu ich życia, zabaw, wychowania młodzieży, wzrostu literatury, kunsztów, rzemiosł, handlu i odmieniającego się gustu w strojach, sprzętach, pojazdach i t. p. od początku panowania Stanisława Poniatowskiego, tudzież z krótkim zarysem życia jego domowego, aż do teraźniejszych czasów, wraz z opisem niektórych w tych latach przytrafionych zdarzeń“.—W zbiorach prywatnych: Juramentum proconsulis, advocati, consulis novi, scabini novi etc.—Regestr rewizyj gospod m. Stary Warszawy 1669 r.—Taryfa miasta 1672 r.—Rewisia y pomierzenie na pręty ulic warszawskich do brukowania 1694 r.—Historia domus varsaviensis Scholarum Piarum 1729—1788 r.—Artykuły bractwa kupieckiego warszawskiego z dawnych przywilejów zebrane 1729 r.—Przełożenie praw m. Warszawy względem ogólnej jurysdykcji y wyłączenie, iakim pretextem jurydyki różne przy tym mieście utrzymują się.—Praerogativa marsalcorum in usum Casimiri Ludovici Bieliński.—Informacya o funduszach kościoła, szkół y Collegii Varsaviensis Societatis Jesu 1773.—Żywoty i ciekawości tegoczesne przez ks. Alapięgo Niedzielskiego, w r. 1815 prowincyała klasztoru warszawskiego O. Augustyanów.

Po za Warszawą posiadają ważne do historyi tego miasta dokumenta: Biblioteka Cesarzowa w Petersburgu, Akademii i uniwersytetu w Krakowie, Muzeum Czartoryskich (np. Opis grobu i ciała Jana III w kościele Kapucynów warszawskich) i t. d.

b) *Źródła drukowane. Ogólne:* Zbiory praw, przywilejów i dokumentów: Volumina legum, Dziennik praw, Swod zakonów, Rzyszczewskiego i Muczkowskiego Codex diplomaticus Poloniae, Raczyńskiego Codex diplomaticus Majoris Poloniae, Kodeks mazowiecki J. T. Lubomirskiego, W. Platera Zbiór pamiętników, Gawareckiego Przywileje i Pamiętnik historyczny płocki, Pawińskiego Źródła dziejowe t. IV, IX, XI, XVI.—Do prawodawstwa miejskiego: Porządek sądów i spraw miejskich praw majdeburzkiego, Speculum Saxonom, Tucholczyka Farrago actionum, Bandtkiego Jus culmense, Czackiego Rozprawa o prawach mazowieckich.—Kronikarze, geografowie i historycy: Długosz, Sarnicki, Kromer, Gwagnin, Jan Krasiński, Starowolski, Rudawski, Kochowski, Załuskiego Epistolae, Brauna Theatrum urbium (1593—1613), Labourea Relation du voyage (1647), Święckiego „Topographia Masoviae“, z r. 1634 w przekładzie polskim pomieszczona w „Kwartalniku Kłósów“ t. II z r. 1880, Cellaryusza Descriptio Regni Poloniae, Łubieńskiego

Świat we wszystkich częściach (1740), Regnard Oeuvres (1783), Reise eines Lifländer (1793), Niemcewicz Pamiętniki o dawnej Polsce (Jarzemski, Dziennik poselstwa kardynała Gaetano, Pamiętniki Cillego), Jezierskiego Wyrazy porządkiem abecadła, Portofolio Maryi Ludwiki, Święckiego Opis starożytnej Polski, Balińskiego i Lipińskiego Starożytna Polska, Kozłowskiego Dzieje Mazowsza, Maciejowskiego Historia rzemiosł i Historia miast i mieszczan, Makowieckiego Przemysł i Rzemiosła, Jaroszewicza Matka świętych, Lipińskiego Czasy Augusta II i Wiadomości historyczno-numizmatyczne, L. Jamiolkowskiego O stanie narodu, J. Przyborowskiego Wycieczki archeologiczne, Góra Kalwaria czyli Nowy Jeruzalem, Pawińskiego Ostatnia księżna mazowiecka, Łoskiego Jan Sobieski, Łukaszewicza Historia szkół, Świeżawskiego i Wendy Wojciech Oczko, Pamiętniki Albrychta Radziwiłła, Kitowicza, Lubomirskiego, Ochockiego, Nakwaskiej i in.

Roczniki (Towarzystwa Przyjaciół Nauk, instytutów religijnych i edukacyjnych i t. d.), Kalendarze (Obserwatorium astronomicznego warszawskiego, Gałęzowskiego, Strąbskiego, Jaworskiego, Ungra) i in., Pamiętnik fizyograficzny i t. d.

Czasopisma dawne: Merkuryusz Polski, Kuryer polski, Kuryer warszawski, Wiadomości warszawskie, Gazeta warszawska, Courier de Pologne, Gazette de Varsovie, Warschauer Zeitung, Korespondent krajowy i zagraniczny, Monitor, Gazeta narodowa i obca, Pamiętnik polityczny i historyczny, Polnische Bibliothek, Thornische Nachrichten, z nowych: Dziennik powszechny, Dziennik warszawski, Dziennik politechniczny, Przegląd techniczny, Tygodnik ilustrowany, Biblioteka warszawska, Kłosy, Wieniec, Wszechświat, Kuryer warszawski i Codzienny.

c) *Taryfy m. Warszawy* są z lat: 1655, 1659, 1669, 1672, 1685, 1722, 1754 i 1775, wszystkie rękopiśmienne. Pierwszą drukowaną jest: Taryfa m. Warszawy do składki na koszary, ułożona w r. 1784, wydana 1786, drugą zaś: Opis wszystkich pałaców, domów, kościołów, szpitali 1797 r. Następnie idą taryfy z lat: 1807 (dwie), 1808, 1812, 1813, 1817, 1821, 1825, 1831, 1839, 1844, 1848, 1849, 1852, 1853 (w Kalendarzu Ungra), 1854 (Skorowidz mieszkańców m. Warszawy z taryfą domów, ułożony pod kierunkiem zarządu policyi), 1856 (w Kalendarzu Ungra). Od r. 1857 mamy co rok taryfy w kalendarzach i wydawane przez biuro Ober-policmajstra. Z tych późniejszych taryf wymienić trzeba: Przewodnik warszawski informacyjno-adresowy na r. 1869, z dołączeniem taryfy domów m. Warszawy i przedmieścia Pragi, zamieniającej hy-

poteczne numera na nowe policyjne, ułożony przez Wiktora Dzierżanowskiego. Brak taryf z r. 1826 i 1827 zastępuje poniekąd Przewodnik warszawski N. Glücksberga ze skorowidzem ulic.

d) *Plany m. Warszawy*. Najdawniejszym, bo może jeszcze z czasów Stefana Batorego, jest plan na arkuszu średniego formatu, wydany w Amsterdamie, p. t. Varsavia, nobile in Polonia oppidum ad Vistulam positum, accuratissima delineatio, bez wskazania roku i autora; jest on zdjęty z lotu ptaka, na wzór wydawanych przez Brauna w Kolonii od 1593 do 1613 r.—Urbs Varsavia sedes regum Poloniae ordinaria eo statu representata quo a S. R. M. Sveciae d. 30 Augusti 1655 occupatur w Dziejach Karola Gustawa przez Puffendorfa, Norymberga, 1696; wykonał go Eryk hr. Jönsen Dahlberg, generał kwatremistrz i senator szwedzki.—Dwa plany z czasów Jana Kazimierza (w Atlasie Stanisł. hr. Platara). — Delineacia miasta Starej i Nowej Warszawy, oraz cyrcumferencya pryncypalniejszych jurydyk, wykonał inżynier Augustyn Locci stosownie do uchwały sejmu 1686 r. — Plan de la ville de Varsovie... levé par l'ordre de comte Bieliński par M. Ricaud de Tirre Gaille lieutenant colonel et ingenieur... 1762 r., składa się z 12 sekcij, każda o 4 wielkich arkuszach, dotąd nierytowany (w zbiorach magistratu).—Taż sama mapa zmniejszona na 4 arkusze, rytowana w Dreźnie 1762 r. przez Marstalskiego z widokiem Warszawy, 16 gmachów i kościoła św. Krzyża, z granicami jurydyk (w bibliotece uniwersytetu warszawskiego).—Delincaoya miasta rezydencyjalnego Warszawy, przedmieściów i całej okolicy z wyrażeniem rynków, ulic, kościołów, zamku, pałaców, pod rządem łaski Stanisława Lubomirskiego marszałka, w r. 1771 zdziałana, rysunek ogólny, planow 11 na wielkich arkuszach, oraz 10 plansz tuszem i kolorami malowanych widoków.—Special Chaertgen von Warschau oder geographische Delineation der Warschauer Süd-westlichen Gegend und Situation der auf der Mittags und Abend-Seite umherligenden Orte, oraz Grundriss oder verjungte Delineation der im Grunde proportionirt vorgestellten Situation der vornehmsten Gegenden, Gassen und Gebäude von Warschau, na małym arkuszu, z podpisem C. F. Boëtins fc.—Plan de Varsovie... dédié à comte Wielhorski par Rizzi Zanoni 1772, gravé par Chalmandier, Arrives fecit aedes et ord., Chalmandier sculptit urbem, André scrip., z widokiem miasta i temiż gmachami co wyżej, z pierwszy raz dołączonym planem Pragi (w Atlasie Zanonięgo). — Plan icnographique de la ville de Varsovie, Plan-ta miasta Warszawy z przedmieściami 1779,

à Varsovie chez Michael Groell, z podpisem: Major Hennequin del. Varsoviae, M. Keyl sculp. Dresde, z wymienieniem ulic, kościołów, drukarni i t. d.—Mapa okręgu Warszawy w promieniu mil pięciu, przez pułkownika Karola de Perthes geografa, odbita w Paryżu u Tardie'go.—Plan de la ville de Varsovie, Grundriss von Warschau, D. F. Solzman delin., Jütting sculpsit (w Historisch genealogische Kalender auf J. 1796, Berlin, bei Johann Unger).—Plan Warszawy w r. 1794 (w Memoires par M. le General Pistor, Paryż, 1806).—Plan miasta Warszawy, Plan von der Stadt Warschau, odrysowany w r. 1808, z podpisem: Bach sc. Dresde, 1809, wykonany dokładnie podług pomiarów pruskich, z okolicami i wyszczególnieniem gmachów.—Rys ogólny Warszawy zdjęty przez oficerów inżynierii 1819 r., litografowany przez konduktorów korpusu inżynierii, wycięnięty w prassie sztabu kwatermistrzostwa generalnego w Warszawie na arkuszu.—Plan bez tytułu w litografii tegoż sztabu 1820 r.—Plan ogólny Warszawy podług zrobionego przez inżynierów wojskowych, w litografii Ludwika Letronne w Warszawie, 1820 r.—Plan générale de Varsovie fait d'après celui des ingenieurs militaires, Varsovie, à la lithographie de Louis Letronne, Vivier fecit.—Plan de Varsovie avec les principaux edifices, dessiné et lithographié par Leonhard Schmidtner, 1825, z 55 rysunekami gmachów.—Plan m. Warszawy kopiowany w r. 1826, w instytucie litograficznym szkolnym, z podpisem: J. Sławiński.—Tamże, zdjęty przez Wilhelma Kolberga, 1827 r., litografowany przez Wilhelma Ruchacza.—Plan miasta stołecznego Warszawy z rozkazu Jego Cesarzowiczowskiej Mości W. Ks. Konstantego Cesarzowicza, Naczelnego Wodza, przez oficerów korpusu inżynierów wojsk Królestwa Polskiego uskuteczony 1829 r.; tryangulował i dyrygował zdjęcie planu podpułk. inżynierów Koriot, wymierzali porucz.: Szymanowski i Dunin, podpor.: Starowolski, Zalewski i Brochocki, litografowali: porucz. inż. Dunin, podpor. Żelewski, Zakrzewski i Brochocki, konduktor inż. Wańkiewicz, pismo litografował Al. Zakrzewski podpor. kor. inż.; składa się z 9 sekcij na tyłuż arkuszach.—Plan okolic Warszawy. Plan des environs de Varsovie levé et lithographié par le Quartier Maitral Général de l'armée Royale Polonoise en 1829, z podpisem: Lithographie par lieutenants du Quartier Maitral Général Polakiewicz, Markowski, Mysłakowski et Chyliński.—Plan i obraz Warszawy. Plan et panorama de Varsovie, N. Glücksberg, 1831; składa się z planu ogólnego i 18 kart oddzielnych

z planami ulic; tekstu objaśniającego w dwu językach stronio 30.—Situation-Plan von Warschau nach der Aufnahme der russisch-polnischen General-Quartiermeister Stabes gezeichnet von L. Scaupae premier Lieutenant in der Königl. Preussisch. sechsten Artillerie-Brigade, 1831; lith. u. gedr. bei W. Steinmetz in Breslau; napisy i wymienienie znakomitych gmachów po polsku i niemiecku.—Warsaw published under the Superintendance of the Society... z podpisem: Drawn by W. B. Clarke, Engraved by T. E. Nickolson, Londyn, 1831, z napisami polskimi i angielskimi, z 15 widokami gmachów. Plan Warszawy z objaśnieniem przy wydanej przez Maire'a w Paryżu 1833 r. Carte itinéraire et politique de l'Europe.—Plan de la ville de Varsovie revu, corrigé et lithographié à l'échelle de $\frac{1}{4,200}$ par ordre de S. A. le Feldmaréchal Prince de Varsovie, Comte Paskiewitch d'Erivan, Namestnik de Royaume en 1846 par les officiers d'Etats Major.—Plan Warszawy wydany przez W. Kolberga, w litografii J. Herknera 1848, 1850 i 1868 r.—Plan z r. 1850, w języku ruskim, wykonany w litografii okręgu naukowego przez Seweryna Oleszczyńskiego.—Z nowych planów wymieniamy tylko ważniejsze: Plan ogólny m. Warszawy i przedmieścia Pragi z dodaniem 120 cząstkowych planów na oddzielnych kartkach i 9 przedmieścia Pragi, z taryfą domów, wykonany przez inżyniera Świątkowskiego, w litografii F. Schustra.—Plan m. Warszawy i okolic 1856 r., przez pułkownika sztabu generalnego Witkowskiego, z dodaniem planiku miasta w r. 1656, w języku ruskim i polskim.—Plan m. Warszawy z oznaczeniem numerów posesyj, cyrkulów i rewirów policyjnych; wykonał w r. 1865 inżynier Stanisław Modliński, w języku ruskim i polskim; składa się z 18 arkuszy.—Plan wykonany w litografii F. Kasprzykiewicza, z dodaniem mapki okolic w języku ruskim i polskim.—Obraz układu warstw geologicznych gruntu Warszawy między 7 a 8 stopą niżej poziomu bruków, ułożył podług rezultatu wierceń dokonanych przez magistrat w r. 1876 dr. Aleksander M. Weinberg.—Plan Warszawy na skalę 1: 16,800, wykonany w r. 1888 pod kierunkiem W. Lindley'a przez wydział pomiarów za naczelnika H. Lichtweissa; odbito w litografii W. Głowczewskiego.—Plan informacyjny m. Warszawy, 1890 r., nakład litografii Ottona Flecka.—W sali ratusza znajduje się plan miasta w wypukłorzeźbie z gipsu.—Wydział pomiarów zarządu kanalizacyjnego i wodociągów pracuje nad szczegółowym, na wielką skalę planem miasta i przedmieść.—Planów pojedyn-

czych posesyji, ogrodów i t. d., bardzo licznych, nie wymieniamy, jako znajdujących się przeważnie w rękach prywatnych.

e) *Widoki*. Najdawniejszym widokiem Warszawy jest mały drzeworyt podłużny, umieszczony jako winieta przy konstytucjach sejmu walnego warszawskiego roku 1581 na str. 213 dzieła: *Constitutio, Statuta y Przywileje, na walnych seymiech koronnych od roku Pańskiego 1550 aż do roku 1581 uchwalone* (Kraków, Mikołaj Szarffenberger, 1581). — Tenże drzeworyt powtórzony na str. 3 oddzielnie wydanych konstytucyj sejmu 1589 r. (Kraków, Szarffenberger). — Widok Warszawy w formacie arkuszowym, z herbami państwa i miasta, z 2 figurami mężczyzn i 4 kobiet, z tekstem objaśniającym łacińskim na odwrotnej stronie, znajduje się w dziele sześciotomowym: *Theatrum urbium praecipuarum mundi*, wydanem w Kolonii, przez Jerzego Brauna pospołu z Franciszkiem Hogenbergiem, od r. 1593 do 1613. — *Varsovia*, miedzioryt z herbami państwa, województwa i miasta. — *Urbs Varsovia ex facie exhibitae qua conspiciebatur postquam amisso praetio a S. R. Poloniae et a S. M. Sveciae secunda vice occupata fuit d. 22 Jun. a. 1656*. Perelle sculp., E. J. Dahlberg delin., w dziele Pufendorfa *De rebus a Carolo Gustavo gestis* (Norymberga, 1696). — Widok Warszawy w dziele Andrzeja Zeilera (Cellarius): *Regni Poloniae descriptio* (Amsterdam, 1659). — *Warschau, G. Bodenehr fecit. et excudit*. Aug. V. (Augsburg), z objaśnieniem wzmiankującym r. 1708. — *Varsovia*, z herbem państwa i grupami osób pieszych i konnych, F. B. Werner del. Joh. Friderich Probst haeres Jer. Wolff exc. A. V. (Augsburg). — *Warsovia*, Elias Boeck fecit (tamże, Augsburg). — *Warsovia*, *Warschau*, Johann Christoph Haffner excudit. (Augsburg) — *Warsavia*, nach dem Naturel gezeichnet von C. F. Erndl. Ingen. Capit.. M. Bodenehr sc. Dresd., w dziele Erndtela: *Warsavia phisice illustrata* (Drezno, 1730) — Bernard Belotto de Canaletto z własnych obrazów olejnych rysował widoki Warszawy: *Prospekt placu przed ks. Bernardynami, biorąc wejrzenie z nad bramy Krakowskiej* (1771 r.), *Widok Warszawy, zaczawszy od pałacu Sapieżyńskiego aż na koniec Solca i dalej aż do zamku willanowskiego z częścią m. Pragi po drugiej stronie Wisły* (malowany 1770, sztychowany 1772 r.), *Prospekt Warszawy od pałacu Ordynackiego aż do zamku z częścią Pragi za Wisłą* (malowany 1772, sztychowany 1774). — *Vue de Varsovie prise depuis le château de Vilanow, à Varsovie 1776*, chez Jean Auguste Poser, libraire z popiersiem Stanisława Augusta. — *Varsovie, vue prise de Praga*, W. Ulrich litogr., de la

lithographie F. Schuster, widok ogólny z 16 widokami gmachów. — Warszawa od strony Pragi, litograf. B. w litografii Banku Polskiego. — *Widok Warszawy*, J. Herkner. — *Varsovie dessinée d'après nature par Schurr 1836 a Varsovie chez frères Pellizaro*, rysował Rychter. — Licznych widoków późniejszych nie wymieniamy, jako też wydanych w końcu XVIII i na początku XIX w. bez miejsca, roku i autora. Widoków poszczególnych gmachów, osobno wydanych, niepodobna tutaj wliczać, gdyż w jednym tylko zbiorze Gwalberta Pawlikowskiego było ich przeszło 300. Najcelniejsze ze sztychów są: Leonarda Schmidtnera, F. Dietricha, Kieleskiego i Pilińskiego, litografie W. Ulricha, W. Gersona, Leroy i Fajansa, fotografie: Beyera, Mieczkowskiego, Brandla i Karolego. Od lat 40 pisma ilustrowane, jak *Przyjaciel ludu*, *Tygodnik ilustrowany*, *Kłosa*, *Wieniec*, *Tygodnik powszechny*, podały wiele widoków Warszawy. *Życie warszawskie* ilustruje *Album* i *Kram malowniczy* Jana Feliksa Piwarskiego, oraz *Album Franciszka Kostrzewskiego*.

f) *Opracowania*: — a) *Opisy ogólne*. *Adam Jazdzewski*. Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy z okolicznościami jej dla kompanii dworskiej. Wydany r. P. 1643. — *Chrystyan Henryk Erndtel*. *Varsovia physice illustrata sive de aere, aquis, locis et incolis Warsaviae, eorundemque moribus et morbis tractatus*. Qui annexum est viridarum vel catalogus plantarum circa Warsaviam nascentium. (Drezno, 1730). — *Johann Bernouilli*. *Reise durch Brandenburg, Pomern, Preissen, Curland, Ruzsland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778* (Lipsk, 1780). — *Gottlieb Merkel*. *Reise eines Lifländers von Riga nach Warschau* (Berlin, 1796). — *J. W. Krasinski*. *Guide de voyageur en Pologne, orné d'une carte de poste, d'un plan de Varsovie et de 10 gravures* (Warszawa, 1820). Toż po polsku (tamże, 1821). — *Ł. Golembowski*. *Opis historyczno-statystyczny miasta stołecznego W.* (Nowy kalendarz polityczny na r. 1826). *Opisanie historyczno-statystyczne m. W.* z planem miasta i 6 widokami (Warszawa, 1826). *Opisanie historyczno-statystyczne m. W.*, wydanie drugie poprawione, znacznie pomnożone i rozszerzone (Warszawa, 1827). — *A. Wejnert*. *Starożytności Warszawy*. Tom I: *Wiadomość historyczna o herbie W.* O głównych podziałach W. O pierwszych okopach otaczających Pragę. *Opis historyczno-statystyczny szpitali św. Ducha i P. Maryi*. *Opis trzech bram nowomiejskich*. O ratuszu Grzybowa pod W. Tom II: *O przeniesieniu rezydencji królów z Krakowa do W.* O herbie W. z r. 1589. O najdawniejszych widowiskach teatralnych w W. do r. 1776. *Opis herbu m. Pragi* pod W.

O dochodach Starej W. z r. 1580. Wiadomość o pałacu pod N. 369. Tom III: Opis trzech kęp na Wiśle pod W. Opis zaślubin królewicza Jakóba Sobieskiego z Elżbietą Jadvigą Amalią księżniczką Nejburską. Wiadomość o morowem powietrzu w W. w latach 1624 i 1625. Obchód uroczystości Bożego Ciała w W. w XVII i XVIII w. Rozwiązanie wątpliwości o istnieniu w W. kościoła N. M. Panny Zwycięzkiej i Kępy na Wiśle przy Belku. Odkrycie wodociągów dawnych Nowej W. Tom IV: O zapisach posagowych dla ubogich panien w W. od r. 1481. Najdawniejsza taryfa W. wydana w r. 1655. Opis hołdów ks. Kurlandyi i Semigalii odbywanych w W. O kaplicy w domu Poprawy (Cuchthauzie). O cechu malarskim od r. 1515. O wykryciu dawnych wodociągów i wykopalisku przy kolumnie Zygmunta III w r. 1853. O rozwalisku dawnych wałów W. w r. 1853. O przywileju założenia W. O podarunkach z ryb w Warszawie w XVI i XVII w. O zbytku w ubiorach w XVIII w. Co byli kościelni i opłata workowego. O pierwszych meldunkach osób r. 1672. O najdawniejszym kościele ewangelickim od r. 1581. O bractwie muzycznym p. n. Artystów Maryackich w XVIII w. Tom V: O domie Poprawy i szpitalu sierot moralnie zaniedbanych. Zbiorki o kościele św. Krzyżkim czyli Gwardyackim. Szwedzi w W. O karze aresztu przez odsiedzenie w klatce. Bractwo muzyczne Uzualistów od r. 1717. Tom VI. O zgromadzeniu Panien i Wdów Dewotek. Opis szpitali warszawskich w XVIII w. O projekcie wystawy sztuk w r. 1851. Obwieszczenie marszałkowskie. Obwieszczenie względem gazet pisanych. Obwieszczenie względem doktorów, cyrulików i t. p. Obwieszczenie co do osób do teatru należących. Obwieszczenie taksy skórowej. Lustracye Warszawy. Przywilej założenia Pragi. Opis kolumny Zygmunta III. Pomnik Kopernika. Dowody kapitulacyi z r. 1794. Pomnik N. M. Panny Passawskiej, (Warszawa, 1848—1855). — *F. M. Sobieszcański*. Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu Warszawy od najdawniejszych czasów aż do 1847 r. (Warszawa, 1848). Przewodnik po W. z planem miasta, ozdobionym 10 rycinami na stali, (Warsz., 1857. Toż samo wyszło jednocześnie po francuzku i niemiecku). Warszawa (w Encyklopedyi powszechnej, t. XXVI, 1867). — *F. Fryze i J. Chodorowicz*. Przewodnik po W. i jej okolicach z mapą miasta i drzeworytami. (Warsz., 1873). — *W. Czajewski*. Ilustrowany przewodnik po W. (Warszawa, 1892). — *F. K. Martynowski*. W. i jej osobliwości (Przewodnik kolejowy W. Rakowskiego, półroczne letnie 1892). — *Eryk Jachowicz*, A. Messyng, W.

Przyborowski, A. Skrzynecki, Wł. K. Zieliński i L. V. Zieliński. Ilustrowany przewodnik po Warszawie wraz z treściwym opisem okolic miasta; 132 ilustracyj w tekście, oraz plan m. Warszawy i Pragi. (Warszawa, 1893).

β) *Prace szczegółowe. Albertrandi*. Historia początku W. (Pamiętnik warsz., 1809; także krytyka przez Bandtkiego). — *M. Baliński*. Fundacya zakonu i kościoła ks. Kapucynów w W. (Warszawa, 1840). — *T. Bartmański*. Przyczynek do archeologii W. (1855). — *J. Bartoszewicz*: Kościół św. Andrzeja i Kanoniczki w W. (Biblioteka warsz., 1850); Historycy W. (Bibl. warsz., 1853); Karol de Tomatys (Kalend. Ungra na r. 1854); Treść i wyjątki z „Estetyki“ Magiera (Dziennik warsz. r. 1855 Nr. 299 — 313); Kościoły warszawskie rzymsko-katol. opisane pod względem historycznym. Wizerunki kościołów i celniejsze w nich nagrobki rysował na drzewie Michał Starkman. (Warszawa, 1855); Wyjątki z „Historyi Warszawy“ (I w Dzienniku warsz. 1855 r., II w Kalendarzu Ungra 1855 r., III w Księdze świata 1855 r., IV w Kalend. Ungra 1856 r. p. t. „Warszawa w r. 1705); Teatyni w Warszawie. (Kalendarz Ungra na 1859); Mazowsze, Mazury (Kalendarz Ungra na r. 1865); Warszawskie Księstwo Piastów (Encykl. powszechna tom 26); W. Ks. Warszawskie (od r. 1807 do 1815 także); Kronika pałacu Krasiniskich w Warszawie. — Podróż Regnarda po Polsce. (Dzieła, t. IX, Kraków, 1880); Warszawa i Kraków (Dzieła t. X). — *J. Bloch*. Głos w kwestyi kanalizacyi W. (1859). — *W. Bogusławski*. Dzieje Teatru Narodowego (Warszawa 1820 — 1823). — *B. P.* Instytut szlachecki w W. (Kalend. Ungra na r. 1854). — *B. Chlebowski*. Początki W. (Ate-neum, 1892). — *Dekret Fryderyka Augusta* w ks. warsz. z d. 16 marca 1809 r. o Żydach w W. — *F. S. Dmochowski*. Obrazki na tle historycznym skreślone z XVIII i XIX w.: I Rok 1726. II Rok 1758, Zacni współzawodnicy. III Rok 1788, Pałac i ogród Krasiniskich. IV Rok 1809, Rada wojenna. (Kalendarz astronomiczno-gosp. na r. 1864). — *Ks. A. K. Diehl*. Wiadomości kościelne ze zboru ewang.-reform. warsz. za lat 25 od r. 1860 do r. 1884. (1885); Wiadomości historyczne o cmentarzu ewang.-reform. w W., (1893); *Dyaryusz* zgromadzeń miejscowego m. Warszawy y wydziałowego miast ks. Mazowieckiego i wojew. Rawskiego, do wydziału warszawskiego należących w dniach 1 i 10 sierpnia r. 1791 w kościele farnym kollegiaty warszawskiej św. Jana odprawionych; — *B. Flatt*. Wiadomość historyczna o instytucie agronomicznym w Marymońcie. (Warszawa, 1830). — *Flatt Oskar*. Brzegi Wisły od W. do Ciechocinka

z 7 widokami i 2 mappami. (Warsz., 1854). — *P. Fliederbaum*. Projekt centralnego dworca kolei żelaznych w W. (Petersburg, 1879, po rusku). — *Fundacya* ks. P. Skargi (Kalendarz na r. 1870). — *A. Gagatnicki*. Kościół W. W. Św. w W. na podstawie dokumentów urzędowych. (1893). — *W. Gawarecki*. Wiadomość o życiu y czynach X. Piotra Boduina misyjonarza, założyciela instytutu p. t. Dzieciątka Jezus. (Warsz. 1818). — *P. Girsztowt*. Rys historyczno-statystyczny Warszawskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii od jej zawiązku w d. 4 ozerwca 1857 r. aż do wcielenia do Szkoły Głównej d. 1 paźdz. 1862 r. (Warsz., 1865). — *W. Gomulicki*. Przechadzki po W. (Tyg. illustr., 1892). — *Stanisław Goślicki*. Pamiętnik Teatrów Warszawskich. (1871). — *Gravamina* et prejudicia, które miasto Stara Warszawa ponosi summarie zebrane. (1766). — *J. K. Gregorowicz*. Żebractwo uliczne. Obrazek warsz. (Kalendarz Ungra na r. 1859). — *Dr. Gregorowicz*. Warszawa pod względem topograficznym, higienicznym i geologicznym wraz z planem miasta wystawiającym wartość higieniczną każdego domu. (Warszawa, 1862). — *Gronau*. Ueber den Verfall der Hauptstadt Warschau. (Warszawa, 1804). — *J. Heppen*. Pierwsza piwiarnia piwa bawarskiego w W. (Kalendarz dla wszystkich na r. 1879). — *J. Heppen* i *A. Mieszkowski*. Otwarcie Teatru wielkiego (Kuryer warsz. 1891 r., N. 251); *Herb* Warszawy (Dziennik warsz. 1853 r., N. 4). — *Historia konwikt* warsz. ks. Pijarów. (Popisy publiczne 1815 i 1816 r.). — *Historia zaprowadzenia* instytutu ks. Pijarów do Warszawy. (Popis publiczny uczniów, Warszawa, 1820). — *L. Hubert*. Projekt ustawy względem żebraków za Stanisława Augusta. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1858). — *Informacya* o prawach i swobodach m. Starej Warszawy y o ubliżeniu onym przez różne osoby. (Za Stanisława Augusta). — *W. Jastrzębowski*. Karta meteorograficzna stolicy Królestwa Polskiego, przedstawiająca: 1) obraz głównych wypadków dostrzeżeń meteorograficznych w Warszawie od 1803 do końca 1828 r. przez A. Magiera; 2) podział roku na pory naturalne czyli gospodarskie; 3) zmiany długości dnia, z dołączeniem tablicy. (Warszawa, litogr. W. Ruchacz); Karta klimatologiczna Warszawy, jako środkowego punktu Europy, przedstawiająca sposobem rysunkowym, liczbowym i opisowym, obraz ogólny klimatu tego miejsca, skreślony wepług wypadków rachunku i dostrzeżeń meteorologicznych, czynionych w W., blisko przez pół wieku, t. j. od 1779 do 1828 przez Karola Bystrzyckiego i Antoniego Magiera. (Warsz., 1846). — *J. L. Jastrzębski*. Polskie Wizytki czyli historia fundacyi pierwszego klasztoru

zakonnicy Nawiedzenia N. M. P. w W. (Rzym, 1849). — *K. Jeziorowski*. Historia Warsz. Towarzystwa Dobroczyńności od 1814 do 1852 r. (Warsz., 1863). — *Kalendarz* zwyczajowy (Kalendarz Ungra na r. 1854). — *Kochański*. Akt uroczystego otwarcia r. 1857 Warszawskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii, oraz wiadomości dotyczące pierwotnego jej urzędzenia. (Warsz., 1858). — *W. Kolberg*. Notice sur projet d'un pont permanent sur la Vistule près de Varsovie. (Warsz., 1858); Kilka badań starożytności warsz. I. Ślady dawnych murów otaczających Miasto Stare, odszukane w r. 1868. (Warsz., 1870, z planem); Odpowiedź na artykuł: Wyjaśnienie założenia murów obronnych m. Warszawy. (Gazeta polska, 1871, Nr. 16). — *W. Koleżak*. Posąg króla Zygmunta III w Warszawie. Z 7 rycinami. (Warsz., 1887). — *J. Korzeniowski*. Napisy na tablicach miedzianych wpuszczanych w ściany cerkwi na cmentarzu wolskim pod Warszawą. (Warszawa, 1887, po rusku). — *Grzegorz Kostrzewa*. Smakosze. Obrazek miejski. (Kalendarz Jaworskiego na rok 1858). *Kościół* św. Karola Boromeusza („Alleluja“, Warszawa, 1842). — *Kościół* na Pradze (Pamiętnik religijno-moralny, 1854). — *J. Kowalczyk*. O spostrzeżeniach meteorologicznych w Warszawie (Pamiętnik fizyograficzny, 1881). — *A. Kraushar*. Siedmioletnie Szkoły Głównej warsz. 1862—1869. Wydział prawa i administracji. (Warsz., 1883); *Drobiazgi* historyczne (Marek Reverdil, Obrazek podług A. Magiera, Wspomnienia trybunalskie, Przypadki Francuza Payen'a (Petersburg, 1892). — *J. I. Kraszewski*. Podróż p. L. S. M. A. S. D. P. z r. 1776 do Polski (Kalendarz Ungra na r. 1872). — *Kronika* m. Warszawy od 1800 do 1863 r. (Kalendarz na r. 1866, nakładem J. Radomińskiego, Bendeikon, 1866). — *F. Krupiński*. Dwanaście kościołów warszawskich z rysunkami (Kalendarz Jaworskiego na r. 1876). Tamże widok z nowego mostu. — *A. Krzyżanowski*. Pogląd na powołanie, dzieje i sprawy zakonu Trynitarzy w Polsce (Pamiętnik religijno-moralny tom XX, XXI). — *K. Kucz*. Pamiętniki m. Warszawy z r. 1853 (Warszawa, 1854). — *Dr. J. Kulesza*. Instytut św. Kazimierza w Warszawie. Rzecz czytana na publicznem posiedzeniu Towarzystwa lekarskiego warsz. w d. 25 stycznia 1852. — *Kupcy* m. Starej Warszawy, dla ocalenia Comertii niektóre Materye publicznego Dobra tyżące się, krótko zebrane na Seym terazniejszy podają (za Stanisława Augusta). — *Ks. K. Kurouski*. Wiadomość historyczna o kościele, kolegium i gmachach należących dawniej do ks. Jezuitów warsz., ogłoszona po otwarciu na nowo kościoła w d. 19 marca 1836 r. (Warszawa,

1836); Wiadomość historyczna o kościele metropolitalnym warsz. p. w. św. Juna (Warszawa, 1841); Wiadomość historyczna o kościele parafialnym P. Maryi w W. („Alleluja“, rocznik religijny, Warsz., 1842); Wiadomość historyczna o pałacu rządowym w Warszawie zwanym Krasinśkich (Kalendaryk polityczny Fr. Radziszewskiego na r. 1842); Wiadomość historyczna o zamku warszawskim (tamże na r. 1845); Grobowiec ostatnich księżąt mazowieckich w kościele katedralnym św. Jana (tamże na r. 1846); Rynek warszawski (tamże na r. 1847); Kościół i klasztor PP. Wizytek (Warszawa, 1856); Kościół św. Jerzego (Pamiętnik religijny t. I). — *F. H. Lewestam*. O wynalazku i rozwoju sztuki drukarskiej i o zakładach S. Orgelbranda w Warszawie (Kalendarz. Warsz. Towarzystwa Dobroczyńności na r. 1863). — *T. Lipiński*. Kronika Ujazdowa do końca XVIII w. (Biblioteka warszawska, 1843 r.); Wydatki magistratu Starej Warszawy z r. 1579 (Biblioteka warszawska, 1849). — *St. Lisowski*. Wiadomość historyczna o księgarznich i drukarniach warszawskich od najdawniejszych czasów aż do r. 1793, czerpana z akt dawnych. — *W. A. Maciejowski*. Rozbiór krytyczny dzieła p. t. „Starożytności Warszawskie“ („Ateneum“, 1848). — *Antoni Magier*. Estetyka (ob. *Archiwa*). Karta meteorograficzna stolicy Królestwa Polskiego czyli obraz odmiann powietrza wystawiający graficznym sposobem najważniejsze wypadki z dostrzeżeń meteorycznych czynionych w W. od 1803 do 1828 r., przez Antoniego Magiera ułożony i zmianami długości dnia obliczonemi na szerokość ieogr. warsz. pomnożony przez Woy. Jastrzębowski (Warszawa, 1828, z objaśnieniem po polsku i francuzku. *Estreicher* wymienia też kartę meteorologiczną Magiera z r. 1829). — *Dr. St. Markiewicz*. O kanalizacji m. Warszawy. — *X. Marnier*. Les chateaux de Varsovie („Revue de Paris“). — *Most na Wiśle* (Dziennik politechniczny, Warszawa, 1860). — *Napisy* na sześciu tablicach wstawionych w ściany cerkwi wolskiej (Warszawa, 1847, po rusku). — *W. Narkiewicz Jodko*. Pierwsze sprawozdanie z Instytutu Oftalmicznego imienia E. ks. Lubomirskiego (Warsz., 1872). — *Adam Naruszewicz*. Biograficzne opisanie do portretów tych osób, które król zwykł był spraszać do siebie na czwartkowe obiady i uczone po nich posiedzenia. Zbiór tych portretów znajdował się w zamku warszawskim, w izbie poprzedzającej pokój królów marmurowy (Gazeta Korespondent Warszawski, 1826). — *W. Niewiadomski*. Przechadzka po ogrodzie Botanicznym (Kalendarz Jaworskiego na r. 1875). — *A. Niewiarowski*. Gwiazdka (Warsz., 1860). —

W. Nowicki. Ks. Jakób Falkowski, założyciel instytutu warsz. głuchoniemych (Warszawa, 1876). — *Objaśnienie* sprawy m. Starej Warszawy y konfraternii kupieckiej z Grekami y innemi przeciwko prawu handle prowadzącemi w sądach marszałkowskich koronnych mianey (Za Stanisława Augusta). — *Obraz Trevisaniego* w kościele WW. Świętych na Grzybowie (Kalendarz Ungra na r. 1869). — *Obwołanie* względem żydów przez Stanisława Lubomirskiego d. 3 kwietnia 1778 r. — *Obzorgor. Warszawy*, wydawany bywa w ostatnich czasach co rok przez magistrat. — *Odpowiedź* od stanu szlacheckiego miastom żądającym posiadania dóbr ziemskich (za Stanisława Augusta). — *O Instytucie Głuchoniemych* Warszawskim (Warsz., 1819). — *Opis* budowy Zjazdu w W. z Krakowskiego Przedmieścia (od Zamku) do Wisły (Dziennik politechniczny, Warszawa, 1862, z tablicami). — *Opisanie festynu* danego w Łazienkach z okoliczności inauguracyi statui Jana III d. 14 września r. 1788. — *Opisanie uroczystości* danej z okoliczności imienin JP. Stanisława Małachowskiego w pałacu i ogrodzie Krasinśkich zwanym d. 14 maja r. 1789. — *O prawach* konfraterniom y cechom po miastach erygowanym służących; o potrzebie i użyteczności onych (za Stanisława Augusta). — *Ks. L. Otto*. Przyczynek do historyi zboru ewang.-augsburs. warsz. 1650—1781 (Warszawa, 1881); Kazania w dniu pamiętki obchodu stuletniej rocznicy poświęcenia kościoła Trójcy św. zboru ewang.-augsbur. warsz. d. 30 grudnia 1881 r. wypowiedziane (Warszawa, 1882). — *L. P.* Położenie geograficzne W. (Kalendarz domowy i gospodarski St. Janickiego na r. 1841). — *Ch. Péreyra*. Epitre adressée aux dames de Varsovie (Warsz., 1852). — *Ks. Jakób Piasecki*. Opisanie klasztorów i kościołów ks. Franciszkanów prowincyi polskiej (Pamiętnik religijno-moralny. tom VIII). — *S. Pisulewski*. Opis roślin w sztuce lekarskiej używanych, w okolicy W. rosnących (Kalendarz Ungra na r. 1858). — *Podanie* do króla i rady nieustającej starosty warszawskiego o zniesienie odrębności sądowej jurydyk (1786). — *B. Podczaszyński*. Dawne pismo wójta warszawskiego z 1459 r. (Bibl. warsz., 1849). — *Dr. J. Polak*. O cholercze w r. 1892 w Warszawie w związku z historyą epidemij cholerycznych u nas (Warszawa, 1893). — *Prace* warszawskiego stałego komitetu sanitarnego (Warsz. 1892—1893, po rusku, dwa tomy). — *Projekt* budowy i eksploatacyi kolei konnych w W. (Warsz., 1879, litografowane w jęz. ruskim). — *Projekt* dochodów i wydatków m. W., wydawane co rok przez magistrat. — *Projekt* kanalizacji m. W., wydanie magistratu. — *Ks. Prusinow-*

ski. Jan Klemens Marya Hoffbauer, ustęp z dziejów kościoła XIX w. w Warszawie i Wiedniu (Grodziak, 1864). — *Przechadzka* po ochronach warszawskich (Wieniec dla St. Jachowicza, tom III). — *A. Przechadzki*. Zdobyte Warszawy przez Szwedów w r. 1656 (Bibl. warsz., 1851). — *E. Rastawiecki*. Niektóre wiadomości o posiadzie, różnoczesnych kolejach, pobudowaniach i wewnętrznych przyzdobieniach zamku warsz. (Bibl. warsz., 1853). — *Ratusze* w Warszawie (Gazeta warszawska, 1866 r., Nr. 37). — *F. Reinsstein*. Pani majstrowa z Podwala („Wiała“). Cechy rzemieślnicze w Warszawie (Tygod. illustr., 1892—93). — *Replika* dziedzica dóbr Gawłowa Wielkiego w kategorii granicznej z Gwólwkiem. Kwestya graniczna między temi dziedzicami jest o Zakład czyli pole naprzeciw Bieli będące y samą Biel (za Stanisława Augusta). — *Ignacy Lojola Rychter*. Wiadomość historyczna o kościele i klasztorze warsz. ks. Dominikanów na Nowem Mieście (Popis szkoły wydziałowej ks. Dominikanów, Warsz., 1828). — *Rys* histor.-statyst. szpitali i innych zakładów dobroczynnych w Królestwie Polskiem (Warsz., 1872, tomów III, zawiera: Szpital św. Jana Bożego przez dra Rotheho, Dzieciątka Jezus przez J. Bartoszewicza, św. Ducha przez dra Groera, Instytut św. Kazimierza przez dra J. Kuleszę, szpitala ewangelickiego przez L. Spiessa, starozakonnych przez J. Rosenthala, św. Rocha przez F. Czajewicza, Dom przytułku i pracy i t. d.). — *S. M. Rzętkowski*. Szynki i bawarye (Kalendarz Ungra na r. 1872). — *Ks. P. S.* Stan konwiktu warsz. ks. Pijarów na Żoliborzu (Popis publiczny uczniów, Warszawa, 1820). — *Z. S.* Przechadzki po Warszawie I. Od św. Jana do św. Aleksandra (Kalendarz domowy Noskowskiego na r. 1876). — *P. Seifman*. Wiadomość statystyczno-historyczna o szkole weterynaryi w W. (Warszawa, 1866). — *J. Słowikowski*. Stan wody na Wiśle pod W. od 1869 do 1880 z oznaczeniem stawania i puszczania lodów (Pamiętnik fizyogr., 1881). Charakterystyka Wisły (tamże, 1892). — *F. M. Sobieszczęński*. Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce (Warsz., 1847—1850, dwa tomy); Materiały do historii bibliotek w Polsce. Informacya o fundacyi biblioteki J. I. Załuskiego. Nota biskupa Załuskiego (Bibl. warsz., 1848); O najdawniejszej pieczęci m. Warszawy (tamże); Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w r. 1784 przez Szymona Zug budowniczego kościoła ewangelickiego w W. Przypisami objaśnione (Kalendarz powszechny); O najdawniejszej pieczęci m. Warszawy (Bibl. warsz., 1848); Dopelnienia i poprawki rozprawy J. Bartoszewicza p. t. Kościół św. Andrzeja w Warszawie (tamże, 1850); Nieco o historii Warszawy (Kalendarz powsz. na r. 1851); Pogląd na postać m. Warszawy w rozmaitych czasach i zmianach aż do dnia dzisiejszego (Taryfa Świtkowskiego na r. 1852); Kościół św. Jana w Warszawie (Kalendarz Strąbskiego na r. 1852). Brama Krakowska w Warszawie (tamże). Kamienica przy ul. Daniłowiczowskiej pod Nr. 617 w Warszawie, dawniej Biblioteka Załuskich (tamże); Pałac i Łazienki Królewskie (Kalendarz powsz. na r. 1852); Pochodzenie nazwisk, położenie i rozległość ulic m. Warszawy czyli spis abecadłowy ulic pod względem topograficznym, etymologicznym i historycznym (Kalendarz Ungra na r. 1856); Pomniki w kościele katedralnym (tamże, r. 1856); Pochodzenie nazwisk pałaców, kamienic, placów i ogrodów w m. Warszawie czyli spis abecadłowy takich posiadłości, które oddawna ustalone a osobliwe mają nazwiska (tamże, 1857). Kalendarz historyczny m. Warszawy ułożony na każdy dzień całego roku z wypadków, zdarzeń lub wspomnień, jakie kiedykolwiek się tu stały (tamże, na r. 1858); Wiadomość historyczna o archikonfraternii literackiej w W. (tamże, r. 1859); Ulica Miodowa (Wieniec dla St. Jachowicza, tom III); Wiadomość historyczna o dawnym zgromadzeniu kupieckim w W. czyli o t. zw. konfraternii kupieckiej (Kalendarz Ungra na r. 1860); Pałac Ordynacki w W., mieszczący w sobie Instytut Muzyczny (Kalendarz astronomiczno gospodarski na r. 1864); Wiadomość histor. bibliogr. o kalendarzach wychodzących w W. od najdawniejszych czasów aż do r. 1863 (Kalendarz Ungra na r. 1864); Dawne urzędzenia w W. (tamże na r. 1865); Dawne zgromadzenia i obrady miejskie w W. istniejące do XVIII w.; Dawne prawa miejskie w W. do końca XVI w.; Krótka wiadomość historyczna o Żydach w W. od najdawniejszych czasów (Kalendarz Ungra na r. 1866); Wiadomość historyczna o zgromadzeniach rzemieślniczych czyli cechach w W. (tamże); Ulica Leszno w W. (tamże, 1868); Ulica Nowy Świat (tamże); Nowolipie i Nowolipki (tamże); Ulica Senatorska (tamże, r. 1869); Historia Saskiej Kępy pod Warszawą (Kalendarz rodzinny na r. 1870); Ślady warownych murów w Warszawie (Kalendarz Jaworskiego na r. 1871); Zakład powstał w W. zwyczaj udawania się do Bielan na drugi dzień Zielonych Świątek (Kalendarz rodzinny na r. 1871); Historia warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności (Historia szpitali w Królestwie Polskiem, tom II); Pałac zwany Krasińskich przy ul. Długiej (Kalendarz Jaworskiego na r. 1872); Opowiadania o W., jej przeszłości i pamiątkach miasta (Bibliote-

ka warszawska, 1872); Ulica Ogrodowa (Kalendarz Ungra na r. 1872); Straż miejska i Towarzystwo Strzeleckie w dawnej W. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1874); Dzieje dobroczynności w Warszawie do końca zeszłego wieku (Kalendarz Ungra na r. 1874); Kronika gmachów warsz. uniwersytetu (tamże, r. 1875); O dawnym magistracie m. W. w końcu XVIII w. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1876); Ogrody publiczne (Kurjer warszawski, 1877); Rynek Starego Miasta (tamże); Kamienica w rynku staromiejskim (tamże); Stara W. (tamże, 1877 i 1878). — *J. Sporny*. Powódź rz. Wisły w r. 1867 pod W. (Kalendarz Ungra na r. 1868). — Zabawa w Łazienkach (tamże); O kanalizacji miast, a w szczególności o kanalizacji m. W. (Kalendarz Ungra na r. 1866); O wodociągach, a mianowicie o zaopatrzeniu wodą m. Warszawy (tamże). — *Sprawozdanie* z ruchu ludności m. Warszawy, wydawane co rok przez wydział statystyczny magistratu. — *Steinkeller* Piotr (Kalendarz Ungra na r. 1858). — *A. Suligowski*. Kwestya mieszkań (Warszawa, 1889); O kanalizacji m. W. ze stanowiska ekonomicznego (Warszawa, 1890). — *Prof. M. Szubert*. Raport o ogrodzie botanicznym uniwersytetu z roku 1828—29. — *S. Szyller*. Jak mogą wyglądać przyszłe halle targowe w Warszawie (Warszawa, 1887, z tablicą rysunków). — *J. Świeszewski*. O studniach artezyjskich w Warszawie (Dziennik politechniczny, Warszawa, 1860). — *W. Szymanowski*. Żebracy warszawscy (Kalendarz Ungra na r. 1857); Handel starzynny w W. (tamże na r. 1865); Gry (tamże, r. 1868); Charakterystyka butelki z rysunkami F. Kostrzewskiego (tamże, 1866); Charakterystyka szyldów warszawskich (tamże, 1858); Nadwiślańskie ulice Warszawy (Kalendarz Jaworskiego na r. 1865). — *Ks. M. Szymanowicz*. Kościół św. Krzyża (Rozmaitości warsz., 1825, Nr. 2, 3). — *Ustawa archikonfraternii literackiej* (Warszawa, 1842). — *Ustawy konfraternij* dobrej śmierci za pozwoleniem Najświętszego Ojca Benedykta XIII w Warszawie, w kościele WW. OO. Karmelitów Bosych erygowanej. — *J. W.* Krótki opis kościoła św. Marcina w W. (Warszawa, 1886). — *J. B. Wagner*. Pomniki święte w W. (Kalendarz Ungra na r. 1855, 1856 i 1859). — *A. Weinberg*. Warszawska woda do picia pod względem sanitarnym (Warsz., 1877). — *A. Wejnert*. Wiadomość o pierwszej mennicy w W. (Biblioteka warszawska, 1848); Ulica Baryczkowska od 1438 do 1766 r.; Wyjaśnienie odkopanych fundamentów przy kościele po paulińskim (Gazeta warsz., 1854); Odkopalisko dawnych wałów (tamże, 1855); Najdawniejszy cmentarz (Biblioteka warsz., 1858); Wykopalisko baszty ochronnej (Ga-

zeta warszawska, 1862); Ulica i wojna Kosza (Bibl. warsz., 1863); Kolumna Zygmunta III (Kalendarz Jaworskiego, 1863); Ulica Krzywokolna (Bibl. warsz., 1864); Wiadomość o ul. Bazylińskiej (tamże, 1869); Zabytki dawnych urzędzeń sądowych m. Warszawy (Warszawa, 1869—1872, części IV); Wykopalisko baszty przy ul. Podwale (Gazeta warsz., 1870); Wiadomość o Wilanowie z 1338 r. (Bibl. warsz., 1870); Wyjaśnienie założenia murów W., jako odpowiedź na zarzuty pp. W. Kolberga i F. M. Sobieszczańskiego (Gazeta polska, 1871, Nr 12); O lasach w obrębie Warszawy od r. 1133 do 1872 (Kalendarz Jaworskiego na r. 1874); O obserwacjach Łuski 1761 r. (Biblioteka warsz., 1874). — Uwolnienie z poddaństwa włościanina w XVII w. dla talentu muzycznego (Kalendarz Jaworskiego na r. 1876); Kościoły niegdyś istniejące w Warszawie I. Kościół i klasztor pp. Karmelitanek Bosych przy Krakowskiem Przedmieściu (Kalendarz „Echa“ na r. 1879). — *Wiadomość* o założeniu i otwarczeniu Akademii Duchownej rzymsko-katolickiej w W. (Warsz., 1837). — *Wisy* zamrażanie i puszczanie na niej lodów (od r. 1761), oraz trwanie lodów na Wiśle pod W. (Kalendarz Jaworskiego na r. 1858). — *A. Wiślicki*. Obrazki z historyi ogłoszeń warszawskich (Kalendarz Jaworskiego na r. 1865) — *Wizerunek* Zbawiciela na krzyżu w kaplicy św. Jana w W. (Kalendarz Ungra na r. 1875). — *Wodnicki*. Jak to bywało przed laty. List do redakcyi „Monitora“ 1766 r. (Kalendarz Ungra na r. 1854). — *Wodociągi* (Kalendarz Ungra na r. 1854) — *K. W. Wojcicki*. W. od r. 1339—1656 z 2 rycinami (Stare gawędy i obrazy, 1840); Dyplom Augusta II na postanowienie kongregacyi muzyków przy kościele katedralnym św. Jana w W. (Bibl. star. pisarzy polskich, 1843—1844); Pomnik Jana III w Łazienkach („Niezapominajki“, noworocznik, 1843); Czerniaków pod W.; Rynek Starego Miasta (Album literackie, 1848); Cmentarz Powązkowski, litografia M. Fajansa, ryciny A. Matuszewskiego (Warsz., 1855—1858, tomów III); Dwór i zarysy domowego życia Stanisława Augusta, zebrane z rękopismu Antoniego Magiera; List pasterski Młodziejowskiego w r. 1777 wydany z powodu zagęszczonych w Warszawie spraw rozwodowych (Archiwum domowe, 1856); Wspomnienia literackie z lat 1813—1830 (Kalendarz Ungra, 1864); Flis (tamże, 1865); Stanisław i Janusz ks. mazowieccy; Charakterystyka dawnych Mazurów (Szkice historyczne, 1869); Dawne warowne mury (Kłosy, 1870); Kawa literacka w W. 1829—1830 (Warszawa, 1873); Warszawa i jej społeczność w początkach naszego stulecia (Warsz.,

1875); Społeczność W. w początkach naszego stulecia (Warsz., 1877). — *Dr. August de Wolff*. Rys topografii medycznej m. W. (Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warsz., 1830). — *Józef Woliński*. Uwagi o brukowem w mieście stołecznem W. (Warsz., 1831). — *Wyniki zapisów do szkół elementarnych miejskich w W. na r. 1890—91* (Wydanie magistratu). — *Wywod z praw kraiowych y szczególnych m. Warszawie nadanych okazujący, że pretendowana przez ip. Teppera lokocya Żydów w Raszyniu iest prawu maiestatycznemu y mieyskiemu przeciwna, a skarbowi koronnemu szkodliwa* (1783). — *W. Załęski*. Rys statystyki porównawczej m. Warszawy. Część I. Statystyka zabudowań i ludności. (Warszawa, 1872). Część II. Statystyka przemysłu rzemieślniczego (Warsz., 1873). — *W. K. Zielński*. Kartka z dziejów Warszawy (Pałac Kazanowski w Upominku dla E. Orzeszkowej, 1893). — *K. Żukowski*. Kompania kupiecka warszawska w kraju Polskim zamieszкана czyli przewodnik sprawunkowy populo et polo w W. r. 1790. — *Życiorys Armińskiego z widokiem obserwatorium warsz.* (Kalendarz astronom.-gospodarski na r. 1864); „Tygodnik ilustrowany“ i „Kłosa“ mieszczące liczne artykuły o Warszawie, wydały spisy rzeczy; nie wymieniamy przeto szeregu rozprawek tam umieszczonych.

Warszawska archidiecezya, utworzona pierwotnie w 1797 r., obejmuje dawną gub. warszawską i dzieli się na 14 dekanatów z tych: grójecki, gostyński, grodziski, kutnowski, łowicki, nowo miński, radzymiński, skierniewicki, sochaczewski, warszawski, mieszczą się w obrębie gub. warszawskiej, z wyjątkiem: nowo-mińskiego i radzymińskiego, których część (mianowicie 4 parafie pierwszego i 2 drugiego) leżą w gub. siedleckiej, zaś dekanaty brzeziński, łódzki, rawski w gub. piotrkowskiej, łęczycki w kaliskiej. Archidiecezya posiadała w 1885 r. 288 kościołów paraf.,—44 filialnych i kaplic,—5 klasztorów etatowych, 564 księży, sióstr miłosierdzia 203, zakonnic 64, wiernych 830,212 (z Warszawą). Mapę archidiecezyi warszawskiej wydał 1887 r. ks. Berdard Gratoski, kapucyn. Podług takiej archidiecezya obejmowała 12 parafii w Warszawie i 270 po za Warszawą. Oprócz tego było 9 kośc. filialnych, 12 kośc. nieparafialnych w Warszawie i 8 po za Warszawą, 18 kaplic w Warszawie i 61 po za Warszawą, 7 resp. 5, oprócz kanoniczek i szarytek, klasztorów, 12 kośc. poklasztornych w Warszawie i tyleż po za Warszawą.

Warszawska gubernia utworzoną została w r. 1867, z części dawniejszej gubernii t. n. którą rozdzielono na trzy gubernie: warszawską,

kaliską, piotrkowską. Obszar obecny wynosi 264,46 mil kwadr. czyli 14,562,2 klm. al. 12796,1 wiorst kw. Obszar ten ciągnie się pasem wzdłuż lewego brzegu Wisły od ujścia Pilicy aż po granicę od Prus (W. ks. Poznańskie). Niewielka stosunkowo część obszaru leży na praw. brzegu Wisły (część powiatu warszawskiego i dwa całe powiaty: radzymiński i nowomiński). Granice gubernii są: od północy i półn. wschodu Wisła aż do ujścia Bugu, dalej Bug prawie po ujście Liwca, (rzeki te oddzielają obszar gubernii od gub. płockiej i łomżyńskiej), od wschodu graniczy z gub. siedlecką, od połd. z siedlecką, radomską i piotrkowską, od połd. zach. z gub. kaliską od zach. z W. ks. Poznańskiem (pow. inowrocławski). Obszar gubernii leży w pasie środkowych dolin, w dorzeczu Wisły przeważnie. Przedstawia równinę obniżającą się stopniowo z biegiem Wisły, pokrytą w czasach przedhistorycznych licznymi jeziorami, błotami i puszcami, których ślady dotąd przechowały się w puszczy kampinoskiej (pow. sochaczewski), w jeziorach i błotach pow. gostyńskiego i włocławskiego (koło Kowala zwłaszcza). Działanie wód, które jeszcze w czasach historycznych były ważnym czynnikiem kształtującym ten obszar, zostawiło swoje rezultaty w niezwykle licznych i grubych pokładach alluwialnych i dyluwialnych, złożonych z piasków, glin, iłów, żwirów i obfitujących w licznie rozsiane głązy narzutowe, dostarczające od wieków materiału na bruki miejskie, fundamenta budowli i na drogi bite. Obecnie obszar jezior wynosi tylko 0,75 mili kwadr.; ciągną się pasem równoległym do Wisły, w okolicach Gębina, Gostynina i Kowala, tudzież w połudn. częściach pow. włocławskiego i nieszawskiego. Jeziora z okolic Kowala należą do systematu jezior zalegających obszar między Wartą a Wisłą, z bardzo niewyraźną linią działu wodnego. Prócz wielkich rzek jak Wisła, Bug (z Narwią), w części Pilica, płynących przeważnie granicami gubernii, przerzynają jej obszar mniejsze dopływy Wisły, z lew. brzegu: Jeziorna, Bzura (z licznymi dopływami), Skrwa i Zgłowiączka, z praw. brzegu: Swider. Mimo wielkiego wyniszczenia lasów w obecnym wieku zwłaszcza, jest na obszarze gubernii (w r. 1880) 408,808 morg. (w tem 233,827 prywatnych, reszta rządowe, miejskie, instytucyjowe).

Gleba składa się przeważnie z lekkiej glinki przepelatanej warstwami lotnego piasku. Czysta glina pokrywa większe przestrzenie w powiatach: błońskim, sochaczewskim i gostyńskim; czarnoziem pojawia się w okolicy Radziejowa nad granicą W. ks. Poznańskiego, zaś wzdłuż brzegów Wisły, w jej dolinie czę-

ste wylewy osadzają grube warstwy żyznego błota (t. zw. mady). Obszar zajęty przez lasy wynosił w 1880 r. 408,808 morg. Nieurządzonych było 234,803 m., urządzonych 174,005. Lasy prywatne zajmowały 233,827 morg. (73,859 urządzonych), koron. 14,048 m., instytutowe i miejskie 13,457 m., rządowe 60,987 m., poduchowne 2,946 m., donacyjne 9,712 m., zajęte przez rząd 420 m. Świeżo wyrąbanych było 79,795 m., z tych zasiano i zadrzewiono 25,475; instytutowych i koron. zadrzewiono 5,342 m. Włóścianie mieli 1,944 m., za serwituty dostali 12,550. Do osad miejskich należało 2,057 m. Łąk było w gubernii około 170,000 morg., dawały one około 5,000,000 pudów siana. Uprawa roli stanowi główne zajęcie ludności, a produkcja rolna zajmuje pierwsze miejsce w ogólnej wytwórczości obszaru. W r. 1891 (według urzędowych wykazów) wysiano na obszarze gubernii 345,335 czetw. oziminy (zebrano 1,300,018), 309,612 jarzyny (zebr. 1,082,380), 762,306 kartofli (2,009,597), podczas gdy w r. 1889 wysiano 291,645 czetw. oziminy (1,129,151), 280,664 jarzyny (776,340) i wysadzono kartofli 849,593 czetw. (4,604,152 zebr.). Buraków cukrowych zebrano w 1889 r. 1,071,000 czetw. Sady owocowe zajmowały w dobrach prywatnych i koloniach 8,177 m., u włóścian 2,556 m., w osadach miejskich 123 m., w dobrach koronnych 229, rządowych i instytutowych 145 m.; ogółem 11,002 morg. Hodowla bydła jest dość rozwinięta. W r. 1891 liczono 24,348 wołów i buhajów; 242,660 krów, 35,478 jałówek, 37,506 cieląt. Cyfry owiec (znacznej z powodu rozpowszechnionej ich hodowli dla produkcji wełny), wykazy urzędowe nie podają. Około r. 1879 było w gubernii 655,145 sztuk owiec, w tej liczbie 295,732 merynosów, 315,992 zwyczajnych i 43,421 chodowanych na mięso. Co do rozmiarów większych posiadłości, to według danych zebranych przez Towarz. Kredyt. ziemskie, majątki z pożyczką od 3,000 do 25,000 rs. stanowiły 78⁰/₀, z mniejszą od 3,000 rs. 10¹/₂⁰/₀, z większą nad 25,000 rs. 11¹/₂⁰/₀ ogółu dóbr. Przeważa więc średnia własność. Wielkich posiadłości, prócz dóbr cesarskich (Księstwo łowickie) niema wcale. Przemysł fabryczny dzięki licznym i łatwym komunikacyom rozwija się pomyślnie. W r. 1892 istniało w gubernii (prócz Warszawy) 1892 fabryk zatrudniających 26,076 robotników; wyprodukowały one za 31,033,939 rs. W r. 1889 było 1,667 zakładów, 26,163 robotn. a produkcja wynosiła 32,215,413 rs. W ciągu r. 1891 przybyło 15 nowych fabryk, 12 zamknięto, 5 przeniesiono do Warszawy. W produkcji fabrycznej pierwsze miejsce zajmuje powiat warszawski

(7,627,865 rs.), drugie błoński (7,015,101), ostatnie zaś radzymiński (230,632 rs.). Produkcją rzemieślniczą oceniają wykazy urzędowe na 4,671,915 rs. Liczono 59 cechów, 9,965 rzemieślników. Na wiejskich domowych warsztatach wyrobiono płótna 806,021 arszynów. Najgłówniejsze gałęzie przemysłu fabrycznego są oparte na przerabianiu produktów rolniczych. Cukrownie, w liczbie 19 (z tych 13 z rafineriami) zajmowały 7,701 robotników, przerobiły w 1889 r. 1,868,107 berkowców buraków i wyprodukowały 2,156,624 pudów cukru wartości 9,664,053 rs. Gorzelnie w liczbie 46, wyprodukowały około 37 milionów stopni spirytusu wartości 3,705,880 rs. W 1876 r. było 71 gorzeln, które wyrobiły 25,769,519 stopni spirytusu, przeważnie z kartofli (1,611,385 pudów). Pomimo znacznego zmniejszenia ilości zakładów (z 71 na 46) produkcja ogólna wzrosła. Browarów było 31 i te przerobiły 153,000 pudów sło-
du i wydały piwa około 700,000 wiader wartości 542,525 rs. Najznaczniejszym zakładem przemysłowym w gubernii jest fabryka wyrobów płóciennych i konopnych w Żyrardowie (w powiecie Błońskim), zatrudniająca 8,454 robotników z produkcją na 5,566,210 rs. Fabryka wyrobów wełnianych w Markach, (pow. warszawski), zatrudniała 917 robotników i wyprodukowała za 1,800,000 rs. Papiernia w Soczewce (560 robotn.) wyprodukowała 585,712 rs. Papiernia w Jeziornie (665 robotn.) wyrobiła za 300,000 rs. Do większych zakładów fabrycznych zaliczyć także należy 7 fabryk mydła i świec (w pow. warszawskim), zatrudniających 152 robotn., z produkcją 481,427 rs., jako też 6 fabryk żelaza (w tymże powiecie) z 378 robotn., z produkcją na 600,000 rs. Fabryka gazu (dla Warszawy) we Woli zatrudniała 420 robotn. i produkowała na 757,000 rs., 19 cegielni w pow. warszawskim (o 768 robotn.), wyprodukowały za 330,650 rs., 180 wiatraków i młynów w powiecie warszawskim o 150 robotnikach wyprodukowały za 1,021,310 rs.— a prócz tego 3 młyny parowe w tymże powiecie, zatrudniające 95 robotników, wyrobiły za 619,450 rs., ogółem zaś w gubernii: 1,216 zakładów młynarskich (w połowie wiatraki) o 1,373 robotnikach, dostarczyło za 3,508,994 rs. Dwie fabryki szkła w pow. warszawskim, przy 204 robotnikach wyprodukowały za 169,684 rs. Dwie fabryki fajansu w Włocławku o 336 robotnikach wytworzyły za 165,000 rs. Garbarni było 38 o 138 robotn. z produkcją 227,881 rs. Drobnym przemysłem nie posiada ważniejszych ognisk, produkcja jego w połączeniu z rzemieślniczą obliczona została na 4,653,436 rs. O rozmiarach handlu w gubernii (po za obrębem Warszawy) dać

może pewne pojęcie liczba świadectw handlowych w r. 1889 wydanych: Świadectw 1-ej gildyi było 15, 2-ej gildyi 396, na drobny handel 3,310, na handel rozwozowy 41, dla kramarzy wędrownych 467. Z jarmarków w gubernii jeden tylko na 6-go Matusza w Łowiczu, gdzie handel końmi jest bardzo rozwinięty, na zaznaczenie tu zasługuje. Co do zakładów naukowych (prócz Warszawy) w r. 1891 posiadała gubernia szkół 537, (73 w miastach, 464 we wsiach, 2 wyższych). Dwie szkoły realne (w Włocławku i Łowiczu). Progimnazjum żeńskie. Seminarium nauczycielskie ze szkołą wzorową. Seminarium duchowne rzymsko-katolickie. 12 szkół elementarnych 2-u klas., 12 szkół niedzielno-rzemieślniczych, 73 kantoratów ewang. i 128 szkół początkowych prywatnych. W zakładach tych z d. 1 stycznia 1891 r. było: 18,675 chłopców i 10,473 dziewcząt. Do chederów uczęszczało 8,762 dzieci. Wedle wyznań uczących się było: w r. 1890 prawosł. 461, katol. 24,365, protest. 4,782, żydów 1,609. Główna droga naturalna, Wisła, przez 7 do 9 miesięcy w roku spławną jest na całym przepływie, we wnętrzu i na granicy gubernii. Drogi żelazne na obszarze gubernii są: warszawsko-wiedeńska z odnogą aleksandrowską (dawniej warszawsko-bydgoską), przebiegająca całą gubernię od Warszawy aż do granicy pruskiej (wiorst 211); odgałęzienie tejże z Aleksandrowa do Ciechocinka (7 wiorst), część od Skierniewic do granicy gubernii (w. 10). Na prawym brzegu Wisły do obszaru gubernii należy: drogi warsz.-peterb. (do Łochowa) wiorst 50, nadwiślańskiej (od Celestynowa do Nowogroduru) w. 72 i terespolskiej (do Mrozów) w. 52. Razem 402 wiorsty dróg żelaznych przecina gub. warszawską. We wszystkie strony gubernii rozchodzą się z Warszawy także trakty bite (szosy). Ludność gubernii (prócz Warszawy) wynosiła d. 1 stycz. 1892 r. 1,158,462 mk. (569,923 męż. 588,539 kob.); śród ludności tej było 132,666 zapisanych do ksiąg niestałego zaludnienia. W ciągu r. 1891 urodziło się 44,324 (23,510 chłopc., 22,814 dziew.), zmarło 25,669 (13,080 męż., 12,589 kob.), zawarto małżeństw 8,304. W r. 1890 z 1,113,592 mk. przypadało na miasta 117,887, a na gminy wiejskie i osady miejskie 995,705. Z pomiędzy niestałych mieszkańców, w liczbie 113,803, było 10,131 cudzoziemców, 1,782 pochodziło z gubernii Cesarstwa, pozostali byli przybyszami z bliższych gubernii. Najsilniej zaludnionym był powiat warszawski (148,436 mk., a więc 5420 na 1 milę kw. Obszar gubernii pod względem kościelnym stanowi część archidiecezyji warszawskiej (ob.). Pod względem sądowym gubernia

posiada jeden sąd okręgowy w Warszawie, dwa okręgi zjazdu sędziów pokoju w Warszawie (jeden dla miasta, podzielonego na 25 okręgów sądów pokoju, drugi dla połowy gubernii) i jeden sąd zjazdowy w Włocławku. (Sądy pokoju dla miast i sądy gminne wymienione są w opisach powiatów). Pod względem administracyjnym rozpada się gubernia na 12 powiatów i oddzielny zarząd miasta Warszawy. Powiaty są: warszawski, radzyński, nowomiński, grójecki, błoński (grodzki), sochaczewski, gostyński, kutnowski, skierniewicki, łowicki, włocławski, nieszawski.

Warszawski powiat, utworzony w r. 1867 z części dawnego powiatu t. n., zajmuje obszar okolic Warszawy, po obu brzegach Wisły. Ciągnie się pasem w kierunku od pld. ku zach. ptn. i ptn. Koryto Wisły dzieli obszar powiatu na dwie prawie równe połowy. Północną granicę stanowi Narew (złączona z Bugiem), oddzielająca obszar powiatu od pow. płońskiego i pułtuskiego, od wschodu dotyka pow. radzyńskiego i nowomińskiego, od pld. graniczy z grójeckim, a od zach. z błońskim i sochaczewskim. Powierzchnia obejmuje 27·23 mil kwadr. al. 1499·1 klm. Pld.-zach. połowa pochyla się nieznacznie ku Wiśle, lecz pldn.-wschod. (na praw. brzegu Wisły) należy, z wyjątkiem wąskiego pasu wybrzeża, do dorzecza Narwi—Bugu, do których uchodzą wody tej części. Cały ten obszar jest równiną, nisko położoną (średnio 300 st. n. p. m.). Obszar prawego brzegu do niedawnych czasów pokrywały rozległe lasy. Po przeprowadzeniu dróg bitych i żelaznych lasy uległy wycięciu, zarówno dla zaspokojenia potrzeb Warszawy jak i w skutek wzrostu produkcji rolnej. W r. 1880 było 27,423 morg. lasów prywatnych nieurządzonych, 27,241 mr. urządzonych, 6,368 mr. wyrabanych i zasianych 9,326 mr., niezadrzewionych po wycięciu, 831 mr. oddanych za serwituty, 323 mr. włościan-skich, 36 mr. do osad miejskich należących. Produkcya rolnicza, w skutek bliskości wielkiego miasta, skierowaną jest głównie, zwłaszcza w gminach podmiejskich, do wytwarzania mleka i jego przetworów i produkowania warzyw i owoców. Produkcya ogrodników i kolonistów z pod Warszawy rozwija się coraz pomyślniej, mając korzystny zbytny na rynkach nietylko Warszawy lecz i Petersburga. Brak danych nie pozwala oznaczyć rozwoju i rozmiarów tych gałęzi przemysłu rolnego. Przemysł fabryczny przedstawia dość pokąźną cyfrę produkcji rocznej w sumie 7,627,865 rs. (1891 r.), choć właściwie większa część tej sumy wchodzić winna do sumy produkcji miasta, ponieważ zaliczono do powiatu fabryki istniejące na przedmieściach Warszawy (fabryka gazu, mydlarnie, cegielnie, wiatraki

podmiejskie itp.). Ludność powiatu (prócz Warszawy) wynosi obecnie 148,436 mk., t. j. 5,451 na milę kwadr., a 99 na 1 klm. Prawie połowa tej ludności mieści się w gminach otaczających Warszawę i stanowiących jej przedmieścia poniekąd, jak: Brudno (21,160 mk.), Wilanów (8,154), Młociny (10,898), Mokotów (8708), Czyste (16,280), Zaborów (3,677). W gminach tych mieszka znaczna liczba robotników, wyrobników, rzemieślników, zarobkujących w Warszawie. Jedynym miastem w powiecie (obok Warszawy) jest Nowydwór (5,641 mk.). Pod względem kościelnym powiat stanowi warszawski dekanat archidiecezyi t. n. i składa się z 23 parafii: Babice, Borzęcin, Kazuń, Kiełpin, Łomna, Nieporęt, Nowydwór, Okuniew, Pęcice, Piaseczno, Powsin, Grodzisk, Raszyn, Słomczyn, Służew, Tarchomin, Wawrzyszew, Wieliszew, Wilanów z filia Czerniaków, Wola, Zaborów, Żbików i Zerzno, położonych w pow. warszawskim, i 12 parafii miasta Warszawy. Pod względem administracyjnym powiat (z wyłączeniem Warszawy, mającej oddzielny zarząd) dzieli się na jedno miasto (Nowydwór) i 20 gmin wiejskich: Blizne, Brudno, Czastków, Czyste, Fałenty, Góra, Jabłonna, Jeziorna, Młociny, Mokotów, Nowo-Iwiczna, Nieporęt, Okuniew, Ożarów, Piaseczno, Pruszków, Wawer, Wilanów, Zaborów, Zagóźdź. W skład tych gmin wchodzi dwa dawniejsze miasteczka: Okuniew i Piaseczno (tworzy samą gminę). Pod względem sądowym pow. warszawski dzieli się na 6 okręgów sądów gminnych: I. Łomianki, dla gmin: Czastków, Młociny i Powązki; II. Babice, dla gmin: Zaborów, Ożarów, Blizne, Czyste; III. Raszyn, dla gmin: Pruszków, Fałety, Nowo-Iwiczna, Piaseczno; IV. Wilanów, dla gmin: Mokotów, Wilanów, Jeziorna; V. Jabłonna, dla gmin: Góra, Jabłonna, Nieporęt; VI. Wawer, dla gmin: Brudno, Wawer, Zagóźdź.

Warszawskie starostwo. Otaczające Warszawę wsi książęce musiały mieć zdawna już oddzielny zarząd. Z aktu ks. Janusza (r. 1408) dowiadujemy się, że jurydykcyja wójta warszawskiego rozciągała się na Jazdowo, Młociny, Wawrzyszew i Powązki. Obszar starostwa był zapewne znacznie większy. Z chwilą gdy Warszawa stała się centrum powiatu, a następnie rezydencyą księcia i stolicą oddzielnego księstwa, musiało być utworzone starostwo. W aktach spotykamy starostę dopiero r. 1474. Jest nim Wszebor ze Smólska. Nie wydobyto dotąd z dokumentów i ksiąg archiwalnych nazwisk wcześniejszych i późniejszych starostów. W r. 1581 starostą jest małopolanin Jerzy Niemsta z Chrzęćcic h. Jastrzębiec, zapalony protestant. Pod bokiem dworu i w obec władzy

marszałków nadwornych starostowie nie mogą wywierać wielkiego wpływu na sprawy miejskie, ni dopuszczają się aktów samowoli. Podług lustracyi z r. 1665 starostwo składało się z miast: Starej i Nowej Warszawy, Grzybowa i z wsi: Wielka Wola, Mokotów, Powązki, Polków, Buraków, Wola Burakowska, Brudno, Marki, Żerań, Słupno, Wola Ząbkowa, Grodzisko, oraz z oddzielnych dzierżaw: Jeziora, Okrzeszyno, Lesznowola, Ożarów, Piaseczno, Sekocin, Chylice, Wichradz, Stromic, Niemojowice, Bątków, Kozina i Długawola. W r. 1771 posiadał je Fryderyk Bruehl, generał artylerji koronnej, opłacając kwarty złp. 3,367 gr. 21, a hybertyn złp. 3,887 gr. 21. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpłtej przyznały te dobra w posiadanie emfiteutyczne Bruehlowi. Podług spisu urzędowego z r. 1796 grunta starościńskie w obrębie dzisiejszej Warszawy mieściły się przy ulicach: Mazowieckiej, Królewskiej, Twardej, Elektoralnej, Grzybowskiej, Ciepłej, Ceglanej, Żelaznej, Prostej, Chmielnej, Wolaskiej i Karolkowej. Po r. 1815 z dóbr rządowych w okolicy Warszawy utworzoną została ekonomia Warszawa, z której wydzielono w r. 1835 na majorat dla pułkownika Rubiec wś Załubice. Pozostała część dóbr ekonomii przy skarbie składała się: z folw.: Zabki, Buraków, Kamionek, Królikarnia, Jełonek; kolonii: Sielce, Mokotów al. Wierzbno, Grochów, Władysławów, Lewicpol, Lewinów, Wierzbna i lasów rządowych; wójtostwa: Marki, Brudno, Młyn, Gocławek; jeziora: Sieleckie, Kamionkowskie i Gocławskie. Posiadłość Powązki obozowe, Utrata, Izabelin, cegielnia do przedmieścia Pragi należąca; wsi: Zabki, Buraków, Szopy Polskie i Niemieckie, Odolany, Gocław, Gocławek, Kępa Gocławska, Wygoda, Kuwęczyn, Marki, Grodzisk, Sikory, Sokółówek, Cisie przeszły przeważnie w ręce prywatne.

(Statystykę miasta opracował prof. A. Załęski, opisy budowli, pomników, ogrodów i bibliografią obrobił Wład. Korotyński, danych do statystyki gubernii dostarczył Dr. J. Bansemer, część fizyczną i historją miasta, tudzież opisy powiatu i gubernii skreślił Br. Chlebowski).

Warszawa, zaśc. nad rz. Bołoczą, naprzeciw ujścia do niej Ihumenki, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, par. katol. Błóń, o 4 mile od Ihumenia. A. Jel.

Warszawa, parów pod Kaniowem, za Suchym Dunajcem.

Warszawa 1.) grupa domów w Krasowic, pow. lwowski. 2.) W., os. karcz., w gm. Oserdów, pow. sokalski.

Warszawa, urząd. *Warschau, Neu-War-*

schau, osada, w pow. szamotulskim, o 2 klm. na pld.-zach. od Wroniek, 3 dm., 18 mk.

Warszawice, dawniej *Warszewice*, wś i fol. nad Wisłą, w nizinie nadrzecznej, pow. garwoliński, gm. i par. Warszawice, odl. 13 w. od Garwolina, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 41 dm., 312 mk., 969 mr. fol. (251 mr. roli, 126 łąk, 190 past., 115 nieuż., 279 mr. w dzierzawach i osadach). Fol. W. należał do dóbr Całowanie i razem z niemi wchodził w obecnym stuleciu w skład dóbr Osieck. W r. 1827 miały W. 32 dm., 224 mk. Boguś, bisk. poznański, zakładając kościół w Górze pod Czerniem r. 1252, uposażył go, między innymi, dziesięciną ze wsi Warszawice (długi czas mylnie objaśniano tę nazwę przez Warszawę). Według aktu Konrada, ks. mazow., z r. 1476 dziedzicem W. jest niejaki Paweł, właściciel pobliskiej wsi Brzozy i założyciel Woli Brzoskiej w r. 1468. Prawdopodobnie jego synem był Jakub, podczaszy czerski, którego w sprawie o granice posiadłości, jaką prowadził z Konradem, ks. warszawskim i czerskim, popierał Stanisław Tęczyński, wojew. ruski. Synem Jakuba, żonatego z Łosiówną, był Jan, kasztelan warszawski (od r. 1557), żonaty dwukrotnie: z Chinowską Anną h. Nałęcz i z Elżbietą Parysówną. Głośny w życiu politycznym i literaturze Krzysztof Warszawicki był synem z drugiej żony (ur. 1543), brat jego starszy Stanisław, jezuita, pochodził z pierwszej żony Jana (ur. 1527). Ponieważ z trzech synów Jana dwóch było księżmi, trzeci Andrzej zmarł 1571 zostawiając dwie córki i syna Stanisława małoletnich, przeto, o ile się zdaje, majątek uległ rozdrobnieniu i wyszedł następnie z rąk tej rodziny (ob. T. Wierzbowski, Krzysztof Warszawicki, Warszawa, 1887, str. 46 do 56). Zdaje się, że w pierwotnym nadaniu prawa własności tej wsi, przyznane było, jak to często czyniono, posiadanie obu przeciwległych brzegów Wisły, do czego dołączono obszar leśny na praw. brzegu. Może nawet pierwotna wieś leżała na lew. brzegu, jak by to można wnioskować z dokumentów ustalających granicę w r. 1556 między W. a terytoryum Czernia. W. należały poprzednio do par. Radwanków (utworzonej w r. 1411), którą w r. 1776 przeniesiono do Warszawic, gdzie Franc. Bieliński wystawił kościół p. w. św. Jana Chrz. Odnowiony w r. 1844. Par. W., dek. garwoliński, ma 2149 dusz (w r. 1861 było 1745 katol.). W. gmina graniczy z gm. Sobienie-Jeziory i Osiek, ma 12,718 mr. obszaru i 3403 mk. (w tem 112 prot., 29 żydów). Sąd gm. okr. II we wsi Sobienie-Jeziory o 4 1/2 w., st. pocz. w Garwolinie. W skład gm. wchodzi: Brzezinki, Całowanie, Dziecinów, Kossomce, Ostrówki, Potok, Pod-

biała, Radwanków, Radwankowska-Kępa, Regut, Sobienie-Biskupie, Tabor, Warszawice, Warszówka i Zapol. *Br. Ch.*

Warszawka, os. włośc., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 37 mk., 79 mr. W 1827 r. było 3 dm., 26 mk.

Warszawka 1.) dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież (o 14 w.), własność Szejnów, ma 118 dzies. (35 lasu, 5 nieuż.). 2.) W., fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Citwa, par. katol. Kalwaryja, o 3 w. od st. dr. żel. lipawskoromeńskiej Rudzieńsk, o 47 w. od Ihumenia, ma przeszło 5 włók. Przed laty kilkunastu przy podziale rodziny Janiszewskich dobrami Citwa (ob.), dostał się ten kawał ziemi, wraz z fol. Lipsk, jednemu z braci Onufremu, ożenionemu z Abramowską, który założył tu folwark rezydencyjalny i nazwał Warszawką. Miejscowość dość równa, grunta szczerkowane, urodzajne. 3.) W., folw. nad rzką Wołką, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 26 w. od Słucka. Do 1874 r. należał do ordynacji kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd do niewieskiej. Wraz z fol. Orlin ma 40 1/4 włók. Grunta lekko faliste, urodzajne, łąk obfitość. 4.) W., fol., pow. słucki, w 3 okr. kopylskim, gm. Bystrzyca, o 32 w. od Słucka. 5.) W., wś i dobra, pow. witebski, w 3 okr. pol., gm. Wielaszkowicze. Dobra, w 1780 r. własność Mateusza ks. Ogińskiego, miały 13460 dzies. Następnie własność Glinki, w 1880 r. nabyte przez Schlippenbacha. Okrąg wiejski W. w 1863 r. miał 125 dusz rewiz. *J. Krz.—A. Jel.*

Warsze, wś i *Warsze an der Gilge*, wś nad rz. Gilią, pow. nizinny, st. p. Seckenburg.

Warszele, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkun, o 25 w. od Wilkomierza.

Warszenicy, przys. Jazowa Starogo, w pow. jaworowskim.

Warszew, wś, pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajska, odl. 19 w. od Kalisza, ma 18 dm., 131 mk. W 1827 r. było 13 dm., 112 mk. Wieś ta należąca do klucza opatowskiego dóbr stołowych arcybiskupich, dawała dziesięcinę arcybiskupom, plebanowi zaś w Rajsku tylko meszne po dwie miary żyta i tyleż owsa z łąnu (Łaski, L. B., II, 9). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 we wsi Warszewo, par. Rajska, Miłaczewski, podstarości opatowski, płacił od 2 łąn., 3 łąn. sołtysich, 1 zagr. (Pawński, Wielkp., I, 126).

Warszewice 1.) w XVI w. *Wawrzyszewice*, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Niesułeków, par. Skoszewy, odl. 22 w. od Brzezina. Wś ma 26 dm., 329 mk.; fol. 2 dm., 12 mk. W 1827 r. było 15 dm., 174 mk. W r. 1867 fol. W. rozl. mr. 82: gr. or. i ogr. mr. 72,

łak mr. 15, nieuź. mr. 5. Wś W. os. 31, mr. 742; wś Załęże os. 5, mr. 60. Na początku XVI w. część leżąca po za rzeczką od strony Skoszew dawała z łanów kmiecych i folw. dziesięcinę pleban. w Skoszewach, łany zaś kmiecy z drugiej strony rzeki od Brzezin kościółowi w Brzezinach (Łaski, L. B., II, 398). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś W., dzierzawiona przez Rusieckiego, miała 10 łan., 10 osad. i karczmę pustą (Pawiński, Wielkp., II, 91). 2.) W., ob. *Warszawice*. Br. Ch.

Warszewice, w dok. z r. 1222 *Wars, Warszewitz Schlegelsdorf*, niem. *Warschewitz*, dobra ryc., pow. toruński, st. tel. i kol. i paraf. kat. Chełmża, 5·5 klm. odl.; 717 ha (681 roli orn., 6 łak, 26 lasu); 1885 r. 16 dm., 43 dym., 267 mk. kat., z tych przypada na Zawiszówkę 11 mk. Młyn parowy, hodowla bydła rasy Bern-Stimmenthaler. W. są starą osadą, zachodzącą w przywileju Łowickim z r. 1222. Jej założyciel Warz czyli Warsz jeszcze żył wtedy, wstawiono więc jego imię w miejsce nieustalonej nazwy. R. 1430 napotyknąmy ławnika Jakuba z W. (Jacob von Slegelsdorf; ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 57, 59, 60, 158). Za czasów krzyżackich należały W. do komturstwa papowskiego (ob. tamże, str. 77). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że W. należały wówczas pod względem parafialnym do Biskupic i pisze: „W. villa nobilitaris Generosi Andree Warzyński haereditaria, cujus relicta consors Domina advitalis et reformatoria est in possessione, nupsit Generoso Stanislao Bistrom. Curia tenetur duos coretos siliginis et totidem avenae“ (pag. 56 b). W drugiej połowie zeszłego stulecia posiadał W. Antoni Bagniewski, sędzia ziemski chełmiński, który we dworze utrzymywał kaplicę domową (ob. „Utracone kość.“ przez ks. Fankidejskiego, str. 54). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyły tutejszy folw. szl. i wś 20 dymów; dziedzicem był jeszcze Bagniewski (str. 248). W połowie bieżącego stulecia (1858) posiadał te dobra Zawisza Czarny, r. 1885 jego spadkobiercy. R. zaś 1880 nabyli W. Józefostwo Bielińscy z Galicyi i Michałowstwo Hulewiczowie z Torunia drogą działów rodzinnych. W stronie połud. Warszewio, na pół drogi do folw. Franciszkowa, natrafiono pługiem na kilka grobów skrzynkowych. Znalezione w nich około 20 popielnicz zdobyły trawniki dworskiego ogrodu, dopóki nie niszczały. Jedyna z nich znajduje się w zbiorce miejscowym ś. p. Alfr. Zawiszy (ob. objaśn. do mapy Osowskiego, str. 67). Oprócz tego znaleziono tu trzy toporki kamienne i takież młot (ob. str. 98). Ks. Fr.

Warszewka, wś i folw., pow. płocki, gm.

Góra, par. Rogotworsk, odl. 31 w. od Płocka, ma 9 dm., 69 mk. Do włościan należy 8 osad i 49 mr. Ogólny obszar folwarku poduchownego około 900 mr. W r. 1827 było 5 dm., 53 mk.; wś była własnością kościelną. Kazimierz król, potwierdza r. 1335 w Poznaniu zamiane wsi „Zavidowicz i Warsowa“, należących do kościoła poznań., na wś Sułkowice (Crob Sulconis). Według reg. pob. pow. raciańskiego z r. 1578 wś W., w par. Drobin, miała łan. 4 (Pawiński, Zródła dziej., XVI, 87). Br. Ch.

Warszewskie, jezioro, ob. *Warzne*.

Warszica, ob. *Wierszycza*.

Warszinsee, dok. *Varsime*, jezioro, na Kaszubach, między Kiszewą a Piechowicami. Zachodzi w dok. Mestwina z r. 1290 (ob. Perlbach, P. U. B., str. 422). Ks. Fr.

Warszlauken, wś, pow. nizinny, st. pocz. Seckenburg.

Warszówek, w XVI w. *Warszow*, wś i fol., pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 21 w., ma 21 dm., 171 mk. W 1827 r. było 20 dm., 120 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 379; gr. or. i ogr. mr. 316, łak mr. 10, past. mr. 43, nieuź. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 11; płodozm. 8-pol. Wś W. os. 15, mr. 145. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Warszówek, w par. Pawłów, składa się z kilku części: Jan Kochanowski płacił od 1 osad., $\frac{1}{4}$ łan., 1 zagr.; Gromacki i Świerczowska od 3 osad., $\frac{3}{4}$ łan., 5 zagr. z rolą, 5 kom.; S. Gołombiowski od $\frac{1}{4}$ łana, 1 zagr. (Pawiński, Małop., 190).

Warszowice, wś i fol., pow. garwoliński, ob. *Warszawice*.

Warszówka, w XVI w. *Varschewo*, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Tynieć, par. Pamięcin, odl. od Kalisza w. 4; wś ma 6 dm., 68 mk.; fol. 3 dm., 52 mk. W r. 1827 było 11 dm., 110 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 371; gr. or. i ogr. mr. 278, łak mr. 31, past. mr. 34, lasu mr. 5, nieuź. mr. 23; bud. mur. 15, z drzewa 1; płodozm. 7 i 9-pol. Wś W. os. 16, mr. 10. Na początku XVI w. folwark dawał dziesięcinę pleban. w Pamięcinie, rybacy zaś płacili po pół grosza (Łaski, L. B., II, 81). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1559, wś Warszewka, własność Skarszewskiego, miała $2\frac{1}{2}$ łan., 10 zagr., 2 kom., 3 rybaków (Pawiński, Wielkp., I, 125). 2.) W., wś, pow. garwoliński, gm. Osieck, par. Warszawice. Pierwsza część ma 24 dm., 189 mk., 429 mr.; druga 16 dm., 99 mk., 206 mr. Bh. Ch.

Warszowskie, jezioro, ob. *Warzno*.

Warszta, os., w pow. krotoszyńskim, o 8 klm. na płu.-wschód od Sulmierzyc, przy trakcie z Krotoszyna do Ostrowa; par. Janków Zalesny, poczta i st. dr. żel. w Krotoszynie o

10 klm., okrąg wiejski Daniszyn; 9 dm., 80 mk.

Warszyca, wś nad rzeką Żerdź, pow. berdyczowski, na pograniczu pow. winnickiego, w 3 okr. pol., gm. Czerniatyn Mały, o 63 w. od Berdyczowa, ma 528 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 417 mk. prawosł., 36 katol.; 1103 dzies. ziemi. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1756 r. i uposażoną 46 dzies. ziemi. Własność Sobieszczańskich. Ob. *Przyłuka*.

Warszyce, w XVI w. *Varczice*, wś, pow. brzeziński, gm. Biała, par. Gieczno, ma 11 dm., 109 mk., 162 mr. W 1827 r. było 7 dm., 69 mk. Na początku XVI w. dwór z fol. należą do par. Modlna, zaś wieś do par. Gieczno. Folw. daje dziesięcinę pleb. w Modlny, zaś kmiecie kanonii łęczyckiej, plebanowi zaś w Giecznie tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 412 i 413). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi „Warszcze“, w paraf. Gieczno, Warszycki miał 1 łan, 2 zagr., młyn, 4 osad.; Jakub Warszycki 1 łan, 1 zagr., 3 osad. We wsi Warszycka Wola Andrzej Tymiański płacił od 3 łan., 2 zagr., karczmy, młyna o 2 kołach, 11 osad. (Pawiń, Wielki, II, 60).

Br. Ch.

Warszyn, ob. *Wardzyn*.

Wart Stary, fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. 16 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 12 mk. Fol. ten, oddzielony od dóbr Szykszniewo, miał w r. 1878 obszaru nr. 219: gr. or. i ogr. mr. 149, łąk mr. 53, past. nr. 11, wody mr. 1, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 7; płodozm. 8-pol., pokłady torfu.

Warta, niem. *Warthe*, rzeka, prawy i najważniejszy dopływ Odry. Źródła jej leżą pod Kromolowem, w pow. olkuskim, na wyżynie olkuszkiej, będącej ważnym węzłem hydrograficznym, dającej bowiem początek licznym dopływom Wisły i Odry (Małapiana, Brynica, obie Przemsze, Pilica, Szreniawa, Prądnik). Czarna Przemsza znajduje się w tak wielkim zbliżeniu do W., że dzieląca je przestrzeń pod młynem Raczek nie wynosi nawet wiorsty. Nieznaczny zrazu strumień W., minąwszy Kromolów, zakreśla łuk ku południowi wygięty i zwraca się ku płn.-zach., który to kierunek stale aż do Częstochowy zatrzymuje. Pod Zawierciem przyjmuje od prawego boku strugę z pod Łońnic i rozlewa się w stawy, które służą za zbiorniki wody dla fabryk miejscowych; tu także nakrywa rzekę pierwszy most i poraz pierwszy przecina tor dr. żel. warszaw.-wiedeńskiej. Od Zawiercia na Marciszów, Nieradę, Mrzygłód, Papiernią, Ciszówkę i Mijaczów do Michałowa, W. przepływa szereg stawów, poruszając liczne młyny i mijaczowskie fabryki żelazne (br. Baue-

reztów). Między Ciszówką a Mijaczowem wpada z prawej strony strumień od Myszkowa: jestto zbiór kilkunastu potoków z wyżyny Włodowickiej spływających, które po długotrwałych albo też nagłych a obfitych deszczach wzbierają gwałtownie, łączą się pod Myszkowem w jedno koryto i przepelniają je do tego stópnia, że masa wód, wstrzymana plantem drogi żelaznej, nie znajdując dla siebie należytego odpływu, znosiła nieraz mosty i niszczyła nasypy kolejowe na znacznej przestrzeni. W ostatnich latach roboty inżynierskie zapobiegły możliwości klęski przez wzmocnienie plantu i zbudowanie trwałych mostów o większym otworze w świetle. Następnie W. śród lesistej i pustej okolicy płynie na Kuźnicę Starą i Masłońskie do wsi Osiny, przyjmując z lewej strony strugę bez nazwy z pod Mysłowa, Koziegłówkę al. Bożystok pod Kuźnicą Starą i Czarękę powyżej Osin, z prawej zaś potok od Żarek pod Smardzewizną i potok od Pohulanki pod Masłońskim. Poniżej Osin łączy się z W. od lewego boku Kamieniczka, przychodząca ze Śląska i będąca dotąd najważniejszym dopływem rzeki głównej. Od Osin płynie W. na Poczepsne, Nową Wieś, młyn Cichockie (drugi most dr. żel. warsz.-wied.), Słowik, Raków i Dąbie do Częstochowy, przyjmując z obu stron nieznaczne dopływy bez nazwy; wyróżnia się tylko z lewej strony Stradomka al. Żarnów, wpadająca powyżej Częstochowy i zbierająca wody z płd.-zach. części pow. częstochowskiego. Minąwszy Częstochowę, którą pozostawia na lewym brzegu, W. rzuca się gwałtownie ku wschodowi i dla okrażenia wyżyny Kłobuckiej zakreśla następnie potężną linią spiralną na Pławno i Działoszyn do wsi Ogroble. Podmokłe bagniste brzegi towarzyszą W. na znacznej przestrzeni; płynie ona od Częstochowy na Mirów, Siedlec, matko Mstów, Kłobukowice i Łuszczyn. Pod Skrzydłowem rzeka dzieli się na dwa ramiona, które między sobą łączą się poprzecznymi korytami i wytwarzają liczne wyspy, dopóki W. nie wróci do jednolitego łoża między Pławnem a Bobrami. Nad lewem ramieniem leżą osady: Rzeki Wielkie, Karczewice, Zawada, Goworków, nad prawem zaś: Chmielarze, Raków, Garnek, Kuźnica, Sliwaków, Buda, Gidle, Pławno. Dopływy między Częstochową i Pławnem są nieliczne i nieznaczne, zasługuje na uwagę tylko Wiercica, wpadająca z prawej strony między Rakowem i Garnkiem. Od wsi Bobry, gdzie rzekę przecina droga żel. wiedeńska poraz trzeci, Warta mija wsi: Szczepocice, Łęg, Kijów, Jankowice, Stoczki, Łązek, Zabranów, Strzelce, Patrzyków, Niwiska, Raciszyn i dochodzi do Działoszyna płynąc stale w kierunku zachodnim, z lekkim

odchyleniem ku północy; na tej przestrzeni przyjmuje z lewej strony strumień bez nazwy pod Szczepocicami, także strumień między Kijowem i Jankowicami, oraz Liswartę, znaczną i zasobny dopływ poniżej Zabranowa. Liswarta sprawia głównie, że rzeka staje się już możliwą, jeśli nie do żeglugi, to przynajmniej do spławu. Z prawej strony wpadają: Radomka powyżej Szczepocic, przychodząca z pod Radomska, Pisia powyżej Stoczków, przychodząca z pod Brzeźnicy, wreszcie strumień z pod Radziechowic, odwadniający obszerne błoto Brzeżinki. W okolicach Działoszyna rzeka przebija się przez kraj pagórkowaty, stanowiący część wyniosłości Wieluńskiej, brzegi Warty są twarde i miejscami strome, stąd też osady przysuwają się do samego nieraz koryta i są wogóle dość liczne. Pod Działoszyinem rozpoczyna się ostatni zakręt wspomnianej już linii spiralnej; jest to tak zwane kolano Warty, w którym rzeka przyjmuje kolejno kierunek południowo-zachodni, północny i północno-wschodni, płynąc na Lisowice, Bobrowniki, Załęcze aż do wsi Ograbie; lewy brzeg spada miejscami stromo, dopływy zaś płyną w dosyć głębokich jarach, jak np. strumienie w okolicy Załęcza, potoki z pod Grabowa, z pod Dzierżników i z pod Pałnowa (wszystkie z lewej strony). Od Ograbli aż do Koła bieg Warty zachowuje stale kierunek północny, z pewnymi modyfikacjami północno-wschodniego lub północno-zachodniego dążenia. Wyniosłe zbocza trzymają się zrazu dość blisko brzegu, zwłaszcza prawego, lecz powoli dolina się rozszerza, pagórki oddalają się coraz bardziej, aż wreszcie W. wstępuje na rozległą nizinę, o bardzo nieznanym pochyleniu. Płynie ona leniwo na Kamień, Krzczów, Drobnice, Raduczyce, Ossyjaków, Bębnow, Stobin, Konopnice, Rychłocice, Jarocice, miasteczko Burzenin i Tyczyn do wsi Pstrykonie, gdzie z prawej strony zasila Wartę Widawka, płynąca obszerną podmokłą równiną. Tu rozpoczyna się po obu stronach szeroka nizina nadbrzeżna, zalewana podczas każdego większego przyboru wody, skutkiem czego wsi i miasteczka wznoszą się w pewnym oddaleniu od głównego koryta, jak np. Bobrowniki, Chojno, Strońsko, Podłężyce i t. p. Od Sieradza, położonego na lewym brzegu, Warta dzieli się na liczne ramiona, obejmujące żyzne ale niebezpieczeństwem powodzi zagrożone wyspy, na których leżą wsi: Sucha, Mnichów, Osowa i t. d. Stan takiego dzielenia się koryta trwa, z pewnymi przerwami aż do samego uścia, i wpływa niepomernie na mitręge w żegludze, która przez sprowadzenie Warty do jednego koryta mogłaby stać się prawidłową i większe przynosić usługi. Zostawiwszy

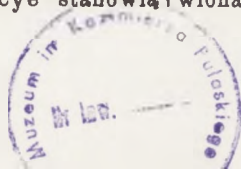
miasteczko Wartę na lewym brzegu, rzeka płynie na Mikołajewice, Tądów, Brodnie, Zaspę, Łyskowice do Skęczniewa, gdzie rozdziela ramion staje się jeszcze wybitniejszym niż pod Sieradzem. Prawe wschodnie ramię zabiera większą ilość wód i pod nazwą Nowej Warty płynie na Uniejów, Ostrowsko, Kuczki, Lekaszyn, lewe zaś, zachodnie, pod nazwą Starej Warty, idzie na Piekary, Człopy, Trzemesze, Sarbice, Koźmin i Kwiatków. Wprost wsi Niwice wpada Ner, przychodzący od zachodu w szerokiej bagnistej nizinie, stanowiącej przedłużenie niziny Bzury, bez widocznego od niej wododziału. Odtąd W. na Dobrowo i Zawadki płynie do Koła. Na tej przestrzeni rzeka przyjmuje z lewej strony: Oleśnicę albo Niechmierówkę pod Małą-Wsią, strumień od Brzeźnicy pod Jarocicami, strumień od Chojna pod Sieradzem, Dźwigorzówkę pod Wartą i Teleszynę pod Trzemeszami; z prawej zaś: strumień od Kuźnicy Strobińskiej wprost Bębnowa, Widawkę pod Pstrykoniami, kilka drobnych potoków w okolicy Sieradza, Sądówkę al. Strugę-Kwasiec pod Łyskowicami, Ner wprost Niwice, który wprzód pod Chełmem złączył się ze starym korytem Warty, wreszcie Rgilówkę powyżej Koła. Od Koła aż po Szrem rzeka płynie stale ku zachodowi i wchodzi w obszar jezior na tak zwanem Pojezierzu Bałtyckiem. Z początku tylko prawe jej dopływy zasilają się wodą jeziorną, później jednak, gdy W. wejdzie w granice w. ks. poznańskiego, siatka jezior rozpościera się po obu jej stronach. Od Koła też komunikacja wodna staje się bardziej prawidłowa, gdyż rzeka, wzmocniona Nerem i mając koryto więcej jednolite, posiada stosunkowo dość znaczny i bardziej stały zapas wody. Płynie W. na Ochle, Wakowy, Piersk, Drażno, Patrzyków, Kurów, aż pod leżący na lewym brzegu Konin, skąd na Chorzeń, Rumin dąży do Sławska. Poniżej Sławska rzeka zrasza liczne kolonie osadników niemieckich, posiadające nazwy niemieckie (Friedrichsfeld, Sophienthal, Ludwigslust); dolina jej jest szeroka, a stałe brzegi dość odległe, stąd osady i miasteczka Golina, Radolina i Łądek na prawym, Końojno, Zagórów i Wrąbczyn na lewym brzegu, trzymają się zdala od łożyska. Zostawiwszy Pyzdry na prawym wyniosłym brzegu, W. wchodzi pod Tarnowem w granice w. ks. poznańskiego i jednocześnie przyjmuje z lewej strony pograniczną Proszelę. Rzeka w dość równym biegu mija Pogorzelicę, Czeszewo, Orzechowo, Dębowo, Nowemiasto, Solec, Świętaczyn, Gogolewo, Zaborowo, Kępę, i dochodzi do Szremu. Na przestrzeni między Kołem a Szremem W. przyjmuje z lewej strony: Kiełbasę pod Wakowami (zwaną także Czapelną al. Pokrzy-

wnicą); wody jej i sąsiednich bagien uprowadza kanał Kiełbaski, dalej: Topiec poniżej Drażna, Powę poniżej Konina, strumień z pod Zarzewka, Prosnę wprost Tarnowa, Lutynię wprost Orzechowa i kilka drobnych strumieni bez nazwy. Prawe dopływy wchodzi częstokroć w łączność z Notecią, a przez nią i z Wisłą, za pośrednictwem jezior, których wody odlewają się w jedną lub drugą stronę. Tu należą Wiercica, niegdyś dawne koryto Warty, wprost Drażna, Krapin, zbierający wody z bagien okolicznych, Morzysławski kanał, uprowadzający część wód z systemu jezior Gośławskiego, Pałnowskiego, Licheńskiego i Slesińskiego, Grabielna al. Meszna, poniżej Łądka, z jeziora Powidzkiego, Września pod Pietrzykowem i Maskawa pod Kępą. Droga żelazna przecina Wartę w dwóch miejscach: poniżej Orzechowa (linia Jarocznyn-Września) i pod Solcem (linia Jarocznyn-Poznań). Od Szremu na Poznań do Obornik bieg Warty ma kierunek północny: obu jej brzegom towarzyszą z początku dość liczne kałuże i jeziora, będące pozostałościami dawnego łożyska; twarde brzegi leżą stosunkowo bliżej niż w poprzednim oddziale, dolina jest przeto nieco węższa, a obszar podczas wylewu zatapiany, tem samem, mniejszy. W. płynie na Jaskowo, Orkowo, Krajkowo, Rogalin, Rogalinek, Łęczycę, gdzie koryto ustala się, aż do Poznania, skąd na Czerwonak, Owińska i Gołaszyn łączy się do Obornik. Poniżej Mosiny wpada z lewej strony strumień zostający w łączności z Obrą przez kanał Obrzański, z prawej zaś: Kopla pod Czapurami, Cybina i Główna pod Poznaniem. Od Obornik aż do uścia W. płynie ku zachodowi, z nieznacznym południowym odchyleniem i tylko w okolicy Landsberga, a mianowicie od Skwierzyny do Kiełczyna (Koeltschen) rzeka na niewielkiej przestrzeni robi trzy gwałtowne zakręty: ku północy do Santoka, ku zachodowi do Wieprzyc i ku południowi do Kołczyzna, poczem dawny swój odzyskuje kierunek. Jestto najzawilsza część biegu, spletanego mnóstwem ramion, otoczonego jeziorami, o spadku nieznacznym i w nizinie szerokiej. Stan taki rozpoczyna się poniżej Wronków i Obrzycka (Obersitzko) od wsi Chojny. Prawy brzeg zajmują rozległe lasy, ciągnące się nieprzerwanie na długości kilkudziesięciu kilometrów, od Chojnow do Skwierzyny. Warta płynie na Sieraków (Zirke), Międzychód (Birnbäum) i Skwierzynę, poniżej której, niedaleko wsi Berkenweder opuszcza Poznańskie i wchodzi do Brandenburgii na Santok i Landsberg. Tu się zaczynają błota Wartskie (Warthe-Bruch), których część skanalizowana oddana została kulturze: liczne rowy i kanały uprowadzają zbyteczną wodę

do głównego koryta, ujętego, gdzie wypada, groblami; powstałe stąd obszary osuszone odznaczają się wyjątkową żyznością, możnaby je nazwać żuławami warckimi. Stąd też powstały w ostatnich czasach kwitnące po obu brzegach osady w miejscowościach, które przedtem niedostępne były dla swego bagnistego położenia. Uście Warty leży pod Kostrzyniem. Z dopływów ważniejsze są: z lewej strony: Samica Wschodnia pod Kiszewem, Samica Zachodnia pod Obrzyckiem, Ostroroga pod Nowym Mostem (Neubrueck), Kwilcz, odpływ kilku jezior, pod Sierakowem, Kamionna pod Międzychodem, Obrą (będąca także w bezpośrednim związku z Odrą) poniżej Skwierzyny, oraz kilka strumieni w Brandenburgii jak Ledling, Postum, Lenze. Z prawej: Wełna pod Obornikami i Noteć (Netze) pod Santokiem. Brak dopływów z prawej strony między uściem Wełny i Noteci objaśnia się równoległym biegiem i wielkiem zbliżeniem tej ostatniej rzeki do Warty, skutkiem czego dla rozwoju większych strumieni nie ma miejsca. Poczynając od Szremu drogi żelazne przecinają Wartę w następujących punktach: w Poznaniu dwukrotnie, pod Obornikami, pod Wronkami i pod Kostrzyniem dwukrotnie. Zbierając wszystko co wyżej powiedziano, bieg Warty, uwarunkowany jej zakrętami, da się podzielić na sześć części: a mianowicie: od źródeł do Częstochowy przy kierunku północno-zachodnim, od Częstochowy do wsi Ograble, z wielką linią spiralną na Mstów, Pławno i Działoszyn, od Ograbli do Koła z kierunkiem północnym, od Koła do Szremu z kierunkiem zachodnim, od Szremu do Obornik z kierunkiem północnym, wreszcie od Obornik do uścia z kierunkiem zachodnim, przy lekkim południowym nachyleniu. Punktem najbardziej południowym są okolice źródeł, północnym Santok, zachodnim uście, wschodnim Pławno. Doliny, w których W. płynie ku północy, są wogóle węższe, z brzegami wynioślejszemi i twardszemi, można je przeto uważać za doliny wyłomowe, poprzeczne, gdy tymczasem te, w których W. łączy się do zachodowi, są zazwyczaj szerokie i poczytywać je można za doliny podłużne. Przy ogólnym ruchu handlowym wschodnio-zachodnim te ostatnie mają co do swego znaczenia przewagę nad pierwszemi, na co wpływa także zasadniczy kierunek wschodnio-zachodni dwóch dopływów: Neru, zbliżającego Wartę do Bzury i Noteci, zbliżającej ją do Brdy, czyli, co na jedno wychodzi: środkowa Wisła przedłuża swoją drogę wodną właśnie w kierunku zachodnim przez Bzurę—Ner i Brdę—Noteć do Warty; a jakkolwiek żadna z tych linii nie łączyła dawniej bezpo-

średnio Warty z Wisłą, to jednak leżące wzdłuż tych dolin miasta odznaczały się zawsze większym nad okoliczne znaczeniem i ożywieniem handlowem (Włocławek — Toruń—Bydgoszcz—Nakło na linii Brda—Notec i Łowicz — Łęczyca—Koło—Konin na linii Bzura—Ner). Ogólna długość całego biegu wynosi w granicach królestwa 405 klm. w w. ks. poznańskim 248 klm. w Brandenburgii 81 klm. czyli razem 734 klm. i jest o 30 klm. dłuższa niż Odra od źródeł do uścia Warty. Obszar dorzecza dochodzi do 46,000 klm. kw. Średnia szerokość w normalnym stanie rzeki wynosi w jej biegu środkowym 75 mt. w dolnym 100 do 125 mt. Podczas powodzi niziny zalewane są na znacznej przestrzeni, sięgającej 1,000 mt. i więcej szerokości; najważniejszym jest przybór wiosenny podczas tajania śniegów, co średnio następuje w połowie marca; rzeka podnosi się wówczas do 12 stóp ponad stan normalny; letnie i jesienne przybory są wogóle mniejsze i powstają skutkiem długotrwałych albo gwałtownych deszczów. Spadek wogóle dość jednostajny i powolny, prądówin niema, dlatego też W. nie posiadając dość siły do wyźłobienia jednolitego koryta, zmienia często swe łożysko i dzieli się na ramiona; z tej też przyczyny stałe części, zawieszane w wodzie, przy spokojnym jej biegu opadają powoli na dno i tworzą liczne mielizny oraz wyspy piaszczyste, które dopiero większy przybór znosi—lecz po jego ustaniu powtarza się to znowu w innym miejscu. Następujące liczby oznaczają wielkość spadku: źródła Warty 264 mt., Sieradz 131 mt., Koło 92 mt., Szrem 62 m., Poznań 52 mt., ujście pod Kostrzyniem 13 mt., co razem uczyni 264—13=251 mt. na 734 klm. t. j. 0,34 mt. na 1 klm. (stopa na wiorstę). Pod względem geologicznym kotlina Warty nie odznacza się rozmaitością: sama dolina składa się po większej części z osadów aluwialnych, do których po obu stronach przylegają utwory kenozoiczne; formacje mezozoiczne są wogóle rzadkie, a paleozoiczne należą do wyjątków. Dewon spotyka się wyspowo tylko w okolicy Mijaczowa, środkowa Jura występuje przy źródłach a górna na prawym brzegu pod Działoszynem, na lewym pod Ograbłami, pod Burzeninem oraz od ujścia Liswarty do Załęcza, na obu zaś brzegach od Czystochowy do Mstowa. Utwory eoceniczne i oligoceniczne ciągną się od Koła do Konina, następnie, poniżej Szremu do Orkowa, wreszcie od Łęczycy przez Poznań do Obornik; lignit mioceniczny ukazuje się w trzech punktach nad dolną W., pod Kiszewem, pod Nowym Mostem i pod Międzychodem. Dolna glina lodowcowa zajmuje znaczne obszary, równie jak piaski dyluwialne, obie te formacje stanowią

głównie płaszcz aluwialnej doliny; dolna glina występuje w górnym biegu aż do Czystochowy, dalej od Mstowa do ujścia Liswarty, od Załęcza do Ossyjakowa, na lewym brzegu pod Sieradzem, na prawym od Konina do Ładka i pod Poznaniem, wreszcie w dolnym biegu aż do ujścia Noteci. Górna glina lodowcowa nigdzie bezpośrednio nie przylega do doliny (drobna wysepka powyżej miasta Warty stanowi wyjątek); pozostałe obszary zajmują utwory piasków dyluwialnych, występujące szczególnie w wielkich i zwartych masach w okolicach Prosnó oraz między Uniejowem a Kołem. Górna kreda pojawia się tylko w widłach rzecznych między Nerem a Wartą. Godną jest uwagi analogia zachodząca między Wartą a Bugiem. Jak Bug tak i Warta są najważniejszymi dopływami swoich rzek głównych, obie też z prawej strony przyjmują najważniejsze swe dopływy: Narew i Notec, obie dopływami swemi zbliżają się dwukrotnie do sąsiednich systematów rzecznych: Warta przez Ner i Notec do Wisły, a Bug przez Narew i Muchawiec do Niemna i Dniepru, w obu wododziałowa linia jest bardzo niewyraźna, tak, że Ner zlewa się niemal z Bzurą, a Muchawiec z Prypecią, obie przez kanałowe połączenie wchodzą w styczność z sąsiednimi rzekami: Warta przez Notec i kanał Bydgoski z Wisłą, a Bug przez Narew i kanał Augustowski z Niemnem, oraz przez Muchawiec i kanał Królewski z Dnieprem (ten ostatni kanał nie ma wprawdzie swego odpowiednika w Warcie, ale połączenie Neru z Bzurą było niejednokrotnie projektowanym i ma w przyrodzonych warunkach miejscowych wielkie po temu ułatwienie); obie łączą żyzne okolice południowo-wschodnie ze środkowym biegiem rzek głównych; obie mają bieg wielce charakterystyczny tem, że naśladuje bieg rzek głównych, gdyż Bug płynie w zadziwiającej równoległości do Wisły, powtarzając jej zakręty, a Warta tworzy takie same kolana i tak samo zmienia często kierunek jak Odra; obie wreszcie mają ważne strategiczne znaczenie i dlatego środkowy bieg i ujście bronione są twierdzami: Poznań i Kostrzyń na Warcie, a Brześć i Modlin na Bugu. Warta sięgając głęboko w serce wyżyny polskiej mogłaby wielce ułatwić rozszerzenie się żywiołu polskiego na linii Odry, gdyby nie odpór germański, idący w przeciwnym kierunku z potężniejszą i wytrwalszą siłą. Korytem Warty i Noteci posuwały się placówki niemieckie w licznych koloniach i z biegiem czasu coraz silniej germanizowały okolice, która na zachodzie obu tych rzek jest już prawie zupełnie elementu polskiego pozbawiona. Rozważana pod względem swego poło-

żenia geograficznego W. łączy wyżynę krakowko-wieluńską z wyżyną bałtyckiego jeziora i przeważną częścią swego biegu należy do pasa tak zwanych „wielkich dolin“, mających kierunek i nachylenie ze wschodu na zachód. Północną dolinę oznacza dolna Brda, Noteć, dolna W., część Odry od Kostrzynia do ujścia kanału Finnow, następnie kotlina kanału Finnow, błota Rhin aż do ujścia Haweli do Elby; cała ta dolina bieży wzdłuż południowego stoku wyżyny bałtyckiej i jest prastarem korytem Wisły, do której niegdyś wpadała Warta i Odra, i która dalej płynęła ku północy dzisiejszem łożyskiem Elby, zanim nie utworzyła sobie obecnego koryta. Południowa dolina opiera się o północne stoki przedgórze Karpacko-Sudeckiego i biegnie korytem Pilicy, Widawki, przecina Wartę na południe od Sieradza, a Prosnę w okolicy Wieruszowa, wchodzi następnie w koryto Barycza, idzie Odrą od ujścia Barycza aż do Neusalz, potem doliną rz. Czarnej (die Schwarze), przecina Bober i Niszę Łużycką, biegnie kotliną Sprewy przez błota lasu Sprewskiego (Spreewald), aż do Luebbenau, a stąd zwraca się ku północo-zachodowi i pod Brandenburgiem wstępuje w koryto dolnej Haweli. Dolina środkowa, najwybitniej rozwinięta i przedstawiająca największe obniżenie sąsiednich obszarów, poczyna się w kotlinie Narwi, w okolicach jej zbliżenia do Niemna, przechodzi następnie w kotlinę Wisły od ujścia Bugo-Narwi do ujścia Bzury, poczem biegnie kotliną Bzury, Neru, Warty od Koła do Szremu, bagnami Obrzańskimi aż do ujścia Zgniłej Obry, kotliną Odry aż do Fuerstenberga, kotliną kanału Sprewskiego i Sprewą aż do jej ujścia do Haweli. Wszystkie te doliny są wygięte ku południowi, mają wspólne ujście w okolicy ujścia Haweli do Elby i charakteryzują się błotami, bagniskami i wielką wogóle obfitością wody, co świadczy o dawnem, jednolitem korycie płynącej przez każdą dolinę rzeki. Świadcstwo podobne dają także bardzo niewyraźne wododziały między rzekami dzisiejszemi, należącymi już do różnych systematów wodnych. Warta odgrywa podwójną rolę: raz bowiem występuje jako część składowa „wielkich dolin“, tam mianowicie, gdzie kierunek jej biegu jest wschodnio-zachodni, drugi raz zaś, t. j. tam, gdzie ma bieg południowo-północny, nosi na sobie charakter ogniw, spajających ze sobą wielkie doliny poprzecznymi wylotami: są to głównie części rzeki od Burzenina do Koła i od Szremu do ujścia Noteci.

Dzieje.

W. Bogusławski w „Dziejach Słowiańszczyzny“ oznacza siedziby ukazujących się w II w. po Chr. Wartan (Arii) między Prosną i Wartą,

Polan (Bulanes) między Wartą i Wisłą, a Bukowian (Buguntes) między Wartą i Notecią. W okresie do r. 900 nikną Wartanie i Bukowianie, Polanie zaś rozpościerają się między Odrą i Wisłą, po obu brzegach W., z wyjątkiem ujścia jej i dolnego biegu. Ujście zajmują Lubuszanie, a porzeczca górnego biegu i części średniego Łęczycanie. Do tych czasów odnoszą się wykopaliska, świadczące o wczesnem zaludnieniu brzegów rzeki. J. N. Sadowski wymienił w r. 1877 zabytki przedhistoryczne znalezione na brzegach wód porzeczca W. Później odkryto groby z popielnicami na obszarze Działoszyna, pod Spicymierzem i w innych miejscach. W źródłach piśmiennych znajdujemy pierwszą o W. wzmiankę pod r. 972 w Kronice Dytmara, który wspomina, że Mieczysław (I) opłacał haracz cesarzowi niemieckiemu z kraju sięgającego od zachodu „usque in Vurta fluvium“. (ob. E. Calliera Szkice geogr.-hist., II, 62—71). Druga wzmianka, jakoby Kazimierz Mnich w r. 1047 pokonał Masława nad Wartą, a w miejscu zwycięstwa założył miasto Poznań, wymaga sprostowania. Zamiast „Warta“ należałoby czytać „Wkra“ (tamże, I, 54—57). Poznań już w kilka lat po r. 963 był stolicą biskupstwa. Okres czasu od r. 963 do chwili, gdy nazwy osad nad W. powstałych pojawiać się zaczęły w dokumentach, wypełniają podania i pobieżne wzmianki kronikarskie. I tak n. p. powstać miało na zwaliskach świątyni pogańskiej zamczysko w Działoszynie. Założenie Burzenina przypisuje podanie Porajowi (około r. 1000), bratu św. Wojciecha. Z Burzenina pisze Długosz (Dzieła, I, 26) Mścislawa, któremu Bolesław Śmiały (1058—1078) porwał żonę Krystynę. Kościół w Gidlach ma jakoby datę r. 1059, a kościół w Brzeźnicy r. 1117. Radoszewice, poniżej Działoszyna, miał w r. 1103 otrzymać w darze od Bolesława Krzywoustego Jan Werszowiec, zabójca Świętopełka czeskiego (Paprocki, Herby, 563). Kamion, wprost Toporowa, na drodze z Działoszyna do Wielunia, zdaje się być ową miejscowością, którą kronikarz Gallus (Pomn. Dziej. Pol., I, 452) nazwał „lapis“, opowiadając o wypadkach r. 1107. Część kasztelanii sieradzkiej dostała się według kroniki Boguchwała (Pomn. Dziej. Pol., II, 493) Zbigniewowi, synowi Władysława Hermana, około r. 1097. Spicymirz, protoplasta rodu Leliwitów, miał założyć osadę, którą nazwał od imienia swego. Żyjący w pierwszej połowie XII w. Piotr Dunin (Włostowicz) miał zakładać kościoły: w Mstowie, Pajęcznie i Koninie, gdzie stojący dotąd słup kamienny wiąże się z imieniem jego i t. d. Jednym z skutków zetknięcia się z Niemcami była

utrata ujścia Warty, potem spływu Noteci z Wartą i w końcu utrata dolnego biegu Noteci od ujścia Drawy. Przebieg połączonej z Notecią Warty zwano też niekiedy Notecią (Kod. Wielk., n. 2055 p. r. 1249 i n. 372 p. r. 1259); tak nazywał go też Długosz (Dzieła, t. X, 11) mówiąc, że W. przy spływie z Notecią traci nazwisko. W. ma swe ujście do Odry w Kościerzynie (Kistrzyn, Kostrzyn), który w tym miejscu rozwijał się prawdopodobnie po obu brzegach Odry, a w XIII w. tak znaczną już był osada, że nazwę swoją przelał na ziemię przyległą, rozciągającą się po obu brzegach W. i sięgającą na półn. do dzierżaw ks. pomorskich. Na połd. ziemia kościerzynska graniczyła z lubuską, która, z wyjątkiem swej stolicy, dostała się wskutek działów (około r. 1163) Piastowiczom szląskim. Ziemię kościerzynską darował Władysław Odonicz templaryuszom około r. 1230. To nadanie zatwierdził 11 lutego 1259 r. w Poznaniu ks. Bolesław, syn Odonicza (Kod. Wielk., n. 372), Templaryusze zaś postarali się już w r. 1235 o dokument, mocą którego ks. pomorski Barnim rzekł się swych praw do Kościerzyna na ich korzyść. Dalsze losy tego miasta wiążą się z dziejami ziemi i dyecezyi lubuskiej. Władysław Odonicz zastrzegł sobie wprawdzie myto od skut, płynących Wartą w ziemi kościerzynskiej, ale po nim nie znalazł się nikt, coby się był upominał o swe prawa. Dopiero Władysław Jagiełło podjął w r. 1424 układy z Krzyżakami o myto powyższe (Kod. Dypl. Pol., II, 826). Sprawa żeglugi na W., roztrząsana na sejmach, kończyła się zwykle wyznaczeniem komisji. Z uchwał, jakie zapadły w r. 1447, 1496 i 1557 (Vol. Leg., I, 151, 257, II, 607) wnioskujemy, że W. w znacznej części była splawną, liczne atoli jazy, tamy, groble, młyny i t. p., utrudniały żeglugę. Do tych przeszkód przyłączyły się targary z margrafami brandenburskimi i ks. pomorskimi. Na sejmie w r. 1563 zapadła uchwała: „Co się tycze rzeki Warty, y Noteszy, te iż wedle statutów mają być wolne i spustne, ale iż w tej nawigacyi przeszkadzają panowie Margrabiowie, deputowaliśmy pewne kommissarze, którzy z Ich Miłosciami Pany Margrabiami i Xiążęty Pomorskiemi traktować będą de libero transitu navigantium Wartą: i obiecujemy już, że in hoc negotio te kommissarze wyślemy. A to, gdy na sejm będzie nam przez te kommissarze odniesiono, tedy in meliorem conditionem Regni, około rumowania Warty, uieodwłocznie postanowimy, y około budowania slosow abo wrot“ (Vol. Leg., II, 640). W liście pisanym w r. 1570 do ks. pomorskich uskarża się Zygmunt August na nałożone przez nich na żeglujących Wartą i Odrą myto

(Kod. Wielk., wyd. Racz., 244—6). W r. 1589 uchwalił sejm: „Iż do tych czasów Warta nie jest navigabilis według pierwszych statutów, przeto o tym z Margrabią Brandeburskim y Xiążęty Pomorskiemi, z strony wolności prześcia y ceł, nie jest postanowiono: iednak, iż exnunc deputuiemy W. Andrzeia za Bnina Opaleńskiego, Marsz. Kor. y Gener. Wielgopol., Starostę etc., iakoby ta sprawa z Xiążęty Pomorskiemi skończoną bydź mogła, et in defectu tam tey zgody abo postanowienia, skład zboża wszelakiego, y inszych towarów wszelakich w Miasteczku naszym Skwirzynie.... A gdy iuż ta sprawa in quacunque partem się odprawi, tedy przerzeczony Andrzej Opański z Podkomorzym Poznańskim, mają y będą powinni rzemieślniki za te pieniądze, które są na to złożone, y na Ratuszu Poznańskim leżą, sposobiwszy rzemieślniki Rzekę Wartę urumować, y wedle potrzeby navigabilem uczynić, począwszy od Poznania aż tam dokąd będzie potrzeba. A iesliby te pieniądze na to dostarczyć nie mogły, mają na Jurydyce Poznańskiej expozytę Rycerstwu pokazać. A wieleby ieszcze do tego potrzeba, tam namówić: a Rycerstwo obojga Woiewodztw, Poznańskiego, y Kaliskiego dolożyć mają, obrachowawszy po czemuby ze składu przyszło. A iesliby którzy in solvendo negligentes byli, Urzędy Grodzkie mają przeciwko nim postąpić sine appellatione, iako o Pobor postępuia“ (Vol. Leg., II, 1278). W r. 1598 uchwalono: „Nawigacya rzeki Warty chcąc iuż finaliter do skutku przywieść, za częstemi prózbami Woiewodztw, Poznańskiego y Kaliskiego, Posły do Xiążąt pogranicznych naznaczamy z Rad naszych.... którym za listy naszemi mocą tey Konstytucyi daiemy omnimodam potestatem do tey nawigacyi stanowić wszystko to, co do uprzątnienia tey rzeki należeć będzie, odprawować y finaliter zamknąć: także zaraz potrzebne przerzeczone traktaty z Xiążęty skończywszy, ciż Posłowie wyprawować powinni Wartę będą, przez rzemieślniki do tego sposobne, począwszy od Poznania, aż dokądby się potrzeba ukazała: na co iż są pieniądze w Ratuszu Poznańskim....“ (Vol. Leg., II, 1458). Przywodząc do skutku prawa przesłał i konstytucye o żegludze na W. wyznacza znów Sejm w r. 1611 różnych komisarzy, „którzy z Kommissarzami Kurfierszta Jego Mości Brandeburskiego, na granicy Koronney, między Skwierzyną a Landzberkiem, dnia 15 maja 1612 r. ziachać się, y tam gruntowną namowę, y finalne postanowienie około tey nawigacyi uczynić mają: to na baczeniu mając, y sposobami należnemi waruiąc, podług tranzakcyi Kurfierszta Jego Mci, na tym Seymie uczynioney; ut haec navigatio tuto, libere, et sine indecora Nobilita-

tis Majoris Poloniae, per telonea aggravatione, suscipi possit. A tymże zaraz zlecamy, aby z Xiążęty Ich Mciami Pomorskiemi, abo ich Kommissarzami, ziachali się, y to namowili a postanowili, coby do wolnego przez ich dicye przechodzenia do ochrony Celnego obciążenia, do bezpiecznego pod Szczecin spuszczenia statków, i do warownego tam rzeczy spuszczonech przedawania, y towarow ztamtąd wzajemnego zasięgania, zdało się służyć, y potrzebnego bydź.... A po skończeniu tych obojga traktatow, z strony wyrumowania tey Rzeki, Wielmożny Woiewoda Łęczycki, jako Generał Wielkopolski, y urodzony Podkomorzny Poznański, staranie stateczne uczynić miał: a to sprzątanie począć się ma od Koła (Vol. Leg., III, 31 — 2). „Konstytucya z strony nawigacyi rzeki Warty, opiewa uchwała sejmowa z r. 1613, ponieważ efektu nie wzięła: znowu też Komissarze co y na przeszłym Seymie, do Kommissyi odprawowania, y czas tenże, naznaczony. Y osobnym listem Książęcia Brandeburskiego, aby powinności swojej dosyć uczynił, napomniemy“ (Vol. Leg., III, 170). „Iż conditiones Feudi Xiążęcia Brandeburskiego, z strony nawigacyi Warty, podług obietnice w tym Rzpltej daney, y na Seymiku Szredzkim przez listy utwierdzoney, skutku swego nie wzięły, y X. Jegomość na Kommissyą, Konstytucyą Anni 1611 naznaczoną nie stawił się“ (Vol. Leg., III, 278) przeto sejm w r. 1616 znów wyznaczyl komissarzy i t. d. Po utracie Kościerzyna i ujścia Warty, przyszła kolej na Santok i ujście Noteci do Warty. O posiadanie tej warowni toczyły się od r. 1097 krwawe boje z Pomorzanami, i jakkolwiek później ustanowiono kasztelanie santocką, ziemia ta nie wróciła do Polski. Brzegi średniego biegu W. bywały też polem bojów. W r. 1142 Mieczysław III, obsaczony w Poznaniu, na praw. brzegu W., przez ks. krakowskiego Władysława, zadał mu ciężką klęskę i zniewolił do odwrotu. Krwią rannych, opowiada kronika, i poległych zarumieniły się Główna i Cybina, unoszące stopy trupów do Warty. W zawiązkach państwa polskiego nie stanowiła W. żadnym granic politycznych. Z utratą dolnego biegu rozpoczynają się jej praw. graniczne. W r. 1234 za pośrednictwem arcyb. Pełki i bisk. poznań. Pawła stanęła między Władysławem Odoniczem a ks. szląskim Henrykiem Brodatym ugoda, na mocy której W. odgraniczać miała dzierżawy książęce. Odoniczowi przypadł prawy brzeg z wyjątkiem Szremu i okolicy, a z grodów nadnoteckich wyłączała ugoda Santok i wszystką ziemię poniżej grodu tego. Synowie Odonicza odzyskawszy w r. 1241—2 utraconą ziemię, dzielą się nią w r. 1247;

Bolesławowi dostał się Kalisz i lewe porzecze Warty. W r. 1296 Władysław Łokietek dzieląc się z Henrykiem, ks. na Głogowie, odstąpił mu południową połać Wielkopolski od źródeł Obry do ujścia jej do Warty i ztąd do Noteci, gdzie „kończyły się granice państwa polskiego“. Z rozmowy, jaką w r. 1392 miał Władysław Opolczyk z Konradem Walenrodem, w. m. krz. (Kod. Wielk., n. 1940), dowiadujemy się o zamierzonym podziale Polski: Krzyżacy mieli otrzymać Mazowsze i ziemię ciągnącą się od Kalisza ku północy; król węgierski miał zabrać ziemię od Kalisza ku południowi, Łęczycę, Sandomierz, Kraków i Ruś; margrafom brandenburskim i królowi rzymskiemu dostać się miała zachodnia połać państwa z odnośną częścią Warty. Od r. 1414 do 1429 toczą się różne umowy z Krzyżakami o linią dolnej Warty (Mon. M. Aevi, VI). Przy rozdawaniu osad nadbrzeżnych zastrzegano zwykle wolne rybołówstwo, połów bobrów, wolność stawiania młynów, jazów, tam i mostów, w granicy nadanych osad. Połów bobrów na W. był niegdyś znaczny; prócz dwóch osad, Bobrownikami zwanych (jedna pod Działoszynem, a druga poniżej Burzenina), zachodzimy wzmiankę o bobrownikach książęcych, mieszkających w r. 1252 w Łęgu pod Szremem. Świątników kościoła św. Piotra (w Poznaniu), do których należały oba brzegi Warty, wspomina Rocznik wielkopolski (w Pomn. Dziej. Pol., III, 27). Osiedlanie stopniowe brzegów W. zależało od ich własności. Najstarsze osady pojawiają się zwykle na golinach nadbrzeżnych i w nizinach. Znaczne obszary po obu brzegach, pokryte lasami, wyczekiwały karczowników. Nieznane nam przeszkody nie dozwalały w niektórych miejscach zbliżać się do brzegów rzeki; sadowiono się więc w pewnym oddaleniu. Przechowane dokumenty nie dostarczają danych, pozwalających zestawieć chronologicznie daty zaludniania brzegów W. Kromołów, u źródeł Warty, już był w r. 1193 znaczną dość osadą, której karczmy należały do augustynianów wrocławskich. Mrzygłód i postronne wsi pojawiają się znacznie później. Zdawałoby się, że brzegi od Kromołowa do Mrzygłodu nie były zrazu przystępne; w r. 1373 ciągnęły się jeszcze zarośla odległej nieco Poręby Czarnej (Mrzygłódzkiej) aż do Warty. Częstochowa daje dziesięcinę w r. 1220 wspomnianym augustynianom, a Władysław Opolczyk zakłada tam klasztor paulinów r. 1382. Metów ukazuje się w r. 1193, równocześnie z Kromołowem, jako własność augustynianów, którzy wkrótce potem założyli tam klasztor i w r. 1278 wynieśli tę osadę do rzędu miast. Tu schodziły się niegdyś granice ziem: krakowskiej, sieradzkiej

i wieluńskiej. Klasztorowi mstowskiemu dają dziesięcinę w r. 1220 wsi: Mirów, Zawada, Łuszczyn, Jastrzów, Siedlec, Kłobukowice i inne (ob. Mon. M. Aevi, IX, 27). Znacznie później ukazują się między Mstowem i Pławnem Konary, które były dawniej targowiskiem, tudzież czołem starostwa i kasztelanii konarsko-sieradzkiej, poszukiwanej niekiedy daremnie pod Spycymirzem, odległym o kilkanaście mil od Konar. Podobną omyłkę popełniano co do Pławna, leżącego poniżej Mstowa. „Pławno“ bowiem zabrane i zwrócone w r. 1261 przez ks. kujawskiego Kazimierza Ludmile, wdowie po wojew. łęczyckim Boguszu (Ulan. Dokum. Kuj., 197), leżało na Kujawach i jest może Pławinem z pod Barcina. Z większem nieco prawdopodobieństwem mogłoby być „Plavano“ z r. 1262 i 1264, nadane klasztorowi zawichostkiemu (Mon. M. Aevi, III, 67, 83 i Kod. Wielkop., n. 394, 410) Pławnem z nad Warty; o 3 mile bowiem stąd ku zachodowi posiadały później klaryski krakowskie Rybno, Kakawę, Mykanów i Cykarczów, graniczące z sobą włości. Graniczące z Pławnem Gidle wspomnieliśmy już powyżej; w początkach XVII w. osadzono tu dominikanów, a nieco później kartuzów. Obszar Starej Brzeźnicy przypierał do praw. brzegu rzeki; w r. 1265 Leszko Czarny przeznaczył 42 łany lasu do wykarczowania i założenia miasta; postronne w r. 1287 wsi: Dupice, Kruplin i Dworzowice były włościami książęcimi, weszły w skład stwa brzeźnickiego, sięgającego do Wasosza na lewym brzegu W. Działoszyn pojawia się później: postronne Szczyty, Trębaczów i Niwiska znajdujemy pod r. 1393, Bobrowniki r. 1238, a nieco dalsze Załęcze, posiadłość arcybiskupią, r. 1357. Dietrzniki ukazują się r. 1210, Mierzyce r. 1386, Kamion wprost Toporowa (r. 1107) i Radoszewice (r. 1103) wspomnieliśmy powyżej. Raduczycze należały w r. 1357 do arcybiskupów; Ossyaków, miasteczko niegdyś, zachodzi pod r. 1362. Wałków zabrany w r. 1294 najeźdźcom dóbr kościelnych i nadany kościołowi gnieźn., wrócił znów do szlachty okolicznej. Jarocice należały do arcybiskupów już w r. 1136. Burzeńin, z początkiem legendowym (Poraj), wyniesiony był do rządu miast podobno w r. 1378. Tyczyn, włość skarbową, osadzono na prawie niemieckiem w r. 1349. Monice (?) pod Sieradzem należały w r. 1136 do arcybiskupów, Polków w r. 1349 do augustynianów wrocławskich. Sieradz z zamkiem, wspomniany w kronice Boguchwała pod r. 1097, składał r. 1136 różne daniny arcyb. gnieźn. i był stolicą księstwa, powiatu, województwa i starostwa, tudzież siedzibą dominikanów. Woźniki, wprost Sieradza, wchodzące w skład

starostwa sieradzkiego, płaczą się z siedzibą szlachecką (r. 1336) t. n. poniżej Sieradza, nieopodal ujścia Widawki (Mon. M. Aevi, I, 204). Męka, znana już w r. 1255, była okolo r. 1358 własnością augustynianów wrocławskich, potem królewsczyzną. Na Grądach siedzieli przy schyłku XIV w. Grądzy h. Łada. Do szlachty okolicznej należały też wsi: Kamionacz i Małków w r. 1374, Bartochów r. 1354. Duszniki arcybiskupie, tuż pod miastem Wartą, pojawiają się r. 1357. Warta rządzi prawem niemieckiem już r. 1255; wyniesiona potem do rządu miast królewskich, tworzy z wsiami pobliskimi starostwo. W r. 1331 najazd Krzyżaków zaznaczył ogniem i mieczem swój pochód wzdłuż rzeki; zburzyli oni Wartę, Popów, Uniejów, Orzeszków, Ciechmanę, Chruścin, Skobielice, Konin, Ciężyn i Pyzdry; Kępa Niezamyska, gdzie doznali klęski, powstrzymała ich zapędy. Graniczące z miastem Wartą Proboszczowice należały do arcyb. r. 1335, a dalszy nieco Tądów w r. 1136. Glinno było siedzibą szlachecką r. 1265, Brodnia zaś, mieszana z osadą t. n. pod Łaskiem (Ulan., Dok. Kuj., 367), wsią skarbową w r. 1298. Na Jeziorsku w r. 1324 i Miłkowicach w r. 1374 siedziela szlachta. Popów, nawiedzony przez Krzyżaków w r. 1331, i pojawiające się w r. 1357 Lubiszewice, były włościami arcybiskupimi. Borzewisko (Borynichsko w Kod. Dypl. Pol., III, 165) miało w r. 1298 należeć do cystersów sulejowskich. Balin w r. 1364 i Ubysław w r. 1265 dziedziczyła szlachta. Spycymir zachodzi w dokum. z sporną datą (r. 1065), zawierającym pierwotne uposażenie klasztoru mogilnickiego; w bulli Innocentego II z r. 1163 wymieniony jest między grodami, które arcybiskupom gnieźn. składały daniny; potem był czołem kasztelanii i własnością arcybiskupią. Boleszczyń należał do szlachty w r. 1362, potem przeszedł w ręce arcybiskupów, którzy posiadali postronne Smolsko i pobliski Uniejów już od r. 1136, Wieszczyce (Wieście) od r. 1347, Ostrowsko od r. 1241 i Orzeszków przed r. 1331. Na Skotnikach siedzi szlachta w r. 1348. Pobliski Wilamów miał być nadany cystersom łędzkim w r. 1145. Zamiana części „Balocicz“ na dział Stoigniewa „in Radnycicz“, uskuteczniiona w r. 1299 (Kod. Wielkop., n. 806), nie odnosi się do Radyczyn; Ciechmana i Chruścin, leżące w pobliżu Dąbia, należały już do arcybiskupów przed r. 1331. „Lancossyno“, wieś kościelna, o której patronat toczyły się spory w r. 1374 (Kod. Wielkop., n. 1699), nie jest Lekaszynem na ostrowiu między Dąbiem i Brudzewem, lecz Łąkoszynem pod Kutnem. Koźmin i Kwiatków, w pobliżu Brudzewa, nadane były cystersom około r.

1170, tudzież Dobrowo, kolebka i grób bł. Bogumiła, arcyb. gnieźn. Ci zakonnicy posiadali mieli w r. 1178 pobliski Straszków. Chełmno, przy ujściu Neru, było posiadłością arcyb. r. 1136. Koło, wyniesione do rządu miast w r. 1362, miało swój zamek r. 1383; było czołem starostwa, później osiedli tu bernardyńni. Pobliskie Skobielice posiadali arcybiskupi już przed r. 1331. Powiercie w r. 1364, Kościelec w r. 1288, Białków w r. 1268 i Ochle w r. 1330 były własnością szlachty, Gozdów w r. 1362 królewską, a Trzęśniewo w r. 1357 posiadłością arcybiskupią. Tury w r. 1261 należeć miały do cystersów łędzkich. Dziedzic na Grójcu, pod Koninem, oddaje w r. 1364 pobliską Wolę (Podłęzną) do osadzania na prawie niem. Morzysław, wątpliwa w r. 1145 posiadłość cystersów łędzkich, przeszedł w pewnej części w ręce bisk. lubuskich, a potem stał się królewską, Konin ukazuje się około r. 1209; potem był czołem starostwa i dotąd jest miastem powiatowym; starożytny zamek rozebrano w nowszych czasach. Czarków, wprost Konina, należał do bisk. lubuskich w r. 1328, do arcyb. gnieźn. w r. 1357, potem do skarbu, Chorzeń w r. 1145 nadany był cystersom łędzkim; „Wogłowo“, wymienione w r. 1147 między posiadłościami klasztoru trzemeszeńskiego, nie jest Węglowem leżącym w pobliżu Golicy Konińskiej. Sławsko, na lew. brzegu rzeki, nadane r. 1145 z pobliskimi Rybakami cystersom łędzkim, było czołem opola r. 1291. Sąsiednia Osieczka ukazuje się r. 1285. Cystersi łędcy pobierali dziesięcinę z Radoliny i Sługocina r. 1213, z Kopojna i Skokomia w r. 1239. Ratyń pod Łądkiem był już w r. 1261 własnością bisk. pozn. Łąd, wymieniony w r. 1136 między grodami opłacającymi się arcyb. gnieźn., stał się czołem kasztelanii; obok zamku, który znikł, stanął klasztor dla sprowadzonych r. 1145 z Niemiec cystersów; w postronnej osadzie, Kościołem zwanej, założyli zakonnicy miasto Łądek na prawie niem. Sąsiednie Dolany należały do nich od chwili założenia klasztoru, a pobliska Oleśnica od r. 1261. Zagórów, późniejsze miasteczko, i Wrąbczyn dawały dziesięcinę cystersom łędzkim r. 1239. Policko, znane już około r. 1186. Szamarzewo ukazujące się r. 1303, i Ciążyn, kasztelania w r. 1251, osada na prawie niem. w r. 1260, należały do bisk. poznańskich. Pietrzyków i Rataje, nadane Pyzdrom, rządziły się prawem niem. od r. 1306. Dłuska były wsią książęcą r. 1250. Pyzdry, stolica ziemi, powiatu i ststwa, pojawiają się r. 1186, szlachecka Tarnowa r. 1257. Poniżej Tarnowy, przy ujściu Proсны, wchodzi W. w granice ustanowionego r. 1815 w. księstwa poznańskiego. Pobrżeżne Splawie w r. 1391,

Komorze w r. 1360 i Szczodrzejewo były posiadłościami szlacheckimi. Pogorzelica r. 1238 należała do osadzonych w Poznaniu kawalerów św. Jana Jerozolimskiego. Sąsiedniem Szczonowem nie jest „Vczonovo“, które w r. 1305 cystersi łędcy zamienili na trzecią część Wrąbczyna (Kod. Wielk.), lecz Łuszczanowem pod Zerkowem. Czeszewo i Lgów w r. 1257, tudzież Orzechowo w r. 1392, Ostrów pod Dębem w r. 1391 i Dębno w r. 1296 były posiadłościami szlacheckimi. Witów, po prawym brzegu rzeki, należał w r. 1286 do bisk. poznańskich. Nowe Miasto, założone przed r. 1283, było siedzibą rodziny wielkopolskiej Nowomiejskich. Postronna Lubrza należała w r. 1357 do kapituły gnieźn., dalsze nieco Krzykosy w r. 1393 i Solec w r. 1244 do bisk. poznań. Sulęcyn, szlachecki, istniał już przed r. 1392. Świączyn, którym objaśniono t. n. osady z r. 1234, 1265, 1318 i 1369, pojawia się dopiero w XVI w. Rogusko w r. 1244 było własnością bisk. pozn. Goglewo w r. 1390 (?) i Kępa w r. 1257 należały do szlachty, Sroczewo w r. 1320 do cystersów paradykskich, Mechlin w r. 1211 do kościoła św. Maryi w Wrocławiu, Łęg w r. 1252 do cysterek trzebnickich. Szrem ukazuje się r. 1136; miał zamek obronny, był czołem opola, kasztelanii i starostwa. Pobliski Grzymisław należał r. 1282 do dominikanki pozn., Zbrudzewo w r. 1388 do szlachty, znana już w r. 1279 Góra do bisk. (r. 1310), którzy posiadali postronne Psarskie i Jaszkowo w r. 1278, tudzież Orkowo w r. 1287 i Niesłabin w r. 1395. Na Manieczkach siedziała szlachta w r. 1352. Szymanowo było własnością bożogrobców niechowskich w r. 1253. Nieopodał wspomnianego Jaszkowa istniała między r. 1307 i 1685 wieś kościelna, Przewozem zwana, która całkiem znikła. Cmoń dawał dziesięcinę w r. 1310 bisk. pozn. Krajków w r. 1392, Radzewo w r. 1394 i Baranów pod Mosiną w r. 1387 należały do szlachty, Rogalin w r. 1247 do bisk. poznańskich. Sowiniec, nadany Przedpełce, synowi Hugona, był przed r. 1241 wsią książęcą. Ukazująca się w r. 1298 Mosina stała się później czołem starostwa. Wiry, siedziba szlachecka, zastawione były w r. 1357 bisk. pozn., którzy posiadali pobliski Wiorek r. 1296 i Babki w r. 1364. Luboń w r. 1316 i Czapury w r. 1386 należały do szlachty. Starolekę, Minikowo, Żegrze i Kataje nadał ks. Przemysław I w r. 1253 miastu Poznaniowi, zaprowadzając tu prawo niemieckie. Świerczewo posiadali w r. 1235 biskupi pozn., w których ręku znajdowała się także w r. 1285 część pobliskiego Górczyna. Poznań, najznacniejsza nad Wartą osada, zdaje się też być najstarszą. Istniejący między r.

1253 i 1416 Spytków, tudzież późniejszy Bonin znikły bez śladu. Z nazwą „Szeląg“ pojawia się w XVI w. na lew. brzegu Warty, tuż pod Poznaniem, osada, której wykopaliska świadczą o wczesnym zaludnieniu jej obszaru. Główno w r. 1260, Kozięgłowy znane już w r. 1296, i Kicin w r. 1316 były posiadłościami bisk. pozn. Naramowice w r. 1366 i Nowa Wieś w r. 1380 należały do szlachty, Umultowo w r. 1253 do miasta Poznania. Około r. 1242 zakłada ks. Przemysław I w Owińskich klasztor cysterek i uposaża w r. 1252 włościami nadbrzeżnemi: Miekowo, Radojewo i Bolechowo; potem przybyły Trzuskotowo w r. 1282, Mościszewo i Biezdrowsko (dziś Biedrusko) około r. 1388. Chojnica, siedziba szlachecka w r. 1337, była czołem opola w r. 1388, rozciągającego się po obu brzegach Warty. Obszar Gośliny, szlacheckiej w r. 1387, sięgał do praw. brzegu rzeki. Radzim, na lewym, brzegu był czołem kasztelanii w r. 1256. Leżący wprost Radzimia Starczanów był własnością kapituły pozn. r. 1364. Kowanowo w r. 1257, Szymankowo r. 1388, Gołaszyn i Łukowo w r. 1387 należały do szlachty, a Bogdanów w r. 1356 do skarbu państwowego. Oborniki, znane już w r. 1298, miały zamek obronny, były czołem starostwa i miastem. Uścikowo, królewszczyzna, pojawia się w r. 1356. Bąblin w r. 1387, Kiszewo r. 1391, Niemieczkowo r. 1361, Sycyn r. 1278 (?) i Stobnica w r. 1388, która przez pewien czas była miastem, należały do szlachty. Od Obornik aż poza Skwirzynę ciągną się wzdłuż prawego brzegu rzeki odwieczne lasy, rzadko gdzie karczowane i osadzone. Miasto Obrzycko było czołem kasztelanii w r. 1238. Pobliskie Piotrowo nie sięga pewno dalekiej przeszłości; r. 1613, dziedzic Mikołaj Łącki założył tu kościół protestancki dla sprowadzonych z Niemiec osadników. Odrębne objaśnienia wydawcy Kodeksu Wielkopolskiego (n. 493 i 546) są niedokładne. „Pothrovo“, własność dominikanów wronieckich w r. 1280, zdaje się być Popowem pod Wronkami, a „Petrowo“, w r. 1284 własność Tomisława z Szamotuł, Piotrkówkiem pod Szamotułami. Koźmin pod Obrzyckiem był siedzibą szlachecką w r. 1388, Samoleż pod Wronkami posiadłością cysterek owińskich w r. 1252. Wronki pojawiające się w podrobionym dokum. z r. 1251, były miastem już w r. 1298 i miały swój zamek; Przemysław II osadził tu w r. 1279 dominikanów, do których należało snąc pobliskie Popowo w r. 1280. Nowa Wieś wroniecka była królewszczyzną w r. 1370, a Biezdrowo r. 1284 własnością szlachecką, na której obszarze powstało w nowszych czasach miasteczko Wartosław, z niemiecka Neubrueck

(Nowy Most) zwane. Pożarowo w r. 1382, Chojno r. 1284, Tuchole r. 1389, Sieraków r. 1251 (późniejsze miasto), Kłosowice r. 1388, Debrzno r. 1393, Zatom r. 1388 i Kolno pod Międzychodem w r. 1392 były posiadłościami szlacheckimi. Bielsko w r. 1288 należało do bisk. pozn., Radgoszcz w r. 1378 i Miechocin (Muchocin) do cystersów, osadzonych w Zemsku i przeniesionych następnie do Bledzewa, Międzychód, posiadłość niegdyś szlachecka, dziś miasto powiatowe, ukazuje się w r. 1378. Do szlachty należały także pobliskie Krobielewo i Dłusko w r. 1388, tudzież Świniary w r. 1394 (?), Chełmsko (Chemsko) zaś do cystersów bledzewskich w r. 1390. Skwirzyna przy ujściu Obry, ostatnie nad Wartą miasto (od r. 1312), wchodziła w skład starostwa międzyrzeckiego, powiatu i wojew. pozn., wymieniona jest z pobliskimi Trzebiszewem i Murzynowem (Morrn) w podrobionym dokumencie z datą r. 1251. Tu opuszcza Warta ziemie wielkopolskie i wchodzi do tworzącej się w XIII w. Nowej Marchii brandenburskiej. Murzynów był posiadłością bisk. wrocławskich, którym w r. 1231 Władysław Laskonogi pozwolił zaprowadzać prawo niemieckie; potem przeszedł do skarbu państwowego i stanowił część stawa międzyrzeckiego. W r. 1770 przywłaszczyli sobie dwaj Niemcy, Brandt i Schwoenig, połowę Murzynowa, poddając ją pod zwierzchnictwo margrafów brandenburskich. Spory, jakie ztąd wynikły, rozstrzygł sejm w r. 1782 (Kontyt. 20) w myśl ustanowionej przez odrębnych komisarzy kompanacyi, iż za przyłączenie spornej połowy Murzynowa do Nowej Marchii król pruski wypłaci skarbowi koronnemu 18,000 złp.; panowie zaś Brandt i Schwoenig płacić mają rocznie 3,000 złp. starostom międzyrzeckim. Dokument podrobiony z datą r. 1251 (Kod. Wielk., n. 296), ustanawiający granice Nowej Marchii, wymienia także wsi Borek (Borków) poniżej Skwirzyny i Polikno pod Santokiem. Santok wspomnieliśmy już powyżej. W ziemi santockiej założyli Niemcy około r. 1251 — 1257 miasto Landsberg nad Wartą, do którego w r. 1316 należała pobliska wieś nadrzeczna Ulim (Eulam). Karnin (Kernein) był w r. 1252 własnością Cystersów paradyckich. Kolczyn (Koeltschen, Kiełczyn?) zachodzi w podrobionym dokumencie i w późniejszych, a Łupów (Loppow) pod r. 1359. Miasto Sonnenburg powstało około r. 1319 na obszarze przyległego Przyborowa (Priebrow), nieopodal ujścia Warty do Odry. (Część geograf. opracował *Andrzej Świętochowski*, historyczną *Edmund Callier*).

Warta, miasto, w pow. sieradzkim, leży na wzgórzach towarzyszących dolinie Warty, od której miasto oddalone jest o 2 w. (z lew.

brzegu). Pod miastem łączy się z Wartą rzeka zwana często Dzwigorzówką, a stanowiąca właściwie ramię Warty, gdy właściwa Dzwigorzówka (Dźigorzówka) uchodzi znacznie dalej w górę rzeki do tegoż ramienia. Najbliższa stacja dr. żel. w Łodzi (drogą boczną na Szadek, Lutomiersk odl. mil $8\frac{1}{2}$, szosą zaś (przez Sieradz) mil 12. Urząd poczt.-telegr. w miejscu, komunikacya wózkiem pocztowym z Sieradzem codzienna, z Dobrą 4 razy tygodniowo. Z m. Warty rozchodzą się szosy 2-go rzędu: do Turka przez Dobrą (5 mil), do Sieradza (2 mile), oraz fabryczna do cukrowni Cielce o 5 w. Z Kaliszem ($5\frac{1}{2}$ m.), Błaszczkami (2 m.), Szadkiem (3 m.) łączy się W. bocznymi drogami. Miasto pobudowane na wzgórzach, ponad nizinami, składa się z rynku, dwóch nie brukowanych placów targowych na konie i bydło, oraz ulic: Sieradzka, Wodna, Św. Krzyżka, Mansyonarska, Kaliska, Św. Jańska, Piekarska, Garbarska, Bóżniczna, Grodzka, Toruńska, Dobrska, Szpitalna, Zatyłki, Ogrodowa, Mostowa, Targowa, Garncarska, Prefekturalna, Klasztorna i przedmieść: Kociszówek i Wania al. Górki. Przed pożarem w r. 1882 było tu 234 dm., obecnie około 85 murów i 105 dREW. Z budowli wyróżniają się: ratusz, kościół parafialny, klasztory bernardynów i bernardynek, oraz bóżnica murywana. Zabudowania miasta, ubezpieczone od ognia na rs. 274,390, zajmują obszar 125 morgów. Prócz tego do mieszczan należy 1,507 morg. roli, łąk 112 mr., pastw. 106 mr. Ludność zajmuje się przeważnie rolnictwem, handel spoczywa w ręku żydów. Dwa targi w tygodniu, oraz 6 jarmarków do roku, głośnych niegdyś z targów na konie, ożywiają ciche miasto. Z zakładów fabrycznych, drobnych rozmiarów, istnieją: 2 olejarnie, 2 garbarnie, mydlarnia, fabryka sody i za miastem na gruntach wsi Duszniki fabryka zapalek, wszystkie, oprócz 10 wiatraków, w ręku żydów. Ludność miasta w r. 1826 wynosiła 2,625 dusz; r. 1843 wynosiła 3,178 (żydów 1,527), 1858 r. 3,341 (żyd. 1,681), 1864 r. 3,900 (żyd. 2,177), gdy dziś na ogólną liczbę 4,847 mk., przypada chrześcian 2,338 (w tem: prawosł. 13 i ew. 13) a żydów 2,509 (męż. 1,131, kob. 1,378). W mieście znajduje się urząd miejski, oddział poczt.-tel., urząd akcyzny, biuro notaryusza. Dochód kasy miejskiej wynosi 4,000 rs., kapitału żelaznego ma kasa rs. 3,567 kop. 65, a zapasowego rs. 1,932 kop. 59, lokowanych w Banku Państwa. Z zakładów naukowych są: szkoła elementarna męzka i takąż żeńska, oraz 6 chederów. Dawniej istniała szkoła podwydziałowa prowadzona przez bernardynów (1796—1832), pensya żeńska założona w r. 1858. Służbę zdrowia stanowią: lekarz, felczer i akuszerka,

oraz drugi felczer i dwie babki wolnopraktykujące. Apteka. Szpital z kościołem i osobnym prebendarzem istniał tu w w. XV (Korytkow. Arcyb. Gn., II, str. 37), dziś niema po nim śladu, tylko w kantorze Banku Państwa znajduje się na ten cel złożonych z rozmaitych legatów i oszczędności 9,067 rs. 32 k., oraz 5% od summy 3,000 rs. zapisanych w r. 1854 na wsi Mikołajewicach przez Antoniego Dąbrowskiego. Dom starców i kalek na 12 osób powstał około r. 1840 z zapisu kś. Kuczковского, proboszcza miejscowego, który na ten cel przeznaczył dom drewniany i 600 rs., jako też z ofiar mieszczan, oraz funduszów po upadłych cechach sukienników, prasołów i w. in., co wynosi w ziemi ornej i ogrodach 54 morgi i 3 mr. 224 pręty łąk, w gotowiznie 11,729 rs. 22 kop., lokowanych w Banku Państwa. Straż ogniowa ochotnicza, utworzona w r. 1881, liczy członków 134. Remanent w jej kasie wynosi rs. 400. Związkiem osady był zapewne starożytny gród książęcy, broniący jednej z najważniejszych przepraw (brodów) na Warcie. Gród ten stracił swe znaczenie przez posuwanie się kolonizacyi wielkopolskiej i linii strategicznej ku wschodowi. Wieś Kobylniki (około 10 w. na zach. odl.) jest zapewne pamiątką naroku grodowego. Pierwotna osada, wedle tradycyi, miała być z jeńców niemieckich utworzona. Prawdopodobniej osadzono tu, może przy końcu XII w., niemieckich kolonistów i nadano osadzie prawo niemieckie. Otrzymała ona nazwę niemiecką „Liebwarde“. Też samą nazwę otrzymuje założone przez niemieckich osadników w r. 1277 miasto na obszarze dzisiejszych Kęt. Jednakże pierwotna nazwa polska przeżyła nad niemiecką, którą raz tylko spotykamy w dokum. z r. 1255. Czy nazwa polska zostaje w istotnym związku z nazwą rzeki, od której dzisiejsze miasto oddalone jest o 2 w., trudno stanowczo rozstrzygnąć. Nazwy osad: Ner, Nida, Wisła, jednobrzmiące z rzekami nad którymi leżą, ale późniejszego zapewne pochodzenia niż miana rzek, pozwalają przypuszczać, iż Warta też wzięła nazwę od rzeki. W r. 1255 Kazimierz, ks. łęczycki, nadaje we wsi Męka, mieszczanom sieradzkim: Marcinowi i Wilkinowi przywilej na lokacyą miasta Warty, która dotąd była jeszcze wsią (villa). Książę odbiera dotychczasowemu sołtysowi Wolframowi (Volvramo) dla jego przewinienia („ob culpam suam“) nadane mu prawa i przelewa takowe na wymienionych już mieszczan sieradzkich. Osadnicy mają z dworów (curiis), prócz trzech (sołtysich?), płacić po 6 denar. a rzemieślnicy tudzież rzeźnicy, szynkarze wina, miodu i piwa po 6 denar., prócz kowali, tkaczy i farbiarzy. Trzeci denar z kar sądo-

wych pobierać będą sołtysi. Osada rządzić się będzie prawem nowotarskiem. Wylączają się jedynie sprawy o zabójstwo między Polakami a Niemcami. Zabójca płacić będzie trzy grzywny wagi polskiej. Zabójstwa między Niemcami będą sądzone według prawa niemieckiego. Z należnych księciu 10 grzyw. ustępuje on pięć. W sprawach spornych między Polakami ma być pobierane „Tresczne“ przez sołtysów od rozbieranej sprawy a według natury sprawy wyrok i pobór kary należy do sądu, któremu podlegają strony. Sołtysi mają prawo zakładać młyny. Osada otrzymuje 20 włók lasu na pastwisko dla trzody. Każdy z osadników ma obowiązek wykarczować tyle lasu, ile ma pola. Łany („mansos flaminginnos de Luszcz“) wolne będą od czynszu na 4 lata a następnie płacić będą po fiertonie srebra i dawać arcyb. gniezn. po dwie miary pszenicy, cztery żyta i sześć owsa, każdy piąty łan będzie wolny od tych opłat i danin. Opłaty będą dawane na św. Wojciech. Dziedziczyć łany będą nietylko synowie lecz i córki. Sołtysi otrzymują 3 łany ziemi uprawnej i 20 łan. lasu wolne od opłat (Kod. dypl. pol., II, 53, 55). W r. 1276 Leszko, ks. sieradzki, potwierdzając ten przywilej, usuwa tylko karę „Treszna“, jako zniesioną w całym księstwie, i podwyższa opłatę za zabójstwo w sprawach między Niemcami a Polakami z 3 na 10 grzyw., zgodnie z prawem niemieckim. Jeżeli Polak zabije Polaka to odpowiada przed sądem książęcym i płaci tylko trzy grzyw. (ibid., II, 91). W r. 1299 bawi tu 24 lutego Władysław Łokietek (Kod. Wielk., n. 806). Napad krzyżacki w r. 1331 przynosi znaczne szkody miastu. W r. 1355 przy akcie sprzedaży części lasu w Proboszczewicach, spisany w W., są obecni mieszczanie: Wawrzyniec Kopiec, Grzegorz Gorzyca, Opacz tkacz i Thilo piekarz (Kod. Wielk., n. 1333). Henryk, były wójt, W. otrzymuje r. 1362 od króla przywilej na założenie miasta we wsi Koło. Kościół parafialny w W., istniejący już zapewne w XIII w., wspomniany jest dopiero w akcie z r. 1387 (Kod. Wielk., n. 1862). Jagiełło często tu przebywał, polując w kniejach na Brodni, Glinnie i Dzierżaniu. W r. 1423 dnia 28 października, pod nieobecność króla, odbywa się tu zgromadzenie panów świeckich i duchownych, któremu przewodniczy arcyb. Jastrzębiec. Uchwalone tu ustawy noszą miano „statutu warokiego“. Zaledwie zjazd ten ukończył obrady, morowe powietrze nawiedziło W. Paprocki wspominając o zjeździe z r. 1430, zaznacza, że wybrano na nim „mężów nauki“, którym powierzono wychowanie królewiczów. Podobne zjazdy powtarzają się w latach 1434, 1438 i 1447. Kazimierz

Jagiellończyk przybywa tu dnia 5 czerwca 1459 r. W r. 1465 pożar niszczy miasto. Zatrącone wówczas przywileje odnawia Zygmunt I w r. 1507, nadając prawo magdeburskie, wójta, targi, jarmarki, mostowe, oraz pastwiska na rozległych łąkach, polecając pobierać tylko połowę cła królewskiego (Akta miejskie). Przywilej z r. 1509 wyjaśnia, że Warta wraz ze wsią Glinna na wiele lat przedtem była daną w zastaw rodzinie Jarandów z Brudzewa h. Pomian za sumę 3,000 dukatów węg. i 800 grzyw. polskich. Wspomniany dokument zabezpiecza Janowi, woj. łeczyckiemu, dożywocie, z tem zastrzeżeniem, że go nawet sam król spłacić nie będzie mógł. W r. 1545 odstępuje swego prawa na to dożywocie wdowa po Jarandzie, Katarzyna, siostrzeńcowi Hieronimowi z Brudzewa. Sejm złożony tu w r. 1512 pozostawił ślady pieczołowitości królewskiej o dobro miasta, gdyż Zygmunt I nadał mu dochody z łązien w mieście i pobliskim Witowie. Z powodu pożaru w r. 1524 król uwolnił mieszkańców od wszelkich podatków na lat 12, od podwód na 2 lata, a od czopowego na 2 kwartały (Akta miejskie). O pierwotnej zależności W. od grodu w Sieradzu świadczy rozporządzenie z r. 1539, którym Zygmunt I poleca mieszczanom pomagać przy naprawie zamku sieradzkiego. W r. 1554 przybyli z Czech żydzi pierwszą tu urządzili synagogę. Lustracja w lat dziesięć dokonana zastała ich właścicielami sześciu domów, z których opłacali podatki królowi, oraz swym starszym w Gnieźnie. Zygmunt August bawi w W. d. 28 lipca 1558 r., a już w roku następnym handlarze soli, oraz bractwo ubogich ludzi zyskują od króla potwierdzenie swych ustaw, r. 1563 krawcy, 1566 r. rzeźnicy otrzymują także przywileje. Batory udzielił w r. 1578 przywilej na rzeź, z wyłączeniem propinacji i palenia wódek. Odtąd, prócz zwykłych potwierdzeń nadań poprzedników swoich, przez wstępujących na tron monarchów, miasto Warta nie otrzymuje nowych przywilejów. Za panowania Jana Kazimierza nawiedziły miasto liczne klęski. Bytność tego nieszczęśliwego monarchy zanotowały wdzięczne serca mieszkańców, gdy wielu z nich ponadawał zaszczytne prerogatywy, świadczące chlubnie o ich przywiązaniu do ojczyzny. A nie długo nadeszła chwila, gdy miłość tę mogli udowodnić czynem. Najście Szwedów w 1656 r. spowodowało liczne w takich razach spustoszenia i rabunki. Według miejscowej tradycji szczególnie ucierpieli żydzi, których domy ze szczerem zrujnowano; padł wówczas i starożytny zamek, tak, iż śladów po nim nie pozostało. Król Michał Korybut, urządzając

sprawy żydowskie w r. 1673, postanowił, iż odtąd mają należeć do jurysdykcji podwojewódzkiego sieradzkiego, z apelacją do sądów zadwornych. Dzieje ucisków szwedzkich powtórzyły się za Leszczyńskiego, gdy długo tu przebywała załoga szwedzka pod wodzą samego generała Mardefelda. W r. 1734 zaszła tu w samym mieście (pomiędzy klasztorami bernardynów i bernardynek) zacięta walka wojsk polskich z saskimi. Pomoc mieszczan zdawała się przechylać zwycięstwo na stronę Polaków, gdy zdrada wsparła ustępujących Sasów. Za rządów pruskich starostwo warckie należało do domeny sieradzkiej dóbr królewskich. Żydzi stanowili już wtedy połowę ludności. W r. 1807 utworzono tu podprefekturę departamentu kaliskiego, zniszoną r. 1816. Pożary nawiedzały miasto: w 1757, 1794, 1800, wreszcie wielki pożar r. 1882 zniszczył całą niemal osadę. W ubogą jest w zabytki przeszłości. Wskazują wprawdzie ku stronie Dusznik jakoby okopy ziemne, lecz mogą to być naturalne usypiska, figura zaś kamienna, na drodze ku Wani, kryć ma zwłoki Szweda czy Francuza, a prawdopodobniej jest to pamiątka po dawnym cmentarzu. Z sześciu kościołów trzy tylko pozostały: 1.) *Kościół parafialny*, p. w. św. Mikołaja, kiedy i przez kogo fundowany, dla braku dowodów trudno orzec. Wzmianka w Długoszu o spaleniu kościoła par. w W. przez Krzyżaków (1331 r.) każe wnosić, że była to budowla drewniana; odbudowę z cegły, w stanie obecnym, tradycja przypisuje Kazimierzowi W. O dacie konsekracji nic nie wiemy, choć krzyże na ścianach (zamalowane 1839 r.), oraz obchód uroczystości poświęcenia kościoła w pierwszą niedzielę października świadczą, iż odbyła się kiedyś. Według podania kościół ten miał zostawać jakiś czas w posiadaniu arianów (może protestantów?), czego jednak nie popierają żadne świadectwa; pożary zniszczyły dokumenty piśmienne, jedynym aktem jest wizyta arcyb. Łaskiego z r. 1521. O zamożności świątyni tej możemy wnosić z tego, że na wojnę pruską w r. 1455 złożyła „17 grzyw. i 3 skojce srebra“ (Arch. kapit. gn. III, 198). Niesiecki wspomina, że Jakub z Sienna, arcyb. gnieźn., osadził tu masyonarzy. Musiało to nastąpić między 1474 a 1476 r., ostatnią bowiem datę zapisał akt kościelny, jako uposażenie 4 masyonarzów przy farze przez Świętosława z Lipic Kobierzyckiego, który na ten cel przeznaczył 240 grzyw.; z tej to sumy każdy z nich otrzymał 4 grzyw. Fundację tą powiększył w r. 1626 Wacław Kobierzycki, prałat warmiński, o 500 florenów. Później nieco na utrzymanie piątego masyonarza Piotr Biskupski zapisał 250 flor. na wsi Stoki;

na tenże cel Sebastian Jaśkiewicz, masyonarz, legował 3,000 flor. Posiadali oni też role, ogrody i domy w mieście. Uposażenie proboszcza, prócz znacznych obszarów ziemi i dziesięcin, według przywileju Zyg. Augusta (Wilno r. 1567), obejmowało prawo łowienia ryb w rz. Warcie, wolnego wrębu w lasach, oraz prawo propinacji i warzenia piwa. W r. 1800 dach kościelny ze znaczną częścią sklepienia, w skutek wynikłego w mieście pożaru, uległ zniszczeniu, tak, że nabożeństwo odprawianem być musiało w kościele bernardynów. Za rządu pruskiego w opustoszałym kościele urządzono magazyn wojskowy. Dopiero w r. 1815 odrestaurowany został staraniem duchowieństwa i parafian. R. 1872 doprowadzono go do stanu w jakim się znajduje. Świątynia ta, długa łokci 60 (miary reńskiej), szeroka w presbiterium 16 łok., w nawach łok. 27 o beczkowatym sklepieniu, przypomina styl romański. Z 10 istniejących dawniej ołtarzy, których utrzymaniem zajmowały się bractwa i cechy (wizyta z r. 1783), pięć tylko pozostało. Z tych wielki ołtarz posiada obraz malowany na drzewie i wyślacany, szkoły staroniemieckiej. Jest to tryptyk starożytny. Środek jego stanowi obraz Wniebowzięcia N. M. Panny, poboczne zaś skrzydła zdobią obrazki tegoż samego pędzla, przedstawiające: Zwiastowanie, Narodzenie Chr. Pana i t. p. Jest wzmianka w aktach kościoła, jakoby obrazy te miały być zrobione w r. 1636, lecz dowodu na to pewniejszego, jako też i nazwiska artysty, niema. Grobowców niema, prócz trzech płyt kamiennych w podłodze, wytartych nogami przechodniów. Jedna w presbiterium przedstawia postać całkowitą rycerza, wykutą w ciosie; z prawej strony herb Gozdawa, z lewej Poraj, poniżej napis „...osus (Generosus) Dominus Mathias... Ska (ę) czniewki“ (odczytane przed r. 1860). Podczas pożaru w r. 1800 spalone zostały dwie wieże, a w nich 4 dzwony. Metryki paraf. sięgają r. 1727. Była tu niegdyś biblioteka, składająca się w r. 1683 z 330 tomów, zaś w r. 1860 było dzieł 112 w 158 tom., dziś niema ich wcale. 2.) *Kościół i klasztor bernardynów*, p. n. Wniebowzięcia N. M. Panny, stoi na gruncie ofiarowanym w r. 1467 przez wdowę Dorotę Zarembeń z Kalinowy, Świętosława Darmopych, obywatela warskiego, i niejaką Kurską, wdowę. Nadanie to potwierdził Jan Olbracht r. 1496. Bernardyni, sprowadzeni przez Jana Gruszczyńskiego, arcyb., objeli w posiadanie nadane place, i zaraz dzięki ofiarności kś. Jaranda z Brudzewa, kan. krak., dzierżawcy stawa warskiego, na tychże gruntach stanął drewniany kościół i klasztor. Zaledwie dziesięć lat upłynęło, gdy pożar 1479 r.

zniszczył te budowle. Wzniesieniem nowych, również z drzewa, zajął się kś. Paweł Dobrzyń, zakonnik. Gdy i ten spłonął, zbierał tenże zakonnik powtórnie składki, i przy pomocy mieszczańki wartskiej, „Złotą Babą“ zwanej, stawia dotąd istniejące murywane budowle. Gruntownie odrestaurowany 1696 r., staraniem gwardyana Sochowicza, w 1721 zostaje rozszerzony, wreszcie 1764 r. exprowincyał Mikołaj Czarzasty wnosi dwie okazałe wieże i powiększa zabudowania klasztoru. Kaplicę św. Anny przy kościele domurowano w latach 1610—1612, kaplicę zaś św. Barbary na cmentarzu przykościelnym fundował r. 1708 Jan Wolski, skarbnik wieluński, syndyk konwentu. W tutejszym klasztorze umarł 1534 r. błog. Rafał z Proszowic, prowincyał zakonu. Zwłoki jego w d. 11 listopada 1640 r. z rozkazu prymasa Jana Lipskiego podniesione z niezwykłą uroczystością z grobów zakonnych i złożone we wspaniałym, kosztem tegoż arcybiskupa wzniesionym, sarkofagu. Tu również spoczęli świętoblwi zakonnicy: Melchizedech († 1480), Jan z Sieradza († 1500 r.) i malarz zakonny Franciszek z Sieradza († 1516 r.). Wnętrze kościoła malowane al fresco, jakoby przez zakonnika Żebrowskiego. Obraz Wniebowzięcia N. M. Panny, szkoły staroniemieckiej, stylem bizantyńskim, wiele przypomina takiż obraz u fary. Wielki karton „Wskrzeszenie Piotrowina“, ciekawy ze względu na dawne ubiory. Z grobowców, prócz sarkofagu błog. Rafała, godne uwagi są: statua Melchizedecha w presbiterium, oraz kamień wmurowany w ścianę a będący pierwotnym nagrobkiem błog. Rafała. Szkoła podwydziałowa, założona przez zakonników w r. 1796, przetrwała do r. 1832. Była przy niej biblioteka złożona z 2,453 dzieł. Klasztor istnieje dotąd jako etatowy, mieści trzech zakonników i braciszka. 3.) *Kościół i klasztor bernardynek*. Taż sama, zdaje się, Dorota Kurska, wdowa, której ofiarności wiele zawdzięcza konwent bernardynów, w r. 1538 przyjąwszy habit zakonny, zamieszkiwać poczęła wraz z towarzyszkami dwa domy w t. zwanym szpitalu panieńskim, które od wszelkich ciężarów i powinności uwolnił Zygmunt III w 1593 r. Dotąd jednak nie miało zgromadzenie swojego kościoła, dopiero na placu ofiarowanym w r. 1663 przez Kołdowskiego, dziedzica Koberzycka, stanął między r. 1667 a 1680 kościół drewniany i klasztor zabiegami Klary Szczycińskiej, która z rąk arcyb. Macieja Łubieńskiego przyjęła habit. Spalony w r. 1683, staraniem innej przełożonej Suchorskiej na nowo wzniesiony został klasztor drewniany w r. 1687, kościół zaś, również drewniany, dopiero w r. 1696 na placu zakupionym przez Andrzeja Suchorskiego. Poświęcony był p. n. Na-

rodzenia N. M. Panny. Wypadki wojenne z r. 1734 doprowadziły klasztor do ruiny. Staraniem ówczesnej przełożonej Róży Kobuzskiej i z ofiar publicznych stanęły do dziś dnia istniejące gmachy murywane klasztoru i kościoła, który w dniu 8 września 1770 r. poświęconym został. Odrestaurowany w r. 1841, prócz cudownego obrazu Bogarodzicy, przeniesionego tu w r. 1804 ze zniszonego klasztoru bernardynek w Kaliszu niczem więcej się nie odznacza. Klasztor ten, również etatowy, zamieszkuje dotąd 11 zakonnic. Prócz wspomnianych, były tu jeszcze następujące kościoły prebendalne: *Kościółek p. w. św. Krzyża*, przy szpitalu św. Łazarza, drewniany. W domu przy tym kościele prebendarz był obowiązany opiekować się sześciu ubogimi starcami, z funduszów na ten cel przeznaczonych. Kościół ten był w r. 1787 tak zrujnowany, iż nawet ołtarza nie było, dom zaś schronienia starców w czasie pożaru miasta zgorzał. *Kościół św. Ducha*, na przedmieściu Górki, drewniany, spalonym został w r. 1683. Odbudowany powtórnie, zarządzany był przez oddzielnego prebendarza, którego mianował magistrat. Z uposażenia swego obowiązany był wspierać pewną liczbę ubogich. *Kościół św. Jana Chrzciciela* drewniany, na wzgórzu zwanym według Długosza „Rzerzuchowa góra“, sięga odległej starożytności, jeszcze papież Leon X udzielił mu breve pozwalające odbywania procesyi. Odrestaurowany w r. 1787 przez kś. Fran. Reorowicza, prebendarza. Plac zaś naokoło kościoła w r. 1810 zamieniono na cmentarz, obszar którego rozszerzono, gdy chyłacy się do upadku kościółek rozebrano r. 1869. Obecnie cmentarz ten zajmuje 4 morgi i opasany w r. 1889 murem, mieści kaplicę murywaną, wzniesioną w r. 1856 przez Józefę z Korytowskich Biernacką nad grobem jej męża i syna. Na cmentarzu spoczywa Józef Paszkowski, profesor b. szkoły aplikacyjnej, pułkow., zasłużony w literaturze († 7 paźd. 1858 r.). Cmentarze innych wyznań niczem się nie odznaczają. Warta jest miejscem urodzenia Stefana Damalewicza, historyka kościelnego († 1664 r.). Opis W. skreślił Adam Chodyński w „Bibl. Warsz.“ z r. 1860, (t. III, 637) i Encykl. Orgelbr. Opisy z rycinami podały: „Tygod. ilustr.“ z r. 1862 (str. 133), i z r. 1863 (str. 163), „Biesiada literacka“ (t. XIII, Nr 331 z rysunk. sarkofagu), „Kłosey“ z r. 1876 (t. XIII, str. 333) i „Kaliszanin“ z r. 1884 (z 5 grudn.). *M. R. Witanowski.*

Warta al. *Warda*, wś i fol. nad rz. Kiełwicą, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 43 w., ma 8 dm., 32 mk.

Warta, niem. *Wartha*, miasto nad rz. Nissa-

(z lew. brzegu), u stóp góry wzn., 1841 st. n.p.m. w pow. ząbkowickim, odl. 1½ mili od Ząbkowic (Frankenstein) a 10½ m. na płd., płd.-zach. od Wrocławia. Posiada kościół par. katol., z cudownym obrazem N. P. Maryi, szkołę, urząd stanu cywil., urząd poczt. i tel., 126 dm., 308 gospodarstw, 1,189 mk. (1,146 katol., 46 ew., 4 żyd.); r. 1840 było 947 mk. (907 kat., 40 ew.). Do miasta należy przedmieście (dawniej wieś) Haag. Posiadłość miejska obejmuje 64 ha (32 roli, 3 łąk, 2 lasu). Na Nissie stoi murowany wielki most. Według Kosmasy stał tu gród Bardun, zburzony r. 1096 przez ks. czeskiego Brzetysława, a odbudowany z drzewa w r. 1515 a z kamienia r. 1565. Rozwój osady wiąże się w części z przeprawą (bród) na Nissie, a głównie z rozgłosem jaki pozyskał tu cudowny obraz M. Boskiej. Obraz ten, według legendy, otrzymał jakiś młodzieniec czeski, około r. 1200 od samej królowej Niebios. Już w XIII w. stała tu kaplica, w której umieszczony był ten obraz. Cystersi z Kamieńca, posiadacze przyległej wsi Haag, otrzymali r. 1301 od ks. Bolka przywilej na osadzenie tego miejsca. W r. 1421 opat Jan zbudował kościół, zburzony 1425 przez husytów. W 1682—95 stanął obecny, piękny kościół, staraniem opata Augustyna. Wzniesiony jest 369 stóp n. p. m. a 68 st. n. p. Nissy. Na górze zaś wznies. 1,841 stóp, na praw. brzegu Nissy, stoi od r. 1619 kaplica z kamienia, p. w. Nawiedzenia N. M. Panny. Kaplica ta, podobnie jak i kościół, zapełniona jest wotami i darami pielgrzymów, których bywa rocznie od 80 do 100 tysięcy. Ztąd rozwinął się tu rozległy handel świętościami. Przy osadzie, na lew. brzegu Nissy, znajduje się główna droga przez góry do hrabstwa kładzkiego. Przejście to było widownią krwawych utarczek w r. 1779 i 1807. Po kasacyi klasztorów W. i przedmieście Haag przeszły r. 1810 na własność królewską.

Br. Ch.

Wartacze, folw. na praw. brzegu Wilii, pow. wileński, w 4 okr. pol., poniżej Michaliszek, o 55 w. od Wilna, na wysokiej górze położony, ma 1 dm., 12 mk. katol.

Wartage 1.) rzeczka, w pow. hazenpockim (Kurlandya), dopływ rz. Durby. 2.) **W.**, rzka, ob. *Bartow*.

Wartajen, łotew. *Wartaje*, dobra koronne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya).

Wartakiszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, gm. Bachmaty, w spisie urzęd. niepodana.

Wartałów, ob. *Warchalów*

Warteberg, jeden ze szczytów (600 mt. wzn.) w pasmie zwanem „Kocie góry“, na Szląsku.

Wartele 1.) wś, pow. wyłkowyski, gm.

Wojtkobole, par. Grażyński, odl. od Wyłkowyszek 27 w., ma 27 dm., 205 mk. W 1827 r. było 13 dm., 106 mk.; wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. 2.) **W.**, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wisztyniec, odl. od Wyłkowyszek 37 w.; fol. ma 11 dm., 54 mk.; wś 37 dm., 249 mk. W r. 1827 r. wś rząd., ma 30 dm., 175 mk. Wartelskie starostwo niegrodowe, w wojew. i pow. trockim, podług spisów podskarbińskich z r. 1776, zostawało w posiadaniu Tadeusza Dzierżbickiego, podkom. królewskiego; opłacał on kwarty złp. 150, a hyberty złp. 50. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzpltej nadały te dobra w posiadanie emfiteutyczne temuż podkomorzemu, łącznie z statwem postawelskiem. Było drugie statwo tejże samej nazwy, w wdztwie witebskiem, i takąż samą kwartę opłacało, ale dla rozróżnienia dodawano temu ostatniemu nazwę Orleja. 3.) **W.**, ob. *Widgirele*, wś nieistniejąca obecnie pod tą nazwą. Należała do par. Jeleniewo (pow. suwalski). Wchodziła w r. 1838 w skład majoratu Kadaryszki. W r. 1827 wś rząd., ma 7 dm. 55 mk.

Br. Ch.

Wartembork 1.) niem. *Wartenburg*, miasto nad rz. Wadąg, w pow. olsztyńskim, regencyi królewieckiej — dyecezyi Warmińskiej, odl. 17 klm. od Olsztyna, liczy 3,674 mk. (1,667 męż. i 2,007 kob.). R. 1861 było 3,143 mk.: 1,946 Polaków, 1,197 Niemców; 2,566 katol., 500 ewang. i 77 żyd. W mieście znajduje się: wydział sądowy, poczta, kościół katolicki paraf., klasztor po-bernardyński, kościół ewangelicki, st. dr. żel. na linii z Torunia do Wystrucia (odl. 122 klm.). W 1325 założonym został zamek „Wartberge“ w pobliżu dzisiejszej wioski Stary Wartembork, o milę od miasta. Po zburzeniu zamku r. 1354 przez Olgierda i Kiejstuta, przeniesiono osadę na miejsce gdzie dziś stoi, miejsce jednak dawnego zamku dziś jeszcze lud Starem-Miastem nazywa. Przywilej lokacyjny wydał w r. 1364 Henryk de Leyza, założyciel Olsztyna. W r. 1598 istniejący w Wartemborku klasztor rozszerzył Andrzej Batory, od r. 1589 biskup warmiński, później kardynał. W kaplicy, którą przy klasztorze tym zbudował, znajduje się jego pomnik, przedstawiający go w postawie klęczącej, po nad leżącym bratem, księciem siedmiogrodzkim. Napis na pomniku opiewa: D. O. M. Andreas Batori de Somlio, S. R. E. Cardinalis, Episcopus Varmiensis, Stephani Regis Poloniae Moschorum Domitoris, Christoph. Transilvaniae Principis ex fratre filius; honoribus a Stephano et Sigismundo III Poloniae fortissimis gratissimisque regibus ornatus, post varia utriusque fortunae ludibria, mortis memor, sibi fratrique suo charissimo viventi posuit

Calendis. Septemb. MDXCVIII. Por. *Olsztyn*. Parafia wartemborska obejmuje: Wartembork (miasto), Łęgajny, Kaplityny, Maruny (dwór), Biedowo czyli Małe Maruny, Teguty, Szynowo (Schoenau), Ruszajny (Reuschhagen), Kierzliny (Kirschleinen), Jedzbark (Hirschberg), Odryty, Nerwik, Kucbory (Kutzborn), Klucznik, Grabowo, Podlasy, Raks, Krupoliny (dwór), Zupuny, Mokiny, Dąbrówka (Klein Damerau), Tumiany (Daumen). Dekanat wartemborski, dyec. warmińskiej, ma 14 parafii: W., Pasym, Stary W., Bartołty, Klewki, Klebark, Lamkowo, W. Leszczyny, Wielbark, Libenberg, Duża Purda, Dźwierzuty i Szczytno, Ramsowo, Sętał. 2.) *W. Stary*, niem. *Alt-Wartenburg*, wś z kościołem par. katolickim, pow. olsztyński, ma 650 mk. Polaków. Do parafii należą: Gady (Jadden), Tuławki (Tollack), Orzechowo i Szypry.

Wartenau, dawny gród na Szląsku, ob. *Pochnia* 1).

Wartenberg 1.) posiadłość, w pow. inowrocławskim; 1 dm. i 7 mk.; par. i okrąg dworski Lisewo, poczta i st. dr. żel. Złotniki. W. jest szczytkiem holendrów t. n., które powstały około r. 1840 i znikły. 2.) **W.**, dwór, w pow. żnińskim, o 7½ klm. na zachód od Barcina i tyleż na wsch.-półn. od Żnina; par. katol. Góra Arcybiskupia, par. prot. Barcin, poczta w Buszkowie (Buschkau), st. dr. żel. na Jadownikach (o 1,500 kroków); ma 106 mk. (77 katol., 29 prot.) i 254 ha (229 roli, 12 łąk, 10,94 pastwisk, 2,06 nieuż.); czysty dochód z ziemi 2,070 mrk; chów bydła, nierogacizny i owiec. W. powstał w miejscu osady o 4 dym. „Bielawki“, zwanej i wchodzącej około r. 1840 w skład Jadownik, od których oderwaną została. *E. Cal.*

Wartenberg, leśn., pow. kwidzyński st. p. Mała Karczma, par. kat. Pieniążkowo. *Ki. Fr.*

Wartenberg 1.) *Deutsch*, miasto nad rz. Ochłą (lew. dopł. Odry), pow. zielonogórski (Gruenberg) na Szląsku, odl. 2½ mil od Zielonogóry, 12 mil na płn.-płn.-zach. od Wrocławia, przy drodze z Wrocławia do Berlina. Posiada kościół par. katol., kościół paraf. ewang., szkoły, urząd stanu cywil., urząd poczt. i tel., 115 dm., 264 gospodarstw, 897 mk. (561 katol., 329 ew., 7 żyd.). Do miasta należą 381 ha (226 roli, 111 łąk, 11 lasu). W r. 1840 było 124 dm., 875 mk. (645 kat., 230 ew.). W r. 1349 miasto „Wartembergh“ należało do księstwa zęgańskiego. W r. 1690 dziedzic v. Sprinzenstein nadał miasto i dobra jezuitom, którzy je posiadali do r. 1776. W r. 1778 drogą kupną przeszło w posiadanie księżnej na Żeganii (Sagan). Kościół par. katol. sięga początków miasta. Kościół ew. powstał w r. 1790 z dawnego refektarza je-

zuitów, w rezydencyi dziedziców. 2.) **W.**, ob. *Syców*.

Wartenburg, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken.

Wartha, serbskie *Stroža*, wś i dobra nad rzeką Schwarzbach, pow. wojerecki, par. ew. Koenigswartha (w Saksonii). Do r. 1816 należała do Łużyc saskich. W r. 1885 wś miała 260 ha (162 roli), 54 dm., 275 mk. (2 kat.); dobra 622 ha (352 ha lasu), 2 dm., 19 mk. (1 kat.).

Warthau Alt, 1374 *Warte*, dobra i wś, pow. bolesławski, par. kat. i ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 383 ha, 9 dm., 78 mk. (7 kat.); wś 670 ha, 137 dm., 820 mk. (98 kat.). Wedle tradycyi stał tu stary gród, przy którym osiedli templariusze. Następnie dobra były własnością szlachecką. Kościół par. katol. w czasie reformacyi przeszedł w ręce protestantów; od r. 1654 zwrócony katolikom. Kościół par. ewang. wznies. 1742 r. We wsi łąmy piaskowca i wapienia. Piece wapienne.

Warthe, ob. *Warta*.

Warthe Klein, wś, pow. nissański, par. ew. Nissa, kat. Nieder Hermsdorf. W r. 1855 miała 112 ha, 13 dm., 63 mk. kat.

Warthen, dwie wsi, pow. królewiecki, st. pocz. Królewiec. Jedna wś należała do dóbr Walburg a druga do Wundlacken.

Warthewald, leśniczówka rząd., pow. obornicki, na lew. brzegu Warty, o 10 klm. na wsch.-płd. od Obornik, tuż pod Radzimiem; poczta w Chłudowie; wchodzi w skład nadleśnictwa Eckstelle II (Kały); 1 dm. i 11 mk. Tak zowią też niektórzy probostwo radzimskie.

Wartkowice, wś i dwa fol. nad rz. Ner, pow. łączycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. 16 w. od Łęczycy, posiadają kościół par. drewn., młyn wodny, tartak, gorzelnia (w r. 1871), 31 dm., 179 mk. W 1827 r. było 15 dm., 138 mk. W r. 1871 fol. W. rozl. mr. 1339; gr. or. i ogr. mr. 423, łąk mr. 176, past. mr. 76, lasu mr. 557, zarośli mr. 51, wody mr. 16, w os. mr. 11, nieuż. mr. 29; bud. mur. 19, drew. 10; płodozm. 8 i 10-pół; las nieurzadzony. Wś W. os. 21, mr. 150; wś Gostków os. 31, mr. 47. W r. 1521 Zygmunt I pozwała Piotrowi Bielawskiemu pobierać grobelne między jego wioskami W. i Gostkowem, po 3 denary od wozu (Lustr., IV, 273). Kościół paraf., p. w. Narodzenia N. P. Maryi, istniał już w XV w. Patronami a zapewne i fundatorami byli dziedzice W. Uposażenie kościoła stanowiły place, ogrody, 2 łąny roli, łąka z jeziorem i lasy. Dziesięcinę z W. z łąnów km. dawano na stół arcybiskupi, z fol. plebanowi. Gdy w XVII w. dawny kościół uległ ruinie, wtedy wzniosła

nowy Wiktorya z Szoldrskich Załuska, wdowa po Janie Załuskim, kuchmistrzu litewskim, dziedzicu W. Dzisiejszy, p. w. św. Wawrzyńca i Anny, pochodzi z XVIII w. (Łaski, L. B., II, 367). W. par., dek. turecki, 2760 dusz.

Wartnicki, dobra ryc., pow. fyszhużki, st. p. Pobethen.

Wartnickwalde, folw., pow. fyszhużki, st. p. Drugehnen.

Wartosław al. *Nowymost*, niem. *Neubrueck*, wś, niegdyś miasteczko, w pow. szamotulskim, na lew. brzegu Warty, przy ujściu Ostrorozki, o 6½ klm. na zach. od Wronek; par. kat. Biezdrowo, par. prot., szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Wronkach i na Mokrczu o 3 klm. W. powstał w drugiej połowie XVIII w. na obszarze Biezdrowa, którego dziedzic Łukasz Bniński, sędzia pozn., założył miasteczko i osadził rzemieślnikami, sprowadzonymi z różnych stron. W r. 1785 wznosił istniejącą dotąd kaplicę z drzewa, p. w. św. Krzyża, filią par. biezdrowskiej. Protestanci mieli tu pierwotnie dom modlitwy a przy nim pastora; z pomocą zasiłku od towarzystwa Gustawa-Adolfa i króla pruskiego wystawili r. 1854 kościół z cegły w stylu gotyckim. Rycinę z opisem zamieścił „Evang. Jahrb. fuer die Provinz Posen“ (z r. 1861, str. 26—34). W tym czasie liczyła parafia prot. w 13 osad. 1239 dusz, obok 2433 katolików. Około r. 1806 istniał przy W. most na Warcie; teraz jest tylko przewóz. Z rąk Bnińskich wyszedł W. przy separacyi; potem zaliczony został do rzędu wsi. Nazwa pierwotna, wyparta przez niemieckie „Neubrueck“, poszła w zapomnienie. Już za czasów ks. warszawskiego pisano „Nowymost“. Za dziedzictwa Bnińskiego Łukasza, przy schyłku zeszłego wieku, tworzył W. z Łukasze-wem, Winną Górą i Złodziejkiem odrębny odłam majątności biezdrowskiej. Około tego czasu było w W. 81 dym., 3 młyny i 597 mk. (134 żydów), 20 sukienników, 7 rzeźników, 5 szewców, po 3 młynarzy, stolarzy i płócienników, po 2 szklarzy, cieśli, gwoździarzy, ślusarzy, rymarzy, garbarzy, krawców, kołodziejów, kapeluszników, jeden kupiec, winiarz i oberżysta; jarmarków odbywało się sześć. W r. 1811 było 81 dm., 410 mk.; 1837 r. 90 dm., 646 mk.; 1843 r. 77 dm., 668 mk. (197 kat., 372 prot., 99 żyd.); 1871 r. 74 dm., 646 mk. (248 kat., 362 prot., 36 żyd.); 1885 r. 68 dm., 692 mk. (317 kat., 358 prot., 17 żyd.). Ob. *Nowy Most* (t. VII, 303). *E. Cal.*

Wartowłoki, w spisie z 1865 r. *Worty-włoki*, wś włośc. nad jez. Łapszukas, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niedzingi (o 3 w.), o 78 w. od Trok, ma 8 dm., 133 mk. katol. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Orany.

Wartucze, pow. labiewski, ob. *Florlau-ken*.

Wartulany, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Żwingie, o 84 w. od Rossień.

Wartulischken, wś, pow. tylżycki, st. p. Willkischken.

Warty 1.) może *Wardy*, wś nad rzeką Kiewlicą (lew. dopł. Dawiny), pow. kalwaryjski, gm. i par. Krasna, odl. od Kalwaryi 19 w., ma 49 dm., 109 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. było 30 dm., 225 mk. 2.) **W.**, wś nad bagnami Pale, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 35 w., ma 33 dm., 257 mk. W 1827 r. było 20 dm., 205 mk. 3.) **W.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 19 w., ma 32 dm., 377 mk. W 1827 r. było 32 dm., 283 mk. *Br. Ch.*

Wartyszki, ob. *Warciszki*.

Wartywłoki, ob. *Wartowłoki*.

Warucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Warumbardszen al. *Lukoschen*, wś, pow. stołupiański, st. p. Stołupiany (Stallupoenen).

Warunie, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki. Dobrowolski ma 23½ dzies. (1½ lasu, 5 nieużyt.), Skorulski 15 dzies. (2½ nieuż.).

Warupatschen al. *Klein Paszuiszen*, wś, pow. piłkołowski, st. p. Schirwindt.

Warupohnen 1.) al. *Kunigischken*, wś i dobra, i 2.) **W. Klein**, wś, pow. piłkołowski, st. p. Schirwindt.

Warusa, rzeczka, właściwie odnoga Rusy, prawego ramienia Niemna. Uchodzi do Baltyku (zatoka Kurońska) przy osadzie rybackiej t. n. Ob. *Rusa* i *Skirwith*.

Warusa, os. rybacka przy ujściu rzeki t. n. Zamieszkała przez Kuronów.

Warusche, pow. wrocławski, ob. *Karlau* 2).

Waruża, rzeczka, w gub. witebskiej, prawy dopływ Oboli. Wypływa z niewielkiego jeziora Waruży, leżącego na wyniosłym, leśnym działem wodnym między rzekami zatoki Fińskiej i Rygskiej, pod wsią Czuchilino wpada do jez. Świno. Spławna na pewnej części. Długa 18 w.; dno ma piaszczysto-ileste, twarde; brzegi początkowo niskie, następnie wyniosłe, pokryte przeważnie lasem sosnowym.

Warwa, mko przy ujściu rzeki Warwicy do Udaju, pow. łochwicki gub. połtańskiej, odl. o 42 w. na zach. od Łochwicy, ma 460 dm., 2553 mk., 2 cerkwie, 3 jarmarki. Należała do włości przyłuckiej ks. Jeremiego Wiśniowieckiego (ob. t. XII, 777). Podług in-

wentarza jego dóbr zadnieprskich (Stecki, Wołyń, II, 231) dobra W. liczyły 2037 gospodarzy i 210 kół młyńskich. Jako mko wspomniane w 1658 r.

Warwarówka (*Barbarówka*) 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gm. Derewicze, paraf. praw. Kupeczyńce (o 5 w.), posiada szkołkę ludową od 1870 r. 2.) W., część mka Lince al. Ilińce, w pow. lipowieckim.

Warwarowka 1.) sioło nad rz. Bokową, lew. dopł. Ingulca, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 47 w. na pld.-zach. od mta powiat., ma 2164 mk. 2.) W., mko na praw. brzegu Bohu, pow. odesski gub. chersońskiej, o 127 w. na ptn.-wsch. od Odessy a 60 w. na ptn.-zach. od Chersonu, na wprost Nikołajewa, ma 750 mk., 3 jarmarki. 3.) W., sloboda, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 45 w. na pld.-zach. od Starobielska, ma 320 dm., 1865 mk., 2 jarmarki. 4.) W., wś nad Orczykiem, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, o 28 w. na ptn.-zach. od Konstantynogradu, ma 375 dm., 1888 mk., cerkiew.

Warwaruszkino, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wisztyniec, odl. od Wyłkowyszek 37 w., ma 7 dm., 58 mk. Spisy z 1827 i 1867 r. nie podają tej osady, widocznie utworzonej w ostatnich czasach.

Warwaryńce al. *Warwarzyńce*, w dok. z r. 1530 *Warwarczyńce*, 1569 *Wurwuczynce*, wś, pow. trembowelski, 8 klm. na ptn.-zach. od Trembowli, tuż na ptn. od urz. poczt. w Strusowie. Na zach. leży Zazdrość, na pld. i wsch. Strusów, na ptn. Nałuże i Ładyczyn (pow. tarnopolski). Wsch. część obszaru przepływa Seret, dopływ Dniestru, od ptn. na pld. i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. Świniuchy. Zabudowania leżą w dolinie Seretu i Świniuchy. Własny wieś. (hr. Włodzimierza Baworowskiego) ma roli or. 49, lasu 22; wł. mn. ma roli or. 1540, łąk i ogr. 116, past. 89 mr. W r. 1880 było 286 dm., 1644 mk. w gm., 1 dm., 10 mk. na obsz. dwor. (847 rz.-kat., 721 gr.-kat., 76 izr.; 923 Pol., 721 Rus., 10 Niemców). Par. rz.-kat. w Strusowie, gr.-kat. w Nałużu. We wsi cerkiew p. w. św. Barbary i kasa poż. gm. z kapit. 3500 złr. Podług reg. pobor. pow. czerwonogródzkiego z 1530 r. własność p. starosty (Jazłowieckiego), niepłaci nic z powodu zniszczenia. W 1565 r. płaci Jan Ogoszelowski z W., będących własnością Mateusza Weżyka, od 4 pługów, 2 kół dorzcz. W 1569 r. Weżyk płaci od 2 pługów, 2 kół mł.; w 1578 r. Mikołaj Weżyk od 4 pługów, 1 koła młyn. 24 gr., 1 koła stepn. 15 gr., od „sinkowania“ 12 gr., a w 1583 od 4 pługów, 1 koła dorocz. i 1 stepnego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 165, 184, 227, 300).

Lu. Dz.

Warwaryno, ob. *Przymiarki* 1).

Warwas, rzeczka, w pow. będzińskim, lewy dopływ Białej Przemszy (dopł. Czarnej Przemszy). Nazwa jej pochodzi od drobnej osady t. n., nie podawanej przez spisy miejscowości dawniejsze i świeższe.

Warwata al. *Werwata*, *Varwata*, potok, dopł. Sołońca z praw. brzegu. Wypływa w bukowińskim pogórzu karpackim, u stóp wzgórz Baranca, Ursoia, kilku źródłami, w poziomie ok. 500 mt. Cały bieg W. jest skierowany ku północy, strumień płynie doliną szeroką, o stokach lekko nachylonych, wije się w serpentyny i wpada w obrębie gm. Pretestie do Sołońca, w poziomie około 360 mt. Wzdłuż całego (8 klm. długiego) biegu brak w dolinie W. jakiegokolwiek osady; obszary te są pokryte zupełnie zwartym jeszcze lasem. W. otrzymuje z lew. brzegu dwa strumienie, z praw. brzegu uchodzą do jej doliny wody z trzech parowów.

E. R.

Warweiden, dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Bergfriede.

Warwen 1.) łotew. *Wahrwe*, dobra prywatne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Dannenhof. 2.) W., dobra prywatne, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Langeshteden.

Warweralis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 84 w. od Nowoaleksandrowska.

Warwiak, os. leśna, w pobliżu Kolna (ob. t. IV, 266).

Warwiszki, wś i fol. nad rz. Niemnem, na ptn. od ujścia Czarnej Hańczy, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Kopciowo, odl. od Augustowa 60 w., ma 23 dm., 301 mk. W 1827 r. było 21 dm., 129 mk. W r. 1886 fol. W. lit. A. rozl. mr. 753: gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 19, past. mr. 53, lasu mr. 219, nieuz. mr. 106; bud. drew. 7; las nieurzadzony. Wś W. os. 18, mr. 497. Folw. W. lit. B., oddzielony od dóbr Warwiszki, rozl. w r. 1877 mr. 642: gr. or. i ogr. mr. 119, łąk mr. 38, past. mr. 19, lasu mr. 446, zarośli mr. 4, nieuz. mr. 16; bud. drew. 9; las nieurzadzony, pokłady torfu i rudy żelaznej.

Warwole al. *Warwale*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kielmy, o 33 w. od Rossień.

Warwolińce (mylnie), ob. *Worwolińca*.

Waryanpol, wś, pow. newelski, w 1 okr. pol., gm. Moszenino, w 1863 r. 35 dusz rewiz.

Waryatka, os. karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. żydów.

Warycz, las, pow. braclawski, należy do wsi Żabokrzyca.

Warylańce, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 25 w. od Wilkomierza.

Warynia, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 38 w. od Szawel.

Warynka, kol., pow. turecki, gm. Pęchezew, par. Turek (odl. 6 w.) ma 26 dm., 138 mk.

Warynka, wś, pow. latyczowski, okr. pol. Derażnia, gm. Wójtowce, par. praw. Kozaczki, katol. Latyczów, ma 20 osad, 147 mk., między którymi kilka rodzin bezpopowców, 140 dzies. ziemi włośc., 1341 dworskiej, 2 młyny. Wchodziła w skład sstwa latyczowskiego, obecnie własność Stogowych. *Dr. M.*

Warynka, potok, jeden ze znacniejszych prawych dopł. Wagu. W. powstaje z dwu źródłiskowych potoków, z których jeden, bezimienny, wypływa kilku źródłami u stóp Okruhlicy (1075) i Pupoweczka (879 mt.), płynie w kierunku pld.-zach. i ubiegłszy 8 klm. łączy się pod Tjerhową z pot. Białym. Ten wypływa w poziomie 760 mt., w wąwozie między wierchem Pupowym (1095) i Małym Rosudcem (1226 mt.), na dziale pod Kopcem. Płynie wąwozem otwartym i malowniczym w kierunku zach., łącząc się z potokiem poprzednim w poziomie 510 mt. Potok Biały, płynący wąwozem zbudowanym z numulitowego wapienia, ma spad stosunkowo nieznaczny, porusza dwa młyny a co ważniejsza stanowi ważną linię komunikacyjną, bo gościnnie prowadzący z kotliny Ssolnej na Orawę skorzystał z głębokiego wcięcia się tego potoku między bezdrożne góry. Pod Tjerhową przyjmuje W. z lew. brz. strumień tatrzański, zwany pot. Wratnym. Od Tjerhowy zachowuje Warynka kierunek biegu pierwszego potoku: południowo-zachodni, płynie do 3 klm. szeroką doliną aluwialną, którą zbudowały rącze a bogate w aluwia dopływy tatrzańskie. Lewym brzegiem rzeki ciągną się połogie, słabo pochylone odgałęzienia beskidzkiej Wielkiej Hory, strome i dzikie poprzeczne zębra grzbietu Fatry. Liczne dopływy fatrzańskie wyparły koryto Warynki ku zachodowi tak, iż się ona przeważnie prawego brzegu doliny trzyma. Z lew. brzegu przyjmuje W.: pot. Branice, pot. Bielski, wpadający pod Belą, i pot. Kur. Z praw. brz. przyjmuje W. jedynie pot. Kociński jarek, odwadniający Wielką Horę. W poziomie 352 mt. wpada pod Warną do Wagu. Długość biegu od Tjerhowy po Warnę wynosi 16 klm. Spadek 158 mt. t. j. prawie 10 mt. na 1 klm. Porusza 15 młynów. *E. R.*

Warysówka, wś wymieniona w XVIII w. jako należąca do dóbr borszczajowskich ks. Wiszniowieckich, t. j. w dzisiejszym pow. skwirskim. Obecnie pod tą nazwą nieistnieje.

Waryszki 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Waryszki, 51 dusz rewiz. W skład okr. wiejskiego wchodzi wsi: Jurkańce (Jurkiance), Waryszki i Wersoka al. Popiszki, w ogóle 196 dusz rewiz. 2.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 88 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 51 w. od Poniewieża.

Warytyna, wzgórze lesiste na wschód od Sambora. Stanowi ono wraz z lesistym pagórkami Liski, z Mohiłą (341 mt.) i Rzeźnikiem (312 mt.) półwysep głęboko wcinający się między rozległe „Wielkie błota“, w Samborskiem nad Dniestrem i Bystrzycą się rozciągające. Półwysep ten nie wznosi się znacznie ponad niegościnnie błota samborskie, w każdym razie dochodzą wzgórza tego półwyspu do 40—60 mt. względ. wysokości. Osada Wołoszcza, na wschodnim cyplu półwyspu położona, już tylko na 10 mt. ponad poziom błot się wznosi. Półwysep ten jednak, pokryty gliną mamutową, uprawną i urodzajną, jest zarazem oazą zamieszkałą óród bezludnych bagien. Wzgórze, Warytyna, którego wysokość na ok. 320 mt. podać można, jest w zupełności pokryte lasem. Wschodnie stoki Warytyny, rozryte doliną potoku Roztoki, która przedstawia znowu odnogę błot samborskich, wdzierającą się w półwysep. Pochyłość południowa przecięta 3 jarkami, z których jeden złączywszy się u stóp W. z potoczkiem ciągnącym się od zachodu od gminy Kulezyce, nosi nazwę pot. Warytyny. *E. R.*

Warytyna, potok, poczyna się w lesie u stóp wzgórza Warytyna jarem, który złączywszy się z pot. Kulezyckim, po 4½ klm. biegu, łączy się z pot. Prutem (w Samborskiem).

Warywódk, w dokum. *Wariwodince*, *Warywodnicze*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Uniew, par. praw. Suszewce (o 1½ w.), o 47 w. na pld. od Ostroga. Ma 57 dm., 469 mk., cerkiew filialną, p. w. Podwyższenia krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1793 r. i uposażoną z nadania ks. Mikołaja Augusta Jabłonowskiego około 35 dzies. ziemi. Położenie wsi od zachodu jest wyniosłe, ku wschodowi gęsty las dębowy i piękne łąki nad Horyniem. Glebę stanowi czarnoziem II kl. Włościanie w ogóle są zamożni, trudnią się wyłącznie rolnictwem i transportowaniem zboża do Brodów. Inwentarz mają dobry, a szczególnie konie. Wś ta należała pierwotnie do Sieniutów. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. Fiedor Sieniuta Lachowiecki, wojski krzemieniecki, płaci ztąd z 4 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 133). Następnie własność ks. Jabłonowskich, od których przeszła do ks. Sapiechów, później należała do Sanockiego, obecnie Witowskiego. *Z. Róż.*

Warz, nazwa błota w puszczy Kampinoskiej (ob. t. III, 800).

Warzagole al. *Wariagola*, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 7 w. od Wilkomierza. Wiercińscy mają tu 72 dzies. (11 lasu, 10 nieuż.).

Warzareszty, sióło mołdawskie nad rzeką Siniegit (dopl. rz. Nyrnowy), pow. kiszyniewski gub. bessarabskiej, o 68 w. na zach. od Kiszyniewa, ma 346 dm., 2511 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski.

Warzachewka Polska, Niemiecka i Królewska, fol. i trzy wsi, pow. wrocławski, gm. Śmiłowice, par. Włocławek. W. Polska ma 172 mk.; W. Niem. 79 mk. W 1827 r. było 18 dm., 134 mk. W r. 1866 fol. W. rozl. mr. 169. Wś W. Polska os. 28, mr. 203; wś W. Niemiecka os. 14, mr. 241; wś Płaszczyszna os. 4, mr. 67. W. Królewska al. Warzachówka, rumunek, wchodziła w skład dóbr Grabkowo. Fol. W. stanowił wójtostwo, włączone w skład stwta kowalskiego (ob. *Kowal*, IV, 503).

Warze, ob. *Staroleśniański Wierch*.

Warze, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Girsudy, o 40 w. od Poniewieża. Włość. Kriukasy mają tu 52 dzies.

Warzeln (niem.), ob. *Wrocławek*.

Warzechowice, pagórek, w pow. myślicnickim, ob. *Lubień* (V, 404).

Warzel, ostrówek pod Łowiczem, wymieniony w dok. z r. 1446 (Łaski, L. B. II, 544).

Warzele, ob. *Lisnowo* (V, 318), pow. gruzdzicki.

Warzenko, niem. *Warschenko*, dobra ryc. na Kaszubach, nad jez. Tuchomskim, w pow. kartuskim, 2 1/4 mili na półn.-wsch. od Kartuz, st. p., paraf. kat. i szk. Kielno, 3-5 klm. odl., st. kol. Oliwa 14,5 klm. odl., cegielnia, sprzedaż masła i drobiu, hodowla bydła holend. rasy; 243 ha (125 roli orn., 20 łąk, 6 lasu); 1885 r. 8 dm., 14 dym., 82 mk., 62 kat. 20 ew.; Dziedzie Max Hewelke. O starożytności osady świadczą mogiły kamienne (ob. *Objaśn.* do mapy Ossowskiego, str. 26). Za czasów krzyżackich należało W. od r. 1311 do komturstwa gdańskiego, wójtostwa sulmińskiego, miało prawo polskie i było zobowiązane do służby zbrojnej; czynszu płaćło 1 grz. i 16 skojców włącznie z czynszem od kóz za 4 radła (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch.* Ver., VI, 56). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaćł w Warznie Małem p. Węzler summam 8 fl. 8 gr. (ob. *Roczn. Tow. P. N. w Pozn.* 1871, str. 185). W. należało wówczas do pow. gdańsko-tczewskiego. Według taryfy na symple z r. 1717 płaćło W. 4 gr. (ob. *Cod. Belnensis w Pelplinie*, str. 83). Wizyta Rybińskiego z r. 1781 opiewa, że dobra Warzenko, własność Nobilis Lerchenfeltowej, li-

czyło 22 katol. i 11 akat. (str. 249); meszne-go pobierał prob. ztąd 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 253). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 należał folw. szl. W. wówczas do pow. tczewskiego i liczył 8 dymów; dziedzicem był Robakowski (str. 248). *Ks. Fr.*

Warzeńska Huta, niem. *Warznauerhuetten*, wyb. do Warzna, pow. kartuski; 1885 r. 7 dm., 64 mk.; szkoła kat.

Warzeński Młyn, niem. *Warznauer Muehle*, według Kętrz. os. w pow. kartuskim, w najnowszych spisach niepodana.

Warzewo, niem. *Warsau, Warsew*, 1789 *Warszewo*, dok. 1281 *Warsowe*, folw. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. Krokowo; 328 ha (221 roli orn., 26 łąk, 41 lasu); 1885 r. 8 dm., 13 dym., 89 mk., 16 kat., 73 ew. W dok. zachodzi W. r. 1281, w przywileju Mestwina, przy ograniczeniu Świecina, który tenże darował klasztorowi w Żarnówcu (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 283). R. 1400 zachodzi p. n. „Warsnicow“, r. 1502 „Werschow“. R. 1400 miał ten folw. jeszcze stare prawo polskie. R. 1502 potwierdza Zygmunt August Janowi Puczkien młyn warzewski; toż samo czyni r. 1663 Władysław IV w Krakowie (ob. Prutz: *Gesch. d. Kr. Neustadt*, str. 209). R. 1620 częścią darował, częścią za 800 zł. sprzedał te dobra Abraham Warzewski pannom benedyktynek w Żarnówcu. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaćła tu ksieni żarnowiecka 119 fl. 8 gr. (ob. *Roczn. T. P. N. w Pozn.*, 1871, str. 194). W. należało wówczas do pow. puckiego. Z początku zarządzały panny same tym folw., lecz r. 1705 puściły go w dzierżawę. Oprócz folw. było tu 3 zagrodników. R. 1748 Jan Gayk płaćł dzierżawy zł. 600; r. 1770 Paweł Dominik zł. 1,000; od chowania żołnierza i podatków wojennych byli wolni; po mąkę jeździli do młyna Robaczka; na szarwark mieli dwóch gburów z Sobieńczyc (ob. *Fankidejski, Klasztory żeńskie*, str. 198). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył 4 dymy (str. 248). Dziś należy W. do klucza krokowskiego. *Ks. Fr.*

Warzęcha, staw w Tatrach, w dolinie wielickiej; ob. *Staroleśniańskie stawki*.

Warzęchówka, ob. *Warzachówka*.

Warzgieliszki, ob. *Wajzgieliszki*.

Warziany, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Mikoszków, Polany, 38 dusz rewiz.

Warzkowo, niem. *Warschkau*, dok. około 1220 r. *Warsow*, 1662 *Warskow*, 1678 *Warskowo*, wś na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. Rybińska Karczma, par. kat. Góra, filia do Wejherowa; 1162 ha (341 roli orn., 84 łąk, 318 lasu); 1885 r. 23 dm., 37 dym., 237 mk.,

121 kat., 116 ew., z których na Warzkowski Młyn nad Piaśnicą przypada 23 mk. i 3 dm.; wś zawiera 5 gburskich posiadeli i wolne sołectwo. Odl. od Wejherowa $1\frac{3}{4}$ mili. W. jest starą osadą, którą około r. 1220 ks. Świętopełk potwierdza cystersom w Oliwie jako nadaną przedtem przez Unisława (ob. Perlbach: „P. U. B.“, str. 17). Według inwentarza z r. 1658 było tu 4 gburów i 2 miejsca puste, oprócz tego młyn (ob. Prutz: Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 140). Lustracya starostwa puckiego z r. 1671 opiewa: wieś Warskowo: Gburów tam było 6, a sołtys siódmy, teraz tylko dwu i sołtys. Szymon Elwart, sołtys, z żoną, dzieci ma pięcioro dorosłych, siedzi na włókach 2, podwoły odprawuje jako inni. Michał Runka, poddany, gbur i karczmarz, z żoną, dzieci ma sześcioro, na włókach 2, szarwarkuje jak i drudzy i czynszu daje fl. 1 gr. 20; kur 4, jaj 30; piwo pańskie powinien szynkować. Tenże trzyma pusty ogród, daje od niego fl. 6. Ludwik Piper, gbur poddany, z żoną, czynsz daje jak i drudzy. Aegidius Top, poddany, z żoną, dzieci ma pięcioro, na wł. 2, daje z nich fl. 30. A czynsz nadto drugi, kury i jaja jak i gbury. Piotr Poper, poddany, z żoną, ma dzieci sześcioro, na włókach 2, daje od roli czynszu fl. 30. Nadto drugi czynsz, kury i jaja jak i drudzy gburzy. Tenże Piper skarżył się na pana Brandysa, przedtem komisarza w starostwie puckim p. p. Gdańczan, że on z administracyi swojej osad gburskich, bydło i konie jemu odebrał. Na co ponieważ był przytomny pan Brandys odpowiada, iżżeśmy mu kazali. Sprawując się tedy powiedział, że kiedy ten gbur szarwarkować nie chciał i zawsze z nim kłopot był, on z wiadomości pryncypałów swoich p. p. Gdańszczan, osadę mu tą wziął, i inszemu gburowi, który sposobniejszy był, oddał i na dowód wyświadczał się sołtysiem tej wsi i inszemi chłopcy, którzy to przyznali: że ta osada, wzięta od Pipra, dana jest inszemu gburowi szarwarkowemu. My zrozumiałwszy, iż przez to bydła tego przeniesienie od jednego niepożytecznego do drugiego pożytecznego gburą żadnej stłstwo szkody nie ma, wolnymyśmy pana Brandysa uczynili. Jan Bergański, z żoną, na włókach 2, arendarz, daje czynszu fl. 30. Piotr Hinika, kowal, poddany, z żoną, nie ma, jeno ogród, daje fl. 7. Jędrzej Benkie, młodzieniec, na wł. dwu, arendarz, daje czynszu fl. 30 (ob. str. 19; manuskrypt w Pelplinie). Dalej czytamy: Warzkowski Młyn: Młynarz Gabryel Hochsielt, produkował konfirmacya terażniejszego K. J. M. Jana III, przez niego kontraktu de dato w Pucku, d. 9 list 1609, według którego powinien młyn budować i trzymać go swoim kosztem, a potem dawać łaszt żyta co rok i według lu-

stracy czynszu fl. 50. Na co powiada, że tę płacił od rzeki, które ponieważ wypowiada i płacić nie chce, dojrzeć ma i sposobu szukać pan administrator, jakoby ten czynsz nie ginał. Staw tam jest, którego nie ma używać młynarz, ale go na zamek spuszczać (ob. str. 19). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780, liczyło W. 48 kat. i 44 ew., mesznego zaś dawało 7 kor. żyta i tyleż owsa (str. 91 i 96). R. 1789 było tu 16 dymów (ob. Topogr. Goldbecka, str. 248). *Ks. Fr.*

Warzkowski Młyn, niem. *Warschkauer Muehle*, ob. *Warzkowo*; st. p. *Piaśnica*.

Warznica, rzeczka, wspominana w dokumentach. Płynie w powiecie kartuskim, przez jez. Garcze do jez. Reskowa, gdzie się łączy z Osusznicą. Do norbertanek w Żukowie należała od początku założenia klasztoru na mocy nadania Mestwina I. Słynęła z wielkiej ilości bobrów, tak dalece, że Krzyżacy, jeszcze nim zajęli Pomorze, bardzo się o nią ubiegali. Dla tego Mestwin II r. 1282 ustąpił im tej rzeki wraz z Osusznicą zakonnicę gdzieindziej wynagradzając (ob. „Klasztory żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego; str. 61). *Ks. Fr.*

Warzno al. *Warszowskie*, też *Jańsborskie*, niem. *Warschau See* i *Rosche*, w dok. *Warsen*, jezioro na Mazurach pruskich, pod Jańsborkiem, należy do zlewu Narwi, do której jego wody uprowadza rzeka Pissa. Łączy się z jez. Dybowskiem i jez. Kociel za pośrednictwem strug: Święcek i Wilkus. Uchodzi też do jeziora rzka Konopczanka, płynąca od Biały. Po jeziorze odbywa się żegluga parowa, statkami kursującymi między Jańsborkiem a Lecem, Rynem, Węgoborkiem, po łączących się z sobą jeziorach. Za pośrednictwem Pissy splawiano z Jańsborka na Mazowsze do r. 1821 różne produkty (żyto, spirytus, drzewo), a później ryby. Kanał jańsborski, wykopany w r. 1845—49, połączył jezioro W. z jez. Śniardwy, przerzuwszy wał pojezierza bałtyckiego. *Br. Ch.*

Warzno, niem. *Warschnau* al. *Warsznau*, wś i dobra ryc. na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i paraf. kat. Kielno (o 2 klm.). Do obwodu gminnego należy 6 miejscowości: Warzno, Koszary (4 dm., 27 mk.), Mittelberg (1 dm., 9 mk.), Orzechowo (2 dm., 20 mk.), Rębiska (15 dm., 103 mk.), Warzeńska Huta (7 dm., 64 mk.). Obszar wynosi 707 ha (478 roli orn., 75 łąk, 16 lasu). Po raz pierwszy zachodzi W. w przywileju Mestwina z r. 1277, gdzie tenże poświadcza, iż ojciec jego ustąpił biskupowi kujawskiemu różne włości, między niemi i „Warsno cum lacu“, t. j. Warzno wraz z jez. Tuchomskiem, „quod tenuit Raduanus“ (ob. Perlbach: „P. U. B.“, str. 245, Nr 288, i „Majatki biskupie“ p. ks. Kujota, str. 29 i 50). W XVII w. należało W. do

dóbr stołowych kapituły wrocławskiej, która je w r. 1627 sprzedała Wawrzyńcowi Janzen. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, a akcyzę potrójną, płacił w Warznie Wielkiem Karol Jonca od 3 wł. folw. 3 fl. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Sympla wynosiła 1717 r. 1 zł. 5 gr. 9 den. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 83). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że Warzno cum attinent, własność Illr. M. D. Jacobi Łebski, liczyło 114 kat. i 4 akat., i dawało mesznego 4 k. żyta i tyleż owsa (ob. str. 249 i 253). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyła wó szl. W., w pow. tczewskim, 52 dym.; dziedzicem był Łebski (ob. str. 248); r. zaś 1858 Krahmer. *Ks. Fr.*

Warzochy, wólka, w pow. kolbuszowskim, na obszarze Raniżowa.

Warzowe, ob. *Garc.*

Warzowice, Warschowitz, dobra i wó, pow. pszczyński, par. kat. w miejscu, ew. Pszczyzna. W r. 1858 dobra miały 79 ha; wó 1,390 ha, 120 dm., 1,073 mk. (450 ew.). Kościół par. katol. i szkoła kat. Parafia W. (dekan. żarski) miała w 1869 r. 776 katol., 390 ew. i 6 izrael.

Warzunbardszen, ob. *Lukoschen*, wó, w pow. stołupiańskim.

Warzyce, w dok. *Warschice, Warsice, Warszyce, Warzyce*, wó, pow. jasielski, nad potokiem b. n. (dopł. Jasiołki), przy gościńcu z Jasła (6.1 klm.) do Krosna, wzn. 240 mt. nrm. Zajmuje urodzajną równinę, zasłoniętą od płn. lasistemi wzgórzami (szczyty: Babia góra 388 mt. i Pogorzały 381 mt.). We wsi oddziela się od gościńca droga na płn., która u stóp góry Pogorzały rozdziela się na ramiona prowadzące do Kołaczyc i do Frysztaka. Wó ma parafią rzym. kat., z kościołem murywanym z r. 1680, szkołę ludową; 206 dm. i 1,088 mk. (502 męż., 586 kob.), 1,057 rzym. kat. i 31 izraelitów. Własność tabularna (funduszu religijnego) wynosi 244 mr. roli, 33 mr. łąk, 1 mr. 1.241 sąż. ogr., 4 mr. pastw., 134 mr. lasu, 3 mr. nieuż. i 1 mr. 1,266 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 668 mr. roli, 272 mr. łąk i ogr., 72 mr. past. i 84 mr. lasu. Wó, niegdys własność opactwa tynieckiego, pierwszy raz jest wymieniona w dok. z r. 1228 (Cod. tyn., I, 56), W r. 1386 (ibid., str. 136) nadał opat mieszkańcom prawo niemieckie. Parafią założyli opaci tynieccy, ale dokumentów erekcyjnych niema. Za Długosza (L. B., II, 142) stał tu kościół paraf. drewniany i był uposażony gruntami. Klasztor niemał predium i pobierał tylko czynsze i dziesięciny od 30 łan. kmiecych, sołtysa na 2 łan. i karczmy mającej rolę. Kościół murywany zbudował Maciej Walantynowicz, proboszcz. Para-

fia należy do dek. jasielskiego i obejmuje wsi: Bierówkę i Nieplę. W r. 1508 był sołtysem Bartłomiej Kaczkowski (Pawński, Małop., 465). W r. 1536 (ibid., 532) tak opisują wó ilustratorowie: Warzicze, wieś, tegoż klasztoru, należąca do (zamku) Goliesch. Jest w niej 38 kmieci. Suma czynszu od kmieci wynosi 9 grzyw. 8 gr., 16 korcy owsa, kury, sery i t. d. J. Królewska Mość pobiera zaś 39 kor. owsa, pszenicy 20½ kor., a pieniądze 35 gr. Pańszczyznę odrabiają do zamku Goliesch. Tam ma sołtys predium, karczmę płacącą 2 grosze, sadzawkę i młyn, a inne sadzawki należą do opata. W r. 1581 było 38 km., 9½ łana, 5 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 15 komor. z bydłem, 8 kom. bez bydła i 3 rzem.; karczma miała ½ łana, a pan Wojciech Warzycki, sołtys, 3¼ łana. Po supresyi opactwa wó została wcielona do funduszu religijnego. Graniczy na płd. z Zimnąwodą i Brzyszczkami, na zoh. z Gorajowicami i Kowalowym, na wach. z Bierówką, a na płn. z Lublą i Sieklówką. *Mac.*

Warzyliszki, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 13 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Korkorzyszki, 4 dusze rewiz.

Warzymówek, kol., pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. rz.-kat. Skulsk, ewan. Sompolno, 28 mk., 371 morg.

Warzymowo, wó, fol. i dobra nad jez. Gopłem, pow. nieszawski, nad granicą pruską, gm. Ruszkowo, par. rz.-kat., Skulsk (odl. 4 w.), ewang. Sompolno, odl. 58 w. od Nieszawy, 56 w. od Wrocławka, mając ogielnia, torfiarnią, młyn wodny, około 200 mk. W 1827 r. było 16 dm., 136 mk. Podług pomiarów z r. 1873: 1) fol. W. ma gr. orn. 510 mr., ogr. 22 mr. 125 pr., łąk 52 mr., pastw. 10 mr., zarośli 11 mr., wody 66 pr., nieuż. 262 pr., granic, dróg, rowów i t. p. 12 mr., pod budynkami 4 mr. 157 pr., razem 623 mr.; 2) fol. Warzymówek gr. orn. 490 mr., ogr. 2 mr. 290 pr., łąk 3 mr., granic, wygonów, dróg i t. p. 7 mr. i pod budyn. 2 mr. 270 pr.; 3) fol. Koszewo gr. orn. 208 mr., ogr. 5 mr. 11 pr., łąk 262 mr., pastw. 112 pr., zarośli 41 mr., wody 3 mr. 248 pr., nieuż. 227 pr., granic, dróg, wygonów i rowów 11 mr. 240 pr. i pod bud. 1 mr. 69 pr., ogółem 534 mr. Do dóbr należy część jeziora Gopła (315 mr.). Jednakże około r. 1880 wykopano w Prusach kanał odprowadzający wodę z Gopła i z tego powodu przez opadnięcie poziomu wyłoniły się na części należącej do W. suche przestrzenie: łąk 15 mr. 231 pr., pastw. 3 mr. 23 pr., zarośli 2 mr. 2 pr. i wody 298 mr. 230 pr. Ogółem dobra W. maja 1,984 mr. 202 pr. Na obszarze dóbr jest młyn wodny o 2-ch gankach, dwie torfiarnie i cegielnia, z piecem Hofmanna, wypalająca

cegły i dachówkę. Produkcya torfiarń sięgała w r. 1882 do 2,000 sążni torfu podczas jednej kampanii. Przez całą długość folw. Koszewo przepływa Noteć (u ludu Noć), na której stoi młyn wodny. Pod samym już prawie Warzymowem wpada ona do jez. Gopła, które w tem miejscu przedstawia się jako trzesawisko pokryte trzcina i sitowiem, dającymi przytulek tysiącom ptactwa wodnego, jak: mewy, cyranki, gęsi, kaczki, bąki, bekasy, czaple i in. Gopło dopiero nieco dalej, ale jeszcze w terytoryum dóbr, staje się spławnem; przychodzą tu statki parowe i berlinki z Prus głównie, po kamienie, zboże i drzewo. Granice dóbr są następujące: wś Mielnica. os. Skulsk, dobra Lisewo i wś Gawrony, w pow. słupeckim (gub. kaliskiej), zaś w pow. wrocławskim leżą: folw. Noć z jez. Mielnica, należące do dóbr Ruszkowo, i wsi: Kalina, Broniszewo i Przewóz Duży. Już samo położenie nadgoplańskie dowodzi dawności osady. Przed kilku jeszcze laty szczerkami zwierząt przetrwałych, przeważnie jeleni (*cervus elephus fossilis*), wydobywanymi z torfowisk, włościanie palili na kominkach. Denary, szelągi, szóstaki i inne srebrne monety z czasów bardzo odległych, często dobywa pług lub szpadel. Łzawnice, wyroby bronzowe i t. p. trafiają się dość często. W r. 1883 rozkopano na Koszewie grobowisko, w którym, oprócz 10-ciu kościotrupów, znaleziono jeszcze trzy toporki krzemienne i popielnicę z resztkami popiołów. Do zabytków przeszłości należą też zwaliska zamku i wieży obronnej. Pozostałości świadczą o wymiarach budowy, składającej się z kamienia i cegły, jakiej w obecnych czasach spotkać nie można. Ciekawym także zabytkiem jest starożytny kościółek, pięknej struktury, w stylu gotyckim, obrócony teraz na spichrz. U ludu przechowuje się podanie, że w małym domku obok starego zamczyska urodzić się miała Rzepicha, inaczej zwana Rzepką, żona Piasta. Pomimo niewątpliwej starożytności osady brak świadectw historycznych objaśniających jej przeszłość. W dokum. z r. 1441 występuje Mikołaj z Warzymowa, kasztelan brzesko-kujawski. (Ulanowski, Dokum. kujaw., 279, Nr 98). Regestra pobor., pow. kruszwickiego z r. 1557 świadczą, iż istniała tu wówczas parafia, z kościołem zapewne. Do par. należały: Mielnica, Prosińska i Oldrzenica, a w r. 1532 i Sompolno. Stanisław Sokołowski płacił z W. od 8 łan., 2 zagr., 5 rybak. (Pawin., Wielkop., II, 36). Po utworzeniu parafii w Sompolnie przyłączono następnie ubogą parafię do kościoła w Skulsku, a opustoszały kościółek stał się spichrzem. *Al. Kr.*

Warzymowskie Mostki, ob. *Mostki 5*).

Warzyn, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm.

Przasław, par. Cierno, odl. 7 w. od Jędrzejowa, przy dawnym trakcie do Szczekocin, ma młyn wodny i tartak. W r. 1827 było 44 dm., 244 mk. W r. 1889 fol. W. i Zagórze rozl. 918 mr.: gr. orn. i ogr. 822 mr., łąk 55 mr., lasu 15 mr., nieuż. 26 mr.; bud. mur. 9, drew. 9, pokłady torfu. Wś W. os. 51, 885 mr. Wymieniony w akcie uposażenia klasztoru jędrzejowskiego 1174—1176 r. (Kod. Małop., II, 9, 12, 21). W r. 1241 Konrad, ks. mazow., nadaje dwa działki „in Waslin“ klasztorowi w Jędrzejowie (Kod. Małop., I, 31). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490, wś Ważlin miała 3 łany. W r. 1851 wś Ważyn, w par. Czierno, w części Ambrożego Psarskiego miała 3 łan. km., 2 zag. bez roli, 2 kom. bez byd., 1/2 karczm.; Albert Ważliński 1/4 łanu, 3 zag. bez roli (Pawin., Małop., 86, 438). *Br. Ch.*

Warzyn, urząd. *Warin* (Neuwarin), folw. do Branna, pow. inowrocławski, o 7 klm. na wschód od Gniewkowa; par. Branno, poczta w Murzynnie (Gross-Morin), st. dr. żel. w Gniewkowie (Argenau); 5 dm., 76 mk.

Warzyn 1.) al. *Warcin*, niem. *Varzin*, wś w Pomeranii, pow. miastkowski, st. p. w miejscu; 291 ha obszaru (150 roli orn., 25 łąk, 79 lasu); 1885 r. 24 dm., 84 dym., 418 mk., tylko ew. 2) **W.**, dobra ryc., tamże, razem z przyległościami 2,406 ha obszaru (543 roli orn., 44 łąk, 1,637 lasu); 1885 r. 45 dm., 127 dym., 703 mk.; 685 ew., 4 kat., 14 żyd. Dobre te leżą na lewym brzegu Wieprza (Wipper), niedaleko kolei poznańsko-szczecinkowsko-ruegenwałdzkiej; najbliższa st. kolei w Hammermuehle jest tylko o 3 klm. odl. Okolice pagórkowata, gleba średniej wartości; składa się głównie z gliny i wapna. W pobliżu jest znaczne jez. Lantowskie i rozległe lasy. Niedaleko wsi wznosi się góra Nakelberg z pięknym widokiem. Mieszkańcy trudnią się roln. i hodowlą bydła, albo pracują w lasach, w tutejszych tartakach i papierniach. Miejscowość ta nabyła szerszego rozgłosu dopiero od r. 1867, gdy ja drogą kupna po pierwszej swej dotacyi nabył pierwszy kanclerz rzeszy niem. ks. Bismarck; przedtem posiadali ją Blumenthalowie (ob. „Das Reichspostgebiet“, Berlin, 1878, str. 177). *Ka. Fr.*

Warzyno 1.) ob. *Wazyno*. 2.) **W.**, ob. *Cietrzewki W.*

Warzyny, niem. *Wassienen*, w dok. *Waschin*, *Weschin*, *Beyschin*, wś, pow. niborski, st. p. Nibork. Założycielem wsi był zapewne Janko z Postolina, o którym wspomina przywilej wsi Szymany z r. 1356. W r. 1411 poniósł szkodę od wojsk polskich Tolle z W. (2 konie) i Nycz (5 koni). Poświadczają to: Hanusz Polak z Bartoszek, Jan z Wielony, Wawrzyniec z W., Jakub z Zabłocia, Tomasz z W.

R. 1477 otrzymał Jerzy z W. 9 włók w Bartoszkach. R. 1498 odnowił w. komtur Wilhelm v. Eisenburg przywilej dla W. na 30 włók. R. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Ketrzyński, O ludn. pol., 335). *Br. Ch.*

Warzywodincze, ob. *Warywódk.*

Vas-Patak, oc. *Żeleźnik.*

Wasancikowo, osada leśnika, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 22 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Vasar, węgier., znaczy „targ“.

Vasar (*Szas*—), ob. *Hodermark.*

Wasaraby, w spisach z r. 1867 *W. Dziekonskie* i *W. Wołowicze*, wś i fol., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin, odl. od Augustowa 55 w.; wś ma 7 dm., 81 mk.; fol. 1 dm., 5 mk. W 1827 r. były trzy części: jedna miała 5 dm., 31 mk.; druga 9 dm., 58 mk.; trzecia 3 dm., 16 mk.

Wasarheliszki, wś, w gub. witebskiej, o 1 w. od Dźwiny.

Wasarhély, ob. *Tarchowiszce.*

Wasatyka, szczyt górski (wzn. 750 mt.), nad pot. Demienówka, na obszarze gm. Mołodiżyn, w pow. kołomyjskim.

Wasau, ob. *Wazawa.*

Waschke, w pow. krobskim (Rawicz), ob. *Waszków.*

Wascheten, ob. *Waszeta.*

Waschken al. *Iwaschken*, wś, pow. lecki, st. p. Kallinowen.

Waschulken, ob. *Waszulki.*

Wasia, wś, pow. sieński, garbarnia.

Wasiel Mały, szczyt górski na obszarze gm. Liszna, w pow. Lisko. Wzn. 1,097 mt.

Wasieła, os., pow. włościański, gm. Piaski, par. Kruszyn; ma 12 mk., 30 mr. dwors.

Wasielewka, pow. mogiłęcki, ob. *Wasielewka.*

Wasiewce, ob. *Wasiewce.*

Wasiewicze 1.) wś włośc., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 36 w. od Słonima, ma 300 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, wś włośc. nad rz. Dżisna, pow. świeciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski i dobra skarbowe Dżisna, o 14 w. od gminy a 48 w. od Święcian, ma 14 dm., 158 mk. katol. i 11 żydów (w 1865 r. 62 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Mostowskich, Łuczaj (o 2 w.), o 76 w. od Wilejki, ma 24 dm., 30 mk. prawosł., 260 katol. (w 1865 r. 124 dusz rewiz.). *J. Krz.*

Wasil....., ob. *Wasył.....*

Wasil al. *Wasilsursk*, mto powiat. gub. niżegorodzkiej, na prawym wyniosłym brzegu rz. Wołgi, przy ujściu do niej rz. Sury, pod 56°8' płn. szer. a 63°40' wsch. dług., o 162 w. na wsch. od Niżnego Nowogrodu, ma 450 dm. (6 murów.), 2565 mk., 2 cerkwie, szkołę po-

wiat., szpital na 12 łózek, 19 sklepów, st. pocz. i przystań statków parowych. Do miasta należy 3876 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 5000 rs. Przemysł fabryczny nieistnieje, rzemiosłami w 1860 r. zajmowało się 75 ludzi. Handel nieznaczny. Mieszkańcy zajmują się ogrodnictwem, sadownictwem i rybołówstwem. Mto założone zostało w 1523 r. przez w. ks. Wasilę Joanowicza IV, od 1779 r. mto powiat. namiestnictwa niżegorodzkiego.

Wasilski powiat leży we wschodniej części gubernii i zajmuje 64,5 mil al. 3120 w. kw. Powierzchnią powiatu od zachodu na wschód przerywa Wołga. Prawe wybrzeże jest wyniosłe, przechodzi następnie w równinę, lewe natomiast, t. j. płn. część powiatu, nizinne, obfitujące w lasy, bagna i łąki. Gleba w dolinie Wołgi piaszczysta i gliniasta, dalej zaś od niej czarnoziemna. Oprócz Wołgi najważniejszą rzeką powiatu jest Sura, dalej Wetługa i Ugra. Jeziora i błota nieznaczne. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 87886 mk. (1015 jednowierców, 316 rozkolaników i 7302 mahomet.), zamieszkujących 164 miejscowości, mających 12448 dym. Było 54 cerkwi prawosł. (22 murów.) i 1 jednowierców. Pod względem etnograficznym, oprócz Wielkorusów, przebywają w powiecie Czuwasze, Czeremisi i Tatarzy. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, rozwinięte zwłaszcza na praw. brz. Wołgi, dalej uprawa lnu i konopi, sadownictwo i pszczelnictwo. W 1860 r. było w powiecie 23400 sztuk koni, 19727 bydła rogatego, 49497 owiec zwyczajnych i 11892 trzody chlewnej. Lasy zajmują 125440 dzies., przeważnie na lewym brzegu Wołgi. Przemysł fabryczny dość rozwinięty, reprezentowany był w 1860 r. przez 196 zakładów przemysłowych, poświęconych głównie garbarstwu i przeróbce skór oraz powroźnictwu, i produkujących za 123000 rs. rocznie.

Wasilany, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 57 w. od Rossień.

Wasilborki al. *Seweryny* (ob.), okolica szlachecka, pow. słucki, w paraf. katol. Starczyca. *A. Jel.*

Wasilczyce, wś i fol. nad bezim. dopł. Wuswy, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. i par. katol. Cimkowicze, o 32 w. od Słucka. Wś ma 53 osad; folw., dawniej ks. Radziwiłłów, od dość dawna Oraczewskich, około 28 włók. Grunta wyborne pszenne, łąki dobre. Jest tu kaplica katolicka. *A. Jel.*

Wasilczyki, wś, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, odl. od Suwałk 14 w., ma 12 dm., 82 mk.; os. leś. 1 dm., 3 mk. W 1827 r. było 10 dm., 56 mk.

Wasilenki, wś, pow. orszański, cerkiew paraf. drewniana.

Wasilenkowo, wś nad Burwukiem Wielkim, lew. dopł. Dońca Północnego, pow. wołczański gub. charkowskiej, o 73 w. na płd-wach. od Wołczańska, ma 382 dm., 2226 mk.

Wasilew al. *Wasilów*, w spisie z r. 1827 *Wasylów*, wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. r. l. Rzeplin, r. g. Nowosiółki. Posiada cerkiew drewnianą, filialną do par. Nowosiółki, wzniesioną podobno 1680 r., 73 dm., 602 mk., w tem 73 r. l., 10 izr.; 536 mr. roli, 74 mr. łąk, 70 mr. lasu. Ludność rolnicza; 1 bednarz, 3 tkaczy, 2 szewców, 1 stolarz. Fol., własność Epsteina, ma 500 mr. roli, 78 mr. łąk, 203 mr. lasu, 2 wiatraki. W r. 1827 było 64 dm., 428 mk. 2.) **W. Szlachcki**, wś, i *W. Skrzyszewski*, wś, pow. sokołowski, gm. Repki, par. Skrzyszew. W. Szlach. ma 17 dm., 103 mk., 139 mr.; W. Skrzyszew. 9 dm., 78 mk., 22 mr. W 1827 r. W. Szlach. miał 16 dm., 115 mk.; W. Skrzyszew. 12 dm., 73 mk.

Br. Ch.

Wasilew, *Wasiliew*, ob. *Wasylków*.

Wasilewicz, wś i fol. nad rz. Czarna Hańcza, pow. augustowski, gm. Balla Wielka i Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 59 w. Fol. ma 5 dm., 46 mk.; wś (gm. Balla Wielka) ma 35 dm., 268 mk. W 1827 r. było 13 dm., 77 mk. W r. 1887 fol. W. rozl. 629: gr. or. i ogr. mr. 419, łąk mr. 36, pastw. mr. 53, lasu mr. 111, nieuż. mr. 10; bud. mur. 6, drew. 5; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: W. os. 29, mr. 438; wś Bugzda (ob. *Bugieda*) os. 18, mr. 463; wś Sieniewicze al. Siniewicze os. 11, mr. 432; wś Dzienisiewicze (Denisewicze) os. 29, mr. 568; wś Babiszki os. 2, mr. 93; wś Goryaczki (ob. *Horaczki*) os. 19, mr. 504; wś Niemnowo os. 3, mr. 3; wś Świętojańskie os. 7, mr. 91; wś Simoniszki os. 3, mr. 95. Dobra te około r. 1874 należały do hr. Witolda Wołowicza. Na fol. Ostasza al. Ostaszewo, należącym do tych dóbr, znajduje się bogaty pokład wapna, na przestrzeni 20 mr. (odl. 3 w. od Niemna).

Br. Ch.

Wasilewicz 1.) wś nad Niemnem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Dokudowo, o 26 w. od Lidy, ma 17 dm., 146 mk. (podług spisu z 1865 r. 40 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Smorgonie (o 3 w.), okr. wiejski Świrydowicze, o 20 w. od Oszmiany, ma 13 dm., 91 mk. prawosł. i 18 katol. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 4 w.), okr. wiejski Wodol, 37 dusz rewiz.; należy do dóbr Jakuń, Dmochow-

skich. 4.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 5 w. od Słonima, wraz ze wsią Żylewicze ma 369 dzies. (82 łąk i pastw., 4 nieuż.). 5.) **W.**, wś, tamże, gm. Czemery, o 7 w. od Słonima. 6.) **W.**, wś skarbowa w pobliżu źródeł rz. Wiedrec (*Wiedrycz*), pow. rzeszycki, w 3 okr. pol. i gm. Wasilewicz, przy linii dr. żel. poleskich (Brześć-Briański), o 39 w. od Rzeszycy. W 1857 r. było tu 92 dm., 956 mk., obecnie zaś przeszło 100 osad i do 2000 mk. Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1825 r. i uposażoną około 30 dzies. ziemi i łąk (przeszło 2000 parafian), zarząd okręgu poli-oyjnego, gminny, szkółkę wiejską, fermę gospodarczą dla włościan, st. dr. żel., poczt. i telegr. W 1884 r. urządzono w W. kosztem skarbu stacją meteorologiczną, z oddziałem badania wód okolicznych. St. dr. żel. poleskich W., pomiędzy st. Mozyrz (o 37 w.) a Rzeszyca (o 39 w.), odległą jest o 415 w. od Brześcia a 341 od Briańska. Gmina W. składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich, ma 907 dm. włośc., 1084 włościan płci meż., u-uwłaszczonych na 15464 dzies. ziemi. W., dawniej na zapadłym Polesiu, po zaprowadzeniu dr. żelaznej zabudowują się jak porządne miasteczko i stały się bardzo ważnym punktem ruchu handlowego i przewozowego. Jednocześnie z przeprowadzeniem kolei cała okolica została skanalizowana przez gien. Żylińskiego, do Dniepru i do Prypeci, w kierunku rz. Wiedrzec. Dobra, otoczone Prypecią, Dnieprem i Berezyną, obejmują 2400 dzies., wchodziły za czasów Rzpltej w skład stwa rzeszyckiego. Przed osuszeniem miejscowości skarb pobierał zaledwie 155 rs. rocznie dzierżawy za łąki, po skanalizowaniu zaś łąki tutejsze przynoszą skarbowi do 7000 rs. dochodu rocznie. W okolicach znajduje się najgłębsze na Polesiu torfowisko, dochodzące do 20 st. W pobliżu W. są wielkie doły al. studnie, zwane Jowżyny (ob.), wedle podania ludowego wykopane z rozkazu ks. Olgi podczas jej pochodu na Drewlan. 7.) **W.**, folw., pow. rzeszycki, w 3 okr. wasilewickim, gm. Karpowicze, o 80 w. od Rzeszycy. 8.) **W.** (*Wolożewicz*), wś nad odnogami Berezyny, pow. rzeszycki, w 4 okr. polic. rzeszyckim, gm. Jakimowska Słoboda, o 62 w. od Rzeszycy, ma 28 osad. Grunta lekkie, rozległe łąki. W. wchodziły za czasów Rzpltej w skład stwa jakimowskiego (ob. *Jakimowicze*). Zdaje się, że te W. al. Wolożewicz nadane były przez cesarzową Katarzynę wraz z Jakimowską Słobodą urzędnikowi Allopeusowi (ob. *Mater* dla ist. podol. gub., str. 222). 9.) **W.**, folw., pow. czauski, od 1872 r. Wojekowych, 435 dzies. (23 roli, 12 łąk, 385 lasu). 10.) **W.**,

dobra, pow. łepelski, około 1588 r. nabyte przez Wasila Szyszko od Wasila Czyża.

Wasilewka 1.) wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowowola, o 18 w. od Sokółki, 305 dzies. ziemi włośc. (206 roli, 90 łąk i pastw., 9 nieuż.). 2.) **W.**, folw., pow. czerykowski, od 1880 r. Czerniawskich, 100 dzies. (20 roli, 30 łąk, 43 lasu). 3.) **W.**, wś, pow. homelski, gm. Krasna Buda (o 8 w.), ma 259 dm., 1611 mk., cerkiew paraf. drewniana, zapasowy magazyn zbożowy gminny, krupniarnia.

J. Krz.

Wasilewka 1.) rzeczka, w pow. porzeczkim gub. smoleńskiej, odpływ jez. Stojaczego, dopływ jez. Soszno. 2.) **W.**, rzeczka, lewy dopływ Sowszy, lewego dopł. Meży, lew. dopł. Dżwiny. 3.) **W.**, sloboda, pow. lebedziński gub. charkowskiej, o 87 w. na pñ.-zach. od Lebedzina, ma 245 dm., 2906 mk. 4.) **W.**, siolo nad Omelnikiem, praw. dopł. Dniepru, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 20 w. na pñ.-wsch. od Aleksandryi, ma 1673 mk. 5.) **W.** al. *Baraboj*, mko nad ruczajem Baraboj, pow. odeski gub. chersońskiej, o 39 w. na pñ.-zach. od Odessy, ma 240 mk. Założone w 1849 r.

Wasilewka al. *Wasielewka*, *Wasielewko*, wś, pow. mogilnicki, o 4 klm. na pñd.-wsch. od Wielatowa (par. i poczta), st. dr. żel. w Mogilnie o 9 klm. Graniczy na pñ. z Wielatowem i Gozdaninem, na wsch. z Gozdaninem, Łosośnikami i Kamienicą, na pñd. z Szydłowem, na zach. z Płaczkówkiem i Targownicą; 5 dm., 114 mk. (91 katol., 23 prot.) i 305 ha. Karl Mueller posiada tu 265 ha, z czystym dochodem 2806 mrk. **W.** powstała w nowszych czasach na obszarze Łosośnik, własności augustynianów trzemeszeńskich, zabranej przez rząd pruski i wcielonej do domeny szydłowskiej, przeniesionej do Mogilna.

E. Cul.

Wasilewo al. *Dzbów*, fol., pow. częstochowski, gm. Dzbów, ma 4 dm., 20 mk., 210 mr. Należał do sukcesorów generała Zabłockiego. 2.) **W.**, fol., pow. suwalski, gm. Koniecbór, par. Raczki. W 1827 r. 2 dm., 15 mk. 3.) **W.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 10 dm., 34 mk.

Wasilewo 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Czapskich, Łużki (o 3 w.), o 38 w. od Dżisny, 4 dm. i 54 mk. prawosł. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.). 2.) **W.**, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy, okr. wiejski Heleńów, własność Konoplańskich. 3.) **W.**, zaśc. nad rzką Jelnianką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 21 w. od Dżisny, 1 dm., 4 mk. prawosł. 4.) **W.**, folw., pow. łucyński, 103 dzies. ziemi dworskiej, własność Mamerta Rodziewicz. 5.) **W.**, wś, pow. newelski, w 3 okr.

pol., dawna gm. włośc. Pliso-Poznajewo. Okr. wiejski w 1863 r. miał 183 dusz rewiz. 6.) **W.**, wś, tamże, dawna gm. Sieniutino-Wasilewo. Okr. wiejski w 1863 r. miał 183 dusz rewiz. 7.) **W.**, wś, pow. siebieski, w 3 okr. pol., gm. Czernieja. Okr. wiejski w 1863 r. miał 69 dusz rewiz. 8.) **W.**, wś, pow. wieliski, w 3 okr. pol., gm. Budnica, w 1863 r. 6 dusz rewiz.

J. Krz.

Wasilewskie, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, między Iwaszkowem a Białym, o 20 w. od Iwaszkowa.

Wasilewszczyzna 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 25 w., ma 13 dm., 122 mk. 2.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 30 w., ma 4 dm., 38 mk.

Wasilewszczyzna 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 32 w.), okr. wiejski Woropajewszczyzna, o 92 w. od Dżisny, 12 dm., 84 mk. prawosł. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.). 2.) **W.**, osada, tamże, o 60 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. katol. 3.) **W.**, folw., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubotówka, okr. wiejski Tupalszczyzna, o 62 w. od Święcian, ma 1 dm., 4 mk. katol.; w 1865 r. własność Boksazańskich. 4.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budstaw (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Oskierków, Worobie, o 51 w. od Wilejki, ma 6 dm., 74 mk. (w 1865 r. 40 dusz rewiz.). 5.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. katol. 6.) **W.**, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, par. katol. Okołoowo, o 43 w. od Borysowa, ma 5 osad; miejscowość wzgórzysta i leśna. 7.) **W.**, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, ma 6 osad; za poddaństwa należała do domin. Rusinowicze Uniechowskich; gleba urodzajna, szczerkowogliniasta. 8.) **W.**, fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, w okolicy wsi Czerkasy, o 2 w. od linii dr. żel. moskiewskobrzeskiej. 9.) **W.**, białorus. *Wasilouszczyzna*, folw., pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Raków (8 w.), o 43 w. od Mińska; od r. 1854 własność Rymyszów, ma 4 włóki; miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe. 10.) **W.**, fol., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hrozów, należy do domin. USSowo hr. Platerów. 11.) **W.**, wś, pow. dryssieński, par. Oświej.

J. Krz.—A. Jel.

Wasilewszczyzna 1.) wś, w dawnym pow. włodzimierskim. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. Wasili Pawłowicz z imienia władcy łuckiego Wasilewszczyzny wnosi od 10 dym. po gr. 20 (Jabłonowski, Wołyń, 68). 2.) **W.**, ziemia, w da-

wnym pow. żytomierskim, w pobliżu Motolewicz.

Wasilica, wś nad Dnieprem, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Biełozierie, par. praw. Dachnówka, o 5 w. od Czerkas, ma 612 mk. Stanowi właściwie części wsi Dachnówki, leżącą nad samym Dnieprem i posiadającą wygodną przystań.

Wasilinki 1.) zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Kamińskich, Dołhinowo (o 6 w.), 7 dusz rewiz. 2.) W., dawniej *Wasiliniec*, wś poradziwiłowska, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Słuck, o 3 w. od Słucka, ma 64 osad; miejscowość równa, bezleśna, grunta wyborne, pszenne. W 1744 r. w dobrach słuckich ks. Radziwiłłów (ob. t. X, 846). *A. Jel.*

Wasilinow, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 3 w.), okr. wiejski Jałowo, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Wiazyń, Giećewiczów.

Wasiliny, wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 2 w.), okr. wiejski Antonów, o 94 w. od Dżisny, ma 23 dm., 314 mk. (w 1865 r. 146 dusz rewiz.).

Wasiliszi, wś, pow. kalwaryjski, gm. Urdomin odl. od Kalwaryi 19 w., ma 18 dm., 50 mk.

Wasiliszi 1.) mko rząd. nad rzeką Tęczą (czy Dumą?), pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wasiliszi, o 35 w. na pld.-zchd. od Lidy a 157 w. od Wilna, ma 2,728 mk. W 1866 r. było 244 dm., 1,841 mk. (5 prawosł., 453 katol., 1,383 żydów). Posiada cerkiew prawosł., dekanatu (błagoczynia) szczuczynskiego (633 wiernych), kościół katol. paraf., synagogę, zarząd okr. policyjnego i gminy, szkołę ludową (w 1885 r. 86 uczniów), st. pocztową. Targi odbywają się co tydzień w niedzielę. Kościół paraf., p. w. św. Piotra Apostoła, z drzewa wzniesiony w 1489 r. przez króla Kazimierza, odrestaurowany w 1747 r. Parafia katol., dekanatu raduńskiego, 8,086 wiernych. Miała kaplicę w Wołczynkach. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko W. i wsi: Aleksandrówka, Bakszty, Chodziele, Dylewo, Dziegiary (Dziechciary), Kaszyce, Kleszniaki, Konstantynowo, Kronki, Krupowszczyzna, Kurpie, Lachówka, Miękiszi (Miakiszki), Psiarce, Roźniatycze, Starodworce, Szkordzie i Zybaly; zaśc. Sosna; okolice szlach.: Dziegiary, Grabniki, Kaszyce, Krupowszczyzna, Starodworce, Szlachtownszczyzna, Werekiszki i Zybaly, w ogóle w r. 1865 r. 784 dusz rewiz. b. włość. skarb., 44 jednodworców i 214 włościan uwłaszczonych. Gmina należy do 1 okr. pokoju do spraw włość., 1 okr. poborowego oraz 1 rewiru sądu pok. okr. lidzkiego, składa się z 3 okręgów wiejskich (Wa-

siliszki, Gnlicze i Szejbakpol), obejmuje 87 miejscowości, mających 543 dm., 7,514 mk. włość. Według spisu z 1861 r. było w gminie 1,181 dusz rewiz. b. włość. skarbowych, 55 jednodworców, 3 żydów rolników i 1,163 włościan uwłaszczonych. Powierzchnia płaska, gleba piaszczysta i żwirowata; lasy, łąki, bagna. Zraszają rzeczki: Szkordziówka, Lebiodka, Kościeniewka, Wierch Lebiodka, Niewiczka. Jest tu dawna osada, stanowiąca, wraz z obszernymi przyległościami, stwostwo niegrodowe, które jakiś czas należało do ekonomii stołu królewskiego. Najdawniejszymi sttami wasiliskimi byli: Jan Steckowicz (1499 r.), Jan Radziwiłł (1500—1), Wasil Lwowicz Hliński (1501—4), Stanisław Piotrowicz Kiszka (1505—6), Jan Szczytowicz (1507—15), Jakub Kuncewicz (1518—23), Jan Radziwiłł (1523—41), Kacper Kuncewicz (1546), ks. Mikołaj Radziwiłł (1546—54), Jan Wołczkowicz (1569). W 1658 r. Marcin Dominik Limon, sędzia ziemski lidzki, następnie kasztelan witebski († 1670), funduje kościół z klasztorem dominikanów, którym nadał dobra Szkordzie, a Katarzyna z Abrahamowiczów Frackiewiczowa, pisarzowa polna lit., uposażyła ich w 1662 r. zapisem sumy 10,000 złp. W r. 1706, podczas drugiej wojny szwedzkiej, stał tu czas niejaki w lutym z wojskiem swoim Stanisław Leszczyński (podczas gdy Karol XII obozował w Żołudku) i tu przyjmował oświadczenie poddającej się muszłachty litewskiej. W 1766 r. stwostwo wasiliskie posiadał Michał Ogiński, wwódca wileński, a następnie Aleksandrowicz, podkomorzy, opłacając 4,566 złp. 15 gr. kwarty, a 3,500 złp. hyberty. 2.) **W. Stare**, wś włość. nad Lebiodka, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Wasiliszi (o 2 w.), okr. wiejski Glinicze, o 37 w. od Lidy, ma 10 dm., 136 mk. katol. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.), kościół katol. drewniany. 3.) **W.**, wś włość., pow. święciański, w 2 okr. pol., gmina i dobra skarbowe Daugieliszki (o 13 w.), okr. wiejski Izabelin, o 32½ w. od Święcian, ma 4 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.). 4.) **W.**, fol. szl. nad rzeką Kiewną, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 26 w. od Święcian, 1 dm., 16 mk. katol. 5.) **W.**, fol., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 21 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol. 6.) **W.**, wś włość., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 51 w. od m. Wilejki, 2 dm., 16 mk. katol. 7.) **W.**, mko, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 90 w. od Kowna, w 1859 r., 9 dm., 28 mk. Posiada kościół katol., p. w. św. Piotra i Pawła, w 1712 r. z drzewa wzniesiony przez dziedzica Białożora, filialny parafii Grynkiszki (Hrynkiszki). 8.) **W.**, fol., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Rumszyski, o 21 w. od Kowna, własność Downarowiczów, ma

160 dzies. (60 lasu, 28 nieuż.). 9.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 48 w. od Kowna. Włość. Brzyziecki ma 20 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.). 10.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opsa, należy do dóbr Wejzbuny al. Wejdzbuny, dawniej Biegańskich, dziś Maczyńskich. 11.) **W.**, 6 wsi, tamże, w 3 okr. pol., o 65—67 w. od Nowoaleksandrowska. 12.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol. o 3 w. od Nowoaleksandrowska. 13.) **W.**, zaśc., tamże, o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 14.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdzie, o 25 w. od Szawel. 15.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 17 w. od Wilkomierza. 16.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 50 w. od Wilkomierza.

J. Krz.

Wasiliucy al. *Rozpopino*, sióło nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, o 92 w. na wschód od Chocima, ma 214 dm., 1,290 mk., cerkiew, gorzelnia.

Wasilki, jezioro, pow. wileński, pod folw. Norejkiški.

Wasilki 1.) wś, pow. mohylewski, gm. Krubłe (o 5 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny. Włość. Jerkowicz od 1881 r. ma 103 dzies. (35 roli, 15 łąk, 29 lasu). 2.) **W.**, wś i fol., pow. mohylewski, gm. Nieżkowo. Wś ma 53 dm., 361 mk.; fol., od 1874 r. własność Moskałewych, 669 dzies. (100 roli, 45 łąk, 294 lasu); młyn wodny daje 100 rs. 3.) **W.**, zaśc., pow. drysieński, gm. Sarya, par. Rosica, 83 dzies.; należy do dóbr Sarya. 4.) **W.**, ob. *Wasilki* 1.).

J. Krz.

Wasilki, nieistniejąca obecnie wś, w dawnym pow. łuckim, we włości holatyńskiej, t. j. w dzisiejszym pow. łuckim lub kowelskim, w pobliżu granic pow. pińskiego. Według reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Holatyna, kn. Fiedora Romanowicza Sanguszki, który wnosi ztąd od 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 81).

Wasilków 1.) mto nadetat. nad rz. Supraślą, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna-wieś, o 29 $\frac{1}{2}$ w. na pld.-zachd. od Sokółki a 8 w. od Białegostoku, przy linii dr. żel. warszawsko-petersburskiej, pod 53°8' pñ. szer. a 41°21' wschd. dług. W 1891 r. było 508 dm. (2 murow.), 51 sklepów i składów towarów, 3,335 mk. (1,710 męż., 1,625 kob.), w tej liczbie: 675 prawosł., 1457 katol., 49 ewang., 1,154 żydów. W 1807 r. było tu 212 dm. i 677 mk., przeważnie żydów; w 1860 r., 201 dm. i 1,381 mk. (65 prawosł., 817 katol., 19 ewang. i 480 żydów). Posiada cerkiew paraf. murowaną, świeżo wzniesiona (1,531 parafian), uposażoną 96 dzies. (56 roli i pod zabud., 32 łąk i pastw., 8 nieuż.), kościół katol. dawniej parafialny, 2 domy modlitwy żydow-

skie, zarząd okręgu policyjnego dla 4 gmin powiatu i oddzielnego dla miasta, przedsiębiorstwa i apretury (firmy J. Kaminke) o 3 tamburach i 1,860 wrzecionach, 386 rzemieślników (267 majstrów, 89 robotników, 30 uczniów), w tej liczbie 253 tkaczy (173 majstrów, 50 robotników, 30 uczniów). W 1860 r. była tu fabryka sukna, produkująca za 21,200 rs. i dwie nieznaczące garbarnie. Dochody miejskie w t. r. wynosiły 1,134 rs.; do miasta należało 2,360 dzies. (1,894 $\frac{1}{2}$ pod zabud. i roli, 351 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 93 lasu, 21 nieuż.). Przedmieścia zowią się: Suchonie, Woroszyły i Wólka. Mieszkańcy zajmują się drobnym handlem i przemysłem. O 8 wiorst od Wasilkowa na północ znajduje się prześliczna puszcza bukształska, słynna z wyborowego gatunku drzewa, przeważnie debu i sosny i obfitości zwierzyny. W niej dawnymi czasy polowali często królowie polscy i w. ks. litewscy; dotychczas przechowuje się tradycja między osadnikami tej puszczy o owych polowaniach. A była to puszcza obszerna, albowiem do dziś dnia, łącznie z przyległemi kryńskimi lasami, zawiera około 60,000 dziesięcin towarowego lasu. Uroczysko, na którym założone zostało miasto, oddawna nosiło nazwę Wasilkowa i leżało w ziemi Jadźwingów. Według ogólnego mniemania w okolicach W. zaszła d. 13 października 1282 r. bitwa pomiędzy Leszkiem Czarnym, a w. ks. litew. Trojdenem, w której Polacy odnieśli zwycięstwo nad Litwinami i połączonymi z nimi Jadźwingami. W bitwie tej Jadźwingowie po raz ostatni występują na widowni dziejowej. Tuż pod W., na prawo od szosy do Grodna wiodącej, znajduje się cmentarzyisko na wzgórkach piaszczystych, w którym ciągle wykopują w znacznej ilości kości ludzkie i końskie, tudzież szczątki broni starożytnej. Założenie miasta przypada na drugą połowę XVI w.; Zygmunt August bowiem dokumentem z d. 1 grud. 1567 r. polecił Grzegorzowi Wołłowiczowi, stście mącibowskiemu, horodniczemu grodzieńskiemu, dziedzicowi Ejszyszek, Oran, Dubnia i Zelwy, osadzić miasto na ziemi królewskiej, nad rz. Supraślą, na uroczysku Wasilkowie, w pobliżu puszczy Kryńskiej, oraz wznosił kościół. Tymże przywilejem na utrzymanie kościoła i księdza przeznaczył 5 włók, pod miasto zaś 10 włók. Osadników i księdza oswabadza od wszelkich powinności publicznych i podatków. Regestra z 1578 r. podają W. jako mto w województwie podlaskiem, bez wykazania poboru. W tym już czasie W. wraz z folw. Studzianka i Dąbrówka stanowił ststwo niegrodowe, nadane d. 21 lipca 1576 r. w nagrodę zasług Łukaszowi Górnickiemu, stście tykocińskiemu. Pierwszym plebanem był ks. Mikołaj

Komarowski, któremu wydzielono na utrzymanie 15 włók gruntu. Po nim objął tę plebanie ks. Gabryel Grzymała, który, nieprzeznaczając na tych włóknach, w czasie bytności Zygmunta III w Grodnie podał prośbę o powiększenie funduszu, kładąc między innymi i tę przyczynę, że staw królewski zalewa część pola do plebanii należącego. Król zaraz wysłał list do starosty Łukasza Górnickiego, zalecając żeby wejrzał w położenie i jeżeli pleban niedostatek cierpi, bądź dziesięciną z folwarku, bądź czemby rozumiał opatrzył. Ale, że parafianie nie bardzo byli łaskawi na plebana za to, że kiedy oni własnym kosztem przenieśli kościół na inne miejsce, blisko rynku, gdzie na kupionym placu i plebanie przestawili, ks. Grzymała przywłaszczył to miejsce gdzie dawniej stał kościół, nie pozwalając go na wygon obracać, grabił i spędzał ich bydło; ztąd kłótnie były częste. Kiedy starosta od króla przysłany zjechał i wypytywał mieszczan o fundusz księdza, ci jednozgodnie dowodzili, że pleban dosyć ma chleba, że staw królewski niewiele mu szkodzi: skończyło się na tem, starosta kazał dać księdzu na wosk i wino po 4 złote co rok ze skrzynki miejkiej, a piąty złoty z folwarku wasilkowskiego. W ostatnich czasach kościół ten został zamknięty i rozebrany, lecz za staraniem parafian na nowo odbudowany w r. 1880. Dziś, w miejscu dawnego drewnianego kościoła wznosi się piękna świątynia murowana, w stylu romańskim, kosztem parafian zbudowana. Kościół był konsekrowany p. w. Przemienienia Pańskiego w r. 1883. W pobliżu W., we wsi Lipnikach przemieszkiwał Łukasz Górnicki i w niej zapewne, dnia 22 lipca 1603 r. żywot swój zakończył. Na sejmie z r. 1773 — 5 Stany Rzpltej przez oddzielne prawdy zapewniały dożywotnie posiadanie ststwa wasilkowskiego Janowi Kruszewskiemu, chorążemu ziemi bielskiej, z opłatą kwarty 982 złp. 23 gr. Leńnictwo rząd. wasilkowsko-supraskie obejmuje 6,568¹/₂ dzies. 2.) W., ferma, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 33 w. od Sokółki, 242 dzies. ziemi orn. i pod zabud.; własność monasteru w Supraślu. 3.) W., wś, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Horwał, o 30 w. od Rzeczyca. *S. G.—J. Krz.*

Wasilkówka, białoruskie *Wasilkouka*, pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Osowo, o 72 w. od Borysowa, ma 12 osad; lasy i góry, grunta lekkie.

Wasilkowa Wolica, wś, pow. starokonstantynowski, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej 1753 r. darowana przez ostatniego ordynata ostrońskiego ks. Sapieże.

Wasilkowo 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol (o 20 w.), okr. wiej-

ski i dobra Białydwór, Szyrynow, (poprzednio w gm. Nowe Hermanowicze), o 36¹/₂ w. od Dżisny, ma 6 dm., 55 mk. katol., (w 1865 r. 45 dusz rewiz.). 2.) W., wś, pow. bielski, gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 28 w. od Bielska, ma 168 dzies. ziemi włósc. 3.) W., fol., pow. czerykowski, dziedzictwo Pieczkowskich, 110 dzies. (30 roli, 13 łąk, 40 lasu). 4.) W., wś, pow. newelski, w 2 okr. pol., gm. Kubek, w 1863 r. 19 dusz rewiz. 5.) W., wś, tamże, w 3 okr. pol., dawna gm. włósc. Sieniutino-Wasilewo, w 1863 r. 19 dusz rewiz. *J. Krz.*

Wasilów, słow. *Vasilov*, węg. *Vaszió*, wś na Węgrzech, w kom. orawskim, pow. namiestowskim, nad pot. Chruszczyką (Hrustinka), dopł. Białej Orawy. W r. 1890 było 90 dm. i 1,587 mr. obszaru; 406 mk. (402 Słowaków i 4 Niemców); 402 rz. katol. i 4 izrael. Par. rz. katol. i poczta w Łokczy (o 3 klm.), sąd pow. w Namiestowie, urz. podatk. w Dolnym Kubinie (Alsó-Kubin). *W. H.*

Wasilówka 1.) wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowawola, o 18 w. od Sokółki. 2.) W., białorus. *Wasilouka*, wś nad Berezyną, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, o 35 w. od Bobrujska, ma 24 osad.; kaplica par. prawosł. Olnica. Miejscowość leśna, obfita w łąki, grunta lekkie, lud rolniczy i flisaczy. 3.) W., uroczysko osiadłe, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, o 24 w. od Mińska. 4.) W., wś, pow. klimowicki, gm. Chocimsk, ma 45 dm., 380 mk. *A. Jel.*

Wasilówka 1.) wś, u źródeł rz. Połkwy, pow. starokonstantynowski, na pld.-wschód od Czołhanu, gm. Bazalia, ma 45 dm. 2.) W., *Wasylówka*, wś, pow. winnicki, okr. pol. Żmerynka, gm. i par. katol. Tywrów, sąd Brahiłów, o 96 w. od Winnicy, ma 140 osad, 880 mk., 991 dzies. ziemi włósc., 30 cerkiewnej, 1,302 dworskiej (1,250 lasu), należącej do Żaboklickich i 489 (218 lasu) do sukcesorów Bogdaszewskich. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1758 r., z 1,079 parafianami. Należała niegdyś do dobr Kaczmarów al. Karczmarzów, biskupów kamienieckich, następnie dobra Rzpltej. *Dr. M.*

Wasilowo 1.) dwór, pow. dryssiński, par. Rosica. 2.) W., wś, pow. połocki, w 3 okr. pol., w dawnej gm. Mieźewo. Okręg wiejski W. w 1863 r. miał 51 dusz rewiz.

Wasilurski, ob. *Wasil*.

Wasiluki, wś włósc. nad pot. Malińce, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 13 w. od Trok, 5 dm., 67 mk. katol.; młyn wodny.

Wasilunce, ob. *Wasimońce*.

Wasilówka al. *Wasilówka*, wś, pow. augustowski, gm. Koniecbór, par. Raczki, odl. 20 w. od Augustowa, ma 20 dm., 222 mk. W r.

1827 było 15 dm., 91 mk. Wś ta wchodziła dawniej w skład dóbr Raczki.

Wasily 1.) *Tańsk* al. *Tańskie*, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski gm. i par. Dzierzgowo, odl. 28 w. od Prasnysza, mają 28 dm., 160 mk., 537 morg. W 1827 r. było 20 dm., 118 mk. 2.) **W.-Zygnny**, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski; gm. Bugzy-Płoskie, par. Krzyno-włoga-Wielka, odl. 33 w. od Prasnysza, ma 31 dm., 150 mk., 509 morg. W r. 1827 było 24 dm., 166 mk. Według reg. pob. z r. 1567 wś W., w par. Duczymin, składała się z cząstek mających $\frac{1}{2}$ włóki, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$, ogrod. 3 (Pawiński, Źródła dziej., 336).

Wasinienów, zaśc. włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 19 w. od m. Wilejki, 1 dm., 9 mk. prawosł.

Wasimońce, w spisie 1865 r. *Wasilunce* 1.) wś włośc. nad rz. Wierchnia, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 5 w.), okr. wiejski Nibry, o 67 w. od Trok, ma 3 dm., 33 mk, katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Żydejkany. 2.) **W.**, wś włośc., tamże, o 55 w. od Trok, 4 dm., 40 mk. katol.

Wasino, wś, w gub. smoleńskiej, ze st. pocztową przy starej drodze ze Smoleńska do Moskwy, o 22 w. za Dorohobużem.

Wasino, ob. *Wadzyno*.

Wasioły, niem. *Wasioli* al. *Wassiol*, dobra ryc., pow. lubawski, st. p. Kiełpiny o 2-3 klm. odl., st. kol. i tel. Montowo o 11 klm. odl., paraf. katol. Mroczno; 145 ha (116 roli orn.); 1885 r. 5 dm., 4 dym., 12 mk., 11 katol., 1 ew.; dziedzic Fischer. Leżą nad jez. Tarczynami, niedaleko granicy Prus Wschod. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyły dobra szl. i folw. W. 3 dymy i należały do Sławogórskich (str. 248). *Kł. Fr.*

Wasiołce, w spisie z 1861 r. *Wasiewice*, wś i folw. nad Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 11 w.), okr. wiejski i dobra Korejwów (w 1865 r.) Oszmianka Murowana, o 10 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 17 mk. katol., wś zaś 8 dm., 66 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.).

Wasiszki 1.) wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 11 w.), okr. wiejski Koszany, 57 dusz rewiz.; własność mta Kowna. 2.) **W.**, wś nad rz. Wołmą, pow. miński, inaczej zwana *Kisłucha* (ob.).

Wasiuczyn, wś, pow. rohatyński, 14 klm. na pld.-zachd od Rohatyna (sąd pow.), na pld. od urz. poczt. w Knihyniczach. Na zachd leżą Oskrześnińce, na pld. Podmichałowce, Żurów i Kołokolin, na wschd Czahrów i Koniuszki, na pld.-wsch. Jawcze, na pld. Zagórze Knihynickie i Knihynicze. Zach. część wsi przepływa lewy dopływ Dniestru Świrz. W jego dolinie leżą zabudowania. Na pld.-

wsch. fol. „Żady“ i wzgórze t. n. (323 mt. wzn.). Wzn. obszaru siega 347 mt. (wzgórze „Malo-wica“). Własn. więk. ma roli orn. 810, łąk i ogr. 307, pastw. 64, lasu 766; własn. mn. roli orn. 1,000, łąk i ogr. 311, pastw. 37, lasu 3 morg. W r. 1880 było 135 dm., 890 mk. w gminie, 18 dm., 130 mk. na obsz. dwor. (939 gr.-kat., 57 rzym.-kat., 24 izr.; 942 Rus., 54 Pol., 24 Niemców). Par. rzym.-kat. w Żurowie, gr.-kat. w miejsc. dek. chodorowski. Do parafii należą Oskrześnińce. We wsi jest cerkiew. W r. 1447 poświadczają Ihnat z Kutyszcz, sedzia, i Ścibor z Wasiczyna, podsędek, ziemscy halińscy, układ o staw między Knihyniczami a Wasiczynem (ob. A. G. Z., t. IV, str. 155 i „Towarzysz duchow. katol., Tarnopol, 1869, str. 493). Rkp. Os. (Nr. 2836) podaje spis następujących dokumentów: str. 47. Privilegium Sigismundi z r. 1519, donationis juri feudi utriusque sexus nobilis Stiborii Wasiecznyński, oppidi Wasieczyn in terra haliensis hac tamen clausula reservata, quod defioientibus liberis utriusque praedicti Stiborii vel eorum legitimis successoribus ex linea et radice praedicti Stiborii legitime descendentibus oppidum praedictum cum omni jure et proprietate ad nos et succesores nostros revertatur“. Str. 74. „Privilegium super forum annale et septimanale in oppido Wasieczyn in terra haliensis“ z r. 1536. Str. 229. „Auctio theloni pontalis in oppido Wasieczyn haereditari Generosi Christophori Wasiecznyński“, z r. 1558. W r. 1556 potwierdza Zygmunt August granice Wasieczyna określone dokumentem z r. 1401 (Towarzysz duch. kat., Rok I, 1869, str. 490). *Lu. Dz.*

Wasiuiki 1.) wś nad rz. Dzienką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Żuk (o 18 w.), okr. wiejski i dobra, ks. Lubeckich, Borejki, o 69 w. od Dzisny, ma 10 dm., 120 mk. 2.) **W.**, wś i fol., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Soły (o 3 w.), o 17 w. od Oszmiany. Folw. (w 1865 r. Zabrożyckich) miał 1 dm., 7 mk. katol., wś zaś 21 dm., 198 mk. t. wyzn. (w 1865 r. w części Zabrożyckich 7, w części należących do dóbr Soły Antropowych 106, w części zaś skarbowej 1 duszę rewiz.) 3.) **W.**, zaśc. nad bezim. dopł. Ussy, pow. miński, w gm. Kojdanów, w miejscowości falistej, o 12 w. od Kajdanowa, 28 w. od Mińska. Mają tu własności szlachta Pietraszkiewiczowie i Szalkowscy. *J. Krz.*

Wasiukówka, wś, pow. orszański, gm. Wysokie (o 11 w.), zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Wasiukowszczyzna, okolica pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Lidy ku Wilnu, 2 dm., 41 mk. katol.

Wasiułce, wś włośc. nad potok. Powerk-

sznis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Daugieliszki (o 1 w.), o 26 w. od Święcian, ma 15 dm., 100 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusze rewiz.).

Wasiuliszki 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile (o 15 w.), 4 dusze rewiz. włośc. i 8 jednodorców. 2.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łabonary (o 7 w.), 6 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Łyngmiany. 3.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzów, Mieszcz. Kajrewicz ma 40 dzies. (6 lasu, 7 nieuż.). *J. Krz.*

Wasiulki 1.) al. *Wasiłki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Koziełłów Kniahynin, o 40 w. od Wilejki, ma 9 dm., 99 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.); zarząd gminny. 2.) **W.**, wś skarb., tamże, o 1/2 w. od poprzedzającej, 3 dusze rewiz.

Wasiuny 1.) wś włośc. nad rzeką Świlką (dopł. Miadziółki), pow. święciański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Hoduciszki, o 26 w. od Święcian, ma 20 dm., 153 mk. katol. (w 1865 r. 63 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 20 w. od Rossień.

Wasiuty, zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Głębokie (o 3 w.), 6 dusz rewiz.

Wasiutyńce, wś przy linii dr. żel. pđ-zach., na przestrzeni Zmierzynka-Wołoczyńska, pow. lityński, okr. pol. Meżyrów (o 12 w.), gm. Owsianki, par. katol. Bar (o 10 w.), o 35 w. od Lityna, ma 102 dm., 316 mk. (podług innych danych około 700 mk.), 305 dzies. ziemi włośc., 36 cerkiewnej; dworska w 12 częściach. Posiada cerkiew p. w. św. Jerzego, wzniesioną w 1765 r., z 504 parafianami. Na gruntach wsi przystanek dr. żel., pomiędzy Barem a Serbinowcami. Okolica leśnista. Jest to dawna osada. Przy kolonizacji Podola dla obrony zamków kresowych, między którymi niepoślednie miejsce zajmował Bar, Zygmunt August przywilejem z r. 1565 nadał prawem lennem za zasługi wojenne szlachetnym (nobili) Wasiutyńskim uroczysko dla osiedlenia wsi, zwane Łukowa (arch. domowe), w późniejszych dokumentach mylnie nazwane Lichowa. Wasiutyńscy h. Korczak osadzając uroczysko, nazwali je od swego nazwiska Wasiutyńcami, i pod tem imieniem dalej wieś mianowano (z dokumentów). Zdaje się, że ród ten przybył z Rusi halickiej i osiadł na Podolu. W późniejszych czasach ród ten dostał się do Małopolski, Tomasz W., ststa sokołowski, ożeniony ze Szlubowską Józefą Anną, po 1794 r. osiadł w Lubelskiem (z dokumentów domowych), a syn jego Józef mieszkał na Ukrainie (Słown.

Geogr., t. IX, str. 763). Przywilej Zygmunta Augusta potwierdził Stefan Batory w r. 1576. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1578 r. wś Wasziuthenki, należąca do ststwa barskiego, w posiadaniu vassallorum Wasziuthenki, płaci od 3 plugów, 6 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 303). W lustracyi Humieckiego z 1616 czytamy: „Wś Lichowa (właściwie Łukowa) al. Wasiutyńce. Tej wsi posesorami szlachetni Antoni, Lechno, Łuczka, Jaśko, Lesko, olim Stephani, i Wasyl Andruszko olim Jaczko filii Wasiutyńscy, za prawem lennem od ś. p. króla Augusta przodków ich na osadzenie tej wsi danem, które potem ś. p. król Stefan konfirmował de data Varsoviae 3 Aug. 1576 (Jabłonowski, Lustracye, 26). Z czasem ród ten, rozrozdziwszy się, przybierał rozmaite przydomki, jak: Szach (Szachno), Lech (Lechno), Marczenko, Mironenko i inne, a że byli liczni, a służąc Rzpltej, wojaczką się zwykle zabawiali, przeto w dalekich nawet stronach zostawili ślady swojej bytności. I tak z czasów wojen za Zygmunta III jeden z nich, pozostawszy w Rosyji, założył czy nabył osadę, którą nazwał Wasiutynskoje (gub. moskiewska pow. podolski, z relacyi); inny, zapewne z czasów Wiszniowieckich, widzimy bowiem na testamencie Anny z Chodkiewiczów ks. Koreckiej z d. 30 mar. 1626, na którym podpisani jako świadkowie: Samuel Wiszniowiecki i Aleksander Wasiutyński (Słow. Geogr., t. V, str. 163), założył w gub. poltawskiej wś Wasiutyńce (ob.) i tam pozostał. W zeszłym wieku jeden z Wasiutyńskich dostał czy nabył kawał ziemi na stepach chersońskich, na której założył osadę Wasiutynskoje (w pow. elizawetgradzkim). W. w drugiej połowie XVII i XVIII w. dzieliły losy ziemi barskiej. Po uspokojeniu zamieszek krajowych Lubomirscy, porządkując ststwo barskie, nabyte jeszcze w 1698 r. od Eust. Wyhoskiego, zagarnąć chcieli i W., jak dowodzi manifest przeciw Lubomirskiemu, staroście olsztyńskiemu, zanesiony przez Wasiutyńskich do grodu latyczowskiego, w poniedziałek przed św. Egidiuszem 1761 r., lecz sprawa upadła następnie (z dokum. domow.). Z lustracyi naznaczonej przez sejm generalny z d. 7 maja 1764 widać, że prawa lenne tej wsi zostały przeniesione na dziedziczne. W r. 1773, d. 11 lut., Sobolewscy wyrobili sobie przywilej Stanisława Augusta na posiadanie dożywotnie W., ztąd wszczął się proces, zakończony w r. 1774 d. 18 maja dekretem komisji wyznaczonej przez konstytucyą sejmową, usunięciem Sobolewskich (z dokum. dom.). Na gruntach W. znajdują się niewielkie stare okopy i w nich krynica, zwana Kulikową. Podług podania w miejscu tem przebywał niegdys

jakiś watażka Kulik. W. od dawna dzielone są na części, lecz wyłącznie do Wasiutyńskich należące, dużo jest zubożałych; jedną tylko część nabył w zeszłym jeszcze wieku przybyły na Podole z Litwy Walenty Chudkowski, ożeniony z Małgorzatą Kościuszkówną, część tę dał synowi Gasprowi Chudkowskiemu, który pojął Wasiutyńską i dotąd sukcesorowie ją posiadają (z dokumentów). Największą część należy dziś do Jana syna Hieronima Lechno Wasiutyńskiego, wraz z sąsiednią wioską Antonówką, odziedziczoną po stryju Adamie, zmarłym bezpotomnie. *M. Was.*

Wasiutyńce, sióło nad rzeką Kowrojecą, lew. dopł. Dniepru, pow. żółtonoski gub. połtawskiej, o 37 w. na pld.-wschód od Żółtonoszy, w pobliżu Jeremiejówki (założonej na cześć Jeremiasza Wiszniowieckiego), ma 547 dm., 3,574 mk. Założone przez Aleksandra Wasiutyńskiego, podpisanego jako świadek wraz z Samuelem Wiszniowieckim na testamentie Anny z Chodkiewiczów ks. Koreckiej z d. 30 marca 1626 r. (ob. t. V, 163).

Wasiutyńska Słoboda al. *Polkownicza*, wś, pow. taraszczański, u ludu nazwa nadawana wsi Stanisławka (ob.).

Waśki, ob. *Waszki*.

Waśki 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzchnie (o 2 w.), o 60 w. od Dżisny, 6 dm., 70 mk., (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 29 w. od Oszmiany, 4 dm., 67 mk. (4 prawosł., 11 katol., 4 mahom.). 3.) **W.**, wś i dobra, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 30 i 32 w. od Białegostoku. Wś ma 62 dzies. ziemi włośc. i 53 należących do różnych właścicieli; dobra, własność Wiktora Rutkowskiego, 119 dzies. (88 roli i pod zabud., 14 łąk i pastw., 14 lasu i 3 nieuż.). 4.) **W.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 29 w. od Bielska, ma 406 dzies. ziemi włośc. 5.) **W.**, wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm., parafia praw. i katol. Szereszewo (o 3 w.), o 12 w. od Pruzany, ma 30 dm., 180 mk. Wś ta, położona wśród niedostępnych błot, w pewnych miesiącach niekomunikuje się z resztą okolicy. Prowadzą do niej przez 2 wiorsty kładki wąskie, ułożone na palach w błocie ubijanych. Koźmi dostać się do niej można korytem rzeczki, niezbyt głębokiej. 6.) **W.**, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, przy drożynie ze wsi Tarasowa do folw. Lachówki, ma 7 osad; miejscowość dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 7.) **W.**, zaśc., nad rz. Ptycz, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. Stare-Sioło, o 14 w. od Mińska, ma 4 osady; grunta faliste, szczerkowo-gliniaste. Do niedawna okolica była leśna.

Waśkiewicz, folw., pow. nowogródzki,

w 1 okr. pol., gm. Wsielub, o 2 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Waśkiewiczze, ob. *Waśkowicze*.

Waskoliszki, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 89 w. od Poniewieża.

Waśków 1.) al. *Waśkowo*, wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. praw. Mieleszkowicze, o 15 w. od Mozyrza, ma cerkiewkę filialną. 2.) **W.**, ob. *Waśkowo*. *A. Jel.*

Waśków, podług Rubrycelli dyec. łucko-żytomierskiej wś w par. Motowidłówka (t. j. w pow. wasylkowskim), posiada kaplicę katolicką. W spisach urzędowych ani u Pochilewicza niewykazana.

Waśków Kąt, osada młyn., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, o 22 w. od Białegostoku.

Waśkowce 1.) wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 6 w.), okr. wiejski Berzowce, o 34 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, ma 10 dm., 55 mk. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.; należała do dóbr Duszczyce, Chełhowskich). 2.) **W.**, zaśc., tamże, 1 dm., 7 mk. żydów.

Waśkowce 1.) w dokum. *Waśkowcze*, wś nad lew. dopł. Wilii, pow. krzemieniecki, na pln. od Rachmanowa. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego 1583 r. p. Stefanowa Szumska wnosi z Waśkowiecz z 5 dym., 5 ogr., 7 ogr., 1 rzem. (Jabłonowski, Wołyń, 141). 2.) **W.**, wś, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z r. 1583 Wasili Kmita z imienia Waszkowiecz wnosi z 19 dym., 10 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 105). 3.) **W.**, wś i folw. nad Horyniem, pow. zasławski, na pld.-zchd od Zasławia. Folw. należy do zasławskiego klucza dóbr sławuckich, wś ma 76 dm., 527 mk., cerkiew. O 1 w. od wsi ze skalistej góry wytryska strumień, mający własności lecznicze. W pobliżu niego pod górą stoi wysoka wieża, wzniesiona przez jednego z ks. Sanguszków. *J. Krz.*

Waśkowce, wś nad Trościańcem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, o 34 w. na pln.-wsch. od Przyłuki, ma 2037 mk.

Waśkowczyki, wś i fol. u źródła rz. Chomory, pow. zasławski, na pld. od Zasławia. Folw. należy do białogródzkiego klucza dóbr sławuckich.

Waśkowicze 1.) wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 43 w. od Dżisny, 8 dm., 79 mk. 2.) **W.**, wś, pow. bychowski, gm. Propojek (o 8 w.), ma 93 dm., 409 mk., zapasowy magazyn zbożowy gminny.

Waśkowicze, w dokum. *Waskiewiczze*, *Waskowce*, *Waskowszczyzna*, wś przy ujściu pot. Grozdawiec do Szesteni, pow. owrucki, gm. Fośnia Wielka, o 99 w. od Żytomierza, 25 w. na pld.-zach. od Owruca, 15 w. od

Iskorości (st. poczt.), przy tr. poczt. z Żyto-
mierzka do Owruca. Posiada cerkiew paraf.,
p. w. Narodzenia J. Chr., z drzewa wzniesio-
ną w 1785 r. kosztem parafian, i uposażoną
33 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Rudnia
Staropotapowska (o 5 w., ze smolarnią) i Ru-
dnia Ihnatpolska (również o 5 w.), wraz
z którymi ma 257 dm. i 2021 mk. praw., 50
katol. i 65 żydów. Cerkwie filialne znajdują
się w Meżyrzycze (o 3 w.) i Ihnatpolu (o 5
w.). Składową część gruntów stanowi czer-
wony granit, labradoryt, syenit i wołnyit.
Wś należy do Stefana Przesłańskiego. Jest
to dawna osada, wspomniana już w doku-
mencie w. ks. lit. Aleksandra z 24 kwiet.
1494 r., mocą którego zatwierdza ziemianom
kijowskim Sidorowi Jachnowiczowi Waśko-
wiczowi i Iwanowi Haponowiczowi Uszcza-
powi podział ziem zarówno wysłużonych
przez ich przodków u w. ks. Witolda, jako
też i ich ojcowizn, uczyniony przez wwdę
kijowskiego Marcina Gasztoldowicza (A. J.
Z. R., cz. IV, t. I, 11). W 1518 r. 6 lipca
Zygmunt I potwierdza niektórym ziemianom
kijowskim (między innymi Uszczapowi i Wa-
śkowiczowi) prawo dziedzicznego władania
posiadanych ziem, z obowiązkiem służby kon-
nej i oswobadza ich od wszelkich innych
powinności (tamże, str. 17). W opisie zamku
owruckiego z 1545 r. wyliczeni są „słudzy
ordynący” zamkowi z siola Waśkowiec i Me-
len Mickowicz, Kuźma i Jakub, Justyn i Boh-
dan Mickowicze, dymów pięć, służba, Jakub i
Makeym Chiniewiczze, dymy dwa, służba,
Wasili Uszczep, dym jeden, służba” (tamże,
str. 44). *J. Krz.*

Waśkówka 1.) wś, pow. czerykowski,
gm. Łobanówka, ma 9 dm., 63 mk. Folw., od
1863 r. Hatałskich, 318 dzies. (60 roli, 20
łąk, 200 lasu). 2.) **W.**, wś, pow. klimowicki,
gm. Rodnia, ma 8 dm., 65 mk.

Waśkowo 1.) osada szlach., pow. dzisień-
ski, ob. *Drozd* 4). 2.) **W.**, fol., pow. or-
szański, od 1877 r. własność włośc. Filimo-
nowa, ma 144 dzies. (40 roli, 15 łąk, 60 lasu).
3.) **W.**, ob. *Waśków*.

Waśkówólka, wś i os., pow. konstanty-
nowski, gm. Swory, par. Huszlew, ma 14
dm., 92 mk., 240 mr. Wchodzi w skład dóbr
Huszlew. W 1827 r. było 14 dm., 75 mk.

Waśkowszczyzna 1.) folw., pow. dzi-
sieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajów, okr.
wiejski Hołomyśl, o 11 w. od Dziśny, ma 1
dm., 15 mk.; w 1866 r. własność Orańskich.
2.) **W.**, wś skarb., pow. nowoaleksandrow-
ski, w 1 okr. pol., par. i dobra skarbowe Du-
siaty. 3.) **W.**, wś i fol., pow. orszański, gm.
Moszkowo (o 4 w.). Wś ma zapasowy maga-
zyn zbożowy gminny: folw., od 1881 r. Sa-

charowych, 203 dzies. (101 roli, 45 łąk, 85
lasu). *J. Krz.*

Waśkowszczyzna, ob. *Waśkowicze*.

Waskul, szczyt wzn. 1737 mt., w karpac-
kim grzbiecie Czarnej Hory. Od Cz. Hory
wysokiem siodłem (wyżej 1700 mt.) oddzie-
lony, wygląda W. nie na samodzielny szczyt,
raczej na terasę Czarnej Hory. Na pld. łączy
się W. za pomocą głębiej wciętego siodła
(1342 mt.) z Wiehinem (1474 mt.). Bezle-
śnym wierzchem grzbieta Czarnej Hory prze-
chodzi ścieżka łącząca Dżembronią z Jasie-
niowem i Szybenym. Stoki całe zalesione. U
płd. i wschodnich stoków W. wypływa na po-
łudnie płynący pot. Reguski, dopł. Cz. Cze-
remoszu; u płn. i zachodnich na zachód pły-
nący pot. Balzatul, dopł. Białej Cisy. *E. R.*

Waśłowice, 1531 *Warschlowitze*, 1534
Warsowitze, *Waschelwitz*, wś, pow. prądnicki,
par. kat. Biała (Zuelz), ew. Prądnik. W r.
1885 wś miała 374 ha, 51 dm., 300 mk. kat.

Wasłowce, *Wasloutz*, wś nad pot. Kuczur
(lewy dopł. Prutu), pow. czerniowiecki, okr.
sąd. Sadogóra, posiadają par. gr.-nieun., gre-
ko-katol., Rusini (1885 r. było 985) należą do
par. w Sadagórze; st. poczt. w os. Kucozurnik.
Gmina ma 1927 mk.; obszar więkz. własn.
205 mk. Właściciel (r. 1877) Jakubowicz.

Wasna, rzka, w pow. słuckim, wypływa
z oczarów w okolicy wsi Kiele.

Waśniów, ob. *Waśniów*.

Waśniewo 1.) pow. nieszawski, gm. i par.
Bądkowo. Osada nie podana w nowszych opi-
sach urzędowych. 2.) **W. Grabowo** i 3.) **W.**
Gwoździe, dwie wsi, pow. mławski, gm.
Szczepkowo, par. Grzebsk, odl. 21 w. od Mła-
wy. **W. Grabowo** ma 14 dm., 93 mk., 290
mr.; **W. Gwoździe** 4 dm., 44 mk., 240 mr. (48
nieuż.). Mieszka tu drobna szlachta. W 1827
r. **W. Grabowo** ma 13 dm., 88 mk.; **W.**
Gwoździe 4 dm., 18 mk. Według reg. pob.
pow. mławskiego z r. 1578 wś **Waszniewo**
Grabowo, w par. Grzebsk, miała 1/2 łąnu, 1
zagr. bez roli. **W. Głuchy** płaciło od 3 1/2 łąn.;
W. Gwoździe od 6 posiadaczy na 2 1/2 łąn, 2
mr.; **W. Opiechy** od 4 posiadaczy na 2 łąn.
(Pawiński, *Zródła dziej.*, XVI, 81). *Br. Ch.*

Waśniewo, fol., pow. sieński, od 1881 r.
własność Boguszewskiej i Gajewskiej, 141
dzies. (19 roli, 7 łąk, 110 lasu).

Waśniów, os. miejska, poprzednio mia-
steczko, pow. opatowski, gm. i par. **Waśniów**,
leży w górzystej okolicy, rozciągającej się u
płn. stoków pasma Łysogórskiego, odległego
o 5 do 6 w., na pld.-zach. od Kunowa (odl. 7
w.), posiada kościół par. murowany, szkołę
początkową, urz. gm., 36 dm., 386 mk., 301
mr. ziemi. **W. Poduchowny**, dawne probos-
tstwo, ma 2 dm., 16 mk., 56 mr. włośc. W r.
1827 było 42 dm., 295 mk. Najbliższa st.

poczt. i st. dr. żel. w Ostrowcu (około 10 w. na pñn.-wsch.). W pobliżu W. leżał fol. Gaj, miejsce urodzenia i pobytu Wespazjana Kochowskiego, poety XVII w. Fol. ten, należący do dóbr Chocimów, dziś nieistnieje podobno. W. wchodził przed r. 1865 w skład klucza pękosławickiego dóbr rząd. Kunów. W dok. ks. Mieszka z 1145 r., potwierdzającym nadania dla klasztoru w Trzemesznie, powiedziano: „Comes Micora contulit Jesovo prope Wasnow“. R. 1146 nadaje temuż klasztorowi targowisko W. („forum Wasnowe“) księżna Salomea. Akt z r. 1147 wymienia w liczbie posiadłości klasztoru „Wasnow forum cum villa“. W r. 1348 klasztor wkłada na wójta w Lubieniu obowiązek odbycia jednej podróży rocznie do W. w sprawie klasztoru (Kod. Wielk., n. 11, 12, 15 i 1279). Wydawca „Kodeksu Małop.“ (II, 42, 45) mylnie odnosi do W. „possessiones de Vicesinou cum lacubus et jus castorum et pasagii in fluvio Visla“ w dokum. Grzegorza IX z r. 1229 dla klasztoru sulejowskiego wydanym, gdyż W. nie leży nad Wielą i nie należał do klasztoru sulejowskiego, zaś ustęp powyższy odnosi się do Wysocka w pow. radomskim, nadanego klasztorowi przez Konrada ks. mazow. w r. 1224. Kazimierz W. nadał osadzie w r. 1351 prawo miejskie średzkie i wójtostwo. Kościół paraf. w W. wspomniany w dok. z r. 1362. Jakub, prokurator waśniowski, jest pełnomocnikiem klasztoru trzemeszńskiego (Kod. Małop., III, 154, 314, 319). Zapewne przy końcu XIV w. drogą zamiany przeszedł W. na własność klasztoru wachockiego. Według Długosza miasteczko W. posiada kościół paraf. drewniany, p. w. św. Piotra. Dziesięcinę z łańow miejskich, wartości do 10 grzyw., pobiera opat wachocki. Pleban ma role i łąki. Rozległa parafia obejmowała, prócz miasta, 25 wsi. Kazimierz Jagiellończyk nadał miastu jarmarki jak świadczy potwierdzenie Augusta III w r. 1761. W r. 1578 daje W. szosu fl. 4 gr. 24. Od 3 przekupni soli, 2 palących gorzałkę, 3 rzeźników, 4 rzemieśl., 3 komorn. i 2 łańow miejskich. Jest więc drobną i biedną miejsciną. W r. 1656 proboszcz Benedykt Delegowicz wznosił dotąd istniejący kościół murowany. Pożar zniszczył osadę około r. 1840. W. par., dek. opatowski, 3201 dusz. W. gmina ma rozległości 8604 nr., w tem 4353 ziemi dwor. i 3734 mk. (233 żyd.). Sąd gm. okr. IV w os. Kunów, st. p. Ostrowiec. W skład gminy wchodzi: Boleszyn, Boleszyński Gaj, Broniowice, Bukowie, Chocimów, Czajęczyce, Czachów, Jamy, Kotarzyn, Małe Jodło, Nosów, Pękosławice, Piotrów, Prusinowice, Szeligi, Waśniów, Wióry, Wojciechowice, Zagaje Grzegorzewskie i Boleskie, Zajaczkowice. *Br Ch.*

Wasniuny, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 27 w. od Poniewieża.

Wassaken al. *Eymenischken*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Pilkallen.

Wassantkehmen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Kussen.

Wasserblotte, leśniczówka, pow. międzychodzki, 8 1/2 klm. od Sierałowa, wchodzi w skład nadleśnictwa sierakowskiego (Zirke).

Wassergrund, fol. do Brocza, st. p. Brocz, paraf. kat. Sypniewo; 3 dm., 73 mk.

Wasserhof, fol., pow. bystrzycki, ob. *Gräfenort*.

Wasserjentsch, dobra i wś, pow. wrocłowski, par. ew. Domsław, kat. Ołtaszyn. W r. 1885 dobra miały 230 ha, 5 dm., 118 mk. (42 kat.); wś 20 ha, 18 dm., 69 mk. (19 kat.).

Wasserlaucken al. *Wasserutschen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen.

Wassermuehle (niem.), os. młyńska, pow. kwidzyński, obwód dominialny Bogusze.

Wassermuehle, ob. *Wodny Młyn*.

Wasseroels, ob. *Krummoelse*.

Wassienen, pow. niborski, ob. *Warsyny*.

Wassileu, ob. *Wasylów*.

Wastakiszki, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Dągieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Izabelin, o 30 w. od Święcian, 3 dm., 23 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wasteryszki, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 7 w. od Kowna.

Wasupka, rzeczka, w pow. lidzkim, przepływająca pod folw. Jagiellowicze, okolica Jocz, wsią Kaszety (młyn), wsią Pakuliszki, folw. Romany i wsią Staniuńce, będzie to prawdopodobnie Osupka (ob.), dopł. Mereczanki.

Wasyl...., ob. *Wasil....*

Wasylczyk, futor i las, pow. uszycki, gm. Łysiec, par. Żwańczyk, o 2 w. od Żwańczyka. Futor należy do kościoła, las do Ign. Chełmińskiego. *X. M. O.*

Wasyli, potok, prawy dopływ Mołdawicy (bukowińskiej). Wypływa u stóp Soenu (842 mt.), płynie otwartą doliną ku północy i po 4 1/2 klm. dł. biegu wpada w poziomie około 610 mt. do Mołdawicy w obrębie wsi Watra Mołdawica. *E. R.*

Wasylicha, wś nad bezim. dopł. Torzycy, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Krzywiec, o 34 w. od Taraszczy, ma 1053 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 734 mk., 1717 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Stefana, z drzewa wzniesioną w 1749 r. i uposażoną 56 dzies. W zeszłym wieku własność ks. Wiśniowieckich, w początku bieżącego Wojciecha Walewskiego, córka którego Józefa wzniosła W. i Suchy Jar Janowi Giżyckiemu. *J. Krz.*

Wasylińska, góra, wzn. 407 mt.; jest to erozyjne wzgórze wznoszące się nad Zbarazem, rozłożonym nad rz. Gniezną. Najniższe w okolicy poziomy tej rzeki przynosi góra ledwo 100 mt.; nad sąsiednią wyżynę nie wznosi się więcej jak 20—50 mt. Góra jest zbudowana z wapienia litawskiego al. mioceńskiego. Czub jej i stoki nagie, tylko południowe są nieco lasem podzYTE. E. R.

Wasylków, Wasilków, w kronikach *Wasilew, Wasiliew, Vasilcovia*, mto główne pow. wasylkowskiego, na lewym brz. rz. Stuhny, w kotlinie otoczonej wzgórzami, pod 50°11' płn. szer. i 47°59' wsch. dług., o 36¹/₂ w. na pld.-zach. od Kijowa, o 7¹/₂ w. od stacyi Wasylków dr. żel. kijowsko-brzeskiej, przy trakcie z Kijowa do Odessy. Ma (w 1887 r.) 18039 mk. (9180 męż., 8859 kob.), w tej liczbie: 11064 prawosł., 42 rozkohn., 20 katol., 1 mahom., 6912 żydów. W 1858 r. było tu 1571 dm. (4 murow.), 11401 mk. (134 katol., 3746 żydów), 3 cerkwie (soborna p. w. św. Teodozego, na górze, śród wałów dawnego zamczyska, zbudowana na miejsce dawnej z muru w 1758 r. przez archimandrytę pieczerskiego Łukę i uposażoną 50 dzies. ziemi; Nikołajewska, wzniesiona z muru w 1792 r. i uposażona 33 dzies. i drewniana Pokrowska, wzniesiona na miejsce dawniejszej w 1838 r. i uposażona 10 dzies.), synagoge, dwa domy modlitwy żydowskie, szkoły: ludowe, cerkiewna i żydowska, apteka, 86 sklepów, st. pocz. i telegr. Do miasta należało 10087 dzies. (881 dzies. w obrębie miasta). W 1880 r. rozchody wynosiły 15061 rs., zaś w 1860 r. dochody 6680 rs.; kapitał zapasowy 53256 rs. W tymże roku było w mieście 10 fabryk, produkujących za 13423 rs. (5 fabryk tytoniu, 1 mydła, 1 świec tojowych, 1 browar, 2 cegielnie). W 1880 r. istniało 6 fabryk, zatrudniających 26 robotników i produkujących za 29768 rs. Targi odbywają się co tydzień, jarmarki zaś 4 razy do roku. Przedmieścia noszą nazwy: Wojejszczyzna, Zapadyńce i Zastuhnie. Gmina wasylkowska składa się z 2 okr. wiejskich, obejmuje 3 miejscowości (mto pow. W.), ma 661 dm., 3677 mk., 11310 dzies. ziemi (10837 włosc., 1 dworska, 222 cerkiewnej, 250 skarbowej). St. W. dr. żel. pld.-zach., odl. o 7¹/₂ w. od miasta, pomiędzy st. Bojarka (o 13 w.) a Motowidłówka (o 10 w.), odległa jest o 34 w. od Kijowa a 574 w. od Brześcia. W mieście widać szczątki sypanego grodu na górze. Z kształtów nasypu zaokrąglonego z wklęsłością odnieść go należy do czasów przedhistorycznych. W niektórych miejscach wystające kąty okopu łączą się z sobą za pomocą wałów. W jednym z takowych narożników widać ślady wewnętrznej komory. Rzeka Stuhna

rozgranicza dwa różne co do natury gleby obszary. Na prawym wybrzeżu jej ciągną się okolice czarnoziemne, stepowe, równe; na lewym zaś obszar piaszczysty i lesisty. Różnice warunków fizycznych sprowadziły też odrębne bytowe stosunki. Na lewym brzegu rozwinęło się osadnictwo, na prawym życie koczownicze. Dubois de Montpéroux na podstawie tych faktów osnuł swą hipotezę o horodyszczach i mogiłach wydrażonych w Rosyi południowej. W dzielnicy leśnej, mówi on, napotyka się horodyszcz i wały, jako zabytki po ludach osiadłych; w dzielnicy stepowej zaś, oprócz kurhanów, tak zwane mogiły wydrażone, wklęsłe, majdanowe, kutyłówki, dupnate (po francuzku: mardelles) jako już typowa pozostałość po ludach koczujących. Mogiły te prawdopodobnie służyły ludom tym za przytułki zimowe wśród stepów; jakoż Dubois de Montpéroux naliczył tychże najwięcej nad rz. Rosią, Rosawą, Sułą, Trubieżą i Stuhną i na tak zwanych dzikich polach. Kraj za Stuhną położony ostaniał się horodyszczami i wałami od nomadów stepowych; majdanowe zaś mogiły, właściwe koczownikom, dosięgały w tej stronie aż pod Wasylków, gdzie już roztworzysty i stepowy kraj się kończył a zaczynała zamieszkaną i leśną ziemia. Od stepów zatem Kijów z okolicą po Stuhnę wcześniej bardzo musiał się zabezpieczać, już horodyszczami, które służyły za warowne schronienie ludności w czasie napadu, już obronnemi na granicach wałami. Już w. ks. Włodzimierz przed tym południowym nieprzyjacielem jał zapierać granice swoje grodami i wałami. Grody te powznosił na Deśnie, Ostrze, Sule, Trubieży i Stuhnie. W rzędzie takowych był i Wasylew, który tenże w. ks. dźwignąwszy również, tak go nazwał od imienia swojego, otrzymanego na chrzcie św. W 996 r. podstąpili pod W. Pieczyngowie. Włodzimierz z małą drużyną wyszedł na ich spotkanie, lecz nie mogąc im sprostać, umknął z pola bitwy, pod mostem się ukrywając. Wtedy to książę ten ślubował postawić w Wasylewie cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, albowiem bitwa ta zaszła w to święto. Ocalawszy Włodzimierz, postawił cerkiew w W., i jak mówi Nestor „wyprawił wielką ucztę; trzysta warek miodu usyciwszy i wezwał bojarów swoich i posadników, starszyznę ze wszystkich grodów i ludzi mnóstwo i rozdał ubogim trzysta grzywien. Ucztował książę trzy dni i wrócił do Kijowa“ (Bielowski, Monum., t. I, str. 67). Władca ten zbudował tu swój dwór (terem) myśliwski, którego miejsce mieszkający wskazują dziś jeszcze około sobornej cerkwi dzisiejszej na górze. W W. miał się urodzić błog. Teodozy Pieczarski († 1074) i jest

tradycya, że zanim został on pierwszym iumenem ławry pieczarskiej, przebywał tu w jaskini podziemnej. Krynica zaś, którą sam jakoby wykopał, do dziś istnieje. Pod r. 1136 czytamy w kronice, że Olgowicze przeszedłszy Dniepr d. 24 grudnia z Połowcami zaczęli niszczyć bliższe otoczenie Kijowa, koło Trypola, Krasnego, Biłhorodu, Wyszogrodu i Wasylewa wojując (Ipat. letop., str. 215). Innocenty Giziel, piszący r. 1674, podaje, że w. ks. Andrzej Juriewicz Boholubski, zwany „Kitajem“, wskutek ostatniej woli ojca swego w. ks. Jurja Włodzimirowicza Dolhorukiego, nadał jakoby pieczarskiej ławrze około 1157 r. gród Wasylew z przyległościami, oraz Myczesk (późniejszy Radomyśl). Hramota nadawcza miała się w ławrze przechowywać. Ale gdy w 1590 r. archimandryta pieczarski Melecjusz Bohuryński Chreptowicz, jadąc na sejm do Warszawy, zabrał ją z sobą, ażeby król Zygmunt III takową, zatwierdził, w drodze, zanocowawszy w zamku wasylkowskim d. 11 maja, utracił ją wskutek pożaru wynikłego tej nocy. Udał się więc do patryarchy carogrodzkiego Jeremiego, który mu kopią onej hramoty dostarczył (Zakrewski, Kiew, str. 607). Jednakże uczony metrop. kijow. Eugeni Bohowitynow uważa przywilej ten za wątpliwy, a to z powodu rażących w nim anachronizmów i fałszów (ob. Opisanie ławry pieczars.). Nadto, gdyby W. był już wtedy carogrodzkiem ławry pieczarskiej, to oczywiście nie mógłby zostać stolicą udzielnych książąt, jak o tem świadczą kroniki, wymieniające pod r. 1165 Romana Wiaczesławicza, jako panującego udzielnie na Wasylewie i Krasnem (Ipat. letopis, str. 359). W. za Rusi wielkoksiążęcej miał strażnicze znaczenie. W 1187 r. Światosław, w. ks. kijowski, i Ruryk stali na Wasylewie, strzegąc ziemi swej od Połowców, którzy wojowali na „Ubrzeżu“ (Ipat. letop., str. 456). Za czasów najścia Batego z Mongołami na Ruś 1240 r. klęska zadana całej okolicy dotknęła i W. Dopiero po zajęciu przez Litwę opustoszonej ruskich krajów, okolice te zaczęły się powoli i na nowo odradzać. Podniósł się tedy z rudery Kijów, a i W. mógł się naonczas choć w maluczką odrodzić osadę. Ale zaledwie kraj ten ocknął się po spustoszeniu mongolskiem, gdy w 1482 r. najście Mendligireja znowu go powtórnie zniszczyło. Dopiero za panowania Batorego kraj na prawym brzegu Dniepru zaczyna się na nowo kolonizować. Na dawnych opustoszonych sieliszczach nowe powstają osady. Wtedy i W. występuje jako osiadły. Należy on do ławry pieczarskiej, której ówczesny archimandryta Melecjusz Bohuryński Chreptowicz, pochodzący ze szlachty Wołyńa, ściąga tu ludzi i osadza. Wkrótce okaza-

ła się potrzeba zamku, jako w miejscu, przez które szlak tatarski od dzikich pól przeciągał. Archimandryta prosi też Batorego, aby miasto na prawie magdeburskiem założyć mu dozwolił, tudzież i zamek na dawnem horodyszczu odbudować „ku większemu ubezpieczeniu od nieprzyjaciela pogaństwa Tatar“, jako też o jarmarki i targi, oraz o karczmy wolne. Stefan Batory, przychyłając się do prośby archimandryty, d. 28 marca 1586 r. wystawia przywilej, mocą którego dozwala archimandrycie „miasto sadzić“ i zamek odbudować, nadaje miastu prawo magdeburskie, z wyzwoleniem mieszczan od wszystkich innych praw ziemskich, i chcąc mieć „aby przez wójta, burmistrzów, rajców i innych urzędników to prawo magdeburskie we wszelkim porządku sprawowane i dzierżone było“. Okrom tego ustanawia dwa doroczne jarmarki, jeden na Wniebowstąpienie Pańskie, drugi w dzień Pokrowy Presw. Bohorodicy; targi zaś w niedzielę każdego tygodnia. Karczmy wolne mieszczanie mogą trzymać i w nich miód, piwo, gorzałkę i wszelkie inne napoje szynkować. Przywilej ten zatwierdził następnie Zygmunt III w 1589 r. d. 7 lutego (Akty J. Z. R., t. III, str. 309). Archimandryta Chreptowicz przez założenie zamku w W. znakomicie zaopatrzył bezpieczeństwo okolicy. Dotąd były tylko zamki w Kijowie, Białocerkwi i Korsuniu. Za Zygmunta III, gdy po całej Kijowszczyźnie rozpoczęło się stałe osadnictwo, to jeszcze więcej w okolicy nadstuhuńskiej i nadirpieńskiej obronnych, wspierających się wzajemnie, przybyło zameczków, jak w 1593 r. wzniesiony w Chwastowie, w Didowie r. 1595, w Hulanikach czyli Motowidłowie między 1595 a 1608 r. Po Mel. Bohuryńskim Chreptowiczu został archimandrytą pieczarskim Nikifor Tur. Jego to z rozkazu Zygmunta III komornik Sośnicki wprowadził w posiadanie W., który po r. 1593 był zabrany i trzymany chwilowo przez metrop. Rahożę (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1, str. 386). W 1594 r. Erich Lassota von Steblau, poseł Rudolfa II jadący na Zaporozie, przejeżdżał przez W.; widział on tu zamek i miasteczko, mocną dokola opatrzone palisadą (Put. zap., str. 16). Po Nikiforze został archimandrytą pieczar. Elizyusz Pletelnicki. W 1618 r. wyniknął spór pomiędzy Pletelnickim a mieszczanami kijowskimi, którzy skarżyli się na archimandrytę, że on wraz z kapitułą urzęduje samowolnie w swoim meczku Peczersku jarmarki, a nadto z dóbr swoich monasterskich W., Didowa i Puchowa podwozi miody i gorzałkę i na polu pod samem Kijowem, jakby w obozie się rozłożywszy, szynkuje takowe z wielką szkodą m. Kijowa (Arch. J. Z. R., III, t. 3, str. 464). Taryfa podatku podymnego wdztwa kijow-

skiego z r. 1631 głosi: „z mczka W. z 8 dym. rynkowych po 1 złp. 6 gr., z 14 po 24 gr., z 35 dym. u bezogrodników po 24 gr., z 3 nędznych chałup po 20 gr., pop 6 złp., kowal 6 złp., szwiec 6 złp. (Arch., J. Z. R., cz. VII, t. I, str. 391). W 1640 r. w m. lutym wpadli Tatarzy i rozłożywszy się pod W. i Kopaczowem, całą okolicę spustoszyli (Jerlicz, t. I, str. 44). Za czasów wojen Chmielnickiego W. zajęli Kozacy i już r. 1648 stała tu sotnia z pułku kijowskiego. Sotnikiem jej był Mikita But. Tegoż roku d. 11 lutego przejeżdżali przez mczko komisarze polscy Adam Kisiel, wvda braclawski, i Miaskowski, podkomorzy lwowski, powracający z komisji pereasławskiej (Spom. ojcz., II, str. 12). Gdy w 1651 r., po zwycięstwie beresteckim, hetman w. kor. Mikołaj Potocki z wojskiem kor. udał się na Ukrainę i 17 września stanął obozem pod W., gościnnie podejmowany był przez archimandrytę pieczarskiego. Po czym przybyli tu posłowie kozaccy, prosząc o łaskę. Potocki przyjął ich w namiocie, a następnie do Chmielnickiego wyprawił Machowskiego (Dyaryusz obozowy w Staroż. Grabowskiego, t. I, str. 295). Miasteczko to zastały wojska koronne pustem zupełnie (Kochowski), albowiem powietrze wyludniło je ze szczętem. Roku 1653 zatrzymał się w W. orszak patriarchy antiochejskiego Makarego, udającego się przez Ukrainę do Moskwy. W dzienniku jego podróжным czytamy: „Pod zasłoną konwojującego nas oddziału kozackiego, przybyliśmy do miasta, nazywającego się Wasylewem. Niedaremnie to miasto nosi to nazwisko; obzerne jest i okazałe, gdyż w niem niejeden gród, ale trzy z warownemi zamkami, jeden wewnątrz drugiego rozmieszczone są na cyplu spadzistego wzgórza. Ale podczas naszego w tem mieście pobytu było ono całkiem z mieszkańców ogołocone, bo dwa lata temu jak wygładziła tychże morowa zaraza. Spotkało tu nas tylko duchowieństwo, z nader szczupłą garstką parafian, za miastem, z rozwiniętymi chorągwiemi, i poprowadziło nas pod górę, do wspaniałej cerkwi, znajdującej się wewnątrz trzeciej cytadeli. Cerkiew ta jest p. wez. św. Antoniego i Teodozego, patronów kozackiego kraju. Cerkiew ta wielce ozdobna; ikonostas w niej o szerokich jest rozmiarach, na podobieństwo greckich. Nad nim obraz Bogarodzicy, godzien podziwu, tak żeśmy podobnego nigdzie nie widzieli“. Dalej autor zachwycając się nad malowaniem tego obrazu, dodaje, że kozaccy malarze widocznie u frankskich artystów (Europejczyków) zapożyczyli sztuki swojej malowania. Ówczesny archimandryta pieczarski Józef Tryzna na powitanie patriarchy zjechał do W. (Travels of Macary). Na

mocy traktatu andruszowskiego r. 1667 Kijów z obrębem jednomilowym odszedł do Rosyi, W. zaś pozostał w granicach Rzpltej. Ponieważ granica od strony Kijowa była od nikogo niebroniona, dla tego też otwarło się szerokie pole dla wałęsających się band kozackich, któremi tak W. jak i bliższe jego okolice były natłoczone. Wówczas na tę zaniebdaną granicę przysyłany był od Rzpltej pułkownik Jan z Opolska Piwo. Gdy mu Kozacy z W. pochwycili towarzysza i pomimo upomnienia się wydać go niechcieli, Piwo „wziął imprezą“ W., z którego zamiast zaludnionej osady dymiące się tylko pozostały zgliszcza. Po dokonany odroście Piwo wkrótce powołany został na Litwę, dozór i czuwanie nad granicą poruczono komendantowi fortecy dymirskiej Eliaszowi Nowickiemu. I za niego swawolne kupy kozackie wrywać się wkraj polski i niepokoić go nieoprestawały. Nowicki skarżył się o to przed wvdą kijowskim kn. Grzegorzem Kozłowskim i domagał się, aby wvda skrócić wybryki i wziął Kozaków w karby ładu. W 1686 r. nastąpił w Moskwie drugi traktat t. zw. Grzymułtowskiego, między punktami którego był i ten, że pełnomocnicy carscy zadowolnili się Kijowem, z przydaniem tylko Wasylkowa, o który usilnie proszono, jako o dobra monasteru pieczarskiego (Jabłonowski, Źródła dziejowe, t. I, str. CIX). Ale i potem długo jeszcze W. niemógł się podnieść po spaleniu. Podług opisu mka z 1686 r.: W. obecnie pusty, mieszkańców niemasz nikogo, a przedtem znajdowały się tu trzy grody; wał z ziemi sypany był zaopatrzony w dębową palisadę, ale ta została spalona, a wał w wielu miejscach się rozwalił. A mczko W. leży na brzegu kijowskim rz. Stuhny; przy niem na rz. Stuhnje grobla młynowa; na tej grobli most, na którym pobiera się mostowe myto od przejezdnych na rzecz Maksyma Bondara, poddanego monasteru pieczarskiego. Tenże Maksym Bondar zaprowadził pod W. saletrzane majdany i ludzi roboczych na tych majdanach 40. Na rzece Wasylkowie pod miastem grobla młynowa, ale obecnie na tej grobli młyna niemasz. A z kijowskiej strony pod W. w górę i w dół rz. Stuhnny pokosy i siana mnogie: koszone to siano dla Maksyma Bondara“ (Arch. J. Z. R., t. I, str. 539). Semen Palej gdy był w Chwastowie nieustannie przez Polaków napastowany, począł się za nowem oglądać siedliskiem i w tym celu w 1694 r. wysłał swych posłów do hetmana Mazepy, z propozycją, aby wolno mu było, gdy Chwastów opuści, przejść na osiadłość z wszystką swą „wolnicą“ do W. lub Trypola; w razie zaś odmowy groził, że z Turcyą zawiąże układy i stanie po jej stro-

nie (Wieliczko, t. III, str. 208). Nie przyszło atoli do tego. Traktat Grzymułtowski, odstępujący Rosyji Kijów z W., Stajkami i innymi, został dopiero w 1710 r. uznany i zatwierdzony przez Stany Rzpltej. W traktacie tym czytamy co do W. następujący ustęp „a koło Kijowa grunta, które są między rzeckami Stuhną albo Stulmą (tak?) aż do W., i temuż miasteczki Wasilkowi, i od niego w wierzch od brzegu rz. Stulmy w pole, jak W. stoi, o pół mili wyżej, i stamtąd w pole na prośbę (tak) do brzegu Irpienia ma być dukt prowadzony.... który przez komisarzów JKr. Mei i Ich Carsk. Wieliczestw osobliwymi znakami i kopcami, te miejsca wyżej wyrażone ograniczone być mają“ (Vol. leg., t. VI, str. 75). Jednakże do tego ograniczenia nie przėjo jeszcze przyjść miało. Uregulowanie granicy z roku na rok odkładano. Tymczasem na stronie ruskiej urządzono forpoczcie graniczną a i W., dotąd pusty, zaczął się powoli zaludniać. Pomyślano też i o odnowieniu dawnych tutejszych fortyfikacyi, a mezko wałem i inną obroną wzmocniono (Kuryer polski z 1737). Atoli wzrost mezka nagle został wstrzymany z powodu, że granicę od strony polskiej, z przyczyny jakoby grasującego podówczas morowego powietrza w Turcyi, zaczęto zamykać, tak że styczność i związki wszelkie pomiędzy dwoma krajami zrywały się i ustawały. To też w 1732 r. skarżą się mieszkańcy W. na to, iż na forpoczcie granicznej oficerowie, z powodu jakoby morowego powietrza, nie przepuszczają nikogo za granicę polską, jak też z zagranicy do W., stąd oni niemogąc dostać z zagranicy ani zboża dla siebie ani siana i furazu dla konsystującego wojska, muszą się rujnować ostatecznie, i jeżeli ta ich skarga niebędzie przez władzę uwzględniona, to się oni z W. porzuchodzą wszyscy (Andr., Istor. mater., zeszyt 4, str. 102). Ale jest ślad, że i potem jeszcze ta granica, tak samo zamykana bywała (Kuryer polski z lat 1743—4—9). Źle określona granica, wciąż zmiennego obwodu, niemniej się stawała przyczyną kilku skarg i zażaleń ze strony właścicieli pogranicznych, których dobra tu leżały. I tak w 1748 r. skarżą się Tarnowscy, że Obuchów od ich dóbr dziedzicznych t. zw. Firlejowskich oderwano do Rosyji; to znów w 1758 ławra pieczarska upomina się o Barachty, które z W. od wieków jedną stanowiły całość, dziś odpadły do Polski (Kamunin, Sborn. mater., zeszyt I, str. 95 i 98). Nieuregulowana też granica nie mogła nadto być dobrze strzeżoną ze strony polskiej; jakoż wciąż bandy hajdackie, formując się w W. lub jego okolicy, wkradają się w pogranicze polskie i trapiły je codziennym prawie rozbojem, tak że w niem

ciągle trwał stan pół pokoju, pół wojny (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 710). W 1755 zjechał tu Derwisz Muhammed Effendi, poseł turecki, jadący do Rosyji. Eskorta polska przeprowadzała go od granic Turcyi aż do W., gdzie około 10 dni zatrzymać się musiał, nim mu dostarczono karete, oraz potrzebną ilość wozów i koni (Sękowski, Collect., t. II, str. 291). W. ks. ross. Paweł z małżonką Anną Fedorówną, w podróży zagranicę 1781 r. przejeżdżał przez W., zatrzymał się on tu dzień cały, zwiedzał mezko i do najbiedniejszych chat zachodząc, ubogich mieszkańców wspierał hojnym datkiem (Askoczenskij, Kiew, t. II, str. 539). W 1783 r. nareszcie nastąpiło uregulowanie granicy. Wytknięto też linię graniczną i wzdłuż takowej postawiano słupy z herbami obu państw, i numerami (Andr., Istor. mater., zeszyt 4, str. 53). Granica od W. nie została wszakże wytknięta wzdłuż lewego brzegu rz. Stuhny, ale i na prawym jej brzegu spory szmat ziemi odcięto do Rosyji. Na tym więc skrawku postawiono w polu komorę graniczną ruską i kwarantannę, nazywaną przez lud „Kałantyrem“. Obok tej komory zabudowało się prawie drugie miasteczko. Naprzeciw zaś t. zw. „Kałantyr“ stanęła komora celna polska we wsi Mytnicy Aksakowej, następnie należącej w połowie do hetm. Branickiego a w połowie do Ignacego Rulikowskiego. W. podniósł się wtedy szybko. Były już wtedy w nim 2 cerkwie murow. i jedna drewniana; 4 dwory monasterskie, 8 domów rząd. należących do komory, 6 domów służbowych, 11 chat żołnierskich, 34 kramów, 4 szynki należące do ławry pieczarskiej, 3 szpitale, 3 domy popowskie, 3 domy należące do służby cerkiewnej—347 poddanych monasterskich (Andr., Istor. mater., zeszyt 10, str. 195). Miasteczkiem zarządzał z ręki monasteru mnich, nazwany horodniczym. W 1786 r. wszystkie dobra monasterskie, a w ich liczbie i W., zostały zabrane na skarb. Po rozbiorze Rzpltej w 1795 r. granica została skasowana, a W. przeznaczono na stolicę powiatu. Wzniesiono tu wtedy piętrowy dom murowany dla pomieszczenia sądów i biura dla władz powiatowych. Żydzi po wypędzeniu ich z Kijowa zamieszkali w mieście. Ożywił się też znowu W. Oprócz tego gościniec pocztowy, przechodzący tedy z Kijowa do Odessy, ożywił miasto. Ale gdy po zbudowaniu dr. żel. brzesko-kijowskiej trakt ten został zaniedbany a kolej ominęła miasto, to i konieczne warunki dla rozwoju i życia zostały mu odjęte i miasto z dnia na dzień upada. W 1825 r., podczas rokoszu pułku czernihowskiego, decembrzysta Sergjusz Murawiew d. 30 grudnia zajął zbrojnie W. na drugi dzień wszakże skierowawszy się ku

Trylisom, tam przez generała Gejsmara był rozbity i wzięty do niewoli (ob. Rapport de la commission d'enquête, St. Petersburg, 1826, str. 136). *Edward Rulikowski.*

Wasyłkowski powiat, położony w środkowej części gub. kijowskiej, zajmuje 81·9 mili al. 3961·7 w. kw. Powierzchnia w części faliasta; szereg wyniosłości przechodzi z pow. kijowskiego i niknie niedochodząc rz. Rotoki. Pomiedzy rz. Protoką i Kamionką, dopływami Rosi, rozciąga się dość obszerne płaskowzgórze, stanowiące środkową część powiatu i ograniczone od płn. rz. Unawą i Stuhną. Zachodnia część powiatu jest niska i tylko na wybrzeżach Rosi, Kamionki i Unawy spotykają się niewielkie wyniosłości. Część północna, granicząca z pow. kijowskim, nosi po części charakter Polesia. Około Białejcerkwi rozciąga się obszerna równina ku Wasyłkowowi, Chwastowowi i Mirówce, szeroka od Mirówki do Chwastowa 40 w., a długa od Białejcerkwi do rz. Stuhny 70 w. Powiat nie posiada rzek spławnych, obfituje jednak w ogóle w rzeki i strumienie. Znaczniejsze rzeki są: Roś, przepływająca na przestrzeni 179 w., Irpeń na granicy północnej, Stuhna, biorąca początek w powiecie. Protoka, Kamionka, Nastaszka, Olszanica, Uzin, Kraśna Jachna i in. Na wszystkich rzekach powiatu znajduje się 93 młynów. W niektórych źródłach spotyka się ślady żelaza. Jezior powiat nie posiada, rzeki natomiast w wielu miejscach tworzą obszerne stawy. Błota nieznaczne. Glebę, w ogóle dość urodzajną, stanowi niezbyt głęboki sój czarnoziem, miejscami z przymieszką gliny, jak np. w pasie na pld.-wschód od rz. Kamionki. W 1887 r. było w powiecie (bez mta W.) 249.610 mk. (123,123 męz., 126,487 kob.), w tej liczbie 205,501 prawosł., 530 rozkol., 4,955 katol., 8 ewang., 15 mahom. i 38,601 żydów (podług kalendarza Hurlanda w 1879 r. było 24,185 żydów). Pod względem administracyjnym powiat podzielony jest na trzy okręgi policyjne (stany): Białacerkiew, Chwastów i Wasylów i 19 gmin: Barachty, Błoszczyńce, Białacerkiew, Chwastów, Czerkas, Hrebionki, Jeziorna, Kowalówka, Kożanka, Ksawerówka, Ostrów, Połowiecka Mała, P. Wielka, Rokitne, Truszki-Szamrajówka, Wasylów, Wasylków, Wieprzyk i Wincentówka. Sądy pokoju są: 1) w Wasylkowie, Białejcerkwi (2 i 4 okr. pol.) i Chwastowie; inkwircenci sądowi: w Wasylkowie, Białejcerkwi (2 i 3 okr. pol.) i Chwastowie. Miejsc zamieszkałych jest 184, mających 29,840 dym. W 1860 r. było w powiecie 81 cerkwi prawosł., 5 kościołów i 2 kaplice katol. (zaliczające się do dekanatu kijowskiego), 3 synagogi i 12 domów modlitwy żydowskich. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem.

Z powodu urodzajności gleby pozostaje znaczna ilość zboża na zbyt. Pod rolą znajduje się w powiecie 227,465 dzies. Ogrodnictwem (głównie uprawą kapusty, zbywanej w Kijowie), zajmują się głównie w 4 wsiach: Olszaniczy, Teleszówce, Szarkach i Romaszkach. Łąki, przeważnie stepowe, zajmują do 58,000 dzies.; rocznie zbierają około 4,000,000 pud. siana. Pod lasami znajdowało się w 1860 r. 42,000 dzies. (do 18,700 dzies. lasu budulcowego), przeważnie nad rz. Irpeniem. W drzewostanie dominuje sosna, z przymieszką drzew liściastych. Pod względem własności, z ogólnej przestrzeni 342,052 dzies. należy do włościan 199,633 dzies., do właśc. większych posiadłości 94,379 dzies., do cerkwi 5,092, do skarbu 15,563 dzies. i do apanaży (udziełów) 27,385 dzies. W 1887 r. było w powiecie 31,026 sztuk koni, 51,144 bydła rogatego, 90,144 owiec zwycz., 36,991 trzody chlewnej, 1,160 kóz. Pszczelnictwo dość rozwinięte, znajduje się bowiem do 20,500 ulów, przynoszących około 13,000 rs. rocznie. W 1860 r. było w powiecie 31 fabryk i zakładów przemysłowych, produkujących za 300,000 rs., mianowicie: fabryka narzędzi rolniczych w Białejcerkwi (z produkcją na 75,580 rs.), 3 cukrownie: w Jeziornie (75,000 rs.), Sinawie (57,000 rs.) i Szamrajówce (80,000 rs.), 10 nieznacznych gorzelni, 5 browarów piwnych, 1 miodosytnia i 11 cegielni. W 1880 r. było w powiecie 19 fabryk, zatrudniających 2,505 robotników i produkujących za 2,813,523 rs. W 1881/2 r. było w powiecie czynnych 5 fabryk cukru, które przerobiły 561,414 berkoców buraków. Handel powiatu koncentruje się na jarmarkach w Wasylkowie (3 rocznie), Białejcerkwi (12) i Chwastowie (9 rocznie) oraz na targach w Motowidłówce. Głównymi przedmiotami handlu są: zboże: bydło rogate i wyroby przemysłu włościańskiego. Białacerkiew jest ogniskiem handlu nie tylko dla pow. wasylkowskiego ale i dla sąsiednich powiatów: skwirskiego i taraszczańskiego. Pod względem komunikacyjnym płn.-zach. część powiatu przecina dr. żel. kijowsko-brzeska (ze stacyami: Wasylków, Motowidłówka, Chwastów i Kożanka), od której w Chwastowie oddziela się linia dr. żel. chwastowskiej, przeryniająca środkową część powiatu w kierunku pld.-wschod. (ze stacyami: Chwastów, Justynówka, Białacerkiew, Suchołasy, Olszanica). Główny trakt bity przecina środkową część powiatu przez Wasylków, Białacerkiew do Taraszczy. W Białejcerkwi oddziela się ramię do Skwiry. St. pocztowe są w Wasylkowie, Białejcerkwi, Chwastowie, Grebionce i Trockiem, st. telg. w Wasylkowie i Białejcerkwi. Obieralnymi marszałkami szlachty pow. wasylkowskiego

byli: Jan Chojecki, Jan Borkowski, Józef Kazim. Rulikowski (przez trzy z rzędu trzylecia), Józef Proskura, Edmund Rulikowski, Faustyn Rulikowski, Jakim Gudim Lewkowicz, Mikołaj Gudim Lewkowicz. Opis powiatu wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym wydał Edward Rulikowski (Warsz., 1853). *J. Krz.*

Wasylków, ws nad rzeką Szpołką, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Szpoła (o 7 w.), o 29 w. od Zwinogródki, ma 2,659 mk. (w 1867 r. 1,891 mk.). Posiada cerkiew, p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1792 r. i uposażoną 36 dzies. Należy do dóbr Szpoła, Abazów.

Wasylków, też „*Wasylków Mały*“, ws, pow. husiatyński, 13 klm. na płd.-zach. od Husiatyna (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na zach. i płn.-zach. leżą Krzyweńkie, na płn.-wsch. Sidorów, na płd.-wsch. Zielona, na płd. Kociubińczyki, na płd.-zach. Czarnokońce Wielkie. Płn. część wsi przepływa pot. Krzyweńkie, prawy dopływ Zbrucza, a część płd.-zach. Rudka, zwana w dolnym brzegu potokiem Borsyrim. Zabudowania leżą na praw. brz. pot. Krzyweńkie. Wzn. obszaru 243 mt. w dolinie pot. Krzyweńkie, 261 mt. na płd.-wsch. Włas. więk. ma roli orn. 416, łąk i ogr. 8, pastw. 72, lasu 62; wł. mn. roli orn. 772, łąk i ogr. 63, pastw. 18 morg. W r. 1880 było 128 dym., 676 mk. w gm. (543 gr. kat., 129 rzym. kat., 4 izr.; 645 Rus., 27 Pol. 4 Niem.). Par. rzym.-kat. w Sidorowie, gr.-kat. w Krzyweńkiem. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 1,024 złr. *Lu. Dz.*

Wasylkowaty, szczyt górski (1,471 mt.), w Karpatach wschodnich, na obszarze pow. kosowskiego; ob. *Popadia* 1).

Wasylkowce 1.) ws nad Rosią, pow. berdyczowski, w 2 okr. pol., gm. Śwityńce, odl. o 78 w. od Berdyczowa, ma 510 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 616 mk. prawosł. i 65 katol.; w 1741 r. 40 sadyb. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1757 r. Należy do dóbr Spiczynce, Sobańskich. W 1651 r. należała do klucza pohrebyszczkańskiego ks. Konstantego Wiszniowieckiego. 2.) **W**, ws, pow. proskurowski, okr. pol. Jarmolińce (o 15 w.), gm. i par. katol. Szarawka, par. praw. Wyhylówka, ma 47 osad, 270 mk., 403 dzies. ziem. włośc., 500 dworskiej. Należała do klucza szarawieckiego Prefliczów i Dulskich, drogą wiana za Esterą Dulską Rafała Uchańskiego, następnie Strojnowskich, dziś Czerkasowej. Reg. pobor. pow. międzybożskiego z 1530 i 1542 r. podają ws Wasilkowce, płacącą od 1 pługa. W 1578 r. Wasilkowce pod Szarawką płacą również od 1 pługa (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 167, 302). Nadto reg. pob. pow. ka-

mienieckiego z 1580 r. podają ws Wasilkowce al. Berezyńcze, płacącą od 2 $\frac{1}{2}$ pługów i 1 zagrod. a w 1542 r. od 5 pługów. Wieś ta w 1565 r. należy do Pawła, Iwaśka, Koźmy, Tymka i Jędrucha Wasilkowskich, i płaci od 12 pługów, 1 popa, 1 koło dorzecz. W t. r. Grabińska al. Syskowska płaci ze wsi W. od 3 pługów a Wasilkowscy od 2 pługów, 2 komorników. W 1569 r. Wasilkowscy, ze wsi Wasylkowce, wnoszą od 12 pługów, 1 koła, 1 karczmy. Spis z 1578 r. podaje ws Wasilowce, należąca do Jerzego Grabińskiego (bez wykazania poboru), oraz ws Wasilkowce, własność Wasilkowskich, płacących od 7 pługów, 5 ogr. po 4 gr., od rzemieśln. 4 gr., od popa 2 fl. i od 1 koła młyn. dorocz. 12 gr. Wreszcie registr. pobor. z 1583 r. wymieniają Waszilowce, płacące od 1 pługa, 3 komorn. (bobus) po 4 gr., 7 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 186, 188, 220, 220, 300, 302). *J. Krz.—Dr. M.*

Wasylkowce, ws, pow. husiatyński, 11 klm. na płn.-zach. od Husiatyna (sąd pow. i urz. poczt.), ze stacją kolejową w miejscu. Na płn. leżą Niźborg Nowy i Stary, na wsch. Czabarówka i Słobódki, na płd. Tłusteńkie, na zach. Kociubińce i Krogulec. Na płn. powstaje pot. Dworzyska, w środkowej części obszaru pot. Rudka, a na płd. pot. Słobódka. Po za granicami wsi łączą się i wpadają do Zbrucza. Wznies. w środku sięga 304 mt. Włas. więk. ma roli orn. 2,144, łąk i ogr. 178, pastw. 27, lasu 61; wł. mn. roli orn. 1,565, łąk i ogr. 117, pastw. 117, lasu 2 mr. W r. 1880 było 359 dm., 1,967 mk. w gminie, 25 dm., 145 mk. na obsz. dwor. (1,392 gr. kat., 494 rzym.-kat., 226 izr.; 1,740 Rus., 180 Pol., 172 Niem.). Par. rzym.-kat. w Husiatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. husiatyński. We wsi cerkiew p. w. Narodz. N. M. P., szkoła etat. 1 klas. i kasa poż. z kapit. 3,712 złr. *Lu. Dz.*

Wasylów, *Wasylowszczyzna*, *Wasilki*, mczko nad rz. Krasną, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol. gm. Wasylów, par. praw. Perehonówka, o 30 w. od Wasylkowa, ma 971 mk. W 1740 r. było we W. 28 sadyb; w 1793 r. 30 chat i 338 mk.; w 1863 r. 671 mk. prawosł., 22 katol. i 60 żydów; 1,528 dzies.; kościół katol. paraf. Położenie otwarte, ziemia urodzajna. Są tu ślady dawnego horodyszczca. Przez ciąg kilku wieków W. z Hermanówką i Obuchowem stanowił jedną całość i przechodził spadkowo z rąk jednych do drugich. Pomiedzy 1430 r. a 1436 Świdrygiełło, w. ks. lit., stronnikowi swemu Stankowi Hankiewiczowi Jurszy, wojewodzie kijow. (1437—38), darował szeroki obszar ziemi w Kijowszczyźnie, nad rz. Łukawicą, Krasną, Bobrycą, Stuhną i Horohowatką i zamieszkałymi miejscami, jako to:

Łukawicą z horodyszczem (późniejszy Obuchów), Weprynem, Chworosznia i Hlewachami (późniejsza Hermanówka). Wasylów wtedy jeszcze nieistniał. Ale wszystkie te osady w 1483 r. znikły w czasie najścia Mendligrēja. Puste te i zaniedbane dobra drogą spadku po Jurszach posiadli Monwidowie Dorohostajscy. Jeden z nich Piotr był kuchmistrem w. ks. lit. i od niego dobra te „Kuchmistrowszczyznę“ otrzymały miano. Od Piotra Dorohostajskiego Kuchmistrowszczyzna dziedzictwem przeszła do syna jego najmłodszego Jana; ten zaś umierając zostawia syna jedyne go Pawła małoletniego, nad którym opiekę obejmuje stryj tegoż Piotr. Gdy następnie tenże Paweł Dorohostajski został przez stryja swego wysłany w obce kraje na nauki, i gdy rozeszła się wieść jakoby tenże umarł, stryj Piotr Dorohostajski, jako spadkobierca po synowcu, w 1588 r. sprzedaje „Kuchmistrowszczyznę“ ks. Konstantemu Wasylowi Ostrogskiemu. Ks. Ostrogski dobra te, leżące pustkowie, podniósł niebawem i zasiedlił. Tak za niego jak i za syna jego ks. Janusza powstał tedy na dawnych gotowych sieliszczach poczet nowych osad, jako to: Obuchów (dawniej Łukawica), Krasna, Perehonówka, Deremeźnia i Hermanówka (dawniej Hlewachy). Oprócz tych powstała też zupełnie na nowo osada Wasylki al. Wasylów, nazwana tak od drugiego imienia chrześnego ks. Ostrogskiego. Atoli wieść o śmierci Pawła Dorohostajskiego okazała się fałszywą, Paweł Dorohostajski wrócił do kraju i ojcowiznę swą w cudzych zastawszy rękach, rozpoczyna proces o nią z nabywcami Kuchmistrowszczyzny ks. Ostrogskimi. Proces ciągnął się długo, ale w końcu Dorohostajski sprawę wygrywa. Ostrogscy wszakże zwróciwszy mu Obuchów i inne wioski, nieoddali Wasylowa, który przedtem został przez nich sprzedany Trypolskim. Drugi więc proces z tymi ostatnimi rozpoczyna Dorohostajski i wygrywa go również. Następnie od Dorohostajskich drogą związków małżeńskich przechodzi W. wraz z Obuchowem i Hermanówką do Firlejów, a od tych do Tarnowskich. W czasie wojen kozackich, trwających przez 73 lat, Tarnowscy byli tylko nominalnymi dziedzicami W., Hermanówki i Obuchowa, ile że Kozacy cały ten kraj zajęli. Wówczas dobra te na nowo pustkami stały. Dopiero po traktacie Pruckim 1711 i po zaniku w tych stronach Kozaczyzny, Józef hr. Tarnowski, objawszy w swe posiadanie W., bo Obuchów odszedł był do Rosyji, a Hermanówka należała już do hr. Miera, zaczął to pustkowie swoje zaludniać. Następnie dobra te, skąpo jeszcze zaludnione, odziedziczyli po nim synowie: Jan Amor, stą kahorlicki i by-

strycki, i Rafał. Z tych dwóch braci Jan zajął się pilnie urządzeniem dóbr, długoletnie „słobody“ ofiarowując osadnikom, których tu oprócz tego i żywność gruntu zwabiła. Osiedający doznawali opieki dominialnej; wydzielano im pewną miarę gruntu, dawano sprzężaj i ziarno do obsiania zdziczałego pola. W ten sposób Tarnowski dobra swe zaludnił i dla rolnictwa zjednał. W nadaniu jednym powiada: „iż mając dobra dziedziczne w wdzwie kijow., pow. żytomirskim leżące, Wasylowszczyzna zwane, która chcąc do jakowej lepszej przyprowadzić perfekcyi i pożytku, puszczam oto i nadaję Mojsiejowi Suhakowi młyn ze stawkiem na rzece Bezimiennej w Bińdiuchówce, do tegoż klucza mojego należącej etc.“ (Arch. J. Z. R.). On to w W. zbudował zamek na wyspie, i sam W. uczynił głównym punktem administracyjnym dóbr swoich. W skutek układu familijnego W. przeszedł w posiadanie jego młodszego brata Rafała. Ten ożeniony z Urszulą Ustrzycką, powinowatą Stanisława Augusta, zamieszkał na zamku Wasylowskim. Oni to oboje w 1787 r. fundowali w W. kościół katolicki. Tegoż roku Stanisław August, jadąc do Kaniowa dla spotkania się z cesarzową Katarzyną II, zaszczycił hr. Tarnowskich bytnością swoją w ich domu d. 20 marca. Przez gospodarzy przyjęty był radośnie i wspaniale. „Około godziny 6-tej w wieczór, pisze Plater w dzienniku, lubo z bólem głowy i katarrem, N. Pan ze swych pokojów wszedł do pokoju, na pół zielono, na pół biało przybranego festonami z kwiatów, mającego kształt świątyni. W głębi na wystawionym ołtarzu palił się ogień, którym cyfra Pańska iluminowana była. Kilka panienek, za nimy poprzebieranych, śpiewało kantatę wysławiającą dobroć monarchy, w czterech strofach. Czas trzymał księgę rozwartą, i zapisywał w niej bytność króla w domu Tarnowskich.“ (Plater, Podróż Stan. Aug. do Kaniowa, str. 125—6). Pierwszym proboszczem nowo ufundowanego kościoła katol. był ks. Onufry Bukowski. Po nim nastąpił ks. Kwiatkowski (materiały Siarczyńskiego w bibl. Ossol. we Lwowie). Tarnowscy mieli syna Władysława, którego trzymała do chrztu cesarzowa Katarzyna ze Stanisławem Augustem, podczas pobytu na Dnieprze na galerze pod Kaniowem. W. po 1794 r. był hr. Rafałowi Tarnowskiemu zabrany lecz następnie zwrócony przez cesarza Pawła w czasie koronacyi. Rafał Tarnowski zmarł w Warszawie 1803 r., pochowany w dobrach swych Markuszowie (w Lubelskiem), nabytych po sprzedaniu W. szambelanowi Kajetanowi Proskurze. Do klucza wasylowskiego należały wtedy wsi: Makijówka, Perehonówka, Deremeź-

nia, Krasna, Jacki, Bindiuchówka. Proskurowie w nowszych już czasach zasiedlili tenże obszar następującymi wsiami: Ludwinówka, Rozalówka, Stefanin, Pawłówka, Józefówka. Protokół czynności archidyakonatu kijow. z r. 1819 pisze: „kościół drewniany, fundowany przez hr. Tarnowskich, niekonsekrowany, pod tyt. Wniebowzięcia Najśw. P. Maryi w 1787 r. Kaplica w Husaczówce i Kopaczowie, proboszcz kś. Wincenty Krupski“. W 1845 r. na miejscu dawnego, drewnianego, stanął tu nowy kościół z muru, pod t. wezw., ze składek parafian, w 1850 r. konsekrowany przez biskupa łucko-żytom. kś. Kacpra Borowskiego. Parafia katol., dekanatu kijowskiego, 1,204 wiernych. W 1828 r. Antoni Proskura sprzedał W. Nikodemowi Lewandowskiemu. Po Proskurach pozostało sławne stado koni Tarnowskich, noszące miano hetmańskiego, a potem proskurzańskiego. Stado to zostało częściami rozprzedane; nabyli je obywatele Tadeusz Chojecki z Holak, Faustyn Rulikowski z Motowidłówki i Adolf Grocholski z Czerwoonej. Gmina wasylewska składa się z 12 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 12 miejsc zamieszkałych (mko W.), ma 1,137 dm., 12,282 mk., 16,857 dzies. ziemi (8,556 włóśc., 7,743 dwor., 558 cerk.).

Edw. Rulikowski.

Wasylów al. *Wasylów Wielki*, wś, pow. rawski (Rawa-Ruska), 34 klm. na pń.-wsch. od Rawy-Ruskiej, 16 klm. na pń.-wsch. od sądu pow. w Uhnowie, 14 klm. na pń.-zach. od st. kol., urz. pocz. i tel. w Bełzie. Na zach. leży Krzewica, na pńd. Korczmin i Machnówek, na wsch. Budynin i Przewodów (wszystkie w pow. sokalskim), na pń.-zach. Rzeplin (pow. tomaszowskim). Włas. większa (konwentu sakramentek we Lwowie) ma roli orn. 518, łąk i ogr. 97, pastw. 58, lasu 139; wł. mn. roli orn. 1,099, łąk i ogr. 205, pastw. 31, lasu 2 morg. W r. 1880 było 134 dm., 843 mk. w gminie, 9 dm., 43 mk. na obsz. dwor. (712 gr.-kat, 165 rzym.-katol., 9 izr.; 841 Rus., 45 Pol.) Par. rzym. kat. w Zniatynie, gr.-kat. w Budyninie. We wsi cerkiew p. w. Narodz. N. M. P., szkoła etat., młyn i gorzelnia.

Lu. Dz.

Wasylów, rumuń. *Wasileu*, wś, pow. komański na Bukowinie. Gmina ma 1,314 mk., obszar dworski w I części 32 mk., w II części 87 mk.; cerkiew gr.-nieu, parafialna w miejscu, st. pocz. Zastawna (odl. 8 klm.).

Wasylów, wś, w par. Łokcza, pow. namiestowski, w hr. orawskim.

Wasylowa Grobla, wś, pow. zasławski, należy do dóbr sławuckich.

Wasylówka 1) wś nad małym lewobocz. dopł. Sielnicy (Tulczyński?) pow. braclawski, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. Trościaniec (o 25 w.), gm. Klebań, par. katol.

Ładyżyn, sąd w Braclawiu (o 20 w.), ma 74 osad, 442 mk., 518 dzies. ziemi włóśc., 1,200 dworskiej, 53 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1715 r., z 812 parafianami. Poprzednio była tu kaplica katol. Należała do dóbr Ładyżyn, Korotkich, następnie do Potockich, dziś Sobańskich. 2.) **W.**, wś, pow. czehryński, w 3 okr. pol., gm. Ositniażka, par. praw. Rejmentarówka, o 68 w. od Czehryna, ma 446 mk. (w 1863 r. 393 mk.). Założona w 1819 r. przez pułkow. Wasylego Dawydowa, w czasie uwłaszczenia włościan miała 201 dusz rewiz. i 726 dzies. i należała do 5 właścicieli: Maryi Zamłyńskiej, Lucyny Jahimowskiej, Florentyny Krasińskiej, Wasylego Krywieckiego i Wasylego Karczewskiego. 3.) **W.**, kolonia, pow. latyczowski. 4.) **W.**, wś nad rzeką Kalniczką, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. Jurkówka, par. katol. Lińce, o 30 w. od Lipowca, w położeniu górzystym, otoczone lasami, dziś w części wyrąbanymi (ob. *Dankówka*), ma 568 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1750 r. i uposażoną 52 dzies. Własność niegdyś ks. Sanguszków, w końcu zeszłego wieku nabyta przez Franciszka Jaroszyńskiego, w czasie uwłaszczenia włościan należała w większej połowie do syna jego Oktawiana, w mniejszej zaś do Władysława i Józefa Drzewieckich i Hipolita Czarnomskiego. W 1750 r. zrabowana przez hajdamaków. Porów. *Kabatnia* i *Daszów*. 5.) **W.**, wś nad rzeką Kamianką, dopł. Rosi, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Browki (o 3 w.), par. katol. Wczorajsze, o 36 w. od Skwiry, ma 552 mk. Podług Pochilewicz w 1863 r. było tu 586 mk. praw. i 41 katol.; 244 dusz rewiz. i 1,095 dzies. ziemi. Cerkiw p. w. Archan. Michała, drewniana, niewiad. erekcyi, istniejąca już w 1746 r., uposażona 44 dzies. ziemi. Własność dawniej Konopackich, w czasie uwłaszczenia włościan należała w częściach do: Ludwika Glińskiego (123 dusz rewiz.), Dyonizego Rylskiego (73 dusz) i Maryanny Pruszyńskiej (48 dusz).

Dr. M.—J. Krz.

Wasylowszczyzna, ob. *Wasylów*.

Vasiecz, ob. *Wańec*.

Wasze-Spindt, wś, pow. nizinny, st. p. Gr. Friedrichsdorf.

Waszejki, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Kowna.

Waszeningken, wś, pow. ragnecki, st. p. Budwethen.

Waszeninken, pow. wystrucki, st. p. Gruenheide.

Waszety, niem. *Waschetta*, wś i dobra, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein. Założoną została r. 1537 (Kętrzyński, O ludn. pol., 380).

Vasillo, ob. *Wasillo*.

Waszkańce 1.) wś nad pot. Jusina, pow.

wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemenczyn (o 9 w.), o 32½ w. od Wilna, ma 9 dm., 71 mk. katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarny-Dwór, Parczewskich. 2.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 11 w. od Kowna. 3.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, około 1790 r. Jerzego Szmigielskiego, rotmistrza braclawskiego, później Hercyków, dziś Róży Szyłejkowej, ma 229 dzies. z zaśc. Antoniszki.

J. Krz.

Waszki, wś nad rzeką Pisną, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno, odl. 38 w. od Łomży. Mieszkają tu Kurpie. Wś ma 393 morg. (250 mr. roli). Ob. *Chłudnie*. W 1827 r. było 24 dm., 125 mk. Niegdyś osada młynarska; młyn zniesiono za czasów pruskich, przy uszlachnianiu Pisy; posiadaczom w zamian dano 2½ morg. gruntu. Przy młynie znajdowało się 12 morg. łąk, z których kanon wynosił 7 złp. 6 gr. W 1819 r. znajdujemy na 17 włok. 13 morg. magd. 16 czynsz., opłacających 225 złp. 15 gr. ½ szel. czynszu, 7 posiadaczy wieczystych łąk po młynie i gruntów nadanych w zamian za zniesiony młyn (sami Waszkiewiczze), opłacających 7 zł. 6 gr. wieczystego kanonu, 4 chałupnik., opłacających po 3 złp. trzydniówki; wś sama wchodziła w skład dóbr Mały-Płock. Gromada dawała dziesięcinę snopową proboszczowi z Kolna. W 1819 r. 131 mk. (28 męż., 30 kob., 15 syn., 11 córek starszych nad 10 lat, 24 syn., 19 córek młodszych nad 10 lat, 3 parob., 1 dziewczka); 19 koni, 36 woł., 15 świń, 23 krowy, 29 owiec, 3 jał.

Lud. Krz.

Waszkiele 1.) wś nad Raduńką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra, hr. Potockich, Kozakowszczyzna, o 16 w. od gminy, 28 od Lidy a 36 od Wasiliszek, ma 7 dm., 58 mk. katol. 2.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 9½ w.), okr. wiejski Girdziuny, o 35 w. od Oszmiany, ma 4 dm., 34 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.); należała do dóbr Zemłosław, Umiastowskich. 3.) **W.**, wś włośc., tamże, 5 dm., 60 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. wraz z zaśc. Hołynka 28 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dziewieniszki.

J. Krz.

Waszkieliszki, wś, pow. rossieński, par. Lale.

Waszkieniszki, zaśc. nad Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyszki, okr. wiejski Horodniki, o 4 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.; należał do Śniadeckich).

Waszkiewiczze, folw. nad Niemnem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Gonczary, o 20 w. od Lidy, ma 1 dm., 49 mk. Posiada kościół katol. p. w. św. Anny, z muru

wzniesiony w 1763 r. przez Sołłohuba, odbudowany przez Łęskiego, filialny par. Jelna. W XVI w. dziedzictwo Wiszniowieckich, w XVII w. Sapiehów, następnie Sołłohubów, obecnie Łęskich. Opis i widok pałacu podały Kłósy (t. VIII. 242).

Waszków al. *Waszkowo*, urząd. *Waschke*, niekiedy *Weszkowa* i *Wiszkowa*, *Wascow* w r. 1309, *Vaskowo* r. 1564, *Węskowa* r. 1580, wś z kościołem i dwór, pow. krobki (Rawicz), o 3 klm ku zach. od Ponieca (par. i poczta), st. dr. żel. w Bojanowie o 6 klm. Wś ma 33 dm., 179 mk. (19 katol., 160 prot.) i 158 ha. Dwór ma 5 dym., 104 mk. (47 katol., 57 prot.) i 333 ha (255 roli, 38 łąk, 33 lasu, 6 nieuż., 0,62 wody); czysty dochód z ziemi 3,701 mrk. W r. 1309 pisał się Stanisław z W.; r. 1382 Tomisław Waszkowski brał udział w wszędzie radomskim (Kod. Wielk., n. 924, 1804). W r. 1564 biskup pozn. pobierał z 4 ćwierci roli po 3 gr. czyli razem 12 gr.; r. 1580 było 4½ łąn. osiadł. i 3 zagr.; około r. 1600 dziedziczyli tę majątność Zawadzcy, potem r. 1675 Unrugowie, przy schyłku zeszłego wieku Bogusław Unrug, a w nowszych czasach około r. 1853 p. Kordula Krynkowska. „Kościół braci czeskich w W., mówi Łukaszewicz, powstał w r. 1609 i jest poniekąd, kontynuacją kościoła ponieckiego, który gdy w 1606 braciom czeskim odebrano, Zawadzki, właściciel W., wystawił w tej wsi kościół dla braci czeskich, naprzód z drzewa, później nieco (1635 r.) murowany. Podczas wojny szwedzkiej za Jana Kazimierza, gdy Leszno spalonym zostało, gmina braci czeskich w W. z swoim pasterzem schroniła się do Szlązka, a kościół opuszczony spalono. Po pokoju oliwskim Zawadzki, dziedzic W., obwinia o ten czyn księdza Krzywińskiego, plebana katol. w Poniecu, i wytoczył sprawę przeciw niemu w konsystorzu poznańskim; ale nie mając dowodów, musiał poszukiwać zaniechać. Kościół odbudowany został z składek. W roku 1675 nabyła W. luterańska rodzina Unrugów; ta wprowadziła do kościoła nabożeństwo według obrządku swego wyznania, dotąd się utrzymujące. Nabożeństwo odprawiało się w nim w polskim i niemieckim języku. Ministrów tego kościoła wylicza Łukaszewicz trzynastu. Około r. 1860 istniały 2 gminy protest. w W. Jakubowa i Piotrowa; Jakubowa liczyła 519 dusz, rozrzuconych po osadach; Piotrowa liczyła w 45 osad. 3,708 dusz, obok 7992 katol. Przy drodze z W. do Pomykowa znajdują się ślady nasypów ziemnych. Co do wykopalisk ob. *Śniec* (t. X, 933).

E. Cal.

Waszkowce, wś i dwa dwory, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. katol. Darewo, o 70 w. od Nowogródka. Wś

ma 20 osad, z ludnością, pomimo żyznych gruntów, dość ubogą dla braku pastwisk, odległości lasu, a szczególnie zupełnego niedostatku siana, które sprowadzają z odległości 8—10 mil, najmując łąki w dobrach rze-pichowskich. Dwór *W. Stare*, zwany *Starym Dworem*, otoczony wiekowymi lipami, nabył w 1838 r. od z Protasowiczów Czarnowskiej znany Floryan Bochwic, autor „Obrazu myśli“, „Pomysłów o wychowaniu“ i in., zmarły w W. 9 sierpnia 1856 r., pochowany w Darewio. Dwór *W. Nowe*, więcej znany pod nazwą *Floryanów*, nadaną tej siedzibie przez teraźniejszego właściciela Ottona Bochwica, syna Floryana, wzorowego gospodarza. Jego to staraniem powstały *W. Nowe* al. *Floryanów*. Przed dwudziestu laty było na tem miejscu czyste pole, bez żadnego drzewa i budynku. Dziś wznosi się tu pięknie zabudowany dwór wiejski, a obszerny, zajmujący blisko włókę, sad owocowy, okolony parkiem i oblany rzeczką, stanowi ozdobę okolicy. Sad został założony nietylko w celu osiągnięcia dochodu lecz i dla wyprobowania gatunków nadających się najlepiej do hodowli. W parku jest wielka rozmaitość drzew i krzewów ozdobnych.

A. Jel.

Waszkowce 1.) rum. *Waszkoutz*, wś nad Czeremoszem, pow. i okr. sąd. wyżnicki, posiada cerkiew par. grek. nieun. i parafią gr.-katol., urząd poczt., szkołę 2-klas., piapiernią, stadninę. Gmina ma 4277 mk., obszar dóbr 151 mk. 2.) *W. Sereckie*, rum. *Waszkoutz*, wś nad Seretem, pow. i okrząd sąd. serecki, urząd poczt. w Serecie (o 10 klm.). Wś posiada kościół par. rz.-kat., parafią gr.-nieun. i gr.-katol. Par. rz.-kat. należy do dekan. czerniowieckiego. Gmina ma 647 mk., obszar większ, posiadł. 41 mk.

Waszkowica, węg. *Ivaskofalva*, wś, w hr. beregskim (Węg.), 229 mk. rus.

Waszkowskie, wś i folw. dóbr Nieczuj (Niechmirów), pow. sieradzki, gm. Majacze-wice, par. Burzenin, odl. 19 w. od Sieradza, ma 3 dm., 47 mk. Dwór ma 550 mr. roli or., 121 mr. łąk; włościanie 60 mr. roli or., 11 mr. łąk. Folw. Waszkowskie Jarocice, w r. 1877 oddzielony od dóbr Niechmirów, miał w r. 1887 rozl. mr. 470: gr. orn. i ogr. mr. 374, łąk mr. 28, pastw. mr. 2, lasu mr. 50, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, drewn. 7; las nieurząd-zony, pokłady wapienia.

Waszkowszczyzna, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Kątkowskich, Serencza-ny, o 24 w. od Święcian, ma 1 dm., 6 mk. starow. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.).

Waszkucie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 69 w. od Kowna.

Waszkuny, wś włośc., pow. wileński, w 4

okr. pol., gm. Worniany (o 4 w.), okr. wiejski Goża, o 60 w. od Wilna, ma 8 dm., 76 mk. katol. (w 1805 r. 27 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bystrzyca.

Waszlawa, ob. *Wiszlawa*.

Wasztoki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 32 w. od Telsz.

Wasztyki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska.

Waszulki al. *Waszule*, niem. *Waschulken*, w dok. *Waysil*, *Waschilis*, wś, pow. niborski, st. poczt. Nibork (Neidenburg). W. m. Winryk v. Kniprode nadaje wiernym: Waszulowi (Waysel), Siedzisławowi, Alczołtowi oraz Albrechtowi i jego braciom, w ziemi saskiej 40 wł. chełm., z obowiązkiem 4 służb pruskich; Waszul dostaje 20 wł., Siedzisław 10, Alczołt 8 a Albrecht 2. Dan w Działdowie, r. 1359. W r. 1395 Gunter, Jacek, Pieško i Mirko z W. proszą w. m. Konrada v. Jungingen o odnowienie powyższego przywileju. W r. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrzyński, O ldn. pol., 337).

Waszunowo 1.) zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 79 w. od Wilejki, 3 dm., 30 mk. 2.) **W.**, zaśc. prywat., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 73 w. od Wilejki, 1 dm., 5 mk. katol.

Waszyka, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 40 w. od Wilkomierza.

Waszyngton, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 45 w. od Nowoaleksandrowska.

Waszynniki, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicz (o 3 w.), okr. wiejski Skirdziuny, 17 dusz rewiz.; należy do dóbr Nowosiołki, Czapskich.

Waszynowice, wś włośc. nad rz. Waszczą, pow. wilejski, o 16 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, 16 dm., 153 mk. Była tu kaplica drewn. prawosł.

Waszyszki 1.) dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 21 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, tamże, o 19 w. od Kowna.

Waszywka, zaśc. szl. nad jez. Agoryna i Derżyniała, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 20 w. od Święcian, 2 dm., 13 mk. starow.

Vaterhorst, nazwa niem., os. leśn. Pustkowie Czykowczyn, pod Darzłubiem, w pow. puckim. *Ks. Fr.*

Waterkau (niem.), ob. *Odargowo*.

Watiuha, młyn w Hoszowie, pow. doliński.

Watki, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Watkowa, szczyt w paśmie Magóry, w o-

dnodze Beskidów wschodnich, w pow. jasielskim, między rz. Ropą i drogą z Dukli do Barwinka, Wzn. 840 mt. npm. Ob. *Kopani-ny* 4).

Watkowice 1.) *Wielkie*, niem. *Gr. Watkowitz*, w dokum. *Wadekowicz* 1236, *Watkowicz* 1414, *Wadekaym* 1402 i 1437, *Waytkowicz* 1513, *Wajtkowice* 1513, *Woitkowitz* 1773, dobra w Pomezaniu, pow. sztumski, st. p. Straszewo, paraf. kat. Postolin; 404 ha (357 roli orn., 20 łąk, 1 lasu); 1885 r. 8 dm., 23 dym., 137 mk., 108 kat., 29 ew.; hodowla bydła tucznego, sprzedaż mleka. 2) **W. Małe**, niem. *Kl. Watkowitz*, dobra ryc., tamże, 297 ha (263 roli orn., 5 łąk, 5 lasu); 1885 r. 7 dm., 19 dym., 90 mk., 69 kat., 21 ew.; mleczarnia 80 krów mlecznych, hodowla jagniąt angielskich. Dziedzic Karol Findeisen. Są to osady przez Pomorzan założone, choć r. 1242 mają znów ludność pruską (ob. *Kętrz.*, „O ludn. pol.“, str. 274 i 278). Lustracya z r. 1570 opiewa, że W. trzymali w ówczas Sebastyan i Kalikst Polaszkowscy; włók osiadłych było 16, karczma 1; dochodów 77 fl. 18 gr. R. 1487 mieszkała w W. Watk. Schweinichen i Rudisoh. R. 1521 nabywa tu Michał Grunwald pewną liczbę włók, na które dostaje przywilej. Raz występuje on jako mieszczanin malborski, drugi raz jako burmistrz sztumski. Od końca XVI w. posiadają W. i M. Watk. Gosławscy. Wizyta Potockiego z r. 1700 opiewa: „Watkowice Wielkie ad rationem tempore possessionis Generosi Gosławski solvatur per modios siliginis 8, totidem avenae. Nunc a tempore possessionis Illris Dni Czapski, castelani Elbingensis, nihil solvitur jam a septem annis, scilicet ab anno 1693. Watkowice Małe ad rationem siliginis modios 4, totidem avenae“ (pag. 945). Za czasów okupacji pruskiej posiadał M. Watk. major v. Klinggraef (ob. *Schmitt: Gesch. das Stuhmer Kreises*, str. 217). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczył król. folw. W. Watk. 13 dymów i należał do pow. malborskiego, M. Watk. zaś, oznaczone jako dobra szl., miały 14 dymów (ob. str. 249). R. 1858 posiadał W. Watk. radzca John z Kwidzyna, M. Watk. zaś Jul. Schlemmer. *Ks. Fr.*

Watkowo, wś i fol. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. i par. Golymin, odl. 16 w. od Ciechanowa, ma 19 dm., 203 mk., 375 mr. włośc., 332 folw. majoratu rząd. i 58 mr. rząd. W r. 1827 było 11 dm., 116 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 wś W., w par. golińskiej, własność Golińskich, miała włók $8\frac{1}{2}$ ogr. 5, kowala (Pawiański, *Zródła dziej.*, XVI, 328).

Watlewo, niem. *Battlewo*, dobra ryc., pow. chełmiński, paraf. kat. Papowo Biskupie, st. poczt., tel. i kol. Kornatowo, o 3 $\frac{1}{2}$ klm. odl.;

534 ha (451 roli or., 8 łąk); 1885 r. 12 dm., 32 dym., 193 mk., 156 kat., 37 ew.; hodowla bydła holend. rasy, zwłaszcza wołów tucznych, owiec rasy Merinos i skopów rasy Rambouillet. Szkoła katol. Zachodzi w dok. p. n. „*Watlaw*“, „*Batelfis*“, „*Baddeln*“, „*Wattelan*“; należała za czasów krzyżackich do komturstwa papowskiego. R. 1359 dostaje Nowak (Noueke) z Uścia pół włóki na prawie chełm., którą przedtem posiadał starosta wsi Watlewa (Podil) na prawie pol. (ob. *Kętrz.*, O ludn. pol., str. 66). Jeszcze w połowie XVI w. była ta wś bez mieszkańców. W późniejszych czasach mieszkają tu Wilczewscy (l. c., str. 205). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: *Battlewo villa regalis ad capitaneatum Golubensem reducta, tres quondam habebat emethones* (pag. 14 b.). Wizyta zaś Potockiego z r. 1706 donosi: *Watlwo praedium, unum coretum siliginis, totidem avenae persolvit; haec villa habebat tres emethones* (pag. 14). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył tutejszy fol. szl. i wś z wiatrakiem 9 dymów (str. 8). R. 1858 dzierżyli to dobra spadkobiercy dziedzica Werkmeister.

Watmyt, ob. *Otmyt*.

Waterowo, niem. *Watterowo*, dawniej *Wetterowo*, wś, pow. chełmiński, agent. poczt. i szk. ew. w miejscu (1887 r. 1 naucz., 69 dz.), par. kat. Starogród; 384 ha (355 roli or., 30 łąk); 1885 r. 17 dm., 26 dym., 165 mk., 53 kat., 112 ew. W. leży nad szosą między Unisławiem a Chełmsem (odl. 6 klm.). Agencja poczt. połączona bezpośrednio z Chełmsem. Należą do niej: Dorposz, Kijewo, Kiełp, Kosowizna i Płutowo. Według wizyty Strzesza z r. 1667—72 dawało Waterowo mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa od każdego posiadła (str. 87). W XVIII w. należała ta wś do bisk. chełmińskich. Inwentarz tegoż biskupstwa z r. 1731 opiewa: *Wieś W. ma włók 20*. 1) Marcin Sieradzki siedzi za prawem na lat 40 ab a. 1700 na 1 włoce, płaci 10 zł., kapłonów daje 3, gęsi 2, robi w żniwa tydzień grabiami i sierpem tydzień. Tenże za drugim prawem siedzi na 1 wł. na lat 40 ab a. 1725 i płaci 10 zł.; ma podwoły co rok jedną do Lubawy, drugą do Toronia (sic) posyłać; daje kapłona 1, gęś 1. Tenże za kontraktem ma 1 wł., za którą płaci 20 zł.; we żniwa powinien robić sierpem i grabiami dni 9. Tenże trzyma według kontraktu do karczmy należąca pół włóki. 2) Józef Sławatycki siedzi za prawem na lat 40 od r. 1724 na 2 wł., płaci 20 zł., daje 1 podwoły do Lubawy i 1 do Toronia, kapłonów 2, gęś 1. 3) Warzyniec Goźełewski za prawem na lat 40 od r. 1700, ma 2 wł., płaci 24 zł.; robi sierpem i grabiami w żniwa o swojej strawie niedziel 2, daje kapłonów karmnych 6, gęsi 4; 4) Jan

Matyak za prawem siedzi na lat 40 na 1 wł., płaci 10 zł., we żniwa sierpem i grabiami tygodzień robić powinien, daje kapłonów 4, gęsi 2 karmne; 5) Tomasz Matyak za prawem na lat 40 od r. 1703 na jednej włóce, płaci 6 zł. 6) Marcin Wolborski za kontraktem, ma 1 wł., płaci 24 zł., powinien robociznę orać na żagon, na jarzynę gnój wozic i we żniwa po dniu jednym, sierpem i grabiami dni 3 robić. 7) Paweł Pruski ma za kontraktem 1 wł., płaci 24 zł.; robociznę takąż robić powinien, to jest orać na ugor, na jarzynę gnój i we żniwa robić po dniu jednym, sierpem i grabiami dni 9. 8) Antoni Wolborski za kontraktem, ma 2 wł., płaci 48 zł.; robocizny w żniwa odprawiać powinien, to jest orać na ugor, na jarzynę gnój i we żniwa wozic po dni 2, sierpem i grabiami dni 18. 9) Jakub Pruski za kontraktem, ma 2 wł., płaci 40 zł. Robociznę orać na ugor, na jarzynę gnój i w żniwa wozic po dni 2, sierpem i grabiami dni 18. 10) Andrzej Matyak za kontraktem, ma $\frac{3}{4}$ wł., płaci 16 zł. 15 gr. 12) Panny Charitatis z Chełmna za prawem mają 2 wł., płacą 12 zł. 13) Gierałowi do Gutlina przydana 1 wł. 14) Owczarz starogrodzki według kontraktu do owczarni należącego 1 wł. (ob. str. 10—11). Razem 264 zł. 15 groszy. Wspomniane 2 wł. panien miłosierdzia zapisał im r. 1700 bisk. Potocki; przedtem zwały się te włóki weberowskie (ob. Klasztory żeńskie p. kś. Fankidejskiego, str. 232). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyło W. 9 dym. (str. 248).

Ks. Fr.

Watoryno, jezioro, w pow. wilejskim, na brzegach leżą wsi: Krucie i Szykowiecze.

Watra 1.) *Dorna*, wś śród Karpat Bukowińskich, pow. kimpoluński, u zbiegu rz. Dorny z Bystrzycą, posiada parafią grek. nieun., sąd powiatowy, targi, kapiele, 3980 mk. Odl. 112 klm, od Suczawy. Obszar większy jest własnością funduszu religijnego. 2.) **W. Mołdawica** (*Moldawitza*), wś w Karpatach Bukowińskich, nad Mołdawicą, pow. kimpoluński, ma parafią gr.-nieun., 987 mk. St. poczt. w gm. Wama (o 15 klm.). Obszar większ. posiadłości należy do funduszu religijnego. Są tu źródła nafty już eksploatowane.

Watrałówka, grupa domów w Wysoczanec, pow. stanisławowski.

Watraszew, kol., pow. grójecki, gm. Drwałew, par. Chynów, ma 25 os., 195 mk., 425 mr. Wchodziła w skład dóbr Kreżel.

Wattlau, folw., pow. welawski, st. poczt. Wehlau.

Waty (mylnie), ob. *Waty*.

Watyecz, wś nad rzką t. naz., pow. orgijewski gub. bessarabskiej, o 18 w. od Orgijewa, ma 30 dm., 179 mk., gorzelnią i browar piwny.

Watyn, wś, pow. łucki, na pld.-zach. od Torczyna, posiada kapł. katol. par. Skórzec. W czasie rewizyi zamku łuckiego w 1545 r. wś W. należała do Iwana Koziańskiego, który, wspólnie z innymi, zobowiązany był do utrzymywania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, *Rewizye*, 41, 57). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. Paweł Koziański z Wathina i Boryskowicz wnosi z 6 dym., 5 ogr. po 4 gr. a Siemion Koziański z Wathina i Ławrowa z 7 dym., 6 ogrod. po 2 gr. W 1583 r. pierwszy z nich płaci z części W. od 6 dym., 4 ogr., 2 podsus., drugi zaś ze swej części z 5 dym., 4 ogr., 2 ogrod. a nadto p. Stanisławowa Chmielowska z części wsi: Boryskowicz, Watyna i Serhowa z 8 dym., 8 ogr. (Jabłonowski, *Wołyń*, 5, 6, 97, 98, 123).

Watyniec, wś, pow. łucki, na pln. od Waty. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. Olechno Potoszinski płaci z Watinca z 2 dym. po 10 gr., 5 ogrodn. po 2 gr. a w 1533 r. od 2 dym., 8 ogr., 2 ogr., 3 kom., $\frac{1}{2}$ koła wałn., 2 pustowaszczyn po 10 gr. Reg. pob. z 1570 r. podają że tenże Olechno Puthosziński płaci z imienia swego Wathina i matki swej z 5 dym., 2 ogrod. po 4 gr., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, *Wołyń*, 5, 61, 107).

Watznirs Gr. i Kl. (niem.), ob. *Warcimierz* i *Warcimierek*.

Waubdzatki (?), zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 103 w. od Wiłkomierza, własność Daneckich.

Wawa, wś, pow. kalwaryjski, gm. Olita, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 50 w., ma 12 dm., 71 mk. Mieszka tu częściowa szlachta. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. i 7 dm., 77 mk.

Wawel, wzgórze skaliste na lewym brzegu Wisły, na obszarze Krakowa, między Starem Miastem a przedmieściami Nowy Świat i Stradom. Ob. *Kraków*.

Waweliszki, fol., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 64 w. od Wiłkomierza. Szlachcie Sacewicz ma tu 10 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.), Tomkiewicz również 10 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.).

Wawelno, pow. opolski, ob. *Bowalno*.

Wawer, wś i kol., pow. warszawski, gm. Wawer, par. Zernno, odl. 12 w. od Warszawy, ma przyst. drogi żel. nadwiślańskiej, sąd gm., urząd gm., 346 mk., 212 mr. dwora., 97 mr. włośc. Tor drogi żel. nadwiślańskiej przecina tu się z szosą warszawsko-brzeską. Przyst. dr. żel. odl. 10 $\frac{1}{2}$ w. od stacyi Praga. W. gmina należy do sądu gm. okr. VI w miejscu, ma 12840 mr. obszaru i 4985 mk. (w tem 913 niestałych). Śród ludności stałej jest 13 prawosł., 571 prot. i 675 żydów. St. poczt. w Miłosny. W skład gm. wchodzi liczne osady fabryczne, kolonie i przedmieścia War-

szawy, jak Grochów, Kamionek, Kawęczyn i Ząbki.

Br. Ch.

Wawerka, mylnie *Wawiorka* 1.) wś kośc., zwana miasteczkiem, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Myto (dawniej Wawerka), okr. wiejski Wawerka, o 21 w. od Lidy a 14 w. od Wasiliszek, ma 4 dm., 67 mk. katol. Podług wiadomości z 1881 r. 73 mk.; należała do Pietuchowa (poprzednio skarbowa). Posiada kościół paraf. katol., p. w. św. Franciszki, z muru wzniesiony w 1840 r. przez Samuela Kostrowickiego, na miejsce dawnego drewnianego, pochodzącego z 1413 r. Parafia katol., dekanatu raduńskiego, 5692 wiernych. Kaplica w Dylewie; dawniej były też kaplice w Misiewiczach, Lebidocze, Radziwoniszkach, Stankiewiczach i Papierni. W skład okręgu wiejskiego wchodziły wsie: Abramiszki, Brzozówka (Berezówka), Dragucie, Gordziejowce, Lesanka, Markucie, Michnowce, Mikuty, Mosiewiczze, Olchówka, Piaskowce, Radziwiłowce, Radziwinowce, Sielachy, Siewruka, Smołoki, Szorkina, Wawerka i Zaniewiczze oraz okolice szlach. Czaple i Kołomyckie, w ogóle w 1865 r. 332 dusz rewiz. włość. uwłaszczonych i 85 b. włość. skarb. 2.) **W.**, fol., tamże, o 1 w. od mka W., ma 10 mk. prawosł., 76 katol., 13 żydów; własność Butkiewiczów. 3.) **W.**, fol., tamże, o 28 w. od Lidy a 12 w. od Wasiliszek, ma 13 mk. prawosł., 28 katol.; własność Znamierowskich (podług spisu z 1865 r. Sumorokowych).

Wawerki, *Wawiorki*, wś włość., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 11 w.), okr. wiejski Słoboda, o 26 w. od Wilna, ma 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Swirany.

Wawerwitz (niem.), ob. *Wawrowice*.

Wawery, wś, ob. *Wawior*.

Wawryn, wś, pow. rossiński, par. Girtakol.

Wawin, *Wawino* w r. 1580, niekiedy *Wabin*, *Wowin* i *Wawin*, karczma, w pow. krobiskim, o 5 klm. na wsch. pld. od Krobi. Nie wykazana w nowszych spisach. W r. 1580 było na W. 7 łąn. pustych; r. 1755 odgraniczono Chwałków od W., który przy schyłku zeszłego wieku wchodził w skład majątności chwałkowskiej. Dziedzicem był Leon Kowalski; około r. 1843 posiadali ją Bojanowscy.

E. Cal.

Wawior, ob. *Wawerka*.

Wawior al. *Wawery*, wś, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo, odl. od Sejn 48 w., ma 17 dm., 102 mk., 11 os., 181 mr. Wchodziła w skład dóbr Poniemoń. W 1827 r. 12 dm., 69 mk.

Waworsk (mylnie), ob. *Warowsk*.

Wawraczów **groń**, szczyt górski w Karpatach zachod., na obszarze gm. Jaworzynki,

w pow. cieszyńskim. Wypływa z pod niego pot. Olecka (lew. dopł. Olszy).

Wawreczka, weg. *Vavrecska*, wś na Węgrzech, w komit. orawskim, pow. namiestowskim, odl. 3 klm. na pld. od Namiestowa. W r. 1890 było 92 dm., 1532 mr. obszaru, 458 mk. (454 Słowaków i 4 Węgrów), 454 rz.-kat. i 4 izrael. Par. rz.-kat., poczta i telegraf w Namiestowie, urząd podatk. w Twardoszynie.

W. H.

Wawrissov, ob. *Wawryszów*.

Wawrochy, niem. *Wawrochen*, wś, pow. szczytyński, st. pocz. Szczytno (Ortelsburg).

Wawronice, ob. *Wawrowice*.

Wawrowice, wś i folw. nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Wiślica, odl. 21 w. od Pińczowa, mają dwa młyny wodne, pokłady torfu. Leżą w pobliżu drogi z Wiślicy do Korczyna. W 1827 r. było 58 dm., 416 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. mr. 400: gr. or. i ogr. mr. 333, łąk mr. 27, pastw. mr. 15, wody mr. 23, nieuz. mr. 12; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 11 pol. Wś W. os. 46, mr 196; wś Ostrow os. 13, mr 65; wś Pisarka os. 3, mr. 15. Kazimierz król pozwala r. 1366 Michałowi, dziekanowi sandom. przenieść wsi należące do dziekanii sandom., a w ich liczbie i trzy działki w W., na prawo niemieckie, średzkie. Inne części posiada Andrzej, podsędek krakow. i sędzia dworski królew. także burgrabia zamku krakow. (Kod. Małop., I, 288, 301, 337; II, 107, 122, 134). W połowie XV w. wś W., w pow. Wiślica, składała się z paru części. Dziekan sandomierski miał tu 3½ łąna, z których kmiecie płacili po 1½ grz. czynszu i musieli podejmować dziekana gdy zjeżdżał. Dziesięcinę dawali kantory wiślickiej, wartości 4 grzyw. Piotr Stawiski h. Jastrzębiec miał 11 łąn. km., karczmę z rolą. Z tej części dziesięcinę, wartości 12 grzyw., brała też scholastyka wiślicka. Folw. rycerski zaś dawał pleb. w Słaczynie (Długosz, L. B., I, 314 i 414). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 wś W., Skąła, Czaśzów, własność Sławskiego, płaciły pob. grzyw. 3 gr. 33. W r. 1579 Mikołaj Gniewosz płacił od 12 osad. na 3 łąn., 4 zagr., 8 biednych, 7 kijaków. W r. 1683 dymów 34 (Pawiński, Małop., 209, 486). Jan Wawryzniec z Granowa Wodzicki nabył dobra Złota z przyległościami, Wawrowice, Stawiszycze, Rogów, Pełczyńska, Nieznanowice, Przygodów i Wyszyce. Prócz tego posiadał część kopalni olkuskich, które mu przed zniszczeniem ich przez Szwedów dawały tak wielki dochód, iż każdemu z jego dzieci dostało się z tychże kopalni po 600 grzywien srebra (Złota księga, XI, 225, na podstawie Wspomnień Stan. hr. Wodzickiego). Gmina W.

w ostatnich latach przestała istnieć i została włączoną do jednej z sąsiednich. *Br. Ch.*

Wawrowice, czesk. *Vavrovice*, niem. *Wawrowitz*, wś na Szląsku austr., pow. i obwód sąd. opawski, odl. 8 klm. na płn.-zach. od Opawy, nad rz. Opawą, która tu tworzy granicę od Szląska pruskiego. Przez obszar wsi przechodzi gościniec i droga żel. opawsko-karniowska. W r. 1893 miały W. 66 dm. i 605 mk. (604 katol. i 1 prot.; 472 Czechów, 72 Niemców). W. z wsią Palhaniec (Palhanec, Palhanetz) tworzą jedną gminę administracyjną. Szkoła ludowa, towarzystwo rolnicze, cukrownia akcyjna. *W. H.*

Wawrowice 1.) 1706 *Wawronice*, niem. *Wawerwitz*, dok. *Wawer* i *Wawwer*, domena rządowa nad jez. Skarlińskim, pow. lubawski, st. p. i paraf. katol. Skarlin (o 4 klm.), st. kol. Biskupice (o 8 klm. szosą); 295 ha (254 roli orn., 25 łąk). W 1885 r. 7 dm., 21 dym., 123 mk., 99 katol., 24 ew.; hodowla bydła rasy wschodnio-fryskiej. 2.) **W.**, wś, tamże; 341 ha (224 roli orn., 22 łąk, 13 lasu); 1885 r. 29 dm., 41 dym., 207 mk., 142 katol., 63 ew., 2 żyd.; z tych przypadają na os. młyńską Biedaczek 3 dm., 24 mk. We wsi szkoła ewang. 3.) **W.**, leśnictwo, tamże; 1 dm., 7 mk. Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 obejmowały W. 52 wł.; 25 posiadał wraz z zbożem spalił nieprzyjaciół, zabierając 80 koni, 3 kopy świń i 5 ludzi; szkodę oszacowano na 2,400 grzywien (ob. Schultz, *Gesch. d. Stadt Culm.*, II, 156). W. należały wówczas do wójtostwa bratyańskiego. Wizyta Strzesza z r. 1667 — 72 opiewa: „Villa Wawrowice ad eundem capitaneatum Bratiannensem, emethones olim in ea octodecim degabant. Residui nunc 4 sunt. Scultetus unus in mansis duobus et tabernator in totidem, ad messalia extradanta similiter obligati (t. j. od każdego posiadała o 2 małych wł. po 1 korcu żyta i tyleż owsa). In supplementum adicitur specificatio agrorum emethonalium: Kania Bartnik, Żywizna, Walerian, Wieczorek, Szargawa, Wołyniec, Leman, Szymanek, Waldo Lesny, Jędrzej Bartnik, Pliszka, Jędrzejek Stagno, Marmaza Bartnik, Golec Grom, Narodzanek, Jeznach, Smolników dwaj“ (ob. str. 282 i 281). Wizyta Potockiego z r. 1706 donosi, że W. obejmowały włók 40 i że prob. pobierał od każdej włóki osiadłej po pół korcy żyta i tyleż owsa (str. 507). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyły wś i folw. W. 21 dymów (str. 249). *Ks. Fr.*

Wawrowo, wś i folw., pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. 31 w. od Mławy, ma 10 dm., 127 mk. W r. 1827 było 8 dm., 46 mk. Folw. W., oddzielony od dóbr Dłutowo, rozl. 406 mr.: gr. orn. i ogr. 362 mr., łąk 19 mr., pastw. 14 mr., nieuż. 11 mr.; bu-

dowli mur. 1., drew. 4; płodozm. 9 pol. Do włościan należy około 36 mr. Według reg. pob. pow. szreńskiego w r. 1578 wś Wawrowo, w pow. Dłotów, miała 3 posiadaczy, 1½ łąna, 3 zagr. z rolą; część tej wsi należąca do par. Nicko, osiedlona przez szlachtę zagrodową, miała 5 właścicieli, 3 łąny, 2 zagr. bez roli, 1 z rolą (Pawiński, *Źródła dziej.*, XVI, 56, 65). *Br. Ch.*

Wawry, w XVI w. *Wawrzy* i *Wawrowicze*, fol., pow. kaliski, gm. Iwanowice, par. Staw, odl. 21 w. od Kalisza, ma 1 dm., 5 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn, folw. pobierał pleban, kmiecie zaś dawali meszne po 2 kor. żyta i tyleż owsa (Łaski, L. B., II, 65). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Wawrowicze, w par. Staw, własność Wawrowskich, miała 2 łąny, 3 zagr. (Pawiński, *Wielkp.*, I, 130).

Wawryszów, węg. *Vavrisó*, słow. *Vavrisov*, wś na Węgrzech, w komit. liptowskim, pow. hradeckim (Hradek, Liptó-Ujvar), nad pot. Mińskim, dopł. Białej, wpadającej pod Hradkiem do Wagu. W r. 1890 było 804 mk., 803 Słowaków i 1 Niemiec; 743 prot. (augsb.), 58 innych wyznań i 3 izrael.; 72 dm. i 1,602 morg. obszaru. Protestanci należą do par. Swati-Peter (Szent-Peter), katolicy, do par. Swati Jan (Szent-Ivan), żydzi mają synagogę w Swati Mikulasz (Lipto Szent-Miklós). Sąd pow. w Hradku (Lipto-Ujvar), a urząd podatkowy w Swati Mikulasz. W miejscu znajduje się urząd poczt. z kasą oszczędności, stacya zaś tel. w Hradku. *W. H.*

Wawrzeńców, *Wawrzyńców* al. *Glinianka* wś, folw. i dobra nad rz. Świder pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, odl. 11 w. od Mińska, ma tartak, młyn wodny. W r. 1885 dobra W. al. Glinianka składały się z folw. Glinianka, z przyl. Glinki, rozl. mr. 4,612: gr. or. i ogr. mr. 681, łąk mr. 136, pastw. mr. 52, lasu mr. 3,359, w odpadkach mr. 226, nieuż. mr. 159; bud. mur. 6, drew. 24; las nieurządzony; pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Glinianka os. 30, mr. 431; wś Czerwonka os. 8, mr. 179; wś Kopki os. 2, mr. 78; wś Wola Karczewska os. 16, mr. 347; wś Wola Ducka os. 22, mr. 296; wś Swierk os. 14, mr. 298; wś Jabłonna os. 20, mr. 222; wś Wola Mładzka os. 27, mr. 601.

Wawrzeńczyce 1) w dok. z r. 1245 *Laurinceviz*, z r. 1281 *Laurinchych*, u Długosza *Wawrzyńczyce*. wś, pow. miechowski, gm. i par. Wawrzeńczyce, odl. 4 w. od Miechowa, leży nad łąką Wisły (przy ujściu strum. Kitlowiecy), której główne koryto zakreśla łuk wygięty ku południowi a łąka stanowi jakby cięciwę tego łuku. Wieś rozłożyła się parowiorstwą linią na wyniosłym płaskowzgórzu, towarzyszącym lewemu brzegowi łąchy. Wieś

posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla starców, urząd gm., 252 dm. i 2.000 mk. W r. 1827 było 220 dm. i 1,561 mk. Jestto starożytna osada, odwieczna posiadłość biskupów krakowskich. Przy przewozie przez Wisłę i łacnę zdawna wytworzyło się targowisko, na którym ludność puszczy prawego brzegu (puszcza niepołomska) wymieniała swe produkty na płody żyznej ziemi proszowskiej. Wieś, przy której powstało targowisko, zwała się pierwotnie Długa Wieś, targowisko powstało w części zwanej Wawrzyńczyce i nazwa ta objęła potem i wieś. Kościół, p. w. św. Maryi Magdaleny, był tu założony, wedle tradycji, wkrótce po zaprowadzeniu chrześcijaństwa; parafia zapewne została urządzona w XII w.; obecny kościół murowany wznosił podobno około r. 1223 biskup Iwo Odrowąż. R. 1245 bawi tu Fulko, arcyb. gnieźn., z kanonikami i Prandota bisk. krak. (Kod. Wielk., n. 244). W r. 1281 dokonywa się tu ugoda między Piotrem, rektorem kościoła w Bodzanowie, a klasztorem staniątkowskim o „przysiężne“. W r. 1282 Paweł z Przemysłowa, bisk. krak., zawiera tu układ z klasztorem w Saniątkach (Kod. dypl. pol., III, 124, 126, 134). Kiedy W. otrzymały prawo miejskie niewiadomo. Długosz nazywa W. miastem; zapewne było to tylko targowisko. Niema tu jednak łąnów wymierzonych, lecz tylko siedm domów (domus civiles) mieszczzańskich, z placami i kawkami roli. Doiny te zwano karczmami. Karczmy te należały do biskupa (t. j. dawały mu czynsz). Pleban miejscowy posiadał 19 takich domów (karczem?) z placami, które zostawały pod jego jurysdykcją i dawały mu czynsze w różnej wysokości (od 5 gr. i dnia robocizny tygodniowo, do 1½ grzyw. rocznie). Osady te obowiązyane były do dwu „powab“ dla biskupa. Łaziennik płacił z 19-ej karczmy i zagrody trzy fertony i miał dawać łąźnie za darmo plebanowi, wikaryuszowi, ich służbie i scholarom. Istniała więc już wtedy szkoła. Karczmy te tak liczne funkcyonowały zapewne tylko wczasie targów, które musiały być bardzo ożywione, bo na przewozie przez Wisłę nie było chyba ciągłego ruchu. W samej wsi („Długawieś“), należącej też do biskupów, było 26 łąn. km., 20 zagrod. Połowę dziesięciny, wartości do 40 grzyw., pobierał pleban, a drugą połowę prebenda katedralna krakowska, zwana Wawrzyńska; Folw. biskupi dawał dziesięcinę plebanowi. Do uposażenia plebana należała wieś Wygnanowice o 6 łąnach, W. łączył z Krakowem trakt publiczny (Długosz, L. B., I, 84 i II, 173—175). Spisy pobor. z 1490 nie nazywają W. miastem, tak samo i późniejsze. W r. 1581 wś W., w pow. proszowskim, płaci z części bisku-

piej od 20 łąn km., 4 zagr. z rolą, 6 czynsz., 6 komor. z bydł., 12 komor. bez bydła, 5 rzem., 3 piekarzy, 2 półkanków karczm., 1 rzeźn., 2 części plebana (Stan. Krasińskiego), kan. krak., od 15 zagr. czynsz., 1 kom. z bydł., 10 kom. bez bydła, 4 rzem., 4 rzeźn., 1 dudy. Niema już tytułu karczmarzy co za Długosza, ale obecność rzemieślników, piekarzy i rzeźników nadaje osadzie charakter targowiska. W. parafia, dek. miechowski, 2,874 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. VI w os. Brzesko Nowe (st. poczt. tamże). Gmina ma 5,075 morg. obszaru i 3,779 mk. Śród stałej ludności jest 24 żydów. 2.) **W.**, wś i folw., pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Świętomarz, odl. od Iłży 28 w., ma 18 dm., 93 mk. W 1827 r. 3 dm., 116 mk. W r. 1889 folw. W. rozl. mr. 436: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 22, lasu mr. 39, nieuż. mr. 13; bud. drew. 13; plodozm. 6 i 9 pol. Wś W. os. 16, mr. 58; wś Jawor os. 19 mr. 127. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 Stan. Stąka płacił tu 6 gr. W r. 1578 było w części S. Wawrzyńskiego 2 osad., 1/2 łąnu, 2 zagr., 1 kom. Inni drobni posiadacze mieli 1½ łąnu, 1 osad., 6 zagr. (Pawiński, Małop., 192, 461). *Br. Ch.*

Wawrzka, w Skorowidzu Pilata *Wawrzka*, na mapie Kummersberga *Wawrska*, wś, w pow. grybowski, na praw. brzegu Białej (dopł. Dunajca), o 9·9 klm. na połd.-wschód od Grybowa. Zbudowana zdale od rzeki, na wznies. 555 mt. n.p.m. a 189 mt. nad łożyskiem Białej, u źródła dwóch potoków. Liczy 54 dm. i 329 mk., 16 rzym.-kat., 308 gr.-kat. i 5 izrael. Rzym.-kat. należą do par. w Grybowie, gr.-kat. do par. w Florynce (Wafki). Własność tabularna (Funduszu religijnego) wynosi 242 sąż. pastw. i 41 mr. 883 sąż. lasu; pos. mn. ma 379 mr roli, 100 mr. łąk i ogr. 53 mr. pastw. i 112 mr. lasu. Pierwszy raz spotykamy tą wś w spisie poborów pow. sądeckiego z r. 1674 (Pawiński, Małop.; 53a). Zaliczano ją do parafii w Muszynie; była własnością biskupstwa krakowskiego. W. graniczy na zachód z Binczarową, napłd. z Florynką i Brunarami Niżnemi, na wschód z Ropą, a na płn. z Kądorą. *Mac.*

Wawrzkowice, ob. *Wawrzyńów*.

Wawrzkowizna, os. nad rz. Widawką, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Gomulin, tartak wodny, 1 dm., 11 mk., 35 morg.

Wawrzonki, pow. sierpecki ob. *Żukowo W.*

Wawrzonkowizna, dwie wsi t. n., w pow. lipnowskim, niepodane w ostatnich spisach urzęd., mieści spis z r. 1827. Pierwsza w par. Wola, miała 15 dm., 112 mk., druga, w par. Szpital, 3 dm., 17 mk.

Wawrzonkowo, wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. rz.-kat. Czernikowo, ewang. Ossówka, odl. 13 w. od Lipna, ma 18 dm., 123

mk. Osada W. Krzywylas powstała z połączenia drobnych uwłaszczonej osad, rozl. nr. 136: gr. or. i ogr. mr. 120, łąk mr. 112, nicuż. mr. 4; bud. mur. 3, drew. 3.

Wawrzymów (t. X, 737), myluie, za *Wawrynowo*.

Wawrzynów, wś, fol. i młyn, pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Gomulin. Wś ma 73 dm., 529 mk., 721 morg.; os. prob. 1 dm., 7 mk., 7 morg.; fol. 6 dm., 48 mk., 1306 morg. dwors.; młyn 1 dm., 9 mk.

Wawrzynicowa góra, ob. *Góra św. Wawrzyńca*

Wawrzynicowa góra, pod wsią Orzesze, w pow. pszczyńskim, wzniesiona jest 1,059 st. npm.

Wawrzynicyce, ob. *Wawrzeńczyce*.

Wawrzyniec, niem. *Lorenz*, 1780 *Lorenc*, 1686 *Lurenc*, wś na Kaszubach, nad Czarna Woda, pow. kościerski, st. p. i kol Kościerzyna, paraf. kat. Lipusz; zawierała 10 posiad. gburskich i 6 zagród, karcznię i wóród lasu posiadłość prywatną Schludron (1885 r. 2 dm., 11 mk.); 327 ha (92 roli orn., 7 łąk, 51 lasu); 1885 r. liczyła cała gmina 13 dm., 16 dym., 75 mk., 61 kat., 14 ew. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyło to w dzierżawę puszczone król. pustkowie 8 dym. i należało do pow. tczewskiego (ob. str. 123). R. 1889 zakupił tę w lasach król. położoną wś fiskus za 50000 mrk na zagajenie. 2.) **W.**, dobra szl., tamże, 512 ha obszaru (129 roli orn., 42 łąk, 325 lasu); 1885 r. 6 dm., 12 dym., 61 mk., 46 kat., 15 ew.; tartak z turbiną; od r. 1880 są wszystkie łąki nawodnione; oprócz tego jest tu zarybek łososiów. Dziedzic Ferd. Zweiger (1885). Lustracja komisji pruskiej z r. 1772 opiewa: Starosta nowowiejski nadał dobra te r. 1769 Jezierniemu na lat 40 jure emphyteutico za 60 fl. zakupnego i 120 fl. rocznego kanonu. Folw. zarządza dziedzic sam, oprócz tego jest tu 5 gospodarzy, którzy nie są gburami, tylko role dzierżawili. Gleba jest tak licha, że prawie dwie trzecie leżą odłogiem, a przez poprzedniego posiadacza została rola całkiem zaniedbana. Folw. wysiewa 36 kor. żyta, 3 1/2 jęczm., 18 tataraki, 2 1/2 grochu, każdy gospodarz zaś (Einsasse) 5 korcy żyta, 1/2 jęczm., 2 tataraki; żniw 2 1/3 ziarna. Siana zbierają mało; jest też liche. Dziedzic ma wolną paszę w lesie i mógłby około 100 owiec trzymać. Drzewa jest dosyć, także budowlanego. Jeziora Słupinko i Jeziernia obfitują w ryby. Z gospodarzy płaci każdy 20 fl., karczmarz tylko 14 fl. Wyjawszy jego musi każdy 2 dni orać, 2 dni mierzwę wozić, 8 dni kosą i 8 dni grabiami pracować. Rola nie została nigdy rozmierzona, lecz z czasem wykarczowana. Stan bydła: 4 krowy, 4 jałowice, 50 owiec, 10

świń. Podatki wynoszą 4 fl., do czego gospodarze niczem się nie przyczyniają. Wszyscy są katol. R. 1790 nadał król Fryderyk Wilhelm II radcy Ottonowi Boninowi, dziedzicowi W. Klińcza i dzierżawcy W., prawo, że ta ostatnia wyjęta być miała od jurysdykcji wójtowskiej i odtąd podlegać miała patrymonialnej jurysdykcji dziedziców W. Klińcza (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 89). *Ks. Fr.*

Wawrzynka, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 6 w. od Nowoaleksandrowska.

Wawrzynów al. *Wawrzkowice*, os. fabr., pow. konecki, gm. i par. Borkowice, odl. od Końskich 15 w., ma 4 dm., 41 mk., 28 morg. dwors., 24 mr. włość. Fryszerka żelaza wyrobiła w r. 1875 żelaza kutego 1500 pudów. W 1827 r. 1 dm., 9 mk.

Wawrzynowo, dobra, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Żmujdki, o 16 w. od Wilkomierza, własność dawniej Pomarnackich, obecnie Witkowskich, ma 139 dzies. (5 lasu, 10 nieuż.).

Wawrzynowo, wś, pow. mogilnicki, o 5 klm. na zach.-połd. od Trzemeszna, tuż przy drodze żel. gnieźn.-inowrocł., wzn. 117.3 mt. npm., par., poczta i st. dr. żel. w Trzemesznie; 3 dm., 28 mk. (21 katol., 7 prot.) i 99 ha (85 roli). W. istniało już w XVIII w., było własnością augustynianów trzemeszeńskich. Zabrane przez rząd, wcielone zostało do domeny w Mogilnie. *E. Cal.*

Wawrzyny, wś, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Mąkolno, odl. od Koła 18 w., ma 6 dm., 64 mk. W r. 1827 było 6 dm., 55 mk.

Wawrzyszew 1.) wsi fol., i *W. Poduchowny*, os., pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew, leży o 6 w. na zach. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, 210 mk. Wś ma 215 morg. włość, fol. 497 mr., fol. poduchowny 107 mr. dwor. i 6 mr. włość. W r. 1827 było 11 dm., 138 mk. Jestto dawna osada, wieś książęca, obdarzona zapewne już w XIV w. prawem niemieckim. Z dawnego nadania dawała dziesięciny kościołowi w Zegrzu nad Narwią. Istniała więc widocznie przed urządzeniem parafii w okolicach Warszawy. W r. 1367 papież Urban V rozstrzyga spór o te dziesięciny między bisk. poznańskim a plockim (Kod. Wielk., Nr. 1584). W r. 1408 Janusz, ks. mazow., poddaje W. z Młocinami i Powązkami pod jurysdykcją wójta Starej Warszawy. Parafią i kościół erygował w W. dziedzic wsi Baltazar Smorsarski w r. 1543. Oryginał erekcyi przechowuje się w aktach kościelnych. W r. 1818 rząd Królestwa nadał W. na własność Instytutowi agronomicznemu w Marymoncie. Po zamknięciu Instytutu folwark wydzierżawio-

no. Obecnie zaprowadzono tu hodowlę bydła dla produkcji nabiału. W. par., dek. warszawski (dawniej piaseczyński), około 2000 dusz. 2.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Pass, par. Leszno, ma 312 mk., 305 morg. włośc. W r. 1827 wś rządowa, miała 20 dm., 187 mk. Konrad, ks. mazow., nadając r. 1288 klasztorowi czerwińskiemu kościół św. Trójcy w Błoniu, uposaża go między innymi wsią Wawrzyszewo. Według reg. pob. warszawskiego z r. 1580 ze wsi kościelnej W., w par. Błonie, zakonnik Stanisław Konopnicki „praepositus Błoński“ płacił od 7 łan., młyna o 2 kołach (Pawiński, Źródła Dziej., XVI, 274). 3.) **W.** al. *Wawrzyszów*, wś, pow. radomski, gm. Wolanów, par. Mniszek, odl. od Radomia 17 w., ma 41 dm., 337 mk., 406 morg. dwors., 94 włośc. W 1827 było 25 dm., 237 mk. Wymieniona w dok. z r. 1275, w liczbie posiadłości klasztoru wąchockiego (Kod. Małop., II, 137). Klasztor wąchocki oddaje tę wś r. 1374 Borzujowi z Ninkowa dla zagospodarowania dożywno (Kod. Małop., III, 278). W połowie XV w. wś W., własność klasztoru wąchockiego, miała 20 łan. km., z których dziesięcinę, wartości około 20 grzyw., płacono klasztorowi sieciechowskiemu. Dwie karczmy z rolą płaciły dziesięcinę pleb. w Mniszku. Folwark klasztoru wąchockiego niedawał dziesięciny (Długosz, L. B., II, 533 i III, 207, 274, 407). Według reg. pob. pow. radomskiego, z r. 1569 Józef Rokicki, urzędnik opata wąhoc., płacił od 15 półłanek., 3 zagr. (Pawiński, Małop., 318). *Br. Ch.*

Wawrzyszkwice, *Wawrzyszkwowo*, ob. *Kamień*, pow. złotowski (t. III, 736).

Wawrzyszowskie al. *Wawrzyszowska Wola*, wś osadzona za przywilejem Kazimierza W. z r. 1345 w lasach nad rz. Radomką, należących do klasztoru wąchockiego. Przybrała ona następnie nazwę *Rogowa* (por. Kod. Małop., III, 58). W połowie XV w. wś ta, własność klasztoru wąchockiego, miała 2 łany km., z których płacono dziesięcinę klasztorowi sieciechowskiemu. Była też karczma i zagrodniczy (Długosz, L. B., II, 533 i III, 274).

Wawulicze 1.) folw., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowel, należy do dóbr Zakocze Kaliksta Orzeszko. 2.) **W.** al. *Lyczkowce*, sióło, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Bezdzień, o 60 w. od Kobrynia, 434 dzies. ziemi włośc., 70¹/₂ cerkiewnej, 288 dworskiej (195 roli i pod zabud. i 93 lasu), należącej do Orzeszków. Parafia praw., dekanatu (błagoczyński) Bezdzień, 1329 wiernych. 3.) **W.**, dobra nad bezim. dopł. do strugi jeziornej, zw. Usocha, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 13 w. od Bobrujska, przy samym torze dr. żel. lipawsko-romeńskiej, przeszło 627 włók. Jest tu przystanek dr. żel. Za czasów Rzplitej

należały do stwa bobrujskiego, obecnie, od dość dawna, własność donacyjna Woroncowych-Weliaminowych. Ładna rezydencja, puszcze duże, grunta lekkie, łąk obfitość.

Waza Kruk, szczyt na Podolu galicyj. (422 mt.), na obszarze gm. Łahodowa, w pow. przemysłańskim, stanowi jeden człon w paśmie gołogórskim należącym do linii głównego działu wodnego w Europie; zarazem przedstawia Waza Kruk człon w brzegu oddzielającym niż sarmacki od podolskiej wyżyny; stąd też są stoki północne daleko silniej pochylone niż stoki południowe. U północnych stoków rozłożyła się osada Łahodów, od strony wschodniej wciska się między Waza Kruk i Nahordy (407 mr.) wąska lecz głęboka zatoka niziny sarmackiej (w poziomie 270 mt.), którą się posługuje lwowski-przemysłański gościniec. Północne stoki są zorane głębokimi (do 50 mt.) i rozgałęzionymi jarami pot. Dobra i pot. Białego, źródłiskowych potoków Gniłej Lipy.

Wazawa, *Wasau*, rzeczka w Kurlandyi, prawy dopływ Widawy, dopł. m. Bałtyckiego. Wpada pod Piltynem.

Wazbudzie, pow. sejneński, gm. Sereje, par. Mirosław, odl. 45 w. od Sejn, ma 22 dm., 184 mk. W r. 1827 wś rząd., ma 13 dm., 93 mk., par. Sereje.

Wazbuty 1.) wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 48 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, tamże, o 78 w. od Kowna.

Wazgajkienie, wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyski, par. Preny, odl. od Maryampola 37 w., ma 17 dm., 182 mk. W 1827 r. było 9 dm., 128 mk.

Wazgiele 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 38 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol., o 58 w. od Wilkomierza; uwłaszczona od dóbr Degule. 3.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 40 w. od Wilkomierza.

Wazgity, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowice (o 8 w.), okr. wiejski Putniki, o 51 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, ma 8 dm., 80 mk. prawosł.; należy do dóbr Dekszniany, Wołodkowiczów.

Wazgirdany, wś i folw. nad jeziorem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Orany (o 9 w.), okr. wiejski Jakiańce, o 49 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 9 mk. katol., wś zaś 8 dm., 95 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.; własność Kopciów).

Wazgirdy, folw., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 50 w. od Rossień.

Wazgucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 90 w. od Nowoaleksandrowska.

Wazguny, wś włośc., pow. wileński, w 2

okr. pol., gm. Szyrwinty (o 9 w.), okr. wiejski Wazguny, o 57¹/₂ w. od Wilna, 6 dm., 65 mk. katol. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. Wskład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Miedyle, Unciuny i Wazguny oraz zaśc. Andrzejkiszki, Gielieliszki, Miedyniszki, Rogowszczyzna, Tofiliszki i Wojweryszki, wogóle w 1865 r. 136 dusz rewiz. b. włość. skarb.

Wazino, ob. *Goręcín*.

Ważnino, jezioro pod Kaliszem, pow. kościerski (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 95).

Waznice, weg. *Also-Viznicze*, wś, w hr. beregskim (Węgry), nad rzeką Latorczą; cerkiew paraf. gr.-katol., fabryka alunu, kuźnice żelaza, 217 mk.

Wazów, *Bazów*, podług Rubrycelli dyec. łucko-żytomierskiej, wś, w pow. owruckim, z kaplicą katol. par. Narodycze. Będzie to prawdopodobnie Wiazówka.

Wazuza, rzeka, w gub. smoleńskiej i twerskiej, prawy dopływ Wołgi. Bierze początek w pow. wiazemskim z błot pod wsią Matriuchową, przepływa pow. syczewski gub. smoleńskiej i zubcowski gub. twerskiej i pod Zubcowem ma ujście. Długa do 140 w., bieg ma płn.-wschod.: szeroka od 20 do 40 saż., głęboka latem 4 do 9 st., na wiosnę od 16 do 24 st., brzegi ma wyniosłe i urwiste. Spławna na przestrzeni 42 w. od ujścia Gżaci. Przybiera od prawego brzegu Łukszę, Kocznię i Gżać, od lewego zaś Łośminę i Osugę.

Waża, zaśc. szl. nad jez. t. nazwy, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Dżisny, 1 dm., 7 mk. katol.

Ważany, wś, pow. dryssiński, par. Rosica, attyn. dóbr Sarya, Łopacińskich, ma 260¹/₂ dzies. ziemi dworskiej.

Ważatkiewicz, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny, leży w stronie półn. wschod. od Maryampola (odl. 49 w.), od Pren (st. poczt.) 7 w., ma 19 dm., 164 mk., 769 morg. W r. 1827 było 13 dm., 101 mk.

Ważdele, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 45 w. od Wilkomierza.

Waże, jezioro, w pow. dziśnieńskim, pod osadami Głybka, Muraszki i Podlesie.

Waże, z niem. *Warze*, szczyt tatrzański, ob. *Staroleśnianski Wierch*.

Ważec, szczyt w Tatrach Niżnich, na Spizu (ob. t. XI, 118 i XII, 258).

Ważec, weg. *Vazsec*, wś na Węgrzech, w komit. liptowski, pow. hradzkim (Hradek, Lipto-Ujvar), nad Białym Wagiem, przy gościńcu i kolei żelaznej koszycko-bogumińskiej. Od wschodu i połd. otaczają wś góry ze szczytami: Łaz (895 mt.) i Holi vrszok (960 mt.), na zachód i północ otwiera się dolina Wagu. W r. 1890 było 445 dm. i 1515 morg. obszar

ru; 2768 mk. (2642 Słowaków, 92 Niemców i 5 Węgrów); 263 katol., 2421 prot., 2 kalwin. i 82 izrael. Protestanci mają kościół w mieścu, rz.-katolicy należą do par. Szczyrba, izraelici synagogę w Swati Mikulasz. W. posiada stację kolejową, urząd poczt. i kasę oszczędności. Należy do sądu pow. w Hradku a urzędu podatk. w Swatim Mikulaszu.

Ważecze, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Ważele, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Telsz.

Ważginty al. *Wajginty*, okolica szlachecka, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Nowa-Mysz, o 59 w. od Nowogródka, w miejscowości dość leśnej. Mają tu własności: Siewrukowie (przeszło 1 włóke); Sancewiczowie (przeszło ³/₄ włóki); Soplicowie (około 1 włóki); Filipowiczowie (około ¹/₂ włóki). Prawdopodobnie nazwa W. ma związek z nazwą bóstwa pogańskiego Wajżganta, opiekującego się lnem.

A. Jel.

Ważkowizna, os. fabr., pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice. Istniała tu fryszerka.

Ważne, mylnie *Ważna*, wś nad rz. Kubliczem, dopł. Sobu, pow. hajsyński, okr. pol. i gm. Teplik, par. praw. Stepanówka, par. katol. i sąd Granów, o 27 w. od Hajsyna. Ma 58 osad, 452 mk., 249 dzies. ziemi włość., 385 dworskiej; gorzelnia. Własność dawniej Komorowskich, dziś Słomowskich. *Dr. M.*

Ważne Młyny, dwie os. młyn. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica, 1-a ma 2 dm., 10 mk., 12 morg., 2-a ma 2 dm., 6 mk., 10 morg.; os. karcz. 1 dm., 4 morg. W r. 1827 było 2 dm., 12 mk.

Ważnia, rzeczka, w gub. kijowskiej, dopł. Irzy.

Ważnica, zaśc. szl. nad jez. Surgłóć, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 13 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. katol.

Ważnieszki 1.) wś nad błotami otaczającymi jez. Kolnino, pow. maryampolski, gm. Balwierzyski, par. Gudale, odl. od Maryampola 27 w., ma 8 dm., 103 mk. W 1827 r. było 6 dm., 54 mk., par. Balwierzyski. 2.) **W.**, al. *Woznieszki*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 7 w., ma 10 dm., 47 mk. Wchodziła w skład dóbr Iwaniszki. W 1827 r. 3 dm., 37 mk., par. Kalwarya. *Br. Ch.*

Ważyno, też *Warzyno Kmiece*, wś i folw. i *W. Skóry*, wś, pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Golezszyn, odl. 9 w. od Sierpeca. W. Kmiece ma 16 dm., 160 mk.; W. Skóry ma 14 dm., 184 mk. Fol. W. Kmiece rozl. mr. 360: gr. or. i ogr. mr. 284, łąk mr. 62, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drew. 9. Wś W. kmie-

ce, os. 18, mr. 70. W. Skóry wś, ma 555 m. należących do drobnej szlachty i 13 włośc. W r. 1827 Ważyno Kmiece miało 8 dm., 60 mk., a W. Skóry 9 dm., 84 mk. Fol. Warzynko al. W. Małe składa się z dwu części: jedna ma 148 morg., druga 146 morg.

Wąblewo al. *Wąbiewo*, urzęd. *Wombiewo*, *Wambow* r. 1303, *Wambowo* r. 1387, *Wanbowo* r. 1388, potem *Wambiewo* i *Wąbiewo*, wś i folw., pow. kościański (Szmigieli), o 7 klm. na półn.-wschód od Wielichowa (poczta) i 5 klm. od półn. kanału Obry; par. Parzęczewo, st. dr. żel. o 9 klm. w Grodzisku (Graetz). Wś ma 23 dm., 193 mk. (186 kat., 7 prot.) i 186 ha (167 roli, 10 łąk). Fol. do Parczewa ma 8 dm., 97 mk., właścicielami są Potworowscy. W r. 1303; Unieław i Jan z Goździchowa wspólnie z Wojciechom Ślepym z sąsiedniego Kamieńca sprzedali Szymonowi, plebanowi z Zbąszynia, wszystkie swe zagaje, ciągnące się od drogi z Kowalewa do W. aż do lasu zwanego Łężkiem (Kod. Wielkop., n. 868); r. 1387—8 pracowali się o W. Blizbor, pleban w Brodnicy, z Wicentym Łódzkim i Mścigniew z Mieczęca z Bartłomiejem Chomeńskim z Chomećca (Akta gr. Wielk., I, n. 236, 472); r. 1564 biskup pozn. pobierał z 3 łan. os. po fertonie; przy schyłku zeszłego wieku należało W. do Faustyna Zakrzewskiego z Parczewa, później do Potworowskich. *E. Cal.*

Wąborków, ob. *Wąworków*.

Wąbrzeźno, niem. *Briesen in Westpreussen*, w dok. *Wambrez*, *Wambrzessno* al. *Fredeke*, *Wambresin*, *Fredeck*, *Vridecke*, *Frydek*, niegdyś rezydencja biskupów chełmińskich, dziś miasto powiatowe, w obwodzie regencyi kwidzyńskiej. Leży przy kolei wschodniej (na przetrzeni Toruń-Wystruń), między dwoma jeziorami: Zamkowem (Schloss-See) i Wąbrzeskiem (Friedeck-See). Gleba piaszczysta, z gliną zmieszana, średniej urodzajności. Trzy trakty bite rozchodzą się stąd do Chełmna, Radzyna i Brodnicy. Poczta osobowa dojeżdża do Kornatowa (20.1 klm.). W mieście jest urząd poborowy, sąd okręg., urząd poczt. II klasy; dworzec kolei odległy o 3 klm. od miasta. Dalej znajduje się tu kościół katol. i ew., synagoga, nowy ratusz (r. 1892), piękny rynek, kasa oszczędności i spółka pożyczkowa, która r. 1884 miała 1,777,552 mrk obrotu. Szkoła miejska liczyła 1893 r. 421 dzieci kat., 392 ew. i 55 żyd. Rada miejska składała się 1888 r. z 9 kat., 7 żyd. i 2 prot. R. 1885 było tu 437 dm., 1008 dym., 2159 mk. kat., 1893 ew., 13 baptystów i 589 żyd., razem 4654 mk., z których na Plebankę przypada 46 mk. i 3 dm. Trudnią się głównie rolnictwem, hodowlą bydła, handlem zbożowym, sprzedają świń i przemysłem; Polacy mają 6 handłów kolonialnych i 1 bławatny. Przy

apisie bydła (1892 r.) naliczono tu 358 koni, 698 rogacizny, 80 owiec, 863 świnię, 169 kóz i 131 ulów pszczół. Co rok odbywają się tu 4 jarmarki a targ raz w tygodzień. Obzar miejski z Plebanką obejmuje 1573 ha (1290 roli orn., 154 łąk). Budżet miejski wynosi na 1893 rok 51231 mrk. Na szkoły wyznaczono 18468 mrk, na ubogich 4125 mrk. W. leży w okolicy dawno zaludnionej. W jeziorze pomiędzy miastem a dzisiejszym cmentarzem miejskim znajdowano od czasu do czasu rozmaite przedmioty. Naczynie gliniane, oryginalnej, kulistej formy i hak brązowy od wędki znajdują się w zbiorze Tow. hist. w Kwidzynie, a młot kamienny i narzędzie z rogu jeleniego w Muzeum Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Dalej znaleziono tu czaszki skieletołów z grobów rzędowych wraz z paciorkami i fibulą brązową. Gdzie dziś cmentarz miejski, istniał niegdyś szaniec, którego kształty pierwotne już się zatarły. W pld. stronie tego szanca, prawie u jego podnóża, natrafiono na szkielec, przy którym znaleziono nóż krzemienisty. Jest to jedyny w Prusach Zach. okaz mający pozór wyrobu paleolitycznego (ob. objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 30). W. zachodzi po raz pierwszy w przywileju z 1246 r., w którym w. m. krzyżacki Henryk v. Hohenlohe przekazuje bisk. chełmińskiemu Heidenreichowi 600 włók w ziemi chełmińskiej przy Łozie, t. j. Chełmży, Wąbrzeźnie (Wambrez) i Bobrowie, które już jego poprzednikowi, biskupowi Chrystyanowi były przyrzczone (ob. „U. B. des Bist. Culm.“, str. 6, Nr. 14). Kiedy W. dostało pierwszy przywilej miejski nie wiadomo, nowy wystawił r. 1534 bisk. Jan v. Hoefen Dantiscus, nadając zubożałym mieszkańcom oprócz 40 włók, które przy pierwszej lokacyi dla nich były wyznaczone, jeszcze 20 włók należących do pustej wsi Podwiejska, na prawie chełm. Za to mają co rok na św. Marcin dawać po pół grz. pruskiej monety od włóki, grzywnę po 20 groszy licząc, 1 korzec owsa, 2 kury i tłokę czynić według zwyczaju. Nadto użycza im 56 morgów roli, dawniej do zamku biskupiego należących, za które mają płacić po 10 skojców od morgi. Na uznanie zaś naszego zwierzchnictwa mają wszyscy mieszczanie, którzy piwo warzą, na św. Marcin płacić po 5 groszy od domu, reszta od każdego domu lub placu po 2 grosze. Nadto przekazujemy miastu domy (casas) około ratusza zbudowane, browar, łazienki i 5 placów z wszelkim pożytkiem. Z jatek jednak rzeźnickich mają dawać po pół kamienia sadła (sepi) od każdej, od jatek piekarskich i innych ma połowa daniny wpływać do naszej kasy, połowa do miejskiej. Wreszcie daje biskup miastu herb czyli pieczęć: alam aquilae

unam coloris nigri et per transversum illius alae pedum seu pastorale fixum. Datum in castro nostro Fredeck (ob. Woelky, Urkb. d. Bist. Culm, Nr 894, str. 751). O dalszych losach miasta mało mamy wiadomości. Krzyżackie księgi szkodowe z początku XV w. opiewają, że miasto i wioski okoliczne w ostatnich wojnach zostały spalone. W wojnie 13-letniej (1454—66) stanęli mieszczanie po stronie Polski i hołdowali królom w Toruniu w końcu maja r. 1454, biskup zaś w Elblągu d. 10 czerwca. Około r. 1466 zajęli Krzyżacy zamek i spalili go (ob. Script. rer Pr., V, pag. 193). R. 1499 był tu burmistrzem (proconsul) Jan Noborkowski, ławnikami sądu zaś Jan Palcer, Stanisław Odoj, Matyas Mazgaj, Jan Biały i inni; widać ztąd, że żywił polski nie był tu w mniejszości. R. 1569 był tu burmistrzem Jan Zęgwirski (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 175). W inwentarzu biskupstwa chełmińskiego z r. 1731 czytamy: Miasto W. ma włók 60; siedzi za prawem wiecznymi czasy danym, płacą rokrocznie kanonu z tych 60 włók 100 zł. Pszenicy dają korcy 30, żyta korey 30, owsa korey 60. We żniwa na tłuکه powinni posyłać ludzi z sierpami 60, do grabienia 60, do wożenia siana wozów 60, od robienia piwa od każdej sztuki powiadają, że dają po wiertlu siodu do dworu. Jarmarków mają 5, gdzie połowa targowego idzie do dworu, a połowa miastu (str. 29). R. 1709 liczyło miasto 665 mieszkańców, 84 dymów i 19 pustych placów (ob. Topografia Goldbecka, str. 36). R. 1858 było tu: 331 dm., 10 wiatraków, 3030 mk., mianowicie 1320 ew., 1310 kat. i 400 żydów; roku zaś 1868: 339 dm., 702 budynków, 3367 mk., między nimi: 1541 ew. i 1304 kat. W W. urodził się r. 1575 O. Bernard, braciszek klasztoru benedyktyń w Lubieniu w Poznańskim, zmarły r. 1603 tamże w rozgłosie świętości (ob. „Matka świętych Polska“, II, str. 284 i t. d. i Żywot i cuda O. Bernarda z W. p. Chwaliszewskiego, Pozn. 1881). Miasto leży na wyniosłym wschod. brzegu jeziora i jest dosyć regularnie zabudowane naokoło obszernego rynku. Nie posiada budowli archeologicznego znaczenia. Stare obwarowania znikły całkiem. Zamek biskupi stał nieco za miastem na górze, w płu.-zach. stronie, w zagłębieniu jeziora Zamkowego. Składał się z właściwego zamku i murem otoczonego przedzamcza. Obie części były ze sobą mostem zwodowym połączone. Jego urządzenie wewnętrzne jest nieznanne; w dok. z r. 1403 wymieniony jest refektarz zimowy. O kaplicy zamkowej p. w. św. Marka pisze wizyta Strzcsza, że i najpiękniejszym kaplicom krzyżackim w niezem nie ustępowała. Z góry zamkowej rozległy widok; na horyzoncie rysuje się jakie 8 kościo-

łów, mnóstwo wiosek i porozrzucanych małych osad. Dziś po zamku pozostała tylko fossa, kawał muru i nieco gruzów. Zbudowanie zamku przypisują bisk. Hermanowi (1301—11). W dok. zachodzi po raz pierwszy w r. 1321 w przywileju bisk. Mikołaja. W 13-letniej wojnie (1454—66) wiele ucierpiał, lecz staranni biskupi znowu go naprawili. R. 1599 zezwolił bisk. Tylicki, ażeby cały konwent panien benedyktynek z Torunia w nim się schronił przed powietrzem morowem. Rezydencyą biskupów był zamek wąbrzeski jeszcze w połowie XVII w. Niestety wojny różne, a najbardziej szwedzkie, wszystko zniszczyły. R. 1670 zamek i kaplica pustą już tylko są ruina. Po sekularyzacyi zezwolił król Fryderyk II, aby na odbudowanie po części spalonego miasta użyto materiału z zamku pustego. Kościół katolicki, p. w. Szymona i Judy, patronatu biskupiego, stoi na wzgórzu w pld.-zach. stronie miasta. Wschodnia część, t. j. presbyteryum i zakrystya, zbudowane z kamieni i z cegły, pochodzi z początku XIV w., zachodnia część, która się spaliła, została podobno odbudowana około r. 1700 z gruzów starego zamku. Silna lecz nieco za niska wieża stanęła dopiero r. 1779. Na cmentarzu, murem opasanym, stoi potężny krzyż z ciosanego kamienia. R. 1881 został kościół tutejszy odnowiony i powiększony. Z zabytków zasługuje na uwagę srebrna monstrancya ostrołukowa, kielich srebrny i wielki dzwon, ozdobiony następnym napisem: „Me fecit Michael Wittwerck Gedani anno 1705. Post casu combustam civitatem Fredecensem et ecclesiam cum suo campanili hanc in honorem S. Theodori M. (campanam) fieri curavit illustrissimus ac reverendissimus Dom. Theodoricus Potocki Episcopus Culmensis et Pomesaniensis anno 1705“. Na szczególną wzmiankę zasługuje wreszcie cudowny, wotami ozdobiony obraz M. Panny, do noszenia przy procesyach przeznaczony, malowany na płótnie. Cała postać okryta srebrną, pozłacaną sukienką i koroną przyozdobiona, około głowy widać promienie i 12 gwiazd złocistych. Na przeciwniej stronie jest obraz Pana Jezusa, bardzo stary, ale nie tak piękny. Obraz N. M. Panny pochodzi z XVI w., pozłacana rama, pięknej sycerskiej roboty i srebrna sukienka są z początku XVIII w. Od niepamiętnych czasów znajdował się ten obraz w Kowalewie i był u ludu czczony jako cudowny. Dopiero w r. 1685, za zezwoleniem bisk. Opalińskiego, przeniesiony został do Wąbrzeźna (ob. „Cudowne obrazy“ p. kś. Fankidejskiego, str. 122). Mesznego pobierał prob. w W. samem około r. 1667 po 1 kor. żyta i tyleż owsa od pluga. Ze wsi od każdego posiadała włóściańskiego, składające-

go się z 2 włók, po 1 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyta Strzesza, str. 400). Przy kościele istnieje szpital dla 6 ubogich parafian i bractwo Niepok. Pocz. N. M. Panny, fundowane r. 1667, które papież Innocenty XI potwierdził r. 1680. Dawniej było tu także bractwo literackie, założone r. 1593 przez bisk. Piotra Kostkę. R. 1599 fundowała Magdalena z Działyńskich Galczewska przy ołtarzu N. M. P. znacznym kapitałem altarystę dla bractwa. Kościół ewangelicki stoi w wsch.-płd. kącie rynku; zbudowany z cegły r. 1835; dość okazałą wieżę wystawiono r. 1864. Pod względem sztuki zasługuje na wzmiankę obraz w ołtarzu, przedstawiający Chrystusa Pana na górze Oliwnej, dzieło włoskiego malarza Daniela Crespi z Mediolanu (1592—1630; ob. Bau-u. Kunstdenkm. der Prov. Westpreussen, V, pag. 20 i 93). Parafia wąbrzeska, tegoż dekanatu, liczyła 1892 r. 4117 dusz. W jej skład wchodzi: Wąbrzeźno, Rozgard, Myśliwiec, Cymbark, Prusy, Plebanka, Wronie, Wałycz, Wałeczyk, Sitno, Trzciątek, Nielub, Czystochleb, Łabędź, Michałki, Stanisławki, Katarzynki i Sicinek. Oprócz tego przyłączony jest do par. kościół w Łopatkach i należące do niego osady: Łopatki Polskie i Buczek, Łopatki Niemieckie, Zaskocz i Zalesie, W. i M. Książki, Jarentowice i Friedrichsdorf. Do dekanatu wąbrzeskiego należą parafie: Niedźwiedz, Błędowo, Wąbrzeźno i Łopatki, Nowa Wieś, Orzechowo, Płużnica i Ryńsk.

Wąbrzeski powiat należący do obwodu regencyi kwidzyńskiej, został utworzony roku 1887 z kończyn powiatu toruńskiego, brodnickiego, grudziądzkiego i chełmińskiego celem wzmocnienia żywienia niemieckiego. Graniczy na płn. z pow. grudziądzkim, na zach. z pow. chełmińskim i toruńskim, na płd. z Drwęcą i król. polskiem na wschód z pow. brodnickim. Obszaru ma 70548 ha, mianowicie 49352 roli or., 4981 łąk, 8040 lasu; czysty dochód z ha roli orn. wynosi 12·53, z ha łąk 10·57, z ha lasu 2·35 mrk. Miast liczy pow. 2: Wąbrzeźno i Golub, okręgów wójtowskich 22, gmin wiejskich 51, obwodów dominialnych 69, osad 220, domów mieszkalnych 3960, dymów 7897, gmachów publicznych 9. W r. 1871 było w pow. 35344 mk., 1875 r. 37265, 1880 r. 39535, 1885 r. 39308. Katolików było 1885 r. 23835, ew. 13926, żydów 1276, dyssydentów 271. Według urzędowego spisu z dnia 1 grud. 1890 r. liczył powiat 39863 mk.: 23857 kat., 14711 prot., 287 różnych sekt, 1025 żydów. R. 1892 liczył pow. 2800 dzieci szkolnych ew. i 4500 kat. Statystyka szkolna z d. 20 maja 1886 r. wykazuje w 2 miastach powiatu 1404 dzieci, między niemi 759 kat.; mówiących tylko po

polsku było 797, mówiących po polsku i niemiecku 14; na wsiach liczone 6274 dzieci szkolnych, między niemi 3809 katol.; mówiących tylko po polsku 3786, mówiących po polsku i niemiecku 73 (ob. Pam. fizyogr., t. IX, r. 1889, str. 50). Toż samo źródło wykazuje w pow. wąbrzeskim 23335 Polaków. Ludność wiejska jest prawie całkiem polska; Golub, liczący 1885 r. 1536 kat., 614 ew., 478 żyd. i 7 dyssyd., jest przeważnie polski, Wąbrzeźno mniej więcej do połowy. Przeciętny zarobek dzienny wynosi w Wąbrzeźnie i w Kowalewie 1·20 mrk dla mężczyzn, a 80 fen. dla niewiast, w Golubiu jest o 20 fen. wyższy. We wszystkich innych miejscowościach powiatu ustanowiono taryfową płacę dzienną na 1·10 mrk dla mężczyzn a na 75 fen. dla kobiet, zarobek zaś roczny na 360 mrk względnie 240 mrk. *Ks. Romuald Frydrychowicz.*

Wąchabno, urzęd. *Wonchabno*, *Wachobno* w r. 1394, *Wąchowno* 1662, wś i fol., pow. babimowski, o 4 klm. na pñ.-zach. od Kopanicy, nad jez. własnem, odpływającym do wielkich jezior, przez które przechodzi Obrza (dopł. Warty); par. i poczta w Kopanicy (Kopnitz), st. dr. żel. o 6 klm. w Babimoście (Bomst). Wś z osadą Elisenthal (4 dm., 47 mk.) tworzy okrąg, mający 40 dm., 280 mk. (232 kat., 48 prot.) i 388 ha (297 roli, 51 łąk, 18 lasu). Folw. do Wielkiej Wsi ma 3 dm. i 66 mk. Os. Elisenthal powstała na obszarze niegdyś starościańskim. Lasy W. zlewają się na północy z lasem babimowskim. W r. 1394 dziedzic Bernard Wierusz z Kopanicy, odnawiając przywilej na sołtystwo w W., nadał sołtysowi swobody, jak wystawienie jazu wśród łąk Orlich i prawo niemieckie (Kod. Wielkop., n. 1947). W r. 1580 było tu 3¹/₂ łan. os. a 3 zagr.; r. 1662 wchodziło W. w skład stawa kopanickiego, zabranego po r. 1793 i darowanego hr. Toenne v. Luettichau.

Wąchock, w dok. z r. 1219 *Vancoz*, 1234 *Wanche*, 1249 *Wanchoz*, 1254 *Wancock*, os. miejska, dawniej miasteczko i opactwo, pow. iłżecki, gm. Wielka Wieś, par. Wąchock, leży w górskiej i lesistej okolicy, nad rz. Kamienną, przy drodze bitej, łączącej zakłady górnicze nad rzeką Kamienną rozłożone i ciągnące się od Bzina do Ostrowca. Odl. 24 w. na zach.-płd. od Iłży, a około 12 w. w linii powietrznej na wschód od Suchedniowa i tyleż na wsch.-płd. od Bzina. Rozległe lasy rządowe otaczają w paromilowem promieniu tę osadę. Śród tych lasów znajduje się kilka tylko wsi i osad. Obecnie W. posiada kościół par. murowany (poklasztorny), szkołę początkową, sąd gm. okr. VI, urząd gm., urząd poczt., 194 dm. (28 murow.), 1459 mk. Osada młyn. Bugaj ma 2 dm., 57 mk., 60 mr. dwor. i 9 włósc. W r. 1827 było 161 dm., 1138 mk.

Przy kościele klasztornym znajdują się bardzo ciekawe ruiny klasztoru cystersów, stanowiące jeden z piękniejszych zabytków architektury romańskiej. Przy osadzie jest staw, nad którym stały istniejące tu poprzednio zakłady żelazne. Powstanie i rozwój swój osada zawdzięcza głównie klasztorowi cystersów. Klasztor ten, zwany w dokumentach „Camina major“ albo „Cella s. Mariae“, założony został pierwotnie przez Gedeona, bisk. krakow. (1166—1185), na obszarze wsi Kamionna (odległej o 12 w. na zach.-płn. od Wąchocka). Dopiero Leszek Biały (1207—1227) przeniósł klasztor do Wąchocka, gdzie wzniesiono gmach mурowany. Jak Kamionna tak i Wąchock były posiadłościami biskupimi, które według Długosza już Gedeon nadał jako uposażenie klasztorowi. Pierwszy znany opat Hugo, w r. 1219 uczestniczy w Wiślicy w rozsądzeniu sporu między benedyktynami a premonstratensami o klasztor św. Wincen-tego we Wrocławiu. Długosz opowiada, iż zakonnicy tutejsi aż do początku XV w. byli wyłącznie włoskiej narodowości, tak że w klasztorze było wiele ksiąg włoskich („plures libros italos a fratribus italis ad monasterium importatos reperies“), tymczasem według prof. Łuszczkiewicza zarówno imiona opatów jak i architektura budowli klasztornych wskazują na francuskie pochodzenie zakonników a przynajmniej tych, którzy kierowali budową klasztorze, przedstawiającego ścisły związek w planie z klasztorami w Jędrzejowie (z r. 1210), Koprzywnicy i Sulejowie. Klasztor wąchocki był według prof. Łuszczkiewicza ostatnią budowlą wzniesioną w owych czasach przez architektów i malarzy francuskiego pochodzenia. Zapewne najazd tatarski wypędził ich z Polski. Już klasztor cystersów w Mogile (z r. 1266) budują architekci niemieccy. Dach ołowiany klasztoru wąchockiego, zniszczony przez pożar w czasie najazdu Tatarów, świadczy, że przemysł górniczy (równie jak i obrabianie kamienia) wcześniej tu wprowadzili zakonnicy, posiadający w swych rozległych posiadłościach bogate pokłady mineralne. Przy napadzie Tatarów w r. 1260 poginęły najdawniejsze dokumenty klasztoru, ztąd nie mamy aktów pierwszej ni drugiej erekcji i uposażeń. Szereg dokumentów znanych rozpoczyna akt z r. 1234, którym klasztor wąchocki zamienia dziesięciny z wsi Mikerek i Wielice, które odstępuje klasztorowi miechowskiemu, na dziesięciny z wsi: Łączany i Modrzejowice, oddawane przedtem kaplicy św. Jakuba w Skaryszowie. R. 1235 Gumbertus, archidyak. krakow., za zezwoleniem brata, kasztelana oświęcimskiego i jego synów nadaje klasztorowi wś Błonie pod Łęczycą i kaplicę św. Krzyża w Łęczycy z jej uposa-

żeniem. Bolesław Wstydlivy nadaje r. 1249 na prośbę matki „claustro de Wanchoz Cisterciensis ordinis in honore beate Marie virginis constructo“ dziewiątą część produkcji soli z Bochni i obiecuje dawać trzecią część dochodów z kopalń soli, ołowiu, miedzi, któreby ci zakonnicy odnaleźli lub odnalezione już wznowili w księstwie sandomierskiem i krakowskiem. R. 1260 Tatarzy pustoszą klasztor. R. 1271 Bolesław, ks. krakowski, ze względu na klęski od Tatarów poniesione, pozwala klasztorowi osadzić na prawie niemieckiem (średkiem) wsi Łukawę i Radoszewice, w pobliżu mostu zwanego „Nowirszyn most“, przy którym pobierano cło, Radomice i targowisko Bielów nad Nidą, przy trakcie do Marzysza. R. 1273 tenże książę pozwala klasztorowi odnowić zasypany i zalany szyb soli w Bochni, z którego klasztor pobierał dziewiątą część soli. Po oczyszczeniu przez rok cały produkcja należeć będzie do klasztoru a następnie klasztor będzie pobierać trzecią część i dawniej przyznaną dziewiątą, będzie mógł też warzyć cztery „patellas“ soli i wystawić sobie cztery wieże („vese“) do warzenia soli ze zródeł („de quator monticulis de minore sale). R. 1274 opat wąchocki nabywa wieś Pękosławice (pod Waśniowem) za 46 grzyw. od Mścigniewa, syna Pakosława. R. 1275 d. 11 czerw. w Stobnicy wydaje Bolesław, ks. krak. i sand., przywilej potwierdzający dawniejsze nadania i nadający klasztornym dobrom rozległe swobody. Uwalnia je od wszelkich ciężarów, opłat, danin, prawa polskiego, władzy wojewodów, kasztelanów, sędziów, poborców i w ogóle urzędników książęcych, od jurydykcyi wszelkich sądów, prócz książęcego i to na wezwanie listem książęcym. Prawo połowania na wszelką zwierzynę, nie wyłączając bobrów, z uwolnieniem od zwierzchnictwa „pana bobrowego“ i „pana stróżnego“ co do stróży w grodach. Nadaje dalej książę targowisko przy kościele w Wierzbicy na tych prawach co w Tarsku, potwierdza swobody dawniej nadanych targowisk w Łukowie („Niewierszyn most“) i Radomicach i wylicza wsi należące do klasztoru. Przywilej ten potwierdza Filip, legat papieżki, r. 1280 a Leszek, ks. krakow., r. 1284. Jan opat W. w 1285 r. przechodzi na opata do Sulejowa, zapewne skutkiem zaszczytów tam nieporządków (Dok. Kuj. Ulanów, str. 218—220, Nr. 44, 45, 46). R. 1308 Władysław, ks. krakow., pozwala klasztorowi osadzać wsi na prawie niemieckiem (Kod., Małop., II, 213). Opat Egidius podpisuje r. 1289 potwierdzenie przywilejów dla Sulejowa. R. 1318 Władysław, ks. krakow. i sandom., potwierdza dawne przywileje klasztoru i uczynioną na ich mocy zamianę wsi klasztornej Witaszewice

(Witowice?) na miasteczko (targowisko) Kazimierz, wsi klasztor. Smolice na książęcą Babice i nadanego klasztorowi cła w Kazimierzu i Zgierzu na części w Prawęcicach (Kod. Wielkop., 599; Kod. Małop., II, 241). Wsi te, zdala od klasztoru położone, uległy spustoszeniu i wyludnieniu, tak że klasztor uprasza Kazimierza W. o przyjęcie takowych dożywno dla ich podniesienia (melioratio) i król przyjuje: Kazimierz, Prawęcice, Babice i Prusinowice, z obietnicą zwrotu w przyszłości (Kod. Wielkop., 1594). R. 1318 Jan opat jest kapelanem książęcym. R. 1343 tenże Jan opat sprzedaje sołtystwo we wsiach: Kazimierz, Babice i Prawęcice niejakiemu Michałowi („fidei nostro famulo“) za 8 grzyw. Dostaje on w tych wsiach szósty denar z czynszów, trzeci z kar sądowych. R. 1345 król Kazimierz pozwala klasztorowi osadzić wś Wawrzyszowskie (dziś Rogowa w par. Mniszek) nad rz. Radomirzą. R. 1347 sąd ziemski sandomierski przyznaje klasztorowi prawo posiadania wsi Prusinowice. R. 1354 Jan opat zastawia wś Jabłonicę (pow. opoczyński, par. Barkowice) Lasocie za 20 grzyw. na 13 lat. R. 1364 Mikołaj opat sprzedaje sołtystwo w Rusinowicach (woli świeżo założonej w par. Niewiesz), wsi dziś nieistniejącej. W r. 1364 w Wiślicy potwierdza król przywilej Łokietka z r. 1318. R. 1368 dn. 14 kwiet. klasztor oddaje dożywno królowi wsi: Kazimierz, Prawęcice, Babice i Prusinowice w ziemi łączyckiej, opustoszałe, dla zasiedlenia i podniesienia ich. W tymże celu r. 1374 oddaje klasztor Borzujowi z Ninkowa, wojskiemu sand., wsi: Wawrzyszów, Wolę Wawrzyszowską (Rogowa) i Jabłonicę (Kod. Małop., III, 53, 58, 66, 102, 175, 221, 278). Rozwijający się na posiadłościach klasztoru przemysł górniczy: dobywanie rudy żelaznej i przerabianie jej w kuźnicach, łomy kamieni i wyrób kamieni młyńskich i osełek, wzbogacał klasztor i ściągał do osady podklasztornej liczną ludność. Wraz z przemysłem rozwijał się i ruch handlowy. W r. 1454 Kazimierz Jagiellończyk nadaje wsi „Wąchoczsko“, w ziemi sandomierskiej, pow. radomskim prawo miejskie magdeburskie, pozwala mieszczanom sprzedawać sól, sukno i wszelkie towary w obrębie państwa bez opłaty targowego w miastach królewskich i duchownych. Nadaje targi tygodniowe co wtorek i jarmark na św. Jana Chrzc. Zygmunt I uwalnia r. 1521 mieszczan od opłaty cła i dodaje drugi jarmark na św. Mateusz. Niemcewicz zwiedzając W. w r. 1811 oglądał tu portrety opatów i podaje, jakoby pierwszym opatem Polakiem był Mikołaj Raduński w r. 1461. Inny opat Konopacki, towarzyszył podróży i więzienia Jana Kazimierza,

ozłowiek światły, założył kuźnice w Bzinie i Starachowicach. Wojska Rakoczego złupiły i spaliły klasztor w r. 1656. Zniszczało wtedy archiwum i mnóstwo zabytków. Odbudowa kościoła nastąpiła dopiero r. 1695, jak świadczy tablica marmurowa z napisem, nad drzwiami umieszczona. Opactwo wąchockie, jak i inne, oddawano zwykle, jako dodatkowe uposażenie, biskupom lub innym dostojnikom kościelnym. Wreszcie przy końcu XVIII w. zniesiono tę godność a zarząd klasztoru oddano przeorowi. Rząd austriacki włożył na klasztor obowiązek utrzymywania szkoły publicznej. W 1811 r. zastał tu Niemcewicz przeszło stu uczniów. Z tych ośmiu było na koszczie klasztoru, który co rok dwu najlepszych wysyłał do akademii krakowskiej i wypłacał im po 1000 złp. rocznie każdemu jako stypendyum. Po zniesieniu klasztoru szkoła została zamienioną na rządową i jako szkoła obwodowa istniała do r. 1836. W latach 1834—1836 wychodziły w Wieluniu (?) „Akta uroczyste zakończenia kursu rocznego nauk“. Pozostałe po cystersach budowle klasztorne i kościół przedstawiają ciekawe i piękne pomniki budownictwa romańskiego. Wedle zdania prof. Łuszczkiewicza cystersi po osiedleniu się w Polsce sprowadzili na początku XIII w. z Francji grono zakonników biegłych w kamieniarstwie, mularstwie i architekturze. Oni to po kolei zbudowali ctery wielkie opactwa: w Jędrzejowie (1210), Koprzywnicy (1218), Sulejowie (1232) i wreszcie w Wąchocku (ukończone przed r. 1240). Budowle te wzniesione z kamienia w stylu romańskim przedstawiają jeden typ, z pewnymi modyfikacjami i naleciałościami ostrołuku. R. 1260 Tatarzy zniszczyli dach ołowiany na opactwie wąchockim. Pomimo zmian, wprowadzonych przy rozszerzaniu budowli i restauracjach w wieku XVII i XVIII, przechowała się dotąd we wschodnim skrzydle klasztoru pierwotna postać. Mieszczą tu się: księgarnia, kapitułarz, karczer, korytarz pierwotny, sala opacka. Dół skrzydła wschodniego zachował swe sklepienia i łuki romańskie. Zachodnie skrzydło uległo w wieku XVIII zupełnej przeróbce. Pałac opatów pochodzi z XVI w. Przy klasztorze istniał kościół p. w. św. Elżbiety, dla świeckich, dziś zupełnie zburzony, pozostał tylko dawny kościół klasztorny z kamienia ciosowego. Warstwy kamienia szarobiałego przeplatane są warstwami czerwonego ciosu, pochodzącego z miejscowych łomów. Pozostał przy kościele jeszcze w części dawny portal romański. W wieku XVII rozszerzono okna kościoła i dobudowano kaplicę błogosł. Wincentego Kadłubka. Szczegółowy opis pozostałych budowli, z 12 tablicami rysunków i planów, po

mieścił prof. Łuszczykiewicz w II tomie „Zbiornego wiadomości do historii sztuki“, wydawanego przez Akademię Umiejętności (Kraków, 1893 r.).
Br. Ch.

Wąchoły (por. *Miedzanka*), mylnie, za: *Warchoły*.

Wąchowno, ob. *Kopanica*.

Wądoł 1.) *Wundul* na Mapie sztab., jezioro, w pow. czarnkowskim (Wieleń), o 9½ klm. na płd. od Wielenia, pod Miałą, utworzone przez Rudnik czyli Niedźwiadkę (dopł. Noteci). 2.) **W.**, błotko, na Górach, w pow. inowrocławskim. 3.) **W.**, *Vondol* (na Mapie sztab.), jezioro, w pow. szubińskim (Znin), na płn.-wsch. od Gąsawy i 600 kroków na płn. od Pniew, wzn. 98·7 mt. n.p.m.; bez odpływu.
E. Cal.

Wądoł, niem. *Wondoll* al. *Wondol*, kol. szlach. do Lińska, pow. świecki, st. pocz. Śliwice; 1885 r. 23 dm., 138 mk. Powstała p. r. 1789 z części szlach. wsi Lińska, które dziedzice puścili w wieczystą dzierżawę (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.*, 1886, str. 352).
Ks. Fr.

Wądołek, jezioro we wsi Dylewo Stare, pow. ostrołęcki.

Wądołki 1.) wś szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo, odl. 28 w. od Łomży, 688 mr. Składa się z kilku części, mających nazwy: a) *W. Borowe*; r. 1827 było 4 dm., 33 mk., b) *W. Bučki*, przyl. folw. Krajewo Korytki, ma 19 mr. fol. i 3 os., 12 mr. włośc. c) *W. Raczki*, r. 1827 było 9 dm., 64 mk.; d) *W. Stare*, r. 1827 miały 5 dm., 16 mk.; e) *W. Szwejki*, w par. Miastków, miały 5 dm., 16 mk. f) *W. Cwięki*, ob. *Cwięki W.*, W r. 1871 folw. Wądołki Borowe rozl. mr. 308; gr. or. i ogr. mr. 171, łąk mr. 31, past. mr. 6, lasu mr. 89, nieuz. mr. 11; bud. drew. 13; las nieurządzonej. Wś W. Borowe os. 5, mr. 3; wś W. Starawieś os. 19, mr. 69; wś W. Buoki os. 3, mr. 12. Wsi te z temi przezwiskami wymieniają akta sądowe ziemi łomż. z r. 1483. W r. 1578 wś Wądołki Vertice Pratkan, w pow. zambrowskim, miała 5 łąn. i 8½ łąn.; Wądołki Antiqua 2 łąny, 6 zagr. (Pawiński, *Zróżła Dziej.*, XVI, 377). 2.) **W.**, fol. dobr. Grodzisk, w pow. ostrołęckim. W r. 1827 miał 2 dm., 12 mk.

Wądołowo 1.) pow. łomżyński, ob. *Chlebiotki*. 2.) **W.**, pow. łomżyński, gm. Śniadowo, ob. *Grabowo*. 3.) **W.**, wś, pow. kolneński, ob. *Koniecki* 3). 4) **W.**, ob. *Koziki W.* 5.) **W.**, pow. szczuczynski, ob. *Modzele* 7).

Wądoly 1.) niem. *Wondoli*, wyb. do Łęga, pow. chojnicki, 5 dm., 37 mk. 2.) **W.**, wyb. do Rytla.

Wądrówka, potok, zwany w dalszym biegu *Ukiernik*, następnie *Hołowczanką*, dopływ Oporu z lew. brzegu. W. powstaje w

Karpatach, u płn. stoków pasma górskiego, które od najwyższego szczytu grzbietem Waleczniny (1184) nazwać możemy. Grzbiet ten odgranicza od płn.-wschodu kotlinę źródliskową Stryja, północne zaś jego stoki przez Opór, który obok W. tu wypływa, należą hydrograficznie także do Stryja. W. powstaje z rozlicznych strumieni, które wachlarzowato od szczytów grzbietu Waleczniny ku środkowi się zbiegają. U stóp Romanowicza wypływa pot. Załomeszcze, u stóp Męczela (1040) biorą dwie bezimienne Strugi swój początek, pod Płajem (1157) i Słanieszczą (1158) tryszcze główny źródliskowy strumień, z pod Obnawy (1111) i Racenowej (953) wypływa wreszcie pot. Racenowa. Strumienie te zlewają się w obrębnie rozległej gminy Hutaru w poziomie około 710 mt. Nieco niżej (ok. 1½ klm.) przepływa i pot. Załomeszcze i w ten sposób w poziomie ok. 695 mt. potoki, których źródła znajdują się w wysokości 800—900 mt., już się zlały tworząc pot. Wądrówkę, płynącą doliną poprzeczną w kier. płn.-wschodnim. Kierunek ten zatrzymuje W. aż poniżej ujścia z lew. brzegu Smorzanki, poniżej Hołowiecka. Długość tego poprzecznego biegu rzeki wynosi 13½ klm. Spadek 120 mt., cz. 8·8 mt. na 1 klm. Pomimo tak znacznego spadku i licznych skrętów w biegu rzeki, które świadczą o pasowaniu się wód W. z trudnościami poprzecznego biegu, dol. strumienia jest na tyle szeroka, że wzdłuż całej doliny W., t. j. od samego ujścia do Oporu aż po same źródła prawie, ciągnie się droga wozowa, odgałęzienia zaś od niej bądź to do obszernej dol. Oporu na wschód i południe, bądź do dol. Orawy, czy to prowadzą dol. strumieni, czy też działami, są przeważnie tylko ścieżkami. W tej części biegu przyjmuje W. z lew. brz. Brymówkę, odkąd w dół zowie się pot. Wądrówka pot. Ukiernik, i pot. Smorzankę wypływającą u stóp Ostrego (1026) a wpadającą poniżej Hołowiecka. Z pr. brzegu mamy dopływy: pot. Kalniański, pot. Kiczarki płynący od Kiczarki (899) i inne potoki, odwadniające sąsiednie szczyty: Horby (869 mt.) i Pliszkę (1019). Poniżej Hołowiecka wpływa Wądrówka w podłużną dolinę, skierowaną ku płd.-wschodowi. Strumień płynie w tej części już nieco wolniej doliną szerszą. Dług. tej części biegu 7 klm., spadek 49 mt., czyli 7 mt. na 1 klm. W tej części biegu otrzymuje Wądrówka dopływ tylko z prawej strony. Brzeg prawy zwarty chociaż nie tak stromy jak lewy. Lecz lewy w dwu miejscach przerwany strumieniem odwadniającym odległy Trościan (1235 mt.) i potokiem odprowadzającym wody ze szczytu Klewy (1069). Naprzeciw wierchu Stremeniż (739 mt.) wlewa się Hołowczanka w poziomie

541 mt. do Oporu, wytwarzając płaską, pokrytą łąkami równinę. Długość całego biegu od źródła po ujście 26 klm. *E. R.*

Wądziebnia, jezioro pod Górzem, pow. brodnicki.

Wądzyn, niem. *Wondzyn See*, znaczne jezioro, w pow. brodnickim. Przez nie płynie Lutrzyzna, dopł. Ossy.

Wądzyn, 1706 *Wądzynnek*, niem. *Wonsin*, dobra ryc. nad jeziorem t. n., pow. brodnicki, st. p. i par. kat. Bobrowo, st. kol. Jabłonowo (o 11 klm.); 582 ha (483 roli orn., 26 łąk, 39 lasu); 1885 r. 9 dm., 27 dym., 133 mk., 61 kat., 71 ew., 1 dyssyd. Zachodzi już w staturie łowickim r. 1222 p. n. „*Wansino*“, później *Wonsin*, *Wansen*. Za czasów krzyżackich należał do kodurstwa brodnickiego. Według ksiąg szkodowych krzyżackich z r. 1414 poniosły dobra 200 grzyw. szkody (ob. *Gesch. d. Stadt Culm von Schultz*, II, 160). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: „*Wądzin sortes duae nobilium, una nobilis Malewski, altera nobilis Kamiński*“ (pag. 330). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczy W. wraz z folw. 10 dym. i należał do Wybickich (str. 254). *Ks. Fr.*

Wągial. *Wongi*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Bielica (o 12 w.), okr. wiejski Krasnosiele, o 42 w. od Lidy, 23 dm., 187 mk. (w 1865 r. 86 dusz rewiz.); należała do dóbr Łoziany ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe.

Wągłany, wś i fol. nad rz. Wągłanką, pow. opoczyński, gm. i par. Białaczów, odl. od Opoczna 5 w., mają gorzelnię, browar, 39 dm., 369 mk., 1549 morg. dwors., 443 morg. włośc. Obszar dworski należy do dóbr hr. Małachowskich. W 1827 r. było 28 dm., 234 mk. Na początku XVI w. dwory szlacheckie w tej wsi dawały dziesięcinę, wartości do 2 seksagen, wikaryuszowi w Białaczowie (Łaski, L. B., I, 709). W połowie XV w. wś W. (Wamblany), w par. Białaczew, własność Strasza h. Odrowąż, miała 6 łąn. km., z których płacono jednego roku dziesięcinę, wartości 2 grzyw., miejscowej kanonii, a drugiego prebendzie sandomierskiej dwikozkiej. Folw. rycerski i zagr. płacili dziesięcinę pleb. w Białaczowie (Długosz L. B., I, 366, 377). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 M. Dunin miał tu łąn. 1, Leonard Strasz łąn. 4, zagr. z rolą 6 (Pawiński, Małop., 287). *Br. Ch.*

Wągiew al. *Wągłów* al. *Wągłów*, wś, pow. konecki, gm. i par. Niekłań, odl. od Końskich 18 w., ma 18 dm., 128 mk., 14 morg. dwors., 56 mr. włośc. Należy do dóbr Niekłań. W 1827 r. 6 dm., 75 mk., par. Odrowąż. Istniała tu kuźnica, która produkowała do 800 cent. żelaza rocznie.

Wągiewo, niem. *Wanglew*, dobra i wś,

pow. wołowski, par. ew. i kat. Gross Bargaen. W r. 1885 dobra miały 170 ha, 3 dm., 44 mk. (1 kat.); wś 15 ha, 8 dm., 45 mk. (7 kat.).

Wąglikowice al. *Węglikowice*, niem. *Funckelkau*, wś szlach. i folw., pow. kościerski, par. kat. i st. p. Kościerzyna (o 1¼ mili), agentura poczt. i szkoła kat. w miejscu. Oprócz folw., 22 posiadłości włośc., razem 824 ha (315 roli orn., 19 łąk, 9 lasu); 1885 r. 31 dm., 47 dym., 295 mk. (284 kat., 11 ew.). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze: „*Wąglikowice 3 curiae, quaelibet 2 grossos*“ (pag. 23). Według taryfy pobor. z r. 1648 płaciła tu p. Wąglikowska 8 fl. 8 gr. (ob. *Roczn. T. P. N. w Pozn.*, 1871, str. 175). Wówczas należały W. do pow. tczewsko-gdańskiego. R. 1717 wynosiła sympla 24 gr. (ob. „*Cod. Belnensis*“ w Pelplinie, str. 83). Relacja komisji pruskiej z r. 1772 brzmi: W. należą do Agnieszki Zawadzkiej w W. Klińcu. Mieszkańcy są katolikami. Dobra te przypadły Zawadzkiemu per decretum z Gotartowskiego konkursu razem z W. Klińcem, nie są jeszcze wymierzone i zawierają wiele nieużytecznych piaszków. Wysiew: 36 kor. żyta, 5½ jęczm., 19 tataraki; 8 chałupników (*Instleute*). Na wiosnę niszczy żyto niezliczone mnóstwo skoczaków. Sianozbiór mały. Dawniej trzymano tu 100 owiec, które wszystkie pozdychały. Las dostarcza drzewa budulcowego i dla W. Klińca; z drzewem opałowym muszą się skromnie obchodzić. Trzy małe jeziora są bez znaczenia. Folw. ten jest wydzierżawiony za 150 fl. ostatniej waluty. Chałupnicy odrabiają dzierżawę za mieszkanie i rolę. Tłoki jednak nie czynią żadnej. Pogłównie, które chałupnicy składają, wynosi 2 tal. 30 gr. (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.*, XV, 87). Około połowy XVII w. wybudował tu dziedzic Węglikowski prywatną kaplicę z drzewa. Podług wizyty Szembeka z r. 1702 znajdowała się w lichym stanie (ob. „*Utrac. kościoły*“ przez ká. Fankidejskiego, str. 237). *Ks. Fr.*

Wąglin, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Kodrąb. Wś ma 23 dm., 144 mk., 249 morg.; fol. 6 dm., 12 mk., 369 morg. Należy do dóbr Kocierzowy. W r. 1827 było 12 dm., 82 mk., par. Kamięsko. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552—3 wś W., w par. Kamięsko, własność Stobieckiego, miała 2 osad. (Pawiński, Wielkp., II, 285).

Wągłczew, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Wągłczew, odl. 14 w. od Sieradza, posiada kościół par. murowany, młyn wodny, 33 dm., 261 mk. W r. 1827 było 24 dm., 279 mk. Dobra W. składały się w r. 1878 z fol. W. i Orzeł, rozl. mr. 1589: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 697, łąk mr. 98, pastw.

mr. 12, lasu mr. 2, nieuź. mr. 34; bud. mur. 6, drew. 5; płod. 8-o pol.; fol. Orzeł gr. or. i ogr. mr. 211, lasu mr. 515, nieuź. mr. 15; bud. mur. 1, drew. 3; płodozm. 4 i 8 pol., las nieurządzony, pokłady torfu, młyn. Wś W. os. 38, mr. 186. Jeźeli za wydawcą Kod. Wielkop. odniesiemy do W. wś „Wanglow in districtu siradiensi“, wymienioną w dok. z r. 1358, to byłaby ona wtedy własnością klasztoru „Sancte Marie in Arena Vratislaviae“. We wsi istniał kościół paraf., nad którym patronat należał do klasztoru (Kod. Wielk., Nr. 2050). R. 1433 Nicolaus de W. jest prokuratorem prob. łęcz. Władysława z Oporowa (Kod. dypl. pol., II, 475). Na początku XII w. W. był wsią królewską. Kościół paraf., p. w. św. Klemensa, drewniany, istniał już w połowie XV w. Uposażenie plebana składało się z dwu łanów, placu pod karczmę, plebanii z placem i ogrodem. Kmiecioie ze wsi tej dawali małdraty na stół arcybiskupi z łanów osiadłych a z pustych dzie sięcinę, plebanowi zaś meszne po 3 kor. żyta, tyleż owsa z łanu. Łany soltysie dawały dziesięcinę plebanowi. W r. 1626 czterej bracia Łubieńscy, z sąsiedniej Łubny, wsi parafialnej, pochodzący (Stanisław i Maciej, biskupi, Wojciech, kanon. gniezn., Marcin, Soc. Jesu), wzniesli wspólnym kosztem piękny kościół murowany, zaopatrzyli go w bogate aparaty, osadzili przy nim kanoników regul. Grobu Chrystusowego z Miechowa (Maciej, biskup chełmski, był przełożonym w Miechowie), zbudowali klasztor dla proboszcza i czterech zakonników i dla uposażenia nabyli za 12000 zł. wś Pruchny. Maciej Łubieński, biskup, konsekrował kościół r. 1628. Mieszczą się tu grobowce Łubieńskich. Dawny klasztor stanowi dziś plebania. W wielkim ołtarzu jest figura Chrystusa, uważana za cudowną. Piękne organy, o 10 głosach, sprawił 1786 r. kś. Andrzej Skowroński, proboszcz, który wybudował chór dla muzyki. Rząd pruski zabrał uposażenie w ziemi i wyznaczył za to rocznie 1180 zł. (Łaski, L. B., I, 414 i przypisy). Dzwony kościelne pochodzą z lat: 1557, 1628, 1632 Na cmentarzu, w kaplicy św. Jana, jest pomnik grobowy rodziny Gołembowskich. Według lustracyi r. 1564 wś W., w starostwie sieradzkiem, ma kmieci 14, na 11½ łan., zagrod 2; wójt (Wiktorowski) 8½ łan. Dochody 96 zł. 7 gr. 11½ den. Wójtowstwo na 3 łan. w posiadaniu Wiktorowskiego (Lustr., V, 127, 156). W r. 1734 wojska Augusta III zniszczyły wś. W r. 1771 Antoni Łubieński płaci ztąd kwarty 179 zł. 13 gr., hyberty 230 zł. 3 gr. (Płata wojska). W. par., dek. sieradzki, 1170 dusz. Opis kościoła pomieściła Ignacya Piątkowska w „Kaliszaninie“ z r. 1885. *Br. Ch.*

Wągra, ob. *Węgra*.

Wągroda 1.) miejscowość na Rybnie Skawalskiem, w pow. gnieźnieńskim. 2.) **W.** na Świdnicy, w pow. wschowskim i inne.

Wągrodnio 1.) wś, fol. i dobra nad rzeką Jeziorną, pow. grójecki, gm. Wągrodnio, par. Prażmów, odl. 10 w. od Grójca, ma gorzelnią, tartak parowy, 375 mk. W 1827 r. było 35 dm., 344 mk. Dobra W.: składały się w r. 1888 z fol. W., Gabryelin, nomenklatury Biały Ług, rozl. mr. 2504: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 599, łąk mr. 71, pastw. mr. 10, lasu mr. 320, nieuź. mr. 25; bud. mur. 2, drew. 22; płodozm. 6, 11 i 12-pol.; fol. Gabryelin z przyl. Biały Ług gr. or. i ogr. mr. 476, łąk 64, pastw. mr. 66, lasu mr. 843, nieuź. mr. 30; bud. mur. 2, drew. 19; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 34, mr. 412; wś Chośny os. 10, mr. 151; wś Wola Jaroszowa os. 13, mr. 224; wś Kamionka os. 15, mr. 79; wś Koryto os. 22, mr. 150; wś Ławki os. 10, mr. 58. W r. 1476 siedzi tu: „Nobilis Pylik de Wangrodno.. cum adiacenciis, cum cmetonibus“ (Kod. Mazow., 278). R. 1540 wś ta leży w pow. grójeckim (distr. Grodzensis). Jakub Vangraczky, Marcin i Mikołaj Ullelynski placą od 11 łan. i pół ćwierci, Jan Vangraczky zaś ze wsi „Vągraczka volya“ od 1 łana (Księgi sądowe czerskie). Wągrodnio gmina należy do sądu gm. okr. I w Górze Kalwaryi, tamże stacya poczt. Gmina ma 14965 morg. obszaru i 3270 mk. Śród stałej ludności jest 14 prot. i 86 żydów. 2.) **W.** wś, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. W 1827 r. 10 dm., 60 mk. *Br. Ch.*

Wągrodnio, jezioro, w pow. obornickim, pod Długą Gośliną, ku płd.-zachodowi.

Wągrowiec, urząd. *Wongrowitz*, *Wangrowecz* r. 1381, *Vangrowiec* r. 1392, *Wangrowec* r. 1393, *Wogrowecz* r. 1399, niekiedy *Węgrowiec*, właściwie *Wągrodziec*, miasto powiatowe w w. ks. poznańskim, odl. 50 klm. na półn.-wschód od Poznania, 41 klm. na półn.-zachód od Gniezna, pod 52° 48' półn. szer., 34° 58' wschod. dług., po obu brzegach Wełny (praw. dopł. Warty), przy drodze żel. z Rogoźna na Żnin do Inowrocławia. Stare miasto z kościołem katol. i budynkami poklasztornymi rozwinęło się na lew. brzegu Wełny, na ostrowiu utworzonym przez ramię południowe rzeki, mające 2000 kroków dług., do 500 kroków szer. Ramię to oddziela się od głównego koryta na wschod. krawędzi miasta, wprost ujścia Nielby (odpływu jeziora Rgielskiego) i wraca do niego na zachodzie, poniżej odpływu jez. Durowskiego. Na tem ramieniu stoją trzy mosty. Za trzecim mostem, gdzie wśród łąk sterczy nasyp, schodzi się to ramię ze spływającym do jez. Łęgowskiego, dokąd zdąża główne koryto. *Ostrów*

leżący ród tych ramion wznosi się 84·1 mt. npm. Powierzchnia ostrowia, na którym rozsiadło się stare miasto, pochyła się ku zach. od 79·8 do 77, a na połd. sięga 81·1 mt. Młyn miejski stoi na praw. brzegu Welny; most przy nim łączy oba brzegi rzeki, tudzież stare z nowem miastem, mającem stacyą drogi żel. i kościół prot. Zach. część nowego miasta przypiera do połd. kończyny jez. Durowskiego; równolegle z torem dr. żel. bieży ku zach. trakt rogoziński, z którego wychodzą bite trakty do Margonina ku północy i do Keyni ku półn.-wschodowi; z starego miasta wychodzi ku połd.-wschodowi trakt gnieźnieński, tudzież droga do sąsiedniego Łęgowa. Wzdłuż toru kolejowego bieży ku wsch. stary gościniec na Rąbczyn do Żernik. Nowe miasto rozwija się na praw. brzegu Welny. Wschodnia część miasta zowie się Bielawami, a zachodnia starego miasta Podklasztorzem, które mieszanem bywa z Klasztorkiem, pierwotną siedzibą cystersów, leżącą nad jez. Łekneńskim, wprost Łekna. Obszaru obejmuje W. 837 ha (632 roli i 111 łąk). Na około miasta stać miało 12 posągów, przedstawiających 12 apostołów. Herb wyobraża modlącego się zakonnika. W. jest siedzibą urzędów powiatowych, tudzież sądu okręg., komisarza obwod. i urzędu stanu cywil.; ma dwa kościoły parafialne: katolicki i protestancki, gmachy poklasztorne, kaplicę katol., synagogę, dom miłosierdzia pod zarządem sióstr św. Wincentego à Paulo, dom sierot, szpital, gimnazjum katol., wyższą szkołę żeńską, dwie szkoły elementarne, drukarnię, aptekę, bank ludowy, różne towarzystwa i 4 jarmarki. Kościół katol., p. w. św. Jakuba, istniał już w r. 1381, gdy na dniu 22 grud. opat cystersów łekneńskich Ewerard przystąpił do uposażenia go, przekazując plebanowi Piotrowi: dwa łany ziemi, które sam sobie wybierze, i dwa korce mąki tygodniowo z młyna wągrowskiego; dziesięcinę z ról uprawianych na Straszewie oraz meszne po dwa korce żyta i tyleż owsa z każdego łąnu; łąkę przy kończynie jez. Durowskiego, ciągnącą się aż do rzeki; rybaka z wolnem rybołówstwem na wodach Wągrówca, Durowa i Łęgowa; kolendę na Boże Narodzenie, którą siedlacy (hospites) po pół grosza, a zakładnicy (subsides) po ówieró grosza płacić mają; prócz tego ustanowił, że mieszczanie, którzy nie uprawiają roli, dawać będą na Wielkanoc dawnym zwyczajem po groszu, w czterech zaś porach roku pobierać mają kleryk i służa kościelny od siedlaków po cztery, a od zakładników po dwa denary (Kod. Wielkop., n. 1796). To uposażenie zatwierdził około r. 1429 opat Adolf, dorzucając leżący między plebanią a rybitwą kawał ziemi, gdzieby pro-

boszcz mógł osadzić zagrodnika, tudzież wolny wrąg w lasach klasztornych. Końcowy dopisek nadania był wynikiem sporów, jakie się toczyły między opatem a plebanem Maciejem Gołąbkim. Sąd konsystorski „przyznał plebanowi wolny wrąg w tychże lasach, a domowników opata, którzy plebana rzeczowego, gdy chciał brać drzewo z lasu, pobili i sponiewierali, skazał na publiczne przeproszenie skrzywdzonego i na pół kamienia wosku do kościoła gnieźn.“ (Łaski, Lib. Ben., I, 112 przyp.). Proboszczowie utrzymywali zwykle dwóch wikaryuszów, kaznodzieję i nauczyciela, z którymi dzielili się do połowy wszelkimi oblacyami, odstępując im w całości inne dochody i meszne w Bartodziejach, t. j. po 2 korce żyta i tyleż owsa z łąnów kmiecych. W mieście posiadał pleban dworek przy kościele i kawał ziemi. Na jeziorze i na wodach, płynących między jez. Durowskim i Łęgowskim, miał wolne rybołówstwo drobnymi sieciami i w tym celu utrzymywał rybaka. Z młyna wodnego, stojącego w mieście, pobierał tygodniowo 2 miary mąki pszennej. Dziesięcinę snopową z pola, Sadami zwanego, zwozili mu mieszczanie, którzy tam rolę uprawiali: inni zaś płacili na Boże Narodzenie po pół grosza z dymu, a na Wielkanoc po groszu; komornicy po 4 denary i po pół grosza. Prócz ziemi przy probostwie miał pleban dwa łany roli na każdym polu. tych samych ok łąny miejskie rozmiarów. Mieszczanie posiadający role dawali meszne po 2 kor. żyta i tyleż owsa z łąnu. Tyle też dawali kmiecie w Łaziskach, Ochodzie i Bartodziejach, osadach składających około r. 1520 parafię wągrowską, której dochód obliczony był na jedną grzywnę srebra. Plebanem ówczesnym był Paweł z Łobżenicy, archidyakon kamiński. W r. 1550 przelano trzy dzwony kościelne; Krzysztof Grzymułtowski z pobliskich Grzymułtowic darował czwarty. Około r. 1570 stanął nowy, istniejący dotąd kościół z cegły, w stylu ostrołukowym, poświęcony w r. 1575 przez sufragana gnieźn. Stanisława Chwałęckiego. W kościele znajduje się cudowny obraz św. Walentego. Zaprowadzono tu bractwa: Różańcowe w r. 1592, św. Anny i Bożego Ciała r. 1683, Miłosierdzia i Wstrzemięźliwości około r. 1860. Księgi ślubów zaczynają się od r. 1636, zmarłych od r. 1701, chrztów od r. 1724. Szczegółowy opis kościoła wydali w r. 1881 dr. H. H. i kś. M. C. pod napisem „Wiadomości historyczno-statystyczne o parafii katol. w W.“. Dr. Hockenbeck wydał w Lipsku r. 1879—1883 przyczyńki do dziejów klasztoru i miasta Wągrówca z czasu od r. 1143 do 1553, p. t. „Beitraege zur Geschichte des Klosters (Łekno) und der Stadt Wongrowitz“.

Parafia, wchodząca w skład dekanatu łekneńskiego, liczyła dusz 3402 około r. 1888; do wymienionych osad przybyły: Straszewo i Sadki al. Sady. Szkoły paraf. znajdują się w Łaziskach, Ochodzie i Wągrówcu. Kaplica św. Jerzego, założona w nowszych czasach przez plebana Niwarda Musolffa, znajduje się w domu sierot. Kaplica p. w. W. Św. istniała od r. 1645 do 1780; stała na cmentarzu, gdzie obecnie wznosi się posąg św. Wojciecha. Kościół protestancki istnieje od r. 1835. Około r. 1860 liczyła parafia 3219 dusz w 65 osadach, obok 13270 katol. Synagoga żydowska powstała za rządów pruskich po r. 1807. Szkoła istniała z dawna przy kościele parafialnym; później przeszła pod opiekę władzy miejskiej. W r. 1608 pobierał nauczyciel z kasy miejskiej 12 fl. i utrzymywał kantora, któremu płacił 5 fl. i 10 gr.; uczniów było przeszło 80; budynek szkolny mieścił łaźnię dla uczniów. Od r. 1851 starano się o założenie gimnazjum katolickiego, które otwarto dnia 6 maja 1872 r. Plan i rycinę gmachu zamieścił program szkolny z r. 1878 — 9. O pierwotnym szpitalu kościelnym nie posiadamy wiadomości. Gdy szpital, na którego budowę liczone między r. 1548 i 1552 znachodzą się zapisy, zgorzał, pleban zabrał majątek szpitalny. Szpital miejski spalił się w r. 1826. W r. 1848 pleban miejscowy Niward Musolff wystawił szpital dla 9 osób i tyłuż sierót. Budynek ten rozebrano w r. 1875. Suchodolski, monograf powiatu wągrowieckiego, wspomina szpital z XV w. dla 12 osób, które pobierały wsparcia z funduszów miejskich. Rotmistrz Łakiński zapisał temu szpitalowi 500 tal. Nowy szpital, którego majątek wynosi około 5000 marek, stanął w r. 1875. Ów rotmistrz Łakiński zapisał testamentem 1837 r. resztę majątku na założenie domu sierot. W r. 1859 wynosił fundusz Łakińskiego 4865 talarów. Pomnik jego stoi na półn.-zach. kończy nie obszar Łazisk. Drugi filantrop, pleban Musolff założył w r. 1859 projektowany dom sierot, który obecnie posiada około 100 tysięcy marek majątku i używa praw korporacyjnych. Tym zakładem zawiadywały siostry miłosierdzia do r. 1876. Klasztor cystersów, istniejący przez kilka wieków w W. założony był pierwotnie w Łeknie, oddalonym około 9 klm. od miasta. Dziedzie Łekna, niejaki Zbilut, zaczął około r. 1143 sprowadzać cystersów z Altenberga, w okolicy Kolonii, do swej posiadłości, aż wreszcie w r. 1153 wznosił im klasztor na przeciwległym brzegu jeziora i wydał dokument fundacyjny, uposażający klasztor dobrami i dochodami. Książę Bolesław i panowie wielkopolscy pododawali od siebie liczne włości i dziesięciny. Około r. 1170 wstępuje do klasztoru Boguchwał, brat arcyb. gnieźn. Bogumiła, głońskiego z świętobliwości, i przebywa tu do śmierci (r. 1228). Początkowo klasztor gorliwie się zajmuje misjami apostołskimi wśród pogańskich Prusaków, na prawym brzegu Wisły. Później jednak w ciągu XIII w. zwraca się działalność zakonników ku kolonizacji rozległych posiadłości klasztornych i gospodarowaniu na zakładanych folwarkach. R. 1218 papież Honorusz III, przyjmując klasztor pod swą opiekę, wydaje dokument określający swobody i przywileje dóbr klasztornych i stosunki zakonników do władzy biskupiej. Wkrótce potem sprowadza klasztor wieśniaków niemieckich i osadziwszy ich we wsi Panigrodzie otrzymuje r. 1233 przywilej książe, nadający tej wsi prawo niemieckie. Kolonizacja niemiecka dóbr klasztornych postępować będzie coraz energiczniej. Obok tego klasztor nie będzie przyjmował Polaków do grona zakonników. Opaci zostają w przyjaznych stosunkach z Krzyżakami, którzy też w r. 1331, podczas pamiętnego najazdu na Wielkopolskę, oszczędzają dóbr klasztornych. Oddanie się wyłącznie interesom materyalnym i nadmierne wymagania, jakie zapewne stawiał klasztor swym poddanym, wywołać miały silne rozjątrzenie wśród ludności Łekna. Wieści o bogactwach klasztornych mogły też pobudzić liczne podówczas i wśród szachty nawet jednostki, trudniące się rozbojem. Słowem jednym, wedle podania, klasztor został napađnięty przez mieszkańców Łekna, złupiony i zburzony. W skutek tego zakonnicy postanowili dla większego bezpieczeństwa przenieść klasztor do pobliskiego Wągrowca, w którym stał już kościół uposażony r. 1381 przez opata Eberharda. Przenosiny nastąpiły r. 1396. W r. 1399 pisano jeszcze „Łekno czyli Wągrówiec“; opata zwano raz łekneńskim, raz wągrowieckim; opatem ówczesnym był Krystyn II, któremu Świętosław i Marcin, bracia przyrodni, sprzedali swą dziedzinę na Łegnieszewie za 40 grzyw. Ten opat układał się z Tomisławem Łukowskim względem powtórnego odgraniczenia Łukowa od Koninka. Ten też opat, lub poprzednik jego prawował się na rokach gnieźnieńskich z nieznanym nam bliżej kasztelanem Janem (Akta grodz. Wielk., II, n. 1372 i 1335). Opat Krystyn II, rządził od r. 1399 do r. 1404; następcami jego byli: w r. 1415 Jakub I, r. 1421 — 23 Krystyn III, przed r. 1426 Adolf (?), r. 1426 Jakub II, r. 1429 Adolf II, r. 1430 Jakub III, r. 1442 Godfryd III, r. 1448 Gotard, r. 1449 Henryk V, r. 1451 Godfryd IV, r. 1461 Konrad, przed r. 1480 Serwacy, przed r. 1485 Bruno, r. 1485—1508 Jan II, r. 1509—1527 Mikołaj, r. 1527—1536 Jakub IV, r. 1537—1553 Jakub III, ostatni Niemiec na opactwie,

który r. 1547 uczestniczył na synodzie łączycim. W r. 1493 d. 3 maja król Jan Olbracht zatwierdził w Poznaniu swobody, jakie poprzednicy jego nadal klasztorowi; potem usmierzył spory toczące się między biskupem późn. a opatem Janem z powodu miary, jakiej klasztor używał przy składaniu osypów zamkom królewskim w Wałczu i Drahimiu, trzymanym przez biskupa. Król z uwagi, że klasztor odstawał te osypy w Ujściu, zawyrokował, że korzec ujski ma być używany. Król Zygmunt potwierdził ten wyrok w r. 1513. Pierwszym opatem Polakiem był Andrzej Gozdawa Dzierżanowski, który samych Polaków zakonników za swego opactwa zostawił; przedtem, mówi Paprocki, bywali Niemcy sprowadzani z Kolonii, którzy klasztor bardzo popustoszyli byli, a ledwie nie w niwec obrócili. Paprocki mógł się naocznie o tem przekonać, ponieważ przebywał w klasztorze i znał osobiście opata. Za rządów Dzierżanowskiego zebrała się w W. na dniu 19 czer. 1580 r. kapituła prowincjonalna cystersów pod przewodnictwem Edmunda a Cruce (Crucinus), który uchwały, jakie tam zapadły, wydał w r. 1581 w Krakowie p. n. Statuta Reformationis monasteriorum Cisterciensis Ordinis institutae. Z późniejszych opatów mamy: Wojciecha Zarębę Zajączkowskiego (r. 1585—1586) i Kacpra Kozielskiego (r. 1631). Miasto W. i cała okolica znajdowały się w rękę cystersów. Młyn, niekiedy Węgrówką zwany, istniał już r. 1381; z biegiem czasu przybyło ich więcej. W r. 1451 wójt Michał syn Grzegorza posiadał młyn Wałwark (folwark) z ogrodem przed miastem; sprzedając wójtowstwo opatowi za 44 grzyw., rzekł się tego młyna. W r. 1536 powstał młyn przy odpływie jez. Durowskiego, a nieco później młyn konny (słodowy). Jeden z młynarzy klasztornych otrzymał w r. 1538 łąkę: Smolnik i drugą przy winnicy, nieopodal miasta. W r. 1620 posiadał klasztor młyny: Wągrowiecki i Straszewski o 3 kołach, Ostrowski o 2 kołach i Słodowy o 1 kole, które płaciły podatku 24 groszy od koła. W r. 1739 uskuteczniiono podział dóbr klasztornych; opactwo odłączono od konwentu. Opat komendataryjny otrzymał dochody z Bartodziejów, Kaliszan, Nowego, Rgielska, Wągrówca, młyna miejskiego, folusza i browaru, a konwent dochody z Bracholina, Kobylec, Koninka, Krośna, Mokronosów, Panigrodza, Sarbki, Straszewa i Turzy. W tym podziale pominięte są posiadłości klasztorne Durowo, Łaziska i Ochodza. W r. 1747 w uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego, podczas nabożeństwa, zgorzał klasztor i zabudowania; ogień powstał w browarze. W r. 1773 — 5 sejm wyznaczył komisją do rozgraniczenia

dóbr: Żelic i Michałkowca ur. Jana Lipskiego, wojskiego kaliskiego, z dobrami Sarbka, Nowem i innemi klasztoru wągrowieckiego, potem drugą komisją do rozgraniczenia dóbr: miasteczka Łekna, Kiedrowa, Rąbczyna, Nowej Wsi, Koźlanki i Zamysłowa, dziedzicznych Jakuba Radońskiego, od dóbr: Rgielska, Bracholina, Koninka, Tarnowa, Klasztoru, Straszewa czyli Wągrówca, Łazisk czyli Dzierżanny (!), konwentu i opactwa wągrowieckiego, Siedlecza ur. Miastowskiego, Wiśniewa ur. Gockowskiego, Łukowa ur. Kozłuskiego, Mrowińca ur. Polewskiego. W r. 1797 zniesiono klasztor; r. 1835—6 nastąpiła sekularyzacja; klasztor przekształcono na więzienie. Zaraz po zaborze dóbr klasztornych i innych rząd pruski ustanowił tak zwane domeny: Łaziska, Turza i Toniszewo, które jeszcze przed 1830 zlał w jedną całość z główną siedzibą urzędu w Wągrówcu. Tak zespoloną domenę składały: Adolfowo, Bartodzieje, Bliżyce, Bobrowniki, Bobrówka, Bracholin, Bukowiec, Dochanowo, Durowo, Eichhausen (na Kamienicy), Frauengarten, Frymark, Gole, Skoczogóra i Golki, Gorzyce, Jańczewo (Junczewo), Jankowo, Kakulin, Kaliska, Kaliszany, Kamienica, Kobylec, Koninek, Krośno, Langendorf, Łaziska, Łęgowo, Marcinkowo, Mieścińska Ulica, Miniszewo, Mokronosy, Namoczydła, Neuhausen, Nowe, Ochodza, Orla, Ostrowski młyn, Panigródz, Płaskowo, Podklasztorze, Popowo Kościelne, Posługówko, Rgielsko, Ruda młyn na Mieścińsku, Sarbka, Seehausen, Skocza Góra, Sławomirz, Straszewo, Suczysko, Sulinowo, Szubianki, Tarnowo, Toniszewo, Turza, Wiela, Wymysłowo. Cały obszar wynosił 28402 ha (20772 włościańskich, 6184 dziedzicznych, 837 miejskich i 609 starościńskich) i stanowi prawie czwartą część obecnego powiatu wągrowieckiego. O zaludnianiu się W. nie posiadamy szczegółów. Cystersi sprowadzili z Niemiec rzemieślników i osadników, których potomstwo zlało się z miejscową ludnością, a jeżeli zachodziły jakie zaburzenia w mieście, jak np. przy wyborze pierwszego opata Polaka w r. 1553, wina spada na zakonników Niemców, których Wągrówiec pozbył się z czasem. Innowierstwo, nie mające przystępu do W., nie rozdzieliło ludności na wrogie obozy. Ta ludność katolicka, polska i spolszczona, wydała znaczną ilość zakonników i duchownych różnego rodzaju, np. Andrzeja z Wągrówca, mansyonarza gnieźnieńskiego, w r. 1465 i wielu innych, między którymi wyróżnił się kś. jezuita Jakub Wujek (1540—1597) kaznodzieja pierwszorzędnym i tłumacz Biblii. Pamiętał on o swem gnieździe rodzinnem, zapisując altaryi św. Krzyża 100 złp. na posiadłości Jana Bledowskiego.

Maciej Wujek, ojciec Jakuba, był ławnikiem w W. między r. 1547 i 1571. W tym okresie czasu dokonał się w urzędzie miejskim przełom językowy: łacina ustąpiła miejsca językowi ojczystemu. Akta miejskie, od r. 1568 pisane w języku polskim, przechowały się od r. 1538. Z r. 1579 posiadamy rejestra poborowe, według których miasto płaciło 28 grzyw. soszu podwójnego, tudzież podatek od 16 garny gorzałczanych, od rzemieślników pospolitego rzemiosła 38 fl. i 24 gr., od 8 piekarek, 6 przekupek, 4 rybaków, 2 barbierzy, 2 szynkarek, 8 beczek dorszów, 6 beczek śledzi i 9 komorn. Rejestra z r. 1618—1620 są dokładniejsze, aczkolwiek sprzeczne z innymi współczesnymi; według nich płaciło miasto soszu podw. 12 fl. 28 gr.; z 18 łanów os. po 30 gr., czyli 18 fl.; od 76 rzemieśl., 8 rzeźników, 2 czyrulików, 7 rybaków, 1 łaźniennika, 1 aptekarza po 15 gr., czyli 47 fl. 15 gr.; od 6 rybaków po 8 gr. = 1 fl. 18 gr.; od 8 komorników po 6 gr. = 1 fl. 18 gr., czyli razem 81 fl. 19 gr. Z tego roku 1618 (1610?) podał E. hr. Raczyński w swych Wspomnieniach (I, 170) odmienną statystykę, która, jak opiewa odnośny przypisek, miała się znajdować w bibliotece Raczyńskich. Według tej statystyki liczone w W. 305 dm., „między nimi było urzędniczych jedenaście i jeden poselski“; młynów wodnych było 3 i 1 folusz, który do tysiąca postawów na rok folował; każdy dom opłacał czynszu po 2 grosze; od 20 łądów roli płaciło miasto 10 florenów, za stację królewską 14 grzywien rocznie. Kupców było 7, cechów rzemieślniczych 10, między którymi t. zw. łatany, składający się z kołodziejów, stelmachów, kowali, ślusarzy i kotlarzy. Rzemieślników samodzielnych było 150, między nimi złotnicy, puszkarze itp. Cech kuśnierski, najstarszy, posiadający przywilej opacki z r. 1474, liczył w r. 1618 członków 30, piwowarski, istniejący od r. 1536, członków 20, szewcki od 1588 r. 28, rzeźniczy od 1517 r. 10, garncarski od 1588 r. 10, czapniczy (kapeluszników ? od r. 1552) 5 członków, tudzież cechy krawców, sukienników i kupców od r. 1588. Bractwo strzeleckie zawiązało się w r. 1547. Z drugą połową XVII wieku zaczął się upadek W.; w r. 1690 było tylko 115, a 1716 r. 103 dymy. Około r. 1780 pojawia się czterech żydów; około r. 1793 było 670 mk. (30 żydów), 28 zakonników, 25 szewców, 18 szynkarzy, po 8 piwowarów i kuśnierzy, 6 sukienników, po 5 krawców i kołodziejów, 4 garncarzy, 3 powroźników, po 2 rzeźników, kowali, stolarzy i barbierzów, ślusarz, muzykant, oberżysta i aptekarz. Dymów było 113, jarmarków 11 do roku. Miasto utrzymywało stróża nocnego; długów miało około 800 tal.; dochodu roczne-

go 164 tal. Około 1800 r. było 809 mk. (134 żydów); w 1811 r. 139 dym., 900 mk.; w 1816 r. 136 dm., 875 mk. (80 prot., 167 żyd.); w 1831 r. 154 dm., 1551 mk. (894 katol., 306 prot. i 351 żyd.); w 1834 r. 1926 mk. (342 prot., 494 żyd.); w 1847 r. 2876 mk. (750 prot., 812 żyd.); w 1862 r. 3354 mk. (761 prot., 663 żyd.); w 1871 r. 362 dym., 4061 mk. (2484 katol., 888 prot., 689 żyd.); w 1885 r. 415 dym., 4330 mk. (2059 płołi męz., 2271 płołi żeń.; 2783 katol., 915 prot., 632 żyd.); w 1888 r. 4392 mk. (929 prot. i 684 żyd.). W. powstał na Prostyniu, przyległości Łęgowa, które cystersi nabyli w r. 1319. Prostynie było drobną osadą, o jednej może chałupie, stojącej na ostrowiu objętem ramionami rzeki Wełny, jakoby na „wagrodzie“; w ręku ruchiłych opatów rozrosło się do tego stopnia, że już w r. 1381 okopane było tamą i miało swój młyn, kościół paraf. i wielu osadników. Z przemianą osady na miasto ustaliła się nowa nazwa Wągrówiec. Opat Ewerard uposażając kościół nazwał osadę miastem a osadników mieszczanami. W r. 1381 pojawia się nazwa W. po raz pierwszy. Późniejsze nieco przeniesienie się cystersów z pod Łęka do W. spowodowało częste mieszanie obu osad. Łęko nie było nigdy własnością zakonników, którzy zanim dokonali zamierzonych przenosin, postarali się o przywilej królewski, uznając W. za miasto; mieszczanin Jakub występuje w r. 1392. W Gnieźnie d. 29 kwiet. 1393 r. król Władysław w otoczeniu Sędziwoja (z Szubina), kaliskiego, Jana Ligęzy, łęczyckiego, wojewodów, Mikołaja (z Królikowa), gnieźn., Świętosława (z Szubina), kaliskiego, Wincentego z Granowa, nakielskiego, Jana Roli, łęczyckiego kasztelanów, ustanawia jarmark doroczny na dzień św. Jakuba i następny, tudzież targi tygodniowe na wtorki; przy tej sposobności pozwala kupcom i innym jakiegokolwiek stanu ludziom na jarmarkach i targach w W. wystawiać na sprzedaż, sprzedawać, kupować i zamieniać towary swoje według upodobania. Jakkolwiek odnośny dokument nie wymienia prawa niemieckiego, nie ulega przecieź wątpliwości, że opaci zaprowadzili takowe. Zygmunt I w 1528 czy 1536 (l) pozwala przenieść na dzień św. Walentego (14 lutego) jarmark, który odbywał się w dniu św. Urbana (25 maja), potwierdzając zaprowadzone w W. prawo niemieckie; uwalnia mieszkańców W. od wszelkiej juryzdykeji urzędów państwowych i wymienia wójta miejskiego (pod zwierzchnictwem opatów-dziedziców) jako sędzie, który ma rozsądzać wszelkie przestępstwa i zbrodnie na podstawie prawa niemieckiego. Stefan Batory, przebywając w Toruniu dnia 7 list. r. 1576, ustanowił nowy jarmark na św.

Jana Chrzyciela (24 czerwca); Władysław IV w Krakowie r. 1644 jarmark na dzień św. Stanisława; Jan Kazimierz zatwierdził przywilej z r. 1393, bawiąc w Sierakowie dnia 14 czer. r. 1657; Jan Sobieski w Krakowie dnia 20 marca 1676 roku dodał dwa jarmarki, jeden w dniu św. Bernarda, to jest 20 sierpnia, drugi w sobotę przed niedzielą palmową; August II w Warszawie dnia 2 grudnia r. 1724 zezwolił na dwa jeszcze jarmarki, z których jeden odbywać się miał w sobotę po św. Marcynie, drugi w sobotę po Trzech Królach. Rok 1396 odnosi się do przenosin cystersów z pod Łekna do Wągrówca. Prawo miejskie, które opat Tylman tegoż roku miał nadać osadnikom (H. Wuttke, 469), nie jest znane. Natomiast dr. H. Hockenbeck odszukał i po raz pierwszy drukiem ogłosił obszerny statut miejski opata Jana z roku 1498, potwierdzony w r. 1724 przez Augusta II (str. 88—93). Opat Jan zatwierdzając tem pismem dawne przywileje miejskie, zmienił je w niektórych szczegółach na korzyść ludności. Istnieje też potwierdzenie Stanisława Augusta z r. 1766. W r. 1458 dostawił W. 10 żołnierzy pieszych na wyprawę malborską, to jest tylu, ilu Łekno; r. 1467 zbuntowany przeciw królowi kasztelan nakielski Włodko z Domaborza zajął miasto; r. 1520, w czasie wyprawy na Prusy, Zygmunt I w przejeździe przez W. przyjmował tu deputacyą arcyb. gnieźn., załagając się na wojsko, które nie oszczędzało dóbr kościelnych; r. 1524 wymieniony jest W. między miastami wielkopolskimi, które dostarczać miały podwód na wojnę turecką. Powietrze morowe srożyło się w latach 1572, 1603, 1658 do 1660, 1709 do 1710, a w nowszych czasach cholera w r. 1847 (?), 1859 i 1866. W r. 1585—86 przybyli do Wągrówca jezuita poznańscy, uchodząc przed zarazą; podczas ich pobytu osobną urządzono tu szkołę. Zygmunt III z królową Anną wracając w r. 1594 z Szwecyi, wstąpił też do W.; r. 1655—66 Szwedzi złupili kościół i klasztor; osób posadzonych o czary spalono 37 w przeciągu 50 lat; ostatnią tego rodzaju egzekucyą wspomina kronika miejscowa pod r. 1741. Podczas drugiej wojny szwedzkiej, w r. 1707, wpadli Kałmuoy do Wągrówca; r. 1736 d. 13—14 lipca spadł deszcz ulewny; woda zalała na 3 łokcie pola, ogrody i łąki; powstał głód; wiertel żyta kosztował 10, pszenicy 12, jęczmienia 8 do 12 złp. W r. 1737 d. 21 styc. burza gwałtowna poczyniła w mieście szkody; r. 1739 od 1 listopada aż do maja następnego roku trzymał mróz dokuczliwy; r. 1740 padał deszcz przez całe lato; r. 1746 w uroczystość Bożego Ciała spaliło się przeszło 30 domów w rynku wraz z ratuszem. Gdy Prusacy zajęli Koynię w r.

1772—3 i część powiatu ówczesnego, powstał z drugiej części nowy powiat kcyński, który na mocy uchwały z r. 1791 obierał w W. dwóch posłów na sejm i tam sejmiki relacyjne odbywał. Prusacy zajmawszy W. d. 1 czerwca 1793, utworzyli powiat wągrowiecki, który stanowił część t. zw. inspekyi gnieźnieńskiej i który następnie w r. 1807 wszedł w skład departamentu poznańskiego ks. warszawskiego. Wskrzeszony z drobnymi zmianami w r. 1815 przy powtórnem przez Prusaków zajęciu, postradał r. 1818 niektóre osady, które wcielono do powiatów: szubińskiego, chodzieskiego i mogilnickiego; w tym składzie istniał od r. 1818 do 1887; przy ostatnim podziale w ks. poznańskiego oddała cała połać wschodnią, którą wcielono do nowo utworzonego pow. żnińskiego. W. użył ordynacyą miejską r. 1839 d. 3 marca. W miejscu, gdzie stoi W., szuka J. N. Sadowski brodów dla kupców starożytnych, zdążających tędy po bursztyn do Bałtyku; miał to być jedyny bród na Wełnie. Przy drodze do Straszewa, ku wschodowi od Wągrówca, stoi drewniany posąg biskupa, wyobrażający podobno św. Wojciecha. U stóp tej figury leży olbrzymi głaz z dwoma wydrążeniami, które lud okoliczny wiąże z podaniem, jakoby św. Wojciech idąc tędy do Prus, odpoczął na tym kamieniu. Takie podanie powtarza się np. w Parczewie (pow. gnieźnieński) i w wielu innych miejscach. Wokoło głazu wągrowieckiego znalazł badacz miejscowy dr. H. Hockenbeck (Zeischrift, I, 138) różne popielnice i skorupy, ztąd wnosi, że na tym kamieniu palono obiaty w czasach przedchrześcijańskich.

Wągrowiecki powiat zmieniał kilkakrotnie granice. Rząd pruski utworzył ten powiat r. 1793 z części dawnych powiatów: kcyńskiego i gnieźnieńskiego. Graniczył on wówczas na zach. z obornickim, na połd. z gnieźnieńskim, na wschodzie i na północy z Nadnoteczyzną; stanowił część składową inspekyi gnieźnieńskiej, obejmował miasta: Wągrowiec, Łekno, Rogowo, Żerniki, Janówiec, Mieścisko i Skoki. Za czasów ks. warszawskiego wchodził w skład depart. poznańskiego; wskrzeszony, z drobnymi zmianami, w r. 1815 przy powtórnem przez Prusaków zajęciu, postradał w r. 1818 kilka osad, które przydzielono do pow. szubińskiego, chodzieskiego i mogilnickiego; w takim składzie istniał od r. 1818 do 1887. Graniczył na połd.-zach. z obornickim, na półn.-zach. z chodzieskim, na półn. z wyrzyskim, na półn.-wschodzie z szubińskim, na wschodzie z mogilnickim. Obejmował 24·59 mil kw. Największa długość (od półn. ku połd.) wynosiła 56 klm., a szerokość 41 klm. W r. 1831 było w powiecie 8 miast,

298 os. wiej. i 35265 mk. (28170 katol., 5795 prot., 1300 żyd.); w r. 1837 liczono 6300 koni, 19314 sztuk bydła, 121146 owiec, 7400 nierogacizny i 82 kozy; r. 1839 było 40783 mk.; 1861 r. 53333 mk.; mówiących tylko po polsku 35238, po polsku i po niemiecku 10802, tylko po niemiecku 7293. R. 1864 liczono 55688 mk. (27227 płci meż., 28461 żeń.; 43211 katol., 10509 prot., 1968 żyd.); szkół było 90, uczących się 3366 chłopców i 2894 dziewcząt; koni było 9195, bydła rogatego 19229, owiec 193475, nierogacizny 11868, kóz i kozłów 521, osłów 82, ulów z pszczołami 4072. W r. 1871 liczono 408 osad, 4697 dym. i 54787 mk. (43421 katol., 9745 prot., 1621 żyd.); na miasta przypadało 12 os., 910 dym. i 9814 mk. (6138 katol., 2125 prot., 1551 żyd.); na okręgi wiejskie 191 os., 2369 dym. i 22610 mk. (17279 katol., 5273 prot., 58 żyd.); na okręgi dworskie 205 os., 1418 dym. i 22363 mk. (20004 katol., 2347 prot., 12 żyd.). W ogólnej liczbie mieszkańców było 15765 dzieci niżej 10 lat, 1803 wyżej 10 lat umiejących czytać i pisać, analfabetów 20370, 89 głuchoniemych, 72 obłąkanych i 66 niewidomych. Według pomiarów z r. 1864 obejmował powiat 520741·89 morg.; większa własność wynosiła 324814 morg.; w rękę polskim znajdowało się 227395 mr.; Niemcy nabyli od 1848 do 1878 r. 54860 mr. W stosunku do całego obszaru zajmowały rolo 67·3, łąki 8·5, pastw. 6·1, a lasy 13%. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę, poprzerwaną starymi kotlinami pojeziornymi i istniejącymi dotąd licznymi jeziorami. Rzeka Noteć (50·2 mt. npm.) odgranicza na północy, na przestrzeni około 3 klm., obszar powiatu wągrowskiego, od wyrzyckiego. Struga Smogulecka wchodzi do powiatu wągrowskiego minawszy huby Słupowskie, odgranicza go od powiatu szubińskiego na przestrzeni 1 klm. i od powiatu chodzieskiego na przestrzeni 3·5 klm.; w powiecie wagr. przebiega około 10 klm. Krawędź wyniosła brzegu, zamykająca od połd. dolinę Noteci, wznosi się na przestrzeni 7 klm. do 131 mt. npm.; następnie pochyla się do 100·5 na Potulinie i sięga 107·5 mt. na Smolarach Gołanieckich. Linia poprzeczna od zach. ku wschod. wykazuje wzniesienie na Konarach 108·9 mt., Tomczycach 103·2, Panigrodzie 112·8, Włodzimierzewie 125·2 i Dziewierzewie 114·1 mt. Na tem wyniosłem obszarze, zajmującym półn. kończyne powiatu, znajdujemy 4 bagniska (kotliny pojeziorne), dziś już znacznie wysuszone: a) Kościńiec na Bogdanowie, przy Potulinie; zbierające się tu wody spływają ku zach. do strugi Margońskiej, dopł. Noteci; b) Proszkowo na Smogulecu, zasilające strugę Smogulecką, dopł. Noteci; c) Rzepna Łąka (97·2 mt.

npm.) na granicach Panigrodza Starego i Czerlina, przy folw. Zygmuntowie; d) Rudy (około 98 mt. npm.) na Włodzimierzewie, przy granicy Ruśca. bez wyraźnych odplywów. Na Smolarach Gołanieckich powstaje struga, dająca początek długiej sieci jezior, które spływają prostopadle, od półn. ku połd., do rzeki Wełny, dopł. Warty. Jeziora te są: Smolarskie (89·8 mt. npm.), Chawłodno (82·2), Podjezierskie (81·1), Grylewce (79·3), Bukowieckie (79), Kobyleckie (78·7) i Durowskie (78·1). Wody tych jezior uprowadza struga Gołaniecka (około 20 klm. długa) do Wełny w samym Wągrówcu. Między jez. Podjezierskiem a Grylewcem. w Laskownicy, zasila się z lew. brzegu strugą od Łukowa, która zabiera też odplyw jez. Czeszewskiego (90 mt. npm.). Poziomą pobrzeża tego pasu jezior pochyla się od 101·3 mt. (Gołańcza) do 80 mt. (Wągrówiec); z prawego brzegu nie ma dopływów sieć gołaniecka; pobrzeże to leży więcej od przeciwnego (Krzyżanki 105·1, Grylewo 97·6, Kopaszyn 104, Kobylec 90·3, Bobrowniki 91·7 mt. npm.). Na wysokości Grylewa, o 4 klm. ku zach., spotykamy kilka jezior ugrupowanych w półkole (szczątki jednego wielkiego), są to: jez. Toniszewskie (88·1), odpływające na półn. do Pawłowskiego, które z Żońskim (88·1) tworzy całość; tedy wiją się granice powiatowe (Żońskie jez. leży w pow. chodzieskim); jeziora Pawłowskie i Żońskie odpływają na północy do Oporzyńskiego (88 mt.), które zasilone na północy odplywem jez. Prochnowskiego (pow. chodzieski) odpływa zach. bokiem do jez. Zbyszewca (88 mt.); Zbyszewiec odpływa do Morwinka, to zaś do jez. Strzałkowego (87·8), którego brzeg zachodni odgranicza pow. wagr. od chodzieskiego, samo zaś odpływa do jez. Kaliszańskiego (87·5). Jakoby na zamknięcie tego wieńca rozlało się na łąkach kaliszańskich jezioro bez odplywu: „Komolewo“ (na mapie sztab); Żoń wzn. 91·4 mt., suchy obszar okrażony wieńcem jezior 99·4 mt. w pow. chodzieskim, 95 mt. na Kaliszanach. Jezioro Kaliszańskie spływa z Rudką i Tymienią do Wełny. Bieg Rudki od źródeł do połączenia się z Tymienią wynosi 12·5 klm.; odtąd do ujścia przy młynie Cieśli w pow. obornickim zowią się tak połączone rzeczki niekiedy strugą Potulicką. Tymienica płynie z pow. chodzieskiego; spadek ma w pow. wągrowskim 78·7 do 75·5 mt. npm. Spadek Rudki 87·5 do 75·5 mt. Na międzyrzeczu Rudki i sieci jezior gołanieckiej, na północno-wschodnim obszarze Nowego sterczy Lisia góra; sięga 99·6 mt. npm.; ztąd ku połd.-zach. pochyla się powierzchnia do 74·8 mt. npm.; jedyna na Rudnicach w tym kierunku wyżyna sięga 101·5 mt. Trzecią grupę, zasilającą Wełnę

z praw. brzegu, stanowią jeziora: Łekneńskie (84·8), Redgoskie (87·6) i Rgielskie (84·6), które odpływa rzeczka Nielbą pod samym Wągrówcem. Jezioro Łekneńskie zasilają: na półn. wodocięki z Łukowa i odpływ jez. Stępuchowskiego (95 mt.). To jezioro i Czeszewskie czekały długie wieki na połączenie przez rękę ludzką. Nazwa jez. „Chocienisko“ (Chocenicisko w r. 1216, Kod. Wielk., 87) w okolicy Łekna zaginęła; Brniewo (Prenevo, w r. 1243, Kod. Wielk., n. 238 mylnie objaśnione jeziorem pod Czerniejewem) zdaje się być częścią południową jez. Żońskiego, dziś Pawłowskim zwaną. W wschodniej dolinie sieci jezior gołańczewskiej leży najniżej Białobród (93·6); ztąd ku połd. obszar falisty dosięga 100 mt. i pochyla się do 88·8 mt. (Nowa Wieś rąbczyńska nad Wełną). Od pobliskiej zaś Koźłanki (100·3) wznosi się ku wschodowi, północy i półn.-wschod. do 128·1 i 133·8 mt. (wyżyny sławomirskie i górzycie). W tej części jedyne Gręziny (92·5) leżą w kotlinie, nieopodal jez. Czeszewskiego. O milę na wschód od jeziora tego znajdujemy na praw. porzeczcu Wełny piąte bagnisko, zwane Pomorką; zasilane od połd. wodociękami z Siedlca i Piotrkowic, ciągnie się między Paryżem i Nadborowem ku wschodowi; przekopane w nowszych czasach, łączy swe wody z strumykiem od Żarczyna i z strugą od Słębowa, z którymi na granicy pow. szubińskiego (Żnin) zmierza do Gąsawki (dopł. Noteci). Podobna struga, Karkoszka zwana (105·5 mt.), powstaje pod Cerekwicą, płynie ku północy, a pod Świerczewem skręca ku wschodowi; minawszy Sarbinowo, opuszcza pow. wągrowiecki, płynie na Bożejewiczki w pow. szubińskim (Żnin) i uchodzi do mniejszego jez. żnińskiego. Długość biegu jej w pow. wagr. około 6 klm. Jezioro Kackowskie (94·7), przy granicy pow. mogilnickiego, zasilane na północy ściekami z Cerekwicy, Uścikowa i Ustaszewa, odpływa na połd. do jez. Wolskiego (94·3), które z jez. Izdebnem jedną tworzy całość i splywa do jez. Rogowskiego (93·5). Cała długość tych jezior, w pow. wagr. i mogilnickim, z odpływami wynosi około 7 klm. Przez jez. Rogowskie i połączone z niem jez. Ziolo (93·7) płynie Wełna, rzeka rybna i spławna, która przebiega cały powiat od wschodu ku zachodowi. Do jez. „Ziolo“ odpływa jez. Dziadkowskie (93·8), którego brzeg północno-wschodni przypiera do granicy powiatu. To jezioro leży na dziale wodnym dwu grup jezior, z których połdn. uchodzi do Wełny pod Biskupicami w pow. gnieźnieńskim; północna zaś zbliża się kończyną jez. Kołdrabskiego (95) do Wełny na 700 kroków. Oddziela tu ją wał wznoszący się 109·4 mt.

npm.; jez. Kołdrabskie odpływa na połd. do Niedźwiedzkiego (94·7); a to do Redeckiego (94), którego odpływ wchodzi do pow. gnieźnieńskiego i z jeziorem Kowalewskim (93·9) splywa do Dziadkowskiego. Długość tej sieci jezior z odpływami wynosi około 19 klm. Suchy obszar objęty północna grupa jezior pochyła się od półn. (111·8 mt.) ku połd. (107·6). Z jeziora Rogowskiego płynie Wełna do Tonowskiego (93·4), wpoprzek którego, między Wiewiórczynem a Skórkami, ciągnie się granica pow. mogilnickiego. Wydobywszy się z jez. Tonowskiego płynie Wełna między wsią t. n. a Żernikami na Zrazim, gdzie obraca młyn, potem łąkami (93·3) na Janówiec, dawniej Janowym młynem zwany, gdzie z lew. brzegu przyjmuje strugę od Bielaw; z Janowca płynie na Mieścisko doliną pochylającą się od 92·3 do 86·7 mt. n.p.m.; przed Mieściskiem rozdziela się na dwa ramiona, które na obszarze Rąbczyna zbiegają się w jedno koryto; północne ramie łączy rowy i przepoko z jez. Stępuchowskim, którego wody odprowadzone są także do jez. Łekneńskiego. Z Mieściska płynie Wełna na Wągrówiec, zabierając liczne ścieki; w Rudzie Mieściskiej tworzy łączę i obraca młyn; mija Zbietkę, Łaziska i przeciwległą Nową Wieś Rąbczyńską; oblewa Sady (Sadki) i Straszewo, gdzie obraca młyny; przed Wągrówcem przyjmuje z praw. brzegu Nielbę, odpływ jez. Rgielskiego, i rozdziela się na dwa ramiona, z których jedno płynie środkiem Wągrówca, a drugie wzdłuż półn. krawędzi miasta. Na tej przestrzeni obniża się dolina rzeki od 85·5 do 79·8 mt. n.p.m. Na półn.-zach. krawędzi miasta zabiera Wełna odpływ gołańciewskiej sieci jezior i wchodzi do jez. Łęgowskiego (77·4), zasilanego odpływem jez. Wiatrowskiego (77·8), które w innym miejscu łączy przepok z Wełną. Ta rzeczka wydobywszy się z jez. Łęgowskiego, pędzi młyn Ostrowski, a przed młynem Prusieckim przyjmuje z lew. brzegu odpływ jez. Prusieckiego (77), zasilanego od połd. siecią drobnych zbiorników wód (jeziorko na Lechlinie wznosi się 82·2 mt). Przy Fankowie przepok odprowadza z tej sieci część wód do jez. Czarnego (72) w lasach siernickich, odpływającego do Wełnianki. Wełna minawszy Prusce, Jakubowo i Biniewo, opuszcza powiat wagr., poza granicą którego przyjmuje z praw. brzegu Rudkę z Tymienicą (strugę Potulicką) i w swym dalszym biegu zdąża do Warty. Długość biegu jej w powiecie przeszło 40 klm. Drugą rzeką w powiecie jest Wełnianka, powstająca w pow. gnieźnieńskim i płynąca przez jezioro Kłeckie (100·8 na półn. i 99·8 na połd.), którego półn. kończyzna wchodzi do pow. wagr. i przyjmuje odpływ

jez. Łopienna (10 mt.). Wełnianka minawszy Kiszkowo, zdąża do granicy pow. wągrowieckiego, który na przestrzeni 7 klm. odgranicza od gnieźnieńskiego; płynie od południa ku północy, na wysokości Jagniewic (w pow. gnieźnieńskim) opuszcza granice powiatowe; mija Glinno po lewym, Raczkowo po praw. brzegu; obraca młyn Nadolny i skręca półkolem ku połd.-zach.; na tym zakręcie znajduje się źródłó ściekający do rzeki, która w dalszym biegu oblewa osadę Pedę, obraca Piłę skocka i przyjmuje z lew. brzegu odpływy jezior: Czarnego (76·2) i Maciejaka (74·1). Brzeg połud.-wschodni i półn.-wschodni tego jeziora przypierają do pow. wągrowieckiego, część zaś wschodnią jeziora przecinają granice pow. wagr. i obornickiego. Poniżej Skoków, nieopodal dworu przyjmuje Wełnianka z praw. brzegu odpływy jez. „Rudno“ (72·7), zasilonego na północy odpływem większego jeziora (77·6) na Lechlinie; obraca młyn Nadolnik, zasila się innym odpływem jeziora Maciejaka, i wchodzi do jez. Budziszewskiego (71·5), którego brzeg wschodni przypiera do pow. wągrowieckiego. Wydobywszy się z jeziora przyjmuje z praw. brzegu odpływ jez. Czarnego (72) w lasach siernickich, połączonego z siecią zbiorowisk wód, spływających z jez. Prusieckiem do Wełny; potem na przestrzeni 1 klm. odgranicza raz jeszcze wspomniane powiaty i wchodzi do pow. obornickiego. Dolina, którą płynie Wełnianka, pochyla się od 92·6 do 76·3 mt.; długość biegu Wełnianki w powiecie około 14 klm., a na granicach powiatowych około 9 klm. Znachodzimy jeszcze dwa w powiecie jeziora, które z siecią ciągnącą się wzdłuż wschod. granicy pow. obornickiego spływają do Wełnianki. Jez. Skrzynka (75·6) tuż pod Dzwonowem, na połd. kończy się pow. wagr., odpływa na północy do jeziora bezimiennego, zasilanego strugą płynącą od Dąbrówki Kościelnej, z pow. obornickiego, i odpływającego na granicy Dzwonowa do jez. Wielkiego (75·1) na Niedźwiadach Pawłowskich, którego kończy się półn., jeziorem Kościelnem zwana, wchodzi do pow. obornickiego. Na północy kończy się wspomniane już powyżej jez. Maciejak. Jezioro Głębozki i rzeczka Żeleźnica, na obszarze Łęgowa, wyschły do szczytu. Na międzyrzeczu dolnej Wełny i Wełnianki wzniesienia sięgają od 74·6 (Biniewo) do 100 mt. (Szcodrów). Na połd. kończy się powiatu wzniesienia do chodzą 124 mt. n.p.m. na Miączyńku i na Rojewcu. Gole w wschodniej części lewego porzecza Wełny sięgają 130·5 mt. n.p.m. Prócz wymienionych powyżej nazw przechowuje się w uszach ludu bogata nomenklatura miejsc dziś nieosadzonych, jak np. na Bartodziejach

Łąka Orle, na Bobrownikach Biały bród i Sucha Łąka, na Bukówcu Grobla i Kepista Łąka, pod Dziewierzewem Rudy i Popolka, na Koziełsku Księży kąt, pod Łęgniszewem Kaczkowy staw, pod Łeknem pole Popowiec, na Modrzewiu przy jez. Stępushowskim Pieczyńska, pod Nieświastowicami las Ruda i Wierchowisko, na Płaskowie Łowianka i Żabice, na Pokrzywnicy błoto Niedźwiedzie w lesie, na Przysiece Czaplonek, Żórawiniec i Strzyżyny, na Rudnicach Gapiniec, Manna, Moczyłsko, Szubienica, Wilczysko i Brzozowska Łąka, na Siedlcu Żale, na Siennie Łąka Żórawiec, Dołek, Młynik, Kobus, Kobusek, Gościńczyk, Kował, Piątek, góra Wiatrakowa, Niwka, Studziarka, Wielka Woda i Dziesiątnik, na Siernikach Brójce, Siedm mogił i jezioro Wydarte, pod Wągrówcem i Łeknem Sady Kierz, Krowi Kierz, Kawczy las i Świeże błoto na Żabieczynie Wilczy Kierz, na Żelichach Żale i Żórawiniec. Komunikację w powiecie ułatwiają dwie odnogi kolejowe, z których jedna łączy tor dr. żel. poznańskopileckiej z poznańsko-toruńską, a druga poznańsko-toruńską z toruńsko-pilecką; obie krzyżują się w Domasławku (Elsenau). Pierwszej długość w powiecie wynosi około 45 klm.; druga wchodzi za Mieleśzynom (w pow. gnieźnieńskim), zdąża ku półn. na Janówiec, gdzie stoi most na Wełnie, potem na Domasławek i Wapno do Kcyni; powiat opuszcza za Włodzimierzewem; długość jej około 30 klm. Ogólna długość dróg bitych w powiecie wynosi 154 klm., jako to: z Wągrówca na Kcynię i Nakło do Bydgoszczy 25 klm.; z Głogowinca na Janówiec, Łopienna i Kłeczko do Gniezna 34 klm.; z Wągrówca do Rogoźna 14 klm.; z Wągrówca na Margonin i Szamocin do Białegośliwia 12 klm.; z Wągrówca na Mieścisko i Kłeczko do Gniezna 21 klm.; z Rudy Mieściskiej na Skoki i Goślinę Murowaną do Poznania 16 klm.; z Wągrówca na Łekno i Domasławek do Żnina 32 klm. Ludność jest przeważnie polska i katolicka; niektóre właściwości jej, odznaczające mieszkańców prawego porzecza Wełny, t. zw. Pałuczanie, od mieszkańców lewego tej rzeki porzecza zacierają się stopniowo. Ludność trudni się uprawą roli, chowem bydła, rybołówstwem, drobnym przemysłem i handlem. Chowem i tuczem bydła zajmują się prawie wszystkie znaczniejsze posiadłości; nabiąłem: Łaskowo, Łaziska, Micharzewo, Morakowo, Niedźwiady Rogowskie, Pawłowo Kiszkowski, Popowo Kościelne, Rgielsko, Roszkowo, Rybowo, Siedlce, Siedleczo i Wysoka; chowem owiec: Chałwłodno, Chrzanowo, Jabłkowo, Kołybki, Konary, Krzyżanki, Łaskownica Mniejsza, Łaziska, Micharzewo, Podolin, Rąbczyn, Rgiel-

sko, Rościno, Sienna, Stępuchowo, Tonowo, Wiatrowo, Wilamowo (Friedrichshof), Wysoka, Żarczyn i Żerniki; nierogacizna Niedźwiady Rogowskie i Wysoka; chowem koni: Chałdno, Niemczynek, Podobowice, Popowo Kościelne, Potulin, Rościno, Smoszewo, Stołęzyn i Wysoka; stacye do stanowienia kłaczy znajdują się w Czeszewie i Popowie Kościelnem. Gorzelnie mają: Brzeźno Polskie, Chociszewo, Glinno, Grylewo, Jabłkowo, Kuszewo, Laskownica Większa, Laskowo, Lechlin, Łopienno, Miastowice, Pawłowo Kisz-kowskie, Popowo, Przysieka, Rąbczyn, Roszkowo, Runowo, Rybowo, Sierniki, Skoki, Smogulec i Zakrzewo; olejarnie: Jabłkowo, Pawłowo Kisz-kowskie, Siedlec, Tonowo, Usta-szewo i Żerniki; mączkarnie: Czesławice i Gorzewo; torfiarnie: Czeszewo, Glinno i Runowo; wapiarnie: Skoki. Pokłady gipsu i soli kamiennych znajdują się pod Wapnem; w r. 1864 produkowano 58000 cent. gipsu i sprzedano za 15500 tal. Kawały bursztynu wykopano na Czeszewie i Przysiece; węgiel brunatny znajduje się na Panigrodzie, ruda gdzie niegdzie, a torf na wszystkich prawie łąkach w powiecie. Największe obszary łąk posiada Rąbczyn (313 hekt.), na prawym brzegu Wełny, i Smogulec (217 hekt.) nad Notecią. Lasów posiada Smogulec 1830 ha; Frymarek leśnictwo rządowe 1303 ha, Pawłowo Kisz-kowskie z postronnem Dzwonowem 814, Sierniki 793, Rąbczyn 585, Dziewierzewo 561, Potulice 510; inne lasy są już znacznie przetrzebione. „Obraz statystyczny powiatu wągrowskiego z uwzględnieniem dokonanego w r. 1864 spisu statystycznego“ wydał w Wągrówcu w językach niemieckim i polskim radzca ziemiański Suchodolski. Florę wągrowską opisał A. Nowicki w programach gimn. z r. 1884—6.

Dziela. Część powiatu, między rzekami Wełną i Notecią, wchodziła dawniej w skład ziemi, Pałukami zwanej. Przy podziale kraju przed r. 1430 wcielono całe Pałuki do powiatu keyńskiego. Odtąd nazwa „Pałuki“, ustepując nomenklaturze urzędowej, przechodzi do ust ludu i żyje tam dotąd. Długosz używa tej nazwy kilkakrotnie; w swym opisie Polski n. p. mówi, że rzeka Wełna oddziela Wielkopolskę od Pałuk. Granicę płu.-wschodnią i płu. Pałuk tworzyła Noteć od Barcina na dół do Nietązkowa (Nikolskowo), w dzisiejszym pow. chodzieskim, granicę zaś pld. od Wiewiórczyna ku zachodowi do ujścia Rudki i Tymienicy, w pobliżu Runowa, stanowiła rzeka Wełna. Drobne zmiany graniczne zachodziły tylko na pld.-wschodzie i na południu, tudzież na zachodzie, gdzie część starostwa budzyńskiego (Podanin, Podstoli-

ce i Brzękinieo) przydzielono do dawnego pow. poznańskiego. Powiat keyński obejmował miasta: Chodzież, Szamocin, Margonin, Łekno, Wągrówiec, Gołańczę, Kcynię, Żerniki, Szubin, Rynarzewo, Łabiszyn, Barcin, Żnin i Gąsawę; graniczył na północy z pow. nakielskim i bydgoskim, na wschodzie z bydgoskim i inowrocławskim (Kujawy), na pld. z gnieźnieńskim, na zachodzie z poznańskim; wchodził w skład wojew. kaliskiego do r. 1768, a potem dopiero wcielony był do nowo utworzonego wojew. gnieźnieńskiego. Dwa dokumenty z r. 1361 (Kod. Wielk., n. 1447 i 1453), z których jeden wspomina „territorium Palucense“, a drugi mylnemu uległ objaśnieniu, wymagają sprostowania. Pierwszy odnosi się do układów Hektora, podczaszego brzeskiego, z Wasylem proboszczem Bożogrobców gnieźn., względem jeziora Zdziechowa, przypierającego swą wschodnią kończyną do miasta Sępólna, na Krasinie, w pow. nakielskim. Nieco później proboszcz Wasyl zamieniając posiadłości Bożogrobców w okolicy tegoż Sępólna na inne, mówi o nich wyraźnie, że leżą w pow. nakielskim (Kod., Wielk., n. 1563). Ani Pałuki, ani powiat keyński nie sięgały nigdy na prawe porze-cze Noteci. Drugi dokument, tycający się sprzedaży Krotoszyna „in districtu Palucensi“, który Zbilut z Domaborza był nabył od cystersów łekneńskich, nie odnosi się do wsi Krotoszyna pod Barcinem, lecz do wsi i młyna tej samej nazwy, leżących niegdys nad gołaniecką siecią jezior, między Domaborzem i Bukówcem, na płu.-zachód od Łekna; młyn Krotoski istniał jeszcze około r. 1770. Nazwa Pałuki („terra Palukacensis“ w Kod. Wielk., n. 1154 p. r. 1335) pojawia się w dyplomatach wielkopolskich prawie równocześnie z imieniem Pałuka i przydomkiem trzech braoi, Pałukami zwanych (Kod. Wielk., n. 1086 p. r. 1327). W nowszych czasach rozciągnięto przydomek „Pałuka“ na herb wyobrażający Topór z dwoma krzyżykami, i na cały ród osiadły niegdys na Pałukach. Początek tego rodu sięga czasów przedhistorycznych; główne i najstarsze gniazda jego były Łekno i Panigródz; potem spotykamy Pałuków na Gołańczy, Domaborzu, Kozielsku, Czeszewie, Grylewie, Trłagu, Wasoszu, Szubinie, Słupach i innych w tej okolicy siedzibach szlacheckich. To rozrodzenie się Pałuków, których członkowie w XIII i XIV w. gęsto jeszcze siedzieli obok siebie, przemawia zatem, że oni dzierżyli w znacznej części, jeżeli nie cały kraj między Wełną i Notecią, nazwany Pałukami. Nazwa „Pałuki“ w zestawieniu z imieniem i przydomkiem Pałuka nasuwa hipotezę, iż ziemia wzięła swą nazwę

od posiadającego ją rodu; możnaby też upatrywać tu pewien związek z nazwą średniowieczną stolicy Pałuk „Łukna“ (potem Łekno, dziś Łekno). Ród Pałuków w swym związku nie miał żadnej wspólności rodowej z Toporczykami małopolskimi; podobieństwo późniejszych znaków pieczętnych, tudzież zbliżenie się Pałuków w XIV wieku do Toporczyków, zatarły tak dalece istniejące między temi rodami różnice, że już za czasów Długosza nie znano odrębnego rodu Pałuków (czytaj A. Małeckiego, *Studia herald.*, II, 80—96). Mieszkańcy Pałuk zowią się Pałuczczanami; Pałuczczanka wyraża mieszkankę tej ziemi, lub dziewicę z rodu Pałuków. Po r. 1408 nie spotkaliśmy się z przydomkiem szlacheckim „Pałuka“; między r. 1389 i 1399 występuje Mikołaj Pałuka (Pałuczczanin?), mieszczanin poznański (Akta gr. wielkop., I); za czasów Długosza (*Lib. Benef.*, II, 272) pisał się z Pałuk (de Pałuky) Mikołaj, prebendarz w Dębnie pod Wojniczem. Wyjąwszy sprostowanych powyżej co do granic Pałuk niedokładności, zgadzają się wszystkie inne w dyplomatach wzmianki z granicami powiatu kuyńskiego; jako to: Smogulec in terra Palucacensi w r. 1335 (*Kod. Wielk.*, n. 1154); Krotoszyn (pod Domaborzem) in districtu Palucensi w r. 1361 (t., n. 1453); przy rozgraniczaniu diecezji wielkopolskich w r. 1364 zostały przy diecezji gnieźnieńskiej in districtu seu territorio Pałuki parafie: Żoń (Dziewoklucz, Kaliszany, Kamienica, Oporzyn, Pawłowo, Próchnowo, Sarbka, Toniszewo i Zbyszewice), Grylewo (Kopaszyn, obie Laskonnice, Nowe, Rybowo, Zaszkowice i nie istniejący już Krotoszyn pod Domaborzem), Gołańcza (Czesławice, Grabowo, Krzyżanki i Tomczyce), Chojna (Borowo, Dobieszewko, Potulin i Jeziorki), tudzież Jaktorowo, tworzące odrębną parafią (t., n. 1522). Tegoż roku 1364 Wincenty z Słopanova w obec króla Kazimierza oskarżając Sędziwoja (z Czarnkowa), kasztelana nakielskiego, o różne zbrodnie, zarzuca mu: cum Pałuky (Pałuczczanie) transiverunt super Vedilske (w okolicy Wałcza), tunc ipsos premonuit et scire permisit... (t., n. 1510). Pod r. 1383 zachodzą in districtu Palucensi, prope Leono Pawłowo (pod Żoniem) i nieznana nam bliżej Kszelmca (t., n. 1814). W owym czasie wrzała wojna domowa Nałęczów i Grzymałów, w której czynny brali udział Pałuczczanie. Arnold z Wałdowa, podczas gdy Domarad, kasztelan poznański, z ludem żnińskim obsadzał w ziemi nakielskiej zameczek jego na Włósciborzu, najechał z Pałuczczanami i innymi towarzyszami okolicę Żuina, gdzie zabrawszy stada i trzody, zapędził je do Gołańczy; potem posiłkował Nałęczów przy dobywaniu Żuina, zajętego przez

Grzymałów, którym arcybiskup Bodzęta był odstąpił wszystkie dziesięciny stołowe, jakie pobierał in terra Palucensi (Janko z Czarnk. w *Pomn. Dz. Pol.*, II, 747, 8 i 741). Pod r. 1397 zachodzi Srebrna Góra „in districtu Palucacensi“, a p. r. 1399 Gąbin i Chomętowo (*Kod. Wielk.*, n. 1973, 2008). Te dwie włości wchodziły przedtem w skład dzielnicy żnińskiej, która się nie utrzymała. Widownią najazdów krzyżackich były Pałuki kilkakrotnie, n. p. w r. 1331, potem w r. 1433 (*Dług.*, *Lib. Ben.*, II, 82) i w r. 1462; w tym czasie wyszedłszy z Chojnic (na Pomorzu Kaszubskiem), zapuścili się aż na Pałuki, gdzie spalili 6 wsi, wzięli Macieja Słupskiego do niewoli (*Dług. Hist.*, V, 345) prawdopodobnie w Słupach nad Gąsawką, siedzibie Słupskich Pałuków. Długosz mówi o rosnących w ziemi garkach (t. j. o popielnicach) wspomina Kozielsko na Pałukach (ku wschodowi od Łekna) Pałuki poświęcone na drobne kawałki, przestały oznaczać, co niegdyś wyrażały. Znaczna część tej ziemi dostała się w udziale powągrowieckiemu. Najstarszą osadą w tym powiecie jest Łekno, domniemane gniazdo rodu Pałuków. Równocześnie z Łeknem wyprowadza na widownią dziejową bulla Innocentego II z r. 1136 osady: Dochanowo, Górzyce, Podolin, Siedlec i Żerniki, uposażenie zaś cystersów w Łeknie z r. 1153 wymienia: Bartodzieje, Bliżyce, Bukowiec, Czerlin, Dąbrowę, Domaborz, Kaczkowo, Konin (Koninek), Krośno, Mokronosy, Morakowo, Ochodzę, Panigródz, Pokrzywnicę, Rgielsko, Straszewo, Targowisko (pod Łeknem) i Turzę; potem pojawiają się Durowo i Kobylec r. 1211, Grylewo r. 1213, Rakowo r. 1214, Bracholin, Redgoszcz, Siedleczo i Żabiecin r. 1216, Bościno i Tarnowo r. 1218, Kamienica, Łaziska i Łukowo r. 1222, Oporzyn r. 1232, wieś Wełna i sąsiedni Zrazim r. 1239, Pawłowo (p. Żoniem) r. 1243, Gole, Kiedrowo, Niedźwiady Rogowskie, Sienno i Werkowo r. 1252, Kaliszany, Szczodrochowo i Toniszewo r. 1253, Kozielsko r. 1256, Międzychód i Niemoczyn r. 1258, Cerekwica i Świerczewo r. 1265, Włoszanów r. 1272, Brzeżno (niemieckie), Chawłodno, Kopaszyn i Łęgniszewo r. 1282, Janówiec r. 1292, Komorowo, Obiecanowo i Stawiany r. 1298, Wapno r. 1299, Dzwonowo r. 1307, Jankowo i Łęgowo r. 1319, Kołdrab r. 1326, Nowe r. 1327, Nadborowo r. 1328, Pruśce r. 1329, Jańczewo (Juncowo) i Sławomirz r. 1331, Smogulec r. 1335, Łosinieo r. 1340, Dziewierzewo, Niedźwiady i Pawłowo pod Dzwonowem, tudzież Wysoka r. 1348, Gądecz (Goncz) i Kłodzin około tego czasu, Łaskownica r. 1353, Świątkowo i Uścikowo r. 1356, Sulinowo r. 1357, Bielawy r. 1358,

Czeszewo i Wiśniewo r. 1360, Budziejewo i Chojna r. 1364, Runowo r. 1365, Kołybki, Micharzewo i Niemczynek r. 1370, Bobrowniki r. 1372, Podlesie i Skoki r. 1373, Postugowo r. 1378, Laskowo i Wągrówiec r. 1381, Raczkowo r. 1382, Stołęzyn i Przysieka r. 1384, Srebrnagóra r. 1386, Dziekczyn, Mrowiniec i Stareżyn r. 1387, Żelice r. 1388, Łopienno, Nieświastowice i Rzym r. 1390. Międzylesie, Modrzewie, Płaskowo, Popowo, Potulice i Rybowo r. 1391, Dobiejewo r. 1394, Domasław r. 1396, Jeziorki, Krzyżanki, Mirkowice i Rudnica r. 1398, Gorzewo, Grabowo Konarskie, Grzybowo, Jabłkowo, Miastowice, Ośno, Rusiec, Sierniki, Stare Zakrzew i Żarczyn r. 1399, Sarbka r. 1400. Znikły lub zwały się z osadami postronnemi, Klasztorok na zach. brzegu jeziora Łekna: pierwotna siedziba sprowadzonych w r. 1143—1153 cystersów, którzy się następnie przenieśli do Wągrówca; Ślęciny pod Bartodziejami (1153—1202), Kuczyn (1253) pod Siennem, Krotoszyn i młyn Krotoski (1282—1770) pod Domaborzem, Sękorady (1298) w okolicy Żernik, Prostynie (1319) w miejscu Wągrówca, Znosze (1319—1508) pod Wągrówcem, Bielsko i Żydowo (1257—8) pod Łeknem, Lasocin (1399—1523) pod Janówcem, Chrostkowo czyli Chrościno (1476—1830) pod Ośnem, Zakonowo za rzeką Wełną, które Jakub Brudziński był nabył w r. 1485 od Sędziwoja Czarnkowskiego (Paprocki, Herby, 628); potem Czechy pod Popowem Kościelnem, Zamyśłowo pod Mieściskiem. Piłki pod Gołańczę, Piekłów pod Smogulcem i Latonin pod Żernikami ok. r. 1523; Wita-kowo w miejscu Przysieckich holendrów i Rudniki około r. 1770; potem Gaj pod Kaczkowem, Gąsina pod Nieświastowicami, Szy-szak pod Podlesiem Kościelnem, Brzozogaj pod Żelicami, Wymysłów pod Morakowem. Młyny ukazują się wcześniej, zwłaszcza nad rz. Wełną. Janowy młyn, późniejszy Janówiec był około r. 1292 już znaczną osadą, Przemysław II nadał jej prawo niemieckie. Później pojawia się młyn na Bartodziejach, Ruda pod Mieściskiem. Winnice utrzymywali cystersi pod Wągrówcem. Najstarszymi w pow. dziedzicami byli wspomnieni powyżej Pałukowie, z których Zbilut, założyciel klasztoru łekneńskiego, wybitne zajmując stanowisko już przed r. 1136, potomkiem był prawdopodobnie innych wcześniejszych w tej okolicy Zbilutów, Sławników lub Straszów. Te imiona powtarzają się w rodzie przez kilka wieków. Sławnik, współczesny Zbiluta i współdziedzic Łekna, zostawił liczne potomstwo; ostatnim, piszącym się z Łekna (Pałuką) zdaje się być Trojan, sędzia kaliski, zmarły około r. 1453; późniejsi miasta dzie-

dzice pisali się Łękińskimi czyli Łękińskimi Nałęczami. Prócz Nałęczów znachodzimy w dawnych czasach tu i owdzie w powiecie Porajów i Grzymałów. Powiat wagr. wydał znaczny poczet słynnych mężów, n. p. Macieja Pałukę z Gołańczy, bisk. włocławskiego † 1368), różnych Domaborskich, Smogulec-kich, Żernickich i innych, Krzysztof Grzymułtowski, woj. poznański († 1687), pochodził z Grzymułtówic, które w nowszych czasach przezwano Gruntowicami. W Brdowie pod Czeszewem zmarł Karol Libelt. Posiadłości klasztorne i kościelne z wyjątkiem Micharzewa, należącego dotąd do probostwa łekneńskiego, zabrał rząd pruski i utworzył z nich domeny: Łaziska, Toniszewo i Turza, które następnie przeniósł do Wągrówca. Przed r. 1793 posiadał w pow. arcybiskup i kapituła gnieźnieńska: Bliżyce, Dochanowo, Górzycy, Janczewo, Sarbinowo, Sławomirz i Sulino; inne posiadłości ich, jak np. Podolin, Siedlec i Żerniki wróciły do szlachty dziedzicznej; Kamienica w r. 1282 i Kopaszyn w r. 1319 przeszły w ręce cystersów łekneńskich. Do tych zakonników należały znaczne obszary i liczne włości, wymienione powyżej. Franciszkanki gnieźnieńskie posiadały Miniszewo i Stawiany (?); Templariusze otrzymali Oporzyn i Krośno w r. 1232—3. a Bożogrobey gnieźnieńscy Pawłowo pod Żoniem w r. 1243. Dominikanki poznańskie posiadały Rościno w r. 1282 cy terki owińskie uzyskały podobno Sienno i Raczkowo w r. 1252, tudzież Miastowice w r. 1280; biskup poznański dziedziczył Lechlin; do probostwa rogozińskiego należał w r. 1340 Łosiniec, a do dziewierzewskiego Graboszewo ok. r. 1523. Starostwo mieściskie obejmowało miasto Mieścisko, Ulicę Mieściską i wieś Wielą, óśnieńskie: Chrościno (Chrostkowo), Laskowo, Międzychód i Ośno; z starostwa kłeckiego przydzielono do pow. wagr. Gole i Gólki. Z dawnych podziałów kraju znamy dwie dzielnice: łekneńską i zrazimską w r. 1252, tudzież ziemię i powiat, Pałukami zwane od r. 1335 poza r. 1399, następnie powiat kcyński, który w swym pierwotnym składzie istniał do r. 1772. W tym czasie, gdy rzeka Noteć odgraniczać miała zabory pruskie od dzierżaw polskich, król pruski zajął całe lewe porzecze Noteci z Gołańczę i częścią utworzonego później powiatu wagrówieckiego. Przedhistorycznego opola z punktem środkowym na wzgórzu Babiance, w okolicy Czeszewa, domyśla się K. Libelt w swej rozprawie o mieszkaniach nawodnych. Pierwszy kościół stanął w Łeknie równocześnie z klasztorem około r. 1153; drugi pojawia się w r. 1270 w Janowym młynie, późniejszym Janówcu, potem w Niemczynie r. 1258, w Łęgowie r. 1319, w

Kołdrąb r. 1326, w Dzwonowie r. 1348, w Łopieniu i Gądczu ok. r. 1350, w Chojnie r. 1360, w Gołańczy i Grylewie r. 1361, w Skokach r. 1373, w Wągrówcu r. 1381, w Popowie i Żernikach r. 1391, w Tarnowie r. 1392. Kościoły rozdzielone są między różne dekanaty: Iekneński obejmuje Czeszewo, Dzierwierzewo, Grylewo, Kozielsko, Łęgowo, Tarnowe, Łekno, Panigródz, Srebrną Górę i Wągrówiec; keyński: Chojne, Gołańczę i Smogulec; rogowski: Cerekwice, Górzycę, Jańczewo, Świątkowo i Żerniki; św. Piotra i Pawła w Gnieźnie: Janówiec, Kołdrąb, Łopienno, Mieścisko, Podlesie, Popowo i Raczkowo; rogoziński w dyecezyi poznańskiej: Lechlin, Potulice, Prusce i Skoki. Bracia czescy odprawiali swe nabożeństwa w Niemczynie i Skokach, a luteranie w Rojewcu, Niedźwiadach Dzwonowskich, Mirkowicach i Kopaszynie. Inne kościoły protest. powstały w Gołańczy, Golach, Janówcu i Wągrówcu. Kahały żydowskie istniały w Gołańczy i Skokach; obecnie mają żydzi 6 synagóg. Prócz cystersów, przeniesionych z Łekna do Wągrówca, istniał około r. 1701 w Gołańczy klasztor bernardynów. Prawo niemieckie otrzymuje Panigródz r. 1233, Rgielsko r. 1282, Janówiec r. 1292, Smogulec r. 1335, Łaziska r. 1353, Mokronosy i Turza r. 1356, Bracholin r. 1357, Kobylec r. 1367, Bobrowniki r. 1372, Bartodzieje r. 1387, Wągrówiec około tego czasu, Sławomirz r. 1390, Bukówiec r. 1392, Kaliszany r. 1398, Cerekwica r. 1399, Sarbka r. 1400. Dwa najstarsze w pow. miasta Łekno i Żerniki sprowadzone są obecnie do rzędu osad wiejskich; trzeciem z rzędu miastem jest Wągrówiec od r. 1381, potem Skoki od r. 1389, Gołańcza od r. 1399, Janówiec od r. 1423, Mieścisko od r. 1474 i Łopienno od r. 1519. Do rzędu miast wyniesione były, lecz nie utrzymały się na tem stanowisku: Smogulec w r. 1335, Dzwonowo ok. r. 1348, tudzież Srebrnagóra i Stępuchowo około r. 1458. Zameczyska i grodziska istniały w Panigródzie, Gołańczy, Smogulcu, Domaborzu, Morakowie, Kobylcu i Smoszewie. Stare trakty przebiegały powiat z Gniezna na Żerniki do Nakła i z Poznania na Gołańczę do Gdańska. Pod Wągrówcem przeprawiać się mieli kupcy, zdążający do Bałtyku po bursztyn. W r. 1331 Krzyżacy najeżdżając ziemie polskie, zburzyli Górzycę, Jańczewo i Sławomirz; późniejsze ich najazdy wspomnieliśmy już powyżej. Podczas zaburzeń w r. 1383—4 stronnicy Domarada, przewodzczy Natęczów, zburzyli Łekno i spustoszyli okolice Dzwonowa. W r. 1439 srożyło się powietrze morowe w Łeknie, a w r. 1710 w Skokach. Na wyprawę malborską w r. 1458 dostarczyły żołnierzy pieszych miasta Łekno i Wągrówiec

po 10, Żerniki 4, Janówiec 2, Srebrnagóra 1 i Stępuchowo (?). W r. 1465 buntował się Włodko z Domaborza, kaszt. nakielski, którego Piotr z Szamotuł, staza wielkopolski, pojmać kazał i ściąć w Kaliszu r. 1467. W r. 1656 Szwedzi dobywali Gołańczy; r. 1772 król pruski zagarnął Gołańczę i okolice; r. 1806—7 i 1812—3 przechodziły przez powiat wojska francuzkie i rosyjskie; r. 1848 brał powiat udział w ruchach ówczesnych. Ślady mieszkań nawodnych opisał K. Libelt w Tygodn. Wielkopolskim z r. 1870. Nasypy ziemne, cementarzyska z popielnicami badano w osadach: Bliżyce, Brzeźno Polskie, Czerlin, Czeszewo, Dochanowo, Domaborz, Gorzewo, Gręziny, Janówiec, Kobylec, Kołdrąb, Kozielsko, Kujawki, Łaziska, Łęgowo, Łekno, Łopienno, Ludwikowo, Łukowo, Micharzewo, Miniszewo, Modrzewie, Mokronosy, Morakowo, Niemczyn, Nowe, Obiecanowo, Ochodza, Ośno, Panigródz, Paryż, Pawłowo Dzwonowskie, Podlesie Kościelne, Przysieka, Rąbczyn, Ruda pod Mieściskiem, Siedlec, Sierniki, Skoki, Smogulec, Smoszewo, Świątkowo, Tarnowa, Taszarowo, Toniszewo, Tonowo, Uścikowo, Wągrówiec, Wapno, Żarczyn, Zbietka i Żelice. Lud opowiada dziwaczne szczegóły o duchach i widziadach na wzgórzu Babiance w pobliżu Czeszewa. Nad Zatozem, częścią jez. czeszewskiego, nieopodal mieszkań nawodnych, stać miało zamczysko, którego pan okrutny, zapadł się z siedzibą swoją. O kamieniu ze stopą św. Wojciecha wspomnieliśmy przy mieście Wągrówcu; podobny głaz leży na Budziejewie, w pobliżu kaplicy miejscowej. Kościół drewniany przyplynał w czasie powodzi, niewiadomo z kąd, i osiadł na wzgórzu w Tarnowie. Panów na Domaborzu zowie podanie książętami udzielnymi. Zaraza wyludniła wieś Czekanów, w miejscu której powstało Wiatrowo i t. d. Od opisanego powyżej powiatu odpadła przy ostatnim podziale w. ks. poznańskiego, dokonanym w r. 1887, cała połać wschodnia, zakreślona ciągnącą się od południa ku północy linią: Międzychód, Świchowo, Laskowo, Gądecz, Bielawy, Janówiec, Dzieczyn, Wybranowo, Puzdrowiec, Brudzyn, Właszanów, Zużoły, Obiecanowo, Jańczewo, Piotrkowice, Srebrnagóra (dwór), Aleksandrowo, Graboszewo, Rusiec, Włodzimierzewo. Tę połać wcielono do nowoutworzonego powiatu żnińskiego. Obecny powiat wągrowiecki ma 103691 ha obszaru (70829 roli, 8874 łąk, 12906 lasu); czysty dochód z ha roli wynosi 9·79, z ha łąk 10·57, z ha lasu 3·13 mk. Obszar ten podzielony jest na 6 obwodów policyjnych, 15 okręgów stanu cywilnego, 5 okręgów miejskich, 132 wiejskich i 89 dworskich; ma 346 osad, 3869 dym., 7970 rodzin, 42767 mk. (20594 pici

mez., 22173 żeń.; 7501 dzieci niżej 6 lat, 8821 od 6 do 14 lat; 34107 katol., 7492 prot., 1168 żyd.). W r. 1871 było 43350 mk.; w 1880 r. 43943 mk. Na okręgi miejskie przypada 5 miast (Gołańcza, Łopiennie, Mieścisko, Skoki, Wągrówiec), 6 osad, 850 dym., 2017 rodzin, 8891 mk. (5958 kat., 1816 prot., 1117 żydów) i 2823 ha (2164 roli, 358 łąk). W r. 1871 było 8564 mk., w 1880 r. 8950 mk. Na okręgi wiejskie przypada 163 osad, 1946 dym., 3049 rodzin, 16828 mk. (12707 kat., 4087 prot., 34 żydów) i 36371 ha obszaru (28714 roli, 2962 łąk, 886 lasu). W r. 1871 było 18025 mk., w 1880 r. 17694 mk. Na okręgi dworskie przypada 177 osad, 1073 dym., 2904 rodzin, 17048 mk. (15442 kat., 1589 prot., 17 żydów) i 64497 ha (39951 roli, 5554 łąk, 12020 lasu); czysty doch. z ha roli 10·18, z ha łąk 10·57, z ha lasu 3·52 mrk. Z tego obszaru dwor. posiadali w 1893 roku Polacy 35673, a Niemcy 28824 ha. W r. 1871 żyło na tym obszarze 16761, w 1880 r. 17048 mk. Komisarze policyjni mają swe siedziby w Gołańczy, Łeknie, Łopiennie, Mieścisku, Skokach i Wągrówcu; urzędnicy stanu cywilnego w Brzeźnie Polskiem, Chojnie, Czerlinie, Gołańczy, Kuszewie, Łeknie, Łopiennie, Mieścisku, Mokronosach, Rojewcu, Siennie, Siernikach, Skokach, Toniszewie i Wągrówcu. Parafii katol. jest 28: Budzyn, Chojna, Czeszewo, Dąbrówka Kościelna, Gołańcza, Grylewo, Jabłkowo, Jańczewo, Kcynia, Kłeczko, Kozielsko, Lechlin, Łekno, Łopiennie, Margonin, Mieścisko, Panigrodz, Podlesie Kościelne, Popowo Kościelne, Potulice, Prusce, Raczkowo, Rogoźno, Rojewiec, Skoki i Wągrówiec. Żydzi mają synagogi w miastach. Powiat wąg. wchodzi w skład okręgu regen. bydgoskiego, okr. sądów ziemiańskich bydgoskiego i gnieźnieńskiego, sądów okręgu kcyńskiego i wągrowieckiego; pod względem wojskowym należy do gnieźnieńskiego batalionu obrony krajowej.

E. Cal.

Wągrówiec, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, istniało jeszcze około r. 1843. Należało do dóbr Osiny.

Wągrowiecki młyn, *Wangrovecense molendinum* w r. 1381, młyn o 3 kołach w mieście Wągrówcu (Kod. Wielk., n. 1796), nad Wełną, płacił w 1620 r. 2 złp. 12 gr. podatku; należał do klasztoru. Drugi młyn W., także Wągrówką zwany, stał nad Wełną, między Wągrówcem i Straszewem. *E. Cal.*

Wągry, w XVI w. *Vegry*, wś, folw. i kol., pow. brzeziński, gm. Gałkówka, par. Jeżów (par. ew. Brzeziny), odl. 5 w. od Brzezin. Wś i os. włóśc. mają 12 dm., 58 mk.; dwa folw., kol. i os. 9 dm., 110 mk. W r. 1827 było 15 dm., 151 mk. Już na początku XVI w. znaczna część łąnów kmiecyh, po usunięciu kmie-

oi, wcieloną była do folwarku. Łany kmiecy dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi. Jakub z Sienna, arcyb., przeznaczył takową na uposażenie kościoła w Skierniewicach. Z folw. dawano pleb. w Jeżowie (Łaski, L. B., II, 277). W r. 1887 folw. W. lit. A. rozl. mr. 323: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 5, pastw. mr. 30 zarośli mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drzew. 10. Folw. W. lit. B. rozl. mr. 354: gr. or. i ogr. mr. 307, łąk mr. 7, pastw. mr. 3, lasu mr. 30, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 12; płodzm. 5 pol. Wś W. lit. B. os. 16, mr. 239.

Br. Ch.

Wąkczew, zapewne *Wąglczew*, w XVI w. *Vaclezew duplex, majus et minus*, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Mała, odl. 7 w. od Łęczycy. Wś ma 8 dm., 89 mk.; folw. 2 dm., 30 mk.; os. W. Olszan 1 dm. W 1827 r. było 11 dm., 101 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 426: gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 105, pastw. mr. 42, nieuż. mr. 12; bud. drew. 8; płodzm. 12-pol., pokłady torfu. Wś W. os. 21, mr. 38. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąnów km. i folw. dawano plebanowi w Leźnicy, który prócz tego pobierał kołędę od kmieci (Łaski, L. B., II, 363).

Br. Ch.

Wąkole 1) wś i os. młyn. nad rz. Mień, pow. lipnowski, gm. Osówka, par. Czernikowo, odl. 14 w. od Lipna, posiada dwa młyny wodne, olejarnią, karcznię, 5 dm., 32 mk., 74 morg. W 1827 r. 5 dm., 67 mk. R. 1789 własność Aleksandra Zielińskiego, czynsz wynosi 150 złp. Należy do par. Szcutowo. 2.) **W.**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, odl. o 14 w. Lipna a około 10 w. na wschód połd. od wsi Wąkole, w gm. Osówka ma 6 dm., 37 mk., 149 mr. W 1827 r. było 3 dm., 32 mk.

Br. Ch.

Wąkopna Wola, wś, pow. opatowski, gm. Rembów, par. Bardo Górne, odl. o 31 w. od Opatowa, ma 10 dm., 67 mk., 303 morg. włóśc. i 3 mr. dwor.

Wąnorze, urząd. *Wonorze*, *Wanoże* w r. 1246, *Wanorze* 1249, *Wanore* 1308, mylnie *Wąsosze*, wś i os., pow. inowrocławski, o 10 klm. na połd.-wschód od Gniewkowa, par. kat. Brodnia (Brudnia), prot. Murzynek, poczta w Parchaniu. Wś ma 25 dym., 250 mk. (24 kat., 226 prot.) i 349 ha (307 roli, 25 łąk). Osada (wschodnia część W.) ma 12 dym., 199 mk. (7 kat., 192 prot.) i 191 ha (181 roli). W. było własnością klasztoru norbertanek w Strzelnie, ka. kujawski Kazimierz uwolnił wś od różnych ciężarów r. 1246 i zatwierdził r. 1249 (Dok. Kuj. Ulanowskiego, str. 125); r. 1308 proboszcz klasztorny zastawił tę posiadłość bisk. włocławskiemu Gewardowi i nie wykupił; r. 1404 trzymał ją w dożywociu Sędziwój z Szubina,

wojw. kaliski. Król Władysław rozporządził, że W. po śmierci wojewody wrócić ma do biskupów, w których ręku pozostało aż do zaboru. W r. 1583 było tu 5 łan. km., 2¹/₄ sołtyskich, zagrodnik i rzemieślnik. Rząd pruski wcielił tę wś do domeny w Inowrocławiu. W. dziesięcinowało dziekanom kruszwickim.

Wapielsk, niewłaściwie *Wompielsk*, w XVI w. *Vapielsko*, wś, folw. i dobra, pow. rypiński, gm. Wapielsk, par. Radziki Wielkie, odl. 10 w. od Rypina, posiada urząd gm., kasę wkładowo-zaliczkową gminną, piękny pałacyk i park właścicieli dóbr, staranne gospodarstwo folwarczne, 19 dm., 446 mk. W r. 1827 było 30 dm., 196 mk. Folw. W. w r. 1887 rozl. mr. 1369: gr. or. i ogr. mr. 1093, łąk mr. 49, pastw. mr. 61, lasu mr. 100, nieuż. mr. 66; bud. mur. 13, drew. 10; płodozm. 13-pol., pokłady torfu, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: Wś W. os. 56, mr. 324; wś Lisiny os. 9, mr. 12; wś Poręby os. 2, mr. 5. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 wś W. miała 21 kmieci na 10 łanach, 8 zagr., 1 karczmarza. Płacono 12 fl. 4 gr. i 2 sol. (Pawiński, Wielkp., I, 300). R. 1789 W. własność w części Przeciszewskiej, która wysiewała: 55 kor. żyta i 3 kor. pszen. i pobierała 240 złp. czynszu z propinacyi. W części Mączyńskich wysiewano: 75 kor. żyta i 2 kor. pszen., i 1100 złp. czynszu. W ostatnich czasach dobra należały do Siemiątkowskich. W. gmina należy do sądu gm. okr. II i st. pocz. w Rypinie, ma 13263 morg. obszaru, w tem 8537 mr. roli i 3897 mk. Śród stałej ludności jest 404 ew., 4 żyd. W gminie jest kościół paraf. katol., 3 szkoły początkowe, z tych jedna ewang., urząd gm., 4 sklepy, 8 kuźni, 3 młyny wodne, 3 wiatraki, 6 cegielni, 3 karczmy i fabryka mączki kartoflanej. W skład gm. wchodzi wsi włośc.: Cetki, Czarnia, Czyżewo, Długie, Kiełpiny, Kierz Radzikowski, Kozłowiec, Kupno, Lisiny, Pieskowizna, Poręby, Pólka Mała i Duża, Radziki Wielkie i Poduchowne, Rakowo, Tomaszewo, Warpalice, Wapielsk i Wrzeszowo; folwarki: Cetki, Długie, Kiełpiny, Radziki Wielkie, Ruskowo, Rakowo, Warpalice i Wapielsk. *Br. Ch.*

Wapiersk, niem. *Wompersk*, dok. *Wamperschtch*, 1411 *Wamperschke*, *Wampersch*, *Wampersk*, wś nad jeziorem t. n., nad granicą Prus Wschodnich, pow. brodnicki, st. p. i par. kat. Lidzbark, 1267 ha (932 roli or., 69 łąk, 16 lasu); 1885 r. 80 dm., 117 dym., 608 mk., 492 kat., 116 ew.; szkoła katol. Krzyżackie księgi czynszowe z XV w. piszą: W. ma wólk 61 à 13 skojców 42 osiadł., 1 karcz. pustą (ob. „Gesch. der Stadt und Kr. Kulm“ von Schultz, II, 112). Wówczas należała wś do komturstwa brodnickiego. Według krzy-

żackich ksiąg z r. 1414 poniósł W. w ostatniej wojnie 200 grzyw. szkody (ob. tamże, str. 159). Wizyta Strzesza z r. 1667 — 72 pisze: In Wapierzk villa ad curiam Lautemburgensem pertin. cmethones ita fuerunt situati: quilibet duos mansos usuales colebat: Joannes Kordal, Siwek, Bunia, Parzich, Kozik, Brozko, Graczyk, Baranek, Sowa, Dymek, Rokosz, Paulus Baranek, Firoń, Kordal alter, Rólka, Krystek, Bartek, Gregorek. Nobiles Albertus Santopski mansos tres. Sebastianus Karwoszecki duos, Stanil. Karwoszecki duos. Extradebant temporibus Tillicianis mensuras siliginis 28¹/₂ et totidem avenae (pag. 368). Już za czasów krzyżackich znajdował się w W. kościół paraf., pierwotnie murowany, p. w. św. Michała Arch. i Maryi Magd. Uposażenie proboszcza stanowiły 4 włóki; jako wsi parafialne wymieniają W. i Jelen. W czasie reformacyi, a jeszcze bardziej przez wojny szwedzkie kościół tak podupadł, że same tylko pozostały gruzy. Gminę przyłączono do Lidzbarka; włóki plebańskie przepadły. Dopiero po drugiej wojnie szwedzkiej prob. lidzbarski Stefan Bagniewski uczynił pierwszy krok do wskrzeszenia świątyni przez odzyskanie drogą procesu owych 4 zabranych włók. Następnie dziedzic, Wawrzyniec Wapierski, wsparł pieniędzmi proboszcza Krzysztofa z Lidzbarka tak, iż nową mógł rozpocząć i dokończyć świątynię około r. 1671. Kościół był murowany; nabożeństwo odprawiał prob. z Lidzbarka co trzecią lub czwartą niedzielę, oprócz tego odprawiały się tu odpusty w dzień św. Michała Arch. i św. Maryi Magd. i w drugie święto Boż. Narodz., Wielkanocy i Ziel. Świąt. W 1733 r. kościół zgorzał zupełnie. Dopiero biskup Bajer r. 1762 rozkazał pokryć mury deskami. W krótkim czasie stanął poniekąd nowy kościół. W wielkim ołtarzu umieszczono obraz św. Michała Arch. Wojny napoleońskie znów zgotowały upadek kościołowi; r. 1820 stał spustoszony, dach i koźły zapadły. Zamiany gminy co do odbudowy spełżyły bez skutku. Rozebrano sterzące mury, tak że i szczyt nie pozostało (ob. Utrac. kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 138). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła wś wraz z folw. 29 dym. (ob. str. 254). *Ks. Fr.*

Wapierszczyzna, wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. pol., odl. 28 w. od Szczuczyna; 4 dm., 64 mk.

Wapierz, łąka, na Dusinie, pow. szremski.

Wąs, niem. *Wonsmuehle*, os. młyn. do Mrocza, nad strum. t. n., dopływem Wła, pow. lubawski, 2 dm., 23 mk. Wizyta Potockiego z r. 1706 pisze: „Molitor Wąs dictus ex suo campo ad molendinum spectante coretum siliginis totidemque avenae pendit annuatim“

(str. 658). Dawniej własność bisk. chełmińskich.

Ks. Fr.

Wąsacz, wzgórze, w pow. kolbuszowskim, ob. *Poddębina*.

Wąsala, niem. *Wonsalla*, wyb. i leśn. do Ostrowitego (st. p.); pow. lubawski, 2 dm. i 2 mk.

Wąsewo 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Radziejów, par. Piotrkowo, odl. 30 w. od Nieszawy, dotyka granicy od w. ks. poznańskiego, ma 263 mk. W 1827 r. było 39 dm. i 235 mk. W r. 1881 folw. W. rozl. mr 1793: gr. or. i ogr. mr. 1425 łąk mr. 80. wody mr. 4, lasu mr. 120. nieuź. mr. 22; bud. mur. 18; płodozm. 7 i 13-pol., las nieurządzony. Wś W. os. 30, mr. 39; wś Świątniki os. 14, mr. 445. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 we wsi W., w par. Kaczewo, Rogalińska miała 9 łąn.; część Ruczki 3 łąny; B. Rogaliński 5 łąn. (Pawliński, Wielkp., II, 30). 2.) W., wś i folw., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Wąsewo, odl. 18 w. od Ostrowa, posiada kościół par. drewniany, dom m. dlitwy żydowski, szkołę początkową, wiatrak, smolarnia, 42 dm., 615 mk. W r. 1827 było 35 dm., 298 mk. Ludność trudni się wyrobem płótna. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W., osady wieczysto-dzierż. Dalekie, rozl. mr. 1378: gr. or. i ogr. mr. 814, pastw. mr. 110, lasu mr. 223, nieuź. mr. 53, i w os. Dalekie mr. 178; bud. mur. 7, drew. 19; płodozm. 6 i 9-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 45, mr. 371; wś Przedświt os. 37, mr. 613; wś Bagatele os. 18, mr. 303; wś Chorzewo i Majdan Wąsowski os. 4, mr. 151; wś Nowe Bródki os. 14, mr. 273; os. Dalekie os. 1, mr. 7. Kościół i parafia erekcyi nieznaney. Obecny wystawił r. 1782 właściciel wsi Ign. Zieliński. W. par., dek. ostrowski, 3608 dusz. *Br. Ch.*

Wąsewski Majdan, wś, pow. ostrowski, ob. *Majdan*, 113). Powstał na obszarze wsi Wąsewo.

Wąska ziemia, dok. z r. 1229 *Wansca*, 1245 *Wanska*, *Wansk*, *Wanzeke*, *Watisca*, *Wenzeke*, zwała się też gniewska, jak wyraźnie opiewa przywilej ks. Mestwina II z r. 1282: „cedimus totam terram Wenzeke vulgariter dictam, quae Mewe alio nomine nuncupatur“ (Nr. 337, str. 295 w *Perlbacha Pom. Urk. B.*). Według tegoż dok. granice jej były: „Primus quidem terminus est a Verissa (od Wierzycy), ubi Wizlam influit, inferius descendente Wizlam ad villam Rossiteinam (t. j. do Walichnówka) et villam eandem cum terra sibi adjacente usque ad vallum seu locum castris Garzeke (Garc) nominati et ab illo directe usque ad villam monachorum (t. j. cystersów w Oliwie) Raychow (Rajkowy)

et ab illa villa directe usque ad praefatam Verissam et ab illa directe ascendendo usque ad castrum, quod dicitur Staregarde (Starogard) et a ponte ibidem transeunte Verissam et publicam stratam, quae tendit versus Sweze (Świecie) usque ad graniciem sive metam Tymowe et ab illo loco usque Wangromaditze (aż do Węgiermucy, dopływu Wierzycy) et eandem aquam et terram inferius descendendo usque Verissam, ubi Wizlam influit in primo termino supradicto“. Granice te wyjaśnia kś. Kujot w sposób następujący: od ujścia Wierzycy szła granica aż do łąchy Słońce, odtąd do granic Greblina, ztąd wzdłuż Rajków do Wierzycy, zabierając jeszcze wieś Janiszewsko, następnie Pelplin po obu stronach rzeki, dalej szła na Nowydwór i Klonówkę, która zawsze należała do starostwa gniewskiego, na Barchnowy i Jabłowo do samego Starogardu, który to gród leżał po lewej stronie Wierzycy. Ztąd ciągnęła się na południe, obok wsi (dzisiejszego miasta) Starogardu, którą kupili Krzyżacy r. 1305 od Piotra Świcy, wzdłuż drogi do Świecia aż do granic ziemi tymawskiej; ztąd do Węgiermucy, tą rzeczką do Wierzycy i aż do Wisty, nie przechodziła więc w tej części na prawy brzeg Wierzycy (ob. O majątkach biskupich, str. 35). Z 14 osad, według przywilejów z r. 1279, 1281 i 1283 w ziemi wąskiej leżących, znamy tylko 8: Gniew, Szprundowo i Janiszewo (ob. tamże, str. 74, i *Baltische Studien*, 1856 I, str. 120); dalej Sympnowe, t. j. Ciepłe Wysoke, Janiszewko, Sośnik i Brodzki młyn. Dzieje tej ziemi zostały już podane przy historii miasta Gniewu (ob. t. II, 623). *Ks. Fr.*

Wąski, potok, wypływa u stóp Lubienia (1211 mt.), w poziomie około 900 mt. Bieg jego nader gwałtowny, także i nieobfitość wód sprawia, że dla osady Grywałd, która się nad nim rozłożyła, jest on prawie bez użytku (nie porusza młyna). Wpada do Krośnicy w poziomie około 480 mt. Długość 5½ klm., spadek około 520 mt., więc nadzwyczajny.

Wąsokie Holendry, kol. nad jez. Sleszyńskim, pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. od Koła 35 w.; ma 7 dm., 76 mk. Powstała na obszarze dóbr Wąsosze. W r. 1827 było 9 dm., 95 mk.

Wąsosz 1.) kol. pow. gostyński, gm. Czeremno, par. ew. Gombin, ma 40 mk., 56 morg. (w połowie łąki, z pokładem torfu na 8 stóp głębokim). Ludność niemiecka, trudni się wyrobem serów i prowadzi plantacją wierzby. Kolonia ta powstała na obszarze należącym do dóbr Czeremno. Na początku XVI w. łąny kmiece dawały dziesięcinę kollegiacie łowickiej, a folw., zdawna odrębne pleban. w Sobocie, który na mocy układu z kollegiatą odbierał też i z łąnow kmiec; (Łaski, L. B.

II, 504). 2.) **W.**, wś i folw. nad rz. Pilica, przy ujściu Białki, pow. noworadomski, gm. i par. Koniecpol, ma 13 dm., 88 mk., 272 mr. włośc. Folw. W. należy do dóbr Koniecpol. 3.) **W.**, w XVI w. *Vansosche*, kol., pustkowie i folw. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz, odl. 30 w. na płu. od Częstochowy. Ma kościół murowany, szkołę początkową, 65 dm., 475 mk., 1388 morg. włośc., 502 mr. folw. (majorat gen. Muchanowa). Na obszarze W. powstała Nowa Wieś Wąsoska, mająca 33 dm., 230 mk., 1361 morg. (582 mr. roli). W r. 1827 było w ogóle 49 dm., 483 mk. W. należał dawniej do starostwa brzeźnickiego, później do paulinów jasnogórskich, dziś prywatna. Wieś zdawna królewska, wchodziła w skład statwa brzeźnickiego. W r. 1564 wś królewska, w wojew. sieradzkim, miała łąnów 12 czynszowych; karczmarze mieli 1½ łąna, zdun na ½ łąnku; młyn na Warcie, młynek na strudze Trzebce. Dochód 101 fl. 24 gr. 13 den. (Lustr., V, 172). W r. 1658 nadana została klasztorowi częstochowskiemu w nagrodę za obronę przeciw Szwedom. Kościół par., p. w. św. Andrzeja apostoła, istniał już zapewne w XIV w. Akta gnieźn. nazywają go „starym“ w r. 1460. Patronat należał do króla. Pleban miał szczupłe uposażenie; stanowiła je karczma z rolą, dająca na początku XVI w. czynszu grzywnę bez 2 gr. i 1 zagrodnik płacący fertony. Łąki kościelne nad Wartą zarosłe były krzakami. Dziesięcinę pieniężną, po 6 gr. z łąnu, płacili kmiecie z W. proboszczowi wieluńskiemu, swemu zaś plebanowi meszne po 3 kor. żyta, tyleż owsa. Łany sołtysie dawały dziesięcinę plebanowi. Obecny kościół murowany stanął r. 1848 kosztem parafian (Łaski, L. B., I, 528 i przypisy). W. par., dek. częstochowski, 1700 dusz. 4.) **W.**, wś i młyn nad rz. Konopką (dopł. Warty), pow. częstochowski, gm. Rększowice, par. Konopiska, o 11 w. na pld. od Częstochowy, ma 28 dm., 172 mk., 666 morg. włośc. i 35 mr. osady młyn., 1½ mr. os. karcz. W r. 1827 było 13 dm., 99 mk. 5.) **W.**, wś nad rz. Czarną, przy ujściu Krasnej, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie (odl. 9 w.), ma 51 dm., 297 mk., 1249 morg. dwor. i 55 os. i 531 mr. włośc. Wś ta wchodziła w skład dóbr Końskie. W 1827 r. było 27 dm., 150 mk. Istniała tu huta żelazna, produkująca do 1000 cent. rocznie. 6.) **W.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Czermino, odl. od Końskich 30 w., leży przy szosie, ma 15 dm., 174 mk., 166 morg. włośc. W 1827 r. 5 dm., 22 mk.; wchodziła w skład dóbr Czermino. 7.) **W.**, wś, pow. kielecki, par. Kielce. Podana w spisie z r. 1827 jako wś rządowa, wchodząca w skład dóbr górniczych. Należała poprzednio do dóbr biskupich, a później do ekonomii rząd. Kielce. We wsi było wójtowstwo. 8.) **W.**, dawniej *Wąsosze*, osada miejska, dawniej miasteczko, nad rz. Wissą (Wysią), pow. szczuczyński, gm. i par. Wąsosz, odl. 8 w. na pld. od Szczuczyna, przy drodze do Radziłowa. Posiada kościół par. murowany i drugi poklasztorny, także murowany, szkołę początkową, urząd gminny, młyn wodny, 170 dm., 2153 mk. i 5869 morg. ziemi należącej do mieszczan. W r. 1827 było 171 dm., 1242 mk. Sąd gm. okr. I i st. poczt. w Szczuczynie. Jestto dawna wieś książęca w ziemi wickiej. Władysław, ks. mazow., syn Ziemowita, wykupił r. 1435 od ks. Bolesława ziemię wicką, zastawioną przez wspomnianego Ziemowita, ojca Bolesława, Janowi. On to był podobno fundatorem parafii i kościoła w W., on też zapewne nadał osadzie prawo miejskie. W. jest wtedy ważnym centrem w ziemi wickiej. Szczuczyn jeszcze nie istnieje, Radziłów nie ma prawa miejskiego. Książę Władysław potwierdza w W. r. 1437 sprzedaż 10 włók nadanych Szczukom. Odbywają się tu, podobno od początku XV w., roki sądowe ziemskie ziemi wickiej. Według lustracyi z r. 1549 było w ogóle 60 łąnów; z tych 44 czynszowych, 2 kościelne, 6 wójtowskich, 7 szlacheckich, 1 młynarski. Z łąnu płacono po gr. 24 i dawano po 3 kor. pszenicy a 6 owsa. Targi tygodniowe w czwartki; trzy jarmarki do roku. Targowe czyniło do 4 zł. rocznie; postrzygalsnia 2 zł. a waga zł. 2 gr. 10. Młynów było 4, z tych 2 na Wissie a 2 na Grząskiej („Greska“). Dwór zniszczony w czasie wojny pruskiej; był tylko mały zrujnowany domek. Według lustracyi z r. 1566 jest „siedlisko dobre wielkie“ i mógłby być łącznym kosztem dwór zbudowany „alioż urzędnik w plebanii mieszka“ (Lustr., IV, 31 i V, 106). W 1564 r. liczono do 300 domów płacących podatek. W. 1605 mieszczanin Andrzej Rogala ufundował kościół i klasztor karmelitów. Wojny szwedzkie za Augusta II zniszczyły miasto. Częste pożary (ostatni w r. 1834) zatarły pierwotny ostrolukowy charakter kościoła parafialnego. Rozwój pobliskiego Szczuczyna, zwłaszcza od przeprowadzenia szosy warszawsko-kowieńskiej, która pominięła Wąsosz, odebrał tej osadzie dawniejsze znaczenie. Starostwo wąsoskie, składające się tylko z miasta i wójtostwa, pierwotnie część wickiej, posiadał w r. 1771 Jakub Łaguna, który płacił kwarty zł. 62 gr. 7 a hyberty 459 gr. 22. W. parafia, dek. szczuczyński (dawniej wąsoski), ma 6218 dusz. Do końca XVII w. Szczuczyn należał do par. w Wąsoszu. W. gmina, rozległości 9257 morg. i 4087 mk. (śródm. stałej ludności 755 żydów i 7 prot.). Sąd gm. okr. I i st. p. w Szczuczynie

nie. W skład gm. wchodzi: Bukowo-Duże, Jaki, Kędzierowo, Kudłaczewo, Ławsk, Niebrzydy, Nieciki, Szwelczyny, Szymany, W. i Żebry. Z tych tylko 4 są wsiami włościańskimi, resztę zamieszkuje drobna szlachta.

Br. Ch.

Wąsosz al. *Wąsosze*, niekiedy *Wąsorz*, urząd. *Wonsosz*, *Wansosche* w r. 1404, *Wanschosche* r. 1410, *Wąsose* 1413, *Waynschosse*, *Wąsosze* r. 1421 i t. p., wś, w pow. szubińskim, o 7 km. na połd. od Szubina (par. prot. i poczta), wzdłuż zach. brzegu jeziora zwanego Wąsoskim, przy połd. krawędzi jez. Żędowskiego. Par. katol. Słupy, szkoła w miejscu, st. dr. żel. w Żninie o 11 km.; z Babią Gacią tworzy okrąg wiejski, mający 50 dm., 384 mk. (279 katol., 105 prot.) i 747 ha (390 roli, 78 łąk, 131 lasu). Graniczy na połd. z Żędowem, na zach. z Dąbrową (Eichenhein) i Słupami, na półn. z Kowalewem (Grueenhagen), na wschodzie z os. Seedorf. Obszar W., w poprzek którego idzie bity trakt z Żnina do Szubina, obejmuje jeziora: Skrzynekę i Wąsosze; rozciąga się wzdłuż zach. brzegu jez. Żędowskiego i półn. kończy przy jez. Sobiejuszego. Na tym obszarze, wzn. 81·3 do 88·5 mt. n.p.m., rozrzucone są domy włościańskie, wiatrak i cegielnia; na łąkach, zwłaszcza wzdłuż Gąsawki, która odgranicza W. od Dąbrowy, znajdują się pokłady torfu. W. był niewątpliwie siedzibą szlachecką, zanim wielony został do majątności szubińskiej. Zład pochodził zapewne Dietrzyk (Teodoryk) Wąszewski, prawujący się około r. 1390 z Wojtkiem z Trłaga, późniejszym podkomorzym kaliskim. Z tego W. pisał się Maciej (Pałuka czyli Toporczyk), sędzia kaliski w r. 1401 i 1404, synowiec Sędziwoja z Szubina, wojew. kaliskiego (Kod. Dypl. Pol., I, 272, II, 365), po którego śmierci objął województwo kaliskie i statwo nakielskie. W r. 1410 na czele szlachty osiadłej między Wełną a Pomorzem (na Pałukach), wtargnąwszy zbrojnie na Pomorze, doznał klęski sromotnej (Długosz, Hist., IV, 35); wojewodą kaliskim spotykamy Macieja jeszcze w r. 1423 (Kod. Lit. wyd. Rac., 310). Maciej z Łabiszyna „wojewoda kaliski“ podpisany pod dok. z r. 1416 (Kod. Dypl. Pol., I, 243 i Akta gr. ziem., V, 40), był wojewodą brzesko-kujawskim. Około r. 1520 pleban słupski pobierał dziesięcinę sнопową z ról dziedzicznych i kmiecyh w W.; kmiecie płacili prócz tego za dziesięcinę lnianą po 2 gr. i kolendę po groszu z łąnu; po groszu dawali też karczmarze. W r. 1577 było to półtora śladu os. i 4 zagr.; dwa lata potem pół śladu i 2 zagr., a w r. 1620 jeden ślad i rybak. Przy schyłku zeszłego wieku należał W. do Stanisława Mycielskiego, dziedzica Szubina.

E. Cal.

Wąsosz 1.) niem. *Wonsow*, r. 1400 *Wąsosa*, 1496 *Wąsosze*, wś nad rzeką Głumią, pow. złotowski, st. p. Krajenka, par. kat. Złotowo; szk. ewang. w miejacu; 527 ha (364 roli or.; 70 łąk, 25 lasu); 1885 r. 25 dm., 37 dyn., 218 mk., 34 kat., 184 ew. W r. 1646 dostaje tę wś Cichocki w dożywocie (ob. Schmitt, Der Kr. Flatow, str. 281). W trzeciej wojnie szwedzkiej (1700—1720) została spustoszoną (tamże, str. 73). Według wizyty Jezierskiego z r. 1695 płacili tu hortulani et artifices meznego po 3 grosze (str. 58). 2.) **W.**, leśn., tamże.

Kł. Fr.

Wąsosz, według Słownika geogr. Knie'go: „*Wąściorz*“, niem. *Herrnstadt*, łacin. *Chyriopolis* i mylnie *Chrysopolis*, w dok. z r. 1290 *Hernstat*, miasto na Szląsku, pow. gurowski (Guhrau), nad rz. Baryczą (z praw. brzegu), przy ujściu Orli (Horla). Odł. 8 mil na półn.-zach. od Wrocławia, niedaleko od granicy w. ks. poznańskiego i miasta Rawicza. Posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę, dom przytułku dla ubogich, sąd okręgowy, urząd poczt., warsztaty sukiennicze i tkactwo bawełniane. W r. 1885 miało miasto 252 dm., 542 gospodarstw, 2118 mk. (1675 ew., 374 kat., 9 in. wyzn., 60 żyd.) i 881 ha ziemi (576 ha roli, 226 łąk i 52 lasu). W r. 1841 było 240 dm., 1875 mk. (1659 ew., 208 kat., 8 żyd.). Stanowi domenę królewską. Przywilej miejski na prawie niem., takim jakie posiadały Szprotawa i Żegań, nadał Henryk III, ks. głogowski, r. 1290. Nazwa niemiecka występuje w dokumentach z r. 1310 i 1312 („*Hernstat cum suo districtu*“), lecz używaną bywa i polska, jak w dok. z r. 1374, w którym występuje „*Bertold de Camen pleban in Wansow wratisl. dioec.* (Kod. Wielkp., Nr. 932, 952, 1705). Kościół paraf. zajęty w XVI w. przez protestantów i zwrócony w połowie XVII katolikom, wrócił znowu do protestantów w r. 1707 na mocy umowy alt-ranetadzkiej. W tym czasie parafia katol. przeniesioną została do kościoła św. Andrzeja, stojącego na górze pod miastem i założonego podobno przez św. Jadwigę. Do r. 1818 miasto należało do powiatu wołowskiego (Wohlau). Istniała tu cukrownia i wielka przedzalnia lnu, połączona z uprawą tej rośliny na obszarze 2000 morg. Zamknięta około r. 1840. W par. katol., dek. górskiego, miała r. 1869 tylko 576 kat., obok 1632 ew. i 45 izr. *Br. Ch.*

Wąsosze 1.) wś i folw. nad jez. Śleszyńskim (na zach. brzegu połudn. części jeziora), pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. 30 w. od Koła a 11 w. od Konina. Posiada kościół par. murowany, gorzelnię parową, młyn parowy, wiatrak, cegielnię, kopalnię torfu, 16 dm., 342 mk. W r. 1827 było 15 dm., 124 mk. W r. 1885 fol. W. z attyn.

Kepa rozl. mr. 1896: gr. or. i ogr. mr. 864, łąk mr. 183, pastw. mr. 35, lasu mr. 492, wody mr. 290, nieuz. mr. 32; bud. mur. 20, drew. 15; płodozm. 8, 9 i 10-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 35, mr. 54, powstała z parcelacji gruntów pokościelnych. Posiadaczami części są włościanie okolicznych wsi. Wś Julia ma os. 22, mr. 254; wś Holendry Wąsoskie os. 7, mr. 32. Zapewne z tej wsi pisał się w r. 1404 Mathias de Wansosche „*judex kalisien.*“, a następnie w r. 1416 wojewoda kaliski (Kod. dypl. pol., II, 365 i 386). Kościół par. (stoi nad jeziorem), p. w. Wszystkich Świętych, już na początku XV w. wspomniany w aktach konsystorza gnieźn. jako stary. Patronat mieli częściowi dziedzice wsi. Na początku XVI w. pleban, dla zmniejszenia się ludności w parafii, nie mógł trzymać wikaryusza. Uposażenie kościoła stanowiły dwa łąny, z których kmiecie gdy na nich siedzieli dawali plebanowi czynszu po 3 fertony, 2 kapłony, 30 jaj i pewną robociznę. Inne dwa łąny stanowiły zapewne folwark plebański. Należała też do kościoła łąka „*seu insula*“, dotycząca łąk częściowych dziedziców wsi. łąny kmiecie i folwarczne ze wsi dawały dziesięcinę plebanowi. W końcu XVI w. stanął nowy kościół murowany, konsekrowany dopiero r. 1662. Po spaleniu w r. 1849 odbudowany i rozszerzony. Pozostawiono dawne prezbiterium a nawę wzniesiono nową. W r. 1873 przybudowano kaplicę p. w. N. Maryi P. (Łaski, L. B., I, 227 i przypisy). Przy kościele istnieje bractwo św. Krzyża. Metryki zaczynają się od r. 1754 i to niekompletne. W kościele znajduje się obraz św. Barbary z r. 1668, przeniesiony z rozebranego niedawno kościółka św. Barbary, który stał na przeciwnym brzegu jeziora i należał do klasztoru bernardynów w Kazimierzu. Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1564 Brudzińska płaciła tu cd 1 łąnu, 3 zagr. bez roli (Pawiński, Wielkop., I, 241). Wś ta zdawna należy do rodziny Mierzyńskich. W. par., dek. kolski, 1410 dusz. 2.) **W.**, wś, w par. Nakło (pow. włoszczowski, dziś nieistnieje. W połowie XV w. własność Jakubika, miała 3 łąny km., 1 zagr., 1 karczme, 1 młyn, z których dziesięcinę płacono pleb. w Nakle (Długosz, L. B., II, 219). Według reg. por. pow. lelowskiego z r. 1581 wś W., w par. Nakło, własność Koniecpolskiego, miała 3 półłan. km., 3 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 72). 3.) **W. Wielkie**, wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka, ma 15 dm., 105 mk., 464 morg. W 1827 r. było 17 dm., 86 mk. Wymieniona w dokum. z r. 1476 jako wieś w ziemi liwskiej. Siedzą tu częściowi dziedzice (Kod. Mazow., 273). W r. 1563 siedzi tu uboga szlachta na 4 łąnach. 4.) **W.**, pow. przasnyski,

ob. *Goski W. 5.) W. Wielkie*, wś óród wyniosłego płaskowzgorza nad bagnami Niemyje i jednym z ramion rz. Orzyc, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia Kościelna, odl. 12 w. od Mławy, ma 17 dm., 148 mk., 544 morg. (243 mr. roli). W r. 1827 było 16 dm., 81 mk. W 1578 we wsiach W. Wielkie i W. Chmielewskie (pow. mławski, par. Wieczfnia) siedzi częściowa szlachta z różnami przezwiskami, jak: Pasternak, Kochanek, Broda, Boruta, Swierszcz, Pierczak, Spinek, kilku tylko bez przezwisk (Pawiński, Mazowsze, 76). 6.) **W.**, pow. mławski ob. *Chmielewko 2.) 7.) W., ob. *Wąsosz.*
*Br. Ch.**

Wąsosze, jezioro, niekiedy Białem zwane w przeciwstawieniu do Żędowskiego czyli Żółtego, w pow. szubińskim, na obszarze wsi Wąsosza, 1·4 klm. długie, 0·4 klm. szerokie, wzn. 77·8 mt. npm. Należy do sieci jezior zasilających Gąsawkę (dopł. Noteci), między jez. Skrzyńką (77·9 mt.) i Żędowskim (77·7). Na wschod. brzegu jeziora W. stoi osada, Babią Gacią zwana.
E. Cal.

Wąsosze, wś, pow. inowrocławski, ob. *Wąsosz.*

Wąsów, wś i folw., pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Igołomia, odl. 32 w. od Miechowa. W 1827 r. było 14 dm., 96 mk., par. Czulice. W r. 1879 fol. W. rozl. nr. 225: gr. or. i ogr. mr. 199, łąk mr. 18, pastw. mr. 3, nieuz. mr. 5; bud. drew. 9; płodozm. 9-pol. Wś W. os. 10, mr. 51. W połowie XV w. wś ta, własność kapituły krakowskiej, w par. Czulice, odl. 3 mile od Krakowa, została w posiadaniu Stanisława Czajki, kanon. krak., h. Dębno. Był tu dwór porządnie zbudowany, role folw. w trzech polach, łąki. Dziesięcinę pobierał sam zarządzający. Było też trzy i pół łąn. km., z których płacono czynszu po seksagenie i odrabiano po dwa dni sprzątajne na tydzień. Prócz tego dawali po 30 jaj i 2 koguty. Karczma z rolą płaciła 1½, grzyw.; dwóch zagrodników płaciło po 8 gr. i odrabiało po 2 dni pieszych w tygodniu. Prócz tego wszyscy kmiecie, zagrodnicy i karczmarz obowiązani byli do dwukrotnej w roku „*powaby*“ na rzecz dworu (Długosz, L. B., I, 167). Według reg. pob. pow. krakowskiego r. 1581 kapituła krakowska płaciła tu od 2½ łąn. km., 2 zagr. z rolą, 3 kom. bez byd., 1 rzem., 1 dudy (Pawiński, Małop., 17, 443).

Wąsów (ob. *Liczwarta*), mylnie, za: *Wąsosz.*

Wąsówka, folw. dóbr Żeliszew, pow. siedlecki. W r. 1827 było 4 dm., 39 mk.

Wąsówko, urząd. *Wonsowko* i *Vorwerk Wonsowo*, folw. do Wąsowa, w pow. bukowskim (Lutomysł), o 8½ klm. na wschód-półn. od Lutomysła; par. Witomyśl, poczta w Wąsowie; 1 dm., 21 mk.

Wąsowo, wś rząd., pow. dzisieński, w okr. pol., o 4 w. od Dżisny, 6 dm., 53 mk.

Wąsowo, urząd. *Wonsowo*, wś, dwór i majorat, pow. bukowski (Lutomysł), o 10 klm. na półn.-wschód od Lutomysła; par. katol. Wito-
mysł, par. prot. Kuślin, szkoła i poczta w miejscu, st. dr. żel. na Bukowcu (Eichenhorst) o 8 klm. i w Lutomysłu (Neutomischel). Wś ma 148 dm., 1050 mk. (910 katol., 135 prot., 5 żyd.) i 821 ha (593 roli, 25 lasu). Dwór z Wąsówkiem (1 dm., 21 mk.), leśniczówką (3 dm., 15 mk.) i cegielnią (2 dm., 21 mk.) tworzy okrąg dworski, mający 28 dm., 394 mk. (294 kat., 100 prot.) i 1425 ha (753-73 roli, 111 łąk, 2-47 pastw., 531 lasu, 27-20 nieuż., 2-60 wody); czysty dochód z ziemi 18255 mrk; nabiął, uprawa chmielu, chów była szwajcarskiego i nierogacizny. Majorat, utworzony niedawno z W., Chraplewa, Głuponia, Tomaszewa, Kuślina i Wydorów, obejmuje 3243 hekt.; właścicielem jest Richardt v. Hard. W. uważają niektórzy za dawną posiadłość benedyktynów lubińskich. Ta wiadomość opiera się może na zapisce klasztornej (Pomn. Dziej. Pol., V, 636), że ks. Henryk (na Głogowie, 1309) zatwierdził i rozszerzył przywileje klasztoru, który mu zawdzięcza włości: Gniewowo i Wąsowo. O ile pierwsza część tej zapiski odnosić się może do aktu z r. 1302 dnia 7 grudnia (Kod. Wielk., n. 860), o tyle druga jest bałamutna. Gniewowo bowiem już dawno przed r. 1302 było własnością klasztorną, potwierdzoną dwukrotnie, raz przez ks. Bolesława, syna Odonicza, w r. 1258, drugi raz przez Przemysława II w r. 1294. A ponieważ obok Gniewowa kilkakrotnie wymieniony jest w dokumentach postronny Wonieś, o Wąsowie zaś żadnej wiarogodnej z tych czasów nie mamy wiadomości, wnioskujemy, że w zapisce klasztornej czytać należy Wonieś nie zaś Wąsowo. W r. 1564 biskup pozn. pobierał z 20 łąn. na W. po fertonie, czyli razem 5 grzywien; r. 1580 posiadał tu Jakub Niegolewski (z Niegolewa) 24 łąny os., 3 pół-łąnki karczm., 4 zagr., 6 komor., kowala, 15 owiec i owczarza. Przy schyłku zeszłego wieku Katarzyna Szczaniecka, starościna średzka, dziedziczyła tę majątność, w której skład wchodziły W., Śliwno i Wymysłowo. Spadkobiercy po niej sprzedali W. Niemcom około r. 1860. Za jej dziedzictwa stała tu w r. 1786 kaplica, przy której dwór utrzymywał kapelana. Na obszarze W. odkopano grobowisko, w którym znaleziono, między innymi, popielnicę twarzową.

E. Cal.

Wąsowski, właściwie *Wąsoski*, powiat dawnej ziemi wiskiej, ob. *Wąsosz*.

Wąsoszczyna, urząd. *Usowszczyna*, wś

włość., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 49 w od Wilejki, ma 3 dm., 30 mk.

Wąsy 1.) folw. i wś, pow. warszawski, gm. Zaborów, par. Leszno, o 5 w. na płu. od Błonia, o 26 w. od Warszawy, ma 165 mk., 300 mr. gruntu folw., 190 mr. włość. Własność (wraz z Zaborówkiem) Jana Wodzińskiego. W r. 1827 było 16 dm., 89 mk. 2.) **W.**, wś, pow. nowomiński, gm. Chróścice, par. Kałuszyn, ma 130 mk., 157 mr. W 1827 r. było 14 dm., 93 mk. 3.) **W.**, pow. siedlecki, ob. *Izdebki W.* Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 wś Wąsy Izdebki leżała w par. Zbuczyn. Pan Adam Pomian Izdebski i od sąsiad ewych od 4 włók, które sami orzą, płacił fl. 2, zagród 3 nie masz; juravit jako spustoszałe (Pawin., Małop., 418).

Wątkowa, najwyższy (847 mt. wys.) szczyt w pasmie Magóry, w pow. jasielskim. Szczyt Wątkowy objęty jest dwoma strumieniami źródłkowymi pot. Kłopotnica, które otaczając północne stoki Wątk. od zachodu i wschodu, oddzielają ją od reszty pasma. Strumienie Kłopotnicy wryły się głęboko, tworząc wąskie i głębokie doliny, skutkiem czego wydaje się, że północna spadzistość W. jest większa niż południowa. Rzecz ma się jednak przeciwnie: Grzbietem Magóry więc i przez W. prowadzi granica między powiatem jasielskim a gorlickim. Magóra jest dobrze zalesiona.

E. R.

Wątkowice, ob. *Watkowice*.

Wątog, potok, 3½ klm. długi, wypływa na Terlikówce (przedmieście Tarnowa), płynie ku zach. głęboko wryty i uchodzi z praw. brzegu do Białej.

E. R.

Wątróbki-Myślin, pow. sierpecki, ob. *Myślin* 3).

Wątrobów, potok, 2½ klm. długi, wypływa u stóp Solniski (848 mt.), góry w grzbiecie Jaworzyny, w pow. żywieckim. Płynie na północ w dolinie zalesionej w pierwszej, bezleśnej w jej drugiej połowie. W obrębie gm. Lachowic łączy się z innym znacznie dłuższym potokiem t. n. Po zlaniu się tych dwu strug otrzymuje potok nazwę Lachówki.

Wątrobowo, niem. *Wontrobowo*, 1773 *Bunterbow*, dobra i kol., pow. świecki, st. poczt. i paraf. kat. Serock; 107 ha (79 roli or., 20 łąk); 1885 r. 15 dm., 16 dym., 82 mk., 31 kat., 51 ew. Na kolonią W. przypada 14 dm., 71 mk. Kolonia obejmowała 1773 r. 4 chełm. włoki i 25 mr. roli włość., 4 dymy i 6 mk. luter. (ob. *Zeitsch d. Westpr. Gesch. Ver.*, 1886, str. 352).

Ks. Fr.

Wawał 1.) folw., pow. wrocławski, gm. Lubień, par. Białotarsk, odl. 28 w. od Włocławka, ma 124 mk. W 1827 r. było 39 dm., 235 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 410; gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 28, nieuż. mr. 15;

bud. mur. 8, drew. 8; płodozm. 12-pol., pokłady torfu. Włościanie mieli tu 18 mr. Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wó Wąwał (szlachecka) płaciła od 1 łanu (Pawiński, Wielkp., t. II, str. 19). 2.) W., wó i folw. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, odl. od Opoczna 29 w., 16 dm., 116 mk., 323 mr. dwor., 59 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 52 mk. Folw. należy do dóbr Tomaszów. Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 istniała wieś Wawol. W r. 1577 wó Wawol, własność Dąbrowskich, płaciła od 1/2 łan (Pawiń., Małop., 294, 481).

Br. Ch.

Wąwelnia, os. w par. Witaszyce, pow. pleszewski (Jarocin); nie jest wykazana w spisach urzędowych.

Wąwelno, urząd. *Lindenwald*, dawniej *Womwelno*, *Wanwelno* r. 1290, *Vavelno* i *Vanvelno* r. 1374, *Wawelno* r. 1385, wó kościelna i dwór, w pow. wyrzyskim, dekan. bydgoskim, o 9 klm. na pń.-wschód od Mroczy, w okolicy wzgórzystej, wzn. 129 mt. n.p.m.; par. katol., szkoła, szpital i urząd stanu cywilnego w miejscu, par. prot. w Mroczy, poczta w Tuszkowie (Bischofthal), st. dr. żel. w Nakle o 21 klm. Wó ma 35 dm., 273 mk. (163 katol., 110 prot.) i 395 ha (315 roli i 57 łąk). Dwór z Toninkiem (7 dm., 122 mk.) i leśniczówką tworzy okrąg dworski, mający 25 dym., 333 mk. (212 katol., 117 prot., 4 żydów) i 1342 ha. Do majątności W. należą, prócz Toninka, folwarki: Buchheim i Falkenthal. Cała majątność obejmuje 2092:37 ha (1312:86 roli, 411:07 łąk, 71:75 past., 255:32 lasu, 36:77 nieuż. i 4:60 wody); czysty dochód z ziemi 19431 mrk; cegielnia, gorzelnia parowa, owczarnia, nabiał, chów i tucz bydła holenderskiego; właścicielem jest Adolf Frenzel. Kościół p. w. św. Filipa, Jakuba i Maryi Magdaleny istniał już przed r. 1374; w miejsce starego wystawił nowy z cegły, z wieżą, w r. 1758 dziedzic Stanisław z Słupów Wałdowski, skarbnik wschowski, który w r. 1765 zapisał 10000 złp. na utrzymanie 2 mansonarzy; do kościoła tego zaprowadzone w r. 1758 bractwo rozańcowe. Parafie składają: Buchheim, Falkenthal, Jaszkowo, Mirucin, Ostrówek, Skoraczew, Skoraczewko, Tonin, Toninek, Tuszkowo i W. Około r. 1888 liczyła parafia 1140 dusz. W r. 1290 arcybisk. gnieźn. Jakub II przekazał cystersom byszewskim (Koronowo) swe dziesięciny stołowe z W. i innych włości w ziemi nakielskiej, w zamian za inne; arcyb. Jarosław zażądał tę zamianę (Kod. Wielk., n. 655, 656, 1406); gdy zaś mieszkańcy W. wzbuniali się dziesięcin, arcyb. Jan Suchywilk w r. 1374 i Bodzeta w r. 1385 wzywali plebana, ażeby trwającym w uporze mieszkańcom

zagrozić kłatwą (tamże, n. 1710, 1828). W r. 1359 pisał się Łaszcz z W.; w r. 1377 dziedziczył tę majątność Jaśko Izdeba (tamże, n. 1393, 1748) z Izdebną pod Rogowem, w pow. mogilnickim. W r. 1578 było 6 współdziedziców, łanów os. 21 i 3 puste; Slesiński posiadał 1 łan pusty, 2 os. i 1 komorn.; Korytowski 1 pusty, 2 os., 3 zagr. i 1 rzemieśl.; Splawski 4 os.; Sucharski 1 pusty, 4 os.; Kostka 6 os., 1 zagr. i 2 rzem.; Zebrzydowski 3 os. i 1 rzem. z rolą. W r. 1620 miał Korytowski 1 pusty, 4 os. i 4 zagr.; Wojciech Sucharski 7 os.; a kapituła (gnieźnińska) 6 os., 2 zagr. i 1 rzem. W r. 1758 posiadał całe W. Stanisław z Słupów Wałdowski, około r. 1793 Piotr Goetzendorf Grabowski, około r. 1850 Józef Grabowski. *E. Cal.*

Wąwolno, pow. opolski, ob. *Bowalno*.

Wąwolnica 1.) w dok. z r. 1377 *Wanwelnicza*, osada miejska, dawniej miasto, nad rz. Bystrą al. Trypą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Drzewce, par. Wąwolnica. Leży w dolinie rzeki, wśród wyżyny leśnej, poszarpanej licznymi jarami, ciągnącej się od Wisły (w okolicy Kazimierza) ku Lublinowi. Na dnie rzeki występują już pokłady wapienne, podczas gdy przyłogi wzgórza są gliniaste. Odl. 28 w. od Lublina, 14 w. na wschód-płd. od Kazimierza nad Wisłą. 8 w. od Naęczowa (st. dr. żel.), 9 w. od Kurowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm., 145 dm., 1693 mk. (r. 1883), w tej liczbie 628 żyd. W r. 1827 było 141 dm., 1132 mk.; r. 1857 było 145 dm. (6 mur.), 1426 mk. (404 żydów). Dochody miasta wynosiły w 1857 r. 1160 rs. 69 kop. Podanie miejscowe głosi, jakoby Krakus po wzniesieniu grodu na Wawelu, przybył tu Wisłą i założywszy na wzgórzu oblanym wodą gród, nazwał go Wąwolnicą. Prawdą jaka się mieści w tej tradycji jest fakt małopolskiego pochodzenia pierwotnych kolonistów tych stron i wczesnego założenia grodu dla osłony tych odległych kresów państwa piastowskiego. Przy grodzie osadzono w okolicy milicję grodową, której pamiątką są wsi drobnej szlachty i nazwa pobliskiej wsi Strzelce. Wkrótce potem, a może i współcześnie, osadzono w grodzie benedyktynów sprowadzonych z klasztoru Świętokrzyskiego. Przy grodzie założyli oni kościółek p. w. św. Maryi Magdaleny. Żyzna dolina rzeczki Bystrej zaludniła się zapewne dość szybko a przy grodzie powstało targowisko, które za Kazimierza W. otrzymuje prawo miejskie. Już w dok. r. 1377 wydanym dla mieszczan lubelskich, czytamy: „ex utraque parte vie que ducit in civitatem Wanwelnicza“ (Kod. Małop., III, 312). W połowie XV w. miasto posiada oddzielny kościół par. murowany, p.

w. św. Wojciecha, pod zarządem klasztoru św. Krzyża („monasterio incorporatam“). Miasto jest królewskim. Dziesięcinę z łąnów mieszczan, wartości do 20 grzyw., pobiera proboszcz w Wąwolnicy, mający też swe grunta i łąki. Przedmieście, także królewskie, posiadało 75 łąnów, dających dziesięcinę „praeposito monasterii in Wanwelnicza“, wartości do 50 grzyw. Na przedmieściu tym stoi kościół parafialny, p. w. św. Maryi Magdaleny, macierzysty (matrix) względem kościoła w mieście (Długosz, L. B., II, 568). W obrębie parafii było 17 wsi zamieszkałych przez szlachtę małopolską, przeważnie (Okszyce, Szreniawici, Jastrzębczyki, Rawici, Prusowie itp.). Ze wsi tych dziesięcina szła najczęściej dla klasztoru Świętokrzyskiego. Wysoka wartość dziesięciny świadczy o zamieszkałości Wąwolnicy. Zdaje się jednak, że rozwój Kazimierza i Lublina przyczyni się do stopniowego upadku W. Przytem za Kazimierza Jagiellończyka W. z wsiami należącymi do grodu oddaną zostaje drogą zastawu w ręce prywatne. W połowie XVI w. pożar niszczy całą osadę. Według reg. pobor. z r. 1569 miasto nie dało wcale szosu. W r. 1569 król polecił Janowi Firlejowi, dzierżawcy starostwa, odbudowanie miasta na innym miejscu i uwolnił mieszkańców na lat 6 od podatków, ceł. Mimo to miasto się już nie podniosło zapewne. W r. 1676 pogłównie płaci Gałęzowski od 79 mieszczan. Około r. 1860 przechowywało się w archiwum miejskiem 36 sztuk oryginalnych przywilejów i potwierdzeń, poczynając od r. 1374. Z dawniejszego kościoła św. Maryi Magdaleny pozostały tylko ruiny. Istniał on do r. 1849. Kościół par., p. w. św. Wojciecha, z kamienia wzniesiony, zatracił cechy pierwotne wskutek przerobień. Znajduje się w nim obraz Narodzenia M. Boskiej, pochodzący z dawniejszego kościoła. Benedyktyni posiadali prawo patronatu do 1819 r. Z dawnego ratusza pozostały tylko ślady fundamentów i szczątki piwnic. W magistracie tutejszym (a około r. 1880 w urzędzie gminnym) przechowywały się dwie stare pieczęcie, z których jedna miała napis: „S. civitatis de Kunigisberg“ a druga „S. opidi Vavelnicensis“. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej kazimierski), 5594 dusz. W. włączona została do gminy Drzewce (ob. *Drzewca*), która od r. 1880 otrzymała nazwę: Wąwolnica, lecz ostatnie spisy urzęd. podają tę gminę p. n. Drzewce. Należy ona do sądu gm. okr. V w Celejowie, urząd gminny w Wąwolnicy, st. poczt. w Kurowie. Gmina ma 13760 mr. obszaru i 5639 mk. (5 prawosł. i 851 żyd.). W gm. istnieje: gorzelnia, kopalnia kamienia wapiennego, cegielnia, tartak, olejarnia, dwa młyny. W

skład gm. wchodzi: os. Wąwolnica i wsi: Buchałowice, Drzewce, Łopatki, Bronice, Chruszczew, Cynków, Czesławice, Charz, Strzelce, Sadurki, Nałęczów, Bochotnica Kościelna, Antopol, Piotrowice Małe. Wąwolnickie starostwo niegrodowe, w wojew. lubelskiem, pow. urzędowskim, podług lustracyi z r. 1764, składało się z miasta Wąwolnicy i z wsi: Charz, Marezki, Bartłomiejowice i Zawada. W r. 1771 posiadał je Stanisław Małachowski, wraz z żoną Maryą z Potockich, którzy opłacali kwarty złp. 1687 gr. 21, a hyberty złp. 441 gr. 17. Przez pewien czas posiadała je też królowa Bona. 2.) **W.**, folw., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka, ma 1 dm., 22 mk., 315 mr. *Br. Ch.*

Wąworków, w XVI w. *Wamborków*, wś i fol. nad rz. Opatówka, pow. opatowski, gm. i par. Opatów (odl. 2 w.), ma gorzelnię, wiatrak, pokłady kamienia, 25 dm., 205 mk. W 1827 r. było 21 dm., 139 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 483: gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 6, pastw. mr. 5, lasu mr. 94, nieuż. mr. 9; bud. mur. 7, drew. 7; płodozm. 6 i 10-pol.; las nieurzadzony. Do W. należał też fol. Kobylin. Wś W. os. 18, mr. 238. R. 1371 Wojtek z W. procesuje się z synami Pełki z Tudorowa o stawidła, jakimi ten w Tudorowie zatrzymuje wodę potrzebną dla młyna w Karwowie (Kod. Małop., III, 253). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Wamborków, własność Jakuba Pozowskiego, miała 7 osad, 3 $\frac{1}{2}$ łąn., 1 zagr., 3 kom. (Pawiński, Małop., 187). *Br. Ch.*

Wąwozy, część Głównicy, w pow. grójcekim.

Wązin al. *Wądzyn*, niem. *Wansen*, wś, pow. niborski, st. p. Gilgenburg.

Wązikowa Wola, ob. *Wężykowa Wola*.

Wązka, niem. *Weske*, rzeczka, dopływ jeziora Drużno al. Elbląskiego.

Wązki Las, os., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka.

Wązkie, jezioro w zlewie Wieprza, w dobrach Wereszczyn, pow. włodawskim. Ma 120 mr. obszaru. Płytkie, muliste, śród bagna położone.

Wąż, folw., pow. płocki, gm. Brwilno, par. Sikorz, odl. 15 w. od Płocka, ma 3 dm., 13 mk., 62 mr.

Wąż, jezioro, w pow. leckim, obecnie osuszone (ob. t. V, 117).

Wążowiec, szczyt (1093 mt. wys.) w grupie Babiej góry, w hr. orawskim. W. wznosi się na południowym końcu poprzecznego zebra górskiego, rozpoczynającego się szczytem Brana (1517 mt.), oddzielonego znowu 1408 mt. wysokim siodłem od Babiej góry. Głęboka dolina Bystrej oddziela Wążowiec od masywu Babiej góry, szeroka i otwarta dol.

potoku Wążowca rozdziela górę W. od nieregularnego i rozkawałkowanego dopływami Półhoranki działu między potokiem Wążowcem a Półhoranką. Stoki Wążowca wschodnie ku dol. Bystrej nie wysokie wprawdzie, ale bardzo strome (do 30°), ku dolinie jednak Wążowca lekko pochylone, bez najmniejszej trudności dostępne, gdyż zaledwie 10—15° nachylone. O stokach północnych Wążowca nie ma co mówić, prawie bezpośrednio łączy się w tym kierunku Wążowiec ze szczytem 1187 mt. wys., od tego zaś wznosi się teren nieustannie do szczytu Branej, 1577 mt. wys. U południowych stoków zlewa się potok Wążowiec z Bystrą. Cała góra aż po doliny strumieni silnie zalesiona. E. R.

Wążowiec, potok górski, w hr. orawskim. Wypływa u stóp Brany (1577 mt.), Borsuczej (1005) i Wążowca (1093). Płynie początkowo w wąskiej dolinie, która jednak wkrótce się rozszerza. Po 6½ klm. długim biegu łączy się z pot. Bystrej w poziomie około 760 mt. E. R.

Wbaczynski Bór, pow. jarosławski, ob. *Mołodycz*.

Wbohow (łuż.), niem. *Uebigau*, wś łużycka. Ob. *Kronica*.

Wbołotnia, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Dokudowo, okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Adamowiczów, Mielechowo, 15 dusz rewiz.

Wcisłe, wś, młyn, folw., pow. sieradzki, gm. Gruszczycy, par. Wojków, odl. od Sieradza 26 w.; wś ma 4 dm. i wraz z osadami Niwą, Kopacz, Kije, Przegorzale, Stelmach, Pęczek i Dzikie 247 mk.; os. młyn. 1 dm., 5 mk.; fol. 2 dm., 2 mk. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi.

Wciuki, wś, pow. rossieński, paraf. Widukle.

Wczorajsze, mko nad rz. Połstoł al. Werchoweńką (dopł. Rastawicy), pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Browki, przy trakcie skwirsko-berdyczowskim, wysunięte na bujne stopy Ukrainy, odl. o 40 w. od Skwiry, ma 2507 mk. W 1863 r. według Pochilewicza było 1568 mk. prawosł., 46 katol., 4 rozkóln. i 828 żydów. Obszar dóbr wynosił 3500 dzies. (według danych izby skarbowej 2999 dzies.). Posiada cerkiew. p. wez. Archaniola Michała, z drzewa wzniesioną w 1772 r., na miejsce dawniejszej z 1727 r. i uposażoną 71 dzies. Jest tu kościół katol., murowany, browar i szpital włościański na 72 łóżka, porządnie utrzymany. Po za obrębem mka znajduje się starożytne, sypane z ziemi horodyszcze, świadczące o dawności zasiedlenia. Miejscowe podanie głosi, że W. w dawnych wiekach nosiło nazwę „Kitajhorodu”. Pochodzenie i znaczenie słowa „Kitajhorod” prawidłowiej „Skitajhorod” nieznanie; w każ-

dym razie ma ono pewien związek z wyrazem „skitatsia”, tułać się, błąkać się. „Kitajhorody, mówi Michał Grabowski, były to stanowiska, albo osady, wiodące początek od tułaczy z jakiegokolwiek powodu” (Ukraina dawna i teraźn., str. 22). Owóz koczownicze pokolenia, które w dawnych wiekach tułały się po Ukrainie, zostawiły na niej ślady w swych leżach czyli kitajhorodach. Były to prawdopodobnie ich stannice, czyli obozowiska, rowami i okopami ogrodzone. Takich grodzisk (Kitajhorodów) a od nich tak nazywanych osad sporo się znajduje tak na Ukrainie, Podolu jak na stepach naddnieprzańskich i dońskich. W gub. kijowskiej jest ich kilka, jak Kitajhorod w pow. lipowieckim, drugi w pow. czehryńskim, Kitajewska pustynia pod Kijowem, ze starożytnem horodyszczem. Dawniej zaś, według podania, obok W. było i drugie podobne miejsce, noszące nazwę Kitajhorodu, później Jahniatynem nazwane. Ale zaznaczyć wypada, że osady z tą nazwą mają swój zakres, po za którym spotykają się już inne znamienne nazwy, to jest t. zw. „hoszcze” (ob. *Hossza*). Tradycya głosi, że na dawnym uroczysku zw. Kitajhorod, następnie wyrosła osada t. n. Wiemy skąd inąd, że w drugiej połowie XVI w. Kitajhorod, jeżeli ten jako osada istniał kiedy, nosił już dzisiejszą nazwę W. (por. *Jahniatyn*). Dowodem tego jest, że gdy w 1571 r. Jerzy Jazłowiecki, hetman kor., ciągnął z wojskiem na wyprawę przeciwko Tatarom, to przechodził on i przez to miejsce, które w marszrucie jego pochodnej nazwane jest Wczorajszem (Paprocki, *Herb.*, str. 221). W. od dawna, może nawet od początków swojego istnienia, wchodziło w obręb rozległej włości pawłockiej, i wraz z nią, zaczynając od Ostafiego Daszkiewicza, Olizarów, należało do dziedzictwa kn. Rużyńskich, Zamoyskich, Koniecpolskich, nareszcie Walewskich i ks. Lubomirskich. Dobrom tym wojny kozackie ciężką zadały klęskę. Po t. zw. „ruinie” W. jak i cała okolica została pustą. W akcie z 1683 r. czytamy: miasto W., wsi: Czarnorudka, Jarosławka, Orańszczyzna, Popielnia, Bihalówka, Harapanówka: w tem mieście ani wsiach niemasz żadnego człowieka, ani chałupy” (Arch. J. Z. R., cz. VI t. I, dodatek, str. 153). Potwierdza to także podróżnik wielkoruski Iwan Łukianow, w 20 lat po „ruinie” przejeżdżający przez tę część Ukrainy: „I pojechaliśmy z Pawłoczy do Niemirowa stepem głuchym, przykra i tęskna to była droga, bo niespotkaliśmy ani miasta, ani wsi, a dawniej przecież nacieszyło się tu oko wędrowca widokiem pięknych miast i wsi porządnych, a dziś tu pustynia niemieszkalna, w której nie ujrzysz człowieka. Tylko zwie-

rza moc, kozy dzikie, wilki, łosie i niedźwiedzie". Dopiero gdy na prawym brzegu Dniepru zupełnie upadła Kozaczyzna, wtedy powróceni do swych dóbr tutejsi dziedzice, zaczęli w pustkach ułatwiać osiedlenie nowej ludności, którą tu zewsząd ściągali. Ks. Lubomirscy, dziedzice Pawołoczyny, oddali się administracji przywróconych dóbr i zwrócili troskę ku zaludnieniu jej. W r. 1727 rachowano w W. już 85 chałup włościańskich. W tymże roku stanęła tu nowa cerkiew, i jak wizyta mówi: „o trzech wieżyczkach, gontem kryta“. Obok niej w Czarnorudce było 10 chałup. Tak uporządkowane i już zaludnione W. w 1770 r. od ks. Stanisława Lubomirskiego kupił Ilnicki, ale w 1794 r. sprzedał Kacprowi Iwanowskiemu h. Rogala. Ostatni pracował nad wzrostem miasteczka. Za niego żydzi się tu osiedlili. Po Kacprze Iwanowskim władał W. syn tegoż Dyonizy, którego córka Dyoniza, wydana za Daryusza Poniatowskiego, zmarła bezdzietnie, i W., które stało się jej dziedzictwem, przeszło w spadku do jej siostrzenicy Ernestyny z hr. Rzewuskich komandorowej Meleniewskiej. Kościół katolicki był z muru postawiony p. w. Bożego Narodzenia przez Kacpra Iwanowskiego, poświęcony w 1835 r. przez ks. Boruchowskiego. Kaplice w Spiczynkach, Nizgurcach i Czarnorudce. Parafia katol., dekanatu skwirskiego, 851 wiernych. *Edward Rulikowski.*

Wda, dawna nazwa w dokum. rzeki zwanej dziś Czarna Woda (Schwarzwasser), lewego dopływu Wisły, w Prusach Zach.

Wda, wś nad Czarną Wodą, także Wdą zwaną, wzn. 100 mt. n.p.m., pow. starogardzki, par. kat. Czarny las; agencja poczt. w miejsc. (od r. 1892), połączona z Skórcem (8,5 klm.) i z Lubichowem; najbliższa st. kol. jest w Czerwińsku (20 klm.), odl. od Starogardu 3 $\frac{1}{4}$ mili. We wsi szkoła 3-klas., dwie karczmy. Obejmuje 25 posiad. włośc. i 32 zagród; należąca do gminy wś Mermet 9 posiad. włośc. i 4 zagrody, razem 677 ha (536 roli orn., 71 łąk, 53 lasu); 1885 r. było 106 dm., 144 dym., 724 mk., 658 kat., 61 ew., 5 żyd.; z tych przypada na Mermet 22 dm. i 154 mk. Mieszkają tu t. zw. Lasaki. Istniał tu podobno kościół katol. Sędziwi ludzie opowiadają nadto, że dzwony w Czarnym Lesie pochodzą z kościoła tutejszego. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było 140 mk. katol. (ob. str. 112). Za czasów krzyżackich wś często bywa wspomnianą; podczas wojen szwedzkich została zburzona, lecz r. 1677 znów odbudowana. *Ks. Fr.*

Wdecki Młyn, niem. *Wda-Muehle*, domena fiskalna, pow. starogardzki, st. p. Wda, par. kat. Czarny las; 111 ha (47 roli orn., 12 lasu); 1885 r. 5 dym., 6 dym., 42 mk., 21 kat., 21

ew. Leży wśród lasu, w malowniczej okolicy, nad Czarną Wodą, która się tu dzieli na 3 odnogi, aby pędzić młyn, tartak i hamernią. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 9 mk. kat. i 14 ewang. (str. 112). *Ks. Fr.*

Wdowa 1.) rzka, w pow. słuckim, właściwie nazwa w dolnym biegu rzeki Wuswa, lew. dopł. rz. Morocz. Ob. *Wuswa*. 2.) **W.**, jedna z odnóg Prypeci, w pow. mozyrskim, naprzeciwko wsi Makarewice, w obr. gminy Petryków, ma łączność z jez. Wilże. *A. Jel.*

Wdowin, wś i fol. nad rz. Grabią al. Grabówka, pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Krzepczów, odl. 17 w. od Piotrkowa. Wś ma 24 dm., 186 mk.; fol. 4 dm., 2 mk.; os. 1 dm., 1 mk., 15 mr. dwor. W 1827 r. było 13 dm., 141 mk. W r. 1883 fol. W. rozl. mr. 934: gr. or. i ogr. mr. 273, łąk mr. 51, pastw. mr. 18, lasu mr. 545, nieuż. mr. 47; bud. mur. 4, drew. 7; las urządzony. Wś W. os. 29, mr. 133. Na początku XVI w. W. należy do par. Drużbice. Łany folw. dają dziesięcinę plebanowi, kmiecie zaś tylko kołodę (Łaski, L. B., I, 460). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś ta miała 2 osad., 4 łany, zaś Wdowińska Wola 1 osad., 7 łan. (Pawliński, Wielkp., II, 257 i 259). *Br. Ch.*

Wdzidze al. *Wdzydze*, niem. *Weitsee*, 1648 *Wdzice*, dok. 1258 *Widencze*, 1284 *Wydenecz*, *Widensee*, znaczne jezioro na pograniczu pow. kościerskiego i chojnickiego. Ma kształt krzyża, podobnie jak jezioro Mawry (Mauer-See) w Prusach Wschodnich. Wzn. 133 mt. n.p.m. Z póln. na pld. ma 1 $\frac{1}{2}$ mili długości, w poprzecznych ramionach zaś od Przerębskiej Huty aż do Gołunia 1 milę, obwodu około 7 mil. Póln. większa część z obu ramionami należy do pow. kościerskiego, pld. mniejsza, ale szersza, do chojnickiego. Póln. ramię zowie się też Gielino, zachodnie Radolny, wschodnie w dok. Golun al. Golon, t. j. Gołun al. Goleń (?). Brzegi jeziora są po większej części strome, 20 do 30 stóp wzniesione i często lasem porośłe. W połudn. części znajdują się 4 wyspy różnej wielkości. Największa z nich, t. zw. Ostrów, ma $\frac{2}{5}$ mili dług. i niemal $\frac{1}{10}$ mili szer. Z pld.-wsch. kąta jeziora wypływa przez służę, r. 1872 zbudowaną, rz. Czarna Woda, która najprzód toczy się murowanym kanałem i dopiero potem łączy się z właściwym łożyskiem rzecznom. Naokoło jeziora Wdzidzkiego leżą po zach. stronie: Czarlina, Kozłowiec, Płęsy, Łaska, Rów i Przytarnia; na połudn. Kliczkowy, na wschodn. Borski, Wdzidze Tucholskie, Lipa, Kruszyny, Zabrody, Gołun i Wdzydze Kiszewskio (ob. „Die Kassubei und Tuchler Haide“ von Pernin, str. 38). Jezioro to obfituje w ryby różne, mianowicie: sumy, pstragi, jazgarki, szczupaki, okonie, płotki, leszcze, karase, marenki i u-

kleje. W pobliżym Czersku zamierzają urządzić stacyą dla transportu ryb. R. 1258 nadał ks. Sambor cystersom w Pelplinie wolną rybitwę w wschodniej części jeziora Wdzidzkiego, która się Gołuń nazywa, między Lelekownicą i Zabrodami („piscaturam in stagno Videnze in ea parte, quae Golun vocatur“; P. Urk. B. v. Perlbach, str. 149). R. 1284 potwierdza Mestwin to prawo (tamże, str. 347). R. 1549 niepokoił starosta kiszewski Jan Szorc, herbu Mora, zakonników o prawne posiadanie jeziora. Zygmunt I wyznaczył komisya, która na ich korzyść rozstrzygnęła, wskutek tego potwierdził król prawo klasztoru na „thonię Wdzidzek“, pozwalając nawet rybakom cysterskim zbierać sobie wzdłuż brzegu po lesie starościskim suche drzewo i korę na ogień (ob. „Opactwo pelplińskie“ p. kś. Kujota, str. 407). *Kś. Fr.*

Wdzidze al. *Wdzydze* 1.) *Bliższe* al. *Tucholskie*, niem. *Weitsee*, wś nad jez. Wdzidzkim, pow. chojnicki, st. p. Karsin, par. kat. Wiele, szkoła kat. w miejscu; 3085 ha (454 roli orn., 13 łąk, 221 lasu); 1885 r. 45 dm., 61 dym., 349 mk., 339 kat., 10 ew.; z tych przypada na Barłogi 27 mk., 4 dm., na Czyste 29 mk. i 3 dm., na Lipę 40 mk. i 5 dm. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 97 mk., tylko kat. (ob. str. 67). Według taryfy z r. 1648 płacili tu rybacy 4 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 185). Lutstracya sätwa tucholskiego z r. 1664 opiewa: Wś Wdzidze na pustkowiu, w tej wsi rybacy mieszkają, płacą sumatim wraz z mieszkającymi w Lipie 136 fl. 23 gr. 2.) **W.** al. *Wdzydze Dalsze* al. *Kiszewskie*, niem. *Sanddorf*, wś nad jez. Gołuń (część jez. Wdzidzkiego), pow. kościerski, st. p. Kościerzyna, paraf. kat. Wiele. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 40 mk. kat. (str. 68). *Kś. Fr.*

Wdzięczność, w spisie z r. 1827 *Wdzięcznice*, kol. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Czółowo, par. Koło, ma 5 dm., 62 mk. W 1827 r. było 3 dm., 18 mk.

Wdziękoń, wś szlach. i włość. nad rz. Jabłoń, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo, ma 1200 morg. W r. 1827 było 34 dm., 198 mk.

Wdzięków (ob. *Jabłoń*, t. III, 344), mylnie, za: *Wdziękoń*.

Wdzydze, ob. *Wdzidze*.

We..., ob. *Wie...*

Weber Starawieś, ob. *Skrzętła*.

Weble, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kiemieliszki (o 5 w.), 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Bołosza, Przemienieckich.

Webory, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Ligumy, o 27 w. od Szawel.

Webryzki, zaśc., pow. wilkomierski, w 5

okr. pol., gm. Onikaszty, o 77 w. od Wilkomierza.

Wec-Auca (lotew.), ob. *Auc Stary*.

Wecamujza (lotew.), ob. *Neugut*.

Wech (w dok.), ob. *Piotrowice* (t. VIII, 216).

Weckelwitz, wś, pow. głogowski, par. ew. Klein Tschirne. W r. 1885 miała 57 ha, 11 dm., 56 mk. (ewang.).

Weckeritz, posiadłość, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Rabsen. W r. 1885 miała 33 ha, 2 dm., 8 mk. (3 kat.).

Weckie, wś, pow. rossieński, par. Nowe Miasto.

Wecklitz 1.) ob. *Weklice*. 2.) **W.**, os. młyn., pow. brunsherski, st. p. Braunsberg Ostrp.

Vecse, ob. *Wojczyce*.

Wedderau, folw., pow. świętosiekiński, st. p. Heiligenbeil.

Veddin, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk. R. 1281 nadał ks. Mestwin cystersom między innymi wś „Vidino“ (ob. Perlbach, P. U. B., str. 285).

Wedegiszki ob. *Wędogiszki*.

Wedezyszki, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 50 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol.

Wedelshof, dobra, pow. złotowski, st. p. Gronowo, par. kat. Kamień, 414 ha (329 roli or., 13 łąk, 40 lasu). W 1885 r. 5 dm., 11 dym., 70 mk., 6 kat. 64 ew. *Kś. Fr.*

Wedelska (w dok. z XIII w.), nazwa potoku w okolicy Rogoźnika, w pow. nowosądeckim.

Wedelskie, niem. *Wedel-Land*, dok. 1364 *Vedilske*, obszar obejmujący 90 mil kw.; w połowie w XIV był w posiadaniu rodziny Wedel. Dziś stanowi północno-zach. część pow. waleckiego i obejmuje znaczne obszary na praw. brzegu Drawy (ob. Kod. Wielkp., IV, 236). *Kś. Fr.*

Weder (w dok.), nazwa jeziora na obszarze wsi Leginy, w pow. reszelskim.

Wederance 1.) al. *Wedorańce*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukaszty, o 26 w. od Nowoaleksandrowska. Starow. Bogomolnikow ma tu 90 dzies. (11 lasu, 8 nieuz.); szlach. Obolewicz 40 dzies. (7 lasu, 6 nieuz.); Stankiewicz 40 dzies. (4 lasu). 2.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo. Mają tu: Giedrojcowie 43 dzies. (2 lasu, 4 nieuz.); Kaszkiewicz 22 dzies. (2 nieuz.); Kowalewscy 34 dzies. (1 lasu 4 nieuz.); Kwintowie 18 dzies. (1/2 lasu, 1 1/2 nieuz.); Rogowscy w W. i Jawidzach 62 dzies. (8 lasu, 4 nieuz.); Rybakowowie i Iwanowowie 88 dzies. (2 lasu, 6 1/2 nieuz.); Szablińscy 21 dzies. (3 lasu, 2 1/2 nieuz.). 3.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Nowoaleksandrowska. *J. Krz.*

Wederau, 1371 *Wederow*, dobra i wś, pow. bolkowicki, kościół par. ew. w miejscu, kat.

Blumenau. W r. 1885 dobra miały 398 ha, 6 dm., 79 mk. (kat. 3); wś 536 ha, 78 dm., 493 mk. (kat. 77).

Wederowszczyzna, folw., pow. nowoaleksandrowski, attyn. dóbr Rakiszki; ob. *Waderowszczyzna*.

Wederyszki, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszakubuda, odl. od Władysławowa 23 w., ma 9 dm., 71 mk.

Wederyszki, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 68 w. od Wilkomierza.

Wedeto, jezioro, w gub. witebskiej, jedno z grupy jezior, z których wypływa Połota, dopł. Dźwiny.

Wedhorskampe, wyb. do Groschkenkampe, pow. gdański nizinny, st. p. Sztutowo; 2 dm., 29 mk.

Wedlin (niem.), ob. *Widlin*.

Wedlowice, *Wedelsdorf*, wś, pow. sycowski, par. ew. i kat. Goszcz. W 1885 r., 142 ha. 31 dm., 215 mk. (kat. 43).

Wedniedwka, pow. czechryński, ob. *Medwedówka*.

Wedogiany, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Andrzejów, par. Retów, o 91 w. od Rossień.

Wedoginie, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, włośc. Misiewicz ma 19 dzies. (5 lasu, 2 nieuż.).

Wedorańce, ob. *Wederance*.

Wedorowszczyzna, dobra, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, par. Nidoki, o 20 w. od Wilkomierza; własność Paców Pomarnackich, 238 dzies. (61 nieuż.).

Wedory, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Wilna, 7 dm., 77 mk. (10 prawosł., 67 katol.).

Wedrejki, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 56 w. od Szawel.

Wedringen, folw. dóbr prywat. Auppen, w okręgu tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Wedry, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Koltyniany, o 54 w. od Rossień.

Wedrynie, czesk. *Vendryne*, niem. *Wedrynie*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, obwodzie sąd. jabłonkowskim, na połd.-wsch. od Cieszyna, nad pot. b. n. (praw. dopł. Olszy). W. tworzą z przys. Zaolże gminę administracyjną. W r. 1880 było 226 dm., 1989 mk. (481 rz.-kat., 1492 prot. i 16 żyd.), w tem 1935 Polaków. Kościół paraf., szkoła ludowa w miejscu. *W. H.*

Wedzierniki, wś nad stawem, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 60 w. od Oszmiany, 9 dm., 70 mk. (60 prawosł., 10 katol.).

Weeden, folw. dóbr prywat. Popen, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Weedereitischken al. *Kalmuetzen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken.

Weedern 1.) posiadłość i os. karcz., pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen. 2.) **W.**, folw., pow. ragnecki, st. p. Kraupischken. 3.) **W.**, posiadł., pow. ragnecki, st. p. Lengwethen. 4.) **W.** al. *Werdehlischken*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Mallwischken. 5.) **W.**, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken.

Weendradse, rzka, w Kurlandyi, dopływ rz. Abawy.

Weeper, wś, pow. morąski, st. p. Saalfeld Ostpr.

Weeskendorf, wś, pow. prusko-holadzki, st. p. Gueldenboden.

Weeskenhof, domena król., pow. prusko-holadzki, st. p. Gueldenboden.

Weeskenthal, folw., pow. morąski, st. p. Quittainen.

Weessaten, dobra prywat., w okr. i pow. tukumskim, par. neuenburska (Kurlandya).

Weessen, dobra pryw. z folw. Althof, w okr. zelburskim, pow. ilukszteński, par. dyneburska (Kurlandya).

Weggen, dobra prywat., w okr. tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Wegiany, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Girtakol, o 10 w. od Rossień. Mieszcz. Miniat w W. i Skirelach ma 42 dzies. (1 lasu).

Wegierele, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 48 w. od Szawel.

Wegierzy 1.) wś i dwór nad Wegierą, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 46 i 47 w. od Szawel. Dwór należy do Mackiewiczów, ma 160 dzies. (32 lasu). 2.) **W.**, mko i wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Okmiany, o 87 w. od Szawel. Mko posiada kościół katol., p. w. św. Jerzego, z drzewa wzniesiony w 1766 r. przez kś. Iludziejewicza, filialny par. Okmiany. 3.) **W. Maldenie**, zaśc., tamże, o 89 w. od Szawel.

Wegnerminnen 1.) wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren. 2.) **W.**, wybud., pow. nizinny, st. p. Mehlauken.

Wegun, grupa domów w Bartatowie, pow. gródecki.

Wehlack, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Wehlau, ob. *Rawa*.

Wehlfronze, też *Sandfronze*, 1498 *Wronnza*, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. Piskorzyna, kat. Wasosz. W r. 1885 dobra miały 234 ha, 6 dm., 81 mk. (kat. 4); wś 26 ha, 13 dm., 58 mk. (kat. 4).

Wehliche, wś, pow. mielicki, par. ew. Gatkowice, kat. Mielice. W r. 1885 miała 350 ha; 38 dm., 304 mk. (kat. 46).

Wehnenfeld, dobra ryc. i wś, pow. królewiecki, st. p. Loewenhagen.

Wehnershof (niem.), wś, pow. człuchowski, st. p. w miejscu, par. kat. Czarne; 772 ha (390 roli orn., 82 łąk, 18 lasu); 1885 r. 88 dm., 157 dym., 774 mk., 68 kat., 691 ew., 15 żyd. Szkoła 3 klas. ewang. i kościół ewang. drewniany z początku bieżącego stulecia.

Wehowic, *Wehowitz*, wś, pow. głupczycki, par. ew. Rozumice (Roesnitz), kat. Piltsch. W r. 1885 miała 485 ha, 87 dm., 595 mk. (ew. 12).

Wehrau, dobra i wś nad rzeką Kwisną, pow. bolesławski, par. ew. Schoendorf, kat. Birkenbrueck. W r. 1885 dobra miały 10369 ha, 17 dm., 70 mk. (kat. 6); wś 387 ha, 114 dm., 712 mk. (kat. 37). Rzeka Kwisna tworzy tu wodospad (Teufelswehr). We wsi liczne fabryki: huty żelazne, piapiernia, huta szklana, łomy wapienne i piaskowca, kopalnie gliny i torfu. Miejsce urodzenia mineraloga Wernera. Wś ta należała do r. 1815 do Saskich Łużyc.

Wehrdorf, wś, pow. ziebicki, par. ew. Paczkowo, kat. Liebenau. W r. 1885 miała 4 ha, 11 dm., 52 mk. (ew. 4).

Wehrschuppe, rzeczka, dopływ Aa, ma źródło w parafii tukkumskiej (w gub. kurlandzkiej), ujście w parafii Schlok (w gub. inflanckiej).

Wehrse, dobra, pow. górski (Guhrau), par. ew. i kat. Wąsosz. W r. 1885 miały 830 ha, 12 dm., 218 mk. (kat. 33).

Wehrwitten, wś i wybud., pow. frydlandzki, st. p. Bartenstein Ostpr.

Wehsaht, rzka, w Kurlandyi, dopływ Abawy (Abau).

Wehse (łotew.), ob. *Wenden*

Wehsicht 1.) jezioro, w pow. zelburskim (Kurlandya), $6\frac{1}{2}$ w. długie i przeszło $\frac{1}{2}$ w. szerokie. 2.) **W.**, *Wessit*, *Weżyłt*, rzka, w Kurlandyi, prawy dopływ rz. Memel (Niemunia), wpada na granicy gub. kowieńskiej.

Wehsicht, *Wesicht*, łotew. *Wikker-Mujia*, folw. dóbr prywat. Tannenfeld, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. Selburg (Kurlandya).

Weiberkraenke al. *Wejbery*, osada do Konarzewa, w pow. krotoszyńskim, o 1.5 klm. na połd. od Krotoszyzna, 1 dm. i 9 mk.

Weichau 1.) wś, pow. koźuchowski, kościół par. ewang. w miejscu, par. kat. Herzogswaldau. W r. 1885 miała 529 ha, 124 dm., 490 mk. (kat. 21). 2.) **W.** *Ober* dobra, tamże, miały 689 ha, 9 dm., 63 mk. (kat. 2). 3.) **W.** *Nieder*, dobra, miały 539 ha, 4 dm., 50 mk. (kat. 6).

Weicherau (zapewne *Wichrowo*), 1360 *Primo Wicherow*, 1390 *Wycherow*, dobra i wś, pow. nowotarski (Szląsk), par. ew. Metschkau

(Mieczkow), kat. Ossig (Osiek). W r. 1885 dobra miały 147 ha, 3 dm., 61 mk. (ew. 20); wś 397 ha, 50 dm., 284 mk. (ew. 30).

Weichhorn (niem.), ob. *Wichorze*.

Weichnitz, dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Dalków, kat. Gross Kauer. W r. 1885 dobra miały 209 ha, 6 dm., 75 mk. (kat. 15); wś 18 ha, 21 dm., 94 mk. (kat. 15).

Weichsel (niem.), ob. *Wisła*.

Weichselburg (niem.), wś w Pomezanii, na olędzach, na praw. brzegu Wisły, pow. kwidziński, st. p. Nebrowo, par. kat. Nowe, szkoła ewang. w miejscu. Wś ma 700 ha (391 roli orn., bardzo żyznej, 40 łąk, 87 lasu), 56 dm., 89 dym., 426 mk. (80 kat., 346 ew.). R. 1396 nadaje bisk. pomezanski Jan I mieszkańcom wsi „Wisilburg“ 2 włóki łąk na prawie chełm. Dan na zamku w Prabutach w dzień św. Agaty (ob. „Gesch. d. Bist. Pomesanien“ v. Cramer, Marienwerder, 1885, str. 111).

Weichselmuende (niem.), ob. *Wisłoujście*.

Weichselthal, pow. bydgoski, ob. *Przytubie 1*).

Weide, ob. *Widawa*.

Weide (niem.), ob. *Pastwisko i Pastwa*.

Weide, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Psary (Huenern), kat. Protsch. W r. 1885 dobra miały 143 ha, 2 dm., 42 mk. (kat. 16); wś 56 ha, 33 dm., 281 mk. (kat. 55).

Weidebruch, os., pow. chodzieski, o 3.5 klm. na połd. od Chodzieży (Kolmar i. P.), gdzie jest par., poczta i st. dr. żel.; ma 7 dm., 55 mk. Powstała w nowszych czasach; wchodzi w skład okr. wiejskiego: Podanin.

Weidehnen, wś, pow. fyszhuski, st. p. Thierenberg.

Weidelache, rzeczka na Szląsku, prawy dopływ Kacbachy (lew. dopł. Odry). Ma źródła w górach Strzygłowskich.

Weideland, pow. kościański (szmigielski), ob. *Pustopole*.

Weiden al. *Aweiden*, pow. żądzborski, ob. *Nawiady*.

Weidenau 1.) ob. *Widnawa*. 2.) **W.**, ob. *Widyniów*.

Weidenau, pow. lubawski, ob. *Mszanowo 1*).

Weidenbach, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Bierutów (Bernstadt), kat. Klein Zoellnig. W r. 1885 dobra miały 410 ha, 7 dm., 89 mk. (kat. 60); wś 38 ha, 24 dm., 144 mk. (kat. 9).

Weidenbruch, os., pow. chodzieski, tuż pod Piłą (Schneidemuehl), ma 3 dm. i 23 mk. Wchodzi w skład okr. miej. Piła.

Weidenbaken 1.) wyb. do Sztutowa, pow. gdański nizinny; 19 dm., 186 mk. 2.) **W.** *Grosser*, wyb., tamże; 7 dm., 69 mk. 3.) **W.** *Kleiner*, wyb., tamże; 1 dm., 6 mk.

Weidenheim. Tak przezwano po r. 1871 Kępę Gniewkowską i Marońską na Wiśle,

w pow. inowrocławskim, o 13 klm. ku zach. od Torunia i 18 klm. na półn. od Gniewkowa, (ob. *Marońska Kępa*, VI, 135). Obie osady mają 2 dm., 19 mk. (1 katol., 18 prot.) i 215 ha (5 łąk i 25 lasu). Cała Kępa Gniewkowska wchodziła w skład starostwa gniewkowskiego. *E. Cal.*

Weidenhof 1.) posiadłość, tuż pod Rawiczem. 2.) **W.**, pow. poznański, ob. *Zmysłowo*.

Weidenhof (niem.), ob. *Wierzbowo*.

Weidenhof al. *Schweinern*, dobra, pow. wrocławski, par. ew. Psary (Huehner), kat. Świniary (Schweinern). W r. 1885 dobra miały 745 ha, 12 dm., 202 mk. (kat. 58).

Weidenkampe (niem.), ob. *Weidenhaken*.

Weidenpetersdorf, wś, pow. bolkowicki, par. ew. i kat. Rohstock (Rohnstock). W r. 1885 miała 289 ha, 70 dm., 392 mk. (kat. 36).

Weidenvorwerk, pow. międzyrzecki, ob. *Nowy Dwór*.

Weiderwitz, dobra i wś, pow. niemodliński, par. ew. Niemodlin, kat. Brande. W r. 1885 dobra miały 238 ha, 7 dm., 68 mk. (ew. 7); wś 77 ha, 20 dm., 111 mk. (ew. 34).

Weidgirren, wś, pow. nizinny, st. p. Melhlauken.

Weidich, 1371 *Widicht*, wś, pow. grotkowski, par. ew. i kat. Odmuchów. W r. 1885 miała 133 ha, 20 dm., 139 mk. kat.

Weidichen, ob. *Wejdyki*.

Weidisch *Gross* i *Klein*, wś, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Wilków. W r. 1885 miała 155 ha, 24 dm., 109 mk. (ew. 16).

Weidlacken, wś, pow. welawski, st. p. Gr. Schirrau.

Weidlaucken 1.) posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen. 2.) **W.** al. *Neu Krip-lauken*, wś, pow. nizinny, st. p. Kellminen. 3.) **W.** al. *Kippen*, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Weidszenten al. *Jacobtitzkus*, wś, pow. tyłzycki, st. p. Szameitkehmen.

Weigelsdorf 1.) dawniej *Wigansdorf*, 1244 *Weigelsdorf* i *Wyganthiz*, wś, pow. ziebicki, par. ew. Mit. Schreibendorf, par. kat. w miejscu. W r. 1885 wś miała 1088 ha, 130 dm., 733 mk. (ew. 36). We wsi kościół par. katol., należący dawniej wraz ze wsią do klasztoru w Trzebnicy. Na mocy umowy z r. 1683 zarządzał kościołem cysters z Henrychowa. Po zabranii dóbr przez rząd należała wś do domeny królewskiej w Ziębicach. 2.) **W. Ober**, *Nieder* i *Gross*, pow. oleśnicki, ob. *Kielców*. W r. 1885 wś miała 636 ha, 101 dm., 661 mk. (55 kat., 12 żyd.); dobra zaś 388 ha, 11 dm., 145 mk. (61 kat.). 3.) **W. Klein**, dobra, pow. oleśnicki, par. ew. Gross Weigelsdorf, katol. Kunersdorf. W r. 1885 miały 273 ha, 3 dm., 83 mk. (kat. 26); zamek, szkoła ewang. 4.) **W.**, 1356 *Weigansdisdorff*, dobra i wś, pow.

rychbachowski, par. ew. Lampersdorf, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 930 ha, 8 dm., 145 mk. (kat. 38); zamek z pięknym ogrodem; wś miała 1032 ha, 287 dm., 2804 mk. (kat. 589); kościół par. katol., późniejszego pochodzenia.

Weigmansdorf, pow. wschowski, ob. *Wy-gnańczyce*.

Weigwitz dawniej *Wojkowice*, 1309 *Woiko-witz*, 1374 *Wokowicz*, *Wetkowicz*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Sillmenau, kat. Thauer. W r. 1885 dobra miały 101 ha, 1 dm., 21 mk. ew.; wś 225 ha, 48 dm., 342 mk. (kat. 149).

Weihern, fol., pow. ostródzki; st. p. Reichenau Ostpr.

Weinberg (niem.), ob. *Winna Góra* i *Win-nica*.

Weinberg 1.) wyb. do Szydlic, pow. gdański miejski; 4 dm., 23 mk. 2.) **W.**, ob. *Win-nica*.

Weinberg 1.) jedno z wyniosłości pasma zw. Kocie góry, w okolicy Trzebnicy, na Szląsku. Wzn. 674 st. npm. 2.) **W.**, góra pod wsią Gimmel (Jemielno?), w pow. wołowskim.

Weinberg 1.) 1304 *Vinberc*, wś, pow. lignicki, par. ew. Seichau, kat. Schlaup. W r. 1885 wś miała 311 ha, 64 dm., 316 mk. (ew. 30); szkoła kat. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. niemczyński, par. Klein-Kniegnitz, kat. Schlaupitz. W r. 1885 dobra miały 166 ha; wś 130 ha, 14 dm., 96 mk. (kat. 6). 3.) **W.**, fol. dóbr Długawieś, w pow. raciborskim. 4.) **W.**, fol. dóbr Huleczyn, w pow. raciborskim. 5.) **W.**, fol. dóbr Mykowiec, pow. oleśnicki.

Weinberg-Alt, wyb. do Szydlic, pow. gdański miejski; 28 dm., 611 mk.

Weinbergen, wś i kol. niemiecka, w pow. lwowskim, 7 klm. na pld.-wsch. od Lwowa, tuż na pln. od sądu pow. w Winnikach. Co do położenia ob. *Winniki*. Własn. więk. (stypendyjnej fundacji Głowińskiego, pod zarządem wydziału krajowego) ma roli or. 264, łąk i ogr. 19, pastw. 7 mr.; własn. mn. roli or. 407, łąk i ogr. 35, pastw. 50 mr. W r. 1880 było 75 dm., 675 mk. w gm. (160 rzym.-kat., 83 gr.-kat., 341 ewang., 91 izr.; 206 Polaków, 40 Russkich, 428 Niemców). Par. wyzn. kat. i gr.-kat. w Winnikach, ewang. we Lwowie. We wsi jest szkoła prywatna ewang. i filiał ewang. (od r. 1783). *Lu. Dz.*

Weine, pow. wschowski, ob. *Wijewo*.

Weine, ob. *Wino*.

Weingarten, posiadłość chełm., pow. elbląski wiejski, st. p. i par. kat. Elbląg (odl. $\frac{1}{4}$ mili); 78 ha (51 roli or., 7 łąk); 6 dm., 10 dym., 48 mk.; 11 kat., 36 ew., 1 dys. Pierwotnie obejmowała tylko 12 chełm. morg.; już przed r. 1697 dokupiono 27 morg. od szpi-

tala św. Ducha i 2 włóki i 4 morgi t. z. pola miejskiego (ob. „Der Elbinger Kreis“, v. Rhode, str. 88).

Ks. Fr.

Weingrundforst, wyb. do Weingarten, pow. elbląski.

Weinings, posiadłość, pow. prusko-holądzki, st. p. Gruenhagen.

Weinow, jezioro, w pow. leckim, ob. *Le-wientyn*.

Weinschenken, dobra koron., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Weinsdorf al. *Wansdorf*, wś kościelna, na Mazurach Pruskich, w pow. morąskim, nad jez. Jezierzycze.

Weipczenow (w dok.), ob. *Mszanowo I*).

Weipoth, fol., pow. rastemborski, st. p. Barten.

Weisbach 1.) *Alt*, 1351 *Weysbach*, wś, pow. kamionogórski, par. ew. Kamionogóra, kat. Ober Haselbach. W r. 1885 miała 540 ha, 119 dm., 594 mk. (kat. 68); szkoła ewang. 2.)

W. Neu, wś, tamże. W r. 1885 miała 25 ha, 38 dm., 171 mk. (kat. 20); szkoła ewang.

Weisbrodt, dobra i wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 dobra miała 86 ha, 1 dm., 19 mk. kat.; wś 21 ha, 12 dm., 48 mk. kat.

Weisbruch 1.) pol. *Białe Błoto*, leśn., pow. kościerski, st. p. Głódowo, par. kat. Pogódki; 1613 ha (109 roli or., 36 łąk, 1404 lasu); 1885 r. 22 dm., 39 dym., 201 mk., 107 kat., 91 ew.; z tych przypada na leśn. Brzęczek 12 mk., 2 dm.; na Milonki 79 mk., 8 dm.; na Szczodrowo 6 mk., 1 dm.; na Stefanowo 98 mk., 10 dm. 2.) **W.**, kol., pow. chojnicki, st. p. Karsin. 2.) **W.**, wyb., pow. chojnicki, st. p. Wysoka.

Ks. Fr.

Weiskitten, wś i dobra ryc., pow. fysz huzki, st. p. Gruenhof.

Weischnuren 1.) wieś i dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 2.) **W.**, wś, pow. ilawkowski, st. p. Reddenau.

Weisdorf 1.) pow. niemodliński, ob. *Kroscinka*. W r. 1885 dobra miały 386 ha, 7 dm., 64 mk. (kat. 28); wś 628 ha, 95 dm., 579 mk. (kat. 221). 2.) **W.**, ob. *Wiskowice*.

Weise Male i *Wielkie*, jeziora, w zlew. rzeki Egel (praw. dopł. Dżwiny).

Weisholz, 1414 r. *Weisholz*, dobra i wś pow. głogowski, par. ew. Weisholz, kat. Puerschen. W r. 1885 dobra miały 316 ha, 7 dm., 105 mk. (kat. 14); wś 275 ha, 47 dm., 239 mk. (kat. 14). Kościół par. ewang. istnieje od r. 1610. Zamknięty przez katolików od r. 1654 do 1756.

Weiskayms (w dok.), wś, w dawnej Sam-bii ob. *Rachsitten*.

Weismanówka 1.) al. *Burtyniec*, folw. w Porzeczcu Gródeckim, pow. gródecki. 2.)

W., karczma w Zawidowicach, pow. gródecki. 3.) **W.**, kol., pow. gródecki, ob. *Neuhof 1.*

Weismist, wyb. do Nowej Karczmy, pow. kartuski, st. p. Przywidz; 3 dm., 31 mk. Por. *Friedrichshof 1.*

Weiss-Bukowitz (niem.), ob. *Bukowiec Biały* al. *Pieśniński*, 1780 *Bykowiec*, 5 klm. od Zblewa; 94 ha (84 roli orn., 5 łąk); 1885 r. 3 dm., 6 dym., 42 mk., 21 kat. i 21 ew. R. 1780 własność Józ. Czarnowskiego, licząca 5 kat. i 5 akat. (ob. *Wiz. Rybińskiego*, str. 442).

Ks. Fr.

Weiss Kirschdorf, *Kirstansdorff*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Gross Wierau. W r. 1885 dobra miały 220 ha, 13 dm., 101 mk. (kat. 42); wś 41 ha, 21 dm., 123 mk. (kat. 5).

Weisse-Rose 1.) ob. *Biała Róża*. 2.) **W. R.**, ob. *Róża 5.* (t. IX, 851). 3.) **W. R.**, pow. krotoszyński, ob. *Górka 6.*

Weisse Schoeps, rzeka, pow. rozborski, ob. *Schoeps*.

Weisse-See-Spitze (niem.), ob. *Jagnięcy wierch* i *Białostawiański szczyt*.

Weisse-Wand, ob. *Biała-ściana kiezmarska*.

Weissbach, moraw. *Bily Potok*, gmina, na Szląsku austr., pow. frywałdowski, okr. sąd. jawornicki. Ma kościół par. katol., szkołę ludową, przykomorek celny na granicy od Prus, 990 mk. Część gm. Hanberg ma 178 mk.

Weissberg, ob. *Białagóra*.

Weissbruch, pol. *Białe Błoto*, leśnictwo, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Weissels, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Lichtenfeld.

Weissenberg al. *Białogóra*, kol. niemiecka, pow. gródecki, 8 klm. na płn. od Gródka (sąd pow.), urząd poczt. w miejscu, 2 klm. na płn. od stacyi kol. Kamienobród. Kolonia zajmuj e płn. część obszaru Kamienobrodu, z którym tworzy gminę katastralną. Wzdłuż granicy wschod. płynie Wereszyca i tworzy staw białogórski. W r. 1880 było 46 dm., 380 mk. (333 rzym.-kat., 15 gr.-kat., 26 izr., 6 innych wyzn.; 17 Polaków, 7 Rusinów, 356 Niemców). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. gródecki. Parafia założona r. 1807. Do par. należą: Dobrostany, Jaryna (Gruenthal), Kamienobród, Ottenhausen al. Zatoka i Wolica. We wsi jest kościół kat. murowany. Par. gr.-kat. w Dobrostanach. We wsi szkoła etat. 1-klas. Ob. *Dobrostany* i *Kamienobród*. *Lu. Dz.*

Weissenberg, w pow. inowrocławskim, ob. *Jędrzejewo*.

Weissenberg 1.) ob. *Białagóra*. 2.) **W.**, pow. toruński, ob. *Kuchnia 1.*

Weissenberg 1.) ob. *Biała Góra*; wś w Pomezaniu, pow. sztumski, st. p. Piekło, par. kat. Sztum; 85 ha, 1885 r. 56 dm., 127 dym., 541

mk., 446 kat., 95 ew. 2.) **W.**, wyb. do Buchwałdu, pow. grudziądzki, st. p. Jabłonowo.

Weissenberg, ob. *Wospork*.

Weissenburg (niem.), ob. *Chwałkowo*.

Weissenburg, folw. dóbr Rakowiec, pow. lubawski, ob. *Nowy Folwark* (t. VII, 301) i *Rakowiec* 2.).

Weissenburg, pol. *Wyszemborg* wś, pow. żądzborski, st. p. Rudwangen.

Weissenfalk, folw., pow. świętosiekierski, st. p. Ludwigsort.

Weissenfluss, pol. *Pańska Wola*, wś i fol., pow. lecki, st. p. Neuhof.

Weissenhoche, pow. wyrzyski, ob. *Białotłowie*.

Weissenhof, dobra i wś, pow. lignicki, par. kat. i ew. Lignica. W r. 1885 dobra miały 221 ha, 5 dm., 73 mk. (kat. 8); wś 20 ha, 11 dm., 84 mk. (kat. 3).

Weissenleipe, w dok. z r. 1413 *dy Leipe genand daz weise Vorweg*, 1413 *Leype*, dobra i wś, pow. lignicki, par. ew. Gross Baudiss, kat. Kuhnern. W r. 1885 dobra miały 250 ha, 5 dm., 99 mk. (kat. 3); wś 21 ha, 23 dm., 121 mk. (kat. 3).

Weissensand, pow. międzyrzecki, ob. *Piaski*.

Weissensee, łotew. *Baltu-Mujza*, dobra pryw. z folw. Neuhof, w okr. zelburskim, pow. iłuszeński, par. dyneburska (Kurlandya).

Weissensee 1.) pow. bydgoski, ob. *Biała*. 2.) **W.** ob. *Błażejowo* (holendry), w pow. szremskim. 3.) **W.**, pow. międzyrzecki, ob. *Chycina*.

Weissensee 1.) posiadłość, pow. reszelski, st. p. Roessel. 2.) **W.**, wś, pow. iławski, st. p. Wehlau. 3.) **W. Klein** i *Neu*, posiadłość i leśnictwo, pow. iławski, st. p. Wehlau.

Weissensee, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Maliers, kat. Ober Frauenwalden. W r. 1885 dobra miały 513 ha, 3 dm., 14 mk. (kat. 21); wś 181 ha, 36 dm., 236 mk. (kat. 3).

Weissenstein, estońskie *Pajde-lin*, mto powiat. gub. estlandzkiej, nad strumieniem t. naz., o 93 w. na pód.-wsch. od Rewla, miało w 1860 r. 11 ulic, 1 plac, 109 dm. (13 murow.), 14 sklepów, 3 kościoły, 102 ogrody, 2 szkoły męz. i 2 żeńskie, dom przytułku, szpital, 2 zakłady przemysłowe (browar piwny i fabryka likierów), 1250 mk. (245 prawosł. i 19 kat., zresztą ewang.). Obecnie liczba mk. wzrosła do 1786 dusz. Dochody miejsczynie w 1860 r. wynosiły 2040 rs. Handel nieznaczny; 4 jarmarki doroczne, z obrotem nieprzewyższającym 30000 rs.; 146 rzemieślników. Malownicze ruiny zamku na wzgórzu. Założone w 1270 r. przez mistrza zakonu niemieckiego Konrada von Medem, w 1573 r. zajęte zostało przez wojska ruskie pod osobistym dowództwem Iwana Groźnego, przyczem

poległ ulubieniec cara Maluta Skurjatow. W 1577 r. zamek wzięty był przez Szwedów; obleżony i zdobyty d. 27 września 1602 r. przez hetmana Zamoyckiego, został w 1608 r. odebrany przez Szwedów. Nadany kanclerzowi Oksenstierna, od 1783 r. mto powiatowe.

Weissensteiński al. *jerweński* powiat, położony w środkowej części gubernii, zajmuje 55·6 mil al. 2691·6 w. kw. Powierzchnia pagórkowata, dochodząca od 200 do 400 st. npm., tworzy dział wodny pomiędzy rz. Loku i Jaggował, płynącemi ku póln. i uchodzącemi do zatoki Fińskiej, i rzek. Weissenstein (dopł. rz. Fenern) i Oberpalen (dopł. Embachu). W powiecie znajduje się do 40 jezior, z których ważniejsze: Wein-erw i Zaja. Błota znajdują się przeważnie w części pód., zach., i póln.-zachd. Pod względem geognostycznym przeważają wapienie i piaskowe formacyi dolno-syluryjskiej, tworzące miejscami grzebień, ciągnące się przeważnie od póln. wschodu na póln.-zach. Gleba gliniasta, przykryta dość grubym stojem ziemi urodzajnej. Lasy, głównie liściaste, zajmują do 48000 dzies., t. j. około $\frac{1}{3}$ część ogólnej przestrzeni i znajdują się wyłącznie w póln. części. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 41971 mk. (oprócz 98 prawosł., reszta luternie), zamieszkujących 218 miejscowości, mające 2600 dm. W powiecie jest 108 dóbr prywat. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolą jest do 62000 dzies. Sieją głównie żyto, dalej pszenicę i jęczmień; uprawa lnu rozwinięta. Łąk znajduje się do 51000 dzies.; zbierają siana około 2000000 pud. W 1860 r. było w powiecie 9560 sztuki koni, 23700 bydła rogatego, 16270 owiec zwyczajnych, 32284 rasy poprawnej, 6760 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, reprezentowany był przez 56 gorzelni i 13 cegielni. Handel bardzo nieznaczny, koncentruje się w Weissensteinie. *J. Krz.*

Weissenstejński, potok (*Weissensteiner-Bach*), ob. *Parnawa*.

Weissenstein, dobra ryc. i wś, pow. królewiecki, st. p. Uderwangen.

Weisser Adler, pow. krobowski, ob. *Łaszczyn*.

Weisser Krug, pol. *Biała Karczma*, przewóz na Warcie, w pow. szremskim, o 6 klm. na pód. od Zaniemyśla (Santomischel); 1 dm., 8 mk.

Weisserkrug, ob. *Biała Karczma*, pow. gdański niziny.

Weissfliess, ob. *Białafliess* (Biała), pow. czarnkowski (Wieleń).

Weissfliess, al. *Weissfluss*, ob. *Biała*, wyb. do Zagórza, pow. wejherowski, st. p. Reda; 19 dm., 186 mk.

Weissgraben, pol. *Biały rów*, struga, wpływająca z jez. Sztumskiego, w pow. sztum-

skim, ciągnie się aż do jez. Koniecwałdzkiego.

Ks. Fr.

Weisshauland, pow. bukowski (Grodzisk), ob. *Białe Oleńdry*.

Weisseheide, ob. *Biały Bór* i *Jamy*, wś, pow. grudziądzki, st. p. Mniszek; par. kat. Sarnowo; 106 ha; 1885 r. 75 dm., 86 dym., 346 mk., 54 kat., 292 ew. Wizyta Strzesza, z r. 1667 — 72 pisze: Białybór ubi fundus episcopalis absque cmetonibus (p. 104). W inwentarzu bisk. chełmińsk. z r. 1731 czytamy: Londy Białoborskie mają w sobie włók 5, morg. 24. 1) Im. p. Mankiewicz z Londów Białoborskich według przywileju na lat 40 od JW. M. X. Kretkowskiego, bisk. chełmińsk., a. 1729, które włoki i morgi ma w nim nadane z wolnym szynkiem piwa i wódki, rybitwą, z rębem do opału, płaci na św. Marcina kanonu 6 zł.; 2) Jan Bugaj za kontraktem siedzi, w chałupie pańskiej, ma ogród i roli po kawale, i smużki; szarwarkuje o pańskiej strawie niedziel 2, płaci czynszu na św. Marcina 9 zł.; 3) Michał Król za kontraktem siedzi w chałupie pańskiej, ma ogród, szarwarkuje niedziel 2 o pańskiej strawie, płaci na św. Marcina do zamku starogardzkiego zł. 6; 4) Michał Medman, Józef Łaszkiwicz, Jan Smakołka, mają chałupy pańskie, ogrody, po kawałku roli i smużki łąk; z tego płacą leśnemu dwaj po zł. 6, Medman zł. 9, co czyni 21 zł.; szarwarkują temuż leśnemu ci dwaj po niedziel 1¹/₂, a Michał dni 8, do czego rozkaże (str. 15).

Ks. Fr.

Weisshof, folw. dóbr koron. Barben, w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Weisshof, pow. krotoszyński i grudziąski, ob. *Białydwór*.

Weisshof 1.) wyb. do Krępeca, nad Motławą, pow. gdański nizinny, par. kat. Św. Wojciech, st. p. Wocławcy; 5 dm., 49 mk. 2.) **W.**, wyb. do Wisłoujścia, na lew. brz. Wisły, pow. gdański nizinny, st. p. Gdańsk; 3) **W.**, wyb. do Zaspny, pow. gdański górny, st. p. Gdańsk; 1885 r. 12 dm., 232 mk.; 4.) **W.**, ob. *Wysiołki*. 5.) **W.**, ob. *Bystrzec* i *Ulkowy*. 6.) **W.**, ob. *Biały Dwór*, pow. grudziądzki, st. p. Gorzuchowo, par. kat. Sarnowo, 165 ha; 1885 r. 48 dm., 72 dym., 308 mk., 86 kat., 222 ew. Dawniej własność bisk. chełm., zachodzi w dok. pod nazwą; *Weysendorf Byalidwor, Neuhoff* i *Weissenhol*. R. 1578 dostaje te dobra w dzierżawę od bisk. Piotra Kostki Daniel Plemiecki na lat 30 (ob. Woelky: Urkbuch d. Bist. Culm, str. 921). Po konfiskacie zabrał te dobra rząd pruski i wydał je r. 1789 na własność osadnikom przyległych włości, z obowiązkiem odszkodowania spadkobierców po bisk. Leskim i płacenia 100 tal. rocznego czynszu i innych prestacyi (ob. Gesch. des Grandenzer Kreises v. Froehlich, II, str. 343). 7.) **W.**,

majątność prywatna, pow. gdański górny, st. p. Oliwa. 8.) **W.**, wyb., pow. brodnicki, st. p. Golub. 9.) **W.**, al. *Bystrzec*, wś, w pow. kwidzyńskim, posiada starożytny cmentarzysko; ob. *Bystrzec* i *Kwidzyn*. 10.) **W.**, pow. chełmiński, ob. *Sarnowo* 2.).

Ks. Fr.

Weissig 1.) dobra i wś, pow. stynawski, par. ew. Kammelwitz, kat. Queissen. W r. 1885 dobra miały 583 ha, 6 dm., 64 mk. (6 kat.); wś 130 ha, 33 dm., 154 mk. (kat. 5). 2.) **W.**, 1424 *Weisseck*, 1442 *Weisag*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. ew. Kriegheide, kat. Primkenau. W r. 1885 dobra miały 3 dm., 20 mk. (kat. 1); wieś 982 ha, 86 dm., 406 mk. (kat. 12).

Weiskehle, pow. krobki (Rawicz), ob. *Białykał*.

Weiskeisel al. *Wuskidz*, wś łużycka nad wielkim stawem (ob. t. V, 842).

Weiskirch, pow. karniowski, ob. *Kościeliec*.

Weiss Kolm, dobra i wś, pow. wojrowicki, par. ew. Lohsa. W r. 1885 dobra miały 1976 ha, 18 dm., 84 mk. (4 kat.); wś 268 ha, 85 dm., 470 mk. ewang.

Weissmuehle, pol. *Biały Młyn*, pow. ostrzeszowski (Kępno), 2 dm., 11 mk.; wchodzi w skład okr. wiej. Osiny.

Weissnauelitz, ob. *Nowosłicy* 1).

Weistein, 1409 *Weysenstein*, wś, pow. walbrzychowski, par. ew. i kat. Walbrzychów. W r. 1885 miała 771 ha, 223 dm., 6123 mk. (1262 kat.), szkołę ewang. Na obszarze *W.* znajdują się liczne kopalnie węgla i w nich godną uwagi sztolnia, mająca swe ujęcie na wysokości 1218 st. n.p.m. Tworzy ona podziemny kanał, mający 6400 stóp długości.

Weissthal. Tak przezwano po r. 1871 hollendry Białeżyńskie, w pow. obornickim.

Weissturm, pow. wyrzyski, ob. *Białowieża*.

Weissunen, ob. *Wejsuny*.

Weisswasser, potok tatrzański i dolina, ob. *Biała-woda* 1).

Weisswasser, wś, pow. bystrzycki, par. ew. Bystrzyca, kat. Neu Waltersdorf. W r. 1885 miała 190 ha, 24 dm., 115 mk. kat.

Weisswasser, pol. *Biała Woda*, czeskie *Bila Woda*, gmina, w pow. frywałdowskim, okr. sąd. jawornicki. Składa się z wsi (592 mk.), targowiska (668 mk.) i osad: Kamitz Ueberschar (166 mk.) i Rosenkranz (44 mk.). Znajduje się w miejscu kościoł par. katol., szkoła ludowa, kolegium pijarów, st. poczt. i przykomorek II klasy na granicy od Szląska pruskiego.

Weisswasserthal, ob. *Kieźmarska dolina*.

Weisswiese, pow. kozielski, ob. *Biały-ług*.

Weistritz, rzeka, ob. *Wystrzyca*.

Weistritz 1.) *Alt*, wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 miała 1016 ha, 149 dm., 1017 mk. (17 ew.). 2.) *W. Neu*, wś, tamże, 933 ha, 115 dm., 658 mk. kat. 3.) *W.-Ober*, 1385 *Ober-Weistritz*, dobra i wś w dolinie rzeki Wystrzycy, pow. świdnicki, par. kat. i ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 449 ha, 7 dm., 59 mk. (3 kat.); wieś 464 ha, 70 dm., 615 mk. (108 kat.); piarnia. Kościół katol. jest filią par. Dittmannsdorf; kościół par. ewang. istnieje wraz ze szkołą od r. 1742. 4.) *W. Polnisch*, ob. *Wystrzyca Polska*.

Weitenfeld, lotew. *Wihthenpelte*, dobra prywat., w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska (Kurlandya). Do dóbr należą folw. Georgenhof, Annenhof i Karlshof.

Weitenhaagen, ob. *Witówno*.

Weitsee (niem.), ob. *Wdzidze*.

Weitzdorf, dobra ryc. i wś, pow. rastemborski, st. pocz. Rastenburg.

Weitzenau, pow. brodnicki, ob. *Budzi-szewo*.

Weitzenberg, 1381 *Weysinberg*, wś, pow. nissański, par. ew. Nissa, kat. Gross Neundorf. W r. 1885 miała 301 ha, 48 dm., 283 mk. (2 ew.).

Weitzenhoff, fol., pow. labiewski, st. p. Seith.

Weizenau (w dok.), pow. lubawski, ob. *Mszanowo 1*).

Weizenrodau, 1307 *Weyzenrode*, wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. w miejscu. W r. 1885 wś miała 1064 ha, 90 dm., 1084 mk. (314 kat.). Kościół par. katol., szkoła katol., szkoła ewang.

Wejbery, os. karcz., pow. krotoszyński, ob. *Konarzewo*.

Wejcezele, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcje (o 6 w.), okr. wiejski Wielki Dwór, o 56 w. od Wilna, 3 dm., 28 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należy do dóbr Ambrozyski, Jeleńskich.

Wejda, wś wśród błot i lasów, pow. kolneński, gm. Łyse, par. Myszyniec (odl. 14 w.), ma 38 osad, 1211 mr. (390 mr. roli) obszaru. Zamieszkała przez Kurpi. W r. 1827 było 41 dm., 233 mk. W 1802 r. było tu 14 roln., 6 chałupn., karczmarz; w 1819 r. 14 roln., 23 chałupn. i karczmarz, razem 229 mk. (53 męż., 53 kob., 17 syn. i 9 cór. starszych nad 10 lat, 47 syn. i 37 córek młodszych nad 10 lat, 7 parob., 3 dziewczki), w tej liczbie 5 żydów; 52 koni, 53 wołów, 52 krów, 28 jałów., 36 świń, 32 owiec. Gromada płaciła czynszu rocznie 243 złp. 10 gr., dziesięciny dworskiej 8 złp. 24 gr. (uiszczanej poprzednio do seminarium w Pułtusku). Chałupnicy płacili po 3 złp. trzydniówki. Straż leśna Wejda stanowi

część leśnictwa rządowego nowogródzkiego, którego granice tworzą: Szkwa, granica pruska, kanały Wejda i Serafiński. Obejmuje 8893 mr. i dzieli się na 9 obrębów: Wejda, Antonia, Pupkowizna, Zalas, Ksebki, Lipniki, Rudny Las, Łyse, Rzechutka. Rośnie tu przeważnie sosna, z wyjątkiem 647 mr. olszyny w obrębach Rzechutka i Rudny Las. Kanał Wejdowski stanowi część systemu rowów i kanałów, wykopanych w latach 1854—1862 w celu osuszenia błot puszczy nowogródzkiej. Kanał Wejdowski poczyna się przy lesie obrębu Wejda, ciągnie się do zbiegu kanałów Serafińskiego bocznego i Wanackiego na długości 1482 pret., z których 1078 wykopano 1859 r., resztę zaś w 1862 r. Kanał ten biegnie w kierunku pld. względem głównego kanału. *Lud. Krz.*

Wejda, rzeka, ob. *Widawa*.

Wejdaki, dwór, pow. drysieński, par. Rosica, własność Kondrackiej.

Wejdawa al. *Wajdawa*, może *Widawa*, niem. *Weidau*, rzeka, prawy dopływ rz. Gauja, dopł. morza Bałtyckiego. Przybiera z lewej strony Schwarzbach. Ob. *Waidau*.

Wejdelatoki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejdelance, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejdeszany, ob. *Wejdieszany*.

Wejdlance, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. i par. Traszki, o 42 w. od Wilkomierza, własność Wojtkiewiczów.

Wejdo (ob. *Nowa Ruda*), mylnie, za: *Wejda*.

Wejdyki, niem. *Weidicken*, w dok. *Caithe-medien*, *Waidikaimen*, wś, pow. lecki, st. pocz. Rhein (Ryn). W r. 1415 w. m. Michał Kuechmeister nadaje w Kajtemedien 10 włók Marciniowi Jaśkowi (Jeschke) na prawie magd., następnie 10 włók także Marciniowi Resowi i 10 wł. Markowi Polakowi (Polan). W r. 1488 w. m. Marcin Truchses odnawia Miśkowi i Jerzemu Pirogom przywilej na 10 wł. na prawie chełm. W r. 1539 w W. mieszkają sami Polacy (Kętrzyński, O ludn. pol., 469).

Wejdieszany, *Wejdeszany*, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Melegany (o 7 w.), 58 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Daugieliszki.

Weje, okolica, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, par. Poszyle, o 46 w. od Rossień. Buszyński podaje wś i dwór, należący do Giedmina.

Wejerowo, fol. nad rz. Issą, pr. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki, w pobliżu mia-

steczka Połonki, w 3 okr. pol., gm. i paraf. katol. Nowa-Mysz.

A. Jel.

Wejerowo, ob. *Wejrowo*.

Wejgowiszki, ob. *Wajgowiszki*.

Wejherowo, ob. *Wejrowo*.

Wejhmuny, ob. *Wejsmuny*.

Wejksze 1.) wś włośc. nad rzeką Orzwiecią, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Twerecz, o 9 w. od gminy a 28 w. od Święcian, ma 5 dm., 56 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Dzisna. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smółty. Osipowiczowie mają tu 47 dzies. (1 lasu, 19 nieuż.). 3.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 54 w. od Szawel. Balczewscy mają tu 9 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.).

Wejkszańce, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 13 w.), okr. wiejski Bebrusy, 25 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Intury.

Wejksztelany al. *Wejksztelańce*, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Klepacze, o 22 w. od Trok, 10 dm., 125 mk. katol. (61 dusz rewiz.).

Wejkszyszki, folw. i dobra skarbowe, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 12 w.), o 29 w. od Oszmiany. W 1866 r. był dzierżawiony przez włościan wsi Piaćkuny.

Wejkucie 1.) *Wejkuty*, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 6 w.), okr. wiejski Szwinta, 25 dusz rewiz.; należy do dóbr Bielany, Danilewiczów. 2.) **W.**, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 49 w. od Wilna, 3 dm., 22 mk. katol.

Wejkuńce, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 27 w. od Lidy, 16 dm., 120 mk.

Wejkuny, z przysiół. *Walka*, wś włośc. nad rzeką Żejmianka, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 13 w. od gminy a 11 w. od Święcian, 5 dm., 44 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Wejkutany, dobra, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Uciana, o 65 od Wiłkomierza, własność Bortkiewiczów, 446 dzies. (204 lasu, 18 nieuż.).

Wejliszki, fol. i os., pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 8 w., leży na płn. od linii dr. żel. na przestrzeni Wyłkowyszki-Bobławka, ma 9 dm., 165 mk., 956 mr. (782 mr. roli, 103 mr. łąk, 27 mr. past. i 44 nieuż.); osada ma 1 mr. W 1827 r. było 14 dm., 176 mk.

Wejnie, ob. *Weni*.

Wejnitony, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty; włośc. Papiewis ma 34½ dzies. (2 lasu, 7½ nieuż.).

Wejona, *Wiejona*, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Niewiaży.

Wejoty, wś, pow. rossieński, par. Jurborg.

Wejpa, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 10 w. od Święcian, 3 dm., 13 mk. katol.

Wejpenis, rzeczka, w pow. trockim, powstała z krynic puszczy Mereckiej, płynęła przez ostep t. n., obszaru półczwartej mili (Rewizya puszczy w. ks. l. z r. 1559).

Wejrowo al. *Wejherowo al. Nowe Miasto*, niem. *Neustadt in Westpr.*, miasto pow. w Prusach Zachodnich, nad rzeką Cedron, właściwie Białą zwaną, uchodzącą pod miastem do Redy (dopł. Bałtyku), stolica ziemi kaszubskiej, głośna ze swej Kalwaryi. Leży w malowniczej, lesistej okolicy, o 40 klm. na wschód od Gdańska, pod 54°36' płn. szer. i 35°55' wsch. dług. od F. W mieście jest landratura, urząd pobor., sąd okręg., st. kol. żel. gdańsko-szczyeciński, urząd poczt. i tel., dwa kościoły katol., kościół ewang. i bóżnica, zakład dla oślepłych (od r. 1883), dwie szkoły wyższe dla dziewcząt, szkoła miejska bezwyznaniowa (1887 r. 670 dz.), gimnazjum (r. 1857 utworzone jako progimnazjum; 1885 r. 164 uczniów, 100 prot., 53 kat., 11 żyd.), wreszcie zakład Najśw. Maryi P. pod kierownictwem sióstr miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, założony r. 1866, przy którym obecnie, po zamknięciu pensyi dla dziewcząt (r. 1877), 7 sióstr zajmuje się pielęgowaniem chorych. R. 1885 liczyło miasto wraz z przyległościami 337 dm., 984 dym., 5176 mk., mianowicie 2804 kat., 2200 ew., 7 dyssyd., 165 żydów; r. 1890 był 5546 mk. Ludność trudni się rolnictwem, handlem drzewa, kupiectwem i rzemiosłami, zwłaszcza szewctwem. Obszar miejski obejmuje 614 ha (206 roli orn., 40 łąk, 258 lasu). R. 1892 było 170 koni, 109 sztuk bydła rogatego, 21 owiec, 396 świń, 263 kóz i 30 uli. Okolica W. musiała już wczesnie być zaludniona. Dowodzą tego zaabytki odkryte w wschod. stronie miasta przy żwirówce wiodącej do Śmiechowa, pod korzeniami starej wierzby. Znalezione tam celty, kółka i pierścienie z drutu w wielkiej ilości. (ob. objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 107). Także na t. zw. górze Zamkowej (Schlossberg) na pld. od miasta, gdzie się dawniej wznosił okop starożytny, znachodzą się dziś jeszcze skorupy naczyń (ob. Aus d. Verhandl. d. Berliner anthropol. Gesell. 1888). W. jest najmłodszem między miastami zachodnio-pruskimi gdyż zostało założone dopiero w pierwszej połowie XVII w. przez Jakuba Weihera, późniejszego woj. malborskiego, starostę kiasporskiego, człuchowskiego i bytowskiego, od którego też przybrało swą nazwę. Weihe-

rowie przybyli na Pomorze z Frankonii, podobno już za cesarza Karola Łysego. Marcin Weiher był biskupem w Kamieniu († r. 1556). Jeszcze dziś posiadają złutrzeń Weiherowie w Pomeranii obszerne włości. Jakub był panem bardzo zamożnym, rycerzem sławnym i przytem wielce pobożnym. Towarzyszył Władysławowi IV w wyprawach wojennych, a w r. 1634 pod miasteczkiem Białą kawałem muru w powietrze wysadzonego przygnieciony został. W niebezpieczeństwie wzywał św. Franciszka, ślubując, że ks. franciszkanom na cześć Trójcy Przenajśw. i św. Franciszka kościół wystawi, jeżeli zostanie ocalony. Wróciwszy do domu wybrał najprzód w dobrach swoich śmiechowskich między strugami Białą i Srebrną odpowiednie miejsce dla kościoła, mówiąc: „Pod Białą ślub mój uczyniłem, pod Białą chcę go też wypełnić“. Już r. 1644 stanął kościół, w pruski mur budowany, który w uroczystość św. Franciszka (4 paźdź.) p. w. Trójcy Przenajśw. i św. Franciszka przez opata oliwskiego Aleksandra Kęsowskiego został poświęcony. Przy tej okazji legowała małżonka Anna Elżbieta z rodu Schaffgotsch 600 zł. na szpital dla 6 ubogich. R. 1645 został kościół ten konsekrowany przez biskupa kujawskiego. Już r. 1643 wydał Weiher za zezwoleniem króla statut dla miasta, które przy nowym kościele zbudowane, Wejrowską Wolą zwane być miało. R. 1648 został położony kamień węgielny pod kościół św. Anny i pod połączony z nim klasztor, do którego zakonnicy się już 3 paźdź. 1649 sprowadzili z Goruszek w Wielkopolsce. Pierwszym gwardyanem był ojciec Grzegorz, Gdańszczanin, który się głównie do tego przyczynił, że Puck oblegany w czasie wojen szwedzkich w r. 1655 i 1656 nie został wzięty przez Szwedów, choć dowódzca Sarski, szlachcic z Łęborskiego, pod niebytność wojewody malborskiego Jakuba Weihera o poddanie ze Szwedami już się umówił. Rybacy pucy i mieszcianie z Grzegorzem i wiernymi oficerami zdradę przytłumili, za co Puck sowiec rolę i lasem został wynagrodzony. Ojciec Grzegorz przebieg całej tej sprawy z wszelkimi szczegółami w zachowanej jeszcze kronice klasztornej opisał. Na prośbę Weihera nadał Jan Kazimierz na sejmie r. 1650 prawo chełm. Jako herb dla miasta wyznaczono biały krzyż maltański, w polu niebieskim, w środku krzyża znajdować się miała róża czerwona. Co rok miały się odbywać 4 jarmarki i 2 targi co tydzień. R. 1651 otwartą została szkoła z klasztorem połączona. Na jej czele stał rektor i 2 lub 3 profesorów, z których jeden w języku niemieckim do tyła miał być biegły, żeby mógł w nim nauczać. Oprócz tego u-

czono religii, języka polskiego i łacińskiego, rachunków. Klas było siedm. R. 1655 została opodal miasta na wzgórzach wystawiona Kalwarya i oddana ojcom reformatom w opiekę. Kalwarya ta składa się z 25 kaplic. Przy ich zakładaniu fundator dołożył starania, aby kaplice i położeniem swoim i odległością najwierniej oznaczały i przypominały odpowiednie miejsca w Jerozolimie. Kazał dla tego potrzebne pomiary i plan przez ludzi do Jerozolimy wysłanych zrobić i takowy tu, o ile się dało, zastosoować. Miejsca, na których stoją kaplice, ziemią z Jerozolimy sprowadzoną wysypać kazał. Rzeczkę Białą, która tędy płynie w kierunku z południa na północ, Cedronem nazwał. Nie wszystkie atoli kaplice pochodzą od Weihera, niektóre z nich stanęły kosztem innych fundatorów. Mianowicie Radziwiłłowie wzniesli kapliczkę grobu św., która, podług wzoru jerozolimskiego, w Krakowie wykuta została z piaskowca. Kapliczkę nad Cedronem wystawił protestant hrabia Kayserling, dziedzic całego klucza dóbr okolicznych. Obrazy po stacyach wykazują, że były podczas wojen tureckich malowane, bo żydzi, otaczający Zbawiciela, poubierani są w turbany i miecze tureckie. Papież Innocenty XI r. 1678 udzielił na prośbę dziedzica Michała Kaz. Radziwiłła zupełnego odpustu wszystkim tę Kalwaryą zwiedzającym. To też od czasu założenia do dziś co rok kilkanaście tysięcy pielgrzymów ją zwiedza. W. jest dziś najgłówniejszym miejscem pielgrzymek w dyecezyi chełmińskiej. Kaszuba za grzech sobie poczytuje, jeżeli co rok nie jest na jednym z trzech głównych odpustów, które przypadają w dzień św. ap. Filipa i Jakuba, na Wniebowst. Pańskie i Trójcę Św. Dawniej, kiedy jeszcze istniał klasztor reformatów na Sztolcenbergu pod Gdańskiem, wychodziły stąd kompanie pątników. Od czasu zaś jak klasztor ten w czasie obłężenia Gdańska przez Francuzów r. 1807 został spalony, wyruszają procesy z kościoła oliwskiego. R. 1657 zmarł Jakub Weiher i został w tu-tejszym klasztorze pochowany. Tamże znajdują się też w połudn. kaplicy portrety jego i małżonki na blasze. R. 1676 nabył dobra wejrowskie i rzucewskie od dwóch córek Weihera ks. Michał Kazimierz Radziwiłł na Nieświeżu i Ołyce. Po jego śmierci (1681) odziedziczyła dobra małżonka Katarzyna z Sobieskich, która je r. 1685 darowała bratu Janowi III. Cały ten klucz obejmował wówczas: W., Rzucewo, gdzie Sobiescy podobno park założyli, Osłanin, Śmiechowo, Pętковице, Bładzikowo, Sławutowo i Sławutówko, Nanic, Żelistrzewo, Sopieszyn i niektóre części Gowina, Nowego Dworu i Beki wraz z Łosońnią. Król Jan nadał miastu kilka przy-

wilejów. Po śmierci króla przeszły dobra na żonę Maryą Kazimirę i syna Aleksandra. Po jego zgonie przypadły W., Rzucewo i Kolebki młodszemu bratu Jakubowi Ludwikowi, który je r. 1720 wraz z Poczerninem i Lesniewem sprzedał hr. Piotrowi Przebendowskiemu za 160000 zł. R. 1728 został stary ratusz rozebrany i na jego miejsce nowy pobudowany. Małżonka Przebendowskiego Urszula z Potockich i syn jej Ignacy, starosta pucki i mirachowski, zasłużyli się przez dwie fundacye dla młodzieży. R. 1772 liczyło miasto, które odtąd urzędowo Nowem Miastem (Neustadt) nazywano, 112 dym. i 565 mk. R. 1774 sprzedał I. Przebendowski dobra wejrowskie i rzucewskie Józefowi Przebendowskiemu za 511147 zł. pr. R. 1778 została tu otwarta szkoła ewang.; w mieście liczone podówczas 29 rodzin ewang. z 60 dziećmi. R. 1782 sprzedali wierzycciele dobra wejrowskie i rzucewskie angielskiemu konsulowi w Gdańsku bar. Aleksandrowi Gibsonowi za 400000 zł., od niego zaś nabył je r. 1796 hr. Keyserling za 200000 tal.; jego potomkowie jeszcze dziś je posiadają. R. 1780 było w mieście 568 mk. kat. i 262 ew.; 1817 r. liczone 137 dym. i 1069 mk.; r. 1828 było 178 dm. i 1398 mk.; r. 1868 było 3493 mk. (1862 kat., 1487 ew. i 144 żyd.). R. 1823 poświęcono kościół ewang. R. 1827 rozpadły się dobra wejrowskie i rzucewskie na dwa działy; pierwsze zostały w ręku Keyserlingów, drugie odziedziczył von Below. R. 1831 srożyła się tu cholera, tak że na nanickiem polu założono cmentarz choleryczny. W drugiej połowie b. w. musieli reformaci na rozkaz rządu opuścić siedzibę, ale staraniem wiernych stanął w krótkim czasie wspaniały budynek za miastem, dokąd się ojcowie przenieśli. Ale wnet potem r. 1875 wszystkie zakony męzkie w dyecezyi zniesione zostały. Parafia katol. dekanatu puckiego, liczyła 1892 r. 5201 dusz. Kościół p. w. Trójcy Przenajśw., patronatu prywatnego, był pierwotnie w pruski mur stawiany; terażniejszy, z cegły, został pobudowany r. 1754. Nowa wieża jest żelazna, miedzią pokryta. Duży dzwon pochodzi z r. 1645, średni z r. 1765. Przy kościele istnieje szpital dla 6 ubogich z miasta i bractwa: Szkaplerza św. od r. 1740 i trzeźwości od r. 1856. W skład par. wchodzi: Wejrowo, Nanic, Śmiechowo, Pętkowice i Biała. Do kościoła świątelnego w Górze należą: Góra, Paradyż, Zelowo, Grabowino, Zamostne, Kniewo, Rybno, Rybinko, Warzkowo, Prynkowo, Przysnowo, Orle, Bolszewo, Lisewo, Hamerek, Słuchowo, Jeleniewo, Chynowo i Dąbrówka. Proboszczami byli: Grzegorz Bissert 1653—1657; Konstantyn Bokier 1659—1662; Andrzej Wagner 1664—72;

Daniel Curtius 1673—75; Jan Kazimierz Graszynski 1676; Mateusz Praetorius 1687—1704; Franciszek Walenty Ruthen 1705—1721(?); Paweł Łazarowicz 1718—1733; Kazimierz Kaszubowski 1735—38; Jan Radoszewski do r. 1741; Antoni Langhannik; Godfryd Makowski; Franciszek Greca 1768—1788; Andrzej Gube 1788—1825; Michał Wenzel 1826—1851; Józef Brill 1851; Jan Rook od r. 1861; Walenty Dąbrowski od r. 1887.

Wejrowski powiat był dawniej daleko większy, w r. 1861 obejmował 26·33 mil kw., lecz w r. 1887 odłączono od niego nowo utworzony pow. pucki, tak że dziś obejmuje tylko 85122 ha (38811 roli orn., 4661 łąk, 26027 lasu). Okręgów wójtowskich liczy 20, miast 1, gmin 54, obwodów dominialnych 49, osad 305, domów 4028, dymów 7563, gmachów publicznych 18 (1885 r.). Mieszkańców było 1871 r. 36893, 1875 r. 37829, 1880 r. 39610, 1885 r. 40032. Katol. było 1885 r. 29442, ewang. 10321, dyssyd. 43, żyd. 226. R. 1890 liczone 41600 dusz, 30396 katol., 11003 ew., 44 sekt różnych, 214 żydów. Budżet powiatowy wynosił na 1890 r.: 121500 mrk. Po W., które 1890 r. liczyło 5546 mk., drugą z rzędu osadą jest Sopot, gdzie było 4772 mk. W tych osadach są sądy okręgowe. R. 1892 liczył powiat 5253 dzieci szkolnych kat. i 1521 ew. Na północ graniczy powiat z pow. puckim, na wschód z zatoką pucką, na pld. z pow. gdańskim górnym i kartuskim, na zach. z pow. łęborskim. Głównymi rzekami są Reda i Łeba; z jezior zajmuje pierwsze miejsce jez. Żarnowieckie czyli Piaśnica, 8 klm. długie, 2 klm. szer. Drogi nie są zbyt liczne. Północną część pow. przeryna kolej gdańsko-szczecińska; stacje są w Lulinie, Wejrowie, Redzie, Chyloni, M. Karczka i Sopotcie. Bitych traktów jest kilka: 1) gdańsko-szczeciński, 2) z Redy do Pucka, 3) z Chyloni do Kosakowa, 4) z Bolszewa do Rybna, 5) z Wołowej Karczmy do Pomieczyna, 6) z Kielna do Oliwy, 7) z Wejrowa na Piaśnicę do Krokowa, 8) z Wejrowa do Szynwałdu. Przy wyborach do parlamentu niem. wybiera powiat razem z puckim i kartuskim zawsze Polaka. *Źródła:* 1) Prutz Gesch. d. Kr. Neustadt, Gdańsk, 1872, str. 197—204; 2) Pielgrzym, 1871, Nr 19 i 1878, Nr 117—119; 3) Bau — u. Kunstdenkmaeler d. Prov. Westpreussen (str. 50—53); 4) Westpreussisches Volksblatt, 1886, Nr 276 i nast; 5) Cenowa. Spis kaszubsko-słowiańskich nazwisk wszystkich miast, wsi i pustkowi w reg. gdańskiej, kwidzyńskiej i kaszubskiej. Świecie, 1866. *Ks. Romuald Frydrychowicz.*

Wejryzki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty. Worotyń-

scy mają 59 dzies. (13 lasu, 5 nieuż.). 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejsbachowka, mko nad jez. Krzywem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, o 30 w. na ptn.-zchd od Przyłuki, ma 257 dm., 1405 mk., 2 jarmarki.

Wejsbuny, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opśa i Dryświaty, własność Mączynskich, mają wraz z Matejkianami i Wasiliszkami 1267 dzies. (16 $\frac{1}{2}$ lasu, 71 nieuż.).

Wejsce, w XVI w. *Weysce*, wś, pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kocierzew, odl. 12 w. od Łowicza, ma 46 dm., 338 mk. (30 protest.), 1151 mr. (w tem 466 mr. pastw. i 36 mr. nieuż.). W 1827 r. wś rządowa, ma 40 dm., 259 mk. Na początku XVI w. łany kmiecie dawały dziesięcinę dziekanowi kollegiaty łowickiej, łany szlacheckie plebanowi w Kocierzowie, który od kmieci dostawał tylko kołędę po 2 gr. z łanu a od wójta po fertonie za dziesięcinę (Łaski, L. B., II, 240, 262).

Wejse al. *Wejsy*, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 38 w., ma 7 dm., 32 mk.

Wejsmuny, czy *Wejhmuny*, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz (o 10 w.), okr. wiejski Rzeczany, 45 dusz rewiz.; należy do dóbr Mokniuny, Mujżelów.

Wejsowo, także *Majackie* al. *Majdanne*, słone jezioro, w pow. iziumskim gub. charkowskiej, pod mtem Sławiańskim, ma do 500 saż. obwodu; bardzo głębokie. Dno i brzegi pokryte mułem słonym. Woda bardzo słona, zawiera w sobie, oprócz soli, chlorek magnezy i siarczan wapna.

Wejsuny 1.) niem. *Weissunen Gross i Klein*, dwie wsi nad jez. Niskiem, pow. jańsborski, st. p. Rudozanny. 2.) **W.**, leśnictwo, pow. jańsborski, st. p. Alt Ukta.

Wejszatys, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Wenty. Przybiera od lewego brzegu strumienie Meżupis i Gajleszys.

Wejszkuny, wś nad jeziorem, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 10 dm., 92 mk. katol.

Wejszluny, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty; włość. Kozłowski ma tu 24 $\frac{1}{2}$ dzies. (2 lasu, 71 $\frac{3}{4}$ nieuż.).

Wejsznaryszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 42 w. od Nowoaleksandrowska.

Wejsztortany, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 5 w.), okr. wiejski Wackiszki, 3 dusze rewiz.

Wejszubka, zaśc. rząd. nad rzką Miodukstanka, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 68 w. od Trok, 1 dm., 37 mk. (1 prawosł., 36 kat.).

Wejtele, wś, pow. dryssiński, gm. i paraf. Oświej.

Wejtkuszki, pow. wiłkomierski, ob. *Wojtkuszki*.

Wejty, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Telsz.

Wejwery, wś nad rz. Jesią, pow. maryampolski, gm. i par. *Wejwery*, leży przy szosie warszawsko-kowieńskiej, odl. 364 w. od Warszawy, 19 w. od Kowna, 32 w. od Maryampola, najbliższa stacya dr. żel. Mawrucie, leży o 3 w. na wschód-pln. Wieś posiada kościół par. murowany, seminarjum nauczycielskie ze szkołą wzorową, stacyą pocztową (ostatnią przed Kownem), urząd gm., 81 dm., 637 mk., 55 os., 1319 mr. W r. 1827 było 30 dm., 249 mk. Do r. 1818 stała tu mała kaplica, na miejscu której wznosił Godlewski, dziedziec dóbr Freda, kościół drewniany, filialny do Godlewa. W r. 1853 Jozef Godlewski wznosił nowy kościół murowany. Wybudowanie kolei z Warszawy do Petersburga i z Kowna do Wierbołowa wstrzymało żywy ruch podróźnych na szosie kowieńskiej. Stacya w *W.* opustoszała a obszerny budynek dawnej poczty, nabyty przez władzę naukową, służy dziś za pomieszczenie dla seminarjum nauczycielskiego, liczącego średnio około 100 uczniów. Wieś *W.* wchodziła w skład dóbr Freda. *W.* par., dek. maryampolski (dawniej sapieżycki), 2489 dusz. *W.* gm. ma rozległości 15860 mr. i 6133 mk. (33 prawosł., 134 prot. i 468 żyd.). Sąd gm. okr. II w Dębowej-Budzie o 13 w. W skład gm. wchodzi: Agliniszki, Bielewicze, Bilsk, Borsukinie, Dziewagoła, Giwie, Girniki-Morwa, Kieturakiszki, Kirsnakowizna, Kordaki, Koźliszki, Mawrucie, Nowina, Ogórkiszki, Pietkieliszki, Pobaliszki, Pobartupie, Pograndynie, Podejnie, Pobajgtuwie, Podrzeczce, Pokiekle, Popilwa, Potarzynie, Pożery, Rumkie, Samaniszki, Skrawdzie, Stara-Ruda, Szylele, Tarputyszki, Uźbaliszki, *Wejwery* i *Zoryszki-Wielkie*.
Br Ch.

Wejweryszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 61 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. katol.

Weklice, niem. *Wecklitz*, wś nad rzką Rogową, pow. elbląski, st. p. Gueldenboden. Istniał tu kiedyś stary gród pomorski, założony śród Pogezanii lecz zniszczony przez Prusaków przed r. 1261.

Weklitz, ob. *Woeklitz*.

Wekolienec, weg. *Vekolyenecs*, wś a właściwie ulica miasteczka Rozembarka, w hr. liptowskim, ma 471 mk.

Wekwiedzie, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 15 w. od Szawel.

Wel..., ob. *Wiel...*

Wel, dawniej *Wkra*, niem. *Welle*, w dok. z r. 1260 *Vela*, zwana niekiedy *Orzechówką* i *Dąbrówką*, rzeczka, w pow. lubawskim. bierze początek z jeziora we wsi Rumiana, przy granicy Prus wschodnich, przepływa jezioro Rumiańskie, należące do grupy jezior dąbrowińskich, i w początkowym biegu nosi nazwę Rumienicy. Od wsi Lesiak przybiera nazwę Wel, płynie granicą pow. lubawskiego i nioborskiego, zbacza na pld. aż pod Lidzbark, przepływa jezioro Lidzbarskie, następnie zwraca się ku ptn. i tworzy granicę pow. lubawskiego i brodnickiego. Przechodzi do pow. lubawskiego i uchodzi powyżej Bratjana do Drwęcy. Odprowadza wody jeziora przy wsi Kopaniarze i przyjmuje strugę Katlewkę pod wsią Grodziczno. Obraca kilka młynów i hamernie w Kurojadzie.

Welasto, ob. *Welesto*.

Welaten al. *Uaskulmen*, wś, pow. tyłżycki, st. p. Laugszargen.

Welawa al. *Wielawa*, niem. *Wehlau*, ob. *Rawa nad Preglen*. O traktacie welawskim z r. 1657 pomieścił obszerny artykuł J. Bartoszewicz w Encykl. Orgelbr. p. t. Welawski pokój.

Welbachy, niem. *Eulenbach* al. *Eilbach*, weg. *Welbach*, wś, w hr. spiskim, pow. lewockim, w wąskiej kotlinie górskiej, na pld. od Podegrodzia Spiskiego (Szepés Varalja), o 2 klm. na zach. od Włachów (Wallendorf). W r. 1890 było 91 dm., 597 mk., 525 Słowaków, 33 Niemców, 7 Madjarów i 32 innej narod., 580 rz.-kat. i 17 izr. Obszar wsi wynosi 2478 mr. Wieś wspomniona już w dok. z r. 1209. Kościół paraf. erekcyi nieznaney, istniał już r. 1672. Izraelici mają synagogę w Podegrodziu Spiskim. W. należą do sądu powiat. w Podegrodziu Spiskim i urzędu podatk. w Lewoczy. *W. H.*

Welbiany, wś, pow. rossieński, paraf. Kielmy.

Welden, łotew. *Welde*, dobra prywat., w okr. i pow. hazenpockim, par. amboてńska (Kurlandya).

Velejte, ob. *Weljati*.

Welekiemie, wś i dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 33 w. od Poniewieża.

Welerowo, dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 17 w. od Kowna.

Welesa, rzeka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Dźwiny. Wypływa z błotnisteo lasu, w pow. bielskim, w pobliżu granicy gub. twerskiej, płynie lesistemi okolicami na pld. do wsi Siemionowskie, pod którą przeryna trakt z Białego do Toropca (w gub. pskowskiej); dalej zmienia kierunek na pld.-zachd. i płynie prawie równolegle do Dźwiny wąską doliną, zarosłą lasem jodłowym i sosnowym, do wsi Bondarewoj, poniżej której brzegi jej

są urwiste, piaszczyste, miejscami kamieniste. Długość biegu 73 w., szerok. od 1 do 20 saż., niezbyt głęboka. Od ujścia rzki Arbuzowki W. podczas przyboru wiosennego jest spławna. Są na niej trzy stałe mosty, obraca trzy młyny wodne i 1 tartak. Przybiera: Arbuzowkę, Kamionkę, Serezenkę, Krapiwnę, Uszycę, Rudnię i Trośnicę.

Weleśnica 1.) *Dolna* i *Górna*, dwie wsi, pow. nadworniański, 18 klm. na ptn.-wsch. od sądu pow. w Nadwornie, 8 klm. od urz. poczt. w Ottynii. Na ptn. leżą Hawryłówka i Wołosów, na ptn. Kamienna, na ptn.-wsch. i wsch. Winograd (w pow. tłumackim). Zach. część obszaru przepływa Worona i jej lewy dopł. pot. Poliński al. Rakitna, obok środkiem obszaru płynie Weleśnica, prawy dopł. Worony, a wzdłuż granicy wschd. Stebnik, leż prawy dopł. Worony. W dolinie Weleśnicy leżą zabudowania. Wznies. obszaru sięga na wschód 342 mt. Własn. więk. w W. Dolnej ma roli or. 32, łąk i ogr. 116, pastw. 88, lasu 249 mr.; własn. mn. roli or. 104, łąk i ogr. 29, pastw. 7 mr.; własn. więk. W. Górnej. roli or. 4, łąk i ogr. 39, pastw. 1; własn. mn. roli or. 205, łąk i ogr. 181, pastw. 9 morg. W r. 1880 było w W. Dolnej 31 dm., 145 mk. (139 gr.-kat., 3 izr., 3 innych wyzn.); w W. Górnej 47 dm., 237 mk. w gm.; 2 dm., 11 mk. na obsz. dwor. (198 gr.-kat., 17 rz.-kat., 24 izr., 9 innych wyznań; 222 Rus., 18 Pol., 10 Niem). Par. rzym.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w Winogradzie. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpłtej należała wś do dóbr kor., dzierżawy Bratkowce, w ziemi halickiej. Dokum. d. 27 list. 1687 zezwała Jan III Albertowi Kosowi, sędziemu ziem. buskiemu, zrzec się dożywocia na dobrach król. Weleśnica na rzecz Józefa Potockiego, stety kołomyjskiego (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 171, str. 37; ob. także Rkp. w Bib. Ossol. Nr. 2127, str. 12, Lustr. star. halickiego w r. 1556 i 1661, i Rkp. w Bib. Ossol. Nr. 1892, str. 40, Lustr. star. halickiego w r. 1765). 2.) **W.**, ob. *Weleśniczka*.

Lu. Dz.

Weleśniczka al. *Weleśnica*, *Weleśniczka Leśna*, część Majdanu Górnego, pow. nadworniański.

Weleśniów, wś, pow. buczacki, 18 klm. na pld.-zach. od Buczacza, 8 klm. na pld. od Monasterzysk (sąd pow. i urz. poczt.). Na ptn. leżą Dubiecko i Barysz, na wsch. Barysz, na pld. Zaleszczyki Małe (al. Zalesie), na zach. Komarówka. Zach. część obszaru przepływa Koropiec, lewy dopł. Dniestru. W jego dolinie leżą zabudowania. Wznies. sięga na wsch. do 387 mt. Własn. więk. ma roli mr. 48, łąk i ogr. 7, pastw. 93, lasu 272 mr.; własn. mn. roli or. 345, łąk i ogr. 192, pastw. 24 morg. W r. 1880 było 106 dm., 598 mk. w gm.; 3 dm.,

15 mk. na obsz. dwor. (461 gr.-kat., 146 rz.-kat., 6 izr.; 572 Rus., 35 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Baryszu, gr.-kat. w miejscu, dok. buczacki. Do par. należą: Dubienko i Zalesie. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Welesto al. *Welasto*, jezioro, w pow. porzeczkim gub. smoleńskiej, na płd. od jeziora Moszne.

Weliampel, folw., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, własność Mikuliczów, ma 120¹/₂ dzies. (30 lasu, 3 nieuż.).

Welianowo, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Kowna.

Weliczna al. *Welka-Wes*, węg. *Nagyfalu*, miasteczko, w hr. orawskim, nad rz. Orawą. Ma kościół paraf. katol. i kościół ewang., synagogę, kilka młynów wodnych, 1181 mk. W tutejszym kościele przechowywano archiwum hrabstwa, zgorzałe w r. 1690. Ludność trudni się rolnictwem, chowem bydła. Gleba urodzajna.

Welin 1.) al. *Księżyki*, część Ponikowicy, pow. brodzki. 2.) **W.**, grupa domów w Rażniowie, pow. brodzki.

Welinów 1.) folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuńnia, par. Czaple. 2.) **W.** al. *Litwa*, folw. na obszarze majoratu Przewłoka, w pow. radzyńskim; ob. *Przewłoka* 2.).

Velissa, rzka, ob. *Piesienica*.

Weljati, węg. *Velejte*, wś, w hr. ziemnieńskim (Zemplin). Kościół filial. katol., parafia gr.-katol., stacya I węg.-galic. kolei żelazn., st. poczt. i tel., 887 mk.

Welk (niem.), ob. *Welk*.

Velka, ob. *Wielka*.

Welkemujza al. *Welkersame-mujza* (łotew.), niem. *Hohenbergen*, dobra prywat., w pow. wendeńskim gub. ryskiej, parafia Stary-Pe-balg. Do dóbr należą folw.: Jabłoński al. Jabaliński i Seehof.

Welkenhof, nazwa niem. Mościszewa, w pow. szubińskim (Żnin), nadana około r. 1830, nie utrzymała się.

Welkersdorf, 1372 *Wolfkersdorf*, 1386 *Walckersdorff*, dobra i wś, pow. lwowski (Szląsk), par. ew. w miejscu, kat. Greiffenberg. W r. 1885 dobra miały 146 ha, 3 dm., 4 mk. ew. Obszar leśny miał 251 ha, 2 dm., 8 mk. ew.; wś 1091 ha, 259 dm., 1204 mk. (kat. 13). Kościół par. ewang., kościół katol. filialny, szkoła ew. i katol., zamek, park, piec wapienny, łomy wapienia. W pobliżu wsi, na górze zwanej Talkenstein, wznosił w r. 1207 ks. Henryk Brodaty zamek dla obrony od Czechów. Zamek ten po wygaśnięciu książąt na Jaworze przeszedł w XIV wieku pod władzę Czechów. Panowie z Talkenbergu bywali teraz burgrafami zamku i założyli tu swe rozbójnicze gniazdo. Odznaczał się zwłaszcza Ber-

nard około r. 1432. Na prośbę mieszczan Loewenberga i innych miast Mateusz, król węgierski, polecił r. 1476 swemu namiestnikowi szląskiemu zburzyć ten gród, czego tenże dokonał z pomocą mieszczan. Zamek zaś i wś W. otrzymało miasto Loewenberg. Potomkowie tych burgrafów odebrali po śmierci Matyasa mieszczanom zamek i dobra W. w r. 1491 i ułożyli się następnie z mieszczanami. Po r. 1531 dobra przeszły w inne ręce. Pomiędzy posiadaczami był także feldmarszałek hr. Dybicz Zabałkański. Reformacya wprowadzona tu została r. 1544. Nabożeństwo wznowiono r. 1742. Obecny kościół stanął r. 1753. *Br. Ch.*

Welki, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 11 w. od Wołkowyska, wraz ze wsią Pućki ma 248 dzies. (41 łąk i pastw., 7 nieuż.)

Wolkota al. *Wolkota*, rzeka, w gub. pskowskiej, prawy dopływ Dźwiny. Bierze początek w pow. chołmskim, płynie na płd.-wschd wśród lesistych brzegów, miejscami wśród zalanych łąk, przepływa jeziora: Zabołotie, Wolkota, Wielkie i Małe Kamienne, Długie (Dołgoje), Ottołowo i Ochwat-Żadanje i ubiegłszy 50 w. uchodzi do Dźwiny. Szeroka do 6 saż., podczas przyboru zaś do 40 saż.; głębokość nieznaczna, bieg powolny. Spław drzewa nieznaczny.

Welkun, rzka, w pow. Erwalen (Kurlandya), dopływ rz. Wiejkiej Roi (Rohja).

Welkwidis, rzeczka, w gub. kowieńskiej, praw. dopływ Muszy (Muchy). Przybiera od lew. brzegu strumień Nurupis.

Wellarags (łotew.), pow. hazenpocki, ob. *Steinort*.

Welle, rzeczka, ob. *Wel*.

Wellenhof, dobra i wś, pow. nissański, par. ew. Nissa, kat. Mittel Neuland. W r. 1885 dobra miały 135 ha, 4 dm., 43 mk. (ew. 4); wś 52 ha, 47 dm., 336 mk. kat.

Wellen-See, jezioro, w pow. waleckim, w pobliżu Wałozia.

Welnau (niem.), pow. gnieźnieński, ob. *Kiszkowo*.

Welnia 1.) folw., pow. mściśławski, od 1878 r. własność Izmajłowiczów i Szostkiewiczów, 255 dzies. (41 roli, 16 łąk, 178 lasu). 2.) **W.**, tamże, od 1858 r. Łosowskich, 168 dzies. (28 roli, 26 łąk, 95 lasu). 3.) **W.**, tamże, od 1876 r. Rajewskich, 132 dzies. (38 roli, 12 łąk, 60 lasu).

Welnicze, wś nad Ikwą, pow. dubieński, gm. Kniahynin, o 28 w. od Dubna (st. dr. żel.), st. poczt. Młynów (o 15 w.), ma 70 dm., 559 mk. prawosł., 3 katol., 16 żydów. Posiada cerkiew p. w. Podniesienia krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1877 r. kosztem parafian i

uposażoną 30 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Rudlew (o 2 w.).

Welpesie, al. *Wolpesie*, *Welpesy*, wś i dwór nad Dubissą, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Lidowiany, o 13 w. od Rossień. Suchoccy mają w W. i Bogdaniszkach 240 dzies. (33 lasu, 7 nieuż.).

Welsaz, *Welsaze* (niem.), ob. *Wieldzgdz*.

Welse, *Welza* al. *Welsza*, rzeka, w Kurlandyi, dopływ Wenty z prawej strony; w parafii Goldingen płynie na przestrzeni 70—80 st. pod ziemią.

Welse, rzeka, lewy dopływ Odry dolnej, dziś złączona z rz. Bandow, prawym skanalizowanym dopływem rz. Wkry (Ucker).

Welsen, folw. dóbr koron. Goldingen, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Welsk, mto pow. gub. wołogodzkiej, nad rz. Wela, pod 61°5' płn. szer. i 59°49' wschd. dług., o 267 w. na płn.-wschd. od Wołogdy, miało (w 1861 r.) 202 dm. (109 murow.), 17 sklepów, 9 ulic, 1 plac, 2 cerkwie (1 murow.), 957 mk., szkołę cerkiewną, szpital miejski na 10 łóżek. Do miasta należy 2259 dzies.; dochody w 1861 r. wynosiły 1395 rs. W t. r. było w mieście 11 zakładów, przemysłowych (3 terpentyniarnie i 8 fabr. sadzy); 49 rzemieślników. Mieszczanie zajmują się rolnictwem, kowalstwem i drobnym handlem. Targi odbywają się co tydzień, corocznie zaś 1 nieznaczny jarmak. Istniało już w 1137 r. jako główne sióło welskiej włości, w 1397 r. zajęte przez w. ks. moskiewskiego Bazylego Dmitrowicza. W 1611 r. zajęte przez atamana Zaruckiego, a w 1613 r. przez wojsko polskie, co powtórzyło się w 1614 i 1619 r.; od 1780 r. mto powiatowe.

Welski powiat leży w płn.-zchd. części gubernii i zajmuje 494·7 mil al. 23936 w. kw. Powierzchnia równa, poprzerzynana głębokimi dolinami Wagi, Welii, Podsogi, Kokszeni i Ustii. Gleba gliniasta, miejscami ilasta i piaszczysto-gliniasta. Główna rzeka Waga, należąca do powiatu na przestrzeni 160 w. i przybierająca w jego granicach: Peżmę, Kuloj, Welę i Ustię z Kokszenią. Jeziora liczne, zwłaszcza w płn.-zchd., błotnistej części powiatu. Najważniejsze z nich Wierchnie-Kubińskie. Oprócz części płn.-zchd. błota zalegają i pld.-wschodni zakątek. W r. 1861 było w powiecie (bez miasta) 77162 mk., zamieszkujących 825 osad, mających 9329 dm.; cerkwi było 50. Pod rolą było 84073 dzies., pod łąkami 44458 dzies., pod lasami 1782302 dzies. (t. j. $\frac{5}{6}$ ogólnej przestrzeni). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, hodowlą bydła (13270 sztuk koni, 21600 bydła rogatego, 13894 owiec, 2700 trzody chlewnej, przemysłem leśnym, głównie pędzeniem smoły i terpentyny, dalej obróbką i splawem drzewa

oraz myślistwem. Przemysł fabryczny w 1861 r. reprezentowany był przez 54 terpentyniarnie (z produkcją 30600 rs.), 30 smolarni i dziegciarni (10000 rs.), 38 fabryk sadzy (4000 rs.), 12 garbarni, 13 farbiarni, 15 cegieln i 1 fabr. papieru (z produkcją na 120000 rs.). Handel nieznaczny. W powiecie odbywa się corocznie 10 jarmarków.

Welsnów, ob. *Walsnów*.

Welsow al. *Velstow* (niem.), ob. *Wielestowo*.

Welsza, rzka, ob. *Welse*.

Weluta, *Wieluta*, ob. *Wołuta*.

Welwecie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdzie, o 34 w. od Szawel.

Welza, ob. *Welse*.

Welże, wś i folw. nad rz. Niewiązą, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieża.

Welajcie, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 49 w. od Telsz.

Welcz 1.) *Wielki* al. *Wolczyce* i *Wolcz*, niem. *Gr. Wolz*, wś na praw. brzegu Wisły, pow. grudziądzki, st. poczt. i szkoła 3-klas. symultanna w miejscu; paraf. kat. Mokre; 1169 ha (553 roli orn., 125 łąk, 7 lasu); 1885 r. 159 dm., 219 dym., 987 mk., 112 kat., 862 ew., 13 dysyd. Mieszkańcy trudnią się uprawą tytoniu. W. wspomniany jest już w dok. z r. 1294, w którym zachodzi w ugodzie między bisk. pomer. Henrykiem a w. m. krzyżackim Meinhardem z Querfurtu jako wś graniczna p. n. Woltschitz. Odtąd miała należeć do bisk. chełmińskiego. Według ksiąg szkodowych z r. 1414 poniosła wś (Wolize) 400 grzyw. szkody. R. 1432 odnawia komtur grudziądzki Bohemund Brendel przywleję wsi Wolfswaldt (t. j. Welcza), nadając mieszkańcom 52 włók na prawie chełm., soltysowi zaś 4 wolne włóki i trzeci fenik kar, wyjąwszy sady drożne. Proboszcz dostaje 2 włóki wolne. Od reszty włók mają płacić po 1 $\frac{1}{2}$, grzyw. i po 2 kury na św. Marcin, oprócz tego 16 kor. żyta i 16 kor. pszenicy do zamku, a proboszczowi po 1 kor. żyta i tyleż jęczm., także na św. Marcin dawać. We wsi będą dwie karczmy, z których każda będzie czynszowała jakoby od 1 włóki; nadto każdy karczmarz ma płacić po 3 grz. i służbę czynić w wyprawach. Niziny i łącha policzone są jako włóki. W lasze mają mieszkańcy wolną rybitwę. Jeżeli przy nowych pomiarach wykaże się nadwyżka, to ma zostać dołączona do lasu naszego, jeżeli się wykaże brak, doda się każdemu od boru w dwójnasób. Wskutek strat, które poniosły niziny, będą mieszk. wolni od tłoki, za co jednak mają płacić 17 grz. rocznie i czynić służbę wojenną. Wreszcie powinni groble utrzymywać. Dan w Grudziądzu w dzień św. Andrzeja. R. 1438 wykazują tu rejestry czynszowce 45 włók osiadłych i 2 karczmy.

Później, wskutek wojen i wylewu Wisły, wieś prawie całkiem spustoszała, dla tego w drugiej połowie w XVI w., prawdopodobnie r. 1560, osadzono tu menonitów, z Holandyi sprowadzonych. Tak powstała pierwsza osada menonicka w tych stronach. R. 1604 wydzierżawia ssta grudziądzki Maciej Konopacki menonitom wełeckim 39 włók na lat 40, za opłatą 400 fl. rocznie, z nadmienieniem, że po upływie tych lat będzie im i ich spadkobiercom w pierwszym rzędzie przysługiwało prawo nabycia włók na własność. R. 1661 przerwała Wisła groblę i wyrządziła szkodę, tak że czynsz z 14 włók znizony być musiał na 140 fl. jak opiewa lustracya z r. 1664. Sołtys posiadał jeszcze 4 wł., ale zapiaszczone, dla tego otrzymał 4 inne w ziemi pustej. I on nie mógł czynszu w kwocie 20 fl. opłacać, ponieważ zabudowania w wojnie szwedzkiej spalone zostały. Według lustr. z r. 1765 mieszkali w Wełczu osadnicy noszący nazwy niemieckie przeważnie. Siedzieli oni na 31 włók. 9 morg. wydzierżawionych im na lat 40 przez setę Golza r. 1763. Płacili od nich 313 fl., a za używanie zakurzewskich i t. z. Wielkich gór 46 fl. rocznie. Sołtysiem był Jan Schwarz, który płacił 40 fl. kanonu i 15 fl. kwarty. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 było 52 dymów. R. 1833 wydał rząd pruski 38 osadnikom wó na własność. Tutejszy kościół katol., p. w. św. Jana Chrz., patronatu rządowego został r. 1737 na nowo odbudowany. Należy jako filia do Mokrego, choć jeszcze r. 1641 był parafialny. Wsi, filialne są: D. i M. Wełcz, Rundewiese i Rusinowo. W przywileju z r. 1434 wyznaczono dla proboszcza 2 włóki. Według wizyty Strzesza z r. 1667—72 był kościół w ruinie. Mesznego pobierał prob. z Mokrego dawniej z D. i M. Wełcza razem 50 kor. żyta i tyleż owsa. Ale podówczas wskutek powodzi dawał D. Wełcz tylko 14 kor. żyta i tyleż owsa, M. W. zaś tylko 10 kor. jęczm. W D. W. było tylko 2 kat., w M. W. sami menonici (ob. str. 184). Włóki kościelne zostały podzielone na 8 parceli, z których kanon pobiera proboszcz w Mokrem. 2.) *W. Mały*, niem. *Kl. Wolz*, wó, tamże, 165 ha (84 roli orn., 4 łąk, 2 lasu); 1885 r. 10 dm., 15 dm., 92 mk., 6 kat., 86 ew. R. 1619 została wó ta puszczo-na menonitom na 40 lat, za opłatą 250 zł. czynszu. Lustracya z r. 1664 opiewa, że wskutek wylewu Wisły musiano czynsz znizić na 160 fl. R. 1754 puszcza ssta grudziądzki Jerzy Mniszek 4 wł. w M. W. czterem osadnikom niem. w dzierżawę; czynszu mieli płacić 120 fl., a za warzenie piwa 12 fl. R. 1833 nastąpiło i tu uwłaszczenie 5 osadników. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyła wó 9 dym. (ob. „Gesch. des Grauden-

zer Kr.“ von Froehlich, I, str. 348 — 352). 3.) *W.*, niem. *Wolz*, leśn., pow. grudziądzki, par. kat. Rogóźno, obwód domin. nadleśn. Jamy; 1 dm., 7 mk. *Kł. Fr.*

Wełcza, attyncn. do folw. Łuszczewek, w pow. błońskim.

Wełdzirz, wó, pow. doliniański, 12 klm. na pld.-zach. od Doliny (sąd pow. i st. kol.), urząd poczt. w miejscu. Na pln. leży Pacyków, na wsch. Grabów, na pld. Lolin i Teresówka, na zach. Nowoszyn i Mizuń. Środkiem obszaru płynie Świca, która dzieli się tu na ramiona i przyjmuje dopływy, z których znaczniejszy pot. Luszeci (od lew. brz.). Zabudowania wsi leżą w dolinie Świcy. Na pln.-wsch. od nich leży Kuplowiec (al. Kupłowica), hamernia żelaza. Na pln.-zach. wznosi się szczyt Kiczarka (516 mt.), na pln.-wsch. Kuszcza (592 mt.). Własność większa tu i w Ludwikówce, Maksymówce i Teresówce ma roli or. 85, łąk i ogr. 189, pastw. 594, lasu 9422 mr.; wł. mn. roli or. 1181, łąk i ogr. 1645, pastw. 1644, lasu 54 morg. W r. 1880 było w Wełdzirzu 298 dm., 1665 mk. w gm.; 26 dm., 279 mk. na obsz. dwor. (1114 gr.-kat., 377 rzym.-kat., 391 izr., 62 innych wyzn.; 1146 Rus., 297 Pol., 437 Niemców, 7 innej narod.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. doliniański. Do parafii, ustanowionej w r. 1846 z funduszu religijnego, należą: Engelsberg (al. Anielówka), Jelemie, Kalna, Lolin, Ludwikówka, Maksymówka, Mizuń Nowy i Stary, Niagryn, Nowoszyn, Pacyków, Seneczów, Sołotwinka, Teresówka, Wyszków i Żakła (przys. Wełdzirza). We wsi jest kościół drewniany, konsekrowany w r. 1668 p. w. św. Józefa. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. perehijski. Do par. należy Nowoszyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Bazylego, szkoła etat. 1-klas. i tartak parowy. W os. Maksymówce istniała huta żelazna i miedziana, tudzież fabryka maszyn. O fabryce cementu w W. czyt. *Gaz. lwowska* (r. 1875, Nr. 105). O nafcie w W. czyt. *Jahrb. des geolog. Reichsanst.* (1881, str. 158). O polowaniu na głąszce w lasach W. pisał Leopold hr. Starzeński (Łowiec, 1880, str. 91). Obecny właściciel B. Popper, zdziałał wiele dla podniesienia tego miejsca, zwłaszcza w zakresie gospodarstwa lasowego. *Lu. Dz.*

Wełecz, wó i folw., pow. stopnicki, gm. i par. Busk, leży przy szosie z Pińczowa do Buska, o 3 w. na zach. od tej ostatniej osady. Na północ od wsi rozciąga się lesiste płaskowzgórze, wznies. 980 st. n.p.m., podczas gdy wó leży na wzn. 800 do 840 st. Folw. W. stanowi majorat rząd. pułk. Bakonina. We wsi szkoła początkowa. W 1827 r. wó rząd., ma 90 dm., 699 mk. W połowie XV w. wó królewska W., w par. Busko, miała 24 łan. km.,

z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 30 grzyw., płacono klasztorowi pińczowskiemu. Były tam 3 karczmy, z tych 2 królewskie; płaciły dziesięcinę klasztorowi; 5 zagr. z rolą także dawało klasztorowi. Folwark królewski płacił dziesięcinę, wartości 2 seksagen, kustodii św. Floryana w Krakowie. Dwa łany soltysie dawały dziesięcinę do Pińczowa (Długosz, L. B., I, 488 i III, 133). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579, wó królewska Wełecz w par. Chotel Zielony (?), miała 21½ łan.; 4 zagr. z rolą, 4 chał., 6 kom., 8 biednych, 1 rzem. (Pawłowski, Małopól. 210). W r. 1770 Wełecz, dzierżawa królewska, zostawała wraz z wojtostwem w posiadaniu Piotra Dembińskiego, chorążycza zatorskiego. Płacił on kwarty 622 zł. 16 gr. a hiberny 542 zł. 26 gr. *Br. Ch.*

Wełk, niem. *Welk*, wyb. do Sierakowic, pow. kartuski.

Welna 1.) *Vna* w r. 1136, *Welma* r. 1280, ztąd *Welma*, *Velina* r. 1422, *Welnia*, rzeka, prawy dopływ Warty, poczyna się w pow. gnieźnieńskim (Witkowo), na płu. zach. krańdziej lasów skorzęcińskich, o 6·5 klm. na pld.-zach. od Trzemeszna, 2000 kroków na wachód od wsi Lubochni i 200 kroków od os. Zdroje, w okolicy wznies. 120 mt. n.p.m. Pły nie ku północy, przecina drogę z Lubochni do Trzemeszna, przy której obraca młyn (Czartowiec ?), wchodzący w skład gm. Lubochnia (niegdys klasztoru trzemeszeńskiego) i wpły wa do jez. Modrze (97·8 mt. n.p.m.) ubiegłszy 6 klm. Łączy Modrze z jez. Wierzbieczan (97·5), uważanem przez niektórych za jej źródło; ztąd płynie do jez. Jankowskiego (95·5), przeryzując tor dr. żel. gnieźn.-inowrocławskiej. Z jez. Jankowskiego, które Długosz (Hist., I, 20) uważa za jej źródło, zabrawszy od zach. odpływy dwu stawów, zdąża w poprzek traktu gnieźn.-trzemeszeńskiego, zabierając wodocięki z wsi postronnych, zdąża do jez. „Łęgi“ (95·3) zwanego i zasilanego odpływem jez. Strzyżewskiego na północy i sieci jezior (Skrzynka, 103·5 i Sowinek, 100·5 mt. n.p.m.) na pld.-zachodzie od strony Gniezna. Z jez. Strzyżewskim spływała dawniej do W. rz. Piszczyk, połączona z odpływami sieci drobnych jezior, z których Sykuła (103·4) zlewa się na północy z drugą siecią jezior, mających spadek ku północy i spływających do jez. Ziolo. Obecnie ginie Piszczyk w błotach strzyżewskich. Z jez. Łęgi płynie W. do Jeziorzańskiego (95 mt.), przeryzyna drogę z Gniezna do Jeziorzan w pobliżu osad: Orchoł (Warchoł) i Pytlewo. Do tego jeziora, tworzącego z Piotrowskiem jedną całość, wchodzi przy wsi, także Wełną zwaną, i opuszcza takowe na wysokości Korzecznaj; przy leśniczówce Brody przecina droga

z Łabiszynka do Mięcierzyna, a 400 kroków dalej przyjmuje z lew. brzegu odpływ długiej sieci jezior z pod Gniezna (Jelonek 105·4, Krzyżowe 103·5, łączące się na wschodzie z Winiarskiem 104·5 i Pyszczyńskim 102·6 mt. n.p.m.) i tak zasilona wpływa do jez. Ławiczo (94·1). ztąd zaś w poprzek drogi z Dębłowa do Gościeszyna, do jez. Biskupiec (93·9). O 750 kroków po wyjściu z jeziora tego, przy Biskupicach, przyjmuje W. z lew. brzegu odpływ sieci jezior z obszaru Dziadkowa, ze spadkiem ku wschodowi (Głębokie 98·3, Mielno 96·9 i Głębocek 94·3 mt. n.p.m.). Na tym obszarze poczyna się także druga sieć jezior z spadkiem ku północy: jez. Mszonek (99·2) spływa do jeziora Dziadkowskiego (93·8), które przyjąwszy trzecią sieć jezior z spadkiem ku pld. (Kołodrabskie 95, Niedźwiedzkie 94·7, Redeckie 94 i Kowalewskie 93·9 mt. n.p.m.) odpływa do jez. Ziolo (93·7). Do tego jeziora zdąża W. wśród łąk torfistych, tworząc na wysokości Cotonia jez. Rzasno (93·8); w swym półtrzeciomiłowym przebiegu, z pod Wierzbieczan do Ziola, odgraniczała do r. 1887 powiat gnieźnieński od mogilnickiego. Granicę tych powiatów pociągnięto środkiem rzeczono jeziora. Z Ziola wydobywa się W. pod Rogowem i wchodzi do jez. Rogowskiego (93·5), zasilanego odpływem sieci jezior na Kaczkowie (Kaczkowskie 94·7, Wolskie i Izdebno 94·3 mt. n.p.m.), i odpływem 2 jezior b. n. z pod Grochowisk, na północy, tudzież zbytnimi wodami stawu Żórawinieckiego (102·7) na zachodzie. Pod Szkółkami, w pow. mogilnickim, opuszcza W. jez. Rogowskie i wpływa do jez. Tonowskiego (93·4), którego część pld. należy do Skórek w pow. wągowieckim; ztąd aż do ujścia Rudki, w pobliżu Rogoźna, odgraniczała niegdys Wielkopolekę, w dawnem tej nazwy znaczeniu, od Pałuk, czyli powiat gnieźnieński od kcyńskiego. Pierwszą osadę, którą tu spotyka, jest Wiewiórczyn, leżący wprost Skórek. Wychodząc z jeziora Tonowskiego zmienia bieg ku półn.-zach.; pod Żernikami przyjmuje z praw. brzegu strugę od Obiecanowa, oblewa drugą swą nazwy wieś, płynie na Zrazim, potem na Janówiec, gdzie się zasila z lew. brzegu płynącą od Bielán strugą i przecina trakt i tor dr. żel. gnieźn.-nakielskiej. W dalszym biegu spotyka się pod Dziękoczynem z drogą wiodącą z Brudzyna ku pld., następnie, pod Tumidajem z drogą od Mirkowiczek do Gorzawa. Przed Mieściskiem rozdziela się W. na dwa ramiona, które się zbiegają w jedno koryto na obszarze Rabczyna. Północne ramie połączone jest przekopami z jez. Stepuchowskim, którego zbytnie wody odprowadzone są z odmiennem spadkiem do jez. Łeknenskiego, spływającego z jez. Rgielskim także do

Wełny. Połd. ramie płynie głównem korytem na Kozłanek i Mieścisko, gdzie przecina drogę idącą z Zakrzewa; potem obraca młyn Rudę, zabiera z lew. brzegu strugę od Jaroszewa; przy Rudzie tworzy łacę i skręca ku półn.-zach. Dolina, którą płynie od Zrazimia do Rudy, pochyła się od 94·6 do 85·5 mt. n.p.m.; o 2 klm. ztąd schodzą się oba ramiona, które jednym korytem zdążają na Sady i Straszewo do Wągrówca, zabierając różne wodocięki z osad postronnych. Przy Straszewie spotyka się W. z drogą wiodącą do Ochodzy, a tuż przed Wągrówcem przyjmuje z praw. brzegu Nielbę, odpływ sieci jezior z pod Łekna (Rgielskie 84·6, Łekneńskie 84·8 i Redgoskie 87·6 mt. n.p.m.). Nieopodal rozdziela się znów na 2 ramiona, z których półn. płynie środkiem Wągrówca, obracając młyn, a drugie wzdłuż połd. krawędzi miasta. Na zach. kresach miasta zabiera półn. ramie odpływ sieci jezior ciągnącej się z pod Gołańczy, wpoprzek którego idą bity trakt rogoziński i droga żel. z Rogoźna do Domaśława. Tę sieć główniejszą tworzą jeziora: Durowskie (78·1), Kobyleckie (78·7), Bukowieckie (79), Grylewiec (79·3), Podjezierskie (81·1), Chawłodno i Smolarskie. Oba ramiona zbiegają się tuż za Wągrówcem i wchodzą do jez. Łęgowskiego (77·4), zasilonego na południu jez. Wiatrowskiem (77·8), którego zbyt wiele wody odprowadza przepływ wprost do W. Wprost Łęgowa wychodzą z jez. Łęgowskiego, pędzi W. młyn Ostrowski, potem skręca ku połd.-zach., mija Pokrzywnicę, przecina dwoma ramionami drogę do Wiatrowa i przed młynem Prusieckim zasila się z lew. brzegu odpływem jez. Prusieckiego (77), które na połd. przyjmuje powstające na Lechlinie pasmo drobnych zbiorników. Te wody oddzielają się przy Frankowie ku zach. i z jez. Czarnem (72) w lasach siernickich spływają do Wełnianki (dopl. Wełny). Za młynem Prusieckim trakt rogozińsko-węgrowiecki przecina oba ramiona Wełny, które nieopodal zlewają się znów w jedno koryto. W Prusicach spotyka się W. z drogą idącą z Jakubowa; przy Biniewie opuszcza pow. wągrowiecki, wchodząc do obornickiego; o 1000 kroków ztąd obraca młyn w Cieśli, kędy idzie droga z Holendrów Potulickich do Rogoźna, i zasila się z praw. brzegu Potulicą, czyli połączoną Rudkę z Tymienicą, z którymi zdąża pod Rogoźno; tu przyjmuje z lew. brzegu przebiegającą jezioro rogozińskie Wełniankę (ob.). Dolina, którą płynie od Rudy Mieściskiej do Cieśli, pochyła się od 85·5 do 71·9 mt. Przy Rogoźnie zmienia W. bieg swój ku zach., a w miejscu, gdzie się spotyka z drogą żel. pozn.-pilską, skręca ku połd.-zach. i w tym kierunku wije się, tworząc łacze, aż do ujścia.

O 800 kroków od tego zakrętu przyjmuje z praw. brzegu strugę od Sokołowa; potem przecina trakt z Ryczywoła do Rogoźna, obraca młyn na Rudzie Rogozińskiej i nieco dalej Nowy młyn; następnie mija Żółcein i holendry, Dziewczą Strugą nazwane; w dalszym biegu oblewa trzecią swej nazwy osadę, gdzie obraca młyn; potem mija Złote góry (wzgórza lesiste, wzn. 80 mt. n.p.m.), obraca młyn Jaracz, a przy młynie Rożnowskim przyjmuje z praw. brzegu Golnicę (Flinta). Następnie płynie mimo Holendrów Różnowskich, osad: Toepferort i Burzykowo; poniżej Burzykowa zasila się z lew. brzegu strugą rożnowską i zdąża pod Kowanówko (zakład leźniczy i młyn wodny na ostrowiu). Nieopodal spotyka się z drożynami idącymi z lasów połajewskich (Hartigsheide) ku połd.; porusza stojącą na ostrowiu papiernią, oblewa Rudki, obraca młyn Słoniawski, przecina na zach. krawędzi Obornik trakt do Ryczywoła i o 250 kroków ztąd uchodzi do Warty (około 45 mt. n.p.m.). Długość biegu jej obliczają zwykle na 17 mil. W. jest w znacznej części spławna; łowią w niej raki, płotki, węgorze i szczupaki. *Dzieje.* Bulla Innocentego II z r. 1136 wymienia między posiadłościami arcyb. gnieźn. nad rz. Wełną wieś b. n., którą niegdyś trzymał ratak biskupi Stan; tą wsią zdaje się być Wełna pod Gnieznem, a nie Wełnica, jak objaśnia wyd. Kod. Wielkop. (n. 7). Wsi „post-fluvium Uvira“, które Świętosław (z Łekna) zapisał Radgostowi z zastrzeżeniem, ażeby one dostały się potem synom Drogomira, leżały prawdopodobnie nad Wyrzą, w okolicy Białego Śliwia i Wyrzyska (Kod. Wielk., n. 88). Ks. Bolesław, syn Odonicza, nadając w r. 1258 Henrykowi Stronbysowi sołtystwo w Klecku, pozwalała mu zakładać tu młyn, oraz drugi „supra Welmam ultra villam Raczymierowo“ (n. 330); mowa tu nie o Wełnie, odległej od Kłecka 14 klm., lecz o Małej Wełnie czyli Wełniance, płynącej przez jez. Kłeckie. W r. 1280 Przemysław II nadając Rogoźnu prawo nienieckie, pozwala mieszkańcom używać rzeki W. w obrębie obszaru miejskiego; w r. 1302 namiestnik Fryderyk de Chachowicz poświadcza, że król Wacław nadał cystersom łekneńskim wieś P. (Prusce?) leżącą nad Wełną; r. 1319 wojew. kaliski Marcin potwierdza tym zakonnikom Łęgów nad Wełną (jez. Łęgowskim, przez które płynie Wełna); r. 1347 król Kazimierz zamienia Spioymirz, Wieszczyce, Kokanin, jez. Jelonek i młyn Księży (Warchol?) nad Wełną, na Przodecz, Żarów i Monice, posiadłości arcyb. gnieźn.; r. 1364 kasztelan łędzki Wawrzyniec sprzedaje klasztorowi trzemeszeńskiemu „Czartow mlin (Czartowiec), ubi Welma est suborta“; jest to prawdopodo-

bnie dziś młyn na Lubochni; w r. 1381 rzeka jest Wełną. R. 1422 król Władysław, zatwierdzając swobody Rogoźna, pozwala mieszkańcom ryby łowić wędką i drobnymi sieciami na W., między młynami królewskimi (Kod. Wielk., wyd. Racz., str. 154); r. 1485 Jakub Brudziński (z Brudzynia) nabył od Sędziwoja Czarnkowskiego wsł Zakonowo (?), leżącą za rz. Wełną (Paprocki, Herby, 628), t. j. na jej lewym porzeczu. Od r. 1793 przestała W. odgraniczać Pałuki. 2.) **W. Mała**, ob. *Wetnianka* *E. Cal.*

Wetna 1.) *Villa super flumen Vna* r. 1136, *Welma prope Gnezdnam* 1326, *Wetnia*, *Wetna Duchowna*, wsł i folw., pow. gnieźnieński, o 8 klm. na półn.-wschód od Gniezna, na lew. brzegu Wełny, przy wejściu do jez. Jeziorańskiego; wzn. 111·5 mt. n.p.m. i 16·5 mt. nad poziom jeziora, graniczy z Łabiszynkiem, Goślinowem, Wełnicą i Jeziorzanami (pow. mogilnicki); par. św. Michała, poczta i st. dr. żel. w Gnieźnie; z folwarkiem (4 dm., 45 mk.), należącym do majątności: Łabiszynek, tworzy okrąg wiejski, mający 5 dym., 55 mk. (44 kat., 11 prot.) i 190 ha (176 roli). Wsł nad rz. Wełną, którą niegdyś trzymał rataj biskupi Stan, wymieniona w bulli Innocentego II z r. 1136 (Kod. Wielk., n. 7), nie jest Wełnicą, leżącą bliżej Gniezna nad jez. Sowinkiem, zanim bowiem nazwa Wełnica się ustaliła, zwała się ta osada Wełną (ob. *Wetnica*), tak samo jak posiadłość arcybiskupia, która w r. 1326 sposobem zamiany za część Kwieciszewa przeszła w ręce kanoników trzemeszeńskich. „*Villa quondam Jurici (Jerzyk) que Vehne nominatur*“, którą w r. 1235 Odonicz uwalnia od jurydyceki kasztelanów ostrowskich, siedzących na ostrowiu jeziora Lednego (Lednica), nie jest Wełną z pod Gniezna, własnością kanoników trzemeszeńskich od r. 1326, zatwierdzoną przywilejem króla Kazimierza z r. 1368. Następnego roku proboszcz Berwold oznajmia, że Mikołaj, dziedzic niegdyś Karsewa, sprzedał Andrzejowi sołtystwo w W., posiadłości klasztornej, za 9 grzyw.; wyluszczając następnie dochody sołtysa, tudzież obowiązki jego i kmieci, pozwala Andrzejowi założyć sadzawkę w dolinie, która pochyla się ku młynowi Księżemu (Warchoł). W r. 1517 opat Andrzej zamierzał oddać kapitulę gnieźnieńskiej Wełnę, młyn pod Niestronnem i kościół par. w Łąkoszynie pod Kutnem za uzyskanie kanonikatu (Łaski, Lib. Ben., II, 482 przyp.). Proboszcz przy kościele par. św. Michała w Gnieźnie pobierał meszne po 2 kor. żyta z każdego łanu kmiecego; takich łanów było 3 między r. 1580 i 1620. Po zniesieniu klasztorów rząd pruski zabrał W. i wcielił do domeny w Gnieźnie. 2.) **W.**, *Welma* r. 1352, *Velina* r. 1384, *Wetnia*,

majątność, w pow. obornickim, o 7 klm. na pold.-zachód od Rogoźna, na praw. brzegu Wełny, która tam obraca młyn; kaplica stoi na zach. krańcu osady, przy drodze do Dąbrowy Ludomskiej; dwa słupy sterczą na północnych kresach; rzeczka Golnica (Flinta), prawy dopływ Wełny, odgranicza na półn.-zach. Wełnę od Dąbrowy; część lasów, przedzielona traktem obornickim od lasów parkowskich, Kruszyną zwanych, ciągnie się wzdłuż lew. brzegu rz. Wełny; na praw. jej brzegu wznoszą się wzgórza „Złote góry“ (80 mt. n.p.m.) i łączą się na półn.-zach. z lasami, zwanymi Poręby (około 68 mt.); wyżyna na suchym obszarze W. dosięga 76·8 mt. Par. katol., poczta i st. dr. żelaznej w Parkowie o 2·5 klm. Majętność W. z Grudną (9 dm., 167 mk.), Józefinowem (5 dm., 124 mk.) i folw. na Parkowie (9 dm., 150 mk.), tworzy okrąg dwor., mający 34 dm., 636 mk. (575 katol., 61 prot.) i 2568 ha (1369 roli, 212 łąk, 201 pastw., 728 lasu, 57 nieuz. i 0·26 wody); czysty dochód z ziemi 23603 mrk; gorzelnia parowa, młyn, cegielnia, nabiał, chów i tucz bydła, owczarnia Rambouillet — Negretti. Właścicielką jest fundacya katedry magdeburgskiej. Zachodząca w dok. z r. 1239 „*Welma circa Zrazim*“ jest Wełną w pow. wągrowieckim. Mikołaj z W. brał udział w pierwszej konfederacyi wielkopolskiej, która zawiązała się w Poznaniu dnia 2 września r. 1352 przeciw nieprzyjaciółom panującego króla (Kod. Wielk., r. 1313). W r. 1384, w czasie wojny domowej, czeladź zbrojna Dobiesława z Gołańczy, wypadłszy z zamku Ujścia (nad Notecią), porwała Przeclawą, syna Janusza z Gułtów (nie z Gołuchowa) i matkę jego Anastazję, spaliła dwór ich W. i złupiła wszystko mienie (Janko z Czarnkowa w Pomn. Dziej. Pol., II, 753). Tą Anastazją zdaje się być owa Nastka z Wełmy, wdowa po Januszu z Rogowa, matka także Jarosława z Siedlca (pod Kostrzynem), która między r. 1388 i 1389 zaznaczyła istnienie swoje licznymi procesami, jakie wiodła z sąsiadem swoim Dobrogostem z Ludom Ludomskim i z innymi. W toku tych sporów uchwalono „ujazd“ między wsią W. i postronną Dąbrówką (Akta gr. Wielkop., I, Rogowo i Wełna). Około r. 1580 posiadał Wełnę Janusz (Grudziński, kaszt. krzywiński, potem kolejno Grzymułtowski Marcin, Rydzyński Wojciech, kaszt. lędzki (r. 1727), Kołaczkowscy (1793) i Grabowscy (1843). Z nich Grzymułtowski wznosił na początku XVII w. kaplicę, w miejscu której wystawił Rydzyński nową r. 1727. Przy schyłku zeszłego wieku składały tę majątność: Dziewcza Struga, Grudna, Jaracz, Parkowo, Piłka i Wełna; później powstały: Kazimole i Stajenka. 3.) **W.**, *Welma circa Zrazim*

r. 1239, *Welnia*, wś, pow. wągrowiecki (Żnin), o 4 klm. na wschód-półn. od Janówca, na lew. brzegu Wełny, wprost Żernik, w okolicy wzn. 100·3 do 116·6 mt. n.p.m., graniczy na zach. z Zrazimiem, a na połd. z Poługowem; obszar jej sięga na wschod. do jez. Kołdrabskiego; par. kat. Kołdrab, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Janówcu; ma 14 dm., 160 mk. (91 kat., 69 prot.) i 286 ha (231 roli, 41 łąk). W r. 1239 Odonicz zamienił wsi książęce: Leśniewo i Pierzyska na W., dziedzictwo synów kustosa Izajasza; r. 1378 posiadali tę wieś Mroczo, Mikołaj, Wojciech, Jarosław i Wierzbięta, którzy w skutek działów odstąpili bratu swemu Przecławowi połowę Poługowa (Kod. Wielkop. objaśnia *Welna* z pod Rogoźna). Z tych braci Jarosław i Wojciech Wełmińscy prawowali się w r. 1386 z żydem poznańskim Aronem, który ich pozywał o połowę Zrazimia („Svacim“ w Aktach gr. wielkop., I, n. 25). W r. 1416 kustosz gnieźn. domagał się dziesięcin z W. i Poługowa od Bodzęty, plebana z Kołdrąbia. Za czasów arcyb. Łaskiego (Lib. Ben., I, 85) pobierał pleban kołdrabski dziesięcinę z W.; dziesięciny lnianej dawali kmiecie po 3 gr. a zagrodnicy po korcu owsa. W r. 1448 Wojciech z Modliszewa oświadczył, że spadkobiercy jego: syn Marcin, Maciej z Jagodna, Jaśko z Woli, Przecław z Wełny i inni żadnego nie mają prawa do Turzy, o której posiadanie wiódł spory sądowe z cystersami łekneńskimi (Hockenbeck, Beitr., 106). W r. 1558 odgraniczono W. od Janówca i Poługowa; między r. 1580 i 1620 były na W. 2 łąny kmiece i 1 soltysi; przy schyłku zeszłego wieku Józef Koszkowski dziedziczył Żerniki, Zuzoły i Wełnę, która przy separacyi odpadła od majątności żernickiej. 4.) **W.**, ob. *Welnica*. 5.) **W.**, holendry, w pow. obornickim, ob. *Trockenholland* (Dziewcza struga). *E. Cal.*

Welnajcie, wś i dwór, pow. rossieński, par. Lale. Dwór należał do Serafinowiczów.

Welniaki, wś, pow. poniebieski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Welnianka, rzeczka, bierze początek w pow. hrubieszowskim, na półn. od osady Uchanie, płynie w kierunku półn.-wschod. przez Bokinie, przyjmuje z lew. brzegu strumień od Krasnego, podąża następnie przez Busieniec, Busno, Siedliszcze i za Dubienką uchodzi trzema odnogami do Bugu z lew. brzegu. Długa 24 w. Prowadza ona wody błotnego i lesistego obszaru, zajmującego półn. część pow. hrubieszowskiego. *J. Bl.*

Welnianka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Rosi (Rossy), lewego dopł. Niemna.

Welnianka al. *Mała Welna*, *Welma* w r. 1258, *Zdiarowita* r. 1505—1588, *Sława* r.

1793, *Srela*, *Srala*, rzeczka, lewy dopł. Wełny, powstaje w pow. gnieźnieńskim, o 11·3 klm. na zach.-płd. od Gniezna, na łąkach między Chwałkowem i Łubowem, dokąd w nowszych czasach sprowadzono przekopami wody z Chwałkówka i z Woźnik. Tak zasiloną W. płynie ku półn., przecina drogę z Łubowa do Lednej Góry; przyjmuje płynącą od Łubówka strugę; przy Żydówku rozlewa się w jezioro (wzn. 107·2 mt. n.p.m.); przed Owieczkami przecina drogę do Komorowa i tworzy jezioro (106·4 mt.), nad którym leżą Jeziorzany i Owieczki; na obszarze Dębnicy tworzy 2 jeziora (106·2 i 106·1 mt.); potem płynie w poprzek Dębnicy, przed Działyniem przecina trakt z Kłecka do Gniezna, potem rozlewa się znów w jezioro (102·3 mt.), nad którym leżą: Działyn, Brzozogaj i Biskupice; opuściwszy jezioro, przecina drożynę z Kłecka do Bojanic i na przestrzeni 2·2 klm. odgranicza Biskupice od Bojanic i Florentowa, potem Karniszewo od Kłecka, gdzie wpływa do jez. Kłeckiego (100·8 na półn. i 99·8 mt. n.p.m. na płd.), zasilanego na północy odpływem jez. Łopieńskiego (101). Jezioro Kłeckie w miejscu, gdzie do niego wchodzi W., zagina się kolanem ku zach.; w tym kierunku przebiega ta rzeka przestrzeń (500 kroków) rozdzielającą jez. Kłeckie od jez. (99·2) należącego częściowo do Polskiej Wsi i Gorzuchowa. W poprzek międzyjeziora, na którym rozłożyło się Kłecko, idzie trakt z Mieściska do Gniezna. Jezioro, które nazwiemy Gorzuchowskim („Paulsdorfer See“ na mapie niwel. z r. 1889) zasila się na płd. odpływem jez. z pod Sławna (107·7) i powstająca na Dziećmiarkach siecią jezior (107·6 do 103·2 mt. n.p.m.); część tych wód spływa przy Zakrzewie wprost do W., która wychodząc z płd. kończy się jez. Gorzuchowskiego płynie ku zach. a w Zakrzewie przecina drogę z Gorzuchowa. Na przestrzeni około 3 klm. W. odgranicza Zakrzewo od Gorzuchowa, w dalszym zaś biegu od Łągiewnik, potem Łągiewniki od Myszek, Żurawitę (Zdziarowita), Brudzewko, Kiszkowo (Welnau), Turostowo, Darmoszewo i Karczewo w pow. gnieźnieńskim. Przed Darmoszewem skręca ku północy; dobiegłszy krańca pow. wągrowieckiego, odgranicza takowy od gnieźnieńskiego na przestrzeni około 8 klm.; na półn.-wschodniej kończy się lasu Roszkowskiego obraca młyn Nadolny („Nadmuehle“), dalszym biegiem zakreśla półkole i zdąża ku płd.-zach.; na samym prawie zakręcie spływa do niej zdroj. Przy osadzie „Peda“ przecina W. drogę z Rakojad do młyna, potem wchodzi na obszar dóbr Skoki, gdzie tworzy dwie łąchy i jezioro, nad którym stoi Piła. Następnie przyjmuje z lew. brzegu odpływ jez. Czarnego

(76·2) tudzież część wód jeziora: Maciejak, zmierzając ku północy do Skok; tu płynie wzdłuż zabudowań dworskich, między odpływami (z praw. brzegu) jez. Rudno (72·3), zasilanego od płu. wodami z obszarów Roszkowa, Roszkówka i Lechlina; przy zach. odpływie przecina drogę z Rościnna do Skok; potem przyjąwszy z lew. brzegu odpływ sieci jezior, powstającej na Dzwonowie (Skrzynka 75·6 mt., Wielkie i Kościelne 75·1, Gackie 74·8, Brzezińskie i Włókno 74·2, Maciejak 74·1 mt. npm.), wchodzi do jez. Budziszewskiego (71·5) odgraniczającego pow. obornicki od wągrowieckiego na przestrzeni 4·5 klm. Zaraz po wyjściu z tego jeziora przyjmuje z praw. brzegu odpływ (drugiego) jez. Czarnego (72), w lasach Siernickich, zasilonego częścią wód spływających z jez. Prusieckiem do Wełny, z lew. zaś brzegu przyjmuje strugę Budziszewską; w pow. obornickim obraca młyn Owczygłowski, wpływa do jez. Rogowskiego (69·5) i na płu.-wsch. krawędzi miasta Rogoźna, tuż za mostem na trakcie wągrowieckim, uchodzi do Wełny. Długość biegu wynosi około 70 klm. W. zmieniła swą nazwę kilkakrotnie. Żłżarówitą zwana była w okolicy Glinna i Raczkowa, gdzie niegdyś istniała osada Żdżary. Nazwę Sława spotykamy na mapie z r. 1793. Sreła zdaje się być nazwą ludową; używa jej kilkakrotnie Suchodolski, monograf pow. wągrowieckiego. Nazwa Wełnianka jest utworem nowszych czasów.

E. Cal.

Welnica, *Welma prope Gnesdam* r. 1317, *Velma* 1356, *Welnicza*, *Velnycza*, wś, pow. gnieźnieński, o 4 klm. na płu.-wschód od Gniezna, nad jez. Sowinek (100·5 mt. npm.). Graniczy na płu. z Wełną i Goślinowem, na zach. z Winiarami i Skrzyńką, na pld. z Skrzyńką, Różą, Jankówkiem i Drogosławiem, na wsch. z Jankowem i Strzyżewem Kościelnym (Róża powstała w nowszych czasach na obszarze Arkuszewa, a Jankówko i Drogosław na Jankowie). Jez. Sowinek przypiera na pld.-zach. do os. Skrzyńki i zasila się odpływem jeziora (103·5) t. n., tudzież strugą płynącą od Arkuszewa odpływa do jeziora Łęgi (95·3), niekiedy Strzyżewskiem zwanego, przez które płynie Wełna (dopl. Warty). Po obu brzegach odpływu tego (99·1) rozłożyła się W.; pojedyncze huby rozrzucone są po całym obszarze; na łąkach znajdują się pokłady torfu; wyżyna na płu.-wschodzie, w pobliżu wiatraka i jeziora, sięga 106·4 mt., a druga, na pld. przy drodze do Jankówka, 118·9 mt. npm.; par. kat. i protest., poczta i st. dr. żel. w Gnieźnie. W. z os. Orchol (2 dm., 26 mk.), tworzy okrąg wiejski mający 24 dm., 264 mk. (161 kat., 103 prot.) i 594 ha (432 roli, 50 łąk). Większa wła-

sność obejmuje 85·31 ha. Wymieniona w buli Innocentego II z r. 1136 między posiadłościami arcyb. gnieźn. „villa super flumen Vna quam tenuit olim Stan arator episcopi“ (Kod. Wielk., n. 7) nie jest W. lecz Wełną, leżącą nad rzeką t. n. Pierwotnie osada ta mogła obejmować obszar, na którym później powstała Wełnica. W r. 1317 Mikołaj, Bodzęta i Jakub, synowie Bodzęty z Wrześni, sprzedają bratu Boguchwałowi działo na Jankowie i na Wełnie (n. 993) czyli na późniejszej Wełnicy, dziedzictwie niegdyś Porajów z Jankowa; r. 1356 arcyb. Jarosław, przychylając się do prośby biskupa krakowskiego Bodzanty (Poraja z Jankowa), ustanawia parafię jankowską, przydzielając do niej wś Wełnę (n. 1339) czyli Wełnicę. Tak złożona parafia istniała jeszcze za czasów Łaskiego (L. B., I, 102—3) i później. W. składała się z samych ról dziedzicznych, z których pleban jankowski pobierał dziesięcinę. Wełna arcybiskupia wchodziła w skład par. św. Michała w Gnieźnie i osadzona była kmieciami, którzy proboszczom dawali meszne po 2 kor. żyta z łąnu (L. B., I, 16). Potwierdzenie królewskie posiadłości arcybiskupów z r. 1357 (Kod. Wielk., n. 1354) nie wymienia ani Wełny ani Wełnicy, ponieważ Wełna już r. 1326 przeszła w ręce kanoników trzemeszeńskich, Wełnicę zaś kapituła gnieźnieńska nabyła dopiero r. 1546 za 70 grzyw. od Andrzeja Karszewskiego (Korytkowski, Prał. i kan. I, 153). W r. 1413 pisał się z W. Bogusław, dziedzic Łabiszyna (dziś Łabiszynek). W r. 1580 było na W. 5 ówierci, os. 2 zagr., 1 komor. i rybak, a w r. 1620 tyleż roli kmiecej, 1 kom. i młyn o jednym kole. Po r. 1793 zabrał rząd pruski tę wieś i wcielił do domeny w Gnieźnie.

E. Cal.

Welniki, wś, wspomniana w dok. z r. 1367, ob. *Rybotycze*.

Welnin, u Długosza *Velnin*, niekiedy *Wielnin*, wś, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Solec, odl. 3 w. na pld.-zach. od Solca, w wyniosłym położeniu po nad doliną Wisły, płynącej o 8 w. na pld. od wsi a w pobliżu łąchy wiślanej, płynącej pod samą wyżyną, na której wś rozłożona. Ma 102 osad, szkołę początkową. W 1827 r., wś rządowa, miała 58 dm., 346 mk. W połowie XV w. wś królewska W., w par. Solec, miała łąny km., karcznię z rolą, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 12 grzyw., płacono kościołowi w Gnojnie (Długosza, L. B., II, 428, 433). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś miała 14 osad., 6 łąn., 2 kom., 5 biednych (Pawiński, Małop., 212). Wieś ta wchodziła w r. 1602 w skład dóbr stłwa korczyńskiego, które w r. 1771 posiadał Fryderyk Morszynski (ob. t. VII, 226).

Br. Ch.

Wetpin, niem. *Welpin*, dobra ryc. nad jez. Bysławskim, pow. tucholski, st. p. Bysław o 3 klm. odl., st. kol. Pol. Cekoyn (5 klm. odl.), par. kat. Bysław; 602 ha (445 roli orn., 36 łąk, 16 lasu); 1885 r. 26 dm., 38 dym., 206 mk., 191 kat., 15 ew. (z tych w kol. Kosowo 15 dm. i 101 mk.). Dziedzie Rogowski. Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił tu Wełpiński od 1 włóki os. 2 fl., Loktowski 1 fl. 12 gr., Białobłocki 1 fl. 12 gr. (ob. Roc. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 183). Podług taryfy na symple płacili 1717 r. Wełpiński i Kowalkowski 8 groszy (ob. Cod. Beln. w Pelplinie, str. 92). R. 1343 nadaje w. m. Ludolf Koenig wiernemu Konradowi Butlerowi i jego spadkobiercom 28 włók w granicach wełpińskich z jeziorami, bez dawania krów i świnii, od których go uwalniamy. Za to będzie pomagał przy budowlach zamkowych i służbę czynił do obrony ziemi (ob. Cod. Beln. w Pelplinie i odpisy Dregera, str. 105). Lustracya z r. 1570 opiewa, że W., należący do par. bysławskiej obejmował 28 włók folwarecznych; dziedzicem był Jan Borowski; 5 ogrodników płaciło po 2 gr. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisany jest W. jako wś szlach. i folw. o 11 dym. (str. 250). *Ks. Fr.*

Welta, rzeczka, pow. dzisieński, pod wsią Kruki (ob.).

Wetujkie, wś, pow. rosieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 38 w. od Rossień.

Wetykie, wś, pow. dobromilski, 5 klm. na pld.-zach. od Dobromila (sąd pow., st. kol., urz. poczt. i tel.). Na pln.-wsch. leży Kniaźpol, na wsch. Polana, na pld. Starzawa, na pld.-zach. Katyna, na zach. i pln.-zach. Michowa. Pln. krawędź wsi przepływa Wyrwa i przyjmuje tu od praw. brz. mały dopływ. Wzn. obszaru na pln. sięga 349 mt., na pld. 528 mt. Włas. więk. (rządowa) ma roli orn. 8, łąk i ogr. 1, pastw. 6, lasu 114 mr.; wł. mn. roli or. 297, łąk i ogr. 57, past. 73, lasu 26 mr. W r. 1880 było 33 dm., 204 mk. w gm. (197 gr.-kat. Rus., 7 wyzn. izr. a narodow. niemieckiej). Par. rz.-kat. w Dobromilu, gr.-kat. w Michowej. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., klucza dobromilskiego w ziemi przemyskiej. *Lu. Dz.*

Wembowitz, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. Wierzchowice, kat. Mielice. W r. 1885 dobra miały 195 ha, 1 dm., 44 mk. ew.; wś 79 ha, 23 dm., 143 mk. ew. Zamek książęcy z pięknym parkiem.

Wembry, fol. i dobra nad rzką t. n. (dopł. Szejmeny), pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Łankieliszki, odl. od Wyłkowyszek 7 w. Fol. ma 6 dm., 67 mk. W 1827 r. 2 dm., 35 mk. W r. 1874 dobra W. składały się z fol. W. i Wiktoryn, rozl. mr. 737; fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 427, łąk mr. 83, pastw. mr. 2, nieuż.

mr. 15; bud. mur. 16, drow. 5; gospodarstwo 4-pol.; fol. Wiktoryn gr. orn. i ogr. mr. 152, łąk mr. 52, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drow. 4. Wś Bojary os. 18, mr. 455.

Wemitten 1.) pol. *Wymoj*, wś nad jezior. t. n., pow. olsztyński, st. p. Dorotowo. Por. *Spogany*. 2.) **W. Neu**, wś, pow. olsztyński, st. p. Hohenstein.

Wempierszczyzna, ob. *Wampierszczyzna*.

Wempity, ob. *Wepity*.

Wencaleis, wś, pow. poniebieski, w 3 okr. pol., gm. Girsudy; włosc. Łauczko ma 70 dzies. (60 nieuż.).

Wencewicze, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Swir (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Byszewskich, Bolkowo, o 41 w. od Święcian, 14 dm., 106 mk. katol. (w 1865 r. 50 dusz rewiz. i 5 dusz w części należącej do dóbr Niecki, Świrszczevskich.).

Wencłowice, właściwie *Więclawice*, czesk. *Wenclovice*, niem. *Wenzlowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, o 20 klm. na zach. od Cieszyna. W r. 1890 było 151 dm. i 1052 mk., 1011 rz.-kat., 40 prot., 1 izrael., wazyscy Czesi. Parafia rz.-kat. Szenów (Schoenhof) o 4 klm. Szkoła ludowa 2-klas. w miejscu. *W. H.*

Wencławienięta al. *Wenstawienięta*, wś włosc. nad potokiem, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Smorgonie (o 9 w.), okr. wiejski Wenstawienięta, o 26 w. od Oszmiany, ma 27 dm., 54 mk. prawosł. 101 katol. (w 1865 r. 108 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Białkowaczczyna, Chwieciewicz, Sazony, Krowowaje al. Grykowszczyzna, Oleszynki, Słabieny i Stymonie, oraz zaśc. Osinówka i Szazki.

Wenczłow (dok.), ob. *Unisław*.

Wenczławka, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 5 w., ma 32 dm., 269 mk. W r. 1827 było 22 dm., 161 mk.

Wendau, estońskie *Woennokirrik*, wś paraf., w pow. dorpackim gub. inflanckiej, o 26 w. na pld.-wschd od Dorpatu. Posiada kościół ewang. parafialny, najstarszy w powiecie, wznies. w 1236 r. przez biskupa Hermana I a odnowiony w XVII w. przez hr. Oksentierna. O 2 w. od wsi znajdują się 3 olbrzymie głazy, będące ołtarzem za czasów pogańskich.

Wendehnen, fol., pow. rastemborski, st. p. Korschen.

Wendelau, fol., pow. świętosiekiński, st. p. Ludwigsort.

Wendelin, czesk. *Vendelin*, grupa domów w gm. Stabłowice, w pow. opawskim. W r. 1880 było 6 dm. i 39 mk. rz.-kat. Niemców.

Wenden, lotew. *Kehse, Cahse, Wehse*, estońskie *Wenno lin*, u historyków polekich *Kiesia* al. *Kiesia*, mto powiat. gub. inflanckiej, nad rz. Aa Inflancka (Treider-Aa al. Gauja), na wyniosłej równinie, w malowniczej okolicy, pod 57° 19' płn. szer., a 42° 56' wschod. dług., o 89 w. na płn.-wschd od Rygi odległe. W 1860 r. miało 17 ulic, 117 dm. (44 murow.), 12 sklepów, 18 składów towarów, cerkiew, kośc. ewang., 10 szkół (7 prywatnych), szpital, 2 domy przytułku, 2048 mk. (211 prawosł., reszta ewang.). Obecnie jest tu 6445 mk. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 5900 rs.; do miasta należało 1775 dzies. (pod miastem 22 dzies.). Handel i przemysł fabryczny słabo rozwinięte (4 nieznaczne jarmarki i 1 fabr. tytoniu, z produkcją na 8300 rs.). Ozdobę miasta stanowią wspaniałe i dobrze zachowane zwaliska zamku oraz kościół ewang., w pięknym stylu ostrołukowym, wzniesiony w 1284 r. przez mistrza prowincjonalnego Wilhelma Schauenberga, z nagrobkami kilku mistrzów i biskupów. W 1535 r. zmarł w nim nagle podczas nabożeństwa w. mistrz Walter von Pletenberg. Miasto założone zostało w 1224 r. przez drugiego mistrza zakonu Volquina, za rządów biskupa Alberta. Zamek tutejszy, wzniesiony jeszcze przez Volquina, przez 300 lat był stałą rezydencją mistrzów zakonu. W 1495 r. mistrz v. Pletenberg wzmocnił fortyfikacje. W XIV i XV w. mto liczyło podobno do 1000 dm. i prowadziło ożywiony handel. Na mocy układu zawartego w Wilnie d. 28 listopada 1561 r. mto W. wraz z całymi Inflantami wcielone zostało do Litwy. W grudniu 1566 r. stany inflanckie potwierdziły połączenie swoje z Litwą, przyczem W. została stolicą jednego z czterech okręgów czyli kasztelanii, na które Inflanty zostały podzielone (ryska, trejdeńska, wendeńska i dyneburska). W 1577 r. mieszczanie, sprzysięgłszy się między sobą, poddali się Magnusowi, ks. holztyńskiemu, wkrótce jednak Iwan Groźny opanował miasto, przyczem kawaler zakonu Boismann wysadził zamek w powietrze. Na początku t. r. (7 stycznia) Rawicz Dębiński odniósł pod miastem zwycięstwo nad Szwedami, zapędził oddział nieprzyjaciół na słabe lody Gawii, gdzie mnóstwo ich potonęło. W następnym roku odniesiono tu walne zwycięstwo nad wojskiem Iwana Groźnego. Po rozejmie w Kiwerowej Horce (15 stycznia 1582 r.) i odzyskaniu Inflant, na sejmie warszawskim (d. 4 grudnia 1582 r.) utworzono biskupstwo wendeńskie i podzielono Inflanty na trzy prezydentury: wendeńską, derptką i parnawską, a prezydentom przyznano te same prawa, które służą wojewodom ziemi pruskiej. Do grodu wendeńskiego zaliczono trzy sstwa

niegrodowe: marynhauskie, luceńskie i rozyteńskie (rzeżyckie). Sstwo wendeńskie obejmowało mto W. z zamkiem i przyległościami. Na sejmie 1598 r., przy nowej organizacji ziemi inflanckiej, utworzono wojewodę i kasztelana wendeńskiego. Podczas wojny z Karolem Sudermańskim w 1600 r. mto W. dostało się Szwedom, ale w roku następnym hetman Krzysztof Mikołaj Radziwiłł odzyskał takowe po dwudniowym oblężeniu. W czasie zamieszek wojennych w 1628 r. ustał był biskupstwa wendeńskiego a natomiast utworzono biskupstwo inflanckie. Biskupami wendeńskimi byli: Aleksander Mieleński (1583—4), Jan Jędrzej Patrycy Nidecki (1585—7), Otton de Schenking (1587—1628). Uposażenie biskupa i kapituły stanowiły zamki: Wolmar, Burtnik i Trykat. Zygmunt III w 1593 r. biskupowi wendeńskiemu wyznaczył miejsce w senacie po biskupie kamienieckim. Pokój zawarty w Oliwie przyznając Szwedom większą część Inflant, objął tem postanowieniem i Wenden. W 1709 r. wraz z Inflantami szwedzkimi W. zostało przyłączone do Rosyi i wtedy zamek uległ zupełnemu zniszczeniu. Nadane w 1741 r. przez cesarzwę Elżbietę kanclerzowi, Bestużewowi Riuminowi, otrzymało wznowienie praw miejskich za czasów Katarzyny II; od r. 1783 r. mto powiatowe.

Wendeńskie województwo utworzone zostało w 1598 r. z prezydentury, która istniała od 1583. Graniczyło na płn. z wwdztwami: parnawskiem i derptkiem, na zachód z Baltykiem, na pld. z wwdztwami: trockiem i wileńskiem, na wschód z wwdztwem połockiem i Rosyją. Szereg wojewodów zaczyna Jerzy Farensbach (od 1583 prezydent, od 1598—1602 wwdą); dalej idą: Maciej Dembiński (1602—6), Krzysztof Słuszka (1609—1620), Teodor Denhoff (1620). Tomasz Sapięha (1641—3), Mikołaj Korff (1642—59), Aleksander Morsztyn. Kasztelania wendeńska powstała w 1566 r. i trwała do 1578 r., t. j. do czasu podbicia prawie całych Inflant przez Iwana Groźnego. Kasztelanem mianowany został ssta wendeński Just Fuerstenberg. Na sejmie 1598 r. na nowo utworzono godność kasztelana, którą kolejno sprawiali: Jerzy von Schenking (1599—1605), poczem od 1606 do 1610 wakowała; dalej Gotard Jan von Tiesenhausem (Tyzenhaus, 1611—34), Mikołaj Korff (1634—43), Mikołaj Głębocki (1643—47), Henryk Kaszowski (1647—1677).

Wendeński powiat, położony w południowej części gubernii, zajmuje 104·5 mil al. 5005 w. kw. Stanowi on najbardziej wzniesioną część Inflant i jest przeważnie zajęty płaskowzgórzem rz. Aa, która rozciąga się pomiędzy rz. Aa i Ewest na przestrzeni 4800 w. kw.

Średnia wysokość płaskowzgórza przenosi 600 st., części zaś wyższej, zajmującej do 2000 w. kw., od 750 do 800 st. Powierzchnia tego płaskowzgórza jest wogóle falista, obnażona z lasów i pokryta mało urodzajną glebą. Pomiedzy wzgórzami znajdują się niewielkie urodzajne równiny, miejscami zarosłe lasem. Najwyższe wzniesienia dochodzą we wzgórzach: Slapiums-kalns do 820 st., Spire-kalns 872 st., Gajzings-kalns 1028 st., Lemie-kalns 865 st., Bakus-kalns 920 st., Nessauls-kalns 938 st. Z płaskowzgórza biorą początek rz. Aa, Tirse i Ogier. Płd.-wschd. część powiatu przepływa rz. Ewest. W powiecie znajduje się do 350 jezior i pod tym względem W. powiat zajmuje pierwsze miejsce pomiędzy powiatami gub. inflanckiej. Największe z nich jezioro Łubań w płd.-wschd. części, na pograniczu z gub. witebską, mające 14 w. dł. i 8 szer. Z innych jezior ważniejsze: Allukete (5 w. dł., 2 szer.), Innis (3 w. dł., 2 szer.), Wejse (8 w. obwodu), Immerdon, Wehsit, Lezern, Luedern i in. Błota zajmują 233 w. kw. i towarzyszą przeważnie biegowi Ewesty. Pod względem geognostycznym występują głównie piaskowce czerwone starszej formacji i w części wapienie dewońskie, z charakterystycznymi skamieniałościami, jak *Terebratula livonica* i in. Gleba uboga, gliniasto-piaszczysta, pokryta cienkim słojem urodzajnej ziemi; lotny piasek spotyka się na wybrzeżach rz. Aa. Lasy, rozrzucone niewielkimi gajami po całym powiecie, zajmują do 100000 dzies. W drzewostanie przeważa sosna i jodła, nad Ewestą zaś lasy mieszane, przeważnie liściaste. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 115860 mk. (za wyjątkiem 21368 prawosł., reszta ewang.), zajmujących się głównie rolnictwem. Pod rolę znajduje się do 57000 dzies. Sieją najwięcej żyto, dalej owies i jęczmień i niewiele pszenicy. Uprawa lnu dość rozwinięta. Pod łąkami jest 44000 dzies., pod pastwiskami 52000 dzies.; siana zbierają od 800 do 900000 pudów. W 1860 r. było w powiecie 22370 sztuk koni, 69570 bydła rogatego, 26300 owiec zwyczajnych, 7428 rasy poprawnej, 24970 trzody chlewnej. Oprócz 53 gorzelni, w t. r. była w powiecie tylko 1 fabryka sukna, z produkcją na 7900 rs. Przemysł domowy i handel słabo rozwinięte. W powiecie odbywa się 29 nieznaczących jarmarków. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa okręgi: wendeński i walski i 16 parafii. *J. Krz.*

Wenden, wś i leśniczówka, pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Wendisch 1.) *Baggendorf*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. Grimmen, st. p. Grimmen. 2.) **W. Buckow**, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. sławiński. 3.) **W. B.**, ob. *Bukowa Ka-*

szubska. 4.) **W. Karstnitz**, ob. *Karznica Kaszubska*. 5.) **W. Plassow**, ob. *Placzevo Kaszubskie*. 6.) **W. Puddiger**, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. miastkowski. 7.) **W. Pribbernow**, dobra ryc. w Pomeranii, nad rz. Regą, pow. Greifenberg, tamże st. p. i kol. 8.) **W. W. Silkow**, ob. *Zelkowo Kaszubskie*. 9.) **W. Tychow**, wś i dobra w Pomeranii, pow. sławiński, na praw. brzegu Wkry; stare dobra lenne Kleistów; st. p. w miejscu. *Ks. Fr.*

Wendisch 1.) *Ossig*, serbskie *Wósek*, dobra i wś, pow. zgorzelicki, par. ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 242 ha, 1 dm., 8 mk. ew.: wś 594 ha, 104 dm., 454 mk. (4 kat.). Do r. 1818 należała wieś do Żużyc saskich. 2.) **W. Musta**, serbskie *Most*, dobra i wś, pow. żegański, par. ew. i kat. Przewóz. W r. 1885 dobra miały 773 ha, 3 dm., 22 mk. ew.; wś 220 ha, 46 dm., 227 mk. (1 kat.). 3.) **W. Hermsdorf bei Priebus**, dobra i wś, pow. żegański, par. ew. Zibelle, kat. Przewóz. W r. 1885 dobra miały 298 ha, 3 dm., 22 mk. ew.; wś 388 ha, 65 dm., 332 mk. (4 kat.).

Wendoroż, sioło i dobra, pow. mohylewski, gm. Wendoroż, ma 38 dm., 91 mk., z których 25 mężczyzn zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych a 38 kobiet wyrobem płótna. Posiada cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy śpiczlerz gminny, zarząd gminny. Dobra, od 1856 r. własność Ciechanowiczów, mają 896 dzies. (45 roli, 46 łąk, 569 lasu); młyn wodny daje 50 rs., karczma 40 rs., smolarnia 55 rs. Gmina należy do 2 okr. pol., obejmuje 61 miejscowości, mające 821 dm. i 4281 mk. włośc. (1308 męż., 1543 kob., 1430 dzieci), z których 130 męż. i 95 dzieci zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 395 koni. Włościanie w liczbie 1167 dusz rewiz. (965 b. włośc. prywat. i 202 skarbowych), uwłaszczeni zostali na 5845 dzies. ziemi (5398 użytkowej), ze spłatą po 5792 rs. 14 kop. rocznie. W gminie jest 13537 dzies. lasów prywatnych i 563 włośc.

Wendrin, ob. *Wędrynia*.

Wendstadt, dobra i wś, pow. górski (Szląsk), par. ew. Lauersitz, kat. Schabena. W r. 1885 dobra miały 256 ha, 4 dm., 37 mk. (4 kat.); wś 107 ha, 28 dm., 136 (42 kat.).

Wendy al. *Wende, Samuel*, posiadłość niegdyś istniejąca, w pow. krobskim, o 3 klm. na pa płd.-zach. od Rawicza, przy granicy Szląska (Mapy powiat. z r. 1821 i 1834).

Wendyczanka, rzka, w pow. mohylewskim, prawy dopł. Niemii. Bierze początek powyżej wsi Wendyczan, płynie z płn. na płd., mija wś Wendyczany i pod wsią Borszczowcami ma ujście. *X. M. O.*

Wendyczany, wś nad Wendyczanką (dopł. Niemii) i przy linii dr. żel. do Mohyłowa, pow. mohylewski, okr. pol. Łuczyńce, gm. W.,

par. katol. Ozarzyńce, sąd Mohylów (o 20 w.), ma 251 osad, 1482 dzies. ziemi włóśc., 1744 dworskiej, 47 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1874 r., z 946 parafianami, zarząd gminny, st. poczt. wiejską. Powierzchnia miernie górzysta, gleba czarna i urodzajna. Własność Sulatyckich. Według Marczyńskiego we wsi ma być źródło mineralne, kamień wapienny i glina zdalna na fajans. Gmina obejmuje wsi: W., Krzyczanówka, Niemirzeze, Sledzie, Suhaki, Tropowa, razem 7 okręgów (starostw) wiejskich, ma 1291 osad, 6868 mk. włóścian, uwłaszczonych na 7223 dzies. ziemi (6592 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przebywa 788 osób innych stanów, posiadających 8943 dzies. (5811 ornej). Cały więc obszar gminy ma 8656 mk. i 16166 dzies. ziemi (12403 ornej).

Dr. M.

Wendzelewo, ws nad rz. Świsłoczą, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zastaw, o 32 w. od Mińska, a 8 w. od Rakowa, (st. poczt.), ma 8 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowe.

A. Jel.

Wendzgoł, ob. *Wendziul*.

Wendziagoła, *Wędziagoła*, w kronikach krzyżackich *Wandejagel*, *Wendjagel* (*Vendigaliu pilis*), mko, dobra i folw. nad rzką Urką, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, st. dr. żel. Zejmy (o 16 w.), o 24 w. na płn.-wschód od Kowna, a 21 w. na płd.-wschód od Kiejdan. Mko ma około 400 mk., przeważnie żydów (w 1859 r. 40 dm., 387 mk.), kościół paraf. katol., dom modlitwy żydowski. Dobra należały dawniej do Chłopiczów, dziś Z. Hartowskiego (ob. *Józefowo*). Po dług spisu urzędowego własności ziemskiej mają tu Juszkiewiczowie 582 dzies. (203 lasu, 26 nieuż.), oraz Koczanowie w W. i Kowaliskach 183 dzies. (56½ lasu, 7¾ nieuż.). Kościół paraf. katal., p. wez. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1664 r. przez Jana i Maryannę z Łopacińskich, Rostworowskich, przebudowany został w 1885 r. Parafia katol., dekanatu kowieńskiego, 4260 wiernych. W. pamiętna jest tem, że wice-komtur Ragnety Markward Szulzbach, wyprawiony w 1384 r. na Litwę, celem wspierania Witolda przeciw Skirgajle, gdy znalazł tu znaczną liczbę ludu zgromadzonego do świątyni dla jakiejś uroczystości, zmuszony był stoczyć z nim zaciętą walkę. Po długim i krwawym boju przemogli Niemcy; 120 Litwinów legło na pobojuwisku przy świętem miejscu, inni poszli w rozsypkę i dostali się do niewoli, z których 300 wziął komtur a 200 Witold. Krzyżacy z wielkim łupem wrócili za Niemen.

J. Krz.

Wendzin, pow. lubliniecki, ob. *Wędzin*.

Wendzindzie, ws, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 50 w. od Poniewieza.

Wendzioch, ob. *Wędzioch*.

Wendziul, w spisie urzęd. *Wendzgoł*, dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 64 w. od Kow-

na, własność Gościewiczów, 192 dzies. Zawkie-wiczowie mają tu 58 dzies. (3 lasu, 3½ nieuż.).

Weneckie, jezioro, w pow. szubińskim (Żnin), pod Wenecją, między Gąsawą i Żninem, w sieci jezior, przez które płynie Gąsawka (dopl. Noteci), 2·7 klm. długie, około 0·8 klm. szer., wzn. 79·6 mt. n.p.m. Przyjmuje na płd. odpływ jez. Biskupiego (79·6), zasilanego jez. Godawskiem (79·8) i Skrzynką (79·7), a na półn. odpływem jez. Dominikańskiego (81·7); odpływa na zachodzie przez Gąsawkę do jeziora Skarbieńckiego (79·4). Ob. *Wenecya*.

E. Cal.

Wenecya 1.) pow. kolneński, ob. *Wanacya*. 2.) **W.**, ws nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 ws **W.**, w par. Wąchocko, należąca do klasztoru św. Krzyża, miała 4 osad., 2 łany, 1 kom. (Pawliński, *Małop.*, 196).

Wenecya 1.) ws, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 23 w.), okr. wiejski Kiejżany, o 88 w. od Wilna, 2 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.); należy do dóbr Rukła, hr. Kossakowskich. 2.) **W.**, ws, pow. dryszeński, par. Leszczytowo.

Wenecya, węg. *Venetia*, ws, w hr. szaryskim (*Węg.*), 164 mk.

Wenecya 1.) urzęd. *Venetia*, *Wenacia* r. 1390, *Venecias*, *Wanaczia* r. 1400, *Weneczya* r. 1408, *Venetia*, majątność z kościołem paraf., pow. szubiński (Żnin), o 4 klm. na półn. od Gąsawy i 1 klm. od traktu żnińskiego, między jez. Weneckiem i Skrzynką; par. katol. w miejscu, poczta w Gąsawie, par. prot. i st. dr. żel. w Żninie o 6 klm.; z folw.: Karolewo i Mościszewo ma 16 dm., 209 mk. (164 katol., 45 prot.) i 932 ha (512 roli, 52 łąk, 57 pastw., 311·75 wody); mączkarnia, trzciniska, torf i glina; właścicielem jest v. Davier. W. jest wzn. 82 mt. n.p.m. i 24 mt. nad poziom jeziora. Leży między trzema jeziorami, przedzielonemi przesmykami. Brzegi dwóch większych jezior: Biskupiego i Weneckiego są niskie i błotniste, zarastają trzciną w niektórych miejscach; do nich zbliża się najwięcej zachodnie wybrzeże jez. Skrzynki, tworząc dwa przesmyki, z których półn. nie dosięga 200 kroków, a płd. ma zaledwie 100 kroków szerokości. Trzeci przesmyk między jez. Biskupiem i Weneckiem, gdzie swobodnie płynie Gąsawka, nie szerszy nad 200 kroków w miejscu, gdzie brzegi jezior najwięcej się zbliżają. Brzegi północny i południowy jez. Weneckiego przysuwają się na 100 kroków i ta cieśnina rozdziela je na dwie równe części, z których wschodnia, przy zamku, zwała się niegdyś Białem jeziorem. Zamek wenecki stał na trzecim z wyliczonych powyżej przesmyków, 800 kroków na zachód od wschodniej krawędzi sadu dworskiego, przypierającego do jez. Skrzynki, 300 kroków na wschód od Gąsawki, 100 kroków od jez. Weneckiego, po prawej stronie drogi z Biskupina do Wenecyi. Zamek ten

runął z biegiem czasu; zwałiska, których rycinę podają: E. hr. Raczyński w swych Wspomnieniach, „Przyjacieli ludu“ i Album N. Ordy, burzyć poczęto w ostatnich czasach. Obszar W. obejmuje jeziora: Skrzynekę, Weneckie, Mosinę i Dominikańskie. Powierzchni wzn. sięga od 82 do 104·1 mt. n.p.m., a na półn.-wschodzie do 110·9 mt. Kościół, p. w. Narodz. N. M. Panny, stoi na połd.-wschodnim brzegu jez. Weneckiego, o 500 kroków na zach. od dworu. Nazwa obecna jest zapewne przekształceniem pierwotnej, brzmiącej prawdopodobnie Wanacya (Wanacia). Pojawia się w dok. dopiero r. 1390; wprowadza ją na widownią Mikołaj z W.. sędzia kaliski, którego Janko z Czarnkowa. (pod r. 1383) nazwał dziedzicem Chomiąży a dokument trzemeszeński z d. 12 stycznia 1390 r. dziedzicem Chomiąży czyli Wenecyi. Ztąd możnaby wyprowadzić wniosek, że W. była poprzednio częścią Chomiąży. Cały trójkąt między dwoma pasami jezior i Notecią mógł się zwać pierwotnie Chomiążą i być siedzibą jednego rodu. Gdy z biegiem czasu rozwijać się tu zaczęły trzy osady o równobrzmiącej nazwie, w miłowie od siebie oddaleni, różniono je dodając nową nazwę jednej choć z nich. Wspomniany sędzia kaliski jest niezależnie Mikołajem, synem Chwała. występującym w r. 1381 dnia 8 lipca w Poznaniu w otoczeniu namiestników króla Ludwika, wysłanych do Wielkopolski celem wymierzania sprawiedliwości (Kod. Wielk.). Mikołaj ten od r. 1390 pisał się niekiedy z Wenecyi, to znów Mikołajem Chwałowiczem. W czasie wojny domowej stał po stronie Nałęczów i brał udział przy dobywaniu Pyzdr. które zajęwszy Nałęczowie, zawiązali 18 stycznia 1383 r. konfederacyę na rzecz Maryi. starszej córki Ludwika. Janko z Czarnkowa podaje, że 10 marca t. r. Grzymalcezyce wypadłszy z Nakła, spustoszyli Mikołajowi z „Chomiąży,“ sędziemu kaliskiemu, sześć włości około Żnina. Z tych włości znamy: Chomiążę, Wenecyę, Mościszewo, Grzmiącą, Mokre i młyn na Gąsawce (Pomn. dziej. Pol., II, 728). Drugą wzmiankę znajdujemy w Dopełniaczu szamotulskim rocznika Trzaski, ale tak odmienną od zapiski Janka, który przebywając często w Żninie, własności arcyb. gnieźn., musiał znać osobiście dziedzica pobliskiej Wenecyi, że jej wiary dać nie możemy. Dopełniacz ten pomieszał snąc osoby i wypadki, prawiąc o wojnie arcybiskupa Bodzanty z Mikołajem, dziedzicem Wenecyi, sędzią naczelnym Wielkiej Polski (tamże, II, 861). Tego Mikołaja zwano powszechnie „Krwawym Djabłem“; pomieszał go w swych „Dziejach“ Długosz z również wybitną postacią Jana Nałęczza z Czarnkowa, sędzi poznańskiego, dorzucając do swego opowiadania szczegóły, nie dające pogodzić się ani z jedną ani z drugą osobistością (Hist., III, 464). Prof. Przyborowski w „Wiadomości historycznej o Krwawym Djablu“ (Pi-

smo zbiorowe Wileńskie na rok 1859) sprostował mylnie o nich podania. Ale dotąd lud okoliczny opowiada niestworzone rzeczy o bezprawiach Krwawego Djabła, dziedzica Wenecyi (ob. E. Calliera Powiat żniński, 69—79). Zachodząca w uszkodzonym zapisku akt ziemskich gnieźnińskich z r. 1390 miejscowość Wene (cia) nie zdaje się być Wenecyą sędziego Mikołaja. O przewóz między tą miejscowością i Ostrowem Mścigniew, kasztelan zbąszyński, wiódł spory z Sędziwojem z Marcinkowa (Akta gr. Wielk., II, n. 994). Sędzia Mikołaj zamierzał wynieść dziedzictwo swoje do rzędu miast; w uposażeniu bowiem kościoła miejscowego z dnia 25 czerwca 1392 r. nadaje „w mieście swoim Wenecyi kościołowi cztery łany roli na Mościszewie, dziesięcinę snopową z ról dziesięcnych na Mokrem, całe jezioro Mosinę, dwóch rybaków. którym pozwala łowić. krom niewodem, ryby różnemi drobnemi sieciami na jeziorze Skrzynekę zwanem, tudzież jaz na tem jeziorze (przy odpływie Mosiny), łakę u Zimnej Wody, oddzieloną od łak kmiecych na Mościszewie, i ośm kawałów ziemi z ogrodami w samym mieście Wenecyi dla różnych rzemieślników. którzy tam osiadą; w końcu pozwala zbierać drzewo bądź suche bądź zielone, gdziekolwiek się ono zbiera dla zamku. Za to wszystko pleban odprawiać ma tygodniowo dwie msze żałobne.“ To nadanie zatwierdził dnia 8 maja 1395 r. w Żninie arcyb. Dobrogost pismem, które, prócz wyluszczonej dochodów, wymienia wolne rybołówstwo drobnemi sieciami na wielkiem jeziorze Białem, naprzeciw zamku weneckiego, a zbieranie i zwożenie drzewa ogranicza na las Ochodzę (Kod. Wielkop., n. 1926 i 1959). Mniemanie, jakoby arcyb. Dobrogost założył kościół wenecki, wyrosło z tego potwierdzenia. Sędzia Mikołaj, wystawiwszy kościół w W.. fundował w nim altaryą p. w. św. Mikołaja, uposażając ją dziesięciną snopową z ról km. na Jadownikach, w obrębie parafii górskiej; kmiecie płacili prócz tego dziesięcinę lnianą po 2 gr. z łanu. Altarzysta odprawiał za to tygodniowo trzy msze za duszę założyciela. R. 1419 układa się Maciej, mieszczanin żniński, z altarzystą Jakubem, że mu płacić będzie corocznie na Boże Narodzenie i na św. Wojciech po 3 grzywny za dziesięcinę owsa w Jadownikach. Lib. Ben. Łaskiego, wyliczając zawarte w dok. z r. 1392 i potwierdzeniu z r. 1395 nadania, wyjąwszy zbierania drzewa, wskazuje następujące jeszcze daniny: Kmiecie z W., Biskupina i Godaw płacili kolendę po groszu z każdego łanu, a zagrodnicy i karczmarze po pół grosza. Z innych parafii pobierał pleban w Suchym Dole pod Trłagiem i w Konarach pod Margoninem dziesięcinę snopową z ról km., którą zwoził własnym wozem, za co kmiecie płacili po 2 gr. dziesięcinę lnianej z każdego łanu. Parafią wenecką składały: Biskupin, Godawy, Mościszewo i Wenecya;

później przybyły Annowo. Folusz, Karolewo, Nowy Folwark, Ostrówce, Pniewy, Rozalinowo i Wiktorowo. W r. 1759 Wojciech Miaskowski, starosta zniński, dzierzawca dóbr weneckich, wystawił z polecenia i nakładem arcyb. Łubieńskiego nowy kościół drewniany, który konsekrował dnia 18 paźdz. r. 1765 ks. Krzysztof Dobiński, sufragan gnieźn. W sto lat potem kościół popadł w ruinę. Jakoż rząd wspólny z parafianami w latach 1869—1872 wystawił nowy kościół murowany z wieżą, w stylu gotyckim. malowniczo położony pomiędzy jeziorami na półwyspie. Parafia (dek. zniński) liczyła w r. 1888 dusz 767; szkoły parafialne są: w Biskupinie, Godawach i Ostrówcach. Po śmierci sędziego Mikołaja dostała się W. Mikołajowi Pomianowi z Warzymowa, który ją w roku 1420 odstąpił arcyb. Trąbie w zamian za Biskupice pod Radziejowem, na Kujawach. Mikołaj z Wawrzymowa był kasztelanem kruszwickim w r. 1433, zmarł po r. 1441 na kasztelaństwie brzesko-kujawskim. Na W. były 2 ślady km. w r. 1577 i 1 zagr.; w dwa lata potem leżały role kmiece pustkami, a około r. 1620 znikły zupełnie; w r. 1579 żyło tam 2 zagr. i 3 kom., a w 1620 r. 3 zagr. Po zaborze dóbr arcybiskupiełi sprzedał rząd pruski W. z Mościszewem i Karolewem prywatnym nabywcom. Ostatniemi właścicielami byli Hłowieccy, którzy ją sprzedali Niemcom. 2.) **W.**, urząd. *Venetia*, os., w pow. odolanowskim (Ostrów), tuż pod Ostrowem (par., poczta i st. dr. żel.); ma 4 dm. i 68 mk.; wchodzi w skład okr. wiejskiego Krępa. Większą własność z obszarem 103 ha posiada Natalia Seidel. 3.) **W.** albo *Nowa Weneccya*. Tak zwano niegdyś Kobylin, w pow. krotoszyńskim.

E. Cal.

Wenecya 1.) niem. *Venedia*, ws. w nizinach nadwiślańskich, pow. chełmiński, st. p. i par. kat. Chełmno; 168·78 magd. morg., 17 dm., 130 mk. W 1876 połączona z Nową Wsią. 2.) **W.**, niem. *Venetia*, kol. do Grodzieczna, pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Grodzieczno; 108·15 magd. morg., 4 dm., 20 mk. Leży między jez. i rzeką Dąbrówką (niem. Welle).

Ks. Fr.

Weneda, ob. *Wineta*.

Venedia (niem.), ob. *Wenecya*.

Wenekajcie, ws., pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Taurogi, o 64 w. od Rossień.

Weneki, ws., pow. rossieński, par. Aleksandrowski, o 104 w. od Rossień.

Wenetowo, niegdyś przedmieście Poznania, zajmowało zach. część dzisiejszego św. Marcina. „W XVI w. Wojciech Potulicki, wojewodzie kaliski, darował szpitalowi św. Łazarza znaczną przestrzeń roli za kościołem św. Marcina. Ekonomowie tego szpitala powypuszczali części tej roli prawem emfiteutycznym i tym sposobem powstało przedmieście za kościołem św. Marcina“ (J. Łukaszewicz, *Obraz m. Pozn.*, I, 22, 277).

E. Cal.

Weng....., ob. *Weg...*

Wengaitthen, ob. *Węgajty*.

Wengeln (niem.), ob. *Węgle*.

Wengeln, 1442 *Wengelau*, dobra i ws., pow. lubiński, par. ew. Kriegheide, kat. Kotzenau. W r. 1885 dobra miały 281 ha, 4 dm., 41 mk. (2 kat.); ws 212 ha, 38 dm., 192 mk. (5 kat.).

Wengelwalde (niem.), ws nad jez. Drużnem, w Pomezanii, pow. malborski, st. p. Hohenwalde, par. kat. Tyrgart, szkoła ewang. w miejscu, 4¹/₂ mili na wschód od Malborge, 477 ha (31 roli orn., 116 łąk), 61 dm., 83 dym., 325 mk., 2 kat., 51 dyssyd., 272 ew. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 było 47 dym.

Wengerin, ob. *Węgrzyn*.

Wengerinn, lesniczówka, pow. wystrucki, st. p. Insterburg.

Wengermutze, ob. *Węgiermuca*.

Wengern (niem.), ob. *Węgry*.

Wengern, 1295 *Wengri*, 1430 i 1532 *Wan-gri*, ws., pow. opolski, par. kat. Kotarz Wielki, par. ew. Kupy. W r. 1885 było 865 ha, 135 dm., 861 mk. (41 ew.).

Wengerz (niem.), ob. *Węgierce*.

Wengielance, ws włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okrąg wiejski i dobra skarbowe Niemonajcie, o 11 w. od gminy a 81 od Trok, ma 29 dm., 167 mk. kat. i 3 żydów, (w 1861 r. 71 dusz rewiz.).

Wengieliszki, zasek., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 59 w. od Wilkomierza.

Węgierska, ws., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 12 w. od Rossień.

Węgiersy, ws., pow. rossieński, par. Girtakol.

Wengitten, ob. *Węgajty*.

Wengoiien, ws., pow. reszelski, st. p. Rothfiess.

Weni, *Wenie*, *Wejnis* al. *Beatów*, dwór i dobra nad jez. t. n., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 59 w. od Szawel, przy drodze z Użwent do Powondonia, własność Pieczkowskich, ma 440 dzies. (120 lasu, 20 nieuż.). Pięknie zabudowany i zagospodarowany.

Weng, *Wenigen*, *Weningen.....*, nazwy niemieckie tak się zaczynające, pomieszczone są przeważnie pod drugim wyrazem złożonego nazwiska.

Wenig 1) *Lessen*, ws., pow. zielonogórski, par. ew. Logau (Brandenburg), kat. Gross Lessen. W r. 1885 dobra miały 636 ha, 56 dm., 346 mk. (15 kat.). 2.) **W. Mohnau**, ws., pow. świdnicki, ob. *Mohnau*. 3.) **W. Nossen**, pow. ziebicki, ob. *Nossen*. 4.) **W. Rackwitz**, pow. lwowski, ob. *Rackwitz*. 5.) **W. Walditz**, ws., ob. *Walditz*.

Wenigen, wzgórze, wzn. 595 mt. n.p.m., w hrabstwie spiskim, w okolicy miasta Gniazda (ob.), nad pot. Kamionką (lewym dopł. Popradu).

Wenigsee, dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Wenigtreben, 1407 *Wenige Trewen*, wś, pow. bolesławski, par. ew. Alt Oels, kat. Nieder Schoenfeld. W r. 1885 miała 536 ha, 24 dm., 129 mk. ew.

Wenno-lin (estońskie), ob. *Wenden*.

Wensau, dobra prywat. z folw. Karlshof i Oben, w okr. goldyngskim. pow. i par. windawska (Kurlandya).

Wensewitz al. *Wensowitz*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. Freyhan, kat. Strebitzko. W r. 1885 miały 120 ha, 2 dm., 26 mk. (2 kat.); wś 28 ha, 16 dm., 99 mk. (7 kat.).

Wensken 1.) pol. *Więcki*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Lankuppen. 2.) **W.**, wś, pow. pilkałowski, st. p. Milluhnen.

Wensków, pow. nowogródzki, mylnie (ob. t. VI, 479), za: *Weresków* (ob.).

Wenskowethen al. *Wenskutschen*, posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Wenslowischken, zapewne *Węclawiszki*, wś, pow. stołupiański, st. p. Pillupoenen.

Wensławienięta, ob. *Węclawienięta*.

Wensowitz (niem.), ob. *Węzówiec*.

Wenswken, ob. *Węzówko*.

Wenssowen, ob. *Węzowo*.

Wenta, *Windawa*, niem. *Windau*, rzeka, w gub. kowieńskiej i Kurlandyi, dopływ morza Bałtyckiego, oskrzydłająca dorzecze rzek przy-morskich. Bierze początek w pow. szawelskim zjeziora Łabunowa, w dobrach t. n., na płaskowzgórzu wzniesionem do 700 st. npm., w pobliżu źródła rz. Mussy (dopł. rz. Aa) i Dubissy (dopł. Niemna). Płyńie początkowo ku pń.-wschd. przez mka Chwałojnie, Użwenty, Szawkiany, odkąd zmienia kierunek na pń., oblewa Kurszany. Popielany, poczem wykręciwszy się ku pń.-zachodowi, który to kierunek zachowuje do samego ujścia, przepływa przez Większnie i Lacków, po za którym wkracza w granice pow. telszewskiego, zrasza pń.-wschodni jego zakątek i pod folw. Greże przechodzi do Kurlandyi, pomija Goldingen, Piltyn i pod mtm Windawą (Wentą) ma ujście, przerwawszy wprzód pasmo przy-morskich pagórków. O 6 w. od ujścia W. tworzy rozległą odnogę Packul (ob.). Długość biegu W. wynosi około 300 w., z czego na gub. kowieńską przypada do 130 w.; szerokość u wierzchowy 2 saż., pod Wekszniami do 40 a przy ujściu 80 saż.; głębokość w górnym biegu 5—6 st., pod Piltynem do 20, w dolnym biegu od 5 do 12 st.; spadek wód od 5 do 10 cali, pod Goldingen dochodzi do 16 stóp. Bieg ma bystry, dolinę malowniczą, brzegi przeważnie wyniosłe i urwiste, w których występuje piaskowiec i zbity wapień, zawierający wielką ilość skamieniałości. Łoże rzeki początkowo piaszczyste, miejscami ilaste, zalegają dalej kamienie, które powyżej mta Goldingen tworzą wodospad. Rummel zwany, 6 st. wysoki, przerzucający się przez rafę wapienną (próg), przechodzącą łożysko rzeki. Przy silnych roz-

lewach wiosennych rzeka często zmienia swe łoże i tworzy znaczne mielizny, stojące na zawadzie żegludze. Z licznych dopływów W. ważniejsze z prawej strony: Dobikinia, Wodoksta (Waddaks), Sangen, Zezer (Cecern), Rimsaht al. Roselje (Resa), Abawa (Abau), Piltene i Plata, z lewej zaś strony: Awnowa, Żyźma, Wirwita, Wejszatis, Szerksznia, Wardawa, Łusza; oraz drobniejsze w gub. kurlandzkiej, jak pot. Rudzeński, Ledisch, Abbas, Alex i in. Celem połączenia W. z Dubissą w 1824 r. przedsięwzięto wykopanie kanału Windawskiego, po przeprowadzeniu jednak znacznej jego części, zaniechano dalszych robót w 1839 r. *J. Krz.*

Wenta, st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej, na odnodze Lipawa-Radziwiliszki, w pow. szawelskim, pomiędzy st. Łusza (o 10 w.) a Możejki (również o 10 w.), odl. o 76 w. od Lipawy a 101 w. od Radziwiliszek.

Wentain, leśniczówka, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallingken.

Wentfin (niem.), ob. *Wętwie*.

Wentolazy al. *Wintolazy*, zaśc. w pobliżu rz. Ślizanki, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par. katol. Łohojsk, gm. Hajna, o 56 w. od Borysowa. Od 1844 r. własność Antichów. *A. Jel.*

Wentziken, *Wenciszki*, posiadłość, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Wenusberg al. *Messendorfer Berg*, góra na Szląsku austr., ob. *Thielberg* 2.) i *Nowa Czerwona Woda*.

Wenusów al. *Wenusowo*, mko i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par. Dusiaty, o 21 i 22 w. od Nowoaleksandrowska, własność Krzywców, mają 1052 $\frac{1}{2}$ dzies. (266 lasu, 113 nieuż.). Niegdyś rozległe dobra Brzezińskiego, rozdrobione po ekadywizyi na mnóstwo cząstek, nabył Wereszczyński, który również zaplątał się w interesa i po nim z licytacji nabył Tomasz Krzywiec. Istniał tu do początku XVIII w. zbór kalwiński.

Weny, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 71 w. od Wiłkomierza.

Wenzkau (niem.), ob. *Więckowy*.

Wenzkehmen al. *Mecken*, wś, pow. stołupiański, st. p. Bilderweitschen.

Wenzken, pol. *Więcki*, pow. węgoborski, st. p. Buddern.

Wenzkenthal, posiadłość, pow. węgoborski, st. p. Angerburg.

Wenzlau (niem.), pow. chełmiński, ob. *Świętosław*.

Wenzlowitz, ob. *Węclawice*.

Weppern 1.) posiadłość, pow. szyłokarczemski, st. p. Kinten. 2.) **W.** al. *Budweitschen*, młyn i karczma, pow. stołupiański, st. p. Stallupoenen.

Wepryk, *Więprzyk*, wś nad rzką Kirszyną, dopł. Irpienia, pow. wasylkowski, w 2 okr. pol., gm. Wepryk, o 6 w. na pń.-zachd. od Chwastowa a 42 w. od Wasylkowa, ma 874 mk. Podług

Pochilewicz w 1863 r. było tu 995 mk. prawosł., oraz w całej parafii 384 katol. i 54 żydów. Posiada cerkiew, p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1856 r. na miejsce dawniejszej, popadłej w ruinę, i uposażoną 58 dzies. ziemi. Do parafii należą wsi: Skrahlewka (o 6 w.) i Stawki. Ws należy do klucza chwastowskiego dóbr państwa. Ws tą oraz z Bilkami (zw. Mochnacz) i ostrowem na Irpieniu nadał Olelko Władymirowicz słudze swemu Olechnie Juchnowinowi (ob. *Kornin*). Gmina obejmuje 18 miejscowości (1 chutor, 2 kolon. żydowskie, 3 fermy, 1 karczme, ma 852 dm., 10091 mk., 13827 dzies. ziemi (12303 włość., 1267 dworskiej, 257 cerkiewnej).

Wepryk 1.) ws nad Supożą, pow. kozielecki gub. czernihowskiej, o 40 w. na płd.-wschód od Kozielca, ma 1870 mk., cerkiew. 2.) **W.**, mko przy ujściu rzki t. n. do Psoły, pow. hadziacki gub. połtawskiej, o 12 w. na wschód od Hadziacza, ma 545 dm., 4 cerkwie, 4027 mk., targi tygodniowe, 4 jarmarki. Założone w 1658 r., do 1782 r. należało do pułku hadziackiego.

Wepryn, ws na lewym brzegu Teterewa pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Wyszewicze (o 3 w.), o 20 w. od Radomyśla, ma 1080 mk. W 1784 r. było tu 413 mk.; w 1863 r. 1026 mk.; w 1887 r. (podług Pochilewicza) 1475 mk. prawosł., 30 katol., 48 żydów. Włościanie, w liczbie 451 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2035 dzies., ze spłatą po 1339 rs. 25 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. św. Archaniola Michała, wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1792 r. a odnowioną w 1850—5 r. Uposażenie cerkwi stanowi 49 dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Buchtiejówka (o 4 w.) i Wyrwa (o 5 w.). W XV w. W. należało do rodziny Jurszów (ob. *Hermanówka*, t. III, 63). Przy końcu XVI w. Iwana Proskury. Następnie Czerleńskich i Zmirowskich, od których nabywa Adam Kisiel. Za czasów Chmielnickiego własność Maksymiliana Brzozowskiego (ob. t. III, 492). W drugiej połowie zeszłego wieku (od 1772 r.) W. wraz z Makalewiczami i niektórymi okolicznymi wsiami należał do Jerzego Galeckiego, podsędka owruckiego, od 1782 r. wdowy po nim Agaty z Michalowskich, poczem jej sukcesorów. W 1861 r. Anna Neuman sprzedała W. Mieczysławowi Bardeckiemu, następnie ws. przeszła na skarb, który w 1879 r. sprzedał Bazylemu Ulskiemu za 20730 rs. Przed uwłaszczeniem włościan ws miała 3980 dzies., obecnie własność większa wynosi 355 dzies. ziemi użytkowej, 1568 lasu, 35 nieużytków.

J. Krz.

Weprynka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ rz. Ipucci.

Weraksy, ws i zaśc., niegdyś radziwiłłowskie, nad bezim. dopł. Pierekałki, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 16 w.), gdzie też st. p., gm. Rubieżewicze (o 4 w.), o 56 w. od

Mińska. Miejscowość falista, grunta szczyrkowe, żytynie.

A. Jel.

Werakszyce al. *Luboszany*, folw. nad rz. Klewą, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Pohost, o 60 w. od Ihumenia. Niegdyś królewszczyzna przy Berezynie Ihumeńskiej. Grunta lekkie.

A. Jel.

Weranga, strumień, zapewne lewy dopł. Niemna, płynie przez obszar dóbr Giełgudyszki, w pow. władysławowskim.

Weras, jezioro, z którego wypływ Dowgiwa, prawy dopł. Muszy.

Werba, mko nad lkwą, niedaleko ujścia Ponitwy, i przy linii dr. żel. płd.-zachodnich, na odnodze Zdołbunowo-Radziwiłłów, pow. dubieński, w 3 okr. pol., gm. Werba, par. katol. Ptycza (o 2 w.), o 17 w. na płd.-zachód od Dubna. Wraz z należąca do par. praw. wsią Stołpiec (o 3 w.) ma 140 dm., 1137 mk. prawosł. i 188 katol. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1774 r., odnowioną w 1875 r. i uposażoną 58 dzies. ziemi z zapisu dziedzica Łukasza Rothariusa z 1759 i 1776 r. Kaplica katol. W. mku znajduje się: tartak, gorzelnia, browar, cegielnia, smolarnia, 2 młyny wodne. Przystań na Ikwie, która od W. poczyna być spławną. Odbywają się trzy jarmarki doroczne. Prawo miejskie otrzymała w 1518 r. od Zygmunta I. Gmina W. graniczy od płn. z gm. Młynów i Dubno, od wschodu z gm. Sudobicze, od płd. z gm. Białokrynica i Bereźce (obie pow. krzemienieckiego), od zachodu z gm. Krupiec i Testuhów, obejmuje 32 miejscowości, mające 1047 dm. włościańskich (obok 167 należących do innych stanów), ma 9455 mk. włościan, uwłaszczonych na 10726 dzies. ziemi. St. dr. żel. W., o 1 w. od mka położona, pomiędzy st. Dubno (o 17 w.), a Rudnia Poczajowska (o 9 w.), odległa jest o 56 w. od Zdołbunowa a 30 w. od Radziwiłłowa. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. własność Andrzeja Kuniowskiego, który spólnie z Piotrem Deniszkowiczem z Bereha zobowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 98). Reg. pobor. pow. włodzimirskiego z 1570 r. podają jako właścicieli Michała Rusalskiego i Wasyla Mirowickiego. Pierwszy z nich z części Wierbey i Wochnowycz wnosi z 7 dm., 4 ogr. po 2 gr., drugi zaś ze swej części W. z 7 dm. i 9 ogr. po 2 gr. W 1577 r. Wasil Mirowicki z części „Wierzbey“ i Wochniewicz płaci z 5 dm., 2 ogr. po 4 gr. W 1583 r. Michajło Rozalski ze wsi Wierbey i Wochnowicz wnosi z 6 dm., 1 ogr., 4 ogr., $\frac{1}{2}$ popa a Wasili Wierbski z części wsi Wierbey i Wochnowicz (Wochnowicz) z 3 dm., 2 dym., 2 ogr., 1 ogr., 1 pustowszcz. oraz z 1 dm., 1 ogr. Nadto reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. podają jako właściciela wsi Wierzbey Wasila Malińskiego, który wnosi od 10 dm., 4 ogr., 3 ogr., 2 kół dorocz., 1 popa

(Jabłonowski, Wołyń, 20, 75, 115, 116, 119, 140).

Werbajew, *Wierbayew* 1570 r., *Werbno* 1577 r., *Wierbajow* 1583 r., wś nad Styrem, pow. łucki, na pld.-wschód od Łucka. W 1545 r. własn. Piotra Kirdejewicza, który z W. i Kisielina zobowiązany był do opatrywania jednej horodni zamku łuckiego (Jabłonowski, Rewizye, 57). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do włości myskiej Iwana Kierdeja Milskiego; pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. własność Iwanowej Kierdejowej, która płaci od 3 dm. w 1583 r. własność tejże, w dzierżawie Krzysztofa Bronisza, który płaci od 6 dym., 2 ogr., 1 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 4, 57, 100).

Werbališki, ob. *Wirbališki*.

Werbe, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Nowe Miasto, Wierzbicy mają 28 dzies., Hryniewiczowie 23 dzies., Dowgiałłowie 30 dzies., Jankiewiczowie 38 dzies.

Werbcze 1.) *Małe*, wś, pow. rówieński, gm. Stepań, par. prawosł. Werbcze Wielkie (o 1 w.), o 80 w. od Równego. Posiada gorzelnię parową, założoną w 1863 r. zatrudniającą 5 robotników, która w 1881 r. wyprodukowała 4889 wiader spirytusu; własność Turkiewiczza. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. wś Werbcze Małe, siółko zanku stepańskiego kn. Konstantego Ostrogskiego, płaci od 6 dym. półdworz., 8 dym. na ćwierciach, 10 ogr. W 1583 r. ze wsi Mały Wierbiecz, należącej do Stepania, wnoszono od 14 dym., 6 ogr., 4 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83). 2.) **W. Wielkie**, wś nad rzeką Mielnicą, wypływającą z jezior w pobliżu Styru i uchodzącą do Horynia we wsi Kryczyłsku, pow. rówieński, gm. i par. katol. Stepań (o 6 w.), o 80 w. od Równego a 8 w. od st. dr. żel. Stepań (Blochowska), posiada cerkiew paraf. drewnianą, p. w. św. Archaniola Michała, wzniesioną w 1741 r. kosztem parafian, odnowioną w 1873 r. i uposażoną 39½ dzies. ziemi z zapisu dziedziców dóbr stepańskich ks. Janusza Aleksandra Sanguszki w 1741 r. i Stanisława Worcela z 1815 r. Do par. praw. należą wsi: Butejki nad Mielnicą (o 2 w.), Krasówka również nad Mielnicą, stanowiące jakoby przedłużenie W. Wielkiej, i Werbeza Mała (o 1 w.). W całej parafii 167 dym., 1345 mk. prawosł., 22 katol. i 100 żydów. Od 1859 r. do 1876 r. była w W. Wielkiej szkoła ludowa. Jest tu kaplica katol. dekanatu rówieńskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. ze wsi Werbeza, siółko zamku stepańskiego, wniesiono pobór od 6 dym. półdw., 10 na ćwierciach, 3 ogr. a w 1583 r. od 7 dym., 7 ogr., 2 kół walnych (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83).

J. Krz.

Werbecka Słobódka, nad rzeką Szumiłową (Markówką), dopł. Dniestru, pow. olhopolski, okr. pol. Pieszczanka. gm. i par. Miastkówka, st. pocz. Olszanka, ma 10 dm. *X. M. O.*

Werbecki Majdan, wś, pow. latyczowski okr. pol. Międzyboż, gm. Wójtowce, par. praw. Werbka, katol. Nowy Konstantynów, przy drodze z Werbki do Majdanu Sachniańskiego, o 15 w. od Latyczowa (st. poczt.), ma 94 dm., 680 mk. Wchodziła w skład sstwa werbskiego, dziś rządowa. *X. M. O.*

Werbel, jezioro, w pow. rastemborskim, w pobliżu wsi Święta Lipka.

Werbela, rzeczka, dopływ Kołodziejanki (lew. dopł. Świsłoczki).

Werbelin, jezioro, i *Werbeliński kanał*, wchodzi jako część do systemu Finowskiego kanału (ob.), łączącego Elbę z Odrą.

Werben, 1) w dokm. *Werbiń*, wś nad Styrem, pow. dubieński, okr. pol. i par. katol. Beresteczko (o 10 w.), gm. Boremel (również o 10 w.), par. praw. Chrynniki (o 5 w.), ma 38 dm., 657 mk. Posiada cerkiew filialną, Uspieńską, z drzewa wzniesioną w 1877 r. kosztem parafian i uposażoną 38 dzies. ziemi z zapisów Jana i Szymona Pietruszewskich oraz Michała Rogozińskiego; kaplica katol. dekanatu dubieńskiego. W 1563 r. własność marszałka królewskiego kn. Aleksandra Sanguszkowicza Koszyrskiego. W 1564 r. kn. Lew Sanguszkowicz Koszyrski zostawia Werbiń słudze ojca swego Sączkiewiczowi. (Opis akt. kn. kijew. centr. arch., 2037 i 2038). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. Fiedor Sączkowicz z imienia Wierbnia płaci od 12 dym., 5 ogr., 3 og., 1 koła waln. Jabłonowski, Wołyń, 107). W 1601 r. własność kn. Hrehorego Sanguszki Koszyrskiego i żony jego Zofii ks. Hołowczyńskiej, który daje w arendę Abramowi Szmołowiczowi, żydowi turcyjskiemu, Kgecowi Percowiczowi, żydowi toraczyńskiemu, żonom ich i potomkom, imiona w pow. łuckim leżące, t. j. miasto Horuchów, dwór i siółko Oziercy, siółko Raczyn, siółko Markowice, dwór i siółko Koniuchy, siółko Kuty, siółko Białe pole, mko Poramil, dwór i siółko Smolawe, dwór i siółko Werbiń, a przytem staw spustny i młyn na starym stawie. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 284). 2) **W.** uroczysko na gruntach wsi Radoszyn, w pow. kowelskim. *J. Krz.*

Werben, podlesnictwo w leśnictwie Goldingen, w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Werben al. *Antmirehlen*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Kussen.

Werbezdany, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny (o 8 w.), 5 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ławaryszki.

Werbież al. *Wierzbię* 1) *Niżny*, wś, pow. kołomyjski, 4 klm. na pld.-zach. od Kołomyi (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na ptn.-zach. leży Sopów, na ptn.-wsch. Kołomyja, na wsch. Oskrześnice, na pld. Ispas i Myszyn, na zach. Werbież Wyższy. Ptn.-wsch. granicy dotyka na malej przestrzeni Prut, przyjmujący tu od praw. brz.

Pistrynkę, płynącą przez wsch. część obszaru, i Łuczka z Sopówką, płynące przez pñ. część wsi. Wzniesienie obszaru sięga na pñd. 283 mt. Włas. więk. ma roli or. 54, łąk i ogr. 20, pastw. 231, lasu 267 mr.; włas. mn. roli or. 679, łąkiogr. 349, past. 189 morg. W r. 1880 było 274 dm., 1213 mk. w gm., 17 dm., 130 mk. na obsz. dwor. (1134 gr.-kat., 71 rzym.-kat., 138 izr.; 1144 Rus., 55 Pol., 144 Niem.). Par. rzym.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w miejscu, dek. pistryński. Do parafii należy W. Wyższy. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas., kasa poż. gmin. z kapit. 1674 złr. We Lwowie d. 9 grud. 1375 r. nadaje Władysław, ks. opolski, wsi Werbiąż (*Wirzbąsz*) i inne Waškowi Teptukowiczowi prawem lennem (Liske, A. G. Z., t. V., str. 12). Nadanie to potwierdza Jagiełło w Niepołomicach d. 26 paźdz. 1416 r. (l. c. str. 38. 2) **W. Wyższy**, wś, pow. kołomyjski, 5 klm. na pñd.-zach. od Kołomyi (sąd pow., urz. poczt., st. dr. żel.). Na pñn.-zach. leży Sopów, na pñd. Myszyn, na pñn.-wsch. i wsch. Kluczów Wielki. Środkiem wsi płynie Łuczka. prawy dopł. Prutu, od pñd. z Kluczowa Wielkiego. Włas. więk. ma rol. or. 57, łąkiogr. 39, p. 113 mr.; wł. mn. roli or. 402, łąk i ogr. 416, past. 102 mr.. W r. 1880 było 196 dm., 912 mk. w gm. (893 gr.-kat., 6 rz.-kat., 13 izr.; 894 Rus., 5 Pol., 13 Niem.). Par. rzym.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w W. Niżnym. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapitałem 1476 złr. *Lu. dr.*

Werbice, węg. *Werbicza*, *Wierzbica*, wś obok m. Mikulasza w hr. liptowskim, nad rz. Wagiem, wzn. 580 mt. n. p. m.; kościół katol. filialny, kościół ewang. paraf., jarmarki, 1670 mk.

Werbicz, rzka, w pow. hajsyńskim, prawy dopł. Sobu. Zaczyna się powyżej mka Granów, płynie ze wschodu na zachód, mija Granów i poniżej wsi Huńcze ma ujście. *X. M. O.*

Werbiczewka, rzeczka, w gub. czernihowskiej, prawy dopł. Snovu.

Werbiczewo, wś w pobliżu wielkiego błota (do 3,500 dzies.), pow. rohaczewski, gm. Łuki.

Werbiczno, wś, pow. kowelski, na pñd.-wsch. od Turyjska. W. należało pierwotnie do zamku włodzimierskiego; król Aleksander nadał je Markowi Kałusowskiemu. W czasie rewizji zamku włodzimierskiego w 1544 r. własność Piotra Kałusowskiego, który z bratankami był obowiązany z W. i Kałusowa do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 9, 83). Po dług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1570 r. p. Gniewosz Kałusowski płaci z Kałusowa i Wierzbicznej z 7 dym., 5 ogr. po 2 gr., Iwan Kałusowski z tychże wsi od 7 dym. i 3 ogr. po 4 gr., a Fiedor Kałusowski z części Wierzbiczna z 2 dym., 2 ogr. po 4 gr. W 1577 r. Wasili Kałusowski płaci z części W. od 3 ogr. po 2 gr. a Iwan Kałusowski 4 z dm. pół dw., 5 ogr. W 1582 r. Jerzy Kałusowski płaci z części imieni W. z 2 dym., 2 ogr. a Iwan Kałusowski z Ka-

lusowa i W. z 6 dm., 11 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 19, 20, 21, 72, 76, 114, 118). *J. Krz.*

Werbiczówka, ob. *Werbizówka*.

Werbie, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Serby, par. praw. Andrzejowicze (o 11 w.).

Werbiłowo, wś skarbowa nad jeziorem t. naz., pow. siebieski, o 48 w. na pñn.-wsch. od Siebieża, 18 dm., 149 mk., monaster męzki Pokrowski.

Werbiń, ob. *Werbeń*.

Werbiszczów, wś, w dawnym pow. włodzimierskim, w okolicy mka Świniuchy. W czasie rewizji zamku włodzimierskiego w 1515 r. wś Werbiszczew al. Kusty należała do kn. Koszyrskiego, który zobowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamkowej (ob. Jabłonowski, Rewiz., 7).

Werbiszki, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 42 w. od Wilkomierza.

Werbiz, wś, pow. czerykowski, gm. Łobanówka, ma 62 dm., 261 mk.

Werbiz, wś, pow. rudecki, 35 klm. na pñn.-wsch. od Rudek, 18 klm. na pñd.-wsch. od sądu pow. w Komarnie, 8 klm. na pñd.-zach. od urz. poczt. w Mikołajewie. Na zach. leżą: Horożana Mała, Nowosiółki i Ryczychów, na pñn. i pñn.-wsch. Honiatycze, na wsch. Drohowyże i Urcie, na pñd. Urcie (obie w pow. żydaczowskim). Wzdłuż granicy pñd. płynie Dniestr; wsch. część obszaru przepływa Szczeryk, lewy dopł. Dniestru. Na pñd. grupa domów „Sajków.“ Pñd. część obszaru lesista (las Dąbrowa). Włas. większa (kapituły łacińskiej we Lwowie) ma roli orn. 4, łąk i ogr. 5, pastw. 3, lasu 1081 mr.; wł. mn. roli or. 807, łąk i ogr. 358, pastw. 107 morg. W r. 1880 było 174 dm., 1002 mk. w gm., 2 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (969 gr.-kat., 18 rz.-kat., 35 izr.; 842 Rus., 180 Pol.). Par. rz.-kat. w Mikołajewie, gr.-kat. w miejscu (dek. horożański). Do par. należą Honiatycze i Kahujów. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2000 złr. Dokumentem wydanym d. 7 listopada 1407 r. w Medyce nadaje Jagiełło wiernemu słudze Iwanowi Wołoszynowi i dzieciom jego karczmę nazwaną Werbiąż (Wierzbiaż) na rzecę Szczercu, w Szczerzeckiej Woli, za roczną daninę (Liske, A. G. Z., t. II, str. 59, dokument pisany po rusku). W Samborze dnia 17 czer. 1423 r. przenosi Jagiełło wś Wierbiż na prawo niemieckie i mianuje wójtem żyda Wołczka (Liske, A. G. Z., t. II, str. 70). W Medyce d. 3 list. 1425 r. nadaje król pustkowie „Werbicza“ zwane żydowi Wołczkowi, celnikowi lwowskiemu, w celu osiedlenia (l. c., str. 75). R. 1427 daje Jagiełło temuż Wołczkowi część wsi Werbiż, ustanawia w niej wójtostwo i przenosi ją na prawo niemieckie (l. c., str. 77). We Lwowie d. 1 czer. 1431 rozstrzyga Jan z Oleśnicy, marszałek w. kor., z polecenia króla spór między Wołczkiem a kmieciami W. na korzyść Wołczka (l. c., str. 89). We Lwowie d. 6 list. 1432 r. dodaje

król do zapisu 50 grzyw. kapitule lwowskiej na wsi W. zrobionego, nowy zapis 150 grzyw. przez kapitułę Wołczkowi na wykupno wsi rzeczonyj wyliczonych i zastawia jej tę wieś aż do całkowitej spłaty 200 grzyw. (l. c., str. 90). Dnia 14 lipca 1433 r. w Koninie nadaje król wś W. kapitule lwowskiej na wieczystą własność (l. c., str. 100). We Lwowie d. 26 wrzes. 1442 r. poświadczają kanonicy lwowscy, że rajcy miasta Lwowa wypłacili im 121 grzyw. na wykupno sołtystwa w Wierzbiażu, które im zapisał w testamencie Mikołaj Hecht (l. c., t. V, str. 114). Dnia 14 wrzes. 1455 r. w Werbiżu poświadczają Jan z Sielikowa ssta grodecki i szczyrzecki, i Piotr z Rumna rozmierzenie gruntów do W. należących (l. c., t. II, str. 144). Dnia 23 kwiet. 1463 w W. odgraniczają komisarze królewscy wś kapitalną od Horozany i Ryczychowa (l. c., str. 173). 2.) **W.**, ob. *Wierzbiz.* *Lu. Dz.*

Werbizówka, *Werbiczówka* al. *Strzyżawka*, rzeka, w pow. winnickim, lewy dopływ Bohu, ma źródła na gruntach wsi Tiażyłowa, płynie ze wschodu na zachód i pod os. karcz. Elisenhof ma ujście. *X. M. O.*

Werbka, wś, pow. olkuski, ob. *Wierzbka*.

Werbka, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, dopływ rz. Słuczy, przepływa pod wsią Kutyszcze.

Werbka 1.) wś nad rz. Mukszą, dopł. Dniestru, pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Maków, par. katol. Czereze, sąd w Kamieńcu (o 18 w.). W górzystym położeniu, ma 190 dm., 1067 mk., 474 dzies. ziemi włośc., 33 cerkiewnej; dworska należy do klucza makowskiego Raciborowskich. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1744 r., z 854 parafianami i szkołkę cerkiewną. Między W. a Przewrociem, na górze należącej do Przewroci znajduje się kamień ciosowy. Jedna z najdawniejszych osad w tych okolicach. Już w 1453 r. nadał ją Kazimierz Jagiellończyk Piotrowi z Gliniszcz. Prawdopodobnie synem jego był Zygmunt z Wierbkowice, ożeniony z Klarą de Niszczyszlaw z sąsiednich Stupiniec; córka żona Hynki a wnuka 1-mo voto Piasecka, 2-do Jacymirska. W 1530 r. wś Vyrbka należy do Herburtów i Domaszkwskich, którzy płacą od 4 pługów. 1542 r. pierwsi z nich wnoszą od 3, ostatni od 1 pługa. W 1565 r. płaci ztąd Herburt od 3 pługów (przez Czackiego) i od tyłuż Wolski, notar. ziemski kamien. (przez Jacymirskiego); w 1569 r. Wolski od 2 pługów i od tyłuż ssta barski. W 1578 r. jest tu część Wolskiego i część Dłuskiego (Dłuszki), płacącego od 1 pług. Wreszcie w 1583 r. z W. płacą od 5 pługów i koła dorocznego oraz z drugiej części od 1 pług (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 159, 193, 197, 221, 299). W tym czasie Andrzej Potocki, mąż Zofii Piaseckiej, na mocy procesu odbiera schedę swej żony W. i zastawia ją Walentemu Kalinow-

skiemu w sumie 3000 złp. W 1670 r., na mocy również procesu, Stanisław Puchalski odbiera W. od Potockich i sprzedaje Jerzemu Wołodyjowskiemu. Następnie władają nią Makowieccy, od których nabyli Raciborowscy. 2.) **W.**, wś nad Turzą, pow. kowelski, na pfn. od Kowla; cerkiew. Był tu monaster św. Trójcy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do włości kowelskiej kn. Andrzeja Kurpskiego i Jarosławskiego, który płaci ztąd od 12 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 120). W czasie lustracyi kaszt. radomskiego Słupeckiego z 1628 r. wś Wierbka należy do sstwa kowelskiego: „którzy w tej wsi mieszkają czynszu żadnego nie płacą, tylko pie-szo robią do folwarku, który folw. do króla należy. Folw. wierbski facit 649 fl. 21 gr. 9 den.“ (Jabłonowski, Lustracye, 163). 3.) **W.**, wś nad rz. Rudą, pow. latyczowski, na pograniczu lityńskiego, okr. pol. Międzybóż, gm. Susłówce, par. kat. Nowy Konstantynów, sąd w Latyczowie o 10 w.). Leży przy tr. poczt. z Latyczowa do Lityna, ma 120 osad, 1061 mk., 970 dzies. ziemi włośc., 62 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1867 r., z 1110 parafianami. Jest tu piec wapienny, zatrudniający 14 ludzi i wypalający do 24000 pudów wapna. Należała do dóbr królewskich. W r. 1530 i 42 r. trzymał ją Bernard Pretficz, opłacając od 2 pługów; następnie trzyma ją Jakub Ciepłowski (Czielowski), który w 1656 r. płaci od 6 pługów, 1 rzemieśl., a w 1583 r. od 5 pługów i koła dorocz. 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 164, 182, 303). Podług lustracyi Humieckiego, kaszt. kam., z 1616 r. posesorem wsi „Wierpka“ jest „ur. Wawrzyniec Karsnicki, na którą ukazał sumę starą, dobrą, przez Jakuba Ciepłowskiego na sejmie lubelskim przysięgą likwidowaną, pokazał też i dożywocie jemu i ur. pani Annie Cielkińskiej, małżonce jego, in solidum obiema służące, która suma iż jeszcze czworgiem dożywociem nie ekspirowała, bo dopiero w trzecim dożywociu te dobra trzymają, lustracyi natenczas niepodlegają. Na której też wsi gruncie teraz niedawno mko „Weprka“ ten to posesor począł osadzać.“ W 1636 r. mko Wierpkę i wś Wierpkę trzymają ur. Jan Komorowski z małżonką swą Barbarą Słupską. Czyniły 146 fl. 24 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 65, 193). Następnie posesorem mka i wsi był Aleksander Cetner, kaszt. halicki. Podług lustracyi z 1665 r. „w mku i wsi Wierbce od lat kilkunastu żadnego niemasz miejsczanka i poddanego, gdyż miasteczko częścią przez nieprzyjaciela, częścią przez żołnierza często przechodzącego funditus zniszczało i spustoszało.“ Że miejsce to było dawniej obronnem świadczą pozostałe dotąd okopy, a cementarz, że boje tu często były staczane. Podług lustracyi z 1765 r. wś W. stanowiła oddzielne sstwo werbelskie, w skład którego oprócz W., wchodziły wsi: Kerdanów al. Kierdanówka, Kudynka i Majdan,

będące w posiadaniu Michała Rzewuskiego, wwdy podolskiego, poczem dzierzył je Józef Mier, ssta buski. Następnie W. musiała być połączona ze sstwem latyczowskiem, gdyż nie wymienia jej sumaryusz królewsczyny z 1770 r. Po ostatniem rozbiornie Rzpłtej Katarzyna II w 1795 r. darowała sstwem latyczowskie, z włączoną do niej Werbką, Morkowowi. W 1809 r. otrzymał W. na lat 12 Alsufiew, od którego w 1815 r. nabył ks. Konstanty Czartoryski, z opłatą kwarty 916 rs. 90 kop. 4.) **W. Czeczelnicka**, wś nad rz. Sawranką, dopł. Bohu, pow. olhopolski, okr. pol., gm. i par. katol. Czeczelnik (o 6 w.) przy tr. poczt. z Czeczelnika do Łuhu, o 16 w. od Olhopola, ma 395 osad, 3934 mk., 2294 dzies. ziemi włośc., 63 cerkiewnej, dworskiej w całym kluczu czeczelnickim 18000 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1771 r., z 1536 parafianami. Mieszkańcy trudnią się wyrobem kół, wozów, a także garnearstwem. Rz. Sawranka tworzy tu obszerny staw. W skład gminy wchodzi: W., Aniutyna, Berszada, Biały Kamień, Brytawka, Iwaszków, Kureniówka, Popowa Grobla, Rembówka i Rohozki, razem 10 okręgów (starostw) wiejskich, mających 2461 osad, 14774 mk. włośc., uwłaszczonych na 12866 dzies. (10398 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy mieszka 3696 osób innych stanów, posiadających 20705 dzies. (19891 ornej). Cały więc obszar gminy ma 33571 dzies. (19891 ornej) i 18470 mk. Dobra niegdyś Lubomirskich (klucz czeczelnicki), następnie Gudowiczów, obecnie Orłowych. 5.) **W. DREWNIANA**, wś u źródeł rzki Studenki, dopł. Uszycey, pow. proskurowski, okr. pol. i poczta Jarmolińce (o 16 w.), gm. i par. Szarawka, o 26 w. od Proskurowa. Otoczona od wschodu i południa wielkimi lasami, przeważnie z grabiny, ma 170 osad, 1090 mk., 798 dzies. ziemi włośc., dworska w częściach, należy do: Małuny 361 dzies., Kręglaka 289 dzies., Mitkiewiczów, dawniej Naporoznych 651 dzies. Poprzednio od 1605 r. własność Dulskich, z których Antoni przyjmował Stan. Augusta wracającego z Kamieńca, następnie Orłowskich. Istniała już w 1530 r. i płacono z niej od 11 a w 1542 r. od 12 pługów. W 1565 r. Podfilipska wnosi od 6 pługów, a w 1578 Podfilipski od 2 pługów (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 168, 184, 303). 6.) **W. MUROWANA**, wś nad rz. Studenką, dopł. Uszycey, pow. latyczowski, na pograniczu pow. proskurowskiego, okr. pol. Michałpol, gm., par. kat. i sąd Zinków, przy drodze z Hremiaczki do Szarawki, o 54 w. od Latyczewa odległa. Ma 211 osad, 1145 mk., 1098 dzies. ziemi włośc., 760 dworskiej, 44 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1777 r., z 1037 parafianami. Cztery młyny wodne, przynoszące 2700 rs. Grunta górzyste, suche. Na wzgórzach we wsi ślady zamku. Własność kolejno: Mierów, Krassowskich, Michałowskich, od któ-

rych nabyli terażniejsi właściciele Orłowscy. 7.) **W. Wołoska**, wś przy ujściu Taszliku do Szumiłówki (Markówki), pow. olhopolski, okr. pol. i sąd Pieszczanka, gm. i par. kat. Miastkówka, poczta Olszanka, o 75 w. od Olhopola, ma 414 osad, 1607 mk., 1115 dzies. ziemi włośc., 44 cerkiewnej, dworska w 30 częściach, z których największe posiadają: Wiszniewscy (536 dzies.), Gołkowscy (508), Gdowscy (200), Szpinerowie (369 dzies.) i in. Posiada cerkiew Wniebowzięcia, wzniesioną w 1834 r., z 2087 parafianami. *Dr. M.—J. Krz.*

Werbki, wś u źródeł rzki Omelnik, praw. dopł. Biały, pow. charkowski.

Werbkowa, nieistniejąca dziś wś w pow. żytomierskim, należała do dóbr Kotelnia ks. Romana Rużyńskiego (ob. t. VII, 918).

Werbkowiec, wś, folw. i dobra nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. prawosł. Werbkowice, rz.-kat. Grabowiec, odl. 12 w. od Hrubieszowa. Wś posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początkową, urząd gm. Na obszarze folw. gorzelnia, młyn amerykański o sile 50 koni, młyn zwyczajny, owczarnia, gospodarstwo rolne staranne, produkuje torfu od r. 1872, z pokładu mającego do 10 st. grubości, na obszarze 600 morg. W r. 1827 było 60 dm., 346 mk. Cerkiw paraf. erygował r. 1690 Aleksander Łaszcz i żona jego Katarzyna z Firlejów. Dobra W. składały się w r. 1889 z folw.: W., Elźbiecin i Teofilówka, rozł. mr. 2206: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 585, łąk mr. 195, pastw. mr. 56, lasu mr. 43, nieuż. mr. 84; bud. mur. 14, drew. 30; płodozm. 9-pol.; fol. Elźbiecin gr. or. i ogr. mr. 313, łąk mr. 169, pastw. mr. 21, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 10-pol.; fol. Teofilówka gr. or. i ogr. mr. 174, łąk mr. 139, pastw. mr. 177, lasu mr. 217, nieuż. mr. 23; bud. mur. 3, drew. 9; płodozm. 10-pol.; las nieurząd. Wś W. os. 62, mr. 796; wś Kotorów os. 48, mr. 606; wś. Konopne os. 19, mr. 464. W. gmina należy do sądu gm. okr. IV we wsi Miętkie, st. pocz. w Hrubieszowie. Gmina ma 20037 morg. obszaru i 6690 mk., w tem 5758 prawosł., 820 rz.-kat., 118 żyd. W skład gm. wchodzi wsi i folw.: Alojzów fol., Biała os., Dąbrowa os., Elźbiecin fol., Gozdów, Gołota os. karcz., Hostynne, Konopne, Kotorów, Leopoldów fol., Lotów, Łysa Góra fol., Majdan, Krynki, Malice, Podgórze, Podhoryszów os., Strzyżewice, Terebin, Terebiniec, Teofilówka fol. *Br. Ch.*

Werbliany, pow. żółkiewski, ob. *Mohylany*.

Werblin, uroczysko na gruntach wsi Bereżki, w pow. rówieńskim. Miejscowa cerkiew posiada tu 31 dzies. sianożęci i zarośli.

Werblin, *Warblino* 1583, wś włośc. na Kaszubach, pow. pucki, st. p. i paraf. kat. Starzyn, agent. poczt. i szkoła kat. w miejscu. Zawiera 26 posiad. włośc. i 20 zagród, razem 521 ha (337 roli orn., 51 łąk); 1885 r. 56 dm., 78 dym.,

426 mk., 384 kat., 42 ew. W pobliżu płynie Plutnica. Na obszarze wsi znajduje się cementarzysko, w którym znaleziono dwie urny z łan-cuszkami (ob. objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 64). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 opiewa: „Warblino 16 coloni, modius siliginis e manso, totidem avenae“ (pag. 10). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczył W. 165 mk. kat. i dawał mesznego 20 kor. żyta i tyleż owsa (ob. 45 i 49). Topografia Goldbecka z r. 1789 wykazuje 26 dym. Wś należała do opatów oliwskich, lecz po okupacji rząd wydał ją 17 dotychczasowym dzierżawcom na własność. *Ks. Fr.*

Werbluzka, wś nad rzeką t. n., dopł. Łozowej, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 37 w. na płd.-wschd. od Aleksandryi, ma 2374 mk., 2 cerkwie.

Werbna, ob. *Wierzbna*.

Werbni, grupa domów w Biłce Szlacheckiej, pow. lwowski.

Werbno (w dokum.), ob. *Werbajew*.

Werbno, ob. *Wierzbno*.

Werbno, czesk. *Vrbno*, niem. *Wuerbenthal*, miasto na Szląsku austr., w pow. bruntalskim (Freudenthal), w punkcie połączenia dwóch źródłowych potoków, Białej i Czarnej Opawy, w niewielkiej górskiej kotlinie. Od płd. i płd.-wschodu otaczają góry: Schlossberg (866 mt.), Hoher Berg (1023 mt.) i Schindelberg (861 mt.). W r. 1880 było 210 dm. i 2415 mk. rz.-kat., Niemców. W r. 1885 było tu 128 osób zajmujących się samoistnie handlem i przemysłem. W. jest znacznym ogniskiem przemysłowem; kwitnie tu wyrób gwoździ, śrub i lin drucianych, szkła, guzików, nici, materyi bawełnianych i lnianych, juty i produktów chemicznych. Miasto posiada kościół paraf., szkołę ludową, urząd poczt. i tel. i stację kolei żel. Związkiem osady był zamek książąt opawskich z domu Przemyslidów. Po wygaśnięciu rodu zamek popadł w gruzy; w tym samym miejscu jednak założył w r. 1611 Hynck z Werbna, pan na Bruntalu, miasto i nadał temuż nazwę od swego rodu (ob. Peter Antoni: Das Herzogthum Schlesien, Wien, 1884). *W. H.*

Werbno, folw. do Jeżewa, pow. szremski (Gostyń), tuż pod Borkiem (poczta i st. dr. żel.), par. Jeżewo; ma 1 dm. i 9 mk. W. założone przez piszących się z innego Werbna (Wierzbna) Rydzyńskich, dziedziców niegdyś Jeżewa, było dawniej znaczniejszą osadą; w r. 1843 miało 6 dm. i 83 mk.; a za dziedzictwa Rydzyńskich uchodziło podobno za miasteczko.

Werbolozy, wś nad Hujwą, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Białopole, par. praw. Wernhorodek (o 2 w.), o 25 w. od Berdyczowa, ma 758 mk. (w 1863 r. 496 mk. i 856 dzies.); cerkiew filialn. p. wez. Archaniola Michała, z drzewa wzniesiona w 1793 r. Własność hr. Tyszkiewiczów.

Werbowa, *Wierzbowa*.

Werborodyńce al. *Werborodec*, wś, pow. starokonstantynowski, par. Stary Konstantynów, w 1867 r. miała 76 dm. Wzniesienie sięga 1092 st. npm.

Werbów, wś, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Chodorków, o 40 w. od Skwiry a 4 w. na płn.-zachód od wsi Sokolca. Rozłożona na lesistej wyżynie, dającej początek rz. Irpień i Zdwiz, płynącym na wschód, i Iwnicy, uchodzących do Teterewa, ma 817 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1056 mk. praw. i 122 katol. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z muru wzniesioną w 1810 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 37 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi. Kaplica katol. par. Chodorków. Przed uwłaszczeniem włościan należała w części do Kazimierza Cywińskiego, poprzednio Michałowskich (3344 dzies. i 277 dusz rewiz.), Władysława i Kazimierza Kazimirskich (572 dzies. i 76 dusz) i Henryka Turczewicza (108 dzies. i 18 dusz).

Werbowa 1.) al. *Werbowiec*, rzeczka, w pow. zwinogrodzkim, lewy dopływ Tykicza Gniłego, powstaje z połączenia 5 strumieni pod wsią Oknina, przepływa w kierunku płd.-zachd. pod Świnarką, Kajetanówką, Wierbowcem i pod wsią Brodeckie uchodzi do Tykicza. 2.) **W.**, rzeka, w pow. uszyckim, ob. *Żwan*. 3.) **W.**, rzeczka, lewy dopływ Wysuni (praw. dopł. Inguleca).

Werbowa 1.) wś nad rzeką t. n., dopł. Taszliku, pow. bałcki, okr. pol., par. katol. i sąd Hołowianiewski (o 9 w.), gm. W., ma 332 osad, 1649 mk., 1285 dzies. ziemi włośc., 1314 dworskiej, 37 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1834 r., z 1431 parafianami; zarząd gminny, w skład której wchodzi: W., Kłonna, Krasnopol, Kruteńkie i Semiduby, mające 871 osad, 4992 mk. włościan, uwłaszczonej na 5927 dzies. (5159 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy mieszka 492 osób, posiadających 8245 dzies. (6398 ornej). Cały więc obszar gminy zajmuje 14172 dzies. (11557 ornej) i 5484 mk. Dziedzictwo dawniej Potockich, dziś Wiszniewskich. 2.) **W.**, *Wierzbowa* al. *Werbówka*, *Wierzbówka*, wś, pow. jampolski, okr. pol. i par. Tomaszpol, gm. Tymanówka, sąd Komargród, w pobliżu linii dr. żel. kijowsko-odesskiej, między st. Krzyżopol i Wapniarka (o 2 w.), ma 134 osad, 1070 mk., 628 dzies. ziemi włośc., 2224 dworsk., 52 cerkiewnej. Cerkwie p. w. św. Mitrofana, wzniesiona w 1844 r. na miejsce dawnej z 1784 r., z 873 parafianami; kaplica katol. Dobra niegdyś ks. Czetwertynskich, dziś Perłowski.

Werbowata, wś nad rzeką Werchniaczką, dopł. Umanki, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Oradówka, o 12 w. od Humania (par. katol.), ma 112 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 687 mk. prawosł., 13 katol., 8 żydów; 1582 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1761 r. koszem ówczesnego dziedzica hr. Potockiego, i uposażoną 46

dzies. ziemi. Własność do 1856 r. Morgulców, następnie Ludwika Kossowskiego.

Werbowce, ws nad rz. Chomara, dopł. Słuczy, pow. zasławski, par. katol. Zasław, posiada cerkiew drewnianą. O 1 w. od wsi st. poczt. t. naz., między Zasławiem a Lulińcami. Należy do San-guszków.

Werbowce, rum. *Werboutz*, ws, pow. kocmański na Bukowinie. Posiada cerkiew par. gr.-nieun. St. poczt. w Koczurmiku (04 klm.). Gmina ma 813 mk., większa własność 97 mk.

Werbowiec, ob. *Werbowa 1.*)

Werbowiec, ws nad rzeką t. n., uchodzącą we wsi Brodeckie do Tykiczu, pow. zwinogródzki, w 2 okr. pol., gm. Kalniboloto (Ekaterynopol), o 23 w. od Zwinogródki (par. katol.), o 4 w. od Brodeckiego, ma 1387 mk. W 1863 r. było 1019 mk.; 1220 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1841 r. i uposażoną 65 dzies. ziemi. Wchodziła w skład ststwa zwinogródzkiego, obecnie należy do dóbr Państwa.

Werbówka 1.) przys. nad rz. Siniuchą, dopł. Bohu, pow. bałcki, okr. pol. i par. katol. Hołowaniwskie, gm. Trojanka, par. praw. Kohutówka, ma 3 dm. 2.) **W.**, ws po obu brzegach Taszliku Suchego, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Baładina (o 4 w.), o 55 od Czehrynia, ma 1001 mk. W 1808 r. było 102 dm., 945 mk.; w 1863 r. 1175 mk. Cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1857 r., na miejsce poprzedniej, z 1794 r., uposażona jest 36 dzies. We wsi była gorzelnia (od 1823 r.) i fabryka mączki cukrowej (od 1847 r.). O 4 w. na wschód od wsi las, zwany Tarapun. Własność dawniej Katarzyny Dawydowej, następnie córki jej Zofii Borozdziej, której syn sprzedał ws Helenie Staal. 3.) **W.**, ws, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. Podwysokie, o 50 w. od Humania, ma 84 mk. 4.) **W.** al. *Wierzbówka*, przysiółek mka Pokotyłowo, w pow. humańskim. 5.) **W.**, *Wierzbówka*, ws, pow. lityński, okr. pol. Stara Sieniawa, gm., par. i sąd Chmielnik (o 3 w.), przy tr. poczt. z Chmielnika do Nowego Konstantynowa, o 33 w. od Lityna, ma 22 osad, 191 mk., 179 dzies. ziemi włość.; dworska należy do dóbr chmielnickich, dawniej Kuszelewa Bezborodki, dziś Kanszyna. 6.) **W.**, mylnie *Wierzbówka*, ws u źródeł bezim. strumienia, formującego dwa stawy, a o 2 w. poniżej uchodzącego do Rastawicy pod wsią Sokółowy Bród, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Werbówka, par. katol. i sąd pokoju Pawłocz, o 18 w. od Skwiry odl. W miejscowości górzystej i lesistej położona, ma 613 mk. Podług Pochilewicza w 1863 było 746 mk. praw., 30 kat., 28 żydów i wraz ze wsią Rewucha 3281 dzies. (w samej W. około 2000 dzies.). Cerkiew paraf., p. wez. Narodzenia N. M. P., drewniana, na kamiennym fundamencie, wzniesiona w pierwszej połowie zeszłego wieku a przebudowana w 1840

r., uposażona jest 46 dzies. ziemi. W., dość dawna osada, wspominana jest w aktach już w początku XVII w., należała do dóbr pawłockich, pozostających w pierwszej połowie XVI w. w posiadaniu Ostafiego Daszkiewiczza. Rodzona jego siostrzenica Bohdana z Nemirów Olizarowa Wołczkiewiczowa wydała córkę swoją za kn. Ostafiego Różyńskiego i, w ten sposób, cała fortuna po Daszkiewiczzu przeszła do rąk Różyńskich, którzy, pomimo pochodzenia od Narymunt Giedyminowicza, bynajmniej się znaczeniem w kraju ani dostatkami nie odznaczyli. Gdy w 1610 r. Jan Roman Różyński, hetmaniąc wojskom Dymitra, zmarł młodo w Wołoku, wszystkie dobra jego stały się własnością pozostałej wdowy Zofii z Karabczewskich h. Ostoja. Ks. Zofia, acz wielce energiczna i śmiała niewiasta (ob. *Niewiasty kresowe dr. Józefa Rollego*), nie mogła wszakże podołać ciężarom, jakie wkładało na nią zarządzanie olbrzymią fortuną. Po wyjściu powtórnie za Hieronima Chodkiewiczza, kasz. wileńskiego, wkrótce potem owdowiawszy, ujrzała się znowu „Kniahinia,“ bo tak ją zawsze, pomimo zmiany nazwiska zwano, narażoną na najazdy słynnego „gwałtownika i raptora cudzej własności“ Samuela Łaszcza. Pomimo blizkiego pokrewieństwa, gdyż Imć Pan Strażnik rodził się z Karabczewskiej, tak jednak potrafił dokuczyć niemłodej już podówczas wdowie, że ta, dla pozbycia się ciągłych kłopotów i procesów, sprzedała w 1635 Tomaszowi Zamoyskiemu, podk. kor., całą włość pawłocką, składającą się z 5 miast i 56 wsi za 1200000 złp. Dobra te przynosiły wówczas 70000 złp. (*Pamiętniki o Koniecpolskich St. Przyłęckiego*, str. 368). W nomenklaturze sprzedanych dóbr jest także wymieniana W. W 1665 r. po śmierci ostatniego z hetmańskiej linii Zamoyskich, Jana, wwdy sandomierskiego, W., z całą włością pawłocką, przeszła na własność Stanisława Koniecpolskiego, jako spadkobiercy Aleksandra Koniecpolskiego, chor. kor., i Joanny Barbary z Zamoyskich. W posiadaniu panów z Koniecpola W. zostawała do 1719 r. czyli do zgonu Jana Aleksandra, wwdy sieradzkiego. Jego spadkobiercy Walewscy, nie wiedząc zapewne jaką olbrzymią odziedziczyli fortunę, odprzedali w 1772 r. spuściznę po Koniecpolskich Jerzemu Lubomirskiemu, obożnemu koronnemu. W 1774 r. ks. Lubomirscy: Franciszek, Józef, Aleksander i Michał, władający niepodzielnie dobrami, sprzedali W. Antoniemu Bonawenturze z Polkowa Konopackiemu, podstolemu sandedkiemu, późniejszemu wojskiemu żytomierskiemu. a po ostatnim rozbiórce marszałkowi szlachty powiatu skwirskiego. Majetność tę odziedziczyła pozostała po nim w 1805 r. bezdzietna wdowa Duminika, córka Józefa z Kurozwęk Poraj-Zawadyńskiego h. Róża, przedostatniego miecznika kijowskiego. Po zgonie Konopackiej W. odziedziczył rodzony

synowiec zmarłej Wiktor Zawadyński, oficer artylerii b. wojsk polskich, zmarły w 1871 r. Obecnie majątność ta jest własnością kijowskiego kupca p. Popow. Na wschód od W., nad granicą wsi Minkowiec, piętrzą się, porośnięte starym lasem, doskonale zachowane ślady obronnego miejsca, zwanego w dokumentach „starożytnem zamkowiskiem al. horodyszczem.“ Niewątpliwie wały te sięgają odległych, drewlańskich, lub co najmniej połowieckich czasów; żadna tradycja o starem horodyszczu nie pozostała. Na południe od wsi ciągnie się wał, tak zw. Żmijowy, przed laty 40 bardzo jeszcze widoczny, obecnie zaś, przez długoletnie oranie, prawie zupełnie zniszczony. Przez obszar wsi przechodzi stary szlak karawański al. Butarski, wiodący niegdyś od Kijowa do wołoskiej granicy w Mohylowie nad Dniestrem (*Tomasz Zawadyński*). 7.) **W.**, ws nad Roską, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Żywotów, par. praw. Skała, katol. Oratów, o 95 w. od Taraszczy, ma 301 mk. Podług Pochilewicz w epoce uwłaszczenia włościan było tu 580 mk., 1716 dzies. W. wraz ze Skałą i Skomoroszankami należała do klucza żywotowskiego, w połowie zeszłego wieku zajęta przez Franciszka Cieszkowskiego, od którego około 1780 r. nabył hr. Krasiński a od tego w 1810 r. Jakub Zbyszewski. Po śmierci ostatniego otrzymał w podziale W. i części Skały najmłodszy syn Jan Nepomucen. 8.) **W.**, ws nad rzką Olszaną, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Olszana (o 5 w.), o 30 w. od Zwinogródki, ma 1932 mk. (w 1863 r. 1462 mk.). Cerkiew drewniana p. w. św. Jerzego, niewiadomej erekcyi, odnowiona w 1808 r., uposażona jest 36 dzies. ziemi. Należy do dóbr hr. Branickich. 9.) **W.**, ob. *Werbowa*.

Werbówka al. *Bohdanowka*, ws nad bezim. dopł. Siniuchy, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, w 1868 r. 55 dm.

Werbuny 1.) folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 14 w. od Szawel Należy do dóbr Gruździe, niegdyś dóbr stołowych królewskich, nadanych hr. Zubow, dziś Naryszkińców. 2.) **W.**, folw., pow. włkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, par. Uciana, o 76 w. od Włkomierza, należy do dóbr Uciana.

Werbuszka, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Łyntupy (o 15 w.), okr. wiejski i dobra Szyrynów, Kluszczy, 1 dusza rewiz.

Werbuszki, ws włośc. nad rzką Krzywlaną, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Krewo (o 6 w.), okr. wiejski Werbuszki, o 33 w. od Oszmiany, ma 13 dm., 70 mk. prawosł. i 58 katol. (w 1865 r., 57 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Bicieniaty, Czetyrki, Galejsze, Kąty, Krzywlanka, Kutry, Łostaje, Malowicze, Ordasje, Rowki, Urlinięta, oraz zaśc. Biergaliszki, Galejsze, Janusze, Jowniewiczze i Urlinięta, wogóle w 1865

r. 168 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 260 b. włośc. skarbowych.

Werby 1.) folw., pow. uszycki, gm. Rachnówka, o 39 w. od Uszycy, 7 mk. 2.) **W.**, uroczysko na gruntach wsi Śnieżna, w pow. skwirskim, na którym, podług podania, była zbudowana pierwotnie ws Śnieżna (t. X, 935). 3.) **W.**, w dokum. *Wierba, Wierboje*, ws, pow. włodzimierski, okr. pol. Uściług, gm. W., par. kat. Włodzimierz (o 9 w. na płu.), na trakcie poczt. z Włodzimierza do Turzyska. Około 1859 r. była własnością Franciszka Skibickiego. W dokum. wymienione uroczysko: Suprunowskie dworzyszczce. Do włości należały wsi: Błazeniki, Hnojno, Krasnosiółki, Mohilno, dwie Rudy. Gmina graniczy od płu. z gm. Olesk, od wschodu z gm. Turzysk i Kupiczew, od pld. z gm. Kisielik i Mikulicze, od zach. z gm. Chotiaczów i Korytnica, obejmuje 113 miejscowości, mające 787 dm. włośc. (obok 1264 dm. należących do innych stanów), ma 13750 mk. włościan, uwłaszczonych na 11118 dzies. ziemi. Ws W. stanowiła pierwotnie królewszczyznę, nadaną przez króla Aleksandra wraz z przysiółkami: Hnoino, Mohilno, dwie Rudy, Błazeniki i Krasnosielki, Sołtanowi. Podług rewizyi zamku włodzimierskiego z 1545 r. własność Sołtanowicza, który był zobowiązany do opatrywania dwu horodni zamkowych. Juchna Wierbowski opatrywał jedną horodnię. W t. r. Iwan Sołtanowicz z W. i Mohilna opatrywał jedną horodnię zamku łuckiego, Juchno zaś z W. i Koleczyna wespół z Bohuszem Puzowskim drugą horodnię (Jabłonowski, Rewizye, 8, 53, 55, 83). W 1570 r. własność Mikołaja Lyssakowskiego, kasztelana lubaczowskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. tenże Mikołaj Łysakowski, kasztelan chołmieński, wnosi z Wierboje z 12 dym. dworz., 4 ogr. po 4 gr., 10 ogr. po 2 gr., z karczmy od szynku piwa 20 gr., od szynku gorzałki 6 gr., z młyna od koła korzecznika dorocznego 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 21, 71).

J. Krz.

Werbyczna, przysiół., pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Kupin, par. praw. Zawadyńce, katol. Gródek, o 47 w. od Kamieńca, założony na gruntach wsi Serwatyniec przez szlachtę (jednodworców), ma 21 osad, 134 mk.

Werbina, grupa domów w Dzieduszyczach Wielkich, pow. stryjski.

Werch al. *Wierzch*, część Szklą, pow. jaworowski.

Werchalew al. *Wercholewska*, sloboda u źródła rz. Żerewy, pow. radomski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Rozważów (o 14 w.), o 88 w. od Radomyśla, ma 65 mk., 304 dzies. ziemi użytkowej, 600 lasu, 903 nieuż. Wchodziła w skład dóbr Warowsk. W 1885 r. Felicja Żmijewska sprzedała W. mieszczaninowi Chytkiewiczowi.

Werchnia Rudnia, pow. owrucki, ob. *Rudnia 18.*

Werchniaczka, rzeczka, w pow. humańskim, prawy dopływ Humańki, ma źródła pod wsią tejże nazwy, płynie z zachodu na wschód, mija wsł W. poniżej której ma ujście. X. M. O.

Werchniaczka, wsł u źródeł rzeki t. n. dopł. Humańki, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Leszczynówka, o 15 w. od Humania, ma 312 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1347 mk. prawosł., 34 katol.; 2231 dzies. ziemi. Posiada cerkiew Bohosłowską, z drzewa wzniesioną w 1785 r.; kaplicę katol. par. Humań. Fabryka cukru, założona w 1845 r. Z kłucza humańskiego dóbr tutezynieckich Szczęsnego Potockiego nabyta w 1812 r. przez Floryana Jasińskiego, następnie synów jego Kaliksta i Ksawerego, obecnie własność spółki żyrardowskiej. Jasiński prowadził gospodarstwo wzorowe, postępowe, założył fabrykę cukru, pozakładał budynki folwarczne, po większej części murowane. Nadto urządził obszerny sad owocowy przy domu, wraz z ogrodem spacerowym, w którym wznosił kaplicę. W grobach tej kaplicy pochowani są oboje Jasińscy.

Werchniaki, w dokum. *Werchoboraja*, wsł u źródeł Ikwy wschodniej, pow. starokonstantynowski, na płd.-zachd od Starego Konstantynowa.

Werchoboraja, ob. *Werchniaki*.

Werchobuż, wsł, pow. złoczowski, 17 klm. na płn.-wsch. od Złoczowa, 21 klm. na płn.-wsch. od Oleska (sąd pow.), 11 klm. na wsch. od urz. poczt. w Sasowie. Na płd. leży Kruhów, na płn.-zach. Kołtów, na zach. Opaki, na płn. Huta Werchobuska, na wsch. Łukawiec (pow. brodzki). We wsch. stronie wsi bierze początek jeden ze źródłanych potoków Bugu. W małej kotlinie pomiędzy karczma a zabudowaniami wsi wytryska kilkoma otworami jedno z najsilniejszych źródeł Bugu. Jest ono otoczone cembrzynami dębowemi; tuż nad źródłem, między dwiema lipami, stoi statua św. Jana Chrzciciela. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Kiernieczyna, jedno z ramion Seretu. Dział wodny między dorzeczem Wisły u Dniestru przechodzi przez płn. część wsi. Włas. więk. (hr. Wacława Bawrowskiego) ma roli orn. 65, łąk i ogr. 190, pastw. 31, lasu 129 mr.; wł. mn. roli orn. 1036, łąk i ogr. 291, pastw. 85, lasu 2 morg. W r. 1880 było 125 dm., 835 mk. w gm., 3 dm., 21 mk. na obsz. dwors., (766 gr.-katol., 80 rzym.-katol., 10 izr.; narodowości rus.). Par. rzym.-katol. w Sasowie, gr.-katol. w Kołtowie. We wsi jest cerkiew p. w. Usp. N. M. P. i szkoła etat. 1-klas. (od r. 1872), z jez. wykł. rus. Gmina posiada kasę pożycz. z kapit. 630 złr. Lu. Dz.

Wercholicza, folw. nad strugą Czarny Ruczaj, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 45 w. od Oszmiany a 27 w. od Dziewieniszek, ma 4 dm., 17 mk. katol. W 1866 r. własność Lisowskiego.

Werchomla, pow. nowosądecki, ob. *Wirzchomla*.

Werchowa al. *Wierzchowa*, rzeczka, dopł. rz. Żerdziu, w pow. winnickim.

Werchowce, wsł skarbowa, pow. dryssieński, par. Oświej. Należy do dóbr skarbowych Stryżyno.

Werchowie 1.) wsł, pow. lepelski, gm. Stanisławowo, st. poczt. Bieszenkowicze; zarząd gminny, szkoła gminna (od 1864 r.). 2.) **W.**, st. poczt. na trakcie z Witebska do Wieliza, pow. wieliski, pomiędzy st. Suraz (o 22 w.) a Wieliz (o 18 w.), o 62¹/₂ w. od Witebska.

Werchowienska al. *Postoł, Polstoł, Podstoł*, rzeczka, w pow. skwirskim, dopływ Rastawicy od lewego brzegu. Płynie od zachodu na wschod pod mkiem Weczorajsze i wsiami Spiczynce, Bystrówka, Werchowonia i w pobliżu Trubijówki ma ujście.

Werchówka, rzeczka, lewy dopływ Proni, praw. dopł. Soży.

Werchówka, wsł, pow. łucki, należy do dóbr Romanów.

Werchowonia, pow. skwirski, ob. *Wierzchownia*.

Werchowo, wsł, pow. witebski, w 1 okr. pol., gm. Werchowo, cerkiew paraf. Zarząd gminy we wsi Słoboda. Gmina graniczy z gminami: Chrapowicze, Kuryno, Janowicze, Babinicze i Miszkowo, obejmuje 96 miejscowości, mających 280 dm. włośc. (obok 82 należących do innych stanów), 2680 mk. włościan, uwłaszczo-nych na 3095 dzies. ziemi.

Werchrata, wsł, pow. rawski, 13 klm. na płn.-zach. od Rawy Ruskiej (sąd pow. i st. dr. żel., urz. poczt.). Na płn. leżą Huta Lubycka i Lubyca, na płn.-wsch. Tyniatyska (grupa dom. Puńki), na wsch. Hrebenne, Siedliska i Prusie, na płd. Dziewięcierz, na zach. Brusno Stare, Huta Stara i Wola Wielka (wszystkie w pow. cieszanowskim). W płn.-zach. stronie wsi powstaje pot. Werchowina, płynie środkiem obszaru na płd.-wsch., przybiera od praw. brz. pot. Dziewięcierz, odtąd przyjmuje nazwę Rata i płynie na płd.-wsch. do wsi Prusie. Główna część wsi leży w dolinie Raty; inne są rozrzucone. I tak na lew. brz. Raty leżą: Majdan, Goraj, Mrzygłody, Monasterz, Górniki, Na Dehanach;— na praw. brz. Raty: Niedźwiedza, Stawyszcze, Zawałyta; na praw. brz. Dziewięcierza: Niemica, Łużki, Szupry, Haluszczakie, Nesterakie i t. p. Włas. więk. ma roli orn. 506, łąk i ogr. 48, pastw. 134, lasu 3344 mr.; wł. mn. roli orn. 4356, łąk i ogr. 229, pastw. 205, lasu 137 morg. W r. 1880 było 422 dm., 2372 mk. w gm.; 18 dm., 124 mk. na obsz. dwor. (2345 gr.-kat., 56 rz.-kat., 87 izr., 8 innych wyzn.; 2347 Rusy, 13 Pol., 121 Niem.). Par. rzym.-katol. w Potyliczu, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki. Do par. należy wsł Prusie. We wsi jest cerkiew drewniana. W XVIII

w. powstał tu klasztor bazyliński. Założył go w r. 1678 o. Jow Jamiński, jeromnach monasteru jamnickiego, na gruntach nadanych mu przez mieszkańców wsi. Tego założyciela mianował ks. Dymitr Wiśniowiecki, wojew. bełski, ihumenem. Gdy następnie Jamiński przeniósł się do Krupca, gdzie też założył monaster, zaproszono na ihumenstwo Izaaka Sokalskiego z monasteru zamojskiego. Ten przyniósł ze sobą dwa obrazy: Chrystusa i Matki Boskiej, który zasłynął cudami i znany był pod nazwą „M. B. Werchrackiej.“ Po zamknięciu monasteru przeniesiono obraz r. 1810 do klasztoru krechowskiego. W r. 1702 był ihumenem o. Barlaam Teodorowicz, syn włościanina z W. Monaster istniał do r. 1806, poczem zakonnie przeniesi się do Krechowa. August II zatwierdził przywileje monasteru d. 16 maja 1720 r. (Arch. kraj. we Lwowie, C. t. 545, str. 2525). Wś ma obecnie szkołę etat. 1-klas., gorzelnia i tartak przerabiający 330 mt. kub. drzewa (Hołowkiewicz, Flora leśna, str. 52). *Lu. Dz.*

Werchstaw, rozległy staw utworzony przez potok Szkło, na obszarze gm. Olszanicy, w pow. jaworowskim.

Werchutka, część wsi Łozina, w pow. gródeckim.

Werchy 1.) sioło, pow. kowelski, na płu. od Stobychwy. 2.) **W.**, uroczysko na gruntach wsi Borki, pow. kowelski.

Wercimy, *Wertimy*, chutor, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Jurborg, o 62 w. od Rossieni.

Werciniki, *Wertiniki*, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Werzyce, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 48¹/₂ w. od Słonima, 194 dzies. ziemi włośc.

Werda, dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Daubitz, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 170 ha, 1 dm., 7 mk. ew.; wś 138 ha, 30 dm., 158 mk. (1 kat.).

Werdaciszki, *Werdatyszki*, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Symoniszki, o 9 w. od gminy, 31 dusz rewiz.

Werdakiemia, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Podzie, 74 dusz rewiz.

Werdakisze, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 36 w. od Trok, 12 dm., 154 mk. katol.

Werdance, folw., pow. trocki, w 3 okr. pol., par. Wysokidwór, o 37 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. katol. W 1850 r. własność Żemajtów, 67 dzies.

Werdaniszki, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol.

Werdatyszki, ob. *Werdaciszki*.

Werdeck 1.) dobra, pow. kładzki, par. ew. Kładzko, kat. Heinzendorf. W r. 1885 było 172

ha, 9 dm., 58 mk. kat. 2.) **W.** wś, pow. rozborski, par. ew. Podroże, kat. Mużaków: 130 ha, 11 dm., 61 mk. ew.

Werdehlischken al. *Weedern*, wś, pow. piłkalski, st. p. Mallwischken.

Werdeln, dobra, pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen.

Werden, wś, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Heydekrug.

Werdenberg, posiadłość, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Heydekrug.

Werder (niem.), ob. *Żuławy*.

Werder 1.) os., pow. czarnkowski (Wieleń), o 13 klm. ku wsch. od Wielenia, tuż za Nowemi Dworami, po praw. brzegu Noteci (dopł. Warty), 42·9 mt. nrm., par. kat. w Czarnkowie, protest. w Runowie, poczta i okr. wiejski Jędrzejów (Putzig), st. dr. żel. w Wieleniu (Filehne); 17 dm. i 125 mk. Powstała po r. 1871. 2.) **W.** posiadłość, pow. obornicki, o 4 klm. od Skok i 600 kroków na zach. od jez. Włókna; poczta w Długiej Goślinie, okr. wiejski Brzeźno; 1 dm. i 13 mk.; powstała także po r. 1871. *E. Cal.*

Werder 1.) dobra szlach., pow. wejherowski, st. pocz. Lubań, par. kat. Strzepez; 388 ha, 284 roli or., 22 łąk; 1885 r. 9 dm., 15 dym., 83 mk., 47 kat., 36 ew. 2.) **W.**, fol. do Miłogoszcza, pow. wałecki, st. pocz. Ruszona. 3.) **W.**, leśn. król., pow. sztumski, st. pocz. Sztum. należy do nadleśn. ryjewskiego. 4.) **W. Gross**, dobra rye. w Pomezaniu, pow. sztumski, st. pocz. i kol. i par. kat. Iława; 82 ha, 62 roli or., 9 łąk, 4 lasu; 1885 r. 2 dm., 4 dym., 25 mk., 1 kat., 24 ew. 5.) **W. Klein**, leśn. do Szymbarka, pow. suski, 7 dm., 58 mk.; st. pocz. Iława. 6.) **W. Neu**, wyb. do Rudzieca, pow. suski, 1 dm., 10 mk. 7.) **W. Gross** i **Klein**, ob. *Ostrów i Ostrówek*. *Kł Fr.*

Werder 1.) pow. lecki, ob. *Ostrów* 1). 2.) **W.**, fol., pow. jańsborski, st. pocz. Johannsburg. 3.) **W.**, posiadłość, pow. gierdawski, st. pocz. Nordenburg. 4.) **W. Alt** i **Neu**, pol. *Werdry*, wś, pow. szczycieński, st. pocz. Wilenberg. 5.) **W. Gross** i **Klein**, wś, pow. ostródzki, st. pocz. Liebemuehl.

Werder Wielki i **Mały**, os. niem. w gub. czernihowskiej, w pobliżu źródeł rz. Oster.

Werderbrueek, wyb. do Czuchowa, pow. wałecki.

Werdermuehle, os. młyńska, pow. wałecki, st. pocz. Czuchowo.

Werdermuehle, wś, pow. trzebnicki, par. ew. Kainowe, kat. Kotzerke; 69 ha, 4 dm., 31 mk. (6 kat.).

Werdersche Hufen, wyb., pow. malborski, st. pocz. Grunowo.

Werdershausen, dwie graniczące z sobą osady włośc., w pow. inowrocławskim, z których większa (Gross-W.) leży o 15 klm. na zach.-płu. od Gniewkowa, w nizinach (72·1 mt. nrm.) a

mniejsza (Klein-W.) nieco dalej, nad kanałem, prowadzącym wody z wsi postronnych do rzeki Zielonej (dopl. Wisty). Obie powstały przed r. 1830 na obszarze Broniewa, wchodzącego w skład ststwa nieszczewickiego (Niszczewice); par. katol. Liszkowo, prot. Dąbrowa (Elsendorf), poczta i st. dr. żel. na Złotnikach (Gueldenhof) i w Nowej Wsi. Gross-W. ma 10 dm., 58 mk. protest. i 126 ha (14 roli, 77 łąk); Klein-W. ma 11 dm., 75 mk. protest. i 65 ha (6 roli, 28 łąk). *E. Cal.*

Werderska Huta, pow. gnieźnieński, ob. *Stary Ostrów*.

Werdomicze, ws i dobra, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 15 w. od Wołkowska. Ws ma 454 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Tołoczaków, z folw.: Kociaki, Skreble, Tołoczmany, Korewice, Szusćki (Szustyki) i Janopol mają 3221 dzies. (219 łąk i pastw., 852 lasu, 831 nieuż.).

Werdoń, ws i fol., pow. grójecki, gm. Kormorniki, par. Tarczyn. Ws ma 7 os., 79 mk., 61 mr.; folw., wchodzący w skład dóbr Jeżewice, ma 407 mr. W 1827 r. było 24 dm., 182 mk.

Werduksznie, w spisie urząd. *Worduksznie*, okolica, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 47 w. od Szawel. Ejdrygiewiczowie mają tu 37 dzies. (7 lasu), Jakubowscy 30 dzies., Zalescy 65 dzies. (21 lasu).

Werdule 1.) ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 2 w. od Szawel. 2.) **W.** w spisie urząd. *Werdunie*, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 25 w. od Szawel, własność Raczkowskich, ma 481 dzies. (129 lasu, 12 nieuż.). Włośc. Smejliś ma 25 dzies.

Werduluki, ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 2 w. od Szawel.

Werdum, pow. obornicki, ob. *Wiardunki*.

Werdunie, ob. *Werdule* 2).

Werdy, ws nad Drujką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 13 w.), okr. wiejski i dobra, Wasilewskich, Drujka, o 60 w. od Dżisny a 20 w. od st. dr. żel. Balbinowo, ma 5 dm., 30 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); 65 dzies.; młyn na rz. Drujce.

Werdymów, *Werdymowo*, folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 8 w. od Nowogródka, własność rodziny Żmurek, ma przeszło 1 włókę. *A. Jel.*

Werdziuki, ws, pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, okr. wiejski Liguny, 13 dm. Ob. *Magunele*.

Werebciszki, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 3 dm., 20 mk. katol.

Werebie 1.) ws, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zaleś (o 2 w.), okr. wiejski Nowydwór, 19 dusz rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowy (So-

bakińce. o 2¹/₂), 11 dusz rewiz. w części Bier-nackich i 2 dusze rewiz. w części Morezewiczów. Porów. *Worobie*. 3.) **W.**, ws, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra, Kurkowskich, Podolce. o 9 w. od gminy. 49 dusz rewiz. 4.) **W.**, ws, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom (o 1 w.), okr. wiejski Łokacze, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr Dziewiętnia, dawniej Chodźków, dziś Świąteckich. 5.) **W.**, *Werebi*, folw. i ws włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 49 i 50 w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 6 mk. katol., ws zaś 22 dm., 166 mk. *J. Krz.*

Werebiejki, ws, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 21 w. od Wołkowska, 507 dzies. ziemi włośc. i 54 dzies. prywatnej.

Werebiewicze, ws i dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Czemery, o 4 w. od Słonima. Ws ma 339 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Czudowskich, z osadą Baranowszczyzna, 701 dzies. (390 lasu, 58 nieuż.).

Werebiowo, ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Dmochowskich, Zabołocie (Zabłóć), 40 dusz rewiz.

Werebki, ws nad kanałem Werebskim, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Wołosowicze, o 70 w. od Borysowa, 14 osad; miejscowość pole-ska, lud rolniczy i flisaczy. *A. Jel.*

Werebski kanał, na granicy pow. borysowskiego i gub. witebskiej, wchodzi w t. zw. system spławny berezyński, reguluje on rzekę Beresztę, łącząc ją z rz. Essą. Kanał ten został wykopany w 1802 r., ma 2 w. i 228 sąż. długości, spadek 13 stóp. Posiada trzy szluzy, każda 40 sąż. długości, 30 stóp szerokości, z kamerą o 20 sąż. Dla skierowania wody do kanału zbudowana przez Beresztę drewniana tama z obwarowaniem; pomiędzy dwoma pierwszemi szluzami znajduje się urządzenie do spuszczenia wody (Zieliński, Op. gub. mińskiej, I, 232). Porów. *Berezyński Kanał*.

Werechanie, właściwie *Werachanie*, ws i fol., pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. r. l. Rachanie, r. gr. Grodyślawice, leży o 12 w. na wschód-płn. od Tomaszowa, wśród lesistej wyżyny (wzn. około 700 st.) pomiędzy Rachaniami (od wsch.) i Hutą Tarnawacką (od zach.). Posiada cerkiew drewnianą, filię par. Grodyślawice, erygowaną r. 1680. Obecna pochodzi z r. 1767. Ws ma 31 dm., 432 mk. (w tej liczbie 180 prawosł., 20 izr.), 27 os., 298 mr.; folw. wchodzący w skład dóbr Tarnawatka, ma 168 mr. Na folw. jest tartak wodny i smolarnia. W r. 1827 było 58 dm., 371 mk., par. Łabunie. Ws ta wchodziła w skład ststwa tarnawackiego; ob. *Tarnawatka*. *Kł. F. S.*

Werechliszcze, osada nie pomieszczona w nowszych wykazach. Spis z r. 1827 podaje ją w pow. radzyńskim, w par. Koszyn (zapewne

Wołyn, bo wsi Koszyn niema). Osada ta miała 3 dm., 10 mk.

Werechotka, wś, ob. *Werchutka*.

Wereciewa, *Wereteja*. wś, pow. orszański, gm. Tuchin (o 26 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Wereciewe, wś i folw. nad rzką Gulidówką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 10 w.), okr. wiejski Wincentowo, o 64 w. od Dżisny. Folw. ma 1 dm., 11 mk. katol., wś zaś 5 dm., 51 mk. prawosł. (w 1865 r. 48 dusz rewiz.); należy do dóbr Michałowszczyzna. 2.) **W.** wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Czapskich, Łużki (o 5 w.), o 38 w. od Dżisny, ma 24 dm., 285 mk. (w 1865 r. 128 dusz rewiz.). 3.) **W.** wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzhnie (o 4 w.), o 75 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dżisny, ma 3 dm., 12 mk. (spis z 1865 r. podaje 38 dusz rewiz.); 366 dzies. ziemi dworskiej. Własność dawniej Kuleszów, dziś Kurkowskich. 4.) **W.** *Wiercieje*, *Wereteje*, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, ks. Radziwiłłów, Czeress (o 10 w.), o 40 w. od Dżisny, 3 dm., 27 mk.

Werecino, chutor, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, 55 dzies. (1 lasu, 10 nieuż.); własność Kudelków.

Wereciuga, *Weretiugi* al. *Weretiuki*, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol (o 2 1/2 w.), okr. wiejski i dobra, Cybulskich, Monazył, 22 dusz rewiz.

Wereckie, os., pow. grybowski, ob. *Stara-wieś* 4).

Werecya, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, dopływ Swistoczy z prawej strony, przyjmuje *Werekę*; ob. *Warecia*.

Werezke Also, miasteczko, w hr. beregskim (Węgry) o milę od granicy Galicyi, na kościół paraf. gr.-katol., synagogę, st. pocz., jarmarki, 1200 mk. W okolicy obszerne lasy, przez które prowadzi Werezka przełęcz, gościniec idący na Skole do Stryja.

Werezata al. *Wierczata*, *Wiereczata*, folw. nad jez. Miadziół i rzką Rajówką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadziół, okr. wiejski Ostrów, o 55 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. (10 prawosł., 1 katol.); w 1865 r. własność Koziółków.

Werezje, wś, pow. horodkowski, w 4 okr. pol., gm. Werezje, posiada cerkiew paraf., zarząd gminy. Gmina, położona w pld.-wsch. części powiatu, graniczy od zach. z gm. Beskatowa, od pln. z gm. Tiosto, od wsch. z gm. Kozakowo pow. wielickiego, od pld. z gm. Kuryno pow. witebskiego, obejmuje 23 miejscowości, ma 843 dm. włośc. (obok 6 należących do inszych stanów), 1786 mk. włościan, uwłaszczonych na 3227 dzies.

Weredów 1.) al. *Weredowo*, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Ej-

ragoła, o 21 1/2, w. od Rossień, własność Wojtkiewiczów (poprzednio Syrtowta), 50 dzies. (10 lasu). St. poczt. na trakcie Kowno-Mozejki, między Czekiszami a Rossieniami. 2.) **W.** ob. *Weredowo*.

Weredówka, wś i folw., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, o 20 w. od Rossień, własność Juszkiewiczów, 70 dzies. (3 1/2 lasu, 2 1/2 nieuż.).

Weredowo 1.) wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Tyszyńskich, Miasota, 34 dusz rewiz. 2.) **W.** ob. *Weredów*.

Wereja, mto powiat. gub. moskiewskiej, pod 55°21' pln. szer. i 53°51' wsch. długi, o 117 w. na pld.-zach. od Moskwy, w 1860 r. miało 842 dm. (75 murów.), 6 cerkwi, 124 sklepów, 5467 mk., 6 fabryk (z produkcją na 21060 rs.), łomy wapienia. Dochody miejskie wynosiły 4095 rs. Dość ożywiony handel zbożem, olejem konopnym i siemieniem lnianem; 2 jarmarki doroczne. Istniało już na początku XIII w. i w 1389 r. stanowiło dzielnicę Andrzeja, syna Dymitra Dońskiego. Za Iwana Groźnego przyłączone do ks. moskiewskiego. Miasto kilkakrotnie ucierpiało od najścia Polaków i Litwinów. Od 1782 r. mto powiatowe, zniszczone zostało w 1812 r. przez wojsko francuskie.

Werejski powiat, w pld.-zach. części gubernii, zajmuje 35:3 mil al. 1708 w. kw. Powierzchnia falista, przeważnie na dziale wodnym Moskwy i Oki. Gleba ilasta z domieszką piasku i gliny, miejscami zaś piaszczysta i gliniasta. Lasy zajmują 78465 dzies., t. j. przeszło 1/5 ogólnej powierzchni. Rzeki zraszające powiat, wszystkie spławne, są: Moskwa, Protwa, Nara, Pachra z Desną. Błota przeważnie znajdują się we wschodniej części powiatu. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 45294 mk., zamieszkujących 266 miejscowości, mających 5588 dm. Cerkwi było 37 i 1 dom modlitwy rozkolników. Z powodu ubogiej gleby i niedostatku ziemi rolnictwo słabo rozwinięte. Pod rolą znajduje się 60291 dzies. W 1860 r. było w powiecie 8600 sztuk koni, 12700 bydła rogatego, 18600 owiec i 7500 trzody chlewnej. Wielu mieszkańców zajmuje się wyrobem grzebieni, szyciem odzieży i wyrobem pudełek łubowych oraz wychodzeniem na zarobek do Moskwy. Przemysł fabryczny reprezentowany był przez 7 zakładów: 2 fabr. sukna (z prod. na 121000 rs.), 1 przędzalnia bawełny (na 493875 rs.), fabr. tkacka (59500 rs.), fabr. wyrobów chemicznych (101675 rs.) i 2 serownie (2950 rs.).

Werejka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, prawy dopływ *Wareci* al. *Werecyi*.

Werekany, wś i folw., pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 23 w. od Kowna. Folw. należy do dóbr Sitkuny hr. Benedykta Tyszkiewicza.

Werekany, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Zośle (o 9 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Poporce, o 36 w. od Trok, 16 dm., 146 mk. katol. i 8 żydów (w 1875 r. 83 dusz rewiz.).

Werejki 1.) wś i dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 22 w. od Wołkowyska. Wś ma 173 dzies. ziemi włośc. i 95¹/₂ cerkiewnej; dobra, własność Bispingów, wraz z folw. Kuźnicze i Maciejkowszczyzna oraz urocz. Młynek mają 1704 dzies. (144 łąk i pastw., 538 lasu, 130 nieuź.). We wsi była filia parafii katol. Repla oraz st. poczt. Gmina obejmuje 36 miejscowości, 455 dm. włośc. (obok 54 należących do innych stanów), 3404 mk. włościan uwłaszczonych na 3910 dzies. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomiński, par. Uciana, uwłaszczona z dóbr Romaszkań.

Werekiszki, okolica, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wasiliszki (o 6 w.), 3 dusze rewiz.

Werekale, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Wójtostwo Sudaty, o 7 w. od gminy, 9 dusz rewiz.

Werekowszczyzna, *Werkowszczyzna*, wś i folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Słobódka, o 67 w. od Nowoaleksandrowska. Mieszczanin Grudziłowicz ma w W. i w Karazynie 258 dzies. (65 lasu, 33 nieuź.).

Werele, w spisie z r. 1827 *Weresele*, w spisie urzęd. z r. 1871 *Weranie*, wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Lejpuny, odl. 11 w. od Sejny, ma 3 dm., 78 mk. W r. 1827 było 12 dm., 20 mk.

Werele, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wilki.

Werenie, wś skarbowa nad rzeką Bobrycą, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Czerniachów (o 3 w.), o 75 w. od Kijowa, ma 1520 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1046 mk. prawosł. i 5 żydów, w 1886 r. zaś 1648 mk. prawosł. i 16 żydów. Włościanie, w liczbie 476 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1593 dzies., ze spłatą po 2589 rs. 14 kop. rocznie. We wsi cerkiew paraf. p. w. św. Tymoteusza, z drzewa wzniesiona w 1757 r. przez metropolitę Tymoteusza Szczerbackiego, i uposażona 42 dzies. ziemi. Poprzednio własność monasteru św. Zofii w Kijowie. Założona na miejscu chutoru przez metropolitę Tymoteusza Szczerbackiego, który przesiedlił tu włościan z innych dóbr monasterskich.

Wereniejki 1.) folw. i wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowice (o 5 w.), okr. wiejski Ogarki, o 55 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 9 mk. prawosł., wś zaś 12 dm., 95 mk. (w 1865 r. 42 dusz rewiz.); należy do dóbr Karlsberg, Snitków. 2.) **W.**, wś, pow. czerykowski, gm.

Bielica, ma 30 dm., 183 mk., cerkiew paraf. drewnianą.

Wereniejowce, wś, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Beździeż, o 70 w. od Kobrynia, 426 dzies. ziemi włośc.

Weremijówka, wś nad rz. Bożkiem, dopł. Bohu, pow. starokonstantynowski, par. katol. Kulczyzny-Krasifów, w 1867 r. 90 dm.

Weremień, wś, pow. liski, 1·8 km. na płd.-zach. od Liska, na lew. brzegu Sanu, składa się z dwóch osad: Weremienia i Łączek. Pierwsza ma 42, druga 10 dm. Obie liczą 366 mk. (14 rz.-kat., 345 gr.-kat. i 7 izrael.). Domy stoją po brzegach potoku płynącego w kierunku płn.-wsch. z góry Kobyłki (499 mt.) do Sanu. Brzegiem Sanu prowadzi gościniec z Liska do Baliogrodu. Wieś zajmuje kotłinę nadbrzeżną, otoczoną od płn.-zach. i płd. górami porośniętymi lasem. Najwyższy szczyt Gruszka ma 583 mt. wzn. We wsi cerkiew drewniana gr.-kat., przydzielona do par. w Lisku. Pos. więk. (hr. Krasickiego) wynosi 215 mr. roli, 12 mr. łąk, 1 mr. 474 sąż. ogr., 30 mr. pastw., 346 mr. lasu, 32 mr. moczarów, 8 mr. nieuź. i 381 sąż. parcel bud., ogółem 646 mr.; pos. mn. ma 365 mr. roli, 57 mr. łąk i ogr., 47 mr. pastw. i 1 mr. lasu. W granicy na płn. z Huzelem, na płd. z Hoczwią.

Weremka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, przepływa pod zaśc. Koreszenięta.

Weremowice, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. r. g. Deputyce, r. l. Chełm, ma młyn wodny. W 1827 r. było 39 dm., 122 mk.

Werenczanka, wś, w pow. kocmańskim, przy źródłach rz. Kierniczki, lew. dopł. Sowicy wschodniej (dopł. Prutu). Na płd. od wsi wzgórze Masowiczyn, wzn. 285 mt. Wś ma cerkiew par. gr. nieun. St. poczt. Zastawne (odl. 11 w.). Gmina ma 2900 mk., obszar większ. własności (spadkobiercy Petrowicza) ma 162 mk.

Werene, dawna pruska nazwa wsi *Klasztorrek* (ob.).

Werendal, mylnie (ob. *Pieszczanka*), za *Wieryndar* (ob.).

Werenice, jar, na gruntach wsi Olszanki Barachtyńskiej, w pow. wasylkowskim.

Werenie, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany. Mścichowscy mają w W. i Januszewie 35 dzies. (6 lasu).

Werenki, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyzenhauzów, Werenki, o 46 w. od Święciana, 7 dm., 99 mk. katol. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Białowszczyzna, Bówinowicze, Dołża, Góran, Hejbowszczyzna, Jaśkowicze, Kiemsy, Michale, Mikitki, Podolany, Stawiszewo i Truchanki, oraz zaśc. Odojowce, Koźły i Skakuny, w ogóle w 1865 r. 253 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych, 39 b. włośc. skarbowych i 4 jednodworców.

Werenów, ob. *Woronów*,

Werenówko, osada nie pomieszczona w nowszych spisach. Według wykazu z r. 1827 leży w pow. kalwaryjskim, par. Mirosław, ma 10 dm., 70 mk.

Wereny al. *Weryny*. grupa domów w Mostach Wielkich, pow. żółkiewski.

Veres-Klastrom, ob. *Haligowce*.

Weresce, ob. *Wereszcze*.

Weresele. ob. *Werele*.

Weresianka al. *Dębówka*, zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 45 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. katol.

Wereski, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. raskowskim, gm. Zasław, ma 7 osad; grunta faliste, szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Wereski 1.) pow. radomyski, ob. *Strojówka*. 2.) **W.** al. *Chłypnówka*, wś nad Tykiczem, pow. zwinogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Tarasówka, o 5 w. od Zwinogrodki, ma 886 mk. W 1863 r. było 603 mk. prawosł., 85 katol., 55 żydów; 565 dzies. ziemi. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Michała, wzniesioną około połowy zeszłego wieku i uposażoną 58 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Huzdówka i Murzyńce. Wś W. wchodziła w skład stwa zwinogrodzkiego, obecnie należy do dóbr państwa. Porów. *Chłypnówka*.

Weresków al. *Wereskowo*, dobra i wś nad rzeką Berezką, dopływającą przez jez. Czereszki do Niemna z lewej strony, pow. nowogrodzki, w 1 okr. pol. wsielubskim, gm. i st. pocz. Lubez, o 19 w. od Nowogrodka, dawne dziedzictwo Brochockich. Wś ma 30 osad, szkółkę gminną; dobra 5280 dzies., w najżyźniejszej pszennej ziemi; znaczne dochody z młynów, propinacyi, przewozu na Niemnie; łąki wyborne, las dostateczny. Piękna rezydencya, z archiwum domowym i niektórymi pamiątkami; gospodarstwo dobre. Kaplica katol. parafii Wsielub, z grobami Brochockich, z muru wzniesiona. *A. Jel.*

Wereskowszczyzna, białorus. *Waraskouszczyzna*, fol., pow. nowogrodzki, w 1 okr. pol., gm. i par. Wsielub, o 16 w. od Nowogrodka. Miejscowość falista, dość leśna, grunta pszenne.

Weresna, osada, pow. nowogradwołyński, gmina Żołobne; należała do dóbr berezdowskich, od ks. Jabłonowskich przeszła do Dorofiejewiczów, Górskich, obecnie własność Wojnowej.

Weresnia, *Werosna*, *Werosia*, rzeka, w pow. radomyskim, prawy dopł. Uszy. Bierze początek powyżej wsi Zaleszyna, płynie początkowo ku ptn.-wschd. pod Weresnią, po za którą skręca na wschód, oblewa Kresiatyce i Lewkowicze, poczem robi zwrot ku północy i Lewkowskiej Rudni i Dymarec; po połączeniu się z Roleśnią (Oleśnią) powraca do kierunku wschodniego, płynie przez Cerkowie, Krasilówkę, Sokółowicze, Potoki, Kowalówkę, Karpiłówkę, Terechy, po za którymi wykręca się ku północy i ma ujście pod wsią Weresnia Rudnia. Przybiera od lewego brzegu strugę pod Weresnią, dalej Oleśnią (Ro-

leśnią), Luboszkę (płynącą od Draczyłówki); od prawego zaś Rubiesznię, Południcę, Kaczorkę (pod Lewkowiczami), Krutą i kilka drobniejszych strumieni. *J. Krz.*

Weresnia 1.) wś nad rzeką Weresnią, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Kresiatyce, par. praw. Wołczków (o 5 w.), o 90 w. od Radomyśla, ma 238 mk. (podług Pochilewicza 250 mk.). Włościanie, w liczbie 71 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 298 dzies., ze spłatą po 128 rs. 19 kop. rocznie. Zachodnia część wsi, zasiedlona przez starowierców, nosi nazwę Andrzejówki i Alferówki. Oprócz drobnych części posiadają tu: Jaroszewicz Tytus 417 dzies. ziemi użytk. i 503 lasu, Jerzy Paszkowicz 20 dzies. ziemi użytk., 711 lasu i 30 nieuż. i gen. Alferow 54 dzies. ziemi użytk. i 92 lasu. 2.) **W.** *Rudnia*, wś przy ujściu rzki Weresni do Uszy od praw. brzegu, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Czarnobyl, par. praw. Czerewacz (o 3 w.), o 128 w. od Radomyśla, ma 301 mk. Należy do dóbr Czarnobyl. Ob. *Rudnia* 51). *J. Krz.*

Weresocz, rzka, w gub. czernihowskiej, ob. *Smolanka*.

Weresok, straż leśna, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 49 w. od Kobrynia.

Weresówka, rzeczka i młyn, własność niegdys biskupów włodzimierskich.

Weresówka, karczma w dobrach Kownata, pow. rzeżycki (ob. t. IV, 520).

Weresoża, uroczysko, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, o 148 w. od Radomyśla, ma 3 mk.

Weresy 1.) wś nad rzeką Chwośnicą, pow. owrucki, gm. i par. prawosł. Chwośnia (Fośnia) Wielka, w sąsiedztwie wsi Chwośnia Mała i Kościuszki. 2.) **W.**, wś, pow. żytomierski, gm. Czerniachów, o 10 w. na pld.-wsch. od Żytomierza, w pobliżu drogi z Żytomierza do Czerniachowa, posiada cerkiew drewnianą Pokrowską, wzniesioną w 1883 r. kosztem parafian i uposażoną 48 dzies. ziemi. Dawniejsza cerkiew, również drewniana, niewiadomej erekcyi, służy obecnie za ementarną. Do parafii należy wś Horodyszcze (o 3 w.). W całej parafii 188 dm., 1526 mk. W 1611 r. wś należała do Jana Hałczynowskiego. *J. Krz.*

Wereszczaki 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Juraciszki (o 2 w.), o 51 w. od Oszmiany a 34 w. od Dziewieniszek, ma 6 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Traby. 2.) **W.**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, o 33 w. od Wołkowyska, 530 dzies. ziemi włośc. *J. Krz.*

Wereszczaki 1.) wś nad rzeką Hredelką, pow. krzemieniecki, w pobliżu granicy od Galicyi, par. katol. Wyżgródek, na zachód od Bazalii, ma 87 dm., cerkiew. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. mko W. należy do

kn. Lwa Woronieckiego, który płaci od 8 dm. rynkowych po 6 gr., 8 ogr., 8 dm. uliczn., 8 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 139). 2.) **W.**, uroczysko na gruntach wsi Potyjówka, pow. wasylkowski. 3.) **W.**, wś, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. Pedynówka, o 18 w. od Zwinogródki, ma 400 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1775 r., uposażoną 42 dzies. Własność dawniej Konst. hr. Branickiego, obecnie Apanaż (Udzielów). W 1645 r. wś ta należała do Lisianki, Samuela Kalinowskiego, następnie otrzymał ją w 1661 r. Konstanty Wyhowski. 2.) **W. Niższe**, zwane też *Krasnopol* al. *Skarzynówka*, wś na pr. brzegu rzki Weresczanki al. Taśminu Gniłego, pow. czehryński, w 2 okr. pol., gm. Ćwietna, o 29 w. od Czehryna o 4 w., poniżej W. Wyższych. Śród gór położona, otoczona od pñ.-zachodu lasem, ma glebę czarnoziemną, urodzajną, 343 mk. W 1808 r. było 70 dm. i 582 mk.; w 1863 r. 510 mk., 2138 dzies. ziemi, z której 279 dzies. odeszło do włościan. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1772 r. a w 1857 r. przebudowaną i rozszerzoną, uposażoną 36 dzies. ziemi. Nie wielka fabryka piasku cukrowego, założona w 1848 r. Za czasów Rzpłtej była tu komora pograniczna. Wś należała do Antoniego Jabłonowskiego, kasztelana krakowskiego, od którego kupił gen. Piotr Skarzyński, następnie syna jego Wiktora, od 1834 r. zięcia siostry jego pułkownika Aleksęgo Kazarynowa. 5.) **W. Wyższe** wś u źródeł rzki Weresczanki, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Trylisy, o 4 w. na pñ.-zach. od wsi Ćwietna a 20 w. od Czehrynia, w położeniu górzystem, przedzielona rzką Weresczanką na dwie nierówne części, z których leżąca po lewym brzegu należy do okręgu czehryńskiego dóbr państwa, położona zaś na prawym brzegu rzki należała w epoce uwłaszczenia włościan do Jakuba Bieleckiego. W 1808 r. w obu częściach było 89 sadyb i 1080 mk.; w 1863 r. w części skarbowej 1000 mk. chrześcian, w prywatnej zaś 521 chrześcian i 305 żydów. Spis urzęd. z 1885 r. podaje wś mającą 447 mk. i kolonią ewang. (w gm. Ćwietna, o 21 w. od Czehrynia), z 343 mk. We wsi jest cerkiew drewniana, na fundamencie murowanym, p. w. Przemienienia Pańskiego, wzniesiona w 1844 r. kosztem mieścian włościan i uposażona 40 dzies. ziemi. Dawniejsza cerkiew, z 1750 r., zgorzała w 1839 r. W zesłym wieku cała wś wchodziła w skład sstwa czehryńskiego. Ks. Jabłonowski, ssta czehryński, sprzedał nadaną mu część Weresczak Michałowskiemu, od którego nabyli Bieleccy.

J. Krz.

Weresczanka, rzeczka, w pow. skwirskim, prawy dopływ Taśminu Gniłego. Bierze początek pod wsią Lubomirką, uchodzi pod wsią Birki.

Weresczaty al. *Wysoki-Las*, osada, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Bujnowicze. Własność niegdyś Jana Zienkowicza, były przez cesarżowę Katarzynę nadane wraz z Jakimowską Słobodą (w Rzeczyckiem), urzędnikowi Allopeusowi (ob. „Mater. dla ist. podol. gubern.“, str. 222). Przy W. było 347 włościan poddanych.

A. Jel.

Weresczatyńce al. *Nowe Mytkowce*, ob. Mytki.

Werescze Wielkie i *W. Małe*, niekiedy *Werescze*, dwie wsi, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. r. g. Spas i Pawłów r. l. Chełm. Wsi te leżą przy linii dr. żel. nadwiśl., o 10 w. od Rejowca (ku Chełmowi). W. Wielkie mają 856 mr., W. Małe 132 mr. Szkoła początkowa. W 1827 r. W. Wielkie miały 39 dm., 219 mk. a W. Małe 11 dm., 48 mk.

Weresczeczyszczyna al. *Weresczewszczyzna*, fol., pow. sejneński, gm. i par. Berźniki, odl. 7 w. od Sejn. W r. 1887 folwark ten, oddzielony od dóbr Krasnogruda, wraz z przyległościami Żegary i Garborajś, jeziorami Baładź, Sztabin, Sztabinki, Druć, Rejst, Dubielis, Dubelek i Pyrkeć rozl. mr. 756: gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 60, past. mr. 24, lasu mr. 92, wody mr. 277, nieuż. mr. 160; bud. drew. 4; las nieurządony, pokłady torfu.

Weresczyn 1.) wś i fol., pow. włodawski, gm. Wola Weresczyńska, par. Weresczyn, odl. 28 w. od Włodawy a około 26 w. na pñ., w linii powietrznej od Rejowca (st. dr. żel. nadwiśl.) a około 3 w. na pñ. od szosy idącej z Lublina na Łęczną do Włodawy. Wś leży na wyniosłości stanowiącej niejako wyspę śród okolicznych nizin błotnistych. Około 10 w. na pñ.-zach. od W. leży Wola Weresczyńska. W. posiada cerkiew paraf., kościół par. drewniany, szkołę początkową, 51 dm., 492 mk. Na obszarze W. jezioro, mające do 12 mr. obszaru. W r. 1827 było 44 dm., 293 mk. W r. 1885 fol. W. lit. A., powstały z podziału dóbr Weresczyn, rozl. mr. 179: gr. or. i ogr. mr. 87, łąk mr. 50, past. mr. 3, lasu mr. 34, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 8; las nieurządony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 45, mr. 585; wś Józefin os. 8, mr. 178; wś Kozubata os. 10, mr. 188; wś Zabrodzie os. 20, mr. 450; wś Dębowiec os. 17, mr. 290; wś Przymiarki os. 7, mr. 212; wś Zastawie os. 10, mr. 354. Przed rozdziałem obszaru folwarcznego było w W. (wraz z obszarem włośc.) 2612 mr. Obecnie obok drobniejszych części, kolonii, istnieją jeszcze większe folwarki: fol. W. lit. B. rozl. 238: gr. or. i ogr. mr. 80; łąk mr. 103, past. mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 3, fol. W. lit. C. rozl. mr. 309: gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 87, past. mr. 5, lasu mr. 62, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 8; las nieurządony. Wś ta jest

starodawną siedzibą rodu Wereszczynskich h. Korczak. Około połowy XV w. siedzi tu niejaki Fedor Wereszczynski, ożeniony z Małgorzatą Sosnowską h. Nałęcz. Jeden z jej braci był władką chełmskim a drugi, obrządku rz.-kat., był oficjałem chełmskim. Ciekawe bardzo dzieje Andrzeja, syna Fedora, i rywalizacji obu wujów o wpływ na duszę siostrzeńca opowiada syn Andrzeja, Józef, opat sieciechowski a potem biskup kijowski, kaznodzieja i pisarz polityczny. W domu Andrzeja Wereszczynskiego bywał jako gość Mikołaj Rej, posiadający tu rozległe dobra, otrzymane za żoną. Szczegóły jaskrawe o Reju podał Józef Wereszczynski w broszurze „Gościńiec pewny niepomiernym moczygębom“ (Kraków, 1585). Szczegóły o swej rodzinie podaje także pisarz w dziełku: „Wizerunek nakształt kazania uczyniony“ (r. 1585). Przedrukował ten ustęp wydawca „Pism politycznych“ biskupa kijowskiego („Biblioteka Turowskiego“). Kościół i parafia erygowała Zofia Tyszkiewiczowa wdzina trocka. Obecny pochodzi z r. 1782. Cerkiew założył dziedzic wsi Seweryn Wereszczynski. W. par., dek. włodawski (dawniej parczewski) 2578 dusz. 2.) W., pow. hrubieszowski ob. *Wereszyn*.

Br. Ch.

Wereszczyn, dwór, pow. nowoaleksandrowski, par. Rakiszki. Należał do starostwa kurkleckiego, nadanego Wereszczynskim. Gdy zaś po upływie lat 50 wróciło do rządu, rozkolonizowano tam żydów. Por. *Kurkle*.

Wereszczyn Nowy, ob. *Chwastów*.

Wereszczynowo, wś, pow. opoczyński, gm. Rusinów, par. Nieznamierowice, odl. od Opoczna 24 w., ma 16 dm., 51 mk., 39 mr.

Wereszczynska Wola, wś nad jez. Dołhe, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczynska, par. Wereszczyn. Leży o 10 w. na pń.-zach. od Wereszczyna, otoczona wieniec jezior, wśród bagien i trzęsawisk. Jeziora te otaczają wieś ze strony pńd.-zach. i zach. Znaczniejsze z nich są: Karaśne, Łukie, Blizne, Dołhie, Dolne. We wsi cerkiew paraf. drewniana, nieznaney erekcyi, istniejąca już 1740. Obecna zbudowana po r. 1840. Wieś liczy 55 dm., 381 mk., 1754 mr. W r. 1827 było 43 dm., 272 mk. Wereszczynska-Wola gmina, graniczy z gm. Uścimów, Turno i Hańsk, ma 7267 mk. (3383 praw., 2070 kat., 1211 ewang., 285 żyd.), rozl. 32845 mr. Sąd gm. okr. III i st. pocz. we wsi Wołoska Wola, o 5 w. W skład gm. wchodzi: Dalekikąt, Dębowiec, Dominicznyn, Helenin, Jagodno, Jędrzejów, Józefin, Komarówka, Kozubata, Lejno, Lipniak, Łomnica, Łysocha, Małków, Michelsdorf, Przymiarki, Seńków, Urszulin, Wielkopole, Wicencin, Wereszczyn, Wereszczynska Wola, Wujek, Wytyczno, Wytycka Wola, Zabrodzie, Zagłębie, Załęcze, Zamłyniec, Zastawie, Zawadówka, Zeńki i Zbójno.

Br. Ch.

Wereszewszczyzna, ob. *Wereszczeszczyna*.

Weresków, dobra, pow. czerykowski, dziedzictwo Hołyńskich, 621 dzies. (90 roli, 25 łak, 321 lasu).

Weresznia (na mapie Chrzanowskiego), *Wersznia* (u W. Pola), rzeczka, w pow. trockim, ob. *Wierzchnia*.

Wereszycza al. *Wereszyczi potok*, lewy dopływ Dniestru, wypływa z wyżyny działu lwowsko-tomaszowskiego, którego wodami leśniami się zasila. Można ten potok uważać za granicę wyżyny podolskiej od zachodu. Od doliny W. ku wschodowi wyżyna podolska podnosi się lekkimi terasami, aby nad kotliną Pełtwi wzniesie się dość stromo; ku zachodowi od doliny potoku wznosi się południowy stok działu lwowsko-tomaszowskiego. Sam potok powstaje z czterech strumieni, w wąskiej dolince śródléśnej, w pń. części obszaru wsi Wereszycza, w pow. gródeckim, pomiędzy leśnymi rewirami, zwanymi Wereszycza od zach. a Maliszewskim od wschodu, wśród wyniosłości sięgających od 339 do 385 mt. n.p.m. Bieg W. od źródeł do wejścia w staw Janowski jest południowo-wschod., ztąd do Małczye południowy, z Małczye do Kamienobrodu zachodni, a ztąd do ujścia głównie południowy. W. płynie najpierw przez wieś tego nazwiska, następnie granicą tej wsi od Lelechówki, dalej przez Lelechówkę, gdzie przepływa utworzony tamże staw (wzniesienia 304 mt. n.p.m.); ztąd płynie przez Janów, przepływa staw Janowski (wzniesienia 295 mt.) Dolina potoku mająca w Lelechowce koło stawu niemal 1 km. rozszerza się w Janowie do 5 km; jest podmokła i moczarzysta. Dolinkę tę otoczyły lesiste garby które okolice wiele uroku dodają. Z północy wznosi się Taborówka góra (363 mt.) ze zachodu Próchnik (357 mt.), dalej na pńd. miasteczko Janów (316 mt.) ze wschodu zaś Podkamienna (348 mt.), Ostry garb (356 mt.). Na pńd. zwęża się dolina, a w jej zagłębieniu rozlewa się staw Janowski, który jest po części rozszerzeniem korytem W. i pot. Stawki, do niej wpadającego. Staw Janowski długi jest przeszło 2 km., zaś szeroki do 1 1/2 km. Nad stawem wznosi się ze strony wschod. Królewska skała, zwana tak na pamiątkę pobytu Jana III. Sterczy ona z lasów mieszanych, zupełnie naga. Po opuszczeniu stawu płynie W. wąską błotną doliną, oczeretem zarosłą, przez Zalesie, następnie przepływa przez wązki a długi staw w Stradczu, przechodzi pomiędzy Makarową górą (361 mt.) a górą Stradec (364 mt.), z cerkwią na wierchołku i długą grotą. Widok z góry rozległy na nizinę, opierającą się u podnóża Karpat pod Przemyślem. Ze Stradca płynie W. przez kol. Rothenhan i Porzeczce Ja-

nowskie. Od Porzecza przedarłszy się ciasnym wyłomem koło Stradeckiej góry wypływa na rozległe błotniste łąki, które ścielą się po lew. brzegu. W. (wzn. 284 mt.). Po praw. brzegu wznoszą się pagórki (322 mt.) i Serebny horb (311 mt.). Te wzgórza oplukuje nurt W. Pomiędzy Malczycami i Stronną z jednej a Załużem i Powitnem z drugiej strony łągi zwężają się i tworzą dość ciasną dolinę. Na obszarze Malczyc i Wronowa szerokość łągów wynosi do $2\frac{1}{2}$ klm. a między Stronną i Powitnem do $\frac{1}{2}$ klm. Od Malczyc tworzy W. rodzaj jaru na obszarze tej wsi, tudzież Stronny, Powitna, Zuzyc i Coniowa, pomiędzy wzgórzami wznoszącymi się do 300 mt. W Kamienobrodzie płynie W. znową łągami, $1\frac{1}{2}$ klm. szerokości, poczem wpada do stawu Gródeckiego, zwanego w części północnej od wsi nadbrzeżnej Drozdowice, stawem Drozdowieckim. Największa rozciągłość z płn. na pld. wynosi przeszło 5 klm. a od zach. na wschód $1\frac{1}{2}$ klm. Przepłynąwszy staw ten wypływa w odległości 2 klm. do stawu Czerlańskiego, długiego 3 klm., szerokiego 1 klm. Przebywszy niespełna 1 klm. wpływa do stawu Lubienieckiego, którego długość $2\frac{1}{2}$ klm. a szerokość do $1\frac{1}{2}$ klm. Dalej płynie przez Porzecze Lubieńskie, Porzecze Zadwórne, Katarzyńce i w Jakimezycach wpada do stawu. Od stawu Lubienieckiego aż dotąd płynie W. wśród błotnistych miejscami łągów. Staw ostatni rozlewa się p. n. Kliteckiego stawu na obszarze Jakimezyc, Klicka i Komarna na długość przeszło 3 klm. a wszcz $\frac{1}{2}$ klm. Od Komarna Wereszyca jest ujęta w kanały aż do ujścia do Dniestru. Na tej przestrzeni istniały olbrzymie stawy, dziś spuszczone i w części osuszone. Wielkie jeszcze przestrzenie zalegają błota, bagna, a w czasie wezbrania wód stają pod wodą, tak że tylko groble utrzymują komunikacye. Na tej przestrzeni przepływa W. Komarno, Brzeziec, granicą Nowej Wsi a Podolin, przez Podoliny, granicą Podolin a Podzwierzyńca, przez Monasterzec i w Powerchowice wpada do Dniestru. Długość W. wynosi przeszło 60 klm. Dopływy W. z praw. brzegu: w Kamienobrodzie potok b. n., odpływ stawów: Wolickiego, Dobrostańskiego i Białogórskiego. Drugi potok b. n. przychodzi z Rzeczyczan, płynie przez Drozdowice i w Gródku uchodzi do stawu. Potok Zaskowice płynie z Koropuża, granicą pow. gródeckiego a rudeckiego, następnie przez Zaskowice w pow. gródeckim i w Porzeczu Zadwórnym uchodzi do W. Dolina potoku w górn. biegu wzn. do 287 mt., przy ujściu 269 mt. Pot. Krupka płynie z Hoszan, przez Koropuż, Chyszowice w pow. rudeckim, następnie granicą pow. rudeckiego a gródeckiego, przez Buczały, na granicy Horbuli a Porzecza Zadwórnego uchodzi do W. Dolina wzn. od 295 do 285 mt. Potok Smotrycz, zwany w górnym biegu Podłużnym (ob.), płynie z Podhajczyk

w pow. rudeckim, następnie przez Koropuż, Chyszowice, Chłopy, granicą Buczał a Chłopów, granicą Komarna a Litewki i na granicy Klicka uchodzi do stawu Kliteckiego. Z Chłopów przepływa potok b. n., od Tuligłów pot. Łukacz, z nim łączą się wody ujęte kanałami z Kioleń i Koniuszek Królewskich. Potok Grzeski płynie z Hołodówki i Małpy. Do niego uchodzą kanały osuszające okolicę. Z lew. brzegu dopływy W. nie są tak liczne i znaczne. Pot. Rudaczka płynie z pod Małatyna (345 mt.), przez Wiszenkę Małą i W. a przebywszy staw przyjmuje nazwę Sawiny, w Majdanie przepływa dwa stawy i uchodzi do W. Ze Stawek płyną przez błota (299 mt.) trzy potoki, z których dwa wschodnie tworzą pot. Stawki, a trzeci z pot. Stawki ma wspólne ujście w Janowie do stawu. Stara Rzeka płynie przez Dąbrowicę, Łosinę, Łosniska, Domażyr, gdzie zwana jest pot. Domażyńskim, dalej przez Karaczynów, pod nazwą Starej Rzeki przez Wroców, przepływa staw Malczycki, dalej granicą Załuża a Malczyc i w Powitnie uchodzi do W. Zbiera ona dopływy od wschodu a mianowicie: pot. Białohorski, wypływa na terytorium głównego dworca kolei we Lwowie i płynie przez Białohorszcze, drugi pot. Zimna Woda wypływa w Sokolnikach, płynie granicą Sokolnik a Skniłówka, przez Skniłów, Zimnowódkę i Zimnowodę. Oba potoki wpadają do stawu Strychowaleckiego, poczem jako jeden odpływają. przyjąwszy pot. z Rzesny Ruskiej, do stawu w Karaczynowie, a stąd odlewają się do pot. Domażyru. Tak więc zachodni obszar Lwowa przez pot. Białohorski, Domażyr, Wereszycę i Dniestr należy do stoku morza Czarnego. Pot. Gasicka płynie przez Rumno i staw w Andryanowie, wśród błot Brzezia i Łowczyce, Z lew. brzegu dopływa do niego z Tatarynowa i Podzwierzyńca Mały Potok. Gasicka p. n. Młynówki uchodzi do W. Całe dorzecze W. przedstawia się jako podmokła, miejscami bagnista, torfowiskami zaległa okolica. Dopływy W. są odlewiskami stawów. Okolice tedy wilgotna, w opady obfita. Suma opadu w Janowie w r. 1890 wynosiła 866 milim., idąc za biegiem Wereszycy maleje ona na 800, 700 a wreszcie koło ujścia już tylko 500 milim. Maleją tedy opady nad W. w miarę jak się kraj ku pld. obniża i jak ubywają stawy a błota się osuszają (Mapa wojsk., 5, XXIX, 6, XXIX i 7, XXIX), *St. Majerski.*

Wereszyca al. *Wereszyca*, wś, pow. gródecki, 25 klm. na płn. od Gródka, 12 klm. na płn.-zach. od Janowa koło Lwowa (sąd pow., urz. poczt.). Na płn. leży Wiszenka Mała, na wsch. Majdan, na pld. Lelechówka, na pld.-zach. i zach. Starzyńska (pow. jaworowski). W płn. stronie obszaru powstaje Wereszyca, dopł. Dniestru. Wzdłuż granicy wsch. płynie lewy dopł. Wereszycy, Rudaczka. Zabudowania leżą w dolinie Wereszycy. Na pld.-zach. grupa domów „Słoboda.“ Obszar przewa-

źnie lesisty. Włas. więk. ma roli or. 311, łąk i ogr. 169, pastw. 83, lasu 5692 mr.; wł. mn. roli or. 1443, łąk i ogr. 297, pastw. 251, lasu 205 morg. W r. 1880 było 81 dm., 530 mk. w gm., 8 dm., 42 mk. na obsz. dwor. (535 gr.-kat., 20 rz.-kat., 17 izr.; 531 Rus., 24 Pol., 17 Niem.). Par. rzym.-kat. w Janowie, gr.-kat. w miejscu, dek. gródecki. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. Według pamiętnika Krechowskiego stał tu niegdyś monaster bazyliński. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa gródeckiego. W aktach z XV w. zwie się wś „Wereszczyca“ albo „Brzeszczyca“, a dopiero w XVI w. przybiera obecną nazwę. W lustracji z r. 1570 (Rkp. Os., № 2834, str. 250) czytamy: „W tej wsi (nazwano ją Wrzesica) jest ludzi osiadłych na 8 dworzyszczach na rolach niepomiernych 41. Czyszu pewnego nie masz na nie postanowionego, jeno wszyscy ogółem składają się secundum et qualitatem fundi zł. 8 gr. 21. Tamże dorocznych ludzi, którzy odkupują robotę, jest 3; wszyscy razem dają zł. 8. Zagrodników jest 5, każdy z nich daje po gr. 6, co czyni 1 złp. Tokarz, który też tam mieszka, daje czynszu do roku gr. 36, co czyni 1 zł. 6 gr. Służków jest 7, którzy nie nie dają, jedno na służbie są zamkowe. Pop ruski dawa czynszu zł. 2. Poczty gromada wszystka składa się gr. 24. Z karczmy dają z kapłonami na rok zł. 20 gr. 6. Miodu dannego od bartników przychodzi na każdy rok 56 rączek, każda po gr. 24, co czyni zł. 45 gr. 6“. W lustracji z r. 1662 (l. c., str. 237) czytamy: „Ta wieś zdawna na dworzyszczach 29 zasiadła. Poddanych w niej przed wojną było 50, teraz ich tylko 17, którzy siedzą na dworzyszczach 8. Czyszu z każdego dworzyszczca po gr. 15, co czyni zł. 4. Owsa, kapłonów, gęsi, jajec, kur nie dają podług dawnego zwyczaju. Robić powinni z dworzyszczca dni 6 w tydzień, lubo sprzężajem, lubo pieszo. Miodu dannego powinni dawać z dworzyszczca po rączce; przychodzi teraz rączek 8, co czyni zł. 12. Dziesięciny owezej dostało się tego roku jagniąt 4, po 1 zł. 15 gr., co czyni zł. 6. Pop jest w tej wsi, daje zł. 2. Hajduczynny dają zł. 7 gr. 15. Karczmy tu są dwie; z jednej daje karczmarz zł. 38 i kamień łoju na zł. 2. Kapłonów przedtem dawali po 4; teraz nie dają. Z drugiej także daje zł. 38 i kamień łoju na zł. 2. Kapłonów także nie daje. Służków w tej wsi było 7; teraz ich jest 6, którzy z listami, gdzie im każą, jeździć powinni. Młyn przy tej wsi o jednym kole na potoku. Mielnik na trzeciej mierze postanowiony, czynszu żadnego nie daje, jedno z siekierą do dworu iść powinien. Tenże wymiaru daje tego roku półmiarków 25 po 1 zł. Suma procentu z tej wsi czyni 137 zł. 9 gr.“ D. 30 marca 1616 r. wydają odpis lustracji tej wsi Stanisław Wapowski, kasztelan przemyski, Hieronim Mielonki, sekretarz król., Felicyan

Grochowski, lustratorowie, i Jan Białobrzęski, pisarz skarbowy, do wojew. ruskiego i wołyńskiego naznaczeni (ob. Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 385, str. 1014 i t. 484, str. 582). Ulryk Werdum pisze w swej podróży: „Jest to wcale mała wieś, z kościołem z drzewa, jak prawie wszystkie kościoły po wsiach, jako i więk-szość domów. Okna tutaj i w wielu innych miejscach były z pęcherzy rybich, przytwierdzonych do drewnianych prątków zamiast kitu“ (Liske, Cudzoż. w Polsce, str. 84). Podania odnoszące się do W. podało „Słowo“ (Lwów, 1863, № 72).

Lu Dz.

Wereszyce 1.) część wsi Lubycza-Kniazia, pow. Rawa Ruska. 2.) W., wś, pow. gródecki, ob. *Wereszyca*.

Wereszyn, niekiedy też *Wereszczyn*, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Kryłów, par. r. l. Nabróż, odl. 21 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew drewnianą paraf., szkołę początkową. Istniała tu dawniej plantacya tytoniu. W 1827 r. było 52 dm., 357 mk., par. Gródek. W r. 1876 fol. W. rozl. mr. 1005: gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 139, lasu mr. 320, nieuż. mr. 28; bud. mur. 4, drew. 12; płodozm. 4 i 9-pol.; las urządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 63, mr. 795. Cerkiew, filia par. Wiszniów, erekcyi niewiadomej.

Wereteja 1.) al. *Weretejski Moch*, błoto, w pow. orszańskim, w gm. Tuchin Nowy, około wsi Ostrowa, położonej na wzniesieniu, stanowiącem wyspę wśród błota. Największa długość wynosi 11 a szerokość do 5 w.; zajmuje 3450 dzies. Uchodzi do niego ruczaj Zawosinka, wypływają zaś ruczaje Werchita, Wiazówka i Wmeńka. Pokryta jest przeważnie krzakami łożyny. W błocie W. ginie dział wodny pomiędzy systematem Dniepru i Dźwiny, wchodzący do pow. orszańskiego z gub. smoleńskiej i pojawiający się znowu pomiędzy wsiami Dubińce i Kamionka. W okolicy znajdują się najwyższe położone punkty w gubernii, sięgające od 800 do 900 st. npm. 2.) W., ob. *Werecieja*. J. Krz.

Weretejki, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i ok. wiejski Norzyca (o 5 w.), 56 dusz rewiz.; należy do dóbr Łasica, Okuszków.

Weretelnica, uroczysko, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, o 21 w. od Grodna.

Weretiugi, ob. *Wereciuga*.

Weretiuki, ob. *Wereciuga*.

Werewczyna, rzeczka, w gub. chersońskiej, prawy dopływ Dniepru, poniżej Ingulca.

Werewojsha, wś, pow. orszański, gm. Barań (o 5 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Werezdzie, grupa domów w Lublińcu Nowym, pow. cieszanowski.

Werezna, mylnie (ob. *Dymarka*), za: *Weretnia*.

Werezuby, wś, pow. mącisławski, gm. Bochota, 45 dm., 262 mk.

Wereże, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Wergań al. *Wergania*, *Nowy* i *Stary*, dwie wsi, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gmina i dobra, Wolskich, Lipniszki (o 4 w.), o 51 w. od Oszmiany a 22 w. od Dziewieniszek, mają 42 dm., 233 mk. katol. W 1865 r. W. Nowy miał 34 a W. Stary 68 dusz. rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W. Nowy i Stary, Czobryno, Dulki, Kowale i Niekrasze, w ogóle w 1865 r. 270 dusz rewiz. włosc. uwłaszczonych.

Werglinówka 1.) folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Nowa-Mysz, o 67 w. od Nowogródka. 2.) **W.**, uroczysko leśne, pow. nowogródzki, w pobliżu rzki Koczereski i uroczyska t. naz., w gm. Nowa-Mysz, o 5 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Lesnaja. *A. Jel.*

Wergunie, mko, pow. chorolski gub. połtawskiej, o 7 w. na płn.-wschd od Chorola, ma 227 dm., 1608 mk. Założone w 1669 r.

Werhów, chutor, pow. owrucki, gm. Iskorość, par. praw. Wyhów (o 6 w.).

Werhuny, ws na lew. brzegu Taśminy, pow. czerkaski, w 1 okr. pol., gm. Werhuny, o 15 w. od Czerkas, ma 2466 mk. W 1741 r. było 80 sadyb, w 1863 r. 1725 mk. prawosł. i 26 żydów. Części wsi noszą nazwy: Charkówka i Kumejki. Położona na płn. krańcu pasu piaszczystego, ciągnącego się po nad Taśminą ku Czehrnowi, rozrzucona na przestrzeni 5 w., posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1730 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. Pomędzy mieszkańcami rozpowszechnione pszczelnictwo. Ws wchodziła w skład sstwa czerkaskiego obecnie należy do okręgu czerkaskiego dóbr państwa. Gmina W. składa się z 7 okręgow (starostw) wiejskich, obejmuje 7 wsi, mających 1385 dm., 12209 mk., 14141 dzies. ziemi (13622 włosc., 208 dworskiej, 311 cerkiewnej).

Werkaly, białorus. *Warkaly*, ws i folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. par. praw., st. poczt. i sąd Szack (o 10 w.), o 80 w. od Ihumenia. Ws ma 14 osad. Włościanie za poddaństwa mieli na każdą chatę przeszło po 26 morgów, odrabiali na rzecz dziedzica po 156 dni pieszych i po tyleż sprzężajnych, przytem po 8 dni gwałtów od osoby i dawali daniny. W 1861 r. przy formowaniu listów nadawczych oceniono dzień sprzężajny 15 kop., pieszy po 10 kop.; daniny: kurę 7¹/₂ kop.; 10 jaj ¹/₂ kop.; 2 kopy, grzybów 15 kop.; 2 garnce orzechów 5 kop.; jagód leśnych garniec 5 kop.; lnu funt 10 kop.; chmielu 8 funtów 40 kop. i wyliczono czynsz roczny na 43 rub. 5 kop., z którego późniejsza komisja weryfikacyjna strąciła większą połowę. Niedgdy W. leżały w ks. słuckim, jako własność ks. słuckich Olelkowiczów i przez zapis ostatniej ks. Zofii mężowi Januszowi Radziwiłłowi, 1612 r. przeszły do imienia Radziwiłłów. W po-

siadanych dokumentach znajdujemy wzmiankę pod 1572 r., że w dniu 15 kwietnia otrzymał w zastaw W. za 100 kop. pieniędzy (zapewne groszy) od Jana Szczerbiny (zapewne plenipotentą ks. słuckiego) niejaki Szabłowiński. W 1601 r. Janusz Radziwiłł, będąc już mężem Zofii Olelkowiczówny oddaje W. w zastaw Pruszyckiemu na mocy dokumentu z d. 17 października. W 1620 r. był proces Pruszyckiego z Radziwiłłem o W., które w 1626 r. widzimy już w zastawie u Hrebničkih. Dokument 1680 r. wykazuje W. we władaniu zastawnem Korsaków, wydzierzawiających je Janowi Duszewskiemu. W r. 1694 zastawnicy Korsakowie ustępują swych praw na W. małżonkom Wojnom, którzy w r. 1695 intromitują się do W. W r. 1733 Wojnowie ustępują swych praw na W. Chodorowskiemu, ale wkrótce, gdyż w r. 1736 byli tu jako wieczyści właściciele Bendinellowie, a w r. 1739 Petronela Bendinellowa odprzedaje W. Oskierce, dziedzicowi Szacka. Między Oskierkami a sąsiadującymi Radziwiłłami, toczyły się ciągle spory o granice, a w r. 1751 rozpoczął się proces pomiędzy Oskierkami i ks. Hieronimem Radziwiłłem, chorążym i podczaszym litewskim. Choć książę zmarł w r. 1760, to sukcesor jego i brat Michał Kazimierz Radziwiłł prowadził dalej proces, aż dopiero w r. 1764, już za dziedzictwa ks. Karola „Panie kochanku“, Oskierko, referendarz lit., uzyskał dekret generalny, przeciwo któremu Radziwiłł zaapelował, pozwał Oskierkę w r. 1768 przed instancją „Ultima.“ Zdaje się, że odtąd Oskierkowie władali już swobodnie W. Około r. 1755 cześnik lit. Oskierko oddał w zastaw W. Pawłowiczowi, a w r. 1778 Józef Gerwazy Oskierko puszcza W. w dożywotnie władanie Ludwikowi Hruszwickiemu i małżonce jego Zofii z Jaworzyńskich. Następnie przyszło do zupełnego okupna W. na rzecz Hruszwickich. Michał Hruszwicki, jeden z trzech synów Ludwika, posiadłszy W., fundował tu kościółek filialny, który został zamknięty około 1850 r. Po śmierci Michała Hruszwickiego W. wzięła córka Michalina, wydana za Tadeusza Obrąpalskiego, prezydenta izby cywilnej mińskiej; syn zaś Michała Rudolf odziedziczył fol. Michałów, oddzielony od W. Michalina Obrąpalska po śmierci męża zawarła powtórnie związek z Arkadyuszem Szystowskim, po jej zaś śmierci W. przeszły na własność syna jej Mieczysława Szystowskiego, profesora akademii inżynierów. Oszuszył on tu znaczne przetrzenie błot, przez co się dziś stały urodzajnymi. Obszar W. wynosi przeszło 53 włóki, w gruntach lekkich, piaszczystych; łąk i pastwisk dużo, rezydencja porządna. Przed laty kilkunastu W. miały obszar nieco większy, lecz część zwana Waniacze oddzieloną została na schedę Józefa Obrąpalskiego. *A. Jel*

Werki Borki, dziś *Borki Wyrki*, ws, pow. siedlecki, gm. Jasionka, ob. *Borki 1.*) Według reg.

pob. pow. łukowskiego z r. 1531 Werki-Borki, też Wirki, wś szlachecka, w par. Zbuczyn, miała w jednej części 1 łan, w drugiej części 1an. 1½. W r. 1580 p. Daniel Borkowski od siebie i sąsiad od 4 włók, co sami orzą płaci fl. 2, od pół koła korzecznego gr. 6, od komornicy bez bydła gr. 2, suma fl. 2 gr. 8 (Pawiński, Małop., 384, 396, 415).

Werki 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 21 w.), okr. wiejski Domasze, o 114 w. od Dżisny, 4 dm., 43 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). 2.) **W.**, folw. nad Dżwiną, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Werki, o 14 w. od Dżisny. Niegdyś attynencya Hrehorowicz, Jesmanów, z ekshydzizy nabywa Michałowicz, później wiano córki jego Weroniki Medunickiej, dziś syna jej Cezarego. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Dziechcierowo i Tymoszkowo, w ogóle 67 dusz rewiz. 3.) **W.**, zaśc. szl. nad potokiem, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 70¼ w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 4.) **W.**, folw. z parkiem i pałacem na praw. brzegu Wilii, o 508 w. od jej źródła, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski i par. Werki, o 7 w. na płn.-wschód od Wilna, w przesłicznym położeniu, ma 182 mk. (26 prawosł., 127 katol., 4 ewang., 25 żydów). Parafia katol. Werki, z kośc. św. Krzyża w odległej o 1½ w. wsi Kalwarya (ob.), należy do dekanatu wileńskiego zamiejskiego i liczy 4100 wiernych. Kaplice w Rzeszy i Czerwonym Dworze. Okrąg wiejski obejmuje wsi: Babińce, Bołtupie, Bukiszki, Fabianiszki, Krzyżaki, Nowosiółki, Oszkińce, Rzesza, Skiersinie, Szyszkinie, Stawiszki, Turniszki oraz zaśc.: Dworzyszczce, Krempl i Siemieniszki, w ogóle w 1865 r. 351 dusz rewiz. Włość. uwłaszcz., i 112 b. włościan skarbowych. Nazwę W. wywodzi od wyrazu lit. *werkt*, znaczącego płacz. Tu bowiem, podług podania, znaleziony został w gnieździe orlem Lizdejko, słynny potem w dziejach litewskich krewkrewejte (arecykaplan pogański). W 1387 r. W. nadane zostały przez Władysława Jagiełłę biskupom wileńskim, którzy stale tu odtąd przebywali latem. W 1390 r. Witold, połączony z Krzyżakami, wygrał tu walną bitwę z w. ks. Skirgajłą, a w 1659 r. ks. Dołgoruki i Chowański wygrawszy bitwę pod W., wzięli do niewoli hetmana poln. lit. Gosiewskiego. Zamek tutejszy założony został w XVII w. przez Konstantego Brzostowskiego, biskupa wileńskiego. Około 1780 r. W. przeszły na prywatną własność Ignacego Massalskiego, bisk. wileńskiego, który wzamian oddał kapitulę majątność swoją Czerwonemu Dwór. Biskup Massalski chciał z W. uczynić ordynację dla Karola Józefa de Ligne, męża jednej z swych krewnych, i w tym celu wznosił w 1782 r. zachowane dotychczas w części wspaniałe budowle pod kierunkiem Wawrzyńca Gucewicza. W gmachu była kaplica, wielkie i okazałe sale, teatr

domowy i t. p. Sprowadził nadto na górę wodę i założył obszerne ogrody. Ks. de Ligne w pamiętnikach swoich wspomina, że W. są szczęśliwym dzieckiem natury; jedna rzeka większa. trzy mniejsze, łańcuch gór dzielący dwie doliny. Cztery wodospady, trzy wyspy, fabryki, zamki, młyn, port, ruina, dwa klasztory, świątynia Bachusa, świątynia unii, obelisk, mosty, wszystko to przyczynia się do świetności tej rezydencji (ob. Tyg. ilustr., № 226 z r. 1887). W 1792 r. zmarł ks. de Ligne, pozostawiwszy jedyną córkę, wydaną za hr. Potockiego, który objął W. po śmierci biskupa Massalskiego (1794 r. w Warszawie), wkrótce je jednak wraz z innymi dobrami puścił w obce ręce. Następnie posiadał W. Stanisław Jasiński, b. marszałek pow. wileńskiego i kawaler maltański, po którym nabył dobra Ludwik ks. Witgenstein. Przebudował on pałac, założył piękny ogród i cieplarnię, obszerny murowany dom folwarczny z zegarem wieżowym i inne budowle gospodarskie. W pobliżu folwarku znajduje się fabryka papieru, własność poprzednio Auera, następnie kolejno: Hejmana, Pilchau, kupeca Czernozwarca. Widoki W. podał Wilczyński w swem Album oraz Tygodnik Ilustr. (№ 215 z 1872 r.). Ob. także Tyszkiewicz „Wilia,” str. 275. J. Krz.

Werki al. Wyrki, przysiółek wsi Majdan Stary, pow. kamionecki.

Werkielany, folw. nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, o 24 w. od Oszmiany, 1 dm., 32 mk. katol.; w 1865 r. własność Hryniewskich.

Werkieniany, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 90 w. od Wilkomierza.

Werkieniki, wś włość. nad potokiem Cyczynia, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 46 w. od Trok, 9 dm., 86 mk. katol.

Werkijewka, mko nad rz. Bohaczką, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, o 12 w. na płn. od Nieżyna, przy trakcie do Czernihowa, ma 585 dm., 5870 mk., 2 cerkwie, szkołę ludową, cukrownię (z produkcją na 40000 rs.). Założone w 1635 r.; w 1764 r. było mtem sotniczem pułku nieżyńskiego.

Werkowo, *Wrkow* w r. 1252, *Wyrkowo* r. 1360 — 1532, *Werkowo* r. 1577, *Birkowo* (?), wś i folw., pow. wagrówiecki, o 5 klm. na płd.-wschód od Łekna, na starym trakcie do Żernik i Janowca, wzn. 102·7 mt. n.p.m. Zach. część obszaru W. przebiega tor dr. żel. z Rogoźna do Domaśławka; wody łączne spływają z jez. Redgoskiem do Wełny; par. i st. dr. żel. w Kozielsku o 3·3 klm.; poczta w Łeknie. Wś ma 4 dm., 34 mk. katol. i 95 ha (88 roli). Folw. 4 dm. i 84 mk., wchodzi w skład okr. dwors.: Niemezynek, należy zaś do majątności stępuchowskiej i obejmuje 401. 30 ha (248 roli, 65 łąk, 6 pastw., 72 lasu i 8 nieuż.); czysty doch. z ziemi 4236 mrk; właścicielem jest Adolf Moszczeński. W r.

1252 Przemysław I dał cystersom łekneńskim (przeniesionym do Wągrówca) wzamian za Kiedrowo wś Werkowo, którą odłączył od dzielnicy zrazimskiej i wcielił do łekneńskiej; r. 1360 posiadał W. kasztelan rogoziński Chwał, którego w 3 lata potem spotykamy na tem stanowisku w Nakle. R. 1360 w dniu 28 kwiet. podejmował on w pobliskim Kobylecu Wierzbietę, kasztelaną pozn., ststę wielkopolskiego, i innych, wobec których zagodził spory własne z klasztorem łekneńskim, dając cystersom swój Kobylec, dopłacając 30 kop. gr. i biorąc od klasztoru w zamian Oleśno i Chawłodno. R. 1370 należała dziesięcina z W. do proboszczów łekneńskich (Kod. Wielkop., n. 301, 1430, 1500, 1631). Za czasów Łaskiego pobierał proboszcz łekneński dziesięcinę z ról dziedzicznych; kmiecie płacili mu po groszu z dymu, a zagrodnicy po pół grosza; dziesięciny z łan. km. brał pleban w Kisz-kowie już przed r. 1426; probostwo stępuchowskie posiadało na W. łan. ziemi z łąkami (Lib. Ben., I, 70, 108, 143, z odniesieniem do nieznanego zkądinąd Bierkowa). W r. 1577 było tu 3 śłady km., a później półtrzecia. Przy schyłku zeszłego wieku posiadał tę wś M. Moszczeński, dziedzic Stępuchowa. *E. Cal.*

Werkowski al. *Werkowcy*, zaśc., pow. dziesięński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 19 w.), okr. wiejski Domasze, 8 dusz rewiz.

Werkowszczyzna. ob. *Werekowszczyzna*.

Werkszany, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagola (o 12 w.), okr. wiejski Jurjewo-Giejszyski, 29 dusz rewiz.; należy do dóbr Ojrany, Giedrojców.

Werliga, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Malaty (o 10 w.), okr. wiejski Bijuciszki, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr skarbowych Pa-cuny.

Verlorenwasser, pow. karniowski, ob. *Stracona Woda*.

Werłoka, grupa domów we wsi Lubyca Kniazie, pow. Rawa Ruska.

Werłoki al. *Wyrłok*, wś nad ruczajem Kobobczka, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Kiczkiiry, o 4 w. na zachód od Radomyśla, ma 520 mk. Podług Pochilewicz w 1784 r. było 35 dm., 180 mk.; w 1863 r. 448 mk., obecnie zaś 587 mk. prawosł. i 37 żydów. Włościanie, w liczbie 215 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 820 dzies., ocenionych na 17990 rs., ze spłatą po 1079 rs. 40 kop. rocznie. Posiadłość większa wynosi 733 dzies. ziemi użytkowej i 685 lasu. We wsi cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesiona w 1776 r. na miejsce dawniejszej i uposażona 49 dzies. ziemi. Na gruntach wsi przechodzi dawny wał. W połowie zeszłego wieku wś należała do Jakuba Jerlicza, w 1784 r. Kajetana Olizara, stolnika koronnego, następnie Kruszyńskich, od 1837 r. Jordana Kacickiego,

od którego nabył Jakuba Boruchowski, obecnie od 1883 r. barona Bolesława von Klodta.

Wermiany 1.) okolica, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 14 w. od Telsz. Posiadają tu: mieszczamin Giedwiłło 76 dzies. (8 lasu, 1½ nieuż.), włośc. Glezarowa 26 dzies., szlachcic Godlewski 40 dzies. (3 nieuż.), Dzierżanowscy 66 dzies. (20 lasu, 3 nieuż.), Krzyżewiczowie 235 dzies. (20 lasu, 11 nieuż.), Mikiewiczowie w W. i Mitkajciach 141 dzies. (42 lasu, 2½ nieuż.), Piekarscy 127 dzies. (27 lasu, 5 nieuż.), Raczkowscy 12 dzies. (1½ nieuż.), Szymkiewiczowie w dwóch częściach 104 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.), włośc. Wilkas 24 dzies. 2.) **W. Nerymdajcie**, tamże, własność Pleśniewiczów, 57 dzies. (3 lasu, 1½ nieuż.).

Wermiński, las obok wsi Popudni, pow. lipowiecki.

Wermiś Jar, w pow. bałkim, pod wsią Wychwałyńcami, przypiera do Dniestru.

Werniten, wś, pow. świętosiekiński, st p. Heiligenbeil.

Wernaja, nieistniejąca pod tą nazwą wś, w pow. ostrogskim. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. sioło ziemian ostroskich, płaci od 5 dym. pół dworz., 3 na ćwierć, 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 39).

Wernar, węg. *Vernar*, wś, w hr. goemoerskim (Węg.), na granicy hr. spiskiego, w malowniczym położeniu, u podnóża góry Kralowa-Hola (Królewska Hala). Wś wznies. 778 mt. n.p.m., ma kościół fil., st. poczt., 666 mk., chów bydła, wyrób gontów, desek, naczyń drewnianych. Rozległe lasy, w których wytryskują potoki: Wernarski (ramię Hornadu) i Hnilec (dopł. Hornadu).

Werndorf, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. ew. Massel, katol. Kotzerke. W r. 1885 dobra miały 164 ha, 3 dm., 45 mk. (15 katol.); wś 220 ha, 36 dm., 176 mk. (5 katol.).

Wernegitten, wś, pow. liebarski, st. poczt. Heilsberg.

Wernejówka, przyl. wsi Puławy, w pow. sanockim.

Wernele, wś, pow. lucyński, na lewo od dr. ze wsi Korsówki do mka Marienhauzen. Pod wsią wznosi się góra Naudyskołns al. Pieniężna góra.

Werneragis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Wernerode (niem.), wyb., pow. wejherowski, st. p. Smażyn.

Wernerów, fol., pow. wielostrzelecki, ob. *Gąsiorowice*.

Wernersdorf, pow. malborski, ob. *Pogorzała*.

Wernersdorf 1.) *Nieder, Ober i Neu*, 1399 *Wernhersdorff*, dobra i wś nad rz. Bober, pow. bolkowoicki, par. ew. Nieder Wernersdorf, kat.

Landeshut. W r. 1885 dobra miały 593 ha, 4 dm., 22 mk. ew.; wś w ogóle miała 601 ha, 165 dm., 1088 mk. (83 kat.), z tego przypadło na W. Ober 66 dm., 415 mk., W. Nieder 80 dm. i 576 mk., a W. Neu 19 dm. i 97 mk. We wsi kościół par. ewang. (od 1742 r.) i kościółek filialny katolicki. Przędzalnia lnu i tkactwo. 2.) **W.**, 1369 *Wenhersdorf*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Rogau, kat. Gross Mohndau. W r. 1885 dobra miały 302 ha, 9 dm., 139 mk. (52 kat.); wś 277 ha, 44 dm., 305 mk. (60 ew.). 3.) **W.**, 1369 *Wernhersdorff*, wś, pow. jeleniogórski, par. ew. Kaiserswaldau, kat. Voigtsdorf, 223 ha, 47 dm., 225 mk. (4 kat.). 4.) **W.** al. *Brnocice*, wś, pow. głupczycki, par. ew. Głupczyce, kat. Babitz. W r. 1889 miała 431 ha, 62 dm., 368 mk. (1 ew.), szkoła katol. Przy wsi jest stacya dr. żel. wiodącej z Karniowa do Raciborza, o 19 klm. od Karniowa.

Wernershof, posiadłość, pow. obornicki, o 6 klm. na płn.-zach. od Rogoźna (par., poczta i st. dr. żel.); wzn. 78·6 mt. n.p.m., nad strugą, która spływa do Wełny. Wchodzi w skład okr. wiejskiego: Gościejewa, ma 2 dm., 30 mk. i 84 ha.

Wernershof, wyb., pow. wejherowski, st. p. Boże Pole.

Werner-shof, posiadłość, pow. fyszszuzki, st. p. Drugeln.

Werniaki al. *Wierniaki*, część Czernichowa, pow. zbaraski.

Wernin al. *Popówka Zasobka*, wś, pow. lipowiecki, przy drodze z Lipowca do mka Żorniszczę, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, o 9 w. od Lipowca, ma 796 mk. Podług Pochilewicz w 1863 r. r. było 656 mk. prawosł., 9 katol. i 10 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, z drzewa wzniesioną w 1762 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. Do 1802 r. wś należała do Strutyńskich, poczem rozpadła się na części. Przed uwłaszczeniem włóścian posiadał tu skarb 300 dzies. i 62 dusz rewiz. (poprzednio Zapolskich), Niedziałkowscy (dawniej Stamirowscy) 64 dusz rewiz., Nowińscy (dawniej Hulaniccy) 62 dzies., Niesułowscy 213 dzies. i 32 dusz rewiz., Kaczanowscy 9 dzies. i 7 dusz rewiz. i Błażejewscy 23 dzies. i 4 dusze rewiz.

J. Krz.

Werniuki, część Oleska, pow. złoczowski.

Wernobil, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Laudy (pr. dopł. Niewiaży).

Wersdorf, dobra ryc. wś, pow. królewiecki, st. p. Tharau.

Wernyhorodek, wś nad rz. Hujwą, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Białopol (o 6 w.), o 25 w. od Berdyczewa, o 6 w. od wsi Sestrenówki, ma 1193 mk. Według Pochilewicz w 1863 r. było 1007 mk. praw., 125 kat. w całej parafii (W., Radziwiłówka i Werbóły); 1463 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., pobudowaną niewiadomo kiedy, uposa-

żoną 40 dzies. Kaplica katol. par. Białopol. Na gruntach wsi przyst. dr. żel. pld.-zachodnich (brzesko-kijowskiej), pomiędzy Czarnorudką (o 10 w.) a Koziatynem (o 10 w.), odl. o 138 w. od Kijowa a 665 w. od Brześcia. Od wieków W. wchodził w obręb dóbr białopolskich, Tyszkiewiczów, a że ta posiadłość rozległa, nie miała ściśle określonych granic, ztąd z sąsiednimi dobrami częste zdarzały się graniczne zatargi. Dzierżawy tyszkiewiczowskie w tej stronie sięgały aż do wsi Sestrenówki, należącej już do dóbr biłotowskich al. rastawickich ks. Koreckich. Anna z Chodkiewiczów ks. Korecka zagarnęła do dóbr biłotowskich uroczysko Horodek, położone nieopodal od Sestrynówki a należące do Tyszkiewiczów. Fryderyk Tyszkiewicz, dziedzic Białopolszczyzny, przeciwko temu przywłaszczeniu wystąpił zbrojnie i odebrał uroczysko. Podanie ludu zachowało pamięć tego wypadku. Uroczysko zwane „Horodok”—mówi ono—było przed wiekami miejscem ciągłych odwetów krwawych pomiędzy właścicielami Białopola i Biłotówki. Owoż pewnego razu, gdy kniażyni z Biłotówki, zajęła to uroczysko i do Sestrynówki swojej wcieliła, pan Białopola rzekł jej: „Wróc mi mój Horodek” (Werny Horodek), a gdy ta nie zgodziła się na to, zebrał mnogi zastęp zbrojny i napadł na Horodek, który był broniony od ludzi ks. Koreckiej, ale ci ostatni, w krwawem starciu, rozpięchli się; a uroczysko już na zawsze pozostało w ręku właściciela Białopolszczyzny. Zkąd następnie i nazwisko wsi, która się na tym zwróconym uroczysku osiedliła, powstać miało od tegoż wypadku. W czasach konfederacyi barskiej na polach W. nastąpiło spotkanie gen. Podgoryczanina z oddziałem konfederatów, dowódczonych przez Stanisława Kostkę Ortyńskiego. Hufiec jego pierzchnął, a on sam w Koziatynie został ujęty i wywieziony do Kazania, gdzie 5 lat przebywał. Po powrocie wydał w Berdyczowie (bez oznaczenia roku) książkę do nabożeństwa p. tyt.: „Droga bita do Nieba,” z przyłączeniem życia swojego i t. d. Ortyński był dowódcą milicyi nadwornej u Salezego Potockiego w Humanu i podczas napadów hajdamaków zasłynął jako ich pogromca niezmordowany. Pewnego razu, gdy zapędziwszy się za bandą brojącą w okolicy, oddalił się z Humania, inny oddział hajdamaków wpadł do miasta i zrabował je. Ortyński poszedł za nimi w pogoń i zniósł ze szczętem (Pam. Moszczeńskiego). W ostatnich czasach Rzpłtej Białopolszczyzna należała do Wincentego Tyszkiewicza, referendarza w. ks. lit., ożenionego z synowicą Stanisława Augusta. Po rozbiórce dobra te uległy sekwestrowi, ale znowu zwrócone zostały Tyszkiewiczowi przez Katarzynę II (Klem. Kantecki, Szkice i opow., str. 445). Po śmierci referendarza Tyszkiewicza W. wraz z Białopolem drogą sukcesyi dostał się hr. Gabryelowi Tyszkiewi-

czowi, a dziś jest dziedzictwem jego wnuka hr. Stanisława. *Edward Rulikowski.*

Wernyhorszczyzna, przedmieście m. pow. Taraszczy.

Weronajcie, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Weroki, wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyski (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Karłowiczów, Bratomierz, 22 dusz rewiz.

Weronie, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniów (o 7 w.), okr. wiejski Weronie, 47 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Miechy, Pocie, Rudniki, Sawicze, Sina Góra, Ugły i Weronie, w ogóle w 1865 r. 232 dusz rewiz. włość. uwłaszczonych.

Weronika, kol., pow. łaski, gm. Zelów, par. Wygierzów, ma 13 dm., 95 mk., 133 morg. Wchodziła w skład dóbr Pożdzeniec.

Weronika, urząd. *Veronika*, osada włość., pow. szubiński, o 10 klm. na płu. od Keyni, po lew. brzegu Noteci, na przestrzeni 1·2 klm. między Piotrowem i Wojechowem; par. kat. w Keyni, prot. w Kowalewku, poczta w Gromadnie, st. dr. żel. przy Studzieńcu o 7·5 klm.; ma 38 dm., 313 mk. (262 prot., 51 kat.) i 109 ha (118 roli, 30 łąk). Około r. 1818 założył tę wś i osadził Niemcami Piotr Radziwiński z Kowalewka. Około r. 1840 posiadała ją Weronika Radziwińska. R. 1830 istniał tu dom modlitwy protestancki. *E. Cal.*

Weronikopol, urząd. *Veronikenpol*, os. i okręg wiejski, pow. ostrzeszowski (Kępno); par. katol. w Parzynowie, par. prot. i st. dr. żel. w Kępnie, poczta w Mielęcynie. Okrąg ten składają osady: Cegielnia (7 dm., 38 mk.), Huśpina (2 dm., 31 mk.), Najtki (4 dm., 20 mk.), Skrobek (2 dm., 16 mk.), Stępna (2 dm., 13 mk.), Utrata (8 dm., 52 mk.) i Weronikopol (3 dm., 28 mk.); cały okrąg ma 28 dm., 198 mk. (45 kat., 153 prot.) i 257 ha (164 roli, 55 łąk, 26 lasu). W. wchodził w skład majątności Mielęcina około r. 1843. *E. Cal.*

Weronikowo al. *Kokule*, wś, pow. rzeżycki, attyn. dóbr Rybiniszki.

Weronów, folw., pow. radomski, gm. i par. Radom, odl. od Radomia 3 w., ma 2 dm., 3 mk., 80 morg. (74 roli, 2 łąk). Wchodził w skład dóbr rząd. Radom.

Werosna, ob. *Weresnia*.

Werosy 1.) uroczysko, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 4½ w. od Kobrynia. 2.) **W.**, straż leśna, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Osowce, o 65 w. od Kobrynia.

Werów, w XVI w. *Wyrowo*, folw., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno, ma 7 dm., 83 mk., 210 morg. W 1827 r. było 7 dm., 83 mk. Na początku XVI w. były tu tylko części szlach., dające dziesięcinę pleb. w Bedlnie.

Werówka, folw. dóbr Ceteń, w pow. opoczyńskim, ob. *Wyrówka*.

Werowskie, jezioro, w gub. grodzieńskiej, spływa do Kotry.

Werpa 1.) al. *Werpy*, w dokum. *Werpowska ziemia*, *Tyszkowszczyzna*, wś, pow. owrucki, gm. Pokalów, par. praw. Lewkowicze, na płu.-wschód od Wielebnik. 2.) **W.**, wś, pow. owrucki, gm. Sławeczno, par. praw. Możary (o 1 w.).

Werpechy, ob. *Warpechy*.

Werpiany, *Wierpiany*, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kielmy, o 30 w. od Rossień, własność Witolda Mikszewicza, ma 634 dzies. (203 lasu, 23 nieuż.). Jest tu kaplica katol., pod wez. św. Anny, fundacyi hr. Wołłowicza. Dobra w 1628 r. należały do Szemiottów (ob. t. VI, 647).

Werpiki, wś nad rzeką Nawą, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszakuda, odl. od Władysławowa 19 w., ma 3 dm., 16 mk. W 1827 r. było 3 dm., 28 mk., par. Syntowty.

Werpilę al. *Werpily*, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 56 w. od Szawel.

Werpole, grupa domów w Szcutkowie, pow. cieszanowski.

Werro, mto pow. gub. infanckiej, na pochyłości otoczonej z trzech stron jez. Tammula, Waggula i rz. Woo (Woja), pod 57° 51' płu. szer. i 44° 41' wschd. dłuż., o 237 w. na płu.-wschód od Rygi odległe, składa się z 11 ulic, miało w 1860 r. 160 dm. (14 murow.), 14 sklepów, cerkiew, kościół ewang., 4 szkoły, szpital, dom przytułku, 1513 mk. (obecnie 2141 mk.), 1 garbarnia (z produkcją na 1300 rs.), 129 rzemieślników. Handel nieznaczny, głównie lnein i siemieniem lnianym. Odbywa się 7 jarmarków. Mto założone zostało w 1784 r. z polecenia Katarzyny II na gruntach folw. Werro, w pobliżu zwalisk dawnego zamku Kirumpe, należącego do biskupów dorpackich.

Werroski powiat leży we wschodniej części gubernii i zajmuje 74·4 mil al. 3600 w. kw. Powierzchnia powiatu przedzielona jest traktem prowadzącym z Dorpatu przez Werro i Neuhausen do szosy ryskiej, na dwie nierówne części, z których mniejsza, płu.-wschodnia, jest niską, większa zaś, płu.-zachod., wyniosłą. Do płu.-wschod. części powiat. wkracza płu., najbardziej wyniosła część płaskowzgórza Haanhofskiego, średnia wysokość którego przechodzi 600 st. W tej części znajdują się najwyższe punkty Infant: Munamegi (1063 st.) i Wellamegi (1008 st.). Z rzek najważniejsze: Woo (Woja), Biunze i Aa. Z jezior (około 120) największe: Tammula (7 w. w obwodzie), Waggula (12 w. obwodu), Pugula (3½ w. dł. i 1 w. szerokie), Weisensee i in. Błota zajmują 350 w. kw., t. j. mniej niż 1/10 ogólnej przestrzeni. Pod względem geognostycznym przeważa w powiecie piaskowiec czerwony starszej formacyi, we wschod

niej zaś części wapienie formacji dewońskiej. Gleba piaszczysta, rzadko gliniasta, w większej części uboga. Lasy, rozpostarte głównie w części płn.-zachod., zajmują do 130000 dzies. W drzewostanie przeważa sosna i jodła. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 72493 mk. (10568 prawosł., reszta ewang.), zajmujących się głównie rolnictwem. Pod rolą znajduje się do 45000 dzies. Sieją żyto, jęczmień i owies; pszenica się nieudaje. Dość rozwinięta uprawa lnu. Pod łąkami do 61000 dzies., pod pastwiskami 43000 dzies. W 1860 r. było w powiecie 11100 sztuk koni, 30100 bydła rogatego, 18000 owiec zwyczajnych, 7500 rasy poprawnej, 12000 trzody chlewnej, 3500 kóz. Przemysł fabryczny ograniczał się na 52 gorzelniach. Handel nieznaczny. W powiecie odbywa się corocznie 9 jarmarków.

J. Krz.

Werrski al. *Wogulski*, kanał w Infantach, łączy zatokę Ryską z jez. pskowskimi i czuchowskiemi a przez rz. Narwę, z nich wypływającą, zatokę Ryską z zatoką Fińską, do której Narwa wpada. Do tego połączenia użyto z jednej strony rz. Gauja (Liwon. Aa) i Schwarzbachu (Czarnego potoku), który w połączeniu z Wajdawą wpada do Gaudi od prawego brzegu; z drugiej zaś strony rzeki Woo czyli Woja, która ma źródło w okolicy Odenpe, na jeziora Waggulę i Tammulę płynie, pod mstem Werro przyjmuje rz. Miedzę i wpada od zachodu do jez. Pskowskiego. (*W. Pol.*)

Werschen, wś, pow. gierdawski, st. poczt. Muldszen.

Wersele, jezioro, w pow. suwalskim, przy wsi t. n., w pobliżu granicy od Prus, na wschód-płn. od jez. Hańcza. Wypływa z niego rz. Blendzianka (Blindzianka), dopł. Rospudy.

Wersele 1.) wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. od Suwałk 28 w., ma 11 dm., 97 mk. W 1827 r. było 8 dm., 80 mk. 2.) **W.** al. *Werszele*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejn 39 w., ma 14 dm., 137 mk. W r. 1827 było 12 dm., 20 mk. (?)

Wersingawe, wś, pow. wołowski, par. ew. Stroppen, kat. Gros Strenz. W r. 1885 wś miała 34 dm., 182 mk. (15 kat.); dobra 218 ha, 6 dm., 69 mk. (7 kat.). We wsi kościół ewang. (kaplica cmentarna), wzniesiony przed r. 1586; szkoła ewang. Tutejsze źródło siarczane było już znane i używane w połowie XVIII w. Przy nim urządzono zakład kąpielowy.

Wersk 1.) wś, pow. złotowski, st. p. Sypniewo, par. kat. Zakrzewo; szk. ewang. w miejscu; 344 ha (204 roli orn., 24 łąk, 30 lasu); 1885 r. 35 dm., 57 dym., 281 mk., 115 kat., 166 ew.; na Staluński młyn przypada 25 mk. i 2 dm. Gdzie dziś wś, tam jeszcze 1467 r. był las Wyrsk; r. 1653 było tu 3 włościan; r. 1695 tylko 2; trzecie posiadało było puste (ob. Wizytę

Jezierskiego, str. 55). 2.) **W.**, leśn. do nadleśn. Kujanańskiego, tamże. 3.) **W.**, dobra, tamże, 396 ha (309 roli orn., 61 łąk); 1885 r. 7 dm., 17 dym., 99 mk., 46 kat., 53 ew. *Ks. Fr.*

Werskerbrueck, wyb. do Sypniewa, pow. złotowski.

Werskepchen, wś, pow. piłkalski, st. p. Pillkallen.

Wersmeningen 1.) wś, pow. tyłżycki, st. p. Coadjuthen. 2.) **W.**, leśnictwo, pow. piłkalski, st. p. Lasdehnen. 3.) **W. Gross i Klein**, dwie wsi, pow. gabiński, st. p. Judtschen. 4.) **W.**, ob. *Wersmeningen*.

Wersminia, zaśc. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezcie (o 3¹/₂ w.), okr. wiejski i dobra, Jeleńskich, Gliniciszki, o 33 w. od Wilna, 2 dm., 4 mk. prawosł., 32 katol.

Wersnupie, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 10 w. Wś ma 14 dm., 141 mk.; folw. 4 dm., 201 mk. W 1827 r. 9 dm., 59 mk.

Wersoczka 1.) wś nad rzeką t. naz., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 35 w. od Lidy a 5 w. od Ejszyszek, ma 5 dm., 32 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., tamże, 33 mk. katol.

Wersoka, rzeka, w pow. lidzkim, lewy dopływ Merezanki. Powstaje z połączenia się strumieni Kientuła i Dumblanka, w okolicy wsi Jeśmonty, płynie początkowo ze wschodu na zachód pod wsiami: Wersoczki, Dojlidy, Podworańce pod mko Ejszyszki, odtąd zmienia kierunek na płn.-zachodni, oblewa: Nadwieś, Matujzy, Boładziszki, Wersoki, Powersocze, Gieniucze, pod Krumińcami wykręca się na zachód i uchodzi w pobliżu wsi Dziekiary. Długa około 25 w., szeroka do 3 sąż., głęboka około 4 stóp; do spławu niezdatna. Obraca 3 młyny. Przybiera kika drobniejszych strumieni, z których ważniejszy Wersoczka, przepływający pod wsią Gumbiszki, zaśc. Krokszle i okolic. szlach. Mongieliszki i Nackiewiczze. *J. Krz.*

Wersoka 1.) wś i folw. nad rz. t. nazwy, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki (o 8 w.), okr. wiejski Wersoka, o 46 w. od Lidy. Folw. ma 13 mk. katol., wś zaś 5 dm., 42 mk. katol., 6 żydów (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); młyn wodny. Własność Narbutów. 2.) **W.**, wś i folw., tamże, o 14 w. od Ejszyszek, 7 dm., 50 mk. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); własność Szalewiczów. 3.) **W.**, wś, tamże, o 12 w. od Ejszyszek, 24 dusz rewiz. Spis w 1866 r. podaje nadto: 3 dwory i folw., mające 25, 12 i 18 mk. katol. (w jednym młyn wodny) oraz zaśc., mający 1 dm., 9 mk. katol. Miejscowości te położone są o 14 do 18 w. od Ejszyszek a 50 do 54 od Lidy. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Anciuszki, Baciułańce, Bondziszki, Dowgilańce, Koleśniki, Korsaki, Matujzy, Pojedubie, Powersocze, Purwiany, Sznury, Wersoka i Zubiszki (Ząbiszki), w ogóle w 1865 r. 334 dusz rewiz.

włość. uwłaszczył, 250 b. włość. skarbowych i 18 jednodworców. 4.) **W.**, zaśc. nad Gawiją, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Dziewieniszki (o 5 w.), okr. wiejski Girdziuny, o 33 w. od Oszmiany, 13 mk. katol. 5.) **W.** al. *Popiszki*, wś włość., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Waryszki, o 46 w. od Trok, 12 dm., 97 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.). W 1409 r. wś Wersoki nadaną została przez w. ks. Witolda na uposażenie kościoła farnego w Trokach. 6.) **W.** *Jadubka*, os. młyn. nad rzką Nieżdźilką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 14 w. od Ejszyszek a 54 w. od Lidy, 1 dm., 19 mk. żydów; młyn wodny. *J. Krz.*

Wersówka, wś nad rzką Owsiszcze, dopł. Ihumenki, pow. ihumeński, gm. Hrebionka, o 7 w. od Ihumienia, ma 2 osady; grunta piaszczyste.

Wersoża, rzeczka na południowym krańcu pow. rzeszyckiego, w obrębie gm. Dernowicze, wypływa z bagien powiatu owruckiego i ginie w olbrzymich bagnach, które w ostatnich czasach zostały skanalizowane do rzeki Sławecznej i w pobliżu Dernowicze do Prypeci. Nad brzegami **W.** leży wś Nowe-Uhły i okolica Wersoża. Dziś bagna okoliczne stały się urodzajnymi łąkami. *A. Jel.*

Wersoża, wś nad rzką t. n., pow. rzeszycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, o 160 w. od Rzeszycy, ma 8 osad. Miejscowość małoludna, w ostatnich czasach skanalizowana.

Werstok, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzchowicze, o 54 i 55 w. od Brześcia. Wś ma 191 dzies. ziemi włość. (21 łąk i pastw., 40 nieuż.) i 37 cerkiewnej; dobra, własność Wasilkowskich, 575 ¹/₂ dzies. (90 łąk i pastw., 300 lasu).

Werstominy, ob. *Wersztominy*.

Werszaków, grupa domów w Mikuliczynie.

Werszaliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 66 w. od Nowoaleksandrowska.

Wersze, młynie *Wierze*, wś nad rz. Pentą, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. 19 w. od Władysławowa, ma 22 dm., 247 mk. W 1827 r. było 22 dm., 201 mk.

Werszele, ob. *Werszele*.

Werszenhof, wś i dobra, pow. tyłżycki, st. p. Szameitkehmen.

Werszkajnie, folw., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, należy do dóbr Rybaczki, Montwiłłów.

Werszmeningenken Gross, wś, i *W. Klein* al. *Bajohrgallen*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Lasdehnen.

Wersznia, ob. *Wierzchnia*.

Wersznica, wś, pow. owrucki, gm. i par. praw. Narodycze (o 3 w. na pld.-wschód).

Wersztominy, wś, pow. sejneński, gm. Święto-Jeziory, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 28 w., ma 46 dm., 487 mk. W r. 1827 jedna część,

w par. Święto-Jeziory, miała 18 dm., 113 mk.; druga, w par. Łozdzieje, 6 dm., 79 mk. Por. *Kurđymokszty*.

Werszupie, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele, odl. od Władysławowa 28 w., ma 12 dm., 107 mk. W 1827 r. było 7 dm., 67 mk., par. Słowiki.

Werszwy, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyski. Nie pomieszczona w spisie urzęd. osad gub. suwalskiej z r. 1878. W 1827 r. było 13 dm., 103 mk., par. Godlewo.

Werszynka, część wsi i folw. w Rokszycach, pow. przemyski.

Wertebiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Wertele, okolica, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 46 w. od Szawel. Kukiewiczowie mają tu 33 dzies. (1 nieuż.), Łękowscy 20 dzies. (1 nieuż.), Putramentowie 35 dzies. (1 nieuż.).

Wertelicze, folw., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 79 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk., (2 prawosł., 10 katol.).

Wertelka, wś, pow. brodzki, 45 klm. na pld.-wsch. od Brodów, 8 klm. na pld.-wsch. od Załoziec (sąd pow. i urz. poczt.). Na ptn.-zach. i ptn. leży Reniów, na wsch. Mszaniec, na pld. Obarzańce, na pld.-zach. Horodyszczce (wszystkie w pow. tarnopolskim). Zach. część wsi przepływa Seret, dopł. Dniestru. Wchodzi on od ptn. z Reniowa, rozlewa się w staw wertelecki (314 mt. wzn.), z którego wypłynąwszy wchodzi na granicę Horodyszczca i Obarzańce. Zabudowania wsi leżą na wsch. od stawu. Na ptn. „góra Jakubowa“, pokryta lasem dębowym (366 mt.). Własność więk. (hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego) ma roli orn. 29, łąk i ogr. 1, pastw. 387, lasu 385 mr.; własn. mn. roli orn. 481, łąk i ogr. 153, pastw. 8 morg. W r. 1880 było 84 dm., 572 mk. w gm., 2 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (520 gr.-kat., 40 rzym.-kat., 32 izr.; 547 Rus., 45 Pol.). Par. rzym.-kat. w Załozcach, gr.-kat. w miejscu, dek. załoziecki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jerzego i młyn wodny o 6 kamieniach. Wielu mieszkańców zajmuje się garncarstwem. Dobywają tu margiel kredowy i wywożą do Czerniowiec. *Lu. Dz.*

Wertepy, ob. *Laszki*, pow. bobrecki.

Wertheim, nazwa nadana po r. 1871 wsi Karnowo, wchodzącej niegdyś w skład stwta nakielskiego. Karnowo leży 3,5 klm. na północ od Nakła, w pow. wyrzyskim; graniczy na półn. z Kosowem (Lindenberg), Karnówkiem i Sucharami, na zachodzie z Rusinowem (Rosenhof) i Trzeciewnicą (Hohenberg), na pld. z Nakłem, na zach. z Chrzastowem (Gernheim) i Małocinem (Walttershausen). Wyższe części obszaru sięgają 105 do 116 mt. npm.; jeziorko (95,5) odpływa w Nakle do Noteci. Z osadą Ludwigsheim

(2 dm., 29 mk.), tworzy okrąg wiejski, mający 26 dm., 310 mk. (102 katol., 202 prot., 6 żyd.) i 850 ha (689 roli, 115 łąk); większa własność obejmuje 252 ha. W r. 1578 było na Karnowie 9 łan. os. i 2 zagr.; rejestra pobor. r. 1618—1620 wykazują 9 pół-łanków i 1 zagr. K. zabrane przez rząd pruski, wcielone było do domeny Mrocza. Ob. *Karnowo*. *E. Cal.*

Wertheim, pol. *Dobrzewin* (ob.), dobra ryc. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. i paraf. Kielno; razem z przyległościami ma 832 ha, (627 roli orn., 50 łąk); 1885 r. 27 dm., 42 dym., 263 mk., 229 kat., 34 ew.; gorzelnia, cegielnia. Na obszarze dóbr napotkano liczne groby skrzynkowe z urnami, (ob. *Objaśn. do mapy Ossowskiego*, str. 59). Według taryfy z r. 1648 płacił tu Jerzy Dobrzewiński od 3 wł. fol. 3 fl., Ludwik Wiczliński od 2 wł. folw. z ogr. 3 fl. 18 gr. (ob. *Roczn. T. P. N. w Pozn.*, 1871, str. 169). R. 1717 płacili tu na symple Dobrzewiński 16 gr., Chmieliński 15 gr. 4½ den., Lebiński 16 gr. (ob. *Cod. Beln. w Pelplinie*, str. 80). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że mesnego pobierał prob. w Kielnie ztąd 2½ kor. żyta i tyleż owsa (str. 137). R. 1780 posiadali Dobrzewin i Karczemki: Nobilis Chmieliński i Spec-tabilis Herman; kat. było 43, ew. 10, (str. 249). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniony jest D. jako wsł szlachecka o 18 dym. *Ks Fr.*

Wertheim, posiadłość, pow. gąbiński, st. p. Sodehnen.

Wertheimburg, wyb. do Człopy, pow. wałecki, 3 dm., 38 mk.

Wertimlauken al. *Keszinn* al. *Kitzinnen*. wsł, pow. stołupiański, st. p. Stalupoenen.

Wertiniki, ob. *Werciniki*.

Wertoksznie, wsł, pow. rzeżycki, z zarząd-
dem gminy Rozentów.

Wertułow, wsł, pow. lutyński, gm. Rundany, cerkiew paraf., szkoła ludowa (od 1861 r.).

Wertyce, ob. *Świątki 3*) i *Świątki 3*).

Wertykijówka, wsł nad stawem uformowa-
nym z rozlewu rzki t. n., dopł. Kodeńki, pow. ży-
tomierski, gm. i par. katol. Kodnia, par. praw.
Jankowce (o 1 w.), przy dr. z Kodni do Horo-
dyszcz, ma szkołkę cerkiewną od 1870 r. (z 15
uczniami), młyn wodny o 2 gankach. Własność
Wojciechowskich, poprzednio Kaletowiczów. Do
1828 r. istniała tu cerkiew filialna. Podług reg.
pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wsł Wier-
tokijówka należy do Ostropola ks. wwdy kijow-
skiego, płaci od 2 dym., 4 ogr., 1 podsus. (Ja-
blonowski, Wołyn, 146).

Wertykowce, młd. *Wertikaucy*, wsł u źró-
deł rz. Łargi, dopł. Prutu, pow. chocimski gub.
bessarabskiej, par. Chocim, przy drodze z Łargi
do Perkwieć, w 1869 r. 128 dm.

Weruczi, u Konst. Porfirogenity nawa siód-
mego porożu Dnieprwego, t. zw. Budziłowskie-
go (ob. *Dniepr*, t. II, 47).

Werupis, rzeczka, w pow. wilkomierskim,
dopływ rz. Łaukiessy.

Werusowo 1.) folw. nad rzką, pow. wileń-
ski, w 1 okr. pol., gm. Niemeneczyn, o 28 w. od
Wilna, 1 dm., 26 mk. katol. W 1865 r. włas-
ność Siertrzeńcewiczów. 2.) **W.**, chutor, pow.
grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, należy
do dóbr Książewicze, Ursynów Niemcewiczów.

Werwata, ob. *Warwata*.

Werwcie, ob. *Werycie*.

Werwiszczyk (688 mt. wzn.), szczyt kar-
packi nad górnym Dniestrem, należy do grzbietu
„Orowy“ ciągnącego się w kier. półn.-zach.
Sam szczyt W. jest dokładnie oddzielony dolina-
mami i strumieniem od reszty pasma. Dniestr od-
dziela W. od wschodu i od strony tego szczytu
otrzymuje dwa potoki z których jeden oddziela
W. od północy, drugi Złotonowiec wypływa
u półn. stoków, opodal pierwszego, lecz zwraca
się na północ, potem opływa zach. i półn. stoki
W. W ten sposób przedstawia W. samodzielny
człon w pasmie Orowy. Stoki góry porośnięte la-
sem. *E. R.*

Werwiliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrow-
ski, w 4 okr. pol., o 74 w. od Nowoaleksan-
drowska.

Werxnen 1.) wsł, pow. wystrucki, st. p. Geor-
genburg. 2.) **W.** al. *Abschermeningen*, wsł, pow.
goldapski, st. p. Mehlkehmen.

Werxnupohuen al. *Schmagutschen*, wsł, pow.
ragnecki, st. p. Kraupischken.

Wery, niem. *Werry*. wsł, pow. lubawski, st.
p. Rybno, par. kat. Rumian; 384 ha (64 roli or.,
13 łąk, 3 lasu); 1885 r. 8 dm., 11 dym., 54 mk.
katol. Wsł leży nad jez. Tarczyńskim, niedaleko
granicy Prus Wschodnich. W topogr. Goldbecka
z r. 1789 W., wsł włośc., ma 2 dym. Ob. *Harto-
wiec*. *Ks Fr.*

Werycie, u Buszyńskiego *Werwcie*. wsł, pow.
rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 77
w. od Rossień. Miłaszewiczowie mają tu 32
dzies.

Weryczów, *Weryczeiwo*, wsł w pobliżu Druci
od praw. brzegu, pow. rohaczewski, gm. Ciechi-
nicze, ma 58 dm., 415 mk.; zapasowy śpichlerz
gminny.

Weryhowo, folw. i zaśc. nad prawobocz.
dopł. Ptycza, pow. miński, w 2 okr. pol. rakow-
skim, gm. Stare-Sioło, o 27 w. od Mińska. No-
wiccy mają tu 1 włókę gruntu. Miejscowość fa-
lista, gleba szczerkowo-gliniasta. *A Jel.*

Weryń, wsł, pow. żydaczowski, 20 klm. na
płn.-wsch. od Żydaczowa, 5 klm. na płd. od Mi-
kołajowa (sąd pow., st. kol. i urz. poczt). Na
zach. i płn.-zach. leży Rozwadów, na płn. Miko-
łajów, na płn.-wsch. Stulsko, na płd.-wsch. Krup-
sko, na płd.-zach. Nadiatycze. Płd.-zach. część
wsi przepływa Dniestr. Płn. część obszaru lesi-
sta. Włas. więk. (fundacyi hr. Skarbka) ma la-
su 756 mr.; wł. mn. roli orn. 481, łąk i ogr. 366,

pastw. 272, lasu 5 morg. W r. 1880 było 119 dm., 749 mk. w gm. (740 gr.-kat., 3 rzym.-kat., 6 izr.; 739 Rus., 4 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Mikołajowie, gr.-kat. w miejscu, dek. rozdolski. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia Chr. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. gmin. z kapit. 2002 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa drohowyckiego. Wlustracyi z r. 1862 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 84) czytamy: „Ta wś zasiadła zdawna na łanach 2; teraz 1 $\frac{1}{8}$. Poddanych 20. Czyszn dają po zł. 10 gr. 20 z łanu. Eustachy, pop, na ósminie siedzi; daje zł. 10. Duńko na ósminie zł. 10. Powinności, roboty, chmielu dawanie takowe, jak w Drohowyżu. Suma procentu zł. 37 gr. 10.“ *Lu. Dz.*

Werynia, r. 1536 *Virinia*, 1581 r. *Wirnina*, *Wyrmina* i *Wyrmyia*, wś i obszar dwor., pow. kolbuszowski, par. rz.-kat. i urz. poczt. w Kolbuszowy (odl. 4-9 klm.), ma 1228 mk. na obszarze gminy i 150 mk. na obszarze dworskim. Leży śród piaszczystej wyżyny, wznies. około 200 mt. npm. Na początku XVI w. stanowi jedną całość z Kolbuszową, z którą graniczy, i należy do Stanisława Tarnowskiego, kasztelana sandedkiego. W r. 1536 Kolbuszowa ma kościół parafialny. Obie wsi mają 62 kmieci, 11 zagród, 2 karczmy, dające po 2 grzyw. i kamieniu łoju, młyn, dwie sadzawki. Wszystkie te role dają 53 grzyw. czynszu, 20 korcy owsa, 20 kapłonów, sery, jaja. Jest też folwark. Lasy i bory wspólne dla całych dóbr Tarnowskiego. Pasięki przynoszą 12 grzyw. W r. 1581 Stanisław Tarnowski płaci tu od 66 osad., 24 łan., 20 ogr. z rolą, 12 komor., 10 ubogich, 12 rzemieśl., 2 łanów sołty-sich. Parafia nosi nazwę Weryni (Pawiański, Małop., 275, 505). *Br. Ch*

Werynka, rzeczka, w gub. chersońskiej, lewy dopływ Ingulu, wpada powyżej ujścia Suha-klei Kamiennej. Podług Hydrogr. W. Pola odle-wa 6 stawów.

Werysa, *Ferse*, rzka, lewy dopł. Wisły, ob. *Wierzca*.

Werysie, dwór, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 42 w. od Wiłkomierza.

Werysowa, folw., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Łasza, o 31 w. od Grodna.

Weryszki, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 34 w. od Szawel.

Werzówka, rzka, w pow. wileńskim, w do-brach Kojrany (ob.).

Werzynka, folw. w dobrach Rokszyce, pow. przemycki.

Werzańce, wś rząd., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 48 w. od Lidy a 11 od Ejszyszek, 16 dm., 198 mk. katol. *A. T.*

Werzaszki, zaśc. skarb., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. (1 prawosł., 14 katol.).

Werzjaerw, jezioro, w gub. inflandzkiej, ob. *Wirzjaerw*.

Wesalgen, wś królików kurońskich (*Kurische-Koenige*), w okr., pow. i par. Goldingen (*Kurlandya*).

Weschkau, 1326 *Weska*, wś, pow. górski (Szląsk), par. ew. Heizendorf, katol. Seitsch. W 1885 r. 511 ha, 30 dm., 211 mk. (21 ew.)

Wesdehlen, folw., pow. królewiecki, st. p. Seepothen.

Wesel, pow. sierpecki, ob. *Jeżewo W.*

Wesele, węg. *Veszele*, wś w komitacie oraw-skim, pow. namiestowskim, na pograniczu pow. żywieckiego, nad pot. Weselówką, do której tu uchodzi Mutnianka (od wsi Mutne) i Mutnik z Wahanową. Weselówka jest lew. dopł. Białej Orawy. Szeroko rozrzucona po obu stokach kot-liny, zamkniętej ku wsch. i zach. a otwartej ku pld. Od wschodu osłania wś góra Pieniaczkowa (876 mt.), od zach. Magórka (1021 mt.) i Gałga-now Wierch (840 mt.). W r. 1890 było 1986 mk. 1979 (rz.-kat. Polaków i 7 izrael. Niem.), 427 domów i 7161 morg. Według szematyzmu z r. 1891 dla dyecezyi spiskiej parafia ustanowiona tu została w 1764. Sąd pow. w Namiestowie (Nameszto), urząd podatku w Twardoszynie, urząd poczt. w miejscu, st. tel. w Namiestowie. Ludność trudni się uprawą lnu i chowem bydła.

Wesele, *Weschelle*, 1534 *Weszeli*, także *Petersdorf*, dobra i wś, pow. niemodliński, par. ew. i kat. Niemodlin. W r. 1885 dobra miały 44 ha; wś 422 ha, 53 dm., 323 mk. (157 kat.).

Wesele, miejscowość na Granówku, w pow. kościańskim.

Weselec, wś nad rz. Skwilą (Kwilą), dopł. Smotrycza, pow. proskurowski, okr. pol. Fel-sztyn, gm. Kuźmin, par. praw. Rydka, katol. Kumanów, sąd w Satanowie, o 48 w. od Prosku-liniec, 13 w. od st. dr. żel. wołoczyskiej Wój-towce, ma 143 osad, 811 mk. (18 jednodwor.), 545 dzies. ziemi włośc., 747 dworskiej (z połową wsi Rytki); młyn krupczatny. Rzeka Skwila rozlewa się tu w duży staw. Należała do Ga-domskich, dziś Darewskich. *Dr. M.*

Weselewo, *Wiesiołowo* wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol. gm., okr. wiejski i dobra, Łopaciń-skich, Jody (o 3 w.), o 81 w. od Dżisny, 3 dm., 35 mk.

Weselica 1.) przysiółek wsi Czuchry (ob.), w pow. uszyckim. 2.) **W.**, las, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Kosikowce. Należy do wsi Kosikowce, Bolesława Regulskiego. *X. M. O.*

Weseliszki 1.) *Weszyliszki*, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy, o 74 w. od Nowoaleksandrowska; włość. Mironas ma 16 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.), Staszys 16 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.).

Weseliszki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Poniewieża.

Wesenberg, estońskie *Rakwerelin*, w latopisach ruskich *Rakobor*, mto pow. gub. estlandzkiej, przy linii dr. żel. bałtyckiej, pod 59° 21' płn. szer. i 44° 2' wsch. dług., o 97 w. na pld.-wsch. od Rewela odległe. W 1860 r. było 150 dm. (14 murow.), 4 kościoły, 20 sklepów (5 murow.), 120 ogrodów i 1547 mk. (150 prawosł., reszta ewang.). Obecnie liczba nk. wzrosła do 8374 dusz. W mieście była: szkoła powiat., dwie szkoły prywat., dom przytułku, szpital, 4 zakłady przemysłowe (2 garbarnie, browar i cegielnia), 175 rzemieślników, st. poczt. i st. dr. żel. Własność mta stanowiło 385 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 4050 rs. Handel nieznaczny; trzy jarmarki doroczne, obrót których nie przewyższał 22000 rs. Na wzgórzu, u stóp którego rozłożyło się miasto, znajdują się malowniczo rozwaliny zamku, wzniesionego z polnego kamienia i piaskowca. Miasto wraz z zamkiem założone zostało przez króla duńskiego Waldemara II w 1224 r., otrzymało prawa miejskie w 1302 r. od Eryka VI a w 1347 r. dostało się pod władzę zakonu niemieckiego. W ciągu XIV i XV w. W. był kwitnącem mtem handlowem i posiadał do 400 dm. W 1568 r. zajęte przez wojska ruskie, przeszło w 1581 r. we władanie Szwedów i od tam zaczęło chylić się ku upadkowi. W r. 1631 Gustaw Adolf podarował W. wraz z zamkiem Reinholdowi von Brederode; po wygaśnięciu rodu w 1669 r. mto przeszło do Tyzenhauzów, od których odkupione zostało w 1783 r. przez rząd.

Wesenbergski al. *wirlandzki powiat*. leży we wschodniej części gubernii i zajmuje 116 mil al. 5619 w. kw. Powierzchnia wogóle wzgórzysta, oprócz części płn.-wsch. i pld.-wsch., które opadają ku jez. Czudzkiemu i Narwie (Narowie). Średnie wzniesienie pozostałej części powiatu wynosi od 200 do 400 st. npm. Najwyższe punkty dochodzą w szczytach Emmo-megi do 516 i Ebbafer-megi do 454 stóp. Z rzek powiatu zasługuje na uwagę Narwa, stanowiąca granicę na przestrzeni 68 w., dochodzi ona tu do 300 saż. szerokości i o 1½ w. od Narwy tworzy słynny wodospad. Pozostałe rzeczki są nadbrzeżnemi ruczajami. W powiecie jest 120 jezior, przeważnie niewielkich, za wyjątkiem Czudzkiego, które przylega do pld.-wsch. części powiatu. Z pozostałych największem Ulasto, mające 4½ w. dług. i Konza, 2 w. długie. Błota zajmują wielkie przestrzenie. Najważniejsze: Likowskie w części płn.-wsch., Ampferskie w części pld.-wsch. (40 w. dług. i 20 szer.), Sirey (40 w. dł. i do 30 szerokie) i Simoniskie w części pld.-zach. Gleba napływowa, gliniasta, miejscami margłowata, zawierająca w sobie niezliczoną ilość głązów narzutowych, które w postaci wałów okalają północne wybrzeże Estonii. Ubogą wogóle glebę w niektórych miejscach pokrywa słój urodzajnej ziemi, najgrubszy w części pld.-zach. i zachodniej powiatu, które należą do najuro-

dziejniejszych części gubernii. Podłoże powiatu składa się przeważnie z wapieni, w części zaś z piaskowców i łupków formacji dolno-syluryjskiej. Bogate łomy kamieni budowlanych. Lasy zajmują do 282000 dzies., t. j. stanowią przeszło 1/3 część ogólnej przestrzeni. Drzewostan stanowi sosna i jodła. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 82136 mk. (2938 prawosł., zresztą luteranów), zamieszkujących 451 miejscowości, mające 4800 dm. W powiecie było 176 dóbr prywat. i 1 akarbowe. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolami jest 98000 dzies., pod łąkami do 88000 dzies. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1860 r. było 19600 sztuk koni, 48800 bydła rogatego, 29950 owiec zwyczajnych, 26950 rasy poprawnej, 17400 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny reprezentowany był w 1860 r. przez 166 fabryk i zakładów przemysłowych (98 gorzelni, 42 browarów piwnych, 4 fabr. octu, 2 likierów, 21 cegielni, 1 garbarnia, 1 folw. cukru ołowianego, 1 farb i 1 przędzalnia bawełny, zatrudniająca 1546 robot. i produkująca za 1314248 rs.). Nadto na dość wysokim stopniu rozwoju stoi przemysł leśny, mianowicie budowa statków wodnych, zwłaszcza przy ujściu Narwy (we wsi Gungerburg) i przy wsi Kunda. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi: Allenhaken, Strand-Wirland i Land-Wirland i 10 parafii.

Wesendorf, wś, pow. kluczberski, par. ew. Wilmsdorf, kat. Lowkowitz; 72 ha, 23 dm., 100 mk. (89 ew.).

Wesibt, ob. *Wehsibt*.

Weska, *Veska*, szczyt (948 mt.), w Beskidach zach., na granicy pomiędzy Węgrami a Galicyą (pow. żywiecki); dwoma przełęczami niższymi (o 80 do 90 mt.) jest W. oddzieloną od Beskidu (923 mt.) i Studenej (935 mt.). Przez W. idzie też linia wododzielna między dorzeczem Soły i Orawy.

E. R.

Weskeim, dobra ryc., pow. prusko-łtawski, st. p. Landsberg Ostpr.

Weslaien, folw. dóbr pryw. Nodaggen, w okr. i pow. hazenpockim, par. ambońska (Kurlandya).

Wesuino, wś, pow. dryssiński, par. Oświej.

Wesoła 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno, ma 66 mk., 109 morg. włośc. 2.) **W.**, os. nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Łowicz, oberża i kuźnia przy szosie, pod miastem Łowiczem. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. 3.) **W.**, os., pow. łeczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, odl. od Łeczycy 16 w. 4.) **W.** al. *Krupka*, os., młyn. nad rz. Prosną, w pow. wiełuńskim. Należy do dóbr Łubnice. W r. 1827 był 1 dm., 10 mk. 5.) **W.** al. *Stare Pławno*, os. nad rz. Wiercią, pow. noworadomski, gm. Gidle, par. Pławno, ma 6 dm., 36 mk., 50 morg. dwor. W 1827 r. było 3 dm., 20 mk. 6.) **W.**,

os. młyn. nad rz. Widawką, pow. piotrkowski, gm. Kamieńsk, par. Gorzkowice, ma 2 dm., 12 mk., 5 morg. dwor. Należy do dóbr Kamieńsk. 7.) **W.**, os. karcz. nad rz. Wolborką, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, ma 3 dm., 28 mk., 2 morg. dwor. 8.) **W.** al. *Karcz*, wś, pow. będziński, gm. Ożarówce, par. Sączów, ma 11 dm., 86 mk., 6 os., 37 morg. Wchodziła w skład dóbr Dobieszowice. 9.) **W.**, pow. olkuski, gm. i par. Kromolów. 10.) **W.**, os. karcz., pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca, odl. od Końskich 30 w., ma 1 dm., 7 mk., 1 morg. W 1827 r. było 8 dm., 46 mk., par. Radoszyce. 11.) **W.**, folw. i wś, pow. opoczyński, gm. Topolice, par. **Zarnów**, odl. od Opoczna 16 w., ma 7 dm., 87 mk., 383 morg. dwor., 2 morg. włośc. Łomy piaskowca. W 1827 r. było 9 dm., 79 mk. Należała do dóbr Trojanowice. 12.) **W.**, os., pow. opoczyński, gm. Zajaczków, par. Błogie, odl. od Opoczna 33 w., ma 5 dm., 22 morg. 13.) **W.** al. *Wesoła Góra*, wś, pow. kielecki, gm. Zajaczków, par. Małagoszcz. W 1827 r. było 8 dm., 54 mk. Wchodziła w skład dóbr królewskich Ruda (ob. *Ruda* 52.). 14.) **W.**, os., pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedz. 15.) **W.**, pow. miechowski, gm. Wielko Zagórze, par. Miechów. 16.) **W.**, folw. pow. stopnicki, gm. i par. Chmielnik, odl. 33 w. od Stopnicy. Folw. ten, w r. 1879 oddzielony od dóbr Lubania, mr. 277: gr. orn. i ogr. mr. 189, lasu mr. 71, nieuz. mr. 17; bud. drew. 3, pokłady wapienia. 17.) **W.**, os., pow. janowski, gm. Annpol, par. Świeciechów. 18.) **W.**, os., pow. siedlecki, gm. Skupie, ma 4 dm., 618 morg. 19.) **W.** al. *Wesołka* al. *Augustcin*, wś, pow. sokołowski, gm. Kudeleżyn, par. Sokółów (odl. 2 w.). Ma 4 dm., 49 mk. Trzy osady włośc. w r. 1864 otrzymały ziemi 6 mr. 274 przęt. W 1858 utworzony został folw., mający 604 morg., które w całości oddane zostały na własność uwłaszczenym mieszczanom Sokółowa. Do dworu należy tylko 3 mr. 223 przęt. **W.** wchodziła w skład dóbr Przędziatka. 20.) **W.** al. *Wesołe*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn 36 w., ma 8 dm. 38, mk. 21.) **W.**, dawniej *Praurimie*, wyniosłość pod Aleksotą, w pow. maryampolskim, miejsce przechadzki dla mieszkańców.

Br. Ch.

Wesoła 1.) *Wiesielaja*, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowiec (o 4 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Menczenięta, 19 dusz rewiz. 2.) **W.**, uroczysko, pow. sokółski, w 2 okr. pol., gm. Romanówka, o 24 w. od Sokółki, 59 dzies. (18 łąk i pastw.). 3.) **W.-Górka**, folw., pow. miński, gm. Stare-Sioło, własność Okuliczów, należy do domin. Nowy-Dwór. *A. Jel.*

Wesoła 1.) słobódka nad rzeką Uszycą, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowiec, gm., par. i poczta Mińkowce (o 2 w.), o 12 w. od Uszycy, ma 15 osad, 45 mk. Należała do Ignacego ze Ściborów Marchockiego, dziś skarbowa.

2.) **W.**, karczma na trakcie z Jołtuszkowa do Słobody Hulowskiej, pow. mohylowski, par. Jołtuszków. 3.) **W.** *Słoboda* al. *Himówka*, wś, pow. kijowski, w 2 okr. pol., gm. Byszów, par. praw. Hrużka (o 1 w.), odl. o 62 w. od Kijowa, ma 373 mk. Podług Pochilewicza jest tu 481 mk. Włościanie, w liczbie 147 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 625 dzies., ze spłatą po 763 rs. 12 kop. rocznie. Wś należy do dóbr Hrużka Daryi z Chaleńskich Frejgangowej.

Wesoła 1.) przedmieście Krakowa, leży między Prądnikiem Czerwonym, Olszą, Piaskami, Grzegorzkami, Starą Wisłą, Stradomiem, miastem właściwym i Kleparzem. Znajduje się tu 18 ulic, 3 kościoły, 121 domów i placów. 2.) **W.** z *Magierowem* i *Ujazdami*, wś, pow. brzozowski, w otwartej dolinie pot. Baryczki, uchodzącego z pot. Hłudno pod Nozdrzem z lew. brzegu do Sanu. Od płu.-wschodu i pld.-zach. otaczają dolinę lesiste wzgórza, sama dolina jest urodzajna i gęsto zaludniona. We wsi parafia rzym.-kat., z kościołem mурowanym, fundowana w r. 1462 przez Małgorzatę, wdowę po Mościckim. Terazniejszy kościół zbudowano r. 1839. Par. należy do dekanatu dynowskiego; obejmuje też Barycz. Wszystkie trzy osady liczą 360 dm. na obszarze gm. a 9 dm. na obszarze dwor. Oba obszary mają 2150 mk., 2077 rz.-kat., 70 izrael. i 3 prot. **Wesoła** ma 278 dm. i 1649 mk.; **Magierów** 26 dm. i 146 mk.; **Ujazdy** 56 dm. i 276 mk. Pos. większa (Samuela Schoenbluma) wynosi 358 mr. roli, 34 mr. łąk, 4 mr. ogr., 28 mr. pastw., 480 mr. lasu i 1446 sąż. parcel bud.; pos. mn. 2441 mr. roli, 163 mr. łąk i ogr., 168 mr. pastw. i 455 mr. lasu. **W.** graniczy na płu.-zach. z Baryczem, na pld.-wschód z Hłudnem. Osada **Magierów** leży 3 klm. na zach. od **W.**, u stóp góry Kamieńca (482 mt.); **Ujazdy** na płu., przy gościńcu z Dymaradza do Dynowa. *Mac.*

Wesoła 1.) przys. wsi Kutyska, w pow. tłumackim. 2.) **W.**, os., karcz., pow. tłumacki, na obszarze gm. Połahicze.

Wesoła, drobne osady, w pow. ostrzeszowskim i w nowo utworzonym pow. kępińskim. 1.) **W.**, w par. Kobylagóra, okr. wiej. Góra, 1 dm., 15 mk. 2.) **W.**, par. Wyszaków, okr. wiej. Lubczyń, 1 dm., 9 mk. 3.) **W.**, par. Baranów, okr. dwors. Mroczeń, w lasach mroczeńskich, 1 dm., 6 mk. 4.) **W.**, młyn, w par. i okr. dwors. Siemiance, 3 dm., 32 mk. 5.) **W.**, ob. *Osieczno* i *Wesołowo*. *E. Cal.*

Wesoła 1.) folw., w pow. toszecko-gliwickim, należy do dóbr Lona. 2.) **W.**, os., pow. toszecko-gliwicki, ob. *Chechło*. 3.) **W.**, os., w gm. Dronowice, pow. lubliniecki. 4.) **W.**, pustk., należy do dóbr Laskowice, w pow. opolskim. 5.) **W.**, folw., pow. bytomski, ob. *Mikulczyce*.

Wesoła Góra, wś, w pow. kieleckim, ob. *Wesoła*.

Wesoła Góra 1.) wyniosłość na obszarze Bobuliniec, w pow. buczackim. 2.) **W.-G.**, wyniosłość w Mądzelówce, pow. podhajecki.

Wesołe, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 50 w. Wś ma 49 dm., 479 mk.; folw. ma 5 dm., 85 mk. W 1827 r. było 3 dm., 25 mk.

Wesołe Oko, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Iglówka, odl. od Maryampola 17 w., ma 12 dm., 114 mk. W 1827 r. było 4 dm., 48 mk.

Wesołek, zaśc. nad stawem, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 28 w. od Lidy a 35 w. od Wasiliszek, ma 1 dm., 4 mk. katol.

Wesołka 1.) os. leś., pow. gostyński, gm. Duninów, par. Dobrzyków, ma 27 mk. 2.) **W.**, w XVI w. *Weszolka*, wś i folw., pow. łaski, gm. Łask, par. Borszewice; wś ma 2 dm., 33 mk.; fol. ma 2 dm., 2 mk. Wchodziły w skład dóbr Łask. W 1827 r. było 6 dm., 38 mk. Na początku w. XVI wś należy do par. Borszewice lecz daje plebanowi tylko kołędę po groszu z łąnu, zaś dziesięcinę kościołowi i mansjonarzom w Łasku (Łaski, L. B., I, 444, 448). 3.) **W. Sobieski** lit. A., fol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 24 w., ma 4 dm., 21 mk. Por. *Sobieski*. 4.) **W.**, pow. olkuski, gm. i par. Minoga. 5.) **W.** al. *Krzesk*, wś i fol., pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbuczyn, odl. 27 w. od Siedlec, ma 21 dm., 159 mk. Por. *Krzesk*. W r. 1884 fol. W. lit. AB rozl. mr. 411: gr. or. i ogr. mr. 351, łąk mr. 50, pastw. mr. 5, nieuż. 5; bud. drew. 16; płodozm. 4-pol. Wś W. os. 17, mr. 365. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Wesołka Krzesk, w par. Zbuczyn, płaciła od 1 łąnu (Pawiński, Małop., 378, 416). 6.) **W.** al. *Augustin*, pow. sokołowski, ob. *Wesoła*. 7.) **W.**, os., pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń.

Br. Ch.

Wesołka, karczma, niegdyś pod Psarskiem, w pow. szremskim, istniała w r. 1835.

Wesołki al. *Wiesiolki*, właściwie *Wysiolki Folwarczne*, wś, pow. kaliski, gm. Chocz, par. Blizanów, stanowią jedną całość z osadami Janków i Oszczywik. W 1827 r. 2 dm., 21 mk.

Wesołki al. *Wesołki*, folw., niegdyś do Czerwina, pow. pleszewski, około 7 klm. ku ptn. od Pleszewa (poczta i st. dr. żel.). Powstał po r. 1843 w miejscu Sadržiska. Łazarz Krauze sprzedał W. komisji kolonizacyjnej. R. 1885 było 5 dm. i 112 mk.

E. Cal.

Wesoło, niem. *Freudenfier*, pow. walecki, ob. *Szwecya*.

Wesołów 1.) al. *Wesołowo*, dobra, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Kowarsk, o 22 w. od Wilkomierza, własność Charmańskich, mają 291 dzies. (68 lasu, 30 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. rohaczewski, dziedzictwo Żukowskich, mają wraz z Lasową Budą i Szapczycami

3341 dzies. (734 roli, 386 łąk, 1912 lasu); młyn daje 100, karczma 150 rs.

Wesołów 1.) z *Podbrzeziem i Ujazdem wś*, pow. brzeski, na praw. brzegu Dunajca, o 2 klm. na zach. od Zakluczyna. Przez wś prowadzi gościniec łączący Zakluczyn z Tymową, Brzeskiem i Lipnicą. Wś leży w równinie nawodnionej potokami uchodzącymi do Dunajca i ma glebę napływową, urodzajną. Par. rz.-kat. w Zakluczynie. Wraz z wólkami liczy 101 dm. i 585 mk. Obszar większy dzieli się na dwa korpusy tabularne: W. Górny (Ant. Tomalikowskiego) ma 6 dm. i 47 mk.; W. Dolny (dr. E. Merczyńskiego) 7 dm. i 56 mk. Pod względem wyznania jest 638 rz.-kat. i 50 izrael. Posiadłość pierwsza ma 180 mr. roli, 8 mr. łąk, 1500 sąż. ogr., 27 mr. pastw., 36 mr. lasu, 91 mr. nieuż. i 1145 sąż. parcel bud.; część druga 287 mr. roli, 12 mr. łąk, 3 mr. ogr., 20 mr. pastw., 22 mr. lasu, 824 sąż. stawów, 24 mr. nieuż. i 2 mr. 458 sąż. parcel bud. Pos. mniejsza 356 mr. roli, 19 mr. łąk i ogr., 59 mr. pastw. i 8 mr. lasu. Długosz (L. B., II, 273 nn.) w par. Opatkowice zna „Uyasd“ klasztoru tynieckiego i Pobrzeże Mikołaja Buczyńskiego i Teodora Marcinkowskiego, natomiast Wesołowa nie wymienia. Również nie spotykamy tej nazwy w spisach pob. z r. 1581 (Pawiński, Małop., 144), chociaż inne mniejsze osady są wymienione. W. graniczy na wsch. z Zakluczynem, na pld. ze Zdonią i Stróżami, na zach. z Ujazdem. 2.) **W.**, przys. wsi Łuzna, w pow. gorlickim.

Mac.

Wesołów 1.) al. *Wesołowo*, *Wesoła*, *Wesołek*. urząd. *Neu Hochzeit*, dawniej też *Kindelbier*, majątność, pow. czarnkowski (Wieleń), o 20 klm. na ptn.-zach. od Wielenia, na lew. brzegu Drawy (dopł. Noteci), wprost Osieczna (*Hochzeit*) brandenburskiego, przy trakcie z Człopy do Dobiegniewa, wzn. 50-9 mt. npm.; graniczy z Przysiekami (*Prosskel*); par. kat. w Wieleniu, par. prot. i poczta: *Hochzeit*, st. dr. żel. w Krzyżu (*Kreuz*) i w Dobiegniewie o 15 klm.; ma 9 dm., 112 mk. (107 prot., 5 żyd.) i 457 ha (188 roli, 29 łąk, 21 pastw., 185 lasu, 21 nieuż., 11-89 wody). Około r. 1830 należał W. do zamku wielńskiego. Ob. *Osieczno* w Brandeburgii. 2.) **W.**, pow. wrzesiński, ob. *Nowy W.* (*Neuhausen*).

E. Cal.

Wesołówka 1.) os., pow. radomski, gm. i par. Kowala Stępcina, odl. od Radomia 6 w., ma 1 dm., 2 mk., 1 morg. dwors. 2.) **W.**, wś nad rz. Wisłą, pow. opatowski, gm. Julianów, par. Słupia, odl. od Opatowa 39 w., ma 32 dm., 178 mk., 537 morg. włość. Przystań na Wiśle. W 1827 r. było 25 dm., 163 mk. 3.) **W.**, os., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Waśniów, odl. od Opatowa 17 w., ma 1 dm., 5 mk., 1 morg. 4.) **W.**, os. leś., pow. opatowski, gm. i par. Czyżów, odl. od Opatowa 34 w., ma 1 dm., 3 mk., 1 morg. 5.) **W.**, os., pow. opatowski, gm. Opa-

tów, par. Ptkanów. Nie pomieszczona w ostatnich spisach urzęd. 6.) **W.**, os., pow. opoczyński, gm. i par. Studzianna. Nie pomieszczona w ostatnich spisach. 7.) **W.**, os., pow. opoczyński, gm. Krzeszów, par. Drzewica. Nie podana w ostatnich spisach. 8.) **W.**, wś nad rzeką Opátówką, pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Malice, odl. od Sandomierza 15 w., ma 8 dm., 29 mk., 61 morg. włość. W 1827 r. było 5 dm., 19 mk. 9.) **W.**, wś i fol., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Gorzelnia produkująca za 22400 rs. rocznie. Nie podana w spisie z r. 1827. 10.) **W.**, os., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Rozana. 11.) **W.**, kol. utworzona na obszarze dóbr Hniszów, w pow. chełmskim, gm. Swierze. 12.) **W.**, os. włość., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów (odl. 2 w.), 1 dm., 5 mk., 4 mr. 13.) **W.**, os., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Królewo, odl. 16 w. od Płońska, 1 dm., 7 mk., 69 morg. 14.) **W.**, os., pow. mławski, gm. i par. Unierzyż, odl. 28 w. od Mławy, 2 dm., 8 mk., 5 morg. 15.) **W.**, fol., pow. suwalski, gm. Pałówka, par. Przerósł, o 13 w. od Suwałk, ma 3 dm., 24 mk. W 1827 było 2 dm., 28 mk. Dawniej wieczysta dzierżawa, należąca do ekonomii Przerósł, długo zostawała w posiadaniu Zaremboń, od których ją nabył K. Mackiewicz. Po spłaceniu kanonu, nabyta w r. 1877 na własność. Obszaru 205 morg. 253 przęt., położenie pagórkowate, gleba żytwna. Gaj olszowy i brzozywy i lasek świerkowy, po polu i lesie kępy leszczynowe, obfitujące w orzechy. Na łąkach dobywa się torf na opał. 16.) **W.**, fol., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Sejny, odl. od Sejn 6 w., ma 2 dm., 23 mk., 125 morg. (84 mr. roli, 37 mr. łąk). Pokłady torfu i wapienia. Fol. ten oddzielony od dóbr Jenorajście. 17.) **W.**, przyl. dóbr Hołny Mejera, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Berźniki. 18.) **W.**, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. 19.) **W.**, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Piłwiszki. 20.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Bałwierzyszki, par. Gudele. Cztery ostatnie osady nie są pomieszczone w spisie urzęd. z r. 1878. *Br. Ch.*

Wesołówka 1.) zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 61 w. od Trok, 1 dm., 11 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 14 w.), okr. wiejski Bejwidzie, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr Miskieniszki, Grabowieckich. 3.) **W.**, *Wiesielówki*, wś i os. karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 10 w.), okr. wiejski Głinciszki, o 36 w. od Wilna. Wś ma 7 dm., 16 mk. prawosł. i 76 katol.; os. karcz. 1 dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 69 dusz rewiz.); należy do dóbr Koniuchów, Dowgiałłów. 4.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 72 w. od Wilkomierza. 5.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszyty, o 28 w. od Wilkomierza. 6.) **W.**, os. nad Świsłoczą, pow. miński,

pod Mińskiem, za folwarkiem Ludament, posiada od 1875, znakomity zakład ogrodniczy, założony przez Niemca Holasza i spółkę. Opis tego zakładu w Pamiat. kn. minsk. gub. za 1884 r.

Wesołówka 1.) wś, w 1741 r. należała do par. Bystreczyk (w pow. skwirskim) i miała 20 chat szlachty rit. romani (ob. Pochilewicz, 210). Obecnie pod tą nazwą nieistnieje. 2.) **W.**, nieistniejąca wś we włości zasławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. kn. Michał Zasławski płaci ze wsi Wesołówek, należącej do włości zasławskiej, od 1 koła dorocz. (Jabłonowski, Wołyń, 131). *J. Krz.*

Wesołówka, strumień, prawy dopł. Orawy. Wypływa u stóp Dudowej (1187) i Magórki (1087) jako pot. Jasieniska; po krótkim biegu dostaje się na obszary, które uległy już silnej denudacyi, krajobraz poryty licznymi strumieniami rzek, płynących ku Orawie. Okoliczne czuby i wierchy mają charakter pagórków, zaledwo o 100—150 mt. górujących nad doliną W. Taki teren przepływa W. na długości około 5 kil.; nad strumieniem rozłożyła się rozległa osada Wesołów (Vesele). Tu przyjmuje W. dwa potoki: Mutniankę z praw., Mutnik z lew. brzegu. Zasilona wodami dwu potoków jest już teraz W. potężnym strumieniem, który przedziera się poprzeczną doliną przez hale orawsko-liptowskie. Krajobraz górski powraca. Szczyty liczne przenoszą poziom rzeki o 200 do 300 mt. (Redikanów 926 mt., Poperaczka 1037 mt., Wrała 1051 mt. i inne), dolina jest tak wąską, że pomimo przecinającej dolinę rzeki drogi, niema na całej tej przestrzeni, 8 klm. długiej, najmniejszej ludzkiej osady. Dopiero tuż przy ujściu rzeki do Orawy rozłożyła się po prawej stronie rzeki wioska Jasienica; brzeg lewy jest aż do ujścia niedostępny. Dopływy: z praw. brzegu pot. Rakowiec, z lew. brz. pot. Rieczka, pominąwszy znacznie większą ilość bezimiennych. Długość całego biegu 2 $\frac{1}{2}$ mil geogr. (do 19 kil.). Poziom źródeł około 1050 mt. Osada Wesołów poczyna się w poziomie około 808 mt., dolna jej część wznosi się około 690 mt., ujście 615 mt. *E. R.*

Wesołówka al. Weselówka, część Korytnik, pow. przemyski.

Wesołówko, niem. *Wesselkowo*, folw. do Ostrowitego, pow. lubawski, par. kat. Ostrowite, st. p. Łąkosz. W najnowszych spisach nie wymieniony.

Wesołowo 1.) wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk, odl. od Suwałk 20 w., ma 8 dm., 77 mk. W 1827 r. było 3 dm., 32 mk. 2.) **W.**, os., pow. maryampolski, par. Pokojnie. W nowszych spisach nie podawana. W 1827 r. miała 1 dm., 17 mk.

Wesołowo 1.) dobra skarbowe, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merezcz, okr. wiejski Nerowo, o 112 w. od Trok, 1 dm., 3 mk. katol. Dobra W.

w 1850 r. składały się z 1 mka, 1 folw. i 2 wsi, miały 750 dzies. obszaru; właściciel Hrynio. 2.) **W.**, zaśc. szlach., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Gaby, o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 8 mk. katol. 3.) **W.**, mko i ws nad jeziorem t. n., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 22 i 24 w. od Nowoaleksandrowska a 2 w. na płn-wschód od st. dr. żel. Turmont. Ws w 1859 r. miała 4 dm., 40 mk.; cerkiew. Par. prawosł., ma 191 dusz. W. było niegdyś sstwem, należącym do Hajki, żonatego z Zofią Sapieżanką. 4.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 24 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Nowoaleksandrowska. 6.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 80 w. od Nowoaleksandrowska. 7.) **W.**, majątność nad rz. Berezyną, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chotopienickim, gm. Kiszczyna-Słoboda, o 16 w. od Borysowa, dość dawna własność rodziny Rawów. Za poddaństwa w dwóch folwarkach było 108 włóscian płci męskiej; obecnie jest około 48 włók. Grunta lekkie, łąki wyborne, miejscowość leśna. O 3 w. powyżej W. rz. Hajna uchodzi do Berezyny. 8.) **W.**, zaśc. w pobliżu jez. Łoczyn, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, o 3 mile od Ihumenia. Grunta lekkie, łąk błotnych dużo; miejscowość nizinna, małoлюдna. Mają tu: Kunciewiczowie 6 włók, Świrscy 2¹/₂ włoki, Tarasiewiczowie 2 włoki. 9.) **W.**, osada, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Dukora, o 42 w. od Ihumenia. 10.) **W.**, folw. nad rz. Talką, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, par. katol. Serafin, o 62 w. od Ihumenia. Należy do dominium Błuze, niegdyś Zawadzkiech, przez wiano Świętorzeckich, obecnie Zofii ze Świętorzeckich Konstantowej Prozorowej, ma około 10 włók; grunta lekkie, łąki wyborne. 11.) **W.**, folw., pow. miński, w gm. Samochwałowicze, pomiędzy wsią Piaciewszczyzna i zaśc. Rubitki, o 25 w. od Mińska. 12.) **W.**, folw. nad Świsłoczą, pow. miński, w gm. Siemkowo, o 7 w. od Mińska, około 1³/₄ włoki, własność urzędnik Nikotina. 13.) **W.**, ws. pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Niehniewiczze, o 7 w. od Nowogródka.

J. Krz.—A. Jel.

Wesołowo, niem. *Wessolowo*, kol. do Ostaszewa, pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Grodziczno, 1885 r. 71 dm., 435 mk. Posiada pomocniczy urząd pocztowy i szkołę 2-klas. katol.

Kł. Fr.

Wesołowo 1.) niem. *Wessolowen*, ws, pow. gierdawski, st. p. Abelischken. 2.) **W.**, posiadłość, pow. oleckowski, st. p. Duneyken. Osada istniała już XVII w. 3.) **W.**, dobra ryc., pow. olsztyński, st. p. Gr. Purden. 4.) **W.**, os., pow. żądzuborski, st. p. Nikolaiken. 5.) **W.**, ws, pow. szczeciński, st. p. Willenberg. 6.) **W.**, niem. *Wessolowen Gross i Klein*, ws i posiadłość, pow. węgoborski, st. p. Allenstein. 7.) **W.**, niem.

Wessolowo, posiadłość, pow. niborski, st. p. Koschlau. Albrecht Kościesza, mistrz hutnicki w Kueborku, dostaje (w XVI w. ?) przywilej ua 13 włók i 7¹/₂ morg. nad strumykiem Omulew oraz 2 włoki pod majątkiem jego w Kueborku (Kętrzyński, O ludn. pol., 349).

Wesołowo, niem. *Hochzeit*, ws w Brandenburgii, ob. *Osieczno* 1.).

Wesołucha 1.) karczma i zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Gaby, o 69 w. od Wilejki, 2 dm., 22 mk. (7 prawosł., 8 katol., 7 żydów). Była tu dREW. cerkiew prawosł. 2.) **W.**, *Wiesielucha*, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Wesołuszka 1.) folw. nad rzką Szyrwińczę, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 51¹/₄ w. od Wilna, 5 dm., 38 mk. katol. 2.) **W.**, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 22 w. od Nowoaleksandrowska.

Wesoły 1.) folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, pomiędzy Wielką-Usą i Kamionką; miejscowość dość leśna, grunta urodzajne, szczyrkowe. 2.) **W.**, folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, przy drodze z Niedźwiedzicy do Lachowicz, należy do dóbr lachowickich. Miejscowość bezleśna, falista, grunta wyborne. W pobliżu przechodzi linia dr. żel. poleskich. 3.) **W. Dwór**, dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 49 w. od Słonima, 278 dzies. (40 łąk i pastw., 60 lasu, 13 nieuż.); własność Borzobohatych. 4.) **W. Uhoł**, białoros. *Wiasioły-Uhoł*, ws nad rzką Studzianką, praw. dopł. Usy niemnowej, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów (o 13 w.), o 52 od Mińska, ma 15 osad; grunta szczyrkowe, urodzajne, łąki dobre.

Wesoły Kat 1.) ws w pobliżu ujścia rzki Tołmacza do Wysi, pow. czehryński, w 3 okr. pol., gm. Złotopol, o 115 w. od Czechrynia, ma 363 mk. W 1808 r. wraz ze słobodami Witiaziową i Winopole miała 63 dm. i 477 mk.; w 1863 r. zaś 420 mk.; 1887 dzies. ziemi bardzo urodzajnej, z czego 240 dzies. odeszło do włóscian przy uwłaszczeniu. Posiada cerkiew Pokrowską, z muru wzniesioną w 1831 r. przez właściciela wsi gien. Bielskiego, na miejscu dawniejszej, drewnianej, z 1788 r., uposażoną 36 dzies. Do par. praw. należą wsi Witiaziowa i Gliniana Bałka. Ws ta, osadzona w 1776 r. przez Pomorskiego, należała do klucza śmiłańskiego ks. Lubomirskich a następnie Potemkina, poczem do dóbr złotopolskich gien. Wysockiego. W 1804 r. Wysocki sprzedał W. K. ks. Kudaszewowi, po którym odziedziczył zięć jego gien. Bielski. Spadkobiercy jego sprzedali ws w 1855 r. gien. Enochinowi. 2.) **W. K.**, ws przy ujściu Makszybołota do Tykiczu, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. i par. Szawlicha (o 3 w.), ma 792 mk. W 1863 r. było 577 mk. Posiada cerkiew drewnianą filialną (do 1842 r. parafia), p. w.

św. Paracewii, niewiadomej erekcyi. Wś w 1732 r. należała do sstwa szawulskiego, w bieżącym wieku do okręgu humańskiego kolonii wojskowych. 3.) **W. K.**, wś na lewym brzegu Tykiczy Gnięgo, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Żydowska Grobla, o 16 w. od Taraszczy, ma 1266 mk. W 1863 r. było 927 mk. prawosł., 8 katol., 5 żydów; 1832 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1778 r. Wydobywają tu wyborną glinę białą. Wś należała do Romańskich, następnie Skibickich, od których kupił adwokat Weker, poczem Kiercellich i Meleniewskich. *J. Krz.*

Wesoły Kut (*Wesoły Kąt*), stacya dr. żel. pld.-zachodnich, na linii Koziatyn-Odessa, w gub. chersonskiej, pomiędzy st. Iwanówką (o 9 w.) a Rozdzielną (o 29 w.), odl. o 367 w. od Koziatyna, 79 w. od Birzuły a 97 w. od Odessy.

Wesołygrąd al. *Pęcuchy*, niem. *Wessoligrond* wś, pow. szczycieński, st. p. Lipowitż.

Weśrednik, os. leśn., młyn i posiadłość, w pow. chodzieskim, nad strugą Margońską (wzn. 65·8 mt. n.p.m.), dopł. Noteci, o 5 klm. na pln.-zach. od Margonina (par. i poczta), w okolicy wzn. 85 mt. n.p.m.; st. dr. żel. w Chodzieży (Kolmar i. P.) o 9 klm.; okr. dworski: Margońska Wieś. Leśniczówka (1 dm., 6 mk.) stoi tuż przy młynie, na lew. brzegu strugi. Młyn ma 2 dm., 25 mk.; posiadłość obejmuje 397 ha (156 roli, 24 łąk, 6 pastw., 194 lasu, 11 nieuż. i 5·71 wody). W. wchodził dawniej w skład dóbr Margonin; istniał już w XVIII w. *E. Cal.*

Weśrednik al. *Średnie*, niem. *Mittlere-See*, jezioro pod Gostoczynem, w pow. tucholskim, między jez. Rudziankiem a jez. Wielkiem; ob. *Spitalskie*.

Wessalen, rzeczka, lewy dopływ Abawy, praw. dopł. Windawy.

Wessat-Andres, wś, i *W. Herrmann* al. *Blussen* al. *Schlagweg Peter*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Immersatt i Memel.

Wesseć al. *Wessacia*, niem. *Wessat*, *Wesset* al. *Weesit*, rzeka, w pow. wendeńskim gub. inflanckiej, prawy dopływ Ewikszty. Bierze początek w pobliżu wzgórza Gaising-kalns, pod wsią Tolkenhof, z jez. Wessit, mającego 3 w. długo., 2 szerokości i 3 wyspy, płynie w kierunku pld.-zach. i ubiegłszy około 50 w. wpada do Ewikszty niedaleko ujścia jej do Dźwiny pod wsią Alt Seeburg. Spadek ma silny, łożo kamieniste. Poławiają w niej pstrągi i perły rzeczne. Przybiera rzeki Ismaet, Sawide i Swirrei.

Wesseiten, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Heydenkrug.

Wesseln Gross, dobra, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg; 261 ha (134 roli orn., 12 łąk, 101 lasu); 1885 r. 6 dm., 9 dym., 71 mk., 2 kat., 69 ew.; młyn wodny, sprzedaż mleka. W topogr. Goldbecka z r. 1789 podana jako dobra szlach. o 5 dym. na elbląskiem terytoryum. Zachodzi

w doku. już r. 1263 p. n. Weslonia (ob. Perlbach, P. U. B., str. 170). *Kł. Fr.*

Wesselsbruch, folw., pow. prusko-ilański, st. p. Uderwangen.

Wesselhoefen 1.) dobra i fol., pow. królewiecki, st. pocz. Liska-Schaaken. 2.) **W.**, wś i dobra ryc., pow. świętosiekiński, st. pocz. Ludwigsort.

Wesseningken, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Wischwill.

Wessig, 1226 *Visoca*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. S. Salwator we Wrocławiu, kat. Oltaszyn. W r. 1885 dobra miały 134 ha, 3 dm., 50 mk. (29 ew.); wś 15 ha, 14 dm., 110 mk. (49 kat.).

Vessin (niem.), dok. *Vesino*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, na wschód od Słupska. R. 1284 nadaje je ks. Mestwin Piotrowi, synowi comesa Głabuny (ob. Perlbach; P. U. B., str. 339). *Kł. Fr.*

Wessit, ob. *Wehsit* i *Wesseć*.

Wesskallen, wś i leśnictwo, pow. piłkałowski, st. pocz. Lasdehnen.

Wesslienen 1.) dobra ryc., pow. świętosiekiński, st. pocz. Wolitnick. 2.) **W.**, leśniczówka, pow. świętosiekiński, st. pocz. Zinten.

Wesslinken (niem.), ob. *Wiślinka*.

Wessnitz, zapewne *Wieźnica* al. *Wieźnica*, rzeka w Łużycach, prawy dopływ Elby.

Wessoligrond, ob. *Wesołygrąd*.

Westende, folw. do Steenkendorf, pow. suski, st. pocz. Rudzicz, 1 dm., 19 mk.

Westenhoefen, posiadłość, pow. labiewski, st. pocz. Labiau.

Westerplatte, osada kąpielowa nad Bałtykiem, ulubione miejsce wycieczek Gdańszczan. Jest tu piękny park, restauracya i kilka willi. Zakład ten leży tuż przy Nowym Porcie, w pow. gdańskim miejskim, między zakrętem Wisły a morzem Bałtyckim; st. pocz. i par. kat. Nowy Port. W r. 1885 było 13 dm., 60 mk. stałych. Od strony morza znajdują się tu silne fortyfikacye, łączące się z fortecą w Wisłoujściu i szancami w Nowym Porcie. R. 1887 sprzedano 115784 biletów do zimnych kąpeli morskich, a 3729 do ciepłych (ob. „Nowy Port“, V, 304).

Westfalen, ob. *Stwołno* 1).

Westfelde, pol. *Krzyżownica*, wś, pow. mogilnicki, o 3 klm. na pld.-zach. od Wielatowa, na wsch. brzegu części Lubińskiej jez. Trzemeszeńskiego (96 mt. n.p.m.), w okolicy wzn. 104·8 mt. n.p.m. Graniczy na pln. z Wielatowem, na wsch. z Szydłówkiem, na pld. z Szydłówkiem, Mianowem i Popielewem; par. katol. i poczta w Wielatowie (Wilatowen), par. prot. w Trzemesznie, st. dr. żel. w Mogilnie o 7·5 klm.; 4 dm., 88 mk. (69 kat., 19 prot.) i 203 ha (175 posiada jakiś Lombard); roli jest na Krzyżownicy 187 ha. Wś była własnością kanoników trzemeszeńskich; zabrana przez rząd pruski, wcieloną zo-

stała do domeny szydłowskiej, którą następnie przeniesiono do Mogilna. *E. Cal.*

Westków, wś, dziś nieistniejąca. W XVI w. należała do par. Grocholice (dziś pow. piotrkowski). Dawała dziesięcinę w Grocholicach (Łaski, L. B., I, 459). W r. 1552 płacił tu Mateusz Westkowski z trzema synami od 1 łanu. Kmieci niema (Pawiń., Wielkop., II, 261).

Westrza 1.) urząd. *Parczew Westrza*, wś, pow. odolanowski (Ostrów), o 9 klm. na wsch. pld. od Ostrowa, tuż pod Parczewem; par. kat. Wysocko, szkoła w miejscu, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Ostrowie; 55 dm., 413 mk. (374 katol., 39 prot.) i 365 ha (278 roli, 66 łąk). Ob. *Parczew*. W. istniała już przed r. 1468 i wchodziła w skład pow. kaliskiego; w r. 1579 dzieliczyli ją Maciej i Wojciech Parczewscy, Jan i Piotr Wturkowski, tudzież Sebastyan, Bartłomiej i Stanisław Głoskowsy; podano tu 4 łany km., 7 zagr., 3 komor. i 4 rzemieśl.; rejestra pobor. z r. 1613—1620 wykazują jednego dziedzica: Piotra Parczewskiego. Około r. 1834 należała wś do Walentyny Skórzewskiej z Parczewa. 2.) **W.** (*Westna?* w Spisie gmin i okr. z r. 1888), pustkowie do Kaliszkowic Kaliskich, w powiecie ostrzeszowskim, 1 dm., 18 mk.

Weszeliszki 1.) wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawłany, o 30 w. od Szawel. 2.) **W.**, ob. *Weszeliszki*.

Weszeta, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Platony.

Weszkowizna, os., pow. wieluński, gm. Gawełce, par. Cieszećcin, odl. od Wielunia w. 24, ma 1 dm., 5 mk.

Weszkowo, ob. *Waszków*.

Weszna, ob. *Wiesznia*.

Weszniąnskie, jezioro, pow. wilejski, ob. *Serwecz*.

Wesznie al. *Weszno*, wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 95 w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 11 mk. katol., 490 dzies. ziemi dworskiej; należał do Rudominów. Wś 15 dm., 121 mk.

Wesztorty, wś nad bezim. potokiem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyzenhauzów, Smycz, o 69 w. od Wilejki, 25 dm., 37 mk. prawosł. i 16 katol. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.).

Weszyliszki, ob. *Weszeliszki*.

Wet, uroczysko na gruntach Domontowa, w pow. radomskim, wspomniane w aktach zeszłego wieku.

Weta, rzeczka, w pow. kijowskim, dopływ Dniepru z prawego brzegu. Wypływa z horodyszca przy Chodosowie, płynie przez tę wieś i na wiosnę i jesienią rozlewa się w obszerny staw, przez który idzie niebezpieczna przeprawa w bród, zwana Korol. Nazwa ta podług podania stąd pochodzi, że jakiś król zbudował tu most, którego pale jeszcze dziś są widoczne. W two-

rzy kilka przecieków jarowych, Hawryłkami zwanych, zmierzających ku Stuhnie (ob. *Chodosówka*). Przybiera potoki: Jurywka i Bezdonia oraz rzekę Chotówkę. *Edw. Rul.*

Weta 1.) nieistniejąca dziś wieś, w pow. kijowskim, w 1644 r. wchodziła w skład dóbr Biłhorodki, należącej do ks. Koreckich. 2.) **W. Litewska**, wś przy ujściu rzki Wety do odnogi Dnieprowej, zwanej Konik, pow. kijowski, w 5 okr. pol., gm. Chotów, par. praw. Pirohów (Pirohoszcza, o 1 w.), o 17 w. od Kijowa. Podług Pochilewicza ma 354 mk. praw. i 40 żydów; włościanie, w liczbie 137 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 873 dzies., ze spłatą po 949 rs. 55 kop. rocznie. Spis urzędowy z 1885 r. rozróżnia 3 wsi t. n., t. j. *W. (Witę) L.*, *W. L. Nową* i *W. L. Starą*, z których pierwsza ma 76, druga 119, trzecia zaś 80 mk. Ludność trudni się głównie rybołówstwem. Podług podania, gdy Litwini zdobyli Kijów na Tatarach, wnet dokoła miasta rozłożyli swoje czaty czyli strażę, i od jednej z luk strażniczych, na uroczysku *W.* stojącej, miejsce to *W. Litewską* nazywać się zaczęło. 3.) **W. Pocztowa**, wś nad rzeką *Wetą*, pow. kijowski, w 3 okr. pol., gm. Hlewacha, par. praw. Hatne (o 4 w.), o 18 w. od Kijowa, przy starym trakcie pocztowym do Wasylkowa, ma 165 mk. Podług Pochilewicza jest tu 220 mk. prawosł. i do 50 żydów (w 1863 r. podług tegoż było 62 prawosł., 8 rozkoln., 23 żydów). Włościanie, w liczbie 74 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 274 dzies., ze spłatą po 310 rs. 90 kop. rocznie. Przed przeprowadzeniem drogi żelaznej znajdowała się tu stacya pocztowa, pierwsza od Kijowa w stronę Wasylkowa (odl. o 17 w.). Mocą testamentu burmistrza kijowskiego Wasyla Czerewczyja z d. 24 maja 1601 r. nadana została monasterowi Michajłowskiemu w Kijowie ziemia t. nazw. *Niwy Wewedeńskie*, a 22 czerwca 1602 r. dekretem trybunału głównego Lubelskiego potwierdzono temuż monasterowi myto grobelne na grobli Weciańskiej, jeszcze od ks. kijowskiego Włodzimierza Monomacha pozwolone domowi Rożynowskich (Zakrewskij, Opis. Kiewa, t. I, str. 517), którzy następnie nadali to myto monasterowi Michajłowskiemu. Rożynowscy ci była to prastara ruska rodzina, nazywająca się Połowcami ze Skwira, wygasała w XVI w. (ob. *Motowidlówka*, *Skwira* i in.). *W.*, śród lasów zanurzona, była w dawnych czasach miejscem osławionem z gościńcowego rozboju. W 1672 r. watażkowie Szackij i Jenik, usadowiwszy się w Motowidlówce, trudnili się rozbojem w bliższej okolicy Kijowa i na idące do tego miasta karawany kupieckie napadali na Romanowym moście i pod *Wetą* (ob. List Teodora Laszka sotnika do Jakuba Dmitrowicza, pułkown. kijowskiego). Kiedy Stanisław August bawił w Kaniowie, Szczęsny i Ludwik Potoccy, jadąc do Kijowa, byli napadnięci na *We-*

ci przez ludzi Obuchowskieb i obrani z pieniędzy (Notaty Hermana Hołowińskiego). Celniej-
sze uroczyska koło W. w XVII w. były: Biało-
cerkiewska droga, Białokniaziowskie pole, Ołe-
nowska rzeka, Bohuszowy oborek, Budajowka
Horodyszczce, Bobred rzeka. 4.) **W. Wydubiecka**,
chutor nad rzką Wetą, rozlaną tu w obs-
zerny staw, pow. kijowski, par. praw. Jankowic-
cze (o 4 w.), o 17 w. od Kijowa, przy drodze
z Kijowa do Bohusławia i Korsunia. Należy do
monasteru Wydubieckiego, który posiada tu
młyn wodny i 40 dzies. ziemi. W 1863 r. było
tu 40 mk. prawosł. i 7 rozkohn. Miejscowość ta
opasana jest wałami, które ciągną się z obu
stron rzki, zaczawszy od wsi Jankowicz aż do
wsi Chodosówki. Podług podania wały te usy-
pali Tatarzy podczas napadu Batego na Kijów.
Zapiski etnograficzne z Ukrainy podają o tym
wypadku opowiadanie staruszki ze wsi Kru-
szynki. *Edw. Rul.*

Weteranów, os. włośc., pow. grójecki, gm.
i par. Czernk, ma 46 mk., 27 mr.

Weterna Poruba, wś, ob. *Poruba* 3).

Wetery, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol.
i gm. Dokszyce, o 96 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wettenhof, folw. dóbr prywat. Gross-Ber-
ken, w okr. mitawskim, pow. dobieński, paraf.
grenchofska (Kurlandya).

Wetlina, wś, pow. liski, ma kapelanię miej-
scową gr.-kat., z cerkwią drewnianą, leży w Bes-
kidzie, u źródłówek Wetliny, dopł. Solinki z pr.
brzegu. Od zach. i pld. otacza wś Beskid ze
szczytami Sękowa (1022), Paprotna (1193), Ba-
bia skała (do 200 mt.) od wschodu Połonina We-
tlińska ze szczytem 1253 mt. Ku pñn. obniża
się teren w dolinę Wetliny na 644 mt. Górską
wieś, ma 109 dm. i 819 mk. (807 gr.-kat. i 12
żyd.); obszar więk. pos. (Stan. hr. Konarskiego)
6 dm. i 47 mk., z tych 13 rz.-kat., 16 gr.-kat. i
18 żyd. Obszar więk. pos. wynosi 231 mr. roli,
557 mr. łąk, 2 mr. ogr., 46 mr. 139 sąż. past.,
724 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 1 mr. 118 sąż. par-
cel budowl.; pos. mn. 1177 mr. roli, 1024 mr.
łąk i ogr., 331 mr. pastw. i 29 mr. lasu. Gleba
kamienista, owsiana, lasy przeważnie świerkowe.
Uposażenie kapelana składa się z 43 mr. roli,
dodatku 78 złr. i odsetek od kapitału w kwocie
95 złr. W. graniczy na pñn. ze Smerekiem. Naj-
bliższą osadą na wschód są: Berechy Górne.

Wetowa mogiła, uroczysko, w pow. kijow-
skim, w pobliżu rz. Iripenia i Kotura, na pñn. od
wsi Chotianówki, wspomniane w 1713 r. w roz-
graniczeniu pomiędzy gruntami monasteru Me-
żyhorskiego a gruntami mieszczan kijowskich
(ob. Antonowicz, Sborn. mater., str. 136).

Wetryków al. *Witryków, Wytrykusze*, gru-
pa domów w gm. Kulawa, pow. żółkiewskim.

Wetschau, ob. *Wjetoszów*.

Wette 1.) *Polnisch*, 1309 *Swetonia Polonica*,
ob. *Świętów*. 2.) *W. Deutsch*, 1368 *Swetania Theo-*

tunica, dobra i wś, pow. nissański, par. ew. Zie-
genhals, kat. Deutsch Wette. W r. 1885 dobra
miały 129 ha, 8 dm., 59 mk. (1 ew.); wieś 492
ha, 105 dm., 662 mk. (30 ew.). Szkoła katol. i
kościół par. katol. Poprzednio wś należała do
dóbr biskupa wrocławskiego. Było przy wsi
sołtystwo rycerskie.

Wetterbach lub *Zimmetbach*, rzeczka, w gub.
ryskiej, uchodzi do morza bałtyckiego.

Wettin, folw. oóbr Prassen, pow. rastem-
borski.

Wettschuetz, dobra i wś, pow. głogowski,
par. ew. Rostersdorf, kat. Rietschuetz. W r.
1885 dobra miały 407 ha, 6 dm., 91 mk. (11
kat.); wś 355 ha, 48 dm., 252 mk. (34 kat.).

Wetygoła, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr.
pol., gm. Onikszy, o 27 w. od Wiłkomierza.

Wetzkopallen Jacob al. *Griegssen*, wś,
pow. kłajpedzki, st. pocz. Dawillen.

Wetzstein al. *Wetzsteinkamm*, grzbiet gór-
ski, wzn. 3365 st. par. npm., w pasmie wybie-
gającym od grupy Jesonika (Schneeberge), w
Sudetach szląskich, i ciągnącym się ku pñn.-
wschodowi do źródeł Bieli landeckiej. Pasma to
łączy się z Hundsruecken w pld.-wsch. rogu ko-
tliny kładzkiej.

Wewerischken al. *Kykutt Barsden-Andres*,
wś, pow. kłajpedzki, st. pocz. Memel.

Wewersie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w
1 okr. pol., o 23 w. od Nowoaleksandrowska.

Wewersinie, wś, pow. nowoaleksandrowski,
w 5 okr. pol., gm. Poniemunek; włośc. Jodelis
ma tu 30 dzies. (1 Iasu, 3 nieuż.).

Weweryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrow-
ski, w 4 okr. pol., o 34 w. od Nowoaleksandrowska.

Wewierz, fol., pow. kutnowski, gm. Plecka
Dąbrowa, par. Sobota, ma 2 dm., 11 mk.,
290 mr. *Wł. W.*

Wewirza 1.) rzeczka, w pow. kowieńskim,
zbiega się z Dubissą pod Betygołą. 2.) **W.**
(niem. *Wewirse*), rzeka, w gub. kowieńskiej, le-
wy dopływ Minii. Wypływa z jez. Łajgie, w po-
bliżu mka Andrzejewo, płynie początkowo w
kierunku zachodnim, przybrawszy od pr. brzegu
Dyrstęjkę skręca się na południe, oblewamko We-
wirzany, poczem przybrawszy kierunek południo-
wo-zachodni pod wsią Łujże wkracza do Prus,
gdzie ma ujście na Kurońskich nizinach. Lewe
dopływy są: Sguźnia, Szolpia al. Szolpa i
Aszwa.

Wewirzany, żmudzkie *Wowiriena*, mko nad
rzką Wewirzą (dopł. Minii), pow. rossieński, w 5
okr. pol., gm. Wewirzany, st. poczt. Szweksznie
(o 10 w.), odl. o 28 w. od Retowa a 115 w. od
Rossień, miało w 1859 r. 32 dm., 315 mk. (obe-
cnie 775 mk.), kościół katol. paraf., dom modli-
twy żydowski, urząd gminny, szkołę ludową,
targi tygodniowe co poniedziałek, 4 jarmarki ro-
cznie (23 kwietnia, 22 lipca, 21 września i w
4-tą środę wielkiego postu). Kościół tutejszy

wzniesiony został z drzewa w 1639 r. przez Aleksandra Massalskiego, wwdę mińskiego, sstę kowieńskiego i jaswojńskiego, ciwuna retowskiego, oraz żonę jego Apolonję z Jasińskich. Władysław IV przywilejem z d. 30 czerwca t. r. na uposażenie kościoła przeznaczył po 3 gr. z każdej włóki osiadłej ciwuństwa retowskiego a po 1 gr. z włóki leśnej. Do 1791 r. kościół w W. był filialnym parafii retowskiej, lecz wzbogacony funduszem Jerzego Orwida, który d. 22 kwietnia 1791 r. zapisał na altaryę majątność swą Lepajecie, leżącą w pow. pojurskim i wartującą 9000 tyńfów, wyniesiony został na stopień kościoła parafialnego. Plebania posiadała 1 włókę 12 mr. ziemi, 9 dusz rewiz. poddanych i 1987 rs. kapitału. Na cmentarzu grzebalnym znajduje się kaplica, p. w. św. Jerzego, wzniesiona w 1835 r. Parafia katol., dekanatu retowskiego, 3776 wiernych. Gmina graniczy od płu. z pow. telnzowskim (gm. Płungiany), od wsch. z gm. Andrzejów i Konstantynów, od pld. z gm. Szweksznie, od zach. z Prusami i gm. Gorzdy (pow. telnzowskiego), obejmuje 43 miejscowości, mające 412 dm., 4634 mk. włościan (1775 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 9661 dzies. ziemi (105 nieużytków). W. stanowiły niegdyś własność rządową, należącą do Retowa, z nabyciem którego przez ks. Ogińskich stały się własnością prywatną.

J. Krz.

Vevronice (w dok.), jezioro, ob. *Kiszewa*.

Weydicken, ob. *Wejdyki*.

Weynothen 1.) al. *Woynothen*, posiadłość, pow. wystrucki, st. pocz. Norkitten. 2.) **W. Alt** i **Neu**, dwie wsi, pow. tylżycki, st. pocz. Filzitz i Kallwen.

Weyershof (w dok.), ob. *Nowydwór* 1).

Wedzenki, w dokum. *Wessdenky* (1530), *Wesdenki* (1565), *Wedzenki* (1578), wś nad rz. Bożkiem, dopł. Bohu, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i sąd Czarny Ostrów (o 12 w.), paraf. katol. Mikołajów, o 20 w. od Proskurowa, przy dr. z Mikołajowa do Orliniec, ma 111 osad, 592 mk., 564 dzies. ziemi włośc., 40 cerkiewnej, dworska należy do Mikołajewa, hr. Konstantego Przeździeckiego. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1769 r., z 540 parafianami. Stara osada, istniała już w 1530, nieskładała jednak poboru z powodu niewyszej jeszcze wolności; w 1565 r. (i 1578 r.) należała do Dobruchowskich i miała 2 łany uprawne. W 1583 r. płacono od 1 pluga. *Dr. M.*

Wexitten, fol. dobr prywat. Pussen, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Wezz, rzeka w Inflantach, dopływ rz. Oger (ob.).

Wezz-Ohtke, ob. *Okten* 2).

Wezz-Szebres-Mujza, ob. *Sehren* 1).

Wezz-Szwahrdes, ob. *Schwarden* 1) i *Riteln*.

Wezza-Koplawa (lot.), ob. *Born Alt*, wś, w okr. illukszteńskim gub. kurlandzkiej.

Weżłowki, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 21 w. od Rossień.

Weżuławki, okolica, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 45 w. od Rossień. Mają tu Jurewiczowie w dwóch działach 35 dzies. (1 lasu, 4 nieuż.), Linkiewiczowie 45 dzies. (9 lasu, 4 nieuż.), Sławińscy 80 dzies. (5 lasu, 13¹/₂ nieuż.).

Weżył, ob. *Wehsicht*,

Wębiskie, os., pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Wyłkowyski (odl. 19 w.), ma 2 dm., 9 mk.

Węchadłów, w XIV w. *Wanchadlow*. wś, folw. i dobra, pow. pińczowski, gm. i par. Góry, leży na prawo od drogi z Pińczowa do Działoszyce, odl. 14 w. od Pińczowa. W 1827 było 56 dm., 327 mk. Dobra W. składy się w r. 1884 z folw.: Węchadłów, Tomaszów, attyn. Cegielnia, Pozory, Rafalce, rozl. mr. 2222: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 416, łąk mr. 44, pastw. mr. 242, lasu mr. 997, nieuż. mr. 30; bud. mur. 13, drew. 9; płodozm. 10 i 14-pol., las nieurzadzony; folw. Tomaszów gr. orn. i ogr. mr. 477, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drew. 5, cegielnia, pokłady kamienia budowlanego. Wś W. os. 52, mr. 334. Przeclaw z W. wymieniony w akcie z r. 1375 spisany w Żarnowcu a Pietrasz z W. w r. 1381 w Książu asystuje aktowi (Kod. Małop., I, 388, 425). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 we wsi W., w par. Góry (Misiowska Góra), p. Rolkowa miała 10 łan km., 11 czynsz., 6 zag. bez roli, 6 kom. z bydł., 20 kom. bez bydł., 7 rzem., 2 dudarzy, 1/2 łan. karczm. (Pawiński, Małop., 89, 439). *Br. Ch.*

Węcki kanał, ob. *Windawski*.

Węcławice, pow. cieszyński, ob. *Wencłowice*.

Węcłowiszki, ob. *Wenzlowischken*.

Węcławka al. *Węclawka*, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 5 w., ma 32 dm., 269 mk., 19 osad, 612 morg. Wchodziła w skład dóbr Pojeziory. W 1827 r. było 22 dm., 161 mk.

Węda, os., pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny.

Wędogiszki, mylnie *Wedegiszki*, wś, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 42 w., ma 4 dm., 39 mk. W 1827 r. było 4 dm., 37 mk.

Wędrogów, wś i folw., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, odl. 20 w. od Skierniewic, ma 102 mk. W 1827 r. było 10 dm., 71 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 258: gr. orn. i ogr. mr. 228, łąk mr. 16, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 10. Wś W. os. 7, mr. 30.

Wędromirz, *Wendromierz* w r. 1564, jezioro, w pow. międzychodzkiem, 1-5 klm. długie, około 1 klm. szer., między Pszczewem i Trzcielmem, w sieci jezior spływających do Obry, łączący

się na płu. z jez. „Chłop,“ a na pld. z jez. „Rybojady“. Należało do biskupów poznańskich.

Wędrowszczyzna, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, własność hr. Czapskich.

A. Jel.

Wędryna, niem. *Wendrin*, 1534 *Wędryna*, dobra i wś, pow. olesieński, par. kat. i ew. Oleśno. W r. 1885 dobra miały 699 ha, 15 dm., 294 mk. (58 ew.); wś 216 ha, 42 dm., 310 mk. (48 ew.). Przy wsi karczma Kacurka. Młyn wodny, piec wapienny i kuźnica istniały około r. 1840.

Wędrynia al. *Wendrynie*, niem. *Wendrin*, wś przy drodze z Cieszyna do Jabłonkowa, pow. cieszyński, okr. sąd. jabłonkowski. Posiada kościół par. katol., 3703 morg. obszaru i 1989 mk. Par. katol., dek. jabłonkowski, obejmuje 557 kat., 5262 ew., 52 żydów.

Wędziągola, ob. *Wendziągola*.

Wędzina, niem. *Wendzin*, dobra i wś u zbiegu rz. Liswarty z rzeką Schirlint, pow. lubliniecki, par. kat. Sieraków, ew. Mollna. W r. 1885 dobra miały 985 ha, 15 dm., 209 mk. (14 ew.); wś 802 ha, 93 dom., 680 mk. (9 ew.). Przy wsi os. Gruszki (Gruschken).

Wędzioch al. *Wendzioch*, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, o 4 klm. na pld.-wsch. od Mikszata, nad Samicą (dopł. Ołoboczki); par. Przedborów. Nie jest wykazane w Spisie gmin i okręgów.

Wędziszewo, folw., pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Głusk, odl. 25 w. od Warszawy. Leży w pobliżu wsi Sowa Wola. Dwór z ogrodem i winnicą.

Węgaity, niem. *Wengaiten*, może *Wengity*. wś, pow. olsztyński, par. i st. p. Jonkowo (Jonkendorf). R. 1687 byli tu sołtysami: Jan Wojda i Piotr Schultz (Kętrz., O ludn. pol., 558).

Węgiełańce, wś nad jez. Daugi, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi, odl. 56 w. od Trok, ma 4 dm., 85 mk. katol.

Węgiełce, wś, pow. lubartowski, gm. Chudawola, par. Rudno. 1-a część ma 2 os., 28 morg.; wchodziła w skład dóbr Łukowica; druga część ma 7 os. 118 morg., wchodziła w skład dóbr Chudawola. W 1827 było 17 dm., 111 mk., par. Kock. Wymienia tę wś Długosz (L. B., II, 556) w par. Rudno. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś miała 2 łany. W r. 1676 Jan Czaplinski płaci pogłównie od siebie i 30 poddanych (Pawiński, Małop., 349 i 43a).

Węgieliszki 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 47 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. 2.) **W.**, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 19 w. od Szawel.

Węgielnia 1.) wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 8 w., ma 20 dm., 128 mk. W 1827 r. było 12 dm., 71 mk. 2.) **W.**, kol., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 23 w., ma 2 dm., 11 mk. 3.) **W.**, ob. *Węgielnica*.

Węgielnia al. *Węgielno*, urzęd. *Wengielno*, młyn i holendry, w pow. bukowskim (Lutomyl), między Trzcielem i Lwówkiem o 11 klm.; par. kat. i prot. w Lwówku, poczta w Bolewicach, st. dr. żel. w Lutomyślu (Neutomischel) o 12·5 klm.; 49 dm., 323 mk. (9 kat., 314 prot.) i 785 ha (482 roli, 51 łąk, 165 lasu). Młyn stoi przy ujściu Suchej do Sępolny; istniał już w r. 1580, miał 2 koła i należał do Marcina Ostroroga Lwowskiego. Holendry rozłożyły się na lew. brzegu Sępolny (dopł. Obry); powstały przed r. 1793 i należały do Melchiora Korzboka Łąckiego.

E. Cal.

Węgielnica 1.) al. *Węgielnia*, wś w dobrach Krasnowo, pow. sejneński. Nie podana w nowszych spisach. W r. 1827 miała 2 dm., 8 mk. W r. 1854 podano tu 81 morg. 2.) **W.** al. *Węgielnia*, os. włość, pow. maryampolski, gm. Bawierzyszki, par. Gudele, odl. od Maryampola 22 w., ma 1 dm., 10 mk., 38 morg. Wchodziła w skład dóbr Iwaniszki. W r. 1827 było 1 dm., 6 mk.

Węgielniki al. *Węgielnicy*, *Wangelniczi ante civitatem Gnesnensem* w r. 1289, zwały się z Łagiewnikami gnieźnieńskimi. W r. 1289 Przemysław II wynagradzając zasługi Piotra Winiarczyka, pozwolił mu osadzać na prawie niemieckim Węgielniki i Łagiewniki (Kod. Wielkop., n. 639).

Węgielsztyn, niem. *Engelstein*, wś nad jeziorem stanowiącym część jez. Mamry, pow. węgorzki, odl. 9 klm. od Węgoborka. Posiada kościół par., urząd poczt., 779 mk. Gleba czernoziemna. Jestto starożytna osada, w dawnej Galindyi. Istnieje tu starożytne grodzisko i cmentarzysko. Wś założoną została w r. 1406. Tutejszy kościół paraf. przed reformacją miał za uposażenie 4 włóki. W r. 1558 pastorem jest Polak Tortykowiusz. W XVIII w. nabożeństwo polskie i niemieckie.

Węgiełka, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Małaty (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Dowgiałów, Bebrusy, 8 dusz rewiz.

Węgieerce, pow. rudecki, ob. *Horbula*.

Węgieerce al. *Wengierce*, *Vugerske* i *Ungerske* w r. 1215, *Vangricici* r. 1216, *Wagerce* r. 1488, *Wengerczke*, majątność, w pow. inowrocławskim, o 7 klm. na pld.-wsch. od Pakości, na praw. brzegu Noteci, która tu rozlewa się w jezioro (75·6 mt. npm.), przy drodze żel. gnieźn.-inowrocławskiej, w okolicy wznies. 83·4 do 86·9 mt. npm. Graniczy na płu. z Górzanami i Kościelecm, na wsch. z Piotrkowicami, na pld. z Siedlcem i Michalinowem, na zach. z Ostrowem i Giebnią (Wiesenfelde); par. Ostrów pod Pakością, poczta i st. dr. żel. na Janikowie (Amsee) o 4 klm. Wś ma 13 dm., 168 mk. (161 kat., 7 prot.) i 511 ha (377·88 roli, 94 łąk, 8·95 lasu, 7·17 nieuż., 22·98 wody); czysty dochód z ziemi 7910 mrk.; owczarnia zarodowa Rambouillet,

tucz bydła, chów nierogacizny; właścicielka Fe-cya z Kozłowskich Dębina, dawniej Bronisława Kozłowska. W. były własnością norbertanek strzebińskich, nadaną przed r. 1195 przez ks. Bolesława i zatwierdzoną przez Mieszka Starego i około r. 1216 przez ks. kujawskiego Konrada (Kod. Wielk., n. 125; Ulan., Dok. kuj., 118—9). W r. 1215 przysądzono norbertankom dziesięcinę z W. przeciw uroszczeniom biskupa kujawskiego (Kod. Wielk. n. 84; Ulan., Dok. kuj., 117). Majętność ta przeszła później w ręce Kościeleckich. W r. 1488 biskup wrocławski Piotr z Bnina, ustanawiając mansjonarzy przy kościele w Kościelcu, przekazał im między innymi dziesięciny z W. (Kod. Dypl. Pol., II, 572). Około r. 1580 posiadał Kościelec 2 zagrod. w W. a Małgorzata z Kostków, wojewodzina brzesko-kujawska, 8 łan. os. i 3 zagr. *E. Cal.*

Węgierce 1.) niem. *Wengerz*, wś na Krajnie, pow. złotowski, st. p. Tarnówka, par. kat. Krajenka, 58 ha (48 roli orn., 8 łąk); 1885 r. 4 dm., 4 dym., 27 mk. kat. 2.) **W.**, dobra, tamże; 436 ha (400 roli orn., 23 łąk); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 114 mk., 1 kat., 113 ew. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 folw. o 7 dym. posiadał Korytkowski; obecnie właścicielem jest Dembiński.

Węgierka al. *Mrówka*, rzeczka, bierze początek w pow. przasnyskim, z wyniosłości otaczających wś Pawłowo Kościelne, płynie w kierunku wsch.-płd. przez wś Węgry, od której otrzymuje nazwisko, następnie przepływa pod Obrębem, wsią Klewki, miastem Przasnyszem, Sierakowem, pod Dobrzankowem przybiera z lew. brzegu Murawkę i ubiegłszy około 30 w. uchodzi pod Młodzianowem do Orzyca (w pow. makowskim) z lew. brzegu.

Węgierka, potok, lewy dopł. Soły, zbiera wody z lesistej Bujakowskiej góry i z lasu wsi Kozy, w pow. bialskim. Płynie przez Oślak, Bujaków, granicą pomiędzy Bujakowem a Kobiernicami, przez Kobiernice Dolne i na granicy Kobiernic Dolnych i Podlesia wpada do Soły. Długo do 7 klm. (Mapa wojs., 6, XX). *St. Maj.*

Węgierka, wś, w pow. jarosławskim, nad górnym biegiem Mleczy, wzn. 248 mt. n.p.m., w okolicy pagórkowatej i lesistej. Od zachodu i wschodu otaczają wś lasy na pagórkach, sięgających do 400 mt. wznies. Na płd. graniczy z Wolą Węgierską a na płn. z Chorzowem. Wraz z obszarem dwors. ma 128 dm. i 818 mk. (357 rz.-kat., 421 gr.-kat. i 22 izrael.). We wsi jest szkoła. Par. rzym. i gr.-kat. w Pruchniku (o 5·7 klm.). Pos. tabularna (Klementyny hr. Szembekowej) ma gorzelnię, browar, dwa młyny, tartak, cegielnię i dwa folw. i wynosi 580 mr. roli, 20 mr. łąk, 9 mr. 1086 sąż. ogrodów, 12 mr. pastw., 409 mr. lasu, 21 mr. 682 sąż. stawów i moczarów, 8 mr. nieuż. i 7 mr. 432 sąż. parcel budow.; pos. mn. ma 767 mr. roli, 104 mr. łąk i ogr., 13 mr. pastw. i 202 mr. lasu. *Mac.*

Węgierki 1.) al. *Wengierki*. pierwotnie *Wę-gry*, *Wangri* w r. 1391, *de Wanger* r. 1393, *Vingry* r. 1394, *Wengry* około r. 1430, wś i dwór, w pow. wrzesińskim, o 7 klm. na wschód od Wrzesni, na trakcie warszawskim, przy drodze żel. wiodącej do Strzałkowa; par. Gozdowo, poczta i st. dr. żel. w miejscu. Wś ma 142 mk. katol. i 188 ha (174 roli). Dwór miał w grudniu 1885 r. 15 dym., 194 mk. (185 kat., 9 prot.) i 410 ha (385·14 łąk, 9 nieuż.); czysty doch. z ziemi 5213 mrk; właścicielem był Genge, który tę majątność sprzedał Kolonizacyi niemieckiej. Po dokonanej parcelacyi przezwano obszar dworski „Wilhelmsau.“ Między r. 1390 i 1400 występują różni Węgiercy, z których jedni pochodzili z W., a drudzy z Węgierskiego, o kilka mil oddalonego, w tym samym pow pyzdrowskim (Akta gr. Wielk., I, II). W. były siedzibą drobnej szlachty bez kmieci; między r. 1578 i 1620 siedzieli tam równocześnie Przyborowscy, Węgiercy, Wydzierzewscy, Skąpscy, Bardzcy i Bartochowscy. Do W. należała wówczas dezerta Koblubiel. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył tę majątność Romowski, pisarz ziemski gnieźn., a w nowszych czasach około r. 1843 Adam Żychliński; składały ją wówczas: Karczew, Sołeczna, Węgierki i karczma Nowy Świat. 2.) **W.**, miejscowość na Siedlcu, w pow. inowrocławskim. *E. Cal.*

Węgiernuca, niem. *Wengermuz* al. *Wengermutze*, w dok. *Wangermocza*, *Wangraemitza*, *Vangromandiza*. rzeczka, prawy dopływ Wierzycy. Wypływa z małego jeziora pod Czarnym Lasem, w pow. starogardzkim, wzn. 93 mt. n.p.m. Płynie na płd.-wsch. między Skórczem, gdzie do niej wpada młynski rów, a Wolentalem, przerzyna szosę starogardzką, zwraca się ku północy, mija os. Pólko (Davidsthal), odgranicza Grabów, Pączew, przerzyna dużą wś kościelną Bobowo. Tu wykręca się ku wschodowi, mija Smołąg, Smołążek i Grabowiec, przerzyna następnie po raz drugi szosę starogardzką, wije się między Lipinkami i Ropuchami wśród łąk, okala wysoko i malowniczo położony Marywil i zwracając się ku wschodowi, przecina drogę z Pelplina do Klonówki, tworząc granicę między polami nowodworskimi a klonówskimi. Wreszcie między Dębiną a Rajkowskim Młynem wpada do Wierzycy. Brzegi olszyną zarosłe. Obfituje w ryby, mianowicie w szczupaki, węgorze, okonie i mnóstwo raków. Długość biegu wynosi 3 1/2 mili. Ponieważ w dolnym biegu ciągnie się przez sławne niegdyś opactwo pelplińskie, dla tego w dokum. często wspomniana. Przy ujściu W. do Wierzycy znajduje się podłużny okop, dobrze jeszcze zachowany, a w jego pobliżu znaleziono groby skrzynkowe. W r. 1893 odkryto grób z urnami, z których kilka dziedzic Klonówki Kalkstein posłał do muzeum w Toruniu. *Kł. Fr.*

Węgiersk, wś i folw. nad rz. Ruziec, pow. lipnowski, gm. i par. Nowogród, odl. 29 w. od Lipna, ma 36 dm., 335 mk., 1197 morg. (w tem 210 nieuż.). Z ogólnego obszaru przypada na folw. rząd. 244 morg. W r. 1827 wś rząd., ma 21 dm., 166 mk. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 wś W., w par. Nowogród, miała 12 kmieci, karczmarza, rzemieśln., 4 zagr., 2 łany sołtysie, 3 zagr. Płacono 9 fl. 10 gr. (Pawiński, Wielkop., I, 330). R. 1789 włościanie dawali 191 zł. czynszu biskupowi kujawskiemu.

Węgierska, potok, praw. dopł. Kasinki; źródłiska ma na wysokości 680 mt.; płynie ciałnym jarem pomiędzy grzbietem, którego szczyt wznosi się 654 mt., na przeciw niego, a po praw. brz. pot. góra Bydlomowa (648 mt.) w Węglówce, w pow. limanowskim. Długi do 3 klm. (Mapa wojs., 7, XXII).

St. M.

Węgierska górka (wzn. 511 mt.) w pld. stronie wsi Cieciny, w pow. żywieckim, pod 36° 48' wsch. dł. geogr. a 49° 36' ptn. szer. geogr. Stanowi część ostatnich stoków podkarpackich, wysuwających się pomiędzy potokami: Ciecinem a Żabnicą. Przedstawia płaski garb wśród otaczających ją dolin, spad łagodny na północ ku dolinie Soły, więcej stromy z innych stron. Względnie wznies. nad doliną Żabnicy 73 mt. Niegdyś dobywano tu rudy żelazne (Mapa wojs., 7, XX).

Węgierska Górka, przys. i st. dr. żel. państwowej na linii Kraków-Zwardoń, w pow. żywieckim. Należy do gm. Cięcina (ob.). Por. *Cięcina, Miłowka i Rychwałd*.

Węgierska Wola, wś, pow. jarosławski, u źródłówek Mleczy, w okolicy piaszczystej i lesistej. Wś zajmuje obszerną polanę, otoczoną borami. Graniczy na północ z Węgierką, na zachód z Komarzewką, na pld. z Srednicą a na wschód z Maćkowicami. Liczy 84 dm. i 544 mk. (527 rz.-kat., 12 gr.-kat. i 7 izrael.). Pos. tabularna (Klementyny hr. Szembekowej) ma 73 mr. roli, 13 mr. łąk, 1 mr. 1388 sąż. ogrodu, 8 mr. pastw., 1077 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 1035 sąż. parcel bud.; pos. mn. 390 mr. roli, 76 mr. ról i ogr., 31 mr. pastw. i 75 mr. lasu. We wsi szkoła ludowa.

Mac.

Węgierskie al. *Wengierskie, Vegierskie* r. 1371, *Wangerske* 1390, *Vagerske*, wś i dwór, w pow. średzkim, o 8 klm. ku pld. od Kostrzyna (st. dr. żel.), na trakcie średzkim; par. Czerlejno, szkoła i poczta w miejscu. Wś z młynem tworzy okrąg, mający 20 dm., 154 mk. katol. i 257 ha (204 roli). Dwór z leśniczówką i folw. Zagajem tworzy okrąg dworski, mający 11 dm., 143 mk. katol. i 568 ha (490 roli, 24 łąk, 9 pastw., 26 lasu, 17 nieuż.); czysty dochód ziemi 6202 mrk, właścicielem jest Bolesław Ziółceki. W r. 1371 Przeclaw z Gułtów, ststa wielkopolski, sprzedając sołtystwo w Pławcach, wspomina bagniska, wyspy i zagaje, ciągnące się ztąd do granic Węgierskiego i Staniszewa (Kod. Wielk., n. r. 1648).

Od r. 1387 piszą się różni Węgierscy, których nie zawsze odróżnić można od Węgierskich z Węgierek. W r. 1398 kmieć Mikołaj z Węgierskiego prawował się z dziedzicami postronnych Wisławic (Akta gr. Wielkop., II, n. 744). W r. 1578 Wojciech Węgierski posiadał 4¹/₂ łan. os., 3 zagr. i 3 kom. Przy schyłku zeszłego wieku należało W. do Malczewskich, potem około r. 1843 do Emilii Bronikowskiej. Na obszarze W. odkopano grobowisko skrzynkowe z popielnicą. W nowszych czasach dr. Koehler odkrył na wzgórzu znaczną ilość kawałków tłuczonego krzemienia i liczne wykończone wyroby.

Węgierskie Kąty, wś, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 157 mk., 328 morg. włość. Ob. *Kąty* 5.)

Węgierskie Rudawy, pasmo górskie, ob. *Rudawy*.

Węgierszeja, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Węgieryn, dwór nad rz. Węgierynką, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska; 12 mk., gorzelnia (1859).

Węgierynka 1.) rzeczka, w pow. nowoaleksandrowskim, bierze początek na południe od mka Żabiszki, które opływa i ginie w błocie pod wsią Mitragale, na ptn. od Żabiszek. 2.) **W.**, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Berżony (praw. dopł. Niemenka). Od lewego brzegu przybiera strumień Kardupis.

Węglanka, rzeczka, poczyna się w okolicach wsi Bedlno i Kazanów, na zachód od Końskich, płynie na zach.-ptn. przez Sworzyce i Niemojowice, od wsi Nadole przybiera kierunek wschod.-ptn., podąży przez Osse, Miedznię, pod Białaczowem przyjmuje strumień, na Wąglany i Ostrów biegnie pod Opoczno, gdzie uchodzi z lew. brzegu do Drzewiczki. Długa 25 wiorst. Wspominana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 707, 709). *Józ. Bliz.*

Węglany, wś i folw., ob. *Wąglany*.

Węglare, część Huty Obedyńskiej, pow. Rawa Ruska.

Węglarka, wioska, pow. bractawski, okr. pol., gm., par., sąd i poczta Niemirów. *X. M. O.*

Węglarka, część wsi Kamesznicy, w pow. żywieckim.

Węglarki al. *Węglarka*, grupa domów i folw. w Rudzie brodzkiej, pow. brodzki.

Węglarki, niem. *Wenglarcken*, kol. szlach., powstała między r. 1820—30 na wykarczowanym polu taszewskim, pow. świecki, st. p. i kol. i paraf. kat. Jeżewo, tworzy jedna gminę z Ciemnikiem (20 dm., 113 mk.), Łaskami (16 dm., 101 mk.) i z Płesnem (15 dm., 88 mk.). W. liczą 22 dm., 145 mk. Cała gmina 73 dm., 99 dym., 447 mk., 253 kat., 194 ew. *Kś Fr.*

Węglarnia al. *Ewansówka*, kol., pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew. Piękny

ogród założony przez Ewansów, znanych w Warszawie przemysłowców.

Węglarz, urząd. *Koehlerkrug*. karczma, w pow. wschowskim, o 10 klm. na zach.-płn. od Wschowy, przy granicy Szląska; par. Łysiny, okr. wiejski Wygnańczyce; ma 2 dm. i 6 mk. Istniała już przed r. 1836.

Węglarzów, czesk. *Uhlerov*, niem. *Koehlersdorf*, ws na Szląsku austr., w pow. i okr. sąd. opawskim, o 5 klm. na płd. od Opawy. W r. 1890 było 60 dm. i 285 mk. rz.-kat. Czechów. Szkoła ludowa. Ob. *Ślawków*.

Węglarzyska, obszar lesisty w zachodniej części Dachnowa, w pow. cieszanowskim. Na płn. wznosi się góra Kubaszyna (258 mt.), na płn.-wsch. szczyt b. n. (238 mt.). Wody z niego spływają na wschód do pot. Świdnicy, na zachód do pot. Przerwy (Mapa szt. wojs., 5, XXVIII).

Węglarzyska 1.) folw. koło Gnojnic, na obszarze Krakowca, pow. jaworowski. 2.) **W.**, część Porszny, pow. lwowski. 3.) **W**, przyl. Nagórzan, pow. sanocki.

Węgle, niem. *Wengeln*, ws nad jez. Drużnem, w Pomezanii, pow. malborski, st. p. Hohenwalde, par. kat. Tyrgart, szkoła ew. w miejscu; 5 mil na wsch. od Malborga, 478 ha (103 roli orn., 81 łąk); 1885 r. 24 dm., 27 dym., 163 mk., 7 kat., 86 ew., 70 menonitów. Według topogr. Goldbecka r. 1879 było tu 18 dym. *Ks Fr.*

Węgleniec al. *Węglińiec* al. *Węglienice*, ws i folw., pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów (odl. 7 w. na płn.-zach.). W r. 1827 ws poduchowna, miała 12 dm., 116 mk. Według domysłu wydawcy Kod. Małop. (t. II, 9) „Bechlowo“ w dok. z r. 1153, ma być to dzisiejszy W. Dziesięciny z tej wsi przeznaczone zostały na uposażenie klasztoru w Brzeźnicy (Jędrzejowie). W połowie XV w. ws Węglenice, w par. Jędrzejów, własność klasztoru jędrzejowskiego, miała łąny km., karczmy, zagr., młyny, z których dawano klasztorowi dziesięcinę i osyp i odrabiano powabą (Długosz, L. B., III, 371).

Węgleszyn, w XIV w. *Wanglessino*, ws i kol. nad rzeką Lipnicą (lew. dopł. Nidy), pow. jędrzejowski, gm. i par. Węgleszyn, odl. 35 w. na płn.-zach. od Jędrzejowa, leży przy trakcie z Okszy (odl. 6 w.) od Małogoszczy, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla kalek, sąd gm. okr. III, urząd gm., gorzelnię (1873 r. była), młyn wodny, 109 osad włośc. (1873 r.). Ludność zapewne zbliża się do 1000 dusz. W r. 1827 było 49 dm., 370 mk. Po 1873 r. obszar folwarczny został rozparcelowany (2318 morg.) i zamieniony na kolonie, wskutek czego wzrosła ilość osad i zaludnienie. Dobra W. składały się w 1873 r. z folw. W., Kalina, Dąbrówka i Dzierążnia, rozl. mr. 2289; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 390, łąk mr. 74, pastw. mr. 60, wody mr. 30, lasu mr. 719, zarośli mr. 400, w o-

sadach mr. 10, nieuz. mr. 56; bud. mur. 3, drew. 16, las nieurządzony; folw. Kalina gr. orn. i ogr. mr. 225, pastw. mr. 30, wody mr. 20, nieuz. mr. 19; bud. drew. 5; folw. Dąbrówka gr. orn. i ogr. mr. 115, pastw. mr. 40, zarośli mr. 10, nieuz. mr. 30; bud. drew. 3; folw. Dzierążnia gr. orn. i ogr. mr. 50, łąk mr. 11, wody mr. 4, zarośli mr. 2, nieuz. mr. 4; bud. drew. 3. Ws W. os. 109, mr. 759; ws Rembiechowo os. 14, mr. 311; ws Zalesie os. 15, mr. 198. Osiedlił się tu, w XIV zapewne wieku, ród szlachecki h. Jelita, piszący się z Mokrską w Wieluńskim. „*Pelgrimus de Wanglessino subcamerarius terre sandom.*“ wymieniony w dok. z r. 1384 (Kod. Małop., III, 355). Jest on też starostą wielkopolskim (ob. t. VIII, 768). W dok. z r. 1390, spisany w Oleśnie na Szląsku, występuje Tomko z W. pincerna Regni Pol. Thomeo de Wanglessino subpincerna Cracov. et capitaneus Majoris Poloniae generalis, w dok. z r. 1399 (Kod. Wielk., n. 1996, 2002, 2006). Floryan z Mokrską, bisk. krakowski (1366—1380), wystawił w miejscu istniejącego już tu kościoła drewnianego nowy, murowany, p. w. św. Andrzeja, dotąd istniejący i przechowywany, mimo odnowień, wiele cech pierwotnego stylu. Prawo patronatu należało kolejno do dziedziców W. i pobliskiego Zakrzewa. Proboszcz miał hojne uposażenie w placach, rolach (2 łąny), lesie (2 staje wzdłuż i wszerz), dwie łąki w lesie nad Lipnicą i jedną nad Nidą. Łány kmiece i role dworskie w W. dawały dziesięcinę plebanowi, a za konopną płacono po 2 gr. z łąnu. Na początku XVI w. dziedzicem wsi był Feliks z Pińczowa (Oleśnicki) h. Dębno (Łaski, L. B., I, 573, 574). Według reg. pob. pow. chełmińskiego z r. 1540 ws W. należała do Feliksa Oleśnickiego. Płacił on od 8 kmieci na pół łąn., 2 karczmem na pół łąn., 3 zagr., 18 łąn. pustych. Dwór, fol., 3 sadzawki, młyn, lasy, łąki. W r. 1573 płacono od 5 łąn., 5 zagr. (Pawiński, Małop., 274, 565). W. par., dek. jędrzejowski, 1337 dusz. W. gmina należy do sądu gm. ok. III, st. poczt. w Małogoszczy. Gmina ma 12819 morg. obszaru i 4682 mk. Śród stałej ludności jest 140 zyd. *Br. Ch.*

Węglewiska, niem. *Wanglewczyska*, wyb. do Chmielna, pow. kartuski, 8 dm., 72 mk.

Węglewice, ob. *Węglowice*.

Węglewo 1.) al. *Węglew*, ws i fol. i *Węglewskie Holendry*, kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Golina, par. Kawnice, odl. od Konina w. 8. Ws ma 21 dm., 118 mk.; fol. ma 5 dm., 36 mk.; os. karcz. ma 1 dm., 5 mk., Węglewskie Holendry mają 202 mk. (w części Niemców). W r. 1827 było 14 dm., 140 mk. W r. 1891 folw. W. z nomenklaturą Krówka rozl. mr. 553; gr. orn. i ogr. mr. 446, łąk mr. 44, pastw. mr. 35, lasu mr. 4, nieuz. mr. 24; bud. mur. 10, drew. 5; pokłady torfu. Ws W. os. 26 mr. 192; ws Holendry Węglewskie os. 20, mr. 566; ws Zarzyn os. 7, mr.

181. W dok. z r. 1147 wymieniony w liście posiadłości klasztoru w Trzemesznie (Kod. Wielk., № 15). Na początku XVI w. ws należy do par. Kawnice, lecz łany km. dają dziesięcinę pleb. w Gosławicach (za lniąną dają po 2 gr.), zaś pleb. w Kawnicach tylko kołędę po groszu z łanu. Łany dwors. dają pleb. w Kawnicach (Łaski, L. B., I, 230, 290). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 Anna Pieniążkowa płaciła tu od 3 1/2 łan., 2 rzem. (Pawiński, Wielk., I, 232). 2.) **W.**, ws i folw., pow. lipnowski, gm. Kikoł, par. Chrostkowo, odl. 18 w. od Lipna, ma 4 dm., 42 mk. W r. 1889 fol. W. oddzielony od dóbr Makowiec, rozl. mr. 146: gr. orn. i ogr. mr. 128, łąk mr. 16, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, drew. 3. Ws W ma 8 os. 23, morg. 3.) **W.**, ob. *Węglew.*

Węglewo 1.) urząd. *Kahlstaedt*, ws, pow. chodzieski, o 6 km. pld. od Ujścia (Usch), gdzie parafia i poczta, st. dr. żel. w Dziebowie o 11 km. Graniczy z Maranowem (Fitzerie), Jabłonowem, Mirosławiem. Nową Wsią ujską i lasami podanińskimi. Razem z posiadłością Kegelsau (2 dm., 42 mk.) tworzy okrąg wiejski, mający 71 dm., 621 mk. (83 katol., 528 prot., 10 żyd.) i 1053 ha (671 roli, 30 łąk, 155 lasu). Leśniczówka „Kahlstaedt“ wchodzi w skład nadleśnictwa rządowego: Podanin. Huby porozrzucane są na tym obszarze, który wznosi się 92 do 106'4 mt npm. Na ptn. łąkach (92 mt. npm.) powstaje struga młyńska, która płynie ku zach. i ginie w lasach Jabłonowskich ubiegłszy 5 km. W r. 1603 Andrzej Przeclawski posiadał Jabłonowo, Mirosław i Węglewo, które przy separacji odpadło od majątności jabłonowskiej. 2.) **W.** al. *Wenglewo*, *Wanglewo* w r. 1422, *Vaglyewo* 1523, *Vaglewo*, ws kościelna i domena królewska, w pow. średzkim, o 4'5 km. ku ptn. od Pobiedzisk (Pudewitz), gdzie par. prot., poczta i st. dr. żel.; par. katol. w miejscu. Ws ma 12 dm., 89 mk. (61 katol., 28 prot.) i 212 ha (196 roli). Domena królewska, przezwana „Wanglau“, ma 5 dm., 113 mk. (48 katol., 65 prot.) i 350 ha (311 roli, 15 łąk, 17 pastw., 5 nieuż.); czysty dochód z ziemi 3900 mrg.; chów była holenderskiego, nabiął owczarnia zarodowa Negretti; właścicielem jest rząd pruski. W. poprzednio wchodziło w skład stwsa pobiedziskiego. Butka, prawująca się na rokach pyzdrych z Janem Sagniewiczem o trzecią część Żarzyna w r. 1391 (Akta gr. Wielk., II, 131, mylnie objaśn.), pochodziła z Węglewa, leżącego pod Kawnicami, między Koninem i Goliną. W. starościńskie ukazuje się około r. 1405 z kościołem paraf., wchodzącym w skład archidjako-natu gnieźnieńskiego; między r. 1579 i 1620 było na W. 9 łan. os., 5 pustych i 2 komorn. Do parafii należały: Bodzoporowice, które już nieistnieją, połowa Góry (Lednogóry), Gwiazdowo, Latalice, Podarzewo, Rybitwy, Sroczyn i Węglewo; w nowszych czasach przybyły Adamowo, Kopanina, Moraczewo i holendry Wę-

glewskie. Parafia liczyła około 1888 r. 750 dusz. Kościół p. w. św. Katarzyny; w miejscu starego stanął nowy w r. 1848 kosztem rządu i parafian. Za czasów arcyb. Łaskiego posiadało probostwo ws Świątkowice (Poświętne), pleban utrzymywał wikarego i nauczyciela; z łanów sołtysich i km. na W. pobierał po 2 kor. żyta i tyleż owsa. Prócz osad składających parafię dziesięcinowały do W. Głębokie i Skrzetuszewo z parafii sławińskiej (Sławno) i Imiołki z par. waliszewskiej. Cały dochód obliczony był na 2 grzywny srebra; pleban płacił świętopietrze w ilości 10 gr. Kanonia fundi Węglewo powstała około 1418; ostatnim dzierżycielem jej był w r. 1819 kś. Antoni Lewiński (Kś. Korytkowski, Kan. Prał., I, 68, 181). Przy kościele groby rodziny Baranowskich. Ob. *Węglewskie holendry.* *E. Cal.*

Węglewskie holendry, urząd. *Wenglewo Hauland*, w pow. średzkim, o 5 km. na ptn-wschód od Pobiedzisk, gdzie par. prot., poczta i st. dr. żel.; par. katol. Węglewo; mają 5 dm., 35 mk. (18 kat., 17 prot.) i 83 ha (70 roli). Powstały na obszarze W. starościńskiego przed r. 1793. *E. Cal.*

Węglikowice, ob. *Wąglikowice.*

Węglin 1.) folw., pow. lubelski, gm. Wieniawa, par. Konopnica, odl. 6 w. od Lublina. Ma pokłady wapienia, dwa piece wapienne, cegielnię. W r. 1885 folw. W.-Konopnica rozl. mr. 1278: grn. orn. i ogr. mr. 984, łąk mr. 37, pastw. mr. 48, lasu mr. 177, nieuż. mr. 32; bud. mur. 6, drew. 18; płodozm. 12-pol, las urządzony. 2.) **W.**, w XVI w. *Waglna*, ws i folw. przy zbiegu rzeczki Karasiówki z Jędrzejówką, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Potok, odl. 25 w. od Janowa. Folw. wchodzi w skład dóbr Gościeradów (ob.), ma 3 dm., 6 budyn., 520 morg., 62 mk.; ws ma 16 os., 377 morg. Gleba gliniasta, łomy kamienia. W 1827 r. było 51 dm., 123 mk. W połowie XV w. ws ta należała do par. Potok, była własnością Jana Mikołaja Kaczki, który miał 4 łany km., a z nich dziesięcinę, wartości 2 grzyw. płacono, scholastykowi sandomierskiemu; dwa folw. rycerskie dawały dziesięcinę plebanowi w Potoku (Długosz, L. B., I, 332 i II, 504). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 1/4 łana i młyń. W r. 1569 były drobne części obejmujące razem 5 łan. R. 1676 łowczy rawski płaci pogłówne od 17 poddanych, Mikołaj Izycki od siebie, brata, sługi szlach. i 29 poddanych, Piotr Debiński od siebie, żony, brata, służącego i 24 poddan. (Pawiński, Małop., 373, 376, 40a). *Br. Ch.*

Węglinek 1.) ws, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Potok, odl. 20 w. od Janowa. Wchodziła w skład dóbr Gościeradów, ma 16 os., 269 morg., 152 mk. W 1827 r. było 8 dm., 66 mk. 2.) **W.** al. *Majdan*, ws, pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Boża Wola, ma 18 dm., 306 morg. Gleba sapowata, gliniasta. Należała do dóbr

Studzianki. W 1827 r. było 15 dm., 75 mk.

Węglinek al. *Wenglinek*, młyn niegdyś o 2 kołach, w par. gryżyńskiej, pow. kościańskim (A. Pawiński, Wielkop., I, 68).

Węgliniec, ob. *Węgleniec*.

Węgliska, ws i folw., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 12 w. od Janowa W. wchodziły dawniej w skład dóbr Pasieka. Folw. rozl. mr. 516; w tem 429 mr. roli, 75 mr. zarośli, 7 mr. lasu (w r. 1882); obecnie rozparcelowany na 23 osad. Ws ma 18 dm., 142 mk. Gleba gliniasta, żyzna. Ws ta zapewne dość świeżo powstała na obszarze leśnym dóbr Wierzchowska.

Węgliska, przełęcz (wzn. 575 mt.), łączy dolinę pot. Bilezy w Galicyi z Czerteszem na Węgrzech. Tą przełęczą idzie droga od Jaślik, Lipowca, Czeremchy w pow. sanockim, do Czertusza. Na płn.-wsch. od przełęczki podnosi się grzbiet do 772 mt., na płd.-zach. w Klinie do 691 mt. Przełęcz znajduje się pod 49° 22' płn. szer., a 39° 28' wsch. długi. (Mapa wojs., 8, XXV).

Węgliska, potok (nazwa z mapy Kummersberga, tabl. 78), praw. dopł. Wapienki, wypływa ze stoków góry Ferdel (649 mt.), w pow. gorlickim, w Rozdzielu łączy się z Wapienką. Długi przeszło 3 klm. (Mapa wojs., 7, XXIV).

Węgliska, ws, w pow. łańcuckim, wśród lasów sosnowych, nad potokiem, lew. dopł. Wisłoki, w piaszczystej równinie, wzn. 243 mt. npm. Liczy 109 dm. i 520 mk. (508 rzym.-kat. i 12 gr.-kat.). Odl. od Żołyni na zachód 9 klm. Par. rzym.-kat. w Medyni. Pos. tabularna (Amalii Jahl) ma 100 mr. roli, 8 mr. łąk, 5 mr. 1319 sąż. ogrodu, 18 mr. 3 sąż. pastw., 100 mr. lasu, 3 mr. nieuż. i 135 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 473 mr. roli, 56 mr. łąk i ogr., 45 mr. pastw. i 33 mr. lasu. Graniczy na wschód z Rakszawą, na zach. z Medynią, na płd. z Czarną, a na płn. z Podlesiem. *Mac.*

Węgliski, potok, prawy dopływ Młynówki, uchodzącej do Wisłoka, wypływa z pod góry Krzeminki (264 mt.), przepływa ws Węgliska, w pow. łańcuckim. Długi 5 klm. (Mapa sz. wojs., 5, XXVI).

Węglisko, trzy osady i fol., pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 4 w.). Trzy osady mają 3 dm., 41 mk.; fol. 3 dm.

Węgliskowa, szczyt w Pieninach, ob. *Leśnicki potok*.

Węgliszki, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., par. Komaje, o 25 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol.

Węglów 1.) ws, pow. iłżecki, gm. Wielka wieś, par. Wąchock, odl. od Iłży 24 w., przy drodze bitej. Ma 25 dm., 184 mk., 193 morg. W 1827 r. było 7 dm., 78 mk. 2.) **W.**, obręb leśny w leśnictwie bodzentyńskim. 3.) **W.**, ob. *Wąglew*.

Węglowa góra, niem. *Kohlenberg*, góra

między Karwinem a Orłową, pow. frysztacki. Na górze tej leży ws Dąbrowa.

Węglowa Wólka, ws, pow. warszawski, gm. i par. Młociny, ma 238 mk., 415 morg.

Węglowice 1.) al. *Weglewice*, w XVI w. *Wan-glowice*, ws i fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, odl. 8 w. od Łęczycy, ma 13 dm., 156 mk. W 1827 r. było 7 dm., 101 mk. W r. 1873 fol. W. rozl. mr. 478; gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 75, pastw. mr. 22, nieuż. mr. 18; bud. mur. 10, drew. 5; pokłady torfu. Ws W. ma os. 18, mr. 65. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę kollegiacie łęczyckiej, zaś łąny dworskie pleb. w Witoni (Łaski, L. B., II, 488). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Kacper Puczko płacił od 3 $\frac{1}{2}$ łąn., 2 zagr., 1 łąnu pust., 8 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 86). 2.) **W.** al. *Wąglowice*, w XIV w. *Wąglewycze*, ws, folw. i dobra nad odnogą Proсны i strumieniem Węglówką, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin. Leżą w pobliżu Wieruszowa, na granicy w. ks. poznańskiego, odl. 33 w. od Wielunia. Posiadają kościół drewniany, filialny par. Cieszęcin, szkołę początkową, gorzelnię, browar, młyn wodny, pokłady torfu na obszarze 4 włók. Na gruntach W. wzniesiona została wielka papiernia Mirków (ob.). Ws ma 36 os., 404 mk.: fol. 3 dm., 22 mk., 7 osad ma 31 mk. W 1827 r. było 30 dm., 370 mk. W r. 1890 dobra W. składały się z fol. W., Płęsy, Głaz, Żelazo i Fuluszczyki, nomenklatury Grądy, rozl. mr. 6597: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 252, łąk mr. 43, pastw. mr. 261, lasu mr. 4374, nieuż. mr. 169; bud. mur. 3, drew. 18; płodozm. 6 pol.; las nieurządzone; fol. Płęsy gr. or. i ogr. mr. 42, łąk mr. 15, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 1; bud. drew. 10; fol. Głaz gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 20, pastw. mr. 94, nieuż. mr. 29; bud. mur. 1, drew. 19; płodozm. 5 pol.; fol. Żelazo gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 82, pastw. mr. 355, lasu mr. 8, nieuż. mr. 36, bud. drew. 6; fol. Fuluszczyki gr. or. i ogr. mr. 48, łąk mr. 101, pastw. mr. 3, lasu mr. 48, nieuż. mr. 4; bud. drew. 9, młyn wodny. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: ws W. os. 55, mr. 472, ws Biedaszki os. 22, mr. 424, ws Brzoski-Brzeziny os. 27, mr. 195, ws Spole os. 12, mr. 194, ws Okoń os. 4, mr. 117, ws Zataje Kalety os. 9, mr. 131, ws Żelazo os. 6, mr. 119, ws Fuluszczyki os. 11, mr. 185, ws Holendry os. 8, mr. 115, ws Gąszcze os. 11, mr. 197, ws Ostrowek Konaty os. 11, mr. 282. Na początku XVI w. kmiecie dawali za dziesięcinę prob. w Cieszęcinie po 2 gr. z łąnu. Rozmaici nowi osadnicy (mineratores seu incolae) wykarczowali wiele ról, z których powinni byli dawać na stół arcybiskupi (Łaski, L. B. II, 149). Od XVI do XVIII w. W. należały do rodziny Walknowskich, a potem do Karśnickich. Na początku XVII w. Stanisław Walknowski wznosił tu kaplicę drewnianą, p. w. św. Trójcy, i uposa-

zył ustanowione przy niej kapelana łanem ziemi, ogrodami, łąkami i 100 zł. czynszu, zapisanego w r. 1613. Adam Walkowski zapisał 1701 r. dla kościoła 2000 zł. W r. 1811 dziedzie wsi Gwalbert Karsnicki wznosił nową drewnianą kaplicę (Łaski, L. B., II, 149). 3.) **W**, kol. i os. les., pow. częstochowski, gm. Węglowice, par. Truskolasy, odl. 23 w. na zach. od Częstochowy, w okolicy lesistej. Posiada szkołę początkową, urząd. gm. Kol. ma 33 dm., 304 mk., 263 mr. włośc., os. les. 1 dm., 4 mk., 15 morg. dwor., os. karcz. 1 dm., 5 mk., 2 mr. Obszar leśny, obejmujący 2640 mr., należy do dóbr rządowych Krzepice. W r. 1827 było 27 dm., 256 mk. W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Truskolasach, st. pocz. w Kłobucku, ma 18,852 mr. obszar, 4976 mk. (w tej liczbie 1 prawosł., 36 prot., 99 żyd). *Br. Ch.*

Węglowice al. *Węglowice*, ob. *Wigłowice*.

Węglówka, struga pod Zamościem, w pow. wieluńskim, gm. Galewice, uchodzi do Proсны z praw. brzegu, pod wsią Węglowice.

Węglówka, potok górski, powstaje na obszarze wsi Węglówki, w pow. wielickim, płynie zrazu na południe, potem na pld.-wschód i znowu na pld. jako prawy dopływ pot. Kasinki, dopł. Raby. Długi 5 klm. (Mapa wojs. 5, XXII i 7, XXII). *St. M.*

Węglówka 1.) wś, pow. wielicki, zabudowana w okolicy górskiej, w zwartej dolinie pot. Węglówki, dopł. Kasiny (dopł. Raby). Rozrzucana nad potokiem i po stokach gór sięgających do 650 mt. n.p.m. Liczy 178 dm. i 1075 mk. (1070 rz.-kat. i 5 izr.). Par. rz.-kat. w Wiśniowicy (o 7-3 klm.). Pos. tabularna (Zygm. Samborskiego) ma 59 mr. roli, 11 mr. łąk, 870 sąż. ogrodu, 9 mr. past., 50 mr. lasu i 918 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 919 mr. roli, 145 mr. łąk i ogr., 391 mr. past. i 410 mr. lasu. Długosz, niewymienia tej wsi w opisie parafii Wiśniowicy; w 1581 r. była atynencyą dóbr królewskich Wiśniowa; trzymał ją Sziradzki, który płacił tu od 2 łan. km., 3 kom. z bydłem, 4 kom. bez bydła, rzemieślnika i sołtysa na łanie (Pawiński, Małop., 50). Graniczy na pld. z Kasiną, na zach. z Peimem, na wsch. z Wierzbaczową a na pld. z Kobilnikiem. 2.) **W.**, rus. *Waniuka*, wś, pow. krośnieński, odl. 12-9 klm. od Krosna, w wąskiej dolinie Czarnego pot. (dopł. Wisłoka z praw. brz.). Teren długiej, po brzegach potoku ciągnącej się osady, wznosi się w pld.-wsch. stronie do 337, w pld. zaś do 288 mt. n.p.m. Od pld. zasłaniają dolinę lesiste wzgórza, zwane „Kiczarami górnymi“, ze szczytami 490 i 318 mt., od pld. i zach. lesiste pasma ze szczytami Królewska górką (541) i Sucha góra (592 mt.). We wsi jest parafia gr.-kat. z cerkwią drewnianą. Wraz z obsz. tabul. ma 254 dm. i 1479 mk. (1386 gr.-kat., 77 rz.-kat. i 16 izr.). Pos. tabularna (Zofii hr. Szeptyckiej) wynosi 41 mr. roli,

3 mr. łąk, 443 sąż. ogr., 7 mr. past., 988 mr. lasu i 325 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 1537 mr. roli, 256 mr. łąk i ogr., 340 mr. past. i 445 mr. lasu. Uposażenie parafii składa się z 28 mr. roli, 4 mr. łąk, 16 mr. past., 178 zlr. dodatku do kongruy, 50 kóp żyta tytułem skupeczyny i 20 zlr. od dworu jako ekwiwalent za drzewo opałowe. Parafia należy do dekanatu krośnieńskiego i obejmuje Krosno i Odrzykoń. Kiedy powstała wś niewiadomo, w r. 1581 (Pawiński, Małop., 256) zaliczano ją do parafii w Niewodny; była własnością Bonarów, jako atynencya Kamienia czyli zamku odrzykońskiego i liczyła 40 kmieci, 3¹/₂ łana, 4 zagr. z rolą, 9 zagrod. bez roli, 3 kom. z bydłem, 2 kom. bez bydła, popa, 1¹/₂ łana i sołtysa na łanie. Graniczy na pld. z Odrzykoniem i Czarnorzekami, na wschód z Krasną, na pld. z Bonarówką, na zach. z Rzepienikiem. *Mac.*

Węglowo, niem. *Wanglewe*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. i kat. Straburek (Trachenberg). W r. 1885 dobra miały 232 ha, 6 dm., 79 mk. (25 kat.); wś 29 ha, 15 dm., 96 mk. (35 kat.).

Węglowice 1.) ob. *Węglowice*. 2.) **W.**, pow. ciechanowski, ob. *Męzienino*.

Węglowiec, fol. do Myjomie, w pow. ostrzeszowskim, o 4 klm. ku pld. od Kępna. Nie wykazany w nowszych spisach.

Węgly, zaśc., pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 45 w. od Telsz.

Węgobork, niem. *Angerburg*, miasto powiatowe w Prusach Wschodnich, pod 54°12'13" szer. pld. i 39°24'30" dług. wschod. od F, nad rz. Węgorapą, przy jej wypływie z pobliskiego jez. Mamry i nad tymże jeziorem. Gleba dość żyzna, rozległe łąki i pastwiska. Klimat ostry i wilgotny, brak wody źródlanej. Miasto posiada kościół par. ewang., seminarjum nauczycielskie, szkołę miejską, szkołę dla głuchoniemych, urząd powiatowy i kasę podatkową, st. pocz. II klasy z pocztami osobowymi do Głębina, Gierdaw, Lecu i Gołdapu, cztery jarmarki i wielki dwutygodniowy na płótno (w czerwcu), targi dwa razy w tydzień, 4073 mk., trudniących się przeważnie rolnictwem. Rybołówstwo rządowe i prywatne wydzierżawione. Ryby wyprawiane są do królestwa polskiego. Połów węgorzy zmniejszył się przez osuszenie błot. Przy mieście starożytny cmentarzysko. W r. 1335 wzniesli tu Krzyżacy zamek, zburzony r. 1365 przez Kiejstutą i 1398 r. odbudowany. Przy zamku zamieszkiwał zwykle t. zw. Tischmeister krzyżacki. Od r. 1420 mieszka tu wójt. Osada wytworzona przy zamku otrzymała prawo miejskie r. 1571. Tatarzy spustoszyli miasto r. 1657 a Szwedzi r. 1679. Podczas wojny siedmioletniej stała tu załoga rosyjska. W r. 1746 generał pruski Katte zaprowadził wodociąg, zaopatrujące studnie miejskie w wodę z Węgorapi.

Węgorborski powiat, w obwodzie reg. gabińskiej, ma 17·58 mil kw. obszaru i 45000 mk. Polacy stanowią 15% ludności, zajmują część południową powiatu. Obszar powiatu stanowiący część dawnej Galindyi, obfituje w jeziora, tak że wody zajmują 50413 mr. Opis powiatu skreślił Schmidt w dziełku: „Der Angerburger Kreis“, 1860 r. J. B.

Węgorapa al. *Węgra*, niem. *Angerapa*, właściciel *Ungurupe* (węgorzowa rzeka po litew.), rzeczek w Prusach, jedno z ramion źródłowych Pregoty. Tworzy część kanału jańsborskiego. Ob. *Angerapa*, *Mamry* i *Pregola*.

Węgorka, karczma nad pot. Szwinlełka, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. żyd.

Węgornia, niem. *Wengornia*, kol. do Bryńska, 2 dm., 8 mk.

Węgorska, niem. *Vangerske*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. pocz. i kol. Potęgowo.

Węgorzewo 1.) al. *Wengorzewo*, *Wangorzewo* w r. 1388, ws i dwór, w pow. gnieźnieńskim, o 2·5 klm. na pld.-wsch. od Kiszkowa (Welnau), gdzie par. prot. i poczta; par. katol. Sławno, st. dr. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 11 klm. Ws, wznies. 115 mt. n.p.m., ma 6 dm., 37 mk. (35 katol., 2 prot.) i 58 ha (52 roli). Dwór z Popkowicami tworzy okrąg, mający 12 dm., 203 mk. (197 katol., 6 prot.) i 595 ha (456 roli, 50 łąk, 69 past., 4 lasu, 15 nieuż.). Czysty dochód z ziemi 3340 mrk; chów bydła holenderskiego; właścicielem jest Pluciński. W r. 1388 pisał się Filip z W. a w r. 1396 Wojciech Węgorzewski (Akta gr. wielkop., I); r. 1439 dziedziczył tę majątność Jakub Węgorzewski; ok. r. 1523 nie było kmieci na W.; pleban w Sławnie pobierał dziesięcinę suopową z ról dziedzicznych, zagrodnicy płacili meszne po koreu owsa; ok. r. 1579 posiadał Wojciech Węgorzewski 2 łąny kmiece i 2 zagrodników; po nim nastąpił Wojciech Cykowski ok. r. 1620; w tym czasie przybył wiatrak na W. Przy schyłku zeszłego wieku składała tę majątność: Piaski, Popkowice, Tomaszewo, Węgorzewo i holendry Węgorzewskie; dziedziczyli ją Rokossowscy, potem Dziebowski (1843) i Garczyńscy (1872 r.). 2.) **W.**, fol. do Garzyua (st. dr. żel., poczta), w pow. kościańskim (Leszno), o 10 klm. ku pld. od Krzywina; par. Świerczyua. W 1871 r. 2 dm. i 45 mk.; w późniejszych spisach nie jest wykazany. Powstał w XVIII w. za dziedzictwa Jana Węgorzewskiego. E. Cal.

Węgorzewskie Holendry, w pow. gnieźnieńskim, złączono z holendrami Sroczyńskimi (ob.) w jedną gminę, nazwaną „Elsenhof“.

Węgorzyn 1.) jezioro, w pow. kartuskim, wzn. 162 mt. n.p.m.; $\frac{2}{5}$ mili długie, $\frac{1}{10}$ mili szerokie. Ciągnie się z południa ku północy; na południe dzieli się na 2 odnogi. W około jeziora le-

żą: Suleczyn, Żakowo i Bukowa Góra. Przepływa przez nie rz. Słupa. 2.) **W.**, jezioro, w pow. człuchowskim. Ks. Fr.

Węgorzyn, niem. *Wangerin*, dok. *Wangern*, dobra, pow. wąbrzeski, st. pocz. Dzwierzno, par. kat. Orzechowo, st. kol. Kowalewo 7·5 klm. odl.; 507 ha (358 roli orn., 126 łąk, 1 lasu); 7 dm., 23 dym., 115 mk., 91 kat., 24 ew. Za czasów krzyżackich należały dobra do komturstwa toruńskiego; obejmowały 24 wł. i 12 mr., czynsz wynosił 13 skojców; sołectwo liczyło 6 włók. R. 1520 nadał Zygmunt I mieszczanom toruńskim, w zamian za zamek w Świeciu, między innymi i Węgorzyn (ob. Woolky: Urkb. des Bist. Culm., str. 683). R. 1525 sprzedaje Hans Valchin prawa na sołectwo Toruniowi za 500 grzywn. Wizyta Strzesza z r. 1667-72 opiewa, że do parafii orzechowskiej należał i W. „villa nunc solo acquata“, z czego wynika, że w drugiej wojnie szwedzkiej ws została zniszczona (str. 425). W pobliżu W. znajduje się stary szaniec (ob. Beschreibung von Thorn, v. Wernicke, str. 293). Ks. Fr.

Węgorzyn, niem. *Wangerin*, miasto w Pomeranii, pow. Regenwalde, st. kol. pomorsko-starogardzko-gdańskiej i węgorborsko-chojnickiej; 1486 ha (910 roli orn., 63 łąk, 218 lasu); par. kat. Schivelbein. W r. 1885 było 246 dm., 598 dym., 2518 mk., 8 kat., 2391 ew., 19 dyssyd., 100 żydów. Znajduje się tu urząd poczt., superintendentura i urząd pobor. Ks. Fr.

Węgra, ws i trzy fol. nad rzeką Węgierką, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra, odl. $8\frac{1}{2}$ w. od Przasnysza, posiada kościół par. drewniany, urz. gm., cegielnię, 28 dm., 300 mk. i ogólnego obszaru 1152 mr. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. W r. 1880 fol. W. lit. A. rozl. mr. 370: gr. or. i ogr. mr. 318, łąk mr. 30, past. mr. 10, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drewn. 11. Ws W. os. 36, mr. 116. Fol. W. lit. B. w r. 1878 rozl. mr. 128: gr. or. i ogr. mr. 102, łąk mr. 20, nieuż. mr. 6; bud. drewn. 6. Ws W. lit. B. os. 2, mr. 2. Fol. W. lit. D. rozl. mr. 371: gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 74, past. mr. 9, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 11. Kościół i parafia erekcyi nieznaney. Istniał już w r. 1567. Obecny, drewniany, wystawił r. 1730 Bartłomiej Węgierski, dziedzic dóbr. W r. 1567 według reg. pobor. ws składała się z części szlacheckich: dwie po 2 włóki płaciły od 5 ogrod., 3 włóki od 3 ogrod., 1 wł. od 1 ogr., $6\frac{1}{2}$ wł. od 3 ogr. (Zródła dziej., t. XVI, str. 340). W. paraf., dekan. przasnyski, 2600 dusz. Br. Ch.

Węgrce, ob. *Węgrzce*.

Węgrów, miasto powiatowe w gub. siedleckiej, leży w równinie, na praw. brzegu rz. Liwca, pod $52^{\circ}24'1''$ szer. płn. i $39^{\circ}46'50''$ dług. wschod. od F. Odl. 72 w. od Warszawy a 32 w. na płn.-zach. od Siedlec, około 15 w. na zachód od Sokołowa (st. dr. żel.). Droga żelazna

idąca od Siedlec do Małkini i łącząca linią dr. żel. terespolskiej z warsz.-petersburską, przechodzi zdala od miasta. W. łączy się z Siedlcami, Sokołowem, Kałużynem i Małkinią za pomocą dróg bitych. Kilkowiorstowa odległość dzieli W. od Liwu, leżącego na lew. brzegu Liwca. Miasto posiada kościół par. murowany, kościół poklastorzny (po reformatach), kaplicę murowaną (świeżo wzniesioną) na cmentarzu, kościół par. ewang. murowany i kościółek ewang. drewniany na cmentarzu, dwie szkoły początkowe ogólne, sąd pokoju okr. II, urząd powiatowy, urząd pocztowy i tel., stacją dr. żel., 459 dm., 7950 mk. (w tem 68·2% żydów, 30·1% katol., 1·4% prot.). R. 1827 było 400 dm., 3013 mk.; 1857 r. było 393 dm. (6 mur.) i 3906 mk. (2314 żydów, 115 Niemców). Do mieszczan należy 5169 nr. ziemi w 649 osadach. Miasto powstało na zachodnich kresach Podlasia, w dawnej ziemi drohickiej, na pograniczu Mazowsza, do którego należała ziemia liwska leżąca głównie po lewym brzegu Liwca lecz obejmująca też wybrzeże prawe rzeki. Posuwająca się od zachodu kolonizacyja obszarów między Liwcem a Bugiem wiązała powstające tu osady ściślejszemi związkami z ziemią liwską i Liwem niż z dalekim Drohiczy-nem. Akt z 1391 r., wymieniający jako centra powiatowe ziemi drohickiej: Drohiczyn, Suraż, Mielnik, Bielsk, każe domyślać się, że na obszarze między Liwcem a Bugiem nie istniały jeszcze ważniejsze miasta a może też istniejące w pobliżu praw. brzegu osady, jak: Mokobody, Sokołów, Miedznę, uważano za przynależności ziemi liwskiej, skoro Bolesław IV, ks. mazowiecki, ustępując r. 1444 Kazimierzowi, w. ks. litew., ziemię drohicką za 6000 kóp groszy, zostawia przy Mazowszu powiat węgrowski, który jednakże Kazimierz zabiera i włącza do ziemi drohickiej. Im ściślejsze staną się węzły łączące Podlasie i Mazowsze z całym państwem, tem więcej stracą znaczenia sporne kwestye granic ziemi liwskiej a drohickiej. Akt z r. 1476, wyliczający szlacheckie posiadłości ziemi liwskiej (Kod. Mazow.), przekonywa iż prawy brzeg Liwca należał do ziemi liwskiej i był dość gęsto zasiedlony. W ciągu XV w. powstają dzisiejsze osady miejskie na obszarze między Liwcem a Bugiem: Sokołów (kościół 1415?), Mordy (kościół 1408?), Mokobody (1450), Miedzna (1470). Prawo miejskie dostają one przy końcu tego wieku. Węgrów, jak nazwa wskazuje, osada założona przez Wielkopolan czy Pomorzan, przy trakcie wiodącym z Gdańska w okolice nadbużno, był zapewne pogranicznym targowiskiem i grodem powiatowym; istniał tu już podobno w r. 1414 kościół, z erygowaną przy nim parafią. Prawo miejskie otrzymał zapewne przy końcu XV w. Możliwe rody litewskie zajmują się w tym czasie kolonizacją tych obszarów i wprowadzaniem prawa miejskiego do swych osad. Mokobody (1496 r.)

prawo miejskie zawdzięczają Chreptowiczom, Mordy Hlebowiczom (1488 r.), Drohiczyn Kiszkom (1498 r.), którzy może już w tym czasie otrzymali Węgrów, należący do nich w wieku XVI. Rodzina ta przyjąwszy kalwinizm szerzyła nowe pojęcia w swych posiadłościach. W. stał się ogniskiem propagandy. R. 1565 odbywa tu się synod kalwinów litewskich i małopolskich. Jan Kiszka z Ciechanowca. krajezy litew., zakłada tu drukarnię, krótką istniejącą, i szkołę przy zborze, posiadającym takich głośnych kaznodziejów jak Marcin Krowicki i Piotr z Goniądza, drukujący tu swe pisma (w r. 1570). Po wygaśnięciu rodu Kiszków przeszedł W. drogą spadku na małoletniego Bogusława Radziwiłła. Jego opiekun Krzysztof Radziwiłł, wojew. wileński, oddawszy w r. 1631 katolikom kościół zabrany przez Kiszków, wystawił nowy zbor kalwiński r. 1634. Bogusław Radziwiłł „z Bożej łaski na Birzach, Dubinkach, Słucku, Kopylu i świętego Państwa Rzymskiego książę“, nadał r. 1650 miastu rozmaite przywileje dla ściągania osadników. Mieszkało tu wielu cudzoziemców, zwłaszcza Szkotów. Oddał im książę dawny zbor kalwiński, zamieniony odąd na luterański. R. 1664 Radziwiłł sprzedał miasto i dobra Krasińskim. Jan Krasiński, referendarz kor., osadził w W. reformatów. Za nowych panów rozpoczęło się prześladowanie protestantów. R. 1678 zgorzał zbor, jak protestanci utrzymywali, za sprawą reformatów. Duchowieństwo katolickie (biskup łucki) stawiało przeszkody odbudowaniu świątyni, która jednakże została później wzniesioną. Jeszcze w r. 1780 protestanci z całego kraju odbywają tu swój synod. Instytucye katolickie miały jednak przewagę. Jan Bonawentura Krasiński stawia kościół paraf. nowy r. 1707. Obok reformatów osiadają tu księża komuniści, którzy od r. 1712 utrzymują szkołę publiczną i seminaryum. Komisya edukacyjna zaliczyła tę szkołę do rzędu wyższych podwydziałowych. R. 1784 było 280 uczniów. Po utworzeniu dyecezyi podlaskiej w r. 1818 odbywały się w W. i Międzyrzeczn konsystorze foralne. August II przebywał tu chwilowo podczas wojny szwedzkiej r. 1703. W 1733 r. Wiszniowiecki, pobity pod Pragą przez oddziały Leszczyńskiego, połączył się w W. z wojskami przybywającemi na pomoc Augustowi III. Tu także przybyła popierająca Augusta szlachta z województw: podlaskiego, nowogródzkiego i mińskiego. R. 1793 zatrzymywał się tu Stanisław August jadący na sejm grodzieński. Aleksander Ossoliński, dziedzie W., otrzymał r. 1786 od króla przywilej na 4 jarmarki. W skarbcu kościoła poreformackiego przechowuje się zwierniwo metalowe, na którego ramach drewnianych jest napis, iż było używane w celach czarodziejskich przez Twardowskiego. Istniał tu dawniej przemysł sukieniczny. Zbor węgrowski na mocy aktu wydauc-

go przez ks. Bogusława Radziwiłła w Starej Wsi r. 1651 dnia 5 kwiet., przeznaczony został na kościół parafialny dla gminy ewangelickiej warszawskiej, która w r. 1650 zwracała się do Radziwiłła z prośbą o opiekę. Książę wyznaczył ze swych funduszów 300 flor. rocznie na utrzymanie pastora, którym został Jan Columbus, poprzednio pastor w Nowej Wsi nad Bugiem. Następami jego byli: Erdmann Lehman, Tyraeus Wielkopolanin, Rosentretter, Marcin Oloff (od r. 1677), zmarły r. 1690 w Toruniu na stanowisku kaznodziei polskiego, Krzysztof Grabowski (r. 1691), Andrzej Grabowski (1692—94), Fryderyk Metellus, Jakub Surmiński (od r. 1700), Jerzy Abrahamowicz (1714—20), Jan Fryderyk Backstross (od 1720). Wypędzony z miasta po zamknięciu kościoła w r. 1724, przebywał w Warszawie w domu posta pruskiego. R. 1728 złożył on urząd swój a następcą jego został Jerzy Rausch z Siedmiogrodu, który zmarł w r. 1762 w Warszawie. Po nim objął to stanowisko Krzysztof Grzegorzewski. Jakkolwiek i po sprzedaży Węgrowa Radziwiłłowic nie przestają rozciągac opieki nad gminą ewangelicką, jak o tem świadczy przywilej Ludwiki Karoliny, margrabiny brandenburskiej, córki ks. Bogusława, to jednakże przy wzroście gminy warszawskiej ona obejmuje protektorat nad zbozem. Pastorowie już przy końcu XVII w. zaczynają przyjeżdżać do Warszawy dla sprawowania obrządków. Naturalnie gmina warszawska dostarcza znacznego zasiłku na utrzymanie pastora. W r. 1779 płaci mu 600 flor. i utrzymuje współcześnie drugiego pastora w Warszawie. Wreszcie ukończenie budowy kościoła ewangelickiego w Warszawie sprowadzi rozdział obu parafii (ob. Dr. Leopold Otto: Beitrag zur Geschichte Evang-augsburg. Gemeinde zu Warschau, Warszawa, 1882.) Dobra W. składały się w r. 1870 z fol. Ruchna i Ruchenka, miasta Węgrów, wsi: Ruchna i Ruchenka, rozl. mr. 4332; fol. Ruchna gr. or. i ogr. mr. 968, łąk mr. 98, past. mr. 13, wody mr. 3, lasu mr. 57, zarośli mr. 47, nieuż. mr. 117; bud. mur. 13, drew. 14; płodozm. 18-pol.; fol. Ruchenka z posiadłościami mniejskimi gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 162, past. mr. 5, wody mr. 1, lasu mr. 2187, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 19; bud. mur. 6, drewn. 14; płodozm. 16-pol.; lasy urządzone, gorzelnia, browar, wiatrak, cegielnia. Miasto Węgrów os. 649, mr. 4001; wś Ruchna os. 82, mr. 341; wś Ruchenka os. 23, mr. 17.

Powiat węgrowski, w gubernii siedleckiej, utworzony został r. 1867 z części dawnego powiatu siedleckiego (11 gmin) i części zniesionego pow. stanisławowskiego (6 gmin). Zajmuje on płu.-zach. część obszaru gubernii, ma 2431 mil kw. powierzchni. Graniczy od zach. z pow. nowomińskim i radzymińskim, od płu. Bug stanowi granicę od pow. ostrowskiego (gub. łomżyńska), od wschodu graniczy z pow. sokołowskim, od

płd. z siedleckim i w części z nowomińskim. Obszar powiatu przedstawia płaskowzgórze, pokryte do niedawnego czasu lasami bagnistemi (zwłaszcza w części płu.-wsch.), wznies. około 500 st. npm. Płaskowzgórze to przerywana w kierunku od płd. ku płu.-zach. bagnista, dość szeroka dolina Liwca i jego głównego dopływu Kostrzynia. Część zachodnia południowej połowy obszaru przedstawia wyżynę, sięgającą do 570 st. npm. (koło Roguszyna) i stanowiącą dział wodny Liwca i Bugu. Część wsch.-południową, dotykającą pow. sokołowskiego, zajmuje wyżyna lesista, przechodząca w bagnistą dolinę Bugu. W ogóle północna połowa, zwłaszcza w części zawartej między linią dr. żel. warsz.-petersburskiej a Bugiem, przedstawia obszar lesisty przeważnie i słabo zaludniony. Dolina Liwca od ujścia Kostrzynia (z lew. brz.) rozszerza się do 3 wiorst, tworząc łąki nadrzezne. Pomiędzy Wyszkowem a Łochowem pas łąk z każdego brzegu ma do 2 klm. szerokości. Dalej, od ujścia Osownicy (pod Barchowem), dolina Liwca zwęża się, przechodząc przez wał płaskowzgorza lesistego, towarzyszącego lew. brzegowi Bugu. Dolina Liwca, ze swemi pięknymi łąkami, była zaludnioną już w czasach przedhistorycznych, jak o tem świadczą grodziska we wsiach: Krzymosze, Klimy, Barchów, na fol. Grodzisk (na lew. brzegu Liwca, w par. Liw, około 5 mr. rozległe grodzisko). Urny z popiołami wykopano we wsiach: Jarnice, Popów, Turna, Liw; groby kamienne znaleziono w Popowie, Rowiskach, Żarnówce. W r. 1870 wykopano około 150 sztuk monet rzymskich z czasów Marka Aureliusza między Liwcem a Jarnicami. Nazwy starych osad w dolinie Liwca świadczą przeważnie o pomorsko-wielkopolskim pochodzeniu założycieli. Są to osady: Węgrów, Liw, Barchów, Popów, Morzyczyn, Jarnice i Sakłak. Nazwa: Paplin wskazuje na prusko-litewskie pochodzenie, Turna i Jaczew będą zapewne rusko-litewskiego początku. Już w XIV w. zaludnienie znaczne tych stron wywołuje powstanie oddzielnej ziemi liwskiej, stanowiącej część Mazowsza i obejmującej pas pobrzeża prawego Liwca, podczas gdy dalszy obszar na praw. brzegu należał do ziemi drohickiej (części Podlasia). Liczne wsi drobnej szlachty są pozostałością osad wojennych, otaczających dawny gród liwski. Ludność powiatu obecna składa się z Mazurów i Podlasiaków (zajmujących płd.-wsch. połowę obszaru). W r. 1867 było 49016 mk.; r. 1890 liczone 69896 (stałych i niestałych), prócz tego 5882 zapisanych do ksiąg ludności stałej lecz nieobecnych. Śród ludności niestałej (2616) było 204 poddanych obcych. W mieście jednym (Węgrowie) było 7950, w gminach 61946 mk. Co do wyznań było: 111 prawosławnych (23 w Węgrowie, 88 w gminach), 2465 protestantów (119 w Węgr., 2346 w gminach) i 9427 żydów (5730

w Węgrowie); przeważną część stanowili katolicy (83·6%), w ilości 61159. Na milę kwadr. przypada 2875 mk., na 1 klm. 52·2 mk. Z wyjątkiem pow. garwolińskiego i siedleckiego, mających gęstsze zaludnienie, powiat węgrowski należy do najlepiej zaludnionych w gubernii. Głównem zajęciem ludności jest rolnictwo. Większa własność rozwinęła się przeważnie w północnej części powiatu, gdzie leżą majątki: Kołodziej (18153 mr.), Miedzna (8572 mr.), Stara Wieś (4840 mr.), Korytnica (4741 mr.), Kamienka (3618 mr.), Stoczek (3480 mr.), Prostyń (3280 mr.); w części pld. i dolinie Liwca przeważa średnia i drobna własność. Głównymi produktami rolnymi są: kartofle, żyto i owies. W r. 1878 wysiano 16823 czet. żyta, 11898 czet. owsa i wysadzono 36793 czet. kartofli. Pszenicy zaś wysiano tylko 3384 czet. a jęczmienia 2274, innych zaś roślin zbożowych 4971 czet. Zbiór siana wynosił 879789 pudów. W tymże roku było w powiecie 39 zakładów fabrycznych, zatrudniających 155 robotników i produkujących za 315962 rs. Największą wartość przedstawiała produkcja 8 gorzelni; inne zakłady były przeważnie drobnych rozmiarów, z mało znaczącą produkcją. Znajdowały się między nimi: dystylarnia, odlewnia dzwonów, huta szklana, tartak parowy (obie w dobrach (Stara Wieś), cztery fabryki serów, 7 garbarni. Ludność powiatu z 49016 w r. 1867, wzrosła do 62605 w r. 1878 a 69896 w r. 1890. W r. 1878 katolicy stanowili 84⁰/₁₀₀, żydzi 11·9⁰/₁₀₀, a protestanci 3·9⁰/₁₀₀ zaludnienia; w r. 1890 było: 111 prawosławnych (0·2⁰/₁₀₀), 61159 katolików (83·6⁰/₁₀₀), 2465 protest. (3·3⁰/₁₀₀) i 9427 żydów (12·9⁰/₁₀₀). Zapisanych do ksiąg stałej ludności było 73162, lecz 5882 nie przebywały w obrębie powiatu; niestałej ludności było 2618, a w tej liczbie 204 obcych poddanych. Zakładów naukowych średnich nie było w powiecie. Prócz 2 szkół początkowych w Węgrowie, istniały w r. 1883 szkoły początkowe we wsich i osadach: Jarniec, Kamieńczyk, Liw, Maksymilianów, Morzyczyn, Ocięte, Płatkownica, Roguszyn, Rażna, Sadoleś, Sadowno, Stara Wieś, Wierzbno, Wiszniew, Wyszków. Pod względem kościelnym dekanat węgrowski, dyec. lubelskiej, składa się z 11 parafii: Grębków, Kopcie, Korytnica Węgrowa, Liw, Miedzna, Prostyń, Sadowne, Stara Wieś, Stoczek Węgrowski, Węgrów i Wyszków. Dawniejszy dekanat węgrowski, b. dyec. podlaskiej, obejmował 16 parafii: Ceranów, Czerwonka, Jabłonna, Korytnica, Kossów, Liw, Miedzna, Nieciecz, Prostyń, Sadowne, Skibniew, Sterdyń, Stoczek, Stara Wieś (filia), Zembrów i klasztor reformatów w W. Pod względem sądowym składa się powiat z jednego okręgu sądu pokoju w Węgrowie i pięciu okręgów sądów gminnych: Sadowne, Stoczek, Liw, Korytnica, Grębków. Należą one do zjazdu sędziów w Siedlcach. Pod

względem administracyjnym składa się powiat z jednego miasta (Węgrów) i 16 gmin, w skład których wchodzi trzy osady miejskie: Kamieńczyk, Liw (gm. Ruchna) i Miedzna. Gminy są: Borze, Czarnogłów, Grębków, Jaczew, Kamieńczyk, Korytnica, Łochów, Miedzna, Ossowo, Prostyń, Ruchna, Sadowne, Sinoleka, Stara Wieś, Stoczek, Wyszków. *Br. Ch.*

Węgrowa, niem. *Wegersdorf*, ws, pow. sycowski, par. ew. Neu Mittelwalde, kat. Drołtowie (Rudelsdorf). W r. 1885 miała 53 ha, 20 dm., 170 mk. (36 kat.).

Węgrówka, rzeczka, prawy dopł. Netty.

Węgrowo 1.) ws przyw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 25 w. od Dżisny, 3 dm., 32 mk. 2.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 8 w. od Wilkomierza.

Węgrowo 1.) niem. *Wangerau*, w dok. *Weygir, Weger*, folw., pow. grudziądzki, st. p. i kol. Grudziądz, par. kat. Okonin; 778 ha (632 roli orn., 15 łąk, 101 lasu). R. 1885 było 16 dm., 45 dym., 223 mk., 73 kat., 150 ew.; gorzelnia. Za czasów krzyżackich należało W. do komturstwa pokrzywnickiego. Według lustr. z r. 1765 wynosił tu wysiew 2 łaszty, dochód 200 fl. R. 1780 przejął te dobra, obejmujące 36 wł. 10 morg., Jan Schroeder, za opłatą czynszu w kwocie 316 tal. 60 gr. Po nim nabyło je r. 1811 miasto Grudziądz za 7000 tal. Ale tegoż jeszcze roku kupił je wójt Holderegger. 2.) **W. Polskie**, niem. *Poln. Wangerau*, ws, tamże; szkoła ewang. w mieście; 26 ha (17 roli orn., 5 łąk), 1885 r. 12 dm., 17 dym., 89 mk., 18 kat., 71 ew. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że tutejsi Olendrzy dawali proboszczowi w Okoninie mesznego po 2 korce jęczm. od każdej włóki osiadłej (str. 448). Według lustr. z r. 1765 było tu 3 czynsz.: Jerzy Mathaeus, Henryk Wolshlaeger i Kornelius Kabus, płacących rocznie 54 fl., 10 ogrod., z których każdy trzymał 2 konie i 2 krowy, ci nie płacili czynszu, ale odbywali tłokę na zamku pokrzywnickim, wreszcie należało do wsi wybud. Wilk, z którego płacono 21 fl. czynszu. R. 1829 nastąpiło uwłaszczenie 16 czynszowników. 3.) **W. Niemieckie**, niem. *Deutsch Wangerau*, ws, pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Grudziądz; 152 ha (101 roli or., 16 łąk, 5 lasu); 1885 r. 10 dm., 17 dym., 86 mk., 13 kat., 73 ew. Według lustr. z r. 1765 posiadało tu czterech właścicieli: Michał Jeschke, Jerzy Frita, Krystyan Jahnke i Henryk Unrau, razem 4 włóki, za opłatą 40 fl. czynszu. Uwłaszczenie nastąpiło tu r. 1829 (ob. Froehlich „Gesch. d. Graudenzer Kreises,“ I, 341). *Ks. Fr.*

Węgry al. *Wengry, Vagry* r. 1523, ws i dwór, pow. odolanowski (Ostrów), o 16·5 klm. na wsch.-płn. od Ostrowa i 7 klm. ku pld. od Kalisza, przy granicy królestwa polskiego; par. Gostyczyna, poczta w Skalmierzycach, st. dr. żel. w Ostrowie. Ws ma 12 dm., 84 mk. kat. i 115 ha (111 roli).

Dwór składa się z dwóch działów: W. I maja 3 dm., 124 mk. (123 kat., 1 prot.) i 143·21 ha (129 roli); czysty doch. z ziemi 2261 mk.; W. II; maja 4 dm., 75 mk. (69 katol., 6 prot.) i 353 ha (243 roli), czysty doch. z ziemi 4890; właścicielem obu działów jest Wincenty Niemojowski na Jedleu. Występujący przy schyłku XV wieku Węgieŕscy z Węgier (Akta gr. Wielkop., II) pochodzili prawdopodobnie z Węgierek i Węgieŕskiego, w pow. niegdys pyzdŕskim. Węgy kaliskie znajdujemy w aktach konsystorskich gnieźn. z r. 1419 (Łaski, Lib. Ben., II, 43 przyp.). Akta grodzkie i ziemskie kaliskie od r. 1505 zawierają liczne czynności, odnoszące się do tych W. W r. 1579 posiadała Dorota Sieroszcwska jeden dział W. z 2¼ łan. km., a Mikołaj i Kacper Węgieŕscy drugi dział z 2 łan. km.; pierwszy dostał się w r. 1620 Janowi Węgieŕskiemu, a drugi Urszuli Gorzyńskiej; zagrodników bywało do pięciu. W ręku Węgieŕskich zostawała ta majątność jeszcze r. 1843. *E. Cal.*

Węgry, niem. *Wengern*, także *Polski Brunswaldzik*, *Poln. Braunswalde*, dobra ryc. nad Nogatem, w Pomezaniu, pow. sztumski, st. p. i kol. Brunswald (o 3 klm.), par. kat. Sztum; 490 ha (339 roli orn., 4 łąk, 8 lasu); 1885 r. 7 dm., 18 dym., 91 mk., 57 kat., 33 ew., 1 dys. Dobra te posiadali w XVI w. Balińscy. R. 1596 był dziedzicem Jakub Baliński, sędzia ziemski malborski (ob. Kętrz., „0 ludn. pol.“ str. 196). Wizyta Potockiego (?) z r. 1700 opiewa, że z dóbr W. prob. sztumski pobierał kolendę (str. 911). R. 1773 był tenentaryuszem kapitan Amelang. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 W. miały 12 dym. R. 1804 posiadał W. Kalkstein (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt, str. 239). We wsi tej wykopano liczne urny, lecz położenie cmentarzyska nie jest znane. *Kł. Fr.*

Węgryzki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy, o 96 w. od Nowoaleksandrowska. Mieszczanin Sabiński ma tu 40 dzies. (1 lasu, 3½ nieuz.). 2.) **W.**, dobra, pow. szawelski, o 50 w. od Szawel, własność bar. von Grotusów, mają 239 dzies. (20 lasu, 35 nieuz.). 3.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Zmnjki, o 29 w. od Wiłkomierza.

Węgrza, rzeczka, ob. *Węgerapa*.

Węgrze 1.) *Panieńskie* al. *Węgrce*, w XIII w. *Wangerci*, *Wangercze*, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 14 w., ma 36 dm., 210 mk. W 1827 r. było 29 dm., 125 mk. W r. 1886 folw. W. Panieńskie rozl. mr. 381: gr. orn. i ogrody mr. 348, łąk mr. 18, pastw. mr. 2, w odpadkach mr. 7, nieuz. mr. 7; bud. drew. 11. Wś ma 331 morg. Wymienione w akcie uposażenia klasztoru w Zawichoście r. 1257, tudzież w akcie powtórnej fundacji tegoż klasztoru pod przeniesieniem do Skały r. 1262. Dziekan sandom. Jakub wraz z kapitułą poświad-

czają (około r. 1361) prawa klasztoru do tej wsi, zostającej pod zarządem dziekana sandom. (Kod. Małop., I, 53, 70, 311, 379 II, 99). R. 1379 królowa Elżbieta nadaje klasztorowi prawo niemieckie dla tych wsi. W połowie XV w. wś „Wagyerce“, w par. Goźlice, własność klasztoru św. Andrzeja w Krakowie, ma 6 łan km., z których czynsz wynosi po 10 skotów. Uprawiają też role folwarczne. Karczma z rolą daje 1 grzyw. czynszu, zagrodnik nie płaci lecz odrabia dzień w tygodniu. Folw. klasztorny daje dziesięcinę pleb. w Goźlicach. Role karczemne i zagrodnik dają dziesięcinę snopową i konopną, wartości od 7 do 10 grzyw., bisk. krakow. Młyn na stawie daje klasztorowi 1 grzyw. (Długosz, L. B., III, 319, 320). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś *W. Panieńskie*, w par. Obrazów, dzierzawiona przez starostę checińskiego, miała 4 osad., 2½ łan. ½ łanu pust., 4 zagr. z rolą, 7 kom. (Pawliński, Małop., 171). Około r. 1880 folw. poduchowny, mający 459 morg. obszaru, nabył od rządu na licytacji Ejbuszyc za r. 18001. 2.) **W Szlacheckie**, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 16 w., ma 10 dm., 80 mk. W 1827 r. było 15 dm., 65 mk. W r. 1885 folw. *W. Szlacheckie* rozl. mr. 250: gr. orn. i ogr. mr. 228, łąk mr. 9, pastw. mr. 6, nieuz. mr. 7; bud. mur. 3, drew. 3; płodozm. 7-pol. Wś *W. Szlach.* os. 9, mr. 75. W połowie XV w. wś *W.*, w par. Goźlice, własność Nierody h. Ostoja, Krobieckiego i Kochowskiego h. Nieczuja, miała 6 łan. km., karczmę, zagr. z rolą, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., płacono bisk. krakow.; 3 folwarki dawały dziesięcinę pleb. w Goźlicach (Długosz, L. B., II, 335, 336). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś „Węgieŕcze“, w par. Goźlice, własność Słupcekich, miała 3 osad., ½ łanu, 3 zagr. z rolą, 1 kom., 5 bied., 1 rzem. (Pawliński, Małop., 172). *Br. Ch.*

Węgrze 1.) wś, pow. krakowski, o 8 klm. na płn. od Krakowa, przy gościńcu do Michałowic, w okolicy falistej. Par. w Raciborowicach. Z obszaru wsi wypływa potok Sudolski, uchodzący do Białuchy czyli Prądnika Białego z lew. brzegu. Na pld. od wsi, nad potokiem, leży wólka Sudoł (5 dm., 40 mk.). We wsi jest szkoła ludowa i urząd celny. Wraz z obszarem dwors. liczą W. 57 dm. i 444 mk. (407 rzym.-kat. i 37 izrael.). Pos. tabul. (Stanisława i Wandy Zaleskich) wynosi 236 mr. roli, 15 mr. łąk, 1189 sąż. ogr., 6 mr. pastw., 1 mr. lasu i 2 mr. 52 sąż. parcel bud. Cegielnia. Wś ta jest wymienioną w dokum. klasztoru tynieckiego (Kod. tyn., I, 146) z r. 1398. Długosz (L. B., I, 35 i 167) nazywa ją „Wangercze“ i wspomina, że część należała do kapituły krak. ale podupadła. Prawie z tego czasu, bo z r. 1490, posiadamy spis wsi, które ofiarowały poradnie (Pawliński, Małop.). W spisie tym zanotowano: *Wagercze* 5 łanów;

de parte Rzeszowski 3 $\frac{1}{2}$ łana. W 1581 (ibid., 20) Wękrze s. Podoski łan. km. 5, zagród z rolą 2, kom. z bydłem 3, kom. bez bydła 3; ibidem sors canonicorum Crac. fundus vocatus łan. km. 6, zagr. bez roli 3, kom. z bydłem 2, kom. bez bydła 3. Długosz (l. c., II, 58) powiada, że część należąca do prebendy krak. ma dobre predium, 7 łan. km., zagrodę i karczmę z rolą; część kapituły 6 łanów km., karczmę z rolą i 4 zagrody z rolą. W. graniczą na zach. z Bibicami, na płu. z Boleniem, na zach. z Dziekanowicami, a na pld. z Górką Narodową i Mistrzejowicami. 2.) **W.**, dawniej *W. Wielkie i Małe*, w XV w. *Wagyer-cze, Wagyer-cze*, wś, pow. wielicki, odl. 6-6 klm. na płu.-wschód od Wieliczki, nad pot. Dąbrowa, dopł. Srawy, uchodzącej do Wisły z praw. brzegu. Przez wieś prowadzi droga gminna, która za Długosza (L. B., 1, 251) była gościńcem łączącym Kraków z Bochnią („Wagyer-cze“ in strada publica eundo ex Cracovia in Bochniam). Par. rzym.-kat. w Bodzanowie. Osada z przys. Wiary ma 83 dm. i 431 mk., 417 rzym.-kat. a 14 izrael. Obszar tabularny rozpada się na trzy części, administrowane w sąsiednich wsi. Część środkowa (Erazma Niedzielskiego) wynosi 31 mr. roli, 46 mr. łąk, 2 mr. nieuż. i 749 sąż. parcel bud.; część północna z Małą Wsią i Strumianami (Stanisława Niedzielskiego) ma 55 mr. roli, 32 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 385 sąż. parcel bud.; część południowa (klasztoru staniąteckiego) wynosi 106 mr. roli, 69 mr. łąk, 6 mr. pastw., 6 mr. lasu, 13 mr. nieuż. i 345 sąż. parcel bud. Pos. mn. ma 558 mr. roli, 309 mr. łąk i ogr. i 215 mr. pastw. Już za Długosza rozpadł się korpus tabularny na kilka części. Powiada on, że W. darował w r. 1404 kanonik krak. Niemyerza z Chorzelowa altaryi W. Św. w katedrze krak. Kupił on tę wś od Jana z Ławszowa (?) za 400 grz. Wś („utraque Wagyer-cze“) miała 8 łan. km., 2 karczmy z rolą i 3 zagrody. Gruntów predyalnych nie było, tylko łąka. Drugą część posiadał klasztor staniątecki, t. j. 4 łany km. i karczmę na łanie. Z tej części płacono dziesięciny prebendzie górzyckiej w katedrze krak., wartości 6 grzyw. Trzecią część posiadał szlachciec Piotr Kowalycz h. Strzemię. W spisie poradnego za r. 1490 podano z części „Wagercze Canalecz“ za 2 łany, W. Magna za 5 łanów (Pawiński, Małop., 447). W 1581 zapisano w księgach poborów pod parafią Bodzanów „Wekrze Wielkie“ klasztoru staniąteckiego, łan. km. 5 $\frac{1}{4}$, kom. z bydłem 2, kom. bez bydła 2 i 1 ziemieśl. Część drugą zapisano w par. Wieliczka jako własność Samuela Zborowskiego, który płacił od łan. km. 2 $\frac{1}{2}$, zagr. bez roli 2 i kom. bez bydła 2. Część kapitulna miała 5 łan. km., 2 zagr. z rolą, 6 kom. z bydłem, 2 kom. bez bydła i $\frac{1}{4}$ roli. Ta część kolegiacka została po zabraniu na skarb dóbr biskupstwa krak. sprzedaną. W. graniczą na zach. ze Strumianami i Sledziejowicami, na płu.

z Brzegami i Szczurowem, na wschód Zakrzewem a na pld. z Małą wsią.

Mac.

Węgrzeliska, góra (375 mt.), na płu. obszarze gm. Felsztyna, w pow. staromiejskim, pod 49° 33 $\frac{1}{2}$ ' płu. szer. a 40° 38' wsch. dłu. Leży na wale poszarpanym licznymi potokami, płynąciami na płu. do Błóżewki, na pld. do Strwiąża (Mapa wojs., XXVIII).

Węgrzyn, wś, pow. konecki, gm. Grodziško, par. Radoszyce, odl. od Końskich 24 w., ma 35 dm., 258 mk., 31 morg. dwors., 398 mr. włośc. W 1827 r. było 15 dm., 112 mk.

Węgrzynice, w dok. z XII w. *Wangrunicze*, dziś *Ulbersdorf*, wś, w dawnej ziemi świebodzińskiej, ob. *Swiebodzin* (t. XI, 654).

Węgrzynów 1.) wś i kol., pow. włoszczowski, gm. Słupia, par. Obiechów, odl. 35 w. od Włoszczowy. Dobra W., składające się z folw. W. i Jasieniec, z obszarem 1262 morg. (w tem 512 mr. lasu, 24 mr. łąk, 117 pastw.), zostały rozparcelowane około r. 1880. Wś W. ma 46 os., 361 morg. W 1827 r. było 37 dm., 313 mk. R. 1302 w Sandomierzu „comes Dirsierajus“ z Wielkiej wsi, wieś swą W. sprzedaje Wojciechowi Owieczka zwanemu i pozwała osadzić na prawie niemieckim (Kod. dypl. pol., III, 168). W r. 1352 wspomniana jako własność Hanki, żony Grotona (Kod. Małop., III, 82). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Węgrzynów leży w par. Słęczyn. W r. 1581 wś W., w par. Obiechów, własność Gajowskiego, miała 6 łan. km., 3 zagr. z rolą, 7 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 80, 436). 2.) **W.**, wś, pow. kielecki, gm. i par. Mniów. W 1827 r. było 23 dm., 168 mk.

Br. Ch.

Węgrzynów al. *Wengrzynów*, posiadłość, w pow. pleszewskim (Jarocin), o 4 klm. ku płu. od Dobrzyce (poczta), przy ujściu Potoki do Lutyni (dopł. Warty); par. Lutynia, st. dr. żel. w Kotlinie o 3 klm.; 4 dm., 81 mk. (72 kat., 9 prot.) i 220 ha (192-55 roli, 15-43 łąk, 5-80 pastw., 6-91 nieuż.); czysty doch. z ziemi 1977 mrk; właścicielem jest Ignacy Mukułowski. W r. 1579 posiadał W. Mikołaj Kołucki z 1 łanem km., 3 zagr., 1 kom.; około 1620 r. Bartłomiej Borysławski; w tym czasie przybył młyn o 2 kołach. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczyli tu Bronikowscy, potem kolejno Roszkowscy, Skoraczewscy, Chłapowscy i Bronikowscy. 2.) **W.** al. *Węgrzynowo*, folw., w pow. inowrocławskim, o 8 klm. ku pld. od Strzelna, wśród lasów poklasztornych; wchodził w r. 1831 w skład domeny Strzelno. W nowszych spisach urzęd. nie wykazany.

E. Cal.

Węgrzynów, pow. trzebnicki, ob. *Pflaummendorf*.

Węgrzynówek, folw., pow. plocki, gm. Świecice, par. Orszymowo, odl. 30 w. od Plocka. W r. 1885 miał 309 morg. obszaru (209 mr. roli, 82 mr. lasu i 7 mr. łąk).

Węgrzynowice, wś, folw. i dobra, pow. rawski, gm. i par. Budziszewice, odl. 24 w. od Rawy, przy drodze z Jeżowa do Ujazdu, o 3 w. od Budziszewic, ma 35 dm., 412 mk., gorzelnie parową, wiatrak. W 1827 r. było 15 dm., 122 mk. Dwór modrzewiowy z XVIII w., wzniesiony na miejscu dawnego. Wiosnę tę trzymał w dzierżawie ojciec Jana Chryz. Paska, który tu zimą r. 1667 spędza u rodziców. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: W. i Modrzewek, rozl. mr. 1672; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 382, łąk mr. 14, pastw. mr. 8, lasu mr. 839, w osadach wieczystoczynsz. mr. 17, nieuż. mr. 32; bud. mur. 9, drew. 7; płodozm. 10-pol.; las urządzony; folw. Modrzewek gr. orn. i ogr. mr. 379; bud. mur. 1, drew. 4. Wś W. os. 37, mr. 334; wś Modrzewek os. 13, mr. 223; wś Ignaców os. 9, mr. 73. Zdawna w tej wsi role rycerskie (aratnae militum) dawały dziesięcinę kościołowi w Jeżowie. Przy fundacji parafii (r. 1336) w Budziszewicach przez Ziemowita, księcia i pana na Wiznie (Wysnensis), arcyb. Janisław źle poinformowany, przeznaczył za uposażenie dziesięciny z W., lecz poznawszy prawa benedyktynów z Jeżowa cofnął swój dekret, uzyskawszy jednak od zakonników zrzeczenie się tych dziesięcin na lat cztery na korzyść nowego kościoła (Dok. Ulanow., 310—23). Na początku XVI w. były tu dwory szlacheckie z rolami folwarcznymi, na których w części byli osadzeni kmiecie, obok tego łąny zdawna do kmieci należące. łąny folwarczne dawały dziesięcinę kościołowi w Jeżowie. Role kmieci na obszarze królewskim i w części kmieci na rolach szlacheckich dają kościołowi w Budziszewicach. Prócz tego dają kmiecie temuż plebanowi po korcu owsa na kolenkę (Łaski, L. B., I, 324 i 335). *Br. Ch.*

Węgrzynów, wś, pow. krakowski, 18 klm. na płn.-wschód od Krakowa, w okolicy leko sfałdowanej, o glebie glinkowatej, urodzajnej. Z Krakowa prowadzi do W. gościniec mogiński, od którego oddziela się na obszarze Branic droga na płn. przez Ruszczę do W. Starożytna, lecz mała wioska liczy wraz z obszarem więk. pos. (Józ. Zapalskiego i Ant. Kolegowicza) 17 dm. i 121 mk. (18 izrael.). Par. rzym.-kat. w Górcie Kościeleckiej. Posiadłość większa ma dwie całości tabularne. Część większa posiada 184 mr. roli, 18 mr. łąk, 3 mr. 1536 sąż. kw. ogr., 5 mr. lasu, 2 mr. stawu, 2 mr. 1080 sąż. kw. parcel bud.; część druga 36 mr. roli i 4 mr. łąk. Pos. mniejsza wynosi 40 mr. roli, 7 mr. łąk i ogr. i 2 mr. pastw. Za Długosza należała wś do opactwa tynieckiego (L. B., I, 111). Miała 6 łąnów km., zagrodę bez roli, karcznię i pole klasztorne. W 1581 (Pawiński, Małop., 7) posiadał ją Trzeciński; miała 4 łąny kmieci i 3 zagr. z rolą. Należała do parafii we Wrzodowej Górcie (to samo co dziś Kościelecka). Graniczy na wschód z Wronienicami i Górką, na pld. z Kościelnikami, na

zach. z Wadowem i Łuczanowicami, na płn. z Krzysztoforzycami. *Mac.*

Węgrzynowo 1.) *Wielkie*, wś i folw., pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. o 30 w. od Płocka, ma 17 dm., 233 mk. W r. 1827 było 7 dm., 77 mk., par. Wyszogród. W 1873 folw. W. Wielkie rozl. mr. 298; gr. orn. i ogr. mr. 266, łąk mr. 20, wody mr. 12; bud. mur. 3, drew. 5. Wś W. os. 25, mr. 137. 2.) **W.**, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Goleszyn, odl. 10 w. od Sierpeca, ma 6 dm., 57 mk., 69 morg. folw. i 13 mr. włość. W 1827 r. było 9 dm., 56 mk. 3.) **W.**, wś i folw., nad rz. Węgierką, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Węgrzynowo, odl. 28 w. od Ciechanowa a 8 w. na płn.-zach. od Wyszogrodu nad Wisłą, posiada kościół par. drewniany, cegielnię, karcznię, 39 dm., 345 mk. Folw., mający 1370 morg., należy do dóbr Krasne (hr. Kraśnińskich). Wś ma 39 os., 493 morg. W r. 1827 było 27 dm., 300 mk. Z tego W. zapewne pisał się Rogala de Wangrzinowo, kaszt. zakroczyński w r. 1464 (Kod. Maz., str. 11). Kościół i parafią miał tu erygować r. 1398 prob. Mdzewski. Nowy wystawił r. 1685 Żebrowski. W. par., dek. ciechanowski (dawniej makowski), 1640 dusz.

Węgrzynowo, ob. *Węgrzynów*.

Węgrzynowo al. *Węgrzyn*, niem. *Wangersinnowe*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. i kat. Sulau. W r. 1885 dobra miały 185 ha, 4 dm., 50 mk. (9 kat.); wś 30 ha, 18 dm., 108 mk. (2 kat.).

Węgrzynowska Koźlica, wś, pow. miechowski, leży nad Wisłą, naprzeciw Węgrzynowic, w pow. krakowskim. Ob. *Koźlica*.

Wępiły lub *Wempiły*, wś i folw., pow. płocki, gm. Góra, par. Rogotwórska, odl. 28 w. od Płocka, ma 7 dm., 154 mk. W 1827 r. było 8 dm., 82 mk. W r. 1874 folw. W. lit. AB rozl. mr. 702; gr. orn. i ogr. mr. 409, łąk mr. 23, pastw. mr. 19, wody mr. 1, lasu mr. 230, nieuż. mr. 20; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 9-pol., las urządzone, cegielnia. Wś W. 19 os., mr. 13.

Węsapol, folw. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 26 w. od Dżisny, 1 dm., 9 mk. kat.

Węsierska Huta, wyb. do Węsior, pow. kartuski.

Węsiory, niem. *Wensiori*, wś na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Suleczyn, agent. poczt. (od 1888) i szkoła kat. w miejscu; 2434 ha (1545 roli orn., 13 łąk, 116 lasu); 1885 r. 76 dm., 116 dym., 664 mk., 638 kat., 20 ew., 6 żyd.; z tych przypada na Borowiec 7 dm., 82 mk., na Czarlin 4 dm., 50 mk., na Ostrowite 8 dm., 62 mk., a na Zarębiska 1 dm., 10 mk. Odl. od Kartuz 3¹/₂ mili. W. leżą nad szosą kartusko-bytowską i mają jezioro, obejmujące 398 morg. Według przywileju w. m. Winricha v. Kniprode z r. 1360 były pierwotnie dobrami ryc., które jednak na liczne rozpadły się działy.

R. 1869 liczono 10 działów szlach., 24 posiadłości włośc. i 10 zagr. Według taryfy z r. 1648 płacili tu Andrzej Grabla od 1 $\frac{1}{4}$ wł. i ogr. 1 fl. 7 $\frac{1}{2}$ gr., Dułak od $\frac{3}{4}$ i z Mściszewic od $\frac{1}{4}$ folw. 1 fl., Pałubicki od 2 wł. folw. 2 fl., Tokarski od 1 wł. folw. 1 fl., Cieszyca od 2 $\frac{1}{2}$ wł. folw. 2 fl. 15 gr., Jan Cieszyca od 2 $\frac{1}{2}$ wł. folw. 2 fl. 7 $\frac{1}{2}$ gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). W. należały wówczas do pow. mirachowskiego. Według taryfy na symple z r. 1717 płacili tu: Stefan Węsierski 7 gr. 9 den., Adam Tokarski 4 gr., Ludwik Gruchała 6 gr., Michał Dułak 6 gr., Pałubicki 4 gr., Woj. Bronk 16 gr., Jakub Dułak 8 gr. 13 $\frac{1}{2}$ den., Piotr Podiaski 4 gr., Kostka Podiaski 4 gr., Zacharyasz Węsierski 1 gr., Marcin Cieszyca 8 gr. i Bartłomiejowa Prucholina 4 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 97). Mesznego pobierał r. 1710 proboszcz sulecki ztąd 8 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyta Szaniawskiego, str. 71), zaś 1780 r. 13 kor. żyta i tyleż owsa. Dziedzicami byli r. 1780 Nobiles Ant. Marwitz, Adam Pałubicki, Piotr Gruchała, Mat. Cieszyca, Mat. Babka, Ludw. Gruchała, Katarzyna wdowa Cieszykowa, Kaz. i Mat. Dułaki. Katolików liczono 125, akat. 2, żydów nie było (ob. Wizytę Rybińskiego, str. 54). Według topogr. Goldbecka było 18 dym.

Węta, ob. *Wenta*.

Wętzie, ob. *Wętowie*.

Wętkowy, niem. *Wentkau*, dobra ryc. nad rz. Szpegawą, pow. tczewski, st. p. i kol. Swarozyn (o 5 klm.), par. kat. Tczew; 645 ha (309 roli orn., 33 łąk, 199 lasu); 1885 r. 9 dm., 22 dym., 129 mk., 81 kat., 48 ew.; młyn i tartak, hodowała bydła holend. rasy i trzody. Dobra należą do majoratu swarozynskiego, którego dziedzicem jest Paleske. Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Łukasz Wypczyński summam 7 fl. 18 gr. a p. wojewodzie pomorski 13 fl. 20 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 169 i 175). Podług taryfy na symple z r. 1717 płacił p. Wypczyński 8 gr., p. Bystram 8 gr. (ob. Cod. Beln. Pelplinie, str. 83). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że prob. lubiszewski pobierał ztąd mesznego 6 kor. żyta i tyleż owsa (str. 171). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1853 pisze: W. coloni 32, medius modius siliginis, ibidem 2 curiae, quaelibet modium siliginis, molendinator 1 modium siliginis (pag. 40). Wreszcie donosi wizyta Rybińskiego z r. 1780, że W. posiadali wówczas Sielski i Wybezyńska; kat. było 70, akat. 56, żydów żadnych (str. 197). W topogr. Goldbecka zapisane są W. jako ws szlach. i folw. o 13 dym., własność Bystrama i Sielskiej.

Wętwie 1.) al. *Wętfie*, niem. *Wentfin*, w dok. z r. 1400 *Wandfin*, 1415 *Wentfyn*, 1565 *Wentphia*, 1619 *Wetphie*, 1789 *Wentfin* ws, pow. świecki, st. poczt. i kol. Lniano, par. kat. Drzycim, szkoła kat. w miejscu; 872 ha (600 roli

orn., 88 łąk, 45 lasu); 1885 r. 60 dm., 80 dym., 435 mk., 375 kat., 57 ew., 3 żyd. Księga czynszowa krzyżacka z początku w. XV opiewa: Wantfyn ws ma 49 włók, z których sołys posiada 4 wolne; od reszty płacą pół grz. i 2 kury na św. Marcin; lecz z czynszujących tylko 6 jest osiadłych (ob. Wegner, Ein Pommer. Herzogthum, II, str. 65). Za czasów polskich była to ws starościńska, która 1565 r. obejmowała 40 wł., pomiędzy temi 12 pustych, 24 posiadało 9 włościan, z których każdy płacił po 2 groszę od włóki; 6 należało pewnie do sołtysów, których było 4; ci musieli za to, że byli wolni, dozorować ludzi przy pracy. łąk nie było żadnych; takowe dzierżawili mieszkańcy od zamku za 1 $\frac{1}{2}$ grzywny; musieli także tłokę czynić na zamku w Grodku przy oraniu i sianozęciu. Karczma, do której należał 1 morg roli, płaciła 1 $\frac{1}{2}$ grz. czynszu. Czterech zagrodników należało do gburów i pracowali dla nich wyłącznie za zapłatą. Cały czynsz wsi do zamku świeckiego wynosił zatem 27 grz. i tłokę. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze, że tu było 5 włościan (wolni), którzy od włóki dawali mesznego po 1 korcu żyta i tyleż owsa (str. 70). Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 pobierał prob. ztąd mesznego 12 kor. żyta i tyleż owsa (str. 261). Według taryfy na symple z r. 1717 płaciła ws tutejsza 1 zł. 9 gr. R. 1773 obejmowała ws 40 wł. chełm. włościańskich, 31 dym. i 136 kat. mk.; między nimi było 2 wolnych sołtysów, 2 lemanów i 19 arendarzy włośc., nadto 1 rzemieśl. Stan bydła: 47 koni, 49 wołów, 42 krów, 32 jałowic, 66 owiec, 20 świń; wysiew: 15 kor. pszenicy, 194 żyta, 62 jęczm., 32 owsa, 20 grochu, 18 tataraki, 8 lnu; siana zebrano 2 fury (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 342 i 367). 2.) **W.**, niem. *Wentfie*, dobra ryc. na Kaszubach, pow. kościerski, st. p. i kol. i par. kat. Kościerzyna, 4 mile odl.; 169 ha (122 roli orn., 9 łąk); 1885 r. 2 dm., 7 dym., 46 mk., 20 kat., 26 ew. Do r. 1886 istniała tu szkoła rolnicza praktyczna, z 12 uczniami, wspierana z funduszu powiatu. Po bankructwie właściciela dóbr Schucha ma być przeniesioną. R. 1772 komisya pruska o folw. podaje: W. należy do Józefa Płacheckiego. Posiadłość ta leży w granich M. Klińcza, została jednak przed muiej więcej 20 laty całkiem od niego odłączona, gdyż terniejszy dziedzic nabył ją od brata swego. Tenże jest katolik i gospodarzy sam; dawniej było tu 2 zagrodników. Posiadłość to nie jest rozmiarzone. Wiele roli leży ugorem. Wysiew wynosi 20 kor. żyta, 2 jęczm., 8 owsa, 2 tataraki, 1 grochu, $\frac{1}{2}$ lnu; plon 2—2 $\frac{1}{2}$ ziarna. Siana niestarczy, dla tego musi je kupować, płacąc po 2 tal. za furę. Dla niedostatecznej pascy zimowej trzyma tylko mały inwentarz, żadnych owiec na zimę. Drzewa na opał dostarczy mały lasek. Jezioro Wętwie i czwarta część jez. Dobrogosz dostarczają ryb dla własnej potrzeby.

Tłoki nie czyni. Poglównego płaci p. Czapskiemu na M. Klińcu 45 gr. rocznie. Bydło wypędza na pastwiska sąsiadów; trzyma zaś tylko 3 krowy, 6 owiec i 3 świnie (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gech. Ver., 1886, XV, str. 87). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczyła os. (Neuhuette zwana) 2 dym.; dziedzicem był Płachecki.

Ks. Fr.

Wężina, wś, pow. częstochowski, gm. i par. Przystajń, odl. 25 w. na zachód od Częstochowy, w bliskości granicy Szląska, ma 9 dm., 69 mk., 110 morg. W r. 1827 było 6 dm., 46 mk. Wchodziła w skład dóbr Górki.

Węzłów (w opisie wsi Rusin) mylnie, za: *Wyźłów*.

Węzłowice, kol. należąca do Chorzowa, w pow. bytomskim.

Węże 1.) pustka, pow. wieluński, gm. Mierzyce, par. Działoszyn, odl. 22 w. od Wielunia. Należała do dóbr Bobrowniki. W 1827 r. było 4 dm., 19 mk. 2.) **W.**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Rozbity Kamień, odl. 9 w. od Sokołowa, ma 14 dm., 181 mk. W 1827 r. było 4 dm., 23 mk. Fol. W., oddzielony r. 1863 od dóbr Rozbity Kamień, rozl. mr. 665: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 58, past. mr. 6, lasu mr. 268, nieuź. mr. 21; bud. drew. 14; las nieurządzoney, pokłady torfu, cegielnia. Wś W. os. 24, mr. 116.

Br. Ch.

Węzerów, w XVI w. *Wesorow*, później *Wenierów*, *Wenierowice*, wś i fol. na lew. brzegu Szreniawy, pow. miechowski, gm. Kacice, par. Prandocin. W 1827 r., wś poduchowna, miała 26 dm., 196 mk. W. z fol. Adamów al. Gliny ma 871 mr. rozl. (775 mr. roli or., 23 mr. łąk, 8 mr. past., 3 mr. wody, 52 nieuź., 10 mr. pod budowl. i drogami). Wś ta, własność szlachecka, w połowie XV w. należała do par. Prandocin, miała łąny km., folw., karcznię i zagrodników. Klasztor w Mogile pobierał dziesięcinę, która zdaje się szła na rzecz probostwa we wsi klasztornej Prandocinie (Długosz, L. B., II, 33 i III, 432). W 1581 r. wś jest własnością Spytka, kaszt. krakow. Dzierżawi ją Joachim Komorowski, który płaci od 8 łąn. km., 8 zagr. z rolą, 4 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 1 rzem., 1/4 łąnu karczem., 1 rzeźnika (Pawiński, Małop., 23). Zapewne w XVII w. przeszła na własność duchowną.

Br. Ch.

Wężewo, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Bogate, odl. 25 w. od Ciechanowa, ma 21 dm., 194 mk., 453 mr. (9 nieuź.); os. karcz. należy do dóbr Augustów. W r. 1567 wś Wężewo, w par. Bogate, składała się z 4 części, mających od 2 1/2 do 3 1/2 włók (Pawiński, Mazowsze, 347). W r. 1827 było 15 dm., 112 mk., par. Krasne.

Wężewo 1.) niem. *Wensewen* al. *Wensowen*, posiadłość, pow. oleckowski, st. pocz. Kowale (Kowahlen). Tu się mieści urząd stanu cy-

wilnego okręgu Wężewo. Wś ta istniała już r. 1560. W r. 1562 nadaje Olbracht Jerzemu Nostyczowi 44 włók boru zwanego Wężewo, w pow. straduńskim, z sądownictwem wyższem i niższem (Kętrz., 0 ludn. pol., 516). 2.) **W.**, niem. *Wensewen*, w dok. *Wansoffen*, *Springborn*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Arys. Jerzy Ramung v. Ramek, komtur ryński, nadaje Maciejowi Wężowskiemu r. 1484 na prawie magd. 10 wł. w Springborn, między dwoma bagnami, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. Rudolf v. Diepolskirchen, komtur ryński, odnawia Andrzejowi Bartko i Wężowskiemu przywilej na młyn nad strugą Wężowską oraz na 2 1/2 wł. na prawie chełm. Dan w Rynie r. 1496 (Kętrz., 0 ludn. pol., 476). 3.) **W.**, niem. *Wenschowen*, wś, w dawnym pow. szestyńskim (dziś żądzborski), obecnie nie istnieje. R. 1572 Andrzej Jonasz, ststa szestyński, sprzedaje Janowi z W. (Ihan Wonschewa) 2 włóki sołectkie za 120 grzyw., za Nową Stanką, dla założenia wsi danielkiej na 12 wł. chełm. Wś ta zaginęła (Kętrzyński, 0 ludn. pol., 417).

Br. Ch.

Wężewski, strumyk, pow. margrabowski, nad nim leży wś Wężówka (Ob. Kętrz., 0 ludn. pol., str. 501).

Wężnica, struga, płynie pod Krzętlami i Kuznicą Strobińską, w pow. wieluńskim.

Wężowa góra (214 mt.), na zach. obszarze Niepołomic, w pow. bocheńskim, pod 37°52' wsch. dług. g. a 50°1 1/2' półn. szer. geogr., wznosi się jako płaska kępa z podmokłego obszaru, zwanego Porębą, zaledwie na 15 mt. względnej wysokości (Mapa wojsk., 5, XXII).

Wężowiec, fol., pow. grójecki, gm. Borowe, par. Mogielnica, ma 17 mk., 1086 mr.

Wężowiec, dolina, na Siedleu, w pow. średzkim.

Wężowiec, niem. *Wensowitz*, fol. do Lipinek, pow. świecki; 2 dm., 32 mk. Leży nad jeziorem Stelchnem; zachodzi już w aktach z r. 1632.

Wężówka, wś i fol., pow. radzyński, gm. i par. Jadów, ma 95 mk., 258 mr. dwors., 41 mr. włośc. W r. 1827 było 5 dm., 31 mk. Dawniej wchodziła w skład dóbr Szewnica.

Wężówka, niem. *Wensowken*, wś, pow. lecki, st. pocz. Widminnen. Bernard v. Balzhofen, komtur branden., nadaje r. 1475 Andrzejowi i Maciejowi Janom (Ihonen) na prawie magd. 5 włók nad strum. Wężewskim. R. 1565 Wawrzyniec v. Halle, ststa oleckowski, sprzedaje Brożejowi synowi Oliasza w Juniach, 2 1/2 wł. sołeckich za 60 grzyw., celem założenia wsi danielkiej na 23 1/2 wł. chełm. między Radziami, Panistrugami, Drygalskiem al. Gawlikiem, Wydminami, Cybulkami i Juniami. R. 1600 zamieszkują W. sami Polacy (Kętrz., 0 ludn. pol., 501).

Br. Ch.

Wężowszczyzna, fol. i wś nad stawem, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowy (Sobakińce, o 3 w.), o 54 w. od Lidy a 18

w. od Wasilizek. Fol. ma 20 mk. prawosł., 42 katol. i 19 żydów, wś zaś 9 dm., 78 mk. katol. i 8 żydów (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); własność Żórawskich.

Węzyczyn, wś, pow. nowomiński, gm. Łukowicz, par. Latowicz, odl. 24 w. od Mińska, ma 247 mk. W 1827 r. było 23 dm., 232 mk. W r. 1885 fol. W. z attyn. Dąbrówka rozl. mr. 548: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 132, past. mr. 11, lasu mr. 7, nieuż. mr. 11; bud. drewn. 17, pokłady torfu. Wś W. os. 41, mr. 567; wś Dąbrówka os. 18, mr. 170. Wś ta wchodziła w skład starostwa latowickiego (ob. *Latowicz*). W r. 1576 należała wś do par. Latowicz. Mikołaj Wójt i Stan. Skup zapłacili ze wsi pobór od 18 $\frac{1}{2}$ łan. i 2 łan. wójtów. (Pawiuński, Mazowsze, 220).

Br. Ch.

Wężyk, strumień, podobno lewy dopływ rzki Kamionny pod Marcinkowem, w pow. iłżeckim. Por. *Kaczka* i *Kamionna*.

Wężyk 1.) os. leśna, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Wchodziła w skład dóbr Kłodzienko. 2.) **W**, os. leś., pow. iłżecki, gm. i par. Skarzyno. Odl. od Iłży 20 w., ma 16 mr. dwors. W 1827 r. 1 dm., 7 mk., par. Mirzec.

Wężyki Stare i Nowe, kol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Giżyce. **W**. Stare mają 12 os., 112 mk., 276 mr. włośc. **W**. Nowe 6 os., 33 mk., 118 mr. Wchodziły w skład dóbr Giżyce.

Wężykowa Wola, w r. 1552 *Wolia Wąziłkowa*, wś i fol., pow. łaski, gm. Wężykowa Wola, par. Grabno, odl. 14 w. od Łasku, posiada urząd gm., 12 dm., 159 mk., 1015 mr. dwors. (490 roli) i 26 mr. włośc. Do wsi należał młyn Grabica. W r. 1552 miał tu Andrzej 5 osad. na 2 łan., Jan 4 os., był też młyn korzecznik o 1 kole (Pawin., Wielk., II, 241). Wieś ta była główną siedzibą licznie rozrodzonego rodu Wężyków, którzy poprzybierali nazwiska od przyległych i okolicznych wiosek, jak: Siedlce, Osiny, Podole, Zamoście, Ruda, Widawa. **W**. Wola, gmina, należy do sądu gm. okr. III w Rembieszowie, ma 11692 mr. obszaru, 4718 mk. (w tem 77 prot. i 39 żyd.).

Br. Ch.

Wguny, wś włośc., pow. wileński, w okr. pol., gm. Szyrwinty (o 7 w.), okr. wiejski Spodwiliszki, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szeszołe.

Wibrowicze, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kucewicze (o 10 w.), o 7 w. od Oszmiany, 18 dm., 143 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Nowosiółki.

Wiachowo 1.) jezioro, w pow. bobrujskim, w obrębie gm. Turki, ma łączność od północy z rozlewem jeziorowym rz. Berezyny, zwanym Usocha, od zachodu zaś z rz. Berezyną. Długie na 1 w., szerokie $\frac{3}{4}$ w. Bardzo rybne. 2.) **W**. al. *Usochy*, zaśc. w pobliżu jeziora t. naz., pow. bobrujski, gm. Turki. Ob. *Usochy*. *A. Jel.*

Wiacier, *Wiater*, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 41 dm., 283 mk., cerkiew paraf. drewnianą, 488 dzies. ziemi używalnej, 94 nieużytków. Należy do dóbr Mielešzkowicze.

Wiacza, rzeczka, w pow. mińskim, lewy dopł. Świsłoczy, zaczyna się przy granicy pow. borysowskiego, za zaśc. Barszczówka, w obrębie gm. Białorucz; płynie w zakrętach okolicami wzgórzystymi na południe około folw. Prudziszcze (młyn), wsi Tukałowka, Gajany, Prysiołki, mka Białorucz (młyn), wsi Aleksina, Wiacza, Markowszczyzna, Pierokopy (młyn), Kamienny Loh, Rachmany, Oszmiancy, Todorowszczyzna, Gródek-Chmarzyński (młyn); odtąd płynie nizinami ku zaśc. Zarzecze i o parę wiorst poniżej wpada do Świsłoczy, prawie na przeciwko ujścia do niej rzki Ratomki. Długa około 5 mil; jest rybna na wiosnę. Przyjmuje Sieńkówkę. *A. Jel.*

Wiacza, wś nad rz. Wiacza, pow. miński, w gm. Białorucz, o 23 w. od Mińska, w miejscowości wzgórzystej, ma 14 osad; grunta szczerkowo-gliniaste, łąki dobre. *A. Jel.*

Wiaczorow (1581 r.), *Wiaterów* (1604), uieistniejąca dziś wś, wykazana w reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1581 r. jako należąca do Stefana Łozki, podcz. kijowskiego, który płaci od 3 osiadłych. W 1507 r. w dziale Olechny Łozy (Jabłonowski, Ukraina, I, 40, II, 478).

Wiackonie, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 5 w. od Oszmiany, 7 dm., 77 mk. katol.

Wiada, rzeka, w gub. witebskiej i pskowskiej, lewy dopływ rz. Wielkiej (Wielikiej). Powstaje z połączenia kilku rzeczek (Kura, Lipnia, Łopowic, Woroża, Opoczenka i in.), biorących początek na pograniczu pow. lucyńskiego z gub. inflancką. Wszystkie one płyną przez okolicę nieco falistą, zarosłą lasami, wśród wyniosłych często i urwistych brzegów. Po zlaniu się tych rzeczek pod wsią Murawiejna, rzeka przyjmuje nazwę Wiady i ubiegłszy w kierunku wschodnim około 25 w. uchodzi do rz. Wielkiej, między ujściami Kuchwy i Kudei. Całkowita długość od źródeł rzki Lipni wynosi do 75 w. Szeroka od 5 do 9 saż., głęboka około 1 $\frac{1}{2}$ arszyna, bieg ma wolny, łożysko twarde, piaszczyste lub zwirowate. *J. Krz.*

Wiadcy, ob. *Wiadziec*.

Wiaderno, w XVI w. *Wyaderne*, kol., fol., os. leś., karcz., pow. piotrkowski, gm. Goleśze, par. Wolbórz; kol. ma 67 dm., 535 mk., 1108 mr. włośc.; fol. 2 dm., 11 mk., 180 mr. dwors.; os. leś. 1 dm., 7 mk., 15 mr.; karcz. 1 dm., 5 mk., 1 mr. W 1827 r. było 39 dm., 296 mk. Albert Jan de Zakrzewo, sołtys w W., wsi biskupa kujaw. występuje w dok. z r. 1363 (Dok. Kujaw. Ulanow., 257—80). Na początku XVI w. wś należała do par. Nagórzyce (zniesionej i wcielonej potem do Wolborza). Plebanowi dawano tylko koledę, zaś dziesięciny i meszne po groszu dawano scholastrii łączyckiej (Łaski, L.

B., II, 184). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś W., należąca do bisk. kujawskiego, miała 25 osad., 11 łąn. (Pawiński, Wielkp., II, 268).

Wiaderska Wola al. *Wiaderna Wola*, wś, pow. piotrkowski, gm. Golesze, par. Wolborz, ma 10 dm., 116 mk., 256 mr. włośc.

Wiadło, *Wiado* al. *Wiadzka Wołost* W r. 1508 kn. piński Teodor Iwanowicz Jarosławicz, z żoną Heleną zapisują testamentem na własność Zygmuntovi Staremu: Pińsk, Kleck, Dawidgródek, Rohaczew i Wiadło, z obrębami i wszelkimi pożytkami (ob. Skarbiec Daniłowicza, t. II, str. 278, Nr 2197). Po śmierci rzezonych kuźniów król objawszy w posiadanie legowane przez nich dobra, puścił je w zastaw małżonce swojej Bonie Sforcii. Z jej to rozkazu Stanisław Chwałczewski, starosta piński (kronikarz), dokonał w latach 1552—1555 pomiarów i inwentaryi dzierżaw królowej, zachowanych obecnie w centralnem archiwum wileńskim i wydanych w r. 1884 przez Arch. komiss. wil. p. t. „Pisc. kn. pińska-go i klekaho kn.“. Tam na str. 134, 141, 146, 151, 159, 162 i 325 znajdujemy wzmianki o „Wiadzkiej wołosti“ czyli gminie, która leżąc w wójtowstwie kleckiem obejmowała wsi dziś leżące w pow. pińskim, w obrębie gmin Święta Wola i Telechany: Bobrowicze, Kołomsko, Wielka-Hać, Mała-Hać i w pow. słonimskim nad jez. Bobrowickiem (Wiadzkiem) wś Wiado (Wiadło). W r. 1717 znajdujemy zmienioną Wiadzką wołost' na wójtowstwo Wiadzkie w posiadaniu osób prywatnych, które płaciły skarbowi hybern i innych podatków 3000 złotych (ob. Vol. Leg., t. VI, fol. 376). *A. Jel.*

Wiado, wś nad jez. Bobrowickiem, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 85 w. od Słonima, wraz ze wsią Tupice al. Tupiczycze 1090 dzies. ziemi włośc. (364 łąk i past., 85 lasu, 25 nieuż.). Wchodziła w skład Wiadzkiej wołosti. Por. *Rohaczew* (t. IX, 687) i *Wiadło*.

Wiadomy, fol., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Karnkowo, odl. 3 w. od Lipna, ma 3 dm., 41 mk., 131 mr. W 1827 r. było 3 dm., 15 mk. Według reg. pob. pow. lipnowskiego w r. 1564 M. Kolankowski płaci tu od 1 łąna (Pawiński, Wielkp., I, 327). R. 1789 dziedzic Karol Czachowski wysiewał tu 6 kor. żyta.

Wiadowo, wś, pow. sierpecki, gm. Żuramin, par. Lubowidz, odl. 34 w. od Sierpeca, ma 32 dm., 250 mk., 877 mr. (116 nieuż.). Fol. W. należy do dóbr Chamsk. We wsi jest cegielnia. W r. 1827 było 15 dm., 104 mk. Według reg. pob. pow. szreńskiego, we wsi W., w par. Liubowidz, Wiadowski miał 1 łąn, 1 zagr., 1 rzem.; Albert miał 1 łąn, 1 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Mazowsze, 56). *Br. Ch.*

Viadrus, łacińska starożytna nazwa rz. Odry.

Wiadziec, *Wiadiec*, *Wiadcy*, sioło, pow.

sieński, gm. Ulanowicze, ma 15 dm., 98 mk., cerkiew par. drewnianą i kościół katol., p. wez. N. M. P., w 1793 r. wzniesiony kosztem parafian, filialny par. Sienno. Filia ma 420 wiernych.

Wiadzka Wołost', ob. *Wiadło*.

Wiadzkie, jezioro, tak się nazywało w XVI w. jezioro Bobrowickie, dziś leżące przez połowę w pow. pińskim i słonimskim. Na brzegu jego w pow. słonimskim leży wś Wiado, niegdyś z zarządem Wiadzkiej wołosti w wójtowstwie Kleckiem i ztąd nazwa. O W. jeziorze wzmiankuje dokum. z r. 1555 (ob. Pisc. kn. pińsk. i kleck. kniaź., str. 142). *A. Jel.*

Wialbutowo, fol. nad stawem, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 12 w. od Oszmiany, 1 dm., 34 mk. katol.

Wiale, wś nad Dnieprem, pow. rzezycki. Naprzeciw wsi W. oddziela się od Dniepru odnoga, zwana Nowy Dniepr (ob.).

Wiale, wś, wchodziła w skład sstwa lubeckiego (dziś w pow. horodnickim gub. czernihowskiej); ob. Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1, 296—300.

Wialica, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbółów, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 10 dm, 24 mk.

Wialica, uroczysko, w pow. ihumeńskim, w gm. Dudzicze, nadzielone włościanom wsi Terabela al. Cierebiela. *A. Jel.*

Wialik, rzeczka, w pow. miński, drobny prawy dopływ Iłłoczy, zaczyna się w pow. wilejskim za wsią Hudy i ubiegłszy parę wiorst wkracza w pow. miński, w obręb gminy Iwieniec, płynie pod zaśc. Sutoki, o 1½ w. po za którym ma ujście w lesistych nizinach. Długość biegu przeszło 1 milę. *A. Jel.*

Wialik, fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. i st. pocz. Iwieniec (o 1 w.), o 58 w. od Mińska. *A. Jel.*

Wialikija-Kalodcy (białorus.), wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 29 w. od Mińska. *A. Jel.*

Wialikoje, jezioro, w pow. mozyrskim, w gm. Słoboda Skryhałowska, w pobliżu drożyny ze wsi Szestowicze do Mojsiejewicz; wązkie a długie prawie na 1 w. *A. Jel.*

Wialikoje, uroczysko, w dawnym pow. pińskim, wspomniane w dokum. pod r. 1574 (ob. Bibl. Ordyn. Krasieńskich, t. II, 215). *A. Jel.*

Wialjo, wś nad Brahiną, pow. rzezycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Jolcza, o 138 w. od Rzezycy, ma 8 osad; grunta i łąki dobre.

Wialniakalnis, dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 34 w. od Poniewieża.

Wialagbudzie al. *Wialachbudzie*, ob. *Wialagbudzie*.

Wialca (podług W. Pola) al. *Wilcza* (ob. t. III, 259, pod wyr. *Ilia*), rzeczka, w gub. kijowskiej, prawdopodobnie to samo co Bileza (Sie-

mionow i Funduklej), lewy dopływ Ilii al. Il-szy.

Wiałcza, uroczysko, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Martynowicze, o 152 w. od Radomyśla, ma 4 mk.

Wiało, fol. w pobliżu rz. Isłocz, pow. miński, na pograniczu pow. oszmiańskiego, w gm. Pierszaje, w miejscowości leśnej, odosobnionej. Należy do domin. Pierszaje hr. Tyszkiewiczów. Przed kilku laty Benedykt hr. Tyszkiewicz urządził tu wielkim kosztem wspaniałą zwierzyniec i pawilony myśliwskie. Fantazyja ta zachwiała nawet interesa dziedzica, więc rezydencją łowiecką zwinięto, a w leśnym pustkowiu stoją teraz mury i gustowne pawilony bez żadnego pożytku.

A. Jel.

Wiałorucz, fol., pow. wilejski. w 1 okr. pol., o 39 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dm., 7 mk. praw.

Wiałówka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Olszy (pr. dopł. Dniepru).

Wiały 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bakkszty, 7 dusz rewiz. 2.) **W.**, fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. i st. pocz. Iwieniec (o 9 w.), o 67 w. od Mińska. A. Jel.

Wianek, os., pow. sochaczewski, gm. i par. Młodzieszyn, ma 12 mk., 26 mr.

Wianek, przyl. Michocina, w pow. tarnobrzeskim.

Wianowice, mylnie, za: *Ujanowice*.

Wianucino al. *Wianuszczyno*, mylnie *Wianuszczyna* (ob. *Sitce*), wś i fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Domejków, *Sitce* (o 5 w.), o 79 w. od Wilejki. Wś ma 16 dm., 61 mk. prawosł., 40 katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); fol. zaś 1 dm., 21 mk. katol.

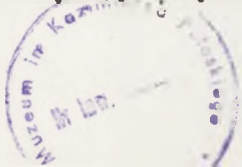
Wianuszczyno, ob. *Wianucino*.

Wianuszczyna, ob. *Wianucino*.

Wianuża, fol. nad rzeką Powianużką, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Wianuża, o 12 w. od Dżisny, 1 dm., 10 mk. katol., 2216 dzies. ziemi dworskiej; własność hr. Platerów. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Cerkowlanie, Horawce, Iwanki, Krasnowce, Nowińce, Prudy, Szantyrewo, w ogóle w 1865 r. 189 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. W. stanowiła dziedzictwo Oskierków, z których Marcin, kasztelan oszmiański, sprzedaje w 1794 r. Augustowi i Annie z Rzewuskich hr. Platerom za 250000 złp. Następnie syna ich Seweryna, potem hr. Adama, dziś jego sukcesorów.

Wiar, rus. *Wihor*, *Strywihor*, rzeka, prawy dopływ Sanu. Bieg jego rozpada się na trzy załomy, podobnie jak u wielu innych rzek z tej strony Karpat płynących. Pierwszy od źródła na północ i zachód, drugi ku wschodowi i południu, w trzecim załomie wyróżnia się W., jak

i wogóle dopływy Wisły od Dniestrowych tem, że pierwsze płyną na północ i często na zachód, drugie zaś na północ i wschód, stosując się do pochyłości stoków: bałtyckiego i czarnomorskiego. Jest on rzeką podkarpacką, bo źródła tryskają na samym rozgórzu między górami a pagórkami podkarpackimi. W górnym biegu W. towarzyszą mu pasma górskie z kierunkiem ku płd.-wschodowi, które ten kierunek przyjmują już od Wisłoku wyraźnie; od załamu W. na wschód, góry tracą pasmowy charakter i tworzą garby lesiste, w różne strony się rozbiegające. W. powstaje pod grzbietem Chwaniów zwanym, na obszarze wsi Jureczkowy, w pow. dobromilskim. Źródła jego tryskają na płn. stronie działu wód wylanych a dniestrowych. Płyynie najprzód ku płn.-wschod., a wyparty przez pasmo górskie równoległe z Chwaniowem, zwraca się ku płn.-zachodowi. W tym kierunku płynie przez Jureczkową, Wojtkówkę, Wojtkowę, przyjąwszy pot. Klimowy z lew. brzegu, zwraca się nieco ku płn.-wschodowi i wpływa na obszar Graziowej. Po przyjęciu zaś z praw. brzegu pot. Mszańca płynie wprost na płn. przez Graziową, a dalej granicą wsi Trójcy i Łomny. Od ujścia pot. z Łomny zwraca się W. ku płn.-wschodowi. W tem miejscu kończy się podłużna dolina W., ujęta przez dwa równoległe a z płn.-zachodu ku płd.-wschodowi biegnące pasma, to jest grzbiet Chwaniów z lew. brzegu i pasmo b. n. z praw. brzegu. Grzbiet Chwaniów na płd. narożniku wznosi się do 685 mt., na płn. obniża się coraz bardziej, bo w szczycie Chwaniów wynosi 657 mt., dalej zaś 620 mt. Silnie rozwinięte jego stoki wysyłają odnogi do samej doliny W. Wznoszą się nad tą doliną: na płd. we wsi Jureczkowej góra Truszowska (617 mt.), na płn. od niej na granicy Jureczkowy i Netrebki góra Kiczera (595 mt.), w Wojtkówce Soń (537 mt.); w Trzcieńcu Suszyca (528 mt.) stanowi już osobne dla siebie pasemko, którego wschodnie stoki nad Wiarem i pot. Klimowym nazywają się Rajkowem. Od ujścia pot. Klimowego stanowi wielki las lewy brzeg doliny W. prawie aż do Łomny. Z praw. brzegu zaczyna się prawy stok doliny szczytem Roztoką (625 mt.); zład ku płn. i płd. ciągnie się pasemko granicą Jureczkowy. Na północ pasemko to obniża się w szczytach wznies. 604 do 585 mt., w lesie Hniła 554 mt. Od grzbietu „Na Opalonym“ wysuwa się płaski pagórkowaty obszar lesisty pomiędzy W. a jego praw. dopływem Mszańcem, w granicach wsi Wojtkówki, wznies. na płd. 572 mt., na płn. zład 488 mt. i 517 mt. Wracając do grzbietu „Na Opalonym“ mamy drugi położysty grzbiet z kierunkiem płn.-wsch. Braniową (489 mt. i 546 mt.). Od szczytu wznies. 611 mt., zaczyna się długie pasmo, ciągnące się w kierunku płn.-zach.; stanowi ono lewy stok doliny. Pasma to jest działem wód pomiędzy Mszańcem a pot.

Jamińką, a dalej pomiędzy tą ostatnią a Wiarem. Grzbiet tego pasma płaski, ale wyraźny. Szczyty wzn. 539 mt., 531 mt., 571 mt., a na samej północy 547 mt. Braniów wznosi się na obszarze wsi Kwaszeniny, zaś pasemko na póln.-zachód biegnące, ciągnie się dalej przez Jamną Górną. granicą Jamny Dolnej a Graziowy a kończy się w Trójcy nad Wiarem. Od Łomny aż do Nowosiołek Dydyńskich płynie W. doliną poprzeczną, z kierunkiem wschodnim przez Trójcę, Posadę Rybotycką, Rybotyce, Makową, Huwniki i Nowosiołki Dydyńskie. Wzgórza, które płynąc na wschód przecina, są niskie, położyste a podobnie lesiste jak na górnym biegu. Zbiegają one do doliny W. i wypierają go z pierwotnego biegu. Ztąd rzeka tworzy tu liczne i wielkie zakręty. Z lew. brzegu tworzą stoki doliny: góra Jaworów (500 mt.), we wsi Trójcy, dalej ku wschodowi opadają wierzchołki do 432 mt. i 362 mt. Podnoszą się następnie w Posadzie Rybotyckiej grzbiety, które od Horbyska staczają się na pld. w grzbiatach 462 mt. a w Rybotyczach 487 mt. wznies.; od Kopystańki (545 mt.) obniża się stok ku W. Podnosi się znów po lew. brzegu pot. Kamiennego do 411 mt. Dalej na wschód garby płaskie; w Gruszowie sięgają do 443 mt. Z praw. brzegu prawie tej samej są wysokości grzbiety co i z lewego. W Trójcy, naprzeciw Jaworowa, góra Kamienska (490 mt.), w Posadzie Rybotyckiej (460 mt.), w Rybotyczach stoki opadają od góry Kanasin (558 mt.), w Makowy ostry garbek sięga 387 mt. W Nowosiołkach Dydyńskich zbliżają się do brzegów W. stoki Kalwaryi Paślawskiej (465 mt.). Trzeci kierunek W. zaczyna się od Nowosiołek Dydyńskich a kończy na ujściu do Sanu. W. ma odtąd kierunek póln.; płynie przez Hujsko, Sierakośce (w pow. przemyskiem), następnie granicą Sierakosiec a Truszowie (pow. przemyskiego a dobromilskiego), dalej przepływa przez Podmojsce, w pow. przemyskiem, Nizankowice, wije się granicą Packowic a Nizankowic, przepływa granicą Nizankowic a Wieluniec, przez Wieluniec, granicą Wieluniec a Drozdowic, przez Drozdowice, granicą Popowic a Stanisławczyka, Rozubowic a Stanisławczyka, przez Rozubowice, granicą Rozubowic a Nehrybki, przez Nehrybkę, Łuczyc, granicą Łuczyc a Nehrybki, przez Nehrybkę, Sielec, granicą Sielca a Krowników, przez Krowniki, koło przedmieścia Lwowskiego w Przemysłu, przez Przekopaną i na granicy Przekopanej a Hureczki uchodzi do Sanu. Kierunek pierwszy W. przypada na jego bieg górny, drugi na średni, a trzeci na dolny. Dolina W. w górnym biegu jest zrazu ciasnym jarem, poczyna się na wysokości 537 mt., pod Rostoką dno doliny wzn. 491 mt., od Wojtkowej dolina znacznie się rozszerza się (wzn. 408 mt.), przy ujściu Mszańca wzn. 386 mt., w Graziowy 382 mt., przy ujściu Jaminki 344 mt. pod Kamionką 322 mt., w Ry-

botyczach 296 mt., w Makowy 280 mt. Od Nowosiołek Dydyńskich dolina W. rozszerza się, tak że w Hujsku dochodzi do jednego kilometra, staje się błotnistą, moczarną, dno jej wznosi się do 244 mt. W. płynie już leniwiej, rozlewa się i tworzy wyspy, w Sierakoścach dolina wzn. 236 mt., w Przekowicach 222 mt., u ujścia pot. Buchty 210 mt. Dolina W. spływa następnie w różnorodną przemyską. Długość W. wynosi do 47 klm. Dopływy W. rozszerzają jego dolinę, przez tworzenie najpierw małych kotlinek, które rozszerzane przez zbierające wody, łączą się razem i tworzą doliny. W. pod względem dopływów jest symetryczną obustronną rzeką; z jednego i drugiego brzegu bowiem przepływa do niego po 22 znaczniejszych potoków. Dopływy w górnym biegu są to krótkie, rwące potoki, często wodospadami rozbijające swe ciasne skaliste z piaskowców ściany, znoszą one gruby odtok skalny. Dopływy średniego biegu W. są mniej liczne, powolniejsze, a w doliny znoszą cięższy odtok, piasek, lub nawet namuł. Najdłuższe dopływy przybývają w dolnym biegu z prawego brzegu. Z lew. brzegu dopływy są: Sieńkowiec, płynie od Nowosielec Kozickich z pod Chwaniowa do Wojtkowy; pot. Klimów przez Trzecianiec z pod Chwaniowa; z pod Kopystańki płynie przez Kopyсно i Rybotyce pot. Kamienny; Makowa płynie granicą Gruszowa a Huwnik z jednej a Makowy z drugiej strony; pot. Górny zbiera wody z pod Szybenicy (301 mt.), Łysej góry (460 mt.); pot. Malinowiec; pot. Głęboki wypływa z pod Lipinka (400 mt.) w Pikulicach i przepływ Nehrybkę. Z praw. brzegu dopływy: potok Mszaniec z pod Braniowa, uchodzi pod Graziową. Równoległe do Mszańca, podobnie jak i on, płynie pomiędzy dwoma równoległymi grzbiętami pot. Jaminka z pod Braniowa (546 mt.). Z lew. brzegu ciągnie się grzbiet, którego wschodnie stoki przykrywa las Cień, we wsi Jamnie Górnej, naprzeciw niego, po praw. brzegu, wznosi się góra Turnica 603 mt., zkad ku północy prowadzi grzbiet opadając zwolna w szczytach 574 mt., 569 mt., w Kamionce 490 mt. ku dolinie Wiaru. Potok Turnica zbiera wody w lesie t. n., we wsi Makowy, którą przepływa aż do swego ujścia. Źródła tryskają u góry Turnicy, płynie on dalej po pod górą Kanasin 558 mt. i Ostry Garbek 387 mt. Sopotnik wypływa ze wsi t. n. Rzeczka „Wsiowa“ powstaje w Hubicach, w pow. dobromilskim, z lesistych wzgórz (321 mt.). Płynie ona granicą Hujska a Truszowie, przepływa przez Truszowice i uchodzi do Wiaru. Potok na mapie Kummersberga zwany „Rybiska“ wypływa w Lacku, na dziale Wyżwy, na północ od Dobromila, z Hubic przyjmuje potok Szlamówkę, płynie dalej przez Przedzielnicę i w Nizankowicach łączy się z Wiarem. Największym dopływem jest Wyrwa (ob.), Warwa (u Kummersber-

ga), wypływa w Gdeszycach, w pow. przemyskim, przepływa następnie Miżyniec i w Drozdowicach uchodzi do W. Pływie wśród bezleśnych pagórków, szeroką łąkową doliną. U źródła potoku z lew. brzegu góra Magiera 320 mt., z praw. brz. góra Gliniska 323 mt. Na połudn. granicy Drozdowic góra Kamienica 298 mt.; po praw. brz. w Miżyńcu lesiste wzgórze (318 mt.), na wschod. granicy Drozdowic góra Liskowice (313 mt.). Pot. Buchta (u Kummersberga Popowice) powstaje z dwóch potoków, ze Sołotwiny albo Słotwiny, przybywającej do Hussakowa od wschodu, i z drugiego b. n. od południa. Do niej przypływa z płd. pot. Żazawka, ze wsi Rogużna, wypływający z pod góry Dobroszyna (322 mt.), w pow. samborskim; płynie on granicą tego powiatu od mościskiego, dalej płynie przez Bolanowice, w pow. mościskim, gdzie z lew. brzegu z pod Potoczysk (323 mt.) przyjmuje dopływ z Jordanówki, a poniżej z praw. brzegu potok od Pnihutu, który w dalszym biegu płynie granicą Tamanowic a Bolanowic i wreszcie w Bolanowicach łączy się z Żazawką. Poniżej jego ujścia przybywają Żazawce nowe dopływy ze wzgórz Tamanowickich. Drugim dopływem Buchty jest potok b. n., wypływający na obszarze Gdeszyc z Horodyska; po lew. jego brzegu wznosi się góra Gliniska (323 mt.), w pow. przemyskim, płynie dalej na Radochońce, po pod górę Kołpakówkę (310 mt.), w pow. mościskim, do Hussakowa, gdzie się z Sołotwiną łączy. Od Hussakowa płynie Buchta ku zach., na małej przestrzeni granicą Hussakowa a Chodnowic, t. j. granicą pow. mościskiego a pow. przemyskiego. Cała dolina Buchty jest szerokim łągiem, miejscami, jak w Chraplicach, moczarzystym. W dalszym biegu przyjmuje W. kilka potoków b. n. z Jaksmanic w Łuczycach, a z Bykowa i Siedlisk w Krownikach.

St. Maj.

Wiardunki, urząd. *Werdum, Jardanowicze* r. 1388, *Jordanowicze* r. 1391, *Jardunki* r. 1535, *Jardanowice* r. 1580, *Wiardunek* r. 1393, *Werdum* i *Werdum* od r. 1798, wś, pow. obornicki, o 6 klm. na płd.-wschód od Ryczywoła, na lew. brzegu Golinicy (Flinta), dopł. Welny, wzn. 70·2 mt. npm. Graniczy na zach. z Hubami Gorzewskimi, na południu z Drzonkiem i Boruchowem, na wschodzie z Owieczkami, na płn. z Nininem. Rzeka Golinica odgranicza na przestrzeni 700 kroków W. od Hub Gorzewskich i płynie aż do granicy Boruchowa; par. katol. Ludomy, par. prot. i st. dr. żelaznej w Rogoźnie (Rogasen) o 8 klm.; poczta w Ryczywole (Ritschenwalde). W. mają 24 dym., 248 mk. (99 kat., 149 prot.) i 617 ha (523 roli, 30 łąk). Większą własność (221 ha) posiada K. Mittelstaedt. Między r. 1388 i 1394 pisali się z Jordanowic Nieborza, Filip, Jan i Piotrek. Nieborza prawował się z Biegunem, sołtysem Grodnej wsi (Grudna), leżącej o 7 klm. ku zachodowi od Rogoźna, o młyn na Jorda-

nowicach, Filip z Mikołajem Boglewiczem (mieszczaninem), Jan z Sędziwojem Objezierskim (z pod Obornik), Piotrek z nieznanymi nam bliżej Chwałkiem, Staśkiem i Wawrzyńcem (Akta gr. Wielk., I, n. 370, 896, 1302, 1849; wydawca objaśnia mylnie Jordanowicami z pod Warszawy). Z późniejszych akt grodz. i ziemskich pozn. dowiadujemy się, że między r. 1429 i 1432 rozgraniczono Jordanowice dwukrotnie z Gorzewem i Ludomami, między r. 1437 i 1447 z Gościejowem i Tłukawami, a następnie z Gorzewem, Grodną, Garbatką, Wełną, Parkowem i Rogoźnem. Odgraniczenie Ludom od Gorzewa wspomina „dukt“ wiodący z Drzonka do Jordanowic. Tę wieś posiadał w r. 1580 Piotr Czarnkowski; było tam 5 łan. km., 5 zagr. i karczma. Z późniejszych dziedziców znamy Chryzostoma Lipskiego na Ludomach (1793 r.) i Augusta Grabowskiego na Gorzewie (1843 r.). Dzisiejsza nazwa Wiardunki powstała drogą asymilacji do nazwy monety wiardunek (ferton, Vierdung).

E. Cal.

Wiarówka (*Wierówka*), wś, pow. nowogradwołyński, gm. Serby, par. praw. Andrzejowicze (o 8 w.).

Wiartell Gross i *Klein*, wś, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork (Johannisburg).

Wiary, mylnie, za: *Wizary*.

Wiarze, okol. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 5 w. od Wilna, 2 dm., 9 mk. katol.

Wiasiel, szczyt, pod 49° 10' półn. szer., a 40° 2' wsch. dług. (wzn. 1153 mt.), na granicy wsi: Przystępu, Solinki i Strubowisk, w pow. liskim. Należy do głównego grzbietu Beskidu środkowego (jeżeli źródła Sanu uznamy za granicę między środkowym i wschodnim Beskidem), z którego wysuwa się ku płn.-zach. i stanowi sam gniazdo, wznoszące swój grzbiet ku płn.-wsch. Ta część Beskidu stanowi dział Dukielsko-Skolski. Począwszy od Łupkowa grzbiet Beskidu podnosi się ku wsch. w szczytach: Rożki (935 mt.), Małym Wiaselu (1097 mt.), Wiasielu, a w okolicy źródlisk Solinki i Wetlinki dochodzi do najwyższego wzniesienia. Poza Wetlinką na płd.-wschód grzbiet się obniża (Mapa wojsk., 9, XXVII).

St. M.

Wiasioły Uhoł, ob. *Uhoł 1*).

Wiaszewcy, wś, pow. ihumoński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, w pobliżu drogi z Pohostu do Żyrówki, o 52 w. od Ihumenia, ma 21 osad.

A. Jel.

Wiata, rzeczka, w pow. dzisieńskim, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek niedaleko mka Przebrodzia, pod wsią Borki, przepływa jeziorem, nad którym leży wś Retowo, po wyjściu z niego oblewa Ruskie Sioło, Szczolnę, Powiacie, Miłaczewo, Łupnią, Staszule, Prudniki i pod wsią Wisiaty ma ujście. Początkowo płynie w kierunku płn.-wsch., od Łupni wykręca się ku płn. Długa około 20 w., szeroka do 2 saż., głębokość dochodzi 3 st.; do spławu niezdatna.

J. Krz.

Wiata, ws nad rzką t. n., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonopol (o 12 w.), okr. wiejski i dobra, Mirskich, Międzyrzecze, o 52 w. od Dżisny, 13 dm., 6 mk. prawosł. i 160 katol. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.).

Wiat, ob. *Wiator*.

Wiaterna Hale, ob. *Hale Wiaterne*.

Wiatyszerówka, ws, pow. sieniński, gm. Zamczek, ma 7 dm., 48 mk.

Wiata, ws, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 28 w., ma 5 dm., 34 mk., 175 morg. Urząd gminny. Ws ta wchodziła w skład dóbr Janikowice.

Wiata 1.) ws, w dawnym pow. pińskim, wspomniana w dokum. pod 1542 (ob. „Rewizya puszczy,“ str. 282). 2.) **W.**, pow. homelski, mylnie (ob. t. IX, 691), za: *Wietka*.

Wiata, mto główne gub. wiackiej, na lewym wyniosłym brzegu rz. Wiatki położone, pod 53° 37' płn. szer. a 67° 19' wsch. dłuż., odległe o 1486 w. na wsch. od Petersburga a 985 w. na płn.-wschód od Moskwy, wzn. 440 st. npm. W 1861 r. miało: 1737 dm. (180 murów.), 18 cerkwi, 2 monasterzy (męzki i żeński), 409 sklepów (186 murów.), 15153 mk. (123 katol., 102 rozkóln., 160 żyd. i 60 machomet.), gimnazjum gubern. męzkie, szkołę powiat. i paraf., ochronę dla dzieci, szkołę żeńską wyższą i miejską, seminarium eparchialne, szkołę duchowną powiat., szpital, dom dla obłąkanych, więzienie, bank miejski (założony w 1862 r.), bibliotekę publiczną, 2 ogrody spacerowe. Do miasta należy 1902 dzies. (706 pod miastem); dochody w 1860 r. wynosiły 18423 rs. W t. r. było w mieście 14 zakładów przemysłowych, produkujących na 125889 rs. rocznie. Przemysłem rękodzielniczym zajmowało się 1949 osób (1559 majstrów). Handel dość ożywiony, zwłaszcza: zbożem, płótnem, siemieniem lnianem i konopnem, lnem, masłem itp. W mieście odbywa się jarmark od 28 sierpnia do 9 września. W. założoną została w 1181 r. przez wychodźców nowogrodzkich pod nazwą Chłynowa, stanowiła do końca XV w. wolną gminę, mającą ustroj wewnętrzny podobny do nowogrodzkiego; w 1391 r. miasto zostało zdobyte i złupione przez Mongołów, od 1489 r. przyłączone do ks. moskiewskiego; w 1780 r. otrzymało dzisiejszą nazwę i przeznaczone zostało na miasto główne namiestnictwa wiackiego, od 1796 r. mto gubernialne.

Wiacki powiat, położony w środkowej części gubernii, zajmuje 91·8 mil al. 4442·8 w. kw. Powierzchnia nieco falista, gleba piaszczysta i gliniasta. Podłoże stanowi przeważnie piaskowiec, w niektórych częściach margiel. Z rzek najważniejsza Wiata, przeryniająca powiat od zachodu na wschód na przestrzeni 50 w. i przybierająca w jego granicach Czepcę i Bystrycę. Niewielkie jeziora znajdują się w dolinie Wiatki. Lasy zajmują do 200000 dzies. (106750 dzies.

lasów skarbowych), przeważnie w płn.-wsch. części powiatu. W 1860 r. było w powiecie 159552 mk. (549 rozkólników). Cerkwie prawosł. było 37. Role zajmują do 177000 dzies., łąki zaś, najlepsze nad rz. Wiatką, do 108000 dzies. W 1860 r. było w powiecie 45500 sztuk koni, 71000 bydła rogatego, 77000 owiec, 13000 trzody chlewnej. W t. r. było w powiecie 76 zakładów przemysłowych, produkujących za 230000 rs.

Wiacka gubernia, położona w płn.-wsch. części Rosyi Europejskiej, zajmuje 2605 mil al. 126052 w. kw. Graniczy na wschód z gub. permską, na pld. z orenburską i kazańską, na zach. z niżegorodzką i kostromską, na płn.-zach. z wologodzka. Z ogólnej przestrzeni 24% przypada na grunta orne, 4·1% na łąki, 68·1% na lasy i 3·8% na nieużytki. Powierzchnia w części płn.-wsch. pokryta jest wzgórzami, w pobliżu rz. Kamy ciągną się odnogi pasma Uralskiego. Gleba w części płn. torfiasta, w południowej mulista, zmieszana z piaskiem i gliną i w niektórych częściach czarnoziemna. Pod względem geognostycznym przeważają w gubernii margle i wapień formacji permskiej. Z rzek najważniejsze Kama i Wiata. Z dopływów pierwszej głównej: Siwa, Iż, Tojma,—drugiej zaś: Zalizna, Kirsza, Piżma, Chołunica, Czepca, Urzumska, Kilmes i in. Jezior wiele; wszystkie one leżą w dolinach rzek i stanowią przeważnie dawne koryta rzeczne. Ważniejsze z nich: Urkul (długość 10 w., szerokie 200 saż.) i Armatik (dł. 10 w., szerokie do 300 saż.). Rozległe błota znajdują się w powiatach: kotelnickim, orłowskim, słobodzkiem i głazowskim. Klimat jest w ogóle ostry i w północnych powiatach podlega nagłym zmianom, szkodliwie oddziaływającym na roślinność. Średnia temperatura zimy wynosi—10·2° R., wiosny—1·4°, lata+13·8°, jesieni+2° R. W 1860 r. było w gubernii 2,170,221 mk. (806 katol., 5485 jednowierców, 41817 rozkol., 116 protest., 237 żydów, 83876 machomet. i 10657 poganów), zamieszkujących w 12 miastach, 373 siołach, 1 słobodzie, 12662 wsiach i 7068 drobnych osadach. Pod względem etnograficznym, oprócz Wielkorusów, przemieszkują w gubernii: do 207000 Wotyaków, do 100000 Czeremisów, około 77000 Tatarów, do 7000 Teptiarów i Bobylów, około 3600 Besermianów, do 4600 Permiaków i do 3600 Baszkirów. W 1860 r. było w gubernii: 503 cerkwi i 5 monasterów prawosł., 8 cerkwi jednowierców, 7 domów modlitwy rozkólników, 1 synagoga żydowska i 127 meczetów. Rolnictwo rozwinięte jest głównie w powiatach południowych; sieją żyto, owies i jęczmień, mało zaś tatkarki i pszenicy; uprawiają także len i konopie. Ogrodnictwo na niskim stopniu, sadownictwo zaś prawie że nieistnieje. Z innych przemysłów znaczniejsze: rybołówstwo, myślistwo i dobywanie rudy żelaznej. Wotyacy zajmują

się hodowlą pszczoł. Z powodu niedostatecznej ilości łąk hodowla bydła niezbyt rozwinięta, słynne są jednakże tutejsze konie, niezbyt wielkie lecz silne i piękne. Handel dość ożywiony. Pod względem przemysłowym w 1860 r. było w gubernii 496 fabryk i zakładów przemysłowych, produkujących za 3,670,424 rs. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 11 powiatów: wiacki, głazowski, jarański, jełobuski, kotelnicki, małmyski, noliński, orłowski, sarapulski, slobodzki i urzumski.

Wiatochma, ws włośc. nad rzeką Zujką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 6 w.), okr. wiejski Wiatochma, o 71 w. od Wilejki, 17 dm., 168 mk. praw. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Bałtrymiejewce (Bartłomiejowce), Kolagi, Olchówka, Słoboda al. Kuty, Turki, Woznowszczyzna oraz zaśc. Rakowszczyzna al. Diatiary, w ogóle 308 dusz rewiz. b. właśc. skarb.

Wiatowice, u Długosza *Vyathovycze*, ws, w pow. wielickim, par. rzym.-kat. w Niegowieci, 7-6 klm. na płn. leżąca od Gdowa, nad pot. Pasternikiem, dopł. Królewskiego potoku, uchodzącego pod Pierzchowcem z lew. brzegu do Raby. Przez wieś prowadzi droga z Świątnik Górnych do Książnic. Ws wraz z obszarami tabular. ma 113 dm. i 507 mk., 496 rzym.-kat. i 11 izrael. Pos. więk. ma 200 mr. roli, 35 mr. łąk, 3 mr. ogr., 2 mr. pastw., 9;19 sąż. stawu, 4 mr. nieuź. i 800 sąż. parcel bud. pos. mn. 232 mr. roli, 58 mr. łąk i ogr. i 19 mr. pastw. Długosz (L. B., II, 118) wspomina tę wieś, nie podając bliższych szczegółów; w 1581 (Pawłowski, Małop., 60), Adam Niewiarowski płacił tu od 17 pół łanków km., 2 zagr. bez roli i karczmy z $\frac{1}{4}$ łana. Istniał tu dawniej zbór ewangelicki oraz ementarz, na którym rodziny ewangelickie z okolicy, a mianowicie Lettowowie z Pierzchowca, Dębicy z Krakuszowic, Liplasa i Wiatowic, Zielińscy z Brzezia, Kępińscy z Kuchar, Wielowiejscy ze Zborzyc, mieli swe groby. Po przejściu W. z rąk Dębickich w inne, zbór został zburzony, budowle do pastorów należące rozprzedane i poniszczone, drzewa około ementarza wycięte. Por. *Krakuszowice*. W. graniczą na wsch. z Krakuszowicami, na pld. z Liplasem, na zach. z Jawczycami a na płn. z Surówkami. Okolica pagórkowata, z glebą glinkową, na piaszkowcowym podkładzie. *Mac.*

Wiatrak 1.) os., pow. olkuski, gm. i par. Kidów. 2.) **W. Naramicki**, os., pow. wieluński, par. Naramice; w r. 1827 był 1 dm., 3 mk. 3.) **W. Rudzki**, pow. wieluński, par. Ruda; w 1827 r. 1 dm., 5 mk. 4.) **W. Skotowski** (Chotowski?), pow. wieluński, par. Chotów; w 1827 r. 1 dm., 5 mk. 5.) **W. Świątkowski**, pow. wieluński, par. Lututów; w 1827 r. 1 dm., 7 mk. 6.) **W. Urbański**, pow. wieluński, par. Ruda; w 1827 r. 1 dm., 5 mk. 7.) **W.**, os., pow. janowski, gm. Annapol,

par. Świeciechów. 8.) **W.**, os., pow. rypiński, gm. Wapielsk, par. Radziki. 9.) **W.**, os., pow. władysławowski, gm. Syntowty, ma 1 dm., 13 mk. *Br. Ch.*

Wiatraki 1.) os., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 8 mk., 42 mr. dwor. W 1827 r. 5 dm., 13 mk., par. Mińsk. 2.) **W.**, os., pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew, odl. od Koła w. 7, ma 5 dm. Należy do Grzegorzewa. 3.) **W. Szablowskie**, os., w par. Łowicz. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Wiatraki, ob. *Zakrzewo*, pow. poznański.

Wiatrogoszcz, urząd. *Guentergost*, *Witrogoszcz* w r. 1578, *Wytrgoszcz* r. 1620, *Jutrogoszcz* (na Mapie Chrzan.), ws, holendry, os., fol. i leśnicz., pow. wyrzyski, o 6 klm. ku płn. od Łobzenicy, po lew. brz. Łobzonki (wzn. 100 mt. npm.), dopł. Noteci; par. kat. w Dzwierzchnie, par. prot. i poczta w Łobzenicy, st. dr. żel. na Zakrzewie o 17 klm. Ws ma 59 dm., 413 mk.; holendry 33 dm., 251 mk.; os. 62 dm., 403 mk.; cały okrąg wiejski ma 154 dm., 1067 mk. (157 katol., 910 prot.) i 1854 ha (1239 roli, 235 łąk, 101 lasu); fol. (7 dm. i 24 mk.), wchodzi w skład okręgu dwor. Runowo. Na obszarze W. znajduje się jezioro bez odpływu, wzn. 108 mt. npm. W r. 1578 było tu 26 łan. os., 2 zagr. z rolą, 6 bez roli, 2 kom. i 2 rybaków, a w 1620 r. 23 łan. os., 10 zagr., 1 kowal, 2 karczmarzy i młyn o 3 kołach, dziś Łobzonką zwany. W. wchodziła dawniej w skład majątności runowskiej. *E. Cal.*

Wiatrołuza, rzeka, w pow. suwalskim, poczyna się na wschód od wsi Kaletnik a na pld. od wsi Wiatrołuza (gm. Hutta), płynie ku pld. pod Bobrowiszkami, przepływa jezioro t. n., z którego przechodzi pod wsią Piertanami do jez. Pierty (ob. *Królowek*), należącego do systematu jez. Wigry, zlewającego swe wody do Czarnej Hańczy. Długa około 6 w. Przyjmuje z praw. brzegu przed wejściem do jez. Pierty dopływ Maniówkę. *Józ. Bliz.*

Wiatrołuza 1.) ws i fol. nad rzeką t. n., pow. suwalski, gm. Huta, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 12 w.; fol. ma 10 dm., 63 mk.; ws 1 dm., 3 mk. W 1827 r. było 14 dm., 81 mk. 2.) **W.**, ws, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Jeleniewo, odl. 16 w. od Suwałk, ma 11 dm., 125 mk. W 1827 r. było 9 dm., 54 mk.

Wiatrowice z *Tropiem* i *Habalina*, ws, pow. sądecki, należy do gminy Tropie, składa się z 29 dm. i 188 mk. Leży na praw. brzegu Dunajca, tworzącego tu dwa razy zagięty łuk, opasujący osadę od pld. i zach. Na płn. graniczą W. z Habaliną (Chabalinami) i Tropiem, na wsch. z Rostoką. Por. *Kąty* i *Tropie*. *Mac.*

Wiatrowiec, ws i fol., pow. grójecki, gm. Konie, par. Lutkówka, ma 106 mk., 295 mr. dwor., 130 mr. włośc. Fol. stanowi część ma-

joratu Wilczaruda, nadanego ks. Szachowskiemu. W 1827 r. było 8 dm., 85 mk.

Wiatrówka, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemeneczyn, okr. wiejski Padziuny, o 18 od Wilna, 2 dm., 1 mk. prawosł. i 8 katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Wiatrówka, *Wietrowka* 1.) wś na lewym brzegu Taśminy, stanowiąca właściwie przedm. mka Kryłowa, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Czaplica, par. praw. Kryłów, o 20 w. od Czehrynia, ma 470 mk. 2.) **W.**, wś nad bezim. strumieniem, pow. jampolski, okr. pol. i paraf. Dżygówka, gm. Babeżyńce, st. pocz. Berezówka (o 13 w.), o 20 w. od Jampola, ma 49 dm., 369 mk., 279 dzies. ziemi włośc. i 128 dworskiej w części Hoszewskich. 3.) **W.**, przedm. mka Łuczycyna, w pow. mohylewskim. Porów. *Wietrzanka*.

Wiatrówki, część wsi Łuzna, w pow. gorlickim.

Wiatrowo, wś i majątność, pow. wągrowiecki, o 7 klm. na pld.-zach. od Wągrowca (par., poczta i st. dr. žel.), szkoła w miejscu. Wś ma 11 dm., 102 mk. (98 kat., 4 prot.) i 198 ha (160 roli, 19 łąk). Dwór z Czekanowem (4 dm., 89 mk.), Marynką (1 dm., 13 mk.), Nałęczynem (1 dm., 9 mk.); Wiatrowską leśniczówką (1 dm., 6 mk.) i Żelaskami (1 dm., 6 mk.) tworzy okrąg dwor., mający 1278, a według innych źródeł 1268 ha obszaru (724·94 roli, 103·17 łąk, 5·81 past., 365·83 lasu, 24·34 nieuż., 44·89 wody), 16 dym., cegielnię, 314 mk. (278 katol., 36 prot.); owczarnia zarodowa Rambouillet-Merino, właścicielem jest Teodor Moszczeński. Północną część obszaru dóbr zajmują lasy, przez które idzie bity trakt z Wągrowca do Rogoźna i płynię Wełna (dopl. Warty), nad którą stał niegdyś młyn Wiatrowski (r. 1507—1830), Pokrzywnicą także zwany. W tym lesie istnieją dotąd miejscowości: Niedźwiedzie i Pokrzywniki. Wiatrowskie jezioro, 1·2 klm. długie, około 500 kroków szerokie, wzn. 77·8 mt. n.p.m.; zasilane na pld. wodociekami, odpływa na pln. do jez. Łęgowskiego (77·4 mt. n.p.m.), przez które płynie Wełna; przekop na zachodzie odprowadza do tej rzeki wody jeziora W. Wody zachodnie ściekają do jeziora Prusieckiego, do którego brzegu wsch. przypiera część obszaru Wiatrowskiego. O 700 kroków na zach. od zabudowań dworskich znajdują się pokłady torfu. Wś rozłożyła się między dworem i fol. Nałęczynem. Dwie wyżyny leśne wznoszą się 85 i 82·7 mt. n.p.m., wyżyna polna na wschodzie 94, suchy obszar 84 do 92·6, niziny 76·5 do 79·3 mt. n.p.m. Mniemanie, jakoby W. powstało dopiero w pierwszej połowie XVIII w., opiera się może na podaniu, że je założono w miejscu wydłubionego Czekanowa, które długie lata leżało pustkami. W. istniało już w r. 1452 i składało się z dwóch części,

które wówczas rozgraniczono; akta ziemskie gnieźn. z r. 1507—1580 zawierają czynności, odnoszące się do W. i sąsiedniej Pokrzywnicy. Około r. 1530 dziedziczył tę majątność Piotr Smogulecki, który z opatem wągrowieckim Jakubem IV wiódł spory o stojący na Wełnie młyn Ostrowski. W r. 1580 Jarosław Smogulecki posiadał na W. 4½ łan. km., jeden półłanek pusty i 5 zagr., a w r. 1620 Maciej Smogulecki 4 łany os., jeden pusty, cwieter karczmarzką, 1 rzemieśln., 3 zagr. i młyn o 2 kołach, Pokrzywnicą zwany. Przy schyłku zeszłego stulecia Ludwik Żychliński posiadał W. z Czekanowem; w r. 1801 nabył od Żychlińskich tę majątność Aleksander Moszczeński, starosta brzesko-kujawski. Ob. *Wiatrowskie Holendry*.

Wiatrowo, niem. *Viatrow*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Dębno. R. 1274 nadaje ks. Mestwin dobra tutejsze klasztorowi cystersów w Kolbaczu (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 221). *Ks. Fr.*

Wiatrowskie-Holendry, urząd. *Wiatrowo-Hauland*, dawniej *Pokrzywnicą* zwano, w pow. wągrowieckim, o 5 klm. na zach.-płd. od Wągrowca (par., poczta i st. dr. žel.), mają 11 dm., 102 mk. (7 katol., 95 prot.) i 244 ha (211 roli, 24 łąk). Powstały około r. 1770 na obszarze Wiatrowa (odl. 4·5 klm.), przy wsi Pokrzywnicy. *E. Cal.*

Wiatryszki, *Wietryszki*, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 49 w. od Szawel.

Wiatsza, rzeczka, w pow. porzeczkim gub. smoleńskiej, prawy dopływ rzki Czerebesny, lewego dopływu Kaspli.

Wiatyna, rzeka, zachodnie ramię Seretu. Seret Werchobuski i Nuszczański zlewają się razem. Seret Werchobuski w górnym biegu nazywa się Kierniczyną, w średnim Wiatyną. Powstaje w Hucie Werchobuskiej, w pow. złoczowskim, płynie doliną lesistą, dalej przez Werchobuz, Łukawiec, w pow. brodzkim, Bałków i Hnidawy (ob. t. V, 814). *St. M.*

Wiaz 1.) jezioro, na pograniczu gub. witebskiej, z którego ma źródła rzeka Wielka. 2.) **W.**, wyspa na jez. Drywiaty al. Brasławskiem (w pow. nowoaleksandrowskim).

Wiaza, rzeczka, w pow. ihumeńskim, drobny prawy dopływ Czernicy, w obrębie gm. Wierchmień. *A. Jel.*

Wiaziczy, zaśc. nad rzeką Tuchlanką, lew. dopl. Żarnówki, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bieliczany, o 38 w. od Ihumienia, ma 4 osady; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiaziewszczyzna, wś włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Przebrodź (o 15 w.), 10 dusz rewiz.

Wiaziszki, ob. *Widziszki*.

Wiazka, ob. *Wiazówka*.

Wiazka, *Wiazka*, puszcza królewska, w piow. pińskim, podług lustracyi z r. 1558 dopełn onej przez Hrehorego Wołowicza, sstę mściobowskiego, zaczęła się od jeziora Święcieckiego i rozszerzała się ku Wólce Cimoszewskiej, odtąd do Witoldowej Studni („Witowtowa Kałodzież“) w uroczysku Nadlew; dalej do uroczyska Suchowierchy, a od Suchowierchów do uroczyska Woniaczyje Wody, ztąd szła granica wielkim gości. pińskim do uroczyska Nasieka, dalej rzką Uzłuchą do uroczyska Komarne Błoto, ztąd do błota Zajadz, poczem do uroczyska Waliszcze, od Waliszcza do rz. Utol i ztąd do uroczyska Izbiszcze, od Izbiszcza do uroczyska Mutwica i do rzeczek Utreńskich, a ztąd rzką Utreńską do Brodów Osowskich i wreszcie do rzki Uzłuchy (ob. Rewiza puszcza, str. 13—14). Jest to mniej więcej obręb kilkudziesiąt milowy, zajęty dziś przez gminy: Święta Wola, Telechany, Chotyńcize, Dobrosławka, Łohiszyn i Porzece. Dokumenta wspominają o „łowach pińskich“ w tej puszczy. Miejscowość to i teraz małodudna lecz lasy ze starodrzewiu ogołoczone, z wyjątkiem puszczy Porzeckiej (dziedzictwo Skirmuntów) i lasów skarbowych. A. Jel.

Wiazki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 59 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.** al. *Wiazok*, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 90 w. od Rzeczycy, ma 34 osad; grunta wyborne, namulowe. 3.) **W.**, ob. *Wiazówka*. A. Jel.

Wiazna, wś, pow. bychowski, gm. Czehrynka (Czehyrynka o 8 w.), ma 50 dm., 210 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy centralny śpiczlerz gminny.

Wiazna 1.) rzeka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w pobliżu wsi Fedajewa, w pow. syczewskim, przepływa pow. wiazieński, i pod wsią Ujście (w pow. bielskim) ma ujście. Płyne w kierunku pñ.-zach.; długa około 90 w., szeroka od 1 do 10 saż., głęboka od 3 do 9 st. Podług świadectwa Herbersteina była dawniej żeglowna, dziś czasem tylko na wiosnę splawna. 2.) **W.**, rzeka, w gub. włodzi-mierskiej, pr. dopł. Uwodzi, bierze początek w pow. szujskim, przepływa pow. kowrowski. Płyne w kierunku pñ.-wsch., długa do 72 w., szeroka od 3 do 5, miejscami do 10 saż., głęboka od 9 do 14 arsz.; brzegi ma niskie, bezleśne, bieg nadzwyczaj wolny. Obraca 6 młynów wodnych. Nad W. leżą wsi Tejkowo i Leźniewo, z wielkimi fabrykami wyrobów bawełniauych.

Wiazna, mto powiat. gub. smoleńskiej, pod 55°13' pñ szer. a 51°57' wsch. dług., wzn. 835 st. n.p.m., nad rz. Wiazną i Biebrą i przy dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, odl. o 162 w. na pñ.-wsch. od Smoleńska a 228 w. od Moskwy. Położone w równinie i przetrzięte rz. Wiazną na dwie części: wschodnią i zachodnią, miało w 1860 r. 25 cerkwi, 2 monastery (mężki i żeń-

ski), 1472 dm. (230 murów.), 216 sklepów, 10381 mk. (później 13195 mk.). Posiada: szpital miejski, więzienie, aptekę, szkołę powiat., 2 szkoły paraf. i 13 szkół prywat. Dochód miejski w 1860 r. wynosił 11260 rs.; do miasta należało 1855 dzies. (455 1/2 dzies. pod miastem). W t. r. było 31 zakładów przemysłowych, produkujących za 80000 rs. (mianowicie: 11 garbarni, 3 wazelnie łożu, 3 fabr. świec woskowych, 1 kleju, 3 patoki, 4 pierników, 1 dzwonków, 1 browar piwny, 1 kafli i 3 cegielnie). Rzemieślników było 284 (100 majstrów). Słynne są tutejsze pierniki, których wyrabiają rocznie za 10000 rs. Pod względem handlu W. zajmuje pierwsze miejsce pomiędzy miastami gubernii. Głównymi przedmiotami handlu są: zboże, konopie, siemiane i konopne, sadło, skóry itd., wywożone głównie do Petersburga i Rygi. Nadto miejscowi kupcy zaopatrują prawie wszystkie miasta gub. smoleńskiej w żelazo i ryby. Targi odbywają się trzy razy tygodniowo, jarmark zaś raz do roku (26 maja). W. była niegdyś otoczona ziemnym wałem, z sześciu murowanemi basztami, z których jedna ocalała. St. W. dr. żel. moskiew-brzeskiej, pomiędzy st. Komiagno (o 9 w.) a Grediakino (o 10 w.), odległą jest o 228 w. od Moskwy a 796 w. od Brześcia. Z W. wychodzi linia dr. żel. do Riazka (riazsko-wiazieńskiej), długa 465 w., z głównemi stacyami: Kaługa, Aleksin, Protopopowo, Tuła, Uzłowaja i Skopin, oraz przez Rzew do Ostaszkowa (rzewsko-wiazieńska i nowotorzka), długa do Rzewa 116 w. a do Ostaszkowa 244 w. Czas założenia W. nieznan. Wiarogodna historia miasta zaczyna się 1239 r., w którym w. ks. Jarosław II Wsiewołodowicz oddał je w udziale ks. Andrzejowi Włodzimierzowiczowi, zwanemu „Długa Ręka“. Przez cały XIV w. historycy i kronikarze nie wspominają o Wiazmie. W 1403 r. Lichwen Olgierdowicz zdobywa miasto na rzecz Witolda i bierze do niewoli Iwana Światosławowicza, jednego z książąt smoleńskich, który tam rezydował. Daremnie usiłowali oswobodzić miasto w 1406 r. w. ks. Wasili Dymitrowicz a w 1444 r. w. ks. Wasili Ciemny, pozostało ono pod władzą Litwy do 1494 r., w którym odebrane zostało przez wojska Iwana III, pod wodzą kn. Daniła Szczeni. W 1566 r. nawiedził miasto Iwan Groźny. Podług opisu Wasila Wołyńskiego było w W. w 1594 r. 500 dm. i 575 mk. płci męskiej (nielicząc dzieci). W epoce Samozwańców W. przechodziła z rąk do rąk; od 1611 do 1613 r. władali nią Polacy, również potem od 1617 do 1634 r., t. j. do traktatu polanowskiego, odkąd już ciągle do Rosyi należy. Od 1708 do 1718 r. W. była mtem powiat. gub. smoleńskiej, potem mtem w powincyi smoleńskiej gub. ryskiej, 1776—96 r. mtem namiestnictwa smoleńskiego a od 1796 r. już stale mtem powiatowem gub. smoleńskiej. W pierwszych dniach listopada 1812 r. zaszła

pod W. dwudniowa krwawa bitwa z Francuzami, podczas której całe prawie miasto uległo zniszczeniu, zgorzało bowiem 1064 dm., 436 sklepów i 17 fabryk. Przedstawiający bitwę obraz Hessego zdobi salę rady miejskiej tutejszej,

Wiaziemski powiat, położony w wschodniej części gubernii, graniczy od płu. z pow. syczewskim, na wschód z gżackim, na pld.-wschód, pld. i pld.-zach. z bielskim i zajmuje 51·1 mil al. 2619 w. kw. Największa przekątńa powiatu wynosi 86 w. na długość a 58 w. na szerokość. Powierzchnia przedstawia płaszczyznę wyniosłą, mającą głębę przeważnie gliniastą i tylko w części zachodniej, na lew. brzegu Dniepru, piaszczystą. Na wybrzeżach rzek występują obnażenia wapienia górnego, najznaczniejsze łomy którego znajdują się pod wsią Horodyszcze, na pograniczu pow. dorohobuzkiego i bielskiego. Rzeki, oblewające powiat, należą do systematów Dniepru i Wołgi. Dniepr na przestrzeni 15 w. stanowi granicę pow. wiaziemskiego i dorohobuzkiego. Poczyna on na tej przestrzeni być spławnym. Z dopływów najważniejsza Wiazma, przerzająca powiat od wschodu na zachód; Ośma bierze początek w granicach powiatu. Do dorzecza Wołgi należy rz. Wazuza, wypływająca z błot przy wsi Matrjuchowa. Niewielkie błota znajdują się na wybrzeżach rz. Wiazmy i w części północnej około źródeł Wazuzy. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 71251 mk., zamieszkujących 754 osad (43 sioła, 2 slobody, 465 wsi, 123 dworów, 121 chutorów i in. drobnych osad). W t. r. było w powiecie 57 cerkwi prawosł. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, jakkolwiek zbiorcy, zwłaszcza oziminy, niezaspakajają miejscowych potrzeb. Pod rolą znajduje się do 143000 dzies., pod łąkami do 16000 dzies., pod lasami do 27400 dzies. (2431 dzies. lasów skarbowych). W 1860 r. było w powiecie: 19400 sztuk koni, 34600 bydła rogatego, 20500 owiec zwyczajnych, 11000 trzody chlewnej, 1830 ulów pszczół. Ogrodnictwo zaspakaja zaledwo miejscowe potrzeby, natomiast sadownictwo dość wysoko rozwinięte. Przemysł fabryczny na niskim stopniu, reprezentowany był w 1860 r. przez 6 fabryk (1 garbarnia, 3 gorzelnie, 2 fabryki zapalek).

Wiaźmicze, wś, pow. orszański, gm. Alenowicze, ma 46 dm., 238 mk,

Wiaźmiony, wś i dobra skarbowe, pow. wielicki, w 2 okr. pol. gm. Wiaźmiony, o 24 w. od Wieliza, szkoła ludowa (od 1864 r.). Gmina, w pld. części powiatu, graniczy od zach. z gm. Budnica, od płu. i wsch. z gm. Czepla, od pld. z gub. smoleńską, obejmuje 54 miejscowości, mające 657 chat włosc. (obok 21 dm. należących do osób innych stanów), liczy 5748 mk. włóścian, u-właszczonej na 12091 dzies. Zarząd gminy we wsi Krute. Okolica wazgrzysta. Dobra skarbo-

we W. składają się z 31 wsi i 4 zaśc. i mają 17212 dzies. *J. Krz.*

Wiazna al. *Nowosiółki*, fol. poradziwiłowski, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Howiezna, o 76 w. od Stucka, około 1¹/₂ włóki. Własność włóścianina Marcina Urbana, znanego w okolicy z dobrego gospodarstwa i hodowli koni. Ziemia urodzajna, miejscowość bezleśna.

Wiaźniewa, rzeczka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Kaspli, uchodzi powyżej Porzecza.

Wiaźniki, mto powiat. gub. włodzimierskiej, pod 56°15' płu. szer. a 59°50' wsch. dług., na wyniosłym prawym brzegu rz. Kłazmy (o 2 w. od jej źródeł) i przy linii dr. żel. moskiewsko-niżegorodzkiej, odl. o 117 w. od Włodzimierza, miało w 1859 r. 674 dm. (33 murow.), 5206 mk., 6 cerkwi, monaster męzki Błagowieszczeński, 69 sklepów, szkołę powiat., szpital, bank miejski, st. poczt., st. dr. żel., przystań. Do miasta należy 630 dzies. ziemi (311 pod miastem); dochody w 1860 r. wynosiły 5987 rs. Mieszkańcy zajmują się głównie przędzeniem i tkaniem płótna a w części ogrodnictwem i sadownictwem (60 ogrodów). Przemysł fabryczny skierowany jest głównie do płóciennictwa. W 1860 r. było w W. 8 fabryk płótna, produkujących za 860000 rs., 2 farbiarnie z produkcją na 3525 rs. i 1 garbarnia, produkująca za 7500 rs. W t. r. było w mieście 172 rzemieślników. Handel dość ożywiony. St. W. dr. żel. moskiewsko-niżegorodzkiej, położona między stacyami Seńkowo (o 9 w.) a Denisowo (o 14 w.), odległa jest o 293 w. od Moskwy a 117 w. od Niżnego Nowogrodu. Miasto powstało w 1779 r. ze slobody Wiaźnikowskiej.

Wiaźnikowski powiat leży w płu.-wschod. części gubernii i zajmuje 63·9 mil al. 3092·6 w. kw. Powierzchnia powiatu, przerznięta od zachodu na wschód rzeką Kłazmą, przedstawia w części płu. nizinę, pokrytą mnóstwem bagnisk, powstałych z powodu braku spadku. Natomiast część południowa, na prawym brzegu Kłazmy, jest dość wyniosła i falista, poprzerzynana ruczajami, dopływającymi do Kłazmy. Gleba w części gliniasta, przeważnie piaszczysta i błotnista, w ogóle nieurodzajna. Południową część powiatu przeryna rz. Kłazma na przestrzeni 65 w. Z dopływów jej ważniejsze: Teza i Łuch. Mnóstwo niewielkich jezior, rozrzuconych przeważnie na lewym brzegu Kłazmy. Błota zajmują do 6000 dzies. i zalegają głównie środkową część powiatu. Prawie połowę ogólnej powierzchni zajmują lasy (do 149000 dzies.). W drzewostanie przeważa jodła i sosna. W 1859 r. było w powiecie (bez miasta) 79836 mk. (293 jednowierców i 460 rozkolników), zamieszkujących 534 osad. W t. r. było w powiecie 68 cerkwi prawosł., 1 jednowierców i 1 monaster męzki. Rolnictwo, z powodu ubogiej gleby, stoi na niskim stopniu i niezaspakaja miejscowych potrzeb. Pod rolą

znajduje się do 121000 dzies. Hodowla bydła nieznaczna (w 1859 r. do 6000 sztuk koni, 8000 bydła rogatego, 8000 owiec). Natomiast rozwinięty jest w powiecie przemysł domowy, zwłaszcza tkanie perkali i grubych płócien, malarstwo obrazów świętych i wyprawa kozuchów. Przemysł fabryczny reprezentowany jest przez 15 zakładów przemysłowych, przeważnie fabryk płótna i wyrobów bawełnianych, produkujących rocznie za przeszło 1000000 rubli. *J. Krz.*

Wiazok 1.) al. *Zamoszczany*, ws nad rz. Ipa, lew. dopł. Prypeci, pow. bobrujski, o 99 w. od Bobrujska, niegdys w starostwie ozaryckim, teraz w gm. Ozarycze, w 2 okr. pol. paryckim, ma 23 osad; grunta lekkie, łąk obfitość. 2.) **W.**, ws nad rz. Moźów, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, ma 23 osad; miejscowość nizinna, grunta lekkie. 3.) **W.**, ob. *Wiazki*. *A. Jel.*

Wiazonka, ob. *Wiazynka*.

Wiazowce, ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, ks. Radziwiłłów, Czeress (o 12 w.), o 45 w. od Dżisny, 3 dm., 31 mk. prawosł. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wiazowica, zatoka jeziorna w prawej kotlinie Prypeci, w pow. rzeczycyckim, naprzeciwko wsi Dernowicze; rybna. *A. Jel.*

Wiazowica, *Wiazownica*, ws, pow. rzeczycycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Karpowicze, o 73 w. od Rzeczyce, ma 28 osad; za poddaństwa uależała do domin. Lipów, Horwatów.

Wiazowica 1.) potok, w pow. lipowieckim, ob. *Jazowica*. Ma źródła pod wsią Krasneńkie, przepływa przez Wiazowicę i Borysówkę. Przybiera potok płynący od Łysej Hory. 2.) **W.**, ob. *Wiązowica*.

Wiazowiec 1.) *Wiązowiec*, ws i fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 6 w.), okr. wiejski Chożew, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Ws ma 24 dm., 172 mk. prawosł. (w 1865 r. 97 dusz rewiz.), fol. zaś 1 dm., 27 mk. W 1865 r. należał do Ordyńców. Niegdys własność Biegańskich, z których Kazimierz Władysław i Apolonia z Zenowiczów Biegańscy, pisarzowie ziemscy brasławscy, sprzedają Krzysztofowi Ejdziatowi Lubowiczowi. 2.) **W.**, ws, pow. klimowicki, gm. Kościukowicze, 20 dm., 157 mk. Fol., dziedzictwo Osmołowski, 147 dzies. (60 roli, 32 łąk, 20 lasu).

Wiazowiec, *Wiązowiec*, w dokum. *Wieżowice*, *Wieżów*, ws, pow. krzemieniecki, na pd-zach. od Jampola. Własność Zofii z ks. Chodkiewiczów hr. Ossolińskich. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ws *Wieżowicz* należy do Januszpola kn. Stefana Korybutowicza Zbarazkiego, wdwy trockiego, który wnosi pobór od 18 dym., 8 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyn, 127). Na początku b. wieku w kluczu jampolskim.

Wiazówka 1.) rzeczka, w pow. słonimskim, lewy dopływ Niemna. Zródła ma pod folw. Basin, płynie ku płu.-zach. przez Niemkowicze, Aleksandrowicze, Porzecze, Romanowicze, Nowiki, Dąbrówka, w pobliżu wsi Korytnica wkracza w granicę pow. lidzkiego, wykręca się ku płu. i ubiegłszy kilka wiorst ma ujście. Od lewego brzegu, niedaleko od swego ujścia, przybiera strugę płynącą od wsi Sieratowszczyzna. 2.) **W.** al. *Wiazka*, rzeczka, w pow. bobrujskim, lewy dopływ Oressy (pr. dopł. Ptyczy). Przybiera rzekę Fiorkę (ob.). 3.) **W.**, ruczaj, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchiń, wypływa z błota Weretejskiego. *J. Krz.*

Wiazówka 1.) ws, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionna, o 36 w. od Sokółki, 233 dzies. ziemi włość. (46 1/2 łąk i past., 16 1/2 nieuż.). 2.) **W.** al. *Wiazki*, ws, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. i gm. Kaczerycze, paraf. prawosł. w miejscu, o 32 w. od Bobrujska, ma 27 osad. Cerkiew paroch. p. wez. św. Eliasza, ma z dawnych zapisów przeszło 2 1/2 włóki ziemi ornej i łąk na 56 wozów; około 1000 parafian. 3.) **W.**, białoros. *Wiazouka*, ws, pow. ihumeński, w gm. Jurewo, ma 10 osad. 4.) **W.**, ws, pow. lepeński. Mają tu Rafał Reutt 39 dzies. i Wacław i Emilia Bogińscy 126 dzies. 5.) **W.**, ws tamże. Mają tu części: Aleksiejenkowie (80 dzies.), Lekszionkowie (w 6 działach 71 dzies.), Milewscy (w 2 działach 32 dzies.) i Ignacy Paszkiewicz (18 dzies.). *J. Krz.-A., Jel.*

Wiazówka, *Wiązówka*, mko nad Żerewem, pow. owrucki, gm. Narodycze, o 110 w. od Żytomierza a 28 w. na płu.-zach. od Owruca (st. pocz.), posiada cerkiew Pokrowską, wzniesioną z drzewa w 1862 r. kosztem skarbu a odnowioną w r. 1880 staraniem miejscowego parocha i parafian i uposażoną 38 dzies. ziemi. Do par. należy ws Lepląszczyzna (o 4 w.) i sloboda Wiazowska (o 1 w.). W całej parafii 173 dm., 1372 mk. W 1870 r. w mku było 86 dm., 935 mk. (30% żydów), cerkiew, dom modlitwy żydowski, 2 młyny wodne. W jako miasto wspomniane jest w dokumencie z 1683 r. W 1711 r. należało do Anastazyi Podleskiej, żony Aleksandra Zbigniewa Jakubowskiego. W 1750 r. na miasteczko napadł oddział hajdamaków pod watażką Iwanem Podolakiem. *J. Krz.*

Wiazowiki, ws, pow. orszański, gm. Rudnia (o 10 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Wiazówna, uroczysko na gruntach wsi Borowice, w pow. łuckim.

Wiazownia, rzeczka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Meży, bierze początek z jez. Czarnego, leżącego wśród rozległego błota Żarkowski Moch.

Wiazownica 1.) ws i zaśc. nad rzeką Poćiechą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 53 w. od Ihumienia. Ws ma 23 osad, młyn; miejsco-

wość poleska, grunta lekkie, urodzajne, łąki dobre; lud trudni się, oprócz rolnictwa, wyrobem lipowych rohoży, gięciem obodów jesionowych i dębowych na koła i płozów do sani; w puszczy włościanie trzymają dużo pszczół. W XVII w. W. należała do Wołodkowiczów; w dokumentach jest wzmianka pod 1665 r. o procesie archimandryty mińskiego Warlaama Kozińskiego, którym wygrał od Wołodkowiczów 16000 złp. z ewikcyą na Wiazownicy (ob. Akty wyd. przez Wil. Arch. Komis., t. XV, str. 152, Nr. 101). W ostatnich czasach poddaństwa W. należała do klucza Żarnówki, Zawiszów. 2.) **W.**, ob. *Wiazowica*.

Wiazowo, jezioro, w pow. rohaczewskim.

Wiazowok, ob. *Wiązówek*.

Wiazowski al. Wiazyn, zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i gm. Hłusk, o 54 w. od Bobrujska. Mają tu własność: Wołodkowiczowie i Denisowiczowie po $3\frac{1}{4}$ włoki. *A. Jel.*

Wiazowska Słoboda, ws, pow. owrucki, gm. Narodycze, par. praw. Wiazówka (o 1 w.).

Wiazowszczyzna 1.) zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Sulistrowskich, Karolinowo, o 35 w. od Święcian, 3 dm., 18 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 2.) **W.**, fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Wilejki, 1 dm., 8 mk. 3.) **W.**, zaśc. nad rz. Małą, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 54 w. od Borysowa, ma 8 osad; miejscowość leśna. 4.) **W.**, zaśc., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz. Posiadają tu matę schedy cztery rodziny szlacheckie Makowskich. 5.) **W.**, zaśc., pow. miński, o 28 w. od Mińska, w gm. Białorucz; grunta szczerkowo-gliniaste, miejscowość wzgórzysta. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiazucia, ob. *Wiazynka*.

Wiazy 1.) ws nad rz. Klewą, lew. dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, przy drodze z Pohostu do wsi Maciejewicz, o 50 w. od Ihumenia. 2.) **W.**, ws nad Świsłoczą, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, ma 15 osad; grunta szczerkowo-namułowe, urodzajne, łąk obfitość.

Wiazcżyn, ws i fol. nad rzką Pocięchą, lew. dopł. Świsłoczy, w 4 okr. pol., gm., paraf. prawosł. i katol. Świsłocz, o 46 w. od Bobrujska; miejscowość bogata w dary natury, leśna, łąk dużo; lud rolniczy i flisaczy. Wieś, mająca 14 osad, za poddaństwa należała do Niezabitowskich przy domin. Świsłocz; folw. dotychczas jest własnością tej rodziny. *A. Jel.*

Wiazyk, jezioro, w gow. borysowskim. Przepływa przez nie rzka Smolanka.

Wiazyk, pow. borysowski, ob. *Towianka* 2); należą do dóbr Smolary.

Wiazyn 1.) mko i fol. nad rzką Rybezanką (Wiazynką), pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wiazyn, o 21 w. na płn.-wsch. od Wilejki a 136 w. od Wilna. Mko ma 64 dm.,

393 mk. (w 1859 r. 36 dm., 367 mk.; w 1881 r. 270 mk.), cerkiew paraf. drewn., kaplica katol., par. Olkowieze (dawniej par. Ilia), dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkoła ludowa, młyn wodny; fol. ma 91 mk., gorzelnię i browar. Dobra mają 15000 dzies. ziemi dworskiej. Cerkiew paraf. Uspieńska została wzniesioną z drzewa w 1791 r.; kaplice ementarne we wsi: Pachomowo i Jarmolice. Par. praw., dekanatu (błagoczynia) Mołodeczno, 3312 wiernych. Okrąg wiejski obejmuje mko W. i wsi: Bojary, Budziszczce, Falki, Garwatka, Jeśmanowce, Kołodeczyzna, Krynica, Kuczki, Łaniewszczyzna, Snipiszki, Sudniki, w ogóle w 1865 r. 582 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. Gmina należy do 2 okr. pokojowego do spraw włościańskich, składa się z 6 okręgów wiejskich (starostw): Wiazyn, Jałowo, Łotygoł, Poniatycze, Obodowce i Ilia, obejmuje 53 wsi, mających 584 dm., 6448 mk. włośc. W 1865 r. gmina miała 1955 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 364 b. włościan skarbowych. Dziedzictwo niegdyś Zborowskich, w 1628 r. drogą wiana za Nastazję Zborowską Romana Wołowicza, następnie córki ich Maryanny Janowej Wituńskiej. Od Wituńskich nabył W. senator Wincenty Giecwicz, dalej syna jego Hipolita, poczem wnuka Konstantego, dziś wdowy ostatniego Zofii z Hrebniekich i jej synów Hipolita i Jana. 2.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 10 w.), okr. wiejski Karpowicze, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Zaborze, Hrehorowiczów. 3.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, ob. *Szczarka* 3). 4.) **W.**, dobra nad rzką Wiazynką, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Stańków, par. katol. Kojdanów (o 12 w.), o 1 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Fanipol (poprzednio Tokarówka), o 3 mile od Mińska koleją. W. należał oddawna do dóbr alodyalnych radziwiłłowskich, a w połowie XVIII w. był w zastawie u Wańkowicza, wojskiego mińskiego (ob. Pamiętniki Matuszewicza, t. I, str. 146); z kolei pod koniec wieku zesłęgo zdaje się, że W. trzymali prawem zastawnem Bohdaszewscy, mający w Nowogródzkiem dobra Połuże i Wodkowicze. W 1820 r. Antoni Bohdaszewski, deputat wywodowy miński, okupił W. na własność od prokuratorcy masy radziwiłłowskiej, z funduszu małoletniej Stefanii, córki ostatniego ordynata nieświeskiego ks. Dominika Radziwiłła, wraz z fol. i zaśc.: Pawełków, Bereża, Czeczyn, Lisowszczyzna, Komarowszczyzna, Pawlucie i Czeremsk, na miejscu którego później założono fol. Antosin. W 1838 r. synowiec Antoniego Ignacy Bohdaszewski, późniejszy marszałek pow. mińskiego, dokupił do W. od tejże masy radziwiłłowskiej zaśc.: Podsosenie, Choina, Siedliszcze, Plewaki, Konowodwicze, Hrad, Bakinowskie, Kule, Downary i Kamienny-Uhol. Te trzy ostatnie zaśc. zostały potem odprzedane przez marszałka Ignacego Dobkiewiczowi. Po

podziale pomiędzy synami Ignacego: Janem, Olgierdem, Stefanem i Ottonem, W. dostał się Olgierdowi Bohdaszewskiemu wraz z trzema zaśc.: Komarowszczyzna, Pawlucie i Lisowszczyzna, z obszarem 739 dzies. pięknych i wybornych gruntów i łąk. Rezydencja i wszystkie budynki gospodarskie z muru wzniesione. Poprzednio wyrabiano w W. doskonale piwo w różnych gatunkach i porter, obecnie założono fabrykę serów na sposób holenderski. Gospodarstwo i ogrodnictwo dobre. Kościół murów filialny, fundacji Ignacego Bohdaszewskiego i cerkiew filialna, p. wez. św. Trójcy, przez tegoż z muru wzniesiona. 5.) **W.**, ob. *Wiazowsk* i *Wiazynka*. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiazynka 1.) przez lud zwana *Wiazucią*, rzeka, w pow. wilejskim, lewy dopływ Wilii. Bierze początek na pograniczu pow. wilejskiego i gub. mińskiej, pod wsią Udra, przepływa pod nazwą Udry, Udranki lub Udrzanki w kierunku płn.-zach. pod wsiami Biesiady, Kucharzowszczyzna, Kolesnikowa, Garbusie, Udra, Bachmetówka, Czerwiczyńce, poczem robi zwrot ku płn. przez Granicze, Wołoki (na tej przestrzeni nosi nazwę Syczewki), łączy się z Ilią, przybiera nazwę Wiazynki, niekiedy Rybczanki, oblewa Czechy, Semenowce, Łonę, Buczki, Berezowę, Wiazyn, Rybczyńce i powyżej wsi Pachomowa, prawie na wprost wsi Rabuń, ma ujście. Długa do połączenia z Ilią 40 w., od połączenia do ujścia około 18 w. płynie przeważnie miejscowością błotnistą i lesistą. Ważna dla handlu drzewem. 2.) **W.** al. *Wiazonka*, rzeczka, w pow. mińskim i wilejskim, lewy dopływ Gujki (Hujki). Zaczyna się w płn.-zach. stronie pow. mińskiego, w górzystej okolicy za wsią Szczuki (gm. Zasław), płynie bystro na pld.-zach. pod wś Lipienie, tu zasilona strumieniem Lipieniówka zwraca się bardziej na płn.-zach. pod fol. Krynica (młyn) i wś Siedeczyki; za wsią Wieremiejki (młyn) wkracza w pow. wilejski, płynie koło wsi Powiazy i za wsią Wołki ma ujście naprzeciwko Radoszkowicz. Długa około 2 mil. 3.) **W.**, rzeczka, w pow. mińskim, lewy dopływ Ussy, zaczyna się we wzgórzach pod zaśc. Ziaziulewo, płynie bystro na wschód koło wsi Czyki, Wiazynka, Czeczyn; od fol. Wiazyn zwraca się na południe ku wsiołom Komarowszczyzna i Chomicze i pod fol. Ussa ma ujście. Długa około 3 mil. Zasila się drobnymi strumieniami, wypływającymi z okolicznych wzgórz. Obraca kilka młynów. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiazynka 1.) folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 21 w. od Wilejki, 1 dm., 47 mk. 2.) **W.** al. *Wiazyn*, folw., pow. miński, w 1 okr. pol. Raków (o 9 w.), gdzie par. katol. i st. pocz., gm. Zasław, o 30 w. od Mińska. Dość dawna własność Zambrzyckich, 320 dzies.; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 3.) **W.**, wś nad rzeką t. nazwy, pow.

miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 31 w. od Mińska, ma 22 osad; grunta faliste, szczerkowe, żytnie, lasu mało w okolicy. *A. Jel.*

Wiazewicze, wś, pow. stucki, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Kleck (o 4 w.), o 68 w. od Stucka, ma 33 osad; grunta urodzajne, miejscowość małoleśna. *A. Jel.*

Wiazna, *Wiazna*, wś, w pow. bobrujskim, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, o 61 w. od Bobrujska, ma 25 osad. *A. Jel.*

Wiazno, *Wieżno*, sióło i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, o 34 w. od Prużany. Sióło ma 117 dzies. ziemi cerkiewnej (39 łąk i pastw., 8 lasu, 15 nieuż.), dobra zaś 386 dzies. ziemi dworskiej (80 łąk i pastw., 103 lasu, 51 nieuż.); własność Zajkowskich.

Wiazucie, wś nad rzeką Weremiejką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebidzewo (o 12 w.), okr. wiejski Skoworodki, o 36 w. od Wilejki, przy b. drodze pocz. z Wilna do Mińska, ma 11 dm., 125 mk. prawosł. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.); należy do dóbr Markowo, Plewaków.

Wiazycze, ob. *Wiazyszczce*.

Wiazykańce, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 80 w.), okr. wiejski Girdziuny, o 35 w. od Oszmiany, 9 dm., 67 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); należy do dóbr Kazimierzowo, Umiastowskich.

Wiazyszczce 1.) *Wiazycze*, wś u zbiegu rz. Sławeczny z Prypecią, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 136 w. od Rzeczycy, ma 20 osad. Miejscowość poleska, łąki wyborne, rybołówstwo znaczne. 2.) **W.**, wś nad Dźwiną, pow. lepelski, między Ułą a Witebskiem, o 47 w. od Witebska. Posiada cerkiew paraf., pod wez. Przemienienia Pańskiego; prom. Folw., własność Skiwskich, 314 dzies. Na mocy traktatu 1772 r. w W. schodziła się granica między Rzplitą a Rosją. Pod W. Dźwina wkracza w granice gub. witebskiej, płynąc poprzednio jej pograniczem. Poniżej wsi znajduje się na rzece wielka mielizna. Wspomniana już w XVII w. jako przystań.

Wiazynin, też *Wiączenin Polski* i *Niemiecki*, w XVI w. *Wiazemin*, wś i kol., pow. gostyński, gm. Czermno, par. rz.-kat. Troszyn, ewan. Gombin. W. Polski ma 35 dm., 263 mk. ewang.; W. Niemiecki 19 dm., 263 mk. ewang. W r. 1827 W. Pol. miał 17 dm., 117 mk.; W. Niem. 22 dm., 221 mk. Dom modlitwy ewang. i szkoła. W. *Polski* ma 250 morg. żyznej ziemi (w połowie łąki, z pokładem torfu na 6 do 8 stóp grubym); W. *Niem.* ma 521 morg. ziemi pszennej (w połowie łąki łądowe). Przy domach sady owocowe. Plantacye wierzb. Ludność trudni się rolnictwem, hodowlą bydła i wyrobem sera holenderskiego. W 1590 r. płacono ztąd od 5½ łana.

Wiazyn Dolny. *Górny* i *Nowy* w XVI w. *Wyaczenye majus* i *minus*, kol. i os. leśna, pow. łódzki, gm. Nowosolna, par. Mileszki. Posiada tar-

tak parowy o sile 40 koni (własność Karola Szejblera). W. Dolny ma 9 dm., 117 mk., 161 morg. włośc.; W. Górny 41 dm., 381 mk., 600 morg.; W. Nowy 8 dm., 104 mk., 196 morg.; W., tartak i 2 os. leś., 5 dm., 20 mk., 1033 morg lasu dwor. W 1827 r. W. Dolny miał 9 dm., 72 mk.; W. Górny 10 dm., 337 mk. a W Nowy 9 dm., 108 mk. Na początku XVI w. ws królewska W. wielki i mały należała do par. Mielezki. Dziesięciny z łąnów kmiecych w obu częściach pobierał pleban w Kazimierzu, zaś od kmieci osadzonych na rolach folw. w W. małym i z folw. pleban w Mileszkach, któremu kmiecie za kołędę dają po 2 kor. owsa (Łaski, L. B., II, 380, 384). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 ws królewska W., należąca do sukcesorów Liasockiego, miała 8½ łąn., 1 zagr., 3 karczmy, 6 rzem., 24 osad. W. Minor miał 10 łąn., 2 zag., 4 karczmy, 4 rzem., 24 osad. (Pawński, Wielkop., II, 88). W r. 1770 ws W. Leśny i Polny zostaje w dzierżawie Stanisława Zebrzydowskiego z małżonką. Płacą oni kwarty zł. 306 gr. 8. W r. 1773 sejm nadał dobra Kieńczygłów (w pow. wieluńskim) i W. w dzierżawę na lat 50 Janowi Mielińskiemu. *Br. Ch.*

Wiąg, niem. *Jungen*, ws nad szoszą między Świeciem a Nowem, niedaleko Wisły, pow. świecki, st. p. i par. kat. Świecie; 1148 ha (813 roli orn., 77 łąk, 26 lasu); 1885 r. 63 dm., 115 dym., 552 mk., 134 kat., 414 ew., 4 żyd. Szkoła 2-klas. symultanna w miejscu. Ws istniała już w pierwszej połowie XIV w., bo w przywileju Świecia z r. 1338 przy oznaczeniu granic wspomniana droga do Wiąga („Ibinscher Weg“). Krzyżackie rejestry czynszowe z początku XV w. opiewają: ws Wiąg (Ybing) ma 51 włók, z tych sołtys 3 wolne, od reszty dają po 12 korcy zboża i 5 skojców. R. 1415 czynszował tutejszy karczmarz 5 wiardunków. Przez W. prowadził już od dawna ważny trakt z Drzycimia do Sartawic, Stwolna i Grudziądza. R. 1434 daje komtur świecki włościanom tutejszym (den von Ewigen) 28 korcy zboża pożycznym sposobem (ob. Wegner, Ein pom. Herzogthum, II, 429). Według lustr. z r. 1565 było tu 51 włók, między niemi 3 sołeckie wolne; na 48 wł. siedziało 19 włościan, z których każdy na św. Marcin płacił 8 gr. 6 fen. czyli razem 20 grzyw.; oprócz tego 12 wiertli żyta od włóki, razem 9 łasztów i 36 kor. Dań tę płacili do folw. w Stwolnie, gdzie i tlokę czynili. Dwaj karczmarze bez roli płacili za wysynek piwa 1 grz.; 10 małych ogrodników było także do tloki zobowiązanych. łąk było brak, tak samo drzewa, lecz hr. Czapski na Sartawicach dawał im paszę za 6 grz. rocznie. W. należał wówczas do ststwa świeckiego. R. 1649 było tu 18 gburów, dających mesznego prob. w Świeciu 12 kor. żyta świeckiej miary. R. 1635 nadaje król sołectwo radnemu Winc. Piaseckiemu i jego potomkom na

prawie pruskiem. Przywilej ten potwierdza jego synom król Kazimierz r. 1660, a Michał r. 1670 małżonkom Tomalińskim, jako spadkobiercom. Przez wojnę szwedzką ws tak ucierpiała, że r. 1668 tylko 240 morgów było pod plugiem, a mieszkańców r. 1676 tylko 144. Wizyta Szaniawskiego z r. 1717 pisze: Wiąg villa emethonalis habet mansos 51; a quolibet solvit quartam partem modii et gros. 6 (ob. str. 268). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciły W. i Piaski 11 zł. 11 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 88). R. 1773 było tu na 51 włók. chełm. 64 dym. i 281 mk. ewang., między nimi 1 wolny sołtys, 1 leman, 20 gburów, 20 ogrod., 3 rzemieśln., 1 proceder prowadzący i 1 nauczyciel. Stan bydła był: koni 85, wołów 55, krów 75, jałowic 6, owiec 181, świń 32; wysiew: pszenicy 45 korcy, żyta 214, jęczm. 173, grochu 21, lnu 6; siana zebrano fur 89 (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 363 i 221).

Wiąskie Piaski, niem. *Jungensand*, ws, pow. świecki, st. p. Sartawice, par. kat. Świecie; 55 ha (13 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 32 dm., 50 dym., 231 mk., 22 kat., 208 ew., 1 dyssyd. W 1789 r. 4 dym. (ob. Topogr. Goldbecka, str. 84).

Ks. Fr.

Wiązowo 1.) część dóbr Pułwiesk Wielki, w pow. rypińskim. W r. 1827 było 3 dm., 13 mk. 2.) **W.**, ob. *Wiązówka*.

Wiązki, lasy błotniste niegdys, w pow. bukowkim, między Sworzycami a Holendrami Białymi, na płu.-zachód od Grodziska.

Wiązowa al. *Wiązowo*, kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Licheń, odl. od Konina w. 24, ma 3 dm., 15 mk., 147 osad, 463 morg. Są to widocznie drobne części, należące do włościan mieszkających w Gosławicach i innych wsiach przyległych.

Wiązowa, ws, pow. żółkiewski, 7 klm. na płu. od Żółkwi (sądu pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płu. leży Kulawa, na płu.-wsch. i wsch. Turzynka, na pld. Błyszczyny i Żółkiew, na zach. Żółkiew i Zameczek. Środkiem obszaru płynie Świnia i tworzy w obrębie wsi staw. Wzniesienie osiąga 228 mt. (na płu.-zach). Własn. więk. ma roli orn. 244, łąk i ogr. 89, pastw. 76, lasu 597mr.; wł. mn. roli orn. 712, łąk i ogr. 379, pastw. 151, lasu 7 morg. W r. 1880 było 146 dm., 776 mk. w gm., 9 dm., 63 mk. na obsz. dwors. (749 gr.-kat., 72 rz.-kat., 14 izr., 4 innych wyzn.; 719 Rus., 106 Pol., 14 Niem.). Par. rz.-kat. w Żółkwi, gr.-kat. w Zameczku. We wsi jes cerkiew i szkoła 1-klas.

Wiązowa Wola al. *Wiązowa Wola*, ob. *Wola Wiązowa*.

Wiązowe al. *Wiązowiec*, jezioro wśród lasów dawnej puszczy augustowskiej, w leśnictwie Hańcza, w pobliżu kanału, na płu. od jez. Szlamy w pow. sejneńskim. Ma 10 morg. obszaru.

Wiązówek, *Wiazowok*, meczko przy ujściu

rzki Świnarki do rz. Olszany, pow. czerkaski, w 3 okr. pol., gm. Wiązówek, o 68 w. od Czerkas, ma 6934 mk. Według Pochilewicz w 1863 było 4333 mk. prawosł., 30 kat., 238 żydów. Posiada dwie cerkwie: Pokrowską i Uspięńską, obie z drzewa. Pierwsza z nich, wzniesiona w r. 1843, na miejsce dawnej, zbudowanej w 1743 r., uposażona jest 86 dzies. ziemi; Uspięńska zaś cerkiew, dziś istniejąca, była wzniesioną w 1771 r. Była ona zbudowana na posadzie dawnej cerkwi, jak to widać z wizytacyi dziekana śmilańskiego, w której powiedziano, że taż dawna cerkiew Uspięńska dzwignioną była jeszcze w 1727 r., obok starej i że parochem jej był Stefan Mużyłowski, wyświęcony na kapłana 1735, przez Rafała Zaborowskiego. Wś nazwaną została od rostracych wiązów, które na tem miejscu zastali rosnatorowie, wysłani z ramienia hetmana Stanisł. Koniecpolskiego, w r. 1633 nabywcy Mlijowszczyzny i Żabotyń. Od tego też czasu miejsce to już zasiedlone wchodziło w skład dóbr radywonowskich czyli żabotyńskich, i wraz z niemi odmieńało właścicieli. Miejscowe podanie głosi, że W. przed ruiną był miastem, w którym było aż 8 cerkwi, i że pustoszał lat 40 po szwedzkim zhonie. Jednakże to podanie zdaje się grzeszyć przesadą. W. bowiem nie mógł pustoszyć przez lat 40, ile że już w 1727 r. Uspięńska cerkiew była tu zbudowaną. W r. 1741 liczono tu już 97 chałup. W czasie Koliszczyzny tak zw. „zatiacze“ ciągnąc przez W., rozgłaszali fałszywe wieści dla podburzenia ludu. Stefan Witwicki, dziekan śmilański, paroch w W., zasłyszawszy, że hajdamacy w Żabotynie zamordowali miejscowego gubernatora Stępkowskiego, wyjechał na Polesie, gdzie aż do uśmierzenia buntu pozostał. W tymże czasie parochem cerkwi Uspięńskiej był ks. Roman Wigura. Akta podają dużo hajdamaków rodem z W. Znany był rodem z tego miejsca hajdamaka Pustowojtenko. W 1787 r. ks. Fr. Ksawery Lubomirski sprzedał całą Śmilańszczyznę ks. Grzegorzowi Potemkinowi, po którego śmierci wzięła w spadku Orłowicz, W. i inne ks. Jusupowa. Od tej w 1808 r. nabył te dobra hr. Seweryn Potocki; synem tegoż był hr. Leon, po którego śmierci odziedziczyły klucz orłowiecki wraz z W. dwie jego córki: pierwsza 1-mo voto za hr. Lanckorońskim, 2-do za hr. Vitzthumem, znanym dyplomata; druga za Andrzejem hr. z Wielkich Kończye Mniszchem, przed niedawnym czasem dziedzicem Wiszniowca na Wołyniu. Gmina W. składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 4 miejscowości (mka W. i Burty), mające 2157 dm., 10892 mk., 12938 dzies. ziemi (5369 włośc., 7387 dwors., 156 cerkiewnej). *Edw. Rulikowski.*

Wiązowica, Wiawowica, wś nad rzką t. naz., pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, par. prawosł. Żorniszcz (o 2 w.), o 22 w. od Lipow-

ca, ma 205 mk. Podług Pochilewicz w 1863 r. było 187 dm., 365 dzies.; właścicielem był Jakub Bartoszewicki.

Wiązowiec, ob. *Wiazowiec* i *Więzowiec*.

Wiązówka, w spisie z r. 1827 *Więzewo*, kol., pow. płocki, gm. Rembowo, par. Wyszo- gród, odl. 41 w. od Płocka, ma 9 dm., 85 mk., 423 morg. Młyn wodny nad rzką b. n. W 1827 r. było 7 dm., 77 mk.

Wiązówka, ob. *Wiazówka*.

Wiązowna 1.) wś, folw. i dobra nad rzką Mienia, pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 10 w. od Wawra ku Otwockowi, odl. 21 w. od Mińska. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, młyn wodny, 352 mk., 4590 morg. dwors., 261 mr. włośc. W 1827 r. było 30 dm., 115 mk. Dobra W. miały w r. 1870 obszaru mr. 7107, następnie zostały rozparcelowane pomiędzy częściowych nabywców. Do dóbr powyższych należały poprzednio wsi: wś W. os. 9, mr. 246; wś Białka os. 2, mr. 51; wś Izabelka os. 9, mr. 206; wś Rzeczyca os. 8, mr. 240; wś Mładz os. 22, mr. 811; wś Boryszów os. 10, mr. 279; wś Horoszka (Goraszka) os. 11, mr. 160; wś Majdan os. 19, mr. 432; wś Domanówek os. 4, mr. 2; wś Jarosław os. 4, mr. 80; wś Annopol os. 3, mr. 128; wś Michałówek os. 11, mr. 226; wś Emmów os. 14, mr. 273; wś Zamładz os. 2, mr. 59; wś Aleksandrów os. 40, mr. 886. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 we wsi Wiązowna, w par. Zerzeń, Radziwiński miał 7 1/2 łan i 1/2 łan soltysi; Konikiewicz młyn o 2 kołach i 3 koła folusza (Pawiński, Mazowsze, 251). Kościół i parafią erygował 1597 Wojciech Radziwiński, dziedzic. Obecny, murowany, pochodzi z r. 1788. W. par., dek. nowomiński (dawniej siennicki), 2477 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. III w Gliniance, st. p. i st. dr. żel. w Otwocku, posiada 21688 morg. obszaru, 5922 mk. (6 praw., 811 prot., 770 żyd.). W gminie są dwie szkoły początkowe. 2.) **W.**, pow. nowomiński, ob. *Rutka* 3.). **W.**, wś, mlynie, za: *Wiązownica*, ob. *Strzegom*.

Br. Ch.

Wiązownia 1.) rzeczka, lewy dopł. Rudnicy, która wpada do Proсны, powstaje między Tokarzewem i Wygodą, o 6 klm. na wsch.-płd. od Ostrzeszowa, płynie od zachodu ku wschodowi; oblewa Tokarzew i Domicelę; obraca młyn Kozakiem zwany; tworzy dwa stawy i wchodzi pod Krzywizną do trzeciego, który spływa do Rudnicy; długość biegu 4 klm. 2.) **W.**, miejscowość leśna, na Tokarzewie, w pow. ostrzeszowskim.

E. Cal.

Wiązownica 1.) al. *Jazownica*. rzeczka, lewy dopływ Radomki, wypływa z błot między Sieklukami, Gozdem i Kadłubkiem, na linii wododziału Pilicy i Radomki, w pow. radomskim, płynie w kierunku płd. przez Nową Wolę i Jedlanke i pod Jedlińskiem łączy się z Radomką. 2.) **W.**,

nazwa dawana niekiedy górnemu biegowi rz. Koprzywianki, nad którą leży wś Wiązownica.

Wiązownica 1.) al. *Więzownica*, w dok. z r. 1287 „*Wexovnice que nunc ostrów dicitur*“ w XV w. *Wyazownica*, 1587 *Wieżownicza*, wś, folw. i młyn nad rzką Koprzywianką (zwaną też w XV w. Wiązownicą), pow. sandomierski, gm. Osiek, par. Wiązownica, leży o 32 w. na zach.-zach.-płd. od Sandomierza, a 7 w. na pñ.-zach. od Osieka, posiada kościół par. murowany, 123 dm., 878 mk., gorzelnią, 360 morg. dwors., 1431 mr. włośc. Odrębny folw. ma 92 morg., folw. rząd. 96 morg. i os. młyn 28 morg. W r. 1827 było 88 dm., 483 mk.; wś nazwana „Więzownica.“ Wymieniona w liczbie wsi nadanych klasztorowi w Zawichoście r. 1257: „*Wexounice que nunc ostrów dicitur*“ (Kod. Małop, I, 53, 70). Długosz podaje, że wieś ta niewiadomo kiedy i w jaki sposób utraconą została przez klasztor (L. B., I, 318). W połowie XV w. W., wś królewska, w pobliżu Koprzywnicy i Osiecka położona, ma kościół paraf. drewniany, p. w. św. Michała Archan. We wsi było 45 łan. km., 2 karczmy, zagrodnik, soltystwa; z tych ról dziesięcinę dawano w połowie biskupowi krakow., w drugiej połowie kościołowi w Koniemłotach. Jedno soltystwo dawało kościołowi w Wiązownicy. Proboszcz ma rolę i prawo karczowania lasu, o ile będzie cbeiał, do samej granicy. Posiada też na Kukadle rolę z lasem. Ma też Kozoszkową rolę z lasem aż do granicy wsi Sucha, tudzież łąkę z lasem zwanym Zapusta olszowa, aż do rzeki Wiązownicy. Nad rzeką stały dwa młyny: królewski z łanem ziemi, dający dziesięcinę biskupowi, i soltysi, dający plebanowi (Długosz, L. B., II, 32, 55). W r. 1578 wś królewska „Wieżownicza“ ma 34 osad, 35 łan., 1 chałup., 4 ubogich komor., 2 rzem. (Pawiński, Małop., 170). Kościół paraf. erekcyi nieznaney (z XIV w. ?). Obecny, murowany, wzniesiony został na gruncie należącym do os. Dzieki. Do parafii należy filia w Strzegomiu. W. par., dek. sandomierski (dawniej staszowski), 2899 dusz. 2.) **W.**, wś, pow. szczuczynski, gm. Radziłów, par. Słucz. W 1827 r. było 8 dm., 49 mk. Według reg. pob. pow. wizno-wąsoskiego z r. 1577 wś Wiązownica, w par. Słucz, miała 3½ łan. (Pawiński, Mazowsze, 364). *Br. Ch.*

Wiązownica, wś, pow. jarosławski, na praw. brzegu Sanu, przy gościńcu z Jarosławia (10 km.) do Sieniawy, ma paraf. rz.-kat. i gr. kat. i szkołę ludową. Gmina liczy 206 dm. i 1081 mk., 840 rz.-kat., 228 gr.-kat. i 13 izrael. Obszar więk. pos. (Jerzego ks. Czartoryskiego) 5 dm. i 17 mk., 13 rz.-kat. i 4 gr.-kat. Gleba glinkowata, dobrze nawodniona. Pos. ogier. wynosi 414 mr. roli, 19 mr. łąk, 31 mr. ogr., 19 mr. pastw., 62 mr. lasu, 22 mr. nieuż. i 4 mr. 303 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1211 mr. roli, 140 mr. łąk i ogr., 258 mr. pastw. i 15 lasu. Piękny pałac

właścicieli. W XVI w. zbudowali podobno w W. kaplicę mieszczanie jarosławscy, chroniący się tu przed zarazą. W jej miejsce około r. 1720 wystawiono ze składek, staraniem Walentego Szymanowskiego, tenutaryusza Nielipkowic nowy kościół, a ks. Janusz Aleks. Sanguszko nadał grunta na utrzymanie kapelana. W 1754 utworzył tu bisk. przem. Wacław Sierakowski kapelanię, jako filią parafii jarosławskiej. W 1884 spłonął kościół, poczem kilka lat odprawiano nabożeństwo w cerkwi gr.-kat. Cerkiew paraf. jest murowana. Należy do dyec. przemyskiej, dek. jarosławskiego, obejmuje Szówsko, Wolę Szulańską, Kąt Szulański, Piwodę i Nielipkowce. Uposażenie proboszcza gr.-kat. składa się w Wiązownicy i Nielipkowcach z 67 mr. 1381 sąż. roli, 4 mr. 1437 sąż. łąk i 2 mr. pastw. W. graniczy na płd. z Szowskiem i Piwodą, na pñ. z Nielipkowicami. Na pñ.-wschód rozciąga się bór sosnowy. Okolice równa, wzn. 181 mt. npm.

Wiązowo 1.) ob. *Więzowo*. 2.) **W.**, ob. *Wiązowa*.

Wibcze, potok, wypływa w Siedliskach, w pow. nadworniańskim, z wielkich lasów, płynie na pñ. i na obszarze Mołodyłowa łączy się z pot. Chorosną, poczem z praw. brzegu wpada do pot. Bobrówki na obszarze Hołoskowa. Długość biegu 7 km. (Mapa woj., 11, XXXII). *St. M.*

Wibczenska Stojanów, szczyt górski, ob. *Stojanów*.

Wibczyzna 1.) szczyt (1091 mt.) w Karpatach bukowińskich, w grzbiecie ciągnącym się od Krasnego Diłu w kierunku pñ.-wsch.; u stóp jej wypływa potok Ruska, lewy dopł. Suczawy, a z drugiej strony pot. b. n., uchodzący do Putilli. W. leży pod 42° 55' wsch. dł., a 47° 57' pñ. szer. (Mapa wojs., 14, XXXII). 2.) **W.**, las we wsi Żabie (ob. t. X, 744). 3.) **W. Kosteliwka**, szczyt (1112 mt.) na Bukowinie, występuje z grzbietu pomiędzy Tenosulem, praw. dopł. Suczawy, a samą rz. Suczawą, pod 42° 55' wsch. długi., a 47° 53' pñ. szer. (Mapa wojs. 14, XXXII). *St. M.*

Wibczynka 1.) wzgórze, z grzbieciem wysuniętym ku pñd., ku ujściu Czeremoszu Białego do Czeremoszu, w Beskidzie wsch., we wsi Uścieryki, w pow. kosowskim (Mapa wojs., 13, XXXII). 2.) **W.**, obszar na Bukowinie, położony na grzbiecie ciągnącym się od szczytu Płoska (1132 mt.) ku pñ., gdzie grzbiet opada do 982 mt., a następnie łączy się z długim grzbieciem, zw. Krasny Dił. Stoki wzgórz opadają ku rz. Suczawie (Mapa wojs., 14, XXXII). *St. M.*

Wibingen, dobra prywat., w okr. i pow. hazyenpockim, par. amboteńska (Kurlandya).

Wiborna, niem. *Bierbrunn*, wś, w hr. spiskim, u podnóża szczytu tatrzańskiego, wzn. 1177 mt.; kościół katol. filial., ewan. paraf., młyn wodny, płociennictwo, źródł. szczawiowy, 499 mk.

Wibraki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Masiady; włość. Gurowscy mają tu 30 dzies.

Wibsch (niem.), ob. *Wypcz.*

Wić, rzeczka, dopływ rzeczki Jesi, w pow. maryampolskim, uchodzi pod Rynkunami.

Wić, rzeka, w pow. rzezyckim, lewy dopływ Prypoci, zaczyna się w moczarach w okolicy pomiędzy wsiami: Glinna, Makanowice i Chobno, płynie w kierunku południowym lasistemi bagnami koło wsi: Muczyżyr, Chojno, Zahale (młyn na rozlewie), Gnojewo, Borysowszczyzna, o 4 w. po za którą oddziela lewe ramię pod nazwą Staw i połączywszy oba ramiona pod wsią Tułgowicze (Tułhowicze, młyn na rozlewie), ma ujście poniżej do odnóg Prypoci. Długość biegu przeszło 6 mil. Z prawej strony, oprócz kilku bezimiennych strug, zasila się Sudziłówką, Tobolem i Chobenką. W ostatnich czasach W. została skanalizowana przez gener. Żylińskiego i osuszone jej wybrzeża wydają obfite trawy. *A. Jel.*

Wica, rzeczka, w pow. prużańskim, w połączeniu z Muchą tworzy rzekę Prużanę.

Wićba al. *Wiłba*, mylnie *Wiźba*, rzeczka, w pow. witebskim, prawy dopływ Dźwiny. Bieże początek ze wzgórzy, ciągnących się we wschodniej części powiatu, w pobliżu folw. Rano, płynie początkowo ku płn., następnie na zachód, wśród brzegów pierwotnie niskich, w końcu urwistych i przy ujściu dzieli mto Witebsk na dwie części. W dolnym biegu obraca dwa młyny. W Witebsku znajduje się na niej most, na kamiennych arkadach, zwany Krasnym. Od lewego brzegu przybiera rzekę Hornówkę.

Wicbuniszki, okol. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., 33 w. od Trok, 6 dm., 71 mk. katol.

Wice 1.) pow. maryampolski, ob. *Bobikły*. 2.) **W.**, ob. *Wicie*,

Wicentów 1.) al. *Wincentów*, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec. Wś ma 3 dm., 43 mk., 32 morg.; folw. 4 dm., 55 mk., 300 morg. 2.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarżów; kol. ma 9 dm., 74 mk., 85 morg.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 1 morg. 3.) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca (odl. 6¹/₂ w.), ma 10 dm., 74 mk. 4.) **W.**, pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów. 5.) **W.**, folw., pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Czarncza. W 1827 r. 4 dm., 11 mk. 6.) **W.**, folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 13 w., 1 dm., 149 morg. 7.) **W.**, ob. *Wincentów*. *Br. Ch.*

Wicentowo 1.) folw. i wś, pow. niezawski, gm. Straszewo, par. Koneck, ma 64 mk., 317 morg. dwors., 18 mr. włość. 2.) **W.**, folw., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów (odl. 6 w.), 1 dm., 3 mk., 93 morg. 3.) **W.**, folw., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 10 w. od Mławy, 1 dm., 4 mk., 30 morg. 4.) **W.**, ob. *Wincentowo*.

Wicha, os. młyn, nad rzką Szadkówką, pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. od Sieradza 24 w., 1 dm., 6 mk.

Wichalów, w spisie z r. 1827 *Wichalów*, ob. *Wychalów*.

Wichelsdorf al. *Wuchelsdorf*, 1240 *Uecllic*, 1283 *Weychelsdorff*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. ew. i kat. Szprotawa. W r. 1885 dobra miały 1059 ha, 10 dm., 78 mk. (12 kat.); wś 215 ha, 66 dm., 383 mk. (18 kat.), szkoła ewang.

Wicherki-Murawy, pow. ciechanowski, ob. *Murawy* 5.).

Wichernik, kol., pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odl. od Wielunia 14 w., ma 27 dm., 295 mk. Powstała w nowszych czasach zapewne, na obszarze dóbr Mokrsko.

Wicherów, wś, w dok. z r. 1507, ob. *Rozów* (t. IX, 870).

Wichertów, folw., donacya, pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyń, odl. od Turka 10 w. Folw. ma 8 dm., 138 mk.; os. 1 dm., 10 mk. W r. 1827 było 6 dm., 60 mk. Folw. ten powstał w nowszych czasach. Dobra W., oddzielone od dóbr rządowych Turek, nadane zostały prawem majoratu generałowi Dymitrowi Szulgin w r. 1838. W skład dóbr wchodziły folw.: W., Smólsko, Boleszczyń, Cisów i Przykona; młyny: Groblica, Studziany, Zabrodnie i Kałużny, z obszarem 2290 morg. i 1336 mr. lasu. Do dóbr należały też wsi włość.: wś Smólsk os. 42, mr. 996; Boleszczyń os. 39, mr. 938; Cisów os. 47, mr. 1452; Przykona os. 42, mr. 871; Ewinów os. 21, mr. 302; Dmitrów os. 5, mr. 70. W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Uniejowie, st. p. w Turku, urząd gm. w Słomowie gornym. Gmina ma 11785 morg. obszaru i 4761 mk. Śród stałej ludności jest 141 prot. i 37 żyd. *Br. Ch.*

Wichin, szczyt (1474 mt.) w Beskidzie wschod., na granicy Galicji i Węgier, stanowi gniazdo, z którego wysuwają się grzbiety w kierunku z płn.-zach. ku pld.-wsch. i z płn. na pld. Należy do działu Czarnohory, na granicy Żabiego, w pow. kossowskim (Mapa wojs., 13, XXXI).

Wichlacz, os., pow. koniński, gm. Golina, par. Kawnice, 1 dm., 5 mk.

Wichnia, u Teodorowicza *Wichol*, wś nad rz. Trościanicą, pow. zytomierski, gm. Chwasowa, par. prawosł. Sielec (o 10 w.), na pograniczu od pow. radomskiego. Grunta składa gnejs i czerwony granit.

Wichny, ob. *Wychny*.

Wichodna, *Vychodna*, wś, w hr. liptowskim, kościół katol. filialny, ewang. paraf. Chów owiec, wyrób sera i bryndzy; 1724 mk.

Wichol, ob. *Wichnia*.

Wichółka, rzeczka, w pow. suraskim gubern. czernihowskiej, dopływ Ipuci.

Wichorowo, w XVI w. *Wichrowo Wielkie* i *Male*, wś i folw., pow. płoński, gm. Naruszewo,

par. Radzymin, odl. 5 w. od Płońska, ma 8 dm., 134 mk. W 1827 r. było 9 dm., 72 mk. W r. 1872 folw. W. rozl. mr. 444: gr. orn. i ogr. mr. 345, łąk mr. 16, pastw. mr. 30, wody mr. 3, lasu mr. 41, nieuż. mr. 9; bud. drew. 6. Wś W. os. 10, mr. 75. Według reg. pob. pow. sąchockiego z r. 1567 ws Wichrowo Wielkie, w par. Radzymin, miała $1\frac{1}{8}$ włoki; W. Małe dwie części po $\frac{1}{2}$, włoki, 5 ogr. (Pawiński, Mazowsze, 351).

Wichorze, niem. *Wichorsee*, *Weichorn*, 1550 *Weychhorn*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. poczt. M. Czyste, st. kol. Stolno (o 2 klm.), par. katol. W. Czyste; 1826:32 ha. W r. 1885 było 18 dm., 47 dym., 292 mk., 215 kat., 77 ew.; gorzelnia parowa, owczarnia zarodowa. Dobra te posiada rodzina niem. Loga już w r. 1788. W dok. zachodzą pod r. 1376. Za czasów krzyżackich należy do komturstwa papowskiego. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze: „Villa Wichorzin Generosae d. Konarzin Koricka Succam. Culmen., emethones; curia unum coretum siliginis et totidem avenae“ (str. 93). *Kł. Er.*

Wichówka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ rz. Ipuci. Par. Wichówka.

Wichówka (349 mt.), szczyt w płn. stronie Martynowa Nowego, w pow. rohatyńskim, pod $40^{\circ} 15'$ płn. szer., a $42^{\circ} 16'$ wsch. dług., należy do ostatnich wzniesień Podola, które wysunęły się z płn. ku Dniestrowi, pomiędzy doliną Gniłej Lipy a Swirza (Mapa wojs., 9, XXXI). *St. M*

Wichowo, ws i folw., pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmca, odl. 10 w. od Lipna, ma 32 dm., 376 mk., 782 morg. (60 nieuż.). W r. 1827 było 11 dm., 102 mk. Folw. należy do dóbr Chełmca.

Wichowy, niem. *Weicha*, ws na Łużykach.

Wichradz, w r. 1576 *Wiachracz*, folw. i os., pow. grójcecki, gm. Lechanice, par. Warka, odl. 18 w. od Grójca. Posiada szkołę początkową. W spisie z r. 1827 Wichruda, 27 dm., 188 mk. Folw. W. w r. 1876 oddzielony został od dóbr Warka, rozl. mr. 433: gr. orn. i ogr. mr. 393, łąk mr. 30, nieuż. mr. 10; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 4 i 11-pol. Według reg. pob. pow. wareskiego z r. 1576 ws W., w par. Warka, miała łąn. 10 (Pawiński, Mazowsze, 239). W r. 1665 wchodzi w skład dóbr ststwa warszawskiego. *Br. Ch.*

Wichrów, kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca (odl. 4 w.), ma 36 dm., 234 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Krzepocin. W 1827 r. było 22 dm., 150 mk. Według Łaskiego (Lib. Ben., II, 349) „Wychrow quondam villa“ stała pustkami. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 ws W., należąca do kościoła łęczyckiego, miała 6 łąn., prócz łąnu soltysiego, folw. i karcznię pustą (Pawiński, Wielk., II, 53). *Br. Ch.*

Wichrów, *Wichrau*, dobra i ws, pow. oleśiński, par. kat. Bocionowice (Botzanowitz), ew.

Biskupice. W r. 1885 dobra miały 458 ha, 2 dm., 48 mk. (11 ew.); ws 506 ha, 79 dm., 544 mk. (6 ew.), szkoła katol.

Wichrowa, niem. *Wicherau*, rzeczka na Warmii, lewy dopływ Świni, uchodzącej z lew. brzegu do Ilmy, praw. dopł. Węgorapy (lew. dopł. Pregoty).

Wichrowice 1.) ws i folw., pow. włocławski, gm. i par. Śmiłowice, odl. 16 w. od Włocławka. W 1827 r. było 16 dm., 138 mk. W r. 1880 folw. W. rozl. mr. 803: gr. orn. i ogr. mr. 751, łąk mr. 18, lasu mr. 6, nieuż. mr. 28; bud. mur. 9, z drzewa 6; płodozm. 13-pol. Wś W. os 19, mr. 27. Gerhard, bisk. kujawski, oświadcza w dok. z r. 1317, iż wsi biskupie: Osno, Osencze (Osiecinny?), Wychrovity i Rudnicy łączy w jedną całość pod nazwą Osno i nadaje Olbrachtowi „quondam Strobiry, nostro de Raczens sculteto“, dla osadzenia na prawie magd. (Kod. dypl. pol., II, 208). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 ws W. miała 12 łąn., 6 zagr., 3 kom., 1 vag. (Pawiński, Wielk., II, 8). 2.) **W.**, w par. Sierzchowy (Łaski, L. B., II, 305), mylnie, ob. *Wiechnowice*. *Br. Ch.*

Wichrówka, ws nad Studzienicą (Studenicą), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol., sąd i poczta Dunajowce (o 8 w.), gm. i par. Mukarów, przy drodze z Mukarowa do Dunajowiec, ma 120 osad, 820 mk., 111 dzies. ziemi włosę. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1799 i uposażoną 43 dzies. ziemi, z 555 wierzynami; parafia przyłączona do Mukarowa Polnego. Wichrowski, miecznik halicki, rolnik i administrator zawołany, osadził tu puste uroczysko i od swego nazwiska nazwał je Wichrówką. Ws należała do ststwa mukarowskiego, obecnie ma tu nadane general Zandr 523 dzies. ziemi.

Wichry, folw., pow. sieński, od 1871 r. mieszczanina Sipko, 463 dzies. (53 roli, 17 łąk, 256 lasu).

Wichrza al. *Wichta*, ws i os., pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek, odl. od Turka w. 4; ws ma 10 dm., 86 mk.; os. 1 dm., 5 mk. W r. 1827 był 1 dm., 10 mk.; par. Malanów.

Wichtorowa, karczma przy drodze z Majówki do Dzygówki, pow. jampolski. *X. M. O.*

Wichy, przys. Ławrykowa, w pow. Rawa Ruska.

Wichulec, 1667 *Wicholec*, 1456 *Eichholze*, dobra ryc., pow. brodnicki, st. poczt. Najmowo, st. kol. Brodnica (o 5 klm.), paraf. Bobrowo; 520 ha (368 roli, 32 łąk, 56 lasu); w r. 1885 było 9 dm., 36 dym., 177 mk., 174 katol., 3 ewang. (w tem folw. Bogumiłki 1 dm. i 6 mk.); gorzelnia parowa. Dobra te przeszły w drodze kupna do rodziny Karwatów r. 1702 i od tego czasu pozostały w ich ręku. Za czasów krzyżackich należały te dobra do komturstwa brodnickiego. R. 1440 zachodzi Jon vom Eichholze, t. j. Jan z Wichulca; r. 1456

Jon Tunkel vom Eichholze, t. j. Jan Tunkiel z Wichulca; r. 1481 Mische vom Eichholze, t. j. Miś (Mikołaj) z W.; r. 1590 Gregor Wicholtzky, t. j. Grzegorz Wichulski. Tenże nabył r. 1523 od Anny Jabłonowskiej i jej małżonka Jakuba Radomińskiego dział ich w Jabłonowie i pisze się odtąd z Wichulca Jabłonowski. Jest on protoplastą rodu książąt Jabłonowskich (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 133). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa: Villa Wicholec et Czekanowo, hereditaria Generosi Samuelis Czecholewski (str. 330). W topogr. Goldbecka z r. 1789 podano W. jako posiadłość szlach., z folw. i młynem, o 15 dym. (str. 251). *Ks. Er.*

Wichutki, folw. nad rzeką Żeglina, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Chojne, odl. od Sieradza w. 5, ma 2 dm., 11 mk.

Wicie 1.) w XVI w. *Wiczye*, ws i folw., pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kociszew, odl. 9 w. od Łowicza, ma 63 dm., 437 mk., 362 mr. dwor. (folw. stanowi wieczystą dzierżawę, należąca do dóbr ks. łowickiego); ws ma 55 osad, 1256 morg. włości. (715 mr. pastw. i 36 mr. nieuż.). W 1827 r. było 54 dm., 347 mk.; 1864 r. 57 osad i 367 mk. Ws ta, stara osada w kasztelanii łowickiej, należała zdawna do klucza łowickiego dóbr arcybiskupich. Kanonicy kolegiaty łowickiej mieli tu nadane sobie łąki, które kmiecie arcybiskupi często wypasali, ściągając na siebie przeto kłatwy kanoników. Ażeby położyć koniec tym zajęciom Jan Łaski, arcyb., r. 1519 dał kanonikom w zamian za te łąki dziesięcinę ze wsi Święte, w kasztelanii skierniewickiej a par. Maków, wartości 3 grzyw., zaś kmiecie zobowiązali się płacić z tych łąk arcybiskupowi 3 grzyw. rocznie (Łaski, L. B., II, 530). Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 ws Wiczie, należąca do arcyb. gnieźn., miała 1 1/2, 1an. soltysich 3, zagr. 3 (Pawiński, Mazowsze, 205). 2.) **W. Wschodnie**, mylnie *Wice*, i *W. Stare*, dwie wsi, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga. W. Wschodnie mają 17 dm., 103 mk., 235 morg.; W. Stare 19 dm., 172 mk., 129 morg. W r. 1576 Wicie, ws w par. Mniszewo. Adam Mniszewski płaci tu od 1/2 1an. W r. 1827 Wicie ws, w par. Mniszewo, ma 30 dm., 280 mk. 3.) **W. Rozelskie**, al. *Bobikły*, ws i folw., i *W. Wojszwidowskie*, ws, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pożajście, par. Poniemoń, odl. od Maryampola 50 w.; W. Rozelskie mają 18 dm., 150 mk.; folw. 1 dm.; W. Wojszwidowskie 9 dm., 50 mk. *Br. Ch.*

Wicie 1.) ws i zaśc. pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Cytowiany, o 21 w. od Rossień. 2.) **W.**, ws, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Okmiany, o 67 w. od Szawel.

Wiciejew 1.) al. *Wiciejów*, ws, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 98 mk., 157 morg. W r. 1576 ws Wiczejów, w pow. czerskim, w par. Mińsk, płaci od 6 1an. (Pawiński, Mazowsze, 224). 2.) **W.** al. *Wiciejewo*, ws, pow.

płocki, gm. Mąkolin, par. Łętowo, odl. 20 w. od Płocka, ma 33 dm., 240 mk., 1012 morg. (17 mr. nieuż.). Dom modlitwy ewang. i szkoła początkowa. W r. 1578 ws „Wiczejewo,“ w par. Łętowo, płaci od 27 1/2 1an., 3 zagr., 3 rzemieśln., 2 rzeźników i 1 warzącego piwo. Wieś należała do klucza mąkolińskiego dóbr bisk. płockiego (Pawiński, Mazowsze, 8, 129). *Br. Ch.*

Wiciejewska Wólka, ws, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 34 mk., 102 morg.

Wicina 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.**, błoto w Pińszczyźnie, w okolicy rzeczki Szatrenki, stanowiącej niegdyś granicę puszczy królewskiej Kurzelicyńskiej (ob. Rewiz. Puszcz, str. 12). *A. Jel.*

Wiciów, *Viceo*, potok, praw. dopł. Putny na Bukowinie. Ob. *Putna* 2.)

Wiciów, ws, pow. staromiejski, 22 klm. na pñ.-zach. od Starego Miasta (sąd pow., urząd poczt.). Na pñ. leży Potok Wielki i Lenina Mała, na wsch. Tysowica, na pñ.-wsch. Hołowiecko, na pñ.-zach. Grażiowa, na zach. Płoskie. Wzdłuż granicy pñ.-zach. płynie Mszaniec, dopływ Dniestru. W pñ. stronie obszaru powstaje kilka potoków (między nimi pot. Sokół), które łączą się w pñ. stronie wsi i wpadają od lew. brz. do Mszańca. W dolinie jednego z tych potoków leżą zabudowania. Wznies. obszaru na pñ.-wsch. sięga w górze „Jawornisko“ do 797 mt.: najniższy punkt na pñ. (483 mt.) w dolinie Mszańca. Pñ.-wschód lesisty. Własność większa (hr. Wodzickich) ma roli orn. 2, łąk i ogr. 2, lasu 352 mr.; wł. mn. roli orn. 642, łąk i ogr. 70, pastw. 333, lasu 114 morg. W r. 1880 było 59 dm., 317 mk. w gm. (304 gr.-kat. Rus., 13 izr. Niem.). Par. rzym.-kat. w Starem Mieście, gr.-kat. w Hołowiecku Górnem. We wsi jest cerkiew drewniana, zbudowana w r. 1856. Metryki sięgają r. 1795. W pobliżu cerkwi stał kiedyś monaster bazyliński, po którym niema śladu. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 312 zlr. O założeniu wsi czytamy w Rkp. Bibl. Ossol. № 2837, str. 144: „A. 1568. Consensus Sigismundi Augusti provido Joanni Krzyniecki datur, quo mediante locatio villae de cruda radice, ad torrentem Wiczow, eodem nomine appellandae injuncta. Cui pro dote scultetiali duae mansae et duae portiones agri „Obszar“ dictae, molendinum et alia adjunguntur.“ Za czasów Rzpltej należała ws do dóbr kor., krainy gwoździeckiej, w ekonomii samborskiej. W lust. ekon. sambor. z r. 1686 (Rkp. Os., № 1255, str. 197) czytamy: „Ta ws ma 1an. 8 1/2; z osobna karczmarских 2, popowski jeden. Czysnze na św. Marcin: Żyrowszczyznę, stróżne, kuchenne, za sądy zborowe, za wołu, myto do Stryłek, owies, gęsi, kury tak płacą, jako Hołowiecko z każdego 1anu. Czysnzu głównego płacą z 1anu po zł. 3 gr. 6. Z pustych

koszonych łąnów z każdego zł. 6. Pop z cerkwi wiciowskiej i hołowieckiej z łąnu płaci zł. 10 gr. 18. Kniaziowie płacą za pokłon i stacyą zł. 2 gr. 24. Od podsadka kniazkiego dawano czynszu gr. 20. Czynsze na św. Wojciech: stróżne, kuchenne, owies, kury, barana kuchennego, baranka, jaja, za jarzabki i jagnię, dziesięcinę owczą i inne powinności tak płacą jako Hołowiecko. Drzewo tramowe jedno dają z łąnu; także buczynę dowozić powinni do żupy starosolskiej, i obręczy co potrzeba, gontów kopę z łąnu każdego. Hajduka jednego wyprawiają do żupy na usługę. Pług jeden wysyłają z łąnu, także z łąnu każdego kosiarza jednego.“ W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Oss., № 1632, str. 221) czytamy: „Ta ws osiadła na łąnach 8¹/₄. Videlicet sianych 3, koszonych 3, pustych 2¹/₄. Z osobna karczmarzkich 2, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 18. Czynsze tej wsi: „Kuchennego z chlebnika ad praesens 18, po gr. 11¹/₂, czyni 6 zł. 27 gr. Stróżnego z łąnów sianych ad praesens 3, po gr. 25, czyni zł. 2 gr. 15. Żyrowszczyzny z tychże łąnów po 1 zł. 10 gr., czyni zł. 4. Zborowszczyzny z tychże łąnów po zł. 10, czyni zł. 30. Za wołu kuchennego z tychże à 1 zł., czyni 3 zł. Dani głównej po zł. 3 gr. 6, czyni zł. 9 gr. 18. Owsa czynszowego z łąnu sianego po półmiarków 4, facit półmiarków 12, z których połowę w ziarnie oddać, a drugą połowę pieniędzi powinni, półmiarek po 2 zł., czyni za 6 półmiarków zł. 12. Gęsie po 2, kur po 4 z każdego łąnu sianego, albo po zł. 2, czyni zł. 6. Z koszonych łąnów ad praesens 3, po 6 zł. = zł. 18. Myta gromada daje gr. 12. Barana kuchennego albo zań zł. 3. Za baranka wielkanocnego zł. 1. Za jagnię i jarzabki gr. 28. Jajec kopę, albo za nią gr. 20. Suma czynszu 98 zł. Karczmarstwa w tej wsi półtora łąnu posesorami uczciwi Krzywieccy, na które prawo produxerunt. Tegoż karczmarstwa pół łąnu posesorami uczciwi Wiciowscy, prawo także produxerunt, vigore których praw obydwóch części płacić powinni czynsze do kasy, tudzież hibernę na gardekurów J. Kr. mości podług dyspartymentu. Powinności tej wsi: młyny w Strzelbicach reparują, do kieratów żupnych jakowej potrzeba buczyną dowożą. Drzewa osikowego z łąnu każdego sianego dają łąpanego dwoje, krokiew jedną, łąt dwie, brus jeden, gontów kop dwie i obręczy co potrzeba za zwyczajną zapłatę dowożą. Pług jeden i kosarza jednego z łąnu sianego posyłałi, teraz już nie posyłają, ale płacą za takową robociznę po zł. 10 gr. 6. Pachołka do żupy starosolskiej wyprawiają, a na drugiego do Strzyłek dają zł. 10. Lasy tej wsi: „Las od wschodu słońca nazwany Jawornik, jodłowy. Las od zachodu jodłowy i bukowy. Las od północy, rzadki, smerekowy.“ Żaliła się gromada na tamecznych karczmarzów, że im znaczny kawał gruntu odebrali, a do podatków się nie przykładają. *Lu. Dz.*

Wiciszcze, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, przy gośc. z Zabaszewicz do Łozina. *A. Jel.*

Wiciule, ws, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Korsaków) Grauzyszki (o 3 w.), o 15 w. od Oszmiany, 6 dm., 43 mk. kat. (w 1865 r. 18 dusz. rewiz.).

Wiciuny Prywatne i Rządowe, dwie wsi, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Poniemoń, odl. od Maryampola 46 w. i 53 w. W. Prywatne mają 56 dm., 127 mk.; W. Rządowe 6 dm., 58 mk. W 1827 r. było 5 dm., 36 mk. i 4 dm., 50 mk.

Wiciuny 1.) ws i folw., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 4 w.), okr. wiejski Kiernów, o 42 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 7 mk. katol., ws zaś 7 dm., 64 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.); własność Pawłowskich. 2.) **W.**, ws, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 12 w.), okr. wiejski i dobra hr. Leduchowskich, Poszyrwincie, o 45 w. od Wilna, 7 dm., 78 mk. katol. 3.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogów, o 26 w. od Wilkomierza.

Wick al. Witk, 1648 *Witek*, 1710 *Witzk*, niem. *Viezig al. Vietzig*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. łęborski, st. p. w miejscu; par. kat. Łębork, dawniej Białogród (Belgrad). W. leży po prawej stronie Łaby; tu krzyżują się szosy z Wejherowa do Słupska i z Łęborka do Łeby. Od morza Bałtyckiego ws odległa jest 11 km.; okolica równa, gleba średnia; w pobliżu są wielkie bagna, łąki i pokłady torfu. W dok. zachodzi po raz pierwszy r. 1437. R. 1780 donosi wizyta Rybińskiego: Villa Wiek, haeres Magnificus Dom. de Wossau; kat. 11, ew. 52 (str. 98). R. 1885 liczyła ws 202 mk. ewang.; dobra 331 mk. ew., 1 kat. Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 pobierał proboszcz białogródzki 8 kor. żyta i tyleż owsa, nadto 26 kur (str. 99). Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Chork od 5 wł. osiadł., 1 pust., 4 ogrod. 12 fl. 2 gr. (ob. Roczn. T. Prz. N. w Pozn., 1871, str. 198). *Kł. Fr.*

Wickendorf, 1392 *Withindorff*, ws, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Nieder Arnsdorf. W r. 1885 było 263 ha, 71 dm., 502 mk. (116 kat.).

Wicker, zapewne *Wkra*, rzeczka w Prusiech wschodnich, wytryska ze źródeł niedaleko jez. Taulen (Tułodziad), w pow. ostródzkim, przepływa jezioro Dąbrówno pod miastem t. n. i wpada do rz. Wel, dopł. Drwęcy. Jestto właściwie jedno z ramion źródłowych rz. Wel, zwanej też *Wkrą*.

Wickerau 1.) *Gross*, ws włośc., pow. elbląski, st. p. Neukirch, paraf. kat. Elbląg (odl. 1 milę), szkoła ewang. w miejscu; 347 ha (102 roli orn., 99 łąk); 1885 r. 34 dm., 42 dym., 219 mk., 2 kat., 197 ew., 20 dyssyd.; 1867 r. 33 dm., 43 dym., 239 mk. 2.) **W. Klein**, ws włośc., tamże, st. p. Ellerwald; 504 ha (177 roli orn., 102 łąk);

1885 r. 26 dm., 27 dym., 178 mk., 11 kat., 149 ew., 18 dyssyd.; 1867 r. 24 dm., 25 dym., 155 mk.

Ks. Br.

Wickerland (niem.), ob. *Konradswalde*.

Wicki, wś włośc., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Górnicza, o 17 $\frac{1}{2}$ w. od Grodna, ma 218 dzies. (6 łąk i pastw.).

Wicki powiat, w gub. estońskiej, ob. *Wik*.

Wickowszczyzna 1.) zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, o 63 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. 2.) **W.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 20 w. od Mińska, 4471 dzies. Po Radziwiłłach wzięli W. ks. Wittgenstejnowie. Przed 1880 r. od Piotra Wittgenstejna nabył J. Bunge i przeprowadziwszy proces ze szlachtą dzierżawiącą grunta, rozprzedaje obecnie folwark W. pomiędzy włościan i szlachtę. Z ostatniej doby administracji ks. Wittgenstejna drobne dzierżawy przynosiły 7000 rs., propinacye 350 rs.

Wickry, tak zowią się w wizyt. Strzesza z r. 1667 Lipinki, w pow. lubawskim (str. 285).

Wiclino, dok. 1281 *Biektło*, niem. *Beckel*, wś w Pomeranii, pow. słupski (ob. P. U. B. Perlbach, str. 285).

Wicyń z Mereszówką, wś, pow. złoczowski, 22 klm. na pld.-zach. od Złoczowa (sąd pow.), 12 klm. na pln.-zach. od urz. poczt. w Pomorzach. Na pln. leżą Kropiwna i Żuków, na wsch. Koropiec i Bubszczany, na pld. Dunajów, na zach. Ciemierzynce (obie w pow. przemysłańskim). Zach. część obszaru przepływa Zgniła Lipa (al. Dunajczyk), dopł. ramienia Złotej Lipy. W dolinie potoku leżą zabudowania, na pld. od nich przys. Mereszówka (al. Meryszówka). Wznies. sięga na pld.-wsch. 431 mt., w dolinie Zgniłej Lipy obniża się do 316 mt. Własn. więk. ma roli or. 520, łąk i ogr. 139, past. 50, lasu 733 mr.; własn. mn. roli or. 1333, łąk i ogr. 325, past. 194, lasu 21 mr. W r. 1880 było 168 dm., 1005 mk. w gm., 10 dm., 76 mk. na obsz. dwors. (885 rzym.-kat., 121 gr.-kat., 175 izrael.; 1043 Pol., 38 Rus.). Par. rzym.-katol. w Dunajowie, gr.-katol. w Żukowie. Był tu monaster bazyliński, z cudownymi obrazami Matki Boskiej i św. Onufrego. Założony przez Sobieskich. Przywilej wydał w r. 1703 król Aleksander. Pierwotnie należał do archimandry uniowskiej. Biskup Szeptycki, zapisując monasterowi 2000 złp. w r. 1709, mówi: „Oraz upraszam succedaneum Episcopum i wszelką miłośćią et charitate proximi obowiązując, ażeby pamiętając na moje prace koło tego monastyrza a prima radice przez tak wiele lat tożone, niechciał go odrywać od archimandry uniowskiej“. W rewizji ihumenów z r. 1724 czytamy: „Monaster wicyński na funduszu popowskim siedzi. O. Ihumen za patentem PW. O. Barlaama Szeptyckiego. Zakonników z starszym 10“. Dokumentem wydanym w Wrocławiu dn. 3 sierpnia

1724 r. uposaża król Konstanty kościół bazylianów w Wicyniu (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 519, str. 2677). Po zniesieniu monasteru litwinowskiego przeniesiono stamtąd obraz św. Onufrego do W. Ihumen O. Jedliński wybudował tu (w r. 1771—1778), przy pomocy arcyb. lwowskiego Sierakowskiego, cerkiew z ciosowego kamienia. Cerkiew ta zgorzała w r. 1846 w dzień św. Onufrego. Dziś stoi w tem miejscu folwark „Bazyliany“. Słynny cudami obraz Matki B. przeniesiono do Krasnopuszczy. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. (od r. 1856) z językiem wykład. polskim, dwa młyny wodne i gorzelnia. W r. 1389 daje Władysław Jagiełło wsi: Wicyń (Wiczyn) i Ciemierzynce Mikołajowi Gołogórskiemu w nagrodę zasług (Liske, A. G. Z., t. II, str. 32). W r. 1441 oznacza Piotr Wołczko z Kłodna, podkomorzy lwowski, granice między wsią arcybiskupią Dunajów a wsią Mikołaja Gołogórskiego zwaną Wicyń („Wyaczen“, l. c., str. 110). W r. 1482 wprowadza Spytek z Jarosławia, woj. sandomierski i ststa generalny ruski, arcybiskupa lwowskiego w posiadanie dóbr Wicyń („Vyanczen“, l. c., str. 225). W r. 1486 poświadczają Gunter z Sieniawy, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek, lwowscy ziemscy, że Elżbieta Gołogórska zastawiła w r. 1473 wś swą W. arcybiskupowi lwow. Grzegorzowi za dług wynoszący 600 grzyw. (l. c., str. 229). Następnie przechodzi W. w posiadanie Sienieńskich i należy do dóbr pomorzańskich. W r. 1630 nabywa dobra pomorzańskie Jakub Sobieski. W. był wówczas przez Tatarów tak zniszczony, że Sobieski musiał wś na nowo osadzać. Ztąd pochodzi, że dziś mieszka tu ludność prawie wyłącznie polska. We wsch. stronie obszaru, przy drodze do Pomorz, znajdują się dwie mogiły „tatarskie“ (ob. Sokalski, Rys geogr. stat. okr. szkoln. złoczowskiego, 1885, str. 194). Ludność wsi trudni się hodowlą pszczoł. *Lu. Dz.*

Wiczajcie, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 18 w. od Rossien.

Wiczkańska hora (341 mt.), szczyt, na granicy wsi Kotoryna w pow. żydaczowskim, a Dąbrowy w pow. kałuskim. Na 49° 11 $\frac{1}{2}$ ' pln. szer. a 42° 6' wsch. dług. Należy do ostatnich przedgórz Beskidu wschod. sięgających ku Dniestrowi a wysuniętych pomiędzy Siwką a Świcą (Mapa woj., 9, XXXI). *St. M.*

Wiczówka, pow. piński, ob. *Witczówka*.

Wiczyn, Wiczyna, Witczyn, pow. piński, ob. *Witczyna*.

Widacz 1.) wś, pow. jasielski, o 3-7 klm. na pld. od Frysztaka, u ujścia pot. Kubli do Wisłoka z lew. brzegu, w okolicy pagórkowatej (315 mt. n.p.m.). Przez wies prowadzi gościniec z Krosna do Strzyżowa. Wś ma 49 dm., 264 mk. rz.-kat. (5 izrael.), obszar więk. pos. 3 dm., 18 mk. Par. rz.-kat. w Frysztaku. Pos. więk. (Józ. Lesikowskiego) ma 109 mr. roli, 7 mr. łąk, 1

mr. 800 sąż. ogr., 46 mr. past., 8 mr. lasu i 1 mr. parcel budowl. Graniczy na płd. z Przybówką, na płn. z Glinikiem Dolnym, na zach. z Lublą. 2.) **W. at. Biedacz**, przys. gm. Targowiska, w pow. krośnieńskim. *Mac.*

Widaczów, wś, pow. rzeszowski, u źródłowisk Mleczy, na wschód od Jawornika. Liczy 46 dm. i 265 mk., 179 rzym.-kat., 82 gr.-kat. i 4 izr. Posiadłość większa została rozparcelowaną między 4 włościan (w ogóle 76 mr.). O przeszłości i powstaniu tej osady brak wiadomości. Graniczy z Hadlem Szklarskim, H. Kańczuckiem i Huciskiem; na wschód z lasami pokrywającymi wzgórze (do 400 mt. wzn.). *Mac.*

Widzafoeld, ob. *Dechtary Wiżna*.

Widajcie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. i par. Słoboda, o 72 w. od Nowoaleksandrowska. Dawniej własność Rudominów, dziś skarbowa. Za czasów Rzpltej W. stanowiły sstwo, położone w pow. brastawskim, z którego, podług Słownika Echarda, płacono 248 złp. kwarty.

Widałok, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 31 w. od Nowoaleksandrowska.

Widarowo al. Januarowo (ob.), fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o 32 w. od Nowogródka, własność rodziny Baranowiczów; według lustracji z 1889 r. ma przeszło 23 włók; grunta wyborne. Miejscowość lekko falista. *A. Jcl.*

Widaucie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 75 w. od Szawel.

Widawa al. Widawka, rzeka, prawy dopływ Warty, bierze początek z płaskowzgórza stanowiącego część działu wodnego Warty i Pilicy, zajmującego wschodnią część obszaru pow. noworodomskiego i sięgającego do 1078 st. npm. Na tym działle wodnym pod wsią Kodrąb znajdują się źródła W., w pobliżu źródeł Luciaży, dopł. Pilicy. Przez wieś Widawkę podąża W. w kierunku zach.-płn. równolegle od Warty (odległej tu o 7 w.), okrążając wyniosły taras płaskowzgórza, piętrzącego się na lewym brzegu rzeki w pasma dość znacznych wzgórz (góry Makowskie pod wsią Dobryszyce), zwraca się ku zachodowi, płynie przez Szczerców, pod Szczercowską Wsią przyjmuje z praw. brz. rzekę Pisię al. Rudzisko, zwracając się coraz więcej ku północy, przyjmuje z lew. brzegu pod Korablewem Krasówkę, płynie na Restarzew, Chociw, po za Rogoźnem przyjmuje Grabię (Grabówkę) z Chrzastówką z praw. brzegu a nieco niżej Nieciecz z lew. brzegu koło Podgórze, skręca w kierunku zach.-płn. i na Rembieszów podąża do wsi Pstrokonie, pod którą uchodzi do Warty z praw. brzegu. Długość biegu wynosi około 11 mil.

Widawa, os. miejska, dawniej miasteczko nad rzeką Niecieczą, o 2 w. od jej ujścia do Widawki (z lew. brzegu), wprost ujścia Grabi (z praw. brz.), pow. łaski, gm. Dąbrowa Widaw-

ska, par. Widawa. Osada leży o 23 w. na płd.-wschód od Sieradza, o 17 w. na płn.-zach. od Szczercowa a około 24 w. na płd.-wsch. od Łasku. Posiada kościół par. murowany, kościół i klasztor bernardynów, urząd gminny, st. poczt., szkołę początkową, 167 dm., 3345 mk., 1723 mr. (900 mr. roli) ziemi należącej do mieszczan, 60 mr. włość. (dawniej kościelnej), 6 kościelnej i 4 mr. klasztornej. Bywa tu 12 jarmarków do roku. W r. 1827 było 136 dm., 1390 mk.; 1864 r. było 23 dm. murow., 128 drewn., 2018 mk. Pierwotnie wieś szlachecka, własność i siedziba rodu Wężyków, którzy tu założyli parafię i miasto w końcu XIV czy na początku XV w. Piotr z W., sędzia sieradzki, występuje w aktach z r. 1412, 1418 i 1433 (Kod. dypl. pol., I, 311, II, 381 i Ulanowski, Dok. Kujaw., 274-95). Na początku XVI w. stoi tu kościół murowany, p. w. św. Marcina, wzniesiony około r. 1446 na miejscu dawnego, drewnianego, konsekrowany r. 1476 przez Andrzeja, bisk. kreteńskiego, sufragana gnieźn. Pleban utrzymywał przy kościele dwu kapelanów. Uposażenie kościoła w ziemi składało się z 1anu ziemi w każdym z trzech pól miejskich, komornika w mieście płaćcego 3 fer-tony czynszu, placów i domów. Mieszczanie dawali dziesięcinę i kolędę po groszu z domu, komornicy po pół grosza. R. 1563 miasto płaci 38 fl. 12 gr. szosu od 76 rzemieślników. Po Sieradzu i Warcie jest W. najludniejszym miastem w ziemi sieradzkiej. Wyrazem tej pomyślności są liczne fundacye pobożne, później zatracone, jak: szpital i kościółek św. Ducha, drewniany, uposażony przez Tomasza Domaniewskiego, kaplica św. Wojciecha, fundacyi Jakuba Łykowski, kościółek św. Rocha z obrazem tego świętego, uważanym jako cudowny. Ten ostatni, wzniesiony na ementarzu, dotąd się utrzymał. W XVI w. Walenty z W. (ur. 1542, † 1612), po ukończeniu nauk w Krakowie, był profesorem uniwersytetu (uczył teologii) i niejednokrotnie obierany był rektorem. Pamiętając o swym rodzinnym gnieździe, sprawił w r. 1600 miedzianą chrzcielnicę do kościoła. R. 1617 mieszczanin Stanisław Gardziel przybudował przy kościele kaplicę dla bractwa rożańcowego. Już poprzednio ze strony przeciwległej stanęła kaplica św. Anny. Przy kościele ufundowano kilka altary i ustanowiono prebendarzy. Wojciech Wężyk Widawski z żoną Anną fundują r. 1638 klasztor bernardynów, z kościołem murowanym, p. w. Podwyższenia św. Krzyża. Przy pożarze miasta w r. 1802 spłonął kościół parafialny z plebanią, wskutek czego nabożeństwo odprawiało się w kościele bernardyńskim aż do r. 1846, w którym odbudowano zrujnowaną przez ogień świątynię (ob. Łaski, L. B., I, 469—471 i przypisy). Jeden z dziedziców W. Piotr Wężyk Widawski ogłosił na początku XVII w. w Krakowie kilka pism wierszem i prozą. W 1635 r. wyszło

w Krakowie pisemko p. t. „Akademia Widawska J. M. P. M. Węzyka Widawskiego“. W. paraf., dekan. łaski, 3200 dusz. *Br. Ch.*

Widawa, chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, należy do dóbr Zajeziorz w Werneków.

Widawa, wś nad bezim. dopł. Medwedówki, pow. proskurowski, okr. pol. i st. poczt. Satanów (o 26 w.), gm. Sarnów, par. katol. Kumanów, o 40 w. od Proskurowa, ma 165 osad, 756 mk., 573 dzies. ziemi włośc., 514 dworskiej, 28 cerkiewnej. Cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., założona w 1720 r., z 807 parafianami. W lesie na pld.-wsch. od wsi jest kurhan, zwany Osianową górą, za lasem zaś wielka mogiła, w której, według miejscowego podania, mają być pochowani mieszkańcy wsi Zielonej, zniszczonej przez Tatarów. Jest także źródło, zwane Zielone, w miejscu, gdzie miała stać cerkiew wsi tejże nazwy. Wś W. należała do Zgliszczyńskich, następnie Zaleskich, dziś Rościszewskich. *Dr. M.*

Widawa, ob. *Widawy*.

Widawa al. *Wejda*, niem. *Weide*, rzeka, prawy dopływ Odry, ma źródła na zach. od Sycowa, pod wsią Stradomią, wypływa z pld. stoków płaskowzgorza (na wzn. 569 st. n.p.m.), którego grzbiet nosi nazwę gór Trzebnickich. Od Namysłowa skręca ku zachodowi, płynie na Bierutów (Bernstadt), Psiepole, niedaleko ujścia dzieli się na dwie odnogi, z których jedna wpada do ramienia Odry, oddzielającego się z praw. brzegu Odry naprzeciw Wrocławia, druga zaś uchodzi do Odry (z praw. brz.), o pół mili poniżej Wrocławia, koło Urazu, naprzeciw ujścia Wystrzycy, na wzn. 330 st. n.p.m. Z praw. brzegu przyjmuje dopływ: Oleśnicę (Oelse). Długość biegu wynosi około 100 klm. Obfituje w raki.

Widawa 1.) pow. wrocławski, ob. *Lilienthal*. 2.) **W.**, pow. lubliniecki, ob. *Kamieniec*.

Widawciszki 1.) wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Konciarzyn, 4 dm., 43 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należała do dóbr Blakiszki, Skrodkowskich. 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 13 w.), okr. wiejski Suderwa, o 19 w. od Wilna, 6 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.; własność Womsów). W 1820 r. wś miała 5 dm., 19 mk. 3.) **W.**, zaśc. nad jez. Bołosie, tamże, o 11 w. od Rzeszy a 17 w. od Wilna, 7 dm., 58 mk. katol. (w 1865 r. 25 dusz rewiz., należał do dóbr Izabelin, Kotwiczów). *J. Krz.*

Widawia, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Mitwy.

Widawiatis, strumień, w gub. kowieńskiej, pr. dopływ Widawii (pr. dopł. Mitwy).

Widawka, rzeka, ob. *Widawa*.

Widawka, wś, fol. i młyn na rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Kodrąb, odl. 11 w. od Radomska, w wyniosłem położeniu

śródm. płaskowzgorza. Wś ma 19 dm., 114 mk. 141 mr.; fol. 5 dm., 8 mk., 613 mr.; młyn 1 dm., 6 mr.; os. karcz. 1 dm., 6 mr. W 1827 r. było 10 dm., 70 mk., par. Dmenin. Fol. W., oddzielony od dóbr Gosławice, rozl. mr. 613: gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 22, past. mr. 2, lasu mr. 299, obszar sporny mr. 4, nieuż. mr. 19; bud. z drzewa 11; las nieurzadzony, młyn wodny. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 wś W., w par. Kodramb, własność Kodremskiego, miała 7 osad., 3½ łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 274). *Br. Ch.*

Widawki, pow. sycowski, ob. *Dzielosza*.

Widawska Dąbrowa, kol., wś, fol. i dobra, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa (odl. 3 w.); wś ma 60 dm., 538 mk., 529 mr. włośc.; kol. 6 dm., 118 mk., 1106 mr. Gmina ma 5956 mk. (w tem 1401 żydów i 58 prot.). Ob. *Dąbrowa 41*).

Widawszczyzna, wś i fol., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany (o 8½ w.), okr. wiejski Litwa, o 59 w. od Oszmiany. Fol. ma 1 dm., 8 mk. katol., wś zaś 4 dm., 14 (?) mk. t. wyzn. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.); własność Jasińskich.

Widawy 1.) urząd. *Wydawy*, przedtem *Wydawa* i *Widawa*, *Hermani villa* r. 1241, *Hermani villa prope civitatem Ponecz* r. 1310, wś i dwór, pow. krobki (Gostyń), tuż pod Poniecem (Punitz) gdzie par., poczta i st. dr. żel. Wś (23 dym. i 174 mk.) wchodzi w skład okr. miej. Poniec. Dwór ma 6 dm., 131 mk. (123 kat., 8 prot.) i 281 ha (226·44 roli, 23·70 łąk, 1·58 pastwisk, 24·71 lasu, 5·40 nieuż.); cegielnia, chów bydła i owiec; właścicielami są hr. Mycielscy. W r. 1241 biskup wrocławski Tomasz dał bisk. pozn. wś Czerlejno w zamian za dziesięcinę z ówczesnego Hermanowa (Cod. Dipl. Sil., VII, n. 582b z mylnem objaśnieniem). W r. 1310 wchodziło to Hermanowo w skład ustanowionego przez Henryka II powiatu ponieckiego (Kod. Wielkop., n. 930). Regestra pobor. z r. 1580 nie wykazują tej osady. 2.) **W.**, urząd. *Wydawy*, wś, pow. krobki (Rawicz), o 9 klm. na pld.-wschód od Rawicza i 5 klm. na pld. od Słupi, po praw. brzegu Orli, dopł. Baryczy; przy granicy Szląska; par. w Golejewku, pocz. w Słupi, st. dr. żel. w Rawiczu; ma 80 dm., 545 mk. katol. i 198 ha (153 roli, 19 łąk). Przy schyłku zeszłego wieku należała do Gajewskich z Stwolna, później do hr. Czarneckich. *E. Cal.*

Widawy, niem. *Weide*. 1297 *villa Simonis seu Widawia, Wyden*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Psary, kat. Świniary. W r. 1885 dobra miały 143 ha, 2 dm., 42 mk. (16 kat.); wś 56 ha, 33 dm., 281 mk. (55 kat.). Nadana przez niejakiego Alberta klasztorowi św. Wincentego we Wrocławiu w XII w. (Kod. Małop., I, 60).

Widbesk, w dawnych kronikach nazwa Witebska od rz. Wióby (Wid'by).

Widbino, jezioro, w pow. ostaszewskim gub. twerskiej, na zach. od Ostaszkowa, długie 11 w., szerokie od $\frac{1}{4}$ do 1 w.; głębokie do 40 saż. Brzegi ma wysokie i urwiste. Wypływa z niego rz. Kud.

Widbulbone, góra (271 mt.), płaska, bezleśna, na wschod. obszarze Werenczanki, na Bukowinie, pod 43°27' wsch. dług., 48°32' płn. szer. (Mapa woj., 11, XXXII). *St. M.*

Widewka, rzeczka, w pow. rossieńskim, dopływ Judry, uchodzi pod Judranami.

Widewki 1.) wś nad jez. t. n., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 36 w. od Telsz, w 1859 r. 18 dm., 179 mk., młyn wodny. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 17 w. od Telsz.

Widewkowszczyzna, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra, hr. Chroptowiczów, Wiszniów (o 1 w.), okr. wiejski Wójtowicze, o 42 w. od Oszmiany, 6 dm., 22 mk. (? w 1865 r. 20 dusz rewiz.).

Widewszany, wś rząd., pow. święciański, w 1 okr. pol., 8 dm., 61 mk. starowier.

Widewsze, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 12 w. od Oszmiany, 8 dm., 108 mk. katol.

Widewjy, wś i zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. i par. Rakiszki, o 45 w. od Nowoaleksandrowska. Wś uwłaszczona od hrabstwa rakiskiego. Wchodziła w skład sstwa kura klewskiego i za sprawy wojenne nadana został przez ks. Zbarazkiego Drozdowskiemu, w rodzie którego pozostawała przez kilka pokoleń, następnie drogą wiana przeszła w dom Białozorów, od których nabył hr. Tyzenhauzen i wcielił do klucza rakiskiego.

Widel al. *Fidel*, byłe jezioro, w okr. goldyngskim, w par. Dondangen, na płn. granicy Kurlandyi, miało 5 do 6 w. dług. i 2 w. szerokości, było wyniesione o 32 w. n.p.m., odl. o 560 saż. od wybrzeża morskiego. W 1838 r. przepkopano kanał i spuszczone jezioro do morza i osuszone zagłębienie użyte pod rolę.

Widelka, wś, pow. kolbuszowski, w piaszczystej, lasem sosnowym pokrytej równinie, u źródeł Zyzogi, dopł. Łegu. Przez obszar wsi prowadzi droga z Głogowa (8·5 klm.) do Ranizowa. Do gm. należą wólki: Dworzysko, Majdan i Zembrza. Cała gmina z obszarem więk. pos. ma 398 dm. i 2069 mk., 2123 rzym.-kat., 7 prot. i 487 izr. Szkoła ludowa. Par. rz.-kat. w Przewrotnem. Dawniej własność hr. Reyów, teraz należy do kilku izraelitów. Większa własność ma 213 mr. roli, 26 mr. łąk, 3 mr. ogr., 77 mr. past., 38 mr. lasu i 2 mr. 1438 saż. parcel budowl.; pos. mn. ma 2824 mr. roli, 625 mr. łąk i ogr., 330 mr. past. i 459 mr. lasu. Na obszarze więk. pos. znajduje się gorzelnia. Osada powstała w XVII w.; wymieniają ją dopiero spi-

sy pobor. z r. 1674 (Pawiński, Małop., 57a). Graniczy na płn. z Sudołami i Kłapówką, na wsch. z Przewrotnem, na pld. z Porębami, a na zach. z Kupnem. *Mac.*

Widelka 1.) os. do Kozłowa, pow. kamionecki. 2.) **W.**, las przy wsi Kędziarzewce, pow. kamionecki. 3.) **W.**, przys. Lipnicy, w pow. kolbuszowski.

Widelki, wś, pow. kielecki, gm. i par. Cisów. W 1827 r. było 19 dm., 118 mk. Nie wymieniona w reg. pobor. XVI w., powstała zapewne z osady leśnej, należącej do dóbr królewskich Cisów.

Widnianie, 1.) wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Koniawa, okr. wiejski Czepieluny, o 4 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Kijucie, Kamińskich. 2.) **W.**, wś włośc., tamże, o 7 w. od gminy, 51 w. od Lidy a 22 w. od Ejszyszek, ma 17 dm., 191 mk. katol. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyski.

Widera, os. młyn., pow. będziński, gm. i par. Koziegłowy, ma 1 dm., 5 mk., 16 morg.

Wideradz, folw., pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Wieluń (odl. 12 w.), ma 2 dm., 10 mk., 391 morg. roli i ogr., 20 mr. pastw., 18 mr. nieuż.; 2 bud. mur., 4 drew.

Wideraków al. *Wydraków*, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Sławno, odl. od Opoczna 18 w., ma 6 dm., 71 mk., 79 morg.

Widerka, os., pow. będziński, ob. *Smar-dzew* 5).

Widernik, obszar lesisty, nieco wzniesiony ponad bagna doliny Kłodnicy, w płn.-zach. stronie Niezuchowa, w pow. stryjskim (Mapa szt. wojs., 8, XXIX).

Widernik, węg. *Vidernik*, wś, w hr. spiskim, pow. hornadzkim, o 1 klm. od toru dr. żel. korszyczo-bogumińskiej, na stokach gór Moszkowca (Moskovec). W r. 1890 było 320 mk., 292 Słowaków, 10 Niemców i 18 Madjarów; podług religii 307 kat., 3 ewang.-augsb. i 10 izrael.; wieś liczyła 61 dm. i 862 morg. obszaru. Kościół paraf. rz.-kat. w miejscu, prot. należą do par. Szwabowiec (Svabócz); urząd podat. w Lewoczy, urząd tel. i poczt. w Hrabuszycach (Kapsdorf, Káposztafalu), sąd pow. w Spiskiej Sobocie.

Widerny wierch, słow. *Viderny vrch*, pasmo górskie w Karpatach, w hr. spiskim. Jest ono niejako dalszym ciągiem Magóry spiskiej i ma swe przedłużenie w grzbiecie Turawa. Grzbiety te mają kierunek ku płn.-wschodowi, ze zboczeniem ku wschodowi. Grzbietem W. prowadzi granica pomiędzy Druzbakami a Lipnikiem. W środku podnosi się w szczytach Spitzenberg (1027 mt.), dalej ku płn. 1043 mt., w szczycie na Łazach do 1086 mt., poczem na płn. spada do 931, na pld. do 925 mt., w Jaworze do 805 mt. Pod samą Magorą podnosi się do 956 mt. Stoki obu stronnie silnie rozwinięte, w górnej części pokryte lasami, w dolnej bezleśne.

Grzbiet ten do granicy Galicyi nie dochodzi. Wody z niego na północ prowadzą potoki: Reichwald, Soltisa, Podhaj do Lipnika, praw. dopł. Dunajca, Czerteż zaś z północy a Czerny potok z płd. do pot. Kniester, praw. dopł. Popradu; nadto z płd. Rika, Żelazny pot., Kreuzseif do Popradu, pot. Maltergrund do Toporeza, a z nim do Popradu.

St. M.

Widerska, os., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice.

Widerys, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 35 w. od Szawel.

Wideryszki, wś, pow. władysławowski, ob. *Wederyszki*.

Wideta 1.) zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska.

Widetka, folw., nad stawem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 11 mk. żydów.

Widewszczyzna, ob. *Widziowszczyzna*.

Widgerek, jedno z drobnych jezior należących do dóbr rząd. Kadaryszki, w pow. suwałskim.

Widginie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 34 w. od Szawel.

Widgirce al. *Widugirce*, okolica, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Siesiki, Delnikowiczowie mają tu 38 dzies. (3 lasu, 8 nieuż.), Grużewscy 36 dzies. (1 lasu, 17 nieuż.), Kizisowie 19 dzies. (6 nieuż.), Minciowie 18 dzies. (6 nieuż.), Robaszewscy w dwóch częściach 53 dzies. (1 lasu, 28 nieuż.), Staszewiczowie 56 dzies. (5 lasu, 8 nieuż.), Tałalaś 18 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.), Tarnowscy 18 dzies. (1½ lasu, 4 nieuż.), Usielis 18 dzies. (1½ lasu, 4 nieuż.), Szyrwisowie 20 dzies. (4½ lasu, 7 nieuż.), Januszkiewiczowie 18 dzies. (1½ lasu, 4 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany. Delnikowicze mają tu 36 dzies. 3.)

W., ob. *Widugirce*. J. Krz.

Widgirdy, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, o 19 w. od Rossień.

Widgirek, os., pow. wyłkowyski, gm. Wisztyniec, par. Wiżajny. Nowsze urzędowe spisy nie podają tej osady. Według spisu z r. 1827 wś W., w par. Jeleniewo, miała 7 dm., 37 mk.

Widgirele, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Dauksze, odl. od Kalwaryi 31 w., ma 21 dm., 108 mk., 283 morg. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. 8 dm., 59 mk.

Widgiry 1.) wś, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 70 dm., 719 mk. We wsi jedna z większych osad włośc. ma 154 morg., druga 93 mr. W 1827 r. było 43 dm., 403 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr rząd. Karkliny. 2.) **W.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki, odl. od Wyłkowyszek 24 w., ma 58

dm., 435 mk. Jedna z większych osiad. włośc. ma 91 morg. W 1827 r. było 18 dm., 118 mk. 3.) **W.**, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 25 w., ma 29 dm., 243 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. 19 dm., 135 mk. 4.) **W.**, os., pow. władysławowski, gm. Błogosławienstwo, par. Hgowo, odl. od Władysławowa 35 w., ma 2 dm., 27 mk. W 1827 r. 2 dm., 23 mk.

Widibor, *Widzibor*, *Widybor*, wś i dobra, pow. piński, na Zarzeczcu, w 3 okr. pol., gm. Stolin, nad bezim. rzeczką, wlewającą się bez jawnego ujścia w kotlinę Prypeci, przy linii dr. żel. wileńsko-rowieńskiej (stacya w miejscu), o 49 w. od Pińska. Wś ma 19 osad; dobra, własność dawniej Szyrmów, potem Korzeniowskich, Sołtanów, teraz Małyszczczyckich, 1882 dzies. Grunta namułowe, żyzne, łąk obfitość. W pobliżu wsi st. dr. żel., pierwsza od st. centralnej Łuninie w stronę Równa, odl. jest o 28 w. od Łuninca, 324 od Wilna a 155 od Równego. A. Jel.

Widibor, pow. radomyski, ob. *Wydybor*.

Widiborec, okolica, pow. piński, na Zarzeczcu, w 3 okr. pol., gm. Płońca, o 55 w. od Pińska, zasiedlona przez rolników z dawnej szlachty. A. Jel.

Widirec, zaśc., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol. Siesiki, własność włośc. Jana Tałalaśa, ma 18 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.).

Widium-Hora, *Widziun-Hora* al. *Owid-Hora*, kurhan al. okopisko przedhistoryczne przy ujściu Cny do Prypeci, pow. piński, mieszczący podług podania ludowego zwłoki jakiegoś mędrca przybyłego z dalekich stron, który tu życie zakończył. Ztąd wersja o domniemanym pobyciu na Polesiu Owidiusza Nazona, autora „Przemian,” który będąc wygnanym z Rzymu przez cesarza Augusta nad brzegi m. Czarnego, miał trafić aż na Polesie. Lud opowiada przytem o resztkach znalezionej statku po podróży. Na tle tej legendy Kondratowicz napisał wiersz p. t. „Owidiusz na Polesiu.” Kazimierz Kontrym w swej „Ekskursyi” z 1829 r., nadmieniacz o W.-H. i legendzie ludowej, wykazuje całe jej nieprawdopodobieństwo (str. 24—26). A. Jel.

Widiuty, ob. *Widuty*.

Widkowce, ob. *Wójtkowce*.

Widkowicze, wś, pow. rowieński, gm. Be-rezno, par. praw. Sielce (o 5 w.).

Widłańce, wś nad rzeką Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Jasudańce, o 42 w. od Trok, 5 dm., 38 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Widlice 1.) niem. *Widlitz*, w dok. *Weitel*, *Witelitz*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. poczt. Lisnowo (o 3 klm.), st. kol. Linowa (o 10 klm.), par. kat. Łasin; 266 ha (234 roli, 20 łąk, 1 lasu); 1885 r. 5 dm., 17 dym., 93 mk., 43 katol., 50 ew. Za czasów krzyżackich W. należały do

komturstwa rogozińskiego. R. 1336 nadaje w. m. Dyteryk v. Altenburg Hermanowi, zwanemu Schof, 13 włók w W. wolnych i na prawie chełm. z wolnem rybołówstw. w jez. łańsińskim z obowiązkiem 1 służby. Ponieważ Schof był Pomezzańczykiem, dla tego jeszcze r. 1386 dobra tu-tejsze miały pierwotnie prawo, t. z. pomezzańskie. Dopiero w. m. Michał Kuechmeister przeniósł je na prawo chełmińskie (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 115). R. 1604 skupiła Katarzyna Działyńska wszystkie działy dóbr. Według wizyty Strzesza z r. 1662—72 był tu wówczas dzie-dzicem Zygmunt Bromierski. R. 1682 wynosiła sympla 15 gr. 13¹/₂ fen. R. 1723 sprzedał te dobra Adam Białołocki za 9800 fl. Pawłowi Gostomskiemu. Mesznego pobierał prob. łańsiński 2 korce żyta i tyleż owsa. R. 1827 nabył W. wójt Ossman. W r. 1789 W. folw., szl. i wś o 14 dym., należą do Gostomskich (Goldbeck, str. 251). R. 1858 dziedzicem Jan Lang (ob. Froehlich Gesch. d. Graudenzer Kr., I, 344). 2.) **W.**, tak nazywa lud: „Fidlice“, w pow. kwidzyńskim; jest to zapewne pierwotna nazwa tej wsi. *Kł. Fr.*

Widliczyna Wola, wś nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 we wsi Wola Widliczyna, w par. Łuków, Widliczowa płaciła od 13 osad. (Pawiński, Małop., str. 391).

Widlin 1.) os., w pow. wejherowskim, w par. Reda (ob.). 2.) **W.**, folw. dóbr Sławutówko, w pow. puckim. 3.) **W.**, właściwa nazwa wsi Fidlin (ob.), w pow. kartuskim.

Widlitz (niem.), ob. *Widlice*.

Widno, ob. *Wildno*.

Widła, niskie łągi pomiędzy wzgórzami we wschod. części obszaru wsi Pustołówki, w pow. husiatyńskim (Mapa wojs., 9, XXXIV).

Widłak, grupa domów w Haliezu, w pow. stanińskim.

Widłówka 1.) folw. i karczma, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 2 w. od Trok; folw. ma 1 dm., karczma 1 dm., 4 mk. żydów. 2.) **W.**, karczma., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 4 w. od Wilna, przy b. trakcie wileńsko-wilkomierskim, 3 dm., 19 mk. 12 katol., 7 żydów).

Widły, os. leś. nad jez. Modzerowskim, pow. kolski, gm. i par. Izbica, 1 dm., 7 mk.

Widły 1.) osada karczemna, pow. lidzki, w 2 okr. pol., od 30 w. od Lidy a 21 w. od Ejszyszek, 1 dm., 11 mk. żydów. 2.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Lyntupy (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Byszewskich Dworzany, 8 dusz rewiz. 3.) **W.**, uroczysko, przy ujściu do Pełchówki strumienia wypływającego ze stawu Ostrożańskiego, pow. bielski gub. grodzieński, w par. Pierlejewo, należy do wsi Twarogi Lackie. 4.) **W.**, uroczysko pomiędzy Trościanicą i Muchawcem, pow. kobryński, stanowi część wsi Sawickie. 5.) **W.**, *Wity*, uroczysko, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. bia-

łowiecko-aleksandrowska, o 57 w. od Prużany, należy do wsi Biała. *J. Krz.*

Widły 1.) osada karcz. i młyn nad Hnyłopiatem, pow. żytomierski, par. Żytomierz; most. Należała do ststwa żytomierskiego. 2.) **W. Jarugskie**, wś przy ujściu Łozowej do Murachwy, pow. jampolski, okr. pol. Dzygówka, gm. Babczyńce, par. katol. Czerniejowce, st. poczt. Bandyszówka (o 7 w.), st. dr. żel. Rachny (o 15 w.), o 31 w. od Jampola, ma 170 osad, 1138 mk., 519 dzies. ziemi włosc., 1021 dworskiej, 33 cerkiewnej; cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1743 r., z 1070 parafianami. Gorzelnia. Grunta równe, gleba czarna, kamień wapienny. Własność dawniej Matkowskich, Bilińskich, dziś Kordi. 3.) **W. al. Widła Tomaszpolskie**, wś przy ujściu Hołorosawy do Rosawy, pow. jampolski, okr. pol., gm., par. kat. i st. poczt. Tomaszpol (o 7 w.), st. dr. żel. Wapniarka (25 w.), o 36 w. od Jampola, ma 286 osad, 1746 mk., 996 dzies. ziemi włosc., 1021 dworskiej, 65 cerkiewnej. Cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesiona w 1870 r. na miejsce dawniej z 1785 r., ma 1533 parafian; młyn wodny. Grunta równe, gleba piaszczysta. Własność dawniej Giżyckich, dziś Jokiszów. *Dr. M.*

Widły 1.) obszar pagórkowaty w pld.-wsch. stronie Turzy Wielkiej, w pow. dolińskim. Przedziela go Wielki potok na dwie części. Po praw. brzegu wznies. sięga 396 met., po lew. brzegu 387 mt. (Mapa wojs., 9, XXX). 2.) **W.**, lesiste wzgórze w zach. stronie wsi Sopotnika, w pow. dobromilskim, z najwyższem wznies. 607 mt. (Mapa wojs., 7, XXVII). 3.) **W.**, szczyt, w Tatrach bielskich, ob. *Koperszady* (t. IV, 377).

Widminnen, ob. *Wydminy*.

Widmogory, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, własność Podrezanów, ma 365 dzies. (18 lasu, 5 nieuż.). Mieszczanin Pikturno ma tu 54 dzies. (3 lasu, 1 nieuż.), szlachcie Pluszkiewicz 281 dzies. (6 lasu, 201 nieużyty).

Widmonty 1.) folw., pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 38 w. od Telsz. Mieszcz. Kliczman, ma tu 20 dzies. (12¹/₂ nieuż.), Juszkiewiczowie 36 dzies. (9¹/₂ nieuż.). 2.) **W.-Bożetęgi**, folw., tamże, własność Towtkiewiczów, ma 108 dzies. (12 lasu, 15 nieuż.).

Widmus, ob. *Wydmuch*.

Widna Góra, wyb. do Tuchlina, pow. kartuski, st. p. Sierakowice.

Widnace, zaśc., pow. nowogrodzki, w okolicach Miru.

Widnica, struga, w okolicy Gębic i Sarbi, w r. 1596, w pow. czarnkowskim.

Widno 1.) dobra, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Kotra, o 13¹/₂ w. od Prużany, własność Andrzejkowiczów, ma wraz z urocz. Chmieliszcze 650 dzies. (407 łąk i pastw., 40 lasu, 65 nieuż.). 2.) **W.-Wieżki**, dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 43 w. od Prużany, 65

dzies. (14 łąk i pastw., 6 nieuż.); własność Górskich. 3.) **W**, po lotew. *Wydni, wś*, pow. rzeżycki, par. Bukmujza, własność Mackiewiczów, 650 dzies. obszaru. 4.) **W**, al. *Chotiszcz*, pow. rzeżycki, własność Maryi Podrezowej. 183 dzies.

Widno, wś nad rz. Zbrzycą (u ludu Szpryca), pow. chojnicki, st. p. Brusy, par. katol. Leśno, szk. kat. w miejscu; 895 ha (122 roli orn., 22 łąk, 51 lasu); 1885 r. 11 dm., 21 dym., 118 mk., 109 kat., 9 ew. Gleba piaszczysta. Wś leży w dolinie śród jezior; na przyległych łąkach torf dobywają. Wizyta z r. 1710 opiewa, że proboszcz w Leśnie pobierał zład „scyphum butiri“ (str. 69). W r. 1789 wś ma 5 dym. *Ks Fr.*

Widnoha, szczyt (1123 mt.), w poprzecznym grzbiecie łączącym pasmo Korczanki z grzbieciem Kruszelnickim, we wsi Kruszelnicy, w pow. stryjskim, pod 49° 5 1/2' płn. szer. a 41° 1/2' wsch. dług. U lesistych stoków, po wsch. stronie, w Hromowym Lesie powstaje pot. Brzyczka, prawy dopł. Stryja. Po zach. stronie płyną małe potoki, jak: Gliniec, pot. Majdański. Stoki góry są silnie rozwinięte. Okolicę pokrywają lasy (Mapa wojs., 9, XXIX). *St. M.*

Widnopol 1.) zaśc. nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol. 2.) **W.**, folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, należy do dóbr Upniki, von Bulmeringów.

Widnopol, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 40 w. od Oszmiany a 23 w. od Dziewieniszek, ma 3 dm., 27 mk. katol.; własność Baranowskich. Wzniesienie sięga 686 st. npm.

Widocin, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska, o 11 w. od Kobrynia, własność Majewskich, 61 dzies. (14 łąk i pastw., 11 nieuż.).

Widoczna, wś nad ogromnym stawem, przez który przepływa rz. Wołczek, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. Michałpol, ma 21 osad, 198 mk., 206 dzies. ziemi włosc. (wraz ze wsią Mikityńce), 412 dworskiej. Własność dawniej Baranieckich, obecnie należy do klucza zahinieckiego Starzyńskich. *Dr. M.*

Widogirce, ob. *Widugirca*.

Widogoszcz, os. młyn., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec, 1 dm., 10 mk., 30 morg.

Widoboszcz, dobra nad bezim. dopł. Wiaczy, pow. miński, w 1 okr. pol. gm. Białorucz, o 18 w. od Mińska. Gniazdo rodowe Iwaszeńcewiczów (ob. t. V, 922). Jerzy Zawisza, chorąży miński i małżonka jego Teodora Wołowiczówna, oboźnianka w. ks. l., zastawiając W. w r. 1704 d. 23 kwietnia bazyliankom mińskim w kwocie 1000 talarów (Akt. wileń. grodz. sądu 1711 r., VIII, str. 170). W 1778 r. własność Karola Zawiszy, porucznika petyhorskiego, później Antoniego Wańkowicza, od 1812 r. córek jego Klementyny, Wandy i Waleryi, w 1856 r. nabyte przez

Kudzinowiczów, obejmowały 3496 dzies. w gruntach urodzajnych, szecerkowo-gliniastych, z pięknym lasem; młyny i propinacye. W ósmym dziesiątku b. w. dostały się w połowie w posiadanie Niemca Klatza, w drugiej zaś Konstantego Pietraszkiewicza. *A. Jel.*

Widok 1.) *Mokotowski*, wś i folw., pow. grójecki, gm. Czerek, par. Chynów, odl. 9 w. od Grójca, ma 116 mk. Folw. ten i wś utworzone zostały w ostatnich czasach z części leśnictwa Potycz, zwanych: Wielki las, Brzozowy las, Grabina i Podgórci. W r. 1874 folw. W. M. rozl. nr. 478: gr. orn. i ogr. mr. 169, łąk mr. 19, pastw. mr. 8, lasu mr. 276, nieuż. mr. 6; bud. drew. 12; plodozm. 6-pol; las niurządzony. Wś W. M. os. 10, mr. 74. 2.) **W.**, kol., pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyny, ma 10 dm., 106 mk., 170 morg. 3.) **W.**, folw., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno, wraz z folw. Górnica ma 496 mr. (276 mr. roli).

Widok, pow. borysowski, ob. *Kosowszczyzna*.

Widok, kol. należąca do wsi Mizerów, w pow. pszczyńskim.

Widoki 1.) folw. nad rz. Dżisientą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 18 w. od Dżisiny, 1 dm., 5 mk. kat. 2.) **W.**, folw., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 16 w. od Dżisiny, 1 dm., 23 mk. kat. 3.) **W.**, wś i chutor nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 15 w. od Oszmiany. Wś ma 6 dm., 72 mk. katol.; chutor zaś 3 dm. i 13 mk. t. wyzn. Spis z 1865 r. podaje wś, mającą 4 duże rewiz.; należała do dóbr Jasłowo, Downarowiczów. 4.) **W**, al. *Torbinka*, wś i dobra nad Uświęją, pow. sieński, gm. Wysoki Horodek. Dobra, niegdyś dziedzictwo Hłasków, od 1869 r. Witkowskich, mają 798 dzies. (209 roli, 121 łąk, 312 lasu); młyn wodny, folusz i karczma dają 500 rs. 5.) **W.**, dwór, pow. drysieński, par. Oświej, attyn. dóbr Oświeje, Szadurskich. 6.) **W.**, wś, pow. dyneburski. Pod wsią przechodzi pasmo wyniosłości, ciągnące się od mka Prele do wsi Zamoszie (w pow. drysieńskim). 7.) **W.**, folw. w płn. części pow. siebieskiego, własność sukcesorów Oleszy, ma 189 dzies.; miejscowość wzgórzysta. *J. Krz.*

Widokowszczyzna, okolica szlach., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 31 w. od Lidy a 4 w. od Wasiliszek, ma 2 dm., 11 mk. kat.

Widoma 1.) wś, pow. kielecki, gm. Mniów, par. Chełmce, ma 5 os., 42 morg. Wchodziła w skład dóbr Oblągór. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk. 2.) **W**, *Gostecka*, os., pow. miechowski, ob. *Goszcza*. 3.) **W**, *Iwanowicka*, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Iwanowice. Wś ma 8 osad, 97 morg.; folw. wchodzi w skład dóbr Iwanowice. 4.) **W**, *Przedborska*, przedmieście miasta Przedborza, na lew. brz. Pilicy, pow. konecki, ma 140 dm., 340 morg.

Widomla, wś i dobra, pow. brzeski gub. gro-

dzięskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 28 w. od Brześcia. Ws ma 653 dzies. ziemi włośc. i 17 dzies. należącej do Łukasza Szewela; dobra, własność Michała Grabowskiego, 829 dzies. (209 łąk i pastw., 24 lasu, 12 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Widomski las, w gminie Nicew, pow. nowosądecki.

Widor, pow. wyrzyski, ob. *Wydor*.

Widoradz, folw., pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Ruda, odl. od Wielunia 2 w., ma 2 dm., 10 mk. Las „Widoracz“ pod Wieluniem wspomina Lib. Ben. Łaskiego (II, 98) pod wsią Dąbrową.

Widów, ws i fol., pow. grójecki, gm. Bielsk, par. Lewiczyn, ma 72 mk., 92 morg. dwor., 67 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Oczeasały. Spis wsi z r. 1827 podaje dwie wsi: Widów, mający 6 dm., 34 mk. i Widowę (w par. Lewiczyn), mającą 8 dm., 50 mk. Tej drugiej nie podają nowsze wykazy. W r. 1576 było Widowo Podleśne, w którym Katarzyna, wdowa po Stanisławie Widowskim, płaciła od 1 łanu i Dorota, wdowa po Rosłanie, od 1 łanu a prócz tego Widowo Wielkie (Magna), w którym siedziała częściowa szlachta Widowscy (Pawiń., Mazowsze, 238)

Widów (niem.), ob. *Wydowo*.

Widów, pow. raciborski, ob. *Bidów*.

Widówka, folw. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 25 w. od Szczuczyna, 8 mk.

Widowo, ws, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Pasynki, o 1 $\frac{1}{2}$ w. od Bielska, 412 dzies. (55 łąk i pastw., 2 lasu, 17 nieuż.); własność mta Bielska.

Widowo, niem. *Widow* al. *Wiedau*, wyb. do Koślinek, pow. pucki, par. kat. Żarnowiec. Leży tuż nad Bałtykiem, na łąkach żarnowskich. W 1885 r. 1 dm., 16 mk. Dawniej własność cysterek w Żarnowcu. W czasie reformacji zabrali tę ws Krokowscy. Później benedyktynki z Żarnowca wymogły, iż płacono im z Krokowa rocznie 120 zł. wieczystej dzierżawy za Widowo. Tę od r. 1760 zaprzestano wypłacać, ale benedyktynki wytoczyły zaraz po okupacji proces Krokowski, przez co przynajmniej część długu uratowały. Teraz jeszcze W. należy do Krokowa. Także las należał do W. (ob. Klasztorzy żeńskie kś. Fankidejskiego, str. 198). *Kś. Fr.*

Widrańce, ws nad Merezanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Ilino (o 3 w.), o 37 w. od Wilna, 10 dm., 75 mk. kat. (w spisie z 1865 r. 59 dusz rewiz.); należała do dóbr Kierdejowce, Ważyńskich.

Widrańska woda, potok na Węgrzech, lewy dopł. Laborca, płynie z Siwakowskiej doliny od granicy Galicyi, którą stanowi przełęcz, prowadzącą do doliny Bystrzego pot., lew. dopływu Osławicy. Przez dolinę Osławicy przechodzi kolej łupkowska na dolinę Vidrańskiej wody. Potok opływa płn.-wschod. stoki Magóry i roztwie-

ra obszerną kotłinę koło Mezō-Laborc, gdzie się łączy z Laborcem. *St. M.*

Widreja, pow. orszański, ob. *Wydreja*.

Widryszki, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 17 w. od Kowna, własność Szatyńskich, 15 dzies.

Widuch al. *Buhaj*, ws, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów, odl. od Opoczna 22 w., ma 16 dm., 59 mk., 75 morg. Należała do dóbr Myśliborz.

Widuchowa, ws i folw., pow. stopnicki, gm. Szaniec, par. Janina, leży na prawo od szosy prowadzącej ze Stopnicy do Buska. Folw. ma obszaru 691 morg. Do folw. należy staw, mający do 100 morg. obszaru. Starożytny dom mieszkalny ma napis: „Nicolaus Krupka in Majkowiec et Widuchowo haeres aedificavit A. D. 1670.“ W 1827 r. było 60 dm., 418 mk. Istniała tu poprzednio wielka gorzelnia, hodowała owiec i była opasowego. W r. 1366 Elżbieta, żona Stefana, dziedzica Tęgoborza, sprzedaje część dziedzictwa zwanego Widuchowa, za 300 grzyw., Prokopowi i jego synom, dziedzicom Bogoryi (Kod. Wielk., n. 1559 i Kod. Małop., III, 196). W połowie XV w. dziedzicami są: Jan „Naschian“ h. Topór i Piotr Międzygórski h. Kopaszyna. Łany kmiecie dawały dziesięcinę, wartości 2 grzyw., bisk. krakow. Dwa folw. rycerskie, karczma i zagrodnicy dawali dziesięcinę, wartości 2 grzyw., plebanowi w Janinie (Długosz, L. B., II, 381). Według reg. pob. pow. wiślickiego w r. 1508 we wsi „Widucha“ sors, płaci Marcin Dąbieński 7 gr. W r. 1579 „Wyduchowa“, w par. Janina, własność Mnichowskich (z Mnichowic), ma 13 osad, 8 łan., 1 ogrod., 3 komor., 8 ubogich, 1 rzemieśl. (Pawiń., Małop., 232 i 490). Jeszcze w r. 1670 wieś jest własnością Krupskiego. Na początku XVIII w. należy do Konstantego Felicjana Szaniawskiego, bisk. krakow., który zakładając seminarium w Kielcach, dał mu na uposażenie w r. 1725 ws W., będącą osobistą własnością fundatora. Dochody z wsi miały służyć na utrzymanie 36 kleryków, których nadzór powierzył komunistom z Węgrowa, Bartoszkami zwanym. W r. 1864 ws przeszła na własność skarbu a r. 1882 sprzedaną została przez licytacją. Nabył ją za 50505 rs. ks. Wachwachow.

Widuchowo al. *Widuchowa*, niem. *Fiddichau*, w dok. *Viddechow*, miasto na praw. brzegu Odry, niedaleko Szczecina, posiada st. poczt., 2811 mk.

Widuciszki, ws, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 77 w. od Rossień.

Widugaj, ws, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Rogowo, o 33 w. od Wilkomierza.

Widuganki, jezioro w dobrach Lejpuny, w pow. sejneńskim.

Widugiery, ws, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk, odl. od Sejn 12 w., ma 43 dm., 409 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Krasno-

wo. W 1827 r. wś miała 18 dm., 175 mk.; os. 2 dm., 21 mk.

Widugierowszczyzna, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Lidy, 5 dm., 45 mk.

Widugirce 1.) 1 i 2, dwa zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 71 w. od Wiłkomierza. 2.) **W.**, zaśc., tamże, o 60 w. od Wiłkomierza, własność Komarów. 3.) **W.**, *Widugirce*, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszki, o 46 w. od Wiłkomierza. 4.) **W.**, ob. *Widugirce*.

Widugiry 1.) wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów, Orniany, o 49 w. od Wilna, 4 dm., 66 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś nad jez. Wejksztys, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 15 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Powstańskich, Czulsk, o 78 od Wilna, 2 dm., 16 mk. katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.). 3.) **W.**, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 4.) **W.**, wś, tamże, o 49 w. od Poniewieża. *J. Krz.*

Widujce, dobra, pow. czerykowski, dziedzictwo Hołyńskich, 1196 dzies. (15 roli, 72 łak, 863 lasu).

Widukle 1.) mko nad rzkami Apuszyna i Krokis, pow. rossieński, pod 55° 94' pń. szer. a 40° 33' wśchd. dłuę., w 2 okr. pol., o 14 w. na pń.-zach. od Rossieñ, w 1859 r. miało 25 dm., 321 mk., kościół katol. paraf. Kościół tutejszy, p. wez. Znaleźcienia św. Krzyża, należy do pierwiastkowych 7 parafii, fundowanych na Żmudzi przez Jagiełłę w 1466 r. Dzisiejszy drewniany, wzniesiony został w 1800 r. przez biskupa żmudzkiego ks. Józefa Arnolfa Giedrojcia, jako w mku należącym do dóbr stołowych biskupich. Stefan Batory nadał mu fundusz za staraniem biskupa ks. Melchiora Giedrojcia. Plebania widuklewska do 1832 r. posiadała 3 wł. 4 mr. ziemi i 19 dusz rewiz. oraz 2025 rs. kapitału. Parafia katol., dekanatu szydłowskiego, 6134 wiernych. Kaplica w Żołpiu. W. należą do najdawniejszych osad na Żmudzi. Włość widuklewska od początku napadów krzyżackich zawsze była najeżdżaną i pustoszoną. Pierwsza wzmianka o W. znajduje się w dziejach krzyżackich pod 1352 r., gdy w. mistrz Henryk von Kniprode, napadłszy na Żmudź, spłądował ziemię jaswojską, ejragolską i rossieńską; wówczas rycerstwo jego doszło do Widukli i ztąd wróciło do Prus. Drugi raz wspomniane są W. pod 1371 r., gdy Kiejstut wpadł do Prus i spalił tam niektóre zamki, i odwet czego Krzyżacy wkroczyli na Żmudź i spustoszyli Widukle. Podobnego losu doznała włość widuklewska w 1376, 1377 i 1378 r., gdy rycerze pruscy po spłądowaniu ziemi ejragolskiej i rossieńskiej, wracali do Prus przez Widukle i Kołtyniany. W 1390 r. deputowani włości widuklewskiej: Birmund, Surgajło, Giel-

wañ i Świd podpisali, między innymi deputatami, przymierze zawarte z krzyżakami w Królewcu. Nakoniec podczas ogólnego powstania Żmudzi w 1405 r. dla zrzucenia jarzma krzyżaków, włość widuklewska, osadzona przez wojska Wiktolda, połączone z rycerstwem pruskim, doznała wielkiego zniszczenia. Włość widuklewska miała dużo osiadłych obywateli, jak widać z popisu szlachty 1528 r., podług którego było 132 stawiających po jednym koniu z 8 włók, nadto Marcin Wiekowicz posiadał do 100 włók, stawił bowiem 10 koni, a 4 innych w ogóle 16 koni. O 1 w. od Widukli, na piaszczystem wzgórzu, stał niegdyś zbór kalwiński (właściwie kaplica ementarna), fundowany w 1713 r. przez Jana Blinstrubę, dziedzica Blinstrubiszek. Była to filia zboru rossieńskiego. 2.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 16 w. od Rossieñ, własność Staniewiczów, mają 3444 1/2 dzies. (1170 lasu, 130 nieuż.). 3.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville, o 20 w. od Rossieñ, własność ks. Oboleńskiej, mają 2800 dzies. (700 lasu, 40 nieuż.). 4.) **W.**, dwór, pow. rossieński, par. Niemokszty, własność Wolmera. 5.) **W.**, dobra skarbowe, pow. rossieński, 452 dzies. gruntu, 48 nieużytków. Niegdyś dobra jezuickie, przeszłe na fundusz edukacji narodowej, które podług tabeli z 1781 r. czyniły intraty 1200 złp. Były w posiadaniu Franciszka Przewłockiego, superintendenta komory połagowskiej, który złożył ewikycę w sumie 10000 złp. na Kretyndze ks. Massalskich. 6.) **W. Gile**, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 10 w. od Rossieñ, własność Giedgowdów, mają 448 dzies. (212 lasu, 48 nieuż.). *J. Krz.*

Widulałki 1.) okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 71 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigola. Biliński ma tu 13 1/2 dzies. (12 lasu, 1 1/2 nieuż.), Leparscy 31 1/2 dzies. (10 lasu, 1/2 nieuż.).

Widusowo, wś, pow. newelski, własność Bondarewych (w dwóch działach 50 dzies.) i Bułajowych (w 4 działach 151 dzies.).

Widuszyle, wś, pow. władysławowski, gm. Zyle, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 34 w., ma 4 dm., 42 mk. W 1827 r. 6 dm., 52 mk.

Widutowszczyzna, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 74 w. od Nowoaleksandrowska.

Widuty (*Widziuty?*), *Widuity*, w dokum. *Widath*, *Widut'*, wś, pow. włodzimierski, na zach. od Milanowicz. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wś Widath należy do kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, który płaci ztąd od 9 1/2 włók, 3 ogr. po 2 gr. W 1583 r. (pow. włodzimierski) kn. Andrzej Wiśniowiecki płaci z Somina i Widutia z 17 łan., 1 dym., 16 ogr., 2 bojarów (Jabłonowski, Wołyń, 31, 114).

Widybor, ob. *Widibor* i *Wydybor*.

Widyniów, czesk. *Vidnava*, niem. *Weidenau*, miasto na Szląsku austr., w pow. frywałdowski, okręgu sąd. widyniowskim, nad pot. Widnawa, dopł. Nissy Szląskiej, tuż nad granicą Szląska pruskiego. W r. 1880 było tu 219 dm. i 1901 mk. (844 męż. i 1057 kob.) a to 1877 rz.-kat., 7 prot. i 17 izrael. Ludność cała podana jako niemiecka. Widyniów należy do diecezji wrocławskiej, jest siedzibą archipresbiteriatu. Archipresbiteriat ten obejmuje parafie: Czerwona Woda Stara (Cervena Voda Stara, Alt-Rothwasser), Kunczyce Wielkie (Kuczice Velké, Gross-Kunzendorf), Kobyla (Kobyla, Jungferndorf), Mikułowice (Mikulovice, Niklasdorf), Czarna Woda (Cerna Voda, Schwarzwasser) i Widyniów. Według sprawozdania izby handlowej w Opawie za r. 1885 było 200 osób zajmujących się samoistnie handlem. Wydobywanie torfu i przysposabianie łupku stanowi jedyną ważną gałąź przemysłu w mieście i okolicy. W mieście jest kościół paraf., gimnazjum wyższe państwowe, 2 szkoły ludowe 4-klas. (dla chłopców i dziewcząt, ta ostatnia przy klasztorze sióstr miłosierdzia), urząd poczt. i telegraf., sąd powiatowy, urząd podatkowy, kasa oszczędności, przykomorek I klasy. Prócz tego jest straż ogniowa ochotnicza, towarzystwo śpiewacze, spółka zaliczkowa. Gościniec łączy W, z Frywałdem (Freiwaldan) na płd. i Jawornikiem (Jauernig) na zachód. Do paraf. W. należą: Krasz Wojtowa (Krasz Vojtova, Voigts-Krosse), Krasz Wielki (Krasz Velka, Gross-Krosse), Hukowice (Hukovice, Hangsdorf), Stachłowice (Stachlovice, Stachlowitz) i Nowa Krasz Mała (Krasz Nová Malá, Neu-Klein-Krosse). W. należał poprzednio do księstwa nissańskiego (ob. *Nissa*) i kasztelanii odmuchowskiej. *W. H.*

Widyniowski potok, niem. *Weide* al *Wieda Bach*, rzeczka, dopł. Nissy Kłodzkiej. Początek jej dają potoki spływające ze szczytów: Nesselkoppe, Loewenkoppe, Fichtlich w Sudetach (na Szląsku austr.). Potoki te zbiegają się pod wsią Zygarcice (Setzdorf), w pow. frywałdowski i połączone płyną przez Skoroszyce, Tomikowice i na obszarze pow. nissańskiego (na Szląsku pruskim) uchodzą do Nissy.

Widyniowskie Wójtostwo, niem. *Weidenau Vogtei*, ob. *Rotwasser*.

Widynów, wś, pow. śniatyński, 10 klm. na zach. od Śniatyna (sąd pow. i st. kol.), 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Załuczu. Na płn. leży Orelec, na płn.-wsch. Tuława, na wsch. Karlów, na płd. Kniaże i Drahasymów, na zach. Wołczkowce. Płn. krawędź wsi przepływa Prut. Środkiem obszaru biegnie kolej lwowsko-czerniowiecka. Własn. więk. ma roli or. 297, łąk i ogr. 38, past. 182 mr.; wł. mn. ma roli or. 1019, łąk i ogr. 113, past. 19, lasu 6 mr. W r. 1880 było 233 dm., 1156 mk. w gm.; 10 dm., 56 mk. na obsz. dwor. (1130 gr.-kat., 28 rz.-kat., 42 izr.,

12 innych wyzn.; 1123 Rus., 46 Pol., 43 Niem.). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. z kapit. 650 rs. *Lu. Dz.*

Widźba, ob. *Więba*.

Widze 1.) mto nadetatowe pow. nowoaleksandrowskiego, pod 55° 24' płn. szer. a 44° 18' wsch. dług., nad rzką Widzą i jez. Maruga, przy b. tr. poczt. z Wilna do Dwińska, odległe o 49 w. na płd. od Nowoaleksandrowska, 25 w. od st. dr. żel. Dukszyta a 206 w. od Kowna. W 1860 r. było 248 dm., 3498 mk. (35 prawosł., 1928 rozkolników, 407 katol., 949 żydów, 179 mahomet.) Posiada cerkiew paraf. (348 wiernych), kościół katol. par., kaplicę, synagogę i 5 domów modlitwy żyd., meczet, 29 sklepów, radę miejską (dumę), zarząd 2-go okr. policyjnego dla 4 gmin powiatu (Widze, Dryświaty, Rymuszany i Smołwy), zarząd gminny, szkołę ludową męską i żeńską, sąd pokoju, zarząd akcyzny, st. poczt. i telegr., aptekę. Przemysł fabryczny niestanienie, handel nieznaczny. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 4906 rs. Odbywają się trzy jarmarki doroczne w pierwszą niedzielę po Trzech Królach, po środopociu i po 16 czerwca. Kościół par. katol., p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiony został w 1481 r. przez Cwietka i Hanusza Dowgirdowiczów. W 1498 r. uposażenie kościoła powiększone zostało hojnością Alberta Tabora, biskupa wileńskiego. Kaplica p. w. Ukrz. Chrystusa, drewniana, fundowana w 1824 r. przez Aleksandrowiczów. Parafia katol., dekanatu nowoaleksandrowskiego, 12971 wiernych. Kaplica w Hryszkowszczyźnie, fundacji Biegańskich. Gmina, położona w płd.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od płd.-zach. i wschodu przez rz. Dzisnę i jej dopływ Dryświatycę z gub. wileńskiej, od płn. z gm. Rymuszany, od płn.-wsch. z gm. Opaa, obejmuje 143 miejscowości, mające 633 dm. włośc. (obok 12 należących do osób innych stanów), ma 9354 mk. włośc., uwłaszczonych na 15503 dzies. ziemi. Okrąg policyjny widzki obejmuje 3 mka, 196 wsi, 487 zaśc., 11447 mk. płci męż. Dobra W. al. Łowiszcze nadane zostały przez w. ks. Zygmunta trzem braciom: Dowgirdowi, Daukszowi i Naruszowi. Ziemia ta obejmowała przestrzeń pomiędzy rzekami Dzisną a Drukszą. Granica dóbr szła od jeziora Pruty, rzeczką Prutem do rzki Krokiny, stąd do jeziora Musza, dalej rzką Muszą do rz. Dzisny. Na przestrzeni tej wzmiankowane są sioła: Berboki, Mejkszty i Ihuńce. Naruszewiczowie założyli tu mko. W 1524 r. dobra te, jak świadczy metryka Litewska, sprzedane zostały (niewiadomo przez kogo) Olbrachtowi Marcinowiczowi Gasztołtowi i jego małżonce, wiekuiście, z kościelnem zabudowaniem, za 400 kóp groszy litewskich, po 10 białych pieniędzy w każdy grosz licząc. Później część dóbr przeszła do Paców, z których Michał

Kazimierz, w wda wileński, zapisał tę majątność fundowanym przez siebie w Wilnie zakonnikom św. Augustyna (kanonikom regularnym), co potwierdziła konstytucya z 1676 r. Podług Balińskiego (Star. Polska) w XVII w. majątność ta należała do Stanisława Naruszewicza, prokuratora wileńskiego. Utrzymywał on tu dom modlitwy wyznania helweckiego, przy którym był katechista. Podług niego także dobra te w pewnej epoce miały należeć do biskupów wileńskich. Po spaleniu się Brasławia w 1794 r. W. były mtem powiatowem pow. brasławskiego al. widzkiego gub. wileńskiej do 1837 r., w którym przeniesiono jurysdykcyę powiatowę do Jezioros, nazwanych Nowoaleksandrowskiem. W 1823 r. przemieszczał w W. przez pewien czas w. ks. Michał Pawłowicz. 2.) **W. al. Widski Dwór**, dwór nad rzką Morugą, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze, o 45 w. od Nowoaleksandrowska, w 1859 r. 1 dm., 20 mk., młyn wodny; ma 400 dzies. (50 lasu, 89 nieuz.). Dawniej własność biskupów wileńskich, nadana przez cesarza Pawła przybyłej z Grecyi rodzinie Pizani, dziś Zofii Pizaniowej. 3.) **W. Albrechtowskie**, dwór rządowy nad błotem Pociłta, o 50 w. od Nowoaleksandrowska, w 1859 r. 1 dm., 39 mk., młyn wodny; 226 dzies. ziemi. 4.) **W. Łowczyńskie**, dwór nad jez. Raukiętą, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze, o 40 w. od Nowoaleksandrowska, własność Bronisława Minejki, ma wraz z folw. Felicyanowem 1680 dzies. (394 lasu, 121 nieuz.). W 1859 r. 1 dm., 34 mk., młyn wodny. Posiada źródło wody mineralnej siarczanej, niegdyś dość licznie uczęszczane, dziś zaniedbane. Woda bije 4 zdrojami, łączącemi się w jeden zbiornik i zlewającemi się do jez. Smerdis. Chemicznie nie była zbadaną. Własność niegdyś Naruszewicza, łowczego litew., córka którego Helena drogą wiana wniosła Augustowi Wawrzeckiemu. W 1790 r. własność Stanisława Wawrzeckiego; 1820—42 r. Michała i Konstantcyi z Łopacińskich Wawrzeckich, marszałków brasławskich, około 1850 r. Emilii Minejkowej, dziś syna jej Bronisława. W 1823 r. niejednokrotnie nawiedzał Wawrzeckich w. ks. Michał, przebywający przez pewien czas w Widzach. 5.) **W.**, wś, pow. rossieński, gm. Tenenie. *J. Krz.*

Widzeniszki, ob. *Widziniszki*.

Widzew al. *Widzów*, os. fabr., wś, pow. łódzki, gm. Chojny, paraf. Łódź. Leży w stronie wschodniej, o 2 w. od miasta, przy zosie wiodącej do Brzezin i linii dr. żel. z Łodzi do Kolużek. Jest to właściwie przedmieście Łodzi. Znajdują się tu obecnie dwie znaczne fabryki: tkanin bawełnianych (Heinzel i Kunitzer), z prod. roczną na 1200000 ra., i przędzalnia wełny (K. Kunitzer), z prod. na 1080000 rs. Ludność zapewne dochodzi do 1000. W 1880 r. wś sama miała 31 dm., 442 mk., 655 mr. włośc. i 6 mr.

dwor. W r. 1827 był tu 1 dm. i 22 mk., zaś Widzewek miał 5 dm., 56 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr rządowych Chorzęcín. Dawniej własność biskupów kujawskich. Na początku XVI w. wś dawała dziesięcinę scholastryi łęczyckiej, zaś plebanowi w Łodzi kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 381). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1557 wś „Widziwnica“, własność biskupa kujaw., płaciła od 5¹/₂ łan., 1 zagr., 1 młyn., 2 łan. sołtys., 4 rzem., 5 osad. (Pawiński, Wielk., II, 98). *Br. Ch.*

Widzewszczyzna, ob. *Widziwyszczyzna*.

Widzajły, ob. *Widigajły*.

Widziry, os. leśna, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olita, odl. od Kalwaryi 54 w., ma 7 dm., 15 mk., 236 mr. Należy do dóbr Gudzieniszki.

Widzigo, wś i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 30 w. od Bielska. Wś ma 64 dzies. ziemi włośc.; dobra należą w części do Bronisława Leszczyńskiego (112 dzies.), w części do Aleksandra Zessla (45 dzies.).

Widzibor, ob. *Widibor*.

Widzie, wś, pow. oszmiański, ob. *Wiże*.

Widzlejski, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Mścibów, o 23 w. od Wołkowyska, 897 dzies. ziemi włośc. (189 łąk i past., 9 nieuz.).

Widzleniszki, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Wiśniewskich, Litwian, 5 dzusza rewiz.

Widziwyszczyzna, *Widziwyszczyzna* al. *Niekrasze*, wś i fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 4 w.), okr. wiejski Ulanowszczyzna, o 37 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Fol. ma 1 dm., 6 mk. katol., wś zaś 9 dm., 70 mk. prawosł. (w 1865 r. 31 dusz rewiz. w części należącej do Koryckich, oraz 1 dusza w części skarbowej).

Widzim, *Vidzim* w r. 1236, *Vitzim* r. 1246, *Vizim* r. 1249, *Vydzim* r. 1564, okrąg dwor., dwór i dwie wsi włośc., w pow. babimoskim, o 4 klm. na pñ.-wsch. od Kębłowa i 3 klm. od jez. Nialeckiego, przy trakcie z Wolsztyna do Wschowy; par. katol. i poczta w Kębłowie (Kiebel), par. prot. i st. dr. żel. w Wolsztynie o 5 klm. Okrąg dworski obejmuje 4498 ha, 21 dm., 389 mk. (311 katol., 78 prot.); składają go: Stary Dębowiec i Nowy, Nowe Tłoki, fol. na Kębłowie i dwór w Starym Widziniu (11 dm., 186 mk.); właścicielem jest fiskus rządowy. W r. 1891 podano tu 4474·67 ha (1235·71 roli, 671·74 łąk, 62·36 past., 2393·32 lasu, 104·90 nieuz., 6·64 wody); gorzelnia parowa, chów bydła. Wś Stary W. ma 32 dm., 252 mk. (65 kat., 187 prot.) i 170 ha (144 roli, 13 łąk), zaś Nowy W. ma 31 dm., 255 mk. katol. i 186 ha (173 roli). W r. 1236 występuje Janusz z W. w otoczeniu Bronisza, założyciela klasztoru paradyskiego. Bodzęta, syn Janusza i Baldamy, brat Mira, darowali rzeczonemu klasztorowi Lubrzę (Liebenau),

gdy zaś Bodzęta dostał się w niewolę Niemców z Virchobos (?), wykupili go cystersi za 30 grzyw.; odnośną czynność zatwierdził w r. 1246 Przemysław I. W r. 1249 powtórzył Bodzęta to nadanie z zezwoleniem brata i matki (Kod. Wielk.). W r. 1564 płacono biskupom pozn. fertyny z 11 $\frac{1}{2}$ łanów km., w ilości 2 grzyw. i 42 gr.; w r. 1580 było łanów 10 $\frac{1}{4}$, łan soltyysi, 1 zagr. i 2 komor. Około r. 1793 dziedziczyli Bielińscy z Kębłowa tę majątność, którą potem nabył król holenderski, hr. Nassau. *E. Cal.*

Widzinicze, wś, pow. orszański, posiada cerkiew paraf. drewnianą. Dziedzictwo Komarowskich, 448 dzies. ziemi dworskiej (240 roli, 75 łąk, 100 lasu); młyn wodny.

Widziniszki, Widzeniszki, mko nad rzeką Sersarką, pow. wileński, na pograniczu pow. wiłkomierskiego, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Widziniszki, o 64 w. na płn. od Wilna, ma 34 dm., 239 mk., kościół katol. paraf., kaplicę cmentarną, dom przytułku. Kościół katol., p. w. św. Wawrzyńca, z muru wzniesiony został w 1618 r. przez ks. Marcina Giedrojcia a odnowiony w 1800 r. Parafia katol., dekanatu giedrojskiego, 4450 wiernych. Miała dawniej kaplicę w Lelikańcach. Przy kościele tutejszym byli kanonicy lateraneńscy czyli augustyianie biali, uposażeni wsiami: Antokście i Skiemiany. Okrąg wiejski obejmuje mko W., wsi: Botańce, Dobusze, Dobuszelka, Druski, Kowalniszki, Lesańce, Pograńskie, Popliszki, Wiktoryszki i Żury, oraz zaśc. Dziegucina, Pobirza, Podrumiele, Polejnia, Poszylwie, Stolarzyszki, Wilejkiszki, Wizele i Wysoki Dwór, w ogóle w 1865 r. 186 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych, 208 b. włościan skarbowych i 4 osadników w. ruskich. Był tu zamek, założony przez Dowmuntę, syna Hurdy-Giedrojcia, jednego z dzielniejszych wodzów litewskich pod Kiejstutem, który ztąd wypadając na Inflantczyków, mocno ich gromił. Zmordowani temi napaściami rycerze mieczowi oblegli wraz z posikami niemieckimi zamek tutejszy, ale zostali przez Dowmuntę zupełnie porażeni na polach widziniskich. W zamku tutejszym miał zakończyć życie Dowmunt, wyzuty przez Witolda z rozległych posiadłości na Litwie i na Rusi. Z samego zamku pozostały ślady w gruzach i okopach, na górze nad rzeką, która oblewa ją w półkole. Wały są jeszcze dość wysokie, podziemne przejście wyraźne, a nadto pozostała z dawnego zamku jakaś starożytna budowla murowana, obrócona teraz na skład. Mko otrzymało przywilej od Augusta II w 1714 r. Na schyłku XVIII w. miał miejsce w W. ostatni zajazd na Litwie, urządzony przez rodzinę Kossakowskich, szturmem zdobywano kościół, przyczem padło niemało trupów. Dobra stanowią stare dziedzictwo ks. Giedrojców. *J. Krz.*

Widziszewo, Wydziachevo r. 1356, wś i fol., pow. kościański, o 6 km. na pld.-zach. od Ko-

ściana (par., poczta i st. dr. żel.). Wś ma 8 dm., 88 mk. kat. i 194 ha (157 roli, 33 łąk). Fol. należy do Przysieki Niemieckiej. W. było niegdyś własnością komandoryi kościańskiej kawalerów św. Jana Jeruzolimskiego; komandor Jan zaprowadził tu w r. 1356 prawo niemieckie. Rząd pruski zabrał wieś i sprzedał generałowi v. Zastrow. Około r. 1840 posiadał ją Edward Potworowski z Przysieki Niemieckiej. *E. Cal.*

Widziszki 1.) w spisie z 1865 r. *Wiaziszki*, wś włośc. i fol. skarbowy, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łyngmiany (o 9 w.), okr. wiejski Drabiszki, o 35 w. od Święcian, 12 dusz rewiz. 2.) **W.**, zaśc., tamże, o 8 w. od Łyngmian, 4 dusze rewiz. Spis z 1866 r. podaje fol. skarbowy W., mający 4 dm., 41 mk. katol. i 9 żydów; młyn wodny. 3.) **W.**, mko nad rz. Świętą, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 9 w. od Wiłkomierza, przy starym gościńcu z Wiłkomierza do Dyneburga, ma 205 mk. W 1859 r. było tu 21 dm., 78 mk., kościół katol. paraf., dom przytułku dla 3 starców, zarząd okręgu policyjnego dla gmin: Kowarsk, Kurkle, Towiany, Wojtkuszki i Żmujdki. Kościół par., p. wez. św. Trójcy, został z muru wzniesiony w 1853 r. przez dziedzica Świętorzezza Onufrego Koszkę i ze składek parafian. Parafia katol., dekanatu wiłkomierskiego, 2882 wiernych. Okrąg policyjny obejmuje 2 mka, 8 siół, 287 wsi, 186 zaścianków, 13840 ludności męskiej. W okolicy mka grunta mało urodzajne.

Widziun-Hora, ob. *Widium-Hora*.

Widziunie, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 10 w.), okr. wiejski Gockiszki, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Intury.

Widziuny 1.) wś włośc. nad pot. Tołła, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 9 dm., 75 mk. (68 katol., 7 starow.). 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 10 w.), okr. wiejski Markuny, o 75 w. od Wilna, 7 dm., 41 mk. katol. i 7 żydów. W spisie z 1865 r. podane jako zaśc., mający 8 dusz rewiz.; należał do dóbr Palestyna, Kotwiczów. 3.) **W.**, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, Sidorowiczów, Kiemiany, 94 dusz rewiz. 4.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska. *J. Krz.*

Widziwilk, wś, nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. ciechanowsko-przasnyskiego wś Widziwilk, w par. Dzierzgow, miała 2 włóki, 4 ogr., 1 zduna (Pawiński, Mazowsze, 339).

Widzów 1.) al. *Widzew*, kol. i fol., pow. łaski, gm. Widzów, par. Pabianice, odl. 19 w. od Łasku a 3 w. od Pabianic; kol. ma 7 dm., 30 mk., 215 mr.; fol. 6 dm., 158 mk., 546 mr.; W. al. Lublinek, kol., 23 dm., 121 mk., 315 mr.; W. lit. A., fol., 8 dm., 42 mk., 417 mr. częściowych właścicieli. W 1827 r. było 2 dm., 44

mk. Dobra W. składały się w r. 1867 z fol.: W., Połanica, Wola Zaradzyńska i Młodzienia-szek, młynów: Charzów, Laskowice, Pliszka i Bielaga, rozl. mr. 2573; gr. or. i ogr. mr. 1418, łąk mr. 144, lasu mr. 752, past. i zarośli mr. 183, nieuż. mr. 76. Była w dobrach dystylarnia i młyn. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: Bychlewo os. 71, mr. 1436; Piątkowisko os. 40, mr. 843; Chocianowice os. 58, mr. 1111; Jutrzkowice os. 31, mr. 581; Laskowice os. 49, mr. 961; Pawlikowice os. 64, mr. 963; Chechło os. 70, mr. 1038; Wola Zaradzyńska os. 66, mr. 658; Teklów os. 8, mr. 84; Hermanów os. 9, mr. 240; Karolewo os. 18, mr. 203; Dąbrowo os. 9, mr. 57; Rydzyny os. 63, mr. 1292; os. Zdżary mr. 140; Teresin os. 16, mr. 240; os. Pliszka mr. 20; wś Rypukowice os. 19, mr. 533. Gmina Widzów należy do sądu gm. okr. I w Pabianicach (tamże st. poczt.), ma 9778 mr. obszaru i 5776 mk. (1452 protest. i 11 żyd.). 2.) **W.**, wś i fol., os. leś. i st. dr. żel., pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kruszyna. Leży przy drodze z Pławna do Kruszyny i przy linii dr. żel. warsz.-wied., o 8 w. od Radomska. Przy wsi jest przystanek kolei, między Radomskiem a Kłomnicami, kaplica i cegielnia. Wś ma 43 dm., 410 mk., 511 mr. włość.; fol. 19 dm., 45 mk., 1342 mr. (447 roli); os. leś. 2 dm., 7 mk., 1 mr.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 2 mr.; os. stacyi 2 dm., 9 mk., 6 mr. W 1827 r. było 36 dm., 313 mk. W r. 1877 fol. W. rozl. mr. 1330; gr. or. i ogr. mr. 384, łąk mr. 116, past. mr. 54, lasu mr. 666, nieuż. mr. 110; bud. dREW. 17; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 42, mr. 525; os. Saturnus os. 1, mr. 54; wś Widzówek os. 8, mr. 58; wś Teclinów os. 10, mr. 286. Na początku XVI w. wś daje dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej, zaś plebanowi w Kruszynie tylko kołędę, po groszu z łąnu (Laski, L. B., I, 523). W r. 1552 wieś Vidzow, własność kasztelana sieradzkiego, płaci od 12 osad. i 9 łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 280).

Br. Ch.

Widzówek, wś, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kruszyna, ma 7 dm., 73 mk., 57 mr. W 1827 r. było 8 dm., 37 mk.

Widzągajły, też *Widzągajły* i *Wadągajły*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 17 w., ma 18 dm., 151 mk., 12 os., 589 mr. W r. 1827 jedna część miała 7 dm., 91 mk., druga 5 dm., 51 mk. Wchodziła w skład dóbr Kirsna.

Wie..., ob. *We...* i *Wia...*

Wielbelszof, fol. należący do zamku babimostkiego, o 2 klm. na pld. od miasta pow. Babimostu.

Wieć, rzeczka, w pow. pińskim, drobny prawy dopł. rz. Bobryk, w obrębie gm. Dobrosławka, powstaje z bagnistego ruczaju Murazična (ob.).

A. Jel.

Wiecanów al. *Wiecanowo*, w dok. *Wyeczanova*, *Vyeczanowo*, *Vecanovice*, *Mikanowicze* (?), mylnie *Wiekanowo*, wś, pow. mogilnicki, nad jez. Wiecanowskim, o 2-5 klm. na ptn. od Mogilna (par., poczta i st. dr. żel.). Szkoła w miejscu. Graniczy na ptn. z Wszędzinem i Twierdzinem, na wschodzie z Twierdzinem i Dąbrową, na pld. z Mogilnem; leży na wzn. 98-4 mt. n.p.m.; wzgórze nad jeziorem wzn. 107 mt.; na południowym obszarze pokłady torfu. W. ma 24 dm., 255 mk. (170 kat., 85 prot.) i 543 ha (336 roli, 50 łąk). Dawna własność klasztoru mogilnickiego, wymieniona w pierwotnym nadaniu; w potwierdzeniu książęcym (1103 r.?) zachodzi pod nazwą Mikanowicze. W r. 1580 było na W. 6 łąn. km., 2¹/₂ sołtysich, 2³/₄ półłan. pustych i 2 kom.; rejestra pobor. z r. 1618—1620 wykazują 1 łąn sołtysi i ćwierć roli. Za czasów Łaskiego składali kmiecie plebanom mogilnickim po 2 kor. żyta i tyleż owsa, karczmarze i zagrodnicy płacili po pół grosza. W. zabrany przez rząd wcielony został do domeny w Mogilnie. E. Cal.

Wiecanowskie, jezioro, w pow. mogilnickim, na ptn. od Mogilna, 5 klm. długie, około 1 klm. szer., wzn. 91-3 mt. n.p.m. W sieci jezior spływających do Kwieciszewki (dopl. Noteci), zasila się na ptn. rz. Siecienicą, a na zach. odpływem jez. Chwałowskiego (92:1); odpływa do jez. Żabna pod Mogilnem. Na jeziorze wprost Chałupki sterczy wysepka; na ptn. brzegu rozłożyły się osady: Wszędzin i Chałupka, na pld. Szerzawy i Wielka Baba, na pld.-wsch. Wiecanów. W r. 1368 przy zaprowadzaniu prawa niemieckiego w Parlinku (wieś kapituły gnieźn.), przekazano sołtysowi łąkę przy jez. „Dwecony“ i nadano mu wolne rybołówstwo drobnymi sieciami, oraz swobodę wystawienia jazu. Otóż wydawca Kod. Wielkop. (Nr. 1604) objaśnia „Dwecony“ jeziorem Wiecanowskim, które było własnością klasztoru mogilnickiego; z większym prawdopodobieństwem jest to dzisiejsza Siecienica, należąca do Parlinka. E. Cal.

Wiechciejewo, wś i fol. nad rzeką Sierpienicą, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. 10 w. od Sierpeca, ma 3 dm., 26 mk., 101 mr. fol. (75 mr. roli) i 8 mr. włość. W 1827 r. 2 dm., 16 mk. Według reg. pob. pow. sierpeckiego z r. 1578 wś W., w par. Jeżewo, miała 1 1/2 (Pawiński, Mazowsze, 50).

Wiechetki Duże i *W. Małe*, dwie wsi, pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Rozbity Kamień. W. Duże mają 6 dm., 58 mk., 223 mr.; W. Małe 12 dm., 101 mk., 160 mr. W 1827 r. W. Duże miały 4 dm., 23 mk.; W. Małe 16 dm., 78 mk. Istniały już w XVI w.

Wiechnowice, wś, pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Sierzchowy; wś ma 11 dm., 75 mk., 435 mr. włość.; os. karcz. 1 dm., 1/2 mr.; W. Poduchowne 3 dm., 15 mk., 51 mr. W 1827 r. było 11 dm., 80 mk. Na początku XVI w. łąny

kmiece dawały dziesięcinę klasztorowi gnieźn. zaś plebanowi w Sierzchowy tylko kołędę, dwory szlacheckie ze swych ról dawały dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 306). R. 1579 we wsi W. wojewoda rawski płaci od 1 $\frac{1}{4}$ łanu, część Lenków 1 $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiński, Mazowsze, 175).

Br. Ch.

Wiechol, drobne jezioro, w pow. kościerskim, przy fol. Struga (ob.).

Wiechotnica, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 14 w. od Wołkowyska, 348 dzies. ziemi włośc.

Wiechowicze, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów i Konstantynów, ma 7 dm., 107 mk., 254 mr. W 1827 r. było 10 dm., 87 mk. Wchodziła w skład dóbr Konstantynów.

Wiechra, mylnie *Wiekra*, rzeka, w gub. smoleńskiej i mohylewskiej, prawy dopływ Soży. Poczyna się w pow. kraśnińskim gub. smoleńskiej, na pograniczu pow. smoleńskiego, płynie w kierunku południowym, przyjąwszy z prawej strony Mołochwę wkracza do pow. mściśławskiego, gdzie przybiera od praw. brzegu: Horodnią, Kniahę i Szatanówkę, od lewego zaś Wielnię, oblewa Mściśław i ubiegłszy 50 w. uchodzi do Soży przy wsi Pokary. Na pewnej przestrzeni stanowi granicę pomiędzy pow. mściśławskim a kraśnińskim. Nad brzegami W., zwłaszcza we wsi Wiechra, występują obnażenia formacji kredowej. Znajdują się na niej 3 młyny, 1 most i 3 promy. Słpawna dla drzewa.

Wiechrań, ob. *Wiechrań*.

Wiechrań, *Wiechrań*, *Wierchrzany*, wś nad rz. Wiechrą, w pobliżu ujścia jej do Soży, pow. mściśławski, własność Pieczkowskich i Radkiewiczów, ma 282 dzies. (140 roli, 35 łąk, 50 lasu). Pod wsią występują obnażenia formacji kredowej oraz znajduje się ruda żelazista błotna. Na Soży naprzeciw wsi W. znajduje się przystań leśna. Za czasów Rzpltej stanowiła sstwo niegrodowe, położone w wwdztwie mściśławskim. Podług metryk litewskich powstało ono około r. 1590 i obejmowało wyłącznie małą wioskę Wiechrań. Posiadali je kolejno: Niemczyn, Duninowie, Suchodolscy, Kocięłowie, Horodeńscy, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 18 lutego 1760 r. Wiktor i Anna Kocięłowie ustąpili te dobra narodowe Kazimierzowi i Krystynie Hołyńskim, rotmistrz. mściśławskim, którzy opłacali kwarty 71 złp. 22 gr. a hyberty 40 złp.

J. Krz.

Wiechucice, dawniej *W. Wielkie*, wś, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz (odl. 6 w.), ma 43 dm., 246 mk. W 1827 r. było 19 dm., 193 mk., par. Chojne. Na początku XVI w. we wsi W. łany kmiece dawały dziesięcinę arcybiskupowi zaś plebanowi kołędę; w części W. Małe (minus) połowa wsi i dworu dawała dziesięcinę plebanowi, połowa arcybiskupowi (Łaski, L. B., I, 429). Według reg. pob. pow.

sieradzkiego z r. 1553 wś W. Majus, w paraf. Sieradz, miała 6 łan. i 1 zagr.; we wsi W. Minus (dziś Wiechutki) byli „ortulani pro praedio“ (Pawiński, Wielkop., II, 214).

Wiechutki, dawniej *Wiechucice Małe*, fol. nad rzką Żegliną, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz, ma 2 dm., 11 mk., 260 mr. Wchodzi w skład dóbr Chojne. W 1827 r. 5 dm., 33 mk., par. Chojne.

Wiechutnianka, rzeczka, w pow. wołkowyskim, dopływ Rosi.

Wicie al. *Wicie*, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, ma 12 os., 28 mr.; należała do fol. Marwa. Por. *Wicie Rozielskie*.

Wiciele, wś, pow. dwiński, par. Kraślaw, należy do dóbr Bałtyno al. Bałtyn.

Wicieleńka, *Wicieniówka*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 20 w. od Słonima, 554 dzies. ziemi włośc.

Wicieniówka, ob. *Wicieleńka*.

Wicenin al. *Wiczyńin*, wś i fol. nad jez. Brdowskim, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Brdów, odl. od Koła 23 w.; wś ma 6 dm. (ludność niepodana w wyk. urzęd.), 12 osad, 30 mr.; fol. 3 dm., 47 mk. W r. 1827 było 9 dm., 62 mk. Wś ta należała do fol. Mchówko. Fol. W. rozl. mr. 655; gr. or. i ogr. mr. 536, łąk mr. 34, past. mr. 4, nieuz. mr. 81; bud. mur. 13, pokłady torfu.

Wicierzewicze, ob. *Wicierzewicze*.

Wiciany 1.) wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Mieluny, o 5 w. od gminy a 56 w. od Trok, ma 10 dm., 115 mk. katol. i 5 żydów (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daugi. 2.) **W.**, wś włośc. nad Niemnem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merez (o 19 w.), okr. wiejski Nerowo, o 99 w. od Trok, 25 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wesołowo. 3.) **W.**, wś, tamże, 50 dusz rewiz.; należy do dóbr Uciecha, Kutuzowych. Spis z 1866 r. podaje jedną wś W., należącą do gm. Niedziny i mającą 10 dm., 153 mk. katol. J. Krz.

Wieck 1.) niem. *Wetzke-See*, jezioro przy Śluzie, w pow. bytowskim, wzn. 156 mt. n.p.m. $\frac{3}{5}$ mili dług., $\frac{1}{10}$ szer. Z niego wypływa Czarna Woda, dawniej Wdą zwana. Tylko $\frac{1}{3}$ część jeziora należy do pow. kościerskiego. 2.) **W.**, niem. *Wiecker-See*, jezioro, wzn. 117 mt. n.p.m., na pograniczu pow. chojnickiego, w pow. starogardzkim, przy wsi Wieck. Ks. Fr.

Wieck 1.) wś nad jez. t. n., pow. starogardzki, st. p. i kol. Czarna Woda, par. katol. Łąg; 355 ha (143 roli or., 46 łąk, 49 lasu); 1885 r. 11 dm., 17 dym., 97 mk., 74 kat., 23 ew., z tych przypada na wioskę Klonownicę 36 mk. i 4 dm. Leży na pograniczu pow. chojnickiego, o $\frac{4}{9}$ mili na zach. od Starogardu. W skutek morowego powietrza i drugiej wojny szwedzkiej okolica W. całkiem spustoszała. Do-

piero ststa kiszewski Franciszek Czapski r. 1726 W. znów puścił w wieczystą dzierżawę (ob. Stadie: Gesch. d. Stadt Stargard, str. 134). R. 1772 posiadał to pustkowie Józef Cissowski po swoich przodkach. Wysiewał 40 kor. żyta, 1 grochu, 5 tataraki, 3 jęczm.; gleba licha; miał wolne past. i drzewo w lesie król., płacił czynszu 8 tal., hiberny 6 tal. 30 gr., pogłównego 2 tal., łanowego 60 groszy (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 143). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest W. zapisany jako pustkowie o 4 dym. (str. 251). 2.) **W.** al. *Wiek*, leśn. król., pow. elbląski, st. pocz. i par. kat. Tolkmieko, o 3 1/4 mili od Elbląga; 288 ha, 9 roli orn., 5 łąk, 274 lasu.

Wiecze, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 84 w. od Telsz.

Wieczyrów, rzeczka, w pow. mozyrskim, drobny lewy dopływ Mogilnej, w obrębie gm. Bujnowicze; płynie wśród puszczy i bagien na zachód długa około 10 w. *A. Jel.*

Wieczera, jedno z większych jezior w pow. bobrujskim, przy lewym brzegu Ptyczy, w obrębie gm. Zabołocie, brzegi ma nieprzystępne, długie 3 w., szerokie 1 1/2 w. W czasie zimy odbywają się tu znaczne połowy ryb. Przepływa przez nie rzeka Ruchówka. *A. Jel.*

Wiecierjanka, ob. *Wieczierzanka*.

Wieczerynka, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopływ Brusiaty, zaczyna się na południowym krańcu powiatu, w obrębie gm. Dymitrowicze, z wsią Bielawicze i upłynąwszy na południe lesistymi moczarami 7 w., ma ujście za wsią Rudnia, przy samej granicy pow. ihumeńskiego. *A. Jel.*

Wieczierzanka, *Wiecierjanka*, dobra, pow. sieniński, dziedzictwo Korsaków, mają wraz z Jabłonką 713 dzies. (48 roli, 30 łąk, 332 lasu); młyn wodny.

Wieczrze, miejscowość na Świączynie, od strony Gogolewa, w pow. szremskim.

Wieczrzewicze, białorus. *Wiaczarewicz*, wś nad rz. Ptycz, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. Uzda, gm. i st. poczt. Szack (o 14 w.), paraf. prawosł. Porzecze, o 80 w. od Ihumenia, ma 38 osad. Miejscowość leśna, grunta lekkie, łąk nadrzecznych i pastwisk obfitość. Za poddaństwa W. z kolei należały do domin. Szack, później Werkały. Niegdyś W. były w ks. słuckiem kn. Oleków, a od r. 1612 Radziwiłłów przez wiano i zapis ostatniej ks. słuckiej Zofii Olekowiecówny. W r. 1759 trzymał W. prawem zastawnem Teodor Niezabitowski, kasztelanie nowogrodzki, i z namowy ks. Hieronima Floryana Radziwiłła czynił ztąd napady na sąsiednie Werkały, zostające we władaniu Gerwazego Oskierki, cześnika litewskiego, a potem syna jego Antoniego, za co pozywali Oskierkowie napaśnika i długo trwały zatargi graniczne, aż w r. 1806 przyszło do okupu W. wraz z Porzeczem u ks. Dominika Radziwiłła, ordynata nieświe-

skiego, przez Józefa Gabryela Oskierkę, podkomorzego chełmińskiego, i małżonkę jego Annę z Czapskich, mających rezydencję w niedalekim Białym Szacku. Oskierkowie zapłacili za przestrzeń dokładnie nieograniczoną w W. i 50 włók w Porzeczu „złotyeh ważnych“ sztuk 10000. Dokument sprzedaży wydany był Oskierkom w d. 9 marca 1806 r. przez Michała Zaleskiego, plenipotenta dóbr radziwiłłowskich. Atoli W. niedługo zostały w rękę Oskierków, exdywizya bowiem dóbr szackich, trwająca od r. 1812 do 1816, oddała je za dług Hruszwickim do domin. Werkały (ob. *Szack i Werkały*), przy których W. przetrwały aż do uwłaszczenia włościan. *A. Jel.*

Wieczesław al. *Wiaczęsław*, fol., pow. słucki, własność Pruszyńskich, należy do domin. Ustroń (ob.). *A. Jel.*

Wiecznia 1.) *Kościelna*, w dok. z r. 1349 *Wieczwna*, r. 1578 *Wieczphnia*, wś i fol. nad rzeką t. n. (Wiecznianka?), ramieniem źródłowym rz. Orzyc, wśród wyniosłego płaskowzgorza, pow. mławski, gm. Mława, par. Szydłowo, odl. 11 w. od Mławy, posiada kościół par. mурowany, sąd gm. okr. IV, urz. gm., młyn wodny, karcznię, 24 dm., 208 mk. W r. 1827 było 23 dm., 168 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 803; gr. or. i ogr. mr. 672, łąk mr. 63, past. mr. 2, lasu mr. 47, nieuż. mr. 19; bud. mur. 3, drew. 15; las nieużytkowany. Wś W. os. 20, mr. 181. Jest to starożytna osada. Przy rozgraniczeniu w r. 1349 ziemi wyszogrodzkiej od płockiej linię graniczną przeprowadzono między wsią Kuklino, zaliczoną do ziemi płockiej, a wsią „Weczwna“, należąca do wyszogrodzkiej (Kod. Maz., str. 60). R. 1578 siedzą tu częściowi właściciele. Marcin płaci o 2 łąn., 3 zagr. bez roli; Jan od 2 1/4 łąn., 3 zagr., 1 rzem.; Jakub i Mikołaj od 1 3/4 łąn.; Marcin od 2 1/2 łąn., 2 zagr., młyna. Na części kościelnej (in sanctuario) 1 zagr. bez roli, 1 z rolą, 1 rzem. i 1 rzem. z rolą (Pawiński, Mazowsze, 69 i 132). W sąsiednich wsiach, jak Słupsko, Bąki (dziś Wiecznia-Bąki), Konopki siedzą także Wieczwincey. Kiedy założono tu parafię i wzniesiono kościół wiadomo. Zapewne nie wcześniej jak w XV w. Par. W. (dek. mławski) obejmuje 30 wsi i liczy do 4000 dusz. 2.) **W.-Bąki**, wś nad odnogą rz. Orzyc, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 11 w. od Mławy, ma 10 dm., 95 mk., 440 mr. W r. 1827 było 5 dm., 43 mk. Mieszka tu drobna szlachta. W spisach pobor. z r. 1578 nosi nazwę Bąki. Mieszka ją tu Wieczwincey: Mikołaj (1 1/2, i 1 zagr.), Jakub (1/2 łąnu) i Marcin (1 łąn i młyn). Ob. *Wiecznia Kościelna*. *Br. Ch.*

Wieczki al. *Orany* (ob.), zaśc. nad Świstoczą, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe. *A. Jel.*

Wieczkojnie, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 4 w.), okr. wiejski Berwien-

ciszki, 43 dusz rewiz.; należy do dóbr Łatowicze, Czapskich.

Wieczno, niem. *Wetzman*, jezioro osuszone, pod Orłowem, w pow. wąbrzeskim. Ob. *Bloto* (t. I, 566), *Nielub* (t. VII, 80) i *Orłowo* (t. VII, 592).

Wieczorki, wś, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady, ma 242 mr. Wchodziła w skład dóbr starostwa łomżyńskiego. W 1827 r. było 2 dm., 10 mk.

Wieczorki, przys. Wolicy Mosteńskiej, w pow. zółkiewskim.

Wieczorkowo, dobra, pow. rzeszycki, w 4 okr. pol. rzeszyckim, gm. Jakimowska-Słoboda, 925 włók, własność Wasiljewa. *A. Jel.*

Wieczorowa góra, wzgórze pod Miksztatem, w pow. ostrzeszowskim.

Wieczna al. *Wietsza*, wś nad jeziorem t. nazwy, pow. borysowski, w gm. Dolce Wielkie, o 111 w. od Borysowa, ma 10 osad; na zachód leżą wielkie puszcze. Jezioro W. ma przeszło 1 w. długości i $\frac{3}{4}$ w. szerokości. *A. Jel.*

Wieczyn, *Vetsino* w r. 1284, *Vyothczyno* r. 1523 zamiast *Vyethczyno*, *Wietsino* r. 1579, *Wietsyno* r. 1620, wś i dwór, w pow. pleszewskim, o 13 klm. ku płn. od Pleszewa, bliżej Chocza, po lew. brzegu Proсны, 1300 kroków od granicy królestwa polskiego; par. katol. i poczta w Żegocinie (Rzegocin), par. prot. w Sierszewie (Breitenfeld), st. dr. żel. w Kotlinie i w Kowalewie o 13 klm. Wś ma 32 dm., 253 mk. katol. i 216 ha (188 roli, 17 łąk). Dwór ma 16 dm., 205 mk. (173 kat., 32 prot.) i 639·33 ha (442 roli, 34 łąk, 57·44 past., 134·76 lasu, 14·13 nieuż., 1·48 wody; czysty dochód z ziemi 4884 mrk; właścicielem jest Barnin Bogusław v. Borken Auerose. Młyn Wieczyński istniał jeszcze w r. 1843. Sykst i Wierzbięta, synowie Wierzbięty, zamienili W. i Piotrkowice na Mniewo, włość arcybisk. gnieźn.; odnośną czynność zatwierdził w r. 1284 w Koninie ks. Przemysław II (Kod. Wielkop. n. 537). Sykst i Wierzbięta piszą się w r. 1292 z Kleszczewa, gdzie zaprowadzają prawo niemieckie (t., n. 690). Za czasów Łaskiego pobierał pleban w Żegocinie ćwiertnią żyta i tyleż owsa z każdej kwarty roli osadzonej; r. 1579 posiadały W. w nierównej części Anna i Zofia Złotkowskie; było razem $3\frac{3}{4}$ łąn. os. i cwierć karczmi., 3 zagr., 5 kom. i 2 rzeźników; rejestra poborowe z r. 1618—1620 wymieniając dziedziców: Gabryela Złotkowskiego i Wojciecha Korzboka Zawadzkiego, wspominają młyn o 2 kołach. Przyschylku zeszłego wieku należał W. do Grabskich; potem kolejno do Pruskich (1840 r.) i Łaszczewskich (1877 r.). Wykopaliska miejscowe znajdują się w zbiorach pozn. Tow. Przyj. Nauk.

Wieczynin, ob. *Wiecienin*.

Wieczyny al. *Wiedczyny*, w dokum. *Weczyny*, *Wieczyn*, wś, pow. łucki, na płn.-zach. od

Torczyzna. W 1545 r. własność Michajła Wojseckiego, który zobowiązany był do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 52). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Bereska ks. Fiedora Romanowicza i płaci od 12 dym., 5 ogr., 1 koła dor., 3 bojar (Jabłonowski, Wołyń, 125).

Wiedau, wś, pow. malborski, st. pocz. Gross Mansdorf, par. kat. Leżwice; 563 ha, 89 roli orn., 70 łąk; 1885 r. 10 dm., 11 dm., 64 mk., 4 kat., 48 ew., 12 dyssyd. Posiada przywilej Zygmunta Aug. z r. 1564, wystawiony w Warszawie. Klasztor panien w Królewcu (Jungfrauen-Kloster) miał na niej zapisany czynsz wieczysty, który hr. Piotr Laik wykupił za 800 grzyw. lekkiej monety (ob. „Gesch. des Kr. Marienburg“ v. Dormann, Danzig, 1862, str. 42).

Wiedczyny, ob. *Wieczyny*.

Wiedemka, słoboda, pow. newelski, własność Pelagii Piatinowej, ma 350 dzies.

Wiederau, pow. mogiłęcki, ob. *Wydartowo*.

Wiedergruenn, wś, w pow. i okr. sąd. bruntalskim, na Szląsku austr. Posiada szkołę ludową, 339 mk.

Wiederka, rzeczka, w pow. ihumeńskim (ob. t. III, 251).

Wiedernica 1.) góra (370 mt.), wśród lesistych pagórków we wschod. części Morszyna, w pow. stryjskim. U stóp jej po wschod. stronie wypływa potok t. n., prawy dopływ Bereźnicy, która opłukuje zachodnie stoki góry Wiedernicy. Cały ten obszar pagórków należy do odnog Beskidu wschodniego, wydłużających się pomiędzy Świącą a Stryjem. W. wznosi się na $49^{\circ} 9\frac{1}{2}'$ płn. szer. a $41^{\circ} 33\frac{1}{2}'$ wsch. dłuż. (Mapa wojs., 9, XXX). 2.) **W**, obszar lesisty, pagórkowaty (wzn. 350 mt.), na granicy gm. Bereźnicy i Uhełny, w pow. stryjskim, wypływa z niego pot. Nieciecz al. Bereźnica, dopływ Świcy. *St. M.*

Wiedernica, potok, prawy dopływ Bereźnicy, wypływa z pod góry t. n., płynie granicą Morszyna a Bani, a zarazem granicą pow. stryjskiego i dolińskiego, następnie przez Zaderewacz, w pow. dolińskim, potem granicą pow. dolińskiego i stryjskiego. Płyynie pomiędzy lesistymi pagórkami, z których otrzymuje wiele wody, ztąd dolina potoku jest podmokłą, a miejscami i bagnistą. Długość biegu do 7 klm. (Mapa wojs., 9, XXX). *St. M.*

Wiedersee (niem.), ob. *Wydrzno*.

Wiedma, ob. *Wiedźma*.

Wiednice, niem. *Wiednitz*, wś i dobra, pow. wojerecki, par. ew. Gross Garbe (w Saksonii). Wś ma 81 dm., 458 mk. (2 katol.), 898 ha (402 ha lasu); dobra mają 5 dm., 29 mk. ew., 307 ha (78 ha roli). Jestto dawne targowisko. Należało do r. 1815 do Łużyc saskich. Odbywają się tu trzy jarmarki do roku. Ludność zniemczona.

Wiedrec, ob. *Wiedrycz*.

Wiedreń, *Wiedryń*, *Wiedryno* al. *Wiedrenia*

1.) wś skarb., pow. lepelski, gm. Smolańce, przy trakcie handl. z Witebska do Lepła, ma 135 dzies. Posiada cerkiew paraf. i szkółkę gminną (od 1865 r.). Od 1761 r. własność Justyniana Szczytta, który w 1821 r. ustąpił synowi Józefowi, marszałkowi lepelskiemu. 2.) **W.**, *Brylewe* i *W. Rożanowo*, wsi włośc., tamże, uwłaszczone z dóbr Smolańce.

Wiedrosza, rzka, w pow. dorohobuskim gub. smoleńskiej, w pobliżu Drohobuża (Dorohobuża), pamiętna bitwą, stoczoną na jej brzegu w 1500 r. pod osadą Mitkowie Pole, w której Konstany ks. Ostrogski dostał się do niewoli.

Wiedrowicze, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 43¹/₂ w. od Słonima, między Zdzięciołem a Nowosielą.

Wiedryca, wś, pow. lepelski, cerkiew paraf.

Wiedryca, ob. *Wiedrycz*.

Wiedrycz, *Wiedrec* al. *Wiedryca*, rzeka, w pow. rzezyckim, prawy dopł. Dniepru. Zaczyna się w obrębie gminy Wasilewicze; płynąc z początku w kierunku pld. kilka wiorst, przecina tor dr. żel. poleskiej, na 7 w. od Wasilewicz w stronę Rzeczyce; potem zwrócona na wschód płynie w zakrętach pod wsią Hołowki, folw. Babicze (młyn), dalej rozdzielona na dwa ramiona łączy je przed wsią Liski i płynie ku wsiołom Dziemiacha i Kozie, po obu jej brzegach leżące, pod którymi zasilivszy się z lewej strony rzką Dniepryk i przeciąwszy powtórnie w przeciwnym kierunku tor kolei żel., dociera do wsi Sołtanowo (młyn) i Derażni. Pod tą ostatnią, zasilana z lewej strony rzką Derażynką (Dereżanką), kierując się nieco na pln.-wschód przecina dr. pocz. rzezycką i po za nią ma ujście o 3 w. na pln. od Rzeczyce. Długość biegu około 50 w. Przybiera nadto rzką Łazarówkę. Pomiedzy latami 1883—1885 rz. W. została całkowicie skanalizowana przez gienierała Zyllińskiego w kierunku Dniepru na wschód i w kierunku Prypeci na południe. Stosunki hydrograficzne tych okolic zostały przekształcone przez osuszenie obszarów, które teraz wydają około 1,000,000 pudów siana.

A. Jel.

Wiedrycze, wś nad Turyą, pow. kowelski, o 14 w. na pln.-zach. od Kamienia Koszyrskiego, w pobliżu mka Michnówki.

Wiedryń, ob. *Wiedreń*.

Wiedryno, ob. *Wiedreń*.

Wiedscheratz (niem.), ob. *Kapelka*.

Wieduga, rzeka, w pow. ziemiańskim gub. woroneskiej, prawy dopł. Donu. Bierze początek na pograniczu gub. orłowskiej, w pobliżu siola Wieduga Stara, płynie w kierunku pld.-wsch., i ubiegłszy 74 w. uchodzi poniżej siola Jandowiszcz. Długa 74 w., średnia szerokość do 5 saż., głęb. do 2 arsz., bieg ma wolny, dno kamieniste; prawy brzeg wyniosły i urwisty. Osady na brzegach W. powstały przeważnie w pierwszej połowie XVII w.

Wiedyna, ob. *Wiedźma*.

Wiedzerken, obecnie *Amsee*, ob. *Wydzierki*.

Wiedzieniszki, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 12 w.), okr. wiejski Paluliszki, 42 dusz rewiz.; należy do dóbr Koj-rany, Łopacińskich.

Wiedziery, zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Dolcy, o 128 w. od Borysowa.

A. Jel.

Wiedźma al. *Wiedyna*, urząd. *Wied'ma*, rzeczka, w pow. nowogródzkim, lewy dopł. Szczary. Zaczyna się w okolicy Swojatycz, w nizinach pomiędzy wsiami Kmity i Gietowicze (gm. Darewo), płynie na wschód koło zaśc. Piersztuki, folw. Wiedźma, folw. Dubina i za folw. Korzeniowszczyzna wkroczywszy w granice pow. słuckiego (gm. Lachowicze), płynie pod wieś Łotwa (młyn na rozlewie), dociera do mka Lachowicze (młyn na rozlewie), przecina tor dr. żel. poleskiej i o 1 w. za zaśc. Ruda (młyn) ma ujście, prawie na przeciwko folw. Hołdowicze. Zasila się z lewej strony kilku dopływami, z których znaczniejsze: Szewielówka i Kamionka. Długa przeszło 3 mile.

Wiedźma al. *Stanisławowo*, mko i folw., nad rz. Wiedźmą, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. kat. Darewo o 65 w. od Nowogródka, w miejscowości małolesnej, z gruntami urodzajnymi. Mko ma około 10 osad, cerkiewkę mogilną; folw., około 12 włók, dawne dziedzictwo Łopotów. W ostatnich czasach Rzpłtej Michał Łopot, miecznik, a później obózny litewski, ożeniony 1-mo voto z Katarzyną z Morawskich, siostrzenicą ks. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku,” kobietą słynną z marnotrawstwa, o której dziwactwach opowiada w pamiętnikach Ewa Felińska (ob. t. I, str. 395—397), zrujnowany przez żonę, do zamożności już nie przyszedł, a potomkowie jego władają zaledwo resztkami niegdysz znacznej fortuny.

A. Jel.

Wiegandsthal, ob. *Wigandsthal*.

Wiege, rzeka, prawy dopływ Gawii, dopływu morza Bałtyckiego.

Wiegelshof (niem.), ob. *Wygielzów*.

Wiegenau, pow. węgrowski, ob. *Raków*. Właściwie zowią się W. huby Kołybskie czyli Rakowskie, ob. *Raków* 3.) (t. IX, 511).

Wiegelówka, dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Kowna.

Wiegshuetz, 1516 *Weyssicz*, 1532 *Wechs-schuetz*, *Weigsitz*, dobra i wś, pow. kozielski, przy drodze bitej z Koźła do Głogowy Górnej, par. kat. i ew. Koźle. W r. 1885 dobra miały 535 ha, 15 dm., 236 mk. (15 ew.); wś 467 ha, 93 dm., 744 mk. (8 ew.).

Wiegstadt (niem.), ob. *Witków*.

Wiehin, zaginiona wieś, w pow. włodzimierskim. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Łokacza kn. Romana Sanguszki, który płaci ztąd od 7 dm. półdworz., 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 66).

Viehof, pow. grudziądzki, ob. *Nowydwór* 5.) (t. VII, 297).

Wiejaliszki 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Rogów, o 36 w. od Wiłkomierza. 2.) **W**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 33 w. od Wiłkomierza.

Wiejałka, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 7 w.), okr. wiejski Bogusławski, 6 dusz. rewiz.; należy do dóbr Wojdziełzki, ks. Żagielów.

Wiejce, dawniej *Wiece*, urząd. *Waitze*, majątność i nadleśnictwo rząd., w pow. międzychodzkiem (Skwirzyna), o 11 klm. na zach.-półn. od Międzychoda, na praw. brzegu Warty, par. kat. Goraj, prot. i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Międzychodzie (Birbaum). Majętność W. z hutą Charlottenhuette (2 dm., 54 mk.), ma 14 dm., 130 mk. (37 kat., 96 prot.) i 879-31 ha (197-40 roli, 681-91 lasu); czysty dochód z ziemi 3177 mrk; gorzelnia i huta szklana. W. należały dawniej do Kwileckich. Par. prot. liczyła około 1860 w 11 osadach 1433 prot., obok 461 katol. Nadleśnictwo obejmuje 7467-93 ha (69-45 roli, 11-49 łąk, 5-36 pastw., 7251-67 lasu, 128-43 nieuz., 1-53 wody) i tworzy okrąg dwors., w którego skład wchodzi leśniczówki: Czerwieńiec (Rotheheide), Cegielnia, Nadziejewskie (Hoffnung), Wilhelminenhof i Winduga (Bommelablage); cały ten okrąg ma 6 dm., 46 mk. (7 kat., 39 prot.) i 5306 ha. W lasach znajdują się pokłady wapienia. *E Cal.*

Wiejki, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Juszków, o 49 w. od Wołkowyska, 1036 dzies. ziemi włośc. (387 łąk i pastw., 1 nieuz.).

Wiejna, rzeczka, w pow. borysowskim, prawy dopł. Dźwinosy. Powstaje ze zlewu rzeczek: Dubjo i Ziniówki pod wsią Polewicz, płynie przeważnie lasami, w kierunku póln.-zach. koło wsi Pieczno, Czysty-Bor (młyn) i za wsią Wiejna na ujście. Z prawej strony przyjmuje rzeczkę Bułkówkę. Długa około 2½ mili. *A. Jel.*

Wiejna 1.) wś nad rzeką Wiejną, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Milec, o 76 w. od Borysowa, ma 12 osad, miejscowość lesista. 2.) **W.**, folw. i dobra, pow. mohylewski, w 2 okr. pol., gm. Wiejna. Folw. ma 2 dm., 25 mk., cerkiew paraf. murowaną; dobra, od 1837 r. własność Kisłowskich, 7453 dzies. (803 roli, 166 łąk, 4962 lasu); gorzelnia, 4 młyny wodne, 2 domy zajezdne. Gospodarstwo wzorowe, gorzelnia na większą skalę urządzona, założona w 1806 r., w 1880/1 r. zatrudniała 15 ludzi, wyprodukowała 865553 stop. spirytusu i dała 3173 rs. dochodu. Gmina dzieli się na 9 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 24 miejscowości, ma 435 dm. (1 murow.), 2224 mk. włośc. (661 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 4046 dzies. (3897½ użytkowej i 148½ nieużytków), ze spłatą po 4078 rs. 11 kop. rocznie. W gminie jest 9539½ dzies. lasów dworskich i 381½ włośc. 3.) **W.**,

folw. i dobra, pow. sieński, gm. Raśne. Folw. ma 2 dm., 12 mk., cerkiew paraf. drewnianą. Dobra własność niegdyś ks. Sanguszków, dalej Wołczków, później Horyńskich, ich spadkobierców Jaxów Bykowskich, wreszcie Wejsenhoffów, w 1880 r. nabyte przez Jakuba Chomentowskiego, mają wraz z awulsami Teklinem, Zapolem i Horodkiem 3092 dzies. (163 roli, 80 łąk, 1531 lasu); 2 młyny wodne dają 80 rs., 4 karczmy 450 rs. *A. Jel.—J. Krz.*

Wiejnia al. *Żubiany*, jezioro, w pow. mohylewskim, w gm. Ciecierzyn, w pobliżu wsi Żubiany i rz. Druci. Kształtu w przybliżeniu okrągłego, ma w średnicy do 1½ w. i zajmuje do 110 dzies. Brzegi błotniste, pokryte przeważnie zarostami; dno ilaste. Wypływa z niego ruczaj Bołonia. *J. Krz.*

Wiejnica, rzeczka, w pow. borysowskim, mały lewy dopł. Berezyny, ma początek i koniec w puszczech gm. Wielatycze, płynie na pld.-zach. przeszło 1 milę, obraca młynek na przecięciu dr. z Drozdźina do Ozdźiatycz. *A. Jel.*

Wiejca, *Wiejca*, może *Wiejca*, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos, ma 579 mk., 1485 mr. W r. 1827 wś Wiejca miała 51 dm., 428 mk. W r. 1579 wś „Wieceza“, ma 20¾ łąn. i 1 rzemieśln.; wójtostwo ma 3 łąny. Wchodziła w skład ststwa sochaczewskiego a później ekonomii rząd. Kampinos.

Wiejce, r. 1579 *Wescze*, wś, pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kocierzew, ma 378 mk., 1150 mr. W 1827 r. było 40 dm., 259 mk. R. 1579 wś Wescze, własność arcyb. gnieźn., należąca do kasztelanii łowickiej, ma 7½ łąn., 4 komor., 1 rzem., 2 łąny wójtowskie (Pawiński, Mazowsze, 206). *Br. Ch.*

Wiejście 1.) jezioro, zwane także *Hańcza* (ob.), w pow. sejneńskim, przy wsi Wiejsieje, ma 5-5 wiorst kw. obszaru. Wypływa z niego rzeka Hańcza Biała (dopł. Niemna). 2.) **W.** al. *Powiejsieje*, na mapie woj. topogr. *Wiejsice*, jezioro, w pow. sejneńskim, na zach. od jeziora Hańcza (odl. 2 w.). Ciągnie się w kierunku od zach. ku wschod. i łączy się wąskim przesmykiem z jez. Powieśniaki. Długość od wschodu ku zach. wynosi 4 w. Wznies. brzegów 465 st. nrm. Na środku jeziora wyspa. Na póln. brzegu mieści się folw. Podwiejsiejki. Przepływa przez nie rzeka Zapsia (Zopse) al. Gniada, która uchodzi z praw. brz. do Hańczy Białej. *Br. Ch.*

Wiejście, dawniej też *Wysoki Dwór*, wś, folw. i dobra nad jeziorem Hańcza al. Wiejsieje, pow. sejneński, gm. i par. Wiejsieje. Leżą o 20 w. na wschód od Sejn, wśród wyżyn pojezierza, na póln. krańcu jeziora. Na obszarze dóbr są dwa młyny wodne, gorzelnia, smolarnia. Wś była jeszcze r. 1800 miasteczkiem, targowiskiem zapewne. Spis z r. 1827 zalicza W. do rzędu wsi. Obecnie jest tu kościół par. murowany, szkoła początkowa, sąd gm. okr. IV, urząd gm., 146

dm., 2273 mk. (żydów przeważnie). W r. 1827 było 63 dm., 737 mk. Najbliższa stacya poczt. we wsi Kopciowo. W. są starą wsią litewską, nadaną wraz z przyległym obszarem Andrzejowi Siemienowiczowi, kniaz. słuckiemu, przez Zygmunta Augusta. Andrzej czy też Jerzy kn. słucki założył tu podobno r. 1562 (1526 ?) parafią i zbudował kościół. Następnie przeszły te dobra w ręce kn. Massalskich. Biskup wileński Massalski rozpoczął tu budowę wielkiego kościoła. Około r. 1800 stały pod dachem od lat 20 niewykończone mury, grożące ruiną. Zapewne też Massalscy zbudowali tu zamek warowny na swą rezydencyą. Tenże biskup podarował jeszcze za życia swego dobra Wiejsieje Wiktorji z Ogińskich Ogińskiej, wdowie, którą wydał za swego plenipotenzjusza Mateusza Żyniewa, który za rządów pruskich uzyskał tytuł hrabiego. Podobno biskup włożył na Ogińską obowiązek ukończenia i utrzymania kościoła, czego jednakże nie wykonała, poprzestając na częściowej restauracyi w r. 1817 zrujnowanej mocno budowli. Po śmierci Żyniewa dobra przeszły do rąk Ogińskich, w spadku po żonie. Następnie przeszły dobra na hr. Amelię z Ogińskich Wołowiczową. Kościół murowany, lecz nie sklepiony, ma 42 łokcie wysokości, 70 łok. długości w nawie a 14 w presbiterjum przy 50 łok. szerokości w nawie a 22 w presbiterjum. Wewnątrz 3 ołtarze. Pod kościołem sklepione podziemia. Pomników niema. Dach kryty dachówką. W osadzie istniała około r. 1850 kuźnica żelazna, produkująca od 120 centn. rocznie. Dobra W. składały się w r. 1883 z folw.: W., Wysokie, Podwiejsiejki, os. młyn.: Młynek i Pozopsie, nomenklatury Ogrodniki. Obszar ogólny mr. 8093: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 80, łąk mr. 139, nieuż. mr. 7; bud. mur. 5, drew. 2; folw. Wysokie, gr. orn. i ogr. mr. 586, łąk mr. 265, pastw. mr. 5, wody mr. 7, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 15; folw. Podwiejsiejki gr. orn. i ogr. mr. 559, łąk mr. 192, pastw. mr. 12, wody mr. 2, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 10; os. Młynek gr. orn. i ogr. mr. 31, łąk mr. 12, nieuż. mr. 2; bud. drew. 3; os. Pozopsie gr. orn. i ogr. mr. 106, łąk mr. 44, wody mr. 11, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6.; obszar wód w 14 jeziorach mr. 2517; lasu urzędzonego mr. 3485. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: ws W. os. 91, mr. 1136; ws Kajliny os. 6, mr. 256; ws Bryniskzi os. 7, mr. 319; ws Bobry os. 23, mr. 715; ws Radziwiłańce os. 13, mr. 646; ws Sapieżyski os. 9, mr. 459; ws Pozopsie os. 18, mr. 840; ws Potery os. 11, mr. 569; ws Kowalki os. 21, mr. 791; ws Ruda os. 6, mr. 321; ws Jakiełańce os. 4, mr. 246; ws Powieśniki os. 12, mr. 490; ws Ogrodniki os. 6, mr. 226; ws Gierwiele os. 3, mr. 192; ws Pietraszki os. 19, mr. 699; os. Koledziszki os. 1, mr. 183; os. Saranciszki os. 1, mr. 5. W. par., dek. sejneński (dawniej łozdziejski), 4123 dusz. W. gmina, należy do sądu

gm. okr. IV w os. Wiejsieje, ma obszaru 29250 mr. i 6074 mk.; wśród stałej ludności 32 prot. i 2069 żydów. Wskład gm. wchodzą: Bobry, Bryniski, Czuwańce-Łosiewickie, Cz.-Mereckie, Gusty, Gierwele, Gudale, Jakiełańce, Kajliny, Klepaczce, Kowalki, Koledziszki, Lejbogole, Łosiewiczze, Młynek, Ogrodniki, Potery, Pietraszki, Podwiejsiejki, Poluńce, Powieśniki, Pozopsie, Purwiszki, Radziwiłańce, Ruda, Sapieżyski, Saranciszki, Smorluny, Stankuny, Wiejsieje i Wysokie.

Wiejski potok al. *Wirowa, Wyrowa*, potok, wypływa u stóp góry Moszczanicy (247 mt.), we wsi Moszczanicy, w pow. cieszanowskim. Płyynie w kierunku ku wschodowi, najpierw przez półn. obszar wsi, pomiędzy dwoma położystemi wzniesieniami. Z lew. brzegu odpływają do niego wody z granicznego wzniesienia; z praw. brz. przyjmuje potok, płynący przez środek Moszczanicy. Przepływa następnie ws Ułazów wśród coraz rozleglejszych łągów. Na obszarze tej wsi prawie równoległe z Wiejskim pot. płynie Netezca, przybywająca od zach. z pod lesistego obszaru Buczkowy (zwana w górnym biegu pot. Podstawie); płynie przez zach. obszar Moszczanicy, najprzód z półn. na pół., poczem zwraca się na wschód, płynie półn. obszarem Cewkowa, tworzy granicę między Cewkowem a Moszczanicą, a dalej między Ułazowem a Dzikowem; w Dzikowie przyjmuje z półn. pot. od Cewkowa, zwany Neteczą Średnią. Ta zaś Netezca zasila się z praw. brzegu potokiem, płynącym z Cewkowa, a po części zach. granicą Dzikowa od Cewkowa. Wiejski pot. łączy się z Neteczą na obszarze Lublińca Starego i płynie dalej, zwróciwszy się ku półn., wsch. granicą Lublińca starego od Lublińca Nowego. Odtąd przybiera nazwę Wyrowa, Wirowa (na wysokości 210 mt.), przepływa granicę królestwa polskiego (na wys. 209 mt.), wpada z lew. brz. do Tanwi. Wyrowa przyjmuje z półn. pot. Kaflewę w Lublińcu Starym i zasila się wodami potoków łąkowych, głównie z praw. brzegu. Dalej z praw. brzegu przybiera Brusienka ze Starego Brusna; następnie pot. Buszczak (na mapie Kumersb. Buszcza) wypływa w Rudce, a na zach. granicy Żukowa wpada do stawu w Lublińcu Nowym. Do tego stawu wpływa od wschodu potok Łowcza, który powstaje ze wsi t. n. Do niego z praw. brzegu, z półn., uchodzi Gnojnik, z Górajca, z lew. brz., z półn. Piszczak, zasilający się wodami lesistego obszaru Piszczki. Od Łukowa począwszy płyną te potoki przez Kosobudy jako jeden potok do stawu w Lublińcu Nowym. Poczem odpływają z praw. wsch. brzegu do Wyrowy. Rożaniec al. Rożaniecki potok uprowadza wody ze stawów Rudy Rożanieckiej, na obszarze Lublińca Nowego płynie po pod górą Rożaniec, następnie łągami (216 mt.) i w Lublińcu Starym uchodzi z praw. brz. do Wyrowy. Potok Rożaniecki przyjmuje z lew. brz. na obszarze Lublińca Lubówkę z Łów-

czy. Do Lubówki uchodzi z lew. brz. pot., także Lubówką zwany. Dalszym prawym dopływem Wyrowy jest Otwiernica, płynąca z pod góry Rożaniec (221 mt.), śród łągów, najpierw przez Lubliniec Nowy, potem granicą Lublińca Nowego i Starego. Już na obszarze pow. tomaszowskiego wpływa do Wyrowy potok Pancza, wypływający w Hucie Rożanieckiej ze stawków, przepływa obszar lesisty zwany Jalinką (241 mt.) i Wielką Dębówę a zarazem płynie granicą Huty Rożan. i Rudy Roż., następnie przez Lubliniec Nowy. Dorzecze wszystkich potoków powyższych jest niskim łągiem, rzadko drzewiną porośłym. Wzgórza płaskie, pochodziste, na wschod. dorzeczu W. lesiste. Ku tej też stronie podnoszą się one coraz wyżej. Wody płyną leniwo, częstą wylewają, tylko groble, kanały, wśród których płyną, osuszają okolicę. Długość W. pot. wynosi 11 klm.; długość Wyrowy 13 klm. (Mapa szt. wojs., 4, XXVIII). *St. M.*

Wiejskie, jezioro, w dobrach Kikoł, pow. lipnowski, łączy się z jeziorem Konotopie. Oba te jeziora leżą na płd. od jez. Sumin. Woda czysta, smak na nieprzyjemny.

Wiejszczyce, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, o 11 w. od Wołkowska, 190 dzies. ziemi włośc.

Wiejuki, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 18 w. od Rossień.

Wiek (niem.), ob. *Wieck* i *Wik*.

Wiekance, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 12 w.), okr. wiejski Horodenska, o 29 w. od Lidy, 8 dm., 83 mk. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.).

Wiekany 1.) wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Nikodemowo, o 46 w. od Trok, 9 dm., 97 mk. kat. (w 1865 r. 82 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 50 w. od Szawel.

Wiekniua, pow. zwinogrodzki, ob. *Oknina*.

Wiekówko, folw. do Wiekowa, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 4 klm. na zach.-północ od Powidza, na płd.-zach. brzegu jez. Skorzęcińskiego (Niedzięgiel); par. w Powidzu, poczta w Witkowie, st. dr. żel. w Strzałkowie o 15 klm.; ma 5 dm., 60 mk. W. istniało już za czasów Łaskiego, ob. *Wiekowo*. Między r. 1579 i 1620 należało do Mielżyńskich, którzy tu posiadali 15 łąn., 2 zagr., komornika i 2 ryb. Przy schyłku zeszłego wieku tworzyło odrębną posiadłość w ręku Antoniego Ulatowskiego, potem Antoniego Gorzeńskiego. *E. Cal.*

Wiekowo, *Vecovo* w r. 1399, majątność, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 4 klm. ku zach. od Powidza, na pół drogi do Witkowa, 1·5 klm. od jez. Skorzęcińskiego (Niedzięgiel); par. katol. w Powidzu, par. prot. i poczta w Witkowie, st. dr. żel. w Strzałkowie o 13·5 klm. Razem z Wiekówkiem (5 dm., 60 mk.) i Podwiekowem (1 dm.,

13 mk.) ma 16 dm., 197 mk. (181 katol., 16 prot.) i 810·07 ha (439 roli, 63·49 łąk, 125·72 pastw., 158 lasu, 22·41 nieuż.); czysty dochód z ziemi 3716 mrk; cegielnia, wiatrak, chów bydła holenderskiego. W r. 1399 pisał się Stanisław z W. (Akta gr. Wiekop., II, n. 1301). Za Łaskiego składały się W. i Wiekówko (Lib. Ben., I, 320—1 mylnie: *Vytkovo duplex*, Witkowo i Witkówko) z łąnów km. i dziedzicznych, z których pleban powidzki pobierał dziesięcinę snopową; kmiecie płacili za dziesięcinę po 6 groszy z łąnu, a zagrodnicy meszne z dymu. Między r. 1578 i 1620 należało W. do Mielżyńskich; było wówczas 7 łąn. km., 1 pół-łąnek pusty i 2 zagr. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył tę majątność Jan Smoleński, *E. Cal.*

Wiekra, ob. *Wiechra*.

Wiekzsnie 1.) mko rządowe nad rz. Wentą i przy linii dr. żel. lipawsko-romeńskiej, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wiekzsnie, o 63 w. na płn.-zach. od Szawel, miało (w 1859 r.) 68 dm., 469 mk., cerkiew paraf., kościół katol., dom przytułku na 40 biednych, synagogę, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową. Targi odbywają się co wtorek i piątek, jarmarki zaś cztery razy do roku (18 stycznia, 6 i 24 czerwca i 1 października). Par. praw., dekanatu (błagocynia) szawelskiego, 486 dusz. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Jana Chrzyciela, z muru wzniesiony w 1634 r. przez parafian. Parafia katol., dekanatu wiekszniańskiego, 8029 wiernych. Trzy kaplice: dwie w Wiekzsniach a jedna, św. Maryi Magdaleny, w Użleknich. Dekanat wiekszniański, dyecezyi żmujdzkiej, obejmuje 11 parafii: W., Kurszany, Kurtowiany, Laków, Łajzew, Okmiany, Pokopie, Popielany, Rawdziany, Szawkiany, Tryszki; 9 filii; 58543 wiernych. Gmina, położona w płn.-zach. zakątku powiatu, graniczy od płn. przez rz. Wodokstę z gub. kurlandzką, od wschodu z gm. Okmiany i Popielany, od płn. z gm. Tryszki i w części z gm. Gadonów (pow. telszewskiego, od zach. z pow. telszewskim (gm. Tyrkszle i Żydyki), obejmuje 75 miejscowości, mających 1765 dm. włośc. (obok 244 należących do innych stanów), ma 12359 mk. włościan, uwłaszczonych na 29325 dzies. Gminę przerzyna z płn.-zach. na płd.-wsch. linia dr. żel. lipawsko-romeńskiej, od której w Możejkach oddziela się ku płn.-wsch. linia do Mitawy. St. W., położona o 3 w. od mka, pomiędzy st. Możejki (o 13 w.) a Dobikinia (o 12 w.), odległą jest o 98 w. od Lipawy a 79 w. od Radziwiliszek. W. stanowiły niegdyś stwstwo niegrodowe wiekszniańskie, wikszniańskie, mylnie w niektórych spisach zwane wieliszniańskim, położone w pow. birzynieńskim. Około 1771 r. posiadał je Górski, kasztelan żmujdzki, z opłatą kwarty 7414 złp. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 82 w. od Szawel. Postnikow w W. i Rewiciach ma 134 dzies. (13 lasu, 12

nieuz.). 3.) **W.**, ferma, tamże, o 67 w. od Szawel.

J. Krz.

Wiekaszniele, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 56 w. od Szawel.

Wiekaszycy, białorus. *Wiekaszycy*, mylnie *Wiekiszczy*, wś nad rz. Świsłocz, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. Zastaw, o 32 w. od Mińska; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowe.

A. Jel.

Wiekaszyna, folw., pow. siebieski, przy trakcie z Nowla do Siebieża, własność Andrzeja Bałyki, ma 100 dzies.

Wiel..., ob. *Wel...*

Wielą, *Wela*, rzka, w pow. wieliskim, prawy dopływ Uświaczy. Bierze początek na pld. od wsi Szlyki, początkowo płynie ku pld.-wsch., następnie na ptn.-wsch., w końcu na pld. Bieg ma kręty, długo 14 w.

Wielą, wś, pow. wągrowiecki, o 2 klm. na wschód od Mieściska (par. katol. i poczta), na drodze do Janowca (st. dr. żel.), wzn. 105·3 mt. npm.; par. prot. Gole; ma 14 dm., 133 mk. (44 katol., 89 prot.) i 413 ha (345 roli, 15 łąk); na łąkach znachodzą się pokłady torfu; poczynający się na sąsiednich Gołach wodociąg spływa do Welny, dokąd też sięga obszar północny Wielej wsi. W. była królewsczyzną, składającą się z samych ról kmiecych, i wchodziła w skład starostwa mieściskiego; r. 1445 rozprawiał się pleban Marek w konsystorzu gnieźn. o dziesięcinę; za czasów Łaskiego dawali kmiecie meszne po korcu żyta i tyleż owsa z łąnu; łąnów było w 1580 r. 6¹/₂, tudzież 2 pół-łąki puste; rejestra poborowa z r. 1618—1620 wykazują 7¹/₂ łąn. os. i 1 pusty; tenutaryuszem był Zygmunt Grudziński. W. zabrana przez rząd pruski, wcieloną została do domeny w Wągrowcu. *E. Cal.*

Wielamowice, ob. *Wilamowice*.

Wielamowice al. *Wielomowice*, niem. *Willamowitz*, wś, pow. skoczowski na Szląsku austr., par. kat. Skoczów, ma 193 mk. i 484 mr. Por. *Wilamowice*.

Wielamowice, w XVI w. *Wielimowicy*, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wólczyn, o 26 w. od Brześcia. Wś ma 550 dzies. ziemi włośc. (157 łąk i past., 8 nieuz.), 55 cerkiewnej (10 łąk i pastw., 5 nieuz.). Dobra należą w części do Dobrzynieckich, posiadających 120 dzies. (15 łąk, 12 nieuz.), w części do Sakowiczów, mających 188 dzies. (50 łąk i pastw., 19¹/₂ lasów, 2 nieuz.). Oprócz tego Jakub Łozieba, ma tu osadę, obejmującą 12 dzies. Według „Piscowej księgi“ z r. 1558 W., sioło w dawnej włości berznickiej, ekonomii grodzieńskiej, graniczyło z pastwiskami dworu berznickiego i siołami Tatarsnowicz, Pomorzany, Sziemieniszki, Leżało nad jeziorem. Było 9 wólk osadnych. *M. K. Wit.*

Wielancieje, *Wilancieje*, wś nad rz. Połowicą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm., okr.

wiejski i dobra ks. Puzynów, Ihumenowo, (o 1 w.), o 46 w. od Dżisny, ma 3 dm., 28 mk. prawość. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.).

Wielanka 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., należy do dóbr Orniany (ob.), hr. Tyszkiewiczów. 2.) **W.**, zaśc., tamże, w 5 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 3 dm., 43 mk. (7 prawość, 27 katol., 9 starowier.); smolarnia.

Wielanów, *Wieljanów* al. *Wilanów* 1.) fol., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 21 mk. katol. 2.) **W.** al. *Wilanów*, *Wielany*, mylnie *Wielino*, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 49 w. od Brześcia. Wś ma 425 dzies. ziemi włośc. (35 łąk i pastw., 46 nieuz.); dobra w części Protasiewickich 400 dzies. (196 lasu), w części Mitraszewskich 376 dzies. (70 łąk i pastw., 131 lasu), w części zaś Łaskiego 32 dzies. (4 łąk, 4 lasu 8 nieuz.). Była tu parafia katol. dekanatu brzeskiego, z kaplicą w Klukowiczach. W parafii powierzchnia niska, lasy, błota, gleba piaszczysta, Przepływa rz. Pulwa.

Wielany, pow. koniński, ob. *Wylany*.

Wielany, ob. *Wielanów*.

Wielaszkowicze, *Wielezskowicze*, *Wielezko-*
wicze, wś, pow. witebski, w 3 okr. pol., gm. Wielaszkowicze, przy trakcie z Witebska (o 45 w.) do Kołyszek. Posiada cerkiew paraf., p. wez. św. Mikołaja, szkołę wiejską (od 1873 r.). Własność większa należy w części do Aleksandra Szeffera (1616 dzies.), w części zaś do Józefa Palczewskiego (1981 dzies.). Miejscowość wyniosła (ob. *Mazuryno*). Gmina, położona w pld.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od ptn.-wsch. z gub. smoleńską, od pld. z gub. mohylewską, od zach. z gm. Korolewo i Wymno, od ptn. z gm. Janowicze, obejmuje 144 miejscowości, mających 941 chat włośc. (obok 152 dm. należących do innych stanów), liczy 7282 mk. włośc., uwłaszczonych na 10790 dzies. ziemi. *J. Krz.*

Wielatkowo, urząd. *Wylatkowo*, *Vyelyathkovo* r. 1523, *Wielathkovo* r. 1579, *Jelathkovo*, niekiedy *Wilatkowo*, wś, pow. gnieźnieński (Witkowo), o 6 klm. na ptn. od Powidza, na ptn.-wsch. brzegu jez. Skorzecińskiego (Niedzięgiel); par. kat. i poczta w Powidzu, par. prot. w Witkowie, st. dr. żel. o 10·5 klm. pod Niewolną, między Gnieznem i Mogilnem; wraz z Budami Wielatkowskimi (7 dm., 75 mk.), Okreglicą (3 dm., 22 mk.), Słoszewem (8 dm., 78 mk.) i Zielatkowem (8 dm., 66 mk.), tworzy okrąg wiejski, mający 58 dm., 477 mk. (280 katol., 197 prot.) i 1154 ha (808 roli, 60 łąk, 25 lasu). W. było królewsczyzną; r. 1464 Kazimierz IV zatwierdzając swobody mieszczan powidzkich, nadał im W. (H. Wuttke, Staedteb., 28, 29, 417 przyp., z mylną datą 1364), które po r. 1830 należało jeszcze do miasta Powidza; część atoli W. pozostała przy starostwie; trzymał ją w r. 1578 Krzysztof Iwieński; łąnów os. było 2 i 1

kmiecy, drugi sołtysi. W początkach bieżącego wieku posiadała lub dzierżawiła W. i holendry (Budy?) wdowa Szreyber. *E. Cal.*

Wielatowskie Budy, urzęd. *Wylatowo Buden* ob. *Wielatkowo*.

Wielatówka, wś, pow. połocki, własność poprzednio Kieniewiczowej, Aleksandrowiczowej i Jakowickich, dziś Ignacego Jakowickiego, ma 132 dzies.

Wielatowo, niekiedy *Wilatowo* i *Wylatowo*, urzęd. *Wilatowen*, *Velatow* r. 1145, *Vyelatowo* r. 1247, *Welatowo* r. 1358, *Vyelathowo* r. 1366, *Wielithowo* r. 1580, miasteczko niegdyś, dziś wś w pow. mogilnickim, dekan. żnińskim, o 5·5 klm. na pld. od Mogilna, 7 klm. ku zach. od Kwieciszewa i Gębic, 11 klm. na ptn.-wsch. od Trzemeszna, na trakcie z Gniezna do Strzelna, nad jez. własnem, tworzącem ptn. część jez. Szydłowskiego (wzn. 95·2 mt. n.p.m.), w okolicy wzn. 95·7 do 103·4 mt. n.p.m.; par. katol., szkoła i poczta w miejscu, par. prot. i st. dr. żel. w Mogilnie. Z młynem Wielatowskim (2 dm., 30 mk.) ma 85 dm., 732 mk. (670 kat., 54 prot., 8 żyd.) i 908 ha (732 roli, 50 łąk). Pld. obszar W., wtloczony między jez. Szydłowskim i Trzemeszeńskim (96 mt. n.p.m.), graniczy z Krzyżownicą (Westfelde) i Szydłówkiem, obejmując ptn. część jez. Szydłowskiego i wschodni róg widel jez. Trzemeszeńskiego, które tym rogiem odpływa wśród łąk błotnistych na przestrzeni 1·7 klm. do jez. Szydłowskiego, a to z jez. Mogilnickim do Kwieciszewki, dopł. Noteci. Na ptn. obszarze stoją 2 cegielnie i 2 wiatraki. O 1300 kroków ku wsch. od W. na obszarze Żabna rochodzi się trakt gnieźnieński ku Bydgoszczy i ku Strzelnu. Pieczęć dawna W. wyobraża św. Piotra z kluczem w jednym, a pismem św. w drugim ręku. W r. 1145 ks. Mieszko wymienia między posiadłościami kanoników trzemeszeńskich całe jezioro Wielatowskie, dziś Szydłowskie zwane, z wsią W. i 3 działami: Siedluchna i Myślątkowo (pod Gębicami), tudzież Robakowo, które już nie istnieje. Posiadanie W. zatwierdzili pap. Eugeniusz III w r. 1147 i król Kazimierz w r. 1368. Kanonicy zaprowadzili w W. prawo niemieckie, które Przemysław I potwierdził, nadając tej osadzie w r. 1247 wolne targi z zastrzeżeniem, że tylko wóldarz miejscowy pobierać będzie targowe; r. 1358 ukazuje się kościół w W. (Kod. Wielk.). Zachodzące pod r. 1370—1377 w kronikach „Welatow“, „Wylatowo“ (zamek i powiat), nie jest W. jak objaśniają niektórzy, lecz Złotowem, w ziemi niegdyś nakielskiej. W r. 1388 było W. miastem i pobierało myto, które król Władysław pozwolił przenieść do Trzemeszna (K. W., n. 1876); r. 1395 i 1399 występuje Jan syn Wojciecha z W. (mieszczanin), kleryk gniezn., późniejszy może (r. 1423) kanonik łączycki. *Wilatowo* (?), własność Sędziwoja Mokronoskiego (z pod Kozmina w pow. niegdyś pyzd-

skim), najjeżdżana około r. 1398 przez kaszt. gniezn. Janusza Sokołowskiego (Akta gr. Wielk., I, n. 2677), nie jest W. R. 1410 pożar nawiedził W., które w r. 1479 zgorzało do szczytu (Pomn. Dz. Pol., V, 822, 5, 830). W r. 1458 dostawiło W. 2 żołnierzy pieszych za wyprawę malborską; r. 1580 było 9 łąn. os. na W. 9, zagr., 1 komor. 4 rzemieśl.; do r. 1620 nie zmieniła się liczba łąnów; zagr. było 6, komor. 2, rzemieśl. 3 i młyn wodny. Podatek państwowy wynosił ryczałtem 13 flor. i 9 gr. R. 1788 liczyło W. 24 dym., 389 mk.; w 1816 r. 65 dm., 343 mk. (4 prot.); w r. 1831 było 67 dm., 522 mk. (487 katol., 16 prot., 19 żyd.); 1858 r. 534 mk.; 1871 r. 84 dm., 742 mk. (685 katol., 44 prot., 13 żyd.). Około tego czasu zaliczono W. do rzędu wsi. W r. 1848 brało W. czynny udział w ruchach ówczesnych. Archiwum trzemeszeńskie zawiera różne czynności, odnoszące się do tej osady. Kościół p. w. św. Piotra stoi na jej ptn. krawędzi, 150 kroków od jeziora; w r. 1358 ukazuje się pleban Mikołaj (Kod. Wielk.). Szkoła istniała w XVI w. (Łaski, Lib. Ben. I, 187). Parafie składały wówczas: Łosośniki, Szydłowo, Targownica i Wielatowo. Mieszczanie dawali z ról po ćwiertni żyta, a zagrodnicy po korecu; kolendy płacili mieszczanie po groszu z łąnu, zagrod. po 9 oboli; młynarz dawał 2 kor. mąki żytniej i trzeci pszennej. Z wsi składających parafie pobierał pleban tylko kolędę od kmieci, karczmarzy i zagrodników po groszu. Później przybyły: Krzyżownica, Szydłówko i Wasilewo. Cała parafia liczyła w 1885 r. 1378 dusz. Kościół dzisiejszy, z drzewa, stanął w r. 1760 kosztem Michała Kościeszy Kosmowskiego, opata trzemeszeńskiego; kanonik Jan Rożański, pleban, zaprowadził bractwo różańcowe w r. 1779 i bractwo św. Piotra i Pawła w r. 1783. *E. Cal.*

Wielatowski młyn, w pow. mogilnickim, stoi nad odpływem jez. Wielatowskiego do Mogilnickiego, 600 kroków na ptn.-wschód od Wielatowa; istniał już przed r. 1422; zabrany przez rząd pruski, wcielony był do domeny rząd. w Mogilnie. Ob. *Wielatowo*.

Wielatowskie jezioro, ob. *Wielatowo* i *Szydłowskie jezioro*.

Wielatycze 1.) wś z zarządem gminnym i dobra nad rz. Naczą, pow. borysowski, o 35 w. od Borysowa, niegdyś królewsczyzna, obecnie należą do skarbu. Wś ma 97 osad. Za poddaństwa było 722 włościan pł. męz. Cerkiew p. wcz. Przemienienia Pańskiego, około 1600 parafian. Kaplice: w miejscu Opieki N. P., w Mioteczynie Narodzenia N. M. P. z 1837 i w Sieliszczu. Cerkiew w W. ma z dawnych zapisów gruntów $1\frac{3}{4}$ włóki. W W. w XVII w. był monaster (Arch. Mikołaj, str. 159). Gmina W. składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, liczy 776 dm., 4564 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 14216 dzies. Szkołki wiejskie: w Wielatyczach, Smorkach i Ozdiatyczach.

W obrębie gminy W. jest 22 wsi, 12 zaśc., 1 miasteczko (Czerniawka), 3 siola, 1 folwark, 3 drobne osady. W r. 1869 otrzymał w W. urzędnik Piotr Zankowicz folwark, mający 316 dzies. Miejscowość poleska, obfita w łąki. Leśnictwo rządowe Wielatyczne № 2, obejmuje 61887 dzies. lasów dobrze zachowanych. Za czasów Rzpltej W. stanowiły ststwo niegrodowe, położone w wdztwie witebskim, pow. orszańskim. Około r. 1771 było one w posiadaniu Józefa Tyszkiewicza, który opłacał kwarty złp. 1590, a hyberty złp. 700. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltej chcąc zakończyć długoletnie spory o dobra Świady, do tegoż ststwa należące jeszcze od r. 1669, wyznaczyły oddzielną komisję, z 12 urzędników złożoną, do ostatecznego ich załatwienia. 2.) **W.** al. *Welatycze*, wś i dobra nad kotliną rz. Strumień, pow. piński, na Zarzeczcu, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Chojno, o 12 w. od Pińska. Wś ma 14 osad, 179 mk. Cerkiew paroch p. wez. Narodzenia N. M. P., fundacyi Adama Skirmunta z r. 1826, ma z dawnych zapisów 1½ włóki gruntów i łąk, około 800 parafian. Dobra, dość dawna własność Skirmuntów, 4467 dzies. Miejscowość bardzo nizinna, zalewana w czasie powodzi wiosennych, najczęściej komunikująca się z Pińskiem wodą. łąk wiele, rybołówstwo znaczne, grunta bardzo urodzajne, namułowe. Lud rybaczy i flisaczy. W. niegdyś własność kn. Jarosławowiczów pińskich, nadane były przez kn. Teodora w r. 1501 Iwanowi Domanowiczowi. W. ks. Witold, Zygmunt, Kazimierz i Aleksander nadają W. Iwanowi Wielatycyemu, co potwierdziła królowa Bona w r. 1524 (ob. „Rewizya puszczy“, str. 249, 259). Jest też o W. wzmianka w dokum. pod r. 1555 (ob. Pisc. kn., str. 172, 173). Tę królewską czynię wzięli w wieku XVIII Skirmuntowie.

Wielawa, ob. *Welawa*.

Wielawieś, ob. *Wielka Wieś* i *Wielowieś*.

Wielawsk, *Wielawsko*, *Welawsk*, *Welawsk*, wś, pow. mozyrski, ob. *Walawsk*. Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Iwana Szyszki Stawieckiego, który płaci od 12 osiadł., 5 zagr. po 6 gr. a Dymitrowa Orynia Rohozińska od 1 zagr. 6 gr. (Jabłon., Ukraina, I, 42, 45). W 1591 r. zapadł dekret w sprawie między Andrzejem Syngurą i córką jego Oleną Hawryłową Bykowską, pierwiej będącą Michałową Szyszczyną Stawecką, a Fedorem Szyszka Stawieckim o gwałtowne wybicie z majątności Welawskiej, od pierwszego małżonka jej jako wiano zapisanej (tamże, II, 5). W 1598 r. własność Stanisławowej Czenowickiej Oleny Sokurówny, w części zaś Jacka Andruskiego i Andrzeja Czerzyckiego, mężów Szyszczanek Stawieckich (t. II, 21, 23). W 1609 r. posiadał tu część Grzegorz Stawiecki Szyszko a 1618 Fedor Szyszko Stawiecki oraz Hiacynt i Helena z Szy-

szków Stawieckich Andruscy (tamże, 131, 214, 228, 262, 273). W 1622 r. własność Fedora Stawieckiego z ucześnikami (t., I, 93). W 1624 r. Jan ks. Zasławski sprzedaje część w W. Fedorowi Stawieckiemu (t., II, 641). Reg. poborowe z 1628 r. podają jako właścicieli: Pawła Szyszka Stawieckiego, który płaci ze swej części w zastawie z 1 dym., Jacka Andruskiego z 6 ogr. i Fedora Szyszka Stawieckiego, płacącego z 4 dym., 1 ogr. (t., I, 76, 85). Podług Złotej księgi (X, 3) W. w XVI w. należy do dóbr Czernichowiec i jest własnością Fedora Stawieckiego, ożenionego z Katarzyną córką Stepana Olechnowicza Steckiego.

J. Krz.

Wielącza, wś i fol., pow. zamojski, gm. Mokra, par. Wielącza, odl. 12 w. od Zamościa a 8 w. od Szczebreszyna. Leży na krawędzi płn. płaskowzgórza panującego po nad doliną Wieprza, do którego uchodzi mały strumień, oddzielający W. od przyległych Niedzielisk. Wraz z wsiami Zawadą i Bodaczowem, których dotyka swemi krańcami, rozłożyły się zabudowania W. jedną długą linią (7 w.) wzdłuż traktu z Zawichosta do Uściługa. W. obecnie dzieli się na: W. Ordynacką, mającą 94 osad i 2126 mr. i W. Plebańską 15 osad, 167 mr. Ludność ogólna 1040 mk. rz.-kat. Fol. W. Poproboszczowski, własność porucznika Iwanowa, ma 175 mk. a fol. ordynacki Wincentówka, z pustek po czynszownikach, liczy 82 mr. We wsi jest kościół par. kat. mурowany, w stylu ostrołukowym, p. w. św. Stanisława, wzniesiony w r. 1826 przez Stanisława ordynata Zamoyskiego, a konsekrowany w r. 1832 przez Józefa Marcellego Dziecielskiego, bisk. lubelskiego. Pierwotny kościół i parafię założyli Górkowie w XVI w. R. 1655 Jan Zamoyski wznosił nowy kościół mурowany. Szkoła początkowa, zbudowana r. 1853 kosztem ordynacyi dla wsi: Bodaczów, Niedzieliska, W. i Zawada. Pierwszym nauczycielem był zastulony wielce w sprawie oświaty Michał Żukowski († 1873 r.), który nauczał nie pobierając żadnego wynagrodzenia od r. 1856 do r. 1865 a odtąd po przejściu szkół ludowych pod opiekę rządu do r. 1869 za roczną płacą rs. 120 jako nominowany nauczyciel. Z szkoły tej wyszło kilku księży, prowizorów, urzędników, a kilku po ukończeniu progimnazjum w Zamościu powróciło do pracy na roli. Wś ta została oczyszczowana przez Andrzeja Zamoyskiego. Par. W. (dok. zamojski) składają wsi: Bodaczów, Klemensów, Niedzieliska, Kąty, Płoskie, Siedliska, W., Wieprzec, Wólka Wieprzecka, Kosobudy i Zawada. Liczy ogółem 4845 dusz (1893 r.), w r. 1874 było 2283 a 1879 r. 3821 wiernych. *T. Żuk.*

Wielądki 1.) wś, pow. węgrowski, gm. Jarczew, par. Korytnica, ma 23 dm., 189 mk., 31 mr. R. 1563 siedzi tu drobna uboga szlachta, mająca ogółem 3⅓ łana uprawnej ziemi (Pawłowski, Mazowsze, 419). W 1827 r. było 22

dm., 109 mk. 2.) **W.** al. *Wielątki* i *W. Rosochate*, wś, pow. pułtuski, gm. Wyszków, par. Pniewo. W r. 1578 „Wielątka“, wś bisk. płockiego, płaciła od 23 łan., 2 ogrod., 1 rzem. (Pawiński, Mazowsze, 407). W. wchodziły w skład dóbr Obrytte, stanowiących część Biskupczyzny. Przy końcu zeszłego stulecia spotykamy tu: 18 trzydniowych, odrabiających po 20 dni tłuki, 78 dni sprzęż. i tyleż pieszych, opłacających po 20 gr. czynszu z gruntów, 5 złp. hyberty i oddających po 2 kapłony, 3 kury, 15 jaj i 3 łokeie przędzy; nadto 15 z pomiędzy nich płaciło po 15 gr. za ogrody, 8 po 40 gr. za łąki, a 10 po 24 gr. za łąki. Oprócz tego każdy z nich płacił po 20 złp. 28 gr. 2 sz. dziesięciny do dworu, Dwóch dwudniowców, odrabiających po 10 dni tłuki, 52 dni sprzężaj. i tyleż pieszych, opłacających po 3 złp. hyberty, 10 złp. 14 gr. 1 szel. dziesięciny do dworu (nadto jeden z nich za ogród płacił 15 gr.), i oddających po 1 kapłonie, 2 kury, 15 jaj, 3 łoc. przędzy. Trzech ogrodników. Za czasów pruskich naturalia zamieniono na pieniądze. Z powodu ciężarów jakie sprowadził przechód wojsk francuskich, W. opustoszały. Jeszcze w 1820 r. spotykamy puste osady. W tym roku znajdujemy 2 czynszownik., jeden z nich, Kmiołek, wysiewa 4 kor. ozim. i 5 jarz. i płaci 135 zł. 19 gr. czynszu, drugi, Maszak, 2 kor. ozim., 2 $\frac{1}{2}$ jarz. i 57 złp. 21 gr.; 17 trzydniowców, wysiewających po 4 korce ozim. i 5 jarz.; 3 dwudniowych, wysiewających po 2 kor. ozim. i 2 $\frac{1}{2}$ jarz. (2 osady puste); 1 jednodniowy (pusta osada), wysiewający po korcu jarz. i ozim. Pańszczyzniani odrabiali tę samą ilość dni pańszczyzny, co za czasów pruskich, a czynszu opłacali (wliczając puste osady, które dwór obsiewał i za takowe płacił) razem z wymienionymi czynszownikami 931 złp. 1 gr. W 1829 r. 27 dm., 218 mk.

Lud. Krz.

Wielbark al. *Wielbork*, niem. *Willenburg*, *Wielburg*, miasto w Prusach wschodnich, pow. szczecińskim, odl. 2 $\frac{1}{2}$ mili od Chorzela, połączone szosą z Niborkiem i Szczytnem. Posiada kościół par. katol., nowo wzniesiony (w r. 1880), kościół par. protest., urząd poczt. i 2641 mk. W. jest starą osadą, założoną w dawnej puszczy Patrak zwanej, na Mazurach (tak zw. Polnisch Oberland). Krzyżacy wnieśli tu zamek, koło którego wytworzyło się targowisko dla okolicznych bartników Mazurów, zamieszkujących puszcze. Położone przy trakcie prowadzącym z Warszawy do Królewca, była ona zarazem i stacją przydrożną. Ks. Albrecht zamierzał założyć tu miasto, ale jeszcze w r. 1637 jest W. tylko osadą przy trakcie. Według rewizji z 1637 r. było tu 11 czynszowników, posiadających 25 włók i płacących z nich po 1 $\frac{1}{2}$ marki (30 gr.) czynszu. Przy sprawdzeniu pokazało się, że zajmowali jeszcze drugie 25 włók. Nakazano im zapłacić za każdą włókę nad wymiar pierwotny

po 50 marek i odtąd posiadać je będą na prawie chełmińskim. Otrzymali przytem swobodne rybołówstwo w Omulwi, tylko nie pod lodem. Przywilej odnośny wydał starosta niborski Wolf Schenk, Freiherr zu Tautenberg w r. 1643 a kurfirst potwierdził r. 1648. W końcu listopada 1656 r. Tatarzy spustoszyli osadę, spalili kościół i proboszcza (George Otter) zabili. Zdaże się, że w r. 1721 osada otrzymała prawo miejskie. Spalony kościół odbudowano. W r. 1745 otrzymali okoliczni bartnicy, zostający pod zarządem dóbr książęcych, prawo miejskie i części ich wcielono do miasta, jako przedmieście Warszawskie. Wreszcie w r. 1747 Fryderyk II wydał przywilej potwierdzający dawniejsze nadania, ustanawiający 3 jarmarki i pieczęć miejską. W r. 1782 ludność wynosiła 1100 dusz, w 1818 r. wzrosła do 1644. *Br. Ch.*

Wielbianna, rzeczka, w pow. rossieńskim, ob. *Kielmy* (t. IV, 35).

Wielbicz, pow. dubieński, ob. *Wilbicz*.

Wielbiszki al. *Wilbiszki*, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Uciany, o 71 w. od Wilkomierza, uwłaszczona z dóbr Budrejki. Łukasiewiczowa i Pietkiewiczowa mają w W. i Budrejkach 110 dzies. (9 lasu, 3 nieuż.), Romanowscy 16 dzies. (1 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wielbluda, jezioro, w pow. trockim.

Wielbładowo, ob. *Kamela*.

Wielboino, ob. *Wielbowne*

Wielbojno, ob. *Wielbowne*.

Wielboki, niem. *Fuhlbeck*, *Phalbecke*, rzeczka, prawy dopływ Piły (Dobrzyce), w pow. waleckim, bierze początek między Czaplankiem a Frydlandem Marchijskim i uchodzi pod Wielbokami (ob. Callier, Pow. walecki w XVI w., str. 53). *Ks. Fr.*

Wielboki, niem. *Poln. Fuhlbeck*, dok. *Fulbek*, *Fauelbeke*, *Wulbeck*, *Fuehlbeck*, dobra ryc., pow. walecki, w skład majoratu rodziny Haugsdorf wchodzące, st. poczt. i szkoła w miejscu, paraf. katol. Wąclz, mają 12397 \cdot 86 mr. magdebur.; 1885 r. było 7 dm., 90 mk. Dobra te leżą przy ujściu rzeki t. n. (Wielboki?) do Dobrzyce, na płu.-zach. od Wąclza i na płu.-wschód od Frydlanda Marchijskiego; zachodzą r. 1617. Nad tą rzeką leżą też Wielboki Niemieckie, po zagranicami Polski z r. 1772 (ob. Callier: „Pow. walecki w XVI w., str. 53). R. 1805 posiadał W., oszacowane na 36575 tal., v. Busse (ob. Gesch. d. Dt. Croner-Kreises von Schmitt, str. 251). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane są W. jako wś szl. i fol. z tartakiem, o 7 dymach; dziedzicem był szambelan v. Unruh (str. 57). *Ks. Fr.*

Wielbowne al. *Wielbowna*, w dokum. *Wielbojno* (1577), *Wielboino* (1583), *Wielbujna*, *Wielbujno*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. i st. dr. żel. Krzywina (o 8 w.), o 4 w. na płu.-wschód od Ostroga, ma 154 dm., 1273 mk.,

cerkiew paraf. p. w. Przemienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1756 r. i uposażoną 77 dzies. ziemi; szkoła cerkiewna od 1870 r. (25 uczniów). Cerkiew filialna we wsi Wietyszynie (o 4 w.). Gleba w części piaszczysta, w części popielata; łąki nad Horyniem wyborne. Włościanie w ogóle zamożni, zajmują się uprawą warzyw i hodowlą bydła domowego, zwłaszcza zaś krów. Na płn. od wsi, pod lasem i w samym lesie znajdują się liczne mogiły, z powodu piaszczystego gruntu po części rozwiązane. Podobne mogiły, zwane przez lud tatarskimi, znajdują się na polach pobliskich wsi Rozwał i Moszczanica. Wszystkie te mogiły świadczą o zaszłej w tych okolicach bitwie i rzeczywiście ks. Stebelski w dziele Genealogia ks. Ostrogskich (str. 113) podaje, że ks. Konstantyn Bazyli Ostrogski, wdwa kijowski, rozgromił Tatarów pod Ostrogiem. Również i pieśń ludu wspomina o bitwie ks. Konstantyna z Tatarami. Dawna własność ks. Ostrogskich. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do zamku ostrogskiego i płaci od 14 dym. półdworz. po 10 gr., 14 dym. na ćwierciach po 5 gr., 21 ogr. po 2 gr., 8 rybitwów po 8 gr. W 1583 r. wniesiono z W. od 20 dym., 7 ogr. po 6 gr., 12 ogr. po 4 gr., 10 podsusied., 2 kół walnych (Jabłonowski, Wołyń, 37, 81). Od Ostrogskich przeszła do ks. Jabłonowskich, od których w 1856 r. nabyła hr. Zubow a od tej kupił wraz z innymi majątnościami Izaak Hermann. Ks. Antoni Barnaba Jabłonowski, kaszt. krakowski, kazał usypać groblę, ciągnącą się 4 w., wysadzaną po obu stronach drzewami i kończącą się mostem rzuconym przez Wilią pod samym Ostrogiem. Grobla ta kosztowała nadzwyczaj drogo, lecz była bardzo sumiennie wykonana przez inżyniera hydraulika, sprowadzonego z Włoch. *J. Krz.*

Wielbrandowo, ws nad strugą Liszką, wpadającą do Jonki, w pow. starogardzkim, o 2³/₄ mili na płd. od Starogardu, st. pocz. i par. kat. Skórcz o 4 klm. odl.; st. kol. Morzeszczyn o 7¹/₂ klm. odl. Zawiera wyb. Pólko (Davidsthal), 18 posiadłości włosc. i 25 zagród, razem 987 ha (820 roli or., 67 łąk, 5 lasu); 1885 r. 52 dm., 89 dym., 474 mk., 402 kat., 72 ew. Posiada dwie szkoły katol. i ewang. Budują obecnie szosę z Skórcza na Wielbrandowo do Borkowa. Że to osada bardzo stara, wynika z kamiennych grobów skrzynkowych z urnami, które tu na pograniczu z Skórczem często napotymano (ob. Objąsnienia do mapy archeolog. Ossowskiego, str. 44). Wizyta Rozdrażewskiego opiewa: „Wielbradowo, emethones 13, possidet mansos 50, ex quolibet manso solvunt per medium modium siliginis et totidem avenae“ (pag. 84). Według taryfy z r. 1648 płacili w Wielbradowie poddani od 44 wł. osiad., karczmy, kowala, 3 ogr. 91 fl. 14 gr. (str. 177). W. należało wówczas do sstwa osieckiego. Wi-

zyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że tu było 227 tylko kat. mk. (str. 232). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest W. jako ws król., wraz z karczmą, wolnem sołectwem i dobrami w wieczystą puszczeniem dzierżawą, z 24 dymami (str. 251). Ztąd pochodził (ur. 1844, † 1883 w Pelplinie) ks. Jakub Fankidejski, lic. teol., pracownik zasłużony na polu dziejów dycezyi chełmińskiej i współpracownik niniejszego Słownika (ob. Roczn. T. Nauk. w Tor., str. 115). *Ks. Fr.*

Wielbujna, *Wielbujno*, ob. *Wielbowne*.

Wielbutowo 1.) dobra, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyszki, własność Sniadeczych. 2.) **W.** al. *Wilczany*, ws, tamże, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Czernickich) Giedejka, o 4 w. od Grauzyszek a 10 w. od Oszmiany, 13 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podane jako zaśc., mający 3 dm., 37 mk. katol.

Wielczasze al. *Wilczasz*, ws, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Majewskich, Łogumowicze (o 4 w.), o 63 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, ma 10 dm., 59 mk. katol. (27 dusz rewiz.).

Wieldzadz, jezioro, w pow. chełmińskim. Proboszcz nowowiejski miał w niem, wedle wizyty Strzesza, wolną rybitwę „parvis retibus“ (str. 427). *Ks. Fr.*

Wieldzadz, w dok. *Wilisas* al. *Willisas*, *Wielsons*, *Welsas*, ws i dobra nad jez. tejże nazwy, pow. chełmiński, st. pocz. Wiewiórki, par. kat. Nowa Wieś; 893 ha (763 roli orn., 23 łąk); 1865 r. 62 dm., 102 dym., 469 mk., 82 kat., 385 ew., 2 żyd. Nad jeziorem znaleziono młotek starożytny z gnejsu (ob. Ossowskiego, Objasn. do mapy, str. 97). W dok. zachodzi W. już r. 1222 w przywileju łowickim p. n. „Villisaz“ (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 55) i r. 1223 w przywileju Honorjusza III, jako należąca do biskupa pruskiego (ob. Preuss. Urkundenbuch, I, str. 34). Za czasów krzyżackich znajdował się tu zamek, który od r. 1278 do 1308 był siedzibą komturów wieldzadzkich. Byli nimi Dyteryk 1278 i Otto v. Luterberg 1308—1309 (ob. Voigt: Namen-Codex, str. 60). Około r. 1277 wkroczyli Sudowianie pod wodzą Skumanda do ziemi chełmińskiej i podstąpili pod zamek radzyński i lipiński, a potem i pod wieldzadzki: „deinde ad castrum Welsais ejus suburbium funditus cremaverunt“ (Dusburg, str. 137, I, w Script. rer. pruss.). Później, kiedy Krzyżacy podbili ziemie pruskie, został zamek ten, jako niepotrzebny, opuszczony. Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa: „In villa W. scultetus ratione quinque mansorum tenetur ad coretas 5 siliginis totidemque avenae. Lemanus ratione bini lemanatus tenetur ad duos coretos silig., et totidem avenae. Reliqui emetones“ (str. 790). R. 1889 urządzono tu nową parafią ew.; także szkoła ew. jest we wsi. R. 1885 kupił dobra

W., obejmujące 625 mr., na subhaście Wruck z Inowrocławia za 124000 mrk. *Kł. Fr.*

Wieldze, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 27 w. od Szawel.

Wiele, *Wela circa Nakel* r. 1383, *Wela* r. 1299, *Wielie* r. 1578, wś, fol. i jezioro, w pow. wyrzyskim, o 5 klm. na pñ.-zachód od Mroczy, przy granicy pow. złotowskiego; par. kat. Zabartowo, par. prot. i poczta w Mroczy (Mrot-schen), st. dr. żel. w Nakle o 17 klm. Wś ma 10 dm., 98 mk. (49 katol., 49 prot.) i 299 ha obszaru (214 roli, 26 łąk, 34 lasu). Folw. ma 11 dm., 232 mk. (74 kat., 158 prot.) i 770 ha (457 roli, 70 łąk); wchodzi w skład majątności Runowo. Cała osada W. składa się z 2 odrębnych części, z których wschodnia rozłożyła się na pñ.-zach. brzegu jeziora t. n., a zachodnia wzdłuż jez. Nękarz (Nankars w r. 1299 i 1304, Mintarz na Mapie sztab.), wzn. 105 mt. n.p.m., bez odpływu. Jezioro W., 1-2 klm. długie i szerokie, wzn. 103 mt. n.p.m., miesza swe wody z Rokitką, dopł. Noteci. „Vele Viti“, w ziemi nakielskiej, dziesięcinujące w r. 1288 arcyb. gnieźn., potem cystersom byszewskim (Kod., Wielk., n. 618) są to Wielewice (Woellwitz), w pow. złotowskim. W r. 1299 biskup pozn. Andrzej i brat jego Wawrzyniec darowali kapitule pozn., między innymi, wś W. z jeziorami W. i Nękarz, a w r. 1304 dał biskup bratu swemu i synowcom inne włości w okolicy Pleszewa, jakoby w zamian (K. W., n. 826, 885); w r. 1383 biskup Jan przekazał proboszczom pozn. dochody z wsi kapitulnych: Mączniki (pod Środą), Środka (pod Kurnikiem) i Wiele w pobliżu Nakła (t., n. 1813). W. przeszło zbiegiem czasu w ręce prywatne; w r. 1578 było tam 16 łąn. km., a w 1620 r. 2 łąny os., 1 pusty i 9 pogorzalnych. *E. Cal.*

Wiele, niem. *Wielle*, wś kośc., w pow. chojnickim, nad jez. wielewskim; na północ ciągną się wzgórza sięgające 640 st. n.p.m., zwane „Chełmice“, „Chtórne widac na mnil sedem w całej okolicy“, jak mówi autor epopei o Panu Czorlińseim (Toruń, str. 40). Wś posiada st. poczt. i szkołę 3-klas. kat.; obejmuje 2495 ha (1061 roli orn., 136 łąk, 11 lasu); 1885 r. było tu 910 kat., 4 ew., 40 żyd., razem 954 mk., z których na Białą Górę przypada 5 dm. i 47 mk., na Wielewski Młyn 1 dm., 5 mk., na Piątkowo 5 dm., 63 mk. Kościół katol., p. w. św. Mikołaja, patronatu rządowego, jest drewniany, gontami kryty. Bractwa przy nim są: św. Anny od r. 1803, św. Antoniego od r. 1803, trzeźwości od r. 1852 i Pocieszenia M. Bosk. od r. 1852. Z dzwonów jeden z r. 1686. Do par. (dek. tucholski) należą: Wiele, Karszyn, Popia Góra, Górki, Przytarnia, Kliczkowy, Zamość, Czyste, Barłogi, Lipa, Wdzydze Tucholskie, Miedzno, Odry, Wojtal, Dąbrowa, Rudziny, Cisewie, Osowo, Bąk, Borsk, Broda, Huta Brodz-

ka, Piechowice, Kruszyna, Zabrody, Wdzydze Kiszewskie, Kozłowiec, Ostrów, Jastrzębie, Czarne, Kloc, Huta Przerębelska, Płęsy, Rówi Pustki; 1867 r. 5268 dusz, 1892 r. 7890. Dawniej posiadała parafia jeszcze dwie kaplice, jedną w Wielu, drugą w Odrach. Przy kościele par. stał obszerny szpital dla ubogich, z kaplicą św. Anny. Na utrzymanie kaplicy i szpitala zapisana była pobliska wś Przytarnia. W czasie reformacji wszystko to zaginęło. Wizytacya bisk. Rozdrażewskiego z r. 1583 podaje, że kiedy szpital razem z kaplicą zgorzał, ówczesny ststa tucholski Kościelecki wś Przytarnią ubogim szpitalnikom zabrał i do dóbr swoich starościńskich przyłączył. Biskup zadekretował, żeby proboszcz na drodze prawa odebrał tę wś starostom, która jeżeli nie ubogim, to mogłaby się dobrze przydać na fundacyę nowego seminarium duchownego, ale daremno, Przytarnia na zawsze została przy starostach tucholskich (ob. Utrac. kośc. p. Fankidejskiego, str. 316). R. 1382 nadaje komtur tucholski Henryk Bollendorf mieszkańcom wsi Wielom (Velym) zwanej, która przedtem prawo polskie miała, teraz prawo niem. i 55 $\frac{1}{2}$ włóki w granicach oznaczonych. Proboszcz będzie miał 5 wł., do sołectwa, któreśmy sprzedali Nikoszowi, będzie 6 wł. należało; prócz tych mieszkańcy wsi mieli włók 35 czynszowych z prawem chełm. Resztę włók dajemy im na pomoc, aby nam tem lepiej czynszowali i służyli. Sołtys będzie miał trzeci grosz od kar sądowych a my 2 grosze; dalej nadajemy mu wolne pastwisko w borach naszych i wolne leżące drwa do opału, także wolną rybitwę dla stołu małym zakładem w jeziorze podle wsi. Za to będzie nam służył jak i inni sołtysi w prowincyi. Mieszkańcy zaś powinni nam co rok na M. B. Gromniczną dawać od każdej włóki czynszu 14 skojców zwyczaj. monety pruskiej i korzec chełm. owsa i 1 korzec kurowego owsa, także 2 dni na łowy nasze posyłać. Chcemy też, aby z każdej półtorej włóki zbierali móg siana i zwozili do Kosobudy albo gdzie im nakażem. A cokolwiek łąk mają w borach naszych, te mają tak gburzy jako i sołtys do swego pożytku otrzymać wraz z temi łąkami, które od dawna mieli, ponieważ gdy pole Karsińskie mierzono, tedy im odjęto rolę i łąki, za które im te łąki oddane są. A gdy tego potrzeba będzie, tedy nam będą za zapłatą z każdej włóki zbierali i zwozili siano, gdzie im nakażem i cokolwiek insze nasze wsie czynią, to mają także na każde zawołanie czynić. Dan w Tucholi (ob. „Kodex Belnensis“, manusk. w Pelplinie, str. 51 i „Odpisy Dregera“ w Pelplinie, str. 122). R. 1583 za bisk. Rozdrażewskiego srożyło się tu morowe powietrze, tak że wizytacya kościołów w Brusach, Leśnie i Wielu nie przyszła do skutku. Parafia W. należała wówczas do dek. zaborskiego czyli starogardzkiego. Późniejsza wizyta tegoż biskupa opiewa,

że tu był wówczas kościół drewniany, p. w. św. Mikołaja. Do prob. należały 4 włoki. We wsi było wiele włók pustych, tak że mesznego z całej wsi dawano tylko 13 kor. żyta i tyleż owsa. Proboszczem był Jan Lubichowski (str. 203). Za czasów Rzpltej należał W. do stwa tucholskiego. Lustracya z r. 1570 pisze: W., dzierżawy Jerzego Żalińskiego, ma włók 60, z których 4 należą do prob., 35 jest pustych, osiadłych 21, dalej 1 karczmę dziedziczną i 1 wydzierżawioną, 1 ogrodnika. Lustr. z r. 1664 wykazuje tu tylko 45 wł., sołtyjskich 6, plebańskich 4, piątą trzyma J. ks. dziekan mirachowski, gburów 1. Kościół był collationis regiae. Barci wielewskiej, leżącej w puszczy zaborskiej, która stanowiła część sławnej puszczy tucholskiej, strzegły koleją niektórzy mieszkańcy wsi okolicznych (ob. St. G., XII, str. 595). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacili tu poddani od 12 wł. osiad., 2 pust., 5 karcz., 2 rzem., 2 ogr. 34 fl. 24 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 184); bartnicy zaś od 10 borów 13 fl. 18 gr. (str. 186). R. 1686 należała par. wielewska do dek. mirachowskiego, dusz liczone w niej około 600. Proboszczem był Stan. Jacek Żeromski, który plebanją na nowo wybudował. Jego poprzednikiem zaś był ks. Piechowski (str. 9). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 donosi, że kościół nosił tytuł św. Anny; istniało też bractwo św. Anny i św. Józefa. Do prob. należało 5 wł., oprócz tego trzymał darmo 1 wł. od grodu tucholskiego. Mesznego pobierał ze wsi kościelnej 14 korcy żyta i tyleż owsa. Organista był zarazem i nauczycielem (ob. str. 14). Z wizyty Rybińskiego z r. 1780 dowiadujemy się wreszcie, że kościół r. 1728 ze składek parafian został pobudowany i d. 24 czerwca 1769 r. przez ks. bisk. sufragana Wolickiego konsekrowany. Wiele liczyły wówczas (1780) 218 tylko kat. mk., cała parafia zaś 2035 dusz, protestantów było 70, żydów żadnych. Prob. był Jan Netzell (ob. str. 66). Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczyła wś 33 dym. (str. 251). R. 1812 ciągnęli przez parafię, mianowicie przez Wielkliczkowy i Borsk Francuzi, uchodząc przed ścigającymi ich Kozakami. W Borsku rozłożyli się obozem, mieszkańcy schronili się z bydłem do pobliskich borów. R. 1892 znaleziono tu na polu należącym do Kiedrowskiego kilka urn, między niemi jedną bardzo małą, która w sobie, prócz kości, zawierała złoty pierścień. W niewielkiej odległości znajduje się jeszcze inne grobowisko, dotychczas nie rozkopane. *Ks. Fr.*

Wielebniszki, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagola (o 3 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Dukszty, o 28 w. od Wilna, 11 dm., 93 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.).

Wielebnów, wś, pow. kielecki, gm. i paraf. Łopuszno, leży przy drodze bitej z Włoszczowy do Kiele, ma 23 os., 319 mr. Wchodziła w skład

dóbr Łopuszno. W 1827 r. było 25 dm., 240 mk. Dziesięcinę z ról tej wsi pobierał pleban w Łopusznie, kmiecie dawali za kolebę i dziesięcinę konopną po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 593). Według reg. pob. pow. checińskiego z r. 1508 wsi Wielebnów i Łopuszno płaciły gr. 42. W r. 1540 ze wsi W. płaci M. Mokrski od 3 km. na łanach, 6 km. na pół łanach, 1/2 łanu pust., ról folw. Lasy i łąki wspólne z Łopusznem. Wartość wsi 150 grzyw. W r. 1573 w części Mokrskiego było 6 łan., 2 zagr. (Pawiński, Małop., 272, 484, 567).

Br. Ch.

Wielec Wielki, wś nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plisa (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Brzostowskich, Mniuta, o 39 w. od Dzisyn, 11 dm., 129 mk. (w 1865 r. 50 dusz rewiz.).

Wielechowy, fol., pow. wieluński, gm. Lututów, par. Czarnożyły. Należy do Dymek.

Wielecin, serb. *Wjelecin*, wś kościelna w Łużycach Saskich, w okolicy górskiej. Wraz z pięciu okolicznymi wsiami należała ona do biskupstwa myszowskiego (Misnia).

Wieledniki al. *Weledniki* 1.) w dokum. *Welednykowycze*, *Welednikowicze*, mko przy ujściu rzki Pleszczahi al. Ilinki do Norynia, pow. owrucki, gm. Wieledniki, o 160 w. od Żytomierza a 25 w. na zach. od Owruca (st. poczt.). W r. 1859 było 190 dm., 1140 mk. (563 żydów); podług danych z 1870 r. zaś 151 dm., 529 mk. (65% żydów), szkoła ludowa od 1872 r. (66 uczniów), zarząd miejski i gminny, jarmarki 6 stycznia, w 10 niedzielę po Wielkiejnocy i 1 października; 2 cerkwie par., kościół katol. paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, 2 garbarnie, młyn Jedna z cerkwi, z drzewa wzniesiona w 1854 r. przez Józefa Małachowskiego i Gracyana Potockiego, na miejsce spalonej dawniejszej, uposażona jest 74 1/2 dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Czerewki (o 3 w.), Krasilówka (o 4 w.), Przybytki (o 2 w.), Słoboda Małachówka (o 18 w.) i Wieledniki Stare (o 1 w.). W całej parafii 376 dm., 2944 mk. prawosł., 34 katol. i 400 żydów. Filia we wsi Lipniki (o 18 w.). Druga cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1747 r. przez Potockich, uposażona jest 73 dzies. ziemi. Do parafii należą wsi: Białka (o 3 w.), Bukijewszczyzna (o 9 w.), Czernieszczyzna (o 3 w.), Jurydyka (o 1/4 w.), Leloty (o 2 w.) i Sorokopiany (o 1 w.). W parafii 142 dm., 1137 mk. O 3 w. wzniesiono w 1875 r. kosztem parafian kaplicę drewnianą nad źródłem, uważanym za leczące od chorób. Kościół par. katol., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1652 r. przez Potockiego. Par. katol., dekanatu owruckiego, 1779 wiernych. Kaplica w Pliszczówce, dawniej też w Łubinach, Natiowcach, Staromedweżu, Sławecznie, Żerewcach, Kołoku i Kremensku. W 1499 r. przy podziale majątności ojczyrstych pomiędzy Krzysztofem

i Semenem Aleksandrowiczami Kmityczami, pierwszemu z nich dostała się mająt. Welednykowice, pod Owruczem i Korosteszów. Rewizya zamku owruckiego z 1545 r. wymienia sioło Wiele-dnikowicze, z wyliczeniem należących do niego mieszczan, bojarów, włościan i ziemi, a także powinności i danin składanych na rzecz zamku. Należało do Krzysztofa Kmitycza, dawało podatku 1 kopę groszy i 4 kadzie miodu (Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 48). Podług reg. pob. wdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Filona Kmity Czarnobylskiego, który z mka Wiele-dnik i przysiołek do niego przynależących: Zakornicz, Stuchowczyzny, Jurkowczyzny, Srokopieni i Leletów wnosi od 33 osiadł., 4 zagr. po 6 gr., od koła młyń. 1 flor., od popa 2 flor. W 1595 r. Łazara Filonowicza Kmity. W następnym roku (1596 r.) ks. Jurya Druckiego-Horskiego i małżonki jego ks. Bohdany (zwanej też Jewhenią i Deodatą) Filonówny Kmicianki, którzy też, jako dziedzice wspomnieni są w zapiskach sądowych z 1600 i 1604 r. W 1613 r. w dzierzawie Deodaty ks. Druckiej Horskiej i Zofii Łukaszozej Sapieżyny Kmicianek. Ci ostatni w t. r. zastawiają dobra W. z przyległościami Waclawowi Wilhorskiemu. W 1616 r. zapisaną została oblata tradycyi czyli podania w posesyę Zofii Czarnobylskiej Łukaszozej Sapieżyny dóbr W. z dworem i wsiami przyległemi.... od ks. Jurowej Horskiej Druckiej za sumę 16000 kop gr. lit. kupionych. Mimo to jednak zapiska z 1618 r. podaje, że W. zostają we wspólnem władaniu obu Kmicianek, a z 1624 jako dziedziczkę podaje Deodatę ks. Drucką Horską, w dzierzawie Łukasza i Zofii Sapiechów. Reg. poborowy z 1628 r. jako właścicieli podaje Pawła Sapiechę z braćmi, bez wykazania poboru (Jabłonowski, Ukraina, I, 28, 78; II, 13 i w. in.). W 1679 r. W. należały do Franciszka na Potoku Potockiego, który oskarża ur. Michała, Piotra i Remiana Lewkowskich o napad z oddziałem ludzi zbrojnych na mko W., pobicie i ograbienie znajdującej się na jarmarku szlachty, niszczenie bobrów w lasach i zabieranie barci (A. J. Z. R., cz. IV, t. I, 129). W dokum. z 1687 r. wymienione są jako należące do włości wielednickiej ssty owruckiego Franciszka Potockiego, wsi: Biłka, Bobrycze, Bokijewszczyzza, Chłuplanka, Chłuplany, Chowchoł, Czerewki, Horłowszczyzna, Jurkowszczyzna, Krasitówka, Lelety, Nahorany, Niczahówka, Nowaki, Olenicze, Przybytki, Rokitno, Skrebielicze al. Szkrebielicze, Sorokopenia, Stuhowszczyzna, Suszczany, Wiele-dniki Stare, Zakornicze, Zamysłowicze (ob. tamże, cz. VI, t. I, 244—253; dodatki, 163—197). Obecnie mko i dobra należą do Alojzego Borkowskiego i Stefanii Moszczyńskiej. 2.) **W.** al. *Weledniki Stare*, wś nad rzką Pleszczą, pow. owrucki, gm. i par. praw. Weledniki (o 1 w. na pld.). Należała do włości wielednickiej. *J. Krz.*

Wielemcze, ob. *Wielimie*.

Wielemicze, wś poradziwiłłowska nad rzką Kopanicą, dopł. Mostwy, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Chorsk, o 178 w. od Mozyrza. Posiada cerkiew p. wez. św. Eljasza, fundacyi ks. Radziwiłłów, z zapisem przeszło 2 włók ziemi; około 1200 parafian. Filia w Olpieniu, p. wez. Wniebowzięcia N. P., z roku 1784, z zapisem przeszło 1/4 włóki ziemi. Kaplica kat. par. Otoleczyce. Miejscościewie odosobniona, grunta lekkie, łąk błotnych dużo. W. wspomniane w dokumencie XVI w. (ob. „Rewizya puszczy“, 341). *A. Jel.*

Wielemno, ob. *Wielimie*.

Wieleń 1.) mylnie *Wieleń*, dobra i zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Nowosiółki, o 45 w. od Ihumienia, o 1 milę od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Marina-Górka. Zaśc. ma 9 osad. Dobra, niegdyś własność Ratyńskich przy domin. Nowosiółki, w połowie b. wieku nabyte razem z Nowosiółkami przez Bonifacego Krupskiego. Następnie przeszły na skarb; w r. 1870 Nowosiółki nadane zostały radcy tajnemu Lwowi Makowowi, a W. Iwanowi Szczewiczowi, z obszarami przeszło 200 włók. Puszcza wieleńska obfituje w dęby, klony, lipy i sosny. Łąki nad rzką Ptyczą wyborne. 2.) **W.**, st. poczt. na małym trakcie, w pow. ihumeńskim, w gminie Omelno, o 52 w. od Ihumienia. 3.) **W.**, st. poczt., w pow. bobrujskim, na pograniczu pow. bychowskiego, przy szosie z Bobrujska do Mohilewa, pomiędzy stacyami: Kaczerycze al. Starosiół (o 18 w.) a Czczewicze (o 17 w.), odl. o 42 w. od Bobrujska a 70 1/2 w. od Mohylewa. *A. Jel.*

Wieleń, struga, w pow. radomyskim, dopływ Kamianki (Kamionki), płynie pod Władówką (Budą Kamieniecką).

Wieleń 1.) niem. *Filehne*, w dokum. *Velen*, miasto nad Notecią z lew. brzegu, do ostatniego podziału w. ks. poznań. w pow. czarnkowskim, obecnie centr. nowo utworzonego powiatu wieleńskiego. Po względem kościelnym należy do dekanatu czarnkowskiego. Miasto ma do 5000 mk., ludność przeważnie niemiecka. W r. 1831 było 282 dm., 3209 mk. (644 katol., 1062 prot., 1503 żyd.); 1837 było 3288 (1908 chrześc., 1380 żyd.). Miasto posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., synagogę, szpital. Jestto starożytny gród pomorski. Zapewne Krzywousty musiał na wstępie do swych wypraw pomorskich zająć to ważne stanowisko. Gdy na Pomorzu wybuchło przeciw królowi powstanie, jednym z przywódców ruchu był Gniewomir z Czarnkowa (nad Notecią), który zamknął się w grodzie wieleńskim i gdy takowy został zdobyty przez Bolesława, poniósł śmierć. Podobieństwo nazw: Wieleń i Wolin wywołało pomieszanie tych nazw w opowieściach kronikarzy. W dokumentach występuje poraz pierwszy ten gród w r. 1213, gdy pojawia się „Thomas castell. de Velem“. R. 1228 „Wlodzislaus Odonis filius“ nadaje

klasztorowi w Lubiążu, w diecezji wrocławskiej, 3000 łanów w jednej części (iu uno ambitu) „in territorio Wellensi circa Lubzesko et Bytin“, w dzielnicy Henryka ks. śląskiego (brata donatora). W następnym nadaniu z r. 1233 wspomina książę: „castro nostro in Willehn nuncupato“. W akcie działu braci z r. 1234 „Wieleń“ wymieniony w liczbie grodów należących do Władysława. W dok. z r. 1239 książę zastrzega, by klasztor założył na danym mu obszarze trzy miasta, przy trzech wsiach, które mają być osadzone. W r. 1257 pojawia się Andreas kasztelan „de Wellen“. R. 1331 „Vincentius miles palatinus Pozensis“ obiecuje margrabiemu brandeburskiemu, iż niedopusci, w razie napadu ze strony króla polskiego na margrabię, wstępu do swych zamków „castrum Vellenen et castrum Tzernekow“. R. 1335 ma tu przybyć król Kazimierz z okazji zaślubin córki z Ludwikiem, synem cesarza a bratem margrabię brandeb., który ma bawić w Waldenburgu. W r. 1515 król Zygmunt I nadaje Łukaszowi z Górki, kaszt. pozn. i star. gener. wielkop., gród W. z miastami W. i Wronki, z łąkami i wioskami, a to w zamian za Pobiedziska, nadane dziadowi kasztelana, Łukaszowi, wojew. pozn., i kwotę 8000 zł., zapisaną na dzierżawie kościańskiej, temuż Łukaszowi przez Kazimierza Jagiellończyka (Lustr., IV, 273). Od Górków drogą spadku przechodził W. do Czarnkowskich, Kostków, Grudzińskich, Opałskich, Sapiarów. W obecnym stuleciu stał się własnością rodziny niemieckiej hr. v. Blankensee. Kościół parafialny, p. w. św. Michała archanioła, istniał tu już zapewne w XV w. Pierwotnie był drewniany. Zofia z Herburtów Czarnkowska, nabywszy W. od męża swego Jana Czarnkowskiego, kaszt. międzyrzeckiego, wzniosła r. 1615 nowy kościół z cegły i przy nim wystawiła kaplicę grobową dla swej rodziny. Konsekracji kościoła dopełnił r. 1632 Jan Bajkowski, sufragan poznański. Przy kościele była kaplica św. Anny i bractwo tejże świętej. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1765. W kaplicy Czarnkowskich znajdują się dwie tablice grobowe mosiężne: Jana Kostki, starosty lipieńskiego (Lipinki), zmarłego r. 1624, i matki jego Zofii z Herburtów Kostkowej († 1631). Drugą tablicę umieścił Mikołaj Kostka stłta malborski. Prócz tych pomników znajduje się w kościele portret Piotra z Lachowic Sapiary, wojewody i styty gener. smoleńskiego, kawalera orderów św. Stanisława, św. Andrzeja i Aleksandra newskiego, zmarłego w Sillein (Zsolna) na Węgrzech r. 1771. Napisy na pomnikach i portrecie podaje J. Łukasiewicz (Opis histor. kościołów, t. I, 229, 232): Szpital dla ubogich założyła tu Zofia Czarnkowska wraz z wzniesieniem kościoła. Zdawna również istniała szkoła parafialna. W ostatnich czasach zbudowano kościół ewang. parafialny i synagogę. Miasto otrzymało ordynację miejską

r. 1835. Za miastem, na praw. brzegu Noteci, stoi pałac wystawiony r. 1771 przez Piotra Sapiarę. Parafia W., w dekan. czarnkowskim, liczyła w 1873 r. 3300 dusz. Dobra W. składały się r. 1840 ze wsi: Wieleń (11 dym. 182 mk.), Benglowo I i II (folwark), wsi: Dzierżno Wielkie i Małe, Erbernia al. Erbardy, Dębowa Góra, Wizany, Wolsztyn, Huta Szklana, Zielonowo, Janpol, Borek, Koty Wielkie, Małe i Hamernia, Łaski Stare i Nowe (folw.), Kaładek, Łokacz, Marylin, Myszki, Wesołów, Nowe Dwory, Przesieki, Sielichów, S. Hamernia, Stefanów (fol.), Zwierzyńce i kilkudziesięciu drobnych osad, młynów, fabryk. 2.) **W.**, w dok. *Veleno, Velen*, wś, pow. babimowski, par. Kaszczor. Wś wchodziła w skład domeny rząd. Kaszczor. W 1840 r. było 15 dym., 143 mk. We wsi kościół filialny, należący do par. Kaszczor. Poprzednio wchodził W. w skład par. Przemęt. „Comes“ Benjamin, wojewoda (palatinus Polonie), nadał cystersom w Paradyżu wsi: Przysieka, Obrzyca, Ciosianiec, Lupice, Osłanino, Wielen, które otrzymał przedtem od księcia Bolesława, dla założenia tamże klasztoru. Bolesław, ks. gnieźn., i Przemysław, ks. poznań., potwierdzają to r. 1278, nadając klasztorowi różne przywileje i pozwalając osadzać wsi na prawie niemieckim. R. 1290 Przemysław II, ks. polski i krakowski potwierdzając to nadanie, dodaje wś Mochy klasztorowi „memorato clastro Velen haereditatem nostram Moch nuncupatam sitam in districtu Premantensi“. Około r. 1300 klasztor przeniesiony został na inne miejsce: „conventus clastri Velenis quod nunc propter transpositionem et novam transplantacionem dicitur Lacus sancte Marie“ powiada akt z r. 1304. W 1305 r. Henryk, ks. śląski, potwierdza nadanie klasztorowi wsi: Starkowo i Poledowo a w r. 1311 nakazuje rozgraniczenie włości klasztoru od wsi Gościeszyn i Gola. Na początku XV w. (1411 r. ?) klasztor został przeniesiony do pobliskiego Przemętu. *Br. Ch.*

Wieleń, niem. *Uhtingen*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. p. w miejscu, par. kat. Lębork. Wś ma 126 ha; 1885 r. 40 tylko ew. mk.; dobra ryc. 932 ha; 1885 r. 11 katol., 338 ew. Zachodzi w kopenhadzkie tablicach woskowych na początku XV w. p. n. „Ulyn“. Sołtys z W. ma zapłacić 1 grz. kary za to, że się nie stawił w pewnej sprawie sądowej (ob. *Zeitsch. der Westpr. Gesch. Ver.*, VII, str. 29, n. 143). We wsi huta szklana. *Ks. Fr.*

Wielenin, w XVI w. *Vyelenyno*, wś i folw., tudzież os. poduchowna, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Wielenin, odl. 26 w. od Turka. Wś i os. poduch. mają 49 dm., 357.; folw. i os. 4 dm., 55 mk. W r. 1827 było 44 dm., 344 mk. Folwark wchodzi w skład majoratu rząd. Kościelnica, wś ma 29 os., 787 mr. We wsi kościół par. drewniany. Wś zdawna była własnością arcybisk. gnieźnieńskich, którzy założyli tu pa-

rafia i kościół zapewne jeszcze w XIV w. Krzyżacy złupili wś w czasie napadu w r. 1331 (Kod. Wielk., № 1192, 1354). Pleban tutejszy występuje w aktach kapituły w r. 1460. Na początku XVI w. stoi tu kościół p. w. św. Jakuba i św. Doroty, patronatu arcyb. Pleban posiada 3 łany i przymiarki na polu zwanem Poświętne. Dziesięcina z łanów km. idzie na stół arcybiskupi. Łany wójtowskie i kmiecie na nich siedzący dają plebanowi. Wszyscy kmiecie dają pleban. meszne po 3 kor. żyta i 3 kor. owsa z łanu, na miarę uniejowską. We wsi były trzy karczmy arcybiskupie. Przy kościele był wikaryusz i szkoła. Arcyb. Drzewicki wcielił probostwo do uposażenia wikaryuszów uniejowskich, którzy je posiadali do r. 1818. W połowie XVIII w. starożytny kościół modrzewiowy był odnowiony przez Andrzeja Kędzińskiego, cześnika halickiego (Łaski, L. B., I, 359, 360). W r. 1552 było 24 osad. na 13¹/₂ łan. (Pawiń., Wielk., II, 233). W r. 1887 wyszła w Warszawie książeczka napisana przez Tarczyńskiego Hip. p. t. „O księdzu Adamie Durskim, kanon. uniejowskim, tu dzień o starym kościele we wsi Wieleninie“. W. par., dekan. turecki, 2322 dusz. *Br. Ch.*

Wieleniszki 1.) wś na praw. brz. Willi, pow. wileński, poniżej Kiernowa. W spisie urzęd. niepodana. 2.) **W.**, zaśe., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 20 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielekryckie, ob. *Wieloskryckie*.

Wieleńnica 1.) wś i dobra nad Jasiołdą, pow. piński, w 4 okr. pol. Telechany, gm. Porzecze, o 3 mile od Pińska (par. kat.). Wś ma 17 osad, 77 mk.; lud zamożny, trudni się, oprócz rolnictwa, rybactwem i flisactwem, tu bowiem zaczyna się kanał Ogińskiego. Dobra, 1808 dzies., własność rodziny Twardowskich. Ziemia szczerkowo-namułowa, łąki, rezydencja piękna, rybołówstwo, lasu dostatek. Niegdyś W. była w udziale kn. Jarosławiczów pińskich. W r. 1503 kn. Teodor wydał dokument na dworzyszczę w W. Mikołajowi Szczepie. Gdy potem ostatni z Jarosławiczów zapisał pińskie swe dobra Zygmuntowi I, a ten oddał je swej żonie Bonie, W. dołączono do wójtostwa kleckiego, a Bona potwierdziła w 1524 Szczepie nadanie jego w W. (ob. Rewizya puszczy, str. 102, 271). Liczne wiadomości o W. znajdują się w Pisc. kn. pińsk. i kleck. książ. (str.: 56, 57, 58, 240, 286, 289, 290, 297, 298). 2.) **W.**, folw., pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, o 23 w. od Pińska. *A. Jel.*

Wielostowo 1.) al. *Wielostowo*, 1437 *Wielischstow*, niem. *Felstow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. p. i kol. Boże Pole, o 4 klm. odl., par. kat. Rozłazin. Leży nad szosą lęborsko-gdańską; 1078 ha, 503 roli orn., 105 łąk, 389 lasu; 1887 r. 287 mk., 93 kat., 190 ew., 1 dyssyd., 3 żyd.; dziedzic r. 1885 Leon Marwicz,

który r. 1888 nabył dobra Małuszyce w tymże powiecie za 90000 tal., sprzedawszy r. 1887 W. adwokatowi z Berlina. Piękna prywatna kaplica przeszła w posiadanie protestanta. Pierwotnie miał W. prawo pomorsko-polskie i płacił r. 1437 czynsz w żywym inwentarzu, t. j. krowy, świnię i kozy, nadto dostawali przewód; osiadłe były tylko 4 radła (hoken; ob. Cramer: *Gesch. der Laude Lauenburg u. Buetow*, II, str. 293). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że W. posiadała wówczas „Magnifica Domina Pyrchen“; katol. było 15, ewang. 24 (str. 98). 2.) **W.**, niem. *Welsow*, dobra w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i paraf. kat. Słupsk, o 5·5 klm. odl., 328 ha. W r. 1885 było 259 mk. ewang. *Ks. Fr.*

Wielezkowicze, ob. *Wielaszkowicze*.

Wieleszyn 1.) wś i folw. nad rz. Wynią, pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopył, gm. Teladowicze. Wś ma 40 osad. 2.) **W.**, folw. u źródeł rz. Maży, dopł. Kamionki, tamże, gm. Hrozów, o 33 w. od Słucka, własność Bereśniewiczów. *A. Jel.*

Wioletyszki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Żydyki; włościanin Ażeniecki ma tu 18 dzies. (3³/₄ nieużył., 3 lasu).

Wielew (1583), *Walew* (1570), opustoszała wś we wschodniej części pow. krzemienieckiego, na płn. od Jampola a na pld. od Szumska. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność Andrzejowej Dybowskiej, urzędnik której Piotr Sbrozek z Walewa, Brykowa i Bainakowa wznosił z 42 dym., 2 bojar putn., 2 ogrod. po 4 gr., 2 ogrod. po 2 gr., od 1 luźn. 12 gr., 2 kół młyn. W 1583 r. Kasper Kłodziński z tychże wsi płacił z 18 dym., 8 ogr., 2 kom. (Jabłonowski, Wołyń, 25, 143).

Wielewicz al. *Wielowicz*, właściwie *Wielewice*, niem. *Gr. Woelwitz*, wś, pow. złotowski. Kościół katol. filialny, st. p. i szkoła ewang. w miejscu; 715 ha (533 roli orn., 93 łąk); 1885 r. 35 dm., 55 dym., 269 mk. (141 kat., 122 ew., 6 żyd.). Kościół drewniany, p. w. św. Jakuba, patronatu rządowego, wzniesiony został r. 1766. W pobliżu znajdują się okopy starożytne. Wś zachodzi już r. 1288 p. n. „Wyelewycz“ a 1380 „Velouice“. Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że stał tu stary kościół drewniany, o 3 ołtarzach filialny do Więcborka, dawniej do Wąwelnia. Do prob. należała włoka roli i 2 place we wsi. W skład filii wchodziły wsi: Wielewicz, gdzie 13 włościan dawało po 2 wiertel żyta i tyleż owsa, Soszno, Jastrzębiec, Rogalin i Wielewiczko (ob. str. 125). W topogr. Goldbecka z r. 1789 W. są wsią szlach. o 25 dymach; dziedzicem był hr. Potulicki. Ztąd zapewne pochodził Wielewicki Jan, uczony jezuita, kaznodzieja i historyk († 1639). *Ks. Fr.*

Wielewiczko, *Wielowiczek*, dok. 1380 *Minus Welouice*, niem. *Kl. Woellwitz*, wś, pow. wałecki, st. p. Wielewicz, par. kat. Więcbork, 345

ha (280 roli orn., 40 łąk, 8 lasu); 1885 r. 10 dm., 13 dym., 90 mk., 1 kat., 89 ew. Według topogr. Goldbecka r. 1789 było 5 dym.; dziedzic hr. Potulicki. Przy rozkopaniu t. zw. szanica szwedzkiego na sosnowskim polu odkryto 1893 r. 3 groby skrzynkowe, z których pierwszy zawierał 2, drugi 8 urn, popiołem, kośćcami i ziemią napelnionych, w trzecim zaś były tylko resztki kości. *Ks. Fr.*

Wielewskie, jezioro, niem. *Wieller-See*, leży w pow. chojnickim, wzn. 142 mt. n.p.m., przy wsi Wielu, jest $\frac{3}{10}$ mili dług., $\frac{1}{10}$ mili szer. Brzegi ma wyniosłe, poprzerywane parowami, wzn. 168 do 194 mt. (ob. „Die Kassubei u. Tuchler Haide“, v. Pernin, str. 43). *Ks. Fr.*

Wieleżkowicze, ob. *Wielaszkowicze*.

Wielewyszczyna, białorus. *Wialeuszczyzna*, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Wołosowicze, o 9 mil od Borysowa, ma 23 osad; grunta wzgórkowate, lekkie. *A. Jel.*

Wielga Wieś 1.) wś i folw. lit. A i B nad rz. Wartą, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Burzenin (odl. 3 w.), odl. 25 w. od Łasku, 7 w. od Widawy. Część lit. A, wś ma 7 dm., 61 mk., 20 mr.; folw. 6 dm., 73 mk., 778 mr.; część lit. B wś ma 12 dm., 101 mk., 102 mr.; fol. 5 dm., 56 mk., 660 mr. Była tu wielka gorzelnia, są pokłady wapienia. W r. 1827 było 27 dm., 272 mk. W. Wieś stanowiła widocznie jedną całość z dobrami Strumiany (ob.), które powstały zapewne dopiero w XVII w. Folw. lit. B, odłączony od dóbr Strumiany, nosi też nazwę Grzmiąca. Na początku XVI w. łąny kmiecie i folwarczne dawały dziesięcinę snopową plebanowi w Burzeninie. Prócz tego kmiecie dawali po groszu z łąnu za kołędę i po 2 gr. za dziesięcinę konopną. Na obszarze wsi była łąka plebańska, zwana Popówka (Łaski, L. B., I, 428). Według reg. pob. pow. sieradzkiego w r. 1533 płacono od $4\frac{1}{2}$ łąn.; w r. 1576 od $13\frac{1}{2}$ łąn., 4 zagr. (Pawiński, Wielk., II, 215). 2.) **W.**, kol., folw. i os. karcz., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. 23 w. od Sieradza, leży tuż pod Szadkiem. Kol. ma 12 dm., 88 mk.; folw. lit. B 3 dm., 6 mk.; dwie os. karcz. lit. A 3 dm., 19 mk. W 1827 r. wś rządowa, miała 11 dm., 102 mk. Władysław, ks. kujaw., nadaje tu 1295 r. 2 łąny niejakiemu Wilczkowi (Kod. dypl. pol., II, 135). Na początku XVI w. we wsi był dwór królewski, 2 łąny sołtysie, z kąd dziesięcinę pobierał pleban w Szadku; łąny kmiecie dawały maldraty na stół arcybiskupi i kołędę po 1 gr. z łąnu plebanowi (Łaski, L. B., I, 441). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 płacono tu od $3\frac{1}{2}$ łąn. i 2 łąn. sołtysich (Pawiński, Wielkop., II, 229). Według lustracji z r. 1564 (Lustr., V, 151) było tu kmieci 10, łąn. 5, ogrod. 5 itd. Dochód fl. 53 gr. 25 den. 14; z folw. zł. 178 gr. 19 den. 9; z bydła, i owiec fl. 24 gr. 12. 3.) **W.** wś, ob. *Wielka Wieś*.

Wielgawieś, niem. *Grossendorf*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, st. p. Dębno.

Wielgie 1.) al. *Wielickie*, jezioro przy wsi t. z., w pow. lipnowskim, ma 200 mr. obszaru. Wody jego odprowadza struga płynąca na pld. przez Krojczyn i Krępe do Wisły. Zdaje się, że jezioro to obecnie już nie istnieje skutkiem spłynięcia wód. Mapa wojen. topogr. (XVI, c.) przy niewyraźnym rysunku okolic wsi Wielgie nie daje w tej kwestyi wskazówki. 2.) **W.**, jedno z grupy drobnych jezior w dobrach Skępe, pow. lipnowskim, ma 40 mr. obszaru. 3.) **W.**, jezioro w dobrach Żałe, pow. rypińskim, ma 207 mr. obszaru. Leży na pld. od wsi Żałe i ciągnie się półkolisto, łukiem wygiętym ku południowi. Strumień uprowadza jego wody do rz. Ruziec (dopł. Drwęcy). Brzegi bezleśne. Dokoła cała grupa drobniejszych jezior. 4.) **W.**, czyli *Wielickie*, jezioro, w pow. rypińskim, na pld. od wsi t. n., a około 2 mil na pld. od Kikoła, zajmuje przestrzeń 120 mr. W pobliżu, od strony zach.-płn., leży jez. Przyszań. Strumień uprowadza wody jez. W. do rzeki Ruziec (dopł. Drwęcy). Brzegi wyniosłe, bezleśne. *Br. Ch.*

Wielgie 1.) wś i folw., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Stolec, odl. 18 w. od Wielunia. Wś ma z os. Cisowa 28 dm., 311 mk.; folw. 5 dm. W 1827 r. było 37 dm., 275 mk. Folw. W. w r. 1888 miał rozl. mr. 1752: gr. orn. i ogr. mr. 747, łąk mr. 117, pastw. mr. 3, lasu mr. 821, nieuż. mr. 64; bud. mur. 18, drzewn. 7; płodozm. 18-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 53, mr. 166; wś Dymek os. 22, mr. 220. 2.) **W.**, wś, folw. i os. młyn., pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie, odl. od Iłży 15 w., ma kościół par. drewniany, z kaplicą murowaną na cmentarzu, 54 dm., 360 mk. W. Poduchowne, wś włoc., ma 7 dm., 46 mk., 84 mr. W 1827 r. było 45 dm., 331 mk.; młyn wodny W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 1083: gr. orn. i ogr. mr. 369, łąk mr. 149, pastw. mr. 48, lasu mr. 448, nieuż. mr. 24; bud. mur. 6, z drzewa 12; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 35, mr. 665; wś Nowydwór os. 3, mr. 47; wś Mucha os. 2, mr. 13; wś Marynki os. 10, mr. 49; os. Borowiec os. 1, mr. 11. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 płacił tu Krępski od 8 pół-łąnków, 3 pół-łąn. pustych, 2 zagr. (Pawiński, Małop., 304). Kościół paraf. erygował r. 1414 Janusz, dziedzic W. i Łazisk. W. par. dek. iłżecki (dawniej solecki), 2009 dusz. 3.) **W.**, wś składająca się z części: *W. Zagrodniki*, *W. Grabowiec*, *W. Topór*, pow. węgrowski, gm. i par. Stoczek. *W. Zagrodniki* (Ogrodniki) mają 58 os., 1016 mr., 71 dm., 592 mk.; *W. Grabowiec* 48 os., 806 mr., 47 dm., 437 mk.; *W. Topór* 58 os., 1079 mr., 64 dm., 583 mk. W r. 1827 nieodróżniano tych części i podano w ogóle 77 dm., 570 mk. R. 1578 wś Wielgie, należąca do starostwa

kamienieckiego (dziś Kamieńczyk), miała łąny sołtysie, 32¹/₂ łąn. km., 1 rzeźnika (Pawiński, Mazow., 406). W ostatnich czasach wsi te wchodziły w skład dóbr Kołodziej. 4.) **W.**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Wielgie, odl. 12 w. od Lipna, posiada kościół paraf. drewniany, dom modlitwy ewang., szkołę ewang., wiatrak, 32 dm., 158 mk. W r. 1827 było 41 dm., 407 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: W. i Bęklewo Mostowe, rozl. mr. 2117; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 842, łąk mr. 120, pastw. mr. 7, lasu mr. 290, nieuż. mr. 161; bud. mur. 10, drew. 15; płodozm. 4, 5 i 9-pol.; folw. Bęklewo Mostowe gr. orn. i ogr. mr. 605, łąk mr. 63, nieuż. mr. 29; bud. mur. 1, drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: wś W. os. 32, mr. 46; wś Miodusy os. 21, mr. 96; wś Lipiny os. 21, mr. 271; wś Bęklewo Mostowe os. 18, mr. 26; wś Teodorowo os. 30, mr. 827. W r. 1564 płacił tu Michał Orłowski od 4 kmieci na pół-łąnkach i 6 ogrod., Wawrzyniec Wielicki od 7 km. na pół-łąn., 3 ogrod. i karczmarza (12 gr.), Andrzej Wielicki z pół-łąnku, Jan Witowski miał pół-łąnek pusty (kmięć zbiegł), Bonawentura Wielicki od 2 pół-łąn. i 1 ogr., Andrzeja Konarski od 1 pół-łąn. i 1 ogród. Ogółem 5 fl. 25 gr. 2 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 282). Kościół paraf., p. w. św. Wawrzyńca, istniał już w r. 1564; erekcyja nieznana. W kościele obraz Zwiastowania N. M. P., przeniesiony z kościoła franciszkanów w Wyszogrodzie po zniesieniu klasztoru. Na początku obecnego stulecia właścicielami dóbr byli Mioduscy, po nich Miaczyńscy. W. par., dek. lipnowski, 825 dusz. 5) **W.**, wś i folw. nad jez. t. n., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Działyn, odl. 23 w. od Rypina, ma 20 dm., 220 mk., wiatrak i cegielnię. W r. 1827 było 24 dm., 209 mk. Folw. W. rozl. w r. 1888 mr. 1100; gr. orn. i ogr. mr. 775, łąk 86, past. mr. 1, lasu mr. 41, wody mr. 154, nieuż. mr. 43; bud. mur. 20, drew. 9; płodozm. 10-pol.; pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 28, mr. 70; wś Adamki os. 16, mr. 26; wś Klonowo os. 27, mr. 52; wś Sikorz os. 10, mr. 121; wś Sikorek os. 6, 206; wś Podolina os. 8, mr. 12; wś Kawno os. 16, mr. 25; wś Laskowiec os. 2, mr. 70. W r. 1564 Mateusz Wielicki płacił od 3 łąnów km., Erazm Wielicki od 2 łąnów km. i karczmarza, Agnieszka żona Wojciecha Wielickiego od 1 łąnu, Jan Wielicki Sterna od 4 łąn. i 1 zagr., Michał Działynski od 14 łąn. km. W ogóle płacono 13 flor. (Pawiński, Wielkop., I, 319). R. 1789 fol. dóbr Działyn Stanisława Działynskiego miał wysiewu 83 kor. żyta, 11 kor. pszenicy. *Br. Ch.*

Wielgłowo, niem. *Vilgelow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p., tel. i kol. Słupsk, o 8.5 klm. odl.

Wielgłowy, 1710 *Wulglowo*, niem. *Felgenau*,

majątność prywatna, pow. starogardzki, st. p. i kol. i par. kat. Subkowy, o 2.5 klm., 415 ha (340 roli orn., 10 lasu, 22 łąk); 1885 r. 6 dm., 21 dym., 126 mk., 108 kat., 18 ew.; hodowla bydła holend. rasy i owiec. Dawniej należał do dóbr wiatrak Piaski (Sandmuehle). Wizyta Madalińskiego z r. 1686 opiewa, że dobra należały do klasztoru w Oliwie. Przed 4 laty zaprzestał klasztor dawać meszne proboszczowi (str. 48). To samo opiewa wizyta Szaniawskiego z r. 1710. Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczyła wś 100 mk. ewang. (str. 41). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane są W. jako wś król., folw. i wiatrak o 16 dym. (str. 52). *Kł. Fr.*

Wielgolas 1.) w r. 1576 *Wielkilas*, wś i folw., pow. nowomiński, gm. Łukowiec, par. Latowicz, odl. 19 w. od Mińska, ma 401 mk., szkołę początkową. W r. 1827 było 27 dm., 162 mk. Według reg. pobor. z r. 1576 wś Wielkilas ma 21 łąn.; należy do starostwa latowickiego. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 1927; gr. orn. i ogr. mr. 1001, łąk mr. 120, pastw. mr. 20, lasu mr. 730, nieuż. mr. 56; bud. mur. 15, drew. 14; płodozm. 11 i 12-pol.; las nieurządzony. Do folw. należały poprzednio: wś W. os. 48, mr. 272; wś Transbor os. 74, mr. 859; wś Budy Wielgolaskie os. 56, mr. 363; wś Chyżyny os. 37, mr. 717; wś Kamionka os. 42, mr. 273; wś Ptaki os. 8, mr. 159; wś Borówek os. 18, mr. 321; wś Milutyn al. Milużyn os. 27, mr. 169; wś Władimirskie os. 20, mr. 123. Te dwie ostatnie wsi utworzone przy uwłaszczeniu włościan po r. 1864. 2.) **W. Brzeziński** i **W. Duchnowski**, dwie wsi, pow. nowomiński, gm. Wiązowna, par. Glinianka. W. Brzeziński ma 105 mk., 71 mr. włośc.; W. Duchnowski 239 mk., 36 os., 620 mr. włośc. W r. 1827 było 27 dm., 162 mk. Wsi te powstały zapewne dopiero w XVII w. na obszarach Brzezin i Duchnowa. 3.) **W. al. Wielkolas**, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Mniszew, odl. 34 w. od Kozienic, ma 8 dm., 91 mk., 10 os., 66 mr. Wchodziła w skład dóbr Gruszczyń. 4.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, ma 10 dm., 91 mk., 164 mr. Nie wymieniony w dawnych spisach i spisie z r. 1827. 5.) **W.**, folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno. 6.) **W.**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Obrytte. Wś ta wchodziła w skład dóbr Obrytte. W r. 1578 wś biskupia Wielgolas miała łąn. 17, zagr. 1 (Pawiński, Mazowsze, 407). W 1819 r. na niektórych częściach osiedli koloniści niemieccy, uwolnieni do 1825 r. od ciężarów. W 1820 r. znajdujemy 13 osad dwudniowych (na 6 siedzą koloniści), wysiewających po 3 kor. ozim. i 5 jarz., i odrabiających po 20 dni tłuki, 78 dni sprzężaj. i tyleż pieszych; 9 osad dwudniowych (2 kolon. Niemców), wysiewających po 2¹/₂ kor. ozim., 3 jarz. i odrabiających po 20 dni tłuki, 52 dni pieszych i tyleż sprzężajnych, karczma.

Czynsz od włościan wynosił 244 złp. 24 gr. W 1827 r. 26 dm., 185 mk. W 1846 r. postanowiono urządzić ws kolonialnie; na 812 mr. utworzyć 10 osad czynszowych i 10 kolonii, karczmę i szkołę. Ustanowiono czynsz roczny 308 rs. 46 kop. Kolonizacyi opierali się koloniści Niemcy.

Wielgołęka, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. 20 w. od Ciechanowa, ma 13 dm., 108 mk., 357 mr. (43 nieuż.). W r. 1827 było 7 dm., 57 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 w jednej części było włók 8, ogr. 3; Jan Goliński miał włók 5, ogr. 4 (Pawiński, Mazowsze, 328).

Wielgomłyn 1.) *Prywatne*, wś i folw. i *W. Poduchowne*, w XVI w. *Wielgy Młyn*, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyn, odl. 21 w. od Radomska, przy drodze z Przedborza do Silnicy, posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm., browar piwny. Wś *W. Prywatna* ma 24 dm., 182 mk.; folw. i prob. 14 dm., 17 mk.; *W. Poduchowne*, wś, 7 dm., 64 mk., 69 mr. i folw. 2 dm., 192 mr. W r. 1827 *W. Prywatne* miały 25 dm., 157 mk., a *W. Poduchowne* 11 dm., 16 mk. Dobra *W.* składały się w r. 1885 z folw.: *W. i Anielin*, rozł. mr. 1082; folw. *W. gr. orn. i ogr.* mr. 422, łąk mr. 102, pastw. mr. 30, lasu mr. 22, niez. mr. 18; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 4, 6 i 8-pol.; folw. *Anielin gr. orn. i ogr.* mr. 177, łąk mr. 2, pastw. mr. 9, lasu mr. 294, nieuż. mr. 6; bud. mur. 1, drew. 9. Wś *W. os.* 32, mr. 233; wś *Anielin os.* 4, mr. 81. Na początku XV w. wś ta zostaje w posiadaniu Koniecpolskich, których gniazdo Koniecpole leży około 3 mile na pld. od *W. Jakub z Koniecpola* piastuje godność wojewody sieradzkiego, a Jan jest kanclerzem królewskim. Syn tego ostatniego Jakub wraz z matką swą Dorotą z Sienna (siostrą arcybiskupa Jakuba), jako właściciele *W.* wnoszą tu około r. 1465 na miejsce dawnego drewnianego kościółka (zapewne z końca XIV w.) nowy, dotąd istniejący, murowany, z dwoma kaplicami. Przy kościele budują klasztor na 7 zakonników i oddają kościół z parafią i dochodami klasztorowi częstochowskiemu. R. 1468 Jakub z Sienna, jeszcze wtedy biskup kujawski, nadaje klasztorowi w *W.* dziesięcinę stołu biskupiego z Nieskurzowa (w Opatowskim), wydzierżajając się tem za bogatą infułę, wysadzoną drogiemi kamieniami, jaką siostra biskupa Dorota podarowała katedrze kujawskiej. Zostawszy arcybiskupem potwierdza fundacyę klasztoru w *W.* aktem z r. 1476. Na początku XVI w. zarządza parafią jeden z paulinów, delegowanych przez klasztor częstochowski, mając do pomocy 3 do 4 braci. Uposażenie kościoła w ziemi stanowią prócz plebanii i placu: dwa łąny roli, zagrodnik i karczmarz z placami i rolami, dający czynszu po fertonie i obowiązani do 8 dni robocizny. Prócz tego należał do kościoła specjalny folwark z rolami, łąkami,

ogrodami i sadzawką, zwaną Rudnik, kawał boru z pasieką i jeszcze cztery sadzawki. Łany kmieci i folw. we wsi dawały kościołowi dziesięcinę i za konopną po 2 gr. z łąnu, tudzież kołędę pogroszu z domu. Z rąk Koniecpolskich wyszły *W.* może na początku XVI w. W r. 1552 mają tu części Gmossinska (Gmoszczyńska) i Marta Zwierzchowska. Pierwsza płaci od 5 osad, na 3¹/₂ łąn.; druga też od 5 osad.; jest też łąn sołtysi (Pawiński, Wielkop., II, 276). W r. 1819 klasztor został zniesiony, lecz w r. 1823 na prośbę paulinów częstochowskich przywrócono klasztor, z przeznaczeniem na pobyt emerytów z klasztoru częstochowskiego. Obowiązki proboszcza miał pełnić przeor. Emerytów miał utrzymywać klasztor częstochowski, bo dochody zabrał rząd w r. 1819. W r. 1866 emeryci zostali usunięci, a zarząd parafii oddano księżom świeckim. Przy klasztorze była piękna biblioteka, z której Linde miał wybrać do 600 dzieł. Istniał też szpital dla ubogich, założony przez Gołkowskiego, prowincyonała paulinów (od r. 1818). W kościele, odnowionym r. 1859 staraniem dziedzica *W.* Aleksandra Ostrowskiego, przechowywały się marmurowe pomniki: Jana Koniecpolskiego († 1455), syna jego także Jana († 1471), Przedbora Koniecpolskiego († 1475), Marcina Kłobukowskiego († 1650), Franciszka Wierusz Kowalskiego, kawalera maltańskiego († 1742). Sześć istniejących ołtarzy konsekrował w r. 1591 (przy odbudowie?) sufragan krakowski Paweł Dębski (Lib. Ben. Łaskiego, II, 206, 207 i przypisy wyd.). *W. par.*, dek. noworadomski, 2840 dusz. *W. gmina*, należy do sądu gm. okr. VII we wsi Chełmo, st. poczt. w Przedborzu (odl. 24 w.). Obszar gminy wynosi 15,031 mr., ludność 4432 głów. Śród stałej ludności jest 239 protest. i 27 żydów. W gm. istnieje pięć szkół początkowych, 7 młynów wodnych, wielka gorzelnia, browar, cegielnia, papiernia.

Wielgopole 1.) al. *Wielkopol*, w spisie z 1827 r. *Wielopole*, wś i folw., pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Kleczew, odl. 28 w. od Słupcy. Wś ma 5 dm., 50 mk.; folw. 4 dm., 72 mk. W r. 1827 było 7 dm., 60 mk. 2.) **W.**, folw., pow. turecki, ob. *Olesiec* 3.). 3.) **W.**, ob. *Wielopole*. *Br. Ch.*

Wielgopole, os., pow. ropczycki, ob. *Wielopole* 4.).

Wielgórz, dawniej *Wielgor Kowiesy* i *Zajce*, wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Pruszyn, ma 32 dm., 243 mk., 796 mr. Wchodziła w skład dóbr Krzymosze. W XVI w. mieszka tu częściowa szlachta. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś *Wielgor Kowiesze*, w par. Zbuczyn, miała 1 łąn; r. 1580 p. Stanisław Strus od 5 włók, które sam z sąsiady orze, płaci fl. 2 gr. 15, od zagród bez ról gr. 8, suma fl. 2 gr. 15. W części *W. Zajce* było w 1552 r. 1¹/₄ łąn.; r. 1580 Paweł Wielgórski,

od 4 włók co sami orzą, daje fl. 2 (Pawiński, Małop., 397, 417).

Wielgos, ob. *Wielgus*.

Wielgouchy, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 6 dm., 34 mk. Ob. *Mierzejewo*.

Wielgrób, niem. *Wielgrub* al. *Wilgrub*, wyb. do Łąkorza, pow. lubawski, st. p. Łąkorz, 4 dm., 29 mk.

Wielgus, dawniej *Wielgos*, wś, pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Kościelec, ma 5 os., 27 mr.; należała do dóbr Nagórzany. Obszar dwor. zaś wchodził w skład dóbr Krzyszkowice. W 1827 r. miała 5 dm., 26 mk. Wspomina ją Długosz w opisie par. Kościelec (L. B., II, 167). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 we wsi Wielgos (Wielgusz), w par. Kościelec, płaciła Ocieska (dzierzawi Jarochowski) od 2 łan. km., 1 zagr., karczmy. Część bisk. krakowskich miała $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 12).

Br. Ch.

Wielgusy, wś, pow. rypiński, gm. i par. Żałe. W najnowszych spisach nie podana. W 1827 r. było 10 dm., 76 mk.

Wielguth, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. w miejscu, kat. Sadewitz. W r. 1885 dobra miały 1169 ha, 10 dm., 247 mk. (31 kat.); wies 435 ha, 128 dm., 693 mk. (11 kat.).

Wielhor, *Wilhor*, w dokum. *Wielihory*, *Wilhorów*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Buhryn (o 4 w.), o 22 w. na płd. od Ostroga, o 7 w. od Ożenina (st. dr. żel.), ma 72 dm., 548 mk. prawosł., 20 katol., 21 żydów. Posiada cerkiew paraf. Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1859 r. kosztem parafian, odnowioną w 1884 r. i uposażoną 34 dzies. ziemi; cerkiew filialna we wsi Koleszniki (o $\frac{1}{4}$ w.). We wsi szkoła cerkiewna i olejarnia. Cała wś otoczona jest wysokimi górami; na jednej z nich stała dawna cerkiew paraf. i była okolona w czworobok wysokimi wałami ziemnymi, uszkodzonymi od strony Horynia. Widocznie była to pierwotnie warownia ziemna, jakich wiele znajduje się w tych okolicach. Również i dwór dziedzica wzniesiony jest na górze. Wies rozrzucana jest po górach i dolinach. Pomimo górzystego położenia glebę stanowi czarnoziem bardzo urodzajny, na podłożu gliniastem. W górach ku zachodowi są pokłady kredy. Włościanie są zamożni, trudnią się rolnictwem oraz hodowlą koni, bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej i drobiu. Niektórzy gospodarze mają sady owocowe a w nich pasieki. Wś założona została przez Kierdeja, z pochodzenia tatarskiego, protoplastę rodu Wilhorskich, Bohuryńskich, Hojskich, Cząpliców Szpanowskich, Mylskich i in. Według rewizji zamku łuckiego z 1545 r. wś była własnością Lwa Andrejewicza Wilhorskiego, który z braćmi był zobowiązany do opatrywania 2 horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 39, 51). Po-

dług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. mają tu części: Tomiło Worona Borothinski, Leon Wielehorski, Michajło Pawłowicz i p. Klementowa. Pobor niewykazany. W 1577 r. Lwowa Wilhorska wnosi pobór z 12 dym. po 20 gr., 9 ogr. po 4 gr., 9 ogr. po 2 gr.; Adam Klimontowicz z 3 dym. po 10 gr. i 1 ogr. 2 gr.; Michajło Wilhorski z 12 dym. po 12 gr., 7 ogr. po 4 gr. i 5 ogr. po 2 gr. W 1583 r. należy w części do Andrzeja Dobrzyńskiego, który płaci od 1 dym., 2 ogr., w części zaś do Michajły Pawłowicza, płacącego od 1 dym., 12 ogr., 13 kom., 2 kół waln. i 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 5, 12, 16, 17, 51, 52, 105, 106). Aktem z 1562 r. Hanna Dobrzyńska, z domu Dziusianka, zapisuje mężowi swemu Andrzejowi Dobrzyńskiemu prawo na dożywotnie władanie częścią majątków: Boczanicy, Bucharowa, Sadowa i Wilhóra (Opis akt. kn. Kijew. centr. arch., N. 2036). Uniwersał Zygmunta Augusta z 1569 r. jako właścicieli W. wymienia Lwa i Michajła Wilhorskich (Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 7). Część W. wraz z innymi dobrami nabył od Anastazy Dziusianki za 618 kóp i 10 gr. lit. kn. Bohusz Korecki, w wda ziemi wołyńskiej, ssta łucki, braclawski i winnicki, i w 1579 r. zapisał bratankowi swemu Siemionowi Chreptowiczowi Bohuryńskiemu (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 110, 112, 113). Od Wielhorskich wś przeszła do Małyńskich a od tych do Zwolińskich, w ręku których dotąd pozostaje.

J. Krz.

Wielhory al. *Wielgory*, przyl. dóbr Rohożyn, w pow. augustowskim.

Wielica (por. *Mosty*), mylnie, za: *Wolica*.

Wielice, wś nad Dźwiną, pow. wieliski, prom.

Wielice, sióło, wchodziło w skład dóbr poleśkich ze Skwira Połowców Różynowskich; ob. t. X, 744.

Wielichów, wś, pow. łucki, na pograniczu pow. rówieńskiego, gm. Horodziec, na płd. od W. Werbezy. Według reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. wś W. należy do Stepania, ks. Konstantego Ostrogskiego, w wodu kijowskiego, który płaci ztąd od 9 dm., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 83).

Wielichowo, miasteczko nad bagnami Obry, niedaleko ujścia rzki Zapolny do Obry, pow. kościański (obecnie szmigielski), odl. $3\frac{1}{4}$ mili od Kościana, ma około 1000 mk., kościół par. katol. (w dek. grodziskim). W r. 1840 było 111 dm., 592 mk. Jan, bisk. poznański, osadzając r. 1297 na prawie niem. wies kościoła poznańskiego Lubnicę, pozwala wolnego wrębu w lesie biskupim „Vielychowo“. Istniał tu zapewne dwór (myśliwski?) biskupi, przy którym powstaje wies. Andrzej, biskup pozn., ztąd datuje dwa akty wydane r. 1304 („Datum et actum in Welichow“). W dok. r. 1308 wspomniano W. jako wies biskupią. W 1429 r. otrzymuje osada, na prośbę

Stan. Ciołka, bisk. pozn., prawo miejskie niemieckie. R. 1458 dostarcza dwu zbrojnych na wyprawę malborską. Kościół i parafia istniały już zapewne w XV w. Obecny kościół katolicki wzniesiony r. 1781 kosztem Władysława Walknowskiego, sufragana pozn., opata trzemeszeńskiego. Istniał też kościółek p. w. P. Maryi na przedmieściu zwanem Błonie i kaplica św. Walentego. Parafia W. w r. 1873 miała 3380 dusz. W skład klucza wielichowskiego dóbr biskupów poznańskich wchodziły wsie: Dębsko, Trzcinka, Gradowice, Mokrzec, Lubnica i Wielichów. Obszar obecny tych dóbr wynosi 4110 ha, w tem 2956 włosc. i 1154 dwor. Około 1840 r. właścicielem był Mikołaj Mielżyński. *Br. Ch.*

Wielick, wś i dobra, pow. kowelski, okr. pol. i st. dr. zel. Hołoby (o 13 w.), gm. Wielick, o 8 w. na pld.-wschód od Mielnicy; cerkiew, zarząd gminy. Dobra mają około 1600 dzies. ziemi dworskiej. Starożytna osada. Kn. Iwan Hrehorowicz Welicki zeznał, że w. ks. Świdrygajłło Olgierdowicz nadał jego ojcu, kn. Hrehorowi Kożanowiczowi, dobra Welicko w pow. łuckim. Król Zygmunt potwierdził to nadanie w 1525 r. (Metr. Lit., 15). Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność kn. Iwana Welickiego, który zobowiązany był dostarczać dwie „tesnicy“ do mostu prowadzącego z miasta do zamku, wspólnie z Korowajową z Sielec do wznoszenia i pobijania blanków u jednej z horodni zamkowej, oraz do opatrywania drugiej wspólnie z Andrzejem z Korowajewa (Jabłonowski, Rewizye, 33, 38, 49). W 1633 r. W. był własnością Mikołaja Malińskiego, podsędka łuckiego, dalej ks. Józefa Sapięhy, żona którego Teresa z Jabłonowskich sprzedała około 1802 r. Ignacemu Łoborzewskiemu, szambelanowi Stan. Augusta. Ten około 1804 r. funduje tu cerkiew. Dziś własność wnuka jego Stanisława. Do dóbr należy mko Janówka al. Iwanówka, w którym poprzednio był klasztor bernardynów. Za czasów Sapięhów dobra były rozleglejsze, należały do nich bowiem wsie: Arsenowicze, Litochoszcz, Podlisy, Sielec i Uhły. Gmina, położona w pld.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od zach. z gm. Hołoby, od pln. z gm. Powórska pow. kowelskiego i gm. Horodziec pow. łuckiego, od wschodu z gm. Horodziec i Kołki (pow. łuckiego), od pld. z gm. pow. łuckiego Kołki, Trościaniec i Rożyszcze, obejmuje 20 miejscowości, ma 1011 dm. włosc. (obok 282 należących do innych stanów), 8258 mk. włosc., uwłaszczonych na 15409 dzies.

Wielicka, rzeczka, dopływ Iżanki, ma źródła w gm. Łaziska, pow. iłżeckim, a ujście na łąkach pod Kazanowem.

Wielicka dolina, w Tatrach, na pld. stronie, łączy się przez Polski Grzebień z górną częścią doliny Białej Wody (po pln. stronie Tatr). Ścianę jej od pln. tworzą szczyty; Wielicki (2218 mt.), Polski Grzebień (2154 mt.) i Mała

Wysoka (2190 mt.), od zachodu potężne rozgałęzienia szczytu Gałuchowskiego (2863 mt.) a od wschodu Staroleśniański Wierch (2490 mt.), zwany też Waże (Warze). Budowa tej doliny przedstawia ciekawy układ kotliny z jeziorami rozmieszczonemi po nad sobą piętrami. Najniżej mieści się Wielickie (1'50 ha obszaru), wyżej Długie (0'68 ha), najwyższem jest Zamarzle (2'53 ha) pod Polskim Grzebieniem. Dolina ta i przyległy szczyt noszą nazwy od osady (miasta) Wielka (niem. Felka), leżącego u stóp Tatr na Spizu. Wody tej doliny uprowadza potok Wielicka Woda do Popradu z lew. brzegu, między miastami Wielką a Sobotą Spiską. W odległości około 10 klm. na pld.-wsch. od górnego końca doliny leży wieś Gierlachowce a o 6 klm. dalej na wschód-pld. miasto Wielka. Przy wyjściu z górnej części doliny nad jez. Wielickim leży uroczą polana Kwietnik (ob.). *Br. Ch.*

Wielicki, niem. *Felkaerspitze*, jeden z ważniejszych szczytów (2218 mt.) we wschodnich Tatrach, oddzielony jest przez tak zw. Polski Grzebień (stanowiący przejście od doliny Białej Wody do doliny Wielickiej) od szczytu Małej Wysokiej (2190 mt.).

* **Wielicki**, potok, dopł. Popradu, ob. *Wielicka dolina*.

Wielickie, jezioro, ob. *Wielgie*.

Wieliczka, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 67 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieliczka, w dok. łacińskich z XIII w. *Magnum Sal*, w XIV w. *Veliczka*, *Veliczka*. zapewne pierwotnie „*Wielicza Sól*“, miasto powiatowe, słynne kopalnią soli kamiennej, leży 11'5 klm. na pld.-wschód od Krakowa, pod 38° 17' wsch. długi. a 50° 0' 30" pln. szer. Zajmuje owalną kotlinę, o nierównem położeniu; największe zagłębienie dochodzi 234 mt npm. Ku pld.-wsch. podnosi się teren w Sierczy do 370 mt., na pld. w Rożnowy do 390 mt., na zach. w Zabawie do 267 mt., na pln. w Bogucicach do 252 mt. npm. Owalna kotlina, której główna oś idzie w kierunku z zach. na wschód, jest tylko w pln.-zach. stronie wąską doliną otwartą, którą przeryniają się do Wisły wody pot. Srawa (u Długosza Szranka, Rzanka), mającego tu źródłowiska. Potok ten, według Długosza, łączył się pod młynem wsi Bieżanowa z pot. Wieliczka (Wielicki). Wzniesienia w stronie pld. należą geologicznie do najniższych podgórzy karpacczych, składają się one z ilów w rozmaitych odmianach, przechodzących w aluwia nadwiślańskie. Budowa geologiczna okolicy W. jest zanadto zawiła by mogła być jasno wyłożona w ramach niniejszego opracowania. Szczegółowe przedstawienie stosunków tych znaleźć można w dziele prof. Juliana Niedźwieckiego „Stosunki geologiczne formacji solonośnej Wieliczki i Bochni. Lwów (t. I 1883, t. II 1884, t. III 1886), gdzie także podano całą dawniejszą literaturę tego prze-

dmiotu. Mniejsza część domów miasta skupia się w dwu rynkach (wyższy i niższy) i kilku ulicach, większą część zabudowań tworzą domy rozrzucone po pagórkach i otoczone ogródkami. Tylko w rynkach i główniejszych ulicach spotykamy domy murowane piętrowe, inne są budowane z drzewa. Do miasta przylegają przedmieścia: na płn.-wsch. Mierzączka, na wsch. Lednica, na płd.-wsch. Sandrowa, na płd. Kłósów, na płn. Zadory. Miasto posiada wsi: Lednice Niższą i Górną, Grabówki i Babiny. Z obszarem miejskim graniczą: na wschód Tułków, Tomaszkowice i Chorągiewca, na płd. Mietniów, Rożnowa i Siercza z Klasnem, Sygnaczów i Podstolice; na zach. Gołkowice, Kosocice i Krzyszkowice, na płn. Bogucice, Czarnochowice, Śledziowice i Zabawa. Mimo swej starożytności nie była W. nigdy większą osadą, nie miała okazałych budowli i dla tego nie posiada zabytków godnych uwagi. Stanowi to tem większe przeciwieństwo do skarbów kopalnych i rezultatów wielowiekowej pracy pod ziemią. Przyczyną, że miasto niewzrastało, była z jednej strony obawa obciążania budynkami podkopanego obszaru, z drugiej dosyć częste pożary. Największe pożary nawiedziły W. w r. 1473, 1622, 1698 i 1718, oprócz pożarów w kopalni, o których będzie później mowa. O rozwoju miasta pouczają następujące daty: w r. 1569 było 82 dm., radeckich 13 a pustych placów 34 (Baliński, Star. Pol., 210); w 1661 r. było dm. 358, jednak już w 1713 zaledwie 200 chałup (Boczkowski F., O Wieliczce, Bochnia, 1843, str. 83). Według spisu ludności z r. 1840 wzrosła liczba domów na 571, w 1880 r. wynosiła (wraz z Mierzączką) 656. Z ogólnej liczby mieszkańców 5973, jest 2870 męż., 3103 kob., 5327 rz.-kat., 32 prot., 614 żydów. Pod względem narodowości, oprócz Polaków, jest tylko 81 Niemców, 17 różnych obcych narodowości. W ostatnim dziesięcioleciu podniosła się liczba domów o 4 a mieszkańców o 57. Najznaczniejszymi budynkami są: zamek, zwany dawniej żupą, zbudowany pierwotnie przez Kazimierza W. i opasany murem, wskutek dobudowania w r. 1780 zupełnie przekształcony, kościół farny, zbudowany w r. 1804 w miejsce starego, trzęsieniem ziemi w r. 1787 uszkodzonego, kościół i klasztor reformatów, wymurowany w r. 1718, w miejscu pierwotnego drewnianego z r. 1625, który się spalił, łazienki murowane i szyby czyli budynki górnicze, stanowiące wejścia do kopalni. Z władz rządowych mają tu siedzibę: c. k. starostwo, sąd powiatowy, urząd podatkowy, urząd poczt. i tel., zarząd salin z urzędem sprzedaży soli, stacya kolei państwowej odnogi Bierzanów-Wieliczka. Autonomicznymi władzami są: urząd miejski, rada powiatowa, rada szkolna okręgowa. Władzą duchowną jest urząd parafialny rz.-kat. Oświatę szerzą szkoły ludowe: 5-klas. męzka,

5-klas. żeńska i 3-klas. męzka. Służbą zdrowia zajmuje się 4 lekarzy, 5 akuszerok i apteka. Instytucją finansową jest kasa oszczędności powiatowa, założona w r. 1879, humanitarnymi zaś zakładami są: dom przytułku dla 15 ubogich, założony przez gminę w r. 1842, posiadający majątku 11376 złr. w kapitałach i 912 złr. w realnościach, ochronka dla 100 dzieci, założona w r. 1874, pozostająca pod kierownictwem felicyanek a utrzymywana przez kasę bracką górniczą kwotą 800 złr. rocznie i dobrowolnymi datkami, wreszcie szpital ubogich izraelskich w Klasnie, założony w r. 1780 a utrzymywany z odsetek kapitału 945 złr. i składek. Szpitalu powszechnego, mimo wielokrotnych starań, dotychczas niema, zakład zaś kąpielowy solankowy nie rozwinął się należycie. *Parafia* (dyec. krakowska, dek. wielicki) istnieje oddawna. Już około r. 1058 stała tu podobno kaplica, którą zawiadywali benedyktyni tynieccy, jak się to okazuje z buli Grzegorza IX z r. 1226. Według dyplomu bractwa górników z r. 1331 był wówczas proboszczem Maciej, jednak do r. 1434 niema wiadomości o jego następcach. Nieprzerwany szereg znanych proboszczów zaczyna Grzegorz z Sanoka, który około r. 1440 probostwo to otrzymał. Wówczas uposażył je Władysław III małym obszarem gruntu. Według Długosza stał tu w połowie XV w. kościół murowany, fundacyi mieszczan, p. w. św. Klemensa mężen. Plebanem był Mateusz z Błędowa h. Półkocic, doktor dekretów. Uposażenie plebana było świętne. Dziesięcina z łanów miejskich przynosiła do 30 grzyw. Dwa bractwa robotników górniczych (sectorum salis i tragariorum salis) dawały w kwartalnych ratach każde po 2 grzyw. 16 skot. rocznie. Żupa dawała kwartalnie grzywnę, ćwierć soli i 2 gr. tygodniowo na wino. Jątka rzeźnicza plebańska dawała czynszu 2 grzyw., zagrodnicy 3 grzyw. 16 skot. rocznie, ofiara kościelna przynosiła do 50 grzyw. rocznie a kołędę szacowano na 30 grzyw. Przy kościele była szkoła, której „klerycy“ otrzymywali od urzędników żupy, zdawnych nadań królewskich, obiady i wieczerzę (L. B., II, 103). W 1505 r. zamienił proboszcz Bedliński grunta parafialne z dziedzicem Kawęcin i Rusinek, a w 1537, za czasów probostwa Mikołaja Rudnickiego, wyniósł bisk. Choiński parafią do godności prepozytury i zaprowadził kolegium mansyonarzy. W r. 1598 dn. 21 lipca konsekrował kardynał Jerzy Radziwiłł, bisk. krak. kościół św. Sebastjana, zbudowany przez mieszczan, przy którym 1610 r. zaprowadził Sebastian Krupka, prepozyt, bractwo różańcowe. W 1689 r. (według Hrdiny 1698) ustanowiono kapelana salinarnego, który odprawiał codziennie mszę św. dla górników w kopalni, w kaplicy św. Antoniego. Zwyczaj ten zniesiono około r. 1800 z obawy zapuszczenia ognia i teraz odprawia się w kopalni nabożeństwo tyl-

ko 3 razy do roku, t. j. 3 lipca, 13 paźdz. i w Boże Narodzenie. Ostatnim prepozytem był Jan Franciszek Baranowski (1703—1718). Królowie nadawali probostwo wielickie profesorom akademii krakowskiej, gdy jednak włożono na nich obowiązek, by z dochodów wypłacano nowo zaprowadzonym profesorom języków francuzkiego i niemieckiego 700 złp. rocznie, przeto od r. 1720 do 1772 zmieniali się często proboszczowie, albo w Wieliczce wcale nie mieszkali. Po zniszczeniu starego kościoła z r. 1381 rozpoczęto budowę teraźniejszego w r. 1805, konsekrował go zaś bisk. Tom. Ziegler w r. 1824. Ze starego pozostała tylko kaplica Morsztynów. Prócz parafialnego są w W. jeszcze kościoły: św. Sebastjana, kościół i klasztor reformatów, kaplica p. w. św. Kunegundy na cmentarzu, kaplica w klasztorze karmelitanek i kaplica w ochronie. Parafia obejmuje: Lednicę Dolną i Górną, Bogucice, Bugaj, Byczyce, Chorągwiec, Czarnochowice, Grabówki z Babinami, Dąbrówki i Poręby, Gorzków, Grajów, Janowice, Koźmice, Koźmiezki, Kokotów, Krzyszkowice, Małą Wieś, Miętniów, Pawlikowice, Raciborsko, Rożnową, Sierzę z Wolicą i Klasnem, Sygneczów, Śledziejowice, Sułków, Stromiany i Zabawę, z ogólną liczbą 17580 dusz rz.-kat., 14 gr.-kat., 102 akatol. i 1418 żydów. Klasztor reformatów powstał r. 1823 staraniem burmistrza wielickiego Piotra Grochowicza, który sprowadził zakonników i grunt pod budowę klasztoru wyznaczył. Na tym gruncie postawił Zygmunt III klasztor, który się w r. 1718 spalił. Teraźniejszy zbudowano na miejscu dawnego z fundusów przeznaczonych przez Augusta II, Kazim. Łubieńskiego, bisk. krak., i żupnika Sebastjana z Pierzchowa Koszuckiego. W kościele tym znajduje się w bocznym ołtarzu obraz św. Antoniego a przy furcie Ukrzyżowanie Chr. P., uważane za cudowne. W klasztorze przebywa stale 6 księży. Klasztor karmelitanek bosych erygowano 2 stycznia 1882 r. Fundowała go w r. 1880 księżna d'Ostingen Wallerstein. Przebywa w niem 9 zakonnic. Klasztor przy szpitalu św. Krzyża w Krakowie, mający patronat kościoła św. Benedykta na górze Lasota pod Krakowem, posiadał w W. pod miastem swe grunta, dwór, czynsz z 4 ogrodów pół i całą grzywnę. Przytem pobierał daninę po 2 koguty z licznych ogrodów miejskich i 30 na polu Tworkowskim, na Furmańskim 11 z prawej, 20 z lewej strony drogi od Wieliczki, na polu „Wieśnem“ 10 ogrod., prócz tego z 4 odrębnych a 1 ogrod. dawał aż 6 kogutów (Długosz, L. B., III, 49). Miasto jest cichą osadą górniczą. Przemysł i handel stoją się do potrzeb ludności pracującej w kopalni. Jarmarki, odbywające się tu kilka razy w roku, nie mają znaczenia. Ulice są od r. 1835 brukowane i oświetlane. W tym czasie założył także c. k. starosta Karol Berud ogród pu-

bliczny, przyczyniający się do upiększenia miasta. W ogrodzie i na rynku latem grywa w niedziele muzyka salinarna. *Kopalnie.* Powierzchnię ziemi w Wieliczce tworzy pod płytką warstwą urodzajnej ziemi około 10 mt. gruba warstwa żółtej czwartorzędnej gliny, pod którą znów natrafia się warstwę 5·3 mt. grubą sinawo-szarego iłu, spoczywającego na 4 mt. grubym pokładzie piaszczystego iłu. Dalej w głąb znajdują się warstwy szarawo-sinego plastycznego iłu i iłu piaszczystego do głębokości około 38 mt., gdzie występują już iły solonośne, pod nimi zaś margiel solny brunatny. Warstwy te nie są regularne, lecz wygięte, o pochyleniu w głąb w kierunku zach.-płn. Najbliżej powierzchni występuje sól zielona warstwami szerokiemi, pochylonemi a niekiedy prostopadłemi. Miąższość ogromnych brył dochodzi do 30 mt. objętości. Jest to grubo krystalizująca odmiana, o jednotnikach 2 do 5 ctm. wielkich, zanieczyszczona mikroskopijnymi cząstkami iłu i anhydrytu. Duże bryły są bądźto ostrokątne, bądź gładkie okrągławe, pokryte na kilka cm. grubą skorupą selenitu „hałdą“ zwaną. Górne warstwy są czystsze, podobne do lodu, dlatego solą lodowatą zwane, dolne części są więcej zmieszane z iłem. Pod tą warstwą, zazwyczaj przedzieloną warstwą iłu zmieszanego z anhydrytem, znajdują się pokłady „spiży“, czyli soli spiżowej. Ten gatunek, ciemniejszy i brudniejszy od soli zielonej, ma w mniejszych odłamach dźwięk nieco podobny do spiżu i dlatego jest solą spiżową zwany. Zanieczyszczenie pochodzi tu od drobnych cząsteczek kwarcu, bardzo małych skorupek wapiennych i cząstek jakiejś skały iłowej. Kryształy soli są drobne. Pokład ten ma rozmaity grubość. Części więcej zanieczyszczone nazywają „makowicą“. Niżej znów pod iłami anhydrytowymi są pokłady soli „szybikowej“. Jest to najczystszy gatunek, jednostajnie przezroczysty, o grubych kryształach, o przełamie gładkim. Domieszka, nie przekraczająca 1% wagi, składa się przeważnie z siarkanu wapna. Górne pokłady tej soli, 35 do 50 mt. głęboko w ziemi, są cienkie i niewydatne, w głębi zaś obfite. Najczystszą sól szybikową, w kryształach łatwo rozsypujących się nazywają „jarką“. Dawniej oddawano ją na dwór królewski i pakowano w beczkach znaczonych orłem państwowym, skąd poszła nazwa soli „orłowej“. W małych ilościach w pokładach soli zielonej i szybikowej znajduje się sól kryształowa, zupełnie jak szkło przezroczysta, zwana także solą „oczkową“, gdyż wygląda z gniazda w kamieniu szybikowym jak oczko w materji. Z powodu rzadkości i trudnego wydobycia poszukują jej tylko farbiarze, a na miejscu wyrabiają z niej krzyżki i różne przedmioty, spajając kryształy cienkimi kołeczkami drewnianymi. Prócz tych gatunków soli jadalnej są jeszcze gatunki z powodu zanieczy-

szczenia nieużywane i zwane „smulec“, „ziemiarka“ i „żuber“, zanieczyszczone item, szpat solny smaku słono-gorzkiego, węgiel solny, zawierający kawałki zwęglonego, solą i olejem skalnym przesiąkniętego drzewa i sól trzaskająca, mająca tę własność, że rzucana do wody wydaje szelest pochodzący z wydobywania się gazu wodorowęglistego. Nowemi utworami solnymi są: kwiat solny, pokrywający ściany kopalni i drzewo w kopalni przeniknięte drobnymi kryształami, tworzącymi się z pary wodnej przesyconej solą, porost solny, podobny do warzonki, sople zwieszające się u powały i utwór kryształowej wody solnej, będący skupieniem białawych kostek kryształowych w miejscach, w których woda dłuższy czas stała. Kopalnia wielicka jest w ogóle suchą, mimo to jednak przedostaje się znaczna ilość wody słodkiej przez górne warstwy, rozpuszcza pokłady soli i przediera się do wnętrza kopalni. Ażeby ją usunąć odprowadzono zdawna rynnami do najgłębszych części kopalni, gdzie tworzy jeziora, z których wypompowuje się na powierzchnię. Dawniej czyniono to mozolnie wiadrami wyciąganymi siłą koni, teraz za pomocą pomp parowych. Codzienna ilość wydobytej wody wynosi około 600 hektolitr. Obecnie eksploatowana kopalnia dzieli się na 7 pięter czyli horyzontów, z których tylko trzy górne publiczność zwiedzać może. Poziom najwyższy: „Bono“ jest 66 mt. głęboko, „ces. Franciszka“ 112 mt., „arcyks. Albrechta“ 145 mt. Inne horyzonty są: August, Rittinger, Austriak i Regis. Najniższy punkt kopalni znajduje się 286 mt. niżej od otworu szybu Franciszka Józefa, zatem 51 mt. niżej poziomu morza. Kopalnia rozciąga się pod samem miastem w podłużnie eliptycznym ograniczeniu około 3·6 km., mając długości w kierunku h. 7, a przenosząc na szerokość 0·8 km. W pobliżu obydwóch końców zwęża się kliniasto. Kopalnia nie obejmuje jednak całego solnego pokładu, głębokie bowiem wiercenia okazują, że pokłady solne znajdują się dalej ku zachodowi, jakkolwiek w większej głębokości. Rozmiar kopalni obliczano w połowie obecnego wieku, policzywszy długość chodników i obszerność komór, na 28000⁰, o ile od tego czasu powiększyła się nie wiadomo, jednak można sobie utworzyć o tem pojęcie pamiętając, że produkcja roczna soli wynosi około miliona cetnarów i że w drugiej połowie naszego stulecia zaprowadzono wiele środków przyspieszających i ułatwiających pracę 500 górników, jak podziemną koleją żelazną i parowe pompy do wydobywania wody. Górniczy przez studnię, zwaną szybem, dostają się z powierzchni do pokładów solnych. Szyby te są szerokie, kwadratowe i cembrowane. Nad szybami stoją budynki, zwane także szybami lub „górami“, mieszczące urządzenia do wyciągania soli i ludzi, a szyb arc. Rudolfa, zwany do r. 1887 Daniłowicz, ma schody prowadzące na dół.

Schody mają 260 stopni w 20 oddziałach. Głębokość do pierwszego poziomu wynosi 66 mt. Dostawszy się do pokładów solnych kopią górniczy chodniki, zwane piecami. Są to korytarze 2·25 mt. wysokie a 2 mt. szerokie, u spodu i u góry jednakie. Kopane wzdłuż pokładów, t. j. od wschodu ku zachodowi nazywają się „zdłużniakami“, w poprzek pokładów t. j. od płn. ku płd. „przecznikami“. Kierunek kopania wyznacza geometra salinarny. Piece, zwane także „stolniami“, kopane w ile, muszą być opatrzone cembrzyną, kute w kamieniu nie potrzebują tego zabezpieczenia. Nad piecem pracuje zawsze dwóch ludzi. Celem pieców jest odkrycie i zbadanie działu, czyli masy soli do wyrąbania przeznaczonej. Praca ta odbywa się przy świetle kaganka w ten sposób, że obrębuje się naokoło oczoszciany, zwany „zbojem“, na 65 cm. głęboko, potem w środku wiercą również głęboką dziurę, nabijają ją prochem i zapalają. Eksplozja odrywa bryłę od tylnej ściany i dzieli na drobniejsze okruchy, które rozbijają na części zdatne do wywiezienia. Jeżeli górniczy natrafi na większy pokład soli użytecznej, to dzieli ścianę na „kłopcice“, które w podobny sposób wyrąbują odrywając od tylnej ściany żelaznymi drągami i klinami. Cały kłopec, ważący zazwyczaj 40 cetnarów, burtownicy rozbijają na mniejsze okruchy. Po wydobyciu takich kłopców powstają komory, t. j. duże jamy, wielkie piece, szybiki i puste działki. Szybiki służą do połączenia górnych poziomów z niższymi. Wielkie kawały soli ważące do 330 funtów w. nazywają bałwanami; pierwotnie wylamywano bałwany 25 do 30 cetn. ważące, które tylko zimą na saniach przewozić było można; zastanowienia godną jest rzeczą, jak zdołano wydobywać tak wielkie ciężary przy ówczesnych środkach pracy. W r. 1660 zmniejszono bałwany na 10 cetnarów, później jeszcze zredukowano wagę kilka razy, aż otrzymano dziesięjczy ciężar. Kawały odrywające się przy wydobywaniu bałwanów, dochodzące 90 funtów w. nazywają „kruchami“, mniejsze 30 do 50 funt. „złamkami“ lub „fragmentami“, najmniej zaś ładowane w beczki „rumówką“. Zarząd kopalni składa się obecnie z 18 urzędników, którzy odbywali studia techniczno-górnice, lekarza, 30 oficyalistów i 508 robotników, oprócz urzędu sprzedaży soli, zatrudniającego 8 urzędników i 11 oficyalistów. Praca odbywa się codziennie, z wyjątkiem niedziel i świąt, od 6 rano do 2 po południu. Powietrze w kopalni jest czyste, jednak gęstsze niż na powierzchni i utrzymuje w zimie i w lecie jednakową ciepłotę (+ 12⁰ R.), podnoszącą się na każde 100 mt. o 1⁰. Pomimo nader ciężkiej pracy zdrowotność między robotnikami jest stosunkowo dobra a wypadki skażenia rzadkie. Zwiedzanie kopalni jest publiczności dozwolone, z powodu jednak kosztów oświetlenia może się odbywać tylko w wielkich partyach, co

ułatwiają zazwyczaj przedsiębiorcy w Krakowie. Mniejsza ilość osób (do 30) może za pozwoleniem zarządu i złożeniem ustanowionej taksy obejrzeć kopalnię w każdy wtorek, czwartek i sobotę po południu, wtedy jednak oświetla się tylko część kopalni a resztę chwilowo ogniem bengalskim. Zwiedzający spuszcza się szybem arc. Rudolfa czyli Daniłowicza na pierwszy poziom do głębokości 66 mt. lub schodzą szybem ces. Franciszka, obok tamtego położonym, po 260 schodach, następnie zaś pochyłym chodnikiem po 190 stopniach do podszybia arcyks. Rudolfa. Tutaj pierwszym szczegółem godnym widzenia jest kaplica św. Antoniego, wykuta w soli ręką jednego górnika, którego imię nieznane. Pracę tę wykonał w r. 1698. Od wejścia do ołtarza wynosi długość 8, szerokość 7, wysokość 6 mt. Ołtarz ustawiony w niszy, 4 mt. głębokiej, przedstawia Mękę Pańską, przed którą Matka Boża oddaje Dzieciątko Jezus św. Antoniemu. Grupę obejmują kręcone słupy. Przy nich stoją figury boczne św. Klemensa i św. Stanisława, a na stopniach ołtarza dwie postaci klęczących zakonników. Po prawej stronie głównego ołtarza Marya Magdalena i św. Jan stojący pod krzyżem, po lewej zaś posąg Augusta II. U wejścia do kaplicy są dwa ołtarze, św. Franciszka i św. Kazimierza, naprzeciw zaś ambona z posągami św. Piotra i Pawła. Jakkolwiek figury nie są artystycznie wykonane, to przecież zadziwiającem jest, że nie są one składane z części, ale w soli zielonej wykute. Od r. 1700 do czasów Józefa II odprawiała się w tej kaplicy msza św. codziennie. Teraz kilka razy w roku. Ztąd przez omurowaną w r. 1830 ciosami solnymi komorę Urszuli przechodzi się po 120 stopniach koło obrazu św. Kunegundy na drugi poziom do pieczary „Michałowice“, wykutej między r. 1717 a 1761. Jest ona 36 mt. wysoka, 18 mt. długa a 28 mt. szeroka. Strop tej komory podpira w sztucznych wiązaniach cały las sosnowy. Od stropu zwiesza się świecznik wyrobiony z soli kryształowej o 300 świecach a od stropu do dołu prowadzi zawieszonych kunsztownie na ścianach 160 schodów. Przez komorę „Drozdowice“ 32 mt. szer. a 34 mt. wys., wchodzi się po 14 stopniach do komory „Franciszka“, odbudowanej r. 1810, przez most 20 mt. długi, zbudowany w r. 1839, zwieszający się nad otchłanią 26 mt. głęboką. Most zamykają piramidy poświęcone pamięci ces. Franciszka, ces. Karoliny i arcyks. Rudolfa. Wygodnym chodnikiem Lichtenfelsa przechodzi się do wielkiej komory Fryderyka, z kąd dostajemy się na trzeci poziom do głębokości 144 mt. a dalej przez komorę Elżbiety do dworca hr. Gołuchowskiego, zwanego dawniej Wałczynem. Tutaj zbiegają się szlaki kolejowe podziemne ze wszystkich stron kopalni. Długim chodnikiem Hauera przechodzi się następnie do największej komory Steinhausera, 48 mt. wysokiej, połączo-

nej z drugim poziomem. Zazwyczaj dla oświetlenia komory unosi się kilku górników na linie, tak jak dawnymi czasy pod strop z pobozną pieśnią na ustach, dając zwiedzającym sposobność poznania strasznej i niebezpiecznej jazdy, zwanej piekielną, która nie tak dawno była jedynym sposobem dostania się z niższego poziomu na wyższy. Z pieczary tej prowadzi chodnik na 3 i poziom do jezior słonych, 4 mt. głębokich, następnie przez komorę św. Krzyża z kaplicą i olbrzymią komorą Pieskową skałą zwaną na pierwszym poziomie do sali Łętów, wykutej 1750 r., przeznaczonej teraz na salę balową. Z tej komory prowadzi chodnik znowu pod szyb Rudolfa i Franciszka. Wszystkie te chodniki, schody i mosty są ubezpieczone tak, że zwiedzającym nie grozi żadne niebezpieczeństwo. Niższe poziomy są niemniej zajmujące, chociaż nie mają tak obszernych komór, nie są jednak dla zwiedzających dostępne.

Historja miasta. Kiedy rozpoczęto wydobywanie soli w W. nie można oznaczyć dla braku świadectw. Legenda o św. Kunegundzie mówi głównie o kopalniach bocheńskich, a data Kromera (Hist., IX p. 154), odnosząca odkrycie soli w Bochni do r. 1252 a w Wieliczce do r. 1253, niema znaczenia, gdyż akt kardynała Idziego dla Tyńca, wystawiony około r. 1124, mieszczący w sobie pierwotne uposażenie klasztoru w XI w. (za Chrobrego?), wymienia cztery karczmy w W., dochód z 4 targów i pobór od soli. Nazwa łacińska „Magnum Sal“ jest widocznie przekładem prastarej nazwy polskiej: „Wielicza Sól“, jaką odróżniano tę największą kopalnię od innych mniejszych, zwłaszcza warzelń, zwanych „Sól“ poprostu. Rozmiar kopalni wskazuje na jej znaczną starożytność. Można więc przypuścić, że znana była jeszcze w czasach przedchrześcijańskich. Jak świadczy, powołany wyżej, akt kardynała Idziego dla klasztoru w Tyńcu, istniało tu zdawna przy kopalni ożywione targowisko z karczmami i kaplicą zapewne. R. 1232 potwierdza w Łowiczu Konrad, ks. Mazowska, akt Władysława Laskonogiego, nadający „domino Virbete... ad Magnum Salem *korito* quod dicitur *sosthe*.“ Z aktu wydanego dla klasztoru w Staniątkach r. 1242 przez ks. Konrada widzimy, iż Andrzej, bisk. płocki, ustąpił klasztorowi (z części biskupiej) „*duas porciones salis, que a wiglo peczini et corcze uocantur ad Magnum Salem*“. Założyciele klasztoru w Szczyrzycach nadają mu, między innymi, karczmę w W. Bolesław Wstydlivy uposażając r. 1255 szpital w Zawichocie, nadaje mu koryto soli wielickiej a r. 1257 uposażając klasztor (klarysek) w tymże mieście, nadaje mu dwa koryta „*in loco qui magnum sal communiter nuncupatur*“. Kult św. Kingi utrzymujący się zdawna w W., pozwala przypuszczać, że księżna ta, może po zniszczeniu kopalni przez

najazd Mongołów, przyczyniła się do ich podniesienia. W potwierdzeniu przywilejów klasztoru koprzywnickiego z r. 1284 spotykamy wymienione koryta soli wielickiej, r. 1285 Leszek, ks. krakow., sandom. i sieradzki, uzupełnia dawne nadanie na rzecz klasztoru w Trzemesznie koryta soli, określając wobec zmiennej wartości koryta, ilość soli należnej klasztorowi na 10 miar („decem modios“). Henryk Probus, książę szląski w czasie swego krótkiego władania w Krakowie (1289—1290) wydał, przez wdzięczność zapewne za poparcie ze strony niemieckiego mieszczaństwa Wieliczki, braciom „Jeschoni i Hysinboldo“ przywilej oddający „civitatem nostram in Magno Sale iure Franconico collocandam“. Prócz obrębu zajętego przez istniejące już miasto, daje książę 4 włóki wielkie na pastwisko, jatki rzeźnicze, szewskie, piekarskie, łaźnię, trzeci denar z kar sądowych, szosty dwór (curia) w mieście, szlachtuz. Prawa nadane zakładającym rozciągają się na cały obszar w promieniu pół staj dookoła miasta (spatium medii milliaris). Przemysł II, ks. polski i krakowski, potwierdzając w r. 1290 ten przywilej, dodaje jeszcze prawo wyprawienia czy sprzedania bez opłaty, raz w tydzień „bancum salis“ i uwalnia mieszkańców W. w obrębie ziemi krakow. i sandom. od ceł lądowych i wodnych. Rozwój kopalni bogacąc dzierżawiących je przedsiębiorców pochodzenia niemieckiego, sprzyjał wzrostowi miasta i napływowi ludności niemieckiej. Niemcy tutejsi łączą się z krakowskimi w popieraniu na tron znienaczonych książąt szląskich. Wójt wielicki Gerlach de Culpen bierze udział w bunie mieszczaństwa krakowskiego przeciw Łokietkowi (r. 1311) i wprowadzeniu do Krakowa Bolesława, ks. opolskiego. Pozbawiony urzędu chroni się na Szląsk i tam jeszcze w r. 1312 podpisuje jako wójt wielicki przywilej dla cystersów w Mogile. Wójtowstwo otrzymał wtedy mieszczanin krakowski pochodzenia francuskiego (Nicolaus Gallicus, dictus Manens, civis Januensis et Cracoviensis), od którego nabywa to wójtowstwo za 1100 grzyw. głośny potem Mikołaj Wierzynek (Nicolaus Wirsing) „vir discretus, fidelis et honestus“ według orzeczenia aktu. Prócz tych 1100 grzyw. na wybudowanie młyna, zakup placu, ogrodów, ról do jatek należących, budowę domu murowanego, wydał do 1200 grzyw. Otrzymywał będzie jako wójt szosty denar z czynszów, trzeci z kar sądowych, grzywnę tygodniowo z żupy jako wartość „ławy“ soli (bancus). Wrazie wojny w ziemi krakow. i sandom. obowiązany był wystawić dwu zbrojnych. Akt ten spisany wobec króla dnia 29 stycznia. 1339 r. w Krakowie. Ponieważ W. lokowaną była na prawie nowotarskiem, jak o tem świadczy akt powyższy, przeto w r. 1361 Kazimierz nadaje miastu prawo magdeburskie z temi zastrzeżeniami, na jakich rządzi się tem prawem Kraków. R. 1363 król na przedstawienie żupni-

ka Piotra Winrica i rajców wielickich wraz z cechem robotniczym „dragarzy“, którzy odmalowali ciężkie położenie ściągających tu z różnych krajów robotników, narażających się często przy pracy na różne kalectwa i ostatnią nędzę, pozwala zbudować szpital z kaplicą i na uposażenie daje dwu niewolników górniczych („duos servos montanos“) z ich potomstwem. Dla kapelana zaś wyznacza 10 grzyw. rocznie z żupy. Wiek XIV i XV są najświetniejszą epoką dla miasta i żup wielickich. Według Długosza kopalnia w połowie XV w. przynosiła królowi 20000 grzyw., co przedstawiało zapewne część tylko ogólnej wartości rocznej produkcyi. Mieszczanie wielicy zajmowali się rozwożeniem soli po kraju. Mieli oni swe składy stałe. W r. 1489 król Kazimierz rozstrzyga spór między nimi a mieszczanami Oświęcimia, w ten sposób, iż Wieliczanie po przywiezieniu soli do Oświęcimia mają sprzedawać ją przez trzy dni, część niesprzedaną złożyć do składu na przechowanie do następnego targu. Mają płacić od bałwana oświęcimskiego soli 1 gr., od krakowskiego $\frac{1}{2}$ gr., od mniejszego jeszcze 6 den. Winni też budować most na rzece Włosiance (zapewne ramię Soły) i wrazie spalania składu wystawić połowę (Lustr., IV, 296). Sprawy sądowe należały w W., jak w innych miastach na prawie magdeburskim osadzonych, do wójta i czasem 3 a czasem 12 ławników i pisarza, administracya do burmistrzów kwartalnych (consules), z których co kwartał jeden przewodniczył jako proconsul. Odznaką jego był sygnet przechowywany do r. 1809. Pierwotnym herbem miasta były dwa kilofy na krzyż złożone i młotek, później dodano wyobrażenie sprawiedliwości i koronę królewską, od 1809 r. pieczętuje się miasto białym orłem w czerwonym polu z koroną królewską. Kazimierz W. miał W. opasać murem i postanowił, by do sądu ławniczego na zamku krakowskim posyłała W. po dwóch ławników, przyczem nadał mieszczanom przywileje na sprzedaż soli. Zygmunt August zakazał mieszkać w W. żydom, co osłaniało mieszczan od konkurencyi w handlu. W tym okresie miasto nabyło wsi: Kłósów, Gierasów, Lednicę, Marcinkowice, Tur i Grabówki. W r. 1609 miasto wykupiło wójtowstwo. Odtąd wójt był wybierany z pomiędzy burmistrzów (consules). Władysław IV uwolnił mieszczan od postoju żołnierza. Jan III nadał 7 a August II cztery jarmarki. Mimo to nie wzrastało miasto, jak to już wyżej powiedziano, z powodu klęsk, a w ostatnich czasach Rzpltej ucierpiało znacznie od Szwedów i w czasach konfederacyi. Przedmieście Mierzączkę i wieś Lednicę Niższą kupiło miasto w r. 1786. Po zniesieniu prawa magdeburskiego w r. 1772 zaprowadzono rządy takie, jak i w innych miastach galicyjskich, ponieważ jednak ustanowiono starostwo, przeto miasto zaczęło się podnosić. Odkąd istniała w W.

szkoła niewiadomo, ale już w 1686 przedstawiał senior szkoły Andrzej Solarski dwa dyalogi. Wybitniejszymi ludźmi bądźto pochodzącymi z W., bądź dłużej tam bawiącymi byli: Grzegorz z Sannoka (proboszcz od 1440—1444), Jan Karcan z W., drukarz około r. 1560, Sebastyan Krupka, kan. krak., który ufundował stypendyum dla Wieliczaków w r. 1648, Jan z Wieliczki (Viliscus), kan. krak. i prof. akademii, i Jan Gładysz, sławny wojownik z czasów Jana III, który w tem mieście był w końcu burmistrzem.

Historja kopalni. Najdawniejszym znanym dokumentem rzucającym światło na urządzenie kopalni wielickich jest akt, którym Kazimierz W. nadaje r. 1334 „nostris fidelibus Heynconi berkmeyster et alteri Heynconi dicto Paulini et Jesconi dicto Gelitko“, mieszczanom wielickim, prawo założenia kopalni („montem salis“) w dowolnie obranem miejscu. Zachowując prawa żupników, co do ogólnego nadzoru nad dozywaniem soli, nadaje król trzem powyższym mieszczanom i ich potomstwu zarząd kopalni zwany: *hutmaństwo*. Pozwala im użyć nie więcej nad 40 kopaczy (fossores), którym będą przewodniczyć dwaj poszukiwacze soli (inquisitores), zwani pospolicie *ofymer*. Widocznie używano pierwotnie do robót w kopalni niewolników, których potomstwo w tym charakterze przebywało w kopalniach. Prócz wspomnianego już powyżej nadania zakładanemu w r. 1363 szpitalowi „dwu niewolników górniczych“ (servos montanos), mamy z r. 1381 akt sprzedaży dwu takich niewolnych robotników przez Mikołaja Gysko Hanconowi z Zakliczyna, wobec króla Ludwika dokonany. „Vendidit duos famulos vulgariter *otroki* ibidem in Weliczka cum magisterio montis in monte salis vulgariter dicto *Surouicza* et jure bippennali“ za 80 grzyw. groszy praskich. Razem więc z temi ludźmi sprzedaje „hutmaństwo“ i prawo „toporowe“. W poprzednim akcie z r. 1334 wspomniany jest inny szyb p. n. „Mons Fogilonis“. Według aktu Kazimierza W. z r. 1368, objętego w dokumencie zatwierdzającym statuty kopalni, wydanem przez Kazimierza Jagiellończyka r. 1451 p. t. „Ordinatio seu statuta salis fodinarum“, stał od r. 1333 na czele kopalni stygar (Steiger). Pierwszym stygarem był Zuendel de Montibus Kuttinis (z Kutnejhory), po nim Tyczgracz de Thanczin i Bernard de Hungaria. Przy ułożeniu statutów występuje dwóch wiceżupników: Jan Paulini i Czandyr i dwóch stygarów Giskra i Mikołaj, co wskazuje, że już w owym czasie była kopalnia podzieloną na dwa pola. Dziś są trzy pola. Oprócz soli kamiennej wywarzano także wodę słoną, co się odbywało po r. 1718. Jakkolwiek z powyższego dokumentu nie można sobie wyrobić jasnego wyobrażenia o rozmiarze kopalni, to przecież wyrozumieć można, że był tylko jeden horyzont i 3 do 5 szybów. Od Alberta Porinusa

(1334 do 1368) po r. 1772 było 62 żupników, czyli administratorów żupnych, między nimi wielu dzierżawców, w ich liczbie kilku żydów. Po większej części byli to panowie senatorowie, którzy skarbowi wypłacali z góry umówione sumy, a następnie je z kopalni odbierali. Że przy tem skarb tracił, jest rzeczą naturalną. Dla kontroli odbywano lustracye kopalni i trafiało się, że żupy odbierano jeszcze przed upływem czasu dzierżawy. W połowie XIV w. dzielili się górnicy, podobnie jak do najnowszych czasów, na: kopaczy, walaczy, t. j. toczących bałwany pod szyby, rotnych i wozaków czyli woźniców, którzy pobierali płacę stosownie do wykonanej roboty, według oznaczonej taryfy. W czasach żupnictwa Piotra Wenryka słyszymy o zakupionych lasach na podpory i wici, któremi zastępowano liny i szle do spuszczenia i wyciągania ciężarów i ludzi. Sól wyciągano w skórach bydłych. Po 37 letnim nieładzie był od 1405 do 1413 żupnikiem Mikołaj Bochnar, który zaprowadził turbiny do wyciągania ciężarów; jego następca Piotr Picaronis 1413 do 1421, Francuz, był geometrą, odkrył nowe pokłady i zostawiał przy robotach słupy solne dla ubezpieczenia sklepienia. Po Czechu Abrahamie Niger (1421 do 1441) zaprowadził miecznik kor. Mikołaj Serafin z Barwałdu (1441—1464) różne ulepszenia i otworzył szyb Seraf. Jego następca Grzegorz Morstin 1464 do 1474 otrzymał za zasługi około kopalni dziedzicznie godność żupnika. Pod koniec jego życia nawiedził kopalnię wielki pożar w 1473 r. W okresie od 1474 do 1504 zaczęto komory grożące zawaleniem wypełniać skrzyniami nasypnami ziemią i zanieczyszczoną solą. Za żupnictwa Jana Jordana z Zakliczyna (1504—1507) rozpoczęto dobywać dla królewskiego stołu sól ortową. Za Jana Bonera (1515—1529) odbyła się lustracya kopalni, otworzono 7 nowych zasieków i szyb Bonera, który w 1644 r. spłonął a następnie został zasypany. Były wtedy 4 szyby: Lois, Seraf, Wodna Góra i Regis; stare szyby: Świętosławski, Goryszowski i Świątkowski musiały już być zniszczone. W tym czasie pojawiają się stolnicy, t. j. przedsiębiorcy, w liczbie 120, którzy obrabiali poszczególne sztolnie za pomocą górników. Piękne imię zdobył sobie żupnik Hieronim Bużeński (1540—1542) i Włoch Prosper Prowana (do 1569), za którego wykupiono od Lubomirskich szyb w Lednicy, zwany „Lubomirzem“ i połączono miasto z Mierzączką i Lednicą. Za Jakuba Rokoszowskiego usunięto wiele nadużyć, co wywołało bunt górników, uśmierzony groźbą karania śmiercią. Sebastyan Lubomirski (1576—1588) podniósł płacę górników. Około r. 1608 otworzono szyb „Boża Wola“, który ukończono znacznie później, bo około r. 1647. W 1620 r. otworzono szyb Górsko, nazwany na cześć żupnika Andrzeja Górskiego (1620—1640). Liczo-

no się już wtedy z niebezpieczeństwem osypywania się nie dobrze zaopatrzonych komór, gdyż zagrożono ucięciem ręki górnikom, którzyby słupy pozostawione rozbiłali i groźbę tę w dwóch wypadkach wykonano. Za Władysława Daniłowicza (1650—1642) wykopano szyb dotąd pod imieniem arceks. Rudolfa istniejący, za Adama Kazanowskiego (1642—1647) zaczęto do pracy podziemnej używać koni. Wielka jednak ilość nagromadzonego siana i nieostrożność sprowadziła dnia 16 grud. 1644 straszny pożar, który niszczył kopalnię przez ośm miesięcy. Tablica wotywna przypisuje ugaszenie ognia cudowi św. Kingi. W tym czasie ukończył geometra German pierwszą kartę kopalni, która p. n. „Fílum Ariadnae in Labyrintho“ Władysław IV wyryć kazał. W 1656 r. opanowali Szwedzi Wieliczkę, co wpłynęło niekorzystnie na pracę w kopalniach. W czasach wojennych zaniebdywano konieczne ubezpieczenia, co spowodowało zapadnięcie się kawałka gruntu w pobliżu szybu Lois. Między 1658 a 1660 złupili Szwedzi miasto i magazyny solne a część kopalni zalała woda. W tym jednak czasie pojawia się pierwsza wzmianka o lekarzu salinarnym, obowiązującym leczycy okaleczonych górników. Był nim Józef Wolf. Okaleczenia były częstsze, bo górnicy zamiast na linie się spuszczać, staczali się po bokach szybu Seraf, co pod utratą służby zakazano. Po skończonej wojnie ustanowiono komisarza austriackiego barona Hohenfeld, dla odbioru soli w sumie 10000 zł. rocznie przez kilka lat, jako wynagrodzenia za pomoc wojskową, daną Polsce przez cesarza. Ilość soli zapisanej klasztorom i kościołom była tak wielką, że przewyższała dochody królewskie i górnicy nastarczyć potrzebnie nie mogli. Z tego powodu zmniejszono wagę bałwanów na 10 cetnarów i wiele zapisów indemnizowano. Około r. 1669 zmieniono statut kopalni o tyle, że urzędnicy mieli być zależni od króla, a nie jak dotąd od dzierżawców, co miało przyczynić się do lepszego ubezpieczenia kopalni. W r. 1690 wybuchnęło między górnikaми bezrobocie. Powodem było niezadowolnienie z zamiany deputatu (wymiaru) soli na pieniądze. Gdy przedstawienia nie pomogły a dwóch górników Granata i Olszowskiego, którzy do zmywy nie należeli, zamordowano, zesłał król komisją z wojskiem, która czterech przywódców ukarała śmiercią na palu, sześciu mieczem i ćwiertowaniem; jedną kobietę ścięto a cztery ukarano chłostą. Roboty podjęto znowu, ale w 1696 zapalono przez nieostrożność drewnianą kapliczkę, z czego powstał straszny pożar, którego opanować nie zdołano dopóki wszelkie drzewo nie spłonęło. Przy tem zginęło kilku ludzi. Ponieważ zaniebdano ubezpieczeń nakazanych przez komisją, przeto w 1698 r. zapadły się dwa domy w pobliżu szybu „Górsko“. Zapadanie się było tak powolne, że zdołano ocalić

wszystko, co się w domach znajdowało. Ażeby się to nie powtarzało zasypano komory grożące zawaleniem się beczkami napełnionemi solą. Jednak niedbalstwo i cheiwość dzierżawców spowodowały później jeszcze kilka takich zapadnięć się w latach: 1703, 1723, 1740, 1744 i 1762. W czasach walk domowych (1704 do 1709) zaniebdano saliny, Szwedzi zabrali w 1704 r. nie tylko kasę salinarną, ale nawet drzewo na umocnienie kopalni przeznaczone. Skutkiem tego długi salin wzrosły do 3 milionów złp. Po ukończeniu wojny nadał August II górnikom nowe przywileje i podniósł górnictwo. Szczególniej zasłużył się geometra Borlach, który zarządzając kopalnią prawie 20 lat, sporządził nową kartę, rytowaną przez J. E. Nilsona w Augsburgu (1766 r.), ubezpieczył niepewne miejsca kasztami z drzewa i wydał nowy statut i taryfę dla górników. W lipcu 1762 r. zatopiła woda część kopalni i dopiero w nowszych czasach zdołano ją ztamtąd usunąć. Ostatnim polskim administratorem kopalni był Wojciech Kłuszewski. Za jego czasów zajmowali kilka razy W. konfederaci barscy i kozacy, zabierając zasoby kasy. Grzmot dział przerażał mieszkańców, obawiających się, by się miasto skutkiem wstrząśnienia ziemi nie zapadło, a obawa wzrosła do paniki, gdy się w mieście zamknął oddział konfederatów i w czasie walki kilka kul armatnich padło w ulice. Nadto od 6 do 13 kwietnia szerzył się w kopalni gwałtowny pożar w polu „Janina“, nazwanem na cześć Jana III, za którego panowania je otworzono. Dnia 9 czerwca 1772 r. stanęło wojsko austriackie pod Wieliczką a 10 zajął generał hr. Alkann miasto i kopalnię. Dnia 11 czerwca 1772 odezwały się znowu dzwony kościelne, które od czasów wojny zamilkły i odprawiono uroczystą procesję Bożego Ciała. Rząd austriacki zatrzymał wszystkich urzędników, lecz dnia 24 czerwca oddał Kłuszewski administrację staroście Aleksandrowi Heiterowi von Schonweth, niechęć służącemu rządowi. Rząd austriacki wzmocnił administracją urzędnikami technicznie wykształconymi w innych kopalniach i rozpoczął od zrobienia nowej mapy salin, którą w r. 1787 rozpoczął opracowywać M. J. v. Letzeltern. Ponieważ od tego czasu salin nie wydzierżawiano, przeto rozwój postępował zwolna, ale według obmyślanego na przód planu, zaprowadzono znane wówczas ulepszenia. Dano drewniane tory, po których toczono ręczne wózki, zwane psami i większe wozy ciągnięte końmi (r. 1786), zmniejszono wysokość sztolni i pieców i w 1789 r. zaprowadzono kieraty z dwoma linami i bremzami. W 1790 r. zaprowadzono nowy sposób wynagradzania pracy, wykonano nowe plany i przekroje kopalni i odprowadzono wody w najgłębsze miejsca, zkąd je stale wyciągano. Dnia 11 listop. 1809 r. zajęły W. wojska księstwa warszawskiego, co je-

dnak w administracji salin nie spowodowało zmiany, bo według konwencji Saksonii z Austrią z 19 listop. 1811 dzieliło księstwo dochody z tych żup z Austrią do 24 sierpnia 1813 r. Odtąd, prócz wielkiego napływu wody wr. 1872, nie zaszło w kopalniach nic nadzwyczajnego. Za to zaprowadzono takie ulepszenia, jak maszyny parowe, kolej podziemną i zbudowanie kolei z Bierzanowa do Wieliczki. Wpłynęło to wprawdzie na zmniejszenie liczby robotników, ale także daleko więcej zmniejszyło wysiłek pracy ludzkiej.

Literatura: J. N. Hrdina, Geschichte d. Wieliczkaer Saline Wien 1842 r.; dzieło oparte na dokumentach, na miejscu zebranych i umiejętnie opracowanych. Feliks Boczkowski: O Wielicze pod względem historyi naturalnej, dziejów i kąpieli, Bochnia, 1843. Ten autor podaje na końcu swej książki Joachima de Watt (z czasów Zygmunta I) „Commentarium“, przy wyd. dzieła Pomponiusa Meli. Jodici Willichii Rosseliani: De salinis cracovianis observatio, Crac., Vietor, 1543; wyd. 2 z przedmową J. Brosciusa u Jerz. Forstera, 1645, i u Miclera (Coll., t. I, pag. 798). Schroetera Ad. Salinarum Vielicensium jocunda et vera descriptio carmine elegiaco, Crac., Andr. Lazarus excud., 1543. To samo w 1565 i w Miclera (Coll., I, p. 775). Schober, Physikalische Nachricht von d. poln. Salzgruben (Hamburger Magazin, 1753). Beschreibung d. Wieliczkaer Salinen, hauptsachlich in technischer Rucksicht (Hesperus, r. 1813, N. 42 i 1816 nr. I). Pawłowicz M. A. Wiadomość jeologiczna o Wielicze (Pam. warsz., 1823, t. IV, p. 78). Grabowski A. Opis historyczny Krakowa i jego okolic, 1836. Rps. J. Hrdiny, Denkbuch d. Wieliczkaer Saline. Rps. Saulenfels Rit. v. Raymund, Das Kais. oester. Steinsalzbergwerk zu Wieliczka in Königreiche Galizien, als Leitfaden zur Befahrung dieser merkwuerdigen Grube. Oba rękopisy przechowuje kancelarya salin. Baliński M. i Lipiński T. Starożytna Polska, wyd. 2, str. 208. Niedźwiedzki Jul. Stosunki geologiczne formacji solonośnej Wieliczki i Bochni, Lwów (I, 1883, II, 1884, III, 1886). Hier. Łabęcki, Górnictwo w Polsce, Warszawa, 1841 (t. I, str. 142 n. i t. II przywileje). Adolf Rudyński, Kod. dypl. wielicki (Lwów, 1872), wydany z polecenia hr. Agenora Gołuchowskiego. „Kod. dypl. małopolski“ Piekosińskiego, mieści w trzech wydanych dotąd tomach długi szereg ważnych dokumentów dla dziejów W. K. Paul, Ueber die Lagerungs-Verhaeltnisse in Wieliczka. Jhrb. d. geol. R. Anstalt., Wien, 1870. M. Vacek Beitrage zur Kenntniss d. mittelcarpathischen Sandsteine. Jhb. d. geol. R. Anst., Wien, 1881. Suess, E. Bemerkungen ueber die Lagerung d. Salzgebirges in W. Sitz.-Berichts d. Akad. d. Wiss. in Wien, 1868, t. 58. Foerkerle: Lagerungs verhaeltnisse...

zwischen W. u. Bochnia. Verh. d. geol. R. Anst., Wien, 1869. A. Reuss, Fossile Fauna d. Steinsalz Ablagerung v. W., Sitzb. d. Akad. d. W. Wien, 1867. F. Unger, Die Pflanzenreste im Salzstocke v. W. Denkschrift. d. Akad. d. W. Wien, 1859. D. Stuhr Beiträge zur genaueren Deutung d. Pflanzenreste aus d. Salzstocke v. W. Vhd. d. geol. R. Anst., Wien, 1873. S. Kreutz Ueber d. Ursprung d. Steinsalzes am Rande d. Karpathen, Vhd. d. geol. R. Anst., Wien, 1881. Zeiszner L. Krótki opis W., 1843. Bericht ueber d. Einbruch v. Suesswaessern in W. Berg-u. Huettenmaennisches Jhb., XXIII, Wien, 1875.

Wielicki powiat obejmuje 132681 kw. miriam., ma 103451 mk., rozdzielonych między 158 gmin politycznych i 142 gmin katastralnych. Na obszarze tym są 4 sądy powiatowe: w Wielicze, Dobzycach, Podgórzu i Skawinie. Powiat rozciąga się na prawym brzegu Wisły, granicząc na półn. z pow. krakowskim, na zach. z wadowickim i myślenickim, na półd. z limanowskim, na wsch. z bocheńskim. Powiat wielicki należy do najlepiej zaludnionych, liczy bowiem 114 mk. na 1 klm. Dobrze nawodniony mniejszemi dopływami Wisły i Raby, przecięty koleją państwową (arc. Karola Ludwika) i koleją z Podgórza do Suchy a następnie gościńcami z Bochni do Myślenic, z Krakowa do Wieliczki, z Bochni do Wieliczki, do Niepołomic i z Podgórza do Kalwaryi a prócz tego licznemi dobrze utrzymanemi gościńcami powiatowemi i gminnemi, należy do zamowniejszych w Galicyi, chociaż przemysł rozwinął się więcej tylko w Podgórzu, mianowicie wapiński i młynarstwo. Prócz soli są tu znaczne pokłady wybornego wapna, które sprowadzają nawet do najdalszych stron wschodniej Galicyi. Część północna jest na wschodzie niziną i piaszczystą, pokrytą resztkami puszczy niepołomieckiej, w stronie zachodniej gliną urodzajną na powiślu, część południowa jest krajem podgórskim, urozmaiconym gajami liściastemi, o glebie żyzniejszej. Miejsca godne uwagi są: Dobzycze, niegdys mto grodowe, z ruinami zamku, Gdów, Świątyni ze szkołą ślusarską, Łagiewniki z zakładami fabrycznemi, Skawina, Tyniec z ruinami opactwa i Swoszowice z kopalnią siarki (zaniedbaną) i kąpielami. (Objaśnienie nazwy W. i ustępy mieszczące początkowe dzieje miasta i kopalni do połowy XIV w. dodał Br. Ch).

Mac.

Wieliczki 1.) wś nad jeziorem t. n., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Gonczary (o 6 w.), okr. wiejski i dobra ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Sielec, o 12 w. od Lidy, ma 9 dm., 95 mk. (w 1868 r. 36 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc. nad jeziorem, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Konciarzyn, o 9 w. od gminy, 4 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

3.) **W.**, ws włość., tamże, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile, o 7 w. od gminy, 12 dm., 103 mk. katol. (47 dusz rewiz.). 4.) **W.**, ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dmitrowicze, o 48 w. od Brześcia, 246 dzies. ziemi włość. *J. Krz.*

Wieliczkowicze 1.) ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 39 w. od Brześcia, 469 dzies. ziemi włość. (43 łąk i pastw., 11 nieuż.). 2.) **W.**, ws, pow. lepelski, 100 dzies. ziemi, należała do dóbr Mosarz, dawniej Szczyttów, potem Korsaków, w końcu Zabiłłowej, dziś uwłaszczona. Za czasów Rzpltej wchodziła w skład sstwa Ładosno.

Wielizkówka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Narewki.

Wielizkowo 1.) fol., pow. trocki, w okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Bobrówki, o 2 w. od Trok, 1 dm., 3 mk. katol., 1955 dzies. rozległy; w 1865 r. własność Wasilewskich. Porów. *Bolbiany*. 2.) **W.**, fol., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 31 w. od Brześcia; należy do dóbr Górki, bar. Artura Morenheima.

Wielizkowicze, ws poradziwiłłowska nad rz. Morocz, pr. dopł. Słuczy, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 50 w. od Słucka. Miejscowość odludna, bez dróg. Lud, oprócz rolnictwa, zajmuje się pszczelnictwem w puszczy. Grunta lekkie, łąk obfitość, rybołówstwo znaczne. *A. Jel.*

Wielizkowo, folw. nad rzką Dworzanką, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Bortniki, o 12 w. od Bobrujska, od r. 1874 własność Mielnikowa, należy do domin. Bobin i Szarajewszczyzna. *A. Jel.*

Wieliczna, ws i fol., pow. węgrowski, gm. i par. Stoczek, odl. 21 w. od Węgrowska, ma 31 dm., 331 mk. W 1827 r. było 18 dm., 144 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1270: gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 66, pastw. mr. 6, lasu mr. 611, nieuż. mr. 31; bud. mur. 3, drew. 22; płodozm. 8-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia. Ws W. os. 21, mr. 189.

Wielidzicze, ws, pow. witebski, z kaplicą katol. par. Witebsk. Dobra w 1780 r. należały do Ksawerego Ogińskiego, kuchmistrza litew., obejmowały 4820 dzies. i liczyły 597 dusz. Dziś zmniejszone, mają 668 dzies. ziemi dworskiej i należą do Eufemii Szostak. Kajetan Raziwiłłowicz ma 261 dzies.

Wielihory, ob. *Wielhor*.

Wielikany 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 51 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Podbirze, o 84 w. od Poniewieża, własność Benhardów, mają 800 dzies. (200 lasu, 20 nieuż.).

Wielikary, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łabonary (o 4 w.), 5

dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Łyngmiany.

Wielikąt, folw. dóbr Grabówka, w pow. raciborskim.

Wieliki, dobra, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. i par. Poniewież (o 12 w.), własność Józefowiczów, mają 280 dzies. (80 lasu, 50 nieuż.). Posiadają kościół katol. filialny.

Wielikiszki, folw., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 21 w. od Poniewieża.

Wielikocka, słoboda nad rzką Mielową, dopł. Kamyszni, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 84 w. na wschód od Starobielska, ma 216 dm., 1885 mk.

Wielikszcza, jezioro, w pow. święciańskim.

Wielikuny, ws, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 45 w. od Wiłkomierza.

Wielikuszki, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielim, ob. *Wielonek*.

Wielimie, w dokum. *Wielemno, Wilemno, Wielemcze*, sioło nad jez. Wianek, pow. kowelski, gm. Wielimie, o 17 w. na pld.-wschód od Ratnego a 18 w. na pld.-zach. od Kamienia Koszarskiego. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. własność Romanowej Hulewiczowej, która z Radoszyna, Wielemna i z części Gruszewieńskiej płaci z 40 dym., 40 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn., 2 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 6). Później wchodziło w skład sstwa ratnińskiego i podług lustracy z 1628 r. czyniło 285 fl. 8 gr. (Jablon., Lustracy, 161).

Wielimowiczy, ob. *Wielamowicze*.

Wielin, ws nad Dnieprem, pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Chołmecz, o 22 w. od Rzezycy, przy tr. poczt. z Rzezycy do Łojowa, ma 27 osad; miejscowość bogata w łąki. Lud rolniczy, flisaczy i rybaczy; grunta wyborne. *A. Jel.*

Wielino, ob. *Wielanów*.

Wielino, ws (dziś pow. sredzki), ob. *Ulejno*.

Wielińskie, jezioro, zlewa wody swe do Dźwiny.

Wielińskie Budy al. *Wolińskie*, ws, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. 28 w. od Mławy, ma 8 dm., 103 mk., 231 mr.

Wielinów, jezioro, w pow. trockim.

Wieliny. W dok. z r. 1476 (Kod. Maz., 278) wymieniono ws Wieliny Piskorzyno jako własność Stanisława Łoskiego (Łossky de Wyelyny). Sa to dzisiejsze Uwieliny w pow. grójeckim.

Wieliska, wyspa na rz. Wieprz. Ob. *Łyso-byki*.

Wieliska, ws i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, o 25 w. od Brześcia. Ws ma 130 dzies. (34 łąk i pastw.); dobra, własność Maciejowskich, 206 dzies. (21 łąk i pastw., 29 lasu, 13 nieuż.).

Wieliski powiat, ob. *Wieliz*.

Wieliszczany, ob. *Wieliszczce*.

Wieliszczce al. *Wieliszczany*, dobra, pow. wieliski, cerkiew paraf. Własność Aleksiejewowych, mają 3435 dzies.

Wieliszew, ws i fol. nad jeziorem odpływającym do publikkiej Narwi, pow. warszawski, gm. Nieporęt, par. Wieliszew. Leży o 23 w. od Warszawy, na lewo od drogi bitej z Jabłonny do Serocka. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, gorzelnia, około 700 mk. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 1406; gr. or. i ogr. mr. 593, łąk mr. 166, pastw. mr. 373, lasu mr. 203, nieuz. mr. 71; bud. mur. 11, drewn. 17; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 56, mr. 806; ws Komornica os. 13, mr. 147; ws Poddębnie os. 11, mr. 247; ws Derkacz os. 9, mr. 109; ws Topolin os. 11, mr. 149; ws Skrzyszew os. 57, mr. 959; ws Kałuszyn os. 28, mr. 411. Na obszarze W. znajdują się dwa jeziora, jedno ma 28 mr. obszaru a 4 do 30 st. głęb., drugie 30 mr. i 4 do 20 st. Wody ich uchodzą do Narwi kanałami. Jest to starożytna osada, wymieniona już w akcie z r. 1254 w liczbie posiadłości klasztoru czerwińskiego (Kod. dypl. pol., I, 71). Zapewne opaci czerwińscy założyli tu parafię i zbudowali kościół w r. 1387. W. par., -dek. warszawski, 2150 dusz.

Br. Ch.

Wieliszków, ws, nadana w XVII w. dominikanom w Trokach, por. *Rykonty* 1).

Wieliz, mto powiat. gub. witebskiej, na pr. brzegu Dźwiny, przy ujściu rzki Wielizy, pod 55° 37' płn.-szer. a 48° 52' wsch. dług., wzn. 520 st. npm., odl. o 81 w. na płn.-wschód od Witebska. Otoczone przedmieściami: Uświackiem, Toropieckiem, Witebskiem i Smoleńskiem. W 1885 r. miało 16372 mk. (8058 męż., 8314 kob.), w tej liczbie 10244 prawosł., 190 katol., 7 protest., 5931 żydów. W t. r. zawarto 105 małżeństw, urodziło się 610 dzieci (8 nieslubnych), umarło 344 osób, zatem przyrost ludności wynosił 266 dusz. W 1891 r. było 18367 mk. (11173 prawosł., 225 katol., 6969 żydów). Było 154 dm. murów. i 2053 drewnianych. W 1860 r. było 1322 dm. (17 murów.), 33 magazynów składowych, 168 sklepów, 8504 mk. (157 katol., 11 ewang., 2311 żydów). Do miasta należało 9713 dzies. (164 dzies. pod miastem); dochody wynosiły w 1891 r. 11929 rs. Miasto posiada 10 cerkwi prawosł. (3 drewn.), w tem 4 paraf.: soborną, św. Mikołaja, św. Eliasza i Podwyższenia Krzyża św.; kościół paraf. katol., p. wezw. N. M. P., z muru wzniesiony w 1754 r. przez Bazylego Daszkiewicza, zamieniony z dawnej kaplicy na ementarzu; synagogę i 7 domów modlitwy żydowskich. Z zakładów naukowych znajdują się tu: dwuklasowa szkoła miejska, przekształcona w 1865 r. z 3 klas.

szkoły powiat., istniejącej od 1830 r. (70 uczniów); szkoła jednoklasowa, z oddziałem dla dziewcząt, założona w 1831 r. (125 chłopców i 140 dziewcząt), szkoła dwuklas. żeńska prywatna, od 1863 r. (28 dziewcząt) i jednoklas. szkoła żydowska z oddziałem przygotowawczym, założona w 1881 r. (100 uczniów). Pod względem fabrycznym znajduje się w W. 40 zakładów przemysłowych, zatrudniających 71 robotn. i produkujących za 23389 rs.; ważniejsze: 9 garbarni, 1 browar piwny, 1 młyn parowy, 4 cegielnie. W 1891 r. liczba zakładów przemysłowych wzrosła do 67; zatrudniały one 1279 robotników i produkowały za 3540 rs. W 1860 r. było w mieście 649 rzemieślników. Handel dość ożywiony, zwłaszcza zbożem i siemieniem lnianem, skupywanem w gub. wielkoruskich a spławianem do Rygi. Na tutejszej przystani w 1859 r. naładowano towaru za 131692 rs., wyładowano zaś za 57993 rs. W mieście odbywają się dwa jarmarki do roku (w kwietniu i sierpniu). Na lewym brzegu Dźwiny pozostał z dawnych fortyfikacji wał ziemny z fosą. Parafia katol., dekanatu wielisko-nowelskiego, 1514 wiernych; 3 kaplice: Remnie, Bajewo i Kurkino. W. istniał już w 1395 r. i posiadał obronny zamek drewniany, w tym bowiem roku wraz z hołdowniczem dotąd ks. smoleńskim przyłączony został przez Witolda do w. ks. litewskiego. Następnie był w zapuszczeniu, jakkolwiek istniała włość wieliska. Metr. litew. pod r. 1481 wymieniają jako sstę wieliskiego Chodora. W 1536 r. wdał ruski kn. Iwan Barbaszyn z polecenia cara Iwana IV wznosił na lewym brzegu Dźwiny, na miejscu starego horodyszcza, zamek z 9 basztami, obwarowany palisadą. Zamek ten spalony w 1562 r. przez hetmana lit. Mikołaja Radziwiłła, odebrany został w 1563 r. przez wojsko ruskie i dopiero w 1580 r. hetman Zamoyski, wysłany przez Stefana Batoryego, idącego na Wielkie Łuki, po krótkim oblężeniu zmusił W. do poddania się. Na mocy rozejmu z 1582 r. mto pozostało przy Rzpltej. W 1585 r. d. 20 marca Batory ustanowił tu sstwo, nadał miastu herb, przedstawiający w polu błękitnem obnażony miecz, w górze zaś krzyż złoty, oraz udzielił mieszkańcom różne prawa i przywileje. Za Jana Kazimierza W. został w 1654 r. spalony i zajęty przez wojska Aleksego Michajłowicza; na mocy traktatu andruszowskiego 1667 r. przyznany Moskwie i dopiero w 1678 r. przywrócony Rzpltej. W 1772 r. przyłączony do Rosyi, został mtem powiat. prowincyi połockiej, od 1802 r. mto pow. gub. witebskiej. Pożar d. 21 października 1861 r. zniszczył znaczną część mta. Wieliskie sstwo niogrodowe obejmowało mto Wieliz z nader obszernemi przyległościami. Pierwszym sstą był Stanisław Pac (1582, † 1588). Po nim trzymał je Mikołaj Sapieha (1591-7; † 1599 r.). Następnie

posiadali je: Stanisław Bekiesz, Gąsiewscy, Korwinowie, Konopaccy, wreszcie Adam ks. Czartoryski, gen. ziem podolskich, z opłatą 21508 złp. kwarty a 12140 złp. hyberty.

Wieliski powiat, położony we wschodniej części gubernii, graniczy od płn. z gub. pskowską, od wsch. i pld. z gub. smoleńską, od zach. z pow. witebskim i newelskim i podług obliczeń Strzelbickiego zajmuje 80·15 mil al. 3927·4 w. kw., w tem 3900 w. kw. al. 406250 dzies. gruntu stałego i 27·4 w. kw. znaczniejszych wód wewnętrznych. Do pow. wieliskiego przechodzą pasma wyniosłości z sąsiednich gubernii: pskowskiej i smoleńskiej. Znaczniejsze wyniosłości znajdują się w płn. części powiatu, na pograniczu gub. pskowskiej, przy wsi Bodiahino, na pld.-zach. od niej przy wsiach: Prudok, Roztoki i Kożeki oraz po lewym brzegu Dźwiny pod wsią Suszerszyna i mku Ilino. Również znaczne wyniosłości znajdują się w pld.-wsch. części powiatu. Pomiedzy temi wyniosłościami na wybrzeżach rz. Sartei i Krzywki rozciągają się doliny łączne, a pomiedzy wyniosłościami wsi: Taraskowa, Barsuki, Szczecina, Zalubicka i Czepli znajduje się rozległa dolina, pokryta kilku jeziorami. Gleba przeważnie piaszczysto-gliniasta, zawałona głazami narzutowemi. Główną rzeką powiatu jest Dźwina, przerzynająca jego powierzchnię w kierunku z płn.-wsch. na pld.-zach.; brzegi jej wznoszą się od 20 do 30 stóp. Dźwina jest żeglowną od ujścia do niej Meży. Żeglugę utrudniają rafy kamienne w rzece poniżej wsi Kresty i naprzeciw wsi Horemeki, oraz porohy o $\frac{1}{2}$ w. poniżej wsi Kresty. Z dopływów Dźwiny najważniejsza Meża, należąca do powiatu na przestrzeni 28 w. i na całej tej przestrzeni spławna. Pozostałe rzki są nieznaczne i należą do systemu Dźwiny i Łowaci. Jeziora nie wielkie; najważniejsze: Uświaty i Usmynia na płn. od Wielizy. Obejmują one w ogóle 27·4 w. kw. i pod tym względem pow. wieliski zajmuje ostatnie miejsce pomiedzy powiatami gubernii. Błota zalegają w rozmaitych częściach powiatu i zajmują w ogóle 94 w. kw. Najważniejsze, t. zw. Lipowy Moch, zajmuje około 44 w. kw. Lasy mają 194712 dzies., t. j. 47·6% ogólnej przestrzeni i pod tym względem powiat ustępuje tylko pow. lucyńskiemu (56·7%) i połockiemu (48·5%). Z ogólnej przestrzeni lasów 16152 dzies. należy do skarbu, 386 do cerkwi a 178174 dzies. do właścicieli prywatnych. Włościanie nieposiadają wcale lasów. W drzewostanie przeważa jodła. W 1885 r. było w powiecie (bez mta) 64136 mk. (31659 męż., 32477 kob.), w tej liczbie: 110 szlachty dziedz., 43 osobistej, 292 stanu duchow., 26 obywateli honorowych, 93 kupców, 4482 mieszczan, 4824 b. włość. skarbowych, 49894 włościan uwłaszczonej, 4189 stanu wojskowego, 89 cudzoziemców, 94 innych stanów. Pod względem wyznań

było: 60662 prawosł., 329 katol., 167 rozkolników, 439 protest., 2533 żydów, 6 mahomet. W t. r. zawarto 542 małżeństw, urodziło się 3501 dzieci (44 nieślubnych), zmarło 2501 osób, przyrost zatem ludności wynosił 1000 dusz. Podług wydanego przez centralny komitet statystyczny wykazu gmin w 1890 r. było w powiecie: 930 miejscowości, mających 9485 chat włość. (obok 583 dm. należących do innych stanów), 62309 mk. włościan (30799 męż., 31510 kob.) uwłaszczonej na 118203 dzies. Pamiat. kn. witeb. gub. za 1889 r. podaje w powiecie 1097 miejscowości, w tem dwa miasteczka (Ilino i Uświaty). Pod względem etnograficznym masę ludności stanowią Białorusy, inne plemiona stanowią nieznaczną przymieszkę. I tak podług danych komitetu statystycznego gubernialnego w 1870 r. było w powiecie: 362 Wielkorosów (z tego 182 w mieście), 195 Polaków, 16 Łotyżów, żydzi tylko stanowią dość znaczny % pomiedzy ludnością, liczba ich bowiem w powiecie wynosi 9331 dusz, z tego 7004 w Wielizy (42·5% ogólnej ludności), 1333 w miasteczkach (42·2%) i 994 na wsiach (1·9%). Pod względem własności ziemskiej w powiecie jest 108 właścicieli większej posiadłości (54 Polaków). Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany), z rezydencją: w Chuchowie, Krasnym-Stawie, Wielizy i Uświatach, oraz 13 gmin: Baranów, Budnica, Cerkowiszczce, Czepla, Ilino, Kozakowo, Krest, Makłok al. Makłaków, Serteja, Uzkie, Usmyn, Uświat, Wiaźmiony. Pod względem sądowym powiat stanowi okr. wieliski, dzielący się na trzy rewiry: 1 i 2-gi w Wielizy, 3-ci we wsi Wierchowcie. Pod względem cerkiewnym powiat dzieli się na trzy dekanaty (błagocynia), z których pierwszy (wieliski) obejmuje 4 parafie miejskie oraz par. w Bobołucku, Czeplach (Czeplach), Horodyszczu, Płoskiem, Sertei, Siergiejach i Zagoskinie; do drugiego (uświackiego) należą parafie: Bielawin, Budnica, Cerkowiszczce, Horodziec, Maków, Uświaty, Uzkie i Zapole i wreszcie do trzeciego (usmyńskiego) zaliczają się parafie: Ahryzków, Baranów, Głazomycza, Ilino, Krest, Lasockin, Makłaków, Prychaby, Puchniowo, Usmyn, Wieliszczany. W całym powiecie jest tylko jedna parafia katolicka w Wielizy, z trzema kaplicami. Dekanat katolicki wielisko-newelski rozciąga się na dwa powiaty, liczy 2873 wiernych i ma dwie parafie: W. i Newel. Pod względem oświaty, oprócz szkół w Wielizy, w powiecie znajduje się 14 szkół ludowych (13 męzkich gminnych i żeńska w Uświatach), do których uczęszczało w 1888 r. 626 uczniów, oraz 15 szkótek cerkiewnych, z 208 uczniami. Mieszkańcy zajmują się: rolnictwem (sieją głównie żyto i owies), płody którego nie wystarczają zwykle na miejscowe potrzeby, uprawą lnu zbywanego w Rydze, hodowlą bydła, przemysłem le-

śnym oraz zarobkiem przy żegludze na Dźwinie i Meży i pracą na przystaniach. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, reprezentowany był w 1885 r. przez 65 zakłady przemysłowe, zatrudniające 133 robotników i produkujące za 61034 rs., mianowicie: 14 garbarni z produkcją 12703 rs., 2 fabryki kozuchów, 1 drożdży, 5 gorzelnii z produkcją na 20820 rs., 6 krupiarń (1500 rs.), 27 młynów (3290 rs.), 9 cegielni (3161 rs.) i huta szklana (18750 rs.). Pod względem komunikacyjnym powiat pozbawiony jest dróg żelaznych, trakty zaś bite rozchodzą z Wieliza przez Wierzchowie, Suraż do Witebska, przez Wańkowszczyznę do Porzecza i dalej do Smoleńska oraz do miasteczek Uświaty i Ilino. Marszałkami szlachty powiatu wieliskiego byli 1783—1855 r.: Kossow, Mohuczy, Wołkow, Bykowski, Bułyczew, Aleksjanow, Geren.

J. Krz.

Wielizka, rzeczka, w pow. wieliskim, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek pomiędzy wsiami W. i M. Szczetkina, płynie początkowo ku północy, poczem wykręca na zachód i ubiegłszy 10 w. ma ujście w pń. części mta Wieliza.

Wielizówka, wś, w pow. lepeńskim, z kaplicą katol. parafii Zaskórki.

Wieljanów, ob. *Wielanów*.

Wielka, nazwy złożone, zaczynające się od tego przymiotnika, rozmieszczone są przeważnie na podstawie brzmienia drugiego wyrazu.

Wielka, białorus. *Wialikaja*, rzeczka, w pow. borysowskim, lewy dopływ Berezyny, przybiera potem nazwę Smolanki (ob.).

A. Jel.

Wielka, *Wielikaja*, przez W. Pola w Hydrografii *Muldową* zwana, rzeka, w gub. pskowskiej i po części w witebskiej, dopływ jeziora Pskowskiego (Czudzkiego). Bierze początek na wyżynie Wiazowskiej, z jeziora M. Wiaź, na pograniczu pow. wielkołuckiego i opoczeńskiego, przepływa przez szereg jezior, jak: W. Wiaź, Chodnie, M. i W. Ostre, Careszczo, Chwaleniec, Jazno, Wieriato, Czarne, Podco, Byste i in. Początkowo płynie w kierunku pń.-zach., w pow. siebieskim wykręca się ku pń.-zach. a następnie ku pń., przerywa w tym kierunku powiaty: opoczeński, ostrowski i pskowski, i ubiegłszy około 350 w. (z czego 58 przypada na gub. witebską), poniżej mta Pskowa wpada w południowe zakończenie jeziora Pskowskiego, tworząc u ujścia deltę, złożoną z 50 skalistych ostrowów, pomiędzy którymi przepływają liczne ramiona rzeki, z których główne nosi nazwę Worona. W górnym biegu (w gub. pskowskiej) ma brzegi wyniosłe i urwiste, bieg miejscami bardzo bystry; w gub. witebskiej płynie w części przez miejscowość falistą i ma brzegi, zwłaszcza lewy, wyniosłe. Od granicy pow. opoczeńskiego płynie przez równinę. Na wybrzeżach rzeki występuje glina, piasek a niekiedy wapień. Dno ma gliniasto-zwirowate, miejscami kamieniste. W niektórych miejscach w korycie rzeki występuje

wapień i tworzy porogi, utrudniające żeglugę, jak: poniżej i powyżej Ostrowa, pod pohostem Kołbżeckim (w pow. pskowskim), pod wsią Tuchowika i poh. Wybockim. Szerokość rzeki pod Opoczka wynosi 55 saż., Ostrowem 65 saż., Pskowem 95 saż., u ujścia przeszło 1 w. Głęboka pod Opoczka i Ostrowem od 1½, do 7 st., pod Pskowem i niżej 25 do 35 st. Rozlewa na wielkie przestrzenie; brody rzadkie. Poniżej Opoczki na rzece są 4 mosty, z tych jeden murowany pod linią dr. żel. warsz.-petersb. Żeglowna właściwie tylko od Pskowa; spławiają po niej drzewo z gub. witebskiej. Z dopływów jej ważniejsze, od prawego brzegu: Alula, Czernica, Kudka, Weresówka, Szest', Sorot', Pienna, Szczeniec, Mnoga, Czerecha i Pskowa; od lewego: Issa, Sinia, Utroja, Kuchwa, Wiada, Kudep, Łochnianka i Kamionka. Ważna dla Inflant polskich, łącząca się z nią bowiem rzeczki inflanckie i po nich odpływa drzewo do Petersburga i Kronsztatu.

Wielka, rzka, w gub. kijowskiej, dopływ rz. Irpeń z prawej strony.

Wielka, mogiła na gruntach wsi Sawarka, w pow. wasylkowskim.

Wielka, *Welyka*, szczyt karpacki (1484 mt.), w grzbiecie ciągnącym się na granicy Galicji, pod 48° 24' pń. sz. a 48° 37' wsch. długi.

Wielka, węg. *Felka*, miasteczko, w hr. spiskim, pow. tatrzańskim, nad pot. Wielką, lew. dopł. Popradu. Leży śród żyznej doliny Popradu i przylega do miasta Popradu. Jest ona jedną z dawniejszych osad ziemi spiskiej. Istniała już w pierwszej połowie XIII w.; w r. 1298 pleban tutejszy wymienia jest między członkami bractwa spiskiego, założonego w r. 1248 (ob. Janota E., Zapiski o zaludn. dolin Dunajca, Popradu na Spizu, w Roczn. tow. Nauk. Krak., 1864). W. należało do tych miejscowości, które cesarz Zygmunt dał w zastaw królowi Władysławowi Jagielle za wypożyczoną w r. 1412 sumę pieniężną. W r. 1890 było 1193 mk., 307 Słowaków, 777 Niemców i 68 Węgrów, a pod względem religii 329 rz.-kat., 7 gr.-kat., 777 wyzn. augsb., 22 wyzn. helweckiego i 58 izrael. Miasto miało 198 dm. i 3892 mr. obszaru. Po wybudowaniu kolei koszycko-bogumińskiej W. stała się miejscem licznie odwiedzanem w porze letniej, punktem zbornym dla turystów zwiedzających okolice tatrzańskie. Ztąd powstały tu hotele i zakłady dla gości letnich. Najwcześniejszym i najwięcej znanym jest hotel i park Husza, nad Popradem, po za miastem. Powstał za staraniem Dawida Husza w r. 1867. Po przeprowadzeniu kolei koszycko-bogumińskiej w r. 1871 zakład został rozszerzony w r. 1883 tak, że obecnie składa się z 6 domów i 130 pokoi gościnnych. Domy stoją w pięknie utrzymanym parku. Również urządzono tu zakład hydropatyczny. W pobliżu parku Husza znajduje się Muzeum Karpackie, otwarte w r. 1887. Muzeum to

mieści okazy przyrodnicze i zbiór starożytności, jak monet, obrazów a wreszcie i bibliotekę. Do przyjęcia gości służy i „dom dla turystów“ (Touristenheim), wzniesiony w niewielkiem oddaleniu od stacji kolei żel. zwanej Poprad-Felka. W. posiada kościół paraf. rz.-kat., kościół paraf. prot., urząd poczt. i kasę oszczędności poczt., aptekę i lekarzy. Sąd powiat. w Spiskiej Sobocie, urząd podatk. w Kezmarmku. Miasto styka się od pld. z drugim miastem Popradem, ztąd stacya kolei koszycko-bogumińskiej nosi nazwę złożoną: Poprad-Felka. Zapewne, tak jak i Poprad, miasto powstało w XIII w. W akcie zastawu ziemi spiskiej Polsce, w r. 1412 sporządzonym wymieniono W. w liczbie miast tej części Spizu. Według lustracyi ststwa spiskiego z r. 1765 W. płaciła 7539 zł. 28 gr., podczas gdy Poprad dawał 6079 zł. 11 gr. Por. *Poprad*. W. H.

Wielka Będoszka, szczyt górski (1142 mt.) w Karpatach zachodnich, w Beskidzie żywieckim, na obszarze gm. Rycerka, w pow. żywieckim. Ob. *Rycerka*.

Wielka Budyowska, góra (1684 mt.), w granicznym grzbiecie pomiędzy Galicyą a Węgrami, na obszarze gm. Zabie, w pow. kossowskim. Stoki jej silnie rozwinięte i lesiste, grzbiet nagi, sięga do pot. Dobrynia w Galicyi, a na Węgrzech do Budyesko. Leży pod $47^{\circ} 52\frac{1}{2}'$ płn. szer. a $42^{\circ} 20'$ wsch. dług. (Mapa wojsk., 14, XXXI).

Wielka Butywna, potok górski, w pow. stryjskim, powstaje w puszczy lesistej, na obszarze Korostowa, w pld.-zach. jego stronie, z pod góry Krzemieniec (122 mt.). Cała okolica najeżona ostremi garbami, zalesionemi drzewami szpilkowemi i buczyną, gdzieniegdzie i jaworami. Niższe stoki, otwarte ku pld., porasta leszczyna. Dolinę W. B. otaczają wyniosłe grzbieity, a mianowicie z praw. brzegu grzbiet Sekul, ze szczytem na południu (1014 mt.), dalej na płn. szczyt wzn. 1048 mt. Stoki jego ku W. B. spadają dosyć stromo. Po lew. brzegu wznosi się grzbiet Czarnohora (1195 mt.) pomiędzy Wielką Butywną a Małą Butywną. Po za Małą Butywną wznosi się Korczanka, z trzema Paraszkami, z których środkowa wzn. 1271 mt. Wielka Butywna w górnym biegu przedziera się na poprzek przez góry, dla tego tworzy wiry, wodospady, a w dolnym biegu odsypuje gruby kamieniec, poczem z lew. brz. wpada do Orawy, lew. dopł. Oporu. Z praw. brzegu płyną do W. B. krótkie potoczki, gdyż Sekul ku tej stronie nie ma rozwiniętych stoków. Za to z praw. brz. z Korczanki płyną: Zagierny potok, który w dolnym biegu nazywa się Małą Butywną, ta zaś przyjmuje pot. Krasna, poniżej do W. B. uchodzi Wyżny Wanez i Chemezyn. Długość W. B. wynosi około 12 klm. (Mapa woj., 9, XXIX). St. M.

Wielka Chochula al. *Kochula Wielka*, szczyt w Tatrach Niżnich, w dziale Proszywa (ob.).

Wielka Chrzastawa, pow. wrocławski, ob. *Klarenkranst*.

Wielka Dąbrowa, lesisty obszar w płu. stronie Podbereża, w pow. dolińskim, po praw. brz. Świcy, a lew. Luszczawy, dopł. praw. Świcy. Wznies. obszaru na pld. 374 mt., na płu. 359 mt. (Wojs. mapa, 9, XXX).

Wielka Dąbrówka, wś i fol. nad rzką Świnną, pow. łódzki, gm. Dzierżążnia, paraf. Zgierz, ma 39 dm., 568 mk., 819 mr. włosc. Co do folw. ob. *Dąbrówka* 16).

Wielka Dębina, obszar lesisty, pagórkowaty, w pow. podhajeckim, we wsch. części należący do Uhrynowa, w zach. do wsi Łysa. Grzbieity położyste, stoki łagodne. Na płu. obszarze góra Baba (381 mt.), od niej na pld.-wsch. 403 mt. Na płu. wysuwa się z tego obszaru Kamienna Góra. Wody odpływają do Złotej Lipy i jej lew. dopływu Jabłonówki (Mapa szt. woj., 8, XXXII i 9, XXXII). St. M.

Wielka Dolina, obszar nisko położony, lasem porosły (211 mt.), w pld. stronie Sielca, w pow. sokalskim. Jest częścią rozległej kotliny nadbużańskiej, przypiera do granicy pow. kamionckiego (Mapa woj., 4, XXX).

Wielka Dyżewa, rzka, w gub. kijowskiej, lewy dopływ Rosi. Łączy Roś z Olszanką, dopływem Dniepru.

Wielka Góra 1.) grzbiet lesisty (464 mt. na granicy wsi Wydrne i Izdebek, w pow. brzozowskim (Mapa woj., 7, XXVI). 2.) **W. G.**, szczyt we wsi Jaworzna, w pow. limanowskim (754 mt.), pod $38^{\circ} 11'$ wsch. dług. a $49^{\circ} 42\frac{1}{2}'$ płn. szer. Grzbiet płaski. Wody odpływają na pld. do pot. Smolinka, na wschód do pot. Bobowskiego (Mapa woj., 7, XXIII). 3.) **W. G.**, (805 mt.), w Kowańcu, pow. nowotańskim, w grzbiecie po lew. brzegu pot. Kowańca, pod $37^{\circ} 44'$ wsch. dług. a $49^{\circ} 30'$ płn. szer. (Mapa woj., 7, XXII). 4.) **W. G.**, wyniosłość położysta, bezleśna (224 mt.), w Karłowce, pow. brodzkiego (Mapa wojs., 4, XXXI). 5.) **W. G.**, grzbiet bezleśny na pld. obszarze Horocholiny, w pow. bohorodezańskim, pomiędzy górnymi dopływami pot. Horocholiny (Mapa wojs., 11, XXXI). 6.) **W. G.**, szczyt (734 mt.), we wsi Huta Polańska, w pow. sanockim, pod $39^{\circ} 13\frac{1}{2}'$ wsch. dług. a $49^{\circ} 26' 9''$ płn. szer., na grzbiecie pasemka, które przechodzi dalej na Węgry i stanowi jakby klin pomiędzy potokami Wilszną a Baranie (Mapa wojs., 8, XXV). St. M.

Wielka Góra (796 mt.) we wsi Kamionka, w hr. spiskim (ob. t. III, 796).

Wielka Góra, ostrów, na obszarze gm. Ruśsek, w pow. starogardzkim.

Wielka-Hać, wś, pow. piński, o 59 w. od Pińska, w gm. Święta-Wola (ob. *Hać*). W w.

XVI leżała w tak zwanej Wiadkiej wołosti, w wójtostwie kleckiem. *A. Jel.*

Wielka Hala, szczyt (1640 mt.) w Niżnich Tatrach (ob. t. XII, 259).

Wielka Halina, góra, śród lesistych wielkich obszarów (221 mt.), nad doliną pot. Białej, na obszarze Szyszaków (ob. *Bułyńy*), w pow. żółkiewskim (Mapa sz. g. 5, XXX).

Wielka Hłusza, mko, pow. kowelski, gm. W. H., okr. pol. kamieńsko-koszyrski, o 24 w. od Kamienia Koszyrskiego. Gmina, położona w pń.-wsch. części powiatu, graniczy od pńd. z gm. Kamień-Koszyrski, od zach. z gm. Chocieszów, od pń. z gm. Lelików, od pń.-wsch. z gub. grodzieńską, od wschodu z gub. mińską, obejmuje 19 miejscowości, mających 1008 dm. włośc. (obok 284 należących do innych stanów), 7855 mk. włościan, uwłaszczonych na 21242 dzies.

Wielka Holica, obszar lesisty pagórkowaty, o płaskich grzbietach w środku, wzn. do 379 mt., część jego wschodnia należy do Zawałowa, zach. do Hnilecza, w pow. podhajeckim (Mapa wojs., 9, XXXII).

Wielka Jalicza, szczyt (776 mt.) w Beskidzie wschodnim, pod $48^{\circ} 47\frac{1}{2}'$ szer. pń. i $40^{\circ} 34'$ wsch. dłuż., śród lesistego grzbiecie zbiegającego do pot. Zdenjanki na Węgrzech, blisko granicy Galicyi (Mapa wojs., 10, XXVIII).

Wielka Jaworzynka, szczyt (1002 mt.), lasem pokryty, na granicy Wierzechmli i Szczawnika, w pow. nowosądeckim.

Wielka Kamienówka, góra (1087 mt.), we wsi Zielonej, w pow. nadworniańskim, pomiędzy pot. Czernik a Zielenicą, okryta lasami. Leży pod $42^{\circ} 13\frac{1}{4}'$ wsch. dłuż. a $48^{\circ} 30\frac{1}{2}'$ pń. szer. (Mapa wojs., 11, XXXI).

Wielka Kępa, pow. średzki, ob. Czarnotki.

Wielka Kępa, niem. *Wielkikaempe*, wyb. do Brzozy, pow. toruński; 2 dm., 20 mk.

Wielka Kiczera 1.) góra (921 mt.), koło Al. Hielegpatak na Węgrzech, stoki jej spadają do pot. Studeni (Mapa wojs., 11, XXIX). 2.) **W.**, góra (1226 mt.) na Węgrzech, nad pot. Apszyńcem, w pobliżu źródeł Czarnej Cisy (Mapa wojs., 12, XXX).

Wielka-Kołpienica, wś, pow. nowogrodzki, w 3 okr. pol. Nowa-Mysz, gm. Stwołowicze, o 52 w. od Nowogrodka (ob. *Kołpienica*). *A. Jel.*

Wielka Kopa, szczyt tatrzański, ob. *Koprówa Wielka*.

Wielka Krasna, szczyt w hr. spiskiem, ob. *Lewocza* (t. V, 189).

Wielka Krzyżna, szczyt, ob. *Fatra* (II, 375).

Wielka Kurwia, niem. *Gross Curvien*, wś i nadleśnictwo nad jez. Niskie, pow. jańsborski, st. Turośl (Turoscheln).

Wielka-Lipa, wś, pow. nowogrodzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 67 w. od Nowogrodka.

Miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. Niedgdyś Rdułtowskich, ob. *Lipa*. *A. Jel.*

Wielka Łąka 1.) os., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice. 2.) **W. Ł.** al. *Burdel*, os., pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica. W 1827 r 1 dm., 7 mk.

Wielkałąka al. *Wielka Łąka*, niem. *Wielka-lonka*, folw. do Turzna, plebanka i kol., pow. wąbrzeski, st. p. Kowalewo, kościół par. katol. w miejscu; 1167 ha (867 roli orn., 37 łąk, 175 lasu); 1885 r. 28 dm., 68 dym., 386 mk., 354 katol., 32 ew.; na folw. Józafat przypada 57 mk. i 3 dm. Wś posiada szkołę katol. 2-klas. Kościół paraf., p. w. św. Katarzyny i Małgorzaty, patronatu prywatnego; na nowo pobudowany został między r. 1861 a 1863 konsekrowany. Przy nim bractwo różańcowe od r. 1885 i trzeźwości od r. 1856. W skład par. wchodzi: Wielkałąka, Brówno, Rychnowo, Rychnowskie wyb., Olesiek, Elzanowo, Maryanki, Bielskie Budy, Bielskie Krodunki, Józafat, Muehlenthal, Pruska Łąka i Juda. Parafia (dek. chełmyńskiego) liczyła 1867 r. 1188 dusz, zaś 1892 r. 1412 dusz. Za czasów krzyżackich należała W. do komturstwa kowalewskiego; w tym czasie wspomiane p. n. „Gross-Lanke“, „Langka“ 1446 i Lenkau. Rejestry krzyżackie z r. 1415 zapisują tu 34 włośc., z tych 31 osiadłych; od każdej z nich płacono 19 skojeów; karczmarz dostarczał 2 funty szafranu (ob. *Gesch. der Stadt u. des Kr. Kulm v. Schulz*, II, str. 113). Kościół katol. istniał już r. 1445 (ob. *Urk. d. Bisb. Culm*, str. 464). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że był tu kościół z kamieni zbudowany, o 3 ołtarzach; dwa przywileje krzyżackie zaginęły. Do prob należały 4 włośc. Jakub Sąchocki był proboszczem od r. 1670, przed nim Adam Koluszkowski, dawniej Piliński. W skład par. wchodziły: Wielgołąka, gdzie przed wojną szwedzką było włościan 24, później 8; w czasie wizytacji nie było żadnego; dalej Elzanowo, Borowno, Rychnowo, Pruska Łąka i młyńskie osady: Skrobacz, Juda, Kruska, Śtrus, „desolata“ Pasternia, Kinost, Szerokostaw. Każdy młynarz miał dawać prob. po kor. żyta, a nauczycielowi po pół korca. Jako filie należały do W. kościoły w Rychnowie i Gronowie; dusz było w parafii przeszło 400. Tenutaryuszem W. był Pstrokoński, podkomorzy brzesko-kujawski (ob. str. 39—44). Przez pewien czas kościół zostawał w ręku inowierców, którym go odebrał bisk. Piotr Tylicki, oddając zarząd proboszczowi Feliksowi Borek r. 1597. R. 1706 wykazuje wizyta Potockiego 684 dusz. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. Ł. jako dobra szl. i folw. o 29 dymach. Obecny piękny kościół, w którym są groby rodzinne rodziny Działowskich, pobudował Ksawery Działowski z siostrami swemi. Dzisiaj spoczywają tam już trzy pokolenia Prawdziców-Działowskich, najstarszej może rodziny z Prus zachod.

nich, po której majątki przeszły na Gajewskich.

Wielka-Lotwa, wś, pow. słuckim, ob. *Lotwa*. Należy do 1 okr. pol. kleckiego, par. praw. Lachowicze, o 38 w. od Słucka. *A. Jel.*

Wielka-Luha, białorus. *Wialikaja Luha*, okolica, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, o 29 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Wielka Łuka, szczyt, ob. *Hale Wiaterne* (t. III, 14).

Wielka Mogiła, zaginiona wś, w pow. lipowieckim, należała do dobr kamienohorskich. W aktach Tryb. lubelskiego pod d. 22 maja 1607 rozpis między Aleksandrem Piasoczyńskim a ks. Januszem Ostrogskim pozwanym w sprawie wybicia z dóbr Kamienohorskich, mianowicie z... Wielkiej Mogiły... i in. (Jabłonowski, Ukraina, II, 124).

Wielka-Myssa, wś, pow. oszmiański, ob. *Myssa*. Wś W. Myssa ma 21 dm., 254 mk. (132 prawosł., 122 katol.).

Wielka Niwa, uroczysko, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Dywin, należy do dóbr Dywin, Jagminów.

Wielka Obryna, wś nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremiecze, o 37 w. od Nowogródka. Za poddaństwa własność Kaszyców. Miejscowość bezleśna, grunta wyborne, pszenne, łąki obfite. *A. Jel.*

Wielka Olszanica al. *W. Olszanka*, okolica szlachecka u źródeł Wyżnianki, pow. słucki, o 3 mile od Słucka, w 1 okr. pol. starobińskim, par. kat. Starezyca. Ob. *Olszanica Wielka*. *A. Jel.*

Wielka Pawłówka, wś kozacka, w pow. ziemkowskim gub. połtawskiej, 4613 mk.

Wielka-Polana, uroczysko, pow. słucki, w gm. Hrozów, przy domin. Winków, własność Korbutów. *A. Jel.*

Wielka-Polana, szczyt (796 mt.), w Muszynie, na granicy Galicji i Węgier, pod $49^{\circ}19'1/2$ płn. szer. a $38^{\circ}33'$ wsch. dług. Stanowi ona gniazdo, z którego rozwidła się grzbiet na północ, a jedną odnogą dochodzi na południe do Magóry (Mapa szt. wojs., 8, XXIV).

Wielka Polska, uroczysko, w pow. pińskim, wspomniane w dokum. pod 1555 przy siole Ostrów, obecnie w gm. Moroczno, na Zarzeczu pińskim (ob. *Pisc. kn.*, 195—196). *A. Jel.*

Wielka Polska, ob. *Wielkopolska*.

Wielka Puszcza, potok, prawy dopływ Soły; wypływa na pld.-wsch. obszarze Porąbki, na dziale Roczynki z pod grzbietu stanowiącego granicznik pomiędzy pow. białskim i żywieckim. Źródlika potoku wzn. 755 mt. Dolina jego zrazu jest ciasnym zworem pomiędzy Wysokim Lasem z lew. brzegu (771 mt.), a górą Cygańską (745 mt.) z praw. brzegu. Dopływy z lew. brzegu spływają do niego z pod W. Czysownika (853 mt.), z obszaru Gronikówki, dalej z pod Kiczery (831 mt.), Kubnika (568 mt.), z praw.

zaś brzegu: z obszaru Puszczy i z pod grzbietu wznoszącego się prawie równolegle z doliną W. Puszczy, a na którym wzniosły się: Żłota góra (759 mt.), Bukowski gron (729 mt.), Paleńnica (782). Zwora roztwiera się w dolinę, opadającą od 755 mt. do 465 mt., a przy ujściu 308 mt. Dorzecze potoku górzyste i lesiste, dostarcza mu obficie wody. Długość 8 klm. (Mapa wojs., 6, XX).

Wielka-Rajówka, wś, pow. słucki, o 60 w. od Słucka, w gm. Pocijki (ob. *Rajówka*). *A. Jel.*

Wielka Rola 1.) niem. *Wielkarolla*, wyb. do Łęczyc, pow. wejherowski, 5 dm., 35 mk. 2.)

W. R., wyb., pow. wejherowski, st. p. M. Kaczki.

Wielka Ruda al. *Domacha*, rzeczka, w pow. lityńskim, ob. *Domacha i Ruda* 4.)

Wielka Ruda 1.) zaginiona wś, w pow. lipowieckim, należała do dobr kamienohorskich. W aktach Tryb. lubelskiego pod d. 22 maja 1607 r. znajduje się rozpis między Aleksandrem Piasoczyńskim powodem a ks. Januszem Ostrogskim pozwanym w sprawie wybicia z dóbr kamienohorskich, mianowicie z... Wielkiej Rudy i in. (Jabłonowski, Ukraina, II, 124). 2.) **W. R.**, pow. berdyczowski, ob. *Samhorodek* (t. X, 248).

Wielka rzeka al. *Kleczówka*, potok, prawy dopływ Skawy, wypływa w Bugaju, w pow. wadowickim, płynie w kierunku płn.-zach. granicą Bugaju a Stryszowa, przez Barwałd Górny, dalej granicą Barwałdu Średniego i Górnego, dalej przez Barwałd Średni i Dolny, Kleczę Górną i Dolną, gdzie przybiera nazwę Kleczówki; na granicy Kleczy Dolnej a Rokowa łączy się z pot. Wysoką i na obszarze Rokowa uchodzi do Skawy. Długość 14 klm. Powstaje ona u stóp góry Kaharyjskiej, wśród lesistych wzgórz, zbierając wody z praw. brz. z obszaru Żdżarek (527 mt.), Puszczy (434 mt.), ze Stanisławia przyjmuje Czarny potok; z Barwałdu Średn. Łastawkę, liczne też potoczki płyną z pod góry Kleczy (370 mt.); z lew. brzegu płynie do W. rzeki największy dopływ ze Stryszowa z pod Oweczarni (410 mt.) (Mapa wojs., 6, XXI). Ob. *Kleczówka*.

Wielka Słoboda, wś poradziwiłłowska, później ks. Witgenstejna, pow. nowogródzki, gm. Jeremiecze, paraf. praw. Berezowce, o 7 w. od Berezowców, Turca i Jeremiecz, ma 95 osad, 939 mk. (455 męż.). Ziemi pod sadymbami przeszło 53 dzies., ziemi ornej około 454 dzies., łąk około 247 dzies. Lud rolniczy. W r. 1890 założona tu szkoła cerkiewna paraf. kosztem włościan, w której uczyło się 108 dzieci. *A. Jel.*

Wielka Słoboda, sieliszcze nad Rosią, ob. *Borszczahówka* (I, 315) i *Rokitna* (IX, 704). Wraz z gruntami Wołodareckimi, uroczyszczem Horodyszczem i sieliszczem Rozwołożem, przywilejem królewskim nadane Januszowi Zahorowskiemu, który 8 czerwca 1594 r. sprzedaje te dobra Januszowi Zbarazkiemu, wdzie braclaw. Z zapiski sądowej z d. 11 lipca 1596 r. okazuje

się, że dziedziczką sieliszczą W. Słoboda i in. była Anna Martynowna Trembiecka. Stryj i opiekun jej Stanisław sprzedaje te dobra ks. Januszowi Zbarazkiemu, wdzie bract., za sumę 3000 złp. na spłacenie długów i oswobodzenie innych dóbr obroconą. D. 13 czerwca 1609 r. nastąpił dekret kompromisarski między ks. Zbarazkimi a ks. Ostrogskim, mocą którego pierwszym przyznano dobra Barszczówkę czyli raczej Wielką Słobodę i in. (Jabłonowski, Ukraina, II, 392, 401, 552).

Wielka Słoboda, ob. *Smorodinnoje*.

Wielka-Starzyna, uroczysko, pow. bobrujski, w gm. Bacewicze, 18 włók, należy do domin. Bacewicze, Niezabitowskich. A. Jel.

Wielka Tłokinia, kol. nad rzeką b. n., pow. kaliski, gm. Opatówek, par. Tłokinia, odl. od Kalisza 7 w., ma 97 dm., 662 mk. Powstała na obszarze wsi Tłokinia (ob.).

Wielka-Trościenica, ws, pow. borysowski, o 10 w. od Borysowa (ob. *Trościenica*).

Wielka-Usa, pow. ihumeński, ob. *Usa*.

Wielka Wapienica, szczyt (1692 mt.) w Tatrach niżnich (ob. t. XII, 258).

Wielka Wieś 1.) w XVI w. *Wielga Wieś*, ws i folw., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Parzęczew, odl. 9 w. od Łęczycy. Ws ma 8 dm., 98 mk.; folw. 7 dm., 102 mk. W r. 1827 było 21 dm., 177 mk. W r. 1882 folw. W., oddzielony (r. 1877) od dóbr Parzęczew, rozl. mr. 482: gr. orn. i ogr. mr. 325, łąk mr. 80, pastw. mr. 46, nieuż. mr. 31; bud. mur. 9, drew. 12; płodozm. 7-pol.; pokłady torfu. Ws ma 21 os., 45 mr. Na początku XVI w. stała pustką. Było tu 12 łąn km., które dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, a plebanowi w Parzęczewie na kolebę po 2 kor. żyta i 2 kor. owsa z łąnu. Dwa folwarki dawały plebanowi, z czego połowę brał wikary i kościelny (Łaski, L. B., II, 358). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576, w par. Parzęczew, Wężykowa i Obidowski mieli tu 8 łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 68). 2.) **W. W.**, pow. sieradzki, ob. *Wielga Wieś*. 3.) **W. W.**, w XVI w. *Wielga Wieś* (lit. A i B), ws i folw. nad rz. Wartą, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Burzenin. Ws lit. A, ma 7 dm., 62 mk., 20 mr.; folw. 6 dm., 73 mk., 778 mr.; ws lit. B, ma 12 dm., 101 mk., 102 mr.; folw. 5 dm., 56 mk., 660 mr. W 1827 było 27 dm., 272 mk. Na początku XVI w. pleban w Burzeninie pobierał dziesięcinę z łąnów km. i folw., za łąnami po 2 gr. od łąnu km. i prócz tego po groszu od każdego łąnu (Łaski, L. B., I, 428). W r. 1496 było tu 9 $\frac{1}{2}$ łąn km, w r. 1511 było 5 łąn., r. 1518 zaś 8 łąn. i $\frac{1}{2}$ łąna karczm. soltyńskiego (Pawiński, Wielkop., II, 169, 178). 4.) **W. W.**, ws i kilka osad, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Piotrków. Leży tuż przy mieście Piotrkowie, nad wielkim stawem zwanym Bugaj i rzeczką Strawą. Znajduje się cegielnia, fabryka na-

rzędzi rolniczych. Część zwana też Zwierskie al. Starostwo al. Bugaj ma 14 dm., inne osady 10 dm., w ogóle 216 mk. Starostwo al. Bugaj al. Pohulanka, folw., os. młyn. i os. 15 dm. (ludność niepodana). Obecnie wskutek rozwoju Piotrkowa i powstawania w tej części nowych fabryk, ludność zapewne bardzo się zwiększyła. Obszar ogólny około 530 mr. Obszar włościański, zaliczany dawniej do dóbr Majków, wynosił w 29 os. 515 mr. W r. 1827 było 25 dm., 660 mk. Na początku XVI w. był tu dwór królewski i role folwarczne, do niego zdawna należące, z nich pobierał dziesięcinę pleban w Piotrkowie; z łąnów km. szła na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 223). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552—53 Wielgawieś miała osad. 44, łąn. 24, łąn soltyśsi 1; młyn królewski na Bugaju, młyn królewski słodowy, młyn soltyśsa piotrkowskiego, młyn klasztoru piotrkowskiego (Pawiński, Wielkop., II, 251). 5.) **W. W.**, ws i folw., pow. konecki, gm. i par. Niekłań, odl. od Końskich 21 w., ma 55 dm., 321 mk., 14 mr. dwors., 40 os. 464 mr. włośc. Należy do dóbr Niekłań. W 1827 było 28 dm., 187 mk., par. Odrowąż. Nie wymieniona w spisach pobor. z XVI w., ni w spisie z 1674 r. Powstała zapewne dopiero w XVIII w. 6.) **W. W.**, dawniej *Wielga Wieś*, ws, pow. łżeczki, gm. Wielka Wieś, par. Wąchock, odl. od Łży 27 w., ma 95 dm., 497 mk., 864 mr. włośc. i 3 mr. dwors. W 1827 było 41 dm., 262 mk. Według Długosza (Lib. Ben., III, 405) Gedko, biskup krakowski, nadał tę ws klasztorowi wąchockiemu. Kmiecie odrabiali po 3 dni w tygodniu, dawali po 30 jaj, 4 koguty, 2 sery, obowiązani byli do powaby i sep'u po 8 korcy owsa, 4 jęczmienia; 4 zagrodn. płacili po fertonie i odrabiali 2 dni: na Wielkanoc i na św. Michał. Wszystkie role dawały dziesięcinę sнопową i konopną, wartości 6 grzyw., klasztorowi, zagrodnicy płacili po 6 gr. za stacją. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 „Wielawiesz“ miała 21 osad na 5 $\frac{1}{2}$ łąnach, 5 zagr. z rolą, 3 komor., 2 biednych, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 196). W. gm., ma 5421 mr. obszaru (436 dworskich) i 4569 mk. (418 żyd.). Sąd gm. okr. II i st. p. w os. Wąchock. W skład gm. wchodzi: osada miejska Wąchock, tudzież osady Bugaj, Kaczka, Marcinków, Mostki, Parszów, P. Górnicyz, Piaski, Rataje, Stary-Staw, Szkleniec, Węglów, Wielka-Wieś. 7.) **W. W.**, ws i folw., pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Biały Kościół, odl. 21 w. od Olkusza, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 42 dm., 266 mk. W r. 1876 folw. W. W. i Świńczów rozl. mr. 765: folw. W. W. i ogr. mr. 306, łąk mr. 19, pastw. mr. 251, wody mr. 2, zarośli mr. 8, nieuż. mr. 3; bud. mur. 5, drew. 5; folw. Świńczów gr. orn. i ogr. mr. 117, lasu mr. 22, zarośli mr. 6, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 2; ws W. W. os. 41, mr. 582; ws Swawola os. 9, mr. 69; ws

Świńczów os. 3, mr. 11. Wś ta należała do klasztoru w Dłubni (Imbramowice). Wymienia ją akt z r. 1225, którym ks. Bolesław pozwalała posiadłości klasztorne przenieść na prawo niemieckie (Kod. dypl. pol., I, 94). Następnie jednak, może drogą zamiany, przeszła znowu na własność królewską. Długosz podaje o tej wsi dwie wiadomości, niezgodne nieco w szczegółach. Opisując dochody kościoła Wszystkich Św. w Krakowie powiada, iż „Wyelga wyesz“ ma 17 łan. km., karcznię z rolą, zagrodnika i całą z tych ról dziesięcinę pobiera pleban połowy murowanej kościoła W. W. św. Wartość dziesięciny wynosi 15 grzyw. W opisie parafii Smardzewice podaje, że cała dziesięcina idzie na rzecz prebendy krakowskiej (niewymienionej z tytułu). Folwark królewski dawał poprzednio pleban. w Smardzowicach, lecz ówczesny dzierżawca starosta Słabosz nie chciał oddawać, twierdząc, że powinna należeć do prebendy na zamku ojcowskim (L. B., II, 7, 54). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś należąca do zamku ojcowskiego, miała 13 łan. km., 8 czyn., 2 zagr. z rolą, 1 kom. bez bydła, 2 rzem., $\frac{1}{2}$ łanu karcz. (Pawiniński, Małop., 30). 8.) **W. W.**, wś, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki, posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 14 dm., 121 mk. Mylnym jest domysł wydawców Kod. dypl. pol. (III, 168), iż występujący w dok. z r. 1302 „Dirsierayus haeres de Vela ves“ był tej wsi dziedzicem, zwłaszcza, że na akcie tym podpisał się Jan pleban „de vella ves“. Akty te odnoszą się do Wielowisi (dziś pow. tarnobrzeski). W połowie XVI w. wś ta, w par. Książ Wielki, własność Jana Rabsztyńskiego, miała łany km., zagr., z których dziesięcinę, wartości 30 grzyw., dawano plebanowi w Książu (Długosz, L. B., II, 83, 84). Według reg. pob. z r. 1581 Jan Barzy miał 11 łan. km., 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła (Pawiniński, Małop., 83, 440). *Br. Ch.*

Wielka Wieś 1.) wś nad Szwintelką, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Zejfertów, Zabłociszki (o 3 w.), o 11 w. od Święcian, 14 dm., 128 mk. katol. 2.) **W. W.**, wś włośc. nad jez. Ożanką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twerecz, o 3 w. od gminy a 40 w. od Święcian, 27 dm., 283 mk. katol., 7 starowier., 12 żydów (w 1865 r. 113 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dzisna. 3.) **W. W.**, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorosk, 124 dzies. ziemi włośc. 4.) **W. W.**, wś, folw. i uroczysko, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 11 w. od Wołkowyska; wś ma 133 dzies. ziemi włośc.; folw. należy do dóbr Świętnica Wielka, Kołupajłów; uroczysko, 16 dzies., własność Borejszów. 5.) **W. W.** al. *Polonisk*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 4 $\frac{1}{2}$ w. od Słonima, 562 dzies. ziemi włośc. 6.) **W. W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 24 w. od

Wiłkomierza. 7.) **W. W.**, folw., tamże, gm. Kurkle, o 24 w. od Wiłkomierza; Biesiekiersey mają tu 40 dzies. (6 nieuż.), Kontrymowiczowie 28 dzies. (2 nieuż.) 8.) **W. W.**, ob. *Wielkie Siolo*. *J. Krz.*

Wielka Wieś, w XV w. *Wielga Wyesz*, 1591 *Wielowieś*, wś, w pow. brzeskim, na lew. brzegu Dunajca, przy gościńcu z Zakłuczyna do Wojnicza, 3-7 klm. na pld. od Wojnicza, w równinie wzn. 206 mt. n.p.m., liczy wraz z obszarem więk. pos. (Jana hr. Stadnickiego) 103 dm., 618 mk., 586 rzym.-kat. i 25 izrael. Parafia w Wojniczu. Grunta ma urodzajne, napływowe, w stronie pld. niewielki las zwany „Zamkiem“. Do tego miejsca odnosi się podanie sięgające czasów Bolesława Śmiałego. Wzgórze ze starożytnymi okopami nosi nazwę góry Panieńskiej. Obszar tabularny dzieli się na dwa folwarki i wynosi 715 mr. roli, 39 mr. łąk, 4 mr. 247 sąż. ogr., 157 mr. pastw., 37 mr. lasu, 113 mr. nieuż. i 2 mr. 1079 sąż. parcel bud.; pos. mn. ma 202 mr. roli, 31 mr. łąk i ogr., 26 mr. pastw. i 15 mr. lasu. Za Długosza (L. B., II, 307) należała do Jana Wielowiejskiego Półkozica, miała 18 kmieci, dwie karczmy z rolą, zagrody z rolą i predium szlach. W r. 1581 (Pawiniński, Małop., 143) dzieliła się na 2 części, większą posiadali Wielowiescy, mniejszą Anna Stojewska. Obie części miały 3 łany km., 12 zagr. z rolą, 6 kom. z bydłem, 6 kom. bez bydła, rzeźnika. Graniczy na ptn. z Zawodziem, na pld. z Sukmaniem, na zach. z Miłówką, Grabnem, Rudką. *Mac.*

Wielka Wieś 1.) kol., pow. poznański, par. rz.-kat. Stęszewo. W r. 1837 było 28 dm., 164 mk. Należała do dominium Chmielnik, stanowiącego część dóbr Stęszew. 2.) **W. W.** al. *Świątniki*, wś i folw., pow. bukowski, par. rz.-kat., poczta i st. dr. żel. w Buku. Wchodziła w ostatnich czasach w skład dóbr rządowych Duszniki. R. 1837 wś miała 26 dm., 260 mk.; folw. 6 dm., 75 mk. Wchodziła w skład klucza bukovskiego dóbr bisk. poznańskich. R. 1580 biskup płacił tu od 10 pół-łanków, 4 ogrod., 7 pół-łan. pustych (Pawin., Wielkop., I, 6). 3.) **W. W.**, wś, pow. międzychodzki. W r. 1837 miała 84 dm., 774 mk. Gorzelnia. Wchodziła w skład dóbr rząd. Międzychód. Według reg. pob. pow. poznańskiego z r. 1580 we wsi „Wielka Wieś“ w par. Międzychód, własność Zofii z Ostrorogów kasztelanowej międzyrzeckiej, płacono od 8 łan., 3 ogrod., 2 kom, 25 owiec z pasterzem, $\frac{1}{4}$ łana karcz. (Pawin., Wielkop., I, 21).

Wielka Wieś, niem. *Grossendorf*, wś włośc. na Kaszubach, pow. pucki, agent. poczt. i szkoła katol. w miejscu, par. kat. Swarzewo; 726 ha (360 roli orn., 61 łąk); 1869 r. 412 mk., 50 dm.; 1885 r. 60 dm., 83 dym., 415 mk., 423 kat., 2 ew. Wś ta leży tuż przy granicy półwyspu Heła, na kępie Swarzewskiej i ma z ptn. strony morze Wielkie (Bałtyckie), a z wschodniej t. z. morze

Małe (zatokę Pucką). Za wsią stacya ratunkowa dla żeglarzy. Z pobliskiej góry nad zatoką rozległy widok na półwysep, wś i morze. W pld. stronie, na lewo od drogi ze Swarzewa, o 1 km. od wsi, mała drożyna polna prowadzi do miejsca, na którem w r. 1877 natrafiono plugiem na grób skrzynkowy. Z kilku popielnic w nim zawartych, jedną tylko wydobyto w całości i oddano do Muzeum Tow. N. w Toruniu. Na wschód od tego miejsca, na stokach wyżyn nadmorskich, pasterze napotykali nieraz groby skrzynkowe, z których jednak nic nie ocalało (ob. Ossowskiego „Objaśn. do mapy“, str. 65—66). W dok. napotyamy W. już r. 1284 p. n. „Velaves“; w tym roku nadaje ją ks. Mestwin Piotrowi, synowi Głabuna, wolną „ab omni exactione et solutione Polonica“ (ob. Perlbach: P. U. B., № 374, str. 399). R. 1376 nadaje komtur gdański Walpot v. Bassenheim wiernemu Janowi (Heinz) Grobesprochen i jego spadkobiercom na prawie chełm. wś tutajszą z 30 wł., z których 3 przypadają na Chłapowo wraz z 15 morgami łąk na Helu, sołtys dostaje 3 wolne włóki, od reszty mają czynszować po 1 grz. i po 2 kury, od morga łąk zaś 1½ wiardunka; mieszkańcom przysługuje nadto prawo tuczy (Mastreht) na Karwiach i prawo paszy na Helu; bisk. i prob. mają dawać zwykłe dziesięciny, sołtys będzie pobierał trzeci fenik kar sądowych, będzie czynił służbę zbrojną na koniu. Przywilej ten potwierdził r. 1633 Władysław IV w Krakowie. R. 1400 stawia wś 2 jeźdźców, jednego w ciężkiej, drugiego w lekkiej zbroi; zawiera 27 włók, czynszujących grz. 27 i karczmę, płacącą 2 grz. (ob. Prutz, Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 188). Za czasów, gdy W. należała do ststwa puckiego, istniała tu warownia nadmorska „Władysławów“, której szczątki dotąd się przechowały (ob. Puck, t. IX, 269). Lustr. z r. 1678 pisze: Wielka Wieś ma 30 włók, 3 należą do Chłapowa ogrodnikom; łąk ma morgów 15, na których teraz Jastarnia wieś siedzi. Rozgard tam jest dworski teraz morgów 8. Sołtys Paweł Bolda z żoną, ma dzieci pięcioro, siedzi na wł. 3, powinność jego brzegu morskiego pilnować; tenże od pustej roli daje fl. 12. Gburów tam było 12, teraz ich tylko 5; drudzy zniszczeni; a gdy niektórzy szarwarkować nie mogli, osady im wzięł pan Pozner, arendarz starostwa od Gdańszczan i drugim chłopom szarwarkowym dał. Zboże zaś od 2 chłopów wzięł do folwarku. Wojciech Mazurek, poddany, z żoną, ma dzieci sześcioro, nie wszystkie dorosłe, siedzi na wł. 2; szarwark odprawuje jak i drudzy. Czynszu daje grzywien pruskich 4, kur 5, jaj 20. Michał Dytłow, poddany, z żoną, dzieci ma troje, niedorosłe, włók ma 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. Tomasz Haza, poddany, z żoną, dzieci ma dwoje, niedorosłych, włók 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. A nadto karczmarzem jest, piwo i gorzałkę pańską szynkuje. Jerzy

Getka, poddany, z żoną, ma dzieci sześcioro, niedorosłych, włók 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. Matys Hiruka, gbur, poddany, z żoną, ma dzieci pięcioro, niedorosłych, włók ma 2, szarwarkuje i czynsz daje jak wszyscy. Jakub Dere, poddany, z żoną, arendarz na pustych wł. 2, daje czynszu na rok fl. 15, we żniwa robi jak i drudzy arendarze. Jachim Struk z żoną, ma dzieci pięcioro, arendarz na pustych włókach 2, daje czynszu fl. 30 i robi we żniwa jak i wszyscy. Marcin Domreza, z żoną, poddany, dzieci ma troje dorosłe, arendarz na wł. 2 pustych, daje czynszu fl. 20 i robi we żniwa jak i wszyscy. Anna wdowa Jana Zamerlinka, poddana, ma dzieci 4, arendą trzyma wł. 2, daje czynszu fl. 20 i robi we żniwa jak i wszyscy. Tamże cała wś od pustej roli włók 2 daje fl. 15. Matys Ergard, ogrodnik, poddany, z żoną, daje od mieszkania i ogrodu fl. 6. Bartosz Zek, poddany, z żoną, daje od mieszkania i ogrodu fl. 12. W tej wsi są sieci łosośne i inne, które się w prowent rybitwy aparte położą. Ciż poddani z tej wsi produkowali nam confirmacją przywileju krzyżackiego od J. k. m. terażniejszego Jana Trzeciego die 19 mensis Octobris a. 1677, w której libertacya im dana certis retibus. My ich w tem conserwovaliśmy cum ea declaratione, że każdy gbur z tej wsi jeden żak stawić ma wolno, od którego do zamku gr. 6 na rok płacą, a coby więcej stawiali nad ten od każdego płacić będą jak zwyczaj. Co przecie ad beneplacitum J. kr. m. być ma (ob. str. 13, rękopis w Pelplinie). Wizyta Szaniawskiego z r. 1770 opiewa, że wś dawała od 30 włók 30 korey żyta i tyleż owsa; wówczas tylko 18 kor. i 3 wiertle żyta i tyleż owsa (str. 52). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 pobierał prob. swarzewski ztąd 25 kor. żyta i tyleż owsa (str. 39). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest W. zapisana jako król. dobro lemańskie i wś włośc. o 15 dym. *Ks. Fr.*

Wielka Wola 1.) wś, dziś przedmieście Warszawy. Ob. *Czyste i Wola*. 2.) **W. W.**, wś i folw., pow. rawski, gm. i par. Czerniewice, odl. 14 w. od Rawy. Wś ma 20 dm., 200 mk.; folw. 6 dm., 156 mk. W 1827 r. było 26 dm., 199 mk. W r. 1874 folw. W. W. rozl. mr. 1732; gr. orn. i ogr. mr. 710, łąk mr. 49, pastw. mr. 7, wody mr. 5, lasu mr. 88, zarosli mr. 24, nieuź. mr. 49; bud. mur. 10, drew. 10; płodozm. 7 i 10-pol.; las nieurządzony, gorzelnia. Wś W. os. 43, mr. 437; wś Dąbrówka os. 52, mr. 696; wś Annów os. 34, mr. 484. 3.) **W. W.**, wś, folw. i dobra, pow. opoczyński, gm. Wielka Wola, par. Wójcin, odl. od Opoczna 16 w., ma 12 dm., 137 mk. R. 1577 wś ta p. n. „Wola Daleszowska“ należy do Stawieńskich. Na obszarze dóbr powstała osada przy klasztorze zw. Paradyz (ob.). W r. 1827 było 34 dm., 304 mk. (razem z Paradyzem). Dobra W. W. składały się w r. 1867 z folw. W. Stasin, os. i młyn w Strzałkowie. Obszaru mr.

1780: gr. orn. i ogr. mr. 606, łąk mr. 15, pastw. mr. 21, lasu mr. 800, zarośli mr. 70, nieuż. mr. 225. Wś Paradyż os. 32, mr. 210; wś Przyłęk os. 111, mr. 1360; wś Kazimierzów os. 32, mr. mr. 510; wś Feliksów os. 12, mr. 171; wś Alfonsów os. 41, mr. 315. Kościół i klasztor bernardynów założył tu w r. 1689 Kazimierz Skórkowski, dziedzic wsi. Gdy pierwotna drewniana budowla spłonęła w r. 1820, wzniesiono nowy kościół murowany, z dwoma wieżami, zdaleka widzialnymi, dla wyniosłego położenia. Dobra te od XVII w. zostają w posiadaniu rodziny Skórkowskich. W. W. gmina, należy do sądu gm. okr. V we wsi Wójcinie, urząd gm. i st. poczt. we wsi Paradyż. Gmina ma 7718 mr. (4742 włóc.) i 3060 mk. (3 prawosł., 79 prot., 232 żydów). W skład gm. wchodzi: Alfonsów, Bogusławów, Feliksów, Hieronimów, Irenów, Joannów, Kazimierzów, Krasik, Paradyż, Przyłęk, Stasin, Strzałków, Wielka Wola i Wójcin. Są to przeważnie kolonie i wsi założone w ostatnich czasach, po wycięciu lasów. *Br. Ch.*

Wielka Wola, ob. *Wola Wielka*.

Wielka Zatoka, ob. *Einwick*. *?*

Wielka Zimna Woda, ob. *Staroleśniana Woda*.

Wielka Żarnawka, potok, lewy dopł. Soły, płynie granicą między dwoma Międzybrodziami, z pod lasu Koz (wzn. 839 mt.), w kierunku płd.-wsch. Długość 3700 mt. (Mapa wojs., 6, XX).

Wielkanoc, wś i folw. nad rzeką Gołeczka (praw. dopł. Szreniawy), pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołcza, odl. 8 w. od Miechowa, w pobliżu drogi bitej do Wolbromia, posiada pokłady wapienia, młyn wodny i tartak. W 1827 r. było 12 dm., 130 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 337: gr. orn. i ogr. mr. 291, pastw. mr. 23, lasu mr. 4, nieuż. mr. 19; bud. mur. 8, drew. 15. Wś W. os. 32, mr. 164. Do folw. należy też os. i karczma Cieplice. W połowie XVI w. wś W., w par. Gołcza, własność Jana Wielkanockiego h. Piakostki, miała łąny km., karczmę, zagr., folwark, z których dziesięcinę, wartości 20 grzyw., płacono plebanowi w Gołczy (Długosz, L. B., II, 39). W r. 1581 wś W., w par. Gołcza, własność Wielkanockiej, miała 4 i pół łąn. km. (Pawiński, Małop., 94, 437). *Br. Ch.*

Wielki Barów, wś i dobra, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Łogumowicze (o 6 w.), okr. wiejski Mikołajów, 42 dusz rewiz. W 1865 r. dobra należały do Ślipkowej. Obok wś i folw. Mały Barów (własność Besarowiczów).

Wielki Baziów, wzgórze lesiste z płaskim grzbietem, na granicy wsi Schodnicy i Mraźnicy, w pow. drohobyckim. Z półn. stoków wypływa pot. Tyśmienica, z płd. Schodnica. Wzgórze to stanowi początek grzbietu ciągnącego się ku płd.-wsch. do potoków: Ropianki i Stynawki (Mapa wojs., 9, XXIX).

Wielki Bobryk, sioło, pow. sumski gub.

charkowskiej, o 20 w. na płd.-wsch. od Sumska, ma 126 dm., 1935 mk., 4 jarmarki, fabrykę przędzy bawełnianej (w 1860 r. zatrudniała 277 robotników i wyprodukowała za 48500 rs.) i cukrownię (w t. r. zatrudniała 310 robotn. i wyprodukowała za 64000 rs.).

Wielki Boków, wś i własność ziemska, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Mieleżkiewiczze, o 12 w. od Mozyrza. Wś ma 15 osad. Oprócz tego mają tu folw.: Berezowscy (przeszło 18 włók), Marciniowicze (przeszło 38 włók), Trypolscy (2 $\frac{1}{2}$ włóki), Polakow (2 $\frac{1}{4}$ włóki), Repeta (2 $\frac{1}{4}$ włóki), Careńko (przeszło 1 włókę). Miejscowość falista, grunta dobre. *A. Jel.*

Wielki Bór 1.) al. *Wielki Las* al. *Leśnictwo*, folw., pow. kolski, gm. Piotrowice, par. Lubstów, odl. od Koła 25 w. Oddzielony od dóbr Lubstów, folw. ten miał w r. 1891 obszaru 2191 mr.: w tem 517 mr. roli i ogr., 7 mr. łąk 61, mr. pastw., 1511 mr. lasu i 95 mr. nieuż.; bud. murow. 3, drew. 15; las nieurządzony. 2.) **W. B.**, kol., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 3 w.), ma 43 dm., 352 mk., 819 mr. włóc., 1 $\frac{1}{2}$ dwor. (karczma). W r. 1827 było 8 dm., 66 mk. Powstała na obszarze dóbr rząd. Częstochowa. 3.) **W. B.**, os. leś., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, odl. 9 w. od Sejna, ma 1 dm., 5 mk.

Wielki Bór 1.) wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, przy drodze ze wsi Mołczy do Dubrowy, o 68 w. od Bobrujska, ma 15 os.; miejscowość głucha. 2.) **W. B.**, własność ziemska, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Pohost, o 49 w. od Ihumenia, należy do Giecowiczów, ma 3 włóki; grunta lekkie. 3.) **W. B.**, wś, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 52 w. od Rzeczycy, ma 66 osad. Była tu niegdyś kaplica katol. paraf. Ostrohladowicze. Obecnie jest tu cerkiew paroch. i szkoła cerkiewna (od 1867 r.). Podług reg. pob. wdzstwa kijowskiego z 1628 r. własność potomków Mikołaja Abrahamowicza, wdzica smoleń., płaci od 6 dym., 2 kół młyn. Podług aktu rozgraniczenia: między pow. owruckim a pow. mozyrskim z 1622 r. (19 stycz.) sioło W. B. pozostało przy wdztwie kijowskiem (Jabłonowski, Ukraina, I, 83, 96). D. 26 czerw. 1600 r. dane przez Szezęsnego Charlińskiego, podkom. kijow., synowi Mikołajowi. Należało do dworu Ostrohladowcze. W 1623 r. Halszki Charlińskiej (tamże, II, 60, 637). *A. Jel.*

Wielki Bór 1.) lesisty obszar płaski we wschod. części Piskorowie, w pow. jarosławskim. Po wschod. i zach. jego stronie ścielą się podmokłe łągi. Od płd. opływa ten obszar pot. Lubenia (Mapa szt. wojs., 5, XXVII). 2.) **W. B.**, obszar lesisty, w części płn.-wschod. podmokły, w Podborzu, w pow. dąbrowskim, z najwyższem wznies. 186 mt. Na płd.-wschodzie łączy się z nim Mały Bór. Wody odciekają do Brenia.

Wielki Borek, szczyt górski w Karpatach słaskich, na płn.-wschód od Jabłonkowa, wzn. 980 mt.

Wielki Byków, ws poradziwiłowska nad rzką Siewielgą, praw. dopł. Słuczy, pow. słucki, przy drodze z Pohosta do Carowców, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, o 15 w. od Słucka, ma 45 osad; grunta dobre, łąki obfite; po drugiej stronie rzeki leży ws Mały Byków.

Wielki Chutor, mko nad rzką Żołotonoszą, dopł. Dniepru, pow. żołotonoski gub. połtawskiej, o 25 w. na płn. od Żołotonoszy, ma 355 dm., 1580 mk.; 2 cerkwie, 4 jarmarki.

Wielki Cierebierz, uroczysko, pow. nowogródzki, w gm. Wsielub'. A. Jel.

Wielki Czantory, szczyt (995 mt.), ob. Czantory (por. t. III, 858).

Wielki Czysownik, gniazdo górskie (353 mt.) u granicy Porąbki z płn. a Międzybrodzia i Kocierza z płd., na pograniczu pow. białskiego i żywieckiego, pod $49^{\circ} 1\frac{1}{2}'$ płd. szer., a $36^{\circ} 56'$ wschod. dług. Należy do działu Kocierza. Od niego wysuwają się działy górskie na płn.-zach., płd.-zach. i wschód (Mapa wojs., 6, XX).

Wielki Dół, góra (704 mt.), pod $48^{\circ} 55'$ płn. szer., a $41^{\circ} 3'$ wsch. dług., w Beskidzie wschod., na Węgrzech, na granicy Rieski i Tyuski (Mapa wojs., 11, XXIX).

Wielki Dilec, szczyt górski (937 mt.), na obszarze gm. Szczerbanówki, w pow. liskim, u źródeł Oslawicy.

Wielki Dół, os., pow. olkuski, gm. i par. Minoga. W 1827 r. 5 dm., 23 mk., par. Sieciechowice.

Wielki Dół, bezleśne wzgórze (315 mt.), na granicy Kadłubisk i Narola Starego, w pow. cieszanowskim. Wzgórze to wznosi się na działu lwowsko-tomaszowskim, czyli Rostoczcu żółkiewskiem, pod $50^{\circ} 22\frac{1}{2}'$ płn. szer., a $41^{\circ} 1\frac{1}{4}'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 4, XXIX).

Wielki Dwór 1.) folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki, o 49 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 25 mk. (10 prawosł., 15 katol.); w 1865 r. własność Niekraszewiczów. 2.) **W. D.**, folw. i osada karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojeje, okr. wiejski Wielki Dwór, o 50 w. od Wilna. Folw. ma 108 mk. (6 prawosł., 42 kat., 60 starow.). kaplica kat. par. Giedrojeje, młyn drew., browar murow.; os. karcz. 1 dm., 4 mk. katol. W 1865 r. własność Bolesława Jeleńskiego. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Biedory, Donowale, Jasiuliszki, Jawry, Kołundzie, Kuwienie, Pojezierce, Radziunięce, Skoreniszki, Szaltoborszczyzna, Szarejkiszki, Wiejczele, oraz zaśc.: Anodopusle, Bilsza, Kajeliszki, Komosta, Kortuwiel, Kozaki, Mieluże, Milikańce, Miszkińce, Ożegiry, Pustyłka i Sadowszczyzna, w ogóle w 1865 r. 277 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 1 b. włośc. skarbowych.

Wielki Dwór, część Jawornika ruskiego, w pow. dobromilskim.

Wielki Dział, lesiste wzgórze (394 mt.), jedno z najwyższych wzniesień Rostoczca lwowsko-tomaszowskiego, na obszarze Huty Starej, w pow. cieszanowskim. Jego stoki przechodzą na wsch. do pow. rawskiego. Wody z niego odpływają do Tanwi na płn.-zachód, do pot. zaś Werchowiny na płd.-wschód. Leży pod $50^{\circ} 21\frac{1}{4}'$ płn. szer., a $41^{\circ} 2\frac{1}{2}'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 4, XXIX).

Wielki Gaj 1.) *Welyki Haj*, lesiste wzgórze (391 mt.), w Horodyszczu, w pow. tarnopolskim, nad stawem Werteleckim (Mapa wojs., 6, XXXIII). 2.) **W. G.**, lesisty obszar w płd.-zach. stronie Karczmina, w pow. rawskim (Rawa Rуска), na zach. łączy się z nim obszar „za Kurhanami“, wzn. 219 mt. **W. Gaj** jest częścią wschodnich stoków działu lwowsko-tomaszowskiego (Mapa wojs., 4, XXX). 3.) **W. G.**, obszar lesisty, pagórkowaty, w płn.-wsch. stronie Korsowa, w pow. brodzkim. Obszar ten pochylony ku wschodowi, na zachodzie sięga wznies. 240 mt. w części sąsiedniej, zwanej Kruchlaki, dalej na wschód jest 228 mt., w środku 227 mt. Poszczególne części obszaru mają nazwiska: w środku Lubarowszczyzna, na płd.-wschodzie Brzozowy Gaj. Na północ przytyka bezleśny obszar Zagroda, na płn.-wschodzie Omytka. St. M.

Wielki Głuchów, góra (341 mt.), w płn.-zach. stronie Baranowa, w pow. buczackim. Pomiedzy Żółtą Lipą a Suchodołem rozłożył się obszar pagórkowaty, po stokach i dolinach porośły lasem, którego płn. zakończeniem jest góra Wielki Głuchów, pod $49^{\circ} 6\frac{1}{2}'$ płn. szer., a $42^{\circ} 40'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 9, XXXII).

Wielki Groń 1.) szczyt (756 mt.), w grzbiecie ciągnącym się z płd. na płn., a kończącym się na dolinie Kamienny, wznosi się na granicy wsi Baczy i Hamrzysk, w pow. nowosądeckim, pod $49^{\circ} 30\frac{1}{2}'$ płn. a szer., $38^{\circ} 28'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 7, XXIII). **W. G.**, szczyt górski (1007 mt.), pow. storozyniecki (ob. t. XII, 377).

Wielki Horb, garb bezleśny (697 mt.), na granicy Szumiacza a Przysłopa, w pow. turezańskim, pomiędzy dolinami dopływów pot. Litmierza, w środku pomiędzy górą Szejką (730 mt.), a Hołowaniwą (706 mt.), z którymi tworzy pasmowy garb (Mapa wojs., 9, XXVIII).

Wielki Karack, ws, pow. słucki, o 64 w. od Słucka; ob. Karack.

Wielki Kąt, wzgórze (301 mt.), w płn.-wschod. stronie wsi Kawaska, pow. stryjski, wznosi się ponad sąsiednie bagna w dolinie lew. brzegu pot. Kropiwnika.

Wielki Kierniczny, grzbiet w Beskidzie wschodnim, na obszarze wsi Żabie, w pow. kossowskim, występuje z granicznego grzbietu pomiędzy Węgrami a Galicyą, w kierunku ku płn.-wschodowi, pomiędzy pot. Kiernicznym na płn.

a dopływami Rabenca z południa. Stoki jego lesiste, silnie rozwinięte, dochodzą do Czeremoszu Czarnego. W miejscu, gdzie się łączy z granicznym grzbietem, wznies. sięga do 1593 mt., dalej ku płn.-wschod. do 1529 mt. Dolina Czeremoszu u jego stóp wzn. 877 mt. (Mapa wojs., 14, XXXI). Por. *Kierniczny*.

Wielki Klin, szczyt (1378 mt.), ob. *Tatry Niżnie* (t. XII, 259).

Wielki Kracownik, szczyt (718 mt.), na obszarze Leluchowa, w pow. nowosądeckim, wznosi się pod 49° 19' szer. płn., a 38° 35' wsch. dług., na bocznej, ku zachodowi wysuniętej gałęzi górskiej, a występującej z większego grzbietu nad pot. Szmereczek (Mapa wojs., 8, XXIV). Ob. *Szmereczek*.

Wielki Las 1.) os., pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Mąkolno, odl. od Koła w. 20; ma 2 dm., 10 mk. W r. 1827 było 2 dm., 8 mk. 2.) **W. L.**, leś., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. od Słupcy w. 19; ma 1 dm., 6 mk. 3.) **W. L.**, os., pow. lipnowski, par. Skrwilno. W 1827 r. było 2 dm., 31 mk. 4.) **W. L.**, kol., pow. lubelski, gm. Bełżyca, odl. 23 w. od Lublina. Oddzielona od kol. Leśniczówka, ma 52 mr. (34 roli).

Wielki Las 1.) uroczysko leśne, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Dywin, o 32 w. od Kobrynia, należy do dóbr Dywin, Jagminów. 2.) **W. L.**, folw., pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów. Należy do dóbr Kossów, Pusłowskich. 3.) **W. L.**, osada straży leśnej, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, 10 w. od Mińska. 4.) **W. L.**, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 81 w. od Rzeczycy, ma 19 osad; miejscowość odosobniona.

Wielki Las, wś, pow. braclawski, okr. pol., gm., par. i poczta Niemirów (o 12 w.), sąd Woronowica, o 27 w. od Braclawia, przy tr. poczty z Niemirowa do Woronowicy, ma 65 osad, 439 mk., 650 dzies. ziemi włośc., 500 dworskiej. Własność dawniej Potockich, Jaworskiego, dziś Arsenia Husaka.

Dr. M.

Wielki Las 1.) wzgórze lesiste, w zachod. stronie Tłuczania Górnego, w pow. wadowickim. Grzbiet jego stanowi granicę pomiędzy Żygodowicami a Tłuczanią Górną, wznies. sięga do 352 mt. Ze stoków wschodnich dopływają wody do pot. Brodawki, lew. dopł. Wisły. Wielki Las z przytykającymi doń grzbietami zamyka głęboką a wąską dolinkę, o 100 mt. niżej leżącą. W tej kotlinie, po jej stokach rozłożył się Tłuczania Górny i Dolny (Mapa w., 6, XXI). 2.) **W. L.**, obszar lesisty, pagórkowaty, w Biskupicach i przy granicy Chorągwi, w pow. wielickim, wzn. 369 mt. Wody ściekają w części do pot. Obrzydki (dopł. Wisły), w części do potoku łączącego się z Pazdernikiem (dopł. pot. Królewskiego, uchodzącego do Raby). 3.) **W. L.** (wzn. 211 mt.), w Borku, pow. bocheński. 4.) **W. L.** (wzn. 864 mt.), w Rabie Wyżniej i w Spytkowic-

cach, w pow. myślenickim. Z niego wypływa Zakłęty potok, lew. dopł. Raby (Mapa wojs., 7, XXII). 5.) **W. L.**, lesiste wzniesienie w Toporzysku, pow. myślenicki. Potok Podzagar zasila się z niego skąpymi wodami (Mapa wojs., 7, XXI). 6.) **W. L.**, lesisty grzbiet, stanowiący granicę pomiędzy Lubaszową z płn. a Kozłówkami z pld., w pow. tarnowskim. Na zach. wzn. 428 mt., na wschodzie 501 mt., dalej na wschodzie występuje szczyt Brzanka (538 mt.). Wody z tego grzbietu odpływają do pot. Rostowki i do rz. Białej (Mapa wojs., 6, XXIV). 7.) **W. L.**, lesisty pagórkowaty obszar, wzn. od 194 do 231 mt., w zach. stronie Dulczy Wielkiej, w pow. mieleckim. Jest on źródłiskiem potoku Dęby i drugiego b. n., lew. dopł. Dęby. Por. *Dęba* (Mapa szt. w., 5, XXIV). 8.) **W. L.**, nad praw. brz. rz. Gwoźnicy, we wsi Gwoźnicy, w pow. brzozowskim (wzn. 393 mt.). 9.) **W. L.**, obszar w płn. stronie Czarnej, w pow. ropezyckim. Na płn. Czubata Górka (238 mt.), na pld. wzn. 230 mt., po wschod. stronie są łągi podmokłe (226 mt.), których wody odsączają się do pot. Turzymki (Mapa szt. w., 5, XXV). 10.) **W. L.**, wzgórze (347 mt.), w pow. ropezyckim, nad pot. Ostrą, dopł. Wisłoki. 11.) **W. L.**, płaskie wzniesienia lesiste, w pld.-wschod. stronie Nowego Sioła, w pow. cieszanowskim, wzn. w środku 244 mt., na zach. 236 mt. Jest on dalszym ciągiem wzgórz idących od Nowego Sioła. Otaczają go z pld. i płn.-wschodu łągi, wśród których płynie pot. Świdnica (Mapa szt. w., 5, XXVIII). 12.) **W. L.**, w płn.-zach. stronie Wólki Mazowieckiej, w pow. Rawa Ruska. Są to przeważnie łągi, rzadko zarosłe. 13.) **W. L.**, wzgórze płaskie, lesiste, w płn. obszarze Bełżca, w pow. Rawa Ruska. Wsuwa się klinem ku granicy pow. tomaszowskiego. Na pld. wzn. 382 mt., na płn. 302 mt. Wzdłuż pld. granicy płynie potok Krynica, lew. dopł. Sołokii. 14.) **W. L.**, lesiste wzgórze pod Bukowym Garbem (426 mt.). Przez nie prowadzi granica pomiędzy Rokitnicą, w pow. jarosławskim, a Maćkowcami, w pow. przemyskim (Mapa wojs., 6, XXVII). 15.) **W. L.**, lesisty grzbiet w Gołogórach, na zach. obszarze Winnik, w pow. lwowskim, z niego wypływa Maruńka od płn., a Czyszkowski pot. od pld. Z pld.-wschodu góra Pryska (363 mt.) (Mapa wojs., 6, XXX). 16.) **W. L.**, położysty grzbiet lesisty, wschod. częścią należy do Podlisk, zach. do Blichu, w pow. brodzkim. Póln. stoki zbiegają do doliny pot. Huku. Z innych stron przytykają do niego bezleśne wzniesienia (na pld. do 370 mt.) (Mapa wojs., 6, XXXIII). 17.) **W. L.**, we wsi Żydowskie, w pow. krośnieńskim, na granicy pow. sanockiego, na płn. stokach góry Żydowskiej (714 mt.) (Mapa wojs., 8, XXV). 18.) **W. L.**, lesiste wzgórze, we wsch. stronie wsi Bełchówki, pow. sanocki, stanowiące odnogę od Dziadowego wierchu. Znak try-

ang. 535 mt., ku płn. i zach. rozwinęły się stoki, z których wody spływają ku Sanoczkwowi. 19.) **W. L.**, lesiste wzgórze, na płn.-wsch. obszarach wsi Trzciana, w pow. dobromilskim. Stoki jego sięgają do Grąziowej. Wierzchołki są płaskie, stoki silnie przez spływające potoki rozwinęte. Najwyższa wyniosłość na obszarze Grąziowej na pld. 488 mt., na płn. 486 mt., w Trzciancu 465 mt. Łączy się z tym obszarem na płn. w Łomny Szemiska góra (491 mt.). Wielki Las leży pomiędzy Wiarem a jego dopł. pot. Klimowym (Mapa wojs., 7, XXVII). 20.) **W. L.**, lesisty grzbiet, stanowi granicę pomiędzy Swoszową a Żurową, w pow. jasielskim. Na pld. wznies. 417 mt., na płn.-wschodzie góra wzn. 508 mt., na płn.-zach. góra Dobrotyn (517 mt.) (Mapa wojs., 6, XXIV). 21.) **W. L.**, lesisty grzbiet na granicy Pietruszej Woli, Łąk i wsi Kotyle, w pow. jasielskim. Wznies. na pld. do 371 mt. Wody z niego płyną do Wisłoku (Mapa wojs., 6, XXV). 22.) **W. L.**, lesiste wzgórze, we wsi Brzezina, pow. ropczyckim, na granicy pow. jasielskiego, ropczyckiego i pilzneńskiego. Wznies. sięga 430 mt. Góra Brzezina na granicy trzech powiatów stanowi gniazdo górskie, a jednym z rozgałęzień jest Wielki Las. Wody odpływają do Wielopolki (Mapa wojs., 6, XXV). 23.) **W. L.**, lesiste wzgórze we wsi Straszewicach, w pow. staromiejskim. Wznies. na płn. 437 mt., na pld. 444 mt. Wody odpływają na płn. do Dniestru, na pld. do Krzemianki dopł. Dniestru (Mapa wojs., 8, XXVIII). 24.) **W. L.**, lesiste wzniesienie, w zach. części wsi Hołobutuwa, pow. stryjski (znak tryang. 330 mt.). Wznies. nad doliną Kłodnicy 26 mt. (Mapa szt. wojs., 8, XXIX). 25.) **W. L.**, na obszarze wsi Burkanowa, w pow. podhajeckim, na lew. brzegu Strypy (Mapa szt. wojs., 8, XXXIII). 26.) **W. L.**, puszcza lesista, płn. obszarem należąca do Strusowa, pld. do Trembowli, w pow. trembowskiem. Leży pomiędzy Seretem z lew. a Gniezną z praw. brzegu. Od wsch. ku zach. szeroka $5\frac{1}{2}$ klm., zwęża się przy ujściu Gniezny do Seretu. Od płn. ku pld. ciągnie się do 10 klm. W środku wznies. w górze Buczynie do 379 mt., opada symetrycznie ku północy (372 mt.) i ku pld. (369 mt. i 321 mt.). Dolina Seretu pod puszcza koło Zubowa wzn. 266 mt., koło Semenowa 258 mt., nad Gniezną, poniżej Krowianki 264 mt., a poniżej Trembowli 262 mt. Puszcza przedstawia się pokąźnie. Ponad sąsiednie doliny wznosi się 63 mt. do 115 mt. Wody z puszczy odsączają się na zach. do Seretu, na wschód do Gniezny. Dział wodny idzie środkiem puszczy z płn. na pld. Idąc na północ, przechodzimy w las Grabinę (349 mt.), który znów na dalszej północy przez mniejsze i większe lasy łączy się z Wielkim Lasem wsi Łuczki, w pow. tarnopolskim, stanowiąc ostatnią, ku północy z południa wybiegającą znaczniejszą pokrywę leśną pld.

krańca Podola (Mapa szt. wojs., 8, XXXIII). 27.) **W. L.**, lesiste wzniesienie, wschodnią częścią należy do Ostrowa, zachodnią do Buczniowa, w pow. tarnopolskim. Rozciąga się pomiędzy pot. Brodkiem od zach., a Seretem z wschodu (znak tryang. 367 mt.). Względna wysokość 64 mt. 28.) **W. L.**, lesiste wzniesienie, we wsch. stronie wsi Łuczki, pow. tarnopolskim (znak tryang. 374 mt.). Pod lasem nad Seretem wzn. 284 mt. Jestto dalszy ciąg puszczy strusowsko-trembowelskiej czyli Wielkiego Lasu. Wody z niego odsączają się do Seretu na zachód, a na wschód do Gniezny (Mapa szt. wojs., 8, XXXIII). 29.) **W. L.** (wzn. 356 mt.), w zach. stronie wsi Trójcy, w pow. kołomyjskim. Wody odpływają z niego na płn. do pot. Krewolutki, na płn. do pot. Chomczyna (Mapa wojs., 12, XXXII). 30.) **W. L.**, obszar pagórkowaty (wzn. 356 mt.), w pld.-zach. stronie Trójcy, w pow. śniatyńskim. 31.) **W. L.**, obszar lesisty, wzn. do 322 mt., w płn. stronie Szuparki, w pow. borszczowskim. Zach. połąć lasu przechodzi na obszar Nowosiółki, w pow. zaleszczyckim (Mapa wojs., 11, XXXIV). *St. Maj.*

Wielki Las al. *Wielgilas*, leśnictwo i wybud., pow. jańsborski, nad jez. Niskie.

Wielki Łazek, góra (702 mt.), na obszarze Muszyny, w pow. nowosądeckim, pomiędzy dolinami potoków: Muszynki, Jastrzębiska i potoku b. n., płynącego ze Złockiego. Leży pod $49^{\circ} 22\frac{1}{4}'$ płn. szer., $38^{\circ} 34\frac{3}{4}'$ wsch. dług. (Mapa wojs., 8, XXIV).

Wielki Ług, obszar błot i bagien w pld. części gmin Stale i Jeziorka, pow. tarnobreski. Na płn. przypiera do niego obszar błotny, Głógów zwany, który znów na płn. przechodzi w suchszy lesisty obszar, zwany Królowym Ługiem, wznoszący się dalej do 161 mt. W zach. i płn. stronie Głógowa, nad pot. Dąbrową al. Trześnią, wzgórze Klewec (161 mt.). Obszar błotny w najwyższych punktach sięga 156 do 159 mt. Wody z Wielkiego Ługu odsączają się w części kanałami, w części potokami; na zach. pot. Dąbrowa al. Trześń, uchodzący z pot. Branki do Wisły, na wsch. spływają przez pot. Jeziorka, który od wsi Żupawy płynie p. n. pot. Żupawy do pot. Branki z praw. brzegu. Druga zaś jego odnoga łączy się z pot. Łęgiem, ten zaś z kilku innymi odpływa do Wisły (Mapa wojs., 3, XXV).

Wielki Łuh, dwa folw., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, o 5 w. od Mińska. Jeden z nich, własność włościanina Poleszuka, ma $2\frac{1}{2}$ włóki, drugi, Ściepurzyńskiego, $1\frac{1}{2}$ włóki. Grunta urodzajne, szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Wielki Maleszew, wś, pow. mozyrski, ob. Maleszewo. Leży o 150 w. od Mozyrza, ma cerkiew poroch. z r. 1792, pod wez. św. Jana Ewangelisty, uposażoną z dawnych zapisów przeszło 1 włóką ziemi i łąką na 50 wozów siana; około

600 parafian. Oprócz Gertowiczów i Frankowskich mają tu własność Kieniewiczowie 5¹/₂ włók.
A. Jel.

Wielki Młyn, folw. i os., pow. radomski, ob. Czarna 6).

Wielki Młyn, uroczysko i chutor, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 26 w. od Słonima, należy do wsi Krokotka Wielka.

Wielki Młyński al. W. Młynka, ob. *Mliński*, ws nad Siewielgą, pow. słucki, gm. Carowce, o 13 w. od Słucka.
A. Jel.

Wielki Ogród, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. katol.

Wielki Okuń, kol. nad rzką Grabią, pow. łaski, gm. Pruszków, ma 30 dm., 257 mk., 263 mr. włosc. i 2 mr. (karczma).

Wielki Ostrów 1.) białorus. *Wialiki-Ostrau*, uroczysko leśne, pow. bobrujski, ob. *Ostrów. 2.) W. O.*, pow. miński, ob. *Ostrów Wielki*.

Wielki Ostrów, grunta, w pow. żytomierskim, w sąsiedztwie wsi Babyczewka (dawniej Babicze). D. 11 czerwca 1618 r. nastąpiła komplanacja między ks. Krzysztofem Kazimirskim, bisk. kijow. i kapitułą jego, z jednej strony, a Łukaszem i Zofią Kmicianką Sapiehami z drugiej, o grunt W. O., między dobrami kapituły Babicze i dobrami Wierbkowicze leżący (Jabłonowski, Ukraina, II, 278).

Wielki Ostrów, ob. *Dniepr* (II, str. 48).

Wielki potok 1.) wypływa na granicy wsi Tureczki Niżnej i Boryni, w pow. turczańskim, z pod garbu Szmegarowca (781 mt.), płynie ku północy, oddzielając lesiste wzgórza i stoki Szmegarowca z praw. brzegu od bezleśnych garbów z lew. brzegu; następnie zwraca się ku płn.-zach., przepływa Jabłonkę Niżną i z praw. brz. uchodzi do Spisanego potoku, dopł. Jabłonki (dopł. Stryja). Długość 3¹/₂ klm. (Mapa wojs., 9, XXVIII). 2.) **W. p.**, wypływa na płd.-wsch. obszarze Belejowa, w pow. dolińskim, dąży w kierunku płn.-wsch. z pod góry Za Służą (421 mt.), pomiędzy obszarami lesistymi Buczniak, Brzezina z lew. brz. a Za Siwką z praw. brz., przepływa obszar lesisty Widły (387 mt.), potem wpada z lew. brzegu do Siwki, dając początek Bołochówce. Przeważnie ma dopływ lewobrzeżny. Długi 9 klm. Por. *Bołochówka, Mostoczna, Siwka*. 3.) **W. p.**, w Podbużu, w pow. drohobyckim, prawy dopływ Bystrzycy Tyśmienickiej, zbiera wody z pod Magóry (735 mt.), Horoszkówki (704 mt.) i z góry Na Hreble (551 mt.). Długi 2 klm. (Mapa wojs., 8, XXVIII). 4.) **W. p.**, lewy dopł. Ostrawicy, na Szląsku austr. (ob. t. VII, 678). 5.) **W. p.**, na Bukowinie, dopływ pot. Caberny, praw. dopł. Prutu, wypływa z lesistego obszaru Romanki, dąży przez Katestie w kierunku płn. Długi 4¹/₂ klm.

Wielki Rakitów, szczyt górski (1566 mt.), ob. *Fatra* (t. II, 375).

Wielki Róg, fol., pow. homelski, dziedzictwo Czyżów, 100 dzies. (28 roli, 22 łąk, 45 lasu).

Wielki Rów, uroczysko do wsi Ostrowlany, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska.

Wielki Rożan, ws poradziwiłłowska nad rz. Morocz, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 36 w. od Słucka. Ma 60 osad, cerkiew paroch. p. wez. Wniebowstąpienia, uposażoną z dawnych zapisów 1¹/₂ włókami ziemi i łąk na 30 wozów; przeszło 1000 parafian. Miejscowość odosobniona, grunta lekkie, łąk dużo.

Wielki Staw, uroczysko, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionna, o 29 w. od Sokółki.

Wielki Uhoł, osada, pow. wołkowski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, własność Pryputniewicza, ma 10 dzies.

Wielki Uplaz, szczyt (1427 mt.) w Tatrach Spiskich, w grzbiecie wybiegającym od Kołowego Wierchu. Ob. *Portki* (t. VIII, 829).

Wielki Wierch, szczyt (2184 mt.) w Tatrach Liptowskich, na płd. od głównych szczytów grupy Rohaczów. Ob. *Stara Stanka*.

Wielkie 1.) jezioro w płn. stronie wsi Zadzierz, w pow. gostyński. Łączy się z jez. Grabina (od zachodu), brzegi ma bezleśne, wyniosłe. Strumień zwany, Wielką strugą, wprowadza wody jeziora i przyległego jez. Grabina do Wisły pod Dobrzykowem. 2.) **W.**, jezioro w dobrach Kazimierz, pow. słupecki. 3.) **W.**, jezioro, które do r. 1861 istniało na obszarze dóbr Lejno, w pow. włodawskim. Miało do 280 mr. obszaru. Osuszone przez spuszczenie wód do jez. Orzechowo, którego wody wprowadza rzeczka Jedlanka (dopł. Tyśmienicy). Na obszarze jeziora W. powstały łąki. 4.) **W.**, jezioro w pobliżu wsi Sosnowica, w pow. włodawskim. Leży w zlewisku Tyśmienicy, ma do 86 mr. obszaru. Dokoła bagna i lasy. 5.) **W.**, jezioro, ob. *Wielgie*.

Wielkie, ws i fol., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno, odl. 18 w. od Lubartowa, w pobliżu Michowa, posiada szkołę początkową, urząd gm. W 1827 r. było 47 dm., 240 mk. W r. 1886 fol. W. rozł. mr. 463: gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 61, lasu mr. 147, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, drew. 12; płodozm. 10 i 11-pol.; las nieurządzony. Od dóbr powyższych w r. 1886 oddzielono fol. Izabelmont nr. 731 i fol. Glinnik nr. 374. Do dóbr poprzednio należały: ws W. os. 55, mr. 925; ws Glinnik os. 43, mr. 825; ws Abramów mr. 63, mr. 1257; ws Łakoć os. 7, mr. 15. Dobra te przed r. 1882 należały do Izyckich, od których sukcesorów nabył w r. 1882 Gross. W. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Michowie, st. pocz. w Kurowie. Gmina ma 16263 mr. obszaru i 3947 mk. Prócz 45 żydów sami katolicy.
Br. Ch.

Wielkie 1.) jezioro, w pow. trockim, między Landwarowem a rz. Wilią. 2.) **W.**, białorus.

Wielikoje, jezioro, w pow. borysowskim, niedaleko traktu z Borysowa do Łohojska, w gm. Jurawo, w kotlinie lesistej, połączone strugami i kanałami z kilku innymi jeziorami i rz. Usiażą, długie 1½ w., szerokie ¾ w., brzegi ma bagniste. 3.) **W.**, **Wielikoje**, jezioro, pow. mozyrski, o 2 w. naprzeciwko Mozyrza, za Prypecią; długość na 2 w., szerokie na ½ w. Wypływa z niego rzeka Lubnia. Rybne. Do tego jeziora skanalizowano w ostatnich czasach rzeczkę Zakowanekę. 4.) **W.**, jezioro, w pow. czerykowskim. 5.) **W.**, **Wielikoje**, jezioro, w pow. rohaczewskim, w gm. Pokot', w dolinie Soży, w pobliżu wsi Zalesie. Długość do 2 w., szerokie około 50 saż., zajmuje 21 dz.; łączy się z Sożą. *J. Krz. - A. Jel.*

Wielkie 1.) jezioro pod Skarbiewem, w pow. bydgoskim, ob. *Skarbiewo i Słupowskie jezioro*. 2.) **W. Północne i W. Południowe**, dwa jeziora w pow. czarnkowskim, położone w płn. i pld. części powiatu. Drugiego wody uprowadza strumień Rudnik. *Por. Rudnik 1) i Rudno 1).* 3.) **W.**, jezioro, w pow. międzychodzkiem, ob. *Strzyżmin*. 4.) **W.**, jezioro, w pow. międzyrzeckim, ob. *Rybojady*. 5.) **W.**, jezioro, w pow. szamotulskim, wody jego uprowadza rzeka Ostrorożanka (dopł. Warty). 6.) **W.**, jezioro, w pow. szamotulskim, ob. *Oleszyn*.

Wielkie, wś i dobra, pow. poznański. W 1837 r. było 13 dm., 148 mk. Właścicielami byli Kiersey. Następnie własność Szтока; 1158 mr. obszaru.

Wielkie Bałwany al. *Wielki Bałwan*, białorus. *Wialiki Bałwan*, wś nad bezim. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Hrycewicze, o 47 w. od Słucka, 37 osad. Miejscowość falista, małoletnia, grunta i łąki dobre. Własność dawniej ks. Radziwiłłów. W pobliżu wś Mały Bałwan. *A. Jel.*

Wielkie Błoto, uroczysko na gruntach wsi Minejki, w pow. radomyskim.

Wielkie Brzeziny, wś, fol. i os. leś. nad rzeką Letą (?), pow. częstochowski, gm. Huta Stara, par. Częstochowa (odl. 3 w.); wś ma 36 dm., 354 mk., 606 mr.; fol. 7 dm., 20 mk., 657 mr.; os. leś. 1 dm., 3 mk., 24 mr. Ob. *Brzeziny 5)* (t. I, 416).

Wielkie Ciołkowicze, wś, pow. piński, o 82 w. od Pińska, ob. *Ciołkowicze*. *A. Jel.*

Wielkie Czerwiszcze, wś, pow. piński, ob. *Czerwiszcze*.

Wielkie Czuczewicze, wś, pow. mozyrski, ob. *Czuczewicze*. Leży o 252 w. od Mozyrza a 75 w. od Lenina (zarząd okręgu polic.). Cerkiew p. w. Opieki N. M. P., uposażona z dawnych zapisów 1½ włóki ziemi; około 1200 parafian. Filia w Gocku p. wez. św. Parascewii. *A. Jel.*

Wielkie Dolce, wś i dobra, pow. borysowski. Do wiadomości podanych pod wyrazem *Dolce* (t. II, 94), dodajemy, że gmina Dolce składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje

76 miejscowości (2 sioła, 30 wsi, 24 zaścianków, 6 dóbr, 11 folw., 2 karczmy i 1 fermę), ma 393 dm., 2046 mk. włosc. pł. męz., uwłaszczonych na 5289 dzies. We wsi cerkiew p. wez. św. Ducha, uposażona 3 włókami ziemi i łąk; około 2000 parafian. Kaplica p. wez. Wniebowzięcia N. M. P. w Remigianowic. Za czasów poddaństwa do parochii należało 35 poddanych. Dobra, mające około 6000 dzies., w ostatnich czasach przeszły na własność Antoniego Szerbakowa. *A. Jel.*

Wielkie Drogi z Trzebolą, wś, pow. wadowicki, leży w dolinie Wisły, nad pot. Sosnowickim (praw. dopł. Wisły). Przez wś prowadzi gościniec ze Skawiny (8 klm.) do Zatora i kolej państwowa: Oświęcim-Skawina. Odl. od stacyi w Zatorze 8 klm. Jest tu stacya kol., pocz. i tel. i szkoła ludowa. Wś ma 110 dm., 579 mk., 554 rz.-kat. a 25 izr. Par. w Pobiedrze. Pos. więk. (Brandysów) wynosi 284 mr., 48 mr. łąk, 39 mr. pastw., 11 mr. nieuż. i 2 mr. roli, 48 mr. łąk, 39 mr. past., 11 mr. nieuż. i 2 mr. 892 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 361 mr. roli, 69 mr. łąk i 17 mr. past. Długosz (L. B., II, 129) i spisy poborów z r. 1581 (Pawiań, Małop.) niewymieniają wsi t. n. w par. Pobiedra, jakkolwiek mają osadę „Trzebolia“. Trzebol miała 9 półanków km., 4 zagr. bez roli, 1 kom. z byd., 3 kom. bez bydła, rzemieślnika i karcznię na ćwierci łąnu. W. graniczą na płn. z Facimiechem, na wsch. z Ochodzą, na zach. z Jankowcami i Brzezinką, na pld. z Pobiedrem. *Mac.*

Wielkie Dworcy, wś, pow. piński, na „Zarzeczcu“, w 2 okr. pol. lubieszowskim, o 17 w. od Pińska, ma 14 osad. Niegdyś królewszczyzna. Ob. *Dworcy*. *A. Jel.*

Wielkie Dzikowicze, wś, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, ma 42 osad; o 17 w. od Pińska. Niegdyś królewszczyzna. Ob. *Dzikowicze*. *A. Jel.*

Wielkie Folwarki 1.) wś, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 18 w. od Białegostoku, 810 dzies. ziemi włosc. (101 łąk i past., 28 lasu, 72 nieuż.). Ze wzgórz w pobliżu wsi W. F. i Tylwica al. Talwia bierze początek rz. Supraśl. 2.) **W. F.**, osada, tamże, 64 dzies. (11 łąk i past. i 1 nieuż.).

Wielkie Horki, fol., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Zaostrowicze, o 49 w. od Słucka. Własność Suszczewicza, ma 1 włokę.

Wielkie Horodziatycze, wś i dobra paradiwiłłowskie nad Oressą, pow. mozyrski, w gm. Komarowicze, w 2 okr. pol. i par. katol. Petryków. Wś ma 23 osad; cerkiew p. wez. św. Mikołaja, uposażona z dawnych zapisów polem bez pomiaru i łąką na 80 wozów; około 1200 parafian. Druga cerkiew z 1824 r., p. wez. Narodzenia N. P. Do r. 1866 była tu kaplica katolicka. Po Radziwiłłach dobra przeszły na ks. Wittgenstejnów, a teraz należą do ks. Maryi z Wittgen-

stejnów Hohenlohe, mają przeszło 960 włók, przeważnie w puszczech. Grunta lekkie, łąk obfitość. We wsi W. H. było w 1892 r. 271 włósc. pł. męż., 262 kobiet, gruntów niepodzielonych 8, podzielonych 35, pastwisk włościańskich $7\frac{1}{4}$ włóki. Obok W. H. leży ws Małe H.

Wielkie Jezioro al. *Wielkojeziory*, fol., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wyłkowyski (odl. 4 w.), ma 9 dm., 57 mk. W r. 1887 fol. Wielkie Jezioro rozł. mr. 771: gr. or. i ogr. mr. 444, łąk mr. 76, past. mr. 144, lasu mr. 71, nieuż. mr. 28, obszar sporny mr. 8; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 13-pol., las nieurzadzony. Do fol. należała poprzednio ws Kumiecie os. 21, mr. 181.

Wielkie Karpysze (*Karnysze?*), ws, pow. nowogródzki, w gm. Wsielub', w 1 okr. pol., do niedawna zarząd. w Wsielubiu, teraz w Lubczu, o 6 w. od Nowogródka.

A. Jel.

Wielkie Kosicze, fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczkańskim, gm. Poczepowo, o 18 w. od Nowogródka, ma $12\frac{1}{2}$ włók; własność urzędnika Płotnikowa.

A. Jel.

Wielkie Kruhowicze, ws, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Kruhowicze, o 77 w. od Słucka.

A. Jel.

Wielkie Krzywicze, ob. *Krzywicze* (t. IV, str. 807). Tu dodajemy, że gmina krzywicka dołączoną została do gm. Raków. W. K. odległa są o 46 w. od Mińska. Cerkiew, p. wez. Przemienienia Pańskiego, uposażona w 1780 r. przez Dominika Zajarskiego, posiada 3 włóki ziemi, około 1200 parafian. Filie w Dubrowach p. w. Narodzenia N. M. P. i w Giniewiczach, p. w. Wniebowzięcia N. M. P. W okolicy kamień narzutowy.

A. Jel.

Wielkie Łuki, ws, pow. nowogródzki, w gm. Jastreblewo, ob. *Łuki Wielkie*. Leży o 70 w. od Nowogródka, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, posiada cerkiew paroch. św. Jerzego, z r. 1779, fundacji biskupa Kossakowskiego, uposażoną z dawnych zapisów około 4 włókami ziemi; około 2500 parafian.

A. Jel.

Wielkie Łuki, mto powiat. gub. pskowskiej, na obu brzegach rz. Łowaci i na wyspie Działówce, pod $56^{\circ} 21'$ płn. szer. i $48^{\circ} 11'$ wschod. dług., odl. o 251 w. na płd.-wsch. od Pskowa. W 1861 r. miało 1220 dm. (53 murow.), 9 cerkwi, 2 monastery (mężki i żeński), 79 sklepów, 6010 mk. (62 katol., 27 protest. i 19 żydów), szkołę powiat. i paraf., szpital miejski. Do miasta należy 976 dzies. (464 pod samem miastem); dochody w 1860 r. wynosiły 5213 rs. W t. r. było w mieście 22 zakładów przemysłowych, zatrudniających 159 robotników i produkujących za 157857 rs. Ważniejsze: 3 fabryki juchtów (57011 rs.), 9 garbarni (29875 rs.) i 2 fabryki szczeciny (61000 rs.). Główne zajęcie mieszkańców stanowi szycie butów, wywożonych w znacznej ilości do Petersburga. W 1861 r. było w mieście 223 rzemieślników (139 majstrów).

Dość ożywiony handel zbożem, szczecimą i olejem konopnym. W mieście odbywa się 4 nieznaczne jarmarki. Jest to jedno z najdawniejszych miast ruskich; wspomniane w kronice nowogrodzkiej pod 1166 r. pod nazwą Łuki. Dodatek Wielkie spotyka się dopiero od początku XV w. Pierwotnie miasto należało do Nowogrodu, miało jednak oddzielny swój zarząd. Z powodu sąsiedztwa z Litwą podlegało częstym napadom i było otoczone ścianą drewnianą z 12 basztami. W 1167 r. miasto zostało spustoszone podczas walki pomiędzy Nowogrodem a księżętami dzielnicowymi; w 1198 r. spalili miasto Litwini i Połoczanie. W 1448 r. Iwan III przyłączył W. Ł. do księstwa moskiewskiego; w 1580 r. zdobyte zostało przez Stefana Batorego, który władął niem do 1582 r. Zburzone przez Dymitra Samozwańca w 1611 r., zostawało w opuszczeniu do 1619 r. Piotr I na miejsce warowni drewnianych polecił usypać wały ziemne z bastyonami. W 1708 r. W. Ł. przyłączone zostały do gub. ingiermanladzkiej, od 1777 r. mto powiat. namiestnictwa pskowskiego.

Wielkołucki powiat leży w płd. części gubernii i zajmuje 83·6 mil al. 4045 w. kw. Powierzchnia falista; wyniosłości znajdują się w środkowej i wschodniej części powiatu. Wyniosłości prawego brzegu Łowaci są przeważnie gliniaste, lewego zaś piaszczyste. W zachodniej części powiatu, między jeziorami Jazno i Naswa, zalega grupa wyniosłości, nosząca nazwę gór Wiazowskich, z powodu że główny ich węzeł znajduje się około jezior Wiazowskich. Wyniosłości te dają początek rz. Wielkiej (Wielkiej) i niektórym dopływom Łowaci. Powiat obfituje w lasy, które zajmują 211461 dzies., t. j. prawie połowę ogólnej jego powierzchni. Lasy zalegają przeważnie w części południowej; gaje dębowe znajdują się na wzgórzach Wiazowskich i na prawym wybrzeżu Łowaci. Oprócz rz. Wielkiej wszystkie rzeki powiatu należą do dorzecza Łowaci, przeryniającej powierzchnią od południa ku północy. Z dopływów jej ważniejsze: Kunia, Udreja, Naswa i Łoknia. W powiecie znajduje się 188 jezior, rozrzuconych przeważnie w części zachodniej i w ogóle bardzo rybnych. Ważniejsze z nich: Uzo (8 w. dł.), Jazno (6 w. dł.), Olio i Łokno (po 5 w. dł.). Błota zajmują znaczne przestrzenie, zwłaszcza na lewym brzegu rz. Kunii, oraz na pr. brz. Łowaci. W 1861 r. było w powiecie (bez miasta) 76028 mk. (146 katol., 140 jednowierców, 626 rozkoln., 96 protest.). W t. r. było w powiecie 49 cerkwi prawosł. i 1 jednowierców. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Gleba gliniasta i piaszczysta, wymaga starannej uprawy. Pod rolę znajdowało się 170381 dzies. Sadownictwo dość rozwinięte. łąk, po części zalewnych, jest do 19637 dzies. i dla tego hodowla bydła na dość wysokim stopniu. W 1861 r. było w po-

wiecie 1980 sztuk koni, 38650 bydła rogatego, 18249 owiec, 12095 trzody chlewnej. Oprócz tego mieszkańcy zajmują się budową statków wodnych, wyrobem naczyń domowych, sań, wozów, darcielem kory, rybołówstwem i skupywaniem i przeróbką szczeciny. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty, reprezentowany był przez 1 garbarnię i 4 gorzelnie.

Wielkie Miedwieże, pow. łucki, ob. *Miedwieże*.

Wielkie Mierwiny, ws poradziwiłłowska, pow. słucki, o 55 w. od Słucka, ob. *Mierwiny*.

Wielkie Niehniewicze, pow. borysowski, o 22 w. od Berezyny, ob. *Niehnowicze*.

Wielkie Oczy z *Futorami*, *Horyszną* i *Mielnikami*, miasteczko, w pow. jaworowskim, 21 klm. na płn.-zach. od Jaworowa, 8 klm. na płn. od sądu powiat. w Krakowcu, urz. pocz. w miejscu. Na wsch. leży Wólka Żmijowska i Żmijowska, na pld. Świelnica i Skolin, na zach. Kobylnica Wołoska, na płn.-zach. Łukawiec, na płn. Majdan (3 ostatnie w pow. cieszanowskim). Wody płyną strugami na pld. i dążą do pot. Szkło. Zabudowania leżą w pld. stronie, na pld.-zach. od nich klasztor dominikański, a na pld.-wsch. zamek (242 mt.). W płn. stronie leśnej wzn. sięga 281 mt. W zach. stronie „Łysa góra“ do 269 mt., a na pld.-zach. „Księża góra“ do 244 mt. Obszar wynosi 3509 mr. (włas. więk. ma roli or. 401, łąk i ogr. 152, past. 53, lasu 2113 mr.; wł. mn. roli or. 572, łąk i ogr. 133, past. 81, lasu 1 mr.). W r. 1880 było 286 dm., 1842 mk. w gm., 8 dm., 94 mk. na obsz. dwor. (589 rz.-kat., 388 gr.-kat., 996 izr., 3 innych wozn.; 1870 Pol., 66 Rus.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. jaworowski, dyec. przemyska. Niegdyś należały do paraf. w Krakowcu. Pod koniec w. XVIII utworzono tu parafię osobną i powierzono ją dominikanom. Do parafii należą: Boża Wola, Drohomyśl, Skolin, Wólka Żmijowska i Żmijowska. Klasztor dominikanów fundował tu Jędrzej Modrzewski w r. 1667. Kościół murowany wzniesiono w r. 1684, konsekrowano w r. 1740 p. w. Niepokal. Pocz. N. M. P. Siostry miłosierdzia mają tu swą filię, założoną w r. 1872. Par. gr.-kat. w Żmijowiskach. Cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas. męzka i 1-klas. żeńska. Przywilejem wydanym d. 11 maja 1671 r. zezwala Michał Wiśniowiecki ze względu na wojskowe zasługi Jędrzeja Modrzewskiego, cześnika sieradzkiego, ażeby wieś swą dziedziczną Wielkie Oczy przeistoczył na miasto, które obdarza prawem magdeburskiem, uwalnia do lat kilku od podatków, ceł i powinności i postanawia, aby z 12 mężów dziedzie wybierał 2 burmistrzów, co pół roku ster prowadzić mających, 4 rajców i wójta, ustanawia 4 ławników i powierza wójtowi sądenie spraw kryminalnych, a spraw cywilnych burmistrzowi i rajcom, których liczba w miarę powię-

kszenia się ludności może być przyczyniona; nakoniec zaprowadza targ we czwartek i 3 jarmarki. Ulryk Werdum, podróżujący w r. 1670—1672, wspomina, że był tu szlachecki dwór, dość warowny, otoczony wałem z ziemi, wraz z czterema basztami z ziemi (Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*, str. 112). W. O. przeszły z rąk Modrzewskich w posiadanie Łaszczów, potem Potockich, a około r. 1786 należały do Lubomirskich. Za czasów konfederacji barskiej uwolnił Fr. Ks. Puławski dobra te od zaopatrywania wojska (*Rozmaitości*, Lwów, 1859, str. 43). *Lu. Dz.*

Wielkie Orły, ws, pow. piński, na Zarzeczu, o 72 w. od Pińska; ob. *Orły*.

Wielkie Ostrowczyce, ws poradziwiłłowska i folw. ordynacji dawniej kleckiej teraz nieświeskiej, pow. słucki, gm. Zaostrowiecze, o 54 w. od Słucka; ob. *Ostrowczyce*. *A. Jel.*

Wielkie Pole 1.) kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno, ma 10 dm., 77 mk., 182 mr. 2.) *W. Pole*, ob. *Wielkopole*.

Wielkie Pole, część gm. Pogórska al. Podgórska Wola, w pow. tarnowskim.

Wielkie Pole 1.) ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki, okr. wiejski Starzyńki, o 10 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Mańkowszczyzna, Ratyńskich. 2.)

W. P., fol. prywat., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 54 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dm., 13 mk. 3.) **W. P.**, zase. prywat., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 58 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 2 dm., 13 mk. prawosł. 4.) **W. P.**,

białorus. *Wialikoje Pole*, ws u źródeł Willi, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Witunicze, o 73 w. od Borysowa, ma 5 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. Należała do stwa wilejskiego. 5.) **W. P.**, białorus. *Wialikoje Pola*,

ws u źródeł Czerniawki, dopł. Bołoczy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurowo, o 12 w. od Ihumenia, przy dr. z Kołodziej do Horki, ma 21 osad; grunta lekkie. *J. Krz.-A. Jel.*

Wielkie Rogalskie, jezioro, w pow. łeckim, ob. *Rogalskie*.

Wielkie Sielutycze, ws, pow. mozyrski, ob. *Sielutycze*. Odl. o 54 w. od Petrykowa, 97 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Wielkie Siolo 1.) ws, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i dobra, ks. Puzynów, Ihumenowo (o 1 w.), okr. wiejski Ksaweryn, 74 dusz rewiz. 2.) **W. S.**, ws, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Żyrmu-

ny (o 2 w.), o 12 w. od Lidy ku Wilnu, 9 dm., 112 mk. katol. (w 1865 r. 42 dusz rewiz.). Obok karczma, zwana Sielanka. 3.) **W. S.**, ws nad rzeką Chmielowszczyzną, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i dobra, hr. Uruskich, Żołudek, okr. wiejski Krasule, o 45 w. od Lidy, 32 dm., 272 mk. (w 1865 r. 100 dusz rewiz.). 4.) **W. S.**,

wá, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Lebioda, okr. wiejski i dobra, Ważyńskich, Gołdów, 65 dusz rewiz. 5.) **W. S.** al. *Wielka Wieś*, wś nad rzką Hołdówką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 7 w.), okr. wiejski Szejbakpol, o 32 w. od Lidy, 15 dm., 192 mk. (w 1865 r. 64 dusz rewiz.); należy do dóbr Kościeniewo, Kostrowickich. 6.) **W. S.**, wś i folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany, okr. wiejski Kobyki, st. pocz. i dr. żel. lipawsko-romeńskiej Mołodeczno, o 67 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 10 mk. katol.; wś zaś 11 dm., 79 mk. t. wyz. Spis z 1865 r. podaje dwie wsi, z których jedna ma 25 dusz rewiz.; należy do Cywińskich; druga zaś 18 dusz rewiz. i stanowi własność Romultów. Dobra, mające około 50 włók, przez kilka wieków należały do rodziny Sakowiczów h. Korwin. W 1816 r., ze śmiercią Józefa Sakowicza, deputata trybunału głównego litew., przeszły na jego siostrę Annę Radziszewską, od której w 1835 r. nabywa prałat wileński Cywiński. Poczem krewnego jego Zenona Cywińskiego. 7.) **W. S.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gr. Łyntupy (o 17 w.), okr. wiejski i dobra Szyrynów, Kluszczyany, 44 dusz rewiz. 8.) **W. S.** al. *Wielkosiele*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Żarnowskich, Styrnie, 1 dusza rewiz. 9.) **W. S.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 9 w.), okr. wiejski i dobra, Druźbickich, Chołchła, o 35 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 22 dm., 150 mk. (w 1865 r. 41 dusz rewiz. i 1 jednodworec). 10.) **W. S.**, wś, tamże, okr. wiejski Siemierniki, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Poradowszczyzna, Kornickich. 11.) **W. S.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 1½ w.), okr. wiejski Wielkie Sioło, o 20½ w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Wilna do Mińska, ma 52 dm., 461 mk. prawosł. W 1865 r. miała 50 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Mołodeczno, Tyszkiewiczów, 149 w części do dóbr Wielkie Sioło, Łopacińskich i 12 dusz w części skarbowej. W 1880 r. spłonęła. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Wielkie Sioło i Samale, oraz zaśc. Łazowiec, w ogóle w 1865 r. 228 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz. i 12 b. włośc. skarbowych. 12.) **W. S.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Wielkie Sioło, o 10 w. na pń.-wach. od Prużany, 2569 dzies. ziemi włośc. (800 łąk i pastw., 128 nieuż.). Była tu kaplica kat. parafia Szereszów. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od pń. z gm. Kotra, od wschodu z gm. Kotra i Dobuczyn, od południa z gm. michajłowską, a od zach. z gm. Szereszów i Suchopol, dzieli się na 4 okręgi (starostwa) wiejskie, obejmuje 7 miejscowości, ma 394 dm. włośc. (obok 10 należących do innych stanów), 2411 mk. włośc., uwłaszczonych na 5275 dzies. 13.) **W. S.**, wś, pow. słonimski,

w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 28 w. od Słonima, stanowi właściwie część wsi kościelnej Przewłoka (Pierewłoka). 14.) **W. S.**, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorosk, o 21 w. od Wołkowyska, 389 dzies. ziemi włośc. 15.) **W. S.**, wś, pow. nawoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 19 w. od Nowoaleksandrowska. 16.) **W. S.**, wś nad rzką Woronką, lew. dopł. Isloczy, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 37 w. od Mińska, ma 37 osad; miejscowość falista, grunta szcerkowe, żytnie. 17.) **W. S.**, białoros. *Wialikaje Sioło*, wś nad rzką Pierekałką, lew. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 12 w. od Kojdanowa (poczta), o 52 w. od Mińska. Ma 63 osad, szkółkę wiejską. Za poddaństwa była ta wieś dziedzictwem Łaskich. Miejscowość lekko falista, z glebą szcerkową, żytnią, łąki dobre. 18.) **W. S.**, wś i folw. poradziwiłowski, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, o 49 w. od Nowogródka. Wś ma 39 osad; folw. około 24 włók. Miejscowość lekko falista, małołesna, grunta dobre, pszenne. 19.) **W. S.**, pow. nowogródzki, gm. Horodyszcze, ob. *Sioło Wielkie*. 20.) **W. S.**, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 22 dm., 140 mk., cerkiew paraf. drewnianą. 21.) **W. S.**, wś, pow. dryssieński, par. Oświej. 22.) **W. S.**, wś, pow. połocki, w 3 okr. pol., gm. niokolajewska, posiada urząd gminny. Nadane w 1563 r. przez Zygmunta Augusta Tynoteuszowi Romejko-Hurko (ob. *Krynki*). Następnie stanowiła królewską (ob. Vol. Leg., VI, 263). W 1730 r. ststwo wielkosielskie posiadał Stefan Perott, rotmistrz pow. orszańskiego. *J. Krz.—A. Jel.*

Wielkie Strzelce, ob. *Strzelce Wielkie*.

Wielkie Wody, jezioro, w pow. i gub. chersońskiej, utworzone z odnóg Buzułuku: Skorbnicy, Kołotówki i Omelnika, przy ujściu tej rzeki do Dniepru. Ob. *Buzułuk*.

Wielkie Zimowiszcze, białoros. *Wialikija Zimowiszcza*, wś i folw. nad rz. Turą, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Słoboda Skryhałowska, o 16 w. od Mozyrza, a 17 w. od Skryhałowa. Wś ma 23 osad; folw., własność Rychwalskich, 1 włókę. *A. Jel.*

Wielkielewo, wś, pow. dryssieński, paraf. Oświej, należy do dóbr skarbowych Strzyżyno.

Wielkieryta, sioło, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkieryta, o 33 w. od Brześcia, 2230 dzies. ziemi włośc. i 105 cerkiewnej. Posiada cerkiew paraf. Parafia prawosław., dekanatu (błagocynia) brzeskiego, 1539 wiernych. Gmina, we wschodniej części powiatu, graniczy od wschodu z gm. Wierzcholesie (pow. kobryńskiego), od pńd.-wschod. z gm. Mokrzan (t. pow.), od pńd. z gm. Małoryta, od zach. z gm. Miedna, od pń. z gm. Radwanicze pow. brzeskiego i z gm. Oziaty pow. kobryńskiego, dzieli się na 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 26 miejscowości, ma 656 dm. włośc.

(obok 22 należących do innych stanów), 4827 mk. włośc., uwłaszczonych na 10485 dzies. Przez zachodnią część gminy przechodzi tor. dr. żel. pld.-zach. (brzesko-kijowskiej). *J. Krz.*

Wielkimie, może *Wilkije*, jezioro, w pow. sejneńskim, gm. Lejpuny, ma 12 mr. obszaru. Wpada doń rz. Świnarka, wypływa rz. Wilkija.

Wielkokobielaćkie, *Wielkokobielaćskie*, chutor nad rzką Kobielaćką, pow. kobielaćki gub. połtańskiej, o 30 w. na pln. od Kobielać, ma 719 dm., 3505 mk.

Wielkolas 1.) kol. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Mniszew, odl. od Kozienic 34 w., ma 8 dm., 88 mk., 65 mr. dwor. 2.) **W.**, wś i folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno. W r. 1873 folw. W. rozl. mr. 910: gr. orn. i ogr. mr. 684, łąk mr. 109, pastw. mr. 2, lasu mr. 105, nieuź. mr. 10; bud. drew. 13; płodozm. 8-pol.; wś W. os. 39, mr. 995. R. 1531 ma 5 łan., w 1676 r. 192 mk. Dziedzic; Zbąski.

Wielkolas al. *Wielkolesie*, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dworce, o 50 w. od Brześcia, cerkiew paraf., 274 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (101 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 43 nieuź.) i 121 cerkiewnej (32 łąk i pastw., 6 $\frac{1}{2}$ lasu, 1 nieuź.). Parafia prawosł., dekanatu (błagoczynia) kamienieckiego, 2286 wiernych.

Wielkolesie, ob. *Wielkolas*.

Wielkonostra, wś, pow. sejneński, ob. *Wilkonostry*.

Wielkonosza, pow. sądecki, ob. *Wilkonosza*.

Wielkopol 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy (o 5 w.), 5 dusz rewiz. 2.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, ob. *Wielkopole*.

Wielkopole 1.) w XVI w. *Wielkiepole*, wś i folw., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, paraf. Ostrową, odl. od Słupy 24 w.; wś ma 5 dm., 50 mk.; folw. 4 dm., 72 mk. Dobra W. składały się w r. 1890 z folw. W. i Gogolina, rozl. mr. 834: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 358, łąk mr. 11, nieuź. mr. 10; bud. mur. 5, drew. 6; folw. Gogolina gr. orn. i ogr. mr. 362, łąk mr. 21, pastw. mr. 57, nieuź. mr. 15; bud. mur. 3, drew. 3; pokłady torfu. Wś W. os. 17, mr. 19; wś Nowa Gogolina os. 8, mr. 152; wś Stara Gogolina os. 16, mr. 30. Na początku XVI w. wś Wielkopole, w par. Ostrową, stała pustką. Były tu same role folwarczne, dające dziesięcinę innemu kościołowi; zaś rataje i zagrodnicy, gdy tu siedzieli, dawali plebanowi po koreu owsa (Łaski, L. B., I, 208). Spisy pobor. z XVI w. nie wymieniają tej wsi. 2.) **W.**, folw. i wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Słupia, odl. 28 w. od Włoszczowy. Folw. wchodził r. 1871 w skład dóbr Obiechów. Oddzielony został od dóbr Raszaków. W r. 1881 rozl. mr. 305: gr. orn. i ogr. mr. 239, lasu mr. 65, nieuź. i place mr. 1; bud.

drewn. 6; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. Wś W. ma 6 os., 47 mr. 3.) **W.**, wś, folw. i dobra nad rz. Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, odl. 10 w. od Krasnostawu. Posiadają młyn wodny, tartak, pokłady wapienia. W 1827 r. było 19 dm., 154 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw. W. i Felicyan, rozl. mr. 1616: gr. orn. i ogr. mr. 987, łąk mr. 57, pastw. mr. 176, lasu mr. 279, nieuź. mr. 117; bud. mur. 4, drew. 29; płodozm. 8 i 11-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 18, mr. 342; wś Wiśniewo os. 23, mr. 457; wś Zamostek os. 13, mr. 244; wś Góry os. 10, mr. 211. 4.) **W.**, folw., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 28 w. od Włodawy. Oddzielony od dóbr Wereszczyn, folw. ten rozpadł się na kilka części. W r. 1885 część lit. A rozl. mr. 210: gr. orn. i ogr. mr. 104, łąk mr. 57, pastw. mr. 4, lasu mr. 44, nieuź. mr. 1; bud. drew. 6. Druga część tegoż folw. rozl. mr. 234: gr. orn. i ogr. mr. 104, łąk mr. 79, pastw. mr. 4, lasu mr. 45, nieuź. mr. 2; bud. mur. 1, drew. 3. Część lit. B rozl. mr. 234: gr. orn. i ogr. mr. 144, łąk mr. 4, pastw. mr. 4, lasu mr. 45, nieuź. mr. 2; bud. drew. 6; lit. C rozl. mr. 148: gr. orn. i ogr. mr. 60, łąk mr. 55, pastw. mr. 3, lasu mr. 28, nieuź. mr. 2; bud. drew. 6. *Br. Ch.*

Wielkopole 1.) wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom (o 1 $\frac{1}{2}$ w.), o 78 w. od Święcian, 5 dm., 7 mk. prawosł. i 42 katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś włośc. nad rzką Rudolyszycą, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Międzyrzecze (o 17 w.), okr. wiejski Porudomino, o 26 w. od Trok, 5 dm., 35 mk. katol. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.). 3.) **W.**, folw., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 34 w. od Słonima, należy do dóbr Dworzec, Zawiszów. 4.) **W.**, folw., tamże, gm. Rohotna, o 28 w. od Słonima, należy do dóbr Borki, Protasiewiczów. 5.) **W.**, ob. *Wielkopol*.

Wielkopole, w XV w. *Wielopole* i *Wielkiepole*, wś, pow. gródecki, 12 klm. na pln.-wsch. od Gródka, 7 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. Janów koło Lwowa. Na wsch. leży Porzecze Janowskie, na pld.-wsch. Malczyce, na pld. Stronna, Zuszyce i Ottenhausen, na zach. Dobrostan i Wola Dobrostańska. Wody spływają z całego obszaru do Wereszycy. Pln. część obszaru lesista. Wznies. na pln. sięga 383 mt., na pld. opada do 322 mt. Włas. więk. tu i w Ottenhausen ma roli orn. 283, łąk i ogr. 7, pastw. 30, lasu 1244 mr.; włas. mn. roli orn. 2169, łąk i ogr. 192, past. 314, lasu 12 mr. W r. 1880 było w W. 230 dm., 1120 mk.; 2 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (1002 gr.-kat., 123 rz.-kat., 6 izrael.; 1036 Rus., 23 Pol., 73 Niem.). Par. rzym.-kat. w Powitnie, gr.-kat. w miejscu, dek. gródecki. We wsi jest cerkiew i szkoła etat.

1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. dzierzawy janowskiej. W dok. z r. 1442 wspomniane jest uroczysko „Wielopole“, na którym później powstała wieś (Liske, A. G. Z., t. II, str. 113). W r. 1485 wspominają już dokumenta wś „Wielkopole“ (l. c. t. III, str. 247; t. IV, str. 210). W r. 1578 rozstrzyga Stefan Batory spór o granice wsi Porzecza, dzierzawy Jana z Sienna, z Wielopolem i innymi wsiami królewskimi (Arch. kraj. we Lwowie, C., s. 337, str. 1313). W Warszawie dnia 3 stycznia 1621 r. nadaje Zygmunt III prawo dożywocia do wsi Porzecza, Wielkopole i innych Jakubowi Trzeińskiemu (l. c. C. s., 374, str. 97). Dnia 9 grudnia 1627 r. pozwala Zygmunt III Jerzemu Rzeczykiemu, staroście urzędowskiemu, by prawa swe dożywotnie do wsi Porzecze, Wielkopole i innych ustąpił na rzecz Aleksandra z Bachorzec Stadnickiego (l. c., t. 379, str. 696). W lustracji z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 106) czytamy: „W tej wsi bywało osiadłych na pół-lankach ludzi 40. Teraz ich tylko na ćwierciach 28. Czyszu płacą po gr. 9, facit zł. 8 gr. 12. Przedtem dawali kapłonów po 2, teraz, po Tatarszczyźnie, po kurze jednej, facit 1 zł. 12 gr. Jajec po 3 kopy, rachując po gr. 4. Zagrodników bywało 18; teraz ich 6. Czyszu płacą po gr. 6, facit 1 zł. 6 gr. Z karczmy dają arendy zł. 15. Robić w tydzień z osiadłości od południa trzy dni z ćwierci powinien. Suma z tej wsi zł. 26 gr. 12. Folwark wsi Wielkopola i krescencya: żyta kóp 310, jęczmienia kóp 70, grochu kóp 11, owsa kóp 250, siana stert 3, po sążni 8. Suma z tej wsi i z krescencyą folwarkową zł. 402 gr. 20 den. 15“. Na str. 109 czytamy: „W tej wsi tych czasów jest podanych pociągłych 3; robią po 3 dni w tydzień od południa. Czyszu i podatków nie dają. Pie-szy jest jeden; robić powinien dzień od południa. Popostwo puste. Folwark w tej wsi był, ale ten podczas tej wojny funditus spustoszał i nic na nim nie sieją. Na to przysiągł Dmytr, poddany z Wielkopola“.

Lu. Dz.

Wielkopolska a) *Nazwa.* Obszar zawarty między Notecią a Obrą zamieszkiwało od wieków plemię, które osiągnąwszy wyższy stopień kultury, na pasterstwie i rolnictwie opartej, przez wytrzebiecie lasów na dość znacznej stosunkowo części swych ziem, nadało tym obszarom, w przeciwieństwie z leśnym wyłącznie pokryciem dalszych okolic, cechę krainy pól, od których i ludność otrzymała charakterystyczne miano „Polan“. Łacińskie formy „Poloni“, „Polonia“ świadczą, iż w nazwie polskiej było a pochylone, ztąd mówiono: Polány (Polony). Nazwa „Polska“ powstała zapewne później dopiero, jako skrócona forma, brzmiąca początkowo: Polańska (ziemia). Łacińska forma „Polonia“, istniejąca już w X w. (w rocznikach niemieckich, czeskich i polskich) świadczy, iż nazwa „Polska“ nie by-

ła jeszcze używaną. W miarę tego jak Polanie przez kolonizację i przy pomocy swej polityczno-militarnej przewagi przyłączali do swego państwa dalsze obszary, które, przy małym zaludnieniu i niskim stopniu kultury (życie leśne), nie miały nazwy, to odróżniano je za pomocą nazw centralnych grodów (Sieradz, Kalisz, Łęczyca, Czersk), lub niekiedy nazywano od cech fizycznych obszaru, jak Kujawy. Można by przypuszczać, iż posuwanie kultury Polan, a więc postępy rolnictwa, nadające stopniowo i dalszym, od wschodu, obszarom charakter krainy „pol“, torowały drogę rozciąganiu nazwy „Polska“ na coraz rozleglejsze terytoria. Choć książe, jak to dotychczas panujący czynić zwykli, zachowują tradycyjnje w intytlucyach swych dawne formy, to w pojęciach ludzi, przy wspólności plemiennej i językowej jedności, pod wpływem wspólnie odbywanych wypraw wojennych, wytworza się przeświadczenie o łączności politycznej i narodowej tych rozlicznych terytoriów. Pojawienie się w dokum. z XIII w. formy: „Major Polonia“ świadczy, iż musiała istnieć odpowiednia polska nazwa „Wielkopolska“ (zapewne „Wielgápolska“), w której a pochylone przeszło dziś w o. Otóż powstanie tej nazwy dowodzi istnienia już i pojęcia i wyrazu „Polska“ na oznaczenie całości narodowej i terytoryalnej, w której odróżnić zaczęto (nazwą: Wielkopolska) z początku tylko część główną, najstarszą, a później znacznie nadano nazwę „Małopolska“ południowo-wschodnim obszarom. Ciekawym świadectwem tych zmian w pojęciu i stosowaniu nazwy: „Polonia“ jest akt Władysława Odonicza z r. 1234, odróżniający: „terram que specialiter nomine dicitur Polonia“, t. j. pierwotną ziemię Polan pomiędzy Wartą a Notecią, od „totius Polonie“. Wreszcie w końcu aktu jest mowa o arcybiskupie i wszystkich biskupach polskich („omniumque episcoporum Polonie“). Akt spisany został „praesentibus omnibus baronibus Cracovie, Slezie, Polonie et Sandomirie. Syn tegoż Władysława Odonicza, ks. Bolesław tytułuje się w akcie z r. 1257 „dux Polonie Majoris“ a w statutach kościelnych, uchwalonych w tymże roku na synodzie łączyckim, pod przewodnictwem arcyb. gnieźn. Fulcona (Pełki), zalecono, aby wszyscy plebani i zarządzający kościołami „per universam dyocesis Polonice gentis constituti“, o ile mają przy kościołach szkoły urządzone za pozwoleniem biskupów, nie brali na kierowników tych szkół Niemców (Theutonicam gentem), nieobeznanych z językiem polskim („nisi sint Polonica lingua, ad auctores exponendos pueris et Latinum Polonice, informati“). Mamy tu już dobitne zaznaczenie jedności narodowej, opartej na wspólności mowy i plemienia. Rozporządzenie to odnosiło się do wszystkich dyecezyi podległych władzy arcybiskupiej.

b) *Granice.* Ścisłe rozgraniczenie teryto-

ryalne między państwami, o ile przyroda sama nie zakresliła przedziałów ich osiadłości, może być dokonane dopiero wtedy, gdy dwa sąsiadujące narody staną na wyższym szczeblu kultury, zawiązującej między człowiekiem a ziemią, na której żyje i pracuje, coraz liczniejsze i silniejsze węzły. Dopóki ten związek się nie ustali, dopóty rozgraniczenia terytorjalne nie będą mieć podstawy naturalnej i znaczenia. Książę początkowo jest panem, nie tyle pewnego obszaru ziemi, ile pewnej gromady ludzi. Pierwotni fundatorzy kościołów w W. obdarzali je ludźmi, jeziorami i brzegami rzek. Ziemia Polan za czasów Chrobrego i później nawet przedstawia się jako archipelag drobnych osad ludzkich, wynurzających się z ciemnego obszaru leśnego, a skupionych koło jezior i ujętych w ramy dwu długich a wąskich pasów, utworzonych przez gęsto skupione osady nad brzegami Warty i Noteci. Lesiste obszary zalegające wyżyny działów wodnych lub bagniste doliny mniejszych rzek (jak Obra, Proсна) posiadały swą rzadko rozsiadaną ludność, łatwo zmieniającą miejsce pobytu i skłonną do uchylania się od powinności państwowych i nadzoru. Rozgraniczenia w dzisiejszym znaczeniu wyrazu, stosowane były pierwotnie do użytkowania z brzegów rzek lub jezior, rybołówstwa, polowania na bobry, korzystania z brodów, przewozów. Między grupami czy pasami osad, zostających pod władzą jednego księcia, a osadami sąsiednich władców, istniał zwykle pograniczny pas puszczy, bagien, do którego rościli sobie prawa obaj sąsiedzi. Nieliczna ludność takich obszarów albo uchylała się od wszelkich powinności państwowych albo też uznawała zwierzchność silniejszego sąsiada. Z położenia starych grodów nie zawsze można wyprowadzać wnioski o kierunkach linii granicznych, gdyż grody są zwykle centrami dla grup osad nadjeziornych czy nadrzecznych, na właściwych zaś naturalnych granicach, o ile są niezaludnione, niema grodów, które otaczają zawsze osady naroczników, obowiązanych do posług i obrony. Legenda o słupach Chrobrego wskazuje raczej na chęć zostawienia pamiątki śmiałych i daleko sięgających pochodów wojennych, niż zamiar ustalenia granic. Chrobry rozumiał zapewne, że nie słupami się tworzą i utrzymują granice. Gdyby było można nakreślić mapę okazującą nam rozkład kasztelanii polskich na początku XI w. i otrzymać spis grodów i osad, które słuchały rozkazów Chrobrego, tobyśmy mogli sobie wytworzyć pojęcie o ilości i stosunkowym rozłożeniu osad w ówczesnym państwie i oznaczyć w przybliżeniu jego granice. Obok grup i pasów centralnych osad, związanych wspólnością plemienną, węzłami ściślejszej organizacji politycznej i społecznej, jednością kultury, istniały obszary puszczy, z ludnością rzadko rozsiadaną, unikającą ciężarów państwo-

wych, wreszcie dalsze okolice pograniczne, z ludnością mieszaną często, pod względem plemiennym i demoralizowaną przez najazdy, sprowadzające, obok strat materyalnych, częste zmiany w stosunkach politycznych. Ludność taka zmieniła swe postępowanie stosownie do rosnącej lub słabnącej siły ciążących na nią z dwu stron organizmów państwowych. Obszar między Elbą i Odrą przedstawia w ciągu X i XI w. takie zmienne falowanie ściągających się wpływów państwa niemieckiego i młodego organizmu państwowego, wytworzonego przez Polan. Za Mieczysława I młody ten organizm rozwijał się głównie na obszarze między Wartą, Gopłem i Notecią. Obszar między Wartą a bagnami Obry, znacznie później zaludniony, nie był zapewne wtedy objęty węzłami organizacji państwowej i zostawał w luźnej zależności od Mieczysława, który, wedle relacji Thietmara zgodził się płacić daninę cesarzowi z obszarów zachodnich (terytoriów hołdowniczych) aż po rzekę Wartę w r. 963. Nie przeszkodzi to jednak Mieczysławowi rozciągać swego zwierzchnictwa nad okolicami zaodrzańskimi. Niemcy znowu, nie poprzestając na daninie, dążyć będą do opanowania obszarów nadodrzańskich, co wywoła cały szereg wojen, przesuwających w różnych kierunkach sferę wpływu i władzy obu wojujących państw. Granice państwa polskiego za Mieczysława I, wskazane przez dr. Kętrzyńskiego w jego świeżej pracy (Rozprawy wydz. hist.-filoz. Akad. Umiej., t. XXX), są właściwie, nawet w tym razie gdyby można było przyjąć wiele mniej uzasadnionych przypuszczeń uczonego badacza, jedynie granicami obszernej areny, wśród której wkrótce młodzieńcze państwo wyprawiać będzie swe harce rycerskie. Widownią pracy pokojowej, obszarem objętym przez kulturę Polan i ich organizacją społeczną i polityczną, było o wiele szersze terytorium, którego rozmiary wskażą nam zarówno ugrupowanie najdawniejszych znanych kasztelanii, jak i po części erekcje najdawniejszych biskupstw. Pierwsze biskupstwo, ustanowione około r. 966 w Poznaniu dla całego państwa Polan, nie miało i nie mogło mieć oznaczonych granic. Dopiero utworzenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i innych biskupstw musiało spowodować rozdział terytorjalny. Wedle opowieści Thietmara biskup poznański Unger sprzeciwiał się temu uszczupleniu zakresu jego władzy. Jak przekonywają bulle papieżkie z wieku XII rozgraniczenia dokonane były na podstawie rozdziału kasztelanii. Według bulli Innocentego z r. 1136 władzy arcybiskupów gnieźnieńskich poddane zostały kasztelanie: Gniezno, Ostrów (na Lednicy), Łekno, Nakło (do rz. Plitwicy), Łąd, Kalisz, Czestram, Ruda (Wieluń), Żnin, Milicz (po rz. Bober), Sieradz, Spycymierz, Małogoszcz, Rosprza, Łęczycza, Wolborz, Żarnów, Chrzastów (do Wisły) i Łowicz. W spi-

sie tym wymienione są naprzód kasztelanie właściwej ziemi Polan (Wielkopolski) a następnie, od Milicza szląskiego począwszy, idą kasztelanie przyległych terytoriów. Zawadne w pierwotnym akcie fundacyjnym liczba kasztelanii była mniejszą a dopiero z czasem, w miarę posuwania się misyjarskiej działalności w kierunku ku wschodowi i organizowania przez arcybiskupów instytucji kościelnych na tych obszarach, oddawano nowe kasztelanie pod ich władzę a dla podbudzenia gorliwości misyjarskiej i kolonizatorskiej nadano im olbrzymie obszary puszczy w okolicy Łowicza i Rawy (Skierniewice), tak jak biskupów krakowskich uposażono wielkimi przestrzeniami lasów na północnych krańcach diecezji, w okolicy pasma Łysogórskiego, a biskupom poznańskim dano puszcze między Wilgą i Świdrem, na krańcach ziemi czerskiej. Wzmagające się zaludnienie lewego brzegu Wisły wywołało utworzenie (na początku XII w.) diecezji kujawskiej, obejmującej cały pas lewego wybrzeża Wisły, od ujścia Bzury do Gdańska. Przy diecezji poznańskiej pozostały okręgi kasztelańskie z nad Noteci, począwszy od Ujścia, główne grody: Ujście, Czarnków, Wieleń, Drzeń, z nad Warty od Ciężynia począwszy aż do Santoka (przy połączeniu z Notecią), z nad Obry, jak: Krzywín, Przemęt, Międzyrzec, oprócz tego nad rzekami i jeziorami spływającymi do tych głównych rzek grupy osad należących do grodów: Giecz, Kostrzyń, Książ, Krobia, Dupin i inne. Granice W., o ile stanowiły zarazem granicę państwa, wytworzyły się i ustalały, z ciągłymi wahaniami, pod naciskiem organizującej się w sąsiedztwie Brandenburgii, państwa krzyżackiego i księstw szląskich. Po epoce zbrojnych napadów rozpoczął się cichy ale groźniejszy jeszcze napływ zdobywców, zbrojnych w wyższą kulturę i uprawiających posiadanie zajętych obszarów przez otrzymywane od książąt i duchowieństwa nadania, swą pracą i poczynione nakłady. Zmniejszenie się lesistego, neutralnego poniekąd pasa, stanowiącego naturalną osłonę państwa od sąsiadów, zmuszało władców Polski do regulowania stosunków granicznych i utrwalania przez specjalne dokumenta. Jednocześnie wzrastało znaczenie strategicznych punktów pogranicza, które oba sąsiadujące państwa zaczynały sobie wydzierać. Ciekawym bardzo świadectwem ścisłości i staranności w oznaczeniu granic państwowych jest akt oznaczenia granic Nowej Marchii i ziemi Sternberg w r. 1251, wskazujący przeto część granicy zachodniej Wielkopolski, Akt ten, podobno sfałszowany, ale widocznie oparty na autentycznych danych, kreśli linią zgodną niemal całkiem z granicą Wielkopolski jaką spotykamy w wieku XV. Gdy w r. 1234 Henryk Brodaty i Władysław Odoniec przeprowadzają między sobą ugodę, to przedmiotem działu są przede wszystkim brzegi Warty i

związane z tymi brzegami zamki z narocznikami, łowy na bobrów, rybołówstwo i pobór ceł. Działu tego dopełniają przez wzgląd na spokój „tocius Polonie“. Ścisłejsze oznaczenie granic następuje wtedy, gdy chodzi o pogodzenie pretensji dwu lub kilku współzawodników do jednego terytorium. Na obszarach nie zakwestionowanych niema zwykle ściślejsz oznaczonych granic. W miarę wzrostu ludności i przybywania osad, okręgi grodowe zaczynają się stopniowo stykać ze sobą, tak samo jak pograniczne, wywołując potrzebę regulowania granic. W prywatnych posiadłościach spotykamy jeszcze w XVI w. obszary leśne stanowiące nierozdzieloną własność kilku okalających je wsi. Północna i półn.-zachodnia granica W., znajdując w Noteci naturalną podstawę, wcześniej się ustaliła pod naciskiem Pomorzan, od których bronii ziemi Polan cały szereg grodów. Zachodnia, mająca naturalne osłony w Odrze i bagnach Obry, nie wiele posiada grodów i słabe zaludnienie, ztąd linia graniczna ulega tu częstym zmianom. Utworzenie biskupstwa lubuskiego, za Krzywoustego, przed 1125 r., nie uchroni zachodniej ukraiiny od zalewu niemieczyzny i zaboru, tak jak biskupstwa pomorskie nie ocalał Pomorza. Przeciwnie organizacja kościelna ułatwi zapewne napływ Niemców na wyższe godności kościelne i utoruje drogę wpływowi kultury niemieckiej. Biskupstwo lubuskie rozciągało się po obu brzegach Odry i sięgało na zachodzie po Sprowę, Stobrawę i Odrzycę. Ziemia ta już około r. 1163 została odstąpiona przez synów Krzywoustego książętom szląskim, synom Władysława II, prócz samego Lubusza, którym jeszcze r. 1209 władał Odoniec. Związek kościelny łączył jednakże biskupstwo lubuskie, tak jak i wrocławskie, z Polską. R. 1249 Bolesław Łysy, syn Henryka Pobożnego, odprzedał jedną część tej ziemi Wilibrandowi, arcyb. magdeburskiemu, drugą Janowi i Ottonowi, margrafom brandenburskim. W r. 1336 Otto, arcyb. magd., nadał swą część ziemi lubuskiej marchionowi Ludwikowi i wtedy powstanie nad Odrą Nowa Marchia, rozszerzająca się kosztem granic zachodnich Wielkopolski. Granice od Szląska ulegały częstym zmianom. Gdy Henryk Brodaty i Henryk Pobożny panowali w W., mieli tedy sposobność do zacierania czy przesuwania na korzyść Szląska linii granicznej. Dopiero za Łokietka nastąpiło ostateczne określenie granic W. od ziemi lubuskiej i Szląska. Książęta szląscy pozostali panami pasa wąskiego i długiego, który, rozdzielając W. od ziemi lubuskiej (Nowej Marchii), ciągnął się od praw. brzegu Odry, w okolicy Głogowy, aż poza Rudnę (niedaleko lew. brzegu Noteci). Głównymi grodami były tu: Świebodzin, Lubrza i Cylichowa. Pas ten należał do diecezji poznańskiej, od której odpadnie po rozszerzeniu się tu reformacyi. Obszar ten dzielić będzie losy

Szląska, do którego należeć też będzie pas na prawym brzegu Baryczy, wchodzący pierwotnie w skład dyecezyi poznańskiej. Dalszą część zachod. obszaru W., po obu brzegach Noteci, należąca do dyecezyi poznańskiej, przywłaszcza będą stopniowo margrabowie i wcielić do dyecezyi kamieńskiej. Zabor ten ułatwiać będzie słabe zaludnienie tych ukrajin, a utrwaląc system rozdawania wielkich kawałów ziemi szlachcie niemieckiej, która za sobą będzie ściągać tłumy krewnych i kolonistów. Jestto system ten sam, jaki królowie polscy stosować będą od XV w. na pld.-wschodnich obszarach swego państwa, ułatwiając przez to napływ Niemców do zachodnich części. Zachodnio-północny pas pograniczny, po obu brzegach Odry, w okolicy grodu Kiniec (Chinez), po obu brzegach Warty, w pobliżu jej ujścia (ziemie kościerzynska) i po praw. brzegu Noteci (w pobliżu ujścia), po Drawie i Płocicę, należący pod względem kościelnym w części zachod. do dyecezyi lubuskiej, a w północnej do poznańskiej, stanowił terytorium sporne, do których rościli sobie prawo zarówno książęta wielkopolskie jak pomorscy. Ponieważ nie przeprowadzono tu zapewne ścisłej linii granicznej, a żadna ze stron współzawodniczących nie nabyła praw do władania przez pracę włożoną w tę ziemię, założone na niej liczniejsze osady, przeto zmienne koleje powodzeń wojennych decydują o zmieniających się ciągle granicach. Śród tych zapasów książęta współzawodniczący sami przygotowują przyszłe rządy niemieckie na tym obszarze, fundując i uposażając liczne klasztory i czyniąc tu nadania zakonom rycerskim: Templaryuszom i Kawalerom św. Jana. Margrafowie brandenburscy, uzyskawszy zwierzchnictwo lenne nad całym Pomorzem, nabywają między innymi od Templaryuszów nadane im przez Władysława Odonicza ziemie: kościerzynską i kiniecką, następnie przez małżeństwo między Konradem, synem margrafa Ottona III, a Konstancją, córką po zmarłym Przemysławie I, otrzymają w posagu za nią ziemię santocką i sam gród Santok, wedle Gallusa „regni custodia et clavis“. Ożywiona kolonizacya, oparta na rozdawnictwie znacznych obszarów szlachcie niemieckiej, utrwaląc będzie zdobycze margrafów. Taki np. ród Wedlów otrzyma po nad Drawą obszar wynoszący do 90 mil kwadr. (Wedelskie, Wedelland). Dopiero Kazimierz W. na szczycie swej potęgi zawrze z margrafami w Poznaniu r. 1364 układ wracający Polsce obszar między rzekami: Drawą, Notecią i Chudą, wraz z Czaplankiem i Drachimem (późniejszy pow. walecki). Zastawienie Nowej Marchii przez Zygmunta Luksemburczyka w r. 1400 Krzyżakom, a następnie jej sprzedaż r. 1429, sprowadziły sąsiedztwo Zakonu. Odkupienie Marchii przez elektora Fryderyka II r. 1454 ustaliło ostatecznie granice Polski od tej strony. W dalszym ciągu na gra-

nicy półn., na lew. brzegu rz. Chudy, leżała tak zw. Kraina, pierwotnie obszar oddzielający ziemię Polan od Pomorza, lecz od początku XIII w. włączony do Wielkopolski. Rzeczka Plitwica stanowiła przeważną część wschodniej granicy Krainy do Pomorza (ziemi wyszogrodzkiej). Dalej, nieco wyżej Nakłą, granica Krainy dotykała Noteci, która następnie oddzielała W. od Kujaw, na przestrzeni aż do jeziora Trłąg, od którego począwszy tworzy granicę rzeka Kwieciszowica i strugi łączące grupy jezior z okolic Pakości i Ostrowitego. Gopło, ze starożytną Kruszwicą, leży śród Kujaw, poza obrębem właściwej Wielkopolski. Od jezior ostrowickich granica W. wybiega znacznie dalej ku wschodowi, ogarniając obszar praw. brzegu Warty (po koryto Rgilówki), zwany niegdyś ziemią zbarską (Zbar gród, targowisko w XIII w. istniejące, potem znikło). Od miejsca gdzie Warta zmienia swój bieg północny na zachodni (powyżej Koła), granica biegnie w niewielkiem oddaleniu od lewego brzegu tej rzeki aż do zetknięcia się z Prosną powyżej Dzierzkowic. Zagarnia ta linia w obręb W. mały klin ziemi sieradzkiej i znaczną część ziemi wieluńskiej (rudzkiej), od miejsca, w którym Proсна przestaje tworzyć granicę tej ziemi od Szląska i wchodzi na jej obszar. Część ta włączona do W., należała przez obszar na lew. brzegu Proсны do dyecezyi wrocławskiej, a na prawym, wraz z całą ziemią wieluńską, do gnieźnieńskiej. Granicę południową od Szląska stanowiła Barycz aż do złączenia się z Odrą a następnie Odra. Książęta szląscy usiłowali przełamać tę granicę i opanować ziemię wschowską, która dwukrotnie w ich ręce przechodziła, póki Kazimierz W. w r. 1343 nie odebrał jej ostatecznie. Prócz tego w czasach przedhistorycznych przeszły pod zwierzchnictwo Polan ziemie przez nich owładnięte i przez nich w części skolonizowane i zorganizowane, jak: Kujawy, Dobrzyń, Łęczycza, Sieradz, Wieluń (Ruda). Wielkie puszcze nad Pilicą, Bzurą i Wisłą (między ujściami obu powyższych rzek), wreszcie zawiślańskie Mazowsze (Płock, Łomża, Pułtusk), mniej ścisłemi połączone były węzłami z państwem Polan. Odległość wielka, brak komunikacyi, trudność nadzoru nad nieliczną ludnością wielkich puszczy, niedozwalały rozwinąć tam należytej organizacyi politycznej, a następnie kościelnej. Przez długi czas zarząd polityczny czy kościelny były więcej nominalnemi, niż rzeczywistemi. Powstanie pod wodzą Masława (1046?) świadczy, jak luźne węzły łączyły Mazowsze z państwem Polan a znowu wybór Płocka na miejsce rezydencyi przez Władysława Hermana wskazuje, iż wzmagać się zaludnienie i potrzeba ujęcia w karby organizacyi państwowej nowych obszarów, wymagały odpowiedniego przesunięcia centru władzy. Granice W. od pld.-wschodu, wscho-

du i pld.-wschodu nie zostały ściślej określone, gdyż zamiast zorganizowanych politycznie i napierających na granice sąsiadów, mieszczą się tam rozległe, słabo zaludnione puszcze i przemieszkują niższe co do kultury plemiona (Prusacy, Jadzwingi). Ztąd, podczas gdy granice kościelne dyecezyi wielkopolskich sięgną ku wschodowi po za Pilicę, a nawet przekroczą Wisłę (w archidyaconacie czerskim), to w rozdziale politycznym kraju cofną się do linii Pilicy i wstrzymają przed lew. brzegiem Bzury.

c) *Pierwotny podział polityczny.* Zcentralizowanie władzy w ręku księcia w interesie wspólnej obrony wywołać musiało wprowadzenie w państwie organizacji wojennego charakteru, opartej na połączeniu władzy administracyjnej z wojenną, w osobie naczelników grodowych, zwanych z łacińskiego kasztelanami. Naczelnikom tym dawano w dokumentach tytuł „comes“, a po polsku zwano ich panami. Rozdział państwa po śmierci Krzywoustego przyczynił się do zwiększenia liczby grodów obronnych (po granicach dzielnic), a tem samem i okręgów kasztelańskich. Jednocześnie pojawia się w miejscu dawniejszego, jedynego wojewody na całe państwo („comes palatinus Poloniae), coraz większa liczba wojewodów, odpowiednia ilości nowo powstających dzielnic w ciągu wieku XIII. Początkowo przy tytule wojewody nie spotykamy oznaczenia terytorium, na które się jego władza rozciąga. Jest on wojewoda całego państwa lub dzielniczy należącej do księcia, przy którym występuje. Następnie dopiero, przy skupieniu dzielnic w jedną całość, gdy jednak pozostają dawni dzielnicowi dygnitarze, zaczynają ich odróżniać nazwami terytorjów. Wzrastająca przewaga interesów ekonomicznych i nierozłącznych z nimi potrzeb porządku i bezpieczeństwa własności, nad zadaniami wojennymi, wywoła utworzenie się w XIV w. okręgów z centrami sądowo-ekonomicznymi (powiatów) i oddawania grodów, jako centrów dóbr książęcych, w ręce rządzców (starostw), którzyby mieli na widoku dobrą administrację tych posiadłości i nadzór nad porządkiem i bezpieczeństwem.

d) *Podział kościelny.* Najpierwsze biskupstwo, utworzone około r. 966 w Poznaniu dla całego państwa Polan, obejmowało naturalnie obszar zależny politycznie do władców tego państwa. Pierwotne więc granice dyecezyi poznańskiej były granicami pierwotnej Polski. W miarę tworzenia nowych biskupstw, wydzielano ich obszary z przestworów pierwszej dyecezyi, biorąc pod uwagę nie tyle rozległość ile zaludnienie dzielonych ziem. Dyecezya lubuska utworzona, prawdopodobnie za Krzywoustego, z zachodniej części dyec. poznańskiej, obejmowała obszar po obu brzegach Warty w jej dolnym biegu, a za granicę zachodnią miała rzeki: Sprowę, Łeknicę, Stobrawę, Odrzycę, choć już w po-

łowie XIII w. dyecezya kamieńska sięgała po prawy brzeg Warty, zagarniając ziemię kieniecką (Chinez). Cała zresztą dyecezya lubuska odpadnie w krótkce od Polski i przejdzie w skład Nowej Marchii. Dyecezya poznańska, już po utworzeniu lubuskiej, sięgała na zachodzie po Szydłów nad Odrą (przy ujściu Nisy łużyckiej), a na pln.-wschodzie przechodziła na praw. brzeg Noteci, dosięgała na pln. Dramburga i Nowego Szczecina, następnie opuszczała się na dół do Ujścia nad Notecią i w ciągłych zagięciach biegła ku południowi, przechodząc między Gnieznem i Poznaniem. Na pld. od Kalisza spotykała się z granicą dyecezyi wrocławskiej (do której należała część ziemi rudzkiej koło Ostrzeszowa), granica W. od Szląska, stanowiła jej połud. granicę. Jako pamiątka pierwotnej rozciągłości pozostał przy dyecezyi skrawek, który stanowiąc początkowo, niepożądaną, bo niebezpieczną i małodudną puszcę, stał się z czasem ogniskiem życia państwowego. Były to obszary stanowiące następnie ziemię czerską, rozciągającą się po brzegach Wisły, pomiędzy ujściami: Pilicy i Bzury. Dyecezya poznańska w r. 1510 składała się z 3 archidyaconatów a 13 dekanatów: poznański (24 kościoły, z tych 9 w Poznaniu), kostrzyński (15 kościołów paraf.), pyzdrowski (25 kośc.), obornicki (47 kośc.), stęszewski (37 kośc.), kościański (39 kośc.), nowoniejski (46 kośc.), wschowski (24 kośc.), grodziski (13 kośc.), zbąski (15 kośc.), wronecki (25 kośc.), międzyrzecki (25 kośc.). W ogóle 352 kościołów paraf. i około 100 kościołów klasztornych, szpitalnych, kaplic. Do dyecezyi należał też archidyaconat warszawski, po za obrębami Wielkopolski, który na początku XVII w. mieścił w dziesięciu dekanatach 142 kościołów paraf., prócz kościołów klasztornych i kaplic. Archidyecezya gnieźnieńska sięgała podobno pierwotnie aż do Baltyku; rzeczki Chuda (od zachod.) i Plitwica (od wschodu) ujmowały obszar dawnego Pomorza, który na północ od Noteci wchodził w skład tej dyecezyi. Na obszarze tym mieszczą się dziś powiaty: chojnicki, tucholski i człuchowski. Granica właściwej W. od Kujaw stanowiła też granicę dyecezyi gnieźnieńskiej od kujawskiej. Od zachodu graniczyła z dyec. poznańską. W obrębie powiatu ostrzeszowskiego Proсна stanowiła granicę od dyec. wrocławskiej (do której należała zach. część tego powiatu), dalej zaś ku pld.-zach. i pld. granica ziemi wieluńskiej od Szląska stanowiła granicę dyec. gnieźn. od wrocławskiej. Dalej ku wschodowi w skład dyecezyi wchodziły wszystkie aneksy Wielkopolski (z wyjątkiem Kujaw), a mianowicie ziemie: łęczycka, sieradzka, wieluńska, kasztelania łowicka, część ziemi rawskiej i część Małopolski na praw. brzegu Pilicy (po Secemin i Ciernę pod Jędrzejowem) od pld., a po Chęciny, Odrowąż, Skrzyszyno

i rzeczkę Radomkę, ziemię czerską i granicę archidyakonatu warszawskiego od wschodu. Dyecezya ta dzieliła się pierwotnie na pięć archidyakonatów: gnieźnieński, kaliski, łęczycki, kuzelowski i uniejowski. Arcyb. Jan Łaski w r. 1512 utworzył dwa jeszcze: łowicki (z części łęczyckiego) i kamieński (z części gnieźnieńskiego). Oddzielił też z archidyak. kaliskiego 42 kościoły, dla których ustanowił osobnego officyala w Wieluniu, lecz archidyakonatu wieluńskiego nie utrzymał się. Archidyakonatu gnieźnieński, liczył na początku XVI w. 232 kościołów, z których 57 wcielił r. 1512 Łaski do archidyak. kamieńskiego. Kościoły te utworzyły dekanaty: wiecborski (15 kośc.), człuchowski (11), łobżeniński (12), nakielski (11) i tucholski (8). Następnie odłączono jeszcze 31 i utworzono z nich dekanaty: keyński (12), żniński (19), wcielone do archidyak. kamieńskiego. Ze 175 kościołów istniejących w r. 1512, dziś tylko 110 należy do archidyecezyi gnieźn., 64 zaś (po rozgraniczeniu dyecezyi w r. 1821) przeszło do dyecezyi kujawsko-kaliskiej, a 1 (Grzegorzew) do archidyece. warszawskiej. Z tych 175 kościołów było w r. 1512 tylko 25 murowanych. W 117 parafiach patronat należał do szlachty, w 16 do królów, w 12 do arcybiskupów, 8 do kapituły, w pozostałych do różnych dygnitarzy duchownych. W ciągu następných wieków znikło 12 kościołów paraf. a 11 zamieniono na filialne. W skład archidyakonatu, obok dekan. gnieźnieńskiego, wchodziły: łekneński, żniński, zbarski, koniński, słupecki. Klasztorów było 12 męzkich i 1 żeński, kaplic 16, szpitali z prebendami 12, szkół parafialnych 81. Archidyakonatu uniejowski obejmował dekanaty: uniejowski, warki, szadkowski i brzeziński. Ten ostatni został włączony w części do archidyak. łowickiego. Kościołów paraf. liczył archidyakonatu 90, kilka filialnych i do 40 kaplic. Kościołów murowanych było 14, drew. 76 (w r. 1876 było na tym obszarze 56 murow. a 34 drew.). Patronat należał do szlachty w 60 parafiach, do króla w 14 par., a do arcybiskupa w 11 paraf. Kollegiat było trzy, klasztorów trzy i dwie rezydencje, szpitale z kościołami dwa, szkół 20. Cały ten archidyakonatu wcielony został od r. 1821 do nowej dyecezyi kujawsko-kaliskiej. Archidyakonatu kuzelowski obejmował, już w obrębie Małopolski, część dawnej ziemi sandomierskiej. Posiadał 72 kościoły paraf., 8 filialnych, 3 kaplice, w tem 23 kościołów murow., 49 drew., 56 patronatu prywatnego, 7 królewskiego, inne różnych dygnitarzy kościelnych. Do początku XVI w. nie było tu ani jednego klasztoru. Szkół paraf. było 30. Po upadku kraju archidyakonatu ten odpadł do archidyecezyi i rozdzielony został między dyecezye: sandomierską (53 kościoły, w dekan. radomskim, opoczyńskim, koneckim, i dwa kościoły w kieleckim: Chelmce i Piekoszów),

i kielecką do której weszło 19 kościołów w dekanatach: włoszczowskim, jędrzejowskim i parafie: Chęciny i Łopuszno w dek. kieleckim. Archidyakonatu kaliski już istnieje w pierwszej połowie XIII w. Pierwotnie obejmował on większą część wojew. kaliskiego i ziemię rudzką, która jednak miała jakiś czas (r. 1239) swego archidyakona. Dopiero jednak w XVI w. oddzielono 42 parafie ziemi wieluńskiej i oddano wizytowanie ich oddzielnym komisarzom arcybiskupim. Przy archidyakonacie kaliskim pozostało wtedy 89 kościołów, rozdzielonych na 5 dekanatów: kaliski (22), krotoszyński (6), pleszewski (22), stawski (19) i stawiszynski (20 kośc.). Z tych 10 było murowanych a 79 drewnianych. W 69 parafiach patronat należał do szlachty, w 7 do arcybiskupów, 5 do króla. Było też 7 klasztorów, dwie kollegiaty, 5 szpitalów z prebendami i 57 szkół. W ziemi wieluńskiej istniały tylko 3 szkoły. Po upadku kraju i nowym rozgraniczeniu dyecezyi z 89 kościołów tylko 42 zostało przy archidyecezyi gnieźnieńskiej. Tworzą one dziś dekanaty: pleszewski, krotoszyński i ołobocki. Pozostałe, w liczbie 47, weszły w skład dyecezyi kalisko-kujawskiej i leżą w 5 dekanatach: kaliskim (40 kośc.), tureckim (5 kośc.), sieradzkim (Wojków i Gruszycce), słupeckim (Szymanowice). Archidyakonatu łęczycki opisany został w Lib. Ben. Łaskiego, jeszcze przed wydzieleniem z niego archidak. łowickiego. Dzielił się wtedy na cztery dekanaty: tuszyński (26 kośc.), rawski (43), szczawiński (33) i bedlnieński (40). W końcu XVI w. kościoły te stanowiły 8 dekanatów, z tych pięć: łęczycki, kłodawski, kutnowski, zgierski i tuszyński tworzyły archidyakonatu łęczycki, zaś dekanaty: łowicki, skierniewicki, rawski składały archidyakonatu łowicki. Pod względem patronatu należało do króla 16 kościołów, do arcybiskupa 28, do biskupa kujawskiego 6, do innych dygnitarzy duchownych lub mieszanego patronatu 15, do szlachty 77. Murowanych kościołów było w obu archidyakonatach 36. Na początku XVI w. było 7 klasztorów, 3 kollegiaty, kilkanaście szpitali z prebendami, do 20 kaplic i 34 szkół. Przy nowym rozgraniczeniu dyecezyi 119 kościołów weszło w skład archidyecezyi warszawskiej, 22 do kujawsko-kaliskiej i jeden (Łęgonice) do sandomierskiej. W skład W. wchodziła jeszcze część dyecezyi kujawskiej, obejmującej w wojew. inowrocławskim i brzeskim 108 parafii przy końcu XVI w. i część dyecezyi płockiej w ziemi dobrzyńskiej, mającej 61 parafii. Ogółem w drugiej połowie XVI w. liczyła Wielkopolska 1117 parafii dla 247 miast i 6471 wsi. Średnio jedna parafia zajmowała 0·94 mili kw. Gdy w powiatach: waleckim i pyzdrowskim przypada od 2 do 3 mil kw. na parafią, to w pyzdrowskim i gnieźnieńskim zaledwie pół mili.

e) *Rozległość i podział polityczny w wieku XVI.* Właściwa Wielkopolska, rozdzielona na dwa województwa: poznańskie i kaliskie, obejmowała 593 mil kwadr., co w stosunku do obszaru całości państwa, wynoszącej, po znacznych uszczupleniach, jeszcze 13300 mil kwadr. w r. 1772, przedstawia zaledwie dwudziestą drugą część. Dołączony do obszaru tych dwu województw rozległość odwiecznych aneksów państwa Polan, jakimi były: województwo sieradzkie i ziemia wieluńska (212·35 mil), wojew. łęczyckie (79·50 mil kwadr.), wojew. brzeskie (59·48 mil.) ziemia dobrzyńska (53·60 mil) i wojew. inowrocławskie (53·11), otrzymamy obszar 1051 mil kwadr. Małopolska zaś ze Śpizem i ks. siewierskiem 1046 mil. Różnica więc obszaru obu najdawniejszych prowincji bardzo nieznaczna. Mazowsze przedstawia rozległość znacznie mniejszą, bo tylko 578 mil kwadr. Prusy królewskie były mniejsze co do obszaru od Mazowsza. Za Łokietka obszar państwa nie wiele przechodził nad 3000 mil kwadr. Co do podziału na powiaty, to takowy wynikł z potrzeb sądowno-administracyjnych, przy uwzględnieniu czynników historycznych. Ztąd obszary powiatów przedstawiają wielkie różnice. Podczas gdy największy z powiatów wielkopolskich, poznański ma 162·35 mil kwadr., to najmniejszy: kruszwicki tylko 6·21 mil. Za to kiedy w pow. poznańskim przypada w r. 1571 tylko 22 łan. km. na 1 milę kwadr., to na Kujawach średnio wypada po 67. Podczas gdy na Kujawach $\frac{2}{5}$ obszaru było pod uprawą, a lasy i nieużytki zaledwie $\frac{2}{5}$ zajmowały, to w pow. poznańskim lasy i bagna przeważały. Poznań był więc strategicznym punktem, centrum wojenno-kościelnym, zaś właściwym ogniskiem kultury Polan były okolice Gopła i starożytnej Kruszwicy, Gniezno z grodem na Lednicy. Ztąd słabiej zaludnione powiaty województw: poznańskiego i kaliskiego mają stosunkowo znaczne obszary, gdy powiaty wojew. brzeskiego są tak drobne przy znacznym zaludnieniu. Województwo poznańskie, mające obszaru 293·61 mil kwadr. dzieliło się na powiaty: poznański (162·35 mil kw.), kościański (92·27 mil kw.), wschowski (8·91 mil) i wałecki (30·18). Nierównomierność obszarów powiatowych zostaje w związku zarówno ze stopniem zaludnienia (w pow. poznańskim (r. 1571 było 22 łan. km. na 1 milę, we wschowskim 53 łan. na 1 milę) jak i z historycznymi warunkami. Ziemię wschowską odebrał książętom szląskim Kazimierz W. r. 1341, zaś powiat wałecki stanowił część Pomorza, ztąd po wcieleniu do W. oba obszary stanowiły odrębne całości. Województwo kaliskie (300·75 mil kw.) przedstawia większą równomierność w obszarach powiatów. W skład jego wchodzi: kaliski (60·27 mil kw.), gnieźnieński (50·89), keyński (42·93), nakielski (56·35), koniński (39·34) i pyzdrowski (30·37). Rozmiary zostają w stosun-

ku odwrotnym do zaludnienia i rozwoju rolnictwa. Gdy w najmniejszym, pyzdrowskim, przypada w 1571 r. 50 łan. na 1 milę, to w największym kaliskim tylko 33. Województwo inowrocławskie (53·11 mil kw.) dzieliło się na powiaty: inowrocławski (23·01 mil kw.) mający 54 łan. na 1 mili, i bydgoski (30·10), większy, lecz dla znacznych bagien i lasów słabiej zaludniony (18 łan. na 1 mili). Województwo brzeskie (brzesko-kujawskie), rozmiarami (59·48 mil) niemal równe z inowrocławskim, dzieliło się na pięć powiatów: brzeski (19·57 mil kw.), kowalski (11·32), przedecki (9·03), radziejowski (13·30) i kruszwicki (6·28). Średnio na milę wypadało 67 łan. km., najwięcej w brzeskim (80 łan.), najmniej w kowalskim (42·8). Ziemia dobrzyńska (53·60 mil) obejmowała powiaty: dobrzyński (9·59), rypiński (21·27), lipnowski (22·74), ze średnią liczbą 39 łan. na 1 mili. Województwo łęczyckie (79·50 mil) rozpadało się na powiaty: łęczycki (44·45), brzeziński (23·62) i orłowski (11·43). Ten ostatni liczył po 70 łan. na 1 mili, średnio zaś w wojew. 62·7 łan. Wojew. sieradzkie, obejmujące 161·84 mil kw., rozpadało się na powiaty: sieradzki (41·77), szadkowski (37·75), piotrkowski (40·32) i radomski (42). Najgęściej zaludniony był szadkowski (43·2 łan. na 1 milę), najslabiej, lasami pokryty, radomski (23·5 łan.). Wreszcie ostatnią częścią W. była ziemia wieluńska (50·41 mil), z powiatami: wieluńskim (36·95) i ostrzeszowskim (13·45), mająca średnio po 24·1 łan. na mili. Co do różnicy w rozmiarach powiatów, to wpływa na takową obok innych czynników, wpływ przyciągający interesów koncentrujących się w większych miastach, jak Poznań, Kalisz, Łęczyca, Wieluń, Sieradz, Radomsk, skutkiem czego szlachta okoliczna woli dalszą przebywać drogę do centrów sądowych w rozległych powiatach, byle przytem korzystniej załatwić inne różne sprawy w miastach.

f) *Ludność.* O znacznym stosunkowo zaludnieniu właściwej ziemi Polan nad Wartą, Gopłem i Notecią, świadczą podania kronikarzy (Gallusa), tyżące się hufców gromadzonych z tych stron przez Chrobrego. Na wyprawę przeciw Jarosławowi zbiera on w r. 1018 z kasztelanii poznańskiej, gnieźnieńskiej, gieckiej i inowrocławskiej do 4000 kiryśników a 13,000 łęż zbrojnych tarczowników. Wyprawy Chrobrego i Krzywoustego ściągaly ludność rycerską zarówno z pomiędzy Polan, jak i sąsiednich plemion i skupiały ją koło dworu i głównych grodów książęcych. Następnie kolonizacya wschodnich obszarów i szerząca się kultura rolnicza na miejsce dawniejszej pastersko-leśnej, rozpraszały równomierniej ludność W. i pozbawiały to strony nadmiaru mieszkańców. Napływ niemieckich osadników wyrównywał ubytki spowodowane przez ruch ludności ku wschodowi. W

pierwszych wiekach życia dziejowego rozkład ludności był bardzo nierównomiernym. Osady tłoczyły się po brzegach rzek i jezior, lesiste międzyrzecza i płaskowzgórza działów wodnych były słabo nadzwyczaj zaludnione. Postępy rolnictwa i kolonizacji, za sprawą królów, duchowieństwa i świeckich właścicieli, ponadawanych wielkimi obszarami leśnymi, rozprzeczwały ludność rolniczą równomierniej po całym obszarze. Zmiany w rozdziale ludności wpłynąć musiały na zmiany w rozmieszczeniu targowisk, przekształcających się w miasta. Skupione poprzednio nad rzekami, rozmieszczone przy grodach, targowiska w części tracą swe znaczenie pod wpływem nowo powstających centrów, skupiających interesy sądowe i ekonomiczne, instytucje kościelne i szkolne. Stare grody i targowiska, jak Kruszwica, Ostrów na Lednicy, Giecz, Zbar, Spicymierz, Ruda i inne upadają lub znikają a natomiast rozwijają się nowe osady miejskie, już to w pobliżu starych grodów na suchszych miejscach zakładane, jak Poznań, Kalisz, Łęczyca, bądź świeżo powstające, jak: Wałcz, Pyzdry, Nieszawa, Turek. Przy tworzeniu się powiatów znika wiele dawnych grodów kasztelańskich, inne przetwarzają się w centra powiatowe, osady przyklasztorne (klaszatory pierwotnie zakładano w obrębie grodów). Trakty lądowe ustalają się przy utorowaniu dróg przez puszcze i trzymają się zwykle linii wododziałów, umożliwiając rozwój osad przemysłowo-handlowych wśród płaskowzgórz, zdala od rzek spławnych, jak np. Piotrków, Radomsk, Wieluń i t. p. Pierwotne życie leśne, polegające na polowaniu, hodowli pszczoł i pasterstwie, ustępuje miejsca gospodarstwu leśnemu, polegającemu na wypalaniu smoły, wytapieniu żelaza, wyrobieniu szkła, potażu, obróbce materiału budulcowego a wreszcie karczowaniu lasów pod nowe folwarki i wsie. Rozkład wsi, łańców kmiecych, osad miejskich i kościołów parafialnych w połowie XVI w. przekonywa, iż cały obszar W. ogarnął wyższy stopień kultury, polegający na rozdziale pracy, wytworzeniu się licznych ognisk koncentrujących materialne i moralne interesy ludności i spojeniu ludności z zajmowanym obszarem przez pracę i nakłady włożone w ziemię, budowlę, instytucje. Około 1200 kościołów, do 500 szkół (w samej archidiecezji przeszło 300), 247 miast i 6471 wsi, rolniczych przeważnie, oto cyfrowy wykaz owoców pracy cywilizacyjnej, dokonanej do połowy wieku XVI. Na podstawie danych, zawartych w rejestrach poborowych, można oznaczyć w przybliżeniu prawdopodobną ludność miejską i wiejską tego obszaru. Województwo poznańskie (294 mil kw.) miało w drugiej połowie XVI w. 151000 ludności wiejskiej i 53000 miejskiej, razem 204000, a więc na milę 700 głów; wojew. kaliskie (300 mil) 192000 wiej.

i 28000 miej., razem 220000 (na milę 770 głów); wojew. inowrocławskie (53 mil) 31000 wiej., 9400 miej., razem 40400, średnio 760 na milę; wojew. brzeskie (60 mil) 66000 wiej., 9200 miej., razem 75200, średnio 1250 na milę; ziemia dobrzyńska (54 mil) 41000 wiej., 5000 miej., razem 46000, na milę 850; wojew. łęczyckie (80 mil) 86000 wiej., 13200 miej., razem 99200, na milę 1250 głów; wojew. sieradzkie z ziemią wieluńską (212 mil) 111000 wiejs., 24400 miej., razem 135400, na milę 640 głów. Ogółem ludności wiejskiej 678000, miejskiej 142200, razem 820800, średnio na milę 780 głów, a na jedno miasto 576 głów. Rejestra poborowe, służące za podstawę tych obliczeń, podają zwykle cyfry nieco mniejsze od rzeczywistych. Z drugiej znów strony w obliczeniach tych, dokonanych przez prof. Pawińskiego, przyjęto nieco za wysoką skalę zaludnienia łańców kmiecych, osad kościelnych, folwarcznych, i zawysoki nieco stosunek 24 głów ludności miejskiej na każdą złotówkę szosu, co dałoby dla Poznania (przy 1400 fl. szosu) 33000 ludności. Prawdopodobnie jednak zmniejszenie mnożnej równoważy wpływ zawysokiego mnożnika i rezultat ztąd otrzymany jest bardzo blizkim rzeczywistości.

g) *Własność ziemska* przedstawia w W. odmienne stosunki niż w innych częściach Rzeczypospolitej. Dobra królewskie i duchowne zajmują tu o wiele mniejszy procent obszaru niż w Małopolsce. Większa własność prywatna nieznaczny stanowi procent, za to średnia własność szlachecka i części kmieci przedstawiają się korzystniej dla posiadaczy niż gdzieindziej. Łany kmieci należące do duchowieństwa stanowią w wojew. poznańskim (535 łań.) 6% ogólnej liczby, w kaliskim (646 łań.) także 6%, w inowrocławskim (213 łań.) 12%, w ziemi dobrzyńskiej (248) 11%, w wojew. brzeskim (641) 16%, a w łęczyckim (1147) aż 22%. Dla sieradzkiego nie da się ilość łańców obliczyć dla braku wskazówek w rejestr. pobor. Łańców królewskich najwięcej posiada wojew. łęczyckie (541), w którym stanowią 9%, w wojew. inowrocławskim (205) jest 11%.

W ziemi dobrzyńskiej są tylko dwie wsi królewskie. W innych województwach nie można ściślej obliczyć dla braku danych. Poznańskie posiada bardzo mało wsi królewskich, sieradzkie i kaliskie nieco więcej, choć nie w takim stosunku co wojew. łęczyckie. Większej posiadłości prawie niema. Najmniejszych rody senatorskie mają stosunkowo niewielkie całości dóbr. Są to rodziny Górków, Ostrorogów, Czarnkowskich i Leszczyńskich. Najmniejszej gałęzi Ostrorogów przedstawiciel Marcin Ostroróg Lwowski (od Lwówka), kasztelan kamieński, w r. 1581 posiada dwadzieścia kilka wsi, obejmujących około 100 łańców kmiecych; Rafał Lesz-

czyński, starosta radziejowski, posiada od 12 do 15 wsi. W całym powiecie dobrzyńskim jeden tylko Żelski, kasztelan dobrzyński, posiada do 4 wsi, w 96 wsiach spotykamy albo częściowych właścicieli albo też jednowioskowych panów. Drobną własność szlachecką (zagrody szlachty nie mającej kmieci) rozwinęła się najwięcej w wojew. łęczyckim (7·7 łan. na 1 milę), ziemi dobrzyńskiej (7·6 łan.), wojew. brzeskiem (5·4 łan.), gdy w sieradzkim, kaliskim wypada po 1 łanie a w ziemi wieluńskiej i wojew. poznańskim ledwo $\frac{1}{3}$ łana na 1 milę. Najwięcej osad takich mają powiaty: przedecki (16·3), orłowski, dobrzyński, rypiński i łęczycki. Nie ma ich wcale we wschowskim, kościańskim i ślady ledwo w poznańskim. Wsi szlachty zagrodowej tworzą bądź grupy, bądź pasy osad, towarzyszących zwykle ważniejszym grodom. Sołectwa tworzone przy zakładaniu wsi na prawie niemieckim, nikną stopniowo, zwłaszcza w dobrach szlacheckich, wielane drogą kupna do obazarów folwarcznych. Trwają dłużej za to w dobrach biskupich i królewskich. W połowie XVI w. na 6741 wsi jest w W. około 700 sołectw, mogących posiadać około 1400 łanów. W obec 40274 łanów kmiecych, łany sołtysie stanowią małą cząstkę. Łany miejskie przedstawiają dla całej W. w przybliżeniu $\frac{1}{3}$ część łanów kmiecych. Jest ich przeszło 3000 co w stosunku do 250 miast i miasteczek wynosi 12 do 14 łan. na osadę. Podezsa gdy na Mazowszu i w Małopolsce bardzo często spotykamy miasta uposażone 90 i 120 włókami, to w W., widocznie skutkiem wczesnego jej zaludnienia i zajęcia ziemi, wydzielano przy zakładaniu miast stosunkowo niewielkie obszary. Mógł do tego się przyczyniać też wyższy stopień kultury ludności miejskiej, zajmującej się więcej handlem i przemysłem niż uprawą roli, której poświęcają się przeważnie mieszczanie w innych prowincjach.

h) *Ogólna charakterystyka.* Jednostajność układu powierzchni i jej pokrycia roślinnego na obszarze W., niewielkie różnice w wartości gleby, zdawna ustalona jednolitość plemienna ludności, równomierność w rozdziale własności ziemskiej i zaludnieniu, przy wyłącznym oddaniu się ludności zajęciom rolniczym, oddziaływaniu licznych kościołów i stosunkowo licznych szkół początkowych, musiały wytworzyć tu dość szeroko rozpostartą kulturę obyczajową, zatrzymaną jednak na średnich stopniach rozwoju. Brak różnorodności w czynnikach przyrodniczych i społecznych i silniejszych bodźców ludzkiej działalności, przeszkadza rozwijaniu się wybitnych indywidualności i wyższych uzdolnień. Ludność nie potrzebuje tu walczyć z oporną naturą, bronić się od najazdów, rywalizować na polu pracy rolniczej czy przemysłowej z groźnymi współzawodnikami. Niema tu wielkich ognisk życia miejskiego, centrów przemysłowych,

dworów magnackich. Nie ma też ścierania się sprzecznych interesów stanowych, wyznaniowych, ekonomicznych. Nie spotykamy tu rażących kontrastów w położeniu różnych warstw społecznych, ni wynikającej ztąd nienawiści. Stosunki społeczne noszą charakter demokracji rolniczej. Rozdrobnienie własności wytworzy liczną warstwę ludności bezrolnej, która szukać będzie chleba w dalszych okolicach i dostarczy zastępu robotników dla powstającego w czasach ostatnich przemysłu fabrycznego. Warunki takie sprzyjały spokojnemu, równomiernemu postępowi kultury, polegającemu na stopniowym podnoszeniu wartości i wydajności gleby przez wkładaną w nią pracę, przez rozwój przemysłu rolnego, polepszaniu materialnej strony życia i powolnem ale wśród szerokich kół występującem budzeniu się potrzeb duchowych, świadomości interesów ogólnych i poczucia obowiązków. Po rozkwicie młodzieńczych sił, które w epoce Bolesławów przyjęły tak doniosły udział w utworzeniu organizmu państwowego i rozniosły drogą kolonizacji i zajmowania godności kościelnych i świeckich swą wyższą kulturę na dalsze, świeżo zajęte obszary, Wielkopolska odpoczywa, przygotowując się powoli do ponownego rozkwitu. W ostatnich wiekach, w innych prowincjach, pod wpływem szczęśliwego zespolenia przyjaznych warunków, występowały rozkwity duchowych uzdolnień, wydające wielkich obywateli, poetów, uczonych, artystów, zarówno w XVI jak XIX w. Wielkopolska, mimo swej starej kultury, słaby w nich brała udział. Wybitniejsi jej przedstawiciele w tych epokach zawdzięczali swe rozwinięcie wpływom obcym i życie swe pędzili przeważnie po za obrębem tej prowincyi. Długosz, Janicki, Modrzewski, Zamoyski Jan, Łascy, wreszcie Szaszczyński, Śniadeccy, Czacki, mimo pochodzenia wielkopolskiego, nie mogą być uważani za właściwych przedstawicieli Wielkopolski. Kultura jednak, wśród której wzrastali w młodości, bądź sami, bądź ich ojcowie, niewątpliwie przygotowała w duszach tych ludzi grunt przyjazny dla rozwoju wyższych uzdolnień. Kultura ta, wytwarzana powolną pracą mas, znalazła w obecnem stuleciu, w walce z niemieczyzną, zarówno ekonomicznej jak politycznej, silny bodziec dalszego rozwoju, zapowiadającego w przyszłości dopiero pomysłny rozkwit uzdolnień duchowych na gruncie przygotowanym wielowiekową uprawą.

Źródła. Danych do powyższego opracowania głównie dostarczyły: „Kodeks Wielkopolski“ Zakrzewskiego (zwłaszcza objaśnienia do pomieszczonej w tem dziele mapy W.) „Liber Beneficiorum“ Łaskiego (ze wstępem i uwagami ks. Korytkowskiego) i „Wielkopolska“ prof. A. Pawłuskiego (t. XII i XIII „Źródeł dziejowych“, mianowicie wstęp do dzieła).

Br. Ch.

Wielkosiele, ob. *Wielkie Siolo* 8).

Wielkota, rzeka, prawy dopł. Dźwiny, ob. *Welkota*.

Wielkowiecko, pow. częstochowski, ob. *Wilkowiecko*.

Wielkowo, wś, pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Piętkowo. W 1827 r. było 24 dm., 204 mk.

Wielko Zagórze, wś, pow. miechowski, gm. Wielko Zagórze, par. Miechów (odl. 3 w.). Wieś ta założoną została zapewne w ostatnich czasach, może na obszarze dawnych dóbr klasztoru miechowskiego. Ni dawniejsze rejestra pobor., ni spis wsi z r. 1827, ni karta wojennotopograf. nie podają tej osady. Gmina W. Zagórze ma 12512 mr. obszaru i 5377 mk. (5 prasosł. i 10 żydów). Należy do sądu gm. okr. I w Miechowie (tamże st. poczt.).

Wielmierzowice, niem. *Wielmirzowitz*, dobra i wś nad Odrą, pow. kozielski, par. kat. Leźnica, ew. Koźle. W r. 1885 dobra miały 223 ha, 4 dm., 92 mk. (2 ew.); wś 104 ha, 32 dm., 194 mk. kat. Do dóbr należy fol. Orłowice (Orłowitz).

Wielmoża, pow. olkuski, gm. Sułoszowa, par. Zadroże. Leży na północ od Skały i Ojcowa, przy drodze z Wolbromia do Skały, ma 95 dm. W 1827 r. było 90 dm., 595 mk. Wymieniona w dok. z r. 1262 jako obowiązana obsługiwać gród w Sławkowie i nadana wraz z tymże grodem klasztorowi w Skale. R. 1274 siostra Agnieszka, przełożona klasztoru, oddaje sołtystwo we wsi „Welmosa“ niejakiemu Uciechonowi („Uchechoni“), bratu Cristana z zakonu minorytów, dla osadzenia wsi na prawie niemieckiem. Sołtys otrzyma 6 łanów dziedzicznych, młyn, karcznię, trzeci denar z kar sądowych. Osadnicy otrzymują wolny wręb w lasach klasztornych na budowlę i opał. Po 16 latach wolności płacić będą po fertonie z łąnu i dawać po cztery miary pszenicy, żyta i owsa. Dla kościoła wyznaczono 2 łany. Dziesięciny ze wsi pobierał biskup krak.; r. 1334 Jan biskup ustępuje klasztorowi połowę dziesięcin (Kod. Małop., I, 69, 74, 103, 231). Piotr Kłopot (Clopot), sołtys de W., występuje w dok. z r. 1337 (Kod. Małop., III, 23). W połowie XV w. wś W., w par. Zadroże, własność Szafranca, miała 24 łany km., karcznię z rolą, którą płaciła czynszu 7 grzyw. i 1 zagr. Dziesięcinę dawano w połowie klasztorowi św. Andrzeja a w połowie altaryi św. Marcina. Następnie altarya ta, drogą zamiany za dziesięcinę z Zadroża, z klasztorem, pobierała całą dziesięcinę wartości do 20 grzyw. Według Długosza Szafraniec niesłusznie przywłaszczył sobie wieś, nadaną przez Bolesława Wstydlwego klasztorowi św. Andrzeja (Długosz, L. B., III, 330, 331). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 W. miała 21½ łan. W r. 1581 Stanisław Szafraniec płacił od 13

łan. km., 2 kom. z byd., 1 rzemieśl. (Pawiński, Małop., 25, 435). *Br. Ch.*

Wielnia, rzka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Wiechry (pr. dopł. Soży).

Wielnia al. *Wiernia*, zaśc. nad jez. Powitaje, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 2 dm., 6 mk. katol.

Wielnianka, rzka, ob. *Welnianka*.

Wielniedobie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielniekalnie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska.

Wielnin, pow. stopnicki, ob. *Welnin*.

Wielniniki, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., 40 w. od Trok, 14 dm., 172 mk. (153 katol., 19 ewang.).

Wieloborowice 1.) wś, fol. i dobra nad rzką Pokrzywianką, pow. iłżecki, gm. i par. Chybyce, odl. od Iłży 28 w., mają pokłady wapienia, piec wapienny i młyn wodny, 15 dm., 123 mk., 389 mr. dwor., 181 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 61 mk. Dobra W. składały się w r. 1870 z fol.: W., Pokrzywnica, Wymysłów i Włochy, rozl. mr. 1171: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 14, past. mr. 3, wody mr. 2, zarośli mr. 3, nieuz. mr. 14; bud. mur. 3, drew. 6; fol. Pokrzywnica gr. or. i ogr. mr. 123, łąk mr. 13, past. mr. 5, wody mr. 2, lasu mr. 183, nieuz. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 14; fol. Wymysłów gr. or. i ogr. mr. 207, łąk mr. 3, past. mr. 6, wody mr. 3, zarośli mr. 5, nieuz. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 4; fol. Włochy gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 12, past. mr. 3, wody mr. 3, nieuz. mr. 3; bud. mur. 1, drew. 8; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 11, mr. 182; wś Pokrzywnica os. 23, mr. 329; wś Włochy os. 14, mr. 222; wś Nowa Wieś os. 5, mr. 82. W połowie XV w. W., wś w par. Chybyce, własność Janusza i Mściława Radwanów. Był tam folwark rycerski i 2 kmieci na pół łanach. Kmiecie płacili dziesięcinę prepozyturze kieleckiej, obaj właściciele i kmiecie z innych pól dawali dziesięcinę snopową pleban. w Pawłowie. Murez, Zakowicz i Bartosz Nieczujowie mieli kmieci, zagr. i ze wszystkich ról i folwarków dawali dziesięcinę kościołowi w Pawłowie; niektóre role dawali bisk. krakowskiemu, wartości do 2 grzyw. (Długosz, L. B., I, 439). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś W. wraz z innymi płaciła 1 grzyw. W r. 1578 Brzeziński płacił tu od 2 osad., 1½ łan. Wś należała do par. Pawłów (Pawiński, Małop., 190, 463). W. wchodziły później w skład dóbr Koprzywnica. 2.) **W.**, wś. Istniała w XVI w. w pow. urzędowskim, par. Charzowice (Pawii., Małop., 372, 375). Dziś ta parafia znajduje się w pow. tarnobrzskim, lecz wś W. znikła. *Br. Ch.*

Wielobory, dawniej *Wielebory*, wś, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Rutki. Według reg. pob. ziemi łomżyńskiej z r. 1578 wś W. miała 6 łąn., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 379).

Wielobycz, wś i fol. nad rzką Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, odl. 8 w. od Krasnegostawu, leży na wzn. 890 st. n.p.m., ma pokłady wapienia. W 1827 r. było 13 dm., 80 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol. W. i Olesin, rozl. mr. 637: gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 65, past. mr. 15, lasu mr. 283, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 10, mr. 61; wś Olesin os. 15, mr. 137.

Wielodroź, wś i fol. nad rzką Węgierką, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Bogate, odl. 10 w. od Przasnysza, ma wiatrak, 28 dm., 300 mk., 518 mr. Fol. W. w r. 1878 miał 134 mr. obszaru (85 mr. roli). W 1827 r. 20 dm., 98 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowsko-przasnyskiego wś W., w par. Bogate, miała 5 części po pół włóki; man. 2 i 3, wł. 1, ogr. 3, wł. 2 $\frac{1}{2}$, ogr. 1, wł. 1, 2 części po $\frac{1}{4}$ wł. (Pawiński, Mazowsze, 347).

Wielodwór, kol. i fol. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Łądek, odl. od Słupcy w. 11; kol. ma 6 dm., 89 mk.; fol. 1 dm., 11 mk. W r. 1827 było 6 dm., 70 mk.

Wielogłowy z *Ubiadem*, wś, pow. sądecki, na praw. brzegu Dunajca, 5-7 klm. na płn. od Nowego Sącza, składa się z dwóch osad przedzielonych lasem, liczących wraz z obszarem więk. pos. 78 dm. i 565 mk., 556 rz.-kat. a 9 izrael. W. mają parafią rz.-kat. z kościołem mурowanym i 43 dm., Ubiad 32 dm. Pos. więk. (Ign. hr. Lanckorońskiego) wynosi 148 mr. roli, 4 mr. łąk, 1 mr. 915 sąż. ogr., 31 mr. past., 144 mr. lasu, 6 mr. nieuż. i 1 mr. 215 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 399 mr. roli, 93 mr. łąk i ogr., 83 mr. past. i 20 mr. lasu. Była to stara osada, wś książęca w kasztelanii sądeckiej leżąca. W połowie XIII w. posiadał ją z nadania księcia „comes Otto“, kasztelan sandomierski. R. 1287 otrzymuje W. i przyległe włości, w nagrodę zasług wojennych „comes Georgius“, przystany Leszkowi Czarnemu na pomoc przez króla węgierskiego Władysława (Kod. Małop., I, 133, 134). Parafia została założoną przed r. 1318 i przechodzi metryki urodzeń od r. 1647. Należy do dyec. tarnowskiej, dek. sądeckiego i obejmuje 9 wsi: Ubiad, Dąbrowę, Wielopole, Klimkówkę, Naściszową, Łązek, Zabełcze, Wołę Kurowską i Kurów. Długosz (L. B., I, 129 i 548 i II, 248) pisze tę wieś „Wyelogłowy“ i „Wyleye Głowy“. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 135) podano W. razem z Dąbrową, jako tenutę Bartł. Stojowskiego. Wincenty Wielogłowski, najstarszy z siedmiu synów Jana i Doroty Rogowskiej, w r. 1597 już pełnoletni, dziedzic po ojcu części na Wielogłowach, Lewniowej, Gosprzydowej,

Wrocimowicach, Zawadzie, Klęczanach itd., z zapisu Stanisława Rogowskiego, wuja swego, dziedzica Harkłowej z przyległościami: Świdnika, Wolicy, Zagórowa, Jastrzębi, Koniny itd., dobra te, umierając bezdziedznie, zapisał bratu swemu Sebastyanowi, dziadowi Stefana Wielogłowskiego, który w r. 1703 zawiązawszy pierwszy konfederacją, dał początek konfederacji Tarnogrodzkiej, a umarł kasztelanem bieckim w r. 1736 (ob. Przegl. pol., t. 64, str. 178). W. graniczą na płn. i zach. z Dąbrową i Wołą Kurowską, na wsch. z Jelną, Słowikową i Klimkówką, na pld. z Wielopolem. *Mac.*

Wielogóra 1.) wś i fol., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Wsola, odl. od Radomia 6 w., ma 33 dm., 264 mk. W 1827 r. 27 dm., 269 mk. W r. 1873 fol. W. rozl. mr. 463: gr. or. i ogr. mr. 265, łąk mr. 39, past. mr. 20, lasu mr. 114, nieuż. mr. 25; bud. mur. 2, drew. 22; płodozm. 12-pol., las nieurządzony, cegielnia. Wś W. os. 34, mr. 537. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 W. płaciła gr. 8. W r. 1569 Mikołaj Firlej płacił tu od 3 półłan., 2 $\frac{1}{2}$ łąn., 3 komor. (Pawiński, Małop., 302, 471). W. gmina należy do sądu gm. okr. II i st. poczt. w os. Jedlińsk, urząd gm. we wsi Klwaty. Gmina ma 10608 mr. (w tem 5118 mr. włośc.) i 3811 mk. (w tem 5 prawosł., 62 prot., 540 żydów). W skład gm. wchodzi: Augustów, Dąbrowka Nagórna, Dąbrowka Podłęzna, Firlej, Gózek, Janówek, Józefówek, Kamińsko, Klwatka Szlachecka, Klwaty, Krucice, Kurdwanów, Ligenzów, Piastów, Przytułki, Sosnowica, Wielogóra, Wincentów, Wsola, Wólka Klwacka, Wymysł i Żyła. 2.) W. wś i fol. nad rzką Samborką, pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 9 w., ma 19 dm., 136 mk., młyn wodny. W 1827 r. 18 dm., 89 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 194: gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 17, past. mr. 7, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 7; płodozm. 6-pol. Do włościan należy 137 mr. W połowie XV w. wś W., w par. Samborzec, własność Oleśnickiego h. Dębno, miała 8 łąn. km., karczme, zagr., od których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., pobierał pleban w Samborcu. Folwark rycerski tamże dawał dziesięcinę (Długosz, L. B., II, 317). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 część zwana Dębiana, własność Szenikowskiego, płaciła 2 grzyw. 36 gr. W r. 1578 S. Węchadłowski miał 7 osad., 3 $\frac{1}{2}$ łąn., 1 zagr. (Pawiński, Małop., 166, 460). *Br. Ch.*

Wielogóry, pow. lidzki, ob. *Jundziłszki* 2).

Wielogród, tak zowie się m. Meklemburg; wyraz ten złożony jest z nordyjskiego wyrazu mikil, t. j. wielki, i burg, t. j. gród, jest więc tłumaczeniem Wielogrodu. Tak nazywa je Ibrahim, syn Jakuba, którego kronikę odkryto przed kilku laty w Konstantynopolu. Żyd ten przeby-

wał za czasów cesarza Ottona I w Wielogrodzie.

Ks. Fr.

Wieloleka, ws i os. leś., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grodziec, odl. od Konina 15 w.; ma 76 dm., 84 osad, 734 mk., 832 mr. Wchodziła w skład dóbr Grodziec. W r. 1827 było 46 dm., 396 mk.

Wielomowice, ob. *Wilamowice*.

Wielona 1.) w kronikach krzyżackich *Welun*, *Welym*, *Wielin*, rząd u polskich dziejopisów niewłaściwie *Wielun*, niekiedy *Wileny*, mko i dobra nad Niemnem, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wielona, o 49 w. na płn.-zach. od Kowna, st. poczt. Czekiszki, miało w 1859 r. 60 dm., 393 mk. (obecnie 456 mk.), kościół paraf. katol., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę ludową, przystań na Niemnie. Jarmarki odbywają się dwa razy do roku (10 stycznia i w dzień św. Trójcy). Kościół paraf. katol., p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1421 r. przez w. ks. Aleksandra. Na cmentarzu grzebalnym kaplica p. wez. Zbawiciela, fundowana w 1844 r. przez dziedziczkę Zaleską. Parafia katol., dekanat wieloński, 5203 wiernych. Filia w Pomitowie. Dekanat wieloński, dyecezyi żmujdzkiej, obejmuje 13 parafii: W., Betygoła, Butkiszki, Czekiszki, Czerwony Dwór, Ejragoła, Girtakol, Jurborg, Pernarów, Rossienie, Skirstymou, Sredniki, Wilkija (w pow. kowieńskim i rossieńskim), ma 8 filii, 11 kaplic. Parafia wielońska składa się z 17 dużych wsi i z mnóstwa osad pojedynczych, których gospodarze są w ogóle zamożni. Gmina leży w zachodnim zakątku powiatu, graniczy od pld. z gub. suwalską, od wschodu z gm. Sredniki, od płn. z gm. Szymkajcie (pow. rossieńskiego), od zachodu zaś z gm. Eleonorów, obejmuje 30 miejscowości, ma 290 dm. włościańskich (obok 77 należących do innych stanów), 3638 mk. włościan, uwłaszczonych na 3700 dzies. ziemi. Dobra należą do Gabryela Zaleskiego i mają z fol. Nowy Dwór i Krystynpol 1519¹/₂ dzies. (400 lasu, 342 nieuż.). W 1807 r. dobra te, oszacowane na milion franków, Napoleon ofiarował ks. Józefowi Poniatowskiemu. Samo miasteczko dzieli się na górne i dolne. W pierwszym jest wielki kościół mурowany, ostrołukowy, którego prezbiterium widocznie jest dawniejsze i podług miejscowego podania sięga czasów pogańskich. Dawny zamek obejmował dwie góry, wznoszące się nad Niemnem, połączone z sobą mostem, zbudowanym nad dość głębokim parowem. Na jednej z tych gór jest teraz kościół, a za nim miasteczko górne, na drugiej ogród i sad dworski. Gruzy okrywają całą górę ogrodową. Obok tej góry zamkowej wznosi się od wschodu jeszcze inna góra, zwana w najdawniejszych inwentarzach górą Giedyminową, a na jej wierzchołku od zachodu sterczy kurhan, t. j. duży kopiec ostrokręgowy, obok którego znajduje się

dół tak okrągły, jakby sam kurhan był z niego wyjęty. Od płn. oblewa górę zamkową i Giedyminową rzka Wielonka, uchodząca do Niemna. Założenie W. przypisywane jest ks. litewskiemu Witenesowi, który na początku XIV w. miał tu zbudować drewnianą twierdzę, osłaniającą dawniej już istniejącą na górze świątynię bogini Wellony. W 1328 r. marszałek zakonu Teodoryk z Altenburgu dwukrotnie bez skutku oblegał twierdzę. Około 1333 r. Krzyżacy, pod wodzą Henryka, ks. bawarskiego, zdobyli W. i zrównawszy ją z ziemią, wzniesli wkrótce na jej posadzce nową twierdzę, nazwaną Friedeburg a o ćwierć mili dalej zamek Baierburg. Giedymin w 1338 czy 1339 r. odebrałszy Krzyżakom W., oblegał dalej Baierburg i tu rażony postrzałem z bombardy, umarł podobno w Welonie i tu mógł być pogrzebany na górze noszącej jego nazwę, chociaż i w Wilnie jest góra Giedyminowa, do której to samo przywiązane jest podanie. Zamek, odebrany przez Litwinów, bezskutecznie oblegał w 1339 r. w. mistrz Teodoryk z Altenburga. Później (1348 r.) załoga cała poddała się oblegającemu zamek w. mistrzowi Henrykowi Dusemer, przyrzekłszy przyjęcie chrzest. Dusemer zburzyłszy zamek, jeńców zapędził do Samlandyi, gdzie ich ochrzcił i osadził. Boje o W. między obu stronami nieustawały, i tak w 1357 r. Krzyżacy, pod wodzą marszałka zakonu Zygfrйда Danvelda, pobici zostali przez Litwinów a w 1360 r. dobywał odbudowany przez Litwinów zamek marszałek zakonu Henning Schindekopf, aż w końcu, tenże Schindekopf po czterodniowym szturmie spalił zamek, broniony walecznie przez Gastolda i bajorów Surmina i Matewika, i załogę zdradziecko wymordował. Zniszczoną twierdzę w. mistrz Konrad von Jungingen odbudował pod dawnym nazwiskiem Frideburga i w 1400 r. założył tu stolicę krzyżackiej Żmujdzi. Tu osiadł rządcą (Vogt) prowincyi Michał Kuechmeister Sternberg z oddziałem krzyżackim. Wówczas także wymurowali tu Krzyżacy na miejscu świątyni pogańskiej mały kościół w obrębie twierdzy, stanowiący przypuszczalnie presbiterium dzisiejszej świątyni. Gdy w 1404 r. komtur żmujdzki Marcin Helfenbach zwołałszy do siebie bajorów żmujdzkich, zdradziecko wtrącił ich do więzienia, ci uwolniwszy się w nocy zabili komtura, załogę pokonali i opanowali zamek. Uśmierzyli jednak rokosz Krzyżacy i W. znowu zajęli, lecz stolicę kraju do innego miejsca przenieśli. Zniszczoną niewiadomo przez kogo a odbudowaną przez w. mistrza w 1408 r., Witold zajął w 1409 r. w swe posiadanie wraz z całą Żmujdzą. Na pobliskiej wyspie niemeńskiej d. 15 paźdz. 1416 r. odbył się wielki zjazd Jagiełły i Witolda, oraz ich rady polskiej i litewskiej, z w. mistrzem zakonu Michałem Kuechmeister von Sternberg, mistrzem inflanckim Landerem,

areybiskupem ryskim i biskupem dorpackim, oraz ich kurturami, zerwany przez w. mistrza. We dwa lata potem zjechały się tu te same osoby, ale układy skończyły się znowu na niczem. Na trzecim zjeździe, odbytym tu d. 8 września 1420 r. przez Witolda i Krzyżaków, ci ostatni wyludziili rozejm kilkumiesięczny. Na czwartym tutejszym zjeździe, odbytym 1423 r. w maju, w dzień Wniebowzięcia Pańskiego, wysłani przez Jagiełłę panowie rady koronnej wspólnie z Witoldem ułożyli się z w. mistrzem Rusdorfem o ostateczne rozgraniczenie Prus od Żmudzi. Dalsza historia miasta mniej jest znana. Parafia należy do liczby najdawniejszych, fundowanych przez Jagiełłę i Witolda zaraz po zaprowadzeniu wiary. Później Bona i Władysław IV tak powiększyli jej fundusze, że probostwo tutejsze stało się jednym z najbogatszych na Żmudzi. Kościół długo jednak był szczupły, dopiero Albrycht Stanisław Radziwiłł, kanclerz w. lit., ssta wieloński († 1656 r.), własnym kosztem odnowił i powiększył świątynię. W 1772 r. Mikołaj Ryk, stolnik inflancki, fundował tu bernardynów, którzy się później ztąd wynieśli. W 1500 r. w. ks. litew. Aleksander nadał W. prawo magdeburskie, co potwierdzili Zygmunt I 1507 r. a Stefan Batory w 1580 r. Stanisław August na mocy prawa sejmowego o miastach, przywilejem 14 lutego 1792 r., uznał W. za miasto Rzpłtej. Herb miasta przedstawiał karpia z wilczemi zębami, w polu niebieskiem. W. było głównem miastem powiatu czyli włości, która podług popisu szlachty z 1528 r. stawiła 242 konie, licząc po jednym koniu z ośmiu włók. Chorążym powiatu był wówczas Michno Rustejkowicz. Starostwo istniało tu już w 1502 r., pod którym metr. litew. wymienia kn. Juria Aleksandrowicza Holszańskiego jako sstę wielońskiego. Następnie trzymali tę dzierżawę: Jerzy Radziwiłł (1507—8), Iwan Andrejewicz (1509, † 1554), Jan Szymkowicz (1558), Mikołaj Dorostajski (1566—1593). Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. W. była zaliczoną do dóbr stołu królewskiego. Jako sstwo obejmowało mta W. i Bejsagołę i bardzo rozległe przyległości nad Niemnem i między Kiejdanami i Szawlami. W 1771 r. sstwo wielońskie posiadała ks. Poniatowska, generałowa wojsk austr., z opłatą 18628 złp. 6 gr. kwarty. Na sejmie z 1773-5 r. Stany Rzpłtej zatwierdziły przez oddzielną konstytucję cesyę dożywocia generałowej na rzecz syna ks. Józefa, ówczesnego sstę żyżmorskiego, pod warunkami w prawie wyluszczone. Następnie wyznaczono oddzielną komisję dla ścisłego określenia granic tego sstwa. 2.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 18 w. od Kowna.

J. Krz.

Wielona al. *Filona*, w dok. *Welone*, *Fylon*, niem. *Willuhnen*, wś, pow. niborski, st. pocz. Nibork (Neidenburg). Założycielem wsi był podo-

бно Stefan z Trumiej al. Trąbek, wspominany w dok. Szymanowa z r. 1356. Kiersztanz W. traci r. 1412 przy napadzie Polaków 3 konie, co poświadczają Jurga i Jan z W. Wielki komtur Wilhelm v. Eisenburg odnawia r. 1498 w Niborku list nadawczy dla wsi, osadzonej na 10 włókach na prawie chełm. R. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrzyń, O ludn. pol., 335).

Wielonek al. *Wielim*, wś, pow. szamotulski, par. Ostrorog. W 1840 r. miała 22 dm., 200 mk. Wymieniona już w dok. z r. 1391.

Wieloniszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Wielony, łotew. *Wilani*, mko nad rz. Małtą, pow. rzeżycki, w 2 okr. pol., gm. Wielony, o 28 w. od Rzeżycy a 352 w. od Witebska odległe, ma 557 mk. (249 męż., 808 kob.), kościół paraf. katol., zarząd okr. pol. i gminy, szkołę ludową (od 1863 r.), fabrykę skór. Poprzednio była tu fabryka płótna, produkująca około 1860 r. za 100000 rs. rocznie, oraz fabryka cygar; piękny park nad Małtą. Kościół katol. paraf., p. w. św. Michała Archanioła, erygował w 1753 r. Michał Ryk, surrogator ks. inflanckiego, i osadził przy nim bernardynów (do 1830 r.), których opatrzył znacznymi annuatami i folw. Jurenem, wkładając na nich obowiązek obsługiwania licznych parafii, należących wówczas do Ryków. Jest to okazała świątynia, ozdobiona dwoma trzypiętrowymi wieżami i mieszcząca 9 ołtarzy. W obszer-nych podziemiach kościelnych znajdują się groby Ryków Drykańskich. Parafia kat. W. dekanatu rzeżycko-nadłubańskiego, 5260 wiernych. Gmina, położona w środkowej części powiatu, otoczona gm. Warkłany, Byków, Drycany, Sakstygaj, Uzulmujża i Golany, obejmuje 29 miejscowości, mających 277 chat włośc. (obok 164 dm. należących do innych stanów), 4458 mk. włościan, uwłaszczonej na 4097 dzies. Dobra W. składają się z mka W., wsi Wielony (łotew. *Wilanmujża*) i Radopol (łotew. *Radopols*), obejmują 1895 dzies. ziemi dworskiej i należą do spadkobierców Stanisława Janowskiego. Dobra wielońskie od 1495 r. nadane były na prawie lennem (*jure feudi*) Janowi de Loe. W 1507 r. na takież prawie za konsensem mistrza prowinc. Waltera de Plattenbergu przeszedł do rodu de Overlacker. Po wygnaniu w 1603 r. Eustachego de Overlacker za zdradę kraju, Zygmunt III dobra po nim oddał Tomaszowi Dombrowie, który prawa swe wnet odstąpił Wawrzyńcowi de Offenberg. W r. 1725 Jerzy de Offenberg ustępuje W. Michałowi Rykowi. W 1839 r. Katarzyna Rykówna i Marya z Ryków Mantefflowa sprzedały tę majątność Karolowi Mantefflowi, ten zaś około 1840 r. Loewisowi of Menar, od którego w 1842 r. nabywa Wincenty Janowski.

J. Krz.

Wielopol, dobra, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 32 w. od Wiłkomierza.

Wielopole 1.) kol., pow. turecki, gm. Piętno, par. Tuliszków, odl. od Turka 11 w., ma 51 dm., 441 mk. W r. 1827 wś należała do par. Malanów, miała 41 dm., 401 mk. Na początku XVI w. kmiecie dają pleban. w Tuliszkowie dziesięcinę pieniężną po 10 gr. (bez 3 oboli) z łąnu (Łaski, L. B., I, 271). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś W. miała 2 $\frac{1}{2}$ łąn. (Pawiński, Wielkop., I, 239). 2.) **W.**, fol., pow. turecki, gm. Lubola, par. Pięcniew, odl. od Turka 35 w.; ma 2 dm., 17 mk. 3.) **W.**, wś, w par. Kleczew (dziś pow. słupecki). Nie podana w nowszych spisach. W r. 1827 miała 7 dm., 60 mk. 4.) **W.**, na początku XVI w. *Wielgopolje*, później *Nowopole*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Suchcice, odl. 15 w. od Piotrkowa. Wś ma 18 dm., 171 mk.; fol. 1 dm., 8 mk. W r. 1827 było 21 dm., 112 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 728: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 32, past. mr. 32, lasu mr. 281, nieuż. mr. 28; bud. drew. 5; las nieurządzony. Wś W. os. 20, mr. 171. Na początku XVI w. wś ta należy do par. Družbice, od której odłączona została przy utworzeniu parafii Suchcice w XVIII wieku (Łaski, L. B., I, 460). Według reg. pobor. z r. 1552 Zacharyasz Suchecki miał tu 7 osad., Garnkowski 7 osad., Łukasz Suchecki 4 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 258). 5.) **W.**, os. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Łęgonice, odl. od Opoczna 27 w., ma 5 dm., 35 mk., 86 mr. włosc. i 3 mr. dwor. 6.) **W.**, os., pow. kielecki, par. Słupia. Nie wymieniona w nowszych spisach. W r. 1827 było tu 4 dm., 23 mk. 7.) **W.**, fol., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Proszowice. W 1827 r. 1 dm., 3 mk. *Br. Ch.*

Wielopole 1.) wś, pow. sądecki, na praw. brzegu Dunajca, 4-7 klm. na płn. od Nowego Sącza. Par. rz.-kat. w Wielkich Głowach. Wraz z obszarem tabularnym ma 41 dm. i 304 mk., 285 rz.-kat., 16 ewang. i 3 żydów. Pos. tabularna (A. Kosterkiewicza) ma 216 mr. roli, 10 mr. łąk, 2 mr. ogr., 42 mr. past., 8 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1 mr. 834 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 158 mr. roli, 26 mr. łąk i ogr., 21 mr. past. i 28 mr. lasu. W 1581 (Pawiń., Małop., 135) była ta wieś własnością Jana Brandisa; liczyła 2 łąny km., 4 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł. i 1 kom. bez bydła. Graniczy na płn. z Wielogłowami, na pld. z Nasciszową a na wsch. z Kwieciszową. 2.) **W.**, wś, pow. sanocki, o 3 klm. na pld. od Zagórzca (st. dr. żel.), na praw. brzegu Tarnawki, lew. dopł. Sanu, w okolicy podgórskiej i lesistej. Wraz z obszarem więk. pos. ma 63 dm. i 387 mk.; 326 gr.-kat., 42 rzym.-kat. i 19 izrael. Pos. tab. (Kar. Pury) wynosi 101 mr. roli, 20 mr. łąk, 1 mr. 152 sąż. ogr., 2 mr. past., 51 mr. lasu i 1031 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 378 mr. roli, 52 mr. łąk i ogr., 81 mr. past. i 151 mr. lasu. Graniczy na płn. z Zagó-

rzem, na pld. z Tarnawą Dolną. Par. rz.-kat. w Zagórzcu a gr.-kat. w Tarnawie Dolnej. 3.) **W. Moszczyńskie**, wś, pow. dąbrowski, szeroko zabudowana wzniznie nadwiślańskiej, wzn. 189 mt. n.p.m., na praw. brzegu Dunajca. Rozrzucone grupy domów tworzą wólki: Bobrek (26 dm., 128 mk.); Borek (31 dm., 173 mk.); Bucze i Zadycz (17 dm., 86 mk.); Wielopole (31 dm., 195 mk.). Cała gmina wraz z obszarem więk. pos. ma 67 dm. i 380 mk. Parafia w Oleśnie. Pos. tabularna (Stan. Bielewicza) ma 406 mr. roli, 54 mr. łąk, 1258 sąż. ogr., 3 mr. past., 2 mr. nieuż. i 3 mr. 245 sąż. parcel budowl.; część rozparcelowana między włościan, ma 103 mr. w ogóle, a pos. mn. według skorowidza Orzechowskiego wynosi 596 mr. roli, 192 mr. łąk i ogr., 287 mr. past. i 44 mr. lasu. Gleba napływowa urodzajna. Za Długosza (L. B., I, 10 i II, 431) W. było własnością Stanisława Ligięzy, dziedzica Gorzyc i Borku, i miało 9 łąn. km., karczmy, zagrody i dwór szlachecki. Dziesięciny, płacone dziekanowi kapituły krak., szacowano na 8 grz.; z fol. brał pleban w Olesznie. W. miało 7 kmieci na 3 łąnach i 2 komor. bez bydła. Graniczy na pld. z Podlesiem Dębowem i Odporyszowem, na wsch. z Dąbrową, na płn. z Olesnem. 4.) **W. Skrzyńskie**, w XV w. *Wielgopolje*, miasteczko nad rzeką Wielopółką, w pow. ropeczyckim, wzn. 264 mt. n.p.m. Uboga osada, ma parafią rz.-kat., urząd pocz., szkołę ludową, targi i jarmarki. Domy nieco schludniejsze, wielka ilość żydów i strój mieszkańców nadają miejscowości pozór miasteczka; zajęciem mieszkańców chrześcian jest uprawa roli. Domów wraz z obszarem tabularnym jest 144, mk. 1023 (479 męż., 544 kob.), między nimi 558 rz.-kat. i 465 żydów. Pos. tabularna (Heleny Brandt) ma 274 mr. roli, 14 mr. łąk, 5 mr. ogr., 26 mr. past., 235 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 2 mr. 1340 sąż. parcel bud.; pos. mn. 117 mr. roli, 46 mr. łąk i ogr. i 8 mr. past. Miasto zostało założone prawdopodobnie w XV w. Długosz opisuje (L. B., I, 648) dokładnie osadę, wymieniając mieszczan z r. 1488. Było ich 100, a wszyscy Niemcy. Nazwiska powtarzają się, są to przeważnie przezwiska, np. „der alde Kolbe, der alde Molkener, der alde Philip, Dergleser, Swarcz, Pitir i Swarzepetir“, lecz są także: „Hans Melczyr (Melzer), Niclos Ungeroth“ itp. W 1536 (Pawiński, Małop., 536) własność Andrzeja Czuryła, kaszt. przemyskiego, miało W. 77 mieszczan mających role i ogrody, były też jatki chlebne, rybne i szewckie i łąznia, co przynosiło 35 grzyw. 6 groszy, 8 sadzawek, 2 młyny, dwór i praedium szlacheckie. W 1581 (ibid., 257) przedmieścia dwa były własnością Kaspra Maciejewskiego i miały 75 kmieci, 22 $\frac{1}{2}$ łąna, 5 zagr. z rolami, 7 komorn. z bydłem, 9 komor. bez bydła i 4 rzemieśl. Parafia istniała już za Długosza; w r. 1580 zamienioną została na prepozyturę; w 1646 było przy ko-

ściele pięciu księży: dwóch mansyonarzy, kantor, bakalarz i scholastyk. Biskup Piotr Tomicki zatwierdził prepozyturę, nadając proboszczowi tytuł i prerogatywy prepozyta. Supresya prepozytury nastąpiła w r. 1785. Do paraf. (dyec. tarnowska, dek. wielopolski) należą: Budzisz, Konice, Nawsie, Rzegocin i Sońnice. W. graniczy na wsch. z Nawsiem, na zach. z Rzegocinem, na półn. z Konicami a na płd. z Sośnicami.

Mac.

Wielopole, czesk. *Velopoli* niem. *Wielopoli*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sąd. cieszyńskim, na płd.-zach. od Cieszyna, o 3 km. od toru linii dr. żel. Bielsk-Frydek. W r. 1880 było 48 dm., 518 mr. obszaru i 327 mk. (30 rz.-kat., 294 prot. i 3 izrael.), narodowości polskiej. Wieś tę wymienia akt króla węg. Macieja w r. 1482 (ob. Markgraf i Gruenenhagen: Lehns- u. Besitzurkunden Schlesiens, t. II).

W. H.

Wielopole 1.) *Królewskie*, wś, pow. rybnicki, par. kat. i ew. Rybnik. W r. 1885 było 410 ha, 80 dm., 578 mk. (3 ew.). Dwa młyny, jeden zwany Ruda, kuźnice żelaza na rzeczce Ruda zwanej, należały do zakładów królewskich Paruszowice (Paruszowice?). 2.) **W.**, 1531 *Wielopole*, wś, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowice, ew. Gliwice. W r. 1885 było 109 ha, 33 dm., 211 mk. kat. Młyn wodny zwany Kaczór.

Wielopółka, dawniej zwana Brzeźnicą, rzeczka, w pow. ropczyckim. Płyynie przez wsi: Brzeźnica, Okonin, Ostrów, Pogwizdów, Rzegocin, Wielopole. Uchodzi do Wisłoki.

Wieloskryckie, *Wieloskryckie*, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 5 w. od gminy, 6 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.).

Wielosze, fol., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 36 w. od Szawel.

Wielowieś, wś, pow. tarnobrzezki, nad Wisłą, przy drodze z Tarnobrzegu (10 km.) do Zalesia. Przez obszar wsi prowadzi tor dr. żel. z Tarnobrzegu do Nadbrzezia. We wsi jest parafia rz.-kat. i szkoła ludowa, 155 dm. i 880 mk., 855 rz.-kat. a 25 izrael. Pos. tabularna (Jana hr. Tarnowskiego) wynosi 756 mr. roli, 95 mr. łąk, 39 mr. past., 5 mr. lasu, 36 mr. stawów i moczarów, 10 mr. nieuż. i 5 mr. 1250 sąż. parcel budowl.; pos. mn. wynosi 427 mr. roli, 137 mr. łąk i ogr. i 126 mr. past. Wieś ta należała już w r. 1376 do rodziny Tarnowskich (L. B., I, 386, 399). Parafia była już w 1336 r., gdyż znajdujemy proboszcza „in Magna villa“ Teodoryka archidyakona sandom. Terażniejszy kościół wymurowano w r. 1884. Do par. (dyec. przemyska, dek. miechociński) należą: Koćmierzów, Sielec, Sobów i Zakrzów. Znajduje się tu także konwent dominikanek, założony w r. 1868, liczący 22 zakonnic. W 1578 „Wielawiesz“ (Pawiń., Małop., 203) miał 24 kmieci, 6 łąn., 3

zagr. z rolą, 4 kom. z bydłem, 4 kom. bez bydła i rzemieślnika. Graniczy na półn. z Koćmierzowem i Trześnią, na wsch. z Sokolnikami, na płd. z Sielcem i Sobowem. Por. *Nadbrzezie*. W. srogiej doznała klęski w czasie napadu Litwinów i książąt ruskich w listop. 1376 r. Zygmunt I z rodziną. chroniąc się przed morową zarazą, zaszczycił pobylem w r. 1543 dom Spytka Tarnowskiego, kaszt. wojnickiego, podsk. w. kor. „Krol JM. przeciwko niemu łaskę y miłość swą Pańską dostatecznie oswiadczył, gdy nie kędy indziej, iedno u niego czasu powietrza przez całe szesnaście niedziel w Wielowsi z krol. Boną, z krol. Augustem, z krolewnami Zofią, Katarzyną, Anną, z krolową węgierską (Izabela córka Zyg.) y z iey synem mieszkał“ powiada Andrzej Wargocki w przedmowie do przekładu Cezara. Dwór modrzewiowy spalili Szwedzi 1656 r. ustępując z Sandomierza. Okopisko, dotąd istniejące, nosi nazwę kuchni królewskiej. Kościół mieści groby rodziny dziedziców, lecz bez pomników i napisów.

Mac.

Wielowieś 1.) od r. 1878 urząd. *Grossendorf*, wś, pow. inowrocławski, pod Gniewkowem (par. katol. urz. poczt.). W r. 1837 było 26 dm., 149 mk. Obecnie istnieje tu cukrownia, przez co ludność znacznie wzrosła. Według reg. pobor. pow. inowrocławskiego z r. 1583 „Wielowiesz circa Gniewkow“, wś królewska, płaciła od 10 łąn. (Pawiń., Wielkop., I, 249). Od r. 1661 wchodziła w skład ststwa murzynowskiego (Murzynno), utworzonego z części ststwa inowrocławskiego. 2.) **W.**, wś, nadleśnictwo i cegielnia, pow. odolanowski, nad odnogą Proсны i Orlą (dopl. Baryczy), par. katol. i poczta w pobliżkim Ołoboku. W r. 1837 wś miała 65 dm., 484 mk.; W. cegielnia 17 dm., 125 mk. i W. nadleśnictwo 1 dm., 12 mk. Rozległe lasy rządowe tego nadleśnictwa przechodzą w znacznej części na obszar sąsiedniego powiatu ostrzeszowskiego. Przechowane dotąd starożytne nasypy ziemne świadczą o dawności zaludnienia. Wś już w XIV w. stanowiła własność klasztoru cysterek w Ołoboku. R. 1388 ksieni klasztoru załatwia sprawę z dziedzicem Kakawy o rzeczkę płynącą między W. a Kakawą. Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 rządca klasztorny płacił z W. od 8 łąn., 2 ogrod., 3 kom., 3 rzem. (Pawiń., Wielk., I, 123). Po kasacyi klasztoru wś w r. 1796 przeszła na własność rządu i włączona została do domeny ołobockiej. 3.) **W.**, wś i dobra, pow. mogilnicki, par. Kościelec. W r. 1837 było 16 dm., 122 mk. Obszar folw., własność Radońskiego, liczył 1941 mr. Wchodził w skład dóbr Pakoś. 4.) **W.**, wś, pow. krotoszyński. Posiada kościół par. drewniany. W r. 1837 wś miała 31 dm., 300 mk.; była własnością Radolińskiego. Pierwotnie siedzieli tu Poraici, którzy od wsi przybrali nazwę Wielowiejskich. W r. 1510 wś należała do Cie-

leckich. Kościół paraf. został założony podobno w XV w. przez dziedziców wsi. Wizyta Czecho-wskiego z r. 1784 zastała dokument z r. 1485, którym Unisław, dziedzic W., nadawał kościo-łowi pewne role i łąki, w obec Uryela Górki, bisk. pozn. Według wizyty Gnińskiego z r. 1684 stał tu kościół drewniany, wzniesiony r. 1655 przez plebana Adama Klenczyckiego, po-święcony p. w. WW. Św. przez Macieja Kur-skiego, sufragana pozn. w r. 1668. Przy kościele była szkoła, której rektor pełnił obowiązki organisty. Najdawniejsze księgi kościelne się-gają r. 1624. Bractwo św. Izydora zaprowa-dzono r. 1789. W. par., w dek. koźmińskim, r. 1873 miała 1109 dusz.

Br. Ch.

Wielowieś 1.) niem. *Langendorf*, ws, tar-gowisko i dobra, pow. toszecko-gliwicki, paraf. kat. w miejscu, ewang. w Toszku. Ws ma 144 dm., 1216 mk. (575 męż., 641 kob.), w tej licz-bie 1112 katol., 101 żyd., 3 ewang.; obszar wy-nosi 602 ha (500 ha roli, 4 łąk, 2 lasu); dobra mają 24 dm., 320 mk. (301 kat., 16 ew., 3 żyd.); 1135 ha (1065 ha roli, 26 łąk i 8 lasu). We wsi jest kościół par. katol., mający uposa-żenie 122 mr., synagoga, szkoła katol. W osa-dzie odbywa się 6 jarmarków rocznie. Na obszar-ze dóbr hodowla bydła, owiec, łomy wapienia. Par. W. dek. toszeckiego, 1869 r. miała 2192 kat., 20 ewang., 136 izr. 2.) **W.**, niem. *Langen-dorf Ober i Mittel*, dwie wsi i dobra, pow. sycow-ski, par. ew. i kat. w Sycowie. W. Górna ma 20 dm., 176 mk. (105 ewang., 71 kat.), 86 ha (73 roli); W. Średnia ma 28 dm., 188 mk. (119 ew., 69 kat.), 55 ha (47 roli). W. Górna, dobra, mają 4 dm., 67 mk. (37 ew., 30 kat.), 299 ha (254 roli, 18 łąk, 10 lasu); W. Średnia 5 dm., 88 mk. (57 ew., 31 kat.) i 298 ha (259 roli, 15 łąk, 13 lasu). Szkoła ewang. od 1838 r. 3.) **W.**, niem. *Langendorf, Otto*, ws i dobra, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. Ws ma 20 dm., 176 mk. (105 ew., 71 kat.) i 45 ha (37 roli); dobra mają 4 dm., 70 mk. (49 kat., 21 ew.), 503 ha (273 roli, 35 łąk i 172 lasu). We wsi kilka źródeł żelazistych słabych.

Br. Dh.

Wielsk, ob. *Welsk*.

Wieluń, w dok. r. 1282 *Velun*, 1563 r. *Wielun*, miasto powiatowe w gub. kaliskiej, dawny centr. ziemi wieluńskiej, leży pod 51° 23' szer. płn. i 36° 14' 2" dłg. wschod. od F., w kotlinie, śród płaskowzgórza stanowiącego część wyżyny krakowsko-wieluńskiej, sięgającej na pld. od miasta do 800 st. n.p.m. Kotlina ta leży na działle wód Proсны i Warty. Z wapienia juraj-skiego tryskają tu źródła zaopatrujące miasto w wyborną wodę. Położenie swym przypomina W. miasta: Piotrków, Radomsk, Tomaszów lu-belski. Drobne strumienie prowadzą wody kotliny ku Warcie (przez Oleśnicę). Jak w Piotrkowie tak i tu spotykamy pod miastem osadę

Bugaj. W. odl. jest 217 w. od Warszawy, 70 w. od Kalisza, 63 w. od Częstochowy, 17 w. od Praszki (komora celna) a 20 w. od st. dr. żel. wrocławsko-poznańskiej w Landsbergu (Gorzów na Szląsku, w pobliżu Praszki). Porządnie za-budowane, liczy domów murowanych (z wapie-nia) 120, drew. 135, ulic 26, placów 2, budowli publicznych 6, kościołów 5, klasztor, cerkiew, synagogę. Ulice brukowane, oświetlenie naftowe (25 lamp). Dnia 1 stycznia 1893 r. było w mie-ście 5795 mk. (w tej liczbie 45 prawosł., 159 prot., 2502 żyd.). Około r. 1808 liczono tu 1500 mk.; 1827 r. było 394 dm., 2999 mk.; 1857 r. 174 dm. (40 murow.), 3817 mk. 636 żydów i 192 Niemców). Zakłady naukowe są: dwie szkoły początkowe (każda o 2 oddziałach) męzka i żeńska i pensja prywatna żeńska 4-klas. Prócz tego kilka chederów. Ludność chrześci-jańska przeważnie trudni się rolnictwem i rzemiosłami, żydowska handlem Szpital etatowy p. w. W. W. św., ochrona dla dzieci. Służbę zdrowia pełnią: 4 lekarzy i 2 apteki oraz kilku felcerów i akuszerok. Władze miejscowe są: sąd pokoju, sędzia śledczy, zarząd powiatu, ka-sa powiatowa, magistrat, zarząd akcyzy, dekanat, parafia prawosławna i ewangelicka, urząd pocztowo-teleg., kasa oszczędności rządowa, zarząd brygady straży pogranicznej. W mieście stoi pułk kozaków. Ze stowarzyszeń istnieją: kasa wkładowo-pożyczkowa przemysłowców wieluńskich, chór męzki (Lutnia), straż ogniowa ochotnicza. Resursy niema. Z zakładów prze-mysłowych istnieje browar (z prod. na 18000 rs.), mała mydlarnia i dwie drobne garbarnie. Przed-miotem handlu jest zboże, okowita, wełna, siano wywożone za granicę. Kupcy przeważnie żydzi. Chrześcianie mają 10 sklepów. Według starego podania Władysław Odonicz (Plwacz), ks. ka-liski, polując w lesistej okolicy Rudy (o 3 w. odl.), ujrzał niezwykłej wielkości jelenia, które-go zapamiętałę ściagał. W miejscu, gdzie obecnie stoi w rynku kamienica pod Jeleniem, zwierzę to znikło, a natomiast ukazał się w powietrzu baranek stojący nad kielichem i opromieniony jasno-ścią. Pobożny książe na pamiątkę tego wysta-wił wśród głuchych ostępów kościółek p. w. Bożego Ciała, powierzyszwy pieczę nad nim za-konnikom reguły św. Augustyna. Około tej pu-stelni skupiać się zaczęła osada zwana „Wieluń“ i ztąd ma pochodzić herb ziemi wieluńskiej, przedstawiający baranka z chorągwią, sączącego swą krew do kielicha. Pierwotna osada mieści-ła się o 3 w. na pld.-wschód od miasta, na obszar-ze Rudy, która już na początku XII w. miała przy grodzie kościół paraf., przy którym powstała kolegiata. Według Długosza już w po-łowie XIII w. przeniesiono osadę z wyniosłego i bezwodnego płaskowzgórza Rudy do obfitej w źródła i zbiorniki doliny. Gród jednak i kolle-giata pozostały w Rudzie. Korzystając ze słabości

książąt wielkopolskich gród ten wraz z okolicą oświadczył Mieczysław, ks. opolski. Do odzyskania ojcowizny posłużył Przemysławowi wielkopolskiemu w r. 1251 zbieg przyjaznych okoliczności. Gdy po śmierci Mieczysława, brat jego Władysław objął ziemię wieluniąską, a mając pewne zobowiązania pieniężne względem pozostałej wdowy, chciał jej wypuścić w dożywotnie władanie zamek wieluniński i w tym celu usunął z niego załogę, uprzedzony o tem Przemysław podchwycił warownię (Kromer, str. 198). Według Kromera Henryk IV Probus, ks. wrocławski, zdradziecko zwabiwszy do siebie Przemysława, uwięził go i nie chciał wypuścić, póki mu w r. 1281 W. nie ustąpił (Kromer, 219). W r. 1282 Filip Firman, biskup, legat papieski, bawi dnia 2 czer. „apud Velun“. R. 1283 Przemysław, ks. poznański i kaliski, wylicza W. w grupie miast poddanych jurysdykcji sądu kaliskiego (Kod. Wielk., n. 508, 528). Kasztelan wieluniński pojawia się w dok. z r. 1288 a Joses wójt w r. 1299. Świadczy to, że już przy końcu XIII w. W. otrzymał prawo niemieckie, może od książąt szląskich. Łokietek gromadząc rozproszone części dziedzictwa Piastów, ziemię wieluniąską przyłączył do Korony. Kazimierz W. około 1350 r. wznosił tu obronny zamek i miasto murem opasał. Dla podniesienia dobrobytu mieszkańców, przywilejem z 1365 r. uwolnił handlujących w tem mieście od opłacania targowego w całym wojew. sieradzkim; owych też czasów sięgać musi nadanie miastu za herb bramy warownej o trzech wieżach. Na mocy testamentu Kazimierza, Ludwik ziemię wieluniąską wraz z zamkami w r. 1370 oddaje w lenność Władysławowi, ks. opolskiemu, który bawi tu dnia 23 marca 1373 r. Przywilej z r. 1373, oraz urządzenie mennicy, która biła drobne srebrne pieniądze z napisem: „*moneta Vielunia*“, stanowią ślady pieczętowania nowego władcy. W tym również czasie Jarosław Bogoryza ze Skotnik, arcyb. gnieź. (1342—1376) „zmurował“ dwór biskupi w Wieluniu (Papr., 244). Po zgonie króla Ludwika stany, ofiarując wnuce Kazimierza, Jadwidze tron polski, zastrzegły r. 1383 powrót do całości Korony nieprawie puszczonego w lenno „księstwa“ wielunińskiego. Niechętnie odstępował Opolczyk zagarniętą dziedzinę; Jagiełło spełniając przyrzeczenie małżonki swej Jadwigi, siłą zajmować musiał W., przyczem ostatecznie przyłączył go do Korony (1395 r.). Tenże monarcha, świeżo ochrzczony, wznosił na przedmieściu kościół i klasztor paulinów w r. 1393 i hojnie go funduszami opatrzył. W akcie uposażenia klasztoru jasnogórskiego przez Jagiełłę w r. 1393 powiedziano, iż kmiecie mają dawać po mierze owsa „*secundum mensuram civitatis nostrae Vielunensis*“ (Kod. dypl. pol., III, 352). Wzrost miasta spowodował, iż arcyb. Mikołaj Trąba, na kapitule general. w Gnieźnie

dnia 23 paź. 1413 r., uzyskał pozwolenie przeniesienia starożytnej kolegiaty ze wsi Ruda do ludnego i murami zabezpieczonego Wielunia, a dla jej uposażenia użył dziesięcinę stołu arcyb. z tego miasta (Act. Cap. Gnesn., I, 39—40). Na początku października 1418 r., wobec króla, arcybiskupa i wielu dostojników, toczyły się układy z postami krzyżackimi, lecz do żadnego nie doprowadziły rezultatu (Długosz, XIII, 393). W świeżo wzniesionej kolegiacie arcyb. Trąba dnia 13 stycz. 1420 r. odbywa synod prowincjonalny, na którym układa zbiór ustaw kościelnych i potępia błędy Wiklefa i Husa (ks. Bułkiński, Hist. kościoła pol., II, 269, 298). Jagiełło zwołuje na 5 niedzielę postu 1424 r. zjazd panów do W., z kąd wychodzi głośny edykt wieluniński, mający zamknąć husytyzmowi wstęp do Polski (Prochazka, Ostatnie lata Witolda, str. 45). Były to chwile świetności dla W., lecz nie brakowało kłesk. Wrocławianie niszczą w r. 1440 wielunińskie, toż samo powtórzyło się i w r. 1447; dopiero 10-letni rozejm, zawarty pomiędzy Polską a Wrocławiem i Namysłowem, dnia 15 paźdz. t. r. w Wieluniu, położyć miał koniec walkom (Dług., XIII, 32). Bielski pisze pod r. 1451, że gdy Wrocławianie niezwykle cła nakładać zaczęli na polskie towary, „król kazał ziemie zawrzeć; tam więcej nie dał z towary jeździć, ale żeby oni sobie po wszystko do Polski jeździli i przetoż składy w tych mieściech czynili: w Poznaniu, Kaliszu i Wieluniu i cło pograniczne na cudzoziemce ustanowił (str. 713). W odpowiedzi na to Bolesław, ks. opolski, wpada do ziemi wielunińskiej już w r. 1452. Kazim. Jagiellończyk wysłał dla pośpiechu przeciwko niemu dworzan swoich, „którzy pojechawszy do W., mówi Bielski, żadnej posługi nie uczynili i wiele ich powietrzem pomarło“ (str. 719). To znów w r. 1457 Janusz, ks. oświęcimski, zapewne podburzony przez Wrocławian, pali i niszczy W. Podezbas obłężenia Wrocławia przez zjednoczone siły Kazimierza Jagiela i syna jego Władysława czeskiego, w r. 1474, urządzony był skład żywności w W., lecz z niego nie korzystano dla utrudnionej komunikacji (Kromer, 546). Ważność miasta tego, jako punktu pogranicznego, powoduje ową niezwykłą troskliwość królów o podniesienie dobrobytu mieszkańców, ruinowanych przez ciągłe wojny. Przywileje: Kazimierza Jagiellończyka z r. 1450, Zygmunta I z r. 1515, 1524 i 1540, są opieki tej dowodem. W r. 1552 nieszczęśliwa Izabella, wdowa po pretencji do korony węgierskiej Zapolyi, gdy z małym synkiem chroni się przed naciskiem cesarza Ferdynanda do Polski, brat jej Zygmunt August, oddaje w dożywotnie posiadanie W. z okolicą, co trwało aż do śmierci Izabelli w r. 1559. Za jej to wstawiennictwem zapewne Zygmunt August przywilejem z r. 1557, oddaje miastu na wieczne czasy wójtostwo wielunińskie ze wszyst-

kiemi jego dochodami. Monarcha ten chcąc zabezpieczyć producentów krajowych od krzywd i niebezpieczeństw targów odbywanych za granicą (na Szląsku), ustanawia wielkie jarmarki w znaczniejszych pogranicznych miastach państwa, w ich liczbie kładąc i Wieluń (Vol. leg., II, § 709). Wspomina o tem Dyaryusz sejmowy z r. 1565 (wyd. hr. Krasińskich, str. 213) w te słowa: „tegoż roku ustanowiony został jarmark na dzień św. Trójcy, na woły i inne bydło, w pogranicznym Wieluniu“. Wszystko to przyczyniło się do wzrostu miasta, ztąd w XVI i na początku XVII w. kwitnął tu handel, a wyrób sukien wieluńskich, wspomniany już w przywileju z 1475 r. (Ks. Metr. Inscript., 129), cieszył się odbytem. Księgi rewizyjne z lat 1564—5 (№ 11) wspominają, iż oprócz wolnych rzemieślników było tam na stronie królewskiej: rzeźników 19, szewców 11, zdunów 12. Lustracya zaś z r. 1616 wspomina: „Sukienników, co krają sukno, jest 4, płacą po gr. 14. Knapów, którzy robią sukno, 12, płacą po tyleż“. Mówiąc zaś o cła w te słowa się wyraża: „Cło uczyniłoby więcej, ale za wolnościami m. Piotrkowa, którzy po kilkanaście tysięcy wołów przeganiają i od innych towarów, iż tego cła nie płacą, tedy diminucia dzieje się“. Zagniewany król Zygmunt August na małżonkę swą Katarzynę, z powodu mieszania się jej do polityki, powziął myśl rozvodu, wydaje więc rozporządzenie, aby królowa wyjechała natychmiast do W. i tam na granicy, pod opiekę miejscowego kasztelana Jana Krzysztoporskiego, oczekiwała polecenia do dalszej podróży do rodzinnych Niemiec, gotując się zawczasu do niej (Przeddziecki Jagiel., V, str. CXXII). W niepewności o los swój przebyła tu Katarzyna przez kilka miesięcy w towarzystwie posła cesarskiego Andrzeja Dudycza, biskupa pięciokościelnego, aż do d. 8 paźdź. 1566 r., w którym, na wyraźny rozkaz królewski, opuściła Wieluń i Polskę na zawsze (Mosbach, Wiad. do dziej. pol., 66—9). Wśród zamieszek po zgonie ostatniego z Jagielonów miasto podupaść musiało, skoro Stefan Batory, potwierdzając w r. 1581 dawny przywilej na wójtowstwo, zastrzegł, że „pożytki z tegoż mają być obracane na poprawę miasta“ (Vol. leg., II, § 1014). R. 1587, po koronacyi Zygmunta III, kandydat do korony polskiej arcyks. Maksymilian „chcąc zimować w Krzepicach okopał się był, mówi współczesny kronikarz, ale go powietrze ztamtąd wyгнаło, przeto postąpił do W., który niedawno przedtem ludzie jego przez poddanie wzięli“ (Stadnicki, ob. Baliński, I, 239). „Acz się z przodku począł bronić nie źle, bo i ludzi służebnych potrosze zostawił starosta tameczny Aleksander Koniecpolski (który natenczas przy hetmanie był z rotą swoją), jednakże podstarości jego od niektórych przyległej szlachty był namówiony. A mieszczanom też szło o to, aby im przedmieścia nie spalono i poddali się. Tamże

już się byli jęli okopywać, lecz gdy posłyszeli, że hetman ciągnie, nie czekali go w Wieluniu, postąpili ku Byczynie“ (Bielski, str. 1602). Tradycya miejscowa i współczesne pisma utrzymują, że arcyks. Maksymilian przez tydzień cały odpoczywał w zamku idąc na Szląsk dla złamania potęgi przeciwnej partyi. Tu na jednej z szczy, jako tryumfator, dyamentem wyrzył: „Veni, veniam et non tardabo—Maximilianus electus rex Poloniae“. O 3 mile od Wielunia wojska jego przez hetmana Zamoyskiego pobite, a on sam do niewoli wzięty, przywiezionym został do zamku wieluńskiego. Posłuchajmy co o ówczesnych wypadkach w W. mówi Bielski. „R. 1588 po bitwie pod Byczyną pojmanej znacznej młodzieży dosyć odprowadzono do Wielunia z Kurczem, hetmanem niemieckim pieszym, a potem na słowo puszczoneo. Naszych rannych a postrzelonych, zwłaszcza w ręce i nogi, było najwięcej, które wszystkie do W. wzięto opatrzac. Także potem hetman wyciągnąć wojsku z Szląska kazał, zwłaszcza, że widział szkody wielkie, ano wszędzie ognie gorzały, plon i stada pędzono a owiec najwięcej, których tak wiele było, że w W. owce natenczas po groszu jednym przedawano stare a młode po pół groszka“ (str. 1609—10). Po przejściu tej burzy wojennej nad W. stan jego musiał być opłakany, skoro uniwersał poborowy w r. następnym 1589 mieścił rozporządzenie tej treści: „M. Wieluń, iż od oblężenia utrapione było, y mury miejskie obalone, na miejscu pewnym, na poprawę tych murów, czopowe terażniejszą uchwałą postanowione, onym w tym mieście przez urząd miejski wybrać pozwalamy. A którym są majątności popalone y spustoszone, y szkody poczynione, aby szosu poboru przeszłego przez nie zatrzymanego, nagroda się stała“ (Vol. leg., II, § 1309). Pomyślność jednak tego miasta ostatecznie podkopaną została po pierwszej inwazyi szwedzkiej r. 1656. Krzysztof Żegocki, starosta babimoski, i Stan. Kulesza, na czele załogi ostrzeszowskiej niespodziewanie zaskoczyli Szwedów siedzących w W. Dwustu ich padło trupem, reszta rozpedzona (Baliński, Pielgrzym. XIX w., str. 198). Nie obyło się bez strat dla miasta; spalone przy szturmie, a nasi mszcząc się na ewangelikach za sprzyjanie Szwedom, wielu w pień wycięli (Cellariusz apud Mitzler, str. 159; Mosbach l. c., str. XLVIII). W r. 1658, według brzmienia konstytucyi, „gdy zamek wieluński pograniczny funditus przez nieprzyjaciela ogniem zniszczony“ sejm wyznaczył rewizorów dla opisu ruin, aby na przyszłym sejmie koszt mógł być naznaczony na jego restauracyę (Vol. leg., IV, § 564). Nie spieszyli się jednak lustratorzy, pomimo poruszonej sprawy na następnym sejmie (l. c., IV, § 632); własnym kosztem dokonał gruntownego odbudowania zamku ówczesny jego starosta Hieronim Olszowski, podstoli kor., co zaznaczając uchwała

sejmowa z 1673 r., jako wynagrodzenie tak wielkich kosztów, przeznaczoną mu sumę 10000 złp. zabezpieczyła na rzeczonym starostwie (Vol. leg., V, 119). Stan miasta nie polepszył się jednak, widzimy to z opisu jaki pozostawił w pamiętnikach współczesny Poczubut-Odlanicki. „To miasto w polach równych i pięknych położone, samo murowane i murem otoczone, lubo bardzo zrujnowane przez Szwedów, jednak ma w sobie kościołów murowanych i klasztorów pięć“ (str. 167). Ostateczny kres rozwojowi miasta położyło dwukrotne morowe powietrze (1707—11), kiedy do 2000 ludzi wymarło, oraz pożar w r. 1791. Ze zgliszczów, w jaki obrócił miasto pożar w 1858 r., powstało nanowo do życia. Bogata w wydarzenia przeszłość zostawiła tu sporo zabytków. Na fundamentach dawnego zamku, obecnie stoi okazały dom (dziś własność prywatna). Z murów okalających miasto gdzieś niedługo pozostały ślady i przechowała się brama „Krakowska“ z wysoką wieżą, do dziś dochowaną. Czworograniasta u dołu, a od góry osmioboczna, płaską kopułą zakończona, zbudowaną była z cegły czerwonej na wapno, bez tyńku. Przy nowym urządzaniu miasta oddzielono ją od muru, otynkowano i przybudowano do niej ratusz, i tak obecnie się przedstawia. Szkoda tylko, że zamurowano samo wejście bramowe, dając w jego miejscu drzwi małe i do całości nieodpowiednie (Tyg. Illustr., III, 61 r. z rysun.). Zegar na wieży fundował w r. 1893 p. Józef Zyguś, burmistrz i obywatel wieluński. W archiwum magistratu znajdują się wszystkie przywileje miejskie (od 1367 do 1745), wpisane w jedną księgę. Oryginały przywilejów w czasie sejmu czteroletniego komisji miast przedstawione. Już więcej do archiwum nie wróciły. Starożytna pieczęć miejska, z XV lub XVI w., na srebrze wyróżniona, dotąd w magistracie jest przechowana.

Kościół farny, dawna kolegiata, budowana z kamienia wapiennego murowana, z wyniosłą wieżą w kształcie baszty i o trzech sklepionych nawach, po kilkakroć odnawiana, zatraciła pierwotne cechy. W braku świadectw trudno oznaczyć czas budowy; zewnętrzne mury pozwalają odnieść założenie do końca XIII w., sklepienia wszakże o jeden wiek są późniejsze. W początku XV w. (1413—20) przeniesioną tu została kolegiata z kościoła we wsi Ruda, przez Mikołaja Trąbę, arcyb. gnieźn., i odtąd przyjęła tytuł Nawiedzenia N. M. Panny. Arcybiskup ten fundował pierwszą kanonią z prebendą, uposażysz ją w r. 1413 dziesięcinami stołu arcyb. z dóbr wieluńskich. W jego ślady wstępując arcyb. Wojciech Jastrzębiec nadał dziesięcinami stołu arcyb. nową kanonię, na którą dnia 23 kwiet. 1433 r. powołał Marcina, plebana z Rudy (Korytkowski, Arcyb. gn., II, 16, 125). Do liczby dobrodziejów, którzy z bogacali uposażenie kolegiaty, należał i Jan Długosz, historyk (pi-

szący się z pobliskiego Niedzielska), składając w 1455 r. fundusz na wystawienie ołtarza (Akta kapit. krak. fasc., 23). Archiwum kolegiaty wraz z kosztownościami i aparatami kościelnymi spłonęło w pożarze jaki nawiedził miasto w 1644 r., ocalały jedynie 2 przywileje: Zygmunta III z r. 1598, nadający na wieczne czasy wikaryuszom kolegiaty młyn stojący tuż przy murach miejskich (istnieje on dotąd na strudze obok ratusza); drugi, z podpisem Michała Korybuta z r. 1673, uposaża dziesięciną snopową tychże wikaryuszów we wsi Bogumiłów. Akta metryczne sięgają 1600 r. Z wizyt arcybiskupich dowiadujemy się, że przy kolegiacie fundowane były: 3 prelatury (prepozytura, dziekania i kustodya), 4 kanoników, kolegium wikaryuszów (8 kapłanów) i mansjonarzy (6-ciu), uposażonych przez Jana Zarembe, kaszt. kaliskiego. W r. 1766 wszystkich kapłanów przy kolegiacie było pięciu. Według Łaskiego (Lib. Ben.) kolegiata należała do bogatszych kościołów; w jej skarbcu naliczono w r. 1521 do 20 drogocennych kieliarów. Mikołaj Dzierzgowski, arcyb., w r. 1555 ustąpił kapitule metropolitalnej na własność wieczystą rozległe dobra stołowe klucza wieluńskiego; składały się one z 7 folwarków i 16 wsi, przynosząc czynszu 582 złp. i zboża kilkaset ówierci. Nadto ustąpił dwór murowany czyli rezydencję swoją w Wieluniu, z ogrodami do niej należącymi, wymówiwszy sobie tylko prawo patronatu w kolegiacie wieluńskiej (Korytk., I. c., III, 185—190). Odbudowaną po pożarze kolegiatę konsekrował d. 18 kwiet. 1644 Jan Romiszowski, infulat łaski. Zniesioną ona została w r. 1824 przez arcyb. Raczyńskiego, a kościół zamieniony na parafialny. Pierwszym proboszczem był ks. Szymon Dulski († 1839 r.). Parafię składają: miasto Wielun i wsi: Dąbrowa, Gaszyn i Niedzielisko; parafian liczą obecnie 5842 (męż. 3146, kob. 2696). Kościół posiada 3 kaplice: 1) Chabielskich w przysionku, p. w. M. B. Bolesnej, z 1629 r.; 2) Olszewskich, p. w. św. Krzyża, z r. 1681; 3) Radoszewskich, z obrazem Ukrzyż. Chrystusa, uposażoną w r. 1643 przez Grzegorza Radoszewskiego. Ołtarzów 8, z nich najpiękniejszym jest kamienny św. Trójcy, w stylu rococo, równocześnie z kościołem poświęcony. Z grobowców najstarszy na zewnątrz kościoła z r. 1580, pod względem zaś sztuki przodują dwa kamienne grobowce Boksów-Radoszewskich, w stylu odrodzenia. Ciekawym jest obraz Scamarellego z XV w. „Chrystus w grobie“, pochodzący z galerii drezdeńskiej, dar p. Goleńskiej. Ambona z XVI w. (opis ks. Godorowskiego w Tygodniu Piotrk. z r. 1891). Chrzcielnica z marmuru czarnego z 1630 r. Do 20 sztuk miedzianych osmiokątnych klepsydr z portretami mieszczan wieluńskich XVII i XVIII w. Starożytne stalle kanonickie i stalle pod chórem dla syndyków kościelnych („Vitrici“). Na

gzemsach i filarach 10 rozmaitych herbów do-
brodziejów kościoła. Znak legii honorowej Joa-
nny Żubr, kobiety, która służąc w wojsku, przy
oblężeniu Smoleńska w r. 1812 otrzymała tako-
wy. W skarbcu: cenne aparaty kościelne oraz
dwa kielichy: jeden współczesny erekcyi kościo-
ła, drugi dar Kazimierza W. Dżban miedziany
piękny, przechowuje się od 1713 r. Jako oso-
bliwość pokazują „zab wielkoluda“ (mamuta ?)
i dyby, w które zakuwano przestępców, w ka-
plicy św. Anny, a na zewnętrznej ścianie „kunę“,
gdzie stawiano pod pręgierzem za wykroczenia
kościelne. Dzwonów jest trzy, przelane po po-
żarze. Dawniej istniały bractwa: św. Trójcy i
św. Jana Nepom., dziś pozostało tylko bractwo
rózańcowe, założone w r. 1629 przez Jana Wę-
żyka, arcyb. gnieź. Do tego bractwa przyłą-
czone zostało bractwo „Misericordiae“ do wspo-
magania biednych, a to z rozporządzenia pry-
masa M. Poniatowskiego. Reszta dawnego dworu
arcybiskupiego przerobioną została w r. 1844
na dom plebana. Na dawnym cmentarzu grze-
balnym stoi kościółek św. Barbary, murowany
w obecnym wieku, na miejscu modrzewiowego,
którego erekcyi nie znana. W wielkim ołtarzu
obecny proboszcz odkrył szczątki starożytnego
tryptyku, malowania którego noszą cechy stylu
szkoły bizantyńskiej. Do probostwa należą jesz-
cze dwie filie: w Dąbrowie i Gaszynie (Rubry-
cella z r. 1878).

Kościół augustyanów, najstarszy w W., bo za-
łożeniem swoim wyprzedzający fary, łączy się
z najstarszym klasztorem augustyanów w Pol-
sce. Założony przez ks. Władysława Pławca
w 1217 r., p. w. Bożego Ciała, spalony w r.
1335, w 1350 przez Kazimierza W. odbudowa-
nym został. R. 1457 Janusz, ks. oświęcimski,
spalił go a zakonników wyciął, tak, że przez lat
40 nie mógł klasztor podnieść się z ruiny. Od-
budowany, płonie powtórnie w 1631 r. Król
Jan III w r. 1677 zatwierdza wszystkie jego
przywileje (Vol. leg., V, 487). Po ostatnim po-
żarze w r. 1858 podniósł się staraniem ks. Leona
Opońskiego. Nad wielkim ołtarzem znajduje się
głowa jelenia, mająca monstrancją pomiędzy ro-
gami. Uposażenie jego stanowiła wieś Kopy-
dówek. Klasztor augustyanów, ostatni w Kró-
lestwie, zamknięty został w kw. 1893 r. za
przeora Gierwazego Bieleckiego. Pomimo sta-
rości, budynek klasztorny dobrze się trzyma.
Przy kościele było osm kaplic, po 4 z każdego
boku. Z nich kaplica św. Walentego, fundowana
przez Marcina i Bieniasza Walichnowskich, gdy od
starości chyliła się do upadku, odnowiona zosta-
ła w r. 1628 przez Mikołaja Szoffa ze Skomlina,
którego grobowiec w niej się znajduje. Dwa
bractwa były przy kościele: 1) św. Anny, zapro-
wadzone w 1617 przez przeora ks. Stan. Star-
czewskiego; 2) Pocieszenia N. M. Panny, w ka-
plicy t. n. założone w r. 1685 przez małżonków

Piotrowskich (Rubrycella, 1881 r.; Pam. rel.
moral., II, 97; Tyg. Illustr., II, 60).

Kościół i klasztor paulinów (obecnie pp. ber-
nardynek) wybudowany został na przedmieściu
z cegły w 1393 r. przez Władysława Jagiełłę,
p. w. św. Mikołaja, i oddany zakonnikom św.
Pawła. Zrujnowany przez czas, w r. 1818 od-
dany został pp. bernardynom. Obecnie kościół
ten ma 17 ołtarzy i 8 odpustów (Rubrycel. 1881
r.; Tyg. Illustr., II, 60).

Kościół i klasztor bernardynek (obecnie ewan-
augsb.) założyła 5 paź. 1612 r. Anna ze Sroczy-
kich, wdowa po Aleksandrze Koniecpolskim,
wdzie sieradzkim, uposażywszy go dwoma czę-
ściami wsi Kowale, wsią Ganą i folw. Zawisna
i Długie. W r. 1613 przysłano tu 5 zakonnice
z Warszawy; pierwszą przełożoną była Klara
Czyszkowska; liczba ich z czasem wzrosła do 40.
Gdy budowa ukończoną została 1615 r., nastą-
piło ich wprowadzenie, a w r. 1616 d. 14 paź.
konsekracja, p. w. św. Franciszka, dokonana
przez Ottona Schenkinga, biskupa wendeńskie-
go. Tegoż roku Zygmunt III fundacyą tą za-
twardził. Gdy wojna szwedzka w 1656 zruj-
nowała kościół, a dobra zniszczyła, Jan Kazi-
mierz w 1667 uwolnił je od stacyi żołnierskich
(Vol. leg., IV, 963). Zaraza w latach 1707 i
1711, głód w 1736, pożar w 1791, oto klęski,
które wraz z miastem nawiedzają klasztor. W r.
1819 przeprowadzono zakonnice do klasztoru
po-paulińskiego, a kościół ich oddano litera-
nom. W zabudowaniach klasztornych do r. 1867
były koszary, poczem sprzedane, dziś stanowią
prywatne mieszkania (Rubrycella r. 1881).

Kościół reformatów, zbudowany z kamienia p. w.
Zwiastowania N. M. Panny i św. Franciszka w r.
1629 przez Marcina Wierusz Kowalskiego, a za-
konnicy sprowadzeni z Warszawy. Pierwotna bu-
dowla dla niedogodności miejsca zaniechana zosta-
ła, dopiero po wybraniu odpowiedniego placu, za
współudziałem Kowalskiego, oraz sław. Pawła
Niroda i ks. Franciszka Fraxtina, kościół i klasztor
ostatecznie ukończone zostały w 1634 r.
Wewnątrz ozdobił kościół malowaniami „al fresco“,
przedstaw. Zwiastowanie N. M. Panny,
gwardyan Gabryel Rujniewicz. W nowicyacie
tutejszym odbywały się niegdyś studia filozof-
iczne i teologiczne. Skasowany w 1864 r. (Ru-
brycella z 1873 r.).

Kościół pijarski, założony w r. 1684 staraniem
rodzin Bolkowskich i Niemojewskich, plac zaś
dał Andrzej Wierusz Walknowski. Gdy jednak
w r. 1691 Wojciech z Urbanic Urbański, kaszt.
wieluński, z małżonką Katarzyną z Niezabitow-
skich, na dobrach swoich zapisali sumę 20000
złp., im zaszczyt fundacyi przyznano. Zgorzał
dnia 3 września 1795 r., odbudowany staraniem
ks. Bogusława Barskiego, pijara, w 1801 ozdo-
biony freskami przez Roberta Stankiewicza. Po
pożarze 1868 r. odnowę swoją zawdzięcza ks.

Gerwazemu, augustyanowi (Rubrycella z r. 1873). Pierwotne kolegium drewniane wybudował rektor kś. Hipolit Poradowski, lecz ono jeszcze przy nim, podczas drugiej wojny szwedzkiej, spłonęło. Nowy gmach z cegły, umyślnie zasunięty w dziedziniec, powstał w r. 1740 z ofiar publicznych. Mieściły się tu szkoły wydziałowe, w których pod kierunkiem pijarów pobierało naukę setki młodzieży. Między innymi tu się uczył J. Lompa, głośny szerzyciel oświaty i budziiciel życia na Szląsku. Później mieściła się tu szkoła obwodowa a następnie powiatowa 5-klas. Obecnie mieści się tu szkółka elementarna. Szkoła obwodowa wydawała w latach 1834—1840 corocznie „Akta uroczyste kończącego się roku szkolnego“.

Szpital, p. w. św. Ducha, oddawna istniał w W. Według słów konstytucji z r. 1609 „gdy bez brakowania person każdego przyjmuje, dla dostateczniejszego wychowania ubogich młynek extra moenia infossata civitatis Vielunensis będący, y z jego gruntem, wiecznemi czasy darujemy“ (Vol. leg., II, § 1674). Na miejscu dawnego wystawiony nowy z cegły w r. 1840, staraniem ówczesnego naczelnika powiatu Fryderyka Aug. Goleńskiego, oraz kś. Szymona Dulskiego, dziekana i proboszcza wieluńskiego. Dźwignięty według planu budowniczego Feliksa Kozubowskiego, p. w. Wszyst. Świętych, posiada 12 pokoiów dla chorych i kaplicę. Do uposażenia jego wpłynęły fundusze starego szpitala oraz przytułku dla starców, z warunkiem, aby utrzymywał za to 8 chorych mieszczan wieluńskich i tyluż niedołączonych starców (umowa z magistr. 25 lut. 1848 r.). Dochód roczny w r. 1853 dochodził do 3520 rs., remanent 1800 rs. Urządzenie szpitala tego, tak wewnętrzne jako też i zewnętrzne, stawia go na czele innych tego rodzaju zakładów gubernii (Rubrycella r. 1880).

Rodem z W. był Hieronim, tłumacz, którego „Ecclesiastes“, wydane r. 1522, należy do najdawniejszych druków polskich, oraz Michał z Wielunia, mąż uczony, zmarły na wyspie Rodos r. 1487 (Wiszniewski, Liter., III, 331).

W r. 1879 Ottokar Wolle, geometra, wydał w Warszawie (Kaliszu?) dwa plany Wielunia: pierwszy z r. 1799, wykonany przez Grappowa, drugi z 1823 r. Bergmana. Por. Tyg. Illustr. z r. 1861, t. III, str. 11 (Ratusz w W.) i „Kłósy“ t. XI, № 262.

Powiat wieluński gub. kaliskiej utworzony został w r. 1867 z połowy dawnego powiatu t. n. (druga połowa utworzyła powiat częstochowski) i części (dwu gmin) dawnego pow. piotrkowskiego. W skład nowego powiatu weszło 512 wsi z dawnego powiatu wieluńskiego i 45 z dawnego piotrkowskiego. Z pozostałej połowy dawnego pow. wieluńskiego weszło 27 gmin z 306 wsiami w skład pow. częstochow-

skiego a z gminy z 27 wsiami do pow. noworadomskiego. Graniczy on od pld. z pow. częstochowskim, od wschodu z noworadomskim i łaskim, od ptn. z częścią kaliskiego i sieradzkim, od zachodu zaś Proсна odgranicza obszar powiatu od pow. olesiańskiego i kluczberskiego (na Szląsku) a dalej dotyka pow. ostrzeszowskiego. Obszar powiatu wynosi 38·17 mil kwadr. Południową część powiatu stanowi część wyżyny małopolskiej (krakowska jura). Wzniesienia dochodzą tu do 890 st. n.p.m. (Jaworzno). Dolina Proсны pod Praszka wznies. 604 st., w pobliżu zaś we wsi Strojce jest 737. Dzierżniki, między Praszka a Działoszynem, 714 st. Poziom obniża się w kierunku od pld. ku północy. Warstwy jury nikną pod pokładami napływowemi. Wieluń leży wśród kotliny bagnistej, pokrytej poprzecznie lasami a stanowiącej zapewne kiedyś wielkie jezioro, rozległe do 20 wiorst w kierunku od zach. ku wschodowi a 3 do 5 w. od pld. ku ptn. Wody tego obszaru uprowadza do Proсны strumień płynący od Parcie a do Warty rzeczka Oleśnica. Część wschodnia, przylegająca do praw. brzegu Warty, przeważnie piaszczysta i pagórkowata, w okolicach wsi Bobrowniki wystające skały, zapowiadają wystąpienie wapienia jurajskiego w zach. części powiatu. Działoszyn i Ossyaków są głównymi punktami tych okolic, pokrytych niegdyś lasami. Druga połowa, zachodnia, naokoło Wielunia, oraz szerokim pasem ciągnąca się ku granicy pruskiej, posiada ziemie rodzajne, w znacznej części pszenne i pod uprawę buraków zdadne. Samo miasto W. oraz przyległe wsi, leżą na rozległych i głębokich pokładach białej Jury, obfitującej w amonity. Produkcya wapienia w W. i Działoszynie wynosi zaledwie sumę rs. 2000 rocznie. Nado przypuszczalny tu jest także węgiel kamienny, częściowe nawet poszukiwania w tym względzie (w r. 1889) w majątku Dąbrowa pod Wieluniem robione, wykazały istnienie żył węglowych. Torfu dobywają do 5000 sążni rocznie. Okolice znówu pograniczne, około Rudnik, Juljampola, Strońska i Praszki spoczywają na pokładach rudy żelaznej, dość w metal zasobnej; eksploatacya takiej odbywa się nawet częściowo na sprzedaż zagraniczną, lecz dla braku środków nie może być dotąd należycie wyzyskana. Na obszarze gm. Praszka wydobyto r. 1892 pudów 65490 rudy, którą wywieziono do Prus. Obszar powiatu, we wschodniej części, z pld. na ptn. przecina rz. Warta na przestrzeni około 74 w. Po niej na wiosnę i w jesieni spławia się do Prus drzewo budulcowe, pokłady dla dróg żelaznych i klepki dębowe. Proсна, stanowiąca granicę zachodnią, jest długa około 85 w., lecz niespławna. Obszar leśny w powiecie jest dość znaczny. W r. 1880 było 26015 mr. lasów prywatnych nieurządzonych, 38739 mr. prywat. urządzonych, 3891 mr. zasianych po wycięciu,

12402 mr. wyciętych świeżo a nie zadrzewionych, 4555 mr. oddanych włościanom za serwituty, 946 mr. należących do osad miejskich. Największe lasy mają dobra: Kuźnica Grabowska, Radoszyce, Węglewice. Gospodarstwo rybne, zaprowadzone w majątku Kuźnica Grabowska na dość znacznej przestrzeni wód stojących, z chwilą przejścia dóbr tych od hr. Raczyńskich w ręce obce uległo zniszczeniu. Majątek Ożarów i Radlice hodują przeważnie karpie, dobra Czarnożyły, Masłowice, Rychłocice mają również urządzone gospodarstwo stawowe, lecz to wszystko nie zaspakaja nawet miejscowych potrzeb. Przemysł rolny polega przeważnie na uprawie roślin zbożowych oraz okopowych, ztąd, choć brak cukrowni dotkliwie daje się uczuć, liczbą jednak gorzelni powiat przewyższa inne okolice kraju. Przeciętny plon pszenicy jest od 6 do 9 ziarn, żyta zaś od 4 do 7 ziarn z morga. Pomimo ciężkich warunków dla rolnictwa, produkcya majątków ziemskich, w porównaniu do lat dawniejszych, znacznemu uległa powiększeniu. Gospodarstwa mniejsze, włościańskie, oprócz żyta, owsa i kartofli, uprawiają wiele lnu. Pod względem gleby, to na 353723 mr. obszaru całego powiatu, posiada 192002 glebę piaszczystą, 33053 kamienistą, 128668 mr. gliniastą i inne odmiany. Ziemi ornej jest 194650 mr., pastw. 22120 mr., lasu 69352 mr., zarośli 37159 mr., łąk 25009 mr., ogr. 3281 mr., wód i nieuż. 2152 mr. Folwarków jest 282 a wsi 384. Większa własność ma 186055 mr., włościanie 165070 mr. W roku 1892/3 wysiano: oziminy 33900 cet., jarzyny 45368 cet., kartofli 154810 cet.; zebrano: oziminy 203400 cet., jarzyny 241566 cet., kartofli 1083670 cet. Bydła rogat. było 28923 sztuk, owiec zwycz. 31350, owiec rasowych 29500 sztuk. Hodowla bydła kwitnie w majątkach: Kowale, Starzenice, Czarnożyły, Masłowice, Niedzielsko, Dąbrowa, Mokrsko, Kraszkowice. Hodowla koni w dobrach: Masłowice, Ruda, Starzenice, Walichnowy, Radoszewice, Skrzywno i Wielgie. Hodowla owiec Negretti w dobrach: Świątkowice, Radoszewice, Mokrsko, Praszka, Czarnożyły, Siemkowice i Dylów. Ogrodnictwo w Wieluniu i dużych majątkach. Pszczelnictwo rozwija się wśród włościan, mieszczań i drobnych posiadaczy. Chmielarstwo w Ożarowie (produkcya w roku 1893 na 15000 rs.) i u kolonistów. Fabryk parowych, konnych, wodnych, było w powiecie 44: gorzelnie 4 parowe i 8 konnych, browary 3, młyn parowy 1 (Praszka), tartaki 2, huta szklanna 1, młynów wodnych 17, garbarnie 3, mydlarnie 3, fabryka guzików 1, fabryka zapalek 1, fabryka spinek do trzewików 1. Produkcya roczna (1892 r.) około 1/2 miliona rs. Ilość robotników 175. Przemysł rękodzielniczy miejski przedstawiają: piekarze (52) z prod. na 53200 rs., rzeźnicy (60) z prod. na 23300 rs., szewcy (492)

z prod. na 75700 rs., krawcy (94) z prod. na 16900 rs., cieśle (280) z prod. na 12000 rs., stolarze (70) z prod. na 23400 rs., kotlarze i blacharze (9) z prod. na 1970 rs., ślusarze (10) z prod. na 3570 rs., kowale (74) z prod. na 25520 rs., farbiarze (8) z prod. na 1700 rs. Przemysł wiejski: warsztaty tkackie (125) z prod. na 1980 rs., kuśnierze (80) z prod. 13500 rs., bednarze i tokarze (190) z prod. na 8970 rs., garncarze (9) z prod. na 1200. Jarmarków ważniejszych niema. Przedmiotem wywozu jest: zboże, kartofle, okowita, wełna, konie, drzewo, słoma, siano; dowozu zaś: węgiel kam., żelazo, stal, farby etc. Główny przedmiot handlu: zboże. W obrębie powiatu obecnie znajduje się: Kościołów katol. 51, klasztorów katol. 1 (bernardynek), parafii 35, kaplic katol. 5, cerkwi 1, kościołów protest. 2, synagog 7. 1 szpital W. W. Św. (na 50 chorych) w Wieluniu, 1 ochrona dla dzieci w Wieluniu; 3 domy dla starców (w Praszce, Wieruszowie i Czarnożyłach); 3 straże ogniowe ochotnicze, komitet sanitarny 1, aptek 8, lekarzy 9, weterynarz 1, felcerów 15, akuserek 3; kas pożyczkowych gminnych 21, kasa oszczędności (rządowa) 1, kasa pożyczkowo-wkładowa przemysłowców wieluńskich w Wieluniu. Zarząd powiatu, 25 gmin i magistrat, sąd pokoju, 7 sądów gminnych, 2 sędziów i śledeczych, 2 komisarzy sądowych, 1 woźny sądowy, komisarz włościański i jeome-tra komisji włościańskiej, 3 rewizorów i 3 kontrolerów akcyzy, kasa powiatowa, sztab straży pogranicznej, komory celne: I klasy 1, II klas. 1, III klas. 3. Zarząd lasów rządowych. Budyneków wszelkiego rodzaju 32766 w r. 1892. Pod względem zbytu produktów rolnych powiat jako pograniczny w wyjątkowo korzystnym zostaje położeniu, lecz wielką niedogodnością jest brak dróg żelaznych. Wprawdzie po nad samą granicą, znajdują się pruskie drogi żelazne, strategiczne i handlowe, nie wpływają one jednak na zmianę stosunków ekonomicznych pow. wieluńskiego. Dróg bitych 1-go rzędu znajduje się w powiecie 94 wiorsty, a mianowicie: trakt wieluńsko-częstochowski, w.-sieradzki, w.-wieruszowski, rudnicko-praszki i sieradzko-wieruszowski. Dróg bitych, prywatnych, jest wszystkiego 3 1/2 wiorsty. Linia telegraficzna jedna, od Wielunia do granicy powiatu sieradzkiego długości 18 w. Linia telefonowa dla władz pogranicznych od Wielunia do Praszki, i od Praszki przez Bolesławice, Wieruszów do Podgrabowa na granicy pow. kaliskiego, na przestrzeni 86 w. Stacya telegraficzna w Wieluniu, stacye pocztowe: w Wieluniu, Ossyakowie, Działoszynie, Rudnikach, Praszce, Bolesławcu, Wieruszowie i Lututowie. Komory celne główne w Wieruszowie i Praszce. Leśnictwo rządowe Wieluń. Ludność powiatu z 87539 dusz w r. 1867 wzrosła do 138160 w r. 1890. Śród zapisanych do ksiąg

stałej ludności było 126 prawosł., 1724 prot., 11252 żydów. Na miasto Wieluń przypada 5675 mk. Na 1 klm. obszaru wypada 61 mk. Najbliższe stacje dróg żel. pruskich są: Landsberg (Gorzów) około pół mili od Praszki, Wilhelmbruecke (na pruskiej połowie Wieruszowa) tuż pod Wieruszowem i Kępno około 12 w. od Wieruszowa a niedaleko od Bolesławca. Wschodnia część powiatu mniej zaludniona niż środkowa i zachodnia. O ludności tych stron pisał Grajner: „Zapiski etnograficzne z okolic Wielunia i Radomska“ (Kraków). Pod względem kościelnym powiat stanowi: dekanat wieluński, dyec. kujawsko-kaliskiej, składający się z 25 parafii: Wieluń, Biała, Bolesławiec, Chotów, Cieszęcin, Czarnożyły, Czastary, Działoszyn, Dietrzkowice, Komorniki, Konopnica, Kraszewice, Krzyworzeka, Lututów, Łyskornia, Mieleszyn, Mierzyce, Mokrsko, Naramice, Ossyaków, Ożarów, Pątnów, Praszka, Raczyn, Ruda, Rudlice, Rudniki, Siemkowiec, Skomlin, Sokolniki, Walichnowy, Wieruszów, Wierzchlas, Wójcin, Żytniów, obejmujących w ogóle 119521 dusz. Kościołów jest 51, kaplic 5. Parafia ewangelicka jedna, w Wieluniu i 3 filie. Okręgów bóżniczych 7: w Wieluniu, Bolesławcu, Lututowie, Wieruszowie, Ossyakowie, Działoszynie i Praszce. Jedna gmina baptystów w Świątkowicach. Pod względem szkolnym to, prócz czterech szkół w W. istniały (r. 1881) w obrębie powiatu szkoły początkowe we wsiach i osadach: Biała, Bolesławiec, Bolków, Cieciołów, Chruscin, Czarnożyły, Czastary, Czajków, Działoszyn, Dietrzniki, Dietrzkowice, Galewice, Gana, Kieleczygłów, Kieleczygłowska Huta, Krzyworzeka, Kurów, Komorniki, Kowale, Kraszewice, Lututów, Łagiewniki, Lubnica, Łyskornia, Mieleszyn, Mokrsko, Mierzyce, Osiek, Ochędzów, Ostrówek, Ożarów, Pątnów, Pichlice, Popów, Praszka, Radoszewice, Rudniki, Sieniec, Skomlin, Sokolniki, Skrzynno, Siemkowiec, Świątkowice, Stobin, Strojec, Turów, Węglowice, Wieruszów, Wierzby, Wójcin, Żytniów, Żdźary. Obecnie w ogóle szkół 61. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się: na 1 miasto i gmin 25 a mianowicie: os. Bolesławiec, Czastary, os. Działoszyn, Dietrzkowice, Galewice, Kamionka, Kieleczygłów, Konopnica, Kurów, Kuźnica grabowska, os. Lututów, Mierzyce, Mokrsko, Naramice, os. Praszka, Radoszkowice, Rudniki, Siemkowiec, Skrzynno, Sokolniki, Skomlin, Skrzyńki, Starzenie, os. Wieruszów, Wydrzyn. Pod względem sądowym obejmuje jeden sąd pokoju w Wieluniu i 7 okręgów sądów gminnych: Wieluń (na Bugaju pod W.), Ossyaków, Działoszyn, Praszka, Bolesławiec, Wieruszów i Lututów. Szpital jeden w W. Domów schronień dla starców 2: w Praszce i Wieruszowie. Ochrona dla dzieci w Wieluniu. Leśnictwo rządowe wieluńskie dzieli się na trzy strażę: Bolesławiec, Dietrzniki, Pichlice.

Starostwo wieluńskie grodowe leżało w pow. wieluńskim, wojew. sieradzkim. W r. 1382 starostą jest Władysław ks. opolski, 1395 Jan podkomorzy poznański występuje jako starosta. R. 1417 zajmuje to stanowisko Marcin z Kalinowy, kasztel. sieradzki. R. 1501 starostą jest Stanisław z Kurozwęk. Według najstarszej lustracji z r. 1564 w skład ststwa wchodziły: m. Wieluń i wsi: Biała, Bieniecz, Bobrowniki, Czastary, Dietrzniki, Kieleczygłów, Krzyworzeka, Mokrsko, Ochędzin, Osiek, Pątnów, Pichlice, Sokolniki, Wierzbie i Wróblów. W r. 1771 nadane Stan. Męcińskiemu z opłatą kwarty 1232 złp., a hyberty zł. 2487 gr. 18. Sejm z r. 1773—1775 nadał je wraz z wójtostwem wieluńskim Zbierchowskiemu na prawie emfiteutyżnym.

Ziemia wieluńska w XVI w. stanowiła część Wielkopolski, obejmowała 50·41 mil kwadr., dzieliła się na 67 parafii, liczyła 13 miast 182 wsi. Część jej obszaru weszła w skład dzisiejszego W. ks. poznańskiego. Sądy ziemskie istnieją tu od połowy XIV w. R. 1362 Izajasz sędzia ziemi wieluń. wydaje wyrok w Wieluniu. Po nim spotykamy na tej godności r. 1395 Bernarda Wierusza.

(Danych statystycznych do opisu miasta i powiatu dostarczył B. Nowiński). *M. R. Witan.*

Wieluń 1.) *Pełki*, fol., pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, odl. 21 w. od Sierpeca. W 1827 r. było 5 dm., 34 mk., par. Zgliczyn. W r. 1882 fol. W. Pełki rozl. mr. 164: gr. or. i ogr. mr. 139, łąk mr. 20, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 6 i 9-pol. 2.) **W.-Wilewo**, ws drobnej szlachty nad rz. Działdówką, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, odl. 29 w. od Sierpeca, ma 4 dm., 38 mk., 244 mr. 3.) **W.-Zalesie**, ws drobnej szlachty, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanowo, odl. o 30 w. od Sierpeca, ma 17 dm., 189 mk., 702 mr. W r. 1827 było 12 dm., 89 mk., par. Zgliczyn. Według reg. pob. pow. szreńskiego z r. 1578 ws miała licznych drobnych posiadaczy na 4 łan. i 1 mordze, 3 zagr. (Pawński, Mazowsze, 63). *Br. Ch.*

Wieluń 1.) ws i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirohi, o 32 w. od Kobrynia. Ws ma 310 dzies. ziemi włośc. (57 łąk i pastw., 4 lasu, 3 nieuż.); dobra, własność Jagminów, 516½, dzies. (120 łąk i past., 32½ lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.** (mylnie), ob. *Wielona*.

Wieluń, ws nad Horyniem, w pobliżu ujścia do Słuczy, pow. rówieński, gm. Wysock (o 12 w.), st. poczt. i dr. żel. Dąbrowica (o 12 w.), o 170 w. od Równego. W miejscowości błotnistej, pokrytej zaroślami, z niewielkimi piaszczystymi pagórkami i glebą piaszczystą, posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1778 r. na wzgórku panującym nad całą wsią, odnowioną w 1868 r. kosztem parafian i uposa-

zoną 60 dzies. ziemi z zapisu hr. Antoniego de Broel-Plater z 1778 r. Do parafii należą wsi: Biała (o 5 w.) i Łutyńsk (o 3 w.). W całej par. 102 dm., 1525 mk. Własność hr. de Broel-Plater.

J. Krz.

Wieluń al. *Julin*, ob. *Wineta*.

Wielunice, wś, pow. przemyski, 12 klm. na pld.-wsch. od Przemysła, 5 klm. na pń.-wsch. od Nizankowic (sąd pow., stac. kol. i urz. poczt.). Na pń. leży Stanisławczyk, na pń.-wsch. i wsch. Drozdowice, na pld. Paćkowiec, na zach. Małkowiec. Pń.-zach. część wsi przepływa Wiar od pld.-zach. na pń.-wsch. Wznies. na pld. 271 mt., na pń. 214 mt. Własn. więk. (biskupstwa gr.-kat. w Przemysłu) ma roli orn. 179, łąk i ogr. 4, pastw. 17, lasu 6 mr.; wł. mn. ma roli or. 178, łąk i ogr. 7, past. 72 mr. W r. 1880 było 29 dm., 176 mk. w gm., 8 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (174 gr.-kat., 26 izr., wszyscy narod. rus.). Par. rz.-kat. w Nizankowicach, gr.-kat. w Drozdowicach. We wsi jest cerkiew. W są już wspomniane w dokum. z r. 1407, którym Władysław Jagiełło zatwierdza uposażenie władcyetwa przemyskiego (Liske, A. G. Z., t. VII, str. 50).

Lu. Dz.

Wielunki (w spisie z r. 1827), dawna nazwa folw. i os. Jelonki, w pow. wieluńskim, w par. Żytniów. W 1827 r. było tu 8 dm., 50 mk.

Wieluny, pow. łomżyński, ob. *Duchny*.

Wieluny, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 33 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieluta, ob. *Woluta*.

Wielże 1.) wś i folw., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież (o 5 w.). Mieszcz. Katz ma tu 8 dzies., Major 4 dzies. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 57 w. od Poniewieża

Wielajcie, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, par. Ławkowo (?), o 25 w. od Telsz. Mają tu Borstejgowie 20 dzies. (5 nieuż.), Lewgowdowie 20 dzies. (8 nieuż.).

Wielowalksznis, jezioro, w pow. święciańskim, pod zaśc. Powielowalksznis.

Wieluta, pow. piński, ob. *Woluta*.

Wienadonie, uroczysko na gruntach dóbr Orniany, w pow. wileńskim.

Wienciuny, ob. *Więciuny*.

Wiencza, ob. *Wienickie*.

Wienczyn, ob. *Więcżyn*.

Wiendorf 1.) *Alt*, dobra i wś, pow. głupezycki, par. kat. i ew. Pomierzewice. W r. 1885 dobra miały 122 ha, 2 dm., 34 mk. (9 ew.); wś 188 ha, 46 dm., 292 mk. (31 kat.). 2.) **W. Neu**, wś, tamże, 29 ha, 25 dm., 189 mk. (66 ew.).

Wieduga, leśnictwo, pow. olsztyński, st. p. Allenstein.

Wienen lit. A. i B., fol. i wś, pow. prusko-ławski, st. p. Reddenau.

Wieniary, ob. *Winiary*.

Wieniawa 1.) al. *Winiawa*, dawniej *Kłodno*,

wś i fol. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wieniawa, odl. od Radomia 24 w., posiada kościół par. mурowany, urząd gm., gorzelnia, 22 dm., 173 mk. W r. 1827 wś Winiawa miała 16 dm., 112 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw.: W., Jabłonica i Kłodno, rozl. mr. 1640: gr. or. i ogr. mr. 839, łąk mr. 215, past. mr. 372, lasu mr. 115, nieuż. mr. 99; bud. mur. 8, drew. 23; płodozm. 6 i 9-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, gorzelnia i młyn wodny. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 16, mr. 69; wś Kłodno os. 55, mr. 549; wś Jabłonica os. 25, mr. 316; wś Zawady os. 11, mr. 155. Wieś ta powstała na obszarze pobliskiego Kłodna. Dziedzic tego Mikołaj, dziekan kielecki, założył tu i uposażył kościół parafialny, którego erekcyę potwierdził r. 1369 arcyb. Jarosław ze Skotnik, opatrzwszy dziesięcinami stołu arcybiskupiego ze wsi: Kłodno, Brudnowo i Bukowiec. Do parafii włączono: Kłodno, Jabłonicę, Ryków i Kochanowo. W drugiej połowie XV w. Kłodno przeszło w ręce rodu Wieniawitów, którzy wieś przezwali Wieniawą. Część jednak, zapewne do innych należąca właścicieli, zatrzymała dotąd nazwę pierwotną (Kłodno, dziś Kłódno). Na początku XVI w. wś „Wieniawa alias Clodno“ ma kościół par. drewniany, p. w. N. P. Maryi i św. Katarzyny. Pleban ówczesny Młodecki utrzymywał dwu wikarych. Pleban miał dwa łąny roli, gaj który wyrósł na las, łąkę, zagrodnika. Na obszarze wsi siedzą dziedzice Wolscy (h. Łabędź) i Młodeccy. Pleban Młodecki w r. 1520 rozebrawszy połowę kościoła wystawił ją z muru własnym nakładem. Drugą połowę wymurował r. 1703 Dunin Wąsowicz, podskarbi sandomierski (Łaski, L. B., I, 686). Dziesięcinę wieś dawała plebanowi, wartości do 2 grzyw. W r. 1569 Stanisław Młodecki i Komorowski płacą tu pobór od 9 zagrod. (Pawin., Małop., 317). Istniał tu przy kościele szpital dla 2 ubogich. W. par., dek. radomski, 1617 dusz. W. gmina, należy do sądu gm. okr. V w Wolanowie, st. pocz. w os. Przysucha. Gmina ma 14085 mr. obszaru, w tem ziemi dwors. 10384, włosc. 3701 mr. i 4635 mk. (5 praw., 104 żyd.). W skład gm. wchodzi: Baraż, Brudnowo, Brudnowska Wola, Brzozowica, Dąbrowa Kochanowska, Dąbrowa Wieniawska, Głógów, Jabłonica, Kaleń, Kłódno, Kochanów, Konary, Koryciska, Korzyce, Plec, Podbór, Podolek, Pogroszyn, Ryków (lit. A. i B.), Sokolniki Mokre, S. Suche, Sulistrowice, Wieniawa, Wólka Dębowa, Zadąbrowie, Zawady, Żuków. 2.) **W.**, przedmieście Lublina, leży przy szosie warszawskiej, na obszarze gm. Konopnica, w pobliżu Sławinka. Posiada 100 dm., 2025 mk. (1883 r.), w tej liczbie 1787 żyd. Znajduje się tu sąd gm. okr. IV, urząd gm. Konopnica, synagoga, dwa domy modlitwy żydow., 2 garbarnie, 2 fabryki octu, olejarnia. W r. 1827 było 68 dm., 486 mk.

W. podobno powstała około r. 1400 na obszarze folwarku należącego do Jana Krydlera, mieszczanina lubelskiego. W r. 1419 były tu winnice należące do mieszczan. R. 1532 posiadał W. Jan Lubomelski. Według rejestru pogłównego z r. 1676 było tu 37 mk. (Pawiński, Małop., 29a).

Br. Ch.

Wieniawa al. *Winiawa*, grupa domów i fol. w Miłoszowicach, pow. lwowski.

Wieniawka, folw. dóbr Horodło, w pow. hrubieszowskim.

Wieniawka. Tak się zwała do r. 1809 Chmielówka, w pow. trembowelskim.

Wienickie al. *Wienicza*, rozlew jeziorny, w pow. bobrujskim, na lewej stronie Berezyny, pod Bobrujskiem, niedaleko przedmieścia zwanego Zielona Karczma, 2 w. dł., $\frac{1}{2}$ w. szer., połączony z Berezyną strumieniem, po którym na wiosnę drzewo się spławia. Rybny.

Wieniec 1.) w dok. z r. 1252 *Wince*, 1255 *Winzu*, 1259 *Winche*, 1266 *Winz*, wś, fol. i dobra nad rzeką Zgłowiączką, pow. wrocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec. Odl. 9 w. od Włocławka, 5 w. od Brześcia Kujawskiego, 24 w. od Radziejowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 19 dm. (12 dwor., 7 włosc.), 48 dym. i 488 mk. Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: W., Lipiny, Dziadowo i Kąty, rozl. mr. 3063: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 728, łąk mr. 209, past. mr. 23, wody mr. 33, lasu mr. 1000, nieuż. mr. 34; bud. mur. 15, drew. 15; płodozm. 12-pol., las nieurządzony; fol. Lipiny gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 49, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 14-pol.; fol. Dziadowo gr. or. i ogr. mr. 297, łąk mr. 32, wody mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 1; fol. Kąty gr. or. i ogr. mr. 270; bud. mur. 2. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 54, mr. 109; wś Siedlemin os. 11, mr. 291; wś Kąty os. 8, mr. 145; wś Dziadów os. 5, mr. 9; wś Maryanowo os. 9, mr. 145; wś Lipiny os. 8, mr. 5; wś Dolina al. Dziadolina os. 10, mr. 272; wś Mazury os. 6, mr. 10; wś Machnac os. 19, mr. 647. W r. 1827 wś miała 37 dym., 289 mk.; wójtostwo 6 dm., 37 mk. W. jest dawną posiadłością biskupów kujawskich. Aktem z r. 1252 Kazimierz, ks. kujawski, nadając różne przywileje dla dóbr biskupów kujawskich, pozwała w Wieniecu polować na bobry, zarówno w jeziorze „Smenche“ (Święte ?) jak i w wypływającej z niego rzeczce „Lubchora“ (Kod. dypl. pol., II, 603). W akcie z r. 1255 tenże książę nadaje prawo niemieckie dla wsi W. i Łopacino. W akcie z r. 1259, którym papież Aleksander IV bierze kościół wrocławski pod opiekę, nazwano wieś „Winche“. Wreszcie w dokum. z r. 1266 wspomniano młyn znajdujący się w W. Według reg. pobor. z r. 1557 płacono tu od 31 łąn., $19\frac{1}{4}$ czynszowych, 3 zagr., 8 komor., 3 łąn. sołtysich (Pawiń., Wielkop., II, 4). Biskupi po-

siadali W. do r. 1796, w którym rząd pruski, zająwszy dobra biskupów, nadał W. jako donacją gen. ks. Hohenlohe Ingelfingen, mieszkającemu we Wrocławiu. Ten wydzierżawił je Dawidowi Arendt, a potem sprzedał. Stanisław Miączyński, adjutant ks. Józefa Poniatowskiego, nabył W. z sąsiednimi wsiami. Akta kościelne z r. 1823 mianują go dziedzicem wsi: Wienca, Siedlimina, Kątów, Brzezia i innych. Odtąd dobra te zostawały w rodzinie Miączyńskich. Zasłużony bankier i przemysłowiec Leopold Kronenberg kupił naprzód Brzezie (1856 r.), potem Wieniec (1868) i oba te majątki połączył z sobą. Wystawił on w W. okazały pałac (1873), otoczony parkiem; zbudował murowany most na Zgłowiączce pod samym W. (1877). We wsi zaś wznosił murowane domy dla służby. Po jego śmierci synowie Stanisław i Leopold, dokonali zamiany gruntów i serwitutów z właścicielami, pola wszystkie wydręnowali. Od 1890 posiada dobra Leopold Kronenberg, który zbudował szosę z Brzezia do traktu rządowego wrocławsko-nieszawskiego, nadto wystawił pałac w Brzeziu, wznosił piękne budynki gospodarcze, oraz wprowadził wiele innych ulepszeń. Za biskupów kujawskich dobra wienieckie, podzielone na wójtostwo, sołectwo i młyn Zawada zwany, dawane bywały w czasową dzierżawę; obecnie zostają pod bezpośrednim zarządkiem samychże właścicieli. Kościół paraf., p. w. św. Mikołaja Bisk., wzniesiony był i uposażony przez biskupów kujawskich. W dok. z r. 1356 występuje M. de Winecz, pleban i kanon. wrocławski (Dok. Kujaw. Ulanowski, 251—276). Po spaleniu r. 1560 nowy został poświęcony przez bisk. Stan. Karnkowskiego w r. 1575. Gdy ten spłonął, bisk. Krzysztof Szembek 1733 r. wystawił nowy, z drzewa również, d. 12 czerw. 1763 r. przez bisk. sufr. Jana Dembowskiego konsekrowany. Skoro świątynia ta uległa zniszczeniu, r. 1880 zaczęto budować i 1882 ukończono kościół murowany, według planu budowniczego Goebela, w stylu romańskim, kosztem parafian, przeważnie jednak funduszem dziedziców. Wzniesiono też nową plebanią i otoczono kościół murem. Aparaty kościelne ofiarowała Józefa z Reszków Kronenbergowa. Parafia składają wsi i folwarki: Wieniec, Aleksandrowo (w aktach kościelnych od r. 1822), Bachórka (z parafii bądkowskiej, przyłączona r. 1884), Brzezie, Dolina (od r. 1856 spotykana w aktach), Dziadowo (od r. 1789, pisane także Zadowo i Żadowo), Dubielewo (1739), Grzebielewo (1880), Gustorzyn (1783), Jaranówek (1741), Kąty (r. 1297 przez Władysława Łokietka darowane szpitalowi w Brześciu), Klementynowo (od imienia Klementyny Miączyńskiej, 1851 r.), Leopoldowo (od Leopolda Kronenberga, 1857), Krzyżowki (1809), Lipiny (1834), Lipinki, Łuba Wieniecka (1882), Maryanki (od Maryi Miączyńskiej), Machnac

(1854, od pobliskiego bagna tak nazwany), Nowy Młyn (1739), Mazury (1760), Mieczysław (od Mieczysława hr. Miączyńskiego, 1832 r., karczma), Polówka (1760, dawniej Polowa karczma, Polowy gościniec), Różanowo lub Różinowo (od Róży Kronenbergowej, † 1893), Siedlimin (starożytna osada), Stone (1815), Studniska, Wolica (Stara i Nowa, albo Wielka i Mała, 1690), Witoldowo (1837, od Witolda Miączyńskiego), Włodarka. Dawniej i Jaranowo należało do parafii, r. 1843 odłączone do bądkowskiej. Ludność katolicka parafii r. 1827 podana 1957 dusz, r. 1836 dusz 1167, obecnie 2700; żydów nie ma, lecz Niemców protestantów liczba ustawnie wzrasta, zwłaszcza w Witoldowie, Leopoldowie, Maryankach, w Różinowie i Wolicy, jest razem dusz 267. Plebanem od r. 1569 bywa zawsze jeden z kanoników katedry wrocławskiej, albowiem parafia ta przez bisk. Stanisława Karnkowskiego oddaną została na fundusz kaznodziei katedry. Nowy cmentarz grzebalny w polu założony 1821 r. Metryki urodzeń przechowywały się od r. 1690, zaślubionych od r. 1723, zmarłych od 1725. 2.) **W.**, ws, pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów, ma 89 mk., 247 mr. X. S. Ch.

Wieniec 1.) ws, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, 111 dzies. ziemi cerkiewnej (13 łąk i past., 64 nieuż.). 2.) **W.**, ws, pow. siebieski, własność Julii Noskowskiej, ma wraz z Kryżewem 210 dzies.

Wieniec, w XVI w. *Vyniecz*, ws i dobra nad jeziorem t. n., pow. mogilnicki, o 8 klm. na płn.-zach. od Mogilna, par. kat. Niestronno, pocz. w Józefowie. W r. 1837 ws W. miała 15 dm., 127 mk. W skład dóbr wchodziły: holendry Czaganiec (5 dm., 34 mk.), Czarne Hołędry (Ołędry) mające 8 dm., 40 mk., Popielary (6 dm., 24 mk.) i młyn Leśnik (1 dm., 9 mk.). Właścicielem dóbr był Seidler. Na początku XVI w. ws ta, w par. Niestronno, dawała z łąnów folw. dziesięcinę plebanowi. Łany kmiecie zaś dawały tylko kołędę, po groszu z łąnu. R. 1580 Albert Wieniecki płaci tu od 6½ łąn., 10 ogrod., 1 rzem. (Pawiń., Wielk., I, 151).

Wieniec, szczyt górski (893 mt. n.p.m.), w Karpatach wschodnich, w pasmie ciągnącym się od Kadoubowa (około Turki) nad Stryjem do Międzybrodzia nad Sanem.

Wieniec, ws, pow. bocheński, w pobliżu ujścia Stradomki do Raby z praw. brzegu, wzn. 216 mt. n.p.m., ma 41 dm. i 238 mk. rzym.-kat. Par. w Niegowieci. Korpus tabularny i administracyjny ma wspólny z Dąbrowicą (por. *Podogrodzie*). Jest to starożytna osada. Za Długosza (L. B., I, 32, II, 116) własność Jana Niewiarowskiego Półkozica, który miał 4½ łąna km., predium szlacheckie i karczmę między Stradomką i Rabą, zwaną „Uscze“, która posiadała rolę. W 1490 r. (Pawiński, Małop., 446)

zapisano ws p. n. „Vyniecz“ z 5 łąn. a w 1581 „Viniecz“ Niewiarowskiej miał 2 łąny km., 2 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 1 kom. bez bydła i 2 rzem. Otoczony od zach., płn. i wschodu dwiema rzekami, graniczy na pld. z Dąbrowicą.

Wieniew, mto powiat. gub. tulskiej, na wyniosłym brzegu rzki Wieniewki, w pobliżu ujścia jej do Osietru, pod 54° 21' płn. szer. i 55° 56' wsch. dług., odl. o 48 w. na płn.-wsch. od Tuły. W 1860 r. miało 509 dm. (67 murów), 6 cerkwi, 5608 mk., 55 sklepów, szkołę powiat., szpital miejski, st. poczt., 4 nieznaczące zakłady przemysłowe. Kupcy miejscowi prowadzą znaczny handel zbożem, bydłem stepowem i skórami. Targi tygodniowe. Pod miastem na brzegu Wieniewki znajdują się łomy wybornego wapienia. W. istniał już w XV w., w XVI w. było otoczone wałami ziemnymi; od 1777 r. mto powiat. namiestnictwa tulskiego. W 1834 r. wielki pożar zniszczył prawie całe miasto.

Wieniewski powiat, w płn.-wsch. części gubernii, zajmuje 48·3 mil al. 2337 w. kw. Powierzchnia powiatu przedstawia wyniosłą płaszczynę, przerziętą od zachodu na wschód rz. Osietr. Lewa, t. j. północna część jest poprzeczana jarami i zarosła w części lasem; gleba składa się z gliny czerwonej i piasku. Część pld.-zach. prawej strony jest równa i bezleśna; glebę stanowi czarnoziem pomieszany z torfem i piaskiem. Nakoniec część pld.-wschodnia, zwłaszcza w dorzeczu rz. Proni, jest pokryta urodzajnym czarnoziemem. Pod względem geognostycznym przeważa wapień górnej formacji, bogaty w charakterystyczne skamieniałości. Najbogatsze łomy wapienia znajdują się w dorzeczu Osietru. Nadto znajdują się w powiecie pokłady węgla kamiennego, lichego gatunku. Główną rzeką powiatu jest Osietr, przybierający od lewego brzegu: Wierchuszę, Niżewnę, Mordwez i Berezań, od prawego zaś Połośnie i Wieniewkę. Wszystkie one są nieznaczące. Jeziora i błota niewielkie. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 91981 mk., zamieszkujących 289 osad (10 słońbód, 72 sioł). W powiecie znajduje się 79 cerkwi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolą jest 167512 dzies., pod łąkami 45045, pod lasami 34388 dzies. W drzewostanie przeważa: dąb, brzoza, osina i lipa. W 1860 r. było w powiecie: 3000 sztuk koni, 12200 bydła rogatego, 38500 owiec, 3500 trzody chlewnej. Pod względem fabrycznym w t. r. znajdowały się w powiecie wyłącznie 4 cukrownie, zatrudniające 471 robotników.

Wieniewicze, ws i zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 97 w. od Oszmiany. Ws ma 7 dm., 62 mk. katol., zaśc. zaś 1 dm., 28 mk. t. wyzn.

Wienken, ws, pow. licbarski, st. p. Kiwitten.

Wienosadzie, pow. nowoaleksandrowski, ob. *Winosady*.

Wiep, pow. labiewski, ob. *Niemenica*.

Wieprewno, pow. rzeczycycki, ob. *Sloboda* (t. X, 799).

Wiepry, w dokum. *Wepry*, *Wieprze*, wś nad odnogą Prypeci, pow. rzeczycycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, o 150 w. od Rzeczycey, ma 28 osad. Miejscowość bogata w łąki i ryby. Lud rybaczcy i flisaczcy przeważnie. Należała do włości Białosoroka, dóbr monasteru pieczerskiego w Kijowie. W 1624 r. zapadł dekret w sprawie między o. Jelisejem Pletenińskim, archimandrytą pieczerskim kijowskim, i jego kapitułą a Mikołajem Steckim, wójtem kijowskim, o nasłanie ludzi żernowskich na wś W. i tam gwałtów poczynienie (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 378). Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1628 r. monaster płaci ze wsi Wieprze od 3 dym., 2 ogr. (tamże, I, 80). *A. Jel.*

Wiepryn, pow. radomyski, ob. *Wepryn*. Na początku XVII w. wymienione jako mko, zwane Łukaszowem, było w posiadaniu Łukasza Sapiehy i małżonki jego Zofii Kmicianki, którzy, pomiędzy innymi czynnościami sądowymi, pod 1618 r. czynią zapis na rzecz Krzysztofa Kiewlicza o zastaw dóbr dziedzicznych m. Łukaszów, zw. Wepryk i in., w woj. kij. leżących (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 134, 285, 369, 461, 571).

Wieprz, prawy dopływ Wisły w królestwie polskiem. Źródła jego leżą w gubernii Lubelskiej, pow. tomaszowskim, gm. Tarnawatka we wsi Wieprzów, zwanej także Wieprzowem Jeziozem. Tu w pobliżu dworu leży niewielkie jezioro, zasilane podziemnymi źródłami; tylko na wiosnę, w czasie tania śniegów lub po wielkich deszczach, drobne ruczaje spływają z okolicznych wzgórz bezpośrednio do jeziora. Wyniosłość, ciągnąca się ku Tomaszowu na południe i Podhorcom na wschód, wzniesioną jest średnio 250 mt. n.p.m. i dosięga w Białej Górze, na północo-wschód od Tomaszowa 296 mt. Ta to wyniosłość służy zarazem za grzbiet wododziałowy i za węzeł źródłowy dla Wieprza, Huczwi i Sokołki (noszącej tu nazwę Sokółki); jest ona równie jak i cała okolica, gęstemi borami pokryta, co ma ważne znaczenie dla gospodarki wodnej:—bowiem wilgoć dłużej się przechowuje i równomierniej w ciągu roku zasila wodą sąsiednie strumienie. Wy płynąwszy z jeziora, Wieprz, jako wątna struga, zwraca się ku północo-wschodowi, dążąc przez podmokłe łąki, częstokroć zatapiając, między Tarnawatką a Pańkowem, do wsi Majdan Wielki i Ruskie. Tu łączy się z nim z prawej strony potok wypływający z dość znacznego jeziora między Krynicami a Polanami. Wzmocniona rzeka przepływa mały staw Turzyniec, gdzie pierwszy młyn obraca i wchodzi w granice powiatu zamojskiego, płynąc na osadę Krasnobród i wieś Hutki; w obu tych miejsc-

wościach W. również przepływa stawy i porusza młyny. Za Hutkami we wsi Kaczorkach wpada z prawej strony potok od Suchowoli i Potoczka. Od Kaczorek W. wchodzi w głęboką dolinę, z obu stron pagórkami obstawioną; pagórki te spadają dość nagle, poorane tu i owdzie jarami, a u ich stóp rozłożyły się mianowicie wioski Bondyryz i Guciów na lewym, a Trzepieciny na prawym brzegu. Minąwszy wioski Obroc i Rudkę, gdzie wyniosłości lewego brzegu urywają się chwilowo, Wieprz dosięga Zwierzynca Ordynackiego i tu od wsi Bukownicy przyjmuje z lewej strony bezimienną strugę. Od źródła aż do Zwierzynca W. miał kierunek biegu północo-zachodni, odtąd zwraca się ku północo-wschodowi i kierunek ten z nieznaczniemi zboczeniami aż do Krasnegostawu zatrzymuje. Wsie i osady nadbrzeżne są znaczne i gęsto rozrzucone; trzymają się one już to zdala od koryta, jeśli brzegi są niskie, najczęściej łąkowe, już też wznoszą się nad samym brzegiem, jeśli ten jest twardym łądem. W samym Zwierzyncu wzgórze przysuwają się ze stron obu, tworząc jedną z najpiękniejszych miejscowości, jakie W. w swoim biegu przepływa. Jestto zarazem wyłom, przez który rzeka utarowała sobie drogę i zniewolona przez napotkane wyniosłości, dotychczasowy kierunek biegu zmieniła. Zwierzyniec, Wywłóczkę i Turzyniec rozcina W. na dwoje, dalej zaś wsie odsuwają się od łożyska, leżą tu: Topolcza, Kawęczyn, Kawęczyn i Błonie na lewym, a Żórawnica, Bród kolonia, Bród wołoski, Bród średni i Bród stary na prawym brzegu; śród łąk, nieco bagnistych, ciemnieją gdzieniegdzie kępy olszyny i niewielkie gaje drzew liściastych. Dopiero w Szczebreszynie W. znowu płynie tuż przy twardym brzegu na lewej stronie, prawą bowiem zajęła szeroka na wiorstę równina, mocno przejęta wilgocią i często zalewana. Między Szczebreszynom a Brodem starym rzeka opuszcza pasmo wyniosłości, ciągnących się z południow-wschodu na północo-zachód od Krasnobrodu ku Gorajowi i wydobywa się na równinę płynąc ku wsi Bodaczów. Tu nakrywa ją most stały i przecina trakt bity z Zamościa na Szczebreszyn (most), i Zwierzyniec (most) do Biłgoraja. W dalszym biegu rzeka pozostawia na prawym brzegu piękny park i pałac w Klemensowie a na lewym wieś i folwark Michałów, przepływa śródkiem wsi Deszkowice i przez rozległe łąki błotniste podąża do jeziora Nieliskiego przy wsi Nielisz, przyjąwszy wprzód z lewej strony najznacniejszy dotąd swój dopływ Pur, płynący od Turobina i wpadający do W-a poniżej wsi Nawóz. Z Nieliskiego jeziora W. wychodzi jako rzeka dość znaczna i stale w wodę zasobna, przyjmuje z lewej strony Łętownię v. Łętówkę mija na lewo wieś Staw, poniżej której wpada znaczny strumień Topornica al. Łabuńka od prawej strony, będący odpyływem szeregu jezior

(w Wysokiem, Krzaku, Piaskach Ruskich), poczem dosięga Ujazdowa i Wirkowie na lewym brzegu, a Tarzymiechów, gdzie tworzy pierwszą większą wyspę, na prawym. Na krótkiej przestrzeni między Stawem a Tarzymiechami dolina W-a zwęża się znacznie, otoczona stromemi dość wyniosłemi brzegami, zwłaszcza na lewej stronie, koryto zaś przerzuca się kolejno z pod lewego zbocza pod prawe. Z obu stron otwierają się ku tej dolinie wąwozy, którymi po roztopach wiosennych i po większych deszczach dopływa woda do rzeki. Poniżej Tarzymiechów W. rozlewa się na szerokiej równinie, płynie leniwo i wchodzi w granice pow. krasnostawskiego. Dwa bliźnie miasteczka Izbica i Tarnogóra są tu pierwszemi osadami, które W. oddziela od siebie; Izbica po prawej stronie leży na nizinie u stóp niewielkiego wzgórza, gdy tymczasem Tarnogóra wznosi się na wyniosłości, wkraczającej nakształt półwyspu w równinę nadwieprzańską, ciągnącą się pasem 1—2 w. szerokim śród łąk i bagien aż do Krasnegostawu. Na lewym brzegu leżą tu wioski: Romanów, Dworzyska i Latyczów, na prawym Wał, Wólka Orłowska i Zastawie. Tu pod Wólką wpada do W-a strumień Wotyka v. Wolica a pod Zastawiem strumień od Surhowa i Brzezin, oba, jak wiele dopływów Wieprzańskich, przepływające przez liczne jeziora i stawy; z lewej zaś strony pod samym Krasnymstawem rzeka Żółkiewka, przychodząca od osady t. im. i oddzielająca Krakowskie Przedmieście od Zazółkwi. W Krasnymstawie oba twarde brzegi znacznie zbliżają się ku sobie, co nadało temu punktowi ważne znaczenie komunikacyjne, tembardziej, że W. staje się odtąd nie tylko spławnym, ale przy odpowiednim stanie wód i żeglownym. Tu też krzyżują się drogi bite do Rejowca, Lublina i Zamościa oraz zwyczajne gościńce do Wojławie i Żółkiewki. Od Krasnegostawu rozpoczyna się trzeci główny kierunek biegu rzeki ku północo-zachodowi, i trwa bez większych zboczeń aż do połączenia się z Tyśmienicą w okolicy Kocka. Cała ta przestrzeń, z nielicznymi wyjątkami, przedstawia równinę jednostajną, niezbyt żyzną i miejscami słabo zaludnioną. Poniżej Krasnegostawu W. przyjmuje z prawej strony Sinicę v. Siennicę, przerzyna piękne łąki, oddziela Stężycę od Wincentowa i odtąd aż do wsi Siestrzewitowa tworzy granicę powiatów krasnostawskiego i chełmskiego. Na lewym brzegu leżą tu krasnostawskie osady: Łopiennik Ruski, pod którym wpada strumień do Izdebnia, dalej Dobryniów, Oleśniki ze strumieniem od Siedlisk, Trawniki i Czemierniki, gdzie rzekę przecina plant drogi żelaznej nadwiślańskiej, wreszcie Bazar, Pełczyn i Siestrzewitów, gdzie wpada znaczny strumień Giełczewski v. Giełczew, tak nazwany od wsi pod którą ma źródła; na brzegu prawym lesistym leżą wsi chełmskie, wogóle rzadkie: Borowica ze

strumieniem przychodzącym od Żulina, Majdan Krypków i Dorohucza, gdzie przechodzi trakt bity od Lublina na Piaski do Chełma. Od Siestrzewitowa na Łysołaje do Jaszczowa W. płynie całkowicie w powiecie krasnostawskim, poczem wchodzi na krótko do powiatu chełmskiego, dążąc na Milejów, wprost którego wpada od prawego brzegu struga z Ostrowskiego stawu, dalej na Łańcuchów, Wołę Łańcuchowską, Zakrzew, Ciechankę i Trębaczew do Łęczny. Wszystkie te wsi leżą na lewym brzegu, prawy zaś, poczynając od Dorohuczy jest na długości trzech mil prawie zupełnie osad ludzkich pozbawiony. Poniżej Woli Łańcuchowskiej W. przyjmuje od lewej strony potok od Bystrzejowie i Mełgwi, przepływający przez kilka stawów i jezior, zaś w Łęcznej z prawej strony Swinkę, płynącą wązkim jarem od Pubaczowa. Pod Ciechanką płaskie dotąd brzegi wznoszą się i rzeka wchodzi w wąwoz o dość stromych zboczach, płynąc tak aż do uścia Bystrzycy pod Zawieprzycami; na jej ldwym brzegu leżą wsi: Podzamecze, Nowogród, Stoczek, Kijany i Spiczyn, ten ostatni wypełnia widły rzeczne, Bystrzycy i Wieprza, na prawym zaś Witaniew, Ziółków i Kijany Dolne. Powiat chełmski rzeka opuszcza poniżej Woli Łańcuchowskiej i odtąd aż do Stoczka tworzy granicę powiatów: krasnostawskiego i lubartowskiego: teraz wchodzi całkowicie w obszar tego ostatniego. Minąwszy Zawieprzycę, rozłożone malowniczo na prawym wyniosłym brzegu, W. płynie leniwo śród płaszczyn łąkowych, częścią bagnistych, zostawiając wioski: Jawidz, Rokitno, Wólkę Rokicką, Baranówkę i Łuckę na lewym a Czerniejów i Syrniki na prawym brzegu. Od Lubartowa, który dla zalewanej często równiny, odsunął się na wiorstę od lewego koryta rzeki, Wieprz podąża do Górki Lubartowskiej, gdzie go przecina trakt z Lubartowa do Parczewa, minąwszy przedtem Chlewiska na prawej stronie a na lewej Szczekarków, którego wyniosłość nakształt wyspy wznosi się z równiny przyległych łąk i gajów. Dalej rzeka rozdziela na dwoje wieś Leszkowice, mija Luszawę i Żórawieniec na prawym brzegu, pozostawia zdala Serock i osadę Firlej na lewym, wkracza w okolicę suchszą i na Tarkawicę podąża do wsi Górka, gdzie z prawej strony przyjmuje największy swój dopływ Tyśmienicę. Ta zbiera wody z większej części wyżyny Łukowsko-Radzyńskiej i wzmacnia rzekę główną tak dalece, że nawet podczas niskiego stanu wody spław na niej jest odtąd możliwy. Od uścia Tyśmienicy aż poniżej Łysobyk, W. stanowi granicę powiatów lubartowskiego i łukowskiego, i zarazem rozpoczyna ostatnią część swego biegu w kierunku zachodnim, zlekka ku południowi odchyłony. Godnem jest uwagi, że na całej przestrzeni między uściami Bystrzycy i Tyśmienicy, czyli na sześciomilowej długości, W. nie przyjmuje żadnych

zgoła dopływów, gdyż za takie nie można poznać drobnych, przygodnie tylko wodę posiadających strug, jakie tu i owdzie spływają. Przyczyną tego są dwie rzeki, a mianowicie Minina na zachodzie i systemat Tyśmienicy na wschodzie, obie płyną równolegle do Wieprza i zabierają mu znaczniejszą część wód; odgrywają tu one tę samą rolę, jaką względem Bugu odgrywa systemat Prypeci i sam Wieprz. Od Górki, leżącej na prawym wyniosłym brzegu, rzeka przepływa między Skromowicami a Kockiem, którą przechodzi trakt Lubartowsko-Radzyński, przyjmuje od prawego brzegu rzekę Czarną idącą od osady Serokomli, a od lewego strumień wypływający z łąk Serockich i biegnący równolegle do rzeki głównej. W dalszym biegu W. wstępuje w nizinę sawowatą, bagnistą, zupełnie płaską, nie pozbawioną jednak miejsc suchszych, na których powstały wsie i miasteczka, niekiedy nad samem łożyskiem rzeki. Takimi są: Ruska wieś, Bożniewice, Zakalew, Mściska, Ostrów Wielki i Łysobyk na prawym, a Giżyce, Krupy, Ostrów Szlachecki, Węgielce i Drewnik na lewym brzegu. Pod Łysobykami W. przyjmuje z obu stron dopływy: od północy strumień z Charlejowskiego lasu, płynący na Krępę i Stoczek, a od południa rzekę Mininę, mającą źródła w pobliżu wsi Niemce, na zachód od Zawieprzyc i przepływającą znaczne jezioro zwane Młyńskim Stawem. Poniżej Łysobyk W. opuszcza powiat lubartowski i na pięciowiorstowej przestrzeni przez Blizocin i Składów tworzy granicę między powiatem nowo-aleksandryjskim a łukowskim, poczem, aż do wsi Sarny takąż granicę między nowo-aleksandryjskim a garwolińskim. Pod Sobieszynem, wsią położoną na prawym brzegu, W. przyjmuje z północy znaczny strumień od Podlodowa, a idący od Grabowa i przepływający kilka stawów, poczem oddziela osadę Baranów, leżącą na lewym brzegu od wsi Drażgowa. Dolina rzeki jest tu do 4 wiorst szeroka i błotnista, tak, że wsie Pogonów, Wilezonka i Skrodki na lewym brzegu a Żabianka, Białki i Korzeniów na prawym odsunęły się na 1 1/2, do 2 w. od koryta; tylko dwór w Osmolicach jak na wyspie leży prawie nad samą rzeką. Dopiero pod Sarnami, gdzie od prawej strony przybywa potok od Zalesia Zakrzewskiego i Ryków, gdzie przechodzi trakt Lubelsko-warszawski po moście, zbudowanym przez Feliksa Pancera, inżyniera i gdzie W. wkracza całkowicie w obszar powiatu nowo-aleksandryjskiego, dolina zwięża się znacznie, brzegi stają się twardsze i osady zbliżają się do samego niemal łożyska. Leżą tu z lewej strony Kośmin, Niebrzegów i Nieciecz, a z prawej Podwierzbie i osada Bobrowniki. Pomędzy Massowem i Skokami przecina rzekę poraz drugi plant kolei Nadwiślańskiej, aż wreszcie w obrębie fortów twierdzy Iwanogrodzkiej W. dosięga Wisły jednolitem

korytem. Począwszy od Baranowa aż do uścia, towarzyszą obu brzegom drobne jeziora; są to albo tak zwane „Wieprzyska“ będące pozostałościami wylewów, podczas których woda wypełniła poboczne zagłębienia gruntu, albo też ślady dawnego koryta W-a. Długość całkowita rzeki podawaną bywa zwykle na mil 27, czyli wiorst 189, jestto cyfra znacznie mniejsza od rzeczywistej. Wymierzona cyrklem na mapie wydanej przez wojskowy instytut geograficzny w Wiedniu w skali 1:750,000 odległość źródeł od uścia, z pominięciem mniejszych zakrętów, wynosi już 220 km. czyli około 209 w.; przy użyciu zaś mapy z r. 1839 w skali 1:126,000 i pominięciu zbyt drobnych zakrętów, długość ogólna wynosi 229 w. a mianowicie: od źródeł w Wieprzowie jeziorze do Krasnobrodu 16 w., do Zwierzyńca 35, do Szczebreszyna 46, do Izbicy i Tarnogóry 74, do Krasnegostawu 86, do Łęcznej 131, do Lubartowa 154, do Kocka 180, do Łysobyk 193, do Baranowa 203, do Bobrownik 220, do uścia 229 w., przy uwzględnieniu zaś najdrobniejszych zboczeń i zakrętów długość ta mogłaby podnieść się o 2 1/2 do 3%, tak, iż długość 235 w. byłaby do rzeczywistej najbardziej zbliżoną. A ponieważ powietrzna odległość wynosi 170 w., przeto stosunek rozwoju koryta jak 170:235 czyli prawie jak 5 : 7. Głębokość wynosi średnio 4 stopy; przy większym przyborze wody, co dzieje się na wiosnę (zwłaszcza po śnieżnych zimach), oraz po długotrwałych deszczach, poziom wody w korycie podnosi się o 5—6 stóp, i wówczas miejscowości o brzegach płaskich zalewane są na znacznych przestrzeniach (1—2 wiorst szeroko) a komunikacja przeciwnych brzegów przerwana. W dolnym biegu, mianowicie między uściem a Łysobykami, podniesienie się poziomu wody niekoniecznie zależy od przyboru samego Wieprza i jego dopływów, ale i od przyboru Wisły, ta bowiem wlewa się w niżej naówczas od swego poziomu położone koryta swych dopływów, a tamując swobodny odpływ ich wód, podnosi tem samem ich poziom. Szerokość rzeki wynosi średnio do 15 sążni; w górnym biegu do Izbicy szerokość ta dochodzi średnio do 5 sążni, w okolicy Krasnegostawu do 10, poniżej Łęcznej do 15, między Kockiem a uściem do 20. W. zamarza średnio w końcu listopada, puszcza w połowie marca; lody odchodzą spokojnie; większe zatory powstają tylko w dolnym biegu, a i to rzadko. Samo koryto znajduje się przeważnie w gruncie łęgim, gliniastym i tę ma zaletę, że nie dzieli się na ramiona, nie tworzy wysp i zbyt drobnych nie posiada zakrętów. Te właściwości Wieprza ułatwiłyby wielce uregulowanie jego koryta, a prace w tym celu przedsięwzięte nie tylko uczyniłyby żeglugę prawidłową, ale zarazem podniosłyby wartość gruntów przyległych i łąk oraz oddałyby kulturze znaczne,

dzisiaj stosunkowo mało produkujące obszary. Dolinę, którą płynie W. można pod względem geologicznym rozdzielić na dwie części: od źródła do Izbycy i od Izbycy do uścia. Pierwsza należy do formacji kredowej a mianowicie kredy górnej, druga jest aluwijalna. Do doliny tej ostatniej części przysuwają się, mniej lub więcej blisko, utwory starsze; kredę górną spotykamy na prawym brzegu wprost Krasnegostawu oraz między Sienicą a Dorohuczą, na lewym przy uściu Giełczewskiego potoku, na obu w okolicy Łęcznej, wreszcie na lewym przy uściu; dolna glina lodowcowa występuje sporadycznie w okolicy Łysołajów, po obu stronach i pod samą Łęczną przed uściem Swinki z prawej strony. Loess zalega lewy brzeg doliny od Tarnogóry aż do uścia Giełczwi, zaś piaski dyluwialne niższą część biegu, poczynając od Zawieprzyc na prawym a od Łucki pod Lubartowem na lewym brzegu. Obszar z którego W. uprowadza wody do Wisły dotąd obliczanym nie był, wynosić on może w przybliżeniu około 9000 w. kw., stanowi zatem mniej więcej 18-tą część całego dorzecza Wisły; co się zaś tyczy linii wododziałowej, ta, jak to często dzieje się na równinach, nie wszędzie jest wyraźna, jak np. między systematami Tyśmienicy z jednej, a Krzyny i Włodawki z drugiej strony. W ogólnym swym układzie W. wykazuje wiele analogii z Bugiem, powtarzając nie tylko wszystkie jego zakręty, ale i zasadnicze kierunki pojedynczych części biegu. Szczególnie uderza to w ostatnich dwóch sekcjach każdej rzeki: na Bugu od Brześcia do Broku i od Broku do uścia, na W-u zaś, od Krasnegostawu do Kocka i od Kocka do uścia. Pod względem handlowym W. ani dawniej nie miał ani obecnie nie ma większego znaczenia, chyba tylko lokalne a i to w bardzo ograniczonym zakresie. Przyczyna tego leży w bliskim sąsiedztwie dwóch dróg wodnych: Wisły i Bugu, płynących w tymże samym kierunku i spełniających też samo zadanie. Mimo to Wieprz, choć do skromniejszego przeznaczony obszar, mógłby z większą niż dotąd korzyścią służyć do spławu miejscowych produktów leśnych i rolniczych, gdyby był należycie uregulowany i uzdolniony do żeglugi przez czas wolny od lodów. Jednakże prócz drobnych prac, przedsięwziętych tu i owdzie, raczej dla ochrony brzegów od zalewu, aniżeli dla uporządkowania komunikacji, nie w tym celu nie przedsiębrano. Wprawdzie w 1829 r. istniał zamiar połączenia Łęcznej z Włodawą, czyli W-a z Bugiem, dla skrócenia drogi statkom idącym z tej ostatniej rzeki ku Warszawie; projektowano mianowicie zużytkować bagna i jeziora, rozrzucone hojnie na drodze połączenia, lecz projekt ten, jak wiele innych, do skutku nie doszedł. Nie ulega wątpliwości, że istniejąca droga żelazna Nadwiślańska wraz z odnogą do Łukowa odciągają dzisiaj Wieprzowi pewną część produ-

któw, jednakże z uregulowaniem koryta stosunki łatwo zmienić się mogą; gdzie bowiem chodzi o tanią transportu bez jednoczesnego warunku szybkości, tam droga wodna zawsze mieć będzie wyższość nad żelazną. Dowodem tego są najbogatsze w drogi żelazne państwa, jak Anglia, Belgia lub Stany Zjednoczone, gdzie ruch na uszląpnionych rzekach i kanałach jest podziś dzień bardzo ożywiony i naciskowi kolei parowych lub elektrycznych nie uległ. *And. S.*

Wieprz 1.) niem. *Wipper*, rzeka przymorska w Pomeranii, powstaje w pow. miastkowskim, płynie środkiem obszaru tego powiatu, wstępuje w pow. sławiński i pod Rügenwaldermünde uchodzi do Bałtyku. Bieg jej najważniejszy jest zach.-płn. Z lew. brzegu przyjmuje dopł. Strednicę. 2.) **W. Elbiański**, niem. *Wipper*, lewy dopływ Soły (Saale), lew. dopływu Elby. *Ks. Fr.*

Wieprz, skała, na obszarze wsi Jastrzębica, w pow. sokalskim (ob. t. III, 501).

Wieprz 1.) wś, pow. wadowicki, obw. sąd. andrychowski, nad rzeką Wieprzówką (dopł. Skawy), w szerokiej dolinie podgórskiej, wzn. 295 mt. Działy zamykające dolinę sięgają 325 do 369 mt. W r. 1880 było 447 dm. i 2814 mk. (1332 męż. i 1482 kob.), 2777 rz.-kat., 36 izr. W r. 1872 (ob. Orzechowski K., Przewodnik stat.-topogr. w Galicji) było większej własności 510 mr. roli, 22 łąk i ogr., 30 mr. past. i 38 lasów; mniejszej własności 2961 mr. roli, 166 mr. łąk i ogr., 382 mr. past., 582 mr. lasów. W r. 1581 (Pawiński, Małop.) Bernard Nidecki miał tu 3 1/2 łąn. km.; Stanisław Gniewek 1 1/2 łąna, 2 zagr. bez roli, 1 kom. z byd.; Przeclaw Pieniążek 32 łąn. km., 5 zagr. z rolą, 10 zagr. bez roli, 2 kom. z byd., 2 rzem. Kościół paraf. w miejscu. Filiją jego był kościół w sąsiednim Andrychowie i Rzykach. R. 1595, kiedy dziedzicem wsi był Mikołaj Komorowski, kościół w Andrychowie odpadł od paraf. W. i otrzymał osobną parafią. Dawna świątynia drewniana ustąpiła dziś miejsca murowanej. W dok. z r. 1441, mocą którego poręczyło 34 ze szlachty ks. oświęcimskiego, że książę ich Waclaw przybędzie w przeciągu czterech tygodni do Krakowa w celu złożenia uroczystego hołdu królowi Władysławowi III, wymienieni są jako właściciele W. bracia: Jan i Stanisław (Ob. Gruenhagen i Markgraf: Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens, II, 587). Długosz wymienia jako właściciela Mikołaja i Stanisława Szaszowskich; dawali oni dziesięciny scholastyki krakow. (L. B., II, 232). W pierwszej połowie XVIII w. przeszedł W. w posiadanie Franciszka z Witowic Schwarzenberga Czernego, kaszt. oświęcimskiego, ststy barwałdzkiego. Dziś obszar dworski należy w części do Karola hr. Bobrowskiego, w części do Jakuba Grossa. 2.) **W.**, wś, pow. żywiecki, nad Sołą (praw. dopł. Wisły). W r. 1880 było 160

dm. i 1103 mk., 1083 rz.-kat., 5 izrael. i 15 innych wyznań; 1049 Polaków, 47 Niemców i 7 innej narod. W r. 1872 (ob. Orzechowski: Skorowidz) było większej własności 603 mr. roli, 104 mr. łąk i ogr., 40 mr. past. i 15 mr. lasów; mniejszej 607 mr. roli, 68 mr. łąk i ogr., 629 mr. past. i 16 mr. lasu. W. należy obecnie do dóbr arcyks. Albrechta. Par. rz.-kat. w Cięcynie (o 5 klm.). Na obszarze większej własności były w r. 1889 gorzelnia, browar, cegielnia i dwa folwarki. W XV w. i następnych rozróżniano W. Większy i Mniejszy. Długosz wymienia jako właścicieli obu włości Piotra Komorowskiego (L. B., II, 290). W r. 1581 (Pawin., Małop., 107) właścicielem obu wsi był Jan Komorowski, który płacił z W. Wielkiego od 4 łąn. km., 1 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła, 4 zarębników; z W. Małego od 3 łąn. km., 3 kom. bez bydła, 2 zarębników. Wś należała do par. Radziechów. Dziś W. Mały stanowi część Wielkiego. *W. H.*

Wieprzata, folw. pryw. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 26 mk. (własność Włodkowiczowej w 1866 r.).

Wieprze 1.) litew. *Weprej*, w kronikach krzyżackich *Weperen*, mko i dobra nad rz. Świętą, pow. wiłkomierski, na pograniczu pow. wileńskiego, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 16 i 17 w. od Wiłkomierza, st. poczt. Pogięłoże, st. dr. żel. Janów (o 18 w.), ma 76 mk., kościół katol. paraf., zarząd gminy, szkołę ludową, młyn wodny. Kościół paraf., p. w. N. M. P. Różańcowej, z drzewa wzniesiony został w 1616 r. przez dziedzica Szemiotta. Parafia tutejsza, dekanatu wiłkomierskiego, ma 3520 wiernych i nosi nazwę złożoną parafii Upniki—Wieprze, z filią w Upnikach. Gmina, położona w płd.-zachod. zakątku powiatu, graniczy od płd. i wsch. z gub. wileńską, od płn.-wschodu z gm. Konstantynów i Siesiki, od zachodu z gm. Janów i Aleksandrowo pow. kowieńskiego, obejmuje 37 miejscowości, ma 381 dm. włośc. (obok 22 należących do innych stanów), 3960 mk. włościan, uwłaszczonych na 4263 dzies. Dobra W., z folw. Kowaluki i Bataniszki, mają 2473 dzies. (667 ziemi użyt., 566 nieuż., 1240 lasu). Przed uwłaszczeniem włościan dobra miały 64 chat, 203 dusz rewiz., 190 włók czyli 3800 dzies. Dobre łąki, użyźnione wylewami rz. Świętej, gleba dobra. Słynna niegdyś puszcza wieprzowska ciągnęła się na kilka mil, obecnie bardzo zniszczona i na osady zamieniona, do czego dała początek łowczyna Kossakowska, która na początku bieżącego wieku znaczną część lasów rozparcelowała. Stała tu dawna warownia litewska, wspomniana w kronice Wiganda w 1384 r. pod nazwą *Weperen*. Dotychczas pozostały ruiny tego zamku. Własność niegdyś Kieżgajtów, następnie ks. Ogińskich, od których drogą wiana przeszła do Szemiottów, od tych zaś, również jako wiano, do

Tyzenhauzów. W 1808 r. Ignacy hr. Tyzenhauz sprzedaje Józefowi hr. Kossakowskiemu, łowczemu litew., po nim w dziale otrzymuje córka jego Pelagia, żona Aleksandra de Saint Clair, ci w 1855 r. sprzedają Ksaweremu i Annie z Roemerów Podbereskim, od których nabywa dzisiejszy właściciel Adam hr. Plater. 2.) **W.**, pow. rzeszycki, ob. *Wiepry*. *J. Krz.*

Wieprzec, wś i folw. w kotlinie okolonej lasami, ciągnącej się z płd. od Kosobód, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielęcza i Lipsko, odl. 9 w. od Zamościa, ma 8 dm. dwor., 107 włośc., 373 mk. (205 prawosł.). W r. 1827 było 31 dm., 176 mk. Obszaru włośc. 1160 mr. gleby piaszczystej z małą domieszką borowiny, łąk niewiele, puszkwami, częścią chrząstkowami zwanych, o licznych źródłach, dających początek rz. Topornicy. Folw., mający 796 mr. (505 mr. roli i 143 mr. łąk), wchodzi w skład dóbr ordynacji Zamojskich. Por. *Kąty* 31). *T. Żuk.*

Wieprzec, wś, pow. myślenicki, w górach, nad pot. t. n. dopł. Skawy, liczy 55 dm. i 295 mk. rz.-kat. Par. w Osieku. Pos. tabularna (arc. Albrechta) ma 3 mr. roli, 5 mr. pastw., 2 mr. lasu, 7 mr. nieuż.; pos. mn. 449 mr. roli, 20 mr. łąk i ogr., 251 mr. pastw. i nieuż. i 35 mr. lasu. Powstać musiała dopiero po r. 1675, gdyż nieznajdujemy jej w spisach pobor. z XVI w.; Graniczy na zach. z Kojaszówką i Żarnówką, na płn. z Bogdanówką, na wsch. ze Skomelną Czarną a na płd. z Osielcem. *Mac.*

Wieprzecka Wola, wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielęcza.

Wieprzeniec, folw., pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 19 w. od Lipna, ma 3 dm., 41 mk., 40 morg.

Wieprzki, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 9 w., ma 10 dm., 65 mk., 102 mr. dwors., 128 mr. włośc. W 1827 r. było 8 dm., 47 mk. W połowie XV w. wś W., własność Mikołaja Guta h. Rawa i Roszkowskiego h. Nieczuja, miała łąny km., karczmy z ogr., 2 folw. rycerskie, z których dziesięcinę płacono pleban. w Obrazowie (Długosz, L. B., t. II, 352). W r. 1578 wś W., w par. Obrazów, własność proboszcza szpitala św. Ducha (w Sandomierzu), miała 4 os., 2 łąny, 1 zagr. z rolą, 1 kom., 1 ubogiego (Pawiniski, Małop., 171). *Br. Ch.*

Wieprznica (u Kętrzyń.), lepiej *Bierznica*, niem. *Bebernitz*, wś i os. młyn. między dwoma jeziorami, pow. kościerski, st. p. i paraf. kat. Kościerzyna, 1052 ha (438 roli orn., 29 łąk, 135 lasu); 1885 r. 13 dm., 21 dyma, 126 mk., 109 kat., 17 ew.; z tych przypada na Fingershuette 26 mk., 2 dm.; na Owśnice 54 mk., 5 dm. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że prob. kościerski pobierał ztąd 1 kor. żyta i tyleż owsa. Młynarz dawał 1 kor. żyta. Lustr. komisji pruskiej z r. 1772 opiewa: Tu mieszka 1 karcz-

marz, 1 młynarz, 1 od czynszu wolny, 1 krawiec i 3 daniaków. Różnią się co do religii i narodowości. Rola jest licha. Każdy gospodarz wysiewa 15 kor. żyta, 1½ jęczm., 4 tataraki, ½ grochu; żniwią 2½ ziarna. Mają mało łąk, dlatego też muszą szczupły inwentarz sieczką ze słomy przezimować, tak, że na wiosnę było ledwie może zajść na pastwisko, które mają wolne w lesie pańskim. Karczmarz jest zobowiązany brać trunki z zamku w Kościerzynie, budynki są jego własnością. Tartak i młyn należą do młynarza. Sąsiedzi mają tu za opłatą 1 grosza i 1 macy od korea mleć dawać, grosz ten pobiera czeladnik jako myto. Najwięcej mieli tu kaszę tatarską. Dla dworu musi młynarz kopę tartcie bezpłatnie rznąć, za to dostaje 25 karezy i wierchołków. Dla reparacji ma drzewo wolne. Za rolę płaci 1 tal. i 30 gr. czynszu, od młyna 120 kor. żyta i zamiast tucznej świni 4 tal. Od tartaka daje 20 tal. Wolny jest od wszelkiej służby. Karczmarz płaci 6 tal. i 1 kor. owsa; wolny Kutella 5 tal. 30 gr. i 1 kor. owsa. Każdy dostawia jedną podwodę do Gdańska i zwozi 2 fury drzewa do Kościerzyny przed browar. Hyberty płaci młynarz 6 tal. 80 gr., tyleż karczmarz. Półgłównego płaci młynarz 2 tal. 60 gr., karczmarz 4 tal. 36 gr.; łanowego młynarz 1 tal., karczmarz 1 tal. 30 gr.; drudzy nic. Każdy ma 2 krowy, 20 owiec i 6 świni na 2 włókach. Sybila Małgorzata, księżna brzeska, hrabini Doenhof, starościni i t. d., nadaje 4 paźdz. 1650 r. dla pomnożenia dochodu ststwa kościernskiego pusty kawał roli nad Bierzenicą, gdzie dawniej był piec smolany nad granicą starostwa, uczciwemu Owśnickiemu Kutelli za 50 pol. fl. à 30 gr. dla dowolnego użytku na wieczne czasy prawem dziedzicznym. Za to ma płacić 5 prusk. grz. czynszu i czynić 3 podróże do Gdańska; ma wolną rybitwę w jez. Garczynie sieciami i może swe posiadło za zezwoleniem dworu sprzedać. Starosta August Czapski potwierdza r. 1750 ten przywilej Adamowi i Katarzynie Kutelli, dołącza pole Kloc pod Dezborowem już od dawna przez nich używane i oznacza jego granicę. Łąkę nad rzeką Kanią wolno mu i nadal użytkować, także owce i świnię hodować i piwo warzyć, ale nie szynkować; ma także wolne drzewo budulcowe i opałowe, które mu stróż leśny wskaże (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 104). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana Bierzenica jako pustkowie, z młynem, o 5 dym. *Ks. Fr.*

Wieprzów, folw., pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Tomaszów. Należy do dóbr Tarnawatka. Znajduje się tu tartak parowy.

Wieprzowe jezioro, zbiornik wód stanowiących źródłowo rz. Wieprza, pomiędzy dwoma wsiami t. n., w pow. tomaszowski, wśród wyniosłego płaskowzgórza. Obszar jezioro wynosi 6 mr. Gromadzi się tu woda ze źródeł i w niewielkiej odległości od samego jeziora two-

rzy moczary, z których rowem płynie do Krasnobrodu i tam łączy się z odpływem jeziora Krynickiego. Por. *Wieprz.*

Wieprzowe Jezioro, ws i folw. nad jeziorem t. n., w pow. tomaszowski. Składa się z dwu części. Jedna część leży w gm. i par. Tarnawatka i wchodziła w skład dóbr Tarnawatka (ob.), ma ona 35 dm., 350 mk. (w tem 103 rz.-kat.), 367 mr. roli. Jest tu fabryka krzesel, dwie pasieki, bednarz, kowal, tartak. Druga część w gm. i paraf. Tomaszów, zwana Ordynacką, ma 30 dm., 207 mk. (59 r.-gr.), 300 mr. włosc. i 230 mr. folw. należącego do ordynacji Zamoykich. W r. 1827 pierwsza część miała 21 dm., 150 mk. i leżała w par. Łabunie, druga 18 dm., 112 mk. *Br. Ch.*

Wieprzowski Las, ws, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze. Nielowieccy mają tu 60 dzies. (14 lasu, 8 nieuż.).

Wieprzyk, rzka, w gub. kijowskiej, dopływ rz. Irpeń z prawej strony.

Wieprzyk, w dokum. *Wepreck*, *Wepryk*, *Wepryki*, pow. wasylkowski, ob. *Wepryk*. Podług reg. pobor. wzdztwa kijowskiego z 1628 r. należy do dóbr biskupów kijowskich, wnosi od 4 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 79). Zapiski sądowe tryb. lubelskiego podają, między innymi, pod 1609 r. dekret rozpisowy w sprawie między Filonem Bohuszewiczem Hulcowskim Hlebowskim i matką jego Teodorą Tyszanką a Krzyszt. Kazimirskim, bisk. kijow., i kapitułą jego, na odjęcie wsi W. W 1618 r. wzniesioną została obłata prawa nadanego od ks. Aleksandra Wołodymierowicza kijowskiego p. Olechnie Juchnowiczowi, między innymi, na sieliszcze Wiepryki. Tegoż roku nastąpił dekret w sprawie między Teodorem i Jerzym Suszczańskim i Proskurami a ks. Krzyszt. Kazimirskim, bisk. kijow., i jego kapitułą o osadzenie wsi W. i Skryhałowka na gruntach zabranych od wsi Biłka czyli Mochnacz, wreszcie w 1623 r. dekret w sprawie między Teodorem i Jur. Suszczańskimi Proskurami a ks. bisk. kijow. o połowę wsi W. i Skryhilewki (tamże, II, 115, 150, 217, 289 i 635).

Wieprzyn 1.) ws, pow. czerykowski, gm. Dubrowica, ma 143 dm., 963 mk. 2.) **W.**, dobra, tamże, od 1882 r. Śmiarowskich, 421 dzies. (20 roli, 39 łąk, 342 lasu). 3.) **W.**, dobra, tamże, własność Emilii Wasilewskiej, mają wraz z Sieńskim Zawodem 9955 dzies. (298 roli, 193 łąk, 8904 lasu); młyn wodny i krupczatny dają 1000 rs., smolarnia i terpentynarnia 300 rs., krupniarnia, 2 karczmy 200 rs. Józef Wasilewski ma w Wieprzynie 218 dzies. (180 lasu).

Wieprzynka, rzeczka, w pow. słonimskim, dopływ Żerebiłówki (dopływu jez. Łohowa).

Wieps, pow. olsztyński, ob. *Gipsowo*.

Wieragoła, jezioro, w pow. wileńskim, w dobrach Orniany.

Wierau 1.) *Gross*, 1209 *Wiri*, 1292 *Magna*

Vira, 1371 *Wyrow*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. katol. w miejscu, ew. Hennersdorf. W r. 1885 wś miała 746 ha, 73 dm., 634 mk. (72 ew.). 2.) **W. Klein**, 1292 *Parva Vira*, par. kat. Gross Wierau, ew. Hennersdorf. W r. 1885 wś miała 747 ha, 57 dm., 549 mk. (81 ew.). Szkoła kat.

Wierau, ob. *Wiry*.

Wierb..., por. *Wierzb...*

Wierba 1.) wś i dwa folw., pow. czauski, gm. Drybin. Wś ma 20 dm., 58 mk. Jeden z folw., dziedzictwo Mackiewiczów, ma wraz z Czyhirynowszczyzną 194 dzies. (186 lasu, 4 łąk); drugi, dziedzictwo Rakuzo-Suszczewskich, ma 356 dzies. (51 roli, 15 łąk, 274 lasu); młyn wodny przynosi 100 rs. 2.) **W.**, ob. *Werby* i *Wierzba*.

Wierbaliszki, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Jaswojnie. Gutowscy w dwóch częściach mają 36 dzies. (4 lasu, 6 nieucz.).

Wierbaluny, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 20 w. od Kowna.

Wierbiaż, ob. *Wierzbiz*.

Wierbica, wś, pow. nowogródzki, w pobliżu mta Niehniewicz, w 1 okr. pol. wsie lubskim, gm. Niehniewicz, o 16 w. od Nowogródka; grunta wyborne, miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Wierbicka, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 3 mile od Mińska, ma 6 osad; miejscowość dość leśna, grunta lekkie, szczyrkowe. *A. Jel.*

Wierbicz al. *Werbicz*, wś, na posiadzie której założone zostało mko *Granów* (ob.), w pow. hajsyńskim, zwane też w dokum. *Krajhorodem*. W 1594 r. należała do Iwana i Michała Załowskich. W 1606 r. oblatowano w grodzie winnickim wieczystą sprzedaż imienia Wierzbiczowa a teraz Granowa za 3000 złp. cum attinentiis od Jarosza Czarniawskiego i jego małżonki Adamowi Hieronimowi Sieniawskiemu, podczaszemu koron. W 1609 r. należy do Adama Sieniawskiego. Pod r. 1616 znajduje się zapis od Jaroszewej Czarniawskiej Adamowi Hieronimowi Sieniawskiemu, podcz. koron., na połowę W. al. Granowa miasta, w sumie 400 kóp gr. litew. wieczystej sprzedaży. Podług reg. pobor. wwdztwa braclawskiego z 1629 r. chorążyna koronna wnosi z Granowa al. Wierbicza z 140 dym. (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 124, 127, 143; II, 392, 535, 537, 541, 602).

Wierbieliszki 1.) wś i folw. nad Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i par. Jezno, o 42 w. od Trok, 15 dm., 48 mk. katol. i 6 żydów; w 1865 r. własność Giejsztorów. W 1850 r. oprócz Giejsztorów mieli tu: Kulesza Feliks 145 dzies. i Kulesza Ludwik 238 dzies. Dobra składały się z 2 wsi i 2 folw. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 17 w.), okr. wiejski Ciechanowiszki, o 15 w. od Wilna, 3 dm., 17 mk. kat. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szyłany. 3.) **W.**, wś nad jez. Sosie, pow. wi-

leński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojeje (o 7 w.), okr. wiejski Gawejki, o 49 w. od Wilna, 2 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); należy do dóbr Adamejczyski, hr. Tyszkiewiczów. 4.) **W.**, zaśc., tamże, o 35 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol.

Wierbiszki 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Wierbka al. *Wierbki*, ob. *Wierzbka*.

Wierbka, w dokum. *Werbka* i *Werbkówa*, wś należąca do włości pawłockiej, będzie to zapewne dzisiejsza wś Werbów (ob.). Zapiski sądownie trybunału lubelskiego pod r. 1598 r. wymieniają jako właścicieli Jarosza i innych Chojnackich. W 1600 r. należała do Wawrzyńca Karsznickiego, który prawował się z ks. Januszem Zbaraskim, wwdą bracl., o zbiegłych włościan z sióła W. do mta Przyłuki, a w 1609 r. z Ahafią i Tomaszem Bolanowskim oraz Stefanem Wasilewiczem Oratowskim względem wydania poddanych z dóbr W. do Oratowa zbiegłych a także z Aleks. Jakubowiczem Piasoczyńskim o poddanych do Żorniszcz zbiegłych. W 1618 r. należy do Bazylego Kordysza (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 408, 551, 543, 310, 479).

Wierbkowice, pow. rzeczycki, ob. *Wierbo-wice*.

Wierblewo, uroczysko osiadłe, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 26 w. od Słucka. *A. Jel.*

Wierbnica, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i gm. Świsłocz, 33 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wierbnik, uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Krzywoszyn, o 61 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Wierboje, ob. *Werby*.

Wierbołozy al. *Werboloza*, pow. berdyczowski, ob. *Werbolozy*. Zapiski sądowe trybunału lubelskiego z 1609 r. podają dekret w sprawie między Marcinem Jurewiczem a Fryderykiem Tyszkiewiczem z Łohojska i żoną jego Zofią z Ostroga Zastawską o zastaw dwóch wsi: Wernyhorodek i Werbołozy, przez pozwanego powodowi danych, a pod 1618 r. dekret w sprawie między Filonem Stryblem a Grzegorzem Kiewliczem o najazd na grunta do dóbr Pilipowieckich i Berezowieckich należąca, zwłaszcza Werbołozy i Kalenowszczyzna (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 155, 245).

Wierbowicze, *Wierzbowicze*, w dokum. *Wierbkowicze*, *Werbkowicze*, *Wierpkowicze*, wś nad Mytwą, dopł. Prypeci, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol., gm. Narowla, posiada cerkiew paraf., p. w św. Parascewii. Cerkwie filial. we wsiach: Konotopy i Teszkowo, obie p. w. Narodzenia N. M. P. Własność niegdyś Kościuszki Mitkie-

wicza, zatwierdzona przez Zygmunta I 1521 r. w Toruniu Sienkowi Kościuszkiewiczowi. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Jana Staszyńskiego i kn. Baltazara Łukowskiego. Pierwszy z nich wznosi od 6 osiadł., 1 zagr. 6 gr.; drugi zaś od 11 osiadł., 2 zagr. po 6 gr. Bojar Wierpkowski dał 15 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 42, 46). W 1606 r. W. były sprzedane przez Jundziła (Jana) i żonę jego Halszkę Lubeńską Mikołajowi Charlińskiemu (Charłeskiemu) i żonie jego Halszce Odrowążównie. W 1613 r. zapada dekret w sprawie o rozgraniczenie gruntów Werbkowskich od gruntów Antonowskich, pomiędzy Mikołajem Charlińskim a Łukaszem Sapiehą (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 95, II, 95, 170, 176, 199, 205, 278, 588).

J. Krz.

Wierbowicze, w dokum. *Werbowicze, Werbkowicze*, ws, niegdys w wwdztwie kijowskim. W 1592 r. zapadł dekret w sprawie między opiekunami Łazara Kmity Czarnobyłskiego a Gasparem Stuzynskim, wojskim kij., o majątność strony pozwanej W., ojeu strony powodowej niegdys zastawionej. W 1595 r. nastąpiła kondemnata w sprawie między ks. Dmitrem Kurcewiczem Bułyhą, podstar. białocerkiewskim, i małżonką jego Halszką ze Stuzyna, pierwej ks. Mikołajową Rużyńską, z potomkami Filona Kmity Czarnobyłskiego, wwdy smoleńsk., o zastaw majątności ks. Rużyńskiej ojezycznej i macierzystej Werbkowyc (Jabłonowski, Ukraina, II, 8, 16).

Wierbówka, *Wierzbówka*, rzka, w gub. mohylowskiej, lewy dopływ Proni (praw. dopł. Soży). Przepływa pod mkiem Raśna.

Wierbówka, ws, pow. czauski, gm. Radoml, ma 20 dm., 155 mk.

Wierbszczyski, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyski, okr. wiejski i dobra, Zeidlerów, Żyliny.

Wierbuszyski, w spisie urzęd. *Wierduszyski*, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawłany, o 24 w. od Szawel. Piotrowiczowie mają w dwóch działach 63 dzies. (12 lasu, 4 nieuż.).

Wiercany, u Długosza, *Avirczan, Wyerczany, Wyerczani* (L. B., I, 650; II, 281, 437), ws nad Bystrycą (dopływem Wielopólki), pow. ropczycki, w okolicy pagórkowatej, lesistej. Par. rzym.-katol. w Nockowy. Wraz z obszarem dworskim (M. i B. Wachtłów) ma 92 dm., 498 mk., 486 rz.-kat. a 12 izrael. Obszar więk. pos. ma 264 mr. roli, 24 mr. łąk i 75 mr. lasu; pos. mn. 434 mr. roli, 70 mr. łąk, 49 mr. pastw. i 81 mr. lasu. Piotr sołtyz w W. osadza r. 1417 ws Budziszow (Kod. dypl. pol. III, 376). Graniczy na pld. z Wiśniową, na zach. z Iwierzycami i Zagórzycami, na pln. z Nockową a na wsch. z Wola Zgłobieńską.

Mac.

Wierch Bołchowski, nieistniejąca dziś pod tą nazwą osada w okolicy wsi Koszewatej, t. j. w dzisiejszym pow. taraszczańskim. Podług reg.

pob. wdztwa kijowskiego z 1628 r. własność Stefana Mołodeckiego i Jana Ostrowskiego, którzy z W. B. i Kowszowatej (Koszewatej) płacą od 2 dm., 1 koła młyn., 1 step. (Jabłonowski, Ukraina, I, 85).

Wierch-Cicha, mylnie *Wiercicha*, szczyt górski i dolina tatrzańską, ob. *Cicha* 1).

Wierch Jedlina, uroczysko do wsi Podkamionka, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 9 w. od Sokółki, 79 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. i 4 $\frac{1}{2}$ dzies. należącej do Wróblewskich.

Wierch Les 1.) ws, pow. ihumeński. Na obszarze wsi wyniosłość Święta Górka (ob.). 2.) **W. L.**, ob. *Wierchlesie*.

Wierch-Oziero, zaśc. nad rzeką Plisą, w 2 okr. pol. i par. katol. Łohojsk, gm. Smolewicze, o 31 w. od Borysowa, ma 4 osady. Niegdys ks. Radziwiłłów, następnie ks. Wittgenstejna. Grunta lekkie.

A. Jel.

Wierch Rukła, ws, pow. wileński, ob. *Rukła Górna*. Leży nad rz. Wilią, odl. o 85 w. od Wilna, ma 4 dm., 46 mk. katol.

Wierch-Słucz 1.) błoto lesisto-mszyste, w pow. słuckim, w obrębie gm. Hresk, sięga aż poza granicę pow. ihumeńskiego, pod błoto zw. Gniłe (Hniłoje), długie i szerokie około 5 w. Wypływają z niego rz. Słucz i jej pierwszy dopływ Żeleznica. 2.) **W.-S.**, folw. nad rz. Słucz, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk. Należy do dóbr hreskich ordynacyi dawniej kleckiej, a od r. 1874 nieświeskiej ks. Radziwiłłów. Miejscowość małaesna.

A. Jel.

Wierchdubie 1.) al. *Wierchduby*, ws włośc., pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 49 w. od Grodna, 195 dzies. ziemi włośc. (82 łąk i pastw., 10 nieuż.). 2.) **W.**, uroczysko, tamże, gm. Sobolany, o 40 w. od Grodna, należy do wsi Stara Ruda.

Wierchinka, ws, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i gm. Chołopienicze, ma 6 osad.

A. Jel.

Wierchita, rzeczka, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchin, wypływa z błota Weretejskiego i uchodzi do jez. Babinowicze. Stanowi właściwie wierzehowinę rz. Łucezay (lew. dopł. Dźwiny).

Wierchlesie al. *Wierch-Les*, zaśc., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, przy drożynie z mka Parycz do folw. Mojsiejówki, o 25 w. od Bobrujska, ma 3 osady. Grunta lekkie. Należy do dominium Parycze, własności donacyjnej Puszczyńców.

A. Jel.

Wierchlesie, niem. *Wierchleschie*, 1302 *Wirchilaessa*, 1354 *Wrchlesi*, dobra i ws, pow. lubliniecki, par. katol. Jemielnica, ew. Wielkie Strzelce. W r. 1885 dobra miały 2329 ha, 2 dm., 15 mk. (5 kat.); ws 232 ha, 50 dm., 370 mk. (1 ew.).

Wierchlówce, ws i uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 5 w. od So-

kołki; wś ma 125 dzies. ziemi włośc., uroczysko należy do Jana Milenkiewicza i ma $1\frac{1}{2}$ dzies.

Wierchluz, potok, w pow. radomyskim, lewy dopływ potoku Korczewaty (dopł. Bystryjowski).

Wierchmień, wś z zarządem gminnym, nad rzeką Mień, praw. dopł. Czernicy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, o 5 mil od Ihumienia, ma 18 osad. Cerkiew paroch., p. wez. św. Michała, fundacyi Moniuszków z r. 1839, ma z dawnych zapisów około $3\frac{1}{2}$ włók; przeszło 2300 parafian. Filie: w Słobodzie, p. wez. Wniebowzięcia N. M. P. z 1827; w Ściudzionce św. Jerzego; w Zabłociu Podniesienia św. Krzyża; w Szy pianach 6-tej Paraskewii; w Klennikach Opieki N. M. P. i w miejscu cmentarna. Szkółka gminna we wsi Szy pianach, o 3 w. W. odległej. Wś za poddaństwa niegdys Ogińskich, potem Moniuszków. Gmina W. składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, ma 260 dm., 2014 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 5369 dzies. Miejscowość lesista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wierchni Młynok, pow. rzeczycki, ob. Młynek 10).

Wierchni Most 1.) wś nad Indrycą, pow. rzeczycki. 2.) **W. M.**, st. poczt. na trakcie z Siebieża do Zarzeczja (Zarieczja), w pow. siebieskim, o 24 w. od Siebieża a 28 w. od Zarzeczja.

Wierchnia al. *Wirchnia*, wś, pow. gorlicki, ma 36 dm., 190 mk. gr.-kat. Par. gr.-katol. w Gładyszowie. Wś leży w górskiej dolinie, nad potokiem b. n. (dopł. Ropy). Wznies. sięga 494 mt. Na płn.-zach. szczyt Magóra (645 mt.), na płn.-wschodzie Banica (612 mt.), na pld.-wschodzie Popowe werchy (552 mt.). Graniczy na płn. z Pętą, na zach. z Gładyszowem, na wsch. z Wołowem a na pld. z Jasionką. Pos. więk. (Mar. Sokołowskiej) ma 54 mr. lasu; pos. mn. 279 mr. roli, 84 mr. łąk, 112 mr. pastw., 64 mr. lasu. *Mac.*

Wierchnia Słoboda, pow. rzeczycki, ob. Słoboda 10).

Wierchniaja al. *Wierchnia*, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopł. Berezyny. Zaczyna się w okolicy wsi Bojary (gm. Biehomla), płynie w kierunku wschodnim około zaśc. Budoczki, wsi: Studzionki, Wołcza (młyn) i po za nią wkroczywszy w lesiste moczary ma ujście. Długość biegu około 2 mil. Z prawej strony zasila się rzeką Lutką. *A. Jel.*

Wierchniednieprowski, mto powiat. gub. ekaterynosławskiej, na obu brzegach rzki Samoteki, w pobliżu ujścia jej do Dniepru, pod $48^{\circ}39'$ płn. szer. a 52° wsch. długo., odl. o 65 w. na płn.-zach. od Ekaterynosławia. W 1860 r. miało 420 dm. (1 murow.), cerkiew, synagogę i dom modlitwy żydowski, 3360 mk. (354 żydów), nieznaczną fabrykę tytoniu i cegielnię, st. poczt., przystań na Dnieprze, 4 jarmarki, 101 rzemieśl.

(43 majstrów). Do miasta należało 3166 dzies.; dochody wynosiły 2552 rs. Na miejscu dzisiejszego miasta istniało od 1780 r. sioło, zamienione w 1806 r. na mto pow. gub. ekaterynosławskiej.

Wierchniednieprowski powiat leży w zachodniej części gubernii, na praw. brzegu Dniepru, i zajmuje 124.6 mil al. 6030 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa, stepowa, w niektórych miejscach przerznięta szeregiem wyniosłości, tworzących dział wodny Dniepru i krótkich jego dopływów. Z rzek powiatu najważniejszy Dniepr, tworzący płn.-wsch. jego granicę i przybierający tu nieznaczne dopływy: Omelnik, Dmotkan i Samotkan. Ważniejsze są powstające na pld.-zach. stoku działu wodnego, przerzynającego powiat, mianowicie Bezowłuk z Kamionką i Saksagan. Pld.-zach. granicy dotyka Ingulec. Jezioro niema wcale. Glebę stanowi urodzajny czarnoziem, pomieszany z gliną. Pod lasami znajduje się zaledwo 5000 dzies. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 92733 mk. (306 żydów), przeważnie Małorusów, zamieszkujących 421 osad (mto powiat., 2 mka, 39 siół, 103 slobod), mających 10820 dm. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, znajdujące się w kwitnącym stanie, i hodowla bydła (14980 sztuk koni, 58500 bydła rogatego, 44700 owiec zwyczajnych, 181103 rasy poprawnej, 20546 trzody chlewnej, 224 kóz). Przemysł fabryczny ogranicza się prawie wyłącznie na gorzelniach (20). Oprócz tego była 1 warzelnia łożu i 7 cegielni.

Wierchnie Jeziory (*Oziery*), folw., pow. mohylewski, od 1856 r. własności Grudzińskich, 240 dzies. (70 roli, 20 łąk, 100 lasu).

Wierchnieuralsk al. *Wierchouralsk*, mto powiat. gub. orenburskiej, na wschodnim stoku gór Uralskich, przy ujściu rzki Uralu od lew. brzegu do Uralu, pod $53^{\circ}52'$ płn. szer., a $76^{\circ}52'$ wsch. długo., odl. o 596 w. na wschód od Ufy. W 1860 r. miało 4 cerkwie (1 murow.), 702 dm. drew., 30 sklepów, 4454 mk. (29 katol., 623 mahomet., 17 poganów), szkołę, 10 zakładów przemysłowych (2 warzelnie łożu, 2 fabr. świec, 6 garbarni), produkujących za 34725 rs. Dochody w t. r. wynosiły 2379 rs. Handel: miodem, woskiem, końmi, szczecinią i t. p. produktami zwierzęcymi. Dwa jarmarki doroczne. Założone w 1734 r. pod nazwą twierdzy Wierchojaickiej; zburzone w 1775 r. przez Baszkirów, po przemianowaniu rz. Jaiku w Ural, przybrało dzisiejszą nazwę, od 1771 r. mto powiat.

Wierchnieuralski powiat, we wschodniej części gubernii, zajmuje 504 mil al. 24394 w. kw. Cała powierzchnia powiatu poprzerynana jest pasmem gór Uralskich i ich gałęziami, dochodzącymi w szczycie Iremela 5072 st. nrm. Góry tujsze składają się przeważnie z formacji kryształicznych (plutonicznych): granitów, diorytów porfirów. Dalej znajdujemy tu kwarcy, wapie-

nie górne, piaskowiec gruboziarnisty, rudę żelazną magnetyczną i in. Gleba piaszczysta i gliniasta, w ogóle nieurodzajna. Z rzek najważniejsze: Bielaja i Ural. Jezior i błot niewiele. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 100154 mk. (79935 mahomet.), w tej liczbie około 75000 Baszkirów. W t. r. było w powiecie 5 cerkwi i 133 meczetów. Rolnictwo stoi na niskim stopniu (pod rolę tylko 13643 dzies.). Większe znaczenie ma hodowla bydła; było tu 97500 sztuk koni, 65000 bydła rogatego, 111650 owiec i 1500 trzody chlewnej. Lasy zajmują przeszło 1000000 dzies., przemysł jednak leśny, z powodu braku środków komunikacyjnych, słabo rozwinięty. Przemysł fabryczny reprezentowany był przez 5 fabryk (1 fabryka miedzi i 4 żelaza), produkujących za 500000 rs. Nadto w powiecie znajdowało się 7 kopalni złota.

Wiercholesie 1.) uroczysko do wsi Ozdobice, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka. 2.) **W**, uroczysko, tamże, własność Kolmanczuka, ma 10 dzies.

Wiercholomy, zaśc., pow. piński, gm. Lubiszewo.

A. Jel.

Wierchomla, potok, w pow. nowosądeckim, prawy dopływ Popradu, uchodzi do niego o 4-5 klm. na pld. wsi od Piwniczny, przyjmuje potok Tysi.

Wierchomla al. *Wierzchomla* al. *Wirchomla* 1.) *Mała*, wś, pow. sądecki, nad pot. Tysią i drugim małym b. n., dopływami Wierchomli (praw. dopł. Popradu około Piwniczny). Wś zajmuje zwarte doliny potoków, na pld. stoku góry lesistej Lembarczek (889 mt.). Od wschodu zasłania dolinę dział wodny Wierchomli i Szczawnika, sięgający 899 mt., od pld. Jaworzynka (1002 mt.). Dział zachodni od W. sięga 792 mt. Wś liczy 55 dm. i 376 mk. gr.-kat., należących do par. w W. Wielkiej. Pos. okr. (państwowa) ma 17 mr. roli, 34 mr. łąk, 9 mr. pastw., 757 mr. lasu i 15 mr. nieuż.; pos. mn. 668 mr. roli, 160 mr. łąk, 131 mr. pastw. i 133 mr. lasu. Do 1786 należała do klasztoru klarysek w Starym Sączu. 2.) **W. Wielka**, wś, pow. sądecki, na zach. od poprzedniej, nad pot. Wierchomla, zajmuje zwartą dolinę potoku, ciągnąc się długą ulicą. W środku wsi stoi cerkiew par., drewniana. Dolinę zasłaniają wzniesienia od pld. 842 mt., od zach. 692 mt. i 810 mt., a od pld.-wsch. Kobylanka (591 mt.). Okolica lesista. Wś liczy 1153 mk., 1133 gr.-kat. a 20 izraelitów. Domów ze szkołą jest 231. Pos. większa (państwowa) ma młyn wodny i 2 tartaki; obszar 101 mr. roli, 6 mr. łąk, 1 mr. ogr., 88 mr. pastw., 795 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1200 sąż parcel budow.; pos. mn. ma 1510 mr. roli, 383 łąk, 815 mr. pastw. i 969 mr. lasu. Podobnie jak W. Mała była własnością klasztoru w Starym Sączu. Uposażenie par. gr.-kat. (dek. muszyński) składa się z 38 mr. roli, 3 mr. łąk, 16 mr. pastw. i 20 sa-

gów drzewa. Dodatek do kongruy 200 złr. Wś graniczy na zach. z Łomnicą, na pld. z Zubrzykiem.

Wierchosulka al. *Wierchosulki*, słoboda nad rz. Sułą, pow. lebedziński gub. charkowskiej, o 40 w. na pld.-zach. od Lebedzina, ma 194 dm., 1828 mk.

Wierchotyszanka, osada nad rz. Tiszanką, pow. bobrowski gub. woronieckiej, o 38 w. na pld.-wsch. od Bobrowa, 544 dm., 5265 mk., zajmujących się rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem, pszczelnictwem, łowieniem pijawek, kobiety zaś wyrobem koronek; cerkiew słynna ze swego bogactwa, szkoła, bank, znaczne jarmarki.

Wierchotojda, wś nad rz. Małą Tojdą, pow. bobrowski gub. woronieckiej, o 43 w. na pld.-wsch. od Bobrowa, 172 dm., 1564 mk., st. pocztowa.

Wierchoturje, mto powiat. gub. permskiej, nad rz. Turyą, przy ujściu do niej rzeczek Świłgi i Dernejki, pod 58° 52' pld. szer. a 78° 27' wsch. dług., odl. o 661 w. na pld.-wsch. od Permu. W 1860 r. miała 6 cerkwi, monaster męzki, 442 dm. (8 murów.), 2 magazyny, 38 sklepów, 3158 mk., bank miejski, szkoły powiat. i miejską, dom przytułku, st. poczt., garbarnię. Do miasta należało 3145 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 3970 rs. Dwa jarmarki doroczne. Handel nieznaczny. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, zbiorom orzechów cedrowych i myślistwem. W. założone zostało w 1598 r. na starym czudzkim czy wogulskim horodyszczu Nerom-Kura. Do 1781 r. było mtem powiat. gub. tobolskiej, poczem mto powiat. początkowo namiestnictwa, a od 1796 r. gub. permskiej.

Wierchoturski powiat, najbardziej na północ wysunięty z pomiędzy zauralskich powiatów gubernii, zajmuje 1215·9 mil al. 58833·5 w. kw. Powierzchnia górzysta, niemal cała pokryta lasami (lasy zajmują 4,172,971 dzies.). Znajdują się tu bogate kopalnie miedzi, malachitu, żelaza, cennych kamieni (topazów, kryształów górnych, ametystów, beryłów, granatów) i obfitość piasku złotego. Rzeki należą do dorzecza Obi i Tury (dopł. Tobola). Jezior jest około stu; błota zajmują rozległe przestrzenie, zwłaszcza w części pldn., niezaludnionej. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 180353 mk. (7138 rozkolln., 208 mahomet.), zamieszkujących 402 osad, z 26000 dm. Rolnictwo prawie nieistnieje (21000 dzies. roli, 30000 łąk); równie słabo rozwinięta hodowla bydła (51153 sztuk koni, 49530 bydła rogatego, 62282 owiec, 14130 trzody chlewnej). Główne zajęcia ludności stanowi górnictwo i przemysł leśny. W powiecie w 1860 r. było: 16 prywatnych i 7 rząd. zakładów metalurgicznych, oprócz tego 78 innych zakładów przemysłowych, przerabiających głównie produkta zwierzęce.

Wierchouralsk, ob. *Wierchnieuralsk*.

Wierchów, ob. *Wierzchów*.

Wierchowa-Słoboda al. *Wierchnia*, wś, pow. rzeczycy, ob. *Słoboda*. Od Rzeczyicy odl. 127 w. *A. Jel.*

Wierchowążska, osada nad rzką Waga, pow. wielki gub. wołogodzkiej, o 40 w. na pld. od Wielka, ma 105 dm., 588 mk., prowadzących znaczny handel zbożem i produktami wiejskimi; 2 cerkwie, szkoła, 10 zakładów fabrycznych i przemysłowych, st. pocztowa.

Wierchowce 1.) *Wierchowcy*, wś, pow. czerkowski, gm. Bielica, ma 36 dm., 238 mk., cerkiew paraf. drewnianą. 2.) **W.**, folw., tamże, od 1876 r. własność Twerbus-Twerdych, 543 dzies. (40 roli, 21 łąk, 259 lasu). 3.) **W.**, folw., tamże, od 1872 r. własność Udakowskich, 155 dzies. (24 roli, 12 łąk, 76 lasu).

Wierchowje, białor. *Wiarchaujo*, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopływ Berezyny, zaczyna się we wzgórzach około wsi Babcy, płynie potem nizinami lesistemi kilka wiorst w kierunku wschodnim. Cała rzeczka w obrębie gm. Biehomla. *A. Jel.*

Wierchowje, ob. *Wierzchowje*.

Wierchowienka, *Werchowienka*, rzeka, w pow. skwirskim, ob. *Polstol* al. *Postol*.

Wierchowina, zaśc., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastreblewo, o 66 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Wierchowiny, folw., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. dawniej z zarządem w Wsielubiu, teraz w Lubczu, gm. Wsielub, własność Wilniezcyców, ma przeszło 2¹/₂ włóki. *A. Jel.*

Wierchówka, *Wierzchówka*, rzeczka, w pow. klimowickim, lewy dopływ Osteru.

Wierchownia, pow. skwirski, ob. *Wierzchownia*.

Wierchowo, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 83 w. od Wilejki, 4 dm., 24 mk. katol.

Wierchpole, wś włośc., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, o 21 w. od Grodna, między linią dr. żel. warsz.-petersb. a Niemnem, wraz z urocz. Prorwa (Przerwa) i Kryniczne ma 1624 dzies. (1134 pod zabudow. i roli, 140 łąk i pastw., 40 lasu, 310 nieuż.).

Wierchpolnica, uroczysko do wsi Polnica 2-ga, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża.

Wierchpolnickie, uroczysko, pow. grodzieński, ob. *Plebaniszki* 3).

Wierchy, jezioro, w pow. rzeczycykim. W r. 1754 należało do dóbr Jolcza, Rokickich, miało 3 tonie. *A. Jel.*

Wierchy 1.) uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, ma 3 włóki; własność Stańkiewiczów. 2.) **W.**, wś, pow. rzeczycy, w 1 okr. pol. brachińskim, gm. Sawicze, o 25 w. od Rzeczyicy; grunta wyborne. 3.) **W.**, okolica nad Sożą, pow. rohaczewski, gm. Rasochy (Rosochoy) o 8 w., ma

42 dm., 230 mk.; zapasowy śpichlerz gminny, prom. *A. Jel.*

Wierciałka, *Wertialka*, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Merez (o 21 w.), okr. wiejski Piórzynki (Peryszki), o 105 w. od Trok, 4 dm., 12 mk. prawosł. i 37 katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.).

Wiercica 1) rzeczka, prawy dopływ Warty, bierze początek na obszarze pow. częstochowskiego, pod wsią Złoty Potok, płynie pod Janowem, Wiercią i Przyrowem, następnie skręca ku pń.-zach., odgranicza pow. częstochowski od noworadomskiego i uchodzi do Warty między wsią Chmielarze (Raków) a Garnkiem. Długa około 21 w., obraca kilka młynów. Pod Gidlami przyjmuje dopływ Wiercizkę. 2.) **W.**, rzeczka, uprowadza wody rozległych nizin (pojeziornych) pń. części pow. konińskiego. Powstaje ona w gm. Kramsk, płynie pod Wysokiem, przez Kuźnicę, i pod wsią Biechony uchodzi do Warty z praw. brzegu. Długa 8 w. *Br. Ch.*

Wiercica, wś i os. nad rz. Wiercią, pow. częstochowski, gm. Staropole, par. Przyrów; wś ma 27 dm., 156 mk., 552 mr.; os. 2 dm., 14 mk., 48 mr. dwors. W 1827 r. było 21 dm., 139 mk. W połowie XV w. wś królewska miała 3 łąny km., z których dziesięcinę dawano w połowie bisk. krakow., w połowie pleban. w Lelowie (Długosz, L. B., II, 215). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś król. Wiercica należała do zamku olsztyńskiego. W r. 1581, było 4 łąn. km., 2 kom. bez byd. (Pawński, Małop., 81, 436). *Br. Ch.*

Wiercicha, dolina tatrzańska, ob. *Wierch-Cicha*.

Wiercizka, rzeczka, dopł. Wiercicy (dopł. Warty), bierze początek z wyniosłego płaskowzgórza na dziale wodnym Warty i Pilicy, w pow. noworadomskim, na obszarze wsi Soborzyce, przepływa przez Cieletniki, gdzie porusza młyn, płynie przez kol. Spalastra (Olędry), obraca drugi młyn, przepływa Cieżkowice i pod os. Gidle uchodzi do Wiercicy.

Wierciej, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, ma 11 osad; miejscowość łośna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiercieja al. *Wierciejka*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Osowo, o 75 w. od Borysowa, ma 14 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiercieje, ob. *Weriecieje*.

Wierciejka 1.) al. *Wierciejka*, wś i folw. nad rzką Hnieździłówką, dopł. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Dokszyce, o 91 w. od Borysowa. Wś ma 19 osad; folw. 5 włók, od r. 1870 należy do Bohdanowiczów. 2.) **W.**, ob. *Wiercieja*. *A. Jel.*

Wiercieliszki, wś i dobra, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, o 10 w. od Grodna. Wś ma 918 dzies. ziemi włośc. (138 łąk i pastw., 6 nieuż.) i 50¹/₂ dzies. ziemi cerkiew-

nej, kaplica kat. par. Grodno. Dobra, własność Bispingów, dawniej Michała Walickiego, podstolego koron., wraz z folw. Skolubowem i chut. Świecznikowem mają 2523 dzies. (380¹/₂ łąk i pastw., 91¹/₂ lasu, 51 nieuz.). Dobra wchodziły w 1588 r. w skład ekonomii grodzieńskiej. Gmina obejmuje 57 miejscowości, ma 407 chat włośc. (obok 164 dm. należących do osób innych stanów), 5202 mk. włościan, uwłaszczonych na 7438 dzies.

Wiercień 1.) *Boćkowski*, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malecze, o 13 w. od Bielska, 129¹/₂ dzies. (12 łąk i past., 8¹/₂ lasu, 2 nieuz.). 2.) **W.**, *Wielki i Mały*, dwie wsi i osada, tamże, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 37 w. od Bielska. Wsi mają 39 dzies. ziemi włośc., osada zaś 320 dzies. (44 łąk i pastw. 113 nieuz.).

Wiercigrochów, grupa domów w gm. Rajcza, pow. żywiecki.

Wiercimy 1.) zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, należy do dóbr Dajnowo (ob.). 2.) **W.**, ob. *Wiercimy*.

Wiercin, os. włośc., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza 19 w., ma 1 dm., 31 mr. Należała do dóbr Gruszczyce.

Wierciński, *Wertyńskie*, ws nad rzeką Kozłówką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 4 w.), okr. wiejski Kozły, o 81 w. od Dżisny, 5 dm., 75 mk. (w 1865 r. 32 dusze rewiz.).

Wierciochy 1.) pow. przasnyski, ob. *Krajewo-W.* 2.) **W.**, ws, pow. suwalski, gm. Koniecbór, par. Raczki, odl. od Suwałk 21 w., od Raczek 6 w., ma 32 dm., 247 mk. W 1827 r. 11 dm., 63 mk. Wchodziła w skład dóbr Raczki. Wspomniana w akcie erekcyjnym kościoła w Raczkach z r. 1599. Krzysztof Pac, kanclerz w. ks. lit., sporządzając testament 20 listopada 1678 r., powiada w nim: „Targowałem dla niego (Kazimierza-Michała Paca, naówczas kawalera maltańskiego) Raczki i Wierciochy, przyległe Dowspudzie mojej, żeby pamiątkę jaką po mnie miał i chciałem je zapisać na kawalerów maltańskich litewskich, którzyby z domu mego byli“ (Akt Tryb. Główn., 1685 r.). Zamiar ten widocznie nie doszedł do skutku, gdyż jeszcze w r. 1710 w rejestrze zmarłych włościan na zarazę w dobrach Raczki i Szczodrochy, własności Stefana Kurowicza, strażnika wtwa trockiego, taką znajdujemy wzmiankę: „we wsi Wierciochy (należącej do majątności Szczodroch) wymarło ludzi powietrzem 120, pozostało: Kożuch jeden z żoną, Lewom stary chrymy jeden, który i chleba sobie nie zarobi, krawiec jeden głuchy i ten sobie chleba nie zarobi“ (Akta sądu grodz. grodzień., VII, str. 431—2). Dopiero około r. 1748, gdy Józef i Balbina Pacowie, starostowie chwiejdańscy, nabyli od Ejdziatowicza Raczki, i W. przejść musiały na ich własność, stanowiąc odtąd nieodłączną część „hrabstwa raczkowskiego“.

(Akta Tryb. Główn., 1749 r., № 102). Od Józefa Paca nabywa je Ludwik Pac, późniejszy generał, z mocy aktu darowizny z d. 5 marca 1797 r. (Wykaz hypot. w archiwum koś. w Raczkach). Odtąd stanowiły jego własność, aż do przejścia dóbr pacowskich na skarb. *M. R. Witan.*

Wierciołki, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 56 w. od Lidy, 2 dm., 9 mk.

Wierciszewo, w XVI w. *Wierciszowo*, ws nad rz. Biebrzą, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Mieszka tu drobna szlachta a zarazem i włościanie. W 1827 r. było 10 dm., 63 mk. Według lustr. z r. 1549 było tu 13 łąnów (Lustr., 4—28). Według reg. pob. pow. wianieńskiego z r. 1577 kilku drobnych posiadaczy miało 8 łąn. i 6 mr. (Pawiński, Mazowsze, str. 357). *Br. Ch.*

Wierciszki, pow. władysławowski, gm. Tomaszbudza, par. Gryszakubuda, odl. od Władysławowa 28 w., ma 6 dm., 82 mk.

Wierciszów, ws i folw., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. było 15 dm., 93 mk. W r. 1885 dobra W. składały się z folw.: Wierciszów i Bychawka C, rozl. mr. 1004: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 477, łąk mr. 12, pastw. mr. 5, lasu mr. 206, nieuz. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 18; płodozm. 12-pol.; las nieurządzony; folw. Bychawka C gr. orn. i ogr. mr. 259, łąk mr. 23, lasu mr. 8, nieuz. mr. 7; bud. drew. 11; pokłady wapienia. Ws W. os. 14, mr. 191; ws Bychawka C os. 12, mr. 161. R. 1676 Gruszecki płaci tu od 33 głów.

Wierczanka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Dniepru, ma ujście między ujściem Leszczy i Połny.

Wierczany, ws, pow. stryjski, tuż w wsch. od Stryja (sąd pow., st. kol. i urząd poczt.). Na zach. leżą Dobrzany, na płn. Uhersko, na płn.-wsch. Tatarsko, na pld.-wsch. Podhorce, na pld. Strzałków, na pld.-zach. Bratkowce, na zach. Stryj. Zach. część obszaru przepływa Stryj i równoległe z nim płynąca Żyzawa (prawy dopływ Stryja w pobliżu płn. granicy wsi). Wznies. wynosi 300 mt. na pld., 292 na płn. Własn. więk. ma roli orn. 309, łąk i ogr. 4, pastw. 271, lasu 252 mr.; własn. mn. roli orn. 719, łąk i ogr. 275, pastw. 11, lasu 7 mr. W r. 1880 było (we wsi i jej częściach: Capówka, Na Mandrywkach, Na Wyhoni) 130 dm., 860 mk. w gm. (755 gr.kat., 42 rz.-kat., 50 izr., 14 innych wyzn.; 780 Rus., 26 Pol., 54 Niem.). Par. rzym.-katol. w Żulinie, gr.-katol. w Podhorcach, dek. stryjski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła etat. 1-klas. W r. 1544 należała ws do Jana Braneczkiego (ob. dok. znajdujący się w Archiw. krajow. we Lwowie, C., t. 327, str. 328). *Lu. Dz.*

Wierczata, ob. *Werezata*.

Wierdiaga (?), zaśc. szl. nad stawem, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 36 w. od Wilna, 2 dm., 14 mk. katol.

Wierdunik, jezioro, w pow. trockim.

Wiercielej, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chłopińskim, gm. Łosznica, o 26 w. od Borysowa; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiercieleje, ob. *Wiercielejki*.

Wiercielejka, jezioro, w pow. wilejskim, w pobliżu jez. Kojdanowa. Leżą nad niem wsi Nagawszczyzna i Sieliszcze.

Wiercielejka 1.) zaśc. i folw. w pobliżu rzki Mysznicy, dopł. Ilii, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, par. katol. dawniej Hajna, obecnie Łohojsk, o 70 w. od Borysowa; miejscowość lesista, grunta lekkie. 2.) **W.**, ob. *Wiercielejka*. *A. Jel.*

Wiercielejki al. *Wiercieleje*, ws nad jez. Siedlarowo, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Norzyca (o 5 w.), przy b. dr. poczt. połockiej, ma 10 dm., 120 mk. prawosł. i 10 kat., (w 1865 r. 56 dusz rewiz.); należy do dóbr Łasica, Okuszków.

Wiercimy al. *Wiercimy*, ws, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniów (o 2 w.), o 42 w. od Oszmiany, ma 4 dm., 20 mk. prawosł. i 24 kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

Wiereck (według Kętrz. podobno po pol. *Bastanowo*), ws w skład dóbr bysowskich wchodząca, pow. gdański górny, st. p. Kokoszki, paraf. kat. Maternia; 1885 r. 15 dm., 128 mk. *Kł. Fr.*

Wieregoja, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Miedziany.

Wierejcy, ws nad Świsłoczą i przy linii dr. żel. lipawsko-romeńskiej, pow. ihumeński, w 4 okr. pol., gm. Pohorele, o 49 w. od Ihumenia, ma 11 osad; miejscowość obfita w łąki, grunta lekkie, urodzajne. St. dr. żel., pomiędzy stacyami Talka (o 14 w.) a Osipowicze (o 9 w.), odległa jest o 265 w. od Wilna, 92 w. od Mińska, a 374 w. od Bachmacza. *A. Jel.*

Wierejkany (mylnie, ob. *Poporcie*), za: *We-rejkany*.

Wieremiejki, ws nad rzką Wiazynką, pow. miński, w gm. Zasław, o 5 w. od st. Radoszkowicze dr. żel. lipawsko-romeńskiej; ma 18 osad, młyn wodny; grunta faliste, szczerkowe. *A. Jel.*

Wiereput, zatoka jeziorna w prawej kotlinie Prypeci, w obrębie gm. Dernowicze, w pow. rzezyckim, bardzo rybna. Spływa do niej jezioro Śmierdziew al. Śmierzew. *A. Jel.*

Wieresnica, ws nad odnogami Prypeci, w pobliżu jeziora Plesa, pow. mozyrski, przy gośc. z Turowa do Dawidgródka, w 3 okr. pol. i gm. Turów (o 1 milę), o 141 w. od Mozyrza. Cerkiew paroch. p. wez. Podniesienia św. Krzyża, fundacyi Mostowskich w r. 1793, ma z dawnych zapisów przeszło 2 włóki ziemi; około 500 parafian. Miejscowość nizinna, podlegająca zalewom, łąki wielkie, rybołówstwo znaczne. Lud głównie rybaczcy i fisaczy. *A. Jel.*

Vierhuben, pol. *Cztery Włóki*, posiadłość włósc. pod Radzynom, pow. grudziądzki, st. p. i paraf. kat. Radzyn, gm. Mazanki; 1 dm., 7 mk. Jest to część roli proboszczowskiej pod Czczewkiem leżąca. R. 1784 puścił prob. radzyński Krakowski 4 włóki plebańskie właścianom: Maciejowi Kruczeńskiemu, Michałowi Krap i Franciszkowi Rotzol na 30 lat w dzierżawę. Za to mieli płacić od włóki 16 tal. i 20 str., nadto musiał każdy do kuchni proboszcza odstawiać co rok 2 kapłony, 1 gęś, 2 mędle jaj i 2 funty masła, oprócz tego dostawiać liczne podwoły, nadto tłokę czynić przez 5 dni kosą, a przez 5 grabiami, wreszcie na swych działach założyć ogród owocowy i chmielowy, przytem co rok 5 wierzb zasadzać. Kontrakt ten potwierdził r. 1796 sufragan Rogowski. Po upływie 30 lat wróciły trzy włóki do probostwa, czwartą zaś wydał proboszcz r. 1831 ówczesnemu dzierżawcy Jerzemu Bahr za 30 tal. rocznej renty na własność i ta włóka zachowała dawną nazwę Czterech Włók (ob. *Gesch. d. Graudenzer Kr. v. Froelich*, I, str. 304). *Kł. Fr.*

Vierhufen (niem.), pol. *Cztery Włóki*, wyb. do Skarszew, pow. kościerski; 1 dm., 7 mk.

Wierischau, 1369 *Werusch*, dobra i ws, pow. świdnicki, paraf. ew. Ober Graeditz, katol. Koeniglich Graeditz. W r. 1885 dobra miały 164 ha, 2 dm., 35 mk. (8 ew.); ws 53 ha, 25 dm., 140 mk. (3 kat.); szkoła ewang.

Wierkoksznia, jezioro, w pow. trockim, pierwsze a zarazem największe z szeregu jezior, dających początek rz. Wierzchni.

Wierland (niem.), ob. *Wirlandya*.

Wierne, ws, pow. pułtusi, gm. Somianka, par. Pniewo, ma 12 os., 20 mr. Wchodziła w skład dóbr Lutobrok.

Wierniaki al. *Wierniki*, przyl. Czernichowiec, pow. zbaraski.

Wiernieje (nazwa wątpliwa, z mapy wojtopogr., może *Szuralis*), jezioro, w pow. sejneńskim, w gm. Wiejsieje, o 2 w. na płu. od osady i jeziora Wiejsieje. Ma brzegi pagórkowate, bezleśne, wznies. do 490 st. nrm. Ciągnie się łukowato od zach. ku wschodowi na długość 3 $\frac{1}{2}$ w., szer. od $\frac{1}{2}$ do 1 w. Obszar wynosi do 360 mr. Na brzegu płu. leżą Jakielnice i Purwiszki. Rzeczka Zapsia uprowadza wody jeziora.

Wierniki, ob. *Wierniaki*.

Wierni al. Popówka Zasobka, ws, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Iwańki, na bezleśnej równinie, przy dr. pocz. z Lipowca (o 9 w.) do Żorniszcz (o 10 w.), ma 796 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 656 mk. prawosł., 9 katol., 10 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Anny, z drzewa wzniesioną w 1762 r. i uposażoną 64 dzies. ziemi. Własność dawniej Strużyńskich, od 1802 r. w częściach. W epoce uwłaszczenia włóscian posiadali tu: Faustyn Niedziałkowski (poprzednio Emilia Stamirowska

z Żorniszcz) 64 dusz rewiz.; Nowińscy (dawniej Hulanicy z Ormianki) 62 dusz; spadkobiercy Antoniego Niesułowskiego 213 dzies. i 32 dusz; Kaczanowscy 9 dzies. i 7 dusz; Błażejewscy 23 dzies. i 4 dusze; skarb (poprzednio Zapolscy) 300 dzies. i 62 dusz rewiz.

Wiernowo, wś, pow. lepelski, własność Dziedziłów.

Wiernyhorodek, ob. *Wernyhorodsk*. Zapiśki sądowe trybunału lubelskiego podają pod 1609 r. dekret w sprawie między Marcinem Juriewiczem a Frydrychem Tyszkiewiczem z Łohojska i małż. jego Zofią z Ostroga Zasławską o zastaw dwóch wsi: W. i Werbołozy przez pozwanego powodowi danych, a pod 1613 r. dekret w sprawie między Wawrzeńcem Staruchą a Marcinem Juriewiczem o zabranie owiec z gruntu Wernyhorodek (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 155, 188).

Wierobieje, *Wieroboje* i *Wierobije*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 34 w., ma 34 dm., 233 mk., 27 os., 949 mr. W 1827 r. było 26 dm., 170 mk. Należała do fol. Krakopol.

Wieronki, *Wieronki*, ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 5 w.), okr. wiejski Ankudowo, o 60 w. od Wilejki, ma 11 dm., 116 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Iwanowo, Lewkowiczów.

Wierosławka, wś, pow. drysyński, paraf. Oświej.

Wierosowicze, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 4 w. od Bobrujska.

A. Jel.

Wierów 1.) kol., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedno, ma 64 mk., 240 mr. 2.) **W.** al. *Wirów*, wś i fol. nad rz. Bug, pow. sokołowski, gm. Repki, par. Wierów, odl. 17 w. od Sokołowa. Posiada kościół par. murowany, 25 dm., 290 mk., 1367 mr. ziemi. W 1827 r. było 28 dm., 171 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1189; gr. or. i ogr. mr. 725, łąk mr. 180, past. mr. 42, lasu mr. 139, nieuż. mr. 103; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. Wś W. os. 22, mr. 389; wś Nowomodna os. 40, mr. 232. Kościół i parafię założył Godlewski w r. 1712. Od r. 1800 jest filią paraf. Skrzyszew. W r. 1830 spalony od pioruna; r. 1833 dziedzic Kuszal wymurował nowy kościół. W. par., dek. sokołowski, 304 dusz.

Wierówka 1.) białoros. *Wiarouka*, osada, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurwickim, gm. Narowla, o 140 w. od Rzeczycy. 2.) **W.**, ob. *Wiarouka*.

Wierpa, w dokum. *Wierpowce*, *Wierpowskie*, *Wierpy* (*Werpy*), wś, pow. owrucki, na płużach. od Wieleńnik. Podług reg. obierania ludzi na służbę wojenną z 1579 r. należała do sstwa owruckiego i dawała 10 ludzi. W 1613 r. należała do Iwana Niewmiryckiego, w zastawie u

Andrzeja Bykowskiego. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. Niewmirzyccy wnoszą ztąd od 1 ogrod. (Jabłonowski, Ukraina, I, 82, 153, II, 180).

Wierpkowicze, ob. *Wierbowicze*.

Wierpoł, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Rogacze, o 53 w. od Brześćcia, 298 dzies. ziemi włosc. (15 łąk i past.) oraz 81 dz. należącej do różnych właścicieli (8½ łąk i pastw., 10 lasu, 5¼ nieuż.).

Wiersaź (ob. t. X, 136) i *Wiersoża* (ob. *No-we Uhły*), młynie, za: *Werszoża*.

Wiersbau, ob. *Wierzbowo*.

Wiersbel, dobra i wś, pow. niemodliński, par. kat. Przychod, ew. Friedland. W r. 1885 dobra miały 891 ha, 24 dm., 207 mk. (34 ew.); wś 891 ha, 123 dm., 924 mk. (18 ew.). Szkoła katol.

Wiersewitz 1.) *Gross*, dobra i wś, pow. górski (na Szląsku), par. ew. Sandewalde, kat. Herrnstadt. W r. 1885 dobra miały 600 ha, 9 dm., 108 mk. (7 kat.); wś 104 ha, 44 dm., 250 mk. ew. 2.) **W. Klein**, dobra i wś, tamże. W r. 1885 dobra miały 886 ha, 8 dm., 125 mk. (20 kat.). Szkoła ewang.

Wierśnianka, os. leśn., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, odl. od Sejn 11 w., 1 dm., 12 mk.

Wiersnie, jezioro, pow. sejneński, przy wsi t. n., o 2 w. na zach. od jez. Gieret, o 1 w. na pld. od jez. Białe. Dalszym ciągiem jeziora jest rozległe bagno, lasem porośłe, zwane Milowe.

Wiersnie 1.) wś nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, odl. 11 w. od Sejn, ma 3 dm., 78 mk. Osada leśna Wierśnianka ma 1 dm., 12 mk. W r. 1827 było 8 dm., 66 mk., par. Kaletnik. 2.) **W.**, ob. *Wiersznie*.

Wierszany, wś włosc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 33 w. od Wilna, 6 dm., 48 mk. kat.

Wierszczyca, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, o 1 milę od Tomaszowa. Rozciąga się śród płaskowzgórza, ma 50 dm., 377 mk. (w tem 237 r. l.), 581 mr. gruntu i łąk. Cerkiew drewniana, filia par. Szlatyn. Fol. stanowi własność spadkobierców Horodyskiej, ma 498 mr. gruntu or., 37 mr. lasu; gleba żyzna, czarnoziem, borowinka, przeważnie popielatka. Włościanie uprawiają rolę i mają kilka pasiek (60 uli).

X. F. S.

Wiersze, wś i kol., pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Leszno, odl. 30 w. od Sochaczewa, śród lasów puszczy kampinoskiej, ma 74 mk., 611 mr. W 1827 r. było 21 dm., 144 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. ekonomii Kampinos.

Wiersze, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 49 w. od Szawel.

Wierszele, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 27 w. od Wilkomierza.

Wierszeradówka, pow. trocki, ob. *Wirszuradówka*.

Wierszkajnie, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, par. Pobojsk (o 4 w.), o 13 w. od Wilkomierza, należy do dóbr Rybaiszki, Montwiłłów. Rozległa 8000 mr., w tem 2400 mr. lasu; piękne łąki, gleba średnia, gorzelnia. W., niegdyś własność Jadwigi z ks. Lubeckich Czudnowskiej, przechodziły potem w ręce Brunowych, Hoppenów, Kozłowskich, od 1862 r. należą do Montwiłłów. *Dr. H. K.*

Wierszkule, ws, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 34 w. od Szawel.

Wiersznica, ob. *Wierzchnica*.

Wiersznie, os., pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń Fergisa, odl. od Władysławowa 46 w., 2 dm., 13 mk.

Wiersznowo, błoto wśród lasów, w części wschodniej pow. władysławowskiego.

Wierszosz, jezioro, w pow. trockim.

Wierszówka al. *Wierszczówka*, folw. nad bezim. dopł. Naczy, pow. borysowski, w 1 okr. pol., par. kat. i gm. Chołopienice, o 49 w. od Borysowa; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wierszożygle, pow. maryampolski, ob. *Wierszożygle*.

Wierszuja, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Stapuliszki.

Wierszuki, jezioro, w pow. trockim, w pobliżu jeziora Skarby.

Wierszuliszki 1.) ws, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 16 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Fryczyńskich, Zameczek, o 3 w. od Wilna, 9 dm., 2 mk. prawosł. 84 katol. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.) 2.) **W.**, ws i folw. nad rzeką Mussą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Musniki (o 4 w.), okr. wiejski Kiernów, o 41 w. od Wilna. Fol. miał 1 dm., 2 mk. prawosł. i 23 katol., ws zaś 10 dm., 97 mk. katol. (spis z 1865 r. podaje tylko 4 dusze rewiz.); własność Rzewuskich.

Wierszuniszki, zaśc. włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. (5 prawosł., 13 katol.).

Wierszupie, pow. władysławowski, ob. *Wierszupie*.

Wierszupka (z litew. *wiersz-upis*—rzeka zwierząt), rzeczka, w pow. wileńskim, lewy dopływ Wilii, do której uchodzi pod dworem Wierszupka. Nad W. odkrył Kirkor różne starożytności i złożył je w muzeum wileńskim.

Wierszupka 1.) dwór przy ujściu rzeki t. nazwy do Wilii, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny, o 10 w. od Wilna, 1 dm., 38 mk. katol., browar, młyn wodny; w 1865 r. własność Aleksandrowiczów. Niegdyś letnia rezydencja książąt litewskich i zwierzyniec. W pobliżu miejsce zwane „łaznią Barbary“. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 43 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. żydów. 3.) **W.**, zaśc. nad rzeką Łomianą, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 45 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol.

Wierszustanie, rzeczka, w pow. trockim, prawy dopływ Niemna, uchodzi między Druskienikami a Liszkowem.

Wierszusteга, zaśc. rząd. nad rzeką t. nazwy, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 70 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol.

Wierszwy, ws, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 1 1/2 w. od Kowna.

Wierszyca, ws, pow. berdyczowski, ob. *Warszyca*.

Wierszyły, ws nad rzeką Mikitą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Jankiszki, o 21 w. od Święcian, 7 dm., 63 mk. katol. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.).

Wierszyńce, os., ob. *Śmıla* (t. X, 883).

Wierszynokamienka, sioło nad rz. Kamionką (lew. dopł. Ingułu), pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 45 w. na pld.-zach. od Aleksandryi, ma 2851 mk. Małorusów.

Wierszyszcze, uroczysko, w pow. pińskim, w obrębie dóbr Pieńkowice, wspomniane w dokum. pod r. 1574 (ob. Bibl. Ord. Krasińskich, t. II, 215). *A. Jel.*

Wiertelaki, os. włośc., pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków, ma 9 dm. Powstała na obszarze dóbr Braszewice. W 1827 r. było 4 dm., 35 mk.

Wiertniki, ws i dwa folw. nad Ussą, pow. miński, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Kojdano (o 17 w., st. poczt.), o 35 w. od Mińska. Niegdyś W. należały do dóbr alodialnych radziwiłłowskich. Obecnie oba folw. W., po włók 15 każdy, należą do Arejszewskich i Sidorowiczów. Wieś ma 29 osad; miejscowość wzgórzysta, malownicza, dość leśna, grunta szczerkowe, żytnie. *A. Jel.*

Wiertukszno, osada, pow. rzeżycki, ob. *Wertoksznia*.

Wieruchów, ws, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Babice, ma 99 mk., 135 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 88 mk. W r. 1580 ws ta składała się z kilku części, które później potworzyły odrębne całości. *Wieruchowo Strzykuły* al. *W. Minor*, zamieszkała przez drobną szlachtę, Wierzuchowskich i Tworkowiczów (trzy części po 1/4 łąn., jedna 1/2 łąnu); *W. Prusy*; mieszkają tu Pruscy, mający od 1/8 do 1/2 łąnu i *W. Wielkie*, siedzą tu Pruscy, Kabat i Rafałowicz na małych cząstkach. Dziś Strzykuły i Wieruchowo stanowią oddzielne wsi. Prusy znikły (Pawiński, Mazowsze, 263).

Wieruniszki, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty; włośc. Bruzaż ma 12 dzies.

Wierusów, fol., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Lidy a 31 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 2 mk. ewang. *A. T.*

Wieruszew, kol., pow. koniński, gm. i par. Gosławice, odl. 13 w. od Konina, ma 28 dm.,

306 mk., 31 os., 454 mr. Należała do dóbr Łaszczowa Wola.

Wieruszów, osada, dawniej miasteczko, na praw. brzegu Proсны, w pow. wieluńskim, gm. i par. Wieruszów. Leży na samej granicy od w. ks. poznańskiego (pow. ostrzeszowski), odl. 30 w. od Wielunia a około 2 mil od Kępna, o 1 w. od dr. żel. idącej od Wrocławia a kończącej się stacją: „Wilhelmsbruecke“, urządzoną na obszarze Podzamecza Wieruszowskiego. Osada posiada kościół par. katol., z klasztorem obróconym na plebanią, dwie kaplice, dom przytułku dla starców, synagogę i dwa domy modlitwy, szkołę początkową (męską i żeńską), 12 chederów, sąd gminny okr. V (węglewickiego), urząd gminny, urząd poczt. i tel., komorę celną I klasy (od r. 1842), komendę brygady straży pogranicznej, kasę wkładowo-zaliczkową, straż ogniową ochotniczą, 246 dm. (przeważnie murowanych), 4426 mk. (w tem 22 praw., 36 prot. i 1888 żyd.). Śród ludności jest 122 poddanych niemieckich. Do osady należy 2026 mr. (751 roli, 651 lasów, 352 łąk i ogr., 112 pastw., 35 pod budowlami, 115 dróg i nieuz.). Z tego obszaru jedna osada rządowa, wieczysta dzierżawa, obejmuje 150 mr., 256 osad mieszczan 1580 mr. Z zakładów fabrycznych istnieją: fabryka kaflów (od r. 1883) z produkcją na 20000 rs., gorsetów, fabryka zapalek (1500 rs.) i garbarnia (rs. 2000). O 1½ w. od W. znajduje się wielka papiernia Mirków. Związkiem osady był zapewne stary gród nad Prosną wzniesiony i otoczony całą grupą wsi zasiedlonych przez drobną szlachtę. Zapewne już przy końcu XIV w. powstaje tu osada na prawie miejskim i parafia erygowana r. 1368 przez biskupa wrocławskiego Przecława z Pogorzeli a uposażona przez Klemensa Wierusza. Ród Wieruszów rozsiadł się po okolicznych wioskach i dał początek kilku rodzinom, które poprzybierały nazwy od siedlisk. Bernard Wierusz, generał ziemi wieluńskiej, ufundował tu w r. 1401 klasztor paulinów z drewnianym kościółkiem. Na początku XVI w. kościół paraf., p. w. św. Bartłomieja, patronatu częściowej szlachty, jest zbudowany z bali i dość bogato zaopatrzone w aparaty. Z ksiąg są: dwa mszały drukowane, trzeci pisany, dwa graduwały i antyfonarz z nutami, trzy psalterze, agenda gnieźnieńska. Uposażenie plebana stanowią dwa łany roli z łąkami, meszne w ilości 11 miar żyta i tyleż owsa i 25 groszy w ogóle od mieszczan nieuprawiających roli. W r. 1563 płaci miasto szosu 9 fl. 18 gr. (Wieluń 128, Pajęczno 14 fl. 12 gr.), jest więc ubogą i nieludną osadą. W r. 1556 dziedzic W. Jan Tomicki, kaszt. gnieźn., oddał kościół paraf. z dochodami braciom czeskim. Wtedy to przebywał tu Maciej Rybiński (Ryba), głośny tłumacz Psalterza i poeta religijny. Synowa Tomickiego, z domu Konopacka, kasztelanka chełmińska, żo-

na Piotra, kaszt. nakielskiego, wróciła kościół katolikom około 1596 r. W drugiej połowie XVII w. zgorzał zarówno kościół klasztorny jak i parafialny (w r. 1696). Ten ostatni odbudowany z drzewa przez plebana Turkiewicza, został konsekrowany r. 1730. Miał dwie kaplice i 10 ołtarzy. Spłonął r. 1806 i nie został odtąd odbudowany. Na jego miejscu stała murowana kapliczka. Kościół klasztorny, wzniesiony z muru przez prowincyała zakonu Jaroszewskiego r. 1676, o dwu wieżach, z klasztorem, był konsekrowany przez Stefana Wydżgę, arcyb. gnieźn. Posiadał on 9 ołtarzy i w presbiterium drewniane figury fundatorów: Wierusza i Jaroszewskiego. Odnowiony w r. 1868, uległ wraz z miastem pożarowi w r. 1878. W r. 1880 został odbudowany i służy dotąd za kościół parafialny. Klasztor po zamknięciu w r. 1869 obroconym został na plebanią. W klasztorze tym zmarł 20 marca 1673 r. ks. Augustyn Kordecki (ob. Kłosy t. XXVIII, № 51). Istniał jeszcze w W. kościółek szpitalny, p. w. św. Jana Ewang., odbudowany z drzewa r. 1714, dziś niema po nim śladu. Kaplica św. Rocha i Rozalii, wystawiona na wzgórzu podczas morowego powietrza r. 1720, stanowi dziś filią kościoła w Olszowie (dek. kępiński). Kaplica św. Mikołaja w mieście, uposażona przez Piotra Tomickiego, obecnie nie istnieje. Parafia dawniejsza w 1819 r. uległa rozdziałowi. Prócz W. jedna tylko wieś Chobanin została przy parafii, inne wsi wcielono do par. Olszowa, w pow. ostrzeszowskim (Łaski, Lib. Ben., II, 146—148, przypiski). Po za miastem, na wzgórzu otoczonym fosą, stoi okolony topolami zamek; w obecnej postaci wzniesiony na początku obecnego wieku przez hr. Malzhanna. Naprzeciw niego wznoszą się budowle komory. Ulica brukowana prowadzi stąd do osady samej, mającej obszerny rynek. Osada sama stanowi odrębną gminę. W. par., dek. wieluński, 2189 dusz. Dobra W. składały się w r. 1868 z fol. Chobanin i Górka Wieruszowska, rozl. mr. 1795. W latach późniejszych zostały rozparcelowane i pozostał się tylko fol. Górka Wieruszowska, rozl. mr. 446. Wś Chobanin os. 52, mr. 340; os. Wieruszów os. 256, mr. 1765.

Br. Ch.

Wieruszycze, 1306 r. *Wierusice*, u Długosza (L. B., I, 125) *Wyerusycc*, wś, pow. bocheński, par. rz.-kat. w Łapanowic (odl. 2-2 klm.). Wieś leży w zagięciu Stradomki (dopł. Raby) i przy gościńcu łączącym Wielickę z Limanową. Położenie wyniosłe, podgórskie, lesiste. Liczy wraz z obszarem dwor. (Tyt. Meysnera) 29 dm. i 160 mk., 153 rz.-kat. i 7 izr. Pos. więk. ma młyn wodny i tartak, 245 mr. roli, 12 mr. łąk, 1 mr. 200 sąż. ogr., 11 mr. pastw., 36 mr. lasu, 18 mr. nieuz. i 1 mr. 1210 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 48 mr. roli, 9 mr. łąk, 11 mr. pastw. i 3 mr. lasu. R. 1306 Władysław Łokietek nadał

te wś Marcinowi, synowi Zbigniewa, w nagrodę za usługi (Kod. Małop., I, 163). W XV w. był dziedzicem Bartłomiej h. Szarza; wś miała 3 łąny km., 2 zagrody, karczmę i młyn. W 1581 (Pawiński, Małop., 55) Wieruski Wincenty płacił tu od 7 zagród z rolą, 1 bez roli i 1 rzem. Graniczy na zach. z Łapanowem, na płd. z Urbrzeziem, na wsch. z Cichawką a na płn. z Wołą Wieruszycą. *Mac.*

Wieruszycza al. *Wieruska Wola*, wś, pow. bocheński, na pkn. od Wieruszyc, nad Stradomką. Ma przys. Podlesie i liczy 30 dm. i 176 mk. rz.-kat. Parafia w Łapanowie. Pos. więk. (Tyt. Meysnera) ma 128 mr. roli, przeważnie lasów; pos. mn. 211 mr. roli, w ogóle. Istniała już w 1581 r. (Pawiński, Małop., 55) jako attyn. Wieruszyc i miała w ówczas 3 półłanki km., 4 zagr. z rolą, 1 kom. z bydłem, 1 kom. bez bydła i przekupnia. Graniczy na płn. z Kamykiem, na zach. z Zarębowką a na wsch. z Zonią. *Mac.*

Wierszwy al. *Wierszuny*, pow. maryampolski, ob. *Werszwy*.

Wierwołoczycza, zaśc. rząd., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do Wilejki, 1 dm., 5 mk. prawosł.

Wieryndar al. *Werendal* (ob. *Pieszczanka*), folw. nad rzką Pieszczanką, praw. dopł. Rudnianski, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, o 55 w. od Bobrujska, ma 4153 dzies.; własność donacyjna dawniej Aninkowa teraz urzędnika Stecenki. Grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Wieryno, dobra, pow. siebieski, własność Popkowskich, mają 699 dzies.

Wierynta 1.) jezioro, pow. święciański, pod wsią Kołtyniany. Wypływa z niego rzka t. nazwy. 2.) **W.**, ob. *Wirynta*.

Wierawice, wś, pow. łańcucki, na lew. brzegu Sanu, 4 km. na wschód od Leżajska, nad pot. Błotnią, przy drodze z Leżajska do Sienawy. Wraz z obszarem większej pos., należącym do ordynacyi łańcuckiej, ma 324 dm. i 1647 mk., 1497 rz.-kat., 65 gr.-kat., 7 prot. i 78 izrael. Par. rzym. i gr.-kat. w Leżajsku. Pos. więk. ma 360 mr. roli, 95 mr. łąk, 4 mr. 1588 sąż. ogr., 54 mr. pastw., 26 mr. lasu sosnowego, 4 mr. 801 sąż. parcel. budow.; pos. mniejsza 1831 mr. roli, 371 mr. łąk, 490 mr. pastw. i 202 mr. lasu. We wsi znajduje się kościół p. w. św. Maryi Magdaleny, konsekrowany w r. 1611 i szkoła ludowa 1-klas. Graniczy na płn.-zach. z Leżajskiem, na płd. z Giedlarową. *Mac.*

Wierzba, *Ordynacka* i *Plebańska*, dwie wsi, pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, odl. od Zamościa 15 w., a od Starego Zamościa 1 w. Leżą przy trakcie lubelsko-lwowskim. *W. Ordynacka* ma 3 dm. dwor., 45 włośc., 537 mk. (17 prawosł.), obszaru 820 mr.; *W. Plebańska* al. *Poproboszczowska* ma 7 dm., 235 mk. kat. i 107

mr. Karczma z zajazdem i kancelarya gminy Stary Zamość, ma 3 dm., 12 mk. Gleba urodzajna. Wś zasłonięta lasem od północy. W r. 1827 było w obu wsiach 51 dm., 371 mk. *T. Żuk.*

Wierzba 1.) białorus. *Wierba*, *Wierbki*, *Wierbica*, zaśc. nad Berezyną, pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. kat. Świsłocz, o 3 mile od Bobrujska; grunta lekkie, łąki obfite. 2.) **W.**, ob. *Wierba*. *A. Jel.*

Wierzba, ob. *Wierzbie*.

Wierzba, niem. *Wiersba*, wś, pow. żądzborski, st. Nikolaiken.

Wierzbak, strumień, uchodzi do Warty z lew. brzegu pod Poznaniem, w obrębie pasu fortecznego. Stoi na nim młyn Podgórniki (Kernwerkemuehle).

Wierzbanowa, r. 1365 *Herzmanowka*, w XVI w. *Irzmanowa*, wś, pow. wielicki, leży w zwartej dolinie górskiej, nad górnym biegiem pot. Krzyworzeki (praw. dopł. Raby). Przez obszar wsi prowadzi droga z Dobeżyc do Kasiny Wielkiej (st. dr. żel. państwowej), z kąd się rozdziela na dwa ramiona: zach. do Jordanowa, wsch. do Tymbarku. Wznies. wsi, rozłożonej po obu brzegach rzeki i gościńca, wynosi średnio 430 mt. npm.; na płd. Wierzbanowska góra sięga 714 mt., na zach. Śnieżna góra 528 mt., a na wschodzie Czeczeń 855 mt. Ku północy obniża się teren i rozszerza w piękną dolinę mieszczącą kilka wsi. Z zachodu, południa i wschodu otaczają W. lasy świerkowe, znacznie przetrzebione. Z obszarem dworskim (dawniej Romerów, teraz Kar. Dettloffa) liczy W. 65 dm. i 632 mk. rzym.-kat. Par. w Wiśniow. Mieszkańcy tej wsi nie tylko że niebrali udziału w smutnych wypadkach z r. 1846, ale sami stawiali opór ówczesnemu ruchowi. R. 1365 Kazimierz W. nadaje „discreto viro Goszczyo Ade de Wisnowa, villam dictam Herzmanowkam in silva nostra, incipiendo a monte... Liszina, de quo exit fluius Zmarkowa“. Dalej zaznaczona jako granica karczma Osikowa, gdzie się łączą strumienie, góra Czeczeń, z której spływa Czarny potok, uchodzący do Stradomi, dalej góra „Śnieżnica“, rzeczka Kasina i Niedzwiedzia (Kod. Małop., I, 529, 531). W graniczy na zach. z Kobielnikiem, na płd. z Wołą Skrzydlińską, na wsch. z Przenoszą i Gruszowem, a na płn. z Wiśniową. Jako attynencya Wiśniow była ta wś królewsczyzną. W 1581 wś tę, zwącą się „Irzmanowa“, trzymał Sziradzki; miała 5 łąn. km., 6 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 3 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, 2 rzem., 1 łąn sołtysi i 1 dudę (Pawiń., Małop., 50). *Mac.*

Wierzbianki, niem. *Wierszbienken Gross* i *Klein*, wś i leśniczówka, pow. gołdapski st. p. Grabowen.

Wierzbiany, wś, pow. jaworowski, 12 km. na płn.-wschód od Jaworowa (sąd pow.), 6 km. na płd. od urzędu poczt. w Niemirowie. Na wsch. leży Tróścianiec, na płd.-wsch. Kurniki,

na pld. Jazów Stary, na zach. Zawadów, na pln. Niemirów (pow. Rawa Ruska). Pld. część wsi przepływa potok Gniła (dopływ Lubaczówki), zwany w dalszym biegu Zawadówką. Wchodzi on tu od pld.-wsch. z Kurnik, a płynie na pln.-zach. do Zawadowa, gdzie na granicy obu wsi rozlewa się w staw. W obrębie wsi przyjmuje Gniła od praw. brz. kilka potoków, z nich ważniejszy pot. Walena. Do granicznego stawu wpada Uniaczka, powstająca na pln. w lesie Wierzbiany z kilku strug. Główna część zabudowań wiejskich leży w dolinie Waleny i Gniłej. Prócz tego są liczne grupy domów rozrzucone po całym obszarze, jako to: Borowe, Jupiny, Szyпки, Huki, Kuleki, Chudytkie, Dackie, Debrzy, Gary, Góra, Horajec, Kałytraki, Kąty, Pisockie, Tisteczkie i Zapust. Wznies. na pld. 289 mt. Włas. więk. (hr. Karola Lanckorońskiego) ma roli orn. 181, łąk i ogr. 147, pastw. 36, lasu 2347 mr.; własn. mn. roli or. 2040, łąk i ogr. 732, pastw. 197, lasu 66 mr. W r. 1880 było 347 dm., 1935 mk. w gm., 18 dm., 98 mk. na obsz. dwor. (1881 gr.-kat., 85 rz.-kat., 69 izr.; 1859 Rus., 170 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Niemirowie, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski. We wsi jest cerkiew zbudowana w r. 1865, szkoła 1-klas. z jez. wykł. ruskim w r. 1876, kasa pożycz. z kapit. 76 złr. Jest tu tartak wodny o 1 gatrze i 1 pile. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa jaworowskiego. We Lwowie d. 6 lutego 1663 r. pozwala Jan Kazimierz Janowi z Sobieszyna Sobieskiemu, chor. kor., star. jaworowskiemu, zastawić W. itd. na 2 lata u Marcina i Barbary Głębockich (Arch. kr. we Lwowie, C., t. 411, str. 784). W r. 1688 nadaje Jan III Jakubowi Chodorowiczowi, Stefanowi Sawczakowi, Mikołajowi Mucejowski i Wasylowi Wojnarowi, popom w W., 1an pola (l. c., C., t. 593, str. 985). W r. 1695 nadaje Jan III Barbarze i Andrzejowi Sadurskim grunta we wsi W. (c. l., C., t. 522, str. 2197). W r. 1710 potwierdza August II prawa Mikołaja i Katarzyny Kliszów, małżonków, do cywuństwa alias wójtostwa w W. (l. c., C., t. 495, str. 908), a w r. 1749 zatwierdza to prawo August III (l. c., C., t. 557, str. 1540). W r. 1750 nadaje August III Józefowi i Agnieszce Szadurskim półanek roli, Tereszczakowski nazwany, we wsi W. (l. c., C., t. 599, str. 1290). W lustracji z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 177) czytamy: „W tej wsi juxta lustrationem A. 1627 było osiadłych półaneków 3¹/₂. Teraz osiadłych półaneków 5¹/₂. Poddanych w tej wsi jest 30. Czyszu z półanek dają po 1 zł. 2 gr. Owsa czynszowego z półanek dają po 2 półmiarki, przychodzi półmiarków 11, po gr. 15, czyni 5 zł. 15 gr. Kur prostych z półanek po 4, przychodzi kur 22, po gr. 3, czyni 2 zł. 6 gr. Za furę solną na 3 razy rachując z półanek dają po zł. 12, przychodzi z półanek 5¹/₂ zł. 66. Dziesięciny jagnięcej

od dziesiątka jagniąt dziesiąte jagnię; tego roku dostało się jagniąt 4 po 1 zł.; dani miodowej, albo plastrów miodowych od 5 starych pszczoł po plastrze jednym; tego roku dostało się plastrów 20, za nie zł. 6 gr. 20. Poddani tej wsi robić powinni z półanek od niedzieli do niedzieli po dniu jednym od południa, lubo sprzążajem, lub pieszo; przając z półanek łocki 6 z przędzy dworskiej. Zagrodników w tej wsi było 8, teraz ich tylko 3. Płacą czynszu po gr. 6. Robić powinni po 2 dni w tydzień od południa. Za dań leśną tego roku dostało się zł. 17; za sianożęci zł. 14. Pop daje i z furą zł. 7; Kaliczelwinie dają z młyna furę winnej zł. 6; mielnik Borowy z młyna daje furę zł. 6, Daniło kozak z roli karzemnej daje zł. 20. Suma procentu z tej wsi facit zł. 160 gr. 14 den. 9⁴. Na str. 184 czytamy: „Tywoństwo we wsi Wierzbianach alias Scultetia: Pan Aleksander Klisz pokazał konsens króla Władysława IV uczciwemu Pawłowi Kliszowi, cedendi de omni jure suo advitalitio super tywonatum in villa W. in personas Alexandrorum Kliszow, nepotum suorum. Przy którym przywileju, wolnościach i prerogatywach i my pomienionego pana Aleksandra Klisza zachowujemy. Mielnictwo we wsi W: Uczciwy Iwan Koleta, Stach, Paweł, Waśko i drugi Waśko, bracia rodzeni, posesorami są mielnictwa we wsi W. Przywileju żadnego przed nami nie pokazali, tylko dekret referendarski króla Imci w Wilnie r. 1643, z podpisem W. Pana Waclawa z Leszna, referendarza kor., ex remissione od komisarzy króla Imci między tymże Iwanem Kaletą a JWIM Panem Jakubem Sobieskim, wojew. ziem ruskich, starostą jaworowskim, względem pół i gruntów do młyna z dawna należących odjęcia, do robocizn niesłusznych przymuszania, tak i inszych krzywd uczynienia, którym dekretem grunta odjęte, jako to ćwierć pola wedle folwarku wierzbianskiego, i niwę z sianożęcią nad stawem wierzbianskim u rzeki, a od Wiszni leżącą, ze wszystkimi przynależnościami do niego służącemi, jako niesłusznie odjęte nazad wrócić, albo względem przyległości tej ćwierci do folwarku zamianę dać rozkazano. Także dwie pary wołów zagrabionych oddać, albo złp. 100 zapłacić nakazano; więc też robocizn i powinności aby nie przymuszano, ale tak jako wszyscy młynarze starostwa jaworowskiego zachowano, którzy też powinności przykładem innych młynarzy, jako to dwie miarki z młyna, furę, zł. 6 gr. 15 oddawać i odprawować powinni. Tedy i my przy tymże dekrete króla Imci pomienionych mielników zachowali i powagą naszą utwierdzili“.

Lu. Dz.

Wierzbiatyn, wś, pow. buczacki, 10 klm. na zach. od Buczacza (sąd. pow.), 3 klm. na pln. od urzęd. poczt. w Baryszu. Na pln. leżą Jezierzany, na wsch. Buczacz, na pld. Barysz, na zach. Bortniki. Środkiem obszaru płynie od pln. na

płd. dopływ Dniestru: Baryszka. Na praw. brz. tej rzeczki leżą zabudowania wsi. Na wsch. wzgórze Wierzbiatyn (386 mt.), na płd., na granicy Barysza, Łysa góra (394 mt.). Włas. więk. ma roli orn. 393, łąk i ogr. 48, pastw. 7, lasu 56 mr.; włas. mn. roli orn. 488, łąk i ogr. 29, past. 11, lasu 4 mr. W r. 1880 było 62 dm., 377 mk. w gm., 7 dm., 26 mk. na obszarze dwors., (348 gr.-kat., 40 rz.-kat., 15 izr.; 359 Rus., 29 Pol., 15 Niem.). Par. rz.-kat. w Baryszu, gr.-kat. w Jezierzanach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 660 złr.

Lu. Dz.

Wierzbiał, rus. *Werbiz*, wś, pow. sokalski, 16 klm. na płn.-zach. od Sokala, 10 klm. na płn.-wsch. od Bełza (sąd. pow., st. kol. i urz. poczt.). Na płn. leżą Rusin i Leszczków, na wsch. Siebieczów, na płd. Cebłów, na zach. Wyźłów. W środku wsi powstaje potok i płynie na wsch. do Siebieczowa, gdzie wpada do Brudu (dopł. Bugu). Wzn. sięga na płn.-zach. 262 mt. Na płn.-wsch. „Kosowa góra“ (248 mt.). Włas. więk. ma roli orn. 379, łąk i ogr. 38, pastw. 24, lasu 97 mr.; włas. mn. roli orn. 868, łąk i ogr. 74, pastw. 9 mr. W r. 1880 było 65 dm., 445 mk. w gm., 5 dm., 51 mk. na obsz. dwors. (458 gr.-kat., 30 rz.-kat., 8 izr.; 457 Rus., 39 Pol.). Par. rz.-kat. w Ostrowie, gr.-kat. w Siebieczowie. Wspomniany w dok. z r. 1533 przy rozgraniczeniu z Ryczuchowem Wierzbiał jest widocznie inną, nieistniejącą dziś wsią (ob. t. X, 80). We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. Niegdyś tworzył W. prawdopodobnie osobną parafię, z ksiąg metrykalnych okazuje się bowiem, że mieszkał tu paroch, do którego należały: Wierzbiał, Rusin i Leszczów. W r. 1793 połączono tę parafię z Siebieczowem i odtąd są księgi metrykalne wspólne. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 192 złr.

Lu. Dz.

Wierzbica, rzeczka, bierze początek w płd. części pow. sierpeckiego, płynie w kierunku płd. przez Proboszczowice, Kruszewo, Dziarnowo, od Białej skręca ku zach., płynie przez Srebrną i uchodzi do Skrwy z lew. brzegu w okolicy Kobiernik.

Wierzbica 1.) wś i folw., pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszczonów, ma 34 mk. Por. *Gąba*. 2.) **W.**, wś, folw. i os. młyn., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Lgota, odl. 5 w. od Radomska; wś ma 25 dm., 230 mk.; folw. 4 dm., 38 mk. W r. 1827 było 18 dm., 194 mk., par. Krępa. W r. 1886 folw. W. z os. młyn. Janowiec rozl. mr. 661: gr. orn. i ogr. mr. 554, łąk mr. 34, pastw. mr. 2, lasu 44, nieuż. 27; bud. mur. 3, drew. 11; młyn wodny. Wś W. os. 36, mr. 314. Na początku XVI w. wś należy do par. w Radomsku, dwór zaś do par. Krępa (wcześniej jako filia do Lgoty). Wydawca Lib. Ben. Łaskiego (I, 493 i 495) mylnie uważa W., w par. Radomsk, za wies zaginioną. Według reg. pob.

pow. radomskiego z r. 1552 we wsi W., w par. Radomskie, Stobiecki miał 3 osad., 3 łany, Garnkowski 2 os. (Pawiński, Wielkop., II, 273). 3.) **W.**, osada miejska nad rzeką b. n. (dopł. Śmiłówki?), pow. radomski, gm. i par. Wierzbica, odl. 21 w. na płd.-płd.-zach. od Radomia i około 22 w. na płn.-płn.-wschód od Wąchocka, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 4 ubogich, sąd gm. okr. VI, urząd gm., 176 dm., 1395 mk., 3507 mr. Z zakładów fabrycznych istnieje tu piec wapienny, olejarnia, garbarnia. St. poczt. w Orońsku (o 7 w.). W r. 1827 było 145 dm., 908 mk. Odbывают się w osadzie targi tygodniowe we wtorek. Wedle dokum. z r. 1198 bisk. krakowski Gedeon nadał dziesięcinę z W. klasztorowi miechowskiemu (Kod. Wielk., n. 34 i 2020). Następnie W. przeszła na własność klasztoru wąchockiego (w XIII w.?) i r. 1275 Bolesław, ks. krakow., pozwolił urządzić tu przy kościele targowisko, z temi samemi przywilejami jakie otrzymał Tarsk i Iłża (Kod. Małop., II, 14, 17, 137). Według Długosza, Otto i Krystyn, synowie Piotra ze Skrzynna, nadalili tę wies klasztorowi wąchockiemu, zaś Leszek Biały obdarzył przywilejami i zwolnił od ciężarów książęcych. Za Długosza W. jest wsią, mającą kościół par. drewniany, 32 łany km., dające czynszu po fertonie, 30 jaj i 4 koguty i 4 dni robocizny przez rok. Odbывают dwie powaby po dniu i dają osep po kor. owsa i 4 żyta. Było 6 karczem z rolami dających klasztorowi po pół grzyw. i 24 zagr., płacących po 3 gr. Dziesięciny, wartości do 30 grzyw., pobierał klasztor. Dwa łany wójtowskie dawały pleban. w Wierzbicy. Pleban miał swe role i karczmę z rolą, dającą mu pół grzyw. W drugim opisie podaje Długosz, iż było tu 30 karczem bez roli. Świadczyłoby to o istnieniu targowiska bardzo ożywionego (Długosz, L. B., II, 516 i III, 404). Rozwój sąsiednich osad, zwłaszcza Radomia, pozabawi targowisko znaczenia. W r. 1569 płaca tu od 10 łan., 4 komor., 1 rzemieśl. (Pawiński, Małop., 307, 478). Obecny kościół paraf. murowany wzniesli na miejscu dawniejszego (istniał już w XIII w.) cystersi wąchoocy w r. 1709. Restaurowany w r. 1848. Par. W., dek. radomski, 4356 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. VI w miejscu, st. poczt. w Orońsku. Gmina ma 5336 mr. obszaru i 1869 mk. (6 praw., 371 żyd.). W skład gm., prócz osady W., wchodzi wsi: Rzeczków i Stepanówka. 4.) **W.**, wś nad rzeką Pilicą, pow. olkuski, gm. i par. Kidów, odl. około 6 w. na zach.-zach.-płd. od Żarnowca, o 2 w. od rz. Pilicy (z lew. brzegu), naprzeciwko wsi Udorz (na praw. brz. Pilicy), wśród płaskowzgorza górującego nad szeroką w tym miejscu doliną Pilicy. W 1827 r. było 51 dm., 310 mk. Jest to starożytna wś królewska, położona u przeprawy przez Pilicę i jej bagnistą dolinę. R. 1229 odbywa się tu zjazd księżny Grzymi-

sławy z Konradem mazow. „in transitu Pylcze de Wyrzbycz“ (Kod. Małop., I, 19). Zapewne pierwotny obszar wsi był o wiele większy i rozciągał się po obu brzegach Pilicy. Już w 1257 część na praw. brzegu przybiera nazwę Omieszniki (Omesnicii). Dziesięciny z W. nadane zostały r. 1257 klasztorowi w Zawichoście. R. 1339 królowa Jadwiga nadaje kmieciom: Mikołajowi i Piotrowi, zwanym Kąkol, ogród i łąn ziemi w W., wolny od robót i danin. Łan ten dzierży potem długo rodzina Sypniów, której Jan Kazimierz r. 1650 potwierdza to nadanie (Kod. Małop., 53, 71, 246). W połowie XV w. ws W. należy do par. u św. Wojciecha na przedmieściu Żarnowca, miała 7½ łąn km., dających dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., klasztorowi klarysek przy kościele św. Andrzeja w Krakowie. Folw. królewski dawał dziesięcinę altaryi św. Władysława w katedrze krakow., wartości 3 grzyw. W innym opisie tej wsi powiada Długosz „Omyesznycze vel Omyesznyky et quae veteri nomine amisso Wirbicza hactenus vocatur“. Zaliczając wieś do par. w Chlinie, podaje o niej to samo co wyżej, z dodatkiem, że dziesięciny dla altaryi św. Władysława nadał Kazimierz W. na uczczenie pamięci ojca swego Władysława (Lib. Ben., II, 96, 209; III, 328). Według reg. pob. pow. książkowego z r. 1581 ws W., w par. Żarnowiec, należała do zamku żarnowieckiego, miała 8 łąn km., 4 porozale, 1 zagr. z rolą, 2 rzeźn., 3 przekupniów (Pawiński, Małop., 92). W 1771 r. wchodziła w skład królewskiej Libertowska Wola (ob.). 5.) **W.**, ws, folw. i dobra, pow. miechowski, gm. i par. Łętkowice (dawniej Niegardów), odl. o 1 w. od Miechowa. W r. 1827 było 20 dm., 110 mk., par. Niegardów. Dobra W. składały się w r. 1873 z folw. W. i Budziejowice, rozl. mr. 686: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 472, łąk mr. 2, pastw. mr. 75, nieuź. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 6; płodozm. 8-pol.; folw. Budziejowice gr. orn. i ogr. mr. 73, łąk mr. 58, pastw. mr. 4, nieuź. mr. 5; bud. mur. 1; płodozm. 8-pol. Ws W. os. 15, mr. 79; ws Budziejowice os. 14, mr. 113. W połowie XV w. ws ta należała do par. Prandocin, była własnością Turskiego h. Gryf, który miał tu 4 łąny km., a dziesięcinę, wartości 6 grzyw., dawano prebendzie krakowskiej zwanej Raciborską (Długosz, L. B., II, 33). W r. 1581 W., w par. Niegardów, własność Kacpra Szczepanowskiego, miała 4 łąny km., 3 zagr. z rolą, 3 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 15, 440). 6.) **W.**, ws i folw., pow. miechowski, gm. Kozłów, par. Mstyczów, odl. 14 w. od Miechowa. W r. 1827 było 32 dm., 229 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 441: gr. or. i ogr. mr. 338, łąk mr. 70, past. mr. 18, nieuź. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 9; płodozm. 12-pol. Ws W. os. 46, mr. 366. W połowie XV w. ws W., w par. Mstyczów, własność S. Czarnockiego, miała łąny km., z których dziesięcinę dawano

pleban. w Pełczyskach. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Mstyczowie (Długosz, L. B., II, 90). W r. 1581 ws Wierzbica i Pękoślawice, w par. Mstyczów, własność Strasza, miały 10 łąn km., 3 zagr. z rolą, 4 zagr. bez roli, 2 kom. z bydł. (Pawiński, Małop., 91, 438). 7.) **W.**, ws, pow. stopnicki, gm. i par. Tuczępy. W 1827 r. było 18 dm., 183 mk. W połowie XV w. W., w par. Tuczępy, miała łąny km., karczmy, zagr. Folw. rycerski płacił dziesięcinę pleban. w Tuczępach (Długosz, L. B., II, 447). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 ws Wierzbica płaćta gr. 5. W r. 1579 J. Chicky płaćcił od 5 os., 2½ łąn., 2 zagr., 1 biednego, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 228, 489). 8.) **W.**, ws i folw., pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije, odl. o 10 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 15 dm., 113 mk. W r. 1887 folw. W., oddzielony od dóbr Kije, rozl. mr. 216: gr. or. i ogr. mr. 195, łąk mr. 15, nieuź. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 3. Według reg. pob. pow. chełmskiego z r. 1540 ws „Wierzbica seu Borezin Sterkowicz“, własność Stanowskiego, miała 4 km. na pół łąnie, 4 zagr., 1 karcznię, dwór, sadzawkę, łąki i lasy. Otaksowana 220 grzyw. W r. 1573, płaćcono od 2½ łąn., 2 zagr., 2 kom., 1 rzem. (Pawiński, Małop., 271, 587). 9.) **W. Sobkowska**, folw. nad rz. Nidą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Sobków, odl. o 16 w. od Jędrzejowa. W 1827 r. było 10 dm., 80 mk. Folw. W. Sobkowska, oddzielony w r. 1867 od dóbr Sobków, rozl. mr. 336: gr. orn. i ogr. mr. 133, łąk mr. 10, pastw. mr. 2, lasu mr. 183, nieuź. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 7; las nieurządzone; pokłady wapienia. 9.) **W.**, ws i folw., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby, odl. od Lublina 50 w., od Janowa 42 w., od Urzędowa 5 w. Ws ma 26 dm., 216 mk., 395 mr.; folw. ma 2 dm. mur., 7 drew., 240 mr. W r. 1827 było 16 dm., 102 mk. Gleba gliniasta, łomy piaskowca, cegielnia. W skutek układu o służebności w 1879 r. włościanie z obszaru dworskiego otrzymali lasu 38 mr., gruntu ornego 34 mr. W r. 1531 ws W., w par. Urzędów, miała 2 łąny. W r. 1676 Aleks. Wierzbicki płaćci tu od siebie, żony i 25 poddanych; Jan Wierzbicki od siebie, żony i 12 poddanych. Mają też części: Węglińska i Zbigniewski (Pawiński, Małop., 374 i 6a). 11.) **W.**, ws i folw. nad rzeką Wierzbką, pow. krasnostawski, gm. Rudniki, par. Płonka, odl. 24 w. od Krasnegostawu, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 59 dm., 322 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1239: gr. orn. i ogr. mr. 997, łąk mr. 78, pastw. mr. 7, lasu mr. 134, nieuź. mr. 23; bud. mur. 2, drew. 24; płodozm. 11-pol.; las nieurządzone. Ws W. os. 32, mr. 379; ws Kuszaby os. 17, mr. 404. 12.) **W.**, folw., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. 13.) **W.**, os., pow. chełmski, gm. Rakolupy, par. Kumów. 14.) **W.**, ws, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. 15.) **W.**, folw., pow. hrubieszowski, gm.

i par. Moniatyczne. 16.) **W.**, wś z kilku części i folw. złożona, nad rz. Płonką, pow. płoński, gm. Sarnowo, par. Skołatowo, odl. 15 w. od Płońska, posiada urząd gm. Część *W. Wielka. Pańska al. Rumocka-Janki* ma młyn wodny, wiatrak, 18 dm., 217 mk. W r. 1869 folw. *W. Rumocka-Janki* rozl. mr. 620: gr. orn. i ogr. mr. 429, łąk mr. 63, pastw. mr. 75, lasu mr. 33, nieuż. mr. 20. **Wś W. Rumocka** os. 18, mr. 22. *W. Szlachecka* ma 10 dm., 106 mk., 355 mr. Są to drobniejsze części i kolonie, z tych *W. Widka* i *W. Jacki* lit. J rozl. mr. 112. W r. 1827 *W. Szlachecka* miała 10 dm., 109 mk.; *W. Pańska* 7 dm., 49 mk. Według reg. pob. pow. płońskiego, z r. 1578 we wsi **W.**, par. Skołatowo, M. Romocki miał 6 łąn., 4 zagr., młyn. W części **W. Łączki** siedzieli kilku właścicieli na 5 łąn. W części **W. Gowienki** było $\frac{1}{2}$ łąn. (*Pawiński, Mazowsze*, 97, 102). 17.) **W.**, wś i folw. nad rz. Narwią, pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Dzierżenin, odl. o 21 w. od Pułtuska. W 1827 r. było 16 dm., 129 mk. W r. 1884 folw. **W.** rozl. mr. 975: gr. orn. i ogr. mr. 708, łąk mr. 64, pastw. mr. 40, lasu mr. 92, nieuż. mr. 71; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 14-pol.; las urządzony; pokłady wapienia, cegielnia, młyn wodny. **Wś W.** os. 30, mr. 148. Jestto dawna posiadłość biskupów płockich, wymieniona w akcie uposażenia par. Dzierżenin r. 1389 (*Kod. Maz.*, 107). Według reg. pob. pow. nowomiejskiego z r. 1576 **wś W.**, własność bisk. płockiego, miała $10\frac{1}{2}$ zagr. Należała do par. Serock (?) (*Pawiński, Mazowsze*, 316). Klucz **W.**, składający się z folw. Winnica i **W.** i wsi zarobnych: Winnica, **W.** i Pawłowo (ta ostatnia oddawała pańszczyznę tylko podczas lata), wchodził w skład dóbr gołdawkowskich, będących własnością bisk. płock., a następnie skarbu. Komisja skarbu oddała klucz **W.** na dodatkowe uposażenie bankowi; ten zaś sprzedał takowy w 1859 r. Aleks. Krotowicz. Osady pańszczyzniane, 40 mr., odrabiały po 8 dni tłuکی, 16 stacyi, 52 dni piesz., 72 sprzężaj. (od św. Jana przez 20 tyg. po 2 dni sprzęż.) i oddawały każda 6 złp. hyberty, 32 złp. 1 gr. dziesięciny do dworu (uiszczanej za czasów pruskich do semin. w Pułtusku) i 3 łokcie przędzy z włókna dwors. Pańszczyznę odrabiano do folw. **W.**, a naturalia i czynsze, dopóki klucz **W.** należał do Gołdawkowa, oddawano do tego ostatniego. W 1821 r. spotykamy 7 takich osad (jedna pusta od 1814 r., na 2 siedzi po 2 gospodarzy, jedna od czasów pruskich zamiast pańszczyzny płaci 84 złp.); gospodarstwo prowadzono 2-polowe i wysiewano na osadzie 4 kor. ozim. i 4 jarz.; 1 zagrodek 10-morgowy, odrabiający 52 dni piesz. i 4 tłuکی i opłacający 9 złp. dziesięciny do dworu, $1\frac{1}{2}$ złp. hyberty, $1\frac{1}{2}$ łok. przędzy z włókna dwors.; 4 chałupnik., odrabiających po 6 dni tłuکی i 1 złp. czynszu. Młyn, wybudowany przez Leonarda Kacperskiego 1792

r. na mocy zezwolenie biskupa, opłacał 1821 r. 50 złp. czynszu, 9 złp. dziesięciny do dworu, $1\frac{1}{2}$ złp. hyberty; karczma. Razem było 40 męż., 47 kob. (w tej liczbie starszych nad 12 lat: 26 męż., 33 kob.), 12 koni, 12 woł., 19 krów, 9 jałow., 24 świń, 5 owiec. Na folw. 1821 r. wysiewano 3 kor. pszenicy, 40 żyta, 7 jęczm., 30 owsa, 4 gryki, 2 grochu, 4 jarki; zbierano 50 fur siana. Znajdowało się 8 męż., 3 kob., 6 koni, 4 woł., 15 krów, 10 jałow., 20 świń, 200 owiec. Za czasów, kiedy klucz **W.** był własnością Banku, urządzono wś kolonialnie; folw. otrzymał 654 mr. 153 pręt., las dworski 292 mr., włościanie 135 mr.; os. rząd. Klusek 14 mr. 136 pręt. Grunta zimne, piaski. (*Lud. Krz.*) 18.) **W. Wielka i Mała**, w par. Mokowo, ziemi dobrzyńskiej, ob. *Wierznica*. 19.) **W.**, ob. *Wierzbka. Br. Ch.*

Wierzbica, ob. *Wierzbie*.

Wierzbica, pow. krzemieniecki, ob. *Katrynburg*.

Wierzbica 1.) wś, pow. bóbrecki, 32 klm. na pld.-wsch. od Bóbrki, 7 klm. na pld.-wsch. od Chodorowa (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na pld.-zach. i pln.-zach. leży Sucharów, na pln.-wsch. Kniyhynicze, na pld.-wsch. Oskrzysińce (obie w pow. rohatyńskim). Wody zabiera potok wpadający poza granicami wsi do Świrza. Własność więk. ma roli orn. 326, łąk i ogr. 58, past. 1, lasu 16 mr.; własn. mn. roli or. 555, łąk i ogr. 132, pastw. 2 mr. W r. 1880 było 73 dm., 477 mk. w gm., 1 dm., 23 mk. na obsz. dwors. (460 gr.-kat., 12 rzym.-kat., 28 izr.; 471 Rus., 19 Pol., 10 Niem.). Par. rzym.-katol. w Bakowcach, gr.-kat. w Suchrowie. We wsi jest cerkiew p. w św. Michała i szkoła 1-klas. 2.) **W.** z *Wólką*, wś, pow. rawski, 15 klm. na pln.-wsch. od Rawy Ruskiej, 7 klm. na pln.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Uhnowie. Na pln. leżą Machnów i Nowosiółki Przednie, na pln.-wsch. Uhnów, na wsch. Poddubce i Zielona Machnowska, na pld. Rzyczki, na zach. Kornie i Machnów. Środkiem wsi płynie Sołokija od pln.-zach. z Korniów, na pln.-wsch. do Poddubiec. Na lew. jej boku leżą zabudowania wsi, a na pln. od nich przys. Wólka Wierzbińska. Pld. część obszaru lesista. Wznies. na pln. 238 mt., na pld. 228 mt. Dolina Sołokii 218 mt. Własn. więk. ma roli orn. 426, łąk i ogr. 396, pastw. 189, lasu 1688 mr.; wł. mn. roli orn. 1058, łąk i ogr. 993, pastw. 519 mr. W r. 1880 było 202 dm., 1202 mk. w gm., 13 dm., 100 mk. na obsz. dwors. (1207 gr.-kat., 7 rz.-kat., 88 izr.; 1203 Rus., 61 Pol., 38 Niem.). Par. rz.-kat. w Uhnowie, gr.-katol. w miejscu, dek. uhnowski. We wsi jest cerkiew, a w polu drewniana kaplica; szkoła etat. 1-klas. Na obszarze dwor. jest folwark i gorzelnia. 3.) **W.**, część Bojańca, w pow. zółkiewskim.

Lu. Dz.

Wierzbica 1.) al. *Werbice*, słow. *Verbice, Vrbi-ca*, węg. *Verbicz*, wś, w komitacie liptowskim,

w pow. Św. Mikulasz, nad rz. Wagiem, w sąsiedztwie Liptó Sz. Miklos, tak, że domy obydwu osad się stykają. W r. 1890 było 1867 mk. (1781 Słowaków, 21 Niemców, 31 Węgrów, 1 Serb i 33 innych narod.); podług religii: 174 rz.-kat., 1 gr.-kat., 1664 wyzn. augsb. i 27 izrael.; 189 dm., 1684 mr. obszaru. Protestanci mają kościół par. w miejscu, rz.-katolicy należą do paraf. w Liptó Sz. Miklos. W. należą do sądu pow. i urz. podat. w Sz. Miklos; tamże urząd poczt. i tel. 2.) **W.-Hustak** al. *Werbice Hustak*, słow. *Verbice Hustak*, węg. *Verbicz Husták* al. *Husztak Szt. Miklos*, wś, w komitacie liptowskim, na zach. od Svati-Mikulasz (Lipto Szt. Miklos). W r. 1890 było 54 dm. i 770 mk., a to 541 Słowaków, 116 Węgrów, 95 Niemców i 18 innej narod.; 203 rz.-kat., 5 gr.-kat., 429 wyzn. augsb., 2 helw. i 137 izrael. Obszar wsi wynosił 32 mr. Rz.-kat. należą do parafii Svati-Mikulasz, augsb. wyzn. do Werbie (Wierzbicy). Urząd poczt. i tel., sąd pow. i urz. podat. w Św. Mikulaszu. *W. H.*

Wierzbica 1.) *Polska*, niem. *Polnisch Wuerbitz*, 1406 r. *Polnischin Wirbicz*, wś i dobra, pow. kluczborski, par. kat. Wallendorf, ewang. w miejscu. Wś ma 687 ha (538 roli, 110 łąk), 110 dm., 970 mk. (83 kat.); dobra mają 1706 ha (700 roli, 160 łąk, 740 lasu), 23 dm., 273 mk. (53 kat.). Dziedzic wsi Joachim Wenzel w r. 1718 ufundował nowy kościół ewang., w miejscu poprzedniego maleńkiego. Pastorem był wtedy Tomasz Maciewski. Szkoła ewang. istniała podobno już 1688 r. Do dóbr należą folw. Kołaczek i karczma Wałda. 2.) **W. Niemiecka**, niem. *Deutsch Wuerbitz*, wś i dobra, pow. kluczborski, par. kat. Blumenau, ew. w miejscu. Wś ma 385 ha (315 roli), 59 dm., 433 mk. (363 ewang., 70 katol.); dobra 808 ha (540 roli, 71 łąk, 167 lasu), 13 dm., 197 mk. (167 ew., 30 katol.). Kościół ewang. wzniesiony z drzewa r. 1680. 3.) **W. Wielka i Mała**, niem. *Wuerbitz Gross i Klein*, 1175 r. *Werbenice*, 1288 r. *Parva Wirbeniz*, dwie wsi, pow. kożuchowski, par. kat. i ew. Bytom nad Odrą. W. Wielka wś ma 386 ha (309 roli), 22 dm., 149 mk. (2 kat.); W. Mała ma 116 ha (104 roli), 6 dm., 56 mk. (4 kat.).

Wierzbice, ob. *Wierzbica*.

Wierzbice, czesk. *Vrbice*, niem. *Wirbitz*, wś na Szląsku austr., w pow. frysztańskim (Freistadt), obwod. sąd. bogumińskim (Oderberg), odl. 7 klm. na pld. od Bogumina a 1 klm. od granicy pruskiej. W r. 1880 miały W. 462 mk. (447 rz.-kat., 9 prot., 6 izrael.), a pod względem narodowości 105 Polaków, 228 Czechów i 45 Niemców. Obszar wynosi 663 mr. Par. rz.-kat. w Boguminie. W. tworzą z Pudłowem jedną gminę. Ob. *Pudłów*. *W. H.*

Wierzbice Górne, *W. Guzy* i *W. Strupki*, trzy wsi, pow. sokołowski, gm. Jabłonna, par. Wyrozęby i Jabłonna, odl. 9 w. na zach. od So-

kołowa. W. Górne mają 11 dm., 70 mk. 250 mr.; W. Guzy 16 dm., 109 mk., 267 mr.; W. Strupki 19 dm., 129 mk., 558 mr. W 1827 r. W. Górne miały 6 dm., 52 mk.; W. Guzy 14 dm., 95 mk.; W. Strupki 20 dm., 120 mk. W pobliżu leży wyniosłość, na której odkryto 1880 r. cementarzysko przedhistoryczne. Opis wykopaliska pomieszczony był w piśmie „Przyroda i Przemysł“ (z 10 lut. 1881). W pobliżu W. leży Czekanów i Niewiadoma, z cementarzyskami, podobno Jadźwingów.

Wierzbick, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Skempe, par. Karnkowo, odl. 6 w. od Lipna, ma 10 dm., 208 mk. W r. 1827 było 17 dm., 182 mk. Folw. należy do dóbr Skempe. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 743: gr. orn. i ogr. mr. 449, łąk mr. 108, pastw. mr. 7, lasu mr. 152, nieuź. mr. 27; bud. mur. 3, drew. 13. Do włościan należy 44 mr. Spotykamy w dokum. Derśława z W. w r. 1363, Mikołaja Słup, kasztelana dobrzyńskiego, r. 1434. W XVI w. istniała tu parafia, w skład której wchodziły wsi: W., Głodo-wo, Czarne, Suradowo i Suradówko, Baldowo, Rzuchowo. W r. 1564 dziedzicem wsi jest Ezechiel Chełmicki, który płacił od 8 kmieci na całych łąkach, 4 zagr., stelmacha, szewca, kowala, w ogóle 4 fl. 27 gr. (Pawiński, Wielk., I, 313). R. 1789 dziedzic poseł Zieliński wysiewał tu 10 kor. żyta. Przy wsi w niewielkim oddaleniu znajduje się koliste wzgórze, zdaje się ręką ludzką usypane, a na niem widoczne są jeszcze fundamenty dawnego kościoła parafialnego. Zbudowany był z drzewa modrzewiowego, a spłonął r. 1700. Kamień od wody święconej, odnaleziony niedawno, pomieszczony został w kruchcie ściany kościoła w Karnkowie ze stosownym napisem. Nieistniejący kościółek wzniesiony był przez sędziego ziemi dobrzyńskiej, dziedzica W., w r. 1379. Ten nieznanzy za nazwiska dziedzic W. wraz z Mikołajem ze Złotopola pod Lipnem sądził spór o 10000 złp. między Władysławem, królem polskim, a Iwonem, zwanym Marsalek, z przydomkiem „Słup“. Obecnie parafianie zamierzają na miejscu, gdzie stał dawny kościółek, wystawić nowy (ob. *Gazeta Polska* z r. 1887, № 245). *Br. Ch.*

Wierzbiczany 1.) wś i huby nad jeziorem t. n., w pow. gnieźnieńskim, 323 ha obszaru. Sąd, urz. poczt. i st. dr. żel. w Gnieźnie, par. rz.-kat. w Kędzierzynie. R. 1284 wsi Neczayno i Wierbiczayno Przemysław II za wierne usługi darował Żegocie, wojewodzie krakowskiemu, zaś kościołowi gnieźn. i arcyb. Janisławowi, jako wynagrodzenie za poczynione mu szkody, wilości 300 grzyw., darował ją Przemysław, syn Borkona, d. 11 grud. 1311 r. W listopadzie r. 1335 król Kazimierz w Kaliszu przysądził tę wś arcyb. Janisławowi przeciw pretensjom Jana z Pilicy, który się zadowolnił „pewną sumą pieniędzy“, ofiarowaną mu przez arcybiskupa. W r. 1357

przywilej Kazimierza, potwierdzający przywileje i dobra kościoła gnieźn., wymienia w liczbie dóbr W. razem z Kędzierzynom i Szczytnikami. Po zabraniu dóbr kościelnych przez rząd, należały W. do domeny w Skórczynie. 2.) **W.**, ws i dobra, w pow. inowrocławskim, sąd w Inowrocławiu, urząd okręg. i urząd poczt. w Gniewkowie (Argenau). Ws ma obszaru 786 ha, z czystym dochodem 13434 mrk. Do dóbr należą folw. Ostrowo, mający 580 ha, Szrobsk (348 ha) i Łońsk (795 ha). Najdawniejsza wzmianka o W. sięga r. 1459, w którym Wojciech z Krotoszyna dał je biskupowi wrocławskiemu w zamian za Dzwierzchno. W r. 1461 pisze się jeszcze z W. i Krotoszyna Jakub, kasztelan szremski, układając się z biskupem wrocławskim o zniesienie młyna na Noteci pod Rowinem. W r. 1583 posiada w W. Jan Rusinowski 23 łanów os. a 10 zagrod. 3.) **W. Malachowo**, niem. *Jacobsdorf*, ob. *Malachowo*. Ws, w pow. witkowskim, ma sąd w Gnieźnie (o 15 klm.), od Witkowa 2 klm. Obszaru 167 ha. W ostatnich czasach z rąk Ulatowskich przechodziła do rąk Lutowskich i Chełmickich. Ostatni właściciel rozparcelował wieś tę za pośrednictwem banku ziemskiego w Poznaniu. Osadnicy nowi przybyli z Górnego Szląska.

Dr. W. Łebński.

Wierzbicańskie jezioro, przy wsi t. n., w pow. gnieźnieńskim, ciągnie się na 3 $\frac{1}{2}$ klm. przez pow. witkowski i gnieźnieński. Wzn. 97 $\frac{1}{2}$ mt. n.p.m., w najszerszym miejscu ma 1300 kroków, a zwięża się pod Wierzbicanami do 150 kroków, a pod Lubochnią na 300 kroków. Od północy zasila się jezioro strugą z Wawrzynowa płynącą, która się łączy z wodościkiem wynmysłowskim. Tenże zabiera zbyteczne wody aż od Trzemeszna i od strony Brzozowca (102 $\frac{1}{2}$ mt. n.p.m.). Na południe zasila się odpływem jez. Modrze, przez które płynie Wełna, w ten sposób, że biorąc początek z jez. Modrze, płynie sztucznym przepokopem do jeziora Wierzbiczany, z którego wystąpiwszy zdąża do jeziora Jankowskiego (95 $\frac{1}{2}$ mt. n.p.m.). Jezioro W. od r. 1318 było własnością arcyb. gnieźn. Na jego półd. wybrzeżu rozłożyła się wieś Lubochnia, ongi własność klasztoru trzemeszńskiego, na zach. Wierzbiczany, arcyb. gnieźn. Obszary tych wsi obejmowały całe jezioro z trzech stron, z czwartej, wschodniej, założono holendry Kujawki i prócz tego na półn. stronie drobną osadę Kaliny, po zaborze pruskim wieś Braunsfeld. O jeziorze tem istnieje podanie, że kiedyś na jego obszarze leżało jeszcze 5 wsi, które wody zalały.

W. Łebń.

Wierzbiczów, pow. hajszyński, ob. *Granów*.

Wierzbie 1.) ws i folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Kutno (odl. 6 w.), ma 9 dm., 197 mk., 792 mr. ziemi dwors., 23 mr. włośc. W 1827 r. było 18 dm., 167 mk. W r. 1889 folw. W., oddzielony od dóbr Sójki, rozl. mr. 686: gr. orn.

i ogr. mr. 595, pastw. mr. 27, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 11-pol. Do włościan należą 23 mr. Na początku XVI w. stoi ws pustką oddawna. Role kmieccie dawały dawniej dziesięcinę prepozyturze łączyskiej, folw. plebanowi w Kutnie. Później zatarła się różnica i z łanów km., gdy były uprawiane, pobierał pleban (Łaski, L. B., II, 486). 2.) **W.**, ws nieistniejąca obecnie. W XVI w. należała do par. Jezów (pow. rawski). Mieli w niej części Rogowscy (z poblizkiego Rogowa) Łany kmieccie dawały dziesięcinę plebanowi w Słupi; folw. pleban. w Jezowie (Łaski, L. B., II, 336). 3.) **W.**, ws i folw., pow. wieluński, gm. Praszka, par. Ożarów, odl. 10 w. od Wielunia. Ws ma kościół drewniany filialny, 92 dm., 769 mk., 93 osad, 1611 mr. włośc.; folw. 4 dm., 31 mk., stanowi majorat rządowy; dwie os. 4 dm., 26 mk. W 1827 r. było 70 dm., 686 mk. Na początku XVI w. mieszkańcy dawali klasztorowi kościoła wieluńskiego po 10 gr. z łanu osiadłego; z pustych zaś dziesięcinę. Sołtys dawał meszne plebanowi (Łaski, L. B., II, 99). Według lustracyi z r. 1564 ws W., w starostwie wieluńskim, miała łan. 9 $\frac{1}{2}$, km. 10, ogrod. 9, sołtys na 3 łan. Dochód 38 fl. 3 gr. 11 den. (Lustr., V, 176). Obecny majorat rządowy W. wydzielony został z dóbr Mokrsko. 4.) **W.**, ws, folw. i dobra, pow. kolski, gm. Sompolno (?), par. Mąkolno, o 4 w. od Sompolna, mają gorzelnię, młyn wodny, 285 mk. W 1827 r. było 27 dm., 207 mk. Jeszcze w r. 1881 ws ta należała do gminy Wierzbie, w pow. nieszawskim. Obecnie gmina ta została zniesioną, a obszar jej wcielony do pow. kolskiego. Dobra W. składały się w r. 1881 z folw.: W., Bely i Osno-Podlesne, rozl. mr. 1725: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 667, łąk mr. 95, pastw. mr. 19, lasu mr. 131, os. młyn., wiatrak mr. 9, nieuż. mr. 27; bud. mur. 20, drew. 2; folw. Bely gr. orn. i ogr. mr. 151, łąk mr. 146, nieuż. mr. 8; bud. mr. 3, drew. 2; folw. Osno-Podlesne gr. orn. i ogr. mr. 205, łąk mr. 145, lasu mr. 107, nieuż. mr. 15; bud. mur. 6, drew. 3; las urządzony. Ws W. os. 36, mr. 43; ws Osno-Podlesne os. 11, mr. 16; ws Ryn os. 2, mr. 50; ws Belno i Chojny os. 20, mr. 289; ws Marcinkowo os. 14, mr. 155; ws Buslerowo os. 2, mr. 19. Na początku XVI w. pleban w Mąkolnie pobierał dziesięcinę z łan. folw. i jednego pola ról kmiecych od strony Lubotynia (Łaski, L. B., II, 214). Zdaje się, że część wsi, t. j. Łany kmieccie należały do par. Lubotyń (leżącej już w diecezji kujawskiej). W r. 1557 ws W., w par. Lubotyń (?), własność Jana Lubstowskiego, miała 35 łan. os. i 2 rzemieśl. Tenże Lubstowski posiadał Osno, Brzezice i Melowo w tejże parafii. Inne Wierzbie czy też część tego, należała do sąsiedniej parafii Sadlno. Było tu 3 Łany z sołtysem (Pawński, Wielkop., II, 20 i 30). 5.) **W.**, ws i folw., pow. miechowski, gm. i par. Tezyca, odl. 12 w. od

Miechowa, leży niedaleko od Wierzbicy w pow. olkuskim. W 1827 r. było 11 dm., 71 mk. Folw. W. w r. 1886 rozl. mr. 354: gr. orn. i ogr. mr. 262, pastw. mr. 15, lasu mr. 63, nieuż. mr. 14; bud. drew. 8; płodozm. 14-pol.; las nieurządzoney. Wś W. os. 16, mr. 158. Jan Grot, bisk. krakow., nadał r. 1333 klasztorowi w Inbramowicach dziesięciny biskupie z wsi Jeleza i W. W r. 1581 wś W., w par. Tezyca, pow. ksiąskim, należy do Stan. Olszowskiego, który płaci tu od 6 półłanków km.. 2 zagr. z rolą, 1 rzem. (Pawiuń., Małop., 92). 6.) **W.** wś, pow. stopnicki, gm. i par. Drugnia. W 1827 r. było 28 dm., 176 mk. W r. 1579 wś W., w par. Drugnia, pow. wiślickim, własność Stan. Dembińskiego, miała 6 osad., 3 łany, 2 zagr. z rolą, 2 ubogich (Pawiuński, Małop., 224). W połowie XV w. W., w par. Drugnia, własność królewska, miała łany km., z których dawano dziesięcinę snopową i konopną, wartości 4 grz., scholastrii kieleckiej (Długosz, L. B., I, 450). 7.) **W.** al. *Wierzba* al. *Wierzbica*, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, odl. na pld. od Zamościa o 12 w., leży w nizinie, ma 2 dm. dwors., 43 włóc., 319 mk. kat., rozl. 686 mr. włóc. W r. 1827 było 35 dm., 183 mk. Młyn wodny i folw. należą do dóbr Łabunie lit. A (ob.).

Br. Ch.—T. Żuk.

Wierzbie, niem. *Wiersbie*, dobra i wś, pow. lubliniecki, paraf. kat. Sadow, ew. Lubliniec. W r. 1885 dobra miały 628 ha, 11 dm., 93 mk. (17 ew.); wś 145 ha, 26 dm., 156 mk. (2 ew.). Ob. *Gudlina*.

Wierzbic, rzeczka, w pow. słupeckim, ob. *Meszna*.

Wierzbic, rzeczka, dopływ Powięźnicy, wypływającej z jeziora Powidzkiego a wpadającej pod Ciężyniem do Warty. Wspomniana w rozgraniczeniu dóbr klasztoru łódzkiego, dokonaniem przez Mieszka w r. 1186. Struga ta w połowie przyznana została klasztorowi za mostem smogorzewskim.

W. Ł.

Wierzbicice, r. 1398 *Wirzbancicze*, osada pod Leszmem położona. Graniczyła z Bielewem i Lubiniem. Księga zmarłych klasztoru lubińskiego dominikanów, wymienia Scholastykę, która klasztorowi darowała W. Przeciw tej darowiźnie wystąpiły 2 córki Wierzbicy z Trzebuni, zdaje się siostry Scholastyki. Mikołaj, sędzia pozn., rozstrzygnął w r. 1360 spór ten na korzyść klasztoru. Ale już r. 1398 Katarzyna z Bielewa na rokach kościarnskich uzyskała wyrok, że do Bielewa i W. ona tylko sama ma prawo; potem wzięła 22 sztuk bydła od Budziwoja z Bielewa jako oprawę i za granicę między Bielewem a dziedzictwem klasztoru.

W. Ł.

Wierzbiliszki, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Leduchowskich, Poszyrwińcie, o 49 w. od Wilna, 3 dm., 33 mk. katol. (podług spisu

z 1865 r. wś miała 5 dusz rewiz. a zaśc. 2 dusze rewiz.).

Wierzbilki, wś włóc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Rożanka, o 53 w. od Lidy, 31 dm., 338 mk. (w 1865 r. 149 dusz rewiz.).

Wierzbilowce, ob. *Wierzbolowce*.

Wierzbina, niem. *Wiersebenne*, dobra i wś, pow. górski (Szląsk pruski), par. kat. i ew. Gross Barga. W r. 1885 dobra miały 179 ha, 1 dm., 17 mk. ew.; wś 35 ha, 15 dm., 77 mk. (13 kat.).

Wierzbina, część Manasterca, w pow. stryjskim.

Wierzbinek, wś, fol. i dobra, pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, odl. o 49 w. od Nieszawy, mają 341 mk. W 1827 r. było 18 dm., 120 mk. Dobra W. składały się w r. 1866 z fol. W. i Chlebowo, rozl. mr. 1287: gr. or. i ogr. mr. 537, łąk mr. 127, pust. mr. 30, lasu mr. 548, nieuż. mr. 45; bud. mur. 19, drew. 12; las nieurządzoney, wiatrak. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 33, mr. 64; wś Zakrzewek os. 13, mr. 318; wś Rybno os. 11, mr. 214; wś Chlebowo os. 14, mr. 17; wś Teresowo os. 24, mr. 105; wś Teodorowo os. 24, mr. 241; wś Zalesie os. 10, mr. 18; wś Tyle os. 3, mr. 23; wś Niedźwiady os. 2, mr. 48; wś Sosnowka os. 10, mr. 29.

Wierzbiniac al. *Wierzbowa*, os. przy wsi Kalenica, w pow. łowickim. Istniała jeszcze w r. 1839. Dawala do kościoła w Pszczonowie zamiast dziesięciny 1 korzec i 10 garncy żyta.

Wierzbinka 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.** al. *Wierbniki*, folw., pow. miński, w gm. Samochwałowice, własność Kuczyńskich, ma 1 włókę. 3.) **W.**, białoros. *Wierbinka* al. *Wierbniki*, fol., pow. miński, w gm. Samochwałowice, par. katol. kalwaryjska, o 25 w. od Mińska, własność Pawluciów, ma przeszło 1 włókę. Miejscowość falista, małoletnia. *A. Jel.*

Wierzbinki, kol. (rumunki), pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. 7 w. od Lipna, ma 2 dm., 15 mk., 30 mr.

Wierzbinski Młyn, niem. *Wierzebaume Muehle*, młyn na granicy pow. międzychodzkiego i skwierzyńskiego, na zach. od Międzychodu.

Wierzbiny 1.) dawna nazwa wsi Podwierzbie, w pow. garwolińskim. 2.) **W.**, kol., utworzona na obszarze dóbr Korytkowo, w pow. lipnowskim.

Wierzbiny, w dok. *Wyrzbiennen*, niem. *Wiersbinnen*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Arys.. Henryk Reuss z Pławna, namiestnik pruski i komtur morąski (1467-69), nadaje Krzysztofowi Skolimowi dobra W. z 40 włók na prawie chełm., z obowiązkiem jednej służby zbrojnej oraz wyższe i niższe sądownictwo. R. 1538 zatwierdza ks. Olbracht Marcinowi, sołtysowi drygalskiemu,

i Boguszowi Kosakowi z Mikosz posiadanie dóbr W. z 40 włók. Marcini otrzymał 22 $\frac{1}{3}$ a Bogusz 17 $\frac{1}{2}$ włók (Kętrz., O ludn. pol., 474).

Wierzbiny, niem. *Wiersbinnen*, wś, pow. starogardzki, st. pocz. i par. kat. Osiek, gm. Karzynki, zawiera 3 gbur. posiadała i 3 zagr., razem 178·57 mr.; 1885 r. 14 dm., 96 mk. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 zapisuje tu 12 mk. kat. (str. 232). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zaznaczono W. jako pustkowie o 2 dym. *Kł. Fr.*

Wierzbiszki, wś, pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo, odl. od Suwałk 24 w., ma 6 dm., 75 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki. W 1827 r. było 8 dm., 82 mk.

Wierzbka 1.) wś i os. fabr., pow. olkuski, gm. i par. Pilica. Jest tu wielka fabryka papieru, zatrudniająca do 150 ludzi, do C. A. Moes należąca; ma 11 budynków fabrycznych. Folw. W. należy do dobr Pilica, ma 56 $\frac{1}{2}$ mr. roli or., 75 mr. łąk, 186 mr. past., 6 mr. nieuż.; wś ma 28 gospodarzy i 23 komorników, 70 os., 464 mr. W 1827 r. było 27 dm., 185 mk. W r. 1581 wś W. (Wierzbica), w par. Pilica, własność Mikołaja Padniowskiego, właściciela licznych wsi w okolicy, miała 3 łany km., 1 kom. bez bydła (Paw. Małop., 80). 2.) **W.**, wś i fol., pow. opatowski, gm. Malkowice, par. Iwaniska, odl. od Opatowa 18 w., ma 21 dm., 147 mk. W 1827 r. było 17 dm., 102 mk., par. Kiełczyna. W r. 1891 folw. W. z nomenklaturą Bartek rozl. mr. 329: gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 31, lasu mr. 67, nieuż. mr. 7; bud. drew. 9. Wś W. os. 20, mr. 108 (według wykazów urzęd. 164 mr.). W połowie XV w. wś W., w par. Kiełczyna, własność Jana z Oleśnicy h. Debno, miała 5 łan. km., karcznię z rolą, z których dziesięcinę, wartości 4 grzyw., dawano archidykoni sandomierskiej. Był też folw. rycerski i zagrodnicy (Długosz, L. B., t. I, 320).

Br. Ch.

Wierzbłany 1.) wś, pow. kamionecki, 30 klm. na pld.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 6 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Busku. Na wsch. leżą Humniska, na pld. Humniska i Busk, na zach. Busk i Jabłonówka, na pld. Adamy i Bolożynów (wieś pow. brodzkiego). Pld. część wsi przepływa Sołotwina, środkową Rokitna, dopływy Bugu. Na pld.-zach. leży przys. Miroczyn, na pld.-wsch. Czuczmany Humniskie (w dolinie Sołotwiny), a na pld. i wsch. Czuczmany Zabłotne. Wzn. obszaru 234 mt. na pld.-wsch., 226 mt. wśrodku. Włas. więk. (hr. Kazimierza Badeniego) ma roli or. 261, łąk i ogr. 152, past. 59, lasu 968 mr.; wł. mn. roli or. 641, łąk i ogr. 1327, past. 279, lasu 286 mr. W r. 1880 było 151 dm., 982 mk. w gm., 8 dm., 50 mk. na obsz. dwor. (586 gr.-kat., 352 rz.-kat., 94 izr.; 868 Rus., 155 Pol., 9 Niem.). Par. rz.-kat. w Busku, gr.-kat. w Humniskach. We wsi jest szkoła etat. 1-klas. W Piotrkowie dn. 22 września 1456 r. oddaje Kazimierz Ja-

giellończyk wieś W. Piotrowi z Szamotoł, kaszt. poznańskiemu, w zastaw za 200 grzyw. monety polskiej (Liske, A. G. Z., t. V, str. 195). 2.)

W., część Mohylan, pow. żółkiewskiego, 8 klm. na pld.-wsch. od Żółtkwi, 6 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Kulikowie. Ob. *Mohylany. Lu. Dz.*

Wierzbna, rzeczka, wypływa z lasów w okolicy wsi Wierzbno, w pow. warszawskim i uchodzi we wsi Jeziornie do Jeziorki. Na wiosnę tak zmieniała wodę Jeziorki, że w Jeziornie wtedy białego papieru robić nie było można.

Wierzbna, wś, pow. jarosławski, w urodzajnej równinie, wzn. 227 mt. n.p.m., odl. 6·6 klm. na pld.-zach. od Jarosławia, przy gościńcu do Przeworska. Obszar wsi przecina tor kolejowy między stacyami: Jarosław i Pełkinie. Par. rzym. i gr.-kat. w Jarosławiu. Pos. więk. (ks. Czar-toryskich) wraz z fol. Wandówką ma 757 mr. roli, 28 mr. łąk, 2 mr. ogr., 21 mr. past., 2 mr. 1061 sąż. nieuż. i 4 mr. 1524 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 299 mr. roli, 20 mr. łąk i 16 mr. past. Oba obszary liczą 62 dm. i 396 mk., 265 rz.-kat., 120 gr.-kat. i 11 żyd. W. graniczy na wsch. z Kruhelem Pawłosiowskim, na pld. z Pełkiniami (stacją kol.), na zach. z Mirocinem i Ozańskiem, na pld. z Tywonią. *Mac.*

Wierzbnik 1.) osada miejska, przedtem miasteczko, pow. iłżecki, gm. i par. Wierzbnik. Leży na pld. stokach pasma łysogórskiego, na lew. brzegu rz. Kamienny, która o 2 w. poniżej roz-lewa się w wielki staw (pod Michałowem, odl. 4 w.). Osada leży w dolinie wytworzonej przez zbieg kilku strumieni, wprowadzających wody rozległych obszarów leśnych. Ze strumieni tych najważniejszym jest Lubianka (praw. dopł. Kamienny). Na przeciwnym brzegu Kamienny wprost W. leżą Starachowice. W odl. jest 6 w. na wschód od Wąchocka a 20 w. na pld. od Iłży. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. III, urząd gm., stację dr. żel. dąbrowieckiej, na odnodze Bzin-Ostrowiec, o 17 w. od Bzina a 15 od Kunowa, 100 dm., 739 mk., 481 mr. Targi tygodniowe (co piątek) i 4 jarmarki rocznie. W r. 1827 było 61 dm., 450 mk.; r. 1857 było 50 dm. (22 murow.) i 450 mk. (225 żyd.). Dochód kasy miejskiej wynosił w 1857 r. 160 rs. Klasztor świętokrzyski posiadając rozległe obszary leśne nad rz. Kamienną, graniczące z posiadłościami cystersów z Wąchocka, współubiegał się do pewnego stopnia z sąsiadami co do kolonizacji i zużytkowania tych obszarów. Z tych pobudek zapewne opat Radoszewski, sekretarz królewski i biskup kijowski, uzyskawszy przywilej Zygmunta III w r. 1624, założył nad Kamienną tuż naprzeciw Starachowic (należących do cystersów) a o 6 w. od Wąchocka, miasto Wierzbnik. Król nadał mu prawo magdeburskie, targi tygodniowe i trzy jarmarki. Cystersi protestowali przeciw temu dowodząc, iż obszar na którym

założono miasto należał do wójtostwa wachockiego. Spór ten wlec się będzie przeszło sto lat. Opat Sierakowski wniósł w W. kościół murywany i nadał miastu przywileje. Rubrycelle kościelne przypisują erekcyę kościoła i parafii opatowi Komornickiemu w r. 1688. W r. 1674 płacą tu pogłowne od 167 głów. Sprawa z cystersami toczy się jeszcze r. 1788 w trybunale radomskim. Za zgodą obu stron miało nastąpić rozgraniczenie posiadłości (ob. ks. Gacki, Benedyktyński klasztor św. Krzyża, Warsz., 1873). W. par., dek. iłżecki, 1214 dusz. W. gmina ma 11506 mr. obszaru (4624 włosc.) i 5263 mk. (651 żydów). W skład gm. wchodzi: Brody, Dziurów, Herkules (kopalnia), Jabłonna, Kuczów, Krzyżowa Wola, Michałów, Ruda, Styków, Starachowice, Świrta, Wanacya Rządowa i Księża, i Wierzbnik. 2.) **W.**, os., pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 26 w., ma 1 dm., 21 mr.

Br. Ch.

Wierzbno 1.) fol. i kol., pow. warszawski, gm. i par. Mokotów, ma 32 mk., 248 mr. Leży przy szosie wiodącej do Piaseczna, po za Mokotowem. W. jest jednym z folwarków, na które się rozpadł obszar Mokotowa. Zajmuje ono zbocze płaskowzgórza mokotowskiego, górującego nad doliną nadwiślańską, w której rozłożyły się Sielce i Czerniaków. Ze zbocza tego tryskają tu źródła wybornej wody, które dały powód do urządzenia w W. zakładu hydropatycznego (według metody Priessnitza), istniejącego tu w latach od 1840 do 1866 r. Obecnie urządzono tu letnie mieszkania dla mieszkańców Warszawy. W Avignon 1832 r. wydał Stan. Bratkowski broszurę p. t. „Delegowani w Wierzbnie dnia 2 grudnia 1830 r.“. 2.) **W.**, ws, pow. warszawski, gm. Nowo Iwiczna, par. Piaseczno, ma 10 osad, 106 mk., 260 mr. Wchodziła w skład dóbr Chylice. 3.) **W.**, w XVI w. *Vyerzbna*, kol., pow. łódzki, gm. Bruzyca Wielka, par. Aleksandrów, ma 20 dm., 223 mk., 248 mr. włosc. i 8 dwor. W 1827 r. było 13 dm., 187 mk. Na początku XVI w. ws ta należy do par. w Zgierzu. Pleban pobiera tylko koledę a dziesięcina idzie na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 387). 4.) **W.**, ws nad rzeką Wierzbic, pow. słupecki, gm. Ciążen, par. Słupca (odl. 1 1/2 w.), ma 19 dm., 121 mk. W r. 1827 było 12 dm., 95 mk., par. Kowalew. W ostatnich czasach wchodziła w skład dóbr rząd. Koszuty. W dok. z r. 1186 już wspomniane; według dok. z r. 1213 Henryk, arcyb. gnieźn., nadał dziesięciny z W. klasztorowi w Łądzie. W r. 1262 dziedzic W. „comes Blisborius“ zamienia W. z klasztorem na wsi klasztorne: Twardowo i Bielejowo (Kod. Wielk., n. 27, 80, 395). Przemysław I, ks. polski, pozwala r. 1280 Hermanowi, opatowi w Łądzie, osadzić obszar klasztorny zwany „Virbna“ nad rzeką Wierzbic kolonistami niemieckimi i polskimi („theutonicis et liberis polonis“) na pra-

wie niemieckim i nazwać wieś „Lyndenow“ (Dok. Ulanow., 355, № 7). Na początku XVI w. ws W., w par. Kowalewo, daje z 1an. km. i softysich plebanowi meszne po 3 kor. żyta i 3 owsa, młynarz zaś jeden korzec mąki pszennej (Łaski, L. B., I, 296). W r. 1564 ws W. (własność klasztoru w Łądzie) płaci „stacyi“ gr. 24 (Lustr., V, 88). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579, płacił tu Kuskowski od 1 1/2 1an., 2 zagr. bez roli (Pawiński, Wielk., I, 232). 5.) **W.**, ws nad rzeką Kitlowiec (lewy dopł. Wisły), pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Koniusza, odl. 30 w. od Miechowa, 7 w. od Proszowic. Leży w pobliżu drogi bitej z Krakowa do Proszowic. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 20 dm., 267 mk. Fol. W. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 67, lasu mr. 32, nieuż. mr. 22; bud. murów. 1, drew. 18; płodozm. 13-pol.; las nieurzadzony. Ws W. os. 39, mr. 169. W połowie XV w. ws W., w par. Koniusza, należała w części do Piotra Masłowskiego, w części do kilku innych. Łany km. płaciły dziesięcinę kolegiacie krakowskiej; 2 folw. dawały dziesięcinę, wartości 9 grzyw., pleban. w Koniuszy (Długosz, L. B., II, 170). W r. 1581 Ożarowska płaci tu od 7 1/2 1an. km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. z bydł., 4 bez bydła (Pawiński, Małop., 16, 441). W. gmina należy do sądu gm. okr. V w Proszowicach, tamże i st. poczt. Gmina ma 7994 mr. obszaru i 4033 mk. (8 żydów). 6.) **W.**, ws i fol. i W. *Pokościelne*, kol. nad rzeką Czerwonką (dopł. Liwca), pow. węgrowski, gm. Ossowo, par. Wierzbno, leży pomiędzy Liwem a Kalusznym, odl. 14 w. od Węgrowska, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 37 dm., 385 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 14 dm., 95 mk. Fol. Wierzbno z awulusem Sobań al. Lucynówka w r. 1886 rozl. mr. 823: gr. or. i ogr. mr. 615, łąk mr. 92, past. mr. 8, lasu mr. 113, nieuż. mr. 25; bud. murów. 2, drew. 17; płodozm. 4 i 10-pol.; las nieurzadzony, pokłady torfu. W. kol. ma 112 mr.; W. *Pokościelne* 112 mr. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 36, mr. 261; ws Wólka Świniarska os. 28, mr. 376; ws Sobań os. 33, mr. 357; ws Helenów os. 5, mr. 67. Dr. Dudrewicz i T. Łuniewski prowadzili tu poszukiwania archeologiczne i znaleźli sporo zabytków przedhistorycznych. W 1476 Mikołaj Szóstak posiada W. i Jawornik (Kod. Maz., 271). Według reg. pob. pow. liwskiego z r. 1563 ws W., w par. Czerwińsk, miała 29 1an., 3 kowali, garncarza, krawca (Pawiński, Mazowsze, 418). Kościół i parafię erygowała 1583 Dorota Barzowa z Ojrzanowa i syn jej Stan. Miński. W r. 1855 przez wicher obalony i następnie odbudowany. W. par., dek. nowomiński (dawniej siennicki), 1295 dusz. *Br. Ch.*

Wierzbno 1.) jezioro, w pow. międzychodzkiem (dziś skwierzyński), o 6 klm. na zach.-płd. od Międzychodu, pod wsią t. n. Ma długości 1

klm. a szerokości 0·2 klm. Łączy się z innymi jeziorami, z którymi odpływa do Warty. 2.) **W.**, jezioro, na 2 staj długie, na pld. od Chodzieża, zasilone Komesznikiem, odpływa Bolimką do jez. Rataja a z niem do Noteci. Między Komesznikiem a W. stał folusz Karczewnik. *W. Łeb.*

Wierzbno 1.) wś, pow. odolanowski, sąd w Odolanowie, urz. poczt. w Daniszynie. Wś ta leży na ptn. od Odolanowa, na zach. od Ostrowa. Szkoła 1-klas. Arcyb. Jastrzębiec ustanawiając przy katedrze poznańskiej kolegium mansjonarzy, przeznaczył na ich utrzymanie kilka altarzy w tymże kościele, tudzież dziesięciny stołu biskupiego z dóbr w okolicy Kalisza i Odolanowa, między którymi wymienione Wierzbno. 2.) **W.**, wś, pow. skwirzyński, na pld.-zach. od Międzychodu, przy trakcie z Kamienny do Skwirzyny, gniazdo Wierzbinińskich h. Nałęcz. Liczyła r. 1580 do swej parafii Nową Gorzycę. Kościół założony tam r. 1415, był potem przez pewien czas w ręku protestantów, ale wrócił do katolików w r. 1625. W r. 1640 miał kościół ten 2 kolatorów Wierzbinińskiego i Zychlińskiego, ówczesnych właścicieli Wierzbna. Około r. 1725 był afiliowany do Goraja, w r. 1738 stanowił znów osobą parafią. *W. Łeb.*

Wierzbno, 1.), niem. *Wuerben*, wś i dobra, pow. grotkowski, par. kat. Hohen - Giersdorf, ewang. Arnsdorf. Wś ma 132 (120 roli), 37 dm., 195 mk. (15 ew.); dobra 237 ha (191 roli), 3 dm., 46 mk. (16 ew.). Szkoła katol. **W.**, 2.) niem. *Wuerben*, 1373 *Wirbin*, 1578 *Wirbna*, wś i dobra nad Widyniowską Wodą, pow. nissański, paraf. katol. Kalkau (Kałków?), ew. Odmuchów. Wś ma 235 ha (180 roli, 18 łąk, 23 lasu), 44 dm., 280 mk. katol.; dobra 405 ha (231 roli, 86 łąk, 36 lasu), 4 dm., 69 mk. katol. Dawna własność biskupów wrocławskich, którzy mieli tu już 1434 swój zamek, dotąd stojący. Lasek dębowy pobliski nosi nazwę Zwierzynca. 3.) **W.**, niem. *Wuerben*, 1243 *Virbna*, wś i dobra, pow. świdnicki, paraf. katol. w miejscu, ew. Świdnica. Wś ma 116 ha (93 roli), 98 dm., 873 mk. (85 ew.); dobra 509 ha (368 roli, 68 łąk, 48 lasu), 19 dm., 189 mk. (162 ew.). Do r. 1810 było własnością klasztoru w Gryzoborze (Gruessau). We wsi kościół par. katol., szkoła katol., zamek, młyn wodny, cegielnia, torfiarnia. 4.) **W.**, niem. *Wuerben*, 1148 r. *Virbeno*, 1343 *Wirbin*, wś, pow. olański, par. kat. w miejscu, ew. Marschwitz. W r. 1885 było 1194 ha (1132 roli, 27 łąk), 115 dm., 863 mk. (91 ew., 2 żyd.); r. 1840 było 796 mk. (39 ew.). Wieś ta należała pierwotnie do opactwa św. Wincentego we Wrocławiu. Ludność trudni się uprawą lnu, rzepaku, drzew owocowych. We wsi kościół paraf. katol. i szkoła katol.

Wierzbnowo, białoros. *Wierbilowa*, folw. nad bezim. rzeką, pow. nowogródzki, w 2 okr.

pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 13 w. od Nowogródka, własność Palczewskich, ma około 12 włók; grunta wyborne. *A. Jel.*

Wierzbocice, wś nad rzeką t. n., pow. słupiecki, gm. i par. Ciążeń, odl. od Słupcy 5 $\frac{1}{2}$ w., ma 65 dm., 531 mk. Wr. 1827 było 35 dm., 303 mk. We wsi posterunek straży pogranicznej. Jestto dawna własność biskupów poznańskich. Według reg. pob. pow. pyzdreńskiego z r. 1578 ze wsi W. Tomasz, szafarz bisk. poznańskiego, płacił od ślad os. 5 $\frac{1}{2}$, zagr. 3, kom. 3, kraw. 1 (Pawiański, Wielkop., I, 199).

Wierzboły, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 16 w. od Słonima, 639 dzies. ziemi włośc.

Wierzbołów, ob. *Wierzbołowo*.

Wierzbołowce al. *Wierzbilowce*, wś, pow. rohatyński, tuż na pld. od Rohatyna (urz. pocz.), 15 klm. na ptn. od sądu pow. w Bursztynie. Na wsch. leżą Putiatyńce, na pld.-wsch. i pld. Babuchów, na zach., ptn. i ptn.-wsch. Sołoniec. Wzdłuż granicy wsch. płynie Gniła Lipa a środkiem obszaru jej bezim. dopływ. Zabudowania wsi leżą w dolinie Gniłej Lipy. Na ptn.-wsch. wzgórze „Załuże“ (303 mt.). Środek obszaru wzn. 252 mt. Własu. więk. ma roli or. 42, past. 2 mr.; wł. mn. roli or. 782, łąk i ogr. 205, past. 62 mr. W r. 1880 było 102 dm., 526 mk. w gm. (510 gr.-kat., 3 rz.-kat., 13 izr.; 508 Rus., 5 Pol., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Rohatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. rohatyński. Do paraf. należą: Babuchów, Sołoniec i Załuże. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jana i szkoła etat. 1-klas.

Wierzbołowice, białorus. *Wierbalowicz*, wś nad Mytwą, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 124 w. od Rzeczycy, ma 49 osad, szkołę gminną (od 1864 r.), cerkiew paroch., p. wez. św. Paraskewii, uposażoną z dawnych zapisów 2 włókami ziemi, około 1400 parafian; filia, p. wez. Narodzenia N. M. P., w Konotopie. Miejscowość równa, łąk dużo.

Wierzbołowka, zaśe., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 6 w.), okr. wiejski Borekuny, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Mussa.

Wierzbołowo al. *Wierzbołów*, niem. *Wirballen*, miasto, stacya dr. żel. i komora celna, pow. wykłowski. Miasto leży w dolinie rzeki Szyrwinty, wznies. średnio do 227 st. npm., nad dwoma drobnymi strumieniami, uchodzącymi do Szyrwinty (z lew. brzegu) o 3 w. na ptn. od miasta. Komora celna i stacya dr. żel., na odnodze Wilno-Wierzbołów, leżą nad rzeką Leponą (dopł. Szyrwinty), o 5 w. na zach. od miasta, w gminie Kibarty. Miasto odl. 14 w. na zach. od Wykłowyszek, z którymi połączone jest drogą bitą, stacya dr. żel. i komora odl. 2 $\frac{1}{2}$ klm. od pogranicznej stacyi pruskiej w Ejtkunach, 64 w. od Królewca, a 178 w. od Wilna, 92 w. od Suwałk. Miasto posiada kościół par. ewang.,

szkołę 2-klas. ogólną, szkołę ewang. Sąd pokoju dla W. znajduje się w Wyłkowyszkach, urząd poczt., tel., stacya dr. żel. w os. Kibarty, lecz noszą urzędową nazwę Wierzbolów. Miasto ma 258 dm., 2667 mk. (1237 męż., 1430 kob.) i obok tego 1368 zapisanych do ksiąg ludności stałej lecz nieobecnych (skutkiem emigracji i osiedlenia się dla zarobku w gm. Kibarty, liczącej 9271 mk.). Co do wyznania w mieście jest 14 prawosł., 1940 żydów (49⁰/₀), zresztą katolicy. Ewangielicy mający tu swój kościół par., mieszczą w obrębie gm. Kibarty (przeszło 3000). W r. 1827 było 242 dm., 1826 mk. Osada przy komorze ma obecnie dość znaczną ludność. W r. 1870 było 10 dm., 42 mk. Utworzenie się znacznego centra handlowego w Kibartach przy st. kol. i komorze (do 6000 mk.) odebrało miastu wszelkie znaczenie handlowe i zamieniło w biedną osadę, zamieszkaną przeważnie przez żydów. W. powstała na obszarach lasów należących do starostwa jurborskiego. Pierwotnie był wioską na trakcie zapuszczańskim, założoną jakoby za rządów Bony, pod nazwą: Nowa Woła i stanowiącą centr rozległego leśnictwa. Wraz ze starostwem jurborskiem oddany był konstytucją z r. 1593 na oprawę posagu żony Zygmunta III a następnie późniejszych królowych (Cecylii Renaty, Maryi Ludwiki, Eleonory). Parafią utworzyć tu miała Bona w r. 1554. Prawo miejskie, magdeburskie, nadał osadzie Zygmunt III r. 1593. W r. 1643 Jan Wścieklica, dworzanin JK. Mości, z żoną Maryą z Tebańskich założył tu klasztor dominikanów. Kościół klasztorny miał być przerobiony z zamku czy pałacu fundatorów (widocznie dzierżawców królewskich). Klasztor istniał do r. 1819. Gdy kościół paraf. uległ ruinie i został rozebrany w r. 1855 (pozostały tylko ruiny dzwonnicy murowanej), wtedy kościół poklasztorny użyty został na parafialny. Jestto budowla sklepiona, w stylu jezuickim (przebudowana w XVIII w.), o dwu wieżach. Wewnątrz 11 ołtarzy z ozdobami gipsowymi. Zabudowania klasztorne noszą cechy dawniejszej budowli niż kościół. Dominikanie utrzymywali tu szkoły, które istniały do r. 1819 i miały w końcu 6 klas. Pierwotny zbór ewangelicki założyli tu w r. 1731 przybyli z Salzburga osadnicy. Parafia istnieje od r. 1833. Dzisiejszy kościół nowy poświęcony był w r. 1879, wzniesiony kosztem gminy, liczącej do 4000 wiernych. W. par., dek. wyłkowyski, 4260 dusz.

Br. Ch.

Wierbołowszczyzna, zaśc., pow. miński, przy granicy pow. borysowskiego, w 1 okr. pol.; miejscowość dość leśna.

A. Jel.

Wierzboly 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 25 w., ma 26 dm., 234 mk., 16 os., 642 mr. Wchodziła w skład dóbr Kirsna-Ostrów. W 1827 r. było 17 dm., 135 mk. 2.) W., wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Kalwarya. Wchodziła w skład

dóbr Krasnowo, r. 1855 miała 88 mr. W nowszych spisach urząd pominięta. W r. 1827 był 1 dm., 12 mk.

Wierzbontowice, zapewne: *Weszmuntowice*, gdyż w okolicy jest wieś Weszmuntów (Wyszmontów), może też właściwą formą jest *Wierzbistowice*, fol., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Mamina, odl. od Opatowa 16 w., ma 2 dm., 39 mk., 283 mr. W r. 1827 Wierzbontowice mają 1 dm., 6 mk. Wchodzi w skład majoratu rząd. Milejowice, stanowił więc zapewne własność klasztoru św. Krzyża.

Wierzbów 1.) wś, pow. brzeżański, 12 klm. na pñ.-zach. od Brzeżan (sąd pow.), 7 klm. na wsch. od urz. poczt. w Narajowie. Na pñ.-zach. leżą Stryhańce, na pñ. Dworce, na pñ.-wsch. Buszcze, na wsch. Szumlany Małe, na pñd.-wsch. i wsch. Łapszyn, na zach. Narajów. Na pñ.-zach. powstaje pot. Hori, prawy dopł. Złotej Lipy. Wzn. sięga 423 mt. na pñd.-zach. w „Wielkim Lesie“. Na pñ.-wsch. wzgórze „Oberezyńska“ (405 mt.). Najniższy punkt (293 mt.) leży w dolinie potoku. Własn. więk. ma roli or. 783, łąk i ogr. 74, past. 26, lasu 1406 mr.; wł. mn. roli or. 1963, łąk i ogr. 665, past. 57, lasu 3 mr. W r. 1880 było 205 dm., 1328 mk. w gm., 6 dm., 86 mk. na obsz. dwor. (1212 gr.-kat., 133 rz.-kat., 57 izr., 12 innych wyzn.; 1326 Rus., 88 Pol.). Par. rz.-kat. w Narajowie, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1500 złr. 2.) W., wś, pow. podhajecki, 5 klm. na pñd. od Podhajec (sąd pow. i urząd poczt.). Na pñ. leżą Uhrynów i Podhajce, na pñ.-wsch. Siółko, na wsch. Mądzielówka, na pñd. Holhocze i Wolica, na zach. Zastawne i Jabłonówka. Środkiem obszaru płynie Koropiec (dopł. Dniestru). Na praw. jego brzegu leżą zabudowania wsi. Wzn. sięga 410 mt. na pñd.-zach., najniższe (321 mt.) w dolinie Koropca. Własn. więk. ma roli or. 254, łąk i ogr. 105, past. 2, lasu 384 mr.; wł. mn. roli or. 2407, łąk i ogr. 710, past. 531, lasu 79 mr. W r. 1880 było 251 dm., 1426 mk. w gm., 3 dm., 15 mk. na obsz. dwor. (1311 gr.-kat., 93 rz.-kat., 37 izr.; 1312 Rus., 127 Pol.). Par. rz.-kat. w Podhajcach, gr.-kat. w miejscu, dek. podhajecki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2982 złr. W Lwowie dnia 28 maja 1494 r. rozstrzyga Stanisław z Trzebuelowa, kanonik i oficyał lwowski, spór o dziesięciny z Wierzbowa (Wyrzbow) na korzyść plebana podhajeckiego (Lisko, A. G. Z., t. IV, str. 206).

Lu. Dz.

Wierzbów 1.) al. *Werbów*, niem. *Mensdorf* al. *Menhardsdorf*, węg. *Ménhard*, w dok. *villa Meynardi*, miasteczko, w hr. spiskim, nad pot. Wierzbów (praw. dopł. Popradu), przy gościńcu, odl. 6 klm. od Kezmarku. W r. 1891 było tu 769 mk.: 98 Słowaków, 668 Niemców i 3 Wę-

grów; 243 rz.-kat., 501 wyzn. augsb., 5 gr.-kat., 1 wyzn. helw., 19 izrael., 167 dm. i 3355 mr. obszaru. Kościół paraf. rz.-kat. w miejscu, również jak i kościół augsb.; izraelici mają synagogę w Hunowcach (Hunfalu). W. należy do sądu pow. i urzędu podatk. w Kezmarku, urząd poczt. i kasa oszczędności w miejscu. Wierzbów jako osada wymieniona jest już w dok. z r. 1306; kościół miał istnieć już 1222 r. (ob. Janota: Zapiski o zaludn. dolin Dunajca i Popradu, w Roczn. Tow. Nauk. Krak., t. IX, 1864 r.). W. należał do liczący 13 miast spiskich zastawionych Polsce w r. 1412. Por. *Letanowce* (t. V, 181, 2). 2.) **W.**, słow. *Vrbc*, węg. *Verbó*, wś, w komitacie liptowskim, nad rz. Wag, przy kolei żel. koszycko-bogumińskiej, 1 klm. od Małych Włachów (Kis Olaszi). W r. 1890 było tu 100 mk.: 92 Słowaków, 8 Niemców; 74 wyzn. augsb., 18 rz.-kat. i 8 izrael., 13 dm., 197 mr. Par. rz.-kat. Svati Maria (Lipto-Szent-Maria), augsb. Nemet Lipese. Sąd powiat. i urząd podatk. w Rozemberku, urz. poczt. w Małych Włachach. **W. H.** **Wierzbów**, fol. dobr. Popielne, w pow. żądz-borskim.

Wierzbowa, wś, i *W. Woźnicka*, fol. pow. łączycki, gm. Gostków, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy w. 10; wś ma 6 dm., 54 mk.; fol. 3 dm., 38 mk. W r. 1827 było 10 dm., 89 mk. W r. 1866 fol. *W. Woźnicka* rozl. mr. 385; gr. or. i ogr. mr. 261, łąk mr. 83, past. mr. 2, lasu mr. 22, os. młyn. wieszczysto-czynszowa mr. 6, nieuz. mr. 11; bud. drew. 12; wiatrak. Wś *W.* os. 9, mr. 12; wś *W. Derszlej* os. 11, mr. 277. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąnow km. dawano kościołowi w Zgierzcu, z folw. pleb. w Leźnicy (Łaski, L. B., II, 361). Według reg. pob. pow. łączyckiego z r. 1576 wś *W. Hieronimi*, w par. Leźnica Major, własność Wierzbowskich, miała 1 łąn, 1 zagr., 1 osad. *W. Woźniczka* miała 1 1/2 łąnu, 3 osad. Bernard Wierzbowski miał 1 1/2 łąnu bez kmieci (Pawiń., Wielk., II, 70, 125).

Wierzbowa 1.) pow. jampolski, ob. *Werbowa*. 2.) **W.**, *Werbowa*, ob. *Żwan*.

Wierzbowa 1.) część Hdukowiec, pow. zaleszczycki. 2.) **W.**, część Rożanówki, pow. zaleszczycki.

Wierzbowce, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Gruszewskich Hermaniszki, o 51 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 4 dm., 39 mk. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.).

Wierzbowce, dział górski w Karpatach wschodnich, na obszarze gm. Wierzbowiec, w pow. kossowskim. Ob. *Malkowa*.

Wierzbowice 1.) wś, pow. horodeński, 12 klm. na pld.-zach. od Horodenki (sąd pow. i urz. poczt.). Na pfn. leży Okno, na pfn.-wsch. Czerniatyn, na pld.-wsch. Targowica, na pld.-zach. Soroki, na zach. Rochynia (dwie ostatnie wsi w

pow. kołomyjskim). Wzdłuż granicy pfn.-wsch. płynie pot. Okno; granicy pld. dotyka pot. Topolówka. Wznies. na zach. 337 mt. Własn. więk. ma roli or. 860, łąk i ogr. 119, past. 77, lasu 37 mr.; wł. mn. roli or. 1386, łąk i ogr. 51, past. 47, lasu 5 mr. W r. 1880 było 208 dm., 1113 mk. w gm., 9 dm., 64 mk. na obsz. dwor. (1090 gr.-kat., 58 rz.-kat., 21 izr., 8 innych wyzn.; 2004 Rus., 72 Pol.). Par. rz.-kat. w Gwoźdźcu, gr.-kat. w miejscu, dek. horodeński. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 696 złr. Wś ta wspomniana już w dokum. z r. 1416 (Liske, A. G. Z., t. V, str. 39). 2.) **W.** al. *Wierzbowiec*, wś, pow. kossowski, tuż na pfn. od Kossowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pfn.-zach. leży Pistryń, na pfn. Chomeczyn, na pfn.-wsch. Rożnów (w pow. śniatyńskim). Wody płyną małymi potokami na wsch. do Rybnicy. Są to mianowicie: pot. Hordakin na pld., Tarnowce w środku obszaru, a Czerniatyn (dopł. Tarnowca) z pot. Wołowym na pfn. Wzn. sięga na pfn.-zach. 529 mt. (góra Keczyra). Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 5, łąk i ogr. 24, past. 178, lasu 568 mr.; wł. mn. roli or. 1020, łąk i ogr. 1783, past. 516, lasu 5 mr. W r. 1880 było 441 dm., 1765 mk. w gm. (1630 gr.-kat., 58 rz.-kat., 77 izr.; 1665 Rus., 23 Pol., 77 Niem.). Par. rz.-kat. w Kossowie, gr.-kat. w Kossowie Starym. We wsi jest cerkiew. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. 3.) **W.**, ob. *Wierzbowiec*.

Wierzbowczyk, wś, pow. brodzki, 30 klm. na pld.-wsch. od Brodów, 10 klm. na pfn.-zach. od sądu pow. w Założcach, 9 klm. na pld. od urz. poczt. Podkamień koło Brodów. Na pfn. leży Styberówka, na pfn.-wsch. Palikrowy, na wsch. Jaśniszcze, na pld.-wsch. Podbereźce, na pld. Ratyszcze, na zach. Markopol. Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Samea, lew. dopł. Seretu. Na pld.-zach. leży wś Orzechowczyk. Wzn. sięga na wsch. 391 mt. W r. 1880 było 94 dm., 497 mk. w gm., 3 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (468 gr.-kat., 42 rz.-kat., 11 izr.; 470 Rus., 47 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w miejscu. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania P. i szkoła 1-klas. z jez. wykład. ruskim, założona r. 1872. Ob. *Orzechowczyk*. *Lu. Dz.*

Wierzbówek, fol., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Koziczynek, odl. 14 w. od Ciechanowa, 1 dm., 14 mk., 110 mr.

Wierzbówek, wś, wchodziła w skład dóbr śmiłańskich w r. 1775, ob. *Smila* (t. X, 883).

Wierzbowice, pow. rzeczycycki, ob. *Wierbowice*.

Wierzbowice 1.) wś i os. młyn., pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Bąkowa Góra; wś ma 2 dm., 59 mk., 14 mr. włośc.; os. młyn. 2 dm.; 7 mk., 20 mr. dwors. W 1827 r. było 3 dm., 33 mk. Os. ta należała do fol. Korytno.

2.) **W.**, ws i fol. nad rzką Raciążnicą, pow. płoński, gm. Sochocin, par. Wierzbowiec, odl. 7 w. od Płońska, posiada kościół murowany, młyn wodny, 44 dm., 212 mk. W 1827 r. było 15 dm., 123 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1333: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 52, past. mr. 26, lasu mr. 659, nieuż. mr. 37; bud. mur. 3, drew. 16; płodozm. 11-pol., las nieurzadzony, młyn wodny. Ws W. os. 23, mr. 20; ws Koliszewo os. 40, mr. 119. Według reg. pob. pow. sąchociego z r. 1567 Piotr Koszobucki płacił od 1 włóki, prócz tego była druga włoka (Pawiński, Mazowsze, 352). Kościół i parafia erekcyi niewiadomej. Istniała już w 1567 r. i obejmowała wsi: Wierzbowiec, Chodyszewo, Milewo, Żelechy, Brzeźnicę (Pawiń., Mazowsze, 352). Obecny kościół murowany, poświęcony był r. 1774. Z powodu szczupłych rozmiarów parafii bywa ona zwykle pod wspólnym zarządem z par. SARBIEWO. W. par., dek. płoński, 856 dusz. *Br. Ch.*

Wierzbowiec 1.) w dok. *Werbowa* (1545 r.), ws, pow. krzemieniecki, okr. pol. i par. katol. Wiśniowiec (o 15 w. na pld.-wsch.), przy trakcie z Ułaszczyniec do Hnidawy, o 7 w. od Wyżgródka, posiada cerkiew paraf., kaplicę katol. na cmentarzu, ślady dawnego zamku i zwierzyńca, tudzież pałac wzniesiony przez Stanisława Mniszcha, chorążego w. koron. W czasie rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. ws *Werbowa* była własnością ks. Wiśniowieckiego, mieszczanie bowiem krzemieniecacy skarżą się na niego, że nieprawnie pobiera myto po 2 grosze (Jabłonowski, *Rewizye*, 105). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ks. Michał Wiśniowiecki, kaszt. kijowski, płaci z mka *Wierbowca* z 15 dym. rynekow. po 6 gr., z 14 dm. ulicznych, 20 chałup ubogich, z 16 ogrodów, 2 szewców, 1 kuśnierza, 3 garncarzy, 1 piekacza, 5 komorn. (Jabłonowski, *Wołyń*, 132). W XVIII w. należał do klucza nowowiśniowieckiego dóbr ks. Wiśniowieckich, następnie Mniszchów.

2.) **W.**, urząd. *Wierbowiec*, w dokum. *Wierzbowicz*, *Wierbowiecz*, *Vyrbovyecz*, mto nadetatowe przy ujściu rz. Dożwy (Bachtynki) do Żwanu (*Werbowej*), pow. uszycki, pod 48° 98' pń. szer. a 48° 7' wsch. długi., o 84 w. na pń.-wsch. od Kamieńca a 19 w. od Uszyce, 67 w. od Żmerynki (st. dr. żel.). Położone między górami, przy trakcie poczt. z Jaryszowa do Letniowiec, ma 2584 mk. Poprzednio było tu 337 dm., 4643 mk. (287 katol., 533 żydów). Cerkiew paraf. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1771 r. i uposażona 33 dzies. ziemi, kościół par. katol., dom modlitwy żydowski, apteka, 26 targów (co drugi czwartek), 4 sklepy, 1 dom zajezdny, 143 rzemieślników (59 majstrów), zarząd policyjny dla 5 gmin powiatu (Kapuściany, Kuryłowce Murowane, Osłamów, Piątkówka i Struga), zarząd miasta (dumę), zaprowadzony w 1882 r., st. pocztowa. Dochód miasta wynosi 4696 rs.

(w 1860 r. tylko 290 rs.); do miasta należy 559 dzies. ziemi, dającej 980 rs. dochodu. Kościół paraf. katol., p. w. św. Michała Archanioła, z muru w 1802 r. ze składek parafian wzniesiony, na miejscu dawnego, drewnianego, fundowanego w 1607 r. przez Zygmunta III, a przez biskupa Mackiewicza w 1829 r. konsekrowany. Paraf. katol., dekanatu uszyckiego, 2143 wierznych (w 1890 r.). Do parafii, oprócz *W.*, należą mka: Kalus i Kuryłowce Murowane, wsi: Bachtyn, Bachtynek, Berezowa, Durniaki, Głębówka, Hałajkowce, Haraczyńce, Huta Nowa i Stara, Kurażyn, Maciorskie, Petrymany, Rudkowce, Skazińce, Szurka, Złotohorka i Żytniki. Stara osada, już w 1530 r. wpisana do rejestrów pobor., choć była pusta, podobnie jak w 1542 r., prawdopodobnie zniszczona przez Tatarów. W 1566 r. trzymał ją Roch Górecki, miała 3 łany. W 1569 r. Górecki płaci od 2 pługów a 1578 r. trzyma Górecka, pobór niewykazany (ob. Jabłonowski, *Wołyń* i *Podole*, 170, 199, 219, 303). W 1607 r. Stanisław Górecki otrzymał przywilej od Zygmunta III na założenie miasta: „gdy nam ur. Stanisław Gorecki sam i imieniem małżonki swojej Anny Łojowskiej sprawę dał, że w dzierzawie naszej wsi Wierbowcu, w pow. kamienieckim, miejsce jest, między rzekami Wierbowcem i Bachtynem, na granicy wołoskiej, w dobrem położeniu, na którym zamek i miasto, gdyby było założone, miało to być z dobrem wszystkiej Rzpltej a za czasem i z pożytkiem stołu naszego. My tedy przyczynę za niemi nam uczynioną dobrze zważywszy, i to przedsięwzięcie ich wdzięcznie przyjąwszy, umyśliśmy na to pozwolić, jakoż pozwalamy tym listem naszym, założyć tam miasto Wierzbowiec, tym sposobem, że dajemy obywatelom, którzy tam osiedlą, przywilej, pozwalając na prawo magd., oddaliwszy wszelakie prawa, sposoby i zwyczaje wszystkie, którekolwiek prawu magdeb. zwykły przeszkadzać, wyjmując i wolnymi czyniąc mieszczany z mocy i jurydykcyi wojewodów, kasztelanów, podkomorzich, sędziów, podsejdków i wszelkich urzędników. A chcąc, aby mieszczanie pożytkami do rozmnożenia większego opatrzeni byli, jarmarki dwa na każdy rok: 1 na dzień Bożegowstąpienia, 2-gi w poniedziałek po św. Wawrzeńcu, a każdy ma trwać i kończyć się przez 8 dni, także i dzień targowy w czwartek naznaczamy. Miasta będą te granice: z jednej strony zaczawszy od rz. Żwanu (Żwan) do lasu Demenin, od tego lasu przez dolinę dąbrowami idąc aż do rz. Bachtyna i Berestowca, od tych rzeczek idąc doliną przez dąbrowy aż do łoż, od łoż, idąc doliną aż do lasu nazwanego Szczerów, a od Szczerowa idąc prosto przez pole aż do mogiły, która jest pod lasem Wytanowem, a od tej mogiły idąc dąbrową aż do doliny Sabiny, na której jest Krynicza, tamże i las nazwany Horocki; pod tem lasem idąc aż do zro-

czyszcza zwanego Macierskie, stamtąd lasem Horoczkiem idąc aż do uroczyska Woronowego jaru, który przychodzi znowu aż do lasu Demenina. Dzierżawca i wójt nasz i z małżonką swoją to tam miejsce ludźmi wolnemi osadzi i twierdzą obwaruje, ażeby też łaskę naszą poznał, wolno mu będzie stawy sypać, młyny, karczmy budować i wszelkich pożytków zażywać. Za herb temu miastu, jako pogranicznemu, naznaczymy rękę zbrojną z bronią. Ażeby co dzień, tem więcej rozmnożenie swe miasto brało, i ludzie do osadzenia się kupili, dajemy im wolność od wszelkiej dani, czynszów i powinności innych, także i ciężarów, myt i ceł do lat 12, po której wolności wyjściu, wszystkie powinności całe oddawać i ponosić będą powinni, i przeciwko nieprzyjacielom przy dzierżawcy konno z orężem swem wsiadać mają, a czasu pokoju i wojny podlegać we wszystkim i posłuszni mu być mają“ (Staroż. Polska, II, 1045-7). Stanisław Górski wkrótce życie zakończył, po nim władaly córki jego Małgorzata, Katarzyna i Elżbieta Wolanowskie oraz Dorota i Zofia, panny, jak to widzimy z lustracyi 1616 r. Nie ona jednak nie wspomina w jakim stanie było miasteczko, tylko, że pokazały one sumę starą przez króla Władysława zapisaną na 4 dożywocia. W 1629 r. dwie części mtki W. i wsi Buchtyna były w posiadaniu Stefana Wolanowskiego, który płacił 19 fl. 21 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 64, 192). Podczas wojen Chmielnickiego miasteczko zostało o szczytu zniszczone. Lustracya w 1665 r. zastała dzierżawcą Stefana Złoczowskiego, chorążego halickiego, ale ani w miasteczku, ani też we wsiach do niego należących żadnego nie było poddanego. W 1765 r. dzierżawcą był Eustachy Dębowski, chorąży koronny, i wraz ze wsiami Żytnikami i Durniakami dawało 6066 złp. czystego dochodu. Podług taryfy 1776 r. było w miasteczku 144 dm. Około tego czasu zostało wyniesione na starostwo z dwoma wzmiankowanymi wsiami, zostało w posiadaniu Radzieckiego, podczaszego zakroczymskiego, a następnie Stan. Broniewskiego; czyniło czystego dochodu (1789) 16794 złp. Lustracya z t. r. podaje w Wierzbowcu 29 dm. żydowskich rynkowych i zatylnych, 13 szynkarzy żydów i 10 kramarzy, 19 mieszczan w cechu szewskim, 5 tkaczy, 2 mielników i 7 różnych rzemieślników. Na przedmieściu: 12 parowych, 12 pojedynków, 11 chałupników, 20 czynszowników, 17 szlachty, 6 ułanów. „Miasteczko między górami, przy złączeniu rz. Batoga i Paroha, co raz do lepszego przychodzi stanu, jako to: w nowo odbudowanym dworze, obronnym i zabezpieczającym od hultajów, ratuszu, domach żydowskich, młynach, winnicy dworskiej, kościółku, wyszlamowaniu sadzawek dwóch, zasadzeniu od lat kilku winogrodu, później użytek większy obiecującego, Lasy w ststwie znajdu-

ją się dębowe i czarne, dosyć znaczne, zdadne na bale, klepki, tarcice, tudzież na robienie potażu, wyrobienie majdanu saletrzanego, bez uszkodzenia potrzebom gruntowym. Potaż przed lat kilkadziesiąt był palony, burty zaś przed lat 9 wyrobione i na przyszłą robotę usposobione“ (Staroż. Polsk., II, 1047-8). Po przyłączeniu do Rossyi W. został chwilowo mtem powiat., a następnie nadetatowym. W 1838 r. utworzony był osobny zarząd miasta (duma), w tymże jednak roku zniesiony i przyłączony do N. Uszycey, a w 1882 przywrócony. 3.) **W.**, *Wirzbowiec*, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą wś, w pow. kaniowskim. Podług lustracyi sstwa kaniowskiego z 1622 r. Józef Jan Chalecki wniósł protestacyę na mieszczany kaniowskie i bohustawskie o odjęcie gruntów od Chodorowa i Rzyszczewa, na których miały być osadzone, między innymi, wś Wirzbowiec (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 60).

J. Krz.—Dr. M.

Wierzbowiec, rzka, w pow. zwinogródzkim, ob. *Werbowa*.

Wierzbowiec, potok, prawy dopł. Złotej Lipy (lew. dopł. Dniestru).

Wierzbowice 1.) al. *Wierzbowce*, wś, pow. trembowski, 21 klm. na pld.-zach. od Trembowli, 7 klm. na zach. od Budzanowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pln.-zach. leżą Łaszkwce, na pln. Mogielnica, na pln.-wsch. Budzanów, na pld.-wsch. Zwiniacz, na pld.-zach. Kossów (dwie ostatnie w pow. czortkowskim). Pln. część obszaru przepływa pot. Zwiniacz (dopł. Seretu). W jego dolinie leżą zabudowania. Wznies. średnie 358 mt. Własn. więk. (Józefa Ochockiego) ma roli or. 1422, łąk i ogr. 90, pastw. 36 mr.; wł. mn. roli or. 2419, łąk i ogr. 220, past. 64 mr. W r. 1880 było 300 dm., 1707 mk. w gm., 17 dm., 106 mk. na obsz. dwor. (1024 gr.-kat., 754 rz.-kat., 35 izr.; 931 Rus., 882 Pol.). Par. rz.-kat. w Budzanowie, gr.-kat. w miejscu, dekan. czortkowski. We wsi jest cerkiew p. w św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 4442 złr. Dnia 12 paźdz. 1577 r. zeznaje Nachum z Kobyłwołki, woźny ziemski trembowski, że wś Wierzbowiec, do Marcina Wilczka, wojskiego lwowskiego, należąca, została przez Tatarów zniszczona, a ludność i karczmarz w niewolę wzięci (Arch. Kraj. we Lwowie, C., t. 338, str. 943). 2.) **W.**, ob. *Wierzbowce*, *Lu. Dz.*

Wierzbowizna 1.) os., pow. piotrkowski, par. Grocholice. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. 2.) **W.**, fol., pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk.

Wierzbowka 1.) *Derszłaj* al. *Wierzbowo*, kol., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy 10 w., ma 11 dm., 95 mk., 277 mr. W r. 1827 było 7 dm., 72 mk. Wchodziła w skład dóbr Wierzbowo. 2.) **W.**, os. młyn. nad rzką Mrogą, pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin, odl. 14 w. od Brzezin, ma 2 dm.,

7 mk., młyn wodny, 116 mr. (82 roli, 16 łąk, 13 past., 5 nieuż.). 3.) **W.**, ws i fol., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, odl. 24 w. od Radzyna, ma 37 dm., 385 mk., browar piwny. W 1827 r. było 17 dm., 114 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 521: gr. or. i ogr. mr. 302, łąk mr. 52, lasu mr. 148, nieuż. mr. 19; bud. mur. 2, drew. 13; płodozm. 6-pol.; las nieurzadzony. Ws W. os. 20, mr. 298. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 ws W., w par. Parczów, miała 8 łąn. W r. 1676 płaci tu chorożcy nowogrodzki od 26 poddanych (Pawiński, Małop., 350 i 36a).

Br. Ch.

Wierzówka 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 29 w. od Wiłkomierza. 3.) **W.**, karczma, pow. nowogrodzki, na pograniczu pow. słuckiego, w gm. Jastrebewo, przy gości. z Hokowego-Sioła do Łuk.

A. Jel.

Wierzówka, ob. *Werbowa* i *Werbówka*.

Wierzówka, ws, pow. borszczowski, 20 klm. na pld.-wsch. od Borszczowa (sąd pow.), 15 klm. na pld.-wsch. od urz. pocz. w Skale. Na pld. leży Załucze, na zach. Sapachów, na pld. Turyleze i Podfilipie, na wsch. Załucze (w pow. kamienieckim). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 322, łąk i ogr. 38, past. 7, lasu 135 mr.; wł. mn. roli or. 603, łąk i ogr. 37, past. 23 mr. W r. 1880 było 96 dm., 504 mk. w gm., 8 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (487 gr.-kat., 35 rz.-kat., 15 izr.; 513 Rus., 24 Pol.). Par. rz.-kat. w Skale, gr.-kat. w Turylezu. We wsi jest cerkiew p. wez. św. Dymitra, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 249 złr. i młyn.

Wierzbowo 1.) ws i fol., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Koziezynek, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 15 dm., 245 mk., 482 mr. (w tem 89 mr. włośc.), wiatrak. Fol. należy do dóbr Opinogóra. W 1827 r. było 19 dm., 137 mk., par. Koziezynek. W tej wsi Janusz, ks. mazowiecki, w r. 1417 w obecności Jakuba, zwanego Poczta, sędziego ciechanowskiego, Mikołaja z Opinogóry i innych ziemian zatwierdza akt sprzedaży wsi Dąbrówka, Szlasy i Czatkowo, w ziemi ciechanowskiej (Kod. Maz., 161). Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 we wsi W. było kilka części. Pierwsza miała 2 włóki, 1 ogr.; na drugiej Nieborscy 4 1/2 wł.; trzecia 1 wł., 1 ogr.; czwarta 1/2 wł., 1 ogr.; na piątej Zembrzycki 1 wł. (Pawiński, Mazowsze, 332). 2.) **W. Wielkie** i **Małe**, ws, pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo, ma 718 mr. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 27 dm., 187 mk. Według reg. pob. pow. łomżyńskiego z r. 1578 ws W. miała drobnych posiadaczy na 4 łąkach (Pawiński, Mazowsze, 368). 3.) **W. Zambrzyce**, ws, pow. łomżyński, gm. i

par. Zambrowo, odl. 28 w. od Łomży. W r. 1827 było 10 dm., 87 mk. Fol. W. Zambrzyce z nomenklaturą Jabłonka w r. 1885 rozl. mr. 846: gr. or. i ogr. mr. 428, łąk mr. 67, pastw. mr. 8, lasu mr. 323, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, drew. 11; las nieurzadzony. Ws W. os. 20, mr. 79. Według reg. pob. pow. zambrowskiego z r. 1578 ws W. Zambrzyca leżała w par. Kołaki (Pawiński, Mazowsze, 380). Wspominana w aktach sąd. ziemi łomżyńskiej z r. 1476. 4.) **W.**, ws i fol., pow. szczuczynski, gm. Bogusze, par. Grajewo, odl. 9 w. od Szczuczyna, posiada gorzelnię, browar, wiatrak. W 1827 r. było 15 dm., 115 mk. Dobra W. składały się w r. 1871 z fol. W. i Wojewodzino, rozl. mr. 1884: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 130, past. mr. 44, lasu mr. 747, zarosli mr. 4, wody mr. 2, nieuż. mr. 21; bud. mur. 6, drew. 19; płodozm. 5-pol.; las nieurzadzony; fol. Wojewodzino gr. or. i ogr. mr. 305, łąk mr. 41, past. mr. 25, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1. Ws W. os. 32, mr. 119; ws Wojewodzino os. 26, mr. 332. *Br. Ch.*

Wierzbowo 1.) al. *Jackowicze Lenne*, dobra pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Łyszczyce, o 28 w. od Brześcia, 177 dzies. (8 łąk i past., 64 lasu, 7 1/2, nieuż.); własność Tarnowieckich. 2.) **W.** dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 10 w. od Wołkowyska, własność Glindziczów, ma 172 dzies. (13 łąk i past., 20 lasu, 6 nieuż.). 3.) **W.**, chutor, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Krzemienica, należy do dóbr Rekście Pawęckich. 4.) **W.**, uroczyisko, tamże, gm. Biskupice, należy do dóbr Szaulicze Mikulskich. 5.) **W.**, folw., pow. nowogrodzki, ob. *Nadzieja* 4.).

Wierzbowo 1.) niem. *Wiersbau*, ws, pow. żądzborski, st. pocz. Sensburg (Żądzbork). Starożytne grodzisko. R. 1528 ks. Olbracht nadaje ws W. z 20 włók Englowi v. Goltzheim (ob. *Kozłowo*, t. IV, 566). 2.) **W.**, ws, pow. niborski, st. pocz. Usdau (Uzdowo). W. m. Konrad v. Jungingen nadaje r. 1401 w Malborku Wilhelmowi z W. 40 włók na prawie chełm. w Wierzbowie i 40 w Gołąbkach, z dwoma służbami w lekkiej zbroi (Kętrz., 0 ludn. pol., 296). 3.) **W.**, niem. *Wierszbau*, ws, pow. niborski, st. pocz. Kl. Koslau. R. 1351 Gunter v. Hohenstein, komtur ostródzki, nadaje Marcinowi z W. 27 wł. chełm. w ziemi saskiej, z obowiązkiem jednej służby w lekkiej zbroi. Włóki te leżały między granicą Mazowsza a wsią Bursk. Marcin ten pochodzący z W. przeniósł tę nazwę na dany mu obszar. Zygfryd Walpot v. Possenheim, komtur ostródzki, znalazł tu przy pomiarze r. 1371 nadwyżkę 3 włók i nadał takowe Staśkowi z W. Podczas wojny 13-letniej Klawko z W. i Mikołaj z Wiąwałdu wypowiedzieli posłuszeństwo zakonowi; wskutek tego skonfiskowano im dobra i nadano W. r. 1460 Janowi i Krzysztowi Schoenich oraz Zygmutowi i Jerzemu Lesłowiczom,

z warunkiem zwrotu, gdyby przy zawarciu pokoju zastrzeżoną została restytucja dóbr zabranych. R. 1542 mieszka tu wyłącznie polska ludność (Kętrz., O ludn. pol., 314). 4.) **W.**, niem. *Wierszbowen A. i B.*, wś, pow. łecki, st. p. Kalinowen.

Wierzbowo, niem. *Weidenhof*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. M. Czyste, 7-5 klm. odl., st. kol. Kornatowo, par. kat. Wabcz, 284 ha (256 roli or., 14 łąk, 1 lasu); 1885 r. 7 dm., 22 dym., 121 mk., 92 kat., 29 ew.; mleczarnia, owczarnia, hodowla bydła. Dobra te nabył r. 1893 Brandes z Brunświku za 36000 mrk od poprzedniej właścicielki Roemer. Wizyta Strzesza z r. 1667-72 zapisuje W. jako „villa hereditaria Gener. Wierzbowskich“ (pag. 96 b). Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa, że prob. w Wabczu pobierał „ex una curia“ pół kor. żyta i tyleż owsa „ex altera“ ćwierć korca żyta i tyleż owsa (str. 235). Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył folw. szl. i wś 5 dym., dziedzicem był Ostrowski. *Ks. Fr.*

Wierzbowska Wola, wś nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Bartoły, par. Kozicznynek, odl. 13 w. od Ciechanowa, ma 30 dm., 200 mk., 758 mr. W r. 1827 było 26 dm., 169 mk. Ob. *Wierzbowo* 1).

Wierzbowskie, *Wirzbowskie*, sioło, w dawnym pow. owruckim. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1571 r. należało do Pawła Wirzbowskiego i zięcia jego Malinicza, którzy swych poddanych nie mieli ale sami płacili z 2 dym. po 12 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 28).

Wierbuszki, wś i os. karcz., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 5 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów Czarna. Wś ma 10 dm., 14 mk. prawosł. i 48 katol. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.); os. karcz. 1 dm., 7 mk. żydów.

Wierzby 1.) wś włośc. i folw. skarb., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 4 w.), okr. wiejski Wierzby, o 11 w. od Wilna, 10 dm., 171 mk. katol. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Kojrany, Popaje, Sadziele, Wierzby, Wszczęświackie (Wsieświacka), Zadworze oraz zaśc. Dziewianiszki, Iwaniszki i Jałówka, w ogóle w 1865 r. 152 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych. Spis z 1866 r. podaje nadto t. n. osadę skarbową, o 9 w. od Wilna, mającą 1 dm., 21 mk. kat. i osadę karcz., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. żyd. 2.) **W.**, fol. skarb., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Góry. 3.) **W.**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 35 w. od Brześcia, 121 dzies. ziemi włośc. 4.) **W.**, białoros. *Wierby*, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 23 w. od Borysowa; miejscowość falista, dość leśna. 5.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol.

i gm. Snów, o 67 w. od Nowogródka, własność Żołnierkiewiczów, ma 16 włók; grunta żyzne.

Wierzby, grupa domów w Załukwi, pow. stanisławowski.

Wierzch, niem. *Muellmen Deutsch*, r. 1371 *Milwano*, wś, pow. prądnicki, par. kat. w miejscu, ew. Głogowa Górna. Wś ma 887 ha (806 roli), 131 dm., 819 mk. (9 ew.). Kościół par. katol. i szkoła katol. Por. *Milonów*.

Wierzch Lebidka, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 7 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Szejbakpol, 8 dusz rewiz.; należała w części do Winczów, w części do Iwanowskich.

Wierzch Lida, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Kołyszki, o 7 w. od Lidy, 12 dm., 135 mk. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.); należy do dóbr Owsiadowo Sikorskich.

Wierzch-Reki, białoros. *Wierch-Reki*, osada, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa-Mysz, o 71 w. od Nowogródka. *A. Jel*

Wierzchabno, *Wierztabno*, holendry, pow. skwierzyński, o 10 klm. na zach. od Międzychodu. Kolonię W. przechrzczono na Striche. Ob. *Strichy*.

Wierzchaczew al. *Wierzchaczewo*, wś i dobra, pow. szamotułski, na wsch.-płn. od Pniew a płd.-zach. od Szamotuł (odl. 12 klm.). Par. rz.-kat. w Kazimierzu, sąd w Szamotułach, urząd poczt. w Lipnicy. Dwór posiada 328 ha. Wspominana w dok. z r. 1398. Znalaziono tu zabytki przedhistoryczne. Siedziba niegdyś Wierzchaczewskich, obecnie z rąk Mierzynskich przeszedł razem z Lipnicą do hr. Łąckich. *Wł. Ł.*

Wierzchlas 1.) w dok. z r. 1362 *Wuschlas*, w Lib. Ben. Łaskiego *Wyerszchlasch*, w reg. pob. z 1552 r. *Viersliass*. wś (dwie części) i folw., pow. wieluński, gm. Starzeniec, paraf. Ruda, odl. od Wielunia 6 w. Część lit. A. ma 49 dm., 457 mk.; część lit. B. ma 72 dm. i 393 mk. (wraz ze wsią Wilkowie); folw. ma 9 dm., 20 mk. W r. 1827 było 67 dm., 552 mk. We wsi kościół par. murowany. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw. W. i Piechów, rozl. mr. 1937: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 823, łąk mr. 4, past. mr. 2, lasu mr. 177, nieuż. mr. 28; bud. mur. 14, drew. 9; płodozm. 5, 6 i 11-pol.; las nieużytkowany; fol. Piechów gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 338, past. mr. 29, lasu mr. 280, nieuż. mr. 19; bud. drew. 5; pokłady torfu. Wś W. A os. 60, mr. 607; wś W. B os. 89, mr. 615. W sądzie ziemskim wieluńskim staje r. 1362 Halka wdowa „Wrzoczslai heredis de Wuschlas“ z czterema zięciami, z których jeden Witek siedzi w W., inny Frederyk jest wójtem w Wieluniu (Kod. Wielk., n. 1488). Jestto gniazdo Wierzchlejskich. Oni to zapewne założyli tu parafię i kościół, p. w. św. Mikołaja, istniejący już na początku XVI w. Ubogo uposażoną parafię zarządzał za czasów Łaskiego mansyonarz z Wielunia. Łany szlacheckie i sołtysie dawa-

ły plebanowi dziesięcinę, łany kmieci i zagrodnicy meszne jedynie. Kościół był w połowie z cegły, w połowie z drzewa. Część drewniana została ostatni raz na nowo zbudowaną w r. 1760 przez dziedzica wsi Felicyana Wierzchlejskiego, łowczego dobrzyńskiego. W ołtarzu wielkim starożytny obraz M. Boskiej Częstochowskiej. W r. 1873 cały kościół odnowiony (Łaski, L. B., II, 112 i przypisy). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 Wierzchlejscy i Skrzyński mieli tu 30 osad, na 12 łanach (Pawin, Wielkop., II, 291). W. par., dek. wieluński, 1105 dusz. 2.) **W.**, os., pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, odl. od Końskich 41 w., ma 6 dm., 66 mk., 16 mr. dwor., 66 mr. włośc. 3.) **W.** al. *Wierzchlis*. r. 1827 *Wierzchlesie*, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, posiada szkołę początkową, 39 dm., 338 mk., 1027 mr. (w tem 567 mr. włośc.). W 1827 r. było 29 dm., 168 mk. *Br. Ch.*

Wierzchlas, niem. *Lindenbusch*, nadleśn. i leśn. król., pow. świecki, st. pocz. Lniano, par. kat. Pol. Cekeyn. Znaczna część tego rewiru leży w pow. tucholskim. Założone zostało dopiero r. 1865 na obszarze zwiniętego pustkowiec Wierzchlas, które według topogr. Goldecka z r. 1789 liczyło 2 dymy. *Kł. Fr.*

Wierzchlesie 1.) wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniowo, o 19 w. od Słonina, 219¹/₂ dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, chutor, tamże, o 26 w. od Słonina, należy do dóbr Karolin-Lipin Kiernowskich. 3.) **W.** al. *Wierzchlas*, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 10 w. od Sokółki, 1957 dzies. ziemi włośc.

Wierzchlis, ob. *Wierzchlas*.

Wierzchnia 1.) *Wierzchnia*, *Wiersznia*, u W. Pola i na karcie Chrzanowskiego *Wersznia*, rzeka, w pow. trockim, pr. dopływ Niemna. Bierze początek z jeziora Wierkoxsznia, przepływa przez szereg jezior, opuściwszy w końcu jez. Nowa pod mkiem Wysokim Dworem, płynie dalej w kierunku zachodnim przez Wysoki Dwór, Gudziewice, Oleszyski, Szadzińce, Papsy, Bołdzieje, Stokliszki, Pokiemiany, Podrożyński, Niskodworce, Wierbieliszki, Jundziliszki, Sako-wicze, Wasilunice i pod wsią Żydejkany ma ujście. Długa do 37 w., szeroka do 3 saż., głęboka do 1 saż., spławna podczas przyboru wiosennego. Brzegi jej obfitują w łąki. Znajduje się na niej 7 mostów; obraca tyleż młynów oraz w Wysokim Dworze folusz i papiernię. Od lewego brzegu przybiera strugi pod Oleszyszkami, Papsami i Wierbieliszkami. Podług W. Polu uprowadza wody 5 jezior. W 1859 r. na wybrzeżach jej było 196 dm., mających 1781 mk. 2.) **W.**, ob. *Wierzchniaja*. *J. Krz.*

Wierzchnia Górna i Dolna, wś, pow. kałuski, 10 klm. na pń.-zach. od Kałusza (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na pń.-wsch. leżą Hume-nów, na pń.-wsch. Mościska, na zach. Zawadka,

na pń.-zach. Zbora, na pń. Stańkowa (pow. ży-daczowski). Pń. część wsi przepływa Bołochówka, przyjmująca w obrębie wsi od praw. brz. pot. Kamienny. Na pń. od Bołochówki płynie jej lewy dopł. Wielopuniec, również od zach. na wsch. Zabudowania wsi leżą w dolinie pot. Kamiennego. Wzn. sięga 311 mt. na pń.; najniższe (284 mt.) w dolinie Bołochówki. Pń. i wsch. część obszaru leśnista. Włas. więk. ma roli or. 634, łąk i ogr. 260, pastw. 255, lasu 345; wł. mn. roli orn. 1477, łąk i ogr. 693, past. 93 mr. W r. 1880 było 151 dm., 1078 mk. w gm., 4 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (1074 gr.-kat., 16 rz.-kat., 19 izr., 7 innych wyzn.; 1094 Rus., 13 Pol., 9 Niem.). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-katol. w Zborze. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klasowa i kasa pożycz. gm. z kapit. 628 złr. *Lu. Dz.*

Wierzchnia-Irszycza, rzka, w pow. żytomierskim, bierze początek we wsi Kropiwnie i przepłynawszy wsi: Haćkówkę, Rudnię Haćkowską, Jahodenkę i utworzywszy staw w Jahodence, wpada z lewego brzegu do Irszcy pod wsią Rudnia-Kamię. Przyjmuje duży potok we wsi Haćkowce z prawego brzegu, i jeden z lewego we wsi Kropiwnie. Grunta nad rzeką składa gnejs, czerwony granit a przeważnie labradoryt. Porów. *Irszycza*. *A. J. Br.*

Wierzchniakowce, wś, pow. borszczowski, tuż na zach. od Borszczowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pń. leżą Łanowce, na wsch. Borszczów, na pń. Wysuczka, na zach. Głębozec. Środkiem wsi płynie Niczława. W jej dolinie leżą zabudowania. Wzn. na pń.-wsch. 282 mt.; najniższe (198 mt.) w dolnie Niczławy. Włas. więk. (ordynacyi Czarkowskich) ma roli or. 489, łąk i ogr. 81, past. 114, lasu 10 mr.; wł. mn. roli or. 1018, łąk i ogr. 110, past. 102 mr. W r. 1880 było 207 dm., 1097 mk. w gm., 3 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (787 gr.-kat., 294 rz.-kat., 28 izr.; 1027 Rus., 82 Pol.). Par. rz.-kat. w Borszczowie, gr.-kat. w Wysuczce. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 1815 złr. i młyn. O czynionych tu poszukiwaniach archeologicznych po-laje wiadomość „Zbiór wiadomości do antropologii krajo-wej“ (t. III, str. 15 i 33). *Lu. Dz.*

Wierzchnica, *Wiersznica*, rzka, w pow. nowogradwołyńskim, prawy dopływ Stuczy (pr. dopł. Horynia).

Wierzchnica, *Wiersznica*, osada, pow. nowogradwołyński, gm. Romanówka, 11 chat; ma fabrykę fajansu. Należy do dóbr nowo-zwiahelskich, własność z Uwarowych Miezieńcowej.

Wierzchnie, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Gudasze

Wierzchnie 1.) wś, zwana mkiem, nad rzeką Mordwą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzchnie, o 79 w. od Dżisny a 213 w. od Wilna, 18 dm., 164 mk., cerkiew pa-

raf. drewniana, p. wez. Przemienienia Pańskiego, niewiadomej erekcji, zarząd gminny, szkoła ludowa. Parafia praw., dekanatu (błagocynia) głębockiego, 975 wiernych. Okrąg wiejski obejmuje wsi: Adamowce, Hlubino, Jaryżyno, Matiasy, Murzy, Nowosiołki, Rakowce. Waśki, Wecrecieje, Wierzchnie, Zaborze, w ogóle w 1865 r. 434 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Gmina należy do 1-go okr. pokojowego do spraw włościańskich, dzieli się na 4 okręgi (sstwa) wiejskie: Wierzchnie, Konstantynowo, Michalec i Udział, obejmuje 39 miejscowości, ma 331 dm., 5563 mk. włośc. (w 1865 r. było 1834 dusz rewiz.). Dobra W. w 1590 r. należały do Gabryela Wojny, dalej Biegańskich, 1750 r. Hilariego Chomińskiego, później Horodeńskich, dziś Śnitków. 2.) **W.**, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 60 w. od Dżisny. 1 dm., 9 mk.

Wierzchnierzecze, fol, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Wierzchnierzecze. Okrąg wiejski obejmuje wsi: Hermanowo al. Hermanowszczyzna, Jarmoliszki, Jurawicze, Kamkoszcze, Krunceiki, Michałowo, Szydłuńce, w ogóle w 1865 r. 139 dusz rewiz.

Wierzchniów, ob. *Wierzchów* 3).

Wierzchniów, mylnie, za: *Wierzchoniów*.

Wierzchocin al. *Wierzchucin* 1.) wśifol, nad rzką Ostroróżanką, pow. szamotulski. Sąd, urz. okręg. i poczta we Wronkach, par. Biezdrowo. Wś leży na pld. od Wronek a na zach.-płn. od Ostroroga. Na polach tej wsi pełno jest żalów, mieszczących groby przedhistoryczne. Z lewej strony drogi prowadzącej do Wróblewa odkryto grób pokryty kamieniem dużym, wypukłym zwierzchu a pod spodem gładkim i płaskim. Ściany stanowiły cztery kamienie wygładzone. Długość grobu wynosiła 4 stopy 3 cale, szerokość zaś około 3 stóp. Głębokość, od znalezionych kości, 3 stopy. Grób był napełniony piaskiem i gliną. Kości, na pół spalone, leżały ułożone tak, że czaszka, oparta na 5 małych kamieniach, znajdowała się w pld. narożniku grobu, reszta zaś kości ułożona była w prostej linii. Przy czaszce znajdował się toporek a raczej młotek, zapewne z krzemienia, ostrzem w ziemię utknięty. W rogach znaleziono skorupy naczyń, węgie, żuźle, ważące 2 $\frac{1}{2}$ funta. Żalnik cały miał długości 30 a szerokości 16 kroków, obłożony był kamieniami. Przy samym grobie, w rogach, ustawione były trzy duże kamienie, cały zaś żalnik zasuty kamieniami małymi, z pomiędzy których widać było większe, w równoległych przedziałach ustawione. W drugim grobie, przywalonym kamieniem, który ledwo 6 ludzi odważyło, znaleziono skorupy potłuczone. Ściany jego były z kamieni polnych. Każda ściana z jednego. Grób ten znajduje się na drugiej stronie wsi W., gdzie się kilkanaście żalników równolegle ciągnie. Przy drodze prowadzącej do Głuchowa jest także cmentarzysko, otoczone

rowem. Wykopują tam popielnice, kości, różne przedmioty żelazne i bronzowe, paciorki szklane, łożawnice, spinki, podobne tym, jakich jeszcze przed laty niewielu (r. 1846) wiesniacy używali do spinania koszul. Z ementarzyskiem tem stykają się groby, które nie wznoszą się ponad powierzchnią. Widać tylko kamienie zakrywające, oraz mniejsze kamienie, tworzące granice żalników. Ciągną się daleko w pole, we formie trójkątów. W bliskości przy sobie stoi 5 takich grobów, w których według mniemania ludu leży 5 braci wielkoludów. W. należała do kawalerów św. Jana Jerozol. w Poznaniu między r. 1238—1394 z pierwotnego nadania Władysława Odonicza. R. 1394 król Władysław wieś tę zwolnił od wszelkich powinności królewskich. W r. 1793 była w posiadaniu Antoniego Kwileckiego z Wróblewa. Dziś należy do ordynacji wróblewskiej, którą dzierży hr. Węsierski-Kwilecki, znany archeolog i właściciel jednego z najpiękniejszych zbiorów archeologicznych w kraju. 2.) **W. Szlachecki**, niem. *Freidorf*, wś rycerska, w pow. bydgoskim, urz. pocz. w W. Królewskim, o 5 klm. We wsi tej, położonej nad rzką Płitwicą, dopł. Rokitki, i jeziorem Wierzchocińskim, między Mroczą a Koronowem, jest 21 dm., 166 mk., 101 ewang. a 65 katol. Stacja kolei w Nakle (odl. 30 klm.). 3.) **W. Niemiecki**, niem. *Hohenfelde*, wś rycerska, w pow. bydgoskim. sąd w Koronowie, urząd w Sinitnie (*Wilhelmsort*), gdzie także jest poczta. Stacja kolei Nakło o 19 klm., Bydgoszcz 23 klm. Wś ma 524 ha (2052 mr.), z dochodem czystym 6441 mrk. 4.) **W. Królewski**, niem. *Hohenfelde*, wś kośc., pow. bydgoski, na zach. od Koronowa, wsch.-płn. od Moroczy, ma 10 dm., 155 mk., z tych 84 ewang. a 71 katol. Nadana r. 1253 klasztorowi w Byszewie. Arcyb. Jan Suchywilk r. 1374 nakazał rządcy parafii, aby pod klątwą zmuszał kmieci W. i innych wsi do oddawania temuż klasztorowi powinnych dziesięcin. Potwierdził to arcyb. Bodzanta r. 1385. Dziesięciny te r. 1288 opat otrzymał był w zamian za dziesięciny jakie posiadał ze wsi położonych pod Kołem. Wedle rozgraniczenia z r. 1341 do W. należało pół jeziora Zelgoszcz. Kościół obecny, wewnątrz drewniany, zewnątrz w pruski mur zbudowany w r. 1752, głównie staraniem Benedykta Liśkiewicza z klasztoru cysterskiego w Koronowie, który był wtedy także proboszczem. *Wł. Ł.*

Wierzchocin, niem. *Oberchotzen*, wś przy źródłach rzki Chociny (dopł. Brdy), pow. człuchowski, st. pocz. Eisenbrueck, gm. Borowy Młyn, par. kat. Borzyszkowy; 684 14 magd. mr.; 1868 r. 25 bud., 90 mk., 49 kat., 41 ew.; 1885 r. 11 dm., 121 mk. W topogr. Goldbecka z r. 1789 podany jako pustkowie. *Ks. Fr.*

Wierzchociny, wś i fol. przy źródłach rzki Kąpiel (dopł. Rgilówki, uchodzącej do Warty),

pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca Wielka, odl. 12 w. od Kola, ma 19 dm., 78 mk.; wchodziła w skład dóbr Zabłocie. Folw. ma 2 dm., 94 mk. Por. *Perłowo*. W 1827 r. było 17 dm, 162 mk.

Wierzcholesie, sióło, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzcholesie, o 16 w. od Kobrynia, cerkiew, 694 dzies. ziemi włośc. (252 łąk i pastw., 50 lasu, 1 nieuż.). Parafia prawosł., dekanatu (błagocynia) kobryńskiego, 1726 wierznych; 2 kaplice. Gmina, położona w pld.-zach. części powiatu, graniczy od ptn. z gm. Pruski, od wschodu z gm. Błota, od pld.-wsch. z gm. Mokrzany, od pld.-zach. i zach. z gm. Wielkierzyta (pow. brzeskiego), od zach. z gm. Oziaty, dzieli się na 12 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 40 miejscowości, ma 320 dm. włośc (obok 68 należących do innych stanów), 6635 mk. włościan, uwłaszczonych na 10456 dzies

Wierzcholina 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, 5 dm., 32 mk, 86 mr. 2.) **W.**, ob. *Grala Dąbrowizna*.

Wierzchołek, jezioro we wsi Niedomowo, w pow. kościerskim. Przepływa przez nie rzka Kamionka.

Wierzchołowszczyzna, białorus. *Wiarchalouszczyzna*, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrowyżce, o 30 w. od Mińska. *A. Jel.*

Wierzchonie Milewo, pow. makowski, ob. *Milewo* 7). Według reg. pob. pow. ciechanowsko-przasnyskiego z r. 1567 wś Wierzchonie Milewo, w par. Karniew, składała się z cząstek szlacheckich, od ćwierć włóki do 2 rozległych (Pawiński, Mazowsze, 347).

Wierzchoniów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gmina Celejów, parafia Kazimierz, ma 267 mr. Wchodziła w skład dóbr Celejów. W 1827 r. było 20 dm., 141 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Kazimierz, własność Piotra Kurowskiego h. Srzeniawa, miała 11 $\frac{1}{2}$ łąn., z których dziesięcinę, wartości 9 grz., dawano klasztorowi św. Krzyża. Soltystwo także dawało klasztorowi. W drugim opisie zwie Długosz właściciela Kurozwęckim (L. B., II, 553 i III, 250). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. i Bochotnica, w par. Kazimierz, miały 4 $\frac{1}{2}$ łąn., 1 młyn, 1 łąn szlachecki bez kmieci. W 1676 r. jest we wsi 67 poddanych, należy zapewne, jak i Bochotnica, do kasztelana powiatnickiego (Pawiński, Małop., 357, 367, 22a).

Wierzchopole, ob. *Telatyce* i *Wierchopole*.

Wierzchosław al. *Wierchosławowie*, w pow. pleszewskim, ob. *Żychlin*.

Wierzchosławice, wś, pow. tarnowski, w równinie wzn. 203 mt. n.p.m.; przy gościńcu z Wojniczka do Radłowa, na lew. brzegu Dunajca. We wsi kościół par. rzym.-kat. Wś rozległa, składa się z części mających po sześćdziesiąt domów: Dwudniaki, Gosławice, Szuja, Trzedniaki i Wola. Ze wsią i obszarami dwors. jest 397

dm. i 2152 mk., 2116 rzym.-kat. i 36 izrael. Tu utrzymywaną jest arabska stadnina z Gumnisk. Większa posiadłość jest attynencyą klucza tarnowskiego ks. Sanguszków. Wynosi ona 417 mr. roli, 500 mr. łąk, 6 mr. ogr., 13 mr. pastw., 3163 mr. lasu, 15 mr. nieuż. i 3 mr. 608 sąż. parcel budowlanych, razem 4120 mr.; pos. mn. ma 1697 mr. roli, 143 mr. łąk, 126 mr. pastw. i 7 mr. lasu. Bór sosnowy zasłania osadę od zachodu. Kościół niewiadomej erekcyi, dawny bowiem drewniany kościół spalił się z aktami r. 1797. Terazniejszy, murowany, wystawił ks. Eustachy Sanguszko r. 1818. W r. 1498 część dochodów tej parafii przeznaczył Jan Tarnowski dla kolegiaty w Tarnowie, skutkiem czego w W. utrzymywano tylko wikaryusza. Po zniesieniu kolegiaty tarnowskiej wrócono dochody parafii. Obecnie należy ona do dek. tuchowskiego i obejmuje Bogumiłowice, Ostrów, Komorów i Rudkę. Długosz (L. B., I, 422) nazywa raz dziedzica Bartoszem Charbnowskim h. Sulima, drugi raz Bartłojem Ogrodzeńskim tegoż herbu. W 1581 (Pawiński, Małop., 363) należały W. z Ostrowem do ks. Ostrogskiego, miały 24 kmieci na 25 półłankach, 6 zagr. z rolą, 13 zagr. bez roli, 4 chałup., 7 komor. z bydłem a 3 bez bydła, 6 rzemieśl. i karczmę na $\frac{3}{4}$ łąna. W graniczą na pld. z Łętowicami, na wsch. z Ostrowem, Bogumiłowicami i Komorowem a na ptn. z Niwką. *Mac.*

Wierzchosławice, wś dworska i fabryka cukru, w pow. inowrocławskim, sąd w Inowrocławiu, urz. poczt. w miejscu. Obszaru ma 243 ha, z czystym dochodem 6041 mrk. Fabryka cukru ma kilka własnych kolei żelaznych podjazdowych, do zwózki buraków z okolicy *Wł. Ł.*

Wierzhostaw, w dokum. *Wierzhostawie*, wś, pow. włodzimierski, na ptn.-wsch. od Horochowa. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. własność Mikołaja Sapięhy (Sapihy), wojewodzica nowogródzkiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 31).

Wierzchów, *Wierzchow* al. *Wierzchowie*, zaśc., pow. dryssiński, ma 2 chaty. Należał do dóbr Swolna, dawniej Chrapowickich, dalej Wańkowieców, Szczyttów, dziś skarbowy. Ob. *Swolna* 7).

Wierzchów 1.) w dokum. *Werchow*, *Wierchowsk*, wś, w dawnym pow. łuckim. Podług re wizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Hrycka, Iwaśka, Janka, Lewka i Olechna, którzy, wspólnie z innymi, byli zobowiązani do opatrywania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 38, 49). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do Lewka, Fedora i Hriczka Wierzchowskich, z których pierwszy płaci z 7 dym., 6 ogr. po 2 gr.; drugi z 1 dym., 3 ogr. po 2 gr.; trzeci zaś z 1 dym., 2 ogr. po 4 gr. W 1577 r. należy do Lewka i Chwiedora Wierchowskich oraz Pawła Kozińskiego. Pierwszy płaci z 5 dym. po 10 gr., 8 ogr. po 2 gr., 1 ogr.;

drugi od 2 dym. po 10 gr., 2 ogr. po 2 gr.; trzeci zaś od 1 ogr. W 1583 r. Lew Wierzchowski ze swej części płaci z 5 dym., 30 ogr., $\frac{1}{2}$ koła wałn., z 2 zakupnych ogrodni.; Wasili Wierzchowski z 1 ogr., $\frac{1}{2}$ koła wałn. a Iwan Osczowski z 9 dym., 6 ogr., $\frac{1}{2}$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 16, 17, 59, 62, 101, 104, 110). 2.) **W.**, w dokum. *Wierchów, Wyerchów, Warchów, Wirchów*, wś nad stawem, pow. ostrogski, gm. Chorów, o 15 w. na pld.-zach. od Ostroga, st. dr. żel. Ożenin o 14 w. i Zdołbunowo o 15 w., przy starym trakcie żytomierskim. Na wzgórzach rozrzuciona, posiada cerkiew drewnianą, p. w. Wniebowstąpienia Pańskiego, w 1785 r. wzniesioną a w 1870 r. odnowioną i uposażoną 46 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi. Szkoła ludowa od 1873 r. (43 chłopców i 13 dziewcząt). Do parafii należy wś Łebiedzie (o 3 w.). W parafii 87 dm., 676 mk. prawosł., 48 kat. i 12 żydów. Gleba glinkowata, lecz urodzajna. Włościanie trudnią się rolnictwem i są dość zamożni. Janusz hr. Iliński rozpoczął budowę pałacu pod samym lasem a słynny ogrodnik Mikler założył piękny ogród z parkiem. Własność niegdyś Ostrogskich. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Stepania kn. Konst. Ostrogskiego, który płaci zład od 4 dym. pół dworz., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 39). Przeszła potem do Stanisława Małachowskiego, kanclerza w. koron.; w 1794 r. Małachowscy przeleli swe prawa na Tadeusza Czackiego, sstę nowogródzkiego. Po zajęciu na skarb darowana gen. Ferzen, który w 1802 r. sprzedał Józefowi Augustowi hr. Ilińskiemu, ostatecznie wnuka jego Aleksandra, który sprzedał apanażom (Udielom). 3.) **W.** al. *Wierzchniów*, wś, pow. włodzimierski, na pld.-zach. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. należy do dóbr biskupów łuckich (pobór oddzielnie niewykazany); w 1577 r. płaci z 14 dym. włócz., 8 ogr. a w 1583 r. z 21 łan., 4 ogr., 1 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 24, 72, 112). 4.) **W.**, *Wierzchowice*, wś należąca do włości zasławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność ks. Zasławskich, pobór wykazany łącznie z Zasławiem i Białogórką. W 1583 r. z Wierchowicz płacą z 20 dym., 10 ogr., 5 ogr., 2 kom., 2 kół dorocz., 1 popa a z Wierchowa, przy zamczku wierchowskim, z 30 dym., 16 ogr., 6 ogr., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 134, 135). 5.) **W.**, ob. *Wierchowsk*.

J. Krz.

Wierchowa, rzka, w pow. winnickim, prawy dopływ Żerdzia. Bierze początek powyżej wsi Pawłówki, mija tę wś, slobodę Olchową, Salnik i niedaleko wsi Lisiejówki ma ujście.

Wierchowce, białoros. *Wiarchoucy*, folw., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Wsielub', o 12 w. od Nowogródka, własność Rowkowskich, ma przeszło $\frac{1}{3}$ włóki. *A. Jel.*

Wierchowce 1.) wś, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. katol. Fulsztyn (Felsztyn), par. praw. Moskałówka, o 10 w. od Jarmoliniec, o 15 w. od Proskurowa (st. dr. żel.), ma 50 osad, 313 mk., 200 dzies. ziemi włośc., 460 dworskiej. Należała do dóbr gródeckich Mniszców, od nich nabył Turski, sukcesorowie którego sprzedali Leśniewiczowej; obecnie Kisielewa. 2.) **W.**, mylnie *Zwierzchowce*, rus. *Werchowcy*, wś nad rzką Wierchówką (Smotryczówką), pow. proskurowski, okr. pol. i par. Satanów, ma 60 osad. Wś bezleśna, grunta ma równe. Należała do Joachima Drużbackiego. *Dr. M.*

Wierchowce, wś, pow. husiatyński, 32 klm. na pln.-zach. od Husiatyna, 22 klm. na pln. od sądu pow. w Kopyczyńcach, 6 klm. na pln.-wsch. od urz. poczt. w Chorostkowie. Na pln. i wsch. leżą Kluwińce, na pld. i zach. Peremitów. Środkiem obszaru płynie potok, dopł. Tajny (dopł. Zbrucza). W dolinie potoku leżą zabudowania wsi. Wznies. sięga na pld.-wsch. 343 mt. Własn. więk. ma roli or. 111, łąk i ogr. 17, past. 30, lasu 4 mr.; wł. mn. roli or. 637, łąk i ogr. 77, past. 29 mr. W r. 1880 było 99 dm., 590 mk. w gm. (366 gr.-kat., 197 rz.-kat., 27 izr.; 376 Rus., 214 Pol.). Par. rz.-kat. w Chorostkowie, gr.-kat. w Peremitowie. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P.

Wierchowice, os. leś. i młyn nad rzką b. n., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno; os. leś. 1 dm., 6 mr.; os. młyn. 1 dm., 5 mk., 30 mr. W 1827 r. było 4 dm., 19 mk.

Wierchowice, mko, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierchowice, o 50 w. od Brześcia a 10 w. od Wysokiego Lit., ma 82 dm. drew., 540 mk., cerkiew paroch., uposażoną 99 dzies. ziemi (33 łąk i pastw., 1 nieuż.), cerkiew filialną, zarząd gminy, szkołę ludową. Miasteczko w ogóle ubogie, posiada zaledwie 3 kramy i jedną karcznię. Z dawnych czasów odbywają się tu trzy jarmarki (9 maja, 8 września i 6 grudnia), wyłącznie na bydło, sochy, brony, kółka do przedzenia, a zimową porą nawet na łużywo do podpalania pieców. Parochia prawosł., dekanatu (błagoczynia) Wysokie Lit., 4603 wiernych; 1 kościół filialny, 1 kaplica. Dawniej była tu par. katol., z kościołem fundacyi Kopciów, dekanatu brzeskiego, z kaplicą w Rusiśtach. W dawnej parafii powierzchnia niska, bory, błota; gleba czarnoziemna i piaszczysta. Zraszają rzeki Biała, Soperka i Policzna. Przy kościele tutejszym, przerobionym w nowszych czasach na cerkiew, był fundusz na odprawianie modłów za duszę rodziny Kopciów, legowany na sąsiednich dobrach tegoż Kopcia Kopyłach. Ponieważ po sekularyzacyi kościoła nabożeństwo za dusze rodziny fundatora ustało, właścicielka przeto Kopył Karolina z Ostyk-Narbuttów Puławska wystąpiła z procesem o zwrot deponowanego z Kopył funduszu i otrzymała wreszcie

takowy w ilości 9000 rs. Tuż przy miasteczku znajduje się rezydencya dziedzica, porządnie utrzymana; gospodarstwo rolne, chów inwentarza i gorzelnia wzorowo prowadzone. Dobra, w XVII w. własność Kopeców, w XVI w. hr. Chodkiewiczów, później Jaczynowskich, dziś Jana Rotha, mają 1023 dzies. (301 łąk i pastw., 266 lasu, 17 nieuż.); gleba urodzajna. Gmina, w pń-wsch. zakątku powiatu, graniczy od wschodu z gm. białowiesko-aleksandrowską pow. prużańskiego, od pń. i pń.-zach. z gminami pow. bielskiego Dubiażyn i Nowe Berezowo (Brzozowo), od zach. z gm. Połowce, od pń.-zach. z gm. Wysokie Litew., od pń.-wsch. z gm. Wojska i Dmirowicze, dzieli się na 20 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 52 miejscowości, ma 686 dm. włośc. (obok 37 należących do innych stanów), 7433 mk. włośc., uwłaszczonych na 11394 dzies. Lud przeważnie wyzn. prawosł., zamozny i dorodny, przechował dotychczas strój ludowy. G. S.

Wierzchowice 1.) niem. *Wirshkowitz Alt*, dobra i wś, pow. mielicki, par. ew. w miejscu, kat. Mielice. W r. 1885 dobra miały 528 ha, 12 dm., 173 mk. (4 kat.); wś 227 ha, 45 dm., 330 mk. (4 kat.). 2.) *W. Nowe*, wś, pow. mielicki, par. ew. Wierzchowice, kat. Mielice. W r. 1885 miała 110 ha, 42 dm., 409 mk. (10 kat.). Kaplica ewang. istniała od r. 1775, kościół obecny poświęcony r. 1773. Szkoła ewang. od r. 1753. Wś W. Nowa została założona około r. 1753 przez osadników wirtemberskich, którzy zaprowadzili tu uprawę wina i owoców. Na obszarze W. Starych piękny pałac z parkiem i bazantarnią.

Wierzchowice, ob. *Wierzchów* 4).

Wierzhowie, r. 1851 *Wierzhowie*, u Długosza „*Wyrchowisko*“, wś, pow. olkuski, gm. Cianowie, par. Biały Kościół. Leży wśród wyżyny olkusko-krakowskiej, sięgającej tu przeszło 1000 st. n.p.m., na samej granicy od Galicji, na zach. od Białego Kościoła, na pńd. od Czajowie, w pobliżu Ojcowa. W r. 1827 wś rząd., ma 17 dm., 107 mk. Na obszarze wsi jaskinia, której wejście wznosi się 60 st. nad dno dolinki. Poszukiwania tu czynione wykazały ślady pobytu człowieka jaskiniowego. Znalezione tu liczne narzędzia krzemienne, ślady ogniska (por. Bibl. Warsz. r. 1871, t. IV, 54). W połowie XV w. wś królewska Wyrchowisko, w par. Biały Kościół, ma jeden łąk kmiecy, karczmę zwaną „Czelna“, 6 zagrod. z rolą. Dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pobierał kościół W. W. Św. w Krakowie (Długosz, L. B., II, 52). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Wierzhowiec, w par. Biały Kościół, należąca do zamku ojcowskiego, miała dwa półłany km., 1 zagr. z rolą, 1/3 karczmy (Pawiuń, Małop., 30). Br. Ch.

Wierzhowie 1.) chutor, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 20 w. od Słonima,

25 1/2 dzies. 2.) *W.* al. *Wierzchów*, folw. i dobra nad Świeczanką, pow. lepelski, w 1 okr. pol., gm. marcinowska, o 46 w. od Lepła, cerkiew paraf. p. w. św. Trójcy, 2049 dzies. ziemi dworskiej. *W.*, zwane dawniej Kasporowa, było własnością Stabrowskich, z których Onufry, łowczy orszański, i spółdziedzie Wincenty Kaciuciewicz sprzedaje w 1763 r. Marcinowi Szczyttowi, dziś wnuka jego również Marcina. Por. *Werchowice*. 3.) *W.*, *Wierchowie*, dobra nad Dźwiną, pow. wielicki, ob. *Werchowice* 2). Posiadają tu: Włodzimierz Resztelen 1300 dzies. i Iden i Spółka 3496 dzies. Bród przez rzekę. W 1580 r. hetman Zamoyski szedł z Surazą pod Wieliz na *W.*, gdzie kazał rzucić most na szerokim błocie. Podług Heidensteina pod *W.* znajdowała się miejscowość zwana Witoldowym Mostem, podług miejscowego bowiem podania Witold przez wzniesiony tu most przeprowadził swoje wojsko. 4.) *W.*, dobra, pow. witebski, w 1 okr. pol., gm. Wierchowice, o 12 w. od Witebska, własność Józefa Żaby, 800 dzies. ziemi dworskiej. Ob. *Werchowo*. J. Krz.

Wierzchowina 1.) wś, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, ma 120 mk., 431 mr. dwors. i 43 włośc. W 1827 r. było 10 dm., 65 mk. Według reg. pob. pow. grójeckiego z r. 1576 wś *W.*, w par. Jasieniec, własność Piotra i Jakuba Warpes, miała 5 łąk., 1 łąk folw. (Pawiuń, Mazowsze 233). 2.) *W.*, kol. nad błotem t. n., pow. wieluniński, gm. Skrzywno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 17 w., ma 3 dm., 19 mk. 3.) *W.*, wś, folw. i dobra u źródła rzki Lentowni al. Łętowni (dopl. Wieprza), pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Chłaniów, odl. 28 w. od Krasnegostawu, ma 61 dm., 604 mk. rz.-kat. Ludność rolnicza; we wsi kował, stolarz, bednarz, tkacz. W 1827 r. było 59 dm., 311 mk. Wś ta jest miejscem urodzenia Antoniego Wieniarskiego (d. 21 stycz. 1823 r.), autora wielu obrazków z życia ludu miejskiego i wiejskiego. Podobno pierwotna nazwa brzmiała „Wierzchłaniowa“, jak o tem ma świadczyć erekcyja parafii Chłaniów z r. 1305 oraz inne późniejsze akty kościelne i sądowe. W ostatnich czasach właściciel dóbr W. Koszarski na obszarze po wyciętym lesie założył folw. Koszarsko (w r. 1882) i oddzielił z dóbr osobny folw. Borowiny. Dobra *W.* składały się w r. 1890 z folw.: *W.* i Koszarsko, nomenklatur Borowina i Waż, rozl. mr. 1823: folw. *W.* gr. orn. i ogr. mr. 804, łąk mr. 72, lasu mr. 320, nieuż. mr. 27; bud. mur. 4, drew. 18; płodozm. 7-pol.; folw. Koszarsko gr. orn. i ogr. mr. 459, lasu mr. 128, nieuż. mr. 13; bud. drew. 3; lasy urzędowe; młyn wodny. Wś *W.* os. 57, mr. 771; wś Majdan Wierzchowiński os. 14, mr. 152. 4.) *W.*, ob. *Wierzchowiny*. Br. Ch.

Wierzchowina, szczyt górski na Podgórzu Karpackim, na obszarze gm. Nawsie, w pow. brzeskim. Wzn. 641 mt. Ob. *Nawsie* 2).

Wierzchowiński Majdan, pow. krasnostawski, ob. *Wierzchowina*.

Wierzchowy 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Jedliński, par. Goryń, odl. od Radomia 22 w., ma 23 dm., 416 mk. Folw. W. z nomenklaturą Huta Szklanna rozl. w r. 1886 mr. 1040: gr. orn. i ogr. mr. 740, łąk mr. 47, pastw. mr. 13, lasu mr. 198, nieuż. mr. 42; bud. mur. 1, drew. 9; las nieurządzony. Wś ma 57 os., mr. 123. Folw. wchodził w skład dóbr Goryń. Na początku XVI w. łany folw., zagrodnicy i karczma dają dziesięcinę, wartości 1 grzyw. pleban. w Goryniu (Łaski, L. B., I, 672). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś Wierzkowiny, w par. Goryń, własność Jerzego Chorzyńskiego, miała 10 łan., 2 zagr. (Pawiński, Małop., 303). 2.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 37 dm., 248 mk., 931 mr. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlachecka W., w par. Ulan, płaciła od 1 łanu. W r. 1552 miała $\frac{3}{4}$ łan. W r. 1580 p. Grzegorz Wierzchowski płacił z części Dworakowskiej od włóki jednej i z czwarciny, którą sami orzą, gr. 20; Mateusz Janowicz od siebie i od innych uczestników swych od 2 włók i trzeciej włóki dwie części gr. 40, suma fl 2 (Pawiński, Małop., 386, 400, 426). 3.) **W.** al. *Wierzchowina*, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. W r. 1827 było 28 dm., 129 mk., par. Kumów. 4.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemierniki, odl. 18 w. od Radzyna, 33 dm., 340 mk. W r. 1827 było 29 dm., 227 mk., par. Kock. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 890: gr. orn. i ogr. mr. 90, łąk mr. 38, pastw. mr. 12, lasu mr. 703, zarośli mr. 37, nieuż. mr. 12. Wś W. os. 33, mr. 871; wś Anielin os. 20, mr. 326; wś Łubka os. 10, mr. 136. *Br. Ch.*

Wierzchowska 1.) pow. wieluński, ob. *Kik*. 2.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Krępianką. pow. iłżecki, gm. Wierzchowska, par. Krępa, odl. od Iłży 20 w., ma 53 dm., 341 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 37 dm., 379 mk. W r. 1882 folw. W. rozl. mr. 425: gr. orn. i ogr. mr. 179, łąk mr. 8, pastw. mr. 2, lasu mr. 40, wody mr. 5, nieuż. mr. 8; bud. mur. 4, drew. 5; płodozm. 10-pol. Wś W. os. 35, mr. 903; wś Leszczyny os. 27, mr. 465; wś Rafałów os. 10, mr. 179. W połowie XV w. wś W., w par. Krępa, własność Czajki h. Dębno, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 14 grzyw., płacono pleban. w Solcu (Długosz, L. B., II, 574). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś W. miała 23 półłanków km., 2 zagr., 2 kom. (Pawiński, Małop., 305). W. gm., z zarządem we wsi Krępa, ma 10825 mr. obszaru (6633 mr. włósc.) i 3731 mk. (560 prot., 68 żyd.). Sąd gm. okr. II i st. p. w Siennie. W skład gm. wchodzi: Aleksandrów, Borowo, Bożydar, Bronisławów, Chojniak, Gozdawa, Janów, Jawor, Jawor-

Solecki, Jaworska Wola, Krępa-Dolna, K. Kościelna, Leszczyny, Maziarze, Podolany, Rafałów, Ratyniec, Rogalin, Wróblew, Wierzchówka i Zofiówka. 3.) **W.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce, odl. 26 w. od Lublina a 5 w. od Bełżyc, mają 23 dm., 208 mk. Obecnie na rozparcelowanym folwarku powstało 43 osad. W r. 1827 było 21 dm., 136 mk. W r. 1873 wś W. lit. B rozl. mr. 786: gr. orn. i ogr. mr. 458, łąk mr. 4, pastw. mr. 7, lasu mr. 304, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 12; płodozm. 7-pol.; las nieurządzony; pokłady kamienia budowlanego. Wś W. lit. B os. 21, mr. 260. Wspomina tę wies już Długosz w opisie par. Bełżyce (L. B., II, 570). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 Walenty Sobieski miał tu 2 łany, 1 młyn. W r. 1569 Mateczyński i inni płacą od 2 łan. R. 1676 Mierzejewski płacił pogłównie od 10 poddanych a Dzierżek od siebie tylko (Pawiński, Małop., 358, 372 i 4a). W XVIII w. własność Łochowskich, a następnie z kolei Zubrzyckich, Czarneckich, Wilsona, Jahołkowskiego, Gorczyckiego, ostatecznie nabyte przez Tenenwurela z Lublina, sprzedane w 1885 r. kolonistom za 47000 r., następnie w 1891 r. powtórnie nabyte na licytacji przez tegoż Tenenwurela i odprzedane tymże kolonistom z udziałem banku włościańskiego. 4.) **W.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew, odl. 14 w. od Lublina, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 36 dm., 297 mk. W r. 1890 folw. W. rozl. mr. 2492: gr. orn. i ogr. mr. 1107, łąk mr. 48, pastw. mr. 2, lasu mr. 914, w odpadkach mr. 368, nieuż. mr. 53; bud. mur. 15, drew. 26; płodozm. 10 i 11-pol.; las urządzony. Wś W. os. 39, mr. 624. Wspomina tę wś Długosz w par. Meglew (L. B., II, 551). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 w części Borysa było tu $4\frac{1}{2}$ łan., 1 młyn. R. 1676 Andrzej Wierzchowski płacił od 13 poddan. i 4 osób z rodziny, Daniel Iżycki od 11 dworskich i 3 z rodziny, Gabryel Iżycki od 13 poddan. i 2 z rodziny (Pawiński, Małop., 351 i 31a). 5.) **W.**, wś i folw. przy źródłach rzki Sanny, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 7 w. od Janowa, 65 w. od Lublina; wś ma 86 dm., 735 mk.; folw. 3 dm. mur., 7 drew. i 10 budynków. Browar piwny (od r. 1886) wyrabia dobre piwo bawarskie, z produkcją roczną na 50000 rs. Na obszarze W. łomy wapienia i piaskowca. W 1827 r. było 104 dm., 416 mk. W r. 1886 folw. W. i awuls Dolny rozl. mr. 2901: gr. orn. i ogr. mr. 1377, łąk mr. 39, pastw. mr. 34, lasu, przeważnie liściastego, mr. 755, nieuż. mr. 695; bud. mur. 8, drew. 19, las nieurządzony. Wś W. os. 91, mr. 1880. Wspomina tę wies Długosz w opisie par. Potok (L. B., II, 575). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś W., w par. Słupia, miała 7 łan., 1 młyn. R. 1676 wś W., w par. Modliborzyce, należy do Tomasza Innocentego Zaporskiego, skar-

bnika lubelskiego, który płaci pogłównie od 167 poddanych, 16 dworskich i 2 z rodziny (Pawiński, Małop., 374 i 32a). Dobra W. w XVIII w. należały do rodziny Wiercieńskich, następnie Kochanowskich, Bogdańskich, obecnie Jana Michelisa. 6.) **W.**, ws włośc., pow. rypiński, gm. Rogowo, par. Gujsk, odl. 16 w. od Rypina, ma 22 dm., 199 mk., 435 mr. W r. 1827 było 10 dm., 60 mk., par. Rogowo. 7.) **W.**, ob. *Wierzchowisko*.

Br. Ch.—R. Przeg.

Wierzchowiska 1.) nazwa dawana wsi Wierzawice (może Wierzchowice), w pow. łanuckim. 2.) **W.**, las nad rzeką Szkoło (?), na granicy Obraszyna, w pow. gródeckim.

Wierzchowiska 1.) folw., w pow. witkowskim. Sąd w Gnieźnie, urząd poczt. w Witkowie. Obszar ma 451 ha, z czystym dochodem 1612 mrk. Należy do dóbr Kołaczkowo, obecnie własność Macieja Prądyńskiego. Par. Ostrowite Prymasowskie. W r. 1447 rozgraniczano Trzuskolom, W. i młyn Czartowiec (Lubochnia), własność klasztoru trzemeszeńskiego. W latach 1507—1584 są w aktach rozgraniczenia W. z Trzuskolomem, Chłędowem i Kałazkowem, licowanie łąki „Moczydła, spory o łąkę „Łazy“ i o las „Nast“. Pod r. 1523, jako wieś dziedziczna, ma 2 dworzyszczka, które dawały dziesięcinę snopową pleban. w Ostrowitem. Kmiecie dawali mesznego po 2 korce żyta i 2 owsa; zagrodnicy po korcu owsa, młynarz korzec mąki. R. 1580 ma Marcin Wyganowski w W. $\frac{1}{2}$ łana os. i 2 zagrodników, Tomasz Wierzchowski $2\frac{1}{4}$ łana os. i 2 zagrodników. R. 1620 ma Jan Wyganowski $\frac{1}{2}$ łana os. i 2 zagr., Stanisław Kosarski $2\frac{1}{2}$ łana os., 1 ćwierć i 2 zagr. 2.) **W.**, staw, w pow. krotoszyńskim, pod Kazimierzem, od strony Czarnego Sadu. 3.) **W.**, błoto, pod Dolskiem, w pow. szremskim. 4.) **W.**, miejscowości w Jaglinie, pow. czarnkowskiej. 5.) **W.**, miejscowości wspomniana w aktach z r. 1583, w Nieswiadowicach, pow. wągrowiecki.

Wł. Ł.

Wierzchowisko 1.) niekiedy *Wierzchowiska*, kol. i folw., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 6 w.); kol. ma 32 dm., 275 mk., 482 mr. włośc.; folw. (dawne wójtowstwo) ma 130 mr. (121 mr. roli); drugi folw. ma 307 mr.; dwie os. karcz. 4 mr. W r. 1827 było 18 dm., 130 mk. W połowie XV w. ws królewska W., w par. Częstochowa, miała łąny km., z których dawano dziesięcinę pieniężną, po 8 gr. z łąny, klasztorowi w Mstowie. Rola należąca do szkoły płaciła dziesięcinę kościołowi w Częstochowie. W drugim opisie odróżnia Długosz dwie części: W. i W. minor. Ta druga miała 9 łąn., dających po 6 gr. klasztorowi w Mstowie (L. B., II, 221 i III, 155). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 ws W., należąca do zamku olsztyńskiego, miała 11 łąn. km., 1 sołtysi, 1 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 78). Około r. 1850 ws ta wchodziła w skład dóbr rząd.

Częstochowa, zaś wójtowstwo należało do dóbr Krasice. 2.) **W.** al. *Wierzchowiska*, ws i folw., pow. opoczyński, gm. Swójczyce, par. Bedlno, odl. od Opoczna 15 w., ma 37 dm., 246 mk. W r. 1827 r. było 20 dm., 157 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 797: gr. orn. i ogr. mr. 306, łąk mr. 66, pastw. mr. 49, lasu mr. 347, wody mr. 12, nieuż. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 6; płod. 8-pol; las nieurządzony, pokłady rudy żelaznej. Włościanie mają 191 mr. Na początku XVI w. dziesięcinę z całej wsi (wartości do 20 gr.) pobierał pleban w Bedlnie (Łaski, L. B., I, 706). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 ws Wierzchowisko, wraz z innemi, płaciła poboru 3 grz. 15 gr. 9 den. W r. 1577 Piotr Regnowski płacił tu od 4 zagr. z rolą, 1 zagr. (Pawiński, Małop., 287, 481). 3.) **W.**, ws i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Szreniawa, odl. 15 w. od Miechowa, posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 25 dm., 154 mk. W r. 1888 folw. rozl. mr. 284: gr. orn. i ogr. mr. 166, łąk mr. 14, pastw. mr. 6, lasu mr. 90, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, drew. 3; las nieurządzony, pokłady wapienia. W połowie XV w. ws Wola Wierzchowicka, w par. Szreniawa, była własnością Mszczuja h. Lis. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Szreniawie, łąny km. zaś kościołowi w Tczyey (Długosz. L. B., II, 37). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 ws Brzozowa al. Wirzchowska miała trzy części. Fryderyk Bonar płacił tu od $3\frac{1}{2}$ łąn. km., 2 kom. z bydłem; wojewodzina Myszowska od 5 zagr. z rolą, a Mikołaj Czerny od 1 łąny i 1 kom. z bydłem (Pawiński, Małop., 26). 4.) **W.**, nazwa jednego obszaru we wsi Dąbrowa, w pow. mławskim.

Br. Ch.

Wierzchowizna, ws włośc. nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, odl. 33 w. od Przasnysza, ma 12 dm., 60 mk., 83 mr. W r. 1827 było 9 dm., 69 mk.

Wierzchówka al. *Smotryczówka*, rzka, w pow. proskurowskim. Zaczyna się powyżej wsi Wierzchowice, płynie z zachodu na wschód na przestrzeni 18 w. pod wsiami: Wierzchowice, Borszczówka, Radkowica i Krzemienna i poniżej folw. Kostury ma ujście. Od prawego brzegu zabiera rzekę Tychen. Porówn. też *Smotryczówka*.

X. M. O.

Wierzchówka 1.) ws i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebidziewo (o $4\frac{1}{2}$ w.), okr. wilejski Nosilowo, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 19 mk. katol.; ws zaś 4 dm., 45 mk. prawosł. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr Wysokowo Michniewiczów. Folw. należał do Janekowskich. 2.) **W.**, folw., tamże, o 30 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk.

Wierzchówka 1.) mko przy ujściu Dochny do Bernadynki (Bereżanki), pow. bractawski, okr. pol. i st. p. Trościaniec (o 8 w.), gm. Sawiń-

ce, par. kat. Obodówka, sąd w Braclawiu (o 51 w.), o 30 w. od st. dr. żel. Krzyżopol, ma 358 dm., 2467 mk., w tej liczbie 28% żydów. W r. 1857 było 415 dm., 2973 mk. (722 żydów). Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1884 r. i uposażoną 69 dzies. ziemi, z 1657 parafianami; synagogę, szkołę 1-klas. (2 nauczycieli, 50 uczniów), browar, młyn, 65 rzemieślników, st. poczt. Targi odbywają się co 2 tygodnie. Do włościan należy 1197 dzies. ziemi; dworskiej, ze Stratejówką, 1969 dzies. Własność dawniej Potockich, dziś Sobańskich. Prawo miejskie W. otrzymała dopiero w przeszłym wieku. W okolicy mka znajdują się ślady warowni, wzniesionych przez Bohdana Chmielnickiego w 1654 r. 2.) **W.**, w 1583 r. *Wirzchowcze*, mko nad Ladawą, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. Jołtuszków, gm. Maryanówka, par. kat. Śnitków, sąd i st. poczt. w Barze (o 20 w.), o 54 w. od Mohyłowa, przy trakcie pocztowym do Baru, o 20 w. od st. dr. żel. kij.-odesskiej Żmerynka, ma 145 dm., 800 mk., 954 dzies. ziemi włośc., 1304 dworskiej, 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1879 r., z 850 parafianami, 2 młyny, targi co drugi czwartek, 11 rzemieślników. Była tu gorzelnia. Powierzchnia częścią płaską, częścią wyniosła. Glebę stanowi czernoziem z gliną pomieszany. Znajduje się kamień wapienny. Istniała już w XVI w. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1578 r. należy do Wierzchowskich, a w 1583 r. płaci od 2 pługów, 2 ogrod. po 4 gr. i 2 komorn. (inquinis) po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 301). Lustracya królewszczyzn Humieckiego z 1616 r. wymienia w Wierzchówkę, jako wś bojarską, należącą do sstwa barskiego. „Tej wsi posesorem p. Jan Wierzchowski z Katarzyną, małżonką swą, prawem dożywotnem, na co ukazał od króla JMci dzisiejszego przywilej, w którym JKMsć daninę tę onemu przez sławnej pamięci wwodę ruskiego ukazaną, wedle objazdu tegoż p. wojewody konfirmuje, z tym dokładem, iż ta osada na nowym korzeniu, tedy non prius post decessum modernorum possessorum bona praefata de manibus successorum redimentur, donec summa ex taxatione commissariorum ibidem expensa, successoribus restitatur, ea tamen adjecta conditione, iż ratione tego powinien będzie za obwieszczeniem p. ssty barskiego przeciwko nieprzyjacielowi każdemu konno, równo z inszemi służyć, czego on z chęci swej do tego czasu nigdy się nie zbraniał“ (Jabłon., Lustracye, 30). Następnie stanowiło sstwo niegrodowe, położone w pow. latyczowskim. Podług lustracyi z 1665 r. składało się ono ze wsi W., Dąbrowica i Nowy Borek, które dawniej były przyłączone do sstwa skańskiego. W 1770 r. wś W. trzyma Antonina z Gorowskich Kwaśniewska, z opłatą 894 złp. 14 gr. kwarty. W 1771 r. posiadał je Wacław

Jażwiński. Vol. Legum w trzech miejscach wspominają pod r. 1775 jako ostatniego sstę Nepomucena Kwaśniowskiego. W świeższych czasach wś należała do Michalskiego, dziś Bibikowa. Dr. M.

Wierzchowlany, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 46 w. od Grodna, 141 dzies. ziemi włośc. (17 łąk i pastw.).

Wierzchownia 1.) wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Świedziebna, odl. o 18 w. od Rypina, ma 11 dm., 140 mk., 132 mr. W r. 1827 było 7 dm., 43 mk., par. Skrwilno. Wś ta wchodziła w skład dóbr Okalewo. 2.) **W.**, wś i os. młyn., pow. rypiński, gm. Dzierżno par. Świedziebna, odl. 18 w. od Rypina, młyn wodny, 7 dm., 37 mk., 76 mr. W r. 1827 było 5 dm., 49 mk. Wchodziła w skład dóbr Księżę.

Wierzchownia, *Wierchownia*, wś nad rzeką Wierzchowianką, dopł. Rastawicy, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Wierzchownia, o 26 w. od Skwiry, ma 1227 mk. W 1741 r. było tu 57 sadyb; w 1863 r. 1148 mk. prawost., 50 katol., 76 żydów. Posiada cerkiew Wwedeńską, z drzewa wzniesionego w 1728 r. a odnowioną w 1832 r., uposażoną 45 dzies. Kaplica katol. par. Pawołocz, z muru wzniesiona w 1810 r. przez dziedzica wsi Wacława Hańskiego. O 2 w. na pld. od W., w pobliżu Rastawicy, znajduje się urwista góra, zwana Korolicha, pod którą, podług miejscowego podania, miało miejsce krwawe starcie pomiędzy jakimś królem i królową, w którym ta ostatnia odniosła zwycięstwo. W 1600 r. własność Jadwigi z Falczewskich ks. Rużyńskiej; w 1607 r. i 1609 r. ks. Romana Rużyńskiego; w 1613 r. ks. Zofii Rużyńskiej (Jabłonowski, Ukraina, II, 52, 122, 156, 754). Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1628 r. należy do Romanowa Samuela Łaszczu Tuczapskiego i płaci od 3 dym., 6 ogr., 1 koła młyn., 1 popa (tamże, I, 87). Później należała do włości pawołockiej (ob. *Pawołocz*, t. VII, 918, 923). W zeszłym wieku W. z okolicznymi wsiami należała do dóbr ks. Lubomirskich (w 1729 r. Jerzego, następnie kolejno: Józefa, Stanisława i Kacpra). Około 1780 r. od Kacpra Lubomirskiego nabył W. z przyległościami Jan Hański; potem syna jego Wacława, od którego w 1847 r. przeszła do córki Anny hr. Mniszek. Obecnie własność gen. hr. Adama Rzewuskiego, brata rodzzonego Henryka a ojca powieściopisarza i autora dramatycznego Stanisława. Bawił tu kilkakrotnie przez dłuższy czas głośny powieściopisarz francuzki Balzac, przyjaciel a następnie małżonek wdowy po Hańskim, Rzewuskiej z domu. W W. znajduje się główny zarząd dóbr, obejmujących wsi: W., Mosijówka, Bystrówka, Kryłówka, mka: Borszczahówka, Skibińce, Kuryaniec, Mormolijówka, Kapustińce, Kniaża i Czepiżeńce, i przed uwłaszczeniem włościan mających 20986 dzies. i 3035 dusz rewiz. włośc. płci męz. Gmina składa się z 8

okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 10 miejscowości (2 karczmy), ma 1794 dm., 10094 mk., 18602 dzies. (8112 dzies. ziemi włośc., 10080 dworskiej, 410 cerkiewnej). *J. Krz.*

Wierzchowo, niem. *Firchau*, dok. 1372 *Virchow*, wś nad jeziorem t. n., którego wody wprowadza rzeczka Kamionka do Brdy, pow. człuchowski. Posiada st. dr. żel., pierwszą za Chojnicami w stronę Złotowa, urząd poczt. III klasy, szk. kat. żeńską i kościół kat. filialny, p. w. św. Anny, należący do parafii frydlandzkiej. Wś leży w okolicy równej, piaszczystej; ludność niemiecka trudni się rolnictwem i handlem zboża i drzewa; 1240 ha (1046 roli orn., 75 łąk, 22 lasu); 1885 r. 50 dm., 73 dym., 445 mk., 275 katol., 170 ew. (na dworcu dr. żel. 7 dm., 84 mk.). R. 1372 Henryk v. Grobitz, komtur człuchowski, nadaje sołtysowi Heyne na urządzenie sołectwa i wsi włók 64 w Wierzchowiu, z których 6 ma mieć wolnych i dziedzicznych. Dan w Człuchowie (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 10). Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że kościół drewniany był filią do Jęcznik; 4 włóki kościelne dzierżawili włościanie, płacąc po 8 fl. od włóki. Mesznego dawali włościanie 35 kor. żyta (str. 42). Z wizyty Jezierskiego (r. 1695) dowiadujemy się, że arendarze roli plebańskiej oprócz 8 fl. dawali jeszcze gęsi „et iter Gedanum faciunt juxta contractum“. Mesznego dawano już tylko 29 kor. żyta. Fabryka kościelna posiadała 3 mr. roli, które trzymał sołtys. W dzwonnicy wisiały 3 dzwony. Z nabożeństwem przybywał tu proboszcz frydlandzki i jęczyński co drugą niedzielę. R. 1789 było tu 19 dym. (ob. Top. Goldbecka). R. 1808 ur. się tu kś. Jerzy Jeschke, który r. 1881 umarł w Pelplinie jako sufragan dyecezyi chełmińskiej. *Ks. Fr.*

Wierzchowo, niem. *Wirchow See*, jezioro w Pomeranii, na zach. od miasta Baldenburga (Białobór). Wypływa z niego rzeka Gwda (Kudau).

Wierzchowsk, w dokum. *Wierchów*, wś nad Stubłą, pow. rowieński, gm. Działkowicze, par. prawosł. Jasioniczne (o $\frac{1}{4}$ w.), na zach. od Równego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Filipa Hruszwickiego i Jachima Pisznickiego. Pierwszy płaci od 1 dym., 1 ogr. i 1 koła wałn.; drugi od 1 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 106).

Wierzchowskie, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 70 w. od Prużany, 56 dzies. ziemi włośc.; należy do wsi Leśna.

Wierchpolnica, rzeczka, w pow. grodzieńskim, prawy dopływ Niemna.

Wierchrata, ob. *Werchrata*.

Wierchszczyca, folw., pow. tomaszowski, ob. *Wierszczyca*.

Wierchuca 1.) *Nagórna*, wś i dobra nad Bugiem, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr.

pol., gm. Narojki, par. kat. dawniej Sledzianów, od 1886 r. Drohiczyn (o 8 w.), odl. o 54 w. od Bielska. Wś ma 28 dm., 140 mk., 133 dzies. (17 łąk i pastw., 1 nieuź.). Dobra należą obecnie w części do Kompaniejcewych, mających 500 dzies. (167 łąk i pastw., 80 lasu, 46 nieuź.), Brujewiczów 25 dzies. (3 lasu) i Delwigów 145 dzies. (13 lasu, 5 nieuź.). Pierwotnie należała W. do dóbr koronnych i podług podania utrzymywano w nich wierzchowce królewskie (z kąd ma pochodzić nazwa). Rzeczywiście łąki i pastwiska wierzychuckie, słynne z bujnej trawy, nadają się do hodowli stadniny. W XVII w. była w posiadaniu rodziny Hińczów. Podług legendy ludowej jeden z Hińczów, pan na W., Mierzynówce, Bużyskach, Lisowie i Putkowicach, pędził rozwiązać życie, za co strafowany był publicznie przez miejscowego plebana. Obrażony o to Hińcz, palając zemstą do księdza, zabił go z rusznicy w czasie Bożego Ciała. Zebrany lud chciał mordercę rozszarpać na miejscu, ale obecna szlachta obroniła Hińca i odprowadziła na zamek drohiczyński, gdzie był sądzony i przez kata na rynku ćwiertowany. Kościół zaś w W. podług podania ludu zapadł się w ziemię i do dziś dnia opowiadają starzy ludzie, że rodzice ich słyszeli dzwony pod ziemią, na pagórku gdzie stał dawnymi czasy kościół. W aktach sądu grodzkiego drohicckiego, odesłanych w 1885 r. do centralnego archiwum akt dawnych w Wilnie, był rzeczywiście dekret skazujący jakiego Hińca na karę śmierci (podług notat dawnego arch. drohicckiego Fran. Zalewskiego). W początkach XVIII w. W. należała do Ossolińskich, następnie do Kuszlów, od nich przeszła do Szpilewskich, poczem była w posiadaniu Stanisława Szpilewskiego i Wincentego Pietczykowskiego. 2.) **W. Nadbużna**, folw. nad Bugiem, tamże, o 55 w. od Bielska, ma 196 dzies. (59 łąk i pastw., 25 lasu, 59 nieuź.). Dawniej folw. ten należał do W. Nagórnej. W 1802 r. ówczesny właściciel Antoni Szpilewski urządził tu sobie rezydencję i terytoryalnie oddzielił od W. Nagórnej. Dziś w posiadaniu jego wnuka Gustawa. Na polach folwarku, tuż przy Bugu, znajduje się kilka starożytnych mogił, podług podania miejscowego Jadzwingów. Szkielety w tych mogiłach zwrócone są wszystkie głową na wschód i obłożone polnemi kamieniami. Niektóre z nich mają po 7 stóp długości; czaszki ich są wydłużone, grube, czoło niskie, znacznie w tył pochylone, żęby prosto osadzone. W kilku mogiłach znaleziono brązowe, spiralnie skręcone bransolety, kółka w postaci kolezyków, sprzączki, paciorki szklane żółte i niebieskie. W jednej z mogił znaleziono krótki miecz obosieczny. Na pastwisku nad Bugiem, między W. a Bużyskami, przed kilku laty wygrzebali włościanie kilkaset sztuk monet srebrnych z czasów Trajana; wykopalisko to sprzedane zostało żydom na srebro. O 1 w. od

tego miejsca, tuż przy brzegu Bugu, odkryto niewielką pieczarę, w której znaleziono koronę wykutą ze srebra, ważącą około 6 funtów. Zabytek ten, wypadkowo ocalony z rąk żydów, którzy nabyli go na stopienie, znajduje się podobno w zbiorach komitetu statystycznego w Grodnie.

Wierzchucin, białorus. *Wiarchucin*, dobra poradziwiłłowskie nad Oressą, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. i st. poczt. Horki (o 10 w.), par. kat. Słuck (filia Urzeczce), odl. o 85 w. od Bobrujska. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk obfitość. Obręb wierzchuciński wynosi przeszło 285 włók. *A. Jel.*

Wierzchucin, niem. *Wierschutzin*, w dok. *Wirchossin*, *Wirchotsin*, *Virchocino*, *Vircussino* *Wirkoczino*, wś i domena rządowa, w Pomeranii, na zach. stronie jez. Piaśnicy, pow. łebski, st. p. Osieki, par. kat. Żarnowiec. Wś liczy 1234 ha, 719 mk., 557 kat., 162 ew.; domena 475 ha, 125 mk., 70 kat., 35 ew. R. 1257 W. darowany został przez ks. Świętopełka cysterkom w Żarnówcu, po których przeszedł na norbertanki, tamże osiadł. Granice były po większej części naturalne. Najprzód rz. Zbychowica, wpadająca do jez. Piaśnicy, dalej szła granica powyżej tej rzeki, aż do ujścia strugi „Ścienisa“, Sieniczka zwanej; dalej Sieniczka, aż gdzie przychodzi struga Prześciszca (Prusćca) nią powyżej; dalej kopcami i znakami do miejsca Lisi Dół, gdzie ściana wierzchucka, prusowska i słuchowska się schodzą. Potem przechodząc Zbychowicę znakami i kopcami do wytryskującego źródła, którem postępując aż do rzeki Klewisy i tąż zechodząc, aż gdzie uchodzi do Piaśnicy. Wreszcie brzegiem idąc na południe rzeki i jez. Piaśnicy aż do Zbychowicy (ob. Perlbach: P. U. B., str. 258). Od dawna był tu folw., wś gburiska i młyn. Folwarkiem zazwyczaj panny same zawiadywały. Zastępcą ich był t. z. dwornik, który wszystkim zarządzał. Dopiero od r. 1771 siedzą tu dzierżawcy. Gburów osiadłych we wsi było w 1777 r. 13: Adam Piłat, sołtych, Paweł Styn, Benedykt Łysk, Maciej Wętkowic, Barbara Budnikowa, Michał Styn, Jan Okuń, Grzegorz, gajowy, Michał Gayk, Mik. Twork, Wojciech Twork, Benedykt Bartkowski, Maciej Reszka. Danników z karczmarzem było 15: Benedykt Okuń, Michał Gayk, Grzegorz Rynca, Jan Tomkowiec, Adam Baran, Tomasz Dębek, Jędrzej Piłat, Paweł Jaszka, Jan Gayk, Wojciech Styn, Wojciech Gayk, Paweł Styn, Wojciech Budnik, Mateusz Borchman. We młynie oprócz W. mełli poddani klasztoru z Nadola. Po okupacji rząd pruski nadał wsi prawa szlach. i pozostawił ją przy klasztorze. Obszerne las należał do wsi (ob. Klasytory żeńskie ks. Fankidejskiego, str. 199). R. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płaci tu p. ksieni żarnowska 40 fl. 8 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 198). Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 dawała wś mesznego

13 kor. żyta i tyleż owsa. Dalej czytamy: „Scultetia Wierzchucina in praedium versa, cui duorum colonorum agri incorporati, quod praedium praeter stremam messalia solvere resusat“. Młynarz, karczmarz i ogrodnicy powinni dawać każdy po 6 gr. kołedy. Kowal i Zdrojowy dają każdy 18 gr. kołedy (str. 63). *Ks. Fr.*

Wierzchucino, ob. *Wierzchocin*.

Wierzchucino, niem. *Virchenzin*, wś i dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Smołdzino.

Wierzchucińskie błoto, niem. *Gross Wierzchuciner Moor*, pow. łebski, ciągnie się od Wierzchucina wzdłuż granicy pow. puckiego i łebskiego aż do Bałtyku. *Ks. Fr.*

Wierchuście 1.) wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowicze, o 83 w. od Kobrynia, 545 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, osada, tamże, o 82 w. od Kobrynia, 30 dzies. (9¹/₂ łąk i past.), własność Sitowiczów.

Wierzchwilenka, karczma, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. żydów.

Wierzchy 1.) wś, *W. Górne*, kol. i *W. Kępa*, os., pow. brzeziński, gm. Długie, par. Jeżów. Wś ma 23 dm., 242 mk., 321 mr.; os. karcz. 1 dm., 3 mk.; kol. ma 8 dm., 31 mk., 390 mr.; os. 1 dm., 7 mk., 15 mr. dwor. W r. 1827 było 20 dm., 179 mk. W r. 1871 folw. miał obszaru mr. 495: gr. orn. i ogr. mr. 410, łąk mr. 35, pastw. mr. 37, nieuz. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 7. Wś W. os. 34, mr. 215; wś Stamirowice os. 10, mr. 210. Fol. W. został rozparcelowany na kolonie. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąnów folw. pobierał pleban w Jeżowie, z łąn. km. areyb. gnieźnieński (Łaski, L. B., II, 334). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Jeżów, miała łąn. 1¹/₄ (Pawiński, Mazowsze, 164). 2.) **W.**, folw. i os. leś., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Żdźary, odl. 17 w. od Rawy, mają 2 dm., 8 mk., 367 mr.; os. leś. 1 dm., 8 mk. W 1827 r. 1 dm., 4 mk. Folw. W., oddzielony od dóbr Żdźary, rozl. mr. 381: gr. orn. i ogr. mr. 336, lasu mr. 40, nieuz. mr. 5; bud. drew. 4; płodozm. 9-pol; las nieurządzony. Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Zdar, miała posiadaczy 4, na łąn. 1¹/₂, zagr. 1 (Pawiński, Mazowsze, 187). 3.) **W.**, wś, pow. łaski, gm. i paraf. Łask. Nie podana w najnowszych urzęd. spisach pod tą nazwą. W 1827 r. było 14 dm., 118 mk. 4.) **W. Kluckie**, wś, i **W. Strzyżowskie**, wś i os. młyn. nad rzeką Wierzchowicę, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno. W. Kluckie mają 12 dm., 121 mk., 182 mr.; W. Strzyżowskie 6 dm., 43 mk., 94 mr.; os. młyn. 1 dm., 5 mk., 30 mr. W 1827 r. W. Kluckie 4 dm., 18 mk.; W. Strzyż 7 dm., 45 mk. Wchodziły w skład dóbr Kluki. 5.) **W.**, wś i młyn, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna, odl. od Konina 11 w. Wś ma 11 dm., 71 mk.; os. młyn. 1 dm., 6 mk. W r. 1827 był 1 dm., 20 mk. 6.)

W., wś i folw., *W. Szymanowskie*, kol., i *W. Tomickie*, kol., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupy 25 w. Wierzchy, wś, mają 4 dm., 38 mk.; folw. 3 dm., 23 mk.; *W. Szyman.*, kol., 16 dm., 109 mk.; *W. Tomickie* 14 dm., 86 mk. W r. 1827 jedna część miała 7 dm., 28 mk.; druga 23 dm., 179 mk. Por. *Nowa Wieś* 37) i *Stefanów* 11). 7.) **W.**, kol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Dobrosłowo, odległe od Słupy 13 w., ma 7 dm., 49 mk., 156 mr. Wchodziła w skład dóbr Częstków. W r. 1827 było 7 dm., 58 mk. 8.) **W.**, folw. i młyn, *W. Kościelne*, kol., i *W. Poduchowne*, os., pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy, odl. od Sieradza 31 w. Posiada kościół parafialny drewniany; folw. ma 5 dm., 18 mk.; młyn 1 dm., 4 mk.; kol. 8 dm., 195 mk.; os. 1 dm., 7 mk. W r. 1827 było 11 dm., 95 mk. W r. 1891 folw. *W.* rozł. mr. 501: gr. orn. i ogr. mr. 444, łąk mr. 15, pastw. mr. 24, lasu mr. 4, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 10. Wś *W.* os. 33, mr. 29. Wś ta, zwana w dok. „Wyrzchy“, miała już w drugiej połowie XV w. kościół paraf., p. w. św. Mikołaja wyzn. Patronat należał do dziedziców wsi. Na początku XVI w. pleban miał na uposażenie 1 an roli i kawał łąki (na 7 wozów siana). Folwarczne role dawały dziesięcinę plebanowi, kmiecie łąny kościołowi w Niemysłowie, zaś swemu pleban. tylko mieszne, po korcu żyta z łąnu (Łaski, L. B., I, 385 i 389). Obecny kościół wystawił r. 1727 Walenty Drogoński, pleban, kan. kaliski. Dziedzic wsi Jan Golembowski dał w r. 1785 podmurowanie. W r. 1683 było w parafii 300 dusz, dziś do 2000. *W.* par., dek. sieradzki, do 2000 dusz. *W.* gmina należy do sądu gm. okr. V w Zadzimiu, st. poczt. w Szadku, urząd gm. w Charchowie Pańskim. Gmina ma 15778 mr. obszaru i 5942 mk. Śród stałej ludności jest 25 prot. i 157 żydów. *Br. Ch.*

Wierzchy 1.) wś przyw. nad jez. t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 43 w. od Dżisny, 5 dm., 50 mk. katol. 2.) **W.**, *Wierzchy*, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Żytyń, o 43 w. od Brześcia, 543 dzies. ziemi włośc. (51 łąk i pastw., 76 nieuż.), oraz 176 dzies. należącej do różnych własc. (9 łąk, 57 lasu, 25 nieuż.). 3.) **W.**, wś, tamże, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 36 w. od Brześcia, 197 dzies. ziemi włośc. (84 łąk i pastw., 2 nieuż.). 4.) **W.**, okolica i dobra, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzcholesie, o 9 w. od Kobrynia. Okolice ma 60 dzies. (9 łąk i pastw., 5 lasu, 15 nieuż.); dobra, własność Czarnockich, 73¹/₂ dzies. (36 łąk i pastw., 10 lasu, 4 nieuż.). *J. Krz.*

Wierzchy, niem. *Wiersch*, r. 1440 *Wyrške*, 1565 *Wirsk*, *Wierszna*, 1649 *Wierschy*, 1783 *Wiercz* i *Wiersch*, dobra ryc. i wś, pow. świecki, st. p. i par. kat. Osie, o 6 klm. odl., najbliższa st. kol. Lniano o 8·5 klm. We wsi szkoła 2-klas. męzka bezwyznaniowa. Wś ma 1162 ha (827 roli orn., 119 łąk, 209 lasu); dobra 1096·36 ha.

W 1885 r. 49 dm., 77 dym., 383 mk., 334 kat., 79 ew., z których na Zgorzały Most przypada 1 dm. i 6 mk., na Skrzyńczyska 1 dm., 3 mk., na Pruskie 19 dm., 108 mk., na Wygodę 1 dm., 7 mk.; gorzelnia parowa, hodowla bydła holend. ras-y; 1200 owiec dla strzyży; szk. symult. w miejscu. *W.* leżą na znacznej wyniosłości i mają ztąd swą nazwę. Krzyżackie rejestry czynszowe z r. 1415 opiewają: *W.* wś ma 24 włók, z których sołtys posiada 3 wolne; od reszty czynszują po ¹/₂ grzyw. i 2 kury od wł.; osiadłych włók było 7 (ob. Wegner: Ein Pommersches Herzogthum, II, str. 66). Karczmarz płacił 4 wiardunki. Po utworzeniu statwa świeckiego była to wś starościńska. R. 1669 składał się cały wysiew z 5 mr. zboża jarego i 2 mr. oziminy. We wsi mieszkało tylko 2 ogrodn., 1 bednarz i 2 kołodziejów. R. 1676 liczono dusz 30. Sympla wynosiła r. 1682 i 1717 gr. 18 fen. 9. Wkrótce po okupacji pruskiej r. 1773 składały się *W.* z dóbr, 2 folw. i wsi, o 5 chełm. włókach ziemi dworskiej i 8 włók. i 22 mr. ziemi włośc., dalej z 18 dym. i 83 mk. katol. Oprócz tego należały tu Skrzyńczyska i Wygoda. Dziedzicami byli 1773 ks. Jabłonowski, r. 1777 Kalksteinowie, 1780 nadleśniczy v. Brunn. *W.* same obejmowały wówczas 11 włók 9 mr. i 98¹/₂ kw. przęt., 4 pustkowie zaś: Skrzyńczyska, Wymysłowo, Zgorzały Most i Pruskie 18 włók, 3 mr. i 49 przętów. Wchodziły one w skład dóbr tutejszych, które r. 1816 nabył G. L. Liedtke za 20000 tal. (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 347).

Wierzchy, niem. *Wierschy*, dobra i wś, pow. olesiński, par. kat. Bogacica (Bodland), ew. Wółczyn. W r. 1885 dobra miały 195 ha, 3 dm., 66 mk. (12 ew.), szkołę kat.; wś 263 ha, 59 dm., 481 mk. (71 ew.).

Wierzeja, wś gospodarska, szlachecka i wybud., w pow. szamotulskim; sąd w Szamotułach, poczta w Sędzinku, par. w Ceradzu. Wś szlach. ma 376 ha, z czystym dochodem 4919 mrk. Pojawia się w dok. z r. 1387. W r. 1793 posiadał wś Wawrzyniec Stanęcki.

Wierzejewice, wś szlach., pow. mogiłuński, sąd w Mogilnie, urząd komis. i poczta w Pakości, par. Trłagi. Obszaru ma 346 ha, z czystym dochod. 4149 mrk. Należy do dóbr broniewieckich, leżących nad jeziorem Trłagskim, tuż naprzeciw stacyi dr. żel. Amsee (Przyjezierze). R. 1523 leżała pustkami.

Wierzejki, wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, ma 48 dm., 321 mk., 913 mr. W r. 1827 r. było 40 dm., 200 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi *W.*, w par. Trzebieszów, mieszkała drobna szlachta. Andrzej i inni Bolkwowie płacą od ¹/₂ łąnu, Jan i inni Witowięta ¹/₆ łąnu, Stanisław Wdowicz i Jan Opas ¹/₂ łąnu, Marcin, Mateusz i inni ¹/₂ łąn. W r. 1552 Bolkwowie mają ¹/₄ łąna, Mateusz

z braćmi dwie ćwierci łąnu, Urbanowicz dwie ćwierci Wójtowięta (Pawiński, Małop., 385, 399, 421).

Wierzejszczyzna al. *Wierzno*, folw., pow. nowogrodzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 3 mile od Nowogrodka; jest własnością Sokołowskich, ma około 36 włók. Zdaje się, że to miejsce w XVIII w. należało do Horodenskich i zajęte na skarb, nadane było przez cesarżową Katarzynę wdowie po zabitym pułkowniku Dziejewie, z poddанныmi w liczbie 115 dusz (ob. Mater. dla istor. podol. gubern., str. 223).

A. Jel.

Wierzele, zaśc. nad rzką Sesarką, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 66 w. od Wilna, 1 dm., 3 mk. katol.

Wierzelin, kol. i folw., pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. od Koła 24 w.; kol. ma 9 dm., 115 mk., 11 os. i 273 mr.; folw. 1 dm., 11 mk. Wchodził w skład dóbr Lubstów. W r. 1827 było 9 dm., 65 mk., par. Lubstów.

Wierzehnhuben (niem.), ws włośc. w żuławach malborskich, 3¹/₄ mili od Malboga, pow. malborski, st. p. Neumuensterberg, par. katol. Baerwalde, filia do Fuerstenwerder; zawiera 12 posiad. chłom., obejmujących 240 ha (62 roli orn., 61 łąk); 1885 r. 13 dm., 13 dym., 99 mk., 12 kat., 50 dyssy, 37 ew. Szkoła ewang. Dawniej własność starosty v. Rexin. R. 1756 przeszła za 36000 fl. i 24 fl. czynszu od włóki na własność ówczesnych dzierżawców (ob. Gesch. des Kr. Marienburg von Dormann, II, str. 85).

Wierzenica, ws kośc., we wsch. pow. poznańskim, nad rzką Główną (prawy dopł. Warty), odl. 6 klm. od Swarzędza, 2 klm. od st. dr. żel. Kobelnica (Kobelnitz). Obszaru ma 997 ha, z czystym dochodem 6323 mrk. Sąd w Poznaniu. W r. 1153 Zbilut „Polonie civis“ fundował klasztor w Łeknie i nadał mu kilka wsi. Książęta i możni panowie przyczynili się hojnemi darowiznami do fundacji, a W. darował klasztorowi Prandota. Darowiznę tę wraz z innymi zatwierdził r. 1218 papież Honorjusz III. Za arcyb. Fulkona klasztor łekneński ws tę zamienił z ks. Przemysławem na dziesięć wsi Kamień, a Przemysław wraz z innymi darował ją klasztorowi cysterek w Owińskach. Ale zamiana ta i darowizna się nie utrzymały, albowiem wieś w r. 1253 klasztor znów za pozwoleniem Przemysława i za zgodą brata jego Bolesława, książąt, zamienił na Kaliszany i Toniszewo. W r. 1280 z zatwierdzenia Przemysława II widzimy, że W. znów posiadał klasztor w Owińskach. R. 1327 była W. w posiadaniu Piotra, dziekana poznańskiego, którego przed najezdami bierze w obronę z Awinionu papież Jan XXII. R. 1335 występuje jako świadek, w pewnej tranzakcyi klasztoru owińskiego, Filip, pleban z Wierzenicy. Około r. 1580 posiadał W. Piotr Potulicki, wdwa płocki, w XVII w. posiadali ją Chudzińscy h. Cholewa, następnie Koźmińscy.

W przeszłym wieku starodawny kościół drewniany zastąpiony został nowym, także z drzewa, pięknie na wzgórzu położonym. Kościołem tym rządzi dziś proboszcz sąsiedni z Kicina. Ws ta jest dziś siedzibą rodziny Cieszkowskich, a zmarły w r. 1894 hr. August Cieszkowski miał tu swoje Tusculum. W. par., w dek. rogozińskim, r. 1873 miała 1106 dusz. Ob. *Kicin. Wł. Ł.*

Wierzgub, niem. *Vierzighufen*, posiadłość, pow. ostródzki, st. p. Gilgenburg. W. już w 1387 był folwarkiem zakonu. Ks. Olbracht nadaje r. 1530 Janowi Gablentz dwór wierzgubski z 40 włók. na prawie magd. Jan Jerzy Gablentz wdzierżawia ten majątek r. 1622 Janowi Zawadzkiemu na Zawadach. R. 1638 siedzi tu 6 wardegów, t. j. ogrodników (Kętrz., O ludn. pol., 301, 303).

Wierz-erwo, jezioro, w Inflantach, ob. *Wirzjaerw.*

Wierzkojce al. *Wierzkowice*, pow. słupecki, ob. *Jerzkowice.*

Wierznica, ws i folw. nad rzką Mokownicą (dopł. Wisły), pow. lipnowski; gm. Chalin, par. Mokowo, leży o pół mili od Wisły i tyleż od Dobrzyńa a 21 w. od Lipna, ma 11 dm., 142 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 13 dm., 102 mk. W r. 1883 folw., z nomenklaturą Strachów, rozl. mr. 589: gr. orn. i ogr. mr. 498, łąk mr. 59, zarośli mr. 12, wody mr. 3, nieuż. mr. 22; bud. mur. 8, z drzewa 7; płodozm. 10 i 11-pol., młyn wodny. Ws W. os. 21, mr. 17; ws Soszki os. 2, mr. 2. W r. 1890 folw. zmniejszył swój obszar do 331 mr. (roli 269, łąk 14). O dawnym zaludnieniu tych okolic świadczą zarówno ślady grodziska pod Mokowem (nad jeziorem) i cmentarzysko na pagórkach piaszczystych, w zach. stronie W., w którym przypadkowo odkryto w r. 1822 grób wyłożony kamieniami, mieszczący 20 urn z pokrywami, wypełnionych popiołami, kośćmi i ziemią (W. Gawarecki, Ziemia dobrzyńska, str. 93). Według reg. pob. pow. dobrzyńskiego z r. 1564 ws W. major, w par. Mokowo, miała 13 posiadaczy, 1 zagr., karcznię pustą, młyn korczeczny płacił 12 gr. Poddani Alberta Gembarta na całym łąnie. Płacono fl. 2 gr. 20 sol. 2. W części W. minor było 6 poddanych Grabskiego na całych łąnach, młynarz płacił 12 gr. Płacono w ogóle fl. 3 gr. 22 (Pawiński, Wielkop., I, 280, 281).

Br. Ch.

Wierzniczka, ws i folw., pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Mokowo, odl. 22 w. od Lipna, ma 4 dm., 51 mk., 287 mr. W r. 1827 było 5 dm., 56 mk., par. Dobrzyń. Folw. W. stanowił przyległość wójtostwa dobrzyńskiego, wraz z osadą młynarską. W r. 1866 ws W. miała 7 os., 7 mr. Ob. *Dobrzyń* (t. I, 88).

Wierzniok, os. pow. sycowski, ob. *Trębaczów.*

Wierzniowice, ob. *Wilmerowice.*

Wierznowo, ob. *Wierzejszczyzna.*

Wierznowice, w dok. z XV w. *Wierznowiec*,

w XVI *Swyerzynowice*, ws nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Bąków, par. Zduny, odl. 12 w. od Łowicza, ma 24 dm., 186 mk., 678 mr. (392 roli, 59 łąk, 202 pastw.). Olejarnia z prod. na 300 rs. rocznie. W 1827 r. było 21 dm., 147 mk. Ws jest zdawna własnością arcybiskupów. Wojciech Jastrzębiec, arcyb. gnieźn., uposażając kolegiatę łowicką w r. 1443, przeznaczył, między innymi, na ten cel i dziesięciny z W. Na początku XVI w. płacono dziesięcinę kolegiacie łowickiej a plebanowi w Zdunach tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 506, 551). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 ws arcybisk. W. miała łąn. 5¹/₂, karcznię, osad. 20 (Pawiński, Wielkop., II, 100).

Wierzonka, ws szlach. nad rzeczką Główną, w pow. poznańskim (dziś poznański wschodni), par. w Wierzenicy, sąd w Poznaniu, okr. komis. w Owinskach, st. dr. żel. i poczta w Kabelnicy. Własność rodziny Treskowów. Obszaru ma 2310 ha, z dochodem czystym 15843 mrk. Do dóbr należą folwarki: Karłowice, Ludwigshoehle i Miło. Gorzelnia i cegielnia. Pojawia się w dok. r. 1252. Stanowi własność klasztoru w Owinskach. R. 1564 płaci od 2¹/₂ łąn. *Wl. Ł.*

Wierzówka, struga, w pow. wileńskim, wypływa z jez. Szeszkucie, w dobrach Kojrany.

Wierzówka 1.) osada, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.**, ob. *Wierzówna*.

Wierzówna, w spisie z 1886 r. *Wierzówka*, ws nad rzeką Karaczunką, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 9 w.), okr. wiejski Pałuliszki, o 10 w. od Wilna, 5 dm., 79 mk. katol., 6 żydów (42 dusz rewiz.), papiernia; należy do dóbr Kojrany Łopacińskich.

Wierzślaki, pustka, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków, odl. od Sieradza 22 w., ma 9 dm. Ob. *Braszewice*.

Wierztabno, niem. *Striche*, ob. *Wierzchabno*.

Wierzuchowo, ob. *Wieruchowa*.

Wierzycza, dawniej *Wierzysza*, niem. *Ferse*, w dok. *Verissa*, *Verizza*, *Versisha*, rzeka, lewy dopływ Wisły, powstaje w pow. kartuskim, śród „Szwajcaryi kaszubskiej“, w pobliżu gór Szymbarskich, przy wiosce zwanej z niemiecka Fushuta (Fustpetershuetten), na wyniosłości około 244 mt. n.p.m. Po krótkim biegu wchodzi na obszar pow. kościerskiego i zatrzymując kierunek południowy okrąża Stary Grabów, przerywna zach. część jez. Grabowskiego, pędzi młyn w Rekownicy, wije się potem między Będominem i Będominikiem, pędzi młyn w Kuli i przerywnąwszy szosę kościerską przybiera kierunek zachodni. Przeciwny następnie tor drogi żel. skarszewsko-kościerskiej wchodzi na południe od Kościierzyny w jez. Wierzysko. Wydobywszy się z niego kieruje się ku pld., mija Podlesie Małe i za Sarnowem przepływa jez. Zagnanie, spieszy dalej w pld.-wsch. kierunku, przy Kiszewie Nowej i Starym Bukówcu i Rudzie. Potem przy Barto-

szówlesie przechodzi przez jez. Krag, odkąd przy różnych zakrętach przyjmuje kierunek wschodni, płynąc pod Kiszewą Starą, zamkiem Kiszewskim i Bożem Polem, gdzie się zwraca ku pld.-wschodowi. Okrążywszy Malkowię Górne i Dolne, mija starą osadę Koźmin, a potem Pogódkę, dawniejszą siedzibę cystersów. Odtąd dąży dalej w kierunku wsch. między Malarkami a Jaroszewami ku Więckowom, Borskiej Karczynie i Probostwu i mija na pld. od Skarszew Czystą Wolę, aby przy Zapowiedniku skrócić się ku południowi. Trzyma się potem granicy pow. starogardzkiego i kościerskiego i wchodzi przy Zamościu na obszar starogardzkiego. Następnie mija Okole i Krąski Kłyn (Herrmansrode) i okrążywszy dalekiem kołem Żabno, przybiera znów kierunek wschodni, mija tor kolei-tczewsko-chojnickiej i płynie przez Starogard, dawną siedzibę joanitów. Za Starogardem znów tworzy liczne zakręty i obraca młyn w Owidzu i mija Barchnowy. Odtąd trzyma się na małej przestrzeni granicy pow. starogardzkiego i tczewskiego, obraca młyn w Kolińcu, mija Klonówkę, potem Nejmusy i przed Brzeźnem wstępuje w pow. tczewski. W dalszym biegu pędzi młyn rajkowski i oblewa w pobliżu tej osady starożytny okop, Zameczkiem zwany. Przerzyna potem żyzne łąki w Dębinie i spuszcza się przez służę do Pelplina. Tu pędzi młyn, jeszcze z czasów cysterskich pochodzący, przerywna kolej tczewsko-bydgoską, mija Rożental i Janiszewko i tworzy na małej przestrzeni granicę między pow. starogardzkim a kwidzińskim. Minąwszy Kulice, obraca młyn Sztokski i oblewa w pobliżu jego starożytny okop. Przy Brodach Niemieckich wstępuje w pow. kwidziński, pędzi młyn Brodzki i przy Gniewie, gdzie obraca wielki młyn amerykański, wpada do Wisły. W. przyjmuje z obu stron liczne dopływy, mianowicie z lew. strony strugę z pod Lubania, którą uważają czasem jako początek Wierzycy, dalej z prawej strony potok z pod Pucy i Małego Klińca, około ²/₃ mili długi. Naprzeciw Malków Górnych wpada do W. struga z pod Dunajków, wijąca się przez różne jeziora. Największym dopływem jest Wietcisa, po niej Węgiermuca, dalej Piesienica i Jonka. Brzegi W. są miejscami niskie, bujnymi łąkami pokryte, miejscami wyniosłe i strome, lasami porośnięte, malownicze. Długość biegu wynosi około 13 mil. Spad ma niekiedy tak znaczny, że wśród najcięższych mrozów miejscami nie zamarza. Ale właśnie w skutek tego nie jest zdatna dla żeglugi, tylko do spławu drzewa i pędzenia młynów. Dawniej była W. tak uregulowana, że żegluga odbywała się na przestrzeni kilku mil. Jeszcze Jan Sobieski w wilią Bożego Ciała r. 1677 puścił się wodą z Gniewu do Pelplina, gdzie szedł ze świecą za procesją. Przed kilku laty (około r. 1886) zostało ujście W. na nowo uregulowane. Istnieje projekt założenia portu zimowego przy ujściu jej

pod Gniewem. Oprócz różnych rodzajów ryb znachodzą się w W. także i wydry. Jeszcze r. 1885 ubito jedną pod Rajkowami. Między Dębiną a Pelplinem wychyla się z rzeki głaz eratyczny znacznej wielkości. Klonowicz wspomina W. w swoim Flisie (ob. „Kassubei u. Tuchler Haide“ von Pernin, str. 70—71).

Ks. Fr.

Wierzyce, niem. *Breitenfelde*, wś dominialna, pow. gnieźnieński (dziś witkowski), par. w Imielnie, sąd w Gnieźnie, okręg. kom. w Czerniejewie (Schwarzenau), st. dr. żel. i poczta w Chwałkowic (Weissenburg). W r. 1218 Paweł, bisk. pozn., potwierdza dziesięciny z W., nadane przez bisk. Radwana kościołowi św. Michała (kawal. szpit. Jerozolim.). R. 1329 Tomasz z Wierzenicy otrzymuje od króla Władysława zatwierdzenie kupna Rąbienie, osady znikłej. R. 1523 były w W. role dworskie, których część uprawiano dla dworu, a w drugiej części siedzieli kmiecie: Jan, Domasław, Tomasz i Grzegórz. Inna część leżała pustkami. Z wszystkich ról pleban z Imielna pobierał dziesięcinę snopową. Z ról kmiecych i dwor., rozdzielonych między kmieci, pobierał mesznego po 2 kor. żyta i owsa z łąnu. R. 1580 miał tam Manzelewski $\frac{3}{4}$ łąna os. i 2 zagrod., Wierzejski 1 łąn os.; 1630 r. Maciej Łęcki 1 łąn os. Częścią W. są też Wierzyckie huby i hołędry. *Wł. Ł.*

Wierzyki, w XVI w. *Wierzeyki*, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Witonia, par. Strzegocin, odl. od Łęczycy 14 w., ma 11 dm., 136 mk., 298 mr. folw. i 25 włośc. W r. 1827 było 6 dm., 85 mk., par. Łąkoszyn. Ob. *Julinki* i *Strzegocin*. Na początku XVI w. łąny folw. dawały dziesięcinę pleban. w Łąkoszynie, zaś kmiecie wikaryuszom kolegiaty łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 483). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Wierzyki w części Wojciechowskich miała łąnu $\frac{1}{2}$, zagr. 2, młyn. osad. 1. Stan. Wojciechowski $\frac{1}{4}$ łąnu (Pawiński, Wielkop., II, 85).

Wierzykowo, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawłany, o 39 w. od Szawel.

Wierzyna, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 49 w. od Nowoaleksandrowska.

Wierzyna, jezioro, w pow. wilkomierskim, ob. *Polawań*.

Wierzyska al. *Wierzyski*, niem. *Wierschicken*, karczma, w pow. kościerskim, o $\frac{1}{4}$ mili od Kościerzyny, zawiera 1 posiadło, obejmujące 196·38 mr., 3 dm., 18 mk. Wydana w wieczystą dzierżawę na mocy przywileju starościńskiego z r. 1764. *Ks. Fr.*

Wierzysko, jezioro na Kaszubach, pow. kościerski, wzn. 148 mt. n.p.m., $\frac{2}{3}$ mili długie, $\frac{1}{20}$ mili szerokie. Leży o pół mili na pld.-wsch. od Kościerzyny. Wierzyca płynie przez wsch. część jeziora (ob. Kassubei und Tuchler Heide von Pernin, str. 40). *Ks. Fr.*

Wierzysza, rzka, ob. *Wierzysca*.

Wież 1.) *Biała* al. *Biała Wioska*, wś i folw., pow. skierniewicki, gm. Grzymkowiec, par. Osu-

chów, odl. 21 w. od Skierniewic, ma 152 mk., 403 mr. dwor. i 7 mr. włośc. 2.) **W. Bielawska**, wś nad rz. Mroga, pow. łowicki, gm. i par. Bielawy, odl. o 19 w. od Łowicza, ma 16 dm., 18 os., 136 mk., 304 mr. (154 mr. roli, 20 łąk i 130 pastw.), młyn. Należała do dóbr Bielawy. Na początku XVI w. pleban w Bielawach pobierał dziesięcinę z łąn. folw. a kołędę od kmieci. Dziesięcina z łąnów kmiecych szła dla kanonii łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 428). R. 1576 „Vil-la Bielawska“ składa się z dwu części. Adam Walewski, kasztel. elbląski, z działu nabytego od Jana Bielawskiego płaci od $1\frac{1}{2}$ łąnu, dwu młynów (trzy koła), $\frac{1}{2}$ łąnu pustego i 4 osad. Z młyna zwanego „Leśny“, nabytego od Stan. Tarnowskiego. W części Jana i Mikołaja Sokółowskich jest $3\frac{1}{2}$ łąn., młyn o 2 kołach, folusz, młyn doroczny o 2 koł., komorniey bieglisi, 18 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 100). Przy sprzedaży dóbr bielawskich w r. 1645 przez Stan. Witowskiego, kaszt. sandom., Bykowskiemu, kasztel. sieradzkiemu, wś miała dwór drewniany, piekarnię, śpichlerz, stodołę, oborę, 27 sztuk bydła, 17 świń, 20 gęsi, 16 kur, 20 kaczek. Było we wsi 6 kmieci, którzy mieli 6 koni i 24 wołów. 3.) **W. Bolimowska**, w XVI w. *Bolemowska Wieś*, wś i folw. nad rz. Rawką, pow. łowicki, gm. Nieborów, par. Bolimów, odl. 14 w. od Łowicza, ma 22 dm. (4 dwor.), 245 mk., 318 mr. Istnieje już r. 1451. W r. 1579 jest tu łąn wójtowski (Potrikowski), $9\frac{1}{2}$ łąn. królewskich, 5 komor., dział Łasickiego $\frac{1}{2}$ łąnu i Kurczacza $\frac{1}{4}$ łąnu (Pawiński, Mazowsze, 140). 4.) **W., Górna**, wś, pow. olkuski, gm. i par. Korzkiew. W 1827 r. było 10 dm., 70 mk. *Br. Ch.*

Wież Krasna, wś nad rz. Serweez, lew. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczanskim, gm. Cyryn, 36 w. od Nowogródka, ma 34 osad. Miejscowość falista, bezleśna, grunta pszenne, łąki wyborne. *A. Jel.*

Wież Królewska, niem. *Koenigsdorf*, wś, pow. złotowski, st. p. i paraf. Zakrzewo, agentura pomocnicza i kościół ewang. w miejscu; 836 ha (654 roli orn., 47 łąk); 1885 r. 81 dm., 115 dym., 208 mk. kat., 404 ew., 13 żyd. Powstała w r. 1828 z kolonii na obszarze Pol. Wiśniewski. Szkołę założono r. 1863 a w r. 1881 wzniesiono nowy dom, mieszczący obecnie 2-klas. szkołę. *Ks. Fr.*

Wież Nowa, ob. *Nowa Wieś*, wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. wsiełubskim, gm. Niehniewicze, o 3 mile od Nowogródka, niegdys własność Chreptowiczów; miejscowość bezleśna, grunta pszenne. *A. Jel.*

Wież Wielka, niem. *Grossdorf*, folw., pow. poznański (zachodni), należy do dóbr Chmielniki, własność króla holenderskiego, ma 591 ha. Sąd w Poznaniu, okr. kom. i poczta w Stęszewie.

Wiesa, jezioro, w pow. trockim, w dobrach Solkieniki.

Wiesa 1.) *Ober i Nider*, dobra i wś nad rzeką Kwisną, pow. lubański, par. ew. w miejscu, katol. Greiffenberg. W r. 1885 dobra miały 246 ha, 5 dm., 23 mk. (4 kat.); wś 262 ha, 73 dm., 437 mk. (50 kat.). Do r. 1815 należała do saskich Łużyc. We wsi kościół par. ewang. i szkoła. Gmina ewangelicka w Greiffenbergu pozbawiona będąc w r. 1654 kościoła, odebranego przez katolików, którym był zabrany, wystawiła sobie w przyległej wsi W. (na terytorium Saksonii) kościół drewniany w r. 1669, od r. 1733 murowany. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. rozberski, par. ew. Nieder Rengersdorf, katol. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 565 ha, 8 dm., 74 mk. (11 kat.), szkoła ew.; wś 101 ha, 84 dm., 331 mk. ewang.

Wiesau 1.) 1397 *Wese*, wś i dobra, pow. bolkowicki, par. kat. i ew. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 157 ha, 2 dm., 18 mk. (1 kat.); wś 43 ha, 26 dm., 159 mk. (21 kat.). 2.) **W.**, 1390 *Wese*, wś i dobra, pow. bolesławski, par. kat. i ew. Nieder Schoenfeld. W r. 1885 dobra miały 251 ha, 2 dm., 29 mk. (1 kat.); wś 72 ha, 40 dm., 220 mk. (4 kat.). 3.) **W.**, wś i dobra, pow. kładzki, par. kat. Gabersdorf, ew. Kładzko. W r. 1885 dobra miały 381 ha, 6 dm., 66 mk. (1 ew.); wś 243 ha, 69 dm., 372 mk. kat. 4.) **W.**, 1392 *Wesin*, wś i dobra, pow. głogowski, par. ew. Głogów, kat. Gross Logisch. W r. 1885 dobra miały 249 ha, 7 dm., 101 mk. (4 kat.); wś 340 ha, 83 dm., 468 mk. (28 kat.). 5.) **W.**, 1291 *Pentum*, 1337 *Wesa*, wś i dobra, pow. nisański, par. katol. w miejscu, ewang. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 159 ha, 5 dm., 35 mk. (5 ew.); wś 470 ha, 86 dm., 531 mk. kat. Akt z 1382 podaje, iż uposażenie kościoła parafialnego stanowiły 4 włóki. Parafia tutejsza do r. 1780 stanowiła filię Widyniowa (Szląsk austr.). Par. W., dek. odmuchowskiego, 1869 r. miała 1152 kat., 7 ewang. 6.) **W.**, wś i dobra, pow. żegański, par. kat. i ew. Nieder Hartmannsdorf. W r. 1885 dobra miały 82 ha, 4 dm., 33 mk. ew.; wś 543 ha, 83 dm., 867 mk. (165 kat.).

Wieschowa, ob. *Wieszowa*.

Wiese, folw., pow. leszczyński (Leszno), ob. *Mądzin (Mączyn?)*.

Wiese 1.) pol. *Łąka*, 1337 *Parva Vezna*, wś i dobra nad rzeką Słężą (Kleine Lohe), pow. trzebnicki, par. kat. Kotzerke, par. ew. Wysoki Kościół (Hochkirch). Wś ma 137 ha, 40 dm., 220 mk. (12 kat.); dobra 391 ha (269 roli, 37 łąk, 59 lasu), 7 dm., 101 mk. (10 kat.). Dwa młyny wodne. 2.) **W. Graeflich**, wś i dobra, pow. prądnicki, par. kat. Langenbrueck, ew. Prądnik. W r. 1885 dobra miały 477 ha, 8 dm., 136 mk. (10 ew.); wś 990 ha, 217 dm., 2025 mk. (365 ew.). We wsi szkoła katol., szkoła ew., zamek, folw., dwa sołtystwa. 3.) **W. Pauliner**, pol. *Leśnik*, 1383 r. *Prato*, posiadłość poklasztorna, pow. prądnicki, par. katol. w miejscu. Wś, zwa-

na po niem. „Leschnig“, ma 48 ha, 28 dm., 168 mk. katol.; posiadłość poklasztorna 33 ha (21 roli, 9 łąk). Młyn na rzece Ossie. W r. 1288 założył tu Władysław, ks. opolski, klasztor paulinów p. w. św. Trójcy, nadając zakonnikom czynsze ze wsi: Albrechsdorf i Machau, rybołówstwa w Ossie (Osoblaha, Hotzenplatz). Klasztor istniał do r. 1810. Obecnie pozostały kościół służy za parafialny.

Br. Ch.

Wiese al. Lonki, pol. *Łąki*, wś, pow. i okr. sąd. karniowski, na Szląsku austr. Posiada szkołę ludową, st. poczt. Zarząd lasów ks. Liechtensteina, 745 mk.

Wiese, dobra ryc., pow. prusko-holądzki, st. p. Reichenbach Ostpr. ob. *Marwitz*.

Wiesegrade, *Wieshegrade (Wyszogród?)*, wś i dobra, pow. oleśnicki, par. ew. Allerheiligen, kat. Celniki (Gross Zoellnig). W r. 1885 dobra miały 297 ha, 5 dm., 108 mk. (3 katol.); wś 23 ha, 20 dm., 100 mk. (1 kat.).

Wieseli, czesk. *Veseli*, niem. *Wessidel*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, w obw. sąd. Odry (Odrau), w wąskiej dolinie pasma Jesionika, na płu.-zach. od miasta Odry. W r. 1880 było 107 dm., 457 mk., 456 kat., 1 prot.; wyłączenie Niemcy. Szkoła ludowa we wsi. *W. H.*

Wiesenu (niem.) pow. wyrzyski, ob. *Prac.*

Wiesenu (niem.), 1.) wś, pow. tczewski, st. p. Tzew, par. kat. Miłobądz, 339 ha, 46 roli, 295 łąk; 4 dm., 4 dym., 19 mk., 8 kat., 11 ew. 2.) **W.**, folw., pow. gdański, st. p. Pszczółki.

Wiesenu 1.) folw., pow. żądzborski, st. p. Barranowen. 2.) **W.**, folw., pow. wystrucki, st. p. Insterburg.

Wiesenberg, kol., w pow. żółkiewskim, 8 klm. na pld.-wsch. od Żółkwi (sąd. pow.), 6 klm. na płu.-zach. od urz. poczt. w Kulikowie. Na zach. leży Mokrotyn, na płu.-zach. Macoszyn, na płu. Szmereków, na wsch. Przemiwólki i Wierzbica, na pld. Zasudec (pow. lwowskiego). W r. 1880 było 42 dm., 465 mk. w gm. (459 rz.-kat., 5 gr.-kat., 1 izr.; 44 Pol., 5 Rus., 416 Niem.). Par. wyzn. kat. w miejscu, dek. żółkiewski. Do par., założonej w r. 1782, należy wś Mierzwica. We wsi jest kościół murowany i szkoła 1-klas. W. tworzy jedną gminę katastr. ze wsią Mierzwica (ob.).

Lu. Dz.

Wiesenberg, wś, pow. człuchowski, st. p. Białembork (Baldenburg), gm. Brzeźnica, paraf. kat. Ekfir; 205·7 magd. mr.; 5 dm., 19 mk. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 pustkowie to miało 2 dymy.

Ks. Fr.

Wiesenberg, 1369 *Wesinburg*, wś i dobra, pow. bolkowicki, par. kat. i ew. Hohenfriedenberg. W r. 1885 wś miała 177 ha, 16 dm., 141 mk. (15 kat.); dobra 60 ha (57 lasu).

Wiesenbergerheide, grzbiet górski na Szląsku, we wschodniej części Sudetów, zwanej Jesionikiem, ciągnie się równolegle do pasma zw. Dziadek (Altvater). W grzbiecie tym naj-

wyższy szczyt Ameisen Bruellberg sięga 1337 metrów.

Wiesenburg, pow. toruński, ob. *Przysiek*.

Wiesendorf al. *Łączki*, wś, pow. nowosądecki, założona r. 1786 jako kolonia niemiecka koło Łączka, na praw. brzegu Dunajca, liczy 34 dm. i 234 mk. rzym.-kat., Polaków. *Mac.*

Wiesenfelde (niem.), pow. inowrocławski, ob. *Giebnia*.

Wiesengrund (niem.), pow. wyrzyski, ob. *Ślupówka 2)*.

Wiesenhau, os., pod Strzelnem, pow. inowrocławski (strzelniński).

Wiesenheim, wś dom., pow. gnieźnieński, ob. *Brudzewko*.

Wiesenhohe, wybud., pow. morąski, st. p. Mohrungen.

Wiesenhof 1.) folw., pow. prusko-hoładzki, st. p. Gueldenboden. 2.) **W.**, folw., pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Wiesenorst, folw., pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Wiesenkrug, wybud., pow. skwierzyński, sąd w Międzychodzie, okr. komis. i poczta w Prytoczni (Prittisch).

Wiesennuehle, ob. *Ohlgut*.

Wiesensee, wś, w pow. żnińskim, sąd w Wągrowcu, okr. kom. w Janówcu, poczta w Żernikach. Ob. *Zuzaly*.

Wiesenthal 1.) kol., w pow. wschowskim, sąd we Wschowie, okr. komis. w Włoszakowicach (Luschwitz), poczta w Bargań, ob. *Wincentowo*. 2.) **W.**, wybud., pow. chodzieski, sąd i okr. komis. i poczta w Pile (Schneidemuehle). 3.) **W.**, wś, pow. wyrzyski, sąd w Nakle, okr. komis. w Mroczu, poczta w Sitnowie (Sittnow). Ob. *Sko-raszewo*. *Wł. Ł.*

Wiesenthal 1.) wyb. do Będargowa, pow. wejherowski, st. p. i par. kat. Strzepez; 7 dm., 82 mk. 2.) **W.**, tak nazwano urzędowo r. 1889 Świnie Budy, w pow. kościerskim, które dawniej nosiły nazwę: Schweinebude. 3.) **W.**, wyb. do Górnych Wymiar, pow. chełmiński, st. p. i par. kat. Chełmno, 4 dm., 41 mk. 4.) **W.**, folw. pod Toruniem, pow. toruński, st. p. Grębocin. *Ks. Fr.*

Wiesenthal, folw., pow. reszelski, st. poczt. Bischofsburg.

Wiesenthal 1.) *Ober* i *Nieder*, 1372 *Wesintal*, wś i dobra, pow. lwowski (Szląsk), par. ew. w miejscu, kat. Laehn. W r. 1885 wś miała 755 ha, 128 dm., 631 mk. (41 kat.). Dobra *W. Nieder* miały 425 ha, 6 dm., 56 mk. (8 kat.). *W. Ober*, dobra, 122 ha, 3 dm., 10 mk. ew. Kościół par. ewang. od r. 1742. 2.) **W.**, 1268 *Wadochowicz*, 1296 *Wisintal*, wś, pow. ziebicki, par. katol. w miejscu, ew. Steinkirche. W r. 1885 było 532 ha, 56 dm., 388 mk. (23 ew.). Wś ta była własnością klasztoru w Henrychowie do r. 1810. Kościół par. katol. do r. 1810 był ekspozyturą klasztoru, odtąd parafialny. Szkoła katol.

Wiesenvorwerk 1.) folw., pow. inowrocławski, sąd i okr. komis. w Inowrocławiu, st. dr. żel. i poczta w Jaksicach (Jakshuetz); ob. *Liszkowo*. 2.) **W.**, os., pow. inowrocławski, poczta w Rowiewie.

Wiesenwald (niem.), ob. *Wysoka*.

Wiesiałka, zaśc., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, o 12 w. od Wilkomierza.

Wiesiegońsk, mto powiat. gub. twerskiej, na praw. brz. rz. Mołogi, przy ujściu do niej rzeki Reni, w miejscowości niskiej i bagnistej, pod 58° 41' płn. szer. a 54° 56' wsch. dłuż., odl. o 384 w. na płn.-wsch. od Tweru. W 1860 r. miało: 4 cerkwie, 8 kaplic, 563 dm. (13 murow.), 115 magazynów (2 murow.), 163 sklepów (4 murow.), 3471 mk., szkołę, szpital miejski, więzienie, st. pocztową, przystań handlową. Do miasta należy 3328 dzies.; dochód w 1860 r. wynosił 11711 rs. W t. r. było 3 zakłady przemysłowe (fabr. świec, destylarnia wódek i browar piwny), produkujące w ogóle za 14999 rs.; rzemieślników było 236 (179 majstrów). Ożywiony handel. Targi odbywają się co tydzień, jarmarki cztery razy do roku. W. istniał, jako sióło, już w 1564 r., od 1776 r. mto nadetat. namiestnictwa twerskiego, od 1803 r. mto powiat.

Wiesiegoński powiat, w płn.-wsch. części gubernii, zajmuje 122:5 mil al. 5925 w. kw. Powierzchnia w części zachodniej pagórkowata, we wschodniej nizinna. Gleba w części gliniasta, piaszczysta, w części zaś urodzajna. Wszystkie rzeki powiatu należą do dorzecza Mołogi. Jeziora niewielkie. Wiele bagien, zwłaszcza w części płn.-wsch. i wschodniej. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 118535 mk. (958 rozkoln.), zajmujących się przeważnie rolnictwem. Pod rolę znajdowało się 214000 dzies., pod łąkami 229000 dzies., pod lasami 104859 dzies. (71875 dzies. lasów skarbowych). W 1860 r. było w powiecie 41950 sztuk koni, 68450 bydła rogatego, 50220 owiec zwyczajnych, 4900 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty; było w ogóle 15 zakładów (5 cegielni, 4 garbarnie, 2 gorzelnie, 1 fabryka bibuły, 2 serowni i 1 wapielnia), produkujących za 34200 rs. Z przemysłów włościńskich ważniejsze: budowa statków, ciesielstwo, kołodziejstwo, garbarstwo, pędzenie dziegiu, szewstwo i in.

Wiesieja (u Zieleńskiego: *Wiessija*), *Wiesiejka* al. *Jesieja*, *Jesiejka*, rzeczka, w gub. mińskiej, lew. dopł. Słuczy. Zaczyna się dwoma ramionami przy zetknięciu się pow. ihumeńskiego, słuckiego i bobrujskiego. Jedno ramię bierze początek na płn.-wsch. krańcu pow. słuckiego, w obrębie gm. Hresk, około uroczyska Żyn-Brod, płynie na pld. puszciami pod zaśc. Tokowiszczę, wś Koliczyce i dotarłszy folw. Zabudziszczę łączy się z drugiem ramieniem, które począwszy

się na pld. krańcu pow. ihumeńskiego, pod nazwą Hołowicy (ob.) al. Hołowiszczy, zbacza w pow. bobrujski, i ubiegłszy kilka wiorst, po za wsią Osipowicze wkraça do pow. słuckiego i zwrócone na zachód płynie już pod nazwą W. ku Zambudiszczu, odkąd połączone z prawem ramieniem płynie na pld.-zach. pod wś Proszczycey i przy wsi Paździerz ma ujście. Długość biegu około 4 mil. Przybiera rzeczkę Wilejkę. *A. Jel.*

Wiesieja, wś i folw. nad rzką t. naz., pow. słucki, przy szosie słucko-bobrujskiej, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. kat. Słuć (o 8 w.). Wś ma 33 osad; folw., własność Kondratowiczów, około 13 włók. Grunta i łąki wyborne; miejscowość równa, dość leśna. *A. Jel.*

Wiesielnica, pow. piński, młynie, ob. *Wielnica*.

Wiesielucha, osada karczem., pow. mozyrski, przy trak. poczt. owruckim, ob. *Szabelka*.

Wiesiołka 1.) wś, folw. i młyn, pow. będziniński, gm. Rokitno Szlacheckie, par. Chruszczobród, tuż na pld. od linii dr. żel. warsz.-wied. między Zawierciem a Zabkowicami. Wś ma 20 dm., 130 mk., 137 mr.; folw. 1 dm., 4 mk., 100 mr.; młyn 1 dm., 18 mr. W 1827 r. było 15 dm., 175 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Ciągowice, własność Salomona, miała łany km., z których dziesięcinę dawano plebanowi w Ciągowicach (Długosz, L. B., II, 188). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Wiesiołka Kuźnica, w par. Ciegowice, miała 3 koła, 1/2 łąnu kuźn., 3 robot. (Pawiński, Małop., 80). 2.) **W. Nierada**, os. nad rz. Wartą, pow. będziniński, gm. Włodowice, par. Mrzygłód, ma 2 dm., 12 mk., 24 mr. włośc. Ob. *Nierada* 2).

Wiesiołka, wś, ob. *Gródek* (t. II, 825).

Wiesiołka 1.) *Wysulki*, *Wysolka*, niem. *Wissulke*, *Wysulke*, wś nad Dobrzycą, pow. wałecki, na wschód Wałcza, a pld.-zach. Piły i Lubianki (st. p.), par. kat. Skrzetusz; 316 ha (252 roli orn., 17 łąk, 13 lasu); 1886 r. 26 dm., 41 dm., 493 mk., 36 kat., 457 ew., szkoła ew. w miejscu. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże, 1275 ha (548 roli orn., 60 łąk, 308 lasu); 10 dm., 30 dym., 142 mk., 42 kat., 100 ew., gorzelnia parowa, hodowla owiec. Podczas podziału starostw w r. 1586 zeznawali jedni świadkowie, że W. niedawno powstała, drudzy zaś, że już przed 100 laty istniała. W r. 1640 spaliła się cała wś; r. 1647 posiadała ją Poklatecka, a w r. 1740 jakiś Klein. Sejm z r. 1767—68 wyznaczył komisją do rozgraniczenia W. od Tarnowa. R. 1771 płaciła W. 75 złp. 5 gr. 8 den. kwarty i 126 złp. 2 gr. hyberty. R. 1805 był właścicielem Schwander. Były to pierwotnie dobra gracyalne, które po spłaceniu czynszu (rocznie 16 tal. 20 gr.) zamienione zostały na dobra ryc. (ob. Callier, Pow. wałecki w XVI wieku, str. 53). Znajduje się tu okop starożytny, drzewami porośły, w którym znaleziono skorupy naczyń

(ob. Behla: Die vorgeschicht. Rundwaelle, str. 191). *Ks. Fr.*

Wiesiołki, folw., pow. kaliski, gm. Chocz, gm. Blizanów, odl. od Kalisza 19 w., ma 2 dm., 17 mk.

Wiesiołojcie, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 11 w. od Oszmiany, 3 dm., 23 mk. kat.; należy do dóbr Równopol Sniadeckich.

Wiesiołów 1.) folw. i wś, pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin, odl. 14 w. od Brzezin. Wś ma 57 mk., 3 mr.; folw. 5 dm., 15 mk., 280 mr. (232 roli, 38 łąk). W 1827 r. było 3 dm., 35 mk. Na początku XVI w. zarówno łany km. jak folw. dawały plebanowi w Dmosinie dziesięcinę a łany km. także kołodę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., II, 342). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1597 wś W., w par. Dmosin, miała kilku posiadaczy na 1 łąnie, 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 162). 2.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie, odl. od Koła 19 w., ma 13 dm., 159 mk. W r. 1827 było 17 dm., 102 mk. Na początku XVI w. były tu trzy dwory, mające dawną swe role folwarczne, kmiecyeh ról nie było wcale, gdy jednak osadzono na dwu łąnach 4 kmieci (każdy na półłanku), zaczął od nich pobierać dziesięcinę arcyb. gnieźn., co wywołało spór z pleban. w Dąbiu (Łaski, L. B., II, 441). Według reg. pob. pow. łeczyckiego z r. 1576 we wsi W., w par. Dambie, Wiesiołowski płacił od 1 1/2 łąnu, 1 zagr., 1 rzem., 5 osad; B. Wiesiołowski od 1 1/2 łąnu, 2 zagr. (Pawiński, Wielk., II, 76). *Br. Ch.*

Wiesiołówka, ob. *Wesołówka*.

Wiesiołówka, wś, pow. homelski, gm. Popówka (o 6 1/2 w.), ma 81 dm., 413 mk., zapasowy śpiichlerz gminny.

Wiesiołowo, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionka, o 35 w. od Sokółki, 239 dzies. ziemi włośc. (94 łąk i pastw., 6 nieuż.).

Wiesiołowo, os. i młyn, niegdyś pod Głębockiem, okolicy Murowanej Gośliny (pow. obornicki). Istniało już r. 1469. Rozgraniczane było 1565 z Wojnowem i Głębockiem. Po r. 1580 należało do par. w Głębocku. *Wł. Ł.*

Wiesiołowska Tarnówka, ob. *Tarnówka* 5).

Wiesiołucha, rzeczka, w pow. łuckim i pińskim, prawy dopływ Strumienia, ma początek w bezimiennej rzece, powstającej pod wsią Serchów, w pow. łuckim, która wkroczywszy w granice powiatu pińskiego płynie moczarami na północ, pod nazwą W. około wsi: Wola-Kucheczka, Kuchcza, Chrapin, Kuteń, Lubin i we wschodniej stronie jez. Nobel, łączona z rzką Młynek, ma ujście dwoma ramionami. Długość biegu w powiecie pińskim przeszło 4 mile. *A. Jel.*

Wieszki, wś i folw., pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 5 dm., 53 mk. starow.

Wieska 1.) niem. *Lugknitz* i *Lucknitz*, wś nad rz. Nissą łużycką, pow. rozborski, par. kat.

i ew. Mużaków, ma 265 ha (103 roli, 22 łąk, 110 lasu), 60 dm., 369 mk. (4 kat.). Do r. 1815 należała do saskich Łużyc. 2.) **W.**, wś lużycka, ob. *Komorów*.

Wiesna, ob. *Wiesnów*.

Wiesnick, ob. *Wiesnińsk*.

Wiesnin, ob. *Wiesniny* i *Wiesnów*.

Wiesnina, wś nad rzeką Wiesninką, pow. miński, o 28 w. od Mińska, w gm. Ostrożyce, ma 18 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Wiesninka al. *Wiesnianka*, rzeczka, w pow. mińskim, zaczyna się we wzgórzystej okolicy za zaśc. Krabryszyce, w gm. Ostrożyce, płynie na pld. koło wsi: Bojary, Mietlicyn, Horbaczówka, Kluczynki, Brodki, Nowosiółki i pod mkiem Gródkiem ma ujście do jeziora, przez które przepływa Usiaza. W. zasila się wielu krynicami i ruczajami, z okolicznych wzgórz płynąciami, a z lewej strony rzeką Tchórznicą. Długa około 2 mil. *A. Jel.*

Wiesninka, fol. niedaleko rz. Świsłoczy, pow. miński, odl. o 5 w. od Mińska. Folw. zbudowany w pięknym miejscu, nad obszernym stawem, niedaleko wzgórz Pielewskich, 1223 mr.; gleba gliniasta, urodzajna, łąki wyborne nad rz. Świsłoczą, lasy sosnowe. Dziedzictwo Weryhów Darewskich. Niedaleko folw., w lesie, znajdują się ślady starożytnego zamku i to miejsce nazywa się Zamczykiem, a w samym folw. na dziedzińcu często znajdują monety z czasów Zygma. Augusta. *T. S.*

Wiesnińsk, *Wiestnick* al. *Wiesnick*, wś i fol. popijarski, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Dolce, par. katol. Dokszyce, o 120 w. od Borysowa. Do dominium W. za poddaństwa należało 13 wiosek i 330 włóścian pł. mez. Obecnie wś W. ma 18 osad; folw. 15 1/4 włók, nadany w r. 1870 urzęd. Aleksiejowi Mozgolewskiemu. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiesniny al. *Wiesnin*, folw. nad rz. Uboró, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Lelczyce. *A. Jel.*

Wiesnów, *Wiesnin*, *Wiesnowo*, *Wiesna*, wś i folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol., par. kat. i gm. Hłusk (o 10 w.), gdzie też st. poczt., o 54 w. od Bobrujska. Wś ma 8 osad; folw. przeszło 51 włók, dość dawna własność Jaxów Bykowskich h. Gryf, należy do domin. Mosznica. Grunta lekkie. *A. Jel.*

Wiesowice, niem. *Wesowitz*, folw., w pow. świeckim, ob. *Lipinki 1*) (V, 264).

Wiesen 1.) *Buttkus-Powillen*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 2.) **W. Peter-Tramischen**, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken.

Wiestec, uroczysko, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Dobra Wola, 76 dzies. (18 lasu, 15 nieuż.); należy do dóbr Hrynki Westberga.

Wiestnick, ob. *Wiesnińsk*.

Wieswierzdzianka, mała rzeczka, pow. borysowski, pierwszy prawy dopływ Świadziicy, zaczyna się za wsią Wołosewicze i przy tej wsi rozlana w jezioro ma młyn, poniżej W. wkracza w moczary lesiste i zasilona strugami ma ujście. Długość biegu około 1 mili. *A. Jel.*

Wiesy, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Podumble.

Wiesy 1.) zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 8 1/2 w.), okr. wiejski Bogusławiszki, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr Wojdziełiszki ks. Żagielów. 2.) **W. Górne**, zaśc. nad rzeką Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 5 w.), okr. wiejski Spodwiliszki, o 56 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.) 3.) **W. Stare**, wś włośc. nad rz. Szyrwintą, tamże, o 6 w. od Szyrwint, o 54 1/2 w. od Wilna, przy dawnym trakcie do Wiłkomierza, 5 dm., 30 mk. kat., 14 żydów (12 dusz rewiz. w 1865 r.); należą do dóbr skarbowych Szeszole. Na cmentarzu grzebalnym kaplica katol. drewniana. Była tu st. poczt., zamknięta w 1879 r. *J. Krz.*

Wiesza, strumień, w pow. wiłkomierskim, przepływa pod Ucianą.

Wieszcząt al. *Wieszczęta*, czesk. *Veszcint*, niem. *Wiesczont*, wś na Szląsku austr., w pow. bielskim, w obw. sąd. skoczowskim, na ptn.-wsch. od Skoczowa. Graniczy na wsch. z wsią Łazy, na ptn. z Rostropicami, na pld. z Bielowiczkiem (Bielowitzko), na zach. ze wsią Kowale. W r. 1890 było 18 dm. i 139 mk. (67 rz.-kat. i 72 prot.), narodowości polskiej. Obszar wsi zajmuje 198 ha. Katolicy należą do par. Grodziec, prot. do kościoła w Jaworzu. Szkoła ludowa w Łazach. Części obszaru mają nazwy: Kamieńce, Głęboczyna i Groby. *W. H.*

Wieszczuny, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 55 w. od Poniewieża.

Wieszczyc, inna nazwa rzeki Kicz (ob.).

Wieszczyc, niem. *Festnitz*, 1648 *Wieszcyce*, dobra ryc. nad jeziorem, pow. tucholski, st. p. i kol. Tuchola (o 10 klm.), par. kat. Jeleńcz; 674 ha (427 roli orn., 13 łąk, 165 lasu); 1865 r. 6 dm., 18 dym., 140 mk., 44 kat., 46 ew., cegielnia, młeczarnia, hodowla bydła i owiec. R. 1362 nadaje w. mistrz Winrich v. Kniprode Ottonowi i jego braciom i spadkobiercom 17 włók w W. (Veszcitz) a Ściborowi i jego spadkobiercom 8 wł. tamże, na prawie chełm. Gdyby się w oznaczonych granicach mniej włók wykazało, nie będziemy zobowiązani dokładać. Od czego będą zobowiązani odprawiać służbę wojskową przy każdej wyprawie, nadto nowe zamki budować, a stare naprawiać albo rozbierać. Od każdej zaś włóki osiadłej albo nie osiadłej będą nam dawali pół trzecia korca owsa za płuźne zboże i za polskie prawo, któreśmy na tych dobrach mieli. Dan w Kosobudach w dzień św. Klemensa (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str.

102 i Codex Beln. w Pelplinie, str. 51). Lustracya sstwa tucholskiego z r. 1570 opiewa: Wieszczyce: Wojciech Łyskowski posiada 6 wł. osiadłych à 20 gr., 3 ogrod. à 2 gr., dalej jest tam karczma (12 gr.) i drugi karczmarz „qui varias res vendit“ (6 gr.); Andrzej Wiecki ma $4\frac{3}{4}$ wł. (à 12 gr.), 2 ogrod. (4 gr.); Wojciech Wieszycki $3\frac{1}{2}$ wł. (12 gr.), 1 ogrod. (2 gr.); Maciej Wieszycki $3\frac{3}{4}$ wł. (20 gr.). R. 1648 płacił tu p. Fałęcki od $13\frac{1}{2}$ włóki folw., 6 ogrod. 15 fl. 3 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 183). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacił W. 20 gr. (ob. Cod. Beln. w Pelplinie, str. 92). Wizyta Trebnica z r. 1653 pisze, że W., należący do kościoła par. w Dużym Mędomierzu, dawał mesznego 5 kor. żyta i tyleż owsa, dawniej zaś 8 kor. (pag. 114). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest W. zapisany jako majątność szlach. i folw. o 11 dym. (str. 251); dziedzicem był Komierowski na Przyrowie. *Ks Fr.*

Wieszczyca, w spisie z r. 1827 *Wierzeżyca*, wś i folw. przy źródłach rzeki Rzeczyce (dopł. Sołokii), pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, odl. 14 w. od Tomaszowa. W r. 1827 było 46 dm., 215 mk. W r. 1882 folw. W. rozł. mr. 574: gr. orn. i ogr. mr. 433, łąk mr. 42, pastw. mr. 2, lasu mr. 87, nieuż. mr. 10; bud. drew. 5; las niurządzony.

Wieszczyce 1.) w dok. z r. 1347 *Welscicze*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, paraf. Strzelce, ma 6 dm., 160 mk., 460 mr., folw. 85 mr. włość. Spis z r. 1827 podaje dwie wsi t. n. w pow. Strzelce, jedna miała 8 dm., 95 mk.; druga 14 dm., 103 mk. Kazimierz, król, r. 1347 w Łowiczu zamienia wsi królewskie: Spicimierz, Wieszczyce, jezioro Jelonek, młyn i Kokanin na posiadłości kościoła gnieźn.: Przedecz, Żarów i Manice. Arcyb. gnieźn. Jarosław płaci 60 grzyw. synom Pawła Ogona (Cauda), niegdys wojew. łeczyckiego, by zostawili w spokoju nowo nabyte majątności. Zastrzega przytem, że w razie gdy król da im wynagrodzenie (widać mieli prawa do tych wsi), to oni zwrócą arcyb. 60 grzyw. (Kod. Wielk., n. 1257, 1272, 1273). Mateusz z W. nabywa r. 1404 sołtystwo we wsi Świątniki, należącej do bisk. kujawskich (Kod. dypl. pol., II, 366). Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 wś W., w par. Strzelce, miała $\frac{1}{2}$ łąnu, 4 zagr.; było $1\frac{1}{2}$ łąnu bez kmieci (Pawński, Mazowsze, 193, 207). 2.) **W.** al. *Wieszczyk*, wś, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, odl. od Turka 17 w., ma 7 dm., 41 mk., 156 mr. Wchodziły w skład dóbr Kościelnica. W r. 1827 os. Wieszczyk miała 3 dm., 10 mk.

Wieszczyczyn, wś szlach. i kośc., gm. wiejska i leśnictwo, pow. szremski, sąd w Szremie, okr. kom. w Dolsku, poczta w Masłowie. Wś ma 396 ha z czystym dochodem 4777 mrk. W r. 1580 było $4\frac{1}{2}$ łąnu, 2 zagr., 2 komor., 2 rzem.

i młyn. Kościół istniał już r. 1446. W początku XVI w., w miejsce podupadłego, dziedzice: Antoni Miaskowski, Adam Kaczorowski i Kazimierz Zabłocki zbudowali nową świątynię drewnianą. Ten spalił się r. 1678, ale kosztem Maryanny Goreckiej i Wojciecha Rakoszewskiego, dziedzica, znów z drzewa odbudowany został w formie krzyża, bez wieży. W r. 1870 odnowiony przez patrona z pomocą parafian. W. należał niegdys do Pogorzelskich, Koszalskich, Rakoszewskich. W. par., w dek. szremskim, 1873 r. miała 1571 dusz. *Wł. Ł.*

Wieszczyk, pow. turecki, ob. *Wieszczyce*.

Wieszajki, ob. *Wietejki 2)*.

Wieszany, dwór, pow. poniewieski, okr. pol. poswolski, o 76 w. od Poniewieża, 9 mk., gorzelnia (1859). W spisie urzęd. niepodany.

Wieszki (mynie), ob. *Wieżki*.

Wieszki 1.) niem. *Wieske*, wś, pow. szubiński, pod Samokłeskami, na pld. Nakła, pld.-zach. Szubina. Par. Samokłęski, szkoła w miejscu. Poczta w Nakle. W. są własnością probostwa w Szubinie, mają 461 ha, z czystym dochodem 1326 mrk. 2.) **W.**, niem. *Wunschheim*, gmina wiejska, tamże. R. 1308 ks. Władysław, syn Kazimierza, darował W. w Krakowie synom Sławnika, kasztelana nakielskiego, Świętosławowi, wojew. tezewskiemu, Maciejowi, scholastykowi wrocławskiemu, i Zbilutowi, uwalniając mieszkańców od różnych ciężarów. R. 1523 z łąnów km. i sołtyśkich pleban w Samokłeskach pobierał po korcu żyta i tyleż owsa z łąnu. W. należy od dawna do proboszczów szubińskich, którym kmiecie płacili 3 fertony monety polskiej z łąnu i dawali po dwa kapłony i 30 jaj. na św. Marcin. W miejsce dziesięciny snopowej płacili po 9 gr., dawali po ćwiertni żyta i tyleż owsa, tudzież obowiązani byli plebanowi do pańszczyzny. W 1523 było tam 17 łąn. roli wyłącznie sołtyśkiej. Połowa leżała pustkami. W r. 1577 były 3 ślady os. i 2 zagr.; w r. 1579 4 ślady os. i 2 zagrod. *Wł. Ł.*

Wieszków al. *Wieszkowo*, wś nad rzeką Siemkówką, dolnym biegiem Sołomereczy, pow. miński. Rzeka Sołomerecza od W. przybiera nazwę Siemkówki.

Wieszkowo, wś domin. nad rz. Obrą z praw. brzegu, pow. kościański, sąd w Kościanie, okr. komis. w Krzywiniu, urz. poczt. w Lubiniu, st. dr. żel. Stare Rogaczewo (odl. 20 klm.). Obszaru ma 277 ha, z czystym dochodem 3051 mrk. Pod r. 1258 i 1294 wymienione między dobrami klasztoru lubińskiego. R. 1362 Mikołaj, sędzia poznański, przysądził W. klasztorowi lubińskiemu w procesie z Adamem z Belęcina. *Wł. Ł.*

Wieszkuny, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 10 w. od Kowna.

Wiesznia 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 10 w.), okr. wiejski Szantyrów-szczyzna, 41 dusz rewiz.; należy do dóbr Karo-

liu Rudominów. 2.) **W.**, *Weszna*, wś i folw. nad rz. Styr, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Raczyńsk, odl. od Pińska drogą wodną przeszło 5 mil, suchą 10 mil. Wś ma 11 osad, 48 mk.; cerkiewkę mogilną; folw., własność dawniej Rymontów, teraz Fiedorowiczów, 266 dzies. Miejscowość poleska. Łąk obfitość, rybołówstwo. W. była królewską i są o niej wzmianki w dokum. z XVI w., gdy zostawała z całym ks. pińskim we władaniu królowej Bony (ob. „Pisc. kn. pińsk. i klek. kn.“, str. 221, 238, 317 i 318). *A. Jel.*

Wiesznie, jezioro, w pow. wilejskim, pod folw. Karolin i wsią Szantyrowszczyzna.

Wiesznowoje, wś, pow. lepelski, należy wraz z wsią Piotrowskie (Pietrowskoje) do Wacława Dziedziela.

Wieszowa, niem. *Wieschowa*, wś i dobra, pow. tarnowski, par. kat. w miejscu. ew. Tarnowice. W r. 1885 dobra miały 1185 ha, 10 dm., 231 mk. (4 ew.); wś 435 ha, 174 dm., 1748 mk. Kościół par. kat. i szkoła kat. Kopalnie galmanu, rudy żelaznej. Wypalanie wapna. Par. W., dek. pyskowieckiego, 1869 r. miała 3030 katol., 24 ewang., 41 izr.

Wieszorty, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Tyzenhauzów Smycz, 32 dusz rewiz.

Wieszwiany 1.) żmudzkie *Wyszwienuj*, mko skarbowe nad rz. Judrą, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 7 w. na pld.-wsch. od Telsz, w 1859 r. miało 38 dm., 376 mk., kościół katol., p. wez. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w 1758 r. przez Piłsudskiego, filialny telszewski. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. W. należały do dóbr stołowych królewskich, następnie przemienione na sstwo al. ciwunostwo niegrodowe wieszwińskie. Obejmowało ono W. z przyległościami i około 1771 r. było w posiadaniu Piłsudskiego, z opłatą 1489 złp. 22 gr. kwarty. Jednocześnie było mtem głównem powiatu al. włości wieszwińskiej, która nie była zbyt rozległą, bowiem podług popisu szlachty ks. żmudzkiego z 1528 r. stawała na ekspedycję wojenną tylko 33 koni, licząc po 1 koniu z 8 włók. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 11 w. od Telsz, własność Hucków, mają 302 dzies. (7 lasu, 62 nieuz.). 3.) **W.**, dobra, tamże, o 8 w. od Telsz, własność Baderów. W spisie własc. ziemskich z 1889 r. niepodane. 4.) **W.**, dobra, tamże, o 8 w. od Telsz; własność biskupów kowieńskich. 5.) **W.**, dwór, tamże, o 9 w. od Telsz, własność Dydziulów, ma 120 dzies. (9 nieuz.). W spisie własc. ziemskich nazwany *W.-Nakroszyski*.

Wieszynka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Ławeny (pr. dopł. Muszy). Przepływa pod mkiem Subocz i przybiera od lewego brzegu Oszokę.

Wieszynki, folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, par. Wieszynty, o 57

w. od Wilkomierza, własność Pietkiewiczów.

Wieszynki 1.) dwór, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciany, własność Krasowskich, ma 301 dzies. (83 lasu, 60 nieuz.). 2.) **W.**, wś i dobra nad rz. Wieszynką, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, par. Wieszynty, o 57 i 58 w. od Wilkomierza. Dobra, niegdys Niepokojczyckich, nabyte z licytacyi przez Komarów, mają 1240 dzies. (257 lasu, 279 nieuz.). Kościół katol. paraf., p. w. św. Michała Arch., z drzewa wzniesiony przez dziedzica Niepokojczyckiego w 1787 r. Par. katol., dekanatu uciańskiego, 3385 wiernych. Kaplica w Jurgiszkach p. wez. św. Stanisława Męcz.

Wiet, wś, pow. bychowski, gm. Nowy Bychów (o 7 w.), ma 72 dm., 420 mk.; zapasowy śpiczlerz gminny, cegielnia.

Wieta, *Wecza* (1616 r.), rzeczka, w pow. kijowskim, ob. *Weta*. Podług lustracyi wdztwa kijowskiego z 1616 r. Stanisław Sadkowski, w imieniu archimandryty pieczerskiego, wniósł zażalenie, że „ks. Korecka do majątności Jankowicz odjęła gruntu na dwie mile i młyn na rz. Weczy zbudowała“ (Jabłonowski, Ukraina, I, 52).

Wieta, *Weta*, wś, pow. kijowski, ob. *Weta*. Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1581 r. własność monasteru Pustynskiego Mikulskiego, płaci od 1 osiadł., 2 zagrod. po 6 gr. W 1628 r. Jow Borecki, metrop. kijowski, jako ihumen monasteru św. Michała Zolotowierzego, wnosi z Wiety z 1 dym., karczmy (Jabłonowski, Ukraina, I, 40, 77).

Wietc 1.) *Stary*, 1583 r. *Wietcze Stare*, niem. *Alt-Fietz*, dobra ryc. nad Wietcisą, na Kaszubach, pow. kościerski, st. pocz. i kol. Głodowo, par. kat. Wysin, dawniej Szczodrowo; 770 ha (540 roli or., 51 łąk, 117 lasu); 1885 r. 11 dm., 22 dym., 129 mk., 77 kat., 52 ewang., z których na folw. Brulewo (Hoch Fietz) przypada 1 dm. i 16 mk.; cegielnia i gorzelnia. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze o parafii szczodrowskiej: „Wietcze Stare 40 włościan; każdy ma dawać mesznego pół korca żyta i tyleż owsa; lecz prawie nigdy nie dają, zamiast tego „quo jure, nescitur“, tylko 8 groszy płacą. W tejsze wsi tylko w tym roku dał p. Wiewierski 1 korz. żyta, 1 jęczm. i 1 owsa“ (pag. 35). Według taryfy z r. 1648 płacili tu p. Grąbczewski od 2 włók os., 3³/₄ folw. i karcz. 9 fl. 26 gr.; p. Owidzki i Sławkowski od 3 wł. fol. 3 fl.; p. Sobański i Szpegawski i Wieteki od 2¹/₂ wł. fol. 2 fl. 7¹/₂ gr. (Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Wówczas należała os. do pow. gdańsko-tezewskiego. R. 1710 należał St. W. do par. wysińskiej i dawał mesznego 8 kor. żyta i tyleż owsa (Wizyta Szaniawskiego, str. 159). Lustracya pruska z r. 1772 wymieniając dobra szlach. w starostwie kiszewskim, pisze: „Stary Wietc należy do p. Grąbczewskiego, który tu

sam gospodarzy, tylko kilka morgów jest wydzierżawionych. Tu mieszka 1 szlachcic, 11 danników, 6 chałupników włącznie z karczmarzem i kowalem; 12 włók roli or., 2 wł. zarosli i nieużytków. Wysiew wynosi 120 kor. żyta, 30 jęczm., 60 owsa, 8 grochu, 4 tataraki, pół kor. lnu; plon wydaje trzecie ziarno. Ci, którzy dzierżawili rolę, muszą od 24 kwietnia aż do żniw codziennie pracą ręczną czynić, każdy musi nadto 2 sztuki drzewa budulcowego zwieść, jako i mierzwę z owczarni wywieść i 3 dni orać. Czynszu nie płacą żadnego. Młynarz płaci 10 tal. czynszu za 15 mr. dzierżawionej roli. Poglówne wynosi w ogóle 7 tal. i 60 gr. Stan bydła taki: krów 12, jałowic 6, owiec 100, świń 24 (ob. „Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver.“, XV, 127). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa: Stary Wiete, dziedzie Magnificus Grąbczewski, 125 mk. kat., 16 ew.; daje mesznego 6½ korca żyta i tyleż owsa (str. 134). W topografii Goldbecka z r. 1789 zapisany St. Wiete jako majątność szlach., folw. i karczma, o 13 dym. 2.) **W. Nowy**, niem. *Neu Fietz*, wś na Kaszubach, nad Rukownicą, uchodząca w pobliżu do Wietcisy, pow. kościerski, st. pocz. Wysin, par. kat. i st. kol. Skarszewy, filia Szczodrowo. Szkoła katol. w miejscu; 255 ha (152 roli or., 20 łąk, 38 lasu); 1885 r. 14 dm., 23 dym., 119 mk., 107 kat., 12 ew. 3.) **W. Nowy**, dobra ryc., tamże; 819 ha (452 roli or., 40 łąk, 204 lasu); 12 dm., 24 dym., 148 mk., 81 kat., 67 ew. (na folw. Rymanowice 2 dm., 18 mk.); cegielnia. Dobra te znajdują się w parcelacji i mają być zamienione na dobra rentowe. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze: „Wiecche Nowe, 40 coloni seu mansi-et in hoc pago nescitur, quo jure solent componere modios 7½ siliginis, totidem avenae“ (str. 35). Według taryfy z r. 1648 płacili tu possessores od 9 włók folw., karczmy, 2 ogr. 10 fl. 26 gr. (ob. Rocz. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). N. W. należał wówczas do pow. tczewsko-gdańskiego. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710, gdy N. W. przyłączony był do par. wysińskiej, opiewa: „Nobilis D. Petrus Sławicki, vitricus ecclesiae, solvit modium et medium. Nob. D. Raphael Węsierski solvit modios duos; Nob. D. Andreas Wieteki solvit mod. 2. Nob. D. Stan. Wieteki solvit 1½. Nob. D. Owidzki solvit modios 4. Nob. D. Płachecki solvit 1½. Nob. D. Adamus Wieteki 1½; Nob. D. Joannes Sławicki modios 6; Nob. D. Joan. Wieteki a manso uno et ¼ modium medium. Intelligitur semper medietatem siliginis et mediet. avenae“ (pag. 183). Lustracja pruska z r. 1772 donosi: „N. Wiete, dobra szl. w starostwie kiszewskim, należą do 5 szlachty z rodziny Wyczechowskich, posiada włók 20 i pustkowie Rymanowice, Maciej Wiecki ma 2 włoki, a trzech Wieccy razem 3. Ci czterej gospodarzą sami, lecz znajdują się w lichych stosunkach. Do nich należy także 1 włoka lasu,

z którego drzewo wywożą do Gdańska i z czego się głównie utrzymują. Wyczechowski gospodarzy na swoich 2 folw. sam, pustkowie Rymanowice wydzierżawił. Jego wysiew na 2 folw. i pustkowie wynosi 250 kor. żyta, 35 jęczm., 50 owsa, 10 grochu, 8 tataraki. Maciej Wiecki wysiewa 10 kor. żyta, 3 jęczm., 6 owsa, 1 grochu, 1 tataraki, a ostatni trzej razem 24 kor. żyta, 3 jęczm., 20 owsa, 2 grochu, 2 tataraki. Plon nie dosięga nigdy trzeciego ziarna; nieraz ledwie wysiew się wraca. Aрендarz z Rymanowic płaci 40 tal. i 45 gr. Oprócz tych familii mieszka tu 9 danników, 10 zagrod., 2 arendarzy włącznie z karczmarzem i kowalem u p. Wyczechowskiego. Każdy dannik płaci 4 tal. 45 gr., karczmarz 20 fl.; pogłówne wynosi 20 fl. 24 gr. Każdy z szlachty płaci 18 gr. Bydła ma p. Wyczechowski krów 15, jałowic 8, owiec 200, świń 20“ (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver. XV, 127). R. 1780 posiadali dobra te: Jakub Wyczechowski, Maciej, Andrzej i Wawrzyniec Wieccy i Wawrzyniec Rybiński, było 99 mk. kat., 10 ew.; mesznego pobierał prob. skarszewski ztąd 9 kor. żyta i tyleż owsa (str. 13). R. 1789 było 22 dym. Przez Nowy W. szła stara droga Grzymysława, wiodąca z Tczewa na Garczyn, Mirowo, Trzcionkę, Boże Pole i Nowy Wiete do Wysina (ob. Zeitsch. d. Westpr. G. V., XV, 152).

Wietchin, wś, pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Chołmecz, o 25 w. od Rzezycy, ma 37 osad; grunta urodzajne. *A. Jel.*

Wietchinin, w XVI w. *Vyotlichynyno*, wś, fol., dwie os. nad strum. b. n., pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Turek, odl. od Turka 7 w.; wś ma 14 dm., 205 mk.; fol. 4 dm., 68 mk.; os. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 21 dm., 181 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 656: gr. or. i ogr. mr. 578, łąk mr. 40, past. mr. 12, nieuż. mr. 26; bud. mur. 6, drew. 16; płodozm. 11 i 15-pol., wiatrak. Wś W. os. 21, mr. 38. Na początku XVI w. łany kmiece dawały pleban. w Turku tylko kołędę, po groszu z łanu, zaś folw. dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 262). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1533 wś Wietchynino, w par. Kowale, miała 3 łan., 2 zagr. (Pawłowski, Wielkop., II, 225).

Wietcisa, niem. *Fietze*, dok. *Vethrica*, *Vetrica*, *Vetzissa*, *Vencissa*. rzeka, najznacniejszy dopływ Wierzycy. Przybiera swoje miano dopiero po wyjściu z bagien, na zach. od jez. Przywidzkiego leżących, które przerzyna w całej długości. W rzeczywistości jednak bierze swój początek w pow. kartuskim, w t. zw. Szwajcaryi kaszubskiej, na wyżynie wzn. o 200 mt. npm., pod le Nowej Wsi, niedaleko od źródła Wierzycy. Płynie potem przez jez. Połecińskie ku pld.-wsch., wstępuje w pow. kościerski a następnie w wymienione bagna. Wydostawszy się z ich pld. końca, wije się wciąż jako mała struga wzdłuż szosy gdańsko-kościerskiej, którą

przerzyna w pld. kierunku przy Trzepowie, Szumlisie i Dolnych Hornikowach. Potem trzyma się szosy wiodącej z Nowej Karczmy do Liniewa i mija Skrzydłówko, Lubieszyn i Wysin. Następnie kieruje się ku wsch. i dążąc za szosą i koleją do Skarszew prowadzącą, płynie pod Starym Wietcem, Szczodrowskim Młynem, Przerębską Hutą. Obok drogi z Bożegopola do Skarszew skręca nagle ku pld., przerzyna tor kolei z Pszczółek do Kościerzyny, płynie przy Skarszewach, dawnej siedzibie joanitów, gdzie tworzy stawy młyńskie i ubiegłszy odtąd pół mili wpada przy Czystej Wodzie do Wierzycy. Długość jej krętego brzegu wynosi nieomal 5 mil; brzegi często malownicze. Dla znacznego spadku, wynoszącego około 289 stóp, rzadko kiedy całkiem zamarza (ob. Die Kassubei u. Tuchler Haide, von Pernin, str. 71). Z dopływów wymieniamy tylko strugę z jez. Przywidzkiego, które niektórzy jako właściwe źródło Wietcisy uważają, i Rukownicę, wpadającą przy Szczodrowskim Młynie.

Kł. Fr.

Wietczyn, Wietczyna, Wietczyn, Wietczyna, ws i dobra parafialne nad rzeką Jamą al. Dziemianka, dopł. jeziora Kniaż (Żyd), pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Dziakowicze (o 10 w.), 69 w. od Petrykowa a 115 w. od Mozyrza, ma 48 osad. Cerkiew filialna p. wez. św. Jana, drewniana, filialna parochii grabowskiej. Dobra obejmują około 744 włók, należą do domin. Dziakowicze, obecni. Hohenlohe. Grunta piaszczyste, łąk i pastwisk obfitość.

Wietczyna, Wietczyna, Wietczyna, Wietczyna ws nad rz. Cną, pow. piński, w 1 okr. pol. Pohost, gm. Kozangródek, o 15 mil od Pińska, ma 42 osady, 171 mk. Cerkiew p. w. św. Trójcy, z r. 1756, fundacyi Jana Szczyta, z zapisem 2 $\frac{1}{2}$ włók ziemi i łąk; około 1200 parafian. Ws należała za poddaństwa do domin. Kozangródek Szczytów. Miejscowość odosobniona, ziemia dobra, łąk obfitość.

A. Jel.

Wietczyna, pow. mozyrski, ob. *Wietczyn*.

Wietejki 1) ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, par. Leluny, o 74 w. od Wilkomierza, uwłaszczona z dóbr Ignapol. 2) **W.** al. *Wieszajki*, ws włośc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciany, par. Uszpole. Iszorowie mają tu 76 dzies. (8 lasu, 8 nieuż.), włośc. Kieziś 38 dzies. (1 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wietenca, niem. *Duerrwicknitz*, ws łużycka.

Wietierowka, fol., pow. sieński, od 1867 r. Markowskich, 179 dzies. (57 roli, 23 łąk, 81 lasu).

Wietierewo, jezioro, w pow. siebieskim, połączone rzeką Ugorynką z szeregiem jezior: Siebieskie, Orono, Białe i Nieczeryco, z których bierze początek rz. Swofna.

Wietka, rzeczka, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, dopływ Ipuci.

Wietka, mko na lewym, płaskim brzegu So-

ży, pow. homelski, pod 52°33' płn. szer. a 48°50' wschd. dłuż., odl. o 20 w. na płn.-wsch. od Homla, w 2 okr. pol., gm. Wietka. W 1880 r. miało 11 dm. murów. i 994 drewnianych (655 należało do chrześcian a 350 do żydów), 124 sklepów (4 murow.), cerkiew praw. drewn., dom modlitwy rozkolników, 6 domów modlitwy żydowskich (1 murow.), 5982 mk. (1310 prawosł., 12 katol., 1 jednowier., 2111 rozkolników, 2548 żydów). W 1860 r. było tu 588 dm. (3 murow.) i 4180 mk. (579 prawosł., 1953 rozkoln., 1633 żydów). W miasteczku znajduje się zarząd okr. pol., urząd gminny, sąd pokoju 8 rewiru okręgu homelskiego, komornik sądowy, pomocnik nadzorca akcyzowego, szkoła ludowa, oddział pocztowy, ambulatoryum wiejskie ze stałym felczerm, apteka, 6 warsztatów powroźniczych, 2 niewielkie garbarnie, 6 wiatraków; przystań na Soży, na której w latach 1872—1880 ładowano rocznie średnio na 45 statków 317430 pudów, wartości 1431404 rs., wyładowano zaś z 52 statków 379770 pudów towaru, wartości 265010 rs. Odbywają się tu targi tygodniowe i 2 jarmarki doroczne, dawniej bardzo ożywione, po przeprowadzeniu jednak przez Homel linii dr. żel. mające zaledwo 30—40000 rs. obrotu. Dobra, dziedzictwo Staniewiczów, mają 2354 dzies. (100 roli, 160 łąk, 1572 lasu); czynsz ze sklepów i placów w mku daje 4000 rs., karczmy i szynki 4000 rs., młyn wodny 300 rs. Gmina obejmuje 13 miejscowości, ma 1981 dm., 7069 mk. włościan (2543 męż., 2570 kob., 1956 dzieci). Włościanie, w liczbie 2752 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 15703 dzies. (684 pod osadami i ogr., 7431 roli, 3219 łąk, 2805 pastw. i zarośli, 1564 nieuż.), ze spłatą po 16373 rs. 76 kop. rocznie. W obrębie gminy znajduje się 6454 dzies. lasów, należących do właścicieli większej posiadłości. Osada założoną została w 1685 r. przez zbiegłych z Rosyi rozkolników, którzy osiedlili się na pustej wyspie rz. Soży, zwanej Wietką i należącej do Chaleckich. Wkrótce potem liczba osadników znacznie się powiększyła i w pobliżu W. powstały nowe slobody rozkolnicze: Kosiecka, Romanowo, Leontjewo. W 1695 r. poświęconą została w W. cerkiew rozkolnicza p. w. Pokrowy N. M. P. i ta okoliczność, jak również i zupełna swoboda wyznania, spowodowała nowy napływ ludności, która wkrótce wynosiła 30 do 40000 głów, zamieszkujących zarówno W. jak i 14 założonych w około niej slobód (Kosiecka, Dubowy Łoh, Pansujewka, Maryino, Mileza, Krasna, Kostiurowicze, Buda, Krupiec, Gronia, Niwki, Grabówka, Tarasówka, Spasówka). Tak liczne zgromadzenie ludności rozkolniczej na rubieży państwa niespodobało się rządowi ruskiemu, który pierwotnie namową i obietnicą przebaczenia i udzielenia łask starał się powrócić ich do Rosyi, gdy jednak to nieposkutkowało, w 1735 r. pułkownik

Sytin otrzymał polecenie przekroczyć granicę Rzpłtej i siłą przesiedlić Wietkowców do Ingiermanlandyi. Wtedy nastąpiła t. zw. przez rozkólników „pierwsza wygonka“. Wkrótce jednak zbiegli się tu zarówno niektórzy z dawniejszych mieszkańców jak i rozkólnicy z różnych stron Rossyi. W 1758 r. fundowano nową cerkiew Pokrowską a w pobliżu niej dwa monastery: męzki i żeński. W 1764 r. z polecenia cesarzowej Katarzyny gen. Masłow na czele 2 pułków przekroczył granicę Rzpłtej i zebranych w W. do 10000 rozkólników, przesiedlił na Syberyę („druga wygonka“). Odtąd W. przestała być ogniskiem religijnem dla starowierów i stała się natomiast bogatą, handlową miasteczkiem.

J. Krz.

Wietki, osada, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, własność Sosnowskich, ma przeszło 4 włki.

A. Jel.

Wietlica, rzeczka, w gub. mińskiej, właściwie lewe ramię Horynia, oddzielone w okolicy wsi Małe Orły, stanowi granicę pow. pińskiego i mozyrskiego na przestrzeni dwóch mil, aż do ujścia Prypeci. Długa około 20 w.

A. Jel.

Wietlin, wś, pow. jarosławski, na praw. brzegu Sanu, przy drodze z Wysocka do Bobrowki, w nizinie wzn. 185 mt. n.p.m., nad pot. Szkło. Par. gr.-kat. we wsi, rz.-kat. w Laszkach. Szkoła ludowa 1-klas. Wraz z posiadłością tabularną (St. hr. Zamoyskiego) i os. Dreziną liczy W. 285 dm. i 1538 mk., 923 gr.-kat., 533 rz.-kat. i 82 izr.). Pos. tabularna wynosi 670 mr. roli, 151 mr. łąk, 2 mr. ogr., 90 mr. 112 sąż. past., 6 mr. lasu, 53 sąż. nieuz. i 1 mr. 713 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 1738 mr. roli, 221 mr. łąk, 529 mr. past. i 26 mr. lasu. Gleba urodzajna, napływowa. Wś oblewa od pld. San, zataczając tu dwa wielkie łuki. Graniczy częściowo w pld. stronie z Wysockiem, na wsch. z Łazami i Laszkami, na pln. z Makowiskiem a na wschód z Suchorowem. Cerkiew par. murowana. Uposażenie składa się z 50 mr. roli, 1 mr. łąk, 14 mr. past., 26 sągów drzewa i 96 zlr. dodatku.

Mac.

Wietługa, mto powiat. gub. kostromskiej, na prawym brz. rz. Wietługi (lew. dopł. Wołgi), przy ujściu do niej rzki Krańnicy, pod 57°45' pln. szer. a 63°48' wsch. dług., odl. o 331 w. na pln.-wsch. od Kostromy. W 1860 r. miało: 3 cerkwie, 552 dm. (4 murów.), 2601 mk., dom gościnny, 42 sklepów, szpital miejski, szkołę parafialną, st. poczt., przystań handlową, 6 zakładów przemysłowych (3 fabr. świec łojowych i 3 cegielnie). Do miasta należało 2225 dzies.; dochody wynosiły 1826 rs. Było 107 rzemieślników. W. stanowi najważniejszy punkt handlowy w gubernii. Na miejscu dzisiejszego miasta w XVIII w. istniała wś Wierchnieje Woskresienie, która w 1778 r. wyniesiona na mto powiat. namiestnictwa kostromskiego, otrzymała nazwę Wietługi.

Wietługski powiat, we wschodniej części gubernii, zajmuje 262 mil al. 12672 w. kw. Powierzchnia przeważnie niska i błotnista; niewielkie wyniosłości ciągną się na prawym brzegu rz. Wietługi. Gleba w części południowej gliniasta, w środkowej ilasta, w pln. piaszczysta. Cały prawie powiat pokryty jest lasami, zwłaszcza zaś część leżąca na lew. brzegu Wietługi. Pod lasami znajduje się do 1172113 dzies. W drzewostanie przeważa: sosna, jodła, osina, lipa i brzoza. Najważniejsza rzeka Wietługa (spławna na całej przestrzeni), przybierająca w granicach powiatu: Małą Wochtomę, Wielką Kakszę, Neję, Jakszangę, W. i M. Szangę i in. Większych jezior niema; błot wiele, zwłaszcza na lewym brzegu Wietługi. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 68000 mk., zamieszkujących 678 osad, mających 8602 dm. W tymże r. było tu 37 cerkwi i 104 kaplic. Oprócz Wielkorusów w powiecie przebywa przeszło 1600 Czeremisów. Rolnictwo słabo rozwinięte. Pod rolę znajdowało się do 89376 dzies., pod łąkami 47825 dzies. W 1860 r. było w powiecie 24200 sztuk koni, 43900 bydła rogatego, 28700 owiec, 11180 trzody chlewnej. Pszczelnictwem zajmują się głównie Czeremisi (rocznie sprzedają do 1000 pudów miodu). Główne zajęcia mieszkańców stanowi przemysł leśny (pędzenie dziegciu i smoły, wyrób rogózek, budowa statków, wypalanie węgla itp.) oraz myślistwo. Przemysł fabryczny ogranicza się prawie wyłącznie na pędzeniu dziegciu, terpentyny i smoły. Nadto było w 1860 r. w powiecie: 4 gorzelnie i 1 odlewnia żelaza.

Wietły, wś nad Prypecią, pow. kowelski, prawie na granicy pln.-wsch. powiatu.

Wiet'ma al. *Wit'ma*, rzeka, w gub. orłowskiej, lewy dopływ Desny (lew. dopł. Dniepru).

Wietochna, wś, pow. orszański, od 1876 r. Titowych, 153 dzies. (54 roli, 20 łąk, 70 lasu); młyn wodny daje 1000 rs.

Wietoczka, wś, pow. rohaczewski, dziedzictwo Drobyszewskich, ma 160 dzies. ziemi dworskiej (55 roli, 15 łąk, 80 lasu); młyn wodny i folusz dają 150 rs.; garbarnia.

Wietosze, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 12 w.), okr. wiejski Traszki, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany.

Wietoski, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirohi, o 32 w. od Kobrynia. Wś ma 116 1/2 dzies. ziemi włosc. (25 1/2 łąk i past., 5 lasu, 5 nieuz.) oraz 175 należącej do różnych osób (15 łąk i past., 44 lasu, 7 nieuz.); dobra, własność Ancutów, 162 dzies. (23 łąk i pastw., 22 lasu, 12 nieuz.).

Wjetosów, wś na Łuzycach (ob. t. V, 844).

Wietraczek, jezioro, w pow. starogardzkim.

Bartnicki rów uprowadza jego wody do Węgiernicy. Ob. *Rusek*.

Wietraniszki, zase. włość., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.

Wietranka, ob. *Wietrzanka*.

Wietreja, jezioro, w pow. trockim.

Wietrołausz, jezioro, w pow. trockim.

Wietrow, niem. *Wetro*, ws. łuzycza.

Wietrowka, przedmieście mka Kryłowa, ob. *Wiatrówka*.

Wietryca al. *Otryca*, ws. nad rz. W. Otrą, pow. duchowszczyński gub. smoleńskiej, o 30 w. na płu.-wsch. od Duchowszczyzny, ma 2 dm., 26 mk., gorzelnię (od 1850 r.), pędzącą rocznie około 49000 wiader spirytusu.

Wietrynka, rzeczka, w pow. nowogródzkim, dopł. Żerabiałówki (lew. dopł. Myszanki).

Wietryno, mko, pow. lepelski, w 4 okr. pol., gm. Wietryno, st. poczt. Woroniecz, o 65 w. od Lepła a 133 w. od Witebska, 149 mk., cerkiew paraf. p. w. św. Michała. Własność Przesieckiego i Glińskiej. Gmina, w płu. części powiatu, graniczy od płu. z gm. Żołnowo, od wschodu z gm. pow. połockiego bonońska i Turowi, od płu. z gm. Uszacz, od zach. z gm. Orzechowo, obejmuje 53 miejscowości, mające 424 chat włość. (obok 68 dm. należących do innych stanów), liczy 3155 mk. włościan, uwłaszczonych na 3747 dzies. ziemi. Ob. *Nacza* 10).

Wietrzanka, *Wietranka* 1.) przedm. mka Luczyńce (ob.), w pow. mohylowskim, nad rz. Nemiją (dopływu Dniestru), 51 dm. Porów. *Wiatrówka*. 2.) **W.**, slobódka do wsi Malinowce, nad Dniestrem, pow. kamieniecki, okr. pol. i par. kat. Żwaniec, gm. Hawryłowce, par. praw. Malinowce, ma 32 osad. Należy wraz ze wsią Malinowcami do wsi Hryńczuka. Porów. *Malinowiecka Slobódka*. X. M. O.

Wietrzna góra, ob. *Kazimierz* (t. III, 925).

Wietrznica al. *Wietrnica*, wólka do Zabrzeża, w pow. sądeckim, w pobliżu ujścia pot. Sosnowego z lew. brzegu do Dunajca, tworzącego tu serpentynę ku wschodowi wygiętą. Przez tę osadę prowadzi gościniec z Nowego Sącza do Krościenka. Graniczy na płu. z Zabrzeżem, na zach. z Ochotnicą a na płu. z Tyłmanową. Nadana r. 1280 klasztorowi w Starym Sączu i posiadała (za Długosza) 1 łan kmiecy, soltystwo na 1 łanie wolnym, zagród zaś i karczem nie było (L. B., II, 251). Należy do par. rzym.-katol. w Łącku. *Mac*.

Wietrznik, wzgórze (405 mt.), na granicy Kobylan i Radwanowic, w pow. krakowskim.

Wietrzniki, pow. pułtuski, ob. *Kątne W.*

Wietrzno z *Sosninami*, ws., pow. krośnieński, w równinie wzn. 314 mt. n.p.m., na lew. brzegu Jasiela, przy gościńcu z Żmigrodu do Równego, odl. 4-5 klm. od Dukli. Od płu. wzgórze pokryte

sosnowymi lasami, sięgające 426 mt., od płu. lasy szpilkowe na wyniosłościach (do 403 mt.). Wznies. ku zach. nie znaczne. Par. w Bóbrce, W płu. części leży Wola Albinowska. Ws. ma szkołę ludową. Kotlina wsi posiada wielkie bogactwa w obfitych źródłach nafty. Dokonywano tu bardzo głębokich wierceń przy poszukiwaniu nafty i otrzymywano wielkie wytryski ropy w kopalniach, dające po 1500 beczek dziennie a znajdujących się na wzgórzach północnych i południowych. Założono tu szkołę wiertniczą. Według spisu z r. 1880 miało W. 100 dm. i 503 mk., 499 rzym.-kat. i 4 izrael. Pos. tabularna (Chłębowski) ma 181 mr. roli, 3 mr. 1474 sąż. ogr., 14 mr. pastw., 59 mr. lasu, 7 mr. nieuż. i 1563 sąż. parcel bud.; pos. mn. 397 mr. roli, 38 mr. łąk i 29 mr. pastw. Graniczy na płu. z Bóbrką, na zach. z Łękami, na płu. ze Zboiskami, na wsch. z Równem. *Mac*.

Wietrzychowice al. *W. Wielkie*, ws i folw., majorat, pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. od Koła 29 w.; ws. ma 4 dm., 89 mk., 18 os., 34 mr.; folw. 5 dm., 19 mk., 522 mr.; wchodzi w skład dóbr Obalki. W r. 1827 było 8 dm., 69 mk. Ob. *Obalki*. Według reg. pob. pow. przededkiego z r. 1557 we wsi Wietrzychowice, w par. Przedecz, Wietrzychowski płacił od 1/2 łana km. i 1 zagr. Inne części nie miały kmieci. Część W. Dzierżowa zamieszkuje: Jan Gąsiorowski z bratem (2 łany) i Wojciech Naznieniewski (2 łany). Inną część, zwaną 1539 r. *W. Pulpie*, 1582 *W. Pulkpie*, zamieszkuje 4 Wietrzychowski, mających 4 1/2 łan. i 4 zagr. (Pawin., *Wielkop.*, II, 23, 25).

Wietrzychowice, ws., w XV w. *Dzyetrzychowycze*, ws., pow. dąbrowski, w równinie wzn. 184 mt. n.p.m., na lew. brzegu Dunajca, przy ujściu pot. Kisieliny. Wraz z obszarem więk. pos. ma 103 dm. i 632 mk., 550 rzym.-kat. a 82 izrael. Więk. pos. (Jana br. Konopki) ma 165 mr. roli, 14 mr. łąk, 2 mr. ogr., 62 mr. pastw., 16 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 3 mr. 663 parcel budowl.; pos. mn. 233 mr. roli, 45 mr. łąk i 12 mr. past. Par. rzym.-kat. została założoną zapewne w XIV w., wymienia ją bowiem Długosz (L. B., II, 150). Późniejszy kościół pochodził z r. 1529, został jednak r. 1802 rozebrany a dzisiejszy drewniany postawiła w 1807 r. hr. Katarzyna Ossolińska. Prócz kościoła paraf. jest jeszcze kaplica na cmentarzu. Paraf. (dek. wojnicki) obejmuje wsi: Miechowice, Dęblin, Nowopole, Wolę Rogowską, Jagodniki, Jadowniki, Miechowiczki, Sikorzycze, Siedliszowice. Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 ws. W., należąc do prepozytury krakowskiej, miała 3 osad., 2 1/2 łanu, 1 zagr., 2 kom., 2 zagr. Mnichowska płaciła od 6 osad., 3 łan., 1 chał., 1 kom., 1 biednego (Pawin., *Małop.*, 232). Graniczy na płu. z Sikorzycami, na zach. z Miechowicami Wielkimi, na płu. z Dęblinem. *Mac*.

Wietrzychowo, pow. kolneński, ob. *Kolaki W.*

Wietrzychowo, niem. *Dietrichsdorf*, wś i dobra, pow. niborski, st. poczt. Neidenburg.

Wietryzn, mko, pow. lepelski, ob. *Wietryno*.

Wietrzyńska, wś, pow. mohylowski, ob. *Wietrzanka*.

Wietsecza, *Vetscha*, rzka, ob. *Kielbaska*.

Wietsza, ob. *Wieczsza*.

Wietuchna, wś, pow. czerykowski, gm. Studzienica, ma 92 dm., 1166 mk.

Wietucie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 53 w. od Szawel.

Wietullen, pow. szyłokarczemski, ob. *Michel 5*).

Wietusze, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 85 w. od Rossień.

Wietwica 1.) wś, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Lelezyce, o 77 w. od Mozyrza. 2.) **W.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Merkułowice (o 7 w.), ma 31 dm., 214 mk.; zapasowy śpichlerz gminny.

Wietyckie, *Wietzyce*, sioło, w dawnym wwdztwie kijowskim, należało do dóbr biskupów kijowskich. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z r. 1571 r. wnosi od 7 ogr. a w 1581 r. od 4 zagr. po 6 gr. (Jabłonowski, Ukraina, 23, 37).

Wietynga, rzka, w pow. wiłkomierskim, pod wsią Śliże.

Wietzischen, wś, pow. nizinny, st. post. Skoepen.

Wiew, jezioro, w pow. rohaczewskim, rocznie poławia się około 20 pud. ryb.

Wiewiec, wś, folw., młyn, i *W. Poduchowny*, wś, pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Wiewiec, leży na prawo od traktu z Brzeźnicy do Szczercowa, posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla ubogich (fundusz?), młyn, karcznię, 83 dm., 672 mk., 1361 mr. włośc., 1037 folw. (354 roli), 4 os. młyn., 3 mr. karcz., 6 probostwa. *W. Poduchowny* ma 6 dm., 40 mk., 95 mr. włośc. W r. 1827 było 42 dm., 459 mk. W. majorat nadany r. 1839 gener. Kuprjanowowi, składa się z folw. *W.*, *Kruplin* i *Wiewiecka Wola*, obejmuje w ogóle 1778 mr. (886 mr. roli). Jestto starożytna osada. Dziesięciny tej wsi i okolicznych stanowiły uposażenie jednej kanonii przy kościele gnieźnieńskim, zwanej „wiewiecką” („fundi Wiewiec”) i utworzonej zapewne przy organizacji kapituły. Kościół paraf. istniał już tu zapewne w XIII w., jak o tem świadczą wzmianki w aktach kapituły. Wieś sama jest siedzibą rodu Jastrzębzyków. Kościół był wzniesiony p. w. św. Marcina, stynął w nim zdawna obraz M. Boskiej, uważany za cudowny. Obecny kościół murowany stanął staraniem parafian r. 1861. Na początku XVI w. łany kmiecy w *W.* dawały dziesięcinę kanonii gnieźn., zaś plebanowi meszne po 2 kor. żyta, tyleż owsa, zagrodni-

cy zaś kolędę po groszu. Łany folw. i 5 łanów km. (z których cztery nie były osiadłe), tudzież 2 karczmy dawały dziesięcinę plebanowi. Uposażenie plebana stanowiły place, trzy łąki i dwa i pół łanów roli (Łaski, L. B., I, 488, 489). W r. 1552 Roksicki i Jan Kruzewski płacą tu od 23 osad. i 12 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 283). *W. par.*, dek. noworadomski, 2450 dusz.

Wiewiecka Wola, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Wiewiec, ma 83 dm., 456 mk., 985 mr. włośc., 190 mr. folw. i 4 mr. os. karcz. W r. 1827 wś rząd., ma 29 dm., 239 mk. Folw. należy do majoratu: Wiewiec. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej a plebanowi tylko po groszu, toż samo dwie karczmy z rolą. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 wś *Wiewiecka Wola* miała 12 osad., 8 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 283).

Wiewieliszki, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz. Włośc. Nowikas ma 50 dzies. (8 lasu, 18 nieuż.).

Wiewiery Mniejsze i **Większe**, dwie wsi, pow. dyneburski, par. Krasław, należały do folw. Jezierce Żabów.

Wiewierz 1.) w XVI w. *Wyewyerze*, folw., pow. kutnowski, gm. Rdułów, par. Dzierzbice, ma 3 dm., 58 mk., 250 mr. roli i 50 mr. lasu. Należy do dóbr Dzierzbice. Na początku XVI w. *W.* należał do par. Chodów (wcielonej teraz do Dzierzbic). Dwa łany folw. szlacheckie dawały za dziesięcinę po 10 gr. pleban. w Chodowie, kmiecie zaś dawali pleban. w Kłodawie (Łaski, L. B., II, 853 i 958). W r. 1576 wś *W.*, w pow. łęczyckim, par. Chodów, własność Jana Siarukowskiego, miała 11 łan., karcznię, 13 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 81). 2.) **W.**, ob. *Kalkowa Wola* i *Wiewierz*. *Br. Ch.*

Wiewierzyn, wybud., pow. obornicki, sąd, okr. komis. i poczta w Rogóźnie.

Wiewiorany al. *Wowierany*, pow. oszmiański, ob. *Ostrowiec 2*).

Wiewiórczyn, w XVI w. *Wyewyerczyno*, wś i folw., pow. łódzki, gm. i par. Łask. Wś ma 21 dm., 156 mk., 232 mr.; folw. 1 dm., 12 mk., 1170-mr. (460 roli). W 1827 r. było 11 dm., 95 mk. W wchodził w skład dóbr rząd. Łask. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano kościołowi gnieźnieńskiemu, pleban zaś w Łasku pobierał tylko kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 448). W r. 1552 płacono pobór od 15 osad.

Wiewiórczyn, niem. *Wewiorschin*, wś szlachecka, w pow. mogilnickim (dziś żnińskim), sąd w Trzemesznie, okr. kom. w Janowcu a poczta w Rogowie. Ma 543 ha obszaru, z czym dochodem 3306 mrk. Leży przy gościńcu, wiodącym z Rogowa na Tonowo do Żernik, wśród jezior, między Izdebnem a Skórkami. Do gościńca tego przyląca się w *W.* droga z Ka-

czkowa. Powierzchnia wznosi się przy dworze do 107·8 mt. n.p.m. Inne punkty sięgają do 99·3 i 106—107·7 mt. n.p.m., na pld.-wschodzie pochyła się powierzchnia przy Żabiaku do 95·7 mt. Ztąd o 1100 kroków w tym samym kierunku, przy odpływie jeziora Rogowskiego do jez. Izdebną, wzn. 92·7 a o kilkaset kroków na pld. od Żabiaka pagórek wzn. 101·4 mt. Sieć drobnych zbiorników wód, z których wschodnie odpływają do jez. Wolskiego, a zach. do południowej części jez. Tonowskiego, należącego do Skórek, stanowią pln. granicę od Tonowa. Inne podobne zbiorniki nie mają odpływu. Na wschodzie sięga obszar W. do zach. brzegu jezior Wolskiego i Izdebną, na pld. do jez. Rogowskiego i do rz. Wetny, a na zach. do wsch. brzegu jeziora, należącego do Skórek. Przy odpływie jeziora Izdebną do Rogowskiego znajdują się znaczne pokłady torfu. Przysiółek Żabiak stoi o 1600 kroków na pld.-wschód od dworu, przy drodze do Rogowa, do której o 900 kroków dalej spływa drożyna z Izdebną. Lasy, ciągnące się niegdyś ku północy aż pod Świątkowo, znikły w znacznej części. Jakiś W. był r. 1247 równocześnie z Jelitowem nadany kościołowi poznańskiemu. Opiswany tu W. pojawia się dopiero r. 1300. Arcyb. Jarosław zakładając i uposażając w katedrze gnieźnieńskiej altaryą p. w. P. Maryi i św. Stanisława, przekazał jej, między innymi, dziesięcinę stołową z W., które też wspomina się r. 1363 przy sposobności uposażenia dziesięciną z Chwalibogów altaryi św. Mikołaja, założonej przez Frączka z Cerekwicy, późniejszego cześnika kaliskiego. W r. 1415 Michał, pleban w Izdebnie, układał się o dziesięcinę wiewiórczyńską z Sędziwojem, dziedzicem pobliskich Skórek. Pleban w Izdebnie pobierał dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych na W.; kmiecie płacili zamiast kołody po groszu z każdego łanu a zagrodnicy po pół grosza. Między r. 1577 i 1620 były tu 3 ślady os., rybak, kmiec i 1 zagr. Około r. 1793 posiadał tę majątność Sulerzycki, później Łubieński, Kunowski a w końcu Niemiec. Par. w Izdebnie. W. ma 542 ha obszaru (418 roli, 15 łąk, 24 pastw., 44 lasu, 6 nieuż., 4 wody), tudzież gorzelnię i cegielnię. W końcu r. 1885 było tu 9 dym. i 183 mk. (158 kat., 25 prot.). Na przys. Żabiak przypadał 1 dm., 6 mk.

Wł. Ł.

Wiewiórka, wś i folw., pow. wieluński, gm. Bolesławiec, par. Wójcin, odl. od Wielunia 23 w.; wś ma 16 dm., 146 mk.; folw. 1 dm., 8 mk. W r. 1827 było 12 dm., 83 mk. Powstała na obszarze dóbr Chróscin.

Wiewiórka, pow. lidzki, ob. *Wawerka*.

Wiewiórka, wś, pow. pilzneński, w równinie, u źródeł pot. Wolskiego, uchodzącego wraz z pot., Grabiny z lew. brz. do Wisłoki. Przez wś prowadzi gościniec z Dębicy do Zassowa (odl. 3 klm.). Najbliższa stacya dr. żel. w Czarny, odl.

9 klm. Wznies. obszaru sięga 252 mt. Par. rz.-kat. w Zassowie. Jest to duża wś, licząca wraz z obszarem dwors. 228 dm. i 1194 mk., 1125 rz.-kat., 28 prot. i 41 izrael. Par. tabularna ma 111 mr. roli, 7 mr. łąk, 13 mr. ogr., 4 mr. past., 1 mr. nieuż. i 1 mr. 301 sąż. parcel bud.; pos. mn. 1442 mr. roli, 112 mr. łąk i 115 mr. pastw. Za Długosza otrzymał tę wieś Stanisław Tęczyński za żoną (L. B., I, 15, II, 259); miała wówczas 40 łan. km. a 3 łany zamieniono na folwark. W 1508 (Pawin., Małop., 466) Wyewyorka, Borowa, Jazwiny, Mokre, Zassów, Nagoszyn, Korzeniów i Wolyca, Barbary z Rożnowa, kaszt. krak., zapłacili poboru 34 grzyw. 26 gr. W r. 1535 Jan Tarnowski płacił tu od 46 kmieci na łanach niewymiernych, o różnych czynszach, karczmy płacącej 4 grzywny i 2 młynów. Czynnysz wynosił 15 grzyw. 6 gr., 76 korcy owsa, prócz tego dawano jaja, koguty. Zagrodników do posług było 8, znajdowało się 4 sadzawki, dwór i predium. W 1581 podaje spis poborów (ibid., 247) liczbę 46 kmieci, 8¹/₄ łanów, 1 zagr., 3 kom. z bydłem, 5 bez bydła i 3 rzemieśl. wiejskich. Było to ulubione miejsce pobytu wielkiego hetmana kor. i kaszt. krak., który w tutejszym dworze 16 maja 1561 zeszedł ze świata, licząc 73 lat. Po jego śmierci przeszła W. na córkę Zofią, która wniosła W. w dom ks. Ostrogskich. Książęta przebywali również często w W. jako też i ich spadkobiercy ks. Zasławcy, po których dziedziczyli ją ks. Sanguszkowie. Dopiero w 1775 wdowa po ks. Januszu, marszałku w. lit., poślubiła Rogalińskiego (Baliński, Star. Pol., 487), po której to rodzinie posiadał W. Wiktor Zbyszewski a teraz dr. Fr. Sędzielowski. W. graniczy na pln. z Zassowem i Mokrem, na wsch. z Nagoszynem, Górą Motyczną, na pld. z Wielką Wolą a na zach. z Różą. *Mac.*

Wiewiórka, niem. *Susannenthal*, wś, w Pomorzani, pow. suski, st. p. Rudzicz, par. kat. Hawa; 100 ha (84 roli orn., 10 łąk), 18 dm., 32 dym., 144 mk., 11 kat., 133 ew.

Wiewiórka, niem. *Benjaminthal*, wś, pow. sycowski, niedaleko Międzyboru, par. kat. i ew. Mittelwalde, ma 19 ha, 19 dm., 129 mk. (25 katol.).

Wiewiórki, niem. *Wieworken*, dok. *Weburg*, *Weeburg*, *Weberg*, *Wiewiork*, wś, leśn. i kol., pow. grudziądzki, st. poczt. i szkoła ew. w miejscu, par. kat. Błędowo, 957 ha (829 roli orn., 61 łąk, 5 lasu); 1885 r. 92 dm., 103 dym., 774 mk., 125 kat., 649 ew. R. 1891 powzięto zamiar założenia tu cukrowni. Na obszarze wsi znaleziono w torfie toperek z gnejsu (ob. Objaśn. do mapy Ossowskiego, str. 99), a w r. 1892 przy kopaniu kamieni fundamenta jakieś wieży starożytnej i naczynie z 5 szelągami krzyżackimi. Za czasów zakonu należały W. do komturstwa pokrzywnickiego. R. 1339 nadaje wójt rogoziński Fryderyk v. Spira Piotrowi 4 włóki sołeckie

w W. na prawie chełm. i $\frac{1}{2}$ kar sądowych. R. 1404 nadaje te włóki w. mistrz Konrad v. Jungingen sołtysowi Bartuszwowi Neuburger. Księgi szkodowe krzyżackie donoszą, że po bitwie pod Grunwaldem ws została przez nieprzyjaciół spalona, przyczem 7 ludzi zginęło; straty obliczono na 940 grzyw. W. m. Paweł v. Rusdorf (1422—41) nadaje z 7 pustych włók 2 Piotrowi Brieg, po jednej Wawrzyńcowi Plenchau, Marciniowi Kolech, Maciejowi Lorche i Maciejowi Schmidt, nadanie siódmej włóki zastrzegając sobie na czas późniejszy. Rejestry czynszowe z r. 1435 podają: W. włók 60, z tych ma sołtys 4, proboszcz 4 wolne, karczmarz jedną, 3 są puste. R. 1442 było 52 włók czynszowych i osiadłych. Za czasów polskich zastawił r. 1566 Melchior Mortęski, starosta pokrzywnicki, ws tę za 2000 fl. wojewodzinie chełmińskiej Elżbiecie z Eulenburgów. R. 1569 został ten kapitał spłacony. R. 1595 prosi Woj. Grotkowski, sołtys w W., o odnowienie przywileju sołeckiego z r. 1404, co też nastąpiło. Wskutek wojen szwedzkich W. tak podupadły, że wizytator Strzesz znalazł tu około r. 1670 tylko 2 chaty i 7 mk. Lustracya starostwa pokrzywnickiego z r. 1765 wymienia, jako arendarzy 35 $\frac{1}{2}$ włók, Marcina Key, Jakuba, Marcina i Pawła Felskich, Pawła i Andrzeja Pritz, Marcina Pankau, Jana Feltner, Jana Thielmann, Chrystyana Buchmann, Pawła i Michała Veit, Jakuba Sommerfeld, Hermana Gert, Marcina Hess i karczmarza Stan. Piotrowskiego, którzy razem płacili 1370 fl.; jeden leman płacił fl. 50 do regimentu. Wolne sołectwo kupił r. 1771 Jan Dąbski z obowiązkiem odstawiania czwartej części dochodów do kasy królewskiej. Tegoż roku puszcza hr. Keyserling, ststa pokrzywnicki, owe 35 wł. 15 mr. 12 osadnikom za 2300 fl. zakupnego i 40 fl. rocznego czynszu od włóki na lat 40 w dzierżawę. Oprócz różnych ciężarów, do których byli zobowiązani względem dworu i rządu, dawali mesznego po pół korca żyta i tyleż owsa od włóki, nadto kołody po 12 gr. od włóki. R. 1829 odebrali rolę swoją, posiadaną dotąd w dzierżawie, na własność, przyczem ich prawa i ciężary na nowo uregulowane zostały (ob. „Gesch. des Graudenzer Kreises“ von Froelich, II, str. 346—348). Dawniej posiadały W. swój kościół paraf., mурowany, z czasów krzyżackich, p w. św. Wojciecha. Ołtarz posiadał trzy. Posadzka i sklepienie były drewniane. Na ambonie umieszczone były herby Leliwa i Stemberg. Proboszcz posiadał, oprócz ogrodu i łąk, 4 włóki roli w 3 polach i wolne drzewo opałowe i budulcowe w lesie starostwa. Mesznego pobierał od 13 włościan w W. po 1 kor. żyta i tyleż owsa od każdej włóki osiadłej; sołtys dawał po 2 kor.; tak samo od włościan w Goryniu; lecz tam sołtys dawał po korcu. Oprócz tego należały do parafii Turznica, Hannovero i młyny Daszkowo i Skrobacz. Jako pro-

boszczów wymieniają wizyty: r. 1588 Mikołaja z Mokrego, 1626 Jana Caesiusza; ostatni nazywał się Michał Rolirad (1640). W czasie wojen szwedzkich kościół podupadł. Około r. 1670 był już tylko filialny i przyłączony do Błędowna, z kąd proboszcz co 2 tygodnie przyjeżdżał z nabożeństwem. Szkoła znajdowała się przy ementarzu; był też i szpital parafialny. Z czasem luteranizm tak się tu rozszerzył, że liczba katolików coraz bardziej się zmniejszała. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 wylicza tylko 6 komunikantów, wizyta Potockiego z r. 1706 we W. 8, w Goryniu 68. Wskutek tego kościół podupadł. R. 1725 zniszczył go ogień od piorunu tak, że tylko 4 ściany pozostały. Jednak po odnowieniu odprawiało się w nim nabożeństwo aż do r. 1830. W r. 1836 został rozebrany. Cztery włóki kościelne zostały już r. 1829 w wieczystą dzierżawę wydane (ob. „Utraczone kościoły“ p. ks. Fankidejskiego, str. 63).

Kł. Fr.

Wiewiórów 1.) *Prywatny*, dwie wsi, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota, 1-a ws ma 16 dm., 10 $\frac{1}{2}$ mk., 150 mr.; 2-a ws 10 dm., 62 mk., 360 mr. częściowych właścicieli. W 1827 r. 19 dm., 154 mk. W r. 1869 dobra składały się z folw.: W. i Dąbrowa, rozl. mr. 1039: gr. orn. i ogr. mr. 289, łąk mr. 93, pastw. mr. 218, lasu mr. 126, zarośli mr. 262, nieuż. mr. 51. Ws W. os. 17, mr. 150; ws Dąbrowa os. 4, mr. 21. 2.) **W. Rządowy**, ws i folw., pow. noworadomski, gm. Dobryszycy, par. Lgota, odl. 10 w. od Radomska; ws ma 45 dm., 312 mk., 649 mr.; folw. 1 dm., 4 mk., 225 mr. W 1827 r. było 32 dm., 157 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kanonii gnieźn., folw. zaś pleban. w Lgocie (Łaski, L. B., I, 492). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 ws W. miała 9 osad., 4 łan. Część Wiewiórowskiego 3 osad., 4 $\frac{1}{2}$ łan., Orzgowski 4 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 285). Według lustracyi z r. 1564 połowę trzymają pp. Wiewiórowscy. We wsi jest 9 osad km. na 9 łan.; karczma i 3 ogrodn. Dochód 34 fl. 25 gr. 9 den. (Lustr., V, 187).

Wiewiórowska Dąbrowa, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota; os. włośc. ma 3 dm., 14 mk., 21 mr.; kol. 4 dm., 67 mr.

Wiewiory, ws i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 4 w.), okr. wiejski Rajszczyzna, o 27 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 12 mk., ws zaś 11 dm., 129 mk. prawosł. (w 1865 r. 55 dusz rewiz.); własność Kasperowiczów.

Wiewiórz, ob. *Wiewierz*.

Wiewirsie 1.) w spisie urzęd. *Wewersy*, zaśc., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Sieśki, o 18 w. od Wilkomierza. 2.) **W.**, w spisie urzęd. *Wewersa*, ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, uwłaszczona z dóbr Guropol. Włościanie Maczanisowie mają tu 19 dzies. (1 lasu, 3 nieuż.).

Wiewkowo, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Smorgonie (o 5 w.), 12 dusz rewiz.

Wixeln, dobra pryw., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Wixten, łotew. *Umberte-Mujža*, dobra pryw., w okr. mitawskim, pow. bowski, par. baldońska (Kurlandya).

Wjezienica, niem. *Wesenitz*, rzeka na Łużykach (ob. t. V, 842).

Wieżig (niem.), ob. *Witk*.

Wieżunia, rzeczka, w pow. witebskim, lewy dopływ Dźwiny, bierze początek w pobliżu wsi Struchowa, płynie początkowo ku zachodowi, następnie ku północy i ubiegłszy 8 w. ma ujście poniżej wsi Zabizunie.

Wieżyckie, jezioro, na południowym krańcu pow. mozyrskiego, w gm. Bierezów, w pobliżu wsi Wieżyce; długie 1 w., szerokie $\frac{1}{2}$ w. *A. Jel*

Wieża, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Jury.

Wieża, szczyt górski, na obszarze gm. Kropiwnika, w pow. drohobyckim, wzn. 1028 mt. Por. *Jaworynka* 2) i *Kropiucnik* 3).

Wieża, folw., należący do Gruszowa, w pow. wielickim, ob. *Lubomierz* 2).

Wieżajcle 1.) wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lidowiany, o 31 w. od Rossień. Hryniewiczowie mają tu 19 dzies. 2.) **W.**, dobra, tamże, o 25 w. od Rossień. 3.) **W.**, folw., tamże, o 35 w. od Rossień. 4.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki, par. Gawry, o 5 w. od Rossień. 5.) **W.**, wś i dobra nad rzeką Skinią, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, par. Gorżdy, o 126 w. od Rossień, w 1862 r. własność Edwarda Wolmera. Posiada kościół filialny, z drzewa wzniesiony w 1784 r. przez Kazimierza Wolmera. Konstytucją sejmową z r. 1775 r. **W.** potwierdzone zostały z innymi dobrami w lenność Kaz. Wolmerowi, sędz. ziem. grodzieńskiemu. Z tej konstytucji widać, że Zygmunt III nadał **W.** i Girniki, w włości gorzdowskiej, mające 38 włók ziemi osiadłej i pustej, oraz wójtowstwo poimskie w sstwie jurborgskim (70 włók osiadłych i 30 pustych), w nagrodę męstwa Temrukowi Szymkowiczowi, któremu konstytucya sejmowa z 1601 r. nadała indygenat. Po wygaśnięciu rodu Temruka dobra te przeszły do innych rodzin, w końcu dostały się Joachimowi Kirklewskiemu, od którego nabył Kaz. Wolmer. *J. Krz.*

Wieżalnis, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 54 w. od Szawel.

Wieżańce 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieni, okr. wiejski Wieżańce, 98 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi Dałnowo, Gilwiniszki, Kubańce, Wieżańce i Żuklańce, w ogóle 208 dusz rewiz. 2.) **W.**, wś włośc. i dobra skarbowe, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 6 w.), okr. wiejski Wieżańce,

o 61 w. od Trok, 29 dm., 225 mk. kat. (w 1865 r. 86 dusz rewiz). W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko Niemaniany, wsi: Buczuny, Giefażuny, Miliszki, Nieczuny, Wieżańce, oraz zaśc.: Miliszki, Podworzyszki, Powierzchnia i Szyłajcie, w ogóle w 1865 r. 300 dusz rewiz. b. włośc. skarb. 3.) **W.**, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Daszkańce, o 15 w. od gminy, 75 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Daugi. 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 86 w. od Wilkomierza. *J. Krz.*

Wieżanka 1.) wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 19 w. od Bielska, 35 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, o 36 w. od Prużany, własność Downarowiczów, 79 dzies. (20 łąk i pastw., 21 lasu, 3 nieuż.).

Wieżbuły, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieżele 1.) folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, należy do dóbr Powieki Rymgajłów (Powieki, Boreie, Wieżele i Żadwojnie), obejmujących 600 dzies. (206 lasu, 33 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Wirbaliszki, o 90 w. od Wilkomierza. 3.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uszpol.

Wieżezeris, jezioro, w pow. szawelskim, ob. *Chwałojnie*.

Wieżga, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Abeli (praw. dopł. Kroj).

Wieżgi, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 96 w. od Nowoaleksandrowska.

Wieżki 1.) dobra i osada, powiat prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 42 w. od Prużany, 65 dzies. ziemi cerkiewnej (14 łąk i pastw., 1 nieuż.) i 196 dworskiej (52 łąk i past., 20 lasu, 30 nieuż.), należące do Chersońskich. Osada ma 20 dzies., należy do Turanowiczów. Kaplica katol. par. Kwatycze. Była tu fabryka cukru, założona w 1837 r., która niedługo istniała. 2.) **W.**, dobra, tamże, własność Rossudowskich, mają z urocz. Pocięjowszczyzna i Krasnolaski 591 dzies. (92 łąk i pastw., 13 lasu, 100 nieuż.). 3.) **W.**-*Widno*, ob. *Widno-Wieżki*. 4.) **W.**-*Franopol*, dwór, tamże, o 42 w. od Prużany, 64 $\frac{1}{2}$ dzies. 11 łąk i pastw., 7 $\frac{1}{2}$ nieuż.); własn. Jastrzębskich. 5.) **W.**-*Szczeropol* (mylnie *Szczerpel*, ob. t. XI, 851), dobra, tamże, 507 dzies. (30 łąk i pastw., 64 lasu, 179 nieuż.); własność Babińskich. 6.) **W.**, mylnie *Wieżki*, wś i dwa folw. na praw. brzegu Wilii, o 15 $\frac{1}{2}$ w. od jej źródła, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Witunicze, o 93 w. od Borysowa. Wilia od Wieżek zaczyna być spławną dla drzewa towarowego. Wś ma 23 osad. Za czasów poddaństwa trzy folw. **W.** należały do Mokrzyckich z 119 poddanych plemi męz., czwarty zaś, nabyty w 1844 r. przez Mroczkowskich, miał 18 poddanych. Dziś

po podziale, w 1850 r. dopełnionym, Mokrzyccy mają w W. Małych około 206 dzies., Mroczkowscy zaś w W. Wielkich do 720 dzies., w tem około 250 dzies. dobrego lasu, przeważnie jodłowego, w mniejszej części sosnowego, wśród którego znajdują się ustępy pięknego lasu liściastego. W dobrach, oprócz Wilii, przepływają rzeczki: Czernia i Łonwa. W., położone na prawym brz. Wilii, zaliczają się do tak zwanej Zapońszczyzny, t. j. okolicy położonej pomiędzy Ponią (dopł. Berezyny) i Wilią (dopł. Niemna). Znajdują się ślady urządzenia kanału śród błot, na przestrzeni 6 w., celem połączenia Poni z Wilią, a tem samem m. Czarnego z Bałtykiem. Okolica ta dotychczas jest dość lesistą. *J. Krz.—Ild. Mrocz.*

Wieżno, ob. *Wiazno*.

Wieżonki, ws, pow. łucyński, z zarządem gminy Pyłda.

Wieżów (w dokum.), ob. *Wiazowiec*.

Wieżucie, folw. dóbr Ryngowiany, w pow. szawelskim.

Wieżycza, niem. *Thurnberg*, najwyższy punkt (wzn. 330 mt.) t. zw. Gór Szymbarskich, stanowiących grzbiet wyżyny pojezierza bałtyckiego (ob. t. XII, 85).

Wieżycza, rz. (mylnie), ob. *Wierzyca*.

Wieżyce, ws, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim. gm. Bierozów (o 31 w.), o 195 w. od Mozyrza a 119 od Turowa, ma 9 osad; grunta piaszczyste, miejscowość bez dróg. W pobliżu znaczne jezioro.

A. Jel.

Wieżyn, osada, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, dawniej w gm. Rudobielka, teraz Karpiówka, o 74 w. od Bobrujska.

A. Jel.

Wieżyszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 35 w. od Święcian, 2 dm., 14 mk. katol. 2.) **W.**, ws, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 17 w. od Święcian, 4 dm., 58 mk. (25 katol., 33 starow.). 3.) **W.**, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Domontańce, o 6 w. od gminy a 67 w. od Trok, ma 2 dm., 6 mk. prawosł. i 28 katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Olita. 4.) **W.**, ws i zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogów, o 37 w. od Wiłkomierza.

Wię....., ob. *Wią.....*

Więcbork, niem. *Vandsburg*, miasteczko, w Prusach Zach., na t. z. Krajuie, tuż nad granicą w. ks. poznańskiego, w pow. złotowskim, nad jeziorem t. n., wzn. 109 mt. n.p.m., odl. 6 mil od Bydgoszczy, 4 1/2 od Chojnic, 2 od Łobżenicy, 1 1/2 od Sępólna. Posiada kościół i kaplicę katol., kościół ewang. od r. 1840, bóżnicę, szkołę 4-klas. bezwyznaniową (1887 r. 4 naucz., 293 dz.) i szkołę prywatną dla dziewcząt, urząd pocz. i tel. III klasy i sąd okręgowy. Bite trakty wychodzą ztąd na Sępólno i Kamień do Chojnic, na Mroczno do Nakła i na Sypniewo do Złotowa. W r. 1893 zaczęto budować kolej żelazną z Nakła na

Mroczę, Więcbork i Kamień do Chojnic. Nadto zamierza rząd wybudować kolej z Fordonu, gdzie stanął nowy most żelazny, na Koronowo, Więcbork i Złotowo do Wałcza i dalej do Starogardu w Pomeranii. Obszar miejski wynosi 1065 ha (677 roli orn., 172 łąk, 37 lasu). W r. 1885 było 1668 mk. (538 kat., 928 ew. i 202 żydów), 189 dm. i 356 dym. Okolica falista, gleba piaszczysta i gliniasta, ludność trudni się głównie drobnym handlem, rzemiosłami, zwłaszcza szewctwem, hodowlą bydła i rolnictwem; bywają tu 4 jarmarki do roku. W dokum. pojawia się W. po raz pierwszy dopiero r. 1348 p. n. „Wansowno“, jako włość Peperzyńskich h. Łodzia (ob. „Der Kreis Flatow“ von Schmit, str. 46). Familia ta rozdzieliła się w XVI w. na 2 gałęzie: peperzyńską i więcborską; obie jednak wymarły pod koniec tegoż wieku. W. przeszedł wtedy drogą wiana na Zebrzydowskich; po nich należał do Garczyńskich, potem do Smoczewskich. Pod koniec XVII w. dobra złotowskie i więcborskie nabyli Potuliccy. Jako dziedziców wymieniają akta: Jana Jakuba P., ststę borzechowskiego (1701), Józefa P., wojewodę czernihowskiego († 1734), Aleksandra Hilara P., także ststę borzechowskiego († 1780), Michała P. († 1806). Kacper Potulicki r. 1821 sprzedał dobra głównemu bankowi w Berlinie, od którego je r. 1834 nabył dominialny fiskus królewski. Do r. 1772 należał W. do województwa kaliskiego i do pow. nakielskiego, potem do Prus aż do r. 1807, w którym go włączono do obszaru w. ks. warszawskiego; r. 1815 wcielono znów do w. ks. poznańskiego, a r. 1819 do Prus Zach., do pow. złotowskiego. Miasto leży na wązkim ostrowiu, na wschód ciągnie się pół mili długie jezioro Więcborskie, na zach. zaś duże bagna, Łopiennik zwane, dawniej niezawodnie także jezioro. W środku miasta znajduje się rynek obszerny. Na północ wznosi się góra św. Katarzyny, z kaplicą tej świętej; oprócz tego jest tam ementarz kat. i ewang. Góra ta, pokryta po większej części laskiem brzożowym, przyczynia się do upiększenia miasta, którego domy są małe i niepokazne, gdyż pochodzą z czasów odbudowy po wielkich pożarach, które r. 1785, 1823 i 1830 nawiedziły miasto. Ten ostatni pożar zniszczył przeszło 2/3 miasta. Najstarszy znany przywilej miejski został r. 1767 przez hr. Potulickiego wystawiony. R. 1783 liczyło miasto 86 dym., między temi 2 puste, i 489 mk. (do połowy katol. i ew.); 1804 r. 640 mk., w 1826 r. 836 mk. i 112 dm.; 1853 r. 1586 mk. (351 kat., 981 ew. i 254 żyd.); 1861 r. 1597 (348 kat., 939 ew. i 310 żyd.); 1865 r. 1627 (378 kat., 933 ew. i 312 żyd.); w 1880 r. 1603 mk. Stary zamek więcborski, po którym niema śladów, stał na ostrowiu nad jeziorem, na miejscu dotąd „Zameczyskiem“ zwanem. Być może, że wymienione w nakielskich księgach grodzkich z r. 1546: „Wiązowno desertum“ do

niego się odnosi. Nowy zamek wzniesiony został r. 1556 dosyć daleko od starego, na wschod. stronie miasta. Był to gmach okazały, obwarowany wałem, fosą i mostem zwodowym. Za czasów okupacji pruskiej istniał jeszcze, lecz dziedzie hr. Potulicki mieszkał na folw. Ostrówku, gdzie wystawił dwór. I nowy zamek dziś już nie istnieje. Kościół katolicki, p. w. św. apost. Szymona i Judy, patronatu rządowego, pochodzi z końca zeszłego wieku. Fundatorami są: Aleksander i syn jego Michał Potuliccy. Jest on murowany, o jednej nawie. Do wschod. szczytu przytyka owalna zakrystya. Z zabytków sztuki jest chrzcielnica z czarnego marmuru, nagrobek hr. Michała Potulickiego w kształcie obelisku, dalej srebrny trybularz i 2 kielichy, z których jeden pochodzi z r. 1623. Z 3 dzwonów średni jest lany r. 1715. Kaplica św. Katarzyny została zbudowana r. 1787 przez hr. Michała Potulickiego. Dawniej stał tam kościółek drewniany, tegoż tytułu, o 2 ołtarzach i dzwonach, które wisiały w małej wieży na kościele. Był już r. 1653 w tak lichym stanie, że nabożeństwo rzadko się odbywało. „Debet ex fundamento erigi“, pisze wizyta Trebnica, co też później nastąpiło (str. 121). Oprócz tego mieli Potuliccy na zamku domową kaplicę („capella in arce“). W r. 1766 jednak nie odprawiała się w niej msza św., jak opiewa wizyta Mathego, ponieważ nie postarano się o nowy „indult“ (ob. „Utrac. koś.“ p. kś. Fankidejskiego, str. 303). Przy kościele istnieje od dawna szpital dla 4 ubogich parafian; dalej bractwo trzeźwości od r. 1858 i św. Anny od r. 1851. Parafia wiecborska, dek. kamińskiego, liczyła 1893 r. 1509 dusz. Wsi parafialne są: Wiecbork, Witunia, wś i kol. Zakrzewko, Tobółka, Nowy Dwór, Suchorąsk, Klocbudy, Smitowo, Peperzyn i filia Wielowicz ze swemi wsiami. Między fundatorami kościoła wymieniają Sędziwoja, który r. 1405 na polepszenie dochodów kościoła i probostwa wyznaczył zachowane dotąd legaty i grunta. Według wizyty Trebnica z r. 1653 posiadał prob. 4 ogrody i 7 włók roli, miał nadto wolne rybołówstwo w jeziorach małemi narzędziami, a ile razy sieć zarzucano, pobierał swoją część od każdego zaciągu. Z miasta pobierał meszne od 27 włók po 2 rzeszetniki żyta i owsa od włóki. Także kościół posiadał znaczne grunta. Dla szpitala, w którym mieściło się 9 ubogich, wyznaczono 2 włóki i 2 ogrody, nadto plac pusty na przedmieściu, gdzie dawniej stał śpichlerz. Dla wikarego stał osobny domek na gruncie kościelnym, tak samo dla nauczyciela. Prob. był Samuel Stimacens (ob. str. 119—122), zaś 1695 r. Łukasz Markiewicz, kanonik kolegiaty w Kamieniu (ob. Wizytę Jezierskiego, str. 92). Dawniej istniał osobny dekanat wiecborski, należący do diecezji gnieźnieńskiej. W skład dek. tego wchodziły parafie, filie i kaplice: Wiecbork, Sepólno, Wielowicz, Zabartowo, Orle,

Runowo, Mrocza, Werza, Sasieczno, Dziewianowo, Wierzchucin, Wawelno, Łącko W., Mąkowsk, Pruszc, Kłonia, Wałdowo, Komierowo, Zalesie, Lutowo i Ślesin. Dopiero przez bulę: „De salute animarum“ z r. 1821 dekanat ten został zniesiony i W. przyłączono do diec. chełmskiej. Terazniejszy kościół ewang. został wybudowany r. 1858. Z początku nie mieli luteranie, których tu już Zebrzydowscy sprowadzili, żadnego domu modlitwy, lecz korzystali z kościoła w Peperzynie. W latach r. 1772—84 odprawiali nabożeństwo w zamku, którego część ustąpił im hr. Potulicki. R. 1784 wystawili sobie kościółek bez wieży i dzwonów, który istniał aż do r. 1858, kiedy nabożeństwo przeniesiono do terazniejszego nowego kościoła. Pierwszym stałym pastorem był Jan Holzheimer od r. 1791—99. Żydzi posiadają swoją bóżnicę dopiero od r. 1840. Ob. Der Kreis Flatow von Schmitt, str. 254—57 i Bau- u. Kunstdenk. der Prov. Westpreussen, str. 424—26. Wiecborskie nadleśnictwo król., zowie się teraz „Lutowo“ (Lutau); ma 5166 ha (61 roli orn., 476 łąk, 3941 lasu); 1885 r. 7 dm., 7 dym., 69 mk., 13 kat., 56 ew.; skład jego wchodzi leśnictwa: Lutówko, Kottashain, Neuhoft, Schwiede, Wiecbork i Wilhelmsbruch. Za czasów napoleońskich był dziedzicem tych rozległych lasów francuski marszałek Mortier. *Kś. Fr.*

Więczeni, dwór skarb. i osada leśna, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 19 mk. katol.

Więcwicze, *Wiacewicze*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieźewicze, o 23¹/₂ w. od Słonima, 215 dzies. ziemi włosc. (80 łąk i pastw., 7 nieuż.).

Więcierz, *Wencierz*, białorus. *Wiancier*, mylnie *Wendzeż*, folw., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowiekim, gm. Nowosiółki, par. katol. Błonie, o 5 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Maryna-Górka, o 41 w. od Ihumenia. W. za poddaństwa długo należał do Ratyńskich. Zofia, córka Antoniego Ratyńskiego, marszałka ihumeńskiego, i Osztorpówny, poślubiona Ludwikowi Jaksa Bykowskiemu, wzięwszy W. w posagu, przekazała go dzieciom syna swego Antoniego, ożenionego z Wiszczyńską; lecz z powodu odurzenia folwarku i małoletności dziedziców doszło około 1885 r. do sprzedaży przez licytacyą i folwark nabył jakoby Michał Zdanowicz. Gdy około r. 1890 Zdanowicz odprzedał swe pozorne prawo hr. Eugenii Ostrorożynie, z domu Popow, rozpoczął się głośny proces pomiędzy nową właścicielką a Władysławem Hrehorowiczem, który miał na W. dokumenta wierzytelne. Po wielu przejściach hr. Ostrorożynie przysądzono prawo na W., który ma obszar przeszło 44 włóki, w gruntach glinowato-czarnoziemnych, z łąkami, w ilości około 470 mr., dającymi do 35000

pudów siana. Przy ostatnich opisach ceniono W. na 70000 rs. *A. Jel.*

Więcierz, wś, pow. myślenicki, nad pot. Krzczonówką, lew. dopł. Raby, ma 122 dm. i 694 mk. (330 męż., 364 kob.) rzym.-kat. Granice wsi tworzą dwa potoki uchodzące do Krzczonówki, od płn. Więciorski pot., od pld. potok przepływający przez Skomielną Czarną. Do nich spływa kilka górskich strumyków. Najniższe wznies. wsi 416 mt. Pos. więk. (Bol. Targowskiego) wynosi 89 mr. roli, 2 mr. łąk, 19 mr. pastw., 170 lasu i 1003 sąż. parcel budowl.; pos. mn. nieznaną. Paraf. w Łętowni. W 1581 (Pawiński, Małop., 46) „Więcierz“ liczyła 6 półłan. km., 2 zagr. z rolą i 3 kom. z bydłem. Należała do Spytka Jordana, kaszt. krak. Graniczy na płn. i wschód z Tokarnią, na pld z Skomielną Czarną. Na płn.-wsch. i pld.-zach. otaczają wieś lesiste góry, należące do sąsiednich wsi. *Mac.*

Więcierzowa Wola, wś, pow. opoczyński, gm. Rusinów, par. Skrzyńsko, odl. od Opoczna 32 w., ma 18 dm., 157 mk., 222 mr. dwors., 266 mr. włośc. W r. 1627 było 11 dm., 66 mk. W r. 1569 Wojc. Wyszkowski, urząd. Andrzeja Drzewickiego, płaci od 1/2 łąnu, 3 zagr. (Pawiński, Małop., 316).

Więciorka al. *Więcierz*, wś, pow. myślenicki, w zwartej dolinie górskiej, 478 mt. n.p.m., nad pot. t. n., dopł. Łętówki (Krzczonówki), wpadającej do Raby z praw. brz. między Peimiem a Lubniem. Wś otaczają góry pokryte lasami świerkowymi (ob. *Koszkowa* i *Kotoń*). Wznies. na zach. 825, na płn. 611 mt. a na wsch. 510 mt. Gleba kamienista, owsiana. Głównym zarobkiem mieszkańców, górali, jest obróbka i zwózka drzewa. Gmina ma 70 dm. i 386 mk. rzym.-kat. Par. w Trzeboni. Większa pos. (B. Targowskiego) ma w ogóle 284 mr., głównie lasu; pos. mn. wynosi 655 mr. roli, 48 mr. łąk, 612 mr. pastw. i 190 mr. lasu. Wś graniczy na pld. z Tokarnią, na zach. z Bogdanówką, na wschód z Peimiem, na północ z Trzebonią. *Mac.*

Więciany, *Wienciuny*, wś nad rzeką Materką, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Olawa), okr. wiejski Potarańce, o 3 w. od gminy a 63 w. od Trok, ma 21 dm., 5 mk. prawosł., 115 katol. i 8 żydów (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Janopol Mujzelów.

Więcki, w XVI w. *Wyeczki*, 1552 *Wienczkowy*, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsocz, odl. 30 w. na płn. od Częstochowy, w okolicy piaszczystej, w pobliżu rz. Warty. Wś ma 49 dm., 486 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 33 dm., 205 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 893: gr. orn. i ogr. mr. 541, pastw. mr. 27, lasu mr. 285, nieuż. mr. 40; bud. mur. 4, drew. 13; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony, pokłady wapienia. Wś W. os. 51, mr. 954. Na początku

XVI w. łąny km. dawały na stół arcybiskupi dziesięcinę pieniężną, po 6 gr. z łąnu i miarę owsa (ćwiertnię) a plebanowi tylko kołędę, po groszu z łąnu. Były też dwa dwory szlacheckie z rolami folwarcznymi, dające dziesięcinę plebanowi w Wąsoszu (Łaski, L. B., I, 529). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś Wienckowy, w par. Wąsosze, własność Wienckowskich, miała 4 łąny, 3 os. (Pawiński, Wielkop., II, 296). *Br. Ch.*

Więcki, wś, pow. słońsiński, w 4 okr. pol., gm. Pacowiszczyna, o 49 w. od Słonima.

Więckiewicze, okolica, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 9 w.), okr. wiejski, Mozejki, o 42 w. od Lidy a 36 w. od Wasiliszek, ma 3 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszek.

Więckiszki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszceńsk, o 53 w. od Szawel.

Więków, folw., pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica, odl. 28 w. od Garwolina, ma 12 dm., 124 mk. Folw. W., oddzielony w r. 1877 od dóbr Żyrzyn, rozl. mr. 1171: gr. orn. i ogr. mr. 628, łąk mr. 55, pastw. mr. 11, lasu mr. 455, w odpadkach mr. 2, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, drew. 22; płodozm. 12-pol.; pokłady torfu.

Więkowica, rzeczka, w pow. leckim, płynie pod wsią Junie.

Więkowice, r. 1581 *Więczkowice*, wś, pow. miechowski, gm. Kowala, par. Zębocin. W 1827 r. było 23 dm., 187 mk. Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś W. miała 2 łąny. W r. 1581 wś W., w par. Zębocin i Kowale, należąca do wojewody krakowskiego, miała 10 łąn. km., 1 chałupnika, 4 zagr. bez roli, 5 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., str. 13, 442).

Więkowice 1.) u Długosza *Wyanczkowicze*, wś, w pow. krakowskim, par. rzym.-kat. w Bolechowicach, leży w dorzeczu Rudawy, na płn. stronie torów dr. żel. północnej, między st. Zabierzów i Krzeszowice. Odl. od Zabierzowa 4 klm. Gmina ma 44 dm. i 278 mk.; obszar więk. pos. 5 dm. i 37 mk. Obszar większy (Juliusza Ozdoby Florkiewicza) wynosi ogółem 27 mr. roli; folw. Lipka (Stan. hr. Mieroszowskiego) 70 mr. roli; pos. mn. 313 mr. W XV w. należała wś do prebendy więckowskiej w katedrze krak. i trzymał ją Jan Długosz, historyk. Miała piękny dwór, role i łąki a kmiecie, w liczbie 8, płacili po grzywnie i dawali różne daniny; podobnież młynarz, karczmarz i zagrodnicy. R. 1804 sprzedana przez rząd austriacki, przeszła do rąk rodziny Florkiewiczów. Z wyjątkiem pld. granicy, o której Długosz pisze, iż rzeka Rudawa oddziela W. od Chełmu, pozostały inne te same, mianowicie na zach. potok Olszanica oddziela tę wieś od Brzezinki, na płn. leżą Karniowce i Bolechowice, na wsch. Tomaszowice. 2.) **W.**, wś, pow. jarosławski, w równinie, 4·9 klm. na wsch.

od Pruchnika, składa się z 31 dm. i 190 mk., 109 rzym.-kat., 67 gr.-kat. i 14 izrael. Pos. więk. (Wacł. Marynowskiego) ma gorzelnię, 318 mr. roli, 31 mr. łąk, 6 mr. ogrod., 6 mr. pastw. i 3 mr. 200 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 133 mr. roli, 15 mr. łąk i ogr. i 7 mr. pastw. Graniczą na zach. z Tynowicami, na płd. z Chorzowem, na zach. z Czelatycami a na płn. z Bystrowicami. 3.) **W.**, wś, pow. brzeski, 3·6 klm. na płd.-zach. od Wojnicza, w widłach gościńców z Wojnicza do Brzeska i z W. do Zakluczyna. Wraz z obszarem więk. pos. ma 44 dm. i 281 mk., 271 rzym.-kat. i 10 żyd. Par. w Wojniczu. Wś ta już za Długosza (L. B., II, 306) była w posiadaniu Jordanów, którzy dotąd większą posiadłość trzymają. Wynosi ona 345 mr. roli, 4 mr. ogr., 12 mr. pastw. i 2 mr. 116 sąż. parcel. budowl.; pos. mn. ma 103 mr. roli, 6 mr. łąk i 17 mr. pastw. Graniczy na płd. z Rudką, na zach. z Sufczynem, na płn. z Łoponiem a na wschód z Wojniczem. 4.) **W.** z *Wolą Więckowską*, rus. *Wiackowyczi*, wś, pow. samborski, 15 klm. na płn. od Sambora (sąd pow. i urząd poczt.). Na wsch. leżą Kornice, na płn. Kowenice i Barańczone Wielkie, na zach. Sadowice, na płn. Chliple i Jatwigi (obie ostatnie w pow. mościskim). Płd. część wsi przepływa Błóżewka, dopływ Strwiąza. Wzn. obszaru na płn. 297, na płd. 278 mr. Włas. więk. ma roli orn. 546, łąk i ogr. 97, pastw. 15 mr.; wł. mn. roli orn. 525, łąk i ogr. 177, pastw. 59 mr. W r. 1880 było 88 dm., 518 mk., w Więckowicach w gm. a 8 dm., 56 mk., na obsz. dwors. (512 gr.-katol., 32 rzym.-kat., 30 izr.; 527 Rus., 47 Pol.), a 27 dm., 165 mk. w Woli Więckowskiej (153 gr.-kat., 9 rzym.-kat., 3 izr.). Par. rzym.-kat. w Krukienicach, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wisznieńki. Do parafii należą Kornice i Jatwigi. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jana Chrzciciela i szkoła 1-klas.

Mac.—Lu. Dz.

Więckowice al. *Wienckowice, Wanczkowicze, Wenczkowicze* r. 1387, wś i dwór, pow. poznański, o 9·5 klm. na wsch.-płn. od Buku, 1·8 klm. od jez. Niepruszewskiego i 20 klm. na zach. od Poznania, wzn. 88 do 90 mt. npm.; par. Niepruszewo, szkoła w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Otuszu o 6 klm. Wś ma z Fiałkowem (2 dm., 23 mk.), z którym tworzy okrąg wiejski, 37 dm., 302 mk. (287 kat., 11 prot., 4 żyd.) i 340 ha (296 roli, 22 łąk). Dwór z Więckówkiem (2 dm., 10 mk.) i leśniczówkami (Drwęca i Działy) ma 18 dm., 246 mk. (240 kat., 6 prot.) i 1025 ha (554·28 roli, 57·85 łąk, 22·41 pastw., 298·28 lasu, 24·38 nieuż., 67·80 wody); czysty dochód z ziemi 9058 mrk; chów bydła. Właścicielem jest Stanisław Breza. Od r. 1387 występują Stefan i Mikołaj Odoj Więckowscy z W.; potem Tomasz, Dobiesław, Jarogniew i inni (Akta gr. wielkop.); r. 1580 należą W. w nierównych częściach do Anny, Stanisława i Fabiana Więckowskich i do

Jakuba Niegolewskiego; łąnów km. było wówczas 11 i cwierć karczmarska; kmieć Marcin z W. ukazuje się w r. 1389. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczyli Drwęscy W. i Więckówko.

E. Cal.

Więckowice al. *Wienckowice*, niem. *Wienskowitz*, 1419 *Vantzkouicze*, dobra i wś, pow. oleśiński, par. kat. i ew. Gorzów. W r. 1885 dobra miały 404 ha, 8 dm., 124 mk. (41 ew.); wś 99 ha, 26 dm., 196 mk. (1 ew.).

Więckówka, kol., pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Wójcin, odl. od Opoczna 18 w., ma 14 dm., 43 mk., 401 mr.

Więckówko al. *Więckówek, Wienckowko, Wianckowice minor* w r. 1580, folw. do Więckowic, w pow. poznańskim, o 8 klm. na wsch.-płn. od Buku, nad płn.-wsch. brzegiem jez. Niepruszewskiego (77·8 mt. npm.), należącego w pewnej części do Więckowic; suchy obszar wzn. do 88 mt. npm., par. Niepruszewo, poczta i st. dr. żel. w Otuszu o 5 klm. W. powstało w pobliżu lub w miejscu Radwankowa, dziedzictwa Wojciecha (Wyszaka?) Radwankowskiego, występującego między r. 1387 i 1400 (Akta gr. wielkop. z mylnem objaśnieniem); pustkami leżało w r. 1580 (Pawiniński, *Wielkop.*, I, 23). Sejm z r. 1773—5 wyznaczył komisję do rozgraniczenia dóbr Niepruszewa i Radwankowa, ur. Krzyckiego, stolnika poznańskiego, z dobrami Brzozą i Grodziszczkiem, ur. Jana Rozbickiego (Konstyt., 260). Około r. 1793 ukazuje się nam W. w ręku Drwęskich.

E. Cal.

Więckowo, niem. *Wienskowo*, dobra szlach., do Gawronic należące, pow. świecki, st. p. Terespol (o 7 klm.), st. kol. Parlin (o 3 klm.). Par. kat. Łąkie Polskie; 402·73 ha (360·26 roli orn. i ogr., 30·01 łąk, 9·09 nieuż.); 1885 r. 7 dm., 105 mk., hodowla bydła. Za czasów krzyżackich należało W. do komturstwa świeckiego; dziedziczył zobowiązany do służby zbrojnej na koniu. Za czasów polskich rozróżniano trzy działy szlacheckie, które stanowiły Więckowo i wieś włościańską (Więckówko); ta ostatnia, licząca 1649 r. 6 włościan, była przyłączona do parafii łąkowskiej. Każdy włościanin dawał mesznego po 1 koreu żyta i tyleż owsa. Więckowo zaś miało swój kościół paraf. w Grucznie i dawało mesznego 2 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizytę Szaniawskiego, str. 246 i 248). R. 1676 dzierżyli działy szlach. w Więckowie Jan Rokicki, Wład. Ostrowski i Albert Bagniewski; Więckówko posiadał Jerzy Zembowski. Według taryfy poborowej z r. 1648 płacił tu p. Więckowski 2 fl. 16 gr., p. Więckowska 16 gr. (ob. Rocz. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 181). Podług taryfy na symple r. 1717 płaciło W. z częściami 12 gr., Więckówko 4 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 86 i 88). R. 1773 obejmowały dobra szl. i wś włościańska Więckowo 10 wł. chełm. i 15 mr., 10 dym. i 47 mk. kat. i ew.; dalej 19 koni, 18

wolów, 9 krów, 10 jałowic, 29 owiec, 6 świń. Wysiew był: żyta 133 kor., jęczm. 50, owsa 40, grochu 15, tatarski 15 (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 367). *Ks. Fr.*

Więckowska Dąbrowa, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz, ma 7 dm., 42 mk., 434 mr. częściowych właścicieli. Zapewne stanowiła przyległość wsi Więcki.

Więckowy, niem. *Wenzkau*, wś włośc. na Kaszubach, pow. kościerski, st. pocz. Skarszewy, agent. poczt. i szkoła katol. w miejscu, par. kat. Pogódki. Wś zawiera 32 posiad. gburskich i 32 zagród, nadto 2 karczmy; 794 ha (590 roli or., 44 łąk), 92 dm., 165 dym., 851 mk., 783 kat., 68 ew. (na wyb. Strzyżewo przypada 1 dm. i 6 mk.). W. leżą między Skarszewami a Pogódkami, nad rzeką Wierzycą, odgraniczającą pola więckowskie od jaroszewskich i barskich. Przez wś idzie szosa i dr. żel. skarszewsko-kościerska, pierwsza r. 1829 pobudowana, druga r. 1884. Wś sama ciągnie się z północy na południe, w kształcie litery T. W środku wsi jest pagórek, na którym przed separacją gruntów, gdy jeden pasterz wszystko było pasaż, w południowych godzinach było odpoczywało, miejsce to dziś jeszcze zowią „Stanowiskiem“. Tuż przy wsi znajdowało się dawniej duże jezioro Gost, które r. 1823 spuszczone, teraz stanowi piękne łąki, zwane „Na jeziorze“. Na zach. stronie wsi, pod lasem królewskim, ciągną się bagna Strzyżewnicą zwane, pewnie z tego powodu, że w pobliżu jest wyb. Strzyżewo, na posiadłość prywatną zamienione. Przy niem znajduje się jezioro t. n., którego woda z wiosny właśnie przez owe bagna odpływa. W. są starą osadą. Urny trafiają się tu często, zwłaszcza w pld. i zach. stronie. R. 1887 wydobyto znów 2 urny, odesłane do prowincjonalnego muzeum w Gdańsku. R. 1886 znaleziono tu 148 szelągów srebrnych, z których każdy waży 1.75 grama. Pochodzą one z czasów w. m. krzyżackiego Michała Kuechmeister z r. 1413. Prócz tego znaleziono jeszcze 300 srebrnych czworaków z czasów w. m. Siegfrieda v. Feuchtwangen z r. 1309. Monety te znaleziono w ogrodzie, o 100 kroków od publicznej drogi, około pół metra w ziemi zakopane. Wreszcie r. 1889 znaleziono przy orce monety z r. 1382-90. W. należały dawniej do cystersów w Polplinie, do t. zw. klucza pogódzkiego. R. 1354 wydał je opat Maciej. Z 40 włók starych dostały się sołtysowi 4 wł. wolne i trzecia część grzywnien sądowych. Ciężary od włók gospodarskich składały się z 15 skojców (9 mrk 60 fen.) czynszu, dwu kureząt i trzech dni roboczych do dworu poguckiego od włóki. Ale na 7 lat uwolnił ich przywilej od wszelkich obowiązków. R. 1405 daje opat Piotr Honigfeld przywilej na karczmę, wolną od wszelkich robocizn prócz wiejskich, jak utrzymywania dróg publicznych, mostów i kościoła. Czynsz wynosił

22 skojce (12 mrk). R. 1592 ustąpił wsi całej opat Mikołaj Kostka bisk. kujawskiemu Rozdrażewskiemu, który ją zamierzał oddać jezuitom, sprowadzonym r. 1593 do Sztotlandu pod Gdańskiem. Ale wnet cofnął opat darowiznę, a konwent wszystkimi środkami opierał się zrzeczeniu, które bez przyzwolenia generalnej kapituły i papieża nie było prawomocne. Toczył się o tę sprawę spór w Rzymie, aż dopiero r. 1692 jezuitci zrzekli się pretensyi za 2000 zł. odstępnego. R. 1616 dostał Walenty Wróbel nowy przywilej na karczmę, za roczną dań pięciu grzywnien i 2 kogutów; resztę miał ponosić jak inni karczmarze. R. 1667 istniał już we W. osobny folw. opacki, pewnie po wojnach szwedzkich założony, gdy wiele gospodarstw pustkami leżało. Opat Jerzy Cielehowski puścił go razem ze wsią majorowi Pomyskiemu na 2 lata za sumę ogólną 1400 zł. R. 1669 dostała się ta sama dzierżawa Hertmanowi Niburowi na 3 lata za 1050 zł. Opat zastrzegł sobie tylko 2 stawy przy jeziorze leżące. Dzierżawca mógł łowić ryby klepą i inszemi sieciami oprócz niewodu, i warzyć piwo dla siebie i całej wioski w browarze więckowskim. Dzierżawa była tak tania, bo Nibur miał wystawić własnym kosztem całą owczarnią, zaciągając posowę w dworze i piwnicę naprawić. W kontrakcie powiedziano: „by poddani tejże majetności nie byli rozegnani z przyczyny arendarza, chybaby albo sami odeszli, albo dla żołnierza i jakich czasów niespokojnych się rozeszli. Opat gdyby przyjechał do W., zastrzegł sobie wolny wstęp do dworu. Mesznego pobierał prob. pogódzki ztąd 17 kor. żyta i tyleż owsa“ (ob. Wizyt. Szauiańskiego, str. 106). R. 1746 puścił opat Leski Maciejowi Tywusikowi 2 wł. za rocznym czynszem 36 zł. i zwykłą robocizną. R. 1757 sprzedał opat Turno karczmę z 2 wł. na 3 pokolenia za 300 zł., roczny podatek 20 zł. i obowiązek stawiania do niewodu i przewłoki, jako też rozwożenia ryb ułowionych zimną na sprzedaż (ob. Opactwo pelplińskie p. ks. Kujota, str. 340—42). Lustracja pruska z r. 1772 pisze: Wś włościańska klasztorna W. ma samych katol. mk., 36 włók, między temi 2 puste. Sołtys posiada 4 a karczmarz 2 wolne włóki prawem dziedzicznym, zresztą nikt. Wysiew na włokę wynosi 8 kor. żyta, 1½ jęczm., 5 owsa, ¾ grochu, ¼ luu; plon przynosi drugie ziarno. Mieszkańcy nie mogą żyć z rolnictwa samego, dla tego prowadzą handel drzewem, jak mieszkańcy Głódowa, Junkrów i innych wsi. Zawsze wiele roli leży ugorom. Czynsz od włóki wynosi 15 fl. lekkiej monety; sołtys płaci 4 fl., karczmarz 10 fl., kontrybucya od włóki wynosi 6 fl. 15 gr. Czynną tłuć, jak mieszk. w Jaroszewach, ale mogą mleć, gdzie chcą (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 168). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 liczyły W. 120 mk. katol. i 10 ew.; meszne

wynosiło 18 kor. żyta i tyleż owsa. R. 1819, po konfiskacie majątków zakonnych, odebrali tutejsi czynszownicy rolę na własność dziedziczną. R. 1863 została czwarta część wsi przez pożar zniszczona; na nowo pobudowane domy są murowane i dachówką kryte. Zdaje się, że za czasów cysterskich była tu kaplica, ale nawet najstarsi ludzie jej nie pamiętają. Przypuszczać jednak można, że stała na pagórku, o 100 kroków od wsi, gdyż tam znaleziono mocny fundament. Lecz historycznych wiadomości o kaplicy nie posiadamy. *Ks. Fr.*

Więclawice 1.) al. *Więslawice*, w XVI w. *Wiaczlawice*, wś, fol. i dobra, pow. wrocławski, gm. Boruchowo, par. Kowal, odl. 17 w. od Wrocławka. Ma 20 dm., 248 mk. W r. 1827 było 16 dm., 139 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol. W. i Zakrzewiec, rozl. mr. 1459; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 526, łąk mr. 182, past. mr. 71, lasu mr. 451, nieuż. mr. 33; bud. mur. 16, drew. 5; las urządzony; fol. Zakrzewiec gr. or. i ogr. mr. 93, łąk mr. 3, past. mr. 95, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 1, młyn amerykański, cegielnia, pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 21, mr. 234; wś Zakrzewiec os. 8, mr. 61; wś Strzały os. 10, mr. 168; wś Leonowo os. 10, mr. 136; wś Świątkowice os. 22, mr. 280; wś Dobrzelewice os. 17, mr. 61; wś Dobrzelewiczki os. 7, mr. 79; wś Grodno os. 25, mr. 90. Z tej wsi pisali się: Jakub de W. w r. 1379; Albert Baryczka h. Rola r. 1433 (Kod. dypl. pol., II, 327, 833). Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Wiacławice, w par. Kłotno, potem Gołaszewo, miała 2½ łąn., 2 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 15). 2.) **W.**, w XV w. *Wyanczlawice*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice, odl. 28 w. od Miechowa, 1½ mili od Krakowa, o 3 w. od linii granicznej austriackiej, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, dom przytułku dla ubogich. W 1827 r. było 25 dm., 152 mk. W r. 1873 fol. W. rozl. mr. 345; gr. or. i ogr. mr. 267, łąk mr. 11, past. mr. 4, lasu mr. 51, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 16; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 15, mr. 75; wś Wola Więclawska os. 5, mr. 41. Kościół par. założony był podobno w r. 1340. W połowie XV w. istnieje tu kościół drewniany, p. w. św. Jakuba apostoła. Wś należy do trzech właścicieli: Jakuba h. Leliwa, Mikołaja Pszonki h. Janina i Andrzeja Niemsty z Więclawic z rodu „Czewnia“. Łanów km. nie było, tylko 7 zagrod., karczma, cztery folwarki. Dziesięcinę, wartości do 15 grzywn., pobierał pleban, mający swe role i łąki (Długosz, L. B., II, 48). W r. 1581 Staszkowski płaci w W. od 2 łąn. km., 3 zagr. z rolą, 8 bez roli, 1 rzem., 2 zagr. plebańskich (Pawiński, Małop., 21). W XVII w. W. zostały nadane przez jednego z dziedziców jezuitom, którzy władali wsią do r. 1773. Przy ko-

ściele zdawna istnieje bractwo św. Izydora (od XVI w.?) i szpital dla ubogich. Z dawnych zażytków zasługuje na uwagę tryptyk staroniemieckiego pędzla (z XV w.?), przedstawiający w środku Trójcę św. a po bokach w grupach święci i święte (między nimi św. Wojciech, Stanisław i Wacław). W jednym z trzech ołtarzy jest obraz św. Izydora a w drugim św. Stanisława Kostki, z napisem iż r. 1678 ochronił od moru całą parafią. Przechował się starożytny rękopis łąciński z kazaniami (wiek XIV?). Kościół został gruntownie odnowiony, kosztem 6000 rs., w r. 1868. Do r. 1815 parafia była rozleglejsza, wchodziły do niej wsi Boleń i Bosutów al. Bosutów (dziś w pow. krakowskim, par. Raciborowice). Tryptyk starożytny opisał Józef Lepkowski w r. 1858 w „Kronice wiadomości krajowych i zagranicznych“ (wydaw. w Warszawie). Opis kościoła w W. wydał r. 1878 w Kielcach proboszcz miejscowy ks. Piotr Gosławski (broszurka, zawierająca 26 str.). W. par., dek. miechowski (dawniej skalmierski), 3395 dusz. 3.) **W.**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Brudzień, par. Rokicie, odl. 22 w. od Płocka a 37 w. od Lipna, ma 16 dm., 171 mk., wiatrak. W 1827 r. było 12 dm., 113 mk. Dobra W. składały się w r. 1872 z fol. W. i Myśliborzyce, rozl. mr. 1745; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 526, łąk mr. 3, past. mr. 49, lasu mr. 235, zarosli mr. 19, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 7-pol.; fol. Myśliborzyce gr. or. i ogr. mr. 557, łąk mr. 122, past. mr. 34, lasu mr. 203, nieuż. mr. 3; bud. drew. 6. Wś W. os. 24, mr. 56; wś Ostrowce os. 25, mr. 117; wś Myśliborzyce os. 17, mr. 76. Według reg. pob. pow. dobrzyńskiego z r. 1564 wś W., w paraf. Rokicze, miała 15 kmieci na łąnach całych, 1 zagr., karczmarza, poddanych Głowińskiego. Płacono fl. 8 gr. 7 sol. 1 (Pawiński, Wielkop., I, 278).

Więclawice, w par. Brzezine, podane w reg. pobor. z r. 1581 (Pawiński, Małop., 29), ob. *Więcłowice*.

Więclawice al. *Więslawice*, *Wienclawice*, (de) *Wenczlawicz* r. 1355, *Więcławice* r. 1580, posiadłość, w pow. inowrocławskim, o 5-5 klm. na ptn.-wschód od Inowrocławia, przy drodze toruńskiej, przed Gniewkowem, wzn. 908 m. n.p.m.; par. katol. Szadłowe, par. prot., poczta i st. dr. żel. w Inowrocławiu, ma 4 dm., 75 mk. (65 kat., 10 prot.) i 208-25 ha (181-43 roli, 1-46 łąk, 20-36 past., 4-47 nieuż., 0-53 wody); czysty doch. z ziemi 4483 mrk; właścicielem jest Robert Grasemann. W r. 1355 ks. kujawski Władysław, pan na Gniewkowie, podczas pobytu swego w Szarleju, wynagradzając zasługi Mikołaja Rumlika, dziedzica W., uwolnił od wszelkich opłat i ciężarów sześć łąnów soltyśkich, które Mikołaj posiadał na Ostrowązu klasztornym, w ziemi gniewkowskiej (Kod. Dypl.

Pol., I, 212). R. 1580 na W. Górnych miał Jan Tupadłski 1 łan os. i 2 zagr. a Jakub Włodek 1 łan os.; Dolne W. czyli Latkowo, z dwoma zagrodnikami, posiadał Adam Baliński, ststa kruszwicki (ob. *Latkowo*).

E. Cal.

Więclawiszki 1.) wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 63 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieża. 3.) **W.**, zaśc. nad potok. Trykortis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 29 $\frac{1}{2}$ w. od Święcian, 4 dm., 33 mk. katol.

Więclawska Wola, wś, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice. Wś wchodziła w skład dóbr Więclawice, z obszaru dwor. utworzony został folw. Firlejów. W r. 1827 było 32 dm., 205 mk. W połowie XV w. łany km. i karczmy należały do par. Goszcza, dwór szlachecki (militaris) i zagrodniczy do par. Więclawice. Dziedzicami wsi byli: Stanisław i Jakub h. Leliwa. Było tu 15 łan. km. i karczma z rolą, dające dziesięcinę z pól w stronie zachodniej i północnej (od Miechowa i Wilkowic) katedrze krakowskiej, zaś z pól od wschodu i południa (od Krakowa) i z folwarku plebanowi w Więclawicach, wartości 15 grzyw. (Długosz, L. B., II, 48). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś W. Wola, w par. Goszcza, miała 9 łan. W r. 1581 W. Wola, w par. Więclawice, własność Staszковского, miała 6 łan. km., 2 zagr. z rolą, 9 kom. bez bydła, 2 rzem., $\frac{1}{2}$ łan. karcz. (Pawński, Małop., 21, 441).

Br. Ch.

Więclawy 1.) fol., pow. kaliski, gm. i par. Godziesze, odl. od Kalisza w. 22; ma 2 dm. 2.) **W.**, pustka, pow. wieluński, gm. i par. Mierzycze. W 1827 r. było 7 dm., 29 mk.

Większniany (?), wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 6 w. od Szawel.

Więclawice, ob. *Więclawice*.

Więzów, pow. koniński, ob. *Więzowa*.

Więzów 1.) niem. *Wansen*, 1202 *Wanzow*, 1250 *Wanzow villa*, miasto, pow. olawski, odl. 5 mil na pld.-płd.-wsch. od Wrocławia, 3 mile na pld.-zach. od Olawy, wznies. 477 st. n.p.m., na praw. brzegu Olawy, posiada 165 ha obszaru (118 roli, 23 łąk, 1 lasu), 221 dm., 591 gospodarstw, 2294 mk. (1900 katol., 386 ew., 8 żyd.). Jest to dawna posiadłość biskupów wrocławskich. R. 1250 otrzymała osada prawo miejskie niemieckie, 1256 utworzono wójtostwo. Miasto otoczone było murami i miało trzy bramy: wrocławską, nissańską, brzegską. Nissańska przechowała się dotąd. Wały zostały zniszczone. Liczne pożary, ostatni r. 1834, niszczyły miasto. Kościół par. katolicki, p. w. św. Mikołaja, jest okazałą budowlą. Kaplica kat., p. w. św. Maryi Magdaleny, na cmentarzu. Ewangelicy należą do par. Mechwitz. Szkoła katol. i szpital na 16 ubogich. Corocznie 12 jarmarków. 2.) **W. Stary**, niem. *Alt Wansin*, wś, pow. olawski, par. kat. Więzów, ma 663 ha

(572 roli, 42 łąk, 1 lasu), 101 dm., 604 mk. (16 ewang.).

Więzowiec al. *Więzowiec*, sioło, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 37 w. od Słonima, wraz z osadą Murowanka 1107 dzies. ziemi włosc. (413 łąk i past., 35 nieuż.) i 145 cerkiewnej (14 łąk i pastw., 55 $\frac{1}{2}$ nieuż.). Parafia praw., dekanatu (błagocznia) zdzięciolskiego, 2149 wniernych, 1 kaplica.

Więzówka, chutor, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecz, należy do wsi Dobrosielce.

Więzownia, wybud., w pow. ostrzeszowskim, okr. komis. w Kobylgórze, poczta w Kuchlewie.

Wiganice, ob. *Wilańce* 1.).

Wigandsthal, targowisko nad strumieniem Łużyckim (Lausitzbach), pow. lubijski, par. kat. Friedeberg an Queis, ewang. Meffersdorf, odl. 3 mile na pld. od Lignicy, ma 39 ha (31 ha roli), 102 dm., 597 mk. (556 ew., 36 kat., 5 żyd.). Do r. 1815 należało do Saskich Łużyc. Założone na obszarze dóbr Meffersdorf w r. 1668, nosiło nazwę tych dóbr, lecz następnie od imienia dziedzica dóbr Wiganda v. Gersdorf otrzymało nazwę. Pierwotnymi osadnikami byli wychodźcy czescy. Istniała tu szlifiernia granatów. O dwie godziny drogi od osady leży góra Tafelfichte (wzn. 3379 st.), na której schodzą się granice Czech, Szlaska i Łużyc. W pobliskim Schwarzbachu źródła żelaziste.

Wigdorówka, karczma, pow. jampolski, gm. Babczyńce, o 26 w. od Jampola, ma 11 mk.

Vigelow (niem.), ob. *Wielgłowo*.

Wigi al. *Wigie*, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 21 w. od Kowna. Starow. Kożemiakiny mają tu 400 dzies. (180 lasu, 57 nieuż.).

Wigie 1.) okolica i dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 46 w. od Kowna. Klimontowiczowie mają 113 $\frac{1}{2}$ dzies. (40 lasu, 7 nieuż.), Waszkiewiczowie 59 dzies. (10 lasu), Szwabowie 28 dzies. 2.) **W.**, ob. *Wigi*.

Wigiele 1.) wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 8 w. od Szawel. 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 93 w. od Wiłkomierza.

Wigilka, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, należy do dóbr Rybaciński Montwiłłów.

Wigirdy, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 6 w.), okr. wiejski Ościukowszczyzna, 37 dusz rewiz.; należy do dóbr Grabowo Mazurkiewiczów.

Wiglowice al. *Węglowice*, przys. Laskowy, w pow. wadowickim, w obw. sąd. zatorskim. Wspomniane są w dok. z 1253 r. 17 kwiet. jako wieś należąca do klasztoru benedyktynek w Staniątkach (Kod. dypl. Małop., II, 92). Akt z 1400

r. 13 maja, mocą którego król czeski Wacław potwierdza zapis Jana (II), ks. oświęcimskiego, którym tenże zabezpiecza żonie swej Jadwidze oprawę pięciu tysięcy grzywien na miastach: Zatorze i Wadowicach, zamku Wołku i kilku wsiach, a między temi i Wigłowicach (niem. Beigelsdorf). Również wymienia i dok. z 1477 r. 28 maja, mocą którego dzieli się czterej synowie ks. Wacława księstwem zatorskiem i majątkiem i to w ten sposób, że Kazimierz i Wacław otrzymują jedną część spadku a Janusz i Włodek drugą. Wsi Wigłowice, Pietrowice i Trzebieńczyce pozostały wszystkich wspólną własnością (ob. Gruenhagen i Markgraf: Lehns- u. Besitzurkunden Schlesiens, II, 579 i 615). Długosz (L. B., t. II) nie wymienia W. Reg. pobor. z 1581 (Pawin., Małop., 105) podają W. jako ws należącą do zamku zatorskiego i do paraf. w Zatorze, o 1 łanie km. i 3 zagr. z rolą (ob. *Laskowa*).

W. H.

Wigonin, ob. *Wygonin*.

Wigra, rzeczka, wypływa z jeziora leżącego na pld. od wsi Wigrele, w pow. wykowyskim, przepływa przez jezioro na pld. od wsi Grauzyny, wchodzi na obszar pow. suwalskiego i uchodzi do Szeszupy pod wsią Poszeszupie. Długa 8 w. *J. Bliz*.

Wigrance, ws i os. leś., pow. sejneński, gm. i par. Berzniki, odl. od Seju 9 w., ma 7 dm., 44 mk. W 1827 r. było 6 dm., 89 mk.

Wigrale, ws, pow. wykowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyski, odl. od Wykówyszek 28 w., ma 15 dm., 111 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. W 1827 r. było 8 dm., 52 mk.

Wigrinnen, ws, pow. żądzborski, st. pocz. Alt-Ukta.

Wigry, wielkie i malowniczo położone jezioro, śród wyżyny pojezierza bałtyckiego, wznies. do 750 st. n.p.m., leży w pow. suwalskim a częścią w augustowskim, odl. 9 w. (w linii powietrznej) na wschód i pld.-wsch. od Suwałk. Ogólny obszar jeziora wynosi 20·9 wiorst kw. (0·43 mili), z tego 4·8 w. należy do pow. augustowskiego. Od cyfry tej (według obliczeń gen. Strielbickiego), różni się podawane często cyfry obszaru w morgach (7958 mr.) i dziesięcinach (4000 dzies.), odpowiadające znacznie większemu obszarowi (prawie 34 w. kw.). Pochodzi to zapewne od wliczenia do obszaru jeziora płańskich nadbrzeżnych obszarów, pokrytych dawniej wodą i dotąd w części zalewanych przy wyższym poziomie wód jeziornych. Jezioro ma kształt litery S. Długość w kierunku od pld. ku pld. w linii prostej wynosi 11 w., w kierunku od zach. ku wsch. 10 w., długość linii całego zakrętu około 17 w. Szerokość zmienia się od 1/2 w. do 2 1/2 w., głębokość dochodzi podobno do 150 st. Dno częścią błotniste, częścią piaszczysto-iłowate. Woda barwy zielonej. Obszar je-

ziora można rozdzielić na trzy części: północną, środkową i południową. Północna, otoczona lasami przeważnie, stanowi niejako oddzielne jezioro, mające do 2 1/2 w. w kierunku od pld. ku pld. i do 1 1/2 w. od zach. ku wschod. Przy wsi Tartak w pld. końcu zwięza się ona w kanał, przez który przechodzi po moście drogą bita z Suwałk do Seju. Część środkowa, rozszerzająca się w pld. części do 5 w. w kierunku od zach. ku wschod. a rozległa na 3 1/2 w. w kier. od pld. ku pld., mieści w pld. połowie wyspę z kościołem poklasztornym i kilka drobnych wysepek. Część południowa ma 9 w. długości w kierunku od zach. ku wsch., kilka większych wysp i łączy się z kilkoma drobnymi przyległymi jeziorami, jak Długie i Malczynie przy pld. brzegu, Mula-czyk i Krusznik przy pld. Rzeka Czarna Hańcza wchodzi do jez. ze strony zach. (w części środkowej), o 2 w. na pld. od os. Cimochowizna, śród lasów, a wypływa pod wsią Durdyniszki przy wsch. brzegu, wprost wyspy klasztornej. Z ryb spotykamy tu, między innymi, sieje, sielawy, pstrągi.

Br. Ch.

Wigry, dawniej *Wygry*, *Wikgry*, osada kościelna na wyspie śród jeziora t. n., pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, odl. 14 w. na pld.-wschód od Suwałk, ma 10 dm., 54 mk. W r. 1827 był 1 dm., 5 mk. Już w XV w. istniało „uroczysko“ Wikgry śród puszczy służącej za miejsce łowów książąt litewskich. Odwiedzał te lasy Jagiełło, a raz omal nie wpadł tu w ręce Krzyżaków. Zdarzenie to tak opowiada Kromer: „Roku 1418 król Jagiełło powtórnie w Żmudzkiem Wieluniu o pokoju z Krzyżakami się namawiał, zaciągnawszy tam z sobą senatory niektóre polskie. Ztąd gdy nic nie sprawiwszy odjechał, a rozprawiwszy senatory sam z trochę dworzaków w Wigroszach lasiech myśliwym polowaniem się zabawiał, o mały włos w komendatora rastenburgskiego zasadzki nie wpadł“. Tu również ostatni z Jagiellonów zabawiał się łowami dnia 1 sierp. 1551 r. (Przeździecki, Jagiellonki Pol., V, p. LXXIII). Zdawna istnieć tu musiał dworzec myśliwski. W „Rewizyi puszczy w. ks. lit.“ z r. 1559 czytamy: „w puszczy Perełomskiej jezioro hospodarskie Wikgry. Nad tem jeziorem dwór J. K. M.“. Co do samej nazwy okalającej dwór puszczy istniał naówczas spór między „osocznikami“, z czego domyślać się można, że tu przechodziła granica puszczy: perełomskiej i perstańskiej, należących do dóbr stołowych ekonomii grodzieńskiej (tamże, str. 54). W uroczey tej miejscowości przemieszkiwali dość długo pustelnicy reguły św. Pawła. Świeżo przybyli z Włoch do Krakowa kameduli, uzyskawszy pozwolenie Władysława IV, wzniesli tu kościół i pozakładali pustelnie. Jan Kazimierz potwierdził im dnia 6 stycznia 1667 r. przywilej fundacyjny i uposażenie pomnożył. Według aktu erekcyjnego celem fundacyi miało być uprosze-

nie Boga przez modły zakonników, żeby raczył odwrócić ciągle klęski, jakimi kraj naówczas był nawiedzany. Aktem tym król nadaje zakonnikom reguły św. Benedykta, za pozwoleniem papieża Klemensa IX i Aleksandra Sapiehy, bisk. wileńskiego, oprócz rzeczonyj „wyspy“ na jeziorze Wygry, leśnictwa Perstuńskie i Przełomskie, z folwarkami, wsiami i lasami. Dokument ten na dwunastu osadzonych tu zakonników wkłada obowiązek odprawiania w oznaczonym czasie mszy św. za osobę fundatora, królową Maryą Ludwikę i królewiczą Karola (M. L., ks. 410, f. 1513). Sejmujące stany fundacją królewską tegoż roku zatwierdziły (Vol. leg., IV, p. 1004-5). Działalność zakonników przypomina cywilizatorską misją klasztorów średniowiecznych. Trzebią oni puszcze i zakładają liczne folwarki, dla użytkowania lasów urządzają liczne huty, połączone z kopalniami rudy żelaznej. W samych dobrach Wigry założono 8 rudni. Sprowadzeni z różnych stron kraju robotnicy dają początek licznym osadom leśnym. Przy klasztorze na wyspie założono piękne ogrody owocowe i urządzone ogrodzone zwierzyńce. Rządy gospodarnego zakonu wywołały wkrótce niezadowolenie sąsiadów. Już w r. 1710 pozwano przed sąd grodzki kamedułów i ich przeora ks. Emiliana „iż chlebem królewskim wytuczona pustynia Wigierska recalcitravit, kiedy ręką tą, która odbiera beneficja, oddaje maleficja przez wygnanie strażników w puszczy Perstuńskiej i Przełomskiej, JK.M. osadnych, oraz uwięzienie p. Prejeza, podłowego w. ks. lit.“ (Akta grodzieńskie, VII, str. 464). Zatargi te oparły się widocznie o Rzym, skoro dla rozstrzygnięcia ich zesłany został od stolicy apostolskiej do Polski Hieronim Grimaldi, arcyb. edeński, nuncyusz papieski. Komisarzem dla odgraniczenia kamedułów wigierskich wyznaczony został 15 października 1715 r. Paweł Sapieha, jako biskup żmudzki i opat paradyski (M. L., ks. zap. 155, f. 788). Pomimo tych zajęć, August II tegoż roku bawiąc na łowach w puszczy, klasztor wigierski nowemi obdarzył dobrami w ekonomii grodzieńskiej, o zatwierdzenie czego przez sejm warszawski prosi szlachta wojew. grodzieńskiego jeszcze w r. 1720 (Akta grodz. z sądu, VII, str. 274). We dwa lata później (1717 r.) tenże monarcha zwalnia dobra klasztorne „od wszelkich konsystencyi, hybern, przechodów i lokacyi żołnierskich“ (Vol. leg., VI, p. 326). Gdy zaś w tym czasie pożar nawiedził W. i zniszczył przywilej fundacyjny, August II d. 18 lipca 1725 r. potwierdził takowy, z zastrzeżeniem książęcego prawa polowania, co sejm w r. następnym potwierdził (Vol. leg., VI, p. 496-7). Tak hojnie sypane dobrodziejstwa nie zadawały jednak przedsiębiorczych zakonników. W summaryuszu dochodów z leśnictw ekonomii grodzieńskiej z r. 1748 czytamy: „Konwent Wygierski WWOO.

Kamedułów, po wielu miejscach nie mając jeszcze doskonałego ograniczenia swego, jako to: nad *Wolką* i pod *Danielowcami* i *Białowierzchniami*, co może puszczy królewskiej do siebie garnie. Przeto convenienter adigendus, aby komisyj sobie wyprosiwszy, do końca wyprowadził ograniczenie swoje w miejscach sobie nadanych przez konstytucyę, tenże konwent nimus się być pokazuje w przywłaszczeniu sobie łąk w puszczy królewskiej, których po całej puszczy Perstuńskiej, Przełomskiej moc jest wielka, nie tylko rozszerza i roztrzebia łąki sobie nadane, na uszczerbek intrat i posesyi królewskiej, ale też i gdzie są kopce na udzielenie jakich łąk, mniej na to uważając, jak daleko rozlegają uroczyska, zewsząd się szerzy i poddanych króla z dawnych posesyi wypędza, albo też do miejsc, które są jeszcze wolne przystępu nie daje“ (Piscowaja kniga, II, p. 40). Okazała świątynia wigierska, szczytami dwóch wież swoich pantująca nad drzewami okalającej ją puszczy, zbudowaną jest z kamienia na wzmocnionym ręką ludzką półwyspie. Oprócz kościoła urządzone tu crem czyli pustelnie, składającą się z 12 domków, wystawionych w dwie równoległe linie. Przy każdym domku ogródek; całość od strony ładu oddzielona wysokim murem. Wszystkie te gmachy ostatecznie ukończone zostały dopiero w r. 1745. Stał przytem piękny, murowany dom, z licznymi pokojami dla gości. Kościół, p. w. Niepokal. Poczęcia N. M. Panny, niewiadomo kiedy i przez kogo konsekrowany został. Wnętrze jego zdobią obrazy Smuglewicza i innych obcych malarzy. Z chwilą zajęcia tej części kraju przez Prusaków dobra zakonników zabrano na skarb w r. 1794 a ich samych przeniesiono w r. 1800 na Bielany pod Warszawą. Kościół stał się odtąd katedrą biskupstwa wigierskiego, utworzonego z części biskupstwa wileńskiego, oderwanego od Litwy. Pierwszym biskupem został ks. Michał Karpowicz, znakomity kaznodzieja (ur. 1744, † 1805), którego ciało spoczywa w podziemiach świątyni. Następca jego Jan Klemens Gołaszewski (1748, † 1820) w d. 8 maja 1815 r. konsekrował tu Woronicza na biskupa łuckiego (Święcki, Hist. pam., II, 545). Staraniem tego biskupa katedra dyecezyalna przeniesiona została w r. 1817 z W. do Sejn, gdzie dotąd się mieści. Bulla papieżka z r. 1818 przemianowała biskupstwo wigierskie na augustowskie. Odtąd katedra stała się kościołem parafialnym, liczącym obecnie 5595 parafian (Ordo Divini Officii z r. 1885, str. 25). Obszar dóbr klasztornych po zajęciu przez rząd pruski stał się centrem oddzielnego powiatu wigierskiego (Wigrischer Kreis), który według mapy z 1806 r. graniczył od płu. z pow. kalwaryjskim (wsi: Wersele, Łanowizna, Mieszkinie, Boeczne, Sidory, Klonowo, Polance, Kibarty, Balle, Obelica, Naruny), od wschodu dotykał Niemna, od pld. stykał się z pow. dąbrow-

skim (wsi: Świętojańskie, Rynkowiec, Kolety, Komaszówka, Twardy Róg), od zach. z pow. biebrzańskim i dawną granicą pruską. Obszar powiatu wynosił do 80 mil kwadr. (połowę obszaru zajmowały lasy). Było w nim 15 miast królewskich i 5 szlacheckich. Miasta królewskie miały 1733 dymów i 9769 mk., szlacheckie (prócz Raczek) 242 dym. i 1376 mk. Dobra królewskie tworzyły 7 zarządów (Aemter), obejmujących 66 folw., 416 wsi, 28 oddzielnych osad, 5902 dymów i 46280 mk.; dobra szlacheckie liczyły 2033 dym. i 12792 mk. Dobra szlacheckie szacowano na 1300000 tal. W byłych dobrach klasztornych liczone 1200 włościan, dawały do 30000 tal. dochodu. Lasy klasztorne, pięknie zachowane, obfitowały w drzewo masztowe i budulcowe. W obrębie powiatu leżały następujące miasta: Bakałarzewo, Berzuńki, Filipowo, Jeleniewo, Krasnopol, Lejpuny, Liszkowo, Łoździeje, Metele, Mirosław, Przerośl, Puńsk, Sejny, Sereje, Suwałki, Szezebra, Wiejsieje, Wiżajny. Z tych najludniejsza Łoździeje miały (około r. 1800) 1537 mk., zaś Suwałki, Przerośl i Sereje więcej niż 1000 mk. Z części dawnych dóbr klasztornych utworzony został majorat rządowy, w pow. suwalskim, w gminach Hutta i Kuków. W skład majoratu wchodziły folw.: Hutta, Nowy al. Czerwony, Piotrowa Dąbrowa, Stary, Papiernia, Jesionowo, Kuków i Źdrojczyżki. Obszar gruntów majoratu wynosi 3975mr., a lasu 197 mr. 4 przętów. W r. 1868 dobra te oddane zostały jako majorat generał-lejtnantowi Mikołajowi Ganeckiemu. Do tegoż majoratu należą trzy młyny: w Papierni i Tartaku nad rzeką Czarną Hańczą, i w Tartaku nad rz. Pierty. Wszystkie wzmiankowane folwarki otaczają miasto Suwałki ze wszech stron, a część gruntów folw. Papiernia i staw dotykają samego miasta i tu też jest rezydencja właściciela, murowany młyn wodny i łazienki dla użytku miasta. Najobszerniejszy z folwarków Kuków ma mr. 1390; na fol. Hutta mieszka administrator majoratu. W Hucie i Kukowie są liczne i obszerne budowle gospodarcze i gorzelnie, a w Hucie prócz tego browar piwny. Grunta w ogóle żytne, ale sięją też i pszenicę; najlepsze w Czerwonym Folwarku. W lesie położonym obok Hutty znaczna ilość dębów, pomieszanych z sosną i świerkiem. Obszerne jeziora, znane pod ogólną nazwą wigierskich, wchodzące niegdyś w skład ekonomii Hutta, pozostały przy skarbie. O własność znacznej części tych dóbr toczył się długoletni proces, rozpoczęty przez rodzinę Kiewliczów przeciw skarbowi królestwa. Ostatecznie wyrokami trybunału warszawskiego, sądu apelacyjnego i IX depart. senatu proces ten rozstrzygnięty na korzyść skarbu. Obecnie ogromne te dobra rozpadły się na kilkanaście części, które przeszły w największej części na donacje. *Źródła:* Holsche „Geographie und Statistik v. West.-Sued-u. Neu-

Ostpreussen“. Berlin, 1800 r. (t. I, 437-444). Połujański „Wędrowki po gub. augustow.“ (str. 150-181). Opisy z rycinami dawały: „Tygod. Illustr. (z 1862 r. t. IV, 35 i z 1871 r., VII, 243), „Kłosa“ (t. VII, str. 153) i „Tygod. Powszechny“ (z 1880 r.). *M. R. Witan.—Br. Ch.*

Wigstadi, ob. *Witków*.

Wigstein 1.) *Górny, czesk. Viksztein Horni, niem. Ober Wigstein*, ws na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim, w miejscu, gdzie Mora (prawy dopł. Opawy) zwraca się ku płn. W r. 1880 było tu 27 dm., 183 mk. (182 rz.-kat., 1 izrael.), 141 Niemców i 41 Czechów. Szkoła ludowa w miejscu. W. Górny tworzy z Hertmanicami (Erdmannsdorf) i Radkowem (Ratkau) jedną gminę. Na gruntach wsi znajdują się ruiny zamku Wigstein. Resztki murów mają jeszcze 5 do 6 sążni wysokości, widocznie zamek niegdyś miał kilka pięter. Główna brama znajdowała się po stronie płn. Z trzech innych stron broniły zamku strome ściany. Wewnątrz, po lewej stronie wielkiego podwórza, wznosi się główna część bodowli. Początkowe dzieje zamku nie są znane. Według A. Petera („Burgen u. Schloesser im Herzogthum Schlesien“, Teschen, 1879) zbudował na miejscu zniszczonego przez Mongołów w r. 1241 zamek Witko Krawarz nowy zamek i nazwał go od swego imienia Witkowstein, Witkenstein a stąd dzisiejsza forma Wigstein. Założyciel osadził tu wies. W. przeszedł potem w posiadanie ks. opawskich. Aktem z 1433 r. Przemko, książę opawski, zapisuje zamek ten w dożywocie swej żonie Helenie (ob. Gruenhagen i Markgraf, Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens, t. II, str. 504). Zamek przechodził kilkakrotnie w zastaw. W r. 1591 jest w posiadaniu Jana Brabańskiego i należy do Moraw. W r. 1612 otrzymuje Adam Oderski zamek i dobra W. od cesarza Rudolfa II na własność. Ważne następstwa miała wojna 30-letnia. Protestancka szlachta popierała Ernesta hr. Mansfelda, znanego wodza, gdy tenże w r. 1626 na Szląsk wkroczył. Po ustąpieniu tegoż cesarz Ferdynand II skazał skompromitowanych na konfiskatę dóbr albo na kary pieniężne. Z powodu nieuiszczenia kar, jakie cesarz Ferdynand I nałożył na szlachtę protestancką, popierającą Mansfelda, dostały się niektóre dobra, a między nimi W., w sekwestr. Po zwycięztwie pod Jankowem (6 marca 1646) zajęli Szwedzi pod Torstensonem cały Szląsk aż po przełęcz Jabłunkowską. Jedynie w obwarowanych miejscowościach utrzymały się garnizony cesarskie. Do tych należały, prócz Opawy, Grodziec (Graetz) i Wigstein. Dobra W. zmieniają odtąd szybko właścicieli; dłuższy czas pozostały w posiadaniu Emanuela Glassnera, kupca i bankiera, które je nabył w r. 1860 Ob. Leparz: Beitrage zur aelteren Geschichte des Herzogthums Schlesiens. Peter A.: Volksthuemliches aus Oesterreichisch-

Schlesien, Bd. II. Biermann : Geschichte der Herzogthuemer Troppau u. Jaegerndorf. 2.) **W. Dolny**, czesk. *Vikstein Dolni*, niem. *Nieder Wigstein*, wś na Śląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim (niem. Wigstadt), na płn. od Witkowa. W r. 1880 było 20 dm. i 125 mk. rz.-kat.; 123 Niemców i 2 Czechów. W. tworzy z Ligotką (Lhotka, niem. Nitschenau) gminę administracyjną. *W. H.*

Wigt (*Schoenes-*), ob. *Fyszhuza*.

Wigurce, ob. *Wigurycze*.

Wigurowszczyzna (ob. *Miłostawce*), pow. osterski, ob. *Wygurowszczyzna*.

Wigurycze, *Wihurycze*, w dokum. *Wikorycze*, *Wikurycze*, *Wigurce*, *Wigurycze*, wś nad rzeką Połonką, pow. łucki, na pld.-zach. od Łucka. W 1545 r. własność ks. Czartoryskich, którzy z Osnityszyna, Wikurycz i Szprachowa zobowiązani byli do utrzymywania jednej horodni zamku łuckiego (ob. Jabłon., Rewizye, 52). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Wasyl Wigora, z imienia swego Wigurze, wnosi z 9 dym., 11 ogrod. po 2 gr. a w 1583 r. Bogdan Wigura z imienia kn. Jury Czartoryskiego Wigurycz z 10 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyn, 33, 104).

Wiguryna al. *Wihuryna Polana*, wś, pow. klimowicki, gm. Nadziejkowicze, 55 dm., 429 mk., z których 30 zajmuje się wyrobem wozów, sań itp. Porów. *Polana 2*).

Wigusz-Bartel, wś, pow. kłajpedzki, st. P. Carlsberg.

Wiguszki, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 6 w.), okr. wiejski Wodol, 85 dusz rewiz.; należy do dóbr Iwie hr. Zamoyskich.

Wibrajew (w dokum.), pow. kaniowski, ob. *Wykrajów*.

Wihtenpelte (łotew.), ob. *Weitenfeld*.

Wihurycze, ob. *Wigurycze*.

Wijejki, dobra, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Uciany, o 65 w. od Wilkomierza, własność Świąteckich, 196 dzies. (7 lasu, 12 nieuż.).

Wijewo, niem. *Weine*, wś i dobra, dziś pow. wschowski, niegdyś posiadłość klasztoru wieleńskiego. Leży na pld.-zach. od Przemętu, przy trakcie z Kębłowa do Wschowy. Sąd we Wschowie, kom. okr. w Włoszakowcach a poczta w miejscu. Obszar ma 2453 ha, z czystym dochodem 16719 mrk. W r. 1379 Neko, syn Sulka, nabył sołtystwo wijewskie od Petyrlina, syna Kunczka, byłego sołtysa. Sprzedaż tę zatwierdził Jan, opat wieleński. R. 1580 należało W. do par. w Przemęcie, dziś do par. Brenno. W pobliżu na płn.-zach. od Wschowy leży karczma wijewska. Ob. *Potrzebowo i Śmieszków*. *Wł. Ł.*

Wijna, ob. *Wujna*.

Wijoliszki, wś i dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 52 i 53 w. od Poniewieża.

Wijsko, dawna nazwa wsi Hujsko, w pow. dobromilskim.

Wijunica al. *Wijunka* al. *Kropiwna*, rzeczka, w pow. nieżyńskim gub. czernihowskiej, dopływ rz. Osetr, długa 23 w.

Wijunka, rzeczka, w pow. radomskim, przepływa pod wsią Steczanką, którą rozdziela od wsi Żołnierzówki i Rozjeźdej i uchodzi do błot na lewym brzegu Uszy.

Wijunki, *Wiunki*, wś, pow. żytomierski, gm. Pulin, par. praw. Strybież (o 10 w.); huta szklana. Własność Szlenkiera.

Wijuniszczce, wś, pow. radomski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 20 w. od Radomyśla, ma 42 mk.

Wijunówka, rzeczka, dopływ Narwy z prawej strony.

Wik (niem. *Wiek*, estoń. *Laena-Ma*) al. *Wicki powiat*, inaczej zwany *Hapsalskim*, w pld.-zach. części gub. estońskiej, graniczy z Baltykiem, Harryą i gub. inflancką, składa się z częścią z ładu, częścią zaś z różnych większych i mniejszych wysp i zajmuje 67¹/₂ mil al. 3267.3 w. kw. Powierzchnia przedstawia nizinę dość równą, opadającą stopniowo na zachód ku morzu. Tylko w pld.-wsch., bardziej wyniosłej części powiatu, dopływy rz. Kissarien płyną wśród dość głębokich parowów. Wybrzeże powiatu, w które głęboko wrzynają się zatoki: Hapsalska i Mitsal, jest w ogóle niskie, na płn. kamieniste a na pld. piaszczyste. Powiat zroszony jest niewielkimi rzekami przybrzeżnymi, z których najważniejsza Kissarien, uchodząca do zatoki Mitsal. Jezior znajduje się 35. Są one w ogóle nieznaczne i położone wśród błot. Błota zajmują prawie całą środkową część powiatu od rz. Kissarien na płn. do drogi hapsalskiej i wierzchołowi rzki Sellenkuell (główniejsze Sellenkuellskie i Marielauch). Oprócz tego błota tworzą deltę rz. Kissarien i znajdują się w części pld.-zach. powiatu. Lasy zajmują 86000 dzies., z tego 25000 dzies. na wyspie Dagden. Na lądzie stałym lasy znajdują się wyłącznie w zakątkach: płn.-wsch., pld.-wsch. i pld.-zach. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 76256 mk. (oprócz 102 prawosł. i 30 katol. zresztą ewang.). Pod względem administracyjnym powiat dzielił się na 3 okręgi: W. Łądowy, Pobrzeżny i Wyspowy (Land-, Strand- i Insular-Wick), mające 17 parafii, obejmujących mto Hapsal, osadę Leal, 2 majątki koronne, 148 prywatnych i 16 pastorałów. Główne zajęcia mieszkańców stanowią: rolnictwo (59000 dzies. roli) oraz hodowla bydła (143000 dzies. łąk). W 1860 r. było w powiecie: 14000 sztuk koni, 46000 bydła rogatego, 43000 owiec zwyczajnych, 14000 rasy poprawnej, do 14000 trzody chlewnej. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W t. r. było w po-

wiecie: 52 gorzelnii, 41 browarów piwnych, 1 fabryka octu, 1 likierów, 1 fabryka sukna (wyprodukowała za 280000 rs. i zatrudniła 287 robotn.), 2 garbarnie i 6 cegielni. Nadto w powiecie znajdują się łomy wybornego kamienia budulcowego (wapien piaszczysty) w pobliżu Hapsalu, oraz bogate pokłady torfu, eksploatowane koło Fikkel i Leal. Do powiatu należą wyspy: Worms, Dagden i kilka pomniejszych.

Wikańce 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponedel, o 63 w. od Nowoaleksandrowska, własność Sokołowskich, 35 dzies. (6 lasu). 2.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Owanty, o 33 w. od Wilkomierza. 3.) **W.**, ws, tamże, o 53 w. od Wilkomierza.

Wikanie, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 74 w. od Nowoaleksandrowska.

Wikarewicz 1.) *Małe*, ws nad odnogami Horynia, pow. piński, na „Zarzeczu“, w 3 okr. pol., gm. Terebieżowo, o 69 w. od Pińska, ma 8 osad, 42 mk. Lud rolniczy, flisaczcy i rybaczcy; łąk obfitość, grunta żyzne. Własność Komarnickiego. 2.) **W.**, *Wielkie*, ws nad Horyniem, pow. piński, na „Zarzeczu“, w 3 okr. pol. płońnickim, gm. Stolin, o 75 w. od Pińska, ma 16 osad, 60 mk. Miejscowość obfita w łąki, ryby i lasy. Lud, oprócz rolnictwa, trudni się flisactwem i rybactwem. Własność Radziejewskich.

Wikarskie al. *Wikaryjskie*, os., pow. wrocławski, gm. Lęg, par. Włocławek, ma 17 mk., 34 mr. Należała do dóbr katedry wrocławskiej.

Wikartowce, węg. *Vikartocz*, ws, w hr. spiskim (Węg.), na granicy hr. liprowskiego, kościół katol. paraf., tartak i młyn wodny, lasy, 1515 mk.

Wikażerys, dwa małe jeziora, w pow. nowoaleksandrowskim. Przepływa przez nie rzeka Indreja, dopływ jez. Łosza.

Wiker al. *Wikker*, rzeka, w dawnej Galindyi (por. t. II, 475), jestto dzisiejsze rzeczka Wiker.

Wiki, ws kościelna na Łużycach Serbskich. Cała parafia obecnie uległa zniemczeniu.

Wikiańce, ws nad jeziorem Styrnie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 18 w.), okr. wiejski Czulski, o 65 w. od Wilna, 6 dm., 86 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. tylko 2 dusze rewiz.); należy do dóbr Styrnia Nowickich.

Wikielec, niem. *Winkeldorf*, ws na Pomezaniu, pow. suski, st. pocz. i par. kat. Hawa, 333 ha (266 roli orn., 30 łąk, 1 lasu); 1885 r. 59 dm., 91 dym., 414 mk., 40 kat., 374 ew. W 1789 r. 15 dym. *Ks Fr.*

Wikieratyski 1.) al. *Wiekierotyski*, ws, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odl. od Maryampola 4 w. Część I ma 15 dm., 85 mk.; część II ma 10 dm., 56 mk. W 1827 r. było 8 dm., 58 mk. 2.) **W.**, ws, pow. wykłowski,

gm. i par. Wyłkowyski (odl. 6 w.), ma 2 dm., 32 mk. W 1827 r. 3 dm., 25 mk.

Wikkes-Mujża (lotew.), ob. *Wehsiht*.

Wiklarowszczyzna, *Winklerowszczyzna* (?), folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Howiezna, o 62 w. od Słucka. *A. Jel.*

Wikłów al. *Wyklów*, ws i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Kruszyna, odl. 10 w. od Radomska. Ws a 29 dm., 263 mk.; fol. 5 dm., 15 mk. Młyn wodny, piec wapienny, pokłady wapienia i torfu. W r. 1827 było 14 dm., 122 mk. W r. 1870 folw. W. z os. młyn. Zaremba rozl. mr. 1162; gr. or. i ogr. mr. 470, łąk mr. 122, pastw. mr. 6, wody mr. 3, lasu mr. 542, nieuz. mr. mr. 19; bud. mur. 1, drewn. 30; płod. 12-pol., las nieurzadzony. Ws W. os. 24, mr. 176; ws Stefanów os. 7, mr. 16. Fol. W. należy do dóbr Kruszyna. Na początku XVI w. ze wszystkich ról dawano dziesięcinę pleban. w Kruszynie (Łaski, L. B, I, 253). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 we wsi W., w par. Kruszyna, Lwowski płacił od 5 os., 2 łąn. (Pawiński, Wielkop, II, 280).

Wikłowo, osada, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkieryta, należy do dóbr Łukowo Konsznych.

Wiknina, ob. *Oknina*.

Wikno, niem. *Wickno*, zapewne *Wykno*, leśnictwo, pow. szczycieński, st. p. Rheinswein.

Wikoline, 1488 *Wyclyn*, dobra i ws, pow. górski (Szląsk), par. kat. i ew. Wąsosz (Herrnstadt). W r. 1885 dobra miały 493 ha, 8 dm., 78 mk. (17 kat.); ws 92 ha, 33 dm., 177 mk. (7 kat.).

Wikorycze, (w dokum.), ob. *Wigurycze*.

Wikosewo, niem. *Vizow*, ws i dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Główny.

Wików (par. Czerwiński), jestto Wykowo, w pow. plockim.

Wików Werchni i Niżni, ws nad rz. Suczawicą, w pow. radowieckim na Bukowinie. Graniczy od wschodu z Putną. Posiada pokłady gipsu, stadninę rządową. W r. 1881 W. Górny, gmina, miał 5104 mk.; W. Dolny 2469 mk. Obszary dworskie 141 mk. Stefan V, gospodar młtański, nadał r. 1466 W. Werchni klasztorowi w Putnie. Na obszarze tej wsi powstał r. 1479 W. Niżni. Każda ws ma swą oddzielną parafią grek.-nieun. Urząd poczt. jest w W. Werchnim. Obszar dworski należy do funduszu religijnego.

Wików al. *Wikowo*, pow. bytowski, ob. *Modrzewo*.

Wików, niem. *Elsterwerda*, ws na Łużycach.

Wikowa, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Iżny (praw. dopł. Okmiany, lew. dopł. Jury).

Wikrajcie, ws, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, o 40 w. od Rossień.

Wikry, pow. lubawski, ob. *Lipinki* (t. V, 263).

Wiksin, ws i folw., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk, odl. o 23 w. od Ciechanowa, ma 11 dm., 121 mk. W r. 1827 było 10 dm., 70 mk. W r. 1885 folw. W., oddzielony w r. 1859 od dóbr Grudusk, rozl. mr. 355: gr. orn. i ogr. mr. 291, łąk mr. 20, lasu mr. 36, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 10-pol. Ws W. os. 21, mr. 69.

Wiksnieryszki, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 57 w. od Szawel.

Wiktopol, folw. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol.

Wiktor, os. młyn., pow. kolski, gm. i par. Chełmno, wchodziła w skład dóbr Chełmno. W 1827 r. było 2 dm., 13 mk.

Wiktoriany, ob. *Wiktorzany*.

Wiktorka, strumień łączący się z rzeką Żyrnówka, w pow. wilkomierskim, ob. *Pobojsk*.

Wiktorka, os., pow. miechowski, gm. Rzeżuśnia, par. Gołęza.

Wiktorów 1.) folw. dóbr Czarna, w pow. radzyńskim, ma 62 mk., 182 mr. 2.) **W.**, ws, pow. nieszawski, gm. Bądkowo, par. Zbrachlin, ma 18 os., 312 mr. Należała do dóbr Niszczewy. 3.) **W.**, os. młyn., pow. wrocławski, gm. Piaski, młyn wodny. 4.) **W.**, folw. dóbr Brudzew, w pow. kolskim, ma 1 dm., 10 mk. 5.) **W.**, pow. sieradzki, gm. Dzierżazna, ob. *Józefów* 29). 6.) **W.**, ws i folw., pow. łódzki, gm. Lućmierz, par. Zgierz. Ws 5 dm., 81 mk., 29 mr. włość; folw. 2 dm., 11 mk., 188 mr. dwors. Wchodził w skład dóbr Lućmierz. 7.) **W.**, folw., pow. słupecki, gm. i par. Ostrowite, odl. od Słupy 14 w., ma 2 dm., 20 mk. 8.) **W.**, folw. dóbr Krzepocin, pow. łęczycki, gm. Tkaczew. 9.) **W.**, os., pow. sieradzki, gm. Wojstawice, par. Korczew, odl. 10 w. od Sieradza, 3 dm., 13 mk. W 1827 r. było 2 dm., 20 mk. 10.) **W.**, ws i folw., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Biała, odl. 10 w. od Wielunia, o 5 w. od Lututowa, ma kościółek filialny, 20 dm., 119 mk. Niedgdyś własność Jaksów Żeromskich h. Gryff, obecnie Biernackich. W r. 1827 było 24 dm., 124 mk. W r. 1874 folw. W. rozl. mr. 490: gr. orn. i ogr. mr. 454, łąk mr. 13, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 18; bud. drew. 9, wiatrak. Ws W. os. 19, mr. 128. Ws ta istniała już w XV w. i była gniazdem Witkowskich h. Gryff lub Jastrzębiec. Rodzina ta zapewne już w XV w. wzniosła tu kaplicę p. w. św. Zygmunta, którą Lib. Ben. Łaskiego zwie już starodawną. Odpusty na uroczystości św. Zygmunta i Walentyna sprawdzały tu tłumy ludu. Składano liczne ofiary, idące przeważnie na korzyść szlachty i kmieci opiekujących się kaplicą. Wizytator wymógł przyznanie się winnych do 20 grzyw., które każał złożyć im do skarbonki i oddać na przecho-

wanie oficyałowi wieluńskiemu. W kaplicy tej wznosił trzy nowe ołtarze dziedzi wsi Marcin Zaręba (Łaski, L. B., II, 155). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 ws W., w par. Biała, własność Kosmidrów, miała 4 os., 1½ łąnu (Pawiński, Wielkop., II, 297). 11.) **W.**, ws i folw., pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Szydłów. Ws ma 5 os., 55 mr.; folw. ma 695 mr., należy do dóbr Grabki. W r. 1827 było 5 dm., 33 mk. 12.) **W.**, folw. dóbr Gnojno, w pow. stopnickim. 13.) **W.**, os. leśna, pow. ostrołęcki, odl. 2 mile od Wyszkowa, przy drodze bitej do Ostrowia. Tu mieszka podleśny straży Białełoto, leśnictwa rządowego Udrzyn. 14.) **W.**, ob. *Wiktorowo*. *Br. Ch.*

Wiktorów Górny i Dolny, ws, pow. stanisławowski, 18 klm. na pń.-zach. od Stanisławowa, 13 klm. na pń.-zach. od Halicza (sąd pow. i urz. poczt.). Na pń.-zach. leżą: Bryń, Sapałów i Komarów, na pń.-wsch. Kryłos, na pń.-wsch. Sielec i Ciężów, na pń.-zach. Wysoczanka. Pń.-zach. krawędź obszaru przepływa Łukiew, dopływ Dniestru, tworząca w kilku miejscach granicę. Środkiem obszaru płynie pot. Łukawiec, prawoboczny dopływ Łukwi. Zabudowania wsi leżą w dolinie Łukawca. Wzn. obszaru na pń. krańcu sięga 366 mt. W dolinie Łukowca 284 mt., w dolinie Łukwi 271 mt. Pń.-wsch. część obszaru lesista. Włas. więk. ma roli orn. 229, łąk i ogr. 252, pastw. 40, lasu 200 mr.; wł. mn. roli orn. 1448, łąk i ogr. 1469, pastw. 591 mr. W r. 1880 było 380 dm., 1700 mk. w gm.; 11 dm., 91 mk. na obsz. dwors. (1692 gr.-kat., 32 rz.-kat., 67 izr.; 1690 Rus., 32 Pol., 67 Niem.). Par. rzym.-kat. w Haliczu, par. gr.-kat. w Wiktorowie Górnym, dek. halicki. Cerkiew jest w Wiktorowie Górnym i Dolnym. Wieś ma szkołę. Na obszarze gorzelnia i młyn. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., statwa halickiego. Po zajęciu Galicji nabył ją w r. 1812 Stanisław Broniewski za 55050 złr. Pod względem geologicznym badał okolicę prof. Łomnicki (zob. Kosmos, t. VI, Lwów, 1881, str. 184). W pobliżu wsi znajdują się jaskinie, dotąd należycie niezbadane (Szarłowski „Stanisławów i pow. stanisławowski“, Stanisławów, 1887, str. 355). *Lu. Dz.*

Wiktorowa Słoboda al. *Wiktorówka*, ws, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., o 31 w. od Bobrujska, ob. *Słoboda-Wiktorowa*. *A. Jel.*

Wiktorówek, folw., pow. wieluński, gm. Sokolniki, par. Walichnowy, odl. od Wielunia 13 w., ma 1 dm., 13 mk.

Wiktorowice, ws i folw., pow. miechowski, gm. Luborzycza, par. Wieclawice. Folw. poduchowny, mający 187 mr., nabyty został na licytacji za 12253 rs. W 1827 r. było 11 dm., 70 mk., par. Czulice. Według Długosza ws tę nabył dla klasztoru w Mogile, za 300 grzyw., opat Petrus Lipko (r. 1376) wraz ze wsią Rybitwy.

W połowie XV w. był tu jeden kmięć na łanie, dający grzywnę, 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, osep (2 kor. żyta i 1 owsa), odrabiający jeden dzień w tygodniu. Karczma płaciła 2 grzyw. Byli też zagrodnicy i folwark klasztorny. Ze wszystkich ról kmięcych pobierał dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., bisk. krakowski (Długosz, L. B., III, 431 i 433). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Wiktorowice, w par. Raciborowice, własność opactwa w Mogile, dzierżawiona przez Borka, miała 2 półtanksi km., 1 zagr. z rolą, 1 rzem., $\frac{1}{4}$ roli (Pawiński, Małop., 21, 437).

Wiktorówka, zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Bieliczany, o 30 w. od Ihumenia, ma 13 włók; własność Połońskich.

Wiktorówka 1) wś, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. i par. Samhorodek, odl. o 50 w. od Berdyczowa, ma 33 dm., 269 mk. 2.) **W.**, wioska i folw., pow. hajsyński, obok mka Rajgródka, okr. pol. Kuna, gm. Niższa Kropiwna, par. prawosł. Rajgród, katol. Braclaw; ma 9 os., gorzelnię. 3.) **W.**, wś nad bezim. dopł. Zbrucza, pow. kamieniecki, okr. pol. Lauckoroń, gm. Olchowiec, par. praw. Krzyków, st. poczt. Husiatyn (o 8 w.), katol. Zbrzyż, odl. o 43 w. od Kamieńca, ma 35 os., 214 mk., 120 dzies. ziemi włosc., 380 dworskiej (19 lasu). Założona przez Wiktora Kamińskiego przed 50 laty na gruntach wsi Krzykowa i Szydłowiec, następnie Leśniewiczów, dziś Makowskich. 4.) **W.**, wś, pow. lipowiecki, ob. *Odaja* 4). W 3 okr. pol., gm. Sarny, par. katol. Monasterzyszcze, przy drodze z Ochrymowa do Szukajwody, odl. o 83 w. od Lipowca, ma 355 mk. Wś ta założona została na początku bieżącego stulecia przez Marka Sarneckiego i nazwana od imienia jego córki. Około 1820 r. nabył ja Rudzki, sukcesorowie którego sprzedali Józefowi Sarneckiemu, od tego zaś kupił obecny właściciel Kazimierz Zółkiewski. 5.) **W.**, pow. uszycki, ob. *Plaksówka*.

J. Krz.—X. M. O.—Dr. M.

Wiktorówka, wś, pow. brzeżański, 21 klm. na wsch. Brzeżan, tuż na wsch. od Kozowej (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu.-wsch. leży Teofilówka, na wsch. Słoboda, na pld. zach. i płu. Kozowa. Na płu.-zach. powstaje kilka potoków, z połączenia których powstaje Tudynka, prawy dopł. Strypy. Włas. więk. ma roli orn. 339, łąk i ogr. 37, pastw. 8mr.; wł. mn. roli orn. 378, łąk i ogr. 56, pastw. 10 mr. W r. 1880 było 58 dm., 342 mk. w gm.; 3 dm., 26 mk. na obsz. dwors. (212 rzym.-kat., 114 gr.-kat., 42 izr.; 350 Rus., 12 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. i gr. kat. w Kozowej.

Lu. Dz.

Wiktorowo 1.) wś, pow. warszawski, gm. i par. Zaborów, ma 100 mk., 92 mr. włosc. W r. 1891 folw. W. rozl. mr. 325: gr. orn. i ogr. mr. 267, łąk mr. 27, pastw. mr. 19, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 10-pol., pokłady

torfu. Do włosciian należy 18 mr. Wś wchodziła w skład dóbr Lutoborz. 2.) **W.** *Nowe i Stare*, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka, odl. 21 w. od Włocławka, ma 83 mk. 3.) **W.**, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Izbica, ma 42 mk., 156 mr. włosc. W 1827 r. było 4 dm., 29 mk. 4.) **W.**, os. w dobrach Grajewo, w pow. szeczyńskim. 5.) **W.**, przył. dóbr Głodczyn w pow. pułtuskim. 6.) **W.**, wś, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Mała, par. Krzynowłoga Wielka, odl. o 14 w. od Przasnysza, ma 9 dm., 60 mk., 360 mr. Folw. W. oddzielony od dóbr Krzynowłoga Mała. 7.) **W.**, folw., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Rypin, odl. 3 mr. od Rypina, ma 3 dm., 20 mk., 175 mr. (151 roli, 18 łąk). Wchodził w skład dóbr Godziszewy. 8.) **W.**, os., pow. wladyslawowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszakabuda, odl. od Władysławowa 32 w., ma 5 dm., 31 mk. 9.) **W.**, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże, odl. od Wyłkowyszek 14 w., ma 2 dm., 6 mk. 10.) **W.**, ob. *Wiktorów*.

Wiktorowo 1.) folw., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurzec, o 57 w. od Bielska, 465 $\frac{1}{2}$ dzies. (187 nieuż.), należy do hr. Wandy Potockiej. 2.) **W.**, folw., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. katol. 3.) **W.**, wś włosc., tamże, o 31 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. 4.) **W.** al. *Rabiniac*, okolica, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, o 11 w. od Mińska.

Wiktorowo 1.) folw. od Rogówka, pow. mogilnicki (żniński), o $\frac{1}{4}$ mili na pld. od Rogowa, pod Ochadzą Szlachecką (Oschuetz). Sąd w Trzemesznie, okr. komis. i poczta w Rogowie, par. w Szczepanowie. 2.) **W.**, os. nad rzeką Darbką, na zach.-płu. od Buku, pow. bukowski (grodziski), sąd w Grodzisku, okr. kom. i poczta w Buku. W r. 1793 posiada W. Filip Raczyński z Wojnowic. 3.) **W.**, folw. dóbr Iwno (hr. Mielżyńskich), w pow. średzkim, ma 458 ha obszaru, z czystym doch. 4211 mrk. Sąd w Pobiedziskach, okr. kom. i poczta w Kostrzynie, parafia w Iwnie. W r. 1793 należało wraz z Iwnem do Krzyckich. 4.) **W.**, wś, pow. mogilnicki (żniński), sąd w Łabiszynie, okr. kom. w Żninie, poczta w Gąsawie. Leży między Barcinem a Gąsawą, w par. Szczepanowo, na pld.-zach. Barcina, na płu.-wsch. brzegu jez. Ostrowieckiego. Powstała po r. 1830 na karczowiskach leśnych. 5.) **W.**, os. na pld. Międzyhoda a zach.-płu. Kamienny. 6.) **W.**, niem. *Victorsau*, ob. *Staniśławów* 5).

W. Ł.

Wiktorowo 1.) niem. *Viktorowo*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Radzyn, o 7.5 klm. odl.; 318 ha (297 roli orn., 13 łąk); 1885 r. 6 dm., 20 dym., 106 mk., 71 kat., 35 ew.; hodowla koni, bydła i owiec dla strzyży. Dobra te powstały dopiero w pierwszej połowie bieżącego stulecia, gdy hr. Józef Sierakowski nabył w Plemiętach 7 włoscianskich posiadł

(19½ włóki) i odłączył je od Plemiąt, nadając im nazwę Wiktorowa (ob. Froehlich: *Gesch. d. Graudenzer Kr.*, I, 240). Według wiadomości miejscowych natrafiano tu nieraz pługiem na groby skrzynkowe, z których jednak nie nie ocalono (ob. *Objaśn. do mapy Ossowskiego*, str. 73). 2.) **W.**, niem. *Victorowo*, folw., pow. świecki, st. p. Seroek.

Ks. Fr.

Wiktorpol, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. prawosł. i 7 katol.

Viktorsau, ob. *Stanisławów* 5).

Wiktory, pow. mazowiecki, ob. *Kamieńskie-W.*

Wiktorya 1.) wś, pow. radzyński, gm. Strachówka, par. Pniewnik, ma 34 mk., 92 mr. włośc. 2.) **W.**, folw. dóbr Biórków (Birków), w pow. miechowskim. 3.) **W.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. 4.) **W.**, folw. utworzony na gruntach podmiejskich Lublina, na przedmieściu Czwartek. Rozl. 94 mr., ma 2 bud. mur., 7 drew.

Wiktorya al. *Wiktoryapark*, os., w pow. poznańskim (zachodnim), o 2-7 klm. na pñ. od Poznania, za bramą dębińską, przy drodze do Mospiny, na lewym brzegu Warty. Miejsce wycieczek i zabaw letnich mieszkańców Poznania.

Wiktoryat, folw., pow. poniewieski, należy do dóbr Kirów Bożeniec Jałowieckich.

Wiktoryn 1.) al. *Wiktorya*, folw., pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Służew, ma 33 mk., 270 mr. dwors. 2.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. Bądkowo, par. Zbrachlin, ma 180 mk., 333 mr. włośc. 3.) **W.**, wś, pow. opatowski, gm. Ruda Kościelna, par. Bałtów, odl. od Opatowa 24 w., ma 3 dm., 13 mk., 14 mr. włośc. 4.) **W.**, folw., pow. pułtuski, gm. i par. Zatory. 5.) **W.** al. *Wiktorzyn*, folw. dóbr Kuczyn Wielki, w pow. mazowieckim. 6.) **W.**, folw., pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo. 7.) **W.**, wś i os., pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Wiejsieje, odl. od Sejn 33 w., ma 6 dm., 43 mk. W. r. 1827 było 2 dm., 21 mk., par. Lejpuny. 8.) **W.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Łankieliszki, odl. od Wyłkowyszek 8 w., ma 2 dm., 25 mk.

Wiktoryn 1.) folw., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łunna, należy do dóbr Wola Wiktoryi Krzywickiej. 2.) **W.**, wś i dobra, pow. rohaczewski, kaplica kat. par. luszowskiej. Dobra, dziedzictwo Dernałowiczów, wraz z Bronicą mają 5351 dzies. (623 roli, 260 łąk, 3182 lasu); młyu wodny i folusz dają 120 rs., deptak 60 rs., 4 karczmy 200 rs. 3.) **W.**, folw. nad Wilią, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 60 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Wiktoryno 1.) dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 70 w. od Szawel, własność Ertelów, ma 124 dzies. (20 lasu). 2.) **W.**, ob. *Wiktorzyno*.

Wiktorynów 1.) folw., pow. ostrowski, gm.

Komorowo, par. Jelonki, odl. 11 w. od Ostrowa. Folw. ten, oddzielony od dóbr Zalesie Kazimirowo w r. 1882, rozl. mr. 404: gr. orn. i ogr. mr. 251, łąk mr. 22, lasu mr. 126, nieuż. mr. 5; bud. drew. 4; płodozm. 7-pol.; las nieurzadzony; pokłady torfu. 2.) **W.**, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń.

Wiktorynowo 1.) *Wiktorynów*, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białoruż, o 24 w. od Mińska, ma około 3 włók; własność Weryhy. 2.) **W.**, dwór, pow. drysyński, z kaplicą katol. par. Dryssa. 3.) **W.**, lotew., *Wyktorinowa*, wś, pow. lutyński, należy do dóbr Rundany. 4.) **W.**, dwór, pow. połocki, własność Emilii Niedowieckiej, ma 63 dzies. 5.) **W.** al. *Lipniki*, dwór, pow. połocki, własność Wiktora Boguckiego, 618 dzies.

Wiktoryszki, os., pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze, odległa od Augustowa 61 w., ma 1 dm., 6 mk.

Wiktoryszki 1.) folw., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 10 w. od Wilna, 1 dm., 22 mk. kat. 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Małaty (o 8 w.), okr. wiejski i dobra ks. Giedrojców Widziniszki, o 78 w. od Wilna, 6 dm., 35 mk. katol. (w r. 1865 r. 20 dzus rewiz.). 3.) **W.**, wś włośc. i folw. skarb. nad Merezczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 4 w.), okr. wiejski Turgiele, o 34 w. od Wilna, 10 dm., 92 mk. katol. (w 1865 r. wraz z zaśc. Bogdziule 35 dzus rewiz.). 4.) **W.**, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny (o 2½ w.), o 12 w. od Wilna, 2 dusze rewiz. osadn. w-rus.; należy do dóbr skarbowych Ławaryszki. Spis z 1866 r. podaje dwie wsi, mające 15 i 16 mk. katol. 5.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, własność Aleksandrowiczów, 52 dzies. (12 lasu, 5 nieuż.). 6.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Jużynty. Włościanin Dobkiewicz ma 104 dzies. (20 lasu, 5½ nieuż.), Balczunas 100 dzies. (10 lasu, 2 nieuż.). 7.) **W.**, dobra, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Nowe Miasto, o 20 w. od Poniewieża, własność Pużynów, mają 1003 dzies. (156 lasu, 71 nieuż.). 8.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 35 w. od Poniewieża. 9.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty; włośc. Naczunas ma 30 dzies. (6 lasu, 2 nieuż.).

Wiktorzany, *Wiktoriany*, w dokum. *Wichtorany*, *Wichtoreny*, wś, pow. łucki, na pñd.-zach. od Łucka, niegdyś dobra biskupów łuckich. Podług rew. zamku łuckiego w 1545 r. należała do dóbr biskupów łuckich, którzy zobowiązani byli do utrzymywania w porządku jednej horodni zamkowej oraz spólnie z władzą łuckim i ks. Ostrogskim zbudowania jednej wieży (Jabłonowski, *Rewizye*, 37, 52). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z r. 1577 płacił z Wiktorzyn od 6 dym. Stefan Jaskowski, namiestnik Tar-

czewski, z dóbr kanonii łuckich, a w 1583 r. wykazane w pow. łuckim, w liczbie dóbr biskupów łuckich (Jabłonowski, Wołyń, 75, 79).

Wiktorzyn 1.) folw., pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo, odl. 9 w. od Łomży, 1 dm., 5 mk. Folw. W. rozl. mr. 478: gr. orn. i ogr. mr. 351, łąk mr. 1, lasu mr. 116, nieuż. mr. 10; bud. mur., drew. 7; płodozm. 14-pol. Folw. wchodził w skład dóbr Olszyny. 2.) **W.**, ob. *Wiktorzyn*.

Wiktorzyn 1.) wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Michałowo, o 22 w. od Święcian, w 1865 r. 18 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 7 mk. kat. 2.) **W.**, folw. pryw. nad bezim. strum., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. kat.

Wiktowo, także *Witkowo*, wś, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Berzniki, odl. od Seju 11 w., ma 9 dm., 39 mk.

Wiktusin, os., pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyszmirzyce, odl. od Radomia 33 w., ma 1 dm., 4 mk., 2 mr. dwors.

Wikuny, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Kowna.

Wikurycze, ob. *Wigurycze*.

Wilachówka, wś, pow. rohaczewski, gm. Kistenie (o 12 w.), ma 78 dm., 465 mk.; zapasowy śpichlerz gminny.

Wilacín, wś, pow. rzeczycy, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 85 w. od Rzeczycy, ma 33 os.; grunta wyborne. *A. Jel.*

Wilacze 1.) wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 7 w.), okr. wiejski Kazimierzowo, o 71 w. od Wilna, 10 dm., 81 mk. katol. (39 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Białodwór. 2.) **W.**, osada karcz., tamże, o 73 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. żydów.

Wilaki, wś włośc. nad rzeką Barwidą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerez, okr. wiejski i dobra skarbowe Dżisna, o 6 w. od gminy a 44 w. od Święcian, 8 dm., 84 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Wilam, spolszczona forma imienia Wilhelm.

Wilamów 1.) w XVI w. *Wyelanowo* i *Wyletomowo*, os. kośc. i folw. nad rz. Wartą i Norem, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Wilamów, odl. od Turka 27 w., ma 4 dm., 31 mk., kościół paraf. W r. 1827 było 38 dm., 357 mk. Wś ta jest gniazdem Wielamowskich h. Szaszor. Jakub Wielamowski posłował do Solimana r. 1531 a Jan był biskupem kamienieckim († 1540). Akta konsystorskie wspominają o istnieniu kościoła paraf. już na początku w. XV. Kościół ten, p. w. św. Wojciecha i Stanisława, był kilkakrotnie odbudowywany z drzewa. W r. 1651 parafia została pod kłatwą z powodu zabicia plebana przez kmieci. Dziesięcina z łąnów km. i folw. szła dla plebana, który prócz tego otrzymywał od kmieci

kolędę, po groszu z łąnu. Młynarz dawał mu korzec mąki. Pierwotnie wś należała do par. w Uniejowie (Łaski, L. B., I, 363). Par., dek. turecki, 2893 dusz. W r. 1552 wś Wielianów, w pow. szadzkowskim, płaciła od 1 os., 2¹/₂ łąn, i młyna o 2 kołach. Wielanówko od 3 osad. i części należącej do Kamińskiego (Pawiński, Wielkop., II, 233). 2.) **W.**, w XVI w. *Wylimowo*, dziś też *Willamów*, wś i folw., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza 27 w. Wś ma 25 dm., 196 mk.; folw. 5 dm., 25 mk. W r. 1827 było 47 dm., 280 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 1674: gr. orn. i ogr. mr. 701, łąk mr. 84, pastw. mr. 94, lasu mr. 733, nieuż. mr. 62; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 7 i 10-pol.; las urządzony, gorzelnia parowa o sile 10-ciu koni. Wś W. os. 39, mr. 304. Na początku XVI w. łąny kmieci dawały maldraty na stół arcybiskupi, kolędę zaś pleban. w Szadku. Sołtysie łąny dawały fertyny za dziesięcinę. Folw. płaciły dziesięcinę do Szadku (Łaski, L. B., I, 442). Według lustracy z r. 1564 wś ta (królewska) należała do Prusinowic (Lustr., V, 155). 3.) **W.**, os. karcz. przy tracie pocztowym z Janowa do Frampola, pow. janowski, gm. Kawęczyn. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich. 4.) **W.** al. *Wilamowo*, wś i fol., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Romany, odl. 21 w. od Kolna, ma 2890 mr. obszaru. W r. 1827 było 29 dm., 170 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 1637: gr. orn. i ogr. mr. 884, łąk mr. 305, pastw. mr. 99, lasu mr. 309, nieuż. mr. 40; bud. mur. 8, drew. 9; las nieurządzony, młyn wodny. Wś W. os. 42, mr. 225; wś Klimaszewnica os. 14, mr. 210. Według reg. pob. pow. wizno-wąsoskiego z r. 1577 wś W., w par. Romany, w części Rogala i Kępskiego, miała 9 łąn. Część Krzysztofa Kępskiego 8¹/₂ łąn. (Pawiń., Mazowsze, 362). *Br. Ch.*

Wilamów 1.) al. *Wilamowo*, *Wyganów*, niem. *Friedrichshof*, wś, pow. wągrowiecki, sąd w Wągrowcu, okr. kom. w Mieścisku a poczta i parafia w Łopienniu. Leży na pld. od Łopienna, ma 133 mk. (117 kat. i 16 ew.), 302 ha. W r. 1523 były tu 4 łąny, których część uprawia szlachta i kmieć Kaczor. Dziesięcinę snopową dawano do Łupieniny. Kmieć płaci oprócz tego za dziesięcinę lniań 1 grosz. Mesznego z każdego łąnu dają po ćwierci żyta i owsa, zagrodnik po koreu owsa. R. 1580 było 11 łąnów os.; 1620 łąnów os. 7, folw. 3. Pod r. 1442 wspomniani: Michał i syn jego Jan Wilamowscy. 2.) **W.**, pow. inowrocławski (strzeleński), ob. *Wilhelmowo*. St. dr. żel. w Kruszwicy, parafia i poczta w Strzelnie, ma 3 dm., 28 mk. *W. Ż.*

Wilamowice al. *Willamowice*, wś i folw. nad rz. Żurawianką, pow. płoński, gm. Wójtów-Zamoście, par. Gumowo, odl. 6 w. od Płońska, ma 15 dm., 187 mk. W r. 1827 było 11 dm., 126 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 468: gr. orn. i ogr. mr. 396, łąk mr. 24, pastw. mr. 19,

lasu mr. 5, nieu. mr. 14; bud. drew. 13; płodozm. 10 pol. Wś W. os. 27, mr. 237.

Wilamowice al. *Wielomowice*, niem. *Wilhelmau*, *Wilmesau*, mko, w pow. bialskim (Galicya), obw. sąd. Kęty, odl. 1 klm. od Soły, praw. dopł. Wisły. W r. 1880 było tu 320 dm. i 1662 mk. (687 męż. i 975 kob.), 1610 rz.-katol. i 52 izrael., 1525 Niem. i 136 Pol. Obszar gminny wynosił w 1889 r. 59 mr. i 811 sąż. kw. (w tem 54 mr. moczarów i stawów). Według opisu Długosza (L. B., I, 85) wś kościelna „Wylamowycze Andreae“ była własnością Mikołaja i Jana Wilamowskich h. Kornicz. Łany kmiecie dawały za dziesięcinę po pół grzyw. naprzemiany: biskupowi i scholastykowi krakowskiemu. Według szematyzmu dyecezyi krakowskiej parafia utworzona została r. 1440; obecny kościół drewniany po pożarze dawnego zbudowano w r. 1704. Istnieje tu szkoła handlowa 3-klas. i wzorowy warsztat tkacki. W. są osadą obcą wśród ludności polskiej. Język mieszkańców niemiecki (mocno zepsuty), nazwiska i zatrudnienie wskazują na pochodzenie obce. Ale pochodzenia ich bliżej oznaczyć nie zdołano. Jedni poczytują osadników za Niemców, drudzy za Holendrów. Do obcych mówią mieszkańcy po polsku lub niemiecku, modlą się po polsku a przecież przez wieki dochowali swój dyalekt odrębny. Dziedzicem był w 1533 r. Mikołaj Gierałtowski, sędzia oświęcimski, r. 1633 Krzysztof Koryciński, kasz. wojnicki, r. 1707 do 1719 Władysław Morsztyn i żona jego Helena Kalinowska; nakoniec w pierwszym dziesiętku bieżącego stulecia właściciel Psarski sprzedał swoje grunta i prawa mieszkańcom a otdąd W. do rządu miasteczka podniesione zostały. J. Łukaszewicz (Dzieje wyznania helweckiego, Poznań, 1853) podaje, że W. były gniazdem kalwińskiej rodziny Wilamowskich i przez lat kilkadziesiąt kościół tamtejszy był zborem kalwińskim. Ob. Temple Rudolf: Die Deutschen Kolonien im Kronland Galizien in Mittheil. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien, IV; Łepkowski J. Przegląd zabytków przeszłości w okolicach Krakowa.

W. H.

Wilamówka, wś, 2 osady i folw., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 46 w. od Białegostoku. Wś ma 34, osady 16 i 56 dzies., folw. należy do dóbr Sobieski Holaków.

Wilamówka, mylnie *Wilanówka* (ob. *Studzienica*), wś nad Dniestrem, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm., par. kat. i sąd Kitajgród, par. praw. Rohoźna, ma 16 osad. Należy do klucza studenckiego Haraszczenieckich. Porów. *Rohoźną*.

Wilamowo, pow. kolneński, ob. *Wilamów*.

Wilamowo 1.) niem. *Willamowo*, folw., pow. brodnicki, st. poczt. i paraf. kat. Brodnica, 3 dm., 46 mk. R. 1888 nabyła ten folw. na subhacie kasa powiatowa za 55000 mrk, następnie został rozparcelowany. 2.) **W.**, niem. *Wilhelms-*

thal, folw. do Gutowa, pow. brodnicki, st. poczt. Radoszki, par. kat. Górzno. *Ks. Fr.*

Wilamowo 1.) niem. *Willamowen*, *Adelig Gladowen*, posiadłość, pow. żądzborski, st. p. Sorquitten. 2.) **W.**, niem. *Willamowen*, pow. szczycieński, st. p. Friedrichsdorf. 3.) **W.**, dawniejsza nazwa wsi Jakunówko, w pow. węgoborskim (ob. Kętrzyń, 0 ludn. pol., 537). 4.) **W.**, niem. *Wilmsdorf*, wś, pow. niborski, st. p. Kl. Koslau. R. 1422 zakłada Michał Kolmesz wieś danielką, sprzedając Krzysztofowi z Wielamowa 3 włóki sołectkie na prawie chełm. R. 1477 w. m. Henryk v. Richtenberg nadaje Krzysztofowi Reichnicz 10 wł. w W.; posiadał je przedtem Grzegorz, który je zamienił na Guzowy Piec w Ostródkiem. R. 1494 w. m. Jan v. Tieffen nadaje Jakubowi, Mikołajowi, Piotrowi i Maciejowi 18 wł. w W. na prawie chełm., z obowiązkami jednej służby w lekkiej zbroi (Kętrz., 0 ludn. pol., 322).

Wilamy, kol., pow. płoński, gm. Będówko, par. Wrona, odl. 18 w. od Płońska, wiatrak, 27 dm., 204 mk., 442 mr. W r. 1827 było 3 dm., 28 mk.

Wilance, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Poniżyski.

Wilance 1.) (czy *Wiganice* ?), wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 3 w.), okr. wiejski Pelasa, o 31 w. od Lidy a 32 w. od Wasiliszek, ma 20 dm., 154 mk. katol. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyski. 2.) **W.** al. *Wielance*, wś nad jez. t. n., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Zejfertow Zabłociszki (o 6 w.), o 18 w. od Święcian, 5 dm., 47 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 3.) **W.**, folw., tamże, o 19 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk. katol.

Wilancieje, ob. *Wielancieja*.

Wilani (łotew.), ob. *Wielony*.

Wilanmują, ob. *Wielony*.

Wilanów 1.) os. fabr. nad rz. Piaseczniczą, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Tomaszów (odl. 2 w.), ma 6 dm., 28 mk., 83 mr. Znajduje się tu fabryka sukna i kortów, istniejące od r. 1852. Produkcya dochodziła 150,000 rs. rocznie. 2.) **W.**, karczma, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów. 3.) **W.**, ob. *Willanów*.

Wilanów 1.) zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. kat. Świsłocz, o 26 w. od Bobrujska. 2.) **W.**, *Wiljanowo*, dobra nad Naczą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszyna-Słoboda, o 6 mil od Borysowa, dość dawna własność Ciundziewieckich. Do W. należało za poddaństwa 5 wsi z 190 włósc. pł. męż.; obecnie folwark ma 1332 dzies., młyny, propinacya. Miejscowość dość falista, lasu dostatek, grunta lekkie. 3.) **W.**, urząd, zwany niekiedy *Wielmow*, folw. w pobliżu rzeki Krzemieszówki, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Wsielub, o 16 w. od Nowogródka. 4.) **W.**, łotew.

Skudryki, wś, pow. dyneburski, paraf. Dagda, własność Bujnickich. 5.) **W.**, ob. *Wielanów* i *Wilanowo*. A. Jel.

Wilanówka, ob. *Wilanówka*.

Wilanowo 1.) al. *Wiljanowo*, dobra, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Jeziory, o 19 w. od Grodna, należy do dóbr Jeziory hr. Lewasowych. 2.) **W. Kowalewce**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łyskowo, o 40 w. od Wołkowyska, 279½ dzies. ziemi łośc. 3.) **W.**, dobra, pow. horecki, dziedzictwo Zarembów, wraz z Rusakami mają 900 dzies. (130 roli, 65 łąk, 699 lasu); młyn wodny daje 300 rs. 4.) **W.** al. *Haponowice*, dobra, pow. sieński, własność dawniej Andrzeja Gordziałkowskiego, od 1878 r. Menżyńskich, mają 3449 dzies. (313 roli, 110 łąk, 1681 lasu); młyn wodny i folusz dają 100 rs., 2 karczmy 30 rs. 5.) **W.**, folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Mokrzyca, 1 dm., 10 mk. katol.; własność Reszkowskich. 6.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 8½ w), okr. wiejski i dobra hr. Chreptowiczów Ancielewszczyzna, 38 dusz rewiz.

Wilanowo 1.) wś, pow. kościański (szmigielski), sąd w Kościanie, okr. kom. w Wielichowie, poczta w Wolkowie, par. W. Łęki. 2.) **W.**, folw., pow. ostrzeszowski, na płn.-wschód Kępna. Ob. *Olszowa*. 3.) **W.**, wś nad rzeką Rdzającą, pow. krotoszyński, na płn.-wschód Kobylna. Wł. Leb.

Wilanowo, niem. *Willanowo*, kol. do Szarłaty, st. Przodkowo; 53 dm., 294 mk., szkoła kat. w miejscu.

Wilany, folw., pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. 16 w. od Konina. Obszaru ma 146 mr. (80 mr. roli, 53 łąk, 11 mr. lasu); bud. mur. 2, drew. 8.

Wilany 1.) wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 57 w. od Szawel. 2.) **W.** al. *W. Gąsawo*, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żyżmory (o 12 w.), o 55 w. od Trok, o 4 w. od Koszedar przy dr. do Lipawy, 16 dm., 178 mk. kat. (w 1865 r. 59 dusz. rewiz.). W 1840 r. W. kupił Seweryn Roemer, marszałek pow. grodzieńskiego, od kapitana Proniewicza, w 1844 r. sprzedał Juliuszowi Piłsudskiemu, obecnie własność Malinowskich. Por. *Miżany*.

Wilasze, u Buszyńskiego *Wiliasze* (wś i dwór), okolica, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Ejragoła, o 20 w. od Rossień. W 1862 r. dwór należał do Swiechowskich.

Wilatowo, wś i dwa folw., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremiecze, o 33 w. od Nowogrodka, w miejscowości falistej, całym bezleśnej, w gruntach wybornych. Wś ma 12 osad; przy niej folw. około 1 włóki, własność mieszczanina Bierzowskiego. Folw. W., od r. 1844 własność Karpowiczów, ma około 15 włók, czasem bywa nazywany *Wilatówka*. Niegdyś

W. należało do Chodkiewiczów, w kluczu turzeckim. A. Jel.

Wilatowo 1.) niem. *Wilatowen*, ob. *Wilatowo*. 2.) **W.**, wś, którą r. 1398 najeżdżał Janusz Sokołowski, kaszt. gnieźnieński, była własnością Sędziwoja Mokronoskiego z pod Koźmina. Wł. Ł.

Wilaudzie, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 5 w. od Wilkomierza.

Wilawcze, dwór, folw., gorzelnia i młyn na obszarze dwors. wsi Stoki, w pow. bobreckim.

Wilawcze, pow. wyżnicki, ob. *Willawcze*.

Wilawdziszki (*Wilawdyszki*), trzy zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 28 w. od Wilkomierza.

Wilbicz, w dokum. *Welbiche*, *Wielbiche*, wś, pow. dubieński, gm. Malin, par. praw. Dołhoszyja, o 1 w. od cerkwi filialnej w Borbinie. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. własność Jełowej Malińskiej, która płaci ztąd od 10 dym., 3 ogrod. a w 1583 r. Iwan Ordyniec ze wsi Welbicz wnosi z 9 dym., 7 ogrod. (Jabłonowski, *Wołyń*, 52, 110).

Wilbiki, okolica nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 12 w.), okr. wiejski Możejki, o 46 w. od Lidy a 34 w. od Wasiliszek, ma 9 dm., 69 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszki.

Wilbiszki, ob. *Wielbiszki*.

Vilbork, ob. *Fielburger-See*.

Wilborowo Stok, ob. *Stok* 5).

Wilchwa, dobra i wś, pow. rybnicki, par. kat. i ew. Wodzisław (Loslau). W r. 1885 dobra miały 352 ha; wś 395 ha, 93 dm., 631 mk. (2 ew.).

Wilcza, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 21 w., ma 7 dm., 14 mk. W 1827 r. 1 dm., 12 mk.

Wilcza, rzka, w gub. kijowskiej, ob. *Wiałcza*.

Wilcza 1.) wś i dobra, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodek, o 31 w. od Bobrujska, przy gościńcu z Hłuska do Bobrujska. Wś ma 24 osad, cerkiewkę, p. wez. Narodzenia N. M. P., fundacyi Ratyńskich, filialną par. Horodek. Dobra, własność dawniej Ratyńskich, obecnie Szomańskich, mają 3746 dzies. (podług innych danych 100 włók). Miejscowość lekko falista, grunta piaszczyste. W okolicy tej w 1812 r. operował gen. Dąbrowski a 15 września t. r. oddział ruski pod dowództwem majora Hersana rozbił kolumnę francuską (ob. Pamiętniki wojenne, wyd. Kraszewskiego, str. 116—117). 2.) **W.**, wś nad Stuczą, o 3 w. od ujścia jej do Prypeci, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Leulin (o 24 w.), o 170 w. od Mozyrza. Posiada cerkiew filialną par. Sitnica. Lud trudni się głównie rybactwem i flisactwem. W W. wiąże się t. zw. „płyty“ (tratwy) drzewa dla spławiania do Prypeci. Miejscowość bogata w dary natury, choć odosobniona. Własność dawniej ks.

Radziwiłłów. 3.) **W.**, dobra poradziwiłłowskie, z kolei ks. Wittgensteinów i ks. Hohenlohe, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 23 w.), o 172 w. od Mozyrza, około 3625 włók, przeważnie w puszczech różnego drzewostanu, pełnych do niedawna dzikiego zwierza. Fol. leży w pobliżu ujścia rz. Wołchy do Słuczy. Miejscowość bezludna, odosobniona. W 1885 r. tędy przeszła kolej poleska, od Pińska do Mozyrza, Rzeczycy i dalej. 4.) **W.**, białorus. *Woucza*, osada karczemna, pow. słucki, w gm. Zaostrowiecze, przy drodze ze wsi Ostrowczone do Lohwinowicz.

Wilcza, Wolczja, ferma, pow. olhopolski, gm. Dymówka (Demówka).

Wilcza, ob. *Wilcza*.

Wilcza al. *Wilcze*, ws nad rzką Lutynią, pow. pleszewski (jarociński), sąd w Jarocinie, urząd komis. okr. w Kotlinie, poczta w Dobrzyce, par. w Magnuszewicach, 195 mk. katol. w 12 dym. Obszaru ma 425 ha, z czystym dochod. 4596 mrk. Na początku XVI w. folw. daje dziesięcinę plebanowi w Magnuszewicach; kmiecie zaś z każdej ćwierci roli po 2 miary żyta i tyleż owsa a prócz tego po 4 gr. (Łaski, L. B., II, 39). Z rąk Mukałowskich przeszła w posiadanie komisji kolonizacyjnej. 2.) **W.**, holendry, niem. *Friedrichsdorf*, tamże, 18 dym., obszaru 215 ha, 134 mk., 129 ew., 5 katol. 3.) **W. Góra**, wyniosłość, w okolicy Zbąszynia. 3.) **W.**, holendry nad jez. Orchowo, w pow. babimoskim, na zach. od Kębłowa a pld.-wsch, od Kargowy. W r. 1793 należała do klasztoru w Obrze. Tamże jezioro zwane Wilcze, odnoga jez. Orchowego. Już r. 1311 należała do klaszt. w Obrze. *W. Ł.*

Wilcza 1.) *Dolna*, niem. *Wilcza Nieder*, dobra i ws, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowice, ew. Rybnik. W r. 1885 dobra miały 396 ha, 5 dm., 90 mk. (2 ew.); ws 292 ha, 72 dm., 482 mk. (3 ew.). 2.) **W. Górna** al. *Kempa*, dobra i ws, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowice, ew. Rybnik. W r. 1885 dobra miały 502 ha, 7 dm., 129 mk. kat.

Wilcza Bacha, struga, w pow. toruńskim. Będzie to zapewne rzeczka opisana już p. n. *Bywka*.

Wilcza Bałka, ws nad strumieniem uchodzącym do Siniuchy, pow. bałeki, okr. pol., sąd i st. pocz. Bohopol (o 43 w.), gm. Józefpol (Ludwinka), st. dr. żel. Hołta, par. kat. Hołowanie-wskie, o 138 w. od Bałty, ma 60 osad, 254 mk., 373 dzies. ziemi włośc., 480 dworskiej. Należała do Potockich, dziś Wiszniewskich. Ob. *Płó ska*. *Dr. M.*

Wilcza Dola (*Wolcza Goria*), zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Przebrodź (o 16 w.) 1 dm., 5 mk. prawosł. (2 dusze rewiz.).

Wilcza Głowa, uroczysko, pow. wołkowy-ski, w 3 okr. pol., gm. Dobra Wola, 53 $\frac{1}{2}$ dzies.

(12 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 15 lasu); własność Leonczuków.

Wilcza Góra 1.) ws i folw., pow. warszawski, gm. i par. Belsk, odl. 3 w. od Grójca, ma 237 mk. W r. 1870 istniała tu gorzelnia z produkcją roczną na 23100 rs. W 1827 r. było 19 dm., 170 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 742: gr. or. i ogr. mr. 634, łąk mr. 63, lasu mr. 20, nieuż. mr. 24; bud. mur. 7, drew. 10; płodozm. 11 i 12-pol.; wiatrak. Ws W. os. 32, mr. 172. Podług reg. pob. pow. grójeckiego z r. 1576 ws Wilcza Góra, w par. Worowo, miała 4 $\frac{1}{2}$ łąk. (Pawiński, Mazowsze, 231). 2.) **W. G.**, ws i kol., pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Wilczyn, odl. od Słupey w. 29; ws W. wraz z kol. Wilcza Góra al. Lisianki liczą 19 dm., 366 mk. W r. 1827 było 25 dm., 304 mk. Dobra W. i Bochlew (K. Krzymuskiego) miały 4739 mr. obszaru (1000 mr. lasu). Będzie to zapewne ta sama wieś, którą akt z r. 1367 wymienia pod nazwą Wilcza major i minor jako własność biskupów kujawskich (Dok. kujaw. Ulanow., 259, 82). Na obszarze wsi znajduje się kościół murowany, wzniesiony r. 1372 na miejscu dawniejszego. Kościół ten służy oddawna do odbywania nabożeństwa parafialnego, przeniesionego tu z drewnianego kościołka w sąsiednim Wilczynie (Łaski, L. B., I, 202, przypisy). Wilcza Góra gmina, należy do sądu gm. okr. I w os. Kleczew (tamże st. poczt.), urząd gm. w miejscu. Gmina ma 12191 mr. obszaru i 5174 mk. Śród stałej ludności jest 2 prawosł., 514 prot., 138 żydów. 3.) **W. G.**, ws i os., pow. częstochowski, gm. i par. Przysają; ws ma 36 dm., 250 mk., 439 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 1 $\frac{1}{2}$ mr. dwors. *Br. Ch.*

Wilcza Góra 1.) białorus. *Wouczaja-Hara*, osada, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par. kat. Lohojsk, gm. Hlewin, o 27 w. od Borysowa. 2.) **W. G.**, zaśc., pow. piński, na „Zarzewcu”, w 2 okr. pol. lubieszowski, gm. KucHECKA Wola, o 95 w. od Pińska, własność Zawadzkich, ma około 3 $\frac{1}{4}$ włók. 3.) **W. G.**, okolica szlachecka, pow. rzezycki, w 4 okr. pol. i par. katol. Rzezyca, gm. Słoboda Rówieńska, o 7 w. od Rzezycy, ma 29 osad. Miejscowość falista, obfitująca w glazy narzutowe. *A. Jel.*

Wilcza Góra 1.) al. *Willagóra*, przedmieście mka Czarny Ostrów, pow. proskurowski, ma 63 dm., 315 mk., pałac i ogród hr. Konstantego Przeździeckiego. Ob. *Czarny Ostrów*. 2.) **W. G.**, uroczysko na gruntach wsi Medwiu, w pow. kaniowskim.

Wilcza Góra 1.) wyniosłość (322 mt.), w pow. horodeńskim, na obszarze gm. Choci-mierz, nad pot. Chocimierką (dopł. Dniestru). 2.) **W. G.**, góra (wznies. 304 mt.), na lew. brz. rzeki Niezławy, w pobliżu Kolendzian, w pow. czortkowskim.

Wilcza Góra, ws, pow. jaworowski, 14 klm.

na płu.-zach. od Jaworowa, 7 klm. na płu.-wsch. od Krakowca (sąd pow.), 6 klm. na płu.-wsch. od urz.-poczt. w Wielkich Oczach. Na płu. leży Boża Wola, na wsch. Nahaczów i Kochanówka, na płu. Kochanówka, na zach. Świdnica. Obszar zniża się ku płu. i w tym kierunku spływają wody dążąc do Retyczyna, dopł. Szkła. Włas. więk. ma roli or. 13, łąk i ogr. 5, pastw. 11, lasu 118 mr.; wł. mn. roli or. 101, łąk i ogr. 23, pastw. 3, lasu 19 mr. W r. 1880 było 33 dm., 188 mk. w gm. (172 gr.-kat., 8 rz.-kat., 8 izr.; 159 Rus., 29 Pol.). Par. rz.-kat. w Krakowcu, gr.-kat. w Kochanówce.

Wilcza Grobla, rus. *Wolczia Grebla*, wś nad Wołczkiem, dopł. Wołku, pow. proskurowski, okr. pol. i sąd Jarmolińce (o 8 w.), gm. i par. Szarawka, o 21 w. od Proskurowa, ma 92 dm., 570 mk. Stanowi właściwie część wsi *Tatarzyńce* (ob.). Własność dawniej Dulskich, obecnie Orłowskich.

Dr. M.

Wilcza Jama, uroczysko do wsi Rozedranka, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 8 w. od Sokółki, 57 dzies. ziemi włośc.

Wilcza Jama, potok, ob. *Waradoki*.

Wilcza Jama, ob. *Podhale* (t. VIII, 391).

Wilcza Jama, niem. *Wolfschlucht*, wąwóz, w pow. brodnickim, ob. *Niskie Brodno*.

Wilcza Karczma, niem. *Wielkikrug* al. *Wilkkrug*, wyb. do Brzozy, pow. toruński, 2 dm., 19 mk.

Wilcza Kępa, ob. *Jedwabka* i *Kranichfelde*.

Wilcza Kępa, niem. *Wolfskaempe*, kol. na kępie wiślanej pod Świeciem, pow. świecki, gm. Żurawia Kępa. W r. 1773 obejmowała 2 chęłm. morgi i 2 mk.

Wilcza Kłoda, wś, pow. nieszawski, gm. Ruzkowo, par. kat. Broniszewo, ew. Sompolno, ma 38 mk., 56 mr. włośc. W 1827 r. było 4 dm., 34 mk.

Wilcza Łapa, os. włośc., pow. rypiński, gm. i par. Rypin (odl. 4 w.), ma 1 dm., 5 mk., 56 mr. W r. 1827 było 4 dm., 31 mk.

Wilcza (Wolcza) Łapa, przysiół. włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 10 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Ponary, o 3 w. od Wilna, 14 dm., 13 mk. prawosł. i 76 katol. (podług spisu z 1865 r. 11 dusz rawiz.).

Wilcza Ruda, wś i fol., pow. grójecki, gm. Konie, par. Jezioro, ma 201 mk., 1153 mr. dwor., 280 mr. włośc. W 1827 r. było 20 dm., 150 mk. Fol. W. wchodzi w skład majoratu Wiatrowice ks. Szachowskiego. W r. 1576 wś Ruda, w par. Jezioro, ma 6 łań. km., należących do czterech właścicieli Rudzkich.

Wilcza Struga, bagno, w puszczy Kampinowskiej.

Wilcza Struga, rzeczka, w pow. toruńskim, ob. *Grębocin* i *Mokra*.

Wilcza Wola 1.) al. *Izydorowizna*, w XVI w. *Wilkowa Wola*, fol. nad rz. Grabówką, pow.

piotrkowski, gm. Grabica, par. Krzepczów, ma 1 dm., 5 mk., 289 mr.; należy do dóbr Krzepczów. Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552, we wsi Wilkowa Wola, w par. Krzepczów, Wdowiński płacił od 1 osad. (Pawiniński, *Wielkp.*, II, 259). 2.) **W. W.**, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 26 w., ma 10 dm., 89 mk., 283 mr. W 1827 r. było 11 dm., 74 mk. 3.) **W. W.**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 20 w., ma 34 dm., 249 mk., 579 mr. włośc., 1 mr. dwor. W 1827 r. było 20 dm., 159 mk. Wś tę otrzymał Piotr Kochanowski, ojciec poety, w posagu za żonę. Po nim przeszła na syna Kaspra. 4.) **W. W. Magnuszewska**, wś, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 26 w., ma 4 dm., 42 mk., 103 mr. W 1827 r. było 3 dm., 20 mk. 5.) **W. W. Trzebińska**, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 26 w., ma 10 dm., 99 mk., 155 mr. W r. 1827 było 3 dm., 23 mk. Wieś ta powstała około r. 1419. Podług reg. pob. pow. wareckiego z r. 1576 wś W. W., w par. Magnuszewo, własność Trzebińskich, miała 1 1/2 łań. (Pawiniński, *Mazowsze*, 242). *Br. Ch.*

Wilcza Wola, wś, pow. kolbuszowski, wśród lasów sosnowych, w piaszczystej równinie, wzn. 200 mt. n.p.m., nad pot. Łęgiem, dopł. Wisły. Duża, rozrzuciona wieś dzieli się na jedenaście osad, tworzących wspólną gminę: Brzura, Karby, Kijonki, Kolaniska, Maziarnia, Pniaki, Spie, Sudoły, Zmysłów i Wilcza Wola. Wszystkie razem liczą 385 dm. i 2345 mk. (1113 męz., 1232 kob.; 2270 rz.-kat. i 75 izrel.). Obszar więk. pos. ma 23 dm. i 117 mk. (48 rz.-kat., 14 ew. i 55 izr.). Pos. więk. (L. Rychlickiego) ma 332 mr. roli, 101 mr. łąk, 147 mr. past. i 3672 mr. lasu; pos. mn. 2469 mr. roli, 523 mr. łąk, 369 mr. past. i 12 mr. lasu. Kościół par. drewniany zbudował Bartłomiej Łukasiewicz, proboszcz ranizowski, chcąc ułatwić udział w nabożeństwie osadnikom od kościoła parafialnego oddalonym, a uposażenie kapelana nadał r. 1772 Stanisław August. W 1773 r. utworzył tu bisk. krak. kapelanią. W r. 1847 spalił się kościół drewniany i dopiero w r. 1879 zbudowano obecny, mурowany. Filia obejmuje Cisowlas, Gwoździec, Korabinę, Łaski, Nart Stary i Nowy i Rusinów Stary i Nowy. Należy do dek. dynowskiego. W. Wola graniczy na zach. z Kopciami, na płu. z Bojanowem, na wsch. z Nartem Starym, na płu. ze Stecami.

Mac.

Wilcza Wólka, wś, pow. grójecki, gm. Wągrowo, par. Prażmów, ma 74 mk., 246 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk.

Wilczak, pow. oświecimski, ob. *Polniak*.

Wilczak 1.) niem. *Schleusenau*, kol. tuż pod Bydgoszczą, paraf. Bydgoszcz, szkoła w miejsu, ma 81 dm., 1567 mk., z tych 1143 ewang., 401 katol., 8 żydów, obszaru 21 ha. 2.) **W.**

Wielki, niem. *Prinzenthal*, wś, ma 103 dm., 2049 mk. (1404 ewang., 632 katol., 13 żyd.); obszaru 192 ha. Istnieje tu lejarnia żelaza i fabryka osi. 3.) *W. Mały*, niem. *Schleusendorf*, wś pod Bydgoszczą. 4.) *W.*, młyn, w pow. mogilnickim, między Rządkwinem a Kwieciszowem. Należał do dóbr klasztoru norbertanek w Strzelnie. 5.) *W. al. Wilczy Młyn*, niem. *Wolfsmuehle*, pod Naramowicami, na płu. od Poznania, paraf. św. Wojciecha. W r. 1793 posiada go Ign. Wilkoński z Naramowic. *W. Ł.*

Wilczak 1.) łąka na obszarze wsi Rombarga, w pow. starogardzkim. 2.) *W.*, jezioro na obszarze wsi Gruty, w pow. grudziądzkim.

Wilczan, niem. *Wolfsdorf*, wś w Pomezaniu, pow. suski, st. poczt. Rudzicz, par. kat. Iława, 83 ha (50 roli orn., 11 łąk, 2 lasu); 14 dym., 88 mk. ew. *Ks. Fr.*

Wilczanka, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn. W r. 1827 było 18 dm., 78 mk. W r. 1676 wś ta należy do par. Gołęb. Jezuici z kolegium krakowskiego płacą tu pogłównie od 31 poddanych, Jan Żyrzyński od 2, panny Żyrzyńskie od 2, Stanisław Żyrzyński od 5 (Pawński, Małop., 20a).

Wilczanka Kępa, os. włośc., pow. płocki, gm. Bielino, par. Płock (odl. 8 w.), ma 1 dm., 4 mk., 12 mr.

Wilczany, ob. *Wielbutowo* 2.).

Wilczaszce, ob. *Wielczaszce*.

Wilczatów al. *Wilczatowo*, w dokum. krzyżackich *Wiswitten*, wś, przysiół., dwór i folw. nad Niewiażą, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 29 i 30 w. od Kowna, między Łabunowem a Botami. Niegdyś starostwo.

Wilcze, jezioro, w pow. babimoskim, łączy się z jez. Orchowo. Wody jego odpływają do Obrzycy. W pobliżu leżą holendry Wilcze. Jaz między jez. Wilczem i Orchowem nadany był w r. 1311 klasztorowi w Obrze.

Wilcze al. *Wilcza*, wś, pow. przemyski, tuż na płu.-wschd. od Przemysła (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu. i wsch. leżą Buszkowice, na pld. i zach. Przemysł. Wzdłuż granicy płu. i wsch. płynie San. Własny więk. (gr.-kat. biskupstwa w Przemysłu) ma roli or. 5, łąk i ogr. 7, pastw. 2, lasu 12 mr.; wł. mn. roli or. 79, łąk i ogr. 33, past. 120, lasu 18 mr. W r. 1880 było 52 dm., 333 mk. w gm. (298 gr.-kat., 28 rz.-kat., 7 izr.; 172 Pol., 156 Rus., 5 innej narod.). Par. rzym. i gr.-kat. w Przemysłu. We wsi jest cerkiew. Niegdyś stał tu klasztor bazylianek. W r. 1608 mieszcanka przemyska Feśka, żona Jana Nehrebeckiego zapisała temu monasterowi 50 złp. (Peremyszlianyn, na r. 1854, str. 13—18). Wś ta nazywała się dawniej prawdopodobnie Mościska al. Mostyszcze (ob. t. VI, str. 700). W cerkwi tutejszej znajduje się kilka obrazów, pochodzących podobno z w. XVI. Jeden przedstawia chustę św. Weroniki z wizerunkiem

Zbawiciela, trzymaną przez 2 aniołów, malowany na drzewie; drugi, też na drzewie, w stylu bizantyńskim, przedstawia wieczerzę u Abrahama; prócz tego trzy na drzewie malowane obrazy przedstawiające: Narodzenie i Wniebowzięcie Najśw. M. P., wjazd Chrystusa do Jerozolimy (ob. Katalog archeol. bibliogr. wystawy Instytutu Stauropigiańskiego we Lwowie, Lwów, 1888, str. 52—65). Na jednej z ksiąg cerkiewnych „Służebniku“ czyli mszale, drukowanym w Uniowie r. 1747, a należącym niegdyś do ks. Jana Marszałkiewicza, zapisano po marginesach wiele wydarzeń społecznych. Niektóre z zapisów podał Aug. Bielowski w artykule p. t. „Spominki podkarpackie“ (Głos, Lwów, 1861, Nr. 39). Między innymi czytamy tam: R. 1735 miesiąca lipca deszcz lał przez dwa tygodnie i potop był wielki tak, że z Wilcza do Wysocka można było czółnem przepłynąć. Tegoż roku urodził się Jan Marszałkiewicz, paroch i komendaryusz tutejszy wilecki. *Lu. Dz.*

Wilcze 1.) niem. *Wilsche*, wś, pow. bydgoski, sąd i komis. okr. w Koronowie, poczta w Buszkowie, par. W. Łąck. Folwark ma 329 ha, z czystym doch. 1536 mrk. Obszaru 953 ha, 19 dym., 175 mk. katol. R. 1358 król Kazimierz zatwierdza zamianę Łącka Wielkiego i Nowego, Wilczem zwanego, z przyległościami, które Hektor z Łącka oddał klasztorowi byszewskiemu w zamian za inne posiadłości w ziemi dobrzyńskiej. Tegoż roku występuje w Łącku Łukasz „de Wilcze“. W r. 1368 król Kazimierz potwierdza przywilej dóbr klasztornych, między którymi jest też W. 2.) *W.*, niem. *Birkhausen*, wś, pow. bydgoski, sąd w Bydgoszczy, urząd kom. okr. w Fordonie, a poczta i st. dr. żel. (wschodniej) w Maksymilianowie. Par. katol. w Osielsku, szkoła kat. w Żołędowie. Ma 6 dm., 329 ha, z czyst. doch. 2310 mrk. 3.) *W.*, pow. babimoski, ob. *Wilcza*. *W. Łeb.*

Wilcze Bagno, os., pow. augustowski, gm. Petropawłowsk, odl. od Augustowa 24 w. Leży śród lasów puszczy augustowskiej.

Wilcze Błota 1.) niem. *Wilscheblott*, folw., pow. starogardzki, st. poczt. i par. kat. Lubichowo 3·2 klm. odl., st. kol. Zblewo 15·3 klm. odl., 544 ha (124 roli orn., 12 łąk, 206 lasu); 1885 r. 7 dm., 17 dym., 88 mk., 71 kat., 17 ew.; parowa fabryka mączki, hodowla żrebców i świń na tucz. R. 1578 sprzedaje starosta Aleksander Potulicki Wilcze Błota wraz z łąką brzezina za 3600 fl. (ob. Stadie: „Gesch. d. Stadt Stargard“, str. 134). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że folw. ten należał do Andrzeja Grzegoławskiego i liczył 10 mk. kat. i 30 ew. (str. 343). W 1789 r. było 9 dym. W r. 1856 był posiadaczem v. Tadden. 2.) *W. B.*, niem. *Hoch-Paleschken*, dawniej *Wolfsbruch*, ob. *Polaszki* (t. VIII, 575). 3.) *W. B.*, niem. *Wolfsbruch*, kol. szlach. około r. 1820 założona na Taszewskim

wykarczowanym polu, pow. świecki, st. poczt. Jeżewo; 26 dm., 162 mk.

Wilcze Błoto, ob. *Kampinos*.

Wilcze Błoto, zaśc. nad rz. Ussą, lew. dopł. Niemna, w pobliżu jez. Gnile, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremiecze, o 40 w. od Nowogródka, ma 6 osad. Mają tu własności włościanie i mieszczanie: Rajski (przeszło 1 włokę), Ciechanowicz (1¹/₂ włóki), Czebotarowicz (1/4 włóki), Czyrkun (6¹/₄ włóki), Szpakowski (1/4 włóki), Jancelewicz (1/4 włóki). Od północy miejscowość nizinna i leśna. *A. Jel.*

Wilcze Błoto, w kluczu wielko-chełmowskim, w pow. chojnickim.

Wilcze Błoto, niem. *Wolfsbruch*, pow. czarnkowski, o 4 klm. na zach. od Piłki, ściekają do Rudnika al. Niedźwiadki, dopł. Noteci powyżej Kamienisk.

Wilcze Dóły 1.) niem. *Wolfs Keithe*, na płu. Skwierzyny a na zach.-płd. Jezierza. 2.) **W. D.**, łąka na Bruszkowie, w pow. krotoszyńskim. 3.) **W. D.**, sadzawka w Gołębinie Starym, pow. kościański. 4.) **W. D.**, pole w Wysocku, pow. odolanowski.

Wilcze Gardło, *Wolfshals*, wś, pow. bydgoski, na płd.-zach. Bydgoszczy a na wschód Rynarzewa. Par. i sąd okr. kom. w Bydgoszczy, poczta w Adlershorst. Szkoła w Zielonkach. Obszaru ma 123 ha, 16 dm. a 114 mk. (111 ewang. a 3 katol.).

Wilcze Gardło al. *Podrzecze*, chutor, pow. wołkowski, w 3 okr. pol., gm. Tarnopol, należy do wsi Plaszuki.

Wilcze Gardło, urwisko w Dnieprze, w gub. i pow. ekaterynosławskim, o 65 w. poniżej Ekaterynostawia, składa się z 3 wysokich głazów granitowych, w pobliżu prawego brzegu Dniepru, przy wyjściu z porohu Wilczego. Dniepr w tem miejscu ma znaczną głębokość i szybkość biegu. Poniżej W. G. niema już na Dnieprze znaczniejszych porohów.

Wilcze Jamy, białoros. *Wouczyja Jamy*, uroczysko leśne, pow. rzeczycki, gm. Karpowicze, w pobliżu zaśc. Niedźwiedzin. *A. Jel.*

Wilcze Jamy, las, w pow. lwowskim, w gm. Kuhajów.

Wilcze Kąty, wś, pow. lipnowski, gm. Osówka, par. Czernikowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 10 dm., 66 mk., 424 mr. We wsi dom modlitwy ewang. Do wsi należy os. Zielona Kępa. W r. 1827 było 8 dm., 78 mk. Wieś ta leży w pobliżu prawego brzegu Wisły. Między nią a Pokrzywnem i Kwirynowem rozciąga się błotnista nizinna, mająca do 2 w. szerokości a około 3 w. długości. R. 1789 włościanie płacili ztąd 330 zł. czynszu do Stekliua.

Wilczekóło, ob. *Cerandów*.

Wilcze Oko, las na obszarze gm. Łubianki, w pow. zbaraskim.

Wilcze Piętki, wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Wilków, ma 90 mk., 455 mr. W 1827 r. było 10 dm., 109 mk. Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś Wilecze Piętki, w par. Biała, miała wielu drobnych posiadaczy. Wilecze „intermedia“ 2¹/₄ łana. Wilecze „Finalis“, drobnych posiadaczy na 2³/₄ łan. (Pawiński, Mazowsze, 182, 183).

Wilcze Pole, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w okr. pol., o 77 w. od Dżisny, 1 dm., 5 mk. starowier.

Wilcze Śladowskie i *W. Tułowskie*, wś, pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Kamion. W. Śladowskie ma 93 mk. (ob. *Śladów* 3); W. Tułowskie (w par. Brochów) 42 mk.

Wilcze Średnie, wś i fol., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków, odl. 14 w. od Grójca, ma 172 mk. W 1827 r. było 16 dm., 153 mk. Fol. W. Średnie rozl. w r. 1873 mr. 594: gr. or. i ogr. mr. 491, łąk mr. 24, lasu mr. 62, nieuż. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 19; płodozm. 8 i 10-pol.; las nieurzadzony, wiatrak. Wś W. Średnie os. 25, mr. 35.

Wilcze Trzebiny, pow. wschowski, ob. *Trzebiny*.

Wilczek, grupa domów we wsi Lipnicy, w hr. orawskim.

Wilczek 1.) os., pow. międzychodzki, sąd w Międzychodzie, okrąg komis. i poczta w Sierakowie. 2.) **W.**, młyn nad rz. Smolnicą (dopł. Warty), pow. czarnkowski, o 6 klm. na płu.-wsch. od Wronek. W r. 1793 posiadał go Antoni Dzieduszycki z Nowej Wsi, przedtem Melchior Łącki na Wronkach. *W. Ł.*

Wilczenice, ob. *Wilczeniec*.

Wilczeniec 1.) al. *Wilczenice*, wś, pow. radzyński, gm. Międzyłes, par. Podstoliska, ma 48 mk., 53 mr. W 1827 r. było 2 dm., 16 mk. Wchodziła w skład dóbr Chrzesne. 2.) **W.**, wś, pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 9 w. od Lipna, ma 1 dm., 10 mk., 22 mr. 3.) **W. Bagucki**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. 18 w. od Lipna, ma 15 dm., 139 mk., 300 mr. W r. 1827 było 16 dm., 109 mk. 4.) **W. Fabijański** al. *Fabiunki*, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. 17 w. od Lipna, ma szkołę początkową ewang., 32 dm., 263 mk., 450 mr. W r. 1827 było 9 dm., 126 mk.

Wilczewko, wś włośc. i folw., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Dulsk, odl. 20 w. od Rypina, 5 osad, 3 dm., 44 mk., 23 mr. (11 mr. roli). Folw. W. należy do dóbr Sokołowo, ma 462 mr. obszaru (429 roli, 14 łąk, 16 nieuż.). Wchodziła w skład dóbr Dulsk.

Wilczewo 1.) wś i folw., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Dulsk, odl. 20 w. od Rypina, ma 8 dm., 77 mk. W r. 1827 było 23 dm., 26 mk. W r. 1891 fol. W. rozl. mr. 424: gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 34, past. mr. 7, nieuż. mr. 25; bud. mur. 4, drew. 3; płodozm. 7-pol., pokłady

torfu. 2.) **W.**, ws, pow. szczeczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo, ma 5 os., 33 mr. Wchodziła w skład dóbr Grajewo. 3.) **W.**, ws, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Poryte, ma 27 os., 384 mr. W 1827 r. było 14 dm., 86 mk. Wchodziła w skład dóbr Korzeniste.

Wilczewo, w dok. z r. 1401 *Wilczin*, 1406 *Wilczin*, 1507 *Wilczin*, 1527 *Wilczewo*, 1543 *Wilsthen*, 1551 *Wilken*, 1554 *Wilcz*, 1592 *Wylczewo*, dobra ryc. w Pomezaniu, pow. sztumski, st. p. tel. i kol. Mikołajki, o 3·5 klm. odl., par. kat. Postolin; 464 ha (340 roli orn., 61 łąk); 1885 r. 7 dm., 21 dym., 113 mk., 71 kat., 42 ew.; hodowla owiec Rambouillet, mleczarnia, uprawa buraków dla cukrowni w Prabutach. R. 1401 posiadała te dobra Prusak Nammir von Wilczkin, t. j. Namir z Wilczyna czyli z Wilczewa (ob. Kętrz. O narod. pol., str. 187). R. 1507 Jan i Maciej z Mazowsza kupują W. od Karola z Wigwałdu (Wittichwald) i od majetności swej przybierają nazwisko Wilczewskich. R. 1535 napotykanym tu Jakuba Kruszyńskiego (Krossinsky), który jedną część W. nabył od Łazarza Wilczewskiego; teściem jego był Grzegorz Widlicki a jego szwagrem Stefan z Cygan (str. 196). Do Wilczewskich należał i M. Bągart (ob. *Namirowo*). R. 1772 posiadał W. Roztrzebowski; ale dobra te były wówczas w zastaw dane kanonikowi Kleszczyńskiemu w Chełmży; 2 włóki należały do Wiktoryi Wilczewskiej. W 1789 r. 9 dym. W 1804 r. posiadał W. i M. Bągart Łyskowski; taksa obu włości wynosiła 10000 tal. (ob. *Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt*, str. 240). Wizyta Potockiego z r. 1700 pisze: „W. nihil exsolvit“ (ob. str. 946). O 1/2 klm. na północ od siedziby dworskiej znajduje się kamień dołkowany, którego opis i rysunek oraz wyobrażenia znajdujących się na nim dołków podał Ossowski w sprawozdaniu badań archeolog. w Prusach Król. w r. 1878.

Ks. Fr.

Wilczki, Wolczki 1.) dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 32 w. od Brześcia, własność Karola Podgórskiego, mają 649 1/2 dzies. (82 łąk i pastw., 74 lasu, 123 1/2 nieuż.). 2.) **W.** al. *Krzywobłota*, ws, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 22 w. od Prużany, 86 dzies. ziemi włośc. (15 łąk i pastw., 5 nieuż.). 3.) **W.**, białoros. *Wauczki*, urząd. *Wolczki*, uroczysko, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodok, o 33 w. od Bobrujska, około 15 włók; nabyli włościanie, w liczbie 10 osób, z pomocą banku. 4.) **W.**, ob. *Wolczki*. *J. Krz.—A. Jel.*

Wilczki, młyn nad strugą, która spada do Warty między Dąbnem a Nowem Miastem, pow. pleszewski (jarociński), sąd w Jarocinie, urząd okr. komis. i poczta w N. Mieście nad Wartą. Należy do gm. Wolica Kozia. Par. Dębno. Ma 1 dm., 13 nk.

Wł. Ł.

Wilczko, ws należąca podług rewizyi zamku

żytomierskiego z 1545 r. (ob. Jabłonowski, *Rewizya*, 131) do zamku żytomierskiego, ojezyczna i dziedzictwo Herasima Andrejewicza, w późniejszych rejestrach poborowych ani też obecnie pod tą nazwą niewystępuje.

Wilczków 1.) ws i folw., pow. turecki, gm. Ostrów WAREKI, par. Głuchów, odl. 23 w. od Turka. Ws ma wraz z Klonowem 23 dm., 382 mk.; folw. 2 dm., 129 mk.; os. karcz. 1 dm., 3 mk. Na folwarku gorzelnia z dziennym zacierem 120 kartofli; wiatrak. W 1827 r. było 26 dm., 176 mk., par. Jeziorsko. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 936: gr. orn. i ogr. mr. 536, łąk mr. 106, pastw. mr. 124, lasu mr. 90, nieuż. mr. 80; bud. mur. 14, drew. 9; płodozm. 8 i 10-pol.; las nieurządzony. Ws W. os. 56, mr. 309. Na początku XVI w. ws ta należała do par. Miłkowice. Kmiecie dawali plebanowi tylko meszne, po 3 korce żyta i tyleż owsa, zaś maldraty z dziesięciną folwarczną pobierały kościoły w Jeziorsku i Goszczonowie. Pleban w Jeziorsku pobierał z jednego pola (od strony Głuchowa) od kmieci z każdego łąnu. jednego roku z ozimych zbóż po 6 korey żyta i 6 pszenicy, drugiego z jarych po 6 korey owsa a z pustych dziesięcinę snopową. Dwa drugie pola dawały maldraty i dziesięcinę do Goszczonowa (Łaski, L. B., I, 406, 409). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1534 ws W., w par. Miłkowice, miała 11 łąn. (Pawliński. *Wielkop.*, II, 225) 2.) **W.**, ws i folw., pow. turecki, gm. i par. Niewiesz, odl. od Turka 9 w.; ws ma 23 dm., 158 mk., 25 os., 190 mr.; folw. 1 dm., 26 mk., 539 mr.; os. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 9 dm., 140 mk. Folw. W. należy do dóbr Niewiesz. Na początku XVI w. kmiecie dawali pleban. w Niewieszu tylko koledę, po groszu z łąnu. Łan soltysi dawał dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 370). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552—1553 ws Wilczków, w par. Niewiesz, miała łąn. 8, osad. 8 (Pawliński. *Wielk.*, II, 233). 3.) **W.**, os. nad rzeką Lasociną, pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków. Jestto drobna osada w stronie zach.-płd. od wsi Niedzwiedz. 4.) **W.**, ob. *Wilczkowo*. *Br. Ch.*

Wilczkowice 1.) 1302 *Wylcheyevice*, w XVI w. *Wyczkowice* i *Wiczkowice*, kol, folw. i os., pow. łączycycki, gm. Tkaczew, par. Łęczycza (odl. 2 w.); kol. ma 56 dm., 578 mk.; folw. 3 dm., 65 mk.; dwie os. 2 dm., 4 mk. W r. 1827 było 50 dm., 388 mk. Ws ta pierwotnie była własnością areyb. gnieźn. wraz z Topolą Królewską i kilku przyległymi wsiami. Droga zaniany, dokonanej r. 1302, przeszła na własność królewską i wcieloną została do grupy wsi należących do grodu łączycyckiego (Kod. *Wielk.*, n. 859). Na początku XVI w. łąny kmiecie dają po 9 gr. dziesięciny kościołowi paraf. w Łęczycy a na koledę po korcu owsa z domu; folw. królewski dawał dziesięcinę temuż kościołowi (Łaski, L. B., I, 349, 350). W r. 1565 było tu kmieci 24 na łąn. 24 1/2, łą-

nów pustych 3, wójtowskich $4\frac{1}{2}$. Dochód ze wsi wynosił fl. 67 gr. 11 den. $12\frac{1}{2}$; z folw. fl. 80 gr. 16; z inwentarza fl. 11 gr. 4 (Lustr., V, 226). 2.) **W.**, folw., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 29 w.; 1 dm., 12 mk., 281 mr. (265 mr. roli). Była to wieś, która na początku XVI w. należała już do par. Błaszki i dawała pleb. dziesięcinę jedynie z łąnów folw. (Łaski, L. B., II, 58). 3.) **W. Górne**, ws nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Świerze Górne, odl. od Kozienic 13 w., mają 46 dm., 426 mk., 233 mr. dwors. i 1121 mr. włośc. W 1827 r. było 28 dm., 260 mk. W połowie XVI w. ws ta, własność królewska, miała łąny km., z których dziesięcinę snopową i konopną płacono prepozyturze w Kochowie. Karczma z rolą płaciła dziesięcinę pleb. w Kochowie. Folwark królewski i 1 zagr. dawali dziesięcinę kościołowi w Ryczywole (Długosz, L. B., III, 179). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 we wsi W. Górne, w par. Ryczywół, Jan Wolski, podstarości ryczywolski, płacił od 7 łąn., 2 kom. (Pawiniński, Małop., 321, 479). W 1765 r. wchodziły w skład dóbr statwa ryczywolskiego. 4.) **W. Dolne**, ws nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożnieszew, par. Magnuszew, przy trakcie pocztowym kozienicko-warszawskim, odl. 28 w. od Kozienic. Na Wiśle przy wsi przystań. Ws ma zarząd gminny i kasę wkładowo-pożyczkową (od r. 1870). Fundusz jej z kar gminnych wynosił 1870 r. 315 rs. a 1880 r. 7900 rs. Ws ma 38 dm., 402 mk.; W. holendry mają 2 dm., 34 mk. W r. 1827 było 26 dm., 260 mk. W r. 1876 folw. W. Dolne, rozl. mr. 865: gr. orn. i ogr. mr. 587, łąk mr. 97, past. mr. 19, lasu mr. 111, nieuz. mr. 51; bud. mur. 6, drew. 4; las nieurządzony. Ws W. Dolne os. 29, mr. 453; ws Holendry os. 3, mr. 19. Tu zapewne odbywała się r. 1250 rada (colloquium), na której Ziemowit, ks. Mazowska i Czerska, potwierdził różne nadania dla kościoła płockiego (Dok. Ulanow., 156, № 10). W r. 1476 Jan z W. jest też właścicielem wsi Czeleyewo, w pow. czerskim (Kod. Mazow., 275). Według reg. pob. pow. wareskiego z r. 1576 ws W., w par. Magnuszewo, własność Czelejewskich, miała łąn. 3 (Pawiniński, Mazowsze, 242). 5.) **W.**, ws, pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 24 w., ma 104 dm., 631 mk., 1180 mr. włośc., 1 mr. dwor. W 1827 r. było 53 dm., 314 mk. W dok. z r. 1275 wymienione w liczbie posiadłości klasztoru wachockiego (Kod. Małop., II, 137, 159). W połowie XV w. ws królewska W., w par. Radoszyce, miała 4 łąny km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 2 grzyw., dawano prebendzie jaskowskiej (Długosz, L. B., I, 370). Według reg. pob. pow. checińskiego z r. 1540 ws królewska W. należała do zamku w Chęcinach. W r. 1573 płacono tu od 4 łąn. Ws należała do klucza radoszyckiego dóbr statwa checińskiego (Pawiniński,

Małop., 278, 569). 6.) **W.**, r. 1578 *Ilikowicze*, w XVIII w. *Iłkowiec*, ws, pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 22 w., ma 17 dm., 147 mk., 212 mr. włośc., 2 mr. dwor. W r. 1517 ws Ilikowicze, w par. Goźlice, w części Ossolińskich miała 4 os., 1 łąn, 1 ogr. z rolą. Linowski płacił od 4 os., 2 łąn., 1 ogr. z rolą. Miał też cząstkę Gabryel Mroczek (Pawiniński, Małop., 173). 7.) **W.**, ws i folw. nad rz. Dłubnią, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więclawice, odl. 24 w. od Miechowa, ma dom schronienia dla ubogich (fundusz?). W 1827 r. było 34 dm., 215 mk. Folw. W. w 1885 r. rozl. mr. 449: gr. orn. i ogr. mr. 343, łąk mr. 9, pastw. mr. 55, lasu mr. 28, nieuz. mr. 14; bud. mur. 2, drew. 12. W r. 1889 odprzedano mr. 35 pod nazwą „Zastrome”. Ws Wilczkowice os. 23, mr. 23; ws Zerwany os. 6, mr. 53. Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wsi: Wilczkowice, Zakrzew i Tuszowice, w par. Więclawice, miały $9\frac{1}{2}$ łąn. km., zagr. z rolą 6, kom. z byd. 3, kom. bez bydła 4, karcz. $\frac{1}{2}$ łąnu, chałupu 4, koło papierne 1, towarz. 4 (Pawiniński, Małop., 21).

Br. Ch.

Wilczkowice, ws, pow. bialski, na lew. brzegu Soły, przy gościńcu z Oświęcimą do Białej, wzn. 249 mt. n.p.m. Składa się z 30 dm., ma 141 mk. rz.-kat. Par. w Oświęcimie (odl. 21·9 klm.). Pos. tabularna arc. Albrechta wynosi 11 mr. roli, 36 mr. stawów i moczarów; pos. mn. 112 mr. roli, 6 mr. łąk i 36 mr. pastw. Za Długosza (L. B., II, 225) dziedziczył tę ws Michał Rajski, który sam łąny kmiece uprawiał a prepozyturze oświęcimskiej zamiast dziesięciny płacił 3 fertony. W spisie pob. z r. 1581 (Pawiniński, Małop., 97) niema tej osady, prawdopodobnie zaliczona ją do Rajska. Graniczy na pń. z Rajskiem, na zach. z Budami i Brzeszczem a na pld. z Przechyżynem.

Mac.

Wilczkowizna, ob. *Kozuby Średnie*.

Wilczkowo, ws i folw., pow. płocki, gm. Rembowo, par. Wyszogród, odl. 33 w. od Płocka, ma 11 dm., 123 mk. Folw. W. ma 335 mr. (307 mr. roli, 21 łąk, 11 lasu, 16 pastw. i nieuz.). Stanowił on kiedyś wieczystą dzierżawę, nadaną przez króla znanemu malarzowi Bacciarellemu. W r. 1576 ws królewska Wilczków, w pow. wyszogrodzkim, ma 13 łąnów (Pawiniński, Mazowsze, 301).

Wilczkowo, futor pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 54 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. z mka Głębokiego do wsi Zalesia, 1 dm., 11 mk.

Wilczkowo, po niem. *Obersee*, ws, pow. żniński, sąd w Szubinie, urząd okr. komis. i poczta w Żninie, par. w Górze. Ma 5 dm., 47 mk. kat., 78 ha. R. 1136 wspomniane w bulli Inocentego II i przywileju Kazimierza z r. 1357. W r. 1331 W. zniszczona przez Krzyżaków.

Młyn Wilczkowski, odl. 3 km. od Żnina, pod Wilczkowem, leży nad Gąsawką, która tu wypływa z jez. Wielkiego Żnińskiego. Istniał już przed r. 1620.

Wł. Ż.

Wilczkowskie holendry, nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. (ewan.) Pilić, odl. od Kozienic 34 w., mają 2 dm., 34 mk., 18 mr.

Wilczna 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Zalesie, par. Wierzbitca, odl. od Radomia 14 w., ma 16 dm., 126 mk., 85 mr. dwors., 339 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 73 mk. 2.) **W.**, folw., *W. Cienińska* i *W. Golińska*, w XVI w. *Vylczno*, wsi, pow. koniński, gm. Golina, par. Cienin, odl. 17 w. od Konina. Folw. ma 7 dm., 70 mk., dwie wsi 8 dm., 56 mk. W r. 1827 *W. Cieniń.* 3 dm., 23 mk.; *W. Goliń.* 3 dm., 29 mk. Folw. *W. Cienińska*, oddzielony w r. 1868 od dóbr Cienin, rozl. mr. 421: gr. orn. i ogr. mr. 362, łąk mr. 34, pastw. mr. 1, lasu mr. 8, nieuź. mr. 16; bud. mur. 4, drew. 1; płodozm. 10 i 14-pol. Co do *W. Golińskiej*, ob. *Golina*. Na początku XVI w. kmieci i sołtysie łąny dawały pleban. w Cieninie meszne, po 2 gr. z łąny (Łaski, L. B., I, 298). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś *W.* miała łąn. $7\frac{1}{2}$, zag. bez roli 5, kom. 6, rzem. 8 (Pawiński, Wielkop., I, 224).

Wilczno Lucinów, kol., pow. słupecki, gm. Młodziejow, par. Dobrosotowo, odl. od Słupcy 14 w., ma 6 dm., 17 mk. Powstała na obszarze dóbr Izdeбно.

Wilczochów, wś, należąca dawniej do dóbr Jadów, w pow. radzymskim. Miała 5 os., 81 mr.

Wilczogęby, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Sadowno, ma 45 dm., 320 mk., 50 os., 860 mr., wchodziła w skład dóbr Kołodziej. W 1827 r. było 25 dm., 196 mk. Na obszarze wsi jezioro Kocioł, ma 2 mr. obszaru. Wś ta należała do kościoła św. Jana w Warszawie. R. 1578 było tu 12 łąn., 2 ogrod. (Pawiński, Mazowsze, 407).

Wilczogóra al. *Wilczagóra*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. i par. Borkowo, odl. $5\frac{1}{2}$ w. od Sierpeca, ma 6 dm., 126 mk., 224 mr. włośc. i 460 folw., rozdzielonych na drobne części po r. 1882. W r. 1827 było 2 dm., 51 mk. Według reg. pob. z r. 1570 wś Wilczagóra, należąca do mansionarzy w Sierpcu, miała łąn. 8, łąn. pusty 1, uprawiany dla dworu. Dzierżawcą był Polichowski. W r. 1578 było 9 łąn., 3 zagr. z rolą i 3 puste osady (Pawiński, Mazowsze, 41, 131). Około r. 1780, za staraniem ks. Michała Poniatowskiego (późniejszego arcybiskupa), biskupa płockiego, i następcy jego biskupa Szembeka, a za zezwoleniem sierpskich benedyktynek i kolatora Bromirskiego, dana była na uposażenie szpitala płockiego św. Trójcy, pozostającego pod kierunkiem sprowadzonego wówczas zgromadzenia siostr miłosierdzia. W r. 1882 przez

radę opiekunczą zakładów dobroczynnych gubernii płockiej sprzedana została w drodze licytacji za rs. 35150 i następnie rozparcelowana.

Wilczonek, wś i folw. nad rzeką Świdnicą, pow. węgrowski, gm. Sinolęka, par. Oleksin, odl. 22 w. od Węgrowca, ma 15 dm., 150 mk. W r. 1827 było 12 dm., 90 mk. W r. 1875 folw. *W.* z awalusem Mingosy rozl. mr. 632: gr. orn. i ogr. mr. 243, łąk mr. 100, pastw. mr. 16, lasu mr. 262, nieuź. mr. 11; bud. drew. 12; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś *W.* os. 10, mr. 222. Stanowiła dawniej jedną całość ze wsią Sionna. W r. 1563 wś Sziana al. Sionna Wilczonek płaci od $4\frac{1}{2}$ łąn. Należy do par. Niwiska (Pawiński, Mazowsze, 415).

Wilczopole, wś i folw., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice, odl. 9 w. od Lublina. Folw., mający 1959 mr. obszaru, został rozparcelowany w r. 1887 na 19 części. Większe folwarczki mają: 194, 264, 150, 114, 79, 61, 263, 79 mr. Wieś ma 37 os., 465 mr. W 1827 r. było 51 dm., 365 mk. Wieś tę wspomina już Długosz w opisie par. Abramowice (L. B., II, 540). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś *W.* miała 14 posiadaczy, 10 i pół łąn. szlach. i 3 łąny km. W r. 1676 Adam Pszczółka Wilczopolski płaci tu pogłównie od 4 osób z rodziny, 13 służby dwor., 28 poddanych, 2 żydów, St. Lzycki od 29 poddan., Fran. Wilczopolski Pawłowicz od 1 służ. szlach. i 12 poddan., Prandota Wilczopolski od 1 służ. szlach., 17 poddan., Gruszecki od 2 szlach. i 20 poddan. i dwor. Prócz tego mieszkali tu trzy wdowy i trzech ze szlachty z rodzinami, bez poddanych (Pawiński, Małop., 354, 364, 2a).

Wilczówka, potok, w pow. wileńskim, pod wsią Romaszkańce.

Wilczuki, dobra, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Wilczuki, o 12 w. od Wołkowyska, wraz z folw. Ostrowczyce, Subacze i Hermanowszczyzna mają 1726 dzies. (68 łąk, 208 lasu. 50 nieuź.); własność Jelskich. Kaplice praw. i katol., obie do par. Mścibów. Gmina, w środkowej części powiatu, otoczona gminami: Roś, Biskupice, Tołoczmany, Mścibów, Szydłowice i Werezki, dzieli się na 10 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 39 miejscowości, ma 341 dm. włośc. (około 75 należących do innych stanów), 2530 mk. włościan, uwłaszczonych na 3856 dzies. Południową część gminy przecina tor dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białostok-Baranowicze.

J. Krz.

Wilczy-Bór, białorus. *Wouczy-Bor*, osada nad Oressą, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. parcykim, dawniej w gm. Rudobielka, teraz Karpilówka, o 93 w. od Bobrujska; grunta lekkie, łąk obfitość.

A. Jel.

Wilczy-Brzeg, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowice, własność Wołodzków, ma około $2\frac{1}{2}$ włók.

A. Jel.

Wilczy-Dół 1.) os. leś., pow. częstochowski, gm. Węgłowice, par. Kłobucko, 2 dm., 2 mk., 15 mr. 2.) **W.**, ob. *Celejów*.

Wilczy-Kąt, zaśc. szlach. nad rz. Rubierz, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 54 w. od Święciau, 1 dm., 8 mk. kat.

Wilczy-Kierz, os. włośc., pow. będziński, gm. Pińczycze, par. Sączów, ma 3 dm., 18 mk., 30 mr.

Wilczy-Kierz 1.) jezioro, w r. 1460 pod Żabiczynem, ku północy od Mieściska, w pow. węgrowskim (keyńskim). 2.) **W.-K.**, miejscowość na obszarze Lutogniewic, pod Krotoszynem.

Wilczy-Las, ws nieistniejąca obecnie, leżała w pow. brodnickim, w par. pokrzydowskiej. Została przez rząd zakupiona i zalesiona. Obszaru miała 123 mr., mieszkańców w 1856 r. było 20.

Wilczy-Ług, ws, pow. kozienicki, gm. i par. Teczów, odl. od Kozienic 33 w., ma 5 dm., 34 mk., 197 mr.

Wilczy-Nart, ws nieistniejąca obecnie, według reg. pob. pow. łączyckiego z r. 1576 leżała w par. Krośniewice, miała 1 łąn (Pawiński, Wielkop., II, 135).

Wilczy-Ostrów, folw., pow. sierpecki, gm. i par. Biezuń, odl. 16 w. od Sierpeca, ma 4 dm., 23 mk.

Wilczy-Ostrów, białoros. *Wouczy-Ostrau*, uroczysko leśne, pow. ihumeński, w obrębie gm. Dudzieze, należy do domin. Dudzieze. W ostatnich czasach drzewostan bardzo wyniszczony.

Wilczy-Rynek, pagórek, śród łąk, na Osowie, w pow. wrzesińskim.

Wilczy-Targ, ws, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Lewiczyn, ma 89 mk., 130 mr. dwor., 234 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 62 mk. W r. 1576 płacił tu Stanisław Wilkotarski od $\frac{1}{4}$ łąnu i Stanisław Rosachowski od $\frac{1}{4}$ łąnu (Pawiński, Mazowsze, 235).

Wilczyca al. *Wilczyce*, ws, pow. łączycki, gm. Poddębice, par. Kałów, wchodziła w skład dóbr Fułki, ma 36 os., 543 mr. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk. Na początku XVI w. wieś dawała dziesięcinę prepozyturze kolegiaty łączyckiej a pleban. w Kałowie kolędę po pół grosza (Łaski, L. B., II, 374). Według reg. pob. pow. łączyckiego z r. 1576 ws W., własność Kałowskiej, miała łąnów 3, łąn pusty 1, os. 5 (Pawiński, Wielkop., II, 66).

Wilczyca 1.) białoros. *Wauczyca*, małe jezioro, pow. bobrujski, w obrębie gm. Nowe-Stepy, o 7 w. na pld.-zach. od wsi Pokalicze. 2.) **W.**, ws nad Niemnem, pow. nowogrodzki, w gm. Mir, pomiędzy wsiami Bierezeń i Rudziszczce, ma 5 osad; grunty piaszczyste. 3.) **W.**, białoros. *Wauczyca*, ws nad rz. Strumień, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Raczyk, o 65 w. od Pińska, ma 7 osad; miejscowość nizina, bogata w łąki, lasy dębowe. Niedgdyś kró-

lewszczyzna, wspomniana pod 1555 r. w opisie ks. pińskiego, za dzierżawy król. Bony (ob. „Pisecw. kn.“, str. 226).

A. Jel.

Wilczyca al. *Sucha*, rzka, w pow. jampolskim, lewy dopływ Murachwy. Ma źródła pod wsią Rachny Lasowe, płynie ze wschodu na zachód, mija wsi: Zwedenówkę, Popielówkę, Księdzówkę, mko Dzuryn, poniżej którego ma ujście. Od lewego brzegu przybiera rzka Derebezynek. Odlewa pięć stawów.

X. M. O.

Wilczyce, ws nad rzka Opatówką, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Jankowice Kościelne, odl. od Sandomierza 9 w., ma urząd gm., wiatrak, 46 dm., 324 mk. W 1827 r. było 42 dm., 140 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Konary, rozl. mr. 1056: gr. orn. i ogr. mr. 647, łąk mr. 104, pastw. mr. 153, lasu mr. 12, w odpadkach mr. 118, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 7 i 9-pol. Ws W. os. 58, mr. 510; ws Dacharów os. 7, mr. 77. W połowie XV w. ws W., w par. Jankowice, własność Zakliki i Jakuba z Międzygórza h. Topor, miała 23 łąny, które płaciły dziesięcinę, wartości 20 grzyw., archidyakonii; 4 karczmy z rolą dawały dziesięcinę archidyakonii, a 6 łąnów i folw. dawały dziesięcinę pleban. w Jankowicach (Długosz, L. B., I, 194). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 Stanisław Zborzeński płacił tu od 5 os., $2\frac{1}{2}$ łąnu, 1 ogr. z rolą, 1 komor., 1 rzem.; Paweł Zaklika od 7 os., $3\frac{1}{2}$ łąn., 1 ogr., 7 ubogich komor. (Pawiński, Małop., 183). W. gmina ma 13581 mr. (7306 włośc.) i 4089 mk. (30 żyd.). Sąd gm. okr. I i st. p. w Sandomierzu. W skład gm. wchodzi: Antoniów, Borzęcin, Bugaj, Dacharów, Daromin, Dobrocice, Felinów, Gałkowie, Jankowice, Kichary, Łukawa, Ocina-Gałkowski, Ocinek, Pęczyny, Pielaszów, Przewody, Radoszki, Sadłowice, Tułkowie, Wilczyce i Wysiadtów. Br. Ch.

Wilczyce 1.) ws, pow. mohylewski, gm. Wiejna (o 3 w.), 46 dm., 231 mk., z których 46 kobiet zajmuje się wyrobem płótna; zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **W.**, stacya poczt., tamże, 1 dm., 10 mk., na szosie kijowskiej, o $9\frac{1}{4}$ w. od st. Fojna a $15\frac{1}{4}$ w. od st. Sidorowicze.

Wilczyce, ws, pow. limanowski, w okolicy górskiej, lesistej, nad pot. Łostówka, uchodzącym z praw. brzegu pod Mszaną Dolną do Raby. Ma wólkę Włostówkę. Wąską dolinę górską zastania od płu. góra Cwilin (1060 mt.), od pld. Wostra (780 mt.). Gleba owsiana, lasy świerkowe, przetrzebione. Obie części mają 73 dm. i 460 mk. (223 męż., 237 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna (braci Zwierzynów) ma 525 mr. lasu; pos. mn. 520 mr. roli, 125 mr. łąk i ogr., 346 mr. pastw. i 105 mr. lasu. Par. rzym.-kat. w Dobry. Graniczą na płu. z Gruszowicami, na wschód z Jurkowem i Pótrzynkami, na zach. z Łostówką a na pld. z Łętową.

Mac.

Wilczyce, czesk. *Wilczice*, niem. *Wildschuetz*,

wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, obwodzie sąd. jawornickim, nad pot. zw. Kaltwasser i gościńcem z Jaworniku do Friedeburgu. W r. 1880 było tu 215 dm. i 1286 mk. rz.-kat., Niem. Wś ma kościół par. katol. Parafia należy do diecezji wrocławskiej. W. z wsiami: Bergów (Bergov, Bergau), Nowa Wioska (Nová Ves, Neudoerfel), Graniczki (Hranicky, Grenzdorf), Niederwald, Wójtowice (Vojtovice, Woitzdorf), Pilzberg jedną gminę administracyjną. Szkoła ludowa w miejscu. *W. H.*

Wilczyn, os. miejska, dawniej miasteczko, pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Wilczyn, odl. 29 w. od Słupcy, przy samej granicy od Prus. niedaleko jeziora zwanego Wilczyńskie. Posiada kościół par. murowany, 52 dm., 455 mk. W 1827 r. było 48 dm., 391 mk. Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: Podole z Wilczogórą, Brzeście, Osowa Góra. Kownaty i Mrówki, rozl. nr. 4065; folw. Podole i Wilczogóra gr. orn. i ogr. nr. 1005, łąk nr. 157, pastw. nr. 134, wody nr. 194, lasu nr. 291, nieuz. nr. 31; bud. mur. 23, drew. 13; płodozm. 12-pol.; folw. Brzeście gr. orn. i ogr. nr. 170, łąk nr. 15, nieuz. nr. 3; bud. mur. 2, drew. 2; folw. Osowa Góra gr. orn. nr. 267, łąk nr. 65, pastw. nr. 13, lasu nr. 231, nieuz. nr. 4; bud. mur. 2, drew. 2; folw. Kownaty gr. orn. i ogr. nr. 445, łąk nr. 70, wody nr. 236, lasu nr. 247, nieuz. nr. 11; bud. mur. 4, drew. 6; folw. Mrówki gr. orn. i ogr. nr. 173, łąk nr. 16, pastw. nr. 28, lasu nr. 257, nieuz. nr. 2; bud. mur. 2, drew. 5; lasy nieurządzone. Wody stanowią jeziora. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 58, mr. 250; wś Wilczogóra os. 42, mr. 215; wś Mrówki os. 6, mr. 8; wś Cegielnia os. 11, mr. 242; wś Karolkowo os. 25, mr. 34; wś Świętna os. 27, mr. 138; wś Kownaty os. 17, mr. 59. Jestto stare gniazdo rodu Wilczyńskich, którzy założyli tu kościół paraf. już na początku XIV w. Mikołaj, pleban wilczyński, występuje jako świadek w dok. z r. 1348. Na początku XVI w. W. jest miastem. Kościół par., p. w. 11000 Dziewic, jest niezłe uposażony, skoro pleban trzyma aż dwu wikaryszów. Między innymi ma wielką łąkę, z której, po zaspokojeniu swej potrzeby, może sprzedać siana za grzywnę. Kmiecie i wieśniacy z W. dają dziesięcinę plebanowi a za kołędę po groszu z domu. Przy kościele jest szkoła. Prócz tego w XVI w. istniała kaplica św. Ducha i św. Krzyża z kapelanią. Założoną została i uposażoną przez Wilczyńskich r. 1460. Kaplica ta miała trzy łany roli i 2 grzyw. czynszu rocznego z różnych zapisów. Przy zubożeniu parafii i miasteczka, nabożeństwo przeniesiono ze starego drewnianego kościoła w W. do obszernego murowanego w sąsiedniej Wilczej Górze. Odtąd kościół w W., odbudowany z drzewa 1781, pozostał kaplicą (Łaski, L. B., I, 201 i przypisy). R. 1765

był własnością Chrzanowskiego. Liczono tu wtedy 39 żydów. Od r. 1793 do 1815 r. wchodził W. w skład utworzonego wtedy powiatu powidzkiego, który w r. 1815 uległ rozdziałowi, część weszła w skład w. ks. poznań., druga zaś w skład królestwa polskiego. W. par., dek. słupecki, 2345 dusz. *Br. Ch.*

Wilczyn 1.) al. *Wilczyna*, wś, pow. szamotulski, leży nad jez. t. n. (w zlewisku Obry), między Ostrorogiem i Bukiem, na wsch.-płd. od Pniew. Sąd w Szamotułach, urząd okr. komis. w Dusznikach, a urz. poczt. w Podrzewiu, st. dr. żel. Polko. Kościół par. w miejscu. Wś ma 440 ha i 9 dm., 201 mk. (177 kat., 21 ew., 3 żyd.). W. par., dek. lwówecki, w r. 1873 miała 1848 dusz. 2.) **W.**, folw., tamże, obejmuje 138 ha, z czystym dochodem do podatku 1460 mk. R. 1298 biskup pozn. Andrzej, dzieląc archidyaconat na 3 części, wymienia W. jako parafią. R. 1350 król Kazimierz uwalnia mieszkańców W. i innych posiadłości biskupów pozn. od wszelkich ciężarów i podatków. Ząd może pochodził „discretus vir“ Tomasz z Wilczyny, sługa i domownik arcyb. Jarosława, który w r. 1348 w imieniu pana swego wypłacił 30 grzyw. kawalerom maltańskim w Poznaniu za Mniehowice w ziemi łowickiej. *IV. Ł.*

Wilczyna, potok, pow. rawski (Rawa Ruska), stanowi jedno ramię pot. Błotni (dopl. Raty). Ob. *Salasze*.

Wilczyna, pow. szamotulski, ob. *Wilczyn*.

Wilczynka al. *Wilczanka*, kępa na Wiśle, ob. *Kępa* 70).

Wilczyńskie 1.) jezioro, w pow. szamotulskim, pod wsią Wilczyn. Wody jego uprowadza rzeka Sarbka do Mogilnicy al. Prutu (dopl. Obry). 2.) **W.** al. *Marszewskie*, jezioro, leży na zach. od os. Wilczyn (w pow. słupeckim), ciągnie się wąskim pasem, długim około 2 mil, od pń.-zach. ku pń.-wsch. Nad jeziorem leżą wsi: Świętne i Marszewo. Równoległe od strony zachodniej ciągną się jeziora: Budzistawskie i Suszewskie. Jeziora te należą do grupy otaczającej wielkie jezioro Powidzkie.

Wilczynów, *Wolczyj Row*, ob. *Mołoda*, pow. mozyrski.

Wilczyńska, wś i folw. nad rzeką Krupą, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyńska, odl. 35 w. od Łukowa, a pół mili na pń. od Żelechowa, mają 25 dm., 459 mk., kościół par. drewniany, dom przytułku dla 12 starców i kalek. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. W r. 1870 folw. W. rozl. nr. 2043. Do dóbr należały poprzednio: wś W. os. 35, nr. 476; wś Łomnica os. 14, nr. 435; wś Krupa os. 5, nr. 47; wś Gózek os. 17, nr. 285; wś Baczków os. 8, nr. 100. Jestto stara osada w dawnej ziemi stężyckiej. Kościół i parafia istniały już r. 1505, gdy właścicielem dóbr był Jan Ciołek. R. 1569 wś należy także do Ciołka, który płaci tu od 22 łan. (Pawński,

Małop., 335, 476). Obecny kościół wzniesiony był r. 1759. Król Władysław udając się w 1617 r. do wojska przeciw Turkom działającego, odprowadzany przez rodziców i siostrę, przybył tu 9 kwietnia. Podejmował gości dziędzie dóbr Jan Gostomski, wojewoda inowrocławski, a ofiarował on stu uzbrojonych pieszych, których swoim kosztem miał utrzymywać przez czas wojny. Dnia 11 kwietnia, pożegnawszy rodziców, wyruszył Władysław do Lublina, a Zygmunt III wrócił do Warszawy W kilkanaście lat później Starowolski opisuje zamek tutejszy, jako z majątności obywatelskich ziemi stężyckiej pierwsze trzymający miejsce co do pięknej budowy „*arx primum inter omnes nobilium villas locus habet, quoad elegantiam fabricae.*” Złupili go i spalili Szwedzi 1655 r. W. par., dek. Łukowski (dawniej Łaskarzewski), 4394 dusz. *Br. Ch.*

Wilczyńska, wś, pow. grybowski, na praw. brzegu Białej (dopł. Dunajca), w malowniczej górskiej okolicy, ma 29 dm. i 173 mk., tworzy jedną gminę z pobliskimi osadami Jeżów, wieś, zamczysko Wólka, i Moroń z Koczanką. Przez wś prowadzi droga z Bobowa do Grybowa i kolej państwowa między stac. Bobowa (3 klm.) i Stróże. Starożytna osada, ma kościół par. drewniany, nieznaney erekcyi. Istniał już za Długosza (L. B., II, 235) p. w. św. Stanisława. Wówczas posiadał wś Janusz Jeżowski. Miała łąny kmiece i łąn sołtysi, ale folw. nie było. Obecnie więk. pos. (L. Majchrowiczowy) ma 2 folw. i 177 mr. roli, 31 mr. łąk, 2 mr. 1095 sąż. ogr., 42 mr. pastw., 81 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 1 mr. 785 sąż. parcel budowl.; pos. mn. podaną przy Jeżowie i Moroniu. W kościele paraf. jest piękny obraz, przedstawiający złożenie Chrystusa do grobu. Na ementarzu murowana kaplica, zbudowana r. 1864. W. graniczą na pld. ze Stróżami Niżnemi i Chodorową, na wsch. z Polną, na zach. z Wojnarową a na ptn. z Jeżowem i Bobową. *Mac.*

Wilczyńsko, os., pow. radzyński, gm. Lisia-wólka, par. r. l. Wołyn, r. g. Bezwola, ma 1 dm., 6 mk., 3 mr.

Wilczyński, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, o 57 w. od Wilkomierza.

Wilda, *Górna* i *Dolna*, dawniej *Wierzbica*, przedmieście w pld. stronie miasta Poznania, z którego, po zniesieniu przepisów o rejonie fortecznym, tworzy się nowe miasto. Była to wś miejska, założona na obszarze osady, w przywileju lokacyjnym „*Wierzbica*“ zwanym. W XV w. zamożna rodzina Wildów nadała jej nazwisko, od tego napotyamy często tę nazwę w aktach miejskich. Istniał tu znaczny folwark miejski, jak o tem rejestra tego folwarku z r. 1585 świadczą. Według nich w tym roku był sprzęt następnym: żyta kóp 560, żyta jarego kóp 5,

pszenicy kóp 480, owsa kóp 140, tataraki kóp 242, prosa kóp 6, soczki kopa 1, lnu kóp 2. W tymże roku inwentarz w Wildzie składał się z 144 sztuk bydła, 283 owiec, 55 świń, 34 koni ze zrebietami. Dwór był drewniany, obszerne budynki gospodarskie, mielcuch, karczma, ogród i sad. Dochodu czystego miało miasto z folwarku złp. 1449 gr. 21. W XVI i XVII w. administrowało miasto samo, później puszczało go w dzierżawę. R. 1774 dzierżawił W. wraz z Luboniem, Górczynem i Jerzycami Stanisław Korwin Bielski, za 18000 złp. trzyletniej dzierżawy. Dziś mieszka na Wildzie kilkudziesięciu zamożnych rolników. Wille swoje mają tam dr. St. Jerzykowski i kupiec St. Orłowski. Świeżo przenieśli na W. nabytą po Moegelinach fabrykę machin i lejarnią żelaza, nowi właściciele: Jarnatowski i inżynier Skrzydlewski. Na pld. krańcu W. znajduje się w gmachu po Terrankach zakład Garzyńskich, szpital dla osób podupadłych rodzin. Zakład ten powstał z zapisu Tadeusza Garzyńskiego, ostatniego potomka rodziny, osiadłej na Zbąszyniu. Tenże w r. 1848 posprzedawał majątki i wyniósł się na Śląsk, gdzie umarł r. 1863. Zostawił testament, w którym po spłacie legatów, z całego majątku wyznaczono 950,000 mrk na pomieniony zakład. Zapis ten uzyskał potwierdzenie królewskie z d. 26 paźd. 1876 r. Do kuratorium zakładu należą: każdorazowy naczelny prezes prowincyi, nadburmistrz m. Poznania, prezes policyi, marszałek sejmu prowincjonalnego i powoływany przez nich obywatel ziemski. Kuratorium, nabywszy wspaniały budynek poklasztorny, z wielkim ogrodem, opracowało statut, wedle którego do zakładu przyjmują się osoby wyznania chrześcijańskiego, wieku przeszło 40 lat, nieposzlakowane, a pochodzące z wyższych stanów, przynajmniej od 10 lat w w. ks. poznańskim mieszkające. Przyjmowane są bez różnicy płci, wyznania i narodowości. Przyjmują także pary małżeńskie. Zakład daje tylko wolne mieszkanie, opał, światło, pomoc lekarską i lekarstwa, wspólną używalność, zresztą wydzierżawionego ogrodu, i wraze zupełnego ubóstwa pogrzeb na koszt zakładu. Za wolne miejsca nie płaci interesent nic. Można jednak i wkupić się na miejsca w jednej z trzech klas, za opłatą jednorazową zależną od wieku i klasy. Od lat 40 do 45 płaci się od 1800 (w 3-ej), do 3500 mrk (w 1-ej) i tak stopniowo aż do roku 70, w którym opłaca się od 400 do 1000 mrk. Można prócz tego wkupić się na otrzymywanie renty w gotówce a opłaty tej taryfy rentowej są o mniej więcej 20% niższe jak w towarzystwach zabezpieczonemu na życie. Za każde 100 marek renty płaci się w 40 roku 1290 mrk i t. d. coraz mniej; w 50 r. tylko 1035 mrk, w 60 r. 826 mrk, a w 70 r. 610 mrk. Miejsca w zakładzie są dożywotnie, ale wolno każdego czasu z wolnych miejsc ustąpić a z wku-

pnym za 3 miesięcznym wypowiedzeniem. W r. 1885 W. Górna liczyła 85 dm., 1998 mk. (1039 ew., 948 kat. i 4 żyd.). Obszaru miała 394 ha. W. Dolna miała 42 dm., 709 mk. (239 ew. i 473 kat.), 26 ha. Znajduje się tu dużo sadów owocowych i ogrodów, urządzonych na przyjmowanie gości z miasta. *W. Ł.*

Wildau, niem., ob. *Przytarnia*.

Wildbahn, dobra i wś, pow. mielicki, par. kat. Frehoń, ew. Gańkowiec. W r. 1885 dobra miała 406 ha, 8 dm., 52 mk. (11 ew.); wś miała 357 ha, 40 dm., 286 mk. (71 kat.); szkoła ewang.

Wilden, folw. dobr. prywatn. Liewenhof, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Wilden, wś, pow. i okr. kom. bydgoski, st. kol. i poczta w Hopfengarten (Brzoza). Ma 11 dm., 93 mk. (23 katol.), obszaru 61 ha. Ob. *Stryzki*.

Wildenau, w dok. *Wildenaw*, pow. szczeciński, ob. *Kozłowo* i *Kozłowskie dobra*.

Wildenburg, ob. *Wielbark*.

Wildenheim (t. VI, 207), mylnie, za: *Wildenhain*. Jestto polskie: *Targowo*, wś, w pow. szczecińskim (ob. Kętrz. O ludn. pol., 392).

Wildenhof, wybud., pow. morąski, st. p. Mohrunen. W pobliżu wyniosłości sięgające 600 st. n.p.m. ob. *Schlossberg*.

Wildenhoff, dobra ryc., pow. iławkowski, st. poczt. w miejscu.

Wildenthal, kol. niemiecka, pow. kolbuszowski, w piaszczystej i lesistej równinie, 8·8 klm. na pń.-wsch. od Kolbuszowy, obok wsi Dzikowa, ma 53 dm. i 358 mk. (326 rz.-kat., 4 prot. i 28 izrael., 271 Niem., 87 Pol.). W. graniczy na zach. z Dzikowem, na pń. z Lipnicą. Osadę przecinają drogi z Kolbuszowy na pń.-wsch. do Wilczej Woli i na wschód do Raniszowa. *Mac.*

Wildgrub, *Górny* i *Dolny*, niem. *Ober u. Nieder-Wildgrub*, dwie wsi na Szląsku austr., w pow. bruntalskim (Freudenthal), w wąskiej dolinie górskiej. Obie tworzą dwie odrębne gminy administracyjne a jedną parafią. W 1880 r. miał W. Górny 121 dm., 679 mk. (675 rz.-kat. i 4 prot.); W. Dolny 100 dm., 564 mk. rz.-kat. Ludność niemiecka. W obu gminach znajdują się szkoły ludowe. *W. H.*

Wildgrund, wś, pow. prądnicki, par. kat. Langenbrueck, ew. Schnellewalde. W r. 1885 wś miała 190 ha, 45 dm., 282 mk. (38 ew.).

Wildnissbereiter, pow. niborski, ob. *Jedwabno*.

Wildno, dawniej *Widno*, *Wiedno*, wś, folw. i dobra nad jeziorem t. n., pow. rypiński, gm. i par. Chrostkowo, odl. 21 w. od Rypina, ma 24 dm., 32 osad., 402 mk., tartak, młyn wodny. W r. 1827 było 16 dm., 174 mk. Dobra W. składały się r. 1887 z folw. W. i Krempa, rozl. mr. 837: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 342, łąk

mr. 55, pastw. mr. 1, lasu mr. 144, wody mr. 22, nieuż. mr. 28; bud. mur. 8, drew. 7.; folw. Krempa gr. orn. i ogr. mr. 115, łąk mr. 19, pastw. mr. 10, lasu mr. 80, wody mr. 10, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 2; las nieurządzony. Wś W. os. 35, mr. 164; wś Ksawery os. 11, mr. 366. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 we wsi Wildno, w par. Krostkowo, Woznicki miał 1 łąn, 2 zagr., Szyrakowski 1 łąn, 2 zagr., Widleńska 1 łąn. Płacono 4 fl. 9 gr. 2 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 326). R. 1789 dominium kolskie wysiewało tu 59 kor. żyta, 12 kor. pszen., czynszu pobierało 461 zł. *Br. Ch.*

Wildówka, os., pow. łęczycki, gm. i par. Sobótka.

Wildschuetz, ob. *Wilczyce*.

Wildschuetz 1.) wś, pow. lignicki, par. ew. Kroitsch, kat. Rothbrunnig. W r. 1885 było 810 ha, 67 dm., 619 mk. (19 kat.). 2.) **W.**, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Gross Weigelsdorf, kat. Hundsfeld. W r. 1885 dobra miała 455 ha, 12 dm., 216 mk. (27 kat.), zamek. Wś 83 ha, 52 dm., 292 mk. (46 kat.). W stronie pń. wsi znajduje się cmentarzysko przedhistoryczne.

Wildungen 1.) ob. *Błędno*. Nadleśnictwo to ma 6663 ha (29 roli orn., 15 łąk, 6609 lasu), 5 dm., 5 dym., 31 mk., 6 kat., 25 ew. (leśn. Kałęba 2 dm., 12 mk.). Nadleśn. to zostało dopiero utworzone r. 1868 przez odłączenie od nadleśn. Drewniaczka. 2.) **W.**, leśn., pow. człuchowski, st. p. Ekfir, 1 dm., 7 mk.

Wildziski 1.) wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 41 w. od Wilkomierza. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 40 w. od Wilkomierza. Włośc. Sliżys ma 87 dzies. (9 nieuż.). 3.) **W.**, chutor, tamże, o 45 w. od Wilkomierza.

Wildziuny, wś, osada i pustk., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 28 w. od Wilkomierza. Włośc. Sliżys ma tu 10 dzies. (2 lasu); mieszcz. Jakimow 11 dzies. (1 nieuż.).

Wilejka 1.) ruczaj, w pow. bychowski. Na wybrzeżach jego około wsi Ususzki znajdują się pokłady kredy. 2.) **W.** al. *Wilenka*, dawniej *Wilna*, rzeka, w pow. wileńskim, lewy dopływ Wilii. Bierze początek w dobrach Miedniki, płynie ku pń.-zach. na Polany, Szumsk, Niemiężkę, Suntoki, Adameczuki, Ławaryszki, poczem zakreśla półokrąg, przepływa pod Słobódką, Jazową, Pawlukiszkami, Zagórzyskami, Gujdanami, Mickunami, po za którymi przybiera kierunek zachodni, oblewa Wierzby, Leoniszki, Rekanciszki, Puskarnią, Zarzecze, Markucie i ma ujście w Wilnie, poniżej ogrodu botanicznego, przy górze Zamkowej. Długa około 50 w., szeroka do 5 saż., głęboka do 3 arszynów; brzegi ma piaszczyste, początkowo niskie, bliżej ujścia wyniosłe i urwiste, zwłaszcza zaś prawy. Bieg bystry; podczas przyboru wiosennego poziom wo-

dy podnosi się niekiedy na 2 saż. i wtedy wylewy bywają gwałtowne. Od prawego i lewego brzegu przyjmuje kilka strug i uprowadza wody dwóch jeziorok. Obraca 4 młyny. Niespławną.

J. Krz.

Wilejka, mto powiat. gub. wileńskiej, na prawym brz. Wilii, o 130 w. od jej źródeł, przy zbiegu z rzką Pleśnianką, pod 54° 29' płn. szer. a 44° 35' wsch. dług., o 141 w. na pld.-wsch. od Wilna odległe. Z pomiędzy miast powiat. gubernii W. zajmuje najpośledniejsze miejsce, zarówno pod względem swej nieestetycznej powierzchowności, jak i co do liczby mieszkańców i ich oplakanego stanu. Całe drewniane, lieho zabudowane, w 1860 r. miało 1 cerkiew paraf. drewnianą, 3 domy modl. żydowskie, 272 dm., 14 sklepów, szpital miejski, 2931 mk. W 1880 r. było tu 3450 mk. (1828 prawosł., 369 katol., 3 prot., 1241 żydów, 9 mahomet.; pod względem stanów; 178 szlachty, 24 stanu duchown., 28 obywat. honorow., 1855 mieszczan, 7 włościan, 351 st. wojskowego i 7 in. stanów). W 1883 ludność podniosła się do 4076 głów. Par. praw., dekanatu (błagoczynia) wilejskiego, 4728 wiernych, 1 cerkiew par., 1 fil. i 3 kaplice ementarne. Do miasta należy 2001 dzies., w tej liczbie 113 dzies. pod miastem. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 4915 rs. Targów ani jarmarków niema, handel nieznaczny, przemysł żaden. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem i pokrewnymi gałęziami przemysłu rolnego. Kościoła katol. nigdy w W. nie było, tylko kaplica w dworcu starościńskim, która w 1810 r. zgorzała (przyczem spaliły się i akta starościńskie), poczem katolicy przyłączeni zostali do par. Kurzeniec a następnie Kościeniewicze (o 23 w.). Za czasów Rzpltej W. była mkiem, stanowiącego centr sstwa niegrodowego, zaliczonego do pow. oszmiańskiego. Po przyłączeniu do Rossyi nadane gubernatorowi mińskiemu gen. Karniejowowi, poczem ukazem cesarz. Katarzyny II z 1795 r. naznaczone zostało na mto pow. gub. mińskiej, przyczem włościanie starościńscy otrzymali prawa mieszczańskie. Chaty włościan, dwór i karczma stanowiły gród pierwotny i pierwsze posiedzenia sądu powiatowego odbywały się w karczmie Kupelowicza w 1797 r. Z czasem dołączono jeszcze parę wsi włościańskich, napłynęli z różnych stron osadnicy, przeważnie żydzi, i tak się utworzyła dzisiejsza Wilejka. W 1842 r. mto wraz z powiatem przyłączone zostało do gub. wileńskiej. Okrąg wiejski W. obejmuje wsi: Bilcewicz, Bytkowszczyzna, Iliszczewicze, Kołowicze, Osipowicze i Żółtki, oraz zaś.: Abramowszczyzna, Białorzeczycza, Bilcewicz Nowe, Glinne, Izbiszcz, Niewiary, Olszanka, Ruczewie, Zalekowo, Zaspornia i Żykowa Wierocieja, w ogóle w 1865 r. 708 dusz rewiz. włościan skarbowych. Gmina należy do 1 okr. pok. do spraw włośc. a 2 okr.

police., składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich: Wilejka, Barance, Barowce, Kaczanki, Porsa, Prynta i Ruczycza, obejmuje 59 miejscowości, mających 510 dm., 5921 mk. włośc. Zarząd gminy we wsi Kołowiczach, gdzie też i szkoła ludowa. W 1865 r. było w gminie 1422 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych i 599 włościan uwłaszczonych. Sstwo niegrodowe wilejskie podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało mko W. z przyległemi wsiami: Wilejka, Osipowicze, Iliszczewicze, Kołowicze, Bilcewicz, Żółtki, Ciuciewicze, Chołopki i in. i było w posiadaniu Paca, z opłatą kwarty 1955 złp. 14 gr. Na sejmie z 1773-75 r. Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyeczne Ignacemu Kurzenieckiemu, sędziemu grodzkiemu i posłowi pińskiemu, łącznie ze sstwem markwiskiem.

Wilejski powiat, utworzony w 1795 r. z dawnego powiatu zawilejskiego (z miastem centralnem Postawy) i z części pow. oszmiańskiego, leży we wschodniej części gubernii, graniczy od płn. z pow. wileńskim, od wschodu i południa z gub. mińską, od zach. z pow. oszmiańskim i święciańskim i zajmuje 126·7 mil al. 6131 w. kw., podług pomiarów gruntowych 623802 dzies. (14113 pod osadami, 162237 roli orn., 49409 łąk, 67555 pastw. i wygonów, 288105 lasów, 42379 nieużytków i wód). Powierzchnia powiatu, przerznięta rz. Wilią na dwie prawie równe połowy, wybitnie rozróżnia się w obu częściach. Południowa jest równiną niską, pokrytą błotami i lasami, północna zaś wyniosła i bezleśna. Płaska wyniosłość części północnej poprzerynana jest dolinami dopływów Wilii. Najwynioślejsze miejsca w powiecie znajdują się przy wsiach: Kondraty (1015 st. npm.) i Wargiany (770 st.) oraz mku Miadzioł (742 st.). Gleba w miejscach wyniosłych jest gliniasta, urodzajna, w południowej zaś części ilasta i czarnoziemna. Główną rzeką powiatu jest Wilia, mająca tu brzegi wyniosłe, przeważnie piaszczyste. Szerokość jej do Wilejki nie przewyższa 15 saż., poniżej zaś wynosi od 20—30 saż. Oprócz spławu drzewa w tratwach, odbywa się na niej nieznaczna żegluga w bajdakach i łajbach, idących do Wilna. Dla ładowania towarów na statki i zbijania tratw znajdują się w granicach powiatu przystanie w Wilejce oraz we wsiach Sosenska i Pachomowicze. Z dopływów Wilii ważniejsze: od prawego brzegu Serwecz i Narocz, oddzielające pow. wilejski od święciańskiego, obie spławne; od lewego zaś: Dżwinka, oddzielająca pow. wilejski od gub. mińskiej i Wiazynka z Ilią. Nadto w pld.-zach. części powiatu przepływa Berezyna. W powiecie jest 14 jezior, z których najważniejsze: Serwecz (dł. 5 w., szer. 1½ w., głęb. do 2½ saż.) i Narocz. Błot jest dużo, rozproszonych po różnych stronach, najważniejsze Wołkołackie, zajmujące do 38 w. kw. (4000

dzies.). W 1880 r. było w powiecie (bez miasta, które w t. r. liczyło 3450 mk.) 148585 mk., w tej liczbie 90434 prawosł., 44482 katol., 523 rozkolników, 127 ewang. augsb., 3 ewang. reform., 12744 żydów, 272 machomet.; podług stanów zaś 3848 szlachty, 410 st. duchow., 217 obyw. honor., 17489 mieszczan, 120051 włośc., 6475 st. wojskowego, 63 cudzoziemców, 34 in. stanów. W 1857 r. było 116753 mk., w tej liczbie (podług Stołpiańskiego): 48808 Białorusów (46199 prawosł., 2609 katol.), 5266 Wielkorusów, 30746 Litwinów (1820 prawosł.), 28926 katol., 24092 Polaków (katol.), 6848 żydów, 303 Tatarów. Oprócz mta powiat. było w powiecie 1 mto nadetatowe (Radoszkowice), 20 miasteczek (Horodek, Ilia, Krasne, Lebidziew, Markowo, Mołodeczno i Wiazyn w 1 okr. pol.; Budstaw, Dołhinów, Krajsk, Krzywice, Kurzeniec i Rzeczeki w 2 okr. pol.; Duniłowicze, Mańkowicze, Miadzioł Stary i Nowy, Parafianowo, Wołkołata i Zadziewo w 3 okr. pol.) i 1244 wsi i drobniejszych osad, mających w ogóle 10335 dym. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), w siedzibami w Mołodecznie, Dołhinowie i Duniłowiczach i 26 gmin: Choteńczyce, Hermaniszki, Horodek, Krasnesioło, Lebidziew, Mołodeczno, Radoszkowice i Wiazyn w 1 okr. pol.; Budstaw, Dołhinów, Iza, Kniahinin, Krajsk, Krzywice, Kurzeniec, Rabuń i Wilejka w 2 okr. pol.; Duniłowicze, Łuczaj, Mańkowicze, Miadzioł, Norczyca, Parafianowo, Porpliszcz, Wołkołata i Zośno w 3 okr. pol. Pod względem sądowym w powiecie jest 3 inkwientów sądowych (w Wilejce, Duniłowiczach i Radoszkowicach), oraz 4 sądy pokoju: 4-ty rewir sądu okr. dziesięńskiego, 4-ty rewir sądu okr. święciańskiego oraz 4 i 5-ty rew. sądu okr. smorgońskiego. Pod względem oświaty narodowej znajduje się: w Wilejce szkoła powiat. 2-klas. (w 1885/6 r. 28 uczniów) oraz szkoła paraf. (53 chłopców i 30 dziewcząt, w Mołodecznie seminaryum nauczycielskie (117 uczniów), 30 szkół ludowych dla obu płci oraz 1 żeńska (w Kniahynie), do których w 1885/6 r. uczęszczało 1335 chłopców i 79 dziewcząt), 6 szkół cerkiewnych jednoklasowych, 2 dwuklasowe i 68 szkółek cerkiewnych (w t. r. 1276 chłopców i 30 dziewcząt). Kościół prawosł. obejmuje 3 dekanaty (błagoczynia): wilejski, miadziolski i mołodeczniański. 41 cerkwi paraf., 15 filial., 45 cmentarnych i 7 kaplic. Dekanat (błagoczynie) wilejski obejmuje 14 parafii: Wilejka, Dołhinów, Gniezdziłowo, Iza, Kamieniec Spaski, Kasuty, Kniahinin, Krajsk, Krzywice, Kurzeniec, Narocz, Rabuń, Rzeczeki, Uzlany, 14 cerkwi paraf., 3 fil., 18 cmentarnych i 3 kaplice; 32330 wiernych (16105 męż., 16225 kob.). Kościoły katolickie należą do 2 dekanatów: wilejskiego i nadwilejskiego, diecezji wileńskiej. Pierwszy z nich obejmuje 7 pa-

rafii: Budstaw, Dołhinów, Kościeniewicze, Krzywice, Lebidziew, Olkowiec i Radoszkowice (dawniej jeszcze 7, t. j.: Chołcha, Chożów, Ilia, Krasnesioło, Kurzeniec, Mołodeczno i Spas), razem 7 kośc. paraf., 6 filialnych i 14 kaplic; 23579 wiernych. Dekanat nadwilejski składa się również z 7 parafii: Duniłowicze, Łuczaj, Miadzioł, Parafianowo, Postawy, Wołkołata i Zadziew, 7 kośc. paraf., 1 filialny, 15 kaplic, 34444 wiernych. Pod względem komunikacyjnym przetrzynna powiat dr. żel. lipawsko-romeńska na przestrzeni Wilejka-Mińsk, ze stacyami: Mołodeczno, Usza i Olechnowicze, oraz drogi pocztowe z Mołodeczna, przez Wilejkę, Kościeniewicze, Dołhinów, Krypule do Dokszyce (w pow. borysowskim), dalej z Mołodeczna do Horodka i z Wilejki do Ilii. St. poczt. znajdują się w Dołhinowie, Duniłowiczach, Horodku, Ilii, Kościeniewiczach, Miadziolu, Mołodecznie, Radoszkowiczach i Wilejce. St. telegr. w Wilejce, Mołodecznie i Uszy. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. Pod rolą było 162237 dzies. (34620 dzies. skarbowych i 3061 miejskich, cerkiewnych i kościelnych). Oziminy siano około 60839 czet., zbierano do 304195 dzies. Nadmiar żyta częścią przepędzają w miejsowych gorzelniach, częścią zbywają w Wilnie. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1860 r. było w powiecie: 30400 sztuk koni, 80000 bydła rogatego, 52000 owiec zwyczajnych, 39000 trzody chlewnej. Lasy zajmują 0.46 ogólnej przestrzeni, t. j. 288105 dzies., w tej liczbie 41050 dzies. lasów skarbowych i 246627 prywatnych. Znajdują się przeważnie w pld. i wsch. części powiatu. W drzewostanie przeważa sosna i jodła. Drzewo splewają głównie Wilią do Wilna, wyrabiają nadto na miejscu rozmaite naczynia i budują statki wodne. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty. W 1860 r. była w powiecie fabryka sukna w Krajszczance, 2 huty szklanne: w Szabinach i Zalesiu, 5 browarów piwnych i 41 gorzelni. Około Horodka zajmują się hodowlą i handlem pijawek. Handel nieznaczny, ogranicza się głównie zbytem drzewa, zboża i bydła. Jarmarki odbywają się w Radoszkowiczach, Dołhinowie, Kurzeniecu i Lebidziewie. Marszałkami powiatu byli: Wołodkowiec Jan Ludwik h. Radwan (1796—1800), Wołodkowiec Józef, Giecwicz Hipolit h. Leliwa (1807—1809), Karnicki Kazimierz h. Syromla (1807—1812), Wołodkowiec Melchior (1817—20), Oskierko Jan h. Murdelio (1820), Bohdanowicz Onufry h. Mogiła (1822), Lubański Jan h. Poraj (1825), Domejko Aleksander (1833), Lubański Zenon (1846—53), Tukało Mieczysław (1854-59), Snitko Konstanty (1863), Cywiński Cypryan h. Puchała (1877-81). *J. Krz.*

Wilejka 1.) wś poduchowna nad rzeką Wilią, o 10¹/₂ w. od jej źródła, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Witunicze, o 97 w. od Bory-

sowa. Wś należała niegdyś do Paców, dana w zastaw wizytom wileńskim, obecnie skarbową, z leśnictwem rządowym. Dotąd majątek ten zowią sstwem. Za poddaństwa dobra te miały przy jednym folw. t. naz. 9 małych wiosek z 378 włóścianami pł. męż. Teraz we wsi jest 23 osad. Cerkiew paroch. p. wez. Przemienienia Pańskiego, fundowana przez wizytki, uposażona jest z dawnych zapisów około 2¹/₃ włókami; przeszło 1000 parafian. Kaplice we wsi Woucza p. wez. Narodzenia M., również fundacji wizytki, i w Wieszkach fundacji Mokrzyckich z r. 1790. Szkółka gminna. Folw. W., o 4 w. na południe, nad rz. Omniszówką, lew. dopł. Wili. Miejscowość leśna, wzgórzysta, grunta lekkie. Leśnictwo rządowe obejmuje 36127 dzies. lasów dobrze zachowanych. 2.) **W.**, wś, pow. czauski, gm. Czaussy, ma 30 dm., 166 mk., 303 dzies. ziemi dworskiej (60 roli, 29 łąk, 188 lasu); karczma. Własność Żurawskich. 3.) **W.**, urząd. *Wilejskaja*, st. przechodnia dr. żel. warsz.-petersburskiej i lipawsko-romeńskiej, na przestrzeni Wilno-Romny, w pow. wileńskim, o 9 w. za Wilnem ku Petersburgowi, o 15 w. od st. Bezdany (dr. żel. warsz.-petersb.) a 11 w. od st. Kiena (dr. żel. lipawsko-romeńskiej). Miejscowość ta dawniej zwała się Rakanciszki.

Wilejki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejn 39 w., ma 18 dm., 136 mk.

Wilejki 1.) al. *Wilejki*, wś i dwór nad strugą t. n., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par. Dawgiele, o 34 w. od Nowoaleksandrowska. Dwór, właściwie zwany Nendrya od jeziora t. nazwy, nad którym leży, od 200 lat zostawał w posiadaniu Drozdowskich, następnie Duntenów, obecnie marszałka szlachty powiatu M. Durnowo, ma 74 dzies. (3 lasu, 9 nieuż.). Młyn wodny. We wsi mają części: Czepinas 10 dzies., Dabkus 10 dzies. (1 lasu, 2 nieuż.), Piotrowscy 48 dzies., Wingelis 20 dzies. (2¹/₂ nieuż.). 2.) **W.**, wś i dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 51 w. od Szawel. Dobra, własność Skowzgidów, mają 376 dzies. (170 lasu). 3.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 15 w. od Wiłkomierza.

Wilejkiszki 1.) folw., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Kiernów, o 45 w. od Wilna, 1 dm., 27 wk. (20 katol., 7 starowier.); w 1865 r. własność Rusieckich. 2.) **W. 1 i 2**, dwa zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 8 i 9 w.), okr. wiejski Wiziniszki, o 59 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 5 i 3 dusze rewiz.); należą do dóbr skarbowych Oszkinie.

Wilejkowicze, wś włość. nad jez. Miertwoż, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 26 w. od Oszmiany, 16 dm., 172 mk. katol. Porów. *Wolejkowicze*.

Wilejkunka, wś, pow. święciański, w 2 okr.

pol., gm. Zabłociszki (o 1 w.), okr. wiejski i dobra Brynków Cejkin, 27 dusz rewiz.

Wilejskaja, ob. *Wilejka* 3).

Wilejsze 1.) wś, dobra i chutor, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Hornostajewicze, o 20 w. od Wołkowyska. Wś, nazwana W. Wierzbowce, ma 95¹/₂ dzies. ziemi włość. (2 łąk, 1¹/₂ nieuż.); dobra, własność Zubilewiczów, wraz z folw. Zubilewo 275 dzies. (67 łąk i pastw., 46 lasu, 73 nieuż.); chutor 18 dzies., należy do Nicyporuka. 2.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 33 w. od Szawel.

Wilejszyski, wś, pow. poniewiecki, w 4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża.

Wilejty, wś nad rzką Komajką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hodućiszki, okr. wiejski Kowalciszki, o 38 w. od Święcian, ma 12 dm., 121 mk. katol., 6 żydów (w 1865 r. 43 dusz rewiz.).

Wilemno, ob. *Wielimie*.

Wilemowice, czesk. *Vilemovice*, niem. *Wilmsdorf*, wś na Śląsku austr., w pow. frywałdzkim, okr. sąd. jawornickim, w wąskiej dolinie gór Reichensteińskich, na pld. od Jawornika. W r. 1880 było 117 dm. i 584 mk. rz.-kat., Niemców. Kościół paraf. i szkoła ludowa 1-klas. w miejscu. W. tworzą z Czerwonogruntem (Czerwenygrund, Rothengrund) i Graniczkami (Hranicky, Graenzdorf) jedną gminę administracyjną.

Wilemy, ob. *Wilimy*.

Wileń, ob. *Wieleń*.

Wilenka, ob. *Wilejka*.

Wilenka, wś nad rzką Wilią, pow. radomycki, na pograniczu pow. skwirskiego, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna (o 2 w.), odl. o 30 w. od Radomyśla, ma 218 mk. Podług Pochilewicza jest tu 358 mk. praw. (oprócz katol.). Włościanie, w liczbie 50 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 284 dzies., ze spłatą po 248 rs. 48 kop. rocznie. Obszar dworski wynosi 721 dzies. ziemi użytk., 276 lasu i 39 nieuż. Kaplica katol. par. Korostyszów, z drzewa wzniesiona w 1823 r. Wś ta wraz z wsią Oleszpole i chutorem Suprunem nabytą została w 1811 r. od Leonarda Olizara przez Eliasza Wasilkowskiego, dziada obecnego właściciela Franciszka Protobowerya. Uroczysko nosi nazwę: Chołopcza.

J. Krz.

Wileński Chutor, u Pochilewicza wprost *Chutor*, wś nad rzką Wilią, pow. radomycki, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna (o 2 w.), odl. o 25 w. od Radomyśla, ma 364 mk. Pochilewicz podaje 260 mk. prawosł. Włościanie, w liczbie 75 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 177 dzies., ocenionych na 6600 rs. Należy do dóbr korostyszewskich, dawniej Olizarów, obecnie Plemiannikowa.

Wileny, ob. *Wielona*.

Wileszyn, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. i

par. katol. Kopyl, gm. Teladowicze, o 45 w. od Słucka, ma 40 osad; miejscowość dość leśna.

Wilewo, pow. sierpecki, ob. *Wieluń-Wilewo*. W r. 1827 ws W., w par. Zgliczyn, miała 7 dm., 20 mk. W XVI w. ws Wilewo Trzaski miała wielu częściowych właścicieli, 8 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, zaś W. miało 1 łan kmiecy (Pawiński, Mazowsze, 62, 63).

Wilga al. *Garwółka*, rzeczka, bierze początek w okolicy Żelechowa, w pow. garwolińskim, wchodzi na obszar pow. łukowskiego, płynie w kierunku płn.-zach. przez Wilczyca, Miastków, Oziemkóvkę, powraca na obszar pow. garwolińskiego i płynie w kierunku płd.-zach. przez Garwolin, Górki, Wilkowyje, Wilgę, Celejów i pod Szymoniewiczami uchodzi z praw. brzegu do Wisły. Ma jeszcze dwa inne ujścia wprost Wilgi pod Olszakiem i Holendrami. Długa 50 w. Przyjmuje z praw. brzegu pod Wilczyskami rzekę Krupę oraz strumień b. n., pod Dutką dwa, a z lew. brzegu strumienie: pod Żelechowem i Górkami.

J. Bliz.

Wilga, w XVI w. *Wylka*, ws i fol. nad rz. Wilgą, niedaleko ujścia jej do Wisły, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga, odl. 14 w. od Garwolina, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową (od r. 1875), 24 dm., 364 mk., urząd gm., młyn, cegielnię. W 1827 r. było 26 dm., 233 mk. Przy wsi jest przystanek t. n. dr. żel. nadwiślańskiej, między Pilawą a Sobolewem, odl. 10¹/₂ w. od Pilawy. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Amelin, rozl. mr. 2863: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 523, łąk mr. 214, pastw. mr. 58, lasu mr. 1530, nieuż. mr. 333; bud. mur. 10, drew. 21; płodozm. 4 i 6-pol., las nieurządzony; fol. Amelin gr. or. i ogr. mr. 187, past. mr. 14, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 9. Ws W. os. 24, mr. 520, ws Skurcze os. 14, mr. 359; ws Kępa Skurecka os. 13, mr. 126. W. było miastem. Może prawo miejskie nadane było współcześnie z założeniem parafii. W r. 1577 „oppidum Wylka“ płaci szosu fl. 1 gr. 6, od bani gorzałczanej 1, czopowego fl. 10, od młyna 2 kołowego. Folw. W. płaci od 6 zagrod. Kiedy przestała być miastem niewiadomo. Kościół par., p. w. Wniebowzięcia N. P. M., założony został r. 1407 przez Bogusława Zajączka. Obecny wzniesiony r. 1771. Według innych danych obecny kościół zbudowano r. 1817 a odnowiono r. 1887. Parafia W. w dek. garwolińskim, miała w 1861 r. 1452 katol. a w 1870 r. 1841 katol. W. gmina ma 3972 mk. (śródt. stałej ludności 1 praw., 1102 prot., 312 żyd.), obszar wynosi 8206 mr. Sąd gm. okr. II we wsi Sobienie-Jeziory o 10 w., st. poczt. w Garwolinie o 17 w. W skład gm. wchodzi: Celejów, Celejowska Kępa, Cyganówka, Gozlin Górny, G. Mały, Górki, Holendry, Jaszczysko, Łąki, Nieciecz, Olszak, Ostyrbór Gozliński, Ostyrbór Siedrowski, Podole Nowe i

Stare, Pelewicz, Sambodzie, Skurcza, Skurecka Kępa, Tatarczysko, Trzcianka, Wicie Nowe i Stare, Wilga, Wólka Gruszczyńska, Zakrzówek, Zalesie i Zaleska Kępa.

Br. Ch.

Wilga, struga, w pow. trockim, pod zaśc. Styrnie.

Wilga, potok górski, w pow. wielickim, powstaje z połączenia dwu potoków, z których jeden płynie od wsi Ochojno Górne, drugi z pod Janowic. Wyniosłości otaczające ich źródła sięgają 360 mt. n.p.m. Połączywszy się na płn.-wschód od Podstolic tworzą potok podążający w kierunku zach. na Gołkowie, Zbydniowice do Wróblowic. Odtąd zwraca się W. ku północy i na Opatkowice, Jugowice, Łagiewniki podąża ku Wiśle, do której uchodzi przy Ludwinowie, naprzeciw Kazimierza, przedmieścia Krakowa. Całkowita długość wynosi około 25 klm. W wodę bywa uboga.

Wilgard 1.) niem. *Wildgarten*, młyn i kol., pow. tucholski, st. poczt. i paraf. kat. Śliwice; 21 dm., 168 mk. 2.) **W.**, leśn., tamże, 1 dm., 8 mk.

Wilgirdajcie, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 44 w. od Szawel, własność Baniewiczów, ma 179 dzies. (48 lasu, 30 nieuż.).

Wilgnowy, ob. *Wielgłowy*

Wilgor, góra pod Szczodrowem, pow. kościerski (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., XV, 158).

Wilgoszcza, ws, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, ma 184 mk. W 1827 r. było 12 dm., 94 mk. W połowie XV w. ws W., w par. Irządze, własność Pukarzewskiego, miała łąny km., z których dziesięcinę płacono kościołowi w Irządzach (Długosz, L. B., II, 207). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 Missiowski, burgrabia krakowski, płacił od 6¹/₂ łan. km., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 70).

Wilgelow (niem.), ob. *Wielgłowo*

Wilhelminenhohe, wyb. do Chojniczek, pow. chojnicki, st. poczt. i paraf. kat. Chojnice; 1 dm., 6 mk.

Wilhelminenhof 1.) dobra koron., w okr. i pow. mitawskim, par. doleńska (Kurlandya). 2.) **W.**, folw. dóbr pryw. Lambertshof, w okr. mitawskim, pow. bowski, par. ekawska. 3.) **W.**, folw. dóbr pryw. Gross-Auz, w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska.

Wilhelminenhof 1.) leśniczówka, pow. i okr. kom. skwierzyński, sąd i st. kol. żel. w Międzychodzie, poczta w Wiejcach (Waitze), par. Goraj, ma 2 dm., 23 mk. 2.) **W.**, pow. bydgoski a okr. kom. żółędowski. Poczta i kol. żel. w Kotomierzu (Klahrheim), paraf. w Dobrecu. Ma 5 dm., 37 mk. (22 ewang.), obszaru 47 ha.

Wilhelminenhof 1.) fol., pow. frydlańskiej, st. poczt. Bartenstein Ostpr. 2.) **W.**, fol., pow. frydlańskiej, st. poczt. Gallingen. 3.) **W.**, os.,

pow. welawski, st. pocz. Goldbach. 4.) **W.**, fol., pow. królewiecki, st. pocz. Koenigsberg i. Pr.

Wilhelminenruh, ob. *Warszta*, leśniczówka, pow. odolanowski, okr. kom. Łomki, st. kol. Łąkocin, pocz. Ostrowo, par. Janków Zalesny. Ob. *Krotoszyn* (t. IV, 716).

Wilhelminenthal, wyb. do Nowej Brdy, pow. człuchowski, st. pocz. i paraf. kat. Koczała, 1 dm., 8 mk.

Wilhelminenthal 1.) fol. dóbr Kojęcín, w pow. sycowskim. 2.) **W.**, folw. dóbr Naehrschuetz, pow. stynawski.

Wilhelmineort, wś, pow. mielecki, par. ew. Wierzchowice, kat. Mielice. W r. 1885 miała 191 ha; 32 dm., 199 mk. (1 kat.).

Wilhelminie, dawniej *Bresewitz*, *Wilhelminenort*, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Ligota (Eilguth), kat. Miękinów (Minken). W r. 1885 dobra miały 918 ha, 6 dm., 163 mk. (15 kat.); wś 289 ha, 17 dm., 531 mk. (8 kat.).

Wilhelmów 1.) wś, pow. grójecki, gm. i par. Błędów, 418 mr. włośc., 1 mr. dwor., ma 133 mk. 2.) **W.**, fol., pow. błoński, gm. Helenów, par. Brwinów. Ob. *Brwinów*. 3.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umienie, odl. od Koła 15 w.; ma 3 dm., 16 mk. W r. 1827 było 4 dm., 32 mk. 4.) **W.**, fol., pow. garwoliński, gm. i par. Kłoczew, ma 3 dm., 16 mk., 240 mr. Ob. *Janopol*. 5.) **W.**, pow. lubartowski, gm. i par. Rudno.

Wilhelmówek, wś i fol., pow. łódzki, ob. *Rudunki* 1).

Wilhelmówka, folw. należący do Nikłowic, w pow. mościskim.

Wilhelmowo, pow. wrocławski, gm. Piaski, par. Lubraniec.

Wilhelmowo, niem. *Wilhelmshof*, folw. do Głuchowa, pow. chełmiński, st. pocz. Chełmża, 1 dm., 26 mk. Tuż przy zabudowaniach folw. z ptn. strony znajduje się mogiła kamienna, którą przez dosypanie na nią ziemi, przerobiono w ostatnich czasach na strażnicę gospodarską (ob. Ossowski: *Objaśn. do mapy*, str. 29). *Ks. Fr.*

Wilhelmowska Góra, kol., pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek, odl. od Turka 4 w.; ma 22 dm., 113 mk.

Wilhelmsau 1.) al. *Borzqetw*, wś, pow. gnieźnieński, okr. kom. kłecki, st. dr. żel. i poczta Mielezsyn (Melschin), sąd w Gnieźnie, par. Sokolniki. Obszaru ma 199 ha, 5 dm., 37 mk. (20 kat.). 2.) **W.**, tak przezwano wś Węgierki, w pow. wrzesińskim, która przeszła na własność komisji kolonizacyjnej. Ob. *Węgierki*.

Wilhelmsau 1.) ob. *Kijewo*. Po rozparcelowaniu Kijewa Szlach., w pow. chełmińskim, postarała się niem. komisja kolonizacyjna o zamianę tego dominium w osobną gminę wiejską, z nazwą Wilhelmsau. Osiedli tu koloniści z Brandenburgii i Saksonii; wybudowano już także

szkołę ewang.; pastor ew. mieszka w dworku po dziedzicu Kobylińskim. 2.) **W.**, folw. do Bralewnicy, pow. tucholski, st. pocz. Gostycyn, par. kat. Jeleńcz. Majetność ta, obejmująca 344 ha, tworzyła swego czasu całość z Bralewnicą. Z początkiem bieżącego stulecia odprzedaną została Niemcowi, który jej nadał nową nazwę. Niedawno temu dokupił ją znów do dóbr swoich Leon Prądyński na Bralewnicy. W 1885 r. było 6 dm., 13 dym., 67 mk., 37 kat., 30 ew.

Wilhelmsbad, os. kąpielowa, pow. rybnicki, ob. *Kokocice*.

Wilhelmsberg, wś, w pow. obornickim, parafia, okr. komis. i poczta w Murowanej Goślinie, st. dr. żel. Oborniki. Ma 6 dm., 83 mk. (59 katol.), 258 ha. Ob. *Mściszewo*. *W. Ł.*

Wilhelmsberg, ob. *Łąkorz*, nadleśn. król., pow. brodnicki, st. pocz. Najnowo, par. katol. Pokrzydowo; 5207 ha (496 roli orn., 90 łąk, 3886 lasu). Należy do niego 15 osad, mianowicie: Gaj Grzmieca (19 dm., 147 mk.), młyn Grzmieca (3 dm., 26 mk.), Karaś, Ławydrwęca, Lipowiec (24 dm., 152 mk.), Staw, Strzemeszczyk, Zarośle (7 dm., 56 mk.), Zastawie (19 dm., 123 mk.) i leśn.: Góral, Kaluga, Rytelskie Błoto i Tęgowiec. razem z nadleśn. 87 dm., 125 dym., 610 mk., 515 kat., 95 ew. Druga część tego nadleśn., obejmująca 2149 ha (28 roli or., 1581 lasu), leży w pow. lubawskim, w par. lipińskiej. Do niej należą leśn. Grabina, Rosachy i Robotno. *Ks. Fr.*

Wilhelmsberg 1.) wś, pow. darkiejmski, st. pocz. Kleschowen. 2.) **W.**, fol., pow. ilawkowski, st. pocz. Wildenhoff. 3.) **W.**, wybud., pow. węgoborski, st. pocz. Engelstein.

Wilhelmsberg, kol. w dobrach Kornowatz, pow. raciborski.

Wilhelmsbruch 1.) ob. *Bruki*, wś w nizinach nadwiślańskich, pow. chełmiński, st. pocz. Błoto, par. kat. Unisław; 261 ha (64 roli orn., 173 łąk); 1885 r. 49 dm., 67 dym., 323 mk., 16 kat., 307 ew., szkoła ew. w miejscu. 2.) **W.**, leśn., pow. złotowski, st. pocz. Lutówka, obwód domin. nadleśn. Lutowo; 1 dm., 6 mk. *Ks. Fr.*

Wilhelmsbruch, wś, pow. górski (Szląsk), par. ew. Koenigsbruch, kat. Wąsosz. W r. 1885 było 194 ha, 18 dm., 117 mk. (4 kat.).

Wilhelmsbrueck, st. dr. żel. na linii wrocławsko-warszawskiej, na obszarze Podzamecza Wieruszowskiego, w pow. ostrzeszowskim, tuż pod Wieruszowem, o 10 klm. od Kępna.

Wilhelmsburg, posiadłość, pow. bolkowicki, par. ew. Steinkunzendorf. W r. 1885 było 241 ha, 3 dm., 5 mk. ewang.

Wilhelmsdank, tak zowie się od r. 1891 folw. Opalenica, w pow. brodnickim.

Wilhelmsdorf, wś, w pow. wyrzyskim, sąd, okr. komis., poczta i st. dr. żel. w Nakle, paraf. Samokłęski. Ma 40 dm., 321 mk. (61 katol., 3

zyd.), 159 ha. Ob. *Karczewskie Holendry i Polichno*.

Wilhelmsdorf, ob. *Zakrzewo*.

Wilhelmsdorf, posiadłość, pow. rastemborski, st. pocz. Rastenburg.

Wilhelmsdorf 1.) wś, pow. złotoryjsko-chajnowski, par. ew. w miejscu, kat. Gross Hartmannsdorf. W r. 1885 było 838 ha, 113 dm., 564 mk. ew. Kościół par. ewang. 2.) **W.**, pow. grotkowski, ob. *Schuetzendorf* 3).

Wilhelmseichen, wś domin., w pow. i okr. kom. wyrzyskim. Poczta i st. dr. żel. w Osieku (Netzthal), sąd w Wyrzysku, par. w Krostkowie (Freymark), filialn. kośc. Kosztowa. Wś ma 5 dm., 83 mk. (23 kat.), 479 ha.

Wilhelmsfeld, dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Kljetnow (Klitten), kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 161 ha, 1 dm., 3 mk. ew.; wś 62 ha, 15 dm., 61 mk. ew.

Wilhelmshagen, ob. *Łętowo*, wś, pow. i okr. kom. szubiński, sąd w Szubinie, st. dr. żel. w Nakle, poczta w Turzy (Thure), par. w Samokłeskach. Obszaru 220 ha, 13 dm., 125 mk. (37 katol.). *W. Ł.*

Wilhelmsheide, zowie się teraz *Rehheide* (ob.).

Wilhelmshoeh 1.) ob. *Miedzyn*, wś ryc., w pow. bydgoskim, ma 473 ha, z czystym dochodem 1914 mrk. St. dr. żel. i poczta, szkoła i parafia w Fordonie. Wś ma 66 mk. (44 katol.). 2.) **W.** al. *Netzmuehl*. młyn, pow. chodzieski, okr. kom. i sąd w Pile, poczta w Uściu, st. dr. żel. w Chodzieżu (Kolmar i P.), szkoła w Mirosławiu, par. w Ujściu (Usch). Ma 5 dm., 42 mk. (10 katol.). Obszaru 399 ha. Odl. 4 klm. ku pld.-zach. od Wielenia, przy drodze do Drawska za Brzeziem. Ob. *Nadnotecki Młyn*. 3.) **W.**, folw. dóbr Dobrydział, w pow. kępińskim, własność ks. Henryka Pruskiego. Okr. kom. i st. dr. żel. w Podzamecu, poczta w Opatowie, szkoła katol. w Kuźnicy Skokowskiej, sąd w Kępnie, par. w Olszowie; 3 dm., 57 mk. *W. Ł.*

Wilhelmshoeh 1.) wyb. do Skarszew, pow. kościerski, st. pocz. i par. kat. Skarszewy; 3 dm., 30 mk. 2.) **W.**, wyb., pow. kartuski, st. pocz. Szymbark. 3.) **W.**, wyb., pow. kartuski, st. pocz. Gowidlino.

Wilhelmshoeh 1.) wybud., pow. węgorborski, st. pocz. Buddern. 2.) **W.**, folw., pow. frydlandzki, st. pocz. Friedland Ostpr. 3.) **W.**, folw., pow. iławkowski, st. pocz. Landsberg Ostpr. 4.) **W.**, fol., pow. morąski, st. pocz. Maldenten. 5.) **W.**, posiadłość, pow. rastemborski, st. pocz. Rastenburg.

Wilhelmshof 1.) folw. na obszarze Żywca. 2.) **W.**, fol. na obszarze gm. Sporysz, w pow. żywieckim.

Wilhelmshof 1.) folw. skarbowy, pow. szamotulski. Należy do król. klucza Kaiserhof. Okr. komis. i poczta w Dusznikach, st. kol. w Polku,

szkoła i parafia w Dusznikach, sąd w Szamotulach; 1 dm., 5 mk. Ob. *Lubieniec*. 2.) **W.**, fol., pow. międzyrzecki, okr. kom. Orzeszkowo, par., szkoła i poczta w Lewicach, st. dr. żel. w Prusimiu, sąd w Międzychodzie; 1 dm., 9 mk.

Wilhelmshof 1.) wyb., pow. kartuski, st. pocz. Hopy; 2 dm., 11 mk. 2.) **W.**, os. do Chośnicy, pow. kartuski, 1 dm., 10 mk. 3.) **W.**, folw. do Błędowa, pow. chełmiński, st. pocz. Gorzuchowo; 1 dm., 7 mk. 4.) **W.**, ob. *Wilhelmowo*. 5.) **W.** fol. do Szymkowa, ob. *Krakówek*, pow. świecki, st. pocz. Drzycim; 1885 r. 3 dm., 63 mk. Założony przy regulacji Lubodzieża na gruntach włościańskich. 6.) **W.**, wyb. do Chojnic, pow. chojnicki; 1 dm., 3 mk. 7.) **W.** fol. do Semnitz, pow. człuchowski, st. pocz. Czarne al. Hamersztyn; 1 dm., 20 mk. 8.) **W.**, folw., pow. złotowski, st. pocz. Łobzenica. 9.) **W.**, dobra, pow. walecki, st. pocz. Marchijski Frydland, par. kat. Tuczno; 411·33 ha roli or. i ogr., 77·03 łąk. 23·58 past., 100·27 lasu, 9·15 nieuz., 27·58 wody; razem 648·94 ha; gorzelnia parowa. 10.) **W.**, folw., pow. złotowski, st. pocz. Kleszczyna, par. kat. i gm. Sławianowo; 2 dm., 37 mk. R. 1893 należał do Alfreda Dobbersteina, od którego nabył Meyer z Chojnia za 105000 mrk. *Ks. Fr.*

Wilhelmshof 1.) fol., pow. węgorborski, st. pocz. Benkheim. 2.) **W.**, fol. i os. leśn., pow. gierdawski, st. pocz. Gerdaunen. 3.) **W.**, folw., pow. świętosiekiński, st. pocz. Lindenau bei Braunsberg Ostpr. 4.) **W.**, folw., pow. ostródzki, st. pocz. Usdau. 5.) **W.**, posiadłość, pow. ostródzki, st. pocz. Wittmannsdorf.

Wilhelmshorst, pol. *Wilhelmowo*, wś, której grunta po części należą do domin. Lindenfelde, pow. średzki, okr. komis. Kostrzyn, poczta i st. dr. żel. w Pierzchnie. Szkoła katol. i par. w Krerowie. *W. Ł.*

Wilhelmshorst, dobra, r. 1863 założone, pow. walecki, st. pocz. i paraf. kat. Wałcz, 2·5 klm. odl.; 1202 ha roli or. i ogr., 70 łąk, 6·64 pastw., 300 lasu, 5·10 nieuz., 0·5 wody, razem 1584·24; cegielnia. W 1885 r. 4 dm., 63 mk.

Wilhelmshorst, leśnictwo królewskie, pow. fyszuzki, st. pocz. Heiligen-Creutz.

Wilhelmshuette 1.) przys. Bodzanowic, w pow. oleśińskim. 2.) **W.**, huta szklana, w pow. sycowskim, ob. *Kotowskie*.

Wilhelmshuld 1.) młynie *Wilhelmshut*, ob. *Kolonia*. 2.) **W.**, wyb., pow. lubawski, st. pocz. Bratyan, 456·05 magd. mr.; 3 bud., 7 mk. kat.

Wilhelmshut, ob. *Wilhelmshuld*.

Wilhelmsmark, pow. świecki, ob. *Dworzysko*.

Wilhelmsmuehle, ob. *Feldmuehle*.

Wilhelmsort, wś, pow. bydgoski, okr. komis. w miejscu, st. dr. żel. w Barcinie, poczta Kaiserfelde (Dąbrowa), szkoła katol. w Wilhelmsee, sąd w Bydgoszczy. Obszaru ma 499

ha, 18 dm., 237 mk. (77 katol.). Ob. *Sitno Male*.

Wilhelmsort, fol., ob. *Pinczynek*.

Wilhelmsrode, wś, pow. labiewski, st. pocz. Lauknien.

Wilhelmsruh, folw. wsi rycerskiej Zieleno-
myśl, w pow. międzyrzeckim, ob. *Pszczew*.

Wilhelmsruh, pow. złotowski, ob. *Suchorączek* 1).

Wilhelmsruh, posiadłość, pow. wrocławski, par. ew. i kat. we Wrocławiu; 32 ha, 10 dm., 60 mk. (19 kat.).

Wilhelmssee, pol. *Mokre* (ob.), wś, pow. mogilnicki, okr. komis. Pakość, st. dr. żel. w Barcinie, poczta Kaiserfelde (Dąbrowa), szkoła kat. w miejscu, paraf. w Parlinie, sąd w Mogilnie, Obszaru ma 211 ha, 9 dym., 81 mk. (6 katol.). 2.) **W.**, wś szlach., pow. mogilnicki, okr. komis. w Pakości, sąd w Mogilnie, st. kolei w Barcinie, poczta w Kaiserfelde (Dąbrowa), par. w Parlinie. Obszaru ma 246 ha, 6 dym., 97 mk. (50 katol.). *W. Ł.*

Wilhelmssee al. *Ober Wilhelmssee, Wilhelmssee*, wś, pow. złotowski, st. pocz. Kleszczyna, paraf. kat. Sławianowo; 337 ha (227 roli or., 75 łąk); 1885 r. 32 dm., 42 dym., 229 mk., 93 kat., 136 ew.

Wilhelmssorge, dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. Nordenburg.

Wilhelmsthal 1.) pol. *Czyszówko* (ob.), wś, pow. bydgoski, okr. kom. Okóle (Okollo), parafia, sąd i st. dr. żel. w Bydgoszczy, poczta Schleusenau, szkoła katol. Jaegeshof. Zawiera 66 ha, 23 dm., 522 mk. (123 katol.). 2.) **W.**, folw., pow. międzyrzecki, parafia, szkoła, okr. komis., st. dr. żel. i poczta w Międzyrzeczu; ma 3 dym., 33 mk. Ob. *Łęgowski folwark* (Langenvorwerk). 3.) **W.** al. *Wilhelmowo*, leśniczówka, pow. chodzieski. 4.) **W.** al. *Chaliński Młyn*, folw., pow. międzychodzki. *W. Ł.*

Wilhelmsthal 1.) wyb., pow. człuchowski, st. pocz. Zielona. 2.) **W.**, kol., pow. człuchowski, st. pocz. Koczała; 1 dm., 11 mk. 3.) **W.**, leśn., pow. chojnicki, st. pocz. Chojnice. 4.) **W.**, ob. *Wilamowo*.

Wilhelmsthal, os., pow. opawski, ob. *Skrzypów*.

Wilhelmsthal 1.) posiadłość, pow. szczyeciński, st. pocz. Bischofsburg. 2.) **W.**, wybud., pow. olsztyński, st. pocz. Jonkendorf. 3.) **W.**, posiadłość, pow. szczyeciński, st. pocz. Lipowitz. 4.) **W.**, wś, pow. morąski, st. pocz. Quittainen.

Wilhelmsthal 1.) miasto, w pow. bystrzyckim, na Szląsku pruskim, o 17 mil na pld.-zach. od Wrocławia, w dolinie wśród gór Śnieżnych (Schneegebirge), na wzn. 1730 st. n.p.m., przy zbiegu rzeczek Morawicy z Kamienicą (Mora i Kamitz), ma 163 ha obszaru (107 roli, 18 łąk, 18 lasu), 102 dm., 180 gospodarstw, 665 mk.

(13 ew.). Kościół par. katol., dwie szkoły katol., dom przytułku dla ubogich, urząd poczt., browar, gorzelnia. Miasto miał założyć w r. 1581 Wilhelm Starszy v. Oppersdorf, naczelnik mennicy w Czechach. Była to osada górnicza. Inni wywodzą nazwę od nazwy kopalni srebra St. Wilhelmsgrube. 2.) **W.**, kol. w gm. Giersdorf, pow. nissański. 3.) **W.** pod Opolem, ob. *Pasieka* 1). 4.) **W.**, wś, pow. wrocławski; par. ew. Domasław, kat. Gnichwitz. W r. 1885 było 7 dm., 41 mk. (5 kat.). 5.) **W.**, wś, pow. wołowski, par. ew. Polgosin (Polgsen), kat. Smogorzów. W r. 1885 było 40 ha, 16 dm., 74 mk. (2 kat.).

Wilhelmstreu, nowo nadana nazwa gmin: Bugaj i Żon, w pow. chodzieskim.

Wilhelmswalde, ob. *Radlińskie Huby*, wś, pow. jarociński, okr. komis. w Nowem Mieście nad W. (Neustadt ad Warthe), st. dr. żel. i poczta w Mieszkowie, szkoła katol. w miejscu, sąd w Jarocinie, par. w Radlinie. Obszaru 324 ha, 23 dm., 215 mk. (74 katol.). *W. Ł.*

Wilhelmswalde, ob. *Radlińskie Holendry*. **Wilhelmswalde** 1.) leśn., pow. złotowski, st. pocz. Krajenka; 1 dm., 9 mk. 2.) **W.**, nadleśn., ob. *Drewniaczek*. 3.) **W.**, folw. do Januszewa, pow. suski, st. pocz. Susz, 603-92 magd. morg, 1 dm., 6 mk. 4.) **W.**, wyb. do Kolebek, pow. wejherowski, st. pocz. Sopot.

Wilhelmswalde, fol., pow. morąski, st. pocz. Liebemuehl.

Wilhor, ob. *Wielhor*.

Wilhorów, ob. *Wielhor*.

Wilhoszcze, nieistniejąca wś, w pow. łuckim, w pobliżu wsi Poddubce, na wsch. od Łucka. W 1545 r. własność „Wilhoszczekich“, którzy zobowiązani byli do reparacji jednej horodni zamku łuckiego (ob. Jabłonowski, Rewizye, 56). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do Poddubiec Hrehorego Uliwicza, chorążego ziemi wołyńskiej; pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 14).

Wilia 1.) lit. *Niarys* al. *Nerys, Neris*, w dok. krzyżackich *Nirge*, rzeka, najznaczniejszy prawy dopływ Niemna. Wypływa, jako nieznaczny strumień, z niewielkiego trzęsawiska, mającego do 1½ mr. obszaru, położonego w pń części pow. borysowskiego, pomiędzy sstwem wilejskiem a majątkiem Szylińce. Strumień ten, sączący się ze wschodu na zachód, zasilony niedaleko od początku ukrytymi źródłami, rozlewa się w rzeczkę, wśród bagien wprawdzie, lecz korytem już płynącą. Między 3 a 4 w., zasilona wodami spływającymi z błotnistrych brzegów, rozdziela wś Dzierużki od wsi Kromowicze i tu znajduje się na niej pierwszy most, W tem miejscu kończą się błota i brzegi zaczynają być twarde. Na 9 w. przy wsi i dworze Hrebienie (na pr. brzegu) jest drugi most, przy którym pierwszy upust i młyn. O 1½ w. poniżej, przy

wsi skarbowej Wilejce (na lew. brzegu) trzeci most oraz drugi młyn z upustem. O 5 w. poniżej oblewa dwór Wieżki (na praw. brzegu) i majątek skarbowy Wardonicze (na lewym brzegu). Odtąd W. poczyna być spławną dla drzewa towarowego. Na 17 w. rzeka Czernia zasila pierwsza W. od pr. brzegu; od ujścia jej występują znów brzegi bagniste. Pośród tych bagien na 20 w. jest 4 most na drodze z Mińska do Stańkroła, stąd o 10 w. poniżej dobra Milcz (5 most, przy którym trzeci i ostatni młyn o 2 kołach). O $\frac{1}{2}$ w. poniżej Milecza W. przybiera od praw. brz. rzekę Łonwę. W tej okolicy W., zrosiwszy na przestrzeni 35 w. pow. borysowski, wkracza do pow. wilejskiego, przez który płynie 168 w., mając odtąd łożysko twarde, brzegi suche. Przepływa dalej pod wsią Pohost (most), o parę wiorst poniżej której przybiera od lew. brz. rzekę Dźwinosę, ważną dla handlu drzewem. Pod wsią Kamień znajduje się na W. most na trakcie z Mińska do Dołhinowa, poczem zasila się od lew. brz. rzeką Krajszczanką. O kilka wiorst po za wsią Kostyki (przystań) uchodzi od praw. brz. rzeka Serwecz, od połączenia się z którą W. zaczyna płynąć szerszym korytem (do 18 saż.), głębokość dochodzi do $1\frac{1}{2}$ arsz. Brzeg prawy ma piaszczysty, wyniosły, licznie zaludniony, lewy natomiast niski, pokryty łąkami, w części zarostem dębami, słabo osiedlony. Z osad nadbrzeżnych ważniejsze: Sutoki, mko Sosenka, Słoboda, przed którą uchodzi od lewego brzegu rz. Wiazynka al. Wiazucia, Małmyhy (przystań drzewna, podobnie jak i Słoboda), mto pow. Wilejka, po za której uchodzi, pomiędzy innemi, od pr. brz. rzeka Usza. Od ujścia tej rzeczki do ujścia Oszmianki W. na przestrzeni 118 w. stanowi granicę pomiędzy pow. święciańskim a oszmiańskim. Na przestrzeni tej oblewa mko Zaśkiewicze (przystań), Zalesie, siedzibą dawniej Ogińskich, Daniszów, Uhlany (starożytne kurhany). Odtąd koryto i wybrzeża zawałone są kamieniami, rzeka się zwęża i płynąc nadwyzczaj kręto tworzy pierwszą niebezpieczną rafę, t. zw. Prywitalną, po wyjściu z której W. płynie wśród stromych, wyniosłych i bardzo malowniczych brzegów, oblewa mko Żodziszki, Tupalszczynę aż do wsi Markuny, przy ujściu rzki Oszmianki. Od ujścia Oszmianki do ujścia Żejmiany na przestrzeni 113 w. W. rozgranicza pow. święciański od wileńskiego. Odtąd po lewym brzegu występują pierwsze ślady mowy litewskiej, podesza gdy na prawym brzegu trwa narzecze białoruskie. Przepływa pod mkiem Michaliszki, wsią Wartacze, dworem Ryzhory (ciekawe kurhany, w koło obłożone kamieniami), majątkiem Woronie, mkiem Bystrzycą (przy ujściu rzki Bystrzyczanki od lew. brz.), Bujwidze, niegdyś Brzostowskich, następnie Radziszewskich, mko Balingródek, o kilka wiorst poniżej którego przybiera od pr. brzegu rz. Żejmianę

Odtąd W. przestaje być rzeką graniczną, pochyla się kręto ku południowi i wkracza w powiat wileński, środkiem którego płynie aż do ujścia rz. Wakki na przestrzeni 100 w., mija Lucyny, dziedzictwo Parczewskich, Niemenczyn, Lubów, dawniej Tyszkiewiczów, potem Śliżniów, Werki, Kalwaryą, Wilno, Zakret, po za którym na lewym brzegu rzeki ciągnie się malownicze pasmo gór Ponarskich. Poczynając od zaśc. Statkowszczyzna na prawym a Sojdzie na lewym brzegu W. stanowi granicę pomiędzy pow. wileńskim a trockim na przestrzeni 98 w., niedaleko od ujścia rzki Świętej. Na wybrzeżach W. rozłożyło się kilku zaśc. szlach., zwanych Karmazyn, Karmazynek, Karmazyniszki, dalej Elnokumpie Ogińskich, ze znaną blechnią płótna, ws Grabiały (kurhany), odtąd rzeka u ludu przybiera nazwę Niarys (Nerysa). Poczawszy od Kiernowki (kurhany), kończą się wysokie nadbrzeżne góry, i W. płynie odtąd wśród niższych brzegów, oblewa Kiernow, starą stolicę ks. litewskich, Orgiszki, Mitkiszki (kurhany), Poporcie, Czabiszki, Żubiszki. Przybrawszy od prawego brzegu rz. Świętą, W. wkracza w granice pow. kowieńskiego, środkiem którego płynie do Kowna przez 42 w., na Skorule, mko Janów, pod którym znajduje się jedyny jaz w rzece, ws Karmiały, po za którą ostatnia rafa zw. Baran, Łaukiszki i dochodzi do Kowna. Długa w ogóle 682 w., z czego na gub. mińską wypada 43 w., na wileńską 597 w., na kowieńską 42 w. Przybiera znaczną liczbę rzeczek i strumieni, w tej liczbie mających ustaloną nazwę od pr. brzegu 22, od lewego zaś 33, mianowicie od prawego brzegu uchodzą: Czernia, Siarnista, Słastówka, Serwecz, Ziabinka, Rabuń, Kasuta, Pleśnianka, Kaczaryca, Narocz, Stracza Kumielnaja, Żejmiana, Niemencza, Cedrod, Sojdzianka, Dukszta, Iropa, Musa, Święta, Letanka i Łoka, od lewego zaś: Łonwa, Dźwinosa, Drożdżianka, Krajszczanka, Kobylanka, Rybczanka, Wiazucia, Michicha, Usza, Pilśc, Saraczanka, Bystrzyczanka, Podmosz, Woksza, Szałnojdzia, Bujwidzka, Ajłupa, Bieżanka, Wierszupka, Wilenka, Ponara, Waka, Rykontka, Naczała, Womba, Padalosa, Sukra, Żyżmorka Gamonda, Giżanka, Szeszupa, Arfa i Zwersa. Na brzegach W. leżą dwa miastv gubernialne (Wilno i Kowno), 1 powiatowe (Wilejka), 9 miasteczek, 269 wsi, dworów, zaścianków i pomniejszych osad, w ogóle 281 miejscowości, w tej liczbie 152 na prawym a 129 na lewym brzegu. W miejscowościach tych w granicach gub. wileńskiej w 1859 r. było 1107 dm. i 12441 mk. W 1858 r. było 8 mostów (oprócz wymienionych w Wilnie i w Kownie) i 27 przewozów. Kierunek początkowo ma pld.-zach., przy ujściu Naroczy skręca gwałtownie, od mka Zaśkiewicze do wsi Swirełki płynie w kierunku pld.-zach., poczem wykręca się na zach. i w tym kierunku płynie do Nie-

menczyna, pod którym wygina się ostrym łukiem na pld.-zach., poczem o 6 w. poniżej Wilna przybiera znów kierunek pld.-zach. i zatrzymuje takowy do ujścia. Szerokość rzeki do Wilejki wynosi do 15 saż., do Wilna od 20 do 30 saż., pod Wilnem dochodzi do 45 saż., poniżej zaś do 70 a w niektórych miejscach do 130 saż. Głębokość w górnym biegu $1\frac{1}{2}$ st., pod Wilnem 2 st., poniżej od 3 do 6 a przy ujściu 12 st. Brzegi w pow. borysowskim ma błotniste i lesiste, dalej wyniosłe i urwiste, złożone z pokładów piasku, gliny a po części wapienia ze skamieniałościami formacji eoceńskiej. Dno rzeki w górnym biegu ilaste, w średnim przeważnie zwirowate i kamieniste, w dolnym piaszczyste. Bieg dość wolny, spadek wynosi $5\frac{1}{4}$ st. na 7 w. Spław zaczyna się właściwie od ujścia Dźwinosy, żegluga od mta Wilejki. Są one bardzo utrudnione z powodu licznych raf, podwodnych kamieni, mieliza i in. zawad. Najniebezpieczniejszymi dla żeglugi, grożącymi bowiem rozbitciem się przechodzących przez nie statków, są tak zw. w języku ludowym rafy „Siabrowe“, w liczbie 12 (Prywitalnaja, Rawianka, Oszmianie, Szałnojdzia, Baran, Sojdzia, Solnik, Zub, Łaukista, Krywicy, Raudonia, Baran). Mniejszych raf, zwanych przez flisaków zaborami, jest 27, z których każda ma swą nazwę. Oprócz raf ważną przeszkodą dla żeglugi stanowią kamienie, bądź pojedynczo, bądź po dwa, trzy i więcej razem się znajdujące. Kamieni takowych można naliczyć 48. Przybory wody ma miejsce na wiosnę od tających śniegów oraz w jesieni a nawet i latem wskutek przewlekłych deszczów. Poziom wód podnosi się niekiedy do 3 saż. i rzeka wylewa w niektórych miejscach na przestrzeni 800 saż. Przystani na W. jest 11, mianowicie 7 w pow. wilejskim (Kostyki, Sutoki, Sosenka, Pachomówka, Słobódka, Wilejka, Domonowicze), 1 w pow. oszmiańskim (Zaśkiewicze), 1 w wileńskim (Wilno) i 2 w pow. kowieńskim (Janów i Kowno). Do spławu zboża, lnu itd. używane są strugi, łajby i bajdaki, drzewo zaś do spławu jest zbijane na wybrzeżach w tratwy. Wilia obfituje w ryby. Poławiają w niej: szczupaki, okunie, liny, leszcze, płotki, miętusy, sumy, białugi, jazie, węgorze, hołownie, wierzoby, łosose (pomiędzy Kownem a Janowem), cyrty i in. Raki znajdują się wszędzie wzdłuż rzeki, wyjąwszy wybrzeża, na którym rozłożyły się Michaliszki. Nazwę rzeki rozmaicie objaśniają. M. Baliński przypuszcza, że może zwała się niegdyś Wigilia, jak znajdujemy w przywileju Wład. Jagiełły z 1390 r. wydanego kapitule wileńskiej na dobra Ponary oraz u Sarnickiego w Opisie Polski. W innym miejscu (Historja Wilna, t. 1) nazwę Wilia wyprowadza od wyrazu wiloju—łudzę al. od wilus—zdrada, nazwę zaś Nerys od panerto—ponurzona, pogrążona lub też lotew.

neriht-wygrzebać, podmyć. Kraszewski (Litwa, t. 1) mniema, że nazwa Nerys pochodzi od bóstwa Nerys, biorącego swą nazwę od neru—ciągnę. Najwłaściwsze będzie wyjaśnienie Mikuckiego (w Odczycie złożonym akademii nauk w Petersburgu w 1853 r.), który nazwę Wilia wyprowadza od białorus. wyrazu wilat'—zmieniać ciągle kierunek, nazwę zaś litewską Nerys, Niaris, od słowa nerti, t. j. rzeka nurtująca w różnych kierunkach. Obszerny opis W. podał Konstanty hr. Tyszkiewicz (Wilia i jej brzegi, Drezno, 1871). 2.) **W.**, rzeka, w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Resty (pr. dopł. Proni). *J. Krz.*

Wilia 1.) rzeka, w pow. krzemienieckim i ostrogskim, lewy dopływ Horynia. Wypływa kilkoma źródłami pod wsią Małe Folwarki, płynie przez Nowosiółki, Wilią, Cecynówkę, Nowystaw, Borki, Kruholec, Szumsk, Cyrankę, Suraż, Chodaki, Zeńki, Wilią, Bołotkowicze, Kuniów, Kamiankę, Międzyrzec Ostrogski, Słobódkę i pod Ostrogiem ma ujście. Przybiera z obu brzegów liczne drobne dopływy, odlewające razem 36 stawów. Płynie w kierunku pld.-wsch.; długo około 80 w., szeroka od 2 do 8 saż., u ujścia 10 saż. Obraca 18 młynów. Rozlewa się w piękne stawy pod obu Wiliami, Surażem, Kunio-wem, Międzyrzeczem Ostrogskim i Ostrogiem. 2.) **W.**, rzeka, w pow. radomyskim, prawy dopływ Teterewa (Teterwi), bierze początek na pograniczu pow. skwirskiego, pod wsią Produ-bówką, w pobliżu źródeł Żeremianki (dopływ Iwnicy); płynie zrazu ku wschodowi, następnie wykręca się ku północy, mija Wilenkę, Wilią, Wojtaszówkę, Carówkę, Chwaszczówkę i poniżej Rudni Horodeckiej, prawie na wprost wsi Minejki ma ujście. Oprócz drobniejszych strug, przybiera od prawego brzegu rzekę Dubowiec, wypływającą z pow. skwirskiego od wsi Strucówki, od lewego zaś Kropiwnę, płynącą od wsi t. n. *J. Krz.*

Wilia 1.) wś u źródeł rz. t. n., pow. krzemieniecki, gm. Borki, o 13 w. na pld.-wschód od Krzemieńca, gdzie st. poczt., o 34 w. od st. dr. żel. Rudnia Poczajowska, ma 66 dm., 574 mk. (4 katol.). Cerkiew paraf. p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesiona w 1797 r. a odrestaurowana w 1866 r., uposażona jest 59 dzies. ziemi. Do par. należy wś Cecyniówka (Ceceniowce), odl. o 2 w., z cerkwią filialną Pokrowską, oraz wś Pisarówka. Wś W. należała niegdyś do zamku krzemienieckiego. Podług rewizyi z 1545 r. „wś tę kupił nieboszczyk kn. Janusz, biskup (wileński), u Deniskowicza (Mokosieja). We wsi było 12 ludzi. We wsi Wilia Dwór (późniejszej W. Wierzchnia, dziś Tetylkowce), kupionej przez kn. biskupa również u Deniskowicza, było 10 poddanych ciągłych i stówek spustoszone. Z obudwu tych siół poddani odbywają robotę polną zamkową, z dymu do roku orzą trzy dni wiosną i trzy dni jesienią na

ugor (na pareninu) i z pola zebrawszy, powinni sprzątnąć i zmielone przywieźć na zamek, z dwóch zaś siedzących na czynszu (wroce), jeden płaci półkopy groszy a drugi kopę groszy na rok" (Jabłonowski, Rewizye, 102). Podług lustracyi sstwa krzemienieckiego z 1628 r. wś Wila Niżna ze stawem i folw. czyni 1079 fl. 6 gr. 13½ den., wś zaś W. Wierzchnia al. Trytylkowce 100 fl. 15 gr. 9 den. (Jabłonowski, Lustracye, 170, 175). 2.) **W.**, w dok. *Welia*, wś nad rz. Wilią, pow. ostrogski, gm. Kuniów (o 7 w.), o 23 w. na pld.-zach. od Ostroga, st. dr. żel. Ożenin (o 40 w.). Posiada cerkiew, p. w. św. Paraskiewii, z drzewa wzniesioną w 1785 r. a odnowioną w 1869 r., uposażoną 47 dzies. ziemi. Do parafii praw. należą wsi: Dołocze (o 3 w.) i Karpiówka (o 2 w.). W całej parafii 221 dm., 1728 mk. prawosł., 126 katol. i 36 żydów. Wś otoczona lasami, glebę ma po większej części piaszczystą, lecz są i kawałki czarnoziemu. Obszerne łąki nad rz. Wilią; lasy dawniej rozległe, dziś przez dzierżawcę znacznie przetrzebione. Dawniej był we wsi wielki i bardzo rybny staw, zniszczony podczas nawodnienia przez rozerwanie grobli i szluz, niereperowanych przez niedbalstwo dzierżawcy. Włościanie trudnią się uprawą roli, wyrobem materiałów leśnych na spław, pędzeniem smoły i dziegciu i w ogóle mają się dobrze. Wś założona przez Jeło Malińskich (ob. t. VII, 264), była dalej własnością Denisowiczów. W 1474 r. pani Fedia, żona Fedki Denisowicza, zastawia dobra swoje Welią za 50 kóp groszy czeskich kn. Michałowi i Konstantynowi Ostrogskim (Arch. ks. Sanguszków, I, 68). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. Wilia należy do włości ostrogskiej ks. Konstantego Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, który wnosi z 6 dym., 4 ogr. po 6 gr., 5 ogr. po 4 gr. 2 podsusied., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 81). Następnie własność Szulborskich, w końcu Jabłonowskich, obecnie ks. Artura Jabłonowskiego, w dzierżawie Lajzera Szrajera. 3.) **W.** al. *Wilna*, wś nad rz. Wilią, pow. radomyski, na pograniczu pow. skwirskiego, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. katol. Korostyszów (o 10 w. na pld.-wsch.), odl. o 25 w. od Radomyśla. Wzn. 651 st. npm., otoczona od ptn.-zach. i pld. lasami sosnowymi, ma 605 mk. W 1783 r. było tu 38 dm., 230 mk., obecnie zaś, podług Pochilewicz, jest 1187 mk. prawosł. a oprócz tego w całej parochii (W., Wilenka, Zdwizka, Pilinówka, Wileński Chutor, Wojtaszówka, Krapina, Romanówka, Oleszpol, Szezgljówka i Produbówka al. Przydubówka) 571 katol. i 298 żydów. Włościanie, w liczbie 250 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 587 dzies., ze spłatą po 1127 rs. 65 kop. rocznie. Posiada cerkiew drewnianą, uposażoną 54 dzies. i wzniesioną w 1791 r. na miejsce dawniejszej, zbudowanej

z sosnowych okraglaków i istniejącej już w 1728 r., w którym Józef Olizar Wołczkowiec nadaje jej pola i sianożęci. Jest to dawna osada, istniejąca już na początku XV w. pod nazwą Welii. Stanowiła ona wówczas własność katedry metropolitalnej w Kijowie. Następnie wchodziła w skład dóbr korostyszewskich Olizarów. W zapisce sądowej z 1609 r. wymieniona jako mko, należące do Adama Olizara Wołczkowicza (Jabłonowski, Ukraina, II, 146). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. wś W. była własnością Ludwika Olizara, w zastawie, płaciła od 4 ogr., 1 koła młyn (tamże, I, 73). Obecnie wś W. należy do Plemiannikowa. Zapiski sądowe i rejestra pobor. z początku XVII w. podają w teje okolicy także wś (mko) Wilią, wchodzącą w skład dóbr chodorkowskich Tyszów Bykowskich, zagarniętą przez nich u Daniela Obduły Poczapickiego. W 1624 r. zapisaną zostaje w aktach intercyza działowa między Adamem i Jeremiaszem a stryjem ich Wasylem Bykowskimi, w której, między innymi, wymieniona jest i wś W. (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 23, 643 i w. in.). Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. Adam i Jeremiasz Tyszowie Bykowscy płacą z mka W. z 3 dm., 3 ogr. (tamże, I, 67). 4.) **W.**, wś nad rz. Słuczą, pow. rówieński, gm. Siedliszcze, par. praw. Hubków (o 6 w.), należy do klucza ludwipolskiego (ob. *Ludwipol*). O kilka wiorss od wsi przystań Białobrzegi, gdzie kupcy drzewni składają tratwy, aby po ustąpieniu lodów wpłynąć w koryto rzeki. Pod wsią znajduje się stare cmentarzysko, z nagrobkami kamiennymi. *J. Krz.*

Wiliampol, sloboda na pr. brz. Wilii, tuż pod Kownem, należy do mta Kowna (ob. t. IV, 522).

Wiliasze, ob. *Wilasze*.

Wilica, rzeka, dopływ Horynia (ob. t. III, 159), mylnie, za *Wilia*.

Wilichow, ob. *Wielichowo*.

Villiende (w dok. łańskich), *Velin* (niem.), estoń. *Willandi*, ob. *Felin*.

Wiliki, ob. *Wilki* 4).

Wilimany, wś, pow. dyneburski, par. Kraśław.

Wilimy al. *Wilemy*, w spisie z r. 1827 *Wilina Ława*, wś i straż leśna, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyski, odl. od Maryampola 56 w., ma 38 dm., 359 mk. W r. 1827 było 14 dm., 150 mk. W., straż leśnictwa Pilwiszki, obejmuje obręb leśne: Sapieżyski, Perłajście, Łobinie, Azarelis. W obrębie tym znajdują się rozległe bagna Azarelis, mające 6977 mr. i 123 pretów obszaru (ob. t. VIII, 147).

Wilinyruś al. *Wyliny*, wś i folw., pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki. W 1827 r. było 19 dm., 139 mk.

Wiliślis, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 82 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiljanowo, ob. *Wilanów* 2).

Wiljatlen, folw. dóbr prywat. Puren, w okr. tukumskim, pow. talszeński, par. kandawska (Kurlandya).

Wilk, jezioro, w pow. sejneńskim, gm. Wiejsieje, ma brzegi w części lesiste i wyniosłe, leży 5 w. na pñ.-zach. od jez. Paserniki Nad brzegiem mieści się wś Czuwańce Mereckie.

Wilk 1.) os. nad strum. t. n., pow. turecki, gm. Bartochów, par. Warta, odl. od Turka 42 w., ma 1 dm., 8 mk. 2.) **W.**, os. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Kamionka, paraf. Pątnów, odl. od Wielunia 14 w., ma 2 dm.; ob. *Zalęcze Wielkie*.

Wilk..., ob. *Wólk* ...

Wilk, rzka, w gub. podolskiej, ob. *Wólk*.

Wilk, os., pow. ostrzeszowski (kempiński), par. Mijomice.

Wilk Kamienny, głaz, w pow. borysowskim, nad brzegiem rz. Ptycz, fantastycznego kształtu, o którym legenda ludowa mówi, że to wilk obrócony w kamień, za szkody które czynił. W tymże powiecie, nad brzegiem tejże rzeki, drugi głaz nazywa lud *Kamienną Gęsią*. A. Jel.

Wilkajen, z folw. Langenfeld, dobra prywat., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Wilkale, folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 77 w. od Szawel.

Wilkańce 1.) wś nad rzką Płynnicą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyski (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Karłowiczów Bratomierz, o 30 w. od Lidy, po lewej stronie drogi z Ejszyszek do Lidy, 9 dm., 43 mk. katol., 5 żydów (w 1865 r. 26 dusz rewiz.). 2.) **W.**, okolica szl. nad rz. Wersoką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 4 w. od Ejszyszek, 4 dm., 14 mk. katol. 3.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogów, o 46 w. od Wilkomierza, własność Świrskich, 40 dzies. (10 lasu, 2 nieuż.).

Wilkanowo, wś i fol., pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. 28 w. od Płocka, ma urząd gm.. browar, karcznię, 13 dm., 107 mk. W 1827 r. było 12 dm., 54 mk. W r. 1870 fol. W. rozl. mr. 376: gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 10. past. mr. 1, lasu mr. 120, wody mr. 2, nieuż. mr. 11; bud. mur. 5, drew. 12. Fol. W. należał do dóbr Nakwasin. Wś W. os. 20, mr. 187. Według reg. pob. pow. wyszogrodzkiego z r. 1576 wś W., w par. Orszymów, miała 5 łąn., 2 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 304).

Br. Ch.

Wilkary, zaśc. rząd., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 38 w. od Święcian, 1 dm., 15 mk. katol.

Wilkasy 1.) niem. *Wilkassen*, w dok. *Wilkaschen*. pewnie *Wilkęsy*, wś nad jez. Lewientyn, pow. oleckowski, st. pocz. Wielitzken.

Znajduje się tu stare ementarzysko galindzkie. Szymon v. Drahe, w. komtur i namiestnik pruski, poświadcza r. 1508, iż w. m. ks. Fryderyk sprzedał Janowi. Jerzemu i Pawłowi na prawie magd. 15 wł. między Sobolami a Niedźwiedzkiemi. Śród mieszkańców spotykamy wiele imion i nazwisk polskich. 2.) **W.**, wś. pow. lecki, na zach.-płd. od Lecu (st. p). Melchior Koechler, komtur brand., odnawia r. 1493 mieszkańcom wsi „Wilkosch“ list nadający 34 włók w Wolfsehe na prawie magd. Sołtys Jan Górski, syn Mateusza, dostaje 4 włoki wolne od tłoki. R. 1625 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz. O ludn. pol., 490). 3.) **W.**, niem. *Wilkassen*, posiadłość, pow. gołdapski, st. poczt. Kowahlen.

Wilkau, ob. *Wilków* i *Wilkowo*

Wilkawe 1.) *Gross*, może *Wilkowie*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. i ew. Prausnitz. W r. 1885 dobra miały 322 ha, 4 dm., 56 mk. (27 kat.); wś 43 ha. 21 dm., 100 mk. (18 kat.) 2.) **W. Klein**, dobra, pow. trzebnicki, par. kat. Prausnitz, ew. Karoschke. W r. 1885 dobra miały 270 ha, 5 dm., 69 mk. (11 kat.), zamek.

Wilkawischken, zapewne *Wylkowyszki*, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Wilke, ob. *Wilkowo*.

Wilkehlen 1.) wś, pow. gąbiński, st. p. Niebudszen. 2.) **W.**, posiadłość, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Wilken 1.) wś, pow. stołupiański, st. p. Traekhen. 2.) **W.**, pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen. 3.) **W. Szillgallen-Barten**, wś, pow. kląpedzki, st. p. Dt. Crottingen. 4.) **W. Matz-Subell**, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 5.) **W. Gross** i **Klein**, dobra, ob. pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen. 6.) **W.**, *Wilkowo*.

Wilkenburg (w kronikach krzyżackich), ob. *Wilkija*.

Wilkendorf, kolonia i folw., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 27 w. od Sokółki; kolonia ma 325 dzies. ziemi włóśc.; folw., własność Karola Salzmana, 42½ dzies.

Wilkendorf 1.) wś, pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 2.) **W.**, wś, pow. iławski, st. p. Wehlau.

Wilkendorfshof, posiadłość, pow. iławski, st. p. Wehlau.

Wilkenhoehe, posiadłość, pow. iławski, st. p. Taplacken.

Wilkenszyno, wś, pow. sejneński, ob. *Jurgielew*.

Wilkęsy, wś, pow. płocki, gm. Drobin, par. Łęg, odl. o 26 w. od Płocka, ma 9 dm., 90 mk., 156 mr. gruntu. W r. 1827 było 6 dm., 52 mk. Według reg. pob. pow. bielskiego z r. 1578 wś W., w par. Łęg, miała 5½ łąn., 4 zagr. z rolą (Pawiński, Mazowsze, 20).

Wilki 1.) os., pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Wierchlas. Nie pomieszczona w ostatnich spisach. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk., par.

Zrembice. 2.) **W.** al. *Piskorzaniec*, folw., pow. konecki, gm. Góry Mokre, par. Pilczyca, odl. od Końskich 30 w., ma 2 dm., 13 mk., 1800 mr. 3.) **W.** al. *Dąbrowa-Wilki*, wś, pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrowa Wielka, ma 15 dm., 142 mk.

Wilki 1.) wś przyw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 90 w. od Dzisy, 7 dm., 38 mk. starowierów. 2.) **W.**, chutor, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Piaski, o 16 w. od Wołkowyska, 45 $\frac{1}{2}$ dzies. (10 łąk i pastw., 6 lasu, 10 $\frac{1}{2}$ nieuź.), należącej do Zwierewiczów i 30 dzies. do innych właścicieli. 3.) **W.**, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Surwiliżki, o 86 w. od Kowna. Downarowiczowie mają tu 50 dzies. (10 lasu, 8 nieuź.), Dąbrowscy w dwóch częściach 76 $\frac{1}{2}$ dzies. (18 lasu, 7 nieuź.), Jodkiewiczowie 20 dzies. (6 lasu), Jurewiczowie 27 dzies., Towginowie 54 dzies. (5 lasu, 6 nieuź.). 4.) **W.** al. *Wilki*, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponedel, o 80 w. od Nowoaleksandrowska. należy do dóbr Koźliszki Rutkowskich (Koźliszki, Małe Szakale, Wilki i Pusty Dwór), obejmujących 1653 dzies. (851 lasu, 147 nieuź.). 5.) **W.**, dwór, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 12 w. od Telsz, własność Józefowiczów, ma 123 dzies. (20 lasu, 10 nieuź.). 6.) **W.**, wś, tamże, o 20 w. od Telsz. 7.) **W.**, ob. *Wilkija*. 8.) **W.**, osada, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, poprzednio w gm. Duboja, teraz zaś w gm. Brodnica, o 32 w. od Pińska. *J. Krz.—A. Jel.*

Wilki, wólka w gm. Raniżów, pow. kolbuszowski.

Wilki, os., pow. ostrzeszowski (kępiński), par. Janków Zalesny.

Wilki 1.) niem. *Birkenau*, wś, pow. świętosiekiński, st. p. Święta Siekierka. 2.) **W.**, niem. *Wilken*, wś, w dawnym powiecie piskim, na pld. od Pisz, nad rz. Pisą. Dziś pod tą nazwą nie istnieje. Jan, Michał i Stanisław, bracia Wilkowie (Wolf), zakładają tę wś r. 1445. Henryk Krosta, stłata piski, zatwierdza Wojtka, Mateusza i Pawła Sulimów w posiadaniu 7 $\frac{1}{2}$ wł. nad Piszą Wodą, nadanych prawem magdeb., które im niegdyś stłata Heideck przekazał (Kętrz. 0 ludn. pol., 424). 3.) **W.**, niem. *Wilken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork (Johannisburg).

Wilkiany, wś i dwór nad Szwekszniałą, pow. rossieński, gm. i par. Szweksznie, o 120 w. od Rossień, własność hr. Platerów, 3499 dzies. (1760 lasu, 653 nieuź.). Kaplica katol. p. wez. Serca Jezusowego, którą w 1776 r. z drzewa wzniosł ks. Kownacki.

Wilkieckie, okolica, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 56 w. od Szawel. Mieszczanie Wilkiecy mają tu 57 dzies.

Wilkie, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, o 117 w. od Rossień.

Wilkiele 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski,

w 5 okr. pol., gm. Ponedel, o 75 w. od Nowoaleksandrowska. Włość Stoskanisy mają tu 68 dzies. (14 lasu, 8 nieuź.). 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Poniewieża.

Wilkieliszki, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. od Władysławowa 14 w., ma 23 dm., 197 mk. Jedna z osad włość. ma 91 mr. W 1827 r. było 29 dm., 268 mk.

Wilkienicze, jezioro, w pow. trocki, pod zaśc. Świejnyany.

Wilkieniki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejń 36 w., ma 43 dm., 330 mk. W 1827 r. było 16 dm., 93 mk.

Wilkieniki, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Lemiany, 12 dusz rewiz.

Wilkieten, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Proekuls.

Wilkija al. *Wilkinie*, jezioro, w pow. sejneńskim, w dobrach Lejpuny. Długie 3 $\frac{1}{2}$ w. od pld. ku pln., szerokie $\frac{1}{2}$ w.; brzegi ma bezleśne, wzgórkowate. Po brzegach wsi: Bartoszuny, Sienkańce, Nielubańce.

Wilkija 1.) wś i folw. śród kilku jezior, pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Wiejsieje, odl. od Sejń 35 w., ma młyn wodny, tartak, 14 dm., 89 mk. W 1827 r. było 2 dm., 15 mk., par. Lejpuny. Dobra W. al. Wiktoryn składały się w r. 1885 z folw. W., attyn.: Laszwan, Smoliszki i Szyłalis, jezior: Niewłędzisz, Mekszrajtys i Błudalis, rozl. mr. 1054; gr. orn. i ogr. mr. 278, łąk mr. 167, lasu mr. 536, wody mr. 56, nieuź. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 16; las nieurzadzony, pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 6, mr. 228; wś Wiktoryn os. 2, mr. 7; wś Szatury os. 9, mr. 388; wś Kułańce os. 4, mr. 211; wś Smoliszki os. 8, mr. 184. 2.) **W.**, folw. i dobra nad Niemnem, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 56 w., pokłady wapienia, młyn wodny, 98 mk. W 1827 r. było 2 dm., 26 mk. O fabryce płótna tu założonej podano już szczegóły w opisie folw. Dobrowola, w pow. maryampolskim. Dobra W. składały się w r. 1892 z fol. W. i Domaniny, rozl. mr. 1315; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 295, łąk mr. 177, pastw. mr. 108, lasu mr. 158, w odpadkach mr. 36, wody mr. 12, nieuź. mr. 33; bud. drew. 19; folw. Domaniny gr. orn. i ogr. mr. 206, łąk mr. 30, pastw. mr. 73, lasu mr. 184, nieuź. mr. 3; bud. drew. 9; lasy nieurzadzane. Wilkijska puszcza, według „Rewizji Puszczy“ w r. 1559, rozpoczęła się od rzki Wilkiei i Niemna aż do Szuszwy, wzdłuż ku granicy Jaswieńskiej. Następujące były w niej ostepy: Narejków, Werupa, Szulupis, Karpis, Żwikini, Rojsto, Warszel, Sebiki. *Br. Ch.*

Wilkija, niem. *Wilze*, rzeczka, w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, prawy dopł. rz. Szewty (Schwedt), uchodzi w par. mitawskiej. Przy-

biera od praw. brz. strum. Wingrys, Werele i Kiwę, od lewego zaś Kwietupis.

Wilkija 1.) al. *Wilki*, w kronikach krzyżackich *Wilkenberg*, w Słowniku Echarda mylnie *Wilkiński*, mko i dobra nad Niemnem, między ujściami Dubissy i Niewiaży, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 28—30 w. na pń. zach. od Kowna, przy dr. poczt. do Jurburga. W 1859 r. było tu 100 dm., 1181 mk., w tem 848 żydów (obecnie 1377 mk.), kościół par. kat., dom modlitwy żydowski, zarząd okręgu policyjnego dla 5 gmin powiatu (W., Eleonorów, Krasnesioło, Sredniki i Wielona), zarząd gminy, szkoła ludowa, st. poczt., przystań na Niemnie. Targi odbywają się co poniedziałek, jarmarki zaś cztery razy do roku (19 marca, 23 kwietnia, 26 czerwca i 21 września). Kościół katol. paraf., z drzewa wzniesiony w 1542 r. przez Zygmunta I a w 1751 r. odbudowany. Parafia katol., dekanatu wielońskiego, 5910 wiernych. Kaplica św. Barbary w Pocztownie. Gmina, położona w pld. części powiatu, graniczy od pld. i pld.-wsch. z gub. suwalską, od wsch. z gm. Krasnesioło i Jaswojnie, od pń. z gm. Ejragoła, od zach. przez Dubiszę z gm. Ejragoła i Sredniki, obejmuje 50 miejscowości, ma 236 dm. włośc. (okok 428 należących do innych stanów), 5338 mk. włośc., uwłaszczonych na 5004 dzies. ziemi. W XIV w. była tu mała twierdza litewska, którą gdy oblegli Krzyżacy w 1388 r., załoga spaliwszy zamek, uszła w lasy. Odbudowaną w 1391 r. Żmujdzini oddali Witoldowi, idącemu z w. mistrzem przeciwko Litwie. Na polach tujejszych w 1384 r. Jagiełło ze Swidrygajłą znieśli zastęp Krzyżaków, dowodzony przez komtura ragneckiego Wiganda, który zostawił po sobie wierszowaną kronikę niemiecką, przełożoną później na prozę łacińską przez jednego z przyjaciół Długosza. Następnie W. należała do włości królewskich i była głównem miastem powiatu, który podług popisu szlachty ks. żmujdzkiego z 1527 r. stawał na wyprawy wojenne 161 koni (licząc po 1 koniu z 8 włók). Chorążym powiatu był wówczas Michajło Stanisławowicz. W 1549 r. Zygmunt August nadał W. żonie swej Barbarze. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. stanowią opaszenie stołu królewskiego. Metr. litewskie wymieniają jako najdawniejszych ststów wilkijskich: Jana Radziwiłła (1495—1501), Dobka Skiłondowicza (1522), Aleksandra Chodkiewicza (1522—1547), Hieronima Chodkiewicza (1550—54), Jana Hajkę (1566), kn. Aleksandra Połubińskiego (1586 r.). W drugiej połowie XVIII w. sstwo te posiadał Zabięłło, opłacając 3057 złp. 14 gr. kwarty. Na sejmie z r. 1773—5 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyeczne Antoniemu Zabielle, łowczemu w. ks. litew., wraz z łąką Wodessą i wyspą Langas. W 1792 r. Stanisław August potwierdził prawa miejskie.

Opis mka podał Tygodnik Ilustrowany z 1889 r. (№ 346). Obecnie dobra W. należą do dóbr Lesnopol hr. Benedykta Tyszkiewicza (Lesnopol, Jagminiszki, Stanisławowo, Wilkija, Pocztowno i Podawgowo-Żabiszki), obejmujących 2679¹/₂ dzies. (48 lasu, 166 nieuż.) 2.) **W.**, zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża. *J. Krz.*

Wilkija al. *Wilkijskie*, inna nazwa jeziora Laśmiady, w pow. łeckim.

Wilkiński, zaśc. włośc. nad jez. Gielusze, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 7¹/₂ w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. katol.

Wilkińce, ws nad lewym brzegu Wilii, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 16 w.), okr. wiejski Bujwidze, o 38 w. od Wilna, 7 dm., 39 mk. katol., młyn wodny; należy do dóbr Kolejwiczki Orłowskich.

Wilkinia 1.) osada, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 41 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, karczma, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Poniewieża.

Wilkinie 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 7 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. kat. 2.) **W.**, ws, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Wilkińszczyzna, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Kajryjski, o 38 w. od Trok, 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.).

Wilkiischken 1.) ws, pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen. 2.) **W.**, ws, pow. tyłżycki, st. p. Ne Argeningenken.

Wilkijski, ws, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyski (odl. 3 w.), ma 3 dm., 32 mk. W r. 1827 było 3 dm., 24 mk.

Wilkijski 1.) al. *Wilkijski*, ws nad jeziorem t. naz., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 3 w.), okr. wiejski Pasieki, o 21 w. od Trok, ma 5 dm., 45 mk. kat. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); należała do dóbr Dębino, dawniej Seweryna Roemera, następnie hr. Tyszkiewicza. 2.) **W.**, ws i folw. nad rzką Łomianą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 10 w.), okr. wiejski Smilgi, o 45 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 50 mk. (3 prawosł., 41 katol., 5 starow. i 1 ewang.), ws zaś 14 dm., 154 mk. kat. i 5 żydów (w 1865 r. wraz ze wsią Szoknie 78 dusz rewiz.); należała do dóbr Połomeń Gegerstatów. Posiada kaplicę katol. par. Żośle. 3.) **W.** (czy *Wilniński?*), zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemen czyn (o 5¹/₂ w.), okr. wiejski Podkrzyż; 15 dusz rewiz.; należy do dóbr Bezdany Łopacińskich. 4.) **W.**, zaśc. (podług spisu z 1865 r. ws włośc.), pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Malaty (o 5 w.), o 60 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. katol. (8 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Roupiszki. 5.) **W.**, ws, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 23 w. od Wilna, 4 dm., 26 mk. katol. 6.) **W.**, ws i folw. nad Mereczanką, pow.

wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 14 w.), okr. wiejski Pawłów, o 30 w. od Wilna, ma 29 dusz rewiz.; własność Dmochowskich. Spis z 1866 r. podaje wś, mającą 5 dm., 40 mk. katol. i os. karcz., 1 dm., 12 mk. żydów. 7.) **W.-Merecz**, pow. wileński, ob. *Merecz-Wilkiszki*. 8.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 25 w. od Kowna. 9.) **W.**, mko, pow. kowieński, mylnie, ob. *Wilkija*. 10.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tauroginy. 11.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 73 w. od Nowoaleksandrowska. 12.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 9 w. od Poniewieża. 13.) **W.**, dwa dwory i okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Pompiany, o 21 w. od Poniewieża. Mają tu: Pleśniewiczowie 20 dzies. (1 nieuż.), Szenferowie 100 dzies., Jankiewiczowie 30 dzies., Jackiewiczowie 50 dzies. 14.) **W.**, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 24 w. od Rossień. 15.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 21 w. od Rossień. 16.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwilek, o 40 w. od Rossień. Włośc. Bruzas ma tu 11 dzies., Kajrewiczowie 22 $\frac{1}{2}$ dzies. 17.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 30 w. od Szawel. Jankiewiczowie w W. i Tadyszczach mają 154 dzies. (7 lasu, 1 nieuż.). 18.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Telsz. 19.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 23 w. od Wilkomierza. *J. Krz.*

Wilklauken, os., pow. piłkałowski, st. poczt. Lasdehnen.

Wilknitt, posiadłość, pow. świętosiekierski, st. p. Lichtenfeld.

Wilkobole, ob. *Wilkobole*.

Wilkobole, folw. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 13 mk. katol.

Wilkocie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 31 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilkocln, w XVI w. *Wilgoczyn, Wilkoczyn*, wś, pow. opatowski, gm. i par. Waśniów. Nie podana w nowszych spisach urzędowych. W 1827 r. miała 8 dm., 49 mk. Wspomina tę wś Długosz w opisie par. Waśniów (L. B., II, 475). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi W. Marcin Wilkocki płacił od $\frac{1}{4}$ łanu, 2 zagr. z rolą, Mikołaj Wilkocki od $\frac{1}{4}$ łanu, 2 zagr. z rolą, 1 kom. (Pawiński, Małop., 195).

Wilkocz, ob. *Wilkowec*.

Wilkojotka, nazwa strumienia, w pow. łukowskim, dającego początek rzecze Bystrzycy (dopl. Tyśmienicy). Zapewne nazwa ta ma związek z nazwą bagna Jata.

Wilkojeziory, folw., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wyłkowyski. Nie podany w nowszych spisach. W r. 1827 miał 1 dm., 21 mk.

Wilkoki, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Telsz.

Wilkokuk, ob. *Wilkokuk*.

Wilkołaz 1.) w dok. *Wilkołaz*, wś przy źródłach rzki Urzędówki, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, przy drodze bitej lubelsko-krasnickiej, odl. od Lublina 40 w. a od Krasnika 12 w., od Janowa 41 w., st. poczt. Krasnik. We wsi ze źródeł pod folw. Górnym wypływa strumień, który w dalszym biegu ku os. Urzędów przybiera nazwę Urzędówki i pod Dzierzkowicami wpada do Stróży al. Wyznicy. Grunta gliniaste, ciężkie lecz urodzajne, pokłady kamienia i opoki. Dwa oddzielne folwarki, należące do ordynacyi Zamoyskich, pod nazwą W. Górny i W. Dolny, pierwszy ma 840 mr., drugi 670 mr. Zostają w dzierżawie; folw. W. poduchowny (265 mr.), należy do Niecieckiej. Wś ma 209 dm., 1900 mk. i 2075 mr. ziemi oraz w zamian za serwituty wydzielano na własność włościan z lasów ordynackich 400 mr. W r. 1827 było 142 dm., 1011 mk. Dobra W., należały do dominium Krasnik i łącznie z temże stanowiły kolejno własność Gorajskich, Tęczyńskich, ks. Olelkowiczów Słuckich, gdy zaś ta ostatnia rodzina w końcu XVI w. wygasła, W. wraz z Krasnikiem wielonym został do ordynacyi Zamoyskich z tej przyczyny, że Anna Ossolińska, córka Doroty z Tęczyńskich Ossolińskiej, była pierwszą żoną Jana Zamoyskiego, hetmana w. kor. (ob. *Krasnik*). W połowie XV w. jestto wś kościelna między Urzędowem i Bychawą, własność królewska, ma łąny km., karczmy król. z rolą, zagr. z rolą, folw. królewski, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., dawano plebanowi. Były tam także 3 łąny duchowne, karczma z rolą, która płaciła czynszu 1 grzyw. (Długosz, L. B., II, 551, 552). Według reg. pob. pow. lubelskiego w r. 1531 wś W. płaci od $\frac{1}{2}$ łan. a Wola Wilkołazka od 10 łan. i młyna. W r. 1676 ze wsi W. płaci pogłównie Jerzy Szornel, sędzia ziemski lubelski, od siebie, żony, 4 córek, pani Dydyńskiej, 3 osób z rodziny, 15 dworskich, 3 żydów i 476 poddanych (Pawiński, Małop., 355 i 47a). Pierwotna erekcja kościoła paraf. podług wizyty kś. Skarszewskiego, biskupa lubelskiego, z r. 1801 sięga 1440 r., lecz obecnie istniejący kościół murowany, p. w. św. Jana Chrz., zbudowany został r. 1653 kosztem Zamoyskich, jak o tem przekonywa napis wykuty w ścianie na łuku prezbiterium, lecz gdy skutkiem starości groził upadkiem, najpierw w 1824 r. a następnie w 1867 r. odrestaurowano go kosztem parafian i ordynata Tomasza Zamoyskiego. Opis kościoła pomieścił Wł. K. Zieliński w Tyg. Illustr. z 1868 r. (I, str. 52). Parafia W. (dek. janowski) posiada do 3000 dusz. W skład teje wchodzi wsi: Wilkołaz, Kłodnica Górna, Kłodnica Dolna, Kępa, Białowody, Emilków, Osiny, Ryczydół, Wólka Rudnicka, Rudnik Szlachecki, Zalesie. Gmina W. ma 4036 mk. (19 praw., 20 prot., 75 żyd.), i rozległości 15896 mr., zawiera w sobie też same miejscowości co i parafia a nadto wieś Pułankowice, nale-

zając do par. Kraśnik. W. posiada szkołę elementarną, dom schronienia dla starców, przy kościele ufundowany. 2. **W.**, wś, w par. Rudno, podana w spisie z r. 1827 (było 29 dm., 140 mk.), jest to właściwie Wielkolas (Wielgolas), w pow. lubartowskim. Ob. *Wielkolas* 2).

Wilkołek, kol. i os. leś., pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Uników, odl. od Sieradza 24 w.; kol. ma 8mk.; os. leś. 1 dm. Ludność podana razem z ludnością wsi Uników. W r. 1827 było 2 dm., 20 mk.

Wilkomeden, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kukoreiten.

Wilkonnia al. *Wilkomie*, folw. z leśniczówką Stołęzną, pow. wągrowiecki, par. Panigród, szkoła kat., poczta i st. kol. Wapno, okr. komis. w Gołańczy. Ma 2 dm., 9 mk. W. Ł.

Wilkomir, ob. *Wilkomierz*.

Wilkonie, folw., pow. grójecki, gm. i par. Lipie, odl. 12 w. od Grójca, ma 238 mr. (227 roli); bud. mur. 9, drew. 5; pokłady torfu.

Wilkonice, też *Wilkowice*, w dok. *Wilkonis bona*, wś nad rzeką Dąbrozną, pow. krobowski (gostyński), na zach. od Kobylina, płd.-zach. od Pępowa, między Jutrocinem a Krobią, okr. komis. w Krobi, par. i st. dr. żel. Pępowo, poczta Dłonie, szkoła katol. w miejscu, sąd w Rawiezu. Ma 25 dm., 125 ha, 193 mk. kat. Obszar dwor. ma 390 ha, z czystym dochodem 6463 mrk i 106 mk. (96 katol.). R. 1310 należały W. do pow. ponieckiego. Później własność Miaskowskich i Wilkowskich. R. 1793 Józefa Krzyckiego, kaszt. krzywińskiego. Dziś w posiadaniu Niemca. W. Ł.

Wilkoniczki, w dok. *Wilkonice minor*, wś, w pow. krobkim (gostyńskim), na zach. Kobylina, par. i st. dr. żel. Pępowo, szkoła w Wilkonicach, okr. komis. Krobia, poczta Dłonie. Folw. ma 5 dm., 89 mk., należał zawsze do Wilkonie; wś ma 9 dm., 59 mk., 40 ha. W. Ł.

Wilkonosza, wś, pow. sądecki, na płd.-wsch. od Zbyszyc, na praw. brzegu Dunajca, wzn. 391 mt. npm. Składa się wraz z obszarem więk. pos. z 16 dm. i 134 mk. rz.-kat. Par. w Zbyszycach. Pos. więk. (Zarębskich) wynosi 94 mr. roli, 5 mr. łąk, 2 mr. ogr., 14 mr. pastw., 35 mr. lasu, 3 mr. nieuż. i 530 sąż. parcel bud.; pos. mn. 62 mr. roli, 6 mr. łąk i ogr. i 12 mr. pastw. Zdaje się, iż osada powstała po r. 1674, niespotykamy bowiem pierwej tej nazwy. Graniczy na płn. z Sienną i Zbyszycami, na płd. z Wolą Kurowską. Mac.

Wilkopedzie, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 2 dm., 225 mk.

Wilkopole (ob. t. II, 726), jestto *Wielkopole*.

Wilkorojście, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Janiszki (o 2 w.), 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Łabejkijskich Zajączkowskich.

Wilkory, wś, pow. rossieński, par. Niemokszty.

Wilkoschen, wś, pow. gabiński, st. p. Gumbinnen.

Wilkostowo 1.) wś, pow. inowrocławski, na płd. od Gniewkowa i Służewa, par. Nowa Grabia, okr. kom. i poczta Dąbrowa (Louisenfelde), st. kol. Gniewkowo (Argenau), szkoła katol. w W. Opokach, sąd w Inowrocławiu, 35 dm., 407 ha, 196 mk. (136 kat. i 6 żyd.). 2.) **W.**, huby, tamże, mają 18 dm., 206 ha, 167 mk. (6 kat.). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś W., w par. Grabie, miała 4 łąn., 3 zagr. Kaczkowski płacił od 5 łąn., 3 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 5). W. Ł.

Wilkoszewice, wś, folw. i młyn wodny, pow. piotrkowski, gm. Gorzkowice, par. Rozprza. Leżą przy linii dr. żel. warsz.-wied., o 4 w. od Gorzkowic a 16 w. od Piotrkowa, mają 26 dm., 208 mk. W 1827 r. było 17 dm., 108 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 222: gr. orn. i ogr. mr. 118, łąk mr. 70, pastw. mr. 23, nieuż. mr. 11; bud. mur. 7, drew. 15; płodozm. 7-pol. Wś W. os. 24, mr. 145. Na początku XVI w. łąny km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Rozprze. Kmiecie dawali też kołędę (Łaski, L. B., II, 192). Według reg. pob. pow. piotrowskiego z r. 1552 wś W. miała os. 4, łąn. 2½ (Pawiński, Wielkop., II, 253). Por. *Mojkowice*. Br. Ch.

Wilkosznie, jezioro, w pow. trockim.

Wilkotupie, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkun, o 62 w. od Wilkomierza.

Wilków 1.) *Polski*, 2.) *W. Niemiecki* i 3.) *W. Nowy*, trzy wsi, pow. sochaczewski, gm. i par. Głusk, par. ewang. Wyszogród. W. Polski ma 389 mk., 1119 mr.; W. Niemiecki 120 mk., 541 mr.; W. Nowy 278 mk., 457 mr. W 1827 r. W. Pol. miał 52 dm., 419 mk. a W. Niem. 12 dm., 109 mk. R. 1440 Ziemowit, ks. mazowiecki, sprzedaje tę wieś bratu ks. Władysławowi (Kod. Maz., 199, 200). Według reg. pob. pow. sochaczewskiego z r. 1579 wś Wilkowo, w par. Głusko, miała 11 łąn., 9 zagr., 2 kom., 1 rzem. (Pawiński, Mazowsze, 143). 4.) **W.**, wś i folw., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków, odl. 14 w. od Grójca, posiada kościół par. drewniany, gorzelnię, młyn wodny, 618 mk. W 1827 r. było 56 dm., 508 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1202: gr. orn. i ogr. mr. 652, łąk mr. 63, lasu mr. 452, nieuż. mr. 35; bud. mur. 9, drew. 16; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 77, mr. 1163; wś Anopol os. 19, mr. 305. Por. *Czesławin*. Kościół i parafią założył podobno w r. 1330 (?) Krzysztof Wilski. W r. 1392 we wsi Wilkowo łąn zwany Uprzałka nadaje Piotr z Małocie augustyanom w Rawie (Kod. Maz., 115). W r. 1579 siedzieli tu częściowi właściciele (Wilkowscy czy Wilscy?). Walenty i Jan płacili od 3 łąn., Wawrzyniec od

2 $\frac{1}{2}$ łan., 3 zagr., 1 kom., Mateusz od 3 łan., Joachim od 2 $\frac{3}{8}$ łan., Mikołaj i Kasper każdy od 2 $\frac{5}{8}$ łan., Jan syn Andrzeja od 1 rzem. Była też Wola Wilkowska, w której Mateusz miał 1 łan a Jan $\frac{1}{2}$ łanu (Pawiński, Mazowsze, 172). W. par., dek. grójecki. 1532 dusz. 5.) **W.**, dwie kolon. nad rzeką Bełdówką, pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Kałów, odl. od Łęczycy 23 w.; 1-a kol. ma 29 dm., 274 mk.; 2-a kol. 23 dm., 229 mk.; obszar ogółem 524 mr. W r. 1827 było 24 dm., 181 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr Fułki. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Jan Fulkowski miał tu 2 łany (Pawiński, Wielk., II, 66). 6.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Wartą, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Konin, odl. od Konina 2 w.; wś ma 47 dm., 372 mk.; folw. 2 dm., 3 mk.; os. i karcz. 2 dm., 8 mk. W r. 1827 było 22 dm., 279 mk. Jestto przedmieście Konina. „Franczko haeres de W.“ występuje w dok. z r. 1357 (Kod. Wielkop., n. 1363). Na początku XVI w. wś należy do par. w Nowym Koninie. Kmiecie dają plebanowi meszne po mierze owsa i żyta, podobnież karczmarze i sołtysi (Łaski, L. B., I, 240). Według lustracy z r. 1564 było tu 10 kmiecie, osiad. na 9 $\frac{1}{2}$ zrzebiach, działów pustych 7. Dochód wynosił zł. 30 gr. 13 den. 15 (Lustr., V, 70). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś W., należąca do starostwa konińskiego, miała 4 $\frac{1}{2}$ łan., 1 zagr., 2 rzem. (Pawiński, Wielkop., I, 224). 7.) **W.**, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, odl. 35 w. od Włoszczowy, ma pokłady wapienia i torfu; piec wapienny tu istniał poprzednio. W 1827 r. było 39 dm., 337 mk. W r. 1880 folw. W. rozl. mr. 964: gr. orn. i ogr. mr. 459, łąk mr. 79, pastw. mr. 20, lasu mr. 365, nieuż. mr. 51; bud. mur. 6, drew. 13; płodozm. 11-pol.; las urządzony. Wś W. os. 77, mr. 296; wś Rudno os. 9, mr. 16. Wymieniony w dok. z r. 1257 (Kod. dyp. pol., I, 80). Dziesięciny z W. nadane zostały r. 1257 klasztorowi w Zawichoście (Kod. Małop., I, 53, 71). W połowie XVI w. wś W., w par. Irządze, własność szlachty h. Gryff, miała łany km., z których płacono dziesięcinę snopową i konopną. Była tam karczma, zagr., młyn. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Rokitnie. Pewne role zaś w Kidowie (Długosz, L. B., III, 324). Według reg. pob. pow. lelowskiiego z r. 1581 Jan Wilkowski płacił od 3 $\frac{1}{2}$ łan. km., 3 zagr. bez roli, 2 bez bydła (Pawiński, Małop., 70). 8.) **W.**, wś w par. Wzdół (dziś pow. kielecki, gm. Bodzentyn). Nie wymieniona w nowszych spisach. W 1827 r. miała 12 dm., 85 mk. 9.) **W.**, obręb leśny w leśnictwie bodzentyńskim, w pow. kieleckim, gm. Górno. 10.) **W.**, wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Luborzyca, odl. 21 w. od Miechowa. Wchodziła w skład dóbr rządowych Hebdów. W 1827 r. było 26 dm., 190 mk. W r. 1887 dobra W. składały się z folw. W. i Brzeziny, rozl. mr. 470:

gr. orn. i ogr. mr. 381, łąk mr. 24, pastw. mr. 2, lasu mr. 46, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 15; płodozm. 8 i 14-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 26, mr. 116; wś Brzeziny os. 4, mr. 23. W połowie XVI w. wś ta, własność opactwa tyńnieckiego, miała 12 łan. km., karcznię z rolą, 4 zagr. z rolą. Dziesięcinę dawano kanonii topolskiej w katedrze krakowskiej. Wartość jej wynosiła do 16 grzyw. Dwór klasztorny z rolami folwarcznemi nikomu nie daje dziesięciny. Dwór ten uprawia także pewne role kmiece, z których daje dziesięcinę kanonikowi „in gonitwam“ (Długosz, L. B., I, 144). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 Rafał Brzyehwa płacił od 7 łan. km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem (Pawiński, Małop., 20). 11.) **W.**, pow. stopnicki, ob. *Wilkowa*. 12.) **W. Opolski** i **W. Polanowski**, dwie wsi nad rzeką Chodel, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków. Posiada kościół par. murowany i dom schronienia dla ubogich. W r. 1827 było 11 dm., 98 mk. W połowie XV w. Wilków, wś kościelna między Solcem a Kazimierzem, należała w połowie do Kazimierskiego h. Rawa, a w drugiej połowie do Jana Drzewieckiego, miała 3 łany km., z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., płacono klasztorowi św. Krzyża. Folw. dawał dziesięciny pleban. w Wilkowie. Były 2 karczmy, role i łąki należące do parafii (Długosz, L. B., II, 545, 555). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 1 łanu. R. 1676 w części (klasztornej?) było 39 poddanych a Tomasz Głuski miał 28 (Pawiński, Małop., 257 i 47a). Obecny kościół wzniesiony podobno przez Głuskich, dziedziców wsi, zapewne w końcu XVII w. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej chodelski), 4812 dusz. *Br. Ch.*

Wilków, ob. *Wilkowo*.

Wilków 1.) niem. *Wilkau*, 1307 *Vylkow*, 1308 *Wylkown*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. ew. Świdnica, kat. Weizenrodan. W r. 1885 dobra miały 270 ha, 10 dm., 99 mk. (27 kat.); wś 380 ha, 53 dm., 485 mk. (129 kat.), zamek. 2.) **W.**, wś, pow. prądnicki, par. ew. Głogowa Górna, kat. Wierzh (Deutsch Muellmen). W r. 1885 miała 524 ha, 53 dm., 327 mk. kat. 3.) **W.**, niem. *Wilkau*, 1305 *Wilków*, dobra i wś, pow. prądnicki, par. kat. Schmellwitz, ew. Gross Peterwitz. W r. 1885 dobra miały 434 ha, 6 dm., 127 mk. (60 ew.); wś 87 ha, 50 dm., 295 mk. (86 ew.), zamek. 4.) **W.**, niem. *Wilkau*, 1357 *Wilcow*, dobra i wś nad Odrą, pow. głogowski, par. ewang. Szlichtyngowa, katol. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 685 ha, 5 dm., 88 mk. (18 kat.); wś 366 ha, 90 dm., 512 mk. (143 kat.). Kościół par. katolicki i szkoła. 5.) **W.**, niem. *Wilkau Gross*, 1370 *Wilkow*, dobra i wś, pow. niemieczyński, par. ew. w miejscu, kat. Niemczyn. W r. 1885 dobra miały 339 ha, 8 dm., 142 mk. (34 kat.); wś 392 ha, 68 dm., 605

mk. (69 kat.), zamek starożytny. 6.) **W.**, niem. *Wilkau Nieder, Wilkowa*, 1353 *Wilkaw*, 1362 *Wilkow*, dobra i wś, pow. namysłowski, par. kat. i ew. Namysłów. W r. 1885 dobra miały 179 ha, 10 dm., 212 mk. (80 kat.); wś miała 899 ha, 64 dm., 438 mk. (76 kat.).

Wilkowa al. *Wilków*, wś i folw., pow. stożnicki, gm. Łubnice, par. Beszowo. Wś ma 25 os., 469 mr. Wchodziła w skład dóbr Łubnice. W 1827 r. było 28 dm., 188 mk.

Wilkowa Wieś al. *Czarnów Wilkowo*, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Leszno, odl. 8 w. od Błonia, o 36 w. od Warszawy, ma 115 mk., 375 mr. rozl.; gleba w połowie pszenna. Własność Tadeusza Krakowskiego. Do włościan należy 7 mr. R. 1827 było 12 dm., 73 mk. Według reg. pobor. pow. sochaczewskiego w r. 1579 wś „Czarnow Wilkowo“ płaciła z części Alberta Zygmunowicza i Piotra Wilka od 1/2 łanu, 2 ogrod. (Pawiński, Mazowsze, 153). Ob. *Czarnów* 2).

Wilkowce 1.) pow. płoński, ob. *Wilkowiec*. 2.) **W.** al. *Wilkouce*, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo, odl. od Sejn 46 w., ma 45 dm., 305 mk. W r. 1827 było 25 dm., 204 mk. Należy do dóbr Liszków.

Wilkowce, słow. *Vilkovce*, węg. *Vilkócz*, niem. *Kunzendorf*, wś na Węgrzech, w hr. spiszkim, pow. tatrzańskim, na stokach gór Lesek (870 mt.) i Hradek (903 mt.) i nad pot. Twarożną (praw. dopł. Popradu). W r. 1890 było 134 mk. (129 Słowaków i 5 Niem.), 129 rz.-kat. i 7 izrael., 24 dm. i 548 mr. Rz.-kat. par. w Twarożni (Durstdorf), sąd pow. i urząd podatk. w Lewoczy; poczta i st. dr. żel. w Kezmarku.

Wilkowen, ob. *Wilkowo*.

Wilkowice 1.) wś i folw., pow. wrocławski, gm. Śmiłowice, par. Choceń, odl. 18 w. od Włocławka, ma 177 mk. W r. 1827 było 16 dm., 127 mk., par. Kowal. W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 607; gr. orn. i ogr. mr. 528, łąk mr. 41, lasu mr. 24, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 13-pol. Wś W. os. 46, mr. 127. W., Wilkowiczki i Baruchowo były własnością Stanisława Dąbskiego, podkomorzego brzesko-kujawskiego, starosty dybowskiego (Złota ks., V, 31). 2.) **W.**, wś i folw., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Wysokienice, leżą w punkcie przecięcia się drogi bitej z Brzezina do Rokiczin z linią dr. żel. łódzkiej, 8 w. od Rawy, mają 28 dm., 280 mk. W 1827 r. było 30 dm., 219 mk. W r. 1879 folw. W. rozl. mr. 1082; gr. orn. i ogr. mr. 979, łąk mr. 92, wody mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. mur. 6, drew. 9. Wś W. os. 42, mr. 465. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. pobierała kolegiata łowicka, folw. dawał pleban. w Wysokienicach, role folw. zaś dawały dziesięcinę kościołowi w Kurzeszynie (Łaski, L. B., I, 241 i II, 292). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś W., w par. Wysokienice, miała

8 łan., 2 rzeźników (Pawiński, Mazowsze, 166). 3.) **W.**, wś, folw. i młyn nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Tur, odl. od Łęczycy 19 w.; wś ma 12 dm., 85 mk., 18 os., 63 mr.; folw. 3 dm., 36 mk., 291 mr.; młyn 1 dm., 9 mk. W r. 1827 było 12 dm., 114 mk. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę dziekanowi kolegiaty łęczyckiej, folw. zaś plebanowi w Turze (Łaski, L. B., II, 336). Według reg. pob. pow. łęczyckiego wś W., własność Byszewskiego, miała 1 łan 1, os. 6 (Pawiński, Wielkop., II, 68). 4.) **W.** r. 1573 *Ilikowicze*, w XVIII w. *Ilikowice*, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 22 w., ma 17 dm., 147 mk., 212 mr. dwors, 17 mr. włośc. W 1827 r. było 16 dm., 69 mk. Według reg. pobor. pow. sandomierskiego wś „Ilikowicze“ miała w jednej części 4 os., 1 łan, 1 ogrod. z rolą, Linowski płacił od 4 os., 2 łan., 1 ogr. z rolą, Gabriel Mroczek miał też część (Pawiński, Małop., 173). 5.) **W.**, (por. *Liszków*), ob. *Wilkowce* 2).

Br. Ch.

Wilkowice z *Magórką Wilkowską*, wś, pow., biański, posiada rzym.-kat. ekspozyturę i szkołę ludową. W obydwóch osadach 230 dm. i 1852 mk. (918 męż., 934 kob.) a na obszarze więk. pos. 2 dm. i 20 mk. (6 męż., 14 kob.); 1854 rz.-kat. Polaków i 18 izrael. Posiadłość tabularna ma 131 mr. roli, 20 mr. łąk, 23 mr. pastw., 216 mr. lasu i 1497 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 175 mr. roli, 175 mr. łąk, 432 mr. pastw. i 196 mr. lasu. Kościół filialny parafii w Łodygowicach, jest drewniany. Zbudował go, według schematyzmu duch. dyec. krak., opat szczyrzycki Wilk r. 1577. Byłoby to wskazówką, że i wieś w tym czasie została założona i wzięta nazwę od swego założyciela. Potwierdza ten domysł spis poborów z r. 1581 (Pawiński, Małop., 107), podający, że wś parafialna jest świeżo założoną (novae radicis), ma 2 łany km. Do par. należą dziś: Bór Wilkowski, Bystra, Meszna i Mikunowice. W. leżą na praw. brzegu Białej, dopł. Wisły z praw. brzegu, na granicy szląskiej, przy kolei z Białej do Żywca i gościńcu łączącym te miasta. Okolicę ma podgórską, lesistą. Graniczy na płn. z Mikunowicami, na wschód z Huciskiem a na pld. z Bystrą. *Mac*.

Wilkowice, czesk. *Vlkovice*, niem. *Wolfsdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. Odry. W r. 1880 było 45 dm. i 289 mk. rz.-kat. i narod. niem. Par. rz.-kat. Wioska (Veska, Doerfl) o 3 klm. Szkoła ludowa w miejscu.

W. H.

Wilkowice 1.) *Wielkie*, niem. *Wilkowitz Gross*, dobra i wś, pow. tarnowiecki, par. katol. Brosławitz, ew. Tarnowice. W r. 1885 dobra miały 574 ha, 15 dm., 247 mk. (6 ew.); wś 62 ha, 34 dm., 288 mk. (7 ew.). Por. *Friedrichshof*. 2.) **W. Małe**, niem. *Wilkowitz Klein*, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. i ew. Toszek.

W r. 1885 dobra miały 189 ha, 3 dm., 63 mk. (5 ew.); wś 115 ha; 44 dm., 352 mk. (7 ew.). 3.) **W.**, 1353 *Welkowitz, Wilkow, Jenkau* 1360, wś, pow. wrocławski, par. kat. Rothsyrben, ew. Piskorzów, ma 203 ha (193 roli), 12 dm., 114 mk. (7 kat.). Jest to dawna własność kapituły wrocławskiej. Szkoła ewang.

Wilkowiczki, wś, pow. wrocławski, gm. Śmiłowice, par. Grabkowo, odl. 14 w. od Włocławka a 2 w. od st. dr. żel. Kowal, ma 118 mk. W 1827 r. było 8 dm., 93 mk., par. Kowal. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 586: gr. orn. i ogr. mr. 470, łąk mr. 85, pastw. mr. 13, nieuż. mr. 18; bud. mur. 7, drew. 2; płodozm. 5 i 10-pol. Wś W. os. 13, mr. 11. Por. *Wilkowice*.

Wilkowiczki, pole na obszarze Wilkowi, w pow. gnieźnieńskim.

Wilkowice 1.) os., pow. wieluński, gm. Starzeniec, par. Ruda, odl. Wielunia 12 w. Por. *Wierzchlas*. 2.) **W. Królewski** (?), folw. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, odl. 25 w. od Płońska, ma 4 dm., 51 mk., 829 mr. (209 nieuż.). W r. 1827 było 2 dm., 32 mk. 3.) **W. Opacki** al. *Wilkowuje*, folw. nad Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, odl. 21 w. od Płońska, ma 9 dm., 93 mk., 227 mr. W r. 1827 było 7 dm., 25 mk.; zaś wś Wilkowuje Szlacheckie, w par. Czerwińsk, miała 5 dm., 78 mk. 4.) **W.** al. *Wilkowuje*, folw., pow. płoński, gm. Wyehodź, par. Choćiszewo, odl. 21 w. od Płońska, ma 4 dm., 41 mk. Ziemowit, ks. nazow. i czerski, uwalnia r. 1256 wś klasztoru czerwińskiego „Wylkowycze“ od ciężarów i danin książęcych (Kod. dyp. pol., I, 76). Regestra pobor. z 1530 wymieniają w liczbie wsi należących do opactwa czerwińskiego: „Vylkowiec“ i „Vylkoyve utraque“. W spisie z r. 1567 podano w par. Czerwińsk Wilkowice 2 części po $\frac{1}{2}$ wł., 1 mająca $\frac{1}{2}$ wł., 1 ogr. Jest to widocznie nie opacka lecz królewska wś. W reg. pobor. z 1570 wymieniono w liczbie wsi należących do opactwa w Czerwińsku: „Vilkoviecz“ 10 łąn. i „Vilkobyje“ 3 łąn., 6 zagr., karczmarz. W spisie z r. 1576 w par. Czerwińsk podana „Wilkowye“, wś opata czerwiń., 3 łąn., 6 zagr. i „Wilkowycze“, opata czerw., $6\frac{1}{2}$ łąn. (Pawiński, Mazowsze, 129, 303 i 304, 308 i 352). *Br. Ch.*

Wilkowicko al. *Wielkowicko*, w dok. z r. 1220 *Wylkogecksko*, wś i folw. nad strumieniem, pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Wilkowicko, odl. 21 w. na płn. od Częstochowy, 6 w. od Kłobucka. przy szosie do Wielunia. Ma kościół paraf. i szkołę początkową. Okolica posiada kamień wapienny amonitowy i nummulitowy i torf. Wś ma 76 dm., 340 mk.; folw. i probostwo 9 dm., 30 mk. W r. 1827 było 55 dm., 532 mk. Dobra W. składały się w r. 1889 z folw.: W., Kurzelów, Dąbrówka i Brzeziny, rozl. ogólna mr. 1907: gr. orn. i ogr. mr. 1020, łąk mr. 67, pastw. mr. 6, lasu mr. 773, nieuż. mr. 41;

bud. mur. 16, drew. 20; płodozm. 9-pol.; las nieurzadzony. Dawny obszar kościelny obejmuje 76 mr. Wś W. os. 61, mr. 588; wś Dąbrowa os. 11, mr. 87; wś Brzeziny os. 6, mr. 80; wś Popowice os. 3, mr. 60. Wymienione w dok. z r. 1220 w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi we Mstowie (Kod. Małop., II, 27). W połowie XV w. wś ta, własność Biela, ma kościół p. w. św. Mikołaja, budowany z wapienia. Łany km. dawały dziesięcinę, wartości 15 grzyw. klasztorowi mstowskiemu, także dwie karczmy z rolą płaciły dziesięcinę w Mstowie. Folwark rycerski, karczma sołtysia z rolą i 1 łąn wolny płaciły dziesięcinę pleban. w Wilkowiecku. Z jednego łąnu sołtysiego płacono dziesięcinę w Wilkowiecku, z drugiego w Mstowie. Dochód ten nadany został klasztorowi przez biskupa krak. Iwona (Długosz, L. B., III, 154, 157, 164, 166). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 we wsi Wielkowicko Trepa płacił od 6 łąn. km., 1 zagr. bez roli (Pawiński, Małop., 79). W. par., dek. częstochowski, 680 dusz. *Br. Ch.*

Wilkowisko, potok, z potok. Rybskim tworzy Tarnawę, uchodzącą z praw. brz. do Stradomki (praw. dopływu Raby). Potok W. wypływa ze wsi t. nazw., płynie dalej granicą Wilkowsk, Stróży i Markuszowej, przez Jodłowniki, granicą Janowie a Mstowa, przez Mstów, i na granicy Słupi i Rzek łączy się z pot. Rybskim. Płynie na warstwiecy od 300—400 mt., przy ujściu od 200—300 mt., pomiędzy wzgórzami sięgającymi do 488 mt. Długość około 11 km. (Karta woj., 6, XXII).

Wilkowisko, wś, pow. limanowski, nad potokiem t. n. (dopł. Tarnawy z lew. brzegu), 7-5 km. na płn.-zach. od Tymbarku. Od wschodu zasłania wś Swinna Góra (614 mt.), od płn. i zachodu niższe działy. Zabudowana częścią wzdłuż potoku, częścią po działach rozrzucona, wś ma 126 dm. i 806 mk. (419 męż., 387 kob.), 789 rz.-kat. a 17 izrael. Pos. tabularna (Adolfa Tetmajera) wynosi 130 mr. roli, 3 mr. łąk, 11 mr. pastw., 198 mr. lasu, 7 mr. nieuż., 1 mr. 534 sąż. parcel budow.; pos. mn. ma 777 mr. roli, 161 mr. łąk, 104 mr. pastw. i 90 mr. lasu. Jest tu kościół paraf. drewniany, erygowany 1328 r. Szkoły niema. Spytek Jordan z Zakliczyna, kaszt. krak., zamienił r. 1560 wsi: Wilkowisko Wielkie i Małe, Raciborzany i części w Markuszowie na wsi należące do klasztoru cystersów w Mogile. W 1581 (Pawiński, Małop., 52) należała do opactwa szczyreckiego i miała 27 półłanków km., 7 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, 2 rzem. i dudę. Graniczy na płn. z Jodłownikiem i Ryjami, na zach. z Markuszową i Stróżą Stróżkiewicz, na pld. z Zawadką. *Mac.*

Wilkowiszki, ob. *Wylkowyszki*.

Wilkowitz, ob. *Wilkowice*.

Wilkowizna, os., pow. sejneński, par. Jeleniewo. W 1827 r. 2 dm., 23 mk.

Wilkowlas, *Wilkołaz*, wś nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. czerskiego z r. 1576 wś Wilkowlasz, w par. Góra, miała 1an 1 i 1an jeden folw. (Pawiński, Mazowsze, 213).

Wilkownia, ob. *Wilkowyja*.

Wilkownica, ob. *Wilkonica*.

Wilkowo 1.) ob. *Wilków*. 2.) **W.**, folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Goleszyn, odl. 8 w. od Sierpeca, ma 4 dm., 18 mk., 168 mr. (150 roli, 16 łąk, 2 nieuż.). 3.) **W.**, wś nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Bartoły, par. Pałuki, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 13 dm., 99 mk., 343 mr. W r. 1781 było 58 mk.; 1827 r. 12 dm., 64 mk. Według reg. pob. pow. ciechanowskiego z r. 1567 wś W., w par. Pałuki, miała 3 części po 1 wł., $\frac{1}{2}$ wł., 2 ogr. (Pawiński, Mazowsze, 329). 4.) **W.**, w XVI w. *Wielkowo*, wś, folw. i dobra nad rzeką Liżą (Lissą), pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Pietkowo, odl. 21 w. od Wysokiego Mazowieckiego, posiada browar, młyn wodny, dwa wiatraki. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: W., Chomizna, Marynki, Gabrysin, Turek, Sindymach, os. Pietkowo z lasami, nomenklatur: Płonowe Błoto, Zwierzyniec, Poddaniłowo, rozl. mr. 3920: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 654, łąk mr. 73, pastw. mr. 2, lasu mr. 4, nieuż. mr. 29; bud. mur. 6, drew. 24; folw. Chomizna gr. orn. i ogr. mr. 204, łąk mr. 37, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 2; folw. Marynki gr. orn. i ogr. mr. 357, łąk mr. 43, pastw. mr. 9, nieuż. mr. 6; bud. drew. 15; folw. Gabrysin gr. orn. i ogr. mr. 359, łąk mr. 37, nieuż. mr. 7; bud. mur. 3, drew. 7; folw. Turek gr. orn. i ogr. mr. 404, łąk mr. 107, pastw. mr. 36, lasu mr. 7, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 10; folw. Sindymach gr. orn. i ogr. mr. 59, łąk mr. 31, lasu mr. 1, nieuż. mr. 2; bud. drew. 4; os. Pietkowo z lasami: gr. orn. i ogr. mr. 108, łąk mr. 67, lasu mr. 1213, nieuż. mr. 39; bud. mur. 13, drew. 4; oraz w nomenklaturach Płonowe Błoto, Zwierzyniec i Poddaniłowo bud. drew. 6; las nieurządzony. Wś W. os. 30, mr. 576; wś Wołkony os. 14, mr. 333; wś Pietkowo os. 49, mr. 89. 5.) **W.**, folw., pow. augustowski, gm. Bargłów, par. Rajgród, odl. od Augusta 20 w., ma 2 dm., 14 mk. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Br. Ch.

Wilkowo 1.) wś, pow. szamotulski, okr. komis. Duszniki, st. dr. żel. i parafia Buk, poczta w Sędzinku, szkoła w Grodziszczku, sąd w Szamotułach, 6 dm., 108 ha, 49 mk. (37 katol.). 2.) **W.**, wś rycerska, tamże, ma 539 ha, z czystym dochodem 6000 mrk. Parowa gorzelnia. 3.) **W.**, gmina i folwark, pow. szubiński, sąd i okr. komis. w Łabiszynie, poczta Joachimsdorf, st. dr. żel. w Barcinie, szkoła katol. w Szczepanowie, paraf. w Pakości. Ma 5 dm., 43 ha, 63 mk. (22 katol.). Fol. należy do prob-

stwa w Kościelcu (pow. inowrocławski), ma 447 ha, z czystym dochodem 2727 mrk, cegielnia, 4 dm., 89 mk. (88 katol.). 4.) **W.**, niem. *Pölnisch Wilke*, wś gospodarska i rycerska, między Szmiglem a Wielichowem, nad pld. kanałem obrzańskim (Kopanicą), pow. kościańskim (szmigielskim), okr. komis. szmigielski, st. dr. żel. Stare Bojanowo (Alt Bayen), parafia, szkoła katol. i poczta w miejscu, sąd w Szmiglu. Gmina ma 80 dm., 606 ha, 641 mk. (639 katol.). Dwór ma 12 dm., 106 ha, 235 mk. (224 katol.). Czytsty dochód gruntowy 8405 mrk. Obecnie w ręk. hr. Czarneckich z Golejewka. 5.) **W.**, niem. *Deutsch Wilke*, dobra ryc., pow. leszczyński, okr. komis., sąd, st. dr. żel. i poczta w Lesznie. Kościół par. katol. w miejscu. Par., w dek. wachowskim, ma 682 dusz. Obszar dóbr 1487 ha, z czystym dochodem 14825 mrk, 19 dm., 320 mk. (309 katol.). Majątek ten, wzięty po Stablewskich, sprzedał dr. med. Rekowski Ludwik komisji kolonizacyjnej. Obecnie powstają tu liczne, dobrze zabudowane kolonie. Gmina W. ma 78 dm., 831 ha, 425 mk. (412 katol.). W obec jednobrzmiących nazw trudno oznaczyć nieraz do jakiego W. odnoszą się dane akty i dokumenty. W każdym W. siedzą zwykle Wilkowscy. Najruchliwszy z nich Włost pochodził z Wilkowa bukowskiego. R. 1387 świadczył on przeciw Januszowi z Obornik wspólnie z Wincentym z Knyszyna, Przybysławem z Przyborowa, Sulisławem z Witkowie, Wojciechem Domańczewskim i Szymonem z Kikowa. W r. 1389 w sprawie Jaśkowej Skorzyny z Jaśkiem i Wojciechem z Niepruszewa, Janem z Dakowów, Mikołajem z Kozłowa (pod Bukiem) i Tomaszem Więkowskim z Więkowie. W r. 1390, w sprawie Jaśka Niepruszewskiego, wspólnie z Dzierzykrajem Zapawińskim (z Zapawina pod Stęszewem), Janem Przyborowskim, Jakubem Dąbrowskim (z Dąbrowy pod Poznaniem) i plebanem ceradzkim. W r. 1391 przeciw Janowi Jabłonowskiemu, z plebanami: ceradzkim i dopiewskim, Mikołajem Kozłowskim, Mścigniewem Sądzińskim (z Sędzin) i Miłosławem z Pawłowa (pod Poznaniem). Tenże Włost Wilkowski pozywał w r. 1388 Mikołaja Brzechwę z Gośliny i sąsiedniego Boduszewa, w 1393—5 prawował się z Grzymisławem Brodzkim (z Brodów pod Pniewami), z Włodkiem z Dąbrowy poznańskiej i z Wetulą z Wilkowa. Z synami Włosta Wilkowskiego procesuje się w r. 1398 żyd poznański Łazarz. W r. 1450 występuje jako świadek Wacław Wilkowski w sprawie Stefana z Łodzi (pod Stęszewem). W r. 1793 dziedzicem W. jest Karol Brodowski. W. Niemieckie jest gniazdem rodzinnem Wilkowskich Kotwiczów. Z W. pisze się w r. 1322 Stefan; r. 1388 byli właścicielami W. Bogusław i Jarota, który w r. 1399 występuje jako kasztelan radziński. W r. 1454 istniał już tam kościół paraf., który, oddany około

r. 1570 przez Wilkowskich braciom czeskim, pozostawał w rękę tychże aż po r. 1636. Nabożeństwo odprawiało się w języku polskim i niemieckim. Zachowała się podobno w tym kościele ława z r. 1578. Między r. 1564 a 1566 miał W. kilku dziedziców, jako to: Dłuskich, Sptawskich, Kluczewskich, Wilkowskich i Chojnickich. W r. 1793 jest dziedziczką wojewodzina Franciszka Mycielska. W. Polskie jest gniazdem Wilkowskich h. Gryf. Kościół istniał tamże już przed r. 1399. Około r. 1550 oddał go protestantom ówczesny dziedzic Mikołaj Ossowski, podsedek poznański. Około r. 1595, za dziedzictwa Anny z Żychlińskich Ossowskiej, miał kościół ten należeć do braci czeskich przez krótki czas. W r. 1644 wrócił do katolików, jak o tem świadczy napis na wielkim ołtarzu. Ostatnim pastorem protest. był Abraham Thurius. Obecnie parafia W., w dek. kościańskim, ma około 2400 dusz. Po Ossowskich posiadali W. Szołdrscy. Około r. 1860 nosili w tej okolicy włości: jeszcze starodawne ubiory. Sukmany z płótna granatowego, w święta z sukna czarnego, i płaszcze szaraczkowe. Zimą białe kożuchy. Na głowie czapki rogate czarne, buty o długich cholewach. Niewiasty ubierały się w spódniczki i kabały. Przy kościele stoi dzwonnica murowana, starsza podobno od kościoła. Do istniejącej dotąd monstrencyi wiąże się następujące podanie: Podczas zabawy dworskiej wyszli goście na przechadzkę i spozregli stojącego na jednej nodze na dzwonnicy bociana. Jeden z gości oświadczył, że kulą ze strzelby nogę bocianowi ustrzeli. Zrobiono zakład. Gość ów nogę ustrzelił, a pieniądze z zakładu przeznaczył na zakupienie monstrencyi. 6.) **W.**, pod Krynicą, ws nie istniejąca dziś, wymienia ją Liber Benef. Łaskiego.

W. E.

Wilkowo 1.) 1362 *Wilkovo*, *Vylkovo*, ws na pograniczu pow. złotowskiego z tucholskim, pow. włotowski, st. p. W. Klonia, par. kat. Wałdowo; 583 ha (506 roli orn., 11 łąk, 14 lasu); 1885 r. 14 dm., 21 dym., 144 mk., 74 katol., 70 ew. W. należało w XIV w. do Wałdowskich i stanowiło pierwotnie trzecią część Wałdowa („terciam partem dominii Waldov“). R. 1362 sprzedał tę część Valdko heres de Waldow cystersom w Byszewie za 210 grzywien, każdą po 18 gr. licząc i za 100 owiec. A ponieważ w owym klasztorze spoczywają zwłoki jego rodziców i on sam też tam pragnie być pochowany, dla tego chce, żeby wsi tej nikt z jego krewnych nie wykupił (ob. Kod. Wielkop., № 1467), co wszystko Kazimierz król potwierdza. R. 1789 było 8 dym. 2.) **W.**, niem. *Wilkau*, 1289 *Wilcow*, folw. i cegielnia do Pawłowa, pow. kwidzyński, 4 dm., 78 mk., st. p. Czarnogórne (Hochzehren). Folw. ten leży nad rzką Jardegą, dopł. Ossy. Przy końcu XIII w. były te dobra w posiadaniu Prusaka Namer i jego synów Tulikoyte, Ludwika i

Meruna. Nazwisko W. pokazuje, że osadę założyli oni przy udziale Polaków (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 192). R. 1378 występują Nicolaus, Clauko et Malin de Wilkow, t. j. Mikołaj, Klawko i Malin z Wilkowa. R. 1438 Clauko de Wilco, t. j. Klawko z Wilkowa (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 186). R. 1388 rozstrzyga w. m. Konrad Zoller v. Rotenstein spór między bisk. pomezzańskim a dziedzicami W. (Willekow) i Trumiej o jez. Kuczke, dziś „Kantzger-See“ zwane. Bisk. pozostawia jez. jako własność, ale dziedzice obu włości mają mieć prawo łowienia w niem ryb dla własnej potrzeby. Dan w Malborku, d. 26 grud. (ob. Cramer: *Gesch. des Bist. Pomesanien*, str. 107). Z szlach. rodzin polskich mieszały tu w późniejszych czasach Kospotowie-Pawłowscy, Sobobolińscy i Wilkowscy (Kętrz., l. c., 204 i 205). R. 1789 7 dymów. R. 1809 napotykamy tu 5 nazw polskich na 20 mk. (Kętrz., l. c., str. 208). 3.) **W.**, niem. *Villkow*, dok. *Willekow*, ws w Pomeranii, pow. łęborski, par. katol. Łębork, dawniej Garcigorz; 687 ha, 37 dm., 54 dym., 337 mk. ew. R. 1376 nadaje komtur gdański Walpod von Bassenheim wiernemu Dytrychowi Lutkefleisch ws W. (Vilkow) w opisanych granicach, o 42 włókach, nad Łebą, na prawie chełm., między niemi 4 włoki 6 mr. wolnych, 6 mr. tak jak innym sołtysom, trzeci fenik kar sądowych i wolne rybołówstwo dla własnej potrzeby w jez. Wilkowskim. Zakon zastrzega sobie sądownictwo nad rycerzami, pacholkami i gośćmi i wszystkimi ludźmi nie niemieckiego języka, jako też młyny i wszystkie kruszce. Czyszu mają co rok na Matkę B. Grom. płacić po 16 skojeów pruskich i 2 kury od włoki, proboszczowi po 1 kor. żyta i tyleż korey owsa, a biskupowi kujawskiemu po pół wiardunka zamiast dziesięciny (ob. Cramer: „*Gesch. d. Landes Lauenburg u. Bucow*“, II, str. 217). Młynarz płacił r. 1437 na św. Marcina 6 grzyw. i 4 skoje a na św. Jan 3 grzyw. Włók było 38, każda czynszowała 16 skojeów, razem 25 grzyw. (str. 294). R. 1377 d. 24 czerw. występuje w kopenhadzkich tablicach woskowych Jakub z W. (Willekow) jako sędzia polubowny (ob. *Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.*, IV, str. 82). R. 1658 ma ws 42 włók, sołtys 4 wł. wolne i 2 czynszowe, daje 24 korce owsa, 9 gburów a 4 wł. czynszowe, płacą 71 zł. 7½ gr., 36 korey jęczm., 103 kor. owsa, 18 gęsi, 76 kur; młynarz 12 zł. i 38 kor. żyta.

Kł. Fr.

Wilkowo, niem. *Wilkowen*, ws, pow. węgoborski, st. p. Angerburg. Jonasz v. Eulenburg, starosta węgoborski, oznajmia r. 1577, że Gerolmes, starosta wsi Brzozowo (Doberschlag), wraz z synem Grzegorzem, sprzedał sołectwo w Gerolmesowej Woli z 3 włók. Michałowi, synowi Krzysztofa, komornika z Prynowa, za 145 grzyw. (Kętrz., O ludn. pol., 541).

Wilkowo, niem. *Willkove*, dobra i ws, pow.

mielicki, par. ew. Stroburek, kat. Radziąc. W r. 1885 dobra miały 745 ha, 1 dm., 5 mk. (1 ew.); wś 157 ha, 25 dm., 181 mk. (73 kat.).

Wilkowo, niem. *Wilkau*, wś, w pow. świebodzińsko-cylichowskim (ob. t. XI, 655).

Wilkowska Magórka, wś, w pow. i obw. sąd. białskim (Galicya). W r. 1880 było 20 dm. Tworzy z Wilkowicami jedną gminę administracyjną.

W. H.

Wilkowskie, jezioro, niem. *Wilkauer See*, w dawnej ziemi świebodzińskiej (Schwiebus), na zachód Świebodzina, na pograniczu Marchii i w. ks. pozn.

Wilkowskie Pustki, ob. *Pustki* 5).

Wilkowszczyzna, os. pow. wykłowski, gm. Kibarty, par. Wierzbolów.

Wilkowszczyzna 1.) karczma, pow. dziśnieński, w 2 okr. pol., o 72 w. od Dżisny, 1 dm., 7 mk. żydów. 2.) **W.**, ob. *Wolkowszczyzna*.

Wilkowuje, ob. *Wilkowiec*.

Wilkowy, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Mikołów, ew. Hołdanów. W r. 1885 dobra miały 535 ha, 1 dm., 16 mk. kat.; wś 385 ha, 66 dm., 594 mk. (7 ew.).

Wilkowyja 1.) w XVI w. *Wilkowice*, *Wilkowia*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Mikstał, par. Imielno, odl. 15 w. od Kutna, ma 15 dm., 164 mk., 428 mr. folw. (391 mr. roli, 19 łąk) i 27 os., 116 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 72 mk. Na początku wieku XVI wś „*Wylkoyva*“, w par. Grochowo, dawała z łąn. km. i folw. dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 476). Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 wś *Wilkowice*, w par. Jemielno, miała 2 $\frac{1}{4}$ łąn., 1 zagr. (Pawiński, *Mazowsze*, 195, 207). 2.) **W.**, wś, *W. Buczkowska* i *W. Brudzińska*, kol., pow. łaski, gm. i par. Buczek. W. wś ma 13 dm., 27 mk., 26 mr. częściow. własc., W. Buczk. 3 dm., 27 mk., 29 mr.; W. Brudz. 36 dm., 178 mk., 275 mr. włośc. W r. 1827 było 12 dm., 80 mk. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę manjonarzom w Łasku, zaś pleb. w Buczku tylko kołędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 450). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z 1852 r. wś *Wilkowia*, w par. Buczek, miała 8 os., 2 $\frac{1}{4}$ łąn. (Pawiński, *Wielkop.*, II, 239). 3.) **W.**, wś, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Wilga, ma 29 dm., 240 mk., 546 mr. Wchodziła w skład dóbr Trąbki. W 1827 r. było 38 dm., 157 mk.

Br. Ch.

Wilkowyja, wś, pow. rzeszowski, tworzy wspólną gminę z Malawą, składa się z 39 dm. i 221 mk. rzym.-kat., należnych do parafii w Malawie. Leży w równinie, nad pot. Młynówka, praw. dopł. Wisłoka pod Rzeszowem. Przez obszar wsi wiedzie gościniec z Rzeszowa (odl. 8 klm.) do Łańcuta. Pos. tabularna (M. br. Brunickiej i Cec. Bobrownickiej) wynosi ogółem 230 mr., przeważnie lasu; pos. mu. 278 mr. roli.

Graniczy na wsch. z Malawą, na płn. ze Słociną, na zach. z Pobitną a na płn. z Krasnem. *Mac.*

Wilkowya 1.) *Wilkowia*, w dok. *Wilkowige*, *Vikowigye*, wś nad rzeką Lutynią, w pow. pleśzewskim (jarocińskim), sąd komis., st. dr. żel. i poczt. w Jarocinie, szkoła katol. i kościół parafialny w miejscu. Wś ma 86 dm., obszaru 582 ha, 641 mk. kat. Wś leży na płn.-wsch. Jarocina, wsch.-płd. Mieszkowa. Pola wilkowyjskie noszą nazwy: Staw, Przecze, Deszna, Wielochowo, Stara Deszna, Pod Deszną, Ściegny, Trawnik, Miedze, Nosowo, Podkacie, Wielkie Łęki, Podłowiec, Kopanina, Kładawa, Wycieniska, Wierzbnik. Łąki i błota (kały) noszą nazwy: Bobrowiec, Nart, Żabiniec, Porąbka. Jest tamże wzgórze, zwane Solanki. Wykopują na nim urny. Niegdyś kasztelania. Znamy dotąd tylko dwóch kasztelantów wilkowyjskich: Mirosława, w latach 1243—5, i Mikołaja z r. 1279. Pod r. 1276 występuje Floryan, kapelan wilkowyjski. W. należała do Opalińskich aż po za r. 1618, a w zeszłym stuleciu do Sapiehów. Wchodziła w skład dóbr koźmińskich (radlińskich). W r. 1578 rządził nią Jan Nieracki. W r. 1660 rozgraniczono W. z Łuszczanowem. O pierwotnej kaplicy, w której św. Wojciech miał odprawić mszę, wspomina kś. Jabezyński. Kościół drewniany p. w. św. Wojciecha i św. Jadwigi, istniał tu przed r. 1276. W miejsce jego wystawili Opalińscy inny, poświęcony r. 1659 przez Wojciecha Tolibowskiego, biskupa pozn. W nowszych czasach stała nowy kościół, z wieżą 106 stóp wysoką, kosztem hr. Radolińskiego. Konsekracyi dokonał w r. 1892 kś. bisk. Likowski. Kościół w Cieleczy afiliiowany został do W. po r. 1610. Bractwo miłosierdzia zaprowadzono r. 1610. W kościele wisi portret Józefa Kateckiego, plebana. Księgi kościelne sięgają r. 1637. Szkoła i szpital istniały r. 1683. Z tej wsi pochodzą: Alfred Brandowski, prof. wszechnicy Jagiellońskiej i kś. Aleksander Brandowski, proboszcz borecki. Na gruntach wsi wykopywano popielnicę. 2.) **W.**, wś rycerska, w pow. gnieźnieńskim, par., okr. komis., st. dr. żel. i poczta w Kłecku, szkoła kat. w Łagiewnikach, sąd w Gnieźnie. Wś ma 6 dm., 390 ha, 91 mk. (85 katol.). Do W. należy folwark Kaminiec. Leży na zachód KłECKA, opodal traktu z Łopienna do Kiszkowa (Welnau). Przy tym gościncu leżał w borze wilkowyjskim (dębowym) wielki kamień z wyraźną stopą ludzką. Podanie przypisywało wytłoczenie stopy św. Wojciechowi gdy odpoczywał tam w wędrówce z Wągrówca do Gniezna. W r. 1858 kamień ten zabrano na podkładkę pod most. Przy drodze z KłECKA do Pomarzan niedaleko granicy od Polskiej Wsi, po lewej stronie drogi wznosi się górka piaszczysta, obecnie zagajona, zwana Łysą górą, na której wedle podania czarownicy z dyabłami tańce wyprawiały. Przed 133 laty spalono podobno na granicy między Gorzuchowem a Wilkowyją 10

czarownic za takie haree. Dwa pola w W. noszą nazwy Wilkowyszki i Bachorza; w lesie przechowały się nazwy: Białe błoto i Zastawa. Pole pod zagajeniem świerkowym nazywają Koćmierz. W r. 1773 wyznaczył sejm komisję do rozgraniczenia dóbr król. Kamieńca (Twardowskiego, woj. kal.) z Pomarżankami, Jabłkowem i W. W r. 1793 był dziedzicem W. Mikołaj Węsierski z Zakrzewa i Pomarżan. *W. Ł.*

Wilkowye al. *Wilkowigye* (Długosz, L. B., II, 404 i 425), wś, w par. Czermin, pow. mielecki. Obecnie pod tą nazwą nie istnieje. W XV w. była własnością Floryana i Piotra z Pacanova h. Jelita, miała łany kmiece, zagrody, karcznię i predium. Dziesięciny, wartości do 4 grzyw., płacono plebanowi w Czerminiu. *Mac.*

Wilkowyjski młyn, w pow. pleszewskim (jarocińskim), na Lutyni, pod Wilkowyją, o 4 staje na pñ.-wschód od Jarocina.

Wilksalneński, potok, w Kurlandji, dopł. rz. Abawy.

Wilkszniszki, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuski, o 10 w. od Wilkomierza.

Wilkszyce, w XVI w. *Wylkszyce*, wś i folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. od Kalisza 28 w.; wś ma 6 dm., 46 mk.; folw. 3 dm., 27 mk. W r. 1827 było 2 dm., 24 mk., par. Staw. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 563: gr. orn. i ogr. mr. 499, łąk mr. 53, nieuź. mr. 11; bud. mr. 5, drew. 7. Wś W. ma os. 14, mr. 10. Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Chlewie (Łaski, L. B., II, 60).

Wilka, 1476 r. *Wylktha*, w XVI w. *Wichta* i *Wilcta*, wś, pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Parysów, ma 14 dm., 163 mk., 16 os., 237 mr. Wchodziła w skład dóbr Głusków. W r. 1476 mieszka tu Johannes Duczky de Wylktha i posiada „bone ipsius Wylktha in districtu czirnensi cum methonibus“ (Kod. Maz., 276). W r. 1576 wś Wilcta (Wichta), w par. Parysewo, pow. czermskim, należy do Walentego Kamińskiego i braci, mających tu 3¹/₂ łana (Pawiński, Mazowsze, 219).

Wilkucice i *W. Małe*, wś i kol., pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Budziszewice, odl. 16 w. od Brzezin; wś ma 10 dm., 168 mk., 129 mr.; kol. 14 dm., 49 mk., 588 mr. włośc.; *W. Małe*, kol., 15 dm., 121 mk., 264 mr. włośc.; os. 1 dm., 6 mk., 6 mr. dwor. W r. 1875 folw. W. rozl. mr. 575: gr. orn. i ogr. mr. 336, pastw. mr. 139, lasu mr. 89, nieuź. mr. 11. Został potem rozparcelowany. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę arcyb. gnieźn., folw. zaś pleb. w Chorzęcinie. Kmiecie dawali pleb. w Budziszowicach za kolędę meszne po korcu owsa (Łaski, L. B., II, 325). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś W. własność Wilkuckiego, miała 3 łan., 2 zagr., 3 łany puste, 8 osad, (Pawiński, Wielkop., II, 94).

Wilkup, folw. dobr. pryw. Sussei, w okr. zelburskim, pow. iłkuzsteński, par. dyneburska (Kurlandja).

Wilkupice, mylnie, za: *Wilkucice*.

Wilkupie, ob. *Wilkupie*.

Wilkuppe, rzeczka, w gub. kurlandzkiej, prąd dopływ rz. Sussei.

Wilkus, rzeczka, w pow. jansborskim, łączy jeziora: Kociół i Warzno.

Wikus, jezioro, w pow. węgoborskim, odpływa do jez. Goldopiwa.

Wilkus, os., młyn nad jez. t. n., pow. węgoborski, st. p. Kruglanken.

Wilkusy al. *Zdory*, niem. *Sdarren* i *Wilkusche*, wś, pow. jansborski, st. p. Quicka. Jerzy v. Kolbitz, wójt piski (z Pizsu), sprzedaje r. 1508 Janowi, Markowi oraz Janowi Stawiskim (Stafiske), braciom, 6 włók sołeckich na prawie chełm. w W. dla lokacyi wsi dännickiej na 60 włók., między jeziorami Sykot i Śniardwy, na 12 lat wolności. R. 1539 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz., O ludn. pol., 440).

Wilkwarcie, okolica, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 31 w. od Rossien.

Willa 1.) *Villa frumenti*, wybud., pow. mogiłuński, sąd i okr. komis. w Trzemesznie, poczta w Trzemiżu, 2 dm., 22 mk. kat. 2.) **W.**, *V. Logach*, posiadłość, w pow. leszczyńskim, sąd i okr. komis. w Lesznie a poczta w Zaborowie. 3.) **W.**, *V. Nova*, posiadłość nad drogą z Poznańa do Dębiny. Miejsce zabaw ludowych. 4.) **W.**, *V. Nova*, folw., w pow. wschowskim, sąd we Wschowie (Fraustadt), okr. komis. w Włoszakowicach (Luschwitz), poczta w Lginu (Ilgen). 5.) **W.**, *V. Nova*, leśnicz., należąca do Wijewa (Weine), pow. wschowski, o 10 klm. na pñ.-zach. od Wschowy. Ob. *Wijewo*. 6.) **W.**, *V. Walde*, ob. *Borek*.

Willagóra, pow. proskurowski, ob. *Wileza Góra*.

Willamów i *Willamowice*, ob. *Wilamów* i *Wilamowice*.

Willamowitz, ob. *Wielamowice*.

Willandi (estoń.), ob. *Felin*.

Willanów, z łąciń. *Villa Nova*, pierwotnie *Milanów*, *Milianowo*, wś i folw. z pałacem i parkiem, nad łączą wiślaną, pow. warszawski, gm. i par. Willanów. Leży o 9 w. (w linii powietrznej) na pñ.-wschód od Warszawy, w rozległej nizinie lewego brzegu Wisły, o 2 w. od Wisły a 2¹/₂ w. od krawędzi wyżyny zamykającej dolinę rzeki. Łącha wiślana, do której uchodzi strumień niewielki, nosi niekiedy nazwę Willanówki. Dotąd W. nie jest połączony z Warszawą drogą bitą, ale od r. 1891 ułatwia komunikację kolej konna, zaczynająca się przy rogatce belwederskiej Warszawy i przechodząca przez Czerniaków. Długość linii wynosi 7¹/₂ klm. Ludność obecna W. wynosi 1992 (670 męż., 764 kob., 558 dzieci); r. 1827 było 34 dm., 528 mk.;

1870 r. 1037 mk. Obszar dworski wynosi 739 mr. (89 nieuz.), a włościański 571 mr. (8 $\frac{1}{2}$ mr. pod zabud., 281 roli, 133 łąk, 149 past. i nieuz.). Lud odznacza się zamożnością i wyższym stopniem ogłady obyczajowej. We wsi jest kościół parafialny murowany, szkoła początkowa, urząd i sąd gminny, browar, młyn parowy. Dobra willanowskie mają w ogóle 15000 mr. a mianowicie. folwarki a) w pow. warszawskim:

	użyty.	nieuz.	razem
Willanów	650 mr.,	89 mr.,	739 mr.;
Służew	407 "	30 "	437 "
Wolica	558 "	20 "	578 "
Służewiec	701 "	34 "	735 "
Pałuch	553 "	25 "	578 "
Dąbrówka	257 "	10 "	267 "
Moczydło	274 "	12 "	286 "
Olechów	334 "	12 "	346 "
Powsin	361 "	40 "	401 "
Wencłowizna	129 "	2 "	131 "
Zawady	262 "	4 "	266 "
Zastów	418 "	41 "	459 "

b) w pow. grójeckim:

Chojnów	112 "	— "	112 "
Wola Piasecka	131 "	24 "	155 "
Żabieniec	352 "	25 "	377 "

w ogóle 5499 mr., 368 mr., 5867 mr. Lasy w pow. warszawskim: a) leśnictwo Kubaty, do którego należą lasy: Kubacki, Moczydłowski, Pyrowski, Dąbrowiecki, Pałuchowski i część parku Natolina, użyt. 1524 mr., nieuz. 31 mr., razem 1555 mr.; b) leśnictwo Zastów, do którego należą lasy Wawerskie i Laski, użyt. 2355 mr., nieuz. 68 mr., razem 2423 mr.; w pow. grójeckim: c) leśnictwo Chojnów, do którego należą lasy Chojnowskie, Zalesie i Dobieszek, użyt. 3515 mr., nieuz. 97 mr., razem 3612 mr.; łącznie lasy użyt. 7394 mr., nieuz. 196 mr., razem 7590 mr. Osady czynszowe w różnych miejscowościach użyt. 642 mr., nieuz. 91 mr., razem 733 mr. Zakłady przemysłowe znajdują się: w W. browar, w Zgorzałej młyn wodny turbinowy, a prócz tego młyny wietrzne w Powsinku, Służewie i Zastowie, przy których ziemi użyt. 82 mr., nieuz. 8 mr., razem 90 mr. Propinacje w Willanowie, Powsinie, Służewie, Moczydle, Dąbrówce, Żabieńcu, Pilawie, Piasecznie, Służewcu, Pyrach, Zbarzu, Gorzkiewkach, Wawrze i w Woli Piaseckiej zajmują użyt. 71 mr., nieuz. 17 mr., razem 88 mr. Rybołówstwo a) sztuczne w Służewie, Służewcu i Chojnowie na 133 mr. i b) dzikie w jeziorze Willanowskim oraz na brzegach Wisły i Willanówki w ogóle 271 mr. Ogrody spacerowe są: w Willanowie 99 mr., Morysinie 80 mr., Natolinie 27 mr. i Gućcinie 12 mr. Gleba w kluczu willanowskim w ogóle żytνια, a pszenna tylko w Służewie, Wencłowiznie i Służewcu.

Dzieje. Jestto jedna ze starszych osad w oko-

licy Warszawy. Zapewne już w XIII w. nadana została klasztorowi benedyktynów na zamku w Płocku. W r. 1338 Trojden, ks. mazowiecki. otrzymuje od klasztoru tę wś (widocznie niedogodną dla odległego położenia) w zamian za nadanie swobód dla dóbr klasztornych nad Pilicą jak: Przybyszów, Osuchowo, Minkowo, Wyszomierzyce, Borowo i Przybyszowice. Zygmont August potwierdził oryginalny przywilej r. 1571 w Warszawie (ob. Bibliot. Warsz. z r. 1870, rozprawka Al. Wajuerta). Jan ks. na Wiźnie i Zakrocymiu nadaje r. 1377 wsi: Milianowo i Ranczaje Stanisławowi ze Strzelezykowa (?). W r. 1494 dokonywa się rozgraniczenie dóbr Zawady i Milanowo, począwszy od rogu granicznego ze wsią Pruskie al. Powsino aż do rogu dóbr Kąty. R. 1580 wś parafialna (z kaplicą) należy do Milanowskich. Andrianus Milijanowski (syn Jana) płaci od 2 $\frac{5}{8}$ łan., 2 zagr. z rolą, Mikołaj (po Andrzeju) od 2 $\frac{5}{8}$ łan., 2 zagr. z rolą, Dorota wdowa po Stanisławie od 2 łan. Do parafii należą: Milianowo, Zawady, Powsinek, Okrzesin, Narty, Kempa (Pawiniński, Mazowsze, 261). W r. 1594 rozgraniczono Milanów z Powsinkiem. W r. 1667 Jan III Sobieski kupuje Milanów z Zawadami i Powsinkiem za 35000 fl. W r. 1688 dokonywa się rozgraniczenie M. z Powsinem i Powsinkiem. Dnia 17 czerwca 1696 zakończył w tutejszym pałacu życie Jan III. W 1702 r. 23 maja nawiedza pałac wilanowski Karol XII, który tu w kwietniu 1703 r. odbywa tajną naradę z Michałem Radziejowskim. August III bywa tu często i powziąwszy zamiar nabycia wsi i pałacu wysłał Franc. Łaskiego do Olawy, gdzie bawi Jakub Sobieski. Jednocześnie przeciw Konstanty Sobieski dokonywa dnia 31 lipca 1720 r. we Wrocławiu sprzedaż W. z pałacem, Powsinka i Służewa z przyległościami Zawady, Kempa i Wolica, Elżbiecie Sieniawskiej. żonie Adama hrab. na Granowie i Szklowie, za sumę 506,666 fl. 20 gr., spłacaną ratami w ciągu lat czterech. R. 1731 dnia marca wydany był przywilej, którym „oppidum Villanow“ otrzymuje prawo magdeburskie. Nie przyszło jednak do założenia miasta. R. 1732 na polach willanowskich odbywa się komplement wyprawiony przez Augusta II na cześć Orzełskiej (ob. Przegląd nauk., 1847 r., t. III). Spadkobierczynią Sieniawskich była jedyna córka Zofia, wydana naprzód za Stanisława Doenhofa († 1728 r.), powtórnie za Aleksandra Augusta Czartoryskiego, któremu wniosła olbrzymi majątek. Po śmierci Czartoryskiego († 1782) W. przeszedł na córkę Izabellę († 1783), wydaną za Stanisława Lubomirskiego. Córka tychże Aleksandra wychodząc za Stanisława hr. Potockiego, ministra oświecenia w królestwie, wniosła W. w dom Potockich. Po Stanisławie († 1821) pałac i dobra przechodziły kolejno na Aleksandra († 1845) i jego syna Augusta († 1867)

a następnie zostały własnością wdowy po Augustacie hr. Aleksandry z Potockich, która umierając (1892 r.) przekazała W. testamentem hr. Ksaweremu Branickiemu.

Kościół i parafia istnieją tu już w r. 1580. Powstał naturalnie wcześniej, może już na początku wieku. Sobieski odbudował podobno na nowo kościół a może tylko rozszerzył, jak to wnosić można ze wzmianek o świeżo zawieszonych dzwonach w r. 1686, w listach budowniczego pałacu Locciego. Ks. August Czartoryski wybudował (odbudował?) kościół z cegły. W r. 1857 kosztem Augusta i Aleksandry Potockich, według planu Henryka Markoniego, rozszerzono i przebudowano zupełnie dotychczasowy kościół, z którego pozostała tylko środkowa nawa. Piękną świątynią, w stylu włoskiego odrodzenia, zdobili liczne rzeźby i obrazy, dzieła polskich artystów. W wielkim ołtarzu jest dawny włoski obraz, pochodzący z kaplicy Kmitów w Wiśniczu. Przy kościele są kaplice: N. P. Maryi, św. Anny (bractwa), z obrazem tej świętej pędzla Nowotnego (według fresku Pinturicchi'ego) i kaplica Potockich. Posadzka kościoła jest z tafli granitowych. W kościele znajdują się grobowce, zwłaszcza w kaplicy Potockich, z tych wyróżniają się pomniki Ignacego i Stanisława Potockich. Poświęcenie kościoła po ostatecznym wykończeniu nastąpiło 4 grudnia 1870 r. W pobliżu kościoła wznosi się okazałe mauzoleum ostrołukowe, wykonane w r. 1836 według planu Marconiego, przez Konst. Hegla i Jakuba Tatar-kiewicza, a poświęcone pamięci Stanisława Potockiego, posła, członka rady nieustającej, generała, prezesa rady stanu, ministra oświecenia († 1821), tudzież jego żony Aleksandry z domu Lubomirskiej († 1831), przez ich syna Aleksandra. Na cmentarzu wznosi się kaplica zbudowana przez Piotra Aignera (twórce Sybilli puławskiej), w stylu gotyckim, z napisem; „Aleksandra z Lubomirskich Stanisławowa Potocka, nieodżałowanemu mężowi, sobie i swoim“. Na cmentarzu spotykamy, między innymi, nagrobki dwu zasłużonych pracowników na polu historii i bibliografii a zarazem bibliotekarzy przy zbiorach wilanowskich: Hipolita Kownackiego († 23 mar. 1854 r.) i Stanisława Przyłęckiego († 1 sier. 1866 r.).

Pałac. Wkrótce po nabyciu Milanowa król zajął się wzniesieniem pałacu. Planu dostarczył podobno Józef Belloti, twórca kościoła św. Krzyża w Warszawie. Robotami i wewnętrznym przyozdobieniem kierował Augustyn Locci (twórca kościoła kapucynów), który otrzymałszy od króla wójtostwo mokotowskie, założył tam cegielnię. W r. 1686, a więc w lat 9 po nabyciu wsi, trwają jeszcze roboty przy budowie pałacu. Wedle zachowanych listów Locci'ego wychodziło na roboty po 700 do 800 zł. tygodniowo. Całe grono rzeźbiarzy, malarzy i sztukatorów pracuje

nad wykończeniem dzieła. Prócz wymienionych przechowały się nazwiska Włochów: Ceroni i Affati. Prócz tego król ciągle sprowadza z Holandyi i Francyi obrazy, stoły, zegary, lustra, kominki, meble i cacka. Podróżnik francuzki de Beaujeu, który zwiedzał Willanów, tak mówi w swoim opisie („Memoires“, wydane r. 1700): „Dom królewski wybudowany z cegły, w dosyć pospolitym stylu, niewielką ma wysokość i bardzo małe rozmiary. Składa się z korpusu mieszkalnego i dwu pawilonów, z dwoma skrzydłami oddzielnymi, które zamykają kwadrat dziedzińca. Ozdoby wewnętrzne stanowią: freski, popiersia, płaskorzeźby i wiele obrazów. Są tam jeszcze i inne ozdoby: kominki marmurowe, posadzki, lamperye malowane i złoczone i t. d. Z tem wszystkiem Willanów nie wydaje się tyle pałacem królewskim, ile raczej mieszkaniem człowieka prywatnego, średniej zamożności i nie dorównywa gmachom jakie nasi mieszczanie, finansisci albo urzędnicy bogaci pobudowali w okolicach Paryża. Ogród, taras i sady owocowe, które otaczają pałac, nie mają w sobie nic nadzwyczajnego, bo brak im wody i cienia“. Z czasem jednak te same budowle zyskały na wartości. Młodociany ogród rozrósł się we wspaniały park, postępy sztuki ogrodniczej umożliwiły te wszystkie upiększenia, dodające uroku występującym na ich tle formom architektonicznym, posągom, płaskorzeźbom. Budowle same z latami stały się coraz ciekawszym, bo wiernie przechowanym pomnikiem sztuki wieku XVII i nabrały znaczenia pamiątkowego. Pałac składa się z głównego korpusu, z dwoma tarasami—od ogrodu i dziedzińca—i pawilonu połączonego galeryami z dwoma skrzydłami. Na dwu rogach środkowej części wznoszą się dwie wieże. Elewacya od ogrodu w stylu Ludwika XIV przechodziła się bez zmiany. Front od dziedzińca i skrzydła są odbiciem stylu włoskiego. Pałac jest parterowy, z małym pięterkiem nad korpusem i skrzydłami. Główna fasada, części wgłębionej korpusu, ma dwa piętra i przez to wysuwa się naprzód, mimo swego wgłębienia. Dół i piętro w stylu francuzkim, górna część w duchu renesansu włoskiego. Dach blaszany zakrywa balustrada ozdobiona posągami. Cztery figury nad wgłębieniem środkowym frontu mają oznaczać sztuki i nauki; na drugiej wyższej balustradzie stoją posągi bóstw. Nad galeryami pomieszczono wazony. Attyki w chryzolitach zapełniono płaskorzeźbami, przedstawiającymi sceny z dziejów Jana III, jak: zawarcie pokoju z Turkami, wjazd do Wiednia i inne. Nisze między półkolami a pilastrami w galeryach bocznych i pawilonach zdobią posągi postaci symbolicznych z podpisami łacińskimi: Splendor, Justitia, Robor, Majestas i t. d. Wyżej po nad nimi rozmieszczono popiersia (według antyków) bez podpisów. W arkadach po nad oknami mieszczą się

plaskorzeźby treści mitologicznej. Za życia króla pałac kończył się na wieżach, skrzydła dobudowano w XVIII w. a rozszerzono je przez dobudowy w ostatnich czasach. W głównym korpusie jest sześć pokoiów na dole i tyleż na górze, cztery gabineteiki, sieni ze schodami i kaplica przerobiona z dawnej sieni. Ogółem w całym pałacu z późniejszymi dobudowaniami jest około 50 pokoiów i sal. Dziedziniec przedpałacowy miał dawniej inną postać. Składał się z dwu części oddzielonych balustradą, zniesioną około r. 1840. Obraz Canalettego przedstawia nam tę balustradę w jej pierwotnej formie, jak również i stojącą dotąd piękną bramę wjazdową. Na słupach kamiennych tej bramy stoją posągi przedstawiające po prawej stronie: Cererę, po lewej rycerza w stroju greckim, wspartego na armatach, na niższych słupach bramy dwa niedźwiedzie. Do 1840 r. stały przy bramie: budynek dla żołnierzy, studnia z kołem do wyciągania wody, kuchnia, stajnie, wozownie, oficyna dla służby. Nadawało to pałacowi staropolski, magnacko gospodarczy charakter. Balustrada miała w środku bramę zamkniętą łańcuchem i składała się ze słupów kamiennych z posągami i latarniami (w liczbie 46) i sztab żelaznych z tarczami i koronami (na obrazie Canalettego są tylko zwyczajne sztachety, ze słupami murowanymi). Obecnie dziedziniec zdobi wielki klomb z fontaną i boczne klomby z drzew, kwiatów i roślin ciepłarnianych. Liczne dzieła sztuki i pamiątki, jakie nagromadzili tu właściciele pałacu, wywołały myśl nadania budowli charakteru muzeum. Stanisław i Ignacy Potoccy zajęli się bogaceniem i porządkowaniem zbiorów, zaś Aleksander Potocki w r. 1833 myśl tę w czyn wprowadził. Następcy jego w dalszym ciągu prowadzą to dzieło, uważając pałac nie za siedzibę prywatną lecz za muzeum, utrzymywane staraniem prywatnem ale dostępne dla ogółu. Nagromadzone tu pamiątki i dzieła są porozmieszczane po różnych pokojach jako części umeblowania lub ozdoby, obrazy tylko, choć także porozprasane, w części mają dla siebie specjalną galeryą, a biblioteka oddzielne pomieszczenie.

Pamiątki, dzieła sztuki i zabytki archeologiczne. Z tarasu od strony wjazdu środkowe drzwi prowadzą do sieni wielkiej, w której pod ścianami stoją kopie pomników rzeźby starożytnej. Meble prostej roboty, z herbem Janina, i latarnia brązowa, na łańcuchu zawieszona, pochodzą z czasów Jana III. W przyległej „szatni królewskiej“, której ściany pokryte świeżo porozwieszanymi starożytnymi gobelinami (sceny mitologiczne), niema godniejszych uwagi przedmiotów. *Pokój zielony* (na prawo od sieni), wybity materią srebrem tkaną w zielone liście. Obicie z tej materii tworzy tylko ramy ścian, środek zaś wybity zielonym aksamitem. Plafon malowany przedstawia zimę. Plafon ten i meble, gobelinami

kryte, pochodzą podobno z XVIII w. Wiszą tu dwa obrazy (mitologiczne) Silvestre'a (ucznia Le Bruna i Morattiego), przybyłego do Polski za Augusta II; przy ścianie stoi ciekawa skrzynia, „kasa“ zwana, z czasów Sobieskiego. Wiszą też ciekawe wielce portrety: Janusza, Konrada, ks. mazow., i Zofii ze Sprawy Odrowążówny (córki Anny ks. mazow. i Stanisława, żony Krzysztofa Tarnowskiego, po nim Kostki). Następnie wizerunki: Władysława IV i Cecylii Renaty, pędzla Tomasza Dolabelli, portrety: Bogusława Radziwiłła, Jana Kazimierza (w zbroi, ciekawy wizerunek) i 10 małych wizerunków, w jedne ramy ujętych, przedstawiających różnych Wiszniowieckich z XVI i XVII w. Stoi też tu biurko hebanowe z herbami Jabłonowskich i Ogińskich, ozdobione rzezbami treści religijnej. Gabinet w którym zakończył życie Sobieski został przekształcony przez hr. Augustową Potocką na kaplicę, zdobną rzezbami i marmurami. Pokój „blamarantowy“ mieści między meblami stoliki z blattami malowanymi (szkoły holenderskiej). Na plafonie „Lato“. Na ścianach wiszą trzy obrazy mitologiczne Silvestre'a i portrety: Augusta II, Ludwika XIV (kopia z Mignarda), Anny Jagiellonki i Stefana Czarneckiego (szkoły holenderskiej), tudzież współczesne gobelinowe portrety: Maryi Leszczyńskiej i Ludwika XVI. W ozdobnych szafach mieszczą się szable: Batorego, Zygmunta III i Chodkiewicza (z różnemi napisami i cyframi właścicieli), taca srebrna ofiarowana Sobieskiemu przez Gdańszczan, taca gdańska ofiarowana Maryi Kazimierze, buława Chodkiewicza i wiele drobnych zabytków pamiątkowych i cacek. *Gabinet króla* obwieszony jest ciekawymi bardzo „szpalerami“ malowanymi, przedstawiającymi: dzień, noc, miłość, żal, itd., wykonanymi z wielkim talentem przez nieznanego artystę. *Salon*, z widokiem na park, ma na suficie w środku Appollina z lirą, przy nim Minerwa i Baeus; w głębi pałac, na którego balkonie stoi król z królową. Okolenie plafonu tworzą znaki zodiaku. Meble ciekawe, starożytne. W szafach zbiór pięknych talerzy emaliowanych z XVI w., francuzkich i włoskich (majoliki) i rozmaitych sprzętów i cacek z majoliki, porcelany, szkła. Znajduje się tu szkatułka podróżna Jana III z naczyniami szklanymi, dwa ekrany gobelinowe z czasów Augusta II, dwa obrazy mitologiczne Silvestre'a i portrety: Jana Zamoyskiego (kopia z portretu galeryi Uffici we Florencyi), Wincentego Gosiewskiego, Władysława IV w wieku młodzieńczym i Karola Fryderyka ks. Sudebańskiego. *Sypialnia króla* posiada sufit bogato ozdobiony sztukateriami, stanowiącymi okazale ramy środkowego plafonu. Ramy te przedstawiają, na tle złotem przetykanem, ugrupowane amorki i trytony, wśród których umieszczono cztery małe obrazki. Na plafonie mamy, na tle krajobrazowym, grupę postaci przedsta-

wiających wiosnę. Obicie ścian z aksamitu w deseń ze zwojów liści zielonych i kwiatów amarantowych. Łóżka króla już niema, zaginęło w końcu XVIII w., przechował się tylko w inwentarzu szczegółowy opis. Było dębowe, na szrubach żelaznych. Firanki nad nim z perskiej materii, na tle karmazynowem, podszyte lamą srebrną. Dwa były materace adamaszkowe i wał jeden. Koldra z gałkami złotemi. Dziś w miejscu łóżka stoi stół inkrustowany szylkretem i bronzem. Najważniejszym z nagromadzonych tu sprzętów pamiątkowych jest biurko ofiarowane królowi po odsieczy wiedeńskiej przez Innocentego XI. Wyrobione z hebanu, ozdobione jest misternie wykończonemi inkrustacyami z kości słoniowej, perłowej maciey i bronzu. W górnej części mieści się brązowy ornament złożony i herb Janina. Po bokach płaskorzeźby ze scenami religijnymi (Zwiastowanie, Trzej królowie itp.). Z pamiątek po Maryi Kazimierze zasługuje na uwagę szkatułka zdobna mozaiką florencką. Na ścianach wiszą portrety Sobieskich. Sam król Jan w naturalnej wielkości, malowany za czasów kiedy był jeszcze hetmanem. Syn królewski Konstanty († 1726) w młodym wieku, córka Teresa (elektorowa bawarska). Drugi portret króla, pastelowy, jest kopią wizerunku który znajdował się w kościele kapucynów w Warszawie lecz zaginął. *Gabinetecik królowej* przedstawia się dziś w zmienionej postaci, gdyż zniszczony przez pożar, został na nowo koło połowy XVIII w. ozdobiony i umeblowany. Plafon i ściany ozdobione malowidłami treści mitologicznej. Pamiątką z czasów królowej jest t. zw. *pokoik zwierciadlany*, ozdobiony ośmiu lustrami. Na plafonie przedstawiona jest królowa w postaci Flory a trzej synowie jako Zefir, Boreasz i amorek. Dokoła plafonu bogate ozdoby, złożone ze zwojów liści i postaci sfinksów. Nad drzwiami dwóch aniołków unosi koronę królewską. Umeblowanie z czasów królowej, dobrze przechowane. W rogu popiersie królowej z marmuru kararyjskiego, pięknej roboty. Wisiały też tu dawniej portrety: pani de Lionne, księżniczki Montmorency i de Brissac i pani de Lafayette, obecnie wyniesione na górę. *Gotualnia królewska*, zwana dawniej garderobą, mieściła suknie królewskie porozwieszane rzędami i osłonięte firankami, rozsuwanemi po drucie. Urządzenie pokoju i jego obicie zmieniono w XVIII w. Posiada on piękny plafon i dokoła ścian gzemś malowany, przedstawiający kwiaty, pęki owoców i po rogach satyry. Umeblowanie stanowi garnitur pokryty pięknymi gobelinami i biurko pięknej roboty, starożytne, nabyte przez hr. Aug. Potockiego. Oprócz obrazów Silvestre'a wiszą tu portrety Sobieskich: Jana III na koniu w stroju koronacyjnym, Maryi Kazimierzy też na koniu, cała rodzina królewska: Jan III, Marya Kazimiera, synowie: Aleksander, Jakub i Konstanty, córka

Teresa i żona Jakuba Jadwiga Elżbieta z córką. Oprócz tego są kopie z portretów zachowanych w Rzymie, w zbiorze Corsinich: Maryi Klementyny, wnuczki króla, jej męża Jerzego Stuarta. Osobno przedstawionym jest też król wicz Aleksander w stroju rzymskim i Marya Anna Krystyna, wnuczka króla. Ciekawym wielce jest niedawno przez hr. Augustową Potocką nabyty portret ks. Marka, towarzyszącego królowi pod Wiedniem. Nizkie pokoje pierwszego piętra, obecnie zwane *chińskiemi*, stanowiły mieszkanie Maryi Kazimierzy i jej dworu. Zapewne i za jej czasów istniał już drobny zbiór przedmiotów chińskich, lecz dopiero Stanisław Potocki, mając po bracie swym Janie, słynnym podróżniku, liczne zabytki, zbiory obecne utworzył. Znaczenie ich naukowe i wartość artystyczna jest bardzo mała w obec rezultatów dzisiejszych zbieraczy i badaczy zabytków kultury chińskiej. Jeden tylko pokój, zwany „gabinetem“, przedstawia ciekawsze przedmioty. Plafon z czasów Jana III mieści w środku orła z tarczą i herbem Janina. Ściany wyłożone kaflami majolikowemi, przedstawiającemi sceny ze Starego testamentu. Trzy szafy mieszczą zbiory pucharów, kufli, przeważnie z czasów saskich. Są jednakże ciekawe zabytki (czeskie i niemieckie) z r. 1526, 1532, 1563. Stoi tu stolicek ofiarowany Stanisławowi Potockiemu przez córkę Ludwika XVI na pamiątkę pobytu w Willanowie r. 1802.

Biblioteka mieści się w pięciu salach i obejmuje do 47000 numerów. Główna sala biblioteczna, odrestaurowana niedawno, ma nowy sufit, z żelaznem belkowaniem. Na ścianach po nad szafami i oknami wiszą liczne portrety ludzi zasłużonych na polu nauki, literatury, tudzież członków rodzin: Potocich, Lubomirskich, Radziwiłłów i innych, którzy piastowali wyższe godności. Umieszczono tu także płaskorzeźby przedstawiające: Stanisława i Ignacego Potoczek oraz popiersia: Augusta Potockiego i jego żony Aleksandry. Na schodach prowadzących do działu rzeczy polskich umieszczono w r. 1853 popiersia: Jana i Piotra Kochanowskich z podpisanymi łacińskimi. Zawiązkiem zbiorów bibliotecznych były książki po Janie III pozostałe, następnie przeniesiono tu (w części?) księgozbiór Lubomirskich z Łańcuta, mieszczą się też książki Stanisława i Ignacego Potoczek, na innych znowu spotykamy herby Czartoryskich.

Galerya obrazów. Już król Jan III nagromadził w nowo założonym pałacu wiele obrazów, przeważnie holenderskiej szkoły. Przy dworze królewskim spotykamy kilku malarzy, jak: Siemiganowski (Eleuter Jerzy), Samuel, Altamonte, Caloth Klaudyusz, Charli Antoni. Według inwentarza z r. 1743 było w galeryach 221 obrazów, w całym pałacu 399. Dziś przechowało się z tego pierwotnego zbioru około 20 obrazów. W r. 1793 było w ogóle 508, z tego 283 w ga-

leryach. W r. 1834, według katalogu wydanego przez Blanka, prof. malarstwa na uniw. warsz., było 680 obrazów (384 w galeryach). Obecnie jest 945 w całym pałacu a 404 w samych galeryach. W zbiorze tym mamy utwory pozwalające poznać rozwój malarstwa we Włoszech, Holandyi, Niemczech i Francyi od XV w. i ciekawy bardzo zbiór portretów polskich królów i dostojników. Polskie malarstwo bardzo słabo jest reprezentowane. Ze szkoły włoskiej wyróżniają się: Luini'ego „św. Jan Chrzciciel“, Filippo Lippi „N. M. Panna“, Giorgione „Pasterze i Nimfy“, Andrea del Sarto „św. Jan z barankiem“, Veronese „Święta Rodzina“, Caracci Anibal „Abraham i Aniołowie“, „Chrystus i Samarytanka“, Guido Reni „Rzeź niewiniątek“ i „Porwanie Heleny“, Sassoferrato „Dwie madonny“, Dolci „Św. Jan“. Szkołę niemiecką reprezentuje stary obraz, nieznanego twórcy, przedstawiający „Sąd ostateczny“, następnie spotykamy, między innymi: Kranacha Łukasza: Mieszczankę, Herodyadę i Lukrecyę ze sztyletem w ręku; Holbeina Jana: Portret Karola Śmiałego. Szkołę holenderską i flamandzką przedstawiają: Van der Mayr („Męczennicy“), Rubens („Rodzina“), Teniers Dawid („Wnętrze kuchni“ i „Scena domowa“), Honhorst Gerard („Chłopiec dmuchający“), Brueghel Piotr (Zburzenie Jerozolimy). Z francuzkich malarzy spotykamy: Mikołaja Poussin („Znalezienie Mojżesza“), Filipa de Champagne („Portret ks. de Bouillon“), Greuze'a („Dziecko z winogronami“, drugi obraz „Dziewczę z listem“, mające jakoby rysy Gertrudy Komorowskiej, ubył ze zbiorów, podarowany przez hr. Augustową Potocką hr. Konstantemu Potockiemu). W zbiorze krajobrazów spotykamy, obok innych: Wouwermana Piotra i Pawła („Obóz“, „Łowcy przed Kuźnią“), Salvatora Rosy („Skąły“), Ruisdael'a Jakuba („Krajobraz“) i Chodowieckiego Daniela („Zabawa w parku“). Z malarzy polskich lub w Polsce osiadłych znajdujemy tu portrety Dolabelli Tomasza (Zygmunt III, Władysław IV, Renata), luźne sceny mitologiczne Silvestre'a, wspomniony już krajobraz Chodowieckiego i kilka portretów konnych, polowań i „Bitwę pod Żółtymi Wodami“ Kossaka Juliusza.

Jeden niewielki pokój w wieży przeznaczony został na pomieszczenie zbioru wykopalisk etruskich, egipskich, greckich i rzymskich. Znajduje się tu około 250 przedmiotów, jak: urny, amfory, łzawnice, patery, dzbany, lampki. Po czątek tym zbiorom dał Jan Potocki.

Przy pałacu rozciąga się piękny i rozległy park. Część przyległa do pałacu stanowi wielki taras, oddzielony od dolnej części wielkim murem z kamienną balustradą, zdobną posągami. Schody, również ozdobione posągami, prowadzą do dolnej części parku, bogatej w mnóstwo starych i pięknych drzew (topoli, lip, modrzewi,

kasztanów) i poprzeryzanej rozgałęzieniami łąchy wiślanej. W parku znajduje się pomnik wzniesiony przez Stanisława Potockiego dla uczczenia poległych w bitwie pod Raszynem r. 1809. W dalszym ciągu parku po za łączą znajduje się t. zw. Morysin, pałacyk z parkiem, założony przez Stanisława Potockiego i nazwany od imienia jego wnuka Maurycego.

Parafia W. należy do dekan. warszawskiego (dawniej piaseczyńskiego) i liczy do 3000 dusz. Gmina W. należy do sądu gm. okr. IV w miejscu, st. poczt. w Warszawie. Ma 8154 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałych jest 9 praw., 886 prot., 401 żydów. Ze stałej ludności 14·7% nie przebywa w gminie.

Najdawniejszy opis W. podał francuzki podróżnik de Beaujeu w książce: „Memoires du chevalier de Beaujeu, contenants ses divers voyages en Pologne“ (r. 1700). Pominąwszy liczne, pobieżne zwykle, opisy, jakich, od Niemcewicza począwszy („Podróże historyczne“), liczny szereg pomieszczały rozmaite czasopisma, zaznaczamy tu jako źródłowe: Blank, prof. uniw. warsz. „Spis obrazów znajdujących się w galeryi i pokojach pałacu wilanowskiego“ (Warszawa, 1834); Al. Wajnert „Wiadomość o W. pod Warszawą z 1333 r.“ (Bibl. Warsz., 1870 r., t. IV, 231) a wreszcie wielkie dzieło, wspaniale wydane, zdobne w liczne ilustracje, p. t. „Wilanów“ (Warszawa, 1877). Tekst bogaty w szczegóły, czerpane z archiwum pałacowego, opracował niezbyt systematycznie Hipolit Skimborowicz. Rysunki wykonywali rozmaici artyści i drzeworytnicy warszawscy. Na dziele tem oparty został przeważnie, treściwy, bogaty w szczegóły ale zeszcpeony licznymi błędami drukarskimi opis W. wydany p. t. „Wilanów, przewodnik po Warszawie i okolicach“, ułożony przez W. Czajewskiego (Warszawa, 1893 r.). Tygod. Ilustr. podawał opisy i widoki W. w r. 1863 (t. VII, 14), 1866 (t. XIV, 149), 1871 (VII, 44); Kłosy w t. XVI (№ 397) i XVIII (str. 106).
Br. Ch.

Willanów 1.) wybud., pow. koźmiński, okr. komis. w Pogorzeli, sąd w Koźminie, par. w Wyganowie, szkoła katol. w Kobylinie. Ma 26 dm., 171 mk. (6 ew.), 259 ha. 2) **W. al. Willanowo**, wś, pow. kościański (szmigielski), okr. komis. w Wielichowie, szkoła w Walkowie, sąd w Kościanie, par. w Łęce. Ma 36 dm., 279 mk., 298 ha.

Willaren, dwie karczmy borowe (Waldkrüge), na pld. od Wschowy, w w. ks. pozn., w lesie zwanym Osową Sienią (Rochsdorf). Ob. *Waldkrug*.

Willawcze, wś, pow. wyżnicki (na Bukowinie), kościół par. gr. nieun. w miejscu, poczta Waskoutz (Waszkowce), odl. 7·5 klm. Gmina ma 3060 mk.; obszar dwor. 22 mk.

Willditten, wś, pow. labiewski, st. pocz. Wulfshoehen.

Willeiken *Gross* al. *Paul Willeiken* i *W. Klein*, dwie wsi, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Heydekrug.

Willenaw, os. nad jez. Narien-See, w pow. morąskim.

Willenberg 1.) wś, pow. brunsberski, st. pocz. Braunsberg Ostpr. 2.) **W.**, miasto, ob. *Wielbark*.

Willenberg (niem.), 1565 *Wilemberg*, wś na łąkach żuławskich malborskich, tuż nad praw. brzegiem Wisły (Nogat), na płd. od Malborka, pow. sztumski, st. pocz. i paraf. kat. Malbork, pomocnicza agentura poczt. w miejscu, także szk. kat. (1887 r. 115 dz.) i ew. (20 dz.); 1194 ha (1002 roli or., 2 łąk, 82 lasu); 1885 r. 76 dm., 169 dym., 741 mk. (545 kat., 180 ew., 16 dyssyd.), z tego na Neu-Russland przypada 11 dm., 61 mk., na Księżę Włóki (Pfarhufen) 2 dm., 19 mk. Między wsią tutejszą a Bruszwałdem znajduje się wielkie cmentarzysko z grobami rządowymi i urnami odosobnionymi. Znalaziono tu parę tysięcy najrozmaitszych przedmiotów, składających się przeważnie z paciorków, bransolet, zausznice, grzebieni i innych przedmiotów do ozdoby i użytku codziennego służących (ob. Ossowskiego „Objaś. do mapy archeol. Prus Zach.“, str. 17 i 94). Kronikarz krzyżacki Dusburg donosi, że starzy Prusacy mieli tu gród warowny „Wildenberg“ zwany, który Krzyżacy całkiem zburzyli (Scr. rer. pruss., I, pag. 60). Przywilej lokacyjny z praw. chełm. nadał osadzie w. m. Winrich v. Kniprode r. 1374 (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt, str. 215). Topogr. Goldbecka z r. 1789 opiewa, że wś liczyła 37 dym., 2 wolne sołectwa, 4 włóki plebańskie i miała podupadły kościół, filialny do Malborka, dziś nie istniejący (str. 252). Ziemia tu bardzo urodzajna: 1 ha roli orn. przynosi przeszło 17 mrk. czystego dochodu. Przed kilku laty posiadało włościąnskie, obejmujące 260 magd. mr., sprzedano tu za 137,000 mrk., inne, o 155 mr., za 66,000 mrk. *Ks. Fr.*

Willenberg al. *Wielkie Organy*, góra w paśmie gór Olbrzymich, na Szląsku, w pow. szunowskim, ob. *Szunów*.

Willgaiten *Adel* i *Koenigl.*, posiadłość, pow. fyszhuski, st. p. Drugehuen.

Willgalen, jezioro, w okr. i par. Goldingen (Kurlandya).

Willgalen, dobra prywat., w okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya).

Willgaleński, potok, dopływ rzeki Alex (lewego dopł. Windawy), w par. Goldingen (Kurlandya).

Willgaleński Muehlbach, ob. *Muehlbach* 5).

Willichowo, ob. *Wielichowo*.

Willioten, wś, pow. stołupiański, st. pocz. Stallupoehnen.

Willkamm, dobra ryc., pow. gierdawski, st. pocz. Skandau.

Willkatschen, wś, pow. goldapski, st. pocz. Goldap.

Willkeim, wś, pow. królewiecki, st. pocz. Liska-Schaaken.

Willken, wś i posiadłość, pow. ostródzki, st. pocz. Hohenstein.

Willkerischken, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Willkinnen, wś, pow. stołupiański, st. pocz. Kattenau.

Willkischken, wś i posiadłość, pow. tyłżycki, st. p. w miejscu.

Willkmeden-Buttkus Jockeln, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Saugen.

Willkowen, ob. *Wilkowo*.

Willkowischken, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken.

Willkuehnen, posiadłość, pow. królewiecki, st. p. Waldau Ostpr.

Willmanns, wś, pow. labiewski, st. pocz. Seith.

Willmannsdorf, 1381 *Wilhelmsdorf*, wś, pow. jaworski (Szląsk), par. kat. i ew. Pombsen. W r. 1885 było 402 ha, 54 dm., 294 mk. (35 kat.).

Willmantienen, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Ragnit.

Willms, wś, pow. reszelski, st. pocz. Rothfliess.

Willnau, wś, pow. morąski, st. pocz. Reichau.

Willnohnen, posiadłość, pow. niziunny, st. pocz. Skaisgirren.

Willpischen, wś, pow. stołupiański st. p. Stallupoehnen.

Willschau, *Waelche*, 1414 *Wilschin*, wś, pow. głogowski, par. ew. Gramszyce, kat. Wysoki Kościół (Hochkirch), ma 48 ha, 13 dm., 60 mk. (29 kat.).

Willschicken, wś, pow. wystrucki, st. pocz. Aulwoehnen.

Willtauten, wś, pow. piłkałowski, st. pocz. Pillkallen.

Willuden, ob. *Wyludy*.

Willuhnen 1.) wś i posiadłość, pow. piłkałowski, st. pocz. w miejscu. 2.) **W.**, pow. nioborski, ob. *Wielona*.

Willutken, ob. *Wylutki*.

Willwitz, 1304 *Wilsniz*, 1318 *Wylhelmowicz*, 1319 *Wiltshiz*, wś, pow. ziebiecki, par. katol. Alt Heinrichau. W r. 1885 było 343 ha, 38 dm., 226 mk. (5 ew.).

Wilm (niem.), podobno *Wilcze*, jezioro w Pomeranii, pow. szczecinkowski, wzn. 133 mt. n.p.m., przeszło milę długie i szerokie. Z jego strony wschod. wypływa Głda (dopł. Notaci).

Wilmerowice, podobno też *Wierzniowice*, czesk. *Wilmerowice*, niem. *Willmersdorf*, wieś położona na Szląsku austr., w pow. frysztańskim, okr. sąd. bogumińskim, na lew. brzegu rz. Olzy, która tu stanowi granicę od Szląska pruskiego. W r. 1880 było 47 dm. i 398 mk., a to 390 rz.-kat. i 8 izr., 310 narod. polskiej i 8 niem. W. należą do par. Lutynia Niemiecka i dyeczezy wrocławskiej. Szkoła ludowa w miejscu. *W. H.*

Wilmersdorf, ob. *Wilmerowice*.

Wilmontowicze, czy *Wismonowieze*, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 27 w. od Słonima.

Wilmsdorf 1.) *Alt*, 1489 *Wilhelmsdorf*, wś, pow. kładzki, par. kat. w miejscu, ewang. Kładzko. W r. 1885 wś miała 1468 ha, 227 dm., 1177 mk. (5 ewang.). Kościół par. katol., szkoła katol. Źródło wody kwasowej, podobnego składu co w Cudowie, ale słabsze. 2.) **W.** *Alt Nieder*, dobra, tamże, mają 106 ha, 3 dm., 20 mk. (1 ew.). 3.) **W.** *Alt Ober*, dobra, tamże, mają 289 ha (92 roli, 39 łąk, 152 lasu), 2 dm., 22 mk. katol. 4.) **W.** *Neu*, wś, pow. bystrzycki, par. ew. Bystrzyca, kat. *Alt Wilmsdorf*. W r. 1885 miała 232 ha, 87 dm., 411 mk. (1 ew.). 5.) **W.** *Alt*, 1368 *Wilhelmsdorf*, wś, pow. nissański, par. kat. i ew. Paczków. W r. 1885 r. było 416 ha, 44 dm., 264 mk. kat.

Wilmsdorf 1.) wś, pow. iławkowski, st. p. Creuzburg Ostpr. 2.) **W.**, wś i posiadłość, pow. iławski, st. p. Goldberg Ostpr. 3.) **W.** *Gross* i *W. Klein* al. *Sturmsee*, dwie wsi, pow. ostródzki, st. p. Liebenuehl. 4.) **W.**, ob. *Wilamowo*. 5.) **W.** *Gross* i *Klein*, dwa fol., pow. morąski, st. p. Maldeuten.

Wilna, rzeka, ob. *Wilejka*.

Wilna, wś, pow. radomyski, ob. *Wilnia*.

Wilnele, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Niemokszty, o 27 w. od Rossień.

Wilnica, strumień, w pow. ihumeńskim. wypływa z lasu niedaleko wsi Kalużyce i przebiegłszy 2 w. w kierunku wschodn. uchodzi do rz. Uszy, dopływu Berezyny. Płyńie około wsi Kalużyce i Usza. *T. S.*

Wilniszka, jezioro, w pow. wileńskim.

Wilniszki 1.) fol. nad jeziorem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, pow. wileński, ob. *Wilnieszki*. 3.) **W.**, wś i dobra, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwilek, o 40 w. od Rossień.

Wilno, łaciń. *Vilna*, litew. *Wilniuja*, białorus. *Wilnia*, prastary gród, niegdyś stolica w. ks. litewskich, obecnie miasto gubernialne i powiatowe, siedlisko wyższych władz administracyjnych i wojskowych, leży pod 50° 41' płn. szer. a 42° 57' wsch. dług. od F., przy ujściu Wilejki do Wilii, w kotlinie otoczonej wzgórzami, z których malowniczy odkrywa się widok na daleką prze-

strzeń. Wzn. 118·2 mt. n.p.m. Odl. jest po dr. żel. od Petersburga 658 w., od Moskwy 875, od Warszawy 387, od Kijowa 862, od Mińska 173, od Wierzbolowa 177, od Kowna 97, od Grodna 147, od Rygi 365 w.

Położenie i klimat. Pod względem geognostycznym miasto leży na płaszczynie pochylającej się od niziny pińskiej ku morzu Bałtyckiemu. Powierzchnię gruntu, na którym miasto się wzniosło, na wyższych miejscach od południa i zachodu stanowi warstwa piasków; góry napływowe, otaczające łożysko Wilii, są zupełnie piaszczyste, wznoszące się zaś nad korytem Wilenki mają w sobie niekiedy glinę; dwa jednak źródła w mieście, jedno pod górą Zamkową, drugie na Równem Polu, z których pierwsze zaprawne jest wodorem i siarką, drugie żelazem, wskazywać się zdają, iż w głębi mogą być bogatsze pokłady. Salkind w swym opisie Wilna pod względem geognostycznym (Opyt mediko-topograficznego opisanja goroda Wilny, str. 9—27) szczegółowo ten przedmiot rozbiiera, tu dodamy, że w dolnej części miasta na całej przestrzeni w pobliżu zamku, od brzegów Wilenki i Wilii do wzgórków, na których stoją gmachy seminarium katolickiego, mury klasztoru po-dominikańskiego i po-universityteckie, grunt jest bagnisty, kryniczny, łąkowy. Woda też w niewielkiej głębokości wszędzie znajduje się w Wilnie.

Pokłady ziemi koło miasta i w okolicy stanowi przedewszystkiem warstwa piasku, gruba częstokroć na kilkadziesiąt łokci (Nordischer Sand); dalej warstwa gliny pospolitej czerwonej „piecówka“, nieprzydatnej na cegłę z powodu wielkiej ilości kamyków wapiennych (górna czerwona glina al. górny czerwony margiel); pod nią warstwa gliny koloru izabelowo-żółtego, będąca gatunkiem marglu, a zawierająca żyły dobrej gliny garncarskiej (marga argilacea, argilla plastica); wreszcie najgłębiej warstwa żwiru, lub cienki pokład grubo-ziarnistego piaskowca wapiennego. W górach otaczających miasto znajduje się mnóstwo ułamków skał pierwotnych, a z tych najpospolitszy jest granit, gneis i grunstein, któremi wybrukowane są ulice Wilna.

Z jednorodnych minerałów znaleziono pod Wilnem kamień cynamonowy (Canellstein Werner'a), kwarc różowy, szeryl, spodumen, labrador w ułamkach, w postaci okrągłych kamyków, rogowiec (Hornstein; według ks. Gedrojcia to nie rogowiec, jak utrzymuje Jakowicki, a krzemień-Feuerstein) i drzewo skamieniałe. Na brzegach Wilii i na równinie po za tą rzeką poznajdowano kości mamuta, ząb trzonowy słonia i wiele rozmaitych pomniejszych skamieniałości. Opis tych ostatnich u Jakowickiego (Dziennik Wileński, 1830, III, 80).

Wilno ma także swoją właściwą florę, co do której szczegóły znaleźć można u Balińskiego (Opis statyst. Wilna, 9, 23). Baliński zebrał, co

znalazł u Giliberta i Juundziłłów; ci ostatni dużo zrobili dla flory krajowej, lecz wielu gatunków, wyłącznie wileńskich, nie opisali. Za naszych czasów p. Tekla Symonowiczówna, znana pracowniczka na polu botaniki i właścicielka bardzo bogatego zielnika, przygotowuje do druku opis flory Wilna.

Klimat tutejszy jest niestały, ale umiarkowany i zdrowy. Ciepła prawdziwie wiosenne zaczynają się z początkiem kwietnia, a niekiedy i w marcu; lecz gdy lody podbiegunowe tonieć poczną, północne wiatry przynoszą tu znowu chłody i przymrozki, tak, iż nawet w maju częstokroć spada śniegi. Dni najgorętsze bywają w lipcu, lecz nawet w październiku zdarza się prawie letnia pogoda. Latem upały dochodzą niekiedy $+26.2^{\circ}$ R., lecz zwykle ciepło wacha się około $+22-24^{\circ}$ R.; największy mróz był -29.5° R. Średnia temperatura roczna $+6.65^{\circ}$ C. (Temperatura powietrza Rossyjskiej Imperii Wild'a); średnia zimy -4.56° C., wiosny $+6.80^{\circ}$ C., lata $+17.94^{\circ}$ C. i jesieni $+7.20^{\circ}$ C. Roczna oscylacja termometru największa bywa w styczniu i lipcu, nieznaczna w lutym i sierpniu, a najmniejsza w kwietniu i październiku. Najwyższa temperatura doszła $+33.0^{\circ}$ C. w lipcu; najmniejsza -38.8° C. w styczniu. Ciśnienie atmosferyczne najwyższe w styczniu 752.6 mm. i lutym 751.8; najmniejsze w lipcu 748.6 i grudniu 748.9. Panującym wiatrem jest południowy, najczęstszy po nim zachodni, najradsze północne i północno-wschodnie. Zboczenie igły magnesowej, obserwowane za pomocą zwyczajnego teodolitu, wynosi 13° . Najdłuższy dzień w Wilnie ma 17 godzin.

Rozległość, części miasta i podział policyjny. Wilno zajmuje przestrzeni 8 w. kw., linia graniczna wynosi 27 w. 75 saż. W prostym kierunku od ulicy Ostrobramskiej do rogatki Antokolskiej (Wirszubka) liczy się 7 w.; od rogatki Pohulańskiej do Połockiej 2 w. 350 saż. Rozłożyło się Wilno w dolinie otoczonej ze wszystkich stron pagórkami, mniej lub więcej wzniesionemi.

Miasto dzieli się na właściwe miasto i przedmieścia, otaczające go ze wszystkich stron. Postępując z północy ku wschodowi spotykamy najpierw Antokol, który odnośnie do ilości domów i mieszkańców więcej jest podobnym do miasteczka niż przedmieścia. Corocznie, skutkiem nowych domów, przybliży się do miasta i wkrótce zupełnie się z niem zleje. Owe poetyczne „dworki na Antokolu“, o których Chodźko pisał, już nie istnieją; miejsca ich zajęły wielopiętrowe kamienice i zakłady przemysłowe. Gęsty las sosnowy, należący do mniszek prawosławnych, oddziela Antokol od Popowszczyzny, położonej w północno-wschodniej stronie i stanowiącej niegdyś przedmieście, obecnie zupełnie z miastem połączone; ta część miasta nazywa

się Zarzeczem. Bliżej ku wschodowi znajduje się przedmieście Popławy, również złane już z Zarzeczem, a oddzielone od niego rzeką Wilejką. W stronie południowej i południowo-zachodniej przybliżają się do miasta przedmieścia: Nowy-Swiat, Szkaplerna i Kominy, stanowiące jedną całość, gdyż jedno z drugim ściśle się łączy. Z południa i południo-zachodu spotykamy: Nowy Gorod i Pohulankę. Pierwszy z nich stanowi miasteczko samo w sobie, nawet znaczne odnośnie do ilości domów i mieszkańców; Pohulanka, 15—20 lat temu była miejscem uprzywilejowaniem dla letnich mieszkańców i wycieczek zamiejskich, obecnie pięknie zabudowana, przybliżyła się do miasta i złączyła się z niem. Na zachodzie leży przedmieście Łukiszki, a na północno-zachodzie Śnipiszki. Łukiszki leżą w dolinie, Śnipiszki znacznie są podniesione. Antokol i Popowszczyzna oddzielone od miasta przez rzekę Wilejkę, a Śnipiszki przez Wilię. Inne przedmieścia, a także i samo miasto znajdują się na lewym brzegu Wilii. Na końcach przedmieści znajdują się letnie mieszkania, według miejscowego terminu „dacz“, w większej części w miejscowościach bardzo malowniczych, jak Werki, Zwierzyniec, Zakret, Rybiszki, Markucie, Bebleem, Belmont, Wilanowo, Rossa i t. p. Miasto rozłożyło się w miejscowości nierównej, pagórkowatej, skutkiem czego nietylko jedna ulica jest niżej lub wyżej położoną względem drugiej, ale często się zdarza, że jedna i ta sama ulica jest w jednej części mocno wzniesioną, w drugiej zniżoną. Składa się miasto z 8 przedmieści, 13 placów, 65 ulic i 39 zaułków. Pod względem policyjnym dzieli się na 7 cyrkulów (uczęstków), z których VII stanowi wyłącznie Antokol; w skład VI wchodzi Zarzecze z Popowszczyzną; V Rossa i Popławy; w skład IV Śnipiszki; a w skład I Szkaplerna, Nowy-Swiat i część Nowego Grodu nie należącą do powiatu.

Ulice wileńskie po większej części są wąskie i krzywe; ulic prostych, tak nazwanych „prospektów“, można naliczyć zaledwie trzy. Te ostatnie należą do ulic najświeższego pochodzenia, jak np. Św. Jerski, Aleksandrowski i Aleksandrowski bulwar.

Ludność. Pod względem ludności zajmuje Wilno 111 miejsce w Europie, a 12 w Rossyi (Brachelli: Statistik der Europaischen Staaten). W jaki sposób ludność wzrastała określić trudno dla braku źródeł. Niektórzy z historyków Wilna wzmiankują, że XIV w. ludność dochodziła do 30000; następnie ciągle wzrastając doszła do 120,000 w okresie największego rozwoju miasta za Zygmunta Augusta. Za późniejszych królów miasto upadło, a za Jana Kazimierza (1655) zginęło 25000 mk., a jeszcze więcej rozbiegło się po różnych stronach. Karpinski w 1766 (Lexykon geograficzny) podaje w Wilnie 60000 mieszkańców. W r. 1830 Chodźko

zapisuje 50000, z nich 30000 żydów. Baliński (Opisanie statystyczne m. Wilna) podaje w 1835 r. 35922 mk. Ta cyfra jest mylną, albowiem według spisu VIII w. r. 1834 było mieszkańców 52269; a według urzędowego spisu z 1836 r. było mężczyzn 30253, kobiet 25882, a zatem 56135 mieszkańców. Według urzędowych danych z r. 1846 było w W. 27871 męż., 26311 kob., razem 54182 mk. Według IX spisu w r. 1850 było 49006; według X spisu (1858 r.) 58175, wreszcie według spisu w 1875 r. było męż. 42178, kob. 40490, razem 82668 mk. Od owego jednodniowego spisu w r. 1875 nowej rejestracji nie było, dla tego musimy się posiłkować tak zw. „Pamiętni książkami“, wydawanemi corocznie przez biuro statystyczne gubernialne. Wiadomości podawane przez te książki mają względną wartość, cyfry bowiem otrzymują się w ten sposób, że do cyfr roku poprzedniego dodaje się liczba urodzonych w roku bieżącym, a odejmuje liczbę zmarłych. O ruchu urodzonych i zmarłych biuro statystyczne otrzymuje wiadomości od policyi i konsystorzów. Według tych książek ludność W. w r. 1880 wynosiła 107,286, a w r. 1890 męż. 53039, kob. 56769, razem 109,808 osób, w tej liczbie prawosławnych 13787, rozkólników 746, katolików 33628, luteranów 1820, kalwinów 142, żydów 63698, karaimów 127, mahometanów 360.

Za 14-to letni peryod, t. j. od 1875 do 1888, urodziło się 36385 dzieci; w tem chrześcian 24776, żydów 11509; na 100 dziewcząt było chłopców 133·3; na 1000 męż. i 1000 kob. ludności urodziło się 27·6. W tymże peryodzie czasu (1875—1888) było 39046 wypadków śmierci. Z nich męż. 21637, kob. 17409; odnośnie przyrostu ludności przekonujemy się, że jest małym: przyrost rozpatrujemy oddzielnie dla chrześcian i żydów. Co do pierwszych: przyrost średni w peryodzie powyższym jest 4·1; co do drugich niepodobna go w przybliżeniu nawet podać dla tego, że przy zestawieniu urodzeń i śmiertelności między żydami otrzymujemy rezultaty niepewne; zależy to od nieprawidłowej rejestracji rodzących się. W peryodzie czterastoletnim ludność żydowska powiększyła się o 13079 głów. Zestawiając dane odnośnie urodzeń i śmierci otrzymujemy coroczny ubytek na 401·6, a zatem na lat 14 ubytek ludności wyniesie 5622, Podobny rezultat sprzeciwia się powszechnie znanej nieznacznej śmiertelności między żydami.

Według sprawozdania Dumy w W. jest 1509 dm. murów. i 1169 drewn., ogółem 2678. Z nich w samym mieście wszystkie, z bardzo małym wyjątkiem (25—30 drewnianych), murwane; na okrainach i na przedmieściach biedniejszych (Nowy Gorod, Popowszczyzna, Szkaplerza i t. d.) drewniane. Domy w mieście przeważnie dwupiętrowe (parter i piętro); trzy piętrowe i wyższe

stanowią wyjątek; jednopiętrowe (parterowe) przeważnie na przedmieściach.

O ilości *mieszkań* w obecnej chwili nie mamy danych. Według jednodniowego spisu w r. 1875 było 1748 dm., 3817 zabudowań zamieszkałych, a w nich 12787 mieszkań na 82668 mieszkańców, na jedno zatem mieszkanie przypadało 6·6, ludzi. Porównawszy te cyfry z takimiż Petersburga (7·5), Berlina (4·6), Pesztu (5·4) i Kijowa (5·7), przekonamy się, że ludność jest mocno ścieśnioną w mieszkaniach. Odnośnie ilości mieszkań na każdy dom to i w tym wypadku zauważyć łatwo wielką ciasnotę, albowiem na każdy dom wypada średnio 7 mieszkań. Rzecz naturalna, że ta ciasnota przeważnie dotyka środek miasta, lecz odnośnie mieszkań tylko, bo co się tyczy ciasnoty w samych mieszkaniach ta jest ogólną tak dla środka jak i dla okrain miasta. Mieszkań składających się z 1 pokoju jest 46·9; z 2—25·3; z 3—11·2; z 4—6·5; z 5—3·7; z 6 do 10—5·7; więcej jak z 10—1·0. Na 100 mieszkań znajduje się w suterrenach 4·1%, na 1 piętrze 66·3%, na 2—22·0%, na 3—6·2%, na 4—0·2%, na różnych piętrach 1·2%.

Kanałów w Wilnie jest 8, włączając tu i rzeczkę Koczergę, przecinającą wiele ulic zachodniej części miasta; mają one odpływ do Wilii. Początek ich datuje się jeszcze z XVIII w., jezuici bowiem przeprowadzili z akademii kanał przez plac Dworcowy i Skopówkę do Wilii. Wszystkie kanały znajdują się tylko w jednej części miasta zachodniej i przylegającej do niej części środka miasta; we wschodniej części nie ma żadnych kanałów. Skutkiem znacznego podniesienia miasta w części wschodniej ściek jest naturalny, i w czasie ulewnych deszczów znakomicie spełnia swe przeznaczenie.

Skwerów i ogrodów publicznych jest 7. Z nich dwa ogrody publiczne: botaniczny i gaj pobernardyński, i skwery: Cieletnik, teatralny, Ś-to Jerski, Św. Katarzyny i Dworcowy.

Placów publicznych 6. Są to właściwie rynki, a niektóre z nich mają nawet specjalne przeznaczenie; np. na jednych z nich sprzedają drzewo, ztąd Drewniany, na innym siano—Sienny, wreszcie Koński i t. d. Na tych placach zbiera się w pewne dni tygodnia dużo wiejskich furmanek z produktami spożywczemi, oplacających za postój podatek do miasta; mimo to miasto słabo się opiekuje temi placami, ztąd nieporozumienia pod względem sanitarnym.

Miasto jest dostatecznie *zaopatrzone w wodę*. Głównem źródłem są Wilia i Wilejka, chociaż woda rzeczna jest mniej dobrą do użycia. Prócz tego znajduje się w mieście 1043 studni i cztery źródła: Wengry, Misyonarski, Ostrobramski i Lewek. Z pierwszych trzech rozprowadzoną jest woda rurami po mieście. Woda źródłana z Wengier dostarcza dziennie 78000 wiader, z Misyo-

narskiego 20000, z Ostrobramskiego 10000, a ilość wiader wody z Lewka nie jest oznaczoną.

Zarząd miasta. W części następnej niniejszego opisu wskażemy historyczny rozwój zarządu miasta, dla tego w części statystycznej ograniczamy się do minimum. Początkowi mieszkańcy Wilna zostawali pod wpływem ogólnych praw dla całej Litwy, a główną ich podstawą była wola panującego, wyroki kapłanów pogańskich i prastare zwyczaje. Jeszcze przed przyjęciem chrześcijaństwa, gdy na wezwanie Giedymina zaczęli się ściągać do Wilna cudzoziemcy, przeważnie z Rygi i z Niemiec, przynieśli oni z sobą własne zwyczaje i prawa, którymi się niezależnie rządzili. Dopiero w r. 1387, gdy Jagiełło nadał miastu prawa magdeburskie, wówczas i dawniejsze prawa tybylców i czasowe przybyszów zostały zastąpione przez nowe prawo. Prawo to przetrwało do r. 1840.

Po przyłączeniu Litwy do Rosyi zarząd miasta zastosowany został do ustawy miejskiej Katarzyny II z r. 1785. Rada miejska istnieje od 19 sierpnia 1808 r. Obecnie miasto posiada zarząd niezależny od 28 lipca 1876 r. i składa się z 72 radców (Duma), wybierających z pośród siebie zarząd miejski (Uprawa), złożony z prezesa (Gołowa) i czterech członków (Ławników), wybranych z liczby radców, sekretarza, oraz miejskiego budowniczego i mierniczego. W r. 1893 zarząd i system wyboru na radców miejskich z Najwyższego rozkazu zmieniony został.

Podatki. Nie wyszczególniliśmy poniżej jakie ciężary ponosiło miasto dawnymi czasy, gdyż nie mamy odpowiednich danych. Gdzieś niedzie w historii Wilna spotykamy się z różnemi ciężarami, lecz te wiadomości nie dają nam pełnego obrazu. W r. 1529 sami tylko chrześcijanie płacili w Wilnie podatków 1500 kóp groszy, co na dzisiejszą monetę wyniesie 5400 rs. Zdarzały się wypadki, że miasto będąc nawiedzane przez pożary, głód, powietrze, zwolnione było od podatku; lecz działo się odwrotnie w czasie wojny, wówczas ogromne ciężary na miasto spadały. I tak np. miasto obowiązane było dostarczać żołnierza w takim stosunku do ludności, jak całe w. księstwo, płacić kontrybucye i składki na potrzeby wojska, dawać kwatery i pożywienie oddziałom tu konsystującym, oraz na własną rękę utrzymywać do obrony murów garnizon miejski. Wojska zazwyczaj obierały sobie leże po przedmieściach, do miasta zaś wchodziły jedynie w razie niebezpieczeństwa. Zaopatrywanie tych wojsk królewskich w żywność dla ludzi i koni, a nieraz nawet w broń, kule i pieniądze, całym ciężarem padało na miasto. Do r. 1451 w obowiązku miasta leżało dostarczanie podwód dla dworu wielkksiążęcego, tudzież pod przejazd wojewodów i innych wysokich dostojników państwa. Powinność dostarczania kwater więcej nad inne była dotkliwą

dla mieszkańców. Musiano bowiem dawać pomieszczenie: dworzanom królewskim, posłom na sejmy, ambasadorom i innym dostojnikom zagranicznym, członkom trybunału, rozmaitym czasowym komisjom, gościom królewskim i t. d. W kolei czasu wszystkie te powinności ulegały już to częściowej już zupełnej zmianie, aż przybrały charakter dzisiejszy.

Dochody i wydatki miasta podajemy za trzy lata, mianowicie z r. 1877, t. j. z pierwszego roku samodzielnych rządów, 1887 i z roku 1890.

Zanim te cyfry zestawimy, wspomnimy o niektórych poborach, gdzieindziej nieistniejących, a specjalnie dla Wilna oznaczonych: a) bramne, ustanowione przez króla Aleksandra w r. 1505 a pobierane od przywożonych do miasta produktów żywności, drzew i siana. Pierwiastkowo dochód ten był przeznaczony na utrzymanie straży u bram miejskich. Płacono po groszu od wozu. b) Brukowe, ustanowione przez Zygmunta III w r. 1630 od wprowadzonych do miasta wozów. Pobór ten na zbudowanie i utrzymanie bruku w mieście wynosił od wozu po groszu (około 3 groszy dzisiejszych). W r. 1791 oba powyższe pobory zostały zwiększone, tak że od każdego konia brano 3 do 5 gr., od bydła rogatego 5 gr., od owcy i t. p. 3 gr. Później od r. 1805 pobierano nieco niższe opłaty do r. 1818; w tym czasie podniesiono je do 5 kop. od konia, a nadto do liczby podlegających opłacie dodano wówczas cztery takie, które wprzód były od niej wolne. W r. 1821 ustanowiono nową taryfę, podług której płaci się po 15 kop. od konia. Następnie w r. 1846 dodano jeszcze opłaty od niektórych, dawniej wolnych od poboru przedmiotów. c) Rybne, ustanowione przez Zygmunta I w r. 1522, pobierane było dawniej po 4 gr. na rok od wozu, a szło na utrzymanie czystości rynku. W r. 1824 przyłączono ten pobór do bramnego i brukowego. d) Gnojowe i karbonne, ustanowione przez Zygmunta I, jednocześnie z poprzedzającym. e) Łokciowe, ustanowione przez Zygmunta Augusta w r. 1536. Oba te pobory ściągają się od wieśniaków i przekupniów za prawo sprzedaży wiktuałów i innych drobnych przedmiotów, na rynkach, ulicach, dziedzińcach. f) Czopowe, mocą konstytucyi w latach 1766, 1775 i 1789 ustanowione było w Wilnie i innych miastach, na rzecz skarbu, a pobierano je od napojów krajowych i zagranicznych. Z takim charakterem pobór ten istniał do r. 1811. Rozporządzenie z końca r. 1810 i 1811 zrobiły z tego dwa tytuły: czopowe od napojów zagranicznych i akcyzę od krajowych. Cały dochód z pierwszego oddano na korzyść miasta, a drugiego zaś wydzielono miastu 1 procent, a resztę przeznaczono na skarb. g) Łopatkowe, ustanowione na przedmieściu Antokolu w r. 1798, opłacają rzeźnicy od sztuki rogacizny po 30 kop., od owiec zaś i innych drobnych zwierząt po 5 kop. h) Wagowe

i miarowe, otrzymuje się za mierzenie i ważenie towarów i produktów na publicznej wadze miejskiej. 8) Pobór z domów, otrzymuje się w stosunku 3°/_o rocznego dochodu od wszystkich wynajmowanych mieszkań w mieście.

Cyfra dochodu miasta nie jest ściśle oznaczona; jedne wpływy obrachowują się przez przybliżenie, innych wysokość zależy od konkurencji przy licytacji i t. d. Ruchomy budżet miejski bywa układany corocznie.

Dochody z funduszków do miasta należących: 1) z wydzierżawionych na pewne terminy: majątków i karczem, placów znajdujących się na przedmieściach w r. 1877 było 5435 rs. 55 kop.; 1887 r. 9310 rs. 72 kop.; 1890 r. 9301 rs. 72 kop.; 2) z placów na prawach czynszowych (77) 2742 rs. 16 kop.; (87) 4313 rs. 39 kop.; (90) 4437 rs. 25 kop.; 3) z domów miejskich oraz z miejsc przeznaczonych dla handlu na placach i ulicach (77) 35991 rs. 26 kop.; (87) 63986 rs.; (90) 67028 rs. 43 kop.; 4) za wodę z miejskich wodociągów (77) 216 rs.; (87) 1564 rs.; (90) 1564 rs.; 5) za prawo urządzania kąpeli na rzece Wilii (77) 134 rs. 24 kop.; (87) 125 rs. (90) 125 rs.; 6) za prawo wyrąbywania lodu na rzece Wilii (77) 76 rs. 10 kop.; (87) 153 rs. 25 kop.; (90) 154 rs. 25 kop.; 7) za prawo wyrąbywania lodu na rzece Wilejce i w Belmoncie w 1887 r. 132 rs. 50 kop.; w 1890 r. 51 rs.; 8) za prawo wywożenia nawozu od koni straży ogniowej w 1887 r. 150 rs.; w 1890 r. 150 rs.; 9) za także prawo z chlebnego rynku (targ zbożowy) w 1887 r. 43 rs.; w 1890 r. 43 rs.; 10) za dzierżawę 26 miejsc pod altany z wodą sodową (brak cyfry); 11) za miejsca pod zabudowania w czasie jarmarku św. Jerzego (87) 925 rs. 97 kop.; (90) 990 rs.; 12) za miejsca wynajmowane pod karuzele i t. p. w 1887 r. 55 rs.; w 1890 r. 902 rs.; 13) rozmaite dochody z ogrodu pobernardyńskiego w 1887 r. 512 rs.; w 1890 r. 1500 rs.; 14) za miejsca na ulicach przy budowie lub restauracji domów w 1890 r. 700 rs. 15) rozmaite dochody przypadkowe w 1887 r. 110 rs. 75 kop.; w 1890 r. 155 rs. Ogółem w 1877 r. 49051 rs. 58 kop.; w 1887 r. 8 1529 rs. 88 kop.; w 1890 r. 88302 rs. 15 kop.

Podatki na korzyść miasta 16) od właścicieli domów i posiadłości (77) 18903 rs. 21 kop.; (87) 40000 rs.; (90) 50000 rs.; 17) od kupców podatek w r. 1877 25°/_o, a w następnych latach 15°/_o od opłaty skarbowej przy wydaniu świadectw kupieckich i 10°/_o podatek z rozmaitych innych świadectw i biletów dla handlu (77) 8749 rs. 64 kop.; (87) 15501 rs. 40 kop.; (90) 14000 rs.; 19) z podatku pobieranego od dorożkarzy, karet i zajmujących się przewożeniem ciężarów przy wydaniu numerów pobierany (77) 1168 rs.; (87) 3376 rs.; (90) 3430 rs.; 19) 20°/_o podatek od skarbowej opłaty przy wydawaniu patentów na prawo handlu trunkami (77) 11664 rs.

21 kop.; (87) 15910 rs. 96 kop.; (90) 15900 rs. 20) podatek od traktierników, restauratorów oraz utrzymujących hotele i garkuchnie (77) 11632 rs. 50 kop.; (87) 28561 rs. 50 kop.; (90) 40000 rs.; 21) procenta od opłat aktowych na korzyść miasta (77) 19648 rs. 3 kop.; (87) 14918 rs. 12 kop.; (90) 12434 rs.; 22) za miejsca zajmowane na rynkach przez wozy i konie (77) 18984 rs. 60 kop.; (87) 14000 rs.; (90) 14000 rs.; 23) za stemplowanie wag i miar w 1887 r. 292 rs. 12 kop.; w 1890 r. 239 rs.; 24) dochody przypadkowe (77) 4489 rs. 76 kop.; (87) 314 rs. 75 kop.; (90) 612 rs.

Dochody zwrotne: 25) zwrot od skarbu za najęcie kwater dla wojsk i więzień z opałem i światłem (77) 12077 rs. 82 kop.; (87) 50010 rs. 70 kop.; (90) 58529 rs. 50 kop.

Ogół dochodów (77) 162830 rs. 13 kop.; (87) 276159 rs. 38 kop.; (90) 312695 rs. 60 kop.

Rozchody: 1) koszt utrzymania zarządu miasta i administracji (77) 30174 rs. 20 kop.; (87) 40879 rs. 79 kop.; (90) 41947 rs. 41 kop.; 2) restauracja i utrzymanie domów i koszar miejskich oraz majątków miejskich (77) 14069 rs. 14 kop.; (87) 16831 rs. 55 kop.; (90) 21274 rs. 90 kop.; 3) na spłatę długów miejskich wniesiono do Banku państwowego i wydano prywatnym osobom w 1877 r. 18050 rs. 81 kop.; 4) utrzymanie skwerów w 1887 r. 2100 rs.; w 1890 r. 3800 rs.; 5) bruki nowe i utrzymanie starych przy domach i placach miejskich (77) 3091 rs. 20 kop.; (87) 13605 rs. 3 kop.; (90) 13482 rs.; 6) oświetlenie miasta (77) 8630 rs. 16 kop.; (87) 6796 rs. 56 kop.; (90) 8281 rs. 98 kop.; 7) utrzymanie policji i żandarmerji (77) 27170 rs. 98 kop.; (87) 46701 rs. 11 kop.; (90) 84066 rs.; 8) biuro adresowe (77) 1578 rs. 98 kop.; (87) 1681 rs.; (90) 1738 rs. 89 kop.; 9) utrzymanie straży ogniowej (77) 18638 rs. 14 kop.; (87) 20546 rs. 65 kop.; (90) 19036 rs. 48 kop.; 10) rozchody na renowacją mostów (77) 200 rs.; (87) 303 rs. 85 kop.; (90) 24760 rs.; 11) utrzymanie wodociągów w 1887 r. 2005 rs. 05 kop.; w 1890 r. 2057 rs.; 12) utrzymanie rur ściekowych w 1887 528 rs. 12 kop.; w 1890 r. 168 rs. 2 kop.; 13) urządzenie i utrzymanie rynków (87) 541 rs. 19 kop.; (90) 290 rs.; 14) środki dla podtrzymania przemysłu i handlu (87) 4615 rs.; (90) 4015 rs.; 15) za znaki i taksy dla dorożkarzy (87) 328 rs. 05 kop.; (90) 460 rs.; 16) utrzymanie więzień (87) 2408 rs. 79 kop.; (90) 2248 rs. 31 kop.; 17) służba sanitarna (87) 3857 rs. 36 kop.; (90) 4345 rs. 54 kop.; 18) na cele oświaty wydano w 1887 r. 1681 rs.; w 1890 r. 1738 rs. 89 kop.; 19) zapomogi dobroczynne (87) 942 rs. 50 kop.; (90) 937 rs. 58 kop.; 20) illuminacje (87) 230 rs. 50 kop.; (90) 290 rs.; 21) subsydyum teatralne (77)

6000 rs.; (87) 3000 rs.; (90) 3000 rs.; 22) rozmieszczenie wojsk (77) 25900 rs. 43 kop.; (87) 46734 rs. 81 kop.; (90) 54826 rs. 01 kop.; 23) na rozchody nieprzewidziane i rozmaite wydatki w różnych gałęziach gospodarstwa poniesione (77) 2364 rs. 35 kop.; (87) 2700 rs.; (90) 2700 rs. Ogółem rozchody w 1877 r. 177506 rs. 61 kop.; w 1887 r. 236511 rs. 13 kop.; w 1890 r. 322487 rs. 33 kop.

Władze sądownicze i administracyjne zmieniały się w koleje czasu. Wiadomo z dziejów, że Wilno od r. 1323 do 1569 było stolicą w. ks. litewskich; od unii lubelskiej głównym miastem księstwa było aż do r. 1794; d. 12 grudnia 1794 r. zostało miastem głównym gubernii litewskiej; od r. 1802 jest gubernialnem gubernii wileńskiej. Za rządów litewskich i polskich od r. 1413 mieli tu stanowiska urzędowe wojewodowie, kasztelanowie i inni wyżsi dostojnicy województwa wileńskiego. Ustanowiony przez Stefana Batorego trybunał litewski tu odbywał sądy, zaczynając zawsze od poniedziałku po niedzielę przewodniej i trwał przez 22 tygodnie co rok. Miasto zostając pod prawem magdeburskiem, miało tu od r. 1432 magistrat, w całym kompleksie urządzony, który w sprawach miejskich przez swych wójtów i ławników zarządzał zupełnie niezależnie.

W obecnym czasie instytucji rządowych w Wilnie liczy się 168, a mianowicie administracyjnych 72, sądowych 9, duchownych 24, wojskowych 48, naukowych 18, bankowych 5. Do ważniejszych reform zaliczyć wypada zaprowadzenie w Wilnie 4 kwietnia 1872 r. sądów pokoju, sądów przysięgłych, sądu okręgowego i izby sądowej.

Przemysł i handel. W chwili obecnej jest w W. znaczniejszych fabryk (oprócz trzech papierni w okolicy miasta): 4 browarów piwnych, 1 fabryka karmelków, 1 świec, 3 fabryki mydła i świec łojowych, 9 fabryk białoskórnicznych, 2 safianu, 10 czapek, 3 kafi wyborowych, 5 cegieł i wapna, 2 dachówki, 2 drożdży wódczanych i piwnych, 4 tytoniu i cygar, 1 guzików, 1 konserwowanego papieru, 1 ołówków, 3 kopert, 2 szczotek, 1 wyrobów obuwia (szteperska), 2 tartaki, 1 tartak i młyn parowy, 3 nadgrobków z kamieni i marmuru, 1 farbki do bielizny, 1 korków, 1 gilz do papierosów, 1 młyn wodny, 1 gisernia, 1 fabryka kartonów, 2 sztucznych kwiatów, 1 wyrobu gazu, 4 sztucznych wód mineralnych, w ogóle 68 fabryk. Rzemieślników w r. 1890 było w W. 7327 (majstrów 3373, czeladników 2167, uczniów 1787); kupców 1 klasy 26, 2 klasy 368, rodzin kupieckich mających prawo handlu 1 klasy 12, 2 klasy 147, subiektyw 1004, trudniących się drobnym handlem 2544, razem 11438. Magazynów, sklepów, kramów 1163.

W Wilnie istnieją obecnie następujące zakła-

dy *kredytowe i bankowe*; a) rządowe: wileński oddział banku państwa, wileńsko-kowieński wydział włościańsko-ziemskiego banku państwa i wileński wydział szlacheckiego ziemskiego banku państwa; b) prywatne: wileński kantor towarzystwa rosyjskiego wzajemnego ziemskiego kredytu; towarzystwo wzajemnego kredytu; wileński prywatny bank handlowy; wileński ziemski bank i 5 kantorów bankierskich.

Szlachtuzów jest 9, z nich jeden centralny, podług planów inż. Jasińskiego, miejski, i 8 prywatnych.

Świątynie prawosławne: sobor św. Mikołaja, sobor Przczystej Boga Rodzicy, cerkiew i monaster św. Trójcy, cerkiew i monaster św. Ducha, cerkiew i monaster św. Maryi Magdaleny (żeński), cerkiew św. Mikołaja, cerkiew Zwiastowania (były kościół św. Trójcy), cerkiew św. Andrzeja, cerkiew św. Praksedy (Piatnicka), cerkiew św. Michała, cerkiew św. Aleksandra Newskiego, cerkiew zakładów naukowych, cerkiew Opieki Najświętszej Panny, cerkiew w instytucie pańien, cerkiew więzienna, cerkiew śś. męczenników Antoniego, Jana i Eustachego, cerkiew archierejska, cerkiew na cmentarzu prawosławnym, kaplica na placu św. Jerskim na pamiętkę zwycięstw 1863—1864, w ogóle 18 cerkwi i 1 kaplica.

Parafie obrządku katol.: 1-sza św. Jana, obejmuje środek miasta; 2-ga św. Ducha; 3-cia Ostrobramska, obejmuje południową część miasta; 4-ta Wszystkich Świętych; 5-ta św. Filipa i Jakuba albo Łukiska; 6-ta św. Rafała za Zielonym mostem, obejmuje całą przestrzeń Śnipiszek i znaczną część okolicy za miastem; 7-ma św. Piotra i Pawła, zajmuje całe przedmieście Antokol z okolicami; 8-ma po-bernardyńska, składa się z cyrkułu miasta leżącego za Wilenką. Kościoły katolickie są: kościół katedralny, św. Jana, św. Ducha, św. Anny, św. Franciszka i Bernardyna, św. Michała (obecnie zamknięty), św. Piotra, św. Jerzego, św. Krzyża, po-misyjonarski, św. Stefana, Wszystkich Świętych, św. Teresy, św. Jakuba, św. Bartłomieja, św. Rafała, św. Mikołaja. Kaplice: Ostrobramska, w gmachu Dobroczynności, na cmentarzu Rossa, na cmentarzu po-bernardyńskim, w więzieniu, razem 18 kościołów i 5 kaplic.

Starowiercy mają oddzielny dom modlitwy, luteranie kościoł, również i kalwini (ewang.-reformow.). Meczec istnieje od czasów Witolda. Synagoga z r. 1572 oraz 4 mniejszych i kilkadziesiąt domów modlitwy.

Cmentarzy jest dziewięć: prawosławny nowy, Rosa, po-bernardyński, św. Piotra, św. Stefana, św. Rafała, św. Jakuba, ewangelicki i izraelitów.

Zakłady dobroczynne: 1) Towarzystwo dobroczynności, założone w r. 1807; 2) Dobrochotna kopicjka; 3) Dom miłosierdzia; 4) 4 ochrony dla

dzieci; 5) Dom dla biednych i przy nim tania kuchnia i nocleg; 6) Prawosławne bractwo św. Ducha z domem i ochroną; 7) Ochrona katolicka dla cudzoziemców; 8) Dzieciątka Jezus; 9) Towarzystwo wspierania niedostatnich uczniów zakładów naukowych obojej płci; 9) Oddział Towarzystwa ociemniałych. Szpitale: 1) św. Jakuba; 2) Sawicz; 3) Obląkanych; 4) Zakład Dzieciątka Jezus (dom podrzutków); 5) Żydowski; 3) Wojskowy; 7) Oftalmiczny hr. Przeździeckiej; 8) Dwie lecznice prywatne; 9) Przytułek dla ubogich i sierot przy kościele luterskim i na cmentarzu ewangelickim; 10) Przytułek św. Anny utrzymywany przez bractwo św. Anny katolików-niemców, przy cmentarzu bernardyńskim; 11) Ochrona dla starców i kalek przy szpitalu św. Jakuba; 12) Ochrona dla żydów. Przed rokiem 1864 istniały: Przytułek dla staruszek i kalek rzymsko-katolickiego wyznania, założony przez Zofię Dąbrowską i szkoła Ostrobramska dla biednych dziewcząt, założona przez generał-gubernatorowę Nazimową.

Zakłady naukowe i Towarzystwa uczone. Po przeniesieniu w r. 1843 akademii lekarskiej do Kijowa, a duchownej do Petersburga, nie ma w Wilnie wyższego zakładu naukowego. Do średnich i niższych należą: 1) Seminaryum prawosławne litewskie (175 wychowanców); 2) Seminaryum duchowne rzymsko-katolickie (w 1890 r. 66 wychowanców); 3) Duchowna szkoła prawosławna (186 wych.); 4) Szkoła dla dziewcząt ze stanu duchownego (111 wych.); 5) Przytułek przy żeńskim monasterze (40 wych.); 6) Wojskowa szkoła junkrów (274); 7) Szkoła wojskowych felcerów (110); 8) Gimnazjum klasyczne pierwsze (616); 9) Gimnazjum klasyczne drugie (404); 10) Gimnazjum żeńskie (413); 11) Szkoła realna (523); 12) Maryińska szkoła wyższa żeńska (605); 13) Instytut nauczycielski (34); 14) Szkoła miejska przy instytucie (70); 15) Szkoła rysunków z oddziałem malarskim (83 mężczyzn i 24 kobiet); 16) Specjalna szkoła techniczna dróg żelaznych (64); 17) Szkoła pocztowo-telegraficzna (57); 18) Szkoła gubernialna dla akuserek (19). W ochronach było 106 chłopców, 79 dziewczyn. Szkół parafialnych dla chłopców 5, uczących się 426; dla dziewczyn 4, uczących się 290; dla obojej płci 3, uczących się chłopców 129, dziewczyn 89. Szkoła niedzielna żeńska (176). Instytut żydowski, uczących się 69, przy nim szkoła początkowa (72 uczących się). Szkół elementarnych żydowskich 3, uczących się 407. Szkół żydowskich dla wyuczenia się języka ruskiego: dla chłopców 12 (uczących się 699), dla dziewczyn 8 (uczących się 468). Prywatne szkoły żydowskie: 2 eszyboty (uczących się 240); sobotnia szkoła dla rzemieślników (390); 3 pensyonaty dla dziewczyn (uczących się 363), pensyonat dla chłopców (uczących się 10); Talmud Tora z oddziałami

(uczących się 216); 57 chederów (uczących się 526). W ogóle było w W. 124 zakładów naukowych, a w nich uczących się 6021 chłopców i 2677 dziewczyn.

Biblioteka publiczna, założona w r. 1865, mieści się w gmachu po-universyteckim, przy niej muzeum starożytności. W bibliotece 87497 dzieł, 122557 tomów. Z nich w języku ruskim 19497, tomów 32060; w innych językach (przeważnie w łacińskim i polskim) 68000, tomów 90497. Dubletów 9385, tomów 14583; z nich ruskich 1123, tomów 1520; cudzoziemskich (łacińskie, polskie) 8262, tomów 13063. Niekompletnych 8042, tomów 12050. Rękopisy: cerkiewno-słowiańskich 329. Akt i przywilejów na pergaminie 75. Fascykułów i oddzielnych rękopisów 1542. Rzeczy literackich w językach cudzoziemskich 2094. Pergaminów cudzoziemskich 18. Autografów i korespondencji 6096 osób. Ogółem w bibliotece dzieł 104924, tomów 149190. Towarzystwo lekarskie, założone w r. 1805, ma w 1891 r. członków honorowych 20, czynnych 79, korespondentów 90. Archiwum akt dawnych, założone w r. 1852, ma około 20 milionów numerów różnych aktów. Komitet statystyczny. Komisja archeologiczna. Pism peryodycznych wychodzi obecnie 5: Wileński wjěstnik, Wiadomości gubernialne, Wiadomości eparchialne litewskie, Cyrkularze okręgu naukowego wileńskiego i Protokoły Towarzystwa lekarskiego. O dawniej wychodzących w Wilnie pismach peryodycznych do r. 1864 pisał Kirkor w Przewodniku po Wilnie i d-r Szeliga w „Wiadomościach bibliograficznych warszawskich”. Księgarni znaczniejszych jest 4, antykwarni 8, drukarni 9: Zawadzkiego, Syrkina, Rządu gubernialnego, Okręgu wojskowego, Romma (hebrejska), Dworca, Blumowicza, Zymela i Matza. Północno-zachodni oddział cesarskiego rosyjskiego Towarzystwa geograficznego. Stacja meteorologiczna. Kółko muzykalno-dramatyczne amatorów. Szkoła muzyczna prywatna. Teatr. Klubów 3 (szlachecki, wojskowy, szachistów). Oddział opieki nad zwierzętami. Towarzystwo wyścigowe. Towarzystw assekuracyjnych od ognia, gradobicia, ubezpieczeń życia, kapitałów jest 36.

Dzieje. O założeniu Wilna najrozmaiciej opowiadają historycy. Szafarzyk wspomina, że od II w. po Chr. okolice dzisiejszego W. zamieszkiwało potężne plemię słowiańskie Wilków, którzy ztąd wyrzucili Gotów i Wandalów. Ci to Wilcy mają być założycielami Wilna (Starożyt. słowian., II, § 44, str. 783). Długosz nie Słowianom lecz Litwinom przypisuje założenie W., nie uznaje ich jednakże za aborygenów, tylko za rzymskich przybyszów (Dzieje, III, 446, wyd. Przeździeckiego). Jest jeszcze trzecie podanie, przypisujące założenie W. Waregom (Snorro-Sturlezon, cytowany u Czackiego: O lit. i pol.

praw., I, 16, wyd. Turowskiego). Rozwiązać te sprzeczności nie podobna dla braku źródeł. Jest wszelkie prawdopodobieństwo, że założycielami byli Litwini, którzy są razem aborygenami, gdyż poglądy Długosza o rzymskim pochodzeniu Litwinów nie wytrzymują krytyki. Również można z pewnością utrzymywać, że W. istniało już kilka wieków pierwiej przed wystąpieniem w kronikach.

Jak każdy prastary gród ma W. swe legendy, które odnoszą powstanie miasta do bardzo odległej przeszłości. Czem Wawel dla Krakowa, tem Bakszta dla W. Bakszta była prastarem grodziskiem, w kolei wieków zamieniona na silną warownię. Na Bakszcie mieszkał w lochu bazyli szek. Loch prowadził do Wilenki, która u stóp góry płynie. Bazyli szek każdego przychodzącego zabijał wejrzeniem, bo nikt jego wzroku nie mógł wytrzymać. Znalazł się wreszcie śmiałek, który wszedł do jaskini trzymając przed sobą duże zwierciadło, a bazyli szek, postrzegłszy swój obraz, własnym wzrokiem rażony, padł trupem. Powtarzamy tę legendę, tak przypominającą smoka wawelskiego, gdyż świadczy nam ona o łączności ludów i ich powinowactwie. Dziś na tem miejscu zbudowany jest zakład dobroczynny: Dzieciątka Jezus, a loch, który miał łączyć zamek Trocki z Baksztą, od lat kilkudziesięciu dopiero jest zasypyany. Zresztą podanie o bazyli szku, spólnie wielu innym miastom, jest znacznie późniejszego pochodzenia (wiek XV) i nie da się odnieść do zarania Wilna oraz smoka wawelskiego.

Bakszta leży nad Wilenką, dawniej zwaną Wilna; rzeczka ta dała nazwisko późniejszemu miastu. Dokoła Bakszty rozszerzyło się miasto we wszystkich kierunkach. Należy przypuszczać, że w pierwszym okresie istnienia Bakszty, jako warowni, gdzie nigdzie tak około warowni jak i po nad brzegiem rzeki porozrzucane były chaty a całą przestrzeń, dziś przez miasto zajętą, pokrywał las odwieczny.

O pierwiastkowych dziejach W. kroniki milczą. Dorywcze tylko mamy wiadomości o ks. litewskich z XI i XII w. Stwierdzono, że już w XI w. byli udziałni książęta wileńscy. Około r. 1070 siedział na Wilnie Rościśław syn Roholoda, ks. połockiego, słuckiego i druckiego. Po nim nastąpił syn jego Dawid jako książę. Dalej syn tego Dawid II, którego syn Gerden albo Erden panuje w Połocku (1264). Wkrótce występuje na widownię potężny i sławny Giedymin już nie jako udziałny książę wileński, lecz jako pan całej Litwy i Rusi. Wielkiego Giedymina nasi historycy mianują synem Witenesa. Twierdzenie to fałszywe. Był on nie synem ale bratem rodzonym Witenesa a mieli jeszcze trzeciego brata Weina, także ks. połockiego. Widzimy ztąd łączność rodową z przeważnym do-

mem połockim. Lecz jednocześnie gdy jedni z Rurykowiczów, siedzący na Połocku lub drobnych księstwach ruskich, są wyznawcami wiary Chrystusa, inni, panując nad bałwochwalcą Litwą i Żmudzią, czeżą, lub może udają tylko, że są czcicielami Perkunasa, jak i cała Litwa, jak i sam Giedymin, Kiejstut, Olgierd (Kirkor, Bazylika litewska, str. 4).

O tych samodzielnych książe tach wileńskich inaczej opowiada Woskresenskaja ljetopiś (I, 48); Karamzin (t. IV, 82, nota 103, wyd. VI) mniej krytycznie zestawia te wiadomości latopisców, a polemizujący z nim Narbutt (l. c., III, 587) ogólnie się tylko wyraża, że cała ta wersja jest wątpliwą. Jakoż po śmierci Dawida II, ks. wileńskiego, gdy syn jego Gerden panuje na Połocku, nim Witenes objął rządy wielkoksiążę ee (1293), na Wilnie siedział, jak pisze latopiś Bychowca (rękopiś w poznańskiej bibliotece, opuszczony w wydaniu Narbutta), niejaki Swintorog. Ten książę wileński przy ujściu rzeki Wilny (Wilejka) do Nerisy (Wilia), w dolinie okolonej górami i pokrytej odwiecznym lasem dębowym, wznosił ołtarz na cześć Perkunasa, rozniecił ogień święty, a miejsce to na całopalenie zwłok książęcych przeznaczył (Narbutt, l. c., IV, 248). Według zwyczaju Litwinów wybrano zaraz gaj święty, zapalono Perkunasowi, bogu piorunów, bez przerwy tlejący ogień. Zwłoki Swintoroga spalił tu syn jego Germont. Powieść ta naprowadza na myśl, że właśnie Germont ów, lub nawet ojciec jego Swintorog podczas największego zamieszania w Litwie osieroczonej przez Mendoga, z którego korzystali Krzyżacy, przeniósł do Wilna zniszczone przez Zakon podwakroć święte Romowe nad Dubisą i Niewiażą (Jaroszewicz, *Obraz Litwy*, I, 192; Antonowicz, *Oczerk ist. w. ks. litowsk.*, 82). Długo jeszcze zapewne miejsce to zostawało tylko spokojnem schronieniem kapłanów, zanim na dobre zaludniać się poczęło i znaczenie historyczne przybrało. O ile wiadomo w. ks. litew. Giedymin był pierwszym, którego zwłoki spalono po Swintorogu. Pojęcia o Criwe jako godności kapłańskiej w ogóle, a krywo—krywaite, lub jak Hartknoch pisze kriwe—kriweita w znaczeniu arcykapłana, ulegają radykalnej zmianie w skutek ostatnich poszukiwań naukowych. Prof. Mierzyński na IX zjeździe archeologicznym w Wilnie (1893 r.) przedstawił referat, w którym, na zasadzie pewnych danych z życia politycznego starodawnej Litwy, mitologii litewskiej i wreszcie językoznawstwa, utrzymuje, że kriwe nie oznacza godności lecz jest imieniem własnem ostatniego ofiarnika w Romowe nad Dubisą i Niewiażą. Tenże profesor dowodzi, że pojęcie o arcykapłanie nie było znaniem ówczesnej Litwie, lecz jest ono wymysłem kronikarzy i historyków, szczególniejsz Duisburga, który przez analogią papieża stworzył dla

Litwy arcykapłana, nazwawszy go kriwe kryweita.

Dopiero około r. 1320, kiedy Giedymin założył tu swój zamek, dzieje miasta rozjaśniać się poczynają. Powód założenia zamków wileńskich kroniki podają następuj: Giedymin przybywszy pewnego razu z wielkim orszakiem na łowy w tem miejscu, gdzie tak zwane Łyse góry otaczają ujście Wilny do Wilii, miał jakoby na jednej z nich zabić tura wielkiego, od czego owa góra otrzymała nazwę Turzej. Po łowach nocował na zgłiszczach Swintoroga i śniło mu się, że widział na jednej z łysych gór, gdzie tura ubił, wilka ogromnego, żelazną blachą okrytego, a którego wycie było tak donośne, iż zdawało się, jakby stu wilków wyło. Giedymin opowiadał ten sen swym dworzanom, lecz jeden tylko arcykapłan Lezdejko ciekawemu księciu znaczenie snu wytłumaczyć potrafił: wilk żelazny znaczy, że na zgłiszczu tem stanie zamek mocny i miasto, głowa państwa; a stu wilków w nim wyjących znaczy, że gród będzie donośny sławą swych mieszkańców (Strykowski, Kronika, I, 372, wyd. z r. 1846). Przyjął to tłumaczenie Giedymin i zaraz na szczycie Turzej góry począł mrować warowny zamek, sześcioboczną wieżą ozdobioną; u dołu zaś przy świętych zgłiszczach, pod gajem Perkunasa, w dolinie, stanął drugi zamek drewniany, z basztami, palisadą i blankami, zwany Krzywym grodem. Przeniesiona wkrótce z Trok do Wilna stolica państwa przyczyniła się do rozszerzenia i wzrostu osady tak co do budowli jak i mieszkańców, których liczba pomnażała się przybywającymi na wezwanie Giedymina osadnikami z Niemiec. Już w r. 1323 Giedymin, jako król Litwy i Rusi, pisał z W. listy swoje do papieża, zakonów i miast niemieckich (Daniłowicz, Skarbiec dyplomatów, I, N. 297—300).

Wilno już przed Giedyminem było znaczną osadą. Po przeniesieniu stolicy z Trok naznaczyl on swym namiestnikiem Gastolda. Odtąd rozpoczyna się wzrost miasta, ku czemu wielce przyczyl się sam Giedymin przez sprowadzenie kupców i rzemieślników cudzoziemskich, a szczególnie Niemców z miast hanzeatyckich (Jaroszewicz, l. c., I, 105; Narbutt, l. c., IV, 143, 518, dod. XIV; Czacki, I, 143). Świadectwem znaczenia dziejowego W. jest zawarta tu r. 1323 przez Giedymina ugoda z arcybiskupem rygskim, oraz mistrzem zakonu rycerzy mieczowych inflanckich, której główne punkta są następujące: bezpieczeństwo podróżnych na gościńcach i drózkach w kraju obu stron traktujących; prawne rozstrzygnięcie sporów i krzywd między poddanymi stron obu; zwrot dóbr złupionych; wydawanie zbiegłych knechtów i sług (Daniłowicz, l. c., N. 302); a później zawarto tu przymierze z Łokietkiem (Pomniki dziejowe Bielowskiego, II, 619; Daniłowicz, l. c., N. 318,

321, 322) w r. 1325. Skutkiem zabiegów Giedymina W. znacznie się wzniosło i zaludniło, są nawet niektóre wskazówki o istnieniu kościołów chrześcijańskich (Baliński, Wilno, I, 64; Przyjałgowski, Żywoty biskup. wil., I, 5; Daniłowicz, l. c., N. 299), jednak jeszcze na stolicę nie wyglądało.

Dopiero wzrastająca potęga Olgerda wpłynęła na rozwój miasta przez ożywienie handlu, rozmaite przywileje nadane kupcom, bez różnicy wyznania (Kraszewski, Wilno, I, 365). Opiekę nad chrześcijaństwem pod panowaniem Olgerda rozpościerał namiestnik jego Gastold, katolik, ożeniony z Buczacką, który sprowadził franciszkanów i dla nich wybudował drewniany klasztor, na miejscu gdzie dziś stoi pałac generał-gubernatora i kościół bonifratrów. Za Giedymina byli już franciszkanie na Litwie i mieli swój kościół w W. (św. Mikołaja na Piaskach), zbudowany przez Niemców-katolików (Kirkor, Bazylika, 7). W czasie nieobecności Gastolda w W. Litwini, wpadłszy do klasztoru, siedmiu mnichów zamordowali, a innych siedmiu, którzy w gajach na Łysych górach schronić się usiłowali, pojmwawszy, ukrzyżowali i ciała ich z góry do rzeki powrzucali. Na pamiątkę tych męczenników postawiono później na tej górze trzy krzyże, które odtąd klasztor franciszkański stale odnawiał i podtrzymywał. W r. 1866 krzyże te zostały usunięte a na ich miejsce posadzono topole, z których obecnie potężne już wyrosły drzewa.

Za powrotem Gastolda, z rozkazu Olgerda, mordercy ukarani zostali; na miejsce pomordowanych Gastold sprowadził kilkunastu franciszkanów i osadził ich we własnym dworze, na tem miejscu, gdzie do r. 1865 istniał kościół (dziś archiwum) i klasztor. Tak więc za Olgerda były już trzy kościoły w Wilnie: św. Mikołaja, N. M. Panny na Piaskach i kaplica gdzie dziś kościół św. Krzyża. Kraszewski utrzymuje, że na miejscu dzisiejszego kościoła św. Piotra była już za czasów Olgerda świątynia chrześcijańska.

Jednocześnie i obrządek wschodni był rozpowszechniony, jak o tem świadczy wzniesienie cerkwi, gdyż za czasów Olgerda przychodnie i kupcy ruscy zaczęli się w W. osiedlać. Jakkolwiek Olgerd nie bronił przybyšzom wyznawać wiary Chrystusa, apostołującym franciszkanom nie przeszkadzał w głoszeniu słowa Bożego, miał żonę chrześcijankę i pozwalał nawet dzieci swe chrzcic, aby im ułatwić w przyszłości zajęcie tronów ruskich, sam został poganinem do śmierci. Tak utrzymuje Daniłowicz (l. c., N. 459) i Bartoszewicz (Encyklop. Orgelbranda, XIII, 510); przeciwnego zdania są: Karamzin (l. c., V, 55) i Stadnicki (Olgerd i Kiejstut, str. 117 i in.). Śmierć Olgerda przypadła w r. 1377, po nim nastąpił Jagiełło.

Pomimo całej potęgi Olgierda i sławy jaką okrył Litwę, stolica jego pokilkakroć zagrożoną była przez napaście Krzyżaków i Dymitra, w. ks. mosk. Rok 1362 dotknął ją ciężkim głodem, ale przy końcu panowania tego mocarza większa klęska ją spotkała: marszałek zakonu Gottfryd Linden z 12000 zbrojnych podstąpił pod miasto, w którym się zamknął sędziwy już Olgierd z rodziną. Dzielna obrona zamków skłoniła Krzyżaków do zawieszenia broni, podczas którego wszakże podłożony przez nich ogień między parkany miejskie strawił dwie części domów młodego miasta.

Odzyskało znów pomyślność swą za Jagiełły, który mieszczanom W. opieki używał i życzliwości ich w następnej wojnie domowej doświadczył. Kronikarze (Strykowski, II, 62, 63; Kojalowicz, Hist. Lith., 361) pisząc o ubieceniu W. przez Kiejstutę w r. 1381, dodają powieść o podstępie, który je ułatwił. Kiejstut zapewnił o porozumieniu się Jagiełły z Krzyżakami na zgubę jego, postanowił mu odebrać tron wielkksiążęcy; w tym celu wysłał potajemnie do Wilna 300 wiernych swoich, którzy różnemi stronami weszli do miasta przebrani za podróżnych, potem 600 zbrojnych, ukrytych na wozach ładownych sianem i skórą, tam wprowadził. Po uczynieniu tych przygotowań, sam w 100 koni nagle z Trok przypadł do W., zamek dolny opanował i nieprzygotowanego do obrony Jagiełłę z matką i siostrą Maryą oraz jej mężem Wojdyłą pojmał. Przyjaźń Witolda ocaliła go od gorszego losu; skończyło się na tem, że mu oddano skarby, dzielnice na Krewie (zamku i powiecie) oraz ks. witebskie. Jagiełło zmuszony do odstąpienia tronu litewskiego, upatrywał tylko sposobnej pory do jego odzyskania. Kiejstut zajęty wojną z Korybutem, ks. siewierskim, zostawił Witoldowi małe siły do strzeżenia Trok i Wilna. Wiedząc o tem Jagiełło zwrócił się do stolicy i łatwo ją opanował, bo mieszczanie wileńscy więcej mu sprzyjali niż Kiejstutowi. Pierwszy to raz mieszkańcy W. biorą udział w sprawach publicznych. Krwawe to były owe niezgody domowe, których głównym teatrem stało się Wilno.

Jak Wojdyło, szwagier Jagiełły, poczytany przez Kiejstutę za głównego matacza i sprężynę, a podobno za przywódcę stronnictwa chrześcijańskiego, powieszony został na Łysej górze w obec mieszkańców stolicy, tak po upadku Kiejstuty święto Widymunda, ojca Birusy, żony jego, roztargano końmi Butryma, jej krewnego. Kiejstut, ujęty zdradziecko w r. 1382 przez Jagiełłę, osadzony w więzieniu w Krewie, z rozkazu Jagiełły został tam zamordowany. Ciało jego przywieziono do W., uroczyscie spalono na zgliszczu Swintoroga. Był to ostatni pogrzeb książęcy podług kultu pogańskiego.

W drugiej połowie XIV w. W. zaczęło już

przybierać pozory zamożnego i rozległego miasta. Na wysokiej górze przy ujściu rzeki Wilny do Wilii wznosiły się wielkie mury silnie warownego zamku, trzema basztami strzelające w górę i wysokim wałem opasane. Na południe między górą a rz. Wilną znajdował się obszerny dom jednego z najprzedniejszych panów litewskich Monwida. U spodu góry rozciągał się dolny zamek, Krzywym grodem nazwany, a dalej nieco, przy połączeniu się dwóch rzek, na świętej dolinie Swintoroga, odwiecznemi dębami porosłej, widniały drewniane budowle świątyni z tlejącym wiecznym ogniem (niewłaściwie nazywanym Zniczem przez dawniejszych pisarzy; znicz czyli właściwiej zinicze oznacza miejsce, gdzie stała bałwochwalnia; podług Karłowicza zaś zinez, ziniczus al. zinezus oznacza kapłana, który podtrzymuje ogień i czuwa, ażeby nigdy nie zgasł; ob. Kirkora, Litwę i Białoruś, str. 32). Tuż zaraz ciągnęły się mieszkania kapłanów (kriwe) pogańskich. Na miejscu gdzie dziś kościół katedralny, wśród ogromnych dębów, stał posąg władzy piorunów, Perkunasa, wsparty na podstawie z kamienia. W koło tego placu, Świętym zwanego, sterczały rozległe budynki dolnego zamku, po większej części drewniane, z wieżami. Pałac wielkksiążęcy składało kilka obszernych budynków, pomiędzy którymi był dom przeznaczony na chowanie skarbów, oraz stajnie (dziś część ogrodu spacerowego, przylegająca do bramy głównej ogrodu botanicznego). Na południe od świątyni Perkunasa wznosiła się wysoka, okrągła wieża z kamienia, z oknem, przez które najwyższy kapłan wołę bogów ludowi ogłaszał. Przypuszczają, że ta wieża to dzisiejsza dzwonnica katedralna, z przybudowaniami do niej dwu piętrami, w których znajdują się dzwony. Cały zaś Krzywy gród obwiedziony był gęstym ostrokołem i prócz tego opasany z jednej strony rzeką Wilną (kierunek tej rzeki obecnie jest inny), a z drugiej kanałem Giedymina (dzisiejsze ujście Wilejki do Wilii).

Z zachodniej bramy dolnego zamku prowadziła droga przez dwa mosty, zbudowane na Wilnie i Wingrze, pomykająca później na północ; oraz przez prom na Wilii do Kiernowa, najdawniejszej stolicy Litwy, i do zamku wilkomierskiego a w lewo od promu, gdzie dziś przedmieście Łukiszki, ciągnęła się ku gajom świętym, gdzie stały odwieczne dęby i sosny, różnym bogom poświęcone. Od Krzywego grodu szły inne jeszcze dwie drogi: jedna do Trok na zachód koło klasztoru franciszkanów, a druga mimo klasztoru greckiego św. Ducha, za którym rozchodziła się na trzy strony do Grodna, Lidy i Miednik. Nareszcie jedna szła do Połocka przez most na Wilence, około soboru Preczystej.

Znaczniejsze świątynie pogańskie były: Perkunasa na zgliszczu Swintoroga; druga na miejscu dzisiejszego kościoła św. Jana. Na Antokolu

świątynia bogini Mildy, dziś św. Piotra; pantheon bogów litewski, gdzie dziś szpital wojskowy, a dawniej pałac sapieżyński i kościół P. Jezusa (Strykowski, l. c., I, 473). Na zamku górnym, nad samą spadziścią nad Wilenką, była także świątynia pogańska, zamieniona później na kościół św. Marcina. Była jeszcze świątynia Ragulisa, którą Marya Witebska, żona Olgerda, przeistoczyła na cerkiew Piatnicką.

Oprócz tych głównych świątyń pogańskich, o których podania i wiadomości kronikarskie pozostały, istniały jeszcze gaje święte, rozmaitym bogom poświęcone: na dolinie Swintoroga był gaj niewielki, dębowy, z którego brano wyłącznie drzewo do palenia na ołtarzu Perkunasa (Strykowski, l. c., I, 473). Dzisiejszy ogród pobernardyński, do ostatnich czasów przez lud gajem nazywany, był gajem świętym; w tym gaju, nad Wilenką, stała świątynia pogańska. Na Łukiszkach, gdzie były święte gaje, wykopano przed 30 laty nogę kamienną z ciemnego granitu, należąca do olbrzymiego posągu. Na tem miejscu gdzie dziś teatr i sobór prawosławny stała drewniana budowla, wysokim parkanem otoczona, w której znajdowały się kramy i mieszkania kupieckie (Kirkor, Przewod. po Wilnie, 2 wyd., 19—21).

Pomyślny dosyć był stan miasta za rządów Jagielly przed ochrzczeniem się jego, bo zamożność dworu i opieka w. księcia dla handlujących pomnażały ludność i ruch w tej jeszcze nieuropejskiej stolicy. Mieszkańcy Wilna z kraju własnego i z głębi Rusi dostając futra, skóry, wosk i miód, prowadzili je na sprzedaż do Krzyżaków i do Niemiec; a chociaż nieraz handel ten cierpiał wiele wskutek napadów Krzyżaków, kupcy więzieni a towary zabierane, bronił wszakże Jagiello orężem i traktatami poddanych swoich od napastników (Raczyński, Kod. dypl. lit., 61; Wizerunki i roztr., poczet nowy drugi, XXIV, 71—76).

Pod taką opieką klęska, jakiej miasto doznało na schyłku panowania Olgerda, przez spalenie większej jego części, w ciągu lat dwudziestu zartartą została. Nowe domy z drzewa powstały wkrótce i aż w góry rozciągnęły miasto. Lecz w r. 1383 powtórny napad Krzyżaków znowu wstrzymał ten postęp na czas niejakiś. Chociaż zamki litewskie w Kownie i Trokach zasłaniały stolicę od bezpośredniej napaści nieprzyjaciół, wszakże tym razem usiłowania w. mistrza, wsparte współdziałaniem Witolda, przemożły wszystko. Po wzięciu Trok czterech komturów z silnem wojskiem posunęło się na zniszczenie Wilna; ale waleczność Litwinów, broniących z rozpaczą bogów swych i domów rodzinnych, wstrzymała burzę. Przyszło do spotkania pod samym miastem i po krwawej bitwie Niemcy ustępować musieli, część jednak Wilna znowu spaloną została (Narbutt, l. c., V, 335). Rok 1387 przy-

niósł tę wielką przemianę porządku społecznego jak w Litwie całej tak i w jej stolicy, do którego ją przygotowywały już oddawna poprzedzające wypadki.

Kiedy Władysław Jagiello po wstąpieniu na tron Piastów, zobowiązawszy się wprowadzić na łono wiary Chrystusa kraj swój rodzinny, przybywał doń wspólnie z Jadwigą wypełniać przyrzeczenie, Wilno już było w wielkiej części chrześcijańską osadą. Przemagała wprawdzie ludność litewska i bałwochwaleza, ale przy niej niemieccy rzemieślnicy gnieździli się już od Giedymina, kupcy ruscy osiadali od Olgerda. Prócz chrześcijan żydzi podobno już od r. 1326 także tu zamieszkali (Narbutt, l. c., VIII, 490; Działyński, Zbiór praw, 102, 109; Czacki, O lit. i pol. pr., I, 93; Wiszniewski, Pomniki, III, 94; Daniłowicz, Dziennik wileń., 1823, I, 390). Chociaż dla pogan liczne wznosiły się ołtarze i bóżnice w pośród miasta, jednakże Niemcy katolicy i Ruscy mieli już własne świątynie (Sofijskij wremiennik, 1381; Daniłowicz, Latopis. Litwy, 204; Wizerunki i roztrząs., p. n. drugi, XIV, 134, 135). Lud więcej oswojony z godłem krzyża, a tymbardziej bojarowie, nie byli tak uporczywi do przyjęcia wiary chrześcijańskiej a także i cywilizacji zachodniej, jak za Giedymina. Wreszcie władza w. księcia samowładna obok prostoty ludu, powaga przedniejszych książąt ochrzczonych już w Krakowie i obecność rycerstwa polskiego przybyłego z Jagiełłą, przemożły wszelki opór i żal narodu, porzucającego mimowolnie dawne swoje bogi i zwyczaje naddziadów. Nie mogli już temu przeskodzić kapłani pogańscy, bo wpływ ich zupełnie upadły nie wystarczał potrzebie moralnej narodu. Łatwo zatem na rozkaz Jagielly, w obec królowej Jadwigi, książąt mazowieckich, panów i duchowieństwa polskiego, obalono świątynie i posągi bożków w Wilnie, zagaszono ogień Perkunasa i na jego miejscu właśnie założono posadę kościoła katedralnego p. tyt. św. Stanisława (Następujący pisarze podali mniej lub więcej dokładne opisy kościoła katedralnego: Narbutt, Dzieje, VII, dodatek XII i w Pismach pomniejszych; Kraszewski, Wilno, II, 183—296; Baliński, Wilno, I, 117 in.; Starożytna Polska, III, 135; Homolicki, Wizerunki, ser. III, t. 1, XIV, 1; XXIV, 269; Przyjałkowski, Żywy biskupów wileńskich; Korotyński, Encykl. Orgelbr. sub v. Wilno; Kirkor, Przechadzki po Wilnie i Przewodniki; Litwa i Białoruś, 3 tom Żywopis. Ross.; Groby wielkoksiążęce i królewskie; Bazylika litewska). Zbierano lud nie tylko z miasta ale i z okolic gromadami i tak go chrzczono, nadając każdej z nich jedno imię, dla pędszego odbycia obrządku. Ściągali się też tłumnie Litwini, zwabieni białemi sukmanami, które Jagiello, zakupiwszy w Polsce, rozdarowywał nowochrześciancom.

Zaraz potem na gruzach obalonych bóżnic w Wilnie na głos w. księcia zatknięto krzyże i poczęto budować kościoły, ażeby lud przywykły tam do pokłonu bóstwom swym, łatwiej do nich zbierał się dla czci prawdziwego Boga. Bogate było uposażenie katedry i biskupa. Pierwszym biskupem wileńskim był Andrzej Wasiło. Bodzanta, arcybiskup gnieźnieński, poświęcił kościół katedralny, a królowa opatrzyła drogiemi sprzętami i naczyniami (Kirkor, O skarbcu katedralnym wileńskim, Kwartalnik Kłosów, II, 161). Założono także kościół św. Jana (ob. Kraszewskiego i Balińskiego historye m. Wilna) i św. Marcina na szczycie góry zamkowej; wreszcie ustanowioną została kapituła, z prałatów i kanoników katedralnych złożona, a w główniejszych punktach Litwy fundowano kościoły parafialne (Czy Jagiełło wyjechał do Krakowa poganinem, czy też z ruskiej wiary przechrzcził się na niemiecką, jak niektóre latopisicy przez Narbutta przytoczone podają, o tem obacz ważny przypisek Malinowskiego do Kroniki Wapowskiego, t. I, na str. 62).

Po takim urządzeniu hierarchii rzymsko-katolickiej w stolicy Litwy (Wapowski, I, 74), przystąpił Jagiełło do przekształcenia na stopę europejską samego miasta, jeszcze w pół azyatyckiego. Dotąd stan jego był prawie barbarzyński i niewolniczy (Baliński, Wilno, I, 111—117), mieszkańcy, rodowici Litwini, uprawiali o grody i służyli zamkowi lub bojarom, rzadko handlem i rzemiosłami się trudniąc; Niemcy zaś i Ruscy przeciwnie, temu tylko oddani, zamożniejszymi byli od pierwszych. Tamtemi rządził podług dawnych zwyczajów zapewne horodniczy zamkowy, lub ciwun powiatu okolicznego; przybysze, a mianowicie Niemcy, zostawali pod opieką osobnego prawa, jakiego rzycki mieszczanie używali. Jagiełło urządzając starodawną swoją stolicę na wzór Krakowa, nadał tegoż roku 1387 jej mieszkańcom prawo magdeburskie, ze wszystkimi jego swobodami, a mianowicie: wolnym wyborem burmistrza i sądów wójtowskich, uwalniając ich od władzy ziemskich urzędników. Mieszczanie mieli tylko włożony obowiązek strzeżenia zamków (Zbiór dyplom. rząd. i aktów, NN. 1, 2, 3, 4, 26). Wszakże wyłączeni zostali od praw municypalnych ci mieszkańcy miasta, którzy osiedli na placach należących do duchownych lub do zamku (Dubieński, Zbiór praw i przywilejów, wydanie z r. 1788, str. 1; Wizerunki, Ser. III, XXIV, 71, 76), zapewne dla tego, że to byli wieśniacy poddani, do których właściciele, jako sprowadzonych dla swojej posługi, mieli prawo podług ówczesnych zasad i wyobrażeń.

Ostatnim nakoniec walnym czynem Jagiełły w chwili tej wielkiej reformy w Litwie było ustanowienie namiestnika, w osobie brata rodzzonego Skirgajły, i osadzenie zamków wileńskich

polską załogą. Rządy tego księcia dla Wilna były niepomyślne: mieszkając ciągle w Trokach nie dbał o Wilno i utrzymanie w niem swobód miejskich i handlu, ani też wiary nowej w kraju nie rozkrzewiał. Wierność wszakże mieszkańców tej stolicy dla Jagiełły była niezachwianą, bo kiedy Witold zamierzywszy strącić niedołęznego Skirgajłę z namiestnictwa, pokusił się o opanowanie Wilna, mieszczanie wspólnie z dowódcą swym Sudimuntem wszystkie usiłowania jego w niwecz obrócili. Raz jednak o mało się nie udał podstęp Witoldowi, który puściwszy pogłoskę, że ma wesele sprawić siostrze swej Ryngale z Henrykiem mazowieckim, wysłał do Wilna naprzód 300 wozów niby ze zwierzyną i inną żywnością, a w istocie ze zbrojnym żołnierstwem, sam zaś w pobliżu miasta z innym hufcem w gotowości stał. Podejście odkryto i Witold z niczem powrócił do Krzyżaków, z którymi w nowe związki wszedłszy, ściągnął na Litwę, chociaż chrześcijańską już, największą jaką dotąd była krucyatę z całej Europy. Siły te wynosiły 40000 zbrojnych. W liczbie nieprzyjaciół stanął i Witold z podburzoną przez siebie Żmudzją.

Napad pod dowództwem Engelharda Rabe uczyniono 1390 r. (Baliński, Staroż. pols., III, l. c.; Narbutt, l. c., V, 448; Latopis Bychowca, 59). Na wieść o tej napaści Jagiełło wysłał Mikołaja z Moskorzewa, podkanclerzego koronnego, z oddziałem Polaków dla wzmocnienia załogi zamku wileńskiego, a Skirgajło zebrał wojsko litewskie. Krzyżacy, przemagający w siłach, wzięli Kowno, spalili Troki, zmusili do cofania się Skirgajłę, zwarli się z nim po raz drugi pod samem Wilnem. W bitwie między Werkami a górą Szeszkinia Litwini zostali pokonani i schronili się do niższego zamku razem z dowódcą swoim Kazimierzem Korygajłą, bratem Jagiełły. Moskorzewski zamknął się z Polakami w górnej twierdzy. W takim stanie rzeczy Krzyżacy opasawszy Wilno, przypuścili do niego szturm gwałtowny dnia 4 sierpnia i spaliwszy parkany i domy drewniane, zdobyli Krzywy gród. W straszliwej rzezi zginęło tam pod mieczem Anglików i Żmudziniów kilkanaście tysięcy żołnierzy i mieszczan. Poległ i ks. Kazimierz Korygajło; nieprzyjaciół wielką poniósł także stratę, bo oprócz wielu zabitego ludu, zginęli Towciwiłł, brat Witolda, i Algard hrabia z Hohejsztejnu.

Po tem krwawem zwycięztwie Krzyżaków i opanowaniu spalonego miasta, górny zamek ściśle opasany został. Prusacy z Infantczykami i Francuzami, dotychczas szturmujący górny zamek, a nieprzyjmujący udziału w napaści na zamek dolny, połączyli się z Anglikami i Żmudziniami, i uwzięli się zdobyć go koniecznie. Moskorzewski tak dzielnie się bronił, że przez 5 tygodni wytrzymał wszystkie ich napady. Tymczasem głód, zimno i brak prochu zmusił Krzyżaków do odstąpienia. Zapewne i zbliżanie się

Jagiello przyczyniło się do odwrotu. Jagiello z odsieczą przybył w listopadzie do zniszczonej stolicy; wsparł mieszczan co do budowy domów, z bogactw kapitułę nowem dóbr nadaniem i urządziwszy obronę zamków na nowo wzmocnionych pod dowództwem Oleśnickiego, który zastąpił Mikołaja z Moskorzewa, wrócił do Polski (Baliński, l. c., Narbutt, l. c.; Strykowski, II, 84; Kojalowicz, II, 20; Voigt, V, 459; Długosz, III, 462; Kronika Bychowca, 61).

Tymczasem nowa, równie wielka wyprawa, za poduszczeniem cheiwego władcy Witolda, pod dowództwem w. mistrza Konrada Wallenroda, zagroziła Wilnu w 1392. We wrześniu Krzyżacy rozłożyli się obozem między Krzywym grodem a kościołem P. Maryi franciszkańskim. Oleśnicki, spalwszy resztę domów miejskich pozostałych od pierwszego oblężenia, zrobił wycieczkę i taką im rzucił stratę, że Wallenrod napróżno tracąc czas, pieniądze i ludzi, zaniechał swoich zamiarów i odstąpił do Kowna.

Na r. 1392 kończą się rządy Skirgajły, zaczyna się nowa epoka dla Wilna. W upłynionej epoce stan municypalny stolicy, dla tyłu kłesk, dla niedołęztwa namiestnika, nie mógł się rozwinąć, lecz, owszem nadwyreżany co chwila samowolnością rządu wojskowego, upadł prawie zupełnie. Miasto spalone i zrabowane, zmniejszyło się w swej rozciągłości; handel niewątpliwie zmalał i W. zamiast rosnąć i kwitnąć pod tarczą cywilizacji chrześcijańskiej, przyszło do nędzy, której, będąc w pól pogańskim, może nie znało. Jagiello po zgonie ulubionego brata Wigunta, którego pogrzebiono obok Korygajły w kościele katedralnym wileńskim (Kirkor, Groby, 9; Długosz, III, 468), znudzony skargami na rządy Skirgajły, skłonił się do ostatecznej zgody z Witoldem. Sam przybywszy w r. 1392 do Wilna z królową Jadwigą postanowił go swoim namiestnikiem w Litwie i za usilnem staraniem królowej pojednał Witolda ze Skirgajłą, oddawszy ostatniemu w posiadłość ks. kijowskie.

Nie dotrzymał traktatów cheiwy najwyższej władcy Skirgajło (Gołębiowski, Panow. Wład. Jagielly, 1, nota 62; Daniłowicz, Skarbiec, I, N. 621—23; Stadnicki, Bracia Władysł. Jagielly, 278), i spiknąwszy się z bratem swym Świdrygajłą zaczął zbierać wojska na Rusi dla obalenia rządów Witolda. Świdrygajło udał się do Krzyżaków w celu zachęcenia ich do nowej napaści na Litwę. Dla uśmierzenia tej burzy Jagiello przybywa z Jadwigą do Wilna w r. 1393. Przywrócił zgodę dzięki nadaniom różnych ziem tak Skirgajle jako też innym pokrewnym książętom.

Jeden Świdrygajło nie przystąpił do zgody i w r. 1394 wtargnął do Litwy z Krzyżakami pod dowództwem w. mistrza Konrada Jungingen. Całą okolicę między Kownem, Grodnem i Wilnem spustoszyli i rozpoczęli oblężenie Wilna.

Witold, zaopatrzwszy oba zamki i mieszkańców w dostateczną załogę, opuścił Wilno, aby skuteczniej wystąpić przeciw wrogom. Krzyżacy z wyborowem wojskiem, połączywszy się do tego z wojskiem mistrza inflanckiego, ściśle opasali miasto i zapomocą wież zaczęli rozbijać wały i łamać ostrokoły miejskie. Witold opasał nieprzyjaciół ze wszystkich stron, ogalałając ich ze wszelkich sposobów dostania żywności dla ludzi i koni. Nieustanne wycieczki z zamków i ciągłe niepokojenie przez Witolda obozu niemieckiego w ciągu trzech tygodni zmordowały i zniechęciły w. mistrza do dalszych działań. Lecz Świdrygajło innym jeszcze sposobem chciał próbować szczęścia i zdradą dostać się do zamków. Uknował spisek do zapalenia baszt w czasie nastąpić mającego szturm, a gdy mu się to nie udało, w. mistrz zaniechał oblężenia, a nawet układać się zaczął z Witoldem o spokojny powrót za Niemen (Narbutt, V, 520). Pomimo tego Żmujdzini napadli na Krzyżaków w lasach nad rz. Strawą. Krzyżacy stracili, licząc w to i dwumiesięczne oblężenie Wilna, prawie połowę swych sił.

Wilno po zawarciu pokoju między w. mistrzem i Litwą d. 12 października 1398 r. na wyspie niemeńskiej Salin (Raczyński, Kod. dypl. Litwy, 251; Narbut, V, 595) przez cały ciąg rządów Witolda wolnem zostało od napadu nieprzyjaciół. Handel coraz więcej się ożywił, miasto rosło w domy i ulice; osadzenie sprawozdanych z pod Azowa Tatarów w samem mieście (na Łukiszkach) pomnożyło liczbę jego różnorodnych mieszkańców (Jaroszewicz, Obraz Litwy, II, 80; Strykowski, II, 113; Narbutt, VIII, 246; Czacki, l. c., II, 148) a coraz większe uposażenie duchowieństwa katedralnego przyczyniło się do pomyślności mieszczan.

Straszny pożar w 1399 r. w sierpniu, ze stajen książęcych wszczęty, okropny cios zadał miastu. Prawie całe zgorzało, a z niem zamek dolny i kościół katedralny; w. książę stracił wszystkie konie, cały skarbiec, na 6000 sztuk srebra szacowany. Klęska była zupełną, lecz wszechwładna potęgą Witolda zdołała prędko podźwignąć utrapioną stolicę; już w r. 1401, powstając z popiołów mogła przyjąć Jagiellę i umieścić liczne dwory jego i książąt oraz panów zgromadzonych. Celem tego zjazdu było nowe skojarzenie się Korony z Litwą po zgonie Jadwigi i zapewnienia dla potomków Jagielly panowania nad nią w przyszłości.

W ciągu następnych lat kilkunastu upokorzenie Krzyżaków zwycięstwem pod Grunwaldem, zupełne odzyskanie Żmujdzi, nowe urządzenie administracji w Litwie wskutek unii horodelskiej (Plater, Zbiór pamiętników, I, 1—16), ciągłe pomnażanie funduszy duchownych, znowu podźwignęły Wilno i do rzędu najznakomitszych grodów na północy podniosły. Zabrane

podczas wojny z Krzyżakami łupy z bogactw kościoły wileńskie, a najbardziej katedralny, bogatymi naczyniami, księgami, ornatami (Kirkor, Bazylika litewska, 54). Król Władysław Jagiełło z żoną swą Anną odwiedzał znowu w r. 1411 Wilno.

Po reformie zarząd w Litwie, po przyjęciu przez Litwę przywilejów i herbów szlachty polskiej w r. 1413 (Plater, l. c., 3), zapewne i municipalność stolicy ściślejszemu dopełnieniu warunków prawa magdeburskiego uległa. W tym że czasie ustanowiono urząd wojewody i kasztelana. Wilno stało się wówczas (1413) środkowym punktem układów z Krzyżakami i stanowiskiem, z którego Witold z Jagiełłą dokonywali nawrócenia bałwochwalczej dotąd Żmujdzi.

Ciekawy chociaż bardzo niedokładny opis W. w r. 1413 przez Gilberta de Lannoy, rycerza, dyplomata i pielgrzyma, przez Lelewela ogłoszony (Materiały do dziejów polskich, 379), daje nam poznać jakie było w owym czasie wyobrażenie w Europie o tej stolicy potężnego Witolda. Wędrownik ten, powracając z Nowogrodu na Dyneburg i przejeżdżając przez Litwę, tak pisze o Wilnie: „Także z dworu królewskiego przebywałem pomiędzy wielą wsiami, przez wielkie jeziora i lasy; potem stanąłem w głównym mieście Litwy, zwanem Wilno, gdzie jest zamek położony bardzo wysoko na piaszczystej górze, otoczony kamieniem, ziemią i murem, a wewnątrz całkiem z drzewa zbudowany. Zstępuje zaś obręb rzeczonożego zamku z wierzchołka góry we dwa boki, zamknięty murem aż do dołu, w którym obrębie jest wiele domów objętych. A w rzeczonym zamku i w jego obrębie przebywa zwyczajnie wspomniany ks. Witold, władca Litwy, i ma tam swój dwór i swe mieszkanie. A bieży blisko rzeczonożego zamku rzeka, która ciągnie i prowadzi swój bieg i swoje wody przez miasto na dole, która rzeka zowie się Wilna. A nie jest miasto zamknięte, ale jest długie i wąskie, z góry na dół, bardzo źle zbudowane domami drewnianymi; a są niektóre kościoły z cegły. Rzeczony zaś kasztel na górze wzniesiony na sposób muru“. W., jakkolwiek było niekiształne i źle zbudowane, wedle zapewnień Flamandczyka, lecz jako stolica potężnego mocarza była ludnem, handlowem i w różnego rodzaju rzemieślników i kupców zamożnem.

Oryginalne nadania mieszkańcom Wilna niedoszły nas, dowiadujemy się o nich z późniejszych nadań i z tego wnosimy, że Witold ubezpieczał nadaniami swemi przeważnie mieszczan wyznania rz.-katol. Świadkiem tego są przywileje r. 1424, uwalniające mieszkańców stolicy od różnych podatków. Duch czasu i nowe przetworzenie się kraju nie sprzyjały tolerancji, będącej owocem późniejszych wieków. Wszakże nie usuwał wszechwładnej swej opieki Witold dla wyznania wschodniego; poróżnienie się jego tyl-

ko z metropolitą moskiewskim Focyszem i chęć skupienia w swojej osobie wszelkiej supremacji, stały się powodem do ustanowienia osobnego dla Rusi litewskiej metropolity w osobie Grzegorza Cembłaka. Założył on siedlisko swojej duchownej zwierzchności w Wilnie r. 1416 i odtąd cerkiew Boga Rodzicy w tem mieście stała się metropolitalną (Latopisiec Daniłowicza, 238; Jaroszewicz, l. c., II, 32; Czacki, l. c., I, 294; Narbutt, l. c., VI, 339, 363, 497; Caro, Gesch. Polens, II, 439—444; Hetele, Conciliengeschichte, VII, 342; Wiszniewski, Pomniki, IV, 95; Arch. Kom. historycz., Kraków, 1878, I, 338).

W ogólności jednak stan miejski w Wilnie nabrał już takiej w owym wieku powagi, że przy zawarciu w r. 1422 pokoju z Krzyżakami nad Ossą, stolica litewska po raz pierwszy, razem z przedniejszymi miastami koronnymi, przypuszczoną została do poręki na dotrzymanie traktatu (Narbutt, VI, 442; Dogiel, Codex, IV, 110; Raczynski, Kod. dypl. lit., 285; Długosz, IV, 282).

Rozległe stosunki Witolda nie tylko z Polską ale z Rusią, Carogrodem, Tatarami i Zachodnią Europą, spowodowały nieraz do Wilna liczne i znakomite osoby i uczyniły je potem siedliskiem ważnych i świetnych wypadków. Kilkakrotnie przebywanie Jagiełły z licznym orszakiem i wspaniałe przyjęcie przez Witolda świadczyły wymownie o bogatych zasobach skarbcza w książęcego. R. 1414 Nowogród Wielki postów szych tu przysłała i nowe przymierze z w księciem zawiera. W latach 1427 i 1429 posłannicy pskowscy składali tu podwakroć przyjęte na siebie skutkiem ugody okupy. Na zamku to wileńskim po dwakroć w r. 1419 w. ks. litewski wynosił na dostojność hanów dwóch książąt tatarskich: Betzabułę i Geren Jerdena i mitrę im na głowę uroczystie wkładał; w tym samym zamku przyjmował i oglądał bogate dary od cara czarnomorskiej hordy Edygi, na wielbłądach pod szkarłatnem pokryciem przywiezione i 27 koni do tego przydanych. W tej stolicy posłowie czescy potrzykroć usilnie zapraszali Witolda na króla, ztąd wreszcie posłał im r. 1422 na tę dostojność Zygmunta Korybuta, synowca swojego (Prochaska, Polska a Czechy w czasach husyckich aż do odwołania Korybuta z Czech, Rozpr. wyd. hist. fil. Ak. Um., VII, 147; VIII, 11; Smolka, Szkice historyczne, I, 125). Za tego władcy r. 1427 dokończono i poświęcono w Wilnie kościół archiepiskopalny św. Jana, kosztem podobno miasta samego (Kraszewski, Wilno, II, 436).

O dwóch jeszcze kłęskach z tej epoki na W. spadłych ślad pozostał w historii. Na początku XV wieku góra zamkowa od nadzwyczajnych upałów osunęła się nagle i przywaliła dwór Moniwida, pana litewskiego, tuż pod nią leżący, znaczne szkody zrządziwszy. Ale dotkliwszą plagą była zaraza morowa, której uległo miasto w r. 1420 i z której umarł metropolita Cembłak.

Przed zgonem bohatera Litwy stolica jej zablęysła na chwilę nową świetnością i ściągnęła uwagę znacznej części Europy. Wiadome są z dziejów usiłowania cesarza Zygmunta o rozerwanie związku połączonych przez Jagiełłę narodów. Wiadome skutki kongresu łuckiego w r. 1429, na którym ofiarował koronę litewską Witoldowi. Pomimo oporu króla i rad koronnych Witold postanowił koronować się w Wilnie. Roku więc następnego przybywają tu zaproszeni w. książę Bazyli Ślepy z Moskwy, książęta: twerski, rjazański, odojewscy, metropolita Focyusz, Elias, wojewoda wołoski, Rusdorf, mistrz pruski, mistrz inflancki, książęta mazowiecy, hanowie tatarscy i mnóstwo innych książąt pomniejszych. Wspaniale podejmuje ich Witold, wszyscy gotują się obecnością swą uświetnić koronacją (Prochaska, Ostatnie chwile Witolda, 322). Lecz niespodzianie przychodzi wiadomość, że korony od Zygmunta przesyłane przejęte i zatrzymane zostały w Polsce, co się w rzeczywistości nie stało, bo Zygmunt uprzedzony nie wysłał ich wcale; natomiast zbliża się Jagiełło z orszakami rad koronnych, żeby odwrócić zgubne dla związku obu narodów zamiary Witolda. Ten, chociaż strapiiony przeciwnością, wyjeżdża o milę za miasto razem z w. ks. Bazyliem na powitanie króla, przyjmuje go po bratersku, ale po długich umowach, wszystkie jego starania o dostojność królewską próżnemi się stają. Rozjeżdżają się goście i sędziwy Witold znękany niepowodzeniem, skończywszy życie w Trokach ostatnich dni października roku 1430, pogrzebnym zostaje w Wilnie w obecności Jagiełły, w kaplicy przy kościele katedralnym św. Stanisława (Kirkor, Groby, II; Bazylika, 93; Długosz, IV, 383).

Nikczemne i kłótlive rządy burzliwego Świdrygajły, którego król mianował w. ks. Litwy po zgonie Witolda, nie dobrego ani pamiętnego dla jej stolicy nie zdziałały. Stosunki z Polską prawie zerwane, znacznie handel wileński z nią osłabiły, ale pomnażał się on z Prusami i Rusią (Narbutt, VII, Dodatki).

Nie były również pomyślniejszymi rządy następcy jego Zygmunta Kiejstutowicza (1431—1440), zaraz już w roku 1432 podstępny przeciw królowi knującemu (Raczyński, Kod. dypl. litew., 363); wszakże od niego pochodzi ponowienie dawniejszych swobód miejskich przez Jagiełłę i Witolda nadanych dla Wilna (Dubiński, I, c., 2, 3, 5). Przywilej jego 23 września r. 1432 zapewnił mieszczanom wolność handlu bez opłaty ceł i myta po całej ziemi litewskiej; a drugi, we cztery dni potem wydany, potwierdził im prawa magdeburskie, wyłączając od władzy wszystkich ziemskich i samemu tylko wójtowi poddając. Niezgody jednak między Zygmuntem i wdzierającym się do władzy Świdrygajłą zniweczyły wszelką powagę tych ustaw i nadzieje z nich po-

wzięte. Przywilej Zygmunta, mocą którego miasto otrzymało zarazem wagę, postrzygalnią sukna i prawo propinacyi z miodu, piwa i wina, potwierdzony został dopiero w r. 1441. Otóż niezgoda między książętami sprawiła, że Świdrygajło nie pomny na klęskę, jakiej doznał, przyszedł powtórnie z większymi siłami z Rusi i Litwy i po ustąpieniu Zygmunta zajawszy w r. 1433 Wilno, złupił je i spalił. Powrócił wreszcie Zygmunt i przeciwnika pokonał, a okrucieństwa, jakich się dopuszczać zaczął, znowu najwięcej dotknęły nie winne miasto. Wielu cudzoziemców kupców, nie będąc pewni jutra, opuszczali miasto, skutkiem czego handel upadał. I inne korzyści nie dochodziły mieszkańców, ponieważ i Zygmunt i Świdrygajło więcej w Trokach aniżeli w Wilnie przebywali. Zygmunt zostawił ślad swojej hojności w kilku nadaniach kościołowi katedralnemu i biskupowi jego. W r. 1440 zabity był w Trokach i pogrzebiony w Wilnie (Kirkor, Bazylika, 100).

Pomimo wielu ubiegających się o rządy w Litwie utrzymał się Kazimierz, drugi syn Władysława Jagiełły a brat króla Władysława Warneńczyka. Sam nawet Michał, syn Zygmunta, złożył mu hołd uległości, chociaż całe życie wicherzył i knuł przeciw Kazimierzowi, dopóki przez śmierć nie znalazł spokoju w katedrze wileńskiej (Gołębiowski, Dzieje Jagiellończyków, II, 99; III, 31—33; Kirkor, Bazylika, 100). Kazimierz, przyjęty z wielką czcią przez biskupa Macieja, senatorów i szlachtę litewską, przy powszechnej radości mieszkańców podniesiony na w. księstwo, zaraz potwierdził nadane przez poprzedników swobody municypalne (Dubiński, I, c., 7). Drugi przywilej z r. 1441 w Brześciu wydany ustanowił dwutygodniowe jarmarki, jeden na 3 Króle, drugi na Wniebowzięcie Pańskie (Dubiński, ibid.). Ożywiony niemi handel zagraniczny, otworzył odtąd dla kupców, gośćmi zwanych, różnego narodu, drogę do swobodniejszej zamiany towarów w Wilnie. Tym samym przywilejem miasto otrzymało na własność rozległe pole po nad Wilią—Łukiszki. W tymże samym roku uwolnił mieszczan od opłaty ceł po całej Litwie, oddzielnie zaś nadał im tę swobodę w handlu z Czernihowem.

Zostawszy królem rozciągnął ten sam przywilej do wszystkich kupców wileńskich, prowadzących handel w Polsce (Zbiór dawnych dyplom. i aktów, 2, 7). Przymierze zawarte w Wilnie z Pskowem, który pod opieką Kazimierza zostawał, rozszerzyło znacznie stosunki tego bogatego miasta z stolicą litewską (Malinowski, Kronika Wapowskiego, II, 391, przyp.). Rozdawał król szlachcie za zasługi place do zamku wileńskiego należące na zabudowanie i uwalniał w r. 1451 mieszczan, pod prawem magdeburskiem zostających, od dawania podwód. Wszystkie te urządzenia polepszały znacznie stan długo wylu-

dnianej i nekanej rozruchami stolicy i rozszerzały jej rozległość (Baliński, *Historya Wilna*, II, 30).

Za tego panowania częste zjazdy i obrady krajowe, przyjmowanie posłów zagranicznych i traktaty z nimi, uświetniły miasto i pamiętnem je w historii uczyniły. Kazimierz już to z przywiązania do dziedziny ojcowskiej, już zniewolony skutkiem chwiejnego połączenia się jej z Polską, połowę prawie królowania swego przepędził w Litwie, chociaż nie w samym tylko Wilnie przebywając, bo częściej jeszcze w zamku trockim lub na łowach czas przepędzał. W r. 1443 Hadzi Gerej na prośbę Tatarów krymskich uczyniony został hanem przez króla w Wilnie (Narbutt, VIII, 53, 89; Siestrzencewicz, *Histoire du Royaume de la Chersonèse Taurique*, na str. 351; Akta do dziejów zachod. Rosji, I, 61). W r. 1455 przyjmowani byli posłowie Ecyń Gereja, cara perekopskich Tatarów, ofiarujących posiłki na wojnę z Krzyżakami. W r. 1463 przybyli posłowie od miasta Kafy. Tu w r. 1467 zaszły przyjazne związki z hanem Mendli Gerejem; tu przybywali do króla r. 1468 namiestnik w. mistrza Henryk Plauen (Albertrandi, *Panow. Kazim. Jagiel.*, II, 100), a w r. 1485 ks. twerski, celem załatwienia różnych stosunków między swojemi krajami (Akta do dziej. Zachod. Rosji, I, 62, 66). W r. 1448 zjechało się do stolicy litewskiej bardzo wielu posłów z Rusi, od Tatarów, mistrzów: pruskiego i inflanckiego, z Nowogrodu, dla powinszowania Kazimierzowi korony. Pobyt ich był długi, przyjęcie hojne i świetne.

Ale najuroczystszą epoką dla W. za jego rządów był r. 1451. Obchodzono tu z postanowienia papieża Piusa II pierwszy jubileusz od wprowadzenia wiary chrześcijańskiej do Litwy. Obrzęd, na który mnóstwo pobożnego ludu się zgromadziło, dopełniony został w kościele katedralnym św. Stanisława (Długosz, V, 92; Przyjałkowski, I, 50; Narbutt, VIII, 107; Albertrandi, l. c., I, 58). Nie wyliczamy tu sejmów, czyli raczej zjazdów panów rad litewskich, bo niemal każdego roku kończyły się domagniem, za podburzeniem wojewody Gastolda, największego nieprzyjaciela unii z koroną, ażeby król namiestnika w Litwie naznaczył. Jeden z takich zjazdów r. 1464 pamiętnym stał się nadaniem krajowi ustaw sądowych, które poprzedziły statut litewski (Danilowicz, *Statut Kazimierza Jagiel.*, 1826, Wilno). Na innym r. 1477 dopraszano się u króla o powierzenie rządów w księstwie królewiczowi Janowi Albrechtowi, ale zamiast niego wystawił ojciec wyjeżdżając z Wilna r. 1478 innego syna, królewicza Kazimierza, nie dawszy mu jednak żadnej wyraźnej władzy. Ten pędząc życie w wielkiej pobożności, umarł w zamku wileńskim 4 marca 1484 r. jak pisze ks. Lipnicki (*Życie, cuda i cześć św. Kazimierza*, Wilno,

1858, str. 80), a podług Kirkora 1485 (Groby wielko-książęce i królewskie w Wilnie, str. 30 i Bazylika litewska, str. 102) i pogrzebiony został z powszechnym żalem w kaplicy kościoła katedralnego. Uznany za świętego i patrona Litwy.

Kazimierz Jagiellończyk, podobnie jak i Witold, starał się o utwierdzenie wyznania rzymskiego w Litwie (Kraszewski, *Wilno*, I, 162; Skarga, *Żywoty świętych*, wydanie z r. 1780, I, 141). On to zwał zakonników minorytów, bernardynami zwanych, r. 1468 do Wilna, gdzie im nadał rozległą płaszczynę nad Wilejką, z kilku domami i łąką, a także gajem; na tem miejscu zbudowano kościół i klasztor, najpierw drewniane, następnie murowane, do dziś dnia istniejące (Kirkor, *Przewodnik*, 153; Kraszewski, *Wilno*, I, 159). Za tego panowania powstał inny kościół św. Mikołaja, fundowany przez Hawulną Nakiennę, namiestnika wileńskiego, przodka Dowgiatłów (Niesiecki, II, 76; Grzybowski, *Skarb nieoszacowany*, 115), zapewne na miejsce drewnianego, z czasów giedyminowskich istniejącego.

Długie i spokojne panowanie Kazimierza Jagiellończyka już przez samo oddalenie klęsk wojennych stało się błogiem dla Wilna i znakomicie przyłożyło się do wzrostu jego. Pomyślność jednak istotna tego miasta rozwijać się zaczęła dopiero za Aleksandra, którego w r. 1492 po śmierci ojca panowie litewscy, nie czekając na zdanie rad koronnych, podnieśli na wielkie księstwo w kościele katedralnym (Wremiennik Sofijski, II, 241; Strykowski, II, 294). Jakoż, dla Wilna przynajmniej, rządy jego były pomyślnymi. Prócz potwierdzenia dawnych przywilejów, przyznano miastu wyłączny handel małmazją i innymi winami, oraz chmielem; nadano woskownią (Dubiński, l. c., 10). Ciągły pobyt Aleksandra na zamku wileńskim, z zaniedbaniem mieszkania w Trokach, pomnożył natychmiast liczbę porządniejszych budowli w mieście; panowie bowiem, do dworu i rady należący, zaczęli nabywać domy od mieszczan i przekształcać je na stosowne do swoich potrzeb dwory. Powiększyła się następnie zamożność i rozległość stolicy od r. 1495, kiedy Aleksander dla załatwienia sporów z carem Iwanem Bazylewiczem pojął w małżeństwo córkę jego Helenę. Świetność bowiem dworu pomnożona, przyciągała więcej ludności krajowej i zagranicznej; handlowe stosunki z Rusią większej rozciągłości nabrały. Wszakże niedługo te ostatnie trwały, dla wszczętej wojny z Moskwą 1499 r., niepomyślnej dla Litwy, która zaledwo r. 1503 koniec wzięła. Sześciolatek rozejm z carem Iwanem zawarty, znowu sprwadzać zaczął do Wilna kupców z Moskwy, Nowogrodu, Tweru i dalszych miast ruskich. Z tego powodu Aleksander, już królem po śmierci brata Jana Alberta obrany r. 1501, przywilejem r. 1503 wydanym dozwolił miastu zbudować dom gościnny, w którym kupcy ruscy obowiązani

byli stawiać, cło od towarów opłacać i o przybyciu swoim horodniczemu zaraz obwieszzać (Dubniński, l. c., 18); widzimy z tego, że przypuszczenia najnowszych historyków Wilna, jakoby gościnny dwór ruski datuje swe początkowanie od czasów Giedymina jeżeli nie wcześniej, oparte są li tylko na fantazyi piszących.

Od tego mniej więcej czasu bezpieczeństwo Litwy chwiać się zaczęło, a zatem i jej stolicy Wilna. Wiele przyczyn złożyło się na to: przedewszystkiem słabość Aleksandra do Glińskiego (Hlińskiego), z wyraźnem pokrzywdzeniem innej szlachty, wszczęte zatargi z Tatarami krymskimi i ciągła z nimi wojna. Najjazdy tatarskie dosięgały już Mińska i zagrażały już Wilnu, wówczas mieszczanie własnym kosztem zaczęli umacniać miasto. Zaczęto naprawiać oba zamki i wysokim murem otaczać miasto, zostawując pięć bram do wjazdu. Tatarzy posunęli się pod Lidę w r. 1505, lecz pod Klekiem pobici zostali przez Glińskiego. Zwycięstwo to poprzedziło zgon Aleksandra, zaszyły w d. 10 sierpnia. Pochowany został obok św. Kazimierza w katedralnym kościele (Kirkor, Groby, 31). Na kilka lat przed śmiercią fundował w r. 1501 dominikanów i dla tego portret jego naturalnej wielkości znajduje się w tym kościele. Z tego powodu niektórzy historycy utrzymują, że w tym kościele został pochowany. Tak nie jest. Pomnik jego w katedrze w czasie pożaru zniszczony został, ocalał tylko portret i ten przeniesiono do dominikanów. Za czasów Aleksandra czynną była w Wilnie mennica pod dozorem Ulryka Hołjusza, ojca kardynała (Czacki, l. c., 158). Podobno już za Witolda była mennica w Wilnie. W Kownie znaleziono denary srebrne z pogonią na jednej stronie, a na drugiej kolumnami jagiellońskimi. Z dokumentów z czasów Aleksandra słyhać o rublach litewskich. O rublach pisze i Czacki (O lit. i pol. pr., I, 179, wyd. Turow.), oraz Tyszkiewicz (Athenaeum, 1845, IV, 5, a także w rozprawie: Badania archeologiczne, str. 95). Za jego również czasów poznało miasto lekarzy i aptekę; rzemieślnicy zaczęli otrzymywać przywileje a mianowicie cechy szewckie i złotniczy. Powstał wówczas kościół św. Anny, dotychczas istniejący. Królowa Helena założyła monaster św. Ducha, a Mikołaj Radziwiłł, woj. wil., kościół Panny Maryi Śnieżnej i św. Jerzego męczennika, na pamiątkę zwycięstwa pod Klekiem, i w tym kościele osadził w r. 1514 karmelitów (obecnie seminarjum duchowne dyecezyjalne). Za Aleksandra nakoniec urządzona została zamożna biblioteczka na wyższym zamku (Kraszewski, Wilno, I, 196).

Od wyniesienia na w. księstwo Zygmunta, ks. głogowskiego, zaczyna się epoka lepszego a nawet najszcześliwszego bytu Wilna. Sprawiedliwy ten i rządny monarcha niczego nieopuszczał coby do wzrostu tej stolicy przyczynić się mogło a przez

większą część panowania swego przepędzając połowę czasu w Wilnie, dla wypraw wojennych, nie szczędził dlań przywilejów i nowych urzędzeń. Dość przejrzyć poważny Zbiór przywilejów Dubińskiego aby się przekonać, że za jego czasów i z jego inicjatywy lub opieki wiele najpożyteczniejszych zakładów w mieście tem powstało. Potwierdził nadania poprzedników swoich, prócz uwolnienia od myta po całej Polsce kupców wileńskich, zabezpieczony dla nich został od wszelkiej opłaty skład towarów w Kownie. R. 1522 miasto otrzymało na zupełną własność kramy znajdujące się pod ratuszem. Za porozumieniem się z wojewodą, który nad zamkami miał zwierzchność, uwolniono mieszczan od dawania do nich straży i urządzono odtąd siłę wykonawczą, z 24 pachółków złożoną, pod rozkazami magistratu, opatrzone bramy miejskie przyzwoitą warto (Kraszewski, Wilno, I, 210). Cechy pomnożono w liczbę i w rynsztunek wojenny opatrzone, stanowiły one w potrzebie milicyą miejską. Przez ugodę z biskupem zyskało miasto wyłącznie dla siebie prawo wybijania wosku i sprzedaży wina (Kraszewski, ibid. 211).

R. 1536, z powodu częstych sporów mieszczan z magistratem o zarząd miasta, król, po zasięgnięciu rady biegłych w prawie magdeburgskim, osobnym przywilejem nowy i stalszy porządek w administracyi miejskiej wprowadził (Dubniński, 35). Burmistrze z rajcami, obierani w połowie z mieszczan łańskiego a w połowie z greckiego wyznania, zarząd miasta mieli w swoim ręku. Wójt z ławnikami sądy sprawował. Początkowe przywileje dały nieograniczoną władzę wójtom, a dochodów żadnych więcej, prócz tych jakie mieć mogli z win sądowych. W r. 1432 wójtostwo wileńskie do miasta wcielone; w skutek tego mieszczanie wybierani byli na wójtów w ciągu panowań Kazimierza, Aleksandra, Zygmunta. W r. 1560 nobilitacya magistratu uszlachciła wójta. Wójtowie nosili zwykłe tytuły sekretarzy J. K. Mości. Apelacya od sądu wójtowskiego szła do króla. Zapozywany wójt nie był obowiązany odpowiadać tylko na miejscu w Wilnie. Wójt i ławnicy do administracyi miasta nie należeli.

Nie mamy dokładnego spisu wójtów wileńskich. Probował go ułożyć Baliński z różnych notat; Kraszewski, nie mając innych źródeł, przepisał z Balińskiego, my tąż drogą idziemy: 1) Jachno Ławrynowicz od r. 1485; 2) Mikołaj Otoczek 1506; 3) Mikołaj Prokopowicz 1511; 4) Szczęśny Langurga 1527; 5) Augustyn Rotundus Miesleski 1542; 6) Stanisław Sabina, dokt. med., 1584; 7) Tomasz Bildziukiewicz 1621; 8) Józef Piotrowicz 1649; 9) Stefan Byliński 1662; 10) Andrzej Kotowicz 1666; 11) Paweł Boim 1667; 12) Bartłomiej Cynaki 1680; 13) Andrzej Gierkiewicz 1688; 14) Jan Leszkiewicz 1690; 15) Stefan Moroz 1701; 16) Jakub Wargalowski

Stefanowicz 1713—1721; 17) Jerzy Fiedorowicz; 18) Onufry Minkiewicz 1753—1758; 19) Przemieniecki 1794 (Kraszewski, Wilno, III, 223).

Wiele jeszcze innych zbawiennych środków uchwalono do utrzymania porządku, obrony i wzrostu stolicy; ale to wszystko ściagało się do samego środka jej, to jest do części murem obwiedzionej, do juryzdyki ratuszowej, pod prawem magdeburskiem zostającej. Inne juryzdyki, jak biskupia i wojewodzińska, pod prawem pospolitem zostały, a co do administracyi od woli i urzędzeń biskupów i wojewodów zależały.

R. 1538 Zygmunt I postanowił dla powiększenia i ustalenia ludności miejskiej, aby szlachta nie miała mocy odbierać poddanych swoich z miasta, którzy przez sześć lat swobodnie w niem zamieszkałi. Ulryk Hozjusz, horodniczy i mincarz wileński, człowiek świątły i przemyślny, otrzymał od króla najprzód w r. 1515 pozwolenie na zbudowanie młyna, królewskim zwanego, na Wilence, z wolnością pobierania trzeciej miary za nakład. Powyżej zaś tego młyna w r. 1522 urządzono pierwszą w Litwie papiernię. W r. 1536 otrzymał Hozjusz drugi przywilej na wystawienie trwałego mostu na rzecę Wilii (Zielony most). Po zwróceniu wydatków na koszta budowy, poniesionych z naznaczonej od przejeżdżających opłaty, obowiązany był murować szpital publiczny przy kościele dominikanów św. Ducha, który potem zwał się szpitalem św. Trójcy, a istniał do końca XVIII w. Za czasów Repnina przeniesiony do klasztoru przy kościele św. Filipa i Jakuba i tam dotychczas pozostaje. Święcie dopełnił zobowiązań swoich. Hozjusz. Syn jego dokończył murowanie szpitala, przed którym już na lat kilkanaście wprzód założony był inny, może pierwszy w Wilnie szpital św. Maryi Magdaleny przy zamku, razem z kościołkiem tego tytułu (Kraszewski, Wilno, II, 218), nakładem i uposażeniem Marcina z Dusznik, kanonika wileńskiego, a zarazem doktora medycyny. Do wygody miasta posłużyło także rozproszanie do ważniejszych miejsc i domów rurami wody ze źródła za bramą Subocz zwaną (dziś po-misyjonarskie).

Za Zygmunta porządniej nieco zabudowało się Wilno, a mianowicie po dwóch pożarach w 1513 i 1530 zaczęło się w mury wzmacniać. W pierwszym z tych pożarów spłonął zamek dolny i przyległa część miasta. Zygmunt dźwignął zamek z ruin i na mieszkanie królewskie kazał go wyporządzić; syn zaś jego Janusz, biskup wileński, przy pomocy kapituły i składek odnowił kościół katedralny. R. 1508 zbudowany został klasztor na Zarzeczcu, p. t. Niepokalanego Poczęcia N. P. M., dla zakonnice bernardynek. Ks. Konstanty Ostrogski na podziękowanie Bogu za zwycięstwo odniesione pod Orszą, wymurował w r. 1514 nową cerkiew św. Trójcy na miejscu

dawnej, drewnianej i drewnianą cerkiew św. Mikołaja również z muru przebudował. W r. 1543 biskup Paweł ks. Holszański wybudował kościół św. Krzyża (dziś po-bonifraterski) z cegły, na miejsce drewnianej kaplicy, która w czasie ostatniego pożaru spłonęła. Również i msto na miejsce drewnianego domu gościnnego i kuznierskiego na skład i sprzedaż futer i czapek, wymurowało je z cegły; wreszcie domy prywatne zaczęto budować odąd pod sznur i za wiedzą urzędu miejskiego. Z owego czasu mamy opis Wilna w dziele Herbersteina, który będąc posłem cesarskim do Moskwy, był także i w Wilnie. Wiele naówczas było już murowanych kościołów i cerkwi ruskich, wiele i domów prywatnych. Z owej epoki mamy plan miasta Wilna, umieszczony przy dziele Urbium praecipuarum totius mundi (III, 59). Kopię niedokładną i bardzo zmniejszoną tego planu podał Kraszewski; dokładną kopię dołączono do XX tomu Aktów wydawanych przez komisję archeogr. wileńską.

Od czasów Zygmunta I ukazuje się początek szkół publicznych w Wilnie; ustanowiona w r. 1522 piąta prelatura scholastyka w kapitule miała na celu utrzymywanie szkoły katedralnej; około r. 1530 utworzono szkołę początkową przy kościele archiprezbiterjalnym św. Jana. Wtenczas także powstały tu drukarnie, około r. 1522 słowiańska u Jakuba Babicza, polska i łacińska około r. 1533 u Andrzeja Łęczyckiego (Narbutt, Dzieje, IX, 287; Kraszewski, Wilno, IV, 113). Król sam pierwszy utworzył zbiór ksiąg, które w dolnym zamku umieścił i pierwszy przyczynił się do założenia stałej i porządnej apteki w mieście.

Kilka jeszcze ważnych wypadków historycznych zaszło w tym czasie w Wilnie: r. 1509 Zygmunt zaprzysiął tu pokój z carem Bazylim wobec posłów jego. Wtenczas także na zjeździe panów Gliński ogłoszony został zdrajcą kraju. W tymże samym czasie odprawił się sobór duchowieństwa na Rusi litewskiej pod metropolitą Józefem Sołtanem (Karamzin, VI, 374, noty). R. 1513 umarła królowa Helena, pogrzebiona w cerkwi Boga Rodzicy. R. 1514 przyjmował król wspaniale powracającego z pod Orszy Konstantego ks. Ostrogskiego. R. 1522 na sejmie litewskim nadany statut dla w. księstwa, od którego samo tylko Wilno, w części do juryzdykcyi ratuszowej należące, wyłączone zostało, jako sądzące się prawem magdeburskiem; w r. 1528 król podpisał osobną ustawę dla ziemi żmudzkiej; roku 1529 na walnym sejmie w Wilnie miasto zobowiązane zostało do złożenia na potrzeby wojenne 1500 kóp groszy litewskich (Działyński, Zbiór praw litewskich); r. 1538 odbył się synod dyecezalny w kościele św. Jana.

Obok tych wypadków, wpływających mniej więcej na pomyślność miasta, dotknęło je także kilka klęsk, a mianowicie: oprócz pożarów w la-

tach 1513, 1530 i 1542, w którym spalił się kościół katedralny, morowa zaraza przyniesiona przez Tatarów w r. 1506 i powtórnie około r. 1533 panująca.

Jeszcze za życia ojca młody Zygmunt August, ożeniony z Elżbietą, córką Ferdynanda, objął w r. 1543 rządy w. księstwa i razem z żoną zamieszkał w dolnym zamku. Odtąd Wilno stało na stopie innych znaczniejszych miast europejskich. Światłość dworu królewskiego, zbiór najmożniejszych panów, budowanie przez nich pałaców i domów, ściągano do miasta cudzoziemców, doskonalono rzemiosła, ożywiało przemysł i handel a ludność do 100000 podniosło. Nim do tego jednak przyszło mieszczenie zaraz po przybyciu Augusta w 1544 ucierpieli bardzo od głodu, który, z powodu szarańczy w roku minionym, cały kraj przycisnął. Rządy sprawiedliwe i czynne młodego króla i dobroć jego żony usuwały dotkliwość klęski, szerzyły wszędzie pomyślność

Prędko jednak wszystko się zamieniło w smutek i żalobę. Elżbieta w kwiecie młodości umarła 1544, pochowana w kościele katedralnym obok Aleksandra (Kirkor, Groby, 33). Od tej chwili Zygmunt August był mniej pilnym w zarządzie krajem.

Gdy Barbara Radziwiłłówna Gastoldowa zajęła myśl i serce Augusta, zaczął on porządniejsze życie prowadzić, co i na rządy państwa dodatnio wpłynęło. Tajemny ślub zawarto r. 1547, a gdy w r. 1548 umarł Zygmunt Stary, Barbara koronowana została (Baliński, Pisma historyczne, I, II). Wilno stało się ulubioną stolicą Zygmunta Augusta. Pomyślność rosła z dniem każdym, utwierdzając się coraz bardziej w zasadach prawa magdeburskiego, zbliżało się do Krakowa pod wielu względami. R. 1543 zapadła uchwała o testamentach mieszczań oraz wzbroniono wojewodom mieszkanie się do spraw miejskich. R. 1545, po zrzeczeniu się zarządu szpitala św. Trójcy przez Jana Hozjusza, król poruczył go miastu, opiekę zaś nad szpitalem przyjął na siebie. R. 1547 na sejmie w Wilnie odbytym zostało ważne urządzenie dla dobra miasta względem przekupniów, których nadużycia starano się ukroić. Tegoż roku powstała w Wilnie tuż za miastem pierwsza huta szklanna, na którą przywilej wyjednał sobie dworzanin królewski Palecki. Zygmunt August ilekroć razy załatwił nagłejsze sprawy w Krakowie, powracał niezwłocznie do Wilna, dla tego za jego panowania najwyższa pomyślność otaczała miasto. Opatrzone najlepszymi rzemieślnikami z Krakowa, pomnożyło u siebie liczbę cechów. Coraz większa liczba cudzoziemców, a mianowicie przybyszów z Niemiec, osiadła w mieście, przyczyniając się razem z możniejszymi krajowcami do lepszego zabudowania miasta. Sam król nakładem własnym zamek przyozdobił, założył przy nim fun-

damenta kościoła św. Anny (nie należy mieszać tego kościoła z Witoldowskim tegoż imienia, do dziś dnia istniejącym), gdzie grób dla siebie i dwóch żon swoich przeznaczył (Jagiellonki Polskie, I, 270, Przędziecki i Szujski), a nade wszystko fabrykę broni przy zamku nad Wilią fundował (Puszkarnia), zkąd działa, rusznice i różnego rodzaju pociski a nawet proch rozsyłano po zamkach litewskich.

Zygmunt August wreszcie doprowadził mienicę wileńską pod sterem Justa Ludwika Decjusza do stanu udoskonalenia, równającego się najpierwszym owego czasu zagranicą (Zagórski, Monety, 115; Baliński, Hist. Wilna, II, 284). Ponowem jej urządzeniu przeniesiono ją do domu murowanego przy ulicy Niemieckiej, kupionego w r. 1545 przez Hornostaja, podskarbiego litewskiego, za 500 kóp groszy litewskich. R. 1552 potwierdził król ułożony na zgromadzeniu miejskiem wielkierz czyli sposób postępowania sądowego podług praw magdeburskich, mianowicie co do opłat różnych z wyroków wynikłych (Plebiscyt albo Wielkierz Miasta J. k. m. wileńskiego, Dubiński, 299—312); szlachcie nabywającej domy w obrębie jurysdykcyi ratuszowej posuszeństwo dla magistratu nakazał; cechy rzemieślnicze, znacznie rozkrzewione, na nowo urządził.

Z cechów, które od czasów jagiellońskich początek swój datują, następujące przetrwały do dni naszych: czapników, safianników, jubilerski, bednarski, stolarski, siodlarski, powoźniczy, tkacki, garncarski, krawiecki, powroźniczy, zegarmistrzowski, tapicerski, fortepianiczy, płatnerski, rękawiczniczy, ślusarski, gwoździarski, szewcki. Żydowskie: kominiarzy, piekarzy, bawełników, cyrulików, szetotkarzy, kowalów i ślusarzów, fakrykantów mebli, krawców, kuśnierzy, bronzowników, szklarzy, parasolników (Kraszewski, Wilno, III, 269—289; Kirkor, Przewodnik, 97).

W następnych latach ważniejszymi jeszcze przywilejami obdarzył Zygmunt August Wilno: na sejmie w r. 1560 odbytem miasto razem ze szlachtą otrzymało pozwolenie wysyłania na sejmy posłów swoich, z czego też zaraz skorzystać nie zaniedbało na sejmie unii; inny zjazd litewski, w Grodnie w 1568 dokonany, nadał mieszczańom, którzy będą sprawować nie naganie urzędy miejskie, przywilej szlachectwa i wszystkie jego prerogatywy; magistratowi zatwierdził używanie dawnej pieczęci z wyobrażeniem św. Krzysztofa na czerwonym laku, a nakoniec zapewnił mieszkańcom Wilna sprawiedliwość w rozdawaniu gospód dla posłów i dworu królewskiego. Od tej epoki poczyna się wyzwolenie stanu miejskiego w stolicy litewskiej i przypuszczenie go do swobód krajowych wraz z innymi stanami obu narodów, połączonych ostatecznie na sejmie lubelskim 1569 r.

W pośród takiej pomyślności i wzrostu Wilna

nowe opinie religijne, dotąd mało kogo obchodzące, zaczęły się coraz wyraźniej objawiać między jego mieszkańcami i poruszać umysły wszystkich. Jeszcze w r. 1539 jakiś ksiądz Abraham Kulwa, powróciwszy z Niemiec, rozsiewać zaczął zasady Marcina Lutra i już nawet szkołę założył; ale zamiary te zniweczył Paweł ks. Holszański, biskup wileński; po Kulwie inny duchowny, miany za Wiklefistę, około r. 1555 miewał kazania w kościele św. Anny dla Niemców i odnowił nieznacznie zakazaną naukę. Gdy się spostrzegła kapituła i ten wygnany został. Wszakże odtąd nasiona reformy potajemnie rozkrzewiać się zaczęły (Baliński, Pisma historyczne, III I; Łukasiewicz, Dzieje wyznania helvec. na Litwie, I, str. 1, uwaga; Nowodworski, Encyklop. kościelna, VII, 287; Kojałowicz, Miscelanea rerum, str. 12; Adamowicz, Kościół augsburgski w Wilnie). Już było w mieście kilku ludzi możnych, którzy się nią opiekowali, jak Morsztyn, który w domu swym dozwalał nauczać skrycie temuż samemu wygnańcowi. Ale w r. 1556 Mikołaj Radziwiłł Czarny, woj. wil., odważył się nawet dwór swój na przedmieściu Łukiszkach zamienić na zbór dla reformatorów. Co większa sam Zygmunt August patrzył na to obojętnie a nawet i pobłażał, pociągnięty do tolerancji silnym wpływem ducha czasu. Za jego upoważnieniem Radziwiłł przeniósł nawet zbór do środka miasta do własnego pałacu.

Odtąd reforma religijna bujnie krzewić się zaczęła w stolicy Litwy i ztąd rozlała się na cały kraj (Łukasiewicz, l. c.; Adamowicz; Bukowski, Dzieje reformacji, I, 329—367). Chciał wstrzymać gwałtowny ku niej popęd przybyły w r. 1555 do Wilna Alojzy Lippomani, legat papieżki, ale król nie dał się nakłonić do użycia ostrych środków w celu zatamowania nowych opinii (Relacye nuncyuszów apostolskich, I, str. 13 in.). Skutecznie temu postanowił zarządzić biskup wileński Waleryan Protasewicz sprowadzając r. 1569 jezuitów, których głównym celem zwalczanie różnowierstwa. Zrazu jednak niełatwo było nowym przybyszom usadowić się w Wilnie (Kirkor pod pseudonimem Śliwowa ogłosił po rusku w Ruskim Wiestn. monografię: Jezuity w Litwie, w której szczegółowo opowiada o pierwszych chwilach przybycia jezuitów do Wilna). Baliński utrzymuje, że kapituła nawet nie miłym okiem okiem na nich patrzyła, a Piotr Royzys, kanonik wileński i proboszcz kościoła św. Jana, sławny prawnik, całemi siłami opierał się razem z magistratem przyłączeniu tej świątyni do ich kolegium; Kirkor przeciwnie dowodzi, że kapituła wysłała na spotkanie ich deputata od siebie, a kościół św. Jana i przyległy dom stał się własnością jezuitów (Oryginalne dokumenty z epoki osiedlenia się jezuitów w Wilnie, służące do wyjaśnienia ich historii, znajdują się w Bibliotece publicznej wileńskiej, w oddziale

rękopisów, fasc. I, NN. 25, 34, 35, 42) Od tej epoki reforma znalazła potężnych nieprzyjaciół w jezuitach, ci bowiem potrafiliby ją ostatecznie zwalczyć.

Ciągły pobyt Zygmunta Augusta w Wilnie uczynił to miasto pamiętnem w dziejach z powodu znakomitych wydarzeń. R. 1551 pogrzał król ukochaną żonę swoją Barbarę (Przeździecki, Jagiellonki Polskie, III, 243; Kirkor, Bazylika litewska, 104; Czasy Zygmunta Augusta Gołębiowskiego, I, 28) w kościele katedralnym. R. 1555 odbył się synod dycieczalny, na którym postanowiono ustanowić urząd inkwizytora. R. 1557 wyruszył król z wojskiem do Inflant. R. 1561 Gotard Kettler razem z arcybiskupem rygskim uroczyscie poddali mu w hołd Kurlandę, a Inflanty z Estonią na dziedzictwo. R. 1562 d. 4 października odbył się w Wilnie z wielką uroczystością ślub Jana, ks. Finlandy, z siostrą królewską królowną Katarzyną w kościele katedralnym, który dawał biskup Protasewicz, a potem wspaniałe wesele, na którym przy oddawaniu królowny miał mowę ksiądz Myszkowski (Pamiętnik sandomierski, 61—66).

Gdy w r. 1563 wojska cara Iwana Bazylewicza (który się starał o Katarzynę Jagiellonkę) po wzięciu Połocka już zagroziły Wilnu, a posłowie Augusta stanawszy w Moskwie w grudniu nie mogli doprowadzić do układu, wyszli ztąd Mikołaj Radziwiłł, het., i Grzegorz Chodkiewicz z wojskiem naprzeciw wojewodom ruskim i na polach Druckich w walnej bitwie je pokonali. Nie było jednak końca tej wojnie, zbiegły z Moskwy książę Kurbski, udawszy się do Wilna pod opiekę Augusta, więcej jeszcze zawikłał ułatwienie warunków pokoju. Nie prędko, bo aż w r. 1568 rozjem między stronami wojującymi przyszedł do skutku.

Na sejmie w r. 1564, w Bielsku odbytym, król nadając drugi Statut dla Litwy, nowym swoim przywilejem wyłączył od niego mieszczan wileńskich, jako uległych prawom magdeburskim.

Na schyłku tego błogosławnego dla Wilna panowania w r. 1571 głód okropny dotknawszy kraj cały, sprowadził znowu zarazę, która przeszło rok grasując w samym mieście, zgładziła około 20000 mieszkańców.

Wojownicze panowanie Stefana Batorego, po krótkim pobycie na tronie Henryka Walezyusza, w dziesięcioletnim przeciągu czasu (1576—1586) nie wywarło żadnego niepomyślnego wpływu na byt materialny mieszkańców miasta Wilna. Owszem, jeżeli przestało być ciągłą stolicą króla, jak było za Augusta, zawsze jednak znaczenia raz nabytego nie postradało, nieustannie ożywiane pobycem króla, który w istocie nie miał stałej stolicy, bo pół życia w obozie przepędził, a także przez ciągły ruch wojska i zapasy religijne. O te dwa przedmioty obija się tylko cała historia Wilna za Batorego.

Po pierwszym przejeździe przez stolicę litewską w r. 1577, kiedy się w następnym na dłuższy czas tu wybrał idąc na wojnę, w pośród przygotowań, gdy w puszkarni pod zamkiem działa lano a pułki jedne po drugich ciągnęły ku Dzwinię, król troskliwy o pomnożenie oświaty w kraju, pomimo oporu wielu senatorów, w większości akatolików, ustanowił przy kolegium jezuickim akademią (Rostowski, Litvanicar. Societ. Jesu, I, 61; Albertrandy, Panow. Henr. Wal. i Stef., I, 294; Baliński, Dawna akademia). Biskup Protasewicz, pierwszy jej opiekun, wzbogacił ten zakład fundacją bursy Waleryańskiej dla ubogich uczniów, a biblioteka akademicka, powstała jeszcze z zapisu ksiąg posiadanych przez Zygmunta Augusta i chowanych na zamku pod dozorem Łukasza Górnickiego, wzbogaciła także ten zakład (Bieliński Józef, Stan nauk na Litwie, str. 525). Jezuici silnie się wzięli za publiczną instrukcją, widząc w niej całą nadzieję wykorzenienia reformy, która li tylko dzięki powszechnej ciemności tak szybko się rozwinięła, i dla tego gdy Batory w r. 1579 siedł pod Połock, znalazł akademią w największym rozwoju. W tymże czasie znajdowali się w Wilnie posłowie tatarscy, ofiarujący posiłki, i Gotard Ketler, ks. kurlandzki, dla złożenia hołdu.

Tegoż roku król powracając z wyprawy potwierdził niektóre przywileje miasta (Dubieński, l. c., 132). Przebywanie tego monarchy w Wilnie po raz trzeci w r. 1580 równie się stało pamiętnem, gdy biskup żmujdzki Giedrojc oddawał publicznie w kościele katedralnym Batoremu miecz i czapkę książęcą, poświęcone i przysłane przez Grzegorza XIII, w obecności legata Jana Andrzeja Caligario (Kojałowicz, Miscellanea, 24, 25).

Wtenczas także Kasper Bekiesz, arianin, zmarł w Wilnie i pochowany został na górze nad Wilejką. Góra od tego czasu nazywa się Bekieszową (Kraszewski, Wilno, I, 299). Grzegorz Ościk, znakomity rodem, przekonany o zdradę i fałszerstwo monety, ścięty został publicznie tegoż roku (Bieliński Józef, Ród Chreptowiczów Rkps. 37). R. 1581 zaczął się ważnym i pożądanym wypadkiem, urządzeniem trybunału litewskiego.

Po śmierci Mikołaja Radziwiłła Czarnego wyznawcy helweccy pozbawieni zostali domu modlitwy, gdyż syn jego, Sierotką zwany, w 1565 r. dany im dom odebrał. Stryjeczny brat zmarłego, Rudym zwany, kupił dla nich od Hornostaja 1579 dwór blisko cerkwi Preczystej. Wówczas kalwini zaczęli jak dawniej odprawiać nabożeństwo, szkołę i drukarnię utrzymywać. Jezuici zaczęli przeciwdziałać, lecz Batory z obozu pod Pskowem 20 września 1581 niedozwolili im tego (Łukaszewicz, Dzieje wyznania helw. na Litwie, II, 114).

Z równąż przezornością zapobiegł król Stefan

zamieszkom, skutkiem wprowadzenia poprawnego kalendarza 1582 wynikłym. Mieszczanie wschodniego wyznania nie chcieli go przyjąć. Batory okrył ich swą opieką i zalecił, ażeby stawanie w sądach w dni świąteczne dla wyznawców wschodniego kościoła nie było obowiązkiem (Dubieński, l. c., 149).

Za panowania Zygmunta III inne nastąpiły czasy dla Wilna. Przedewszystkiem okropny głód, a za nim choroby zaraźliwe w 1588 i 1589 zaczęły gnębić mieszkańców. Zygmunt potwierdziwszy przywileje miasta na sejmie koronacyjnym, pierwszy raz je oglądał w takim stanie nieszczęśliwym przejeżdżając do Rewla, ale nie zaradził złemu (Dubieński, l. c.; Rostowski, l. c., ks. III, str. 167). Umysł jego był całkowicie zajęty sprawami religii. Dokonana w r. 1590 na synodzie brzeskim unia kościoła wschodniego z rzymskim wkrótce wprowadzoną została do Wilna, wywołując tu pamiętny związek niechętnych jej greków z protestantami, pod przewodnictwem Konstantego ks. Ostrońskiego, w 1599 w celu zabezpieczenia wyznań i praw politycznych różnowercom służących (Kraszewski, Wilno, I, 313, 408). Odtąd zaczęły się nieustanne walki religijne, naruszające pokój publiczny i roznoszące zgorzsenie powszechne. Cerkiew św. Trójcy, oddana unitom, odebraną została w r. 1607 przez greków, co i trybunał potwierdził, Zygmunt unieważnił postanowienie trybunału i powrócił ją unitom.

Zacięte rozterki trwały także między katolikami i protestantami. Jezuici, potężni słowem i nauką, przenieśli walkę na pole kaznodziejstwa i piśmiennictwa. Na czele stanął Skarga jako obrońca kościoła, przeciw niemu występował niemniej znakomity Wolan. Walka ta poruszyła wszystkie umysły, a z tej polemiki teologicznej, wypłynęły znakomite utwory literackie, stanowiące ozdobę literatury polskiej w Wilnie. Jezuici zwyciężyli, reforma upadła, reforma tak potężna do niedawna w Litwie, gdzie jeden na tysiąc szlachty był tylko katolikiem, a na Żmujdzi sześć kościołów parafialnych katolickich za ledwo się pozostało. Z czasów tej walki powstało w Wilnie wiele drukarni. Oprócz wzmiankowanych powyżej należy zanotować jeszcze Radziwiłłowską, później jezuicka, Majmoniczów, Tymofiejewicza, Pietkiewicza, Kartzanów, Kmity, Wolbrameczyka, Ulryka i Salomona Sultzerów i wreszcie Wolana.

Z tejże epoki datuje się głośne zajście między Radziwiłłem Krzysztofem, wojewodą wileńskim, a kasztelanem wileńskim Hieronimem Chodkiewiczem o rękę Zofii Olekiewiczówny, ostatniej dziedziczki ks. słuckiego. Zajście to było niejako przepowiednią niesforności możnowładzców w kraju (Naruszewicz, Życie Chodkiewicza, I, 27, ed. Mostowskiego).

W r. 1602 powtórna morowa zaraza nawie-

dziła Wilno, a 1610 r. groźny pożar za murami przy kościele św. Stefana. Pożar skutkiem silnego wiatru ogarnął większą część miasta, a nakoniec strawiłszy 4700 domów, 10 kościołów, kolegium jezuitów, obrócił się na zamek. Wówczas spłonął ten starożytny gmach, kosztem Jagiellonów odnowiony, spaliła się katedra, tylko kaplica św. Kazimierza ocalała; nawet most na Wilii zaczął gorzeć. Królowa Konstancja, obecna wówczas w mieście, ratując się z płomieni na łódkach ze swojemi kobietami zaledwo z życiem uszła; kilka jednak kobiet z jej otoczenia utonęło. Klęska ta tyle wrażenia zrobiła, że ją nawet opiewano w żalosnych rymach (Baliński, Dawna akademia, dodatek), a tak była dotkliwa, że miasto zaledwie po latach kilkunastu, przy usilnych staraniach mieszczan, bogatych dawną zamożnością, mogło przyjść do siebie. W kilka lat później nie mniejsza klęska spadła na nieszczęśliwe miasto: w 1624 i 25 powstało tak srogie powietrze morowe i głód, że trzecia część prawie ludności miejskiej wyginęła (Rostowski, I, c., str. 303) Te klęski i mniejszej wagi lecz niemniej liczne, o których nie wspominamy, sprawiły, że rząd przedsięwziął środki utrzymujące nadużyca.

R 1600 uchwalono dla wszystkich trzech juryzdyk, którym jedno miasto z wielką szkodą swoją podlegało, jednostajne przepisy porządku obowiązujące wszystkich. Oprócz trzech juryzdyk: zamkowej czyli wojewodzkiej, miejskiej i biskupiej (katolickiej), były jeszcze juryzdykce metropolitów unickich i ks. franciszkanów. Ci ostatni „jeszcze za Zygmunta Augusta ad propagationem fidei catholicae do Wilna wprowadzeni lubo iurisdictioni swoię sądową y woyta mieli, nihilominus, z pewnej okazyey, w roku tysiąc pięćset pięćdziesiąt wtorem od tej jurydyctey są odsądzeni“ (Bibl. publ. wileńska, Oddział rękop. Sala B, szafa 2, teka 202, dokument 81). Co się dotyczy juryzdykcy metropolitów unickich, to o takowej prawie że nie wiadano, dopiero ostatniemi czasy w archiwum akt dawnych odszukano kilka dokumentów bez zaprzeczenia świadczących o istnieniu tej juryzdyki. W archiwum monasteru Troickiego w Wilnie znajduje się plan części miasta Wilna, należącej do juryzdyki metropolitów unickich. Plan ten z oryginału skopiowany, dołączony został do 20 tomu aktów wydawanych przez komisję archeologiczną wileńską. Utrzymujący szynki o 7 godzinie na półzegarzu zamykać je byli powinni i gasić ogień; o przyjezdnych i podejrzanych zaraz dawać znać do ratusza; zabroniono chodzić po ulicach w noey, przechowywać kobiety luźne, kupować rzeczy kradzione, tandeciarzom wyznaczone były pewne tylko miejsca do handlu i niektóre dni; przekupniom wzbrowniono po drogach i przedmieściach nabywać produkty od przyjeżdżających. Nakoniec zobowią-

zano mieszkańców wszystkich juryzdyk do zgody i wzajemnej pomocy, do ratunku w czasie ognia. Na nieposłusznych naznaczono kary pieniężne i więzienne.

R 1603 urządzono według zalecenia królewskiego cechy kupeców i rzemieślników skórników; r. 1605 zalecono szlachcie posiadającej domy płacić jak dawniej podatki do miasta: potwierdzono pobieranie myta od nowo odbudowanych mostów na Wilence. R. 1610 zaczęło miasto przedstawiać królowi zamiast jednego czterech kandydatów na urząd wójta; a w r. 1611 zwolniono na cztery lata od poboru. Wszystkie te zarządzenia i przywileje zawdzięczało miasto w znacznej części ówczesnym wojewodom wileńskim: Janowi Karolowi Chodkiewiczowi i Lwu Sapieże.

W ciągu panowania Zygmunta III znaczne fundacye kościelne pomnożyły się w mieście: ze składek pobożnych powstał kościół św. Nikodema za Ostrą bramą; Lew Sapieha zbudował kościół i klasztor św. Michała, na miejscu swego dworu, sprowadził i osadził w nim klaryski i bogate je uposażył. Stefan Pac r. 1626 wystawił kościół św. Teresy przy Ostrej bramie a Dubowicz, rajca miejski, klasztor przy tym kościele. W klasztorze zamieszkałi karmelici bosci i oni to zaopiekowali się obrazem Matki Boskiej na bramie Ostrej umieszczonym, który naówczas nie będąc cudownym, mało uwagi zwracał na siebie.

O obrazie Ostrobramskim zaczynają pisać historycy Wilna dopiero w XIX w. Przypuszczają jedni, jak Kraszewski, że z V w. pochodzi; drudzy, jak Narbutt i Sokołow, że przez Olgierda z Chersonezu był sprowadzony; inni wreszcie twierdzą, że objawił się w Wilnie w XIV w. i odtąd słynie cudami. To ostatnie jest najmniej prawdziwem, zważywszy, że ani Kojałowicz, ani Stebelski, którzy w przeszłych wiekach pisali o cudownych obrazach na Litwie, nie wspominają wcale o obrazie Ostrobramskim. W obec tak różnorodnych sądów, wywołujących namiętną polemikę, pojawiła się rozprawa Heleny Bielińskiej (Kilka słów o obrazie i kaplicy N. P. Ostrobramskiej w Wilnie, Kraków, 1892), w której, na podstawie zbadania samego obrazu pod względem sztuki malarskiej, p. Bielińska dowodzi, że obraz malowany jest olejno na deskach nie gruntowanych. Wykonany jest umiejętnie i wprawnie pod względem rysunku, wyboru rzeczy, ich układu i obróbienia technicznego. Kolory kładziono szeroko, a w światłach nawet gęsto, pędzlami szerszianami grubemi, w cieniach zaś i na twarzy kolory bardzo lekko są położone. Farby są pospolite, ziemne. Na twarzy Matki Boskiej w wielu miejscach prześwieca się deska, czego na obrazach starodawnych, jeszcze nawet w XIV w., być nie mogło, gdyż wówczas kładziono tak w świetle jak w cieniach

kolory kryjące. Suknia malowana ponsowo, rękawy żółte, płaszcz granatowy, podszycie płaszcza zielone. Tło obrazu koloru brunatnego. W ten sposób przedstawiwszy rzecz swą p. Bielińska dowodzi dalej, że obraz Ostrobramski nosi na sobie wszystkie znamiona szkoły włoskiej, epoki po-rafaelowskiej, pochodzi więc z XVI w. i najprawdopodobniej malowanym był w Wilnie przez jakiegoś zakonnika, lub przez człowieka świątobliwego, który się napatrzył na znakomite religijnej treści obrazy szkoły włoskiej. Dowodzenia przeto niektórych o byzantyjskiem pochodzeniu obrazu i sprowadzeniu go przez Olgierda w XIV w., nie wytrzymują naukowej krytyki.

R. 1604, za wspólnem staraniem króla, biskupa Wojny i Lwa Sapiehy, założono wspaniałą kościół św. Kazimierza i oddano jezuitom (dziś Sobór prawosławny św. Mikołaja). R. 1622 biskup Eustachy Wołłowicz wznosił dla jezuitów kościół św. Ignacego (dziś klub wojskowy); tenże biskup fundował kościół św. Katarzyny i w klasztorze przy nim osadził benedyktynki. Jerzy Chreptowicz, wojew. nowogrodzki, wymurował kościół św. Filipa i Jakuba dla dominikanów w r. 1632 na przedmieściu Łukiszki (Bieliński Józef, Ród Chreptowiczów, Rkps., 138); a Wojciech Chłudziński kościół Wszystkich Świętych dla karmelitów trzewickowych. Najpamiętniejszą ze wszystkich uroczystości wileńskich za Zygmunta III było podniesienie na ołtarz w r. 1604 ciała niedawno kanonizowanego św. Kazimierza. Uroczystość tę podług dawnych źródeł opisał i drukiem ogłosił dzisiejszy oficyał wileński ks. prałat Lipnicki (Życie, cuda i cześć św. Kazimierza, Wilno, 1858).

Panowanie Władysława IV (1632—1648) jest dla Wilna przedłużoną tylko epoką upadku i utraty dawnej zamożności. Jednakże za jego czasów miasto było pełne uroczystości i odwiedzane przez znakomitych cudzoziemców, co mu nie mało korzyści przyniosło. Władysław lubił w niem przebywać i nieraz długo mieszkał z licznym dworem, załatwiając ważne sprawy polityczne. W r. 1633 po koronacji i potwierdzeniu na sejmie przywilejów wileńskich (Dubieński, l. c., 193), Władysław przybył tu razem z królewiczem Janem Kazimierzem w pochodzie na wyprawę wojenną ku Smoleńskowi. Dwa miesiące mieszkał na zamku, zasiadając na sądach lub też polując w okolicach. Wtenczas 20 lipca złożył tu królowi hołd lenności Fryderyk Ketler, ks. kurlandzki, a nazajutrz odbył się wobec króla wspaniały pogrzeb Lwa Sapiehy w kościele św. Michała, na którym miał kazanie Kazimierz Sarbiewski (Kognowicki, Życie Sapiehów, I, 197). W powrocie z wyprawy w r. 1634, po zawarciu pokoju w Wiaźmie, znowu Władysław czas niejakiś zabawił w Wilnie. W r. 1636 pobyt Władysława w Wilnie przeciągnął się przez

całe lato od 7 marca. Równocześnie z nim byli: Jan Kazimierz, Anna Katarzyna Konstancya, nuncyusz Philonardi, posłowie hiszpański i siedmiogrodzki (Rostowski, l. c., 357). Wówczas to Waleryan Magni, kapucyn, agent dworu cesarskiego, ułożył małżeństwo Władysława IV z arcyksiężniczką Cecylią Renatą, które niebawem przyszło do skutku. Najdłuższe zaś przebywanie Władysława IV w Wilnie przypadło w r. 1639, kiedy 27 stycznia razem z królową Cecylią przyjechał.

Do ważniejszych czynności jego w Wilnie należy przyjęcie poselstwa od Gdańszczan, nadanie inwestytury Wilhelmowi Ketlerowi na księstwo kurlandzkie (Albrycht Radziwiłł, Pamiętniki, I, 391) i zagajenie układów z Ludwikiem XIII o wyzwolenie uwięzionego Jana Kazimierza. Ztąd, po wszystkich tych sprawach, udał się król do Baden, dokąd mu towarzyszył lekarz wileński Maciej Lettow. R. 1642 odbyła się za bytności królewskiej uroczystość kościelna na cześć św. Józafata męczennika, którą poprzedził przegląd wojsk za miastem (Rostowski, l. c., 361). R. 1643 przyjmował Władysław Waldemara, królewicza duńskiego, jadącego do Moskwy w sprawie zaślubin carówny Eudoksyi. Po tych wszystkich dniach wesółych, które król w stolicy litewskiej spędził, nadszedł z kolei czas smutku. R. 1644 królowa z przestachu na polowaniu poroniła i wskutek tego 24 marca umarła na zamku wileńskim (Kwiatkowski, Dzieje Władysława IV, 278, 286). Krócej bawił król w Wilnie 1648 r., chociaż umyślnie tu zjechał dla pokazania go drugiej swej małżonce Ludwice Maryi; ale czas swój spędzał użytecznie dla kraju, zasiadając często na sądach relacyjnych i godząc zwaśnionych możnowładców (Kwiatkowski, l. c., 363). Królowej podobało się Wilno. Wjazd do miasta, mimo wielkiego mrozu, odbył się bardzo wystawnie d. 19 marca (Radziwiłł, l. c., II, 286). Ostatnio tu raz odwiedził Władysław ulubioną stolicę; gdyż 4 maja tegoż roku zakończył życie w Mereczu. Serce jego spoczęło w sklepie królewskiej kaplicy św. Kazimierza. Dnia 10 maja 1861 r., staraniem Eustachego hr. Tyszkiewicza, po prawej stronie ołtarza św. Kazimierza wzniesiono pomnik Władysławowi IV (Kirkor, Groby, 45). Za Władysława IV jezuiti wileńscy przenieśli tu szkołę filozofii z Połocka dla połączenia jej z akademią, którą Lew Sapieha, będąc jeszcze marszałkiem nadwor. lit., pomnożył katedrami prawa kanonicznego i cywilnego, sprowadziwszy dwóch profesorów z Ingolsztadu (Baliński, Dawna akademia).

Doniosły w następstwa wypadek zdarzył się w Wilnie r. 1639. Jakiś Piekarski, strzelając dla zabawy czy też z umysłu do wystawy św. Michała, trafił w obraz jego na kościelnej ścianie wymalowany, kilka strzał w nim utkwiło, a

że pociski szły od strony zboru ewangelickiego reformowanego, który stał naprzeciw kościoła, przeto uczniowie akademii razem z pospólstwem wdarli się do zboru i zaczęli go niszczyć. Rozruch był okropny i krew się lała; dopiero piechota wojewodzińska wraz ze strażą miejską zdołała przywrócić porządek. Król nazaczył komisją dla wysledzenia winnych; ta się ciągnęła do r. 1640. Sprawa zakończyła się wyrokiem sejmowym przyznającym winę ewangelikom, skutkiem czego zbor przeniesionym został za miasto na Zawalną ulicę, gdzie i dotąd stoi. Baliński ogłosił akta komisji w Tygodniku wileńskim (1818, V). Ewangelicy pozwali Piekarskiego do sądu grodzkiego, ten sprawę umorzył, kazawszy Piekarskiemu złożyć przysięgę, że dla zabawy a nie w złym zamiarze dopuścił się tego występku (Kraszewski, Wilno, II, 109).

Innego rodzaju był tumult między uczniami akademii w r. 1644: zabrali się oni do gromadnego opuszczenia miasta, z powodu niewyjaśnionej dotąd przyczyny. Posłany za nimi rotmistrz Osiański ze 400 strzelcami, sam życie postradał.

Za Władysława IV biskup Abraham Wojna wprowadził do W. w 1635 bonifratrów, oddawszy im kościołek św. Krzyża, co pomnożyło liczbę szpitali w mieście, a w r. 1638 kanoników laterańskich do kościoła św. Piotra na Antokolu. Stefan Pac, podkancl. litewski, wspólnie z żoną fundowali w r. 1638 kościół św. Józefa, a przy nim klasztor panien karmelitek bosych. Jakub Załamaj założył w r. 1647 na Zarzeczcu kościół z klasztorem dla kanoników regularnych de poenitentia (św. Bartłomieja).

W tym przeciągu czasu nie wiele skorzystało Wilno odnośnie do porządków miejskich, jednakże w 1633 oznaczono wyraźniej stosunki handlowe żydów (którzy już od czasów Witolda na Litwie mieszkali) względem kupców wileńskich i na pewnych tylko ulicach pozwolono im mieszkać i handlować, a mianowicie: od kościoła św. Mikołaja do ulicy Niemieckiej; na ulicach Jatkowej i Żydowskiej. R. 1643 uwolniono znowu domy urzędników magistratu od gospód (Dubiński, l. c., 203). R. 1647 oznaczono stałe przychody miejskie i szafunek ich; przepisano ćwiczenia wojenne dla cechów. Wreszcie za staraniem i pod dozorem Jakuba Gibla, burmistrza, stanął most mурowany na rzece Wilii, brama zwana Spaską i nakoniec wzniesiono kościół luterski, na nowo po pożarze odbudowany przy ulicy Niemieckiej (Adamowicz, Kościół augsburski). Sejm warszawski 1641 r. nazaczył stałe dochody na opatrzenie i utrzymanie w porządku zbrojowni wileńskiej.

Nowy król Jan Kazimierz (1649—1669) zastał Wilno w stanie owej jeszcze błogiej zamożności, która je od czasów Zygmunta Augusta podniosła na stopień jednego z pierwszych miast

na północy. Znaczna ludność z różnych narodów i różnych wyznań złożona, rozległość, wielka liczba świątyń, pałaców i dworów szlacheckich, składy kupieckie, pomimo nieregularnej budowy ulic, znaczne zakłady naukowe i miłosierne, wszystko to nadawało Wilno postać stołecznego grodu, jakkolwiek stolicą już być przestało. Ale to był zachód jego pomysłowości (Kojalowicz, Hist. Lit., I, 264). Ciężkie i spodziewane już kłeski miały nań spaść w ciągu tego panowania. Wojna ogarnęła ze wszech stron całą krainę, a tymczasem wkradający się oddawna nieład spowodził niedbalstwo w zabezpieczeniu pewnej obrony od nieprzyjaciół. Opuszczone wały i zamki, niedostatek wojska rozpierchnionego na wszystkie strony, gotowały dla miasta ostateczny upadek. Jakoż nastąpił on wkrótce.

Ogromne wojska Aleksego Michałowicza zagarnawszy w r. 1654 całą Litwę prawie, przybywają pod Wilno 10 sierpnia t. r., i za ustąpieniem słabego oddziału Janusza Radziwiłła, hetm. w. lit., biorą je razem z zamkami, w których się bronił Kazimierz Żeromski. A chociaż bogatsi mieszkańcy i duchowni uszli z miasta, unosząc co kto zdołał, zginęło jednak w chwili zajęcia około 25000 mieszkańców, a pożar wszczęty podczas tego okropnego zamieszania zamienił domy i przedniejsze gmachy w gruzy i popioły (Rudawski, Historia, tłumaczenie Spasowicza, II, 1). Potem wszystkim nastąpiło morowe powietrze, wstrzymując nawet większą część tych, którzy ocaleli, od powrotu (Rostowski, l. c., 396). Ustanowiony od Aleksego wojewodą ks. Szachowski usiłował przywrócić dawny porządek miejski; odprawiały się więc sądy wójtowskie i burmistrzowskie; miasto wyprawiało r. 1657 deputacją do cara w potrzebach swoich (Kraszewski, Wilno, II, 120) i chociaż zniszczenie było okropne, zdołano przeciw pozostałej ludności zapewnić bezpieczeństwo, bo wojewoda Szachowski łagodnie rządził. Ale wkrótce kłeski powróciły z większym natężeniem. Wojska królewskie kusząc się o odebranie miasta, jątrzyły Daniela Myszackiego, dowódcę ruskiej załogi w obu zamkach, który następując po Szachowskim zaczął okrutnie z mieszczanami postępować. Tymczasem straszliwy głód przywoził ich do rozpacz; ludzie umierali na ulicach i zabijali się wzajemnie o kawałek chleba. Dopiero w r. 1660 ustała zaraza, wygubiwszy połowę pozostałej ludności, lecz wojna i srogie jej skutki nie ustawały. Nakoniec Michał Pac, hetm. lit., po dwukrotnem usiłowaniu opanował miasto w r. 1661 przed samą Wielkanocą, załoga ruska wszakże zamków bronić postanowiła; widząc się jednakże zbyt słabą, musiała się poddać pomimo oporu Myszackiego, który przypłacił głową swoje postępowanie (Rostowski, l. c., 413). Nie mamy do-

tychczas dokładnej historii sześćioletniej okupacji Wilna przez wojsko ruskie. Według zapewnienia p. Storożewa, delegata z Moskwy na IX zjazd archeologiczny, przygotowany został do wydania drugi tom dzieła: Akty Mosk. gosud., w którym ma być zamieszczoną serya aktów dotyczących się owej historii, a mianowicie: o zarządzie miasta i kraju pod kierunkiem Szachowskiego, dokumenty dotyczące się wojennych czynności w powiecie wileńskim, akta zjazdu poselskiego w Wilnie. Akty te przedstawiają szereg doniesień wojewody wileńskiego do rządu moskiewskiego i odpowiedzi na nie.

Gdy tak po sześciu latach Wilno odzyskanem zostało, przybył do zwalisk jego Jan Kazimierz i prócz uwolnienia mieszkańców od stacyi żołnierskiej, niczem go podźwignąć nie mógł. Nie miał bowiem żadnych do tego sposobów, a tymczasem wojsko oddawna niepłatne domagało się żołdu, utworzyły się więc związki między żołnierzstwem w Koronie i Litwie. Na czele ostatniego stanął Kazimierz Żeromski. Nim komisya przyszła do jakiegoś rezultatu, rozzuchwalone żołnierstwo zabiło swego marszałka Żeromskiego oraz hetmana Gosiewskiego (Rostowski, l. c., 419).

Po uspokojeniu rozruchów żołnierskich, przeciągały się jeszcze do r. 1667 działania wojenne na Litwie, stolica jej długo jeszcze musiała mieć i utrzymywać wojska swoje, od cudzych zaś w częstej zostawać obawie, mianowicie w sierpniu 1664, pomimo uroczystego przyjęcia przebywającego tu Jana Kazimierza. Starał się on zapobiedz wszelkim uciemiężeniom, jakie nieustannie uciskały miasto w pośród tak niebezpiecznego położenia kraju, ale usiłowania jego były po większej części bezskuteczne, bo nieład brał górę wszędzie. R. 1663 król zabronił deputatom trybunalskim gwałtownie postępować z mieszczanami, zabierania domów ich i wypędzania z mieszkań. R. 1665 upomniano wojskowych, ażeby w przechodach nie wazyli się wymagać gospód od miasta ani kontrybucyi. Jednakże nie wiele to pomagało; kupcy i rzemieślnicy musieli nowemi składkami zastępować niedostatek kasy miejskiej, co trwało bezustanku aż do r. 1667. Podana później likwidacya wszelkich kosztów i wydatków miasta na prowianty, utrzymanie i uzbrojenie chorągwi kozackiej podczas wojny, dostarczanie amunicyi, naprawę wałów i szanieców, nigdy nie została zaspokojoną pomimo swojej słuszności, bo skarb publiczny zupełnie wycieńczony, sam potrzebował ratunku (Kraszewski, Wilno, II, 137).

Pod następnem krótkim panowaniem króla Michała, Wilno, używając martwej niejako spokojności, zaczęło się powoli odbudowywać; żadne wreszcie wypadki godne pamięci w niem nie zaszły, kalwini tylko postradali zbór swój, który się spalił z nieostrożności w r. 1670 razem

z poblizkimi domami (Naramowski, Facies rerum sarmatic., I, 58).

Za Jana III postowie wyznaczeni od miasta na sejm koronacyjny r. 1676, pod przewodnictwem Pawła Boym, wójta ówczesnego, przełożywszy różne uciski i szkody swoje, a między innymi nadzwyczajne rozmnożenie się w samym środku miasta żydów z uszczerbkiem handlujących i rzemiosłami trudniących się chrześcian, wyjednali, że w r. 1678 Wilno znouwe we wszystkich swych przywilejach z Krakowem porównane zostało (Dubński, 242—270).

Król odwiedził poraz pierwszy miasto w r. 1688 wracając z Grodna po zerwanym sejmie. Pocieszyli go mieszczanie przyjmując z taką wspaniałością i z takimi oznakami radości, jak wypadało przyjąć zwyciężkiego obrońcę chrześcijaństwa. Jan III, którego powiłaż za miastem magistrat, ofiarując przy kluczach na tacy sto czerwonych złotych, wjechawszy przez bramę Rudnicką z królewiczem Jakubem, otoczony dworem i dygnitarzami, udał się przez rynek do pałacu Paea, gdzie mu, dla ruiny zamku, przeznaczono mieszkanie (Domowe wiadom. w. x. l., 41). Poprzedzali króla urzędnicy, muzyka i piechota węgierska, a lud z całego miasta zgromadzony zalegał ulice, okna i dachy kamienic. Przez cały czas pobytu zwiedzał król nie tylko kościoły i gmachy przedniejsze, nowo podźwignione z upadku, ale nawet bliższe okolice miasta. Jakoż odrodzić się było już z gruzów i popiołów swych Wilno w ciągu lat 30; nie tylko dawne kościoły i klasztory odbudowano ale i nowe fundacye przybyły. Najpamiętniejszą z nich, a razem najświętszą dla całej Litwy i głównego jej miasta, jest wzniesienie kaplicy nad Ostrobramą w 1674, dla umieszczenia ku czci powszechnej cudownego obrazu Bogarodzicy (Helena Bielińska, l. c., str. 24). Prócz tej sławnej kaplicy, powstały fundacye około r. 1677 augustyanów eremitów przy ulicy Sawicz (obecnie cerkiew św. Andrzeja); r. 1678 klasztor dominikanek przy kościele św. Ducha przez Aleksandra Hilarego Połubińskiego, pisarza polnego lit. (obecnie nie istnieje); r. 1685 misjonarzy, których wprowadził do Wilna biskup wileński Kotowicz, a kościół na Górze Zbawiciela za miastem, p. tyt. Wniebowstąpienia Pańskiego, wymurował im Teofil Plater.

W tej epoce spokojnej wprawdzie od napaści obcych, ale burzliwej z powodu niesforności wewnętrznej, okazały się w Wilnie skutki krnąbności możnowładzców, coraz jaskrawsze na Litwie w drugiej połowie XVII w., a także źle zrozumianego fanatyzmu na miejsce owej tolerancji i uległości prawom, jakie panowały tu w XVI stuleciu. Wilno było świadkiem i teatrem dwóch właśnie wypadków, z których jeden skaził kartę historii krajowej za panowania Jana III, a drugi bezprzykładnem zgorzeniem

wstrząsł moralność publiczną. Pierwszym jest uwięzienie i trzymanie w wieży na zamku wileńskim r. 1688 Kazimierza Łyszczyńskiego, a następnie spalenie go w Warszawie (Zróżdła do dziejów Przeździecki i Malinowski, II, 449; Naramowski, Facies, I, 123 i in.); drugim wyklęcie w katedrze wileńskiej Kazimierza Sapiehy, het. w. lit., przez biskupa wileńskiego Konstantego Brzostowskiego (Narbut Justyn, Dzieje wewnętrzne narodu lit., I, 1—92; Kraszewski, Wilno, II, 66, 156).

W r. 1696 zawiązuje się konfederacja wojska pod naczelnictwem Ogińskiego, dopominająca się o wypłatę zaległego żołdu, skutkiem czego następuje w Wilnie 1698 r. w sierpniu zjazd senatorów. Uspokojone wprawdzie zostało wojsko przez wypłatę jednorocznego żołdu i rozbrojenie, ale srodek ten był czasowy tylko, bo gdy Sapiehowie rozprzywili szlachtę lekceważeniem, to pod dowództwem Wiśniowieckich krwawo się ona z nimi rozprawiła pod Olkienikami (Malinowski, l. c.; Załuski, Epistol. familiar., II, 922).

Niezgody i zamieszania takie najniepomyślniej na byt miasta wpływały, które za wstąpieniem na tron Augusta II nie więcej nie zyskała prócz nowego przywileju potwierdzającego dawniejsze, w r. 1699. Tymczasem pożar 1700 r. 18 marca uszkodził część miasta od zamku do ratusza po lewej ręce, mieszkańcy musieli cierpieć od niekarności wojsk, to sapieżyńskich, to związkowych. Wśród takiej niedoli zastała Wilno druga wojna szwedzka. W kwietniu 1702 r. wojska Karola XII weszły do W., obsadzivszy miasto z przedmieściami, a z resztą pułków rozłożywszy obóz za miastem, na prawym brzegu Wilii, gdzie na przedmieściu Snipiszkach stała główna kwatera (Załuski, Epistol., III, 182) Krótki, bo miesięczny, pobyt Szwedów kosztował miasto w kontrybucyi pieniężnej i przez dostarczenie prochu i owiówu 150000 złp., prócz nałożonej opłaty na duchowieństwo (Kraszewski, Wilno, II, 82). Później, w całym ciągu tej długiej wojny, W., jak wiele innych miast polskich, wystawione było na ciągle przechody różnego rodzaju wojsk i wszelkie dolegliwości wojenne.

Do pamiętniejszych wypadków tej epoki należą naprzód: pobyt w Wilnie 1705 cesarza Piotra W., który mieszkając w pałacu Słuszków nad Wilią (dziś więzienie), nie tylko miasto ale i przedniejsze jego zakłady oglądał. Szczególniej zwiedzał kolegium i klasztor jezuickie, był przytomnym na dyspacie akademickiej i na trybunale głównym słucał wyводу sprawy przez obu stronnych patronów (Domowe wiadomości, 41). Później w r. 1708 zawitał tu z kolei Karol XII z Stanisławem Leszczyńskim, którzy zwołali do Wilna radę senatu, dla ułożenia punktów powszechnej amnestyi.

Do fundacyi kościelnych i miłosiernych za panowania Augusta II należą: rochici, których

po r. 1700 sprowadził biskup Brzostowski, nadawszy im place przy bramie Zamkowej, gdzie w skromnym klasztorze utrzymując szpital ubogich kobiet i poświęcając się grzebaniu umarłych nędzarzy, w następnych klęskach, mianowicie w r. 1710, wyświadczyli wielkie przysługi ludzkości (Domowe wiadom., 42). Obecnie nie istnieją, a na miejscu, gdzie był ich klasztor, jest w części plac katedralny, w części ogród spacerowy. Trynitarzów fundował na początku XVIII w. i osadził na Antokolu przy kościele P. Jezusa (obecnie cerkiew św. Michała przy szpitalu wojskowym) Kazimierz Sapieha, hetman w. lit.; wizytki zaś sam król fundował w r. 1717, z przyłożeniem się biskupa Brzostowskiego, którego serce złożone było w kościele klasztornym, ozdobionym malowidłami Czechowicza (obecnie cerkiew i klasztor prawosławny żeński). Kościół św. Rafała na przedmieściu Snipiszkach wymurował dla jezuitów przy ich domie trzeciej probacyi Michał Koszyc, pis. ziem. lit., przed r. 1709. Pijarzy najpóźniej znaleźli się w W., wprowadzeni także przez biskupa Brzostowskiego w r. 1722, których stałym i zamożnym funduszem opatrzył później gorliwy o rozkrzewienie lepszej instrukcyi w kraju Antoni Sapieha, starosta merecki. Nadał on im własny pałac przy ulicy Dominikańskiej na kolegium (obecnie szkoła wyższa żeńska). Konarski przyjeżdżał z Warszawy urządzić szkoły.

W takiej postaci miasto, pomnożone licznemi gmachami i odbudowane, zastał w. XVIII, kiedy liczne i niesłychane klęski spadły na nie tak gromadnie i tak gwałtownie, że wkrótce i miasto i mieszkańców zaledwie słabe szczątki pozostały. Klęski te były: pożar, głód i morowe powietrze, skutki nieszczęsne wojny i nieładu. Wśród ciągłych zaburzeń wojennych od r. 1702—1712, wśród przechodów wojsk szwedzkich, saskich i sprzymierzonych, mieszczenie, zaledwie przyszedłszy do siebie po ostatnim pożarze, ujrzeli 18 maja 1706 r. ogień od kościoła św. Mikołaja przy Wielkiej ulicy (obecnie cerkiew), zajmujący się gwałtownie po dachach, najwięcej drewnianych, który od zamku ciągnąc ku ratuszowi, doszedł aż do kościoła karmelitów bosych (ostrobramski) i obrócił w popiół ratusz z częścią najdawniejszych aktów miejskich, oraz kramy. Sam tylko obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej, przeniesiony dla ostrożności do kościoła, ocalał.

Pożar ten był tylko poprzednikiem straszliwej plagi, to jest głodu, który w r. 1708 od krańców Żmudzi aż do Wilna zaczął srodze grasować. Lud zgłodniały zbiegając się z okolic, powiększał okropność nędzy publicznej. Tysiącami umierali ludzie po domach i ulicach z zarazy, z głodu wyrodzonej i nie było już ratunku na podobne nieszczęście, bo stan wojenny utrudniał przedsięwzięcie środków, a szpitale i miłosier-

dzie publiczne nie były wystarczającymi. Głód ten i mór przetrwały do r. 1710 i 30000 chrześcijan a 4000 żydów w samym mieście padło ich ofiarą (Załuski, Epistol. famil., III; Naramowski, Facies rer., I, 164; Kraszewski, Wilno, II, 85). Pożerano psy i koty, zabijano się nawet w uniesieniu rozpacz. Takie wrażenie ta klęska uczyniła na umysłach, że cały jej widok wystawiono na obrazie wymalowanym na murach cementarza przy kościele św. Piotra (Frank, Mémoires, III, 140).

Tymczasem w r. 1715 d. 26 maja powtórny pożar, w którym nawet kaplica drewniana na Ostrej bramie zgorzała, znowu część miasta zniszczył. Lecz w ciągu następnych lat kilkunastu odbudowali się mieszczenie, po zakończeniu wojny szwedzkiej, jakby dla tego jedynie, żeby znowu czem zasilić nieubłagany ogień, któremu po kilkakroć podlegała dawna stolica Jagiellońska. Jeden z tych pożarów d. 2 czerwca 1737 wszczęty wielkie szkody w mieście poczynił; w nim bowiem zgorzał starożytny kościół z klasztorem franciszkanów, kościół św. Jana z kolegiem jezuickim, kościół św. Ignacego z nowicyatem, bonifratrzy, kościół św. Maryi Magdaleny, rochici, ratusz i kościół św. Kazimierza. Nie długo po nim, bo w d. 21 marca 1741 r. spalił się kościół katedralny z kaplicami.

Ale szkody te, jakkolwiek bardzo znaczne, nieczem były w porównaniu z tem co wkrótce nastąpiło. Pobudzony niemi magistrat wydał wprawdzie surowe polecenie, aby dachy wszystkie, dotąd drewniane, dachówką pokryć i inne środki ostrożności przedsięwziął, lecz nim to do skutku doprowadzono, powstał 11 czerwca 1748 na Zarczcu „z niedbałości żydowskiej“ tak gwałtowny ogień, że w pół dnia dwie trzecie części miasta, to jest północna i środek jego, stały się kupą gruzów i popiołów. Kilka tysięcy domów, a między nimi 469 znaczniejszych kamienic i dworów, 15 pałaców, 12 kościołów i cerkwi, 21 ważniejszych handlow, do których należała apteka i księgarnia niemiecka, stały się pastwą płomieni. Dwie kolumny ognia połączywszy się w jeden kłęb ognisty, okryły większą część przestrzeni miasta i strawiły ją bez ratunku, tak że wiele mniejszych kościołów i klasztorów na zawsze zniknęło (Jachimowicz Bazyli, Relacya o straszliwym upadku stołecznego miasta wileńskiego). Ale nie dość na tem, w rok potem równie straszny pożar dokonał ostatecznej ruiny owej niegdyś ulubionej stolicy Zygmunta Augusta. Zajął się on d. 8 czerwca 1749 na przedmieściu Subocz i pozostałą trzecią część miasta w perzynę obrócił (Jachimowicz, l. c.).

Po tak okropnych klęskach trudno już było samym mieszczeniom zarządzić nieszcześnie, prosili więc na sejmie konwokacyjnym o niektóre ulgi i wsparcie na dzwignienie się z tak wielkiego upadku. Długo gruzy i ruiny zalegały uli-

ce, a niektóre gmachy, dawnej świetności ostatki, jak np. sam zamek jagielloński, pałace radewiłłowskie, oraz cerkiew metropolitalna św. Spasa, do najpóźniejszych lat w zwaliskach pozostały. Dopiero kilkonastoletni pokój za Stanisława Augusta i ożywione związki handlowe z Królewcem, polepszając byt kupców i rzemieślników, odmieniły ponurą postać miasta. Odnawiano lub z gruntu murowano nowe kamienice. Kościół katedralny kosztem kapituły i biskupa Zienkowieca oraz jego następcy Massalskiego, przez Gucewicza zaczął się wznosić na nowo od r. 1777. Podobnież po roku 1781 powstał nowy ratusz podług planów Gucewicza i zwolna całe miasto z ruin wyszło. Reforma akademii jezuickiej na Szkołę Główną w. ks. lit. pod rektorstwem słynnego Poczobuta, założenie obserwatorium uświetniło miasto i więcej doń ludności sprowadziło (Baliński, Dawna akademja; Bieliński Józef, Stan nauk za czasów wszechnicy wileńskiej, 1889).

Wilno na schyłku panowania Stanisława Augusta liczyło 32 kościołów katolickich i tyleż prawie klasztorów, 10 pałaców, prócz zamku, akademję, 2 konwikty szlacheckie wielkie (Collegium nobilium), dwa seminaria duchowne, 8 szpitalów i 4 drukarnie. Ludność przechodziła 60000 mieszkańców stałych.

Baliński pisze (Starożytna polska. III, 199), że historia stolicy litewskiej we trzech naturalnych pomnikach utrwaliła się na zawsze. Pomniki te, są owemi trzema górami nad miastem, przy korycie Wilenki wznoszącemi się, w których zawarte są trzy główne epoki rozwoju cywilizacyi Litwy. Góra Zamkowa, dźwigając zwaliska grodu Giedymina, przedstawia pogaństwo; góra Łysa ze swemi trzema krzyżami, ofiarę i tryumf chrześcijaństwa; góra Bekieszowa nakoniec, z grobowcem na grzbiecie, przypomina potęgę i oświatę europejską. Dziś niema krzyży ani grobowca Bekiesza, który skutkiem osunięcia się góry spadł do Wilejki.

W r. 1788 weszły wojska ruskie do Wilna. W 1794 wybuchło powstanie kierowane przez generała Jasińskiego. D. 1 czerwca wojska ruskie, pod dowództwem Knoringa i Zubowa, okrążyły Wilno, gdzie dowodził generał Mejen i 31 lipca zdobyły miasto. D. 30 października 1794 r. zarząd województwa wileńskiego oddany został generał-gubernatorowi Repninowi, a 14 grudnia Wilno otrzymało nazwę miasta gubernialnego nowo utworzonej gubernii wileńskiej. W r. 1795 poraz ostatni odwiedził Wilno Stanisław August i ztąd 3 lutego tegoż roku z całym swym dworem do Petersburga wyjechał. W tymże samym roku 15 maja przybył tu cesarz Paweł I. Zwiedził zakłady naukowe i oglądając roboty około kościoła katedralnego, na dokończenie fabryki świątyni znaczną sumę przeznaczył.

W r. 1802 przybył cesarz Aleksander I. Uroczysty był wjazd tego monarchy. Przy kościele franciszkańskim czekało duchowieństwo katolickie, a przy św. Janie urzędnicy i uczniowie. Cesarz zwiedzał zakłady dobroczynne, pensję żeńską u wizytek, uniwersytet, gabinety naukowe, bibliotekę, obserwatorium, teatr i ratusz, przy którym na placu dana była uczta dla ludu.

W r. 1803 d. 24 stycznia utworzono okrąg naukowy wileński, którego kuratorem mianowany ks. Adam Czartoryski, a 18 maja szkoła główna lit. otrzymała nazwę uniwersytetu, składającego się z czterech fakultetów: fizyczno-matematycznego, medycznego, nauk moralnych i politycznych, oraz sztuk pięknych i literatury. Skład uniwersytetu był następujący: rektor, 4 dziekanów, 32 profesorów i 12 adjunktów. Na utrzymanie jego roczne 1,056,000 rs. przeznaczono z dochodów majątków po-jezuickich (Baliński, Dawna akademia, Dodatek). W r. 1804 Ludwik XVIII pod imieniem hr. de Lille w przejeździe do Mitawy zatrzymał się w Wilnie kilka godzin. Orszak jego składał się z 14 osób. Od r. 1797 aż do nieszczęsnych wypadków r. 1812 Wilno znowu się znacznie podźwignęło. Znacomici profesorowie wszechnicy wileńskiej dali poznać całemu światu uczoneму imię uniwersytetu wileńskiego. Ludność miasta do 100,000 doszła, a teatr, pod dyrekcją Każyńskiego, zachwycał nawet cudzoziemców, gdy w nim występował Bogusławski, Werowski, Kudlicz, Dmuszewski, Ledóchowska (Kirkor, Przewodnik). Zabawy, koncerty, wieczory muzykalne prawie nieustawały, co wszystko ożywiał najwięcej prof. Frank.

D. 14 czerwca 1812 r. przybył do Wilna cesarz Aleksander a 23 t. m. otrzymano wiadomość o zbliżaniu się armii Napoleona. Nazajutrz Aleksander ze swoim dworem udał się do Świącien, dokąd też i cała armia ruska nadciągając poczęła, prócz 70,000 wojska pozostałego w Wilnie; lecz za przybyciem Francuzów Barkley de Tolli, lękając się być odcięty od lewego i prawego skrzydła, kazał spalić Zielony most oraz zniszczyć wszystkie magazyny, a sam z wojskiem cofnął się do Niemenczyna. D. 28 czerwca magistrat miasta, mając przy sobie osobną deputację, na czele której był obywatel Lachnicki, wyszedł z kluczami na góry Ponarskie na spotkanie Napoleona. Po krótkim odpoczynku w pałacu biskupim, dziś generał-gubernatora, Napoleon poszedł na brzeg rzeki Wilii i natychmiast rozkazał zaciągnąć mosty. Dnia następnego objechał miasto konno, o południu przyjmował duchowieństwo i szlachtę, a 30 czerwca zarząd uniwersytetu i wszystkich profesorów. D. 1 lipca ustanowiono rząd główny, zostający pod prezydencją wyznaczonego przez barona Hogendorpa litewskiego wojennego gubernatora, a baron Bignon uczestniczył w nim jako komisarz ze strony Na-

poleona. Członkami zarządu byli Józef hr. Sierakowski, Aleksander Sapięha, Franciszek Jelski, Jan Śniadecki, a sekretarzem podczaszy Kossakowski (Baliński, Pamiętniki o Janie Śniadeckim, I). D. 4 lipca Napoleon dał posłuchanie członkom nowego rządu, udzielając im rozmaitych informacji; poczem przyjmował znakomitsze domy; następnie był na balu, który Pac na cześć jego w swoim pałacu wydał. Ciągłe przyjmował u siebie deputacje oraz posłów, jak np. od dworu ruskiego generała Bałaszowa, którego rokowania były bezskuteczne, przybył tu także książę serbski Miłosz. Co niedziela słuchał Napoleon w pałacowej kaplicy mszy św., odprawianej przez biskupa Kundzieca, któremu podarował na pamiątkę bogaty pierścień a asystentem duchownym 300 napoleonów. Szczególniejsze zaufanie Napoleona pozyskał ówczesny redaktor Kurjera litewskiego Daniłowicz, mianowany dyrektorem policyi. Ciekawą sylwetkę tego Daniłowicza podał Kirkor („Ze wspomnień wileńskich“). Napoleon wyjechał 16 lipca do Świącien. W Wilnie pozostali ks. Bassano, generał Hogendorp, baron Jomini, baron Bignon, oraz całe ciało dyplomatyczne, posłowie turecki i szwedzki. W stało się ważnym punktem strategicznym; żywność zwożono tu z całej Litwy, otwierano ogromne magazyny, składy, szpitale na 6000 chorych, tych ostatnich rozłokowano w klinice medycznej, w domu gimnazyalnym, w klasztorze bazylikańskim, w koszarach św. Ignacego, w murach pijarskich, w domu głównego seminarium i dobroczynności, tudzież w okolicach miasta: Zakrecie i w Werkach. Oddział Oudinota i Saint-Cyr'a zostały się dla obrony miasta.

Rząd główny miał w swojej wiedzy wszystkie komitety gubernialne, a litewski generał gubernator Hogendorp, generał Jomini i minister spraw zagranicznych ks. Bassano najważniejsze w nim role odgrywali (ob. Kurjer litewski od lipca 1812 r.). Każde miasto gubernialne otrzymało prefekta, a każdy powiat podprefekta. Utworzono też żandarmów powiatowych. Intendent de Van począł już spisywać majątki skarbowe oraz tych z obywateli, którzy nie wierząc w gwiazdę Napoleona wydalili się z kraju. Napoleon zostawił w Wilnie pół miliona franków, z prywatnych zaś ofiar zebrano 40000 rs. Wszystkie te pieniądze były przez rząd główny spożytkowane. Kasą rozporządzał były podskarbi wileński Eyssymont. Oddzielna komisya administracyjna, zawiadująca żywnością, magazynami i szpitalami, została pod prezydencją barona Nicolai; członkami jej byli: Adam Chreptowicz i Ferdynand Plater.

Po powtórnej bitwie pod Połockiem, 6 i 7 września, część wojsk Napoleona pod dowództwem generała Wrede cofnęła się ku miasteczku Głęboke (pow. dzisieński), dla zastąpienia Wilna;

lecz ks. Witgenstein przeszkodził mu połączyć się z armią Napoleona, będącego podówczas w Orszy. Później, po przeprawie przez Berezynę, zostawiwszy dowództwo Muratowi, Bonaparte z dwoma tylko ulubieńcami 23 listopada, przy 28 stopniowym mrozie, popędził prostemi saniami ze Smorgoni do Kowna. W Wilnie zatrzymał się tylko dla przemiany koni, tak iż po pięciu i pół miesięcznym pobycie w Rossyi rano 26 listopada znajdował się już za granicą. Niezłęczne tłumy skostniałych od zimna żołnierzy wlokły się na pół nieżywe do Wilna, mając za sobą Witgensteina, Czaplica, Płatowa i Borozdina. Ważniejsze klęski zadane im przez Czaplica były pod Mołodeczną, Smorgoniami i Oszmianą. W przejściu od Smorgoni do Wilna zginęło ze 20000 Francuzów, pozostałe zaś 60000 przybywszy do Wilna, rzuciły się na magazyny, szpitale, byle czemkolwiek głód zaspokoić. Zjawiły się straszliwe choroby, tak iż całe miasto było podobne do szpitala. Przeszło 15000 Francuzów pasowało się ze śmiercią w samym mieście. Reszta poszła do Kowna przez góry Ponarskie, gdzie pod ogniem Płatowa zostawiono większą część artylerji, tabor obozowy i kasę. D. 28 listopada przybyli do Wilna Czaplic od Oszmiany, a Kutuzow i Borozdin od Niemenczyzna i Czerwonego Dworu, zajmując miasto bez żadnego oporu. D. 30 listopada feldmarszałek Kutuzow, wszedł do miasta gdzie był przedtem dwa razy general-gubernatorem (1800—1801 i 1811). Dowiedziawszy się o zajęciu Wilna przez Kutuzowa, cesarz Aleksander sam przybył tu 11 grudnia i podpisał manifest zapewniający zapomnienie przeszłości i ogólną amnestyę (Baliński, Pamiętniki o Janie Sniadeckim, *ibid*). Naoczni świadkowie opowiadali, że na Antokolu zakopano przeszło 5000 Francuzów, którzy skutkiem zimna, ran i głodu zginęli. Za przedmieściem Śniyszki w styczniu 1813 r. spalono na jednym stosie około tysiąca trupów ze szpitali i dziedzińców pozbieranych, które poznajdowano pod śniegiem w czasie odwilży. Tym sposobem podług zdania prof. Becu zapobiegano zarazie; stało się całkiem inaczej, gdyż skutkiem palenia powstał tak wielki zaduch, że ludzie z gorączki umierać poczęli, dla tego więc resztę trupów grzebano w ziemi. Niezliczona liczba psów zebrała się na przedmieściach; wprawiały się na trupach, rzucały się później na przechodzących, co wywołało konieczną potrzebę jak najrychlejszego ich wygubienia. Nie podobna też zamilczeć o jednym ohydnym wydarzeniu, któremu trudno było dać wiarę, gdyby świadectwo prof. Franka nie ręczyło za wiarogodność faktu. Frank założył gabinet anatomo-patologiczny. Gdy armia francuska weszła do miasta i zajęła kliniczne gmachy, oszczędzano gabinet, opiekowano się nim nawet; lecz w czasie rejterady, gdy szpital został opuszczony, wówczas nie-

szczęśliwi chorzy, głodem zmorzeni, pozjadali preparaty i wypili spirytus, w którym te preparaty były umieszczone. Były wypadki, że znajdowano chorych ogryzających ciało świeżo zmarłych i znajdowano zmarłych w czasie ogryzania trupów (Bieliński Józef, Stan nauk lekarskich, str. 179).

W r. 1828 uniwersytet uroczyście obchodził 250 letni jubileusz swego istnienia. Na pamiątkę obchodu rzeźbiarz hr. Tołstoj wykonał medal, na którym z jednej strony popiersie Stafana Batoiego (założyciela) i Aleksandra I (odnowiciela), a po drugiej Mikołaja I, za panowania którego obchodził się jubileusz i wreszcie uniwersytet zamknięty został po 254 latach istnienia. W tymże roku 1828 z rozkazu cesarza Statut litewski, wydany przez Lwa Sapiechę w r. 1588 w języku białoruskim, przetłumaczony został na język ruski i wydany w trzech językach: ruskim, polskim i białoruskim. W r. 1831 zjawiła się w Wilnie cholera i trwała od kwietnia do grudnia. Komitet pomocy lekarskiej zostawał pod prezydencją Jędrzeja Sniadekiego.

W czasie wypadków 1831 r. Chrapowicki był general-gubernatorem; dowódcami wojsk w Wilnie i przyległych okolicach generałowie: hr. Tołstoj, hr. Kuruta, Saken, Sulima, Chłtkow i inni (Kuryer litewski). W połowie września odwołano Chrapowickiego, a jego miejsce zajął ks. Mikołaj Dołhoruki, który ludzkością i wyrozumiałością począł łagodzić smutny ze wszech miar stan kraju.

Dnia 1 maja 1832 r. zamknięto uniwersytet, dwa zaś oddziały medyczny i teologiczny przemianowano na akademie: medyko-chirurgiczną i duchowną, z których pierwsza na mocy ukazu z d. 30 grudnia 1841 została zamkniętą w r. 1842, a ostatnia zaś w sierpniu 1842 przeniesioną została do Petersburga. Akademia duchowna otworzona ukazem 1 lipca 1833 mieściła się w gmachu b. seminaryum głównego za czasów uniwersytetu (kościół augustyanów). Rektorem jej był ks. Alojzy Osiński, infułat ołycki. Po nim nastąpił ks. Antoni Fijałkowski, późniejszy metropolita mohylewski, a po przeniesieniu do Petersburga rektorem mianowany prof. uniwersytetu kijowskiego Ignacy Hołowiński, również późniejszy metropolita. W r. 1834 założono pensyę szlachecką, przekształconą w r. 1838 na instytut szlachecki, który istniał do r. 1864. W r. 1837 cesarz Mikołaj zwiedził Wilno.

W r. 1839 d. 12 lutego w Połocku duchowni obrządku greko-unickiego podpisali akt połączenia się z cerkwią prawosławną. Akt ten przedstawiono do synodu, według uchwały którego, za rozkazem cesarskim d. 30 marca nastąpiło zjednoczenie obu obrządków, o czem ogłoszono publicznie ukazem senatu 23 lipca. Pierwszym arcybiskupem litewskim mianowano Józefa Siemaszkę, biskupa unickiego litewskiego. Nowo

mianowany arcybiskup konsekrował sobór św. Mikołaja d. 8 września 1840, przerobiony z kościoła św. Kazimierza. W r. 1889 obchodzono uroczyste w Wilnie pięćdziesięcioletni jubileusz zniesienia unii, a komisya archeograficzna wileńska zaznaczyła ten dzień specjalnem wydawnictwem. W XVI t. wydawanych przez nią aktów pobierano to wszystko, co się do unii odnosiło w wieku bieżącym. D. 25 lipca 1849 usunięto statut litewski, a natomiast wprowadzono prawo cywilne rossyjskie. W r. 1843 W. wiele straciło pod względem materyalnym przez utworzenie gubernii kowieńskiej, do składu której odeszły najbogatsze powiaty: wilkomierski, poniewieski, telszewski, nowo-aleksandrowski (dawnej brastawski), rossieński i kowieński. Natomiast przyłączono do gubernii wileńskiej powiaty: wilejski i dzisieński od gubernii mińskiej, i powiat lidzki od grodzieńskiej. D. 24 czerwca 1848 zjawiła się w Wilnie cholera i trwała aż do 15 listopada; z 2055 chorych umarło wtedy 490 osób. D. 9 stycznia 1849 ks. Wacław Żyliński wstąpił na katedrę biskupów wileńskich, osieroconą od zgonu biskupa Andrzeja Kłagiewicza († 27 grudnia 1841 r.).

D. 2 kwietnia 1852 założono w Wilnie centralne archiwum ksiąg aktowych gub. zachodnich. D. 29 kwietnia 1855 r. cesarz Aleksander II uchwalił założenie w Wilnie muzeum starożytności i komisji archeologicznej. Założycielem tych zakładów był Eustachy hr. Tyszkiewicz. Rząd wyznaczył osobne pomieszczenie dla muzeum w gmachu po-unwersyteckim. Właściwe muzeum mieściło się w sali, zwanej aulą, gdzie się odbywały posiedzenia publiczne uniwersytetu wileńskiego. Długość tej sali wynosi blisko 24 metrów, szerokość blisko 11 mt. W środku sklepienia na suficie, ujęty w pięknie rzeźbionych złotych ramach, znajdował się obraz olejny Smuglewicza, przedstawiający Minerwę na Olimpie uwieńczającą laurem mężów uczonych, wchodzących do świątyni sławy. Po bokach zaś malowidła tegoż artysty: geniusz sławy głoszący zasłużonych w nauce; praca i pilność gotują uczonym wieńce, tarcza mądrości zasłania poświęcających się naukom. Nad wejściem alegoryczny obraz wyobrażający dwóch aniołów, a w środku trupa czaszkę. Gzemsy w tej sali, w kształcie pół arkad, spływające ku ścianom, miały wyobrażone na sobie popiersa mędrców: Heraklitesa, Arystotelesza, Eurypidesa, Dyogenesa, Homera, Platona, Archimedesza i in. (ob. chromolitografowaną rycinę, wydaną staraniem Tyszkiewicza). Obecnie sala ta ozdobiona została w ruskim stylu. W przyległych dwóch salach na dole mieściła się biblioteka, w trzech salach górnych gabinety: ornitologiczny, zoologiczny, mineralogiczny, oraz zbiory etnologiczne. W auli złożono zabytki, które były własnością hr. Tyszkiewicza, jak również zbiory monet i medali,

przeszło 2000 sztuk (w tej liczbie znaczna część z pozostałości zbiorów uniwersyteckich, oraz z daru Michała Tyszkiewicza); przeszło 1000 egz. sztychów, rycin, blach miedzianych rytowanych, drzeworytów i t. d. Zbiór znaczny dyplomatów, rękopisów i autografów; bibliotekę złożoną z 3000 tomów, przeważnie dzieł starożytnych i historycznych, ofiarowanych przez Eustachego hr. Tyszkiewicza i 7000 tomów z bibliotek klasztorów zamkniętych; w końcu oddział pamiątkowy i osobliwości. D. 1 stycznia 1856 muzeum otwartem zostało dla publiczności; 11 stycznia odbyło się pierwsze posiedzenie komisji archeologicznej, a d. 17 kwietnia t. r. akt uroczystego otwarcia muzeum. Towarzystwo archeologiczne składało się z prezesa, zarazem dożywotniego kuratora hr. Tyszkiewicza, mianowanego przez cesarza, wice-prezesa Michała Balińskiego, sekretarza naukowego Maurycego Krupowicza, oraz 75 członków rzeczywistych, 55 honorowych i 45 współpracowników. Bliższe szczegóły o zbiorach i wydawnictwach muzeum, ob. w Wielkiej Encyklopedyi ilustrowanej (IV, 633—638).

D. 24 czerwca 1855 odbył się 300 letni jubileusz istnienia kościoła ewangelicko-luterskiego w Wilnie. Na tę pamiątkę wybito medal, a prof. Adamowicz napisał kronikę zboru.

Na mocy reskryptu cesarskiego na imię generała-gubernatora Nazimowa z d. 20 listopada 1857 r. otwarty został 19 lutego 1858 r. w Wilnie komitet szlachecki w celu uwolnienia włóscin z poddaństwa. Szlachta gubernii wileńskiej była jedną z pierwszych, która podała do Tronu adres o zniesienie poddaństwa, co też cesarz Aleksander wyraził racyją publicznie dziękując szlachcie w Wilnie podczas pobytu swego we wrześniu 1858 r. Wprowadzenie nowego prawa w życie przez ustanowione organy administracyjne polecone zostało głównie miejscowym obywatelom, a że zasadnicza idea dobre przez nich była pojętą i prawo było sumiennie wykonywane, dowodzi tego Najwyższe zadowolenie cesarskie, ogłoszone d. 23 czerwca 1861 komitetem zarządu spraw włóściańskich: wileńskiemu i kowieńskiemu.

Pierwsze prace około przeprowadzenia kolei żelaznej z Petersburga do Warszawy i za granicę na Kowno rozpoczęto w okolicach Wilna d. 15 maja 1858 r. Pierwszy pociąg z Dyneburga do Wilna przybył d. 4 września 1860 r. Ostatecznie kolej otwartą została z Wilna do Petersburga i Kowna d. 15 marca 1862, z Wilna zaś do Warszawy 6 września 1862 roku.

Na mocy statutów dla miast ruskich z d. 16 czerwca 1870 r. Wilno pozyskało zarząd wybieralny. Rada miejska otwartą została d. 28 lipca 1876 r.

Starostwo al. ciwonostwo grodowe wileń-

skie podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało, oprócz mta Wilna, dobra: Niemenczyn, Giejany, Święciany, Lingmiany, Użewenty. Posiadał je wówczas Tyszkiewicz Józef, opłacając 6675 złp. 17 gr. kwarty a 3118 złp. hyberty. Podług ustaw krajowych sstą wileńskim bywał zawsze wdwa wileński.

Herb miasta. Starodawny herb miasta W. wyobraża człowieka przechodzącego przez wodę, a na barkach niosącego osobę siedzącą. Napis do koła: Sigillum civitatis Vilenensis. Anno VII Urbi conditae institutum. Podług Narbuta (Dzieje Narodu litewskiego, I, 408, tabl. VII, fig. 40) herb ten przedstawia wyobrażenie olbrzyma Alcisa, który z czasem przerobionym został na św. Krzysztofa. Kraszewski (Wilno, III, 377), polemizując z Narbutem, dowodzi, że postać ta jest wyobrażeniem św. Krzysztofa, który był bardzo popularnym onego czasu, naturalną przeto rzeczą było przyznanie go za patrona miasta. Największym, podług Kraszewskiego, powodem do tego było, że go równie grecy jak łacinnicy czcili i wzywali; gdy tymczasem w owych czasach gdy Alcisa czczono, pieczęci nie używano, herbów nie znano, patronów miastom nie obierano. Ta pieczęć służyła magistratowi. Kronikarze nie czynią o niej wzmianki. Lelewel przyznaje kolumny jagiellońskie (Bibliogr. ksiąg dwoje, I, 80) a Paprocki daje herb Pogonią z całem w. ks. litewskim (Gniazdo, str. 1226). Herb z wyobrażeniem św. Krzysztofa używany był do czasu usunięcia prawa magdeburskiego w bieżącym stuleciu. Teraz Wilno wespół z całą gubernią używa Pogoni. Herb ten, przedstawiający w polu czerwonym jeźdźca na białym koniu pędzącego na prawo, z mieczem podniesionym w jednej, a tarczą z podwójnym krzyżem w drugiej ręce, był już jakoby używanym w wieku XIII. Niesiecki ustanowienie jego przypisuje Narymundowi około r. 1280 (Herbarz, I, 9, wyd. Bobrowicza). Krzyż jednak na tarczy nie wątpliwie jest późniejszym dodatkiem z czasów wprowadzenia chrześcijaństwa (Niesiecki, I, c., 10). Niektórzy nawet robią bardzo trafny domysł, że ten krzyż podwójny jest herbem węgierskim Jadwigi, małżonki Władysława Jagiełły (Kirkor, Przewodnik po Wilnie, wyd. 2, str. 85). Piekosiński (O dynastycznym szlachte pochodz. 81, 88) podaje, że krzyż podwójny służył królom polskim; dla w. ks. litewskich kładziono na tarczy kolumny jagiellońskie.

Bibliografia. Dla uzupełnienia obrazu podaje niektóre źródła do dziejów miasta Wilna w porządku alfabetycznym autorów: L'Acte de confirmation de l'Université impériale de Vilna 1803, Adamowicz Kościół augsburski w Wilnie (1855), Akty wydawane przez komisją wileńską dla rozbioru dawnych akt (t. I—XX), Archeograf. Sborn. (t. 1—10). Album widoków W. wydane przez Zawadzkiego (1894), Baliński Michał.

Dawna akademia (1862), Historia miasta Wilna (2 tomy, 1836), Opisanie statystyczne miasta Wilna (1835), Pamiętniki o Janie Śniadeckim, (2 tomy, 1865), Wilno (w 3 tomie Starożytnej Polski), Bielińska Helena: Kaplica i obraz Ostrobramski w Wilnie (1892), Bieliński Józef: Cesarskie Towarzystwo lekarskie wileńskie (1889), Czasopisma wileńskie (w Wiadomościach bibliograficznych warszawskich 1883—1885), Doktorowie medycyny promowani w Wilnie (1886), Stan nauk lekarskich na Litwie (1888), Stan nauk fizyczno-matematycznych na Litwie (1889), Burzyński S. Academia et Universitas Vilenensis (1738), Dobrianskij Katalóg predm. Muzea drewn. (1885), Putjewod. po Wilnje (1878), Dubiński Piotr: Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu Wilnowi nadanych (1788), Homolicki Michał: liczne artykuły dotyczące się dawnego Wilna, jego świątyni, szczególnie katedry i kaplicy św. Kazimierza w Wizerunkach i roztrząsaniach naukowych (1834—43), Jubilej prawosł. litowskiej duchownej seminarii (1878), Kirkor A. Bazylika litewska (1886), Groby wielkoksiażące i królewskie w Wilnie (1882), Istoriko-statisticeskije ocerki (1852, 1853, 1858), Litwa i Białoruś (3 tom Żywopisnoj Rossii), Przechadzki po Wilnie (1857, 1859), Przewodnik po Wilnie (1862, 1880, 1889), Kojałowicz Wijuk Historiae Litvnae, 2 tomy (1650 i 1669), Miscellanea rerum, ad statum ecclesiasticum (1650), Korotyński Wincenty: Wilno (Encyklopedia Orgelbranda t. XXVII), Kraszewski J. Ostrobrama (Ołtarzyk Ostrobramski, 1859), Wilno (4 tomy, 1836, 1839—42), Lipnicki Augustyn: Katedra św. Stanisława w Wilnie (rękopis), Życie św. Kazimierza (1858), Murawjew: Russkaja Wilna (1867), Naramowski Adam: Facies rerum sarmaticarum (2 tomy, 1727), Pamiatnyje kniżki wileńskiej gubernii za wiele lat, Przyjałgowski: Żywoty biskupów wileńskich (3 tomy, 1861), Rolewicz J. M. Wiadomość o cudownych obrazach... w Wilnie (1863), Salkind Wilhelm: Opyt mediko-topograficeskawo opisania goroda Wilny (1891), Śmiarowski Remigian: Fontanna mistyczna z obrazu M. P. na Łukiszkach wytryskująca (1737), Światyje wileńskie muczeniki (1883), Stebelski Ignacy: Dwa wielkie światła (1781), Wileńskie Świato-troickoje prezdje swiato-duchowskoje braetwo (1876). Liczne widoki kościołów i gmachów z opisami pomieścił Tygodnik Illustrowany.

Województwo wileńskie. Do wiadomości podanych w artykule *Litewskie województwa* (ob. t. V, 337—8) dodajemy tu szereg wojewodów i kasztelanów wileńskich. Wojewodami wileńskimi byli: 1) Hanul, starosta wileński 1385; 2) Gasztold Andrzej 1387; 3) Minigajło 1393; 4) Moniwid Wojciech, 1396—1412 starosta wileński, od 1413—1424 wojewoda wileński; 5) Gedygołd Jerzy 1426—1432; 6) Dowgerd Jan

1434—1443; 7) Gasztold Jan 1443—1458; 8) Moniwid Jan 1458—1458; 9) Kieżgajłowicz Michał 1459—1476; 10) Sudymontowicz Olechno 1477—1491; 11) Radziwiłłowicz Mikołaj 1491—1509; 12) Radziwiłł Mikołaj 1510—1522; 13) Gasztold Olbracht 1522—1539; 14) Hlebowicz Jan 1542—1549; 15) Radziwiłł Mikołaj II 1551—1556; 16) Radziwiłł Mikołaj III 1566—1584; 17) Radziwiłł Krzysztof 1584—1603; 18) Radziwiłł Mikołaj IV 1604—1616; 19) Chodkiewicz Jan Karol 1616—1621; 20) Sapieha Lew 1623—1633; 21) Radziwiłł Krzysztof II 1633—1640; 22) Tyszkiewicz Janusz 1640—1642; 23) Chodkiewicz Krzysztof 1642—1652; 24) Radziwiłł Janusz 1653—1655; 25) Sapieha Paweł Jan 1656—1665; 26) Radziwiłł Michał Kazimierz 1667—1668; 27) Hlebowicz Jerzy 1668—1669; 28) Pac Michał 1669—1682; 29) Sapieha Kazimierz 1682—1703; 30) Wiśniowiecki Janusz 1704—1705; 31) Wiśniowiecki Michał 1706—1707; 32) Sapieha Kazimierz (powtórnie) 1708—1720; 33) Pociąg Ludwik 1722—1730; 34) Ogiński Kazimierz 1730—1753; 35) Wiśniowiecki Michał (powtórnie) 1735—1744; 36) Radziwiłł Michał Kazimierz 1744—1762; 37) Radziwiłł Karol 1762—1764 i od 1768—1790; 38) Ogiński Michał Kazimierz 1764—1768; 39) Radziwiłł Michał Hieronim 1790—1796, † 1831. Kasztelanami wileń. byli: 1) Minigajło (był także wojewodą); 2) Ostyk Krystyan 1419—1444; 3) Kieżgajło Michał 1445—1448; 4) Giedygołdowicz Sienko 1351; 5) Sudywoj Wolimuntowicz 1451—1455; 6) Kieżgajłowicz Dobko 1458—1460; 7) Moniwid Wojciech 1461; 8) Ostykowicz Radziwiłł 1475—1477; 9) Kieżgajłowicz Jan 1478—1485; 10) Holszański książę Aleksander 1492—1511; 11) Ostrogski książę Konstanty 1511—1522; 12) Kieżgajło Stanisław 1422—1526; 13) Radziwiłł Jurii 1527—1541; 14) Ostyk Hryhory 1544—1557; 15) Chodkiewicz Hieronim 1559—1561; 16) Chodkiewicz Hryhory 1564—1572; 17) Chodkiewicz Jan 1574—1579; 18) Wołowicz Ostafi 1519—1587; 19) Kiszka Jan 1588—1591; 20) Pac Paweł 1593—1595; 21) Chodkiewicz Hieronim 1595—1617; 22) Radziwiłł Janusz 1619—1620; 23) Hlebowicz Mikołaj 1621—1632; 24) Radziwiłł Krzysztof 1633; 25) Radziwiłł Albrycht 1633—1636; 26) Chodkiewicz Krzysztof 1636—1642; 27) Sapieha Mikołaj 1642—1644; 28) Sapieha Andrzej 1644—1646; 29) Chodkiewicz Jan Kazimierz 1646—1660; 30) Radziwiłł Michał 1661—1667; 31) Pac Michał 1667—1669; 32) Zawisza Krzysztof 1669—1670; 33) Pac Mikołaj 1670; 34) Kotowicz Andrzej 1672—1682; 35) Doenhof Ernest 1683—1685; 36) Słuszka Józef 1685—1701; 37) Wiśniowiecki książę Janusz 1702; 38) Wiśniowiecki ks. Michał 1703—1706; 39) Pociąg Ludwik 1709—1722; 40) Czartoryski Fryd. Mi-chał 1722—1724; 41) Czartoryski Kazimierz 1724—1741; 42) Radziwiłł Michał 1742—1744; 43) Massalski Michał 1744—1768; 44) Ogiński Ignacy 1768—1775; 45) Radziwiłł Michał Hieronim 1775—1790; 46) Radziwiłł Maciej 1790—1796, 1800 (Józef Wolff, *Senatorowie i Dygnitarze w. ks. l.*, 71—84).

Wileńska dyecezya w obecnym swym składzie rozciąga się na gub. wileńską i grodzieńską. Jest to najdawniejsze biskupstwo w gub. litewskiej, założone bowiem zostało przez Władysława Jagiełłę bezpośrednio po przyjęciu chrześcijaństwa w 1387 r. W chwili swego założenia rozciągało się na przestrzeni dzisiejszej Żmudzi, całej Litwy, szło od Augustowa i Knyshyna z zachodu na wschód aż do Połocka, Witebska i Orszy. Utworzenie później biskupstwa żmudzkiego (w 1416 r.) a następnie smoleńskiego, niewiele wpłynęło na umniejszenie granic dyecezyi wileńskiej. Ta rozległość władzy i okoliczność, że biskup wileński zajmował pierwsze krzesło w senacie litewskim a w polskim szóste (szło bowiem po dwóch arcybiskupstwach oraz po biskupstwach: krakowskim, kujawskim i poznańskim), sprawiły, że biskupi wileńscy, lubo podlegali metropolii w Gnieźnie, bardzo wysoko patrzeli. Dążąc przez wiele pokoleń do swego wywyższenia, starali się podnieść biskupstwo jeżeli już nie do osobnej metropolii, to przynajmniej do arcybiskupstwa. Długo starania owe były bezowocne, aż w końcu na konfederacji generalnej po śmierci Augusta III, stanęła uchwała formalna, aby prosić stolicę apostolską o podniesienie Wilna na arcybiskupstwo. Rzym uchwały tej nie potwierdził. Rozległość biskupstwa była powodem, że już w 1496 r. ustanowiono sufragana wileńskiego w osobie biskupa in partibus Kaffy kś. Jakuba Michowskiego. W półtora wieku potem (1649 r.) powstała druga sufragania, białoruską zwaną, której założycielem był biskup Jerzy Tyszkiewicz. Nareszcie w 1772 r. powstaje trzecia sufragania trocka, natomiast odpadła sufragania białoruska, wchodząca odtąd do świeżo utworzonego arcybiskupstwa mohylewskiego. W 1798 r. w dyecezyi było aż czterech sufragatów, t. j. wileński, trocki, kurlandzki i brzeski. Sufragania kurlandzka, w myśl konkordatu z 1847 r., odeszła do biskupstwa żmudzkiego, przy Wilnie przeto pozostało trzech sufragatów. Dzisiejsza dyecezya wileńska, po przejściu biskupstwa mińskiego do archidyecezyi mohylewskiej, rozciąga się na dwie gubernie: wileńską i grodzieńską. Kapituła składa się z sześciu prałatów: proboszcza, dziekana, archidyakona, kustosa, kantora i scholastyka, oraz czterech kanoników: kaznodziei, podkustosa, seniora i kanclerza. Dyecezya ma na swoim etacie 10 wychowawców w akademii duchownej, 100 zaś w miejscowym seminarjum biskupiem. W samem Wilnie, oprócz

katedry, było 6 kościołów parafialnych i 15 poklasztornych, oprócz kaplic. W dyecezyi jest 23 dekanatów, z tych 14 w gub. wileńskiej a 9 w grodzieńskiej. W gub. wileńskiej: dekanat wileński miejski (23 kościoły w mieście i 8 w promieniu trzech milowym za miastem), giedrojcki (12 kośc.), trocki (14 kośc.), merecki (13 kośc.), oszmiański (9 kośc.), wiszniewski (15 kośc.), święciański (15 kośc.), świrski (12 kośc.), lidzki (13 kośc. paraf.), raduński (11 parafii), wilejski (14 kośc.), nadwilejski (8 parafii), dzisieński (12 kośc.). W gub. grodzieńskiej: dekanat grodzieński (16 kośc.), wołkowyski (16 parafii), słonimski (14 kośc.), prużański (8 parafii), kobryński (8 parafii), brzeski (11 parafii), białostocki (15 parafii), bielski (25 parafii) i sokółski (15 parafii). Bliższe szczegóły o pojedynczych dekanatach podane są pod właściwemi nazwami. Oprócz kościołów parafialnych w dyecezyi jest 68 kościołów filialnych i 273 kaplic. Szereg kanoniczny biskupów wileńskich rozpoczyna Andrzej Wasiło, franciszkanin (od 1387 r., † 1398 r.). Następcami jego byli: 2) Jakub Plichta, 3) Mikołaj z Gorzkowa, 4) Piotr z Kustynia, 5) Maciej z Trok, 6) Mikołaj Dzierzgowicz, 7) Jan Łosowicz, 8) Andrzej II Szeliga, 9) Wojciech Tabor, 10) Wojciech Radziwiłł, 11) Jan z Książąt litewskich, 12) Paweł książę Holszański, 13) Waleryan Protasewicz Suszkowski, 14) Jerzy kardynał książę Radziwiłł, 15) Benedykt Wojna 1600—1615, 16) Eustachy Wołłowicz 1616—1630, 17) Abraham Wojna 1631—1649, 18) Jerzy Tyszkiewicz 1650—1656, 19) Jan Dowgiałło Zawisza 1656—1661, 20) Jerzy Białożór 1661—1667, 21) Aleksander Sapieha 1667—1672, 22) Mikołaj Stefan Pac 1672—1684, 23) Aleksander Kotowicz 1685—1686, 24) Konstanty Kazimierz Brzostowski 1686—1722, 25) Maciej Ancuta 1722—1723, 26) Karol Piotr Panczerzyński 1724—1730, 27) Michał Jan Zienkowicz 1730—1761, 28) Ignacy Jakub książę Massalski 1762—1794, 29) Jan Nepomucen Korwin Kossakowski 1796—1808, 30) Hieronim Strojnowski 1808—1815, 31) Benedykt Kłagiewicz (1841), 32) Wacław Żyliński 1856—1859, 33) Adam Stanisław Krasieński 1859—1863, 34) Karol Hryniewicki 1883—1884, 35) Antoni Franciszek Audziewicz 1890 (Naramowski, Facies rer. Sarm.; Przyjałgowski, l. c.; Rubrycelle).

Wileński powiat zajmuje środkową, północno-zachodnią część gubernii i graniczy: na północ z pow. wileńskim, gub. kowieńskiej, na wschód z pow. święciańskim, na połudn. z oszmiańskim i lidzkim, a na zachód z trockim. Rozległy jest 102 mil al. 4943 w. kw. Podług pomiarów mierniczych w powiecie jest 602181 dzies., z czego przypada na pola i ogrody 263820 dzies., na lasy 257122, na łąki 56984, na wody 15103, na błota, wygony, zarosła itp.

9152 dzies. Położenie powiatu jest w ogóle wzniesione. Koło Wilna skupione są główne wyniosłości pod nazwą gór Ponarskich, góry Łysa, Bekieszowa, Zamkowa i Szeszkinia. Najwynioślejsze punkty znajdują się przy folw. Miedniki (1036 st.), Józafatowie (973 st.), wsiach: Jankowszczyźnie (959 st.), Zabirze (938 st.), Bereźniki (868 st.) i folw. Naborowszczyźnie (826 st.). Gleba przeważnie gliniasta, wyjąwszy część północną, w której na pr. brzegu Willi znajduje się czarnoziem a około Wilna i na półd.-zach. od miasta grunta piaszczyste. Pod względem rozkładu wód bieżących i stojących, powiat jest bardzo szczęśliwy. Środkiem jego płynie rz. Wilia, nad którą ciągnie się cała zachodnia granica; oprócz tego rz. Wilia odgranicza pow. wileński od święciańskiego na przestrzemi przeszło 40 w., od ujścia rz. Oszmianki do ujścia rz. Żejmianki, która także służy za granicę powiatu. W środku powiatu płynie rz. Wilejka, w południowej części bierze początek rz. Mereczanka i Wisieczę, w zachodniej części płynie rz. Mussa. W ogólności cała powierzchnia powiatu, poprzecinana rzekami, rzeczkami i strumieniami, które oprócz dostarczania wód, są głównem źródłem bogatego zbioru siana, skrapiając i oblewając swemi wodami łąki. Jezior w powiecie znajduje się 44. Wszystkie po większej części leżą w północno-wschodniej części powiatu, po prawej stronie rz. Willi i przedstawiają niejako przedłużenie grupy jezior pow. nowoaleksandrowskiego. Są one w ogóle niewielkie, brzegi mają lesiste, wyniosłe i urwiste. Zasługują na uwagę: Olka, przy majątku Dubinkach, szereg jezior na przestrzeni prawie 18 w. kw., Kokaje (dług. 6 w., szer. 3 w., głęb. 8 saż.); Malaty (dł. 6 w., szer. 1½ w., głęb. 4 saż.); Gołonia blisko miasteczka Inturek i in. Z lewej strony rz. Willi w powiecie znajduje się znaczna ilość błot, z nich największe Pobereżańskie. W r. 1890 (oprócz m. Wilna) było 188846 mk., w tej liczbie prawosławnych męż. 4753, kob. 4960; rozkolników męż. 2573, kob. 2404; katolików męż. 77894, kob. 77300; ewang.-augsb. męż. 213, kob. 220; kalwinów męż. 85, kob. 83; żydów męż. 9121, kob. 9080; mahometan męż. 74, kob. 86. W ciągu r. 1890 zawarto w powiecie 1665 ślubów: urodziło się dzieci prawych: chłopców 3564, dziewczyn 3565, razem 7069; nieprawych: chłopców 163, dziewczyn 178, razem 341, w ogóle urodzeń było 7410. W tymże roku zmarło męż. 2152, kob. 1968, w ogóle 4120. Przyrost zatem ludności wynosi 3290. Pod względem etnograficznym przeważają Litwini, dalej idą Polacy, Żydzi, Białorusi i niewielka liczba Tatarów (w okolicy Niemieża). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, zwłaszcza w części póln., ogrodnictwem w okolicach Wilna, hodowlą bydła. Przemysł fabryczny niezbyt rozwinięty.

Oprócz gorzelni i browarów piwnych były w powiecie 3 papiernie (w Werkach Nowych, Kuczuryskach i Lubowie), luta szklana w Jaszunach, fabryka gwoździ w Kojranach. Handel koncentruje się w Wilnie. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 6 okręgów policyjnych, z biurami w Śnipiszkach (gm. Mejszagoła, Niemenczyn, Rzesza), Szyrwintach (Gielwany, Muśniki, Szyrwinty), Podbrzeziu (Giedrojeie, Janiszki, Malaty, Podbrzezie), Wornianach (Bystrzyca, Worniany), Jaszunach (Iłino, Rukojnie, Sołeczniiki, Szumsk) i Wilnie (Mickuny i Rudomino), 18 gmin, 134 okręgów (starostw) wiejskich. W powiecie jest 2406 miejscowości, mających 9847 dm., 124730 mk. włóścian. Miasteczek, po większej części małoludnych, jest 39; w 1 okr. pol.: Dukszty, Korwie, Mejszagoła, Niemenczyn, Rzesza Wielka. Suderwa; w 2 okr.: Bogusławiszki, Czabiszki, Gielwany, Kiernów, Muśniki, Szeszole, Szyrwinty; w 3 okr.: Dubinki, Giedrojeie, Janiszki, Inturki, Malaty, Podbrzezie (Podberezie), Widziniszki; w 4 okr.: Bujwidzie, Bystrzyca, Gierwiaty, Ławaryszki, Michaliszki, Ostrowiec, Worniany; w 5 okr.: Cudzeniszki, Jaszuny, Miedniki, Rukojnie, Sołeczniiki Małe i Wielkie, Szumsk. Taboryszki, Turgiele; w 6 okr.: Mickuny, Porudomino i Rudomino. Pod względem sądowym powiat (bez miasta) obejmuje 3 rewiry sędziów śledczych (1 i 2 w Wilnie, 3-ci w Giedrojeiach) i 2 okręgi sędziów pokoju. Pod względem oświaty w powiecie znajduje się 25 szkół gminnych, do których w 1887 r. uczęszczało 863 chłopców i 45 dziewcząt, oraz 1 szkoła paroch. (we wsi Nowo Piotrowska), z 10 chłopcami i 3 dziewczynami. Kościoły wyzn. prawosławnego stanowią dwa dekanaty: wileński i szumski. Pierwszy z nich obejmuje 17 parafii, t. j. 13 w W. a 4 w powiecie: Intury z filią w Bijuciszkach, Podbrzezie, Dukszty i Rudomino, razem 3 monastery, 2 sobory, 9 cerkwi paraf., 16 filialnych, 2 cmentarne i 3 kaplice, 11847 wiernych (7920 męż., 3927 kob.), drugi zaś 6 parafii: Szumsk, Bystrzyca, Ostrowiec, Rukojnie, Cudzeniszki i Kierdziejowce, 6 cerkwi paroch., 3 fil., 4053 wiernych (2088 męż., 1965 kob.). Kościoły katol. powiatu dzielą się na 4 dekanaty: wileński miejski (ob. wyżej); wileński podmiejski z 7 parafiami: Niemenczyn (filia w Sużanach, kapł. na cmentarzu w Niemenczynie i w Lubowie), Suderwa (kapł. Szyłany), Mejszagoła, Muśniki, Kiernowo (kaplica w Plikiszkach), Czabiszki, Werki (kapł. w Rzeszy i Czerwonym Dworze); dawniej także w Duksztach; razem 30393 wiernych; dekanat wileński powiatowy, również z 7 parafiami: Turgiele (kapł. na cmentarzu), Gierwiaty (kapł. w Sokołajciach i Girach), Taboryszki (kapł. na cment.), Worniany (kapł. w Woronie), Ławaryszki, Michaliszki (kapł. na cment.) i Bujwidzie (kapł. w Du-

bnie i Bujwidzach); dawniej prócz tego: Rukojnie, Szumsk, Cudzeniszki, Rudomino, Bystrzyca, Słobódka, Ostrowiec; razem 38383 wiernych; dekanat giedrojecki, ob. *Giedrojeie* 1). Pod względem komunikacyjnym powiat posiada 6 stacyi dr. żel.: Podbrodzie, Bezdany, Wilejka, Wilno, Kiena, Słobódka, oraz 3 st. pocz.: Wilno, Wiessy, Sołeczniiki. Oprócz mta Wilna znajdują się w powiecie liczne miejscowości historyczne, niegdyś miasta, zamki, a dziś mizerne miasteczka (ob. Baliński, Starożytna Polska, III). Z uwagi, że jak cała gubernia tak również i powiat wileński przez wiele wieków był teatrem ciągłych wojen i zdarzeń historycznych, przeto każda nieomal pięć ziemi jest pomnikiem historycznym, pełnym podań, legend i wspomnień. Do najwydatniejszych pod względem dziejowym należą: Kiernów, prastara stolica ks. litewskich, Mejszagoła, Widziniszki, Giedrojeie, Dubienki, siedziba niegdyś Barbary Radziwiłłówny, Miedniki, Niemieża, pierwsza siedziba Tatarów na Litwie i in. Marszałkami szlachty pow. wileńskiego byli (w porządku alfabetycznym): Abramowicz Mikołaj h. Jastrzębiec (1820), Baliński Ignacy h. Jastrzębiec (1821—23), Czyż Kasper h. Lis (1798—1805), Ciechanowiecki Jan h. Dąbrowa (1846), Giedroje ks. Antoni h. Poraj, Giedroje ks. Jan (1809—12), Giedroje ks. Stefan (1816), Hornowski Kasper (przed 1842) Jasiński Stanisław h. Sas (przed 1821), Lachnicki Antoni (1807), Łęski Aleksander (1847), Minejko Tomasz h. Leliwa (1840) Pisanka Rudolf h. Prus (1853), Plater hr. Adam (1864—78), Plater hr. Józef, Plater hr. Stefan (1858), Szumski Stanisław h. Jastrzębiec (1829), Tyszkiewicz hr. Jan h. Leliwa (1859), Wańkowicz h. Lis (1861).

Wileńska gubernia, jedna z t. zw. gubernii zachodnich (litewskich) cesarstwa rosyjskiego, leży pomiędzy 53° 23' a 55° 50' płn. szer. i 42° 34' a 47° 6' wschod. dług. od F. i według urzędowych wykazów zajmuje 3,890,812 dzies. przestrzeni. Według badań geodazyjnych rozległość wynosi 37351·8 w. al. 771·97 mil geogr. kw.

Graniczy na północ z pow. wiłkomierskim i nowoaleksandrowskim gub. kowieńskiej i Kurlandya, z płn.-wsch. z gub. witebską, od której oddziela się rzeką Dźwiną; na zach. z król. polskim, od którego oddziela ją rz. Niemen; na południo-zachód z gub. grodzieńską; na południe z guberniami grodzieńską i mińską; na wschód z gub. mińską i witebską. Największa długość z północy na południe, od granicy pow. święciańskiego z gub. kowieńską, powyżej wsi Siniszki, do granicy pow. oszmiańskiego poniżej wsi Sieniawska Słoboda, wynosi 220 w., największa zaś szerokość ze wschodu na zachód, od granicy pow. wilejskiego z gub. mińską w bliskości miasteczka Krajska, do rzeki Niemna na granicy

pow. trockiego z król. polskim, w bliskości miasteczka Birsztany, ma 224 w.

Podług ukazu z r. 1843 gub. wileńska składa się z siedmiu powiatów: wileńskiego, trockiego, święciańskiego, lidzkiego, oszmiańskiego, wilejskiego i dzisieńskiego. Pierwsze trzy powiaty, a także część lidzkiego i oszmiańskiego stanowią jądro Litwy i należały bez przerwy do w. ks. litewskiego, aż do przyłączenia tego kraju do Rosyi w 1795 roku. W r. 1413 Władysław Jagiełło utworzył województwo wileńskie, w skład którego wchodziły dzisiejsze powiaty: wileński i święciański. Powiat trocki stanowił osobne województwo, a południowo-wschodnia część pow. oszmiańskiego i pow. wilejski należały do ks. mińskiego, ojezyczny Słowian Krywiczan, od r. 1300 znajdujących się już pod władzą ks. litewsko-ruskich. W późniejszym czasie te powiaty weszły w skład województwa wileńskiego i należały do powiatu oszmiańskiego. Powiat dzisieński był odwieczną składową częścią ks. połockiego, już od połowy XIII w. zależnego od litewskiej Rusi. Z tego księstwa utworzono z czasem (w r. 1500) województwo połockie. Wreszcie pow. lidzki z ks. dejnowskiem stanowił za czasów Olgierda osobne udzielne księstwo; w późniejszym czasie (w XIV w.) przyłączony do województwa wileńskiego. Powiaty wilejski i dzisieński po drugim podziale Rzpltej weszły w skład gub. mińskiej, utworzonej 3 maja 1795 r., przyłączone zaś zostały do gub. wileńskiej 1 lipca 1843 r. Powiat lidzki od 1795 r. należał do gub. słonimskiej, następnie od r. 1801 do grodzieńskiej, a nakoniec w r. 1843 przyłączony do gub. wileńskiej. Gubernia wileńska składała się w r. 1796 z 11 powiatów: wileńskiego, zawilejskiego, trockiego, brasławskiego, oszmiańskiego, kowieńskiego, upickiego (al. poniebieskiego), wilkomierskiego, telszewskiego, rossieńskiego i szawelskiego. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła polecono gubernie wileńską i słonimską połączyć w jedną i nazwać ją gub. litewską, z przyłączeniem do niej 8 powiatów gubernii słonimskiej: słonimskiego, nowogródzkiego, grodzieńskiego, wołkowyskiego, lidzkiego, brzeskiego, kobryńskiego i prużańskiego; lecz już w r. 1801 gubernia litewska znowu rozdzieloną została na dwie: wileńską i grodzieńską (w miejsce słonimskiej). W r. 1829 uregulowano granicę między Kurlandją i gub. wileńską według dawnych map i opisów. W r. 1839 gubernia wileńska składała się z 10 tylko powiatów, gdyż powiat trocki został zniesiony, a miasto Troki pozostało być etatowym (zaszatatnyj gorod); wówczas to powiat brasławski przemianowanym został na nowo-aleksandrowski. W r. 1852 d. 18 grudnia polecono utworzyć gub. kowieńską, w skład której weszły powiaty: telszewski, szawelski, rossieński, upicki (poniewieski), nowo-

aleksandrowski, wilkomierski i część kowieńskiego. Do pozostałych przy gubernii wileńskiej trzech powiatów: wileńskiego, oszmiańskiego i święciańskiego dołączono od grodzieńskiej powiat lidzki, od gub. mińskiej powiaty: wilejski i dzisieński. W tymże czasie wznowiono powiat trocki, z dołączeniem do niego części powiatu kowieńskiego.

Powierzchnia gubernii przedstawia równinę piaszczystą. Malownicze brzegi rzek, a mianowicie Wilii i Niemna, są wprawdzie wzniesionymi, lecz pochodzi to właściwie od znacznego zagłębienia się rzek. Najwyższe położone miejscowości w gub. wileńskiej znajdują się w płd.-zachod. części pow. lidzkiego oraz w pow.: oszmiańskim, wilejskim i dzisieńskim, a częściowo tylko w wileńskim i święciańskim. Najwyższe punkty dochodzą w bliskości wsi Ciupiszki (w pow. oszmiańskim) 147 sąż. (1029 st. n.p.m.); około wsi Kondraty w pow. wileńskim 145 sąż. (1015 st.); około folw. Józefatowo 139; wsi Jankowszczyzna 137; Zaborze 134; Łojcy (w pow. oszmiańskim) 130 i in. Wzniesienia te stanowią przedłużenie wyniosłości Awratyńskiej, gałęzi gór Karpackich, wychodzących z Galicji przez Wołyń i łączącej się na wschód gubernii wileńskiej wąskim przesmykiem z wielką wyniosłością Wałdajską (Ałauńską). To pasmo rozdziela gubernię swemi stokami na dwie części, przedstawiające różnice w powierzchni miejsc. Na północnym stoku przemaga grunt piaszczysty i gliniasty, pokryty lasami i jeziorami; południowy zaś stok, nieodróżniając się glebą, obfitszy jest w znaczne błota i głównie pokryty lasami. Sam grzbiet przedstawia otwartą piaszczysto-gliniastą miejscowość, nie zachowując jednostajnej wyniosłości, gdyż miejscami zniża się i tworzy kotliny.

Pod względem geologicznym gub. wileńska nie jest ściśle zbadaną. Były projekty, aby przy banku ziemskim wileńskim jeden z taksatorów był geologiem; on to powinien był zbierać materiały do geologii gubernii przy ocenianiu wartości majątków ziemskich, żądających pożyczki z banku. Projekt był dobrze opracowany i gdyby był przyjęty przez zebranie akcyonaryuszów, mielibyśmy dokładną kartę geologiczną po latach 15—20, że zaś nie został przyjęty musimy się przeto posiłkować powierzchniami postrzeżeniami Murchissona, Eichwalda i Giedrojcja. Podług nich gubernia wileńska należy do dolnego piętra trzeciej formacji, oprócz północno-wschodniej części, gdzie występują piaskowce i wapienie formacji dewońskiej.

Rzeki gub. wileńskiej należą wszystkie do dorzecza morza Bałtyckiego. Niemen płynie po południowo-zachodniej granicy. Początek bierze w gub. mińskiej, na przestrzeni 85 w. odziela pow. oszmiański od gub. mińskiej. Przy wpadnięciu rzeki Gawii, na granicy pow. oszmiań-

skiego z lidzkim, Niemen płynie gubernią wileńską o wiorst kilka od jej granicy z gubernią grodzieńską na rozległości przeszło 80 w. Za miasteczkiem Orle Niemen wchodzi w gub. grodzieńską, z której przy granicy z król. polskim znowu się zbliża ku gub. wileńskiej i tu na przestrzeni 170 w. prawym swym brzegiem należy do gubernii wileńskiej, dzieląc ją od król. polskiego. Nie dochodząc 7 w. do miasteczka Rumaszyszek, przy ujściu rzeki Strawy, Niemen wchodzi w granice gub. kowieńskiej. W gubernii wileńskiej przepływa Niemen 395 w., mając w górnym biegu 35 sążni szerokości, a przy wyjściu do 75, przy głębokości $1\frac{1}{2}$ sąż. Brzegi Niemna, jak w ogóle wszystkich rzeczek i rzek gubernii wileńskiej, są wyniosłe i urwiste. Na wybrzeżach znajdują się bujne łąki, żyzne pola i lasy. Miejscami napotykają się lotne piaski, a na lewym brzegu wyniosłości kredowe, pozbawione wszelkiej roślinności. Czas zamarznięcia i puszczania nie jest stale oznaczony; rzeka pod lodem nie pozostaje dłużej nad cztery miesiące. Najznaczniejszym z dopływów Niemna jest Wilia. Jest ona główną rzeką w gubernii wileńskiej. Początek bierze w gub. mińskiej i pod Kownem wpada do Niemna. Szerokość rzeki w gubernii od 15—70 sążni, przy głębokości od $\frac{1}{2}$ do 4 arszynów. Brzegi Wilii z początku płaskie, w pow. wilejskim podnoszą się i po większej części są piaszczyste, kręte, urwiste. Składają się one z warstw piasku, wapienia i skamieniałości. Dno rzeki w górze iłowate, w środku kamieniste, u ujścia piaszczyste. Wilia pod lodem znajduje się 100 dni. Spław Wilią zaczyna się od ujścia rzeki Dźwinki, na granicy gub. witebskiej, a żegluga od mta Wilejki. Do Wilii wpadają z prawej strony: Serwecz z trzema znacznymi przypływami z prawej i dwiema z lewej strony (rzeka spławna), Narocz, także spławna, Stracza, Żejmiana, Mussa, Szyrwinta. Wszystkie spławne. Z lewej wpadają do Wilii: Dźwinka, Ilia, Usza. Te trzy rzeki ze swemi bocznymi przypływami płyną przez błotne i leśne miejscowości. Dalej wpadają do Wilii: Wilenka, Oszmianka, Waka. Oprócz tych znaczniejszych, Wilia przyjmuje wiele rzeczek i strumieni, które z kolei zabierają inne strumienie. Do Niemna w granicach gub. wileńskiej wpadają jeszcze: Strawa, Wierzchnia, Merczanka (110 w. długa), z kilku większemi dopływami każda z nich; Rotniczanka, na granicy gub. grodzieńskiej, Kotra, Lipiczanka, Lebieda, Dzitwa, Gawija, Berezyna, szczególnie bogata w dopływy, płynie lesistą i błotną miejscowością; Ussa, Sułka. Dźwina zachodnia stanowi granicę między gub. wileńską a witebską na przestrzeni 80 w. Wielkiego jest znaczenia pod względem przemysłowym i handlowym. Brzegi Dźwiny przylegające do gub. wileńskiej są wysokie, kręte; grunt ich piaszczysty, pomieszany z drobnymi kamieniami wapien-

nemi. Pod lodem znajduje się przeszło cztery miesiące. Żegluga na Dźwinie zachodniej napotyka bardzo wiele przeszkód w skutek mielizn, progów i prądów. Do niej wpadają w gub. wileńskiej, oprócz mniej znacznych przypływów, dwie rzeki spławne: Dżisna i Druja. Jezior w gubernii liczą przeszło 400 rozmaitej wielkości, leżących najwięcej w północnej części gubernii. Leżą one albo wśród błot, albo wśród wysokich i spadzistych brzegów. Jedne i drugie są po większej części opasane lasem. Prócz tego jeziora tworzą tworzą oddzielne grupy, nie wchodzą w systemat wodnych komunikacji, dostarczając natomiast mieszkańcom obfitego rybołówstwa. W ogólności jeziora są małe i tylko jedno z nich Narocz ma 16 w. długości a 12 w. szerokości.

Klimat w gubernii umiarkowany, lecz z częstymi zmianami temperatury. Na wiosnę, latem, w jesieni a niekiedy i w zimę, często padają deszcze, nieraz po kilka tygodni. Najzimniejsze miesiące są: grudzień, styczeń, luty; ciepłe zaś: czerwiec, lipiec i sierpień. Średnia temperatura zimą $-3\cdot28^{\circ}$ R., wiosną $+4\cdot79^{\circ}$ R., latem $+13\cdot57^{\circ}$ R., jesienią $+5\cdot50^{\circ}$ R. Temperatura roczna $+5\cdot5^{\circ}$ R. Najniższą bywa temperatura przy wietrze wschodnim, wówczas stan barometru wysoki; przy zachodnim wietrze przeciwnie. Panujące wiatry południowo-zachodnie. Zwykle mrozy zaczynają się w pierwszej połowie listopada i trwają z przerwami do końca marca. Jesień w ogólności jest zimniejszą od wiosny, chociaż i w marcu trafiają się często zimna większe od listopadowych. W zimie mrozy dochodzą średnio do $18-20^{\circ}$ R.

Z roślin zbożowych rosną w gubernii: pszenica ozima i jara, żyto, owies, jęczmień, tatarska, len i konopie, groch i proso. Z ogrodowych: kapusta, mak, pory, selery, kartofle i w części burakie ukrowe. Z drzew owocowych najbardziej upowszechnione są jabłonie, gruszki, wiśni i śliwki; z jagód zwyczajne są maliny, porzeczki białe, czerwone, czarne i agrest. Gdzie niegdzie uprawiają chmiel i tytuń. Wiele drzew owocowych rośnie w dzikim stanie. Zwierzęta w stanie dzikim znajdujemy następujące: wilk, lis, borsuk, kot dziki, wydra, sarny, zające, wiewiórki; w południowych powiatach trafiają się dzik i niedźwiedź. Z ptaków: gęszcze (w powiecie oszmiańskim), cietrzewie, kuropatwy, przepiórki, mewy, kaczki, gęsi dzikie, czaple, żurawie, bociany i t. p. Z ryb poławiają się: sandacz, jazgarz, okoń, miętus, karp, lin, leszcz, szczupak, sielawa; w Niemnie a czasami i w Wilii poławiają się sumy i jesioty. Lasy, tak znaczne niegdyś, skutkiem drapieżnego gospodarstwa wyniszczone zostały. Składają się one przeważnie z sosny, jodły, brzozy, gdzie niegdzie dębu. Spotykamy także topole, klon, osikę, wierzbę, leszczynę i inne.

Pod względem etnograficznym gub. wileńską zamieszkują Litwini i Słowianie, a także w nieznacznej liczbie Tatarzy, karaimi i żydzi. Uczeni etnografowie przedsięwzięli niejednokrotnie badania dla wykreślenia granic plemiennych Litwinów i Słowian. Badano najstarsze osady, dawne nazwiska rzek, jezior, język, prastare zwyczaje i obyczaje; porównywano podania i legendy z kronikami najdawniejzemi, a nawet w ostatnich czasach rozpoczęto pomiary antropologiczne. Rezultaty dotychczas nie wielkie, gdyż na wiele pytań trudno znaleźć odpowiedź. Ciągłe sąsiedzkie stosunki w ciągu wielu wieków między Litwinami i Słowianami zacierały coraz to więcej plemienne różnice. Jedni od drugich przyjmowali zwyczaje i obyczaje. Często się zdarza, że w jednej i tej samej wiosce mieszkają od wieków Litwini i Słowianie. Otóż w obec takich warunków niemiernie trudno nakreślić granice między siedzibami Słowian i Litwinów na przestrzeni gub. wileńskiej. Według dotychczasowych rezultatów granica siedzib litewskich poczyna się od ujścia rzeki Rotniczanki do Niemna. Ztąd w górę, z biegiem Rotniczanki do wsi Lut, dalej w kierunku wschodnim do wsi Kiermuszy; następnie posuwając się granicą oddzielającą gub. wileńską od grodzieńskiej, do jez. Dup i wioski Romanowo czyli Romuwe; ztąd w prostej linii do ujścia rzeki Pelussy do jeziora tegoż nazwiska, około wioski Dubiczy; następnie, w górę z biegiem rzeki Pelussy do majątności Pelussa. Dalej po granicy parafi zablockiej i raduńskiej, w górę po rzece Dzitwie, do ujścia jej do rzeki Ossówki, z biegiem Ossówki do wsi Podworoncowa, a następnie na wschód do wsi Dajnowka, leżącej na praw. brzegu rz. Żyżmy, ztąd w górę, trzymając się prawego brzegu Żyżmy, do miasteczka Stok; od tego miasteczka do ujścia rzeki Oszmianki przy majątności Grauzyszki i z biegiem tej rzeki w dół, z lewego brzegu, do ujścia jej do Wilii. Następnie lewym brzegiem Wilii do mka Michaliszki, ztąd do północnego brzegu jeziora Świr; dalej na północo-wschód w górę, z biegiem rzeki Struny i Otry, a następnie w prostej linii do mka Postawy. Idąc granicą pow. dzisieńskiego do granicy gub. kowieńskiej, następnie, granicą tej gubernii do Niemna i wreszcie po Niemnie aż do ujścia Rotniczanki. Otóż na tej płaszczyźnie mieszkają Litwini, a na południe i południo-wschód Słowianie. Z powyższego okazuje się, że Litwini zajmują cały powiat wileński i trocki, północną część pow. lidzkiego i oszmiańskiego i północo-zachodnią część święciańskiego. Pozostałą przestrzeń gubernii, mianowicie: powiaty wilejski i dzisieński, część pow. święciańskiego zamieszkują Białorusini; południowo-wschodnią część pow. oszmiańskiego i całą przestrzeń za prawym brzegiem Dzitwy Krzywiczanie; w powiecie lidzkim, w kie-

runku granicy z gubernią grodzieńską, niegdyś ks. dajnowskie, Czarnorusini. Odnosnie cyfr tych nawet w przybliżeniu podać nie możemy, dla tego, że w nowszych statystycznych źródłach, któreśmy rozpatrywali, tylko wyznaczenie jest uwzględnione i ono wyrokuje o plemiennem pochodzeniu. Z dawniejszych zaś źródeł wiadomo (z r. 1851), że z ogólnej ludności gubernii 808178, przypadało na Słowian 353290, Litwinów 388697. Tatarzy i karaimi osiedleni zostali w gub. wileńskiej za czasów Witolda. Pierwsi w r. 1395, ostatni w 1398. Cyganie pojawili się za czasów Jagiełły (1417), a Żydzi przeszli na Litwę z Kijowa w XII stuleciu.

Wileńska gubernia pod względem administracyjnym należy do generał-gubernatorstwa północo-zachodniego kraju. Naczelnikiem gubernii jest gubernator, naczelnikiem powiatu sprawnik (isprawnik). Powiat dzieli się na okręgi policyjne (stany); na czele stanu jest komisarz (prystaw). Każdy stan podzielony jest na kilka pomniejszych ucząstków, z kilku gmin składających się; naczelnikiem takiego uczątku jest urjadnik. W hierarchii policyjno-administracyjnej urjadnik stoi na najniższym szczeblu. Niezależnie od powyższego podziału, każdy powiat dzieli się na gminy (włości), na czele jej stoi starszyna, gmina zaś na okręgi wiejskie (starostwa), ze starostą na czele. W gubernii jest 29 stanów, 126 ucząstków urjadniczych, 151 gmin, 985 okr. wiejskich (sielskich obszczestw), 10746 miasteczek, wsi i siół, w nich 73271 gospodarstw miejskich i wiejskich. Pod względem sądowym, gubernia należy do izby sądowej wileńskiej, ma swój sąd okręgowy, 5 okręgów sądów pokoju, które się dzielą na 28 rewirów, nadto w gubernii znajduje się 27 okręgów sądowo-śledczych. Dla odbywania ogólnej powinności wojskowej gubernia dzieli się na 23 rewiry konskrypcyjne. Pośredników al. komisarzy włościńskich jest 13 w gubernii.

Co do przestępstw za czas od r. 1883 do 1887 posiadamy następujące cyfry: Średnia ilość przestępców, karanych rocznie przez sądy ogólne, wyraża się cyfrą 3369 męż. i 526 kobiet, karanych zaś przez sędziów pokoju — cyfrą 3144 męż. i 501 kob., czyli że na 10000 mk. przypada rocznie 13·2 przestępców skazanych. Stosunek to mniejszy od istniejącego w Petersburgu (18), w Moskwie (16) i w Warszawie (21). Ilość przestępców nieletnich, do lat 13 wieku, stanowi zaledwie $\frac{1}{8}\%$ ogółu skazanych, przestępcy w wieku od lat 13 do 20 stanowią 13 $\%$ i od 21 do 35 lat 40 $\%$. Temn stosunkowi odpowiadają też cyfry, dotyczące osób karanych przez sądy pokoju. Co do stanu rodzinnego, 47 $\%$ skazanych w sądach ogólnych przypada na żonatyh i zamężne, mających przytem dwoje lub więcej dzieci, w sądach zaś pokoju ilość przestępców tej kategorii wynosi zaledwo 15 $\%$,

zład daje się wywnioskować, że ludzie obciążeni liczną rodziną zdobywają się na występki i zbrodnie, lecz nie na drobne wykroczenia. Największa ilość przestępstw, według kategorii zatrudnień, przypada na rolników (52%), po nich idą robotnicy stali i dzienni (20%), dalej handlarze (15%), reszta przypada na przestępców wszystkich innych profesyi.

Ruch ludności w r. 1890 określa się następującymi cyframi: ślubów małżeńskich zawarto w miastach 1086, w powiatach 11014, ogółem 12000. Na każdy dzień przypada w ogóle 34 śluby. Urodziło się w miastach: 2746 chłopców, 2068 dziewczyn, razem 4814; w powiatach: 27874 chłopców, 26021 dziewczyn, razem 53895; w ogóle w gubernii urodziło się 30620 chłopców, 28089 dziewczyn, razem 58709. W liczbie urodzonych przypada nieprawych: w miastach: 216 chłopców, 210 dziewczyn; w powiatach: 970 chłopców, 916 dziewczyn; w ogóle w gubernii 1186 chłopców, 1126 dziewczyn, razem 2312. Na każdy dzień wypada do 160 urodzin. Zmarło w miastach 2075 męż., 1660 kobiet, razem 3735; w powiatach 14694 męż., 14113 kob., razem 28807; w całej gubernii 16769 męż., 15773 kob., razem 32542 osób. Śmiertelność między mężczyznami była większą niż u kobiet: w miastach o 415, w powiatach o 581 w całej gubernii o 996 osób. Dziennie umierało średnio do 90 ludzi. Liczba urodzeń przewyższała liczbę zejść na 26167 dusz. Ilość ta wyraża rzeczywisty przyrost ludności gub. wileńskiej. Jeżeli z cyfry tej wyłączymy rekrutów na r. 1890, a także tych, którzy się przesiedlili do innych miejscowości, okaże się że ludność w gubernii powiększyła się w rzeczywistości na 21772 osób (9558 męż., 12214 kob.), ludność gubernii na r. 1890 doszła więc cyfry 1,336,279 osób (660122 męż., 676,157 kob.). W powyższej cyfrze było szlachty dziedzicznej 4398, szlachty osobistej 6557, duchowieństwa prawosławnego świeckiego i zakonnego i rodzin ich 2151, duchowieństwa katolickiego 315, duchowieństwa ewangelicko-luterskiego i rodzin ich 12, ewangelicko-reformowanego 9, izraelskiego 7, karaimskiego 3, mahometańskiego 7, mieszczan honorowych dziedzicznych 406, osobistych 425, kupców z rodzinami 2513, mieszczan i cechowych 312007, włóścian 889235, innych kategorii (wolnych ludzi) 375, żydów rolników 2655, wojskowych tak w rzeczywistej służbie jak i emerytów a także ich rodzin 56508, cudzoziemców 2478, różnych 10223, w ogóle 1,336,279. Według wyznań: prawosławnych 180333 męż., 183018 kob., rozkolników 12390 męż., 12053 kob., katolików 362643 męż., 374694 kob., ewang. augsb. 1463 męż., 1489 kob., kalwinów 171 męż., 148 kob., żydów 101313 męż., 102907 kob., karaimów 309 męż., 324 kob., mahometan 1500 męż., 1524 kob.

Pod względem kościelnym wyznawcy kościoła prawosławnego należą do dycezyi (eparchii) litewskiej, obejmującej gub. wileńską, grodzieńską i kowieńską. Gubernia dzieli się na następujące dekanaty (błagocynia): wileński (sobór, 9 cerkwi paroch., 14 filialnych, 2 cmentarne i 3 kaplice), szumski (6 cerkwi paroch., 8 cmentarne), trocki (6 cerkwi paroch., 1 filialna, 1 cmentarna), oszmiański (14 cerkwi paroch., 8 filial., 9 cment. i 4 kaplice), wołożyński (12 cerkwi par., 3 fil., 6 cment., 3 kaplice), wilejski (14 cerkwi par., 4 fil., 18 cment., 3 kaplice), miadziolski (10 cerkwi par., 4 fil., 1 cment. i 1 kaplica), mołodeczniański (17 cerkwi par., 12 fil., 25 cment. i 4 kaplice), dzisieński (11 cerkwi par., 6 fil., 2 cment. i 1 kaplica), głębocki (13 cerkwi par., 7 fil., 5 cment., 1 kaplica), drujski (14 cerkwi par., 7 fil., 1 cment., 2 kaplice), święciański (9 cerkwi par., 6 fil., 1 kaplica), lidzki (12 cerkwi par., 2 fil., 3 cment., 4 kaplice) i szczuczyński (10 cerkwi par., 8 cment.). W ogóle w gubernii 14 dekanatów (błagocynii), 157 parochii, 3 monastery, 2 sobory, 157 cerkwi paroch., 74 fil., 86 cment. i 27 kaplic. Rzekolnicy należą do dycezyi wileńskiej. Gubernia dzieli się na dekanaty katolickie: wileński miejski (miasto Wilno i okolice) ma 1 kościół katedralny, 2 klasztory, 16 kościołów paraf., 10 filial., 2 kaplice cmentarne, 4 kaplice, 81137 wiernych; wileński powiatowy, ma 7 kościołów paraf., 6 kaplic, 41819 wiernych; giedroicki ma 11 parafii, 3 filie, 8 kaplic, 54269 wiernych; trocki 12 parafii, 2 filie, 6 kaplic, 71274 wiernych; merecki 14 parafii, 5 filii, 9 kaplic, 84410 wiernych; oszmiański 6 parafii, 2 filie, 10 kaplic, 40395 wiernych; wiszniewski 12 parafii, 3 filie, 10 kaplic, 65366 wiernych; święciański 15 parafii, 3 filie, 9 kaplic, 86365 wiernych; świrski 10 parafii, 10 kaplic, 46875 wiernych; lidzki 12 parafii, 3 filie, 8 kaplic, 54375 wiernych; raduński 11 parafii, 2 filie, 8 kaplic, 67478 wiernych; wilejski 7 parafii, 5 filii, 13 kaplic, 25217 wiernych; nadwilejski 7 parafii, 1 filia, 15 kaplic, 37507 wiernych; dzisieński 12 parafii, 2 filie, 28 kaplic, 56627 wiernych. Ogółem w gubernii 14 dekanatów, 152 parafie, 203 kościołów, 304 kaplic, 737337 wiernych. Rozkolnicy mają 10 parochii, ewang.-augsb. 1 parafią, ewang.-reform. również jedną. Pod względem oświaty niema w gubernii zakładów naukowych (oprócz miasta Wilna) wyższych, a nawet średnich. W Mołodecznie jest seminaryum nauczycielskie, wychowawców 76 (wyłącznie prawosławni), przy niem szkoła początkowa (89 uczniów) i prywatna 36 ucz. Szkoła miejska w Święcianaeh (103 wychowawców); 5 szkół powiatowych (260 ucz.); 6 szkół parafialnych dla chłopców (360 ucz.) i tyleż szkół dla dziewczyn (215). Szkoła ludowa dla chłopców (73 u.), 3 szkoły dla dziewczyn (44 u.) i 183 szkół dla obojej płci (10045 uczniów).

Dwie szkoły żydow. początkowe (170 u.), 4 szkoły dla chłopców (191) i 4 dla dziewczyn (243) specjalnie przeznaczone dla wyuczenia się języka ruskiego, 20 chederów. Niezależnie od powyższych szkółek jest w gubernii 37 szkółek cerkiewno-parafialnych, do których przyjmują i dzieci katolickie i 388 szkółek początkowych, tegoż charakteru. W tych szkołach cerkiewnych pobierało naukę 6504 chłopców i 530 dziewczyn. W ogóle w gubernii (oprócz szkół cerkiewnych) było 276 zakładów naukowych tak w miastach jak i w wioskach (oprócz Wilna).

Głównym zajęciem większości mieszkańców i podstawą ich dobrobytu jest gospodarstwo rolne, będące w ścisłej zależności od warunków klimatycznych, nader zmiennych. W ostatnich latach zauważono gwałtowne przejścia od ciepła do chłodu, silne wiatry podczas kwitnienia roślin zbożowych, wpływające na ich wydajność, późne śniegi, tak zwane ostatnie i t. p., a zmiany te niekorzystnie oddziaływały na gospodarstwo rolne, pochodzą od gwałtownego wyniszczania lasów. Wileńska gubernia zajmuje 3,890,812 dzies. przestrzeni. Z tej ilości użyto pod oziminę 682947 dzies., pod jarzynę 639350 i pod kartofie 102069 dzies.; na lasy wypada 1,331,717 dzies., na łąki 295129, pod wodą 229441, pod błota, wygony, krzaki i t. d. 463692 dzies. Na wysiew użyto pszenicy i żyta 655484 czetw., jęczmienia, owsa i grochu 813945 i kartofli 996431 czetw. Zebrano (za wyłączeniem strat przez gradobicie: oziminy zniszczył grad 4758, a jarzyny 4771 dzies., czyli 17150 czetw. oziminy i 17064 czetw. jarzyn, w przybliżeniu na ogólną sumę 248000 rs.) ozimego ziarna 2,372,016, jarego 2,802,152, a kartofli 3,878,492 czetw. Na jedną przeto dziesięcinę wypada średnio oziminy 3·46, jarzyny 3·65 i kartofli 38·3 czetw. W porównaniu z r. 1889 otrzymano oziminy mniej 27984, jarzyny więcej 130183 i kartofli mniej 423052 czetw. Nieurodzaj dotknął przeważnie, odnośnie oziminy, pow. święciański, a jarzyny nieurodziły się w pow. święciańskim i oszmiańskim. Porównawszy wysiane ziarno ze zbiorem okaże się, że czetwiert wysiana daje oziminy 3·62, jarzyny 3·44 i kartofli 4 czetwierti. Siana zebrano w całej gubernii 18,204,200 pudów.

Cena najmu robotnika w czasie żniw była różną w różnych powiatach. I tak np. w pow. wileńskim robotnik z koniem i na własnym utrzymaniu pobierał dziennie 160 kop., a także robotnik w pow. oszmiańskim 75 kop. dziennie. Jeżeli zaś był na utrzymaniu najmującego, pobierał w pow. wileńskim 125 kop., w oszmiańskim 50. Robotnik pieszy na własnym utrzymaniu pobierał w pow. wileńskim 70 kop., w oszmiańskim 25 kop. i t. p. Robotnica piesza na utrzymaniu wynajmującego pobierała w pow. wileńskim 35 kop., w oszmiańskim 15 kop.

Utrzymanie obliczone na 10 kop. dziennie. Hodowla lnu stanowi w gub. wileńskiej ważną gałąź gospodarstwa rolnego. W 1891 r. zebrano w ogóle 47000 czetw. siemienia lnianego i 54000 pudów włókna. Ilość zbywającą od potrzeb domowych sprzedawano na rynkach handlowych w Wilnie, Rydze, Dwińsku, Petersburgu i Królewcu, po cenie od 2—10 rs. za pud, stosownie do gatunku. Konopie i tytuń, uprawiano w niektórych tylko miejscowościach; nie stanowiły one przedmiotu handlu, gdyż zaledwie wystarczały na potrzeby domowe. Roślin fabryarskich i w ogóle roślin mających znaczenie w technice nie uprawiano prawie wcale, za wyłączeniem buraków i to w niektórych tylko miejscowościach, jak np. w pow. wileńskim. Sprzedawano buraki od 140 do 250 kop. za czetw.

Ogrodnictwo i sadownictwo nie stanowią gałęzi przemysłu; owoce zaledwie wystarczają na potrzeby domowe. W niektórych miejscowościach powiatu trockiego, lidzkiego i święciańskiego warzywa i owoce stanowią przedmiot handlu i sprzedawane są na rynkach w Wilnie, Kownie i Dyneburgu. Jabłka i gruszki są w cenie od 6—17 rs. za czetwiert; truskawki od 10—16 rs. za pud. W ogólności gub. wileńska jest ubogą w sady fruktowe, istniejące zaś są źle utrzymane, dowodem czego nędzne gatunki jablek, gruszek, sliwek, lub zwyrodniałe przez nieumiejętne obchodzenie się z drzewem, jak np. słynne niegdyś gruszki sapieżanki. To samo można powiedzieć o warzywnictwie. Oprócz kapusty, ogórków, cebuli, fasoli, pietruszki nie więcej nie uprawiają z małemi wyłączeniami. Warzywa są złego gatunku. Pojawiające się lepsze na rynku wileńskim są sprowadzane z Warszawy. Sady owocowe utrzymywane są po większej części przez przybyszów z gubernii wielkoruskich i przez żydów; zakłady ogrodnicze w Wilnie utrzymywane są przez Niemców, a ogrody warzywne znajdują się w rękach karaimów, żydów i tatarów.

Na wypadek gradobicia i nieurodzajów urządzono w gubernii zapasowe śpichlerze gminne. Tych w r. 1890 było 1070, a w nich zboża do 1 stycznia 1891 r. 236984 czetwierti oziminy i 114462 jarzyny. Z tych zapasów pożyczono włościanom z warunkiem zwrotu 114462 czetwierti oziminy i 31332 jarzyny. Że zaś w r. 1890 skutkiem gradobicia i nieurodzaju wydano tytułem pożyczki tylko 11956 czetwierti oziminy i 22768 jarzyny, przeto w powyżej przywiedzionej cyfrze, znajduje się niedobór z lat poprzednich.

Hodowla bydła i koni znajduje się w ścisłej zależności od gospodarstwa rolnego i stanowi bardzo ważną gałąź gospodarstwa wiejskiego. Wszystkie roboty polowe wykonywane są przy pomocy koni roboczych i wołów; również na potrzeby mieszkańców dostarczane jest mięso z bydła domowego. Bez względu je-

dnakże na tak wielkie znaczenie hodowli bydła i koni, znajduje się ona w gubernii wileńskiej na bardzo niskim stopniu rozwoju, a nawet ilość jego jest nieznaczna w porównaniu z ludnością i rozległością gubernii. W znacznej części zależy to od braku łąk, a zatem od braku paszy. Z brakiem bydła ściśle się wiąże i zła uprawa ziemi. Co do koni w ogólności można powiedzieć, że nieodznaczają się one wysokimi przymiotami. Należą do rasy miejscowej, włościańskiej; są małego wzrostu, źle zbudowane, jednakże niezmiernie są wytrzymałe bez względu na złe ich utrzymanie. W ostatnich latach zaczęła się rasa polepszać dzięki stajni zarodowej rządowej w Wilnie. W r. 1890 było w gubernii koni 219798, bydła rogatego 417152, owiec grubowłnistych 325153, cienkorunnych 6700, świń 237070 i kóz 34608 sztuk. W ogóle 1,240,481 sztuk.

Bez względu na znaczną ilość surowego materiału produkowanego w gubernii, przemysł miejski i wiejski słabo jest rozwinięty. Nie znamy ani jednego wytworu przemysłu, któryby nazwać można ze względu na charakter, rysunek, manierę wreszcie, specjalnie wyrobem wileńskim. Miejscowe wyroby nieodznaczają się wysokimi zaletami, lecz noszą na sobie raczej piętno wyrobów domowych, zadawalniających niewybrednych konsumentów wiejskich. Kilka ostatnich wystaw rolniczo-przemysłowych w Wilnie najwymowniej o tem świadczyły. Ważną podporą dla włościan jest spław drzewa po Niemnie, Dźwinie zachodniej i Wilii, a także remont dróg żelaznych w tych powiatach, przez które te drogi są przeprowadzone. Przemysł leśny w gubernii, w obecnym czasie, jest nieznaczny, ponieważ olbrzymie do niedawna lasy, z braku prawa ochrony, wyniszczone zostały. Większy handel drzewem prowadzą w Wilnie 3 al. 4 firmy. Firmy te zakupując lasy w dalszych stronach, przy jednej ze spławnych rzek, wiążą straty i spławiają drzewo do Pruss. Drzewo zaś zdane tylko na opał pozostaje w granicach gubernii. Przemysłowa i rzemieślnicza działalność miejscowej ludności nieodznacza się, jak wspominaliśmy, charakterem ściśle miejscowym. Mieszkańcy miast i miasteczek, przeważnie żydzi, zajmują się drobnym handlem lub rzemiosłami. Wyroby miejscowych rzemieślników nie wychodzą z granic gubernii. Dążenia między rzemieślnikami do udoskonalenia fachu prawie że niema. Prawda że w całej gubernii nie ma żadnej szkoły fachowej, więc wniosek stąd łatwy że nawet ci, którzy rozumieją potrzebę kształcenia się, nie mogą wpaść z koła rutyny.

Ogólna liczba rzemieślników w gubernii wynosi 9205 osób, w tej liczbie jest 4141 majstrów, 2685 czeladzi, 2379 uczniów. Wśród rzemieślników najwięcej żydów (60%). Przemysł fabryczny z braku inicjatywy, kapitałów, a także

technicznego wykształcenia słabo jest rozwinięty; nawet istniejące fabryki, jak np. gorzelnie, browary piwne, cegielnie i t. p. nie noszą na sobie charakteru wielkich zakładów fabrycznych, lecz raczej stanowią odłam gospodarstwa wiejskiego. Czysto fabryczne zakłady istnieją tylko w Wilnie, jak np. fabryki tytoniu, gilz, kopert, ołówków, cukierków, kwiatów sztucznych, kapeluszy, obuwia, safianów, guzików, szczotek, odlewnie żelaza i t. d. Wszystkie zakłady fabryczne w gubernii, odnośnie produkcji dzielą się na dwie kategorie: do pierwszej należą te, których roczna produkcja przenosi 1000 rs., do drugiej zaś, których produkcja nie dochodzi do 1000 rubli. Pierwszej kategorii było 208 fabryk, zatrudniających 3833 robotników. Ogólna produkcja roczna fabryk tej kategorii wynosiła 4672064 rs. Do ważniejszych fabryk należą: 74 gorzelnie, z rocznym obrotem 929418 rs.; 38 browary piwne z obrotem rocznym 672773 rs.; 10 fabryk tytoniu z obrotem 392401 rs.; 30 garbarni z obrotem 582056; 3 papiernie z obrotem 412020 rs.; jedna fabryka gwoździ do podków końskich (w Wilejce) z obrotem 420000 rs.; młyn parowy wojskowy z obrotem 220570 rs.; piekarnia wojskowa z obrotem 235288 rs. itd. Do drugiej kategorii należało 219 różnych fabryk i zakładów przemysłowych, z ogólnym obrotem rocznym 88616 rs. Robotników obojej płci było 442. Ogólna zatem działalność fabryczna w gubernii wyraża się w ten sposób: było 427 wszystkich zakładów, produkujących za 4760680 rs. i zatrudniających 4275 osób.

Jeżeli wyłączymy drobny handel zamienny, to handel w gubernii nieodznacza się ani dużemi kapitałami, ani znakomitemi operacjami. Centralnym punktem handlowym w gubernii jest Wilno, połączone siecią dróg żelaznych z ważnemi punktami handlowymi tak krajowemi jak i zagranicznymi. Handel przeważnie tranzytowy. Z handlu miejscowego zanotować należy wyroby bawełniane, wełniane, sukienne, kaszmirowe, fajans, porcelanę, wyroby złote i srebrne. Tu dodać winniśmy, że wyżej przywiedzione wyroby pochodzą z Moskwy, Petersburga, Warszawy, Łodzi; nieznaczny procent stanowią wyroby zagraniczne. Przedmioty pożywienia, a także obuwie, rękawiczki, meble, prawie wyłącznie są miejscowej produkcji. Przedmiotem wywozu z Wilna jest len, konopie, skóry wygarbowane. Cały handel w gubernii skoncentrowany jest w rękach żydowskich. Do bardzo niedawna 75% handlujących stanowili żydzi. Podług wiadomości urzędowej z izby skarbowej wileńskiej wykupiono w 1890 r. 12043 świadectw na prawo handlu. Kupców 1 gildyi było 29, z nich 4 prawosławnych, 3 lutrów i 22 żydów; drugiej gildyi było 783 kupców, z nich 614 żydów, 124 katolików, 10 lutrów i 8 pra-

wosławnych. Jarmarków odbywa się 163 w gubernii. Przywieziono na nie towarów na 698739 rs., a sprzedano za 406668 rs. Znaczniejsze jarmarki pod względem obrotów były: w Wilnie, na który przywieziono towarów za 198600 rs., sprzedano za 71380 rs.; dwa w Święciance, przywieziono za 40000 rs., sprzedano za 21000 rs.; sześć w Komajach (pow. święciański), przywieziono za 23000 rs., sprzedano za 9700 rs.; ośm jarmarków w Świrze (pow. święciański), przywieziono towarów za 32450 rs., sprzedano za 19710 rs.; cztery w Smorgoni (pow. oszmiański), przywieziono za 28050 rs., sprzedano za 17700 rs.; cztery w Mereczu (pow. trocki), przywieziono za 18520 rs., sprzedano za 16170 rs. Prócz tego w sześciu punktach gubernii wileńskiej odbywa się corocznie 18 jarmarków specjalnie na konie. Koni przypędzają do 500, z wyjątkiem mka Żeludka (pow. lidzki), gdzie handlowe obroty dochodzą do 14850 rs. i w Radoszkowiczach (pow. wilejski), obroty na którym dochodzą do 7640 rs. Wyłącznie prawie sprowadzają na jarmarki konie rasy miejscowej i sprzedają takowe po 20—60—80 rs. Jesienią konie są tańsze.

Podatki w pobrano od włościan skarbowych pogłównego 6864·38, od włościan uwłaszczonych 2237·36, od żydów rolników 969 rs. Zabezpieczenie od nieurodzajów i innych klęsk wyniosło 14147·90¹/₄, razem 24219·20 rs. Podatku z nieruchomości 133612·50, kwaterunkowe 4238·92, podatek ziemski rządowy 227985·46, specjalny procent dla północno-zachodniego kraju 149750 rs., na utrzymanie duchowieństwa prawosławnego 72761·35, razem 588353·79 rs. Zaległość z lat poprzednich, w ogóle 162733 rs. 78 kop. Podatki ziemskie: podatek na powinności gubernialne rządowe 406299·3, podatek ziemski na prywatne powinności, z majątków szlacheckich, a także na utrzymanie szkół 49903, razem 456262·55 rs. Zaległości z lat poprzednich nie wniesiono do 1891 r. w ogóle 225930·91 rs. Wykupnego podatku za 1890 r. należało się 1020104 rs., wniesiono tylko 974438 rs., pozostało zaległości 58731 rs. W r. 1890 we wszystkich miastach gubernii było dochodów 397675·59, z tego wydano 381755·60 rs. Zaległości było 87144, a na 1891 r. pozostało 87771 rs. 48 kop. Zapłacono akcyzy od wódki 3266004 rs. 95 kop., a mianowicie: za wino i wódkę 2551158 rs. 68 k., za piwo 171673 rs. 37 k., za miód 168 rs. 75 k., za drożdże 294383 rs. 75 k., dodatkowy podatek od wódki 4427 rs.; patenty 238706 rs. 62 k., za utrzymywanie traktyerni w powiatach 850 rs. 9 k., kary za naruszenie ustawy akcyznej 4344 rs. 15 k. Od tytoniu: za banderole 330464 rs. 66 k., za świadectwa 24184 rs., kary 435 rs. 84 k., dodatkowych 10% kwaterunkowego podatku 2342 rs. 96 k., dodatkowe 15% za świa-

dectwa 2380 rs. 13 k., razem 360707 rs. 59 kop. Od zapalek: banderole 17970 rs. 5 k., patentowe 175 rs., kara 1 rs., razem 18146 rs. 5 kop.

Pożarów było w gubernii: w miastach 19, w powiatach 546, razem 565. Spaliło się 1709 domów. Straty wyniosły 1371667 rs. (w miastach 163076, po wsiach 1208591 rs.). Straż ogniowa prawidłowo urządzona istnieje tylko w Wilnie. Koszt urzędzenia jej wynosi 37000 rs.

Pod względem opieki sanitarnej czuć się daje wielki niedostatek. Według urzędowych wykazów w r. 1890 było: 3 lekarzy przy zarządzie lekarskim, 13 przy szpitalach powszechnej opieki, 7 powiatowych, 8 miejskich, 14 sielskich, 1 więzienny, 5 służących na kolejach żelaznych, 43 wolnopraktykujących w Wilnie, 43 w powiatach, 43 wojskowych, 3 lekarzy-kobiet; 12 dentystów, 15 ich uczniów; 6 weterynarzy, 72 farmaceutów, 62 uczniów aptekarskich; 7 felcezerów przy lekarzach powiatowych, 27 przy szpitalach, 64 sielskich, 2 więziennych, 166 wolnopraktykujących; 8 akuszerki powiatowych, 2 sielskich, 44 wolnopraktykujących. W ogóle było w gubernii 825 osób obsługi sanitarnej. Lekarze powiatowi i miejscy dopełnili 302 obdukcji na ciałach zmarłych, mianowicie: 46 wskutek samobójstwa, 47 zabójstwa, 25 dzieciobójstwa, 7 nad dziećmi zmarłymi wskutek braku opieki, pozostałe należą do wypadkowych, zależnych od choroby i t. p. Nad żywymi dopełniono 1968 obdukcji. W szpitalach leczono się 5116 osób. W r. 1890 na dyfteryę zachorowało 646 osób, zmarło 69, na tyfus wysypkowy zachorowało 208, zmarło 7, na tyfus brzuszny zachorowało 899, zmarło 57 i tyleż było wypadków tyfusu bliżej nieokreślonego. Na ospę zachorowało 310, zmarło 69. Ospę ochronną zaszczerpiono 30018 osobom. Aptek znajduje się w gubernii 56 i 9 szpitalnych. Wydano z nich 231224 recept.

Ogólna długość dróg gruntowych w gubernii wynosi 4493¹/₄ w., z nich na trakty pocztowe przypada 284¹/₄ w. Dróg bitych do ostatnich lat w gubernii nie było, dopiero w r. 1889 rozpoczęto budowanie szosy na linii strategicznej Olkieni-Olita. Przez gubernię przechodzą następujące drogi żelazne: st.-petersbursko-warszawska na przestrzeni 210 w., z odnogą do granicy pruskiej 61 w., w ogóle 271 w., lipawsko-romeńska od Wilna ku Mińskowi 149 w. i poleskie od Wilna do granicy gubernii 121 w. Wszystkich mostów w gubernii 6831, gaci 584, grobli 31, przewozów 32. Miasta utrzymują 6 mostów i 1 przewóz. Na rachunek ziemski utrzymuje się 1 most i 2 przewozy, pozostałe są na opiece ludności wiejskiej. Stacji pocztowych i telegraficznych jest 65. Koni pocztowych (oprócz Wilna i Mołodeczny) 169. Dla utrzymania w porządku dróg pocztowych i wojskowych po-

trzeba w ciągu roku 75000 ludzi z podwodami i 120000 pieszych. Jeżeli liczyć robotnika z koniem 125 kop. dziennie, a pieszego 50 kop., w takim razie utrzymanie powyższych dróg w porządku kosztuje rocznie 153750 rs. Administracja stara się obecnie o zamianę robocizny w naturze na pieniądze.

Marszałkami szlachty gubernii wileńskiej byli: Tyszkiewicz hr. Ludwik h. Leliwa (1798—1800), Brzostowski hr. Michał h. Strzemię (1800—5), Czyż Kasper h. Lis (1805—7), Sulistrowski Kazimierz h. Lubicz (1811), Roemer Michał h. Dwie Laski (1820), Karp Eustachy h. Karp (1820—5), Zabiełło hr. Ignacy h. Topor (1830), Górski Józef h. Nałęcz (1831), Żaba Marcinkiewicz Jan h. Kościeszka (1838), Minejko Tomasz h. Leliwa (1846), Puśłowski Franciszek h. Szeliga z odmianą (1853), Domejko Aleksander (1855—78), Plater hr. Adam h. Trzy Bramy (1878—81). Nadto wymienieni są jako marszałkowie: Giedroje ks. Jan h. Poraj, Mostowski hr. Edward h. Dołęga, Plater hr. Konstanty h. Trzy Bramy, Puśłowski Władysław h. Szeliga z odmianą i Ropp br. Teodor.

Pod względem archeologicznym badał gub. Kirkor, który rezultaty swych badań ogłosił w artykule „Wycieczki archeologiczne po gub. wileńskiej“ (Biblioteka Warszawska, 1855, t. 2, 3 i 4).

Dr. Józef Bielinski.

Wilno, fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol., gm. i par. katol. Świsłocz, o 28 w. od Bobrujska, należy do domin. Duryńcize, Zabiełłów.

Wilnoje, jezioro, pow. wileński, w dobrach Suderwa.

Wilnoki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty; Orzeszkowscy mają 107 dzies. (85 lasu, 2 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymaszany. Szlach. Czerwiński ma tu 12 dzies., włość. Dubako 52 dzies. (1 lasu, 2 nieuż.), Zagórscy 32 dzies. (3 lasu, 6 nieuż.).

Wilnowo 1.) osada, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Przebrodź (o 20 w.), 12 dusz rewiz. żydów rolników. 2.) **W.**, wś nad rzeką Mierzycą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 7 w.), okr. wiejski Bogudzienki, o 35 w. od Dzisiny a 34 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Balbinowo, ma 3 dm., 25 mk. (7 dusz rewiz.), 51 mr. ziemi włość.; należy do dóbr Dobrolewszczyzna, Krupków.

Wilny al. *Gadniczy*, ostatni (13) poróg na Dnieprze, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, o 57 w. poniżej Kudaku a 5¹/₂ w. poniżej poprzedniego porogu Liszny. Koryto Dniepru przed porogiem zwęża się do 300 saż. i na przestrzeni od wyspy Łantukowo do wyspy Hawani spotyka masy granitu, przerywane rzeką w różnych kierunkach i tworzące mnóstwo skalistych ostrowów. Długość porogu 450 saż., spadek 7

st. 11 cali; szybkość biegu znaczna, zwłaszcza przy końcu porogu, u urwiska zw. Wilcze (Wołczje) gardło. Droga przez poróg idzie nadwyzczaj kręto, co wskazuje sama jego nazwa (wilny-zygzakowaty; gadniczy-wężowy). *A. Jel.*

Wilocie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 39 w. od Szawel.

Wilontyżki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 42 w. od Telsz.

Wilpene, *Ahsuppe* al. *Immul*, rzeka, w Kurlandyi, dopływ Abawy.

Wilpischen, wś i dobra, pow. gabiński, st. pocz. Gerwischkehmen.

Wilsbach, nowa nazwa gmin: Oleśnica i Cisz, w pow. chodzieskim.

Wilschgrund al. *Wildgrund*, os., pow. prądnicki, par. kat. Langenbrueck. Młyn wodny, karczma.

Wilschkowitz, 1316 *Wilzczowicz*, wś, pow. niemieczyński, par. ew. i kat. Naselwitz. W r. 1885 było 809 ha, 63 dm., 554 mk. (156 kat.).

Wilsk, wś skarbowa nad rz. Kamionką (Kamianką), pow. żytomierski, gm. Pułiny, o 16 w. na płn.-zach. od Żytomierza, st. pocz. Berezówka (o 10 w.), ma 55 dm., 640 mk. Posiada cerkiew drewnianą p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1748 r. kosztem parafian i uposażoną 64 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Bolarka (o 13 w.), Dubowiec (o 6 w.), Iwanków (o 3 w.), Karolina (o 12 w.), Popławka (o 10 w.), Szczerbiny (o 6 w.), Tartak (o 4 w.) i Wygoda (o 6 w.). Cerkiew filialna we wsi Kołodziejówka (o 10 w.). W całej parafii 288 dm., 2328 mk. prawosł., 563 katol., 363 ewang., 240 baptystów, 129 starow. i 28 żydów. Mieszkańcy W. zajmują się garncarstwem, wsi zaś wchodzących w skład parafii rolnictwem i dostawą drzewa do Żytomierza. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. ks. Konstanty Ostrogski, w wda kijowski, płaci z mka Wilsko z 13 osad, 10 zagr. po 6 gr. a w 1628 r. ks. w wda kijowski wnosi z W. z włością 282 złp. poboru (Jablónowski, Ukraina, I, 36, 85). W 1624 r. w dziale ks. Dominika z Ostroga Zastawskiego (tamże, II, 360, 375, 630). R. 1650 jest w dzierżawie Aleksandra Ceklińskiego, którego oskarża Anna Alojza z Ostrogskich Chodkiewiczowa o przesiedlenie z jej dóbr kilkuset włościan. W 1714 r. skarży się regimentarz Jan Gałęcki na skarbnika owruckiego Lewkowskiego na niesprawiedliwe zakwaterowanie w W. (w którym pozostało zaledwo 3 włościan) 25 kawalerzystów. Do włości wilskiej należały wsi: Dawydowicze, Hruszki, Iwanowicze, Nowopol, Wyszpol, Zoroków i Zubowszczyzna. *J. Krz.*

Wilszczyzna, białor. *Wilszczyzna*, folw. nad bezim. dopł. Ussy, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 15 w.), gdzie też st. pocz., gm. Stańków, o 30 w. od Mińska; należy do domin. Stańków, hr. Czapskich. Miejsowość

falista, małoletnia, grunta dobre, szczyrkowo-gliniaste.

A. Jel.

Wiloznia Górka, wś, pow. krośnieński, w pobliżu granicy węgierskiej, nad pot. t. n., uchodzącym p. n. Olchówka z praw. brzegu do Wisłoka. Wś liczy 33 dm. i 190 mk. kat., należących do parafii w Olchowcu. Pos. tabularna (braci Thonnet w Wiedniu) ma 175 mr. lasu świerkowego; pos. mn. 260 mr. roli, 225 mr. łąk, 193 mr. past. i 157 mr. lasu. W. graniczy na wsch. z Smreczanem, na płn. z Ropianką a na wsch. z Olchowcem.

Mac.

Wilzoptaszk, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 30 w. od Kowna.

Wilzrdajcie, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 44 w. od Szawel.

Wilten *Deutsch*, wś, i *W. Preussisch*, posiadłość, pow. frydlański, st. pocz. Domnau.

Wiltsch 1.) dobra i wś, pow. kładzki, par. kat. Gabersdorf, ew. Kładzko. W r. 1885 dobra miały 33 ha, 1 dm., 3 mk. kat.; wś 166 ha, 32 dm., 144 mk. (2 ew.). 2.) **W.**, wś, pow. ząbkowski, par. kat. Gabersdorf. W r. 1885 było 395 ha, 38 dm., 173 mk. (12 ew.).

Wiltschau, 1307 *Wilków*, 1318 *Wilzow*, 1360 *Wilczow*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. kat. Prisselwitz, ew. w miejscu. W r. 1885 wś miała 346 ha (292 roli, 26 łąk, 4 lasu), 60 dm., 452 mk. (58 katol.), dobra zaś 425 ha, 9 dm., 199 mk. (48 katol.). Fol. W. 1 dm., 21 mk. Kościół par. ewang. od 1743 r.; szkoła ewang. od tegoż roku. Parafia istniała już r. 1353; pleban miał 2 włóki.

Wiltzen, zapewne *Wilczki*, wś, pow. niborski, st. pocz. Muschaken.

Wiluciany, wś skarb., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 9 w. od Wilna, 6 dm., 58 mk. (3 prawosł., 55 katol.).

Wiluki 1.) wś, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 67 w. od Prużany, 126 dzies. ziemi włosc. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynowo, należy do dóbr Dziewałtowo, hr. Jana Tyszkiewicza.

Wilumiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilun, uroczysko na gruntach dóbr Orniany, w pow. wileńskim.

Wiluńce 1.) wś włosc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 3 w.), okr. wiejski Pokrowski, 13 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Augliniki. 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, 10 dusz rewiz. Spis z 1866 r. podaje zaśc. W., położony nad jez. Niecześć, odl. o 31 w. od Trok, mający 1 dm., 4 mk. katol.

Wiluńce, inna nazwa wsi Kierdanowce al. Kierdanówka (ob.), nadana w lustracji sstwa

chmielnickiego z 1616 r. W rejestrach poborowych z XVI w. nie występuje.

Wilusie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 35 w., ma 23 dm., 158 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Wiluszyszki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, tamże, o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.** al. *Wieluszyszki*, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo. Surwiłłowie w W. i Frejżyszczkach mają 44 dzies. (4 nieuż.).

Wilutyszki, folw., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 62 w. od Wilkomierza.

Wilwiszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 70 w. od Wilkomierza.

Wilxaln, dobra prywat., w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Wilxen 1.) al. *Oderwilzen*, 1175 *Wilczsin*, 1360 *Wilcxin*, 1363 *Wilxin*, wś, pow. nowotarski (Szląsk), par. kat. Wilxen, ew. Herrnpotsch. W r. 1885 było 611 ha, 74 dm., 495 mk. (42 ew.). Szkoła katol. i kościół paraf. katol., który istniał już r. 1353. Folwark tutejszy, zwany Eleud (r. 1352 *Elende*), był od r. 1175 własnością klasztoru lubuskiego, który otrzymał tu w r. 1244 prawo połowu bobrów. 2.) **W.** al. *Heidewilzen*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. ew. Wilxen, kat. Schebitz. W r. 1885 dobra miały 915 ha, 12 dm., 142 mk. (14 kat.); wś 150 ha, 60 dm., 390 mk. (33 kat.). Kościół ewang. do r. 1656 był filią do par. Obornigk (Oborniki).

Wilze, rzeczka, w Kurlandyi, dopływ rz. Szwety, ob. *Wilkija*.

Wilze, ob. *Wilcza*, w pow. pleszewskim i *Wilcz*, w pow. babimskim.

Wilzen, dobra prywat., w okr. mitawskim, pow. dobieński, par. grenzhofska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Klein Wilzen.

Wilze, jezioro, w pow. mozyrskim, w gm. Petryków, w okolicy wsi Mordwin, w prawej kotlinie Prypeci, z którą ma łączność przez jej odnogę, zwaną Wdowa. Jezioro rozlane w kształt ukośnego krzyża, którego ramiona mają 1 w. długości i $\frac{1}{4}$ w. szerokości. Rybołówstwo znaczne, jak i na wszystkich rozlewach Prypeci.

Wilajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Betygoła, o 16 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 82 w. od Rossień. 3.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, o 69 w. od Rossień. 4.) **W.** trzy dwory, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 22 i 24 w. od Szawel. Gintyłłowie mają 22 dzies. (2 lasu), Iwanowscy 10 dzies., Chomscy 123 dzies. (16 lasu, 10 nieuż.). 5.) **W.**, pow. szawelski, ob. *Ludy*.

Wilajki, w spisie urzęd. *Wilajki*, wś, pow.

rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże, o 33 w. od Rossień.

Wilajnie, folw. nad Niewiażą, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Kowna, w 1859 r. 25 mk., młyn wodny.

Wilańce, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 76 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilbeł, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Wilduny, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Wilejki 1.) folw. dóbr Gruździe, pow. szawelski. 2.) **W.**, ob. *Wilejki*.

Wilejki 1.) okolica szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Dorsuniszki, o 46 w. od Trok, 3 dm., 40 mk. (31 katol., 9 żydów). W r. 1850 posiadali tu części: Dulski, Ostromecki, Sokółowski, w ogóle 23 dzids. 2.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janów, należy do dóbr Marywil, Szwojnickich. W spisie urzęd. niepodany. 3.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Lale, własność Topolskich (w 1860 r.).

Wilka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Minii.

Wilkagiry, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Wilkajcie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Bernatowo, o 15 w. od Telsz. Włośc. Koneczus ma tu 45 dzies. (2 lasu), Janusz 49 dzies.

Wilkakalnis, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Wilkamergie (litew.), ob. *Wilkomierz*.

Wilkańce 1.) dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, własność Kotowiczów, ma 368 dzies. (199 lasu, 12 nieuż.). 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo; włośc. Mińcia ma tu 40 dzies. (10 lasu, 2 nieuż.).

Wilkas (lit.), znaczy: wilk.

Wilkas, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. od Sejn 42 w., ma 8 dm., 53 mk.

Wilkiewiczze, jezioro, w pow. trockim, pod zaśc. Jankowicze.

Wilki 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 3 w.), okr. wiejski Pasieki, 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Dębina, dawniej Seweryna Romera, następnie hr. Tyszkiewiczów. 2.) **W.**, ob. *Wilki*.

Wilkmergie (litew.), ob. *Wilkomierz*.

Wilkobłaudziszki, wś skarbowa, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., par. Tauroginy, o 49 w. od Nowoaleksandrowska. Nadana rodzinie Pruszków, poczem przeszła na skarb, dziś rozkolonizowana.

Wilkobole, jezioro, w dobrach t. n., w pow. wykowskim, ma 20 mr. obszaru. Wody jego odpływają do jez. Zelwa.

Wilkobole, niekiedy *Wilkobole*, wś i folw., pow. wykowski, gm. i par. Bartniki, odl. od

Wyłkowyszek 22 w., ma 5 dm., 49 mk. Dobra Wilkobole składały się w r. 1885 z folw. W. z attyn. Torfienica i Nowosady, rozl. mr. 1238: folw. W. z Torfienicą gr. or. i ogr. mr. 645, łąk mr. 100, pastw. mr. 143, nieuż. mr. 41; bud. mur. 13, drew. 9; płodozm. 12-pol.; folw. Nowosady gr. or. i ogr. mr. 150, łąk mr. 88, pastw. mr. 8, lasu mr. 59, nieuż. mr. 3; bud. mur. 2, drew. 4; płodozm. 5-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 20, mr. 42.

Wilkobruki al. *Wilkobrukie*, wś skarbowa nad rz. Świętą, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Wiżuny, o 62 w. od Wilkomierza.

Wilkokalnis al. *Wilkokalnie*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Jałowieckich, Syłguciszki (Syłgutyszki), o 37 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Wilkoksznia, zaśc. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Bogdanańce, o 15 w. od Trok, 1 dm., 13 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Grynapol, dawniej Seweryna Romera.

Wilkokuk, często *Wilkokuk*, jezioro przy wsi t. n., w pow. sejneńskim, o 1 w. na zach. od jez. Zelwa, o 2 w. na płd. od jez. Pomorze; brzegi przeważnie niskie i lesiste. Jezioro to, w dawnej puszczy Perełomskiej, było własnością Chodkiewicza, krążącego J. Kr. Mei (Rewizya puszczy z r. 1559).

Wilkokuk, wś i os. leś., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Berzniki, odl. od Sejn 13 w.; wś ma 6 dm., 46 mk.; os. leś. 1 dm., 2 mk. W 1827 r. było 2 dm., 40 mk.

Wilkoliszki, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Telsz.

Wilkolówka, *Wilkowawka*, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Pompiany, o 21 w. od Poniewieża. Ciemnołńscy mają tu 19½ dzies. (2 nieuż.).

Wilkomierz, mylnie *Wilkomierz*, litew. *Wilkamergie*, *Wilkmergie* (*wilkas-wilk*, *merga*-dziewczyna, córka), w kronikach krzyżackich *Vilkomirgen*, łac. *Vilcomiria*. mto powiat gub. kowieńskiej, położone na pr. brz. rz. Świętej, przy ujściu strum. Sokółówki i Wilkomierki, pod 56° 15' 18" płn. szer. a 42° 26' wsch. dług., odl. o 66 w. na płn.-wsch. od Kowna, przy tr. poczt. kowieńsko-dyneburskim. Śród rozległej piaszczystej równiny położone, w 1891 r. miało 126 dm. murowanych a 1025 drewn. i 16448 mk. (8788 męż. i 7660 kob.), w tej liczbie według stanów: 7 osób stanu duchow., 177 szlachty, 81 kupeców i obyw. honor., 14783 mieszczan, 1398 stanu wojskowego i 2 cudzoziemców, podług wyznań zaś: 2117 prawosł. (1645 męż.), 15 jednowierców, 746 rozkoln., 2707 kat., 42 ew.-augsb., 8 ewang.-reform., 10810 żydów, 3 mahomet. W 1890 r. urodziło się 419 dzieci, zmar-

ło 305 osób, przyrost zatem ludności wynosił 114 dusz. Zawarto w t. r. 98 ślubów. W 1860 r. było 631 dm. (42 mur.), 237 sklepów i 7809 mk. (343 prawosł., 237 rozkohn., 2848 katol., 43 ew. i 3838 żydów) a w 1876 r. 14466 mk. (7686 męż. i 6980 kob.), w tej liczbie 3302 katol. i 9264 żydów. W mieście, oprócz zwykłych władz powiatowych, znajduje się cerkiew paraf., p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1842 r. kosztem skarbu (parafia prawosł., błagocznia wiłkomierskiego, 627 wiernych), kościół katol. paraf., kaplica na cment. grzebalnym, synagoga, 20 domów modlitwy żydowskich, szkoła powiat. i miejska, szpital miejski i żydowski, dom schronienia dla starców przy kościele, browar, 3 cegielnie, 8 garbarni, st. pocz.-telegr. St. poczt., na trakcie bitumy z Kowna do Nowoaleksandrowska, leży między st. Pogiełoże (o 16 $\frac{1}{2}$ w.) a Staszkuniszki (o 22 $\frac{1}{4}$ w.). Nadto W. łączy się zwykłym traktem pocztowym z Poniewieżem (o 65 $\frac{3}{4}$ w.) i odległy jest od najbliższej st. Towiany o 16 $\frac{1}{4}$ w. Targi odbywają się dwa razy na tydzień, jarmark zaś w dzień św. Piotra i Pawła, dawniej ożywiony, obecnie podupadły. Tutejszy kościół paraf. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, wzniesiony pierwotnie z drzewa w 1387 r. przez Wład. Jagiełłę, po kilkakrotnem spaleniu się z muru wybudowany w 1818 r. przez kś. Sznajderowicza. Pierwiastkowy fundusz pomnożony został później przez różne zapisy, około 1583 prywatnie a d. 9 czerwca 1579 r. z nadania Stefana Batorego. Fundacja kaplicy sięga r. 1425, altaryą zaś św. Anioła Stróża fundował w 1492 r. Władysław Włodko. Parafia katol., dekanatu wiłkomierskiego, 7763 dusz. Filie w Towianach i Szałkowsku. Do miasta należy 2358 $\frac{2}{3}$ dzies. ziemi. Dochody w 1890 r. wynosiły 13857 rs. (w 1860 r. tylko 4485 rs.), wydatki zaś 13839 rs. W 1875 r. obywatele powiatu podali prośbę o otwarcie w W. 5-cioklas. progimnazjum, lecz projekt upadł, ponieważ włościanie odmówili subsydyum rocznego po 2 kop. z dziesięciny. W. należy do porządniejszych miast w gubernii, ulice ma brukowane; w środku miasta znajduje się dość obszerny bazar i plac wojskowy. Do czasu zbudowania drogi żelaznej i przeniesienia w skutek tego ruchu handlowego do innych miejscowości, W. był bardzo ożywiony, tak pod względem towarzyskim jak i handlowym, poczem podupadł i dopiero w ostatnich czasach zaczął się nieco ożywiać. W. jest jednym z najdawniejszych gródów na Litwie. Dawniejsi dziejopisowie polscy założenie jego odnoszą do X w., przypisując je Dowszprungowi czy też Dorszprungowi, potomkowi mitycznego Palemona. Gród stał na górze, dotąd Zamkową zwanej, a po otaczających go wąwozach i wzgórzach zaległo miasto, z drewnianych domów złożone. Od XIII w. W. zaczął podlegać groźnym i częstym napadom rycerzy

mieczowych inflanckich, przechodzących tędy na podbicie pogańskiej Litwy. Zamek tutejszy nie miał nigdy takiego znaczenia jak inne w tym kraju i nigdy nie był warownią pierwszorzędną i dla tego też podczas nieporozumienia Witolda z Jagiełłą w 1391 r., gdy wojska krzyżackie nie pod Wilnem dokonać nie mogły, W. łatwo został zdobyty i spalony przez oddział wysłany przez w. m. Konrada Wallenroda, pod wodzą Witolda i marszałka zakonu, przyczem załoga została wyciętą. W 1435 r., za panowania Władysława Warneńczyka, zaszła w okolicach W., pod Pobojskiem, krwawa bitwa pomiędzy Zygmuntem Kiejstutowiczem, namiestnikiem królewskim w Litwie, a Swidrygałłą, wspomaganym przez stronników swych z Rusi litewskiej oraz posiłkami Krzyżaków inflanckich, pod głównem dowództwem Zygmunta Korybuta, synowca Jagiełły, który czas niejaki na tronie czeskim zasiadał. W. ks. litewski, wsparty osmiotysięcznym hufcem jazdy polskiej, pod wodzą Jakuba z Kobylina, odniósł zwycięstwo nad przeciwnikiem. Lecz ostateczna zguba Niemców i stronnictwa Swidrygałły dokonana została d. 1 września t. r. pod samym Wiłkomierzem. Mianowicie klęska Inflantezyków była zupełną, sam w. mistrz Frank Kirkshoff poległ na placu a kronikarze Zakonu utrzymują, że kilkanaście tysięcy Niemców tu zginęło. Kilku książąt ruskich i litewskich straciło życie w boju, dwóch synowców Swidrygałły pojmanyh zostało, on sam z małą tylko garstką niedobitków zdołał ujść do Połocka, naczelnym zaś wódz wyprawy król Korybut, okryty ranami dostał się do niewoli i podług niektórych dziejopisów został utopiony z rozkazu zawziętego Zygmunta w rz. Świętej, prawdopodobnie jednak umarł z ran. Bitwa ta miała to samo znaczenie dla kawalerów mieczowych, co Grunwald dla Krzyżaków. Podczas konfederacji barskiej zaszła pod miastem potyczka konfederatów, pomyslna dla nich. Swobody miejskie dają od Zygmunta I, który W. nadał, a prawdopodobnie odnowił prawo magdeburskie, naznaczył dwa stałe targi w niedzielę i czwartek i zaprowadził jarmark w dzień św. Piotra i Pawła. Podczas najścia Szwedów w 1711 r. zginął oryginalny przywilej w rabunku miasta, o co dopiero w 1729 r. mieszczanie zanieśli manifest. Stanisław August wydał dla W. przywilej renovationis w d. 22 maja 1792 r., którym potwierdzając prawo magdeburskie, oswobodził mieszczan rolników od wszelkich powinności względem starostów wiłkomierskich, place zaś wieczyście im przyznał. Nowy herb tym przywilejem nadany miastu wyobrażał dom z gruzów powstający, na którego wystawie była księga rozłożona, z herbem kraju i napisem: „wdzięczność wiekuista królowi“ na lewej karcie, a na prawej z herbem mającym w sobie pięciolistną różę. Do podniesienia bytu miasta przyczyniła

się ostatecznie fundacya kolegium i szkół pijarskich. Szlachta zebrana w 1745 r. na sejmiki złożyła znaczne składki na zbudowanie temu zgromadzeniu kościoła. Jeden z donataryuszów Teodor Chomicz zapisał plac Skopowszczyzną zwany, Tomasz Siesicki, marszałek wiłkomierski, ofiarował 12000 złp., Dąbrowscy nadali folwark. Nadto do fundacyi przyczynili się: Zemborscy, Heykingowie, Rudominowie, Koziellowie, Ciołkowicze, Jan Zabiello, kaszt. mściśl., i in. Pijarzy posiadali dobra Pomusze (nadane w 1750 r.), Kończyszki (1770) i Jodanice (1802). Utrzymywali oni szkoły, o ile się zdaje 6-cio klasowe, zamienione przez komisją edukacyjną na podwydziałowe. W. był miejscem sejmików swojego powiatu, oraz sądów ziemskich i grodzkich. Starostwo grodowe wiłkomierskie, położone w wzdztwie wileńskim, podług spisów podskarbińskich z 1569 r. było uposażeniem stołu królewskiego, następnie zamienione na sstwo, obejmowało mto powiat. Wiłkomierz z przyległościami. Około 1775 r. posiadał je Marcyan Morykoni, opłacając zeń kwarty 1800 złp. a hybern 1440 złp. Na sejmie z 1773—5 r. Stany Rzpłteż zaradzając stratom, jakie z uronienia akt ziemskich powstawały przez to, iż takowe do dwu miast: Wiłkomierza i Onikszt na repartyce były przewożone, zakazały odbywania sądów w Oniksztach i odtąd sądy grodzkie istniały tylko w Wiłkomierzu. Na tymże sejmie przez oddzielną konstytucyę dozwolono Marcyanowi Morykoniu ustąpienia tego sstwa Ignacemu Tyzenhauzowi, jakkolwiek nieletniemu, zostawując królowi moc stanowienia administratora aż do dojścia do pełnoletności tegoż Tyzenhauza, starościca posolskiego. Na górze zamkowej, w zwaliskach opustoszałego zamku, gdzie obecnie wzniesiono koszary, utrzymywano „wieżę fundową“ dla przestępców. Starostami grodowymi wiłkomierskiemi byli: Wigaił (czy nie Weżgajło?, 1398), Kieżgajło Michał (1410), Semenowicz Borys (1501), Dowojnowicz Juri (1517—22), Radziwiłłowicz Stanisław (1524—7), Kmita Kuncowicz (1532—47), Kmita Jan (1554), Pac Paweł (1576, † 1595), Kiszka Mikołaj (1631—8), Tyszkiewicz Jan Antoni h. Leliwa (1640—8), Komorowski Samuel h. Ciołek (1652—9), Siesicki Dowmont Michał h. Kitaurus (1674), Siesicki Jan Dowmont (1707), Sapieha Jerzy h. Lis (1717), Strutyński Jan Michał h. Sas (1717—32), Tyzenhauz Benedykt h. Tur (1733—66), Eperyeny Jan (1765—73), Morykoni Marcyan (1775—83), Morykoni Ignacy (1784—86), Morykoni Benedykt (1788; ostatni). Nadto wymienieni są jeszcze jako starostowie: Dowojnowicz Jan (1492), Giedroje Marcin h. Poraj (w XVII w.), Kiszka Janusz (1604) i Kazimierz (1623), Kościałkowski Józef h. Syrokomla, Sanguszkowicz Jan (1555), Siesicki Michał (1621), Tyszkiewicz Jerzy (1564) i Tyzenhauz Ignacy

h. Tur (w XVIII w.). Po przyłączeniu do Rosyi 1796 r. W. został mtem powiat. namiestnictwa wileńskiego, od 1797 r. mto powiat. gub. wileńskiej a w 1842 r. gub. kowieńskiej. W 1837 r. został wyłączony z dawnego starostwa i przeszedł na własność skarbu. W 1877 r. w dzień jarmarku (29 czerwca) prawie całe miasto spłonęło. Nazwę miasta łączą z podaniem o jakiejś dziewicy (mergie), która razem z wilkami (wiłkas) mieszkała w jaskini góry Zamkowej. Inne podanie głosi o dziewczynie, porwanej przez wilka, którą mieszkańcy odbili w lesie rosnącym na miejscu dzisiejszego miasta. Opisy podał Tygodnik Illustrowany (w 1863 r., t. VII, str. 214 i 1864 r., str. 271 i następ.). Porów. też Pamiętniki Kamertona przez L. Potockiego (1869 r.).

Wiłkomierski powiat, położony w płd.-wsch. części gub. kowieńskiej, między 55° 11' i 56° 7' pñ. szer. a 43° 45' i 44° 55' wsch. dłuę., przedstawia nieforemny pięciokąt i graniczy na pñ. z pow. nowoaleksandrowskim, na wschód z święciańskim i wileńskim, na płd. z kowieńskim, na zach. z kowieńskim i poniewieskim. Powierzchnia powiatu podług wyliczeń akademika Kerpensa wynosi 5143 w. kw. al. 535729 dzies., podług pułk. Strjelbickiego 5185·8 w. kw., podług zaś pomiarów wojenno-topograficznych 5106 w. kw. Linia największej długości wynosi 108 w., szerokości zaś do 75 w. Powierzchnia zachodniej części powiatu przedstawia niską równinę, porprzerznaną gdzie niedzie gęstemi lasami i wyniosłemi wybrzeżami rzek. W części wschodniej przechodzi szerokie pasmo wyniosłości, od mka Kozaczyzny (pow. nowoaleksandrowskim), przecinające szosę kowieńską-dyneburską pod st. Ławędzyski. Również z pow. nowoaleksandrowskiego wstępuje niewielkie pasmo, przechodzące przez północny zakątek powiatu i kończące się pod mkiem Kupiszki. Nadto w niektórych miejscach wyniosłości towarzyszą wybrzeżom rzek i rzeczek. Najwyższe wyniosłości znajdują się pod wsią Stworańce (646·5 st. aug. upm.), Bolniki (595·7) i Kongiedy (562·2 st.). Pod względem geognostycznym w pñ. części powiatu spotykamy wapienie formacyi dewońskiej (np. na wybrzeżach rz. Świętej). W płd.-wsch. części podłoże stanowią piaski i gliny formacyi eocenińskiej (dolnej trzeciorzędowej), wśród których miejscami znajdują się cienkie warstwy lignitu i w niewielkiej ilości bursztyn. Doliny między wzgórzami i wybrzeżami rzek zasiane są głazami narzutowemi. Gleba w ogóle jest gliniasta, żyzna; zachodnie części powiatu (gm. Troupie, Szaty, Kupiszki, Poławeń, Traszkuń, Komaje, Szymańce) mają grunt czarnoziemny, ilowaty, pod względem urodzajności, mogący współzawodniczyć z pow. poniewieskim i szawelskim. W ogóle grunta w pow. wiłkomierskim są żyzne (oprócz gmin Widziszki, Nidoki, Żmujdki),

znacznie przewyższające grunta pow. telszewskiego i nowoaleksandrowskiego tudzież wszystkie bez wyjątku powiaty gub. wileńskiej. Rzeki, zraszające powiat, należą do systematów Niemna i rz. Aa. Z pierwszych najważniejszą jest rz. Święta, która wypłynawszy z błot pow. nowoaleksandrowskiego, na pld od mka Smoły, przerywa na dwie równe prawie połowy pow. wilkomierski, od płn-wsch. na pld-zach., oblewa Uszpol, Androniszki, Onikszy, Kowarsk, Wilkomierz, i o 5 w. powyżej Janowa pod wsią Kułwa wpada do Wilii. Długa w granicach powiatu przeszło 150 w., szerokość nieprzechodzi 13 sążni, głębokość nieznaczna, tak że po większej części można ją przebywać w bród. Z tego powodu mogą być po niej spławiane tylko tratwy i to głównie podczas przyboru wiosennego. W 1862 r. probowano spławiać po niej zboże, len i siemię lniane na płaskodennych barkach, unoszących zaledwo 3000 pudów, ale próby te, dla braku dostatecznej ilości wody, nieudały się. Wylewy wiosenne są znaczne, użyźniają one łąki zalewne pod Kowarskiem i Wicprzami. Dorzecze rz. Świętej zajmuje większą część powiatu. Z dopływów jej ważniejsze: od lewego brzegu Wirynta al. Wierynta i Cesarka (Sesarka), od prawego zaś: Szateksznia al. Jara i Pelisza. Z rzek nienależących do systemu rz. Świętej najważniejszą jest Niewiaża, prawy dopływ Niemna, która bierze początek pod Rogowem, płynie w granicach powiatu 28 w. i na tej przestrzeni nie jest jeszcze spławna, za Troupiami wkracza w pow. poniewieski i pod Czerwonym Dworem (o 6 w. od Kowna) w pow. kowieńskim ma ujście. Z dopływów Niewiaży w powiecie jest tylko jeden większy strumień Abela, uchodzący niedaleko od Kiejdan. W płn-zach. części powiatu przepływa rzka Ławena, uchodząca w pow. poniewieskim do Muszy (dopł. rz. Aa). Długa w granicach powiatu 47 w., bieg ma błotnisty, powolny. Część wschodnia powiatu, przylegająca do pow. nowoaleksandrowskiego i gub. wileńskiej, obfituje w jeziora (do 100). Są one w ogóle niewielkie, kształtu okrągłego. Ważniejsze z nich: Ałowska przy mku Sudejki (do 5 w. długie, 2½ w. szerokie), Rubiki, w pobliżu Oniksz i Lelun (długie 4½ w., szerokie do 3 w., mające w obwodzie 15 w.), Soły (długie do 6 w., szerokie zaledwie ½ w.), Świadoście, Wiżuny, Łany. Jeziora te, jakkolwiek nie urządzone racjonalnie, dostarczają przecięciowo do 10000 pudów ryb rocznie. Błota zajmują do 239 w. kw. (24896 dzies.), t. j. około 5% ogólnej przestrzeni. Zalegają one przeważnie w pld-zach. i płn. części powiatu. Z błotnych obszarów ważniejsze: Płaczewo, na zachód od szosy między Kownem a Wilkomierzem, od Dziewałtowa do Szat, długie do 20 w., szerokie do 5 w.; nadmiar wody spływa przez rzekę Armonę do rz. Świętej. Dalej położone w

gm. Pogiry i Niedrewo (3 w. długie), Purwy (6 w. długie) i Strepty (3½ w. długie); przy drodze z Szat do Truszkowa błoto Berże (do 9 w. długie) oraz na pld. od Kupiszek błoto Szapeta (mające 10 do 12 w. kw.). Nadto w okolice bagniste obfitują mka Rogowo, Traszkuń, Korsakiszki i Szymańce. Klimat powiatu umiarkowany, morski. Średnia temperatura roku wynosi + 6° R.; średnia wiosny + 3°, lata + 16°, jesieni + 5°, zimy — 3°. Najwyższe ciepło dochodzi w Lipcu do 26°, najniższe w styczniu — 23°. Dni słotnych bywa średnio 46 rocznie. Pomimo umiarkowanego klimatu zły wpływ na zdrowotność mieszkańców wywierają rozległe bagniska, powodujące swemi wylęciami różne formy gorączek tyfoidalnych i będące przyczyną znacznego % śmiertelności, wynoszącej najmniej 2·07% i dochodzącej w niektórych latach do 3·4% (1886 r.). Powiat obfitował niegdyś w lasy i do dziś, pomimo ustawicznej trzebieży, przechowały się obszernie przestrzenie leśne, zwłaszcza w części zachodniej, mianowicie w gminach: Ołoty, Rogowo i Subocz. Do skarbu należy do 20000 dzies. lasu, przeważnie sosnowego, do właścicieli zaś większą posiadłości 61761 dzies., w tej liczbie 23476½, dzies. lasu budulcowego, 31518½, opałowego; resztę stanowią zarośla. Do większych obszarów należą: t. zw. puszcza Towiańska, połączone lasy Towiańskie ks. Radziwiłłów (60 wł.), lasy Łańskie Montwiłła i Komarów (170 wł.), lasy Rogowskie Komara (280 wł.); puszcza Szymańska (200 wł. lasu skarbowego), łącząca się z lasami prywatnymi Kołyszki, Pomernackiego, Węclawowicza; leśnictwo Onikszyńskie; lasy Podbereskich nad dolnym biegiem Świętej i in. W lasach przechowały się dość obficie: sarny, dziki, łosie, lisy, zające. W głuchych zakątkach powiatu, np. wśród błota Szapeta i in., legną się jeszcze wilki, choć nie w tak wielkiej ilości jak dawniej. Z ptactwa dzikiego spotykają się głuszcze (pod Rogowem), pardwy, kuropatwy, jarząbki, dzikie kaczkę i in. Pomimo rozmaitych ograniczeń w polowaniu zwierzyna ubywa z każdym rokiem; przyczyną tego jest z jednej strony wycianienie stopniowe lasów i osuszenie błot, z drugiej strony wytrzebienie ptactwa w czasie łęgu, zające na wiosnę a grubszej zwierzyny podczas obław na wilki. Ludność powiatu (bez miasta) w 1890 r. wynosiła 219715 osób (109793 męż. i 109922 kob.), w tej liczbie 102 osób stanu duchow., 8773 szlachty, 75 kupeców i obyw. honor., 38588 mieszczan, 165913 włościan, 6322 stanu wojskowego, 42 cudzoziemców; podług wyznań zaś 2123 prawosł., 346 jednowierców, 4455 rozkólników, 181850 katol., 308 ewang.-augsb., 17 ewang.-reform., 30595 żydów, 22 mahomet. W t. r. urodziło się 8070 dzieci, zmarło 5266 osób, przyrost zatem ludności wynosił 2804 dusz. Zawarto 1613 ślubów. W

1860 r. było w powiecie 134543 a w 1876 r. 187761 mk. Pod względem etnograficznym główną masę ludności stanowią Litwini włościanie. Wyłącznym ich zajęciem jest rolnictwo, przez pracowitość jednak i oszczędność doszli do znacznej zamożności, zwłaszcza ci, którzy przed reformą włościańską należeli do skarbu (gm. Uszpole, Komaje, Jurkiszki i Świadoście). Około 5% ogólnej przestrzeni (256511 dzies., w tej liczbie 243724 dz. użytkowej i 10707 nieużytków) jest obecnie w posiadaniu włościan. Ilość ta ziemi włościańskiej z każdym rokiem wzrasta, do czego w znacznej części przyczynia się ukaz z 10 grudnia 1864 r., wzbraniający szlachcie pochodzenia polskiego nabywać posiadłości ziemskie w kraju pñ.-zachodnim, a wyłączający od tego włościan, w skutek czego ci ostatni kupują często całe większe majątki szlacheckie. Okoliczność ta wpłynęła na podniesienie ceny ziemi w powiecie, która w ostatnich czasach doszła do niepraktykowanej wysokości, mianowicie do 2000 rs. za włókę. Oprócz rolnictwa włościanie nie zajmują się żadnym przemysłem. Hodowla bydła znajduje się na niskim stopniu. Koni rasy lepszej pomiędzy włościanami znaleźć trudno, pomimo że w Traszkunach urządzono stajnię rozplodową rządową, w celu poprawienia rasy koni włościańskich. Bydło również mają niskich gatunków. Owce hodują szare i czarne, z grubą wełną, na koczuchy i tak zwane samodziały (grube szare sukno włościańskie) i czerkasy (lekką materya z farbowanej wełny na odzież dla kobiet). Drugą z kolei co do liczebności część zaludnienia powiatu stanowią mieszkańcy pochodzenia polskiego. Stanowią oni szlachtę, z której składają się właściciele ziemscy, dzierżawcy oraz szlachta zaściankowa, nieuznana przez heroldy; dalej chrześcijańska ludność mieszcząńska i tak zwani czynszownicy, którzy w czasie reformy włościańskiej nie otrzymali nadziału i dla tego byt ich jest nadzwyczaj opłakany. Zwykle chodzą oni po dzierżawach lub też wyrabiają grunta na połowę, t. j. za obrobienie gruntu otrzymują $\frac{1}{4}$ krescencyi ogólnej. W ręku obywateli znajduje się 246391 dz. (4432 pod osadami, sadami i ogrodami, 82543 roli orn., 41584 łąk, 31790 pastw., 61761 lasu, 3584 nieuż. przynoszących dochód i 21236 bez dochodu). Z ogólnej liczby 1097 właścicieli większej posiadłości w 1889 r. było 99 nie polskiego pochodzenia (11%), posiadających 30578 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi, t. j. 12% własności prywatnej. Eksploatacya roli w majątkach obywateli jest równie pierwotną jak i u włościan. Za wyjątkiem około dwudziestu folwarków, w których zaprowadzono gospodarstwo płodozmienne, w innych prowadzą odwieczną trzypolówkę. Do lepiej zagospodarowanych majątków należą: Karolinów al. Becze Liwenów, Białozoryszki Przyjałgowskich, Rogówek Komarów, Poławien

również Komarów, Traszkony Montwiłłów, Naruny Węławowiczów, Ławkogoł Kontowtów, Troupie Kerbedziów, Towiany ks. Radziwiłłów, Wojtkuszki hr. Kossakowskich, Owanta Paców Pomernackich. Większa część majątków jest oddana w dzierżawę. Dzierżawcy, szczególniej żydzi, nadzwyczajnie wyniszczają grunt przez nadmierne zasiewanie lnu i konopi, tak że po czterech lub pięciu latach takiego gospodarstwa, zwłaszcza przy lichem umierzwianiu, grunt zupełnie jałowuje. Maszyn rolniczych prawie żadnych nieużywają, wyjąwszy po większych majątkach młocarni, poruszanych siłą wołów i koni. Po większej części są to ogromne deptaki drewniane. W wyjątkowo postępowych gospodarstwach bywają siewniki, sieczkarnie żelazne i inne narzędzia rolnicze ulepszone. Przyczyną tak smutnego położenia majątności ziemskich jest, przynajmniej jak twierdzą sami obywatele, nadzwyczajny brak gotówki i utrudniony kredyt, drogosc najemnika i serwituty włościańskie. Kredyt rzeczywiście jest bardzo trudny i przytem drogi. U małomiasteczkowych żydów zwyczajny procent wynosi 48 rocznie. Kredyt zaciągany w Wileńskim banku ziemskim z przyczyny nieakuratności obywateli a w części z powodu wadliwej ustawy banku (można oddawać pożyczkę tylko papierami banku wileńskiego i to z tego roku, w którym pożyczka była zaciągnięta) kończy się zwykle likwidacyą majątności ziemskich. Jest wprawdzie jedno stowarzyszenie wzajemnego kredytu, tak zwany bank w Traszkunach, ale z niego mogą korzystać tylko nieliczni mieszkańcy okolic Traszkun. W ogóle stan obywatelstwa wilkomierskiego jest obecnie bardzo opłakany i nie ma nadziei żeby się w prędkim czasie polepszył. W 1889 r. zbrano w ogóle w powiecie: do 23000 czetw. pszenicy, przeszło 520000 żyta, przeszło 175000 owsa, do 170000 jęczmienia, do 3500 tatarski, do 50000 grochu, około 865000 kartofli i do 290000 pudów włókna lnianego. W t. r. było w powiecie w ogóle do 4400 sztuk koni, do 98000 bydła rogatego, około 75000 owiec zwyczajnych, 27 rasy poprawnej, około 58000 trzody chlewnej, do 3000 kóz i 11 osłów. Ludność miejska jest przeważnie żydowska, chrześcian po miasteczkach jest mało, są to albo rzemieślnicy albo rolnicy. Roli mają zwykle po 8 dziesięcin i bytem swoim nie różnią się od szlachty zaściankowej. Żydzi, podobnie jak wszędzie, zajmują się handlem, trochę rzemiosłami, eksploatują chrześcian a w obecnych czasach biorą się nawet do roli. Nakoniec osadnicy wielkoroscy (starowiercy) rozsiani są po całym prawie powiecie, bytem swoim nie różnią się od włościan, mieszkają na wieczystej dzierżawie (czynsz roczny z włóki wynosi najwyżej 50 rs.). Najwięcej tych starowierców, zwanych tu burłakami, osiedliło się w gm. Uszpole (123 domów,

800 dusz na 1538 dzies.), Onikszy (79 domów, 480 dusz na 1047 dzies.), Rogowo (57 domów, 271 dusz na 753 dzies.) i Żmujdki (28 domów, 168 dusz na 413 dzies.). Przemysł fabryczny bardzo słabo rozwinięty, ograniczał się w 1890 r. na 110 zakładach (w tej liczbie pomieszczono i 33 młynów wodnych, 22 drobnych garbarni, 19 garniarni, 11 cegielni i t. p.), produkujących w ogóle za 376000 rs., z czego 215000 rs. przypada na produkcję gorzelnii. Przemysłem rękodzielniczym zajmowało się 2040 majstrów, 715 robotników i 429 uczniów. Handel ogranicza się głównie na sprzedaży drzewa, zboża, lnu i siemienia lnianego. Jarmarki, oprócz W., odbywają się w Szatach (16 do 21 maja) i w Ucianach (2 lutego, 1 maja, 10 maja i 2 października). W powiecie znajduje się 6 towarzystw zaliczkowo-wkładowych: w Dziewałtowie, Szatach (Troickie), Traszkunach, Rogowie, Kupiszkach i Uszpolu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 5 okręgów policyjnych (stanów), 24 gmin i 230 okręgów (starostw) wiejskich, obejmujących 1821 miejscowości z 12497 dm. Mianowicie: 1) okr. pol. Pogiełoże obejmuje gminy: Konstantynów (Dziewałtów), Pogiry, Siesiki, Szaty i Wieprze; 2) okr. Rogowo—gminy: Kupiszki, Rogowo, Subocz, Traszkuny i Wirbaliszki; 3) okr. Widziszki—gminy: Kowarsk, Kurkle, Towiany, Wojtkuszki i Żmujdki; 4) okr. Uciany—gminy: Dobejki, Owanty, Uciany, Uszpole, Wiżuny; 5) okr. Onikszy—gminy: Androniszki, Ołoty, Onikszy i Pupy. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 4 okręgi sądów pokoju: 1) Wiłkomierz (dla jednej połowy miasta i 5 gmin), 2) Leoniszki (dla 7 gmin), 3) w Wiłkomierzu (dla drugiej połowy miasta i 5 gmin), 4) Soły (dla 7 gmin powiatu) oraz 4 rewiry sędziów śledczych, z rezydencją 1, 2 i 4-go w Wiłkomierzu, 3-go w Rogowie. Dalej powiat dzieli się na 2 rewiry komisarzy do spraw włościańskich (mirowych pośredników) i 5 okręgów konskrypcyjnych. Pod względem obsługi sanitarnej powiat dzieli się na dwa okręgi: 1-go lekarz przebywa w mku Towianach (szpital miejski), felcerzy w Towianach, Traszkunach (ambulatoryum), Siesikach (ambulatoryum), Wieprzach, Pogirach, Kurklach i Subocz, akuszerka w Towianach; 2-go w Świadościu, felcerzy w Świadościu, Wiszyntach (ambulat.), Lelunach (ambulat.), Androniszkach, Oniksztach, Ucianie i Uszpolu; akuszerki w Świadościu i Lelunach. Oprócz tego w powiecie było w 1891 r. 9 lekarzy wolnopraktykujących. Apteki normalne znajdują się: w Ucianach, Oniksztach, Szatach, Kupiszkach; wiejskie w Traszkunach, Rogowie, Świadościu i Uszpolu. W drogi komunikacyjne powiat niezbyt obfituje. Północny zakątek przerywa na przestrzeni 50 w. odnoga Kałkuny-Radziwiliszki dr. żel. lipawsko-romeńskiej, ze stacyami Subocz i Sławiani-

niszki. W południowej części przechodzi szosa kowieńsko-dyneburska na przestrzeni 106 w., ze stacyami: Pogiełoże, Wiłkomierz, Staszkuńszki, Ławzędyski i Uciana. Trakt ten, niegdyś bardzo ruchliwy, stracił zupełnie swe znaczenie od czasu przeprowadzenia dr. żel. warszawsko-petersburskiej i lipawsko-romeńskiej. Również upadł dawny trakt pocztowy z Poniewieża do Wilna przez Wiłkomierz, ze stacyami Rogowo, Towiany, Wiłkomierz, Malinka i Szezęśliwa. Ważniejsze znaczenie mają drogi podjazdowe do stacji dróg żel. Główniejsze z nich są wychodzące z Onikszt do Poniewieża, Subocz, Sławianiszek i Ponieumuńka oraz do Wiłkomierza (na Kowarsk i Świętorzec). St. poczt. są w Kupiszkach, Ławzędyskach, Oniksztach, Pogiełożu, Rogowie, Szatach, Traszkunach, Ucianie i Wiłkomierzu; st. telegr. w Kupiszkach, Oniksztach, Rogowie, Ucianie i Wiłkomierzu. Pod względem oświaty ludowej, oprócz niższych szkół w Wiłkomierzu, w powiecie znajduje się 23 szkół ludowych ogólnych i 4 dla dziewcząt, do których w 1890 r. uczęszczało 1144 chłopcy i 109 dziewcząt. Pod względem kościelnym prawosławni należą do dekanatu (błogosławna) wiłkomierskiego eparchii litewskiej, rozciągającego się na pow. wiłkomierski i poniebieski, i obejmującego 6 parafii: Wiłkomierz, Onikszy, Rogowo, Poniewież, Birze i Karoliszki (jednowierców). W ogóle w powiecie, wraz z monasterem w Surdegach, jest 7 cerkwi prawosł., 1 jednowierców i kaplica. Starowierzy mają 1 dom modlitwy. Rz.-katolicy należą do dwu dekanatów dyecezyi żmujdzkiej: wiłkomierskiego i uciańskiego, mających 31 parafii, 43 kościoły i 32 kaplice. Dekanat wiłkomierski obejmuje 17 parafii: Wiłkomierz (filie: Towianski i Szółkow, kaplica w Wiłkomierzu), Kowarsk (kapl. Ferdynadowo), Pobojsk (filie: Wojtkuszki i Chrzczeniowski, kaplice: Pobojsk, Antokol i Dowmontyszki), Subocz (filia Korsakiszi, kaplice: Subocz, Surdegi, Bigajle, Poławki, Strieczna, Żyliszki, Tyłtagoła, Pelisze al. Popile), Siesiki (filia Ponatery, kaplica Siesiki), Szaty (kaplica Szaty), Pogiry (kaplice: Pogiry i Kietraki), Dziewałtów (kaplica tamże), Upniki-Wieprze (filia Upniki, kaplica Śliże), Nidoki (kaplica w miejscu), Żmujdki (filia Pozelwa), Rogów (filia Rogówek, kaplice: dwie w Rogowie i w Rogówku), Bukańce, Troupie (filia Szyły, kaplice Troupie i Leoniszki), Wodakle (kaplica w miejscu), Traszkuny (kaplica w miejscu) i Widziszki. Dekanat uciański w granicach pow. wiłkomierskiego obejmuje 14 parafii: Uciany (filia Suginty, kapl. Jassany i Syrutany), Kupiszki (filie: Szymańce, Alojzów, Poławenek, kaplice: Kupiszki i Krejwienie), Onikszy (filia Androniszki, orator. Burbiszki, kaplice: Onikszy i Pelisze), Świadoście (dwie kapl. w Świadościu i jedna w Ołotach), Uszpol, Owanta (filia Skiemiany, kapl. Bu-

żale), Wiżuny (kapł. Jorańce), Leluny (filia Pokolnie), Sudejki, Bolniki, Kurkle (dwie kaplice w Kurklach i jedno w Powiryńcach), Wieszynty (kaplica Jurgiszki), Dobejki (kaplica w miejscu), Poławen (filia Nowy Dwór al. Giełaze). Kalwini mają zbór w Dziewałtowie, żydzi 8 synagog i 69 domów modlitwy. Herb powiatu przedstawia tarczę na dwie połowy przedzieloną, w górnej połowie mającą herb gubernii, w dolnej zaś w polu różowym trzy wiązki lnu, ułożone w kształcie gwiazdy. Marszałkami pow. wiłkomierskiego za czasów Rzpltej byli: Rajecki Aleksander h. Łabędź (1601—1626), Jerzykiewicz Jerzy Moniwid (1640—48), Mierzyński z Mierzna Jan (1653—8), Rajecki Jerzy Zygmunt Dunin h. Łabędź (1669), Pac Jan Bonifacy h. Gozdawa (1678), Siesicki Melchior h. Kitaurus al. Bawół (około 1692), Dąbrowski Marcyan h. Junosza (1718—33), Siesicki Tomasz (około 1730), Pietkiewicz Hieronim h. Trąby (1765—83), Kościółkowski Mikołaj h. Syrokomla (1775—80), Kościółkowski Ignacy (1782—99). Nadto wymienieni są Siesicki Kazimierz i Mateusz. Marszałkami szlachty po rozbiorze byli: Kuszelewski Józef (1800), Bolciewicz Józef (1805—7), Frąckiewicz Wincenty h. Brodzie (1809), Kościółkowski Mikołaj h. Syrokomla (1812—17), Żagiel Adam ks. h. Trąby (1820), Weisenhoff Franciszek h. Łabędź (1822), Pietkiewicz Benedykt h. Trąby (1825), Jawgieł h. Łabędź (1858), Kończa Medard h. Ogończyk (1858), Komar Konstanty h. własny (1876). Nadto jako marszałkowie wymienieni są: Bystram Karol h. Tarnawa, Erdman, Komorowski Franciszek h. Ciołek, Kosko Onufry i Siesicki Feliks h. Kitaurus. Za podstawę opisu pow. wiłkomierskiego służyły notaty udzielone przez p. Józefa Narkiewicza, obywatela miejscowego, i opis powiatu przez K. Hukowskiego, sekretarza komitetu statyst. kowieńskiego (Kowno, 1890 r., jako odbitka z Pamiat. książki na 1891 r.). *J. Krz.*

Wiłkomuże, zaśc. szl. nad strugą t. nazwy, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 44 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Wiłkońgowie, ws, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 8 w. od Poniewieża.

Wiłkonosty, ws, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. 40 w. od Sejna, ma 19 dm., 137 mk., 712 mr. Wchodziła w skład dóbr Lejpuny. W 1827 r. było 8 dm., 41 mk.

Wiłkopedzie, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 22 dm., 225 mk. W 1827 r. było 13 dm., 98 mk.

Wiłkorojście 1.) al. *Wiłkurojście*, zaśc. nad Niemnem, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 2 w.), okr. wiejski Padziuny, o 24 w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. katol., 7 żydów (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Giejanya. 2.) **W.**, ws włośc., pow.

wileński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 3 dm., 39 mk. katol.

Wiłkosłostis, w spisie z 1865 r. *Wiłkosłastin*, zaśc. nad rzeką Łokais, pow. wileński w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 14 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej hr. Wittgentsteina, następnie ks. Hohenlohe, Baranowo, o 63 w. od Wilna, 2 dm., 26 mk. katol. (11 dusz rewiz.).

Wiłkosznie, jezioro, w pow. trockim.

Wiłkotońce al. *Wolkońce*, ws i przys., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 21 i 22 w. od Wiłkomierza. Dawniej własność Skirmuntów.

Wiłkowawka, ob. *Wiłkołowka*.

Wiłkowyja, ob. *Wiłkowyja*.

Wiłkowyski, ob. *Wyłkowyski*.

Wiłkunie, ws, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 24 w. od Telsza.

Wiłkupie 1.) ws, pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 36 w., ma 17 dm., 89 mk. W r. 1827 było 9 dm., 33 mk., par. Jeleniewo. W. wchodziły w skład majoratu rząd. Kadaryszki. 2.) **W.**, ws i folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 15 w., mają 4 dm., 17 mk., 34 mr. Wchodziły w skład dóbr Porozniewo. W r. 1827 było 11 dm., 140 mk. Dobra W. składały się w r. 1870 z folw.: W. i Leopoldowo, rozl. mr. 790; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 353, łąk mr. 88, wody mr. 2, lasu mr. 25, nieuż. mr. 13; bud. murow. 8, drew. 11; płodozm. 9-pol.; folw. Leopoldowo gr. orn. i ogr. mr. 259, łąk mr. 43, nieuż. mr. 7; bud. drew. 5, pokłady torfu. Ws W. os. 3, mr. 38. 3.) **W.**, ws, pow. władysławowski, gm. Zypie, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 30 w., ma 10 dm., 81 mk.

Br. Ch.

Wiłkupompie, ws, pow. rossieński, gm. i par. Szweksznie, o 124 w. od Rossien.

Wiłkurojście, ob. *Wiłkorojście*.

Wiłnany, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiłnokiszki al. *Antokalnie*, ws włośc. nad jez. Ejsiata, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 33 w. od Święcian, 5 dm., 37 mk. katol.

Wiłnokura, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, o 81 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiłnoszyski, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 25 w. od Szawel.

Wiłon, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 15 w. od Słonima.

Wiłowaczka, folw., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, należy do dóbr Waliły Ottona Emila Jonasa.

Wiłożeńce, okolica szlach. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 36 w. od Wasiliszek, 4 dm., 38 mk. kat. *A. T.*

Wiłsznie, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 51 w. od Szawel.

Wiłtraki, ws, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 15 w.), ma

18 dm., 198 mk. W r. 1827 wś rząd. Wyłtroki miała 16 dm., 99 mk.

Wilucewice, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hlorodek (o 5 w.), okr. wiejski Piotrowszczyzna, o 48 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 3 dm., 18 mk. katol.

Wilucie 1.) os., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, o 75 od Wilkomierza. 2.) **W.**, wś, tamże, o 92 w. od Wilkomierza.

Wilugirce, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 46 w. od Wilkomierza.

Witujnie, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, par. Skopiszki, o 95 w. od Wilkomierza. Kołodzińscy mają tu 145 dzies. (125 lasu, 5 nieuz.), Wiszniewscy 90 dzies. Poprzednio własność Rapaekich.

Witunajcie, wś skarb. nad pot. Uźbalis, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Ligumy, o 29 w. od Szawel, 15 dm., 195 mk., szkoła. Włość. Waluszys ma tu 31 dzies. (2 nieuz.).

Witunce 1.) wś nad jez. Kowalskiem, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Dołnejkowo, o 47 w. od Trok, 23 dm., 25 mk. prawosł., 223 kat., 2 ewang. i 7 żydów (w 1865 r. 92 dusz rewiz.); kaplica prawosł. murowana, szkoła. Należy do dóbr Płyniki, dawniej Warzeckich, następnie Orwidów. Tadeusz Orwid, łowczy żmujdzki, fundował tu cerkiewkę, w której były groby rodziny. 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, 10 dusz rewiz.

Wituniszki 1.) wś włość. nad potokiem Brażka, między jeziorami: Baka, Dekis i Siemiut, przy linii dr. żel. warsz.-petersburskiej, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 6 w.), okr. wiejski Drozdówka, o 9 w. od Trok, 12 dm., 79 mk. katol. (w 1865 r. 75 dusz rewiz.); należała do dóbr skarbowych Mejryszy. W 1766 r. wchodziła w skład sstwa miciuńskiego al. mieuńskiego. 2.) **W.**, dwa folw. nad rzeką Brażką (Brażką?), pow. trocki, w 1 okr. pol., o 8 i 9 w. od Trok. Jeden z nich ma 1 dm., 4 mk. katol., drugi zaś 1 dm. i 15 mk. t. wyz. W 1850 folw. W. należał do Zajączkowskich i miał 211 dzies. rozległ.

Witutyski, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz. Prokopowiczowie mają 80 dzies. (15 lasu, 10 nieuz.).

Witły 1.) uroczysko, w pow. bobrujskim, w gm. Horki, należy do domin. Melitonowo, Sołtanów. 2.) **W.**, wś, przy ujściu rz. Świadziwy do Essy, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Wołosewice, ma 2 osady; miejscowość obfita w łąki. 3.) **W.**, karczma, w pow. nowogródzkim, przy dr. ze wsi Smoleńniki do Woroneczy, w gm. Cyryn. 4.) **W.**, uroczysko osiadłe, pow. piński, w 4 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Porzecze, o 26 w. od Pińska. 5.) **W.**, dwór, pow. lepelski, 346 dzies. (w 2 częściach). **A. Jel.**

Witły 1.) wś, pow. zasławski, gm. Chorowiec, par. praw. Majdan Łabuński (o 4 w.). 2.) **W.**, ob. *Widły*.

Winajew, jezioro, w pow. święciańskim.

Winaki al. *Cotowo*, folw., pow. sieński, dziedzictwo Woropajów, 274 dzies. (43 roli, 20 łąk, 151 lasu); karczma.

Winbory, okolicy i zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 28 w. od Kowna. Mają tu części: Franckiewiczowie 49 dzies. (9 $\frac{1}{2}$ lasu, 5 $\frac{1}{2}$ nieuz.), Talmontowie 35 dzies. (3 lasu), Wimborowie 262 dzies. (44 lasu, 46 nieuz.).

Winby, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Poniewieża.

Wimsdorf (niem.), ob. *Kurkocin*.

Winuzow, ob. *Wymuszówka*.

Winże, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, własność Proszkowskich, ma 151 dzies. (7 nieuz.).

Winagiszki, futor, pow. lidzki, w 4 okr. pol., 1 dm., 3 mk. żydów. **A. T.**

Winarka, *Winiarka* al. *Krywarka*, *Krywianka*, rzeczka, w pow. skwirskim, prawy dopływ Iрпиеня, płynie pod wsią Krzywe.

Winarówka 1.) jar nad wybrzeżem Dniepru, w Kaniowie, ob. t. III, 818. 2.) **W.**, pow. taraszczański, ob. *Wojnarówka*.

Winary, ob. *Winiary*.

Winaska, góra, wzn. 526 mt., nad kotłina źródojów min. w Iwoniezu. Ze strony płn.-zach. okryta z tej strony wielkim lasem szpilkowym, pod 39° 26' wsch. dł., 49° 34' pld. sz. (Karta woj., 7, XXV).

Wincemierzyce, pow. grotkowski, ob. *Winzenberg*.

Wincencin, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, 23 dm., 151 mk., 481 mr. W 1827 r. było 16 dm., 85 mk., par. Andrzejów,

Wincenta (*Wycięta?*), rzeczka, ob. *Jańsbork* (t. III, 439) i *Łabna*. W akcie z 1343 wymieniona jako stanowiąca część granicy między Mazowszem a posiadłościami krzyżackimi (Dok. Ulanow., 311, № 26).

Wincenta, właściwie *Wycięta*, wś nad rzeką t. n., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Lachowo. Leży przy ujściu rzeczki Wincenty do Pisi, nad samą granicą pruską, odl. 9 w. od Kolna a 37 w. od Łomży. Częściowi właściciele mają 196 mr. (111 roli ornej), a włościanie, dawni pańszczyzniani, mają 205 mr. (144 mr. roli). W 1827 r. było 20 dm., 121 mk. Komora celna przy drodze bitej prowadzącej z Łomży na Kolno do Jańsborka w Prusach. W 1876 r. wywóz miał wartość 130192 rs., przywóz 162735 rs. W r. 1879 pobrano cła 18035 rub. met., 5737 rub. kred.

Vincenthorst, kol., w pow. babimoskim, ob. *Mochy* 1).

Wincentów 1.) folw., pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt. 2.) **W.**, os. włośc., pow. radzyński, gm. i par. Radzymin (odl. 12 w.), ma 38 mk., 189 mr. (94 roli, 41 łąk, 26 lasu i 24 pastw.). 3.) **W.**, wś, pow. grójcecki, gm. i par. Czernsk, ma 221 mk., 643 mr. Wechodziła w skład dóbr Czaplin. W 1827 r. było 6 dm., 69 mk. 4.) **W.**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 233 mk., 190 mr. W 1827 r. było 17 dm., 81 mk. 5.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, od Łasku odl. 35 w., ma 14 dm., 134 mk., 206 mr. 6.) **W.**, folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Wola Więzowa, odl. 35 w. od Łasku. Folw. ten, oddzielony w r. 1887 do dóbr Wola Więzowa, rozl. nr. 551: gr. orn. i ogr. mr. 412, łąk mr. 10, pastw. mr. 69, przestrzenie sporne mr. 33, nieużytk. mr. 26; bud. murów. 2, drew. 8. 7.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Chociw, par. Widawa, ma 19 dm., 74 mk., 85 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 1 mr. dwor. 8.) **W.**, łąki nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza 4 w. Obszaru łąk 103 mr., pastw. 31 mr., wody 11 mr., nieuż. 1 mr. 9.) **W.**, os. nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. i par. Stromelec, odl. od Radomia 39 w., ma 1 dm., 9 mk., 30 mr. dwor. 10.) **W.** al. *Wicentów*, wś, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom (odl. 14 w.), ma 46 dm., 340 mk., 60 os., 640 mr. Wechodziła w skład dóbr Klwatka Szlachecka. 11.) **W. Nowy i Stary**, dwie wsi, pow. radomski, gm. Gzowice, par. Sucha, odl. od Radomia 19 w. **W. Nowy** ma 6 dm., 39 mk., 96 mr.; **W. Stary** 5 dm., 56 mk., 160 mr. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. Por. *Czarna* 6) (t. I, 736) 13.) **W.**, pow. kozienicki, gm. i par. Tezów, odl. od Kozienic 32 w., ma 19 dm., 102 mk., 320 mr. 14.) **W.** al. *Galganów*, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Rzecznów, odl. od Iłży 14 w., 9 dm., 99 mk., 5 mr. dwor., 168 mr. włośc. 15.) **W.**, pow. opoczyński, ob. *Wicentynów*. 16.) **W. Malachuczkich**, wś, pow. konecki, gm. i par. Końskie (odl. 4 w.), ma 5 dm., 23 mk., 72 mr. włośc., 1 mr. dwor. Wechodziła w skład dóbr Końskie. 17.) **W. Grabkowskich**, wś, pow. konecki, gm. i par. Końskie (odl. 4 w.), ma 11 dm., 67 mk., 119 mr. dwor., 15 mr. włośc. W 1827 r. było 4 dm., 24 mk. 18.) **W.**, folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 13 w., ma 1 dm., 149 mr. Należy do dóbr Święcica. 19.) **W.**, folw., pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów, odl. 17 w. od Kielec. Folw. ten, oddzielony w r. 1885 od dóbr Rykoszyn, rozl. nr. 563: gr. orn. i ogr. mr. 189, łąk mr. 53, pastw. mr. 59, lasu mr. 242, odpadki mr. 6, nieuż. mr. 14; bud. murów. 2, drew. 5; las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego, piaskowego i torfu. 20.) **W.**, przysiółek Żeliszawie, w pow. włoszczowskim. 21.) **W.**, folw., pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów, leży w pobliżu Lubartowa

(o 3 w.), przy trakcie do Kocka. Utworzony r. 1870 na obszarze dóbr Lubartów. Przy ich wyprzedzeniu przez bank polski nabyty w r. 1882 za rs. 88355. Poprzednio jeszcze obszar ten należał do dóbr Szczekarków. W r. 1876 miał obszaru 1577 mr. (711 mr. roli, 230 łąk, 190 pastw., 281 lasu, 110 zarośli, 55 nieuż.); bud. drew. 12. Po r. 1882 rozkolonizowany został. Osiedli tu Niemcy. 22.) **W. Majdan**, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, ma 18 os., 175 mr. Wechodziła w skład dóbr Krupe. *Br. Ch.* **Wincentów**, kolonia, pow. włodzimierski, gm. Kisielin (o 9 w.).

Wincentówek, folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa.

Wincentówka, folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze.

Wincentówka 1.) wś, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. i par. prawosł. Lipowiec (o 5 w.), ma 247 mk., 190 dzies. ziemi włośc., 210 dwor. W epoce uwłaszczenia włościan należała do Wincentego Sadowskiego. 2.) **W.**, wś nad rzeką Tarnawą, pow. uszycki, okr. pol., gm., sąd, parafia i st. poczt. Dunajowce (o 6 w.), odl. o 30 w. od Uszycy, przy drodze z Ostoi do Antonówek, ma 42 dm., 242 mk. Należy do klucza dunajowieckiego. Porów. *Muszkutyńce*. 3.) **W.**, wś nad rzeką Horochowatką, pow. wasylkowski, w pobliżu granicy pow. kijowskiego, w 3 okr. pol., gm. Wincentówka, o 50 w. od Wasylkowa a 45 od Białejcerkwi, ma 3316 mk. W 1790 r. było 140 dm. i 1215 mk.; 1863 r. 2456 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną i uposażoną 78 dzies. Poprzednia cerkiew fundowaną była w 1752 r. przez ks. Stanisława Wincentego Jabłonowskiego. Wś należy do klucza białocerkiewskiego dóbr hr. Branickich. Do par. prawosł. należy wś Leszczynka (o 7 w.). Gmina składa się z 9 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 9 miejscowości, mające 1421 dm., 14109 mk., 22606 dzies. ziemi (11779 włośc., 7256 dwor., 260 cerkiewnej i 3311 należącej do apanaży).

J. Krz.—Dr. M.

Wincentówka, pow. brzozowski, ob. *Temeszów*.

Wincentowo 1.) al. *Stary Bór*, wś i folw., pow. nieszawski, gm. Bytoń, par. Witowo, odl. 49 w. od Nieszawy, leży na wyspie śród jez. Orle, ma 35 mk. W r. 1827 było 5 dm., 26 mk., par. Chälno. Folw. **W.**, oddzielony w r. 1880 od dóbr Pścinnno, rozl. nr. 373: gr. orn. i ogr. mr. 297, łąk mr. 21, lasu mr. 1, wody mr. 48, nieuż. mr. 6; bud. murów. 5, drew. 10, wody stanowią jezioro. 2.) **W.**, wś, wechodziła w skład dóbr Koneck w pow. nieszawskim, miała os. 12, mr. 16. 3.) **W.**, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Dobrzyków, ewang. Gombin, ma 29 os., 250 mk., 470 mr. Wechodziła w skład dóbr Ciechomic. 4.) **W.**, wś, pow. kolski, gm. i par.

Brudzew, odl. od Koła 16 w., ma 3 dm., 48 mk. 5.) **W.** al. *Galewo*, wś i folw. nad rzeczką b. n., pow. kolski, gm. i par. Brudzew, odl. od Koła 18 w., ma 4 dm., 35 mk. Dobra **W.**, które dawniej wchodziły w skład dóbr Wola Brzostowa, składały się w r. 1888 z folw.: **W.**, Bratuszyn, os. młyn. Dzierżazna, rozl. mr. 1504; fol. **W.** gr. orn. i ogr. mr. 732, łąk mr. 64, pastw. mr. 26, lasu mr. 235, nieuż. mr. 22; bud. murow. 9, drew. 13, las nieurządzony; folw. Bratuszyn gr. orn. i ogr. mr. 372, łąk mr. 28, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 13; bud. murow. 4, drew. 4, pokłady torfu i wiatrak. Wś **W.** os. 9, mr. 9; wś *Galewo* os. 11, mr. 67; wś *Józefowo* os. 21, mr. 322; wś *Kalinowo* os. 46, mr. 638; wś *Huta Józefów* os. 20, mr. 45; wś *Bratuszyn* os. 6, mr. 31. 5.) **W.**, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Lubiel. W 1827 r. było 20 dm., 145 mk. 6.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyski, odl. od Maryampola 25 w., ma 1 dm., 6 mk. 7.) **W.**, ob. *Wincentów*.

Br. Ch.

Wincentowo 1.) folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski i dobra ks. Wittgensteina, *Wincentowo*, o 79 w. od Dżisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dżisny, ma 1 dm., 23 mk. Kaplica katol. par. Głębokie. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Demideńki, Łaplino, Nowosiółki, Ramżyno, Sakowicze, Samkowszczyzna (Sajkowszczyzna), Soroki, Wereteje (Wierecieje), w ogóle w 1865 r. 268 dusz rewiz. włosc. uwłasz. 2.) **W.**, wś przyw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Dżisny, 1 dm., 88 mk. Była tu kaplica katol. drewniana. 3.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy (o 2 w.), 2 dm., 34 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.). 4.) **W.**, pow. święciański, ob. *Polany* 8). 5.) **W.** al. *Budrewicze*, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, o 42 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 7 mk.; w 1865 r. własność *Budrewiczów*. 6.) **W.**, *Wikentiewo*, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budstaw (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Koziełków, Komarowo, o 45 w. od Wilejki, 2 dm., 17 mk. katol. (w 1865 r. wykazany jako wś, mająca 17 dusz rewiz.). 7.) **W.**, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcz, okr. wiejski *Wincentowo*, o 87 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. katol.; własność dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Kozły, Litowce, Szendzieliszki i Wołodyki, oraz zaśc. Pobidziniszcz, w ogóle w 1865 r. 55 dusz. rewiz. 8.) **W.** al. *Andryjanki Wincentowo*, dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Aleksin, o 24 w. od Bielska, własność *Markowskich*, 180 dzies. (36 łąk i pastw., 30 lasu, 1 nieuż.). 9.) **W.**, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 55 w. od Kowna. Mają tu: *Boguszowie* 20 dzies., *Kobiecey* 3 dzies., *Szukiewiczowie*

w *W.* i *Romanach* 150 dzies. oraz w *W.* i *Dakach* 30 dzies. 10.) **W.**, dwór, tamże, w 2 okr. pdl., o 78 w. od Kowna. 11.) **W.**, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 37 w. od Telsz, własność *Minichów*, mają 617 dzies. (114 lasu, 28 nieuż.). 12.) **W.**, dwór, pow. dyneburski, własność *Zaleskich*, 503 dzies. *J. Krz.*

Wincentowo 1.) ob. *Wiesenthal*, kol., pow. wschowski, okr. komis. *Włoszakowice* (*Luschwitz*), st. poczt. *Bargen* (*Zbarzewo*). 2.) **W.**, folw., pow. żniński, okr. komis. w *Janowcu*, sąd w *Wągrówcu*, paraf., szkoła kat. i poczta w *Zernikach*, 1 dm., 19 mk. katol. Powstał w nowszych czasach. 3.) **W.**, folw., w pow. średzkim (*Jarcin*), sąd w *Szremie*, okr. komis. i poczta w *Jaraczewie*, paraf. w *Wręczynie*. 4.) **W.**, kol., w pow. średzkim, sąd i okr. komis. w *Pobiedziskach*, poczta w *Swarzędzu*. 5.) **W.**, folw. na pld. *Ostrogora*, pow. szamotulski, należał do dóbr *Ottorowa*, ks. sasko-altenburskiego. Parafia *Ottorowo*. *W. Ł.*

Wincenty, wś, pow. lepelski, ob. *Niesin*.

Wincentynów, wś, pow. opoczyński, gm. *Kuniczki*, par. *Kunice*, odl. od *Opoczna* 13 w., ma 23 dm., 170 mk., 443 mr. Wchodził w skład dóbr *Kamień Wielki*.

Wincentyszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. *Rudań*, par. *Kalwarya* (odl. 7 w.), ma 8 dm., 38 mk. Wchodziła w skład majoratu rząd. *Kalwarya* lit. B. W 1827 r. było 3 dm., 27 mk.

Wincentyszki, zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. *Kurkle*, o 50 w. od *Wiłkomierza*.

Wincipole 1.) dobra szlach., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. *Soleczniki*, własność *Krzyckich*, w zeszłym wieku *Wierzbowiczów*, wraz z *Trudami* (ob.), mają 307 dzies. ziemi upraw. 2.) **W. Nowe**, zaśc. szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 36 w. od *Wilna*, 1 dm., 7 mk. katol. 3.) **W. Stare**, zaśc., tamże, o 38 w. od *Wilna*, 1 dm., 7 mk. t. wyzn.

Winciszki, wś nad potok. *Jodunis*, pow. święciański, na pld. od st. *Duda* dr. żel. warsz.-petersburskiej, w 2 okr. pol., o 29 w. od *Święcian*, 9 dm., 63 mk. (52 katol., 11 żydów).

Winclawiszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra *Chrystyniczów*, *Łabonary* (o 4 w.), 2 dusze rewiz. 2.) **W.**, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe *Daugieliszki* (o 7 w.), okr. wiejski *Izabelin*, 37 dusz rewiz.

Wincuki, wś włosc. i zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. *Siedlisko*, okr. wiejski *Paszelle*, o 44 w. od *Oszmiany* a 8 w. od *Dziewieniszek*, 15 dm., 120 mk. katol. (w 1865 r. 84 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych *Gieranony*.

Wincze 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 21 w. od *Lidy* a 10 w. od *Wasiliszek*, 2 dm., 27 mk. katol. 2.) **W.**, 2 folw. i osada, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. *Osowce*

(Osowiec), o 64 w. od Kobrynia. Jeden z folw. należy do Korczynów i ma 147 dzies. (45 łąk i pastw., 18 lasu, 10 nieuź.); drugi, Danowskich, ma 120 dzies. (15 łąk i pastw., 37 lasu, 15 nieuź.); osada 27½ dzies. (2 lasu, 3½ nieuź.), własność Daniłowa. Niegdyś dobra hibernowe w pow. pińskim, były 1764 r. w posiadaniu Ludwika Orzeszko, stolnika pińskiego. Z powodu nieporozumień z sąsiadami była wyznaczona komisya do uregulowania granic, pod przewodnictwem Stefana Ślizienia, podkomorzego słonimskiego (ob. Vol. Leg., VII, str. 419). 3.) **W.**, osada, tamże, gm. Drohiczyn, należy do wsi Pihasy. 4.) **W.**, dwór, tamże, własność Jaroszewskich, 80 dzies. (25 łąk i pastw., 8 lasu, 9 nieuź.).

J. Krz.

Windak, niem. *Windack*, folw. do Głuchowa, pow. chełmiński, st. poczt. Chełmża. W 1885 r. 3 dm., 49 mk. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze: „Windak, villa nobilitaris possessionis haereditariae Gnosi Głuchowski. Dnus obligatorius Gnus Lucas Elzanowski. Curia nihil pendit, cum debeat“ (str. 7).

Ks. Fr.

Windapol, folw. szl., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 45 w. od Trok, 1 dm., 19 mk. katol.

Windau, rzeka, ob. *Wenta*.

Windau 1.) mto, ob. *Windawa*. 2.) **W.**, folw. dobr. pryw. Regen, w okr. i pow. hazenpockim, par. alszwańska.

Windaushof *Gross* i *Klein*, dobra pryw., w okr. i pow. hazenpockim, par. ambotenińska (Kurlandya). Pomędzy *W.* a *Nigranden* znajdują się pokłady węgla brunatnego (ob. t. IV, 897).

Windawa, rzeka, ob. *Wenta*.

Windawa, niem. *Windau*, łotew. *Wente*, mto powiatowe i portowe, w okręgu goldyngskim (Kurlandya), leży pod 57° 24' płn. szer. a 39° 12' wsch. dług., o 174 w. na płn.-zach. od Mitawy, na lew. brz. rz. *Wenty* (Windawy), przy ujściu jej do Bałtyku, w okolicy pokrytej lotnemi piaskami. W 1888 r. miało 6609 mk. W 1813 r. było tu 176 dm. (37 murow.), 33 ulic, 1049 mk.; w 1860 r. 38 ulic, 278 dm. (8 murow.), 51 sklepów, cerkiew, kościół ewang. (w 1820 r. była tylko kaplica zamkowa), kaplica katol. paraf. w Goldyndze, synagoga, 5 domów modlitwy żydowskich, 4150 mk. (58 prawosł., 55 katol., 61 rozkólników, 1487 żydów, zresztą ewang.). Do miasta należy 392 dzies.; dochody w 1860 r. wynosiły 3283 rs. *W.* posiada port, warsztaty okrętowe, komorę celną. Port tutejszy jest obszerny, dostatecznie głęboki, zasłonięty od wiatrów i niezamarza w ciągu całego roku, ma tylko utrudniony przystęp z powodu płytkości wejścia, czemu starano się zapobiedz za czasów ks. Ernesta przez urządzenie tam w 1737 r. W latach 1817 do 1819 przedsięwzięto roboty dla poprawienia dawnych tam, później jednak zostały one w części uszkodzone i port uległ zasypaniu. Od 1852 r. przystąpiono znowu do oczysz-

czenia i uregulowania portu. Handel oraz przemysł fabryczny (2 browary piwne) i rękodzielniczy (w 1860 r. 251 rzemieślników) nieznaczne. Jest to starożytna osada łotyska, w której mistrz rycerzy mieczowych Burhard von Dreileowen (1341—1346) zbudował zamek i ustanowił jedną z najdawniejszych komturyi. Po strasznej poźodze w 1495 r. miasto podźwignąć się nie mogło. Za czasów Rzpltej stanowiło sstwo niegrodowe, zależne od grodu w Goldyndze. Podług ustawy sejmowej z 1617 r. obejmowało mto *Windawę* wraz z zamkiem obronnym i przyległościami. Ssta windawski był obierany przez panującego księcia Kurlandyi i Semigalii. Ks. kurlandzki Jakub potwierdził i uzupełnił prawa miejskie, nadane *W.* pierwotnie w 1378 r. W ostatnich czasach Rzpltej było tylko miastem parafialnem; od 1795 r. mto powiatowe. *W.* słynie z tego, że powietrze ma być tak zdrowe, że żaden lekarz nie może się tu utrzymać z praktyki.

Windawski powiat okręgu goldyngskiego, leży w płn.-zach. części gub. kurlandzkiej, zajmuje 60·5 mil al. 1925 w. kw. i stanowi niskie wybrzeże m. Bałtyckiego. Niewielkie wyniosłości znajdują się w dwóch miejscowościach powiatu. Jedna z nich rozpościera się pomiędzy jez. *Uzmajteńskim* a jez. *Popen* i służy za dział wodny pomiędzy dorzeczem *Wenty* (*Windawy*) i *Irby*, druga zaś, znana pod nazwą gór *Sinych* (*Blauberger*), znajduje się w płn.-wsch. części powiatu, między rz. *Stende* a wybrzeżem zatoki *Ryskiej*, w okolicy *Dondangenu*, ze szczytami *Jungfrau* i *Sztiterhof*, nie przewyższającemi 180 st. Wybrzeża są niskie, piaszczyste, ze słabo rozwiniętą linią nadbrzeżną. Najwydatniejszym punktem linii tej jest przylądek *Domesnez*, stanowiący płn. cypel półwyspu Kurlandzkiego i będący właściwie niebezpieczną dla żeglugi rafą piaszczystą. Wzdłuż brzegów morskich ciągnie się na lądzie stałym pasmo pagórków piaszczystych, zwanych *Kangeru*. Równoległe z brzegiem ciągną się w morzu trzy rzędy mielizn piaszczystych, utrudniających przystęp statków do brzegu. Podłoże powierzchni stanowią głównie piaszkowce dewońskie, przykryte głębokim pokładem napływowym. Gleba w części nadbrzeżnej składa się z piasków lotnych, w pozostałych zaś częściach powiatu jest piaszczysta lub gliniasta, obfitująca w mnóstwo kamieni narzutowych, lecz w ogóle dość urodzajna. Główną rzeką powiatu jest *Wenta* (*Windawa*); dopływ jej *Abawa* (*Abau*) dotyka tylko granicy. Jedynie te tylko dwie rzeki są spławne. Z pozostałych rzek najważniejszą jest *Irba*, uchodząca do Bałtyku w płn. części powiatu. Z jezior największe *Uzmajteńskie*, zajmujące 37 w. kw. Błota liczne. Rozróżniają błota mehem i trzcina zarosłe (łotew. *tirul*) pomiędzy lasami i błota nadmorskie (*kangern* i *jomek*). Błota, piaski lotne i w ogóle

nieużytki zajmują do 79000 dzies. Lasy, przeważnie sosnowe, jodłowe i z czarnej olszyny, zajmują około $\frac{2}{3}$ ogólnej powierzchni, t. j. do 133000 dzies. (30600 dz. lasów rządowych). W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 38477 mk. (881 prawosł., zresztą luteranie), zamieszkujących 94 folw., 1282 osad włośc. i 63 karczmy. W powiecie było 10 parafii. Masę ludności stanowią Łotysze; Niemców było tylko 3286 dusz. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 35000 dzies. roli). Gospodarstwo przeważnie wielopolowe. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1860 r. było w powiecie: 19200 sztuk koni, 65000 bydła rogatego, 40100 owiec, 13640 trzody chlewnej. W okolicach lesistych zajmują się pszczelnictwem, rybołówstwem zaś w jez. Uzmajteńskim i na płu. wybrzeżu morskim. Przemysł fabryczny na niskim stopniu (11 gorzelni, 4 browary piwne, 9 cegielni, 2 dziegiarnie, 1 huta szklana). Handel koncentruje się w mieście W. i na jarmarkach w Dondangen, Erdwalen, Ugalen i Popen. *J. Krz.*

Windawski kanał, ob. *Wenta*.

Windeck (niem.), ob. *Windyki*.

Windejki 1.) wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 5 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Zawadzkie i Urbanowiczów) Poszyrwincie, o 50 w. od Wilna, ma 16 dm., 162 mk. katol. (w 1865 r. 58 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 44 w. od Telsz.

Windenburg, wś nad zatoką Kurońską, pow. szyłokarczowski, st. poczt. Kinten. W 1409 r. zbudowali tu Krzyżacy zamek, zniszczony przez wodę. Stał tu też kościół do r. 1705. Woda zabrała tu znaczny obszar łąd (ob. t. IV, 929).

Windenhof, wybud., pow. świętosiekiński, st. poczt. Gutstadt.

Windgiry, ob. *Wingrydy*.

Windisch 1.) *Bohrau*, pol. *Borowo*, dobra i wś, pow. koźuchowski, par. kat. w miejscu, ew. Neustaedel. W r. 1885 dobra miały 186 ha, 4 dm., 27 mk. (8 kat.); wś 155 ha, 21 dm., 117 mk. (45 ew.). Kościół par. katol. 2.) **W. Marchwitz**, wś, par. ew. Przyczów, katol. Namysłów. W r. 1885 było 569 ha, 59 dm., 401 mk. (22 katol.).

Windischen Albrechtsdorff, ob. *Ullersdorf* 9).

Windkeim 1.) dobra ryc., pow. rastemborski, st. poczt. Rastenburg. 2.) **W. Gross i Klein**, wś i folw., pow. świętosiekiński, st. poczt. Ludwigsort.

Windorp 1780, *Winkidorp* 1686, wś, pow. chojnicki, st. poczt. i par. katol. Lešno; 412 ha (118 roli orn., 14 łąk, 20 lasu); 1885 r. 8 dm., 12 dym., 77 kat. mk. W topogr. Goldbecka zapisana jako pustkowie o 4 dym.

Windryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 19 w. od Nowoaleksandrowska.

Windsheim, łotew. *Brunnawa-Mujia*, dobra prywat., w okr. selburskim, pow. frydrychsztacki, par. Selburg (Kurlandya).

Windschendorf, ob. *Słowiańska Wieś*.

Windtken, wś, ob. *Wołówko*.

Winduga 1.) przył. dóbr Duninów, w pow. gostyńskim. 2.) **W.**, folw., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, paraf. Sulejów, odl. 16 w. od Piotrkowa, ma 5 dm., 33 mk., 458 mr. (285 mr. roli, 37 mr. łąk, 126 mr. lasu, 10 mr. nieuż.). Wechodził w skład dóbr Wola Bielska. 3.) **W. Rachcińska**, folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmica, odl. 21 w. od Lipna, ma 15 dm., 158 mr., młyn parowy. Należy do dóbr Chełmica. W 1827 r. było 2 dm., 9 mk. 4.) **W. Włocławska** al. *Łacha*, folw., pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmica, ma 35 mk. Należy do Witoszyna. W 1827 r. był tu 1 dm., 7 mk. *Br. Ch.*

Winduga 1.) al. *Więduga*, niem. *Bommelablage*, leśnicz., w pow. międzychodzkiem (skwierzyńskim), o 10 klm. na zach.-płu. od Międzychodu, na praw. brzegu Warty. 2.) **W.**, dwie windugi (zórawie), na lew. brzegu Noteci, po obu stronach toru dr. żel., przed młynem drawskim.

Windugiry al. *Widugiry*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Urdomin, odl. od Sejn 12 w., ma 43 dm., 405 mk.

Windusschin, ob. *Smarchów* 1).

Windyczany (ob. t. VIII, 445), mylnie, za: *Wendyczany*.

Windyki *Grzybowo*, wś i folw., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Wieczfnia, odl. 8 w. od Mławy, ma gorzelnię, 14 dm., 234 mk., 31 os., 74 mr. Folw. ma 10 bud. mur., 10 drew. 1096 mr., ob. *Grzybowo* 3).

Windyki, niem. *Windeck*, folw. do Kamienia, pow. suski, st. poczt. Iława; 1885 r. 3 dm., 73 mk.

Windziule, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Windziule, o 25 w. od Trok, 16 dm., 141 mk. katol. (w 1865 r. 75 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Postrawie. W skład okr. wiejskiego wchodzi wsi: Bojary al. Wizgirdy, Nowosiółki, Szakołdany, Windziule i Żuvice, w ogóle w 1865 r. 163 dusz rewiz. b. włości skarb., 1 jednodworców, 10 żołnierzy dymis. i 26 osadników w. ross.

Windziuliszki, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Sumieliszki (o 21 w.), okr. wiejski Naszkuny, o 43 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol. W 1865 r. wraz ze wsią Warkolską Budą 30 dusz rewiz.

Windziuny, wś włośc. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 36 w. od Wilna, 18 dm., 174 mk. (17 prawosł., 157 katol.); cegielnia.

Wingendorf, dobra i wś, pow. lubański, par. ew. w miejscu, kat. Bertelsdorf. W r. 1885 do-

bra miały 177 ha, 5 dm., 35 mk. (11 kat.); wś 184 ha, 51 dm., 294 mk. (6 kat.).

Winek 1.) wś, os. i folw., pow. piotrkowski, gm. Chabielice, par. Sulmierzyce; wś ma 4 dm., 33 mk., 33 mr.; os. 1 dm., 7 mk., 6 mr. dwors. Istniała tu fryszerka, która w r. 1875 wyrobiła 1500 pud. żelaza kutego. W r. 1827 było 3 dm., 31 mk. 2.) **W.**, folw. i os. karcz., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, odl. 23 w. od Radomska. Folw. ma 2 dm., 9 mk., 160 mr. (101 roli, 18 łąk, 35 lasu); os. karcz. 1 dm., 5 mk., 10 mr.

Br. Ch.

Wineta al. *Julin, Wolin* i *Wieluń*, sławny niegdyś potęgą i handlem gród Lutyków nad morzem Bałtyckiem. Pierwszą o niem wiadomość podał Adam Bremeński, który swoje: „Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum“ ukończył około 1075 r. W rękopisach jego kroniki nazwa miasta pod różnemi pojawia się nazwami, jak: Jumne, Uimne, Vimne, Eumne, Junume, Julinum. Różnice powstały prawdopodobnie z trudności pisania i odczytywania imion słowiańskich przez cudzoziemców. Według Adama leżała Wineta nad ujściem Odry, po lew. stronie, odległa od Hamburga na 7 dni drogi lądem i była najszaniejszą z pomiędzy miast w tej stronie. Mieszkała w niej Słowianie i inne narody, Grecy i barbarzyńcy. Wolno także było przemieszczać i Saksonom, byleby nie nazywali się chrześcianami, bo Słowianie byli jeszcze poganami, ale ludem najpocześniejszym i najgościnniejszym („In cujus ostio, t. j. Odry, nobilissima civitas Jumne celebrant praestat stationem barbaris et Graecis, qui sunt in circuito.... Est sane maxima omnium quas Europa claudit civitatum, quam incolunt Sclavi cum aliis gentibus, Graecis et barbaris. Nam et advenae Saxones parem cohabitandi legem acceperunt, si tamen christianitatis titulum ibi morantes non publicaverint. Omnes adhuc paganis ritibus observant, ceterum moribus et hospitalitate nulla gens honestior aut benignior poterit inveniri. Urbs illa mercibus omnium septentrionalium nationum locuples, nihil non habet jucundi aut rari“ (Lib. II, cap. 19). To samo mówi o rzeczonym mieście bezimienny kronikarz saksoński. Prawie w sto lat po Adamie, Helmold mówi o Winecie („Jumneta“) niemal toż samo, ale dodaje, że ją jakiś król duński zniszczył do szczytu; widać jeszcze było zwaliska („Hanc civitatem opulentissimam quidam Danorum rex, maxima classe stipatus, funditus evertisse refertur. Praesto sunt adhuc antiquae illius civitatis monumenta“ (Lib. I, cap. 2). W geografii Daniela z r. 1874 (t. IV, str. 182) czytamy, że według innych wiadomości miasto to uległo zniszczeniu przez niezwykłą burzę morską. Miejscowa tradycja opiewa, że można było dawniej widzieć na dnie morskim, o godzinę drogi do Uzny (Usedom), ruiny Winety, co do rozmiarów większe jak Lubeka. Książę pomor-

ski Filip I kazał je podobno w XVI w. wymierzyć i pokazało się, że były pół mili długie, a ćwierć mili szerokie. Nieraz nawet okręty o nie się rozbijały. Lecz nowsi badacze wszystkie podania o W. do bajek zaliczają, mianowicie też Barthold w swej historii Pomorskiej. Mniemane ruiny okazały się skałami morskimi, wykrytymi przez poszukiwania w r. 1798 i 1827. Ob. Becker: „Die Existenz Winetas in historischer u. geologischer Hinsicht“, Brandenburg, 1853. Być może jednak, że na niedowiarstwo krytyków niemieckich wpływa powszechne u nich uprzedzenie co do niskiego stopnia kultury Słowian.

Ks. Fr.

Wingalupie al. *Wingelupis*, os. leś., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 35 w., ma 2 dm., 27 mk.

Winge, posiadłość, pow. tyłżycki, st. poczt. Kallwen.

Wingeningken, wś, pow. gabiński, st. poczt. Judtschen.

Wingern, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Willuhnen.

Wingerupchen Grutschen, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Mallwischken.

Wingeruppen 1.) *Kischken*, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Rautenberg. 2.) **W. Apirchen**, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen. 3.) **W. Neu**, wś, pow. piłkałowski, st. p. Rautenberg.

Wingillen, wś, pow. piłkałowski, st. poczt. Schillehnen.

Winginiki, wś, pow. rossieński, par. Botoki.

Wingiryszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy. Kołodziejscy mają tu 80 dzies. (12 lasu, 7 nieuż.).

Wingołańce, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 9 w.), okr. wiejski Giejdukany, 18 dusz rewiz.; w 1865 r. własność Żylińskich.

Wingra, potok, w pow. święciańskim, przepływa pod folw. Ockowicze.

Wingrańce, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 23 w., ma 22 dm., 205 mk. W 1827 r. było 12 dm., 146 mk.

Wingrany, jezioro, w pow. suwalskim, przy wsi t. n., przepływa przez nie rzeka Potopka.

Wingrany Wielkie i **Małe** al. *Wingranki*, wś i folw., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo, odl. od Suwałk 29 w. W. Wielkie mają 13 dm., 90 mk.; W. Małe 10 dm., 36 mk. W 1827 r. było 10 dm., 69 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Kalwarya.

Wingrydy, *Windgiry*, wś włoc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Izabelin, o 29 w. od Święcian, 3 dm., 27 mk. kat. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.).

Wingrys, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wilkii.

Wingschnlenen, wś, pow. ragnecki, st. p. Budwethen.

Wingsnupoehnen 1.) *Gross*, wś, pow. nizinny, st. p. Kellminen. 2.) **W.** *Klein* al. *Plagutschchen*, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Winguszki, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 52 w. od Oszmiany a 27 od Dziewieniszek, 28 dm., 280 mk. katol. A. T.

Winiarczyków, grupa domów we wsi Lipnicy, w hr. orawskim.

Winiarka, ob. *Winarka*.

Winiarki, wś nad rz. Opatówką, pow. sandomierski, gm. Dwikozy, par. Trójca, odl. od Sandomierza 11 w., 26 dm., 173 mk., 313 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 19 dm., 152 mk. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi W. Minor, w par. św. Trójcy, J. Dmosi-cki płacił od 1 zagr. (Pawiński, Małop., 177).

Winiarskie Szwaby, ob. *Szwaby* 1).

Winiary 1.) w XVI w. *Winary*, wś i folw. nad rz. Pilicą, pow. grójecki, gm. Nowa Wieś, par. Warka, odl. 22 w. od Grójca, 56 w. od Warszawy, 10 w. od szosy. Leży pod samą Warką, ma 372 mk., dwór, browar, zabudowania folwarczne murowane, kryte blachą. W 1827 r. było 31 dm., 299 mk. Dobra: W., Zakrzew i Wymysłów składały się w r. 1886 z folw.: W. i Zosin, rozl. mr. 1741: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 408, łąk mr. 271, pastw. mr. 100, lasu mr. 63, nieuź. mr. 88; bud. mur. 18, drew. 23; płodozm. 15-pol.; folw. Zosin gr. orn. i ogr. mr. 237, łąk mr. 2, pastw. mr. 7, lasu mr. 548, nieuź. mr. 18; bud. drew. 5, las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 16, mr. 359; wś Zakrzew os. 16, mr. 629; wś Wymysłów os. 6, mr. 56; wś Szwaby os. 8, mr. 33. Według podania, za czasów Bony założono tu wielkie winnice, których śladem są dziedzicze krzewy winne wśród zarosli nadbrzeżnych. Obecnie istnieje tu winnica, świeżo założona, starannie i na wielką skalę prowadzona. Według reg. pob. pow. wareckiego z r. 1576 wś Winary, w par. Warka, miała 3½ łąn. (Pawiński, Mazowsze, 239). 2.) **W.**, wś i folw., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Tłokinia, odl. od Kalisza 8 w. Wś ma 12 dm., 72 mk.; folw. 6 dm., 42 mk. W 1875 r. istniała tu gorzelnia z dystylarnią. W r. 1875 folw. W., oddzielony od dóbr Opatówek, rozl. mr. 904: gr. orn. i ogr. mr. 344, łąk mr. 109, pastw. mr. 10, lasu mr. 413, nieuź. mr. 31; bud. mur. 12, drew. 10; płodozm. 10-pol., las urządzony. Na obszarze W. odkryto w r. 1890 cmentarzysko pogańskie. Wykopano kilkanaście urn ze żwawicami (ob. Tyg. illustr., № 6, z r. 1890). Sołys z W. wspomniany w dok. z r. 1298 (Kod. Wielk., n. 722 i 799). Na początku XVI w. kmiecie dawali pleban. w Tłokini po mierze żyta i owsa z łąnu (Łaski, L. B., II, 66). Według lustracyi z r. 1564 wś królewska W. ma kmieci 8, którzy mają pod sobą *zrzebiów* 10, z każdego płacą czynszu po zł. 1 gr. 18. Wójtostwa jest 2 zrzebia. Włoka 1 osiadła na

kanonią kalis. Dochody wynoszą zł. 34 gr. 5 den. 10 (Lustr., V, 66). 3.) **W.**, wś nad doliną Wisły, pow. sandomierski, gm. Dwikozy, par. św. Trójca, odl. od Sandomierza 13 w., leży pod Zawichostem, ma 33 dm., 248 mk., wiatrak. W r. 1827 było 29 dm., 300 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z folw.: W., Buczek i Kępa Chwałowska, rozl. mr. 1856: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 385, łąk mr. 84, pastw. mr. 221, lasu mr. 45, nieuź. mr. 21; bud. mur. 8, drew. 14; folw. Buczek gr. orn. i ogr. mr. 421, pastw. mr. 18, lasu mr. 32, nieuź. mr. 5; bud. drew. 11; płodozm. 8-pol.; folw. Kępa Chwałowska gr. orn. i ogr. mr. 159, łąk mr. 20, pastw. mr. 3, lasu mr. 306, nieuź. mr. 136; las nieurządzony. Wś W. os. 31, mr. 245; wś Winiarki os. 31, mr. 313. Dziesięcina z W. nadana kolegiacie sandom. w XII w. Wś sama nadana r. 1257 klasztorowi w Zawichoście. Dok. z r. 1262 wymienia: „Vinare cum lacu qui iacet in Comorino“. Dokument z 1284, potwierdzający swobody kolegiaty sandom., wymienia Winiary w liczbie wsi kościelnych (Kod. Małop., 5, 53, 70, 126). W połowie XV w. wś W., w par. Zawichost, nadana klasztorowi św. Andrzeja przez Bolesława Wstydliwego, miała 4 łąny km., z których płacono czynszu po 1 grzyw., 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, odbywano powabę i odrabiano jeden dzień w tygodniu. Folwark płacił dziesięcinę kościołowi św. Trójcy w Zawichoście. Karczma z rolą płaciła pół grzyw., 2 zagr. z rolą płaciło po fertonie i odrabiali dzień pieczy. Wszystkie role płaciły dziesięcinę, wartości 10 grzyw., kościołowi w Zawichoście (Długosz, L. B., II, 493; III, 311, 317). Według reg. pob. powiatu sandomierskiego z r. 1578 wś W. major, w par. Zawichost, w części J. Boboli miała 1 os., ½ łąnu, 2 zagr.; część Garbowskiego 1 os., ½ łąnu, 1 zagr.; część Gardzany 3 os., 1½ łąnu, 1 zagr.; Dmosi-cki 2 os., 1 łąn. 1 zagr. z rolą, 2 zagr. (Pawiński, Małop., 177). 4.) **W. Wiślickie**, wś i folw. nad rz. Nidą, w malowniczym położeniu, z widokiem na pobliską Wisłę i dalsze okolice, pow. pińczowski, gm. Winiary Wiślickie, par. Korczyn. Leżą tuż pod Korczynem, mają browar piwny. Wchodziły w skład ststwa korczyńskiego. W 1827 r. było 51 dm., 284 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Korczyn, miała łąny km., folwark królewski, karczmę z rolą, z których płacono dziesięcinę, wartości 8 grzyw., prebendzie w Nowym Mieście (Korczynie) (Długosz, L. B., II, 439). W r. 1578 wś królewska „Wynari“, w pow. wiślickim, płaciła od 8 os., 4 łąn., 4 ogrod. z rolą, 1 kom., 2 ubogich, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 213). 5.) **W.**, wś i folw., pow. pińczowski, gm. i par. Zagóść. Folw. jest majoratem rządowym, nadanym r. 1842 gener. major. Wilcińskiemu. W 1827 r. było 47 dm., 267 mk. Fulko, bisk. krak., ustępuje r. 1207 (?) klasztorowi w Busku dziesięcinę z W. (Kod. dypl. pol., I, 18). W r.

1248 Prandota, bisk. krakow., zamienia dziesięciny, w wsi Winiary, należące do dziekana sandom., na dziesięciny ze wsi Ruszeza, pobierane przez rektora krzyżowców z Zagościa (Kod. Małop., I, 36). W połowie XV w. wś W., w par. Zagość, własność królewska, miała 10 łan. km., karczmę z rolą, zagr. z rolą, z których dawano dziesięcinę, wartości 15 grzyw., kościołowi w Zagościu. Był też łan duchowny i łąka (Długosz, L. B., II, 375, 376). W r. 1579 wś królewska „Wynary“ miała 8 os., 4 łan., 1 kom., 2 ubog. (Pawiński, Małop., 210). 6.) **W.**, dawniej *W. Biskupie*, wś, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznicza. Wchodzi w skład majoratu rząd. Książnice (ob.). W 1827 r. było 22 dm., 137 mk. W dok. z r. 1250 wymieniono wś „Vinare“ jako własność bisk. kujawskich (Dok. Ulanow., 187, № 13). Wś tę, jako własność kościoła kujawskiego, zwracają w r. 1335, po niesłużnym przywłaszczeniu, wraz z innemi, Bracia szpitalni niemieccy z Lubiszewa na Pomorzu. Zapewne drogą zamiany przeszła na własność biskupów krakowskich. W połowie XV w. wś ta, własność biskupa krakowskiego, miała 9 łan. km., 3 zagr., od których dziesięcina szła dla bisk. krakow. w naturze: 30 miar pszenicy, 30 jęczmienia, 30 owsa (Długosz, L. B., II, 77). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś W. Biskupie miała 6 łan. km., 1 kom. z byd., 4 kom. bez byd. (Pawiński, Małop., 14, 441). 7.) **W.**, folw. i wś włośc. nad rz. Wisłą, pow. plocki, gm. Brwilno, par. Płock (odl. 1 w.), ma 5 dm., 21 mk., 152 mr. Rzeczka Brzeźnica, uchodząca tu do Wisły, odgranicza obszar W. od obszaru miasta Płocka. W r. 1827 było 12 dm., 69 mk. Ob. *Maszewo*. Według reg. pob. pow. plockiego z r. 1578, było tu zagr. 3, rybaków 4, zagr. z rolą 9 (Pawiński, Mazowsze, 3). 8.) **W.**, w par. Zuzel (dziś pow. ostrowski), według reg. pob. nurskiego z r. 1578 miały wraz z Pentkowem łan. 13¹/₄ (Pawiński, Mazowsze, 398). Będzie to zapewne wieś nosząca dziś nazwę: Pętkowo-Wymiarowo.

Br. Ch.

Winiary, wś, pow. wielicki, na lew. brzegu Raby, u ujścia do niej pot. Krzyworzeczki al. Nizowej, w równinie podnoszącej się ku płd. w lesiste wzgórza. Par. rzym.-kat. w Dziekanowicach. Przez obszar wsi prowadzi gościniec z Gdowa do Bochni. Wraz z obszarem więk. pos. liczą W. 88 dm. i 516 mk. (244 męz., 272 kob.) rzym.-kat. Pos. więk. (Wikt. br. Lipowskiej) wynosi 333 mr. roli, 23 mr. łąk, 3 mr. ogr., 104 mr. pastw., 316 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 3 mr. 411 sąż. parcel budowlanych; pos. mn. 483 mr. roli, 104 mr. łąk, 143 mr. pastw. i 117 lasu. Za Długosza była ta wieś królewską (L. B., I, 216), z 11 łanami km. Trzymali ją imieniem króla (ibid., II, 113) Stan. i Jan Marszałkowicze h. Zadora. Dziesięciny, wartości do 10 grzyw., płacono klasztorowi w Mogile, z predium zaś oddawa-

no dziesięciny, wartości 5 grzyw., altaryście Wniebowzięcia w katedrze krak. W 1581 (Pawiński, Małop., 51) trzymał tę wieś „Sziraczki“, miała 10 półtan. km., 7 zagr. z rolą, 1 kom. z byd., 1 kom. bez bydła i karczmę na półtunku. Graniczy na wsch. z Falkowicami i częścią Kunie, na płn. z Nizową a na zach. z Dziekanowicami. Odl. 5 klm. od Gdowa na zachód. *Mac.*

Winiary 1.) w dok. *Winare, Winari, Vinar, Vynare, Villa Winitorum*, wś i wyb., pow. poznański, tuż pod Poznaniem, szkoła kat. i ewang. w miejscu, par., sąd, okr. komis. w Poznaniu. Wś ma 97 dm., 779 ha obszaru, 2034 mk. (1248 katol., 9 żyd., z resztą ewang.). Na gruntach wsi zbudowaną została cytadela poznańska, fort Winiary al. Kernwerk. Mieszkańcy musieli się od r. 1828 pobudować w dalszej stronie nad szosą pozn.-obornicką. Wś W. należy wraz z Boninem do włości, nadanych miastu przywilejem lokacyjnym. Nazwisko otrzymała podobno od winnic książęcych, które się znajdowały prawdopodobnie na stokach wysokiego brz. doliny Warty. R. 1283 daje Przemysław II część swoją W. Bartłomiejowi z Poznania za Żabikowo. R. 1296 posiadali dominikanki ogród czy winnicę na W. R. 1344 występuje niejaki Kyrstanus z W., magister pannicidorum. W 1372 r. zwraca królowa Elżbieta Poznaniowi W., zabrane przez króla Kazimierza, co król Władysław potwierdza r. 1388. R. 1284 Przemysław II nadał osadzonym przez siebie w Gnieźnie klaryskom część W. i uwalniając mieszkańców wsi od ciężarów krajowych, tudzież od jurysdykcji świeckiej, pozwolił osadzać wś na prawie niem. Podobny przywilej nadał r. 1295 dla W. i innych posiadłości klasztornych. Oba nadania potwierdziła królowa Elżbieta r. 1372. Z W. pochodzi Piotr Winiarczyk, któremu Przemysław II r. 1289 za wyświadczone usługi pozwala osadzać posiadłości na prawie niem. W r. 1613 były W. jeszcze w posiadaniu klarysek, w r. 1793 w posiadaniu franciszkanek. W r. 1523 dawali kmiecie po 2 kor. żyta za meszne. We wsi tej wydał Ludwik, król węgierski, w r. 1372 przywilej, uwalniający miasto Poznań od opłaty ceł. Przypuszczają, że był tam dwór królewski, wystawiony przez Kazimierza W. Siedziało tu kilkunastu kmieci i zagrodników, którzy miastu czynsz opłacali, a oprócz tego zaciąg odrabiali do Sałasza i Bonina. Opodał od W. istniało w XV i XVI w. sołectwo Bonin, które miasto w r. 1549 kupiło od Stanisława Kozzki. W. należą do wsi, które dziś miasto Poznań zaopatrują w warzywa, owoce i t. p. 2.) **W.**, wś i huby pod Gnieznem, z parafią w Gnieźnie u św. Michała, ma 21 dm., 426 ha. 292 mk. (264 katol.). *Wl. Leb.*

Winiary, niem. *Weingasse*, wś, pow. prądnicki, par. kat. i ew. Głogowa Górna. W r. 1885 było 124 ha, 74 dm., 480 mk. (1 ew.).

Winiatyńce z *Wygodą*, wś, pow. zaleszczy-

cki, 16 klm. na płu.-wsch. od Zaleszczyk (sąd pow.), 7 klm. na płu.-wsch. od urzęd. poczt. w Kasperowcach. Na płu. leżą Sinków i Duniów, na pld.-zach. Szczytowiec, na zach. Holihrady, na płu. Nowosiółka Kostjukowa, na wsch. Szuparka (pow. borszczowski). Środkiem wsi płynie pot. Chrumowa, lewy dopł. Seretu, a wzdłuż granicy płu.-zach. lewy dopł. Chrumowej, pot. Chrepełów. Zabudowania leżą w dolinie Chrumowej, na pld.-wsch. grupa domów „Wygoda”. Wzn. na płu.-wsch. sięga 304 mt. Własn. więk. ma roli orn. 977, łąk i ogr. 44, pastw. 199, lasu 465 mr.; wł. mn. roli orn. 1213, łąk i ogr. 136, pastw. 73 mr. W r. 1880 było 351 dm., 1727 mk. w gm., 24 dm., 95 mk. na obsz. dwors. (1596 gr.-kat., 160 rzym.-kat., 66 izr.; 1743 Rus., 79 Pol.). Par. rzym.-kat. w Zaleszczykach, gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. We wsi jest cerkiew. Do parafii należą Holihrady. Jest tu szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 215 złr. i gorzelnia.

Lu. Dz.

Winiawka, pow. trembowelski, ob. Chmielówka.

Winiawły, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 48 w. od Kowna.

Vinica, góra, 177 mt. wysoka, pomiędzy potok, Olyka a rz. Ondawą, na obszarze Kis Domara, w płu. Węgrzech, pod 39° 23' wsch. długi. a 49° 58' płu. szer. g. (Karta woj., 10, XXV).

Winica al. *Mały Folwark*, niem. *Weinberg*, dobra i wś, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. W r. 1885 dobra miały 358 ha, 5 dm., 112 mk. (48 kat.); wś 11 ha, 9 dm., 80 mk. (34 ew.).

Winichowy, pustkowie nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, odl. od Wielunia 14 w., ma 11 dm. Ob. *Kamień*.

Viniczna hora, góra, 407 mt. wysoka, lasem pokryta, wznosi się na obszarze Szinny, w płu. Węgrzech, na praw. brz. Peolinki, praw. dopływu Ciroki, pod 39° 48 $\frac{1}{2}$ ' wsch. długi. a 48° 59 $\frac{3}{4}$ ' płu. sz. g. (Karta woj., 10, XXVI).

Winiec, rzeczka, w pow. prużańskim, prawy dopł. Jasiołdy.

Winiec al. *Wieniec*, w dok. *Winche*, *Wincz*, *Wintzig*, *Winczig*, wś rycerska i gospodarska, w pow. mogilnickim, sąd, okr. komis. i poczta w Mogilnie. Wś ryc. ma 756 ha, z czystym dochodem 4426 mrk; wś gospod. należy do parafii i szkoły katol. w Niestronnie, ma 11 dm., 767 ha, 171 mk. (120 katol.). Os. młyn. ma 1 dm., 10 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. i folw. dawano kościołowi w Mogilnie, zaś pleban w Niestronnie brał z pewnych tylko ról folw. a od kmieci kolędę po groszu. Wś ta wcielona była dopiero r. 1508 do nowo utworzonej parafii w Niestronnie (Łaski, L. B., 171, 190, 332).

Wł. Ł.

Winiele, wś, pow. poniebieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinów, o 32 w. od Poniewieża. Mejer i Giedymin mają tu 30 dzies. (2 nieuż.).

Winiewka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, pod wsią Olsztanka.

Winiewo, zaśc. nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 38 w. od Bobrujska. łąk i lasu dużo, grunta lekkie.

A. Jel.

Winija, rzeczka, lewy dopływ Łoszy (lew. dopł. Niemna). Płynie z zachodu od Pleszewicz i Kaczanowicz, na Kuczynkę.

Winiki, wś, pow. poniebieski, w 2 okr. pol., gm. Rozalin, o 38 w. od Poniewieża. Mają tu części: włośc. Dydziulis i Puszek 97 dzies. (32 lasu, 2 nieuż.), Zawadzka i Namowiczowa 34 dzies. (4 lasu, 7 nieuż.), Namowiczowie 37 dzies. (4 lasu, 8 nieuż.), Radowiczowie 30 dzies. (2 lasu, 5 nieuż.), Janielunasowie 46 dzies. (13 lasu, 6 nieuż.), Walisowie 20 dzies. (6 nieuż.), Wałowiczowie 16 dzies.

Winin, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Rewiatyce, na płu.-wschód od Siechnowicz, 355 dzies. ziemi włośc. (155 łąk i pastw., 3 nieuż.), oraz 54 dzies. należących do różnych właścicieli.

Winiówka, osada nad rzeką Komyłanką al. Komyłówką, dopływ. Piereczuty, pow. miński, w pobliżu toru dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, pomiędzy st. Niehorele i Stołpce, w 3 okr. pol. koжданowski.

A. Jel.

Winkeldorf Gross i Klein, wś i folw., pow. rastemborski, st. p. Korschen.

Winkeldorf, wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Landeck. W r. 1885 było 616 ha, 49 dm., 300 mk. (1 ew.).

Winkelmuehle, ob. *Grabowno*.

Winkelsdorf (niem.), ob. *Gronowo*.

Winkelvorwerk, pow. międzyrzecki, ob. *Kąty 1*).

Winkenhagen, wś, pow. morąski, st. p. Liebemuehl.

Winklerhuette, folw., ob. *Groditz*.

Winkleryszki, folw., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, własność Antoniego Dogwiało, posiadający w W. i Bersztwach 162 dzies. (20 lasu, 4 nieuż.).

Winków al. *Winkowo*, mylnie *Wankowo*, okolica szlachecka, pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopyl, gm. Hrozów, o 36 w. od Słucka. Mają tu własność: Korbutowie, 3 dm., przeszło 25 włók, i Rymaszewscy przeszło 1 włokę. Przy schedzie Korbutów jest uroczysko Wielka-Polana.

A. Jel.

Winkowce, wś i folw. nad strugą Ostrowem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Przepierzyce, o 4 w. od gminy, 84 mk. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); własność Maszewskich.

Winkowo 1.) cztery pobliskie zaścianki, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim. Na płu. od W. leżą olbrzymie błota mszyste, zwane: Omelno, Aleksino, Bobowe, i Korytno. 2.) **W.**, ob. *Winków*.

A. Jel.

Winkszniany, ws włośc. i folw. skarbowy, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Winkszniany, o 64 w. od Oszmiany a 37 w. od Dziewieniszek, ma 21 dm., 170 mk. katol. (w 1865 r. 83 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Traby. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Baczyszniaki, Bilmony, Jatołowicze, Pobole, Walki i Winkszniany, w ogóle w 1865 r. 116 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 162 b. włościan skarbowych. Za czasów Rzpltej stanowiły sstwo niegrodowe, które podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało ws W. z przyległościami. Posiadał je w tym czasie Górski, opłacając kwarty złp. 209 gr. 15. Podług Eustachego hr. Tyszkiewicza dobra te były dawniej w obrębie ordynacyi birżańskiej,

Winkszniki, folw. szl., pow. trocki, w 4 okr. pol., 69 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol.

Winkszninie, ws, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Poniewieża.

Winkszniny, ws, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 4 w.), okr. wiejski Pilwingi, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr Łysogóra, Czyżów.

Winksznobrać, *Winksznobrajście*, młynie *Wiksznobrać*, *Wiksznobrajście*, ws na prawym brzegu Szyrwinty, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 6 w.), okr. wiejski Poszyrwincie, par. katol. Bogusławiszki, odległa o 49 w. od Wilna, 28 w. od Wiłkomierza, 25 w. od st. dr. żel. Żośle i Jewie, 18 w. od st. poczt. Teolinka, 14 w. od mka Szyrwint. Rozległość wynosi 450 dzies., z czego na grunta dworskie wypada 336 dzies. (141 dz. lasu). Grunta przeważnie pszenne 1 klasy, las liściasty, z przewagą w drzewostanie jesionu i dębu. Podług spisu z 1865 r. ws miała 23 dusz rewiz. Spis z 1866 r. podaje folw., mający 1 dm., 16 mk. katol., ws z 14 dm. i 108 mk. t. wyzn. i zaśc. (1 dm., 14 mk. katol.). W. należy do dóbr Wybrańce, Hrynuczków Łukaszewiczów.

Winksznupie 1.) ws, pow. władysławowski, gm. Tomaszbudą, par. Gryszakubą, odl. od Władysławowa 30 w., ma 19 dm., 147 mk. W 1827 r. było 18 dm., 133 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. 2.) **W.**, ws i fol., pow. wykowyński, gm. i par. Bartniki, odl. od Wykowszek 18 w.; folw. ma 4 dm., 80 mk.; ws 26 dm., 150 mk. W 1827 r. było 23 dm., 175 mk. Znajduje się tu jedyny w królestwie polskim meczet drewniany, ubogi. W r. 1858 Tatarów było w ówczesnej gubernii augustowskiej 155 (76 męz., 79 kob.). W r. 1866 było 171 (79 męz., 92 kob.): w pow. sejneńskim 26, kalwaryjskim 120 i maryampolskim 26. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw.: W., Morgi al. Wojszwiłowo, os. Olszyna, rozl. mr. 925: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 389, łąk mr. 135, lasu mr. 11, nieuż. i place mr. 19; bud. mur. 2, drew. 13; folw. Morgi al. Wojszwiłowo gr. orn.

i ogr. mr. 178, łąk mr. 62, pastw. mr. 31, lasu mr. 74, nieuż. mr. 26; bud. mur. 1, drew. 8. Ws W. os. 39, mr. 305.

Br. Ch.

Winksznupis, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ. Okmiany.

Winkszyliszki, ws, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki. Glebowtiewa w W. i w Mojgiszkach ma 119 dzies. (15 lasu, 21 nieuż.).

Winkuławki, ob. *Sprawdajcie*.

Winna, ws, pow. opatowski, gm. i par. Łągów, odl. od Opatowa 29 w., ma 19 dm., 132 mk. W 1827 r. było 10 dm., 86 mk.

Winna 1.) ws nad rzką Kukawką, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurze, o 42 w. od Bielska, 6 dm., 37 mk., 167 dzies. ziemi włośc. (10 łąk i pastw., 5 lasu, 24 nieuż.), 32¹/₂ dz. kościelnej; młyn wodny. Posiada kościół katol. paraf., p. wez. św. Doroty, z drzewa wzniesiony w 1696 r. przez ks. prob. Mamińskiego. Parafia katol., dekanatu bielskiego, 3035 wiernych. 2.) **W. Chroły**, osada, tamże, 81 dzies. (66 łąk i pastw., 11 lasu, 3 nieuż.). 3.) **W. Stara**, dobra, tamże, własność Wyganowskich, 181 dzies. (25 łąk i pastw., 54 lasu, 2 nieuż.). 4.) **W. Wilki**, ws, i **Wypychy**, osada, tamże, wszystkie o 43 w. od Bielska. W. Wypychy mają 159 dzies. (14 łąk i pastw., 8 lasu, 5 nieuż.).

J. Krz.

Winna, folw. do Jaszkowa (dóbr hr. Wł. Zamoyckiego), w pow. średzkim, sąd, okr. komis. i st. dr. żel. w Środzie, poczta w Zaniemyślu (Santomischl), parafia i szkoła katol. w Śmieciaskach, ma 10 dm., 605 ha, 176 mk. Ws gospodarska, tamże, ma 16 dm., 122 ha obszaru i 130 mk. Leży na północ od Zaniemyśla, na pld.-wsch. od Kórnik. W. składała dziesięciny altaryi św. Stanisława w kated. gnieźnień. już przed r. 1387. W r. 1390 pisał się Gawrzyniec z W. Ws tę posiadali w r. 1578 Maciej Krzycki i Tomasz Międzychodzki, r. 1618 Maciej Jaskólski, r. 1755 Maciej Poniński a około r. 1793 Jarczewski, ststa walecki. W. wchodziła wówczas w skład dóbr zaniemyślańskich.

W. Ł.

Winnagóra, ws, pow. skierniewicki, gm. i par. Stupia, ma 130 mk., 304 mr. włośc.

Winna góra 1.) wzgórze bezleśne, 345 mt., w Miejscu, w pow. krośnieńskim, we wsi Głównienka, pomiędzy pot. Lubatówką a Polszczykami, pod 39° 26' wsch. dł., 49° 39' płn. szer. (Karta woj. 7, XXV). 2.) **W.-g.**, wzgórze, we wsi Kutkorz (ob.). 3.) **W.-g.** nad Bouszowem, wzgórze, w dolinie Lipy Gniłej (ob. t. V, 250).

Winna Góra 1.) *Vineus Mons*, *Winnogóra*, *Winogóra*, ws gospodarska, pow. średzki, nad rzką Szywrą (dopl. Maskawy), okr. komis. w Miejscu, st. kolei i poczta w Miłostawiu. Szkoła i kościół parafialny w Miejscu, sąd w Środzie. Ws ma 9 dm., 197 ha, 80 mk. 2.) **W.**, ws rycerska, tamże, ma 20 dm., 686 ha,

238 mk. (236 katol.). Czysty dochód gruntowy 8681 mrk. Do W. należą folw.: Bronisław, Chocicza, Ołaszewo i Rumiejki. W. była kiedyś własnością biskupów poznańskich; nadana bisk. Boguchwałowi r. 1246 przez ks. Bolesława. Kościół fundowany i uposażony w r. 1306 przez Andrzeja, bisk. pozn. Drewniany kościół ten, kilkakrotnie odbudowywany, ostatecznie w r. 1766 ustąpił miejsce świątyni murowanej, wzniesionej kosztem ks. Teodora Czartoryskiego, bisk. pozn. Znajdują się tu dotąd znaczne winnice, od których wś wzięła nazwę. R. 1250 Bolesław, syn Władysława Odonicza, oznajmia, że, za życia biskupa Boguchwała, nadał W. kościołowi poznańskiemu. O dworzyszczu biskupiem w W. wspomina dyplomata z r. 1288. Pod r. 1299 występuje Małostrzyg, sołtys miejscowy. R. 1305 Andrzej, bisk. pozn., przekazuje kościołowi winnogórskiemu dziesięciny z Budziłowa, Budziłówka, Łągiewek, Rumiejek, Chudziec, Pałczyzna, Nietrzebanowa, Chociczy, Ołaczewa, Piątkowa Białego i Czarnego. R. 1331 spustoszyli W. Krzyżacy. R. 1336 Jan, bisk. pozn., sprzedaje sołectwo i czynsz 3 grzyw. z W. R. 1383 Peregryn z Węglesztyna zwołał rycerstwo na 2 sierpnia do W. celem oderwania od Kalisza ks. Konrada i Bartosza z Odolanowa, który naszedł zebrane rycerstwo i rozpedził. Według inwentarza dóbr biskup. z r. 1564 było w W. 41 łąn., z których 5 $\frac{1}{2}$ osiadłych. Z łąnu os. składano biskupom czynszu 1 grzyw. 8 gr. w gotówce, 4 ćwiertnie owsa, 2 kapłony i 20 jaj, tudzież baraniego 3 gr. i 6 denarów. Od 2 łąnów nie płacono. Były tam 2 karczmy, z których jedna stała pustkami, a druga opłacała 28 groszy rocznie. Karczmarz był obowiązany do roznoszenia listów. Sołtys, szlachcic Ścibor Sobanski, posiadał 4 łąny. Folwark biskupi utworzony został z 28 $\frac{1}{2}$ łąnów. Między rolami były łąki, z których sprzątano około 5 kóp siana. Sześć ogrodów znajdowało się między rolami kmieciami w środku wsi. Były też 2 sadzawki rybne. Reg. pobor. z r. 1578 wymieniają przy W. Franciszka Solnika, urzędnika p. bydgoskiego, który snać wies tę dzierżawił i wspomnianego sołtysa z dwoma śladami os. W r. 1583 zachodziły zatargi między plebanem winnogórskim a dziedzicami Chociczy. Pod W. istniał w r. 1623 las, zwany Postalka. W. należała do klucza soleckiego (ob. Solec Biskupi), zabranego przez rząd pruski i nadanego następnie przez cesarza Napoleona gen. Henrykowi Dąbrowskiemu, którego zwłoki spoczywają w kościele miejscowym. Następnie była własnością syna generała Bronisława. W. par., w dek. miłosławskim, ma 2086 dusz. Opis W. podał „Tyg. illustr.“ (r. 1883, № 30 i nast.). W r. 1879 wyszedł w Poznaniu poetyczny opis p. t. „Siedziba wodza“.

3.) **W.**, niem. *Weinberg*, os., w pow. szamotulskim, na zach.-płn. od Wronek, w parafii Żoń, w lasach bieżdrowskich. 4.) **W.**, wzgórze na le-

wym brzegu Noteci, tuż przy m. Ujściu, w pow. chodzieskim. *W. Ł.*

Winna góra, niem. *Weinberg*, góra pod Trzebnicą, w Kocich górach, wzn. 311 mt. npm.

Winne Leśne, os., pow. wrocławski, gm. Dobiegniewo, par. Wistka, ma 7 mk.

Winnica 1.) kol., pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin, ma 13 mk., 30 mr. 2.) **W.**, kol., pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. od Konina 17 w., ma 6 dm., 41 mk. 3.) **W.**, os. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. i par. Pyzdry, odl. od Słupcy 18 w., ma 1 dm., 2 mk. 4.) **W.**, wś, folw. i os. nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec, odl. od Sandomierza 44 w., ma 6 dm., 37 mk., 93 mr. dwor., 4 os. i 14 mr. włośc. W 1827 r. było 6 dm., 21 mk. 5.) **W.**, wś i folw. nad rz. Bursaczką, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica, posiada kościół par. murowany. W 1827 r. było 22 dm., 186 mk. W r. 1866 folw. W. rozl. mr. 721: gr. or. i ogr. mr. 527, łąk mr. 73, pastw. mr. 9, lasu mr. 210, zarosli mr. 52, nieuz. mr. 50. Wś W. os. 32, mr. 112; wś Pawłowo os. 6, mr. 104; wś Nowa Winnica os. 4, mr. 61. Kościół i parafia erekcyi niewiadomej. Obecny, murowany, p. w. św. Trójcy, z wysoką wieżą, dachówką kryty, fundował bisk. płocki Dobiesław, podobno r. 1371. Od r. 1847 należy do par. filia Gąsiorów. W. par., dek. pułtuski, 4480 dusz. W skład parafii wchodzi wsi: Bielany, Brodowo-Remboły, B.-Kuce, B.-Wity, B.-Żyłki, Domosław, Duchniki, Gnaty-Gromadze, G.-Remboły, G.-Lewiski, G.-Szczerbaki, G.-Zarazy, G.-Wieświany, Glinice Wielkie i Małe, Górki-Baczki, G.-Duże, G.-Witowice, Kamienna, Kowalewice, Łempice Wielkie, Mieszki-Burły, M.-Leśniki, M.-Kuligi, M.-Przybyły, M.-Morgi, Pawłowo, Poniaty, P.-Kęczki, P.-Cibory, P.-Wielkie, Rembowo, Skoraszewice Wielkie i Małe, Winnica, Winniczka, Zbroszki (wszystkie te wsi w 1821 płać proboszczowi 247 złp. 17 gr. dziesięciny), Gołądkowo (w 1821 daje dziesięcinę wyłączną snopkową z 4 pól włóczków), Bulkowo (z 2 $\frac{1}{2}$ pól wł.), wójtostwo Skarzyce (z całego obszaru). Na plebanii w 1821 r. znajdujemy organistę, 3 kopcarz., 2 szewe., kowala i szpital. Parafia liczyła dusz 702 męż. dorosłych i 419 syn., 856 kob. i 455 cór. Sama wś odrabiała pańszczyznę do folw. t. n. i wchodziła w skład klucza Wierzbice, należącego do dóbr Gołądkowo (biskupich, a następnie skarbowych). Osady pańszczyźniane, po 50 mr., odrabiały każda 2 dni tłuści, 78 dni sprzęż., 78 pieszych i opłacały każda 9 złp. hyberty, 18 złp. 13 gr. dziesięciny do dworu (za czasów biskupich niszczonej do seminarium w Pułtusku), 2 kapł., 15 jaj, 3 łokcie przędzy z włókna dwors. W 1821 znajdujemy 2 takie osady puste, 8 zamieszkałych; każda wysiewała 5 kor. jarz. i 5 ozim. i zbierała 4 fur siana; gospodarstwo trzypolowe; 4 kopcarz., karcz., owcarz, razem z plebanią: 63 męż., 61

kob. (starszych nad 12 lat: 45 męz., 45 kob.), 14 koni, 24 woł., 27 krów, 15 jałow., 16 owiec, 30 świń. Na folw. w 1821 r. wysiewano 36 kor. pszen., 45 żyta, 10 jęczm., 36 owsa, 3 gryki, 2 grochu, $\frac{1}{4}$ rzep., $\frac{1}{8}$ prosa. Znajdował się 1 dm., 8 parob., 3 dziewczek, 8 koni, 6 woł., 12 krów, 18 jałow., 15 świń, 250 owiec; siana zebrano 30 fur. 6.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. 29 w. od Lipna, ma 8 dm., 192 mk. W r. 1827 było 13 dm., 140 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 524: gr. orn. i ogr. mr. 397, łąk mr. 14, pastw. mr. 33, nieuż. mr. 27; bud. mur. 9, drew. 2; płodozm. 11-pol. Wś W. os. 29, mr. 104. Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś W. miała kmiecie osadzonych na $3\frac{1}{2}$ łanach, 5 zagr. Płacono 1 fl. 12 gr. 1 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 275). W r. 1789 wś jest własnością Winnickich.

Br. Ch.

Winnica 1.) wś pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Dżisny, 3 dm., 22 mk. starowierców. 2.) **W.**, dobra i *W. Kolonia*, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Hłok, o 21 i 20 w. od Kobrynia. Wś W. wraz z osadą Moczulniki ma 138 dzies. ziemi włośc., dobra, własność Bortnowskich, 112 dzies. (18 łąk i pastw., 16 lasu, 20 nieuż.).

Winnica, mto powiat. gub. podolskiej, pod $48^{\circ} 14'$ płn. szer. a $46^{\circ} 81'$ wsch. dług., na półwyspie oblany z trzech stron rz. Bohem, przy ujściu do niej rzki Winniczki al. Wiszni, w pobliżu toru dr. żel. południowo-zachodnich, na przestrzeni Kijów—Brześć, która ma tu stacyą, odl. o $2\frac{1}{4}$ w. od miasta i połączoną z niem drogą bitą, odległe jest o 180 w. od Kamieńca linią powietrzną a 224 w. gościńcem publicznym, 830 w. od Warszawy na Lublin a 250 w. od Kijowa (dawną drogą pocztową). **W.**, otoczona przedmieściami: Dubowiecka Słoboda, Stare Miasto, Zamostem i Nowe Miasto, zwane Zawalem, położona w żyznej okolicy i przy ważnej linii dr. żel., jest jednym z piękniejszych miast w gubernii i rozrasta się i upiększa z każdym dniem. W 1887 r. było tu 1923 dm. mieszkalnych (154 mur., 1769 drew.), 903 oficyn i domów włośc., 2904 różnych zabudowań, 23591 mk., w tem 32% praw., 7·8% katol., 1·5% starow., 0·2% ewang., 58·5% żydów. Obecnie ludność wzrosła do 24989 dusz. Miasto, prawie całe zabrukowane, posiada 5 cerkwi (soborną, p. w. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesioną w 1779 r. i uposażoną 44 dzies., z 2158 paraf.; na Starem Mieście, p. w. św. Mikołaja, z 1746 r., ma 1742 paraf. i 42 dzies. ziemi; św. Trójcy, z 1785 r., z 1488 paraf. i 33 dzies. ziemi; oprócz tego jest jeszcze dwie cerkwie na przedmieściach), kościół katol. murowany, synagogę i 13 dm. modlitwy żydowskich, szkołę realną 6-cio klas., przed kilku laty przeniesioną z Mołhyłowa, szkołę powiat. 2-klas. (8 nauczycieli i 3 nauczyciel-

ki; 148 chłopców i 78 dziewcząt), pensjonat prywatny żeński, założony w 1886 r. (4 naucz., 314 uczennic), 2 apteki, szpital powiat. na 20 łózek, st. poczt. i tel., 3 hotele, skwer, ogród spacerowy z letnim teatrzykiem, dwa kluby: miejski i wojskowy. W północnej części miasta wzniesiono w ostatnich czasach ogromne koszary dla konsystujących tu wojsk, około których tworzy się oddzielna dzielnica miasta. Zamierzono nadto założyć w **W.** centralny szpital dla obłąkanych dla 3 gubernii pld.-zach. Zarząd miasta (dumą) zaprowadzono w 1880 r. Pod względem przemysłowym jest w **W.** 16 fabryk (między niemi: 2 browary, 2 fabryki mydła, 1 świec łożowych, 1 drożdży, 1 tytoniu, 1 odlewnia żelaza i miedzi, cegielnia), produkujących za 84790 r. rocznie. Znajdują się tu nadto: 2 drukarnie, zakład fotograficzny, 50 restauracyi, 5 składów win większych i 11 mniejszych, 212 sklepów. Jest 226 rzemieślników. Targi odbywają się raz w tydzień, jarmarki zaś cztery razy do roku. Nad bezpieczeństwem miasta czuwa straż ogniowa, obsługiwana przez 15 ludzi i 6 koni. Dochód miejski wynosi 46528 rs., wydatki zaś 38429 rs. Do miasta należy 2939 dzies. ziemi (2250 ornej, 165 łąk, 374 pastw., 150 nieuż.), przynoszącej 13852 rs. dochodu. Kościół paraf. katol. pokapucyński, p. wez. N. M. P. Anielskiej (Portiunculum), przez Ludwika Kalinowskiego, sstę winnickiego, w 1760 r. z muru wzniesiony a przez biskupa Wołłowicza w 1761 r. konsekrowany. Par. katol., dekanatu winnickiego, 5043 wiernych. Kaplice: w Biskupce, Siedliszczach, Telepenkach a dawniej i w Jaroszwówe. Do parafii, oprócz **W.** z przedmieściami, należy mko Józwin i wsi: Biskupka, Bocheniki, Chizynce, Chmielowa, Cwiżyn, Czerlenków, Hawryszówka, Humenna, Jakuszynce, Jaroszwówka, Jurkowie, futor Kajdaszycza, Komarów, Ludwikówka, Łysohórka, Łuka, Majdan Czepelski i Józwiński, Niedźwiedzie Ucho, Pietniczany ze Słobódką, Pisarzówka, Purpurowce, Ściborów, Siedliszcze, Siekierzynce, Skurzynce, Sołowijówka, Studenica, Szeremetka, Telepenki, Teneńki, Tiażyłów, Tiutki, Wisznia i Zarwańce. St. **W.** dr. żel. pld.-wsch. (kijowsko-odesskiej), odl. o $2\frac{1}{4}$ w. od miasta, położona pomiędzy st. Kalinówką (o 22 w.) a Hniewaniem (o 23 w.), odl. jest o 44 w. od Żmierzynki (Żmierynki), 60 w. od Koziatyna, o 207 w. od Kijowa a 406 w. od Odessy. Początkowe dzieje **W.** giną w pomroce czasów. Powszechnie utrzymują, że w. ks. lit. Olgiard, po zawojowaniu ziem podolskich na Tatarach, oddał je w 1331 r. w zarząd synowcom swoim Koryatowiczom, którzy zbudowali tu zamek i mto założyli. Pochodzenie nazwy miasta rozmaicie wywodzą. Jedni wyprowadzają ją od rzki Winniczki, tu uchodzącej do Bohu, inni od winnic, obficie w okolicach niegdyś istniejących, inni wreszcie (pomiędzy nimi Marczyń-

ski) od przepalania gorzałki i browarów winnych, których tu, przy dostatecznych lasach, było bardzo wiele. Początkowo mieli się tu osiedlać wolni kozacy, w dzisiejszym Starem Mieście, za Bohem, gdzie też prawdopodobnie istniał pierwotny zamek, przez Koryatowiczów zbudowany a później dopiero wzniesionym został drugi zamek. Miejscowa tradycja nazywa go mylnie zamkiem królowej Bony, której przypisywanem bywa założenie wielu zamków w różnych okolicach kraju. Z czasów rządania Podolem przez Koryatowiczów i z następnego stulecia nic nam dzieje nieprzechowały o W. W 1395 r. Teodor Koryatowicz postradał swe posiadłości a w. ks. Witold zarówno W. jak i inne grody podolskie obsadził swojemi załogami i wcielił do posiadłości wielkoksiażeńcych. Pomimo opieki królów i ciągłych przywilejów miasto dźwignąć się nie mogło skutkiem ciągłych napadów tatarskich i zdzierstw starostów. Jak się zdaje król Aleksander nadał pierwszy miastu prawo magdeburskie i powiększył nadział ziemi. Dzieje wspominają, że w 1508 r. ssta winnicki, pod wodzą Jana Kamienieckiego, kasztelana lwowskiego, rozbił Tatarów w okolicy W., pod Woronowem horodyszczem, i do 2000 trupem ich położył. W 1541 r. znowu Tatarzy plondrowali w okolicy W., ale ich dopędził słynny Bernard Pretficz, ssta barski, i odbił wziętych do jasyru. Zygmunt August gorliwie się zajmował losami miasta. W 1545 r. wysłał dla rewizji zamku sekretarza swego Lwa Patejewicza Tyszkiewicza (Tyszkowicza). Komisarz królewski znalazł zamek w stanie najopłakalszym. Było w nim 30 horodni utrzymywanych przez ziemian i mieszczan i 3 wieże. „O robocie tego zamku, powiada Tyszkiewicz, rad bych pisał, jedno w tym zamku niema czego chwalić, cały opadł i ognił. A przytem mały jest i z drzewa zbyt cienkiego robiony, a nadto ściany niezamczyste, prawie jedne dziury wszędy i nie wiem gdzieby indziej tak prosto zamek był budowanym jak ten właśnie; nietylko ludziom w czasie przgody od nawalnego nieprzyjaciela niema gdzie się zamknąć i z kąd obronę czynić, ale i było niebezpiecznie zamykać, bo jakim żyw, tak prostego a słabego zamku ukraińskiego nie widziałem“. Postanowiono tedy zamek przebudować i rozszerzyć, ale ziemianie i mieszczenie nie chcieli się brać do tego bez pomocy hospodarskiej, wymawiając się swem ubóstwem i brakiem rąk roboczych. Co do stróżów i klikunów, takowych powinien starosta najmować za pieniądze, jakie ziemianie od ludzi swoich w „podym-szczyźnie“ dawali, po półtrzecia grosza litewskiego bez pieniądza z dymu. Mieszczenie zaś „owej klikowszczyzny niedają oddawna, jedno stróże za miastem na sochach dla siebie trzymają, z wiosny a jesienią, kiedy orzą, dla bezpieczeństwa od Tatar“. Również w bardzo opłakalnym stanie było uzbrojenie zamku. Z dwóch nie-

wielkich działek lanych jedno tylko było zdadne do użycia; hakownice żelaznych było 26 dobrych, nadto 4 kije staroswieckie, niepewne do strzału; rusznicy ani jednej. Prochu około kamienia, saletry dwie niewielkie beczki, siarki około kamienia; ołowiu przeszło 3 kamienie; kul działowych kamiennych, żelazem oblaných 19 a hakowniczych 40; prochownic nie było wcale. Puszkarz był jeden, który nie umiał wyrabiać saletry. Zapasu żywności („naspizowania“) żadnego niebyło. Ssta winnicki kn. Teodor Sanguszkowicz, marszałek ziemi wołyńskiej, wymawiał się zupełnym brakiem uposażenia starostwa, jedyne bowiem sioło Meżykowce ciążyło wprost do zamku. Pomimo całkowitej prawie bezbronności zamku zarówno starosta jako też ziemianie i mieszczenie wszelkie potrzeby onego usiłowali zwalić na skarb hospodarski. Odbywający przeto rewizję sporządził szczegółowy wykaz majątności tak bojarów jak i mieszczan, z którego okazuje się, iż było wówczas w mieście W.: 141 dym. mieszczan hospodarskich, 27 ich pasiek, 21 dm. bojarskich, ludzi zaś ich z „popowskimi“ 121 dym., t. j. wszystkich domów w mieście, oprócz domów bojarskich i ich „podworników“, 253. Siół zaś ciągnących do zamku winnickiego wyliczono: 4 hospodarskich i 18 bojarskich. Ogółem tak w W. jak i w powiecie wszystkich „ludzi hospodarskich i bojarskich, do zamku ciężących, 1113 dymów“ (Jabłonowski, Rewizye, 108—116). W skutek przedstawienia lustratorów w 1571 r. ówczesny ssta winnicki ks. Bohusz Korecki wybudował nowy zamek na wyspie, którego ślady dotąd przetrwały. Chcąc uregulować stosunki starosty do mieszczan Zygmunt August w 1552 r. polecił, ażeby ssta nie miał prawa samowolnie ustanawiać wójta, aby mieszczenie obowiązani byli do strzeżenia zamku w czasie trwogi, przyczem nie ma być zagnani do robót zamkowych ani też do jeżdżenia ze starostą na łowy. Tenże monarcha uwolnił w 1559 r. mieszczan raz na zawsze od opłaty cel i myta, pobieranych w dobrach królewskich. Wzrost W. datuje się dopiero od upadku Braclawia, szlachta bowiem województwa, zaniepokojona o akta ziemskie, niszczone bezustannie przez napady Tatarów, prosiła na sejmie r. 1598 o przeniesienie grodu do Winnicy. Zgodnie z tem nastąpiła uchwała sejmowa, orzekająca przeniesienie do Winnicy sądu i akt ziemskich i grodzkich i wszelkiej jurysdykcji sądowej i sejmików powiatowych z Braclawia i takim sposobem W. stała się stolicą wwdztwa braclawskiego. W 1580 r. zamek winnicki został przez Tatarów spalony, wzniesiony więc został nowy, jak o tem świadczy konstytucya 1613 r.: „zamek winnicki po pogorzeniu, iż przez sstę winnickiego Walentego Aleksandra Kalinowskiego kosztem jego własnym i przewagą de nova radicis zbudowany, naznaczyliśmy rewizorów, którzy mają

zbudowanie zamku z municjami i fortecami pilnie i uważnie opatrzyć, którą rewizję odprawiwszy, na przyszłym sejmie o wszystkim wiadomość zupełną winni będą oddać" (Vol. leg., III, 189). Ale o opatrzeniu tego zamku lustracya w 1615 r. przez Wojciecha z Rycht Humieckiego, kasztel. kamien., uczyniona nic nam nie wspomina, tylko objaśnia, że „posesorem starostwa jest Aleksander Bałaban. Należało do tego miasta wsi kilka przedtem. Tak na mieście samem, jako i na tych wsiach sumy starej przed Unią było kóp 5000 litew., które król August wziął był u ks. Koreckiego, naówczas braclawskiego i winnickiego ssty, na zapłatę pewnym żołnierzom, na pewne zamki, której sumy s. p. Pan halicki, braclawski i winnicki ssta, odłożywszy ją potomkom przerweczonego ks. Koreckiego, to sstwo z rąk ich wykupując, transfuzya na się otrzymał. Ta tedy suma wszystka kóp 5000 natenczas służy JMP. Walentemu Aleksandrowi Kalinowskiemu, kamienieckiemu i braclawskiemu staroście, jako sukcesorowi legitimo JMP. halickiego, która suma na wsiach tych do W. zdawna należących i w posesyi P. ssty kamienieckiego i teraz będących, t. j. Miziaków, Hizince, Niedźwiadka, Samnik nazwanych, zostawa się zupełnie Do których wsi, na miejsce W. samej i miasta Wisienka nazwanej, Sałasze wieś należy, na którą przedtem ta suma nie ściągała się". Wspomina dalej, że na sejmie walnym koronnym w Warszawie r. 1615 odprawionym „wniesiona była prośba od koła poselskiego o przyczynę do JKMcI, aby suma 5000 kóp groszy litew. przez Zygmunta Augusta na sstwo winnickie wniesiona a Walentemu Aleksandrowi Kalinowskiemu... służąca, z przerweczonego m. W., teraz już sądowego, i z jurydykcyi winnickiej, na sioła Miziaków (Miedziaków), Hizince (Chyżynce), Sałasze (Sałasze), slobody: Ówizyn, Niedźwiadka, Samnik (Sanniki) przeniesiona była, i aby to starostwo winnickie, jako sądowe i ukraiinne, od tej sumy wolne było, i na wsiach przerweczonych JMP. staroście kamienieckiemu i jego potomstwu auctoritate sejmu tego asekurowana była". Taż lustracya wspomina: „Mto W., stara i nowa osada. Z tych podatki żadne do zamku nie idą, oprócz owsa, którzy różnie dają z domu, co społu z czynszem żydowskim czyni fl. 200. Do tego straż od Tatar odprawować i przeciwko nieprzyjacielowi koronnemu przy p. staroście winnickim, konno z orężem wsiadać powinni. Innych też podatków żadnych z miasta tego p. staroście nie masz, prócz arendy, młynów, gorzałek, browaru, która czyni na rok fl. 2000". W 1629 r. posesorem sstwa winnickiego był Adam Kalinowski. Czyniło ono fl. 3128 gr. 29 (Jabłonowski, Lustracye, 74—5, 187). Wniesiono pobór z 787 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 138). Kalinowscy stawszy się zastawnymi właścicielami większej części starostwa, stali się też

i dobrodziejami samego miasta. Walenty Aleks. Kalinowski oprócz zamku i zaopatrzenia go w uzbrojenie i odpowiednią załogę, pobudował (około 1610 r.) kolegium jezuitkie w kształcie warownej twierdzy, o czem świadczą dzisiejsze ruiny, tak że można śmiało powiedzieć, iż dwoma obronnemi zmkami W. opatrzył. Na kolegium jezuitów ofiarował 30000 złp., oraz nadał im wsi: Kajdaczychę i Kazanicę pod Winnicą, w samem mieście znaczną jurydykę, a nadto dwie wsi w pow. braclawskim: Bandurówkę i Piasoczyn. Miasto zabezpieczone na zewnątrz cierpiało wiele od nadużyć starostw, a do tego i jezuiti, zajmawszy większą część miasta pod swoją jurydykę, nakładali uciążliwe czynsze i daniny. Nadto w tym czasie wielki pożar nawiedził miasto i strasznie go zniszczył. Władysław IV w 1640 r. pośpieszył W. z pomocą, wznowiając używanie prawa magdeburgskiego, ustanowił trzy porządki zabezpieczające od nadużyć starostów: radę z 8 osób czyli magistrat; wójta i 3 ławników oraz 12 dożywotnich gminnych. Ławnicy i gminni przedstawiają trzy osoby, z których starosta mianuje burmistrza, wójta zaś z podanych sobie trzech innych kandydatów. W sprawach przenoszących 200 złp. lub grożących karą osobistą, apelacya od wyroków wójtowskich i radzieckich szła do sądu pośredniczego starościńskiego, a od tego do sądów zadwornych dopuszcza się; sprawy kryminalne do sądu wójtowskiego należeć mają, lecz pod surowemi karami zabrania się wójtowi i ławnikom wyjeżdżać do innych dóbr dla sądenia spraw kryminalnych. Przepisując król obszernie ustawy co do sposobu wyboru urzędników, składania przez nich przysięgi i pełnienia powinności, znosi tortury w sądzie wójtowskim, sprawy zaś o czarodziejstwo i zabobony w instancyi starościńskiej sądzić nakazuje; sądom radzieckim poniedziałek, środę i piątek, wójtowskim wtorek, czwartek i soboty wyznacza. Nadaje dalej pieczęć z herbem (niewyrażono jakim); zachowuje mieszczan przy dawnem prawie warzenia piwa, sycenia miodów i palenia gorzałki; dochody z miary, wagi smoły, dziegeciu na użytek miasta przeznaczone; wszelkie przez starostę nieprawnie wybierane opłaty, daniny i wymagane powinności uchyla. (Starożytna Polska, II, 1366). W tym czasie przeniesieni tu zostali ks. dominikanie przez Stefana Czerlenkowskiego z mka Czerlenkowa, spalonego przez Tatarów. W 1639 r. starosta winnicki Jan Odrzywolski nadał im plac na folwark, stawek i ogród, a następnie nabyli oni furor, co Władysław IV osobnym przywilejem potwierdził. W 1635 r. król fundował monaster dziewięzy, który przetrwał do dnia dzisiejszego. Pod opieką króla i nadanych przez niego przywilejów miasto zaczęło się szybko rozwijać i dopiero wojny kozackie straszny mu cios zadały. Miasto kilkakrotnie zajmowane przez Kozaków, w 1651

r. dostało się Chmielnickiemu na mocy paktów zborowskich, jako pograniczny punkt między Ukrainą i Wołyniem. Po zwycięstwie hetmana Mikołaja Potockiego pod Krasnem, tenże obległ W., zajętą przez Bohuna, otrzymawszy jednak wiadomość o ciągnącej odsieczy, cofnął się, zostawiając wozy i inne sprzęty obozowe. Dopiero Kalinowski chwilowo ją odebrał, ustąpić jednak musiał przed przeważną siłą pułkownika Głucha i Tatarów. Podczas wojen kozackich dominację opuścili miasto a klasztor ich został zniszczony. Po Kalinowskich sstą winnickim został Andrzej Potocki jako widzimy z konstytucji 1662 r.: „Należy na tym securitati wwdztwa, aby miasto W. miało praesidium adaequatum dla bezpieczeństwa obywatelów, przetoż pozwalamy Andrzejowi Potockiemu, wwdzie braclawskiemu, aby sstwo winnickie insimul z wwdztwem, pro hac sola vice trzymał ea conditione: że powinien mieć zawsze przy rezydencji swojej obecnej 200 piechoty kosztem własnym in praesidio miejsca tamtego. Post ascensum zaś pomienionego wwdy ad majorem dignitatem, albo post fata ejus in sequelam, takowe trzymanie sstwa isć nie ma“ (Star. Polska, II, 1367). Jak dalece miasto było zniszczone podczas wojen kozackich, objaśnia nam manifest pisarza ziemskiego, zaniesiony d. 18 stycznia 1664 r., iż przy objęciu urzędowania niezastał w kancelaryi pióra i kalamarza, żadnej księgi, ani aktów, które podczas rebelii kozackiej spalone zostały. Na mocy traktatu Buczackiego (1672 r.) W. dostała się Turkom, lecz Jan Sobieski ją odebrał. W połowie XVII w. przebywał tu partyzant Samuś ze strony Rzpłtej i wielkie usługi oddawał, niszcząc oddziały buntowniczych szajek i Tatarów. Pod rządami ssty Ludwika Kalinowskiego W. znowu zaczęła się podnosić. Poprawił on kosztem swoim oba zamki, odnowił i przebudował kolegium jezuickie i ze starsościńskich gruntów jurydykę powiększył, wreszcie w 1745 r. kościół i klasztor kś. kapucynów, który wszystkie inne przetrwał i jest obecnie jedynym parafialnym kościołem. W 1750 r. hajdamacy napadli na W., wzięli zamek, zniszczyli znajdujące się tam dokumenty, należące do całego wwdztwa braclawskiego, i ograbili żydów, którzy się tu schronili. Dla ukrócenia tych napadów obywatele województwa ustanowili milicję a dowództwo jej powierzyli ks. Czetwertyńskiemu, lecz gdy żołnierze również zaczęli się dopuszczać różnych nadużyć a między innymi napadli i na W., milicya została rozwiązana (Akta kom. kijowskiej). W 1758 r. Michał Grocholski, sędzia ziemski braclawski, zbudował kościół i klasztor dla dominikanów, którym Zakrzewski nadał wś Sołowijówkę. Wś tę dominikanie trzymali do 1805 r. O stanie miasta w tym czasie podaje wiadomość inwentarz z 1764 r., podług którego było w starem mieście: 75 chrześcian gospod., 87 żydów; na

nowem mieście: 16 chrześcian, 15 żydów. Jurydyki: jezuici mieli 35 chałup, dominikanie 15, bazylianki 6, szlachta 36 dworków; przedmieście Sadki 24 gospodarzów. W 1774 r. część wojsk tureckich plądrowała w okolicach W. i przez załogę została zniesiona. Machmud Basza, bej rumelski, mszcząc się, zdobył i zniszczył miasto (Sękowski, Collectanea). Podług taryfy z 1775 r. znajdowało się w obu miastach (starem i nowem) 244 dm., na przedmieściu Jarwińskim 65, Winnickiem 68, Miedziakowskim 108. Smutne rządy i zdzierstwa następnego ssty Józefa Czosnowskiego, zwanego Faraonem, zubożyły mieszkańców, szczególnie żydów, skutkiem czego zanosili oni skargi do króla, jak to widzimy z pisma królewskiego z d. 23 lutego 1780 r.. „Przełożono nam jest z strony niewiernych żydów, jako oni krzywdy i bezprawia od ssty Józ. Czosnowskiego czynione znosić muszą, a o takowe prawnie czynić chcieliby, lecz przemocy ssty obawiają się: których ażeby bezpiecznie prawem w sądach naszych asesory dochodzić i szkód wszelkich nagrodzenia poszukiwać mogli, proszono nas przez panów rady przy boku naszym będących, abyśmy tychże żydów w protekcją wzięli i onych powagą naszą zabezpieczyli, oraz glejt od wszelkiej przemocy ssty, jego komisarza, ekonoma i wszystkich zwierzchności jakążkolwiek mających dać raczyli. Do której prośby, jako sprawiedliwej, przychylając się, żydów w protekcją naszą bierzemy i onym glejt nasz od wszelkiej przemocy dajemy; którym to glejtem wsparei, krzywd swoich bezpiecznie dochodzić, w każdym miejscu stawać i wszelkie potrzeby przyzwoite czynić, handle prowadzić, bez najmniejszej przeszkody i bojaźni mogą, tak jednak, aby skromnie sprawiali się, zwierzchności w sprawiedliwych rzeczach posłuszni byli, zwyczajne podatki wypłacać i dobrodziejstwa naszego na złość nieużywali“. Pomimo jednak tej opieki Czosnowski jeszcze więcej grabił mieszkańców, szczególnie żydów, dając za powód, że Chrystusa umęczyli; sprawa aż na sejmie roztrząsać się miała, tylko ją ważniejsze wypadki polityczne przerwały. Stanisław August wracając z Kamieńca, zjechał tu 20 listopada 1781 r., wityny mowami od obywateli wwdztwa, duchowieństwa i młodzi szkolnej. Po Czosnowskim posiadaczem sstwa został synowiec króla Stan. Poniatowski, podskarbi w. lit. W 1789 r. miał on ztąd 81881 złp. dochodu. Lustracya w t. r. dopełniona smutnie nam stan miasta przedstawia: „Kościół eksjezuicki pusty, znacznej ruinie podpadły, w którego kolegium szkoły akademickie; kościoły dominikanów i kapucynów murami opasane. Po zgorzeniu r. p. cerkwi, zostało dwie; przy jednej z nich klasztor bazyliank. Zamek na kępie za miastem, Bohem i odnogą tejże rzeki oblanej; przy moście brama drewniana, z 2 po bokach komórkami na niewolników, a na górze

izba na wieżę dla obywatelów; w dziedzińcu budynek duży z drzewa, dosyć wygodny, budynek kuchenny i trzeci na arezstantów; na górze stajnia a pod górą wieża in fundo, darnem równo z ziemią pokryta, dalej magazyn, wał z ziem, sypany, znacznie popsuty; na obszernym placu zaczęto kancelaryę budować. W Starem i Nowem mieście jest 99 dworków szlacheckich, z których żadna dla ssty nie idzie opłata. Na rogu rynku ratusz stary, opadły, per modum karczny zajezdnej; pośród rynku kramnice żydowskie drewniane, bez symetrii i porządku, a przy nich izdebki mieszkalne. Żydzi mają w rynku 53 domów zajezdnych, 27 niezajezdnych, 82 zatylanych; szynkarze opłacają skapszczyznę od spustu gorzałki 40 kwartowego na swoim kotle wyrobionej tynfów 2 i miarkę surowcu, a od spustu gorzałki na stronie kupionego 4 zł. Domów chrześc., z których czynsz dla ssty idzie, 79. Na nowem mieście, Zawale zwanem, 9 domów żydowskich i 2 chałupy chrześc. Intrata roczna czyni 18563 złp. 10 gr. Miasto magdeburskiego niema urzędu i z gruzów swoich niepowstaje; mieszczenie handlu prowadzi ani domów dla ozdoby głównego w województwie miasta budować nie są w stanie; cechy rzemieślnicze zostają nieregulowane. Wyzuci z wolności, praw i przywilejów mieszczenie, dla czynienia prawnie z Józ. Czosnowskim, sstą, u króla glejt wyjednali byli; mimo tego ledwie nie każdy na osobie swojej przykrzych doznawał ciosów i coraz do większych opłat, danin i powinności był pociągany, aż ledwie te wyrządzone przykrości z śmiercią ssty ustały. I chociaż za rządu terażniejszego księcia ssty, nienależyte z mieszczeniami postępowania zupełnie upadły, wolność jednak jeszcze zupełnie podług przywilejów nie jest odzyskana, a mieszczenie do pańszczyzny są używani. Mnogość żydów całe miasto obejmuje, domy ich nieporządnie zabudowane i zagęszczone, codziennym ogniem grożą; ulice i domy gnosem zaślane, przyjeżdżającym, jako do stołecznego miasta obywatelom, przykrość i niewygodę sprawują. Żydzi handel i konsumpcyą utrzymują, towary wszelkie, likwory, mięsiwa i wszelką żywność, uprzedzając katolików, na jarmarkach i targach przekupują i ceną niezwycajnie drogą sprzedają; rzemieślnicy żadnej istotnej i właściwej nie mają nad sobą władzy; zgola wszystkiego przeciwnego prawu, sprawiedliwości i wolnościom miejskim, w tem pogranicznostolecznem mieście, smutnie doświadczać każdego przychodzi i nigdzie nikomu na nieporządek, drogość i doznana krzywdę uskarżać się nie ma (Staroż. Pol., III, 1368—70). Po przyłączeniu do Rosseyi na mocy ukazu cesarz. Katarzyny II z d. 22 maja 1795 r. wwdztwo braclawskie pozostało w dawnych granicach, ze zmianą na namiestnictwo i z podziałem, zamiast 3 dawniejszych, na 12 powiatów. Pierwszy namiestnik Bergman,

dla braku odpowiedniego pomieszczenia w W. zamieszkał w sąsiednich Pietniczanych, w pałacu hr. Grocholskich. Niedługo jednak W. była stolicą namiestnictwa braclawskiego, gdyż ukaz cesarza Pawła I w 1796 r. przyłączył W. z powiatem do gub. podolskiej, co ostatecznie dopełniono w 1798 r. Starostwo winnickie, składające się z mka Józwiina i Miedziakowa, wsi: Chiżyniec, Hawryszówki, Medwedki, Miedziakowskich futurów i slobódki, Niedźwiedziego Ucha, Olchowoy, Szczytek, Tenenek, Licherzyniec i Telepenek, nadane było za przywilejem króla z 1782 r. w dożywocie ks. Stanisławowi Poniatowskiemu, b. gener.-lejt. w. pol., który prawa swe odstąpił Piotrowi Potockiemu, wwdzie kijowskiemu. Prawo to przez komisją bankową warszawską sprzedane zostało w 1801 r. Kajetanowi Skopowskiemu, stolnikowi brzeskiemu, a po jego śmierci sukcesorowie Jordanowie odstąpili je, za najwyższem potwierdzeniem, 15 marca 1819 r. hr. Mikołajowi Grocholskiemu, którego prawo skończyło się z życiem ks. Poniatowskiego. Ukazem 1806 r. darowano to sstwo po ukończeniu dożywocia sukcesorom Murawiewa, którym kazano wypłacić i kwartę, wynoszącą rocznie 7048 rs., Majdan Józwiński, należący również do sstwa winnickiego, w 1820 r. wypuszczony został w 12-to letnią dzierżawę Wilczopolskiemu, z opłatą rocznie po 800 rs. Po skasowaniu jezuitów i zamknięciu ich kolegium, komisya edukacyjna ustanowiła w W. szkoły podwydziałowe stanu akademickiego, umieściwszy je w gmachach pojezuickich. Zorganizowanie ich powierzono profesorom: Zajączkowskiemu, Kopijowskiemu, Chruścielskiemu i Dobrzańskiemu (dyrektor). Szkoły te były bardzo uczęszczane; w 1784 r. liczyły 440 uczniów. Po przyłączeniu do Rosseyi szkoła przeszła pod zawiadywanie rządu gubernialnego. Ukazem cesarza Aleksandra I z 1803 r. zatwierdzono gimnazyum w W. pod zawiadywaniem uniwersytetu wileńskiego, które otworzono dopiero w 1814 r. Na dyrektora powołany został pijar ks. Michał Maciejowski, kanonik kamieniecki, który energią i pracą w krótkim czasie budynek pojezuicki doprowadził do porządku i przy pomocy ofiarności publicznej założył bibliotekę, gabinety naukowe i ogród botaniczny. Pod jego kierunkiem i opieką kuratora Szczeniowskiego, a również przy odpowiedniem doborze nauczycieli, gimnazyum wkrótce stało się pierwszorzędnem w kraju. Z nauczycieli wykładali tu: Jan Miładowski matematykę, Bielecki fizykę, Józef Uldyński, następnie profesor w Krzemieńcu, nauki polityczne i moralne, Jan Styczyński wymowę i poezyą, Ignacy Jagiełło literaturę starożytną grecką i rzymską, Jurkowski łacinę, Kotelski język ruski, Debores jez. francuski, Wojewódzki niemiecki, Brzoskie-wicz rysunki, Orsini fechtunek. To też ilość uczniów ciągle wzrastała; przy otwarciu gimna-

zym wynosiła 400, w cztery lata później doszła do 747. W gimnazjum tem kształcili się, między innymi: Tytus Szczeniowski, Izidor Kopernicki, Piotr Jaxa Bykowski i w. in. Chociaż więc miasto utraciło urzędy wojewódzkie, szkoła jednak sprowadziła znaczną liczbę nauczycieli prywatnych, oraz rodziców osiadłych dla kształcenia dzieci, wznoszone nowe domy, handel się ożywił, powstały dwie prywatne pensje żeńskie: Maczyńskiej i Bersoc. W 1822 r. miasto liczyło już 799 dm., mimo pożaru, który w 1817 r. blisko połowę miasta zniszczył. Ze śmiercią jednak dyrektora Maciejewskiego, który opuściwszy szkoły zmarł w Warszawie 1829 r., gimnazjum straciło na swej świetności i wreszcie w 1843 r. przeniesione zostało do Białejcerkwi, wraz z biblioteką i wielkimi zasobami. Pozostałe obszerne mury oddano na użytek wojskowy. Zarząd miejski usiłował odebrać na rzecz swoją te gmachy ale nadaremnie. W ostatnich czasach miasto kilkakrotnie czyniło starania o otwarcie gimnazjum, lecz nie mogło uzyskać pozwolenia, chociaż jeszcze w 1875 r. zmarły mieszkaniec W. Weinstein zostawił znaczny legat (wynoszący przeszło 50000 rs.) na cele szkolnictwa. Miasto ze swej strony zobowiązywało się dać budynek i 8000 rs. rocznej zapomogi. W ostatnich dopiero czasach przeniesiono tu z Mohylowa szkołę realną. Do zakładów wychowawczych w W. zaliczyć należy instytut muzyczny, założony w 1834 r. przez Platona Kozłowskiego, znanego muzyka i kompozytora, ucznia Fielda. Dźwignął on własnym kosztem gmach na wyniosłej skale nad Bohem, zwanej dotąd „Skalą Kozłowskiego“. Instytut ten przetrwał do 1840 r. Starostami winnickimi najdawniejszymi byli: kn. Konstanty Iwanowicz Ostrogski (1498—1517), kn. Roman Andrejowicz Sanguszko (1517), kn. Konstanty Iwanowicz Ostrogski (1518—30), kn. Ilia Konstantynowicz Ostrogski (1530—39), kn. Semen Hlebowicz Proński (1540—41), kn. Teodor Andrejewicz Sanguszko (1546—8), kn. Bohusz Korecki (1551—65), kn. Roman Fedorowicz Sanguszko (1566—71), kn. Karol Korecki (1622—3). Dalej byli sstami, między innymi: Jerzy Struś z Komorowa, Aleksander Bałaban, Jan Odrzywolski, Kalinowscy (Walenty Aleksander, Adam i Marcin), Andrzej Potocki, Ludwik Kalinowski, Józef Czosnowski, Stanisław Poniatowski. O Winnicy pisali: ks. Maciejowski, ks. Marczyński (w Statystyce), Piotr Jaxa Bykowski (W. dzisiejsza i dawniejsza, w Tygod. Ilustr., t. X, 1880 r.).

Winnicki powiat leży w płn.-wsch. części gub. podolskiej, graniczy od płn. z pow. żytomierskim, od płn.-wsch. z pow. berdyczowskim, od wschodu z braclawskim od południa z jampolskim i mohylowskim, od zachodu z mohylowskim i lityńskim i zajmuje 58·8 mil al. 2844 w. kw.

(podług innych danych 54·13 mil al. 2619·3 w. kw.). Powierzchnia dosyć równa, podnosi się nieznacznie od zachodu ku wschodowi. Wchodzi tu mianowicie z gub. wołyńskiej niewielkie odgałęzienie gór Awratyńskich, które ciągnie się granicą gub. kijowskiej a później lewym brzegiem Bohu. Południowa część powiatu jest więcej pagórkowata i poprzerynana dość głębokimi jarami, jakie tworzą tu rzeczki uchodzące do Bohu. Pod względem geognostycznym spotykamy tu granit, obnażenia którego występują pod Winnicą. Ciągnie się on nadto żyłą od Brahiłowa do Ulanowa (w pow. lityńskim). Dalej znajduje się wapień w okolicach Brahiłowa i margiel w okolicy Winnicy. W pld.-zach. części powiatu podłoże należy do formacji mioceńskiej (środkowej trzeciorzędnej). Glebę na lewym wybrzeżu Bohu stanowi czarnoziem, zalegający niezbyt grubą warstwą na pokładzie gliny. Natomiast prawy brzeg rzeki, dawniej prawie całkowicie zarosły lasami dębowymi, z których dziś ani śladu niepozostało, ma glebę złożoną z białawej lub czerwonej gliny, rozsypującej się w palcach i wymagającej starannej uprawy. Główną rzeką powiatu jest Boh, przerynający jego powierzchnię od płn. ku południowi. Do m. Winnicy Boh płynie szeroką błotnistą doliną, poczem dolina jego zwęża się, brzegi ma suche i nieco wyniosłe; w obnażeniach występuje granit. Koryto rzeki do Winnicy jest ilaste, poniżej zaś zasiane wielkimi granitowymi skałami i porogami, utrudniającymi żeglugę, zwłaszcza między Winnicą i Tywrowem. Z dopływów Bohu w granicach powiatu ważniejsze: Rów, Dena, Winniczka al. Wisznia, Czeremoszna, Potok. Jezior niema w powiecie; błota, bardzo zresztą nieznaczne, spotykają się nad Bohem, powyżej Winnicy. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 115735 mk. Obecnie ludność wzrosła do 202149 dusz (101934 męż., 100,215 kob.), w tej liczbie 0·9% szlachty, 0·6 stanu duchownego, 19·2 mieszczan, 69·6 włościan, 8·6 st. wojskowego, 0·6 cudzoziemców, 0·5 innych stanów; pod względem zaś wyznania 74·3% prawosławnych, 8·9 katol., 0·4 ewang., 2 starowerców, 14·4 żydów. Na 1 w. kw. przypada 77·8 mk. Jednodorców (dawnej szlachty polskiej) było w powiecie 3049 dusz. Pod względem etnograficznym rdzenną masę ludności stanowią Małorusy, dalej idą Polacy, Wielkorossyianie, żydzi. Z ogólnej przestrzeni znajdowało się: 18133 dzies. pod zabudowaniami i ogrodami, 152692 dzies. pod rolę, 21242 łąk, 50847 lasów i 14360 nieużytków; z tego do włościan nalażało: 13513 dz. pod zabud. i ogrodami, 79188 roli, 10418 łąk, 4537 lasów. Z pomiędzy właścicieli większej posiadłości w 1887 r. 184 Roskich posiadało 51997 dzies. a 84 Polaków 75827 dzies. Stosunek ten w ostatnich czasach znacznie się zmienił z powodu ukazu zabraniającego katolikom naby-

wania ziemi w kraju pld.-zach. W powiecie było 158 miejscowości (25 skarb. i 133 prywatn. właśc.) mających 14261 dym. Średni nadział ziemi na 1 duszę rewiz. wynosi 2·56 dzies. Zasiwiają średnio: żyta 17316 dzies. włosc. a 7905 dz. własc. więksi; pszenicy 9025 dzies. włoscianie a 14872 obywatele; tatarski 4736 dz. włosc. a 1511 obywatele; prosa 4056 dz. włosc., 1467 obywatele; jęczmienia 4708 dz. włosc. a 3036 obywatele; owsa 8254 dz. włosc. a 8602 obywat.; kukurydzy 432 dz. obywatele; kartofle sadzą na 371 dzies. włosc. a 265 obywatele. Średni urodzaj wynosi: 5·4 żyta, 5·3 pszenicy, 3·2 gryki, 3·6 prosa, 4 grochu, 4·8 jęczmienia, 7·2 owsa, 6·3 kukurydzy, 30·6 kartofli. Powiat posiada wiele sadów owocowych, szczególnie w majątkach dawniej należących do Szczęsnego Potockiego, Chołoniewskich i Grocholskich, którzy sprowadzali doskonałych ogrodników i starali się o zaprowadzenie wyborowych gatunków. Hodowla bydła dość rozwinięta. Było: 16390 sztuk koni, 33956 bydła rogatego, 40220 owiec, 22142 trzody chlewniej. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany) i 10 gmin, mianowicie: 1) okr. pol. Żmerynka, dla gmin Brahiłów, Stanisławczyk i Tywrów; 2) Strzyżawka, dla gmin Hawryszówka, Józwin i Strzyżawka i 3) Pików dla gmin Kalinówka, Kutyszcze, Ostrożek i Pików. Komisarzy włosciańskich (mirowych pośredników) jest dwóch: w Winnicy dla 5 gmin i w Strzyżawce dla drugich pięciu gmin. Okręgów konskrypcyjnych jest cztery: Winnica, Brahiłów, Strzyżawka i Pików. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 4 okręgi sądów pokoju: 1) w Brahiłowie dla gmin: Brahiłów, Stanisławczyk i Tywrów; 2) w Winnicy dla przedmieść Winnicy, Strzyżawki i Kalinówki; 3) w Pikowie dla gmin Kutyszcze, Ostrożek i Pików; 4) w Winnicy dla mta Winnicy i gmin: Józwin, Tywrów i wsi Jaryszówki. Inkwirenci sądowi są w Winnicy, Brahiłowie i Pikowie. Pod względem cerkiewnym powiat dzieli się na 6 dekanatów (błagocynii) i ma w ogóle 13 cerkwi murow. i 120 drewn. i dwa monasterzy żeńskie (w Winnicy i w Brahiłowie). Rozkólnicy mają cerkwie w Borkowie i Żukowcach. Powiat tworzy oddzielny dekanat katolicki dyecezyi łucko-żytomierskiej, obejmujący parafie: Winnica, Brahiłów, Janów, Ostrożek, Pików, Tywrów, Strzyżawka i Woroszyłówka, w ogóle 15846 wiernych. Żydzi mają w powiecie 8 synagog. Pod względem oświaty ludowej, oprócz przed kilku założonej 6-cio klasowej szkoły realnej w Winnicy i 2-klas. szkoły powiatowej tamże, w powiecie znajduje się 25 szkółek gminnych, do których uczęszczało około 2000 dzieci, i 67 szkółek cerkiewnych. Pod względem sanitarnym w Winnicy znajduje się szpital powiatowy, w Pikowie i Brahiłowie szpitale wiejskie a oprócz tego 6 szpitali fabry-

cznych przy cukrowniach. Pod względem komunikacyjnym powiat przerzyna dr. żel. kijowsko-odesska i odessko-wołoczyska, ze stacyami: w Żmerynce, Brahiłowie, Gniewaniu, Winnicy i Kalinówce. Droga bita przeprowadzona jest z mka Tywrowa do st. Gniewań (17 w.) i od st. dr. żel. Winnica do miasta. Dawny trakt pocztowy przechodzi z Lityna przez Winnicę do Niemirowa. Przemysł fabryczny reprezentowany jest przez 231 fabryk, mianowicie: 6 cukrowni (Kalinówka, Gniewań, Brahiłów, Noskowce, Uładówka i Kordylówka, na których w 1887 r. przerobiono 666000 berkowców buraków, na sumę 2191000 rs.; rafinadę wyrabiają w Uładówce i Gniewaniu); 6 gorzelni (Uładówka, Holaki, Sutyska, Strzyżawka, Rogińce i Brahiłów; wyprodukowały one 33000000 st. spirytusu); 157 młynów i 20 wiatraków; fabryka tytoniu w Winnicy (przerabia rocznie 1184 pudów na sumę 9396 rs., zatrudnia 9 ludzi); 3 mydlarnie (z produkcją na 3800 rs.); 3 fabryki świec (z prod. na 1342 rs.); 13 garbarni (z produk. na 340 rs.); 2 browary piwne (z produkcją na 16980 rs.); fabryka drożdży (z prod. 226 rs.); fabryka octu (z prod. 2580 rs.); odlewnia żelaza (z prod. 9495 rs.); 23 cegielnie (z produkcją na 9495 rs.); 19 garncarni (z produkcją na 35790 rs.); 13 pieców wapiennych (z produkcją 35190 rs.); 1 fabryka wód mineralnych (produkująca za 800 rs.); 2 drukarnie i litografie i 1 fotografia. Zakładów sprzedających napoje wysokowe jest 386 w powiecie (288 szynków, 73 zajazdów i restauracyi i 25 winiarni). Handel nieznaczny, jarmarki odbywają się tylko w Pikowie. Herb powiatu przedstawia w polu czerwonym 2 pałazę na krzyż złożone i ostrzem od siebie odwrócone a w środku krzyż, którego dolne ramię rozdziela się nakształt kotwicy. *Dr. M.*

Winnica al. *Nosowka*, rzka, w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Osteru.

Winnica 1.) wzgórze, 333 mt. wysokie, wznoszące się w małym garbie po nad pot. Stradomka, we wsi Łakta, w pow. bocheńskim, pod 38° 4' wsch. dł. a 49° 51' pń. sz. g. (Karta wojs., 6, XXIII). 2.) **W.**, bezleśne wzgórze, 329 mt. wysokie, w Jodtowej, w pow. pilzneńskim, pod 49° 52' 1/2' pń. szer. a 38° 37' wsch. dł. (Karta wojs., 6, XXIV).

Winnica 1.) *Weinberg*, kol., pow. międzyrzecki, okr. komis., st. dr. żel. i poczta, szkoła i parafia w Międzyrzeczu. Ma 41 dm., 462 mk. (174 katol., 24 żyd.). Tu wystawiono pomnik ks. Bismarkowi z napisem: „My Niemcy boimy się Boga a oprócz tego nikogo więcej“. 2.) **W.**, osada, o 1 dymie, w pow. kościańskim. 3.) **W.**, folw., w pow. wschowskim (leszczyńskim), należy do majątku Goniembice (Golembetz), na zach. pń. Osieczny. W r. 1793 w posiadaniu Turnów. 4.) **W.**, os. w dobrach Wijewo, pow. wschowski. 5.) **W.**, niem. *Schwentner Weinberge*, w

pow. babimoskim. Nazwa „Winnica“ często się powtarza jako nazwa pól i pagórków na obszarze Wielkopolski. Nazwę W. nosi pagórek pod Osieczną (w pow. leszczyńskim), pagórek pod Lwówkiem (Neustadt bei Pinne) w pow. nowotomyślskim, pole pod Pszczewem (pow. międzyrzecki), wzgórze w Międzychodzie (pow. szremski), w Dzielnarkach (pow. gnieźnieński), dawny chmielnik w Nietuszkowie (pow. chodzieski), wzgórze w Wroniawach (pow. babimoski), miejscowość pod Ruskiem (pow. jarociński), pod Wągrowcem (około r. 1540), pod Wilkowem i Czempiniem (pow. kościański), błoto pod Dolskiem od strony Lubiatowa (pow. szremski), tuż pod Sierakowem, na lewym brzegu Warty, przy ujściu Kwilcza, w Siekowie, pow. kościańskim (smigielskim). Zapewne oznaczają one najczęściej nie miejsca dawnej uprawy winnej lecz zarosła, z których wycinano gałęzie na winniki (miotły używane w łaźni). W. Ł.

Winnica Dworska, las we wsi Rozhureze, pow. stryjskim.

Winnicki Futor 1.) pow. lipowiecki, ob. *Dolżek*. 2.) **W. Futor**, pow. wasyłkowski, gm. Chwastów, par. praw. Winnickie Stawy (o 4 w.), w 1863 r. miał 151 mk. Należał do skarbu.

Winnickie Futory, *Wielkie* i *Małe*, przedmieścia mta Winnicy, nad Bohem, przy trakcie pocz. do Niemirowa, o 7 w. od miasta a 5 w. od st. dr. żel. Winnica. *Wielkie* mają 202 osad, 1735 mk., cerkiew p. w. św. Jerzego, w 1727 r. wzniesioną; *Małe* zaś 221 osad, 1388 mk., cerkiew św. Trójcy, fundowaną w 1875 r. *Dr. M.*

Winnickie Stawy al. *Seredyna Słoboda* i *Seredynka*, wś, pow. wasyłkowski, na obszarze Perepetowego pola, ob. *Stawy* 2), *Sady* (mylnie za: *Stawy*) i *Seredyna Słoboda*.

Winniczka, wś i fol., *Winniczka Zbrozski*, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica, odl. 10 w. od Pułtuska, ma młyn wodny. W 1827 r. było 15 dm., 84 mk. W r. 1885 folw. W. Zbrozski rozl. mr. 1012: gr. or. i ogr. mr. 620, łąk mr. 56, past. mr. 11, lasu mr. 296, nieuż. mr. 29; bud. mur. 3, drew. 22; las urządzony. Wś Zbrozki os. 16, mr. 30; wś Winniczki os. 10, mr. 186; wś Budy Zabroszkowskie os. 2, mr. 16.

Winniczka, rzeczka, w pow. winnickim, lewy dopływ Bohu. Zaczyna się powyżej wsi Pisarzówki, mija tę wś, Szczytki, Teneńki, futor Kajdaszychę i pod przedmieściem Winnicy Dubowiecką Słobódką ma ujście. X. M. O.

Winnicki, wś, pow. lwowski, 12 klm. na pld.-wsch. od Lwowa, 5 klm. na pld.-wsch. od Winnik (sąd pow. i urz. pocz.). Na pln. i pln.-wsch. leżą Czyszki, na pld.-wsch. Dmytrowice, na pld. Gańczary, na pld.-zach. Dawidów. Na zach. powstaje potok i płynie na wsch. do Kabanówki, dopł. Pełtwi. Zach. część obszaru leśnista (na zach. las Machnota i Brzezina, na pld.-zach. Zapole) Najw. wzn. na pln. 289 mt.

Własn. więk. ma roli or. 266, łąk i ogr. 76, past. 105, lasu 501 mr.; wł. mn. roli or. 351, łąk i ogr. 100, past. 15, lasu 1 mr. W r. 1880 było 88 dm., 431 mk. w gm. (a mianowicie 60 dm., 273 mk. we wsi, a 15 dm., 81 mk. w części „Cholchów“, 13 dm., 77 mk. w części Ludwin); 5 dm., 60 mk. na obsz. dwor. (446 rz.-kat., 25 gr.-kat., 20 izr.; wszyscy narodowości polskiej). Par. rz.-kat. w Winnikach, gr.-kat. w Dmytrowicach. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 725 złr. Na obszarze dwor. pałac z ogrodem i księgozbiorem. Wś ta zwała się dawniej „Małe Winniki“. W sierpniu 1352 r. zawięzła Kazimierz W. podczas pobytu we Lwowie rodzinie mielników i kupców Stecherów dawniejszy przywilej księcia Leona na tę wś nadany (ob. Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa, Lwów, 1844, str. 36). We Lwowie 1 list. 1378 r. daje Władysław Opolski Grzegorzowi Stecherowi, mieszczaninowi lwow., dziedzicowi Małych Winnik („Mały Wynik“), po drugiej stronie rzeki rozgraniczającej tę wieś, dla zaokrąglenia posiadłości jego, tyle gruntu, ile pięciu pługami zorać można, a to dla tego, żeby grunta jego ciągnęły się pasem „juxta jus theutonicum“ a nie kawałkami „juxta consuetudinem Ruthenorum“ (Zubrzycki, l. c., str. 46, i Liske, A. G. Z., t. III, str. 52). D. 1 lipca 1549 r. rozgraniczono dobra Czyszki, należące do franciszkanów lwowskich, od dóbr Dmytrowice i Winniczki, należących do Jana Pieczyhoskiego (Arch. Kraj. we Lwowie, T. t. 14, str. 393). W pierwszej połowie XIX w. należała wś do hr. Duninów Borkowskich. Widoki W. mieszczą się w zbiorze rycin Pawlikowskiego № 5520 do 5523 i w Muzeum Ossol. „Widoki Galicyi, № 22, 302. Czytaj także „Lwówianin“, 1840, str. 93. *Lu. Dz.*

Winniki, wś włośc., pow. płoński, gm. Mozdale, par. Ciekosyn, odl. 24 w. od Płońska, ma 6 dm., 64 mk., 120 mr. W r. 1827 było 5 dm., 34 mk.

Winniki 1.) al. *W. Szlacheckie*, wś, pow. drohobycki, 19 klm. na pln.-zach. od Drohobycza, 10 klm. na pln. od sądu pow. i urz. pocz. w Podbużu. Na pld. leży Uroż, na pld.-zach. Łukawica, na zach. Czerchowa, na pln. Mokrzan, (dwie ostatnie w pow. samborskim), na wsch. Nahujowice (w pow. drohobyckim). Zach. część obszaru przepływa Bystrzyca; wzdłuż granicy wsch. płynie Stupianka Wielka, prawy dopływ Bystrzycy, a środkiem obszaru Stupianka Mała, lewy dopływ Stupianki Wielkiej. Zabudowania wsi leżą na praw. brz. Bystrzycy. Nad Stupianką Wielką, na pln.-wsch., grupa domów „Mosty“. Najw. wzn. w lesistej pld.-wach. części wsi 360 mt. Własn. więk. ma roli or. 362, łąk i ogr. 75, past. 293, lasu 626 mr.; wł. mn. roli or. 509, łąk i ogr. 127, pastw. 69 mr. W r. 1880 było 124 dm., 625 mk. w gm.; 4 dm., 46 mk. na rz.-kat. w Dublanach, gr.-kat. w Mokrzanach.

W ogóle było 572 gr.-katol., 43 rz.-katol., 56 izrael.; 561 Rus., 110 Pol.). We wsi jest cerkiew p. wez. św. Kozmy i Damiana i szkoła etat. 1-klas. Tartak parowy o sile 15 koni, o 1 gatrze, 16 piłach zwyczajnych i jednej cyrkularnej, spotrzebowuje 3620 mt. kub. drzewa a produkuje 2400 mt. kub. desek i lat (Hołowkiewicz „Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi“, Lwów, 1877, str. 54). 2.) **W.**, ws, pow. lwowski, 8 klm. na płd.-wsch. od Lwowa, sąd pow. i urząd poczt. w miejscu. Na płn. leżą Lesienie i Podborce, na wsch. Mikłaszów i Podbereźce, na płd. Czyszki, na zach. Lwów. Przez płd.-zach. część obszaru a następnie wzdłuż granicy płd. płynie Maruńka, dopł. Kabanówki. Środkiem obszaru idzie gościniec lwowski-brodzki. Przy nim stoi fabryka tytoniu i leży kol. niem. Weinbergen (ob.), a na płd. od gościńca, w płd.-zach. stronie obszaru, ws Winniki. Na płn.-zach. leży las Żupan, na płd.-zach. Wielki las i góra Pryska (363 mt.). Środkową część wsch. obszaru zajmuje las Dąbrowa. Wł. więk. (fundacyi Głowińskiego) tu i w Weinbergen ma roli or. 16, łąk i ogr. 75, past. 28, lasu 1440 mr.; wł. mn. ma roli or. 1537, łąk i ogr. 575, past. 87, lasu 1 mr. W r. 1880 było w W. 374 dm., 2857 mk. w gm.; 4 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (1398 gr.-kat., 1090 rz.-kat., 239 izr., 153 innych wyzn.; 1469 Rus., 206 Pol., 1189 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. lwowski zamiejski. Do par. należą: Lesienie, Mikłaszów, Podbereźce, Unterbergau i Weinbergen. We wsi jest kościół murowany, wzniesiony w r. 1738 przez Maryannę z Potockich Tarłową, wojew. lubelską, erygowany na parafialny w r. 1766. Pod chórem, przy wejściu do kościoła, po prawej ręce, jest wmurowana tablicza marmurowa z napisem: „Tu leży serce Edwarda Bratkovskiego, podkomorzego Augusta III, króla polskiego i elektora saskiego, starosty a potem dziedzica mikłaszewickiego. Zmarł 1778 r.“. Na cmentarzu jest kaplica. Par. gr.-kat. w miejscu. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania Chr. P., szkoła etat. 4-klas., kasa poż. gm. z kapit. 4945 złr. We Lwowie dn. 2 stycznia 1418 r. rozstrzyga Iwan z Obychowa, kaszt. szremski, ststa generalny ruski, spór o W. między Waśkiem Mosenczyczem i Janem Berneczym na korzyść ostatniego (Liske, A. G. Z., t. IV, str. 93). We Lwowie dn. 12 marca 1459 r. poświadcza Hryczko z Pomorzan, woj. podolski i ststa trembowelski, że na mocy zapadłego wyroku wolno mieszkańcom wsi jego Winnik ciąć drzewo w lasach aż do Lwowa, a na odwrót mieszczanom i mieszkańcom Lwowa aż do wsi Winnik, dopóki nie nastąpi rozgraniczenie pomiędzy Lwowem a Winnikami (Liske, A. G. Z., t. VI, str. 45). W Lublinie d. 7 czerwca 1569 gani król Zygmunt August burmistrza i rajców lwowskich, że zabrali gwałtem Aleksandrowi Ła-

godowskiemu dobra jego w Winnikach i każe je zwrócić (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 41, str. 601). W tutejszym kościele znajduje się cudowny obraz Matki B. (podobizna M. B. Częstochowskiej), na płótnie malowany. Pierwotnie należał on do gospodarza Nikiel zwanego i wisiał zabrudzony w komorze. Lecz gdy spostrzeżono, że pot z siebie wydawał, p. Maryanna z Potockich Tarłowa wzięła go do kaplicy zamkowej, i nadała fundusz na kościół (w r. 1730), do którego wprowadzono obraz (Barącz, Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce, Lwów, 1891, str. 289). Około r. 1750 sufragana lwowski Samuel Głowiński zapisał W. sprowadzonym przez siebie do Lwowa pijarom. 3.) **W.**, ws, pow. sokalski, 20 klm. na zach. od Sokala, 12 klm. na płn. od sądu pow. i urz. pocz. w Bełzie. Na płn. leżą Chochłów i Liwce, na wsch. i płd. Rusin, na zach. Dłużniów. Przez wieś płynie rzeka Młynówka. W r. 1880 było 28 dm., 168 mk. w gm. (155 gr.-kat., 3 rz.-kat., 18 izr., wszyscy narod. ruskiej). Par. rz.-kat. w Wareżu, gr.-kat. w Dłużniowie. We wsi jest szkoła 1-klas. 4.) **W.**, przedmieście miasta Żółkwi. *Lu. Dz.*

Winnikowce, w dokum. *Vynnicovcze* (1530), *Winnikowcze* (1565), *Winnikowcze* (1559 r.), ws nad Zharkiem, dopł. Zharu, pow. lityński, okr. pol., st. pocz. i dr. żel. Serbinowce (o 17 w.), gm. Owsianiki, par. kat. Meżyrów, o 20 w. od Lityna, ma 156 dm., 781 mk., 1073 dzies. ziemi włośc. (z przysiołkami Stempową i Makarowem), 2126 dzies. dworskiej, 67 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z 1260 parafianami. Stara osada, nadana w 1530 r. wraz z innemi wsiami powiatu na utrzymanie zamku chmielnickiego. W 1565 r. królewszczyzna, do ststwa chmielnickiego należąca, płaci od 8 pługów, 1 koła dorocz.; w 1569 r. od 3 pługów, 1 koła młyńskiego; w 1578 r. od 10 pługów, 2 kół dorocz. po 12 gr., 10 rzemieśl po 4 gr. a w 1583 r. od 10 pługów, popa, 2 kół dorocz. po 12 gr. i 6 rzemieśl. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 171, 182, 227, 301). Obecnie należy do Stempowskich. *Dr. M.*

Winnogóra, dobra, ob. *Winnagóra*.

Winnohora, uroczysko, w pow. mozyrskim. Bierze tu początek rzeka Tryzna.

Winnówka al. *Nowołuczki*, ws, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 85 w. od Kobrynia, 230 dzies. ziemi włośc. (52 łąk i pastw., 9 nieuż.).

Winsdorf, *Wiensdorf*, 1406 *Wilhelmisdorf*, ws, pow. nissański, par. kat. Deutsch Wette, ew. Ziegenhals. W r. 1885 ws miała 478 ha, 59 dm., 279 mk. kat.

Wino, czesk. *Vino*, niem. *Weine*, ws na Szląsku austr., w pow. karniowskim (Jaegerndorf), obw. sąd. Osoblaha (Hotzenplotz), na płn.-wsch. od Albrecheic (Olbersdorf). W r. 1880 było 25 dm. i 169 mk. rz.-kat. Niemców. *W. H.*

Winogórska, garb bezleśny, ze wznies. 326 mt., 322, 257, nad doliną Lipy Gniłej, na płu. obszarze Tustani i Chorostkowa, w pow. stanisławowskim (Karta wojs., 9, XXXI).

Winograd, rzka, w pow. zwinogrodzkim i taraszczańskim, dopływ Tykicza Gniłego. Powstaje na obszarze mka Winogradu z połączenia kilku strumieni, z których jeden wytryska pod wsią Pawłówką, płynie w kierunku przeważnie płu., od praw. brzegu przyjmuje ruczaj Bosówkę i pod wsią Semenówką ma ujście.

Winograd, w dokum. *Winnogorodka*, mko u źródeł rzki t. n., pow. zwinogrodzki, na pograniczu pow. taraszczańskiego i humańskiego, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Winograd, o 40 w. na płu.-zach. od Zwinogrodki, przy drodze ze Stawiszcz do Zwinogrodki i gub. chersońskiej. Ma 265 dm., 2800 mk. (w 1863 r. 1619 mk. prawosł., 14 katol., 559 żydów), cerkiew paraf., zarząd gminy, cegielnię, targi tygodniowe. Cerkiew drewniana, p. w. św. Trójcy, uposażona jest 90 dzies. ziemi; niewiadomej erekcyi. Do par. należy wś Tolste Rogi (o 1 $\frac{1}{2}$ w.). Poprzednio był tu zarząd klucza zwinogrodzkiego dóbr hr. Branickich, obejmującego 5294 dusz rewiz. i 26344 dzies. ziemi w pow. zwinogrodzkim i kilka wsi w pow. taraszczańskim. Pomiędzy mieszkańcami wiele dawnej szlachty polskiej wyznania prawosławnego. Na obszarze mka dawna mogiła, zwana Bakunową, pod którą, wedle podania, został pogrzebany kozak Bakun, zabity z całą rodziną przez Tatarów. Własność poprzednio hr. Branickich, obecnie sprzedana minist. apanaży (udziół). Gmina dzieli się na 7 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 7 miejscowości, mających 2403 dm., 13194 mk., 17558 dzies. (9066 włośc., 337 cerkiewnej, 8155 należącej do apanaży). J. Krz.

Winogradna niwa, uroczysko, ob. *Winogradowa niwa*.

Winogradne, uroczysko na gruntach wsi Hrebienie (Grzebienie), w pow. kijowskim. Otoczone wałami, z gęstym lasem i sadami. Podług podania przebywali tu niegdyś rozbójnicy, napadający na statki płynące po Dnieprze.

Winogradnoje, ostrów na Dnieprze, ob. *Ostrów 13*).

Winogradowa al. Winogradna niwa (w dok. z XVIII w.), uroczysko na gruntach monasteru Meżyhorskiego (ob. t. VI, 270), między Meżyhorjem a Piotrowcami.

Winogrady al. Żarnoski, wś nad pot. Peresłówką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonopol (o 20 w.), okr. wiejski i dobra, Czerwińskich, Peresłówką, o 26 w. od Dziańy, 9 dm., 88 mk. prawosł. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.).

Winogród 1.) al. Winograd, W. Polny, wś, pow. kołomyjski, 21 klm. na płu.-wsch. od Kołomyi, 5 klm. na płu. od Gwoździa (sąd pow. i urz. pocz.). Na płu. leży Ostrowiec, na płu.-

wsch. Rochynia, na wsch. Chwaliboga, na płu. Ostapkowce i Czechowa, na zach. Pruchniszcze i Rosochacz. Płu.-zach. część wsi przepływa Czerniawa, dopł. Prutu, płynąca na płu. do Ostapkowiec. Zabudowania wsi leżą na lew. jej brzegu. Wł. więk. ma roli or. 969, łąk i ogr. 144, past. 1 mr.; wł. mn. roli or. 943, łąk i ogr. 117, past. 55 mr. W r. 1880 było 316 dm., 1530 mk. w gm.; 8 dm., 31 mk. na obsz. dwor. (na fol.: Baltazarówka i Leonówka); gr.-kat. 1274, obrz. rz.-kat. 193, izr. 90, innych wyzn. 4; Rus. 1345, Pol. 126, Niem. 90. Par. rz.-katol. w Gwoźdźcu, gr.-kat. w miejscu, dek. zukowski. Do parafii należą: Ostrowiec i Chwaliboga. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1680 złr. 2.) **W. al. Winograd**, wś, pow. tłumacki, 25 klm. na płu.-zach. od Tłumacza, 21 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Tyśmienicy, 7 klm. na zach. od urz. pocz. w Ottynii. Na płu. leży Ładzkie, na płu.-wsch. Worona, na płu. Strupków, Hawryłówka i Weleśnica, na zach. Kamienna (4 ostatnie w pow. nadworniańskim). Płu.-zach. część wsi przepływa Worona; środkiem obszaru płynie Weleśnica, dopł. Worony, a część wsch. obszaru przepływa Stebnik, dopł. Weleśnicy. Zabudowania wsi leżą w dolinie Weleśnicy. Płu.-zach. i płu.-wsch. część obszaru lesista. Wzn. w środku obszaru 322 mt. Włas. więk. ma roli or. 211, łąk i ogr. 728, past. 283, lasu 305 mr.; wł. mn. roli or. 864, łąk i ogr. 340, past. 287, lasu 3 mr. W r. 1880 było 193 dm., 1039 mk. w gm., 5 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (1011 gr.-kat., 2 rz.-kat., 36 izr., 6 innych wyzn.; 1008 Rus., 45 Pol.). Par. rz.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w miejscu, dek. tyśmienicki. Do par. należy Weleśnica. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła 1-klas. Lu. Dz.

Winogród, czesk. *Vinohrad*, niem. *Winohrad*, wś na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, obw. sąd. frydeckim. W r. 1880 było 24 dm. i 163 mk. rz.-kat., Czechów. W. tworzy dopiero z wsiami Rzepiszczce i Rakowiec jedną gminę.

Winohożka, ruczaj, w pow. orszańskim, dopływ jez. Rutowiecz al. Nikulińskie.

Winokurnia, wś, pow. bractawski, o 2 w. od Szpikowa, 5 w. od st. pocz. i dr. żel. Rachny, 32 w. od Bractawia, ma 41 dm., 227 mk.; wraz z Hutą i Lewkowcami 1461 dzies. ziemi włośc. Stanowi przysiółek Szpikowa (ob.). Porów. też *Gorzelnia 1*).

Winoly, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 72 w. od Szawel.

Winosady, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 21 w. od Nowoaleksandrowska. Piotrowiczowie mają tu 70 dzies. (16 lasu, 2 nieuż.).

Winowno, wś i os. leś., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki, leży na lewo od drogi z Koziegłów do Siewierza. Wś ma 67 dm.,

585 mk., 977 mr.; os. leś. 1 dm., 6 mk., 15 mr. Należy do leśnictwa rządowego Olsztyn. Os. karcz. ma 6 mr. W 1827 r. było 41 dm., 254 mk. Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1443 wś Winowo wchodziła w skład księstwa siewierskiego, nabytego dla biskupstwa krakowskiego (Pawiński, Małop., 452). W połowie XV w. wś W., w par. Siewierz, własność Jana Koziegłowskiego, miała 7 łan. km., 2 sołtysie, z których dziesięcinę dawano kościołowi w Pszczynie (Długosz, L. B., II, str. 193).

Winoź, mylnie *Winoża* i *Winoże*, wś nad rz. Ładawą, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. i par. kat. Łuczyniec, gm. Kotużany, sąd Jaryszków, st. pocz. Równo (o 17 w.), st. dr. żel. Żmerynka (o 47 w.), odl. o 33 w. od Mohyłowia, ma 151 dm., 1256 mk. (20 jednodworców), 1095 dzies. ziemi włóc., 1381 dworskiej, 33 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1854 r., z 979 parafianami, kaplicę katol. Grunt miejscami pagórkowaty i skalisty, kopalnie wapienia i piaskowca, łomy kamienia młyńskiego. Własność niegdyś Dzierzków, Bienkiewiczów, dziś gien. Zejme.

Winprogie, ob. *Winrogie*.

Winrogie, u Buszyńskiego *Winprogie*, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Ławkowo, o 73 w. od Rossień.

Winrunki, wś i dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 49 w. od Szawel.

Winschendorf, ob. *Słowińska Wieś*.

Winsznki, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 63 w. od Rossień.

Winteliszki 1.) w spisie urzęd. *Wintelszki*, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 15 w. od Telsz, własność Siniawskich, ma 422 dzies. (26 lasu, 23 nieuż.). 2.) **W. Girkontyszki**, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, własność Rodowiczów, ma 75 dzies. (1 lasu, 15 nieuż.). 3.) **W. Juszk**, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, własność Monstwiłłów, 32 dzies. (2 nieuż.).

Winterhaagen, ob. *Witrowno*.

Wintersdorf, ob. *Przechówko*.

Winterseifenfluss, rzeczka, w pow. lwowskim na Szląsku, ob. *Liebethal* 1) (t. V, 121).

Wintołazy, ob. *Wentolazy*.

Winujnie, dobra, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 101 w. od Wilkomierz.

Winupie, dwór nad Niewiażą, pow. poniewiecki, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieża, w 1859 r. 12 mk., młyn i gorzelnia.

Winzenberg, 1282 *Vincemeritz*, 1315 *Wintmeritz*, 1372 *Wyntmericz*, podobno *Wincemierzyce*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. w miejscu, ew. Grotków. W r. 1885 dobra miała 519 ha, 9 dm., 118 mk. (5 ew.); wś 630 ha, 106 dm., 692 mk. (5 ew.). Kościół par. katolicki.

Winzewsie, wś, pow. kowieński, w 1 okr.

pol., gm. Wilkija. Szlachcie Świlczewski ma tu 23¹/₂ dzies. (1 nieuż., ¹/₂ lasu).

Winzig, 1285 r. *Winczk*, miasto, w pow. wołowskim, położone na wyniosłości, ma 1204 ha obszaru (704 roli, 106 łak, 324 lasu), 271 dm., 590 gospodarstw, 2397 mk. (380 kat., 52 żyd.), posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę ewang., szpital, urząd miejski, stajnie królewskie. Miasto jeszcze w 1840 r. było otoczone z trzech stron murem, rozebrany jedynie od zachodu, miało trzy bramy: głogowską, wąsowską (Herrnstadt) i wołowską. Ludność trudni się rzemiosłami i uprawą roli, tudzież plantacjami tytoniu. Przemysław, ks. na Ścinawie, nadał osadzie r. 1285 prawo miejskie niemieckie, takie jakie miała Ścinawa. Król Władysław czeski nadał r. 1512 herb i jarmark na św. Trójcę. Fryderyk, ks. na Brzegu i Lignicy, nadał r. 1533 przywilej na handel solą i zbożem. Husyci zniszczyli osadę r. 1432, Kroaci 1633, Szwedzi 1642 a pożary w 1514, 1717 i 1773 r.

Winzytowo, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wieksznie, własność Rymgajłów, ma 72 dzies. (4 lasu, 18 nieuż.).

Wiodziec, dobra, własność dawniej kościoła par. w miasteczku Obolce (ob. *Mieleszkowice*), jestto dzisiejsza wś *Wiadziec* (ob.).

Wioliszki, wś, pow. poniewiecki, w 4 okr. pol., gm. Czypiany. Włosc. Wikswo ma tu 140 dzies. (3 lasu, 3 nieuż.).

Wioly (w spisie z 1886 r. *Wioist*) wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 4 w. od Szawel, 7 dm., 73 mk.

Wionek, wzgórze bezleśne (361 mt.), ze względem wzn. 70 mt., na obszarze Balina, w pow. chrzanowskim, pod 37° 2' wsch. dł., 50° 10' płn. szer. (Karta wojs., 5, XXI).

Wiorek al. *Wirek*, wś gospod., pow. poznański (wschodni), st. dr. żel. i poczta w Starołęce, szkoła katol. w miejscu, par. w Głuszynie, sąd w Poznaniu. Ma 29 dm., obszaru 352 ha, 232 mk. (231 kat.). R. 1296 Jan, biskup poznański, na prośbę Mikołaja, wojew. kalisz., ustanawiając kolegiatę w Głuszynie, przekazał jej połowę W. z dziesięciną. W ostatnich czasach wchodził W. w skład domeny rząd. Swarzędz. *W. Ł.*

Wiory 1.) os. leś., pow. słupecki, gm. i par. Grodziec, odl. od Słupcy 35 w. Ob. *Grodziec* 2). 2.) **W.**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Waśniów, odl. od Opatowa 26 w., ma 7 dm., 50 mk., 132 mr. W 1827 r. było 5 dm., 40 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Krzynki (Krynki), miała łany km., 2 karczmy z rolą, młyn z rolą, od których dziesięciny, wartości 6 grz., pobierał biskup krakowski (Długosz, L. B., II, 486). 3.) **W.**, os. młyn., pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów, odl. od Opatowa 14 w., ma 1 dm., 6 mk., 26 mr. dwors. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Wiosennica, rzeka, ob. *Wessnitz*.

Włoska 1.) wś, pow. sokołowski, gm. i par.

Jabłonna, ma 30 dm., 332 mk., 1015 mr. W 1827 r. było 20 dm., 173 mk. Wchodziła w skład dóbr Dzierzby. 2.) **W.**, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. 3.) **W. Książę**, wś, pow. łaski, ma 133 mr. Ob. *Książę Wioska*. 4.) **W. Nowa**, wś, pow. będziński, gm. Pinczyce, ma 14 dm., 92 mk., 150 mr. włosc. 5.) **W. Radzymińska**, pow. radzyński, gm. i par. Radzymin.

Wioska, wś i zaśc. nad bezim. strugą, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 30 w. od Słucka, ma 34 osad; za poddaństwa własność Proszyńskich. *A. Jel.*

Wioska, osada nie istniejąca obecnie, na obszarze dzisiejszego pow. wadowickiego. Według reg. pob. pow. szląskiego z r. 1581 wś Wioska w par. Marcy-Poreba (Poremba Markowa), własność Palczowskiego, miała 6 półtan. km., 1 zagr. z rolą, 1 kom. bez bydła (Pawinski, Małop., 102).

Wioska, niem. *Wiosker See*, jezioro, w pow. babimoskim, na płu. Wolsztyna. Długości ma 3 klm. a 300 mt. szerokości, leży wśród lasów. Płu.-zach. odnoga jeziora zwie się Brajec. Rzeczka Dajca wpada do jeziora na wysokości Holendrów Blumskich a wypływa dwoma korytami na zach. od Barłożny. Obraca młyn Ruchocin i uchodzi do Obry. *W. Ł.*

Wioska 1.) al. *Suchodębina*, niem. *Wioske*, wś, pow. babimoski, okr. komis. Rakoniewice, st. kol. w Grodzisku (Graetz), poczta w Jabłonie (Jablone), szkoła katol. w miejscu, par. w Gninie, sąd w Wolsztynie. Ma 67 dm., obszaru 507 ha, 618 mk. (398 katol.). 2.) **W.** al. *Stara Jabłonna*, wś rycerska, tamże, obszaru 1443 ha, czysty dochód gruntowy 4131 mrk. Plantacje chmielu, gorzelnia, 8 dm., 106 mk. (86 katol.). Była w rękę Mielęckich. Por. *Jabłonna*. Przy wsi leżą holendry zw. *Sucha Dębina* (ob).

Wioska Nowa 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Domejków Sitce (o 4 w.), o 73 w. od Wilejki, 20 dm., 157 mk. (w 1865 r. 61 dusz rewiz.), wiatrak. 2.) **W. Nowa**, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, o 119 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wioska, niem. *Wioske*, wś i kolonia, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. W r. 1885 wś miała 113 ha, 26 dm., 245 mk. (85 kat.); kolonia 240 ha, 34 dm., 254 mk. (139 kat.).

Wioske (niem.), ob. *Jabłonna* i *Wioska*.

Wiosker Hauland, ob. *Sucha Dębina*.

Wiosło 1.) *Wielkie* i *Małe*, według Kętrż. *Wiosła*, niem. *Gr.* i *Kl. Wessel*, dwie wsi na lew. brzegu Wisły, stanowiące razem jedną gminę, pow. kwidziński, st. pocz. Mała Karczma, st. kol. Czerwińsk, paraf. kat. Pieniążkowo, 17 ha (7 roli or., 5 lasu). W 1885 r. było w pierwszej wsi 14 dm., 135 mk., w drugiej 11 dm., 74 mk. 2.) **W.**, niem. *Blankenburg* al. *Wessel*, leśnictwo, tamże, 1 dm., 4 mk. Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że wś tutejsza nieda-

wała mesznego tylko kolendowe (str. 198). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wlicza tu 44 mk. kat. i 31 ew. (str. 15). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest jako wś rybacka, z karczmą, o 17 dymach (str. 250). *Ks. Fr.*

Wiosna, wś, pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 11 w., ma 23 dm., 117 mk., 131 mr. W 1827 r. było 7 dm., 53 mk.

Wiosna, huby, w pow. średzkim, okr. komis. Środa, st. kol. w Orzechowie, poczta w Pięczkowie (Pientschkowo), sąd w Środzie, szkoła kat. w Murzynowie Borowem, par. w Winnej Górze; 7 dm., 35 mk. 2.) **W. Wielka** i *Mała*, dwie łąki w leśnictwie miłosławskim, w pow. wrzesińskim. *W. Ł.*

Wiosny Strzemieczne, ob. *Strzemieczne* 5).

Wiosł, ob. *Wiosły*.

Wiosły, dziś *Wietły* (ob.), wś, w pow. kowelskim, istniała r. 1628. Ob. *Ratno* (t. IX, 542).

Wiośle, wś i folw., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża.

Wipper, rzeka, ob. *Wieprz*.

Wippersberg, wzgórze lesiste, na Szlasku austr., po praw. stronie pot. Barbara, pod 36° 38' wsch. dług., 40° 46' płu. szer., w pow. bielskim (Karta woj., 6, XX).

Wippich, wyb. do Górnych Buszków, pow. kartuski, st. p. Stegwałd, par. kat. Dolne Prągowo; 3 dm., 38 mk.

Wiplarsdorf (niem.), ob. *Labutowo*.

Wipsanow (dok.), ob. *Mszanowo*.

Wipynke, ob. *Wyping*.

Wir, w XVI w. *Wyr*, wś i fol. nad rzeką Węzownicą, pow. radomski, gm. Potworów, paraf. Wrzos, odl. od Radomia o 28 w., ma 28 dm., 103 mk. W 1827 r. było 23 dm., 156 mk. W r. 1888 fol. Wir z nomenklaturą Wirówek rozl. mr. 1507: gr. or. i ogr. mr. 713, łąk mr. 148, past. mr. 58, lasu mr. 553, nieuż. mr. 35; bud. mur. 7, drew. 13; płodozm. 4, 5 i 15-to pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 14, mr. 132. Na początku XVI w. cała wś ze wszystkich ról dawała dziesięcinę, wartości do 14 grzyw., plebanowi we Wrzosie, za konopną płacono po 2 gr. z lanu (Łaski, L. B., I, 684).

Wir, jezioro, w pow. rohaczewskim, w dobrach Czereja; rocznie poławia się około 37 pudów ryb.

Wir Zamglaj, rzeka, w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Soży (lew. dopł. Dniepru), wypływa z błota Zamglaj i ma ujście poniżej wsi Kolasiszczce. Wraz z dopływami odlewa 5 stawów.

Wira, os., pow. sieradzki, par. Wojków. W nowszych spisach nie podana. W 1827 r. było 2 dm., 31 mk.

Wira, rzeczka, w pow. sumskim, ob. *Wiry*.

Wira, wś, pow. rówieński, ob. *Wiry*.

Wiracieje, wś, pow. dzisieński, w 4 okr.

pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Chrapowickich, Prozoroki (o 7 w.), 3 dusze rewiz. Porów. *Werecieje*.

Wiranda al. *Wyranda*, rzeczka, w pow. władysławowskim.

Wiranden, ob. *Wyrandy*.

Wirawa, potok, lewy dopł. Laborecy, wypływa na obszarze Węgier, w hr. ziemnieńskim, z pod Magóry, płynie przez Virawę, granicą Zburski Białej, Vilagu i Zburskiego, Zbrojny i Humenego, Zburski i Rokitowa, przez Jablonę Sloveńską, Koskowce i w Hankovcach uchodzi do Laborecy. Bieg przeważnie śród bezleśnych pagórków, oddziela dwa znaczniejsze pasemka: Magórę, ze szczytem Cereniny (672 mt.), od Bila hora (Białej góry), wzn. 366 mt. Ujście na wysokości 182 mt. (Karta woj., 9, XXVI). Por. *Magóra* 42).

Wirbale, *Wirbały wś*, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 62 w. od Telsz.

Wirbaliszki, *wś*, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyski, odl. od Maryampola 55 w., ma 20 dm., 189 mk.

Wirbaliszki, *zmujdz. Wirbaliszkes, wś* skarbowa nad Ławeną, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Wirbaliszki, st. pocz. Kupiszki, st. dr. żel. Sławianiszki (o 14 w.), o 88 w. od Wilkomierza, miała 28 dm., 314 mk., zarząd gminy, śpichlerz wiejski, szkołę, dom modlitwy żydowski. Gmina, położona w pñ. części powiatu, otoczona od zach., pñ. i wschodu gm. pow. nowoaleksandrowskiego Ponedel, graniczy od pñd. z gm. Kupiszki i Pupany, obejmuje 31 miejscowości, mających 650 dm. włośc. (obok 15 należących do osób innych stanów), 3640 mk. włośc., uwłaszczonych na 7365 dzies.

Wirballen 1.) *wś*, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallingken. 2.) **W.** al. *Wirbeln, wś*, pow. stołupiański, st. p. Trakehnen.

Wirballen, ob. *Wierzbolów*.

Wirbały, *wś*, pow. kowieński, w 4 okr. pol.

Wirbel al. *Wirbin*, jezioro, w pow. reszelskim, pod Reszlem. Ob. *Lipowo* 5.).

Wirbeln 1.) *wś*, pow. wystrucki, st. pocz. Norkitten. 2.) **W.**, ob. *Wirballen*.

Wirbelthal, kol, pow. toruński, st. p. Otłoczyn; gm. Nowa Grabia; 1868 r. 10 dm., 71 mk., 70 kat., 1 ew.

Wirben Gross i *Klein*, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. talszeński, par. zabelńska (Kurlandya). Do dóbr należy folw. Rinkuln.

Wirbesztis, jezioro, ob. *Pojurgiszki*.

Wirbinia, fol., pow. poniebieski, w 3 okr. pol., o 27 w. od Poniewieża.

Wirbitz, pow. wrocławski, ob. *Schlanz*.

Wirbitz, ob. *Wierzbie*.

Wirblauken, *wś*, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Wirblewyszczyna, *zaśc. włośc.*, pow. świę-

ciański, w 3 okr. pol., o 21 w. od Święcian, 2 dm., 17 mk. katol.

Wirboły, *wś*, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 20 w. od Wilkomierza

Wirbuszka, *Wierbuszka, zaśc.*, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagola (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Dukszty, 2 dusze rewiz.

Wircawa, ob. *Wirczówka*.

Virchenzin (niem.), ob. *Wierzchucino*.

Wirchomla, ob. *Wierchomla*.

Wirchów (w dokum.), ob. *Wierzchów* 2.)

Virchow-See (niem.), *Wierzchowe*, jezioro w Pomeranii, z którego wypływa rzeka Gwda (Kuddow), prawy dopł. Noteci.

Virchuge (dok. r. 1290), jezioro pod Piechowicami, pow. kościerski. R. 1290 nadaje to jezioro wraz z innymi ks. Mestwin wojewodzie Miłkołajowi z Kalisza (ob. Perlbach, P. U. B., str. 422). *Ks. Fr.*

Wirchuje (w dok. z r. 1210), miejscowość pod Przemętą. *W. Ł.*

Wircliszki, *wś*, pow. maryampolski, paraf. Gryszakubada. Nie podana w nowszych spisach. W 1827 r. miała 7 dm., 47 mk.

Wirców, *Wircawa*, ob. *Wuerzau* i *Wirczówka*.

Wirczówka al. *Wircawa*, niem. *Wuerzau*, rzeczka, w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, lewy dopływ rz. Aa. Bierze początek na zachód od mka Poszwityń i ma ujście w par. mitawskiej, o 1 w. powyżej ujścia Płatony. Długa 7 mil. Przybiera strumień: Awdruwis al. Audrupis (od lew. brzegu), Ellei i Audrau.

Wirzelewo (w dok. z r. 1349), strumyk pod Chrzastowem, w okolicy Gniewkowa na Kujawach.

Wirzieliszki, *zaśc.*, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 7 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Preny, 7 dusz rewiz.

Wirek al. *Wirok*, rzeka a właściwie lewe ramię Styru, odłączone w pow. łuckim pod wsią Mouczyce, które dalej płynie już w pow. pińskim koło wsi Borowe, Pierekłje (gmina Wola-KucHECKA), Rzeczyca (gmina Moroczna) i o 3 w. przed wsią Prywitowicze łączy się z korytem głównym. Długość przeszło 4 mile; ma dużo rozgałęzień. *A. Jel.*

Wirgalas al. *Wirgalle*, wyspa na Niemnie, naprzeciw ujścia Niewiaży, na której Kiejstut w 1362 r. zbudował warownię Nowe Kowno (Gotteswerder). Ob. *Szylele* 2).

Wirgen, dobra prywatne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Klein Wirgen.

Wirgijówka, wioska, pow. braclawski, należy do klucza niemirowskiego, dawniej hr. Potockich, dziś ks. Szczerbatowej. Stanowi właściwie przysiółek wsi Kowalówki (ob.),

Wirginahl, łotew. *Wehrgale*, dobra prywa-

tne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbaska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Osche-necken.

Wirginia, ws włośc., pow. płocki, gm. Bielino, par. Słupno, odl. 7 w. od Płocka, ma 20 dm., 130 mk., 240 mr.

Wirginki, fol., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Stawiszyn, odl. od Kalisza 18 w., ma 2 dm., 28 mk. Dobra W., oddzielone w r. 1879 od dóbr Długa Wieś al. Stawiszyn, składają się z fol.: Wirginki i Pólko, rozl. mr. 925; fol. W. gr. or. i ogr. mr. 613, nieuź. mr. 24; bud. mur. 10; płodozm. 12-pol.; fol. Pólko gr. or. i ogr. mr. 180, łąk mr. 61, pastw. mr. 37, nieuź. mr. 10; płodozm. 12-pol.; bud. mur. 2.

Wirgojnie, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 17 w. od Rossień; własność dawniej Bohdanowiczów, obecnie Adama Konarskiego, mają 513 dzies. (35 lasu, 10 nieuź.).

Wiridiana, fol., pow. chodzieski, okr. komis. Budzyń, st. kol. i poczta tamże, paraf. i sąd w Chodzieżu, 1 dm., 24 mk.

Wirigaist, jezioro, w pow. selburskim, par. dyneburskiej (Kurlandya). Długie do 2 w., szerokie 1 w.

Wirikiwski potok, prawy dopływ Jabłonki (lew. dopł. Stryja), wypływa z pod grzbietu ze szczytem 868 mt. wzn., w Jabłonce Niżnej, pow. turczańskim. Długi do 4 klm. (Karta woj., 9, XXVIII).

Wirik al. *Wirok*, inna nazwa wsi Wierzeh, w pow. prądnickim.

Wirkesmujza (lotew.), ob. *Heiden*.

Wirki 1.) al. *Wirkie*, dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 58 w. od Rossień, własność Bitowtów, 35 dzies. (1 lasu, 6 nieuź.). 2.) **W.**, ws, pow. sieński, gm. Lisiczyn, ma 10 dm., 29 mk.

Wirki, rzeczka, w pow. łuckim, lewy dopływ Horynia (praw. dopł. Prypeci). Bierze początek pod Majdanem Wirki, płynie na Romejki, Swarzyn, Horodziec, po za którym ma ujście.

Wirki, ws gospod., pow. poznański (zachodni), okr. komis. i poczta Komorniki, st. kolei Żabikowo, par. i szkoła kat. w Wirach, sąd w Poznaniu; 15 dm., 133 mk.

Wirkienie 1.) folw., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 66 w. od Wiłkomierza. 2.) **W.**, folw., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 49 w. od Wiłkomierza.

Wirkieten, ob. *Jon-Drucken*.

Wirkiniki, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski, Sznipiele, 37 dusz rewiz.

Wirkno, wybud., pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde.

Wirko, pow. przemyski, ob. *Hurko*.

Wirkowo 1.) ws nad bezim. bagnistym dopł. Berezyny, pow. bobrujski, w gm. i par. praw.

Świsłocz, o 49 w. od Bobrujska, ma 42 osad, cerkiewkę filjalną p. w. Narodzenia N. M. P. 2.) **W.** al. *Wirków*, zaśc. nad odnogami rz. Łoszy, lew. dopł. Niemna, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, gm. Słoboda-Pereszowska, o 98 w. od Ihumienia; miejscowość lesista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wirkowice, ws i folw., pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Stary Zamość. Folw. W. wchodzi w skład klucza Nielisz, dóbr ordynacyi Zamojskich. W 1827 r. było 100 dm., 674 mk.

Wirkszurpie, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Szuszwy.

Wirksztys, u Korejwy *Wirksztys*, jezioro, w pow. święciańskim, pod mkiem Daugieliszki.

Wirkukalnis, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 32 w. od Rossień.

Wirkumujza (lotew.), ob. *Firkshof*.

Wirkutt-Matz-Jon al. *Wirkieten*, ws, pow. szyłokarczemski, st. p. Kukoreiten.

Wirkuten al. *Picturn Goerge*, ws, pow. klajpedzki, st. p. Memel.

Wirlandya, *Wirlandzki powiat*, niem. *Wierland*, estoń. *Wirro-Ma*, powiat, w gub. estońskiej, ob. *Wesenberski powiat*.

Wirłowicze, ws nad Wołmą, pow. miński, w 3 okr. pol. kajdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 27 w. od Kajdanowa a 50 w. od Mińska, ma 7 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe, żytnie, łąki dobre. *A. Jel.*

Wirnia 1.) *Czarna*, ws, pow. robaczewski, gm. Rudnia Stara (o 13 w.), ma 79 dm., 475 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **W.** *Ługowa*, ws, tamże, ma 41 dm., 378 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy śpichlerz gminny.

Wironie, ws, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki; włośc. Senwajglisowie mają tu 80 dzies. (13 lasu, 2 nieuź.).

Wirostoki al. *Wyrostoki*, szczyt (884 mt.), wznosi się ponad lasy na granicy Mihowa i Smolnika (pow. sanockiego i liskiego). Stoki jego rozwinięte przez prawe dopływy Osławy. Leży pod 49° 16' płn. szer. i 39° 50' wsch. dłuż. (Karta wojs., 8, XXVI).

Wirotejski, zaśc., pow. orszański, gm. Wyszokie, ma 8 dm., 46 mk., z których 3 zajmuje się wyrobem wozów, sań i t. p.

Wirów, pow. sokołowski, ob. *Wierów*.

Wirowa al. *Wyrowa*, rzeczka, lewy dopływ Tanwi; ob. *Netecza*, por. *Lubliniec Nowy*.

Wirowa, ws, pow. bychowski, gm. Propojask (o 3 w.), ma 57 dm., 221 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wirówek, os., pow. radomski, gm. Potworów, par. Wrzos, odl. od Radomia 34 w., ma 1 dm., 2 mr. dwors. Ob. *Wir*.

Wirowen (niem.), ob. *Wyrówno*.

Wirówka, ruczaj, w pow. bychowskim, gm. Propojask, wpływa w błota Czysta Łuża.

Wirówka, wś, pow. klimowicki, gm. Moszewo, ma 52 dm., 366 mk.

Wirowka, wś nad rzeką Kukołką; pow. konotopski gub. czernihowskiej, gm. Kraśne, 233 dm., 1405 mk., cerkiew paraf., dwa młyny wodne, 2 cegielnie.

Wirowła, pohost, pow. horodecki, w 3 okr. pol., gm. Wirowła (o 22 w. od Horodka), zarząd gminy, cerkiew paraf., szkoła. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Obol, od płn.-wsch. z gm. Starzyny i Beskatowa, od pld. z gm. Potasznia, od zach. z gm. Sieliszczce, obejmuje 91 miejscowości, mających 640 dm. włośc. (obok 7 należących do innych stanów), 4997 mk. włościan, uwłaszczonych na 9104 dzies. ziemi.

Wirowska Buda, wś, pow. mściślowski, gm. Bochota, ma 15 dm., 58 mk.

Wirpen, folw. dóbr prywat. Pormasaten, w okr. i pow. hazenpockim, par. gramzdeńska (Kurlandya).

Wirpile, *Wirpily*, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, własność Rodowiczów, ma 178 dzies. (16 nieuż.).

Wirr-Grab, struga wpadająca do Pregli w samym Królewc.

Wirwitz al. *Wuerbitz*, zapewne *Wierzbice*, 1339 *Wirbicz*, 1380 *Wirbitz*, r. 1453 *Gross Wuerbitz*, 1534 *Wirbitz*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. ew. Rankau, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 377 ha, 11 dm., 250 mk. (60 kat.); wś miała 675 ha, 93 dm., 666 mk. (118 kat.). Kościół par. katol. i dwie szkoły.

Wirry, wybud., pow. szczycieński, st. poczt. Friedrichsfelde.

Wirshkowitz (niem.), ob. *Wierschowice*.

Wirsho, jezioro, w pow. chojnickim, ob. *Orlik*.

Wirschup-Lujehl, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallingken.

Wirsikken, folw. dóbr prywat. Suhrs, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya).

Wirsing, kolonia pod miastem Krotoszynem.

Wirsitzen, folw. dóbr prywat. Ruhenthal, w okręgu mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Wirszitz, ob. *Wyrzysko*.

Wirsztyts, ob. *Wirksztyts*.

Wirsuie, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol.

Wirsoka (*Wersoka* ?), potok, w pow. trockim, przepływa pod wsią Jurkiance.

Wirseningken, wś, pow. wystrucki, st. p. Pellingenken.

Wirszkuniany czy *Wirzkupiany*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Kwietki, o 120 w. od Nowoaleksandrowska.

Wirszowice, *Vrszowice*, *Wrschowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sąd. opawskim, na pld. od Opawy. W r. 1880 było 63 dm. i 526

mk. rz.-kat., Czechów. W. należą do par. Raduń. Szkoła ludowa w miejscu. W r. 1885 było tu 8 osób zajmujących się handlem i przemysłem i 1 młyn. W. H.

Wirszówka, *Wirszawka*, rzeczka, w pow. oszmiańskim, dopływ Isłoczy (lew. dopł. Berezyny).

Wirszożygle al. *Werszoizygle*, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń Pożajście, odl. od Maryampola 57 w., ma 23 dm., 148 mk.

Wirszuły, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 9 w.), okr. wiejski i dobra, Wołłowiczów, Izabelin, o 36 w. od Wilna, 3 dm., 50 mk. katol. (10 dusz rewiz.).

Wirszupie, wś włośc. nad pot. Ringa, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 5 w.), okr. wiejski Izabelin, o 29 w. od Święcian, 5 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.).

Wirszuradówka al. *Wierszeradówka*, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Merecz (o 10 w.), okr. wiejski Radówka, 5 dusz rewiz.

Wirszyle, *Wirszylły*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska.

Wirszyliszki, dwór, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Erzwitek, o 40 w. od Rossien, własność Dowiatów, ma 135 dzies.

Wirszylłowska Suderwa, pow. wileński, ob. *Suderwa* 3) i *Zameczek*.

Wirszylły, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 52 w. od Telsz.

Wirtele, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki. Mackiewiczowie mają 30 dzies. (1½ nieuż.).

Wirtkallen, wś, pow. wystrucki, st. poczt. Berschkallen.

Wirtuki, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Lele, o 31 w. od Rossień.

Wirtukszna, jezioro, w pow. rzezyckim, w dobrach Prezma. Wypływa z niego rzeka t. n., uchodząca do Małty.

Wirtukszna, folw., pow. rzezycki, posiada zarząd gm. Rezentów, szkołkę gminną. Należy do dóbr Prezma, Pereświt-Sołtanów.

Wirtupie, wś, pow. rossieński, par. Lidowiany.

Wirty, niem. *Wirthy*, nadleśn. król., pow. starogardzki, 1¾ mili od Starogardu, par. kat. Zblewo, st. p. Borzechowo, 7218 ha (159 roli orn., 25 łąk, 6248 lasu). Na jego obszarze jest 9 osad leśnych, które r. 1885 liczyły 13 dm., 15 dym. i 95 mk. (23 kat., 72 ew.). Kł. Fr.

Wiruliszki, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 7 w. od Kowna.

Wirusze, jezioro, w pow. wileńskim, pod wsią Janów.

Wirwita, rzeczka, w pow. szawelskim, lewy dopływ Wenty. Wypływa w pow. telszewskim

z jez. Birzule, leżącego między mkami Janopol, Powondenie i Wornie, przepływa pod mkami Janopol (dawniejsze Wirzuwiany, skąd W. niekiedy Wirzuwianką nazywają), Łukniki, Kownatów i Tryszki i ma ujście o 2 w. powyżej mka Wiek-sznie, w pobliżu dworu Kiegrzy. Przybiera od praw. brzegu Upinę, od lewego zaś Raszkięte, Potekłę, Bugienis i Tramesiadis. *J. Krz.*

Wiry 1.) wś i os. leś., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Lututów, odl. 16 w. od Wielunia, mają 9 dm., 79 mk. W 1827 r. było 5 dm., 25 mk. 2.) **W.**, pustka, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 26 w., ma 5 dm. Należy do Braszewic. 3.) **W.**, pow. koniński, gm. i par. Rzgów.

Wiry, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 40 w. od Kobrynia, 250¹/₂ dzies. ziemie włośc. (109 łąk i pastw., 13¹/₂ nieuż.).

Wiry al. *Wyry*, wś, pow. rówieński, okr. pol. Dąbrowica, gm. Wiry, par. praw. Kamienne (o 12 w.), o 28 w. od Berezno a 120 w. od Równego, ma 34 dm., 349 mk. Wraz z pobliskimi wsiami: Kamienne, Sieliszczko Małe, Babin i Lenczyn oraz kilku obok leżącymi rudniami należała dawniej do rodziny Babińskich. O W. wspomina się w połowie XVII w., gdy Piotr Babiński zapisuje dożywociem żonie swej Jadwidze Parysównie część Babina, Sieliszczka, Kamiennego i Wiry, lecz znowu w ugodzie zawartej w 1737 r., między Łukaszem i Franciszkiem Babińskimi, wymienione jako miejsce niesiedlone, bierze je Franciszek, który je znowu 5 lutego 1748 r. odstępował Kazimierzowi, podczasycowi kijowskiemu. Gmina, położona w płn.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od płn. z gub. miąską, od wschodu z gm. Kisarycze pow. owruckiego, od płd. z gm. Berezno, od zachodu przez rz. Stucz z gm. Niemowicze i z gm. Osowa pow. łuckiego, od płn.-zach. z gm. Lubikowicze. Obejmuje 23 miejscowości, mające 721 chat włośc. (obok 105 dm. należących do innych stanów), 5504 mk. włościan, uwłaszczonych na 12110 dzies. ziemi. *J. Krz.*

Wiry, wś nad rzeką t. n., pow. szumski gub. charkowskiej, gm. Wiry, o 31 w. od Szumska, ma 666 dm., 4210 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkołę, st. poczt., szpital, 6 sklepów, targi, 3 jarmarki, cegielnię.

Wiry, część wsi Młyny, w pow. jaworowskim.

Wiry 1.) w dok. *Wyry, Wiri, Wirowe, Wyr Theutonicum*, wś gospodarska, w pow. poznańskim (zachodnim), okr. komis. i poczta Komorniki, st. dr. żel. w Żabikowie, szkoła i kościół paraf. w miejscu, sąd w Poznaniu. Ma 52 dm., 469 ha, 499 mk. (477 katol., 6 żydów). Osada przy przewozie przez Wartę ma 1 dm., 8 mk. 2.) **W.**, wś rycerska, tamże, ma 498 ha (razem z Górą), przy czystym dochodzie 6400 mrk, 11 dm., 202 mk. (177 katol.). W r. 1357 zastawił W. Jakusz

z Rogalina Janowi, bisk. pozn. R. 1387 Sędko z Wścieklic prauje się o rozgraniczenie W. Kościół istniał tu przed r. 1510. Właścicielami W. byli podówczas Grodzińscy a w r. 1580 psoiadali je częściowo Ciświccy, Kunowscy i Potuliccy. Potem Zbijewscy i podobno Działyńscy. W. par. w dek. bukowski, ma 1392 dusz.

Wiry, wś, dawna własność klasztoru N. P. Maryi na Piasku we Wrocławiu, ob. *Wierau*.

Wiry, także *Wery*, niem. *Wirry*, 1415 *Wyre*, 1536 *Vyry*, 1649 i 1710 *Wery*, 1789 *Wehry*, dobra ryc., pow. świecki, st. p., kol. i par. kat. Drzycim, 2·2 klm. odl., 569 ha (448 roli orn., 28 łąk, 38 lasu); 1885 r. 9 dm., 17 dym., 111 mk., 77 kat., 34 ew. (folw. Grabowska Huta 1 dm., 2 mk.), cegielnia; hodowla bydła, świń i owiec. R. 1889 znaleziono tu przy wykopywaniu wielkich kamieni siekierkę kamienną, dobrze zachowaną. Według taryfy pobor. z r. 1648 płaci ztąd p. Piwnicki od karczmy i 4 ogrod. 2 fl. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 180). Sympla wynosiła r. 1682 i 1717 20 gr. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 wykazuje tu 3 włościan, którzy od każdej włóki dawali mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa (str. 71). R. 1676 było 40 mk. Według wizyty Szaniawskiego, z r. 1710 pobierał ztąd prob. drzycimski 2 kor. żyta i tyleż owsa (str. 261). R. 1773 różniano jeszcze 5 włók folw. i 6 wł. włościańskich; liczone też 20 dm. i 116 mk. W r. 1775 włóki włościańskie były już zamienione na folwarczne, których liczone 14; włościańskie posiadała, w liczbie 13, były zobowiązane do czynszu i tłoki. R. 1676 posiadał W. Michał Piwnicki; r. 1715 sprzedaje je Maciej Piwnicki Mikołajowi Płaskowskiemu za 11300 zł.; po nim odziedziczył je r. 1725 Józef Płaskowski; r. 1775 był dziedzicem Antoni Płaskowski. R. 1833 nabył W. i Rówieńnicę Fryderyk Paesler za 22875 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 351). *Ks. Fr.*

Wirydowo, attyn. dóbr Miasota, w pow. wileńskim, ob. *Weredowo*.

Wirynka, strumień, w pow. drysieńskim, w dobrach Sarya.

Wirynta, jezioro, w pow. święciańskim, w pobliżu Kołtynian. Daje początek rzeczce Wirynta, lewemu dopł. rz. Świętej. Na brzegach jeziora leżą wsi: Czurlańce i Podumble oraz zaśc. Śliżyński

Wirynta, *Wierynta*, rzeka, w pow. wilkomierskim, lewy dopływ rz. Świętej. Wypływa z jez. Wirynta pod Kołtynianami, w pow. święciańskim, oblewa Szwabiszki, Owantę, Kurkle, i ubiegłszy 58 w., poniżej Kowarska ma ujście. Obraca 13 młynów. Na brzegach jej znajdują się najlepsze w powiecie łąki zalewne. Przybiera od praw. brzegu Niewiażę, od lewego Owantkę.

Wiryszczce, wś, pow. nowogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Szczorse, o 23 w. od Nowogrodka.

Wirysznie, jezioro, w pow. wileńskim, pod wsią Drusiańce.

Wirza al. *Wirsa*, ob. *Wyrza*.

Wirzbiczany, ob. *Wierzbiczany*.

Wirzerw, jezioro, ob. *Wirzjaerw*.

Wirzjaerw, *Werzjaerw* (Białe jezioro), jezioro, w gub. inflanckiej, na pograniczu pow. dorpackiego (par. Ringen, Randen i Eks) i parnawskiego (par. Helmet, Tarwast, Fellin i Klein-Johannis), wzniesione 114 st. n.p.m., zajmuje 5 mil al. 242 $\frac{1}{2}$ w. kw., przeto po jeziorze Czudzkim jest najrozleglejszym w guberniach nadbałtyckich. Długość jeziora od płn. ku płd. wynosi 33 w., szerokość w części płn. dochodzi do 12, w południowej 2 w.; głębokie na środku do 24 st., u brzegów dość płytkie. Na jeziorze znajdują się mielizny, z których największa naprost ujścia rzeki Tennasilm, mająca do 200 saż. długości. Wysp niewiele, ważniejsze: Wennasaar (o 2 w. od ujścia rz. Emmel) i Pechtsaar (1 w. dług., 250 saż. szer., odl. o 2 w. od ujścia Małej Embachy). Brzegi jeziora są w części pokryte lasem, w części zaś zalegają błota i łąki, przedstawiają w ogóle równinę, na której w niektórych miejscach spotykają się piaszczyste pagórki. Oprócz przestrzeni zajętych przez błota, wybrzeża jeziora są gęsto zaludnione. U wybrzeża północnego zasiały przeważnie wsie, u południowego pojedyncze osady. Mieszkańcy nadbrzeżni zajmują się rolnictwem, głównie zaś rybołówstwem. Ryby tutejsze ustępują pod względem wielkości i smaku rybom z jeziora Czudzkiego. Do jeziora W. uchodzi wiele rzeczek, z których ważniejsze: od strony płd. Górny Embach a od zach. Tennasilm. Od płn.-wsch. wypływa z jeziora rz. Embach Dolny, uchodząca do jeziora Czudzkiego. *J. Krz.*

Wirzkupiany, ob. *Wirzkuniany*.

Wirzotzkow, jezioro, ob. *Konarzyńny* 1.).

Wirzunt, ob. *Wirzynty*.

Wirzuwianka, ob. *Wirwita*.

Wirzuwiany, dawna nazwa mka Janopol (ob.), w pow. telszewskim, od przepływającej pod niem rzki Wirzuwianki.

Wirzyniszki, zaśc. skarb., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol.

Wirzynka, nazwa używana dawniej dla wsi Swierczyna, w pow. opoczyńskim (ob. t. VII, 557).

Wirzany 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, dobra, tamże, gm. Krakinowo, o 33 w. od Poniewieża, w 1859 r. 24 mk., gorzelnia. Mają tu: Bakiwiczowie 260 dzies. (14 lasu, 8 nieuż.), Bańcewiczowie 120 dzies. (45 lasu, 55 nieuż.).

Wirże, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata (o 2 w.), okr. wiejski Wirże, o 70 w. od Wilejki, ma 26 dm., 252 mk. katol. (w 1869 r. 110 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Firkowszczyzna. W skład okręgu

wiejskiego wchodzi wsi: W., Chorosze, Cinki, Horodyszczce, Jabłońce, Kisiewo, Malakowo, Petryłowo, Prudziszczce, Rakitowszczyzna, Siemieliwo, Sienkowszczyzna, Zagocie, Zamoszje, w ogóle w 1865 r. 509 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych.

Wirzynty, u Buszyńskiego *Wirzunt*, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. i par. Andrzejów, o 107 w. od Rossień.

Wisa al. *Wissa*, ob. *Wyssa*.

Wisbarienen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Schillehnen.

Wisbarren-Paoss, wś, pow. nizinny, st. p. Skaigsirren.

Wischau, wś na Szląsku, ob. *Lichtenberg* i *Maryak*.

Wischawe, 1416 *Weyschow*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. i ew. Trzebnica. W r. 1885 dobra miały 154 ha, 2 dm., 73 mk. (29 kat.); wś 15 ha, 7 dm., 39 mk. (18 kat.).

Wischehnen, wś, pow. fyszczuki, st. p. Powayen. Leży śród puszczy Kaporowskiej. Por. *Rachsitten*.

Wischeln *Gross* i *Klein*, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. zabelnska (Kurlandya).

Wischen, ob. *Wyszano*.

Wischen, ob. *Wiseno*.

Wischetzin (niem.), ob. *Wyszecin*.

Wischin, ob. *Wyszyny*.

Wischinsand, pow. chodzieski, ob. *Piaski* 7).

Wischkau al. *Wischke*, zapewne *Wyszków*, 1359 *Wisschow*, 1372 *Wyska*, 1379 *Wischcow* *Wischkaw*, wś, pow. nissański, par. kat. Neunz. W r. 1885 było 320 ha, 52 dm., 253 mk. katol. Kaplica katol. Wieś dawniej należała do biskupów wrocławskich.

Wischniewen, ob. *Wiśniewo*.

Wischnitz, ob. *Wyżnice*.

Wischrodt, os. młyn., pow. fyszczuki, st. p. Fischhausen.

Wischtecken *Gross* i *Klein*, wś i dobra, pow. gabiński, st. p. Sodehnen.

Wischtegg *Alt* i *Neu*, dwie wsi, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken i Rautenberg.

Wischten-Andres, ob. *Meschellen*.

Wischtyten-See (niem.), ob. *Wisztyniec*.

Wischuetz, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. w miejscu, kat. Krehlau. W r. 1885 dobra miały 491 ha, 8 dm., 134 mk. (21 kat.); wś 463 ha, 80 dm., 426 mk. (33 kat.). We wsi kościół par. ewang. i katol. filialny.

Wischwill, wś i dobra nad Niemnem, pow. ragnecki, st. p. w miejscu.

Wisdahlen, folw., pow. gierdawski, st. p. Gerdauen.

Wisdahlen, dobra ryc., pow. iławkowski, st. p. Uderwangen.

Wisegard, *Wisegrad* (dok.), ob. *Wyszogród*.

Wiseggen, ob. *Wyięgi*.

Wiselka, nazwa dawana niekiedy rzeczce zw. Samborka al. Gorzyczanka, ob. *Samborka*.

Wiselka Czarna i Biała, ob. *Wisła*.

Wisendorf al. *Wizendorf*, właściwie *Wiesendorf Nowy* i *Stary*, kol., pow. lipnowski, gm. i par. ew. Ossówka, odl. 9 w. od Lipna. W. Nowy ma 31 dm., 172 mk., 165 mr.; W. Stary 18 dm., 135 mk., 196 mr. W 1827 r. było 16 dm., 100 mk.

Wisgaliszki, wś, pow. rossieński, par. Lidowiany.

Wisła, rzka, w pow. zwinogrodzkim, ob. *Wył*.

Wisianowo, niem. *Friedrichsheim*, wybud., pow. wyrzyski, okr. komis., st. dr. żel., poczta, szkoła kat. i sąd w Nakle. Os. ma 1 dm., 26 mk.

Wisiaty, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod zaśc. Okuliszki i wsią Wisiaty.

Wisiaty, wś, osada i folw. nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 10 w.), okr. wiejski Biruki, o 62 w. od Dziśny. Osada ma 1 dm., 11 mk. starow., wś zaś 11 dm., 102 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.). Folw., własność dawniej Waličkih, od 1840 r. Żabów, ma 1102 dzies. Za czasów poddaństwa do Wisiat należały wsi: W., Wołoczki i Hurki.

Wisiekle, *Wiszienkle*, jezioro, w okolicy Koronowa (Wuttke).

Wisielnica, folw., pow. dryssieński, attyn. Saryi, Lopacińskich, ma 15¹/₂ dzies.

Wisieniec, uroczysko do dóbr Wojciechowszczyzna, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała.

Wisieńca, *Wisieńca*, *Wisienca*, u Korejwy *Wasinka*, rzeczka, w pow. wileńskim, prawy dopływ Solczy (lew. dopł. Merezczanki). Bierze początek po za wsią Kamionka, płynie na Dawidowoszczynę, Solczniki Małe, dobra i folw. Jaworów, wś i folw. Powisieńca, wś Skubiaty, Jundziszki, dobra Gudelki. Na wiosnę spławiają po niej niewielkie sztuki drzewa. Stanowiła w części granicę dawnego pow. trockiego.

Wisieńca 1.) al. *Wisnicze*, folw. nad strugą t. n., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 53 w. od Lidy a 17 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 14 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniaki, okr. wiejski Nopiszki, 7 dusz. rewiz.

Wisiołki 1.) *Wisiałki*, miejscowość na Kunowie, pow. szremski, między Dolskiem a Gostyniem. Jest to pagórek porośły brzezina, z którego wypływa źródł. Wedle podania, ponieważ zagrażał okolicy zalaniem, zawałony został kamieniami i żelaznemi drzwiami. 2.) **W.** al. *Wisiałka*, pole na obszarze miasta Kamionny, w pow. międzychodzkiem.

W. Ł.

Wisioły al. *Wissioły*, *Wysioły*, folw. do Krotoszyna, w pow. szubińskim, o 2 klm. od Barcina. Kopalnia wapna. 2.) **W.**, wzgórze na obszarze wsi Manieczki, w pow. szremskim.

Wiska (463 mt.), bezleśna góra nad pot.

t. n. i Topla, na obszarze Gerlachu, na Węgrzech (Karta wojs., 8, XXIV).

Wiska 1.) al. *Viska*, potok, prawy dopływ Topli, płynie śród bezleśnych wzgórz, na obszarze Gerlachu, w płn. Węgrzech. Długość około 4 klm. (Karta wojs., 8, XXIV). 2.) **W.**, potok, lewy dopływ Ungu, wypływa na obszarze gm. t. n., w płn. Węgrzech, płynie dalej przez Niżną Rostokę i Kostrinę. Długość około 7 klm. (Karta wojs., 10, XXVII).

Wiska Wielka, sioło nad Wysią, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, ma 2608 mk. (Malarusów i Mołdawianów).

Wiskacze, zaśc. i folw. nad bezim. dopł. Niemna, pow. nowogrodzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, o 56 w. od Nowogrodka, w miejscowości dość leśnej, lekko falistej, o glebie piaszczystej. Zaścianek ma 27 osad; folwark przeszło 19 włók. Niegdyś własność Radziwiłłów, z kolei Wittgenstejnów i ks. Hohenlohe, a teraz kn. Swiatopełk-Mirskiego. Syrokomla w swoich „Wędrówkach“ z r. 1853 wspomina o zaśc. Wiskacze (str. 26—29).

A. Jel.

Wiski 1.) wś, pow. bielski, gm. Kościeniewiczze, par. Huszcza, ma 67 dm., 389 mk., 2256 mr. W 1827 r. było 74 dm., 396 mk. 2.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński. gm. Brzozowy Kąt, par. Komarówka, 43 dm., 327 mk., 1632 mr. ziemi. W 1827 r. było 37 dm., 207 mk, par. Rudno. Dobra W. i Planta, z miastem Wołyn, wsiami: Wiski, Walina, Osowa, Wornice, Brzozowy Kąt, Derewiczne, Rudno, były w r. 1833 własnością ordynata Zamoyskiego, następnie sukcesorów Elizy Brzozowskiej, rozległość ogólna wynosiła mr. 17649. W skład dóbr wchodziły: miasto Wołyn os. 375, mr. 3003; wś. W. os. 40, mr. 703; wś Walina os. 63, mr. 1415; wś Osowa os. 109, mr. 2459; wś Wornice os. 29, mr. 327; wś Brzozowy Kąt os. 77, mr. 1494; wś Derewiczna os. 97, mr. 2010; wś Rudno os. 171 mr. 3564.

Wiski, chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, należy do dóbr Górki, Czepielewskich

Wiski, wś, pow. rówieński, ob. *Monasterzyszcze*.

Wiskiany, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, par. Uciana, o 68 w. od Wilkomierza; uwłaszczona od dóbr Degule.

Wiskienice al. *Wiskienica*, r. 1418 *Wyskinitica*, w XVI w. *Wyskythnycza*, *Vyskythnycze*, *Wyskiennica*, wś i folw., pow. łowicki, gm. i par. Bąków, odl. 22 w. od Łowicza, 6 w. od Pniewa (st. dr. żel. warsz.-bydg.), ma 48 dm., 501 mk., 46 os., 920 mr. (606 roli, 37 łąk, 233 pastw., 44 nieuz.). Prócz tego dwie osady wieczysto dzierżawne, jedna z obszarem 341 mr. (194 roli, 59 lasu), druga mająca 40 mr. W r. 1827 było 38 dm., 175 mk.; 1864 r. 46 osad, 388 mk. W r. 1876 folw. W., nabyty i wydzielony z dóbr księ-

stwa łowickiego, rozl. mr. 258: gr. orn. i ogr. mr. 200, łąk mr. 50, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 11-pol. W 1358 r. Kazimierz W. będąc źle poinformowany, jakoby i wś W. stanowiła część królewskiej, kazał takową administrować na rzecz skarbu, dowiedziawszy się zaś, że wś ta od niepamiętnych czasów należy do dóbr arcybiskupów, przywilejem wydanym w Lublinie 1358 r. kazał ją powrócić prawemu właścicielowi. W 1419 r. arcyb. Mikołaj Trąba wymógł na kapitule gnieźn. przyzwolenie na zastaw wsi tej plebauowi Przecławowi w Piątku, na tak długo, dopóki z dzierżawy, czyli dochodów rocznych, nie wybierze pożyczki, którą od niego na pokrycie części kosztów pobytu swego w Konstancji był zaciągnął. W 1486 r. przed arcyb. Oleśnickiego skarży pleban z Bąkowa o kolędę parafian z Wyskietnicy. W XVI w. wś ma 19¹/₂ łąn., karczmę, kmieci 31. Folw. płacił do kościoła w Bąkowie dziesięcinę w gotówce, 72 złot. R. O.

Wiskitki 1.) dawniej *Wiskitki Kościelne*, w dok. z r. 1297 *Vyskyth*, 1349 r. *Wyskythki*, osada miejska, dawniej miasteczko, nad rzeką Pisią (Radziejówką), w pow. błońskim, o 6 w. na zach. od st. dr. żel. warsz.-wied. w Rudzie Guzowskiej a 53 w. na płd. od Warszawy. Posiada kościół par. rz.-kat. murowany, dom schronienia dla ubogich, kościół par. ewang. murowany, dwie szkoły początkowe, towarzystwo wkładowe zaliczkowe (od r. 1873), dystrylarnię spirytusu i wódek słodkich, małą farbiarnię, dwie cegielnie, około 200 dm., 3449 mk. Śród ludności zapisanej do ksiąg stałych jest 6 prawosł., 207 prot., 1602 żydów. Do osady należy 1128 mr. W r. 1824 było 120 dm., 955 mk., w tej liczbie 32 sukienników; 1827 r. miasto miało 114 dm., 955 mk., os. Stare W. 47 dm., 303 mk. Obecnie osada stanowi oddzielną gminę, należącą do sądu gm. okr. IV w Żyrardowie. St. poczt. i dr. żel. w Rudzie Guzowskiej. Związkiem osady był dworek myśliwski książąt mazowieckich, położony śród obszarów puszczy Jaktorowskiej. W r. 1221 nadaje tu Konrad, ks. mazowiecki, wś Koskowo klasztorowi w Czerwińsku. Tu w r. 1297 bawi Bolesław „dux tocius Mazovie et Cynrensis“ i zatwierdza układ między Tomaszem, kaszt. nasielskim, a Falisławem, właścicielem Myślikowa (Myzlicow). Przy dworze wyrosła osada, która wcześniej bardzo otrzymała prawo miejskie. Bolesław „dux Mazovie et dominus plocensis“ nadaje r. 1349 matce swej Elżbiecie ziemię wyszogrodzką aktem datowanym „in Wyskythki opido nostro“. W dok. z r. 1365, którym ks. Ziemowit przyjmuje posiadłości w lenno od Kazimierza W., wymieniono W. jako miasto, obok Warszawy, Sochaczewa, Ciechanowa, Nowogrodu i Nowogrodu (Ulanow., Dok. kujaw. i mazow., 328, № 38). Na akcie, którym Ziemowit nadał r. 1399 prawo chełmińskie wsiom Świdno i Grzmiąca,

czytamy: „Datum in stacionibus venacionis nostrae Viskitki“. Dwór książęcy i przyległy folwark otrzymały nazwę Stare Wiskitki, miasteczko zaś powstało na wyznaczonym przyległym obszarze. Jagiełło wracając z wojny krzyżackiej po zwycięstwie grunwaldzkim, nawiedza tu w grudniu r. 1410 swą siostrę Aleksandrę (żonę Ziemowita) i oddaje się przez dni cztery łowom na istniejące wtedy jeszcze tury. Również dla łowów bawi tu w r. 1422 i 1434. W. były zapewne targowiskiem, nie posiadającym wszystkich praw miejskich. W r. 1578 jest to wś kościelna, płacąca pobór od 18 łąn., 28 zagr. z rolą, 8 zagr. bez roli, 30 rzemieślników i 1 rzeźnika. Do wójta należało 1¹/₂ łąn. i 4 zagr. Przy osadzie istniała kuznica „Viskitezensis minera“, z której płacono od 8 rzem. Wś Stare W. miała 20 łąn., 6 zagr. z rolą, 2 komor., 3 rzem.; wójtowstwo w niej 3³/₄ łąn. i 2 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 140). Dopiero w r. 1595 Stanisław Tarło, ssta sochaczewski, dzierżawca wsi królewskiej W. Kościelne, otrzymał od Zygmunta III przywilej miejski dla osady. Jako herb otrzymało miasto głowę тура w polu czerwonym a po nad nią topór. Władysław IV potwierdził przywilej ojca w r. 1641. W wieku XVIII W. wchodzi w skład ststwa guzowskiego, należącego do Ogińskich. Około r. 1820 osadzono tu sukienników, których w r. 1824 było 32. Powstanie cukrowni w Guzowie i rozwój poblizkiego Żyrardowa wpłynęło wiele na przyrost ludności w W. Kościół parafialny powstał zapewne w XIV w. Wzmianki archiwalne o jego istnieniu sięgają r. 1426. Według wizyty Goślickiego w r. 1603 był p. w. św. Stanisława, murowany i podupadły ze starości. Odbudowany na nowo po spaleniu, został poświęcony r. 1630 p. w. W. W. Sw. przez Macieja Łubieńskiego, bisk. poznańskiego. W wieku XVII istniały jeszcze dwa kościołki (kaplice), p. w. św. Krzyża i św. Wawrzyńca. W. par., dek. grodziski, 12450 dusz. Wiskickie starostwo niegrodowe, w wojew. rawskim, ziemi sochaczewskiej, pow. mszczonowskim, podług lustracyi z r. 1620 obejmowało: miasto Wiskitki Kościelne i wś Stare Wiskitki, należące dawniej do ststwa sochaczewskiego. W r. 1771 posiadała je Paulina z Szembeków ks. Ogińska, miecznikowa w. ks. litew. 2.) **W. Stare**, wś i folw., pow. błoński, gm. Guzów, par. Wiskitki, odl. 20 w. od Grodziska, leżą w poblizku Rudy Guzowskiej (st. dr. żel. warsz.-wied.), mają 684 mk. Folw. Wiskitki Stare z attyn. Ulański, w r. 1873 oddzielony od dóbr Guzów, rozl. mr. 594: gr. orn. i ogr. mr. 445, łąk mr. 120, nieuż. mr. 29; bud. mur. 8, drew. 14; płodozm. 10-pol. Do włościan należy 438 mr. W r. 1579 wś „Wiskitki antiqua“ płaciła od 20 łąn., 6 zagr. z rolą, 2 kom., 3 rzem.; wójtowstwo od 3³/₄ łąn., 2 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 140). Br. Ch.

Wiskitno 1.) wś, folw. i os. młyn. nad rz.

Ner, pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Mileszki, odl. 7 w. od Łodzi. Posiada gorzelnię przetwarzającą 10000 kor. kartofli i wiatrak. Ws ma 34 dm., 427 mk.; folw. 7 dm., 90 mk.; os. młyn. Jędrzejów al. W. 1 dm., 7 mk., 60 mr. W 1827 r. było 40 dm., 317 mk. Dobra W. składały się w r. 1888 z folw. W. i Bronisin, rozl. mr. 1511: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 681, łąk mr. 46, lasu mr. 4, w odpadkach mr. 104, nieuż. mr. 39; bud. mur. 14, drew. 18; płodozm. 15-pol.; folw. Bronisin gr. or. i ogr. mr. 376, łąk mr. 177, kopalnia torfu mr. 10, w odpadkach mr. 49, nieuż. mr. 25; bud. mur. 4, drew. 8. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. komorników os. 56, mr. 154; ws Konstantynowo os. 14, mr. 197; ws Huta Wiskitska os. 18, mr. 263; ws Giemzów os. 19, mr. 366; ws Olechowo os. 61, mr. 1149; ws Kalina os. 51, mr. 1029; ws Grodzisk os. 29, mr. 614; ws Stefanowo os. 13, mr. 95; ws Tadzina os. 13, mr. 138; ws Bolesławów os. 6, mr. 12, ws Bronisino os. 15, mr. 78; ws Wandalin os. 18, mr. 99; ws Posada os. 5, mr. 32; ws Ustronie os. 11, mr. 150; ws Huta Szklanna os. 16, mr. 72; ws Feliksino os. 41, mr. 158; ws Przepusta os. 10, mr. 55; ws Jędrzejewo al. Wiskitno os. 34, mr. 569. W połowie XV w. „Wyskytkno“, własność kapituły krakowskiej, w kluczu pabianickim leżąca, należała do par. Mileszki, miała 18 łąn. km., z których dawano po 30 skotów (bez pół grosza), po 2 kapłony i 30 jaj na św. Marcin. Przy tem z każdego łąnu odrabiano robocizny na folw. pabianickim, zwożono po 12 wozów drzew. Jako wykupno za robocizny płać 3 grzyw. Obowiązani są zebrać i zwieść siano z łąki. Nie dają osepu ni siennego. Z każdego łąnu płać kasztelanowi konarskiemu (Conariensi), w ziemi łączyckiej, po $4\frac{1}{2}$ gr. rocznie. Z trzech zagrodników jeden płaci $\frac{1}{2}$ grzyw., drugi i trzeci po fertonie. Sołtys ma 2 łąny wolne, młyn na rzece „Plothy“, dający mu $1\frac{1}{2}$ grzyw. Sołtys daje do dworu „pokow“ miodu. Dziesięcinę wieś daje tylko z łąnów km. prepozyturze łączyckiej, wartości do 30 grzyw.; role sołtysa dają plebanowi we wsi „Mirzino“, wartości 2 grzyw. Za obiedne dają kmiecie po $\frac{1}{2}$ grzyw., sołtysi fertona. Obowiązani przytem sieci myśliwskie prowadzić do Piotrkowa, i rozmaite roboty koło dworu i budowli wykonywać, przewody do wsi i targowisk prowadzić. Dwaj sołtysi płać po pół seksageny za usługi (Długosz, L. B., I, 287). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1557 ws W., w par. Mileszki, należąca do kapituły krakowskiej, miała 17 łąn., 2 karczmy, 2 zagr. na pół łąnu, 6 zagr. z rolą, 2 zagr. bez bydła, młyn o 1 kole, 9 rzem. po 2 gr., warzących piwo po 6 gr., 35 osad. (Pawński, Wielkop., II, 98). W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Rogowie, st. dr. żel. i poczta w Łodzi. Gmina ma 10361 mr. obszaru i 5090 mk. Śród stałej ludności jest 6 prawosł., 1575

prot. i 74 żyd. 2.) W., os. szlach., pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, ma 1 dm., 5 mk., 52 mr. *Br. Ch.*

Wiskitno, Wiskidno, Wyskydno, Wyskitno, ws gospod. nad jez. Głusza, pow. bydgoski, okr. komis. Koronowo, st. dr. żel. w Bydgoszczy, kościół par. i poczta w Wierzechucie, szkoła w miejscu, sąd w Bydgoszczy. Ma 34 dm., 1246 ha, 367 mk. (353 katol.). Niegdyś własność klasztoru byszewskiego. Znane w dok. od r. 1288. Na obszarze W. leżą jeziora: Gduna i Trzaska i błota Kurowo. *W. Ł.*

Wiskitska Huta, kol. i os. młyn. nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Wiskitno; kol. ma 20 dm., 182 mk., 260 mr.; os. 1 dm., 7 mr. dwor.; os. młyn. 1 dm., 55 mr.

Wisklin, folw., pow. czauski, dziedzictwo Misiewiczów, ma w 2 częściach 320 dzies. (73 roli, 35 łąk, 182 lasu).

Wiskowice, Weisdorf, 1373 Wisdorff, ws, pow. olawski, par. ew. Wuestebriese, kat. Thomaskirch. W r. 1885 miała 422 ha, 25 dm., 180 mk. (16 kat.).

Wiskuła, rzeczka, w pow. łucyńskim, dopł. Ewikszty, ob. Ika. Przybiera rzki: Kiejbę i Tau-nagę, oraz strumień Paukla.

Wiślanka al. *Rudnia Żadkowska*, słoboda do wsi Świda, w pow. radomskim, w 3 okr. pol., gm. Potyżówka, o 30 w. od Radomyśla, ma 50 mk. Podług Pochilewicz słoboda założona została w 1871 r. przez 16 gospodarzy ze szlachty, mieszczan, włościan i kozaków, na 407 dzies. ziemi, nabytej u Kwaśnickiej i Kraszewskiej, córek poprzedniego właściciela wsi Świda, Bielickiego.

Wiślanówka, Wiślanka al. *Kłotnia*, rzeczka, bierze początek ze źródła na łąkach wsi Beszyno, w gm. Lubień, pow. włocławskim. Strumień nieznaczny sączy się zład ku wschodowi przez Kalnybród, Wąwał, Dzianków. Tu przyjmuje wody kilku źródeł i stawów miejscowych i zwraca się ku północy. Właściwie od Dziankówka można uważać W. za rzeczkę, bo tu już woda w najsuchsze lata nie niknie, co się przytrafia powyżej. Dalej płynie W. przez obszar wsi: Piotrowo, Białotarsk, Górki w pow. gostyńskim, nareszcie zwracając ku półn.-zach. pod Patrowem wraca w pow. włocławski i łącząc się z Dyabelkiem, później Zgłowiączką, wpada do Wisły w Włocławku. W Dziankówku ponad strumieniem wznosi się kopiec formy ostrosłupa ściętego, kilkadziesiąt stóp wysoki, u podstawy obwodu 40 prętów, u wierzchołka średnicy 4 pręty, z pod niego wypływa najsilniejsze źródło zasilające strumień. Kopiec ten jest widocznie dawnym grodziskiem, jak o tem świadczy zarówno położenie śród łąk torfiastych, zamienionych dziś na ogród, jak i wykopywane na szczycie kamienie, w regularnych liniach rozmieszczone, i

znalezione przed kilku laty ostrze strzały (ob. *Kłótnia i Kowal*) C. Apan.

Wisława, ob. *Wiszlawa*.

Wiślica, w dok. *Vislicia*, niegdyś miasto powiatowe w wojew. sandomierskim, dziś osada w pow. pińczowskim, gm. i parafia w miejscu, leży o 17 w. od Pińczowa, o 7 w. od Korczyna, najbliższa stacya kolei żel. w Miechowie. Wśród pięknej podmokłej doliny, nad rz. Nidą na wzgórzu gipsowem, leży gród starożytny. Obecnie W. ma kościół paraf. (kollegiata) i kościół św. Wawrzyńca na przedmieściu Gorystawice, synagogę, przytułek dla 5 ubogich (wzniesiony r. 1889), szkołę początkową (190 dzieci) i 6 hederów (200 uczniów), urz. gm., urząd pocztowy (od r. 1889), aptekę (od r. 1879), lekarza, 11 szynków, 7 piekarni, 139 dm. (70 murów.), ubezpieczonych na 96720 rs., 3279 mk. (14 prawosł., 2414 żyd.). W r. 1827 było 135 dm., 1372 mk.; w 1867 r. 142 dm., 2340 mk. Sąd gminny przeniesiono z W. do wsi Złota. Z cechów istnieją: mularski, szewcki, kuśnierski i kowalski. Kwitnie tu i w okolicy wyrób koczuchów. Nazwa osady dała w późniejszych wiekach osnowę do legendy etymologicznej o księciu Wisławie, założycielu grodu. Następnie wprowadzono postać Wisława do niemieckiego podania o Walterze i Heligundzie, której grobowiec jakoby miał się znajdować w W. w XIII wieku. Nazwa „Wislica“ jest prawdopodobnie pierwotną nazwą rzeki Nidy, wyrażającą jej stosunek do Wisły, podobnie jak nazwy: Wisłok, Wisłoka, Wiślika (stare koryta Wisły). Jak nad jeziorami spotykamy starożytne osady noszące tę nazwę co i jezioro (zabytek zapewne z epoki siedzib nawodnych), tak i nad rzekami zwykle mieszczą się osady tego samego co i rzeka nazwiska (Wisła, Pilica, Ner, Warta, Nida). Nic więc dziwnego, że stary gród na wyspie, utworzonej przez dwa ramiona rzeki, otrzymał i zatrzymał pierwotną nazwę rzeki.

Dzieje. Dolina Nidy, żyzna i obfita w łąki, zdawna musiała być zaludniona. Rozwinęło się tu pasterstwo, czego pamiątką są liczne nazwy, jak: Skotniki, Kobylniki, Owczary, Świniany, Koniary. Gród wiślicki był centrem tego obszaru. Bolesław Krzywousty przyjąwszy wygnanego z Węgier ks. Borysa, oddał mu w posiadanie r. 1128 kasztelanią wiślicką. W rok potem, gdy Bolesław bawił w Bambergu na zjeździe z cesarzem niemieckim, a zastępy Pieczyngów i Rusinów podstępły pod W., Borys przekupiony przez nieprzyjaciół, poddaje gród najeźdźcom. Stara notatka rocznikarska podaje pod r. 1135 „Vyslicia cede destruitnr V id. Februarii“. Najazd tatarski w r. 1241 zniszczył osadę. Wkrótce jednak odbudowana została, skoro w walkach Łokietka z Waclawem Czeskim, pod wodzą Tobiasza, biskupa praskiego, w r. 1291 W. zdobytą została (Naruszewicz, V, 229). Gdy Łokietek po wielu latach tułactwa powraca do kra-

ju, pierwsza W. otwiera mu swe bramy (1305 r.). Miejscowe podanie głosi, że gdy strudzony walką, ukrywszy się w kościele św. Trójcy, zasnął, ukazała mu się Najśw. Panna, zwiastując pomysłny koniec cierpieniom; zbudziwszy się, znajduje obok siebie posążek Bega Rodzicy, podobny zupełnie do widzianego we śnie. Gdy odyskał tron, na miejscu tem wznosił świątynię. Kazimierz W. umocnił zamek i opasał miasto murem. Zdawna zapewne W. była miejscem zebrań wiecowych dla Małopolan. Centralne położenie, obfitość łąk i pastwisk, bezpieczeństwo miejsca, czyniły ten gród odpowiednim punktem, podobnie jak w XV w. zajmuje jej miejsce jeszcze dogodniejszy, pobliski Korczyn. Że zdawna w W. odbywały się „colloquia“ książęce, świadczy dokum. z r. 1218, w którym księżna Grzymislawa mówi: „cum citra Pilciam vel Visliciam fuerim“. W r. 1219 dnia 18 paźdz. opat jędrzejowski, w gronie przedstawicieli duchowieństwa dyecezyi krakowskiej i wrocławskiej, układa tu ugodę między benedyktynami a premonstratensami o klasztor św. Wincentego we Wrocławiu. W zebraniu uczestniczy prepozyt wiślicki (Kod. Wielk., n. 106). Łokietek odbywa „colloquium apud V.“ w r. 1311. R. 1314 bawi też tu w lipcu w gronie kilku dostojników, toż samo w r. 1328 w kwietniu, 1329 w listopadzie i 1331 r. w czerwcu. Kazimierz W. gości tu w 1341 r. 6 maja. Najważniejszym z tych zebrań było „colloquium małopolskie“ z r. 1347, na którym 11 marca przyjęto zebrane w jedną całość prawa zwyczajowe małopolskie i ustawy poprzednie. Wielkopolanie jednak uzyskali dla siebie zachowanie pewnych odrębności w swoim statucie. Gdy król Ludwik oddał Polskę w zarząd Władysławowi ks. opolskiemu, niezadowolniona z tego szlachta, zebrawszy się w Wiślicy 1378 r., wysłała deputatów do Węgier, żądając powrotu króla. Inne zjazdy odbywały się w W. dnia 25 czer. 1381 r. (Ludwik z senatorami) i w dzień św. Mikołaja, 6 grudnia 1382 r.; stawili się tu, prócz arcyb. Bodzanty, dostojnicy wszystkich ziem, przybył też i Zygmunt, margr. brandeb., po zgonie teścia swego Ludwika, pretendent do korony małopolskiej Piastów. Najważniejszym momentem tego zebrania było wysłuchanie posłów węgierskich. Prosiła przez nich królowa Elżbieta, aby Polacy pozostali i nadal wiernymi córkom zmarłego monarchy, dopóki im królowa nie wyznaczy następczyni tronu. Jagiełło, chcąc podnieść dobrobyt miasta, zwolnił w r. 1386 mieszczan wiślickich od opłaty cła i targowego w granicach państwa a 1404 r. potwierdził zgorzały przywilej, nadający W. prawo niemieckie. Za panowania tego króla odbył się tu znany sąd nad obwinioną przez Gniewosza z Dalewic królową Jadwigą. Pobożna królowa jakoby wystawiła na tę pamiątkę kościółek św. Ducha ze szpitalem dla ubogich. Kościółek rozebrany został do-

piero w początkach obecnego wieku; żyją jeszcze ludzie, którzy pamiętają opustoszałe mury. Z podaniem tem niezgadza się to co pisze Długosz (Lib. Ben., I, 435), iż za biskupstwa Zbigniewa Oleśnickiego (a więc w pierwszej połowie XV w.) Jakub z Żabowa, doktor dekretów, kanon. krakow., i Jan Oszkowski z Dobry, doktor medycyny, założyli i uposażyli szpital dla ubogich w W., oddawszy go pod zarząd rajcom miejskim. Prócz kościołka św. Ducha istniały już w XV w. dwa kościołki drewniane należące do dwu prebend św. Mikołaja i św. Marcina. Zjazd w r. 1432 uświetnił przybyciem swoim Baldwin de Noris, poseł Jana, króla wyspy Cypru, z prośbą o rękę królowej Jadwigi. Pod koniec czerwca 1468 r. Kazimierz Jagiellończyk przybywszy z żoną do W., traktował z Małopolanami o wypłaceniu zaległego żołdu rycerstwu, walczącemu z Krzyżakami. Postanowiono wybrać na nadchodzący sejm w Piotrkowie po 2 posłów z każdego powiatu. Powtórnie, z powodu morowej zarazy, nie mogąc uczestniczyć w zjeździe korczyńskim, przebył tu król w r. 1473 wraz z rodziną i dworem święta Bożego Narodzenia. Królowa Elżbieta, żona Kazimierza Jagiellończyka, miała od męża zabezpieczoną oprawę na Wiślicy, którą wraz z innymi zamkami zapisuje w r. 1505 jako dożywocie lub do zamążpójścia córce swojej Elżbiecie. Prawa rzeczzonej królowej istniały jeszcze w r. 1512, gdyż król Zygmunt I, zabezpieczając wiano małżonki swej Barbary Zapolyi na Wiślicy, ze względu że takowa należała jeszcze do tymczasowego uposażenia siostry królewskiej Elżbiety, dodaje Biecz i Sochaczew (Jagiellonki Polskie, Przedz., I, 19, 13). Gdy stronnictwo Zygmunta III wyznaczyło na poparcie elekcji jego zjazd powszechny do W., jako leżącej o dwa dni drogi od Krakowa, stronnicy Maksymiliana myśleli, że zajmąwszy to miasto, udaremnią tem zamysł przeciwników. W tym celu Krzysztof Zborowski dn. 7 wrześ. 1587 r. zajął W., bramy i rynek opanował, klucze miasta sobie przynieść kazał i zabronił mieszkańcom z miasta się oddalać. Zbliżał się dzień naznaczony na sejm, a gdy W. była w ręku Zborowskich, Jan Zamoyski wraz z Tęczyńskim, wojew. krakowskim, zebrałszy znaczne siły, dn. 3 paźdz. wyruszył ku W. Dzień i noc idąc, nad ranem niespodziewanie stanął pod miastem. Wiślicę otaczają bagna; od strony Skalmierza długim mostem łączyło się miasto z suchym lądem. Odpędziwszy oddział broniący mostu, pomimo ognia z armatek ustawionych na pobliskiej wysepce i obsadzenia wież i murów, Zamoyski zawładnął drogami do miasta wiodącymi, tak że Zborowscy ani ruszyć się nie mogli. Tym sposobem zjazd najspokojniej mógł się odbyć, w obliczu samych przeciwników, bo na wzgórzu rzeką i stawem tylko oddzielonem (na obszarze wsi Kocina). Elekcyja

Zygmunta III na nim zatwierdzona została, wysłano poselstwo do arcyks. Maksymiliana z uwiadomieniem o woli Stanów (Hajdensztejn, II, 248, 256). W r. 1591 król Zygmunt III zjeżdża w lipcu do W.; przybył tu za nim czausz turecki wraz z posłem Zamoyskim, donosząc o zawarciu pokoju z Turcją (tamże, II, 299). Rokosz Zebrzydowskiego spowodował zwołanie do W. walnego zjazdu w połowie sierpnia 1606 r. Stańnię przy Zygmuncie przeszło 2000 rycerstwa i kilkanaście dział. Król dokonawszy przeglądu wojsk na błonich pod W., dn. 25 wrześ. ruszył ku Połańcowi (Niemcewicz, Panow. Zym. III, t. II, str. 71-89). „Patrząc, mówi Celli, sekretarz królewski, na marsową postać rycerstwa, na przepych zbroi, dzielność koni, na obroty ich nawet, mniemałem, że dawne legie rzymskie w oczach moich odżyły“. Najście Szwedów, stało się powodem ruiny miasta, co nie zrabowali w r. 1657 Szwedzi i Węgrzy, spłonęło od ognia. Zaledwie odbudowywać się zaczęło miasto, gdy żołnierz związkowy, poszukując zaległego żołdu, dał się srodze we znaki mieszkańcom. Stanisław August w przejeździe do Krakowa zatrzymał się tu dn. 13 czerwca 1787 r., aby obejrzeć starożytną kolegiatę, a na pamiątkę pobytu swego w kancelaryi grodzkiej zapisał się do podanej przez rejenta księgi. Kiedy W. otrzymało prawo magdeburskie niewiadomo. Władysław Jagiełło w r. 1404 potwierdził już zgorzały dawniejszy przywilej. Jan Olbracht zatwierdzając w r. 1493 ustanowiony przez Kazimierza W. skład soli, polska kupcom i furmanom z Krakowa jadącym, a żeby W. nie mijali. Królowa Elżbieta chciała w r. 1514 usunąć z W. żydów, oparł się jednak temu Zygmunt I (Tomicińska, III, p. 241). Król ten przychyłając się do prośby zanieśionej przez cechy: kowalów, ślusarzów, wędzidlarów, mieczników, bednarzów, stolarzów, stelmachów, czapników i siodlarzów, stanowi 1521 r., a żeby ich czeladź przyjmowana była od rzemieślników krakowskich bez żadnego utrudzenia i przeszkody itp. Tenże król zezwala 1528 r., a żeby Waclaw Morawa, biegły w swym kunszcie, sporządził wodociąg kosztem miejskim, a że to wymaga znaczного kosztu, przekazuje przeto magistratowi pobieranie wiecejszy dochodu zw. „urne“, pod obowiązkiem naprawiania murów i dbałości o ozdobę miasta. R. 1538 otrzymali mieszczanie wolności szynkowania wina, gorzałki i innych napojów, lecz natomiast naprawiać mają opasujące miasto mury. Między żydami i mieszczanami stanęła ugoda, którą zatwierdza król 1545 r. Mieszczanie broniąc praw swoich przeciw wciśkającym się żydom, uzyskali postanowienie Zygmunta Augusta w r. 1566, aby więcej nad trzech żydów nie znajdowało się w mieście i to za murami; zabroniono im trudnić się sprzedażą trunków. R. 1616 konstytucye sejmowe orzekły „miasto nasze Wiślica, które z wielu miar y

przyczyn, tak przez ogień dawny, powietrza y inne przypadki spustoszone, tak iż do 80 pustych placów leży, z placów tych aby nie płaciło podatku „szos“ (Vol. leg., III, p. 300). Też powody uwzględniając starosta miejscowy Krzysztof ks. Zbaraski, koniuszy w. k., przywilejem z r. 1621, który król Zygmunt III potwierdził, oddał miastu na własność pewne grunta przyległe do wsi Kobylnik, gdzie wójtowstwo, zdawna do miasta należące, ostatecznie w r. 1598 do Wiślicy incorporowano (Vol. leg., II, p. 1465). Stan miasta musiał być smutny, gdy sejm zebrany w r. 1633 dla koronacy Władysława IV, uwolnił W. „po kilkakroć przez ogień zniesioną“ od wszelkich podatków na lat cztery (Vol. leg., III, p. 826). Nie tylko ogień lecz i woda przyczyniała szkody. Bagna okrażające W., w których, mówi Gwagnin, moc rozmaitej gadziny, węzłów i jaszczurek była, dopóki ich nie powyklinano (!), tamując dojazd do miasta, nie pozwoliły rozwinąć się przemysłowi. Rok roczne wylewy Nidy niszczyły komunikacją ze światem. Uwzględniając to sejmujące stany w r. 1647 „dla prędszej y łacniejszej naprawy zniszczonych mostów i grobel“ cło na nich podwyższyć pozwalają (Vol. leg., IV, 111). Na mocy zawartej 1719 r. ugody, pozwolili mieszczanie 4 żydom szynkować trunki, pod warunkiem, iż podatki za miasto opłacać będą; ugoda zaś 1755 r. przyzwoliła pięciu żydom robienie piwa po kolei, osiadało też ich coraz więcej, tak iż lustracya z r. 1789 znalazła tu obok 51 katolickich domów, większą połowę żydowskich. Mocą ostatniego przywileju Stan. Augusta z r. 1766, Stan. Lubomirski, marszałek w. k., jako starosta miejscowy, miał prawo na pobudowanie gmachu na sądy ziemskie i archiwum, rozebrać wałace się mury i bramy miejskie. Padły wówczas bramy: krakowska, buska i zamkowa, co starosta zrobił z otrzymanego z nich kamienia, niewiadomo, czytamy bowiem w lustracyi 1789 r. „Ratusz w środku rynku drewniany, nadpustoszały, bardzo szczupły, jedna jest tylko izba, w której żydowi mieszkanie pozwolone. Sądy ziemskie sądzą się w kamienicy kolleg., akta zaś częścią w tejsze kamienicy, częścią w kościele konserwowane zostają“. W tym stanie opustoszenia dotrwał ratusz aż do początków naszego wieku, w którym rozebrany został. Przy końcu zeszłego stulecia stały jeszcze w W. trzy kościoły: kolleg. N. Maryi P., szpitalny św. Ducha przy bramie krakowskiej i kościół murowany św. Marcina. Obecnie pozostała tylko kollegiata. Wspaniała ta budowla, w stylu ostrołukowym, rozpoczęta przez Władysława Łokietka, przez syna jego Kazimierza W. ukończoną została w r. 1350. W stokilkanaście lat potem (1464 r.) kapituła kollegiaty wzmocniła główną szczytową ścianę przez dwie podpory, a nad drzwiami bocznymi umieściła tablicę kamienną z rzezbą,

wyobrażającą króla Kazimierza W. w postawie klęczącej, ofiarującej kościół wiślicki siedzącej na tronie N. P. Maryi z dzieciątkiem Jezus. U nóg króla tarcza herbowna, za nim biskup w uroczystych szatach (Bodzanta Poraj). Pod rzezbą w sześciu wierszach gocki napis: AD. MCCCCL Princeps Excellentissimus Casimirus Dei gratia Poloniae rex Ecclesiam S. Mariae Vislic. quadro fabricavit lapide, cujus beneficii memor clerus Vislicensis et populus decus hujus operis A. D. MCCCCLXIV aureis inscripsit litteris“. Zbudowana z kamienia ciosowego, obrabianego w kostkę, odznacza się nie zwykłą wysmukłością form. Ściany jej, nie mające $\frac{3}{4}$ łokcia grubości, na dwadzieścia kilka łokci w górę się wznoszą. Ściany nawy, pozbawionej okien od strony północnej i wschodniej, podpiera z każdej strony po pięć ciosowych skarpów, a część kapłańską, trzema wężkiami ścianami zakończoną, dziesięć skarpów. Dach ostry na kunsztownem wiązaniu modrzewiowem, pokrywa włoska dachówka. Wewnątrz świątynia zachowała styl ostrołukowy; sklepienie podparte jest wśród nawy trzema filarami, sposobem właściwym tylko kościołom polskim tych stron. Niebýwały ten sposób budowania objaśnia nam legenda przywiązana do niekształtnej figurki kamiennej, wykutej na frontowej ścianie kościoła a przedstawiającej człowieka wiszącego, przepasanego fartuchem. Ma to być wyobrażenie budowniczego kościoła, który za niezgrabne wiązanie sklepienia przez Kazimierza W. na śmierć skazany został. Przychylnie owemu budowniczemu osoby doradziły mu, aby powiesił na kościele swoją figurę, wyrobioną z kamienia, co gdy się właśnie w przeddzień egzekucyi stało, doniesiono królowi, że budowniczy powiesił się na kościele. Król tymczasem ochłonawszy z gniewu, oświadczył, że byłby mu darował karę; wtenczas przyjaciele winowajcy, korzystając ze sposobności, oznajmili monarsze jak się rzecz miała, a budowniczy za wstawieniem się królowej uzyskał przebaczenie. Sklepienie świątyni, na miejscu przecięcia żebrowań, okryte jest herbowymi tarczami ziem: dobrzyńskiej, ruskiej i kujawskiej oraz godłami różnych rodzin polskich. W wielkim ołtarzu obraz starożytny P. Jezusa; w jednym z bocznych owo wyobrażenie z kamienia Bogarodzicy, przed którą modlił się niegdyś Łokietek, z prawej strony tego ołtarza, zawieszony na filarze wielki obraz N. Maryi Panny z opisem erekcyi kollegiaty oraz podaniem o ukrywaniu się Łokietka w lochach kościelnych. Obok wielkiego ołtarza posąg Łokietka, jakoby współczesny, dopiero w r. 1883 z zakrystyi tu przeniesiony. Jest to figura drewniana, przeszło łokieć wysoka, może z XV w. Twarz modelowana z wizerunku Kazimierza W. Posąg wstawiony jest w niszę drewnianą, która ledwie końca XVII w. sięgać może. Jakiś rymopis w dwóch wierszach łacińskich, a dwunastu

polskich dzieje Łokietka opowiedział. Podobna zupełnie postać króla, lecz wykuta z kamienia, umieszczoną jest w zewnętrznej wschodniej ścianie kościoła. Po za wielkim ołtarzem, którego antepedium rzeźbione z drzewa zasługuje na uwagę, pokazują drzwi żelazne, na których Twardowski miał odbywać podróż do Rzymu; drzwi te okute, pochodzie mają z zamku. Obok nich szafka na oleje św., z piękną kratą gotycką. Z ośmiu grobowców najpiękniejszy wyobraża leżącą w zakonnem ubiorze Annę ze Stawiszyna Stawiską († 1619 r.). Pozostałe upamiętniają dostojników tutejszego kościoła: Piotra Waligórskiego, proboszcza († 1617 r.); Jakuba Vegrinioviusa, schol. i officyała († 1611); Andrzeja Milewskiego, kaszt. wisł., który w r. 1632 odrzwił marmurowe do zakrystyi fundował; Józefa Ptaszyńskiego, archidyak. († 1806). Skarbiec, oprócz okazałych ubiorów kościelnych, posiada kilkanaście kielichów, z tych jeden z XV w.; pacyfikał z r. 1604 z wizerunkiem św. Anny; monstrancya srebrna, grubo wyłaczana, gotycka, dar Zygmunta III; oraz monstrancya srebrna z postacią Kazimierza W., zanoszącego modły do N. M. Panny. Akta kościelne zaczynają się zaledwie od 1800 r., za to księga uposażeń, pisana od r. 1599, ciekawy przedstawia zabytek. Przed kościołem, w narożniku cmentarnym, stoi czteropiętrowa, murowana dzwonnica. Ozdobiona niegdyś attykami i czterema wieżyczkami gotyckimi, stanowiła piękne dzieło sztuki mularskiej XV wieku. Dzwonnice tę wznosił własnym nakładem Jan Długosz, historyk, a zarazem prałat tutejszej kolegiaty. Po spaleniu przed 15 laty, odbudowana staraniem ówczesnego proboszcza i kanonika ks. Ludwika Strondałty, zachowała cechy dawnej piękności. Podzieloną jest ona na cztery piętra, z których dwa dolne całkowicie, oraz węzły dwóch górnych i gzyms wystawione są z ciosowego kamienia, same ściany górnych pięter z cegły skośnie układanej. Pod gzymsem pas na liczne podzielony pola, w których to cyfry imienia Jezus i Marya, to znów herby królestwa, fundatora lub rodzin polskich spozstrzegać się dają. Tenże sam Jan Długosz, będąc kustoszem przy kolegiacie wiślickiej, około r. 1440, częścią od Jana Ranogutha, częścią od synów Bednarka, zakupuje dwa place przy cmentarzu kościelnym i na jednym stawia dom murowany dla siebie i następców swoich na prelaturze, na drugim obszerny dom dla 12 księży wikaryuszów, składający się z 3 sal, z 6 izb, z biblioteki, łaźni, kuchni itd. (Lib. Ben., I, 428-9). Piękny ten gmach do dziś istniejący, kryty jest szyfrem, szczyty ma zębate; na jednym z nich herb Wieniawa przypomina założyciela (ob. „Kłosa“, t. 32, № 817-18). Do parafii wiślickiej należą wsi: Gorysławice, Ostrów, Kobylniki, Kuchary, Koniecmosty, Wawrowice i Wiśniówki z ilością parafian: męż.

1518, kob. 1711. Obecnie Wiślica przedstawia smutny obraz żydowskiego miasteczka, z nędznymi domami i ulicami, których bruk dawniejszy zapadł się na łokieć w pulchną ziemię. Na przedmieściu Gorysławicach, rozłożonem na gipsowem wzgórzu, stoi kościół murowany św. Wawrzyńca, po za murami dawnego miasta. W. posiada kilka placów, jako to: Rynek, Targowisko i inne. Ulice: Długa, Targowica, Solna, Zatylna i Krakowska oraz kilka bez nazwy. Tuż pod miastem, od strony południowej, jest jezioro zw. Płyt, dosyć głębokie, przez które położono most na palach.

Kasztelania wiślicka należała zapewne do najdawniejszych w Małopolsce a ze względu na znaczenie tego miejsca, odbywające się tu częste zjazdy, obsadzaną była niewątpliwie przez wybitniejszych ludzi z otoczenia książąt i królów. W znanych dotąd dokumentach spotykamy następujących: Ostasius (1212—24), Dirsislaus (1224), Marcus (1227), Mstivius (1228), Pacoslaus (1239—43), Sudo (1244), Mstiwuy (?), r. 1248—50), Adam, Abraham (1254), Sulco (1255), Bogussa (1255—64), Jacobus (1271), Dobeslaus (1271), Swentoslaus (1286—87), Florianus (1317), Spicimir (1319), Adam (1325—31), Andreas (1340—46), Henricus (1348—1352), Dobeslaus (1356—68), Raphael (1368—1372), Otto (1373—4), Michael de Tarnowo (przed r. 1376), Stanislaus (1377—79), Joannes (1396), Petrus Rpisehta? (1401), Clemens (1408), Florianus (1420), Florianus de Korytnica (1422—34), Joannes Felix de Tarnow (1470), Felix de Tarnow (1475), Nicolaus de Strzeszow (1495), Petrus Szafranec (1501—5).

Kanonicy wiślicy bywali pisarzami dworu (notarius curiae) za Kazimierza W. i Jadwigi. Prepozyt wiślicki pojawia się w r. 1214. Istnieje widocznie już wtedy kolegiata. Z tegoż miasta pochodził poeta łaciński z początku XVI w. znany p. n. Jana z Wiślicy, twórca poematu „Bellum prutenum“ (Kraków, 1516) w którym opiewa dom Jagiellonów i zwycięstwo pod Grunwaldem.

Wiślickie starostwo niegrodowe, w województwie sandomierskiem, powiecie wiślickim, podług lustracyi z roku 1669 składało się z miasta Wiślicy i wsi: Winary, Senisławice, Korczyn, Boryszowa (Borysławice), Mędrzechów, Wólka Mędrzechowska, Kopacz, Kupienin, Podlipie, Strojców, Samocice, Kozłów, Hubienice, Łęka, Zawierzbie, Miernów, Sepichów, Kocina, Brzesko, Pawłów, Koniecmosty, Górnawola, Wełnin, Błotnawola, Chwalibogowice i Parchocin. W r. 1771 posiadał je Stanisław ks. Lubomirski, marsz. w. kor., wraz z swą żoną Elżbietą z książąt Czartoryskich, którzy zeń płacili kwarty złp. 11187, a hyberty złp. 270 gr. 3.

Szczegółowy opis uposażenia kolegiaty wi-

ślickiej podał Długosz (Lib. Ben., I, 403—436). Opisy miasta z rysunkami pomieszczał Tygod. Illustr. z r. 1860 (t. II, 419), 1862 r. (IV, 252 i V, 108) tudzież „Kłosa“ (Nr. 818).

(Opis miasta i dzieje od początku XV w. opracował M. R. Witanowski, objaśnienie nazwy, początkową historią i spis kasztelanów dodał Br. Ch.),

Wislica, rzka, pow. piński, ob. Wisła.

Wislica, czesk. *Vialice*, niem. *Wislitz*, wś na Szląsku austr., pow. bielski, obwód sąd. skoczowski, odl. 4 klm. na płn. od Skoczowa. Obszar W. graniczy na pld. z gm. Skoczów, na zach. z Simoradzem, na wsch. z Kieczycami, na płn. z Ochabem. Grupy domów wsi noszą nazwy; Kałuże, Łonice, Międzykrzyże, Stawiska, Przyczny. W r. 1890 miała W. 357 ha i 371 mk. rz.-kat., Polaków. Kościół paraf. katol. i szkoła ludowa w miejscu. *W. H.*

Wisliczka, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Przeginia.

Wislina, dok. *Wyslina*, potok, w gdańskich nizinach (ob. Perlbach, P. U. B., str. 582).

Wislina, dawna nazwa wsi Hochzeit, w nizinach gdańskich (ob. Perlbach, P. U. B., str. 633).

Wislinka, niem. *Wesslinken*, wś w nizinach gdańskich, na lew. brzegu Wisły, pow. gdański nizinny, st. p. Gr. Plehnendorf. par. kat. przy królewskiej kaplicy w Gdańsku; 1074 ha (782 roli or. 47 łak); 1885 r. 58 dm., 122 dym., 616 mk., 25 kat., 585 ew., 6 dyssyd. Przyległości: Bohnsackertryol (10 dm., 207 mk.); Rosenau (9 dm., 57 mk.); Scheerkrug (1 dm., 8 mk.); Biała Karczma (1 dm., 21 mk.). R. 1310 Jakub i Jan, synowie Wacława, kaszt. gdańskiego, sprzedają 9 wsi na żuławach, między niemi W. (wsi te ks. Mestwin r. 1290 darował ich poprzednikom), zakonowi krzyżackiemu za 600 grz. (ob. Script. rer. pruss., I, 706). R. 1514 przerwała tu Wisła groblę, lecz zdolano ją wnet naprawić. R. 1550 nadaje magistrat gdański 36 włók i 4 włoki wolne Jerzemu Moeller, Henrykowi Kleefeld, Janowi Conrath, Jakubowi Voelkel i towarzyszom (ob. Brandstaeter, Land u Leute des Landr., Danzig, str. 202). *Ks. Fr.*

Wisła. I. Opis rzeki, charakterystyka dorzecza i łożyska. Źródła W. leżą pod 49° 36—37' szerokości północnej a 36° 40—41' długości wsch. od F. na wysokości 1125 mt. n.p.m. a według mapy Kummersberga 3519 st. paryz., w księstwie cieszyńskim, na półn. stokach Beskidu, o jakie 20 klm. na płn.-wsch. od wąwozu Jabłonki, w pobliżu źródeł Olszy (systemat Odry), na płn.-zach. stokach góry Baraniej.

Rzeka ta powstaje z dwóch strumieni źródłowych: *Czarnej* i *Białej Wiselki*. Czarna wypływa z jezior, leżących na różnych poziomach zachodniego stoku góry Baraniej, sączy się najpierw przez czarną próchnicę i spływa

małymi strumykami. Z powodu wielkiej ilości tych strumyków W. rozrasta się szybko, a ubiegłszy wiorstę, staje się tak szeroką, że ją trudno przeskoczyć. Już odtąd służy ona do spławu drzewa i w tym celu jest uregulowana zapomocą szluz. Z początku płynie w kierunku pld.-zach., następnie pld.-wschod., opływając lewym brzegiem stopy gór: Karolówki (930 mt.), Beskidku (763 mt.) i Głębca (829 mt.), prawym zaś stopy góry Czarnej, i tym sposobem tworzy półkole, którego średnicę stanowi W. Biała, druga rzeka źródłowa. *W. Biała* wypływa z licznych źródeł na płn.-zach. stokach góry Baraniej i zachodnich góry Magórzańskiej, na wysokości 948 do 1011 mt.; dążąc ku wschodowi tworzy kilka wodospadów, do 15 mt. wysokich. Tę to Wiselkę nazywają niekiedy Białką i uważają za właściwy początek W. Z doliny W., przez wklęsnięcie Kabalonki, znajdującej się na zachód Głębca, prowadzi droga do Węgier. Liczne ślady szaniców w pobliżu tej drogi dowodzą, iż miała ona strategiczne znaczenie.

Po złączeniu tych rzek płynie W. ku pld.-wsch., przepływa najrozleglejszą na Szląsku austr. wś Wisłę, dążąc ku Ustroniowi (zakład żetyeczny); pod tą wsią staje się już spławną. Wody obu tych rzek źródłowych płyną długi czas we wspólnem korycie, nie mieszając się ze sobą; można odróżnić przezroczysty pas Białej i mętny Czarnej W. Do Ustronia połączona rzeka przepływa trzy mile wzdłuż wygodnej szosy. Na tej przestrzeni przyjmuje z prawej strony *Malinkę* płynącą równoległe do Wiselki Białej; z lewej zaś strony *Kopidłą*, mającą kierunek z pld.-zachodu ku pld.-wschodowi (przy końcu ku północy) i *Dziechcin* z kierunkiem z pld.-zachod. ku pld.-wschod. We wsi Ustroniu zabiera W. z prawej strony wody górskich potoków; Dobki, Jaszowca, Gościeradowca i wielu innych pomniejszych rzeczek. Z lew. brzegu ze stoków gór Wielkiej i Małej Czantory, potoki: Suchy Poniwiec i Żabiniec. Poniżej wsi Ustronia połączona rzeka przyjmuje już nazwę *Wisły* i tu się kończy właściwy obszar jej źródełwisk. Na tem obszarze znajdują się góry lesiste, budynki rybackie i myśliwskie (W. jest zarybioną pstrągami, łososiami).

Dalej płynie W. coraz bardziej ku północy doliną znacznie już rozszerzoną, dążąc do Skoczowa. Niedochodząc tej osady, W. przyjmuje z prawej strony bystrą *Bronicę*. Kierunek biegu jest odtąd już północny aż ku Strumieniowi (opływa to miasto od wschodu, tworząc granicę między Szląskiem austriackim a pruskim). Dotąd płynie W. w kamienistym rozdole, mając charakter górskiego potoku; koryto jej jest tu szerokie zaledwie 10 sążni. Od Strumienia zwraca się pod kątem prostym ku wschodowi i dostaje się po raz pierwszy na szerokie równiny.

Po lewej stronie rozciąga się kraj dzielący Karpaty od wyżyny Tarnowickiej oraz systemat

W. od systematu Odry (dział wodny nieznaczący). Po prawej, nieco opodal, widnieją góry, nad którymi w okolicy Kęt panuje wyniosłość „Wielką Puszczą” zwana. Po obu brzegach ciągną się wzdłuż małe jeziora. Tu wpada do Wisły z prawej strony rzeczka *Biała*; ma ona bieg prawie równoległy do kierunku W. od Ustronia do Strumienia. Rzeczka ta stanowi granicę polityczną między Szląskiem austriackim i Galicyą. Jest ona pierwszym większym dopływem, jaki W. przyjmuje od praw. brzegu. Źródła swe ma na podgórzu powyżej wsi Bystrej, płynie wprost z płd. ku północy; w biegu swoim dzieli miasto Bielsk od Białej i wpada pod Kaniowem do W.

W miejscu, gdzie W. opuszcza Śląsk, poziom jej sięga do 230 mt. n.p.m.; płynąc jeszcze kawałek na wsch., skręca później ku płn. na Oświęcim. Pod tym miastem przepływa *Soła*, uboczna W.; rzeczka ta powstaje z kilku potoków, płynących z pod Beskidu i łączących się pod wsią Rajczą w jedną rzekę, która płynie z południa na północ na Żywiec, a przyjąwszy z prawego brzegu dopływ *Koszarawę*, zaczyna być spławną. Płynie dalej na Kęty i Oświęcim, gdzie zwraca się ku wschodowi i pod wsią Piekłem wpada do W. Dolina *Soły* jest ścięśniona i skalista. Naprzeciw *Soły* wpada do W. z lewej strony *Czarna Przemsa*. Jest to pierwsza większa rzeka, jaką W. przyjmuje z lewej strony; ma ona kierunek z płn. ku płd. Źródła jej znajdują się pod wsią Bzowem (pow. olkuski), niedaleko źródeł *Warty* (systemat Odry) a poniżej *Gorzowa* uchodzi do W. Od ujścia *Brynicy* stanowi granicę polityczną między Szląskiem pruskim a królestwem polskim. Do *Czarnej Przemsy* wpada z lewej strony *Biała Przemsa*, której źródła przytykają do źródeł *Pilicy*, z prawej zaś strony *Brynica*, której źródła zbliżają się do *Małapanwi* (systemat Odry); stanowi ona także granicę polityczną między Szląskiem i królestwem polskim aż do ujścia do *Przemsy*. *Czarna Przemsa* od połowy swego biegu jest już spławną dla galarów. Na północ-wschód Oświęcimia przechodzi przez W. most kolejowy, a drugi na północ tegoż miasta pod *Czarnuchowicami*; w tym miejscu znajduje się także prom. Odtąd płynie W. wprost ku wschodowi na *Zator*, gdzie z prawego brzegu przyjmuje *Skawę*. Rzeka ta bierze początek na płn. stokach *Babiej Góry*, ma kierunek północny (z małym zboczeniem ku wschod.), płynie ku *Suchej*, gdzie zaczyna być spławną, następnie mija *Wadowice* i *Zator*. Od ujścia *Skawy* W. ścięśnia się coraz bardziej, ścianki i skałki opuszczają się nagle ku wodom a w miejscach, gdzie góry są niższe i niezbyt zbliżone, rozścielają się nad samymi wodami, łęgi gęsto wikłami porośłe a za nimi ciągną się otwarte, wesole zabrzeża. Powyżej *Tyńca* przybiera W. z prawego brzegu *Skawinę*, która wypływa dwoma potokami z pod *Lanckorony* i wsi *Polanki*; powyżej *Radzieszow-*

wa potoki te łączą się ze sobą i powstała ztąd rzeka po krótkim biegu północnym, przeważnie łakami, wpada do W. Około *Tyńca* (gdzie zbudowany był klasztor na wysokiej, prostopadle do W. spadającej skale) i *Piekar* znajduje się na W. prom. W. przechodzi tu przez bramę jury krakowskiej, dalej zaś aż ku *Krakowowi* płynie szerokim rozdołem pośród jury, oblewając w drodze po lewej stronie leżącą wyniosłość *Bielany*, a nieco dalej po prawej *Krzemionki* (grota *Twardowskiego* i piec do wypalania wapna). Wprost *Krzemionek* na lewym brzegu *Wisła* oblewa stopy *Sikornika*, na którym trochę w oddali widnieje usypany kopiec *Kościuszki*, otoczony u podstawy czerwonymi murami fortu. Poniżej *Sikornika*, na wstępie do *Krakowa*, W. przyjmuje kanał przekopany od *Rudawy*, ze znacznym spadkiem, obracający młyn *Zwierzyński*. Nieco dalej przechodzi przez W. most kolei żelaznej. Tuż za tym mostem, prawie pod samym *Wawelem*, wpada do W. sama *Rudawa*, mająca źródła swe w jurze krakowskiej a płynąca z płn.-zach. na płd.-wschód. Pod *Wawelem* skały jurajskie znowu przysuwają się do rzeki, brzegi w tem miejscu łączy most drogowy. Nieco dalej na *Ludwinowie*, naprzeciw *Kościola św. Stanisława* na *Skałce*, W. przyjmuje podgórską strugę *Wilgę*, biorącą początek na północy góry *Przewódki*. Struga ta płynie ku północy na *Janowiec*, potem na zachód a skręcając się wreszcie na północ mija *Swozowice* (źródła siarczane i zakład kąpielowy) i wpada do W.

Pod *Krakowem* wznosi się poziom W. na 210 mt., rzeka osiąga tu 80 mt. szerokości i staje się spławną dla małych statków (powyżej miasta chodzą po niej tylko galary). Od *Krakowa* W. zbacza lekko ku płn.-wsch. i ten kierunek zachowuje aż do ujścia *Sanu*. Dolina W. następnie się rozszerza, przyczem góruje brzeg prawy; w miłowej odległości od rzeki występują spiętrzające się wyniosłości wyżyny olkuskiej, z których wypływa kilka strumieni, jak *Prądnik*, biorący początek około wsi *Sułoszowej* i przepływający malowniczą dolinę *Ojcowską*. *Prądnik* płynie z północo-zach. ku płd.-wsch. *Prądnik* na mapie austriackiego general. sztabu nosi w dolnym biegu nazwę *Białucha*. O milę poniżej *Krakowa* pod mogiłą *Wandy* (fort), wpada z lewej strony do W. *Dłubnia*, a nieco niżej z prawego brzegu pod *Szczurowem* pot. *Srawa*. Pod *Ujściem Solnem* przyjmuje W. z prawej strony *Babę*, biorącą początek ze strumieni spływających z płn.-wsch. stoków *Babiej góry*, a częścią z płn. stoków góry *Biernatki*. Kierunek jej biegu jest z płd. ku płn., płynie koło *Myślenic* na *Dobzyce* i *Gdów*. Odnacza się nagłymi przyborami wody. Nieco dalej wpada z lewej strony *Sreniawa*. Przed ujściem jeszcze tej rzeki spuszcza ją się znowu stoki wyżyny ku W. i oddalają się znowu

lekkim łukiem na miłą. Toż samo dzieje się jeszcze na ujściu Nidy (lewy dopł. W.), w okolicy Połańca i Sandomierza. Na tym obszarze pod Ławami wpada z lewej *Nidzica*, która płynie od Rogowa i Książa, z płn.-zach. na płd.-wschód na Skalbmierz. Z prawego brzegu przyjmuje tu W. ważny dopływ, jakim jest *Dunajec*, powstający w Tatrach z dwu źródeł (*Czarny* i *Biały*), łączących się na płn.-wsch. stronie Nowego Targu. Źródłowe strumienie Dunajca są bardzo obfite w wodę i mają znaczny spadek. Po ich złączeniu Dunajec staje się już rzeką spławną (w niektórych porach roku), skręca na wschód i przyjmuje *Białkę*, mającą źródłowiska w wysoko leżących jeziorach Tatrzańskich. Między Starym i Nowym Sączem Dunajec przyjmuje *Poprad*, za pośrednictwem którego systemat W. rozszerza się na płd. stoki Tatr i zbliża się do systematu Dunaju. Źródła Popradu leżą na Węgrzech, w pobliżu źródeł Wagu. Po przyjęciu Popradu Dunajec płynie ku północy i uchodzi poniżej Nowopola, naprzeciw Opatowa, do W. (przewóz).

Nieco dalej W. przyjmuje z lewej strony *Nidę*; jest to największy z dotychczasowych lewych dopływów. Źródła ma koło Moskorzewa, w pobliżu Pilicy (dopływ lewy W.), płynie na Okszę, Sobków, Pińczów, Wiślicę do Nowego Korczyna, za którym wlewa się do W. Dolina Nidy należy do najpiękniejszych w naszym kraju, posiada malowniczy układ i żyzną glebę. W. płynąc ciągle w kierunku płn.-wschodnim przyjmuje z lewej strony pod Zawadą rzeczkę *Czarną*, a nieco dalej z prawego brzo. *Wisłokę*, która źródła swe ma pod samym Beskidem, na zachód od przełęczu Duklańskiej, płynie koło Żmigrodu, Osieka, Jasła, gdzie zaczyna być spławną; dalej na Pilzno, Debicę i Mielec i wpada do W. naprzeciwko dużej wislanej kępy, na której leży wś Ostrowy. Na przestrzeni od Zawady do Zawichosta wpada z lewej strony do W. sześć krótkich potoków, z tych najważniejsze są: *Baranek* i *Opatówka*, wpadająca do W. poniżej Słupczy. Ostatnim karpackim a zarazem ostatnim prawym dopływem w górnym biegu W. jest *San*. Wyływa on pod samym Beskidem, powyżej wsi Sianek, niedaleko źródła rzeki Stryja (systemat Dniestru). Kierunek Sanu w górnym biegu jest północno-zach., pod Dynowem skręca się na wschód, płynąc na Rzeszów; od Medyki powraca do pierwotnego kierunku i łączy się z W. pod kątem prostym naprzeciw wsi Szczytniki. Największym jego lewym dopływem jest *Wisłok*. Pod Rzeszowem zaś przyjmuje z prawej strony rzekę *Wiar*, która jest tylko o 3 mile oddalona od Dniestru. Poczynając od Medyki ciągnęły się brzegami Sanu rozległe bory sosnowe, których szczątki dziś jeszcze mają pozór puszczy. Z powodów wylewów W. i Sanu ten ostatni zmienia często swe koryto. Ob-

szar trójkątny leżący między W. i ujściem Sanu jest zabagniony. San jest ważny dla spławu drzewa.

Na całej dotychczasowej przestrzeni (pomiędzy Szląsk) lewy brzeg W. jest znacznie wyniesiony a miejscami nagi, stromy i skalisty, na prawym zaś brzegu, poczynając od ujścia Raby, rozściela się równina porośnięta lasami sosnowymi, przechodząca w poprzek Dunajca, Wisłoki aż do Sanu (nizina Galicyjska). W głównej dolinie między rozległymi zabrzeżami leży niżej druga głębsza dolina, którą sama W. płynie. W miękkiej ziemi W. wyłabia sobie coraz nowe łożysko, a opuszczone, tak zwane *Wiślicka*, tworzą jeziora, strugi i bagna, porośnięte olchą i łożą. Na tej przestrzeni spotykają się też liczne wyspy, porośnięte nadwiślańską topolą, dębina lub olbrzymią wikliną. Już od Krakowa, a nawet powyżej tegoż, W. zdalna byłaby do prawidłowej żeglugi, gdyby została uregulowana, gdyż najmniejsza głębokość wynosi na tej przestrzeni 3 stopy. Od Nidy poczynając, nizina zalegająca obszary praw. brzegu występuje i na lewym brzegu i ciągnie się szerokim pasem wzdłuż rzeki oddalającej się od wyżyny Małopolskiej; oba brzożę leżą tu na jednakowym niskim poziomie. Pod Sandomierzem W. podchodzi pod samą krawędź wyżyny Małopolskiej. Miasto samo zbudowane jest na górze, a ściany tej wyżyny, wyniesione 30 mt. nad poziom W. (a 200 mt. n.p.m.), spadają ku rzece gliniastymi wzniesieniami. Na zboczach tych gór pojawia się rzadka roślina: *parolist* wschodni (*Zygophyllum Fabago* L.); jest to jedyne stanowisko tej rośliny na całej Polsce i płn.-zachodnią Europę. Roślina ta według Wagi została sprowadzona z Hiszpanii przez jezuitów do ustalenia nadwiślańskich piaszków (Łąpeczyński, *Pamięć. Fizyogr.*). Zbocza te, zwrócone ku płd.-wschod., były niegdyś podobno pokryte winnicami. Poniżej Sandomierza wyniosłości odsuwają się od brzegów a wracają znowu przy wsi Kamień Plebański. Powstała stąd dolinę nadrzeczną zapełniają łąki, pastwiska i łąka wiślana. We wsi Kamieniu wzgórze nadrzeczne znacznie są wyższe niż w Sandomierzu, sięgają bowiem do 40 mt. nad poziom W., a tak blisko przysuwają się do rzeki i tak są u podstawy spadziste, że przy nieco większej wodzie przejście po brzegu jest niemożliwe. Przez dwa kilometry ciągną się te strome spadzistości nad samym brzegiem, opierając się skutecznie naporowi fal Wisły, gdyż woda nie ma tu do czynienia z gliną, jak zwykle w Sandomierskiem, ale, wyjątkowo, z obnażeniami łupkami sylurskimi. Gdzie się kończy obnażenie skał a na brzegu znowu występuje glina, widać zaraz ślady słabej oporności zboczy wyżyny, bo nadrzeczne wzgórze nagle pod kątem prostym cofają się w głąb, ciągnąc się w znacznej od koryta odległości. Na wybrzeżu zaś rozkłada się nowa

nadwiślańska nizina, na której leży wieś Kamień Mściowski. Strome zbocza łupkowe zwane bywają niewłaściwie „górami“ Pieprzowemi. Płynąc Wisłą można je dobrze obserwować; nad szaremi łupkami widać obrywy gliniaste, których zbocza są przez erozyę poszarpane, nagie lub skąpo porośnięte. W obrębie Sandomierza znajduje się wielki wąwóz, stromy i pokryty roślinnością, prowadzący ku wiślanej łasze, zwanej Wisetką. Na wzgórzu spadającym stromo ku W. stoi zamek, oddzielony od sąsiednich wyniosłości wąwozem. Z powodu żyzności gruntu, a ztąd i większego zgęszczenia ludności, żegluga jest tu ożywiona; statki parowe odchodzą co dwa dni do Puław. Handel zbożem jest też znaczny; z Sandomierza wychodzi średnio rocznie 100,000 korcy zboża do Warszawy i Gdańska.

Od ujścia Sanu W. zaczyna swój bieg średni, na którym, płynąc z początku w kierunku północnym, przerywa się przez wyżynę południowej Polski, a później, w kierunku północno-zachodnim płynie przez nizinę środkową. W części pierwszej do Iwangrodu (Dęblina) Wisła przerywa się między wyżyną Małopolską i Lubelską, mijając Rachów, Józefów, Kazimierz i Puławy. Na tej przestrzeni obie wyżyny to oddalają się, to zbliżają w kilku miejscach ku W.; np. pod Zawichostem i Piotrowicami brzeg lewy jest wysoki, prawy niski. Pod Rachowem zaś wyżyna Lubelska przysuwa się z prawej strony do rzeki, a brzeg lewy jest niski. Osada leży na wyniosłej krawędzi wyżyny amfiteatralnie ponad doliną W. Schodzą się tu trzy trakty z różnych stron (od Józefowa i Lublina na Urzędów i Kraśnik). Z powodu tych traktów istnieje tu przewóz i przystań dla statków (przeprawa gener. Kreutza w r. 1831).

Pod wsią Nowe Dębno wyżyna Małopolska znów zbliża się do W. i towarzyszy jej brzegom, z nieznacznie oddaleniami, aż poniżej wsi Dorotki. Od Piotrowic (powyżej Rachowa) do Dorotki ciągnie się dolina W. łukowatym pasem (blisko 3 w. szeroki), wśród którego koryto rzeki wiję się, zbliżając to do jednego to drugiego brzegu doliny. Przy końcu tego pasa, nieco powyżej Wesołówki, W. dzieli się na dwa ramiona. Pod Dorotką ramie lewe płynie u stóp wyżyny Małopolskiej, pod Wałowicami ramie prawe oblewa stopy wyżyny Lubelskiej. Poniżej Dorotki oba ramiona łączą się w jedno koryto i rzeka płynie w znacznie szerszej już dolinie ku Józefowowi. Osada ta leży na opoce kredowej, dostarczającej materiału na budowlę. Prowadzi tu trakt pocztowy z Opola do Annapola. Ludność tutejsza zajmuje się przewoźnictwem.

Od Józefowa wyżyna Lubelska spada stromym zboczem ku W. a starożytne osady: Kaliszany, Piotrowin i Kamień leżą na wąskim pasku niziny nadbrzeżnej. Po lewej stronie dolina W. rozkłada się szerokim pasem aż ku Solcowi.

Na tej przestrzeni powyżej Zawichosta, pod Winiarami, uchodzi z lewej strony do W. *Opatówka* albo *Łukawa*, biorąca początek na północnych stokach Lysej Góry; płynąc z zachodu na wschód, mija w drodze Opatów. Prawie w połowie odległości między Zawichostem i Annopolem wpada do W. z prawej strony *Sanna*. Wypływa ona z pod wsi Wierzchowic, przy samym już prawie ujściu natrafia na stare łożysko W. i płynie takowem aż do ujścia. Pod Pawłową Wolą, naprzeciw Kaliszana, wpada do W. z lewej strony *Kamienna*. Rzeka ta powstaje z dwóch strumieni źródłowych, złączonych pod Mroczkowem i płynąc w kierunku wschodnim łączy się z W. Bieg jej jest bystry, spadek znaczny, obfitość wody wielka, dostarcza też siły poruszającej licznyemu zakładom górniczym.

Poniżej Solca W. dochodzi bardzo blisko ku stokom wyżyny Małopolskiej a oddala się od Lubelskiej, w którą wrzyna się szeroka nizinowa zatoka, ciągnąca się aż pod Opole. Zatoka ta tworzy trójkąt, którego wierzchołkami są: Kamień, Opole i Zastów. Środkiem tej zatoki przepływa rzeka *Chodel*, odprowadzająca wody stoków przyległej wyżyny do W. pod Zastowem. Gleba w tych okolicach jest odpowiednia do zmiennych warunków układu powierzchni, jest żyzną w dolinach nadwiślańskich, ubogą na wyżynach (przeważnie piaszczysta). Rozległa dolina między Kamieniem, Opolem i Zastowem posiada żyzną glebę, sprzyjającą uprawie buraków cukrowych (cukrownia w Opolu). Pod Kamieniem koryto W. rozczepia się na dwa, dalej na trzy ramiona, tworząc liczne kępy, wyspy i łachy. Pod wsią Pole jaronowskie, mniej więcej w połowie drogi między Kamieniem i Zastowem Korczyńskim, wszystkie ramiona łączą się w jedno i W. przyjmuje tu z lewej strony *Ilizankę*, która bierze początek między Szydłowcem i Wąchockiem; płynie przez lasy i kierując się ku wschodowi, uchodzi pod Choteczą Dolną. Dolina po prawej stronie W. poniżej ujścia Chodla zwęża się a zbocza wyżyny Lubelskiej przysuwają się do rzeki i ciągną się wzdłuż jej brzegów aż do ujścia Wieprza. Brzegi na tej przestrzeni tworzą nadzwyczaj malowniczą ścianę, stromo opuszczającą się ku Wiśle. Wzniesienia dochodzą tu do 800 stóp n.p.m., liczne jary poszarpały wyżynę na pasmo wzgórz porośniętych bujną liściastą roślinnością. Szczególniej malowniczą jest okolica poniżej ujścia Chodla na prawym brzegu W., w której leży miasto Kazimierz, otoczone górami. Ponad domami miejskimi wznosi się zamek, zbudowany na górze oddzielonej od innych wąwozem. Wyżej jeszcze ponad zamkiem na drugim szczycie stoi strażnica, która według podania służyła jakoby za latarnię dla statków na W., Kazimierz bowiem był dawniej ważnym portem rzeczny. Śladem tych czasów są też wielkie śpichrze, stojące

obecnie pustkami, gdyż koryto W. odwróciło się od nich, pozostawiając za sobą piaszczystą równinę. Otwarcie kolei nadwiślańskiej odwróciło również w części zład ruch złożowy. Po drugiej stronie Wisły, nieco powyżej Kazimierza, widnieją zwaliska zamku w Janowcu. Poniżej Kazimierza wpada z prawej strony do W. bystra *Bochotnica*, tworząca dolinę bogatą w malownicze krajobrazy (leżą tu: *Bochotnica*, *Nałęczów* i *Wąwolnica*). Po przyjęciu *Bochotnicy* W. przetrzymuje się przez północny taras wyżyny Lubelskiej i płynie krętym biegiem ku Nowoaleksandryi, oddalając się coraz bardziej od wyżyny; doliną nadrzeczną idzie droga z Kazimierza do Nowoaleksandryi. Dolina w tym miejscu obfituje w sady owocowe, dostarczające Warszawie (drogą wodną) jabłek, gruszek i śliwek. W tym punkcie Wisłę znów ścieśniają z obu stron wyżyny, dochodzące aż do samej rzeki. Tu przekracza rzekę stary trakt radomsko-lubelski z przewozem, tu rozłożyła się na prawym brzegu dawna rezydencja Sieniawskich i Czartoryskich. Odtąd wyniosłości lewego brzegu odbiegają daleko, pozostawiając brzegi niskie. Wyniosłości prawe też odbiegają, ale brzeg, choć niezbyt wysoki, pozostaje stromy, jednak już bez rumowisk kredowych jak dotąd; brzeg ten jest ziemisty, składa się z piasku lub gliny. W pobliżu tego stromego brzegu biegnie też główny prąd rzeki. Poniżej Nowoaleksandryi przyjmuje W. z prawej rzekę *Kurówkę*, ograniczającą z półn. kredową wyżynę Lubelską. Pod Iwanogrodem W. przyjmuje z prawej strony rz. *Wieprz*, która wypływa w pld. najwyższej części wyżyny Lubelskiej z niewielkiego jeziora (pod wsią *Wieprzowe Jezioro*). Płyń on równolegle do *Bugu*, z początku przez krainę bardzo malowniczą aż do *Krasnegostawu*, odkąd wstępuje w kraj równiejszy i zaczyna być splawny. Od Iwanogrodu Wisła zmienia swój kierunek z północnego na północno-zach. i zachowuje tenże aż do *Modlina*. Pod Iwanogrodem W. się zwęża na małej przestrzeni a brzegi są sztucznie utrwalone brukiem z głazów erraticznych. Tu przekracza W. most kolei iwanogrodzko-dąbrowskiej (drugi most kolei nadwiślańskiej znajduje się w pobliżu na *Wieprzu*). W. od Iwanogrodu wstępuje na nizinę dyluwialną i aluwialną. Brzegi są odtąd w ogóle niskie, szczególnie z prawej, z lewej zaś zniżają się przeważnie w okolicy szerokiego ujścia *Pilicy*. Poniżej *Dębłina*, pod *Stępczą*, W. dzieli się na ramiona i tworzy liczne kępy. W pobliżu *Maciejowa* przyjmuje z prawej strony rz. *Okrzejkę*, nieco dalej pod *Ryczywołem* z lew. brzegu rz. *Radomkę*. Wypływa ona na pld. od *Skrzynna* w pow. koneckim i biegnie w kierunku z pld.-zach. na półn.-wschód przeważnie lasami. Między *Ryczywołem* a *Maciejowicami* znajduje się prom: połączenie poprzeczne dwóch wzdłuż W. prowadzących wiel-

kich dróg z *Lublina* i *Radomia* do *Warszawy*. Na połowie drogi między *Ryczywołem* a *Mniszewem* uchodzi do W. z prawej strony rz. *Wilga*. Pod samym zaś *Mniszewem* W. przyjmuje największy swój lewy dopływ *Pilicę*. Rzeka ta wypływa pod osadą t. n. z wyżyny olkuskiej (w pobliżu źródeł *Warty*), początkowo kierunek jej jest północny, w pobliżu *Tomaszowa* skręca się prawie pod kątem prostym ku wschodowi a niedaleko ujścia pod *Białobrzegami* zwraca się ku półn.-wschodowi i uchodzi powyżej *Mniszewa* do W. Dopływy jej zbliżają się bezpośrednio do źródeł *Warty* (a zatem do systemu *Odry*) i częścią do *Nidy*. Ważniejsze jej dopływy są: *Luciąż*, *Wolborka* i *Drzewica*. W biegu swym oblewa: *Koniecpol*, *Przedbórz*, *Sulejów*, *Inowlódz* i *Nowe Miasto*. Koryto *Pilicy* leży na samym grzbiecie wyniosłości stanowiącej dział wodny *Wisły* i *Warty*. Powyżej *Góry Kalwarii* z lewej strony W. przyjmuje rz. *Czarną*, poniżej *Karczewa* z prawej strony *Świder*, płynący pod *Otwockiem*, powyżej *Siekierek* znów z lewej rz. *Jeziornę*. Poniżej *Siekierek* W. przepływa pod *Warszawą*. *Warszawa* rozłożyła się na grzbiecie i stokach wyniosłego lewego brzegu W. Długość W. wśród miasta wynosi $7\frac{1}{2}$ wiorst. Prawy brzeg zajęła *Praga*. Brzeg warszawski opada dość stromym zboczem ku W., przeciwny brzeg wznosi się bardzo nieznacznie. Od strony zachodniej okrążała dawniej *Warszawę* rzeka *Drna*, uchodząca do W. na obszarze *Polkowa* (dziś obszar *cytadeli*). Uprawiała ona wody całego szeregu sadzawek i jezior, szczytów rozległego jeziora jakie istniało w okolicy dzisiejszych rogatki *Powązkowskich*. Rzeka ta obracała szereg młynów. *Warszawa* zawdzięcza szybki swój rozwój położeniu nad wielką drogą wodną, w punkcie środkowym między ujściami kilku najważniejszych dopływów, jak *Wieprz*, *Pilica*, *Narew* z *Bugiem* i *Bzura*.

O znaczeniu *Warszawy* i najstarszych osad nadwiślańskich w tym punkcie, jak również o kępie zwanej *Saską*. pouczyć mogą szczegóły podane już w opracowaniach: *Saska kępa* i *Warszawa*. Tu zasługuje na zaznaczenie istnienie znikłej od dawna kępy, *Półkowską* zwanej, która leżała na *Wisłę* wprost dzisiejszej ulicy *Mostowej* i nosiła nazwę od wsi *Polków* (na praw. brzegu *Wisły*, dziś obszar jej zajęty przez fort). *Wisła* płynęła dawniej u samej krawędzi płaskowzgórza warszawskiego, pod zamkiem. Zmieniony nurt W. zniszczył, zapewne dopiero w XVIII w., kępę *Półkowską* (złożoną z dwu wysepek) i utworzył szeroki dość pas niziny nadbrzeżnej pod *Starą Warszawą*. Za *Pragą* na prawym brzegu W. ciągną się piaski, mokradła i borki sosnowe, z lew. brzegu wzniesienie wzrasta w kierunku półn.-zach. i tworzy obszar (koło *Woli*) suchy, gliniasty, pokryty gęstą szachownicą sadów czereśniowych,

podszytych agrestem, porzeczkami oraz warzywami. Poniżej od strony Pelcowizny W. płynie pod dawną wsią Gołędzinowem (dziś fort należący do cytadeli). Nieco dalej przy lewym brzegu W., naprzeciw Potoku, Rudy i Marymontu, znajduje się piękna kępa. Zapewne jest to „Ostrów Gołędzinowski“, wspomniany przez Klonowicza. Poniżej kępy podnosi się brzeg lewy i porasta rzadkim lasem, wśród którego bieleją wieżycy klasztoru i kościoła kamedułów na Bielanych. Za Bielanami przy lewym brzegu odrywa się wązkie ramię W. ze szmaragdowym odblaskiem wód, zwane Ciemną Łachą. Dalej na lewym brzegu W. widać między drzewami dwór w Młocinach, niegdyś letniej rezydencji Bruehla. Na przeciwnym brzegu widać Tarchomin z wieżyczką kościelną. Klonowicz wspomina o Ostrowiu Burakowskim, zmytym widocznie przez nurt rzeki, podrywającej dotąd strome brzegi. Dalej ku Jabłonnie prawy brzeg jest płaski a na lewym, choć niezbyt wysokim, sterczą korzenie drzew podmytych nurtami W. Gdziekolwiek w stromym brzegu widać małe otworki, jakby nory przez krety wydrążone, są to ziemne gniazda jaskółek, zwanych grzebulkami. Wprost Jabłonny istnieje dotąd kępa, o której wspomina Klonowicz. W okolicy Łomnej znajduje się głęboka warstwa napływowa, przepelniona muszlami wód naszych. Roślinność na wybrzeżu tu bogata. Dziki chmiel, poplątany z bujnym ostem, kolczaste ciernie („ciarki“), z głógiem, łożyną i wierzbą. W dalszym biegu W. zbliża się do Modlina i przyjmuje największy a przytem dwumienny dopływ *Narwu-Bugu*. Połączona ta rzeka nosi u ludu na prawym brzegu nazwę *Narwi* a na lewym *Bugu*; dwumiennosc znajduje więc podstawę realną. Źródła *Bugu* wypływają pod wsią Werchobuzem, rzeka płynąc zrazu ku zach.-płn. na Biały Kamień, Busk do Kamionki Strumiłowej, wykręca się ztąd ku północy i choć często zbacza, zachowuje jednak ten sam kierunek na największej części biegu swojego. Pomija Krystynopol, Sokal, Hrubieszów, dalej Uściług, Dubienkę, Opalin, Włodawę, Kodeń i Brześć Litewski; tu skręca się ku północo-zachodowi, płynie na Niemirów, Drohiczyn pod Ner. Tutaj zbacza ku zachodowi na Brok i łączy się pod Serockiem z *Narwią*. *Narw*, rzeka wód leśnych, wypływa na granicy puszczy Białowieskiej z kilku strug leśnych około wsi Borki. Z początku płynie ku północo-zachodowi na Suraż, a dalej w wielkich zakrętach ku północy i powyżej Tykocina skręca się znów ku zachodowi na Łomżę, Nowogród i Ostrołękę. Odtąd skręca się ku południowemu-zachodowi na Pułtusk i płynąc dalej w kierunku południowym aż do Zegrza (już wraz z *Bugiem*), wraca się odtąd ku zachodowi aż do ujścia. Pod Zegrzem koryto *Narwi-Bugu* zbliża się do koryta W. pod Jabłonną i z tego powodu projektowany jest na tej linii kanał dla skrócenia

drogi z W. na Bug-Narw. Rzeka połączona płynie jeszcze jakiś czas na zachód i wpada pod murami twierdzy Nowogeorgiewska (Modlina) do W. Dorzecze *Narwi* rozszerza systemat W. najdalej na wschód. Za pomocą tego dwuramiennego dopływu systemat W. łączy się przy pośrednictwie kanałów (augustowskiego i dnipro-wo-buskiego) z systemami *Niemna* i *Dniepru*. Przy ujściu *Narwi* do W. znajduje się wydłużony półwysep, na którym powstało miasteczko *Nowy-Dwór*. Leży ono w niekorzystnym miejscu, gdyż co lat kilkadziesiąt nawiedzane jest przez powódź, która niszczy osadę. W bieżącym wieku klęska ta przypadła w latach: 1813 i 1889. *Nowy-Dwór* określić można słowami Klonowicza, którego na pierwszy rzut oka uderzyć musiały tak samo jak nas dzisiaj wielkie wydmy piaszczyste: „*Dwór na piasku*“. O ile widok *Nowego-Dworu* wśród tego piasku jest pępym, o tyle ujście *Narwi* do W. tworzy niezwykłą i wspaniałą paronamę. Na wyniosłym prawym brzegu *Narwi* i W. czerwienieją olbrzymie mury potężnej twierdzy. Przez *Narw* rzucony jest most wiszący na linach drutowych, a w cyplu między W. i *Narwią* wrzyna się śmiało między nurty tych rzek, wiecznie ich falami opłukiwany, olbrzymi wielopiętrowy śpichrz, tak zbudowany, że statki ze zbożem mogą bezpośrednio podpływać do jego ścian. *Narw-Bug* wpływając do W. zachowuje jeszcze na małej przestrzeni ciemny kolor swych wód, a później miesza je z białawym kolorem wód *Wisły*.

Ujście *Bugu* jest punktem nadzwyczaj ważnym pod względem komunikacji. Tu zbliżają się liczne rzeki spływające promienisto ze wszystkich stron: *Wisła*, *Narw-Bug* i *Wkra*, poboczna *Bugu-Narwi*, do której wpada przy samym prawie ujściu do W., co dowodzi niskiego położenia tej okolicy. Rzeki te tworzą na znacznej przestrzeni liczne wycinki kołowe, których środkowym punktem jest forteca, panująca nad wszystkimi drogami jednako, podczas gdy połączenie między pojedynczymi wycinkami jest bardzo utrudnione. Na tym polega znaczenie twierdzy i projektowanego przez Napoleona I „polskiego trójkąta fortec“ (*Modlin-Serock-Praga*). Tuż poniżej fortecy znajduje się prom na W. Pod *Zakroczymem* również jest prom, na którym w r. 1806 przeprawiali się Francuzi. Tu znajduje się na W. duża kępa, zwana *Grocholska*, a nieco dalej również wielka kępa *Zakroczymska*.

Brzeg lewy poniżej *Warszawy* obniża się stopniowo i przechodzi w rozległą nizinę, pokrytą dotąd jeszcze przez lasy stanowiące resztki rozległej puszczy *Kampinoskiej*, ciągnącej się do ujścia od lew. brzegu rz. *Bzury* (naprzeciw *Wyszogrodu*), płynącej leniwo szeroką błotnistą doliną, o słabo wzniesionych brzegach. *Bzura* zbliża systemat W. do systematu *Odry* za pośredni-

ctwem Warty (Neru). Wypływa ona z wyżyny Łódzkiej, płynie na płn., pod Łęczycą zwraca się na wschód a poniżej Łowicza znów na północ.

Poniżej ujścia Bzury nadbrzeżna nizina związa się, a pomiędzy Radziwem i Brwilnem występują wyniosłe, stromo dość opadające ku Wiśle zbocza. Śród przyległej wyżyny (wzniesionej do 200 st. ponad poziom Wisły) spotykamy w obrębie powiatu gostyńskiego i wrocławskiego dość znaczną liczbę jezior, których wody spływają do Wisły (Zdworskie, Bialskie, Szczawińskie, Lucieńskie, Łackie, Mozdzierskie, w ogóle na obszarze pow. gostyńskiego 13 jezior, z obszarem około 2000 mr.). Prócz tego spotykamy tu rozległą kotlinę wielkiego jeziora, które ciągnęło się na 30 wiorst w kierunku od wschodu ku płn.-zach. pod Kowal, przy 6 wiorstowej szerokości. Pozostałością tego wielkiego zbiornika, który po wycięciu lasów pokrywających wyniosły obszar okoliczny, tracił przez parowanie i odpływ ku Wiśle swe wody, jest jezioro Wielkie, drobne jeziorka i rozległe błotniste lasy koło Kowala i Kłótka, w pow. wrocławskim. Pomiędzy tą kotliną a doliną Wisły ciągnie się na obszarze dzisiejszego pow. wrocławskiego (a w części już i gostyńskiego) pas wyżyny pokrytej licznymi kotlinkami jeziornymi lub błotnistymi i grupami wzgórz piaszczystych. Obniża się ona stopniowo ku Wiśle. Dotąd przeważną część tego obszaru pokrywają lasy i zarośla. Drobne strumienie, jak *Osetnica* (Skrwa) pod Brwilnem, *Zuzelka* pod Wistką, uprowadzają wody tego obszaru do Wisły.

Od ujścia Bugu-Narwi kierunek W. zmienia się na zachodni aż do punktu poniżej Wyszogrodu; tu W. zwraca się ku płn.-zach. i pod Wrocławkiem przyjmuje kierunek prawie północny do Torunia, a wreszcie znowu bardziej zachodni do ujścia Brdy. Na tej całej przestrzeni prawa krawędź doliny znacznie przewyższa lewą. Pierwsza występuje przeważnie tuż nad rzeką, podczas gdy lewy brzeg jest pokryty na znacznych przestrzeniach bagniskami lub lasami. Wzniesienia oddalone są od brzegów na 15 do 20 klm. Rzeka zmienia tu często swą szerokość i tworzy liczne, długie, piaszczyste kępy, które ciągną się prawie nieprzerwanie jedna za drugą zaczynając od punktu powyżej Czerwińska aż do Torunia. Najznaczniejszymi z nich na tej przestrzeni są: Wychodzka, Wyszogrodzka. Wprost Zakrzewa leży duża kępa Karolińska; pod Ośnicą dwie duże wyspy: Tokarska i Ośnicka, dzielą W. na trzy ramiona, a prąd idzie pośrodku tych wysp wąskim pasem. Pod Płockiem, który wznosi się małowrotnie na wysokim prawym brzegu, wyspa taka ułatwia przeprawę. Prócz tego znajduje się tu most, rozbierany na zimę. Poniżej pod Wrocławkiem spotykamy też most, również rozbierany na zimę. Wrocławek posiada ważną przystań zbożową i wielką liczbę śpicherzy zbo-

żowych, gromadzących plony żyznych Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Pod Wrocławkiem W. przyjmuje z lew. brzegu *Zgłowiączkę* z Wiślanówką a z prawego, poniżej Płocka, *Skrwę* pod Biskupicami, prowadzącą wody z płd. stoku wyżyny pojezierza bałtyckiego, *Mieni* al. Lipiankę naprzeciw Nieszawy.

Rzeczka Zgłowiączka, uchodząca do Wisły pod Wrocławkiem, stanowi dziś odpływ jeziora zw. Orle al. Głuszyńskie (w pow. nieszawskim), a w odległej przeszłości prawdopodobnie odprowadzała ona przelewając się ku Wiśle wody Gopła podczas wezbrań wiosennych. Jezioro to zajmowało przy daleko wyższym stanie wód obszar daleko rozleglejszy niż dziś. Jedną z jego odnóg była tak zw. Bachorza, dziś rozległa łąka, z sączącym się śród niej strumieniem (dopł. Zgłowiączki). Łąka ta, wzn. około 280 st. n.p.m., gdy otaczające ją wyżyny sięgają do 300 st., ciągnie się łukiem wygiętym ku płn.-wschod. na długości 24 wiorst od Gopła do Brześcia Kujawskiego, szerokość jej dochodzi wiorsty. Kanał wykopany w r. 1858 (długi na trzy mile) osuszyl około 4000 mr. tej łąki. Zważywszy, że poziom Wisły pod Wrocławkiem sięga dziś 146 st. n.p.m., trzeba przypuścić, iż w epoce przedhistorycznej zarówno poziom tej rzeki jak i poziom wód w jeziorze musiały być znacznie wyższe. Przy takich warunkach możliwą była komunikacja wodna między Gopłem a Wisłą, co niewątpliwie wpłynęło na tak wczesny rozwój kultury nad Gopłem, znaczne zaludnienie Kujaw i wytworzenie w tych okolicach centrum organizacyi państwowej pierwotnej Polski.

Część Kujaw ciągnąca się nad W. od Wrocławka ku Aleksandrowi jest znacznie nad rzeką wzniesiona i spada ku niej poczęści stromemi, poczęści łagodnemi zboczami. Zbocza te od Wrocławka do Nieszawy trzymają się dość blisko rzeki, ale za Nieszawą oddalają się stopniowo od W. i dopiero, zatoczywszy łuk około 19 klm. rozciągnęły, znowu się do niej, już po za granicą pruską, przysuwają. W. na tej przestrzeni nie płynie po linii prostej, ale także zatacza łuk skierowany w odwrotnym do łuku zbocza wygięciu; tym sposobem między zboczami i rzeką tworzy się dość obszerna nizina, której największa szerokość wynosi około 5 klm. Nizinę tę nazwiemy *Ciechocińską*, gdyż osada Ciechocinek zajmuje jej środek. Cała ta nizina ma grunt piaszczysty a poczęści torfiasty. Spodnie warstwy tworzą pokłady trzeciorzędowe a jeszcze głębiej jurajskie. Te ostatnie występują na różnych głębokościach (jak to wskazują otwory świdrowe), ztąd wynika, że przed osadzeniem się formacyi trzeciorzędowej musiała tu istnieć wzgórkowata kraina jurajska, osady trzeciorzędowe pokryły ją i wyrównały, a nareszcie i te osady zostały pokryte przez warstwy piaszczyste dyluwialne i aluwialne. Z wyjątkiem okolicy Nieszawy, gdzie

nadbrzeże jest niezarośnięte, dalej przez całą prawie długość Ciechocińskiej niziny gęste zarośla pokrywają brzeg wiślany. Kępy porośnięte ciągną się przy brzegu jedna za drugą, oddzielone od lądu t. zw. „żyłami wiślanymi“. Łach i różnej wielkości zagłębień, zalewanych w czasie wezbrań a potem wysychających, spotykamy bardzo wiele. Z powodu osadzania mułu przez coroczne wylewy, nadbrzeże wzdłuż Słońska posiada żyzność prawie taką jak na Żuławach. Zarośla w znacznej części są pokryte starannie prowadzonymi plantacjami wierzbiny, przeznaczonych na rozmaite cele. Zarośla tworzą gęste tak zwarte, że w niektórych miejscach nie podobna się przez nie przecisnąć. Nie dość bowiem, że wierzbowy pręt przy pręcie cisną się obok siebie tłumnio niby konopie, ale są jeszcze powiązane i pomotane przez sznurki dzikiego chmielu i sznurki wielkiego powoju (*Convolvulus sepium* L.), albo wyki ptasiej (*Vicia Cracca* L.). W dole jeżyny bronią przystępu.

Środkowy punkt niziny, Ciechocinek, słynie źródłami słonemi i warzelniami soli, przy których urządzono zakład kąpielowy bardzo uczęszczany. Słone źródła tutejsze znane są oddawna. Nasycając solanką grunta, wytworzyły warunki sprzyjające rozrostowi roślin tak zwanych salinowych. Warunki obecne dla rozrostu tych roślin coraz korzystniejszemi się stają. W miarę rozwijania się zakładu leczniczego coraz większa masa solanki, wydobyta z głębi ziemi a następnie zużyta na kąpiele, rozlewa się po bliższych miejscowościach. Powtórnie, po zbudowaniu w r. 1871 wału ochronnego, Ciechocinek nie bywa już zalewany przez W., więc powódzie nie splukują soli z gruntów i nie zabierają słonych wód, nagromadzonych w licznych rowach, połach i kałużach (Kazimierz Łapczyński, „Kilka szczegółów o roślinności jawnokwiatowej niziny Ciechocińskiej“, 1880). Poniżej Ciehocinka wpada do W. z lewej strony *Tężyca*, a nieco dalej, pod Złotoryą, z prawej *Drwęca*, 135 klm. długa, wypływająca z jeziora przy Drwęcku, w pow. ostródzkim; kierunek jej jest prawie równoległy do kierunku W. od ujścia Brdy. Jestto ostatnia rzeka, którą w średnim biegu przyjmuje W. a zarazem ostatni dopływ prowadzący wody pojezierza Bałtyckiego. Poniżej Drwęcy a nieco powyżej fortecy Torunia, gdzie wyniosłości zbliżają się na chwilę do rzeki i ułatwiają przeprawę (most kolejowy), W. zmienia kierunek z płn.-zach. prawie na zachodni i w tym kierunku płynie przez krainę lekko falistą (nizina Toruńska), korytem szerokim na 2¹/₂ do 3 klm., dosięga najbardziej na zachód posuniętego punktu (ujście Brdy) i zbliża się do Noteci, od której jest oddzielona tylko smugą bagien i nieznacznym działem wodnym.

W ogóle działy wodne na nizinie środkowej są nieznaczące, co jest w związku z niedawną geologiczną przeszłością tej krainy i zmiuami, jakim

uległy płynące po niej rzeki. Obecny bieg Wiśły, podobnie jak i rzek północno niemieckich, zgadza się tylko częściowo z kierunkiem pierwotnych dolin rzecznych. Pomimo, iż dyluwialne grzbiety, ciągnące się pomiędzy wielkimi dolinami równoleżnikowemi, są pokrajane przez liczne doliny poprzeczne, da się jednak odnaleźć główny kierunek prastarych rzek, mianowicie w szerokich nizinach, które obecnie posiadają tylko nieznaczące rzeki, albo też są zupełnie zapiaszczone. Kierunek rzek prastarych był głównie zachodni i zachodnio-północno-zachodni; kierunku tego trzymały się cztery wielkie rzeki, które razem łączyły się w obszarze dolnej Elby i jako jednolita rzeka wlewały się do morza Północnego. Najdalej na północ wysunięta stara dolina W., lub jak ją Berendt nazywa dolina Toruńsko-Eberswaldska, brała, według Girarda, początek w nizinie, którą obecnie Bug przepływa, ciągnęła się od połączenia Bugu z Narwią wzdłuż niziny połączonej rzeki aż do W., która płynie tą doliną od Modlina do Fordonu. Pod tym miastem dzisiejsza W. skręca się w kierunku płn.-płn.-wschodnim i przerzyna się przez wyżynę Pojezierza bałtyckiego, w dolinie początkowo wąskiej, o stromych zboczach. Właściwe przedłużenie starej doliny W. ciągnie się przez Bydgoszcz, Nakło, Kistrzyn, wzdłuż Noteci i Warty aż do dzisiejszej Odry. Od Kistrzyna do Nieder Finow płynęła Stara W. doliną Odry. Północna wyżyna wysła pod Alt-Kuestrinchen wzgórzysty przylądek w nizinę Odry; przylądek ten łączył się pierwotnie z wyspą Neuenhagenską, ale następnie został od niej odcięty przez dzisiejszą Odrę, która tutaj, podobnie jak W. pod Fordonem, skręca nagle na płn.-płn.-wschód. W tej dolinie wyłomowej Odra płynie ku Szczecinowi. Od Niederfinow stara W. płynęła wzdłuż niziny kanału Finow przez Eberswalde w zachodnim kierunku razem ze starą Odrą do doliny Elby pod Hawelberg. Dolina starej Odry, zwana przez Berendta doliną Warszawsko-Berlińską, ciągnie się wzdłuż nizin Bzury i Neru, dalej wzdłuż Warty do Mosiny, aby przez bagna Obrzańskie dosięgnąć dzisiejszej Odry, wzdłuż której ciągnie się do kanału Fryderyka Wilhelma, łączącego Odrę ze Spreą. Następnie dolina starej Odry biegnie wzdłuż doliny Sprei, a przez Berlin, Spandau, Neuen Friesack, w płn.-zach. kierunku dosięgnąć do doliny Toruńsko-Eberswaldskiej. Przez ten system wielkich dolin dyluwialnych nizina Polska wraz z Niemiecką zostały podzielone na mniej więcej równoleżnikowe smugi. Doliny te według Berendta tworzyły podczas cofania się lodowca Skandynawskiego wielkie rynny, które posuwały się ku północy razem z cofającą się krawędzią lodowca. Wschodnio-zachodni a względnie pld.-wsch., płn.-zach. kierunek wielkich dolin wynika prawdopodobnie, według Berendta, z utworzenia się bruz-

dowatych zapadnięć (Grabenversenkungen), które wyznaczyły kierunek wodom wielkich rzek dyluwialnych. Po ustąpieniu lodów, masy wód, zapewne wskutek zapiaszczenia koryta Elby, utworzyły sobie drogę na północ jako: Odra i Wisła, które oddzieliły się prawie w kierunku prostopadłym od dawnej głównej doliny. Te nowe łożyska przedstawiają głębokie doliny erozyjne, ze stromemi zboczami. Szczególniej uwydatnia się to w dolinie W. Pytanie, jaka była przyczyna odwrócenia rzek od pierwotnych łożysk było powielekroć roztrząsane przez geologów i geografów. Już Girard zajmował się zboczeniem W. pod Fordonem, zwrócił on uwagę, że dzisiejsze koryto poniżej Fordonu jest zbyt wąskie w porównaniu do szerokiej doliny ciągnącej się od Torunia na Bydgoszcz i Nakło, tak iż nosi charakter doliny pobocznej. Przy wysokim stanie wody W. musiała dążyć do utworzenia drogi na północ, przez co stare jej łożysko między Brdą i Notecią stawało się powoli martwym ramieniem i uległo części zapiaszczeniu pod wpływem Noteci, wreszcie W. weszła się tak głęboko, że porzuciła zupełnie swe dawne łożysko. Według Berendta potoki spływające z krawędzi cofającego się lodowca wytworzyły w kierunku ku płd. lub płd.-zach. głębokie rynny, które później zostały zużytkowane przez Odrę i W. Im głębszymi stawały się te wyżłobienia, tym bardziej były one zużytkowane przez wysoko wezbrane wody głównych dolin, szczególnie wtedy, gdy lodowiec cofnął się tak daleko, iż przestał tamować odpływ wód ku północy. W ten sposób wielkie główne doliny dyluwialne uległy zwolna zapiaszczeniu, w miarę jak krawędź lodowca posuwała się na północ (ob. Wahnschafte, Die Ursachen der Oberflächengestaltung der Norddeutschen Flachlandes, 1891).

W miejscu, gdzie od ujścia Brdy zaczyna się dolny bieg W., rzeka załamuje się prawie pod kątem prostym ku płn.-wsch. i zachowuje już ten kierunek, z lekkimi zboczeniami łukowatymi, aż do Piekła, gdzie zaczyna się delta. Na tej przestrzeni W. dosięga $2\frac{1}{2}$ do 8, a nawet 12 km. szerokości i płynie między stromemi, malowniczymi brzegami, tu bowiem przerzyna się przez wał Pojezierza bałtyckiego i tworząc trzeci i ostatni wyłom, mija Fordon (most kolejowy o 18 arkadach, 1325 met. długi), Chełmno, Grudziądz (most kolejowy), Nowe, Gniew. Zbocza doliny przedstawiają się malowniczo, jako nieprzerwany szereg uprawnych wzgórz, pokrajanych przez erozję a niekiedy stromo spadających. Między temi wyniosłościami rozpościera się szeroka nizina, z niezliczonymi równoległymi kanałami, których brzegi obsadzono drzewami. Śród niziny tej błyszczy wązka wstęga W., z sunąciami się po niej żaglami statków. Po nad tem wznosi się (do 60 mt.) stromy, miejscami niedostępny, brzeg. Prawie prostolinijnie biegnąca

górną krawędź jego przerywają niekiedy głębokie doliny rzek, ku W. spływających. Na przestrzeni wyłomu krawędzie wyniosłości to z jednej to z drugiej strony przystępują do samej rzeki i w tych punktach przekraczają rzekę drogi i wznoszą się wyżej wspomniane miasta, Kwidzyn jednak leży amfiteatralnie na krawędzi wyniosłości, zdala od W. Wskutek tego pas nizinny nadwiślański, zawarty między krawędziami wyżyny, rozpada się na kilka części; za wyżej wspomnianą niziną Toruńską idą: Chełmińska i Świecka, a dalej Nowska i Kwidzyńska.

Pierwszą rzeką, jaką W. przyjmuje w swym dolnym biegu jest *Brda*. Źródła jej wysuwają systemat W. najdalej na zachód: bierze ona początek z jeziora Krępsko w Pomeranii, płynie z północy na płd. wielkimi zakrętami, przepływa kilka jezior, podchodzi ku Bydgoszczy, tu załamuje się pod kątem prostym ku wschodowi i wpada z lewej strony do W. pod Fordonem. Brda ma długość 150 km., silny spadek, łączy się kanałem Bydgoskim (130 km. długim) z Notecią, t. j. systematem Odry. Z tejże samej strony, poniżej miasta Świecie, uchodzi do W. *Czarna Woda* (Schwarzwasser), która powstaje z licznych strumieni spływających z wysokiej okolicy na płn.-zachód od Kościerzyny, tworzy jezioro Wdzidzkie, przepływa puszcze Tucholską i po 120 km. biegu, głównie ku płd.-wschod., uchodzi do W. Poniżej Grudziądza wpada do W. z prawej strony rz. *Ossa*, w której, według podania, Bolesław Chrobry miał wbić słupy żelazne. Rzeka ta (50 km. długa) wypływa na zachód od jeziora Jerierzyckiego. Kanał Trynka, podobno przez Kopernika urządzony, prowadzi wodę tej rzeki do Grudziądza. Pod Nowem uchodzi z lewej strony 90 km. długa *Mątawa*, wyginająca się łukiem otwartym ku północy, w dolnym swym biegu płynie ona równoległe do W. Największa odległość od W. w tej części biegu nieprzenosi pół mili. W. jest w tym miejscu ujęta tamami, wiele poprzecznych przekopów, któremi lewy brzeg W. osuszono, przypiera do Mątawy. Z tej samej strony pod Gniewem (Mewe), przyjmuje W. *Wierzyce*, 100 km. długą, wypływającą z okolicy Kościerzyny. Rzeka ta ma silny spadek, płynie w kierunku płd.-wschodnim.

Poniżej Gniewa, pod wsią Piekło (dawniej nieco powyżej) W. dzieli się na dwa ramiona i zaczyna się delta (Żuławy). To co nazywamy deltą W. jest genetycznie dalszym ciągiem rozpoczynających się już powyżej Kwidzyna osadów rzecznych, które wypełniły dawną zatokę morską, wkraczającą tu niegdyś ostro w ląd; była to dawna Świeża zatoka (Frischhaf), daleko większa od dzisiejszej. Początek tworzenia się tej delty pod zasłoną mierzei, to jest pasa piaszczystego dzielącego zatokę od morza, sięga momentu, w którym wyżej wspomniana dylu-

wialna Prawisła otworzyła sobie drogę na północ poniżej Fordonu. Muł przynoszony przez ten nowo utworzony kanał wypełnił południowo-zachodnią szerszą część zatoki, podczas gdy część węższa póln.-wschodnia dotąd jeszcze pozostała pod wodą. Na podstawie grubości osadów delty, spoczywających na dyluwialnym podłożu, probowano oznaczyć czas, w którym W. otworzyła sobie drogę na północ; rachunek wydał 5000 lat. Byłaby to więc przeszłość stosunkowo niedawna (ob. Lullies Landeskunde von Ost- und Westpreussen, 1893). Wytworzony w ten sposób obszar napływowy ma kształt trójkąta z wierzchołkiem pod wsią Piekło i podstawą żukowatą na wybrzeżu morskiem (zatoka Gdańska).

Obszar ten jest poprzerzynany przez liczne odnogi W. i inne małe rzeczki, które przyniosły tu swe osady. W. dzieli się, jak wyżej wspomniano, na dwa ramiona, z których prawe, *Nogat*, płynie na póln.-wschód przez Malborg (most kolejowy) i wpada licznymi odnogami do zatoki Świeżej, lewe zaś ramię, pod nazwą *Leniwki* al. *Wisły*, płynie prawie w kierunku północnym przez Tczew (most kolejowy) i o trzy mile na póln.-wschód od Gdańska dzieli się znów na dwie odnogi. Na prawo ku wschodowi płynie obecnie bardzo zapiaszczona *Szarpowa* (Elbinger Weichsel), wpadając podobnie jak Nogat licznymi ujściami do zatoki Świeżej; na lewo zaś na zachodnio-północ-zachód płynie *Wisła Gdańska* (Danziger Weichsel), która wskutek zatoru lodowego r. 1840 utworzyła sobie nową przerwę pod wsią Górki (Neufaeher); Gdańska zaś W. między Wisłoujściem i Nowym Portem (Neufahrwasser), również dosięgała morza. Wskutek utworzenia się nowego ujścia dolna część W. Gdańskiej stała się ramieniem martwym, oddzielono je za pomocą tamy pod Górkami (Neufaeher) od właściwej W., a za pomocą szluzowego kanału pod Plehnendorf na nowo połączono i przez to utworzono dla Gdańska wyborny port rzeczny, zabezpieczony od kry i wylewów. Ujście pod Neufaeher staje się coraz płytsze, więc W. ma otrzymać *nowe ujście* sztuczne, o 10 klm. na wschód, pod wsią Einlage. Ponieważ wskutek utworzenia się nowego ujścia pod wsią Górki i silniejszego ztąd spadku Skarpawa stała się dla żeglugi za płytką, więc dla utrzymania komunikacji wodnej między Gdańskiem a Elblągiem i Królewcem zbudowano 1845—1850 kanał (Weichselhaffkanal). Kanał ten wychodzi z W. pod Czerwoną Budą, przechodzi w pobliżu Nowego Dworu (Tiegenhof), użytkowuje z rzeki Tugi i innych rzeczek, uchodzi pod Stobbendorf do zatoki Świeżej. Nogat mając bieg krótszy od Leniwki ma przeto większy spadek od tej ostatniej; większa masa wód spływająca Nogatem sprowadzała zalew jego brzegów. Dla odwrócenia niebezpieczeństwa powodzi od nizin nad Nogatem postanowiono skierować więcej wody na Leniw-

kę; dla tego w 1847—1853 r. Nogat został zamontowany pod Montauerspitze a o 4 mile poniżej, pod wsią Piekło, został zbudowany kanał od Leniwki do Nogatu. Zamierzony skutek części otrzymano: przy średnim stanie wody idzie przez Nogat tylko $\frac{1}{3}$, a przy niskim tylko $\frac{1}{15}$, całej masy wód wiślanych. Przy wysokim stanie jednak trudno przewidzieć jak się wody rozdziela.

Dyluwialne wysokości, ograniczające aluwialny obszar delty, spadają ku niej stromo od zachodu i wschodu, na północy zaś rozciąga się morze Bałtyckie, obwałowane łańcuchem odsypisk, który na póln.-wschód wkracza na mierznię Fryzką, oddzielając zatokę Świeżą od morza. Te dyluwialne wyniosłości po lewej stronie W. tworzą jej strome wybrzeża, mianowicie od Słoczy Małej do Tczewa na linii mającej około $11\frac{1}{2}$ klm. długości a 30 mt. wysokości. Na prawym brzegu Nogatu wyniosłości te tworzą stromo podmytą górę Judenberg (na póln. od wsi Białej Góry) i wysokie wybrzeża Nogatu od Sadlna do Galgenberg (na wschód od Malborga), na linii 16 klm. długiej i w południowej części na 51 mt. wysokiej. Tak ograniczony obszar aluwialny delty dzieli się na następujące części: a) na lewo od Leniwki, między Tczewem i Gdańskiem: *Żuławy Gdańskie* (Danziger Werder), mające 321 klm. kw.; b) między Leniwką i Wisłą gdańską, zatoką Świeżą i Nogatem: *Wielkie Żuławy Malborskie*, mając 580 klm. kw.; c) między W. gdańską i Skarpawą oraz odsypiskami nadbałtyckimi: *Mierzeja Gdańska* (die Danziger Binnenhrung), 41 klm. kw. Wschodnia jej część nazywa się *Starą*, zachodnia zaś, dopiero w ostatnim stuleciu otamowana, *Nową*; d) na prawo od Nogatu między Białą górą i Judenbergiem niziną wsi Rosenkranz (Rosenkranzniederung 2-3 klm. kw.; e) na prawo od Nogatu poniżej Malborga: *Małe Żuławy* (Kleine Werder). Część ta ciągnie się daleko na wschód w głąb kraju jako zatoka nizinowa, obejmująca płytkie jezioro Družno i razem z tą zatoką ma obszaru 417 klm. kw.

Oprócz powyższych otamowanych obszarów należą jeszcze do delty W. niziny prawej strony Nogatu (Uśnicka nizina przy wsi Uśnice), wyspy leżące u ujść (Kępy), a nakoniec po lewej stronie Nogatu tak zwane „*Einlage*“, które od wezbrań letnich są ochronione tylko niskimi tamami, podczas gdy właściwa tama zimowa ciągnie się dalej na zachód.

Grunt wszystkich tych obszarów składa się z mułu wiślanego i przedstawia równinę prawie poziomą, wśród której wznoszą się gdzieniegdzie nieznaczne kopułowate lub grzbietowe wyniosłości dyluwialne i staroaluwialne; i tak na Żuławach Gdańskich pod wsią Grabiny-Zameczek (Herrengrebin), na prawym brzegu Motławy, wznosi się 1500 mt. długi 500 mt. szeroki i do 10 mt. wysoki grzbiet, w części lesisty. Na

Wielkich Żuławach Malborskich wznosi się mniej obszerne ale dość strome, do 12¹/₂ mt: wysokie, wzgórze pod Tragheim. Największa wyspa dyluwialna wznosi się na Małych Żuławach, ma 3 klm. długości i do 1 szerokości, na niej leżą liczne wsi. Z wyniosłości staroaluwialnych wznoszą się liczne na Wielkich Żuławach i mieszczą na sobie wsi. Najstromiej i najwyżej wznosi się Galgenberg pod Schoenberg. Te wszystkie piaszczyste wyniosłości, ważne jako nadające się do zakładania osad, znane są u rolników pod nazwą *Brenner*, gdyż w czasie lata rośliny wysychają tu od słońca.

Prócz powyższych wyniosłości napotykają się tu inne, innego pochodzenia: dopóki w krainie tej nie było żadnych grobli i W. zalewała ją bez przeszkody, grubsze materiały osadzały się oficjiej w pobliżu rzek, niż dalej; wskutek tego powstały wyniosłości, ciągnące się wzdłuż brzegów, a środek kraju leży niżej; to nam wyjaśnia dlaczego w środku Wielkich Żuław, między Leniwką i Nogatem, rzeczki: Tuga, Panienska łacha i Stubna łacha (Jungfersche Lache i Stubasche Lache) oraz Linau płyną samodzielnie do zatoki. W Żuławach Gdańskich wody te zbiera Motława, a w Małych Żuławach Tuja (Thiene) i Elbing. Prócz tego Żuławy Wielkie mają pochylenie ku północy, Małe Żuławy na pñ.-wschód, a Żuławy Gdańskie na północ, widocznie z tych samych przyczyn, dla których nastąpiło wzniesienie się wybrzeży rzecznych, podczas gdy części od rzeki oddalone zostały powstrzymane w rozwoju. Wskutek tego na obszarze aluwialnym mieszkańcy rozróżniają Żuławy od Nizin: pierwsze leżą wyżej, drugie niżej od powierzchni morza; pierwsze mają naturalny spadek ku morzu, drugie potrzebują sztucznego odwadniania za pomocą pomp i machin.

Taki obraz przedstawia dziś delta Wisły. Jestto kraina żyzna, po części uprawna, po części pokryta łąkami, przecięta rzeczkami o brzegach obwałowanych, usiana licznymi wioskami. Inną jednak zupełnie była w początkach osadnictwa. Pokrywały ten obszar bowiem bagna i jeziora pozostałe po niezupełnym wypełnieniu zatoki. Do ostatnich czasów sądzono, że kraina ta wtedy dopiero została zaludniona, gdy zakon krzyżacki przedsięwziął regulację rzek, ale przeczą temu znalezione tu ślady osad z epoki neolitycznej (ob. Die Ansiedlungen im Weichsel-Nogat Delta von dr. Paul Thomaschky).

W obszarze delty W. otrzymuje jeszcze dość znaczne dopływy. Przy samym oddzieleniu się Nogatu wpada doń z prawej rz. *Liwna* (Liebe) 85 klm. długa. Powstaje ona z kilku strug jeziornych, płynie podobnym analogicznie do Mąrawy biegiem, t. j. wygina się łukiem otwartym ku północy, od Kwidzyna dąży na północ równoległe do W. i uchodzi do martwej odnogi Nogatu, służącej za przystań. Na przestrzeni gdzie Liwna

płynie równoległe do W. przypierają do niej poprzeczne przekopy, osuszające prawy brzeg W., która jest tu ujęta tamami. Z lewej strony wpada do W. rz. *Motława*, 45 klm. długa, wypływająca na zachód Tezewa i płynąca do Gdańska, gdzie tworzy część portu. Motława płynie z południa na północ wzdłuż ciężkiemu łuku Leniwki i dlatego statki chodzą po niej do Gdańska, prostując drogę, a dostając się na nią przekopem, łączącym Leniwkę z Motławą (W. Pol. Północny wschód Europy). Z Motławą od lewej strony łączy się *Radunia*, długa 80 klm., wypływająca z grupy jezior na zachód od Kartuzów; nosi ona charakter rzeki górskiej. Radunia uchodziła dawniej powyżej Gdańska pod Pruszczem, ale w r. 1455 została przeprowadzoną wprost do Gdańska.

Powstanie Gdańska było uwarunkowane podsunieniem się dyluwialnych wyniosłości Pomorza ku W. Prócz tego korzystnym dla osady był zbieg Motławy z Radunią. Obie te rzeki, różniące się między sobą, są jakby przedstawicielkami dwu różnych obszarów, schodzących się właśnie w punkcie zajętym przez Gdańsk. Z niziny przychodzi powolna Motława, przynosi wody leniwe, ale głębokie, płynące w brzegach niepewnych, przyczynia się więc do obwarowania miasta; z wyniosłości pojezierza płynie czysta, górską Radunia, która bystrym swoim biegiem porusza młyny, a przede wszystkim daje miastu dobrą wodę do picia, czego nie można powiedzieć o mętnej Motławie. Te okoliczności uwarunkowały powstanie Gdańska, na dalszy zaś jego rozkwit wpłynął zbieg dróg, prowadzących z zachodu na wschód, z pñd. na północ oraz zetknięcie się żeglugi rzecznej z morską. Nie korzystnym dla Gdańska było, że Nogatem niegdyś zbyt wiele wody splywało a przez to Leniwka stawała się mało spławna; Gdańszczanie uskarżali się na to już za czasów krzyżackich. Kiedy Władysław IV zamierzał w r. 1637 zaprowadzić cła morskie, Jerzy Ossoliński zagroził Gdańszczanom, że jeżeli się na cła nie zgodzą, to rząd skieruje główny bieg W. do Elbląga i tam przeniesie rynek i port handlowy. Do tego jednak nie przyszło, przeciwnie upust pod Białogórą reguluje jak wiadomo odpływ Nogatu w ten sam sposób, jak go urządziła komisya z ramienia Rzeczypospolitej wyznaczona.

Do systematu W. należy właściwie także i rz. *Elbląg* (Elbing); jest to 10 klm. długi odpływ jez. Drużno (Drausen) do zatoki Świeżej. Rzeka Elbląg jest po części ostatnim ogniwem kanału *Elbląsko-Oberlandzkiego*. Kanał ten zużytkowujący wiele jezior, stanowi linię żeglowną, 190 klm. długą, między którymi 40 klm. przypada na same kanały. Dla wyrównania różnic poziomu, obniżono poziom niektórych jezior, zaś przez niżej leżące jezioro Abizgar została usypana szeroka grobla i w niej dopiero wykopany kanał, o dwa metry

wyższy od poziomu jeziora i wreszcie z powodu znacznej różnicy poziomu (106 mt.) między jeziorami Pinnau i Družno założono 5 równi pochylonych, od 14 do 25 mt. wysokości. Z pomocą siły wody, wozy, statki i tratwy przewożą się po lądzie pod górę i na dół. Tylko kanał Morryssa w Pensylwanii ma podobne urządzenie (Tomaschky i Lullies, l. c.).

W. uchodząc do morza przynosi mnóstwo materiału lądowego, a natrafiwszy na wiatr płn., który tu przeważnie panuje na wiosnę i w lecie (t. j. w czasie gdy rzeka unosi najwięcej materiałów ziemnych), słabnie i osadza materiał zabrany z lądu na dnie morskim; tym sposobem tworzą się mierzeje czyli nasypy, które z czasem wynurzają się z pod wody i piętrzą pod działaniem wiatru, tworzącego z nich odsypiska. Tak powstała mierzeja *Fryska* (poczęści przy pomocy Pregole), oddzielająca zatokę Świeżą od morza oraz mierzeja Helu, otaczająca zatokę Gdańską (Pucką) od północy. Tę ostatnią mierzeję W. rozpoczęła usypywać jeszcze w czasie, gdy prawie wszystka jej woda uchodziła do zatoki Gdańskiej; mierzeja ta byłaby z czasem zamknęła całkiem zatokę, pozostawiając tylko mały przejazd jak w mierzei Świeżej pod Piławą, ale gdy coraz więcej wody zaczęło uchodzić Nogatem do zatoki Świeżej, brakło nurtowi W. siły i materiału dla dokończenia poczętego dzieła a odsyp Helu niema dziś charakterystycznej cechy mierzei, bo nieodgradza zatoki morskiej, lecz pozostał wąskim półwyspem. W. niedokończywszy budowy Helu, wróciła się główną masą wód do zatoki Świeżej i pomogła Pregole utworzyć mierzeję tej zatoki. Siły, które nadały zatoce Gdańskiej i Świeżej ich formy obecne, są bez przerwy czynne i za dni naszych, a rezultatem ich działania będzie ciągła przemiana tych zatok. Tymczasem siły te pracują nad zamulaniem i zasypaniem zatoki Puckiej i Świeżej, zatoki te staną się zapewne kiedyś lądem bagnistym, który ręka ludzka zamieni na urodzajne łąki. Gdy to nastąpi, wtedy W. i Pregole skierują cały materiał ziemny do właściwej zatoki Gdańskiej i zaczną tu tworzyć nowe mierzeje (Kozłowski, Pamiętnik Fizyograficzny, t. IV).

W. jest największą z rzek wpadających do Baltyku. Długość W. rzeczywista od źródeł do ujścia wynosi według Szyszowskiego (Pamięt. Fizyogr., t. VII) 999 w. a w szczególności część od źródeł do wsi Morgi 201·87 w., część pograniczna między Galicyą a królestwem polskim od wsi Morgi do Zawichosta 175 w., część od Zawichosta do granicy pruskiej 390·96 w. Część ostatnia od granicy do ujścia 231·42 w. Według inżyniera Krócińskiego (Przegląd Techniczny, 1893 r.) długość W. wynosi 1060 w. (1127 klm.). Powyżej wymienione części wynoszą: 279 w. (297 klm.), 175 w. (186 klm.), 388 w. (412 klm.), 218 w. (232 klm.).

Średni spadek rzeki wynosi na wiorstę przeszło 1 mt. ($\frac{1125}{999}$ al. $\frac{1125}{1060}$). Spadek rzeki jest największy w górnej jej części, następnie ciągle się zmniejsza i dochodzi do swego minimum przy ujściu, jak to przekonywa poniższa tablica, ułożona na zasadzie niwelacji dokonanej przez inżyniera Keppena w r. 1826:

Nazwisko miejscowości	Od źródeł licząc po spławnym nurcie	Wzrostanie nad morzem. Baltyckim	Na długości		Spadek rzeki	
			w.	mt.	Ogólny	Na wiorstę
Źródła Wisły . . .	0·00	1125·00	0·00	0·00	0·000	
Ujście Przemszy . . .	94·45	233·67	94·45	891·33	9·437	
Kraków . . .	179·32	198·20	84·87	35·47	0·418	
Zawichost . . .	383·00	136·20	203·68	62·00	0·304	
Nowoaleksandrya . . .	460·00	114·05	77·00	22·15	0·288	
Warszawa . . .	592·60	76·99	132·50	37·06	0·280	
Płock . . .	698·00	51·84	105·50	25·15	0·238	
Toruń . . .	790·00	34·42	92·00	17·42	0·189	
Gdańsk . . .	999·25	0·00	209·29	34·42	0·164	

Prędkość wody w rzece zmienia się odpowiednio do stanu poziomu wody: w średnim stanie wynosi w najbystrzejszej zyle, prądzie albo warcie (fahrwatter) około 2 stóp na sekundę, podczas zaś silnych powodzi ma dochodzić 8 stóp.

Długość W. w linii powietrznej, łączącej źródła z ujściem, wynosi 500 w., tak iż rozwinięcie rzeki, t. j. długość rzeczywista, jest dwa razy większą od powyższej odległości. Obszar dorzecza wynosi 198,285 klm. kw., a mianowicie w Szląsku i Galicyi 43,776 klm. kw., w granicach królestwa polskiego 121,183 klm. kw., w granicach Prus 33,326 klm. kw. Wisła więc po Renie (225,000 klm. kw.) posiada największe dorzecze ze wszystkich rzek niziny niemiecko-polskiej. Całe dorzecze W. jest ku wschodowi wydane tak, że jeżeli połączymy linię z południa ku płn., od źródeł do ujścia, to cały obszar rzeki przypadnie na wschodzie a w zagięciu tego kolana, które W. robi ku wschodowi, legła Noteć i Warta gałęziami swemi.

Zwykle oznaczają, mówi Pol, koniec górnej W. o 5 do 6 milowym biegu na Szląsku a to dlatego, że tutaj zbiegła w krainę zapadłą i zwolniła w spadku. Powód ten nie jest wszakże, jak sądzi Pol, dostatecznym: trzeba tu bowiem zwrócić uwagę na jakość wód, na rodzaj onych. Często zdarza się, że znamiona, cechujące górny bieg, dają się spostrzegać na dolnym lub odwrotnie. To samo da się i tutaj powiedzieć. Przestrzeń ta, którą W. przechodzi podmokłym zapadliskiem na Szląsku jest mała i niknie w porównaniu z dalszym biegiem. Wybrzeża osuszają się znowu w Krakowskim, łoże jej jest znowu kamieniste, woda nabiera więcej spadku a obustronne jej dopływy są wodami górskimi. Tym sposobem górny bieg W. aż do Sanu rozciągnąć należy.

Na górnym swoim biegu W. otrzymuje z prawej strony rzeki i potoki, których źródła biją z pod turni tatrzańskich i Beskidu. Charakterystyczną jest rzeczą, iż rzeki biorące początek w wewnętrznych, starszych, krystalicznych górach, tworzą sobie ku W. wyłomy w młodszych, zewnętrznych, głównie piaszczystych fałdach karpaccich. Prawdopodobnie rzeki te działały jak piły w tartaku na kloc, wrzynając się coraz głębiej w stopniowo wznoszącą się przed niemi przegrodę w postaci wału górskiego (teorya wyłomów Tietzego). Do takich rzek należy Dunajec oraz Poprad. Wody karpaccie odpierają koryto W. ku lewemu brzegowi, t. j. ku wyżynie Małopolskiej. Lewe dopływy górnej W. wypływają z wyżyny Małopolskiej; wierzchołki Przemyszy stykają się prawie z wierzchołkami Pilicy i tym sposobem rzeki te wraz z W. zamykają ten obszar wyżyn, których najwyższymi częściami są pasma Krakowsko-Wieluńskie i Łysogórskie i z których biorą początek lewe dopływy górnej W. (a poczęści i średniej). Kierunek tych dopływów jest głównie południowy, a poniżej Nidy wschodni. Kierunek ten utrzymuje się aż do Pilicy, która ma kierunek podwójny: w dolnym biegu wschodni a w górnym północny.

Poniżej Pilicy a głównie poniżej Warszawy, dopływy lewe mają kierunek płnocy do Brdy. W dolnym zaś biegu kierunek lewych dopływów jest znów wsch. a poczęści płd.-wsch. Kierunek dopływów prawych aż do Sanu jest północny, następnie podwójny: północny i zachodni aż do ujścia Bugu; potem południowy, południowo-zachodni i zachodni. Na średnim biegu W. otrzymuje dopływy największe, mianowicie z prawego brzegu. Są to wody leśne, rude, kawowe lub czarne. Już Krakówka, Tanew, Bukowa, ostatnie rzeki, które od prawego brzegu wpadają do Sanu, są początkiem tych wód leśnych; szczególnie typową pod tym względem jest Narew, płynąca z głębin puszczy Białowieskiej. Na dolnym biegu nakoniec otrzymuje W. stateczne dopływy jeziorne, które poziom jej wód utrzymują nawet w czasie posuchy na jednostajnej wysokości.

Koryto W. kamieniste, jak wspomnieliśmy, w górnym biegu, jest zresztą przeważnie piaszczyste, brzegi najczęściej płaskie i łatwo ulegające podmyciu; wskutek tego napotykamy w jej łożysku mnóstwo ławie piaszczystych, bardzo ruchomych wobec bystrego biegu rzeki i łatwo przenośnych. Ulegając zmiennym prądom wody układają się one w korycie nieprawidłowo i czynią główny nurt nadzwyczaj krętym i niestałym. Nieraz mała na pozór przyczyna, np. gałąź tkwiąca we dnie, sprowadza zmiany w korycie rzeczonym, tworzy z biegiem czasu ławę. Dno jest tak zmienne, że często tam gdzie w jednym roku ława piaszczysta sterczy 8 stóp nad 0, w następnym roku powstaje jama na 20 stóp głęboka.

Jamy takie są wynikiem działania wirów tworzących się podczas wezbrań. Powodzie wywołują też przerzucanie się prądów z jednego brzegu na drugi, nawet zmiany łożyska („Wisła jak Bóg, jednemu bierze drugiemu daje“). Przy pracach nurkowych w r. 1889 przy ujściu Narwi inżynier Słowikowski napotkał na dnie znaczne nierówności (brózdy, jamy, góry), ze stromemi ścianami; jestto skutek wirów, działających na materiał różnej spójności. Osobliwością dna są też napotymane śród piasku gniazda błota, zwane *zygawką* albo *zygawicą*, rodzaj małych wulkanów błotnych. Inżynier Słowikowski przypuszcza, że w takich miejscach musiał być zgromadzony materiał drzewny, który z czasem zmruszał.

W łożysku W. napotykają się często wyspy, które leżą najczęściej między bocznem korytem W. i głównem czyli między tak zwaną Łachą i Samicą, albo też na ujściach dopływów W. Wyspy te są dwojakie: jedne pokryte od dawna dębina i topolami nadwiślańskimi, z gruntem rędzinnym nazywają się „*ostrowami*“; drugie, składające się z piasku i żwiru lub rumowiska, porastające z czasem wikliną i wierzbiną, nazywają się „*kępami*“. Im bliżej ujścia tym częstsze i większe są wyspy.

II. Stosunki hydrologiczne i komunikacyjne.

Zamarzanie W. przedstawia wiele ciekawych zjawisk. Czasami rzeka wcale nie zamarza, jakto się trafiało w latach: 1791, 1796, 1843, 1852, 1881, 1884, 1885; średnio jednak pokrywa się lodem w drugiej połowie grudnia a zwałnia od lodów w początku marca. Zamarzanie zaczyna się w ten sposób, iż w miejscach zacisznych gromadzi się dużo igiełek lodowych tak, iż wreszcie wydaje się, iż W. toczy nie wodę lecz jakąś masę ciastowatą; mówi się wtedy, iż płynie *śnieżyca*, *łoka*, *lepa* lub *śriż*, *szryż*. Prócz tego tworzy się również lód na dnie rzeki (lód denny, Grundeis). Tworzenie się igieł lodowych, które stanowią osnowę śnieżycy, występuje energicznie po zachodzie słońca. Na dnie rzeki tworzy się warstwa miękkiej, gąbczastej, nakształt mehu masy lodowej, której grubość dochodzi dwóch i więcej stóp. Taki kozuch lodowy daje się z łatwością krajać zapuszczonym wiosłem a nawet sam się od dna odrywa i wypływa na powierzchnię kawałami, które lud miejscami nazywa „*Sowami*“. Gdy zwierciadło rzeki pokryje się skorupą lodową, lód z dna wraz ze śnieżycą „*wstaje*“, t. j. lody podnoszą się ku zwierciadłu i gromadzą się pod świeżo utworzoną warstwą lodową, a dalszy proces zamarzania odbywa się prawidłowo, t. j. warstwa lodu pod działaniem mrozu grubieje. Śnieżycą rozpostarta początkowo nieprawidłowo pod taflą lodu z czasem staje się jak lud mówi „*wylizaną*“, t. j. pod działaniem większej niż na dnie prędkości jest ona rozwleczonej i w niektórych tylko miejscach do lodu przywrze

i przymarznie. Przy wydobywaniu tafli lodowych z W. można zauważyć, że w wielu z nich górna warstwa jest czysta i przezroczysta, dolna zaś jest biała, porowata, zabrudzona i składa się z kryształów, które z czasem wstają z dna rzeki. Jeżeli śnieżyca nagromadzi się w znacznej ilości na powierzchni wody, to przy silnych mrozach może się poskupiać i przymarznąć. Tafla lodowa jest wtedy u góry nierówna i chropowata, biaława, a spód przezroczyści i zbity. Przy żegludze, gdy wczesna zima zaskoczy statki na rzece, wtedy zdarza się, że łódka tak podbije z pod spodu cały statek, że ten nie pływa, ale spoczywa na warstwie zbitej masy śnieżystej, do samego dna rzeki sięgającej. Na kilka dni przed puszczeniem lodów woda stopniowo łagodnie się wznosi, lód pod wpływem promieni słonecznych i deszczów kruszeje, pęka, łamie się; W. zrywa okowy lodowe. Przy ruszaniu lodów powstaje trzask i łomot, tafle lodowe ocierają się o siebie, stają na sztorc i t. d. Nieraz natrafiwszy na płytsze miejsce, zatrzymują się i piętrzą w jedną wielką masę lodową, która wraz z wąskości koryta może utworzyć zator, t. j. tamę lodową. Gdy koryto jest szerokie i głębokie wówczas nie tworzy się zator, lecz na brzegach rzeki powstaje wał lodowy, sięgający dna i sterczący ponad rzeką na kilka stóp. Takie samorzodne „morza lodowe“ można obserwować corocznie w okolicach Siekierok a także powyżej i poniżej warszawskiego smoka wodociągowego. Na mieliznach powstają często odosobnione góry lodowe i poziom rzeki musi się znacznie podnieść a słonce dobrze przygrzać, zanim się te masy lodowe ruszą. Tworzenie się wyżej wspomnianych zatorów, sprowadzających straszne klęski, wynika z kilku przyczyn: najprzód ztąd, że ujście W. leży o 5° stopni dalej na północ niż źródło, oraz, że w górnym biegu rzeka i jej dopływy płyną bystrzej; z tych dwóch przyczyn, klimatycznej i mechanicznej, lody w górnym biegu puszczają prędzej niż w dolnym, gdzie przytem W. wcześniej zamarza i pokrywa lodowa potęguje się od kry jesiennej, napływającej z górnego biegu. Na tym ostatnim trzeba 8 do 10 dni mrozu, a nadto jeszcze panującego wschodniego wiatru pod wodę, aby się W. lodem pokryła. Inne przyczyny tworzenia się zatorów są lokalne: krętość, zwężenie i płytkość łozyska w danym miejscu. W miejscach takich tafle lodowe zatrzymują się, zarywają w piasek, nasuwają się jedne na drugie i podsuwają jedne pod drugie i tym sposobem tworzą tamę poprzeczną, sięgającą do dna rzeki.

Wał taki rośnie szybko na wysokość oraz w szerz i wzdłuż ciągnąc się nieraz na kilka i kilkanaście wiorst w górę rzeki. Zatory powodują nagłe wylewy, zmiany koryta i wielkie zniszczenie. Z początku tamę taką można zniszczyć dynamitem, inaczej trzeba czekać silnego przyboru,

aby zator sam się rozpułnął. W r. 1885 z powodu zatoru poniosło śmierć 102 osoby, 126 wsi zostało zalanych, tysiące domów zniszczonych (Słowikowski, Pamięć. Fizyogr., t. XII). Szczególniej niebezpiecznymi są zatory dla okolic Nogatu. Lód Nogatu dosięga Hafu, który jest płytki, a jego skorupa lodowa trzyma się dłużej niż Nogatu; między tą skorupą a dnem pozostaje mało miejsca na lód, przychodzący z Nogatu. Kto widział tylko w lecie W. przepelnioną mieliznami, leniwie płynącą, ten z trudnością zdoła sobie wyobrazić wspaniały widok, jaki rzeka ta przedstawia w czasie puszczenia lodów, gdy toczy szeroko rozlane fale, mętne, spienione, pokryte trzaskającymi krami. W peryodzie 9 letnim od 1877 do 1885 r. lody pod Zawichostem ruszyły: najpóźniej 19 marca 1883 r., najwcześniej 26 stycznia 1884 r. Rzeka stanęła najpóźniej 26 stycznia 1882 r., najwcześniej 21 listopada 1882 r. Pod Warszawą ruszały lody najpóźniej 24 marca 1881 r., najwcześniej 26 stycznia 1887 r.; stanęły najpóźniej 16 stycznia 1885 r., najwcześniej 17 listopada 1879 r. Pod Płockiem ruszyły najpóźniej 14 marca 1879 i 1883 r., najwcześniej 11 stycznia 1885 r.; stanęły zaś najpóźniej 11 stycznia 1879 r., najwcześniej 25 listopada 1879 r.

Powodzie W. mają miejsce z początkiem wiosny i w połowie lata. Powodzie wiosenne są skutkiem gwałtownego tajenia śniegów i puszczenia lodów na górnej W. i jej dopływach. Podczas ciepłej znowu pory roku, najczęściej w końcu czerwca i na początku lipca, chmury z nad oceanu, gnane przez wiatry północno-zachodnie („morkę“) na Karpaty, ochładzają się na ich szczytach i oddają wilgoć, która pod postacią deszczu zasila potoki górskie i razem ze śniegiem, topniejącym na wyższych szczytach, daje początek wylewom letnim, znaczniejszym częstokroć od wiosennych. W ogólności długotrwałe wiatry północno-zachodnie są zwiastunami możliwej powodzi. Podług opinii mieszkańców nadwiślańskich przepowiednią powodzi jest też pojawienie się „wron morskich“, rybitw, mew. Płynąca piana czyli tak zwana „śmietana“, jest już następstwem powodzi; płynie ona najobficiej wtedy gdy nadchodzi szczyt czyli wierzech wody, t. j. najwyższa fala w danej powodzi. Kolor piany najprzód się pojawiający jest biały, następnie przechodzi w żółtawy. Wprawne oko flisaka potrafi uchwycić pierwsze fale nastąpić mającej powodzi. Po wierzchu wody ukazują się wtedy tu i owdzie jakby plamy, błonki, kożuszki, pochodzące zapewne z uniesionych w górnym biegu ław piaszczystych, drobnych pyłków lub części organicznych. Jestto niejako pleśń oderwana przez podnoszącą się wodę od swych łożysk. Fale unoszą również drzewa z poderwanych brzegów i części zrujnowanych chat. Pod Warszawą pojawiają się

często po wylewach warstwy grubego żwiru, z daleka naniesionego przez wodę. W. wylewa niekiedy jeszcze trzeci raz, ale słabiej znacznie, w jesieni. Najniebezpieczniejszymi dla rolników są powodzie letnie, w czerwcu i lipcu, czyli tak zwana „Świętojanka“ i „Jakubówka“. Wiosenne zaś wylewy, w marcu i na początku kwietnia, znane pod nazwą „Kraakówek“, są poniekąd dobrodziejstwem dla powiśla, albowiem zalewają one pola ozimną zasiane lub jeszcze pustkami stojące i jak wylewy Nilu osadzają muł rzeczny („madę“), znakomicie użyźniający. Wszakże przy znaczniejszym przyborze wody zdarza się odwrotnie, t. j. że W. urodzajne pola zanosi piaskiem. Mada pokrywa nieraz po powodzi jałowe odczyska i piaski warstwą na 2 do 4 stóp grubą. Na tym świeżym gruncie puszczają się wierzby, wikliny i topole, a jeszcze z końcem roku mada zmienia się w bujną łąkę.

Podczas znaczniejszych wylewów Wisły w bieżącym stuleciu wzniesienie poziomu wody pod Warszawą wynosiło: dnia 29 kwietnia r. 1813 woda doszła 21 stóp ponad 0 wodowskazu; d. 13 marca r. 1838 dosięgła 18'97 st.; d. 28 sierpnia r. 1839 do 20'65 st.; d. 25 marca r. 1841 do 18'06 st.; d. 27 lipca r. 1844 do 21'75 st.; d. 4 kwietnia r. 1845 do 18'13 st.; 24 czerwca r. 1884 do 17'21 st. (0 wodowskazu warszawskiego jest wzniesione nad poziom morza Bałtyckiego na 36,085 sąż. al. 252,595 st. ang., czyli 76,989 mt.).

Rozwój żeglugi na W. natrafia na przeszkody z powodu mielizn (haki, haczyka), głazów podwodnych (rafy), zatopionych pni drzew (wilki) i zmienności nurtu. W wielu miejscach rzeka jest tak zamulona, że nurt spławny przyjmuje kierunek prostopadły do ogólnego kierunku koryta, a nawet nieraz wprost przeciwny, t. j. w górę, co przytrafia się naturalnie tylko na nieznacznej przestrzeni. Spotykają się miejsca gdzie droga spławna jest tak wąska i płytka, że statki zmuszone są płynąć gęsiego i bezustannie z wielką trudnością omijać mielizny. Przyczem częstokroć na nich osiadają, zagradzając drogę innym. Sternicy orientują się po barwie wody, miejsca ciemniejsze są głębsze, zaś „przesiewanie się wody“, t. j. jest lekkie falowanie, oznacza mieliznę. Wytknięcie drogi spławnej znakami na W. jest sprawą bardzo trudną, gdyż obok zmienności nurtu, tratwy, które nie mogą trzymać się wszystkich zakrętów nurtu, przechodząc obalają spotykane po drodze wiechy i wszelkie znaki ostrzegające. Żegluga po W. możliwą jest tylko przy poziomie sięgającym do 3 st. ang. Z chwilą obniżenia się poziomu do 2'5 żegluga w górę statków ładownych odbywa się tylko na dolnej części rzeki poniżej Warszawy. Statki zaś holowane z Warszawy w górę rzeki nie przewożą ładunków, lecz idą próżne, ażeby później przyjąwszy ładunek na przystaniach skorzystać z mo-

gącego nastąpić przyboru wody i do czasu powtórnego jej opadnięcia doprowadzić ładunek do miejsca przeznaczenia. Przewóz ładunku odbywa się głównie na galarach, prostokątnych statkach (rodzaj promu) o dnie płaskim, pogłębiających się średnio na półtóry stopy. Na ładunek składają się przeważnie: sól, węgiel kamienny i płody rolnicze. Prócz tego spotykamy jeszcze statki lepszej konstrukcji, berlinki i parowce. Materyały drzewne spławiają tratwami, olbrzymich nieraz rozmiarów. Czas żeglugi na W., zależny od zamarzania i puszczania lodów, wynosi średnio od 238 do 256 dni. Według wykazów ministerjum komunikacji ruch statków na Wiśle, w granicach Królestwa przedstawia następujące dane i cechy charakterystyczne. Spław drzewa tratwami odbywa się naturalnie tylko w dół rzeki. Tratwy zaczynają się pojawiać między Sandomierzem a Zawichostem (koło tej przystani przeszło w 1879 r. 285 tratw, w 1880 r. 478, w 1881 r. 578), po drodze przybiera ich tak, że pod Warszawą przechodzą w ilości dwa do trzech razy większej niż pod Zawichostem (w r. 1879 było pod Warszawą 1380, w 1880 r. 1156, w 1881 r. 1234), część pewna służy do zaopatrzenia Warszawy, pozostała ilość wyrusza w dalszą drogę (w 1879 r. 1001, w 1880 r. 1153, w 1881 r. 800), by wzrosnąć przez nadpływ tratw z Narwi-Bugu, tak że przez Nieszawę przechodziła dwa razy większa ilość tratw niż wychodziła z pod Warszawy (1803 w r. 1879, 2107 w r. 1880, 2182 w r. 1881). Co do statków, to podczas gdy pod Korczynem przechodziło od 108 do 190, to do Warszawy przechodziło średnio około 1200, z tego większa połowa zostawiała tu swój ładunek, tak że w dalszą drogę płynęło od 500 do 600, dopiero od ujścia Bugu-Narwi wzrastała ich ilość, a przez Nieszawę wyszło do Prus w 1879 r. 1893, w 1880 r. 1504, w 1881 r. 1254. Statki płynące w górę rzeki dążyły głównie do Warszawy i przybywały z Prus. W r. 1879 przeszło przez Nieszawę 892, do Warszawy 996, z tych 126 miało przeznaczenie wyżej Warszawy; r. 1880 przez Nieszawę przeszło 981, do Warszawy przybyło 1340, r. 1881 przybyło z Prus 843 do Warszawy 914, z tego 232 w dalszą poszło drogę. Według danych zaczerpniętych z dziełka: „Die deutschen Wasserstrasse“ (Berlin, 1885) pod Toruniem w latach od 1873 do 1883 przechodziło średnio rocznie w dół rzeki 1,220,000 tonn różnych materyałów i produktów (w r. 1876 najwyższa cyfra 1,898,042, najmniej w r. 1879, bo 833,392 tonn), w górę rzeki przewożono średnio po 55,000 tonn (najwięcej w 1880 r. 87,172 tonn, najmniej 32,935 tonn w r. 1873).

W. ułatwiając komunikację w kierunku południowym, utrudnia ją w kierunku poprzecznym, stanowi ważną przeszkodę dla wojsk maszerują-

cych w kierunku równoleżnikowym. Wprawdzie w zimie zamarza ona i wtedy przeszkoda znika, ale lód nie zawsze jest dość mocny, a przytem trafiają się nagłe odwilże i lody spływają niekiedy po dwa i trzy razy w ciągu zimy.

Dla umożliwienia stałej komunikacji między obu brzegami zbudowano mosty i zaprowadzono promy przewozowe. Mosty na W. znajdują się w następujących punktach: most szosowy i most kolejowy pod Zabrzegiem na płn.-zachód Oświęcima, most kolejowy pod Czarnuchowicami na płn. Oświęcima, dwa mosty drogowe i most kolejowy pod Krakowem, most kolejowy pod Iwanogrodem, most drogowy i kolejowy pod Warszawą (w projekcie drugi drogowy naprzeciw Alei Jeruzolimskiej), most drogowy łyżwowy pod Płockiem, most drogowy łyżwowy pod Włocławkiem, most drogowy i most kolejowy pod Toruniem, most kolejowy pod Fordonem, most drogowy pod Chełmnem, most drogowy i most kolejowy pod Grudziądzem, most drogowy pod Nowem, most drogowy pod Gniewem, most kolejowy pod Tczewem, most kolejowy pod Malborkiem. Z powyższych mostów najnowszym (bo w r. 1893 otwarty) jest most pod Fordonem, największy w środkowej Europie, gdyż długi na 1325 mt. Most pod Grudziądzem ma 1092 mt. długości, pod Toruniem 971, pod Tczewem 875 mt. a pod Warszawą tylko 446 mt. Koszta budowy mostu fordońskiego wynosiły przeszło 8 milionów marek.

Przewozy promem: o trzy klm. na płn.-zachód dworca w Dziedzicach, na drodze z Pszczyny do Bielska, przy moście kolejowym pod Czarnuchowicami, o 6 klm. na płn.-zachód od Zatora, między Pasieką i Podlesiem, między Piekarami i Tyńcem, pod wsią Morgi, pod Opatowcem przy ujściu Dunajca, pod Sandomierzem, pod Zawichostem, pod Annapolem (Rachowem) na drodze z Opatowa do Lublina, pod Solcem na drodze z Iłży i Radomia do Lublina, pod Nowo-Aleksandryą na dawnej drodze pocztowej między Radomiem i Lublinem, pod twierdzą Iwanogrodem, między Ryczywołem i Maciejowicami, połączenie poprzeczne między dwiema drogami nadbrzeżnymi od Radomia i Lublina do Warszawy, między Magnuszewem i Tarnowem o 9 klm. powyżej Pilicy na drodze z Radomia do Garwolina, pod Górą Kalwaryą, połączenie poprzeczne, pod Karczewem na drodze z Piaseczna do Siennicy, pod Siekierkami o 8 klm. powyżej Warszawy, między Warszawą i Pragą, między Burakowem i Morysinem, na południe Jabłonny poprzeczne połączenie między szosami prowadzącymi z Warszawy i Pragi do Nowogrodzkiej, pod Zakroczymem (przejście Francuzów w 1806 r.), między Dobrzykowem i Rydzynem (przejście Francuzów w 1806 r.), pod Dobrzykiem, pod Niezszawą.

Użytkowanie brodów jest bardzo trudne z po-

wodu zmiennego stanu wody i koryta. Bród powyżej Czerwińska, gdzie W. rozlewa najszerzej w granicach Królestwa (1200 mt.), ma 2 mt. głębokości; wśród rzeki leżą liczne wyspy, dzielące ją na trzy ramiona, brzegi są łagodne i dostępne.

III. Regulacja. W wielu miejscach spotykamy ślady robót w celu umocnienia brzegów, dokonanych jeszcze w wieku przeszłym. Służą one za dowód odwiecznej walki człowieka z nurtem rzeki. Regulacją rzek w ogólności nazywa się utrwalenie brzegów, urządzenia łatwego przepływu lodów, aby uniknąć zatorów, a także utworzenie i utrzymanie stałej głębokości, koniecznej dla spławu. Roboty regulacyjne w prawdziwym słowa tego znaczeniu zjawiają się na W. i przyjmują bardziej odpowiedni kierunek dopiero w drugiej połowie naszego wieku, a mianowicie od r. 1864, po zawarciu między rządami rossyjskim i austriackim konwencji, co do jednoczesnej regulacji W. na przestrzeni 175 wioś stanowiących granicę pomiędzy pomienionymi państwami. Motywy, któremi się rządziła Austria przy zawarciu pomienionej konwencji, wyjaśniono w protokole konferencji międzynarodowej 13 czerwca 1864 r. Istotę ich stanowi: a) olbrzymie straty, dochodzące w obszernej i urodzajnej dolinie W. do 225,000 złr. rocznie przez mieszkańców nadbrzeżnych prawego brzegu ponoszonych, czy to skutkiem zatorów lodowych i ciągłych powodzi, czy z powodu bezustannego obrywania się ziemi, mogą być usunięte tylko przy pomocy uregulowania koryta rzeki, jak również i sypania wałów ochronnych na jej brzegach; b) budowa szosy w dolinie W. wskutek braku niezbędnych ku temu materiałów kamiennych pociągnęłaby za sobą nieobliczone wydatki, gdy tymczasem uszluszenie rzeki może dostarczyć krajowi najtańszej i najwygodniejszej drogi do przewozu płodów rolniczych produkcji miejscowej; c) na podstawie badań nad rzeką Dniestrem, rząd austriacki postanowił uregulować koryto pomienionej rzeki do granicy rossyjskiej przy wsi Okopach, a ponieważ przy tej miejscowości aż do morza Czarnego na przestrzeni 700 wiorst, Dniestr niewymagałby znacznych ofiar materialnych na polepszenie spławności, przeto utworzona tym sposobem droga wodna 1100 wiorst długości mająca, po uregulowaniu rzek W. i Sanu, mogłaby być połączona z systemem tych ostatnich zapomocą oddzielnego kanału, który miałby zaledwie 60 w. długości. Korzyści wynikające z bezpośredniej komunikacji między morzem Bałtykiem a względnie Gdańskiem i Warszawą z jednej strony, a Galicyą, Rossyą południową, Odessą i morzem Czarnem z drugiej są oczywiste i mogą wywrzeć wpływ bardzo dostatni na produktyjność państw ościennych, tudzież na międzynarodowe ich stosunki handlowe. Przyczyny, które skłoniły rząd

austryacki do zajęcia się kwestyą uregulowania W. bez zaprzeczenia mają charakter międzynarodowy i będąc w zupełności równoznaczne dla Rosyi zniewoliły i to państwo do zawarcia konwencji z r. 1864 i do przyjęcia czynnego udziału w robotach regulacyjnych na rzeczonych 176 wiorstach rzeki W., a także na 18 wiorstach pogranicznej części Sanu. Jednym z powodów specjalnych, powiększających znaczenie regulacji W., było podjęte przez rządy austriacki i pruski i wykonane wspólnymi siłami uregulowanie Czarnej Przemszy, w pobliżu której położone są kopalnie węgla w Dąbrowie. Węgiel krajowy po uszlachetnieniu W. stanie się przystępnym dla większej części Królestwa.

Na zasadzie przeprowadzonych studyj przyjęto następujące główne podstawy regulacji Wisły: 1) od Zawichosta do Nieszawy, W. w zależności od czterech jej wielkich dopływów: Sanu, Wieprza, Pilicy i Narwi z Bugiem, da się podzielić na cztery następujące części: a) od Zawichosta, t. j. cokolwiek niżej ujścia rzeki Sanu do W., do ujścia rzeki Wieprza, długość 110 w., licząc po istniejącym nurcie; b) od ujścia Wieprza do rz. Pilicy 65·25 w.; c) od ujścia Pilicy do rz. Narwi 91·5 w.; d) od ujścia Narwi do granicy pruskiej 166·5 w. Normalna głębokość, przy szerokości nurtu około 350 st. ang. przyjęta: dla dwu pierwszych części 4 st., dla trzeciej 5 st., a dla czwartej 7 st. Głębokości te mierzy się na wodowskazie warszawskim. 2) Normalna szerokość koryta rzeki dla letniego stanu wody, czyli odległość między budowlami wodnymi przyjęta: dla pierwszej części 1050 st. ang., drugiej 1086 st. ang., trzeciej 1120 st. ang., czwartej 1190 st. ang. 3) Odległość między wałami ochronnymi, których wysokość określono na 24·5 st. ang., przyjęto: dla pierwszej części 2555 st. ang., drugiej 2800 st. ang., trzeciej 2940 st. ang., czwartej 3500 st. ang.

Co do 4-go. Projektowanie kierunków normalnych linii (tras) i wyznaczenie kierunków wałów ochronnych opiera się na następującem rozumowaniu: Przy krętym kierunku nurtu, przy zapchaniu koryta rzeki mnóstwem mielizn i wysp oddzielnych, a także przy znacznej liczbie oddzielnych odnóg, sprostowanie kierunku rzeki robotami regulacyjnymi potrzebowałoby przedewszystkiem przemieszczenia istniejącego koryta rzeki częstokroć na znaczne odległości, co wywołałoby potrzebę przrzucania ogromnych ilości piasku i ziemi, trzeba by wykonać wiele przekopów i zbyt oddalać budowle regulacyjne od brzegów; wykonywać je przy znacznych głębokościach, osobliwie przy nadmiernie długich poprzecznych trawersach. Na skutek znowu znacznego sprostowania nurtu przy zwiększonym spadku, otrzymanoby się większe prędkości, wymagające zbyt silnych budowli regulacyjnych i bardzo niekorzystne dla holowania statków. Przy takich wa-

runkach regnlowanie rzeki pociągnęłoby za sobą potrzebę ogromnych nakładów i ogromnego czasu, a przy znacznych ilościach piasku, jakie musiałaby rzeka przeniósć i mogłaby nie prawidłowo w korycie układać, pomagałoby się tworzeniu lodowych zatorów.

Dla uniknięcia wszystkich powyżej przytoczonych ewentualności, przyjęto trzymać się przeważnie głównego koryta rzeki i istniejącego nurtu. Ponieważ najczęściej przy normalnych poziomach wody łoże i nurt główny trzymają się więcej wysokich brzegów rzeki, przyjęto, aby jedna z tras zawsze po takich przechodziła brzegach, przerzucając się z jednej na drugą stronę rzeki. Wskutek tego wypadła, aby przedewszystkiem brzegi umocowane zostały i w następstwie w system robót wejść mogły.

Kierunek wałów ochronnych zastosowany został do kierunku tras wybranych, z większemi sprostowaniami i z zastosowaniem się do kierunku wód wielkich. Inne specjalne szczegóły projektu musimy tu pominąć.

Projekt regulacji W. w granicach Królestwa rozpatrywany był w r. 1870 przez komisję międzynarodową, złożoną z przedstawicieli Rosyi, Prus i Austrii i uznany został jako w zupełności odpowiedni i zgodny z zasadami przyjętymi na austriackiej i pruskiej W. Takowy projekt polecony przez radę ministeryum komunikacyi, w r. 1889 przez ministra komunikacyi zatwierdzony i przy wykonaniu robót regulacyjnych jako miarodajny przyjęty został.

Roboty regulacyjne na W. między Zawichostem i granicą pruską prowadzone są w wielu punktach, w miarę udzielania stosownych kredytów, lecz sumy asygnowane bywają w rozmiarze nieznacznym, i dlatego o systematycznej regulacji rzeki myśleć dziś prawie nie można. Wykonywane roboty mają jedynie charakter umocowania brzegów w miejscach najbardziej zagrożonych i tam, gdzie właściciele nadbrzeżnych majątków z pomocą przychodzą. *Anna Nalkowska.*

IV. *Nazwa.* Najdawniejszy ze wspominających o Wiśle pisarzów, geograf rzymski Pomponius Mela, żyjący w pierwszym wieku po Chr., nazywa Wisłę: *Visula*. Późniejszy nieco Pliniusz, w swej Historii naturalnej, używa formy *Vistula* a obok tego przekształconej w wymawianiu ludu formy *Visculus*. Grecki geograf Ptolomeusz przejął od rzymskich pisarzów nazwę, którą pisze *Ouistoula*. Formy te, od których poszła francuzka nazwa: *Vistule*, pozwalają przypuszczać iż pierwotna nazwa brzmiała *Wisla* (*Vis* pierwiastek, *lō* przyrostek). Jak w wyrazach: *masło* (mastło) i *wiosło* (wioślto) tak i w nazwie *Wisla* wypadło pierwotne *t*. Podczas gdy jeszcze w pieśni anglosaksońskiego pielgrzyma z VIII w. spotykamy formę *Wisla*, to w opisie Wulfstana z IX w. już użyto formy *Wisle* a Kon-

stanty Porfirogeneta pisze: *Bislas*. Dzisiejsza niemiecka forma *Weichsel* powstała bardzo późno, bo zapewne przy schyłku wieków średnich. Ponieważ pierwiastek *vis* znaczy: moczyć, rozlewać, rozplýwać, można więc domyślać się w nazwie *Wisła* znaczenia rozlewająca się. Wywód Kadłubka, nazywającego Wisłę *Vandalus*, jakoby od imienia Wandy, dałby się objaśnić chyba przez litewski wyraz *vanduo*, znaczący *woda*.

W taki sposób objaśniają nazwę „Wisła“ współcześni nasi lingwiści: Jan Karłowicz i niezjący już Jan Hanusz (ob. Prace filologiczne, t. 1). Czy forma „Wistła“ jest pierwotną, co ona właściwie znaczy i dlaczego nie powtarza się w innych nazwach rzek słowiańskich, o tem nie pouczają nas wspomniani badacze, nie znajdując świadectw ni wskazówek rzucających światło na te kwestye. Zestawiwszy jednakże dość liczne dane, nieuwzględnione przez obu uczonych, możemy dojść jeżeli nie do stanowczego rozwiązania kwestyi to, w każdym razie, do wskazówek rozświetlających takową.

Pierwszy Długosz, we wstępie geograficznym do swej Historii powiada, że Wisła „a nationibus orientibus Polonis vicinis, ab aquae candorem Alba aqua... nominatur“. Klonowicz zaś, niekoniecznie za Długoszem, lecz z tradycyi zapewne posłyszanej gdzieś na Powiślu, powiada w przedmowie do „Flisa“, iż starzy Słowianie zwali tę rzekę „Bielaa Woda“, ztąd (jest to zapewne domysł poety) Niemcy od białości Weisel a Polacy zaś z niemieckiego Wisłą“. Długosz zaś domyśla się, że Wisła znaczy tyle co „wisząca“ (*pendens*). W języku serbskim i chorwackim znajduje się przymiotnik: „bistar, bistra, bistro“, znaczący: jasny (*limpidus*) wedle słownika Wuka Karadzicza. Nazwy rzek „Bistra“ i „Bistrica“ oznaczają więc nie szybkość biegu wody lecz jej jasną barwę. Wiadomo powszechnie, iż nazwy: Bystra i Bystrzyca noszą liczne rzeczki i strumienie. Obok formy: Bystrzyca spotykamy też równoznaczną zapewne formę: Wystrzyca (może Wistrzyca) w nazwie rzeczki zwanej dziś po niemiecku Weistritz a płynącej pod Świdnicą na Szląsku. Drugi raz ta forma pojawia się w starożytnej nazwie strumienia uchodzącego pod Gdańskiem do Wisły a zwanego dziś: Striessbach. Świętopełk, ks. pomorski, nadaje r. 1247 klasztorowi w Oliwie „aquam que dicitur Wistriza cum molendinis duobus“ (Kod. pomor. Werlbacha). W nadaniu Mestwina z r. 1283 czytamy: „Bisseker (Biesiekierz) cum pratis ejusdem ville circa Vislam sitis inter duos rivulos Stritzam videlicet et Bealstinam“. W kilku jeszcze dokumentach powtarza się ta skrótowa widocznie forma nazwy: Stritza (Stryca za: Wystryca). Podobne skrócenie spotykamy w często powtarzanej w dokumentach pomorskich nazwie dopływu Wieprza pomorskiego (Wipper), zwanego w dok. z r. 1248 Vettra a już w r. 1269

piszą tę nazwę: Thra (dziś jest to rzeczka Grabow). Analogia takich siostrzanych par w nazwach, jak: Bystra i Bystrzyca, Wisła i Wislica (zapewne pierwotna nazwa Nidy), pozwala domyślać się obok istniejącej nazwy Wystrzyca (Wistryca) i zatraconej formy „Wistra“, będącej pierwotną nazwą królowy rzek naszych. Forma ta zostawałaby w ścisłym pokrewieństwie ze starożytną, znaną już Herodotowi nazwą dolnego Dunaju, brzmiącą Istros po grecku a Ister po łacinie. Hanusz widzi w tej nazwie pierwiastek *vis*, i sądzi że nazwa brzmiała właściwie „Wister“.

Jeżeli przez analogią do form: Bistryca i Wistryca przyjmujemy formy: „Bistra“ i „Wistra“ za równoznaczne, wtedy staną się nam zrozumiałymi twierdzenia Długosza i Klonowicza, jakoby starożytni Słowianie nazywali Wisłę „Białą wodą“. Przymiotnik „bistra“ tłumaczy Karadziej przez „klar“ niemieckie a więc odpowiada mu staropolski przymiotnik „jasny“, znaczący tyle co „biały“ (Jasna góra, jasne włosy, jasny dzień). Klonowicz w „Żalach“ na zgon Kochanowskiego określa Wisłę jako „białawą“. Przykładem współczesnego istnienia jednoznacznych niewątpliwie a różnobraźnych form są nazwy rzek: Ostrawa i Oslawa, Ostrawica i Oslawica, Strawa, Srawa i Sława (Sława, Schlawe). Na żuławach gdańskich znajduje się wieś zwana dziś Scharfenberg, która w starych dokumentach nosi stałe nazwę: Bystra i Bistra. Zestawione powyżej wskazówki pozwalają przypuszczać iż forma „Wistła“ powstała z dawniejszej, pierwotnej, brzmiącej: „Wistra“ a równoznaczej z nazwą „Bistra“, znaczącą: Jasna woda.

Kwestya nazwy Wisły łączy się z ważną i ciekawą kwestyą pierwotnego zaludnienia jej brzegów i dorzecza. Jeżeli powyżej rozwinięte przypuszczenie co do pierwotnej formy nazwy „Wisła“ zdoła się utrzymać, to związek tak blizki starożytnych nazw Wisły i Dunaju świadczyć będzie o związku plemiennym mieszkańców zajmujących podówczas wybrzeża i okolice przy ujściu obu ważnych tak dróg wodnych środkowej Europy.

V. *Zaludnienie brzegów i znaczenie dziejowe.* Rzymscy pisarze wspominają o Wiśle z tego jedynie powodu, iż uważają tę rzekę za granicę między obszarami zajętymi przez Germanów i Sarmatów. Dzisiejszemu czytelnikowi nasuwa się zwykle na myśl terazniejsze pojęcie granicy, jako linii zetknięcia się dwu państw czy plemion. Przy takim pojmovaniu rzeczy wypadłoby przypuścić, że siedziby Germanów sięgały do lewego brzegu Wisły, podczas gdy na prawym rozciągały się obszary sarmackie. Na Słowian więc niema miejsca. Otóż należy pamiętać, że w tych odległych czasach siedziby ludzkie mieściły się po nad wodami, wzdłuż wybrzeży rzek lub dokoła jezior i że zwykle oba brzegi rzeki zajmowało to samo plemię. Rzeka wtedy

tylko mogła rozgraniczać plemiona, gdy jej brzegi były niezaludnione. Granicę stanowiło w takim razie nie koryto rzeki ale całe lasami pokryte i niezaludnione dorzecze. Można domyślać się, iż taka puszcza, rozgraniczająca grupy różnoplemiennych siedzib, miała także nieliczną naturalnie ale mieszaną co do pochodzenia ludność. Jakie plemiona rozgraniczało dorzecze Wisły za czasów Tacyty, dokąd sięgały siedziby Germanów, a gdzie mieściły się wówczas plemiona słowiańskie, tego chyba nigdy się na pewno nie dowiemy. Nieliczna ludność, jaka mieściła się po brzegach Wisły i tułała po puszczech jej dorzecza, stała na niskim stopniu rozwoju, jak o tem świadczą ubogie ślady jej kultury, przechowane w odkrywanych teraz grobach. Dopiero na wyższym stopniu kultury, przez pracę włożoną w uprawę ziemi, powznoszone budowle, utworowane drogi, pobudowane grody, groble, mosty, plemię pewne zawiązuje ścisły stosunek z ziemią na której mieszka i uprawnia tem jej posiadanie. Czasowe zajmowanie przez tułające się gromadki myśliwców lub rybaków nie może mieć znaczenia dla historii. Dopiero stała ludność nadaje trwałe nazwy rzekom, góróm, osadom, dopiero zorganizowane dla osiągnięcia wyższych celów społeczeństwo wysuwa zajmowany przez nie obszar na widownią dziejową. Dla plemion słowiańskich, gdy się pojawią w dziejach około 5 wieku po Chr., dolina Wisły ma znaczenie przeważnie granicznego pasa między wschodnią a zachodnią Europą. Środek ciężkości przypada dla tych plemion na obszary między Odrą a Wartą. Jornandes (około 552 r. po Chr.) raz uważy Wisłę za granicę między Germanią a Sycyją a dalej nieco powiada, że od źródeł Wisły ku północy rozsiadło się na rozległej przestrzeni ludne plemię Winidów, zaś nad brzegiem morza, do którego trzema uściami Wisła się wlewa, mieszkają „Vidivarii“, będący mieszaniną różnych plemion. Dość wysoki stopień kultury osiągnięty przez Pomorzan przypisać trzeba niewątpliwie bardzo naturalnym u mieszkańców okolice nadmorskich domieszkom obcej ludności: skandynawskiej, germańskiej i prusko-litewskiej. Wulfstan w opisie swej podróży morskiej (przed r. 900) powiada, że kraj Wendów ciągnie się aż do ujścia Wisły, która dzieli ziemię należącą do Estów (Witland) od kraju Wendów (Veonodland).

Król Alfred w opisie Europy wymienia na wschód od ziemi Morawian (Maroaro) ziemię wiślańską (Visleland), a współczesny geograf bawarski (866—890) obok Węgrów (Ungare), umieszcza Wiślan (Vuislane) i Słęzan (Sleenzane). Z tych świadectw możnaby wnosić, co zresztą jest widocznem, że zaludnienie brzegów Wisły przez plemiona słowiańskie i wytworzenie się wyższej kultury nastąpiło może jednocześnie, po części w dolinie górnego biegu (okolice Krakowa i Wiślicy) i w dolnym biegu przy ujściu

(Gdańsk i Pomorze nadwiślańskie). W środkowym biegu Wisły, po za linią Narwi, spotkamy na prawym brzegu Mazurów, a dalej ku zachodowi mieszaną plemienną ludność późniejszej ziemi dobrzyńskiej i chełmińskiej, podczas gdy z lewego brzegu rozsiadają się, także mieszanego pochodzenia Kujawianie. Wybrzeża rzeki w dolnym biegu zajmują zdawna Pomorzanie, którzy w sprawie zaludnienia brzegów Wisły i rozszerzenia tam wyższej kultury odegrają wybitną rolę. Zarówno fakt, że jeszcze w połowie XII w. po obu brzegach Wisły na przestrzeni od Krakowa do Torunia ciągnęły się pierwotne puszcze, z nielicznymi nadwodnymi osadami ludzkimi a licznymi dość jeszcze koloniami bobrów, jak i odnalezione dotąd stosunkowo ubogie i rzadkie cmentarzyska i grodziska, świadczą, że pierwotna ludność składała się z drobnych, różnoplemiennych zapewne grup, wiodących życie leśne, zajętych polowaniem i rybołówstwem.

W dziejach zasiedlenia doliny Wisły odróżnić można w epoce przedhistorycznej, kończącej się tu właściwie dopiero w połowie wieku XII, dwa peryody. Pierwszy, w którym po puszczech nadwiślańskich błąkają się nieliczne różnoplemienne gromadki ludności żyjącej z myślistwa i rybołówstwa. Jedyne przedstawicielami kultury bywali tu rzadko pojawiający się przemysłowcy rzymscy lub greccy, próbujący przedzierać się ku brzegom Bałtyku i zawiązujący po drodze stosunki wymiennego handlu z ludnością puszczy nadwiślańskich. Wykopaliska, nieliczne zresztą, monet rzymskich z epoki cesarstwa (w okolicach Warszawy) są pamiętką tych stosunków. Rozwój kultury i życia politycznego wśród Słowian zachodnich i nadbałtyckich wywołał posuwanie się tych plemion od brzegów Odry i Warty ku Wiśle. Rzeka ta tworzy w swym biegu wielki łuk zwrócony swą wypukłością ku wschodowi. Otóż środkowa, najdalej ku wschodowi i wsch.-płn. zwrócona część łuku, najpóźniej zostanie osiągniętą przez ten ruch kolonizacyjny w kierunku od zachodu ku wschodowi, kiedy na krańcach zachodnich łuku wcześniej bardzo nastąpi zasiedlenie obu brzegów i rozszerzenie się ludności na dalszych obszarach prawego brzegu (ziemia chełmińska, dobrzyńska, Mazowsze). Możliwe z pewnem prawdopodobieństwem przyjąć IX wiek za granicę między peryodem dzikości pierwotnej a okresem rozpoczynającej się nad brzegami Wisły pierwotnej kultury, której krzewicielami staną się Pomorzanie. Rozwój wyższej kultury u Słowian nadbałtyckich, mieszkających w pobliżu ujścia Wisły, wywołał właściwą wielu ludom nadmorskim dążność do rozszerzenia działalności handlowej i kolonizacyjnej na dalsze okolice. G. Ossowski w swych Objasnieniach do mapy archeologicznej Prus zachodnich, twierdzi na podstawie zbadania kilkuset wykopalisk, że przedmioty znajdujące nad brzegami Wisły aż

po ujście Wieprza świadczą o tożsamości rozpostartej tu kultury, w porównaniu zaś z zabytkami wielkopolskimi przedstawiają liczne odrębności. Zdanie to znajduje potwierdzenie w innych, wymowniejszych i bardziej przekonujących zabytkach przeszłości, jakimi są nazwy najdawniejszych osad rozłożonych nad Wisłą i jej dopływami w średnim biegu. Jeżeli rozpatrzmy rozmieszczenie następnych osad: Arciechowo, Arciszew, Bałdów, Barchów, Biesiekiery, Brodno, Bruss, Chrosna, Czersk, Czerwińsk, Dęblin, Gardlino, Garezyn, Gledzianów, Gołąb (i liczne pochodne), Hłów, Izbica, Jaktorów, Jeżów, Kielpin, Kochów, Kosmaczewo, Kossakowo, Liw, Morzyczyn, Nieszawa, Paplin, Parlin, Płochocin, Płock, Popów, Raciąż, Radzyń, Radzymin, Serock, Sierpc, Służewo, Świeciechów, Szczecin, Stężycza, Tarchomin, Tarczyn, Trębki, Urzuty, Warszawa, Warszewice, Węgrów, Wyszogród, Zegrze, Zuzela, to w szeregu tym, mieszczącym przeważnie stare osady nadrzeczne, grody i targowiska w znacznej części, spotykamy nazwy jakich daremnie szukalibyśmy w Małopolsce, na Szląsku lub południowej połowie Wielkopolski. Nazwy powyższe są właściwe jedynie obszarom Pomorza nadwiślańskiego, północnej części Wielkopolski, wybrzeżom Wisły i jej dopływów, w środkowym przeważnie biegu. Nazwa rzeki: Wieprz jest zapewne powtórzeniem nazwy pomorskiej, brzmiącej dziś: Wipper. Nazwy rz. Liw i Wkra są pochodzenia pomorskiego. Najdalszą i najciekawszą z nazw, w których można upatrywać pamiętkę kolonizacji pomorskiej i roznoszonej z północy wzdłuż Wisły kultury, byłaby nazwa Krakowa, spotykana tylko na Pomorzu i Rugii. Dzisiejsza forma tych nazw: Krokow (w pow. wejherowskim i na Rugii) powstała stąd, iż w pierwotnej było zapewne *a* pochylone. Kadłubek przystępując do skreślenia pozbiieranych w Krakowie i Sandomierzu tradycji o przybyciu Krakusa z dalekich stron, wspomina na początku kroniki o wojnach Polaków z ludami zamorskimi „Cismarinas undique nationes sed etiam Danomarchicas insulas suae coniecerunt ditioni“, a dalej mówi o wzięciu do niewoli króla Hanuta. Inni kronikarze opowiadają o władaniu synów Leszka na Rugii, Pomorzu, wojnach Wizimira z Duńczykami, podczas gdy brat jego Popiel włada Polanami. Jaką drogą te tradycje dostały się do Krakowa i przyjęły się tam jako narodowe, choć nie lokalne, o tem pouczyć nas może rozpatrzenie się w całym szeregu grodów i targowisk rozmieszczonych po brzegach Wisły i jej dopływów. Pomorzanie nie doszli do jedności państwowej, jak o tem świadczy arabski podróżnik Al Bekri, ale mogli poprzednio puszczać się na zdobywcze wyprawy. Rozsiedleni nad morzem, wielkimi rzekami i jeziorami, wytworzyli kulturę opartą na rozwiniętym kulcie religijnym, przemyśle i handlu wodnym a pod wzglę-

dem politycznym tworzyli podobno federacją licznych osad i okręgów. Jak dzisiejsi przemysłowcy szukają wśród na pół dzikich plemion Afryki i Azji korzystnych rynków wymiany a dla ochrony swych składów i kantorów zmuszeni są budować forty, starając się przytem przez układy z dowódcami plemion zawiązywać stosunki pokojowe i zyskiwać swobodę handlu i bezpieczeństwo dla karawan, w podobny zapewne sposób postępowali żeglarze i kupcy pomorscy w stosunkach z różnemi grupami ludności, rozsiedlanej wśród puszczy dorzecza Wisły. Jak się przedstawiały te pierwotne stosunki handlowe kupców pomorskich i niemieckich zapewne, z ludnością puszczy nadwiślańskich o tem nas pouczyć może, przez analogią, ustęp, w którym Strykowski, idąc za kroniką Duisburga, opowiada o zawiązaniu stosunków przez kupców z Lubeki z Łotyszami, zamieszkującymi puszcze nad Dźwiną. „Roku pańskiego 1160, acz kalendarz liflandzki pisze 1111, kupcy z Lubku i z zamorskich krain, którzy w rozmaite strony dla zysku żeglować zwykli, gdy się przybili wiatrem z trafunku w północny port odnogi morza Bałtyckiego, gdzie teraz w Liflanciech Dunamund, obaczyli Łotwę, lud prosty, leśny i grubby. A iż pospolicie woszczyny, które z miodów wyciskali, jako inne śmieci z domów wymiatali, tedy Niemcy onych śmieci darmo w okręty nabierając, niewymowny zysk miewali i często zaś w większej liczbie okrętów do Łotwy przyjeżdżali, woszczyny u nich darmo bierząc a miody, bydła i skóry, których tam hojność wielka była, lada za co, jako u dzikiego ludu, kupowali albo wymieniali“. Cofnijmy się wstecz o dwa lub trzy wieki a znajdziemy i nad Wisłą podobne stosunki. Kupcy pomorscy, przy rozwinięciu się stałych już stosunków handlowych z ludnością obszarów nadwiślańskich, pozakładali tu stacye handlowe, w których urządzone były stałe składy soli (pamiętką tego trzy Solce nad Wisłą: bydgoski, warszawski, iłżecki) a obok tego targowiska, które, przy większym zaludnieniu brzegów, istniały zwykle po dwa naprzeciw siebie z obu brzegów, jak: Solec i Kamień, Warszawa i Targowo, Kochów i Swierze, Wyszogród i Kamień, Stężycza i Sieciechów.

Przy składach i targowiskach powznoszono obronne grodziska, koło których skupiała się różnoplemienna ludność w osadach leśnych, pasterskich, rybackich, rolniczych. Przy kilku starych i ważnych osadach nadwiślańskich znajdujemy miejscowości (dziś wsi ludne) noszące nazwę: Kamień. Spotykamy takie osady: pod Sandomierzem, naprzeciw Solca iłżeckiego, naprzeciw Warszawy, naprzeciw Wyszogrodu i pod Kwidzynie. Oprócz nazw Solec i Kamień powtarzają się w starych osadach nadwiślańskich kilkakrotnie nazwy: Wyszogród i Nieszawa. Że kolonizacja i kultura pomorska sięgała aż pod

Kraków, ogarniając oba brzegi Wisły; to przekonują nas, między innymi, nazwy osad otaczających Opatowiec, położony naprzeciw ujścia Dunajca do Wisły. Sama osada, już w XI w. ważne targowisko nadrzeczne („cum foro, taberna et transito navali et duobus tabernis in Wisla“), nadana była klasztorowi tynieckiemu i wcześniej bardzo zmieniła swą nazwę pierwotną, nieznaną nam dzisiaj. Że była to osada pomorska o tem świadczą leżące w pobliżu starożytne wioski. Spotykamy tu wieś Urzuty, nadaną klasztorowi tynieckiemu, a noszącą nazwę starej osady leżącej wśród żuław gdańskich, zwanej dziś Sperlingsdorf (zład Perlbach mylnie wnosi, iż „Vruthi“ w dwu różnych aktach z 1308 i 1310 pisanych w Krakowie i Malborgu, ma być omyłką zamiast „Vrubly“), starej zaginionej wsi z pod Żnina na Pałukach i dwu starych wsi w dawnej ziemi czerwińskiej (jedna należy do potomków Gotarda ze Służewa w XIV w.). W innych częściach kraju nie spotykamy tej nazwy. Oprócz tego w pobliżu Opatowca mieszczą się osady: Dęblin, Wyszogród i Parchocin. Nad brzegami Narwi, Bugu, Bzury, Liwa, Wieprza, Sanu nawet, zwłaszcza w dolnym biegu tych rzek, spotkamy liczne osady noszące w swych nazwach wyraźne ślady pochodzenia pomorskiego. Zapewne tradycyjnie przechowane wspomnienia odległych stosunków posłużyły Kadłubkowi za podstawę do przypisania jednej założycielce (Julii, siostrze Cezara) zarówno Lubusza (nad Odrą) jak Lublina. Nazwa „Lublin“, choć w tej formie nie pojawia się na Pomorzu (jest tylko Lublewo), ale znajduje pokrewne co do formy nazwy w osadach: Modlin, Parlin, Dęblin, których pochodzenie pomorskie jest wielce prawdopodobne. W najdawniejszych czasach głównym przedmiotem handlu przywozowego na Wiśle była sól, sprowadzana przez przemysłowców nadbałtyckich aż z wybrzeży francuzkich. Choć później produkcja kopalń w Wieliczce i Bochni zaopatrywała znacznie Małopolskę i dalsze obszary w sól kamienną, krajową, to mimo zakazów wydawanych przez królów i sejmy, sól morska, do której nawykli mieszkańcy nadwiśla, nie przestanie wchodzić drogą wodną.

Wcześniej bardzo, zapewne już w końcu XII w., zaczęły się posuwać, drogami utworowanymi przez Pomorzan, kolonizacja niemiecka, popierana przez stosunki handlowe. Po okresie pomorskim nastąpił okres szerzenia się kultury niemieckiej. Prawo niemieckie i język niemiecki posuwać się będą w górę Wisły aż po sam Kraków, w którym ten prąd niemiecki idący z północy spotka się z drugim, posuwającym się przez Szląsk od zachodu. Zarówno w miastach pomorskich jak i osadach nadwiślańskich wcześniej bardzo pojawiają się liczni kupcy i rękodzielnicy niemieccy, chętnie przyjmowani dla kultury jaką z sobą przynieśli. Przedmiotem handlu przywozowego jest,

prócz soli, żelazo i sukno, wywozu: bursztyn, futra, wosk. Przy uposażeniu klasztoru czerwińskiego (w połowie XII w.?) nadano mu, między innymi dochodami, cło od każdego 19 statku. Ponieważ cło płaciły statki wtedy gdy się zatrzymywały i wyładowały towar, sól lub sukno, przeto można ztąd wnosić o dość żywym ruchu na Wiśle i targowisku czerwińskim. Świętopełk, władca Gdańska, wydaje około r. 1227 dla kupców Lubeki dokument określający warunki handlu. Większy statek naładowany sukнем (burnit vel frizol) płacił 10 grzyw. cła, jeżeli był solą naładowany dawał dwie miary (pundones, punth), mniejszy statek jedną. Od wozu z suknem, jednokonnego 1 grzyw. i łokieć sukna do grodu, od całej karawany wozów 5 łokci albo pół grzywny srebra. Wracające statki płaciły cło w Gdańsku po 1½ grzyw. od większego a 3 fertyny od mniejszego statku. Kazimierz, ks. kujawski, nadaje r. 1252 kanonikom katedry włocławskiej cło od statków Wisłą przechodzących i dochód z targowego.

Jeszcze w XIII wieku W., mimo posuwającej się kolonizacji obszarów prawego brzegu, jest, w średnim biegu mianowicie, kresową osłoną Polski piastowskiej. Prusacy, Jadzwingi, Litwini, Ruscy, Tatarzy, w swych napastniczych wyprawach ścierają się pod nadwiślańskimi grodami ze śpieszącym na obronę granic rycerstwem. W ciągu wieku XII i XIII toczą się na całej prawie linii Wisły częste i krwawe boje. Kolonizacja posuwająca się dolinami prawych dopływów W. w średnim biegu, wzdłuż brzegów Narwi, Bugu, Wieprza, Sanu i ważniejszych dopływów tych rzek, jak: Liw, Bystrzyca, Tyśmienica, przesuniecie stopniowo linią kresowych bojów ku wschodowi i umożliwi spokojny rozwój kultury w dolinie Wisły. Po okresie kolonizacji i kultury pomorskiej nastąpił okres kolonizacji i kultury niemieckiej, która w XIII w. zapanuje na brzegach Wisły od Gdańska do Krakowa. Gdańsk od najdawniejszych czasów, jako ważne targowisko przy ujściu znacznej drogi wodnej do morza, posiadał ludność mieszaną, różnoplemienną, wśród której Niemcy stanowili zapewne dominującą kulturą i przewagą materialną, pierwiastek. Mestwin, ks. pomorski, powierzając w r. 1271 zamek i miasto („castrum et civitatem“) w opiekę margrabiemu brandeburskiemu, wymienia jako składowe części ludności: „Theutonicos burgeneses“, po nich Prusaków a w końcu dopiero wierznych Pomorzan. Wcześniej musieli tu Niemcy przynieść swe urządzenia. W akcie z r. 1274 mowa jest o sołtysie i rajcach (scultetus et consules). Obok kupców i osadników obcych pojawiają się nad brzegami Wisły w ciągu XII i XIII wieku liczne instytucje kościelne, wprowadzające tu również obcą przeważnie ludność i obcą kulturę. Tyniec, Kraków, Brzesko, Opatowiec, Koprzywnica, Sandomierz, Zawichost, Sie-

ciechów, Czersk, Warszawa, Czerwińsk, Płock, Włocławek, Toruń, Chełmno, Tczew, Oliwa, Gdańsk, oto szereg miejsc, w których od końca XI do połowy XIII powstają liczne klasztory, kollegiaty, katedry. Benedyktyni mają klasztory w Tyńcu (Krakowie), Sieciechowie, Płocku; kanonicy regularni w Brzesku (Hebdomie), Czerwińsku i Warszawie; cystersi w Koprzywnicy, Pelplinie i Oliwie; dominikanie w Gdańsku, Chełmnie, Toruniu, Płocku, Sandomierzu, Krakowie; franciszkanie w Krakowie i Włocławku; klaryski w Zawichoście i Krakowie; benedyktynki (cysterki) w Toruniu. Najstarsze parafialne kościoły miejskie w Toruniu i Warszawie są p. w. św. Jana Chrzciciela a w Gdańsku, Tczewie, w Tychnowach pod Kwidzynie, Chełmnie, Toruniu, Warszawie i Krakowie spotykamy starożytne kaplice lub kościoły p. w. św. Jerzego. Jeżeli teraz zważymy, że wszystkie te instytucje uposażone zostały licznymi posiadłościami, leżącymi bądź nad Wisłą bądź w pobliżu rzeki, że duchowni obcego przeważnie pochodzenia ściągali chętnie osadników obcych, głównie Niemców, to możemy wytworzyć sobie pojęcie o doniosłości oddziaływania takich centrów na zaludnienie i kulturę obszarów okolicznych. Biskup Piotr zakładając r. 1237 nową osadę miejską w Płocku oświadcza „*Omnes habitatores civitatis sive Theutonicos, sive Polonos iudicet scultetus*“ a ks. Ziemiowit wprowadzając r. 1254 prawo niemieckie do wsi biskupstwa płockiego, tak wzywa w akcie osadników: „*Accedant itaque securi hospites de quacunque natione ad incolendas terras dicti Episcopatus*“ i obiecuje dalej, że „*gaudebunt pleno jure theutonico cujuscunque provincie vel civitatis prout ipsimet elegerint*“ (Kod. Maz., 19). Potężne poparcie pozyska kolonizacja i kultura niemiecka w zakonie krzyżackim, który, otrzymawszy rozległe obszary na prawym brzegu Wisły, osiedli się tu w r. 1230. Wkrótce rozpoczyna oni zaprowadzać instytucje i prawa niemieckie w miastach nadwiślańskich: Chełmnie i Toruniu (w r. 1233). Urządzenia tych miast, Chełmna zwłaszcza, posługują książętom i biskupom polskim za wzór przy urządzaniu, za przykładem krzyżaków, innych miast, posiadających także znaczny procent ludności niemieckiej. Prawo niemieckie otrzymuje Kwidzyn w r. 1235; w Płocku urządzenie niemieckie spotykamy już w r. 1237. „*Scultetus de Dobrin*“ pojawia się w akcie z r. 1239. Tczew otrzymuje prawo niemieckie r. 1260, Kraków i Warszawa po r. 1260 zapewne, w Gdańsku wymienia akt z r. 1274 sołtysa i rajców, Sandomierz w r. 1286 dostaje prawo niemieckie, Czersk wprawdzie posiada akt nadania tegoż prawa z r. 1386, ale częściowo instytucje niemieckie miał zapewne już w połowie XIII w. Mimo rozwoju Gdańska kupcy Lubeki utrzymują ciągle zdawna związane stosunki handlowe na całym obszarze Polski. Władysław

Łokietek wydaje im w Kaliszu r. 1298 dwa przywileje na swobodny handel wodny i lądowy i pozwala urządzić w Gdańsku kantor i skład towarów (Kod. Wielkop., Nr. 792, 793). Opanowanie Gdańska i Pomorza nadwiślańskiego przez Krzyżaków w r. 1308 wywrze wielki wpływ na rozwój handlu i osad nadwiślańskich. Krzyżacy spełnili wprawdzie włożony na nich obowiązek osłony linii Wisły od napadu Prusaków i Litwinów lecz nie na korzyść Polski ale na własną obojętną i skrzętną gospodarką zakonu zaludni obszary jego posiadłości różnoplemiennymi przybyszami z różnych stron Niemiec i Polski (Mazowska głównie). Powstanie tu około 1400 wsi czynszowych. Rozwój rolnictwa i przemysłu wywoła ożywiony ruch handlowy na Wiśle i wpływ na szybki rozwój Gdańska i Torunia. W 1343 r. powstaje najważniejsza część późniejszego Gdańska, t. zw. Rechtstadt, ze wspaniałym kościołem P. Maryi, ratuszem, Artushofem. Wody Raduni ujęte w dwumilowy kanał dostarczały motoru wielkim młynom zakonu. Istnieje też most na Wiśle, o którym spotykamy wzmianki już w r. 1247. Kiedy do r. 1369 Lubeka góruje jeszcze nad Gdańskiem co do rozmiarów ruchu handlowego, to już w r. 1383 Gdańsk jest najważniejszym portem na całym Bałtyku. Ryga, Królewiec i Szczecin nie wyszły wtedy jeszcze ze swego dzieciństwa. W r. 1393 przybywa do Gdańska 300 okrętów z Anglii, Francji i Holandji po zboże dla dotkniętych nieurodzajem krajów zachodniej Europy. Jednocześnie rożumne rządy Kazimierza W. i ruch kolonizacyjny wywołał podniesienie rolnictwa i przemysłowo-handlowej czynności ludności miejskiej. Król buduje kanał od Bochni do Wisły dla ułatwienia spławu soli, urządza w Kazimierzu składy na zboże. Ruch handlowy wywołuje podniesienie się drobnej lecz w wybornym punkcie położonej osady nadwiślańskiej: Warszawy, która się ukazuje na kartach dziejów w r. 1339 jako dość ludne, ruchliwe, handlowe miasteczko, mające już kilka kościołków, szkołę, a wśród ludności przemysłowców i rzemieślników niemieckiego przeważnie pochodzenia. Po Gdańsku, liczącym na początku XV w. około 30000 mieszkańców, najludniejszymi miastami nadwiślańskimi są: Toruń i Kraków, mające od 12 do 15000, podczas gdy Warszawa zapewne nie przechodziła 3000. Na wzrost Torunia wpłynęła polityka handlowa Zakonu, który nadał w r. 1365 temu miastu obowiązujące wszystkich kupców prawo składu towarów (Stapelrecht). Wszelkie towary wchodzące na Gdańsk do Prus i przeznaczone na wywóz do innych krajów musiały być składane na pewien czas w Toruniu, zkad dopiero rozchodziły się po całej Polsce i krajach sąsiednich. Kazimierz W. udzielił jeszcze w r. 1345 kupcom pruskim prawo wolnego handlu w całym pań-

stwie, bez żadnych opłat. Tym sposobem kupcy toruńscy posiadli niejako monopol handlu przywozowego (drogą morską) w całej Polsce. Gdańsk znowu był głównym punktem składowym i targowiskiem dla handlu wywozowego. Kraków pozostanie tylko centrem dla handlu lądowego. Wielkie korzyści, jakie ciągnęło z tego handlu mieszczaństwo Torunia i Gdańska, były zapewne ważnym bodźcem do przechylenia się na stronę Polski podczas wojny, jaką przez kilkanaście lat toczy Kazimierz Jagiellończyk z Zakonem. Gdańsk utrzymywał wtedy po 15000 żołnierzy zaciężnych i wydał do 700,000 grzyw. srebra na koszt wojenne ale uzyskał za to w r. 1454 przywilej Kazimierza Jagiellończyka, nadający miastu najszerszy samorząd i swobodę handlu. Gdańszczanie mogli utrzymywać swą fortecę, zamykać lub otwierać port wiślany, zawierac układy z innymi państwami, wyprawiać poselstwa. Toruń również otrzymał w nagrodę usług oddanych Polsce w czasie wojny rozległe przywileje (prawo bicia monety, własną załogę) i różne korzyści. Traktat toruński (z r. 1466) łącząc w jedną całość państwową z Polską obszary obu brzegów dolnego biegu Wisły od Torunia po Gdańsk, otworzy nową erę w rozwoju handlu i kultury na wybrzeżach i w dorzeczu Wisły. Rozszerzenie granic państwa od wschodu zabezpieczając obszary prawego brzegu od klęsk wojennych, wywoła szybki wzrost zaludnienia i produkcji rolniczej i przemysłowej. Następtwem tego będzie ożywienie ruchu handlowego na Wiśle i pomyślny wzrost miast nadwiślańskich, koncentrujących handel zbożowy okolicy. Korczyn, Sandomierz, Kazimierz, Warszawa, Płock, Włocławek, Nieszawa staną się ożywionymi targowiskami. Żywiol niemiecki rozplynie się w tych miastach pod wpływem kultury i kolonizacji polskiej. Kopernik i Dantyszek, obok wielu innych mniej wybitnych postaci, są przedstawicielami wysokiej kultury, jaka na podstawie dobrobytu, pod wpływem humanizmu rozświetlającego mgliste wybrzeża Bałtyku, rozwinie się wśród mieszczaństwa prusko-pomorskiego. Po obu brzegach Wisły, począwszy od Sandomierza, wznosić się będą w miastach nadrzecznych liczne murowane śpichrze, kryte dachówką. Miasta zabudowywać się zaczęły murowanemi, ozdobnemi, kilkupiętrowymi kamienicami, o czerwonych dachach, według jednego typu, cechującego przechowane dotąd zabytki tych czasów w starych domach Gdańska, Torunia, Warszawy, Kazimierza, Krakowa.

Już od XV wieku stopniowe zaludnianie obszarów leśnych na wyżynach wododziałowych, i związany z tem rozwój handlu na traktach lądowych, przechodzących zwykle grzbietami działów wodnych, wywoła zmiany w kulturze cechującej dolinę Wisły i wprowadzi do jej rozwoju nowe czynniki, zmieniające wa-

runki bytu osad nadrzecznych. Dotychczasowa jedność kultury, łączność interesów, mimo różnorodności plemiennej wśród ludności nadwiślańskiej, zaczęła zanikać a natomiast, obok ustalającej się jedności narodowej, wytworzy się coraz ściślejszy związek miast nadrzecznych z dalszemi, zaludnionemi teraz, okolicami kraju, dla których staną się one targowiskami handlowemi, centrami sądowemi i ogniskami kultury. Po okresie przewagi wpływu niemieckiej zapanuje w dolinie Wisły kultura polska. Polonizacya mieszczaństwa niemieckiego a nawet szlachty niemieckiej w dawnych posiadłościach krzyżackich, dokona się z wielką szybkością. Watzelrodowie, Wejherowie, Heidensteinowie będą się czuć Polakami. Wiele rodzin zmienia nazwiska niemieckie na polskie. Rozwój miast zostawać będzie w ścisłym związku z postępami kolonizacji i rolnictwa ale dotąd tylko, dopóki włożenie na kmieci rosnących ciągle ciężarów (robocizn i opłat) i ograniczenie im swobody ruchu nie odbije się coraz szkodliwiej na przemyśle miejskim przez zmniejszanie się odbytu na miejscowe wyroby. Z drugiej zaś strony nadana szlachcie swoboda od ceł przywozowych i wywozowych, pozbawi kupców miejskich bogatszych odbiorców, zatamuje rozwój przemysłu i rękodzieł krajowych i skoncentruje cały ruch handlowy w Gdańsku, do którego panowie i szlachta będą bezpośrednio wysyłać zboże i inne produkty a równocześnie zaopatrywać się tam w zbytłowne zagraniczne produkty i wyroby. Na sejmach w drugiej połowie XVI wieku słyszymy często bardzo upominania się a nawet i zapadające uchwały w sprawie oczyszczenia rzek spławnych, już to z przyrodzonych przeszkód, już z jazów, młynów pływających i t. p. przez ludzi powznoszonych zawał dla żeglugi. Brak środków materialnych, zdolnych techników a nadewszystko nieudolność do zorganizowania zbiorowej działalności większych rozmiarów, sprawiały, iż mimo częstego ponawiania, uchwały te nie sprowadzały pożądaných rezultatów.

Ruch rozwijający się na drogach lądowych przecinających Wisłę wywoła potrzebę budowania na niej mostów. Wprawdzie już w dokumentach z XIII w. spotykamy wzmianki o moście pod Gdańskiem, ale zapewne odnosi się to do Motławy nie do Wisły, choć w dokumentach wyraźnie wskazano most gdański (pons daensis), jako granicę przestrzeni, w której na Wiśle ma być pobierane cło od statków. Na średnim biegu pierwszy most, czasowy jednak, zbudowany był w r. 1409, przed wojną z Krzyżakami, pod Kozienicami przez „mistrza Jarosława, biegłego w swym rzemiośle“, a pod nadzorem starosty radomskiego. Spuszczony częściami na Wisłę, ustawiony został dla przeprawy wojska polskiego pod Czerwińskiem. Mistrz krzyżacki,

według Długosza, nie chciał wierzyć, by Polacy zdolni byli wystawić taki most i przeprowadzić wojsko z całym taborem. Po skończonej przeprowie wysłano most, łyżwowy widocznie, do Płocka, by tam pozostał do dalszego rozporządzenia. Ruch wielki na traktach handlowych rozchodzących się z Torunia, wywołał potrzebę budowy stałego mostu, który w czasie od r. 1497 do 1500 wzniesiono kosztem miasta. Znaczenie polityczne i handlowe Warszawy skłoni Zygmunta Augusta do zbudowania (1568—1573), z wielką starannością, okazałego mostu, na palach dębowych, pod nową stolicą kraju. Kochanowski aż trzema fraszkami upamiętnił ten fakt, mający związek ze sprawą zjednoczenia politycznego, przeprowadzonego przez króla na sejmie lubelskim r. 1569.

Rewolucya ekonomiczna sprowadzona przez odkrycie Ameryki i napływ wielkich ilości złota, wywarły doniosły wpływ, przez podniesienie cen zboża i innych przedmiotów, na gwałtowny wzrost produkcji rolnej i przemysłu leśnego w Polsce. W ciągu wieku XVI wywóz zboża i ruch handlowy wzrasta niezmiernie. Pożar niszczy w r. 1536 około 340 śpichrzów w Gdańsku, przypuszczając, że wszystkich było około 500 i rachując po 80 łąsztów zboża na każdy, otrzymamy w przybliżeniu cyfrę 40,000 łąsztów wywożonego zboża. Wywóz innych przedmiotów przedstawiał średnio wartość równą cenie zboża. Ogółem więc wywóz przez Gdańsk przedstawiać mógł wartość 2,400,000 korey zboża. Przy końcu wieku XVI, kiedy Klonowicz w swym „Flisie“ opisuje żeglugę po Wiśle i brzegi jej usiane zamożnymi, dobrze zabudowanymi miastami, wreszcie zapchaną okrętami Motławę pod Gdańskiem, wywóz zboża dosięgał zapewne 100,000 łąsztów. Bezimienny autor „Uwag nad uwagami“ (r. 1789) podaje w tabelce wywozu z portów polskich, iż w r. 1618 przybyło do Gdańska z kraju na wywóz 128,789 łąsztów. Inne źródła (por. Korzon, Wewn. dzieje Polski, II, 5) podają tę samą cyfrę na r. 1648, podczas gdy Cellarius na ten sam rok oblicza na 116,000 łąsztów. Wojny nieustanne w drugiej połowie XVII i na początku XVIII, zmniejszenie ludności, ucisk ludu i upadek mieszczanstwa sprowadzą, obok ogólnego zubożenia, zmniejszenie znaczne produkcji rolnej i ruchu handlowego. W pierwszej połowie XVIII w. spławiano przeciętnie co rok po 26,000 łąsztów, dopiero w r. 1765 cyfra ta wzrasta do 51,487, by w r. 1781 spaść na 9,667 łąsztów. Tak gwałtowny spadek cyfr wynikł ze zmian politycznych, jakie zaszły w r. 1772. Część wybrzeży Wisły, prócz Torunia i Gdańska, przeszła pod panowanie pruskie. Oba te miasta pozostały odcięte od reszty kraju i otoczone ścisłym kordonem. Wysokie cła, pobierane przez komory pruskie, powstrzymały ruch handlowy. Gdy po-

przednio od stu łąsztów pszenicy płacono cła w Fordoniu 76 dukatów, rząd pruski podniósł opłatę na 375 dukat. W podobnym stosunku (prawie pięciokrotnie) zwiększono cła zarówno od wprowadzanych jak i wyprowadzanych przez Gdańsk produktów i towarów. W ciągu XVIII w. najludniejsze poprzednio miasta nadwiślańskie upadają stopniowo. Kraków i Sandomierz, Płock i Włocławek, a wreszcie Toruń i Gdańsk. Jedna Warszawa tylko wskutek nagromadzenia licznych rezydentów magnackich, pobytu dworu, częstych sejmów, rośnie szybko i stanie się przy końcu wieku, około r. 1790, stotysięcznym miastem, podczas gdy Kraków spadnie do 10,000.

Wypadki r. 1794 i podział z r. 1795 oddadzą połowę Wisły, od Gdańska po ujście Pilicy, pod władzę Prus a drugą połowę, do źródeł, Austrii. W r. 1807 traktat tyłczycki odda środkowy i część dolnego biegu Wisły, od ujścia Pilicy po Grudziądz, nowo utworzonemu księstwu warszawskiemu. Na obszarze tym jedna Warszawa posiadać będzie około 70,000 ludności, bogaty niegdyś Toruń ma w r. 1806 tylko 9,000 mk., Płock 2,700, Włocławek 2,300, Dobrzyń 1,000, Nieszawa 1,200, Chełmno 4,000. W r. 1809 Austria ustąpiła po wojnie z księstwem część swych świeżych posiadłości a z niemi razem cały bieg Wisły po ujście Sanu, poniżej zaś ujścia tej rzeki brzeg lewy z Krakowem a z prawego okrąg koło Krakowa po Wieliczkę. W tej części miasta nadbrzeżne przedstawiały się w bardzo smutnym stanie. Sandomierz zniszczony przez świeżo toczące się tam boje i szturm, Kraków wyludniony i zubożały. Gdańsk ciężkie przejdzie teraz koleje w czasie długiego oblężenia i zajęcia przez wojska francuzkie (1807—1814). Traktat wiedeński w r. 1815 zmieni znowu i ureguluje na dłuższy czas stosunki polityczne w dolinie Wisły. Cały niemal środkowy bieg rzeki należeć będzie odtąd do nowo utworzonego królestwa polskiego, od Nieszawy zaś do ujścia zostanie pod władzą Prus. Traktat zapewnił swobodną żeglugę na całej rzece i jej dopływach i swobodny handel na całym obszarze bez względu na granice polityczne (art. XXII do XXX). Postanowienia te jednak nie weszły nigdy w wykonanie. Żegluga na Wiśle dotąd zostaje przeważnie w ręku Niemców. Polscy flisacy stanowią tylko obsługę na tratwach i galarach idących w dół rzeki i wyprawianych przez przedsiębiorców Niemców lub żydów. Berlinki przychodzące z dołu rzeki są wyłącznie własnością Niemców. Zawiązane około r. 1848 przez hr. Andrzeja Zamoyskiego Towarzystwo żeglugi parowej zaprowadziło, oprócz parostatków osobowych, statki parowe przewozowe i holownicze dla transportowania towarów. Gdy spółka ta upadła, powstały w ostatnich czasach przedsiębiorstwa prywatne, które dla braku odpowiednich kapitałów i przy trudnościach jakie przedstawia

splaw na Wiśle, przy małej wodzie i korycie nieuregulowanym, nie mogą się należycie rozwinąć. Powolny postęp robót regulacyjnych na średnim biegu Wisły nie pozwala oczekiwać w blizkiej przyszłości polepszenia stanu rzeczy i przywrócenia tej wielkiej drodze wodnej dawnego jej znaczenia w rozwoju handlu i kultury.

VI. Literatura. Najpierwszy opis biegu Wisły i jej dopływów skreślił z wielką starannością Długosz na początku swej Historii polskiej. Po nim opisał Wisłę i jej brzegi, ale tylko na przestrzeni od Warszawy do ujścia Motławy pod Gdańskiem, Klonowicz we „Flisie“ (r. 1595). Krótką, ale trafną charakterystykę W. i innych rzek polskich skreślił Morsztyn w wierszu p. t. „Rzeki“, stanowiącym część „Kanikuły“. Wszystkie opisy Polski od wieku XVI do połowy XIX zajmują się polityczno-statystyczną stroną. Piękny przykład dany przez Długosza nie znalazł naśladowców. Największe rozmiarami dzieło geograficzne Łubieńskiego zajmuje się tylko geografją polityczną Polski. Surowiecki Wawrzyniec w swej rozprawie „O rzekach i splawach krajów ks. warszawskiego“ (r. 1811) nie mówi o Wiśle. Jeografia wschodniej części Europy (Wrocław 1825) zbywa tę rzekę kilkowierszową wzmianką. Dopiero Wincenty Pol, wstępując w ślady Długosza, podobnie jak i ten historyk, gorącą miłością kraju zastępujący brak specjalnych studyów, pierwszy rozpoczął pracować nad geografją Polski i w swej „Hydrografii“ (w dziele „Północny wschód Europy“ r. 1851) przedstawił szczegółowo stosunki dorzecza Wisły. Pierwszym specjalnym, ale dla celów technicznych, badaczem Wisły był Wilhelm Kolberg, inżynier zarządu komunikacji (od r. 1840), który rezultaty swych obserwacji i poszukiwań pomieścił w rozprawie „O usplawnieniu Wisły“ („Roczniki gospodarstwa krajowego“), obszernem dziele p. t. „Wisła, jej bieg, własności i splawność“ (część I zostaje w rękopisie, część II wyszła z druku r. 1861 w Warszawie) i treściwem opracowaniu pomieszczonem w Encyklop. Orgelbranda (t. XXVII). O źródłach W. pisał Ludwik Zejszner „Podróż do źródeł Wisły“ (Bibl. Warsz., 1850 r.) i Bogumił Hoff w dziełku „Początek Wisły i Wiślanie“ (Warszawa, 1888 r.). Zbiór widoków z nad brzegów W. z objaśnieniami wydał Oskar Flat p. t. „Brzegi Wisły od Warszawy do Ciechocinka“ (Warszawa, 1859, z 2 mapami i 6 widokami). Ważnemi dla poznania W. są prace pomieszczone w „Pamiętniku fizyograficznym“ Słowikowskiego Józefa: „Stan wody na Wiśle pod Warszawą od r. 1860 do 1880“ (w tomie I) i „Charakterystyka Wisły“ (w tomie XII), tudzież Szystowskiego M. „Roboty regulacyjne na Wiśle w granicach królestwa polskiego (t. VII). Kwiciński „Rzeka Wisła“ (Przegląd Techn., r. 1893). O handlu Gdańska i ruchu splawnym na Wiśle pomieścił obszerną

pracę w „Niwie“ (z r. 1876) Ed. Wasilewski i Jan Bloch w artykule „Dawne nasze porty na Baltyku“ („Economista“ z r. 1879). Wychodzące w Warszawie pod redakcją J. Karłowicza, czasopismo etnograficzne „Wisła“ pomieściło też kilka rozpraw i opisów odnoszących się okolic nadwiślańskich, skreślonych przez B. Hoffa, Z. Glogera i innych. O rezultatach poszukiwań archeologicznych na brzegach Wisły pouczyć mogą wydawane w Warszawie (1873 i 1882 r.) „Wiadomości archeologiczne“ i „Mapa archeologiczna Prus zachodnich“ z tekstem objaśniającym, wydana przez G. Ossowskiego (Kraków, 1881). Z dzieł ogłoszonych przez niemieckich uczonych zasługuje na uwagę obszerna, zbiorowo opracowana, opisowo-historyczna monografia, z rycinami, p. t. „Die Weichsel“, wydana pod redakcją dr. Franza Brandstaettera 1855 r. w Kwidzynie (Marienwerder), tudzież przez tegoż autora wydane dzieło: „Land und Leute des Landkreises Danzig“ (1872 r.). Niektóre ważniejsze rozprawy wspomniane były już wyżej w części I niniejszej pracy.

Br. Ch.

Wisła al. Wiślica, rzeka, w pow. pińskim, dopływ jeziora Pohost, zaczyna się w lesistych moczarach za wsią Wólka, w obrębie gm. Łohiszyn, płynie puszciami na płd.-wsch. koło wsi Zaborowcy, przed wsią Łyszczka, przyjąwszy z lewej strony rzekę Czajówkę, przecina gośc. poczt. klecko-piński i odtąd pod nazwą Wiślicy płynie w pobliżu wsi Czuchów i za folw. Nowydwór ma ujście, Długa przeszło 3 mile. W. stanowiła w 1558 r. granicę puszczy królewskiej pińskiej, która szła tędy od uroczyska Bobryk i Czajewo do jez. Nowodworskiego (Pohost) ku Pohostowi (ob. „Rewizya puszczy“, str. 8).

Wisła 1.) Niemiecka, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. w miejscu, ew. Pszczyna. W r. 1885 dobra miały 903 ha, 4 dm., 96 mk. (11 ew.); wś 630 ha, 83 dm., 768 mk. (92 ew.). Kościół par. katol. i szkoła katol. Par. W. N., dek. pszczyńskiego, 1869 r. miała 799 katol., 110 ewang., 6 izr. 2.) **W. Polska**, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Brześć, ew. Pszczyna. W r. 1885 dobra miały 287 ha, 6 dm., 92 mk. (23 ew.); wś 775 ha, 96 dm., 1185 mk. (97 ew.). Kaplica katolicka, szkoła 1-klas.

Wisła, niem. *Weichsel*, wś na Szląsku austr., pow. i obw. sąd. bielski. Leży na wąskiej dolinie, u źródeł rzeki Wisły. Od płn.-wsch. graniczy obszar W. z wsią Brenna, od płd.-wsch. dotyka granicy Galicji, od płd.-zach. z Istebną, od płn.-zach. z Ustroniem. Linia graniczna od strony Galicji idzie grzbietem gór: Malinowa (1095 mt.), Malinowska Skała (1150 mt.), Magórka (1129 mt.), Barania (1214 mt.), Karolówka (930 mt.). Obszar wsi jest znaczny, bo obejmuje blisko 7 mil kw. Najdłuższa odległość od granicy Ustronia aż do galicyjskiej wynosi 20-5 klm. czyli 3 mile. Z tego obszaru mniejsza część

jest własnością górali, większa należy do dóbr arcyks. Albrechta. Obszar ten zajmują przeważnie góry, lasami pokryte. Najważniejsze szczyty na obszarze wsi są: Wielka Czantorya (995 mt.), Obora (642 mt.), Malinów (1095 mt.), Malinowska Skała (1150 mt.), Malinka (809), Kamienna (790), Bukowa (714), Czajka (643), Wyrch Skalnity (762), Beskid (684), Mały Soszów (763), Wielki Soszów (882), Cieślar (919), Wielki Stożek (975), Mały Stożek (843), Karkawica (973), Kobyła (802), Kiczora (919), Koziniec (775), Głębiec (829), Beskidek (763), Karolówka (930), Czarny (958), Przysłop (1021), Cienków Niżny (720), Smerekowiec (882), Uścinków (710), Postrzedni (909), Cienków Wyżny (1140), Seidowa (795 mt.). Z dolin większych odznacza się główna dolina Wisły z odnogami Czarnej i Białej Wisetki. Od głównej doliny biegną mniejsze, z prawej strony: Malinka, Jarzębata, Pinkasów i Tokarnia. Od lewej są: Jawornik, Dziechcin i Kopidło. Siedziby góralskie są rozrzucone prawie po całym obszarze, przeważnie w dolinach i na niższych stokach, nawet na niektórych szczytach. Takie wysoko położone mieszkania znajdują się na Wyrchu Skalnitym. W głównej dolinie Wisły mieszczą się: kościół paraf. katol. z plebanią, kościół ew. z plebanią, urząd gminny, poczta, gospoda, dwie szkoły, dwie kuźnice, młyn, tartak parowy prywatny, tartak arcyksiążęcy, dworek starszego gajowego, dom leśniczego, pstrągarnia, mieszkania gajowych i pałacyk myśliwski. Również i zagród góralskich najczęściej znajduje się w głównej dolinie Wisły, szczególnie w samym środku, w bliskości kościołów, następnie w dolinie Malinki, Jawornika i Kopydła. Domy na wierzchołu i stokach gór tworzą grupy z osobnemi nazwami, jak np. Obłaziec, Gahura, Krzywy, Kiczora, Jawornik, Soszów, Wyrch groń, Stożek, Skalnity, Dziechcin, Jurzyków, Kobyła, Łabajów, Kopydło, Głębiec, Koziniec, Cienków, Czarny, Bobrów, Równy, Przysłop, Malinka, Rostoki, Sadowy, Niedźwiedzia, Zielony, Gościejów, Jarzębata, Kamienny i Bukowa. Wody zlewają się do głównego koryta i potoków Wisły; znaczniejsze dopływy w obrębie wsi są, z praw. brzegu: Malinka, Gościejów, Pinkasówka a częściowo i Dobka (u źródła sych). Z lew. brzegu: Kopydło, na który składają się potoki: Łabajów i Głębieczek. W miejscu, gdzie uchodzi do Wisły potok Gościejów, znajduje się środek wsi; tu skupia się ruch całej gminy, tu stoją oba kościoły, szkoły, gospody i sklepy. W r. 1890 obszar wsi wynosił 11001 ha, domów było 503 i 4261 mk., a to 2075 męż. i 2186 kob., 3980 prot., 240 rz.-kat. i 41 izrael.; co do narodowości 4196 Pol. i 64 Niem. W. leży w obrębie Beskidu Zachodniego. Średnia temperatura wynosi około $+5^{\circ}$ R. W dolinach zasłoniętych od wiatrów, n. p. w głównej dolinie około kościo-

łów, wegetacja opóźnia się o dwa tygodnie w porównaniu z równinami. Żyto ozime udaje się dobrze, jak wszystkie inne gatunki zboża i roślin pastewnych. Drzewa owocowe rosną tu pomysłnie, jagód polnych i leśnych w obfitości. Pierwotny kościół katol. został przebudowany w r. 1860. Kościół prot. wystawiła gmina pierwotnie z drzewa, kiedy w r. 1781 Józef II ogłosił swobodę religijną. W r. 1833 założono kamień węgielny pod kościół murowany; kościół ten ukończono w przeciągu lat pięciu i poświęcono 29 czerwca 1838 r. Wraz z pierwszym kościołem prot. otwartą została i szkoła ludowa. Dziś jest jedna szkoła ludowa główna i cztery poboczne, rozrzucone w różnych stronach wsi. Katolicy należą do parafii w Ustroniu, protestanci mają parafię w miejscu. Proboszczami protest. od założenia parafii r. 1782 byli: Samuel Kosany (r. 1782—1787), Jędrzej Lechocki (r. 1788—1794), Wilhelm Bystron (1794—1802), Jan Rakowski (1802—1818), Michał Kupferschmidt (1818—1862) i Gustaw Kupferschmidt (1862—1886). Obecnie stanowisko to zajmuje Jerzy Mrowiec. W czerwcu r. 1886 wybuchł w W. wielki pożar, który zniszczył dom zajezdny, plebanię i kościół prot. W ostatnich latach zaczęła przybywać na czas letni niewielka jak dotąd ilość gości, z Warszawy i innych stron. Ob. Tomkowicz A: Źródła Wisły (Sławianin, zebrany i wydany przez Stanisława Jaszowskiego, Lwów, 1837, przedruk w Kalendarzu J. Czecha, Kraków, 1866), Zejszner L. Podróż do źródeł Wisły odbyta r. 1849, Bibl. Warsz. r. 1850; Hoff Bogumił: Początki Wisły i Wiślanie, Warszawa, 1888. W. H.

Wisławice, *Wysławice, Wojsławice*, wś ryckerska, należy do dóbr Drzążgowo (hr. Grudzińskich). Leży na płu. od Środy, pld.-wschód od Kostrzyna, zach. od Giecza i Grodziszczka, w pow. średzkim, okr. komis. kostrzyński, st. dr. żel. Nekla, poczta Węgierskie, szkoła katol. w Drzążgowie, par. w Grodziszczku, sąd w Środzie. Ma 5 dm., 576 ha, 100 mk. W r. 1360 pisał się Mikołaj z W. Przy schyłku XIV w. pojawia się mnóstwo współdziedziców. R. 1399 Sławomira, żona Borzysława z Grabianowa, zastawia część W. Mikołajowi z Wisławic i siostrze jego Katarzynie. R. 1489 granicyła ta wieś z nieistniejącymi już Szczytkami. R. 1578 siedzieli tu: Jakub Wilkoński, St. Dąbrowski i różni Wisławscy. Kmieci wówczas nie było. Około r. 1793 należały W. do Gozimirskiego, kaszt. elbląskiego. Wł. Ł.

Wisłoboki, wś, pow. lwowski, 18 klm. na płu.-wsch. od sądu pow. we Lwowie, 12 klm. na pld.-wsch. od urz. poczt. w Kulikowie. Na wsch. leży Remenów, na pld. Zapytów, na zach. Stroniatyn, na płu. Sulimów (w pow. żółkiewskim). Wzdłuż granicy pld. płynie Kapielówka i przyjmuje od lew. brz. potok, płynący od płu. śród-

kiem obszaru. Własni więk. (Hieronima Wisłobockiego) ma roli orn. 246, łąk i ogr. 48, pastw. 1, lasu 1 mr.; wł. mn. roli orn. 231, łąk i ogr. 78, pastwisk 9, lasu 37 mr. W r. 1880 było 36 dm., 209 mk. w gminie, 4 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (222 gr.-kat., 25 rz.-kat.; 219 Rns., 29 Pol.). Par. rzym.-katol. w Winnikach, gr.-katol. w Remenowie. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. W Krakowie dn. 10 maja 1518 r. nakazuje Zygmunt I Stanisławowi z Chodcza marsz. kor. i stcie lwowskiemu, aby zyski prawne, które Daszkowa ma na dobrach Wisłoboki i Podliski, należących do Andrzeja Wisłobockiego, dla niej wygzekwował (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 10, str. 500). W 1530 r. nadaje Zygmunt I wś Wisłoboki Andrzejowi Nieprzeskiemu, odbierając jej Mikołajowi i Michałowi Chomatowski (l. c. C., t. 14, str. 90). Ob. *Podlaski. Lu. Dz.*

Wisłocka Słoboda, wś, pow. owrucki, gm. Bazary, par. praw. Kalinówka (o 4 w.), na płn.-zachód od Malinki.

Wisłocz, tak w dawnych dokumentach zwano Iścocz (ob.), w pow. mińskim, w gm. Raków. Na początku XVIII w. dziedzic W. Antoni Teodor Wańkiewicz fundując w Mińsku karmelitów, zapisał im na tych dobrach 9000 złotych (ob. *Teka Wileńska*, II, str. 180). *A. Jel.*

Wisłocz, wś, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, w pow. żytomierskim, w okolicach Czerniachowa. W 1607 r. własność Bohdana i in. Strybyłów, których pozywa Jan Łącki o poddanych, zbiegłych ze wsi Horbaszy do Wisłocza (Jabłonowski, Ukraina, II, 100).

Wisłoczek, wś, w pow. sanockim, nad pot. t. n., lew. dopł. Wisłoka, 13 klm. na płd. od Rymanowa. Par. gr.-kat. w Tarnawce. Jest to górską osada, zbudowana w dolinie potoku, wzn. 508 mt. n.p.m. Od północy zaślania ją góra Poharyla (604 mt.), od płd. Zademykowa (761 mt.), a wschodu dział wodny dzielący ten potok od Wisłoka, dochodzący 591 mt. wzn. Wś ma 131 dm. i 824 mk., 813 gr.-kat., 3 rz.-kat., a 8 izrael. Pos. tabularna (Anny hr. Potockiej) ma 10 mr. roli, 13 mr. pastw., 249 mr. lasu i 2 mr. 600 sąż. parcel bnd.; pos. mn. 1510 mr. roli, 104 mr. łąk, 611 mr. pastw. i 13 mr. lasu. Gleba owsiana, jałowa, lasy szpilkowe. W granicy na płn. z Wołoszową, na zachód z Królikiem Polskim i Wołoskim, na zach. z Tarnawką i Zawoją, a na płd. z Polanami. *Mac.*

Wisłoczka, potok, lew. dopł. Wisłoku, w pow. sanockim. Płyne przez wś Wisłoczek.

Wisłok, rzeka, lewy dopływ Sanu, powstaje z warstw wznies. od 700—800 mt. a uchodzi na wysokości 183 mt. Różnica wysokości, między źródłami a ujściem wynosi 564 mt. Krótka, bo zaledwie kilka kilometrów, płynie W. na obszarze górskim, zaraz bowiem schodzi w dolinę, wznies. poniżej 500 mt. i płynie już jako podgórska i wyżynowa rzeka około 100 klm. Poniżej Rze-

szowa, w Łukawcu, dostaje się w dolinę poniżej 200 mt. i jako nizinna rzeka przepływa około 45 klm. Bieg W. oznacza się ostrymi i wielkimi załamaniami, głównie z kierunkiem płn.-zach. i płn.-wsch. Dorzecze jego przypada na Nizki Beskid, jest więcej lesiste niż dorzecze Wisłoki. O stanie jego wód można, na podstawie spostrzeżeń ogłoszonych w rocznikach Akad. Umiej. w Krakowie, tyle powiedzieć, że przybory zależą od ilości topniejącego śniegu i lodu na wiosnę, odwilży w czasie zimy, letnich i miejscowych deszczów, od większego i mniejszego zalesienia dorzecza, dalej, że W. najwyższym stanem wody odznacza się w czerwcu w czasie letnich deszczów, że wreszcie puszczenie lodów wywołuje w średnim i górnym biegu obniżenie się poziomu wody, a to dlatego, że rozpoczyna się od dolnego biegu. Lód trzyma się na rzece zwykle trzy miesiące, mniej więcej od połowy grudnia do połowy marca. W r. 1890—91 stanął W. pod Krosnem 9 grudnia a puścił 9 marca, pod Żarnową zamarzał 8 grudnia, lód ruszył 8—12 marca, pod Rzeszowem stanął 13 grudnia puścił 8 marca, pod Dąbrówkami zamarzał 25 listopada, 1 grudnia puścił, drugi raz zamarzał 9 grudnia, puścił 8 marca, pod Tryńcą zamarzał 12 grudnia, puścił 9 marca (Spraw. kom. fizyogr. Ak. Um., 1892).

W. płynie przez podobne utwory geologiczne co i inne karpaccie rzeki, przez pokłady eoceniczne i oligoceniczne, dalej przepływa glinę dolno-lodowcową, tworzy aluwialną dolinę, dopiero od Rzeszowa płynie pomiędzy jakby dwoma pasami loessu, które niemal równo biegną z wynies. 200 mt. Od źródła płynie W. na płn.-zachód i opłukuje stoki małego pasemka, Bukowicy swą stroną prawą, lewą zaś płynie po pod pasemko, Kiczere długą. W pierwszym najwyższe szczyty: Tokarnia 777 mt., Żrubień 778 mt.; w drugim: Kiczary Średnie (652 mt.), Kiczara (641 mt.). Na tej przestrzeni płynie przez wsi: Wisłok Wielki Górny, Wisłok Wielki Dolny, Surowice, ciasną doliną. Od Surowic zwraca się na północ i płynie granicą Darowa i Polan, Polan i Puław, Puław i Wisłoczka, Tarnawki i Rudawki, Rudawki i Odrzechowy, Głębokiego, Sieniawy i Beska. Na obszarze Beska tworzy łąk wydany ku wschodowi. Przepływa następnie Bziankę i płynie ku płn.-zach. przez Haczów, gdzie ostrym zakretem zwraca się ku zachodowi i płynie przez Krościenko Wyżne i i Niżne, Krosno, Białobrzegi, Turaszówkę, Odrzykoń, Bratkówkę, granicą Wojkówki, Ustrobernej, przez Wojkówkę, granicą Wojaszkówki, Łączek i Łęk, przez Łęki, granicą Widacza, Fryszta-ku i Twierdzy.

Dolina W. wciąż jest ciasna, woda zaledwie na małych przestrzeniach odsypuje nieco kamieńca, a dopiero od Tarnawki rozwiera się w obszerniejsze kotlinki. Dno doliny wznosi

się zaledwie do 350 mt., przy Głębokiem 330 mt. Sąsiednie pagórki pokryte są lasami. Najznaczniejsze są: Baszewska góra (556 mt.), z lew. brz. Poharyla (604). Pod Beskidem pasemko Hamondowa góra (467—476 mt.), naprzeciw po lew. brz. las Hrabcowski (373 mt.). Kotlina Beska obszerna, płaska, moczarzysta gdzieśgdzie krzakami porośla, od płn. wichrów zasłonięta lesistemi wzgórzami, które gdzieśgdzie podnoszą swe czuby do 150 mt. ponad doliną. Dno kotliny beskiej pod Beskidem wzn. 288 mt., w Bziance 279 mt. Dolina się zwęża, sąsiednie wzgórze z Łysą górą (367), a dalej ze Skrzyńską górą (331), zwracają bieg ku zachod. Towarzyszą mu z praw. brzegu: Marynkowska góra (330 mt.), św. Wawrzyńca góra (337), Odrzykoń (268), Czarnorzeki (592), Królewska góra (541), Wyrwak, Płacznik (370), pod Fryszlakiem Kobylska góra (358), z lew. brzegu wzgórze są płaskimi bezleśnymi garbami: najznaczniejszy pod Ustrobną Wapionka (326), a pod Fryszlakiem Łysa góra. Za Fryszlakiem przediera się rzeka ciałniejszą doliną, tworząc wylot w pasemkach ciągnących się w kierunku pld.-wschodnim. Dno doliny wzn. 246 mt. Po za Fryszlakiem zwraca się W. na wschód i płynie granicą Kobyla, Polanek, Jazowej, Cieszyny, Wisniowej, Kałębiny, Kozłówka, przez Markuszowę, granicą Tutkowie, Dobrzechowa, Wysockiej, Gbisk i przez Strzyżów. Dolina od Strzyżowa do Frysztaka, szeroka miejscami do 2¹/₂ klm. Dno jej pod Jazową wzn. 240 mt., pod Strzyżowem 236 mt. Z praw. brzegu najwyższą góra Grabiny (275), z lewego Kąt 373 mt. Wzgórze w ogóle bezleśne. Od Żarnowej zwraca się ku płn. i płynie przez Żarnową, Zaborów, granicą Nowej wsi. Dolina ciasna, najwyższe wzgórze po lew. brz. Glinik (412). Od Czudca płynie na wschód do Babicy granicą Wyżnego, od Babicy płynie na płn.-wschód granicą Kasiny, Lubeni, Siedlisk, Zarzyc, Lutoryża, Budziwoja, Pietraszówki (Boguchwały), Drabinianki, Zwiężycy, dalej przez Drabiniankę, Rzeszów, przez Pobitną, granicą Staromieścia, Załęża, przez Trzebowisko, Nową wieś, jej granicą, przez Terliczki, granicą Jasionki. Dolina roztwiera się dopiero od Babicy. Odtąd to coraz szersze występują wylewy i coraz większa potrzeba obwałowań. Dolina w Budziwoju wzn. 211 mt., w Dębinie 208, pod Rzeszowem 209, w Staromieściu 201, w Łukawcu 196 mt. Z okalających wzgórz po lew. brzegu najwybitniejsza: Babia góra, pasemko lesiste z kierunkiem pld.-wsch., ze szczytem wzn. 357 mt.; po praw. brzegu najwyższy pagórek: U dęba (342 mt.). Odtąd pagórki rozstępują się, wysylając ku rzece małe położyste garby, które tak sam W. jak i jego dopływy rozmywają otwierając obszerne kotliny. W. rozlewa się i tworzy odnogi. Od Łukawca płynie ku

wschodowi, a od ujścia Mlecзки zwraca się na północ i płynie tak do ujścia. Dąży on granicą Łukawca, Wólki pod lasem, Pogwizdowa, Medyni łańcuckiej, i przez tę ostatnią, Czarną, granicą Woli bliższej (małej), przez Dąbrówki, Wolę dalszą, Smolarzyny, Białobrzegi, Korniaktów, granicą Białobrzegów i Korniaktów, przez Budy łańcuckie, Świętoniowę, Gniewczynę, jej granicą a Chodaczkowa, przez Wólkę malkowską, Trynczę, Ubieszyn, granicą Głogowca i Dębna, przez Głogowiec i wreszcie na granicy Głogowca i Dębna uchodzi do Sanu. Dolina staje się tu obszernym łęgiem, wystawionym na wylewy; stare łożysko rzeki, opuszczone, rozlewa się w błota i coraz bardziej wysycha. Osady ludzkie cofają się od brzegów na wyższe miejsca, chroniąc się przed zalewami. Dorzecze W. wąskie, nie posiada znacznych dopływów. Dopływy z lew. brzegu są: Citowa z obszaru Biezdżadki, Moszczaniec, Polańska woda, Rzyczki, Połonik, Morawa z Taborem i Kompachą, Lubatówka z pot. Olszyny, Stawiska, Stara rzeka, Glinik, Stępiń, Grodzisko, Pstrągowa, Wola, Lasowy, Mogielnica, Zgłobieński pot., Pozacha, Ryjak, Przybyszówka poniżej Rzeszowa, Czarna z Wesówką i Mrówką, Świrkowiec z Golebką, Młynówka, Złotyński pot. Z praw. brzegu: Izwor z Osławicą, Maszówką i Kalnicą, Pielnica z pot. Siedliska, Śmierdziączka, Marcinka, Głębok, Berska, Rzepnik, Wysocka z Czarnym pot., Brzezanka ze Stobnicą i Bonarówką, Stobnica z pot. Błotnym, Grudną i M. Krasną, z lew. brzegu zaś z praw. z Gólcówką i Kobylą, Gwoźnica ze Stawiskami, Rubenia, Strug. Ten powstaje z Ryjaku, do którego płynie Izwor, Piątkowa z Tokarnią i Muńkami, Mokłoczka, Tatyna z Nieborowem i Chmielnik, Głuchówka zbierająca wody ze Starego Wisłoka. Do niego płynie Sawa z pot. Granicznym, Mlecзка (z lew. brz. z Tarnawką, Hussowem, Markową, z praw. brz.: z pot. Łęgi, Pantalowice, Rączyną, Zarzeczem), Chałupski pot. z Miroczińskim. *St. M.*

Wisłok Wielki, wś, w pow. sanockim, nad górnym biegiem Wisłoka, rozciąga się bardzo długą ulicą, w wąskiej dolinie rzeki. Wznies. opada z 541 mt. na pld. do 441 mt. na płn. W środku wsi, u spływu kilku potoków, wznies. wynosi 473 mt. n.p.m. Dolinę otaczają od zachodu i wschodu lesiste działy, na zach. dział wód Jasiela, na wsch. Sanu. Szczyty działów sięgają ponad 640 mt. Pierwotnie były to dwie wsi, W. Górny na pld. i W. Niżny na płn., lecz stanowią jedną gminę polityczną, każda jednak ma osobną cerkiew i osobną parafię gr.-kat. Z nich dawniejszą była w W. Górnym, w W. Niżnym erygowana w r. 1752. Obie części razem liczą 323 dm. i 1988 mk. (1913 gr.-kat., 30 rz.-kat. i 45 żydów, 1940 Rus., 20 Pol. i 19 Niem.). Posiadłość tabularna dzieli się na trzy części: 1-a część (Józ. Hantla) ma ogółem 273 mr., przewa-

źnie lasu, 2-a część (Józ. Hellera) 1739 mr., z czego 88 mr. roli i pastw. a resztę lasu i ostania (Fel. Gniewosza) 669 mr., z których 42 mr. roli, łąk i pastw. a resztę lasu. Lasy świerkowe, gleba owsiana, górską. Pos. mn. ma ogółem 3978 mr. roli, 755 mr. łąk, 1587 mr. pastw. i 542 mr. lasu. Wś ta wymienioną jest w akcie z r. 1361; ob. *Surowice*. Uposażenie parafii w W. Niżnym składa się z 109 mr. roli, 61 kóp owsa skópczyni, 18 sagów drzewa i 165 złr. dodatku. Parafię założył Józef Ossoliński, chorąży sandom. Jest w tej części szkoła ludowa. W. Górny ma kapelanią samoistną, uposażoną 50 mr. roli i 106 złr. dodatku. Obie parafie należą do dekat. jaśliskiego. W. graniczy na pld. z Czystohorbem, na pln. z Surowicami, na zach. z Rudawką i Moszczańcem, a na wschód z Jawornikiem i Przybyszowem. *Mac.*

Wisłoka, rzeka, dopływ Wisły, przedstawiający w porównaniu z innymi prawymi dopływami stosunkowo najmniej wybitnych i wielkich załomów. Źródła jej biją z warstw wzn. 600 do 700 mt. n.p.m., a ujście leży na wysokości 166 mt. Spadek wód jest więc mniej znaczny niż u innych rzek karpackich. Różnica wysokości źródła od ujścia wynosi 500 mt. Ujście leży 15 mt. niżej sąsiedniego Dunajca a 18 mt. wyżej niż Sanu. W ogóle dorzecze W. pochyla się ku północy i wschodowi. Zatem i dział jej wschodni jest niższy, niż zachodni. We wschodnim najwyższy szczyt Hanasiówka sięga 823 mt., w zachodnim Lackowa 999 mt. Całe dorzecze czerpie wody z Nizkiego Beskidu, gór mało leśistych, a przecież ściągających nie mniej opadów atmosferycznych, jak inne pasma. W r. 1890 opad roczny w okolicy Gorlic wynosił 1617 milim., u źródeł 944 mm., przy ujściu 500 mm. Wody letnie, jako spływające z niższych i mało leśistych gór są cieplejsze od wód Dunajca i Sanu, a w zimie chłodniejsze. Lód trzyma się na W. zazwyczaj trzy miesiące, od połowy grudnia do połowy marca. Ciepło, które woda ze źródeł unosi i lasy, które łożysko niby płaszczem w czasie zimy osłaniają, wstrzymując oziębianie się są przyczyną, że zamarzanie, jako też i puszczanie lodów postępuje na W. od ujścia ku źródłom. W r. 1890—1 W. stanęła w Gawłuszowicach i Mielcu po Kliszów 28 list., w Niegłowicach 10 grud., a pod Żmigrodem 14 grudnia. Najwcześniej wiece stanęła w dolnym biegu, najpóźniej w górnym. Puściła zaś zupełnie pod Mielcem 7 marca, pod Gawłuszowicami 8, pod Niegłowicami i Żmigrodem 10. Pierwej więc puściła w dolnym, później w górnym biegu. Prócz tego trzeba pamiętać, że lód na W., podobnie jak i innych rzekach nie utrzymuje się bez przerwy przez trzy miesiące, ale ulega działaniu odwilży. W r. 1890—91 puściła W. pod Mielcem 1 grudnia, znów stanęła 9 grud., pod Gawłuszowicami 1 grud. puściła, a zamarzyła 13

grud. W. wyprzedza w ogóle w zamarzaniu zachodnie dopływy Wisły. Przyczyną szukać należy w tem, że płynie z gór niższych, dolinami więcej odsłoniętymi i jest więcej zbliżoną ku obszarom z klimatem łądowym. Stan jej wód, najwyższy bywa w czasie letnich deszczów, zwykle w czerwcu. Dolina W. w górnym biegu jest wynikiem erozyji i denudacyji działającej w różnych kierunkach i dziś niemal zupełnie zatarte ślady dolin i grzbietów podłużnych odnaleźć można tylko przy najdokładniejszym badaniu budowy (Szejnocha, Studya geologiczne w Karpatach Galicyi Zachodniej, Kosmos, 1886, zes. I i II). Wody W. i jej dopływy rzeźbią doliny w piaskowcu wielkopłytytowym szarym wietrzejącym żółtawo, tak zw. piaskowcu Krośnieńskim i zasypują okolicę alluwialnymi glinami i piaskami. Po za tymi alluwialnymi nasypami, równoległe z brzegami rzeki, ciągną się strome terasy z glin i szutrowisk dyluwialnych. W. jest przeważnie podgórszą rzeką, bo jeśli warstwicę 500 mt. przyjmiemy jako granicę wzgórz, to od źródeł aż do tej warstwiczy płynie zaledwie $3\frac{1}{2}$ klm., a znowu jeśli uważać będziemy warstwicę 200 mt. jako granicę między wyżyną a niziną, to właściwa niziną zacznie się na dolinie W. już powyżej Pilzna. Aż dotąd rzeka płynie przez podgórze na długości około 70 klm.; stąd zaś dąży powieślem krakowskiem do ujścia na długości do 60 klm. Powieśle pokryte jest pokładem porzecznym (alluwium). W. w okolicach Pilzna przepływa wały gliny loesowej, dalej w okolicy Brzostka i Jasła płynie przez porzecze (alluwium), w wyższych warstwicach przez eocen i kredowe pokłady karpackie. Na porzeczu tworzą się rozległe kamieńce, zwłaszcza tam gdzie woda wskutek zakrętu, lub głębokiego werznienia się w jedną stronę koryta, zwalnia na przeciwnym brzegu swój prąd i osadza tam swe zwiry. W pokładzie loessowym tworzy urwiste brzegi. W. powstaje z dwóch potoków: Radociny i pot. Zawoje. Radocina wypływa na obszarze wsi t. n. w powiecie gorlickim. Zbiera wody głównego działu, z pod góry Beskidu (619 mt.) i Dubiego werchu (664 mt.), płynie na północ przez wś Radocinę, tworzy następnie granicę pomiędzy wsią Długie a Czarnem; w Nieznajowej, którą odziela od wsi Rozstajne łączy się z pot. Zawoje i odąd przyjmuje nazwisko Wisłoki. Potok Zawoje powstaje wśród bezleśnych pagórków wsi Wołowca. Okolica Radociny nie posiada znaczniejszych lasów, ledwie gdzieś po stokach lub głębszych ścianach wąwozów natrafic na nie można. W. płynie zrazu granicą pomiędzy Nieznajową a Rozstajnem, w kierunku wschodnim, pomiędzy pagórkami sięgającymi po praw. brz. od 602 do 651 mt., po lewym zaś wzgórze tworzą pasemko z kierunkiem pld.-wsch. ze szczytami Mareska (794), Uhrec (706). Dolina w najszerszem miejscu ma do $\frac{1}{2}$ klm.

Od przyjęcia z praw. brzegu pot. Ryjaka zwraca się W. na północ granicą wsi Świątkówki i Świątkowej i płynie ciasną do jaru podobną doliną. Od przyjęcia z lew. brzegu pot. Kuczki, płynie W. na wsch. najprzód granicą Świątkówki, Krępskiej huty, a Świątkowej, Kotania i Krępny, doliną zrazu dość szeroką, bo dochodzącą w miejscach łączenia się z nią dopływów do 1 klm.; w dalszym biegu na dolinie tworzą się dwa razy zwroty. Z okalających dolinę wzgórz najwyżniejsze są na lewym brzegu: Kolanin (707 mt.) i Kamień (712 mt.). Powyżej ujścia pot. Olchowskiego zwraca się W. na północ i tworząc wężykowate zakręty na wschód i zachód, zatrzymuje ogólny kierunek północny aż do ujścia. I tak przepływa Myscowę, biegnie granicą tej wsi a Kątów, przez Kąty, granicą Kątów a Desznicy, Skalnik, Brzezowej i Mytarza, granicą Mytarza a Żmigrodu. W kierunku północnym przerywa W. pasemka górskie na poprzek. Dolina jej w ogóle ciasna, zasypana kamieńcem, żwirem i piaskiem. Okalające ją pagórki są garbami bezleśnymi, po praw. brzegu Toczkowa (585), Łazy (640), po lew. brzegu Bucznik (517). Od Żmigrodu rozwiiera się znacznie dolina. Rzeka rozlewa się szeroko, tworzy ostrowy i rodzaj łąk wiślanych. Płynie po za Żmigrodem granicą Mytarki i obszarów Żmigrodu, przez Gorzyce, Osiek, Markuszkę, Załęże, granicą Załęża i Świerchowej, granicą Zarzyc a Dębowca, Niegłowic i Żółkowa. Na granicy Jasła, Łęgorza i Trzciny przyjmuje z lew. brz. Ropę, a we wsi Kaczorowy z praw. Jasiołkę. Ropa i Jasiołka rozpląkały z Wisłoką sąsiednie wzgórza i utworzyły rozleglejszą kotlinę pod Jasłem. Dno doliny W. przy ujściu Iwli wznosi się do 271 mt., w pobliżu ujścia Kłopotnicy 260 mt., pod Jasłem 233 mt. Sąsiednie pagórki z lew. brzegu są niższe niż z prawego, wznoszą się miejscami 10 mt. po uad doliną. Są to położyste garby. Najznaczniejszy z nich: z lew. brz. Nad lipowem (318 mt.). Z praw. brzegu najwyższy pagórek sięga do 379 mt. Od Jasła płynie W. szerokim łęgiem, granicą wsi Kaczorowy i Gorajowiec, Kowalowy i Kaczorowy, Brył a Podzamecza i Krajowic, Opacia a Krajowic, Krajowic a Dąbrówki, przez Wróblówkę i granicą Kołaczyc a Ujazdu, Brzysk i Kluzowej, przez Bukowę, granicą tej wsi a Blaszkowy, przez Blaszkowę, granicą Klecia a Skurowy, przez Skurowę, granicą Skurowy a Brzostka, przez Przeczycę, jej granicą a Kamienicy Dolnej, jej granicą a Dęborzyna, przez Dęborzyn, Jaworzne Górne i Dolne, granicą Jaworzna a Bielów, przez Złotoryę, Mokrzelc, Łabuzie, granicą Łabuzia a Pilznionka, Pilznionka a Rzędzin, przez Lipiny, granicą Lipin a Parkosza, granicą Podgrodzia a Chołowy, granicą Latoszyna a Grabin, przez Latoszyn, Wolice, granicą Latoszyńska, Ukруп, Dębicy i Pustyni a Straszęcina, Małej Woli i Żyrakowa.

Dalej płynie przez Pustynię, jej granicą a Woli Żyrakowskiej, granicą Brzeźnicy a Bobrowy, jej granicą a Pustkowa, przez Korzeniów, granicą Męciszowa a Podola, Podola a Tuszymy, tej ostatniej a Przeclawia, Przeclawia a Rzemienia, Rzemienia a Kielkowa, Kielkowa a Rzochowa i Rzysk, tych ostatnich a Goleszowa, granicą Wojśławia a Książnic, Mielca a Podleszan i Woli mieleckiej, Złotnika, Rzędzianowic, tylko ostatnich i Woli pławskiej a Chrzastowa, Brzyścia a Pławia, Kłyszowa, Gałuszowic, Zdakowskiej Woli a Giżowy, Ciechowcy, wsi Borowy, Sadowej góry, Uścia, Woli i Ostrówka. Dno doliny W. obniża się coraz bardziej ku północy; przy ujściu Jasiołki sięga 225 mt., powyżej ujścia Dąbrówki 222 mt., koło Kołaczyc 219 mt. Odtąd W. bardzo leniwo się toczy aż po za Bukową gdzie dolina także do 219 mt. wyniosła. Dopiero pod Brzostkiem obniża się dolina do 218 mt., za Brzostkiem 216 mt., pod Kamieniem 211 mt., u granicy Dęborzyna 207 mt. Odtąd zaczynają się coraz większe ostrowy i w ogóle bieg staje się tak wolny, iż rzeka nanoszonych przez siebie warstw osadowych przebiec nie ma siły i rozdziela się na ramiona. W Mokrczu dno doliny wznosi się 204 mt., poniżej mostu kolejowego 193 mt., poniżej ujścia pot. Grabiny 192 mt., a dopiero w Woli bobrowskiej o 1 mt. się obniża. W Korzeniowie wznosi się 186 mt., w Przeclawiu 185, w Kielkowie 183, w Rzochowie 182, pod Mielcem 175. Na długości 4 klm. zdaje się nie mieć spadku, tak leniwo płynie. Dopiero od folw. Babiej Góry do Złotnik spada o 5 mt. Tu rozlewa się, tworzy wyspy i rozległe łęgi. Pod Dębicą znikają ostatnie pagórki podgórze karpackiego sięgające jak Sowa góra do 342 mt. a Łysa 308 mt. Ztąd zaczynają się rozległe równiny powiśla, lekko tylko tu i owdzie pofałdowane. W. przyjmuje liczne dopływy, odznaczające się symetrycznością rozkładu. Z prawego brzegu wpadają: 1) Ryjak z dopł. praw. Równie i Żydowczyk, z lew. brz. z pot. Waradoki i Zawiel; 2) Chobot (Gbot ?); 3) Krępna z pot. Riwą; 4) Wilsznia z Olchówką, a ta z pot. Obszarem, Moczarem i pot. Ganiuszki; 5) Podgórnny; 6) Głójsce; 7) Iwla z dopływami; 8) Promiec; 9) Dunaj; 10) Kocanek; 11) Jasiołka z wielu dopływami; 12) Gogołowski pot.; 13) pot. od wsi Stany; 14) Polomyja; 15) Ostra; 16) Wielopolka z Zawadką i Budziszem; 17) Ociecki pot., w górnym biegu zw. Kamionka z Krowniczką; 18) Ruda z Blizną i Rzemieniem. Lewoboczne dopływy: 1) Rzeszówka; 2) Kłopotnica; 3) Grobla; 4) Iwina; 5) Ropa z wielu obustronnych dopływami; 6) Dąbrówka; 7) Narożynka; 8) Łosiny; 9) Iwina; 10) Dolczówka; 11) pot. Grabiny; 12) Breń łączący się z Wisłoką. Drugi Breń płynie wprost do Wisły. *St. Majerski.*

Wisłouchowo, dwór, pow. połocki, własność Ludwika Erdmana, 80 dzies.

Wisłoujście al. *Minda*, niem. *Weichselmuen-*
de, forteczka i ws. rybacka nad praw. brzegiem
 Leniwki czyli gdańskiej Wisły, o 5 klm. na płu.
 od Gdańska, pow. gdański niziny, paraf. katol.
 Nowy Port, st. p. i szk. ew. w miejscu; 157 ha
 (24 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 147 dm., 365 dym.,
 1701 mk., 272 kat., 1429 ew. Dawniej leżała
 ta osada tuż przy ujściu Wisły do Bałtyku. Te-
 raz dzieli ją od morza długi ostrów, po niem.
 „Westerplatte“ zwany. Od niepamiętnych cza-
 sów znajdowała się tu drewniana strażnica dla
 obrony portu gdańskiego przed północnymi pir-
 tami, zwanymi „Witalisami“. Za czasów zaś
 krzyżackich był tu wójt osobny (Muendemeister),
 dla dozoru żeglugi ustanowiony. R. 1433 zbu-
 rzyli tę strażnicę Husyci. Ale r. 1454, w któ-
 rym się rozpoczęła 13-o letnia wojna związku
 miast pruskich przeciwko Krzyżakom, forteczka
 już na nowo była odbudowana, lecz r. 1465
 znów przez burzę morską została zniszczona. R.
 1482 zabrano się do odnowienia budowli, jak
 opiewa napis nad wejściem do wieży i ukończono
 ją między r. 1517—1519. Wysmukła ta wie-
 życzka służyła aż do r. 1758 jako latarnia mor-
 ska. Na jej ołowiem pokrytej kopule wyrte są
 różne nazwiska, między niemi i króla Zygmunta
 (z datą r. 1593), który stąd datował kilka doku-
 mentów („Datum ad Laternam“). R. 1577 oble-
 gał Stefan Batory Gdańsk, a dla zdobycia Wisło-
 ujścia wysłał pułkownika Ernesta Weihera, któ-
 remu jednak Gdańszczanie d. 3 lipca pod Latar-
 nią znaczną zadali klęskę, przyczem 14 małych
 dział zdobyli. W maju r. 1628 zawinęło 12
 szwedzkich okrętów wojennych do portu gdań-
 skiego. Lecz rzuciwszy kilka tylko pocisków na
 okopy i fortece w Wisłoujściu, cofnęły się nieco;
 wjazd do portu jednak całkowicie opanowały,
 zabraniając statkom handlowym przystępu do
 miasta. R. 1734, w czasie oblężenia Gdańska
 przez połączone wojska Sasów i Roskie, który-
 mi dowodził hr. Muennich, forteca tutejsza wa-
 żnem była stanowiskiem. Przy niej wyładował
 d. 24 maja mały oddział Francuzów, liczący
 2400 ludzi, pod dowództwem brygadiera de la
 Mothe, idąc na pomoc zamkniętemu w Gdańsku
 królowi Stanisławowi. Lecz tak forteca w Wisło-
 ujściu jako i Francuzi wnet musieli kapitulować.
 R. 1793, przy drugim podziale, zajęły Prusy ra-
 zem z Gdańskiem i Wisłoujście. Po bitwie pod
 Rławą (1807 r.) zaszła tu potyczka, podczas któ-
 rej ws. zgorzała. Wysmukła biała wieża tutej-
 szej fortecy, dochodząca 30 mt. wysokości, jest
 dobrym drogowskazem dla parowców i okrętów.
 Niejeden więzień polityczny siedział w fortecy
 tutejszej. Podczas drugiej wojny szwedzkiej
 był w niej przez 4 lata osadzony hr. Koenigs-
 mark, ten sam, który r. 1648 zdobył część Pra-
 gi, poczem nastąpił pokój westfalski. R. 1744
 siedział tu hr. de la Salle, poseł francuski u dw-
 ru warszawskiego. R. 1831 umieszczono tu in-

ternowanych 23 oficerów z korpusów Giełguda,
 Chłapowskiego i Rybińskiego, między nimi genera-
 ła Szymanowskiego. Już przed reformacją istniał
 tu kościół katol., ale że prawo patronatu miał
 magistrat gdański, przeszedł wcześniej w ręce
 protestantów. R. 1734 został wraz z wsią dla
 lepszej obrony Gdańska zniszczony; r. 1789 po-
 budowano dla tamtejszej załogi nowy, który
 spłonął r. 1807. Terazniejszy pochodzi z r.
 1823 (ob. Brandstaeter: Land u. Leute des Land-
 kreises Danzig, str. 221). Na wybrzeżach tu-
 tejszych wydobywa spółka wiedeńska braci Spil-
 ler bursztyn parowemi machinami. *Ks. Fr.*

Wisłow-Rów, rzeka, w pow. bobrujskim,
 mały lewy dopływ Ochówki, w obrębie gm. Oza-
 rycze; płynie lasami w kierunku południowym
 koło wsi t. n., zaśc. Młyniszcze i na przeciwko
 wsi Wyhorki ma ujście. Długa przeszło 7 w.

Wisłow-Rów, mylnie *Myslow-Rch*, ws. nad
 rzeką t. nazwy, pow. bobrujski, w 2 okr. pol.
 paryckim, gm. Ozarycze, o 96 w. od Bobrujska,
 ma 19 osad; grunta lekkie, łąk obfitość. Za cza-
 sów Rzpltej wchodziła w skład sstwa ozary-
 ckiego. *A. Jel.*

Wisłowiec, ws., pow. zamojski, gm. i par.
 Stary-Zamość, odl. od Zamościa na płu. 18 w.,
 ma 51 dm., 343 mk. katol., 345 mr. Lasy za-
 słaniające wieś od północy sprzyjają rozwojowi
 sadownictwa. W r. 1827 było 41 dm., 264 mk.

Wisłucha, dwór, pow. lepelski, własność Kar-
 oliny Stankiewiczowej, ma 28 dzies.

Wismondy, ws., pow. telszewski, w 4 okr.
 pol., o 21 w. od Telsz.

Wismontowicze, ob. *Wilmontowicze*.

Wismonty 1.) okolica drobnych posiada-
 czy nad rz. Lidzieją, pow. lidzki, przy trakcie
 z Lidy do Nowogródka, miała 1866 r. 129 mk.,
 w tem 80 katol., kaplicę katol. i 2 karczmy. 2.)

W., ws., pow. poniebieski, w 2 okr. pol., gm.
 Rozalin. Włoc. Nowicki ma 20 dzies. 3.) **W.**,
 ws., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Lingumy.
 Mają tu: szlach. Arens 17 dzies., Mingin 20
 dzies., Rodowiczowie 16 dzies. (2 nieuz.), Żadwi-
 dowie 16 dzies. 4.) **W.**, ws. i dobra, pow. sza-
 welski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, par.
 katol. Szadowo, o 24 w. od Szawel, własność
 Białozorów, ma 320 dzies. (182 lasu, 2 nieuz.)
 ziemi dworskiej, kaplica katol. *J. Krz.*

Wismontyski 1.) ws., pow. rossieński, w 1
 okr. pol., gm. Kołtyniany, par. Kroże, o 48 w.
 od Rossień. 2.) **W.**, zaśc., pow. wilkomierski,
 w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 101 w. od Wilko-
 mierza. Szulcowie mają 20 dzies.

Wiśnia, ob. *Wisnia*.

Wiśnicz, w XVI w. *Wisnycze*, ws., pow. ję-
 drzejowski, gm. Małagoszcz, par. Kozłów, ma 22
 os., 333 mr. Należała do dóbr Lasochów. W r.
 1827 było 18 dm., 115 mk. W połowie XV w.
 ws. ta, własność Floryana Lasochowskiego h. Je-
 lita, miała łąny km., z których dziesięcinę placo-

no kościołowi św. Jerzego na zamku w Krakowie (Długosz, L. B., t. I, 594). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś W., w par. Kozłów, własność Lassochowskich, miała 5 km. na łanach, 2 na pół łanach, 1 zagr., lasy i łąki wspólne z Lassochowem. Wartość ogólna 500 grzyw. W r. 1573 wś W. i Lassochów, w par. Kozłów, płacili od 5½ łan., 2 zagr., 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 272, 484, 566).

Wiśnicz 1.) *Nowy*, miasteczko, w pow. bocheńskim, 7 km. na płd. od Bochni, przy gościńcu do Limanowy. Okolica falista, o glebie glinowatej, urozmaicona gajami i lasami liściastymi. Znany w dziejach jako pielesza możnego rodu Kmitów i pamiętny z przyjęcia Zygmunta i Barbary przez Piotra Kmitę 26 sierpnia 1550 r., jest Wiśnicz dziś małym, nieregularnie zabudowanym, brudnym miasteczkiem. Ciekawym jest przecie z powodu wspaniałych ruin zamku Lubomirskich, dawnego klasztoru karmelitów, z grobami Lubomirskich, zamienionego teraz na zakład karny, i pięknego kościoła parafialnego z r. 1620. Stare domy drewniane miasteczka, zniszczone przew. wielki pożar w lipcu r. 1863, miały cechy charakterystyczne starej architektury drewnianej, której zabytki przechowują się jeszcze na obszarze podgórskim. W. leży w dolinie wzn. 283 mt. n.p.m., u płd.-zach. stóp wzgórza zamkowego (351 mt.). Przepływa je potok, mający tu źródła a uchodzący z lew. brzegu do Uszwicy, dopł. Wisły. Oprócz parafii rzym.-kat. znajduje się w W. sąd powiatowy, notaryat, urząd poczt. i tel., szkoła ludowa 3-klas., apteka i kilka sklepów. Obszar wynosi 0-05 miriam.; na nim jest 465 dm. i 4084 mk. (1932 męz., 2152 kob.), między którymi 2690 rzym.-katol. a 1394 izrael. Gmina jest ubogą, posiada bowiem małą realność i 400 złr. w obligacjach, potrzeby zaś opędza z poboru targowego, który w 1893 r. przyniósł 4659 złr. Ludność trudni się rękodzielami i drobnym handlem. Przed r. 1807 prowadzono tu dość żywy handel zbożowy, kupcy wiśniccy robili zakupy na jarmarkach w okolicznych miastach, gdy jednak pożar z r. 1863 zniszczył większą część miasta, przenieśli się do Bochni. Ruiny zamku, nakryte dachem, zajmują równinę w połowie wzgórza i panują nad osadą. Jestto czworobok piętrowy, wzmocniony czworogrannymi i okrągłymi basztami. Szczególniej piękną jest baszta nad drogą z miasteczka do bramy wjazdowej, ozdobiona ogromnym orłem jagiellońskim z ciosu. Na około zamku stoją mury forteczne z kazamatami, które mogły służyć także za stajnie i arsenał. Przed 20 laty leżały jeszcze przy bramie dwie armaty żelazne bez lawet, przypominające wielkie moździerze, na wale zaś rosły wspaniałe lipy, teraz po części wycięte. Zamek był zbudowany w stylu odrodzenia, a mimo opuszczenia znać po ruinach, że stanowił wspaniałą budowlę,

wzniesioną nie tyle na fortecę ile na okazałą rezydencją. Wzniósł go Stanisław Lubomirski, na miejscu starożytnego zamku Kmitów, na początku XVII w. Podczas wojen szwedzkich zajął ten zamek, osadzony 35 działami, oddział szwedzki. Załoga kapitulowała, by nie narażać pysznego pałacu na zniszczenie, mimo to jednak część budowli została uszkodzoną, a nieprzjacieli, jak zapewnia Rudawski, uprowadził znaczną ilość broni i 150 wozów łupu. W czasie konfederacji barskiej zajął zamek oddział ruski, przy czym mury zostały częściowo naruszone (z powodu eksplozyi beczki prochu). Mimo to jednak mieszkała tu ks. marszałkowa Lubomirska do r. 1780, poczem przeprowadziła się do Łańcuta. Po jej śmierci rezydował w nim jeszcze chwilowo Aleksander hr. Potocki i dopiero około r. 1850 został, z powodu pożaru, opuszczony zupełnie. Opodał od zamku, na tej samej górze, ale w miejscu nieco więcej wzniesionem, stoi duży budynek z kaplicą, niegdyś klasztor karmelitów, zbudowany w r. 1635 przez Stanisława Lubomirskiego. Tylko w kaplicy można widzieć ślady dawnego stylu i zabytki przeszłości w grobowcach Lubomirskich, reszta uległa zupełnemu przekształceniu. Po zniesieniu klasztoru w r. 1783, umieszczono tu sąd kryminalny i więzienia, co trwało od r. 1786 do 1855, później urządzone więzienie polityczne (r. 1863 i 1864), poczem przebudowano budynki z gruntu w 1868 i utworzono w nich zakład karny dla skazanych na ciężkie więzienie wyżej roku. Liczba więźniów wynosi do 800. Z dawnej świetności, o której wspomina Kuropatnicki „w Geografii Galicyi“ (Przemyśl, 1786), nie nie pozostało. Piękne obrazy i wota zabrano w 1783 przy suppressyi klasztoru, pozostały tylko cynowe i drewniane trumny Lubomirskich, teraz bardzo zaniedbane. Czy istotnie był zamek połączony chodnikiem z klasztorem trudno się przekonać, jest jednak prawdą, że klasztor był tak samo jak zamek warownym, otoczony murem i rowem. Miasteczko powstało dopiero w XVII w. na obszarze starożytnej osady. Między posiadłościami, które Andrzej, biskup plocki, nadał w XIII w. klasztorowi w Staniątkach, za zgodą swych braci, znajduje się wieś „Visnice“, z dodatkiem „totaliter“, pozwalającym się domyślać, iż wtedy już składała się z części oddzielnych. Dowiadujemy się o tem z aktu ks. Konrada, wydanego r. 1242 w Krakowie (Kod. Małop., II, 65). Zdawna już istniało na obszarze W. grodzisko (dotąd wzgórze lesiste w okolicy osady nosi nazwę „Gródka“), a przy nim zapewne targowisko na trakcie z Węgier na Bochnię do Krakowa. Przybysze z różnych stron chętnie osiadali w takich punktach, dających sposobność do prowadzenia obrotów handlowych czy pieniężnych interesów. Tą drogą zapewne urosła fortuna i znaczenie Kmitów. W r. 1367 asystuje w Krakowie „Johan-

nes Kmita de Wysnicze haeres" sprzedaży sołtystwa we wsi Prądnik, które nabywa niejaki Herman Krauz, mieszczanin krakowski. Układ dokonany był wobec opata tynieckiego. Można by ztąd wnosić, iż ten Jan Kmita zostawał w stosunkach pewnych z mieszczanstwem krakowskim. W końcu tego roku spotykamy Jaśka Kmitę na starostwie sieradzkim. W dwa lata później inny może Jan Kmita, z dodatkiem „miles“, asystuje nadaniu przez króla Kazimierza przywileju na lokacyą miasta Przyrowa „provido viro Jacobo Rechiczki de Nagłowicz heredi“. Widocznie więc siedzą Kmitowie w Krakowie i dorabiają się majątku, może obrotami pieniężnymi, a względów królewskich usłużnością. Zręczny dworak ów Jaśko umie pozyskać sobie przychylność Elżbiety, na której dworze odgrywa wybitniejszą rolę. Sprawuje on urząd starosty krakowskiego i ginie przy uśmierzaniu bójki wszczętej w mieście między Węgrami a Polakami. Wynagradzając to królowa Elżbieta dała podobno synowi zabitego Piotrowi starostwo łęczycykie. Trzymając się drogi przez ojca utworwanej, nie opuszcza Piotr dworu, zyskuje względy królowej Jadwigi i otrzymuje kasztelanią lubelską (w r. 1385), a następnie w 1406 r. widzimy go wojewodą krakowskim. Syn czy synowie tegoż, także Piotr, piastuje godność kasztelana lubelskiego w r. 1469 a wojewody krakow. i marszałka nadwor. 1501 r. Zapewne bratem czy blizkim krownym Piotra był Stanisław, wojew. bełzki (r. 1501), żonaty z Katarzyną Tarnowską, ojciec najgłośniejszego z Kmitów Piotra, który żonaty był naprzód z Anną Górkówną, a następnie z Barbarą Herburtówną. Piastował on godność wojewody krakowskiego, marszałka kor. i posiadał starostwa: krakowskie, spiskie, przemyskie, kolskie. Zmarł 1553 r., w 76 r. życia. Na nim zakończyła się ta gałąź rodu Kmitów, która doszła fortuny wielkiej i godności, uboższe odnogi istniały dłużej, jak o tem świadczy Paprocki. Zapewne istniał już wtedy w Wiśniczu dwór czy zamek, stanowiący rezydencyą człowieka, który starał się skupiać koło siebie wszystkich wybitniejszych ludzi swej epoki i wywierał doniosły wpływ na sprawy polityczne a poniekąd i ruch umysłowy. W zamku tym podejmował on przez trzy dni (r. 1550) króla z żoną (Barbarą). Pozostałe dobra przeszły po Piotrze na potomstwo dwu siostr, z których jedna była za Stadnickim, a druga za Barzym. Siostrzeniec Piotra, Stanisław Barzy, wojew. krakow., otrzymawszy Wiśnicz, sprzedał r. 1590 Sebastyanowi Lubomirskiemu, kaszt. wojnickiemu. Seb. Lubomirski otrzymał od cesarza Rudolfa dziedziczny tytuł hrabiego na Wiśniczu, jego synowi zaś Stanisławowi pozwolił Zygmunt III w r. 1616 założyć u stóp zamku miasto Wiśnicz na prawie niemieckim. Prócz zwykłych praw wymienianych w przywilejach

otrzymali mieszczenie prawo składu towarów prowadzonych z Węgier i na Węgry, głównie wina, miedzi i żelaza, uwolnienie od ceł w całym państwie, trzy jarmarki doroczne i targi we wtorki. Po Lubomirskich odziedziczył dobra Aleks. hr. Potocki, następnie jego syn Maurycy hr. Potocki, poczem przeszły wianem z Maryanną z hr. Potockich w dom ordynata Tomasza hr. Zamoyskiego, w ostatniem zaś dziesięcioleciu nabył Maurycy Straszewski, prof. uniwersytetu krakow. Kościół paraf., podobnie jak klasztor karmelitów, ufundował Stanisław Lubomirski, stłata sandomierski, spiski i dobezycki, używając do budowy, według podania, jeńców tatarskich. Do r. 1783 była tu prepozytura z czterema mansyanazami, którzy utrzymywali także szkoły. Na cmentarzu znajduje się zbudowana ze składek w r. 1869 gotycka kaplica, z obrazem wskrzeszenia Łazarza, malowanym i darowanym przez Jana Matejkę. Do parafii (dyec. tarnowskiej, dek. bocheńskiego) należą wsi: Leksandrowa, Łomna, Olchawa i Połom Duży. W granicy na płn.-zachód z Olchawą, na płn. z Kopalinami, na wsch. z Wiśniczem Starym, na płd. z Leksandrową i Królówką. W. jest miejscem urodzenia współczesnego malarza Juliusza Kosaka, który przyszedł tu na świat r. 1824, w sąsiedniej zaś z miasteczkiem wsi Królówce urodził się r. 1791 Kazimierz Brodziński. Opisy miasta i budowli jego z rysunkami podawał: Tyg. Illustr. r. 1860 (I, 60), 1866 (XIV, 217), 1867 (XV, 125) i 1868 r. (I, 5). Charakterystyczne domy drewniane miejskie wedle rysunków Matejki podawały „Kłosa“ (t. VI), zamek zaś i dwór wnętrze wedle rysunków Matejki pomieszczone zostały w t. XIII (str. 133) i XXXIX. 2.) **W. Mały**, wś, pow. bocheński, w okolicy pagórkowatej, pokrytej lasem liściastym, na płn. od Wiśnicza Starego, a na płn.-wschód od Wiśnicza nowego, przy drodze gminnej z Brzeźnicy do W. starego. Od wschodu otacza wieś góra, nazywana w płn. części Gródkiem (szczyt 317 mt. wzn.), w płd. części Królową górą (347 mt.), od zach. ma Kopaliny i skarbony las, należący do kompleksu Kolanowa. Ku płd. obniża się teren na 257 a ku płn.-wsch. na 227 mt. Mała wioska, rozrzuciona przy drodze i po pagórkach ma 61 dm. i 330 mk. rz.-katol., przyłączonych do parafii w Wiśniczu Nowym. Pos. tabularna (d-ra Maur. Straszewskiego) wynosi 68 mr. roli, 11 mr. łąk, 4 mr. 142 sąż. pastw., 673 mr. lasu; pos. mn. 346 mr. roli, 51 mr. łąk i ogr., 22 mr. pastw. i 54 mr. lasu. Gleba jest tu gliną dosyć urodzajną. Jako attynencya klucza wiśnickiego dzieliła losy Wiśnicza Starego i zamku w W. Nowym. Graniczy na płd. z Wiśniczem Starym, na wschód z Porębą, na płn. z Brzeźnicą, a na zach. z Kurowem i Kopalinami. W 1581 (Pawiań., Małop., 55) W. Mały był tenutą Lutomirskiego (może Lubomirskiego), miał 3 łany km., 2 kom. bez by-

dła, rzemieślnika i $\frac{3}{4}$ roli. 3.) **W. Stary**, wś, w pow. bocheńskim, nad potokiem uchodzącym do Uszwicy, na wschód od mtk. Wiśnicza, przy drodze do Uszwy, ciągnie się długą ulicą w dolinie potoku i ma parafię rz.-kat., z kościołem mурowanym, szkołą ludową. Wś ma 209 dm. i 1165 mk., z których jest 1155 rzym.-kat. a 19 izrael. Pos. tabularna (d-ra Maurycego Straszewskiego) ma browar, 233 mr. roli, 42 mr. łąk, 2 mr. ogrodu, 34 mr. pastw., 44 mr. lasu, 2 mr. nieuż. i 6 mr. 83 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 860 mr. roli, 157 mr. łąk i ogr., 73 mr. pastw. i 258 mr. lasu. Prawdopodobnie miejsce to nazywało się w początku XIV w. Rogozie, bo według dyplomu erekcyjnego została parafia założona w 1323 „in Rogozie“. Za Długosza) L. B., II, 241) Wyszyncze miały kościół parafialny drewniany, p. t. św. Katarzyny, a pleban miał na swój użytek rolę. W 1520 r. zbudowano terazniejszy mурowany kościół, a 1539 urządzono przy nim prepozyturę z 6 jałmużnikami i trzema filiami: w Brzeźnicy, Chronowie i Łapezycy, które w 1772, po zniesieniu prepozytury, na samostatne parafie zamieniono. Metryki przechowują się od r. 1644. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. brzeskiego i obejmuje wsi: Kobyle, Mały Wiśnicz, Kopaliny, Kurów, Dołuszyce i Wólkę. W 1581 (Pawiński, Małop., 56) Barzy płacił tu od 7 łan. km., 6 zagr. bez roli, 5 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, karczmy i części Piotrowskiego, mającej pół łanu. Graniczy na płd. z Leksandrową, Łomną i Chronowem, na płn. z Wiśniczem Małym i Porębą Spytkowską, na zach. z Wiśniczem Nowym. *Mac.*

Wiśnienka, folw. nad Świsłoczą, pow. miński, w gm. Siemkowo, o 6 w. od Mińska, w pięknej miejscowości. Na początku b. wieku Jerzy Furs zapisał W. jezuitom mińskim (ob. Teka Wileńska, Nr. II, str. 181), potem z kolei własność Naborowskich i Weryhów. Obecnie należy do gen. Adolfa Weryhy. Ma około 41 włók; gleba i łąki wyborne, piękny las towarowy.

Wiśniew 1.) os. leś., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, ma 1 dm., 3 mk., 15 mr. dwor. 2.) **W.**, ob. *Wiśniewo*.

Wiśniewka 1.) *Polska*, niem. *Poln. Wiśniewko*, wś i młyn nad rz. Głumią, na t. zw. Krajnie, pow. złotowski, nad szosą z Złotowa do Frydlandu, st. p., kol. żel. i par. kat. Zakrzewo. Kościół filialny, szkoła 1-klas. katol. i szkoła ewang. w miejscu; 1401 ha (1095 roli or., 89 łąk, 52 lasu); 1885 r. 99 dm., 146 dym., 771 mk., 406 kat., 356 ew., 9 żyd. (Wiśniewskimłyn 1 dm., 12 mk.). Znaczna część osady należy dziś do innych wsi, bo włościanie, nie chcąc płacić czynszów za pańszczyznę, oddali połowę gruntów. Na nich to stoją dziś: Nowa Wiśniewka, dwie trzecie Karolewa, część Królewskiej Wai i Parowa; część zaś wcielono do Proskiego folw. Starzy ludzie powiadają, że dawniejszy

dziedzic hr. Potulicki chciał tu przed wojną szwedzką założyć miasto, czego śladem są dzisiejsze dwie szerokie ulice; miało się ono nazywać Gogolinem od tutejszego jeziora t. n. Ale zamiar ten nie przyszedł do skutku. W historii pow. złotowskiego przez Schmitta czytamy, że tuż przy W. jeszcze r. 1461 istniała wś Gogolin. Że wieś tutejsza jest starą osadą, tego dowodzą wykopane tu urny, jako i kamienna siekierka. Wiśniewką Pol. została wś tutejsza nazwana w przeciwstawienie do dwóch Wiśniewek pod Sepólnem, gdzie dawniej sami Niemcy mieszkali (ob. Schmitt: „Der Kreis Flatow“, str. 280). Kościół, p. w. św. Marcina bisk., z dębowego drzewa wzniesiony był r. 1647, jak wskazuje napis w środku sufitu umieszczony; kryty jest gontami; ołtarzy ma 3. Benedykowany był dopiero 1762 r. Jeden z obrazów, na drzewie malowany, z r. 1647, przedstawia św. Michała archanioła, 2 inne wyobrażają Najśw. M. P. Są to pewnie dary rodziny Działyńskich, fundatorów kościoła. Z 3 dzwonów tylko średni pochodzi ze starszych czasów. Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że W. należała do Andrzeja Grudzińskiego, wojew. kaliskiego. Kościół p. w. św. Anny, o 1 ołtarzu i 2 dzwonach, nie był jeszcze konsekrowany. Włościan było 16, dawniej 19, zagrodników 16. Tylko od czasu do czasu dojeżdżał tu kś. wikary z Zakrzewa (str. 167). Z wizyty Jezierskiego z r. 1695 dowiadujemy się, że dziedzicem był Paweł Działyński, woj. kaliski. Kościół niedawno się spalił, lecz na jego miejscu stał już nowy, drewniany (ob. str. 56). R. 1789 było tu 44 dym. Dnia 9 maja 1876 pożar prawie połowę wsi w perzynę obrócił. 2.) **W. Nowa**, niem. *Neu Wisniewke*, wś, tamże, 352 ha (321 roli or.); 1885 r. 34 dm., 37 dym., 221 mk., 24 kat., 197 ew., z których na kol. Nowe Łąkie przypada 9 dm., 60 mk. R. 1892 została Nowa W. i Nowe Łąkie od dominium złotowsko-krajeńskiego odłączone i połączone, jako osobna gmina, pod nazwą „Kirschdorf“. W. Nowa ma szkołę ewang. *Kł. Fr.*

Wiśniewko, wś i fol., pow. mławski, gm. Kosiny Stare, par. Mława, odl. 3 $\frac{1}{2}$ w. od Mławy, młyn wodny, 11 dm., 86 mk., 151 mr. włośc. Fol. należy do dóbr Podkrajewo. W r. 1827 było 7 dm., 44 mk., par. Wojnowka. Według reg. pob. pow. szreńskiego z r. 1578 wś Wiszniewo, w par. Podkrojewo, miała 9 łan., 2 zagr. bez roli, młyn (Pawiński, Mazowsze, 59).

Wiśniewko 1.) al. *W. Male*, fol., pow. wągrowiecki, okr. komis. i poczta Łekno, st. dr. żel. Wapno, szkoła kat. w Łukowie, par. kat. Czeszew, sąd Wągrowiec. Ma 4 dm., 75 mk., 1153 mr. Własność Ponikiewskiego. 2.) **W. Wielkie**, niem. *Kirschdorf*, wś gospod., pow. szubiński, sąd i okr. komis. Szubin, par. Samokłębski, st. dr. żel. Nakło, poczta Tur (Thure), szko-

ła w Spokojniku (Friedenthal). Ma 24 dm., 51 ha. 214 mk (161 katol.).

Wiśniewko, niem. *Kl. Wisniewke*, wś, pow. złotowski, st. pocz. Lutowo, par. kat. Sępólno, 433 ha (282 roli orn., 49 łąk, 13 lasu); 1885 r. 25 dm., 28 dym., 181 mk., 2 kat., 179 ewang.; szkoła ewang. w miejscu. R. 1770 zakupili włościanie pustkowie Sosnowiec, 60 mr. obejmujące, r. 1767 jakimś Maciejowi zapisane i podzielili je między siebie. Luteranie mieli tu dawniej dom modlitwy (ob. „Gesch. d. Kr. Flatow“ v. Schmitt, str. 269). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest W. jako wś szlach. Potulickich, o 9 dym. (str. 259). *Kł. Fr.*

Wiśniewko al. Kopyki, niem. *Klein Wischniowen, Krajefskén Kopicken*, wś, pow. łecki, st. pocz. Ostrokollen. Wś istnieje już r. 1486, w którym zakon nadaje tu 60 włók Grajewskim oraz 30 mr. między Długoszami a Dąbrowskimi. R. 1588 bracia: Kiersztan i Andrzej Munchow sprzedają 13 wł. w W. Bartoszowi i Maciejowi Rogalom. Jerzy Grajewski sprzedaje r. 1590 Bartoszowi Rogali 20 wł. i 10 mr. w W. i Kopykach za 3000 złp. Akt podpisują trzej Grajewscy, synowie starosty na Wiźnie (Kętrz., O ludn. pol., 458).

Wiśniewo 1.) fol., pow. grójecki, gm. Rykały, odl. 12 w. od Grójca, ma 60 mr. obszaru. 2.) **W.**, wś, fol. i os., pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Ostrowas, odl. 28 w. od Słupcy, ma 21 dm., 343 mk. W 1827 r. było 18 dm., 216 mk. Fol. W. w r. 1891 rozl. mr. 988: gr. or. i ogr. mr. 801, łąk mr. 18, past. mr. 8, lasu mr. 134, nieuż. mr. 28; bud. mur. 15, drew. 1; płodozm. 7 i 14-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 26, mr. 31; os. Wiśniewo os. 5, mr. 30; wś Biela os. 14, mr. 16. Na początku XVI w. folwark dawał dziesięcinę pleb. w Ostrowasie, łany kmiecie zaś tylko meszne, po 2 kor. żyta i tyleż owsa a zagrodnicy po korec (Łaski, L. B., I, 207). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś W. miała 6 $\frac{1}{2}$ łan., 10 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Wielk., I, 235). 3.) **W.**, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Czarnogłów, par. Wiśniew, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 54 dm., 405 mk., 1561 mr. Folw. stanowi majorat rządowy, nadany gen. Korffowi. W 1827 r. było 34 dm., 296 mk. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś królewska Wiśniewo posiadała kościół parafialny. Płacono tu od 2 łan. soltysich. Jan Wyrzykowski, starosta stanisławowski, płacił od 27 łan. Były też 2 łany puste, 12 zagr. z rolą, 2 młyny, 1 koło (Pawiński, Mazowsze, 254). Erekcya parafii i kościoła nieznana. Istniał już w XVI w.; obecny pochodzi z r. 1786. W. par., dek. nowomiński (dawniej siennicki), 2302 dusz. 4.) **W. Dziarnowo al. Dziarno**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk, odl. 21 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 69 mk. W r. 1827 było 9 dm.,

65 mk. W r. 1870 fol. W. Dziarnowo rozl. mr. 189: gr. or. i ogr. mr. 137, łąk mr. 7, past. mr. 10, lasu mr. 20, zarośli mr. 9, nieuż. mr. 6; bud. drew. 5. Wś W. Dziarnowo os. 6, mr. 3. 5.) **W.**, wś i fol., pow. mławski, gm. Kosiny Stare, par. Wyszyny, odl. 5 w. od Mławy, ma wiatrak, karcznię, 31 dm., 354 mk. W r. 1827 było 23 dm., 228 mk. W r. 1877 fol. W. z nomenklaturą Sewerynka rozl. mr. 690: gr. or. i ogr. mr. 459, łąk mr. 50, past. mr. 80, lasu mr. 86, nieuż. mr. 15; bud. mur. 11, drew. 22; las nieurządzony, wiatrak. Wś W. os. 6, mr. 131; wś Wiśniewko os. 38, mr. 440. 6.) **W. Gwoździe**, fol., pow. mławski, gm. Szczepkowo, paraf. Grzebsk, odl. 21 w. od Mławy, ma 257 mr. obszaru. 7.) **W.**, wś, pow. ostrowski, gm. Poręby, par. Długosiodło, ma 46 dm., 319 mk. W r. 1827 było 19 dm., 100 mk. Według reg. pob. pow. nuro-kamienieckiego z r. 1578 W., wś biskupia, miała 9 łan., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 407). Wchodziła w skład dóbr Brańczyk, stanowiących pierwotnie część Biskupczyzny, a po zabraniu jej na rzecz skarbu, samoistną ekonomię t. n. W 1820 r. spotykamy 17 gospodarzy siedzących na 15 pierwotnych osadach, płacących 628 złp. czynszu, 44 złp. 27 gr. hyberny i 7 $\frac{1}{2}$ złp. z łąk (ten ostatni czynsz płaciło 2 gospodarzy); na 6 osadach wysiewano po 2 kor. jarz. i tyleż oziminy; na pięciu po 1 $\frac{1}{2}$ kor. jarz. i tyleż oziminy; na 4 po korec jarz. i ozim.; 2 chałupników (1 żyd), podleśniczy. Włościanie zajmowali się wywózką drzewa. W 1827 r. 19 dm., 100 mk. W 1856 r. 16 osad rolnych, 4 ogrodniczych. W 1858 r. urządzono wś kolonialną; na 47 mr. 173 pręt. urządzono 4 osady leśne; we wsi zaś na 643 mr. 41 pręt. utworzono 20 osad rolnych, 4 ogrodn., karcznię, kuźnię i szkołę. Karczma należała do dóbr Daniłowo. Czynsz ustanowiono na 255 rs. 47 $\frac{1}{2}$ kop. 8.) **W. Dąb**, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 29 dm., 155 mk. W aktach sądowych łomżyńskich występują już w r. 1423 wsi: W. Wielkie, W. Wiśniówko, W. Wiśniówek Wertyce. Jest to gniazdo Wiśniewskich. Według reg. pob. ziemi łomżyńskiej z r. 1578 wś W. Dąb, w par. Zambrow, miała 17 łan., 4 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 378). 9.) **W. Wertyce**, wś, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W 1827 r. było 16 dm., 99 mk. W r. 1578 wś W. Wertyce, w par. Kołaki, miała 8 $\frac{1}{2}$ łan., 1 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 380). 10.) **W. Wielkie i Wiśniewko**, wś szlach. nad rz. Ruziec, pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. W r. 1827 W. miało 20 dm., 118 mk.; Wiśniewko 1 dm., 7 mk. Według reg. pob. pow. ostrołęckiego z r. 1578 wś W. miała 11 łan. (Pawiński, Mazowsze, 384). *Br. Ch.*

Wiśniewo 1.) wybud., pow. średzki, paraf. katol., okr. komis. i st. dr. żel. w Pobiedziskach

(Pudewitz), poczta w Kostrzynie (Kostschin). Ma 2 dm., 42 ha, 24 mk. 2.) **W.**, ws gospod., pow. wągrowiecki, st. dr. żel. w Rąbczynie (Rombschin), poczta w Łeknie, szkoła katol. w Koninku, par. w Czeszewie, sąd w Wągrówcu, 4 dm., 95 ha, 26 mk. 3.) **W.**, ws rycer., pow. wągrowiecki, okr. komis. i poczta Łekno, st. dr. żel. w Wapnie, szkoła katol. w Łukowie, paraf. w Czeszewie, sąd w Wągrówcu. Ma 13 dm., 877 ha, 283 mk. (r. 1885), z tych 270 katol. Roku 1399 Sędziwój z W. prawował się z Pakosławem z Jeziorek. Roku 1793 siedzi tam Nepom. Trzcziński; 1840 Ponikiewscy. *Wł. Ł.*

Wiśniewo 1.) niem. *Kirschenau*, ws, pow. lubawski, st. pocz. Lubawa, par. kat. Grabowo; 286 ha (224 roli or., 29 łąk. 3 lasu); 1885 r. 6 dm., 22 dym., 120 mk., 64 kat., 56 ew. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze, że prob. pobierał ztąd mesznego od włóki osiadłej po 1 kor. żyta i tyleż owsa, lecz wizytator dodaje: „Ad praesens agri ut plurimum deserti et desolati“ (pag. 220). Wizyta Potockiego z r. 1706 opiewa, że mesznego dostawał prob. od 16 wł. 16 kor. żyta i tyleż owsa (str. 400). W obu wizytacjach zowie się ta ws Wiśniewo. Inwentarz biskupstwa chełmińskiego z r. 1731 opiewa, że ws W. produkowała przywilej przez bisk. chełmińskiego Ottona r. 1325 na 16 włók wystawiony, z obowiązkiem czynienia jednej służby konnej w lekkiej zbroi i niesienia pomocy grodowi biskupiemu w Lubawie i to „suis sumptibus, expensis et victualibus“ (str. 43). Na stronie zaś 73 czytamy jeszcze: Wiśniewo, ws szlach. PP. Tynkowej possessyi, circa privil. Ottonis, ep. culm., 1 posiadało, 16 włók, daje czynszu 5 korcy żyta i 5 pszenicy, 1 funt wosku i 5 pieniędzy. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zaznaczone jest W. jako ws chełm. o 6 dym., nad rz. Gryźłą, tworzącą tu granicę między Prusami Zach. i Wschod. (str. 253). Druga obok wsi płynąca strużka zowie się Przasnicą. 2.) **W.**, niem. *Gr. Wisniewke*, ws, pow. zlotowski, st. p. Lutowo, paraf. kat. Sępólno, 845 ha (602 roli or., 25 łąk, 10 lasu); 1885 r. 57 dm., 67 dym., 392 mk., 16 kat., 376 ew.; szkoła ew. w miejscu. R. 1745 otrzymuje sołtys tutejszy swój przywilej, dotychczas bowiem miał tylko prosty zapis od Katarzyny Tuczyńskiej. Nadano mu dziesiąty mórg w każdym polu i prawo warzenia i sprzedawania piwa. Ws posiada przywilej z r. 1767. Luteranie mieli tu dawniej dom modlitwy. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest W. jako ws szlach., hr. Potulickiego, o 18 dym. (str. 259).

Ks. Fr.

Wiśniewo, niem. *Wischniewen*, ws, w trzech częściach, pow. łecki, st. p. Ostrokollen. Rudolf v. Diepoltkirchen, komtur ryński, nadaje w Elku r. 1486, Gotardowi Korbowskiemu na prawie chełm. 66 włók między Grajewskimi, Krzywem

i Laszkami, dla założenia wsi dannickiej. Korbowski otrzymuje 6 włók soleckich wolnych od czynszu i tłoki i 15 lat wolności. W r. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz., O ludn. pol., 458).

Wiśniewski Majdan, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło.

Wiśniewszczyzna, przyl. dóbr Jasionna, w pow. sieradzkim.

Wiśniotawka, ws, wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów, w pow. kalwaryjskim. Miała 97 mr. obszaru.

Wiśniów 1.) ob. *Wiśniewo*. 2.) **W.** ws, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było 20 dm., 122 mk.

Wiśniowa, ws i fol. nad rzeką Koprzywianką al. Wiśniówka, pow. sandomierski, gm. i par. Wiśniowa, odl. 8 w. od Staszowa a 35 w. od Sandomierza, posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla starców, urząd gm., gorzelnią, dwa młyny wodne, młyn do gipsu, tartak, pokłady wapienia i torfu; 87 dm., 585 mk. W 1827 r. było 60 dm., 514 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z fol. W. i Starawieś, nomenkl. Osieczka, rozl. mr. 1214: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 394, łąk mr. 33, past. mr. 48, nieuż. mr. 30; bud. mur. 17, drew. 14; płodozm. 10-pol.; folw; Starawieś gr. or. i ogr. mr. 292, łąk mr. 37, past. mr. 50, lasu mr. 312, w odpadkach mr. 23, nieuż. mr. 13; płodozm. 9-pol.; bud. mur. 3, drew. 2; las nieurządzony. Ws W. os. 48, mr. 754; ws Wólka Wiśniowa os. 41, mr. 648; ws Sztumbergów os. 15, mr. 461. W połowie XV w. ws W., w par. Kiełczyna, własność J. Rytwiańskiego, miała łąny km., z których dziesięcinę dawano bisk. krakow. (Długosz, L. B., II, 328). W r. 1578 ws „Wyszniowa“, w par. Kiełczyna, należała do Jana Dymitrowskiego, który tu płacił od 20 osad., 6 1/2 łąn., 1 zagr. z rolą 4 kom., 7 ubogich, 3 rzemieśl., zaś w Woli Wiśniowskiej od 3 osad., 3/4 łąna, 1 zagr. z rolą, 1 kom. ubog. (Pawin., Małop., 175). Parafia z kościołem murowanym powstała tu w końcu XVII wieku. W kościele złożone zostało serce Hugona Kołtątaja, który przyszedł na świat w r. 1750 w pobliskich Nieciesławicach, zmarł zaś w r. 1812. Miejsce pochowania zwłok nieznanne; podobno spoczywa w Warszawie na cmentarzu powązkowskim. W obecnym stuleciu istniała tu kocznicza żelaza, produkująca do 3000 centn. W. par., dek. sandomierski, 987 dusz. W. gm. ma obszaru 11618 mr., w tem ziemi dwor. 6891 mr. Sąd gm. okr. IV i st. pocz. w Staszowie. Gmina ma 5311 mk. (64 prot., 978 żyd.). W skład gm. wchodzi: Bogorya, Buczyny, Czajków, Czarne-błoto, Dobra, Fryszerka, Janów, Łaziska-Grocholickie, Ł.-Szcze-glickie, Łaziska-Wólka, Male-niec, Maławieś, Mostki, Osieczko, Pocieszka, Pod-

mostki, Poręba, Starawieś, Strugów, Sztumbergów, Wiśniowa, Wiśniowska-Wólka i Zimnówka.

Br. Ch.

Wiśniowa 1.) wś, pow. ropczycki, parafia rz.-kat. w Nockowy, leży nad pot. Bystrzycą, o 11 klm. na płd. od Sędziszowa. Zajmuje długą a wąską dolinę potoku, wzn. 252 mt. n.p.m., scieżoną przez wzgórze, z których płd.-wschodnie pokrywa duży las, zwany „Zgłobińskim“. Wzn. na wschodzie dochodzą 370 mt., na płd. góra Wiśniowa al. Zgłobińska 410 mt. Południowe wzgórze (389 mt.) noszą nazwę Nockowskich Krzaków. Wznies. na zach. (na obszarze Iwierzyc) sięga od 304 do 370 mt. Wś zbudowana w ulicę po obu brzegach potoku, łączy się na płd. z Bystrzycą a na płn. z Wiercanami. Na wsch. pod lasem przys. Pachniączka. Wraz z obszarem więk. pos. jest 126 dm. i 686 mk. (336 męż., 350 kob.), 663 rz.-kat. a 23 izrael. Pos. więk. (Aleks. Żymirskiego) składa się z 421 mr. roli, 49 mr. łąk, 25 mr. past., 207 mr. lasu, 2 mr. stawów, 3 mr. nieuż. i 1 mr. parcel budowl.; pos. mn. ma 490 mr. roli, 36 mr. łąk, 78 mr. past. i 35 mr. lasu. Prawdopodobnie tę W. wymienia Długosz (L. B., II, 281) jako włość Spytka Jarosławskiego. Miała w owym czasie 17 łąn. km. i 17 sołtysi. W 1581 (Pawiński, Małop., 253) posiadał tę wieś Andrzej Brzeziński. Było w niej 30 kmieci na 15 łąn., 7 kół młyn., 8 zagr., 17 komor. z bydłem, 5 kom. bez bydła i 4 rzemieśl. 2.) **W.**, wś, pow. jasielski, 3,7 klm. na płn.-wsch. od Frysztaka, przy drodze do Strzyżowa, na lew. brzegu Wisłoka, paraf. rz.-kat. w Niewodny. Od płn. zasłaniają wś góry pokryte lasem. Składa się z 122 dm. i 882 mk. (388 męż., 494 kob.), 864 rz.-kat. a 18 izrael. Pos. więk. (Fr. hr. Mycielskiego) ma młyn wodny, tartak i cegielnię, składa się z 349 mr. roli, 31 mr. łąk, 6 mr. ogr., 16 mr. past., 2 mr. 1202 sąż. lasu, 6 mr. nieuż. i 1 mr. 1066 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 667 mr. roli, 92 mr. łąk, 103 mr. past. i 336 mr. lasu. Wspominana w dok. z 1366 i 1377 r. (Kod. Małop., III, 202 i 305). W spisie pob. z r. 1536 (Pawiński, Małop., 518) wś ta własność Stanisława Odrowąża, stęsty samborskiego, należała do parafii w Dobrzechowie, miała 8 kmieci, karcznię, którą odbudowywano i 2 zagrod., płacących 12 grzyw., młyn i 5 sadzawek. Cały czynsz wynosił 4 grzyw. 6 gr. Prócz tego był dwór, łąki i przedium; nadto Wiśniówka (Wisnyówka) miała 2 kmieci płacących 36 gr. i 3 kor. owsa. W 1581 (ibid, 245) był dziedziem obydwoh osad Seweryn Bonar, który płacił od 6 kmieci na 3 łąn., 2 zagr. z rolą, 3 zagr. bez ról i 7 komorn. W. graniczy na zach. i płn. z Niewodną, na wschód z Kozuchowem a na płd z Kalębiną. 3.) **W.**, wś, pow. wielicki, mająca ekspozyturę rz.-kat. i stacyą pocztową, zajmuje dość szeroką dolinę nad Krzyworzecą, praw. dopł. Raby, do której

spływają liczne potoki. Poziom wsi wznosi się 419 mt. n.p.m. w miejscu najniższym. Ciągnie się W. długą ulicą nad rzeką i gościńcem z Dobczyc do stacyi kolei tranzwersalnej w Kasinie Wielkiej, stykając się domami na płd. z Wierzbanową a na płn. z Poznachowicami Dolnemi. Na wschodzie ma pasmo górskie, pokryte lasem, ze szczytami: Księża góra (649 mt.) i Czeceń (835 mt.), na zachodzie Lysina (897 mt.) i Kamienik (912 mt.). Pasma zachodnie tworzy dział Krzyworzeki od Raby, wschodnie od Stradomki. Góry te, najwyższe w tej stronie, widać już z toru kolei Karola Ludwika między stacyami: Podłężem a Krakowem. Wś ma z obszarem dwor. 244 dm. i 1602 mk. (788 męż., 814 kob.), 1542 rz.-kat. i 60 żyd. Dobra te były dłuższy czas dzierżawione przez izraelitów. Pos. więk. (do 1894 Emilii Romerowej, nabył teraz Karol Dettloff) ma 122 mr. roli, 8 mr. łąk, 12 mr. past. i 1271 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 1225 mr. roli, 379 mr. łąk, 466 mr. past. i 413 mr. lasu. W. była wsią królewską, należąca do stęstwa dobczycyckiego. W r. 1365 król Kazimierz nadaje „discreto viro Goszczyo Ade de Visnowa“ (synowi Ady) las królewski z wsią Herzmanówka, ciągnący się od granic Wiśniowy i karczmy Osikówki, dla lokacyi wsi na prawie niemieckiem (dziś Wierzbanowa). Za Długosza (L. B., II, 182) było tu 25 łąn. km. Dzieściny oddawano opactwu w Szczyrzycu. Prócz tego były 2 karczmy. Do parafii, z drewnianym kościołem p. w. św. Marcina, należały: Poznachowice Dolne, Lipnik, Kobielnik i Irzmanowa al. Wierzbanowa. W 1581 (Pawiński, Małop., 80) W. miała 24 łąn. km., 12 zagr. bez roli, 7 kom. z bydłem, 10 kom. bez bydła, 6 rzemieśln., 9 piekarzy, pół łąna wójtowskiego, dwór i karcznię na ćwierci łąnu. Parafia została założoną 1440 r. ale pierwotny kościół spalił się 1745 r., poczem wybudowano w dwa lata tańszy drewniany. Metryki przechowują się od r. 1644. Do par. (dek. dobczycycki) należą te wsie co za Długosza i Węglówka.

Wiśniowa Wola, w XVI w. *Wolia Wisnyowa*, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Włoszczowa. W r. 1827 było 41 dm., 313 mk. W r. 1540 wś ta, własność Hieronima Szafranca (dzieńca Włoszczowy), miała 10 km. na łąnach, 4 na półłankach, 2 zagr., folwark, staw, bór i kilka pasiek. Wraz z Włoszczową ocenione były dobra na 1100 grzyw. (Pawiń., Małop., 582).

Wiśniowczyk, w dokum. *Wisniowiecz, Wisniowiecz, Wiszniovecz, Vysniowiecz, Vysnyovyez*, wś nad strum. Wiszniówką, dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, okr. pol. i sąd Gródek (o 19 w.), gm. Kupin, par. kat. Smotrycz, st. dr. żel. Proskurów (o 62 w.), o 42 w. od Kamieńca, ma 310 dm., 1853 mk. (44 jednodworców), 979 dzies. ziemi włość., dworskiej w dwóch folw. (W. i Zawadówka) 2987 dzies., w tem 1970 dzies. po-

rządnie zagospodarowanego lasu, 34 dzies. ziemi cerkiewnej. Cerkiew paraf., p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesiona w 1730 r. na miejscu dawnej; 1316 parafian. Poprzednio była tu kaplica katol., obecnie zamknięta. We wsi fabryka cukru (piasku), zbudowana w 1845 r. przez właściciela Żurowskiego, z 10 dyfuzorami, objętości 474 wiader, przerabiająca od 50 do 70000 berkowców buraków i zatrudniająca do 200 ludzi. Grunt przeważnie równy, gospodarstwo wzorowe. Stara osada, wchodziła w skład stwa skalskiego. W 1493 r. było tu 20 dym. W 1530 r. płaciła od 4, a w 1542 r. od 3 pługów. Regestra z 1530 r. wymieniają popa Pawła (Pauel). W 1565 r. należała do Lanckorońskiego, stysty skalskiego, który płacił od 6 pługów, 1 popa, 1 koła dorocz., 2 komorn. (inquilim) a w 1569 r. od 6 pługów, 1 koła młyńsk., wreszcie w 1583 r. od 9 pługów, popa, koła dziedzicznego, koła stepnego, od 4 ogr. po 4 gr. i 4 rzem. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 160, 175, 197, 226, 299). W 1629 r. nadana wraz ze ststwem skalskim Mikołajowi Herburtowi z Fulsztyna, następnie Potockim. W XVII w. z Zawadówką tworzy oddzielną dzierzawę. W 1746 r. stacją jest August ks. Czartoryski z opłatą kwarty 2437 złp. a po jego śmierci Izabela z Czartoryskich Lubomirska. Po przyłączeniu Podola do Rossyi cesarzowa Katarzyna nadała dobra te hr. Littowej, siostrzenicy ks. Potemkina, która zaraz sprzedała je Ludwikowi Raciborowskiemu, sście czerwonoogródzkiemu, a córka jego wniosła jako wiano w dom obecnych właścicieli Żurowskich.

Dr. M.

Wiśniowczyk 1.) wś, pow. podhajecki, 20 klm. na pld.-wsch. od Podhajec, pow. i urząd pocz. w miejscu. Na pld. leży Zarwanica i Kotuzów, na ptn.-zach. Michałówka, na ptn. Hajworonka i Burkanów, na wsch. Chmielówka (pow. trembowelski), na pld.-wsch. Dobropole (pow. buczacki). Środkiem wsi płynie od ptn. na pld. Strypa i tworzy staw. Od praw. brzegu wpada do Strypy struga, a od lew. potok płynący wzdłuż granicy. Zabudowania leżą w dolinie Strypy, na praw. brzegu. Wzn. sięga 387 mt. na pld.-zach. Włas. więk. ma roli or. 1004, łąk i ogr. 217, past. 102, lasu 345 mr.; wł. mn. roli or. 2824, łąk i ogr. 177, past. 26 mr. W r. 1880 było 301 dm., 2094 mk. w gm. (w W. 195 dm., 1329 mk., a w części wsi Hołdówce 106 dm., 765 mk.), 14 dm., 126 mk. na obsz. dwor. (802 rz.-kat., 1039 gr.-kat., 375 izr., 4 innych wyzn.; 1353 Pol., 791 Rus., 76 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. trembowelski. Parafię fundował w r. 1747 Michał i Józefa z Makowieckich Sołtykowie. Do par. należą: Dobropole, Hajworonka, Kotuzów, Sapowa i Zarwanica. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1869. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. trembowelski. Do par. należy Hajworonka. We

wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa poz. gm. z kapitałem 5380 zlr. i młyn. Znajduje się tu piękny pałac, dawniej obronny zameczek. Roku 1684 stoczył w pobliżu hetman Jabłonowski zaciętą walkę z Turkami (Stupnicki, Galicya pod względem geogr.-topogr.-histor., Lwów, 1849, str. 88). W r. 1845 założono tu fabrykę cukru, zwiniętą następnie. 2.) **W.**, wś, pow. przemysłański, 16 klm. na ptn.-wsch. od sądu pow. w Przemyslanach, 7 klm. na pld. od urz. pocz. w Gołogórach. Na pld. leżą Ciemierzynce i Pleników, na zach. Lipowce i Łonie, na ptn. Gołogóry i Zasków, na wsch. Żuków (3 ostatnie w pow. złoczowski). Środkiem obszaru płynie Złota Lipa, przyjmująca w obrębie wsi od praw. brz. Łoniówkę. Zabudowania leżą w dolinie Złotej Lipy. Wzn. obszaru sięga w górze „Kibanów“ 426 mt., najniższe 312 mt. w dolinie Złotej Lipy. Włas. więk. (arcybiskupstwa łaciń. lwowskiego i hr. Romana Potockiego) ma roli or. 480, łąk i ogr. 135, past. 35, lasu 196 mr.; wł. mn. roli or. 1333, łąk i ogr. 550, past. 99, lasu 28 mr. W r. 1880 było 163 dm., 1003 mk. w gm., 4 dm., 25 mk. na obsz. dwor. (848 gr.-kat., 135 rz.-kat., 45 izr.; 1003 Rus., 19 Pol., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w Gołogórach, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szk. 1-klas. *Lu. Dz.*

Wiśniówek, wś i fol., pow. mazowiecki, gm. Dzieciel, par. Dąbrowa Wielka. W 1827 r. było 19 dm., 154 mk. W 1842 r. fol. W. lit. A. rozl. nr. 345; wś W. lit. A. os. 18, mr. 51.

Wiśniowicze, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 15 w. od Prużany, 93 dzies. ziemi włośc. (6 łąk i past., 3 nieuż.).

Wiśniowiec Nowy i Stary, dwa miasteczka nad Horyniem, pow. krzemieniecki, w 2 okr. pol., gm. Wiśniowiec, odl. o 20 w. od Krzemieńca (gdzie st. poczt.), a 41 w. od st. dr. żel. Rudnia Poczajowska. Miasteczko położone w malowniczej, wyniosłej okolicy, prawie ze wszystkich stron otoczone jest sadami. Rz. Horyń, na której urządzoną jest tu tama z młynem przy niej, dzieli mko na dwie części, z których ptn.-wschodnia, nazwana Nowym Wiśniowcem, leży po lewym wzniosłym brzegu rzeki, druga zaś część, pld.-zach., zajmuje nizinę na prawym brzegu Horynia. W około miasta znajdował się dawniej stary las dębowy, dziś prawie zupełnie wytrzebiony. W 1885 r. było tu 97 dm., 665 mk., zarząd okr. policyjnego i gminy, 3 cerkwie, kościół paraf. katol., kaplica katol., synagoga, 6 domów modlitwy żydowskich, szkoła gminna, 72 sklepów, targi tygodniowe w niedziele, jarmark, browar. Podług Teodorowicza (Opis Wołyn. eparchii) W. Nowy wraz z przedmieściem Zagorodzie i wsią Myszkowce ma 112 dm., 876 mk., zaś W. Stary ze wsią Fedkowce (o 1 w.) 184 dm., 1501 mk. chrześcian i 460 żydów. Cerkiew par. w W. Nowym, p. w. Ar-

chaniola Michała, wzniesioną została pierwotnie w 1645 r. przez ks. Jeremiego Wiśniowieckiego a w 1726 r. przez ks. Michała Serwacego po zniszczeniu odrestaurowana, była początkowo kościołem przy klasztorze karmelitów. Świątynia ta, odnowiona ponownie w 1768 r., została po supremacji karmelitów w 1832 r. zamieniona na cerkiew i poświęconą w 1835 r. Odnowiona w 1840 r. kosztem skarbu, została zniszczoną przez pożar 17 kwietnia 1863 r., poczem nabożeństwo przeniesiono do cerkwi filialnej, p. w. Wniebowstąpienia Pańskiego. Mała ta cerkiewka, wzniesiona w ogrodzie pałacowym, u stóp góry zamkowej, zwana dotąd cerkwią zamkową, jest najdawniejszym zabytkiem Wiśniowca. Fundowana przez ks. Wiśniowieckich w 1530 r., odnowioną została w 1872-3 r. W sklepach podziemnych tej cerkwi spoczywają zwłoki wielu ks. Wiśniowieckich, między innymi obojga rodziców ks. Jeremiego: Michała, ssty owruckiego, i żony jego Reginy Mohyłanki. Uposażenie cerkwi stanowi hutor (o 3 w.), obejmujący 41 $\frac{1}{2}$ dzies. oraz 11 dzies. łąk przy wsi Kunnicy. Nadto do par. w W. Nowym należy cerkiew filialna we wsi Dźwiniacze (o 5 w.). W W. Starym znajduje się cerkiew par., p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1845 r. kosztem hr. Mniszcha a ukończona staraniem parafian w 1869 r., uposażona jest 72 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi z zapisu ks. Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1738 r. W W. Starym znajduje się również kościół par. katol., p. w. św. Stanisława, z muru wzniesiony w 1757 r. przez Jana Mniszcha. Parafia katol. dekanatu krzemienieckiego, 1790 wiernych. Kaplica w Wierzbowcu. W kościele tym mieści się obraz św. Antoniego Padewskiego, słynący cudami. W grobach kościelnych spoczywają zwłoki fundatorów. Ozdobę miasteczka stanowi dworzec książąt Wiśniowieckich, wzniesiony około 1720 r. na górze, na gruzach dawnego obronnego zamczyska, pośród widocznych jeszcze wałów i okopów fortyfikacyjnych, przez ostatniego potomka rodu ks. Michała Serwacego. Jestto wspaniały, dwupiętrowy gmach, z ciosowego kamienia, w podkowie zbudowany, z dwupiętrowym wypukłym dachem, w stylu rococo. W głównej sieni pałacowej napis na ogromnej tablicy marmurowej głosi późniejszą historję W. Ściany tej sieni wykładane są taflami z fajansu we wzory szafirowe na tle białem. Tu mieszczą się schody prowadzące na górne piętro. Po obu stronach sieni znajdują się wysokie pokoje, w których wiszą obrazy z wyobrażeniem wesela i koronacy Maryi Mniszchówny w Moskwie (obrzęd zaręczyn której odbył się w tutejszej cerkwi zamkowej) i bajeczne tryumfy przodków domu Mniszchów za Karola Wielkiego i Ottona III (w ostatnich czasach obrazy te sprzedane zostały przez obecnego właściciela W. do muzeum rumiańcowskiego w Mo-

skwie). Po prawej stronie sieni ciągną się mniejsze mieszkalne pokoje; po lewej stronie ogromna sala, mieszcząca popiersia gipsowe znakomitych Polaków. Dalej idzie długi szereg pokoi gościnnych. Na górze, z prawej strony schodów, wysoka sala przedpokojowa, także taflami fajansowymi wyłożona, a w niej portrety trzech ostatnich królów polskich. Za nią sala Korybutów, w której mieszczą się portrety samych ks. Wiśniowieckich, dalej kilka salonów z pięknymi staroświeckimi obiciami gobelinowymi na ścianach i meblach, a na samym końcu obszerny pokój sypialny, z okazałym łóżem pod baldachimem, na którym spoczywał w. ks. Paweł podczas swego pobytu tutaj. W tem samym skrzydle znajduje się obszerny teatr domowy a za nim, podobnie jak na dole, pokoje gościnne. Po lewej ręce od schodów jest przedpokój Lubomirskich, z ich portretami, dalej biblioteka i kaplica, zupełnie prawie opuszczona, następnie pokoje zajmowane niegdyś przez Stanisława Poniatowskiego, wytwornie i bogato urządzone. W sypialni Poniatowskiego, na wielkim zwierciadle nad kominem znajduje się brylantem wyrznięty napis „Le Conte du Nord“, zrobiony jakoby przez w. ks. Pawła. W pokojach tych są ładne obrazy, portrety Holbeina i widoki Canalettego. W pałacu znajdowała się biblioteka, licząca do 15000 tomów, pomiędzy niemi wiele rzadkości bibliograficznych oraz cennych rękopisów. Pałac otoczony jest dokoła obszernym i pięknym ogrodem, na pochyłości góry rozłożonym. Ogród ten założony został przy końcu zeszłego wieku przez słynnego ogrodnika Miklera. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od zachodu z gminami: Oleksinieć, Poczajów i Bereźce, od płn. z gm. Białokrynica, od płn.-wschodu z gm. Borki, od wschodu z gm. Borsuki, od pld. z gm. Wierzbowiec i Zarudzie, obejmuje 18 osad, mających 1012 dm. włośc. (obok 315 należących do innych stanów), 13851 mk. włościan, uwłaszczonych na 7755 dzies. Okrąg policyjny wiśniowiecki obejmuje cztery gminy: W., Borsuki, Wierzbowiec i Zarudzie. W. jest bardzo starą osadą, choć daty jego założenia nie można na pewno określić. Podług Strykowskiemu Dymitr Korybut, ks. siewierski, syn w. ks. Olgierda, wyzuty ze swej dzielnicy, otrzymawszy od Witolda niektóre grody na Wołyniu, miał około 1395 r. założyć zamek tutejszy; syn zaś jego Fiedor czyli Fedko stał się protoplastą książąt na Wiśniowcu. Według innych założycielem zamku i głową domu Wiśniowieckich był Sołtan, prawnuk Korybuta. Oba jednak te twierdzenia niemają żadnej podstawy. Nazwa osady poraz pierwszy występuje w przywileju Władysława Warneńczyka, którym nadaje Zbaraż, Gródek, W., Maniów i in. w dożywotne władanie Wasilowi, synowi Fedka, kn. Nieświckiego, gorącego stronnika Świdrygajły. Wasil pozost-

stawił trzech synów: Wasila, Semena i Sołtana, którzy aktem z d. 9 lipca 1463 r. podzielili się spuścizną po ojcu. W., między innymi, dostał się Sołtanowi (Arch. ks. Sanguszków, I, 54—5), który pierwszy od siedziby swej W. przyjął nazwisko kn. Wiśniowieckiego. Po bezdzietnej śmierci Semena i Sołtana wszystkie ich dobra spadły na synów Wasila, który od otrzymanego Zbaraża przybrał nazwisko Zbaraskiego. Przy podziale W. dostał się średniemu bratu Michałowi, właścicielowi protoplaście domu Wiśniowieckich. Za jego życia W. w 1494 r. srodze od Tatarów zburzonym został, natomiast w 1512 r. pod Łopuszną (o 2 mile od W.) hetmani Konstantyn Ostrogski i Mikołaj Koniecpolski odnieśli nad nimi pamiętne zwycięstwo. Synowie kn. Michała: Aleksander, ssta rzeczycki, i Iwan, ssta szyski, dali początek dwóm oddzielnym liniom: starszej, królewskiej, i młodszej, książęcej, z których pierwsza zakończyła się na królu Michale w 1673 r., druga, na której wygasł ród Wiśniowieckich, na ks. Michale Serwacym w 1744. Potomkowie ich nierozdzielnie władali W., bowiem w czasie rewizji zamku krzemienieckiego z 1545 r. mieszczanie krzemienieccy uskarżają się o nieprawne branie przez ks. Wiśniowieckich w Wiśniowcu po dwa grosze od wozu myta (Jabłonowski, Rewizye, 105). Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1570 r. dobra wiśniowieckie należą w części do Michała (Michajły), ssty czerkaskiego i kaniowskiego, i Aleksandra, synów Aleksandra, oraz Andrzeja, kasztelana wołyńskiego, i Konstancy, synów Iwana. Pierwszy z nich płaci z 211 dym., 41 ogr. po 4 gr., 56 ogr. po 2 gr., 4 bojar putnych po 20 gr., 9 kół młyn., szynk. gorzał. po 6 gr., 2 karcz.; drugi z 152 dym., 52 ogr. po 4 gr., 92 ogr. po 2 gr., 3 bojar putn., 10 kół młyn., 3 karcz., 7 rzemieśl., szynk. gorz.; kn. Andrzej z 251 dym., 102 ogr. po 4 gr., 62 ogr. po 2 gr., 25 bojar putn. po 20 gr., 7 rzemieśl. po 2 gr., 19 kół młyn., 9 kotł. gorzał., 4 karcz., wreszcie kn. Konstantyn z 235 dym., 10 ogr. po 4 gr., 113 ogr. po 2 gr., 12 kół młyn., 3 bojar putn., 3 karcz. W 1577 r. kn. Andrzej Wiśniowiecki i wszyscy „kniazata Wisniowieckie“ nieoddali poboru z mta W. oraz z miasteczek i włości do niego należących dla wielkiego spustoszenia od Tatarów. W 1583 r. kn. Michajło Wiśniowiecki, kasztelan kijowski, z części mka W. wnosi: z 10 dm. rynkow. po 6 gr., 16 dm. uliczn., z 10 ról, z 17 ubogich chałup, z 15 ogrodów miejskich, od 1 siodlarza, 1 łucznika, 1 rzeźn., 2 szewców, 2 garncarzów, 2 piekarzów, 10 komorn.; kn. Aleksandrowa Wiśniowiecka ze swej części: z 6 dm. rynkow. po 6 gr., 8 dm. ulicz., 6 nędznych chałup, 1/2 koła wałn.; kn. Andrzej W., wdda wołyński, z 10 dm. rynkow. po 6 gr., 11 dm. uliczn., od siedelnika i rymarza, od 4 garncarzów, 2 piekarek, 1 rzeźnika,

z 4 półłanków, z 9 nędznych chałup, 5 łan., 8 ogrod., 3 ogrod., 8 kom., 1/4 koła wałn.; wreszcie także kn. Andrzej z części mka W., którą dzierży w opiece po nieboszczyku kn. Konstantym: z 7 dm. rynk. po 6 gr., 16 dm. uliczn., 16 półłanków, 10 chałup nędznych, 10 ogrod., 3 rzem., 1/4 dwu kół wałn. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 29, 78, 132, 133, 145). Po śmierci kn. Andrzeja († 1585 r.) W. wraz z innymi dobrami dostaje się w 1593 r. jednej z czterech jego córek Aleksandrze, wydanej za kn. Jerzego Iwanowicza Czartoryskiego. Tym sposobem W. wyszedł z rąk Wiśniowieckich, nie nadługo wprowadzie, gdyż w 20 lat później (1614 r.) wykupił go ks. Michał, ssta owrucki. Syn jego Jeremiasz, wdda ruski i hetman w. koronny, wzniósł w W. wspaniałą bazylikę dla karmelitów bosych, zniszczoną potem przez Kozaków, oraz przebudował około 1640 r. zamek, powiększył go i należycie obwarował. Po śmierci syna Jeremiasza króla Michała W. przeszedł do młodszej linii, mianowicie w ręce ks. Dymitra Jerzego, wwdy bełżkiego, hetm. w. kor. W 1672 r. zamek tutejszy zdobyty został wskutek zdrady żydowskiej przez Turków, przyczem dowódca załogi Borkowski i wielu ze szlachty okolicznej, która w zamku szukała schronienia, wycięci zostali a miasto w popiół obrócone. Pragnąc je podźwignąć Jan III stanowi 1677 r. „aby miasto W. post clades, mogło respirare, ab omnibus oneribus reipublicae prócz ceł kor. do lat 12 uwalniamy“. Po śmierci ostatniego potomka rodu ks. Wiśniowieckich, ks. Michała Serwacego, wwdy wileńskiego, hetm. w. litew. († 1744 w Mereczu), ogromne jego dobra, składające się, oprócz W., z 9 miasteczek i 150 wsi do niego należących a nadto obszernej majątności na Litwie i Ukrainie, odziedziczyły córki jego: Anna Ogińska, wojew. trocka, i Elżbieta Zamoyska, wojew. smoleńska. Córka ostatniej Katarzyna, wydana za Jana Karola Mniszcha, podkomorzego litew., wniosła mu w posagu klucz wiśniowiecki. W tym czasie w skład klucza starowiśniowieckiego wchodziły wsi: Kwarczówka, Okniny Wielkie i Małe, Horynka, Kuszlin, Podhajczyki, Jankowce, Kadzajówka, Wierzbica, Maniów, Kotiużyńce, Chwedkowce, Czajczyńce, Horynkowce, Krzywczyki i Rakowiec. Klucz nowowiśniowiecki składał się z 23 wsi: Łozy, Bodaki, Kochanówka, Hnidawa, Wierzbowica, Szepelówka, Łopuszna, Pachinia, Koniaczówka, Hołobissy, Martyszkowce, Biłka, Biłeczka, Rakowiec, Myszkowce, Polany, Kunakowce, Butyń, Młynowce, Bakoty, Dźwiniacz, Zalesie (Stecki, Wołyń, 341—2). Syn ich Michał Jerzy, w 1783 r. marszałek w. kor., przywrócił przygasającą świetność Wiśniowcu. Tu zjechał się w 1781 r. Stanisław August Poniatowski z w. ks. Pawłem, który z żoną swą pod nazwiskiem hr. Półnoey (du Nord) odwiedzał cudze kraje. Tu po dwa kroć gościł w 1787

r. król Stanisław, raz udając się do Kaniowa na zjazd z ces. Katarzyną II i ces. austr. Józefem, i potem wracając do Warszawy. Za wstawieniem się Mniszcha otrzymał Fischer d. 14 sierpnia 1790 r. przywilej na założenie apteki, z zastrzeżeniem: aby pod jurysdykcją miejsca zostawał i od płacenia podatków tym przywilejem nie zastępował się, starych i popsutych lekarstw nie trzymał, świeże sprowadzał i o aptekarzyków pilnych starał się, prawa królewskie i kośc. rz. katol., tudzież miejscowe zachowując. Po śmierci hr. Michała Jerzego Mniszcha objął dziedzictwo syn jego Karol († 1846 r.), po nim zaś fortuna poszła w podział pomiędzy dwu braci, z których hr. Andrzej pozostał przy W., wkrótce jednak (1852 r.) sprzedał majątek wraz z pałacem i wszystkimi zabytkami ks. Abamelek. Od niej w 1857 r. odkupił W. hr. Włodzimierz de Broel-Plater, właściciel mka Dąbrowicy (w pow. rówieńskim). Okoliczności jednak niesprzyjały hr. Platerowi. Majątek był drogo nabyty, czasy nieprzyjazne, wystawiono przeto W. na sprzedaż za długi bankowe i na licytacji w 1876 r. nabył dobra za bezcen J. Tolli, prezydent mta Kijowa. Wywiązała się z tego powodu sprawa sądowa i w 1884 r. sąd okręgowy łucki oddalił ostatecznie pretensye hr. Platera. Obszerniejszy opis W. podał Przeździecki w dziele „Podole, Wołyń i Ukraina“ oraz Stecki w 2-gim tomie dzieła „Wołyń“. Opis z widokiem podał Tyg. Illustrowany z 1870 r. (№ 119). J. Krz.

Wiśniowiec, ton jeziora Powidzkiego, w pow. gnieźnieńskim (witkowski). Rybacy mówią, że zapuszczają niewód „na Wiśniowiec“. Takich toni, z osobnemi nazwami, ma jezioro Powidzkie 88. W. Ł.

Wiśniowiecczyzna, ob. *Wisniowiecczyzna*.

Wisniowiecz, ob. *Wiśniowczyk*.

Wiśniówka, góra w pasmie Łysogór, wznosi się po nad wsią Kajetanów, w pow. kieleckim, gm. Samsonów.

Wiśniówka 1.) strumień, powstaje ze źródeł i wód łącznych na obszarze Guzówki, w pow. łukowskim, i na folw. Celej uchodzi do Swidra w górnym jego biegu. 2.) W., rzka, ob. *Koprzywianka*. 3.) W., inna nazwa rzeczki Muchawki, w pow. siedleckim.

Wiśniówka, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew (w pow. węgrowskim), ma 28 mk., 27 mr. włośc.

Wiśniówka, potok, dopł. Zyzogi, ma swe źródło na stokach Królewskiej góry (wzn. 266 mt.), na obszarze gm. Budy, w pow. rzeszowskim.

Wiśniówki, os., pow. pińczowski, gm. Zagóć, par. Wiślica,

Wiśniowska Dolina, ob. *Hale-Wiaterne*.

Wiśniowska Wólka, wś, pow. sandomierski, ob. *Wiśniowa*.

Wisnyo, ob. *Wisznowa*.

Wisoka, węg. *Vissoka*, wś, w hr. szarymskim, kościół katol. filial., 313 mk., lasy.

Wisowa, wś, pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów, ma 49 mk., 176 mr.

Wisówka, wś i folw., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Cieladz, odl. 10 w. od Rawy. Wś ma 8 dm., 67 mk.; fol. 2 dm., 22 mk. W 1827 r. było 9 dm., 68 mk. W r. 1881 fol. W. rozł. mr. 373: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 42, past. mr. 24, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 11. Wś ma 43 mr. W 1579 we wsi Wisówka sukcesorowie Wojciecha Wolskiego płacą od 1 $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 175).

Wisranken al. *Klein Sawadden*, dobra, pow. węgoborski, st. pocz. Budderin.

Wis..., ob. *Wysz...*

Wissa al. *Wyssa*, rzeczka, bierze początek w Prusach wschodnich, z błot otaczających jezioro Warzno, w pow. jańsborskim. Płyńie ku pld.-wsch. pod wsią Rakowo wchodzi do pow. szczuczyńskiego na obszar Królestwa, płyńie pod Szczuczynem i Wasoszem, w pobliżu wsi: Żebry, Bukowo, Rydzewo, Czerwonka, Święcienica, Karwów, i uchodzi za Radziłowem pod wsią Racibory do Biebrzy z lew. brzegu. Przyjmuje dopływy: Matlak al. Plewninę al. Rewinę pod Radziłowem. Płyńie śród niskich błotnistych obszarów.

Wissek, ob. *Wysoka*.

Wissewale, *Wisswaldau*, litew. *Weiksziszkiu piliis*, starożytna warownia litewska, nad rz. Wilią (Neris), w okolicach m. Janowa, wspomnana często w kronikach krzyżackich. Tu w 1390 r. starli się Litwini z Krzyżakami, w następnym zaś (1391) została zdobytą i spaloną przez Krzyżaków, przyczem 300 Litwinów dostało się do niewoli. K Gerl.

Wisewil, ob. *Labusztyn i Trankwoice*.

Wisowatten, *Wiszwate*, wś, pow. lecki, st. p. Milken.

Wissritten, dobra ryc., pow. labiewski, st. pocz. Seith.

Wissy, fol., pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 24 w., ma 5 dm., 18 mk., 89 mr.

Wistemp (niem.), *Występ*.

Wistka 1.) u Długosza *Wyssznka*, w XVI w. *Wisnka*, kol. i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno; kol. ma 53 dm., 445 mk., 663 mr.; fol. 2 dm., 6 mk., 300 mr.; os. karcz. 1 dm., 6 mk., 1 $\frac{1}{2}$ mr. W 1827 r. było 38 dm., 248 mk. Fol. rządowy W. został dołączony r. 1867 do majoratu Kiełczygłów. Michał, kanclerz ks. kujaw. Władysława, rektor kościoła w Pajęcznie, nadaje r. 1295 „nemora et dambrowas Wisnka vulgariter nuncupatas ad ecclesiam de Pagenchno pertinentes, que ad mensuram XXX mansorum se extendunt...viro discreto Simoni“ dla założenia wsi na prawie niemieckim, nowotaraskiem. Sołtys otrzymuje 6 łąn osadzony, wolny,

trzeci denar sądowy, młyn, karcznię, jatkę mięsną, pasiekę. Po upływie 8 lat wolności od czynszu a 6 lat od dziesięciny, płacić będą po fertonie z łanu a za dziesięcinę dawać dwie miary pszenicy, cztery żyta i 6 owsa pleban. w Pajęcznie. Sprawy, kryminalne nawet, sędzi sołtys (Kod. dypl. pol., II, 131). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę akademii krakowskiej a sołtysie zamieniono na folwark plebana w Pajęcznie (Łaski, L. B., I, 530) Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 wś Wisnka miała 14 osad., 5 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 282). 2.) **W.**, wś i fol., pow. opoczyński, gm. i par. Skrzyńsko, odl. od Opoczna 22 w., ma 25 dm., 288 mk. W 1827 r. było 25 dm., 90 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 364, łąk mr. 34, past. mr. 45, lasu mr. 4, nieuź. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 4. Wś W. os. 53, mr. 441. Na początku XVI w. W. należała do par. Skrzyńsko (magna Skrzyń), jednak łany folw. dawały dziesięcinę, wartości 3 fertonów, kościołowi w Klwowie. Kmiece zaś dawały dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., kościołowi w Odrowęzu (Łaski, L. B., 658—700). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś W., w par. Stary Skrzyń, własność Owadowskiego i Nowomiejskiej, miała 8 łan., 2 zagr. (Pawiń., Małop., 315). 3.) **W. Królewska**, wś i fol., i **W. Szlachecka**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. wrocławski, gm. Dobiegniewo, par. Wistka, odl. 10 w. od Włocławka. **W. Królewska** ma 191 mk., **W. Szlachecka** 212 mk. W 1827 r. **W. Król.** miała 8 dm., 111 mk.; **W. Szlach.** 21 dm., 153 mk. W r. 1885 fol. **W. Królewska** Ładno, w r. 1879 oddzielony od dóbr Duninowo Stare, rozl. mr. 1509: gr. or. i ogr. mr. 453, łąk mr. 393, past. mr. 271, lasu mr. 65, nieuź. mr. 327; bud. mur. 10, drew. 13; młyn wodny. Fol. **W. Szlachecka** w r. 1872 rozl. mr. 791: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 50, lasu mr. 339, zarośli mr. 5, wieceyste dzierzawy mr. 10, nieuź. mr. 23; bud. drew. 7 las nieurzadz., młyn wodny. Wś **W. Szlachecka** os. 22, mr. 167; wś Żuradki os. 10, mr. 156; wś Smólnik os. 27, mr. 409; wś Przerytka os. 13, mr. 361; wś Łączka os. 4, mr. 8. Według reg. pob. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Wistka Major miała 6 łan., 1 zagr., 1 komor.; **W. Minor** 1 łan., 6 rzem. (Pawiń., Wielkop., II, 16). Wś ta wchodziła później w skład ststwa duninowskiego (Ob. *Duninów* i *Kowal*). Kościół paraf. erekcyi niewiadomej. Istniał już w połowie XVI w. Obecny, drewniany, wzniesiony został w zeszłym stuleciu. Jan, rektor kościoła par. „in Withkowo“ w dok. z r. 1423 (Kod. dypl. pol., II, 399), może był tutejszym plebanem. **W. par.**, dek. wrocławski (dawniej brzesko-kujawski), 1025 dusz. *Br. Ch.*

Wistki, os., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzów, odl. od Sandomierza 22 w., ma 1 dm., 4 mk., 1 mr.

Wistne, jezioro w dobrach Kadaryszki (ob.). **Wistorniczeny** al. *Ryszkawki*, sioło nad rz. Bykiem (pr. dopł. Dniestru), pow. kiszyniewski gub. bessarabskiej, o $\frac{1}{4}$ w. od Kiszyniewa, ma 100 dm., 566 mk., 6 cegielni.

Wistowa, wś, pow. kałuski, 8 klm. na wsch. od Kałusza (sąd pow. i urząd poczt.). Na pld. leżą Mysłów i Rypanka, na pld.-zach. Podmichale, na zach. Podhorki, na ptn.-zach. Studzianka, na ptn.-wsch. Babin, na wsch. Bednarów (st. kolei, w pow. stanisławowskim). Ptn.-zach. krawędź obszaru przepływa Lomnica od pld.-zach. na ptn.-wsch. Przez wieś idzie kolej i gościniec kałusko-stanisławowski. Włas. więk. (rządowa) ma roli or. 1, łąk i ogr. 7, lasu 807 mr.; wł. mn. roli or. 448, łąk i ogr. 283, past. 237, lasu 22 mr. W r. 1880 było 140 dm., 766 mk. w gm., 1 dm., 7 mk. na obsz. dwor. (702 gr.-kat., 15 rz.-kat., 56 izr.; 717 Rus., 24 Pol., 39 Niem). **Par. rz.-kat.** w Kałuszu, gr.-katol. w miejscu, dek. kałuski. We wsi jest cerkiew pod p. w. Narodzenia Chr. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. z kapit. 2579 zlr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ststwa kałuskiego (ob. Rkp. w Bibl. Ossol., Nr. 1892, str. 15, i Nr. 2127, str. 78). *Lu. Dz.*

Wistowice, wś, pow. rudecki, tuż na zach. od Rudek (sąd pow. i urząd poczt.). Na ptn. leży Bienkowa Wisznia, na zach. Michalewice, na pld. Nowosiółki Gościinne. Środkiem wsi płynie Wiszenka. W jej dolinie leżą zabudowania. Włas. więk. ma roli or. 257, łąk i ogr. 37, past. 7, lasu 49 mr.; wł. mn. roli or. 324, łąk i ogr. 53, pastw. 13 mr. W r. 1880 było 52 dm., 391 mk. w gm., 3 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (250 gr.-kat., 46 rz.-kat., 17 izr.; 217 Rus., 96 Pol.). **Par. rz.-kat.** w Rudkach, gr.-kat. w Nowosiółkach Gościinnych. We wsi jest cerkiew.

Wistyce al. *Wistycze*, *Wistycza*, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 13 w. od Brześcia, własność Jagminów, 582 dzies. (146 łąk i pastw., 53 nieuź.); 164 dzies. ziemi cerkiewnej (9 łąk i pastw., 3 lasu, $25\frac{3}{4}$ nieuź.). Obręb leśny **W.**, własność Laury Zejme, ma $84\frac{1}{2}$ dzies. (1 pod zabud. i roli, 74 lasu, $9\frac{1}{2}$ nieuź.). Kaplica katol. paraf. Brześć, dawniej parafii Czarnawczyce. Był tu klasztor cystersów, z kościołem p. w. św. Zofii, fundacyi Ostafijana (Eustachego) Tyszkiewicza, podkomorzego brzeskiego, w 1678 r. W kościele znajdował się cudowny obraz Bogarodzicy. W 1817 r. parafia katol. Powierzchnia wyniosła, łąki, lasy, czarnoziem. Rzeki: Bug, Zena, Prudnica. *J. Krz.*

Wisun, rzeka, w gub. chersońskiej, prawy dopływ Ingulca. Bierze początek na pograniczu pow. bobrynieckiego i aleksandryjskiego, przepływa z ptn. na pld. pow. chersoński i ubiegłszy nader kręto około 150 w., powyżej sioła Bobro-

wy Kut ma ujście. Przepływa step, zw. Wisuńskim.

Wisuńskie al. Baturyniec, sioło nad rz. Wisunią, dopł. Ingulcu, pow. i gub. chersońska, o 65 w. na pń.-wsch. od Chersonia, ma 2831 mk. Małorusów.

Wiswainen, wś, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken.

Wiswitten (w dokum. krzyżackich), ob. *Wilczatów*.

Wisza, bagnista rzka, w pow. rzezyckim, stanowi właściwie dolny bieg rzki Juchówki (ob.) al. Ochówki (ob.), dopływu Ippy, cała w obrębie gminy Kruki. Porów. też *Olcówka* 2.).

Wisza, wś i folw., pow. rzezycki, w 3 okr. pol., gm. Kruki, o 108 w. od Rzezycey. Wś ma 7 osad; folw., dość dawna własność Hatowskich, przeszło 6 włók. *A Jel.*

Wisza, rzeczka góraska, lewy dopływ Cissy, lew. dopł. Dnaju.

Wiszaniec al. Bębnówka, strumień, w pow. proskurowskim, dopływ Bohu.

Wiszczielan, ob. *Wisztelan*.

Wiszczar, uroczysko, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowicze, o 77 w. od Kobrynia.

Wiszczelice, wś i folw., pow. kolski, gm. Izbica, par. Błenna, odl. od Koła 27 w.; wś ma 9 dm., 92 mk.; fol. 3 dm., 12 mk. W r. 1885 fol. W. i Złotniki rozl. mr. 590: gr. or. i ogr. mr. 288, łąk mr. 22, past. mr. 53, lasu mr. 212, nieuż. mr. 15; bud. mur. 10, drew. 4; las nieurzządzony, wiatrak. W r. 1557 we wsi „Wiszczelice“, w pow. przedeckim, siedzą częściowi właściciele, Wiszczelscy: Stanisław (1½ łąnu) i Trojan (2½ łąn., 1 zagr.), Albert Kucziczki (1 łąn.), Jakób Zaleski (1½ łąn.), Paweł Mikulicz (1/2 łąnu, 1 zagr.), Jan Gąsiorowski (2 łąn.).

Wiszczokajnie, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 3 w., ma 21 dm., 222 mk. W 1827 r. było 33 dm., 263 mk.

Wiszczowa, strumień, w gub. kowieńskiej, pr. dopł. Szaltony.

Wiszczyn, wś nad Dnieprem, pow. rohaczewski, gm. Kistenie (o 4 w.), 75 dm., 502 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wiszczyńnow, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Kowna.

Wiszczyzny al. Krugła, zaśc. nad rzką Szylingą, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 93 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol.

Wisze, część gm. Ryglice, w pow. tarnowski, ma 48 dm., 260 mk.

Wiszejki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 74 w. od Poniewieża.

Wiszenka 1.) al. *Wyszanka*, okolica w pobliżu jeziora Dzikie, pow. ihumeński, gm. Bieliczany, o 44 w. od Ihumenia, należy do domin. Drecheza, ma 6 osad. 2.) **W.**, osada, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmitowickim, gm. Klinek,

2 włóki, własność starowierca Wasiljewa. 3.) **W.**, wś i folw., pow. rohaczewski, gm. Horodziecz (o 12 w.). Wś ma 30 dm., 192 mk., zapasowy śpichlerz gminny; folw., dziedzictwo Zboromirskich, 998 dzies. (201 roli 29 łąk, 757 lasu); młyn wodny i folusz dają 100 rs.

Wiszenka 1.) wś nad rz. Wyteklą, dopływem Śniwody, pow. winnicki, okr. pol. i st. poczt. Pików (o 13 w.), gm. Małe Kutyszczce, par. kat. Ostrożek, st. dr. żel. Berdyczów (o 30 w.), o 63 w. od Winnicy, ma 101 dm., 1085 mk., 865 dzies. ziemi włośc., 820 dworskiej, 61 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1849 r., z 881 parafianami. Miejscowość stepowa, bezleśna. Wś ta wchodziła w skład stawa winnickiego. W czasie lustracyi z 1616 r. była osadą nową. „Podatków żadnych względem slobody, która im jeszcze nie ekspirowała nie dają, prócz drew, które na zamkową potrzebę czasem wożą. Stawków dwa niespustnych, które się na zamkową potrzebę obracają“ (Jabłon., Lustracye, 75). Podług reg. pob. wwdztwa braclawskiego z 1629 r. ssta braclawski i winnicki płaci ztąd z 16 dym. (Jabłon., Ukraina, I, 139). W ostatnich czasach wś należała do Pieńkowskich, obecnie Hersów. 2.) **W.**, futor, pow. winnicki, gm. Ostrożek, ma 4 mk. *Dr. M.*

Wiszenka 1.) al. *Wyszanka*, wś, pow. gródecki, 32 klm. na pń. od Gródka, 20 klm. na pń.-zach. od sądu pow. w Janowie, 8 klm. na pń.-zach. od urz. poczt. w Magierowie. Na pń.-wsch. leżą Stawki, na pń. Majdan i Wereszyca, na zach. Kurnik i Trościaniec (obie w pow. jaworowskim), na pń. Szczerzec, Biała i Magierów (wszystkie trzy w pow. rawskim), na wsch. Wólka Kunińska, Kunin, Brzyszcze i Huciska (wszystkie cztery pow. zółkiewskim). Na pń.-zach. powstaje pot. Rudaczka, dopł. Wereszycy (dopł. Dniestru), i płynie na pń., przybierając nazwę „Sowina“. W pń. stronie powstaje lewy dopł. Świni (dopł. Raty) pot. Derewenka, zwany w górn. biegu Świnią. Między źródłami Rudaczki a Derewenki powstaje pot. Biała (dopł. Raty) i płynie na pń., a potem na pń.-wsch. Na wsch. nastaje pot. Kiślanka (dopł. Bzynki, wpadającej do Derewenki). Przez wś idzie główny dział wodny europejski. Pń.-zach. część obszaru leży w dorzeczu Dniestru, a pń.-wsch. w dorzeczu Wisły. Wzn. obszaru sięga 398 mt. na pń.-wsch., na pń.-zach. wzgórze Haraj 396 mt., na pń.-wsch. Horodyska 383 mt. Wieś składa się z przysiółków: Wiszenka Mała al. Malatyn, W. Wielka al. Jezierna, Bałandziuki, Bereściaki, Capy, Draby al. Droby, Kniazie, Gerusy, Harachy, Hremy, Kowale, Lutowa, Misaki, Mielniki, Praduchy, Stelmachy, Zagórzany, Zajazd, Majdan, Walddorf, Michałajki, Baniły, Kality, Juski, Kuśnierze, Dumasy, Sydory, Spuśniki, Galany, Czerneczy, Krasny Werch. Włas. więk. tu i w Walddorfie ma roli orn. 917, łąk i ogr. 90,

pastw. 254, lasu 6195 mr.; wł. mn. roli or. 6713, łąk i ogr. 875, pastw. 949, lasu 386 mr. W r. 1880 było w W. i jej przysiółkach (prócz kol. Waldorf) 638 dm., 3672 mk. w gm., 18 dm., 167 mk. na obsz. dwor. (3614 gr.-kat., 94 rz.-kat., 70 izr., 61 innych wyznań; 3634 Rus., 75 Pol., 130 Niem.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-katol. w Wiszence Małej al. Malatynie i druga w Wiszence Wielkiej al. Jeziernie. Cerkwie znajdują się w W. Małej i W. Wielkiej, toż samo i szkoły. We wsi jest gorzelnia, młyn, tartak parowy o sile 10 koni, fabryka terpentyny i stępa prochowa, należąca do c. k. zakładu materiałów artyleryjskich we Lwowie. Za czasów Rzpltej należała ws do dóbr kor., stwta gródeckiego. W lustracji z r. 1570 (Rk. Os., n. 2834, str. 51) czytamy: „Ta ws, acz przez pierwsze rewizory jest wpisana nowej osady, a wszakoż jednak żadnego czynszu, ani podatku nie dają, bo im libertas nie wyszła według listu ich, aż dopiero poczną płacić in anno 1573. Jest w niej ludzi osiadłych na ten czas 44, którzy takowy czynsz płacić będą jako i wieś Wrzesica (Wereszyca). Z karczemny dają per arendam zł. 5, kapłonów 2. Huta, która tam jest przy tej wsi, czyni do roku zł. 6 gr. 12. Pop ruski adhuc libertate gaudet, qua expirata płacić będzie jako i drudzy“. W lustracji z r. 1662 (l. c., str. 237) czytamy: Ta wieś zasiadła zdawna na łanach 50, oprócz kniaziego, wybrańskiego, popowskiego i kaczmarskiego. Poddanych w tej wsi przed wojną było 200; teraz ich tylko 24. Płacą dwaj czynszu po zł. 7 gr. 15 ze dwu zagonów, co uczyni zł. 90. Owsa ze dwu zagonów dają po pół miarków 2, przychodzi pół miarków 48, po gr. 15. Kapłonów, kur, gęsi, jajec nie dają podług dawnego zwyczaju. Robić powinni z zagona dzień jeden w tydzień. Dziesięciny owczej dostało się jagniąt 20 po 1 zł. 15 gr. Danego miodu przed wojną dawali rączek 5, teraz las spustoszał i miodu nie dają. Hajduczyzny za wybrańca dają zł. 14. Popi 2 dają po zł. 2. Karczem w tej wsi było przed wojną 3, dawano z jednej po zł. 19 i po kamieniu łożu i po kapłonów 2. Teraz ino jedna, która się kładzie na rok 30 zł. Młyn jest przy tej wsi jeden na rzece Derewiance, o jednym kole. Uczciwi Hryć, Jurko Prus, Maksym, Petro, Iwan, Jurko, ten młyn trzymają za przywilejem króla JMCI; dają z niego zł. 24. Młyn drugi na końcu drugim wsi pomienionej, na rzece Derewiance, o jednym kole. Mielnik na trzeciej mierze postanowiony. Cwierć pola do tego młyna należy. Czyni zł. 50. Wybraństwo na łanie roli. Siedzi uczciwy Lewko za przywilejem królewskim. Kniazstwo jest w tej wsi, na łanie roli. Z pustych ról dostaje się najmu zł. 50. Suma procentu z tej wsi czyni 316 złp.“ W Gródku d. 24 maja 1557 r. pozwala Jan Mielecki, wojew. podolski, marsz. kor. i ststa gródecki, kniaziewi Hryciowi założyć wieś Wisienkę i nadaje mu łan roli i

sianożęć (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 348, str. 660; t. 360, str. 771; t. 385, str. 1326; t. 426, str. 2948 i t. 437, str. 2486). W Starzyskach d. 14 listop. 1603 r. opisuje Stanisław Żółkiewski powinności wsi Wisienki (l. c., t. 426, str. 2954; t. 437, str. 2492 i t. 568, str. 2900). W Warszawie d. 22 marca 1615 r. pozwala Zygmunt III Jerzemu Andreiszynowi przełać swe prawa do sółtstwa w Wiszence na syna Chomę i wnuków Iwana, Macieja i Fedkę (l. c., C., t. 369, str. 228). W 1618 r. nakazuje Zygmunt III staroście gródeckiemu Ferdynandowi z Mirowa Myszkowskiemu, aby rozpatrzył sprawę poddanych z Wisienki, oskarżających namiestników tegoż starosty o gwałty (l. c., C., t. 371, str. 1298). W Jaworowie d. 10 lipca 1679 r. poleca Jan III poddany wsi W., aby słuchali starosty (l. c., C., t. 439, str. 284). W r. 1682 wybrał się Jan III w kwietniu na objazd do dóbr swoich i musiał się wymknąć ukradkiem z Jaworowa, bo jeden z młodszych synów, po Konstantym już urodzonych, którego Amorkiem nazywał, nie chciał go puścić. Przywiązany do dzieci, król nie gniewał się wcale za natręctwo na malca, lecz pisał: „Wielcem mu powinien, że mię nie zapomina, i lubo mię pożegnania pozbawił, niewinna jednak przy nim zostawa wina“. Wówczas zatrzymał się na pierwszy popas w Wiszence, nie jadł jednak obiadu we dworze, ale u sółtysów pod lasem, na ustroniu ode wsi“ (Helcel, „Listy Jana Sobieskiego do żony Kraków, 1860, str. 335). 2.) **W.** al. *Wiszenka Mała*, ws, pow. mościcki, 14 klm. na pld.-wsch. od urzędu poczt. w Mościskach, 16 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Sądowej Wiszni. Na pld. leżą Chlipie, na zach. Ostrożec i Radenice, na pln. Podliński, na wsch. Mokrzany Wielkie, na pld.-wsch. Laszki Zawiązane (w pow. rudeckim). W zach. stronie wsi nastaje Wiszenka i płynie na wsch. Na wschód leży folw. Romotyń. Wzn. na pln. 332 mt. Własni więk. ma roli orn. 488, łąk i ogr. 104, past. 5, lasu 372 mr.; wł. mn. roli orn. 348, łąk i ogr. 72, pastw. 3 mr. W r. 1880 było 88 dm., 325 mk. w gm., 13 dm., 49 mk. na obsz. dwor. (211 gr.-kat., 105 rz.-kat., 22 izr., 36 innych wyzn.; 217 Rus., 122 Pol., 35 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Radenicach. *Lu. Dz.*

Wiszenki, ws i folw. należący do dóbr ordynacyi Zamoyskich Stary Zamość, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Skierbieszów, leży na pln. granicy powiatu, odl. od Zamościa 29 w., ma 5 dm. dwor., 11 włośc., 154 mk. (134 prawosł.), 413 mr. folw., 216 mr. włośc. Leśnej okolicy zawdzięcza sadownictwo, przeważnie na hodowli wisien oparte. Gleba urodzajna. W r. 1827 było 25 dm., 154 mk. *T. Ż.*

Wiszenki 1.) zaśc., pow. słońmiski, w 5 okr. pol., gm. Dobromyśl, należy do dóbr Dobromyśl Jundziłłów. 2.) **W.**, ws, w pow. mozyrskim, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Michałki, przy

gościń. poczt. mozyrsko-wołyńskim, o 8 w. od st. Jelsk, o 40 w. od Mozyrza, ma 17 osad. 3.) **W.**, pow. ihumieński, ob. *Pniewiczewo*. 4.) **W.**, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Kościukowicze. Wś ma 41 dm., 203 mk.; folw., dziedzictwo Cichanowieckich, należy do dóbr Kościukowicze (Kościukowicze, Kanicze, Wiszenki, Malinówka i Demidowicze), mających 6027 dzies. (535 roli, 275 łąk, 4158 lasu). 5.) **W.**, folw., pow. lepelski, należy do dóbr Iwańsk, Wołodkowiczów. 6.) **W.**, dwór, pow. lepelski, własność Emilii Lisowskiej, ma 236 dzies. *J. Krz.—A. Jel.*

Wiszenki, wś nad Styrem, pow. łucki, gm. Rożyszcze, na pń.-wsch. od Rożysz, st. poczt. Kopaczówka, 10 dm., 112 mk., kościół par. kat., dom modlitwy żydowski, garbarnia. Tutejszy kościół paraf. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., został z drzewa wzniesiony w 1771 r. przez Dominika Manieckiego. Parafia katol., dekanatu łuckiego, 1288 wiernych. Kaplice w Rożyszczu i Sławatyczach. *J. Krz.*

Wiszenki 1.) sióło nad Desna, pow. krolewiecki gub. czernihowskiej, na pń.-wsch. od Krolewca, ma 213 dm., 1398 mk., cerkiew paraf. Należała dawniej do hr. Rumiancewa, który w 1772 r. osadził tu menonitów, sprowadzonych z Wołoszczyzny a w 1784 r. 16 rodzin z Węgier i Czech. W 1787 r. ces. Katarzyna II odwiedziła Rumiancewa w W. Obecnie własność ks. Dołgorukowych. 2.) **W.**, w dokum. także *Wiszenka*, sióło nad Dnieprem, pow. osterski gub. czernihowskiej, na pń.-zach. od mka Browary (gmina), ma 294 dm., 1759 mk., cerkiew, szkołę. Należało niegdyś do włości podnieprskiej monasteru kijowskiego pieczerskiego. Podług reg. pobor. wdzdtwa kijowskiego z 1628 r. monaster płaci ztąd od 4 dym., 2 ogr. (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 80, 174, 180). Hetman Paweł Tetera uniwersałem z d. 11 maja 1663 r. potwierdził posiadanie W. monasterowi kijowskiemu fłorowskiemu. 3.) **W.**, wś, pow. gżacki gub. smoleńskiej, ma 28 dm., 178 mk., dom modlitwy staroziemie. *J. Krz.*

Wiszenki, grupa domów w Wiśniowczyku, pow. podhajecki.

Wiszeła, rzeczka, w pow. telszewskim, pod wsią Dowbory.

Wiszewka, strumień, w pow. lidzkim, pod wsią Święty.

Wiszewo, ob. *Wiszów*.

Wiszka, rzeczka, w pow. nowogradwołyński, prawy dopływ Uborci.

Wiszkance, folw., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Towiany, o 25 w. od Wiłkomierza, własność Romanowskich, ma 234 dzies. (36 lasu, 66 nieuż.). Poprzednio należał do Duryńsewiczowej.

Wiszkirce, zaśc., pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Betygoła, własność Raubów, którzy

w W. i Pirksztyniach mają 95 dzies. (1 lasu, 2 nieuż.).

Wiszkoc, węg. *Viskocz*, wś, w hr. szaryskim (Węg.), kościół paraf. gr.-katol., 147 mk.

Wiszkowice, czesk. *Viszkovice*, niem. *Wischkowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sądowym bielowickim (Wagstadt), na pń.-wsch. od Opawy. W r. 1880 było 36 dm. i 229 mk. (227 rz.-katol., 2 izr.), 208 Czechów i 20 Niemców. W. tworzą z wsią Hrabstwie (czes. Hrabstu) jedną gminę administracyjną. W r. 1885 było w W. 9 osób zajmujących się samodzielnym handlem i przemysłem. Szkoła ludowa we wsi Hrabstwie. *W. H.*

Wiszkowicze, wś, pow. lepelski, 37 chat, attyn. dóbr Smolańce, Wincentego Wołodkowicza.

Wiszkowszczyzna, folw., pow. wyłkowski, gm. Kibarty, odl. od Wyłkowyszek 19 w., ma 1 dm., 11 mk.

Wiszkuńce, okolica nad rzeką Niedzilką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Ejszyski (o 5 w.), okr. wiejski Hornostajski, o 42 w. od Lidy, 9 dm., 68 mk. kat. (w 1865 r. 25 dusz).

Wiszlawa al. *Waszlawa*, węg. *Vislava*, wioska, w hr. szaryskim, kościół filialny gr.-katol., 75 mk., lasy.

Wiszna, pos., pow. jańsborski, st. p. Arys.

Wisznarowszczyzna, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 49 w. od Słonima, należy do wsi Raklewicze.

Wisznia al. *W.-Abramowa*, wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Staruny, o 34 w. od Prużany, wraz ze wsią Chociewszczyzna 815¹/₂ dzies. ziemi włośc. (196 łąk i pastw., 49¹/₂ nieuż.).

Wisznia, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Bohu. Bierze początek powyżej wsi Łukaszówki, w pow. lityńskim, płynie z zachodu ku pń.-wschodowi, mija wś Ludwikówkę, Szeremetkę, Wisznję, poniżej której uchodzi do Bohu w pow. winnickim. Długa około 18 w.; odlewa 6 stawów. Od prawego brzegu zabiera rzekę Korczman. *X. M. O.*

Wisznia, wś nad rzeką t. n., pow. winnicki, okr. pol. Strzyżawka, gm. Józwin, par. praw. Szeremetka, katol. Winnica (o 5 w.), ma 35 os., 670 mk. (z Ludwikówką i Szeremetką, której stanowi przysiołek), 796 dzies. ziemi włośc., 1650 dworskiej. Są tu młyny, stawy rybne, grunta równe, leśne, urodzajne. Należała dawniej do Grygolewskich, następnie słynnego chirurga Pirogowa, obecnie jego sukcesorów.

Wisznia 1.) *Bienkowa*, ob. *Bienkowa Wisznia*. 2.) *W. Sądowa*, ob. *Sądowa Wisznia*.

Wisznia, rz. dopł. Sanu, ob. przy końcu lit. W.

Wiszniak, dobra, pow. orszański, dziedzictwo Komarowskich, 3160 dzies. (90 roli, 70 łąk, 1416 lasu); młyn wodny i karczma.

Wiszniaki 1.) wś nad rzeką Hołubichą, pow.

chorolski gub. połtawskiej, ma 219 dm., 1250 mk., cerkiew, 15 wiatraków, gorzelnię i cegielnię. 2.) **W.** al. *Suborowka*, wś nad rzeką Dubną, pow. smoleński, gm. Spas, ma 29 dm., 256 mk., dziedzicznia.

Wiszniańkówka, kolonia niemiecka, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Horoszki (o 5 w.), ma dom modlitwy ewang., szkołę, wiatrak.

Wiszniańówka 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 7 w.), ma 2 dm., 19 mk. W 1827 r. było 2 dm., 16 mk. 2.) **W.**, wś, folw. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 19 w., ma 2 dm., 11 mk. W 1827 r. 2 dm., 13 mk.

Wisznianka, ob. *Wiszniażka*.

Wiszniańskie, jezioro, w pow. wilejskim, ob. *Serwecz*.

Wiszniawka, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Uszpole; włość. Stasiszkis ma tu 20 dzies. (6 nieuż.).

Wiszniażka al. *Wisnianka*, potok, wypływa z Bieskidu, na obszarze pow. grybowskiego, w gm. Izby, łączy się z pot. Bieliczną i tworzą Białą Dunajcowa.

Wisznice, osada, wś i folw. nad rz. Zielawą (dopł. Krzny), pow. włodawski, gm. Horodyszczce, par. Wisznice, odl. 28 w. na płn.-zach. od Włodawy i 28 w. na pld. od Białej. Posiada cerkiew paraf., kościół katol. paraf. drewniany, sąd gm. okr. I, szkołę początkową, urząd gm., urząd poczt., 121 dm., 1782 mk., 3360 mr. W r. 1827 było 178 dm., 603 mk. Ludność przeważnie żydowska. Trzy jarmarki do roku. Dobra W. składały się w r. 1869 z folw.: Wisznice, Wygoda, Małgorzacin, Zacisze, attyn. Malczyn, miasta Wisznice, rozl. mr. 4470: gr. orn. i ogr. mr. 2022, łąk mr. 449, lasu mr. 890, pastw. i zarośli mr. 906, nieuż. 207. Miasto W. os. 143, mr. 1492. W. stanowią dawną posiadłość Sapiehów. W r. 1579, z podziału majątności uskutecznionego w Wilnie między synami Pawła Sapiehy, wojew. nowogródzkiego, dobra W. dostały się najmłodszemu Andrzejowi. Stanowiły je naówczas, prócz dworu i miasta Wisznice, folwarki i sioła: Rozwadówka, Sosnówka, Motwica, Dołholiska, Pohorylec, Dance, Zabołotie i Lepniaki. (Metr. Litew., Ks. zap., 64, f. 57). W 1588 r. Andrzej Sapieha sprzedaje dobra te bratu rodzonemu Mikołajowi. (M. L., Ks. zap., 73, f. 284), który założył tu cerkiew parafialną. Podział fortuny między dziećmi wojew. witebskiego, dokonany w 1614 r., przysądził dobra W. Krzysztofowi, podczaszemu w. ks. lit., który w r. 1630 fundował tu kościół drewniany, dotąd istniejący, i jako parafialny hojnie uposażył (Nies., IV, 33). Gdy w r. 1637 zmarł w Padwie i tam czasowo pochowany został, ciało jego przewiezione następnie było do Wisznice i w erygowanej świeżo świątyni spoczęło na zawsze (Sapiehowie, p. Ożarówskiego, I, 224). Po bezpotomnej śmierci

brata, Wisznice objął Mikołaj, kaszt. wileński. W r. 1707 uchwalono na sejmiku w Brześciu: „lubo mko Wisznice wdymńskiego Władysława Sapiehy, z powodu ogromnego zniszczenia i ruiny przez ogień nie powinnyby ciężarom podlegać; ale kiedy tak gwałtowne kontrybucye, za obradą niniejszą żadnych dóbr nie ekscipują, przeto te dobra zarówno z nami uczestniczą... przeto pomienione dobra, według abjuracyi i conflagracyi, a teraz według kwitu contrybucyi szwedzkiej podymnego, którego tenże Imci p. wda z dóbr swoich zapłaci, z dymów 323, a terciam partem reducendo, z dymów 107 importować Imci p. wda do Imci p. Poborców powinien (Akt. wileń., IV, 354). Wspomniany w powyższem laudem sejmikowem Władysław Józef Sapieha, pisał się zazwyczaj „hrabią na Wisznicach i Niesuchojezrach“. On to w r. 1715 wyrobił u króla Augusta II następujący przywilej na jarmarki, aby podnieść podupadłe miasteczko. „Mając wzgląd i miłosciwe baczenie na podupadając mko Wisznice, przez ogień, z dopuszczenia Boskiego, i różne wojska zrujnowane, usilną przytem prośbą W. Wład. Sapiehy, wdymbrzeskiego, dziedzicznego pana mianowanego mka W., w ststwie brzesko-litewskiem leżącego, dla zasług nie tylko osobistych, ale zacnych w Rzpltej i doświadczonej zyczliwości antenatów, circa fidele obsequium majestatu respektując, umyśliłmy w temże mku W. jarmarki dwa: 1) na św. Jana, ruskiego kalendarza; 2) na św. Marcina, kalend. rzymskiego, dawniejszy jarmark, na święto św. Jura, kalend. ruskiego, approbując dotychczas odprawujące się, przydać i naznaczyć“ (Metr. L., Ks. zap., 155, f. 756). Wdowa po Władysławie († 1732), Krystyna z Sanguszków Sapieżyna, wdżina brzeska, z synami: Karolem i Ignacym, potwierdzają d. 5 czerwca 1749, przed księgami grodu brzeskiego, wspólnie dany fundusz wisznickiej cerkwi (Akt. Wileń., III, 20). „Hrabstwo wisznickie“ z okolicznymi wsiami i folwarkami przeszło od Sapiehów drogą sprzedaży, w r. 1801 dokonanej przez ks. Teofilę Jabłonowską i syna jej Aleksandra ks. Sapiehę, w inne ręce, podzielone na części rozpadło się w ostatnich czasach. Na cmentarzu pod miasteczkiem mury okrągłego kościółka wyprowadzone pod gzems i w tym stanie pozostawione od dawnych lat (z końca w. XVIII). Fundusz na ten kościół lokowany na dobrach wisznickich przez Sapiehów w ilości złp. 40,000 przepadł. Na cmentarzu spoczywają zwłoki matki J. Ig. Kraszewskiego, Zofii z Malskich Kraszewskiej, jak również Anny z Nowomiejskich Malskiej i Błażeja Malskiego, rodziców Zofii z Malskich, oraz Konstancyi z Morochowskich Nowomiejskiej, babki. Piękny obraz włoskiego pędzla znajduje się w głównym ołtarzu kościoła. W. par., dek. włodawski (dawniej parczewski), 779 dusz. Wisznicki dekanat dawnej dyec. chełmskiej, dzielił

się na 13 parafii: Bezwola, Gęś, Horodyszczce, Jabłoń z fil. Paszenki, Kolembród, Korczówka, Przegaliny, Radeze, Rudno, Rzeszczyńki, Wisznice, Wołyń.

M. Wit.—Br. Ch.

Wisznice, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Moaszewo. Wś ma 54 dm., 290 mk.; folw., od 1843 r. własność szlachty Zubów i Surazów, ma wraz z Stojaniczami 289 dzies. (15 roli, 50 łąk, 51 lasu); karczma. Owsiadowska od 1876 r. ma 400 dzies. (25 roli, 100 łąk, 263 lasu).

Wiszniewówka, zaśc. szl., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 48 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. katol.

Wiszniew 1.) mko i dwór nad rzeką Łustą al. Olszanką, dopł. Berezyny, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski, paraf. prawosł. i katol. Wiszniew, o 40 w. na płd.-wschód od Oszmiany a 81 w. od Wilna, otoczone wielkimi lasami, obfitującami w rudę żelazną. Dwór ma 138 mk. (40 prawosł., 48 katol. i 50 ewang.), mko zaś 1309 mk. W 1859 r. było tu 72 dm., 900 mk., w 1866 r. 90 dm., 712 mk. (69 prawosł., 143 katol., 500 żydów). Posiada cerkiew paraf. murowaną, kościół katol. również murowany, kaplicę na cmentarzu grzebalnym, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, sąd gminny, szkołę ludową (w 1885/6 r. 92 uczniów), młyn wodny, gorzelnię, fabrykę garnków kamiennych, targi tygodniowe w niedziele, 2 jarmarki doroczne. Dawniej był tu piec wielki, huta szklana (w 1860 r. wyprodukowano 19880 pudów surowcu, wartości 30670 rs. i zajmowano 150 robotników) i fabryka sukna. Paraf. prawosł., dekanatu (błagoczynia) wołyńskiego, 1500 wiernych (733 męż., 767 kob.). Kościół katol., p. w. Nawiedzenia N. M. P., pierwotnie wzniesiony został z muru w 1424 r. przez Siemiona Giedygołdowicza, kasztelana wileńskiego, i bogato przez niego uposażony. W prezbiterium znajduje się portret fundatora, dawnego pędzla. Odbudowany w 1637 r. przez Jerzego Chreptowicza, w wdę nowogrodzkiego. Par. katol., dek. wiszniewskiego, 4500 wiernych. Dek. wiszniewski, dyec. wileńskiej, w pow. oszmiańskim, obejmuje 12 parafii: W., Gieranony, Hruzdowo, Oborek, Derewna, Iwie, Konwaliszki, Lipniszki, Naliboki, Subotniki, Surwiliszki, Traby, Zabrzeź (dawniej, oprócz wymienionych, jeszcze: Wołożyn, Łosk, i Horodźków); liczy 61393 wiernych. Okrąg wiejski obejmuje mko Wiszniew, wsi: Barcieniszki, Buda, Czerniewicze, Dorożnie, Gonczary, Helenowo, Kruha, Linki, Olszanka, Wercimy, Zofinowo i Żukowszczyzna, oraz zaśc. Jawuszycha i Podkalinia, w ogóle w 1865 r. 381 dusz rewiz. włośc. uwłaszcz. Gmina składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich (Wiszniew, Wójtowicze, Ancielewsczczyzna, Weronie, Nerowy, Bohdanowo i Sakowszczyzna), obejmuje 76 miejscowości, ma 751 dm., 7956 mk. włościan. W 1865 r. w gminie było 2625 dusz rewiz. (2434 włośc. uwłasz-

czonych i 191 b. włośc. skarbowych). Oprócz szkoły ludowej w W. w obrębie gminy znajdują się szkółki parochialne w Siniej Górze i Rogalewsczczyźnie. Dobra należały pierwotnie do Siemiona Giedygołdowicza, kasztelana wileńskiego, który tu fundował kościół paraf. Następnie dziedzicem W., zaliczonym wówczas do pow. krewskiego, był w 1522 r. Jan Steczko al. Steckiewicz z Dołubowa, marszałek królewski. Tradycja miejscowa utrzymuje, że kościół przez pewien czas był w ręku kalwinów. Po Steczkiewicz W. przeszedł do Chreptowiczów i do dziś pozostaje w ich posiadaniu. Za dziedzictwa Joachima Chreptowicza, podkanclerzego w litew., po zreformowaniu akademii wileńskiej, założone tu były szkoły podwydziałowe. Przechowały się wydawane przez tutejszą szkołę akty: „Dowód rocznego postępu panów kawalerów w szkołach podwydziałowych Wiszniewskich edukujących się w 1787“ i „Dowód rocznego postępu uczniów klas dwóch wyższych Wiszniewskich 1791 r.“ Około 1790 r. Chreptowicz urządził tu pierwszy i jedyny w Litwie piec wielki do wyrabiania żelaza. Okolice W. do Wołożyna posiada glebę jałową. Włościanie najlepsze swoje ziemie, t. j. ogrody, zasiewają konopiami, z których olej idzie na sprzedaż jako główny artykuł ich produkcji, a wytłoczyny na karm dla bydła i koni. 2.) **W.**, mko i dwór na płd.-zach. wybrzeżu jez. Wiszniewskiego, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wiszniew, par. katol. Zodziżki, o 60 i 61 w. od Święcian a 144 w. od Wilna. Dwór ma 1 dm., 17 mk. katol.; biblioteka, licząca około 4000 tomów, gorzelnia. Był tu kościół katol. paraf., z muru wzniesiony w 1811 do 1820 r. przez szambelana Tadeusza i Brygidę z Łopacińskich Sulistrowskich, z grobami familijnymi. W kościele znajdowały się dwa piękne obrazy, pędzla Demela. Mko miało w 1866 r. 49 dm., 289 mk. (16 prawosł., 259 katol., 14 żydów); r. 1880 było 405 mk., cerkiew filialna (od 1866 r.), zarząd gminy. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko Wiszniew, wsi: Bibki, Gołownicze, Gorjany, Kawczynięta, Kupła, Leonowicze, Michnicze, Nizulicze, Podstarzyn 1 i 2, Spiahlica, Stupienki, Swiejginie, Świnka 1 i 2 i zaśc. Staryno, w ogóle w 1865 r. 235 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 581 włościan uwłaszczonych. Gmina należy do 2 okr. pol. do spraw włościańskich, obejmuje 2 okręgi (starostwa) wiejskie (W. i Nowe Aleksandrowo), 32 miejscowości, mające 337 dm., 4493 mk. włościan. W 1865 r. było w gminie 1541 dusz rewiz. (269 b. włośc. skarb. i 1272 uwłaszczonych). D. 10 czerwieca 1591 r. Jarosz Biegański, syn Andrzeja, sprzedaje W. Walentemu Dybowskiemu; d. 15 lipca 1569 r. prawem darownem od Cherubina syna Walentego Dybowskiego przechodzi do Rafała syna Andrzeja Sulistrowskiego i odtąd nieprzerwanie pozostaje w rodzie Suli-

strowskich. Ostatnią dziedziczką tego nazwiska jest obecnie Irena z Sulistrowskich Janowa Karłowiczowa.

J. Krz.

Wiszniew, ob. *Wiszniów*.

Wiszniewka, zaśc. szl., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 5 w. od Wilna, 4 dm., 28 mk. (2 prawosł., 25 katol.).

Wiszniewskie, jezioro, w pow. święciańskim, pod mkiem Wiszniew, zajmuje 9·6 w. kw., największa długość z płn.-wsch. ku płd.-zach. wynosi 4½ w. a największa szerokość z płd.-zachd. ku płd.-wsch. 3½ w. Największa głębokość w części płd. dochodzi 5 mt. (16·4 st. ang.). Brzegi jeziora porasta rzadka trzcina a dno stanowi delikatny muł, w którym ołowianka głęboko się zanurza. Od strony płd. brzegi jeziora bardzo płaskie, pokryte po większej części lasem. Wschodni brzeg wzniesiony, bezleśny, strona płn. lesista, ale brzeg tu stalszy niż na płd. Najwięcej urozmaicony brzeg zachodni. Jezioro W. zasilają niewielkie strumienie, najznaczniejszy Relicza wpada od płd.-wschodu. W tym kierunku ciągną się obszerne bagna, przeszło 2 mile długie i do 1½ mili szerokie, aż po prawy brzeg rz. Naroczy, po mko Iżę i Narocz. Na lewym brzegu Naroczy bagna pokryte są lasami, które prawie bez przerwy ciągną się ku źródłom Wilii i Berezyny. Jedyne odpływy jezior stanowią na płn. wypływająca rzeka Smoła, która przepłynąwszy dwu wiorstowy przesmyk wpada do jez. Świrskiego. Wskazana na mapie sztabowej rzeka Spiahlica, wypływająca jakoby z jeziora W. i uchodząca do Naroczy, w rzeczywistości nieistnieje. Podług miejscowego podania ludowego ludzie w tem jeziorze nie toną. Oprócz mka i dworu Wiszniew na wybrzeżach jeziora leżą wsi: Łyczewice, Leźniki, Gołodnicze, Czuroń. Opis jeziora podał Witold Wróblewski w *Pamięt. fizyogr.* (t. III, 76).

J. Krz.

Wiszniewskie, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., gm. Dorbiany.

Wiszniopol 1.) w dokum. *Wisznopol, Wysznie Pole*, wś nad rzeką Makówką, w pobliżu rz. Styru, pow. nowogradwołyński, gm. Rajki, st. poczt. Lubar (o 20 w.), st. dr. żel. Połonne (o 25 w.), odl. o 100 w. od Nowogrodu Wołyńskiego a 120 w. od Żytomierza, ma 104 dm., 570 mk., 909 dzies. ziemi włośc., 1336 dworskiej, 70½ cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja Cudotwórcy, z drzewa wzniesioną w 1714 r. Księgi metryczne przechowały się od 1714 r. Do par. prawosł. należy wś Korzówka (o 2 w.). W całej parafii 124 dm., 1036 mk. Własność dawniej hr. Potockich, nabyta przez r. st. Szachowskiego. Wś W. pod nazwą Wysznie Pole wymieniona jest w dokumencie z 1601 r. jako zniszczona przez Tatarów. Była wówczas własnością ks. Janusza Ostrogskiego, kaszt. krakowskiego. W 1702 r. stało pod W. obozem wojsko polskie, wysłane dla uśmierzenia zamie-

szek kozackich. W 1721 r. W. należy do dóbr ks. Jerzego Dominika Lubomirskiego. 2.) **W.**, ob. *Wisznopol*.

J. Krz.

Wiszniów 1.) wś i dwa folw., pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. Nabróż, odl. 21 w. od Hrubieszowa. Leży na wznies. 803 st. npm. Posiada szkołę początkową, cerkiew paraf. W r. 1827 było 78 dm., 393 mk. Folw. W. lit. B. rozl. mr. 815: gr. orn. i ogr. mr. 557, łąk mr. 82, lasu mr. 152, nieuz. mr. 24; bud. mur. 8, drew. 16; płodozm. 6 i 16-pol.; las urządzony. W r. 1885 W. lit. A rozl. mr. 768: gr. orn. i ogr. mr. 460, łąk mr. 94, lasu mr. 201, nieuz. mr. 13; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 7 i 10-pol.; wiatrak; las urządzony. Wś W. os. 24, mr. 426. Cerkwie paraf. (dek. tyszowiecki) istniała już 1669 r. Należały do niej filie: Radosłów i Wereszczyn. 2.) **W.**, wś i folw., pow. siedlecki, gm. Wiszniów, par. Zbuczyn, odl. 8 w. od Siedlec, posiada szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urz. gm., 75 dm., 884 mk., 3426 mr. Ludność zajmuje się handlem drzewnym i rolnictwem. W 1827 r. było 56 dm., 186 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś W., w par. Zbuczyn, miała 4 łąny, 2 młyny, 2 koła, 2 łąny sołtysie, 1 młyn. W r. 1552 wś królewska W., miała os. 28, 2 łąny sołtysie. W r. 1580 p. Piotr Kosierski, sługa jegomości p. starościn, wnosi od 12½ włók osiadłych fl. 6 gr. 7½, a to bez dziesięciny, od 10 zagr. z rolami fl. 2, od 8 komornic bez bydła gr. 16, od 4 rzem. gr. 16, od 4 zagród wójtowskich bez ról gr. 16, od koła wolnego gr. 24. Suma fl. 10 gr. 19½ (Pawiński, Małop., 378, 382, 394, 395, 413). Wiszniowskie starostwo niegrodowe, w wojew. lubelskiem, pow. urzędowskim, podług lustracji z r. 1764 obejmowało wsi: Wisniów, Stok, Ciosna, Kaczory, Domanice, Kopczie, Czachy, Wólka i Gostchorza. W r. 1771 posiadał je Dymitr ks. Jabłonowski wraz z swą małżonką Józefą z Mycielskich, którzy opłacali kwarty złp. 2284 gr. 9, a hyberny złp. 916 gr. 22. W. gmina ma 10421 mr. i 2680 mk. (1 prawosł., 6 prot., 26 żyd.). Sąd gm. okr. IV w miejscu, st. p. i dr. żel. w Siedlcach. W skład gm. wchodzi: Baranek, Białki, Ciosna, Gostchorza, Grabianów, Helenów, Kaczory, Mościbrody, Myrcha-Stok, Sekuła, Stok-Wiszniowski, Wołyńce, Wiszniowska-Wólka i Wiszniów.

Br. Ch.

Wiszniów 1.) wś, pow. kowelski, należała do włości mielnickiej. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. własność Aleksandra Siemaszki, kasztelana braclawskiego, który płacił ztąd z 8 dym., 2 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 87). 2.) **W.**, *Wiszniew*, wś, pow. łucki, na płn.-wschód od mta Łucka, należała do dóbr biskupa łuckiego. Podług rewizji zamku łuckiego z 1545 r. ks. biskup łucki był zobowiązany z dóbr kościelnych W., Łuczyc i Wiktorzan (Wichtoran) wespół z władzą łuckim, archimandrytą żydy-

czyńskim i ks. Ostrożeckimi do zbudowania jednej z czterech wież zamkowych. Wś tę (czy część jej) wyfrymarczył u biskupa Michno Boratyński (Jabłonowski, Rewizye, 37, 39, 53). W 1577 r. należy do Hryhora Danielewicza, który płaci rząd z 8 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 59).

Wiszniów, wś, pow. rohatyński, 24 klm. na pld.-zach. od Rohatyna, 20 klm. na zach. od Bursztyna (sądu pow.), 10 klm. na ptn.-zach. od urz. poczt. i st. kol. w Bukaczowcach. Na ptn.-wsch. leży Hrehorów, na wsch. Czerniów, na pld.-wsch. Kozara, na pld.-zach. Żurawienko, na zach. Nowoszyn i Żurów, na ptn. Mołodyńcze, Czeremchów i Nowosielce (wszystkie trzy w pow. bóbreckim). Wody spływają strugami na pld.-wsch. i na ptn.-zach. i dążą do Dniestru. Na ptn. folw. Wandolina; pld.-zach. obszar lesisty. Wzn. na pld. 337 mt., na wschód wzgórze „Mogila“ 335 mt., najniższy punkt 265 mt. Własną wiek. ma roli orn. 435, łąk i ogr. 126, pastw. 108, lasu 2859 mr.; wł. mn. roli orn. 504, łąk i ogr. 643, pastw. 166, lasu 94 mr. W r. 1880 było 108 dm., 741 mk. w gm., 10 dm., 64 mk. na obsz. dwor. (671 gr.-kat., 48 rz.-kat., 86 izr.; 710 Rus., 31 Pol., 64 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bukaczowcach, gr. kat. w miejscu, dek. zórawieński. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 133 złr. *Lu. Dz.*

Wiszniowce, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wołkołata (o 4 w.), o 65 w. od Wilejki, ma 16 dm., 148 mk. katol. (w 1865 r. 67 dusz rewiz.).

Wiszniowce, ob. *Wisniowczyk*.

Wiszniowczyk, ob. *Wisniowczyk*.

Wiszniówek 1.) wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. Szepietow, par. Dąbrowa-Wielka. 2.) **W.**, os., pow. suwalski, gm. i par. Filipów, odl. od Suwałk 23 w., ma 1 dm., 9 mk. 3.) **W.**, ob. *Wisniówek*.

Wiszniowicze, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Wileczuk, o 10 w. od Wołkowyska, 131 dzies. ziemi włośc.

Wiszniowieczyzna, *Wisniowieczyzna*, nazwa ogólna rozległych dóbr ks. Jeremiego Wisniowieckiego w środkowej części dzisiejszej gub. połtawskiej, centralnym punktem których było mto Łubny. Dobra te zaczynały się od mta Czehrna i Dubrowa nad Dnieprem, ciągnęły się po nad Sułą aż do ujścia Supoju, i zajmowały wiele kraju za Sułą, obejmowały Chorol i Połtawę i dochodziły prawie aż do Konotopu w gub. czernihowskiej. Na całej tej przestrzeni liczyło się 56 miast i wsi, a w nich 39610 gospodarzy, t. j. poddanych, z których każdy aby był wolny od pańszczyzny płacił po 5 talarów czynszu rocznie. Oprócz tego miał książę mnóstwo futurów i folwarków ekonomicznych, oraz 423 młynów, z których od każdego płacili młynarze po 2 czerwone złote. Inwentarz dóbr zadnieprskich

ks. Jeremiego, podług manuskryptu ks. Michała Wisniowieckiego, podał Przeździecki w dziele „Podole, Wołyń i Ukraina“, a za nim przedrukował Stecki w dziele swem Wołyń (t. II, 230—1).

Wiszniowieckie, osada na praw. brzegu owragu Wiszniowiecki bujerak, w okręgu mijujskim ziemi wojska dońskiego. Znajduje się tu pokład węgla kamiennego, niedochodzący do 2 st. grubości.

Wiszniówka, rzeczka, ob. *Stróża*.

Wiszniówka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, dopływ rz. Odły, uchodzącej do Świsłoczy.

Wiszniówka, jezioro, w pow. dzisiejskim, pod wsią Rutka.

Wiszniówka 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Krewa (o 7 w.), okr. wiejski Czuchny, 20 dusz rewiz. 2.) **W.**, dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 14 w. od Wołkowyska, wraz z folw. Pasutyce i Zabogonie mają 896 dzies. (76 łąk i pastw., 234 lasu, 15 nieuż.); własność Pichonowych. 3.) **W.**, wś, tamże, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, o 14 w. od Wołkowyska, 314 dzies. ziemi włośc. 4.) **W.**, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 36 w. od Grodua, 603 dzies. ziemi włośc. (71 łąk i pastw., 36 nieuż.). 5.) **W.**, zaśc., karczma i uroczysko, pow. miński, w gm. Samochwałowicze, należy do domin. Stańków, hr. Czapskich; miejscowość bezleśna, grunta szczerkowe, żytnie. 6.) **W.**, własność ziemską, w pow. mińskim, w gm. Samochwałowicze, ma około 4 włók, należy do Zieńkowieców. 7.) **W.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 16 w. od Mińska, dość dawna własność Łętowskich, ma około 40 włók; grunta szczerkowo-gliniaste, dobre. *A. Jel.*

Wiszniówka, *Wiszniewka*, wś, w dawnym wwdztwie kijowskim, w okolicach Bielitówki. W 1624 r. należała do Jana Czerkasa a w 1628 r. do Teodora Humienieckiego, który płacił od 20 ogrod. (Jabłonowski, Ukraina, II, 355; I, 86).

Wiszniówka, wś nad Udają, pow. borzneński gub. czernihowskiej, ma 155 dm., 846 mk.

Wiszniowska Wólka, wś, pow. siedlecki, gm. Wiszniów, par. Zbuczyn, ma 18 dm., 124 mk., 658 mr. W r. 1827 wś rząd., ma 11 dm., 78 mk.

Wiszniūnce, folw. szl., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 49 w. od Trok, 6 dm., 47 mk. (6 prawosł., 41 katol.).

Wisznopol 1.) wś nad potokiem, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany (o 15 w.), okr. wiejski i dobra hr. Kossakowskich, Kiejżany, o 77 w. od Wilna, 4 dm., 29 mk. katol. (14 dusz rewiz. w 1865 r.). 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 2 w.), okr. wiejski i dobra Jasińskich, Narwidziszki, o 48 w. od Wilna, 2 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wisznopol 1.) al. *Wiszniopol*, wś u źródeł rzki Kamianki, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Talne, par. katol. Humań (o 30 w.), ma 346 dm., 2510 mk. (20 katol.), cerkiew Bohosłowska, drewniana, wzniesiona w 1778 r. i uposażoną 60 dzies. ziemi, szkołę, 3 wiatraki. W epoce uwłaszczenia włosc. było tu 3087 dzies., 1674 mk. Wś ta sprzedana została w 1817 r. z klucza podwysoczańskiego hr. Stanisława Potockiego, z 733 duszami rewiz., 7084 mr. ziemi i 901 mr. lasu. W czasie uwłaszczenia włościan dziedzicem był Włodzimierz Trzeciński, następnie Ludwik Kownacki i Rudolf Mężyński. 2.) **W.**, ob. *Wiszniopol*.

Wisznowa, po węg. *Visnyo*, wś w hr. goemoerskiem (Węgry), 230 mk.

Wiszów 1.) al. *Wiszevo*, wś i dobra, pow. słońimski, w 5 okr. pol., gm. Derewno, o 23 w. od Słonima. Wś ma wraz ze wsią Stenderowszczyzną al. Studerowszczyzną 748 dzies. ziemi włośc. (159 łąk i pastw., 9 nieuż.). Dobra, własność Gnoińskich, z folw. Stenderowszczyzna i Konstantynowo mają 1210 dzies. (125 łąk i pastw., 759 lasu, 34 nieuż.). W lesie góra Katedza z wielu mogiłami. 2.) **W.**, wś, pow. mohylewski, gm. Nieżkowo, 46 dm., 273 mk.

Wiszowa, góra, panująca nad miasteczkiem Jodłową, w pow. pilźnieńskim. Wzn. 409 mt. npm.

Wiszowate, wś nad rzką b. n., pow. szczuczynski, gm. i par. Grabowo, leży przy trakcie z Kolna do Wąsosza, ma 32 dm. W 1827 r. było 28 dm., 165 mk., par. Poryte. Wś ta wspomniana jest w aktach sąd. łomżyń. pod r. 1496. Gniazdo rodziny Wiszowatych. Według reg. pob. ziemi łomżyńskiej z r. 1578 wś Wisowate, w par. Grabów, miała 12 części, 20 łąk. (Pawiń., Mazowsze, 375).

Wiszipis, grodzisko litewskie, ob. *Jurborg*.

Wiszipnie, wś nad rzką Nieszupą (pr. dopł. Szeszupy), pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Gryszakubada, odl. od Władysławowa 14 w., ma 24 dm., 238 mk. W 1827 r. było 15 dm., 126 mk. Wechodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Wisztęgiełka, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Wisztelany, *Wisztelany*, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Międzyrzecze (o 14 w.), o 8 w. od Trok, 4 dm., 29 mk. katol. Podług spisu z 1865 r. 53 dusz rewiz.

Wiszteliszki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 64 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 25 w. od Poniewieża.

Wisztoki 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Mokrzyca, o 14 w. od Oszmiana, 5 dm., 42 mk. katol.

(w 1865 r. 28 dusz rewiz.); należy do dóbr Wilanowo, Reszkowskich. 2.) **W. 2**, wś, tamże, 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Równopol, Śniadeckich.

Wisztorty al. *Wisztorty*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łoździeje, odl. od Sejn 13 w., ma 30 dm., 252 mk., 853 mr. Wechodziła w skład dóbr Dumbel. W 1827 r. było 21 dm., 162 mk.

Wisztowiany, wś nad rzką Wisztowtą, dopł. Minii, pow. telszewski, w 3 okr. pol., gm. Płoniany, o 45 w. od Telsz, ma 49 dm., 686 mk.

Wisztynie, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Poniewieża.

Wisztyniec al. *Wisztynieckie*, niem. *Wishtyten-See*, jezioro, wśród wyżyny pojezierza bałtyckiego, wzn. 170 mt. npm., leży większą połową w pow. stołupiańskim (Prusy wschodnie) a mniejszą w pow. wykowskim. Linia graniczna przechodzi przez jezioro od os. Wisztyniec (na płu. brzegu) do wioski Wartele, w odległości około 100 sążni od brzegu północnego i wschodniego. Jezioro ma milę długości (od płu.-wsch. ku pld.-wsch.) i do 1/3 mili szerokości. Wychodzi z niego rzka Joduppe (Pisia?) a wpada Hańcza. Głębokość dochodzi 36 stóp. Woda czysta i zimna. Z ryb znajdują się głównie szczupaki, sławne ze smaku i wielkości, tudzież sielawy. Silne wiatry płu.-zachodnie uderzając na wody jeziora odkrytego zewsząd, tworzą na nim ogromne fale, wybiegające daleko na brzegi i zostawiające po sobie zwykle dużo ryb i pięknego szaroróżowego piasku. Mieszkańcy skwapliwie wtedy łowią ryby i zbierają piasek, używany do posypywania pisma.

Wisztyniec, osada, dawniej miasteczko, na płu.-brzegu jeziora t. n., w pow. wykowskim, gm. i par. Wisztyniec. Odl. 31 w. od Wykowszek a 48 w. od Suwałk, leży na samej granicy od Prus, posiada kościół par. murowany, kościół ewang. filialny, dwie szkoły początkowe ogólne, sąd gm. okr. IV, urząd gm., komorę celną, urząd poczt., 265 dm., 3995 mk.; wieś t. n., przyległa osadzie, ma 11 dm., 133 mk. W r. 1827 było 315 dm., 2449 mk. Przez komorę celną, której znaczenie zmalało skutkiem przeprowadzenia kolei na linii Kowno-Wierzbolowo, wywieziono w r. 1876 za 100128 rs. a przywieziono za 8658 rs. Podług tradycyi miejscowej miasto, położone w wojew. trockiem, miało być osadzone w wieku XV przy rz. Pissie p. n. Tur, lecz później posunięte do jez. Wisztyniec przybrało jego nazwę. To jednak pewna, że Zygmunt August dopiero w 1560 r. zbudować tu kazał kościół parafialny z drzewa, p. w. św. Trójcy. W dziesięć lat później tenże król przywilejem z 8 wrzes. 1570 r., w Warszawie wydanym, nadał miastu prawo magdeburskie i w herbie jednorożca. W. oddawna był punktem handlowem; żydzi zamieszkiwali tu zdawna, kiedy dokument z 18 sty-

cznia 1589 r. Krzysztof Jeśman, ssta wisztyniecki, przeznaczył im grunt na mogiłki i bóżnicę. W r. 1723 Krzysztof z Kozielska Puzyna, wojew. mściwowski i ssta miejscowy, wystawił wspólnie z miastem nowy kościół drewniany. W r. 1829 stanął nowy murowany. Wisztynieckie starostwo niegrodowe, w wojew. trockiem, pow. kowieńskim, podług metryk litewskich powstało około r. 1583 i obejmowało miasto Wisztyniec, do czego w r. 1771 przyłączono wójtowstwo. Starostwo posiadał w tym ostatnim roku Puzyna, ssta upicki, opłacając kwarty złp. 2214 gr. 9, a hyberny złp. 1200. W. par., dek. wyłkowyski (dawniej olwicki), 2300 dusz. W. filiał par. ew.-augsb. Wizajny, istniejący od r. 1842, par. 6300 dusz. W. gmina ma sąd gm. okr. IV i urząd gm. w samej osadzie. Obszar wynosi 11756 mr. W 1890 r. było zapisanych do ksiąg stałej ludności 6498, lecz obecnych było tylko 4442 a razem z niestałą ludnością 4772. Znaczny procent (31%) nieobecnych jest wynikiem emigracji do Prus i do Ameryki. Śród zapisanych do ksiąg stałych było 9 prawosł., 1378 prot. i 2453 żydów. W skład gm. wchodzi; Bokozyski, ws i folw., Czyżyski, Janówka, Jegliszki, Kamionka, Łankupa, Marywil, Norwidy, Podwartele, Poszyrwinty, Powisztajcie, Wartele, ws i fol., Warwaruszkino, Wisztyniec, os. i ws.

Br. Ch.

Wisztyski, ws, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, o 115 w. od Rossień.

Wiszupoehnen, ws, pow. godąpski, st. p. Sztitkehmen.

Wiszynta, rzka, w pow. wileńskim, pod wsią Tatarszki.

Wiszynty, dobra, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 68 w. od Wiłkomierza. Tu w XVIII w. urodził się słynny budowniczy i profesor architektury w uniwersytecie wileńskim Gucewicz, który z polecenia Stanisława Augusta przebudował katedrę wileńską.

Witaczów, ob. *Wityczew*.

Witagoła, ws skarbowa, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Koltyniany, par. Girdyszki o 49 w. od Rossień. Stanowiła dawniej sstwo niegrodowe, położone w pow. korszewskim, obejmujące podług spisów podskarbińskich z 1771 r. dobra W. al. Witajgoła z przyległościami. Possesorem był Krzysztof i Józefa z Wolterów Szczyttowie, z opłatą 344 złp. 7½ gr. kwarty (podług Słownika Echarda 196 złp.).

Witakowice 1,) w dok. *Witakowitze*, *Vitakow*, *Vitacovicz*, ws ryc., pow. gnieźnieński, w pld.-wschód Kiszkowa, pld.-zach. Klecka, st. kol. Weissenburg (Chwałkowice), poczta Łopienno (Welnau), parafia i szkoła katol. w Sławnie, sąd w Gnieźnie; ma 9 dm., 489 ha, 118 mk. (100 katol.). Do dóbr W. należą folw. Józefowo i Wolanki. Dochód czysty oceniono na 4390 mrk. W dokum. znane już przed r. 1391. R.

1459 Przedpełko z Wręcyna zeznaje przed konsystorzem, iż winien Broniszowi, plebanowi w Sławnie, grzywnę za dziesięciny z W. R. 1523 nie było tu ról kmiecych. Z folw. sła dziesięcina snopowa do Sławna. W r. 1579 Marcin Witakowski posiada 1 łan os. i 1 zagr.; Walenty Przyborowski 1 łan os. W r. 1620 mają Przelawcy i Ciswińscy razem 3 łany folwarczne i 3 zagrod. W ostatnich stu latach należały W. do Jasińskich, obecnie Niemca. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Łysa Góra, Żyły, Wilczy Dół, Kalinówka. W. Ł.

Witakowo, pow. wągrowiecki, ob. *Przysieckie Holendry*.

Vitalisfalva, ob. *Witaliszowce*.

Witalisów, folw., pow. kolski, gm. Piotrkowice, odl. 28 w. od Koła, ma 86 mr. (83 roli).

Witaliszewice, ob. *Witaszewice*.

Witaliszowce, słow. *Vitaliszowce*, węg. *Vitalisfalva*, ws na Węgrzech, w komitacie liptowskim, nad pot. Smereczanką, praw. dopł. Wagu. W r. 1890 było 98 mk. Słowaków (20 rz.-kat. i 78 wyzn. augsb.), 20 dm. i 332 mr. Rzym.-kat. parafia w Okoliczny (Okoliesno), prot. w Wierzbicy (Verbie). Sąd pow. i urząd podatkowy, st. poczt. i tel. w Św. Mikołaszu. W. H.

Witalty, ob. *Witalty*.

Witanice, ws, w dawnym wwdztwie braclawskim, przy końcu XVI w. należała do Stan. Pořebińskiego, który w 1598 r. pozywa ks. Jura Horskiego o poddanych zbiegłych z W. do mka Pikowa a w 1599 r. ks. Joachima Koreckiego, o poddanych zbiegłych do Hubina (Jabłonowski, Ukraina, II, 405, 418).

Witaniów, ws na wzgórzu nad Wieprzem z praw. brzegu, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna (odl. 1 w.), od Lubartowa 30 w., ma 50 dm., 420 mk., 605 mr. Wchodziła w skład dóbr Łęczna. W 1827 r. było 23 dm., 118 mk., par. Kijany. W r. 1531 należy do par. Nowogród. Pani wojewodzina z Łęczny płaci tu od 1½ łana a Skoda od 1½ łana (Pawin., Małop.). Z chwilą wzniesienia w Kijanach kościoła paraf. w 1598 r. W. przyłączono do niego, gdyż oba te majątki jednego miały właściciela. Był nim Piotr Czerny, który na akcie fundacyi klasztoru bernardynek w Lublinie w r. 1618 podpisuje się jako dziedzic Kijan, Stoczka, Nowogrodu i Witanowa (Monografia Lublina, K. W. Zielińskiego). Regestra pogłównego z wojew. lubel., zestawione w 1676 r., wymieniają w W. dusz 53. Wchodząc w skład dóbr Łęczna, wraz z nimi zmieniał właścicieli: Tęczyskich, Firlejów, Noskowskich, Szeptyckich. Od tych ostatnich w r. 1774 nabył Ksawery Branicki, hetman w kor. (Vol. leg., VIII, 183). Tabella dymów w kluczu łęczniańskim, sporządzona w roku następnym, notuje w W., posiadłości zastawnej ks. Sapieżyny, wojewodziny mściwowskiej, dymów 25 (Akt. podskar., № 25). W r. 1792 widzimy klucz cały

w posiadaniu tej rodziny. W ostatnich czasach (1879) od Grabowskich nabywa dobra Jan Bloch.

M. R. Wit.

Witanki, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Wyszków, ma 21 dm., 253 mk., 584 mr. W r. 1827 było 16 dm., 186 mk. Wś ta leży na dawnym pograniczu wojew. podlaskiego z brzeskiem. Włościanie zajmują się wyrobem kamieni młyńskich i do żarn.

Witanowa, słow. *Vitanova*, węg. *Vitanova*, wś, w komit. orawskim, pow. terzczeńskim (trzańskim), w wąskiej dolinie Orawicy (dopł. Orawy). Przez obszar W. idzie droga od Chochołowa, łącząca się z gościńcem pod Terczeceną. W r. 1890 było 173 dm., 11457 mr. obszaru, 835 mk. (798 Słowaków, 22 Niemców, 8 Madarów i 7 innej narod.), pod względem wyznań 816 rz.-kat. i 19 izrael. Par. w Csimhovie (Csimhova), sąd pow. i urz. poczt. w Terczecie.

W. H.

Witanowice, *Górne, Średnie i Dolne*, trzy wsi przyległe, w pow. wadowickim, przy gościńcu powiatowym wiodącym do Krakowa. Odł. 5 klm. na płn. od st. dr. żel. i poczt. w Wadowicach, od Brzeźnicy 10 klm. Leżą w okolicy falistej, w dolinie potoku uchodzącego z praw. brzegu do Skawy. a) W. Górne obejmują w obszarze więk. posiadł. roli orn. 150 mr., zarośli i lasu 37 mr., z nomenklaturami: Rędziny, Potok, Kąty, Wieniec, Kotliny, Babiny, Krzemionki, Trzy Stawy; b) W. Średnie, zwane też *Czartoryszczyzna, Zakrzewszczyzna* lub *Wolańszczyzna*, na obszarze więk. posiadł. 113 mr. 323 sąż., posiadają nazwy oddzielnych miejscowości: Łysa Góra, Wyrębisko, Bukowiec; c) W. Dolne al. *Radwaniec*, posiadają 60 mr. wikliny oraz 240 mr. roli ornej. W ogóle włościanie mają tu 1200 mr. Według szematyzmu dyecezyi tarnowskiej z r. 1889 było w miejscu 987 dusz rz.-katol. W r. 1880 liczone 140 dm. i 800 mk. (14 żyd.). Ludność rolnicza, zajmuje się też splawem drzewa na tratwach po Skawie. Dawniej kopano tu żelazo, którego dostawa do hut Makowskich, dawała zarobek furmanom. Sklepy dwa (katolicki i żydowski), karczem 4 (z tych jedna zw. N.-Świat), wyszynk wina, kowal, kilku krawców. W. Dolne mają szkołę etat. 1-klas mieszaną. W. są starą osadą, założoną wedle tradycyi przez potomków czeskiej rodziny Wrszowców (Rawitów), którzy za czasów Bolesława Krzywoustego schronili się do Polski i poosiadali w tych stronach (Długosz, I, 431). Ztąd ród Rawiczów Witanowskich wieś tę uważa za pieleszę swojego rodu, co dokumenta późniejsze stwierdzają. Przywilej z r. 1377, wydany przez ks. cieszyń. Przemysława, rozróżnia już W. Stare od Nowych, a tem samem założenie wsi pozwala odnieść do dawniejszych czasów. Nadanie ziemi tej przez pauujących przybyzszom z Czech, czy też, co prawdopodobniej ze szląskich Witanowic, zastało tu da-

wniejsze osady: Żar, Babice, Babiny, rozłożone w dolinie splawnej Skawy. Była to pierwotnie miejscowość lesista, czego pamiątką nomenklatury Witanowic: Bukowiec, Wyrębisko, Zalesie. Dla wykarczowania tych borów, książęta przyzywając z Niemiec czy też Szląska osadników, zwalniali ich na pewien przeciąg lat od podatków i dziesięcin, nadając im „wole“, czyli t. zw. w miejscowym języku „lgoty“. Na wzgórzu w obrębie W. Dolnych wznosi się niewielki drewniany kościół parafialny, którego założenie tradycya przypisuje Janowi, ks. oświecim., w XII w. (znany jest tylko Janusz syn Władysława, ks. oświecimski w r. 1327). Głosi ona: iż gdy z rozkazu księcia zamierzającego zbudować świątynię, lecz nie w tem miejscu, na którym obecnie stoi, dnie całe lud gromadził materyał budowlany, co w dzień przygotowanem zostanie, to w nocy niepojętym sposobem znajdują zdumieni robotnicy w zupełnie przeciwnem miejscu, na stoku wzgórza. Doszło to uszów księcia, który widząc w tem wyższą wolę, na miejscu cudownie obranem wznosił przybytek Panu. Pamięć fundacyi książęcej zachowaną w ustach ludu, stwierdza dyplomata ks. cieszyń. z r. 1371, wspomniany kościół mianując „ecclesia ducalis“ (Lit. Pol. Wiszniew., II, 488). Uposażenie świątyni tej tak opisuje Długosz (Lib. Benef., II, 260), W. wś mająca drewniany kościół paraf.: p. w. św. Mikołaja, której dziedzicami są: Piotr, Michał i Jan; w tej wsi są łany, z których opłacaną bywa dziesięcina pieniężna przez dobrowolne przyznanie wyznaczonych groszy z każdego łanu dla biskupa krakowskiego. Są tam dwa folwarki szlacheckie, z których dziesięcina snopowa oddawaną bywa plebanowi i kościółowi w Witanowicach. Także pleban i kościół ma własne pola i łąki, dla swego użytku i potrzeby“. Do parafii należały wówczas: Lgota i Babice; skład ten przetrwał do obecnej pory, z tą jedynie różnicą, że wspomniane na innem miejscu przez Długosza Witanowice (zapewne Nowe), dziedzictwo Jakuba Witanowskiego (I, 82), należały do parafii w Zakrzowie, dziś zaś stanowią jedną z tamtymi całość. Według rubrycelli z r. 1889 liczy ona parafian: w Witan. 987, Lgocie 660, Babicach 339, razem 2066, żydów 98. Dwa cmentarze grzebalne: stary i nowy, wskazują na odległą przeszłość parafii. Pierwotna fundacya kościoła przetrwała do połowy XVII w., na miejscu zniszczonej świątyni zbudowano nową, drewnianą, która do dziś przetrwała. Stwierdza to napis umieszczony za wielkim ołtarzem: „Hec Ecclesia extracta est A. D. 1663 sumptu C. D. Balth. Paszkowski“. Konsekrowany w tymże roku przez Mikołaja Oborskiego, biskupa syffragana krakowskiego, p. w. św. Mikołaja, posiada bractwo różańcowe, założone w r. 1616. Z dzwonów, jeden z napisem: „A. D. 1694 Sanct. Stanisłai ora pro nobis. Johan Jacob Lener me fecit“, po-

nizej herb Topór i słowa: „Stanislaus Bieleckzy“ (czy nie Bielczewski, wspomniany przez Niesieckiego pod r. 1611). Drugi dzwon p. w. św. Mikołaja, przelany zapewne ze starego, nakładem proboszcza Jana Plewińskiego i parafian w r. 1861, niezawodnie sięga daty założenia kościoła. Struktura kościoła, baniastą kopułą wieży przypomina cerkiewki. Wnętrze pokryte klejowemi malowidłami, przedstawiającemi sceny życia N. M. Panny i dziecięcia Jezus. W wielkim ołtarzu, tak jak za czasów Długosza, mieści się obraz św. Mikołaja, lecz stanowi on tylko zasłonę dla obrazu Boga Rodzicy, w złocistej sukience, cudami słynącego. Na cmentarzu przykościelnym spotykamy grobowce kamienne rodziny Lgockich z Lgoty, oraz włościanina Turdzika. Metryki nie sięgają po za wiek XVIII. Pierwszą wzmiankę o W. spotykamy w dokum. klasztoru mogińskiego r. 1317, będącym aktem rozgraniczenia wsi Żydowic, oraz w r. 1361, gdy Otton z Pilcy, generalny ststa ruski, wsi swoje Klimontów i Sielec, zamienił na Witanowice z Abramem i synem jego Markiem z Goszyc (Kod. Małop., 310). Zamiana ta dotyczyć musiała wsi W. Nowych, gdyż w lat kilkanaście później (1377 r.) Zdzisław z W., na wsi swej W. Starzych zapisuje żonie Katarzynie wiano w ilości 80 grzywien, z zastrzeżeniem, że gdyby rzeczona wieś nie przedstawiała tej wartości, resztę zabezpiecza na W. Nowych, na których widocznie miał część swoją (Kod. dypl. katedry krakow., II, str. 68). Długosz wspomina około r. 1440 Jakuba Witanowskiego (L. B., I, 82), którego syn Michał, według oryginalnego dyplomatu. zachowanego w zbiorach hr. Zamoyskich w Warszawie, zapisuje część W. jako „dotalicium“ żonie swej Małgorzaeie, co Waclaw, ks. cieszyński, zatwierdza r. 1452. Tegoż Michała z braćmi Piotrem i Janem wspomina około r. 1470 potwórnice Długosz (II, 260) jako współdziedziców W. Po raz trzeci (1487 r.) tenże Michał wraz z synem Stanisławem, przed aktami grodu krakow., zeznaje sprzedaż części W. „od Skawy“ Zbigniewowi z Grodzca (Ulanowski, Akta z arch. krak., Kraków, 1884, str. 4). Ostatnia wzmianka o Witanowskich siedzących jeszcze w rodzinem swem gnieździe, sięga r. 1515, gdy Stanisław z W., pozywa przed sąd ziemski Jana Strusia (Akta bern. we Lwowie. Akt Zator., № 14). Odtąd znikają tu Rawiczowie, może idą oni za przykładem Jana, dworzanina Zygmunta Augusta, który przeniósł się na Litwę, gdzie w brześciańskim obrał sobie siedzibę. Od tego czasu W., przechodząc po kądzieli w inne domy, często zmieniały właścicieli. R. 1535 Dorota Rokowska zapisuje 400 złp. na dobrach W. córkom swoim Jadwidze Górzynskiej, Annie i Agnieszce (Metr. koron. w Warszawie, № 92, 137—8): r. 1573—1588 Jakub, Michał i Wawrzyniec Rokowscy, Zygm. Palczowski (Akt. pod-

skarb., № 31, 115), 1588—1609 sukcesorowie Zygm. Palczowskiego, Stan. Rokowski, Jakub Zebrzydowski, Stan. Milianowski (Akt. podskarb., N 48, 126. Akt. Zator., № II), 1609—11 Stan. Rokowski, Stan. Lubański, Świętosławscy, Żydowscy, Porębscy (A. p., № 48. A. Z., № III), 1703 Czartoryscy h. Starykoń (Nies.). W latach 1881—1891 W. Górne po Mirzeckich, Duninach, Bogdańskich przez spadkobranie przeszły do Hoszów, dziś są własnością Karola Hosza. W Średnie po Czartoryskich, Zakrzewskich Wolańskich, od Juliana i Berty Trojnal-skich, nabył w r. 1885 Karol Hosz. W. Dolne od Duninowej kupił Jan Górkiewicz, w którego posiadaniu dotąd pozostają. *M. R. Witanowski.*

Witanowice, pierwotna nazwa wsi zwanej obecnie *Weichnitz*, w pow. głogowskim. W księdze fundacyjnej biskupstwa wrocławskiego wymieniono w spisie dochodów: „in Wytanowiczi dux aliquando solvit fertoneum aliquando magis“ (Script. rer. Siles. Sommersberg). Już w r. 1360 wś nosi nazwę zmienioną „Wichnitz“ (Lehns Urkund., I, 177). R. 1498 wchodzi w skład ks. lignickiego. Ob. *Weichnitz*. *M. R. Wit.*

Witanowszczyzna, pow. kobryński, ob. *Sawickie* 3).

Witany 1.) wś włośc. nad jez. Orzwieta, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twieczn, o 5 w. od gminy a 26 w. od Święcian, ma 4 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dzisna. 2.) W., wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 25 w. od Poniewieża.

Witardowo, folw., w pow. szubińskim, okr. kom. i poczta w Keyni.

Witaszewice, właściwie *Witaliszewice*, wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. łączycki, gm. i par. Tum, odl. od Łęczycy 4 w.; wś ma 6 dm., 110 mk.; folw. 4 dm., 5 mk. W r. 1827 było 12 dm., 86 mk. Dobra Witaliszewice składały się w r. 1886 z folw: W. i Witaliszewiczki, rozl. mr. 1553; folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 187, łąk mr. 134, pastw. mr. 3, lasu mr. 12, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 5; folw. Witaliszewiczki gr. or. i ogr. mr. 802, łąk mr. 241, pastw. mr. 34, lasu mr. 82, nieuż. mr. 38; bud. mur. 8, drew. 12, las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś W. os. 15, mr. 11; wś Witaliszewiczki al. Witaszewiczki os. 21, mr. 18; wś Michałowice os. 6, mr. 19; wś Marynki os. 12, mr. 283. Alexius de Lekenstein, ststa łączycki z ramienia Waclawa czeskiego, nadaje r. 1302 w Łęczycy kościołowi gnieźn., między innymi, wa W., własność rycerską „militalem“, której dziedzicom obiecano w zamian co innego dać (Kod. Wielk., n. 859). R. 1318 daje Władysław, ks. krakow. i sandom. klasztorowi wąchockiemu targowisko Kazimierz w zamian za wś „Wittowicze“ pod Łęczycą (Kod. Wielk., n. 999). Na początku XVI w. wś Wytalyschevice majus miała zdawna

odrębne role należące do dworów szlacheckich i łąn dołączony z obszaru wsi W. minus. Z tych ról dziesięcinę dawano kościołowi paraf. w Kościele (Tum); z ról kmiecych zaś kanonii łączycyckiej. W. minus miały tylko szlacheckie role i dawały dziesięcinę plebanowi we wsi Kościół (Łaski, L. B., II, 430). Według reg. pob. pow. łączycyckiego z r. 1576 we wsi W., w par. Kościół, część kościelna miała 3 osad, część Karśnickiego 1 łąn, 3 os. Druga część miała 7 posiadaczy na 3 $\frac{1}{4}$ łąn., 2 zagr. (Pawiniński, Wielkop., II, 54 i 120).

Br. Ch.

Witaszewiczki, właściwie *Witaliszewiczki*, wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. łączycycki, gm. i par. Tum, odl. od Łęczycy 5 w. Wś ma 8 dm., 178 mk. W r. 1827 było 16 dm., 145 mk. Ob. *Witaszewice*.

Witaszyce 1.) al. *Witasicze*, wś, pow. plezewski. Leży na płd.-wschód Jarocina, na trakcie plezewskim. Sąd, okr. kom., st. kol. i poczta w Jarocinie, kościół par., szkoła katol. w miejscu, ma 23 dm., 150 ha, 166 mk. (100 kat.). 2.) **W.**, wś gospod., tamże, okr. kom. Kotlin, 40 dm, obszaru 361 ha, 321 mk. (297 kat.). 3.) **W.**, wś, tamże, 27 dm., 1372 ha, 374 mk. (268 kat.). Czysty dochód grunt. 10193 mrk. Do W. należą folwarki: Charlottenhoff, Słupia i Friederikenau. W r. 1350 król Kazimierz zwalnia od wszelkich ciężarów dobra bisk. pozn., między którymi wymienia także W. R. 1364 biskup pozn. zamienia W., Górkę, Czarnotki, Głuszynę, Babki i Kaleje, wsi dziedziczne Mikołaja z Kobylina. W. posiadali Jaskołeccy między r. 1566—1579, Maciej Bojanowski r. 1610, Jędrzej Suchorzewski r. 1618, a Stanisław Linowski ok. r. 1683. Kościół św. Michała istniał już przed r. 1450. Nowy kościół wystawiła r. 1566 Magdalena z Opalińskich Jaskołecka. Około r. 1683 przy odnowieniu poświęcony został p. w. św. Trójcy. W nowszych czasach odnowił go Tymoteusz Górzeński, arcyb. gnieźn., wystawiwszy jedną ścianę z cegły. W kościele znajdują się nagrobki kamienne: Felicjana Wałkowskiego († 1813 r.) i Leokadyi Górzeńskiej († 1820 r.). Księgi kościelne zaczynają się od r. 1707. W r. 1800 posiadał W., holendry i Słupią Nicefor Gorzeński. Obecnie nabyła komisja kolonizacyjna od Vossa. Na obszarze W. leżą łąki zwane: Podole, Jagłowa, Wąwalsnia, Kwarta, Pławki, Lisia. Część lasu nazywa się Ciesiurka. W. par., w dek. nowomiejskim, w 1873 r. miała 1470 dusz.

W. Ł.

Witaszyckie holendry, niem. *Lichtenthal*, leżą przy wsi Witaszyce (ob.), mają 150 ha, 23 dm., 166 mk. (110 kat., 56 ew.).

Witaszyn, wś, folw. i kol., pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasiona, odl. od Radomia 29 w. Wś ma 7 dm., 105 mk.; kol. 21 dm., 77 mk. W 1827 r. było 10 dm., 88 mk. W r. 1885 folw. W. lit. A. al. Korzeń rozl. mr. 528:

gr. orn. i ogr. mr. 228, łąk mr. 93, pastw. mr. 135, lasu mr. 46, nieuż. mr. 26; bud. mur. 8, drew. 4. Wś W. os. 12, mr. 80 (105); wś Jeru- dal os. 4, mr. 90. W r. 1877 folw. W. lit. B., oddzielony od dóbr Witaszyn al. Korzeń, rozl. mr. 534: gr. orn. i ogr. mr. 306, łąk mr. 8, pastw. mr. 14, lasu mr. 163, nieuż. mr. 19; bud. drew. 47. Folwark powyższy w całości został rozkolonizowany. Według reg. pob. pow. wareckiego z r. 1576 wś W., w par. Jasiona, miała 3 łąn. (Pawiniński, Mazowsze, 244). Br. Ch.

Witawa, wś, pow. winnicki, okr. pol. Żmerynka, gm. i st. poczt. Tywrów (o 14 w.), par. katol. Woroszyłówka, sąd w Brahiłowie, st. dr. żel. Gniewań (o 3 w.), w pobliżu linii dr. żel. kijowsko-odesskiej, o 26 w. od Winnicy. Ma wraz z Witawką Słobódką 201 dm., 924 mk. (139 jednodworców), 507 dzies. ziemi włośc., 35 cerkiewnej; dworska w 60 drobnych częściach, największe: Bykowskiego Anzelma 221 i Karola 217 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Michała (359 wiernych), wzniesioną w 1867 r., uposażoną 35 dzies.; parafia przyłączona do Sutysk. Wś bezleśna, powierzchnia równa. Podług reg. pobor. wwdztwa braclawskiego z 1569 r. należała do Wasila Żytyńskiego. Musiała jednak i wtedy być już w częściach, gdyż obok Żytyńskich (1600, 1612 i 1616 Jana, 1612 i 1629 Hordija) występują jako właściciele 1590 r. Nikifor Denysowicz Komar, który 1594 r. puszcza W. i Borskowo (przysiołki Sutyski) Nikonowej Tryszczynnej. W tymże roku jako dziedzice W. występują także w zapiskach sądowych Jan Koszko i Iwan Kałusowski, a w 1596 r. Andrzej i in. Hulewiczowie. Następnie w 1606 r. spotykanymi spółdzielczki: Janową Werejską, Ewdotyą Komarową i Maryannę Komarową. W t. n. Andrzej Wasilewicz Hulewicz sprzedaje dobra swoje dziedziczne Sytyską, Witawicę i in. Stefanowi Łozka a w r. następnym Fedora Semnówna Siemaszkowa zapisuje część w dobrach Sutyska, W. i in. synom i córkom Anny Denisowej Komarowej. Wreszcie w 1612 r. następuje podział dóbr Sutyski, W. i in. pomiędzy Nastazją Krasnosielską Koszczyną a Iwanem i Hordyjem Żytyńskimi (ob. Jabłonowski, Ukraina, t I i II). W ostatnich czasach W. należała do hr. Korduli Potockiej, następnie Bekiersa. Dr. M.

Witazów, nieistniejące dziś sióło we włości iwankowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. radomskim, w pobliżu mka Iwankowa, na lewym brzegu Teterewa.

Wit'ba, ob. *Wiłba*.

Witczówka, *Wiczówka*, wś i dobra nad rz. Stubłą, lew. dopł. Prypeci, pow. piński, na Zarczcu, w 3 okr. pol. płotnickiem, gm. Raczyzsk (Radczyzsk), o 73 w. od Pińska. Wś ma 86 dm., 804 mk., cerkiew p. w. św. Michała, fundacyi Adama Skirmunta z 1837 r., ma z dawnych zapisów 2 $\frac{1}{2}$ włóki ziemi, około 900 parafian; filia

w Brodnicy p. wez. Opieki N. M. P. Dobra, własność Skirmuntów, 26252 dzies. Miejscowość nizinna, obfitująca w łąki, ryby, w lasach dęby. Niegdyś W. była królewszczyzną; trzymała ją w XVI w. wraz z innemi dobrami i siołami królewsk. Bona. Wzmianki o W. pod 1553 r. znajdują się w „Rewizyi puszczy” (str. 88) i w Piscew. ks. pińsk. i kleck. kn. (str. 215, 270, 271, 273). Kontrym Kazimierz w swej „Ekskursyi” wspomina W. jako miejsce prowadzące handel wyrobami garncarskimi (str. 66). A. Jel.

Witczyn, ob. *Wietczyn*.

Witczyna, przys. do dóbr Kuleczyce, w pow. samborskim.

Witebsk, u latopisców *Widbesk*, *Dbesk*, miasto główne gub. witebskiej, rozłożone na obu wyniosłych brzegach rz. Dźwiny, przy ujściu do niej Więby (Wit by), leży pod 55° 12' płn. szer. i 47° 53' wsch. dług., odl. 792 w (koleją) od Warszawy, 516 w. od Moskwy, 128 w. od Smoleńska, 244 od Dźwińska (Dyneburga).

Początki W. nie są znane; założyli go może Waregowie za czasów Rogwołda, pogańskiego ks. Połocka, a może Połoczanie. Nazwa W. zostaje zapewne w związku z nazwą rz. Więby, podobnie jak nazwa Połocka z rz. Połotą. Po raz pierwszy wspomniany jest W. w rocznikach pod r. 1021. Odtąd staje się on centrem udzielnego księstwa, to niezależnego, to, po większej części, ulegającego potężniejszemu Połockowi. W r. 1320 W. przechodzi pod władzę Olgierda, w. ks. litewskiego, jako wiano jego żony Maryi, ostatniej ks. witebskiej, następnie wraz z Litwą wchodzi w skład państwa polskiego; w r. 1511 staje się stolicą województwa, a w r. 1772, wskutek pierwszego podziału Rzpltej, wcielony do Rosyi.

Najdawniejsza część miasta leży pomiędzy rzekami: Więbą, Dźwiną i Ruczejem; następnie miasto rozłożyło się po prawej stronie Więby, gdzie stał w r. 1641 sklep (gościnnie dwór), śpiczlerze, mieścił się rynek, kościół, ratusz. Dalej następuje część miasta zw. Uzgorje, w r. 1522 jeszcze prawie nie zasiedlona; Zadunawje, zasiedlone już w końcu XVI w. Zachodnia część Zaruczewja była zasiedlona już wcześniej, wschodnia zaś jeszcze w drugiej połowie XVIII w. stała pustkami. W Zadwinii najprzód była zasiedlona północna część, następnie południowa, zwana Rusią. W najdawniejszej części miasta były dwa zamki: górny, murowany, i dolny, drewniany.

O ilości domów i mieszkańców do połowy XVII w. nie ma żadnych wiadomości. W r. 1641, gdy Władysław IV ponownie nadawał Witebskowi prawo magdeburskie, odebrane za zabicie św. Józafata w r. 1623, był sporządzony inwentarz miasta, z którego widać, że w mieście było, na rynku, 35 sklepów, z których pobierano po 12 gr. litew., 8 sklepów garncarskich i 6 do

sprzedaży soli, 24 jatki rzeźnicze i nieliczne przenośne stragany handlarzy chleba i pierogów. Miasto dzieliło się na posady: Uzgorski, w którym szły ulice: od mostu na Więbie, Bohosłowska, wzdłuż rzeki na dół, Podźwińska, Bogorodzicka; Piesiański, Zadunajski, Zaruczewski, Słobodzki, Ruski. W tych wszystkich posadach było: 358 dworów należących do mieszczan, 62 oddzielnych placów i ogrodów; dworów jurydki ratuszowej nie mieszczanskich: 180 należących do arcybiskupa Antoniego Sielawy, 27 do kapituły wileńskiej, do p. Samuela Starsielskiego, sędziego ziemskiego wit., za Dźwiną 112 dworów i placów, 12 dworów i placów z ogrodami popowskich, 6 witebs. luterskiego zboru; 3 księdza Jacka i 229 dworów, placów i ogrodów różnej szlachty, razem 1010, w tej liczbie ani jednego żydowskiego.

Wzięcie miasta przez Szeremietjewa 22 sierpnia 1654 r. spustoszyło je na tyle, że w inwentarzu z r. 1667 jest już tylko 226 dworów. Podług tego inwentarza w mieście było 3 zamki: górny, w którym pałac wojewodziniński, dolny i Uzgorski; w tych zamkach 20 większych i 3 mniejsze wieże. Posady: Uzgorski, w nim ulica Podźwińska, Zadunajski, Słobodzki, Ruski, Zaruczajski; do miasta należy ekonomia Łukiszki (darowana mu przez Zygmunta III). W r. 1698 W. dzieli się na cztery posady: Uzgorski, Zadunajski, Ruski i Zaruczajski. Podług planu z r. 1797 jest w mieście: w Uzgorskiej i Zaruczewskiej częściach wewnątrz okopów 165 dzies. 702 saż. kw. i 640 numerów domów i placów, w Zamkowej części 17 dz. 897 saż. i 72 numerów, w Zadunawskiej i Zadźwińskiej 700 numerów i 51 dz. 1366 saż., czyli razem: wewnątrz okopu w mieście 352 dzies. 1288 saż. Oprócz częstych i rujnujących napadów nieprzyjaciół, W. był wielokrotnie nawiedzany przez pożary, mianowicie: w r. 1335, w r. 1614 zgorzały oba zamki, 1629, 1680, 1698, 1707; następnie 1708 r. 28 wrz. kapitan Sołowjew spalił całe miasto, ratusz, sklepy, Uzgorje, Zaruczewje, Zadunawje, 4 kościoły, 12 cerkwi; 31 maja 1733 znowu był pożar, 2 sierpnia 1752, 1757 dwa razy, 1762 w maju zgorzało około 800 domów. Ten cały szereg nieszczęść spowodował, iż w drugiej połowie XVIII w. W. miał tylko 3000 mk. pł. męz. Zamków w r. 1667 i 1698 było trzy: górny, dolny i Uzgorski. Pierwszy podobno już Olgierd opasał murem, który z czasem zniszczony, za Batorego był odnowiony; dolny zamek był także murem opasany. Obecnie nie ma śladów żadnego z zamków, a na miejscu najważniejszego z nich, górnego, stoi teraz gimnazjum męzkie.

Dokumenty i przywileje, dotyczące się miasta Witebska w oryginalne zaginęły. Posłane były w r. 1803, przez miejscowego prokuratora, do Petersburga, dla zatwierdzenia i dotąd wyszukać się nie dały. Zachował się jednakże spis

wszystkich nadań i przywilejów królewskich, który kazał sporządzić, a następnie sprawdzić przez wybraną ad hoc komisję, magistrat m. Witebska 3 września 1733 r. Spis ten razem z przywilejami był przechowywany w ratuszu; odpis jego sporządził w osobnej księdze niejaki Semen Ziemkowicz; jest to tak zw. „Księga przywilejów m. Witebska“, która zachowała się do naszych czasów. Oprócz Ziemkowicza, niejaki Michał Sławski sporządził w r. 1758 drugi spis przywilejów, który jednak zaginął, lecz pozostała kopia jego, zrobiona przez mieszczanina witebskiego Awerko (przechowana w Wileńskiej bibl. publ.), znana pod nazwą „Kroniki m. Witebska“, która w wielu miejscach księgę przywilejów dopełnia. Są to najważniejsze źródła do dziejów Witebszczyzny a zwłaszcza samego Witebska.

Dzieje miasta ściśle łączą się z dziejami księstwa, województwa a następnie gubernii; dopełniając więc to, co się w odnośnych miejscach mówi, zanotujemy tutaj niektóre fakty historyczne, dotyczące się samego W., lub te, które w nim miały miejsce. W r. 1413, razem z w. ks. Witoldem, odwiedził W. słynny reformator, towarzysz Hussa, Hieronim z Pragi. Dnia 16 lipca 1503 r. król Aleksander potwierdził w Wilnie przywilej dla Witebska, którym nadane mu zostały pewne prawa, równające go z innymi miastami (patrz niżej). D. 28 grud. 1551 Zygmunt August nadał Witebszczanom prawo warzenia miodu i piwa i pędzenia wódki, nie na sprzedaż jednak, lecz tylko dla własnej potrzeby i pozwolił im mieć trzy razy do roku „składy kanuny“ (jarmarki): w dzień Matki Boskiej „Oposznej“, na św. Szymona i na św. Michała, każdy po dwa dni trwający. Zygmunt III d. 24 kwiet. 1584 r., nadał mieszczanom i kupcom miasta Witebska przywilej „iż nigdzie indziej sądzeni być nie mają, tylko w grodzie Witebskim“. D. 17 marca 1597 r. tenże Zygmunt III „z osobliwej łaski hospodarskiej, chcąc stan i kondycję tych mieszczan naszych witebskich lepszymi uczynić i z innymi miastami naszymi głównymi, tak w koronie polskiej jak i w w. ks. litewskim, porównać“, nadaje prawo magdeburskie, wyłączając miasto z przedmieściami i folwarkami, ze wszystkimi dobrami, poddanymi, majątkością i przynależnościami od wszelkich sądów trybunałskich, wojewódzkich, kasztelańskich, starościńskich i innych, a poddając sądom wójta z burmistrzami, rajcami i ławnikami, podług sposobu i porządku prawa magdeburskiego. Wójt będzie wyznaczony przez króla, z narodu szlacheckiego, wiary chrześcijańskiej i powszechnej; pierwszym wójtem był dożywotnio ziemianin witebski ur. Jerzy Letecki. Wójt ma stanowić landwójta, a mieszczanie wybierają burmistrzów, rajców i ławników. Jednocześnie, tym samym przywilejem, nadany był miastu

herb: „w błękitnem polu obraz Zbawiciela naszego, a przytym zaraz trochę niżej miecz goły czerwonny, to się ma rozumieć krwawy“. Taką samą pieczęć ma używać miasto i na chorągwi swej „z którą podczas pospolitego ruszenia i potrzeby wojennej przy chorągwi ziemskiej witebskiej stawać będzie“; każdemu cechowi zaś wolno mieć swoją własną chorągiew. Ustanawia się jeden rocznie jarmark na św. Piotra, który ma trwać 4 tygodnie. Żydom osiedlać się w mieście zabroniono. Dnia 12 list, 1623 r. został zabity w W. arcybiskup połocki Jozafat Kuncewicz. Fakt ten miał dla miasta donosne znaczenie, gdyż, oprócz kar wymierzonych na winnych, W. został pozbawiony prawa magdeburskiego tudzież wszystkich przywilejów i oddany został pod jurysdykcję wojewody, W dziesięć lat później, d. 7 paźdz. 1633 r. Władysław IV powrócił W. wszystkie utracone prawa, w tej liczbie i magdeburgię (potwierdzone 25 listop. 1644 r.). Następnie Jan Kazimierz 19 stycz. 1650 r. potwierdził wszystkie prawa i przywileje mieszczan; w r. 1677, jak mówi kronika miasta, postanowiono, iż mieszczanie Wilna, Grodna i Witebska mają prawo trzymać dobra ziemskie pod wszelkiem imieniem i takowych używać. Na sejmie warszawskim z r. 1690 (Vol. leg., V, 825) potwierdzona fundacya Adama Kisiele, pisarza ziem. witebskiego, klasztoru bazylianów. i fundacya, jeszcze z 1640 r. Aleksandra Gosiewskiego, wojewody smoleńskiego, na kolegium jezuickie (ib., 827). Jan III w r. 1676 na sejmie koronacyjnym, August II w r. 1697. August III w r. 1735 potwierdzili wszystkie poprzednie prawa i przywileje witebskie; ten ostatni d. 12 grud. 1738 r. ustanowił w Witebsku izbę kupiecką, do której, pod zagrożeniem konfiskaty towarów, miał należeć każdy kupiec; izba ta miała swoją ustawę, której przestrzegać wszyscy pod przysięgą byli obowiązani (Vol. leg., VII, 422). Sejm koronacyjny 1764 r. temi słowy mówi o W.: „miasta naszego Witebska porównanego we wszystkich prerogatywach z miastem stołecznem Wilnem, wszystkie przywileje i prawa przed Unią onemu nadane, za zgodą wszech stanów aprobujemy; oraz magistratowym osobom na własną tylko domową potrzebę wszelakie trunki mieć pozwalamy, i od extorsyi przez kontrahentów czopowego i szelężnego, sposobem nadużycia czynionych, uwalniamy“ (ib., VII, 865). Sejm warszawski 1768 r. potwierdził wszystkie majątkości kolegium witebskiego. Pomimo zastrzeżeń przywileju 1597 r., żydzi jednakże osiedlali się w W. Władysław IV, na prośbę wileńskich żydów Samuela i Łazarza, aby zostawić witebskich żydów w prawach i przywilejach, z których korzystają, mieszkając lat kilkadziesiąt w Witebsku. d. 9 marca 1633 r. wydał przywilej, mocą którego zezwolił im kupować w Witebsku place i domy,

oraz potwierdził wszystkie ich dawne prawa, oddając ich, jak zwykle, pod jurysdykcję wojewodów. Jan III d. 16 marca 1679 r., potwierdzając poprzednie prawa żydów, pozwolił im mieszkać w W., budować tu domy, mieć swoją szkołę i swój cmentarz, handlować wszelkimi towarami, sprzedawać miód, piwo, wódkę, prowadzić handel zbożem, mieć swoją łaźnię, płacić te tylko cła, które płać mieszczenie, i potwierdził, że mają podlegać tylko wojewodom, a z apellacyi sądom zadwornym i asesorskim (Kronika m. Witebska, zamieszczając ten przywilej, nie znajduje słów oburzenia i powątpiewa o jego autentyczności). W r. 1765 było w W. 346 żydów mężczyzn, 321 kobiet, czyli razem 667, a w karczmach, należących do kahału w wdztwie witebskim 881 męż. i 811 kob., czyli razem 1692. Podług obliczenia z r. 1811 w W. było kupców żydów I gildyi 1, II gildyi 1 i III gildyi 7, czyli razem 9, a z dziećmi płci męz. 59.

Po przyłączeniu do Rossyi w r. 1772 W. był z początku miastem prowincjonalnem gub. pskowskiej (ukazy 10 sierp. i 23 paźdz.), od r. 1777 gub. połockiej, od r. 1796 staje się miastem gubernialnem, od r. zaś 1802 (ukazy 27 lut. i 12 lipca) gubernia otrzymuje od niego nazwę.

Z następującej epoki wielkiej wagi dla Witebska był r. 1812. D. 16 lip. t. r. Napoleon ze swojemi wojskami wszedł do niego. Zachował się bardzo ciekawy spis kupców tamtoczesnych, sporządzony przez władzę francuzkie. Z niego widać, że było wtedy w W. 82 rodziny kupców chrześcian, z których 35 rodzin wyjechało za wojskiem ruskim i 7 rodzin kupców żydów. Ciekawą jest także taksa na przedmioty pierwszej potrzeby, którą ustanowili Francuzi na wrzesień i październik. Oto niektóre pozycye: pud mąki żytniej rs. 2 k. 30; pszennej rs. 15; funt mąki kop. 45; masła pud rs. 30, funt kop. 90; mleka butelka kop. 15 (w paźdz. kop. 50); 10 jaj kop. 50; garniec kartofli kop. 7¹/₂; garn. wódki rs. 4 k. 50; garn. piwa kop. 30; funt mięsa kop. 12¹/₂; funt soli kop. 6; funt chleba żytniego kop. 7; chleba pszennego kop. 34; funt świec kop. 70.

Dnia 1 sierpnia Napoleon wyruszył z W. na Smoleńsk; gubernatorem miasta i dowódcą pozostałego wojska był gen. Charpentier. Jeszcze za pobytu Napoleona została ustanowiona komisya rządząca, w skład której, oprócz gubernatora i intendenta, wchodzili miejscowi obywatele: brygadier Chrapowicki, Stanisław Bohomolec, Jurjewicz i Józef Szawernowski, następnie i Józef hr. Borch, sekretarzem generalnym był Jan Szczytt. Podprefektem był Stan. Bohomolec, me-rem m. Witebska Romuald Bohomolec. Skład magistratu pozostał dawny (wójt Gabryel Lorko, burmistrze Zapolski i Łuczeski). D. 24 października Francuzi, po całodziennej prawie obronie,

ustąpili z Witebska, który zajął gen. ruski Harpe. Wojna ta kosztowała Witebsk bardzo drogo, co widoczne z następującego zestawienia: w r. 1812 było w mieście 6708 mk. męz. chrześcian: 376 kupców, 2943 mieszczan; żydów: 56 kupców, mieszczan 3333, zaś 30 kw. 1813 r. było tylko 2415 mk. męz. (chrześcian: 87 kupców, 1124 mieszczan; żydów: 4 kupców. 1200 mieszczan), więc ludność zmniejszyła się prawie o 79%. Podług raportu magistratu z dn. 30 kwiet. 1813 r. straty materyalne Witebska dosięgły 1,687,736 rub. 59¹/₂ k. assygn. (chrześcianie stracili 683,956 r. 44 k., żydzi 1,003,780 r. 15¹/₂ k.). W r. 1831 nawiedziła Witebsk cholera: od 5 lip. do 1 sier. zachorowało 1287, umarło 494 osób. D. 3 czerw. 1831 przybył tu z Królestwa w. ks. Konstanty Pawłowicz, i 15 t. m. zmarł na cholere. D. 12 lut. 1839 został podpisany w Połocku akt o przyłączeniu unitów do prawosławnej cerkwi; 5 sier. t. r. katedra biskupia prawosławna przeniesiona z Połocka do Witebska. Ze spisu cerkwi unickich, sporządzonych wtedy, widać, że było ich 11 w Witebsku. D. 2 kwietnia 1852 r. ustanowiono centralne archiwum dla ksiąg aktowych w Kijowie, Wilnie i Witebsku. D. 12 marca 1866 r. otwarto gimnazyum żeńskie. D. 1 paźdz. t. r. rozpoczął się ruch na drodze żel dynebursko-witebskiej, a 19 list. 1868 r. witebsko-orłowskiej. W d. 2 kwiet. 1872 r. nastąpiło otwarcie instytucyi sądów pokoju, 29 kw. 1875 r. wprowadzono nową ustawę miejską, a 19 lip. 1877 sąd okręgowy.

Najdawniejszy kościół farny, fundacyi w. ks. Witolda, w r. 1640 oddany był jezuitom przez Aleks. Gosiewskiego, wojew. smoleńskiego; dziś jest to sobór św. Mikołaja. Następnie wzniesiony był kościół św. Antoniego i klasztor bernardynów, w r. 1676 przez Jana Antoniego Chrapowickiego, wojewodę witebskiego. W r. 1682 podkomorzy Adam z Brusilowa Kisiel przy katedrze unickiej wznosił okazały klasztor bazylianów, których uposażył 750 włókami ziemi. W r. 1759 osiedli tutaj trynitarze z fundacyi Reutta, dziś cerkiew Opieki M. B. (Pokrowa). W r. 1760 osiadł tu ks. Łuskina (późniejszy założyciel Gazety warszawskiej) jako nauczyciel. Uczniem Łuskiny był i przebywał tutaj jakiś czas Fr. Książnin. W r. 1573 pisał w W. swój opis Sarmacyi Europejskiej Maciej Strykowski. Za Augusta III byli tu pijarzy, którzy utrzymywali szkoły oraz konwikt szlachecki. W XVI i XVII w. istniał tutaj zbór kalwiński.

Podług urzędowych danych, w r. 1784 w W. było: 473 kupców chrześcian, 373 żydów, 6218 mieszczan chrześcian, 1386 żydów, 652 żydów stałych mieszkanców powiatu, 552 ludzi roboczych, 635 ludzi szlacheckich i in., razem 10289 osób, w tej liczbie 4955 męz. i 5334 kob. Do miasta należało: 75 dzies. ziemi ornej, 4

sianożęci, 38 błot, 273 dz. 378 sąż. kw. pod ogrodami, 40 dzies. pod Dźwiną, Więbą, jeziorom, 2 dzies. pod drogą brzegową (biczewnik), 3 dzies. 900 s. kw. pod kościołami, cmentarzami i klasztorami, 16 dzies. pod ulicami i drogą, razem 451 dzies. 1278 sąż. kw.

W 1808 r. miasto miało 10803 mk. (5398 męż. i 5405 kob.), w tej liczbie 110 duchowieństwa. 222 urzędników, 71 szlachty, 1180 kupców chrześcian, 128 kupców żydów, 6242 mieszczan chrześcian, 2850 mieszczan żydów. W tym samym roku było: 2 cerkwie prawosł. murowane, 1 drewniana, 6 kościołów katolickich murow., 1 drewn., 11 cerkwi unickich murow., 6 drewn., 4 szkół żydowskich drewn., 98 domów murow., 1936 drewn., 24 fabryk, 3 młyny.

W r. 1860 było 29496 mk. (w tej liczbie 14315 męż.), mianowicie: 3207 szlachty, 325 kupców, 23745 mieszczan, 561 cechowych; podług wyznań zaś: 10383 prawosławnych, 156 jednowierców, 124 rozkolników, 3769 katolików, 70 protestantów, 15004 żydów.

Podług spisu jednodniowego z d. 31 grud. 1863 r. w W. było 27868 mk. (13301 męż. i 14567 kob.), mianowicie podług wyznań: 9416 prawosławnych, 375 jednowierców, 405 rozkolników, 2741 katolików, 195 protestantów, 14736 żydów; podług stanów: 1833 szlachty dziedzicznej 1222 osobistej, 341 duchowieństwa prawosł. świeckiego, 2 zakonnego, 26 jednowierczego, 47 katolickiego, 18 żydowskiego, 87 obywateli honor. dziedzicznych, 209 osobistych, 819 kupców, 19278 mieszczan, 258 włościan skarbowych, 1248 uwłaszczonych, 138 b. dworskich ludzi, 1057 wojska regularnego, 25 nieregularnego, 3 bezterminowych urlopów., 1001 dymisjonowanych, 68 dzieci żołnier. i kantonistów, 74 cudzoziemców, 96 innych stanów. Podług wieku było: do 5 lat 3924, od 5—10 lat 3308, od 10—20 lat 4946, od 20—30 lat 4830, od 30—40 lat 4230, od 40—50 lat 3037, od 50—60 lat 1757, od 60—70 lat 997, od 70—80 lat 320, od 80—90 lat 62, od 90—100 lat 6, wyżej 100 lat 5, niewiadomych lat 450. Istniały wówczas następujące zakłady naukowe męzkie: gimnazjum z wydziałem mierniczo-taksatorskim, seminarjum, szkoła powiatowa 3-klasowa, szkoła duchowna i parafialna 1-klasowa, dwie szkoły żydowskie 1-go stopnia, dwie szkoły żydowskie dla ubogich (talmud tor), 73 szkoły żydów. domowe (chedery); żeńskie: szkoła 4-klasowa (p. Kruze), pensja prywatna (p. Koszko), trzy szkoły pryw. jednoklasowe, szkoła dla dziewcząt stanu duchownego, szkoła żydów. 3-klas. Oprócz tego, dla dzieci obojej płci: ochrona, 2 szkoły przy cerkwiach jednowierczych. W zakładach tych było: 148 nauczycieli, 18 nauczycielek, razem 166; uczących się: 1434 chłopców, 303 dziewcząt, razem 1737.

W r. 1881 było w Witebsku 48206 mk.

(26462 mężczyzn i 21744 kobiety), w tej liczbie podług wyznań: 16954 prawosławnych, 633 jednowierców, 384 rozkolników, 5567 katolików, 497 protestantów, 24171 żydów; podług stanów zaś: szlachty dziedzicznej 1767, osobistej 3028, duchowieństwa: prawosł. świeckiego 137 (53 m., 84 k.), zakonnego 3, jednowierczego 12, katolickiego 5, ewang.-luterańskiego 4. żydowskiego 2, obywateli honorowych dziedzicznych 169, osobistych 83, kupców 728, mieszczan 32838, włościan skarbowych 194, uwłaszczonych 1071, wojska regularnego 5073, urlopowanych bezterminowo 686, dymisyon., żołnierskich żon i córek 1948, żołnierskich synów i kantonistów 106, cudzoziemców 78, innych stanów 274.

Na 1 stycznia r. 1883 było w W. domów i placów: 1) domów, należących do chrześcian 72 murowanych na własnej ziemi, 21 na ziemi dzierżaw., 246 drewnianych na włas. ziemi, 1211 na ziemi dzierż., razem 1550; 2) domów należących do żydów murowanych na własnej ziemi 180, na ziemi dzierżaw. 61, drewnianych na włas. ziemi 211, na ziemi dzierżaw. 1360, razem 1812; 3) placów próżnych chrześcian. 24, żydowskich 20, w ogóle 3406 nieruchomości.

W r. 1885 było 54916 mk. (29317 męż. i 25599 kob.), mianowicie: 1) szlachty dziedzicznej 1008 m., 1083 k., osobistej 1650 m., 1785 k.; 2) duchowieństwa: prawosław. świeckiego 66 m., 87 k., zakonnego 3 m., jednowierczego świeckiego 4 m., rzymsko-katolickiego 3 m., ewang.-luter. 1 m., 6 k., żydowskiego 4 m.; 3) stanu miejskiego: obywateli honor. dziedzicznych 84 m., 106 k., osobistych 192 m., 217 k., kupców 370 m., 394 k., mieszczan 19732 m., 19632 k.; 4) włościan 561 m., 739 k.; 5) stanu wojskowego: wojska regularnego 3703 m., beztermin.-urlopowanych 869 m., dymisjonowan. niższych stopni, żołnierskich żon i córek 879 m., 1193 k., żołnierskich synów i kantonist. 98 m.; 6) cudzoziemców 87 m., 117 k.; innych stanów 6 m. W t. r. podług wyznań było: prawosławnych 10205 m., 7697 k., jednowierców 378 m., 386 k., rozkołków 252 m., 231 k., katolików 3344 m., 3432 k., protestantów 227 m., 219 k., żydów 14911 męż., 13394 kob.

W r. 1888 liczba mieszkańców wzrosła do 58179 osób (31417 m., 26762 k.), a w r. 1891 do 59403 osób (prawsł. 24597, jednowier. 832, rozkolników 813, katolików 6749, żydów 24945. mahometan 288, innych wyznań niechrz. 12).

W r. 1860 było w mieście: 29 cerkwi prawosł., 2 jednowier., 3 kościoły katolickie, 3 kaplice, 1 kościół protest., 2 synagogi żydów., 41 domów modlitwy żyd.; 2746 dm. (178 murow.), 22 składów towarow., 644 sklepów, teatr, szkoły powiatowa i parafialna, ochrona, szpital na 170 łóżek. Miasto posiadało 1087 dzies. ziemi (503 dzies. pod miastem). Dochody miejskie wynosiły 19232 rs. Pod względem fabrycznym znaj-

dowały się: warzelnia łożu (z produkcją na 3000 rs.), mydlarnia (na 120 rs.), 13 garbarni (na 11500 rs.), 2 fabryki świec (na 3700 rs.), fabryka tabaki (na 800 rs.), 3 browary (na 5000 rs.), krupiarnia (na 3000 rs.), 1 cegielnia, 2 fabryki kaffi, 20 garncarni. Rzemieślników było 2095 (1269 majstrów). Handlowych świadectw wydano 122 (90 kupiec.). Główny przemysł Witebszczan: budowa statków rzecznych, t. zw. szkut, czesanie lnu, ładowanie na statki, spław towarów do Rygi; bogatsi kupcy prowadzą handel głównie z Rygą. Przedmioty wywozu: zboże, len, tytuń w liściach, cukier i budulec.

Stare nazwy części miasta pozostały dotąd, ale śladów zamków, lub w ogóle starożytnych budowli nie ma żadnych. Rezydencja gubernatora, na wysokim brzegu Dźwiny, ładnie się przedstawia. W mieście znajdują się wszystkie władze gubernialne, zarząd żandarmeryi, wydział (lepelski) mohylewskiego okręgu dróg komunikacyjnych.

Pod względem kościelnym w Witebsku znajdują się: katedra prawosł. św. Mikołaja, katedra Wniebowzięcia, 12 cerkwi paraf., stanowiących jeden dekanat (błagoczyynie), mianowicie: św. Piotra i Pawła, Bohojawlenia, św. Elia-sza, Przemienienia Pańskiego, Jana Ewang., Zakładów Dobroczynnych, Więzienna, Rynkowa, Zmartwychwstania, Jana Chrzciciela, św. Ducha, Zaruczewska Zmartwychwstania, Narodzenia Pańskiego, oprócz tego 17 cerkwi filialnych, razem 29 (25 mur., 4 drew.). Kościoły katol. są: św. Antoniego wyzn., fundowany w r. 1685 przez Kazimierza i Teklę z Larskich Sakowiczów (podług innych przez woj. Chrapowieckiego), poświęcony w r. 1762 przez biskupa suffragana białoruskiego Feliksa Towiańskiego, i św. Barbary, fund. Antoniego Kossowa. Do pierwszego należy 3561 wiernych i 7 kaplic (Horodnia, Cechówka, Łużyn, Chociml, Leontowo, Skuratowo i Siedce), do drugiego 1511 wiernych, 2 kaplice (Horodek na cment. grzebalnym i Dołżna), nadto w W. znajduje się kaplica przy domu zgromadzenia sióstr maryawitek. Z świątyń innych wyznań w W. jest kościół ewang. mur., 17 synagóg (7 mur., 10 drew.), 29 domów modlitw żydów. (9 mur., 20 drew.).

Pod względem sądowym znajdują się tu: 4 okręgi sądów pokoju: 1-szy obejmuje część miasta, 2-gi część miasta i dwie gminy pow., 3-ci część miasta, 4-ty część miasta, zw. Pieskowatin i 7 gmin pow.), zjazd sędziów pokoju (pow. witebskiego i horodeckiego); 4 komorników sądowych przy zjeździe, z których każdy ma część Witebska i powiatu witebskiego. Zarząd dóbr państwowych gub. witebskiej, mohylewskiej i smoleńskiej, oraz leśniczy witebskiego leśnictwa. Oddział banku państwowego, oddział szlacheckiego banku państwowego (obecnie połączony ze smoleńskim), oddział włościań. banku, zarząd akcyzy, sąd

okręgowy (prezes, 2 wice-prezesów, 9 członków), 4 rejentów, 4 komorników sądowych, prokurator. 7 towarzyszy jego, 6 adw. przys., 6 pom. adw. przys., 3 adw. pryw. W r. 1887 rada miejska (gorodzka duma) miała członków (głosnych) I rzędu 21, II rz. 20, III rz. 19. Prócz tego jest w W. bank miejski, towarzystwo wzajemnego kredytu właścicieli ziemskich gubernii. Towarzystwo to rozpoczęło działalność 14 lutego 1881 r., obecnie ma 710 członków, obrót jego na 1 października 1894 r. wynosił 1,381,359 rs. 94 k.

Pod względem oświaty publicznej w W. znajduje się: gimnazjum klasyczne męskie, gimnazjum żeńskie, seminaryum duchowne, szkoła duchowna, dyrekcya szkół ludowych (od r. 1864), szkoła 2-klas., przekształcona w r. 1886 z trzech szkół, które istniały od r. 1832; fundusz 1963 rs. ze skarbu i 200 rs. z kasy miejskiej; w r. 1886 było uczących się 135 chłopców i 5 nauczycieli; szkoła 1-klas. parafialna, z oddziałem dla dziewcząt, otwarta w r. 1831, zreform. w 1875 r.; w r. 1886 uczących się było 68 chl. i 77 dziew., nauczycieli 2 i nauczycielka 1.; szkoła 1-klas. paraf. otw. w r. 1865, uczniów było (1886 r.) 59, nauczycieli 2; szkoła bezpłatna dla ubogich dziewcząt, założona w r. 1844; uczennic w r. 1886 było 58, nauczycielka 1; szkoła 7-klas. pryw. żeńska (p. Sas-Tisawskiej), założona 1870 r., zreformowana z dwóch klas w r. 1872; w r. 1886 było uczennic 140; szkoła 1-klas. żydowska, z klasą przygotowawczą, przeobrażona w r. 1877 z rządowej szkoły żydow. 1 stopnia; uczniów było (1886 r.) 88, nauczycieli 3; szkoła 2-klas. żeń. żyd., otw. 1886 r.; uczennic było (1886 r.) 62, nauczycielka 1.

W 1891 r. było w mieście 540 dm. murów., 4551 drew., 62 magazynów mur., 30 drew., sklepów 664 mur., 759 drew.; teatr 1 mur., 1 drew.; domów dla straży policyjnej 12 drew., w ogóle (ze świątyniami) 1266 budynków mur., 5340 drew. Pod względem fabrycznym w t. r. było: 2 mydlarnie, 23 garbarnie, 1 fabr. świec łożowych, 2 woskowych, 1 papiernia, 3 fabr. powro-zów, 2 fabr. tabaczne, 3 browary, 1 krupiarnia, 1 młyn parowy, 1 fabr. kaffi, 5 fabr. wody sodowej, 2 fabr. laku i farbki, 2 farbiarnie, 2 miodosytnie, ogółem 32 zakładów przemysłowych, zatrudniających 218 robotników i produkujących rocznie za 312303 rs. W gimnazjum męzk. (na 1 stycz. 1892 r.) było 400 uczniów (210 praw., 117 kat., 32 luter., 41 żydów; 284 szlachty i dzieci urzędników, 8 stanu duch., 90 stanów miejskich, 7 włościan, 7 cudzoziem.); w gimnazjum żeńskim było 278 uczennic (170 praw., 1 gregor., 35 katol., 12 luter., 60 żydówek; 171 szlachecianek i córek urzędników, 13 stanu duchow., 85 mieszczanek, 3 włościanki, 6 innych stanów); w seminaryum duchow. 196 uczn., z nich 84 na koszt skarbowy, 112 na koszt własny.

Szkoła męzka duch. liczyła 127 uczn. (z nich na koszcie własnym 98), szkoła żeńska duchowna eparchialna 97 uczn. (z nich na koszcie własnym 67); szkoła prywatna 7-klasowa żeńska 162 ucz. (61 praw., 37 katol., 21 luter., 43 żydówki); szkoła pow. 2-klasowa 85 uczn.; 2 szkoły parafialne 143 ucz. i 69 dziewcząt; szkoła początkowa żeńska 61 ucz.; szkoła przy kościele ewangelickim 21 chłopców i 10 dziew.; szkoła pryw. żeń. 2-klasowa 25 ucz.; szkoła początkowa żydow. 130 ucz.; szkoła żydow. 2-klasowa pryw. żeńska 80 dziew.; talmud-tora 250 ucz.; szkoła wzorowa przy seminarium duchow. 133 ucz.; szkoła wzorowa bracka przy duch. żeń. szkole 38 ucz.; 3 szkółki cerkiewno-paraf.

W t. r. było w mieście: 3 drukarnie, 3 litografie, 3 fotografie, 4 księgarnie, biblioteka (przy klubie); szpital miejski i więzienny, 30 lekarzy. Dochód miejski (1891 r.) ustanowiony był na 89979 rs. 3 kop.

Witebskie księstwo było zawsze w bliskich stosunkach z sąsiednim, większym i potężniejszym ks. połockiem. Tak ks. Iziasław połocki w akeie z r. 1265 o wolnym handlu, wydanym Ryżanom i hermejstrowi inflankiemu, pisze: „Połock, Witebsk (Wid'besk) jedno jest.... Na tem krzyż ucałować (przysięgać) na prawdę, miłość mieć i pokój. jako było przy pierwszych książętach połockich, Połoczanom, Wid'blanom wolny handel w Rydze na Gockim brzegu i w Lubce (Lubeka), a granic nie stawić“. Pierwszym ks. połockim jest Rogwołod (Rogwałd), Wareg, może z drużyny Ruryka, albo jego krewny. Synów Rogwołod nie miał, tylko córkę, Rogniedę, która wyszła za Jaropełką, syna Świętosława, w. ks. kijowskiego, i następnie, gdy Jaropełka zabił brat św. Włodzimierz, Rognieda została nałożnicą tego ostatniego i powiła mu syna Iziasława († 1101), któremu Włodzimierz dał udział matki—Połoczczynę. Od niego następnymi książętami nazywają się Iziasławowiczami. W r. 1021 wnuk Włodzimierza, Brzczysław Iziasławowicz, ks. połocki. otrzymuje od stryja swego w. ks. Jarosława Witebsk i Uświat (jest to pierwsza wzmianka w łacińskich o Witebsku); miało to być ostatecznym zagadzeniem sporów synowca i stryja, długich i krwawych między nimi wojen. Syn Brzczysława Wszesław (1044—1101), jeden z najniepokojniejszych książąt społecznych, władał do śmierci całym udziałem swego ojca, a więc i Witebskiem; wojował z Nowogrodzianami, książętami: kijowskim, czerniechowskim, perejasławskim, był jakiś czas w. ks. kijowskim, następnie wrócił do rodzinnego Połocka. Jego księstwo rozciągało się prawie na całą obecną gub. witebską, oraz wielką część mohylowskiej i mińskiej. W XII w. całe księstwo połockie dzieliło się, jak się zdaje, na dziewięć udziałów, czyli księstw pomniejszych: połockie, witebskie, druckie, izasławskie, mińskie, horodockie, stre-

żewskie, łukomskie (Łukoml) i łohojskie. Synowie Wszesława, a było ich 7, toczyli ciągle spory i wojny o swe udziały; ostatecznie przy Witebsku utrzymał się Roman, lecz i ten został wkrótce wygnany i, razem z bratem Dawidem, szukał pomocy książąt kijowskich i czerniechowskich. Skutkiem tego było wzięcie W. przez Dawida Świętosławowicza i Jaropełką w 1116 r., a następnie zupełne wygnanie z całej Połoczczyny wszystkich dzieci Wszesława (1129) i osadzeniu w Połocku Iziasława, syna w. ks. kijowskiego Mściława, a wnuka Włodzimierza Monomacha. Jednakże już w r. 1132, po śmierci Mściława, Połoczanie wygnali jego syna, a przywołali wnuka Wszesławowego Wasilka Światosławowicza. Za nim wrócili i inni Wszesławowicze i Dawid syn Rościsława otrzymał Witebsk (wspomniany pod r. 1165). Wkrótce jednakże zaczęła się znowu między nimi walka o Połock, głównie pomiędzy stryjeczni braćmi Rogwołdem Borysowiczem a Rościsławem Hlebowiczem, następnie pomiędzy Wszesławem Wasilkowiczem a Wołodarem Hlebowiczem. W r. 1167 Wołodar pobił Wszesława, który uciekł do Witebska i następnie odparł goniącego za nim Wołodara. W r. 1175 Jaropełk Rościsławicz, ks. włodzimierski, żeni się z córką Wszesława witebskiego, który, jak z tego widać, znowu owdładnął Witebskiem, i następnie, przy pomocy zięcia prowadził dalszą wojnę. Do walki tej, która wypełnia koniec XII w., wciągnięci zostali książęta czerniechowscy, smoleńscy i litewscy; zakończyła się ona tem, że Witebsk odpadł do ks. smoleńskiego. W tym stuleciu, oprócz wymienionych, wspomnani są jako ks. witebscy: Wszesław Wasilkowicz (1175), któremu Witebsk oddał Dawid Rościsławicz, brat jego Brzczysław (1180), który nastąpił po Wszesławie, osiadłym w Połocku, i Wasilko Brzczysławowicz (1195 r.), podobno zięć Dawida Smoleńskiego. W ogóle historia Wszesławowiczów, dla braku źródeł i ich urywkowości, jest bałamutna i nie da się związać w całość. Cały wiek XIII ks. witebskie ulega smoleńskiemu i Mściław Dawidowicz (wnuk Rościsława Mściławowicza, który zagarnął Połoczczynę), zawierając umowę w r. 1299 z Rygą, wymienia książąt połockiego i witebskiego jako zależnych od siebie. Z tego wieku wspomniany jak książę witebski Wasilko (1207), który wydał córkę za w. ks. Wszewłoda Juriewicza. Jako pamiątka po Iziasławowiczach służą kamienie w Dźwinie, pomiędzy Połockiem a Dżisną, t. zw. Borysowe, na których wykuty jest krzyż i napis: „Panie, pomóż słudze twemu Borysowi“, oraz kamień w polu przy gościńcu do Mińska, w 3 milach od Orszy, z napisem: „w lato 6679 (1171) w 7-y dzień maja wykonany ten kamień; Panie! pomóż słudze twemu Wasilowi na chrzcie, imieniem Rogwołodowi, synowi Borysa“. Podług podania kamienie te są wykute na pa-

miatkę Borysa Waszelsławowicza († 1128) i syna jego Rogwołda, ks. witebskiego, stryja i brata stryjczanego Przedslawy Świętosławowny, która fundowała pod Połockiem monaster żeński Spaso-Eufrozimjewski, i którego była przełożoną pod imieniem Eufrozyny. W r. 1240 ks. połockim był jakiś Brzczysław, który, jak się zdaje, stałe przemieszczał w Witebsku; jedna córka jego była za Aleksandrem Newskim, druga za Towciwillem, ks. litewskim. Brzczysław był ostatnim ks. połocko-witebskim z rodu Izasławowiczów, którzy poszli w rozsypkę, a dziedzictwo ich zabrali energiczniejsi książęta Litwy.

W r. 1241, może po śmierci Brzczysława, synowie Montwiłła, a synowcowie w. ks. litewskiego Mendoga, rozebrali pomiędzy siebie Połoczczyznę: Erdziwil wziął Połock, Towciwil Witebsk, a Wikind Smoleńsk. Po śmierci Mendoga (1263) Witebsk i Połock otrzymał Gierdenia, który zawarł traktat handlowy z rycerzami inflanckimi (1264). Następnie wspomniani są jako książęta witebscy: Izasław, chwilowo go dzierzący, Fedor Rościsławicz, zapewne ks. smoleński, który lat kilkanaście (1281—1297) trzymał Witebsk, i Michał Konstantynowicz, ks. witebski. Miasta i udziały w owe czasy co kilka lat przechodziły od jednego księcia do drugiego; wymienieni, aczkolwiek pewniejszych wiadomości o nich niema, byli to prawdopodobnie Włodzimierzowicze innych dzielnic, którym się udawało chwilowo usiąść na tronach udziałowych Połoczczyzny. Jednakże udział witebski (obecnie mniej-więcej powiat witebski z Surazem i horodocki) najdłużej utrzymał samodzielnie. Ostatnim ks. witebskim z rodu Rurykowiczów był Jarosław Wasilewicz, syn Wasila Andrzejewicza, a wnuk Andrzeja Jarosławowicza i Anastazyi, córki Daniela, króla halickiego. W r. 1318 Jarosław wydał swą córkę jedynaczkę Maryę za ks. krewskiego Olgierda, syna w. ks. litewskiego Giedymina. Po śmierci Jarosława (1320) Olgierd odziedziczył ks. witebskie wraz z należącym do niego Mohylewem, którego granice były, jak powiada Strykowski, od rzeki Berezyny aż do Ugry (dopływu Oki). Odtąd ks. witebskie staje się niepodzielną częścią Litwy. W r. 1345 Olgierd wstąpił na tron wielkoksiążęcy, a Witebsk oddał synowi swemu (z Maryi Witebskiej) Wingoldowi Andrzejowi; następnie jednak przeniósł go do Połocka, w Witebsku zaś osadził drugiego swego syna Jagiełłę (z drugiej żony Julianny Twerskiej). Po śmierci Olgierda (1377) Jagiełło wstępuje na tron wielkoksiążęcy i przenosi się do Wilna, w Witebsku zaś pozostawia dożywotnio swoją matkę, Wingolda wypędza z Połocka i oddaje to księstwo synowi Kiejstuta Andrzejowi Garbatemu. Następnie jednak (1380) zmienia to postanowienie i wysłała do Połocka rodzzonego swego brata Skirgiełłę, któremu wszakże nie powiodło się zająć Połocka. Tym-

czasem roznieciła się nieprzyjaźń pomiędzy Jagiełłą a starym stryjem jego Kiejstutem, któremu udało się owdładnąć Wilnem. Kiejstut ogłosił sobie w. księciem, Jagiełłę zaś wysłał do Witebska, z kąd Jagiełło jednak wkrótce zbiegł i w następnej walce zwyciężył Kiejstuta (zabity w r. 1382). W r. 1393 umiera matka Jagiełły Julianna i oddaje W. swemu młodszemu synowi Świdrygajle. Jagiełło jednakże, już wtedy (od r. 1386) król polski, odebrał od niego Witebsk. Nastąpił peryod prawie 40 letniej walki Świdrygajłły z Jagiełłą. Trzy razy wracał Świdrygajłło do Witebska, walcząc uporeczywie z dzielnym Witoldem Kiejstutowiczem, którego Jagiełło posłał na obronę Połoczczyzny, lecz nie mógł się utrzymać i w końcu musiał ustąpić. Dopiero po śmierci Witolda (1430) Jagiełło zrobił Świdrygajłłę w. księciem litewskim i oddał mu Witebsk, ale nie na długo: okrucieństwa i zdzierstwa jego zmusiły odebrać mu władzę w. książęcą. Świdrygajłło niechciał jej jednak dobrowolnie ustąpić i prowadził rozpaczliwą walkę z nowym w. ks. Zygmuntem Kiejstutowiczem i jego synem Michałem. Witebsk nie raz był świadkiem okrucieństw Świdrygajłły: namiestnika witebskiego z ramienia Jagiełły Fedora Wesnę kazał zrzucić z zamkowych murów do Dźwiny, książąt Olszańskich, stronników Zygmunta, kazał jednego zasyć do worka i wrzucić do przerebli pod Witebskiem, drugiego zrzucić z góry zamkowej do Dźwiny; metropolitę Harasyma, także stronnika Zygmunta, kazał spalić na wielkim kamieniu nad brzegiem Dźwiny. D. 8 grudnia 1432, w krwawej bitwie pod Oszmianą, Świdrygajłło został przez Michała rozbity i uciekł do Połocka; w następnym roku przeniósł się do Witebska. W 1435 r. d. 15 sierpnia znowu przegrał walną bitwę pod Witkomierzem, która stała się kresem jego panowania. Witebsk otworzył bramy Zygmuntowni, a w r. 1437 poddała mu się cała Połoczczyzna. Świdrygajłło zaniechał dalszej walki i przeżył ostatnie lat kilkanaście spokojnie; umarł w Lucku 1452 r., w 96 roku życia. Tymczasem, po śmierci w. księcia Zygmunta (zabity w r. 1440), na tron w. książęcy litewski wstępuje młodszy syn Jagiełły Kazimierz, i, na samym początku swych rządów, wypuszcza z więzienia Jerzego Ługweniewicza, wnuka Olgierda, którego Zygmunt trzymał w zamknięciu. Jerzy zbuntował Połoczczyznę, która wymówiła Kazimierzowi posłuszeństwo; nie na długo jednak, gdyż już w r. 1441 Smoleńsk, Połock i Witebsk poddały się Kazimierzowi i złożyły mu hołd. Był to ostatni objaw udziałów i walki wewnętrznej: odtąd Witebsk już nie ma książęcych pretendentów i nastaje dla niego epoka pokojowa. W r. 1444 (?) Kazimierz wydaje dla Witebska wielki przywilej, który doszedł do nas w potwierdzeniu króla Aleksandra (1503 r.), następującej osnowy: „bili nam czołem wszyscy książęta i bojarzy i słudzy

witebscy i wójt i mieszczanie młasta witebskiego i cała ziemia witebska i powiedzieli przed nami, że przyszedłszy złodziej z Wielkiego Nowogrodu okradli im cerkiew Najczystszej Bogarodzicy i z tej cerkwi i przywilej ich ukradli, który oni od ojca naszego króla Jmci mieli, a odpis tego przywileju przed nami kładli, i bili nam czołem, abyśmy im nasz list przywilej na niego dali; my zaś z łaski naszej za ich dla nas wierną służbę udarowaliśmy ich tem i daliśmy im nasz list na to samo, jako i ojciec nasz król Jmć dał był: jako nam w domy cerkiewne, w dom Boży św. Bogarodzicy, i w dom Boży św. Ducha i też w dom Boży Zwiastowania i w inne cerkwie nie wstępować; a w kupieniny, które będą z naszego zezwolenia kupione, i w bezojcowizny i w odumarlizny witebskie też nie mamy wstępować, a żon ich gwałtem za mąż nie dawać, a który Witeblanin, umierając, pozostawi swój majątek komu, i w to nie wstępować, a i podwód końskich od ludzi miejskich lub posielan nie brać;... a o krzywdy sprawę dawać, . . a bez sprawy Witeblanina nie kaźnić... a kaźnić ich podług winy... a ojczyzn im nie zabierać... a w zastaw nigdzie Witeblan nie dawać, a na wojnę być im z nami popołu gotowymi... Siabrow miejskich do podwód naszych ani na łowy nie pędzić. Także do wag witebskich, ani do łocki nam się nie wtrącać; Witeblanom rzek naszych albo jezior nie zabierać, a kto zabierze, tego my karać będziemy. Także odpuściliśmy im cła po całej ojczyźnie naszej na wieczne czasy... Także dawać im mamy wojewodę po staremu podług ich woli, a który wojewoda będzie im nie luby i obwinia go przed nami, damy im innego wojewodę podług ich woli; także Witeblanom wolno żyć w Witebsku po staremu podług swej woli każdemu, dopóki kto będzie chciał, a który z powodu jakichkolwiek gwałtów nie będzie chciał, a będzie mu w Witebsku nie lubo, tego gwałtem trzymać nie będziemy: droga ma czysta, gdzie chce, bez żadnej zaczepki; a pojedzie on do naszej ojczyzny, do Litwy, nie tajemnie, lecz pokłon oddawszy św. Zwiastowaniu, i opowiedziawszy się naszemu wojewodzie i swej braci mężom witebskim, a w majątku swym będzie miał zupełną swobodę odchodząc, sprzedając, albo darować. Jeżeli Witeblanin, przyjechawszy na Litwę, będzie oskarżał innego Witeblanina, nie posłemy po winowanego dzieckiego (sługę) z Litwy, lecz damy list do wojewody witebskiego, który będzie sędzić podług przysięgi, rozejrzawszy sprawę z książętą, bojarami i mieszczanami, a osądzisz ma kaźnić w Witebsku podług prawa miejscowego“. Przywilej ten, potwierdzony przez Aleksandra, Zygmunta I 1540 r., Zygmunta Augusta 1561, Stefana 1582, Zygmunta III na sejmie warszawskim 1592 r., ma wielkie podobieństwo do wszystkich innych przywilejów Kazimierza i jego ojca, i stanowi epokę w rozwoju we-

wnętrznym Witebszczyzny. Ale księstwo witebskie już niknie zupełnie: sama ta nazwa już się nie wspomina; od r. 1511 czy 1514 ustanawia się województwo witebskie, a księstwo ginie nawet w tytule królów polskich, pojawia się ono dopiero w tytule cesarzów ruskich (Ukaz cos. Aleksandra I z 1808 r.)

Witebskie województwo, ustanowione w lipcu 1511 czy 1514 r., dzieli losy historyczne kresów moskiewskich i całej Litwy. W r. 1492 car Iwan III zaczął nieprzyjazne kroki względem Litwy; w tym czasie Kazimierz umarł, a syn jego i następca na w. księstwie litewskim Aleksander, chcąc uniknąć wojny, ożenił się z córką Iwana Heleną (1495 r.), która jechała do Wilna przez Witebsk i Połock. Małżeństwo to jednak nie przyniosło pokoju; przewidując wojnę, Aleksander kazał ufortyfikować zamki połocki i witebski. Rzeczywiście w r. 1502 wojska moskiewskie wtargnęły na Litwę, spaliły przedmieścia Witebska i wszystkie wsi pomiędzy Witebskiem a Połockiem. W r. 1503 zawarto pokój na lat sześć; w tym przeciągu czasu umarł zarówno Aleksander jak i Iwan III. Jednorazowe wyprawy Moskwy nie ustawały: w r. 1516 napadła ona na Witebsk, ale wzięść go nie mogła, w r. 1519, 1534, 1536 spalono przedmieścia Witebska. W r. 1562 zaczęła się wojna o Inflanty; znowu przedmieścia Witebska stały się pastwą ognia. W r. 1563 Moskwa zajęła Połock i pobudowała zamki przy jeziorze Uświacie i przy ujściu Uły do Dźwiny. W r. 1576 na tron Rzpltej został wybrany Stefan Batory. „Zaczynając wojnę z Iwanem Groźnym, powiada Sapunow (Wit. Starina, I, 576), Batory wydał manifest, w którym zaznaczył, że podnosi miecz na cara, a nie na spokojnych mieszkańców, których będzie oszczędzać i bronić we wszelkich wypadkach. Tak się też stało: nigdy wojna dla rolników i obywateli nie była więcej spokojną i ludzką“. D. 29 sier. 1579 r. Połock został przez Batorego wzięty. Za różne zasługi podczas wojen minionych Zygmunt III d. 17 marca 1597 r. nadał m. Witebskowi prawo magdeburskie, które w r. 1624, za zabójstwo arcybiskupa połockiego Jozafata Kuncewicza było mu odjęte; przywrócone w r. 1633. Podczas wojny z carem Aleksym Michajłowiczem, 22 list. 1654 r. bojar Wasil Szeremietjew, po 14-tygodniowym oblężeniu, wziął Witebsk, zrujnował zamki, ściągnął z mieszkańców ogromną kontrybucję, a zabranych do niewoli rozesał do dalszych miast. Na mocy pokoju Andruszowskiego (1667) zostały Litwie zwrócone: Witebsk, Połock i inne miasta. Niektóre z nich były następnie znowu zabrane, na mocy zaś umowy Moskiewskiej (1678 r.) zwrócone zostały Litwie Wieliz i Siebiez. Podczas wojny o tron pomiędzy Stanisławem Leszczyńskim i Augustem II Witebsk trzymał stronę Stanisława i potajmniej

wysłał wojsku szwedzkiemu 7000 talarów; dowiedziawszy się o tem Piotr I wysłał swe wojsko i kazał Witebsk spalić (1708 r.). Podług słów kroniki m. Witebska: „Kapitan Solawow (Sołowjew), w 500 konnych Kozaków i Kałmuków, wypalił cały Witebsk: zamki, miasto, ratusz, sklepy, Uzgorje, Zaruczewje, Zadunawje, 4 kościoły, 12 cerkwi, a z Zarzeczca wziął 600 bitych talarów wykupu”. Odtąd Witebsk zbieadniał, ilość mieszkańców jego się zmniejszyła i handel upadł.

Cytowany wyżej przywilej z r. 1503 urządzał niektóre stosunki województwa, zbliżając je do ogólnie państwowych. Sejm litewski z r. 1559 zrobił pod tym względem dalsze kroki: ustanowiono, że każdy posiadający majątek ziemski, ma się stawić „czasu potrzeby od pana wojewody oznajmionej” orężnie na zamku osobiście albo przez urzędnika a podczas wojny „podług statutu mają się zachowywać”; ustanowiona „srebszczyzna“, podatek od sochy i pary koni, podług dawnego zwyczaju i in. D. 23 list. 1578 Stefan Batory na sejmie toruńskim, na ręce woj. wit. Stanisława Paca wydał przywilej dla szlachty witebskiej, mocą którego naprawa zamku nie leży w jej obowiązku, i reparacya, którą z własnej woli podczas wojny z Moskwą podjęła, przesądzać jej prawom nie będzie.

Wwda witebski zajmował dziewiąte miejsce w senacie, pomiędzy nowogródzkim i podlaskim; kasztelan (kasztelania ustanowiona r. 1566) również dziewiąte miejsce, niżej od połockiego, który jest na szóstym miejscu. Na sejmie r. 1569 ustanowiony został „Porządek rady koronnej, dołskiej i litewskiej, jako już jednej Rzpltej“, w którym wojewoda połocki idzie po lubelskim (21 miej.), witebski po płockim (25 miej.), kasztelan połocki (16 miej.), witebski (20 miej.) (Vol. leg., II, str. 777 i 778). Po drugim podziale Rzpltej województwa witebskie i połockie całkowicie odpadły do Rossyi i wojewodowie, jak również i kasztelani zachowali swoje tytuły dożywotnio. Uniwersał królewski z d. 20 grud. 1793 r. zniósł godność wojewody i kasztelana witebskiego. Wszystkich wojewodów rzeczywospolitej mianował król, oprócz witebskiego i połockiego, których obierała szlachta, król zaś tylko wybór potwierdzał. August II d. 22 sier. 1699 r. potwierdził województwu witebskiemu przywileje królów Kazimierza, Aleksandra, Zygmunta I, Zygmunta Augusta i Stefana na wolną elekcję wojewodów.

Województwo witebskie zajmowało wschodnią część obecnej gub. witebskiej, północną mohylewskiej i część mińskiej. Do niego należały: na północy Newel, Uświat, Wieliz, na zachodzie Borysów nad Berezyną, na południu Czereja, Dąbrowna, Orsza, Tołoczyn, Kopyń, Hory (Hory-Horki), Szkłów, Hołowczyn i Białynicze pod Mohylewem. Województwo dzieliło

się na dwa powiaty: witebski i orszański; każdy powiat wybierał po dwóch posłów na sejm i po dwóch deputatów na trybunał. Sejmiki wojewódzkie i popisy rycerstwa odbywały się w Witebsku, w którym odbywały się także sądy grodzkie i ziemskie. Sądy powiatu orszańskiego i sejmiki odbywały się w Orszy. W pow. witebskim były starostwa: wieliskie, suraskie, uświackie; w Witebsku ekonomia i wójtostwo. W pow. orszańskim starostwa: orszańskie grodowe, borysowskie, luboszańskie.

Herb województwa witeb. pogoń, czyli „mąż na koniu białym, rząd złoty, w polu czerwonym“ (Niesiecki, I, 198); pogoń obrócona w prawo, jeździec trzyma w prawem ręku miecz podniesiony, na lewem ma tarczę o podwójnym krzyżu.

Przed ustanowieniem godności wojewodów namiestnikami witebskimi byli: Wesna Fedor (od r. 1391, wkrótce został zabity przez Świdrygajłę), Rumpold (starosta witebski 1422), Wasil kniaź (wojewoda (?) 1431), Gojcewicz Iwan (1452—1454), Niemirowicz Mikołaj (1466), Iwan Jurjewicz (Chodkiewicz?) kniaź (Zasławski?) (5 mar. 1476 ?), Ilinicz Iwan (1482), Zasławski kn. Iwan Jurjewicz (9 styc. 1485 ?), Zasławski kn. Fedor Iwanowicz (1492—1494), Zasławski kn. Michał Iwanowicz (1494,—1495), Hlebowicz Stanisław (1495—1501), Hlebowicz Jurij (1503—1508), Sapięha Iwan Semenowicz (1508—1511 r. d. 3 lipca został wojewodą witebskim).

Szereg wojewodów witebskich rozpoczyna Sapięha Iwan Semenowicz (1511—1514); po nim idą: Kostewicz Janusz Stanisławowicz (1514—1517), Sapięha Iwan Bohdanowicz (1517—1526), Hlebowicz Jan Jurjewicz (1529—10 list. 1532), Kłoczkwicz (Kłodzko) Maciej Wojciechowicz Janowicz (10 list. 1532—24 maja 1542), Nasilowski Jurij Wojciechowicz (24 maja 1542, † 1544), Kiszka Stanisław Piotrowicz (1544, † 1 list. 1554), Chodkiewicz Hryhory Aleksandrowicz (1554, 1555), Zbarański kn. Stefan Andrejewicz (1555—20 paźdz. 1564), Pac Stanisław Mikołajewicz (naprzód sprawca woj. wit., mianowany 16 mar. 1566, † 1588), Sapięha Mikołaj Pawłowicz (10 paźdz. 1588, † 1 list. 1599), Zawisza Jan Janowicz (30 gr. 1599, † 1626), Sanguszko kn. Szymon Samuel (21 maja 1626, † 1638), Rakowski Jan (1638, † 1639), Kiszka Krzysztof (2 lip. 1639, † 1646), Sapięha Paweł Jan (18 paźdz. 1646—1056), Wołowicz Władysław, hetman polny (23 mar. 1656—15 wrz. 1668), Chrapowicki Jan Antoni (1668, † 1683), Pocię Leonard (4 paźdz. 1686, † 1695), Kryszpin-Kirszensztejn Andrzej Kazimierz (1695, † 1704), Pocię Kazimierz Aleksander (10 czer. 1705, † 10 czer. 1728), Ogiński Marcyan-Michał (paźdz. 1730, † 2 kw. 1750), Sołohub Józef Antoni (7 czer. 1752, † 5 maja 1781), Prozor Józef Antoni (5 czer. 1781, rezygnował 1787,

† 1789), Kossakowski Michał (22 lut. 1787—17 mar. 1794).

Kasztelanami witebskimi byli: Pac Paweł Mikołajewicz, starosta wilkomierski (1566—1578), Snowski Malcher Zygmuntowicz, marszałek królewski, dzierzawca kurzeniecki (1578, † 1587), Zawisza Malcher Andrejewicz, marszałek gospodarski (6 lut. 1588, † 1592), Strawiński Marcin (14 maja 1592, † 1594), Zenowicz Jan Jurjewicz (20 list. 1594—18 marca 1600), Sapieha Andrzej Iwanowicz, starosta orszański (1600—15 lut. 1605), Drucki-Sokoliński kn. Michał, starosta ozierzycki (1605—1613), Sapieha Aleksander Bohdan, star. orszański (mianowany w październiku 1613, kasztelanii nie przyjął), Wolski Mikołaj Zygmuntowicz (31 marca 1615, † 1621), Sanguszko kn. Szymon Samuel (7 list. 1621—21 maja 1626), Zawisza Mikołaj Janowicz (25 list. 1626, † 1647?), Klonowski Józef (1647—29 st. 1652), Kossakowski Tomasz (15 mar. 1652—1664?), Białozór Kazimierz (1664—1667), Limont Marcin (20 mar. 1667, † 1670), Doenhoff Jan (1670, † 1685), Kocięł Michał Kazimierz (1685—1 wrz. 1700), Pocię Kazimierz Aleksander (20 wrz. 1700—10 maja 1703), Ogiński ks. Marcyan Michał (10 maja 1703—paźdz. 1730), Tyszkiewicz Jerzy (8 paźdz. 1730, † 1 lut. 1735), Rdułtowski Jan (15 mar. 1735—31 mar. 1739), Pocię Aleksander (31 mar. 1739—10 czer. 1740), Ogiński ks. Stanisław (10 czer. 1740, † 14 czer. 1748), Sołohub Józef Antoni (12 paźdz. 1748—7 czer. 1752), Syruć Szymon (23 paźdz. 1752, † 1774), Prozor Józef (7 kwiet. 1774—5 czerw. 1781), Kossakowski Michał (5 czer. 1781—22 lut. 1787), Felkerzamb al. Voelkersalm Adam Ewald (22 lut. 1787—20 paźdz. 1790), Rzewuski Adam Wawrzyniec (5 list. 1790, rezygnował 1793, † 1825), Kurzeniecki Ignacy (10 listop. 1793).

Z ziemskich urzędników województwa najdawniejsze akta wymieniają: chorążego Romana Harasimowicza (mian. 26 czer. 1524, 1540); horodniczych: Harasima (1480), Mitię Romejkowicza (1496), Seńkę Daszkowicza (ustąpił 1524), Romana Harasimowicza (mian. 26 czerw. 1524, 1540), Piotra Kisiela (1569); kluczników: Iwaszka Daszkowicza (1480), Hrehorego Iwaszkowicza (mian. 1 lip. 1524), Hrehorego Oliferowicza (1530—1533), Iwana Żelepucha (1537—1540); koniuszych: Kopota Andreja (1480), Fedkę Michajłowicza (1499), Timofieja Iwaszkowicza (mian. 4 lip. 1524), Bohdana Koptewicza (mian. 22 mar. 1526), Wasila Koptia (1530—1533), Hrehorego Oliferowicza (mian. 7 sier. 1533), Bohdana Kopota (1538—1547); łowczych: Olechnę Daszkowicza (1480), Fedkę Mitkowicza (mian. 27 lip. 1525), Mikołaja Skleczewskiego (1539); podsędką: Timofieja Hurko (1569); podwojewódziego: Dymitra Zomejtno-

wicza (1533); sokolniczego: Niekrasza Iwanowicza (1538).

W końcu wymieniamy poczet znanych z dokumentów starostów wwdztwa witebskiego z XVI w.: borysowskimi byli: Olbrycht Gasztold (1525—1533), Jan Hlebowicz (od 20 maja 1542—1549), ks. Mikołaj Janowicz Radziwiłł (1551—1558), ks. Mikołaj Jurjewicz Radziwiłł (1567—1579), ks. Krzysztof Radziwiłł (1579—1588); luboszańskimi: kn. Wasil Andrejewicz Połubiński (1515, 1516), Jan Zawiszyc (do r. 1519), książ Wasil Sołomerecki (od 13 czer. 1519), Juri Niemirowicz (od 20 lut. 1520—1533), kn. Semen Odyńcewicz (1533, 1541), Onikej Hornostaj (1546—1555); orszańskimi: Juri Hlebowicz (1500), kn. Fedor Iwanowicz Zaśławski (1501—1538), kn. Wasil Jurjewicz Tołoczyński (od 13 lut. 1538—1546), kn. Andrej Iwanowicz Ozierecki (1546—1551), Filon Kmita (1566, † 1587), Mikołaj Sapieha (1588); suraskimi: Mikołaj Korycki (1537), Andrzej Kunicki (1545), Tomasz Owsiany (namiestnik królowej Bony. 1549—1553), Stanisław Pac (1576, † 1588), Mikołaj Sapieha (1591—1597); uświackimi: Kierdej Hryczynowicz (1548), Stanisław Kiszka (1552—1554).

Witebskia starostwo. Po ustanowieniu województwa (1506—1511 r.) starostą wit. był zawsze wojewoda. Do r. 1772 starostwo obejmowało miasto Witebsk z wójtostwami: witebskiem i lubaczkowskim, wsi Trubacze, Babinowice i parę folwarków; w r. 1766 płacono z tego kwarty złp. 3705, a hyberty zł. 7758.

Witebskia ekonomia należała do woj. wit. i czyniła do r. 1772 kwarty złp. 2705, wójtostwo zaś złp. 1000.

Witebski powiat graniczy: na połud. z pow. lepeńskim i gub. mohylewską, na wschód z gub. smoleńską, na północ z pow. horodockim, na zachód z pow. połockim i podług obliczeń Strelbickiego obejmuje 2928 w. kw., czyli 59·76 mil kw., podług zaś danych komitetu mierniczego gubernialnego 3001 w. kw. Bez pow. suraskiego (który został zniesiony w r. 1866), podług obliczeń z r. 1860—5 pow. witebski miał 1836 w. kw. czyli 190772 dzies. Z nich było: pola ornego 61270 dz., łąk 16370 dz., lasu 87676 dz., ziemi pod dworami, drogami i nieużytkami 25406 dz. Powierzchnia falista; najwyższe miejscowości: Seńkowo, Chodzyszyno i Kołyszki, zwłaszcza przy karczmie Ramino; z tych wyniosłości biorą początek rzeki: Wymna, Łososina i Więba i dopływy jej Hornówka i Połonna. Na północ od rz. Połonnej w kierunku Suraza miejscowość równa i lesista. Pomiedzy rz. Dźwina i Łuzesianką przechodzi grzbiet dosyć znacznych wyniosłości, wznoszących się najwięcej przy wsi Kuskinowej i Olchówce; tutaj grzbiet ten dzieli się na trzy części: jedna idzie brzegiem Dźwiny, druga ciągnie się na północ, trzecia na

zachód, po prawej stronie drogi z Horodka do Sierocina. Na lewej stronie Łuczesa, w pld. części powiatu, przy drodze do m. Sienna, znajduje się dosyć duże wzgórze przy folw. Cielątniki. Grunt w pow. zawiera głównie glinę. Rz. Dźwina przepływa przez powierzchnię powiatu, dzieląc ją na dwie prawie równe połowy, następnie stanowi południową granicę powiatu; szerokość rzeki pod Witebskiem wynosi latem 55 saż., na wiosnę 115 saż.; na niej w powiecie znajdują się: kamienista przegroda zw. Kopacze, pomiędzy przewozami Borowinem i Słobodzkiem, i próg Ruba, poniżej wsi Kurina. W r. 1878, od 20—30 marca, rz. Dźwina w Witebsku podniosła się na 4·75 saż., w następne 10 dni zniżyła się na 1·95 s. W r. 1879, od 1 do 10 kwietnia powierzchnia wody podniosła się na 3·62 s., od 10—20 spadła na 0·97 s.; w 1883 r. od 1 do 15 kwietnia rzeka podniosła się na 2·90 s. W m. Witebsku zbudowany jest na rzece stały most żelazny, a we wsi Borowej i m. Słobodzie urządzone są promy. Dźwina jest na całej przestrzeni powiatu splawna, w Witebsku urządzoną jest przystań. Z dopływów Dźwiny w powiecie ważniejsze: Łuczesa, Wićba, Łuzesna i Wymna. Jeziora nie wiele, w ogóle są one nieznaczne; najważniejsze: Łoswidź i Zaronowski po prawej stronie Dźwiny. Wszystkie jeziora w ogóle zajmują 38·6 w. kw. czyli 0·79 mil kw., co stanowi 0·013 dzies. wody na jedną dziesięcinę ziemi: pod tym względem pow. zajmuje przedostatnie miejsce pomiędzy powiatami gubernii (pierwsze newelski, ostatnie wieliski). Lasu w powiecie jest 118604 dz., co stanowi 38·9% całego obszaru powiatu, a 6·83% całej ilości lasów w gubernii. Z tej ilości: 11019 dzies. czyli 0·6% całej ilości lasów w gubernii należy do skarbu, 813 czyli 0·04% do cerkwi (najwięcej ze wszystkich powiatów gub.), 106772 czyli 6·2% do właścicieli prywatnych. Z powyższej ilości należy: 86742 do szlachty, 18797 do mieszczan, 1233 dz. do włościan, co stanowi: 1·2% w powiecie, czyli 0·08% w całej gubernii.

W r. 1860 było w powiecie (bez miasta) 32496 mk., z nich 15735 męż.; na 1 milę kw. (z miastem) 1648 mk. W tej liczbie 961 szlachty, 4021 włościan skarb., 24648 włościan pryw., 677 dworskich ludzi. Skarbowi włościanie byli podzieleni na 2 okręgi (obszczestwa): korowaiński i bilewski: włościanie prywatni, po usamowolnieniu, dzielili się na 4 okręgi pokojowe do spraw włośc. (mirowe rewiry), 15 gmin, 111 okręgów wiejskich (obszczestw); w nich było 702 wsi, należących do 178 właścicieli. Pod względem wyznań w powiecie było: 25802 prawosławnych, 142 jednowierców, 1407 rozkoleńców, 4837 katolików, 83 protestantów, 225 żydów. Pod względem etnograficznym podług danych z 1870 r. było w powiecie: 1979 Wiel-

korusów, 1069 Polaków (532 męż., 537 kob.); w tej liczbie było 417 właścicieli ziemskich (z ogólnej liczby 527), czyli 79·1%. Polacy w powiecie zamieszkiwali: a) oddzielnymi osadami, w ilości 60, ze 125 dworami, 328 męż. i 523 kob., razem 651, b) osadami wspólnie z innymi narodowościami, w ilości 74, ze 182 dworami, 204 (na ogólną liczbę 760) męż., 214 (na 749) kob., razem 418 (na 1509). Łotyże mieszkali w r. 1870 oddzielnie w 12 osadach, w liczbie 63 męż. i 63 kobiet, razem 126, w mieszanych osadach 13, o 20 dworach, w liczbie 67 (na 130) męż., 60 (na 120) kob., razem 127 (na 250), czyli w ogóle było 253 Łotyszów. Żydzi w pow. witebskim w r. 1870 zajmowali 79 oddzielnych osad, z 83 dworami, w ilości 225 m., 275 kob., razem 500; w mieszanych osadach 60, w ilości 890 dworów, w liczbie 891 (na ogólną liczbę 2422) męż., 1008 (na 2543) kob., razem 1899 (na 4965), czyli ogólna ilość żydów w powiecie była 2399. Cyfra ludności w powiecie w r. 1886 podług stanów tak się przedstawia: 1. szlachty dziedzicznej 450 męż., 519 kob., w Surazu 1 męż., 2 kob.; szlachty osobistej 209 męż., 197 kob., w Surazu 11 męż., 20 kob.; 2. duchowieństwa: prawosł. świec. 120 męż., 166 kob., w Surazu 10 męż., 15 kob., zakon. 10 męż., jednowierczego 2 męż., 3 kob., katolickiego 2 męż., żydowskiego 2 męż.; 3. stanów miejskich: obyw. honor. dziedzicznych 6 męż., 3 kob., osobist. 18 męż., 18 kob.; kupców 19 męż., 25 kob., w Surazu 29 męż., 27 kob.; mieszczan 4693 męż., 5166 kob., w Surazu 2392 męż., 2114 kob.; 4. włościan skarbowych 3962 męż., 3947 kob.; włościan uwłaszczonych 26948 męż., 27509 kob., w Surazu 12 męż., 66 kob.; 5. stanów wojskowych: wojska regularnego 6 męż., urlop. beztermin. 1358 męż., w Surazu 21, żołnierzy dymis., ich żon i córek 765 męż., 1455 kob., w Surazu 26 męż., 68 kob., synów żołn. i kantonistów 194 męż., w Surazu 21 męż.; 6. cudzoziemców 56 męż., 39 kob.; 7. innych stanów 84 męż., 102 kob., razem 38904 męż., 39149 kob., w Surazu 2523 męż., 2562 kob., czyli ogółem 41427 męż., 41711 kob., t. j. 83138 mk. Podług wyznań: było prawosławnych 33203 męż., 33223 kob., w Surazu 1799 męż., 1775 kob., jednowierców 70 męż., 79 kob., rozkoleńców 1590 męż., 1721 kob., katolików 1522 męż., 1539 kob., w Surazu 8 męż., 11 kob., protestantów 130 męż., 132 kob., żydów 2197 męż., 2281 kob., w Surazu 716 męż., 776 kob., mahometan. 192 męż., 174 kob.

Podług danych urzędowych z r. 1888 było w powiecie: 1 miasto (Suraz), 2 miasteczka, 1967 wsi, siół i t. d. Podług wyznań: prawosławnych 34924 męż., 34791 kob., jednowierców 103 męż., 111 kob., rozkoleńców 1653 męż., 1736 kob., katolików 1369 męż., 1441 kob., protestantów 436 męż., 399 kob., żydów 2052

męż., 1979 kob., innych wyzn. niechrześc. 2 męż., 1 kob., razem 40539 męż., 40458 kob. czyli w ogóle 80997 mk.

Ludność zajmuje się głównie, jak w całej gubernii, rolnictwem, które tutaj zresztą nie jest w lepszym stanie niż gdzie indziej. W r. 1864 było w pow.: 8772 sztuk koni, 14591 bydła rog., 12416 owiec, 10298 świń, 2545 kóz, ogółem 48552 sztuki, z tych 13150 w mieście, więc wypadnie trochę więcej jak $\frac{2}{3}$ sztuki na dziesięcinę ziemi uprawnej. W r. 1860 było w powiecie 26 cerkwi praw., 2 monastery, 2 katol. kościoły, 15 kaplic; było 1152 osad, z których 880 wsi, o mniej niż 10 gospodarstwach i 62 karczom, 11 dystylarni, 2 browary, 8 cegielni, 6 garncarni. Powiat dzieli się na 35 prawosł. parafii, złączonych w trzy dekanaty (błagocynia): w Kurynie, Starem Siole i Surażu. Kościołów katolickich dwa: w Nieporotach Wniebowzięcia N. P. M., fund. 1775 Michała Milkiewicza i synów jego Szymona i Bartłomieja, i w Stajkach Niepokalanego Poczęcia N. P. M., fundacyi Łukomskich. Pod względem oświaty, oprócz szkół w W., w powiecie znajduje się w Surażu szkoła 2-klasowa, założona w r. 1866 (fundusz roczny 2263 rs. ze skarbu); w r. 1886 było 61 uczniów i 4 nauczycieli, oraz następujące szkoły ludowe (dane z r. 1887): w Surażu męzka od 1864 r. (175 rs. ze skarbu i 117 rs. z kasy miejskiej), uczniów 49, i żeńska (od 1864 r., 95 rs. ze skarbu i 133 od miasta), uczennic 50; babinicka (1865 r., 125 rs. ze skarbu i 247 od gminy), uczniów 55; korolewska (1869 r., 75 rs. od skarbu i 532 rs. 50 kop. od gminy), uczniów 52; szczyrbińska (1864 r., 75 rs. od skarbu i 148 od gminy), uczniów 31 i 2 dziewcz.; miszkowska (1865 r., 75 rs. ze skarbu i 215 od gminy), uczniów 42; łoswidzka (1863 r., 150 rs. od skarbu i 258 od włościan), uczniów 26; sielucka (1870 r., 65 rs. ze skarbu i 434 od włościan, uczn. 50 i 1 dziewcz.; zarownowska (w żerehyckiej gm., od r. 1867, 75 rs. ze skarbu i 462 od włościan), ucz. 40 i 2 dziewcz.; leskowska (1876 r., 75 rs. od skarbu i 325 od włościan), uczn. 40; starosielska (1885 r., 75 rs. od skarbu i 222 od włościan), uczniów 22 i 4 dziewcz.; wielaszkowicka (1864 r., 75 rs. ze skarbu i 420 od gminy), uczn. 42 i 3 dziewcz.; kuryńska (1863 r., 95 rs. od skarbu i 475 od gminy), uczniów 30; janowicka (1864 r., 175 rs. ze skarbu i 480 od gminy), uczniów 60; wymniańska (1871 r., 75 rs. od skarbu i 426 od gminy), uczniów 54. W każdej szkole jest jeden nauczyciel (albo nauczycielka) i nauczyciel religii, zwykle miejscowy paroch.

Miasteczek w powiecie (oprócz Suraża) jest dwa: Janowicz, w 4 stanie, należą (1887 r.) do obywatela Józefa Bohdanowicza, odl. o 35 w. od Witebska. mają 198 mk. chrześcian (93 męż., 105 kob.) i 1701 żydów, (798 męż., 903 kob.)

czyli w ogóle 1899 mk. i Kołyszki (również 4 st.), należą do obywatela Michała Lissowskiego, 215 mk. chrześc. (110 męż., 105 kob.) i 1192 żydów (547 męż., 645 kob.), razem 1407 mk.

Pod względem policyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany) i 15 gmin (wołosti): w 1 okr. pol. gminy: szczyrbińska (we wsi Cielatniki), miszkowska (w fol. Terespolu), chrapowicka, wierchowska, (we wsi Słobodzie); do tego stanu należą także slobody podmiejskie witebskie na traktach połockim i horodockim; w 2 okr. pol. gminy starosielska (z zarządem w fol. Stare Sioło), leskowska (we wsi Smolki), żerobycka (we wsi Hrebnyce), i łoswidzka (we wsi Słoboda); w 3 okr. pol. gminy: sielucka (we wsi Sieluty), korolewska (we wsi Korolewo), babinicka (we wsi Babinicze), wielaszkowicka (we wsi Wielaszkowicze); w 4 okr. pol. gminy: janowicka (we wsi Głazomicze), wymniańska (we wsi Kotowo), kuryńska (we wsi Kurina) i miasto Suraż.

Gminy sielucka i szczyrbińska należą do 2 rewiru sądu pokoju, miszkowska, starosielska, korolewska, żerobycka, leskowska, wierchowska i wielaszkowicka do 4-go, babinicka, chrapowicka, kurińska, janowicka, wymniańska, Suraż i Janowicze do 5-go rewiru.

Pod względem fabrycznym w r. 1887 było w powiecie 37 zakładów przemysłowych, zatrudniających 111 robotników i produkujących za 81653 rs., mianowicie: 12 garbarni (na 2677 rs., 14 rob.), 1 fabr. drożdży (na 600 rs., 1 rob.), 4 gorzelnie (na 35166 rs., 26 rob.), 2 młyny parowe (na 4000 rs., 4 rob.), 12 cegielni (na 8150 rub., 51 rob.), 4 garncarnie (na 260, rs. 4 rob.), 1 wapielnia (na 800 rs., 11 rob.), 1 huta szklana (na 30000 rs.).

Pod względem komunikacyjnym w południowej części powiatu przechodzą linie dr. żel.: dynebursko-witebskiej od st. Sirocino i orłowsko-witebskiej od st. Krynki.

Marszałkami szlachty powiatu byli: Łuski Kazimierz, Łuski Ignacy, Kossów, Dzierżkanić, Pióro, Bohomolec, Milkiewicz, Nitostawski, Chreptowicz, Horwat Aleksander.

Witebska gubernia, jedna z północno-zachodnich, graniczy: na zachód z gubernią kurlandzką i inflancką, na północ z pskowską, na wschód ze smoleńską, na południe z mohylewską, mińską, wileńską i kurlandzką. Część zachodniej i południowej granicy stanowi rz. Dźwina, która o kilkanaście wiorst poniżej Dżisny wychodzi z terytorium gubernii i w dalszym ciągu płynie jej granicami.

Na mocy pierwszego podziału Rzpltej w roku 1772 prawie całe województwo witebskie, oprócz południowej części powiatu orszańskiego, i większa część województwa połockiego, zostały przyłączone do Rosyi. Cały

ten nabytek terytoryalny był podzielony na dwie gubernie: pskowską, z głównym miastem Opoczka, i mohylewską, pod ogólną nazwą białoruskich, przytem Witebsk i Połock były włączone do gub. pskowskiej (ukaz Katarzyny II 23 paźdz. 1772; podział na powiaty ukaz 22 lipca t. r.). D. 22 listop. 1772 r. została ustanowiona białoruska katolicka eparchia. D. 24 sier. 1776 r. i 22 marca 1777 r. od gub. pskowskiej była oddzielona i ustanowiona gub. połocka z 11 powiatami i mohylewska z 12 powiatami; Witebsk należał do pierwszej. W r. 1778 gub. połocka i mohylewska zostały przemianowane na namiestnictwa i 21 wrześ. 1781 r. zostały nadane herby wszystkim miastom namiestnictwa połockiego. D. 30 stycz. 1783 r. wyszło rozporządzenie o pomiarze gub. mohylewskiej i połockiej; pomiar ten, tak zw. „generalny“, ma jeszcze i obecnie doniosłe praktyczne znaczenie. D. 1 marca 1784 r. została ustanowiona białoruska szlachecka chorągiew w namiestnictwach: mohylewskiem i połockiem. D. 7 stycz. 1785 r. poddano wszystkie klasztory i duchowieństwo unickie pod władzę arcybiskupa połockiego a 6 maja t. r. nastąpił nowy podział eparchii. W r. 1796 zgubernii połockiej i mohylewskiej zrobiono jedną gubernię białoruską, z miastem głównym Witebskiem; do niej był przyłączony pow. lepelski, który odszedł do Rosyji na mocy drugiego podziału. D. 28 kwietnia 1798 r. całe cesarstwo zostało podzielone na 6 katolickich dyecezyi, poddanych arcybiskupowi mohylewskiemu, który został metropolitą. W 1802 r. gub. białoruska podzielona została na dwie: witebską i mohylewską, z pozostawieniem poprzedniej nazwy; w r. 1840 obydwie te gub. otrzymały nazwy od swych miast głównych. Podczas wojny 1812 r. gubernia była widownią potyczek i bitew; d. 13 lipca zaszła bitwa pod Ostrownem, niedaleko Witebska; d. 16 lipca Napoleon wszedł do tego miasta. Jednocześnie stoczone były bitwy pod Klasicami (18 i 19 lipca), pod Bojarszczyzną (20 lipca), pod Połockiem (5 i 6 sier.) i in.; d. 7 i 8 października, po długiej walce, Połock był wzięty, a 19 paźdz. Francuzi zostali pobici pod Czasnikami, zaś 26 paźdz. opuścili Witebsk. Historycy ruscy obliczają, iż gub. białoruskie straciły podczas wojny 1812 r. około 18 milionów rubli i wiele tysięcy ludności, gdyż w r. 1811 było w gub. witebskiej 352474 mk., zaś podług rewizyi 1816 r. tylko 315481. Dnia 13 marca 1819 r. jezuita zostali wydaleny z granic państwa i wszystkie ich fundusze przelano do skarbu. D. 20 list. 1825 (28 st. 1826) wyszło postanowienie, aby do aktów na nieruchomości, przedstawianych do zatwierdzenia, były zawsze dołączane tłumaczenia w języku ruskim. D. 22 kw. 1828 r. ustanowiona w Połocku katedra unicka białoruska. D. 18 lutego 1831 r. zniesiony statut litewski. W r. 1831 grasowa-

ła w gub. witebskiej cholera: na 32856 chorych, umarło 20387. D. 11 stycz. 1832 r. zostały zniesione urzędy podkomorzych, komorników, woźnych i chorążych. D. 2 list. 1835 r. zniesiono nauczanie języka polskiego w zakładach naukowych gubernii mohylewskiej i witebskiej. D. 12 lutego 1839 r. został podpisany w Połocku akt o przyłączeniu unitów do cerkwi prawosławnej, 23 czer. t. r. nastąpił ukaz o tem przyłączeniu, zaś 5 sier. arcybiskupia katedra połocka została przeniesiona do Witebska. D. 25 czer. 1840 r. ostatecznie zostały wprowadzone w Białej Rusi prawa cywilne Cesarstwa. W 1856 r. (17/29 listop.) zniesiono generał-gubernatorstwo witebskie, mohylewskie i smoleńskie. D. 19 lut. 1861 wyszedł ukaz o uwłaszczeniu włościan, przytem dla gub. witebskiej były ustanowione pewne odrębności. Ukazem 7 paźdz. 1864 r. gubernie witebska i mohylewska zostały przyłączone do okręgu naukowego wileńskiego. D. 31 paźdz. 1866 r. został zniesiony powiat suraski. D. 23 czer. 1871 r. ustanowieni sędziowie pokoju, zaś 19 lipca 1877 sąd okręgowy w Witebsku.

Gubernia dzieli się etnograficznie i historycznie na dwie nierówne części: właściwą Białoruś (powiaty: witebski, wieliski, horodocki, lepelski, połocki, newelski i siebieski) i Inflanty (pow. dźwiński, drysieński, rzeżycki i lucyński). Historyczne życie obydwóch części szło odmiennym torem, czego ślady pozostały dotąd. Inflanty mają dużo ruin starożytnych zamków (Dźwina, Lucyn, Rzeżyca i in.), świadczących o zagospodarowaniu się tutaj niemieckich żywiołów, Białoruś nie ma nic ze średniowiecznych pamiatek. Inflanty w ogólności mają wyższą kulturę, tak pod względem przemysłowym jak i rolniczym; zasiedlone są Łotyszami i potomkami dawnych kawalerów mieczowych. Białoruś ma jednolite słowiańskie zaludnienie, ubogie pod względem przemysłu i nie umiejące należycie wyszukać bogactwa swej odwiecznej ojcowizny.

Gubernia witebska leży pomiędzy 54° 47' i 57° 30' płn. szer., a 43° 40' i 49° 30' dług. wschodniej. Ciągnie się pasem podłużnym od zachodu na wschód; największa długość jej wynosi 369 w., największa szerokość 185 w. Rozległość obszaru nie jest dokładnie znana, gdyż różne sposoby wyliczenia jej dają rezultaty różne, aczkolwiek dość zbliżone. Podług generalnego pomiaru (1784-1793 r.) w gubernii (natenczas połockiej) było 3593650 dz., Ziablowski podał 4051320 dz. a podług wyliczenia Szwejcera gubernia zajmuje 39204 w. kw., czyli 4077216 dz. Następane wyliczenia wykazały 800 mil kw. al. 4083333 dziesięcin, t. j. 39200 w. kw. (podług Słownika Siemionowa jest 809 mil al. 39161 w. kw.). Obecnie przyjęto najściślej dokonany pomiar pułk. Strelbickiego, który podaje obszar ten na 39688·6 w. kw. al. 809·97

mil kw. Jednakże podług danych z r. 1888 (Pam. książka witeb. gub. na r. 1889) gubernia zawiera jakoby 39708 w. kw. W r. 1841 liczono na obszarze gubernii roli or. 1726737 dz., łąk 150255 dz., lasu 1759519 dz., wód, błot, dróg 302449 dz., dworów i pastwisk 67693 dz., czyli razem 4006925 dz.

Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 11 powiatów: horodecki, drysieński, dźwiński (dyneburski), lepelski, lucyński, newelski, połocki, rzezycki, siebieski, witebski i wieliski. Z nich największy jest lucyński (95·08 mil kw.), najmniejszy witebski (59·76 mil kw.).

Powierzchnia gubernii w ogóle ma układ falitysowy lecz wyniosłości znacznie większych nie przedstawia; powiaty: lucyński, siebieski i newelski są najwyższe wzniesione i mają powierzchnię najsilniej pofalowaną. Najwyższe wyniosłości niedochodzą jednak 1000 st. spotykamy w pow. witebskim w gm. Sieńkowo, Chodyszyno, Kołyszki; w pow. horodeckim wzgórze Łakszewe i Gniłowe; w pow. lepelskim Katarasy na granicy gub. mohylewskiej, wzgórze pomiędzy Leplem a Pysznem, tak zw. „Pysznogóry“; w pow. siebieskim Wzdychalinka (o 2½ w. od Siebieża), Kuksina, Zamkowa góra we wsi Morozówce; w pow. połockim góry Pustynki przy folw. Górcie i Zamkowa góra przy m. Homlu; w pow. newelskim pasmo wzgórz około granicy gub. pskowskiej, oraz przy folw. Turyczyn i in.; w pow. drysieńskim najwyższy punkt jest w Zamoszu, którym się kończy pochylność od Oświeja do Dryssy; w pow. lucyńskim góra Litowa przy Landwarowie, Zamkowa, Złota na południu od Lucyna; w pow. rzezyckim góra Dzierkał, Wolkenberg, Czartow-Róg; w pow. dyneburskim trzy dosyć znaczne wyniosłości: Prudzińska, Głowa i Kankulli. Zresztą po całej gubernii rozrzucone są wzgórza z nazwą: „Zamkowe“ lub „Horodek“, z czego wnosić można, że były na nich grodziska

Wody (jeziora i rzeki) w gubernii zajmują 1039·1 w. kw. al. 21·20 mil kw., t. j. dwa razy tyle, co w gub. wileńskiej, trzy razy tyle co w kowieńskiej, 7 razy tyle co w mińskiej i 9—10 razy tyle co w grodzieńskiej i mohylewskiej gub. Rzekami swojemi gub. witebska łączy się z Rygą i Petersburgiem, a na południu, za pomocą kanału berezyńskiego, z Dnieprem. Największą rzeką w gubernii jest Dźwina, w starożytności Tanais i Turantus, Eridanus, Vina, u Łotyszów Daugawa. Bierze ona początek w pow. ostaszowskim gub. twerskiej, z niewielkiego jeziora Dźwina czyli Dźwińca, o 13 w. od początku Wołgi, dochodzi do gub. witebskiej w północno-zachodnim krańcu pow. wielickiego i na przestrzeni trzydziestu kilku wiorst stanowi granicę z gub. pskowską, następnie zwraca się na południe i przepływa przez Wieliz, Suraż, Witebsk, dalej na przestrzeni 20 w. stanowi granicę z gub. mohylewską następnie wchodzi znowu w

granice gubernii, płynie przez Ułę i Połock, a niedaleko Dżisny wychodzi znowu z gubernii i stanowi jej granicę aż do ostatniego krańca na północnym zachodzie, gdzie już zupełnie opuszcza gub. witebską. W gubernii tej Dźwina płynie wstęgą długą 630 w. (na 800—1000 w. całkowitej długości) przez powiaty: wielicki, witebski, lepelski, połocki, drysieński i dźwiński. Obidwa brzegi Dźwiny są dosyć wysokie i pokryte po większej części lasami i zaroślami; w niektórych miejscach tylko są niskie, a więc dogodnie dla przystani lub składów drzewa, szczególnie w pow. wielickim. Szerokość rzeki podczas wezbrania wiosennego dochodzi do 115 sąż. w Witebsku, 120 w Połocku, 160 w Jakobsztacie; największa głębokość 8 sążni, zwykła zaś od 1½ do 3 s., w wielu miejscach na dnie rzeki nagromadzone są wielkie kamienie, tworzące progi (największe i najniebezpieczniejsze są pod Jakobszatem), które w znacznym stopniu przeszkadzają ustaleniu się żeglugi. Z dopływów Dźwiny w obrębie gubernii najważniejsze są: z prawej strony Uświacza (długa 93 w.), z dopływem Owsianicą, Obol (105 w.), Połota (65 w.), wpada do Dźwiny pod Połockiem, Dryssa (130 w. a z rzeką Uszczą, która uchodzi za jej początek 190 w.), z dopływami Niszczą, Swołną i in.; Saryanka (75 w.), Dubna (95 w.), Ewst czyli Ewikszta (95 w.). Z lewej strony: Mieża (200 w.), Kaspla (120 w.), Wićba (25 w.), wpada do Dźwiny w obrębie miasta Witebska), Łuczesa (100 w.), Uła czyli Ulianka (180 w. przyjmując Essę za jej początek), Uszacz (80 w.); następne dopływy opuszczamy, jako już nie należące do gub. witebskiej. Oprócz Dźwiny i jej dopływów zasługują na uwagę: rzeka Wielika, płynąca przez pow. siebieski, Łowac w pow. newelskim, Malta i Rzezyca, wpadające do jeziora Łubań.

Jak powiedzieliśmy wyżej gubernia witebska jest bardzo zasobną w większe i mniejsze zbiorniki wody; w gubernii jest przeszło 2500 jezior, szczególnie powiaty rzezycki, lucyński, siebieski, newelski i lepelski obfitują w jeziora. Jako przykład możemy przytoczyć, że na granicy pow. drysieńskiego i siebieskiego, w obrębie 1500 dziesięcin ziemi znajduje się aż 11 jezior, z których kilka ma po 100, 40 lub 30 dziesięcin obszaru. Największe jeziora są następujące: Łubań na granicy pow. rzezyckiego z gub. inflancką, w większej części znajduje się w pow. rzezyckim, ma formę podłużną, największa szerokość jego 7½ w., najmniejsza 1½ w., długość 13 w., leży pośród błotnistych łąk. Głębokość ma od 1½ do 2½, arszyn.. przyjmuje w siebie znaczną liczbę małych rzeczek, które zwykle na kilka wiorst od ujścia mają już wodę stojącą, a w lecie początki ich wysychają; wylewa się przez znaczną rzekę Ewikszkę do Dźwiny; zajmuje 73 w. kw., musiało być jednak nie-

gdys znacznie większem, na co wskazuje tak nazwa na starożytnych mapach „Mare lubanicum“ jak i przestrzeń łąk i bagnisk, otaczających jezioro, a bardzo nieznacznie wzniesionych nad poziom jego wód. Obszar tych łąk wynosi w przybliżeniu 160 w. kw. Dawniejsza więc rozległość jeziora wynosiła przeszło 230 w. kw. Oświejskie jezioro, w pow. drysieńskim, przy m. Oświeju, zajmuje 50 w. kw., ma długości 12, szerokości 8 w., głębokości miejscami 10 sążni; Razno, w pow. rzeżyckim, długie $10\frac{1}{2}$, szerokie 7 w., zajmuje 48 w. kw., bardzo głębokie, miejscami do 20 sążni; Ruszony i Siwer, w pow. dyneburskim, oba po 8 w. długości i po 4 w. szerokości; Siebieskie otaczające m. Siebież, zajmuje 15 w. kw.; Świбло, w pow. siebieskim, prawie tejże wielkości; Nieczerca, tamże; Lisno na granicy pow. drysieńskiego, zajmują po 10 w. kw.; Nieszczarda, w pow. połockim, zajmuje 24 w. kw.; Czerstwiaty i Lepelskie, w pow. lepelskim Newelskie i Borodzina, w pow. newelskim; Ozierzyszczce, w pow. horodockim. Wszystkie te jeziora są rybne: łowią się w nich okonie, leszcze, szczupaki, karasie, sumy, sandacze, pstrągi, sielawy, węgorze.

Błota są w wielkiej obfitości i zajmują wielką przestrzeń. Największe z nich otacza jezioro Łubań w powiecie rzeżyckim, zajmuje 130 w. kw.; Tejcz, w tym samym pow., zajmuje 114 w. kw.; Mosznica, w pow. dźwińskim, 136 w. kw.; błoto na granicy pow. lucyńskiego i gub. pskowskiej 136 w. kw.; Łonnica, w pow. połockim, 77 w. kw., i drugie zajmujące 56 w. kw.; Lipowy Mech, w pow. wieliskim, zajmuje przestrzeń 45 w. kw. Ogólny obszar błot wynosi około 431000 dzies. W ogólności najwięcej błotniste są powiaty rzeżycki i lucyński, potem idą dźwiński, siebieski, połowa drysieńskiego, połocki, wieliski, następnie druga połowa drysieńskiego i lepelski: najmniej błotniste są: pow. newelski, horodocki i witebski.

Zróżła mineralne żelaziste znajdują się w miejscowościach: Adelinów w pow. lucyńskim, Podole w pow. rzeżyckim, Borkowszczyzna w pow. lepelskim, Krasławka w pow. dźwińskim; siarczane we wsi Mgłowo w pow. dźwińskim i wsi Studzieniec w pow. newelskim.

Glebę w ogóle stanowi lekka glina i piasek, miejscami ciężka glina, w ogóle średnio urodzajna. Torfu rozległe pokłady po dawnych kolinach błotnych i w około jezior.

Klimat chłodny, wilgotny, zmienny. Upały letnie i mrozy zimą łagodzą wpływ morza Bałtyckiego, wielka ilość jezior i lasów. Średnia temperatura jest niższą we wschodniej części gubernii, wyższą w zachodniej. Obok obserwacji niesystematycznych i widocznie niedokładnych z lat od 1810 do 1830, mamy późniejsze od 1883 do 1885, z których wypadają następujące średnie miesięczne: styczeń —4.5, luty —4.2, ma-

rzec —1, kwiecień +6.4, maj +12.9, czerwiec +14.1, lipiec +15.9, sierpień +14.3, wrzesień +7.9, październik +3.8, listopad —0.4, grudzień —2.0. Średnia roczna 5.4. Średnia zimy —3.6, wiosny +6.7, lata +14.8, jesieni +3.8.

Wiatry panujące są pód.-zachodnie i pón.-wschodnie. W ogólności wiatry z pón. lub wschodu są zimne, z pód. lub zachodu ciepłe. Wiatry z pód. i pód.-zach. są zwykle wilgotne, z pón. lub pón.-wsch. suche. Z całego rzędu spostrzeżeń w jednym miejscu gubernii (niedaleko Witebska) okazuje się, że najwięcej pochmurnych dni bywa w listopadzie, grudniu i styczniu, najmniej w czerwcu. W ciągu czterech lat (1883—1886) wypadło na rok (średnio) jasnych dni 63, zmiennych 121, w części pochmurnych 35, całkiem pochmurnych 146.

Fauna gubernii nie ma żadnych cech odrębnych. Z domowych zwierząt żyją tu: konie, krowy, owce, kozy, nierogacizna, z dzikich: wilki, lisy, zające, borsuki, tchórze, wiewiórki; rzadziej spotyka się niedźwiedź (w pow. witebskim, połockim, lepelskim i siebieskim), jeszcze rzadziej kuny, rysie, łosie i wydry. Wilki w zimie przychodzą na zdobycz do wsi lub na dziedzińce dworów. W r. 1874 wilki pożarły 4295 sztuk bydła rogatego i koni, 30189 sztuk zwierząt domowych drobniejszych, 14508 szt. ptactwa i 5127 psów w całej gubernii. Miejscowa odmiana bydła i koni jest mała, niewielkiej siły i małej wydajności mleka. Konie małe, powolne. Na popisie koni (w 1874 r.) z 247,067 sztuk przedstawionych, uznano za przydatne dla celów wojskowych zaledwie 45320, czyli 18%. Jednakże koń miejscowy, pomimo powolności i braku siły, należy do wytrwalszych. Bydło także małe i słabe, z powodu nieumiejętności chowania. W ogóle tak u obywateli jak i u właścicieli bydło w lepszych gatunkach, zwykle holenderskich, spotyka się bardzo rzadko. Owce i nierogacizna w ogóle są także drobne, miejscowej rasy. Kozy chodują zwykle żydzi po miasteczkach. Hodowla ptactwa domowego również zaniedbana. W stanie dzikim spotykają się: gołębie, kaczki, cietrzewie, głąszcze, jarząbki, kuropatwy, słomki, bekasy, jastrzębie, sowy, skowronki, słowiki, dzięcioły, drozdy, kukułki, czaple, bociany i t. d. Ceny zwierząt domowych nie są wygórowane. Dobrego konia, młodego i silnego, można dostać na jarmarku za 60 do 100 rubli; starsze i słabsze oczywiście sprzedają się znacznie taniej, po 40, 25, nawet 15 rubli. Krowa kosztuje przecięciowo od 15—25 rub., większe ceną się znacznie drożej, nawet do 60 rubli.

Flora, nie wyróżnia się także niczem. Uprawia się na obszarze gubernii głównie żyto i len (szczególnie w niektórych miejscowościach pow. drysieńskiego, siebieskiego i lucyńskiego), oprócz tego: pszenica ozima (stosunkowo w małej

ilości), żyto jare (t. zw. „jaryca“), jęczmień, owies, pszenica jara, groch, gryka, kartofle i t. d.; w ogrodach warzywnych: kapusta, bob, konopie, wszelka ogrodowizna. W sadach owocowych: głównie jabłka, w mniejszej ilości gruszki, następnie śliwki, wiśnie, porzeczki (czarne, białe, różowe i czerwone), maliny, agrest, truskawki i t. d. Sadownictwo słabo rozwinięte, zaopatruje zaledwie potrzeby samych właścicieli. Największe bogactwo roślinne stanowią dotąd lasy, aczkolwiek już teraz znacznie wyczerpane. W drzewostanie lasów iglastych przeważa jodła i sosna, liściastych zaś brzoza, olcha i osina. Sosna przeważa w powiatach górzystych lub piaszczystych: horodockim, newelskim, połockim i dźwińskim, jodła w pozostałych powiatach. Brzoza, osina i olcha tworzą tu i owdzie gaje odosobnione, albo też zmieszane z lasem iglastym. Rozrzucone po całej gubernii są także jesiony, klony, wiązy, jarzębina, dąb, lipa, która rośnie niewielkimi gajami w pow. wieliskim, dąb zaś w pow. newelskim i dźwińskim. Wysokość sosen w ogóle jest średnia, wiek 60 do 80 lat. Ogólna ilość lasów w gubernii w r. 1881 wynosiła 1,736,047 dzies., t. j. 42% całego obszaru gubernii. Następną tabelką wykazuje rozłożenie lasów w powiatach:

Powiaty	Ilość dzies. lasu	% powierzchni lasu do pow. powiatu	% pow. lasu w pow. do ilości lasów w gubernii
drysieński	124,710	45.3	7.14
dźwiński	180,444	44.1	10.04
horodocki	106,232	32.3	6.12
lepelski	116,790	32.0	6.73
lucyński	275,134	56.7	15.87
newelski	110,402	29.6	6.36
połocki	215,366	48.5	12.40
rzeżycki	147,814	38.0	8.52
siebieski	145,839	42.2	8.40
wieliski	194,712	47.6	11.20
witebski	118,604	38.9	6.83
	1,736,047	—	—

Z tego widzimy, że najwięcej lasów jest w pow. lucyńskim, najmniej w newelskim. Obliczenie powyższe nie jest jednak dosyć ściśle, gdyż w liczbę tę weszły błota i jeziora znajdujące się w obrębie lasów, oraz miejsca wyrąbane, które jednakże na inny użytek nie zostały jeszcze obrócone. Z liczby powyższej do prywatnych właścicieli należy 1,517,555 dzies., czyli 87.4% ogólnej ilości, do skarbu 214,705 dzies., czyli 12.3%, do cerkwi 3,787, czyli 0.2%. Z liczby właścicieli prywatnych, szlachta posiada 1,326,320 dzies., czyli 87.3%, miasta 975 dzies., czyli 0.06%, do włościan zaś należy 47,239 dzies., czyli 3.2%. Lasów należących do szlachty, najwięcej jest w powiatach: lucyńskim (231,843 dzies., czyli 92%), dźwińskim

(163,599 dzies., czyli 96%) i wieliskim (163,558 dz., czyli 91%), najmniej w powiatach: siebieskim (84,055 dz.), newelskim (79,418 dz.) i horodockim (47,121 dz.). Miasta posiadają las tylko w dwóch powiatach: wieliskim 288 dz. i dźwińskim 687 dz. Włościanie mają najwięcej lasów w pow.: siebieskim (32,989 dz.), najmniej w rzeżyckim (568 dz.), horodockim (370 dz.), drysieńskim (302 dz.) i wieliskim (0,0 dz.). Co do gospodarstwa leśnego, zarząd lasów skarbowych urządził już w 1/4 części swoich lasów zupełnie prawidłowe gospodarstwo, w drugiej 3/4 ma być takowe zaprowadzone i las nie jest niszczone. Lasy skarbowe są pod zarządem 9 leśniczych, 7 konduktorów, 41 objazdowych i 225 gajowych. Prywatni właściciele zaś prowadzą rabunkowe gospodarstwo. W skutek tego las bywa wyrąbywany zwykle do możliwych granic co do grubości drzew i sprzedaje się zwykle z całego obszaru majątku odradu. W całej gubernii jest chyba tylko jeden majątek Jakubowo pod Klasicami, w pow. drysieńskim, własność Oubril'a, w którym prowadzi się prawidłowe gospodarstwo, w paru innych sprzedaje las sam właściciel, więc z pewną oszczędnością, w innych żadnej gospodarki nie ma. Ilość wyrąbywanych co rok lasów jest trudna do sprawdzenia, gdyż na to nie ma żadnej kontroli; przyjąwszy jednakże, że w rok spławia się 5,280 tratów, po 280 sztuk w każdej (zwykle są od 200 do 350 belek), otrzymamy w przybliżeniu 1,478,400 belek rocznie, ponieważ zaś każda dziesięcina daje około 30 sztuk drewna na wywóz, wypadnie więc 49,280 dzies. rocznie na obszar wyrąbywanego lasu. Lepsze drzewo wywozi się Dźwiną do Rygi, z powiatów wieliskiego i newelskiego rzeką Łowacją do Petersburga, rzekami pow. siebieskiego do Pskowa i Ostrowa; gorsze okazy spotrzebowują się w większych miastach: Witebsku, Połocku, Dźwińsku, lub na miejscu. Podług wykazów z r. 1884 zużytkowano: na budynki i opał 700,000 sąż. sześciennych masy drzewnej, na użytek fabryk i dr. żelaznych po 50,000 sąż., t. j. ogółem przeszło 800,000 sąż. sześciennych. Jeżeli z powodu takiej olbrzymiej konsumpcji i rabunkowego gospodarstwa gubernia jeszcze nie całkowicie została ogołocona z drzewa, to dzięki jedynie temu, że grunt ma pod tym względem bardzo urodzajny i las wyrąbany niezwłocznie sam się zasiewa.

Ludność gubernii, jak powiedzieliśmy wyżej, nie jest jednolitą: na przestrzeni jej mieszkają: Wielkorusy, Białorusy, Polacy, Łotysze, Esty, Żydzi, Niemcy, Cyganie i Tatarzy. W r. 1777 w całej gubernii było 620,600 mk; w 1810 r. 828,800 mk. ob. płci; podług 6 rewizji (z r. 1795) było 313,060 dusz (t. j. włościan poddanych pł. męz.), w tej liczbie 236,879 włościan obywatelskich; podług 7 rewizji (1811 r.) było 352,474 dusz, w tej liczbie 260,505 obywatel-

skich; podług 8 rewizyi (1816 r.) było włościan: należących do skarbu 42,839 męż., 42,448 kob., do apanażów 2,167 męż., 2,270 kob., do obywateli 236,099 męż., 235,369 kob., razem 281,105 męż., 280,087 kob., czyli 561,192 dusz włościańskich. W r. 1840 było w gub. 586,511 dusz obojej płci, w tej liczbie jednodworców 6,857, włośc. skarb. 80,654, apanażów 6,800, bez ziemi (bobyłów) 4,760, wolnych rolników 581, włościan obywatelskich 338,950 dusz. W r. 1841 było 739,136 dusz obojej płci, w tej liczbie wolnych rolników 510, bojarów pancernych 155, włościan: skarbowych 98,551, obywatelskich 511,556. W r. 1846 było 789,500 dusz (podług Arseniewa „Oczerki“, str. 116, 158, tylko 759,558). W r. 1850 podług „Atlasu gospodarczego“, wydane przez ministerium dóbr państwowych, 749,430 dusz. W r. 1851 cała ludność gub. witeb. wynosiła 742,811 dusz, w tej liczbie 398,000 włościan. W r. 1860 było w całej gubernii 795,262 mk. (396,378 męż. i 398,834 kob.); z nich: szlachty 30,163, stanu duchow. 3,648, mieszczan 108,973, kupców 4,533, honor. obywat. 214, cechowych 3,918, włościan skarb. 152,067, włośc. poddanych 454,098, włośc. bezrolnych (dworowych) 8,640, wojska 8,177, kolonistów 303. Podług narodowości (główniejszych): Białorussów 426,808, Łotyszów 139,028, żydów 62,628, Polaków 43,432, Niemców 10,158, Wielkorussów 1,843. Podług wyznania: prawosławnych 448,565, jednowierców 2,525, roscolników 37,702, katolików 227,751, protestantów 11,999, żydów 66,711. W r. 1863 podług wykazów gub. statyst. komitetu było całej ludności 818,885 obojej płci. Podług innych obliczeń (N. Stołpiański „Dzieńce gubernii zachodnio-ruskiego kraju“, Peters., 1866) w tym roku było 776,739 dusz, w tej liczbie 383,334 męż. Podług stanów: szlachty dziedziczej 21,273, szlach. osobistej 7,388, duchowieństwa 4,017, mieszczan 112,018, włościan 606,864, stanu wojskowego (żołnierzy, żon ich i t. d.) 21,724, innych stanów 3,145. Podług narodowości i wyznań: Białorus. prawosław. 396,369, katolików 30,439, Wielkorus. prawosław. 1,843, Polaków katolików 43,432, prawosław. 61, Litwinów katolików 267, Łotyszów katolików 138,607, prawosław. 421, żydów 70,520, protestantów 12,343. Podług urzędowych danych z r. 1870 ludność gub. tak się przedstawia: Białorus. 549,380 (61·9%), Wielkorus. 48,730 (5·5%), Polaków 22,737 (2·6%), Łotyszów 176,149 (19·9%), Estów (Czuchnów) 1,067 (0·1%), żydów 87,760 (9·9%), Cyganów 177 (0·02%), Niemców 1,073 (0·2%), innych narod. 9, ogółem 887,748 mk. W r. 1885 podług danych urzędowych było 1,235,363 mk. (630,763 męż. i 604,600 kob.), w tej liczbie: podług stanów: 1) szlachty dziedziczej 8,403 m., 8,335 k., szl. osobistej 2,980 m., 3,140 k.; 2) stanu duchow-

nego: prawosław. świeckiego 1,208 m., 1,466 k., prawosław. zakonnego 23 m., 31., jednowierczego 12 m., 12 k., katolickiego 108 m., 1 k., ewangelickiego 5 m., 15 k., starozakonnego 85 m.; 3) stanu miejskiego: obyw. miej. hon. dziedzicznych 337 m., 401 k., obyw. miej. hon. osobistych 566 m., 712 k., kupców 1,563 m., 1,861 k., mieszczan 118,394 m., 119,943 k.; 4) stanu wiejskiego: włościan skarbowych 81,140 m., 81,578 k., kolonistów 60 m., 70 k., włościan uwłasz. 357,224 m., 360,020 k.; 5) stanu wojskowego: wojska regularnego 18,191 m., 510 k., nieregularnego 7 m., 3 k., urlopow. bezterm. 20,207., żołnierzy dymisjonowanych, ich żon i córek 14,785 m., 24,748 k., żołnierskich synów i kantonistów 3,716 m.; 6) cudzoziemców 830 m., 795 k., innych stanów 918 m., 950 k. Podług wyznań zaś: prawosławnych 344,601 m., 326,794 k., jednowierców 2,078 m., 2,010 k., roscolników 36,324 m., 36,070 k., katolików 160,094 m., 153,912 k., protestantów 13,304 m., 12,968 k., żydów 74,117 m., 72,662 k., mahometan 245 m., 184 k.

Podług danych z r. 1887 w całej gubernii znajduje się 19,739 miejsc zamieszkałych, mianowicie: 1 miasto gubernialne, 11 miast powiatowych, 1 miasto nadetatowe (Suraż), 41 miasteczek, 19,686 wsi. Cała ludność gubernii dochodzi do 652,127 męż. i 623,827 kob., czyli razem 1,275,954 dusz, i dzieli się na powiaty podług następującej tabelki:

N a z w a	Obszar w wiorstach kw.	Ludność	Ilość miejscowości zamieszkałych		
			miast i miasteczek	wsi	razem
drysieński . .	2,684	80,932	7	1,275	1,282
dźwiński . .	3,871	214,937	7	2,730	2,737
horodocki . .	3,180	91,825	—	1,789	1,789
lepelski . .	3,574	131,666	14	1,781	1,795
lucyński . .	4,585	104,583	—	1,709	1,709
newelski . .	3,826	94,846	—	2,000	2,000
połocki . .	4,221	111,487	3	1,886	1,889
rzeżycki . .	3,703	131,173	6	2,006	2,012
siebieski . .	3,323	87,123	—	1,448	1,448
wieliski . .	3,940	84,375	2	1,095	1,097
witebski . .	3,001	143,007	3	1,967	1,970
w ogóle	39,708 al. 810 m. kw.	1,275,954	42	19,686	19,728

Z powyższego widać, iż średnio wypadnie po 32·48 osób na wiorstę kw., czyli 1,575 na miłą kw.

Podług wyznań powyższa ilość ludności tak tak się rozkłada: prawosławnych 697,641, jednowierców 4,377, roscolników 72,550, katolików 320,151, luteranów 28,223, żydów 152,045, kairaimów 54, mahometanów 913 dusz.

W r. 1885 na 1,235,363 całej ludności urodziło się 50,779, czyli 4·1%, umarło 32,245, czyli 2·6%. W r. 1886 na 1,252,538 całej lu-

dności urodziło się 51,401, czyli 4·1⁰/₀, umarło 28,549, czyli 2·3⁰/₀. W średniej ilości w ciągu trzech lat (1885—1877) urodziło się 4·0⁰/₀, umarło 2·4⁰/₀.

W r. 1888 ludność wzrosła do 1,309,304 i rozkładała się w następujący sposób:

	męż.	kob.	razem
w m. Dryssie	1,725	1,920	3,645
„ powiecie	38,437	36,603	75,040
w m. Dźwińsku	42,807	29,182	71,989
„ powiecie	77,698	73,977	151,675
w m. Horodku	2,892	2,805	5,697
„ powiecie	44,422	43,596	88,018
w m. Lepłu	3,021	3,754	6,775
„ powiecie	64,240	62,462	126,702
w m. Lucyniu	3,070	3,065	6,135
„ powiecie	55,622	53,552	109,174
w m. Newłu	4,153	4,332	8,485
„ powiecie	45,582	45,381	90,963
w m. Połocku	9,986	9,978	19,964
„ powiecie	47,591	45,819	93,410
w m. Rzyżycy	6,370	5,655	12,025
„ powiecie	60,710	59,959	120,669
w m. Siebieżu	1,563	1,543	3,106
„ powiecie	43,548	42,185	85,733
w m. Wielizu	8,798	8,994	17,792
„ powiecie	33,534	34,532	68,066
w m. Witebsku	31,417	26,762	58,179
„ powiecie	40,539	40,458	80,997
w m. Surazu	2,495	2,570	5,065

A więc w miastach 118,297 męż., 100,560 kob., czyli razem 218,857, w powiatach 551,923 m., 538,524 k., razem 1,090,447, co stanowi razem 1,309,304. Mieszkańcy miast stanowią więc 16·7⁰/₀, mieszkańcy gmin wiejskich 83·3⁰/₀ całej ludności.

Podług wyznań było: prawosławnych 715,050, z tego w miastach 77,421 (44,114 męż., 33,307 kob.); we wsiach 637,629 (322,598 m. i 315,031 k.), jednowierców w ogóle 4,169, rozkolników 79,062, katolików 330,171, z tego w miastach 29,953 (16,390 męż., 13,563 kob.); we wsiach 300,218 (152,650 m., 147,568 k.), protestantów 34,223 (5,902 w miastach i 28,321 we wsiach), żydów 145,306 (93,640 w miastach, 51,666 we wsiach), mahometan 1,143 (1,098 w miastach i 45 we wsiach, w ogólnej liczbie tylko 20 kobiet), innych wyznań 164.

Podług stanów: 1) szlachty dziedzicznej 16,906, szl. osobistej 6,497; 2) duchowienstwa: prawosł. świec. 2,375 (1279 kob.), zakon. 55, jednowierczego 20, katolickiego 107, ewang. luter. 13 (8 kob.), żydowskiego 53 (27 kob.); 3) stanu miejskiego: obyw. honor. dziedzicznych 982, osobistych 1,701, kupeców 3,201, mieszczan 251,447; 4) stanu włościańskiego: włościan w ogóle 920,065, kolonistów 8,884, żydów rolników 276; 5) stanu wojskowego: wojska regularnego 19,782, beztermin. i zapas. 32,115, dymis., żołnierskich żon i dzieci 39,284; 6)

cudzoziemców 4,829; 7) innych stanów 712.

W ogóle 1,309,304 (670,220 męż., 639,084 kob.).

Stan włościański stanowi 71⁰/₀, miejski około 20⁰/₀, szlachecki nie wiele więcej nad 1⁰/₀ ogólnej liczby mieszkańców. Ruch ludności w r. 1888 przedstawia się w następujący sposób: a) urodziło się chłopców 29,025, dziew. 26,562, razem 55,587, czyli 4·2⁰/₀, z nich prawych dzieci 53,523, nieprawych 2,064, czyli 3·8⁰/₀. Zmarło 17,335 m. i 15,577 kob., razem 32,912 osób, czyli 2·5⁰/₀.

Przechodzimy do poszczególnych narodowości: Białorusy zamieszkują głównie powiaty: witebski, horodocki, wieliski, połocki, newelski, siebieski, lepelski i większą część drysińskiego, i stanowią główne jądro tubylców, potomków starożytnych Krzywicz, którzy rozsiedli się szeroko w obecnych guberniach: grodzieńskiej, wileńskiej, mińskiej, mohylewskiej, witebskiej, smoleńskiej i poczęści pskowskiej. Szczep Białoruski, jako jednostka polityczna, czyli raczej kilka jednostek, znany jest tylko w czasach dawnych, pod władzą udziałowych książąt połockich, witebskich, smoleńskich i in., następnie uległ zupełnie wpływowi i władzy sąsiadów: wschodnia jego część—Moskwie, zachodnia—Litwie i Polsce. Mowa witebskich Białorusów jest czemś pośrednim, co do dźwięku, pomiędzy mową Wielkorusów, Małorusów i Polaków: wyrazy wspólne tym trzem mowom czasami wymawiają się inaczej, albo mają inne zakończenie. Im więcej na wschód, im bliżej gub. pskowskiej, tem język białoruski staje się podobniejszym do wielkoruskiego. Białorusy witebscy używają bardzo wiele wyrazów polskich: niechaj, niema, jaki, pierszy, pożyczyc, chustka, skrynia, szlub, wszyscy i t. d. Siebieżanie zamieniają zwykle głoskę cz na c, mówiąc: caho (czego), chacu (chcę), ztąd często zowią ich „cwiakunami“; w powiatach drysińskim i rzeżyckim, pod wpływem sąsiedztwa, w języku białoruskim jest pewna domieszka wyrazów łotewskich. Większość Białorusów (w r. 1870), mianowicie 481,689, wyznaje prawosławie, rozkolników 8,512. Prawosławni zamieszkują ziemię między rz. Dryssą, Połotą i Dźwiną, głównie we wsch. części gubernii. Katolicy głównymi masami zajmują części pow. drysińskiego (13,500), rzeżyckiego (7,500), lucyńskiego (5,000), połockiego (4,000), lepelskiego (3,200), witebskiego (5,000), oraz w większych miastach. Rozkolnicy (miejscowa nazwa: razkoły) mieszkają głównie w sąsiedztwie z Wielkorusami, oraz w pow. inflanckich, w połockim, w witebskim i w miastach. Fizycznie Białorusy są w ogóle dosyć słabi, niepozorni, miernego wzrostu, blondyni, powolni, leniwi i apatyczni; w pracy fizycznej są jednak wytrwali, ale wszystko robią bardzo powoli, bez przejęcia się i zapału. We wschodniej części gubernii noszą zwykle całko-

wity zarost i szeroką brodę, bliżej Dźwiny i w miastach zwykle brodę gołą, a noszą tylko wąsy. Charakter Białorusów jest w ogóle łagodny: są oni dowierzający, cierpliwi, pobożni. Obok tego bardzo przesądni, skąpi, wahający się, bez inicjatywy; w rozmowach z ludźmi innego stanu bardzo wstrzemięźliwi i skryci. Wódka i karczma grają wielką rolę w życiu Witebszczanina, który nie umie sobie wyobrazić żadnego święta, żadnej uroczystości bez wódki, żadnej zabawy bez karczmy. Ubranie Białorusów jest w ogóle mało oryginalne i nie wyszukane: w lecie biała gruba zgrzebna koszula na wierzch białych również spodni, biały płócienny pas, i biały bałachon, w zimie biały kozuch, na wierzch którego kładzie się takiż bałachon z płótna lub kapota z sukna samodziałowego; na nogach w lecie łapcie, w zimie buty, albo czasami obuwiu wołokowe (walonki); u kobiet białe spódnice i białe chustki na głowach, to zwykłe ubranie; kolor biały dominujący, ulubiony Białorusów. W ostatnich czasach jednak widać pewien zwrot ku zarzucaniu staroświeckiego stroju: mężczyźni zaczynają chodzić w sukiennych samodziałowych marynarkach (t. zw. workach, „kulki“), kobiety zaczynają nosić różnokolorowe, zwykle jaskrawe, czerwone, błękitne lub wzorzyste spódnice i krótkie kaftaniki miejskiego kroju, bez wcięcia w pasie. Bogatsze gospodynie miejskie noszą na głowach duże „chustki“, przepasane „kupecem“ albo w wielki węzeł „zakrutkę“ związane; w uszach mają „zawusznice“, na szyi „krale“ (korale), koszule spinają „szponką“, na nią zakładają „kitlik“, rodzaj gorseciku, „sajan“ (spódnice) i „chwartuch“, na nogach safianowe trzewiki. Tak się ubierały do niedawna mieszczki z Suraza, Wieliza, Witebska i Połocka. Starsi gospodarze noszą jeszcze i teraz oryginalnego kroju kapelusze w formie przewróconej doniczki do kwiatów, z małym rondem, albo okrągłe wołokowe lub baranie czapki, lub wreszcie kwadratowe nakształt konfederatek; młodzież jednak zarzuca już tę staroświecczyznę i nosi zwykłe czarne sukienne fużerki z daszkiem, które zyskują coraz więcej zwolenników. Kobieta białoruska starzeje bardzo prędko, ładną w ogóle nie jest, niema też poczucia estetycznego. Dziewczęta chodzą zwykle z odkrytą głową, ale warkoczy nie spuszczaają i czasami tylko ozdabiają głowę kwiatem, nie bardzo zresztą zgrabnie. Wieś witebskiego Białorusa jest w ogóle biedna i brudna. Zabudowania stawiane są bez żadnego planu i systemu, i chociaż w każdej wsi jest, oczywiście, ulica, ale chaty stoją nie zawsze przy niej, czasami stają do niej frontem, bokiem lub tyłem, czasami chata odstawiona gdzieś daleko, a przy ulicy stoi tyłem śpichlerz lub stajnie, albo, w najlepszym razie, ogród. Chaty niepobielane, najprostszej budowy, kryte słomą lub dranicami,

z małymi oknami o drobnych szybach; większość ich jednak już nie jest kurna; z rzadka spotykają się nawet, szczególnie we wsiach przy większych traktach, chaty wytworniejsze, na fundamencie, z wyrzynanymi okiennicami i z gankiem. W przeciętnej chacie wejście bez ganku, o wysokim progu i niskich, prawie kwadratowych drzwiach, często nawet bez futryn, prowadzi do zimnej bez sufitu sieni, która dzieli chatę na dwie części i ma zwykle wyjście na podwórze, a w głębi odgradzona mała spiżarenka. U zamożniejszych włościan obie połowy chaty są ciepłe, u mniej zamożnych tylko jedna, a w niej piec, łóżko, stół i ławy. Podłoga, często z ubitej ziemi, jeżeli drewniana, to bardzo brudna i zabłocona, bo się nigdy, nawet przed największym świętem, nie myje, a tylko czasami wymiata się miotłą i zasypuje tatarakiem (ajerem). W drugiej połowie chaty, zimnej, stoją żarna, leżą złożone kartofle, buraki, kapusta. Na około chaty, również bez planu i systemu, zabudowania gospodarze: spichlerz (t. zw. kleć), w którym przechowuje się całe bogactwo włościanina: zboże, lepsze ubranie, len, kawały płótna, w skrzywniach lub dzieżach zamykanych, częstokroć piniądze, które nieraz, dla niepoznaki, kładą się wprost we zboże do zasieku, dalej chlewy; za chatą, o 15—20 sążni, znajduje się gumnisko, na nim „tok“ z „reją“ (w której suszą się snopy przed młocką), stodoła jedna lub kilka. Wszystko to budowane z taniego, koszlawego materiału, kryte bez użycia gwoździ, słomą, rzadziej dranicami, nigdy gontem. W każdej wsi jest zwykle łaźnia, która się buduje wspólnie gdzieś opodal, nad wodą; ta często nawet dachu nie ma, tylko pułap, na którym z wierzchu narzucona ziemia i kosira (paździora); o czystości w takiej łaźni mowy być nie może: jest tylko wielkie gorąco, dym i zaduch. Pożywienie Białorusa witebskiego bardzo jałowe: chleb, wypieczony z żytniej mąki, źle przesianej, źle zmielonej w ręcznych żarnach, często z domieszką tłuczonych kartofli, a jeszcze częściej plew; z gorących potraw różnego rodzaju mieszaniny, bez mięsa i bez masła, czasami tylko z mlekem. Głównym pokarmem jest kartofel, którego też sadi się wielką ilością. W zimie chłop witebski je zwykle trzy razy dziennie, latem cztery razy; jest to „śniedanie, abied, podwiaczonek i wiaczera“. Ponieważ wsie białoruskie rozrzucone są w lasach i błotach, a drogi wszędzie prawie niegodziwe, więc chłop witebski ma ad hoc urządzone wózki: w lecie t. zw. „kolasy“, t. j. cztery małe, prawie jednakowej wielkości koła, na drewnianych osiach, spojone tarciami tak blisko siebie, że tylnie niemal zawadzaają o przednie, i z poręczami również z tarcic, w zimie t. zw. „połozy“ czyli sanie najprostszej konstrukcji. Takiemi „kolasami“ Białorus wozzi siano, zboże, drzewo z lasu, takimi jeździ

sam, siedząc wprost na osi, wozi swoich chorych i umarłych. Tylko zamożniejsi i miastecz-kowi mają małe bryczki, t. zw. karafaszki, lepszej roboty i malowane, z siedzeniem, zapelnio-nem siano, pod dreliszkiem lub kilimkiem. Bia-łorus odbywa całą połową robotę oraz jeździ zwykle w pojedynkę, t. j. o jednym koniu; parą koni jeżdżą tylko w bardzo daleką podróż lub na wesele, i zaprzęgają wtedy nie w dyszel, ale w przysiężkę, z boku.

Po Białorusach drugie miejsce co do liczby zajmują Polacy, których w 1860 r. było 43,432, a w 1870 r. 21,626. Podług Stołpiańskiego w r. 1864 było Polaków w powiatach: witebskim 4,253, horodockim (niepodana cyfra), lepelskim 2,196, lucyńskim 3,445, dyneburskim 8,387, drysieńskim 12,713, wieliskim 437, su-raskim 1,682, newelskim 2,087, połockim 3,524, siebieskim 1,263, rzeżyckim 3,730, czyli razem 43,717 dusz.

W r. 1870 podaje komitet statystyczny witebski w swym wykazie w pow.: drysieńskim 4,468, dźwińskim 4,357, lepelskim 3,872, po-łockim 2,552, lucyńskim 1,812, rzeżyckim 1,701, witebskim 1,069, siebieskim 897, newel-skim 533, wieliskim 195, horodockim 167, w ogóle 21,626 (10,811 m., 10,815 k.).

W r. 1870 z ogólnej liczby (3,077) właścicieli ziemskich było 2,053 Polaków, t. j. 66,7%: w pow. drysieńskim było na 158 właścicieli 149 Polaków, lepelskim na 462 wł. 433 Pol., dźwińskim na 180 wł. 149 Pol., witebskim na 527 wł. 417 Pol., rzeżyckim na 186 wł. 147 Pol., połockim na 419 wł. 305 Pol., lucyńskim na 171 wł. 121 Pol., siebieskim na 175 wł. 113 Pol., wieliskim na 108 wł. 54 Pol., horodockim na 120 wł. 58 Pol., newelskim na 560 wł. 170 Pol. Polacy mieszkający w gub. witebskiej dzielą się na cztery klasy: większych właścicieli, drobną szlachtę, mieszczan i włościan. Tak zw. szlachta, składająca się z drobnych właścicieli ziem-skich, dzierżawców lub służby dworskiej, wykształcenie posiada bardzo niskie: ograniczające się zwykle na czytaniu i pisanu po rusku i po polsku. Jednakże niepiśmiennych pomię-dzy nimi, nie wyłączając kobiet, nie ma wcale. Ta szlachta zagrodowa nosi się na wpół z pań-ska: mężczyźni czasami w długich kapotach, zwykle jednak w stroju europejskim, chociaż w wysokich butach, kobiety starają się naślado-wać miejskie i dworskie panie. Dworek takiego szlachcica jest zwykle pobielany, stoi w ogro-dzie owocowym, w którym zawsze musi się zna-leść kilka pni pszczoł. Oprócz książki do nabo-żeństwa i, czasami, kalendarza, innych druków w domu szlachcica zagrodowego nie znajdziemy. Mieszczanie Polacy, oprócz roli, trudnią się rzemiosłami: szewctwem, krawiectwem, rymar-

stwem, większość z nich także umie czytać. W r. 1870 mieszczan Polaków liczone 5,111 głów obojej płci. Włościan Polaków jest w ogóle nie wielu; w niektórych miejscowościach zasiedlają oni całe wsie wyłącznie, w innych mieszkają ra-zem z innymi plemionami. Ilość miejscowości, za-mieszkałych wyłącznie przez włościan Polaków jest następująca: w pow. lepelskim miejscowości 259, dom. 340; połockim miejsc. 197, dom. 252; dźwińskim 194, dom. 280; drysieńskim 120, dom. 153; lucyńskim 77, dom. 102, rzyżyckim 63, dom. 105; siebieskim 61, dom. 71; witebskim 60, dom. 125; newelskim 34, dom. 40; wieliskim 6, dom. 11; horodockim 6, dom. 6. W ogóle miejscowości 1,077, dom. 1,485. Razem z in-nymi narodowościami: Białorusami, Wielkorusa-mi i Łotyszami Polacy zamieszkują: w pow. dry-sieńskim 269 miejsc., 1,718 dm.; dźwińskim 233 miejsc., 1,827 dm.; lepelskim 180 miejsc., 1,309 dm.; lucyńskim 165 miejsc., 594 dm.; po-łockim 109 miejsc., 362 dm.; rzyżyckim 108 miejsc., 711 dm.; witebskim 74 miejsc., 182 dm.; siebieskim 67 miejsc., 173 dm.; newelskim 54 miejsc., 125 dm.; horodockim 38 miejsc., 112 dm.; wieliskim 34 miejsc., 115 dm. Razem 1,331 miejsc., 7,228 dm.

Włościanie Polacy po większej części zatra-cili już język i mówią między sobą po biało-rusku. Ludność polska stoi na wyższym stopniu kultury niż białoruska. Według Siementowskie-go Polacy są uważani za dobrych gospodarzów rolnych, dzierżawców i rządców w majątkach ziemskich.

Wielkorusy osiedlili się tu jeszcze za Rzeczy-spolitej pojedynczo. Przybywali tu często bądź w orszaku księżniczek moskiewskich poślubianych przez w. ks. litewskich, już to osadzani jako jeńcy wojenni. W większych grupach zaczęli się przesiedlać dopiero w połowie XVIII w., głównie sekciarze. Filiponi przybyli tu po r. 1742, kiedy mistrz ich Filip sam się dobrowolnie spalił; wyznawcy popowszczyzny, rozsiedleni w powiatach: witebskim, newelskim, poczęści po-łockim i lepelskim, przybywali dwa razy: pierw-szy raz po r. 1735, drugi po r. 1764. Wielko-rusy napływający przez pskowską gubernię, oczywiście zajmowali z początku miejscowości znajdujące się na gościńcu do Litwy, t. j. środek pow. lucyńskiego, rzeżyckiego i dźwiń-skiego, i dopiero potem posunęli się w głąb i za-jęli miejscowości pomiędzy Połockiem a Witeb-skiem, Siebieżem a Newlem. Niektóre partye ich dotarły do granic Inflant, inne przeszły Dźwinę i rozsypały się po pow. lepelskim albo osiadły na około Witebska. Prawie wszyscy bez wyjątku są oni rozkolnikami i tylko mała część ich wyznaje prawosławie albo jest jednowierczą, i to tylko urzędownie. Podług Stołpiańskiego

w r. 1864 Wielkorusów było w ogóle 56,983 dusz, mianowicie: 7,885 prawosł. (w pow. witebskim 6,520 i w pow. połockim 1,365), oraz 49,098 rozkolników, w powiatach: witebskim (1,975), horodockim (386), lepelskim (685), lucyńskim (2,114), dźwińskim (14,188), drysieńskim (181), wieliskim (53), suraskim (252), newelskim (2,705), połockim (3,293), siebieskim (1,498), rzeżyckim (21,768). Podług Siemontowskiego Wielkorusów w gubernii w r. 1870 było w ogóle 48,730, z nich Filiponów 39,996, czyli 82%.

Podług „Pamiętnoj kniżki“ na r. 1887, przyjmując jednowierców i rozkolników za Wielkorusów, było w miastach 3,187 męż. i 3,243 kob., w powiatach 33,137 męż. i 32,827 kob.

W r. 1885 było w ogóle w całej gubernii 76,482 Wielkorusów. Podług danych komitetu statystycznego w końcu r. 1888 było w miastach i powiatach: rozkolników 79,062, jednowierców 4,169, razem 83,231, a dodając Wielkorusów prawosławnych, i powiększając cyfrę z r. 1870 (8,734) do 10,000, otrzymamy, że w końcu r. 1888 było w gubernii Wielkorusów, rozkolników i prawosławnych (głównie urzędników i wojskowych) przeszło 90,000 głów. Liczba ta w ostatnich latach musiała się jeszcze powiększyć, tak z powodu napływu urzędników, jak i coraz częstszego nabywania przez Wielkorusów dóbr ziemskich. Wielkorusy miejscowi (mówimy tu o masie włościańskiej) żyją albo oddzielnymi wsiami albo razem z Białorusami lecz trzymają się od nich oddzielnie. Dziewczęta rozkolnickie czasami wychodzą za Białorusów, ale rozkolnicy Białorusinek nigdy nie biorą. Rozkolnicy w ogólności nie uznają sakramentu małżeństwa, i sam obrzęd ślubny redukuje się u nich do uczy i błogosławieństwa rodziców. W ogóle są oni trzeźwiejsi, roztropniejsi, więcej przedsiębiorczy i rozwinięci niż Białorusy. Ztąd są oni znacznie bogatsi, mają lepsze chaty, strojniesz ubiory, potrzebują pewnego rodzaju, acz dosyć pierwotnego, konfortu. Wielkorus często i chętnie zajmuje się handlem.

Lotysze, ludność litewskiego plemienia, od najdawniejszych czasów osiadła w Inflantach, zajmuje obecnie w gub. witebskiej wiele miejscowości w pow. dźwińskim, rzeżyckim i lucyńskim. Podług Stolpiańskiego, w r. 1863 było ich w całej gubernii 138,607 katolików i 421 prawosławnych, mianowicie: w pow. lepelskim 219 (nazwani tu są Litwinami), lucyńskim 421 prawosł. i 40,907 katol., dźwińskim 51,997, drysieńskim 1,773, rzeżyckim 44,930. Podług obliczenia Siemontowskiego w r. 1870 Lotyszów było 176,149, w tej liczbie mieszkających oddzielnymi wsiami 141,314 i mieszkających razem z Białorusami 34,835, mianowicie:

a) zamieszkałych oddzielnymi wsiami:

Nazwa powiatów	L i c z b a		ludność
	miejscowości	chat	
dźwiński	1,639	7,538	61,544
rzeżycki	975	4,781	40,588
lucyński	927	4,395	38,757
drysieński	12	12	51
witebski	12	12	126
newelski	4	4	54
połocki	29	30	150
siebieski	5	5	36
horodocki	1	7	8
Razem	3,604	16,784	141,314

b) zamieszkałych wspólnie z Białorusami:

Nazwa powiatów	L i c z b a		I l o ś ć	
	miejscowości	chat	Łoty-szów	Biało-rusów
dźwiński	412	3,418	12,380	25,730
rzeżycki	318	2,564	13,083	20,388
lucyński	268	1,478	8,618	13,526
drysieński	26	28	120	269
witebski	13	20	127	250
wieliski	4	6	16	61
horodocki	3	3	13	69
lepelski	2	2	12	16
newelski	6	12	130	198
połocki	24	62	299	519
siebieski	7	26	77	270
Suma	1,083	7,619	34,835	61,326

Tym sposobem widzimy, że najwięcej Łotyszów było w pow. inflanckich, mianowicie: w dźwińskim 42%, rzeżyckim 30·4% i w lucyńskim 26·9%, w innych zaś powiatach zaledwie 0·7%. Z tej liczby (176,149) 159,659 czyli 90·6% jest wyznania katolickiego, 13,504 czyli 7·7% luteranów, 1,858 czyli 1% prawosławnych, 1,128 czyli 0·7% rozkolników. Obecnie Łotyszów w gub. witebskiej jest znacznie więcej, tak z powodu przyrostu naturalnego, jak i z powodu napływu z gub. kurlandzkiej i inflanckiej. Do r. 1888 weszło do gub. witebskiej, jako właściciele ziemscy lub dzierżawcy, 1,493 rodzin czyli 9,338 osób; zaś w r. 1886 Łotyszów w gubernii było: 50,526 prawosławnych, 159,659 katolików, 22,146 luteranów, czyli razem 232,331 osób obojej płci. Lotysze znacznie różnią się powierzchownością od Białorusów: Lotysz jest średniego wzrostu, ale zgrabny i zręczny, z jasnymi oczyma i włosami; nie nosi zwykle ani brody ani wąsów; charakteru jest spokojnego i łagodnego, uczciwy, gościnnie, szczerzy. Długoletnie poddaństwo oddziało na niego więcej, niż na zimniejszego i mniej nerwowego Białorusa, i dla tego z mało sobie znajomym jest on skryty i uniżony, lecz gdy się pozbędzie obawy, dobra

jego natura odrazu na jaw wychodzi. Łotysz jest bardzo nabożny; powracając z pola, z roboty, cała gromada Łotyszów zwykle klęka przed każdą figurą, którą napotka na drodze, a których jest wiele, bo Łotysze lubią je stawiać przy drogach lub w polu, i chórem śpiewają nabożne pieśni. W ogóle śpiew jest namiętnością Łotysza; nie lubi on gwarych i tłumnych rozrywek, ale chętnie odwiedza najbliższych sąsiadów i wtedy znowu chórem śpiewa. Ulubionego taniec jest tak zwana „kruciołka“, która polega na tem, że kawaler chwytą dziewczynę za obie ręce i kręci się z nią do upadłego, bez przysiadania, bez hołubców, nawet zwykle bez uśmiechu na twarzy. Spokojnego charakteru, Łotysze rzadko się kłócą, a jeszcze rzadziej się biją; są oni w ogóle bardzo moralni, nie znają ani śpiewów ani wymyślań sprośnych i wierność małżeńska jest przez nich ściśle przestrzegana. Witebscy Łotysze są mniej rozwinięci od Łotyszów z gub. inflanckiej i kurlandzkiej, ale analfabetów pomiędzy nimi, szczególnie między kobietami, prawie nie ma. Ubranie Łotysza witebskiego bardzo podobne do ubrania Białorusa, tylko jest z cieńszego materiału i trochę dłuższe. Charakterystyczną cechą ich ubrania jest kamizelka, rodzaj kurtki kolorowej z odkładanym kołnierzem, którą noszą tak mężczyźni jak i kobiety; świąteczne ubranie kobiet składa się z kolorowej sukni ze składkami, kolorowego gorsetu i chusteczki na szyi, zwierzchu zaś zwykle wkłada się jeszcze dużą kolorową chustą; niektóre nakładają na głowę rodzaj wianka z aksamitu. Ulubioną potrawą Łotysza jest tak zw. „putra“, t. j. mleko, ser, krupy, kartofle i ryba razem zmieszane i zakwaszone. Wódka u Łotyszów gra taką samą rolę jak i u Białorusów, chociaż w ostatnich czasach widoczny znaczny postęp ku trzeźwości.

Esty czyli Czuchoncy, naród plemienia fińskiego, przybył do gub. witebskiej z Estonii; podług mapy etnograficznej Keppena z r. 1852, Estów było w gub. witebskiej 9,936. Siementowski narachował ich zaledwie 1,067 (551 męż. i 516 kob.). Mieszkają oni w 20 miejscowościach pow. lucyńskiego, mianowicie w gminach pyłdzieńskiej i michałowskiej, i w gminie wykryńskiej pow. newelskiego.

Cyganie. Podług Keppena było ich w gubernii 607; Siementowski narachował tylko 177, mieszkających po kilku i kilkunastu w różnych miejscowościach całej gubernii. Najwięcej ich razem, bo 43, mieszka w gminie obolskiej pow. horodockiego. Z całej liczby cyganów 151 było prawosławnych, 26 katolików. Zresztą wszystkie te cyfry są nie pewne, gdyż trudno cyganów, z powodu ich koczowniczego życia, dokładnie porachować.

Niemcy, przybyli do gub. witebskiej poczęści z gub. nadbałtyckich, poczęści z zagranicy. Keppen narachował ich w 1852 r. 1,300; podług Sie-

mentowskiego było ich w r. 1870 tylko 1703. Po 1863 r. zwiększył się napływ Niemców, z których wielu pokupowało majątki ziemskie. W r. 1888 było 5,178 Niemców. Stanowią oni stan odrębny, nie łączą się z innymi narodowościami, i nawet zwykle nie znają miejscowego języka albo władają nim bardzo słabo. Niektórzy z nich posiadają dobra ziemskie, czasami nawet bardzo obszerne, większość zaś składa się z dzierżawców, rzadców i t. d.

Zydzi przybyli do gubernii prawdopodobnie dopiero w połowie XVII w. Pomimo że cały szereg przywilejów królewskich, wydanych miastom Witebskowi i Połockowi (r. 1669, 1676, 1697, 1735), zastrzegł niedopuszczanie żydów do tych miast, już w r. 1807 było ich w Połocku 3,501 a w Witebsku 2,978, zaś w r. 1870 w Połocku 7,628 a w Witebsku 16,323, czyli w lat 60 ilość żydów powiększyła się w Połocku 2·17 razy, w Witebsku 5·5 razy. Obecnie w Połocku jest ich przeszło 8,730, w Witebsku przeszło 23,632 (cyfry z r. 1888).

W całej gubernii w r. 1850, podług rachunku Keppena, było 47,649 żydów. W r. 1863 (Stołpiański) było ich 70,520, mianowicie w powiatach: witebskim 13,842, horodockim 1,651, lepelskim 7,281, lucyńskim 3,641, dźwińskim 16,474, drysieńskim 3,159, wieliskim 4,005, suraskim 2,565, newelskim 3,923, połockim 8,828, siebieskim 1,501, rzezyckim 3,725. Następane cyfry wykażą rozsiedlenie się żydów w r. 1870: w pow. witebskim 2,399, wieliskim 1,358, horodockim 1,011, lepelskim 7,532, newelskim 794, połockim 2,222, siebieskim 475, dźwińskim 5,593, drysieńskim 3,333, lucyńskim 1,026, rzezyckim 1,369. Ogółem w powiatach 27,112. Liczba ta jest mniejsza od wykazanej przez urzędy policyjne na 3,619 męż. i na 3,411 kob., t. j. razem na 7,030 osób. W miastach było: w Witebsku 16,273, w Wielizhu 2,897, w Horodku 2,052, w Leplu 2,272, w Newlu 3,044, w Połocku 7,523, w Siebieżu 1,235, w Dźwińsku 11,345, w Dryssie 2,219, w Lucynie 1,835, w Rzezycy 2,023, ogółem 53,618. Dołączając tutaj tych, których się w powiatach nie znalazło, otrzymamy: w powiatach 12,696 męż., 14,416 kob., razem 27,112, w miastach 29,998 męż., 30,650 kob., razem 60,648, w ogóle 42,694 męż., 45,066 kob., razem 87,760.

Opis gub. witebskiej wydany w r. 1890 przez miejscowy komitet statystyczny daje cyfry następane: w pow. witebskim: w mieście na 42,931 mk. 23,632 żyd. (55⁰/₀), w miasteczkach na 7,329 mk. 3,156 żyd. (43⁰/₀), we wsiach na 62,308 mk. 1,490 żyd. (2·4⁰/₀); w pow. wieliskim: w mieście na 16,476 mk. 7,004 żyd. (42·5⁰/₀), w miasteczkach na 3,157 mk. 1,333 żyd. (42·2⁰/₀), we wsiach na 52,814 mk. 994 żyd. (1·9⁰/₀); w pow. horodockim: w mieście na

5,121 mk. 2,734 żyd. (53·4°/_o), we wsiach na 72,705 mk. 1,547 żyd. (2·1°/_o); w pow. dźwińskim: w mieście na 49,797 mk. 20,743 żyd. (41·7°/_o), w miast. na 17,162 mk. 14,366 żyd. (83·7°/_o), we wsiach na 112,364 mk. 1,914 żyd. (1·7°/_o); w pow. drysieńskim: w mieście na 2,852 mk. 2,000 żyd. (70·1°/_o), w miast. na 5,378 mk. 3,262 żyd. (60·7°/_o), we wsiach na 61,670 mk. 1,400 żyd. (2·3°/_o); w pow. lepeńskim: w mieście na 5,396 mk. 3,014 żyd. (55·9°/_o), w miast. na 13,461 mk. 9,341 żyd. (69·4°/_o), we wsiach na 94,815 mk. 2,227 żyd. (2·3°/_o); w pow. ludyńskim: w mieście na 5,444 mk. 2,356 żyd. (43·3°/_o), we wsiach na 88,185 mk. 2,282 żyd. (2·6°/_o); w pow. newelskim: w mieście na 7,004 mk. 3,717 żyd. (53·0°/_o), we wsiach na 73,370 mk. 1,141 żyd. (1·6°/_o); w pow. połockim: w mieście na 12,742 mk. 8,730 (68·4°/_o), w miast. na 1,777 mk. 1,599 żyd. (90°/_o), we wsiach na 73,298 mk. 2,366 żyd. (3·2°/_o); w pow. rzezyckim: w mieście na 9,160 mk. 6,620 żyd. (72·2°/_o), w miast. na 2,159 mk. 1,601 żyd. (74·2°/_o), we wsiach na 68,119 mk. 789 żyd. (1·2°/_o); w pow. siebieskim w mieście na 3,845 mk. 1,959 (56·2°/_o), we wsiach na 67,540 mk. 472 żyd. (0·7°/_o). W całej gubernii w miastach na 160,408 mk. było 82,509 żyd. (51·4°/_o), w miasteczkach na 50,423 mk. 34,658 żyd. (69·7°/_o), we wsiach na 827,188 mk. 16,622 żyd. (2·0°/_o). Ogółem na 1,038,019 mk. było 133,789 żyd. (12·9°/_o). Tym sposobem główne siedlisko żydów jest w miastach, a zwłaszcza w miasteczkach, gdzie ilość ich przewyższa liczbę chrześcian. Trudnią się tu żydzi przeważnie handlem, przemysłem i rzemiosłami. W r. 1867 z całej liczby 1,105 osób, trudniących się w miastach gub. witebskiej sprzedają trunków, było 997 żydów, czyli 88·4°/_o. Większość rzemieślników stanowią także żydzi. W r. 1869 z całej liczby 8,621 rzemieślników w gubernii było 6,500 żydów czyli 75·4°/_o. Z 22 kupców 1 gildyi w r. 1868 było 17 żydów.

Wszystkie powyższe narodowości rozkładają się na stany: szlachecki, miejski i wiejski: Białorusy, Wielkorusy, Polacy i Niemcy należą do wszystkich trzech, żydzi do mieszczan, Łotyże i Esty do włościan. W gub. witebskiej znajduje się jeszcze jedna odrębność stanowa, t. zw. bojarzy pancerni. Jest to pozostałość po dawnej milicji kresowej czyli kozakach, którzy za czasów Rzpltej pilnowali granic Litwy w powiatach siebieskim i newelskim, mieli oni za to nadaną dziedzicznie ziemię i żadnych innych powinności i służb państwowych nie spełniali. W pow. newelskim zajmują oni obecnie całą wieś, zwaną Hulciaj, i mają przywileje, sięgające czasów Batoro. W r. 1859 było ich 6,500, w r. 1887 do 10,000. Wszyscy oni są rolnikami, zwykle są gospodarni, trzeźwi, dosyć zamożni i zręczni do wszelkich robót; są przystojniejsi, silniejsi od

Białorusów i zachowali poczucie swej wyższości. Na rokach sądowych ziemskich 1630 r. (Witeb. starina, I, 110, 111) bojarowie pancerni województwa witebskiego: Karp Lach, Anika Kozieł, Zachary Ułasowicz i Taras Leskowicz przedstawili dwa przywileje, które zostały aktywowane, mianowicie: króla Kazimierza Jagiellończyka, wydany w Wilnie 18 lipca indykta XIV, którym on nakazuje namiestnikowi witebskiemu Iwaszkowi Iliniczowi, od bojarów pancernych żądnych posług i podwód nie żądać, ani do nich bojarów nie zmuszać, lecz zostawić ich „po dawnemu, jak było za stryja naszego w. ks. Witolda i Zygmunta, jaką służbą oni nam zdawna służyli, aby i teraz nam tą służbą służyli“, oraz przywilej króla Aleksandra, wydany w Wilnie 8 lipca indykta VI, do namiestnika witebskiego Jerzego Hlebowicza, w którym zaleca mu również żądnych posług i podwód od bojarów nie brać: „bili nam (bojarzy) czołem, abyśmy im na to list nasz dali i my im na to ten list daliśmy, że nie należy im wszystkich tych, wyżej opisanych, nowin znać, gdyż mają nam tylko służyć koniem i zbroją (koniom i dospiechom), jak za w. ks. Witolda i Zygmunta i za ojca naszego króla Jmci służyli“. Dnia 21 stycznia 1788 r. wyszedł ukaz cesarzowej Katarzyny, aby pozostawić bojarów pancernych gubernii połockiej, zapisanych do włościan pałacowych, po dawnemu wolnymi, z prawem własności na ziemi im nadane i pobierać od nich te same podatki, jakie płacą Kozacy małoruscy (ib., I, 485). Ukazem z r. 1864 bojarzy pancerni zostali zrównani co do praw z włościanami, lecz z pozostawieniem prawa dziedzicznej własności ziemi.

Pod względem sądowym gub. witebska należy do sądu okręgowego w Witebsku i do izby sądowej petersburskiej. Skład sądu obejmuje: prezesa, dwóch wiceprezesów, 9 członków, starszego notaryusza i sekretaryat. Notaryuszów jest: w Witebsku i Dźwińsku po 4, w Połocku 3, w Rzeżycy 2, w Wielizli i Newlu po jednym. Zjazdy sędziów pokoju są: witebski na pow. witebski i horodocki; wieliski, dźwiński, lepeński, połocki na pow. połocki i drysieński; rzezycki na pow. rzezycki i ludyński; newelski na pow. newelski i siebieski.

Pod względem kościelnym prawosławna eparchia połocka, do której należy gub. witebska, dzieli się na 26 dekanatów (błahoczynja) i 285 parafii; mianowicie pow. witebski zawiera jeden dekanat miejski na 12 parafii i trzy powiatowe dekanaty z 35 par., pow. wieliski ma 3 dek. i 30 par., pow. horodocki ma 2 dek. i 24 par., pow. dźwiński ma 1 dek. i 6 pow., pow. drysieński ma 2 dek. i 21 par., pow. lepeński ma 3 dek. i 46 par., pow. ludyński ma 1 dek. i 9 par., pow. newelski ma 3 dek. i 38 par., pow. połocki ma 3 dek. i 38 par., pow. rzezycki ma 1 dek. i 5 par., pow. siebieski ma 3 dek. i 21 par. Kła-

sztory prawosławne męskie: witebski, taduliński, połocki, newelski i wierbiłowski (pow. siebieski); żeński: połocki.

Katolicy należą do metropolii mohylewskiej. Kościoły katolickie dzielą się na następujące dekanaty: witebski, obejmujący parafie: w Witebsku 1) św. Antoniego, kościół parafialny murowany, fundacyi Sakowiczów 1685 r., 2) św. Barbary fundacyi Kossowa, 3) w Nieporotach Wniebowzięcia N. P. M., fund. Milkiewiczów 1775 r., 4) w Stankowie Niepokalanego Poczęcia, fundacyi Łukowskich; wielisko-newelski: 5) w Wieliziu, 6) w Newlu św. Jerzego, murow., fund. Suchockiego 1785; połocki: 7) Matki Boskiej Rożańcowej (po dominikański), mur., fund. 1801 r., 8) w Rukszenicach, drew., fund. 1804, 9) w Horbaczewie-Obytokach św. Józefa, fund. 1876 przez parafian; lepelski: 10) w Lepłu-Zawadzickim Podniesienia Krz. P., fund. 1604 r. Sapiehy, zgorzał 1833 r., odbud. 1876 r. przez Malczewskiego, 11) w Sieliszczu św. Weroniki, mur., fund. 1728 r. Sielawy, 12) w Zaskorkach św. Trójcy, mur., fund. 1792 Korsaka, 13) w Ulle św. Ducha, fund. 1669 Łukomskiego i Przysieckiego, po spaleniu wymur. przez parafian 1864 r., 14) w Zahaczu św. Trójcy, drew., fund. 1773 r. przez jezuitów, 15) w Kamienno-Hubnie św. Kazimierza, fund. 1714 r. Pakosza, 16) w Bieszenkowiczach św. Kazimierza i Rafała, fund. 1785 r. przez prob. Laskowskiego, odbud. przez parafian; drysieńsko-siebieski: 17) w Siebieżu św. Trójcy, mur., na miejscu drew. kaplicy fund. przez Radziwiłła 1619 r., zbudowany kościół fund. 1625 r. przez króla Zygmunta III, 18) w Oświeju św. Trójcy, fund. 1782 r. Hilzenów; do tej parafii należał kościół w Przypieszku, fund. przez ks. misjonarzy, następnie przeniesiony i odbudowany przez Łabuńskiego, obecnie cerkiew św. Eliasza, 19) w Zamoszu Podnies. Krzyża św., mur., fund. 1779 Hylzenów, 20) w Pustyni Przemienienia Pańskiego, fund. Platerów, 21) w Rosicy św. Trójcy, fund. 1790 Łopacińskiego, 22) w Przydrujsku Wniebowzięcia N. P., mur., fund. 1662 r. Lwa Sapiehy, 23) w Dryssie, 24) w Zabiałach św. Jerzego, fund. 1756 Szczytów; górno-dźwiński: 25) w Dźwińsku św. Piotra w okowach, murow., fundow. 1848 przez parafian, 26) w Krasławiu św. Ludwika króla, mur., fund. 1776 Platerów, 27) w Osuniu Podnies. Krzyża św., na miejscu drew. z r. 1685, wybudowany mur. 1816 przez ks. Kuprewicza, 28) w Indrycy św. Jana Chrzciciela, drew., fund. 1698 Platera, 29) w Dagdzie św. Trójcy, mur., fund. 1732 Hylzena, 30) w Birzagole Opatrzności, św. Wawrzyńca i Stefana, drewn., fund. 1751 Sokołowskiego, 31) w Wyszczak Zwiastowania N. P. M., drew., fund. 1621 Mollów, 32) w Józefowie św. Piotra i Pawła, drew., fund. 1782 Szadurskiego, 33) w Użwałdzie św. Michała, drew., fund. 1701 Lackie-

go i jezuitów, 34) w Auli św. Maryi Magd., mur., fund. 1790 przez Gąsiewskiego, na miejscu spalonych 1626 i 1675 r.; dolno-dynebur-ski: 35) w Liksnie św. Imien. Jezus, Maryi, Józefa, mur., fund. 1790 Zyberga, 36) w Liwenmujży św. Michała, mur., fund. parafian w r. 1785, odbudowany i przerobiony 1862 r. przez barona Korffa, 37) w Jasmujży Podn. Krzyża św., mur., fund. 1815 Szadurskiego, 38) w Nidermujży św. Piotra i Pawła, fund. przed r. 1748, 39) w Prelach N. P. Maryi, fund. 1771 hr. Borchy, 40) w Warkowie św. Trójcy, przebud. 1826 r., 41) w Ruszonach św. Michała, mur., fund. 1816 Sielackiej, 42) w Kołupiu, drew., fund. 1785 Zyberga-Platera, 43) w Agłonie Wniebowz. N. P., mur., zbudowany w 1780 r. przez dominikanów; rzeżycko-raśnieński: 44) w Rzeżycy Serca Jezusowego, drew., fund. 1680 Bielińskiego, 45) w Stolarowie św. Trójcy, drew., fund. 1770 r., 46) w Sarkanach Niepokal. Poczęcia N. P. M., mur., fund. 1830 r. parafian, 47) w Puszy św. Trójcy, drew., fund. 1743 Szadurskiego, 48) w Duksztygalu-Słobodzkiem św. Trójcy, drew., fund. 1746, przebud. 1827 r., 49) w Andrepnie Szkaplerza N. P. M., fund. 1849 Szadurskiego, 50) w Andzelmujży św. Krzyża, fund. 1782 Wejssenhofa, 51) w Bukmujży św. Ludwika, mur., fund. 1829 Sobąńskiego, 52) w Duksztygalu-Szadurskim Nar. N. P. M., drew., fund. 1775 Szadurskich, 53) w Rozentowie Podnies. Krzyża Pań., dr., fund. Felkerzamba, 54) w Kownacie Imienia N. P. M., mur. na miejscu drew., fund. 1850 Druwe; rzeżycko-nadłubański: 55) w Fejmanach św. Jana Chrzciciela, drew., fund. 1759 Koźmińskiego i Borka, 56) w Uzulmujży św. Piotra i Pawła, mur., fund. 1820 Zybergów, 57) w Drycanach św. Ap. Szymona i Judy, mur., fund. Ulanowskiej i Manteuflowej, 58) w Bykowie Serca Jezusowego, mur., fund. 1825 Benisławskiej, 59) w Ciskadach drew., fund. 1751 Sokołowskiego, 60) w Wielonie św. Michała, mur., fund. 1772 Rycka, 61) w Rykowie św. Antoniego, mur., fund. 1829 Rycka, 62) w Prezmie św. Szymona, Judy i Tadeusza, mur., fund. 1859 Sołtanów, 63) w Rybiniszkach św. Piotra i Pawła, drew., fund. 1781 Wejssenhofa, 64) w Galanach św. Ducha, drew., fund. 1743 Borchy, 65) w Warklanach Wniebowz. N. P., fund. 1752 Borchowej, 66) w Borchowie św. Michała, drew., fund. 1793 Borchy, 67) w Sternianach św. Wawrzyńca, drew., fund. 1767 Borchy; przed-lucyński: 68) w Lucyniu Wniebowz. N. P. M., fund. 1738, 69) w Ewersmujży św. Andrzeja, fund. 1771 Karnickiego, 70) w Posiniu św. Dominika, Józefa, N. P. M., mur., fund. 1761 dominikanów, 71) w Lanckoronie św. Trójcy, mur., fund. 1728 Karnickiego, 72) w Rundanach Podnies. Krzyża św., mur., fund. 1800 Szachny, 73) w Pyłdzie św. Krzyża, fund. 1765 Hylze-

nów, 74) w Brodajży Przem. Pań., mur., fund. 1813 Kiborta; za-lucyński: 75) w Małnowie N. P. M. Rożańcowej, drew., fund. 1762 Szadurskiego, 76) w Poszmucewie Zwiastow. N. P. M., mur., fund. 1852 Paraka i in., 77) w Stygłowie św. Jerzego i Podn. Krzyża, drewn., fund. 1769 bisk. Posławskiego, 78) w Neuteranach Niepok. Pocz, drew., fund. 1799 Paulina, 79) w Birzach św. Anny, mur., fund. 1852 parafian (na miejscu drew., fund. 1755 Benisławskich), 80) w Bołowsku św. Trójcy, mur., fund. 1804, 81) w Marienhauzie św. Mateusza, drew., fund. 1748 prob. Januskiewiczą, 82) w Bałtynowie Zwiast. N. P. M., drew., fund. 1690 Hylzenów, 83) w Berżygalu św. Anny, mur., fund. 1770 bar. Manteuffla.

W r. 1860 było w gubernii świątyn: 326 cerkwi prawosł., 9 monasterów praw., 7 cerkwi jednowier., 16 domów modlitw rozkólników, 90 kościołów katolickich, 2 klasztory katol. (w Witebsku i w Połocku. a oprócz tego przed r. 1859 sióstr miłosierdzia w Krasławiu), 188 kaplic, 8 kościołów protest., 11 synagog żydow., 162 szkół żydow. (domów modlitwy).

Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 11 powiatów, 38 okręgów policyjnych (stanów), 135 rewirów policyjnych (uradników), 197 gmin (wołosti), mianowicie: pow. drysieński obejmuje 3 stany i 17 gmin, pow. dźwiński 4 stany, 16 gmin, pow. horodocki 4 stany, 21 gmin, pow. lepelski 4 stany, 28 gmin, pow. lucyński 3 stany, 16 gmin, pow. newelski, 3 stany, 20 gmin, pow. połocki 3 stany 15 gmin, pow. rzeżycki 3 stany, 19 gmin, pow. siebieski 3 stany, 17 gmin, pow. wieliski 4 stany, 15 gmin, pow. witebski 4 stany, 15 gmin.

Każdy stan znajduje się pod zarządem t. zw. stanowego przystawa, który ma pod sobą kilku uradników, mających swe rewiry. Każda gmina (wołost) dzieli się na okręgi wiejskie (obszczeństwa), które, pod zarządem starosty, stanowią najmniejszą jednostkę administracyjną.

Zachodnie powiaty: dźwiński, rzeżycki, lucyński, a od r. 1861 i drysieński, zajmują obszar noszący nazwę polskich Inflant.

Szkoły. Za czasów Rzpltej szkoły na obszarze obecnej gub. witebskiej znajdowały się w ręku jezuitów, pijarów i bazylianów; szkoły ostatnich dwóch zakonów miały podrzędne znaczenie. Gdy w r. 1773 zakon jezuitów został zniesiony, pozostali oni jednak w obrębie Rosyi, a więc i w prowincjach odpadłych wskutek pierwszego rozbioru Rzpltej. Na obszarze gub. witebskiej jezuitci mieli, oprócz mniejszych, jak w Wołyńcach, trzy główne kolegia: w Połocku, fundowane przez Batorego, w końcu XVI w., w Dźwińsku i Witebsku (1640 r.). W r. 1812 kolegium jezuitckie połockie było przekształcone na akademię z trzema wydziałami: filologicznym,

nauk wyzwolonych i teologii. Akademia miała prawo sprowadzania z zagranicy wszelkich ksiąg i narzędzi naukowych bez cła, i posiadała bogatą bibliotekę, która następnie została rozproszona. D. 13 marca 1820 r. akademia została zamknięta i jezuitci wydaleny z granic państwa. Do r. 1830—1831 istniały szkoły duchowne w jezuitckim kolegium w Połocku i Witebsku, prowadzone przez bazylianów a zniesione na skutek przedstawienia Sękowskiego, prof. uniw. petersburskiego. Ze świeckich szkół była t. zw. główna szkoła narodowa, ustanowiona w Połocku w r. 1786, następnie w Witebsku w r. 1794; ta ostatnia zamieniona w r. 1808 na gimnazjum, istniejące dotychczas. Od r. 1831 zaczęto otwierać szkółki miejskie, od r. 1862 wiejskie. Świeckie szkoły gub. witebskiej do r. 1825 należały do okręgu naukowego wileńskiego; następnie, do r. 1863, razem z mohylewskimi stanowiły oddzielny okrąg białoruski, którego zarząd był w Witebsku; w r. 1863 zostały przyłączone do okr. petersburskiego, od r. 1864 weszły ponownie w skład okręgu naukowego wileńskiego. W r. 1889 w miastach gubernii było 75 zakładów naukowych (45 męz. i 30 żeń.), mianowicie: w Witebsku męzkie: 1) gimnaz. klasyczne, przekształcone w r. 1808 z głównej szkoły narodowej. W r. 1888 było w niem 385 uczniów. Liczba prawosławnych uczniów wzrosła z 25% w 1833, do 51% w r. 1888. Protestanci stanowili w ostatnich latach 7% a żydzi 11% (gdy w r. 1865 tylko 0·8%). W ciągu 75 lat (1808—1883) ukończyło kurs 669 uczniów, czyli po 9 rocznie. Etat wynosi przeszło 40000 rubli; nauczycieli 18. Gimnazjum mieści się we własnym gmachu i posiada bibliotekę (przeszło 13000 tom.). 2) Połockie seminaryum duchowne, fundowane w r. 1806, przeniesione z Połocka do Witebska w r. 1856; mieści się w gmachu po bazylianskim i posiada bibliotekę liczącą 12000 tomów. W r. 1888 uczących się było 236. 3) Szkoła duchowna, 4) Szkoła powiatowa 2-klas., przekształcona w r. 1866, w r. 1887 miała uczniów 135. 5 i 6) Szkoła miejska parafialna pierwsza, otwarta w r. 1831, w r. 1887 miała uczniów 68; druga szkoła miejska paraf. otwarta r. 1865. 7) Szkoła wzorowa przy seminaryum duchownem. 8) Szkoła przy kościele ewang.-luterańskim i 9) 1-klas. szkoła żydowska, przekształcona w r. 1877 ze szkoły żydow. rządowej; w r. 1887 miała 88 uczniów. Żeńskie: 1) Gimnazjum 7-klas., otwarte jako szkoła 3-klas. w r. 1866, zamieniona na 7-klas. w r. 1874. W r. 1888 było uczennic 259, w 1889 r. 269. Z nich: prawosł. 177, katoliczek 34, luteranek 9, żydówek 48; córek szlachty i urzędników 161, stanu duchownego 22, kupców i mieszczan 74, włościan 2, innych stanów 10. W ciągu lat 23 (1866—1889) ukończyło kurs 1072 uczennic, czyli 33 rocznie. Etat wynosi 16900

rs. Gimnazjum posiada 11 stypendyów; oprócz tego jest towarzystwo wspierania niezamożnych uczennic. 2) Szkoła żeńska zarządu duchownego, założona w r. 1864 dla córek osób duchownego w celu przygotowywania ich na nauczycielki szkół początkowych; ma 3 klasy z 2-letnim kursem. Do r. 1889 była przy niej szkoła niedzielna, zamieniona następnie na wzorową żeńską cerkiewno-prawosławną szkołę. Ukończenie tej szkoły nadaje prawa nauczycielki domowej. W r. 1888 było w niej 99 uczennic. Etat 18000 rubli. Utrzymywana przez witeb. eparchialne bractwo św. Włodzimierza 3) Prywatna 7-klasowa szkoła żeńska, subsydiowana przez rząd, przekształcona w r. 1872 ze szkoły 2-klasowej, istniejącej od r. 1870; subsyd. otrzymuje 2500 rs.; w r. 1887 miała 140 uczennic, 4) żeński wydział przy 1-ej miejskiej szkole parafialnej, otwarty w r. 1875; w r. 1887 miał 77 uczennic; etat 250 rs., 5) szkoła bezpłatna dla biednych dziewcząt, 6) szkoła żeńska 2-klas. prywatna, 7) szkoła żeńska 2-klas. żydow. prywatna, otwarta w r. 1866; w r. 1887 miała 62 uczennice; subsyd. z pieniędzy gminy żydow. 600 rs.

W Połocku: męskie: 1) korpus kadetów, otwarty w r. 1835; do r. 1885 było w nim 3442 uczniów; mieści się w gmachu akademii pojezuickiej; etat wynosi 180000 rs. W r. 1888 uczących się było 369, z nich 305 prawosł., 35 katol., 21 luter., 8 mahomet.; 284 szlachty dziedzicznej, 81 dzieci szlachty osobistej, 4 ze stanu duchownego, 2) seminaryum nauczycielskie. Akademia, po wydaleniu jezuitów, była zamieniona na wyższą szkołę pijarską, w r. 1836 zamienioną na 5-klasową szkołę szlachecką, która istniała do r. 1865. D. 19 paźdz. t. r. szkoła ta została zamienioną na 2-klasową szkołę powiatową. W r. 1872 zamiast tej otwarto seminaryum nauczycielskie; mieści się ono w trzech budynkach akademii pojezuickiej; zawiera w sobie 3 klasy przygotowawcze. Etat około 18000 rs.; od r. 1875 do 1887 wyszło 265 nauczycieli początkowych szkół ludowych, z nich 191 włościan, 42 mieszczan, 13 stanu duchownego, 6 dzieci żołnierzy i 3 dzieci szlachty i urzędników. W r. 1888 było 84 uczniów. 3) Początkowa szkoła przy seminaryum nauczycielskiem; w r. 1888 było w niej 53 uczniów. 4) Szkoła duchowna. 5) Początkowa jednoklasowa szkoła żydowska z kl. przygotowawczą, przekształcona w r. 1878 ze szkoły żydow. rządowej; w r. 1887 miała 83 uczniów; utrzymanie 1851 rs. Żeńskie: 1) szkoła duchowna spaso-eufrozyniewska, 2) prywatna szkoła 4-klasowa, subsydiowana przez rząd, otwarta w r. 1872; subsydium 700 rs.; w r. 1887 miała 71 uczennic, 3) bezpłatna szkoła dla biednych dziewcząt, otwarta w r. 1872; w r. 1887 miała 71 uczennic.

W Dźwinskiu: męskie: 1) szkoła realna, o-

twarta jako gimnazjum w r. 1830, w r. 1872 zamieniona na szkołę realną. Od r. 1830 do 1884 uczyło się w tym zakładzie 10166 chłopców, ukończyło zaś nauki 383. W ciągu 10 lat istnienia szkoły (1872—1882) uczyło się w niej 3288 chłopców, ukończyło 162 i oprócz tego 42 na wydziale handlowym. Etat wynosi przeszło 38500 rs. W r. 1888 uczących się było 243, z nich: 77 prawosł., 6 starowierów, 85 katolików, 31 luter., i 44 żydów; dzieci szlachty i urzędników 102, stanu duchownego 5, st. miejskiego 108, włościan 28. 2) Szkoła miejska 2-klasowa (z ustawy 31 maja 1872), otwarta r. 1880; w r. 1887 miała 117 uczniów; koszt utrzymania 3190 rs. 3) Szkoła miejska parafialna 1-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała uczniów 41. 4) Prywatna szkoła 3-klasowa. 5) Początkowa szkoła dla dzieci rzemieślników. otwarta w r. 1883; w r. 1887 miała 34 uczniów. 6) Szkoła przy kościele ewang.-luter., otwarta w r. 1879; w r. 1887 miała 29 uczniów i 16 uczennic; utrzymuje się kosztem parafii ewang.-lut. 7) Początkowa 1-klas. szkoła żydowska. 8) 3-klas. szkoła rzemieślnicza żydowska. Żeńskie: 1) 7-klasowe gimnazjum, otwarte w r. 1882 na miejscu progimnazjum, założonego w r. 1879. Na 1 stycznia 1889 uczennic było 250, z nich: prawosł. 100, katol. 35, luter. 17, żydówek 91, innych wyznań 7; córek szlachty i urzędników 105, stanu duchow. 6, córek kupców i mieszczan 126, włośc. 6, innych stanów 7. Etat 13315 rs., z których miasto płaci 3000 rs. i 7315 rs. opłaty za naukę. 2) Oddział żeński przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1875; w r. 1887 było uczennic 45. 3) Szkoła prywatna 3-klas. 4) Szkoła prywatna 1-klas. 5) Szkoła początkowa prywatna. 6) szkoła prywatna 2-klas. żydowska.

W Siebieżu, męskie: 1) szkoła powiat. 2-klas., otwarta w r. 1866; w r. 1887 miała uczniów 42, 2) szkoła paraf. miejska 1-klas., otwarta w r. 1844; w r. 1887 miała uczniów 38, 3) prywatna szkoła dla nauki jęz. russkiego dla żydów, otworz. w r. 1886; w r. 1887 miała 35 uczniów; utrzymanie 500 rs. Żeńskie: 1) oddział przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865. w r. 1887 miał 24 uczennice.

W Newlu, męskie: 1) szkoła powiatowa 2-klas.; w r. 1887 było w niej uczniów 67, 2) szkoła parafialna miejska 1-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała uczniów 50, 3) szkoła żydow. 1-klas. przekształcona w r. 1881 ze szkoły rządowej żydow.; w r. 1887 miała 42 uczniów; etat 1815 rs. Żeńskie: 1) oddział żeński przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865; w r. 1887 miał 40 uczennic; 2) szkoła prywatna 2-klasowa, subsydiowana przez rząd w ilości 385 rs., otwarta w r. 1869; w r. 1887 miała 23 uczennice.

W Wieliziu, męskie: 1) szkoła powiat. 2-klas.

przekształcona w r. 1865 ze szkoły 3-klasowej, istniejącej od r. 1830. W r. 1887 miała uczniów 70; koszt utrzymania 2271 rs. 60 kop. 2) Szkoła paraf. miejska 1-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała uczniów 112; etat 1066 rs. 3) Żydowska szkoła 1-klas. początkowa, z klasą przygotowawczą. Żeńskie: 1) oddział przy szkole miejskiej paraf., otwarty w r. 1865; w r. 1887 miał 120 uczennic; etat 250 rs.; 2) szkoła prywatna 2-klas., subsydowana przez rząd w sumie 385 rs.; otwarta w r. 1863; w r. 1887 miała 28 uczennic, 3) szkoła prywatna 1-klas. żydowska, przekształcona w r. 1881 ze szkoły żydow. rządowej; w r. 1887 miała 55 uczniów.

W Lucynie męskie: 1) szkoła powiatowa 2-klas. (od r. 1866); w r. 1887 miała uczniów 66; etat 2498 rs. 20 k., 2) szk. miejska paraf. 1-klas. (od r. 1846); w r. 1887 miała 25 uczniów, 3) prywatna szkoła ruskiego języka dla żydów, otw. w r. 1865; w 1887 miała 53 uczniów; utrzymanie 525 rs. Żeńskie: 1) oddział przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865; w r. 1887 było 42 uczennic.

W Horodku: 1) szkoła miejska parafialna i 2) żeński oddział przy niej.

W Dryssie: 1) szkoła powiatowa 2-klas. (od r. 1866); w r. 1887 miała 43 uczniów, 2) szkoła paraf. miejska 2-klas., otwarta w r. 1831; w r. 1887 miała 54 uczniów i 3) oddział żeński przy niej (od r. 1866); w r. 1883 miał 28 uczennic.

W Leplu męskie: 1) szkoła miejska dwuklasowa (z ustawy 31 maja 1872 r.), ze szkoły powiatowej przekształcona w r. 1878, uczniów 51, 2) szkoła parafialna miejska, 3) początkowa szkoła ludowa, 4) początkowa 1-klasowa szkoła żydowska z klasą przygotowawczą. Żeński oddział przy szkole paraf. miejskiej.

W Rzeżycy męskie: 1) szkoła miejska dwuklasowa (z ustawy 31 maja 1872), przekształcona ze szkoły powiatowej w r. 1878; w r. 1887 uczniów było 83, 2) szkoła parafialna miejska 1-klas. (od r. 1865); w r. 1887 miała 37 uczniów, 3) szkoła prywatna języka ruskiego dla żydów (od r. 1865); w r. 1887 miała 45 uczniów. Żeńskie: 1) oddział przy szkole paraf. miejskiej, otwarty w r. 1865, w r. 1887 miała 35 uczniów, 2) szkoła prywatna 2-klasowa.

W Surazu męskie: 1) szkoła powiat., przekształcona w r. 1866; w r. 1887 było 61 uczniów, 2) szkoła początkowa ludowa; 3) rządowa szkoła języka ruskiego dla żydów (od r. 1882); w r. 1887 miała 41 uczniów. Żeńskie: 1) szkoła początkowa ludowa, 2) żeński oddział przy rządowej szkole języka ruskiego dla żydów.

We wszystkich tych szkołach dn. 1 stycznia 1889 r. było uczących się 5927, z nich 3935 (66·4%) chłopców, 1992 (33·6%) dziewcząt. Podług wyznania było: prawosławnych 2331 (59·2%) chł., 1091 (54·8%) dziew.; katolików

595 (15·1%) chł., 218 (10·9%) dziew.; luterańców 231 (5·9%) chł., 110 (5·5%) dziew.; rozkoluików 51 (1·3%) chł., 16 (0·8%) dziew.; żydów 719 (18·3%) dziew., 557 (28·0%) dziew.; mahometan 8 (0·2%); podług stanów zaś: szlach. i dzieci urzędników 1004 (25·7%) chł., 399 (20%) dziew.; st. duchow. 422 (10·7%) chł., 257 (12·9%) st.; miejskiego 2169 (55·1%) chł., 1296 (65·0%) dziew.; st. wiejskiego 332 (8·3%) chł., 37 (1·9%) dziew.; cudzoziemców 8 (0·2%) chł., 3 (0·2%) dziew. Jeżeli przyjmujemy, że dzieci od 8 do 13 lat stanowią średnio 10% ogólnej ludności, to wypadnie że z ogólnej ilości dzieci w tych latach uczyło się w szkołach 35·6% chłopców i 28·8% dziewcząt. Do rachunku nie weszły tu szkoły żydowskie. Tych ostatnich było w r. 1888: 2 talmud-tory, 1 eszybat, 164 chederów; w tych zakładach było 1737 dzieci, co stanowi, razem z poprzednim, 51% wszystkich chłopców szkolnego wieku.

Szkoły ludowe wiejskie. Przed r. 1863 szkół ludowych rządowych nie było; prywatne szkoły nie były urządzone prawidłowo i wymykały się z pod kontroli. O ile się zdaje, na całą gubernię było tylko jedna szkoła urządzona podług przepisów, mianowicie żeńska w Oświeju (pow. drysieński), założona w r. 1823 przez marszałka Ignacego Szadurskiego, właściciela Oświejszczyzny. Po r. 1863 rząd zaczął zakładać szkoły ludowe. Z początkiem r. 1865 było ich już w gub. witebskiej i mohylewskiej 224, na 1 stycz. następnego roku w samej witebskiej otwarto ich 183. W r. 1864 ustanowiona dyrekcya szkół ludowych dla gub. mohylewskiej i witebskiej, która następnie w r. 1866 została podzielona. Powoli gminy włościańskie zaczęły brać udział w zakładaniu szkół: budowały domy albo dawały drzewo na budowlę, przyjmowały na siebie światło i opał, dodawały od 50 do 120 rubli, oprócz tego ziarno itd. W r. 1866 szkół etatowych w gub. witebskiej było 61, zaś na 1 stycznia 1868 było ich 102, mianowicie w powiatach: witebskim 12, horodockim 3, połockim 12, wieliskim 10, newelskim 4, drysieńskim 6, dyneburskim 13, rzeżyckim 11, lepeńskim 23, siebieskim 2 i lucyńskim 6. Ciało nauczycielskie składało: 15 księży, 4 dyaków, 3 byłych uczniów gimnazyum, 20 uczniów szkół powiat., 53 uczniów seminariów duchownych, 1 b. urzędnik, 3 kobiety, 1 uczeń szkoły ludowej, 2 b. wojskowych. Gminy, oprócz utrzymania budynków i zboża, dawały gotówką 7742 rub. 84 kop., a na szkoły drugorzędne (nie etatowe) 127 rub. 48 k. Liczba uczniów doszła cyfry 5123 dzieci obojej płci. W r. 1889 istniało 204 szkół pod zarządem ministeryum oświaty (jednoklasowe) i 165 cerkiewno-parafialnych (z ustawy 13 czerwca 1884), z nich: 4 dwuklasowe, 129 jednoklasowe, 32 szkoły pisma. Ilość ta dzieli się podług

powiatów tak: witebski 41, w tem cerkiew. 27, połocki 42, cerk. 22, lepelski 50, cerk. 23, newelski 36, cerk. 18, horodocki 28, cerk. 7, wieliski 29, cerk. 15, lucyński 22, cerk. 3, dźwiński 28, cerk. 4, rzeżycki 19, cerk. 4, siebieski 47, cerk. 32, drysieński 27, cerk. 10. Utrzymanie szkół ludowych ministeryalnych w r. 1888 kosztowało 76264 rub. 10 kop., z których 15743 rub. 75 k. szło z kasy państwowej, 5680 rub. z podatku od b. włościan państwowych, 53440 rub. 35 k. od gmin i 1400 rub. z opłat prywatnych. Dołączywszy cenę 5311 czetwerti zboża, które włościanie dali szkołom (+ 37177 rub.), otrzymamy, że te szkoły w ogóle w r. 1888 kosztowały 113441 rub. 10 k., czyli koszt jednej szkoły wynosił 556 rub. (374 gotówką). Utrzymanie szkół cerkiewno-parafialnych w r. 1888 wynosiło 18903 rub. 53 k. i 352 czetwerti 4 czetweryki zboża, czyli (rachując po 7 rub. na czetwierć) 2467 rub. 50 k., razem 21370 rub. 3 k., z których 10382 rub. szło z kasy państwowej, 2249 rub. 94 k. od witeb. eparch. bractwa św. Włodzimierza i 8739 rub. 9 k. z ofiar, opłat prywatnych itd. Za wyjątkiem 32 szkół pisma (szkoły gramotności, na które wypadło średnio po 25 rub.), każda szkoła cerkiewno paraf. kosztowała przeciętnie 155 rub. Uczących się w r. 1888 było: w szkołach ministeryalnych 8170, w cerkiewno-paraf. 3299, razem w 369 szkołach 11469, w tej liczbie chłopców 10607 (czyli 92·48%), dziewcząt 862 (7·52%). W przecięciu na szkołę minist. wypadło 40 uczniów, na szkołę cerk.-paraf. 20. Uczących się w r. 1888, podług wyznań, było: prawosławnych 8871 (czyli 77·3%), katolików 1509 (13·2%), rozkołów 409 (3·6%), luteranów 589 (5·1%), żydów 91 (0·8%); podług stanów zaś dzieci szlachty i urzędników 96 (0·8%), dzieci osób stanu duchow. 225 (1·9%), dzieci mieszczan 611 (5·3%), dzieci włościan 10535 (92·0%), dzieci cudzoziemców 2. Odliczywszy od ilości uczniów stanu wiejskiego 600 dziewczęta, a dodawszy 332 chłopców, pobierających nauki w szkołach miejskich, otrzymamy ogólną cyfrę (z r. 1888) 10267 uczących się chłopców włościańskich, która stanowi 2·2% całej ludności (463·516), a 22% ludności wieku szkolnego (licząc takowej 10% czyli 46352). Z całej ilości szkół wypada, iż jest jedna na 2·2 mili kw. i na 2517 mk. Co do dziewcząt wiejskich, to takowych w szkołach był zaledwie 1·3%, a nawet w specjalnych żeńskich szkołach (których było w r. 1888 w gub. 6) średnio było tylko po 16 uczennic.

Personel nauczycielski szkół ludowych ministeryalnych w r. 1888 składał się z 392 osób: nauczycieli religii 188 (151 praw., 35 katol., 2 protest.), nauczycieli 140, nauczycielek 64; z tych wszystkich 81 (39·7%) odebrało wykształcenie w seminariach nauczycielskich, 79

(38·7%) w innych zakładach, głównie w semin. duch., 44 (21·6%) w szkołach niższych, głównie powiatowych. W szkołach cerkiewno-parafial. w r. 1888 nauczało osób 271, mianowicie: 1 archimandryta (opat), 1 protorej, 131 księży, 3 dyaków, 42 niższej służby cerkiew, 38 nauczycieli i 55 nauczycielek. Etat szkół ministeryalnych: przy gotowem pomieszczeniu, opale, świetle i usłudze, wynosi 150—200 rub., rzadko 250 rub. i dodatek w zbożu, dla nauczycieli, i 25 rub. dla wykładającego religię. Szkoły cerkiewno-parafialne stałego etatu nie mają. Kurs szkół ministeryalnych obejmuje początki religii, języka ruskiego, słowiańskiego, arytmetyki, kaligrafii, historii i geografii ruskiej, parę godzin zajmuje śpiew chóralny i gimnastyka. Przy szkołach znajdują się biblioteki, które się stale powiększają. W r. 1888 wysłano do szkół ministeryalnych 23 dzieł, 3635 tomów, kosztem 885 rub. 25 k., oraz podręczników 2226 egzemplarzy, kosztem 217 rub. 89 k.; do szkół paraf. 5485 (z tych ofiarowanych 222) książek różnej treści. We wszystkich bibliotekach szkół ministeryalnych było w ogóle w 1888 r. 87622 tomów książek i 50237 podręczników. Przy 27 ministeryalnych szkołach urządzona sprzedaż książek; takich książek na sprzedaż w r. 1888 było 9016 tomów, na sumę 506 rub. 40 kop., sprzedano w tym roku tomów 368, na sumę 84 rub. 17 k.

Rezultat nauczania w szkołach ludowych w r. 1888 był następujący: otrzymali wybór 4 rzędu przy poborze do wojska, z uczniów szkół ministeryalnych 1065, czyli 13·8%, z uczniów szkół parafialnych 141, czyli 4·8%. W r. 1889 rezultat szkół parafialnych już jest znacznie lepszy: z 3447 uczących się ukończyło 257 z wyborem 4 rzędu, czyli 7·5%.

Zbyt mała ilość szkół stosunkowo do obszaru uniemożliwia dalej położonym wioskom (często 15 do 20 w. odległe) korzystanie z tych zakładów. Tak np. w pow. siebieskim na obszarze 3323 w. kw. jest 15 szkół a więc jedna na 221 w. kw.

W gub. witebskiej znajdują się następujące miasteczka (wiad. z r. 1887): w pow. witebskim: 1) Janowicze, własn. Bohdanowicza, 1899 mk., 2) Kołyszki, wł. Lissowskiego, 1417 mk.; w pow. wieliskim: 3) Ilino, wł. Baumgartena, 688 mk., 4) Uświaty, wł. hr. Szuwałowa, 1735 mk.; w pow. dyneburskim: 5) Dagda, wł. Bujnickiego, 667 mk., 6) Krasław, wł. hr. Zyberga Platara, 3703 mk., 7) Wyszki, wł. Mohla, 362 mk., 8) Prele, wł. bar. Ungern-Sternberga, 1183 mk., 9) Krzyżbork (Kreicburg), wł. bar. Korffa, 2557 mk., 10) Liwenhof, wł. tegoż, 1140 mk., 11) Głazmanka, wł. tegoż. 2011 mk.; w pow. drysieńskim: 12) Mikołajewo, wł. Skiersta, 449 mk., 13) Wołyńce, wł. rządowa, 550 mk., 14) Juchowicze, wł. Kleinberga, 420 mk., 15) Oświej, wł. Szadur-

skiego, 1495 mk., 16) Kochanowicze, wł. Chrapowickiego, 17) Przydrujsk, wł. Miłosza, 747 mk., 18) Rosica, wł. Łopacińskiego, 639 mk.; w pow. łepelskim: 19) Bieszenkowicze, wł. hr. Chreptowicza, 2889 mk., 20) Boczejkowo, wł. Ciechanowieckiego, 724 mk., 21) Uła, wł. Reutta, 1806 mk., 22) Uszacz, wł. hr. Platara, 908 mk., 23) Woroniec, wł. Lissowskiego, 182 mk., 24) Zaskorki, wł. Korsaka, 39 mk., 25) Wietrzno, wł. Głińskiej, 149 mk., 26) Orzechowo, wł. Zabięły, 205 mk., 27) Babynicze, wł. Tomaszewicza, 449 mk., 28) Kublicze, wł. w połowie rządowa, w drugiej połowie Zenowicza, 806 mk., 29) Sieliszcze, wł. Szaryna, 78 mk., 30) Pyszno, wł. Szczytta, 146 mk., 31) Kamień wł. Szarynowej, 828 mk., 32) Czaszniki, wł. Wołodkowicza, 4292 mk.; w pow. połockim: 33) Sirocino, wł. bar. Rozena, 838 mk., 34) Ekimań, wł. Beznierczego, 253 mk., 35) Homel, wł. Missuny i Majewskiego, 192 mk.; w pow. rzyżyckim: 36) Kownany, wł. włościan Krutowych, 57 mk., 37) Wielony, wł. Janowskich, 557 mk., 38) Warklany, wł. ks. Sanguszkówny, 1244 mk., 39) Malta, wł. Janowskiego, 120 mk., 40) Iserówka, wł. von Kern, 34 mk., 41) Rybiniszki, wł. Kierbedzia, 294 mk.

Główne zajęcie ludności stanowi rolnictwo, które jednakże stoi na niskim stopniu rozwoju, zarówno dla ubóstwa średnio urodzajnej gleby jak i dla braku wszelkich ulepszeń. W r. 1788 w całej b. gub. połockiej posiano: ziarna ozimego 295,892 четв., jarego 367,243 четв., zebrano: ozimego 959,644 четв., jarego 1,002,393 четв. W gub. witebskiej zaś w 1802 r. posiano 1,076,910 четв., zebrano 4,027,000 четв., z tego sprzedano 1,513,704 четв.; w 1803 r. posiano 908,249, zebrano 3,065,893; w 1804 r. posiano 1,104,663, zebrano 3,889,674, sprzedano 1,436,331. Żyto dało w tych latach 2—8 ziarn, pszenica ozima 4—15, jęczmień 15, owies 3—10, gryka 2—10, groch 5—12. Podług Keppena w r. 1802 zboża ozimego posiano 304,941 чет., zebrano 1,359,200 чет., jarego posiano 976,641, zebrano 2,681,253; w r. 1808 cały urodzaj oceniono na 3,169,285 rs.; w r. 1834 zasiew oziminy dał 2 $\frac{1}{2}$ ziarna, jary tylko 1 ziarno; w r. 1836 zasiew ozimy 237,145 чет., czyli 3 ziarna, jary 393,186 чет. (3 ziarna). W r. 1840 zebrano 100.000 pudów lnu; ozime i jare zboże dało w tym roku przecięciowo 3 ziarna. W r. 1844 włościanie rządowi posieli zboża ozimego 40,839 чет., zebrali 122,514 cz., jarego posieli 64,687, zebrali 83,546, kartofli zasadzili 31,989 cz., zebrali 76,564 cz. W r. 1846 zebrano 193,788 cz. kartofli. D. 7 marca 1846 r. w „Wit. gub. wied.“ ogłoszono, iż dla całej ludności włościańskiej w gubernii, w ilości 468,660 dusz, potrzeba do nowego zbioru 702,990 четв. zboża, jest zaś tylko 183,433 четв., czyli trzeba dokupić

519,566 четв. W r. 1848 posiano ozimego zboża 40,439 четв., zebrano 150,962 четв., jarego posiano 64,567 cz., zebrano 204,233 cz. Od r. 1814 było w gubernii 12 lat z rzędu nieurodzajów, z powodu małej ilości bydła dla uprawy ziemi. W r. 1845 i 1846 w wielu miejscowościach zbiór nie zwrócił nawet zasianego ziarna. Po r. 1847 do 1856 było 3 lata nieurodzajów. W ogólności potrzeby ludności zaspakają miejscowa produkcja tylko w latach urodzajnych. W r. 1862 posiano zboża ozimego około 270,090 четв., zebrano około 750,000 четв., jarego wysiano 440,000 cz., zebrano 1,300,000 четв. Pola ornego liczono wtedy 1,726,737 dzies., czyli prawie $\frac{1}{3}$ część powierzchni gubernii. Głównymi produktami rolnymi są: żyto, owies i len. Ludność miejscowa w wielkiej ilości uprawia kartofle, które jej zastępują zboże i chleb. W r. 1862 wysiano 150,000 четв., zebrano do 400.000 четв. Len stanowi jeden z ważniejszych przedmiotów uprawy i prawie jedyny produkt, który włościanie sprzedają. Wywozi się go do Rygi przecięciowo 350,000 do 450,000 pudów.

R. 1847 do 1851 włącznie ceny targowe były: żyta 3'02 do 6'30 rs., mąki żytniej 3'09—6'78, gryki 4'64—6'26, owsa 1'49—2'70, siana 9—21 rs., pszenicy 5'85—7'88 rs. System gospodarstw jest przeważnie trzypolowy. W Inflantach więcej jest gospodarstw postępowych, płodozmiennych; w powiatach białoruskich płodozmianu prawie wcale nie znają i jedyny postęp stanowi tylko nawożenie gruntów mąką kostną lub superfospatem, które, w miejscowościach położonych w pobliżu dr. żel., sprzedają nawet włościanie. W wielu miejscowościach dwory gospodarują po połowie z włościanami, t. j. oddają im za wszystkie roboty połowe połowę plonu, a nadto obowiązani oni są zwykle jeszcze do innych robót, jak grodzenie płotów, naprawy dróg i mostów i t. d.

Przemysł i fabryki. Na początku bieżącego stulecia cały przemysł fabryczny gubernii ograniczał się do młynów, garbarni, smolarni i wielkiej liczby drobnych gorzelni (browarów). W r. 1801 w gub. witebskiej i mohylewskiej wypędzono 700,000 wiader wódki. W r. 1840 było w gub. witebskiej 759 fabryk, z nich: 6 rzemieślniczych, 550 gorzelni, 66 garbarni, 65 ceglarni. W r. 1844 wydano w celu przemysłowym po zagranicę gub. 7250 pasportów. Włościańskich fabryk było 3; gorzelni w ogóle 4136, na których wypędzono w 1843 r. 1,004,718 wiader wódki i spirytusu.

W niektórych miejscowościach włościanie zajmują się przemysłami domowymi, aczkolwiek te są w stanie bardzo pierwotnym. Nad Dźwiną budują łodzie i krypy, w pow. wieliskim wyrabiają drewniane naczynia, sanie, koła, i t. p., to samo i w pow. drysieńskim; w horodockim, sie-

bieskim, newelskim, połockim i ludyńskim pędzą dziegieć, aczkolwiek w ilości nie wielkiej (w 1860 r. 6700 pudów, na 6700 rs.). Na wiosnę znaczna liczba włościan udaje się, jako flisacy, do Rygi; wracają oni dopiero w połowie lata (w r. 1860 było ich przeszło 15,000). Wielu także zajmuje się furmaństwem i robotami ziemnymi, jak kopaniem rowów i t. d.

Zwierzęta domowe, konie, bydło i t. d. są rasy miejscowej, małe, drobne, o małej sile, od niedawna dopiero czasu zaczęto poprawiać rasę bydła rogatego osobnikami ras zagranicznych, głównie holenderskich. W r. 1838 było w całej gub. bydła rogatego 600,000 sztuk; w r. 1842 było 7,300 owiec lepszego gatunku; w r. 1844 włościanie państwowi mieli bydła 39,682 (w tej liczbie młodego 9,038) sztuk, koni 25,416, owiec i kóz 20,310, świń 18,459. Padło 4,809 sztuk. Pomór bydła w ogólności jest dosyć rzadki i wyjątkowy: w r. 1840 padło 3,942 sztuki. W r. 1845 w majątkach obywatelskich padło: koni 29,384, bydła rogatego 133,387 i drobnego 189,450, ogółem na sumę 1,705,122 rs. (podług Arsienjewa w tym roku padło koni 13,753, bydła 72,062, bydła drobnego 95,235). W r. 1846 było: koni 170,457 szt., bydła rogatego 245,879, owiec 87,834, świń 85,598, kóz 7,531. W r. 1849 było w gubernii: koni 192,473 szt., bydła rogatego 285,274, owiec 133,304, świń 106,600, kóz 25,627. W r. 1850 było owiec poprawnej rasy 1,000, koni 193,151. W r. 1860 było koni 172,200 sztuk, bydła rogatego 305,300, owiec 233,400, świń 141,580, kóz 28,300.

Chociaż hodują w gubernii pszczoły, niema jednak prawidłowego pszczelnictwa. Najwięcej pasiek posiada drobna szlachta, miejscami i włościanie.

Przemysł rybny ma dosyć duże znaczenie w tych powiatach, gdzie jest wiele jezior, chociaż prawidłowego gospodarstwa rybnego nigdzie nie ma: jeziora oddają się w dzierżawę, zwykle żydom, którzy od siebie wynajmują rybaków, płacąc im, po większej części, połowę połowu. Co rok wywozi się do gub. mińskiej i mohylewskiej ryb na 20,000 do 30,000 rs.; funt ryby dużej na miejscu kosztuje zwykle 5 kop.

Pod względem przemysłowym w r. 1850 było w gubernii 515 fabryk, zatrudniających 2,269 robotników i produkujących za 839,044 rs.; w tej liczbie gorzelni 199 (na 585,712 rs.), 89 garbarni (na 95,095), 71 cegielni (na 71,600 rs.), 71 browarów piwnych (na 47,500 rs.), 2 wazrzelnie łożu (na 6,430 rs.), 3 fabryki świec (na 6,336 rs.), 4 fabryki kafli (na 5,055 rs.), 58 garncarni (na 4,605 rs.), 1 huta szklana (w dźwińskim pow. na 4,500 rs.), 17 dziegciarni (na 6,700 rs.), 7 fabryk tabaczych (na 3,896 rs.), 1 fabryka powrozów (na 320 rs.), 1 mydlarnia

(na 120 rs.). Wszystkie wytwory fabryk konsumują się na miejscu, oprócz skór, które wysyłają do Petersburga, Rygi i Nowogrodu. Większość tych fabryk znajduje się w miastach.

W r. 1864 podług danych departamentu rękodzieł było 207 fabryk (51 w rękach żydów), zatrudniały one 511 robotników i produkowały za 401,616 rs. rocznie. Były to same drobne zakłady, wśród których główną rolę odgrywały dystylarnie (18 fabryk), z produkcją na 209,993 rs. i garbarnie (81 zakładów) z produkcją na 90,222 rs. Młynów było 27, krupiarni 6. Zresztą drobne cegielnie, huty szklane (23 zakładów z produkcją na 8,591 rs.), dziegciarnie (16 zakładów, z produkcją na 3,950 rs.), garncarnie, zakłady wypalania wapna (5, z produkcją na 3,117 rs.). W ciągu 20 lat do r. 1885, skutkiem przeprowadzenia dróg żelaznych i reformy włościańskiej, wytworzość przemysłowa wzrosła bardzo szybko. W r. 1885 znajdowało się 627 fabryk, zatrudniających 2,651 robotników i produkujących za 3,089,561 rs. Pierwsze miejsce zajmowały garbarnie (w ilości 146), produkujące za 1,208,941 rs. rocznie po nich gorzelnie (52), z produkcją na 840,456 rs., fabryki tytoniu (10 zakładów), z prod. na 237,810 rs., browary (24), z prod. na 128,742 rs., huty szklane (3), z prod. na 98,750 rs., cegielnie (102), z prod. na 98,178, młyny (20), z prod. na 41,884 rs., dystylarnie (10), z prod. na 87,540 rs. Jednakże są to same drobne lub średnich zaledwie rozmiarów zakłady.

Handel w ogólności jest niewielki, głównie wewnętrzny. W r. 1844 było w całej gubernii tylko 4 jarmarki, z obrotem 4,600 rs.; tygodniowych targów nie ma. Z gubernii wywozi się szpecina i drzewo, smoła, dziegieć, potaż, rohoże, trochę drewnianych naczyń, oraz skóry, sadło, masło i len. W r. 1861 wydano w gubernii 680 świadectw handlowych: kupieckich 1-ej gildyi 4, 2-ej 9, 3-ej 589, subjek. hand. 78. Handel wywozowy polega głównie na wywozie lnu, siemienia lnianego i drzewa do portu ryskiego, oraz skór. Przywożone w znacznej ilości: zboże z przystani gub. smoleńskiej, sukna z gub. grodzieńskiej, galanteria i delikatesy z Rygi i Moskwy. W gubernii jest 40 jarmarków: mniejsze w Ilinie, Krasławiu, Sirocinie, Uświacie, Janowiczach, Wołyńcach. Znaczniejsze: w Bieszenkowiczach 29 czer., w Wielizhu w 2-m tyg. wielkiego postu i od 20 czer., oba po 2 tygodnie, w Dźwińsku od 25 grud. do 7 stycz. i od 6 do 20 czer., w Lucynie od 2 lut. i od 15 sierp. po 2 tygodnie, w Newlu od 6 stycz. i od 20 lipca po 2 tygod., w Oświeju w piątek przed św. Piotrem (24 lip., t. zw. Piecionka), 6 maja, i na Wniebowstąpieniu, w Połocku w dzień św. Eufrozyny, w Rzeżycy od 2 lip. i od 8 wrześ. po 2 tygod., w Siebieżu w 1-m tygrod. wielk. postu, 25 marca, 23 kwiet., 1 sierpnia i 26 listopada. Najbardziej ożywione z nich są w Dyneburgu i Bieszenkowi-

czach. W r. 1859 na jarmark w Bieszenkowiczach (29 czerwa) przywieziono towaru za 712,700 rs., sprzedano za 276,400 rs.; w Dyneburgu przywieziono za 217,100, sprzedano za 74,460 rs. Drobnny handel jest całkowicie w ręku żydów; w lecie po gubernii chodzą czasami węgrzy z towarami.

Pod względem komunikacyjnym gubernia jest w ogólności w stanie zaniedbanym. Przerzynają ją cztery drogi żelazne: 1) petersbursko-warszawska, przecina ją wszcz, na północny-wsch., prawie w prostej linii od Dyneburga do Korsówki, na przestrzeni 122 w.; droga ta, przechodząca przez pow. dźwiński, rzeżycki i lucyński, przez miasta Dźwińsk i Rzeżycę, odcina na wschód $\frac{1}{3}$ część gubernii. W obrębie gubernii ma 7 stacyi: Dźwińsk, Wyszki, Ruszona, Antonopol, Rzeżycą, Iwanówka i Korsówka. Droga ta była otwarta w r. 1862; 2) rysko-dźwińska, która idzie od Dźwińska na północny-zachód brzegami Dźwiny do Głazmanki, na przestrzeni 100 wiorst, prawie samą granicą pow. dźwińskiego i gub. kurlandzkiej, otwarta w r. 1861 r., posiada 7 stacyi: Dźwińsk, Liksna, Niegal, Carogród, Liwenhof, Trepenhof, Kreicburg (do Stockmanshof w gub. kurlandzkiej); 3) dźwińsko-witebska, stanowiąca właściwie przedłużenie poprzedniej, idzie na wschód-południowy, wzdłuż Dźwiny, na przestrzeni 244 w., zbliżając się do rzeki pod Dryssą, Połockiem i Starem Siołem, a oddalając się pod Borkowiczami i Sirocinem. Droga idzie południowym krańcem pow. dźwińskiego i drysieńskiego, odcina południową $\frac{1}{3}$ część połockiego i przebiega 37 wiorst w powiecie witebskim. Otwarta w r. 1866. Przechodzi przez Dźwińsk, Dryssę i Połock, ma 21 stacyi: Witebsk, Kniażyce, Stare Sioło, Jaświno, Sirocino, Łowszą, Obol, Horjany, Połock, Barawuchę, Adamowo, Borkowicze, Swone, Drysse, Georgiewsk, Balbinowo, Bałtyń, Krasławkę, Malinówkę, Józefowo i Dźwińsk; i 4) witebsko-orłowska, która w gub. witebskiej przechodzi tylko 23 wiorsty, ze stacyami Witebsk i Zabołotka (do Krynek w gub. mohylewskiej). Ogółem sieć dróg żelaznych w gubernii wynosi 499 w., czyli 0,126 w. na jedną w. kw. Stosunek, jak widzimy, bardzo słaby, jeśli zaś weźmiemy na uwagę, że główna linia, która przebiega wzdłuż całą gubernię, Głazmanka-Krynki, leży na samej prawie granicy (bo tylko pow. lepelski i mała część połockiego pozostają po południowej stronie toru), to ekonomiczne znaczenie drogi żel. jeszcze się zmniejszy. Powiaty: siebieski, newelski, wieliski, horodocki i lepelski nie mają wcale dróg żelaznych, lucyński przecięty jest nią w najwęższej swej części, drysieński i połocki mają ją przy granicach; najlepiej w tym względzie są uposażone powiaty: witebski, a zwłaszcza dźwiński.

Drog szosowych jest w gubernii trzy: 1) ró-

wnoległa z dr. żel. petersbursko-warszawska i idąca obok niej; 2) z Witebska przez Horodek i Nowel na Opoczkę i 3) równoległa drodze rysko-dyneburskiej.

Traktów pocztowych jest 27, mianowicie: 1) z Witebska do Ostrowa; 2) z W. do granicy gub. mohylewskiej przez Dymanowo; 3) z W. do Wieliża, przez Suraz; 4) z W. do Lepela; 5) z Dryssy do Rzeżycy, przez Kochanowicze, Oświej, Siebiez i Lucyn; 6) z Siebieza do Zarzecza, przez Górny Most (Wierchni Most); 7) z Newla do Wielkich Łuk; 8) z Wieliża do Uświatu; 9) z Wieliża do Smoleńska; 10) z Połocka do Siwoszyna; 11) z Przydrujska do Balbinowa; 12) z Dyneburga do Nowo-Aleksandrowska (gub. kowieńska); 13) z Dźwińska do Iłkuszty, 14) z Wieliża do Ilna; 15) z Suraza do Janowicz; 16) z Łowży do st. Łowsza dr. żel. dźwiń-wit.; 17) z Boczejkowa do Czasznik; 18) z Połocka do Kubliczy, przez Woroniec i Uszacz; 19) z Połocka do Uszacza, przez Woroniecz; 20) z Borkowicz do Dżisny (gub. wileńskiej); 21) z Oświeja do Posinia, przez Lanckoronę; 22) z Krasławia do Dagdy; 23) z Rzeżycy do Warklan, przez Wielony; 24) z Iwanowskiej do st. Iwanowskiej (dr. żel. petersb.-warsz.), długi $\frac{1}{2}$ wiorsty; 25) z Krzyżbarga do st. Krejeburg; 26) z Borkowicz do Klasic, przez Siwoszyno; 27) z Korsówki do st. Korsówki (dr. żel. petersb.-warsz.). W gubernii w ogóle jest 71 stacyi pocztowych.

Główną arterią komunikacyjną wodną jest, oczywiście, rz. Dźwina, która przepływa całą gubernię wzdłuż, a której dopływy przerzynają ją we wszelkich kierunkach, łącząc się za pomocą całego systemu jezior z innymi rzekami. I tak za pomocą kanału Berezyńskiego Dźwina łączy się z Dnieprem; kanał ten w większej swej części przechodzi przez gub. witebską; cały system tego kanału podzielony jest na 5 oddziałów (dystansów), z których już drugi oddział znajduje się w obrębie gub. witebskiej, mianowicie: jez. Bereszto, rz. Bereszta, kanał Werebiński (łączący rz. Bereszta z rz. Essą, dopływem jez. Lepelskiego), jezioro Prosza, kanał Lepelski (który łączy jez. Proszę z jez. Lepelskim); jez. Lepelskie i rz. Uła, dla obejścia której przy mku Czasznikach przekopano kanał Czasznicki. Dalej w celu połączenia Siebieza z Dźwiną, w 1811 r. podał projekt kupiec siebieski Nowiński. Z powodu spodziewanej wojny z Francuzami władza projektem tym zajęła się w celach strategicznych i asygnowała na to 281,692 rs. Przed wojną robota jednak nie była ukończoną, a następnie dla rządu już nie miała interesu i dla tego w r. 1815 asygnowano tylko 16,106 rs. i całe przedsięwzięcie oddano Nowińskiemu. Cała ta robota polegała jedynie na uporządkowaniu i rozszerzeniu brzegów rzek wchodzących w systemat. Około jeziora Siebieskiego (które ma wzdłuż i wszcz po 7 w.) leżą prawie ró-

wnolegle jeziora: Woronowo, Wetiterowo i Głębokie; z tego ostatniego wypływa bystry, chociaż wąski strumień, wpadający do jez. Nieczercy (które ma wzdłuż 23 w., a wszerz $2\frac{1}{2}$ w.); od tego jeziora trzeba było przekopać $1\frac{1}{2}$ w. do jeziora Lisna, przez małe jeziorko Zieleniec; z Lisna (7 w. długości i $2\frac{1}{2}$ szer.) wypływa przez jez. Swołną rz. Swołna, która wpada do rz. Dryssy, o 10—11 w. powyżej ujścia tej ostatniej do Dźwiny. Tą drogą spławia się tylko drzewo; ogólniejszego handlowego znaczenia ona nie ma, tak z powodu samego Siebieża, który jest miastem małym i niehandlowym, jak i z powodu tego, że rz. Swołna jest nadzwyczaj kręta, co utrudza i przedłuża żeglugę. Dla połączenia Oświeja z Dźwiną w r. 1811 właściciel Oświejszczyzny Szadurski przekopał kanał, długi 7 w., od jez. Oświeja do jez. Ormia, następnie została spożytkowana rz. Ormia, od której, w tem miejscu (Suzierowje-Ancisów), gdzie ona zaczyna być bardzo wąską i krętą, przekopano znowu kanał długości 7 w., przez jeziora Łukawiec i Przypiecz, do jez. Lisna. Droga ta również służy tylko dla spławu drzewa; jednakże te kanały, które kosztowały właściciela około 150,000 rs., znakomicie osuszyły całą miejscowość.

Co do żeglugi na Dźwinie i znaczenia jej handlowego, to są dane, iż w r. 1804 do 1 czerwca przyszło Dźwiną do Rygi 493 strug, 59 szkut, 48 łodzi, 201 galarów, 447 tratw (płatów) z drzewem budulcowym i 275 z drzewem opałowym. W r. 1805 przewieziono Dźwiną 1,183,995 pud. różnego zboża, 44,075 pud. siemienia lnianego i konopnego, 1,096,541 pud. konopi, 70,350 pud. lnu, 72,672 pud. sadła i świec. W r. 1817 szło Dźwiną: 1,572,584 kuli zboża, 548 pud. anyżu, 4,119 kuli siemienia lnianego, 708 pud. miodu, 33,000 pud. oleju konopnego, 190 pud. sadła, 64 pud. kleju, 100 pud. farby czerwonej, 19,980 pud. świec łożowych, 450 pud. sadła topionego, 275 pud. szynki, 3,550 pud. słoniny; 437 pud. pierza, 226 sztuk płótna zgrzebnego, 100 szt. płótna grubego, 3,507 pud. potażu (chlorku), 14,638 ryz papieru, 2,800 pud. włosa końskiego, 120 pud. cykoryi, 30,070 pud. żelastwa, 1,850 szt. siekier i łopat, 8,400 zamków, 713 skrzyń szyb szklanych, 8,000 kapeluszy, 2,000 par rękawic, 140 pud. powrozów, 118,112 funt. tytoniu, 1,200 pud. mydła, 34,166 wiader wódki, 430 arszynów płótna cienkiego, 537,132 pud. konopi, 11,500 pud. pakułów, 3,000 szt. naczyń szklanych, 16,415 pud. szczeciny, 1,645 pud. lnu, 1,650 szt. skór, 18,212 szt. drzewa budulcowego, 16,920 desek, belek, brzosów i innych kawałów drzewa, 89,040 sztuk innego drzewa obrobionego, 190 szt. dębów, 238 szt. masztów. W ogóle w tym roku cały system rzeczny Dźwiny przewiózł towarów na $29\frac{1}{2}$ mil rubli; z nich na 20,919,000 dały Obsza i Mieza, na brzegach zaś samej Dźwiny naładowano za-

ledwie $\frac{1}{4}$ część całego wywozu. W r. 1820 cały spław towarów Dźwiną i jej dopływami oceniony był na 14,539,696 rs.; w r. 1829 na 21,226,000 rs.; w r. 1831 samych prywatnych transportów było na 24,440,543 rs.; w r. 1833 przeszło 1,668 statków i 1,725 tratw na 19,467,794 rs.; w r. 1847 poszło w dół Dźwiną towarów na 13,731,015 rs., w górę na 389,930 rs. W dziesięciolecie 1851—60 r. wywóz towarów Dźwiną średnio wynosił 17,737,000 rs., przywóz 4,876,230 rs. rocznie. Wywożono średnio na rok: lnu na 6,766,570 rs., konopi na 3,660,777 rs., siemienia lnianego na 2,561,277 rs., zboża na 2,307,366 rs., drzewa na 1,184,489 rs.; przywożono zaś w tym samym okresie średnio na rok: soli na 792,858 rs., śledzi na 604,774 rs., wódki na 386,099 rs., cukru na 281,279 rs., tytoniu na 208,067 rs., win francuz. na 203,808 rs., kawy na 175,903 rs., rumu, araku na 79,093 rs., porteru na 73,431 rs., innych towarów razem na 1,930,108 rs. Ważniejsze przystanie wodne w gubernii są na Dźwinie: Ujście, Wieliż, Suraż, Witebsk, Bieszenkowicze, Uła, Połock, Dryssa, Druja z Przydrujskiem, Dyneburg, Jakobsztadt, Kreicburg; na systemie kanału Berezynskiego: Lepel, Czaszniki, na północy Siebież. Statki, które chodzą po Dźwinie, są różnych rodzajów i różnych nazw: strugi (barki), dług. na 17—18 sąż., szer. przeszło 5 sąż., mogą unieść około 12,000 pudów, wyrabiają się w Porzeczcu, Witebsku, Wieliżu i Białej; jest to statek dosyć kosztowny, bo wymaga grubego drzewa, którego coraz mniej jest w gubernii; półstruga dług. 14, szer. 4 sąż.; szkuna (szkuta), podobna do strugi, czółno, łajba, niewielki statek łotyski.

Rok 1861—63 stanowi przewrót w handlu i w kierunku wywozu. Reforma włściańska podkopuje na razie byt obywatela i, z ubytkiem rąk, wstrzymuje jego wytworczość. Pierwej nie trudno było znaleźć obywatela, mającego na składzie 20—30 tys. pudów zboża, obecnie taki, który ma 5—10 tys. pud. w zapasie, stanowi bardzo rzadki wyjątek. Jednocześnie były pobudowane drogi żelazne: rysko-dźwińska, otwarta we wrześniu 1861 r., warszawska (od Ostrowa do Dźwińska) w końcu 1860 r. Oprócz Rygi, która stanowiła jedyny rynek dla wytworzości Witebszczyzny Dźwiną, pojawił się Królewicz, połączony z nią koleją żelazną. W końcu r. 1866 otwarto drogę żel. do Witebska, w końcu 1868 r. zaś dr. żel. orłowsko-witebską. Od tej pory głównem zadaniem całej linii dr. żelaznych staje się przewóz zboża z rynków czarnoziemnych południowej Rosyi do Rygi, a więc zagranicę, albo do Królewca. Znaczenie Dźwiny, jako środka komunikacyi, upada: wodą spławiają już teraz materiały tani, a dużej objętości, jak las, drzewo, reszta towarów idzie koleją.

W latach od 1869 do 1872 r. wodą przecho-

działo tylko 13% całej ilości towaru. Dowóz i wywóz zboża dr. żel. dynebursko-witebską i częścią orłowsko-witebską (w obrębie gubernii) w latach 1874—1887 wykazuje, iż wywozi się rocznie średnio 1,500 wagonów owsa, a przywozi się 2,222 wagonów mąki i 70 wagonów żyta. W tym samym czasie (1874—1887) szło Dźwina rocznie, średnio: żyta 120,871 pud., mąki żytniej 661 pud., pszenicy 342 pud., mąki pszennej 112 pud., jęczmienia 98,344 pud., owsa 764,112 pud., siemienia lnianego 450,824 pud. W ogóle z obszaru gubernii wywozi się owies, jęczmień, siemię lniane, żyto i nieco pszenicy, przywozi się na potrzeby miejscowe żyto w ilości nieco mniejszej od wywozu, tudzież mąkę pszenną, żytnią i cukier w wielkich ilościach.

Statków parowych jest bardzo mało i takowe chodzą tylko po Dźwinie. Już w r. 1846 A. Haacke prosił o wydanie mu pozwolenia na urządzenie żeglugi parowej po Dźwinie i jej dopływach; w r. 1851 kapitan Szule miał zamiar urządzić komunikację statkiem parowym pomiędzy Witebskiem i Dźwińskiem; w r. 1852, z polecenia generał-gubernatora ks. Golicyna, inżynier de la Serre robił staranie dla założenia towarzystwa żeglugi parowej na Dźwinie. Wszystkie te projekty jednak spełzły na niczem. Od początku 80-ych lat chodzą statki parowe z Dźwińska do Populanki (majątności hr. Platara); w r. 1892 dwie spółki, niemiecka i żydowska, urządziły żeglugę parową pomiędzy Witebskiem a Wielizem, ostatnia dotarła następnie do Bieszenkowicz i Uły.

Herb gub. witebskiej, zatwierdzony dnia 21 września 1781 r., był następujący: tarcza przedzielona na dwie połowy w poprzek; w górnej części w złotem polu połowa dwugłowego orła, w dolnej części w polu, o srebrnych i czerwonych pasach poziomych, pogoń, rycerz trzyma miecz podniesiony i na prawem ramieniu ma tarczę z krzyżem podwójnym. D. 8 grud. 1856 r. herb ten został zmieniony: w polu czerwonym pogoń, koń i rycerz srebrni, rycerz w prawem rękę trzyma miecz podniesiony, na lewem ramieniu ma okrągłą tarczę; siodło czerwone, pokryte złotym czaprakiem, o trzech końcach, z niebieskim szlakiem. Tarcza pokryta cesarską koroną a otoczona dębowymi gałęziami, przewiązaniem wstęgą orderu św. Andrzeja.

Generał-gubernatorami białoruskimi (połoccy i mohylewscy) byli: Zacharyasz Czernyszew (od 1772), Piotr Passek (1782—1803), Iwan Michelson (białoruski wojenny gubernator. zarządzający częścią cywilną, 1803—1805), Rimski-Korsaków (1805—1811), ks. Wirtemberski (1811—1822), ks. Mikołaj Chowański (1822—1837), Piotr Dżakow (1837—1846), ks. Andrzej Golicyn 1846—1853), Paweł Ignatjew (1853—1855), ks. Urusow (1855—1856). W 1856 r.

zostało zniesione generał gub. witeb., mohylew. i smoleńskie.

Gubernatorami witebskimi (od czasów przeniesienia rządu gub. z Połocka do Witebska) byli: Żegulin (od r. 1797), Bielokopytow (1798), Sewerin (1799), Torbiejew (1801), Szyszkin (1802), Leszern (1813), Tormasow (1815), Butowicz (1819), Sorokunski (1824), Pieszurów (1829), Gamaleja (1830), Szrejder (1831), Żyrkiewicz (1836), Lwow (1839), Klementjew (1840), Tatarinow (1846), Radziszczew (1847), ks. Dołgorukow (1848), Jermołow (1849), Filiczew (1856), Paweł Kłuszyn (1858), Aleks. Ogolin (1861), Włodzimierz Wierowkin (1863), Paweł Kosagowski (1867), Włodzimierz Tokarew (1868), Paweł Rostowcew (1869), Wiktor von Wahl (1880), ks. Wasil Dołgoruki (1884), Lewaszow (1894).

Eparchia prawosławna połocka wspomniana jest w kronikach w XII w.; w r. 1632 połączona została z mohylewską. Ustanowiona na nowo 30 kw. 1833 r.

1. Archijerejami połockimi byli: Mina, prekonizowany przez kijow. metr. Nicefora I (1195 r., † 1116 r.), Eljasz (około r. 1128), Kozmas, Grek (1143—1156), Dyonizy († 1183 r.), Mikołaj, Grek (1183), Włodzimierz (około r. 1218), Aleksy, biskup połocki, bielgorodzki i jurjewski (około r. 1231), Symeon, Nowogrodzianin (ok. r. 1274), Jakub (ok. r. 1300), Grzegorz (ok. r. 1331), Teodozy (1392—1416), Symeon Stary (ok. 1456), Kalikst (1458—1459), Symeon II, zdaje się następnie metropolita kijow. († 1488), Jonasz Glenka (do r. 1488, następnie metropolita kijow.), Łukasz, władca połocki i witebski (1488—1503).

2. Arcybiskupi połoccy i witebscy (od 5 lip. 1511 r.): Eufimiusz Okuszkowicz-Boski (1504—1524), Jozafat Rusin, czyli Józef II (od 1526), Nataniel (1524—1533), Misael (ok. r. 1534), Symeon. arcyb. połocki, witebski i mściśławski (1540—1545), Herman Chreptowicz, arcyb. władca połocki, witebski i mściśławski (od 1553, † 1558), Harasym (Hleb) Korsak (od r. 1558). Następnie dzierzył dożywotnio arcybiskupstwo władcytwo połockie i witebskie Grzegorz Markowicz Wołowicz († 1562), o którym zresztą niewiadomo kiedy i przez kogo był prekonizowany. Arseniusz Szyszko (od 22 paźdz. 1562 do 15 lut. 1563, kiedy był wzięty w niewolę, † 1576).

Po zajęciu Połocka w r. 1563 do r. 1579 rząd moskiewski ustanawiał swoich biskupów, p. t. połocki i wielkołucki; jednocześnie królowie polscy stanowili swoich, którzy byli w zależności od metropolity kijowskiego i nosili nazwę arcyb. połockich, witebskich i mściśławskich, ze stolicą w Witebsku, Mohylewie lub Mściśławiu.

3. Arcyb. połoccy i wielkołuccy: Tryfon Stupiszyn (od 1563, † 1566), Atanazy ks. Palecki

(od 1566—1568), Antoni (do r. 1572), Cypryan (do r. 1579).

4. Arcyb. połoccy, witebscy i mściślawscy: Warsonofiusz Wałach (1563, † 1576), Teofanes (Bohdan) Rpiński (od 1576, † 1588), Atanazy Terlecki (1588—1589), Nataniel Sielicki (od 1592, † 1595), Grzegorz Herman Zahorski (od 1595, † 1600), Melecyusz Smotrzycki († w końcu grud. 1633), Kalikst Ritorajski (od 1657 do 1661 r.).

Na sejmie warszawskim 1 list. 1632 r. postanowiono nadać dyzunickim biskupom nazwę: biskup mściślawski dyzunicki, orszański i mohylewski i przeniesić stolicę jego do mohylewskiego klasztoru Zbawiciela; biskupów mają odąd wybierać obywatele niuńcici.

5. Biskupi mściślawscy, orszańscy i mohylewscy: Józef Bobrykowiec (od 1632, † 1635), Sylwester Kossow (1635—1647), Józef II Kononowicz-Gorbacki (1647, † 1653), Ignacy Okszenowicz-Staruszycz (od 1650, prawdopodobnie jako koadjutor poprzedniego, wkrótce umiera), Metody Filimonowicz (ok. r. 1655—1661), Józef Nielubowicz-Tukalski (od r. 1661—1664; w tym r. został metropolitą kijow., zaś mohylewska eparchia wróciła znowu do Metodego, który zmarł w r. 1669), Teodozy Wasilewicz (od r. 1669, w przywileju Jana III z 1675 r. nazwany biskupem mściślaw., orszańskim, mohylewskim i białoruskim, † 1678), Serapion Polchowski (od 1697, przybył do Mohylewa w grud. 1699, z tytułem: „biskupa mohylewskiego, mściślawskiego i orszańskiego, namiestnika metropolii kijowskiej i ekzarchatu najświętszego apostołskiego tronu konstantynopolskiego i archimandryty słuckiego“, † 1704), Sylwester ks. Czetwertyński (ok. r. 1707, † 1728), Arseniusz Berło (wybrany 8 lip. 1729, nie zarządził eparchią, w r. 1733 przeniesiony przez synod petersburski do Perejasławia), Józef Wołczański (od r. 1734, 1 wrz. 1742 przeniesiony po Moskwę), Hieronim Wołczański (od r. 1744, † 1754), Jerzy Koniski (otrzymał przywilej na biskupstwo od Augusta III d. 23 maja 1755 r., † 1795 r.).

D. 14 grud. 1772 r. eparchia mohylewska, orszańska, mściślawska i rohaczewska przemianowana na mohylewską; prowincje: witebska, połocka i dźwińska przyłączone do eparchii psko wskiej, w której wtedy arcybiskupem był Inocenty Nieczajew (1763—1798).

6. Arcybiskupi mohylewscy i połoccy. D. 10 stycz. 1795 r. gub. połocka przyłączoną została do eparchii mohylewskiej. Atanazy Wołchowski (od 1795—1797 r.), Hilaryon Kondratkowski (od 1797 r., z powodu słabości zdrowia już w październ. t. r. został zwolniony od zarządu eparchii).

7. Arcybiskupi białoruscy i mohylewscy: Anastazy Bratanowski (prekoniz. w r. 1797 i

mianowany biskupem białoruskim i mohylewskim; 15 wrz. 1801 został arcybiskupem, od r. 1803 mianowany arcybisk. mohylewskim i witebskim; przeniesiony do Astrachania 1805 r.).

8. Arcyb. mohylewscy i witebscy: Barlaam Szyszacki (od 1805 biskup, 23 marca 1808 został arcybiskupem, 1 maja 1813 r. pozbawiony godności i relegowany do klasztoru), Daniel Natton-Michałowski Mirdamski (od 1813, od 1816 arcybiskup, † 1821 r.), Joasaf Sretienski (od 1821, † 1827 r.), Paweł Pawłow Morew (od 1827 do r. 1831), Gabryel Gorodkow (od 1831; 1834 został arcybiskupem; po oddzieleniu eparchii połockiej w r. 1833 biskup mohylewski i mściślawski).

9. Biskupi połoccy i wileńscy: Smaragd Krzyżanowski (od 1833, został arcyb. 1836, w r. 1837 przeniesiony do Mohylewa), Izidor Nikolski (od 1837 do 1840).

10. Biskupi połoccy i witebscy (od 17 kwiet. 1840): Wasil Łużyński, b. biskup unicki orszański (od 1840, 1841 został arcyb., 1866 uwolniony), Sabba Tichomirow (od 1866—1874), Wiktoryn Lubimow (od 1874 do 1842), Marceli Popiel (od 1882), Aleksander (od r. 1890).

Arcybiskupi połoccy (unicy) byli: Grzegorz (Harman) Zahorski (1595—1600), Gedeon Brolnicki (od 6 marca 1601, † 1618), Jozafat Kuncewicz (od 1617, † 1623), Antoni Sielawa (1624, od r. 1642 i metropolita kijowski), Gabryel Kolenda (1655, od r. 1666 i metropolita kijowski). Cypryan Żochowski (1674 i metrop. kijow., † 1693), Marcyan Białozór (1697—1707), Sylwester Łada-Pieszkiewicz (1709—1719), Floryan Hrebnicki (od r. 1719, od r. 1747 i metropolita kijowski, † 18 lipca 1762), Jazon Junosza Smogorzewski (1762—1783), Herakliusz Lisowski (1783, od r. 1805 i metropolita), Jan Krasowski († 1827), Jakub Adam Okiełto-Martusiewicz († 26 st. 1833), Jozafat Bułhak (metropolita i arcyb. połocki, † 1828). Podczas przyłączenia unitów do prawosławia eparchią unicką białoruską zarządzał Wasil Łużyński, biskup orszański (po † Bułhaka).

Marszałkami szlachty gub. witebskiej byli z wyboru: Józef hr. Borch (1805), Jan Ciechanowiecki (1807), Józef Szadurski (1814—1817), Romuald Bohomolec (1819), Feliks Ciechanowiecki (1820—1826), Marcin Karnicki (1826—1833), Ignacy Szadurski (od 1835—1838), Karol Borch (od 1838—2 lip. 1843), Mikołaj Hrebnicki (od 1844—1850), Michał hr. Borch (od 1850—1852), Stanisław Jurjewicz 1855—1858), Jan de Lippe Lipski (od 1859, † 1862). Oprócz tego pełnili obowiązki marszałków gubernialnych: w końcu r. 1819 ks. Dawydow i w r. 1834—35 major Enko. — Z urzędu: rad. taj. Michał Chrapowicki (od 1864—1880), rz. rad. st. szambelan Ignacy Chrapowicki (od 1880, † 1893), rz. rad. st. Nikander Nazimow (od 1894). Oprócz tego

pełnił obowiązki gub. marszałka szlachty wyznaczony przez generał-gubernatora, generał-lejtn. Bazyli Korwin Krukowski od 12 lip. 1863—28 st. 1864.

Bibliografia. Jan Stuckenberg „Opis gubernii witebskiej (Petersb., 1859); N. Stołpiański „Dziewięć guber. zachodnio-ruskiego kraju“ (Petersb., 1866); A. Siemientowski „Etnograficzny pogląd na Witeb. gub.“ (Peter., 1872); Siemionow, Geograficzno-statystyczny słownik cesarstwa ross. (Peters., 1863); Witebska gubernia, wyd. z polecenia b. gubernatora witeb. ks. Dołgorukiego (Witeb., 1890); Pam. książka gub. wit. za 1887 i 1889 r.; Ziablowski, Ziemieop. ross. imp. (cz. VI, str. 111—121); Witebskie wiadomości gubernialne 1858 r. Nr. 8 (wypis z wileń. ksiąg trybunal.), Nr 12 (kalwinizm w Białej Rusi), Nr 15 (nazwy szlachty starych rodów), Nr 33 (Sądownictwo w gub. wit. w r. 1858), 1859 r. Nr 35 (jarmark Bieszenkowicki w r. 1859), Nr 36 (jarmark Dyneburki, 1859 r.), 1860 r. Nr 19, 27, 39 (opis statyst. Wit. gub.). 1894 (opis życia włościan białoruskich); Połujański, Opis lasów król. pol. (Warsz., 1855, t. II); Sapunow „Dżwina Zachodnia“ (Wit., 1893); „Witebskaja Starina“ (t. I, IV, V); Rys historyczny 75-lecia witeb. gimnazjum; Uświat ijego świątynia; G. Manteufel, Inflanty (Poznań, 1879 r.); Rajewski, „Zapadn. rajon eksp. po izucz. chlebn. torg. Ros-sii“; Widoki kościołów witebskich podał „Ty godnik powsz.“ (1884 r., Nr 33); Baliński i Lipiński, „Starożytna Polska“ (t. III); Sapunow „Witeb. Uspen. Sobor.“ w „Wit. Gub. Wied.“ (1894 r., Nr 9, 10 i 11); Batuszkow „Białorusia i Litwa“ (Pet., 1890 r.); Wolff Józef „Senatorowie i dygnitarze w. ks. litewskiego 1386—1795“ (Krak., 1885); Adam Boniecki „Poczet rodów w w. ks. litewskim w XV i XVI w.“ (Warsz., 1887). *Józef Łabuński.*

Witejki 1.) folw., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 49 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. katol. 2.) **W.**, ws, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 80 w. od Poniewieża. 3.) **W.**, dwie wsi, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 77 w. od Wilkomierza.

Witek, wybud., pow. krotoszyński, gm. Orpizewo, poczta Roszki, par. w Jankowie Zalesnem, 2 dm., 22 mk.

Witek, ob. *Wick*. Według taryfy z r. 1648 płacił tu p. Chork od 5 wł. osiadł., 1 pust., 4 ogrod. 12 fl. 2 gr. (ob. Rocz. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 198).

Witeliszki, zaśc., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 34 w. od Wilkomierza.

Witelówka al. *Wittilowka*, ws nad rzeką Sowią wschodnią, przy ujściu Wałówki, pow. kocinański na Bukowinie. W r. 1881 gmina miała 493 mk., obszar dwor. 64 mk. W miejscu

cerkiew par. nieun., urząd poczt. w Kocmaniu (odl. 5 klm.). Graniczy od wschodu z Mamajowcami.

Witeloka, chutor, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniowo, o 40 w. od Słonima. W najnowszym spisie niepodany.

Witemla, ws nad rz. Desną, pow. starodubski gub. czernihowskiej, gm. Czausy, 101 dm., 596 mk., cerkiew paraf., cegielnia.

Witeradów, ws, pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Olkusz, leży tuż pod miastem w stronie południowej, stanowiąc przedmieście. W 1827 r. było 41 dm., 241 mk. Przy końcu XIV w. ws wraz z Żuradą i Starczynowem nabyta została przez miasto Olkusz od Rafała z Miechowa (mieszczanina widocznie) za 700 grzyw. Władysław Jagiełło potwierdził to nabycie w r. 1402 i nadał miastu jurysdykcją na obszarze tych posiadłości. Według reg. pob. pow. krakowskiego r. 1581 wsi Witeradów, Starczynów i Żurada były w dzierżawie Piotra Czernego, który płacił tu od 14 łan. km., 3 zagr. bez roli, 6 komor. bez bydła, 1 piekarki i młyna papierowego miejskiego (Pawiński, Małop., 30, 433). *Br. Ch.*

Witeź, węg. *Nagy-Vitez*, ws, w hr. szaryskim, kościół katol. filial., 870 mk.

Witfeld, niem. *Gross Wittfelde*, ws, pow. człuchowski, st. p. Białobór, paraf. kat. Ekfir, szkoła ew. w miejscu, 924 ha (620 roli, 30 łąk, 1 lasu); 1885 r. 50 dm., 73 dym., 342 mk., 1 kat., 337 ew., 4 żyd. Dawniej stał tu kościół katol., w pruski mur stawiany, patronatu rządowego, filialny do Białemborku. Proboszcz miał 2 włóki, na potrzeby kościoła zaś 4 morgi, które uprawiali po kolei miejscowi włościanie. Ponieważ ludność przyjęła luteranizm, dla tego dziekan z Czarnego niekiedy tylko przyjeżdżał z nabożeństwem. W jego nieobecności nauczyciel z Białemborka odczytywał w kościele odpowiednią naukę z postylli. Około r. 1800 ustało nabożeństwo. Zrujnowany kościół stał do r. 1844, w którym rozebrany został. Materiał sprzedano za 27 tal. 25 sbr. Pozostała tylko dzwonnica i stary cmentarz (ob. „Utrac. kośc.“ p. ks. Fankidejskiego, str. 337). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisany jest W. jako ws królewska. z kościołem katol., o 18 dym. (str. 253). *Ks. Fr.*

Witgiry, ws, pow. rossieński, gm. Aleksandrowsk, o 124 w. od Rossień.

Witiaziewo al. *Witiaziewa*, ws przy ujściu rzki Tołmacz do Wysi, pow. zwinogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Kalihorka, par. praw. Wesoły Kąt (o 2 w., w pow. czechryńskim), o 50 w. od Zwinogrodki, ma 214 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 109 mk.; połowa wsi, z 363 dzies., należała do Antoniego Waksmana, druga zaś do skarbu.

Witicze, ws, w dawnym wwdztwie kijow-

skiem, podług reg. pobor. z 1628 r. należała do kapituły kijowskiej, która płaci ztąd z 2 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 72).

Witinnen, ob. *Wytyń*.

Witk, ob. *Wick*.

Witkajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Taurogi, o 67 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie. Wojtkiewiczowie mają tu 60 dzies. (11½, nieuz.). 3.) **W.**, okolica, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Tyrkszle, o 32 w. od Telsz. Krzyżewiczowie mają tu 50 dzies. (1 lasu), Stańczykowie 33 dzies. (1½ lasu, 1½ nieuz.).

Witki 1.) dawniej *Witki Łażniewo*, wś, pow. błoński, gm. Radzików. par. Rokitno, ma 215 mk., 10 os., 295 mr. Wieś ta wchodziła w skład dóbr Kopytów. W 1827 r. było 6 dm., 51 mk. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś W. Łażniewo, w par. Rokitno Górne, miała wielu częściowych właścicieli (Pawiński, Mazowsze, 276). 2.) **W.** wś nieistniejąca obecnie, w okolicy Warszawy. Według reg. pob. pow. warszawskiego z r. 1580 wś Witki, w par. Służewo, miała drobnych posiadaczy (Pawiński, Mazowsze, 260). 3.) **W** *Łempice*, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Pokrzywnica (Dzierżenin?), odl. 7 w. od Pułtusa. W 1827 r. było 5 dm., 46 mk. W r. 1885 folw. W. Łempice rozl. mr. 360: gr. or. i ogr. mr. 290, łąk mr. 62, nieuz. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 4. Wś W. Łempice os. 8, mr. 15. W r. 1576 wś „Wyky“, w par. Pokrzywnica, płaciła od pół łana (Pawiński, Mazowsze, 315). 4.) **W.** pow. łomżyński, ob. *Cibory W.* *Br. Ch.*

Witki 1.) al. *Witkowo*, folw. nad rz. Łoszą, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, o 52 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.; gorzelnia. W 1865 r. własność Dziekońskich. 2.) **W.** al. *Witów*, folw. u źródła Łoszy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, w gm. Słoboda-Pereżewska. 3.) **W.**, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 42 w. od Telsz.

Witki, część Moszczanicy, w pow. cieszanowskim.

Witkiele, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 88 w. od Rossień.

Witkieliszki, wś, pow. witkomierski, w 3 okr. pol., gm. Uszpole.

Witkiszki. os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 18 w., ma 2 dm., 30 mk. W 1827 r. 1 dm., 15 mk.

Witkiszki 1.) dwór u zbiegu Twarkończy (al. Katin-upis) z Dubissą, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 12 w. od Rossień. Posiada kaplicę katol. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, par. Niemokszty.

Witkocz, ob. *Witkowce*.

Witkopowczyzna, dwór, pow. lucyński,

własność dawniej Szantyrów, dziś Ludwika Reutta, ma 215 dzies.

Witków 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, o pół mili od Poturzyna, miejscowość górzysta, gleba popielatka i glinka. Ma 80 dm., 706 mk., w tem 110 r.l., 685 mr. gruntu, 78 mr. łąk, 146 mr. lasu. W r. 1827 było 53 dm., 228 mk. Cerkiew drewniana, filia par. Poturzyn. Data założenia nieznana. Szkoła początkowa, sąd gm. okr. V. Ludność rolnicza; 1 bednarz, 2 tkaczy, 1 krawiec, 1 szewc, 1 kowal. Folw. W. należy do Poturzyna i ma 380 mr. roli ornej, 90 mr. łąk, 976 mr. lasu. Jest to stara osada. Należy ona w r. 1396 do Demetriusza (Dymitra), marszałka królów. Oddaną została ks. Ziemowitowi w zamian za Sieliszcze. 2.) **W.** os., pow. konecki, gm. Gowarczów, par. Końskie (odl. 10 w.), 1 dm., 10 mk., 6 mr. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. *Br. Ch.*

Witków 1.) wś nad rzeką Krapidłówką, pow. ostrogski, gm. Hoszcza, par. praw. Sieniów (w pow. rówieńskim, o 1 w.), ma 40 dm., 331 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Jakuba Apost., z drzewa wzniesioną w 1770 r. kosztem biskupa łuckiego Sylwestra Rudnickiego i uposażoną 13 dzies. ziemi. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Iwana Kierdeja Muszyńskiego, który z Woskodaw, Mniszyna, Włodzimierki i Czudnyecz płaci z 31 dym., 5 bojar, 18 ogr. po 2 gr. W 1583 r. Iwan Kierdej Myski wnosi z W. z 3 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 12, 86). 2.) **W.**, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą wś, w pow. żytomierskim, należała w 1600 r. do Jana Kownackiego, który pozywa Andrzeja Leszczyńskiego, w wdę brzesko-kuj., oraz Juliusza i Aleksandra ks. Prońskich i Jana i Annę Radzyńskich o wydanie poddanych zbiegłych z W. do Horoszkowa, przezwanego Hreżanami (Jabłonowski, Ukraina, II, 50). *J. Krz.*

Witków 1.) wś pow. sokalski, 26 km. na pld.-zach. od Sokala, tuż na pld.-zach. od Bełza (sąd pow., st. kol. i urz. pocz.). Na pld. leżą: Tuszków i Bełz, na wsch. Bełz, na pld. Tehłów, na zach. Staje (dwie ostatnie w pow. rawskim). Pld.-wsch. część wsi przepływa Sołokija. Własność ma roli or. 138, łąk i ogr. 466, pastw. 3, lasu 258 mr.; wł. mn. roli or. 192, łąk i ogr. 198, past. 19 mr. W r. 1880 było 34 dm., 222 mk. w gm., 4 dm., 26 mk. na obsz. dwor. (177 gr.-kat., 52 rz.-kat., 19 izr.: 158 Rus., 90 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Bełzie. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 53 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., województwa i powiatu bełzkiego. Według wykazu kwarty na r. 1770 była dzierzawiona przez Franciszka Trembińskiego, podsędka lubelskiego, z prow. 2400 złp. Po rozbiorze otrzymała ją Eleonora hr. Ostrożyńska, jako częściowe wynagrodzenie za dobra Tustanowice, zajęte dla salin, wedle kontraktu z 7 sierpnia 1802 r. (Czemeryński „O dobrach

koron. b. Rzpłtej polskiej*, Lwow, 1870, str. 262). 2.) **W. Nowy**, miasteczko, pow. kamionecki, pod 50° 19' płn. szer. a 42° 9' wsch. długi. od F., 28 klm. na płn. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 14 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Radziechowie, z urzęd. poczt. w miejscu. Na wsch. leży Witków Stary, na pld.-wsch. Płowe i Stanin, na pld.-zach. Radwańce z Wólką al. Wolicą Radwaniecką, na płn.-zach. Andrzejówka, część Rozdziałowa (dwie ostatnie w pow. sokalskim). Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Buszków, lewy dopł. Białegostoku, dopł. Bugu. Pld.-zach. i płn.-zach. część obszaru lesista (las Czarny). Wzn. obszaru wynosi średnio 216 mt. npm. Włas. więk. (hr. Stanisława Badeniego) ma roli or. 2, łąk i ogr. 123, pastw. 21, lasu 1679 mr.; wł. mn. roli or. 374, łąk i ogr. 427, past. 35 mr. W r. 1880 było 262 dm., 2014 mk. w gm. (1679 gr.-kat., 280 rz.-kat., 35 izr., 20 innych wyzn.; 1690 Rus., 263 Pol., 21 Niem., 41 innej narodowości). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. buski. Parafię fundowali w r. 1675 Wacław i Anna Lanckorońscy. W skład parafii wchodzi: Feliksówka, Hohołów, Korczyn, Obrotów, Roździałów i Witków Stary. W miasteczku jest kościół murowany, należący niegdyś do istniejącego tu klasztoru augustyanów, którzy obok kościoła mieli klasztor drewniany. W r. 1788 zniesiono klasztor. Kościół jest p. w. św. Trójcy. Paraf. gr.-kat. w miejscu, dok. chołojowski. Do parafii należą Witków Stary i Obrotów z Feliksówką. W miasteczku jest jeszcze cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 672 złr. Niegdyś słynął W. z wyrobu piwa. 3.) **W. Stary**, wś, pow. kamionecki, 28 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Radziechowie, tuż na wsch. od urz. poczt. w Witkowie Nowym. Na płn.-wsch. leży Suszno, na pld. wsch. Płowe, na pld. i zach. Witków Nowy. Pld.-zach. część obszaru przepływa pot. Buszków, płn.-wsch. Białystok. Część płn. obszaru zajmuje przys. Obrotów z Feliksówką. Na wsch. las „Kacun”. Średnie wzn. obszaru 219 mt. Włas. więk. (hr. Stanisława Badeniego) ma roli or. 340, łąk i ogr. 199, past. 56, lasu 40 mr.; wł. mn. roli or. 623, łąk i ogr. 344, past. 167 mr. W r. 1886 było 118 dm., 708 mk. w gm., 5 dm., 58 mk. na obsz. dwor. (571 gr.-kat., 111 rz.-kat., 53 izr., 31 innych wyzn.; 549 Rus., 211 Pol., 6 Niem.). Parafia rzym. i gr.-kat. w Witkowie Nowym. We wsi jest cerkiew, kasa poż. gm. z kapit. 2096 złr., młyn, browar, gorzelnia.

Lu. Dz.

Witków 1.) czesk. *Vitkov*, niem. *Wigstahl*, miasto na Szląsku austr., w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim. Wznies. poziom w pobliżu kościoła dochodzi 480 mt. W r. 1880 było 297 dm. i 2936 mk. (1400 męż., 1536 kob.), 2903 rz.-kat., 3 prot. i 30 izr., wyłącznie Niemców. Kościół katol., szkoła ludowa, urząd tel. i

poczt. w miejscu. W. jest siedzibą sądu obw. i ożywionego przemysłu, polegającego na wyrobie: skór, wstążek (jedyna fabryka na Szląsku), masy papierowej, napojów gazowych. Co do gmin wchodzących w skład obwodu sądowego witkowskiego ob. *Tropawa*. 2.) **W. Górny**, *Vitkov Horni*, niem. *Wigstahl-Oberdorf*, wś, w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim, tuż pod miastem. W r. 1880 było 208 dm., 1604 mk., 1589 rz.-kat., 4 prot. i 11 izr., wyłącznie Niemców. Do gminy W. należą także gromady domów czyli przysiółki: *Mittelhof*, *Scheibenhof* i *Schneckenhof*. Kościół i szkoła ludowa znajdują się w mieście Witkowie. 3.) **W.**, niem. *Meltsch*, ztąd *Melc*, wś, pow. opawski, obw. sąd. witkowski. Posiada kościół par. katol., szkołę początkową, st. poczt. 1104 mk.

W. H.

Witkowce, wś, w dawnym wwdztwie braclawskim, należała w 1622 r. do Dżusy, podwoj. braclawskiego (Jabłonowski, Ukraina, II, 615).

Witkowce, słow. *Vitkovce*, węg. *Vitkócz* al. *Vitfalu*, wś, w hr. spiskim, pow. lewockim, w niewielkiej kotlinie po lewym brzegu Hernadu. W r. 1890 było 184 mk. rz.--kat., Słowaków, 35 dm., 90 mr. obszaru. W. należą do par. Poracz, sąd pow. w Podegrodziu Spiskim (Szepes Varylja, Kirchdrauf), urz. podatk. w Lewoczy, urz. poczt. w Hruszowie. Jest to starożytna osada spiska, wspominana już w dok. z r. 1254.

Witkówek, folw., pow. inowrocławski (strześliński), sąd, okr. komis. i st. dr. żel. Strzelno, poczta w Włostowie (Lostau), szkoła w Chrońnie, parafia w Kościeszkach; 5 dm., 177 ha, 59 mk.

Witkowice 1.) dawniej *W. Wielkie* i *Małe*, fol. i kol. nad rz. Bzurą, przy ujściu Łasiochy, pow. sochaczewski, gm. Młodzieszyn, par. Brochów, odl. 8 w. od Sochaczewa. Fol. ma 177 mk., kol. 214 mk. W 1827 r. było 23 dm., 292 mk. W r. 1873 fol. W., oddzielony od dóbr Trojanów w r. 1869, rozl. mr. 1638: gr. or. i ogr. mr. 502, łąk mr. 177, past. mr. 108, lasu mr. 283, nieuz. mr. 68; bud. mur. 1, drew. 16; las nieurządzony. Według reg. pob. pow. gostyńskiego z r. 1579 wś Witkowice Major, w par. Brochów, miała 1 zagr. W. Minor 1 łąn, 2 zagr. Części szlach. bez kmieci 1/2, 1 łąnu i 4 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 204, 210). 2.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. Piotrkowo, par. Sadlno, odl. 49 w. od Nieszawy, mają 61 mk. W 1827 r. było 5 dm., 32 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 322: gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 27, nieuz. mr. 14; bud. mur. 10; płodozm. 4 i 9-pol. Wś W. os. 9, mr. 12. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 wś W., w par. Sadlno, miała 2 łąn., 2 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 30). 3.) **W.**, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny. Wś ma 15 dm., 144 mk., 369 mr.; fol. 3 dm., 65 mk., 605 mr.; karcz. 1 dm., 7 mk., 2 mr. W 1827 r. było 17 dm., 131

mk. Na początku XVI w. we wsi W. „duplex“ łąny km. i fol. dają dziesięcinę pleb. w Brzezi-
nach (Łaski, L. B., II, 400). Według reg. pob.
pow. brzezińskiego z r. 1576 we wsi Witkowiec,
w par. Brzeziny, Jakub Paprocki płacił od 2 $\frac{1}{2}$
łan., 3 zagr., karczmy, 4 zagr. pustych, 5 osad.
W części W. Major siedziała drobna szlachta
bez kmieci. S. Witkowski miał 1 $\frac{1}{2}$ ćwierci;
Bronowska ćwierć łąnu, 2 zagr.; Jaroskowiec
Jeżowicz trzy ćwierci, 3 zagr., karczmę. W
części W. Minor M. Witkowski 1 $\frac{1}{2}$ ćwierci, 2
zagr.; Rypułtowicz trzy ćwierci (Pawiński,
Wielkop., II, 93 i 151). 4.) **W.**, ws i fol., pow.
noworadomski, gm. Rzeki, par. Borowno, leży
przy drodze z Kłomnic do Częstochowy. Ws ma
35 dm., 243 mk.; fol. 4 dm., 16 mk. W 1827 r.
było 18 dm., 155 mk. W r. 1890 folw. W.
rozl. mr. 373; gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 2,
pastw. mr. 4, lasu mr. 80, nieuż. mr. 6; bud.
mur. 4, drew. 7. Ws W. os. 30, mr. 222. Na
początku XVI w. dziesięcina z łąnów kmiecych
szła do Borowna, z wyłączeniem małego pola
zwanego Smarszów i części pola zwanego Nap-
łatki, z kąd dawano kościołowi w Kłomnicach
(Łaski, L. B., I, 522). Według reg. pob. pow.
radomskiego z r. 1552 ws W. miała 8 posiadaczy
na 3 $\frac{1}{4}$ łąn. (Pawiński, Wielkop., II, 280). 5.) **W.**,
w par. Sędziszów (dziś pow. jędrzejowski,
dawniej księski), ws nie istniejąca obecnie.
W r. 1581 posiadał ją Rej i płacił od 7 półłan-
ków kmiecych (Pawiński, Małop., 86). 6.) **W.**,
pow. płocki, ob. *Przedpełce*.

Br. Ch.

Witkowiec 1.) ws, w pow. bialskim, nad
potokiem uchodzącym z praw. brzegu do Soły,
7 klm. na płn.-wsch. od mka Kęty, ma paraf.
rzym.-kat. i szkołę ludową; wraz z obszarem
większej posiadłości ma 175 dm. i 1071 mk.
(504 męż., 567 kob.), 1034 rz.-kat. i 37 izrael.
Obszar więk. pos. (Anton. Smiałowskie) ma 3
folw., obejmujące 476 mr. roli, 17 mr. łąk, 49
mr. past., 164 mr. lasu, 45 mr. stawów i mo-
czarów, 8 mr. nieuż. i 1 mr. 31 sąż. parcel
budowl.; pos. mn 853 mr. roli, 22 mr. łąk i ogr.
87 mr. pastw. i 183 mr. lasu. Za Długosza (L.
B., I, 84) W. miały sześciu dziedziców, ale tylko
dwa „predia“ szlacheckie. W drugim opisie (L.
B., II, 290) Długosz podaje, iż W. są wsią opusz-
czoną, mającą jednak kościół paraf. W r. 1581
(Pawiński, Małop., 105) dwaj Witkowscy: Ka-
sper i Stanisław płacą od 23 półłanów km., 7
zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 9 kom. z bydłem,
13 kom. bez bydła, 2 łąny km. i 2 ról pustych.
Szematyzm dyec. krak. podaje, na podstawie ak-
tów wizytacji bisk. Łubieńskiego, że parafia
została erygowaną na nowo w r. 1624 a obecny
kościół drewniany postawił Samuel Stojowski.
Prawdopodobnie zatem dawniejsza parafia podu-
padła. Graniczy na wschód z Nidkiem, na pld.
z Bulowicami, na zach. z Neudorfem al. Nową
Wsią a na pld. z Osiekiem. 2.) **W.**, ws, w pow.

krakowskim, par. rz.-kat. w Zielonkach, leży w
okolice falistej, nad dopływem Białuchy (Prądni-
ka Białego) zwanym Bibiczką, o 4 klm. na północ
od Krakowa, po zach. stronie gościńca do Mi-
chałowic. Tworzy wspólną gminę administra-
cyjną z Prądnikiem Białym i liczy 41 dm. i 290
mk. (5 izrael.). Obszar tabularny (kapituły krak.)
ma 193 mr. roli, 3 mr. ogr., 11 mr. past. i 1 mr.
668 sąż. parcel bud.; pos. mniejsza 240 mr. roli,
14 mr. łąk i ogr. i 38 mr. past. Za Długosza
(L. B., I, 167, II, 148) miała ta kapitulna wieś
dobry dworzec, role w trzech częściach, 8 łąn.
km., karczmę z rolą, 5 zagród bez roli, gaje, za-
rosła i 4 sadzawki. W 1581 (Pawiński, Małop.,
27) miała 12 półłan. km., 1 czynsz., 4 zagrody
bez roli, 1 kom. z bydłem, 9 kom. bez bydła,
przekupnia, dudę, 9 piekarek i 1 $\frac{1}{4}$ roli. Graniczy
na pld. z Górką Narodową i Prądnikiem Białym.
na zach. z Toniami, na pld. z Zielonkami, Mar-
szowicami i Węgrzcami, na wsch. z Balowica-
mi. 3.) **W.**, os., w pow. wielickim, gm. Byszy-
ce, leży na pld. od Wieliczki, przy drodze do Za-
wady, ma 10 dm. i 58 mk. Jest to dawna wieś,
która za Długosza (L. B., I, 123) należała do
Stanisława Kłapa h. Strzemie, a 1581 (Pawiń-
ski, Małop., 66) do Floryana Morstina. W owym
czasie miała 2 $\frac{1}{2}$ łąn. km., 1 kom. z bydłem i 2
kom. bez bydła. Według objaśnienia wydawcy
Kod. dypl. pol. (III, 34) ws „Viscovicii“, z któ-
rej dziesięcinę r. 1238 nadano klasztorowi w
Staniątkach, ma oznaczać Witkowiec. 4.) **W.**,
ws, pow. ropczycki, w równinie nad Wielopolką,
3 klm. na pld. od Ropczyce, wzn. 212 mt. npm.
Ma parafią rzym.-kat. z kościołem drewnianym i
szkołą ludową. Wraz z obszarem więk. pos.
(Józ. Michałowski) liczy 123 dm. i 675 mk.
(311 męż., 364 kob.), 650 rz.-kat. i 25 izrael.
Pos. tabularna ma 410 mr. roli, 87 mr. łąk, 6
mr. ogr., 23 mr. past., 5 mr. lasu i 3 mr. 331
sąż. parcel budowl., ogółem 534 mr.; pos. mn.
485 mr. roli, 138 mr. łąk i ogr. i 78 mr. pastw.
Za Długosza (L. B., II, 280) należała ta wieś do
kasztelanii sandomierskiej, miała parafią z do-
breimi gruntami plebańskimi. W 1581 r. (Pa-
wiński, Małop., 250) ws kościelna królewska
Wythowycze miała 47 kmieci na 30 łąnach, 9
zagrod. z rolą, 9 kom., 13 komor. bez bydła i 2
rzemieśl., a nadto sołtystwo na 3 łąn. Należała
do Andrzeja Gołuchowskiego. Terazniejszy ko-
ściół wzniesiono w r. 1673 p. w św. Michała.
Metryki przechowały się od r. 1773. Do parafii
(dek. ropczycki) należą: Brzyzna, Kozodrza, Pie-
trzejowa i Żdzary. W. graniczą na pld. z Brzy-
zną, na zach. z Pietrzejową, na pld. z Borkiem
Małym a na wsch. z Sędziszowem. 5.) **W.**, ws,
pow. tarnobrzeski, par. rz.-kat. w Pniowie. Leży
na praw. brzegu Wisły, na pld. od ujścia Sanu,
w nizinie wzn. 147 mt. npm. Granicę wschodnią
wsi stanowi część starego łożyska Sanu. Ma 73
dm. i 354 mk. rz.-kat. Pos. więk. (Mojż. Hirsch-

felda) ma 155 mr. obszaru (12 mr. łąk i pastw., 42 mr. zarośli i 19 mr. nieuż.). Leżała w dawnym pow. urzędowskim, w par. Borów (dziś pow. janowski). Wspominana w spisach pobor. z r. 1531. W r. 1676 płacą tu pogłównie od 26 poddanych (Pawiń., Małop., 375, 8a). Graniczy na północ i wschód z Chwałowicami, na poł. z Orzechowem.

Ma.

Witkowice 1.) wś gosp., w pow. szamotulskim, okr. komis. Duszniki, par. i st. kolei Kazimierz, szkoła katol., poczta w Bytniu, sąd w Szamotułach: 97 dm., 138 ha, 76 mk. (72 katol.). 2.) **W.**, folw., tamże, należy do dóbr bytyńskich (Br. Gąsiorowskiego). Ma 10 dm., 180 mk. W. leżą na poł.-zach. od Szamotuł. Wspomniane w dok. w r. 1387. Mieli tu części: Bobolicey, Jaktorowscy i Pawłowscy; są gniazdem Witkowskich. 3.) **W.**, *Stare i Nowe*, niem. *Witkowitz*, wś, pow. chodzieskim (Colmar.) na poł. Margonina, nad połudn.--wschodnią kończyną jez. Margonińskiego, na poł.-wschód Budzyna. Składa się z dwu części. Okr. komis. w Budzynie, par., sąd, szkoła i poczta w Margoninie. R. 1398 występuje jako świadek Strasz z W.

Wł. Ł.

Witkowicze, mylnie *Widkowicze* (ob.), wś nad Styrem, pow. rówieński, gm. Berezno, par. prawosł. Sielce (o 5 w.), ma 52 dm., 510 mk., młyn na stawie, zwanym Tetiojana. Należy do klucza berezeńskiego Maliniskich. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy w części do Ostosza (sic) kn. Ołowni Ostrożeckiego, który płaci od 12 dym., 4 ogr., w części do Michajły Koziniego, płacącego od 2 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 94, 97).

Witkowizna 1.) os., pow. nowomiński, gm. i par. Jakubów, ma 4 os., 13 mk., 62 mr. dwor. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 2.) **W.**, os. młyń., pow. będziński, gm. i par. Żarki, 1 dm., 4 mk., 50 mr. dwor. 3.) **W.**, os., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo. W ostatnich spisach urzęd. nie podana.

Witkówka, szczyt górski, w pow. myślenickim (wzn. 760 mt.). Ob. *Grzechinia* i *Kudyjówka*.

Witkówka 1.) przys. do Tabaszowy, w pow. sądeckim. Leży na lew. brzegu Dunajca, wzn. 239 mt. n.p.m., naprzeciw Rożnowa. Od poł. zasłaniają wzgórze pokryte lasem, oddzielające W. od Tabaszowy. 2.) **W.**, grupa domów, w pow. myślenickim, ob. *Stróża*.

Witkówki 1.) wś gospod., pow. i okr. komis. kościański, sąd i st. kolei w Kościanie, poczta w Racocie, szkoła katol. w Starym Lubaszu a par. w Wyskoci, ma 12 dm., 250 ha, 78 mk. 2.) **W.**, folw., tamże, wchodzi w skład dóbr Racocie, własności Zofii, w ks. sasko-wejmarskiej, ma 6 dm., 94 mk. W r. 1793 był właścicielem ks. Jabłonowski na Racocie (ob. *Racot*).

Witkówko 1.) folw., pow. gnieźnieński (wit-

kowski), par., okr. komis., szkoła i poczta w Witkowie, st. kol. w Trzemesznie, ma 4 dm., 136 ha, 63 mk. Istniało już r. 1497. 2.) **W.**, właściwie *Wiekowo* (ob.).

Witkowo 1.) wś, folw. i rumunek, zwany *Wysiolki Witkowskie*, nad jez. Zbytkowo, pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniki, odl. 10 w. od Lipna. Wś ma 32 dm., 356 mk.; rum. 41 dm., 312 mk. Szkoła początkowa i szkoła ewang., dom modlitwy ewang. W r. 1827 było w ogóle 34 dm., 295 mk. Ob. *Krojczyn*. Jezioro ma 60 mr. obszaru i do 15 st. głębokie. Wody jego odprowadza struga do Wisły. W r. 1885 fol. Witkowo, z nomenklaturą Gołabki, rozl. nr. 937: gr. orn. i ogr. mr. 642, łąk mr. 90, pastw. mr. 104, wody mr. 69, nieuż. mr. 32; bud. mur. 7, drew. 5; płodozm. 12-pol., pokłady torfu. Osada młyń. Gołabki mr. 15 na prawie wieczysto-czynszowym, wiatrak. Wś W. os. 55, mr. 260; wś Wysiolki Witkowskie os. 53, mr. 637. Wymienione w akcie rozgraniczenia dyecezyi kujawskiej od płockiej w r. 1321 (Kod. dypl. pol., II, 232). Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś W., w par. Zaduszniki, miała 5 kmieci, poddanych Ostrowickiego, 5 osadników było wolnych. Płacono fl. 2 gr. 23 solid. 1 (Pawiniński, Wielkop., I, 284), 2.) **W.**, wś i folw., pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Wś ma 4 os., 20 mr. Wchodziła w skład dóbr Olszyny. W 1827 r. było 11 dm., 86 mk. 3.) **W.** os. w dobrach Hołny Wolmera, pow. sejneński, ma 30 mr. 4.) **W.**, *Miłaki* i *Pawlaki*, dwie wsi, pow. płoński, gm. Stróżecin, par. Raciąż, odl. 26 w. od Płońsk. W. Miłaki ma 11 dm., 100 mk., 295 mr., wiatrak i karcznię; W. Pawlaki 8 dm., 100 mk., 244 mr. W 1827 r. W. Miłaki miały 10 dm., 77 mk.; W. Pawlaki 8 dm., 51 mk. W r. 1578 wś Witkowo Miłak płaci od $\frac{3}{4}$ łana, 4 zagr. z rolą i wiatraka (Pawiń., Mazowsze, 82). *Br. Ch.*

Witkowo, pow. wileński, ob. *Witki*.

Witkowo 1.) *Witków*, *Vythkovo*, miasto, w pow. gnieźnieńskim, od r. 1887 centr nowo utworzonego powiatu witkowskiego, leży między Gnieznem, Żydowem. Wrzesnią, Powidzem a Trzemesznem. St. kolei i sąd w Gnieźnie, parafia, szkoła i poczta w miejscu. Ma 159 dm., 288 ha, 1583 mk. (1127 katol., 144 prot., 312 żydów). W. było odwieczną siedzibą Korzboków Witkowskich. Kościół parafialny powstał zapewne już przy końcu XIII w., bo w XIV spotykamy wzmianki o jego istnieniu. W r. 1439 proboszcz tutejszy Wincenty Kot z Dębna (późniejszy arcybiskup) sprzedaje Tomisławowi, dziedzicowi Małachowa, dziesięciny z pięciu części tej wsi, tudzież z Chładowa i Wigroszewa, zdawna przysługujące plebanom witkowskim, za 18 grzyw. R. 1517 Mikołaj, sufragan gnieźnieński, konsekrował tu nowy kościół drewniany, p. w. św. Mikołaja. Na początku XVI w. we wsi było 12 łan. osiadłych, które dawały plebanowi po fert-

nie, z 12 drugich, pustych, pobierał dziesięcinę snopową, podobnie jak i z folwarku. Ogółem otrzymywał ztąd pleban około 5 grzyw. Miał też pleban dwa łany roli, których nie uprawiał, bo podzielone, jak i kmiece na 6 *plusów*, rozłożone były na samych skrajach łanów kmiecych (a więc ztąd wystawione na szkody, wypasanie itp.). Utrzymywał wikarego, któremu dawał po 15 miar żyta i 15 miar owsa rocznie, tudzież część ofiar kościelnych, zaś kościelny (minister) otrzymywał 16 miar zboża i czwartą część ofiar. W r. 1580 właścicielem W. jest Jan Splawski, kasztel inowrocławski, który płaci tu od 13½ łan., 16 zagrod., 12 komor. Zapewne w XVII w. zostało na części wsi założone miasto, które otoczone dokoła starszemi osadami miejskimi, nie mogło się rozwinąć. Ludność trudniła się uprawą roli a dość licznie osiadający tu żydzi drobnym handlem. W r. 1765 zapłacono z W. 708 zł. pogłównego żydowskiego. W r. 1793 miasto włączone zostało do nowo utworzonego powiatu powidzkiego. R. 1821 zgorzał kościół parafialny. Na jego miejscu wystawiono nowy, murywany, konsekrowany r. 1840 przez arcyb. Dunina. Od r. 1885 zostało W. centrem nowoutworzonego powiatu, który powstał z części dawnego gnieźnieńskiego. Powiat ten ma obszar 58,896 ha (39,132 ha roli, 2806 łąk, 9945 lasu) i 25,205 mk. (1885 r.). W obrębie jego mieszczą się miasta: Czerniejewo, Mielżyn, Powidz i Witkowo. Do miast należy 3688 ha (2498 roli, 99 łąk, 8 lasu) i ludność ich ogólna w r. 1885 wynosiła 4812 (w r. 1871 było 5217). W tej liczbie było 3918 katol. (2113 kob.), 406 ewang. (209 kob.) i 448 żyd. (257 kob.). Do gmin wiejskich należało 23227 ha (18353 roli, 1454 łąk, 201 lasu), 1465 dm., 2399 gospodarstw i 12558 mk. (1871 r. 13937). Co do wyznania było 9778 kat., 2834 ew., 26 żyd. Większa posiadłość obejmowała 31981 ha (18281 roli, 1253 łąk i 9736 lasu) i 7814 mk. (w 1871 r. 6931), w tej liczbie 7524 kat., 335 ew. 2.) **W.**, wś gospod. przy mieście t. n., ma 4 dm., 126 ha, 63 mk. 3.) **W.**, wś szlach., tamże, 6 dm., 506 ha, 168 mk. Czysty dochód 4318 mrk. Należy do dóbr niechanowskich (własność Żółtowskich). Na obszarze W. leżą łąki nazwane: Bachorza i Żabcza, źródło: Brogówka, a zapłocie: Wygrocewo. W. wraz z Witkowem r. 1793 były własnością Michała Wołowicza na Działyniu. 4.) **W.**, wś, w par. Powidz, pow. witkowski.

Witkowo 1) niem. *Wittkowo* al. *Wittkow*, 1402 *Wytkow*, dobra, pow. toruński, st. poczt. Dźwierzno, st. kol. i par. kat. Chełmża, 5·5 klm. odl.; 1885 r. 6 dm., 27 dym., 162 mk., 155 kat., 7 ew.; 434 ha (396 roli orn., 19 łąk, 0·4 lasu); chów i tucz była i owiec rasy Rambouillet. Dawna własność kapituły chełmińskiej, która r. 1402 nabyła W. od Chrystyana Heselechte i jego synów na prawie chełm. (ob. Woelky: Ur. d. B. Culm,

str. 337). R. 1601 wyznacza kapituła pro inwentario praedii Witkowo 150 grz. pruskich, każda po 20 groszy licząc; oprócz tego dodaje się „satio hiemalis, pro satione vero aestivali tres lastae cum media avenae, 30 modii hordei et 5 modii pisi“ (ob. tamże, str. 960). Dochody z dóbr pobierał jeden z kanoników; około r. 1667 kś. Chryzostom Olszowski, kan. chełmiński, warszawski i kaliski (ob. Wizytę Strzesza, str. 8). W topogr. Goldbecka zapisane jest W. jako folw. puszczyony w wieczystą dzierżawę i siedziba urzędu leśniczego, o 11 dym. (str. 255). 2.) **W.**, niem. *Wittkow*, dok. *Wittkowo*, *Wittowo*, *Witichow*, *Vitancovo*, wś, w pow. wałeckim, na wsch.-płd. od Wałcza, st. p. i par. kat. Wałcz; 2490 ha (1882 roli orn., 69 łąk, 369 lasu); 1885 r. 57 dm., 117 dym., 717 mk., 488 kat., 229 ew. (Neumuehl 3 dm., 29 mk., folw. Witkowo 4 dm., 182 mk., Rosenthal 4 dm. 83 mk.). Znana jest r. 1249. Należała według Schmitta (Gesch. d. Dt. Croner Kr., str. 224) do templaryszów, jeżeli tu niezachodzi pomieszczenie z Witkowem pod Kamieniem w pow. złotowskim, jak się domyśla Callier (ob. pow. wałecki w XVI w., str. 54). R. 1337 stała pustkami i obejmowała włók 64. R. 1457 przekazał król Kazimierz 4 łany w W. mieszczaninowi wałeckiemu Pawłowi Hornowi. R. 1662 był tu wójtem Jan Paweł Górecki. Za czasów polskich należało W. do ststwa nowodworskiego. Kś. Dalski, prob. wałecki, około r. 1794 założył na polach Witkowa posiadłość wiejską p. n. Rosenthal (ob. Callier, l. c., str. 54). W topogr. Goldbecka z r. 1879 zapisane jest W. jako wś i folw. z młynem, o 47 dymach (str. 259). 3.) **W.**, niem. *Wittkau*, wś nad Kamionką, pow. złotowski, st. p. Gronowo, par. kat. Kamień; 1071 ha (788 roli orn., 44 łąk, 54 lasu); 1885 r. 59 dm., 84 dym., 413 mk., 330 kat., 83 ew. (Witkowski Młyn 6 dm., 70 mk.). W. pojawia się już r. 1259 p. n. „Vittovo“ w przywileju ks. Bolesława, nadającym Miechowitom w Gnieźnie jez. Dziechowo i puszcze koło Witkowa (ob. „Kod. Wielkop.“, № 382). R. 1366 zamienia prepozyt klasztoru wś pustą Witkowo (Vythkovo) i przyległe posiadłości na wś Włóknę i dziesięcinę w Kowalewie. Dan w Szubinie. R. 1578 trzyma tę wś w zastawie Kostka, woj. sandomierski. Tenże puszcza młyn tutejszy za 70 złp. à 30 gr. pol. w dzierżawę, dodając puszcze między młynem a bagnem „Samin“. Następnie dostaje przywilej na młyn od arcyb. Jan Blistron (ob. Der Kreis Flatow v. Schmitt, str. 270). Topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisuje W. jako wś król. wraz z młynem i leśn., o 23 dym. (str. 259).

Kś. Fr.

Witkowo, niem. *Vietkow*, dok. 1280 *Wicosou*, wś w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk; 483 ha; 1885 r. 46 dm., 82 dym., 390 mk. ew. Pojawia się po raz pierwszy w przywileju ks. Mestwina r. 1280 (ob. „P. U. B.“ von

Perlbach, str. 299). R. 1605 wystawia ks. Bogusław Starszy Melchiorowi i Ernestowi list nadawczy na Witkowo (Vietzke), Słuchowo, M. i W. Jencewo i Gniewinko, które dawniej ich przodkowie Ernest i Franciszek Weyherowie posiadali. Dan w Słupsku (ob. Cramer: Gesch. d. Lande Lauenburg u. Buetow, II, 281). *Kł. Fr.*

Witkowszczyzna, folw. i dobra, pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Lipsk, odl. od Augustowa 52 w., ma 7 dm., 69 mk. W 1827 r. 2 dm., 15 mk. Dobra Witkowszczyzna składały się w r. 1889 z folw.: W., Wnuczkowszczyzna, Andzin, lasu Puciatowszczyzna, osad leśn.: Straż, i Rygałówka al. Jałowa, rozl. mr. 1662: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 392, łąk mr. 39, nieuź. mr. 9; bud. mur. 8, drew. 18; folw. Wnuczkowszczyzna gr. orn. i ogr. mr. 99, łąk mr. 61, pastw. mr. 12, nieuź. mr. 2; bud. drew. 5; folw. Andzin gr. orn. i ogr. mr. 260, łąk mr. 32, pastw. mr. 13, nieuź. mr. 5; bud. drew. 8; las Puciatowszczyzna łąk mr. 32, pastw. mr. 127, lasu mr. 540, nieuź. mr. 3; os. Straż gr. orn. i ogr. mr. 9, łąk mr. 6; os. Rygałówka al. Jałowa gr. orn. i ogr. mr. 10, łąk mr. 8, nieuź. 2, młyn wodny. Wś Zofiewo os. 19, mr. 135; wś Dolinczany os. 11, mr. 186; wś Rygałówka os. 25, mr. 463; wś Choróżwa os. 17, mr. 326.

Witkowszczyzna 1.) al. *Poukaje*, zaśc. nad jez. Ukajes, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Łyngmiany (o 9 w.), okr. wiejski Antolkiena, o 35 w. od Święcian, ma 3 dm., 24 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 2.) **W.** (czy *Wiszkowszczyzna*), wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 14 w.), okr. wiejski i dobra Druźbickich, Chołcha, o 39 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, ma 6 dm., 45 mk. 3.) **W.**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 26 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. (2 prawosł., 3 katol., 12 starow.). 4.) **W.**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 44 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 5.) **W.**, zaśc., pow. witkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 50 w. od Witkomierza, własność włościanina Tomulewicza, ma 35 dzies. (3 lasu, 2 nieuź.).

Witkuny 1.) okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Średniki, o 47 w. od Kowna. Mają tu: mieszczanin Bandziński 8 dzies. (2 lasu), Danichowscy 25 dzies. (3 lasu, 1 nieuź.), Gójsy 25 dzies. (4 lasu, 2 nieuź.), Łukaszewiczowie 15 dzies. (3 lasu, 6 nieuź.), Pacewiczowie 41 dzies. (10 lasu, 11 nieuź.), Pankiewiczowie 19 dzies. (6 lasu, 3 nieuź.), Pepol 19 dzies. (6 lasu, 2 nieuź.), Ulińscy 13 dzies. (2 lasu), Jurewiczowie 60 dzies. (23 lasu, 8 nieuź.). 2.) **W.**, wś, pow. witkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 76 w. od Witkomierza.

Witkuski 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 4

okr. pol., gm. Abele, o 55 w. od Nowoaleksandrowska, własność Roksimowiczów, ma 80 dzies. (6 lasu, 3 $\frac{1}{2}$ nieuź.).

Witlandsort (dok.), ob. *Lochstaedt*.

Witlandya, nazwa dawana w wiekach średnich części Prus położonej nad Bałtykiem. Według Toeppena odpowiadała ta nazwa dzisiejszej Nierzei fryskiej (Frische Nehrung), czyli tej wazkiej smudze gruntu, która oddziela Fryszhaf od Bałtyku. Nazwę tę spotykamy w opisie podróży Wulfstana, odbytej w IX wieku. Odnosi ją do obszarów na prawym brzegu Wisły.

Witlin, wś, pow. bobrujski, w gm. Turki, przy drodze z Pobołowa do Worotynia, o 38 w. od Bobrujska a 10 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Krasny-Brzeg, ma 5 osad; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A Jel.*

Witnica, wś i folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Grabienice, odl. od Konina 19 w.; wś ma 8 dm., 158 mk.; folw. 1 dm. W r. 1481 przed konsystorzem gnieźn. zeznaje Jan Grabieński, pleban w Grabienicach i dziedzic wsi, że sprzedał na „wyderkaff“ za 62 grzyw., czynsz roczny 4 grzyw. 7 gr., zapisany niegdyś kościołowi w Grochowach. Tomasz Otto Trąpczyński, kanon. krakow. i pozn., czynsz ten zabezpieczył na wsiach swych: Witnicy i Grabienicach. Dziesięcinę z W. zarówno od kmieci jak z folw. pobierał pleban w Grabienicach (Łaski, L. B., I, 286). *Br. Ch.*

Witnice, wś, pow. ostrołęcki. Wś ta rozpadła się dziś na części zwane: Goski i Choromany (ob.). Według reg. pobor. z r. 1578 w parafii Piski, pow. ostrołęckim, istniały wsi: Choromany i Witnica (9 $\frac{1}{2}$ łan.), Priki Witnica (9 $\frac{1}{2}$ łan.) i Gostki Witnica (3 łan.).

Witnie, małe jezioro w płu. części Szląska, ob. *Polska Woda*.

Witno, część gm. Grębów, w pow. tarnobrzeskim.

Witniowa, *Witniowa*, kolonia nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, 41 dm.

Witobel 1.) al. *Witowle*, wś gospod. nad jeziorem t. n., odpływającym do rz. Samicy, pow. poznański (zachodni), okr. komis., poczta, szkoła i par. w Stęszewie, st. kol. Mosina. Połowa wsi należy do par. w Stęszewie, druga połowa do Łodzi. Ma 12 dm., 159 ha, 139 mk. (130 kat.). 2.) **W.**, folw., tamże, 2 dm., 72 mk. Należy do dóbr Chmielnik, w ks. Zofii sasko-wejmarskiej. Na obszarze W. jedno pole nosi nazwę Kąty, łąka Kąty, stawy zaś: Owczanki i Żórawiec.

Witocin, os. młyn., pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Kłobuck. Nie podana w nowszych spisach urzęd. W 1827 r. był 1 dm., 7 mk. Miało to podobno istnieć miasteczko koło wsi Opatów a więc na obszarze dawnych posiadłości klasztoru mstowskiego, w r. 1582 należących do wojew. sieradzkiego, lecz osadzeni tu mieszkań-

cy (przez wojewodę?) przenieśli się do Krzepic.

Witoczne, jezioro, ob. *Karsino*.

Witoldów 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Szymanów, par. Mikołajów, ma 60 mk., 188 mr. włośc. 2.) **W.** al. *Witoldowo*, kol., pow. wrocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec. ma 116 mk., 347 mr. włośc. 3.) **W.** al. *Witoldowo*, wś, pow. wrocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, ma 30 mk., 49 mr. dwor., 87 mr. włośc. 4.) **W.**, pow. kaliski, ob. *Piekló*. 5.) **W.**, kol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa, ma 10 dm., 56 mk., 325 mr. włośc. Fol. wchodził w skład dóbr Dąbrowa Widawska. 6.) **W.**, fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzeszczów, odl. od Radomia 27 w., ma 5 dm., 19 mk. 130 mr. 7.) **W.**, os. włośc., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 26 w., ma 3 dm., 20 mk., 20 mr. Wchodziła w skład dóbr Jurkowice. 8.) **W.**, folw., pow. chełmski, gm. i par. Wojślawice. 9.) **W.**, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, 3 dm., 12 mk., 1194 mr. Wchodzi w skład dóbr Konstantynów. 10.) **W.**, fol., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 3 w. od Łukowa, rozl. 121 mr. Oddzielony od dobr. Niedźwiedzi Kierz.

Br. Ch.

Witoldowa al. *Witowa-Kalodzież*, uroczysko leśne, w pow. pińskim, w okolicy Wólki Telechańskiej, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. „Rewizya Puszczy”, str. 14). Takież tradycyjne uroczysko jest i w pow. borysowskim. *A. Jel.*

Witoldowa Łażnia 1.) komora celna wzniesiona za czasów Witolda nad Dnieprem, u brodu tawńskiego, dla karawan idących z Kaffy do Kijowa (ob. *Dniepr*, II, 48). 2.) **W. Ł.**, komora celna, wzniesiona w Kaniowie przez Witolda (ob. *Kaniów*, III, 807).

Witoldówka al. *Witoldowo*, fol., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowice, par. katol. dawniej Bobownia, teraz Kopyl, o 52 w. od Słucka, ma około 2 wiók; należy do domin. Bobownia Jodków. *A. Jel.*

Witoldowo 1.) zaśc. w pobliżu Ptycza, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare-Sioło, o 12 w. od Rakowa (st. poczt.) a 32 w. od Mińska, ma 6 osad; należy do domin. Kotłowo, Sopoćków. Miejscowość falista, dość leśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 2.) **W.**, ob. *Witoldówka*. *A. Jel.*

Witoldowo 1.) wś gospod., wybud. i folw., w pow. bydgoskim, okr. komis. Wilhelmsort, st. kol. w Bydgoszczy, poczta w Gogolinku (Gogolinke), szkoła w miejscu, par. w Byszewie, sąd w Koronowie. Wś ma 27 dm., 732 ha, 363 mk. (125 katol.). Fol. ma 319 ha, z czystym dochodem 4210 mrk. 2.) **W.**, folw., w pow. szamotulskim, sąd, okr. komis. i st. kol. Wronki, poczta Neubruck (Wartosław), par. Biezdrowo, ob. *Chojno*. 3.) **W.**, fol., pow. gostyński, okr. komis. i sąd w Gostyniu, poczta w Koszowie. 4.) **W.**,

folw. należący do majątku Gola, pow. i okr. komis. gostyński, urząd st. cyw., sąd i par. kat. w Gostyniu, poczta i st. kol. w Koszowie na linii Leszno-Jarocin, szkoła w Goli, ma 6 dm., 95 mk.

Witoldowy Bród, wś nad Bohem, przy ujściu Dereniuchy, pow. bałcki, okr. pol. i st. poczt. Bohopol (o 35 w.), gm. Lipowenkie, par. katol. i sąd Hołowaniczkie, st. dr. żel. Hołta (o 35 w.), o 90 w. od Bałty, ma 124 dm., 675 mk., 1067 dzies. ziemi włośc., 1545 dworskiej, 60 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jana, wzniesioną w 1777 r., z 697 parafianami. Powierzchnia wyniosła, grunt skalisty, gleba czarnoziemna. Własność dawniej hr. Potockich, dziś Mikulina. Podług podania w ks. litew. Witold po przegraniu walki pod Pottawą, uchodząc ze szczątkami wojska i obozu do Benderu, przeszedł rz. Boh powyżej Bohopola, i w miejscu tem osiadła wś, zwana dziś W. Bród. *Dr. M.*

Witoldzin, wybud. we wsi Pamiątkowo, pow. poznański (zachod.), okr. komis. Sady, st. kol., poczta i szkoła Pamiątkowo, par. w Cerekwicy, sąd w Poznaniu; 13 dm., 120 mk.

Witolicz, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, lewy dopływ Stuczcy, źródła ma pod wsią Kaszperówką, płynie na wś Tabory i w pobliżu wsi Baranówki ma ujście.

Witolino, inna nazwa zaśc. *Szwintelka* (ob.).

Witoldowska droga, w dzisiejszym pow. kowelskim, między Kowlem i Śmidynem (ob. t. X, 874).

Witomyśl 1.) niem. *Witomischel*, wś gospod., w pow. bukowskim (nowotomyskim), okr. komis. Kuzlin, sąd, st. kol. i poczta w Nowym Tomyślu, szkoła i parafia w miejscu. Ma 54 dm., 403 ha, 379 mk. (330 kat.). 2.) **W. Rycerski**, wś, pow. nowotomyski, okr. komis., st. kol. i poczta w Nowym Tomyślu, szkoła i parafia w miejscu, ma 25 dm., 268 mk. Już r. 1250 występuje Stefan, pleban miejscowy. R. 1288 Przemysław II oddał Janowi, bisk. pozn., w zamian za Skrzynno sandomierskie wsi; Lubnicę (pod Wielichowem), Zemsko pod Stęszewem, W. z kościołem i Bielsko pod Międzychodem. W r. 1294 jest plebanem w W. Bogusław, syn Unesty, brat Tomka, kustosza pozn. Około tego czasu biskup Jan oddał W. sędziemu Gniewomirowi, który w r. 1296 otrzymał pobliski Tomyśl od Władysława Łokietka w zamian za Kurowo, ale następnie biskup Andrzej Szymonowicz unieważnił tę zamianę. W. wrócił r. 1298 do bisk. pozn. Później przekazano W. archidyaconatowi pszczewskiemu. R. 1413 archidyacon Sędziwoj (Sandko), za pozwoleniem bisk. Piotra Wysza i kapituły, ustąpił tej wsi Sędziwojowi z Ostroroga, woj. pozn., z prawem patronatu, za co w wda i następny jego płacił rocznie po 4 grz. gr. prag. czynszu, zabezpieczonego na Łagwach w pow. kościańskim. W r. 1580 Marcin Lwowski (Ostroróg) ma 13 półtanków osiadłych, 4 puste,

4 zagr. i 4 komor. Potem posiadali W. Opalińscy, r. 1693 Bronisław Unrug, ststa gnieźn., r. 1729 Ludwik, a 1786 Feliks Szoldrscy. Kościół, p. w. św. Michała Arch., istniał już r. 1250. Nowy wystawili w r. 1413 Sędziwoj z Ostrowa i archidyakon pszczewski. Gdy ten spłonął odbudował nowy r. 1729 Ludwik Szoldrski. Dzisiejszy kościół z cegły, w formie krzyża, stoi od r. 1800. Wzniesli go Feliks i Wiktor Szoldrscy. Ma krucyfiks i obraz Aniołów Stróżów, słynące z cudów. Już w XVII w. istnieje tu bractwo św. Aniołów Stróżów. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1632. W r. 1641 stała kaplica, odnowiona przez Strykowską. W grobowcu spoczywają zwłoki Stanisława Kosińskiego. Szkoła istniała już w r. 1725. Szpital wystawiony i uposażony w r. 1693 przez Bogusława Unruga, istnieje dotąd.

W. Ł.

Witohoszcz al. *Cerkowska Słoboda*, płn-wsch. część wsi Mojsiejki, w pow. radomskim.

Witonia, w XVI w. *Witunia*, wś, fol. i fol. pokościelny nad rzką b. n., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia. Leży przy trakcie z Łęczycy do Kutna, odl. od Łęczycy 12 w., od Kutna 9 w. Wieś posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm. z kasą zaliczkowo-wkładową, karcznię z zajazdem. Sąd gm. i st. poczt. w Łęczycy. Folw. ma 238 mr. (209 roli, 20 łąk, 9 nieuz.), 4 bud. mur., 8 drew.; wś ma 16 osad i 938 mr. należących do włościan i kolonistów. Obszar pokościelny, mający 120 mr., przeszedł w ręce prywatne. Do probostwa należy osada 6 morgowa. Ludność wynosi 1320 głów rz.-katol. (kilku żydów). W r. 1827 było 27 dm., 215 mk.; 1880 r. było 800 mk. Kościół przedstawia budowlę starożytną, wzniesioną w połowie z kamienia polnego, w połowie z cegły; kryty blachą żelazną. Wysokość wynosi 30 łokci, długość 60 łokci, wieża z dzwonami wyniesiona na 60 łokci. Pożar w 1762 r. zniszczył kościół i plebanię a zarazem i akty kościelne. Księgi urodzeń i zgonów zaczynają się dopiero od r. 1762. Z zabytków dawnych przechował się pomnik w rodzaju ołtarza, umieszczony po lewej stronie wielkiego ołtarza, wysoki około 15 łokci, przyozdobiony rzeźbą; podobno miał służyć jako cymboryum. Obrazy w pięciu ołtarzach pochodzą z r. 1884. Malował je ks. Marcei Karpiński, proboszcz miejscowy. Z nagrobków zasługują na uwagę: płyta dębowa, obita blachą mosiężną, zamykająca wejście do grobów pod w. ołtarzem. Napis łaciński wskazuje, iż pochowaną tu była Helena z Bogusławie Sierakowska. Na płycie data: M. D. C. X. L. III. W grobach mieszczą się trzy późniejsze trumny: Anny Błociszewskiej († 1833), Eustachii z Orsetich Karnkowskiej († 1821) i Konstancji z Wodzińskich Orsetti († 1831). Płyty grobowe i pomniki tych osób, z czarnego marmuru, mieszczą się, pierwszy przy wielkim ołtarzu, a dwa następne w kruchcie.

Są jeszcze pomniki Adama Bagniewskiego, dyrektora głównego komisji rząd. przych. i skarbu († 1873) i Aleksandra Radoszewskiego († 1874). Na cmentarzu przy kościele dwa nadgrobkki: Franciszka Bagniewskiego († 1824), i Stanisława Kuczborskiego, dziedzica Węglewic († 1828). Wieś jest starożytną osadą. Trójkątne grodzisko (w pobliżu karczmy, przy trakcie), dotąd nie zbadane, wskazuje na dawne zasiedlenie. Nieistniejąca dziś wieś Spizany, o której wcieleniu do W. wspomina Lib. Ben. Łaskiego, należała zapewne do naroku grodu łęczyckiego, jak o tem świadczy nazwa. Prof. Pawiński rozkopywał tu cmentarzysko przedhistoryczne. W czasach późniejszych siedzi tu drobna szlachta h. Rola (Wituńscy). W księgach sąd. łęczyckich występuje częściowi dziedzice W. już w r. 1386. Paszko Łącki skarży Sławomirę, wdowę po Janie z W., o nieprawne zajęcie przez jej męża kuźnicy żelaza (czy też kopalni rudy) „quod se in mineram violenter intromisit“. Kościół paraf. powstał zapewne już w XIV w., bo wspomniany jest w aktach konsystorza gnieźn. z pierwszej połowy XV w. Uposażyli go właściciele wsi. Rok 1550, wykuty na drzwiach żelaznych od zakrysty, wskazuje zapewne datę odbudowania z muru. Na początku XVI w. kościół p. w. św. Katarzyny, miał proboszcza i dwu wikaryuszów. Uposażenie w ziemi stanowił 1an roli (w trzech polach), łąka zwana Poświętne (5 do 6 wozów siana). Dziesięciny z 1an. km. i folw. w W. pobierał pleban, toż samo i kołędę, po groszu z 1anu (Łaski, L. B., II, 477, i przypisy). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1557. wś W., należąca do Wituńskich, miała 10 1an., 4 puste 1any, 3 zagr., 1 karcznię, 1 rzem., 16 osad. (Pawiński, Wielkop., II. 86). W. par., dek. łęczycki, 3252 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w Łęczycy (tamże st. poczt.), ma 16474 mr. obszaru i 6273 mk. (śródm. stałej ludności 6 praw., 23 prot., 27 żyd). W skład gm. wchodzi wsi: Adamów, Byszew, Budki, Gajewo, Gledzianów, Gledzianówek, Józefów, Józefków Szamowski, Julinki, Kuchary I i II, Kostusin, Krokoszyce, Ktery, Leszno, Maryanki, Michałów, Nędzarzew, Obidów, Obidówek, Oraczew, Piaski, Rudniki, Rybitwy, Strzegocin, Szamów, Uwielenek, Wargawa Młoda, Wargawa Stara, Węglewice, Wierzyki, Witonia, Zieleniew. *Br. Ch.*

Witonia, ob. *Witunia*.

Witoniz, wś nad Stochodem, pow. łucki, na płn.-zach. od Torczyzna, gm. Szczuryn, ma 42 dm., 376 mk., cerkiew, szkołę, 2 młyny wodne. Posiada kaplicę katol. par. Kisielin. Podług rewizji zamku łuckiego z 1545 r. własność Fedora i Wasila Witonizskich, którzy sami od siebie byli zobowiązani do opatrywania jednej horodni zamkowej a wspólnie z innemi drugiej (Jabłonowski, Rewizye, 40, 53).

Witonowo, folw., pow. borysowski, w 3 okr.

pol. i par. katol. Dokszyce, gm. Dolce, o 109 w. od Borysowa.

A. Jel.

Witoradz al. *Witoraz*, 1437 *Withoradze*, 1648 *Witoras*, niem. *Vitrose*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. pocz. i kol. i par. kat. Lębork. o 7 klm. odl.; 674 ha (212 roli orn., 144 łąk, 67 lasu); 1885 r. 17 dm., 30 dym., 186 mk., 21 kat., 165 ew.; cegielnia, owczarnia. 2.) **W.**, wś, tamże, 58 ha; 1885 r. 2 dm., 3 dymy. 16 mk. ew. Jeszcze roku 1437 dobra tutejsze miały prawo polskie i 2 włóki osiadłe. Według taryfy z r. 1648 płaciła tu p. Pierschowa od 10¹/₂ wł. os., 2 pust., 4 ogr., mł., 26 flor. 2 gr. (ob. Roczniki Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 198).

Ks. Fr.

Witoraz, zapewne *Witoradz*, wś i fol., pow. radzyński. gm. Żerocin, par. r. g. Witoraz, posiada cerkiew paraf., założoną r. 1605 przez Lwa Sapiechę, kancl. w ks. lit. Obecna, drewniana, z r. 1739. Fol. ma 34 dm., 292 mk., 3364 mr.; wś 1 dm., 3 mk., 2 mr. W 1827 r. było 39 dm., 247 mk., par. Biała.

Witorcie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 51 w. od Szawel.

Witoroż 1.) folw., pow. stonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 36 w. od Stonima, należy do dóbr Jundziłowicze, Goleczów. 2.) **W**, osada leśnika, pow. ihumeński, w 4 okr. puchowickim, gm. Omelno, o 53 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Witorty 1.) dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo, własność Montwiłłów, ma 120 dzies. (25 lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobotyzki, o 37 w. od Poniewieża, własność Chodakowskich, mają 271 dzies. (48 lasu).

Witosłak, pow. przemysłański, ob. *Rzędowice*.

Witosław, wś ryc., w pow. wyrzyskim, na zach. od Mroczy, na pld.-zach. od Zabartowa, okr. komis. Mrocza (Mrotschen), st. kol. Samostrzel (Walden), poczta w Dębionku (Debenke), szkoła w Kaźmierowie, par. w Zabartowie, sąd w Łobżenicy. Ma 25 dm., 1807 ha, 365 mk. (362 katol.). Do W. należą folw. Witosławek i Orle. Istniała tu kaplica, której podobiznę, odlaną z ołowiu, znaleziono w szczątkach fundamentów. Zapewne ten model kaplicy służył za skarbonkę. Napis niemiecki „Dersreibet J. 1684“ pozwala domyślać się, że budowniczy był Niemcem a kaplica protestancką. Z niekształtnej figurki na ścianie modelu checiano wnosić, iż pochodzi ten zabytek ze świątyni pogańskiej, a datę czytano 1084 a nie 1684. W r. 1793 była wś w posiadaniu Józefa Krzyckiego. Maciej Łodzian Poniski, posłubiwszy Dorotę Witosławską h. Prawdzic, nabył W., należący w ostatnich czasach do Koczorowskich. 2.) **W.** al. *Wojtowski*, wś ryc., niegdyś kościelna, nad jez. Witosławskim, w pow. kościańskim (szmigielskim), okr. komis. i sąd w Szmiglu, st. kol. i poczta w

Starem Bojanowie (Alt-Boyen), szkoła katol. w Popowie Polskim, par. w Drzeczkwie (Retschke). Ma 8 dm., 677 ha, 240 mk. (171 katol.). Czysty dochód 4625 mrk. Do W. należy folw. Adamowo. Położona na pln. od Osieczny, zach.-płd.-Krzywina, należała wś r. 1301 do bisk. pozn. Była potem własnością Pienińskich. W r. 1793 wchodziła w skład dóbr Spławie. Kościół istniał przed r. 1510 i tworzył około r. 1580 parafię, ale już w r. 1610 leżał w gruzach. Podanie głosi, że kościół zburzyli Szwedzi 3.) **W.**, cegielnia, należąca do wsi W., w pow. wyrzyskim, 1 dm., 9 mk. *W. Ł.*

Witosławice 1.) wś i folw., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Waśniów, odl. 14 w. od Opatowa, mają 21 dm., 196 mk. W r. 1827 było 19 dm., 114 mk. W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 394: gr. or. i ogr. mr. 262, łąk mr. 18, lasu mr. 38, nieuż. mr. 76: bud. drew. 12; płodozm. 13-pol. Wś W. os. 18, mr. 79; wś Rostyllice os. 10, mr. 132. W połowie XV w. wś W., w par. Waśniów, własność Nieczui, Gulacza, Grabowca, Grabionka, miała 2 łany km., 2 karczmy, z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., dawano prepozyturze kieleckiej. Cztery dwory rycerskie dawały pleban. w Waśniowie (Długosz, L. B., I, 442, II, 474). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś W., w części Andrzeja Witosławskiego dawała gr. 10. W r. 1578 Witosławscy płacili od 2 łan., 2 zagr. z rolą (Pawński, Małop., 195, 459). 2.) **W.**, wś i fol., pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. 29 w. od Płocka, ma 4 dm., 48 mk., 137 mr. (83 roli, 20 łąk, 30 lasu w r. 1876). W 1827 r. było 5 dm., 28 mk. W. stanowiły jedną całość z wsią Kłaki (ob.). *Br. Ch.*

Witosławice, wś, pow. osterski gub. czer-nirowskiej, w sąsiedztwie mka Hoholewa. W 1624 r. własność Stanisława Wigury, który prawuje się z Anną z Chodkiewiczów ks. Korecką, o wydanie poddanych, zbiegłych z W. do Hoholewa (Jabłonowski, Ukraina, II, 336). W 1628 r. tenże Stan. Wigura, klucz. i horodn. kijowski, wnosi z W. pobór z 1 dym., 2 ogr. (tamże, I, 69).

Witosławice, niem. *Witoslawitz*, 1217 r. *Witoslawici*, 1302 *Vitoslawicz*, wś, pow. kozielski, par. kat. Grzędzin. Wś ma 237 ha (209 roli, 13 łąk), 60 dm., 434 mk. katol. Ob. *Ciężkowice*.

Witosławska, góra, w pow. opatowskim, gm. Boksice. Jest to jeden ze szczytów wschodniej części pasma Łysogórskiego, na odnodze zwanej Witosławską. Stoi tu kaplica, w której na Zielone Świątki bywał dawniej odpust gromadzący liczne tłumy. Mimo zniesienia odpustu (1850) lud zawsze w ten dzień się tu gromadzi (ks. Gacki, Benedyktyński klasztor, 7). Nazwa góry pochodzi od pobliskiej wsi Witosławice. Osada leśna na tej górze ma 1 dm., 5 mk. Wody spływające kilkoma strumieniami ze

stoków góry dają początek rzeczce Klimontówce, uchodzącej do Koprzywnianki. *Br. Ch.*

Witosławskie 1.) jezioro, pod wsią t. n., w pow. wyrzykim, w okolicy Mroczy, wzn. 104 mt. n.p.m. Wody jego odpływają za pośrednictwem rzki Rudny (dopł. Łobzonki, dopł. Noteci). 2.) **W.**, jezioro, pod wsią t. n., w pow. kościańskim, za pośrednictwem rz. Samicy odpływa do jez. Wojnowickiego.

Witoszyn 1.) dawniej *Witoszyno*, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. i par. Szpital, odl. o 21 w. od Lipna, wiatrak, 30 dm., 250 mk. W r. 1827 było 27 dm., 174 mk. W r. 1892 folw. W. rozl. mr. 834: gr. or. i ogr. mr. 576, łąk mr. 26, pastw. mr. 89, lasu mr. 61, nieuż. mr. 82; bud. mur. 4, drew. 8; płodozm. 7-pol.; las nieurzadzony, pokłady torfu. Wś W. os. 26, mr. 30; wś Działy os. 8, mr. 217; wś Olszany os. 19, mr. 211; wś Kotoskie os. 2, mr. 123; wś Lachy os. 3, mr. 2; wś Rumunki Witoszyn os. 16, mr. 307; wś Łęg Nadwiślański os. 16, mr. 515. Według reg. pob. pow. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś W., w par. Szpital miała 10 kmieci poddanych Witoskich na pół łanach. Było tam 4 zagr., gontarz. Płacono flor. 3 gr. 19 solid. 1 (Pawiński, Wielkop., I, 286). W z. 1789 właścicielem był Michał Chełmiecki. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. Kazimierz, ma 239 mr., młyn wodny. Wechodziła w skład dóbr Celejów. W 1827 r. było 13 dm., 108 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Kazimierz, własność szlachty h. Wieniawa, miała 2 łany km., z których dziesięcinę dawano klasztorowi św. Krzyża. Była tam karczma z rolą. Dwafol. i 2 inne łany dawały dziesięcinę pleb. w Kazimierzu (Długosz, L. B., II, 553 i III, 244). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W., w par. Kazimierz, własność Kruszczowskiego, miała 1 łan, 1 młyn. R. 1676 Mateusz Chomiccki płacił od 1 osoby z rodziny i 11 dworskich. Poddanych nie podano (Pawiński, Małop., 367 i 22a). *Br. Ch.*

Witoszyńce, wś, pow. przemyski, 8 km. na płd.-zach. od Przemysła (urz. poczt.), 9 km. na płn.-zach. od sądu pow. w Nizankowicach. Na zach. leżą Rokszycy, na płn.-zach. Prałkowce, na płn.-wsch. Kruhel Wielki, na wsch. Grochowce, na płd. Kniażyce, na płd.-zach. Brylińce. W zach. stronie wsi, w lesie „Smuga“, powstaje potok Błonia, płynący na wsch. do Wiaru. Zbudowania leżą w dolinie potoku, na płn. od nich wzgórze Helicha (422 mt.), karczma i leśniczówka. Zach. część wzn. 425 mt., część płd. 389 mt. Własn. więk. ma roli or. 91, łąk i ogr. 7, pastw. 13, lasu 947; wł. mn. roli or. 416, łąk i ogr. 66, past. 58, lasu 1 mr. W r. 1880 było 65 dm., 397 mk. w gm., 4 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (333 gr.-kat., 85 rz.-kat., 12 izr.; 336 Rus., 94 Pol.). Par. rz.-kat. w Przemysłu, gr.-kat. w Grochowcach. We wsi jest szkoła

1-klas. W Przemysłu dn. 30 czerw. 1418 r. przeprowadza Iwan z Obychowa, kaszt. szremski i ststa ruski, z polecenia królewskiego, rozgraniczenie pomiędzy przedmieściem przemyskiem zw. Pikulicz i wsiami: Witoszyńce, Konniuchy i Grochowce (Liske, A. G. Z., t. VI, str. 17). *Lu. Dz.*

Witów, wś nad rzką Strawą, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Witów, leży o 6 w. na płd.-wsch. od Piotrkowa, na wyniosłości panującej nad doliną Luciąży. Posiada kościół paraf. murowany, dawniej klasztorny, 46 dm., 489 mk., 644 mr. włośc. i 6 mr. do kościoła należących. W r. 1827 było 18 dm., 100 mk. Jest to starożytna osada, jedno z gniazd możnych rodów, jakie pojawiają się na obszarze między Pilicą i Wisłą w XII i XIII wieku. W połowie XII w. spotykamy tu dwu braci: jeden Wit (noszący widocznie imię założyciela rodu i wsi) zostaje biskupem płockim (żyje jeszcze na tym stanowisku w r. 1187), drugi „miles“ Dzierżek (Dirseo) al. Dersław (Derslaus u Długosza) jest podobno wojewodą sandomierskim (według Długosza). Wit sprowadza w r. 1179 kanoników regularnych (reguły św. Norberta) i osadza ich w swej wsi, którą nadaje na własność klasztorowi. Dzierżek, idąc za wzorem brata, w r. 1190 (?) zakłada drugi klasztor w Busku, w którym osadza, prócz sióstr zakonnych, sprowadzonych z Witowa zakonników; „per manum meam adduxi“ wyraża się w akcie fundacyjnym. Wychodząc na wyprawę wojenną w r. 1206 sporządza testament, w którym czyni zapis części swego majątku na rzecz klasztoru. Kończy życie, długie widocznie, dopiero r. 1241. Prawie jednocześnie, bo w 1176 r., powstaje w pobliskim Sulejowie klasztor cystersów, zawdzięczający swe powstanie darom i poparciu możnych panów: niejakiemu Raclawia „comesa“ a podobno i współdziałowi Piotra ze Skrzynna. Cystersi będą zrzęczniejsi czy szczęśliwsi w pozyskaniu względów książąt i panów, skutkiem czego pozyskają rozległe posiadłości i zostaną sąsiadami skromniejszych o wiele włości klasztoru witowskiego. Rzecz naturalna, iż norbertanie zawistnym okiem będą patrzeć na pomyslną sąsiadów i że wynikną stąd między obu klasztorami spory i procesy, które przez kilka wieków ciągnąć się będą. Dnia 7 września r. 1240 odbywa się tu „colloquium“, na którym znajduje się Konrad, ks. mazow., z synami, bisk. płocki Andrzej, Bolesław, ks. mazow., z braćmi, tudzież wielu duchownych i świeckich (Kod. dypl. pol., II, 24). W r. 1242 w Radogoszczy klasztor witowski zawiera ugodę z sulejowskim w obec Konrada, ks. krakow. i łączyc. Cystersi ustępują norbertanom część wsi Borkowice od rzeczki Koprzywnicy i Korytnicy aż po drogę do Piotrkowa, zatrzymując sobie część nad Luciążą, powyżej mostu Jana aż do granic. Klasztor sulejowski bę-

dzie mógł nad Luciążą wystawić młyn w dowolnym miejscu. W zamian za dziesięcinę z części mu ustąpionej klasztor witowski oddaje sulejowskiemu dziesięcinę z Kępiny. W r. 1250 w Kłobi Kazimierz, ks. łęczycki, rozstrzyga, iż w obec dowodów złożonych przez opata witowskiego o ba brzegi rzeki Luciąży co do połowu ryb, połowania na bobry i stawiania młynów, na szerokości morga („per unum juger a fluvis“) należą do Witowa, począwszy od mostu w Przygłowie aż po Pilicę, też i na rzece Koprzywnicy. Spory o te rzekę trwały długo, bo dopiero w r. 1421 sąd ziemski sieradzki, w obec delegowanych przez króla senatorów (wojewody sieradzkiego i kasztelanów), rozgraniczył posiadłości obu klasztorów i określił prawa do brzegów Luciąży i Koprzywnicy (Kod. dypl. pol., III, 41, 54, 382). W r. 1260 klasztor zniszczony podobno został przez Tatarów. R. 1282 w klasztorze Henrykowskim na Szląsku podpisany został układ o dziesięciny między klasztorem witowskim a sulejowskim, potwierdzony przez Filipa Firmiana, legata papież. (Kod. dypl. pol., III, 131). Najdawniejszym znanym opatem jest „Gregorius abbas de Vitovia“, wymieniony w dok. z r. 1227, obecny w Krakowie przy boku ks. Grzymisławy (Kod. Małop., II, 37). Arnold, opat, znajduje się w r. 1261 przy boku Kazimierza, ks. łęczyckiego. We wsi Ręczno, stanowiącej własność klasztoru, założoną została, zapewne w końcu XIII w., parafia i wzniesiony kościół. Kościół i parafia w Milejowie oddane były klasztorowi jeszcze przed XVI w., ztąd obowiązki pasterskie spełniali tu zakonnicy przysyłani z Witowa. Dziesięciny i dochody parafii rozdzielone były pomiędzy klasztor sulejowski a witowski. Bardzo korzystne dla klasztoru przywileje wydawali królowie: Władysław Jagiełło w r. 1390 i 1418, Kazimierz Jagiellończyk 1467, Zygmunt I r. 1548. W r. 1511 we wsi W. płacono pobór od 5 łan., młyńska, sołtystwa, dwu karczmem z rolami. Na obszarze Majkowa klasztor posiadał młyn (Pawiński, Wielkop., 195). Według lustracyi z r. 1564 wieś płaci „Stacyi“ z łan. 5 po gr. 2, daje żyta po 4 kor., owsa po 7 kor., kur po 2, serów po 2 i jaj po 20 z łanu (Lustr., V, 142). W czasie wojen szwedzkich kościół i klasztor uległy zniszczeniu w r. 1657. Klasztor wkrótce został odbudowany lecz kościół później dopiero, staraniem opata Eustachego Sircheckiego (Sucheckiego?) został ukończony i poświęcony p. w. św. Eustachego w r. 1784. W połowie XVII w. wszczęły się na nowo spory między klasztorem witowskim a sulejowskim i powstał proces, ukończony dopiero w połowie XVIII w. umową polubowną (ob. *Sulejów*). W r. 1819 klasztor został zniesiony a kościół poklasztorny obrócony na parafialny. Jest to okazała budowla z dwoma wieżami, o trzech nawach oddzielonych od głównej sześcioma filarami. Prezbiterium, zakończone pół-

kolisto, mieści wielki ołtarz z obrazem Zwiastowania N. M. P. Po prawej stronie kaplica nakryta kopułą. Stalle starożytne i chrzcielnica marmurowa z datą r. 1646. Na cmentarzu stoi stary kościółek modrzewiowy p. w. św. Marcina, który dawniej służył jako parafialny. Folw. poklasztorny W. al. Witówek wchodzi dziś w skład donacji rząd. (ob. *Koło* 4). Pisał o przeszłości W. młodo zmarły badacz dziejów Piotrkowa Władysław Wieczorkowski („Dziennik Warsz.“ z r. 1853, Nr 204). *Br. Ch.*

Witów 1.) w XVI w. *Wythowo*, wś, pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, ma 7 dm., 119 mk., 321 mr. dwor., 12 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 63 mk. Na początku XVI w. łany dworskie dają dziesięcinę pleb. w Nowem, kmiece zaś kolegiacie łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 473). 2.) **W.**, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Piątek, par. Oszkowie, odl. od Łęczycy 24 w.; wś ma 24 dm., 208 mk.; fol. 5 dm., 45 mk. W r. 1827 było 21 dm., 217 mk. W r. 1888 fol. W. rozl. mr. 1573; gr. or. i ogr. mr. 482, łąk mr. 145, past. mr. 278, lasu mr. 471, nieuż. mr. 196; bud. mur. 8 dREW. 7; las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś W. os. 30, mr. 199; wś Półkowo Gatka os. 2, mr. 18. Konrad, ks. łęczycki, poświadcza r. 1257, iż „comes Nicholaus subpincerna“ łęczycki, wsi „que Smeusco, Vitovo, Oscoviza vulgariter nuncupatur“, nabyte od księcia, sprzedał za 30 grz. Wolimirowi, bisk. kujaw. (Ulanow., Dokum., 192, Nr. 18). Na początku XVI w. łany dworskie dawały dziesięcinę pleb. w Oszkowicach, zaś łany kmiece altaryi św. Aleksego przy kolegiacie łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 422). 3.) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 22 w., ma 5 dm., 37 mk. 4.) **W.**, wś i fol. nad rzeką Wartą, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, odl. 15 w. od Sieradza, ma 17 dm., 217 mk., wraz z os. Zamłynie i Karnicą. Pokłady wapienia. W 1827 r. było 22 dm., 143 mk. W r. 1889 fol. W. rozl. mr. 932; gr. or. i ogr. 487, łąk mr. 12, past. mr. 66, lasu mr. 266, nieuż. mr. 101; bud. mur. 8, dREW. 7; las nieurządzony. Wś W. os. 21, mr. 147. Na początku XVI w. pleban w Burzeninie pobierał dziesięcinę z łanów dwor. a od kmieci koledę, po groszu z łanu. Kmiece zaś płacili dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 426). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś W., w par. Burzenin, miała łan. 4¹/₂ i łan. sołtysi (Pawiński, Wielkop., II, 215). W r. 1745 Eleonora z hr. Schliebenów księżna d'Aschen, której matką była Pstrokońska, córka Macieja, wojew. brzesko-kujawskiego sprzedaje dobra Witów, Prażmów i Ligotę Antoniemu Grudzieckiemu, podwojewodzemu sieradzkemu, za 65000 złp. Paweł z Lubrańca Dąbski, pojawiający za żonę Eleonorę z hr. Schliebenów 1-o voto Morsztynową, 2-o księżną d'Aschen, odkupił dobra te od Grudzieckiego lecz

wkrótce zastawił je Wawrzyńcowi Wierzechlejskiemu. W r. 1753 Witów i Prażmów przeszły w ręce Walentego Wewiórowskiego, cześnika kołomyjskiego. Zamienił on Witów w r. 1757 na wieś Ligotę Wieluńską z Ignacym z Mikorzyna Węgierskim. Pomimo to Stefan Wewiórowski w r. 1764 powrócił do dziedzictwa Witowa. Od Wewiórowskich nabył wś Maksymilian Zadora Łączkowski, od tego zaś około r. 1827 Józef Kobierzycy, do którego potomków należy. Dwór ma 700 mr. roli or., 150 mr. lasu, 52 mr. łąk; wś 120 mr. roli or., 27 mr. łąk. 5.) **W.**, wś i kol., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Warta, odl. 38 w. od Turka. Wś ma z Augustynowem 11 dm., 102 mk.; kol. zaś 14 dm., 165 mk. W 1827 r. było 16 dm., 123 mk. Dobra W. składały się w r. 1867 z fol. W. i Augustynów, rozl. mr. 511. W r. 1872 folwarki zostały rozparcelowane pomiędzy częściowych nabywców. Wś Witów os. 20, mr. 57; wś Augustynów os. 4, mr. 6. Na początku XVI w. mieszkańcy dawali pleb. w Warcie tylko koledę po pół gr. z łąnu (Łaski, L. B., I, 411). 6.) **W.**, wś i fol., pow. włoszczowski, gm. Irządze, par. Nakło, odl. 30 w. od Włoszczowy, posiada szkołę początkową. W 1827 r. było 30 dm., 231 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1153: gr. or. i ogr. mr. 689, past. mr. 11, lasu mr. 431, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 4, 10 i 12-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 55, mr. 514; wś Paulinów os. 5, mr. 30. W dok. z 1242 r., potwierdzającym przywileje i posiadłości klasztoru w Staniątkach, wymieniono „Withow prope Siewior“ w liczbie wsi nadanych przez Klemensa, kaszt. krakow. (Kod. Małop., II, 65). Może z tego W. pochodził „Imramus haeres de Witow“, asystujący aktowi z r. 1277 w Krakowie, przy boku ks. Bolesława (ib., II, 140). W połowie XV w. wś W., w par. Nakło, miała 13 łąn. km., z których dziesięcinę dawano pleban. w Nakle (Długosz, L. B., II, 219). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś W., własność Otfińskiego, miała 7 łąn. km., 1 zagr. z rolą, 5 komorn. bez bydła, 1 rzemieśl., 1 jutrzynę karcz. 1 (Pawiński, Małop., 72, 434). 7.) **W.**, wś i folw. w pobliżu Wisły, pow. pińczowski, gm. Książnice Wielkie, par. Witów, odl. 36 w. od Pińczowa, posiada kościół par. murowany i dom przytułku dla starców. W 1827 r. było 34 dm., 260 mk. W 1883 r. folw. W., oddzielony od dóbr Morsko w r. 1875, rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 277, łąk mr. 32, past. mr. 34, lasu mr. 77, nieuż. mr. 48; bud. mur. 1, drew. 9; płodozm. 5, 7 i 11-pol.; las nieurządzony, cegielnia. W połowie XV w. W., wś kościelna, blisko Koszyc, własność Stanisława Wątróbki, miała łąny km., zagr., karczmy, folwark, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., płacono pleban. w Witowie. Miał on swoją rolę i łąki (Długosz, L. B., II, 172, 173). W 1581 r. wś W., własność

Morskiego, dzierzawiona przez Glewskiego, miała 4½ łąn. km., 7 zagr. z rolą, 5 kom. bez bydła, ¼ roli karczem. (Pawiński, Małop., 9, 433). Obecny kościół murowany miał wzniesić 1546 r. Żegota Morski. W. par., dek. pińczowski, 575 dusz. 8.) **W.**, ob. *Witowo*. *Br. Ch.*

Witów, pow. ihumeński, ob. *Witki*.

Witów al. *Witowo*, *Wytowo*, wś gospod., pow. średzki, sąd i okr. komis. Środa, st. kol. w Orzechowie, poczta w Pięczkowie (Pienschkowo), szkoła katol. w miejscu, par. w Solcu; 73 dm., 592 ha, 517 mk. (516 katol.). Leży na płn. od Nowego Miasta nad Wartą, na wsch.-płn. Solca. W r. 1286 Gotard, syn Mirosława z Chrzanowa, odstępuje bisk. pozn. część swoją Witowa za 40 grzyw. dla świętej zgody. R. 1302 Jędrzej, bisk. pozn., przekazuje grunta swe w Solcu kościołowi soleckiemu w zamian za Szeligi, które nabył proboszcz solecki, Szeligi zaś wciela do Witowa. Według inwentarza dóbr biskupich z r. 1564 było w W. 32 łąnów, osiadłych 8½, pustych 3¼, kmieci było 17, z których każdy siedział na półtunku i składał biskupowi 1 złp. 2½ gr. czynszu, 2 wiertelce owsa, 4 kapłony, 15 jaj. Baraniego płacił 1½ gr. 3 den., żółdnego dawał 2 wiertelce owsa i kapłona. Na św. Małgorzatę dawali po kapłonie. Dwaj karczmarze płacili każdy 13 gr. czynszu, baraniego i stawnego po 4 den. od beczki piwa. Jeden z karczmarzy miał rolę, od której płacił 20 gr. i wiertel owsa, każdy zaś z nich winien był jeździć z listami, gdzie mu kazano. Od łąnów pustych, uprawianych, płacono po 2 złp. 5 gr. Włodarz nie składał nic z powodu służby, jaką pełnił. Znajdujące się pod W. stawy wydzierżawiano po 1 grzyw. rocznie. Każdy z kmieci od stawianego wzięcia płacił po 5 gr. Rejstra poborowe z r. 1578 wymieniają Franciszka Salnika, urzędnika starosty bydgoskiego, który wieś tę dzierzawił. W r. 1581 rozgraniczono Orzechowo z Witowem. Z grobowisk przedhistorycznych wydobyto to siekierkę serpentynową i różne przedmioty brązowe. *W. Ł.*

Witów, północny półwysep Rugii, z sławnym przylądkiem Orekundą (Arkona).

Witowa al. *Witoldowa Droga*, białorus. *Witowaja Daroha*, w pow. borysowskim i ihumeńskim, począwszy od wsi Murawa (gm. Bieliczany) widać jej ślady ku Berezynie. Lud opowiada o niej legendę, iż tędy miał przechodzić niegdys wódz wielki i mościł drogę kamieniami. Istotnie są jej ślady. Legendę podał Eustachy Tyszkiewicz (ob. Opisanie powiatu borysowskiego, str. 38). *A. Jel.*

Witowa Góra 1.) lepiej *Biała Góra* al. *Szydłowo*, niem. *Gross Wittenberg*, wś kościelna, pow. wałecki, na pld.-wsch. od Wałcza, na zach. od Piły, posiada st. pocz., szkołę kat. i ewang., kościół ewang., 848 ha (584 roli or., 6 łąk, 63 lasu); 1885 r. 46 dm., 74 dym., 388 mk., 195

kat., 193 ew. Leży w pobliżu Białych Błot (die weissen Moore). Kościół drewniany, p. w. św. Jana Chrz., filialny do Piły, stanął przed kilku laty na miejscu starego, zbudowanego r. 1738. Kościół ewang., murywany, wzniesiono r. 1853 (ob. Gesch. des Dt. Croner Kreises v. Schmitt, str. 229). Jest to stara osada, pominięta jednak w registr. pobor. XVI w. (ob. Callier, Pow. wałęcki w XVI w., str. 6). 2.) **W. G.** al. *Jarozzewo*, ob. *Jarozzewo*. *Ks. Fr.*

Witowa Kałodziej, ob. *Witoldowa Kałodziej*.

Witowa Studnia, białoros. *Witowyj Kałodziaż*, studzienka kamieniami wyłożona, pow. borysowski, w pobliżu wsi Masałaje, do której przywiązana legenda ludowa, że ją wykopał niegdyś przechodząc tędy wojownik król Wit i lud miejscowy wolnością obdarował, ale gdy dokument pisany zaginął, zostali właścianie poddany; tradycya to tak silna, że aż do ostatnich czasów poddaństwa nie chcieli ulegać dziedzicowi (ob. Opis pow. borys. przez Tyszkiewicza, str. 39). *A. Jel.*

Witowąż al. *Witowąs*, wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 20 w. od Lipna, ma 18 dm., 163 mk., 349 mr., karczme. W r. 1827 było 11 dm., 106 mk. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 wś Witowąż, w par. Czernikowo, miała 9 osadników, poddanych Sumińskich, na 5 łan. Płacono fl. 3 gr. 26 sol. 2 (Pawiński, Wielkop., I, 322).

Witowce, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Kamieńskich, Dolhino-wo (o 3 w.), o 47 w. od Wilejki, 12 dm., 92 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz., w tem 3 jednodworców).

Witowicie, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, o 48 w. od Szawel.

Witowiczki, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 13 w.), okr. wiejski Suderwa, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Izabelin, Koticzów.

Witówek, wś i fol. nad rz. b. n., pow. piotrowski, gm. Uszczyn, par. Witów; wś ma 4 dm., 30 mk., 10 mr.; fol. 10 dm., 35 mk. Folw. ten wchodzi w skład majoratu rząd. (bar. Korfa), obejmującego 1741 mr. Dawniej należał do klasztoru w Witowie. W 1827 r. było 11 dm., 117 mk.

Witowice 1.) wś i fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 26 w., mają 24 dm., 219 mk., 406 mr. dwor., 154 mr. włośc. W 1827 r. było 24 dm., 105 m. Dobra W. składały się w r. 1886 z fol. W. i Józefów rozl. mr. 584: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 257, łąk mr. 10, past. mr. 44, nieuż. mr. 5; bud. drew. 12; fol. Józefów gr. or. i ogr. mr. 85, łąk mr. 19, past. mr. 4, lasu mr. 157, nieuż. mr. 3; bud. drew. 3. Wś W. os. 22, mr. 155. W r. 1578 wś składała się z wielu części: Krzesimo-

wski Krzysztof płacił od 2 os., $\frac{1}{2}$ łana, 1 zagr. z rolą, 1 ubog.; Stanisław Krzesimowski od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana, 1 ubog., Chrzanowska od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana; Żbikowski Jakub od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana; Andrzej Krzesimowski syn Andrzeja sam uprawiał $\frac{1}{2}$ łana; Andrzej Krzesimowski syn Jerzego od 1 os., $\frac{1}{4}$ łana, 2 zagr. z rolą; Mikołaj Krzesimowski od 2 os., $\frac{1}{2}$ łana; Elżbieta Krzesimowska (nie podano jej posiadłości). 2.) **W.**, wś i fol. nad rzką b. n., dopł. Szreniawy, pow. miechowski, gm. Rzerzunia, par. Miechów (odl. 7 w.), posiada szkołę początkową (od r. 1881), młyn wodny i tartak. W 1827 r. było 56 dm., 347 mk. W r. 1886 fol. W. z nomenkl. Góry rozl. mr. 933: gr. or. i ogr. mr. 689, łąk mr. 32, past. mr. 14, lasu mr. 176, nieuż. mr. 22; bud. mur. 9, drew. 15; płodozm. 10 i 11 pol.; las nieurzadzony. Wś W. os. 76, mr. 712. Wspomniane w dok. z r. 1339 (Kod. Małop., III, 33). W połowie XV w. Witowice i Gotprzydowice (Godfrydowice?) stanowiły jedną wieś w dwu częściach, należących do dwu parafii: w Miechowie i Szreniawie. Część Witowice należała do klasztoru miechowskiego. Reszta zaś była własnością Stanisława Pieniążka h. Jelita. Było tu 19 łan. km., 2 karczmy z rolą, 3 zagr. z rolą, 2 młyny; ze wszystkich ról płacono dziesięcinę, wartości 26 grzyw., klasztorowi miechowskiemu. Folw. rycerski dawał także dziesięcinę klasztorowi. Ogólna wartość dziesięciny 30 grzyw. (Długosz, L. B., II, 37 i III, 25). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś W. miała 14 i pół łana; r. 1581 własność Stanisława Czernego, miała 9 łan. km., 3 zagr. bez roli, 4 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 93, 438). 3.) **W.**, w XIII w. *Uneuitowicy*, a więc *Uniewitowice*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya, paraf. Końskowola. Na obszarze wsi obfite pokłady żwiru. W 1827 r. było 37 dm., 232 mk. W akcie z r. 1279 potwierdzającym uposażenie klasztoru w Koprzywnicy, podano w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi „Uneuitowicy“, które wydawca Kod. Małop. (II, 144 i 155) uważa za niedającą się odgadnąć nazwę. Tymczasem są to niewątpliwie późniejsze Witowice, następnie zamienione z klasztorem św. Krzyża. Bawi tu r. 1360 dn. 25 sierp. Kazimierz W. w gronie dostojników (Kod. Małop., III, 140). W połowie XV w. wś W., w par. Witowska Wola (potem Końskowola), własność Konińskiego h. Rawa, miała 22 łany, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 15 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża. Folw. i zagr. płacili dziesięcinę pleban. w Woli Witowskiej. Niektóre role dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu, inne klasztorowi (Długosz, L. B., II, 571 i III, 246). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. leżała w par. Końskowola. W r. 1676 płacono pogłównie od 56 poddanych (Pawiński, Małop., 359). *Br. Ch.*

Witowice Dolne z Cisowcem i W. Górne, dwie wsi, w pow. sądeckim, leżą w widłach utworzonych przez ujście Łososiny do Dunajca, par. rzym.-kat. w Tropiu. Dunajec tworząc tu wielki zakręt, ogranicza te wsi od wschodu i półnoocy, Łososina zaś od zachodu. Płd. część obszaru jest lesistą i górską, ze szczytem Ostra góra (459 mt.). Od tego szczytu ciągnie się pasmo lesiste w kierunku płn.-wsch., dzieląc W. Górne od wsi Zagórza. Pasma to zmusza Dunajec do kierunku płn.-wsch. Wznies. W. Dolnych wynosi 326 mt., na obszarze Cisowca szczyt Żebraczka 417 mt. a Czyżowiec 424 mt. W. Dolne graniczą na płn. z Tropiem (przez Dunajec), na zach. z Połomem Małym i Kątami. W. Górne na zach. z Łękami a na płd. z Bilskiem. W. Dolne liczą wraz z obszarem więk. pos. (Marcelo Piłatowskiego) 67 dm. i 488 mk. (483 rzym.-katol. i 5 izr.). Pos. tabularna ma 359 mr. roli, 7 mr. łąk, 5 mr. 1038 sąż. ogr., 35 mr. pastw., 404 mr. lasu, 30 mr. stawów i moczarów, 7 mr. nieuż. i 2 mr. 56 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 203 mr. roli, 17 mr. łąk i ogr., 24 mr. pastw. i 5 mr. lasu. W. Górne liczą 50 dm. i 303 mk. (w tem 7 izrael.). Posiadłość tabularna rozparcelowana. Obszar ogólny 237 mr. roli, 12 mr. łąk i ogr., 46 mr. pastw. i 165 mr. lasu. Jestto starożytna osada. Znajdują się tu ruiny zamku (por. *Tropie*). W r. 1581 ws ta należy do par. Świradz w Tropiu. Kasper Wiernek płaci tu od 2 łan. km., 6 zagr. z rolą, 6 kom. bez bydła. Olszowski i Mikołaj Witt od 2 łan. km., 2 zagr. z rolą. Adryan Wiktor od 3 pół łanków, 1 zagr. z rolą, 1 rzem. Otfinowski i Kempinski od 2 łan. km., 6 zagr., 2 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, 2 rzem., foluszu (Pawiń., Małop., 150). Widocznie nazwa wsi poszła od Witta, pierwotnego osadnika. Ztąd pisano ją Witowice. *Mac.*

Witowice, ws ryc., w pow. inowrocławskim (strzeleński), na płd.-wschód od Kruszwicy, na wschód od Gopła, okr. komis. i st. kol. Kruszwica, poczta w Jerzycach, szkoła katol. w Orpiszewie, par. w Ostrowie nad Gopłem, sąd w Inowrocławiu, 6 dm., 339 ha, 102 mk. (99 katol.). Do podatku gruntowego oszacowano czysty dochód na 3016 mrk. W r. 1560 siedzą tu Wyganowscy i Witowscy. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 ws szlachecka Witowice Małe i Wielkie miała 8 osadników na 8 łanach (Pawiński, Wielkop., II, 34). *Wł. Ł.*

Witowice, 1319 *Wichowicz, Weigwitz*, dobra i ws, pow. olawski, par. ew. Witowice, kat. Stary Więzów. W r. 1885 dobra miały 290 ha, 6 dm., 109 mk. (22 kat.); ws 441 ha, 48 dm., 300 mk. (15 kat.).

Witowiczki, ws ryc., przyległa do Witowic, pow. inowrocławski, 5 dm., 108 ha, 46 mk. (38 kat.). Czysty dochód gruntowy 1224 mrk.

Witowiec, w pow. lelowski, par. Niegowa (Pawiń., Małop., 76), jestto mylnie odczytana

nazwa wsi Lutowiec, w dzisiejszym pow. będzińskim. Ws ta zapewne nie istnieje obecnie. Podana w spisach urzęd. z r. 1867 a pominięta w najnowszych.

Witówka, rzeczka, bierze początek pod wsią Wity, w pow. nowomińskim, płynie ku płd. pod Kałuszyn, skręca ku płd.-wschod., płynie przez Skrzeki, Skrodę, Gołębiówkę, wchodzi na obszar pow. węgrowskiego i pod wsią Sosnowe wpada do Kostrzyna z lewego brzegu. Długa do 14 w.

Witówka, ws i kol., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Raczki, odl. od Augustowa 21 w., leży przy granicy od Prus. Ws ma 30 dm., 197 mk.; kol. 1 dm., 13 mk. Wchodziła w skład dóbr Dowspuda. Folw. ma 274 mr. obszaru. Ob. *Raczki*.

Witówka, 1.) zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 56 w. od Borysowa, własność Pieślaków, ma 2 włóki; miejscowość falista, grunta lekkie. 2.) **W.**, ws nad Ptyczą, pow. miński, gm. Samochwałowicze, 2 dm., 17 mk., cerkiew paroch. 3.) **W.**, folw., pow. orszański, dziedzictwo Rogińskich, ma 210 dzies. (21 roli, 8 łąk, 10 lasu).

Witówka, ws nad bezim. rzeką, pow. mgliński gub. czernihowskiej, ma 105 dm., 611 mk., cerkiew.

Witowle, ob. *Witobel*.

Witówno, niem. *Weitenhagen*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Ujście, par. kat. Słupsk. W r. 1885 ws miała 278 mk. ew., 359 ha; dobra ryc. 242 mk. ew., 1 kat., 1229 ha.

Witowo 1.) ws i kol., pow. nieszawski, gm. Bytoń, par. Witowo, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, kopalnię torfu, 294 mk., 833 mr. W 1827 r. było 40 dm., 291 mk. Jestto dawna posiadłość biskupów kujawskich. W r. 1339 we wsi Wiencu spisany był akt rozgraniczenia dokonanego między W., wsią bisk. kujaw., a przyległą wsią częściowej szlachty Powołowicze (dziś Powołkowice) (Kod. dypl. pol., II, 263). Kościół paraf., p. w. św. Andrzeja Ap., powstał tu zapewne już w XV w. Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 ws W. miała 8 osadników, 3 zagr., 2 kołodziei, młynarza, poddanych Lasockiego. Płacono 5 fl. 5 gr. 1 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 329). Biskup Szaniawski przeznaczył wieś tę na uposażenie seminarium we Włocławku. Jednocześnie oddano pod zarząd seminarium parafią, którą zawiadywał prefekt seminarium, ustanowiony przez wizytatora gener. zgromadzenia misjonarzy. Po reformie w r. 1864 ustanowiony został oddzielny proboszcz z duchowieństwa świeckiego. Istniejący dotąd kościół par. drewniany, wystawiony był w r. 1735 przez ks. misjonarzy, gdy jednak podupadł, prefekt seminarium ks. Franc. Płoszczyński z gruntu go wyrestaurował, przyczem wewnątrz i zewnątrz ozdobił płaskorzeźbami, które sam przy pomocy wycuczonych przez sie-

bie chłopców wiejskich wykonał, a nadto zaopatrzył kościół aparatami i makatami. Na cmentarzu grzebalnym jest kaplica murowana p. w. św. Krzyża, wystawiona r. 1840 przez ks. Wojciecha Kochowicza (ob. Borucki, Ziemia kujawska). W. par., dek. niezawski, 2300 dusz. 2.) **W.**, ws, pow. kolski, gm. Budziszaw Kolski, par. Dęby Szlacheckie, odl. od Koła 10 w., ma 14 dm., 135 mk. 3.) **W.**, kol., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna Długa, odl. od Koła 18 w., ma 7 dm., 61 mk. 4.) **W.**, dwór, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca Wielka, odl. od Koła 7 w., ma 1 dm., 10 mk. Żadna z trzech powyższych osad nie jest podana w spisach pobor. z XVI a nawet i w spisie wsi i osad z r. 1827. 5.) **W.**, ob. *Witów*. *Br. Ch.*

Witowo, jezioro w dobrach Kublicze, pow. lepelskim.

Witowo 1.) ws, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Brzozowo Nowe, o 21 w. od Bielska, 692 dzies. ziemi włosc. (420 roli i pod zabud., 172 łąk i pastw., 100 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniowo, o 22 w. od Słonima. W najnowszym spisie niepodane.

Witowo (dok.), ws zaginiona pod Kiszewą, pow. kościerski; r. 1304 własność cystersów w Byszewie (ob. Perblach: P. U. B., str. 555).

Witowo, niem. *Vitovo*, os. do Kisielic, 9 dm., 95 mk.

Witowska Wola, pierwotna nazwa wsi, później miasteczka Końskowola.

Witowyszki al. *Wytowyszki*, ws, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, odl. 49 w. od Kalwaryi, ma 13 dm., 71 mk.

Witowy, ws ryc., pow. inowrocławski, sąd, okr. komis. i st. kol. Inowrocław, poczta w Łojewie, parafia i szkoła katol. w Górze; 4 dm., 280 ha, 104 mk. Czysty dochód gruntowy 2617 mrk.

Witowy-Most, ws, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 34 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 57 mk., 218 mr.; olejarnia i smolarnia. W r. 1827 było 6 dm., 33 mk.

Witramowice, ob. *Wytrybowice*.

Witramowo, niem. *Wittmannsdorf*, ws i dobra, pow. ostródzki, st. poczt. w miejscu.

Witranka, ws nad rzeką t. n., dopł. Dniestru, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, 87 dm.

Witrówno, niem. *Wintershagen*, ws i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Charnowo, paraf. kat. Słupsk.

Witrowszczyzna, uroczysko na gruntach mka Steblowa, pow. kaniowski (ob. t. XI, 312).

Witryków al. *Wetryków*, część gm. Kulowa, w pow. żółkiewskim.

Witryłów, ws, pow. brzozowski, na lew. brzegu Sanu, przy ujściu pot. Witryłówki, na wzn. 343 mt. n.p.m., wzdłuż potoku płynącego z obszaru wsi Końskie w kierunku płu.-zach., ma

szkołę ludową i cerkiew drewnianą, p. w. św. Michała, filialną parafii w Końskiem. Liczy wraz z obszarem tabul. 98 dm. i 641 mk. (396 rzym.-kat., 239 gr.-kat. i 16 izrael.). Rzym.-katolicy należą do parafii w Dydni. Pos. tabularna (dra Jana Kozłowskiego) ma 300 mr. roli, 49 mr. łąk, 3 mr. ogrodu, 20 mr. pastw., 412 mr. lasu i 1 mr. 504 sąż. parcel budowl.; pos. mn. 584 mr. roli, 36 mr. łąk i ogr., 94 mr. pastw. i 15 mr. lasu. Na obszarze W. znajduje się nafta. Graniczy na pld. z Końskiem, na zach. z Krzywem a na płu. z Temeszowem. *Mac.*

Witryno, jezioro, w pow. orszańskim.

Witschenske, ob. *Wyciąkowo*.

Witschinken (niem.), ob. *Wycinki*.

Witschlin (niem.), ob. *Wyczlin* i *Wiślin*.

Witschunen, ws, pow. ragnecki, st. poczt. Kraupischken.

Witsodzie, ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 44 w. od Szawel.

Wittanowa, ob. *Witanowa*.

Wittauten, ws i dobra, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Witte, jedno z przedmieść Kłajpedy.

Wittehnen, folw. dóbr Maldaiten, w pow. fyszhuskim.

Wittenberg Gross i *Klein* (niem.), ob. *Biała Góra* i *Jaroczewo*.

Wittenberg 1.) ws, pow. welawski, st. p. Allenburg. 2.) **W.**, ws, pow. ilawkowski, st. p. Tharau.

Wittenfeld, folw., pow. frydlańdzki, st. p. Domnau.

Wittenfelde (niem.), dobra, pow. elbląski, st. p. i paraf. kat. Elbląg, 106 ha (91 roli orn., 3 łąk); 1885 r. 8 dm., 9 dym., 43 mk., 3 kat., 40 ew.; hodowla bydła holenderskiego, sprzedaż mleka. Nazwę otrzymała od dziedzica, Mik. Witte, który ją posiadał około r. 1400. R. 1721 rozróżniano 2 działki, z których jeden spadkobiercy burmistrza Chrystyana Treschenberg podzielili na 3, tak że teraz są tam 4 działki, przez lud Buendelhoeffe zwane (ob. Der Elbinger Kreis v. Rhode, str. 88). W r. 1789 było 6 dym. *Ks. Fr.*

Wittenheim, folw. dóbr prywat. Baechhof (otew. Uppes Mujza), w okr. i pow. tukumskim, par. neuenburgska (Kurlandia).

Wittfelde 1.) (niem.), ob. *Witfeld*. 2.) **W. Klein**, folw., pow. człuchowski, st. poczt. Białembork, par. katol. Ekfir, 342 ha (283 roli orn., 28 łąk, 8 lasu); 1885 r. 5 dm., 8 dym., 55 mk. ew.; 1789 r. 4 dymy. *Ks. Fr.*

Wittfong, żuława, pow. węgoborski, st. p. Steinort.

Wittgenau, 1428 *Wylchenaw*, ws, pow. zielonogórski, par. kat. i ew. Zielonogóra. W r. 1885 było 1178 ha, 57 dm., 353 mk. (21 kat.).

Wittgendorf 1.) *Ober*, ws i dobra, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Kreibau, kat. Hajnów.

W r. 1885 dobra miały 49 ha, 2 dm., 4 mk. ew.; wś 88 ha, 39 dm., 171 mk. (4 kat.). 2.) **W. Nieder, Wickendorf, 1360 Wichchindorf**, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Kreibau, kat. Hajnów. W r. 1885 dobra miały 185 ha, 2 dm., 59 mk. (8 kat.); wś 450 ha, 44 dm., 266 mk. (3 kat.). 3.) **W.**, 1375 *Witchendorff*, wś, pow. kamieniogórski, par. ew. Giesmannsdorf, katol. w miejscu. W r. 1885 było 1042 ha, 153 dm., 1100 mk. (108 ew.). Wś ta stanowiła do r. 1810 własność klasztoru w Gryzoborze, który tu założył parafię i wznosił kościół. 4.) **W.**, 1446 *Witchendorf*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. ew. w miejscu, kat. Hertwigswaldau. W r. 1885 dobra miały 650 ha, 8 dm., 104 mk. (9 katol.); wś 1229 ha, 104 dm., 600 mk. (29 katol.). Istnieje tu kościół katol. filialny, przy którym już w r. 1539 osadzony został kaznodzieja protestancki. Po wypędzeniu w r. 1668 duchownych protestanckich kościoł odzyskali katolicy a owangielicy wzniesli dla siebie nowy kościół dopiero r. 1742. Szkoła ewang. istniała już r. 1539. Na obszarze wsi, wśród warstwy marglu znaleziono kości mamuta r. 1830.

Wittgenstejnowska, str. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, w pow. borysowskim, w gm. Smolewicz (o 1 $\frac{1}{2}$ w.), pomiędzy st. Kołodyszcz (o 19 w.) a Żodzino (o 20 w.), odl. o 666 w. od Moskwy a 356 od Brześcia. Nazwa ta została nadana, ponieważ st. stanęła na obszarze dóbr smolewskich ks. Wittgenstejna, obecnie ks. Hohenlohe.

A. Jel.

Wittgirren 1.) posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Gr. Bubainen. 2.) **W. Bessen**, posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Gruenheide. 3.) **W.**, wś, pow. ragnecki, st. p. Kellminnen. 4.) **W. Legen**, wś, pow. piłkajowski, st. p. Mallwischken. 5.) **W.**, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken. 6.) **W.**, posiadłość, pow. labiewski, st. p. Neunischken. 7.) **W.**, wś, pow. tyłzycki, st. p. Piktupohlen. 8.) **W.**, wś, pow. darkiejmski, st. p. Szabienen. 9.) **W. Stannen**, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen. 10.) **W. Gross i Klein**, wś i posiadłość, pow. wystrucki, st. p. Didlacken.

Wittich, niem. *Wittig*, rzeka, prawy dopływ Nissy łuzyckiej, lew. dopł. Odry, ma źródła w górach Izerskich, w Czechach, płynie na pewnej przestrzeni granicą Saksonii i Szląska pruskiego, uchodzi do Nissy pod wsią Radmery.

Wittichenau (niem.), ob. *Kulów*.

Wittichswalde, ob. *Rygwalt*.

Wittigsfelde (niem.), ob. *Bronisze*.

Wittigwalde, pol. *Wigwald*, w dok. *Wittichensdorf, Wittichenwalde*, dobra ryc., os. kośc., młyn, pow. ostródzki, st. pocz. Reichenau. R. 1363 w Malborku w m. Winrych v. Knipröde odnawia przywilej nadany nieżyjącemu już Witychowi na dobra W. w ziemi saskiej, mające 80 wł. na prawie chełm. Granicami były: jezioro Płatyńskie, Ostrowin i jez. Gugowo. R. 1460 w. m.

Ludwik v. Erlichshausen nadaje Janowi i Kasprowi Schoeneich'om oraz trzem braciom Lesławom posiadłości Klawka z Wierzbowa i Mikołaja z Wigwałdu (Kętrz., O lud. pol., 376).

Wittinnen 1.) ob. *Wityń*. 2.) **W.-John**, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Wittkampen, wś, pow. stołupiański, st. p. Kattenau.

Wittkehmen, ob. *Schmalleningken* 3).

Wittken, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken.

Wittko 1.) *Blinden*, ob. *Szillinnen*. 2.) **W. Sembeln**, ob. *Klumben*. 3.) **W. Szabern**, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Wittmansdorf, wś i posiadłość, pow. ostródzki, st. pocz. w miejscu.

Wittomin (niem.), ob. *Wytomin*.

Wittschen, wś, pow. tyłzycki, st. pocz. Kallwen.

Wittock (niem.), ob. *Wysoka*.

Wittun (niem.), ob. *Witunia*.

Wittwenhof, lotew. *Kirkawe-Mujza*, dobra koron., w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Witty, wś, pow. nowomiński, gm. Chróściec, par. Kałuszyn, ma 71 mk., 69 mr. dwors. W r. 1827 było 14 dm., 93 mk.

Wituchowo, w dok. *Vitankovo*, wś ryc., pow. międzychodzki, okr. komis. Orzeszkowa, st. kol. i poczta w Kwilczu (Kwiltsch), szkoła katol. i ewang. w miejscu, par. katol. w Kwilczu, ew. w Lwówku (Neustadt bei Pinne), sąd okr. w Międzychodzie, ma 10 dm., 840 ha, 168 mk. (99 katol.). Leży na zachód-płn. od Pniew. Czysty dochód gruntu 2074 mrk. Gorzelnia parowa i młyn parowy. Do W. należy folw. Kapanina. R. 1251 Vitankowo, jako własność templaryszów, daje dziesięciny bisk. poznańskiemu. R. 1580 było własnością Anny Bukowieckiej i miało 8 półłanków os., 5 zagrod., 1 komorn. W r. 1793 dziedzicem był Jan Mańkowski.

Witulín, wś i folw. nad rzeką Białą (Kamionką?), pow. konstantynowski, gm. i par. rz.-gr. Witulin, rz.-kat. Bordziłówka, poczta Biała, odl. 12 w. od Janowa, posiada cerkiew par., szkołę początkową, ma 61 dm., 492 mk. W 1827 r. było 39 dm., 247 mk. Cerkiew paraf. (w dekan. łosickim) erekcyi niewiadomej, została odbudowana w r. 1666. W r. 1887 folw. Witulin, z przyl. Pasieka, rozł. mr. 1746: gr. orn. i ogr. mr. 980, łąk mr. 228, pastw. mr. 154, lasu mr. 330, w odpadkach mr. 11, nieuż. mr. 43; bud. mur. 13, drew. 12; płodozm. 9 i 10-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 60, mr. 913. Dobra W., które pierwotnie składały się z wsi: W. Osówka, Nosów, Bukowiec, Nosowska Wólka, Komarno, Kozierydy (dziś Konstantynów), kupione zostały w r. 1642 od Koniecpolskich przez Jana z Dąbrowy Firleja, wojew. sandomierskiego, zostawały chwilowo

w posiadaniu jego zięcia Krzysztofa Sapiehy, podczaszego w. ks. litew., ale już w roku następnym nabył je Krzysztof Piekarski, woj. brzeski. Posiadał on W. przeszło 40 lat; w r. 1669 oddał zięciowi Sawickiemu, którego syn, kasztelan brzeski, sprzedał je w 1688 r. Janowi Pieniążkowi, woj. sandomierskiemu. Jedyna jego córka Marya Kazimiera, między innymi, wniosła w 1700 r. mężowi swemu Karolowi hr. Siedlnickiemu h. Odrowąż, po którym odziedziczył je Karol Józef Siedlnicki, podskarbi wojewtwa podlaskiego. Pamiątką po Krzysztofie Piekarskim jest dotąd istniejący ogród, a po Siedlnickim dwór, który zbudował około r. 1720, na miejscu spalonej dawnej rezydencji. W dworze tym niekiedy tylko w porze letniej przebywał, mieszkał bowiem w nieistniejącym już dziś pałacu w Ostrołęczynie, później zaś przeniósł się do założonej przez siebie wspaniałej rezydencji w sąsiednim Konstancynie. Po śmierci jego W. objął Kazimierz Wężyk z Wielkiej Rudy, on to dom tujejszy wykończył; jednym z jego synów był znany poeta Franciszek Wężyk, urodzony w W. dnia 7 paźdz. 1785 r. Ogród tujejszy sięga czasów Jana Kazimierza, ciągnie się wzdłuż rzeczki Białki, która odgraniczała tu Koronę od Litwy. Przechowały się po Wężyku jeszcze meble i portrety niektórych znakomych osób. Opis W. podał W. Łoski w Tygod. Illustr. z r. 1877. W. gmina, graniczy z gm.: Rokitno, Zakanale, Kornica, Huszlew i Swory, ma 16672 mr. obszaru i 3080 mk. (2415 prawosł., 718 kat., 16 żyd.). Sąd gm. okr. II we wsi Horoszki, urząd gm. we wsi Lešno. W skład gm. wchodzi: Bordziłówka Stara i Nowa, Bukowice, Droblin, Hrud, Kajaków, Klukowszczyzna, Koszelówka, Lewiczyna, Lešno, Maryampol, Nosów, Nowinki, Owczarnia, Osówka, Pasieka, Roskosz, Witulin i Zielony folw. *Br. Ch.*

Witulin. folw. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk, o 70 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. mińskiej, 1 dm., 4 mk. katol.; w 1865 r. własność Wasilewskich.

Witułty, niem. *Witulten*, wś, pow. ostródzki, st. p. Dorotowo. Leży na granicy b. ziemi saskiej i dzisiejszej warmińskiej. R. 1344 w Ostrodzie nadaje w. m. Ludolf Koenig niejakiemu Witułtowi (Wiltote) 15 włók obok wsi Mańki, przy 9 latach wolności. W r. 1415 Jan v. Bichon, komtur ostródzki, nadaje Erazmowi z Witułt 10 wł. tamże i 10 wł. w Olszewie na prawie chełm., z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. R. 1599 siedzą tu tylko Polacy (Kętrz., 0 ludn. pol., 374).

Wituń, wś nad Biesiedzią, pow. klimowicki, gm. Berezki (o 7 w.), ma 63 dm., 400 mk., zapasowy śpiczlerz zbożowy gminny, przystań. 2.) **W.,** wś, pow. sieński, gm. Pustyn, mo 9 dm., 72 mk.

Witunia al. *Witonia*, niem. *Wittun*, w dok.

z r. 1554 *Withun*, 1546 *Vithunia*, wś, pow. złotowski, st. p. i par. kat. Więcbork, 834 ha (590 roli orn., 117 łąk, 22 lasu; 1885 r. 40 dm., 54 dym., 316 mk., 21 kat., 283 ew., 12 żyd. Pojawia się w dokum. z r. 1453. Według wizyty Trebnica z r. 1653 pobierał prob. więcborski ztąd od 13 włościan po 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 120). Tyleż było ich, kiedy r. 1695 archidyakon Jezierski wizytował parafię; mesznego dawali wówczas razem 27 korcy żyta i tyleż owsa (str. 92). W XVIII w. mieli tu luterańskie dom modlitwy, który r. 1739 został zniszczony, lecz później na nowo wzniesiony (ob. *Gesch. des Flatau Kr. von Schmitt*, str. 270). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. jako wś szl., należąca do Potulickich, o 17 dm. (str. 259). *Kł. Fr.*

Witunicze, wś z zarządem gminnym i dobra nad bezim. dopł. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol. a 4 okr. sądowym, o 92 w. od Borysowa. Wś ma 12 osad, 130 mk. Cerkiew p. wez. św. Piotra i Pawła, ma z dawnych zapisów około 2 $\frac{1}{3}$ wł. gruntu i łąk; około 1200 parafian; filie: w Niebyszynie p. wez. Wniebowzięcia N. P. M., z 1760 r. fundacyi Macieja Rodziewicza, uposażona 2 włókami ziemi, i w Szklanech, p. wez. Podwyższenia św. Krzyża, fundacyi Łyszkiewicza, z zapisem 4 mr. ziemi. Gmina W. składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, ma 363 dm., 1904 dusz mez., uwłaszczonych na 5899 dzies. ziemi. Szkołka gminna we wsi Wilejce; w obrębie gminy znajduje się 33 wiosek, 4 zaśc., 35 majątków i folw., 1 miasteczko. Dobra W., nadane przez Stefana Batorego za zasługi wojenne Chmielewskiemu (ob. *Dołhinów*), potem własność Kaweczyńskich, z których Enoch w 1627 r. sprzedaje Janowi Burbie. W połowie b. w. należały do Korkozowiczów, miały około 100 poddanych; od 1863 r. są własnością Nowomiejskich i wraz z folw. Nowosiółki i Stań-Król mają około 140 włók; grunta lekkie, miejscowość wzgórzysta i lesista. *A. Jel.*

Witunki, osada. pow. sieński, gm. Pustyn, ma 1 dm., 6 mk.

Witusza, wś i folw., pow. gostyński, gm. Kiernoza, par. Osmolin, odl. 28 w. od Gostynina. Folw. ma 6 dm., 49 mk., 653 mr. (617 mr. roli); wś ma 10 dm., 134 mk., 30 osad, 33 mr. W 1827 r. było 13 dm., 117 mk.

Witwica, nazwa dawana pot. Łuzanka (dopł. Świcy) w dolnym jego biegu.

Witwica, wś, pow. doliniański, 14 klm. na ptn.-zach. od Doliny, 10 klm. na pld. od sądu pow. i urz. poczt. w Bolechowie. Na ptn. leży Hoszów, na wsch. Kniaziołuka, na pld. Mizuń, na pld.-zach. Kalna, na zach. Roztoczki i Stankowce, na ptn.-zach. Cerkowna. Ptn. część wsi przepływa Witwica, dopł. Świcy, zwana w górnym biegu Łuzanką (ob.) i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. Rostoczki i Putnę, a od lew. brz.

Krzywiec i Jusiepowiec. Zabudowania leżą w dolinie Witwicy. Przeważna część obszaru lesista. Na zach. las Solotwina, na pld. las Osieczna. Wznies. sięga na pld. 867 mt. Dolina Witwicy wzn. średnio 450 mt. Własni. więk. ma roli orn. 82, łąk i ogr. 39, pastw. 90, lasu 162; wł. mn. roli orn. 675, łąk i ogr. 463, pastw. 1803, lasu 491 mr. W r. 1880 było 194 dm., 957 mk. w gm., 9 dm., 46 mk. na obsz. dwor. (949 gr.-kat., 7 rzym.-kat., 45 izr., 2 innych wyzn.; 952 Rus., 1 Pol., 50 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. We wsi cerkiew p. w. św. Jana Ewang. i szkoła 1-klas. Jest tu tartak wodny o jednym gatrze, pile zwyczajnej, wyrabiający deski. Wś ta jest gniazdem Witwickich. Ztąd pochodził Stanisław, biskup kijowski a następnie poznański († 1697). Z tej rodziny pochodził też poeta Stefan Witwicki, urodzony w Janowie na Podolu. Krótki opis wsi podał „Literaturnyj Sbornik“ z r. 1870, str. 68.

Lu. Dz.

Witwińce, wś, w dawnym wwdztwie bractawskim, podług reg. pobor. z 1629 r. własność Stefana Kierdynowicza Dżusy z Lachowca, który płaci z niej z 44 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 133).

Witwiniec, dobra, pow. brzeski, w 2 okr. pol., gm. Małoryta, 632 dzies. (74 łąk i pastw., 300 lasu, 125 nieuż.); własność Stankiewiczów.

Witwiszki, zaśc. szl. nad jez. Kruszpokie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol.

Wity, ob. *Chyliny, Glazewo, Łapy, Radzieje, Targonie*.

Wityczew, *Wityczów* al. *Witaczów*, wś na prawym brzegu Dniepru, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Trypol, o 60 w. poniżej Kijowa, ma 1060 mk. Podług Pochilewicza jest tu 2200 mk. prawosł. i 23 żydów. Włościanie, w liczbie 714 dusz. rewiz., uwłaszczeni zostali na 2221 dzies., ze splatą po 3240 rs. 15 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. wez. Podniesienia Krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1853 r. i uposażoną 41 dzies. ziemi. Obok niej znajduje się ruina dawnej cerkwi, pochodzącej z połowy zeszłego wieku. Prom ułatwia komunikacją pomiędzy dwoma brzegami Dniepru. Jestto jedna z najdawniejszych sadyb Polan naddnieprzańskich. Posiada bardzo stare horodyszcze, położone na wyniosłym brzegu Dniepru; część jego odwalila się w rzekę; reszta stanowi sadybę włościańską. Starożytność tego horodyszcza nie podlega wątpliwości; wały idą po krawędzi naturalnych spadziści: z zachodniej strony od równiny horodyszcze to oddzielone jest dwoma równoległymi idącymi wałami; z tych wał wewnętrzny dwa razy wyższy od zewnętrznego, dostępu do wału bronił jeszcze jar, którym przecieka mały ruczaj. Taki typ fortyfikacji niezawodnie należy do epoki wielkoksiążęcej lub jeszcze znacznie da-

wniejszej: wały tu nie przerywają się sztucznymi wzmocnieniami i obroną, w rodzaju baszt narożnych. Od południa tylko jest wązka przerwa w wałach, którą włościanie nazywają „baksztoja“ (basztą); oczywiście był tędy jedyny wjazd do horodyszcza, ku któremu prowadziła drożyna kręto wijąca się od brzegu Dniepru. Wśród tych wałów dziś jeszcze wykopują mnóstwo kości ludzkich, tudzież szczątków dawnych glinianych naczyń, z ciekawą ornamentyką. Znalaziono tu brązowy gwóźdź z uszkiem. Horodyszcze to otacza mnóstwo (do 100) starożytnych mogił. Tyleż mogił znajduje się i przy sąsiedniej wiosce Chalepin. Konstanty Porfirogenita, piszący 980—990, czyni już wzmiankę o W. „Wiedzieć należy—mówi on—że przybywające z dalszej Rusi czółna do Konstantynopola, pochodzą święcią z Nomogardu (Nowogród), w którym Światosław, syn Inhora, ks. Rusi, mieszkał, częścią od grodu Miliniska (Smoleńsk?) i od Telincy (Lubecz?) i od Cernigogi (Czernihów) i od Wusegradu (Wyszogród). Te wszystkie wtedy przebywają rz. Dnieprem i zgromadzają się pod grodem Kijowem, zwanym Samvatus. Słowianie zaś, onych Rusów dannicy, którzy się zowią Krzywiczani i Lenzaninami i reszta Słowian na górach swoich ścinają zimową porą te czółna, i sporządziwszy je, wpuszczają do pobliskich jezior, w porze folgującej, kiedy lód taje. A gdy je potem spuszcza na rz. Dniepr, wtedy i sami stamtąd tą rzeką jadą do Kijowa i wyciągają czółna na wystawę i sprzedają je Rusom. Rusowie zaś łódki skupują, rozbierają swoje stare czółna; zabierają z nich do nowych czółen wiosła i powrozy do wiosel, i zaopatrują je we wszelkie inne potrzeby. Poczem w miesiącu czerwcu rzeką Dnieprem puszczają się i dojeżdżają do Witycewy (Wityczew), który jest grodem dannicznym Rusów. I przybywszy tam czekają dwa lub trzy dni, dopóki się wszystkie czółna niezbiorą, wyruszają wreszcie i jadą pomienioną rz. Dnieprem“ (Bielowski, Monum. polon. hist., t. I, str. 16). Lelewel domysla się, że i nazwa Wityczewa mogła powstać od owych czółen, które nazywano wicinami, witkami, wiciami (Geogr. du moyen age, t. III et IV, p. 169). W latopiscach ruskich o W. częste zachodzą wzmianki. Gdy Połowcy w 1095 r. zburzyli Juriew na Rosi, Światopełk, w. ks. kijow., resztę ocalałych Juriewiczów osiedlił na „Wityczowskim chołmie“, i nazwał ten nowy gród: „Światopółczem“ (Ławr. letop., 97, Nikon. let., 11). Ale z czasem Juriewcy opuścili Światopółcze i w 1103 r. wrócili na miejsce dawnego Juriewa. W 1100 r., dla rozdziału pomiędzy sobą dzielnic, książęta ruscy zebrali się do W. na sejm, pod przewodnictwem w. ks. Światopełka II Światosławicza; ale spory i właśnie wszczęły się pomiędzy nimi i sejm ów spelzył na niczem. Ciż książęta, w ciągłych z sobą żyjąc zatargach, sprzymierzając się z Połow-

cami, często ich sprowadzali na Rus. Toć i W. ciągłym był świadkiem ich bojów, wypraw i przechodów (Letop. Ipat., str. 265, 292, 408). W 1151 r. stało obok W. wspomniane w kronikach: Miłosławskie Seło (Letop. Ipat., str. 292). Był tu w owe czasy i „brod Wityczewski“, o który książęta częstokroć walczyli z sobą (Ławr. letop., 143). Także w pobliżu W. na „ługu Dnieprowym“ leżało jezioro Dołobskie, wspomniane również w kronikach ruskich. Prawdopodobnie, że za najazdu Batego w 1240 r. na Kijów W. musiał uleść zniszczeniu. Dopiero późno o egzystencji W. dowiadujemy się z dokumentów. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. W. należy do Chabnego Szcześnego Charlińskiego (Charłeskiego), podkom. kijowskiego, który płacił od 1 osiadł. (Jabłonowski, Ukraina, I, 37). Tenże Charłeski testamentem z d. 16 czerwca 1600 r. jednemu z synów swoich Stanisławowi, urodzonemu z ks. Lubeckiej, zapisał w okolicy Kijowa: Buhajówkę z horodyszczem Byrkowskim, horodyszczem Zesławkę nad Dnieprem i Wityczew nad Dnieprem z przewozem, ludźmi nowo osadzony (Archiwum Charłeskich w Paszkówce i Jabłonowski, Ukraina, II, 62). W 1604 r. należy już do Hulewiczów; następnie w 1609 r. występują jako właściciele W.: Niewidanna Kmicianka Mikołajowa Hulewiczowa oraz Łauryn (Ławryn, Wawrzyniec) Łózka, podczaszy kijowski, i żona jego Anna Hulewiczówna, a w 1624 r. Aleksander i Barbara Łózczańka małżonkowie Krasinscy, pozywani przez mieszczan kijowskich o niesłuszne pobieranie myta ze statków bajdaków, z rybami do Kijowa prowadzonych (tamże, 491, 136, 654 i in.). W późniejszych czasach W. wchodzi w skład dóbr Woronkowa, należącego do Olizarów. Dobra te, położone w większej części na lewym brzegu Dniepru, w r. 1666 składały się z Woronkowa, Rogozowa, Sałkowa, Żerebiatyna, Procewa, Sofijówki, nowo osiedlonej Słobody Kałagurskiej, Skwirówki, Krasnopola, Sotników i po prawej stronie Dniepru, Wityczewa. Dobra te wtedy należały już do Jana Sobieskiego, marszałka kor., a późniejszego króla (Opis Kiew. Centr. archiwa, № 21, str. 15). Obecnie W. należy do dóbr państwa.

Edward Rulikowski.

Witynie, ws. szlach. i włośc., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno, odl. 28 w. od Kolna, ma pokłady wapienia i torfu. W r. 1871 istniał tu piec wapienny. W r. 1827 było 13 dm., 87 mk. W r. 1871 folw. Witynie Pyziołki rozl. mr. 704: grn. orn. i ogr. mr. 460, łąk mr. 64, ogr. mr. 4, lasu mr. 168, nieuż. mr. 8; bud. mur. 6, drew. 14; las nieurządzony. Ws. W. os. 16, mr. 50. Według reg. pob. pow. wiznieńskiego z r. 1577 ws. Witynie, w par. Jedwabno, miała $4\frac{1}{2}$ łąn. i 1 łąn szlachty zagrod. (Pawliński, Mazowsze, 356 i 357).

Br. Ch.

Wityny al. *Wytyń*, niem. *Wittinnen*, domena

rządowa, pow. łecki, st. p. Łyk (Lyck). R. 1532 w Królewcu ks. Olbracht odnawia Wojtkowi Wityńskiemu przywilej na 20 wł. na prawie magd., które mu w ostatniej wojnie zatracili Mazowszanie (Kętrz., O ludn. pol., 462).

Witzleben, ob. *Liszkowo*, w pow. wyrzymskim.

Wiuki, pow. kowieński, ob. *Wnioki*.

Wiun, ws. pow. bychowski, gm. Czyhyrynka (o 12 w.), 41 dm., 260 mk., centralny zapasowy śpichlerz gminny.

Wiunica, rzeczka, w pow. mozyrskim (ob. t. VI, 759).

Wiuniszcz 1.) ws. pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, przy drożynie ze wsi Pruzyniszcz do wsi Wisłów-Row, ma 17 osad. 2.) **W.**, ws. pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Czernin, o 63 w. od Bobrujska. 3.) **W.**, uroczysko zasiedlone, w pow. bobrujskim, w gm. Hłusk. *A. Jel.*

Wiuniszcz, ws. nad Dnieprem, pow. perejaśławski gub. połtańskiej, 170 dm., 850 mk., cerkiew paraf., wiatrak.

Wiuniszcz-Werchy i *Wiuniszcz-Torki*, dwa w pobliżu siebie leżące jeziora, w kotlinie lewej Prypeci, w pow. mozyrskim, o 6 na płu. od mka Turowa. Porów. *Torki*. *A. Jel.*

Wiunki, pow. żytomierski, ob. *Wijunki*.

Wiunnoje, jezioro, w pow. pińskim, w 1870 r. wraz z jez. Starykiem (ob.) i in. nadano przez rząd monasterowi w Ladzie (pow. ihumeński).

Wiunówka, białorus *Wjunouka*, ws. nad rz. Klewą, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, ma 5 osad; miejscowość głucha, grunta piaszczyste, łąk i pastwisk obfitość. *A. Jel.*

Wiunzki, ws. należała niegdyś do Ostrohladowicz, przeto w dzisiejszym pow. rzeczyckim. W 1623 r. pozywa Halszka Charlińska Stanisława, Jura i in. Charlińskich o gwałtowne najeżdżanie na zamek ostrohladowski i wsi do niego należące, pomiędzy którymi wymienione są „Wiunzki“ (Jabłonowski, Ukraina, II, 637). Dziś pod tą nazwą nie istnieje.

Wiwańce, folw., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 31 w. od Wilkomierza, należy do dóbr Wojszkany, Bielińskich.

Wiweliszki, ws. pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiwule, ws. pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 66 w. od Wilkomierza.

Wiwzole, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 37 w. od Kowna.

Wixten, folw. dóbr prywat. Ekengrafen, w okr. selburskim, prw. frydrychsztacki, par. Selburg (Kurlandya).

Wixtrauten, dobra prywatne; w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburgska (Kurlandya).

Wixwen Gross i *Klein*, wś, pow. nizinny, st. pocz. Skaisgirren.

Wizany, niem. *Fissahn, Fushan*, wś gospod., w pow. czarnkowskim (wieleńskim), okr. urzęd., sąd i par. kat. Wieleń, st. kolei i poczta w Krzyżu (Kreutz), szkoła katol. i ewang. w Szklanecznicy (Glashuette), par. ewang. w Dębowejgórze (Eichberg), sąd ziemiański w Pile; ma 3 dm., 616 ha, 295 mk. (30 katol.). Leży na płn.-zach. Wielenia.

Wizbory 1.) dwie wsi i dobra, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Girtakol, o 14 w. od Rossień. Przed uwłaszczeniem włościan dwór należał do Juskiewiczów. 2.) **W.**, okolica i karczma, tamże, o 12 w. od Rossień. 3.) **W.**, wś i dwa dwory, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, par. Zwingie, o 87 i 92 w. od Rossień, posiada kaplicę katol. Gimbutowie mają tu 76 dzies. (4 nieuz.), Laszyńscy 69 dzies., Jurewiczowie 155 dzies. (6 nieuz.), Jankowsy 8 dzies. Przed uwłaszczeniem włościan jeden dwór należał do Gimbutów, drugi do Połubińskich. 4.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Owanty, o 68 w. od Wiłkomierza.

Wizbuty, *Wisbuty*, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi, o 63 w. od Rossień. Nadana przez Bartosza, dziedzica Taurogów, na uposażenie kościoła w tej wsi.

Wizdergi al. *Wizderki*, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. i par. Szawkiany, o 42 w. od Szawel, należy do dóbr Warpuciany. Szczaćki mogiły pogańskie.

Wizdewa, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 37 w. od Nowoaleksandrowska.

Wizdziawgi, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 78 w. od Rossień.

Wizere (w dok.), jezioro, ob. *Leginy*.

Wizesret (węg.), ob. *Mokra Luka*.

Wizgajle, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 30 w. od Rossień.

Wizgany, dwa dwory, pow. poniewiecki, w 2 okr. pol., gm. Linkowo, o 55 i 56 w. od Poniewieża. Zalescy mają 39 dzies. (2 lasu, 5 nieuz.), Łapińscy w W. i Giegiedziach 57 dzies.

Wizgarty, nazwa łąk na obszarze Widziszewa, w pow. kościańskim.

Wizgi, os., pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów (odl. 5 w.), ma 11 dm., 71 mk.

Wizgi 1.) wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 19 w. od Sokółki, 132 1/2 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, osada, tamże, własność Mazanowiczów, ma 14 dzies. 3.) **W.**, przysiół, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 28 w. od Rossień.

Wizginie, wś skarbowa, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 58 w. od Szawel. Własność pojezuicka.

Wizginy, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Angleniki, 32 dusz rewiz.

Wizgirdy, wś nad rzeką Gulbinos (lew. dopł.

Szeszupy), pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyski (odl. 10 w.), ma 8 dm., 91 mk. W spisie z r. 1827 wś Wizgiry (z parafią?) ma 4 dm., 35 mk.

Wizgirdy 1.) wś nad strugą Pobroję, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Putkamerów, Bolcieniki, o 40 w. od Lidy a 20 w. od Ejszyszek, 5 dm., 52 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra Chmielewskich (w 1865 r.) Podworańce, o 15 w. od Trok, 5 dm., 30 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 3.) **W.** al. *Bojary*, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 7 w.), okr. wiejski Windziule, o 26 w. od Trok, 6 dm., 65 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Postrawie.

Wizgirdyski, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 15 w. od Rossień.

Wizgiuny, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 79 w. od Wiłkomierza.

Wizgóry, wś, pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 29 w., ma 18 dm., 168 mk. W r. 1827 było 8 dm., 118 mk., par. Jełeniewo. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryzki.

Wizgowdzie, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 47 w. od Telsz.

Wiziuuny, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki (o 5 w.), okr. wiejski Puczkaryszki, 33 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturki.

Wizna, osada miejska, dawniej miasto i gród starożytny, na praw. brzegu rz. Narwi, niedaleko od ujścia Biebrzy, pow. łomżyński, gm. Bożejewo, par. Wizna, odl. 21 w. na wschód od Łomży, z którą łączy osadę trakt zwyczajny. Posiada kościół par. murowany, synagogę, szkołę początkową. Sąd gm. okr. V w Piątnicy, st. pocz. w Łomży. Osada ma 278 dm., 2632 mk. (1880 r.); w r. 1827 było 235 dm., 2110 mk. Z zakładów przemysłowych istnieje tylko browar. Zawiązkiem osady był gród starożytny, leżący niemal w równej odległości (licząc po linii Narwi) od Łomży i Tykocina. Około r. 1170 miał tu być kasztelanem Bolesta, należący do licznie rozgałęzionego rodu. W akcie uposażenia kościoła św. Jana w Mogilnie (w XII w.?) ks. Bolesław nadaje, między innymi, „transitus Navchre in Wyzna et in Macow“ (Kod. Wielk., № 3). Maków leży nad Orzycem, dopł. Narwi, przeto znowu nazwa rzeki pozwalałaby się domyślać raczej Wkry nie Narwi, mimo to z wielkim prawdopodobieństwem możemy odnieść to do Narwi i Wizny, której kasztelan Sasinus pojawia się już r. 1221 przy boku ks. Konrada. W potwierdzeniu papieżkiem z r. 1232 nadań Konrada, ks. mazow., dla kościoła płockiego, czytamy: „annona que colligitur in villis que non

sunt ecclesie datur in conservationem castris vinnensis“ (Kod. Maz., 7). Widocznie więc brzegi Narwi w okolicy Wizny były już dawno zaludnione i posiadały ludność rolniczą, kiedy gród wizneński ma służyć na skład danin zbożowych dla kościoła płockiego. Podobno po wygnaniu Władysława II popierający go Rusini zajęli Wiznę i kilka innych grodów okolicznych. Na „colloquium“, odbytem przy wsi: Wilczkowice(?) w r. 1250, jest obecnym Gerhard, kasztelan „de Vizna“. R. 1254 przy boku ks. Ziemowita w Płocku występuje już inny kasztelan: Jakub. Gród ten nieraz był wystawiony na napady Prusaków, Jadzwingów i Litwinów. Witenes, ks. litewski, zajmował jakiś czas gród tutejszy, mając w nim ważny punkt obrony Litwy przeciw najazdom krzyżackim. Bolesław, ks. mazow., zawarłszy z nim przymierze, pozostawił w spokojnem posiadaniu, mimo protestu Krzyżaków, którym wielce zawadzał ten gród obsadzony przez Litwinów. Gdy wreszcie Krzyżacy zdobyli i zburzyli W., Bolesław usunąwszy Litwinów, sam zaczął na nowo odbudowywać warownią w r. 1296. W tym czasie gród ten stał się centrem powiatu i odrębnej dzielnicy książęcej, w której rządził (około r. 1340) Ziemowit II. Kazimierz W. zawiera r. 1352 umowę z książętami: Ziemowitem i Kazimierzem, co do ziemi płockiej, wizkiej i zakroczymskiej. Z tego zapewne czasu pochodzi założenie miasta przy grodzie i parafii z kościołem drewnianym (r. 1390?). Przedtem już istniało tu zapewne targowisko z kapliczką przy grodzie, po którym pozostał dotąd nasyp podłużny, mający 540 kroków obwodu. Na lokacyę miasta wyznaczono 98 włók. Ziemowit, ks. mazowiecki, oświadcza w akcie z r. 1335, iż otrzymał od stryja swego Kazimierza, króla, zamki: Zakroczym i Wiznę na lat trzy i obiecuje takowe odbudować. R. 1382 tenże Ziemowit zastawia W. z całą kasztelanją Krzyżakom za 7000 flor. (Dok. kujaw. i mazow., Ulanowski, 327, 338, 339). Prócz wspomnianego wyżej Sasina znamy jeszcze następujących kasztelanów: 1282 r. Comes Nicolaus, syn Wojciecha z Jazdowa (Kod. dypl. pol., II. 103); 1297 Imislaus (Kod. wielk., № 763, 766). Sędzia pojawia się dopiero r. 1490 w osobie Józefa z Kościelnicy. W r. 1482 Jan, ks. mazow., wydał w Wiznie w wigilię św. Trójcy przywilej nadający miastu trzeci denar z cła mostowego, za co mieszczanie mają zbudować i naprawić most. Wysokość opłaty nie była oznaczona, ale wedle zeznań mieszczan przed lustratorami płacono od wozu 1/2 gr., od konia 3 denary, od pieszego denar (Lustr. IV, 290). W r. 1549 miało miasto 98 łanów, z tego 85 czynszowych, z których dawano z każdego 30 gr., 6 kor. owsa, 3 kor. pszenicy. Do grodu wizneńskiego należały miasta: Wizna, Wąsosze, Radziłów i wsi: Kramkowo, Srebrowo, Borzejewo, Niwkowo, Zajęklewo,

Wierciszewo. Most był zbudowany przed dwoma laty (1547). Przed mostem usypany był szaniec „antemurale seu propugnaculum in ponte ante portam castris, quod cognominatur Samborza“, Zamek był otoczony parkanem drewnianym „ad instar stubarum quae izdbice vocantur ambitus super eandem cincturam ex omni parte. In eodem cinctura (parkan na wale) propugnacula lignea“. Pod zamkiem na wykupionem wójtostwie był folwarczek; na nim piekarnia z piecem glinianym, palatium (dwór), budynki wszystkie były stare i złe (Lustr., 4, p. 8). W r. 1577 płaci miasto soszu duplae fl. 13, czopowego od 360 warów (po 4 gr. od waru) fl. 48, od gorzałki fl. 8, od 9 rybaków 2 fl. 12 gr., od ubogich komor. fl. 1. Ogółem 72 fl. 12 gr. (Pawiń., Mazowsze, 360). Cyfry te świadczą o dość znacznej produkcji piwa, na której się opierała pomyślność materyalna wielu osad mazowieckich. Cały powiat wizneński w r. 1552 miał 390 łanów kmiecych osiadłych, 803 1/2 łan uprawianych przez drobną szlachtę, 26 zagrod. z rolą, 78 zagrod. z ogrodami, 16 młynarzy dziedzicznych, 28 młynów dorocznych, 7 karczem, 2 rzeźników, 724 osadników. W zamku tutejszym przemieszkiwały: Bona i jej córka Anna Jagielonka. Tu złożone były zwłoki Zygmunta Augusta zmarłego w Knyszynie, gdy je prowadzono do Krakowa. W r. 1616 podług lustracji miała W. 302 domów. Wojny szwedzkie dały się we znaki miastu, morowa zaraza również przyczyniła się do jego wyludnienia i zubożenia. W r. 1800 było jednak 197 dm. i 1098 mk. Wyniosłe i zdrowe położenie miasta przy zbiegu dwurzek, wywołało zamiar rządu pruskiego wybrania W. na stolicę departamentu. Brak gmachów potrzebnych na pomieszczenie władz i liche zabudowanie miasta przeszkodziły wykonaniu zamiaru. Były już przygotowane plany regulacji i odbudowy miasta. Na początku tego wieku już zamek tutejszy nie istniał. Pozostały po nim tylko piwnice i nasyp, otoczony widoczną jeszcze fosą. W r. 1860 miała W. 260 dm. drew. i 6 mur., 2573 mk. (687 żydów). Jedyłą pamiątką przeszłości jest stary kościół, współczesny z łomżyńskim, ukończony r. 1525, jak świadczy data na sklepieniu. Wzniesiony jest z cegły, mieszanej z kamieniami polnemi, w stylu ostrołukowym. Sklepienia żebrowane były nad całą budowlą, dziś część nawy niema sklepienia. Ołtarzy jest siedm. Wielki z obrazem św. Jana Chrzciciela i dwoma innymi staroniemieckiej szkoły. Boczny mieści rzeźbę, przedstawiającą św. Annę a pod nią obraz, na którym papież, cesarz Ferdynand II i król Zygmunt III otoczeni orszakiem składają hołd świętej. W innych ołtarzach (z XVII w.) mieszczą się obrazy ciekawe z względu na ubiory przedstawionych postaci. Nad wejściem do zakrystyi jest łoża, która miała służyć dla Bony. Łoża ta równie

jak i stalle i chrzcielnica pochodzi z XVI w., gdy ambona w XVII w. była wykonana. Trzy nagrobki znajdujące się w kościele także z XVII w. pochodzą. Opis kościoła z rysunkiem podał Tyg. Illustr. z r. 1870, N 147. W. par., dek. łomżyński, 5928 dusz. Księgi sądów ziemskich w Wiźnie odbywanych, przechowały się od r. 1452 a sądów grodzkich od 1525 r. Wizkie starostwo grodowe, w wojew. mazowieckiem, ziemi wizkiej, podług lustracji z r. 1660 obejmowało miasto Wiznę i wsi: Niwków, Kramków, Zajęklów, Wierciszew al. Russ, Szczuki, Litwa al. Księża. W r. 1771 posiadał je Jan Rostkowski, opłacając kwarty złp. 3730 gr. 14, a hiberny złp. 1348 gr. 10. Na sejmie z r. 1773-75 Stany Rzpłtej, chcąc zakończyć spory o miasto Wąsosz, niegdyś do tego ststwa należące, uchwały, aby asesorya koronna sprawę tę z Teresą Swiderską, stolnikową wizką, ostatecznie i bez żadnej zwłoki rozstrzygnęła.

Wizka ziemia przechodziła różne koleje, zastawiana i wykupywana przez swych książąt. W r. 1468 wyrok sądu złożonego z dostojników koronnych odsądził Katarzynę, ks. mazowiecką, od praw do ziemi wizkiej i płońskiej i wcielił takowe do Korony. W r. 1502 król Aleksander porównał ziemię: płońską, zawkrzeńską i wizką co do praw z Koroną, zwłaszcza co do podatku „poradnlne“. W r. 1504 tenże król wydał obszerny przywilej, porównujący mieszkańców tej ziemi w prawach z ludnością Korony i określający sposób wyboru urzędników ziemskich i wymiaru sprawiedliwości. W r. 1506 szlachta tej ziemi otrzymuje od króla Zygmunta I potwierdzenie uchwały, na sejmiku wiznieńskim zapadłej, co do możności spłaty przez właścicieli dóbr barci posiadanych w lasach tychże dóbr przez licznych bartników. Otóż uchwała ta określała termin i warunki spłaty. Kto w danym terminie nie spłaci, ten musi zostawić nadal bartników przy tej służebności, za opłatą oznaczonej dani. Ziemia ta dzieliła się na dwa powiaty: wizki i wąsoski. Miała obszaru 25·77 mil kwadr. Znajdowało się w niej w XVI w. 280 wsi (133 w pow. wizkim a 147 w wąsoskim). Powiat wizki miał 390 łan. km. a wąsoski 124 łan. Wsi szlachty zagrodowej było 85 w pow. wizkim (803 łan.) i 105 w wąsoskim (661 łan.) i prócz tego 185 zagrodników. Na obszarze tej ziemi spotykamy, między innymi, gniazda rodowe: Rakowskich, Kossaków, Truszkowskich, Makowskich, Grądzkich, Karwowskich, Janczewskich, Kuczów i Kuczewskich, Borowskich, Bagińskich, Trzasków, Jaczyńskich, Mieczkowskich, Supińskich, Wagów, Konopków, Glinków i in. *Br. Ch.*

Wizna, mko, w pow. słuckim, przy drodze z Filipowicz do Lenina, ob. *Wyźna*.

Wiznica al. *Wizna*, fol., pow. łomżyński, gm. Brzejewo, par. Wizna. Jest to dawne wójtostwo wiznieńskie. Został oddzielony od dóbr rządowych

Wizna i w r. 1872 obejmował 267 mr.

Wiznica, *Wizenica*, rzeczka, w pow. kowelskim, lewy dopływ Prypeci. Poczyna się powyżej wsi Swarnia, płynie od pñ.-wschodu ku południowi i odlewa jezioro Białe. Wypłynąwszy z niego dzieli się na dwie strugi: wschodnia wpada zaraz do Prypeci przy wsi Niewiasze, zachodnia przechodzi jeziora Ostrowiec i Święte i ma ujście poniżej wsi Załukowa. Przez W. zrobiony jest przekop Białozierski, łączący Prypeć z kanałem Królewskim al. Muchawieckim.

Wizory, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Wizranka, *Pustepolje*.

Wizwa, ob. *Izwa*.

Wizytka, os., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzice, ma 4 dm., 10 mk., 6 mr. włoś.

Wizehden 1.) przyległ. dóbr pryw. Stabben, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. zelburska (Kurlandya). 2) **V.**, folw. dóbr pryw. Stenden, w okr. tukumskim, pow. i par. talseniska (Kurlandya).

Wizajcie, wś, pow. rossieński, par. Lale.

Wizajdy, wś, pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Wyłkowyski (odl. 6 w.), ma 8 dm., 71 mk. W 1827 r. 4 dm., 35 mk.

Wizajny, w dokum. *Wizejni*, *Wiżeni*, jezioro wśród wyżyny pojezierza bałtyckiego na obszarze pow. suwalskiego, o 34 w. na północ od Suwałk, ciągnie się w kierunku od pñ. ku pñd., ma do 4 w. długości a 1 w. szerokości, obszaru 3 w. kwadr. (0·06 mili). Rzeczka Wizajna odprowadza wodę do jeziora Wisztynieckiego. Jezioro leży w części wyżyny wzniesionej do 900 st. npm. Jezioro to, leżące jednym końcem w puszczy Mereckiej, a dwiema częściami w puszczy Simneńskiej, nabył wraz z innymi Stanisław Dowojna, starosta bobrujski, uerecki etc. od bojar Monkgejłowiczów z pow. trockiego (Rewizya puszczy w. ks. litew. r. 1559, str. 38). *Br. Ch.*

Wizajny, w dok. *Wizejni*, osada, dawniej miasteczko, na pñd. brzegu jeziora t. n., w pow. suwalskim, gm. i par. Wizajny, odl. 34 w. od Suwałk na północ, a 11 w. od Kalwaryi, posiada kościół par. murowany, kościół par. ewang. murowany, szkołę początkową, urząd gm., aptekę, 175 dm., 2276 mk. W r. 1827 było 165 dm., 1342 mk. W osadzie odbywa się 6 jarmarków. Okolica W., pokryta niegdyś bagnami, stanowiła część puszczy, ciągnącej się aż do jeziora Wisztyniec, które należało do księstwa pruskiego. Starostwo niegrodowe wizańskie, w wojew. trockim, pow. grodzieńskim, nadane było r. 1638 Radziwiłłom. W bitwie nad Dźwiną (13 listopada 1661 r.) z wojskami Chowańskiego, uczestniczyła rota kozacka JMPana Lipnickiego, starosty wizajńskiego i lejwańskiego (Dyaryusz Poczobuta Odlanickiego, str. 54). Według aktów podskarbińskich posiadała je w r. 1766 Stru-

tyńska, płacąc kwarty złp. 2508. Na sejmie warszawskim w r. 1773-5 rządzące Stany nadały dobra te w emfiteutyeczne władanie Róży z Platerów Strutyńskiej, wraz ze starostwem sejwejskiem (siejwiejskiem), z wsią Bolcie w pow. grodzieńskim i z wsią Zyrwiny z włókami Giełżańskimi w Trockiem. W celu położenia kresu sporów o granice starostwa tego, na rzeczonym sejmie wyznaczona komisya, ostatecznie takowe uregulować miała (Vol. leg., VIII, 750—1). W obecnym stuleciu W. wchodziły w skład ekonomii Kadaryszki. Kiedy osada otrzymała prawo miejskie, niewiadomo. Uposażenie w ziemi otrzymała bardzo bogate. Parafią rz.-kat. uposażył Jan Kazimierz w r. 1659. Na miejscu pierwotnego, nowy kościół wzniesli podobno Strutyńscy. Spłonął on r. 1814. W 1825 r. częścią ze ściąganych zaległości na pokrycie długu dawnego Towarzystwa ogniowego (Rapport rady stanu), częścią z ofiar parafian zbudowano z cegły kościół p. w. św. Teresy. Podług szematyzmu z r. 1885 parafia liczy 3638 wiernych i należy do dekanatu suwalskiego. Zbór ewangelicki istnieje tu od r. 1842, lecz kościół wzniesiono dopiero r. 1879. Parafia liczy 3709 dusz ludności niemieckiej. W. gmina ma 16623 mr. obszaru i 4393 mk. (6 praw., 2437 prot., 490 żyd.). Śród ludności stałej nieobecni (z powodu emigracji przy pogranicznym położeniu) stanowią 24%. Gmina należy do sądu gm. okr. IV w Starej Hańczy, st. pocz. Szypliszki (o 21 w.). W skład gm. wchodzi: Antosin, Bolce, Burnyszki, Dziadówek, Dzierwany, Gromadczyna, Grzybina, Jaczno, Jacznówek, Jegliniszki, Kłajpeda, Kłajpedka, Kojle, Kramnik, Laskowskie, Leszkiemie, Ługiele, Mauda, Mierkinie Nowe, M. Stare, Miciszki, Okliny, Olszanka-Huk, Poddębszczyzna, Podgorzałek, Polukiemie, Rakówek, Rogozajny Prywatne, R. Małe, R. Wielkie, Rozgulińska, Skombobole, Stankuny, Stanuliszki, Stara Hańcza, Stołupianka, Sudawskie, Użmanda. Wiłkupa, Wizgóry, Wizajny, Wysokie i Żelazkownia.
M. R. Wit.—Br. Ch.

Wiźdauba, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Minii.

Wiże 1.) al. *Widzie*, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 4 w.), okr. wiejski Suchodoły, 32 dusz rewiz.; należy do dóbr Baruliszki, Wojniczów. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiżeszki (*Wiżeciszki?*), zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 18 w.), okr. wiejski Ławaryszki, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Rubenka.

Wiżele 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 7 w.), okr. wiejski Widziszki, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr skarbowych Białodwór. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandro-

wski, w 1 okr. pol., o 29 w. od Nowoaleksandrowska.

Wiżenica, ob. *Wiżnica*.

Wiżenka al. *Wiszanka*, wś, pow. wyżnicki na Bukowinie, ma 1385 mk. Stanowi część gminy miasteczka Wyżnicy.

Wiżnica, ob. *Wyżnica*.

Wiżnińce, *Wiżyńce*, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 4 w.), okr. wiejski Gockiszki, o 54 w. od Wilna, 2 dm., 27 mk. kat. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Intury.

Wiżoncie, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Telsz.

Wiżulany 1.) folw. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie, okr. wiejski Wiżulany, o 31 w. od Wilna, 1 dm., 29 mk. (2 prawosł., 27 katol.); w 1865 r. własność Ludwika Wróblewskiego. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Babaniszki, Dowsieły, Jedoziery, Kudry, Makucie, Mikulańce, Mieszkańce, Miszkańce, Pietrucie, Pikieliszki, Podworszyski, Stodoliszki, Szepiecie, Zajeziorce, oraz zaśc.: Biedrzyszki, Bobrowszczyzna, Brodziszki, Dawle, Girulsczyzna, Jankowszczyzna, Króliszki, Morgieliszki, Moskaliszki, Stouborzyszki, w ogóle w 1865 r. 355 dusz rewiz. włosc. uwłaszcz. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 31 w. od Wilna. 1 dm., 4 mk. katol.

Wiżunas (zmujdzkie), ob. *Wizuny*.

Wiżuniszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 11 w.), okr. wiejski Adamejczyski, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Pacuny.

Wiżunka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Niemenka. Wypływa z jez. Skiautoryszki, na pń.-wsch. od mka Rakiszki, przepływa przez niewielkie jezioro Wiżunka, w mku Czadosy łączy się za pośrednictwem odpływu z jez. Czadoskiem i na pń. od mka Poniemunia ma ujście. Przybiera od lewego brzegu Szalupkę i Wałksnę.

Wiżunki, dobra nad Wiżunką, pow. wiłkomierski, par. Wizuny (o 2 w.), stanowią połowę dóbr Wizuny; rozległe i wyborne łąki nadrzeczne.

Wiżuny, jezioro, w pow. wiłkomierski, pod mkiem Wizuny, ma około 1 w. dług. i tyleż szerokości. Przepływa przez nie rzeka Wiżunka' dopł. Niemenka.

Wiżuny, zmujdzkie *Wiżunas*, mko i dobra nad rzeką Wiżunką, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Wizuny, st. pocz. Uciana, o 60 w. na pń.-wsch. od Wiłkomierza. Mko miało (w 1859 r.) 66 dm., 647 mk. (150 żydów), kościół paraf. katol. w stylu ostrołukowym, synagogę i dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, młyn wodny. Dobra, własność hr. Czapskiego, mają 1520 dzies. (735 lasu, 63½, nieuż.). Kościół par. katol., pod wez. św. Jerzego, z muru

wzniesiony w 1406 r. Parafia katol., dekanatu uciańskiego, 5229 wiernych. Kaplica w Jonańcach. W drugiej połowie XVI w. kościół wizuński oddany był kalwinom przez dziedziców mka, ks. Radziwiłłów, z kąd powstały zatargi z zwiernością duchowną katolicką, aż nakoniec około 1664 r. przywrócono go katolikom. W kościele tym w 1603 r. pogrzebiony został Krzysztof Mikołaj Radziwiłł, hetman w. lit., zwany Piorunem. Po zwróceniu kościoła katolikom, kalwini odbywali nabożeństwa w osobnym zborze jeszcze około 1720 r. Gmina, ograniczona gminami: Dobejki, Świadoście, Uszpole i Uciań, obejmuje 45 miejscowości, mających 583 chat włosc. (obok 95 dm., należących do innych stanów), 5782 mk. włościan, uwłaszczonych na 9522 dzies. W okolicy Wiżun, pod wsią Surdegi odkryto w kurhanach groby pogańskie. W XV w. W. należały do Łozowickich, z których Nelub Hrynkowicz zapisał je synowi swemu Michnowi (ob. *Chalaingródek*, I, 540). Następnie własność Radziwiłłów linii Birzańskiej, od komisji radziwiłłowskiej nabyte przez Wojciecha Pułowskiego, syn którego Ksawery w 1856 r. sprzedał obecnemu właścicielowi hr. Edw. Czapskiemu.

J. Krz.

Wiżupa, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Świętej (pr. dopł. Wilił).

Wiżynce, ob. *Wiżnińce*.

Wiżynie, ws włośc. nad jez. Kirnejta, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Małaty (o 11 w.), okr. wiejski Bebrusy, o 58 w. od Wilna, 4 dm., 62 mk. katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Intury.

Wiżynta, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsiami: Gimuryszki i Stasiuny oraz zaśc. Powiażyńcie.

Wiżys, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wenty.

Wiżyszki, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 14 w.), okr. wiejski Rubno, o 24 w. od Wilna, 1 dm., 1 mk. prawosł. i 14 kat. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ławaryszki.

Wkra al. *Działdówka*, rzeka, prawy dopływ Narwi, bierze początek na wyżynie pojezierza bałtyckiego, w pow. niborskim, z połączenia dwu strumieni. Bieg jej w obrębie Prus przedstawiony już został pod nazwą: *Działdówka* (ob.). Dotknąwszy pod wsią Gnojno granicy Królestwa, płynie w kierunku zach. i na długości 22 $\frac{1}{4}$ w. stanowi granicę od Prus. Wszedłszy pod Zieluniem na obszar pow. mławskiego, płynie krętym biegiem ku płd., od wsi Lubowidz (pow. mławski) przybiera nazwę Wkry, wchodzi na obszar pow. sierpeckiego, płynie pod Poniałowem i Bieżuniem, skręca odąd na wschód, wraca w pow. mławski, od Radzanowa przybiera kierunek wschodnio-południowy, płynie przez wsi: Radzimowice, Rydzyn, Strzegowo, Unie-

rzyż, dalej podąża granicą pow. sierpeckiego z ciechanowskim i tegoż z płońskim, wszedłszy na obszar pow. płońskiego przepływa pod Sochocinem, Królewem, Szumlinem, Popielzynom, odgarnicza pow. płoński od pułtuskiego, i pod Pomiechowem, na wschód Modlina, uchodzi z praw. brzegu do Narwi, w niewielkiej odległości od ujścia tej ostatniej do Wisły. Całkowita długość biegu wynosi 180 w., z tego na obszarze Królestwa 140 w. Od Popielżyna podczas przyborów wiosennych spławiają po niej drzewo. Dopływami W. w obrębie Królestwa z prawego brzegu są: Raciążnica al. Szkło z Kurezenicą (pod Sochocinem), Płonka z Żurawianką (pod wsią Kolożąb); z lew. brzegu: Mławka z Przylepnicą i Miłotką (pod Ratowem), Łydynia z Ościłówką (pod Gutarzewem), Soua z Kotownicą i Mądzelką (pod Popielzynom). Święcicki w „Opisie Mazowsza“ uważa W. za równą co do wielkości z Pilicą. Tożsamość nazwy z dwoma pomorskimi rzeczkami, świadczy, iż pomorska kolonizacja posuwając się brzegami Wisły a także i dolnego biegu Narwi i Bugu, rozszerzyła się i w dolinie Wkry. Przed r. 1233 wzniesiono już nad Wkrą w Unierzyżu gród obronny, widocznie dla ostony i administracji istniejących w okolicy osad. Ob. *Unierzyż*.

J. Bl.-Br. Ch.

Wkra, r. 1256 *Wera magna*, ws i folw. nad rz. Wkrą, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojec, odl. 22 w. od Ciechanowa, ma 24 dm., 258 mk. W r. 1827 było 15 dm., 114 mk. Fol. Wkra, w r. 1878 oddzielony od dóbr Garwarz, rozl. mr. 499: gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 47, nieuż. mr. 19; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 9 i 10-pol. Ws ma 76 os., 446 mr. Jest to starożytna osada. W r. 1256 „nobilis Vir Conradus“ nadaje kościołowi płockiemu „praedium qui Wera magna vulgo dicitur“, położone nad rzeką przy moście, grobach pogańskich (ad tumbas paganorum) i drodze do Raciąza (Dok. kujaw. i mazow., Ulanowski, str. 158). R. 1578 ws Wkra leży w par. Glinojeko. Stanisław ma tu 2 łany, 4 zagr. z rolą; Albert 1 $\frac{1}{2}$ łana, 2 zagr. z rolą; Jerzy 2 łany; Baltazar 2 łany, szynkarza: Olszewski 1 $\frac{1}{2}$ łanu. Część wsi należała do par. Unierzysz. Tu mieli części bez kmieści: Mat. Olszewski 1 łan i Hieronim Garwaski 2 $\frac{1}{2}$ łana. Istniała też Wola Wkrzeńska, należąca również do dwu parafii i złożona z pięciu działów szlacheckich (Pawiński, Mazowsze, 116 i 122).

Br. Ch.

Wkra, niem. *Wicker*, w dok. 1260 *Wera*, 1303 *Wykara*, 1338 *Wyckir*, *Wycker*, pierwotnie dopływ Działdówki, teraz Wła, powstaje pod Tułodziadem, w ziemi saskiej, w pow. ostródzkim, wstępuje pod Szczuplinami w jez. Rumiańskie („lacus Roman“ 1303) i stanowiącym, płynąc przez jez. Rybińskie i Rzeczechowskie czyli Grądzkie, granicę między ziemią saską a lubawską. Pod Lidzbarkiem przechodzi łożyskiem

umyślnie wykopaniem do Wła. Tylko jedna odnoga uchodzi jeszcze dziś do Działdówki, która wskutek tego przybiera miano Wkry. Na mapie Reymana nazwana jest Wkra mylnie Wlem (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XVI, str. 17).

Wkra, niem. *Ucker*. rzeczka w Pomeranii, dopływ morza Bałtyckiego, przyjmuje z praw. brzegu dopł. Randow (podobno kiedyś Leknica), łączący się z rzeczką Welse (lewy dopł. Odry Dolnej). Uchodzi pod Uekermuende do zatoki szczyecińskiej, w której łączy się z wodami Odry, ztąd często bywa uważaną za dopływ tej rzeki.

Wlachi Male i Welke, węg. *Kis-Olaszi i Nagy-Olaszi*, dwie wsi, w hr. liptowskim, obok siebie leżące, mają razem 336 mk.

Wlachow, węg. *Olah-Patok*, wś, w hr. goemoerskim, nad rz. Slaną (Sajo), ma kościół par. ewang., pałac z parkiem, bogate kopalnie żelaza i miedzi, kuźnice żelaza, 883 mk.

Wlachy 1.) miasto spiskie, ob. *Włochy*. 2.) **W.**, ob. *Wlahi*.

Wlaczka, węg. *Vlacska*, wś, w hr. szaryskim, kościół filial. gr.-katol., 167 mk.

Wladicza, węg. *Vladicsa*, wś, w hr. szaryskim, 53 mk.

Wladzenin, niem. *Bladen*, 1415 r. *Blawda*, wś i dobra, pow. głupeczycki, par. katol. w miejscu, ewang. Głupeczyce. Wś ma 1451 ha (1334 roli, 43 łąk, 2 lasu), 271 dm., 1717 mk. (1708 kat. i 9 ew.); większa własność ma 172 ha (133 roli, 22 łąk, 8 lasu), 4 dm., 62 mk. kat. Szkoła katol., młyn wodny nad rz. Troją.

Wlahi, ob. *Włochy*.

Wleń, niem. *Laehn i Lehn*, ztąd pol. *Lejno*, miasto nad rz. Bober, pow. lwowski (na Szląsku). Leży na lew. brz. rzeki, u stóp góry, na której stoi zamek Lehnhaus. Posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., szkołę katol. i ewang., szkołę tkactwa, szpital na 6 osób, 4 jarmarki do roku, wyrób zegarków, targi na gołębic. Łomy piaskowca. W r. 1885 było 172 dm., 310 gospodarstw, 1191 mk. (634 męż., 557 kob.), w tej liczbie 908 ew., 282 kat., 1 żyd. Do mieszczan należy 230 ha (69 roli, 27 łąk, 86 lasu); 1842 r. było 165 dm., 942 mk. (690 ew., 252 kat.). Związkiem osady był stary gród szląski, wspomniany w bulli papieżkiej z 1155 r., wyliczającej posiadłości bisk. wrocławskich. Henryk V założył przy grodzie miasto w 1214 r. Kościół par., p. w. św. Mikołaja, założony został r. 1215, szpital w r. 1575. Protestanci zajmowali kościół katolicki od r. 1530 do 1664. Nowy ewangelicki poświęcono r. 1752. W r. 1813 oddział wojsk włoskich, ustępując ztąd, spalił całe miasto. Leży ono na obszarze dawnego księstwa jaworskiego. Widok ruin zamku podał Tyg. Illustr. z r. 1882. Br. Ch.

Wlewsk, w dok. *Wleskau, Vlesko, Vlewsko*,

dobra ryc., pow. brodnicki, st. pocz., kol. i par. kat. Lidzbark (o 3·5 klm. odl.), szkoła katol. w miejscu. Mają 1608 ha (913 roli orn., 18 łąk, 455 lasu); 1885 r. 29 dm., 59 dym., 338 mk., 312 kat., 26 ew.; gorzelnia parowa, młyn parowy, cegielnia, hodowla bydła; własność Władysława Rożyckiego, posła do sejmu niem. W pobliżu płynie rzeka Wel (niem. Welle), od której miejscowość ta ma swą nazwę. W. był pierwotnie własnością państwową, którą w r. 1408 w. m. Uryk v. Jungingen zamienił na Gzinszlach., przez co majątność ta dostała się w ręce prywatne i rozpadła na mniejsze działy; w r. 1670 liczone dziewięć działów. Wizyta Strzesza wylicza Trzeińskich, Dębińskich, Zaleskich, Bojanowskich, Artowskich i innych (str. 638); włók było razem 80. W skutek wojen szwedzkich właściciele ci podupadli tak, że później całą wś nabyli Chełstowscy. Na końcu XVII w. posiadał ją kasztelan Sierakowski, do którego należał też Osiek i Waplewo. Kościół paraf. p. w. św. Bartłomieja, istniał tu już przed reformacją; prawo patronatu mieli dziedzice. Do proboszcza należały 4 włoki i dziesięciny z 3 wiosek: Wlewska, Klonowa i Młynka. Z Wlewska pobierał 30 korcy żyta. Za biskupa Tylickiego około r. 1600 był tu prob. Jakub Ługowski, po nim Wlewski, r. 1754 Józef Languer. Dawniej mieli proboszcz plebanią; za Chełstowskich i Sierakowskich przemieszkivali zwykle we dworze. Gdy jednak kasztelan Sierakowski r. 1780 przeniósł się z rodziną do Waplewa, osiadł tam i proboszcz. Kościołem zarządzał zwykle prob. z Boleszyna al. Lidzbarga. Około r. 1690 wystawił Paweł Chełstowski nowy kościół, w pruski mur budowany, o trzech ołtarzach. W maju r. 1804 spalił się kościół i nie był odbudowany. Włoki plebańskie zaginęły (ob. Utrac. kościoły ks. Fankidejskiego, str. 139—140) W 1789 r. było 17 dym.

Wlezki 1.) wś, pow. lebedziński gub. charkowskiej, gm. Boronienka, ma 37 dm., 170 mk., cerkiew. 2.) **W.**, wś, tamże, gm. Czupachowka, ma 54 dm., 303 mk., cerkiew.

Wlinko (dok.), ob. *Flinkowo*.

Wlonice, ob. *Wlonice*.

Wloschnitz (niem.), ob. *Włosienica*.

Wlyn (dok.), ob. *Wieleń*.

Władimir, ob. *Włodzimierz*.

Władówka al. *Buda Kamieniecka*, wś nad ruczajem Wieleń, jednym ze źródtowych ramion rzki Ryzni al. Ryznicy, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, par. praw. Kamianka (o 3 w.), o 53 w. od Radomyśla, ma 414 mk. (podług Pochilewicza 350 mk.). Włościanie, w liczbie 137 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 660 dzies., ze spłatą po 469 rs. 89 kop. rocznie.

Władyczna, wś, pow. chocimski, par. Choćim, leży obok wsi Szyrowice (mołd. Sziroue), ma 193 dm.

Władczyce, wś, pow. brzeski gub. gro-

dzięskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajezyce, 285^{1/2} dzies. ziemi włosc. (91 łąk i past., 5 nieuż.).

Władczynna Połonna, pow. łucki, ob. Połonna 2).

Władczynnia, ws, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 71 w. od Szawel.

Władczynno, ws, pow. połocki, przy dr. z Połocka do Oświei i Siebieża. Miejscowość wzgórzysta.

Władyki, ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenezyce (o 14 w.), okr. wiejski Zalesie, o 48 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Ilii do Radoszkowicz, 13 dm., 157 mk. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.); należy do dóbr Kazimierzowo, Kapusińskich.

Władyki, w dok. *Władyka, Włodyky, Władik, Vladiki*, część pñ. Baszkowa. w pow. krotoszyńskim, w której stoi kościół. Stanowiła odrębną posiadłość około r. 1477. Jan Baszkowski pisał się wówczas „heres de Vladiki“. Pustkami leżała w r. 1578 i 1618. Zachodzi w aktach ziemskich pyzdrowskich pod r. 1549. Nazwa ta przechowała się dotąd. *W. Ł.*

Władyki, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części wsi Biszków, pow. Rawa Ruska.

Władykiszki, ws i folw., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żyżmory (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Roemerów, Władykiszki, o 45 i 47 w. od Trok, między Koszedarami i Żyżmorama. Fol. ma 1 dm., 94 mk., (77 prawosł., 8 kat., 9 żydów), ws zaś 12 dm., 128 mk. (17 prawosł. i 111 katol.). Spis z 1865 r. podaje 38 dusz rewiz. Była tu kaplica katol. parafii żyżmorskiej. Dobra W., własność niegdyś Kierdejów, w XVII w. przeszły w posiadanie Mateusza Roemera. W 1850 r. składały się z 5 fol., 7 wsi, 2 zaśc., miały 5294 dzies., należały de Aleksandra Roemera. Obecnie dziedziczy Bolesław Roemer. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Gudziany-Kalniszki i Kiemialce, w ogóle 1865 r. 200 dusz rewiz.

Władymir, *Władymirów*, ob. *Włodzimierz, Włodzimierzów*.

Władymirka al. *Władymirówka* al. *Burakówka*, ws na pr. brzegu Siniuchy, pow. humański, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Podwysokie, par. kat. Humań (o 45 w.), ma 276 mk. (6 kat.). Stanowi właściwie część wsi Podwysokie. Własność Maryi z Potockich Czetwertyńskiej.

Władymirów Kołodziej, źródło na obszarze wsi Dmitrowicze, w pow. kijowskim. Bije grubym strumieniem wybornej wody na stoku góry i był poprzednio okolony drzewami. Podług miejscowego podania źródło to wytrysło od uderzenia kopyta końskiego, podczas jednej z licznych wypraw na południe w. ks. Włodzimierza.

Władymirówka, *Włodzimierzówka*, st. dr. żel. chwastowskiej, w pow. czerkaskim, gm. Rotmistrzówka (o 5 w.), pomiędzy st. Swietko-

wo (o 13 w.) a Bobryńska (o 18 w.), odległa o 182 w. od Chwastowa a 101 w. od Znamienki.

Władymirowka 1.) al. *Hryniówka*, słoboda nad rz. Bobrykiem, pow. lebedziński gub. charkowskiej, gm. Anuina, ma 84 dm., 538 mk. 2.) **W.**, słoboda. pow. kupiański gub. charkowskiej, gm. Olszana, ma 47 dm., 294 mk., cerkiew. 3.) **W.**, ws, pow. szumski gub. charkowskiej, gm. Białowody, 104 dm., 901 mk. 4.) **W.**, ws, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Chotywała, 258 dm., 1214 mk., cerkiew paraf.

Władymirowo al. *Tarasy*, fol., pow. sieński, od 1870 r. własność Burych, 119 dzies. (22 roli, 13 łąk, 73 lasu).

Władymirskoje al. *Iłowka*, pogost, pow. smoleński gub. smoleńskiej, gm. Władymirskoje, zarząd gminy, cerkiew paraf., szkoła gminna, młyn wodny; targ 26 sierpnia.

Władypol, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Domejkowo, o 50 w. od Trok, 1 dm., 20 mk.

Władypol 1.) wólka na obszarze gm. Rajtarowice, w pow. samborskim. Fol. t. n. należał do przyległej wsi Sadkowiec. 2.) **W.**, grupa domów i fol. w Sadkowicach, pow. samborski. 3.) **W.**, grupa domów w Górze, pow. sokalski.

Władysin, fol., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 44 w. od Grodna, należy do dóbr Stary Dwór, Leona Buttowt Andzejkowicza.

Władysławczyk, ws, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Cybulów, par. praw. Kniażyki, katol. Monasterzyszcze, odl. 70 w. od Lipowca, ma 415 mk. (w 1863 r. 320 mk.). Założona w bieżącym stuleciu przez Rohozińskiego i nazwana od imienia syna jego Władysława, przeszła drogą wiana za córką Hipolita Rohozińskiego do Waleryana Rościszewskiego. Od pñd.-zach. przypiera do wsi wielki las dębowy.

Władysławin, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Chłaniów, odl. 24 w. od Krasnegostawu. Oddzielony w r. 1876 od dóbr Bzowiec lit. A, ma 438 mr. roli, 108 mr. łąk, 83 mr. pastw., 204 mr. lasu, 49 mr. w odpadkach, 12 mr. nieuż., 17 bud. drew., las nieurzadzony.

Władysławka 1.) al. *Władysławówka*, ws nad rzką Byeć, pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. Olchowiec, par. praw. Wachutyńce (o 4 w.), par. katol. Bohusław, st. dr. żel. chwastowskiej Mironówka (o 3 w.), odl. o 44 w. od Kaniowa, przy trakcie z Bohusławia do Kozina, ma 58 dm., 566 mk. Według rewizji z 1858 r. miała 1783 mk. (878 męż., 905 kob.), według zaś Pochilewicza w 1863 r. 400 mk. prawosł. i 34 katol. Przez ws przechodzi trakt pocz. z Bohusławia do Kaniowa. Był to fol. ekonomiczny, mający do 1300 dzies., w glebie przeważnie pszennej, urodzajnej. Ws założoną została na obszarze sstwa bohusławskiego, udanego na własność hetm. Ksaweremu Branickiemu, i pozostawała w posia-

daniu tej rodziny do 1869 r., w którym ostatni właściciel hr. Konstanty Branicki sprzedał ją z wolnej ręki minist. apanaży (Udzielów). 2.) **W.**, wś, pow. rówieński, gm. Kustyń, par. Żytyń Wielki (o 2 w.).

Władysławki, niem. *Wladislawken*, folw. do Świerczyn, pow. brodnicki; 1 dm., 11 mk.

Władysławów 1.) za rządów pruskich *Neustadt*, miasto powiatowe w gub. suwalskiej, w widłach utworzonych przez rz. Szeszupę i uchodzącą tu do niej z lew. brz. Szyrwintę, na samej granicy od Prus, naprzeciw miasta Szyrwint (powiat piłkalski), pod 54° 45' 7" szer. płn. i 40° 31' 8" dług. wsch. od F., odl. 364 w. od Warszawy, 96 w. od Suwałk, 17 w. od Wyłkowszek, posiada kościół par. murowany, kościół ewang. filialny do Wierzbołowa, synagogę, szkołę początkową, sąd pokoju, urząd powiatowy, magistrat, przykomorek celny, urz. pocz. i tel., 332 dm., 4500 mk. (79% żyd., 6·6% prot., 0·9 praw.). Do ksiąg stałej ludności zapisano wprawdzie 6189 osób, lecz 1962 mieszka w innych stronach kraju lub zagranicą. W r. 1827 było 229 dm., 3213 mk.; 1857 r. 366 dm. (86 mur.) i 5516 mk. (4434 żyd., 450 Niemców). W tej ostatniej cyfrze mieści się zapewne cała ludność zapisana do ksiąg, wraz z nieobecnymi. Z zakładów fabrycznych istnieją tu: przedziałnia i drukarnia wełny. Obszar, na którym powstał W., należał dawniej do ststwa jurborskiego. Królowa Cecylia Renata posiadając to starostwo, jako oprawę posagu swego, założyła tu miasto, nazwała od imienia męża i wydała w Warszawie 26 marca 1643 r. przywilej nadający prawo magdeburskie. Jurydykę nad mieszczanami otrzymał wójt, którego ma naznaczać królowa ze stanu szlacheckiego, burmistrz zaś powinien być mieszczaninem osiadłym na miejscu, mianować go będzie starosta z kandydatów podanych przez mieszczan. Apellacya od magistratu iść miała naprzód do starosty, następnie do królowej. Jako herb otrzymało miasto głowę jelenia, z trzema gwiazdami między rogami. Uposażenie stanowiło 32 włók. Pozwolono wystawić ratusz z zegarem, młyn nad jedną z dwu rzek, zorganizować cechy. Prócz targów niedzielnych ustanowiono trzy jarmarki doroczne. Żydom nie wolno było się osiedlać. Kościół parafialny z drzewa wzniosła tu królowa w r. 1647. Przy kościele tym utworzono następnie klasztor karmelitów, który istniał do r. 1805. Karmelici na miejscu drewnianego kościółka wzniesli stojący dotąd murowany w r. 1788. Jest to budowla obszerna i dość okazała o trzech nawach, wspartych na sześciu filarach i dwu wieżach na froncie. Dzwony odlewane w Toruniu. Pomimo zakazu, żydzi zwabieni przez korzystne dla handlu położenie miasta na granicy Prus, zaczęli tu osiedlać w wielkiej liczbie i rozwinęli tu handel siemieniem lnianem i produktami Żmujdzi (zboże, wełna,

miód, drzewo, skóry). W r. 1800 na 2320 mk. liczone $\frac{2}{3}$ żydów, którzy z 230 domów posiadali przeszło połowę i jak powiada Holsche doszli do takiej zamożności, że liczone niektórych na 10 do 50 tysięcy talarów. Rozwinął się tu wyrób piwa i wódki. Żydzi dzierżawili dochody z miasta za 1200 dukatów; akcyza wynosiła tu do 3000 tal. a roczny dochód miasta do 7000 tal. Biedna niedawno oada zaczęła się pięknie zabudowywać, ulice otrzymały bruki. Stał wtedy w mieście szwadron huzarów. Mieszkańcy przeciwległej Szyrwinty, chcąc brać udział w tej pomysłności, robili około r. 1800 starania o połączenie obu miast w jedną całość, co jednak nie zostało dokonane. Osiedlanie się coraz większej ilości Niemców, protestantów, wywołało urządzenie w r. 1842 filiału ewang. par. w Wierzbołowie. Liczba jarmarków, która z trzech pierwotnych wzrosła do 12, została w ostatnich czasach zmniejszona do sześciu. W r. 1881 pożar wielki zniszczył znaczną część miasta.

Władysławowski powiat gubernii suwalskiej, utworzony r. 1867 z zachodniej połowy dawnego powiatu maryampolskiego, obejmuje 32·22 mil kwadrat. Zajmuje on zachodnio-północną część obszaru gubernii. Graniczy od pld. z pow. wyłkowskim, od wschodu z maryampolskim, część wschodniej i północną granicę stanowi Niemen, odgraniczający powiat od gubernii kowieńskiej, od zachodu Szeszupa oddziela obszar powiatu od pow. piłkalskiego w Prusach wschodnich. Powiat zajmuje część niziny ciągnącej się na północ wyżyny pojezierza aż ku Bałtykowi. Średnie wzniesienie wynosi od 180 do 200 st. Kierunek pochylenia poziomu spotykamy tu przeważnie od południa ku północy i od pld.-wsch. ku pld.-zach. Najwyższym punktem jest wyniosłość pod Sudargami, niedaleko Szeszupy, wzn. 277 st. W północnej połowie ciągnie się słabo wzniesiony obszar lesisty, którego wody wprowadzają do Szeszupy równoległe prawie płynące rzeczki: Jotyja i Sesarka. Wpływają one z najwynioślejszego obszaru okolic Szak, z kąd również biorą początek Aukspirta i Penta, uchodząca do Szeszupy pod wsią Ponowie. Ze wsch.-płn. części powiatu, lesistej i wzniesionej, spływają do Szeszupy rzeczki: Wysoka, Miluppa (pod Tumpejami) i Nienuppa (pod Narwojciami). Dopływy prawe Szeszupy przedstawiają w ogóle układ wachlarzowaty. Do Niemna spływają tylko drobne, krótkie strumienie. Gleba powiatu jest w ogóle żyzną, w części czarnoziemna, sprzyja uprawie zbóż, lnu i kartofli. W r. 1887 wysiano w powiecie: 23419 czetw. oziminy, 39657 cz. jarzyny i 24431 cz. kartofli, zebrano zaś: 154110 oziminy, 176209 jarzyny, 211936 kartofli. Obszar lasów rządowych obejmuje 40225 mr. i stanowi dwa leśnictwa: Gryszkabuda i Sudargi. Ludność powiatu z 64396 w r. 1867, wzrosła do 77745 w 1890 r. Zapisano

nych do ksiąg stałej ludności jest 84907, lecz 8064 przebywa w innych stronach. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 139 praw., 8701 prot. i 10704 żyd. Katolicy stanowią 77%, żydzi 12%, Śród ludności miejskiej żydzi tworzą 82·4%, protestanci 6·6%. Ludność katolicka jest litewska, z małą domieszką w klasie szlacheckiej i urzędniczej pierwiastku polskiego i russkiego, prócz tego żydów i Niemców. Pod względem przemysłu fabrycznego powiat przedstawia się ubogo. W r. 1878 było 11 drobnych zakładów (38 robotn.), z prod. na 89515 rs., 5 gorzelni (20 rob.) z prod. na 85828 rs. i 4 małe browary, z prod. na 2400 rs. Władysławowski dekanat, dyecezyi sejneńskiej, składa się z 12 parafii: Błogosławieństwo, Giełgudyszki, Gryszakubuda, Hgowo, Kajmele, Łuksze, Poniemoń-Fergissa, Słowiki, Sudargi al. Jansborg, Syntowty, Szaki i Władysławów. Co do zakładów naukowych to, prócz szkół 2-klas. ogólnych we Władysławowie i Szakach, istnieją szkoły początkowe we wsiach: Sudargi (dwie), Gryszakubuda, Barzdy, Słowiki, Łuksze, Syntowty, Giełgudyszki, Pamiątka, Lokajcie, Błogosławieństwo. Pod względem sądowym, to powiat ma sąd pokoju II okr. dla miast: Władysławów i Szaki, tudzież cztery okręgi sądów gminnych: Słowiki, Syntowty, Błogosławieństwo, Lokajcie. Sądy te należą do II okr. zjazdu sędziów pokoju w Maryampolu. Pod względem administracyjnym powiat składa się z dwu miast: Władysławów i Szaki. tudzież z 11 gmin: Błogosławieństwo, Dobrowola, Giełgudyszki, Gryszakubuda, Kidule, Lesnietwo, Światoszyn, Syntowty, Szyłgale, Tomaszubuda, Zypłe. 2.) **W.**, os. miejska, dawniej miasteczko, w pow. konińskim, nad rzeką b. n., śród płaskowzgorza niedawno jeszcze lesistego, odl. od st. pocz.-tel. w Turku w. 10, od Koła w. 14, od Konina w. 18. Połączona z temi miastami drogami bocznymi. Ogólny obszar osady wynosi 43 mr.; ludność dochodzi 1244, w tem: 8 praw. (3 mąż. i 5 kob.), 285 prot. (142 m., 143 k.), 412 żyd. (209 m., 203 k.). Osada posiada kościół ew. mur., sąd gm. okr. II i urząd gm.; żydzi zaś, którzy w r. 1765 liczyli w Rusocicach jednego współwiercę, obecnie posiadają również mурowany dom modlitwy. Handel przeważnie w rękę żydów. W osadzie znajdują się 3 sklepy galanteryjne, 4 łokciowe, 1 z żelazem, 9 tabaczných, 7 z chlebem (w tem 5 chrześciańskich), 2 z mąką, 6 z mięsem (4 chrześc.), 4 karczmy chrześciańskie. Istnieją też 2 garbarnie, jedna Juliana Marchela, z obrotem rocznym 13780 rs., druga Juliana Kintzla, z obrotem 1250 rs. Rzemieślnicy, przeważnie chrześcianie, wyroby swoje rozwozą po jarmarkach. Szczególniej wyrabiane tu wozy i bryczki mają pokup w Sieradzkiem i na Kujawach. Rzemieślników liczy osada: piekarzy 7, rzeźników 6, szewców 5, krawców 6, stolarzy i stelmachów 7, garbarzy 3, ślusarz 1,

kowali 4, tkaczy 40, bednarzy 5. Służbę zdrowia pełnią: felczer i akuszerka. Na utrzymanie starców i kalek istnieje zapis hr. Gurowskich (10 morgów), z których dochód (42 rs.) na ten cel jest obracany. Dwie szkoły elementarne, mieszane, protestancka i katolicka z 2 nauczycielami, liczą w ogóle 150 wychowauców, w tem chłopców 100, dziewcząt 50 (katol. 80. protest. 50, żyd. 20). W. przylega do Russocic, stanowiących niejako przedmieście tej osady. Kiedy powstał W. niewiadomo. W dokum. z r. 1298 którym Lokietek zamienia z kiasztorem sulejowskim różne posiadłości, powiedziano; „et in civitate nostra nunc Wladislavia nuncupata idem abbas curiam debet habere ab omnibus servitutibus liberam“ (Kod. dypl. pol., III, 165). Ponieważ wymieniona w tym akcie wieś Borzewisko (pod Uniejowem) jest dość blizką W., przeto możnaby ztąd wnosić, iż W. już wtedy byłwiewiżo założonem miastem królewskim. Widocznie osada upadła, nie mogąc się rozwijać dla blizkiego sąsiedztwa z miastami: Konin, Koło, Turek, Brudzew, Rychwał. Spisy pobor. z 1618 r. nie wymieniają tej osady. Mileczy o niej geografia Lubieńskiego z r. 1740. Zapewne jednak powstała osada na nowo już na początku XVIII w., gdyż w r. 1738 spotykamy tu cech tkacki, który otrzymał r. 1739 przywilej od Melchiora Hieronima na Gurowie Gurowskiego, kaszt. gnieźn., starosty kolskiego, brdowskiego, obornickiego, grabowskiego, dziedzicznego pana na W., Wyszynie, Kleczewie, Cieninie i Murowanej Goślinie. Ponieważ i Russocice należały do Gurowskich, można więc wnosić, iż jeden z nich uzyskał przywilej miejski dla osady, która powstała zapewne na obszarze należącym do Russocic. Bądź założyciel bądź następcy osadzili tu tkaczy, Niemców, którym wydał Gurowski przywilej niemiecki, datowany na zamku wyszyńskim (Wyszyna leży o kilka wiorst od W.). Cech ten przetrwał dotąd i przechowuje swe księgi protokółów i dokumenty. W r. 1800 W. miasto szlacheckie, ma 729 mk. (108 żyd.). W r. 1827 było 81 dm., 907 mk. Obecnie ludność się zwiększyła. Wiadomość o cechu tkackim w W. podała Gazeta Polska z r. 1888, № 5. Do zabytków przeszłości w osadzie należy pałac dawniej hr. Gurowskich, dziś przerobiony na garbarnią, w okolicy zaś, bo o parę wiorst, ruiny zamku w Wyszynie. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w miejscu, st. pocz. w Turku, ma obszaru 6453 mr., 463 dm. i 3977 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałych w ilości 4430 (13·9% nieobecnych) jest 12 praw., 827 prot., 248 żydów. W gminie jest kasa pożyczkowa z kapit. 7000 rs. 3.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszezonów, ma 9 os., 71 mk., 96 mr. Należała do dóbr Gurb. 4.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów, ma 65 mk., 178 mr. Stanowiła posiadłość szpitala św. Ducha w Warszawie. 5.)

W., wś, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma szkołę początkową, 91 mk., 504 mr. 6.) **W.**, pow. grójecki, gm. Jasieniec, par. Boglewice. Nie pomieszczone w ostatnim spisie urzędów. 7.) **W.**, os., pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Ostrówek, ma 43 mr. dwor. 8.) **W.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Brochów, ma 131 mk., 464 mr. 9.) **W.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Hów, par. Życk, ma 41 mk., 165 mr. 10.) **W.**, wś, pow. łowicki, gm. i par. Bielawy, odl. 25 w. od Łowicza, 7 w. od Bielaw, ma 17 dm., 119 mk., 22 os., 373 mr. 11.) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 15 w., ma 7 dm., 54 mk., 98 mr. Wchodziła w skład dóbr Dalików. 12.) **W.**, kol., pow. łęczycki, gm. Rogóźno, par. Gieczno, odl. od Łęczycy w. 22, ma 26 dm., 239 mk., 27 os., 539 mr. Należała do dóbr Rogóźno. 13.) **W.** *Śniatowo*, kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy w. 6 $\frac{1}{2}$, ma 5 dm., 24 mk. 14.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Mąkoszyn, ma 30 os., 221 mk., 268 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Mąkoszyn. 15.) **W.**, wś, pow. włocławski, gm. i par. Lubień, ma 50 mk., 195 mr. 16.) **W.**, kol., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Klezew, odl. 19 w. od Konina, ma 12 dm., 141 mk., 13 os., 146 mr. Wchodziła w skład dóbr Klezew. 17.) **W.**, fol., pow. rawski, gm. i par. Lubania, odl. 24 w. od Rawy, ma 1 dm., 12 mk., 148 mr. (102 roli, 38 lasu, 6 łąk). Oddzielony został od dóbr Żelazna. 18.) **W.**, wś, pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Ujazd, ma 4 dm., 14 mk., 114 mr. Utworzona na obszarze dóbr Niewiadów. 19.) **W.**, fol., pow. łódzki, ob. *Tążewy*. 20.) **W.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów, ma 8 dm., 55 mk., 97 mr. 21.) **W.** al. *Niedospielin*, fol. i os. młyn., pow. radomski, gm. i par. Wielgomłyny, ma 7 dm., 872 mr. 22.) **W.**, kol. włośc., pow. noworadomski, gm. i par. Dmenin, ma 7 dm., 63 mk., 138 mr. Wchodziła w skład dóbr Dziepuć. 23.) **W.**, kol., pow. noworadomski, ob. *Borowa*. 24.) **W.**, fol. dóbr Kamyk, w pow. częstochowskim, ma 1 dm., 10 mk., 379 mr. 25.) **W.**, wś, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Kazanów, odl. od Hły 18 w., ma 8 dm., 62 mk., 156 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazanów. 26.) **W.**, kol. wieczysto-czynszowa, utworzona na obszarze dóbr Myślizborz, w pow. opoczyńskim, gm. Machory, ma 310 mr. 27.) **W.**, kol., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 20 w., ma 59 dm., 391 mk., 990 mr. Założona r. 1867 na obszarze Czarnolasu. 28.) **W.**, kol., pow. iłżecki, gm. Lipsko, par. Krępa, odl. od Hły 25 w., ma 5 dm., 180 mr. 29.) **W.**, pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Wójcin, odl. od Opoczna 19 w., ma 11 dm., 74 mk., 195 mr. dwor., 11 mr. włośc. 30.) **W.**, folw., pow. lubelski, gm. i paraf. Krzczonów. 31.)

W., fol., pow. krasnostawski, ob. *Władysławin*. **W.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Goraj. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyjskich. 33.) **W.**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Olechowice. 34.) **W.**, folw., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, odl. 17 w. od Konstantynowa, ma 2 dm., 37 mk., 710 mr. (415 roli, 54 łąk, 125 lasu, 78 zarośli, 22 pastw., 16 nieuż.). W 1827 r. 1 dm., 5 mk. 35.) **W.**, folw. dóbr Czekanów, w pow. sokołowskim, ma 1 dm., 38 mk., 558 mr. 36.) **W.**, folw. dóbr Kodeń, w pow. bialskim, ma 12 bud. (1 mur.), 913 mr. obszaru, gorzelnia. 37.) **W.**, wś, pow. garwoliński, gm. Żelechów, par. Gończyce, ma 20 dm., 145 mk., 381 mr. 38.) **W.**, wś, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Wilga, ma 19 dm., 97 mk., 210 ur. 39.) **W.**, folw., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemierniki, odl. 22 w. od Radzyńca, ma 3 dm., 6 mk., 303 mr. Oddzielony od dóbr Tulniki. 40.) **W.**, folw., należy do dóbr Woroniec, w pow. konstantynowskim. 41.) **W.**, wś włośc., pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowemiasto, odl. 22 w. od Płońska, ma 9 dm., 83 mk., 213 mr. 42.) **W.**, *Budy*, *W. Nowe* i *W. Stare*, wś i dwa folw., pow. sierpecki, gm. i par. Biezuń, odl. 18 w. od Sierpeca. *W. Budy*, wś, ma 6 dm., 54 mk., 150 mr.; *W. Nowe*, folw., 9 dm., 108 mk., 210 mr., huta szklana z prod. do 11000 rs. i zajazd; *W. Stare*, folw., ma 3 dm., 21 mk., 90 mr. 43.) **W.**, wś i folw. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów (odl. o 5 w.), ma 7 dm., 139 mk., 118 mr., wiatrak. Wś ma 22 mr., folw. zaś należy do dóbr Opinogóra. 44.) **W.**, wś, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Ossówka, odl. o 23 w. od Lipna, ma 8 dm., 44 mk., 60 mr. 45.) **W.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. 17 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 13 mk. Fol. *Władysławów*, w r. 1879 oddzielony od dóbr Roś, rozl. mr. 333: gr. orn. i ogr. mr. 254, łąk mr. 60, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 7; bud. mur. 4, drew. 5; płodozm. 5-pol., pokłady torfu. *Br. Ch. Władysławów* 1.) zaśc. szl. nad rzeką Kiewną, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 24 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, folw. nad jez. Selnie, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, o 30 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. katol. W 1850 r. własność Odyńców. W skład okręgu wiejskiego wchodził wsi: Mackanciszki, Nikrany, Noworszańce, Strawieniki, Wiłunce, Zaborówka, oraz zaśc.: Huta i Masze, w ogóle w 1865 r. 164 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 3.) **W.**, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opśa, o 43 w. od Nowoaleksandrowska, własność Koziełłów, ma 140 dzies. (67 lasu, 28 $\frac{1}{2}$ nieuż.). 5.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 18 w. od Nowoaleksandrowska. 6.) **W.**,

dwór, pow. poniebieski, w 3 okr. pol., gm. Mołdoczany, o 26 w. od Poniewieża. własność Pietruszewskich, ma 75 dzies. (20 lasu). 7.) **W.**, pow. wilkomierski, ob. *Traszkuny*. 8.) **W.**, fol., pow. ihumeński, gm. Jurewice, ma 4 włóki; nabyty niedawno przez włościan. 9.) **W.**, folw., pow. słucki, o 17 w. od Słucka. o 1½ w. od st. poczt. Siwica, przy szosie słucko-brzeskiej.

Władysławów, folw., pow. przemyski, ob. *Tarnawce*.

Władysławów 1.) niem. *Neufeld*, wś gospod., na pld.-wschód Lwówka, w pow. bukowkim (nowotomyślkim), okr. urzęd. Kuszlin, sąd okr. i st. kol. w Nowymtomysłu, par. kat. i ew., i poczta w Lwówku (Neustadt b. Pinne), szkoła ewang. w miejscu, katol. w Wasowie, ma 64 dm., 384 ha, 404 mk. (137 katol.). 2.) **W.**, wś gospod., w pow. szubińskim, na pld.-wschód Rynarzewa, na lew. brzegu Noteci, sąd okr. i okr. urzęd. w Szubinie, st. kol. Hopfengarten (Brzoza), par. kat. i ew., urz. poczt. w Rynarzewie, szkoła kat. w Pszczółczyniu, ew. w miejscu, ma 76 dm., 135 ha, 786 mk. (209 katol., 7 żyd.). 3.) **W.**, folw., należy do Myjomie, pow. pleszewski (kępiński), okr. urzęd. Kępno, st. kol. w Domaninie, urz. poczt. w Kochlowie, par. katol. i szkoła w Myjomicach, ma 2 dm., 46 mk. 4.) **W.**, niem. *Althuelle*, wś gospod. i ryc., pow. czarnkowski, o 9 staj na wschód-płd. od Czarnkowa nad Rudą, dopł. Gólnicy, przy trakcie z Czarnkowa do Ryczywołu i do Obornik, okr. urz. Czarnkowa, urz. poczt. w miejscu, st. kol. w Trzciance (Schaenlanke), szkoły w miejscu, par. i sąd okr. w Czarnkowie. Wś gospod. ma 23 dm., 405 ha, 262 mk. (30 katol., 7 żyd.); wś rycerska ma 9 dm., 715 ha, 162 mk. (154 katol.). We wsi gorzelnia parowa, cegielnia, młyn. Czysty dochód gruntowy 5363 mrk. Wieś ta należała do Czarnkowskich, potem Świnarskich i Szumanów. Henryk Szuman, prezes koła i poseł, sprzedał ją bratu Kazimierzowi, mecenasowi w Poznaniu († 1894 r.). Teraz ma być rozparcelowana. Kiedyś miała tu istnieć huta szklana. Wyorują tu odłamki szkła surowego i naczyń oraz bursztynu. Do **W.** należy folw. Laura. *Wł. Ł.*

Władysławów, warownia niegdyś nadmorska przy Wielkiej Wsi, w pow. puckim (ob. *Puck*, t. IX, 269).

Władysławówka, grupa domów i folw., w Toustem, pow. skałacki.

Władysławowo, ob. *Władysławów*.

Władysławowo 1.) folw., pow. wileński, ob. *Orniany* 2.) **W.**, folw. rządowy pojezuicki, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 8 w. od Lidy, 10 mk. 3.) **W.**, folw., pow. orszański, od 1880 r. Czacagowych, 400 dzies. (30 roli, 30 łąk, 320 lasu); karczma daje 100 rs. 4.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Owanty. Włość. Butejkisy posiadają tu 20 dzies.

Władysławowska Wola, wś, pow. garwo-

liński, gm. Wola Rębkowska, paraf. Wilga. Posiada szkołę początkową, 18 dm., 210 mk., 600 mr.

Władysławpol, wś i folw., pow. olkuski, gm. Minoga, par. Sieciechowice, odl. 28 w. od Olkusza. W r. 1827 było 14 dm., 58 mk. Folw. miał w r. 1886 obszaru 251 mr. (242 mr. roli) i 2 bud. drew.; wś miała 9 os., 86 mr.

Władysza, jezioro, w pow. trockim.

Władyszyki, w spisie z r. 1827 *Władyszyszki*, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. od Wyłkowyszek 16 w., ma 6 dm., 67 mk. W r. 1827 było 6 dm., 52 mk.

Władyszyn, wś gospod., w pow. obornickim, sąd okr., okr., urzęd. st. kol. i poczta Rogoźno (Rogasen), szkoła katol. i ewang. w miejscu, paraf. katol. w Skokach, ewang. w Rogoźnie, ma 6 dm., 201 ha, 48 mk. (7 katol.); w r. 1793 posiadali **W. Tomiccy** z Budziszewa. *Wł. Ł.*

Władzienin, ob. *Władzenin*.

Władziwirów, wś, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Bukówno, odl. od Radomia 28 w., ma 8 dm., 124 mr. Utworzona świeżo po r. 1864.

Władziwirowo, świeżo utworzona nazwa majoratu rządowego, nadanego r. 1887 sekretarzowi stanu, rzeczyw. tajnemu radcy Władziwirowi Filosofowi. Wskład majoratu, obejmującego 2473 mr., wchodzi folwarki: Raków (407 mr.), Wolica (435 mr.), Węgleniec (204 mr.), Zdanowice (391 mr.) i lasy rządowe z obszarem 1036 mr. Dobra te leżą w pow. jędrzejowskim.

Władzin, wś, pow. nowomiński, gm. Rudno, par. Kołbiel, ma 129 mk., 254 mr.

Władzin, ob. *Władzenin*.

Władzinek, folw., pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogród.

Władzinowo, wś nad rzeką Dubrówką, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 28 w. od Mińska, ma 12 osad. *A. Jel.*

Władziów, wś, pow. lubelski, gm. Chrzczonów, par. Bychawa, ma 8 os., 53 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazarzów al. Kosarzów.

Władziszki al. *Przyjaźń*, osada, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 6 w.), kościół, karczma.

Władziszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smolwy, własność Podberskich, ma wraz z zaśc. Aleksziszki 120 dzies. (9 lasu, 31 nieuż.).

Władziewiczze, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 44 w. od Stonima, 223½ dzies. ziemi włosc. Wraz ze wsią Połońsk 46 dm., 488 mk.

Własna, wś i młyn nad rz. Kamieniczką, pow. częstochowski, gm. Rekszowice, par. Kopniska, odl. 18 w. na pld. od Częstochowy, na samej granicy od Szląska pruskiego. Wś ma 36 dm., 270 mk., 480 mr.; młyn 1 dm., 13 mk., 32 mr. dwor.; karczma 1 dm., 1½ mr. W 1827 r. było 21 dm., 237 mk.

Własowa, wś, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. korytowska, 12 dm., 60 mk.

Własowicze, wś, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. i par. prawosł. Lubonicze, o 21 w. od Bobrujska, ma 27 osad. Niegdyś W. należały do satwa lubonickiego (ob. *Lubonicze*). *A. Jel.*

Własowka 1.) al. *Parafijewka*, wś, pow. brzeński gub. czernihowskiej, gm. Własowka, o 50 w. od mta powiat., ma 635 dm., 3792 mk., zarząd gminy, cerkiew, szpital, targi, cukrownię. 2.) **W.**, mko nad rzką Jordanką, pow. kremieńczycki gub. połtawskiej, gm. Niedogarok, ma 232 dm., 1690 mk., 2 cerkwie, 14 młynów wodnych, 12 wiatraków, 3 olejarnie. 3.) **W.** al. *Fedorowka*, wś nad rzką Berestową, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, gm. Fedorówka, ma 231 dm., 1590 mk., cerkiew, 18 wiatraków. 4.) **W.**, wś nad rzką Tazsianą, pow. zienkowski gub. połtawskiej, gm. Dejkałowka, ma 187 dm., 940 mk., cerkiew, młyn wodny, 9 wiatraków, olejarnie.

Własowo, wś, pow. juchnowski, gub. smoleńskiej, 17 dm., 86 mk., cerkiew, kaplica, szkoła, jarmark.

Własowszczyzna, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, ma 7 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowo-gliniaste.

Włastowice, niem. *Wlastowitz*, wś, pow. opawski, par. Jaktarz, ma szkołę ludową, 206 mk.

Właszanówka, wś nad Chomorem, rozlanym tu w wielki staw, pow. zasławski, gm. Nowe Sioło (o 5 w.), o 15 w. od Zasławia (st. poczt.) a 30 w. od st. dr. żel. Szepietówki. ma wraz z wchodzącą w skład parafii wsią Sachnowce (odl. o $\frac{1}{2}$ w.), 57 dm., 1027 mk. prawosł., 60 katol. i 26 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Ewang. (Bohosłowa), z drzewa wzniesioną w r. 1769 i uposażoną 36 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Dańkowie (o 2 w.). Szkołka cerkiewna od 1861 r. Własność hr. Potockiego.

Właszczyńce, wś nad rzką Pachyniecką, pow. krzemieniecki, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Wyżgródek (o 2 w.), ma 98 dm., 779 mk., cerkiew filial., p. w. św. Michała Archanioła, z drzewa wzniesioną w 1779 r. i uposażoną 34 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi, szkołka cerkiewna. Do filii należy wś Domaninka (o 1 w.).

Właszinówka, część wsi Lubyca-Kniazie, w pow. rawskim (Rawa Ruska).

Wława, niegdyś osada szlachecka, istniała jeszcze w r. 1610 i graniczyła z Górą, Zalescem, Brzostowem i Roszkowem, w okolicy Jarocina i Jaraczewa. W r. 1398—9 pisali się z Wławy Dąbroszka i syn jej Przeclaw Wławscy, którzy się prawowali z Klemenęą, Mirosławem i Samsonem Zaleskimi o czwartą część graniczącego z W. Zalesia (Akt. Gr. Wpl., I, II, 2325). W r. 1418 istniały dwie Wławy, które w on czas rozgraniczano. *Wł. Ł.*

Wławie., w dok. *Wlawe, Wlywie, Vlewie,*

wś gospod. nad Obrą, pow. kościański, między Krzywiniem a Kościanem, na pld.-wschód Wyskoci, naprzeciw Osieka, urząd okr., sąd okr., st. kol. w Kościanie, urząd poczt. w Choryni, szkoła katol. w miejscu, par. katol. w Wyskoci, ewang. w Racocie, ma 23 dm., 399 ha, 195 mk. R. 1307 ks. Henryk, jako dziedzic królestwa polskiego zatwierdza, darowiznę W. klasztorowi lubińskiemu przez Moykona, dziedzica wsi. Leżało wtedy W. „in districtu Crivyn“ (Krzywiń). W r. 1580 W. obejmuje 3 łany os., 1 zagrodę i łan sołtysi. W r. 1793 należało do klasztoru w Lubiniu. *Wł. Ł.*

Włazowicze, wś nad rzką Rzaczą, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Duszatyn, ma 125 dm., 921 mk., 2 wiatraki, olejarnia.

Włęcz 1.) wś nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Ossówka, pow. Czernikowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 20 dm., 182 mk., 670 mr. Jedna z większych osad włościańskich ma 112 mr. (70 roli, 11 łąk, 3 pastw., 21 lasu i 4 wody). We wsi dom modlitwy ewang. i młyn wodny. W r. 1827 było 21 dm., 152 mk. R. 1789 dom. Steklin brało tu od gburów 940 a z młyna 412 zł. czynszu. 2.) **W.**, w dok. z r. 1203 *Vlenc*, starożytna, osada wymieniona w akcie potwierdzenia posiadłości biskupów płockich przez Konrada. Należała wtedy do kasztelanii pułtuskiej. Spisy pobor. z XVI w. nie wymieniają tej wsi.

Włochów, wś, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Odrowąż, odl. od Końskich 17 w., ma 26 dm., 144 mk., 494 mr. W 1827 r. było 7 dm., 82 mk. Wchodziła w skład dóbr Końskie.

Włochów, jezioro, w pow. bytowskim, ob. *Niedarzyno*.

Włochówka, wś, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna, ma 2432 mr.; wchodziła w skład dóbr rząd. Łomża. Zapewne były to głównie obszary leśne. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk., par. Zawady.

Włochy 1.) fol. i st. dr. żel., pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Służewo, leży przy linii dr. żel. warsz.-wied., odl. 6 w. od Warszawy. Znajduje tu się przystanek dr. żel. warsz.-wied., piękny park z pałacem, wielka cegielnia, około 150 mk. W 1827 r. było 3 dm., 81 mk. W r. 1876 folw. ten rozl. mr. 368: gr. or. i ogr. 321, past. mr. 1, ogrodu mr. 9, pod budowlami i drogami mr. 39; bud. mur 9, drew. 11; płodozm. 10-pol. Wś Solipsy os. 40, mr. 179. W reg. pobor. z r. 1580 podano: „Włochi, fam. Petrus senior villae Włochi, man. $\frac{1}{4}$. W przyległej wsi Solipsy siedzi Stanisław „olim Andreae de Rakowo majore“ i sam uprawia $\frac{1}{4}$ łanu. Parafia była w Służewie (Pawień, Mazowsze, 260). Verdum, jadąc przy końcu XVII w. do Warszawy, widział tu pałac ciężko zbudowany, niewykończony, z włoska założony; prymas Leszczyński zaczął go budować (Liske, Cudzoziemcy, 120). 2.) **W.**, wś i fol. nad rz. Pokrzy-

wnicą, pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Chybice, odl. od Opatowa 21 w., mają 17 dm., 161 mk., 180 mr. dwors., 221 mr. włość. W 1827 r. było 11 dm., 51 mk. R. 1362 Bodzanta, bisk. krakow., przyłączył wsi W. i trzy inne do nowo utworzonej parafii w Chybicach (Kod. Małop., III, 155). W połowie XV w. ws ta, w par. Stupia Stara, własność Andrzeja Misszopada h. Łabędź, miała łany km., karczmy, zagr., folwark rycerski, z których dziesięcinę płacono pleban. w Goźlicach (Długosz, L. B., II, 336). Według reg. pob. pow. sandomierskiego, z r. 1508 ws Włochy, własność Myssopatha z Włoch, miała 1 łan. W r. 1578 Miekiczki płacił od 6 osad., 2¹/₂ łan., 2 biednych (Pawński, Małop., 460, 193). 3.) **W.**, ws i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Pińczów (odl. 2 w.), leżą na wschód od miasta. W 1827 r. było 17 dm., 156 mk. *Br. Ch.*

Włochy, słow. *Włahi*, węg. *Szepes-Olaszi*, niem. *Wallendorf*, łac. *Olaszinum*, *Villa Italorum*, jedno z 16-tu miast koronnych. w hr. spiskim, nad rz. Hernadem, ma kościół par. katol., drugi mniejszy, kościół ewang., ratusz. Ludność trudni się uprawą roli, która tu jest bardzo urodzajną. Obszerne lasy, kopalnie miedzi i rudy żelaznej, łomy marmuru i kamieni. W pobliżu stacya kolei koszycko-bogumińskiej t. n. Miasto ma 3149 mk. Miało być założone przez osadników wołoskich, zkąd nazwa. Istniało już r. 1278. Należało do liczby miast oddanych w zastaw Polsce w r. 1412.

Włochy, niem. *Wallendorf*, 1353 *Walendorf*, 1373 *Walindorf*, dobra i ws, pow. namyśowski, par. katol. w miejscu, ewang. Wierzbica Polska. W r. 1885 ws miała 427 ha, 63 dm., 532 mk. (82 ew.), szkoła katol. Dobra miały 397 ha, 2 dm., 48 mk. (14 ew.). Wieś ta była własnością biskupów wrocławskich. Parafia musiała być wcześniej erygowaną, skoro r. 1350 istnieje tu już szkoła. Uposażenie kościoła składa się z 118 mr. roli i łąk.

Włochyniec, pow. sieradzki, ob. *Mokre* 9).

Włocin al. *Włoczyn*, ws i fol., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza 24¹/₂ w. Ws ma z os. Chudobą 23 dm.; fol. ma 6 dm. i wraz z os. Kije, karcz. Chudobą 10 mk. W r. 1827 było 21 dm., 172 mk. W r. 1892 fol. W. lit. A. z attyn. Ottonów i Jarychych rozl. mr. 703: gr. or. i ogr. mr. 446, łąk mr. 91, past. mr. 51, lasu mr. 99, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 17; las nieurządzony. Ws W. os. 41, mr. 272; ws Pęczek os. 2, mr. 55; ws Niwy os. 5, mr. 85; ws Kije os. 3, mr. 70; os. Pogorzele os. 1, mr. 26; os. Stelmów os. 1, mr. 36. W r. 1868 fol. W. lit. B. miał obszaru mr. 412. Ws Grzymaczew B. Wcisłe os. 23, mr. 54. W r. 1874 rozkopano tu cmentarzysko przedhistoryczne (ob. Tyg. Illustr. z r. 1876, Nr 25). Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Wojkowie. Były też we wsi

trzy młyny, z których każdy dawał plebanowi po korcu owsa (Łaski, L. B., II, 55). *B. Ch.*

Włocławek, w dok. z r. 1165 *Wladislaw*, 1185 *vetus Vladislavia*, później *senis Wladislavia*, 1566 *Antiqua Vladislavia*, u Klonowicza *Włocławek* (t. j., *Włocław Mały*) a w dok. z 1599 r. *Włocław*, miasto powiatowe gub. warszawskiej, na lewym brzegu Wisły, przy ujściu Zgłowiączki z Bachorzą, pod 52° 39' 5" szer. płn. i 36° 47' 7" długości wsch. od F., na stokach łagodnie obniżającej się ku Wisle krawędzi doliny tej rzeki, odl. 175 w. od Warszawy, z którą prócz komunikacyi wodnej, łączy W. kolej żelazna warszawsko-bydgoska, o 54 w. w linii powietrznej na wschód-wschód-płd. od Inowrocławia, około 26 w. (koleją) od Nieszawy, 5 mil od Torunia, 6 mil od Płocka, 15 w. od Brześcia Kujawskiego, połączony mostem żelaznym łyżwowym, rozbieranym na zimę, z praw brzegiem Wisły (wieś Szpital) i dalej zsozą z Lipnem (odl. 23 w.). Miasto posiada kościół katedralny, przy którym rezyduje biskup, kościół parafialny, kościół i klasztor reformatów, kościół filialny, konsystorz i seminarjum dycieczalne. kościół ewangelicki, synagogę murowaną (od r. 1854), szpital powiatowy św. Antoniego na 45 łózek, dom przytułku dla 26 ubogich, ochronę, dla dzieci, drugi okręg zjazdu sędziów pokoju gubernii warszawskiej, sąd pokoju okr. I dla Włocławka i Brześcia, wydział hipoteczny, szkołę 2-klas. męzką i rzemieślniczo-niedzielną, szkołę 2-klas. ogólną i rzem.-niedz., szkołę 2-klas. żeńską, dwie szkoły 1-klas., szkołę żydowską 2-klas. męzką i żydowską 1-klas. żeńską, urząd powiatowy, magistrat, zarząd policmajstra (od r. 1879), urząd poczt.-tel., stacya dr. żel. warsz.-bydgoskiej. Z zakładów przemysłowych istnieją: dwie fabryki wyrobów fajansowych, trzy fabryki narzędzi rolniczych i odlewów, dwie wielkie fabryki cykoryi, dwie fabryki tektury smołocowej, dystylarnia, browar, dwie cegielnie parowe, młyn parowy, huta szkłana i kilkanaście drobnych zakładów, jak olejarnia, mydlarnia, wiatraki, młyny. Miasto porządnie zabudowane, domami murowanymi przeważnie, posiada, prócz dwu rynków (stary i nowy), następnę główne ulice, idące w kierunku prostopadłym ku Wisle: Królewiecka, Nowa, Brzeska, Kaliska i Żelazna, oraz przeszło 40 przecznicy i mniejszych uliczek. W r. 1890 miał W. 20,135 mk. (12,017 stałych i 8,118 niestałych), prócz tego do ksiąg ludności stałej zapisano jeszcze 1,718 przebywających w innych stronach kraju. Co do wyznań, to było wśród ludności stałej: 147 prawosł., 1,218 prot., 3,623 żydów. W r. 1894 ludność wzrosła do 22,776. W r. 1789 było tylko 1,325 mk. Na początku obecnego stulecia W. miał 188 dm. (8 murow., 50 z pruskiego muru. inne drewniane), 2,283 mk. (wraz ze stojącym batalionem strzelców). Żydów nie było wcale. W r. 1820 jest 3,278 mk., w tem 208 żydów

którzy zaczęli osiadać w r. 1803. R. 1827 jest 341 dm. i 3,664 mk.; 1857 r. 475 dm. (119 murów.) i 6,930 mk. (1,365 żyd. i 579 Niemców). Domy ubezpieczone były od ognia na 479,850 rs. Dochód kasy miejskiej wynosił 9,290 rs. W r. 1877 było 12,815 mk., a dochód miasta wynosił 18,163 rs. W r. 1880 wartość produkcji fabryk wynosiła 431,477 rs., a dochód kasy 23,217 rs.

Kościół. Katedra wrocławska należy do najznakomitszych świątyń. Na miejscu pierwotnego kościoła drewnianego (z XII w.), zniszczonego przez Krzyżaków, biskup Maciej Gołanczewski, położył kamień węgielny dn. 25 marca 1340 r pod obecną świątynią. Wystawił on tylko presbiterium i zakrystę, dalszą budowę prowadził następca Zblyut Gołanczewski i późniejsi biskupi. Budowała ta, w stylu ostrołuku nadwiślańskiego, z cegły palonej, ma trzy nawy, z których środkowa znacznie wyższa od bocznych i od presbiterium. Ściany jej pokryte wielu pomnikami, między którymi godzien uwagi pomnik biskupa Piotra Moszyńskiego, przez Kallimacha postawiony oraz bisk. Jana Karnkowskiego (†1537). Wieki składały się na ozdobienie i szpeczące przebudowy. Dopiero bisk. Popiel począł świątynię oczyszczać z naleciałości późniejszych, gdy własnym kosztem wyrestaurował kaplicę Najśw. Sakramentu, do której okna kolorowe, wyobrażające św. Stanisława bpa i Kazimierza, robione w Paryżu, ofiarował Mikołaj Wisłocki. Staraniem tegoż biskupa stanęły nowe wieże (1882—86), według planu budowniczych: Tadeusza Stryjeńskiego i Konstantego Wojciechowskiego. Pod kierunkiem tego ostatniego i według jego planów dokonana została następnie restauracja, albo raczej przerobienie całej świątyni, za staraniem bisk. Bereśniewicza, funduszem częścią od rządu uzyskanym, częścią ze składek. Na ołtarz wielki, wykonany w zakładzie Szpetkowskiego w Poznaniu, ofiarowała pieniądze rodzina pp. Kretkowskich, z Kujaw, na ambonę zaś, postawioną 1894 r., Leopold Kronenberg, dziedzic dóbr Brzezia i Wienca. Organy o 32 głosach robił Jan Szpigiel z Rychtalu na Szląsku; roboty mularskie prowadził Leon Bojańczyk, który własnym kosztem wyrestaurował kaplicę N. M. P., a poprzednio (1883) kaplicę św. Marcina; do tej ołtarz i okno kolorowe sprawiła kapituła. Skarbiec kościelny posiada dziś tylko cząstkę dawnych bogactw świątyni, złupionej kilka razy przez Krzyżaków, później przez Szwedów (1657) i w końcu przez dowódcę wojsk pruskich Szkelego (1794). W tej ostatniej klęsce utracił 14 złotych kielichów i wiele innych drogocennych sprzętów. Z zabytków archeologicznych posiada kościół dotąd starożytną stulę, pastorał, kielich i pierścień z grobu bisk. Macieja Gołanczewskiego; kielich srebrny bisk. Wład. Oporowskiego i drugi stary; nadto kilka dzwonów większych. Na zewnątrz

kościół, od strony południowej, jest kompas, który tu pierwotnie miał urządzić sam Kopernik. Przy ostatniej restauracji napis odnowiono i dodano obok mapę dawniejszej i dzisiejszej diecezji wrocławskiej do której za wzór użyto mapę, umieszczoną przy nowem wydaniu synodów wrocławskich, dokonaniem przez ks. Z. Chodyńskiego. Kapitułę katedralną składało 8 prałatów i 18 kanoników, a od r. 1819, po nowem urzędzeniu dyecezyi w Królestwie, 4 prałatów i 8 kanoników, z których od 1864 r. 4 kanoników pensyi nie posiada. Obok tych było kolegium wikaryuszów, z 20 kapłanów złożone, teraz do sześciu zredukowane. Posiadał nadto kościół ten mansjonarzy i psalterzystów, zniesionych w części 1819, wreszcie 1864 r.

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrz. wymieniony już w akcie uposażenia klasztoru w Mogilnie, jako nadany temuż klasztorowi (w XI w.?). Według wizyty bisk. Rozdrażewskiego z r. 1582 obecna świątynia miała być wystawioną r. 1538 i poświęconą przez sufr. włocław. bisk. Dziaduskiego 1540 r. Presbiterium jego rozszerzone 1622 r. kosztem mieszczanina Jędrzeja Rogala, kaplica Pięciu Ran Zbawiciela dostawiona przez ks. Bartł. Wiskickiego, psalterzystę katedry, wkrótce po zbudowaniu kościoła, nosiła pierwotnie tytuł św. Urszuli. Druga kaplica stanęła kosztem ks. Sebast. Grotkowskiego, archid. włocław., 1635 r., p. w. św. Aniołów i N. M. P. Parafia miała początkowo własnego proboszcza, r. 1461 oddana wikaryuszowi katedry, a 1593 od bisk. Rozdrażewskiego otrzymała wikaryusza stałego, lecz od 1819 r. ma znowu proboszczów własnych, przy kościele mieszkających. Kościół jest w stylu ostrołukowym, mały i niski; zabytków żadnych nie posiada (*Catalog. Eccles. et Cleri Dioec. Vlad. a. 1874*).

Kościół p. w. W. Świętych z klasztorem reformatów fundacyi Wojciecha i Doroty z Rogalińskich małż. Romotowskich, poświęcony był 1640 r., lubo zakonnicy przez bisk. Jędrzeja Lipskiego do W. sprowadzeni 1625 r. i przy drewnianym kościele św. Stanisława bisk. osadzeni byli. Kaplicę Niepokal. Pocz. N. P. i św. Magdaleny dostawiła Marya Żukowska 1650 r. Rozszerzono ją z ofiar 1842 r. Około kościoła jest cmentarz ogrodzony, z katakumbami i pomnikami. Zakonnicy tutejsi odbywali misy parafialne i utrzymywali szkołę dla chłopców (*Catalog. Eccl. et Cleri, a. 1881*).

Kościółek św. Witalisa męcz. jest najdawniejszą budowlą we W., postawiony r. 1330 przez bisk. Macieja Gołanczewskiego, służył niegdyś dla szpitala starców, pod tymże tytułem założonego i zostającego pod opieką kapituły. Od r. 1720 był razem kaplicą dla seminarjumu, a od r. 1866 wyłącznie do seminarjumu należy i dla publiczności zamknięty. Kościółek ten żadnych pamiątek nie przechował.

Dawniej posiadał W. jeszcze dwa kościoły, drewniane, już nieistniejące: jeden p. w. św. Stanisława męcz., drugi św. Wojciecha.

Kościół św. Stanisława stał na miejscu pierwotnej katedry nad Wisłą, w pobliżu zamku biskupiego. Kilka razy odbudowywany, głównie w intencji zachowania pamięci dawnej katedry, pod którą spoczywały śmiertelne szczątki biskupów, kanoników i prałatów tego kościoła; w wieku bieżącym rozebrany, posłużył do wystawienia w r. 1819 kaplicy drewnianej św. Ducha w Brześciu Kujawskim. Kaplica ta ze starości upadła około r. 1864. Miejsca, na którym stał kościół św. Stanisława, nawet krzyżem nie oznaczono, ztąd zatarto się w pamięci ludu.

Kościół św. Wojciecha postawił wspomniany fundator reformatów, Wojciech Romotowski około r. 1639 i zakupił dla niego rolę, stwarzając prebendę, którą zarządzał jeden z członków kapituły. Właściwie zaś Stanisław Romotowski około r. 1600 postawił drewniany kościół W. Świętych, a syn jego Wojciech, zostawił pieniądze na zbudowanie murowanego kościoła dla reformatów, oraz przeniesienie drewnianego na miejsce bliżej miasta i fundacją prebendy św. Wojciecha. Kościół ten r. 1821 oddano czasowo na użytek protestantów, którzy zatrzymali go na zawsze i chylącą się już do upadku świątynię drewnianą, zastąpili nową, murowaną w r. 1881. Dzieje jego opisał kś. Zenon Chodyński w Roczniku Włocławskim na r. 1882.

Z instytucji dobroczynnych najdawniejszym jest szpital św. Witalisa, fundowany dla starców płci obojga, którzy mieli spełniać pewne posługi w katedrze. Biskup Stan. Karnkowski r. 1569 poczynił zapisy na utrzymanie tu 4 starców i 4 babek, a potem nastąpiły inne ofiary. Szpital miał swoje place, ogrody i domki przy kościółku św. Witalisa, a nadto prepozyta własnego, który obowiązki duchowne spełniał, oraz prowizora, z członków kapituły. Zniesiony 1864 r. a własność jego wcielona do ogólnego majątku dóbr poduchownych. Szpital św. Jana Chr. przy kościele parafialnym powstał również z ofiar osób duchownych, dotąd istnieje, ma dom przy kościele św. Jana na pomieszczenie starców i kobiet ubogich, których utrzymanie stanowi sama prawie jałmużna. Szpital św. Antoniego opata, dla chorych, początek wziął w wieku bieżącym. Rząd sam naglił władze miejscowe do założenia tej instytucji. Pierwszy kś. Józef Żurawski, kan. płocki, r. 1810 testamentem zapisał dziedziczną swoją część wsi Pinino w pow. lipnowskim, na szpital siostr miłosierdzia we W. Od początku więc zamysłano osadzić tu szarytki, co jednak dopiero później nastąpiło. Mieszkańcy całych Kujaw na szpital składali drobne ofiary, głównie zaś cechy rzemieślnicze. Bractwo literackie i strzeleckie w W. całą swoją własność na ten cel oddawszy, istnieć przestało (1820).

Na pomieszczenie szpitala oddał rząd domki skarbowe na Zazameczu w r. 1823 i odtąd dopiero rozpoczyna się istnienie zakładu, przy pomocy ofiar uporządkowanego i rozszerzonego. Najwięcej zawdzięcza on prezesom swoim kan. Fijałkowskiemu (późniejszy arcyb. warszawski), od którego imienia otrzymał tytuł św. Antoniego opata; równie gorliwie dobrem jego zajmował się biskup. Tadeusz Lubieński sufr. włocł., i hr. Józef Skarbek, dziedzic Osiecin. Gdy zapisami różnych księży fundusze szpitala wzrosły, r. 1867 sprowadzono do obsługi chorych siostry miłosierdzia św. Wincentego á Paulo, których z początku było 5, potem zmniejszono ich liczbę do trzech. Oprócz zwykłych swoich czynności przy chorych, utrzymują tak że aptekę w szpitalu (Catalog. Eccl. et Cleri Dioec. Vlad. a. 1880, str. 128). Istnieje również ochrona dla dzieci przychodnich, pod opieką magistratu miasta.

Szkoła przy kościele katedralnym od wieków była, bo tego wymagały dawne ustawy kościelne. Nauczyciela utrzymywał biskup i kapituła, a chłopcy ucząc się w szkole, pomagali razem księżom śpiewać w kościele. Za bisk. Karnkowskiego i Rozdrażewskiego doszła do najwyższego stopnia swego rozwoju, lecz z przybyciem do kraju jezuitów, tworzących kolegia dobrze urządzone, upadła, podobnie jak wszystkie inne szkoły katedralne i parafialne. Doszło do tego, że w końcu szkoła katedralna miała tylko kilkunastu chłopców, którym nauki elementarnej udzielał jeden z księży wikaryuszów, opłacany przez kapitułę. Po przejściu funduszy kościelnych na skarb w r. 1864, szkołę zwinęto. Kś. reformaci otworzyli także przy klasztorze szkołę dla chłopców, w której jeden z zakonników uczył, i ta przetrwała do r. 1864. Za Stanisława Augusta (w r. 1778?) otworzono tu podobno szkołę wyższą o 6 klasach, w której ex-jezuici sprowadzeni z Torunia przez lat kilka mieli uczyć; gdy ta upadła, reformaci wykład w swej szkole nieco podnieśli; następnie dn. 4 paźdz. 1820 r. komisja edukacyjna zaprowadziła szkołę wydziałową o 4 klasach, pod kierunkiem kś. pijarów, z Radziejowa sprowadzonych. Wyższa ta szkoła mieściła się w zamku biskupim. Gdy w r. 1832 pijarzy usunięci zostali od zarządu szkołami, obsadzono tu nauczycieli świeckich. Szkoła ta, czteroklasowa, zamieniona na realną z oddziałem handlowym przy reformie szkół w r. 1862 przekształcona została na gimnazjum realne o 7 klasach, które następnie zamienione na szkołę realną o 6 klasach, wreszcie do Kalisza przeniesione 1893 r. Obecnie W. posiada same tylko szkoły elementarne, to jest dwie rządowe dwu-klasowe dla chłopców, takież szkółki ewangelicką i żydowską, oraz szkołę dla dziewcząt. Dla tych bywały dawniej prywatne pensje, nawet po kilka razem.

Przy katedrze istnieje seminaryum duchowne

dla kleryków, najdawniejsze w Polsce, bo wkrótce po uchwale soboru trydenckiego założone przez bisk. Karnkowskiego 1569 r. Gdy jednak zaraza wkrótce rozpedziła alumnów, trudno ich było następnie zebrać, i z tej przyczyny oraz dla innych nieznanych powodów, czas jakiś zakład ten nie funkcjonował. Przez ten czas klerycy tutejsi uczyli się w Poznaniu u jezuitów. Dopiero bisk. Wołucki 1620 r. seminaryum do życia powrócił. Ale i potem jeszcze różnych doznawało losów i dopiero od r. 1720, w którym z rozporządzenia bisk. Szaniawskiego oddaniem zostało kś. misyonarzom św. Wincentego a Paulo, należycie rozwijać się poczęło. Po zniesieniu u nas zgromadzenia tego w r. 1863, seminaryum zostaje pod zarządem kapłanów świeckich i dla utrzymego obszaru dyecezyi w murach swych zachowuje około 120 alumnów.

Księgarnia, wylącznie sprzedają książek się zajmującą, utworzył dopiero r. 1870 Herman Neuman, dotąd bowiem same prawie tylko szkolne książki sprzedawano łącznie z innymi przedmiotami handlu. Wkrótce potem powstała druga księgarnia Stef. Błędownskiego. Przy obu księgarniach istnieją drukarnie, z których, oprócz różnych druków wychodzą i książki. Poprzednio istniała drukarnia Teodora Buchholta, w której wydano dziełko Agnieszki Buflę, ochmistryni pensyi żeńskiej, pod tyt. „Ostatnie rady i przestrogi dla moich uczenie“. Drukarnia ta zwinęta została za powstaniem zakładu Her. Neumana w 1881 r.

Ludność żydowska, licząca znaczny procent intelligencji, założyła w r. 1845 dla siebie resursę pod nazwą Harmonii, a r. 1853 wzbudowała synagogę w stylu maurytańskim. W tymże czasie i ludność chrześcijańska założyła resursę, po której obecnie pozostała biblioteka z czytelnią.

Herb miasta przedstawia pieczęć jego z r. 1582 i druga z r. 1641, a mianowicie: na murze, w środku którego jest brama zamknięta, stoją trzy okrągłe baszty, z tych baszt nad bramą umieszczona, czyli środkowa, grubsza i wynioślejsza, okryta jest infułą biskupią; na okół napis łaciński: Sigillum civitatis antiquae Vladislaviae A. D. 1641. Znajdujemy ją jeszcze wyciętną na dokumencie z r. 1774.

Dochody miasta w r. 1893 uczyniły 129,722 rs., rochód 108,353 rs.

Targi i jarmarki. Już w czasach przedhistorycznych istniało tu targowisko przy przeprawie przez Wisłę. Po założeniu miasta były zapewne nadane roczne targi (jarmarki) na Zwiastowanie i Wniebowzięcie N. M. P., które w 1519 r. odnawia Zygmunt I, dodając nowy jarmark na Znalezienie Krzyża św. Innym zaś przywilejem z tegoż roku ustanowił jeszcze jarmark na św. Łucyę i wszystkim jarmarkom tutejszym dał prawa służące jarmarkom w Brześciu, to jest, że sprawy z nich wynikłe sędzić będzie na

miejscu starosta włocławski. Tenże król (1532 r.) porównał W. co do przywilejów z Gniezmem, co zatwierdził Zyg. August (1544 r.). Biskupi też kupcom i przekupniom różne ulgi czynili. Jednocześnie jednak starostowie, czasem za wiedzą biskupów, a częściej na własną rękę, przybywających na targi obcych przekupniów obkładali podatkami i opłatami, przeszkadzając tym sposobem rozwojowi konkurencyi, pomagając do zmonopolizowania handlu i zdzierstw. Już w r. 1517 kapituła narzeka na drożyznę, spowodowaną podatkami nałożonemi na sprzedających, którzy z tego powodu cenę podnieśli, lub wcale na targi przybywać nie chcieli. Powiększała się jeszcze drożyzna i niedostatek rzeczy spożywczych, gdy biskup z dworem swoim zjeżdżał na mieszkanie do W. Wtedy to szafarz i kucharze zamkowi, aby potrzeby swej zaradzić, przy pomocy starosty, zabraniali sprzedawać wiktuałów do domów prywatnych. często pod grozą kar ciężkich, nim wpraw zakupioną została dostateczna ilość tego wszystkiego dla kuchni biskupiej. Na te nadużycia i na podatki podobne, zwłaszcza na rzeźników zamiejskich nakładane, narzeka kapituła i skargi zanosi do biskupów r. 1519, 1521, 1532 i jeszcze 1588 r. Aby przeszkodzić samowoli i zdzierstwu starostów, r. 1614 też kapituła zażądała ustanowienia taksy sprawiedliwej na produkty spożywcze i handlowe. Nie pomogło to jednak, lecz dało owszem sposobność magistratowi do wyzyskiwania przekupniów. W czasie więc wakowania stolicy biskupiej, r. 1608 kapituła wezwała magistrat i oznajmiła, że drożyzna w mieście, jakiej nie ma w całym królestwie, pochodzi z winy tegoż magistratu, który bez wiedzy, rady i zatwierdzenia kapituły, a wbrew przywilejom miasta, podniósł takse wiktuałów: tę zatem zniesiono, a dawną opublikowano. Kupcy tutejsi mieli stowarzyszenie, z ustawami zatwierdzonemi przez bisk. Wojciecha Gniewosza d. 8 lutego 1645 r.

Cechy. Piekarze otrzymali przywilej od bisk. Mikołaja Dzierzgowskiego 1544 r.; pod ich opieką był ókarcz św. Mikołaja w kościele parafialnym, gdzie też wszystkie cechy się mieściły. Przy zapisie do stowarzyszenia płacili groszy 6 i dawali dwa wrąby (kręgi) wosku na świece do kościoła, a potem co kwartał do skrzynki cechowej płacili grosz. W jatkach każdemu wyznaczono miejsce na sprzedaż chleba, za co cech płacił magistratowi kwartalnie gr. 15. Ustawa poleca, aby do cechu przyjmowano tylko uczciwych i dobrze się prowadzących; przestrzega nadto, aby w kupnie zboża się nie podchodzili, w czem obwiniony płacił kary gr. 6. Na sesyę wezwani, stanąć byli powinni pod karą 1 gr. Na rocznej głównej sesyę przedstawiano rachunki i obierano dwóch starszych. Tenże przywilej wznawia dawniejszą ustawę bisk. Macieja Drze-

wickiego, pozwalającą piekarzom miejscowym mleć zboże w młynie biskupim na Lisku, a mieszczanom poleca sprzedawać im takowe po cenach za jakie sami do spichrzów swoich zakupili. Inne rozporządzenia odnoszą się do nabożeństw w kościele. Wspomniany przywilej Dzierzgowskiego zatwierdzili jego następcy: Czartoryski (1660), Madaliński (1684), Czapski (1743), Dembowski (1754) i Rybiński (1777).

O cechu rzeźniczym wiadomo, że miał jatki blisko domu wspólnego księży, które dopiero r. 1760 na inne miejsce przeniesiono. Kapituła r. 1764 starania czyniła u bisk. Ostrowskiego, aby dla siebie mieć mogła rzeźnika nieopłacającego podatków miejskich i akcyzy, lecz to skutku nie osiągnęło.

Rybacy posiadali przywilej bisk. Stan. Karnowskiego z r. 1577, oparty zapewne na starożytnych zwyczajach i nadaniach, mocą którego otrzymali w opiekę ołtarz św. Barbary i własnego kapelana. Po obu stronach Wisły dozwolono im łowić ryby i takowe sprzedawać tylko na rynku miasta, nie po kątach. Do zamku biskupiego płacili tygodniowo od małej sieci gr. 1, od większej gr. 5. W sadzawce zamkowej małą siecią łowili ryby dla użytku biskupa i służyli mu w posyłkach po Wiśle na przestrzemi 7 mil z wodą ku Toruniowi i 1 mili przeciw jej prądowi, w stronę Płocka, biorąc za każdą taką posyłkę 1 gr. zapłaty. Gdy biskup przeprowadzał się za Wisłę, dawali łodzi pod jego wozy, karety i konie, za co, według praktykowanego zwyczaju, dostawali na każdy raz beczkę piwa. Biskup pozwolił im także używać drzewa ze swych lasów nadbrzeżnych i po wyspach Wisły. Od stowarzyszonych tylko rybaków wolno było mieszczanom wynajmować galary pod zboże wysyłane do Gdańska i ich tylko zamawiać na retmanów do prowadzenia tratw i łodzi. Starosta biskupi wyznaczał każdemu miejsce nad rzeką do rozkładania i suszenia sieci, którego innym zajmować nie było wolno pod karą 1 zł. Wpisujący się do cechu płacili 40 gr. i dawali wrąb wosku. Przywilej ten zatwierdzili biskupi: Rozdrażewski (1594), Łubieński (1636), Sarnowski (1679), Krzysztof Szembek (1743), Rybiński (1777) i inni.

Piwowarzy oddawna w cech złączeni, wstawili Włocławek swym produktem. Biskup Szaniawski wznowił ich przywileje (1716 r.), ustanowił do miary korzec kujawski czyli brzeski, polecił od każdego waru z 30 korcy dawać jeden do zamku, na mocy dawnego zwyczaju, oraz takse na wino i piwo wydawać z magistratu i cenę obliczać na kwarty. Ze względu że do cechu tego nacisło się wielu niefachowych, prałat Bayer, administrator dyecezyi (1751), ograniczył ich liczbę do 24, stanowiąc jednak, że po zmarłym mogła proceder ten prowadzić wdowa, dopóki nie wyszła za męża innego fachu, nadto

że po zmarłym pierwszeństwo mieli jego synowie, a potem dopiero obcy. Piwowarzy składali bractwo literackie i w kościele paraf. mieli w o-pieczę swojej ołtarz wielki, a proboszcza za kapelana.

Szewcy posiadali, najdawniejszy może, przywilej od bisk. Jana Gruszczyńskiego z r. 1452. Do bractwa ich należeć mogli i obcy. Przy wstępie szewcy płacili gr. 14, a obcy gr. 6; po dwóch zaś latach wszyscy dawali wrąb czyli kamień wosku na świecę do kościoła. Stowarzyszeni tylko mieli prawo sprzedawać obuwie na rynku, oprócz jarmarków, w które i obcy na sprzedaż wystawiać je mogli. Biskup Winc. Przerembski (1510) potwierdził ich prawa, polecając, aby buty wyrabiali dobre i w liczbie dostatecznej na potrzeby miejscowe, oraz aby je sprzedawali po cenach ustanowionych. Gdy jednak warunków tych nie spełniali, kapituła r. 1517 postanowiła prosić biskupa o zniesienie danego im przywileju, a potem r. 1519 wydała takse na obuwie. Bisk. Jan Tarnowski (1600) zatwierdzając cech szewcki polecił wpisującym się płacić do skrzynki brackiej zł. 10 i dawać na poczęstunek beczkę piwa; a bisk. Sarnowski (1678) szewcom z obcych miejscowości zapisującym się do cechu karać płacić zł. 20, oprócz ofiar zwyczajem ustalonych. Ponieważ szewcy tłumaczyli się, że z powodu trudności dostania skór, nie mogą wystarczyć na potrzebę miejscową i cenę podnosić muszą, więc 1660 r. imieniem bisk. Czartoryskiego, ks. Święciecki, sufragan żmujdzki i prałat włocł., na jarmarki przybywającym żydom polecił sprzedawać skóry naprzód szewcom miejscowym, a bisk. Dąbski (1695) nazaczył nawet karę 2 groszy na rzeźnika, sprzedającego skórę komu innemu przed szewcami. Ustawy te zatwierdzali bisk.: Czapski (1743), Dembowski (1754) i Rybiński (1777 r.). Cech szewcki zaopatrywał w światło ołtarz Zwiast. N. M. P. naprzemian tygodniowo z bractwem szkaplerza, na co były zapisy.

Krawcy otrzymali przywilej od bisk. Łukasza Górki (1542), zatwierdzony następnie przez bisk. Madalińskiego (1682) i Sarnowskiego (1679). Dwóch starszych obierali corocznie wśród okta-wy Bożego Ciała. Wpisujący się płacił kopę groszy, składał 4 wręby wosku i antałek piwa za gr. 12 dla braci. Stowarzyszonym tylko dawano robotę. Przyjmowali na naukę jedynie chłopców katolików, uczeiwych i prawego łoża: ci zostawali na praktyce lat 3, płacili wpisu gr. 10, dawali dwa wręby wosku i antałek piwa za gr. 8, a przy wyzwoleniu publicznie dziękowali mistrzowi za naukę. Czeladnikowi przepisano od majstra przyzwoite utrzymanie, dobre postanie, unywalnie i jeden grosz tygodniowej zapłaty, a od naprawy starych szat 2 gr. Majster, który materyał popsuł, zrobiwszy szatę za krótką lub źle, odpowiadał przed starszymi cechu i brał od

nich karę, której jeśli spełniać nie chciał, bywał wyrzucany ze zgromadzenia i oddawany pod sąd wójta. Spełniający zaś wyrok starszych, po naprawieniu złej roboty, lub jej nagrodzeniu, za nieumiejętność dawał dwa wręby wosku i antałek piwa za 8 gr. Odmawianie czeladnika lub roboty, było także karane. Wzbroniono przyjmować do roboty sukna niestrzyżone (bo te zwykle bywały kradzione), a to pod utratą fachu i udiesieniem starości włocł. dla ukarania za uczestnictwo w kradzieży. Dla zapewnienia pracy stowarzyszonym, na miłę od Włocławka nie wolno było krawcom osiadać. Statut ten, bez zmiany prawie, zatwierdzili późniejsi biskupi: Patrokoński (1609), Łubieński (1641), Czartoryski (1660), Dembowski (1754) i Rybiński (1777). Jeden tylko Wawrz. Gembicki, na prośbę majstrów, utrzymujących że „precium jucundi ingressus”, czyli wpis, był zbyt mały i na ugoszczenie braci niewystarczający, uczynił odmianę, dekretem z d. 19 sierpn. 1615 r. stanowiąc, aby odtąd wstępujący do cechu płacili do skrzynki brackiej zł. 6, do kościoła dawali wosku wrębów 6, a dla braci na poczęstunek dwie beczki piwa. Cech ten miał w opiece ołtarz św. Aniołów Stróżów, do którego z pobożnych zapisów należały pewne kawałki gruntu, przez krawców wydzierzawianego.

Kuśnierze mieli cech własny już r. 1600, w którym senior Bartłom. Nosek do konsystorza wystąpił ze skargą przeciwko Jędrz. Zaparciać, że ten od roku profesją prowadząc, wpisu nie opłacił i kolacyi majstrom nie wyprawił, jak to stanowi przywilej przez bisk. Rozdrażewskiego im dany. Okazany dokument dowiódł słuszności żądania, które Zaparciaćowi w ciągu dwóch tygodni spełnić polecono. Inny przywilej wydał kuśnierzom bisk. Łubieński 9 maja 1639 r. a ustawy jego, spisane po polsku, obejmują, między innymi, te szczegóły: Sami cechowi sprzedawać mogli w mieście skóry i kozuchy; pokryjomu roboty nosić wzbroniono pod karą 6 gr.; odmawiać drugiemu czeladnika za karę miał dać kłodę (beczkę) piwa i 6 gr. na wosk; na kozuchy wzbroniono używać skór starych i marlic, to jest z owiec zdechłych, także między nowe skóry nie wkładać starych w robotę: takiego za oszustwo karało bractwo aresztem w wieży przez 3 dni. Majster spóźniający się na sesyę, lub przychodzący tam z kordem czy nożem, płacił kary półgroszka. Towar swego rzemiosła wspólnie kupować mieli i dzielić między siebie. Czeladnik poniedziałkowy (po niedzielnej pijatyce świętującej) karany był usunięciem od roboty i pozbawieniem płacy na cały tydzień; w święto robiący miał dać wręb wosku, a jeśli za wiedzą majstra, ten dwa wręby wosku dawał. Nie pozwolono trzymać czeladnika żonatego, któryby żony nie miał ze sobą. Majster mógł tylko 4 czeladników za pieniądze robiących i piątego

garbarza mieć w warsztacie swoim, oprócz chłopców; inaczej na każdy rok dawał 6 wrębów wosku. Ublizający drugiemu, za karę dawał 2 wręby wosku i kłodę piwa. Z obcych stron przybývający majster, obowiązany był u miejscowego pracować rok i 6 tygodni, nim go do cechu wpisano; tyleż czasu bez przerwy terminował chłopiec. Wpisujący się płacił zł. 10 i dawał kolacyę dla majstrów, lub na takową składał zł. 5. Przywilej ten potwierdził bisk. Czartoryski 1660 r.

Cech szynkarski, z bractwem połączony, według przywileju bisk. Wołuckiego z 26 paźdz. 1619 r. obejmował różnych rzemieślników. Tu należeli: kowale, ślusarze, blacharze, puszkarze, łucznicy, stelmachy i kołodzieje, bednarze, powróźnicy, hafciarze, siodlarze, rymarze, kapelusznicy i inni. Mieli dwóch starszych, z których jednego sami, drugiego magistrat obierał. Przy wpisie dawali zaraz 2 gr., a po dwóch tygodniach zł. 6, wosku 4 funty, oraz na poczęstunek beczkę piwa i mięsa za gr. 24. Obowiązki braci najczęściej odnoszą się do posługi w kościele paraf., gdzie się opiekowali ołtarzem Wniebow. N. M. P. i odprawiali kwartalne nabożeństwa za zmarłych. Odbywali sesye, na których każdy miał wyznaczone miejsce i to musiał zająć pod karą 3 gr., a jeśli przykre słowo drugiemu powiedział, starszy winien tego płacił kary 4 zł., młodszy zł. 2. Bractwo szynkarskie miało ogólniejsze znaczenie, jako obejmujące rzemieślników różnych fachów. Głównie jednak należeli tu szynkujący piwo, wódkę i różne napoje, których liczba w ostatnich czasach była dość znaczna. W r. 1773 znajdujemy ich 40, a jeszcze po prywatnych domach przez nadużycie sprzedawano trunki. Miasto dzierżawiło od rządu podatek czopowego, jeden z najdawniejszych w kraju.

Garncarze trzymali ołtarz pięciu Ran P. Jezusa, lecz nie oświecali go dla braku fundacyi; około r. 1800 był i złotnik w mieście.

Biskup Stan. Karnkowski, dla zachęty i ożywienia młodzieży, wznowił bractwo strzeleckie i przepisał mu prawa ustawą z d. 7 stycz. 1577 r. Istniało ono oddawna, lecz dokumenty w pożarze utraciło, a tradycya nie zachowała, kto je pierwszy założył. Przywilej Karnkowskiego poleca wśród oktawy Zielonych Świątek z łuku strzelać do koguta drewnianego i tego ze słupa zrzucić. Miało się to odbywać wobec burmistrza, radnych, wójta, ławników i kupców miasta. Magistrat winien był przygotować podarunki kosztem kasy miejskiej, a brali je ci, co trafili koguta w głowę, skrzydło lub ogon. Kto zaś koguta zwałił swym strzałem, ten królem kurkowym zostawał, wolny przez rok od podatków, danin i kontrybucyi dla zamku biskupiego i państwa, także od miarki zaciera przy warzeniu piwa, dostawał nadto z lasów biskupich ile potrzebował drzewa na opał całoroczny. Za to jednak obo-

wiązany był urzędzić poczęstunek dla stowarzyszonych i dać srebrny medal dla ozdoby kura srebrnego, pod karą 10 zł. węgier. Zatwierdzając ustawę bisk. Madaliński (1 stycz. 1690 r.) strzelanie z łuku odmienił na strzelbę, nabijaną kulą i prochem; broń i nabój każdy swój przynosił. W porządku spisu strzelał każdy 3 razy; wszyscy odbywali ćwiczenia od maja do końca września. Król kurkowy obierał jednego seniora, bractwo drugiego; król też naznaczał dwóch młodszych do posługi w kościele. Wpisujący się dawali zł. 50 do bractwa, dwie świece woskowe do kościoła, po 12 fun. ważące, i beczkę piwa dla braci. Krewni ich przy wpisie płacili połowę. Na Boże Ciało bractwo z bronią i bębniem asystowało na procesyi wychodzącej z kościoła katedralnego. Zatwierdzili te ustawy bisk. Grabowski (1741) i Czapski (1743). Na początku tego wieku stowarzyszenie przestało istnieć wraz z bractwem literatów i piwowarów, z którymi połączył je bisk. Ostrowski 1764 r. Z tych wszystkich pozostały dotąd cechy: szewców, piekarzy, rzeźników, cieśli, murarzy i zdunów, spełniając same tylko brackie obowiązki przy kościele parafialnym św. Jana Chrz., bez innych przywilejów i znaczenia.

O lekarzach w mieście żadnej wzmianki nie znajdujemy w czasach dawniejszych. Kapituła miewała ich w swoim gronie, gdyż jedna stalla kanonicka zostawiona była dla doktora medycyny. Obowiązkiem jego było darmo leczyć członków kapituły i ich służbę, oraz dostarczać im lekarstw. Udzielali oni rady i obcym. Około r. 1602 ks. Kacper Linderer, wychowaniec akademii krakow., był tu kanonikiem medykiem, a kapituła podczas zarazy kierowała się jego radami. Gdy w wieku następnym przestano powoływać medyków do kapituły, utrzymywała ona dla swojej potrzeby felczera i lekarza, lecz nie zawsze mogła go dostać, w razie więc potrzeby zamożniejsi chorzy udawali się do Torunia. Od początku dopiero bieżącego wieku lekarze stale tu zamieszkiwać poczęli, a liczba ich w ostatnich latach wzrosła do 9. Apteka była oddawna; jest o niej wzmianka w r. 1547, a 1607 r. spotykamy aptekarza Jędrzeja Kupicza i r. 1615 Wojciecha Skórzewskiego. Obecnie miasto posiada trzy apteki i jeden skład materiałów aptecznych.

Biskup Karnkowski chcąc ułatwić zabudowanie miasta domami murowanymi nadał mu cegielnię, a bisk. Tylicki (1605) darowiznę zatwierdził. Odtąd stanęło wiele domów murowanych, małych i nieokazałych. Sam tylko zamek biskupi, w pięknie położeniu nad brzegiem Wisły stojący, przedstawiał pewną wspaniałość, rozmiarem raczej niż strukturą. Bisk. Ostrowski (1762—77) przebudował go zupełnie i nową nadał mu formę, ale gdy od r. 1819 biskupi osiedli w Kaliszu, pałac ten, dotąd zamkiem zwany, po

kilkakroć jeszcze do różnych celów przerabiany, ostatecznie r. 1861 w połowie biskupom powrócony, w drugiej połowie oddany szkółom. Miał on niegdyś własną jurysdykcją i akta, do których mieszczanie swoje przywileje wnosili. W wieku bieżącym stanął w mieście inny gmach dość okazały, przez urząd powiatu teraz zajmowany. Na starym rynku był na glinę murowany dawny ratusz; obok niego r. 1790 duże pompy postawiono z wodą zdrojową, o 420 łokci rurami drewnianymi sprowadzoną (Popis publ. uczniów, r. 1824). Ratusz ten zrujnowany, szczupły i nieodpowiadający powadze miasta, około r. 1872 rozebrano, a magistrat czasowo pomieszczono w domu powiatu. Skład na sól i urząd solny zbudował rząd pruski 1797 r. na przedmieściu Zazameczu. Od r. 1870 do 1885 najwięcej stanęło domów murowanych: w tym też czasie miasto najlepiej się rozwijało. Niegdyś zasilał je głównie handel zbożem, które ztąd wysyłano do Gdańska i Elbląga, dla tego wiele spichrzów wystawiono na wybrzeżu Wisły: w r. 1850 było ich 35, z tych 26 w samym mieście. Biskup i kapituła, a także możni panowie z okolicy i mieszczanie, nawet kapituła krakowska, posiadały tu własne spichrze. Rząd pruski r. 1803 wystawił wielki spichrz murowany, cynkiem kryty, o 5 piętrach, dominujący nad miastem, który w r. 1836 nabył Bank polski dla swoich składów, a w końcu dla wojska na składy słomy, siana i owsa oddany, przypadkowo zgorzał 1881 r. Z zaprowadzeniem drogi żelaznej warszawsko-bydgoskiej (1862 r.) handel zbożem i spław jego Wisłą bardzo się zmniejszył i coraz więcej ustaje, dla tego spichrzów już nie budują. Ostatni wystawił kupiec Bernard Kohn 1862 r. Domy najpiękniejsze stoją na ulicy Nowej, między którymi najkosztowniejszy dwupiętrowy dom bankiera Lewińskiego, r. 1867 zmurowany. Niemniej pięknie zabudowuje się ulica Żelazna (od r. 1862), do dworca kolei żelaznej prowadząca.

Miasto dawne stało nad samą Wisłą i niewiele ulic miało, z tych kilka wcale niebrukowanych, wskutek czego po deszczach trudna była przez nie przeprawa, zwłaszcza na przedmieściach. Inne, lubo brukowane, przez nieoczyszczenie tak błotem zaszły, że bruk w ziemi został zagrzebany. W r. 1516, 1517 i 1529 kapituła własnym kosztem naprawiała drogę obok kościoła św. Witalisa, a jakie doły na niej być musiały, wnosić można z polecenia tejże kapituły 1530 r., nakazującej zarzucić je gałęziami dębowymi, z lasów Lubania zwiezionymi. Dla wygody przechodniów położono potem bale drewniane i tarcice, które reparowano 1745, 47 i 63 r. oraz 1796 r. na przyjazd ministra pruskiego hr. de Hoyma, wielkie u króla wpływy mającego. Ulica więc Brzeską zwana, dla komunikacji miasta nader ważna, nie była wówczas brukowana. Jeszcze w listopadzie 1802 r. dla ułatwienia

przejścia zakonnikowi, pełniącemu w katedrze obowiązki penitencyarza, kapituła kazała położyć na niej belki i tarcie. Dopiero r. 1803 z polecenia kamery poznańskiej kosztem kapituły ulicę tę rozszerzono i łącznie z miastem uporządkowano, a r. 1818 wybrukowano od kościoła św. Witalisa do kościoła św. Wojciecha, nadto starano się nadać jej postać pryncypalnej i place puste ogrodzono. Około kościoła i kuryi swoich kapituła r. 1619 dała bruki, lubo nie całkowicie; r. 1821 poprawiono je i uzupełniono. Ulica Tumską r. 1792 na nowo przebrukowana, a potem od r. 1814 do 1818 rozszerzona i przedłużona, wtedy nazwano ją ulicą Napoleona, lecz z upadkiem bohatera i nazwa ustała. Było tu wązkie tylko przejście od katedry do rynku, z którym komunikacja wozowa odbywała się ulicami nad Wisłą prowadzającymi. Zabrano na ten cel część placu z podwórza kolegium wikaryuszów (1815 i 1821 r.), oraz plac z kuryi naprzeciw stojącej, którą z umysłu (r. 1826) rozebrano; miasto zapłaciło kapitule złp. 5000 za kuryą, a 216 zł za plac zabrany. Inne ulice były również zaniedbane. R. 1765 prefekt seminarium na kapitułę w sierpniu zaniósł prośbę, aby oczyszczono ulicę od św. Witalisa do rzeki Zgłowiączki idącą, dziś Seminaryjską zwaną. Zabudowana była domami kościelnymi, których podwórza do niej dotykały: z tych śmieci wyrzucano i nigdy nie wywożono, wskutek czego woda nie mogąc odpływać tworzyła kałuże błota cuchnącego. Wcale nie lepiej wyglądała ulica Cyganka, pierwotnie Cygany nazywana. R. 1767 kapituła poleciła jej mieszkańcom, aby w ciągu miesiąca wywieźli z niej gnoje, które ze stajen i podwórz wyrzucane, piętrzyły się kupami i przejazd tamowały. Dopiero pod koniec XVIII w. rozrzucone na przedmieściach tych domki, porządkować poczęto w ulice miejskie. Tak r. 1792 przez ogród szpitala św. Witalisa i seminarium przeprowadzono ulicę Gęsią, zabrukowano i ostatecznie r. 1824 urządzono. Dopomógł do tego przejazd króla pruskiego Fryderyka Wilhelma 21 paźdz. 1793 r., poprzednio wcześniej zapowiadziany. Rynek posiadał kilka domów większych, lecz niedaleko w bocznych ulicach były domki skromne, od czego jednej uliczce dano nazwę Małe Budy, co w wymawianiu przemieniono na Matebudy, jak się dotąd mianuje. W r. 1821 była nadto ulica Jurska, między kolegium wikaryuszów i domem Nasta, którą zniesiono. Od roku zatem 1792 do 1826 wytknięto i uporządkowano ulice, które dotąd, jak bywa po wsiach, nie miały stałej linii. Dziś W. posiada Stary i Nowy rynek, główne ulice: Królewiecką, Nową, Brzeską, Kaliską i Żelazną, idące w kierunku od Wisły do dworca kolei żelaznej, oraz bocznych ulic wiele, razem 49.

Oświetlenie ulic miano zaprowadzić 1817 r., lecz dopiero 1819 r. je urządzono, przez usta-

wienie 15 latarni rewerberowych na słupach urządzonych, z których 4 kapituła, resztę mieszkańcy zapłacili. Sprawienie ich miało kosztować 6000 zł., a roczne opalanie zł. 1200. Były to więc pierwsze początki oświetlania, bo liczba ta lamp niezdolną była należycie zadania tego spełnić. Urząd pocztowy przez rząd pruski zaprowadzony 1794 r.; przedtem kapituła dla własnej potrzeby i wygody utrzymywała posłańca konnego, który do najbliższej stacji pocztowej odwoził listy i posyłki przywoził. Zegar na wieży kościoła katedralnego od strony Wisły istniał od XVI w. lub wcześniej; kapituła opłacała zegarmistrza. W r. 1852 postanowiła go oddać pod opiekę miasta, co dopiero 1864 r. nastąpiło. Po zbudowaniu wież nowych 1886 r., zegar przeniesiono na wieżę od strony seminarium, bo w tej stronie i miasto więcej się zabudowało: dotąd był na wieży od strony Wisły.

Do W. dochodzą szosy od strony Kowala, Nieszawy i Brześcia, ta ostatnia przed 20 laty zbudowana. Komunikacja wodna statkami parowymi z Warszawą i Toruniem, łączy miasto od czasu zaprowadzenia jej przez twórcę żeglugi parowej na Wiśle hr. Andrzej Zamoyskiego, który tu przybył osobiście 1 lip. 1853 r. na poświęcenie statku „Włocławek“ nazwanego. Wybrzeża rzeki od strony miasta zabezpieczone i bulwark urządzony. Jeszcze r. 1844 staraniem naczelnika Wojdy. Po zbudowaniu mostu żelaznego w Warszawie, tamtejszy most łyżwowy został tu przewieziony i ustawiony, następnie w obecności władz i wielu zaproszonych gości uroczystie poświęcony przez bisk. Marszewskiego 1866 r. Droga żelazna warszawsko-bydgoska w r. 1862 objęła i Włocławek, który ma stacją 2 klasy.

Na gruntach miasta w różnych czasach powstały osady, do których należą: Papieżka, Grądy, Syberyjka, Kępinki, Kępiny, Glinki, Kolanowszczyzna, Łaniewszczyzna (inaczej Rakutówek), Żelazna, Bularka, Kokoszka, i mniejsze osady w lasach, najwięcej przy jeziorach, przez rybaków zamieszkałe. Kokoszka, tak zwana od Wojciecha Kotlemburga al. Kokoszki z r. 1560, najbliższej jest miastu; Łaniewszczyzna zaś, lubo niedawno powstała, gęsto się jednak zabudowała. Zameczek od r. 1850 liczy się do miasta, ma swego wójta i stanowi główne przedmieście. Nazwę swoją ztąd otrzymało, że do niego prowadziła droga około zamku biskupiego, przez most drewniany na Zgłowiączce, pod samym zamkiem zbudowany; lecz ok. r. 1818, gdy ulicę Tumską w prostej linii od kościoła katedralnego do Zgłowiączki przedłużono, most tu przesunięto, a r. 1856 wystawiono nowy murowany. Na Zazamczu, staraniem obywatela Jabłońskiego, kosztem miasta (ok. r. 1870) urządzono ogród spacerowy, mało jednak uczęszczany przez publiczność, zadawalniająca się więcej spacerem po moście łyżwowym i okolicą za Wisłą, stanowiącą wieś

Szpital zwaną. Nieco wcześniej przy Nowym rynku założono skwer, ogrodem Saskim nazywany; a w r. 1893 inny skwer między kościołem a seminarjum, z placu pozostałego po dwóch kuryach kanonickich, za staraniem bisk. Popiela, w r. 1880 przez rząd miastu ofiarowanego.

Historja Miasta. Włocławek jest starożytnym targowiskiem nadwiślańskim, założonym w tym punkcie lew. brzegu rzeki, w którym uchodzi Zgłowiączka, która wraz ze swym dopływem Bachorzą stanowiła podobno odpływ jeziora Gopła i przyległych mu do Wisły. Czy w czasach rozwinięcia się kultury nad Gopłem istniała ta droga, może tylko w epoce przyborów wiosennych i wylewów letnich, o tem mogłyby nas przekonać specjalne pomiary i badania doliny Bachorzy. Dość wydatną zmianę w kierunku biegu Wisły, która od W. zmienia swój kierunek zachodni na zach.-płn. możnaby przypisać parciu obfitych odpływów grupy jezior wielkopolskich a może i przelewaniu się w czasie wezbrań wód z dorzecza Warty. Słaby spadek przyspieszył zaparcie tego kanału odpływowego nanieśionymi przez wody materiałami a wczesne bardzo wyniszczenie lasów na Kujawach obniżyło poziom wód w jeziorach. Zatomowanie tej drogi wodnej spowodowało upadek Kruszwicy, dawnego centra Kujaw a przyczynić się mogło do rozwoju Włocławka jako targowiska i centra kościelnego a Brześcia (nad Zgłowiączką) i Inowrocławia jako centrów politycznych ziemi kujawskiej. Włocławek leży przytem w punkcie gdzie żyzne i ludne Kujawy stykają się z lesistym i błotnym obszarem ciągnącym się wzdłuż lew. brzegu Wisły od ujścia Bzury po ujście Zgłowiączki. Nieliczna ludność tych puszczy wymieniała tu produkty swego leśnego przemysłu na płody rolniczych zdawna Kujaw. O dawnym zasiedleniu brzegu Wisły przy ujściu Zgłowiączki świadczą napotymane często groby z urnami. Istniejąca w pobliżu W. nad Wisłą wieś, dawniej książęca, Korabniki zwana, świadczy iż znaczny ruch na Wiśle wywołał wczesnie wytworzenie się osad oddanych specjalnie budowie statków. Przy ujściu Zgłowiączki do Wisły istniało tedy oddawna, dość ożywione zapewne targowisko, przy którym stanęły wczesnie bardzo dwie kaplice: św. Jana i św. Jerzego. W akcie uposażenia klasztoru w Mogilnie (z 1065 r.?) wymieniono w liczbie zamków dających dziesięcinę klasztorowi „Władisław“, a w liczbie posiadłości nadanych klasztorowi „ecclesiam s. Johannis in Włodisław“. O istnieniu kaplicy św. Jerzego (kaplice pod tym wezwaniem spotykamy we wszystkich ważniejszych osadach nadwiślańskich) świadczy nazwa ulicy Jurskiej, którą zniesiono w r. 1821. Kościółek ten został zapewne zniszczony przez Krzyżaków przy spaleniu miasta i po odbudowaniu otrzymał przy konsekracji wezwanie św. Stanisława, pod którym przetrwał do początku

obecnego stulecia. Wedle dawnej tradycyi stał on na miejscu pierwotnego kościołka katedralnego, który nie mógł przecie nosić wezwania św. Stanisława, a prawdopodobnie był poświęcony św. Jerzemu. Gród książęcy, wspominany w dok. z XII w., pilnował targowiska i poboru opłat od statków płynących Wisłą. Gdy utworzono biskupstwo kujawskie (przy końcu XI w.?) książę, może Władysław Herman, znany z hojności dla kościoła i działalności organizacyjnej, oddał gród włocławski na rezydencję biskupa. Kościołem katedralnym pierwotnym była zapewne owa kaplica św. Jerzego (książęca?). Wkrótce jednak stanie tu kościół drewniany, pierwotnie p. w. „Beatae Virgini Mariae“, wspomniany w akcie r. 1185, którym „Lesco dux“ nadaje temuż kościołowi i kanonikom „in veteri Wladislavia castrom Slonense, capellam in Gniewco et ecclesiam cum villa in Kowale et aliam que dicitur Curow. De foro eciam in novo Wladislaw decem marcas argenti, de cellario in veteri Wladislaw decem urnas mellis“ (Kod. dypl. pol., II, 6). Przy katedrze na gruntach kościelnych powstaje osada, która wczesnie bardzo otrzymuje organizację miejską i rząd przy sąsiedztwie z targowiskiem książęcym wynikają spory o pobór opłat książęcych i odbywanie powinności, do których mieszkańców tej osady pociągają kasztelani, z polecenia księcia zapewne. W r. 1250 odbywa się sąd polubowny w Sieradzu, pod prezydencją arcyb. gnieźn. Fulkona, przy udziale biskupa wrocławskiego Tomasza. Kazimierz, ks. kujawski, poddając się decyzji sądu przyznaje, iż „civitas cathedralis Wladeslavia, quantum territorium canonicorum occupat, omnino sit libera a powoz, a prewod eciam militari, podimne, podworove, strosa“, itd., prócz tego wolną jest od posług książęcych, z wyjątkiem udziału w łowach na bobry w obrębie terytorium kościelnego. Następnie nadaje książę kanonikom cło „a foro Zgovendie usque in Wislam ubicunque fluvius Zgovendia transeat“. Jest to więc cło pobierane przy przeprawach (brodach) na Zgłowiączce na przestrzeni od osady t. n. (dawniej targowisko dziś folwark i kościół) na pld. od Lubrańca aż do Wisły. Daje im również targowe z Włocławka (targowiska książęcego) i cło od statków płynących Wisłą i zatrzymujących się pod targowiskiem włocławskim (Ulanowski, Dok. kujaw., str. 184 i 185, № 13). W pięć lat później tenże książę na prośbę biskupa Wolimira „in nostrorum remissionem peccatorum“ nadaje katedrze „civitatem theutonicalem ibidem sitam“, a więc targowisko książęce mające już, zapewne niedawno nadane (przed r. 1255), prawo niemieckie. Prócz tego daje młyn na Zgłowiączce i prawo łowu bobrów po obu brzegach Wisły i Zgłowiączki w obrębie posiadłości kościelnych (Kod. dypl. pol., II, 56, 57). Odtąd naturalnie dwa miasta: kościelne i książę-

ce zleją się w jedną całość. Prawdopodobnie osada kościelna nosiła miano małego Władysława czyli Włocławka. Ztąd powstała późniejsza nazwa „Włocławek“, rozciągnięta i na starszą osadę. Jednocześnie na praw. brzegu Wisły naprzeciw W. powstaje z fundacji niejakiego Boguszy, wojew. łeczyckiego, szpital p. w. św. Gotarda, oddany pod zarząd cystersom sprowadzonym z Lubiąża. Napady Prusaków niszczą tę instytucję, o której majątek toczy się następnie spór pomiędzy bisk. kujawskim a cystersami (ob. *Szpital i Sulejów*). W r. 1230 zawarty został układ między Chrystyanem, bisk. pruskim, a zakonem krzyżackim o ziemię chełmińską, której część biskup ustępuje zakonowi. Biskupi, którzy później będą przesiadywać zwykle w Wolborzu dla łatwiejszego komunikowania się z dworem i udziału w zjazdach, odbywających się zwykle w grodach pasu pogranicznego między Małopolską a Wielkopolską, w wieku XIII i XIV rezydują zwykle w W. i ztąd zagląдают tu często książęta kujawscy i pomorscy, wysłańcy krzyżacy, duchowieństwo pomorskie. Karol „de Treveris“, w. mistrz krzyż., umawia się r. 1307 z Władysławem, ks. krakow., w sprawie „colloquii super diversis causis tenendi apud antiquam Vladislaviam“ (Ulanow. Dok. kuj., 167, Nr. 25). W r. 1326 Władysław, król polski, zawiera tu układ z Krzyżakami o Pomorze. Z chwilą zagarnięcia przez Krzyżaków Pomorza w r. 1309, zależność tej prowincyi od biskupów kujawskich stała się wielce niedogodną dla zakonu, ztąd niechętnym okiem patrzyli na Włocławek, w którym siedzą biskupi Polacy, paraliżujący nieraz ich politykę niemiecką, podczas gdy samo miasto, jako rynek handlowy, zawadzało rozwojowi krzyżackiego Torunia. Biskup kujawski Gerward jedzie do Awinionu w r. 1321, by Janowi XXII przedstawić krzywdy i gwałty spełnione przez Krzyżaków. W czasie sprawowania tego poselstwa umiera. Następca Gerwarda, Maciej z Gołańczy (Gołańczewski), z rycerskiego rodu z Pałuk, towarzyszy r. 1331 królowi w wojnie z Krzyżakami, znajduje się pod Płowcami. W r. 1329 Krzyżacy pustosząc Kujawy zrabowali i spalili Włocławek wraz z kościołami, których odbudowie starali się zapobiedz groźnemi zakazami. Wyrok sądu odbytego w sprawie krzyżackiej w Warszawie r. 1339 i potwierdzenie takowego przez Klemensa VI w r. 1342, zapewniły spokój miastu i Kujawom. Opanowanie dolnej Wisły przez Krzyżaków, którzy starali się skoncentrować cały handel wodny i lądowy w Toruniu, powstrzymało rozwój Włocławka, który teraz był tylko ważnym centrem kościelnym, utracił znaczenie targowiska i przystani ważnej dla handlu na Wiśle. Dawny Włodław upadł a rozwijał się powolnie kościelny Włodławek. W 1340 r. staraniem dzielnego biskupa Macieja z Gołańczy stanęło prezbjterjum okazałej, dotąd

istniejącej świątyni katedralnej, której dalszą budowę prowadzą następcy Macieja. Przy katedrze istnieje szkoła. Biskup Maciej zakłada szpital dla starców, przy którym buduje (r. 1330) kościółek św. Witalisa. W r. 1343 Kazimierz W. zawarł z Krzyżakami ugodę w Kaliszu, mocą której odzyskał, między innymi, Kujawy. Na ugodzie podpisali się delegaci ważniejszych miast, a w tej liczbie i Włocławka. W 1431 r. ponownie Krzyżacy pustoszą Kujawy, łupią miasto i katedrę włocławską. Na wyprawę malborską z r. 1459 W. dostarcza tylko 6 zbrojnych, gdy poblizki Brześć Kujawski, centr polityczny Kujaw, wysłał 30. Wreszcie pokój toruński z r. 1466, przez odzyskanie Pomorza i dolnego biegu Wisły, otwiera dla miasta szerokie pole działalności handlowej, choć przeważne stanowisko Gdańska i Torunia nie pozwoli portowi kujawskiemu rywalizować z temi starymi rynkami handlowemi. Zygmunt I i Zygmunt August przywilejami z r. 1530, 1549 i 1555 uwalniają mieszczan od ceł lądowych i wodnych w całym państwie. Dowóz zboża na sprzedaż i ruch handlowy wywołał rozwój produkeyi piwa, którym zasłynęło miasto. W r. 1566 płaci W. szosu fl. 48, gdy współcześnie Brześć daje 96 fl., za to czopowe od piwa miejscowego wynosi fl. 206 gr. 8, gdy w Brześciu 138 fl. 6 gr. Czopowe od wina, miodu i piwa gdańskiego fl. 23 gr. 21. Opłata od łasztów zboża spławianego do Gdańska i od „frochtarów“ fl. 196 gr. 19½, od palenia gorzałki fl. 17 gr. 14, od komorników i hultajów fl. 27 gr. 17½, od przekupek gr. 24, od cechów rzemieśln. 5½ gr., od rybaków fl. 5 gr. 2, od 6 łanów uprawianych przez mieszczan zapłacono pobor. (zapewne po 20 gr. — Pawiń., Wielkop., II, 38).

Doniosłe przekształcenie w organizacyi władz miejskich sprowadziła ustawa wydana przez biskupa Stanisława Karnkowskiego 7 stycz. 1577 r. a zatwierdzona przez Stefana Batorego i następców. Miała ona na celu ustalenie porządku w mieście, oraz podniesienie dobrobytu mieszkańców. Wspomina w niej biskup o rurach, które niedawno miasto własnym kosztem zaprowadziło dla rozprowadzenia wody, pozwala dla ich naprawy używać drzewa z lasów biskupich, za opowiedzeniem się staroście. Wciela do terytorjum miasta niedawno zabudowane przedmieście, Nowe miasto zwane, nadto ogród swój przy przedmieściu Kokoszka i połowę wójtostwa, z gruntami przy młynie Słodowym. Nadaje miastu cegielnię urządzoną przez mieszczan, pozwalając do niej brać drzewo z lasów biskupich, aby budynki miejskie i prywatne ku ozdobie miasta były murowane. Odstąpił miastu opłaty ze spichrzów, placów i ogrodów, także kary sądowe, opłaty od rzeźników, postrzygalni i wagi; w sprawach zaś z biskupami nie chcąc być sam sędzią, poddaje siebie i swych następców sądowi

i prawu magdeburskiemu. Stanowi też porządek w urzędzie miejskim, polecając aby burmistrza i radnych co rok obierano w drugim tygodniu po św. Michale. Na burmistrza miano przedstawiać biskupowi czterech mężów, z których tenże, lub jego starosta, jednego zatwierdzał. Radnych dwóch miał obierać biskup ze starszych ławników lub mieszczan, a dwóch drugich miasto. Takę na przedmioty handlu ustanawiać będzie starosta łącznie z magistratem. Ponieważ najwięcej nieporządku czynili rybacy, biskup polecił im ryby sprzedawać na wspólnym rynku, nie po mieście lub na brzegu Wisły, a to pod karą utraty ryb i złożenia kopy groszów do kasy magistratu. Łodziom mieszczan pozwolił zimować na rzece Zgłowiączce, lecz za to mieli ją oczyszczać i mostek reparować. Miejscowym galarom zapewniał pierwszeństwo do zabierania zboża i ładunków. Co rok burmistrz i radni składać powinni byli rachunki przed starostą, za co naznaczył im konsolacyą z kasy miejskiej; burmistrzowi 5 zł., radnym po 3 zł., pisarzowi miejskiemu 2 zł. Wreszcie wznosił bractwo strzeleckie. By przypilnować wykonanie tych rozporządzeń biskup Karnkowski często przemieszkiał we W. i tu podejmował Stefana Batorego, gdy szedł z wojskiem dla uśmierzenia zbuntowanego Gdańska. Ztąd wysłał król uniwersał 1 kwiet. 1577 r., zwołujące sejmiki powiatowe (Pawinski, Źródła dziej., t. IV, str. 103); tu też w wielki czwartek 4 kwiet. t. r. król ten w katedrze włocławskiej z dworem swoim i senatem uroczyście przyjmował komunią św. Niedługo potem, 1587 r. w październiku, biskup Rozdrażewski przywiózł z Gdańska do kraju Zygmunta III wraz z siostrą królewską i znacznym poczem panów szwedzkich i polskich, a potem 1593 w sierpniu podejmował hojnie w zamku włocławskim tegoż króla gdy płynął Wisłą do Szwecyi. Są to najświetniejsze lata w dziejach W. Miastem zarządzał starosta lub ekonom dóbr biskupich, którym bywał członkiem kapituły, sama kapituła nie raz zajmowała się sprawami miasta. Upomina się często u biskupów o ułatwienie dowozu żywności i wolność handlu, troszczy się i o moralne sprawy mieszkańców. Po śmierci bisk. Rozdrażewskiego wybrany administratorem dyecezyi sufr. Franc. Łącki (18 mar. 1600), zaważał obywateli, przypomniał ich obowiązki, zalecił utrzymanie porządku, a nadto polecił magistratowi karać zgorzycieli i wydalić z miasta niewiasty złych obyczajów. Gdy znowu 1600 r. 22 lip. prepozyt Jan Grochowicki odebrałszy fałszywą wiadomość, jakoby wyprawieni przez sąsiednie państwo wściancy przebiegali Polskę by palić miasta, zaniepokoił kapitułę, ta wezwała burmistrza i radnych, zalecając im ostrożność na włóczęgów, którym gospody wzbронiono. Podobne pogłoski rozchodziły się już 1515 r. i lat innych. Surowe także postanowienie przeciwko

pijaństwu i nierządom wydał komisarz dóbr biskupich ks. Cypryan Wolicki 1759, które potem wznowiono 1772 i 1777 r. Miasto wzrastało do wojen szwedzkich, w czasie których wojska nieprzyjacielskie zajmawszy W. 29 czer. 1657 r., wiele domów spaliły, inne zrabowały, 70 osób obojej płci zabito, choć mieszkańcy do tych krwawych czynów najmniejszej pobudki nie dali. W klasztorze reformatów zamordowali Szwedzi mansyonarza katedralnego ks. Walentego z Przedcza i zakonnika Paschalisa Łabiszyńskiego. Zmniejszenie się ruchu handlowego na Wiśle, upadek gospodarstw rolnych w kraju niszczonego przez ciągłe wojny i przechody wojsk, zubożenie materialne zarówno szlachty jak i ludu wiejskiego, odbić się musiało na położeniu miast, a zwłaszcza takiego rynku handlowego jakim był Włocławek. Z ruchliwej, przemysłowej osady staje się miesięciną liczącą zaledwie 1000 mieszkańców, zajmujących biedne drewniane domki. Gruba warstwa błota przykryła bruk nieoczyszczonych ulic. Wprawdzie rozporządzenia kapituły i działalność komisyi „boni ordinis“ (od r. 1787) pobudzały biednych i niedbałych mieszkańców do usuwania błota i śmieci z ulic, ale dopiero za rządu pruskiego od r. 1796 zaczęnie się regulowanie i porządkowanie ulic. Rząd pruski zaprowadził urząd pocztowy, wystawił r. 1797 skład na sól i ustanowił urząd solny na Zazamczu, a w r. 1803 wznosił wielki pięciopiętrowy spichrz, cynkiem kryty. W miarę rozwijania się handlu zbożowego przybywało spichrzów, których liczba doszła do 35 w r. 1850 (z tych 26 w mieście samem). Ostatni wzniesiono r. 1862. Przeprowadzenie drogi żel. warszawsko-bydgoskiej zmniejszy ruch spławny na Wiśle i odwróci handel zbożowy od drogi wodnej. Miasto straci znaczenie centru handlowego a zaczęnie się przekształcać na ognisko przemysłowe, choć zawsze pozostanie ważnym rynkiem handlowym dla bogatej w płody rolne ziemi kujawskiej. W r. 1865 urządzony zostanie na Wiśle most żelazowy, który kosztował 160000 rs. Z tutejszej przystani wodnej wywieziono w r. 1877 około 280000 pudów zboża a przywieziono węgla kamiennego 14000 pud. W latach od 1870 do 1885 rozwinię się w mieście znaczny ruch budowlany, głównie przy ulicy Żelaznej, prowadzącej do stacyi dr. żelaznej. W tych czasach zawiąże się straż ogniowa ochotnicza i towarzystwo wioślarskie. Bank Polski utworzył tu swoją filię, która przy przekształceniu tej instytucyi na Kantor Banku państwa, została zwinęta.

Bibliografia. Pierwszy opis i historię W. skreślił ks. Politowski, pijar, i pomieścił w programacie szkolnym na r. 1824 („Popis publiczny uczniów szkoły wydziałowej włocławskiej“, wydany w Płocku). „Starożytna Polska“ podaje o W. krótką i ubogą w dane historyczne wiadomość. Opis zabytków sztuki przechowywanych

w tutejszych kościołach mieści rękopis komisji wydelegowanej przez rząd Królestwa dla zbadania dawnych zabytków (Rękopis znajduje się w Bibliot. Uniwers. w Warszawie), Katedrę opisał pod względem architektonicznym pr. Wł. Łuszczkiewicz w „Czasopiśmie technicznym“ (Lwów, 1883 r., Nr. V i VI). „Tyg. Illustr.“ podał rysunek i opis katedry w r. 1863 (Nr 216) a rysunek grobowca Piotra z Bnina w r. 1871 (Nr. 185). Opis miasta z rycinami mieści książka Oskara Flatta p. t. „Brzegi Wisły“ (Warsz., 1854) „Tyg. Illustr.“ z r. 1863 (str. 324, 392, 449), z r. 1864 (47), 1866 (str. 197), i z 1872 r. (str. 226) i 1875 r. (t. XV, str. 97) tudzież „Kłosy“ (t. VI, str. 246 i IX, 148). Klasztoru reformatów opis z ryciną dały: „Tyg. Illustr.“ 1863 r. (t. VIII, 392), „Kłosy“ (z r. 1885, Nr 1066). Szczegóły dotyczące kościołów podawał też „Przegląd katolicki“ z r. 1878 (Nr 50), 1884 (Nr 28—30) i 1892 (Nr 42 i 43). Istniejąca we Wł. szkoła wydziałowa, potem obwodowa zwana, ogłaszała swe „Akty uroczyste“ w latach 1836 do 1838 w Warszawie. „Ziemia kujawska“ przez M. Boruckiego (Włocławek, 1883) podaje wiadomości o Wł. W r. 1882 wydany był w Wł. „Rocznik włocławski“. Prócz tego krótkie opisy i zarysy dziejów Wł. znajdujemy w Encykl. większ. Orgelbranda i w urzędowych wydawnictwach: „Warsz. gubern. wiadomości“ (z r. 1877, Nr 17 do 19) i „Pamiętn. książka warsz. gub.“ za r. 1894. Bogate materiały do dziejów miasta podane zostały w kodeksach dyplomatycznych: Muczkowskiego i Rzyszczewskiego, małopolskim Piekosińskiego, wielkopolskim Zakrzewskiego i w Zbiorze dokumentów kujawskich Ulanowskiego.

Włocławski powiat gubernii warszawskiej, utworzony w r. 1867 z połowy dawnego powiatu t. n. (drugą połowę stanowi obecny powiat niezawski, zwany pierwotnie radziejowskim). graniczy od zachodu z pow. niezawskim, od pld. z kolskim i kutnowskim, od wschodu z gostyńskim, od pld. i pld.-wschodu Wisła rozdziela obszar powiatu od gub. płockiej (pow. lipnowski). Obszar powiatu wynosi 23·84 mil kw. Przedstawia on równinę pochylającą się nieznacznie w kierunku od pld. ku pld. ku Wiśle. Odróżnić tu możemy cztery odrębne obszary: pas niziny nadwiślańskiej, od 4 do 6 w. szeroki, bezleśna równina kujawska, przerznięta doliną Bachorzę ciągnącą się po lew. brzegu Zgłowiączki, lesisty i błotny obszar we wschod. części powiatu, po praw. brzegu Zgłowiączki i wyżyna jeziorna w pld.-zach. części powiatu. W pld. części, na wsch.-pld. od Przedcza, pod wsią Dziwie, spotykamy punkt wznies. 439 st. n.p.m., na pld.-zach. krańcu powiatu mamy 430 st. Wyżyna jeziorna zawiera się na obszarze, którego krańcowymi punktami są: Lubraniec, Lubień, Przedecz i Izbiца (pow. kolski). Jeziora, zajmujące ogółem 0,20 mil kw., ciągną się wazkami pasami w kierunku

od pld. ku pld. Wody ich odprowadzają do Wisły rzeczki: Zgłowiączka, wypływająca z jez. Orle (pow. niezawski), z dopływami Chodeczką (z jez. pod Chodeczem), odwadniająca cały szereg jezior, Kocięcą (z jez. pod wsią Grójce), Przedpólną (Dyabełek, Lubień) odlewającą jez. Lubień, Bachorzę, która niegdyś odprowadzała wody Gopła. Z obszaru lasów, błot i jezior wschodniej części prowadzi wody rzeka Kłótnia, a oprócz niej małe strumienie: Zuzelka pod Wistką (z bagien koło Murska), Ruda i Tełężyna, we wschod. części powiatu. Podczas gdy Brześć Kujawski nad Zgłowiączką, odl. około dwu mil od Wisły, wznosi się 296 st. n.p.m., to o 2 w. od Wisły w dolinie Zgłowiączki mamy 192 st. wzn. a poziom Wisły koło Włocławka sięga 140 st. Najżyźniejszą glebę i najgęstsze zaludnienie ma zachodnia połowa powiatu, z miastami: Włocławek i Brześć; najuboższym w glebę i mieszkańców jest wschodni obszar, z główną osadą w Kowalu. W r. 1889 lasy prywatne zajmowały około 20000, m. w tem było: 4157 mr. lasów nieurządzonych, 10427 mr. urządzonych, 1711 mr. zasianych po wycięciu, 1987 wyciętych a niezadrzewionych, 415 mr. lasów włosc., 690 mr. należących do osad. Obszar lasów rządowych nieznany. Ogólny obszar powiatu wedle wykazów urzędowych wynosił w 1880 r. 207852 mr., w tem 23241 mr. lasu (z rządowemi?). Z obszaru tego na większą własność przypadało 121287 mr., donacje rządowe 14050 mr., osady włocławskie 60473 mr., rządowe 1278 mr., miejska własność 10764 mr. Rolnictwo zdawna osiągnęło tu, zwłaszcza w części zach. powiatu (dawnie Kujawy), wysoki stopień rozwoju (uprawa pszenicy). W związku z tem zostaje chów bydła a zwłaszcza owiec. Około r. 1880 było w powiecie 55924 owiec zwykłych, 70204 merynosów i 9848 na mięso chowanych. Przemysł fabryczny mało rozwinięty, koncentruje się głównie w Włocławku. W powiecie spotykamy drobne przeważnie zakłady, jak młyny i wiatraki (106), cegielnie, olejarnie (7), garbarnie (5) i dwie gorzelnie większe. Ludność powiatu z 60704 w r. 1867, wzrosła w r. 1890 do 92153 (44033 męż., 48120 kob.). Z tego na dwa miasta przypada 22165 a na gminy 69988. Co do wyznań, to było śród stałej ludności, prócz katolików, 209 praw., 9900 prot. i 10480 żyd. Katolicy stanowią 76% ludności, żydzi 12·2%.

Zakładów naukowych wyższych ni średnich niema w powiecie, są tylko szkoły początkowe. We Włocławku dwie 2-klas. i dwie 1-klas. (z tych jedna żeńska). W powiecie (r 1883) było 26 szkół początkowych 1-klas. ogólnych we wsiach i osadach: Chodecz (2 szkoły), Przedecz (2 szkoły), Brześć, Lubień, Kowal, Rakutów, Dziwie, Żarów, Przysypka, Nowawieś Wielka, Lubraniec, Kłóbia, Sarnów, Wieniec, Kruszyn, Śmiłowice, Kłótno, Łanięta, Osiek Wielki, Mi-

chowice, Kłóbką, Dęby Wielkie, Modzerowo, Brzeźno. Pod względem kościelnym powiat wchodzi w skład dekanatu włocławskiego dyecezyi t. n., składającego się z 22 parafii: Boniewo, Brześć, Chocień, Chodecz, Dąbie, Grabkowo, Kłóbia, Kłóbką, Kłótno, Kowal, Kruszyn, Lubień, Lubomin, Lubraniec, Przedecz, Śmiłowice, Wieniec, Wistka, Włocławek i Zgłowiączka, położonych w pow. włocławskim, i parafii: Białotarsk i Duninowo w pow. gostyńskim. Pod względem sądowym powiat stanowi jeden okrąg sądu pokoju dla Włocławka i Brześcia, tudzież cztery okręgi sądów gminnych: Brześć, Kowal, Kłóbką, Chodecz. Sądy te należą do 2 okręgu zjazdu sędziów pokoju we Włocławku. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa miasta: Włocławek i Brześć Kujawski i 13 gmin: Baruchowo, Chodecz, Dobięgniewo, Falborz, Kłóbką, Kowal, Lubień, Łęg, Piaski, Pikutkowo, Przedecz, Pyszkowo i Śmiłowice. W skład gmin weszły dawne miasteczka: Kowal, Lubraniec, Chodecz, Przedecz, Lubień.

Biskupstwo włocławskie przedstawia w swych dziejach początkowych kilka ciekawych a niedających się ze znanych dotąd źródeł wyjaśnić zagadek historycznych. Pierwszą z nich jest data utworzenia dyecezyi. Pierwszą wzmiankę o jej istnieniu spotykamy w bulli Innocentego XI r. 1133, poddającej polskie biskupstwa pod zwierzchnictwo metropolii magdeburskiej. W szeregu dyecezyi spotykamy na końcu: „Cruciwiz, Mazovia et Ladilaensis“, a więc kruszwickie, mazowieckie i kujawskie. W tymże roku pojawia się pierwszy znany biskup kujawski, Swidger, który wraz z bisk. lubuskim Bernardem poświęca klasztor w Strzelnie. Czy jednak był on pierwszym biskupem o tem nie możemy wyrokować. Gorliwość jaką Władysław Herman okazywał dla sprawy kościoła, przy organizacji kapituły krakowskiej, w połączeniu z wyprawami pomorskimi, jakie przedsięwziął w ostatnich latach panowania, pozwalałyby przypuszczać, iż on mógł utworzyć biskupstwo kujawskie w celu szerzenia chrześcijaństwa na Pomorzu. Biskupstwo kruszwickie, według kroniki Boguśła, miało powstać za Mieszka II, a więc przed 1034 r. W Kruszwicy istniał podobno pierwotnie klasztor („monasterium b. Petri“ w dok. z r. 1185). Klasztor ten (kanoników regularnych?) mógł ulec przekształceniu na kolegiatę, o której wspomina akt z r. 1143 (?), wymieniający prepozyta Bernarda i pięciu kapelanów. Trzeba przypuszczać, iż biskupstwo to wkrótce po założeniu upadło, a po utworzeniu dyecezyi włocławskiej zostało z nią złączone. Przez pewien czas utrzymywał się będąc dwie kapituły: kruszwicka i włocławska. Dziekan kapituły włocławskiej występuje już przed r. 1161. Obie kapituły spotykamy w akcie z r. 1215 (Ulanowski, Dokum. kujaw., 117, Nr. 2). Nowa dyece-

zya powstała na obszarze zostającym pierwotnie pod władzą arcybiskupów gnieźnieńskich. Objęto nią pas ciągnący się wzdłuż lewego brzegu Wisły od Bzury aż po Bałtyk. Weszło tu więc Pomorze nadwiślańskie, Kujawy i część Mazowsza. Z drugiej strony Wisły obejmowała dyecezya część ziemi dobrzyńskiej. Biskupi tytułowali się włocławskimi i pomorskimi (Wladislaviensis et Pomeraniae), do czego ich nawet synod prow. z 1551 zobowiązał. O należeniu do dyecezyi parafii z praw. brzegu Wisły, jak: Szpital i Bobrowniki, spotykamy świadectwo z r. 1321; zaś Ciechocin, Dobrzejowice, Chełmca, Zaduszynki, Nowogród i Złotoryja wymienione r. 1640. Nadto r. 1764, za staraniem bisk. Ostrowskiego, do dyecezyi przyłączono Wolbórz i siedm kościołów parafialnych ościennych, w dobrach bisk. włocławskich. Po rozbiore kraju i nowym podziale dyecezyi w r. 1818 odpadło Pomorze i archidyaconat kruszwicki, a natomiast dyecezyi kujawskiej dodano znaczną część z archidyaconatu gnieźn., która weszła w skład Królestwa kongresowego, oraz po kilka kościołów z dyecezyi sąsiednich. Nowa dyecezya ma 344 kościołów paraf., a między temi tylko 59 z dawnej dyecezyi kujawsko-pomorskiej. Otrzymała też nazwę nową, kujawsko-kaliskiej, i tą się tytułuje. Stara dyecezya dzieliła się na 3 archidyaconaty: włocławski, kruszwicki i pomorski. Nową składają 3 officjalaty: włocławski (kujawski), kaliski i piotrkowski, do r 1866 podzielone na 24 dekanaty, teraz na 13 dekanatów, a mianowicie: kaliski, kolski, koniński, sieradzki, słupecki, turecki, wieluński w gub. kaliskiej, częstochowski, łaski, noworadomski, piotrkowski w obrębie gub. piotrkowskiej, włocławski zaś i nieszawski w gub. warszawskiej. Kościoły dyecezyi kujawsko-kaliskiej leżą w guberniach: warszawskiej, kaliskiej i piotrkowskiej. Liczba tychże kościołów paraf. w starej dyecezyi była rozmaita, średnio dochodziła do 250; w nowej miało ich być 344, lecz jest dziś tylko 339, oraz 37 filialnych i 153 kaplic; ludność zaś katolicka w r. 1894 obliczona na 1102412 dusz. Między kościołami dawnej dyecezyi była jedna kolegiata w Kruszwicy, przybyła później kolegiata wolborska. W nowej dyecezyi jest kolegiata w Kaliszu, oraz kościoły po kolegiatach zniesionych r. 1819, w Wieluniu, Sieradzu, Uniejowie, Łasku, Choczu i Wolborzu, nadto dwie infułacye: w Łasku i Choczu. W dawnej dyecezyi istniały następne zakony i klasztory: kartuzi w Paradyżu czyli Kartuzi; cystersi w Oliwie, Pelplinie i Koronowie; paulini w Topolnie i Brdowie; franciszkanie w Radziejowie, Inowrocławiu, Nieszawie i Smardzewicach; bernardyni w Nowem, Bydgoszczy i Świeciu; reformaci w Sztolcembergu (przedmieście Gdańska), Wejherowie, Włocławku, Łabiszynie i Podgórzu; pijarzy w Radziejowie; kanonicy lateraneńscy w Lubrańcu; dominikanie w

Gdańsku, Tezewie i Brześciu; karmelici w Gdańsku, Bydgoszczy, Markowie i Zakrzewie; zakon Zbawiciela lub św. Brygidy w Gdańsku; bonifratrzy w Sztotlandzie pod Gdańskiem; jezuici w Gdańsku na Sztotlandzie i w Bydgoszczy; misyjonarze św. Wincentego a Paulo w Włocławku i u św. Wojciecha pod Gdańskiem; zakonnice norbertanki w Żukowie i Strzelnie; benedyktynki w Żarnowcu i Bysławku, brygitki w Gdańsku; klaryski w Bydgoszczy. W nowej diecezji po zniesieniu wielu klasztorów w r. 1819, do r. 1864 istniały następujące: paulini w Częstochowie, gdzie mieli trzy kościoły, to jest na Jasnej Górze (dotąd przez nich posiadany), parafialny św. Zygmunta i św. Barbary z nowicyatem, nadto klasztor w Wielgomłynach, Wieruszowie, Konopnicy i Brdowie; dominikanie w Brześciu, Sieradzu, Piotrkowie i Gidlach; franciszkanie w Niezawie, Pызdrach, Radomsku, Radziejowie i Kaliszu; bernardyni w Przyrowie, Kaliszu, Piotrkowie, Widawie, Złoczewie, Kazimierzu, Kole i Warcie; reformaci w Chocz, Koninie, Wieluniu, Kaliszu, Lutomiersku i Włocławku; augustianie w Wieluniu; pijarzy w Radziejowie, Wieluniu i Piotrkowie; zakonnice zaś: maryawitki w Częstochowie; dominikanki w Piotrkowie, z kąd przeniesione r. 1869 istnieją w Przyrowie; bernardynki są w Warcie i Wieluniu; siostry miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Kaliszu mają pod swoją opieką szpital dla chorych i przytułek dla starców, oraz szpitale we Włocławku i Sieradzu.

Biskupi włocławscy w hierarchii kościoła i rzezypospolitej wysokie mieli znaczenie. Im przyznano prawo przewodniczenia na sejmach i koronowania królów pod niebytność prymasa; w senacie drugie miejsce po arcybiskupie gnieź. zajmowali (tylko biskup krak. poprzedzał ich w dawaniu głosu); dobra mieli liczne po całym kraju, bo od Gdańska aż pod Kraków; katedra ich służyła bogactwem sprzętów i aparatów, oraz liczbą kleru i wystawą nabożeństwa, kapituła zaś zastępem uczonych i znakomitych rodem prałatów i kanoników. Miasto Włocławek odbierało listy od papieżów o prekonizowanych i naznaczanych tu biskupach. Do dóbr biskupich należały miasta: Włocławek, Raciążek, Wolbórz i Łódź, oraz 162 wsi. podzielonych na klucze ekonomiczne: włocławski (wsi 26), ciechociński w Płockiem (w. 15), raciąski na Kujawach (w. 22), wolborski w dawnym wojew. sieradzkiem pod Piotrkowem (w. 16), łąznowski (w. 5), smardzewicki (w. 7), grabicki (w. 13), czarnociński (w. 6), niesułkowski (w. 13), subkowski na Pomorzu (w. 17), komorski tamże (w. 5), i piórkowski w Sandomierskiem, z kopalniami rudy w Łagowie (w. 17). Pobierali nadto dziesięciny z 812 wsi. Zamki i rezydencje mieli: w Włocławku, Raciążku, Sobkowie, Ciechocinie, Wolborzu i Smardzewicach; najwięcej jednak przemieszkivali w Wolborzu. Rząd pruski zabrał te dobra 1795 r.,

wyznaczając za nie lichą kompetencję. Biskup Malczewski niewłaściwie zamek w Włocławku ofiarował na szkoły, obierając sobie rezydencję w Wolborzu; po nowej jednak regulacji diecezji 1819 r., biskupowi włocławskiemu naznaczono mieszkanie, i na ten cel kupiono kamienicę dwupiętrową w rynku Kalisza. Tam z początku mieszkali biskupi, dopiero bisk. Marszewski pozostał przy katedrze w Włocławku, zamieszkując kuryę prałacką, a tymczasem czynione przez niego starania o tyle uwieńczone zostały skutkiem, że mu w W. połowę pałacu powrócono i odpowiednio kosztem rządu wyrestaurowano 1861 r., w drugiej połowie pozostały szkoły. Do pałacu tego r. 1894 od frontu przybudowano skrzydło na pomieszczenie konsystorza. Szereg biskupów tej diecezji podzielić można na trzy grupy. Kruszwicy, których nazwiska i następstwo nie stwierdzone przez dokumenty wytworzone zostały przez domysły i bezzasadne kombinacje późniejszych dziejopisów, od Długosza poczynawszy; grupę tę tworzą: Lucidus (Jasnoch), zm. r. 993, Maurycy (Laurenty), zm. 1014, Marcelli 1035, Wenancy 1055, Jędrzej 1081, Jan Chrześciel 1097, Paulin 1112, Baldwin 1128. Drugą grupę tworzą znani z dokum. biskupi włocławsko-pomorscy: Świdger 1133, Warner († 1148), Honold 1160, Rudger 1170, Onolf 1187, Stephanus 1187, Ogerius 1210, Barto 1215, Michael 1227, Wolimir 1253, Albertus 1274, Wislaus 1286, Gerward 1301, Mathias z Gołańczy 1329., Zbilut z Gołańczy 1367, Trojan Leszczye 1383, Jan Kropidło, ks. opolski, do r. 1389, przeniesiony do Gniezna, Henryk, ks. lignicki († 1398), Mikołaj Kurowski, r. 1402 przeszedł do Gniezna; Jan Kropidło, powtórnie († 1421); Jan Pella z Niewiesza († 1427), Jan Szafraniec 1433, Władysław Oporowski, 1499 do Gniezna, Mikołaj Lasocki († 1450), Jan Gruszczyński, 1463 do Krakowa, Jan Lutek, 1464 do Krakowa, Jan Sieniński, 1473 do Gniezna, Zbigniew Oleśnicki, 1480 do Gniezna, Jędrzej Oporowski († 1483), Piotr z Buina Moszyński († 1493), Krzesław z Kurozwęk 1503, Wincenty Przerębski 1513, Maciej Drzewicki, 1531 do Gniezna, Jan Karnkowski († 1533), Łukasz Górka 1542, Mikołaj Dzierzgowski, 1545 do Gniezna, Jędrzej Zebrzydowski, 1551 do Krakowa, Jan Drohojowski 1557, Jakub Uchański, 1562 do Gniezna, Mikołaj Wolski 1567, Stanisław Karnkowski, r. 1581 do Gniezna, Hieronim Rozdrażewski 1600, Jan Tarnowski, 1603 do Gniezna, Piotr Tylicki, 1607 do Krakowa, Wojciech Baranowski, 1608 do Gniezna, Maciej Pstrokoński 1609, Wawrzyniec Gembicki, 1615 do Gniezna, Paweł Wołucki 1622, Jędrzej Lipski, 1631 do Krakowa, Maciej Łubieński, 1641 do Gniezna, Mikołaj Gniewosz 1654, Floryan Kazimierz ks. Czartoryski, 1664 do Gniezna, Jan Gembicki 1675, Stanisław Sar-

nowski 1680, Bonawentura Madaliński 1691, Stanisław Dąbski, 1699 do Krakowa, Stanisław Szembek, 1705 do Gniezna, Felicyan Konstanty Szaniawski, 1720 do Krakowa, Krzysztof Antoni Szembek, 1738 do Gniezna. Adam Stanisław Grabowski, 1741 do Warmii, Walenty Czapski († 1751), Antoni Sebastyan Dembowski 1762, Antoni Kazimierz Ostrowski, 1776 do Gniezna, Józef Rybiński († 1806), Franciszek Malezewski, r. 1818 przeniesiony na arcybiskupstwo warszawskie. Biskupi kujawsko-kalisyjscy: Jędrzej Wołowicz od r. 1819, zm. 1822, Józef Szczepan Koźmian († 1831), Walenty Tomaszewski († 1850), Mikołaj Błocki († jako nominat 1851), Jan Michał Marszewski († 1867), Wincenty Teofil Popiel r. 1883 przeniesiony do Warszawy, Aleksander Kazimierz Beresiewicz od 1883 r., z sufragana i administratora diecezji żmujdzkiej. Biskupi miewali do pomocy sufraganów, o których pierwsze wiadomości historyczne pochodzą dopiero z początku XV w. Około r. 1400 był sufraganiem Ulryk, bisk. termopoleński, po nim Jan, bisk. taoryneński (ok. 1404), Aleksander de Miszin, bisk. margaryteński (od 1515), Jan Dziaduski (1540—42), Waleryan de Varclavia, dominikanin (ok. 1555), Adam Merchonuski, cysters (od r. 1565), Andrzej Blinowski (1574), Maciej Wielicki (1581), Jan Nowowiejski Rozdrażewski (1587), Franciszek Łącki (1596), Baltazar Miaskowski (1617), Krzysztof Charbicki (1634), Wacław Paprocki (1639), Piotr Mieszkowski (1643), Stanisław Domaniewski (1655), Piotr Paweł Odrowąż Mieszkowski (1679), Jędrzej Albinowski (1695), Ignacy Bardziński (1721), Franc. Kobielski (1725), Franc. Kanigowski (1741), Marcin Chyczewski († 1796), Feliks Łukasz Lewiński (1795), Marcelli Dziecielski (1819), Józef Goldman (1838), Tadeusz hr. Łubieński (1844), Karol Pollner (1885), Henryk Kossowski (od r. 1890). Dla Pomorza dopiero 1755 r. bisk. Ostrowski postanowił sufragana: był nim Cyprian Wolicki, bisk. Synopy, po którym godność tę piastowali: Maciej Garnysz, bisk. larnandeński (1776) i Ludwik Stanisław Gorski, bisk. cezarpolitański (1781). Diecezja miała swoje ustawy, wydawane na synodach, których liczba była znaczna. Akta kapituły czynią wzmiankę o 46 synodach diecezjalnych, od r. 1227 do 1641 po różnych miejscach odbytych. W Włocławku odprawiano je w latach: 1402, 1418, 1478, 1487, 1499, 1516, 1532, 1537, 1539, 1544, 1551, 1568, 1579, 1586, 1590, 1607, 1612, 1613, 1621, 1628, 1634, i ostatni 1641 d. 9 czer. Nie wszystkich jednak postanowienia doszły czasów naszych. Staranny zbiór wszystkich postanowień synodalnych tej diecezji zrobił ks. Zenon Chodyński i wydał p. t. „Statuta synodalia Diocesis Wladislaviensis et Pomeraniae“ (Varsav., 1890). Dołączona do dzieła tego mapa pokazu-

je położenie i granice tak dawnej jako i teraźniejszej diecezji włocławskiej. Krótką wiadomość historyczną o bisk. włoc. podał „Przeegl. katol.“ z 1894 (28—33). O początkach biskupstwa znaleźć można szczegóły w dziele dr. Abrahama: „Organizacya kościoła w Polsce do połowy XII w.“ (Lwów, 1890), zaś ks. Stan. Fiałek wydał „Ustalenie chronologii biskupów włocławskich“ (Kraków, 1894 r.).

Ks. Stan. Chodyński—Br. Ch.

Włoczewo, wś i folw., pow. plocki, gm. Brwilno, par. Proboszczewice, odl. 14 w. od Płocka, ma 26 dm., 8 os. włośc., 274 mk., 782 mr. gruntu (630 mr. ornego). Przy folwarku, mającym 315 mr., wiatrak i karczma. W r. 1827 było 20 dm. 180 mk.

Włoczkowice, wś, pow. krzemieniecki. Istniały 1570 r.; ob. *Stepanówka* 2).

Włoczyszczce, ob. *Włoczyszczce*.

Włodareckie horodyszczce, uroczysko na obszarze dóbr Nowochwastów, wymienione w dokum. z 1545 r. (ob. t. VII, 243).

Włodarka, os., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, ma 14 mk., 2 mr.

Włodarka, ob. *Wołodarka*.

Włodarski bród, miejscowość pod Rosozycą, w pow. odolanowskim.

Włodawa, miasto powiatowe gub. siedleckiej, nad rz. Bugiem (zlew. brzegu), przy ujściu Włodawki, leży pod 51° 32' 1' szer. półn. a 41° 13' 3' dług. wschod., w punkcie zbiegu granic trzech gubernii: siedleckiej, grodzieńskiej i wołyńskiej. Na przeciwnym brzegu Bugu leży os. Włodawka a na lewym brzegu w pobliżu osada Orchówek, łączona dawniej z W. w jedną całość administracyjną. Odl. 209 w. Warszawy, 56 w. od Radzyna, 73 w. od Lublina. Przez W. przechodzi linia kolei żelaznej łączącej Chełm z Brześciem. Miasto posiada cerkiew paraf., kościół paraf. katol. murowany, synagogę, sąd pokoju okr. IV, szkołę 2-klas. męzką i 1-klas. żeńską, urząd powiatowy, magistrat, szpital, urz. poczt., st. dr. żel. Głośniami niedawno jeszcze były tu tejsze jarmarki na bydło, konie i owce. Na św. Michał spędzano tu do 20,000 samych wołów z Wołynia i Ukrainy. Obecnie jest w W. około 333 dm., przeważnie drewnianych, i 8132 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 774 prawosł., 708 katol. i 6704 żydów. W r. 1827 było 489 dm., 3162 mk.; 1857 r. 600 dm. (27 mur.) i 6026 mk. (4480 żyd.). Do miasta należy 2825 mr. ziemi. Cerkiew paraf. erygował tu r. 1564 Roman Fedorowicz Sanguszko. W r. 1842 wzniesiono murowaną świątynię Kościół par. katol. został założony r. 1596 przez ks. Sanguszkową. Powstanie parafii było wcześniej- szem od fundacyi klasztoru paulinów, sprowadzonych r. 1694 z Częstochowy przez Ludwika Pocięja, hetmana w. lit., który przyłączył probostwo do klasztoru i uzyskał potwierdzenie swej

fundacyi na sejmie z r. 1717. Zakonnicy na miejsce dawnego, drewnianego zapewne, kościoła zaczęli budować okazałą, murowaną świątynię, którą dopiero po 60 latach ukończyli w r. 1780. Budowla ta, w stylu rococo, przypomina kościół w Lubartowie. W kościele wiszą portrety Ludwika Pocięja i ks. Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich. Klasztor istniał do r. 1864 i do tego czasu paulini zarządzali parafią i kościołem. Ciekawym zabytkiem budownictwa jest synagoga, z końca XVII w. pochodząca. Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: Rożanki, Augustów, Stawki, Suszno, Koralówka, Gucin, Dobropol, Adamki, Tomaszpol, Adampol, Połod, Zosiny, Kapłonosy, Wyrki, Marysin, Elizin, Suchawa, Okóninka, Irkuck. Ogólna rozległość wynosi mr. 36,098: w tem lasów urządzonych mr. 16,932. Browar piwny, 6 młynów wodnych, wiatrak, tartak, folusz, 3 cegielnie. W skład dóbr wchodziły poprzednio: miasto Włodawa os. 596, mr. 2912; miasteczko Orchówka os. 144, mr. 3335; ws Suszno os. 103, mr. 1989; ws Rożanka os. 104, mr. 1469; ws Szuminka, os. 48, mr. 1049; ws Konstantyn os. 13, mr. 560; ws Stawki os. 54, mr. 1152; ws Koralówka os. 99, mr. 1857; ws Kapłonosy os. 106, mr. 2234; ws Krasówko os. 81, mr. 1908; ws Wyrki os. 157, mr. 2738; ws Suchawce os. 88, mr. 1952; ws Żdzarki os. 5, mr. 639; ws Lubień os. 53, mr. 1382; ws Żuków os. 49, mr. 1368; ws Iwanki os. 3, mr. 325; ws Luta os. 35, mr. 1626; ws Okóninka os. 51, mr. 1418. Dobra W. w r. 1507 były własnością Kryńskich, miasto zaś osadzone zostało nieco później przez kn. Ongulskowicza, który dał od siebie następujący przywilej: „Kn. Fedor Andrzejewicz Ongulskowicz, marszałek wołyńskiej ziemi, ststa włodzimirski, daję znać tym moim listem, iż jeszcze nieboszczyk ojciec mój P. Andrzej Aleksandrowicz Ongulskowicz, posiadał miasto Włodawę, i dał był mieszczanom swój list, według którego mieli się sprawować i rządzić; a iż oni powiedzieli przedemną, iż ten list ojca mego u nich zginał podczas nastania Bożego ognia, na to więc dałem im drugi mój list. Co ja na ich czołobitnią uczyniłem: według którego mają się oni rządzić i sprawować w tem mieście naszym Włodawie prawem magdeburskiem, tak jako i po innych miastach książęcych i pańskich. I na to dałem ten list z moją pieczęcią. Pisan w Włodawie r. P. 1540, 18 marca.” Jednakże nigdy to miejsce nie otrzymało przywileju królewskiego na prawa miejskie, dziedzice tylko utrzymywali raz nadane swobody. Z tych książęta Sanguszkowie posiadali ją około r. 1596, potem zaś W. dostała się Leszczyńskim, którzy tu założyli zbór helweckiego wyznania razem ze szkołą. Za dziedzictwa Rafała Leszczyńskiego, woj. bełzkiego, odprawili tu kalwini koronni i litewscy 21 wrześ. r. 1634 zjazd, celem zaprowadzenia jednostajności w ob-

rządkach. Za czasów Chmielnickiego, Kozacy r. 1648 wycięli tu kilka tysięcy żydów, zgromadzonych z całej okolicy dla bezpieczeństwa. W napadzie tym spaliło się prawie całe miasto, a zarazem i kościół reformowany. Był wówczas pastorem jego Andrzej Węgierski, autor „Historji kościołów reformowanych słowiańskich“, dziedzicem zaś dóbr Rafał Buczacki; obaj ujęć zdołali, lecz Węgierski w tej klęsce stracił piękny swój księgozbiór. R. 1694 Ludwik Pocięj, później hetman w. lit. i wda wileński, nabył W. i wiele się do jej pomysłności przyczynił. On to na mocy przywileju Augusta II, z 7 sierp. r. 1726 zaprowadził jarmark na konie, bydło i owce. Ale był tu już w użyciu daleko większy jarmark na św. Michał, nadany przywilejem Jana III; August III zaś przywilejem 21 listop. 1746 r. ustanowił trzeci jarmark dwutygodniowy, poczynający się w dzień św. Bartłomieja. Antoni Pocięj, synowiec Ludwika, sprzedał dobra włodawskie r. 1745 Jerzemu Flemming, podskarbiemu w. lit., po którym odziedziczyła je Izabella Czartoryska, generałowa ziem podolskich. Po niej zaś przeszły dobra na Zamoyskich. W. par., dekanat t. n. (dawniej parczewski), 2330 dusz. W. gmina wiejska, należy do sądu gm. okr. IV we wsi Sobibór, graniczy z gm. Wyrki i Sobibór, urząd gm. we wsi Szuminka, od urząd. pow. i st. poczt. we Włodawie o 4 1/2 w. odl. Gmina ma 28226 mr. i 4989 mk. (4832 praw., 301 katol., 7 prot., 35 żyd). Wskład gm. wchodzą: Augustów, Dąbropol, Hucin, Irkuck, Konstantyn, Koralówka, Okóninka, Orchówek, Różanka, Stawki, Suszno, Szuminka.

Najdawniejszy opis W. ogłosił po łacinie Venceslaus Węgierski: Descriptio oratoria Vlodaviae urbis celeberrimae, in finibus Lithuaniae et Minoris Poloniae sitae. Francofurti ad Viadrum 1634. Tyg. Illust. z r. 1870 (str. 69-76) podał opis okolic W. a w r. 1871 (T. VII, 20) opis miasta. Ant. Wieniarski pomieścił w Bibl. Warsz. z r. 1860, (T. III, 433) pracę „Włodawa i Rożanka“.

Włodawski powiat, utworzony w r. 1867 z połowy dawniejszego powiatu radzyńskiego, zajmuje pld.-wschodnią część obszaru gub. siedleckiej. Obszar powiatu wynosi 3949 mil kw., co do rozległości jest on trzecim z 84 powiatów Królestwa. Tylko maryampolski i sejneński mają większy jeszcze obszar. Graniczy od ptn. z pow. białskim od wschodu rz. Bug oddziela go od pow. kowelskiego, od pld. graniczy z pow. chełmskim i lubartowskim, od zach. z lubartowskim i radzyńskim. Obszar powiatu przedstawia płaskowzgórze pochylające się nieznacznie ku wschodowi i zachodowi, a więc ku dolinom Bugu i Tyśmienicy. Przez środek powiatu przechodzi dział wodny tych rzek. Do Bugu uchodzą z obszaru powiatu: Włodawka, Uherka z Gdola i Garką i Zielawa (dopl. Krzny). Włodawka prowadzi wody z grupy jezior około Wereszczyna.

Południowo-zachodnia część obszaru mieści liczne jeziora, otoczone bagnami. Leniwo odpływające wody tych zbiorników zabiera w części Pionia, uchodząca do Tyśmienicy. Z jezior ważniejsze są: Dratowskie, Wereszczyńskie, Uściwierz, Wielkie, Bikcze, Piaseczno, Brzeziczno, Uściwowskie, Orzechówek. Obszar jezior wynosi 0-22 mil kw. Obszar wód i błot dochodzi podobno 7000 włók, a więc obejmuje około połowy powierzchni powiatu. W takich warunkach wytworzyć się tu mogła głównie wielka własność. Największa z posiadłości, dobra włodawskie, obejmuje 36,098 mr. (w tem do 17,000 mr. lasu), Hańsk ma 10,544 mr., Stulno 8,183 mr., Romanów 4.844 mr. Ogółem 23 dóbr posiada przeszło 2,000 mr., 18 majątków od 1,000 do 2,000 mr. Przy niezbyt przyjaznych warunkach dla rozwoju rolnictwa, rozwinąć się tu musiała hodowla bydła, gospodarstwo rybne i przemysł leśny. Brak kolei żelaznych, dróg bitych (jedna szosa z Chotyłowa do Włodawy), utrudniał rozwój produkcji rolnej i przemysłu fabrycznego. W ostatnich latach dopiero przecięła obszar powiatu linia kolei żelaznej łączącej Chełm (dr. żel. nadwiślańska) z Brześciem litewskim. Bug, jakkolwiek jest spławnym, nie nadaje się do regularnej żeglugi z powodu nieuregulowania koryta. W r. 1878 było w powiecie 65 zakładów przemysłowych zatrudniających 297 robotników i produkujących rocznie za 235,738 rs. Były to przeważnie drobne zakłady, związane w części z gospodarstwem rolnem, a mianowicie: 9 gorzelni, 7 browarów, 10 olejarni, 9 cegielni, 2 smolarnie, tartak, 2 młyny parowe, 19 garbarni, mydlarnia, 2 farbiarnie, fabryka serów. Wysiew wynosił 4,106 czetw. pszenicy, 20,501 cz. żyta, 12,400 cz. owsa, 6,168 cz. jęczmienia, 4,868 cz. gryki, 1,860 cz. innych ziarn, 28,974 cz. kartofli. Zbiór siana wydał 1,344,232 pudów. Żyto, owies, kartofle i siano są więc głównymi produktami powiatu. Ludność, wynosząca w 1867 r. 55,669 dusz, wzrosła w r. 1890 do 83,474 (w tem 3,701 niestałych mieszkańców). W miastach 13,726 mk., w gminach wiejskich 69,748 mk. Co do wyznań wśród stałej ludności jest: 50,397 prawosł. (1,003 w miastach a 49,394 w gminach), 15,290 katol. (3,254 w miastach), 2,624 prot. (2,623 w gminach), 15,516 żydów (9,908 w miastach). Co do gęstości zaludnienia zajmuje powiat trzecie miejsce od końca wśród 84 powiatów Królestwa. Na 1 klm. kw. przypada 38·4 mk., gdy w sejneńskim i augustowskim tylko 36, a średnio w kraju 73·7. Zakładów naukowych średnich niema w powiecie, są tylko niższe. Jedna szkoła początk. 2-klas. męzka, szkoła 1-klas. żeńska w miastach i 46 szkół początkowych we wsiach i osadach: Brus, Hola, Psia Wólka, Sosnowica, Wołoska Wola, Bytyń, Kosyń, Uhrusk, Wisznice, Horodyszcze, Dębica, Polubieże, Wiryki, Żuków, Kapłonosy, Krasów,

Lubień, Lute, Suchawa, Główno, Opole, Zbereże, Osowa, Sobibór, Zeszczynek, Motwice, Rozwadów, Kodeń, Krzywowierzba, Korolówka, Orchów, Okólnin, Rozanka, Suszno, Lejno, Andrzejów, Wereszczyn, Załucze, Ostrów, Hańsk, Kołaczce, Żdzary, Kulczyn, Uściwów, Dębowa Kłoda, Parczew. Pod względem kościelnym włodawski dekanat, dyec. lubelskiej, składa się z 8 parafii: Opole, Ostrów, Parczów, Sosnowica, Uhrusk, Wereszczyn, Wisznice i Włodawa. Włodawski dekanat dawnej dyec. chełmskiej, dzielił się na 22 par.: Dołhobrody, Dołholiska, Hanna, Hańsk, Hola, Holeszów, Hołowno, Horostyta, Jabłeczna, Kodeń, Kossyń, Lubień, Mutwica, Opole, Orchówek, Rozwadówka, Rozanka, Sławatycze, Sobibór, Uhrusk, Włodawa i Zbereże. Pod względem sądowym powiat składa się z 1 okręgu sądu pokoju we Włodawie dla tego miasta i Parczewa, tudzież z 4 okręgów sądów gminnych: Wisznice, Ostrów, Wołoska Wola, Sobibór. Należą do zjazdu sędziów II okr. w Białym. Pod względem administracyjnym powiat składa się z dwu miast (Włodawa i Parczew) i 15 gmin: Bytyń, Dębowa Kłoda, Hańsk, Romanów, Krzywowierzba, Opole, Ostrów, Romanów, Sobibór, Turna, Uściwów, Wereszczyńska Wola, Włodawa, Wołoska Wola, Wiryki. W skład gmin wiejskich wchodzi dawne miasteczka: Ostrów, Wisznice, Horodyszcze, Orchówek (w gm. Włodawa).

Br. Ch.

Włodawka, rzeczka, lewy dopł. Bugu, powstaje z kilku strumieni i odpływow jeziornych, wśród łąk otaczających wsi: Urszulin, Andrzejów i Wytyczno, płynie w kierunku północno-wschodnim, pod wsią Iwanki przyjmuje z praw. brz. Krzepiankę (Krzewiankę), rozdziela się na boczne koryta i dopiero za wsią Starzyczna, powyżej Suchowoli, płynie jednym korytem i pod Włodawą uchodzi do Bugu. Długość biegu wynosi około 27 w. Próż Krzewianki przyjmuje kilka strumieni, które noszą podobno nazwy: Skoradnica, Lutówka, Tarasienka (Enc. Org., XXIV, 45).

Włodawka, mko i dobra nad Bugiem, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, na samej granicy od królestwa polskiego (na wprost mta powiat. Włodawy), w 1 okr. pol., gm. Przyborowo, o 59 w. od Brześcia, 980 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, 2 szkoły, 3 jarmarki. Należy do dóbr Przyborowo hr. Tomasza Zamoyskiego. Dekanat prawosławny włodawski obejmuje 13 parafii, 11,534 wiernych.

Włodki 1.) wś, pow. sokołowski, gm. Wyróżby, par. Kożuchówek, ma 25 dm., 177 mk., 662 mr. W 1827 r. było 20 dm., 117 mk. 2.) **W.**- *Białobrzegi*, wś szlach. nad rz. Narwią, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Mały-Płock, ma szkołę początkową, młyn wodny. W r. 1827 było 40 dm., 293 mk. R. 1578 we wsi Włodki było 5 części 14 łąnów, 1 zagrod. Wś była gniazdem Włodkowskich. 3.) **W.**, pow. przasnyski, ob.

Kobyłaki, - W. 4.) W., pow. sierpecki, ob. *Kruszenica* - W. 5.) W., pow. mazowiecki, ob. *Rozski* 1).

Br. Ch.

Włodowice, os. miejska, dawniej miasteczko, w górzystym położeniu óród wyżyny olkuskiej, pow. będziński, gm. i par. Włodowice. Leżą pomiędzy Żarkami a Kromolowem, o kilka wiorst na wschód-płd. od Myszkowa, st. dr. żel. warsz.-wied., óród wyniosłego płaskowzgórze, sięgającego pod wsią Góra, o kilka wiorst na płn. od W., do 1300 st. npm. W pobliżu W. znajdują się óród tego płaskowzgórze źródła Przemysły Czarny, Warty i Pilicy. Óród płaskowzgórze w okolicy W. występują liczne skały, złożone z wapienia jurajskiego, którego pasmo ma tu swą zachodnią granicę (ob. *Pamięt. Fizyogr.*, t. III, 170). Ó wiorstę na wschód od W. sterczy góra Grdyń, najeżona skałkami wapiennymi, nieco dalej zaś góra Głowienna, dostarczająca kamienia do budowy. Osada ma kościół par. mурowany, szkołę początkową, urząd gm., 208 dm., 1341 mk., 1931 mr. ziemi do mieszczan należącej (1438 mr. ornej), 49 mr. dwor. i 6 kościelnych. W r. 1827 było 170 dm., 882 mk.; 1857 r. było 175 dm. (6 mur.), 1159 mk. (185 żyd.). Ludność trudni się rolnictwem. W lasach ciągnących się na wschód od W. znajdują się wielkie mogiły i czworokątne okopy a oprócz tego długie groble, biegnące równolegle od siebie o kilka staj w kierunku od wschodu ku zachodowi. Jestto dawna osada. W r. 1220 Iwo, biskup krakowski, potwierdzając nadane przez poprzedników dziesięciny klasztorowi w Mstowie, wymienia w liczbie wsi książęcych, dających te dziesięciny: „Włodowycze“ obok Częstochowy, Wilkowiecka i innych (*Kod. Małop.*, II, 27). Klasztor mstowski otrzymał następnie (podobno od Iwona) jakąś część we W., którą następnie zamienił na książęcą wieś Komorniki, jak o tem świadczy akt Łokietka z r. 1327 (*Lib. Ben.*, III, 158). Zapewne w XIV w. otrzymała osada prawo miejskie i parafię, z kościołem drewnianym. Długosz (*L. B.*, II, 216) nazywa W. miastem (*oppidum*). Należało ono do rodu Salomonów h. Łabędź (rajeów krakowskich), posiadających wszystkie wsi wchodzące w skład parafii (Podleszany, Góra, Zdów, Parkoszowice, Rudniki, Zagórzany). Łany miejskie dawały biskupowi krakow. dziesięcinę, wartości do 8 grzyw. W r. 1581 miasteczko, w pow. lelowskim, dawało szosu fl. 4 gr. 24; łany miejskie 2; rzemieśln. 3, komorn. 3. Ogółem fl. 8 gr. 27. Była to więc uboga i nieludna osada. Jednocześnie Częstochowa płaci 75 fl., Olkusz 155 fl., Mstów 78 fl., Lelów 136 fl. Przy miasteczku jest wieś, która płaci od 4½ łan. km., 2 zagr. bez roli (*Pawin.*, *Małop.*, 73, 157, 436). Od Salomonów dobra przeszły do Włodków, Pileckich i znowu Włodków. od których dostały się wraz z Ogródzieniem w ręce Bonerów, bogatych mieszczan krakowskich. Seweryn i Fryderyk Bone-

rowie przyjęli protestantyzm i zamienili kościół W. na zbór, przy którym od r. 1571 był kaznodzieją znany Jakub Sylwiusz. Dopiero gdy dobra przeszły w ręce Firlejów, wtedy r. 1594 Mikołaj Firlej, wojew. krakowski, powrócił kościół katolikom. W r. 1629 poświęcony został (nowy kościół ?) p. w. św. Bartłomieja. W czasie wojen szwedzkich W. zostały spustoszone. Gdy kośc. podupadł, wtedy staraniem proboszcza Kępskiego stanął r. 1702 w innym miejscu, przy ulicy Krakowskiej, nowy, mурowany, dotąd stojący. Przy kościele wzniesiono czworoboczną dzwonnice z kamienia. Par. W., dek. będziński, dawniej lelowski, ma 3400 dusz. Dobra W. składają się z folw. W., Parkoszowice, Włodawska Góra, młynów: Gruchta, Rak, Stypa i osad leśn. Grdynia, Kręciwilk, Dynołuby, z obszarem 964 mr. (w tem 805 mr. roli). Gmina W. należy do sądu gm. okr. V w os. Żarki, st. poczt. i dr. żel. w Zawierciu. Obszar na 19,877 mr. i 4055 mk. Óród ludności zapisanej do ksiąg stałych jest 334 żydów.

Br. Ch.

Włodowska Góra, wś i folw., pow. będziński, gm. i par. Włodowice; wś ma 42 dm., 418 mk., 560 mr.; folw. 8 dm., 14 mk., 700 mr. Wchodzi w skład dóbr Włodowice. W połowie XV w. łany kmiece dawały dziesięcinę bisk. krakow., wartości do 7 grzyw. (*Długosz*, *L. B.*, II, 216).

Włodyczka, pole pod Baszkowem, w okolicy Jutrosina, Kobyлина i Krotoszyna (*Łaski*, *L. B.*, II, 17).

Włodyka, pow. krotoszyński, ob. *Baszków*.

Włodymir, las w pobliżu Borszczajówki, pow. skwirski (ob. t. VII, 243).

Włodymirka, uroczysko na obszarze dóbr Nowochwastowa, wspomniane w dok. z 1545 r. (ob. t. VII, 243), dziś las Włodymir, w bliskości Borszczajówki, w pow. skwirskim.

Włodzimierka, kol., pow. nieszawski. Utworzona po r. 1864 na gruntach pokościelnych we wsi Kościelna Wieś.

Włodzimiersk, wś, pow. nowomiński, gm. Łukowice, ma 98 mr. włośc.

Włodzimierz 1.) kol., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Kamieński, ma 26 dm., 183 mk., 368 mr. włośc.. Wchodziła w skład dóbr Gałkowiec. 2.) W., ob. *Włodzimierzów*.

Włodzimierz, mto pow. gub. wołyńskiej, ob. przy końcu lit. W.

Włodzimierz (*Wladimir*, *Wladymir*) nad *Kłazmą*, zwany też *W. Zaleski*, mto główne gub. włodzimierskiej, pod 56° 8' płn. szer. a 58° 5' wsch. dług., odl. o 781 w. od St.-Petersburga a 177 w. od Moskwy, rozłożone na lew. wyniosłym brz. rz. Kłazmy i obu brzegach rz. Łybedi, dzielącej mto na dwie części. Przez mto przechodzi szosa i dr. żel. z Moskwy do Niżnego Nowgorodu. W 1859 r. było 1,477 dm. (143 mурow.). 259 sklepów, 22 cerkwi, monaster żeń-

ski, 12,765 mk. (w 1888 r. liczba mk. wzrosła do 20,709 dusz), gimnazjum, seminarium, 2 szkoły powiatowe i 2 paraf., teatr, 2 szpitale, przytułek dla biednych, dom obłąkanych, ochrona dla dzieci. Do miasta należą 3,075 dzies. (642 dzies. pod miastem). Dochody w 1860 r. wynosiły 15,972 rs. Przemysł fabryczny i rękodzielniczy średnio rozwinięty. W 1860 r. było tu 750 rzemieślników (290 majstrów) i 28 zakładów przemysłowych, produkujących rocznie za 116,728 rs. Mieszkańcy zajmują się nadto sadownictwem; słynne są zwłaszcza tutejsze wiśnie. Handel dość słaby, ogranicza się głównie na sprzedaży zboża, skupowanego w sąsiednich powiatach oraz gubernii riazkańskiej i tambowskiej. Jarmark jeden (od 21 do 28 maja). Miasto założone zostało w XII w., podług jednych przez w. ks. Włodzimierza Monomacha, podług innych zaś przez Jerzego Włodzimierzowicza Dołgorukiego. W latopisach występuje po raz pierwszy pod r. 1151, w którym Andrzej Jerzowicz Bogolubski w czasie walki domowej pomiędzy Monomachowiczami, schronił się do W. i obrał go sobie za rezydencją. Władając jednocześnie ks. włodzimierskim, suzdalskim i rostowskim, w 1157 r. przybrał tytuł w. księcia. Z następców jego zasługują na wzmiankę: Wszewołod III, zw. Wielkie Gniazdo, Jarosław Wszewołodowicz i Aleksander Jarosławowicz Newski. W. ks. włodzimierskie istniało samodzielnie do 1328 r., w którym wraz z tytułem w. księżęcym przeszedł w posiadanie ks. moskiewskich. W r. 1708, przy pierwszym podziale Rosyi na gubernie, W. zaliczony został do gub. moskiewskiej, od 1719 r. mto prowincjonalne prowincyi włodzimierskiej, od 1778 r. mto gubernialne.

Włodzimierski powiat, w środkowej części gubernii, zajmuje 483 mil al. 2338·8 w. kw. Powierzchnia powiatu przedzielona jest rz. Kłazmą, na dwie nierówne części. W południowej, mniejszej części przechodzi równoległe z biegiem Kłazmy szereg piaszczystych wyniosłości, zarosłych w części lasem i dających początek niewielkim dopływom Kłazmy i Sudogdy. W tej części powiatu znajduje się kilka jezior śródlęśnych, z których najważniejsze Isehra (do 6 w. obwodu). Błot prawie niema. Północna, większa część powiatu, jest pagórkowata. Z rzek ważniejsze tu: Mała Nerl, Irpeń, Kołoksza i Worszcza. Z jezior ważniejsze Płowucze i Rukaw. Nieliczne błota rozłożone są w dolinie Kłazmy oraz dolnego biegu Kołokszy i Nerli. Pod względem gleby pomiędzy Kłazmą, Nerlą i Kołokszą znajduje się czarnoziem z gliną zmieszany; na wschód od Nerli i na zachód od Kołokszy gleba jest piaszczysto-gliniasta, wreszcie na praw. brz. Kłazmy przeważa piasiek. W lasy powiat jest ubogi; zajmują one zaledwie 24,000 dzies., przeważnie na praw. brz. Kłazmy. Część leżąca na lew. brzegu rzeki jest wogóle bezleśna.

W 1859 r. było w powiecie 114,167 mk. (2060 rozkołników). Cerkwi w t. r. było 94 i 1 monaster męzki. Z powodu ubóstwa gleby rolnictwo mało rozwinięte i plody jego niewystarczają na miejscową potrzebę. Pod rolą znajduje się do 105,341 dzies. Uprawa lnu i konopi, równie jak i ogrodnictwo znajdują się na niskim stopniu, natomiast kwitnie sadownictwo. Pod sadami znajduje się do 400 dzies. Z powodu dostatku łąk dość rozwinięta hodowla bydła. W r. 1859 było w powiecie: 25,920 sztuk koni, 26,612 bydła rogat., 38,566 owiec. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty. W 1860 r. było 43 zakładów przemysłowych (19 olejarni i 27 cegielni), produkujących w ogóle za 926,820 rs., z czego 903,116 rs. przypada na przedziałnię bawełny w Sobinkach. Wielu z mieszkańców zajmuje się obróbką kamieni, ciesielstwem, kryciem dachów, sztukatorstwem, bednarstwem i t. d.

Włodzimierska gubernia, jedna z gubernii środkowych wielkoruskich, graniczy na wschód z gub. niżegorodzką, na pld. z riazkańską, na zachód z moskiewską, na pln. z jarosławską i kostromską i zajmuje 860·5 mil al. 41,638 (podług pułk. Strielbickiego 42930·5) w. kw., z czego 43·8% przypada na pola orne, 6·5% na łąki, 46·8% na lasy 12·9% na nieużytki. Powierzchnia gubernii przedstawia równinę falowatą; gleba gliniasta, piaszczysta i zwirowata. Pod względem geognostycznym znajdujemy w gubernii: wapienie górnej formacyi (w pow. kowrowskim, wschodniej części sudogodzkiego i pln. mielenkowskiego); dalej piaskowce i gipsy formacyi permskiej (w pow. wiaźnikowskim, gorochowieckim i pln. części muromskiego), gliny formacyi jurajskiej (w pow. aleksandrowskim, pokrowskim, włodzimierskim i mielenkowskim) oraz warstwy wapieni formacyi kredowej (w pld. części pow. mielenkowskiego). Z kopalin wydobywają białą glinę, używaną do fabryk fajansu i szkła, gips, rudę żelazną i torf. Wszystkie rzeki gubernii należą do systematu rz. Oki, przepływającej w części pld.-wschod. na przestrzeni 125 w. Z dopływów Oki najważniejsze: Kłazma, należąca do gubernii na przestrzeni 385 w. i Tiesza, obie spławne, podobnie jak i Teza, lewy dopł. Kłazmy. Jezior znaczna liczba, lecz w ogóle nie są one wielkie. Najważniejsze Pleszczejewo al. Perejasławskie, do którego uchodzi rz. Trubeż, wypływa zaś Nerl Wielka, dopływ Wołgi. Błota zajmują do 227,000 dzies. W 1859 r. było w gubernii 1,222,599 mk. (w 1885 r. 1,376,042 dusz), w tej liczbie: 3,088 jednowierców, 12,619 rozkołników, 601 katol., 229 prot., 153 żydów. W t. r. było 1,193 cerkwi (1,045 murow.), 27 monasterów, 4 cerkwie jednowierców, 4 domy modl. rozkołników. Ludność zamieszkuje w 14 miastach, 2 osadach, 11 slobodach, 918 siolach i 5,672 wsiach. Zatrudnienia rękodzielnicze i przemysłowe przemagają nad rolnictwem. W gub. sie-

ją żyto, owies, tatarkę, len i w małej ilości pszenicę, lecz zbiory niewystarczają na wyżywienie mieszkańców. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1859 r. było 253,181 sztuk koni, 304,822 bydła rogatego, 347,266 owiów, 18,560 trzody chlewnej i 1,510 kóz. W t. r. było w gubernii 1,132 fabryk i zakł. przemysłowych, zatrudniających 71,061 robotników i produkujących za 30,591,683 rs. Nadto mieszkańcy zajmują się pędzeniem smoły, dziegiu i terpentyny, spławem drzewa opałowego i malowaniem obrazów świętych (ikonów), których rocznie sprzedają za 1,200,000 rs. Kramarstwem wędrownem trudni się pewna klasa włóścian, znanych pod nazwą ofeni. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 13 powiatów: włodziński, aleksandrowski, gorochowski, juryewski, kowrowski, mielenkowski, muronski, perejasławski, pokrowski, sudogodzki, suzdalski, szujski i wiaźnikowski.

Włodzimierzec. *Władimirec*, w dokum. *Władzimmerska, Wołodymierek*, mko, pow. łucki, okr. pol. i gm. Włodzimierzec, st. poczt. Kołki, o 19 w. od Horodca a 120 w. na płn.-wschód od Łucka, ma 149 dm., 1083 mk. (443 żydów), cerkiew paraf., kościół katol. paraf., 2 domy modlitwy żydowskie, 4 jarmarki doroczne. W 1870 r. było tu 4 sklepy, gorzelnia, 10 rzemieślników. W mtku ślady zamku i wałów. Kościół paraf. katol., p. w. św. Józefa, z muru wzniesiony w 1827 r. przez hr. Krasieckiego. Parafia katol. (od 1705 r.), dekanatu łuckiego, 1561 wiernych. Kaplice w Hołuzu, Rafałowce, Chinoczy, Serechowiczach i Policach. Okrąg policyjny obejmuje 4 gminy powiatu: Włodzimierzec, Horodziec, Osowa i Rafałówka. Gmina, w płn. części powiatu, graniczy od płn. z gub. mińskiej, od płn.-wschd. z gm. Osowa, od płd.-wschd. z gm. Horodziec, od płd. i płd.-zachd. z gm. Rafałówka, od zachd. przez Styń z gm. Biała Wola, obejmuje 24 miejscowości, mające 954 chat włóściańskich (obok 190 dm. należących do innych stanów), 8556 mk. włóścian (4135 męż., 4421 kob.), uwłaszczonych na 14,823 dzies. ziemi. Stara osada, podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należała do Iwana Kierdeja Mnyszynskiego (pobór niewykazany; ob. Jabłonowski, Wołyń, 12), następnie własność Czetywertyńskich, w końcu hr. Krasieckich.

J. Krz.

Włodzimierzec, ob. *Wolmar*.

Włodzimierzów 1.) kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 18 w., ma 4 dm., 53 mk. 2.) **W.** al. *Władzimirów*, kol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Gosławice, odl. od Słupcy 18 w., ma 22 dm., 178 mk. 3.) **W.** al. *Włodzimirów*, kol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 19 w., ma 14 dm., 95 mk. 4.) **W.**, kol. i os. leśn., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. katol. Sulejów, ew. Piotrków (odl. 11 w.); kol. ma 11 dm., 89 mk., 418 mr.;

os. leśn. 1 dm., 6 mk., 1 mr. 5.) **W.**, wś, pow. łaski, gm. Łask, par. Mikołajewice, ma 23 dm., 375 mk., 532 mr. Wchodziła w skład dóbr Łask. 6.) **W.** al. *Włodzimierz*, wś, pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 25 w., ma 9 dm., 19 mk., 71 mr. 7.) **W.**, ob. *Włodzimierz*.

Włodzimierzówka 1.) kol., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turka 24 w., ma 5 dm. Stanowi część wsi Skęczniew. 2.) **W.**, os., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 22 w., ma 2 dm., 17 mk. Wchodziła w skład dóbr Raczki.

Włodzimierzówka 1.) folw., pow. rzeczycki, w 3 okr. wasilewickim, gm. Kruki, 10 włók; własność Michalewiczów. 2.) **W.**, folw., pow. horodecki, w 1 okr. pol., gm. Włodzimierzówka, o 40 w. od Horodka, własność sukcesorów Danesterna, 805 dzies. Gmina, położona w zachodniej części powiatu, graniczy od zachodu z gm. Struń (pow. połockiego), od płn. z gm. mikołajewską (tegoż pow.), od wschodu z gm. Chołmierze, od płd. z gm. Koziany, obejmuje 29 miejscowości, mających 353 dm. włósc. (obok 24 należących do innych stanów), 2073 mk. włósc., uwłaszczonych na 3749 dzies. Zarząd gminy we wsi Diud'ki.

Włodzimierzówka, Władimirówka, 1.) futor, pow. jampolski, gm. Pieńkówka, o 75 w. od Jampola, ma 68 dzies. 2.) **W.**, ferma, pow. winnicki, gm. Brahiłów (o 4 w.), ma 5 dm., 60 mk.

Włodzimierzowo, białorusk. *Władzimirowa*, folw., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, o 38 w. od Borysowa; miejscowość leśna, grunta lekkie.

A Jel.

Włodzimierce, wś, pow. żydaczowski, 21 klm. na płd.-wsch. od Żydaczowa, 4 klm. na płd.-zach. od Żurawna (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Mazurówka i Żurawno, na płn.-wsch. Żurawno, na wsch. Mielnicz, na płd. Dubrawka i Lachowice Zarzeczne, na zach. Lachowice Podrózne. Płd.-wsch. część wsi przepływa Świca od płd.-zach. na płn.-wsch.; część płn.-zach. Krechówka, dopł. Dniestru. Położenie nizinne. Włas. więk. ma roli orn. 270, łąk i ogr. 34, pastw. 473; mr.; wł. mn. roli orn. 707, łąk i ogr. 475 pastw. 47. W r. 1880 było 109 dm., 759 mk., mr. w gm., 3 dm., 23 mk. na obsz. dwor. 739 gr.-kat., 15 rzym.-kat.; 747 Rus., 7 Pol.). Par. rz.-kat. w Żurawnie, gr.-kat. w miejscu, dek. żurawieński. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 619 złr.

Lu. Dz.

Włodzimirczewo, os., pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Libiszew, odl. od Opoczna 1 w., ma 43 mr. włósc.

Włodzimirów 1.) folw., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. od Słupcy 19 w., ma 1 dm., 17 mk. 2.) **W.**, ob. *Włodzimirzów*.

Włodzimirzewo 1.) al. *Władzimirzewo*, niem. *Elisenhof*, posiadłość, w pow. szubińskim,

st. kol., poczta i okr. urzęd. w Keyni, o 4 km. na pld. na granicy pow. wągrowieckiego. Należało dawniej do dóbr Żórawia, teraz do gminy t. n. Szkoła katol. i ewang. w Palmierowie, sąd, par. katol. i ewang. w Keyni; 3 dm., 301 ha, 90 mk. (58 katol.). O 400 kroków ku zachodowi od dworu kopiec, wzniesiony na 113·6 mt. n.p.m. 2.) **W.**, wybud., należy do gm. Palmierowa, 2 dm., 26 mk. (12 katol.). *Wł. Ł.*

Włodzisław, ob. *Wodzisław*.

Włoka, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 12 w.), okr. wiejski i dąbra, Szaumanów, Ryżowszczyzna, 1 dusza rewiz.

Włoki 1.) pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys. 2.) **W.**, ws nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Daniszewo, odl. 30 w. od Płocka, ma 15 dm., 175 mk. W r. 1827 było 10 dm., 76 mk. W r. 1886 folw. Włoki rozl. mr. 731: gr. orn. i ogr. mr. 597, łąk mr. 57, pastw. mr. 53, nieuż. mr. 24; bud. murow. 7, drew. 4. Ws W. os. 28, mr. 125. 3.) **W. Piaski**, folw., pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpe (odl. o $\frac{1}{2}$ w.), ma 18 dm., 203 mk., 345 mr. obszaru. Folw. W. Piaski lit. B, rozl. mr. 184: gr. orn. i ogr. mr. 20, łąk mr. 160, nieuż. mr. 4; bud. mur. 2, drew. 3. 4.) **W. Małe**, ws nad rz. Sierpnicą, pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpe (odl. o $\frac{1}{2}$ w.), ma urząd gminny, młyn wodny i karcznię, 25 dm., 390 mk., 122 mr. W r. 1827 było 20 dm., 160 mk. 5.) **W. Jelonki**, pow. ostrowski, ob. *Jelonki* 4).

Włoki 1.) uroczysko do wsi Wólka Poduchowna, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś. 2.) **W.** al. *Podlinkowo*, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Linkowo, o 50 w. od Poniewieża, własność Jana hr. Tyszkiewicza, ma 334 dzies. (68 lasu, 8 nienż.). W 1859 r. 12 mk., wiatrak. 3.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynów, Zabielscy mają tu 60 dzies. 4.) **W. Borowe**, ob. *Wrzosy*. 5.) **W. Nowe**, pow. ihumeński, ob. *Nowe Włoki*.

Włoki al. *Włuki*, *Właky*, ws kościelna na ptn.-zach. Fordonia, wschód-ptn. Koronowa w pow. bydgoskim, okr. urzęd. żółędowskim (Dobrecz), st. kolei i urząd poczt. w Kotomierzu (Klarheim), szkoła katol. w miejscu, ew. w Trzęsaczu, paraf. katol. w miejscu, ewang. w Fordoniu, sąd w Bydgoszczy; 27 dm., 491 ha. 236 mk. 194 katol., 4 żyd. Należały do opactwa koronowskiego. R. 1580 wymienione między dobrami opactwa, mają 2 sołtysów, 13 $\frac{1}{2}$ łąnów, 3 zagrody, 1 rzemieślnika. *Wł. Ł.*

Włokińskie jezioro, ob. *Włókno*.

Włokiele, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 27 w. od Szawel.

Włókna, *Włócna*, ws nad jeziorem t. n. (Włocińskim), na pld.-zachód od Skoków, pow. obornicki, okr. urzęd. Murowana Goślina, st. kol. Rogoźno, szkoła, poczta i obie parafie, i sąd okr. Skoki (Schakken), 6 dym., 103 mk.

Na obszarze W. są okopy przedhistoryczne. Jezioro Włokińskie, wzn. 74·2 mt. n.p.m., należy do sieci jezior, wpływających do Wełnianki, dypłwu Wełny. Zlewa się na pld. z jez. Brzezińskim a na wschodzie odpływa do jez. Maciejaka. Ma 1·6 km. dług. a 1·3 km. szerok., zwięża się w jednym miejscu do 0·25 km. czyli 200 kroków. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Ostrówek, Ostrów, Cwejda, Przedstawa, Frydrych; łąk: Sławskie; jezior: Maciejak, Garnek, Włokińskie; okopu: Rejkus, półwyspu: Średniekopy. R. 1235 Władysław Odoniec wsi Sławno i Włókna oddaje kościołowi gnieźnieńskiemu. Arcybisk. Henryk dobra te nadał kościołowi św. Wojciecha, ale mu takowe bezprawnie odjął ks. Władysław, bratanek Odonicza. R. 1580 występuje jako dziedzic W. Jan Zbyszewski. *W. Ł.*

Włóknik, niem. *Wuknik*, *Wucknik*, jezioro, leży na wschód od Frydlandu Marchijskiego, między Nierzeszynem a Hankami, w pow. wałeckim. Drugie jezioro t. n. leży tuż pod Bytyniem, na ptn.-wschód od Tuczna (ob. Callier: Pow. wałecki w XVI w., str. 54). *Kł. Fr.*

Włonice al. *Wlonice*, w XVI w. *Wlanicze*, ws i os. leś., pow. opatowski, gm. Ożarów, par. Bidziny, odl. od Opatowa 18 w., ma 19 dm., 238 mk. W r. 1827 było 15 dm., 128 mk. W r. 1886 folw. Włonice rozl. mr. 719: gr. orn. i ogr. mr. 455, łąk mr. 14, lasu mr. 234, nieuż. mr. 15; bud. mur. 13, drew. 4; płodozm. 9-pol.; las urządzony, wiatrak. Ws W. os. 27, mr. 116; ws Tominy os. 20, mr. 383. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi W., w par. Bydziny, Zagórska płaciła od $\frac{1}{2}$ łąnu. Gabryel Piekarski od os. 3, łąn. $\frac{3}{4}$; zagr. z rolę 2, kom. 2, hult. 1; Mikołaj Włański od $\frac{1}{2}$ łąnu, 1, zagr. 1; kom. Mat. Zaklika od $\frac{1}{2}$ łąn. (Pawiu. Małop., 181, 463). *Br. Ch.*

Włosań, ws, pow. wielicki, w okolicy pagórkowatej, urozmaiconej gajami, przy drodze z Mogilan na pld. do Sieprawia. Ma szkołę ludową. Wraz z obszarem tabularnym liczy 135 dm. i 735 mk. (12 izrael.). Par. w Mogilanach. Pos. tabularna (Henr. Bołoz Antoniewicza) składa się z 84 mr. roli, 12 mr. łąk, 7 mr. pastw., 37 mr. lasu i 1572 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 544 mr. roli, 152 mr. łąk i ogr., 110 mr. pastw. i 287 mr. lasu. Wymieniona w akcie uposażenia klasztoru szczyrzyckiego w r. 1252, w liczbie wsi dających dziesięcinę. Gdy w XIV w. kanonik krakow. Spytko, dziekan kościoła św. Floryana przy Krakowie, rości pretensje do tych dziesięcin, sąd polubowny w r. 1362 rozstrzyga sprawę na korzyść klasztoru (Kod. Małop., I, 49, 352). W 1581 r. (Pawiuński, Małop., 43) „Włosziani” posiadał Spyttek Jordan, kaszt. krak., płacił on od 7 i $\frac{3}{4}$ łąn. km., 2 zagr. z rolę, 2 zagr. bez roli, 3 komor. z bydłem, 1 komor. bez bydła, 4 rzemiośl. i dudy. Graniczy na ptn. z Mogilanami, na wschód z Kopaniem i Olszowcem, na pld.

z Głogoczowem i Krzyszkowicami a na zach. z lasem zwanym Bronaczową i Wołą Radziszowską.

Włosaty, urząd. *Wolosatyj*, futur nad rz. Peremją (Sarażynką), pow. bałeki, w 3 okr. pol. Sawrań, gm. Pieszczana, par. praw. Nowipol, katol. Bałta. X. M. O.

Włoscioborek, ob. *Włosciobórz*.

Włosciobórz 1.) *Lościbórz*, niem. *Gr. Lossburg*, dok. 1373 *Łossowo*, 1546 *Włosciobor*, 1728 *Łosciobor*, wś, pow. złotowski, st. p. i kol. Sępólno, o 7 km., par. kat. Wałdowo, szkoła kat. w miejscu; 206 ha (169 roli orn., 6 łąk, 4 lasu); 18 dm., 25 dym., 128 mk., 75 kat., 57 ew. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże; 1192 ha (795 roli orn., 94 łąk, 84 lasu); 1885 r. 19 dm., 57 dym., 337 mk., 254 kat., 83 ew., z których na folw. Męczychudobę (Justinenhof) przypada 1 dm. i 9 mk. a na folw. Włoscioborek 2 dm. i 41 mk.: hodowla bydła i owiec, wiatrak. Za czasów polskich posiadali dobra te Wałdowscy, którzy się wskutek tego pisali też Włoscioborskimi. Po okupacji pruskiej napotykną tu jako dziedziców spokrewnionych z nimi Sadowskich, potem posiadał je Lesse z Drożdżenicy, r. 1858 Karol Wegner. Niedawno nabył wś tę Józef Prądyński ze Skarpy za 585,000 mk. Od niego kupiła r. 1894 niemiecka komisya kolonizacyjna za 600,000 mk. Wizyta Trebnica z r. 1653 donosi, że w W. było 5 półgburów (semicoloni), którzy mesznego dawali po 1 kor. żyta i owsa; dawniej było tu 24 włościan, których puste włóki odrabiał dwór, dając proboszczowi 8 korey żyta i beczkę piwa (str. 145). W czasie separacyi gruntów miało tu 11 włościan i dwór wolne państwiska w Sikorzu; za zrzeczenie się tego prawa dostał dwór 125 mr. lasu, włościanie zaś 17 mr. i 48 kw. prętów. R. 1774 było we wsi tylko 2 ewang. kowal i owczarz. W Włoscioborku było 1766 r. 10 mk. prot. (ob. „Der Kreis Flatow“ v. Schmitt, str. 239). Kł. Fr.

Włosciejewka, lasek nad Małpinem, w pow. szremskim.

Włosciejewki 1.) w dok. *Włoszczegow*, *Włoszczycowie*, wś gospod., w pow. szremskim, par. ewang., poczta i okr. urząd. Książ, st. kol. Chocicza (Falkstaedt), kościół paraf. katol., szkoła katol. i ewang. w miejscu, sąd okr. w Szremie, ma 11 dm. 150 ha, 111 mk. katol. 2.) **W.**, wś rycerska, tamże, ma 16 dm., 1090 ha, 379 mk. (341 katol.); czystego dochodu 5653 mk. Do W. należy folw. Międzybórz i posiadłość Wójtostwo. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Tomidaj, Smolnydół, Cmentarzysko; łąk: Robaczywa, Wągródka; wzgórz: Zameczysko, Łysa Góra; błot: Wileczykał, Żórawiec; jezior: Wielkie jezioro, Gluta. Zanim przeszły do rąk niemieckich, były W. w posiadaniu Niegolewskich. 3.) **W.**, leśniczówka, tamże, ma 2 dm., 15 mk. 4.) **W.**, cegielnia, tamże, 1 dm., 6 mk. 5.) **W.**, *Holendry*, 43 dm., 298 mk. Osadził je w r. 1753

Tadeusz Krzyżanowski. R. 1382 Dobrogost Włoszczegowski (Włoczciowski) h. Wczele był na zjeździe w Radomsku. Dobrogost z Włoszczegów jest kasztelanem gdeckim od r. 1391—1411. Tenże r. 1390 świadczył w sprawie Wyskoty, w sprawie Elżbiety wdowy po Wincentym, wojew. pozn. W r. 1396 zasiadał na rokach. Sam kilkakrotnie prawuje się z żydami: Danielem i Aronem. W r. 1397 przyznaje, że Aronowi winien 200 grzywien. W tymże roku prawując się z dziedziczką Książą, powierzył sprawę swą Piotrowi Nagrudowskiemu, który w jego imieniu prawuje się także z Adamem Kowalskim. W r. 1399 w sprawie Chrzana Jeżewskiego z Przybysławem Golskim, byli konkordatorami Dobrogost gdecki i Mikołaj Lubiatowski, burgrabia kościański. W r. 1392 występuje tenże Dobrogost w Łucku przy królu Władysławie, gdy tenże Henrykowi z Zimnej Wody pozwolił wieś Zdzież (?) wynieść do rzędu miast na prawie niemieckim. W r. 1395 występuje w Gnieźnie przy boku króla Władysława, gdy tenże nadaje posiadłości w Wschowie Wincentemu Granowskiemu, kasztel. nakielskiemu. W r. 1396 występuje z Sędziwojem ze Szubina w Gnieźnie, przy podziale dóbr Dzierżysława z Goliny. W r. 1400 zasiada na sądach wojewódzkich. W tymże roku występuje Piotr z W. W r. 1580 mają W. 1 łąn, 1 zagr., 2 komor., trzy młyny. Kościół istniał tu już przed r. 1610. Znajduje się w nim nagrobek Tadeusza Krzyżanowskiego († 1813). Przed Niegolewskimi W. posiadali Krzyżanowscy, a jeszcze dawniej Radolińscy.

Włoscinowo, ob. **Włoszanów**. Wł. Ł.

Włosianka al. *Bereźnica*, potok, lewy dopł. Sanu, w pow. liskim; ob. *Matyaszowa Wola*.

Włosień 1.) przyl. wsi Kwaczała, w pow. chrzanowskim. 2.) **W.**, przyl. wsi Osiek, w pow. bialskim (Galicya).

Włosienica, wś, pow. bialski, przy gościńcu z Oświęcimia (8½ km.) do Zatora, nad potokiem uchodzącym z praw. brzegu do Wisły. Ma kościół rzym.-katol., filialny parafii w Oświęcimie, nieznanej erekcyi, zbudowany w r. 1844 i konsekrowany p. w. św. Michała. Do filii należą wsi Monowice, Stawy i Las. Wł. ma 137 dm. i 783 mk. rzym.-kat. We wsi szkoła ludowa, Własność tabularna należy do probostwa rzym.-katol. w Oświęcimie i wynosi 218 mr. roli, 23 mr. łąk, 1 mr. ogrodu, 21 mr. pastw., 167 mr. lasu, 6 mr. stawów, 4 mr. nieuż. i 1 mr. 713 sąż. parcel budowl., ogółem 445 mr.; pos. mn. 436 mr. roli, 30 mr. łąk i ogr., 23 mr. pastw. Wątpliwej autentyczności dokument z r. 1285 na lokacyę wsi Poręby, wymienia tę wieś i wspomina o strumieniu t. n. (Kod. dypl. pol., III, 136). W połowie XV w. wś ta miała kościół drewniany, p. w. W. Św. Przy zakładaniu par. w Oświęcimiu nadano w r. 1470, jako uposażenie kościoła, wieś W. wraz z kościołem paraf. i jego docho-

dami. Odtąd kościół ten stał się filialnym. Wsieć W. miała łąny km., sołtystwo z rolą i dwie oddzielne osady kmiece większe. Sołtys posiadał karcznię i zagrodnika. Każdy kmieć dawał czynszu plebanowi po florenie, sześć denarów za „barankowe“ na Wielkanoc, przytem jaja, kury, a za dziesięcinę po mierze owsa i mierze żyta, które sami winni byli zasieć na uprawionych rolach plebana. Sołtys dawał po 4 miary żyta i tyleż owsa, ale bez obowiązkowo siewu. Kmiecie zaś sołtysowi mieli zasiewać po mierze owsa i żyta (Długosz, L. B., II, 224). Przy nadaniu W. kościołowi w Oświęcimiu zastrzeżono, by nabożeństwo i nadal się tu odprawiało (ob. t. VII, 746). W 1581 r. (Pawiński, Małop. 99). W. miała samodzielną parafię; oprócz części probostwa oświęcimskiego liczącego 19 półłanków km., 3 zagr. bez roli, 3 kom. z bydłem i tyłuż bez bydła, miał jeszcze część Stanisław Porębski, składającą się z półłanka km. i komornika z bydłem. W. graniczy na płn. z Dworami, na zach. z Monowicami, na płd. z Porębą Wielką, a na wschód z Przeciszowem. Por. *Poręba*. 1). *Mac.*

Włosienica, dawniej *Włosiennica*, niem. *Wloschnitz*, ws włośc., pow. kwidzyński, paraf. kat. Łalkowy, st. p. i kol. Twarda Góra; 259 ha (225 roli orn., 7 łąk); 1885 r. 15 dm., 21 dym., 127 mk., 110 kat., 17 ew. Leży między Łalkowami i Pieniążkowem. Dawniej własność benedyktynek w Grudziądzu, darowana przez Annę Konarską, starościcę mitawską. Początkowo wydawały ją panny w dzierżawę zwykle na 3 lata, od r. 1751 wydzierżawiały ją na czynsz gburum, którzy od włóki płacili 40 zł. R. 1734 opuściła ksieni dzierżawę dla przeciągów różnych wojsk. R. 1737 wicher obalił około 600 sztuk drzewa w lesie (ob. Klasztorzy żeńskie przez kś. Fankidejskiego, str. 222). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 54 mk. katol.; włók było 16. Proboszcz pobierał dawniej 8 korey żyta i tyleż owsa, podówczas tylko 5 1/2 korea żyta i tyleż owsa (pag. 42); 1789 r. b. 7 dym. Jeszcze dziś jedno jezioro nazywa się Panińskie (Nonnensee), tak samo przyległy laszek (Nonnenwald). *Kś. Fr.*

Włosinowo, ob. *Włoszanów*.

Włoska Wola, pow. włodawski, ob. *Woloska Wola*.

Włosków, w XVI w. *Włoskowo*, ws, pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, ma 7 mk., 94 mr. W 1827 r. było 6 dm., 28 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z folw. pobierał pleban w Nowem, od kmieci zaś kustodya łączycza (Łaski, L. B., II, 474).

Włoskowie, ws (w dok. z 1549 r.), pow. kamieniecki, ob. *Olczydajów*.

Włosnowice, ws i folw., pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Świniały, odl. 8 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 28 dm., 172 mk. W r. 1880

folw. Włosnowice, rozl. nr. 310: gr. orn. i ogr. mr. 193, łąk mr. 20, pastw. mr. 23, lasu mr. 59, nieuż. mr. 15; bud. drew. 9; płodozm. 9-pol. Poprzednio należał do dóbr folw. Janów. Wś W. os. 30, mr. 415; wś Solec os. 31, mr. 335. W połowie XV w. wś miała 4 łąny km., karcznię z rolą, z których dziesięcinę, wartości do 4 grzyw. dawano pleban. w Świniarach. Folw. rycerski dawał pleb. w Solcu, wartości 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 427). W r. 1579 wś W. w par. Solec, własność Andrzeja Zborowskiego, dziedzica okolicznych włości, miała 9 osad., 1 1/2 łąnu. 1 zagr., 2 ubog. (Pawiński, Małop., 212).

Włostki, ws gospod., w pow. gostyńskim, par. kat. i ewang., urz. okr. i poczta Poniec (Punitz), st. kol., szkoła kat. i ewang. w Sarbinowie, sąd okr. w Bojanowie, 2 dm., 34 mk.

Włostów, ws, folw. i dobra, pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Włostów, odl. od Sandomierza 22 w., leży na wznies. 813 st. n.p.m., posiada kościół paraf. murowany, gorzelnię, młyn wodny, 48 dm., 613 mk. W 1827 r. było 38 dm., 332 mk. W r. 1883 miał tu stanąć szpital z funduszu, w ilości rs. 50,000 zapisanego przez dziedzica dóbr Michała Karskiego. Dobra Włostów składały się w r. 1881 z folw.: Włostów, Gaj, Pęśławice, Swojków, attyn.: Podgajeże, Buczek i las Skolanowski, rozl. nr. 1933: gr. orn. i ogr. mr. 1209, łąk mr. 60, pastw. mr. 14, lasu mr. 542, zarośli mr. 44, wody mr. 10, niez. mr. 54; bud. mur. 17, drew. 22; płodozm. 11 i 14-pol.; las urządzony. Wś W. os. 66, mr. 605, wś Swojków os. 6, mr. 98. Jestto starożytna osada. Nie spotykamy jej wprawdzie w starszych dokumentach, bo dopiero w akcie z 1362 r. pojawia się Bernard, dziedzic Włostowa (Kod. Małop., I, 312), ale według tradycji kościół tużejszy ma być założony przez Piotra Dunina i ochrzczony w nim został Wincenty Kadłubek (urodz. r. 1160), którego wizerunek przechowywał się jakoby w kościele. W połowie XV w. spotykamy tu kościół paraf., murowany z kamienia, p. w. św. Jana Chrzciciela. Dziedzicami wsi są: Pełka, Jan Zbank i Iwon, h. Janina. We wsi jest 12 łąnow kmiecych, dających dziesięcinę archidyakonowi sandomierskiemu, z niektórych pól jednak pobiera pleban miejscowy. Do kościoła należą 4 łąny, łąka, staw i trzy karczmy z rolą dające, dziesięcinę archidyakonowi (Długosz, L. B., II, 344). Zdaje się, że na obszarze wsi mieściło się pierwotnie targowisko, czego pamiątką pozostała nazwa pola: Targowiska, ztąd spotykamy tu trzy karczmy i ztąd założono tak wczesnie parafię. Rozwój pobliskiego Opatowa odebrał znaczenie tej osadzie. W r. 1578 Albert Wielki płacił od 16 osad., 8 łąn., 11 zagr. z rolą, 2 zagr., 12 ubogich komor., 1 rzem. Pleban od 1 osad., 1 łąnu. 2 ubog. komor.; Hubliński od 2 os., 1 łąnu 4 zagr. z rolą, 5 ubog. komor., 1 komor. 1 rzem.; Pełka Jan od 1/2 łąnu (Pawiński,

Małop., 179). W. par., dek. sandomierski, 1277 dusz.

Br. Ch.

Włostów 1.) *Wielki*, folw. pow. krobki (gostyński), par. kat., okr. urzęd., st. kolei i urząd poczt. w Krobi, szkoła katol. w Chwałkowie, par. ewang. w Górcie, sąd okr. w Rawiczu, ma 3 dm., 65 mk., obszaru 194 ha. Leży na pld.-zachód Krobi pod Chwałkowem. Własność niegys Czackich. Czystego dochodu 4339 mrk. W r. 1793 dzierży W. Leon Kowalski z Chwałkowa. 2.) **W. Mały**, ws szlach., tamże, sąd okręg. w Gostyniu, ma 2 dm., 195 ha, 54 mk. (41 katol.). Należał niegdyś do Włostowskich. Czystego dochodu 3885 mrk. W r. 1793 dzierży W. Jakub Potocki. 3.) **W.**, ob. *Włostowo*. Wł. Ł.

Włostowice 1.) ws i folw. nad rz. Bzurą, pow. łączycy, gm. Balków, par. Piątek, odl. od Łęczycy 20 w. Ws ma 9 dm., 45 mk.; folw. 4 dm., 15 mk. W r. 1827 było 12 dm., 144 mk. W r. 1876 folw. Włostowice rozl. mr. 567: gr. orn. i ogr. mr. 191, łąk mr. 126, pastw. mr. 57, lasu mr. 102, zarośli mr. 84, nieuż. mr. 7; bud. mur. 14, drew. 1; płodozm. 13-pol.; las nieurządony, pokłady torfu. Ws W. os. 19, mr. 68. Na początku XVI w. łany folw. zdawna odrębne, dawały dziesięcinę pleb. w Piątku, zaś łany km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B. II, 420 i 510). Dziesięciny z W. dla kościoła w Piątku przeznaczył w r. 1433 arcyb. Wojciech Jastrzębiec. W r. 1576 Albert Szlonkowski płaci tu od 1/2 łąnu i 2 zagr.; Jan Szlonkowski, syn Mateusza, od 1 łąnu, 1 zagr., karczmy, młyna; Szymon Włostowski od 1/2 łąnu, 2 zagr., karczmy, 3 osad (Pawiński, Wielkop., II, 57). 2.) **W.**, ws i fow., pow. pińczowski, gm. Filipowice, par. Koszyce, odl. 38 w. od Pińczowa, leży pod Koszycami. W 1827 r. było 25 dm., 183 mk. W r. 1887 r. folw. Włostowice rozl. mr. 449: gr. orn. i ogr. mr. 338, łąk mr. 95, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 12; płodozm. 5 i 9-pol. Ws W. os. 31, mr. 79. W połowie XV w. ws ta, w par. Koszyce, należała do Jakuba Słupowskiego h. Leliwa. Było tu 7 łąn. km. dających dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., kapitule krakowskiej. Folw. i 4 zagrod. dawały pleban. w Witowie, wartości do 3 grzyw. (Długosz, L. B., II, 172). W r. 1581 ws W., w par. Witów, pow. proszowicki, należała do Ossolińskich. Dzierżawca Mikołaj Dębnicki płacił tu od 5 1/2 łąn. km., 6 zagr. z rolą, 1 komor. z bydłem, 3 komor. bez bydła, 2 chałupników (Pawiński, Małop., 10). 3.) **W.**, ws nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowa-Aleksandrya, par. Włostowice, leżą między Puławami a Bochotnicą. Posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową, około 1000 mk. W 1827 r. było 105 dm., 712 mk. W połowie XV w. ws ta należy do paraf. Jaroszyn (dziś Góra Puławska), na przeciwległym brzegu Wisły, posiada kaplicę drewnianą, w której pleban z Jaroszyzna odprawia nabo-

żeństwo. Dziedzicem wsi był Jan Koniński h. Rawa. We wsi było 11 łąn. km., karczmy, folwark, dające dziesięcinę, wartości do 11 grzyw., kościołowi w Jaroszynie (Długosz, L. B., II, 564). W r. 1531 W. Osiny i Parchowatka w połowie, własność Andrzeja Tęczyńskiego, dawały pobór od 15 łąn. 1 młyna. Należały do par. Końskowola. W r. 1676 ws kościelna W. daje połówne od 245 poddanych i 12 żydów. Zda się, że ws stała się teraz małym targowiskiem przy przewozie przez Wisłę (Pawiński, Małop. 359 i 48a). Stara kaplica, istniejąca już w XV w. została zamieniona na kościół parafialny staraniem Opalińskich w r. 1661. Wyznaczyli oni fundusze na utrzymanie proboszcza. W r. 1801 odbudowali kościół z gruntu Czartoryscy. Do kościoła tego należy kościół filialny w Puławach. W r. 1656 na obszarze W. stoczył Czarniecki walkę ze Szwedami. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej kazimierski), ma do 4000 dusz. Br. Ch.

Włostowice, dziś *Losswitz*, ws i dobra, pow. wołowski, kościół par. kat. w miejscu. Ws ma 566 ha (435 roli, 12 łąk, 95 lasu), 63 dm., 377 mk. (73 ewang.). Par. ewang. Mondschuetz. Dobra mają 261 ha (164 roli, 7 łąk, 77 lasu), 4 dm., 54 mk. (34 ew.). Do r. 1810 własność klasztoru w Lubiążu. Wspomniana w dokum. z XII w.

Włostowo 1.) ws gospod. nad rzką Maską pow. średzki, par. kat. i ewang., urząd okr., sąd okr., st. kol. i urz. poczt. w Środzie, szkoła katol. i ewang. w Zrenicy. Ma 16 dm., 229 ha, 148 mk. Leży na pld. od Środy. Należała do kapituły gnieźn. już r. 1357. R. 1578 dzierżawił tę wieś Janusz Wrzesiński od ks. Magnuszewskiego, a r. 1616 Miniński, kan. gnieźn. Wykaz dochodów z W. i nieistniejących już Przykąt podaje ks. Korytkowski w dziele „Przegląd i kanonicy“ (I, 212). Pod W. wykopano popielnice i naczynia malowane, grzechotki dziecięce. 2.) **W.**, ws gospod. i kol. nad Gopłem, od r. 1878 *Lostau*, pow. inowrocławski (strzeleński), par. ewang., urz. okr. i sąd okr. w Strzelnie, st. kol. w Kruszwicy i Strzelnie, poczta w miejscu (Lostau), szkoła katol. w Chrośnie, ewang. w miejscu, par. kat. w Kościszkach. Ws ma 3 dm., 66 ha, 54 mk. (45 katol.); kol. 9 dm., 93 ha, 91 mk. (38 katol.). Ws ta leży na pld. od Kruszwicy a pld.-wsch. Strzelna, przy ujściu Rechty do Gopła. R. 1145 była własnością klasztoru w Trzemesznie, wraz ze znaczną częścią Gopła nadana przez komesa Włosta. Ks. Mieszko potwierdził to nadanie. R. 1293 Władysław, ks. kujawski, wyjmuje W. z pod jurysdykcji grodu kruszwickiego. R. 1318 kanonicy z Trzemeszna sprzedali W. biskupowi kujawskiemu. R. 1560 wchodzi w skład ststwa kruszwickiego, ma 2 1/2 łąnu, 1 os. i 2 rybaków. W r. 1793 zabrane przez rząd pruski wcielone

zostało do zarządu domeny Strzelno. W nowszych czasach rozdzielono W. na dwie części, z których mniejsza zachowała dawną nazwę, większą przezwano Lostaw. *Wł. Ł.*

Włosty 1.) pow. ciechanowski, ob. *Kozdroje Włosty*. 2.) **W. Olszanka**, wś drobnej szlachty, pow. mazowiecki, gm. Wysokie Mazowieckie, par. Dąbrowa Wielka. W 1827 r. było 23 dm., 141 mk. 3.) **W.**, pow. płocki, ob. *Przedpełce*. 4.) **W.**, pow. płocki, ob. *Smardzewo W.*

Włosty 1.) niem. *Wlosten*, wś, pow. jańsborski, st. p. Bialla. Zygfryd Flach v. Schwarzbürg, komtur baldzki, nadaje r. 1471 Marcynowi, Andrzejowi i Jakubowi Włostowcom (Flostoffzein) oraz 11-u innym, z imion wymienionym, 34 włók we Włostach na prawie magd., z wyższym i niższym sądownictwem i obowiązkiem trzech służb zbrojnych. R. 1533 sprzedaje Fryderyk Heidek Stańkowi Karkosze z Sołdan 2^{1/2} włóki we Włostach za 23 kóp polskich (Kętrz., O ludn. pol., 428). 2.) **W.**, niem. *Floesteni*, wś, pow. gołdapski, st. p. Grabowen.

Włostybury, pow. sierpecki, ob. *Osiek 24*).

Włoszakowice, w dok. *Wlossakowice, Włoszkowice*, niem. *Luschwitz*, wś kośc., gospod. i ryc., w pow. wschowskim, urząd okr., poczt., par. kat. i ew. w miejscu, sąd okr. i st. kol. we Wschowie (Fraustadt). Wś gospod. ma 102 dm., 1014 ha, 809 mk. (711 katol.). Wś ryc. ma 4241 ha. Należą do niej folw.: Jezierzycze (Deutsch Jeseritz), Grotnik i Koła (Kahle), Frydrykowo (Friedrichsthal), Neu-Anhalt, Nowe Troski (Neusorge), Miastko, Ujazdów, Domnice, Bukowiec. Dobra te do podatku grunt. oszacowane na 26262 mrk dochodu. Należą do książąt Anhalt-Dessau. W. leżą na płn. Wschowy, na płd.-zach. Szmigła. Istnieje dotacja kościoła we W. z r. 1409, przez Przebysława Gryżyńskiego, ówczesnego dziedzica; uważają ją jednak za podrobioną. Autentyczniejszą datą jest r. 1580, w którym kościół został poświęcony. W połowie XVII w. legował Michał Tarnowiecki 40000 zł. pol. za które Jan Karol Opaliński wystawił kościół mурowany obok dawnego drewnianego. Ten ostatni stał jeszcze w r. 1685. Zamek tutejszy w brew prawidłom budownictwa i smaku, w trójkąt zbudowany, wystawił Fr. ks. Sułkowski w r. 1749—51. Z rąk książąt Sułkowskich już r. 1782 dobra te przeszły do ks. Anhalt. Dnia 6 marca 1785 r. urodził się tu Karol Kurpiński, kompozytor i dyrektor opery polskiej w Warszawie. Wykopalska miejscowe znajdują się w zbiorach Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Opis zamku z ryciną podał „Tyg. Illustr.“ (r. 1862, t. VI, 64). *Wł. Ł.*

Włoszanów al. *Włoszczanowo*, w dok. *Włoszynow, Włoszianowo, Włoszinowo, Włosinów*, wś ryc., pow. gnieźnieński (źniński), par. katol., urząd okr., st. kol., st. pocz. i szkoły w Janówcu, sąd okr. w Wągrówcu. Ma 7 dm., 462

ha, 154 mk. (136 katol.). Czysty dochód grunt. 4796 mrk. W. leży nad Wełną, na zach. Zernik, płn. od Janowca. R. 1479 arcyb. Jakub z Sienna wcielił W. do parafii w Janówcu. W r. 1577 Włoszynowski posiada część Jadownik. W r. 1793 siedzi tu Jan Cieński. Dawniej siedzieli tu dziedzice h. Leszczyce, piszący się Włosinowskimi. Już r. 1272 występuje Wojciech de Włosynow. W r. 1399 Jakusz i Piotr Włosinowscy zrezygnowali sprawę swą Piotrowi z Damasławic a następnie razem z Paskiem z Dziekczyną prawowali się z panią Kozielską. W r. 1499 w grodzie keyuńskim rozgraniczono W., Janowiec i inne dobra. R. 1525 z ról dziedzicznych dawano dziesięcinę snopową prob. w Janówcu i płacono altaryi św. Marcina 2 grzyw. czynszu, altaryi św. Doroty w Kieszkowie 1 grzyw. Kmiecie płacili po fertonie z łąnu, dawali po koreu pszenicy i owsa, a karczmarze i zagrodnicy po koreu owsa. *W. Ł.*

Włoszczanów al. *Włoszczonów*, wś nie istniejąca obecnie. W r. 1827 leżała w pow. gostyńskim, par. Suserz, miała 30 dm., 199 mk., była własnością rządową. W r. 1299 Bolesław, ks. mazow., nadaje słuźce swemu Janowi wsi: Włoszczanów i Szczawin na własność, z prawem sądenia w sprawach kryminalnych (Kod. Maz., 34). W r. 1579 wś Włoszczanowo płaci od 13 łąn. i 2 zagr. (Pawiuł., Mazowsze, 197). W tej wsi przemieszkował czas jakiś, jako dzierżawca, Kasper Miaskowski, który upamiętnił swą siedzibę wierszem p. t. „Waleta włoszczonowska“.

Włoszczowa, osada miejska, centr powiatu w gub. kieleckiej, leży pod 50° 51' 3" szer. płn. i 37° 37' 4" dłg. wschod. od F., odl. 35 w. na zach. od Kiele, 210 w. od Warszawy, połączona drogami bitymi z Radomskiem i Kielcami. Najbliższe stacje drogi żel. w Kłomnicach (warsz.-wied.) i Chęcinach (dąbrowiecka). Leży śród wyżyny rozciągającej się na zach.-płd. od pasma Łysogór. Wody z okolicy osady prowadzą strumienie do Nidy i Pilicy. Posiada kościół paraf. mурowany i kaplicę cmentarną, szkołę początkową, sąd gminny okr. I, urząd powiat., urząd poczt. i tel., urząd gminny z kasą zaliczkową, około 308 dm. (w połowie mурowanych) i 4536 mk., w tej liczbie 33 prawosł., 3253 żydów. Ulice w liczbie 14 niebrukowane, oświetlone 12 latarniami naftowymi. Jedyne zakłady fabrycznymi są dwie małe olejarnie z produkcją roczną na 1790 rs. W r. 1827 było 162 dm. i 1353 mk.; r. 1857 było 195 dm. (84 mur.) i 2102 mk. (1257 żyd.). Domy ubezpieczone były od ognia na 46060 rs. a dochód kasy miejskiej wynosił 383 rs. W osadzie odbywa się 6 jarmarków rocznie. Jest to jedna z licznych osad możnowładczych, powstałych śród lesistych wyżyn, zalegających obszar wyniosły, otaczający grzbiet Łysogórski. W pobliżu W. spotykamy całą grupę podobnych osad, jakimi

szą: Koniecpol, Czarnca, Secemin. W pobliżkiej Czarnicy osiadł wielkopolski ród Łodziów. Secemin nadał Jagiełło r. 1401 Piotrowi Szafrancowi. Prawdopodobnie i Włoszczowa była pierwotnie wsią królewską. O dawności zaludnienia tego punktu świadczy cmentarzysko z urnami, o 2 w. od osady się znajdujące, a na północ śród bagna nasyp (grodzisko) na którym później stał dwór Szafranców. Kościół paraf. powstał tu zapewne już w XIV w., albowiem pleban tutejszy Jakub, procesując się przed konsystorzem gnieźnieńskim z plebanem wsi Goleniowy o dziesięćcinę z Woli (pod Włoszczową), wygrał sprawę na mocy dawnych przywilejów swego kościoła. Lib. Ben. Łaskiego podaje, jakoby dziedzicami W. na początku XVI w. byli Olsztynscy. Jest to widocznie omyłka piszącego czy też wydawcy. Należy czytać: Oleszyńscy. W r. 1540 wś Oleszno (odl. 10 w. od Włoszczowy) wraz z kilku przyległemi wsiami jest majątkiem posagowym Zofii Szafrancowej, kasztelanowej wiślickiej. Zapewne była ona z domu Sienińska h. Dębno. Jednocześnie Włoszczowa i przyległa Wola Wiśniowa należą do Hieronima Szafranca, starosty checińskiego, który otrzymuje w r. 1539 przywilej Zygmunta I na lokacyę miasta na prawie niemieckiem, przy dziesięcioletniej wolności od podatków. Jednakże jeszcze w r. 1540, według regestrów pobor. W., jest wsią, mającą 7 kmieci na całych łanach, 8 na półłankach, 4 zagrod., dwie sadzawki większe i trzecią małą, młyn, dwór i folwark. Łąk było nie wiele, ale bory piękne, obfite w pasieki. Wiele pól leżało odłogiem, tak że porastały drzewami. Wraz z Wolą Wiśniową oszacowano W. na 1000 grzyw. Regestra pobor. pow. checińskiego z r. 1573 nie wymieniają W. w liczbie miast i opuszczają w spisie parafii. Szafrancowie, przyjąwszy protestantyzm, zamienili kościół na zbór. Około r. 1563 był tu kaznodzieją Grzegorz z Żarnowca. Za Zygmunta III katolicy odzyskali kościół a kalwini wzniesli sobie nowy zbór drewniany niedaleko dworu dziedziców. Obecny kościół mурowany wzniesiony został z ofiar, p. w. N. P. Maryi, z powodu objawienia się Matki Boskiej w r. 1643. Podobno do r. 1643 kościół paraf. stał na obszarze wsi Włoszczówki. Na cmentarzu stoi kościółek p. w. WW. Św., niewiadomego początku. Położona w niedogodnym punkcie, otoczona całą grupą miasteczek, W. słabo się rozwijała i tak podupadła w ciągu XVIII wieku, że według „Post-Lexikonu Crusiusa“ z r. 1802 jest tylko wsią o 123 dym., z kościołem. Dykeyonarz Echarda nazywa W. miastem należącym do Małachowskich. Dopiero po r. 1815 odzyskała urzędzenia miejskie, by je znów stracić w r. 1867. Po wydaleniu kalwinów, zapewne w drugiej połowie XVII w., zaczęli tu osiadać żydzi. W. par., dek. włoszczowski (dawniej kurzelewski). W. gmina należy do sądu gm. okr. I

we Włoszczowy, tamże stacya pocz. Gmina ma 25501 mr. obszaru i 7587 mk. Śród stałej ludności jest 38 prot. i 3454 żydów, głównie w samej osadzie. Dobra W. składały się w r. 1890 z fol.: Podzamecze, Sułków i Ewina, nomenklat. Chruściel, miasta Włoszczowa, rozl. mr. 5797: fol. Podzamecze gr. or. i ogr. mr. 646, łąk nr. 97, past. mr. 188, lasu mr. 1853, w odpadkach mr. 1369, nieuz. mr. 100; bud. mur. 4, drew. 15; płodozm. 9-pol.; fol. Sułków gr. or. i ogr. mr. 314, łąk mr. 62, past. mr. 19, lasu mr. 770, nieuz. mr. 104; bud. drew. 12; fol. Ewina gr. or. i ogr. mr. 37, łąk nr. 207, lasu mr. 9, nieuz. mr. 22; bud. drew. 3; lasy urządzone, pokłady torfu, browar piwny, cegielnia, 2 młyny wodne, tartak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto W. os. 312, mr. 1171; wś Włoszczówka os. 41, mr. 619; wś Sułków os. 34, mr. 395; wś Biedaszka os. 9, mr. 58; wś Ewina os. 3, mr. 38; wś Kuzki os. 14, mr. 237; wś Bieliny os. 3. mr. 43.

Włoszczowski powiat, gub. kieleckiej, zajmuje zach.-płn. część obszaru gubernii. Utworzony w r. 1867 z części zach. pow. kieleckiego (10 gmin) i płn. części dawnego pow. olkuskiego (4 gminy). Ma 25·17 mil kw. rozległości. Zajmuje on część wyżyny krakowskiej jury i w części zachodzi na wyżynę Nidy. Większa, zachodnia połowa powiatu leży w dorzeczu Pilicy, która przerzyna obszar powiatu w kierunku od płd. od wsi Jasieniec ku płn.-zach., a od Koniecpola płynie zach. granicą. Mniejsza, płd.-wsch. część powiatu należy do dorzecza Nidy, biorącej tu początek pod Moskorzowem. Wzniesienie wyżyny dochodzi tu do 1050 st. npm. Podczas kiedy w zach.-płn. części powiatu gleba przeważnie piaszczysta, kamienista, to w płd. części, w gminach Lelów, Irządze, Słupia i Rokitno, przeważa glina urodzajna, sprzyjająca uprawie pszenicy. Zogólnego obszaru, obliczanego na 118062 dzies., lasy mają zajmować blisko połowę, bo 46688 dzies. W r. 1880 znajdowało się lasów prywatnych nieurządzonych 36028 mr., urządzonych 29957 mr., zasianych po wycięciu 4429 mr., nie zadrzewionych po wycięciu 5182 mr., oddanych włościanom za służebności 796 mr., włościańskich 438 mr., do osad miejskich należących 103 mr. Obszar lasów rządowych wynosi obecnie 4481 dzies. Ziemi ornej znajduje się obecnie 43572 dzies., łąk 8013 dz., pastwisk i piasków rzadko uprawianych 9252 dz., wód, bagien, dróg itp. nieużytków 7136 dz., pod budynkami, ulicami, placami 2081 dz., ogrodów 1320 dz. W r. 1880 wedle ścisłego obliczenia sady dworskie zajmowały 205 mr., włościańskie 141 mr., a w osadach miejskich 20 mr. Cyfra 1320 dzies. (2600 mr.) obejmuje widocznie obszary poświęcone uprawie kapusty i warzyw. Do większej posiadłości (dwory) należy 78277 dzies., do włościan 39785 dzies. Jak zwykle bywa na

lesistych wyżynach wododziałowych, rozwinęła się tu wielka posiadłość z nadań królewskich. Centra tych dóbr, jak: Kurzelów, Lelów, Secemin, Szczekociny, Włoszczowa, stały się osadami targowymi, które mimo otrzymanych praw miejskich, nie przybrały charakteru miast. Wsi istnieje na obszarze powiatu tylko 161 a prócz tego 25 oddzielnych kolonii i osad. W r. 1892 wysiano na obszarze powiatu pszenicy (z jara) 6705 czetw. (zebrano 45675 cz.), żyta 9029 cz. (zebr. 49659), owsa 14510 cz. (68197), jęczmienia 6185 cz. (40821), tataraki 240 cz. (730), grochu i prosa 1500 cz. (18000), kartofli 58185 cz. (290925 cz.). Znajdowało się w powiecie 11986 koni, 28804 sztuk bydła, 45794 owiec, 14354 świń, 80 kóz, 33 mułów i osłów. Ogółem 101051 sztuk. Ogrodnictwo i pszczelnictwo na niskim stopniu rozwoju. Gospodarstwa rybnego niema. Przemysł fabryczny stanowi właściwie tylko gałęź gospodarstwa rolnego, którego produkty przerabia. W r. 1892 było w powiecie 108 fabryk, zajmujących 344 robotn. i produkujących rocznie za 491259 rs. Pierwsze miejsce zajmują gorzelnie w liczbie 8, z produkcją na 172785 rs., po nich 4 krochmalnie, z prod. na 188487 rs., 3 młyny amerykańskie z prod. na 43545 rs. i 59 zwyczajnych, wyrabiających za 28414 rs., 7 tartaków dostarczało materiałów drzewnych za 26353 rs., 2 fryszerki za 10600 rs., huta szklana (6150 rs.), 2 małe browary (2560 rs.), 7 garbarni (4110 rs.), 2 olejarnie (1790 rs.), bibularnia (520 rs.) i 2 miodosytnie (1350 rs.). Rzemieślników było w ogóle 1044 (869 majstrów i 180 uczniów), w tej liczbie 392 szewców i 118 krawców. Handel w ręku żydów, ogranicza się na zaspakajaniu potrzeb miejscowej ludności i zbywaniu nadmiaru produktów (zboża, okowity i wełny). Jarmarków nie ma. W osadach bywają targi tygodniowe i dwutygodniowe. Drogi żelazne nie przechodzą przez obszar powiatu a z dróg bitych dwie tylko go przecinają: z Żarek do Staszowa (27 w. w powiecie) i z Radomska do Opatowa (19 w. w pow.). Ludność powiatu z 49791 mk. w r. 1867 wzrosła do 69835 w r. 1890. W tej liczbie było niestałej ludności 1516 głów. Śród stałej ludności było 32 prawosl., 460 prot., 8673 żydów. Katolicy stanowią 87·6% ludności. Co do płci było 33686 męz. i 36149 kob. W r. 1882 istniało w powiecie 20 szkół początkowych w następujących osadach i wsiach: Włoszczowa, Kurzelów, Lelów, Secemin, Szczekociny, Bonowice, Witów, Dzierzgow, Konieczno, Krasocin, Nakło, Chrzastów, Czarna, Oleszno, Ołudza, Podlesie, Rokitno, Ropocice, Słupia, Sokolniki. Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat włoszczowski dyec. kieleckiej, składający się z 26 parafii: Bebelno, Chlewice, Chrzastów, Czarna, Drochlin, Dzierzgow, Goleniowy, Irządze, Kluczewsko, Konieczno, Kossów, Krasocin, Kucz-

ków, Kurzelów, Lelów Nowy, Moskarzów, Nakło, Obiechów, Oleszno, Podlesie, Przyłek Szlachecki, Rokitno, Secemin, Słupia, Szczekociny, Włoszczowa. Pod względem sądowym powiat dzieli się na cztery okręgi sądów gminnych: Włoszczowa, Secemin, Dzierzgow i Irządze, należące do zjazdu sędziów okr. II w Miechowie. Pod względem administracyjnym rozdziela się powiat na 14 gmin: Chrzastów, Irządze, Kluczewsko, Krasocin, Kurzelów, Lelów, Moskarzów, Oleszno, Radków, Rokitno, Secemin, Słupia, Szczekociny, Włoszczowa. W skład gmin tych weszło pięć dawnych miasteczek: Włoszczowa, Lelów, Kurzelów, Secemin, Szczekociny (Dane statystyczne do opisu miasta i powiatu zebrał na miejscu Edw. Kononowicz). *Br. Ch.*

Włoszczowice, r. 1257 *Wloscevice*, 1262 r. *Wlostovice*, 1316 r. *Wloszeuicze*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Maleszowa, par. Piotrkowice. Fol. poduchowny, rozl. 623 mr., nabyty na licytacji od rządu za 18915 rs. w r. 1881. W 1827 r. było 41 dm., 234 mk. Bolesław, ks. krakow., nadał tę wieś r. 1257 wraz z innymi w uposażeniu klasztorowi w Zawichoście. W r. 1316 otrzymał nową wieś, założoną na obszarze W. (na prawie niem.), w dożywotnie władanie od klasztoru Tomisław, kasztel. sandecki, z obowiązkiem rozgraniczenia jej od drugiej W. (starych) i Umianowic i zaprowadzenia na jej obszarze uprawy roli i pasiek (Kod. małop., I, 53, 71, 182). W połowie XV w. wś W., w par. Piotrkowice, miała 16 łan. km., należących do klasztoru św. Andrzeja w Krakowie. Wszystkie te łany płaciły kustodyi kieleckiej dziesięcinę, wartości około 15 grzyw. Był tam też folwark duchowny. Klasztor pobierał od km. czynsz po fertonie z łanu, jaja i dwa koguty. Serów nie dawano. Robót nie było; tylko jutrzyny orzą, obsiewają i sprzątają (Długosz, L. B., I, 453, III, 321). W r. 1540 było tu 12 kmieci na łanach całych, 2 na półłankach, łan pusty, 6 pustych zagród, których role uprawia dwór. Dwie karczmy, dwór, folwark, gaje, bory, pasieki. Kmieć każdy daje królowi po 3 kor. żyta i 3 kor. owsa i tyleż roli uprawia, ile potrzeba na zasianie tych ilości zboża, które sami zbierają i odstawiają do spichrza królew. w Bogucicach. Również mają kosić łąkę jedną i odstawiać do spichrza królew. Oceniano wś na 250 grzyw. Widocznie była tu część królewska obok klasztornej (Pawii., Małop., 271, 589). *Br. Ch.*

Włoszczówka, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Włoszczowa. Jest to zapewne stara Włoszczowa, dawna wś pozostała po założeniu na jej obszarze miasta, a może tylko później osadzone przedmieście. W 1827 r. było 32 dm., 270 mk.

Włoszkowice, ob. *Włoszakowice*.

Włoszny, zaśc. nad rz. Niemen, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 56 w. od Trok, 5 dm., 60 mk. katol.

Włoszyca al. *Włoszczyca*, w r. 1557 *Włoszicza*, ws i fol. nad rz. Wisłą, pow. nieszawski. gm. i par. Lubanie, odl. 6 w. od Nieszawy, ma 204 mk. W 1827 r. było 21 dm., 207 mk. W r. 1886 fol. W. z attyn. Zawirownia rozl. mr. 601: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 438, łąk mr. 19, past. mr. 22, nieuź. mr. 15; attyn. Zawirownia mr. 107; bud. mur. 12, drew. 5; płodozm. 6 i i 12-pol. Ws W. os. 37, mr. 47. W r. 1557 Adryan Thulibowski płaci ztąd od 6 łąn., 2 zagr. (Pawiiń., Wielkop., II, 4). *Br. Ch.*

Włoszyn, folw. dóbr Kwików, w pow. brzeskim (Galicya).

Włoty, nieistniejąca obecnie ws w dawnym pow. krzemienieckim, wymieniona w reg. pob. z 1583 r. w liczbie spustoszonych od Tatarów wsi włości polońskiej ks. Konstantego Ostrogskiego, wwdy kijowskiego (ob. Jabłonowski, Wotyń, 132).

Włuzupki, osada, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, o 55 w. od Wilkomierza.

Włyn, w XVI w. *Wlyny*, ws, fol. i młyn, pow. sieradzki, gm. Dzierżąna, par. Kamionacz, odl. 10 w. od Sieradza; ws ma 28 dm., 309 mk.; fol. 6 dm., 101 mk.; os. młyn. 1 dm., 6 mk. W 1827 r. było 33 dm., 324 mk., par. Rozsoszyca. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 2400: gr. or. i ogr. mr. 1009, łąk mr. 220, past. mr. 115, lasu mr. 964, nieuź. mr. 110; bud. mur. 9, drew. 11; las nieurządzony. Ws W. os. 40, mr. 636. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, z łąnów folw. kościołowi w Zadzimiu (Łaski, L. B., I, 439). W r. 1553 ws Włyn miała 9 łąn. a 1576 r. 6 łąn. (Pawiiń., Wielkop., II, 220). *Br. Ch.*

Włynice, w XVI w. *Wlincze*, ws i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Gidle, odl. 10 w. od Rademsa; ws ma 13 dm., 244 mk.; fol. 4 dm., 24 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 17 dm., 169 mk. W r. 1886 fol. W. i Karolów rozl. mr. 1287: gr. or. i ogr. mr. 287, łąk mr. 150, past. mr. 24, lasu mr. 795, nieuź. mr. 31; bud. mur. 3, drew. 16; las urządzony. Ws W. os. 19, mr. 306; ws Budy os. 11, mr. 51; ws Ojrzeń os. 19, mr. 74; ws Chrustowo os. 8, mr. 150. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej, zaś dwory szlacheckie i należące do nich role pleban. w Gidlach. W r. 1552 Stan. Kotwiński i częściowi dziedzice płacą od 1 os. i 1 łąnu; część kasztelana sieradzkiego i Jak. Włynickiego z młynem od 1 osad. (Pawiiń., Wielkop., II, 279). *Br. Ch.*

Wmeńka, ruczaj, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchniń, wypływa z błota Weretejskiego.

Wnętrzne, ws i fol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyńska, odl. 21 w. od Łukowa, ma 14 dm., 232 mk. W 1827 r. było 25 dm., 179 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 1433: gr. or. i ogr. mr. 539, łąk mr. 99, past. mr. 79, lasu mr.

692, nieuź. mr. 24; bud. drew. 18; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Ws W. os. 33, mr. 533. W r. 1552 ws szlachecka Wnętrzne, w par. Wilczyńska, należy do Mysłowskich, którzy płacą ztąd od 15 osad. (Pawiiński, Małop., 482). *Br. Ch.*

Wników, ws, pow. lityński, ob. *Meżyrów*.

Wnioki al. *Wniki*, zaśc., pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Krasne Sioło, o 8 w. od Kowna, własność Rodziewiczów, ma 53 dzies. (5 1/2 lasu, 6 nieuź.).

Wniosłówka, przyl. Dzikowa, pow. tarnobrzecki.

Wnoki, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 38 w. od Szawel.

Wnorów, ws i fol., pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów, odl. od Sandomierza 22 w., ma 26 dm., 155 mk., 275 mr. dwor., 209 mr. włość. Fol. W. wchodzi w skład dóbr Łoniów. W 1827 r. było 27 dm., 154 mk. W połowie XV w. ws W., w par. Lungow (Łoniów), należała do Jana Wnorowskiego h. Strzegomia. Były tu łąny km., karczma, zagrodnik, od których dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., pobierał biskup krakowski; folw. rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Łonowie (Długosz, L. B., II, 346). W r. 1578 Jan Gniewosz płaci ztąd od 4 os., 1 łąnu, 1 ogrod., 2 kom. ubogich; Jakub Michowski od 2 os., 1/3 łąnu, 1 ogrod., 1 kom., 1 ubog. (Pawiiń., Małop., 167).

Wnorowa, ws nieistniejąca obecnie. W XVI w. leżała w par. Łąkoszyn (dziś pow. kutnowski). W reg. pobor. pow. łęczyckiego z 1576 r. ws Wnory, w par. Łąkoszyn, należy do Michała Psurskiego Szewlicza, który płaci od 1/8 łąnu

Wnorowszczyzna, przyl. wsi Tymowa, pow. brzeski (Galicya).

Wnory 1.) okolica szlachecka nad rzeką Rokitnicą, pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin, odl. 24 w. od Tykocina. W obrębie jej leżą wsi: Wnory Kuzele, W. Pażochy, W. Stare, W. Wandy i W. Wypychy. W r. 1827 W. Kuzele miały 28 dm., 130 mk.; W. Pażochy (par. Kulesze) 21 dm., 122 mk.; W. Stare 32 dm., 188 mk.; W. Wandy 21 dm., 130 mk.; W. Wypychy 24 dm., 112 mk. W r. 1867 fol. W. Pażochy rozl. mr. 657: gr. or. i ogr. mr. 336, łąk mr. 8, past. mr. 2, lasu mr. 28, nieuź. mr. 282. Ws W. os. 7, mr. 22. W aktach sądow. ziemi bielskiej spotykamy W. Stare już r. 1456, inne zaś w ciągu XVI w. O starożytności osad świadczy grodzisko niegdyś oblane jeziorem, dziś zamienionem na łąkę. Ma obwodu 525 stóp, zaś otaczający je wał ma 30 do 40 st. wysokości. Obok znajduje się wzgórze, zwane dotąd „Żale”. Opis podał „Tyg. Ilustr.” z r. 1873 (t. XII, 92). 2.) **W. Wiechy**, dawniej *Więchy*, ws, pow. mazowiecki, gm. Wysokie Mazowieckie, par. Kule-

sze. Należy do okolicy szlach. Wnory. W 1827 r. było 15 dm., 59 mk.

Br. Ch.

Wnuczki, ws i folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dmitrowieze, o 45 w. od Brześcia. Ws ma 87 dzies. ziemi włośc., folw. należy do dóbr Kamieniec Litewski, Szarków i ma 320 dzies. (16 łąk i pastw., 12 lasu, 35 nieuż.).

Wnuczkowce, pierwotnie nazwa wsi Radziejowce, w pow. lityńskim.

Wnuczowszczyzna, os., pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Lipsk, odl. od Augustowa 50 w., ma 2 dm., 8 mk. W 1827 r. 2 dm., 11 mk.

Wnuczowszczyzna, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, o 10 1/2 w. od Ihumienia.

A. Jel.

Wnuk, nazwa nadawana przez sterników siódmemu porohowi Dnieprowemu, t. z. Wołnik. Ob. *Dniepr* (II, 47).

Wnuk, pustkowie, pow. odolanowski, ob. *Katy.*

Wnuki 1.) *Włoki* w spisie z 1866 r., ws, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Szemetowo (o 5 w.), okr. wiejski Kołodno, o 46 w. od Święcian, 10 dm., 58 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Oleszki, Możejków. 2.) **W.**, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 5 1/2 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol.

Wobalce, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska.

Wobaliszki, ob. *Wobaliszki.*

Wobaty 1.) ws, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Telsz. 2.) **W.**, ob. *Obaty.*

Wobazdo (dok.), ob. *Objazda.*

Wobbrow (niem.), ob. *Obrowo.*

Wobbrow-See (niem.), jezioro, ob. *Obrowo.*

Wobekacz (dok.), ob. *Obkas.*

Wobelinie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 6 w. od Rossień.

Wobenzin *Gr. i Kl.* (niem.), ob. *Niebędzino i Niebędzinko.*

Wobesde, ob. *Objazda.*

Wobjazda, ob. *Objazda.*

Woble, ws włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 39 w. od Święcian, 4 dm., 52 mk. katol.

Wobole 1.) ws włośc. nad jez. Swejcygis, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 80 w. od Trok, 19 dm., 115 mk. katol. 2.) **W.**, ws, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 6 w. od Poniewieża. 3.) **W.**, ws, dwór i dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 5 1/2 w. od Szawel. Buniewiczowie mają tu 23 dzies., Mondejkowie 120 dzies., Narakasowie 17 dzies., Chrzastowscy w dwóch częściach 373 dzies. (70 lasu, 7 nieuż.), Juczaszowie 72 dzies. 4.) **W.**, dwie wsi i zaśc., pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 46-7 w. od Telsz.

Wobolliszki 1.) folw., pow. poniewieski, w

4 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, ws, pow. rossieński, par. Szweksznie.

Wobolka, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Połanki (pr. dopł. Kirszyni, pr. dopł. Szoi).

Wobolneki, ws, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany. Szymkiewiczowie mają 34 dzies. (2 lasu, 14 nieuż.).

Wobolniki, żmujdzkie *Wobalnijkaj*, mko. zaśc. i ferma nad rz. Wobolą, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Czypiany, o 42 w. na pń-wschód od Poniewieża, o 22 w. od st. dr. żel. Subocz. Mko posiada kościół katol. paraf., kaplicę na ementarzu, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę ludową, 3 nieznacone garbarnie, dom przytułku dla biednych, st. poczt., 122 dm., 1178 mk. (w 1858 r.), w tej liczbie 545 żydów. Kościół paraf., p. w. N. M. P., z muru wzniesiony w 1618 r. przez sstę Wołowicza. Kaplica ementarna, p. w. św. Maryi Magdaleny, wymurowana w 1766 r. przez obywatela Piekarskiego. Parafia katol., dekanatu poniewieskiego, 14384 wiernych. Filie w Antoszewie, Sołomieściu i Dylowie; kaplice w W., Unciszkach, Poo-ryu, Sodaliszkach, Jasiukach, Dejkijskach, Gikonach, Ognicach i Natyszkach, w latach 1716-1755 przez włościan z drzewa wzniesione. Ferma, własność Fermorów, ma 313 dzies. (100 lasu, 26 nieuż.). Za czasów Rzplej mtko z przyległościami stanowiło sstwo niegrodowe, położone w wdztwie trockim, pow. upiekim. Według spisów podskarbińskich z r. 1766 było w tym czasie w posiadaniu Augusta Moszyńskiego, pułkownika wojsk koronnych, który opłacał kwarty złp. 9158 gr. 15, a hyberty złp. 2400. Na obszarach tegosstwa Loewenhaupt, generałszwedzki za Karola XII, połączył się z wojskiem litewskim, dowodzone przez Sapielę, trzymającego stronę Leszczyńskiego.

J. Krz.

Wobola, strumień, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Totoly (pr. dopł. Muszy).

Woborki, błoto pod Nieświatowicami, w pow. wągrowieckim, wymienione w dokum. z r. 1583.

Wobory al. *Na Woborach*, łąka we wsi Strzelno, w pow. puckim (ob. t. XI, 474).

Wobózeno (kaszub.), ob. *Obozin.*

Wobudka, ws, pow. hajsyński (ob. *Moszczana*), mylnie, za: *Stobódka.*

Wochenica, rzka, ob. *Wakenitz.*

Wochnowicze, w dokum. *Wochnowicze, Wochnowyze, Wochnowicze*, ws, pow. włodzimierski, w pobliżu wsi Wierba (Wierba). Według reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1570 r. Michajło Rusalski z części swej Wierbey i Wochnowycz płaci z 7 dym., 4 ogr. po 2 gr. W 1577 r. Wasil Mirowicki z części Wierbey i Wochnowicz wnosi z 5 dym., 2 ogr. po 4 gr. W 1583 r. Michajło Rozalski z Wierbey i Wochnowicz płaci z 6 dym., 1 ogr., 4 ogrod., 1/2 popa a Wasili

Wierbski z części tych wsi z 1 dym., 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyn, 20, 75, 119, 125).

Wochny, ob. *Swiercze* 4).

Wochose, niem. *Nochten*, wś, pow. rozborzki, par. ew. w miejscu, ma 1318 ha (175 roli, 95 łąk i 935 lasu), 73 dm., 404 mk. ewang. Do r. 1815 wś należała do Łużyc Saskich. Kościół par. ewang. miał w 1588 pierwszego kaznodzieję ewang. Szkoła ewang., smolarnia.

Wochra, rzeka, prawy dopływ Soży, lewego dopł. Dniepru, Przyjmuje od prawego brzegu Mołochwę i Horodnicę, niegdyś rzeczkę graniczną.

Wociany, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo. Szlachta Wociańcowie mają tu w 3 częściach 117 dzies. (15½ lasu, 9½ nieuż.), Szymkowscy 93 dzies. (11 lasu, 5 nieuż.).

Wocieszyn, ob. *Ocieszyn*.

Wócipel (kaszub.), ob. *Ocepel*.

Wockendorf, *Jelenie*, wś na Szląsku austr., pow. i okr. sąd. bruntalski (Freudenthal), ma kościół par. katol., szkołę ludową, 651 mk.

Wocław, niem. *Wotzlaw*, w dok. z r. 1308 *Oteslawe*, wś kościelna na żuławach gdańskich, 2 mile na wschód od Gdańska, pow. gdański nizinny, agent. poczt., szkoła kat. i ew. w miejscu. Wś zawiera 18 posiad. włośc. i 5 zagrod., 1015 ha (896 roli, bardzo żyznej, 60 łąk); 1885 r. 47 dm., 96 dym., 552 mk., 179 kat., 355 ew., 18 dyssyd. W r. 1308 ks. Władysław nadaje wś „Oteslawe“ wraz z 8 innymi synom Unisława (ob. P. U. B., v. Perlbach, № 660). Ci zaś sprzedali r. 1310 swoje posiadłości Krzyżakom (tamże, Nr. 680). Wielki mistrz Luther z Brunswiku udzielił osadzie przywilej, który r. 1384 w. m. Konrad Zoellner v. Rothenstein odnowił, nadając 60 włók i 7½ morgi i wolne 4 włoki dla prob. i 6 dla sołtysa. Od pierwszych płacili włościanie po 1½ grz. i 1 funcie pieprzu (ob. Land u. Leute des Landkr. Danzig“ v. Brandstaeter, str. 207). W r. 1465 zaciężne wojska krzyżackie spustoszyły wieś. Kościół ewang., którego patronat dzierży magistrat gdański, spalił się r. 1729, pozostały tylko mury. Najstarszą częścią jest prezbiterium, pochodzące może z XIII i XIV w. Organy, z piękną rzeźbą, pochodzą z r. 1738; chrzcielnica z r. 1702. Z wyrobów metalowych zasługują na wzmiankę pajak, r. 1730 kościołowi darowany, nadto puszką gotycka. Dzwony zostały oba w przeszłym stuleciu przelane (ob. Bau u. Kunst. d. Pr. West.-Preussen“, 1884, str. 145). R. 1869 położono kamień węgielny pod nowy kościół katolicki. Aktu dokonał ks. oficjał Hasse. Plebanią i szkołę wybudowano już rok przedtem. R. 1887 została tutejsza stacya misyjna wyniesiona na parafią, do której należą osady: Wocław, Szonowo, Herzberg, Koszwały, Schmerblock, Schoenrohr, Szerzawa, Rychembek, Quadendorf, Dziewięcwałk, Mokry Dwór, Hochzeit, M. Bystra, Lędowo i Lędowski

Torfisko, Sperlingsdorf, Grabińskie Pole, Grabiny zameczek, Grabiniec i Trutnowskie pole pańskie. R. 1893 liczyła parafia, która od r. 1885 należy do dek. miejskiego gdańskiego, 700 dusz. Szkołę kat. utrzymuje stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha. *Kł. Fr.*

Wocławy, ob. *Ocesławy*.

Woczki, ob. *Roszki* 1).

Woda, nazwa wielu strumieni na Szląsku, zwłaszcza i w Tatrach. Łączy się zawsze z przymiotnikiem określającym pewne właściwości danego strumienia, bądź barwę (biała, czarna), bądź ciepłość (zimna), bądź miejsce wypływu. Strumienie te rozmieszczone są w „Słowniku“ podług nazw przymiotnikowych.

Woda 1.) *Biała*, małe jezioro, na zapadłem Polesiu, wśród moczarów kotliny leśnej Berezyny, w pow. bobrujskim, w gm. Nowe Stepy. 2.) **W. Gnita**, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmitowickim, gm. Wierchmień, o 43 w. od Ihumenia. 3.) **W. Ściudziona**, jezioro, w pow. rzeczyckim, w kotlinie Dniepru, pod wsią Łukojedy. Z dokumentu z r. 1754 widać, że miało jedną toń i należało do dóbr Joleża, Rokickich. Dziś się nazywa Studzino (ob.), zapewne od chłodnej wody wskutek krynic.

Woda Anny, strumień górski na Spizu, ob. *Krzyżówka* (t. IV, 822).

Woda Biała, *Bila Woda*, niem. *Weisswasser*, dobra i wś, pow. rozborzki, par. kat. i ew. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 287 ha, 12 dm., 107 mk. (2 kat.); wś 490 ha, 143 dm., 1245 mk. (240 kat.). Szkoła ewang. od r. 1770. Do r. 1815 wś wchodziła w skład Łużyc Saskich.

Woda Kozła, wś, pow. noworadomski, gm. Radziechowice, ma 2 dm., 13 mk., 44 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 2 mr.

Woda Wronińska, struga, w pow. kozielskim, dopł. Odry. Ob. *Lancmierz*.

Wodacza, folw., pow. newelski, własność Aleksandry Krasowskiej, 374 dzies.

Wodagi, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 36 w. od Telsz.

Wodaje, przyl. wsi Grabowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Wodakle 1.) wś i dobra nad rz. Jodą, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. i st. pocz. Rogowo, par. Wodakle, o 31 w. od Wilkomierza a 34 w. od st. dr. żel. Subocz, 719 dzies. ziemi dworskiej (302 lasu, 60 nieuż.). Posiada kościół paraf. p. w. św. Trójcy, zbudowany w r. 1781 przez Franciszka Białożora, podsędka upickiego, który przytem 10 włók na probostwo zapisał. Kaplica. Parafia katol., dekanatu wilkomierskiego, 3530 wiernych. Dobra były w 1726 r. własnością Białożorów, później Chrypciewiczów, dziś bar. v. Brunnow. 2.) **W.**, dobra, tamże, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 42 w. od Wilkomierza, własność Michniewiczów, 470 dzies. (151

lasu, 62 nieuż.). Zarembowie mają tu 80 dzies. (11 lasu, 10 nieuż.).

J. Krz.

Wodańce, wś skarbowa, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Oloty, par. Świadoście, o 74 w. od Wilkomierza.

Wodanówko, os. nad rz. Pilicą, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Mniszew, odl. od Kozienic 37 w., ma 2 dm., 22 mk., 15 mr.

Wódargowo, ob. *Odargowo*.

Wodawa, rzeczka, lewy dopł. Świniuchy, w pow. trembowelskim. Niekiedy naodwrot Świniucha uważaną bywa za dopł. Wodawy, uchodzącej do Seretu. Por. *Ladyczyn* i *Seret*.

Wodaça, kol. włośc., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno, odl. od Iłży 22 w., ma 17 dm., 111 mk., 221 mr.

Wodejnie Girszyki, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 61 w. od Szawel.

Wodek, pow. inowrocławski, ob. *Osieki* i *Wodzek*.

Wodelince, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antazowo, o 18 w. od Nowoaleksandrowa. Włośc. Chrzczonowiczowie mają tu 94 dzies. (6 lasu, 12 nieuż.).

Woderady, ob. *Oderady* 2).

Wodeszcin, folw., pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Rogów, o 41 w. od Wilkomierza.

Wodiagi, zapewne *Wodziagi*, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Trok, przy dr. żel. warsz.-petersburskiej, na wschód od Landwarowa, 5 dm., 41 mk. katol.

Wodiana al. *Wodziana*, rzeczka, pr. dopływ rzki Hromoklei. Por. *Inguł*.

Wodiana Bałka, wś nad rzką Wodianą, pow. ziemkowski gub. połtańskiej, gm. Budyszcze Wielkie, 42 dm., 280 mk., cerkiew, 2 wiatraki.

Wodlanaja, rzeczka, prawy dopływ Hromoklei, praw. dopł. Ingułu (lew. dopł. Bohu).

Wodianenkie, las w dobrach Popudni, pow. lipowiecki.

Wodianoj al. *Ołchowatka*, słoboda, pow. wołczański gub. charkowskiej, gmina w miejscu, o 45 w. od Wołczańska, 389 dm., 3396 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. poczt., targi, jarmarki.

Wodianoje, wś nad rzką Udach (Udaj?), pow. żmijowski gub. charkowskiej, gm. Zamoście, 16 dm., 83 mk., cerkiew.

Wodighennen, wś, pow. morąski, st. poczt. Jaeskendorf.

Woditurkuł, ob. *Wadyturkuł*.

Wódka, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Dobra, par. Skoszewy. Wś ma 2 dm., 17 mk., 21 mr.; fol. 1 dm., 7 mk., 170 mr. W 1827 r. było 6 dm., 23 mk.

Wódka 1.) według Kętrz. miejscowość w pow. brodnickim, w spisach urzęd. nie zapisana. 2.) **W.**, niem. *Woedtko*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. łęborski, 731 ha, 13 dm., 25 dym.,

165 mk. ew. (folw. Rexinhof 3 dm., 24 mk.); st. poczt. Mierzyno, par. kat. Łębork. Ob. *Sawulino*. Ks. Fr.

Wódki 1.) niem. *Wudki*, w XVI w. *Wothki*, wś dworska, w pow. gnieźnieńskim (witkowskim). Ma urząd okr. w Witkowie, urz. st. cyw. w Mielźnie, st. kol. i poczta we Wrześni (Wreschen), szkołę w Sobiesierzniu, par. katol. w Grzybowie, sądy w Gnieźnie. Obszaru 309 ha, 4 dym., 90 dusz (1 ewang.). Wymienia wś Lib. Ben. Łaskiego w opisie par. Grzybowo (I, 38). W. były następnie własnością Jaraczewskich i nosiły nazwę: Wódki Grzybowe. 2.) **W.**, pole na obszarze wsi Grotniki, w pow. wschowskim. W. E.

Wodminiszki, wś, pow. rossieński, paraf. Pogromoncie.

Wodnicki potok al. *Wodniki*, dopł. pot. Kocurowskiego, w pow. bobreckim, uchodzącego do Horozanki.

Wodnik, młyn, wchodził w skład stwsa kościańskiego.

Wodna, strumień, dopł. pot. Chechło, w pow. chrzanowskim. Wypływa z obszaru wsi t. n.

Wodna, wś, pow. chrzanowski, na przecięciu się dróg z Trzebini do Szczakowy i z Chrzanowa do Płok, w okolicy równej, piaszczystej, zasłoniętej od płu. borami sosnowymi. Liczy 71 dm. i 416 mk. (11 izrael.). Pos. tabularna jest attyn. klucza krzeszowickiego hr. Potockich i składa się z 11 mr roli, 4 mr. łąk, 8 mr. past., 347 mr. lasu, 1 mr. 1526 sąż. stawu, 13 mr. wydm piaszczystych; pos. mn. ma 235 mr. roli, 44 mr. łąk i ogr. i 51 mr. pastw. W spisach pob. z r. 1581 (Pawiński, Małop., 36) jest zapisaną w parafii w Trzebini, jako część Sierszy. Graniczy na pld.-wschód z Trzebionką, na pld. z Chrzanowem, na zach. z Luszowicami a na płu. z Sierszą i Myślachowicami. Odl. od Trzebini 2 8 klm. Mac.

Wodniki, osada, wchodząca w skład par. wrzesińskiej, dawnego powiatu pyzdrowskiego. Około r. 1523 były W. osadą wyłącznie kmiecią. W r. 1578 posiadała ją Anna Gałczyńska, a r. 1618 Marcin Gałczyński. Dziś nie istnieje.

Wodniki 1.) wś, pow. bóbrecki, 10 klm. na płu.-zach. od sądu pow. w Bóbrce, tuż na wach. od st. kol. i urz. poczt. w Staresiole. Na płu.-zach. leży Szołomyja, na płu.-wsch. Dźwinogród, na wach. Kocurów, na pld.-wsch. Hryniów, na pld. Podmanasterz, na zach. Budków i Staresioło. W środkowej części obszaru powstaje pot. Wodniki i płynie na płu. Dolina potoku podmokła. Zabudowania leżą w środkowej części obszaru; na płu. od nich stoi młyn Plichów. Pld. część obszaru zajmuje las starosielski. Włas. więk. (hr. Romana Potockiego) ma roli or. 363, łąk i ogr. 155, past. 85, lasu 518 mr.; wł. mn. roli or. 605, łąk i ogr. 382, past. 64 mr. W r. 1880 było 121 dm., 721 mk. w gm.; 6 dm., 44

mk. na obsz. dwor. (82 rz.-kat., 576 gr.-kat., 102 izr., 5 innych wyzn.; 636 Rus., 20 Pol., 107 Niem.). Par. rz.-kat. w Staremsiole, gr.-kat. w miejscu, dek. bobrecki. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych. W lustracji z lat 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., Nr 2834, str. 75) czytamy: „Wś Wodniki i Plichno. Grunt pusty. Tej wsi i gruntu posesorem jest IMPan Gabryel Silnicki, łowczy ziemi lwowskiej, za przywilejem Jana Kazimierza danym w Warszawie d. 10 sierpnia 1660. Pokazał przytem jus communitativum IMPani Annie z Zakliczyna, małżonce swej, nadane za przywilejem Jana Kazimierza (Warszawa, 4 lutego 1662 r.). Ta wś z dawna na łanach 7¹/₂ zasiadła. Poddanych juxta lustrationem a. 1616 osiadłych w tej wsi było 23; teraz osiadłych, którzy na ćwierciach siedzą, jest 7. Czynszu płacić powinni złp. 122 gr. 9. Owsa przychodzi półmiarków 42, po gr. 15 = 21 zł.; pszenicy półmiarków 21, po 1 zł. 15 gr. = 31 zł. 15 gr.; kapłonów 14, po go. 6 = 2 zł. 24 gr.; jajec za zł. 12 gr. 9. Robić powinni według dawnego zwyczaju; praść z ćwierci 7 łokci powinni. Stróżę nocną koleją. Powóz do Lwowa za dzień. Zagrodników jest 3. Ci powinni robić 3 dni w lecie, a 2 w zimie. Dziesięciny pszczelnej dostało się pniów 3, po zł. 2 = 6 zł. Pop daje z roli czynszu na rok zł. 5; kapłonów 5, po gr. 6 = 1 zł.; kur prostych 5, po gr. 3 = 15 gr. Młyn jest na Krynicy o jednym kole; czyni rocznie zł. 50. Ta wieś ma wybrańca tego, który w Stokach mieszka, daje na każdy rok pewną kwotę, to jest zł. 12. Temuż się przykładają z Lubezy i z Gajów na pachółka, a on już powinien pachółka ze wszystkim rynsztunkiem do obozu wyprawić. Karczma w tej wsi pusta zostawa. Summa procentu facit 119 zł. 24 gr. Urodzaj folwarku wodnickiego: żyta kóp 100, pszenicy 30, jęczmienia 46, owsa 64, tatarki 70, grochu 20. Siana stogów 2 w sążni 3. Summa procentu z folwarku 224 zł. 10 gr. Summa procentu ze wsi Wodnik i Plichowa 343 zł. 29 gr. Na urzędnika idzie z tego 16 zł. 29 gr.“. Dokumentem wydanym w Krakowie dnia 25 sierpnia 1595 r. zatwierdza Zygmunt III kontrakt dzierżawny zawarty przez Andrzeja Bolek i żonę jego Annę z Piotrkowie z Stanisławem Rzeczyckim, pisarzem grodz. lwowskim, o dzierżawę wsi król. Wodnik i Plegowa (Arch. kr. we Lwowie, C., t. 394, str. 1518). Dnia 25 lut. 1600 r. ustanawia Zygmunt III przykomorek myta glinianckiego przy karczinie w Wodnikach (l. c., t. 354, str. 3039). Dnia 18 grudnia 1620 r. daje Zygmunt III wieś Wodniki Adamowi Kalinowskiemu (l. c., C., t. 374, str. 947). W Grodnie dnia 11 marca 1679 nadaje Jan III kasztelanstwu kamienieckim Gabryelowi i Annie Silnickim wsi Wodniki i Plichów (l. c., C., t. 439, str. 444). W Wysocku d. 8 paźdz. 1690 nadaje Jan III

Stanisławowi Szezuce wieś W. dożywociem (l. c., C., t. 458, str. 2075). Dnia 20 lipca 1699 r. pozwała August II Antoniemu na Szczuczynie i Radzynie Szezuce, referendarzowi kor., na odstąpienie dożywocia na wsi W., w wojew. ruskim, ziemi lwowskiej, Krzysztofowi Hundorfowi. pułk., i jego żonie Krystynie z Kurców (l. c., C., t. 478, str. 1407). Według lustracji z r. 1765 była wś w posiadaniu księcia Czartoryskiego, wojew. i generała ziem ruskich (przy lustr. nie wykazano przywileju), z prow. 3190 złp. 2 gr., z czego kwarta 759 złp. Wedle kontraktu z r. 1776 nabyli tę wieś Stanisław i Izabela Lubomirscy za cenę 15440 złp. (ob. Czerneryński, Dobra koronne, str. 169). 2.) **W.**, wś, pow. stanisławowski, 22 klm. na pñ.-wsch. od Stanisławowa, 9 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. w Haliczu, 6 klm. na pñ.-zach. od urz. poczt. w Maryampolu. Na pñ.-zach. leżą Dubowce, na pñ.-wsch. Łany, na pñ.-wsch. Maryampol, na pñ.-zach. Jezupol. Wzdłuż granicy zach. i pñ. płynie Dniestr. Na lew. jego brzegu leżą zabudowania. Zach. część obszaru przebiega kolej lwowsko-czerniowiecka, przechodząc przez most na Dniestrze. Średnie wzn. obszaru wynosi 215 mt. Własn. wijk. ma roli or. 70, łąk i ogr. 14, past. 5, lasu 123 mr.; wł. mn. roli or. 273, łąk i ogr. 13, past. 81, lasu 9 mr. W r. 1880 było 48 dm., 289 mk. w gm. (28 rz.-kat., 247 gr.-kat., 14 izr.). Par. rz.-kat. w Maryampolu, gr.-kat. w Dubowcach. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia Chr. P. i szkoła jednoklasowa. *Lu. Dz.*

Wodnikowo Górne i Dolne, niem. *Wodnikowe Nieder i Ober*, dobra i wś, pow. mielecki, par. ew. Gałkowiec, kat. Strzebicko. W r. 1885 W. Dolne, dobra, miały 446 ha, 6 dm., 117 mk. (6 kat.); wś 181 ha, 62 dm., 322 mk. (26 kat.). W. Górne, dobra, miały 310 ha, 4 dm., 76 mk. (25 kat.); wś 90 ha, 33 dm., 197 mk. (17 kat.).

Wodnoga, ob. *Odnoga*.

Wodny Młyn 1.) niem. *Wassermuehle*, os. młyn., w pow. pleszewskim (jarocińskim), na Fabianowie, 1 dm., 5 mk. 2.) **W.**, os., pow. międzyrzecki, leży pod Międzyrzeczem, ma 2 dm., 23 mk. 3.) **W.**, pow. szamotulski, na Dobrojevie pod Ostrorogiem.

Wodny Rów, niem. *Wassergraben*, lewy dopływ Mątawy pod Komorskiem, pow. świecki. Z lewej strony wpada do rowu młyńskiego struga.

Wodociek, osada straży leśnej, pow. nowogrodzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa Mysz, o 49 w. od Nowogrodka. *A. Jel.*

Wodokaczka, uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 28 w. od Sokółki, 18¹/₂ dzies. ziemi włośc. (6 łąk i pastw., 1/2 nieuż.).

Wodokle, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigola, własność Małeckich, ma 282 dzies. (94 lasu, 47 nieuż.).

Wodoksta, niem. *Waddaks*, rzeczka na pograniczu gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, prawy dopływ Wenty al. Windawy. Bierze początek w wyniosłej części okręgu tukumskiego, na płn. zach. od folw. Alt-Auz i wsi Frauenburg, w pobliżu jeziora Auceńskiego, przerywa wyżynę frauenburską al. gross-auceńską. od mka Węgery płynie linią graniczną aż do swego ujścia poniżej folw. Lackowa, pod dworem Greze. Długa około 30 w. Prawy, kurlandzki brzeg W. jest wyniosły, miejscami stromy, lewy zaś niski, pokryty łąkami, polami i lasami sosnowymi. Z prawych dopływów ważniejsze: Awiksne, Meluppe i Esser, z lewych zaś Jeglona i Aszwa.

Wodokty, fol. nad rz. Wisłą, pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Karczew, odl. 25 w. od Mińska, ma 360 mr. obszar, w tem 312 mr. łąk i 48 mr. nieuz. Są to więc łąki nadwiślańskie. Należał do dóbr Duda, wchodzących w skład dóbr Otwock. W r. 1888 odłączony hipotecznie od dóbr Duda.

Wodokty 1.) dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinów, o 20 w. od Poniewieża, własność dawniej Bitowtów, obecnie Ludkiewiczów, którzy mają w W. i Jasnogórze 659 dzies. (199 lasu, 13 nieuz.). 2.) **W.**, żmujdzkie *Wodakte*, dwór nad Niewiażą, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Nowe Miasto. o 24 w. od Poniewieża, własność dawniej Zawiszów, obecnie Kopańskich, ma 749 dzies. (351 lasu, 39 nieuz.). Kościół katol., p. w. N. M. P., r. 1697 z drzewa wzniesiony przez Józefa Jodkiewicza a odrestaurowany r. 1880 przez Kopańskich, filialny krakinowski. 3.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 57 w. od Szawel, własność Kolecowa, ma 110 dzies. (33 lasu, 2 nieuz.).

Wodole, ws, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 5 w.), okr. wiejski Wodole, o 40 w. od Oszmiany a 24 w. od Dziewieniszek, 28 dm., 208 mk. katol. (w 1865 r. 93 dusz rewiz.); należy do dóbr lwie, hr. Zamoyskich. W skład okr. wiejskiego wchodzi wsi: Baradynie, Galimszczyszna, Chilewice, Sakowice, Wasilewice, Wiguszki, Wodole, Zabłoc al. Kisły oraz zaśc. Jakunka, w ogóle w 1865 r. 397 dusz rewiz.

Wodolenów, ob. *Odolanów*.

Wodolaga 1.) *Nowa*, słoboda nad rzeką Wodolazką, pow. wałkowskiej gub. charkowskiej, gm. w miejscu, o 25 w. od Wałek, 1159 dm., 6767 mk., 4 cerkwie, szkoła, przytułek, st. poczt., 4 jarmarki, targi tygodniowe w niedziele. Mieszkańcy zajmują się garncarstwem i sadownictwem. W. Nowa założona została około 1675 r. przez pułk. Grzegorza Dońca. W 1693 r. została zniszczona przez Tatarów. Cerkiew murowana istniała już w 1724 r. 2.) **W. Stara**, ws nad rzeką Mżą, tamże, gm. W. Stara, o 17 w. od Wałek, 195 dm., 1089 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, jarmark 1 października, cegielnia.

Wodolagi, ws, pow. sumski gub. charkowskiej, gm. Białowody, 71 dm., 595 mk.

Wodolysy, tak inaczej nazywa się ws Łysowody, w pow. kamienieckim.

Wodomyjka, rzeczka, w pow. olhopolskim, lewy dopływ Dniestru. Ma źródła powyżej wsi Waładynki, płynie z płn. ku południowi i pod Raszkowem ma ujście. Od lewego brzegu zabiera rzekę Bucharke. Według Pola W. uchodzi do Kamionki, uchodzącej do Dniestru pod miastem Kamionką. Por. *Kamionka*, miasto i *Kamionka*, rzeka (t. III, 780 i 793).

Wodopój 1.) karcz., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 6 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. żydów. 2.) **W.**, karczma nad jez. Miłoszowce, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 44 w. od Dzisny, 1 dm., 3 mk. żyd. 3.) **W.**, ws nad rz. Wołmą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 20 w. od Mińska, ma 4 osady; miejscowość dość leśna. 4.) **W.** al. *Wodopajło*, zaśc., pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. Żytkowice, o 132 w. od Mozyrza a 42 w. od Lenina. *A. Jel.*

Wodopaje, ws, w pow. lepelskim, z kaplicą katolicką parafii Bieszenkowicze, własność Spasowskich, 524 dzies. ziemi dworskiej.

Wodostecz, potok, w pow. drohobyckim, uprowadza wody ze wzgórza lesistego Jaworynki (724 mt.) do Rybnika (dopł. Strycja).

Wodotyje, ws na pr. brzegu Zdwiza, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, o 35 w. od Radomyśla a o 8 w. od Brusilowa, ma 1715 mk. Podług Pochilewicz jest tu 1770 mk. prawosł. i 42 żydów. Włościanie, w liczbie 672 dusz rewiz. i 41 dusz jednodworców (dawniej szlachty), uwłaszczeni zostali na 1815 dz., ocenionych na 30672 rs., ze spłatą po 1945 rs. 10 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, uposażoną 42 dzies. i wzniesioną w 1792 r., na miejscu poprzedniej, p. t. Archan. Michała, istniejącej już w 1746 r. Ws W. w 1415 r. należała do katedry św. Zofii w Kijowie. Podług reg. pobor. wwdzta kijowskiego z 1628 r. własność Łukasza Modliszewskiego, który płaci ztąd z 3 dym., 1 ogr., 2 ubogich (Jabłonowski, Ukraina, I, 86). Przed uwłaszczeniem włościan, z 3185 dzies. należała do braci Bojarskich, po śmierci najstarszego z których kupił Bernard Głuchowski (1297 dzies. ziemi użyt., 507 lasu i 10 nieuz.). Od niego w 1878 r. nabył Mikołaj Sethofer 225 dzies. W 1888 r. Ławrentiew nabył od Głuchowskiego 500 dzies., płacąc po 90 rs. za dzies., resztę zaś kupili włościanie, w cenie od 60 do 100 za dziesięcinę (ob. Kraj, 1888, № 47). Do par. praw. należy chutor Edwardów (o 1¹/₂ w.), mający 19 mk., 70 dzies. roli, 22 lasu i 2 nieuz., własność Oktawiana Głuchowskiego.

Wodowicze, dobra nad Turą, pow. rzeszycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze, o 90 w. od Rzeszyca a 20 w. od Mozyrza, własność niegdys

Wawrzeckich, następnie Oskierków h. Murdelio. We dworze archiwum, zbiór pamiątek, biblioteka. Wielkie W. włók 115; Małe W. włók 225. Miejscowość równa, bogata w dary natury, ziemia wyborna namułowa, łąk obfitość, lasy, smolarnie, młyny wietrzne i wołowe. *A Jel.*

Wodryckie, ws, pow. drysiński, par. Oświej.

Wodtke (niem.), ob. *Wódtka*.

Woduhnkeim, ws i os. leś., pow. frydlański, st. p. Schippenbeil.

Wodwa 1.) ws i dobra nad rz. Łochwą, pow. mohylewski, gm. Tołpieczyce (o 4 w.), 41 dm., 288 mk., cerkiew paraf. murow., zapasowy śpiczlerz gminny. Dobra, od 1842 r. własność Mikołaja Rakuzo, mają 1175 dzies. (72 roli, 60 łąk, 650 lasu); sad. Część nadana w r. 1881 Bazylemu Rakuzo ma 1000 dzies. (20 roli, 600 lasu). 2.) **W. Łotwa**, ws, tamże, 19 dm., 130 mk.

Wody, osada pod Rakoniewiczami, wspomniana w dok. z r. 1426.

Wodyca, chutor do wsi Górki, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odrzyżyn.

Wodyca, rzeczka, dopływ Dniepru z praw. strony, między Iрпиением a Lebiedziem.

Wodyczki 1.) ws, pow. ostrogski, gm. Siemionów, par. praw. Tychoml (o 4 w.), ma 44 dm., 353 mk. Posiada cerkiew cmentarną, p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1883 r. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego należy do dóbr Fedora Sieniuty Lachowieckiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 tenże płaci ztąd z 4 dym., 7 ogr. (Jabłonowski. Wołyń, 28, 136). 2.) **W.**, w dokum. *Wodlicski*, ws nad rzeką Płoską (dopl. Bohu), która tworzy tu duży staw, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. dr. żel. Czarny Ostrów (o 9 w.), st. poczt. Fulsztyn (o 10 w.), o 22 w. od Proskurowa, ma 179 dm., 868 mk., 647 dzies. ziemi włośc., 624 dworskiej, 50 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1828 r., obszerny dwór piętrowy, sad owocowy na 7 dzies., młyn wodny. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność pani Piaseckiej, która płaci od 2 pługów; w 1583 r. płaci od 2 pługów i 1 ogrodnika (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 191, 300). Obecnie własność Zaleskich.

Wodynia al. *Wodynka*, rzeczka, wypływa w okolicy wsi Wodynie, w pow. siedleckim, a uchodzi do Świdra z praw. brzegu pod Latowiczem.

Wodynie, ws i fol. nad rzeką Wodynią, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, odl. 26 w. od Siedlec, mają kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gminny, 34 dm., 312 mk. W 1827 r. było 33 dm., 261 mk. Fol. W. z awulsem Strojnik rozl. mr. 1372: gr. or. i ogr. mr. 832, łąk mr. 78, lasu mr. 434, nieuż. mr. 28; bud. mur. 14, drew. 12; płodozm. 6 i 10-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Ws. W. os. 25,

mr. 614; ws Brodki os. 14, mr. 476; ws Serocka Wola os. 11, mr. 329; ws Helenów os. 6, mr. 58; ws Budy Wodyńskie os. 6, mr. 49. Jest to dawna osada, w ziemi czerskiej leżąca. R. 1476 siedzi tu „nobilis Stanislaus de Wodynie“, posiadający prócz W. jeszcze Wołę (Kod. Mazow., str. 276). W r. 1576 płacą tu od 7 fan. i w Woli od 7¹/₂ (Pawiński, Mazowsze, 223). Parafia założona tu była w 1445 r. przez Stefana z Wodyń, proboszcza kolegiaty warszawskiej. Obecny kościół drewniany wystawiono w 1776 r. Na cmentarzu stoi grobowiec Jana Filipa Carosi'ego, uczonego mineraloga, urodz. w Rzymie 1744 r. a zmarłego w Woli Wodyńskiej w r. 1799. Dykcyonarz Echarda (w dopełnieniach) nazywa W. miastem, w pow. wareckim (?). W. par., dek. siedlecki, 3145 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. III we wsi Skurzee, st. pocz. i dr. żel. Siedlec. Gmina ma 21150 mr. obszaru i 4949 mk. Śród ludności stałej jest 1 praw., 7 prot., 434 żydów. W skład gm. wchodzi wsi: Adamówka, Borki, Brodki, Budy, Czajków, Donulin, Emilianówka, Helenów, Jedlin, Kamieniec, Kołodziej, Kułak, Lucynów, Łomnica, Młynki, Oleśnica, Olszyc, Olszycka Huta, Osiny, Ruda, Ruda Szostkowska, Seroczyn, Serocka-Wola, Strojnik, Szostek, Trzciniec, Wodynie, Wodyńska Wola, Zielonka i Żebrak. *Br. Ch.*

Wodynis, jezioro, pow. sejneński, o 3 w. na pld. od jez. Kukielno i wsi Iwaszki. Ma brzegi lesiste i wzgórzyste.

Wodyńska Wola, ws i fol., pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, odl. 20 w. od Siedlec, ma 24 dm., 250 mk. W r. 1827 było 3 dm., 292 mk. W r. 1863 fol. Wola Wodyńska rozl. mr. 2132: gr. or. i ogr. mr. 494, łąk mr. 161, past. mr. 14, wody mr. 6, lasu mr. 1407, nieuż. mr. 50; bud. mur. 2, drew. 20; las urządzony, pokłady rudy, młyn wodny. Ws Wola Wodyńska os. 35, mr. 615; ws Ruda os. 3, mr. 63; ws Młynki os. 13, mr. 206. Wieś ta istniała już dawniej w ziemi czerskiej r. 1478. W r. 1576 ma 7¹/₂ fan. Zapewne przez omyłkę piszącego podano w reg. pobor. z r. 1576 jako Wola Rodinska (Pawii., Mazowsze, 222).

Wodyńszczyzna, pow. drysiński, ob. *Lachowszczyzna*.

Wodryady, pow. łucki, ob. *Oderady* 2).

Wodzek, niem. *Wodek*, właściwie *Wosiek*, *Osiek*, nadleśnictwo, pow. inowrocławski, okr. urząd. i st. kol. w Gniewkowie, poczt. i szkoły w miejscu, par. katol. w Płonkowie, ew. w Rojewie (Gruenkirch), sąd w Inowrocławiu. Obszaru (lasu) 9142 ha, 11 dym., 69 dusz (3 kat.). 2.) **W. Wielki**, niem. *Gross Wodek*, ws gospod., tamże. Obszaru 578 ha, 44 dym., 357 dusz ew. 3.) **W. Mały**, ws gospod., tamże, ma 96 ha, 33 dym., 216 dusz (215 ewang.). 4.) **W. Nowy**, os., tamże, ma 2 dym., 24 dusz. Por. *Osiek* 7).

Wodźgiry, ws, dawniej miasteczko, i dobra,

pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, par. Erzwilek, o 18 i 19 w. od Rossień. Ws ma 15 dm., 327 mk., kościół filialny p. w. św. Józefa, z drzewa wzniesiony w drugiej połowie zeszłego wieku i kaplicę p. w. św. Trójcy. Dobra, własność dawniej Wojtkiewiczów, obecnie Sylwestrowiczów, mają 837 dzies. (180 lasu, 10 nieuz.).

Wodziacin al. *Wodziażyno*, ws, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastrebewo, o 70 w. od Nowogródka; miejscowość dość leśna, nizinna. *A. Jel.*

Wodziaciny, ws nad lesisto-bagnistą kotłiną Szczary, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Niedzwiedzica, o 98 w. od Słucka, ma 11 osad. *A. Jel.*

Wodziana, ws nad bezim. ruczajem, uchodzącym do rz. Tołmacz, pow. zwinogródzki, w 1 okr. pol., gm. Szpoła, o 42 w. od Zwinogródki, ma 2466 mk. W 1863 r. podług Pochilewicza było tu 884 mk. prawosł. i 29 katol. Posiada cerkiew, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1808 r. i uposażoną 44 dzies. Ws ta należała do dobr. złotopolskich Lubomirskich, następnie Potemkina, potem przeszła do Łopuchinych, od których nabył Stefan Monasterski. W epoce uwłaszczenia włościan dziedzicami byli: Władysław Rojecki (87 dusz rewiz. i 767 dzies.), Wojciech Kamiński (72 dusz i 570 dzies.), Faustyn Kamiński (58 dusz i 563 dzies.), Franciszka Czachurska (62 dusz i 389 dzies.) i Ludwik Hanulewicz (39 dusz i 317 dzies.). Podług podania ws otaczało do 20 stawów, żąd poszła nazwa.

Wodzianiki, ws nad bezim. ruczajem, uchodzącym o 10 w. dalej pod wsią Nemoroż do Tykicza Gniłego, pow. zwinogródzki, w 2 okr. pol., gm. Nemoroż, par. katol. Zwinogródka (odl. o 15 w.), ma 1837 mk. W 1741 r. było tu tylko 24 sadyb, w 1863 r. zaś 1562 mk. prawosł. i 20 katol. W pobliżu wsi ciągnie się od płn.-wschodu na pld.-zachód wyniosłość, z której wytryskują liczne ruczaje i źródła, zraszające tę część powiatu. Ws otoczona jest okopem, który miał służyć mieszkańcom za ochronę od nieprzyjaciela (Tatarów). Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1737 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 36 dzies. ziemi. W cerkwi znajduje się słynący cudami obraz Bogarodzicy. Kaplica katol. par. Zwinogródka. Podług podania dawniej miały się we wsi znajdować jeszcze dwie cerkwie, św. Michała wewnątrz okopu, spalona przez Tatarów, i Wniebowzięcia N. M. P., za okopem, rozebrana później z powodu zmniejszenia się ludności. W 1661 r. należała do dobr. Konstantego Wyhowskiego (ob. Lisianka, t. V, 304). W weszłym wieku W. wchodziły w skład sstwa łysiańskiego (Lisianka), następnie należały do Kazimierza Rościszewskiego, od syna którego kupił Grudziński, od niego zaś znaczną część nabyła drobna szlachta, od tej zaś

częściowo skupili więksi posiadacze i właścicielka największej części ks. Honorata Lubomirska (1800 dzies.). Dalej mają tu części: Kobielscy (120 dzies.), Wielhorsey (100 dzies.), Ernestowa Kobielska (100 dzies.), Prochorowa (20 dzies.), Tarkowscy (30 dz.) i Siewrukowa (12 dzies.). Oprócz tego do skarbu należy 21 dzies. W W. urodził się 1852 r. znany poeta Stanisław Grudziński († 1884 r.).

Wodzianoje, folw., pow. rzeczycy, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Chołmecz, o 39 w. od Rzeczycey; własność Jasiońskich, ma 7¹/₂ włók.

Wodziany, ws i dwa folw., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 2 w.), okr. wiejski Pilwingi, par. Merecz, o 70 w. od Trok. Jeden z folw. ma 1 dm., 19 mk. katol., drugi 1 dm., 6 mk. t. wyz., ws zaś 15 dm., 90 mk. katol. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.). W 1850 r. dobra W. składały się z folw. i 2 wsi, miały 610 dzies. ziemi dworskiej. Należały do Godaczewskich.

Wodzica 1.) straż leśna, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, o 23 w. od Kobrynia. 2.) **W.**, ws, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 21 w. od Mińska, ma 2 osady; miejscowość dość leśna, falista. *A. Jel.*

Wodziczna al. *Wodziczeno*, w dok. z r. 1340 *vocziczna*, ws i fol., pow. grójecki, gm. Rykały, par. Mogielnica (odl. 4 w.), 236 mk., 942 mr. fol., 10 os., 256 mr. włośc. Fol. wchodzi w skład dobr Dylew. W 1827 r. było 15 dm., 130 mk., par. Goszczyn. R. 1340 nadaje tę ws, świeżo założoną, ks. Trojden wraz z innemi niejakiemu Pakosławowi. W r. 1576 ws Wodziczna, w par. Przybyszewo, miała cztery części. Andrzej Wodziczeński płacił od 6 łan. km. i 1 łanu na folwark obróconego. Inne trzy części, należące do różnych Wodziczeńskich, miały po 1 łanie (Pawiański, Mazowsze, 235). *Br. Ch.*

Wodziczno, ws gospod., pow. strzeszowski (kempiński), okr. urząd. Opatów, st. kol. Costau, par. katol. i urząd poczt. Trzciniica (Strenze), szkoła ewang. tamże, katol. w miejscu, par. ew. w Laskach, sąd okr. w Kempnie. Obszaru 596 ha, 122 dym., 814 dusz (684 katol.).

Wodzierady, ws i fol. nad rz. Pisiał al. Pli-sią, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice, odl. 14 w. od Łasku, mają urząd gm., szkołę początkową. Ws ma 12 dm., 249 mk.; fol. 6 dm., 63 mk. W 1827 r. było 19 dm., 161 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 721: gr. or. i ogr. mr. 531, łąk mr. 47, past. mr. 10, lasu mr. 106, wody mr. 4, nieuz. mr. 23; bud. mur. 5, dREW. 11; płodozm. 10-pol., las urządzony, pokłady torfu. Ws W. os. 29, mr. 130; ws Nowyświat os. 13, mr. 173; ws Apolonia os. 11, mr. 162; ws Alfonsów os. 13, mr. 179; ws Józefów os. 9, mr. 145; ws Teodorów os. 11, mr. 166. W stronie północnej wsi W. pole nosi nazwę Kalinowa, na płn.-wschod. Przegorzalka, na zach. Derłowka, na wschód Wola, pozostałość po wspo-

minanej w aktach szadkowskich z wieku XV Woli Wodzieradzkiej. Na drodze do Chorzeszowa leży wielki kamień, z wykutą stopą. Według podania ludowego wycisnęła ją św. Dorota w czasie swego odpoczynku. Na początku XVI w. łany folw. dawały dziesięcinę pleb. w Mikołajewicach, kmiece kolegiacie łęczyskiej. Kołedy dawano plebanowi po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 383). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Wodzyrady, w par. Mikołajewice, miała 15 os., 3 1/2 łan. (Pawliń., Wielkp., II, 237). W końcu XVIII w. W. należały do Dzierzbickich, potem do Mniewskiego, wojskiego sieradzkiego, z córką Teodora Mniewskiego przeszły w posiadanie Franc. Bajera a w 1840 za córką Bajera do Hipolita Parczewskiego. Od 1868 r. własność Kulczyckich. W r. 1840 obszar W. wynosił 56 włók (19 wł. lasu), do wsi należały kolonie: Teodorów i Nowy Świat, zasiedlone początkowo przez Niemców, których z czasem zastąpiła ludność polska. Po r. 1850 przybyły trzy nowe kolonie: Apolonia, Józefów i Alfonsów. W r. 1861 Hipolit Parczewski uwolnił włościan od pańszczyzny i oddał im grunta. Założono też wtedy szkołę początkową. Pozostał dotąd dawny stary budowy dwór, z dachem o dwu kondygnacjach. W podwórzu wielka grusza, mająca 6 łokci obwodu. Przy domu ogród obfitujący w stare piękne drzewa. *M. Parcz.*

Wodzilki, wś, pow. suwalski, gm. Pawłowska, par. Głęboki Rów, odl. od Suwałk 19 w., na 45 dm., 338 mk. W 1827 r. było 29 dm., 171 mk., par. Jeleniewo.

Wodzilówka, wś i uroczysko, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniaki, o 23 w. od Białegostoku; wś ma 190 dzies. ziemi włośc., uroczysko należy do dóbr Knyszyn hr. Krasieńskich.

Wodzinin, ob. *Wodzynie*

Wodzin, *Wodziniek*, ob. *Wudzyn*, *Wudzynek*.

Wodzirady 1.) w dokum. *Wodzyrady*, dziś *Oderady*, wś nad rzką Putyliwnią, pow. dubieński, na płn.-zach. od Ołyki. Podług rewiz. zamku łuckiego z 1545 r. własność kn. Fedora Ostrożeckiego i jego „potuzników“ (Jabłonowski, Rewizye, 38). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. włość zamku ołyckiego ks. Michała Czartoryskiego, ssty zytomińskiego, który wnosi ztąd z 1 dym. na włóce. 2.) **W.**, dziś *Oderady*, wś nad dopł. Polonki, pow. łucki, na pld.-zach. od Łucka. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości władyków łuckich i ostrogskich, którzy z W. i z przysiołków wnieśli pobór z 20 dym., 15 ogr., 8 komor., 2 kół waln., 4 bojarów (Jabłonowski, Wołyń, 92). *Porów. Oderady.*

Wodziradz, wś nad rz. Kamionną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewno, odl. od Opatowa 18 w. Na obszarze wsi pokłady glinki o-

gniotrwałej. Wś ma 9 dm., 71 mk., 140 mr. W 1827 r. było 8 dm., 61 mk.

Wodziska, pole i łąka na obszarze wsi Sokolowo, w pow. kościańskim (szmigielskim).

Wodzisko, wś gospod., pow. wrzesiński, okr. urzęd., par. ewang., st. kol. w Miłostawiu, poczta w Pogorzeliicy, szkoła katol. i ewang. w Nowej Wsi Podgórznej (Neudorf am Berge), par. katol. w Wszemborzu, sąd okr. w Wrześni, ma 3 dm., 28 mk.

Wodzisław, dawniej *Włodzisław*, osada, przed r. 1867 miasteczko, pow. jędrzejowski, gm. i par. Wodzisław, odl. 20 w. od Jędrzejowa, przy trakcie bitym z Kielec do Krakowa. Leży w rozległej dolinie, pomiędzy dwoma rzeczkami Mozgawą i Mierzawą, które łącząc się w Pawłowicach, uchodzą pod Pińczowem do Nidy. Osada ma kościół paraf. murowany, synagogę murowaną, szkołę początkową, sąd gm. okr. II, urząd gm., urząd pocztowy, cztery ulice brukowane (Krakowska, Kielecka, Żarnowska, Pińczowska), około 350 dm. i do 4000 mk., w tej liczbie przeszło 3000 żydów. W r. 1827 było 191 dm., 1760 mk. W r. 1857 było 321 dm. (121 mur.) i 2081 mk., w tem 1463 żydów. Domy ubezpieczone były od ognia na 42310 rs. a dochód kasy miejskiej wynosił 549 rs. 15 kop. Główną ozdobą osady jest kościół murowany, blachą kryty, z kopułą i łacyatą zdobną dwoma posągami świętych i zegarem. Otoczony dookoła murem, z bramą żelazną. Przy kościele, odnowionym r. 1865, wyniosła dzwonnica. W kościele dwa okazałe nagrobki Lanckorońskich z marmuru, z napisami łacińskimi. W podziemiach przechowały się starożytne trumny metalowe. Śród osady stoi figura św. Jana Nepomucena, wzniesiona przez Macieja Lanckorońskiego r. 1720. Żydzi wystawili sobie okazałą synagogę. W r. 1865 pożar zniszczył całą niemal osadę. Janko z Czarnkowa opowiada, że król Kazimierz powróciwszy w końcu października r. 1370 z Przedborza i czując się chorym, sporządził 3 listopada testament, którym, między innymi, zapisał Zbigniewowi, Przedborowi i Pakosławowi, synom Zbigniewa, miasto Włodzisław. Dokument odnoszący się jakoby do tej darowizny, pomieszczony w Kod. małop. Piekosińskiego, jest sfałszowany w wielu ustępach. Być może, iż zapis ten przez Ludwika i Elżbietę nie został wykonany, jak większa część zapisów Kazimierza W. Widocznie jednak W. musiał już być wtedy miastem królewskim, którego założenie odnieść wypadnie do czasów Łokietka. Długosz jakkolwiek opisuje szczegółowo kościoły okoliczne i podaje akt erekcyj kościoła paraf. w przyległych Mieronicach, pomija milczeniem Włodzisław i jego parafią. Według reg. pobor. z r. 1578 w skład parafii wchodzi wsi: Łany, Zielonki, Klemencje, Laskowo, stanowiące własność Wodzisławskich, widocznie dziedziców samego miasta, które w

XVI w. nosi już nazwę: Wodzisław. Płaci ono w r. 1581 szosu 16 fl.; od 3 łan. miejskich, 1 koła młyn., 8 komorn., 2 krawców, 2 kuśnierzy, 4 tkaczy, 5 szewców, 2 kowali, 2 rzeźników, 1 bednarza, 1 kołodzieja, 1 miecznika, 4 piekarzy, 1 balwierza. Ogółem fl. 35. Jest to więc mała osada, rzemieślnicza przeważnie. Dziedzice miasta Włodzisławscy noszą też w relacjach społecznych nazwę Lanckorońskich. Ród Zadorów, wywodzący się z Brzezia, przybrał następnie od dwu głównych posiadłości nazwy: Wodzisławskich i Lanckorońskich. Ta druga przeżyła w rodzinie. Jan dziedzic W. w r. 1551 oddał kościół miejscowy kalwinom i osadził tam kaznodzieję. On podobno wypędził też z Kurozwęk proboszcza. Marcin Krowicki miał być jakiś czas kaznodzieją w W. Dopiero Samuel Lanckoroński († 1638), kasztelan wiślicki, wróciwszy do katolicyzmu, zniósł zbor a wybudował nowy kościół murowany dla katolików. Po usunięciu się z osady protestantów zaczęli ścierać tu żydzi. Po spaleniu kościoła w r. 1746 odbudował go r. 1787 dziedzic dóbr Maciej Lanckoroński. W kościele mieszczą się groby tej rodziny. Murowany zamek za miastem wznosił Jan Lanckoroński († 1561). Przerobiony później na pałac. W. parafia, dekanat jędrzejowski, ma do 2000 dusz. Dobra W. składały się w r. 1866 z folwarków: Brzezie, Świątniki, Droblin, Łony, Sielec, Klemencice, Mieronice, Płomieńczyk i Zielonki, z obszarem mr. 4726, w tem grunta orne i ogrody mr. 2468, łąk mr. 152, past. mr. 614, lasu mr. 1162, nieuż. mr. 330. W szczególności zaś fol. Brzezie ma mr. 857, Świątniki mr. 276, Droblin mr. 165, Łony mr. 401, Sielec mr. 774, Zielonki mr. 784, Klemencice mr. 415, Płomieńczyk mr. 625, Mieronice mr. 330, w os. młyn. i karcz. mr. 99. Młyn parowy o 9-ciu kamieniach, przerabiający rocznie do 50000 kor. zboża, 2 młyny wodne, tartak, 2 gorzelnie, browar i cegielnia. W skład dóbr wchodziły: miasto Wodzisław os. 343, mr. 1337; wś Laskowy os. 42, mr. 437; wś Łony os. 116, mr. 280; wś Mieronice os. 37, mr. 259; wś Sielec os. 19, mr. 144; wś Zielonki os. 51, mr. 438; wś Klemencice os. 50, mr. 451; wś Świątniki os. 19, mr. 199; wś Ludwinów os. 10, mr. 136; wś Płomieńczyk os. 10, mr. 118 wś Droblin os. 5, mr. 76. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w osadzie Wodzisław (tamże urząd gm. i poczta). Ma obszaru 15264 mr. i 9228 mk. (w tem 323 mk. niestałych). Śród ludności stałej jest 14 praw. i 3543 żyd., głównie w osadzie Wodzisław mieszkających. *Br Ch.*

Wodzisław, niem. *Loslau*, miasto nad rzką Wodzisławką, na Szląsku pruskim, w pow. rybnickim, odl. 14 mil na pld.-płd.-wsch. od Opola, a 3 mile na wschód od Rybnika, 2 mile od Bogumina (Szląsk austr.), na stokach wzgórza, wzn. 753 st. n. p. m. Do r. 1817 leżało w pow.

pszczyńskim. Posiada kościół par. katol., szkołę katol., kościół par. ewang., szpital dla kobiet, synagogę, urząd okr., urząd poczt., 686 ha (438 roli, 75 łąk, 94 lasu), 219 dm., 569 gospodarstw, 2536 mk. (130 prot., 302 żyd.). W r. 1843 było 1990 mk. (87 prot., 321 żyd.). Mury opasujące miasto zostały rozebrane. Już w r. 1843 były tylko ślady fos i murów. Istniał tu dawniej klasztor franciszkanów (minorytów), którego zabudowania użyte zostały na pomieszczenie urzędu miejskiego i innych władz rządowych. Po spaleniu się miasta w r. 1822 odbudowano je na nowo; domy murowane przeważnie. Kościół, który utracił wtedy swe dokumenty, został na nowo odbudowany. O starożytności osady świadczy nazwa Grodzisko, utrzymująca się dotąd dla wsi zwanej dziś Wodzisław Stary. Par. W., dek. t. n., miała 1869 r. 5817 katol., 153 ewang., 320 izr. Dekanat wodzisławski diecezji wrocławskiej miał 27258 katol., 895 ewang., 447 izr. w 10 parafiach: Godów, Gorzyce Wielkie, Jodłownik, Wodzisław, Dolna Mszanna, Górny Jastrząb, Połomia, Pszów, Ruptów, Skrzyszów. Ludność przeważnie polska. **Wodzisławka**, niem. *Muelbach*, rzeczka, w pow. rybnickim, płynie pod Jodłownikiem i Wodzisławiem, uchodzi z praw. brzegu do Olzy (dopł. Odry).

Wodźki, wś i fol., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Małesze, o 27 w. od Bielska; wś ma 88½ dzies. ziemi włosc. (10½ łąk i pastw., 3 nieuż.); folw., własność Nowińskich, 94 dzies.

Wodzno al. Wadzyno, jezioro przy dobrach Mezowie, w pow. kartuskim, wzn. 162 mt. npm., ¼ mili długości, 1/20 mili szer. Od wsch. brzegu wysuwa się półwysep lasem porośły (ob. Kassubei u. Tuchler Haide von Pernin, str. 36). Nad jeziorem leżała dawniej wś Wadzyno (ob.). Dawniej było jezioro własnością norbertanek w Żukowie (ob. Klastory żeńskie p. ks. Fankiej-skiego, str. 61). *Ks Fr.*

Wodzymin al. Wodzimín, r. 1570 *Vodzimino*, wś i fol., pow. płoeki, gm. Rogozino, paraf. Radzanowo, odl. 10 w. od Płocka, ma 15 dm., 127 mk. W r. 1827 było 10 dm., 108 mk., par. Rogotworsk. Jest to starożytna osada, odwieczna posiadłość katedry płoekiej. W r. 1570 podano tu 13 łanów. Fol. Wodzymin, w r. 1872 oddzielony od dóbr Boryszewo, rozl. mr. 288: gr. or. i ogr. mr. 236. łąk mr. 8, past. mr. 37, nieuż. mr. 7; bud. drew. 7. Do włosciian należy 270 mr.

Wodzyń Rządowy i Prywatny, dwie wsi, pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Sroek. W. rząd. ma 9 dm., 79 mk., 175 mr. włosc.; W. pryw. 25 dm., 153 mk., 365 mr. Wieś rząd. wchodziła w skład donacji rząd. Czarnocin. W 1827 r. W. rząd. 7 dm., 38 mk.; W. pryw. 13 dm., 72 mk. Dziesięcinę z W. pobierali na początku XVI w.

kolejno jednego roku pleban ze Srocka, drugiego pleban z Górki. Łanów kmiecych tu nie było, lecz siedziała tylko częściowa szlachta (Łaski, L. B., I. 379, II, 171). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś W., w par. Srocko, miała 8 os., 4½ łąn. Część biskup. kujawskich 3 osad., 2 łąn. W. minor (dziś Wodzynek) miała wielu drobnych właścicieli (Pawiniński, Wielkop., II, 262).

Br. Ch.

Wodzynek, wś i fol., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Srocko, odl. 30 w. od Łodzi, składa się ze wsi, kolonii i kilku drobnych folwarków. *W. Majoratowy*, wś włość., ma 7 dm., 79 mk., 175 morg. włość.; *W. Szlachecki*, kol., ma 28 dm., 201 mk., 165 morg. częściowych właścicieli; *W. Częstkowy*, wś, ma 26 dm., 253 mk., 365 mr. włość., fol. zaś ma 3 dm., 78 mk., 300 mr. Wreszcie odrębny folw. ma 3 dm., 16 mk., 193 mr., a os. włość. 1 dm., 7 mk., 176 mr. W r. 1827 było 29 dm., 191 mk.

Wodzyńska Wola, wś i os., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Sochocin, odl. 18 w. od Ciechanowa, posiada dom modlitwy, szkołę początkową, młyn konny, 35 dm., 579 mk., 1207 mr. W r. 1827 było 13 dm., 105 mk., par. Kraszewo. Spisy poborowe z XVI w. nie podają tej wsi. Nie ma też i nie było w okolicy żadnego Wodzyna.

Woeklitz al. *Wecklitz* (ob. *Weklice*), wś włość., pow. elbląski, st. p. i kol. Gueldenboden, 2 mile od Elbląga. Zawiera 10 posiad. gbur. i 5 zagród, razem 604 ha (391 roli orn., 97 łąk, 74 lasu); 36 dm., 66 dym., 329 mk., 322 ew., 5 dyssyd., 2 żyd.; szk. ew. w miejscu. R. 1321 nadaje mistrz ziemski Fryderyk v. Wildenberg Prusakowi Konradowi za wierne usługi 2 radła wolne od dziesięcin i tłoki na prawie dziedzicznym, z obowiązkiem służby konnej i pomagania przy budowach warownych. R. 1377 nadaje komptur Ulyrk Fricke Jakubowi 3 radła i Prusakowi Wissemeyer 1 radło pod temi samemi warunkami (ob. Der Elbingen Kreis v. Rhode, str. 46). W 1789 r. 23 dym.; 1867 r. 35 dm., 60 dym., 325 mk., 134 koni, 138 sztuk bydła, 203 owiec.

Woedtker-Bach, strumień, dopł. rz. Regi w Pomeranii.

Voeglers, wś rybacka na Mierzy, nad zatoką Świeżą, o 9 mil od Gdańska, pow. gdański nizinny, st. p. Kahlberg, paraf. kat. Fuerstenwerder; 5 ha (1 roli orn., 1 łąk), 10 zagr. W 1885 było 17 dm., 31 dym., 157 mk. ewang. *Ks. Fr.*

Woelfel, rzeczka, prawy dopł. Nissy Kładzkiej. Wypływa ze stoków góry Schneeberg na Szląsku.

Woelfelsdorf, dobra i wś, pow. bystrzycki, par. kat. w miejscu, ew. Bystrzyca. W r. 1885 dobra miały: 658 ha, 13 dm., 80 mk. Wś 2046 ha, 312 dm., 1683 mk. (7 ew.). Kościół par. stoi na szpiczasto zakończonej górze (wzn. 1130 st. n. p. m., zaś plebania 1228 st. wzn.). Kościół

ten, p. w. św. Jerzego, istniał już 1384 r., w 1516 r. wzniesiono nowy z kamienia, w latach 1745 do 1755 ozdobiony freskami wykonanemi przez Fr. Bartscha. W pobliżu wsi na górze Spitzberg (5349 st.) stoi słynna z cudownego obrazu kaplica N. M. Panny Śnieżnej, zbudowana z kamienia 1782 r. Na obszarze dóbr piękny zamek, wzniesiony w latach 1700 do 1708 i okazały park.

Woelfelsgrund, wś i obręb leśny nad rzeką Woelfel, pow. bystrzycki, par. Ebersdorf, ew. Bystrzyca. W r. 1885 obręb leśny miał 1990 ha, 5 dm., 34 mk. (5 ew.); wś 409 ha, 110 dm., 559 mk. (5 ew.). Wieś leży na wzn. 1518 st. n. p. m., po nad wodospadem rzki Woelfel, najpiękniejszym w Sudetach. Rzeczka pędzi tu nurtem szerokim na 10 stóp i rzucając się w wąwóz, po nad którym wzniesiono most żelazny, tworzy wodospad 49 st. wysoki i odpływa dalej ciałem łożyskiem, po nad którym sterczą ściany skaliste na 100 stóp wzniesione.

Woelken 1), wś, pow. liebarski, st. p. Gutstadt. 2) **W.**, posiadłość, pow. brunsberski, st. p. Packhausen.

Woelferode (niem.), ob. *Karczewko*.

Woellwitz (niem.), ob. *Wielowicz*.

Voelschow (niem.), wś w Pomeranii, pow. dymiński, agent. pt. w miejscu; 1885 r. 533 mk.

Voeltzendorf, dawniej *Quarzau*, ob. *Chwarzno*, dobra szl. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. M. Kaczki, par. kat. Kolebki, filia do Chwaszczyna; 439 ha (367 roli orn., 3 łąk, 64 lasu); 1885 r. 6 dm., 14 dym., 87 mk., 63 kat., 24 ew.; własność braci Voelty, od których przybrały nową nazwę; dawniej posiadali je Przebendowscy (ob. Goldbecka topografią z r. 1789, str. 181).

Ks. Fr.

Voelzer, rzeczka w Pomeranii, płynie przez obszar powiatu Naugard, uchodzi do Odry z praw. brzegu.

Woenicken, wś, pow. ostródzki, st. poczt. Locken.

Woennokirrik, ob. *Wendau*.

Vörös-Alma (węg.), ob. *Czerwenica*.

Vörös-Klastrom (węg.), ob. *Czerwony klastor*.

Vörös-to, ob. *Czerwony staw Kiezmarski*.

Vöröstocsucs, ob. *Czerwonostawiański szczyt* al. *Kołowy szczyt*.

Vörös-Vagas, ob. *Czerwenica* 2).

Woerth 1) (niem.), ob. *Chwałkówko*. 2) **W.**, ob. *Uboğa*.

Woessupchen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Willuhnen.

Woessupoehlen, wś, pow. piłkałowski, st. p. Willuhnen.

Woeterkeim 1) wś, pow. iławkowski, st. p. Uderwangen. 2) **W.**, dobra ryc. i dworzec dr. żel. pow. frydlański, st. p. w miejscu.

Woga, dawna nazwa rz. Oger (ob.).

Wogan, wś, pow. radzyński, gm. Zabrodzie, ma 60 mk., 121 mr.

Wogary, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile (o 11 w.), 16 dusz rewiz.

Wogau 1) posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau. 2) **W. Posmahlen**, posiadł., pow. iławkowski, st. p. Creuzburg.

Vogelgesang 1) 1260 *Mechnik, Meznicowo*, 1316 *Meznic*, 1360 *Fogelgesang*, dobra i wś, pow. niemiecki, par. kat. i ew. Niemczyn. W r. 1885 dobra miały 142 ha, 3 dm., 45 mk. (15 kat.); wś 31 ha, 25 dm., 195 mk. (23 kat.). Stoi tu stary zamek, otoczony wałami. Znalezione w pobliżu ruin złote naczynia i pierścień. 2) **V.** wś, pow. kamionogórski, parafia ewang. Konradswaldau, kat. Gottesberg. W r. 1885 miała 67 ha, 20 dm., 99 mk. (8 kat.). W połowie XIV w. rycerz Konrad Czastalowie otrzymał od Agnieszki, ks. świdnickiej, obszar lasu, który wyciął, założył wieś na prawie niem. i zbudował zamek, którego szczątki przechowywały się na obszarze przyległej wsi Konradswaldau. Ober. 3) **V.**, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. ew. Bernstadt, kat. Klein Zoellnig. W r. 1885 dobra miały 174 ha, 1 dom., 11 mk. (2 kat.); wś 68 ha, 28 dm., 153 mk. (8 kat.).

Vogelgreif 1.) wyb. do Oruni, pow. gdański górny, st. p. Orunia; 21 dm., 249 mk. 2) **V.**, karczma do Czatków należąca, pow. tezewski, st. p. Tezew, 1 dom, 14 mk. *Ks. Fr.*

Vogelheerd, kolonia, w pow. bolkowickim, ob. *Kunzendorf* 20.).

Vogelsang 1) majątność prywatna, pół mili od Elbląga, nad rz. Homulą, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg; 118 ha (15 roli orn., 3 łąk, 94 lasu); 1885 r. 4 dm., 3 dymy, 22 mk., 4 kat., 18 ew. R. 1801 nabył tę posiadłość radzca Abegg, wystawił dwór, założył ogród. R. 1803 przypadły mu pograniczne dobra Kl. Roeborn, na których obszarze r. 1810 wybudował restauracyę. Odtąd jest ta malownicza miejscowość miejscem wycieczek dla ludności elbląskiej (ob. *Der Elbinger Kreis v. Rhode*, str. 130). 2) **V.**, wś rybacka na Świeżej nierzei, nad zatoką Świeżą, pow. gdański nizinny, agentura pocztowa w miejscu, parafia kat. Fuerstenwerder; 216 ha roli orn.). W 1885 r. 36 dm., 74 dym., 354 mk., 2 kat., 352 ew. Stara ta osada należała za czasów krzyżackich do komturstwa elbląskiego; r. 1439 wystawia nadszpitalnik zakonu przywilej dla karczmy tutejszej. Zdaje się, że Krzyżacy pobudowali tu zamek warowny, którego ruiny są zasypane. Ale r. 1890 odkryto tu przy morzu mur gruby, który musi być bardzo stary (ob. rozprawę Schumana w *Preuss. Prov. Bl.*, 1858). Na wybrzeżach napotyka się jeszcze bursztyn w obfitości (ob. *Land u. Leute d. Landkr. Danzig v. Brandstaeter*, str. 233). 3) **V.**, wś do Malborka należąca, 1/8 mili od

miasta, pow. malborski, st. p. i par. kat. Malbork, zawiera 3 gburstwa i 17 zagród, 36 ha (23 roli orn.); 1885 r. 21 dm., 35 dym., 179 mk., 68 kat., 111 ew. Założona na gruntach r. 1470 miastu nadanych. R. 1470 nadaje bisk. chełmiński i administrator pomezanski Wincenty, wiernemu Mikołajowi Riben, sołtysowi w V., i jego sąsiadom tamże 31 mórg na prawie chełm.; od każdej morgi mają płacić 1 grzyw. pruskiej monety i po 2 kury do zamku malborskiego i to połowę na św. Marcina, a połowę na Boże Nar., ale jeden rok mają być od tego wolni. Tłoka na zamku ma być potrącona od czynszu. Nadto dodajemy pół morgi na pastwisko i zezwalamy, że bydła 4 sztuki paść się mogą na folw. kądowskim razem z bydłem pańskim, ale skotarza winni sami trzymać i opłacać. Przywilej ten, po niemiecku pisany, przechowuje się w archiwum miejskim w Malborku. R. 1520 zastrzegł król Zygmunta dochody tutejsze miastu (ob. *Gesch. des Kr. Marienburg v. Dormann, II*, str. 40 i *Woelky: Urkund. Buch des Bist. Culm*, str. 547). 4.) **V.**, wyb., pow. wejherowski, st. p. Gdynia. 5.) **V.**, wyb. do Oliwy, pow. gdański górny, st. p. Oliwa. 6.) **V.**, pierwszy, dziś już nie istniejący zamek krzyżacki na lew. brzegu Wiśły, naprzeciw dzisiejszego Torunia. Wystawił go dla Krzyżaków r. 1230 książę mazow. Konrad. 7.) **V.**, tak zwała się pierwotnie wś ryc. *Foldrag* (niem. *Folsong*), w pow. toruńskim. Już za czasów krzyżackich pod wpływem polskiej ludności wiejskiej nazwa się spolszczyła, tak że nawet w rejestrach krzyżackich spotykamy już tylko nazwę *Folsong* (ob. *Kętrz.*, O ludn. pol., str. 51). 8.) **V.**, ob. *Lubowieś*. *Ks. Fr.*

Vogelsdorf 1.) wś, pow. kamionogórski, par. kat. i ew. Kamionogóra. W r. 1885 miała 549 ha, 75 dm., 753 mk. (197 kat.). 2.) **V.**, 1374 *Fogelsdorf*, dobra i wś, pow. lubański, par. kat. Greiffenberg. W r. 1885 dobra miały 155 ha, 3 dm., 18 mk. (4 kat.); wś 169 ha, 73 dm., 337 mk. (2 kat.).

Vogelseifen *Alt* i *Neu*, dwie wsi, pow. i okr. sąd. bruntalski, na Szląsku austr. *V. Neu* ma szkołę ludową, 355 mk.; *V. Alt* kościół par. kat., szkołę ludową i 825 mk. Ob. *Neudorferl.*

Wogenabskampe (niem.), wyb. do Doerbeck, pow. elbląski wiejski.

Wogenap 1.) *Gross*, dobra, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg o 7 klm. odl.; 138 ha (108 roli orn., 2 łąk, 11 lasu); 1885 r. 4 dm., 8 dym., 33 mk., 8 kat., 25 ew.; owczarnia, sprzedaż mleka. 2.) **W. Klein**, dobra tamże; 136 ha (81 roli orn., 26 łąk, 7 lasu); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 89 mk., 17 kat., 72 ew., cegielnia, hodowla bydła i owiec. Dobra *W.* istniały już przed przybyciem Krzyżaków, gdyż r. 1332 oświadcza w. m. Luther w. Braunschweig, że jego poprzednik nadał 13 włók w *Wogenapp* Henrykowi v. Horden, które potem posiadał syn jego Piotr. Po

jego śmierci powstał między jego potomkami spór, który w. mistrz w ten sposób rozstrzygnął, że Lupertowi Bransberg nadał połowę dóbr, a drugą bratu i siostrze Piotra. Każdy z dziedziców był zobowiązany do służby konnej w lekkiej zbroi i do pomagania przy budowaniu warowni. Klein W. nabyło później miasto Elbląg, które je r. 1566 nadało Michałowi Friedewaldt, potem Feliksowi Fidler. R. 1701 sprzedało miasto tę posiadłość Michałowi Horn za 8500 zł., z prawem wolnej paszy dla bydła na terytorium niejskiem (ob. Der Elbinger Kreis v. Rhode, str. 46 i 86 i „Cod. Dipl. Warmiens“ I, 434). *Kł. Fr.*

Wognoten al. *Lauken*, wś, pow. stołupiański, st. p. Sodargen.

Wogojnie, wś, pow. wilkomierski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki. Włościanie Balezunas i Czernis mają 47 dzies.

Wogra, rzeczka, lewy dopływ Damicy, wpadającej do Prośnicy (Persante); oblewa miasto Połczyn (ob. „Powiat wałecki przez Calliera, str. 55).

Wogram, wś, pow. fyszuzki, st. p. Pillau. Leży na mierzei fryskiej, obok wsi Alt Pillen.

Vogtei (niem.), wś, pow. malborski, st. p. Brunowo, par. kat. Baerwalde, filia do Fuerstenwerder; zawiera 3 posiadła chełmińskie, ma 109 ha (38 roli orn., 25 łąk); gleba żyzna. W 1885 r. 6 dm., 6 dym., 52 mk., 2 kat., 25 ew., 25 dysyd. Posiada przywilej z r. 1756. *Kł. Fr.*

Vogtei Chełm, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Chełm Wielki, ew. Hołdanów. W r. 1885 dobra miały 110 ha, 3 dm., 7 mk. (3 kat.); wś 201 ha, 51 dm., 361 mk. (1 ew.).

Vogenthal, folw. do Kamieńca, pow. suski, st. p. Altchristburg; 8 dm., 104 mk.; szkoła ew.

Wohlau, wś, pow. świętosiekiński, st. p. Lichtenfelde.

Wohlau, miasto na Szląsku, ob. *Wolów*.

Wohlfahrt, folw. dóbr pryw. Ellei, w okr. mitawskim, pow. dobreński, par. Sessau (Kurlandya).

Wohnsdorf, nazwa dawana w średnich wiekach wschodniej części pruskiej ziemi Natangii.

Wohnsdorf Gross i Klein, dobra ryc. i folw., pow. frydlański, st. p. Friedland Ostpr.

Wohnwitz, 1351 *Wonowicz*, 1361 *Woynowicz*, dobra i wś, pow. nowotarski (Szląsk), par. kat. Nipporn, ew. Belkau. W r. 1885 dobra miały 349 ha, 5 dm., 61 mk. (31 kat.); wś 41 ha, 30 dm., 154 mk. (67 kat.).

Wohyń, osada miejska, dawniej miasteczko, i dobra nad rz. Piwonią, w pow. radzyńskim, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń, odl. 10 w. od Radzyna, 130 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, szkołę 2 kl. męską, cerkiew, dom przytułku dla starców, 240 dm., 2480 mk., 5194 mr. ziemi. W r. 1827 było 228 dm., 1181 mk.; 1864 r. 264 dm., 2145 mk. Domy drewniane.

W r. 1881 pożar zniszczył 100 domów. Jest to stara osada, od której otrzymał nazwę „trakt wołyński“, zaliczony w r. 1576 do Korony, podczas gdy Litwini uważali go za przynależność Litwy. W r. 1576 W. jest dzierżawą królewską. W r. 1690 rozgraniczono dobra Wohyń i Radzyń. Wohyń zaliczono do wojew. brzeskiego a Radzyń do ziemi łukowskiej. Kiedy przeszedł W. na własność prywatną, niewiadomo, może dopiero w XVIII w. Położona w pobliżu Parczewa, osada otrzymała prawo miejskie zapewne w XVI w., może współcześnie z założeniem parafii przez Zygmunta I, w r. 1537. Data założenia cerkwi nieznana. Jan Kazimierz wydał dla niej w r. 1661 przywilej na posiadanie nadanego gruntu. Należała do dekanatu wisznickiego. Kościół paraf., pierwotnie drewniany, spłonął r. 1794; teraźniejszy murowany stanął ostatek parafii w r. 1844. Dobra W. były w ostatnich czasach własnością Brzozowskich, poprzednio Celińskich i Dąbrowskich. W r. 1827 wójtostwo wołyńskie stanowiło odrębną osadę, mającą 17 dm., 99 mk. W. par., dek. radzyński 1638 dusz. Dobra W. mają 4819 mr. obszaru.

Woidballen al. *Kupischken*, posiadłość, pow. ragnecki, st. p. Mischwill.

Woidehnen, wś, pow. ragnecki, st. pocz. Ragnit.

Woiditten, folw., pow. świętosiekiński, st. pocz. Zinten.

Woidnig, zapewne *Wodniki*, 1444 *Wodnig*, wś i leśnictwo, pow. górski (Szląsk), par. kat. i ew. Wąsosz. W r. 1885 leśnictwo obejmowało 3383 ha lasu, miało 8 dm., 57 mk. (10 kat.); wś 325 ha, 36 dm., 271 mk. (kat. 26).

Woiduszen al. *Skudden*, wś, pow. kłajpedzki, st. pocz. Plicken.

Voigtsdorf 1) dobra i wś, pow. lwowski (Szląsk), par. kat. i ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 126 ha, 3 dm., 18 mk. (8 ew.); wś 1000 ha, 228 dm., 1087 mk. (219 kat.). Wś leży w pobliżu zakładu kąpielowego Warmbrun. Kościół par. katolicki, w wyniosłym punkcie zbudowany, był zapewne w XVI w. zajęty przez protestantów i dopiero w r. 1654 zwrócony katolikom. Ewangelicki kościół, pierwotnie w r. 1742 dom modlitwy, w 1752 z kamienia zbudowany. Ludność trudni się wyrobem płótna. Do r. 1810 był własnością klasztoru w Gryziborze. 2) **V.**, 1343 *Voysdorf*, pow. kamionogórski, par. kat. i ew. Schoenberg. W r. 1885 wś miała 295 ha, 68 dm., 396 mk. (8 ew.). 3) **V. bei Hubelschwerdt**, wś, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 miała 544 ha, 96 dm., 544 mk. kat. Leży na wzn. 2353 st. par., nad pot. Kressenbach. 4) **V. bei Landeck**, wś, pow. bystrzycki, par. ew. i kat. Landeck. W r. 1885 miała 490 ha, 34 dm., 186 mk. (1 ew.). 5) **V.**, 1315 *Advocati villa*, 1375 *Voysdorf*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. Hohen-

giersdorf. W r. 1885 dobra miały 258 ha, 3 dm., 68 mk. (13 ew.); wś 33 ha, 17 dm., 91 mk. kat.

Wolnothen, wś, pow. wystrucki, st. poczt. Norkitten.

Wolschau, wś, pow. glogowski, par. kat. Wilkau, ew. Weisholz. W r. 1885 dobra miały 174 ha, 37 dm., 79 mk. (12 kat.).

Wolschnik, ob. *Woźniki*.

Wolschwitz, zapewne *Wojszyce*, 1249 *Woy-sici*, 1283 *Wisłowicz*, 1338 *Woyshisz*, wś, pow. wrocławski, par. kat. Ołtaszyn, ew. we Wrocławiu. W r. 1885 dobra miały 582 ha, 37 dm., 629 mk. (179 kat.). Dawna własność klasztoru św. Katarzyny we Wrocławiu.

Woiselwitz, 1416 *Woyławowicz*, wś i dobra nad rz. Olawą, pow. strzeliński. Leżały tuż pod Strzelmem i zapewne weszły w skład miasta. W spisie z r. 1885 nie podane. W r. 1843 było tu 43 dm., 321 mk. (50 kat.) Młyn, zwany „Weidemuehle“, już w r. 1369 należał do Strzelna. Na obszarze osady tej stał do r. 1834 dom, w którym Fryderyk W. w czasie wojny 7-letniej miał kwatery. Wtedy to baron v. Warkotsch (poblizka wieś) uplanował swą zradę.

Woiselsdorf, 1315 *Woyalsi Villa*, 1368 *Woyelendorf*, wś, pow. grotkowski, par. kat. w miejscu, ew. Grotków. W r. 1885 miała 712 ha, 91 dm., 433 mk. (13 ew.). Kościół par. kat. z grobowcami z r. 1630. Wś należała przed r. 1810 do wikaryszów i mansonarzy wrocławskich. Szkoła katol. Par. W., dek. grotkowskiego, 1869 miała 451 katol., 7 ew.

Wolsk, wś, człuchowski, st. poczt. Reckow.

Woislowitz, 1371 *Weislich*, dobra i wś, pow. niemiecki, par. kat. i ew. Niemczyn. W r. 1885 dobra miały 137 ha, 3 dm., 82 mk. (10 kat.); wś 8 ha, 6 dm., 61 mk. (10 kat.). Wś leży na górze Spitzberg, o $\frac{1}{4}$ mili na płd.-wschód od Niemczyna.

Woistrasch, wś, pow. niemodliński, par. kat. Przychod (dziś niem. Psychod, pow. prądnicki). W r. 1885 miała 145 ha, 30 dm., 161 mk.

Woitkatzen, wś, pow. piłkalski, st. poczt. Lasdehnen.

Woitinell, wś, pow. radowiecki (na Bukowinie), par. gr.-nieun. w miejscu, urząd poczt. Wików, ma 968 mk.

Woitkatzen-Matz-Ginnuth, wś, pow. szyłkarczemski, st. poczt. Jugnaten.

Woitkus-Szardwethen, wś, pow. tyłzycki, st. poczt. Szameitkehmen.

Woitnicken, wś, pow. fyszczuzki, st. poczt. Pobethen.

Woischecke al. *Woischecke*, wś, pow. zielonogórski, par. ew. Rothenburg, nad Odrą. W r. 1885 miała 128 ha, 24 dm., 142 mk. (1 kat.).

Woitshinberg, dobra, pow. zielonogórski, par. ew. Rothenburg nad Odrą, kat. Gross Lessen. W r. 1885 miały 249 ha, 3 dm., 55 mk. ew.

Woitdorf, 1386 *Woyczichsdorff*, dobra i wś,

pow. złotoryjsko-hajnowski, par. kat. Wilkau, ew. Woitsdorf. W r. 1885 dobra miały 585 ha, 10 dm., 256 mk. (85 kat.); wś 512 ha, 64 dm., 381 mk. (16 kat.).

Woit, zapewne *Wojeice*, 1418 *Woyczycz*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. w miejscu, ew. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 97 ha, 4 dm., 26 mk. kat.; wś 1028 ha, 181 dm., 1247 mk. (11 ew.). We wsi kościół par. katolicki, patronatu królewskiego i biskupiego. Część wsi należała dawniej do biskupów wrocławskich. Szkoła katolicka.

Woit, ob. *Waitz*.

Woitzdorf, ob. *Wójtowice*.

Woja, zaśc., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol. gm. Kurkle, o 29 w. od Wilkomierza.

Wojabolo, zaśc., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 78 w. od Kowna.

Wojacino, wś pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 91 w. od Dzisiny; 4 dm., 34 mk. starow.

Wojaczewo, w dok. *Wogaczewo*, *Wogoczewo*, *Wogaszewo*, os., niegdys wchodząca w skład par. bnińskiej (dziś pow. średzki). Leżała pustkami między r. 1578 a 1618. Nazwa jej pojawia się jeszcze w registrach pobor. z r. 1618—1620. W r. 1388 występuje Przybysław z Wyaszewa, który w r. 1391 pisze się de Wogeszewo. W r. 1388 występuje on w gronie szlachty z Rogalina (pod Mosiną), Ociosny pod Zaniemyślem, Płaszek czyli Płaszkwie (tamże) i z Szlachcina (pod Środą), a w r. 1397 świadczy w sprawie Splawskiego (ze Splawna pod Poznaniem), wspólnie z wikarym splawskim i innymi. Według reg. pob. pow. pyzdreńskiego w r. 1578 wś Wojaczewo leżała pustką. (Pawiński, Wielkop., I, 197). Wł. Ł.

Wojakiszk, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 21 w. od Kowna.

Wojakowa, wś, pow. brzeski, w okolicy pagórkowatej, wzn. 313 mt. n.p.m., nad pot. Wojakowskim, dopł. Uszwicy, przy drodze gminnej. Ma parafią rzym.-kat. i szkołę ludową. Kościół, niewiadomej erekcyi, jest murowany, ma jednak więź drewnianą. Metryki przechowują się od r. 1609. Należy do dyec. tarnowskiej, dekan. brzeskiego i obejmuje wsi: Porąbkę Iwkowską, Drużków Pusty, Dobrocierz, Połom Mały i Kąty. Wś jest rozrzuconą po wzgórzach. Wraz z obszarem tabularnym (Adama Dunikowskiego) ma 112 dm. i 739 mk. (10 izrael.). Obszar więk. ma 499 mr. roli, 42 mr. łąk, 1 mr. ogr., 16 mr. past., 391 mr. lasu i 1 mr. nieuż. i parcel budowlanych; pos. mn. wynosi 487 mr. roli, 54 mr. łąk i ogr. i 70 mr. pastw. W XVI w. była W. kolokacją, po czem pozostał ślad dotychczas w nazwach folwarków: Górny, Dolny, Działek i Kąty. W 1581 były części: Marcina Wojkowskiego, Małgorzaty wdowy, Mikołaja Wojakowskiego, Otfinowskiego, Katarzyny Krętowskiej, Sebastjana Iw-

kowskiego, Brzeńskiego, Stanisława Lisseka i Krzczowskich, z których największe miały połanie, inne po półtunku (Pawin., Małop., 138). Takie same stosunki istniały w całej parafii. W. graniczy na płn. z Iwkową, na zach. z Rajbrotiem i Kamionką, na pód. z Dobrocierzem a na wschód z Polomem Małym. *Mac.*

Wojallszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 51 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojanontowicze, okolica, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Skiemie, o 60 w. od Szawel.

Wojanowo, niem. *Woyanow*, dobra ryc., pow. gdański górny, st. pocz. Świńcz, kol. Pruszcz, 4·5 klm. odl., par. kat. św. Wojciech. Razem z fol. Bardlinem i 2 przyległościami obejmują 568 ha (309 roli or., 41 łąk, 96 lasu); 1885 r. 17 dm., 31 dym., 204 mk., 117 kat., 87 ew.; hodowla bydła, sprzedaż mleka. W kościele wsi Wojciech św. (ob.) są dwa nagrobki dawniejszych właścicieli W., pochodzące z r. 1533 i 1587. Według taryfy pobor. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podw. a akcyzę potrójną, płacił tu P. v. Embden z Bartlina, Jagatowa i Rusocina 93 fl. 10 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Dawniej istniał tu kościół filialny p. w. św. Mikołaja, murowany, prywatnego patronatu. Do prob. należały podobno 2 włóki. Uratowała go dla katolików Katarzyna Wojanowska, właścicielka dóbr, która wyszła za Marcina Borzewicza, przedtem kanclerza Stefana Batorego w Siedmiogrodzie. Ten gorliwy protestant, będąc starostą starogardzkim i osieckim, pozajmował dla protestantów wiele kościołów w obu starostwach. Po jego śmierci atoli wróciły te kościoły za staraniem jego małżonki w ręce katolików. Gdy W. dostało się później w ręce innowierców, kościół tutejszy podupadł. W r. 1710 leżał już w gruzach (ob. Utrac. kośc. p. ks. Fankidejskiego, str. 185). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu wówczas 86 kat. i 11 akat. Mesznego pobierał prob. ztąd 13 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 319). *Ks. Fr.*

Wojasze, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 42 w. od Wiłkomierza.

Wojaszówka, w XVI w. *Woyaschowka*, wś, pow. jasielski, na lew. brzegu Wisłoka, przy gościńcu z Korczyny do Fryszta (7·5 klm.), par. rz.-kat. w Łączkach. Liczy 105 dm. i 620 mk. rz.-kat. (prócz 18 izrael.). Pos. tabularna ma 18 mr. roli, reszta została rozparcelowaną i dołączoną do posiadłości mniejszej, mającej 689 mr. obszaru. W skorowidzu Pilata zapisano tę wieś pod nazwą: Wojaczówka Zawierzbie. W r. 1508 (Pawin., Małop., 249) do 1536 (ibid., 519 i 524) była W. własnością Jana Giebołtowskiego; miała 11 kmieci siedzących na nierównych rolach, 6 zagrod. i łąny (praedium) szlacheckie. Szacowano ją na 300 grzyw. a wraz

z Potokiem i Borkiem na 1300 grzyw. W 1581 (ibid., 469) była własnością Dobka Gruszyńskiego. Stosunki zmieniły się cokolwiek, liczone bowiem tylko 8 kmieci, 3 zagr. z rolą, 2 komor. bez bydła i 2 rzemieśl. W. graniczy na zachód z Chrzastówką i Nieplą, na płn. z Przybówką, na pód. z Bajdami, na wschód zaś oddziela ją od Wojakówki i Łączek rzeka Wisłok. *Mac.*

Wojaszyszki, wś skarbowa nad jez. Akmenis, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Tyłtyszki, par. Sołoki, o 27 w. od Nowoaleksandrowska, 2 dm., 22 mk., kościół filialny drewniany, w połowie zeszłego wieku fundowany przez właścicieli wsi Dawidsonów.

Wojbuniszki, trzy zaśc., pow. trocki, par. Wysokidwór. W 1850 r. jeden należał do Wiszniewskich (41 dzies.), drugi do Rudelewiczów (44 dzies.), trzeci do Osińskich (20 dzies.).

Wojchanie Stare al. *Nowa Wieś*, wś, pow. horodocki, gm. Wojchanie, o 12 w. od Horodka, 11 dm., 80 mk., zarząd gminy, młyn wodny. O 2 w. pohost Wojchanie, z cerkwią paraf.

Wojcianka, rzka, w pow. wileńskim, przepływa pod wsiami: Czepurniszki, Murowanka, Nowosiołki, Oblizanka, Szykapole.

Wójcice 1.) właściwie *Wojcice* al. *Wojczyce*, wś, pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Błaszki, odl. od Sieradza w. 20¹/₂, ma 15 dm. i wraz z wsiami: Żeliszaw, Dębiniec, Janowice liczy 584 mk. W r. 1827 było 19 dm., 107 mk. 2.) **W. Wielkie** i **Małe**, w XVI w. *Voyuczycze duplex*, dwa folw. i wś nad strum. Usiącą, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 28 w. Pierwszy fol. ma 2 dm., 42 mk.; drugi fol. 1 dm., 6 mk.; wś ma 9 dm., 174 mk. W r. 1873 fol. W. Wielkie i Małe rozl. mr. 353: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 22, past. mr. 6, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 13-pol., cegielnia. Wś W. os. 20, mr. 92. Następnie folw. uległ rozparcelowaniu na 15 kolonii, mających od 12 do 61 mr. obszaru. Na początku XVI w. łąny folw. dają dziesięcinę pleb. w Błaszkach. Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś W. (Wojuczycze) Majus i Minus miały 4 łąn. a w r. 1576 łąn. 5¹/₂, prócz tego 1/2 łąna bez kmieci (Pawin., Wielkop., 219). W r. 1734 wś została zniszczoną przez wojska Augusta III.

Wojcice 1.) al. *Kamienie*, niem. *Steindorf*, 1362 *Steynerdorf*, wś, pow. olawski, par. ewang. i kat. Minken. Wś ma 649 ha (516 roli, 93 łąk), 146 dm., 1071 mk. (91 katol.). Ludność trudni się uprawą lnu. pszczelnictwem, płóciennictwem. 2.) **W.**, ob. *Woitz*.

Wojciech, wś, pow. augustowski, gm. Szcebro Olszanka, par. Studzieniczna, odl. 5 w. od Augustowa, ma 9 dm., 83 mk. W 1827 r. było 9 dm., 57 mk.

Wojciech Św. 1.) niem. *St. Albrecht*, przedmieście gdańskie, pow. miejski gdański, 7 klm. na pód. od miasta, nad Radunią, szosą i koleją

gdańską, ma st. poczt. i szkołę symultanną; r. 1828 do miasta przyłączone; 1885 r. 92 dm., 1119 mk. Bywa tu jarmark zwany Albertus Markt. 2.) **W Św.**, niem. *St. Albrecht Pfardorf*, wś kośc., tamże; 1865 r. do miasta przyłączona. W 1885 r. 57 dm., 492 mk. Teraźniejszy kościół murowany wybudował biskup kujawski Stanisław Karnkowski r. 1575. Stary spalił się r. 1537. Wieża pochodzi z r. 1680, wkrótce potem zostały dobudowane dwie kaplice. Przechował się tu, choć bardzo już uszkodzony, ołtarz rzeźbiony, ze starego kościoła i statua św. Wojciecha z marmuru. Organy o 14 rejestrach pochodzą z r. 1741. Oprócz tego są w kościele 2 nagrobki: jeden Leonarda Dameraw z Wojanowa († 1533), a drugi jego synów Feliksa († 1572) i Piotra († 1578). Duży dzwon sprawił r. 1668 proboszcz Śmiglewski. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wspomina o trzech relikwiarzach, pierwszy zawierał części św. Krzyża, co apróbował r. 1754 ks. sufr. Wybicki, kanonik włocławski. W drugim były relikwie św. Wojciecha, w trzecim św. Wincentego a Paulo. Parafia tutejsza, dekanatu gdańskiego miejskiego, tyt. św. Wojciecha, jest patronatu rządowego i biskupiego, koleją miesięcy. Istnieje przy kościele bractwo św. Józefa od r. 1731. W skład parafii wchodzi: Św. Wojciech, Arciszewo, Będzieszyn, Boręcin, Borgfeld, Jaśki, Gołąbkowo, Gute Herberge, Hundertmark, Jankowo, Jagatowo, Kowale, Komnaty, Maćkowy, Mueggenthal, Migowo, Nobel, Pruszcz, Prędzieszyn, Recino, Roszkowo, Rusocin, Rotmanki, Scharfenort, Łostowice, Straszyn, Świńcz, Świniełowy, Głębokie, Wojanowo, Cieplewo, oprócz tego Scharfenberg czyli Bystra, Mokry Dwór, Wiślina (Hochzeit), Landauer-Bruch i Krępiec. R. 1893 liczyła parafia 3272 dusz. R. 1780 było w Św. W. 449 kat. i 112 akat, w całej parafii zaś 1054 kat., 811 komunikantów, 698 akatol.; żydów nie było. Wś sama należy do najstarszych osad na Pomorzu. Uświęcona pobytem św. Wojciecha, od niego też przybrała swą nazwę. Według starej bowiem tradycyi św. Wojciech ciągnąc do Prus tu pod starym dębem głosił naukę chrześcijańską. Tu też podobno po jego śmierci męczéniejskiej przez 3 lata spoczywało ciało, aż je król polski przeniósł najprzód do Trzemeszna a potem do Gniezna. Dla tego już r. 1222 tu na cześć tego apostoła Prus założyła kościół ks. Mirosława, matka ks. Barnima, i Ingarda, jego ciotka (ob. Borek: *Echo sepulchralis*, I, 388). Biskupi od dali go benedyktynom z Mogilna, gdyż św. Wojciech przez pewien czas nosił habit tego zakonu. R. 1541 zamienił opat Andrzej Łopieński z Mogilna posiadłości klasztoru swego pod Gdańskiem, mianowicie wś Św. Wojciech, na dziesięciny biskupie z Opatowic. R. zaś 1711 osadził tu biskup kujawski Szaniawski misyonarzy, którzy pracowali tu aż do kassacyi konwen-

tu w r. 1818. Starożytna kaplica św. Wojciecha, z kamieni polnych zbudowana, stoi na wzgórzu niedaleko kościoła. Do niej odbywa się jeszcze dziś co rok w dzień św. W. uroczysta procesya. Wizyta Rybińskiego z r. 1782 opiewa, że podówczas odprawiała się tam msza św. nie tylko w dzień Św. Wojciecha, lecz i w dni krzyżowe. Lustracya biskupich majątków z r. 1760 opiewa, że wś św. Wojciech, stanowiąca trzecią jurysdykcyą, liczyła 37 domów i kilka placów. Miała wójta i dwóch ławników, którzy podatki odbierali i do kasy Sztotlandu wnosili. Podatku gruntowego płacili zł. 82 gr. 15, szynkowego zł. 90, od warzenia piwa zł. 292 gr. 15 (ob. „Majątki biskupie“ przez ks. Kujota, str. 61). R. 1772 połączył król pruski 4 wsi, mianowicie Sztotland, Stolzenberg, Św. Wojciech i Szydlice w jedno królewskie miasto Stolzenberg, aby rywalizowało z Gdańskiem. R. 1789 wykazuje tu topografia Goldbecka 110 dym. *Ks. Fr.*

Wojciechów 1.) kol., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica. 2.) **W.**, kol. nad rz. Białą, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Grabienice, odl. od Konina 19 w., ma 26 dm., 256 mk., 26 os., 350 mr. Powstała na obszarze dóbr Grabienice. 3.) **W.**, kol., pow. kolaski, gm. Drzewce, par. Umienie, odl. 14 w. od Koła, ma 4 dm., 37 mk. W r. 1827 było 5 dm., 40 mk. 4.) **W.**, wś, pow. sieradzki, gm. Dzierżazna Wielka, par. Kamionacz, odl. od Sieradza 14 w., ma 5 dm., 85 mk., 12 os., 45 mr. Należała do dóbr Kamionacz. 5.) **W.**, kol., pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Tokary, odl. od Turka 13 w., ma 24 dm., 213 mk., 34 os., 320 mr. Należała do dóbr Siewieruszk. 6.) **W.**, wś, pow. turecki, gm. Biernacie, par. Niewiesz, odl. 27 w. od Turka, ma 15 dm., 116 mk. 7.) **W.**, przyl. dóbr Kobile Małe, w pow. noworadomskim. 8.) **W.**, kol. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Wola, odl. od Radomia 9 w., ma 7 dm., 88 mk., 135 mr. W 1827 r. było 3 dm., 9 mk. 9.) **W.**, kol., pow. radomski, gm. i par. Potworów, odl. od Radomia 31 w., ma 7 dm., 17 mk., 250 mr. Powstała z rozparcelowania części obszaru dóbr Jabłonna Żydy. 10.) **W.**, fol., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 22 w., ma 1 dm., 5 mk., 93 mr. 11.) **W. Osiemborowski**, fol., pow. kozienicki, gm. Rożnieszew, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 28 w., ma 1 dm., 3 mk., 450 mr. 12.) **W.**, kol., pow. konecki, gm. Góry Mokre, par. Pilezyca, odl. od Końskich 32 w., ma 15 dm., 93 mk., 305 mr. 13.) **W.**, fol., pow. iłżecki, gm. Tarczek, par. Dębno, odl. od Rży 34 w., ma 1 dm., 132 mr. 14.) **W.**, os. górnicza, pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Pierzchnica. Odlewnia żelaza i fabryka wyrobów żelaznych, posiadająca wielki piec. Za motor służy koło wodne i maszyna parowa o sile 12 koni. Rudy dostarczają kopalnie: Napieńków i Kudów. Zbyt na miejscu. 15.)

W., ws, pow. włoszczowski, gm. i par. Krasocin, ma 27 os., 274 wr. Wchodziła w skład dóbr Gruszczyń. W r. 1573 ws „Woiczciechów nova“, własność arcyb. gnieźn. w kluczu kurzelowskim, płaci od 1 łanu, 3 zagr. z rolą, 1 rybaka (Pawin., Małop., 273). 16.) **W.**, ws, pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów, ma 12 os., 90 mr. Wchodziła w skład dóbr Krzelów. W 1827 r. było 16 dm., 93 mk. Spis z tego roku podaje drugą wieś t. n., w par. Tarnawa, miała 15 dm., 75 mk. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Jan Skrzewski. Dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., dawano plebanowi w Mstyczowie (Długosz, L. B., II, 91). 17.) **W.**, fol., pow. pińczowski, gm. Dobieślawice, par. Kazimierza Wielka, odl. 30 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 32 dm., 264 mk. Fol. **W.**, w r. 1874 oddzielony od dóbr Dobieślawice, rozl. mr. 336: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 46, lasu mr. 3, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 8; płodozm. 10-pol. Ws **W.** ma 14 os., 445 mr. W XIII w. dawała dziesięciny klasztorowi tynieckiemu. W połowie XV w. dziedzicem wsi jest Stanisław Ostoja i Jan Ulima. Wieś ma 8 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., bisk. krakow. Dwa folw. rycerskie i karczma dawały dziesięcinę, wartości do 6 grz., pleb. w Kazimierzy (Długosz, L. B., II, 143). W r. 1581 ws **W.**, w par. Kazimierza, składała się z trzech części: Winarski miał 1 łan, Dębicki i Wojciechowski 1 łan km., 1 zagr. z rolą, 1 kom. bez bydła. Część Wojciechowskich w dzierżawie Scislica miała 3 łany km., 4 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 1 rzemieśl. (Pawin., Małop., 12). 18.) **W.**, ws i folw., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów, odl. 21 w. od Lublina a 5 w. od Nałęczowa (st. dr. żel. nadwiślań.). Posiada kościół par. drewniany, urząd gm., 78 dm., 807 mk. (w r. 1882), 1268 mr. ziemi ornej folw., 82 mr. łąk, 32 ogr. i zabud., 641 mr. lasu wysokopienego a 200 mr. zalesionych, 75 mr. zarośli, 17 mr. stawów, 65 mr. past. i dróg, 8 mr. do probostwa należących, 1806 mr. włością., 210 mr. lasu pod służebnościami. Fol. Ignaców ma 2 dm., 22 mk., 707 mr. ornej ziemi. Do dóbr przedtem należały wsi: Maszki 42 dm., 383 mk., 1107 mr. włości.; Gaj duży 8 dm., 92 mk., 72 mr.; Gaj mały 9 dm., 82 mk., 188 mr. W r. 1827 ws **W.** miała 63 dm., 549 mk. Są tu zwaliska zamku, wystawionego w zeszłym wieku przez Morskich. W narożniku budowli zamkowej mieści się budynek nierównie dawniejszy, który podobno w XVI w. stanowił zbór aryański. Obecnie służy za śpichlerz i lamus. Opis budowli tej z ryciną podał Tyg. Illustr. z r. 1869 (t. IV, 16). W połowie XV w. istniał tu już kościół paraf.; dziedzicem wsi był Jan Szczekocki h. Odrowąż (Długosz, L. B., II, 575). W r. 1531 ws kościelna **W.**, ze wsiami Baski (Batki), Maski i Palikije, płaci od 32 łan. i 4 kól.

R. 1676 Paweł Orzechowski płaci pogłówne od siebie, dwojga dzieci, 4 kobiet szlachcianek, 6 krewnych, 62 dworskich, 237 poddanych (Pawin., Małop., 358, 3a). **W.** par., dek. lubelski, 2854 dusz. **W.** gmina należy do sądu gm. okr. I, st. poczt. w Bełżycach. Gmina ma 12913 mr. obszaru i 3114 mk. Śród stałej ludności jest 1 praw., 9 prot., 3 żyd. W skład gminy wchodzi: Chmielnik Ga jnowy i Stary, Góra, Ignatów, Maszki, Miłocin, Palikije, Sworniak, Wojciechów. 19.) **W.**, fol. i os. fabr., pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surhów. Fol. ten, należący do dóbr Krośniczyn, ma 11 bud. mur., 6 drew., 515 mr. (295 mr. roli). Założoną tu została przed r. 1880 fabryka mebli giętych, której materyału dostarczają okoliczne lasy liściaste, bukowe przeważnie. Fabryka ta, początkowo własność hr. Poletyły, posiadacza dóbr Krośniczyn, przeszła następnie na własność spółki. W r. 1880 pracowało tu 210 robotników a sprzedaż roczna przynosiła około 200000 rs. Lasy okoliczne należą do dóbr ordynackich. Na obszarze **W.** jest dość rozległe jezioro. Ob. „Kłosy“ z r. 1883, № 958. 20.) **W.** al. Zakrzyże, fol., pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Krzczonów, odl. 28 w. od Krasnegostawu. Fol. ten, oddzielony od dóbr Sobieska Wola w r. 1883, rozl. mr. 380: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 14, pastw. mr. 15, lasu mr. 57, nieuż. mr. 17; bud. drew. 8; płodozm. 9-pol., pokłady wapienia. 21.) **W.**, ws i fol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzycze, odl. od Lublina w. 60, od Janowa w. 10, od Modliborzycze w. 4. **W.** leży na wyniosłym wzgórzu, obfitującym w łony kamienia wapiennego. Ws ma 17 dm., 812 mk., gr. or. 317 mr., oraz za służebności otrzymała lasu 72 mr. Folw. **W.**, obecnie rozparcelowany między kolonistów, którzy w 1891 r. kupili takowy z pomocą Banku włościńskiego, za wyłączeniem obszaru 84 mr. 142 przęt. pozostałych przy dworze pod nazwą Wojciechów A. B. Koloniści nabyli ogółem 642 mr., w tem gr. or. 549 mr., lasu 83 mr., nieuż. 10 mr. Gleba gliniasta, urodzajna. W r. 1827 było 27 dm., 185 mk. Ludność wiejska utrzymuje sady wiśniowe i jabłkowe, dające dość znaczny dochód. Około r. 1874 istniał tu piec wapienny. 22.) **W.**, ws, pow. włodawski, gm. i par. Hańsk, 31 dm., 23 os., 188 mk., 465 mr. Wchodziła w skład dóbr Kulczyn. *Br. Ch.*

Wojciechów, ob. *Wojciechowo*.

Wojciechów 1.) niem. *Albrechtsdorf*, ws i dobra, pow. oleśiński, par. kat. i ew. w Oleśnie. Ws leży o 3 klm. na pln.-zach. od Oleśna, nad Stobrawą, ma 393 ha (255 roli, 33 łąk, 57 lasu), 78 dm., 150 gospodarstw, 606 mk. (25 ew.). Dobra mają 1086 ha (355 roli, 43 łąk i 643 lasu), 21 dm., 251 mk. (46 prot.). Do dóbr należy pięć młynów. Huta cynkowa istniała tu r. 1843. We wsi szkoła katol. 2.) **W.**, niem. *Albrechtsdorf*, 1336 *Villa Alberti*, 1360 *Albrechts-*

dorff, wś i dobra, pow. wrocławski, par. ew. Rankau, kat. Wirrwitz. Wś ma 142 ha (116 roli, 6 łąk), 53 dm., 85 gospodarstw, 376 mk. (17 katol.); dobra 353 ha (311 roli, 21 łąk, 8 lasu), 8 dm., 92 mk. (11 kat.).

Wojciechowe-Bielice al. *Bielice*, wś i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice, odl. 17 w. od Kutna. W r. 1878 folw. W. Bielice rozl. nr. 398: gr. or. i ogr. mr. 356, past. mr. 24, wody mr. 2, lasu mr. 3, nieuż. mr. 13; bud. mur. 10, drew. 6; płodozm. 8-pol., pokłady torfu. Wś Bielice os. 10, mr. 10; wś Pniewo A. os. 10, mr. 227; wś Pniewo B. os. 17, mr. 22

Wojciechowice 1.) kol., pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Oszkowice. Utworzona na obszarze Borowa Starego. 2.) **W. Duże i Małe**, dwie wsi, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łąkoszyn, odl. 4 w. od Kutna. W. Duże mają 8 dm., 83 mk., 340 mr.; W. Małe 8 dm., 75 mk., 249 mr. Mieszka tu drobna szlachta, mająca osady, z których największa liczy 64 mr. obszaru. W 1827 r. W. Duże miały 12 dm., 92 mk.; W. Małe 11 dm., 64 mk. Na początku XVI w. W. Duże dawały z łąn. dwor. dziesięcinę kościołowi w Łąkoszynie a z kmiecyh wikaryuszom kolegiaty łączyczej, zaś W. Małe miały tylko części szlacheckie, z których dziesięcinę dawano do Łąkoszyna (Łaski, L. B., II, 483). Według reg. pob. pow. łączyczego z r. 1576 wś Woczechowice miała łąn. 3¹/₂, zagr. 4, osad. 7, karcznię, młyn, rzeźnika i rzemieślnika (Pawin., Wielkop., II, 84, 85, 140). 3.) **W.**, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Waśniów, odl. od Opatowa 20 w., ma 10 dm., 88 mk. W 1827 r. było 10 dm., 54 mk. Fol. W. Jeleniowskie w r. 1884 rozl. nr. 220: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 11, nieuż. mr. 4; bud. drew. 15; płodozm. 14-pol., wiatrak, pokłady wapienia. Wś W. ma 15 os., 76 mr. Wechodziła w skład dóbr Jeleniów. W połowie XV w. posiadali tu folwarki rycerskie: Głęb i Zaklika Czajęcocy. Klasztor wachocki miał jeden łąn kmiecy a dwaj dziedzice także posiadali łąny kmiecy (Długosz, L. B., II, 472). 4.) **W. Wielkie**, wś i fol., pow. opatowski, gm. Wojciechowice, par. Mikułowice, odl. od Opatowa 14 w., ma szkołę początkową, urząd gm., 21 dm., 220 mk. W 1827 r. było 27 dm., 185 mk. Dobra W. Wielkie składały się w r. 1870 z fol. W. i Koszyce z nomenklat. Stróża, rozl. nr. 1421: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 600, łąk mr. 37, past. mr. 10, lasu mr. 243, wody mr. 2, os. leś. mr. 8, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 23; płodozm. 16-pol.; fol. Koszyce gr. or. i ogr. mr. 222, łąk mr. 60, past. mr. 12, lasu mr. 211, wody mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. drew. 14, las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś W. Wielkie os. 25, mr. 104; wś Koszyce os. 12, mr. 89. Wś ta posiadała parafię z kościołem murywanym, założonym podobno w r. 1362 przez Wojysława, kanon. sandom. (według

Długosza, Wojszyk, kanon. krakowski) Kościół był p. w. św. Wojciecha. Dziesięcinę z 12 łąn. km., wartości do 12 grzyw., pobierał biskup krakowski. Cztery folw. rycerskie, dwie karczmy, czterech zagrodn. z rolą dawali (w połowie XV w.) dziesięcinę miejscowemu plebanowi (Długosz, L. B., II, 498). W r. 1578 są tu cztery działy: Rzuchowski ma 1 zagr. z rolą; Mietelska 1/2 łąnu, 1 osad., 5 zagr. z rolą, 1 ubog. komor.; Białaczowski dział wydzierżawiony ma 1/2 łąn, 2 zagr. z rolą; Katarzyna Mietelska 4 os., 1 łąn, 2 zagr. z rolą. Przyległa wieś Mikułowice, nieznaną jeszcze Długoszowi, musiała te raz dopiero wydzielić się jako odrębna całość z obszaru Wojciechowic. Dodawszy sumę łąnów w obu wsiach w r. 1578 otrzymamy 9, podczas gdy za Długosza same W. miały 12. Otóż jakkolwiek kościół włączony został do Mikułowic, to parafia nosi dalej nazwę pierwotną. Dopiero w ostatnich czasach, przy nowem rozgraniczeniu przyległych parafii (Bidziny i Gierczyce), zmieniono nazwę parafii na Mikułowice. W r. 1632 Tymoteusz Ligenza, podskarbi kor., wystawił kaplicę z kopułą, przy kościele, a pod nią urządził groby dla swej rodziny. W kaplicy znajduje się starożytny obraz M. Boskiej na drzewie malowany. W. gm. ma 4756 mr. (418 włościan.) i 4340 mk. (10 prot. i 69 żyd.). Sąd gm. okr. V w os. Ćmielów o 8 w., st. pocz. Ożarów. W skład gm. wchodzi: Bidziny, Chorochołów, Drygulec, Gajówka-Zielonka, Gierczyce, Grochocice, Hultajka, Jasice, Julianów, Kaliszany Koszyce, Kunice, Lisów, Łopata, Łukawka, Ługi, Maryanów, Mierzanowice, Mikułowice, Podgajeże, Smugi-Spoczynek, Śródborze, Stodoły, Stróża, Wojciechowice, Zielonka. 5.) **W.**, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. Przasław, par. Krzęcice, odl. 12 w. od Jędrzejowa. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. W r. 1889 fol. W., oddzielony od dóbr Deszno, rozl. nr. 591: gr. or. i ogr. mr. 317, łąk mr. 4, past. mr. 21, lasu mr. 207, nieuż. mr. 42; bud. drew. 6; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. Wś W. ma 9 os., 133 mr. W połowie XV w. wś ta, własność Jakuba Kuli h. Jastrzębiec, miała 4 zagr. z rolą, folw. rycerski, dający dziesięcinę plebanowi w Krzęcicach (Długosz, L. B., II, 69). 6.) **W.**, os., pew. ostrołęcki, gm. i par. Ostrołęka, leży o 4 w. na płu.-wschód od Ostrołęki, przy szosie do Łomży. *Br. Ch.*

Wojciechowice, po rus. *Utichowyczi*, wś, pow. przemysłański, 12 klm. na pld.-płd.-zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Przemyslanach. Na płu. leżą Rzędowice i Ostałowice, na wsch. Brzuchowice, na pld. Korzelice i Dobrzanica, na zach. Tuczne (al. Tuszno). Wzdłuż granicy płu. płynie pot. Lehinie (ob.), prawy dopł. Gniłej Lipy. Zach. część lesista. Wznies. dochodzi 402 mt. na zach. Najniższy punkt 299 mt. w dolinie pot. Lehinie. Własny wiek. ma roli or. 299, łąk i ogr. 36, past. 22, lasu 185 mr.; wł. mn.

roli or. 373, łąk i ogr. 82, past. 11, lasu 24 mr. W r. 1880 było 78 dm., 446 mk. w gm., 2 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (436 gr.-kat., 10 rz.-kat., 8 izr., 10 innych wyzn.; 432 Rus., 13 Pol., 19 Niem.). Par. rz.-kat. w Firlejowie, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. Do par. należą Tuczo i Rzędowice. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Wojciechowicze, okolica szlachecka, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 20 w.), gdzie też i st. poczt., gm. Rubieżewicze, o 65 w. od Mińska. Mają tu własności: Dziańgowie (2 $\frac{1}{2}$ włóki), Żywicze (1 $\frac{3}{4}$ włóki), Dównarowie (1 wł.) i Ćwirkowie (1 $\frac{1}{2}$ wł.). Miejscowość falista, grunta szczerkowe, żytynie.

Wojciechowięta Sikory, ob. *Sikory* 8).

Wojciechówka 1.) przysiółek nad rz. Szpikówką, dopł. Bohu, pow. braclawski, okr. pol. Tulczyn, gm. Szpików, par. praw. i poczta Torzków, par. kat. Kopijówka, o 18 w. od Braclawia, przy dr. poczt. z Rachen do Braclawia, ma 52 dm., 265 mk. Należy do Zabokrzyca. 2.) **W.**, ws nad Słuczą, pow. nowogradwołyński, gm. Nowo Sielica, par. praw. Tyranowka (o 3 w.). 3.) **W.**, futor, pow. proskurowski, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Malinicze, par. prawosł. Rożyczna, katol. Proskurów, przy dr. z Rożyczny do Rososza. Należy do Malinowskich.

Wojciechówka Będkowska, folw., pow. olkuski, gm. Cianowice, odl. 21 w. od Olkusza, ma 100 mr. obszaru (52 roli, 10 łąk, 33 lasu). Oddzielony od dóbr Będkowice.

Wojciechowo 1.) ob. *Wojciechów*. 2.) **W.**, ws i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzano, odl. 27 w. od Sierpeca. Ws ma 19 dm., 137 mk., 337 mr. Fol. **W.** wchodzi w skład dóbr Łaszewo.

Wojciechowo 1.) ws, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Ważyńskich, Olany, o 14 w. od Oszmiany, 11 dm., 120 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.). 2.) **W.**, folw. nad rzką Wamianką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 97 w. od Oszmiany, 1 dm., 39 mk. katol. 3.) **W.**, zaśc. nad potokiem, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 42 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc. przy w. leśnym uroczysku, pow. wilejski, w 3 okr. pol., dawna gm. Gaby, o 64 w. od Wilejki, 2 dm., 9 mk. katol. 5.) **W.**, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, o 47 w. od Bobrujska, własność Brzozowskiej, ma 1747 dzies. 6.) **W.**, ws, pow. orszański, gm. Dobromyśl, 2 dm., 15 mk. 7.) **W.**, ws, pow. drysiański, par. Zabiąły.

Wojciechowo 1.) w dokum. *Woczichowo*, *Woyczchow*, *Woyczchowicze*, ws gospod. i dworzec kolei nad rz. Obrą, pow. szremski (jarociński), sąd i okr. urząd. Jarocin, st. kol. w miejscu, poczta w Jaraczewie, szkoły obydwóch wyznań w miejscu, par. katol. w Chytrowie,

ewang. w Borku. Obszaru 197 ha, 40 dym., 243 dusz katol. 2.) **W.**, ws szlach., tamże, 418 ha. W r. 1887 rozkolonizowana przez komisją kolonizacyjną. Osadnicy przybyli z okolic Frankfurtu i ze Szlaska. W 1396 r. Czele de Łobez otrzymał ręk na Marcinie z **W.** o 10 grzyw. iścizny i 2 grzyw. procentów. R 1398 Przybysław z Marcinem ze Skoków mieli w zastaw dać 2 łany w **W.** za 20 grzyw. i dwa denary „Celtoni de Lobez“. A gdyby nie zastawili, mieli być winni 20 grz. w gotówce. W r. 1400 toczy się sprawa między podstolim Przybysławem i Marcinem z **W.** z jednej strony a panią Gorazdowską. W r. 1418 część obszaru **W.** odstąpiona Łowęcicom. W r. 1450 toczy się sprawa graniczna między **W.** a Łowęciami. W r. 1504 ugoda co do granic i pastwisk między **W.**, Skokowem i Gołą. W r. 1510 ugoda o wręb. W r. 1578 Jan Jastrzębski posiada w **W.** 9 śl. os., 3 zagr., 2 komorn. W r. 1620 ma tamże Jerzy Cielecki 6 $\frac{1}{2}$ śl. os. i ćwierć a 3 śl. i ćwierć puste, koło kierzeczne i zagrodnika. 4.) **W.**, tak zwał się niegdyś Odrowąż, w pow. gnieźnieńskim. 5.) **W.**, niem. *Georgsdorf*, ws gospod., w pow. wągrowieckim, okr. urząd. Skoki, st. kol. i poczta w Rogoźnie, szkoły obu wyzn. w miejscu, paraf. katol. w Pruscu, ewang. w Rogoźnie, urząd cywil. w Siernikach, sąd okr. w Wągrowcu. Obszaru 163 ha, 15 dym., 143 dusz (22 kat.). Leży na płu. od Kcyni (Exin), pod Rozwarką, ztąd nazwano *W. Rozwareckie*. Kolonia założona w r. 1797 przez Józefa Radziwińskiego, woj. gnieźn. 6.) **W.** al. *Sw. Wojciech*, *Wocziesch*, *Villa ecclesie s. Adalberti*, *Villa Alberti*, ws kościelna, w pow. międzyrzeckim, sąd, urząd okr., urząd stanu cywil., st. kol. i poczta, szkoły i parafie obu wyznań w Międzyrzeczu. Obszaru 1354 ha, 27 dym., 286 dusz (195 kat.). Wspominana już pod r. 1259. Na schyłku zeszłego wieku włościanie wojciechowscy w miejscu starego wystawili nowy kościół W r. 1793 była ws własnością bisk. pozn. 7.) **W.**, folw. między Wolsztynem a Babimostem, w pow. babimojskim, na pld. Zbąszynia, urz. okr. Hammer, urz. st. cywil. i pocz. w Chobienicach (Koenbntz), szkoła i kościół ewang. i st. kol. w Babimostcie, par. katol. w Zbąszyniu, Ma 2 dym., 38 dusz. W r. 1793 w posiadaniu Józefa Mielżyńskiego na Chobienicach, wojew. pozn. *W. E.*

Wojciechowszczyzna, dobra, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 48 w. od Grodna, własność Korybut Daszkiewiczów, mają z folw. Ojcowo al. Zamojdzie i Miłatycze oraz urocz. Zameczysko i Wisieniec 1381 dzies. (799 pod zabud. i roli, 243 łąk i pastw.. 77 lasu, 262 nieuż.).

Wojciechuny, ws, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 84 w. od Kowna.

Wojciechy, ws, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 42 w.), okr. wiejski Hoł-

bieja, o 84 w. od Dżisny, 9 dm., 79 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.).

Wojciekiszki, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 5 w. od Wiłkomierza.

Wojciele, wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 10 w.), okr. wiejski Usza, 10 dusz rewiz. w części Klemon-towiczów i 6 w części Lackich; folw. należał do Lackich.

Wojciełowo al. *Wojciulewo*, wś skarbowa, w pow. drysieńskim, z kaplicą katolicką parafii Przydrujsk, fundacyi Maternów. Niegdyś własność ks. Sapiehów, atyn. hr. drujskiego. W 1779 r. ks. Franciszek Sapieha sprzedaje W. Ignacemu Maternie, stoln. grabowickiemu.

Wojcieniszki, zaśc. rząd. nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 12 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol.

Wojciesz, wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 6 w.), okr. wiejski Ulanowszczyzna, o 43 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Folw. ma 1 dm., 4 mk.; wś 5 dm., 72 mk., prawosł. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); własność Kononowiczów.

Wojcieszek, os. młyn., pow. rawski, gm. i par. Lubochnia, ma 1 dm., 6 mk., 20 mr.

Wojcieszków, wś, folw. i dobra nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 18 w. od Łukowa, posiadają gorzelnię przetwarzającą do 24000 kor. kartofli, cegielnię, tartak i młyn. W spisie z r. 1827, mylnie nazwany „Woyniszków“, miał 35 dm., 272 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol.: W., Nowinki, Zofiówka i Dąbrowa, rozl. mr. 3674: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 781, łąk mr. 181, pastw. mr. 4, lasu mr. 368, nieuż. mr. 47; bud. mur. 12, drew. 28; płodozm. 11-pol.; fol. Nowinki gr. or. i ogr. mr. 341, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 4; fol. Zofiówka gr. or. i ogr. mr. 748, łąk mr. 82, past. mr. 8, lasu mr. 158, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 8; folw. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 544, łąk mr. 59, pastw. mr. 3, lasu mr. 315, nieuż. mr. 9; bud. drew. 3; lasy nieurządzone. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 32, mr. 212; wś Starawieś os. 49, mr. 196; wś Wola Burzecka os. 39, mr. 378; wś Wola Bystrzycka os. 52, mr. 607; wś Wola Bobrowa os. 13, mr. 227; wś Szczałb os. 14, mr. 188; wś Oszczepalin os. 37, mr. 524; wś Nowinki os. 13, mr. 16. W połowie XV w. istniał już tu kościół par. drewniany, p. w. św. Trójcy i św. Barbary, założony przez Zbigniewa Oleśnickiego, bisk. krak., i uposażony rolą i łąkami. Był on filią kościoła w Tuchowiczu. Dziedzicem wsi był wtedy Piotr Ciołek Bieliński. Dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pobierał biskup krakowski (Długosz, L. B., II, 560). Kościół i parafię erygowali podobno w r. 1437 bracia Berezinińscy, dziedzice wsi. Obecny, drewniany, pochodzi z r.

1769. Dykcyonarz Echarda nazywa W. miastem. Post-Lexikon Crusiusa z r. 1802 podaje W. jako targowisko (Marktflecken) z kościołem i zamkiem. W. par., dek. łukowski, 3166 dusz. W. gmina, graniczy z gm. Gułów, Serokomla i Białobrzegi, ma 21626 mr. obszaru i 4767 mk., śród ludności stałej jest 40 prot. i 134 żydów. Sąd gm. okr. V w os. Adamów o 5¹/₂ w., st. pocz. i dr. żel. Łuków o 17 w. W skład gminy wchodzą: Bobrowa Wola, Bużec, Bużecka Wola, Bystrzyca, Bystrzycka Wola, Filipina, Jadwiga, Jasnosz, Nowinki, Osowińska Wola, Oszczepalin, O.-Suchy, Siedliska, Starawieś, Szczałb i Wojcieszków. *Br. Ch.*

Wojcieszkowa Wola al. *Wojcieszkowska Wólka*, wś nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. 18 w. od Kozienic, ma 20 dm., 158 mk., 206 mr. Należała do dóbr Stęzycza.

Wojcieszkowice Wielkie i Małe, niem. *Woidsdorf Gross i Klein*, w r. 1416 *Foytsdorff*, wś i dobra, pow. sycowski, par. kat. i ew. Syców. W r. 1885 W. Wielkie, dobra, miały 507 ha, 10 dm., 155 mk. (28 kat.); wś 177 ha, 38 dm., 256 mk. (28 kat.). W. Małe, dobra, 22 ha, 2 dm., 39 mk. (18 ew.); wś 76 ha, 23 dm., 197 mk. (87 ew.). Do nich należały osady: Błotnik, Bąklawe i Niwki al. Góry Garbarskie.

Wojcieszuny 1.) folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 54 w. od Oszmiany a 19 w. od Dziewieniszek, 54 mk. katol. Należał do bar. Lefortów. 2.) **W.**, wś nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki (o 14 w.), okr. wiejski Jaszuny, o 25 w. od Wilna, 11 dm., 71 mk. katol., 4 żyd. (w 1861 r. 52 dusz rewiz.); należy do dóbr Kiejdzie, Naborowskich.

Wojcieszycze, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Łoniów, par. Sulisławice, odl. od Sandomierza 22 w.; ma 14 dm., 76 mk., pokłady wapienia. W r. 1876 istniał tu piec wapienny. W r. 1827 było 16 dm., 108 mk. W r. 1871 fol. W. rozl. 213 mr.: 182 mr. gr. or. i ogr., 10 mr. łąk, 17 mr. past., 4 mr. nieuż.; bud. mur. 7, drew. 4. Wś W. 9 os., mr. 76; wś Królewice Górne os. 10, mr. 148. W połowie XV w. byli tu dziedzicami: Jan ze Strzegomi, Piotr ze Strzegomi i Mateusz Hauszłowicz. Łany kmieccie, zagrodnicy, karczmy, folwarki dawały dziesięcinę kościołowi w Sulisławicach (Długosz, L. B., II, 349). W r. 1578 z części po Jakubie Gorzkowskim płacono od 3 os., 1¹/₂ łąnu., 4 ogr. z rolą, 1 rzem.; Sebastian Gorzkowski od 2 ogr. z rolą, 1 ubog. komor.; Jan Deszniski od 1 ogr. z ogrodem, 2 pustek (Pawin. Małop., 168). *Br. Ch.*

Wojcieszyn 1.) w r. 1580 *Wocieszyno*, zapewne *Ocieszyno*, wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Borzęcin, ma 345 mk., 890 mr. W 1827 r. 41 dm., 292 mk. Jest to starożytna osada, nadana kaplicy św. Jerzego w Warszawie, wraz z Koczargami. W r. 1580 Jan Lewicki,

przełożony klasztoru św. Jerzego w Warszawie płacił tu od 7 łan. (Pawin., Mazowsze, 283). Ztąd pochodził Świętosław z W., doktor dekretów, dziekan kollegiaty warszawskiej, zajmujący zapewne jakiś urząd na dworze ks. Bolesława mazow., dla którego przed r. 1448 przełożył na język polski statut wiślicki. Przekład ten ogłosił naprzód Lelewel w r. 1824, a następnie Helcel w „Pomnikach prawa polskiego“. 2.) **W.**, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Grodzisk, odl. 7 w. od Błonia. W r. 1881 folw. W., oddzielony od dóbr Zabłotnia, rozl. mr.: 87 gr. or. i ogr. mr. 80, łąk mr. 4, nieuź. mr. 3; bud. mur. 2, drew. 1. 3.) **W.**, folw. dóbr Mateczyn, w pow. lubelskim, ma 374 mr. obszaru.

Br. Ch.

Wojcieszyn, ob. *Ocieszyn*.

Wojcieszyn, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Piaski o 76 w. od Słonima, 550 dzies. ziemi włośc. (284 łąk i pastw., 20 lasu, 81 nieuź.).

Wojcieszyski, zaśc. szlach nad rz. Wilią, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 52 w. od Wilna, 2 dm., 8 mk. kat.

Wójcik, os. młyn. nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyce, ma 1 dm., 84 mr. Należała do wsi Kletnia.

Wójciki 1.) w dok. *Wojcziki*, ob. *Pągów* 3). 2.) **W.**, folw. należący w XVI w. do miasta Łęczycy (Łaski, L. B., II, 350). Jestto dawne wójtowstwo łęczyckie. W lustracyi z r. 1569 czytamy: „Młyn nad rz. Bzurą, podle włók wójtowskich Lanczickich na Starem mieszczie, *Wojcziki* rzeczzone“. O grunta te na starem mieście („prata et ejus utilitates in antiqua civitate“) pozywa w r. 1395 do grodu łęczyckiego mieszczan („totam civitatem Lancicien.“) Michno Wojczik „prudens vir“. Musiały one z czasem przejść na własność miasta, skoro Łęczycza, przyciśnięta potrzebą, zastawia je za 700 grzyw. klasztorowi norbertanek (Lustracya ststwa łęczyckiego z r. 1765).

M. R. Wit.

Wojcikowski, młyn pod Zdunami w Wielkopolsce, istniał około r. 1597.

Wójcin 1.) folw. i wś, pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków, odl. 32 w. od Nieszawy. Folw. ma 111 mk., wś ma 146 mk. W 1827 było 13 dm., 121 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 385: gr. orn i ogr. mr. 240, łąk mr. 91, past. mr. 44, nieuź. mr. 10; bud. mur. 8, cegielnia. Wś W. os. 73, mr. 212. Obszar folwaczny uległ parcelacyi na drobniejsze części, mające jednak po 136 i 90 mr. Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 wś W., w par. Piotrkowo, miała 1 1/3 łan, zagr. 3 (Pawin., Wielkop., II, 29). 2.) **W.**, w dok. z r. 1229 *Voncsci*, 1308 *Voiczino* a więc *Wojczyno*, wś, folw. i dobra, pow. opoczyński, gm. Wielka Wola, par. Wójcin, leży przy szosie piotrkowsko-kieleckiej, między Sulejowem a Paradyzem, odl. od

Opoczna 21 w., posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. V, ma 77 dm., 615 mk. (wraz ze wsią W. Poduchowny). W r. 1827 było 24 dm., 422 mk. Dobra W. składały się w r. 1874 z folw.: W. i Irenów, rozl. mr. 1348: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 29, lasu mr. 142, nieuź. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 16; płodozm. 14 pol.; folw. Irenów gr. orn. i ogr. mr. 287, łąk mr. 25, pastw. mr. 4, lasu mr. 294, nieuź. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 10, lasy nie urządzone, cegielnia, pokłady wapienia. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 74, mr. 783; wś Krasik os. 32, mr. 175; wś Bogusławów os. 9, mr. 18; wś Hieronimów os. 4, mr. 10. Wś W. Poduchowny ma 106 mr. obszaru. Jestto stara osada, której pierwotna nazwa „Wojczy-no“ nie pozwala domyślać się w niej osady wójtowskiej, do czego upoważniałoby dzisiejsze brzmienie nazwy. Zapewne zaraz po założeniu klasztoru w Sulejowie, a więc przy końcu XII w., nadaną została cystersom, jak o tem świadczą akty z r. 1229 i 1308. W r. 1365 opat sulejowski zastrzega dla tej wsi prawo pasania bydła i trzody chlewnej w lesie dębowym na obszarze przyległej Dąbrowy (Kod. małop., I, 336, II, 42 i 213). Wcześniej bardzo założył tu klasztor kościół i urządził parafii. W opisie z początku XVI w. kościół ten, p. w. św. Andrzeja, przedstawiony jest jako stara drewniana budowla zrujnowana, ze złym dachem. Chór tylko nowo został przybudowany. Prawo patronatu posiadał klasztor. Pleban utrzymywał wikaryusza, zakrystyana i kleryka. Posiadał ośm odrębnych kawałków roli, łąkę, sadzawkę, dwu ogrodników z rolą, odrabiających po 1 dniu pieszym w tygodniu. Karczmę wójtowską, daną plebanowi, zajął następnie klasztor sulejowski. Łany kmieccie dawały plebanowi po 1 1/2 kor. żyta i tyleż owsa jako meszne i kołędę (zapewne po groszu z 1 1/2 kor.), którą dawali też zagrodnicy. Wójtowskie łany dawały dziesięcinę (Łaski, L. B., I, 625, 626). Wieś była osadzona na prawie niemieckiem, ztąd istniało tu wójtowstwo. W r. 1577 dzierżawca wsi Derśław Strzembosz płacił od 10 łan., 4 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli. Rakusz Sołtys od 1 1/4 łana (Pawin., Małop., 292). Zapewne dopiero w XVII w. drogą zamiany czy kupna przeszła wieś na własność królewską i stanowi w r. 1765 część starostwa opoczyńskiego. Obecny kościół murowany stanął kosztem Glasserów, dzierżawców wsi w r. 1825 na miejscu drewnianego. W., par., dek. opoczyński, 2200 dusz. 3.) **W.**, wś i os. młyn. nad rz. Prosną, stanowiącą tu granicę od Szląska, pow. wieluniński, gm. Dietrzkowice, par. Wójcin, odl. 20 w. od Wielunia. Wś ma 118 dm., 1034 mk.; os. 5 dm., 48 mk.; os. kościelna 2 dm., 2 mk.; wś W. Poduchowny ma w dwu częściach 153 mk. W r. 1827 było 69 dm., 466 mk. W r. 1891 folw. W. z attyn. Ludomierz rozl. mr. 430: gr. orn. i

ogr. nr. 397, łąk nr. 22, nieuż. nr. 11; bud. nr. 6, drew. 8. Wś W. os. 111, nr. 1348; wś Gola os. 25, nr. 312. Jestto dawna wś królewska, należąca do starostwa bolesławieckiego. Kościół paraf., p. w. św. Katarzyny, fundacji królewskiej, powstał zapewne w XIV w., jakby można o tem wnosić z dość znacznej ilości aparatów i ksiąg, wymienionych w opisie z początku XVI w. Między innemi były tu dwa mszały a trzeci z antyfonami, psalterz pergaminowy, agenda drukowana dyecezyi wrocławskiej. Część kościoła od chóru i zakrystyi były murowane, tylna nawa z chórem drewniane z bali. Widocznie już wtedy rozszerzono pierwotną szczyplą budowlę. Pleban miał dwa łany, ogrody i plac. Folwark królewski dawał dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., a łany osiadłe meszne po korcu owsa i tyleż żyta, zaś młynarz i zagrodnicy po groszu (Łaski, L. B., II, 143). Według lustracji z r. 1564 było tu kmieci os. 24 łąn 9¹/₂, karczmarz, ogrodn. 6 z rolą i 2 bez roli, sołtys na 1 łanie, młyn dwa. Dochód wynosił zł. 114 gr. 18 den. 10, z folw. zł. 219 gr. 10, z inwentarza zł. 34 gr. 22 (Lustr., V, 160). W r. 1831 przybudowano do presbiteryum nawę murowaną. Obecnie są tu cztery ołtarze; jeden z nich św. Bartłomieja, przeniesiony z kościoła w Żdzarach. Jeszcze w r. 1700, August II nadaje organizację rolę przewleklewską. Później wś przechodzi na własność prywatną. W. par., dek. wieluński, 2020 dusz. *Br. Ch.*

Wojcin, w dok. *Woycin, Wojczyn, Woycino, Wonzino*, wś szlach. i gospod. nad jeziorem, w pow. inowrocławskim (strzeliński), sąd i okr. urz. w Strzelnie, urząd stanu cywilnego w Siedlinowie, poczta w miejscu, st. kolei w Mogilnie i Strzelnie, szkoły obu wyznań i par. kat. w miejscu, ew. w Jeziorach (Grosssee). Wś gosp. ma 888 ha, 36 dym., 427 dusz (371 kat., 11 żyd.). Dominium ma 421 ha, z czystym dochodem 4119 mk. Leży na zachod.-póln. od Skulska, przy trakcie z Wilczyna do Strzelna. Obecnie szosa, prowadząca ze Strzelna do Wronów, przedłuża się do Wojcina. Wś nazywana była W. Klasztornym, gdyż należała do klasztoru w Mogilnie, nadana w r. 1065, potwierdzona w r. 1193. R. 1358 opat Bożysław potwierdza rozgraniczenie tej osady od posiadłości klasztoru strzelińskiego. W r. 1359 król Kazimierz pozwala opatom z Mogiły założyć wieś w lesie Nieborzu pod Wójcinem. Arcyb. Jarosław przekazuje klasztorowi w Strzelnie dwie grzywny czynszu, składanego przez kmieci wojeńskich, a następnie tegoż jeszcze roku zwraca je klasztorowi w Mogilnie, który za to i za inne nadania zrzeka się praw swych do Chwałęcina. W r. 1360 występuje Paweł, probosz wojeński. Kościół, p. w. św. Jana Ewangelisty i Chrzciciela, istniał już przed r. 1560. W skład par. wchodziły: Gaj i Nowa Wieś. Później przybyły: Bartodzieje-

wice, Pomiany i Węgrzynów. Za czasów arcyb. Łaskiego należały do probostwa dwa łany z łąkami i dworzysko z ogrodami. Łany kmiecie składały mesznego po 3 miary pszenicy i owsa. Dzisiejszy kościół drewniany wystawił w r. 1734 Jan Rostkowski, opat mogilnicki. W r. 1873 odnowił go rząd wraz z parafianami. W r. 1580 składał się W. z 9¹/₂ łąnów, 4 zagr., 2 komoru. i 1 pół-łanka. W r. 1678 płacił W. podatku 7 złp. 24 gr. od 7 łąnów osiadłych, 1 pustego, od 1 komor. i 3 zagr. 2.) **W. Kapitulny**, w dok. *Wucin*, wś gospod. nad jez. Ptur, w pow. szubińskim (żnińskim), okr. urz. i urząd stanu cywil. w Żninie, st. kol., poczta i par. ew. w Barcinie (Bartschin), szkoła i par. kat. w Szczepanowie, szkoła ewang. w miejscu, sąd okr. w Łabiszynie. Obszaru ma 582 ha, 50 dym., 561 dusz (404 kat.). W. był odwieczną własnością kapituły gnieźn., potwierdzoną przywilejem króla Kazimierza z r. 1357. W r. 1373 Mikołaj z Kozuchowa, prob. gnieźn., oddał W. w ręce kanonika Jaranda. W r. 1577 było 6¹/₂ śl. os. i 3 zagr. W 1579—1620 podano 7¹/₂ śl. os., 3 zagr. i 2 komor., karczmę i młyn o 1 kole. Był tu niegdyś kościół paraf., p. w. Narodzenia N. M. Panny. Istniał już w XV w. Znajdował się w nim słynny cudami obraz N. M. Panny, który następnie przeniesiono do Szczepanowa. Kościół, zbudowany podobno przez Krzyżaków, stał pustkami kilka wieków a parafia przeniesioną została już przed r. 1523. Probostwo posiadało tu folwark, z ogrodem przy kościele i 2 łany roli z łąkami. Dziesięcinę snopową pobierał pleban miejscowy, sołtys płacił pół grzywny rocznie, młynarz dawał korzecmaki pszennej, kmiecie dawali kolendę po groszu z łąnu. Znajdowano tu groby skrzynkowe z czasów przedhistorycznych a podanie niesie, że w łałach spoczywają rycerze, z których co noc wyjeżdża jeden na koniu w żelaznej zbroi, a napoiwszy konia w tutejszem jeziorze, wstępuje do mogiły. *W. Ł.*

Wójcina, w r. 1581 *Woyczyzna*, wś, pow. dąbrowski. Mała ta osada wraz z obszarem tabularnym ma 31 dm. i 195 mk. (4izrael.); leży w nizinie podmokłej, wzn. 173 mt. n. p. m., na prawym brzegu Wisły. Dawniej atyn. Dalastowie, po rozparcelowaniu własności tabularnej około r. 1875, jest dosyć zamożną gminą, posiadającą 330 mr. roli, 79 mr. łąk i ogr., 73 past. i 74 mr. lasu. Parafia w Szczucinie. W 1581 (Pawiń., Małop., 234) była własnością Fryderyka Bonara, miała tylko 7 zagr. z rolą i 4 komor. bez bydła. Graniczy na wschód z Dalastowicami, na płn. z Odmećem, na zach. z Kupieninem i Mędrzechowem a na pld. z Wolą Mędrzechowską.

Wojcinek 1) fol., pow. niezawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, odl. 56 w. od Niezawy, ma 3 bud. mur., 10 mk., 118 mr. (109 roli). 2.) **W.**, wś i folw. nad rz. Śwędnią, pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. 28 w. od Ka-

lisza, ma 5 dm., 55 mk. W r. 1827 było 10 dm., 70 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 255: gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 12, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 9, pokłady torfu. Wś W. os. 7, mr. 4. Na początku XVI w. łany km. dawały pleban. w Chlewie po 2 kor. owsa i tyleż żyta (Łaski, L. B., II, 61). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579, wś Wojczynko w par. Chlewo, miała 4 łan. i 1 sołtysi. *Br. Ch.*

Wojciszki 1.) folw. nad Strawą, pow. trocki, w 4 okr. pol., par. Merez, o 69 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. W r. 1850 własność Michałowskich, miał 60 dzies. 2.) **W.**, wś włośc. i dobra skarbowe, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 19 w.), okr. wiejski Sipowicze, 49 dusz rewiz. 3.) **W.**, folw. i zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 18 w. od Rossień.

Wojcukiszki, wś włośc. nad rz. Szwiniełką, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 8 dm., 75 mk. (69 kat., 6 żyd.).

Wojciuliszki, ob. *Wojczuliszki*.

Wojciuliszki 1.) dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 58 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 22 w. od Wilkomierza.

Wojciuniszki, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 24 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Białuny, 3 dusz. rewiz.

Wojckieluny, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze, własność Pizanich, ma 173 dzies. (24 nieuż.).

Wojkuniszki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. od Sejn 50 w., ma 2 dm., 12 mk.

Wojkuniszki 1.) wś i folw. nad potokiem Samarką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Hanuszyszki (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Krzywobłockich Romanowo, o 35 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 18 mk. katol.; wś 5 dm. 53 mk. tegoż wyzn. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.). W 1850 r. do dworu należało 359 dzies. 2.) **W.**, trzy zaśc., pow. trocki, par. Butrymańce. W r. 1850 należały do Jabłońskich (30 dzies.), Iljasiewiczów (50 dzies.) i Szaguniewiczów (20 dzies.).

Wojckuny, wś nad rz. Sorą, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Wójtowstwo Sudaty, o 18 w. od gminy, 8 dm., 52 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Antesary.

Wojcyn (mylnie), ob. *Wojcina*.

Wojcza, wś, folw. i dobra, pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Biechów, odl. 6 w. od Stopnicy. Leży niedaleko od Wisły. Na obszarze wsi jezioro, mające do 28 morg. obszaru. Odkryto tu w ostatnich czasach ślady nafty. Wś ma sąd gm. okr. IV i szkołę początkową. Na folw. gorzelnia i cegielnia. W r. 1827 było 64 dm., 408 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z folw.: W. i Wojeczka, Chrzanów, Biechów Górny i Dolny, Wola i Leśny, rozl. mr.: 3028: folw. W. i Wójeczka gr. or. i ogr. mr. 513, pastw. mr.

15, lasu mr. 142, wody mr. 10, nieuż. mr. 35; bud. mr. 14, drew. 13; płodozm. 7° i 14° pol.; folw. Chrzanów, gr. or. i ogr. mr. 518, pastw. mr. 24, wody mr. 2, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 7; folw. Biechów Górny i Dolny gr. or. i ogr. mr. 397, łąk mr. 293, pastw. mr. 280, lasu mr. 1, wody mr. 19, nieuż. mr. 65; bud. mur. 6, drew. 6; płodozm. 7 pol.; folw. Wola Biechowska gr. or. i ogr. mr. 167, łąk mr. 21, pastw. mr. 75, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 5; folw. leśny gr. or. i ogr. mr. 305, łąk mr. 23, pastw. mr. 41, nieuż. mr. 25; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 8 pol., lasy urządzone. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 56, mr. 518; wś Wojeczka os. 37, mr. 315; wś Biechów os. 63, mr. 497; wś Chrzanów os. 10, mr. 107; wś Wola os. 38, mr. 140; wś Podwale, os. 7, mr. 61. Fulko, bisk. krakow. dziesięciny z wsi „Woecha“ nadaje r. 1207 klasztorowi w Busku. „Voyszyk de Woycza“, komornik królewski, obecny jest przy akcie z r. 1363 (Kod. dypl. pol., I, 181, 225). Albertus de W. asystuje przy akcie spisany w Opatowie r. 1379 (Kod. małop., I, 413). W połowie XVI w. Wojcza, w par. Biechów, należy do Jana z Rytwian i Jana Wojszyka (Wojczyka?). Dzieścienę z 12 łan. km., wartości do 12 grzyw., pobierał klasztor w Busku. Dwa folw. rycerskie dawały kościołowi w Biechowie. Istniała już wtedy Wojeczka (mała Wojcza), należąca do Jana z Rytwian i Stanisława Piestrzeckiego. Cztery łany km. dawały dziesięcinę, wartości do 5 grzyw., kościołowi w Zborowie, zaś folw. rycer. pleban. w Biechowie (Długosz, L. B., II, 454 i III, 95). W r. 1579 Wojcza i Wojeczka należą wraz z okolicznymi wsiami do Fryderyka Bonara, który płaci z W. od 21 os. na 10¹/₂ łan., 4 zagr. z rolę, 4 komor, 7 ubog., z Wojeczki zaś od 12 os., 6 łan., 1 zagr. z rolę, 1 kom., 3 ubog. (Pawin., Małop. 230). W. gmina, należy do sądu gm., okr. IV w Wojczy, urząd gm. w Biechowie, st. poczt. w Stopnicy. Gmina ma 9420 mr. obszaru i 4255 mk. Śród ludności stałej jest 38 żyd.

Wojczany 1.) wś pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 36 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojcze, ob. *Mierzejewo*.

Wojcze 1.) wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 63 w. od Rossień. 2.) **W.**, pow. rossieński, ob. *Wajcie*.

Wojczice, węg. *Vecse*, wś, w hrab. ziemnieńskim (Zemplin), ma kościół par. gr.-kat., 799 mk.

Wojczuliszki al. *Wojciuliszki*, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejowo, par. Puńsk, odl. 24 w. od Suwałk, ma 28 dm., 228 mk. Obręb leśny W. stanowił część dóbr rząd. Krasnowo, miał 1203 mr. obszaru.

Wojczyki, ob. *Wójciki*.

Wojda al. *Chelstów*, młyn, należący do dóbr Dębska Wola, w pow. jędrzejewskim.

Wojdaciszki, folw. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 2 dm., 26 mk. (15 prawosł., 8 katol., 3 żydów); gorzelnia. Była tu dawniej kaplica katol. parafii Bystrzyca, fundacyi Korsaków. Własność niegdyś Korsaków, dalej Święcickich, wreszcie Bronisława Kulwińskiego.

Wojdagi, okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 33 w. od Lidy, 11 dm., 134 mk.

Wojdagine, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 45 w. od Poniewieża.

Wojdakemie, ws włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 10 w.), okr. wiejski Krużnice, o 67 w. od Trok, 15 dm., 146 mk. katol. i 6 żydów (w 1865 r. 61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Punie.

Wojdal, ws ryc., w pow. inowrocławskim, sąd okr. i urząd. w Inowrocławiu, urząd stanu cywil. w Gniewkowicach, st. kol. żel. i poczta w Złotnikach (Gueldenhof), par. kat., szkoła kat. i ew. w Dźwierzchnie (Kaisertreu), par. ew. w Barcinie; obszaru 341 ha, 7 dm., 81 mk. (59 kat.). Pod r. 1583 W. podany w par. Dźwierzno jako młyn.

Wojdale, część lasu w Dulinowie, pow. czarnkowski.

Wojdale, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 53 w. od Lidy a 18 w. od Ejszyszek, 8 dm., 58 mk. katol., 5 żyd. A. T.

Wojdatany 1.) ws, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 55 w. od Kowna. Należy do dóbr Datnów, dawniej Brzostowskich, następnie Szczyttów, obecnie Chrapowickich. 2.) W., dobra i okolica, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Stulgie, o 34 w. od Rossień. Dobra, własność dawniej Chrapowickich, dziś Butlerów, mają 716 dzies. (104 lasu, 20 nieużyt.). Kielczewscy mają tu 40 dzies. (3 nieu.), Walentyńcowiczowie 43 dzies. (4 lasu), mieszczenie Żadecy 23 dzies. (1 nieu.), Rodowiczowie 53 dzies. (20 lasu, 1 nieu.), Stankiewiczowie 32 dzies. (5 lasu, 1 nieu.).

Wojdaty 1.) ws nad Wilią, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 12 w.), okr. wiejski i dobra Łęskich, Waka Biała, o 11 w. od Wilna, 37 dm., 60 mk. prawosł., 270 katol. (w 1865 r. 110 dusz rewiz.); dwa młyny wodne. 2.) W., ws, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile; Iwankiewiczowie mają 199 dzies. (35 nieu.).

Wojdelance, os. karcz., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojdmince, ws różnych właścicieli, pow. nowoaleksandrowski, par. Nowoaleksandrowski.

Wojdminy, folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 52 w. Szawel.

Wojdotany, ws, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 34 w. od Rossień.

Wojdy 1.) ws, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 36 mk., 93 mr. 2.) W. *Radziejewo*, ws i fol., pow. szczuczynski, gm. Przestrzele, par. Rajgród, odl. 32 w. od Szczuczyna. W 1827 było 8 dm., 56 mk. W r. 1873 fol. W. Radziejewo rozl. mr. 481: gr. orn. i ogr. mr. 118, łąk mr. 180. pastw. mr. 76, lasu mr. 76, nieuż. mr. 32; bud. mur. 1, drew. 8; pokłady torfu. Ws W. Radziejewo os. 15, mr. 85.

Wojdy, zase., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża.

Wojdyły 1) os., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrówka. 2.) W., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki.

Wojdyły 1.) ws, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 85 w. od Kowna. 2.) W, dwór, własność ks. Wasilczykowa, pow. rossieński, par. Taurogi. 3.) W., dwór, pow. rossieński, par. Żwingi, własność Wasilczykowa.

Wojdzbuniszki, folw., pow. wykłowski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 16 w., ma 7 dm., 156 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 810 gr. or. i ogr. mr. 577, łąk mr. 170, pastw. mr. 44, nieuż. mr. 19; bud. mur. 19, drew. 7; płodozm. 9 pol., pokłady torfu. Poprzednio należała do niego ws Chomicze, os. 8, mr. 302.

Wójeczka, ws, pow. stopnicki, gm. Wójcza, par. Biechów. W r. 1827 było 36 dm., 201 mk. Ob. *Wójcza*.

Wojdzgolany, ws, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 36 w. od Szawel.

Wojdzie 1.) ws, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kielmy. Mieszcz. Saks ma tu 112 dzies. (12 lasu, 10 nieuż.). 2.) W., dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 32 od Rossień.

Wojdzieliszki al. *Wojdziuliszki*, folw. i ws, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, o 57 w. od Wilna, 11 dm., 103 mk. katol.; własność ks. Żagielów.

Wojdzienie, ws, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom (o 12 w.), okr. wiejski Hanuta, o 83 w. od Święcian, 15 dm., 139 mk. prawosł. i 3 kat. (w 1865 r. 52 dusz. rewiz.), własność Szafkowskich i Stefanowskich.

Wojdziewicz 1.) os., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, 78 $\frac{1}{2}$ dzies. (5 łąk, 2 lasu, 1 nieuż.). 2.) W., ws, tamże, gm. Krzemienica, o 18 w. od Wołkowyska, 111 dzies. ziemi włośc. i 47 należącej do różnych właścicieli.

Wojdzinięta, ws nad rz. Wilią, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 82 w. od Święcian, 22 dm., 165 mk. (162 praw., 3 kat.).

Wojdziszki, uroczysko, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół.

Wojdziuny, ws, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Wojdziszki 1, 2 i 3, trzy zaśc. nad jez. Bosome, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. dobra skarbowe Lyngmiany (o 8 w.), okr. wiejski Antolkiema, o 35 w. od Święcian, 5 dm., 34 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.).

Wojehoszcze, w dokum. *Woihoszcze, Woihoszcze*, ws nad rzką Olesią, pow. kowelski, gm. Kamień Koszyrski, 65 dm., 459 mk., cerkiew, młyn wodny i wiatrak. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego w 1577 r. należy do Niesuchożeży kn. Romana Sanguszki, który wnosi ztąd z 19 dym. półdorzysz., 4 ogr. po 4 gr. W r. 1583 płaci od tyłuż dym. i ogr. a nadto od 1 pa (Jabłonowski, Wołyń, 65, 113).

Wojejcie, zaśc. i ws, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 34 i 35 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojejkowce 1 i 2-gie, dwie wsi, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 9 w.), okr. wiejski Szejbakpol, o 48 w. od Lidy a 9 w. od Wasiliszek. W. 1 w 1865 miały 10 dusz. rewiz. i należały do dóbr Lebiodka Iwanowskich; W. 2-gie 27 dusz. rewiz., należały do dóbr Szlachtownszczyzna Wołkowych. Podług spisu z r. 1866 obie miały 8 dm., 83 mk. kat.

Wojejkowicze al. *Nowa-Planta*, ws, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o 44 w. Nowogródka. *A. Jel.*

Wojejkowo, ws, pow. wiaziemski gub. smoleńskiej, o 13 w. od Wiaźmy, ma 6 dm., 89 mk., fabryka zapalek.

Wojeł, uroczysko, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewice, o 65 w. od Kobrynia.

Wojele, ws włośc. nad pot. Łaukinis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki, okr. wiejski Puczkaryszki, o 43½ w. od Święcian, 9 dm., 59 mk. katol.

Wojencze, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 59 w. od Bielska, 130 dzies. (4 łąk i pastw., 4 lasu, 2 nieuż.).

Wojenna Dolina, uroczysko, ob. *Kosówka* (pow. skwirski).

Wojerecy, ob. *Wojrowice*.

Wojewicze, ws przy ujściu rz. Suszy do Olśy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świstockim, gm. i par. praw. Bacewicz, o 43 w. od Bobrujska, ma 20 osad, cerkiewkę św. Jerzego, fundacyi Barbary Zabiellowej. Należała za poddaństwa do domin. Olsa, Zabiellów. *A. Jel.*

Wojewoda, os. młyn., w pow. stopnickim, ob. *Czytów 4.*)

Wojewodczyńce, ws nad rzką Derłą, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. Jaryszów, gm. i par. kat. Ozarzyńce, sąd, st. poczt. i dr. żel. Mohylów (o 12 w.), ma 212, dm., 1093 mk., 733 dzies. ziemi włośc., 1356 dworskiej (z Skazińcami), 47 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1874 r. Własność da-

wniej Kossakowskich, Komarów, dziś Rafałowiczów. *Dr. M.*

Wojewódka al. *Wojewódki*, ws, pow. sieński, gm. Ostrowno, o 1 w. od jez. Mosznia.

Wojewódki Górne i Dolne, dwie wsi, pow. sokołowski, gm. Kudeleżyn, par. Sokolów. W. Górne mają 18 dm., 188 mk., 790 mr.; W. Dolne 41 dm., 320 mk.; 1011 mr. W 1827 r. W. Górne miały 33 dm., 194 mk.; W. Dolne 21 dm., 136 mk. Było to gniazdo Wojewódzkich. Ztąd pochodził Wojewódzki Jakub, obrońca Smoleńska w r. 1633.

Wojewodowszczyzna, okolica szlachecka, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 46 w. od Mińska, do niedawna była własnością rodziny Piątkowskich, teraz Wojnow, ma 2 osady, 7½ włók. *A. Jel.*

Wojewodyńce, część Horoduicy, w pow. huśiatyńskim.

Wojewodza al. *Wojewodza Wiesi*, ws, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Chruslin, odl. 17 w. od Łowicza, 3½ w. od Chruslina, ma szkołę początkową (od r. 1865), 15 dm., 135 mk., 240 mr. W 1827 r. było 11 dm., 119 mk. Na początku XVI w. łąny km. i wójtowskie dawały dziesięcinę pleb. w Chruslinie (Łaski, L. B., II, 347). W r. 1728 ws była własnością Marcina Walewskiego, kaszt. brzezińskiego.

Wojewodziele, ws i dobra, pow. poniewieński, w 1 okr. pol., gm. Pniewy, o 3 i 4 w. od Poniewieża. Włośc. Giejgo ma tu 110 dzies. (10 lasu, 5½ nieuż.).

Wojewodzin, ws przy źródłach rzki Undegi (dopł. Dybły, uchodzącej do Elka), pow. szczuczynski, gm. Bogusze, par. Grajewo, ma 1692 mr. W r. 1827 było 18 dm., 104 mk.

Wojewodzina, os. młyn., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce ma 1 dm., 7 mk., 37 mr. W r. 1827 był 1 dm., 6 mk.

Wojewodzino, ws i folw., pow. szczuczynski, ob. *Wierzbowo*.

Wojewodziszki 1.) w spisie z 1865 r. *Wojewodziszki*, ws, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 20 w.), okr. wiejski Zameczek, o 12 w. od Wilna, 9 dm., 114 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.); należy do dóbr Bujwidziszki hr. Tyzenhauzenów. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemeczyn (o 9 w.), okr. wiejski Traszuny, o 36 w. od Wilna, 1 dm., 19 mk. katol. (w spisie z r. 1865 9 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Giejany. 3.) **W.**, ws i dobra nad Wilią, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo (o 7 w.), o 38 w. od Kowna, własność Bolcewiczów, ma 733 dzies. (154 lasu, 63 nieuż), gorzelnia, młyn wodny. 4.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, par. Szaty, o 30 w. od Wilkomierza, własność w 1787 r. Michała Kuszelewskiego, mostow. upickiego, dziś Montwiłłów.

Wojewodzk, sloboda, pow. starobielski gub.

charkowskiej, gm. Wojewodzk, o 38 w. od Starobielska, 75 dm., 587 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Wojganiszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliński (obw.), okr. wiejski Michałowo, 17 dusz rewiz.

Wojgiany, folw. szl. nad rzeką Poltanką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 30 w. od Oszmiany, 1 dm., 26 mk. katol.

Wojgieta 1.) folw. szl. nad bezim. potok., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 4 w. od Oszmiany, 1 dm., 23 mk. katol. 2.) **W.**, karczma, przy trakcie z Oszmiany do Wilna.

Wojkały, wś włośc. nad rzeką Spuszą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Lack, o 3 w. od gminy a 12 w. od Szczuczyna, 7 dm., 40 mk.; należy do dóbr skarbowych Rożanka.

Wojkocz, ob. *Wajkowce*.

Wojkontany, wś włośc. nad rzeką Dusmianką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyski (o 10 w.), okr. wiejski Wojkontany, o 49 w. od Trok, 14 dm., 129 mk. kat. (w 1765 r. 44 dusz. rewiz.). Okr. wiejski obejmuje jedną tylko wś Wojkontany.

Wojków, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Gruszczycze, par. Wojków, odl. od Sieradza 23 w., posiada kościół par. drewniany, 35 dm., 288 mk. W r. 1827 było 22 dm., 176 mk. Można się domyślać, że wieś, którą r. 1323 sąd ziemski kaliski przysądza kościołowi gnieźn., odrzucając żądanie Jana, syna Sulisława, roszczonego do niej prawa, jestto Wojków, dawna własność arcyb. gnieźnieńskich, wspominana w dok. z r. 1357 (Kod. Wielk., № 1354). Arcybiskupi założyli tu parafię i kościół, wspominany w dokum. z początku XVI w. Kościół ten, p. w. św. Małgorzaty, miał na początku XVI w. dochód szacowany na 30 grzyw. Uposażenie w ziemi stanowiły dwa łany, trzy ogrody, trzy sadzawki. Wś dawała pleban. tylko meszne po groszu od głowy rodziny. Przy kościele była szkoła. W r. 1646 arcyb. Maciej Łubieński wznosił nowy kościół, który w r. 1756 został przebudowany i r. 1762 konsekrowany (Łaski, L. B., II, 55 i przypisy). W. par., dek. sieradzki, 5272 dusz. *Br. Ch.*

Wojków, wś, pow. bielski, w gub. grodzieńskiej, ob. *Mielnik*.

Wojków, wś, w pow. mieleckim, par. rzym. kat. w Padwie, leży w nizinie podmokłej, wzn. 162 mt. n. p. m., na praw. brzegu Wisły, na zachód od gościńca z Mielca do Baranowa (odl. 7 klm.). Wieś jest zabudowana nad dużym stawem. Wraz z małą wólką, zwaną Sikory (5 dm.) i obszarem większej posiadłości liczy 107 dm. i 479 mk. (233 męż., 246 kob.), z których 443 rzym. kat. a 39 izrael. Pos. tabularna (Siegłów i Kroc) dzieli się na dwie części: Annopol o obszarze 204 mr. i Wojków 675 mr. Role i łąki stanowią przeważną część obszaru, na stawy odpada 12 a na nieużytki 14 mr. Gleba napływowa i uro-

dzajna. Pos. mniejsza ma 387 mr. roli, 53 mr. łąk i ogr. i 20 mr. pastw. Wymieniony w liście wsi dających dziesięciny klasztorowi tyńnickiemu, w pierwotnym nadaniu. Wydawca Kod. małop. domyśla się, że wieś „Bojkow“, którą Bolesław, ks. krakow., nadaje r. 1260 Hensirowi i Piotrowi, dziedzicom wsi Dubie (Dupe), jest dzisiejszym Wojkowem. (Kod. małop., I, 95). W r. 1508 posiadał tę wieś wraz ze siedmiu innymi Andrzej Kurozwecki (Pawin., Małop., 457) w 1578 Andrzej Leszczyński. Było w niej 28 kmieci, 8 łan., 5 zagr., 4 komor. (ib., 200). Do r. 1717 należał W. do par. w Dymytrowie Wielkim i dopiero po zniesieniu kościoła przez powódz przydzielono W. do Padwy. Graniczy na zach. z Majdanem Wielkim i Kłębowem, na płd. z Padwą, na wschód z Gołego Wołą, na płn. z Domaczynami. *Mac.*

Wojkowa, uludu *Wojtkowa*, wś, pow. sądecki, w zwartej dolinie pot. t. n., dopł. Muszynki, wzn. 662 mt. n. p. m. Od połd. zastania wioskę szczyt Beskidu Barwinek (796 mt.), którego grzbietem przechodzi granica Galicyi i Węgier, od wschodu Wysokie Berestie (895 mt.), od zach. Stupny (868 i 771 mt.). Chaty wsi tworzą długą ulicę po obu brzegach potoku, w srodku stoi cerkiew paraf. drewniana, należąca do dekanatu muszyńskiego. Obok cerkwi jest szkoła ludowa. Wś liczy 60 dm. i 374 mk. (372 gr.-kat. a 2 izrael.). Niegdyś należała wś do biskupstwa krakow., teraz do skarbu państwa. Posiadłość tabularna ma wogóle 504 mr., prawie wyłącznie lasu; pos. mn. 768 mr. roli, 206 mr. łąk i ogr., 211 mr. pastw i nieuz. i 70 mr. lasu. Uposażenie probostwa gr.-kat. składa się z 40 mr. roli, 3 mr. łąk, 2 mr. pastw., 9 mr. lasu i dodatku do kongruy w kwocie 152 złr. Pierwszy raz spotykamy nazwę wsi w spisie z r. 1674 (Pawin., Małop., 54a), co wskazuje, że dopiero w XVII w. została założoną Graniczy na płn. z Powroźnikami, na wschód z Muszynką i granicą Węgierską, na płd. z Dubnem, a na zach. z Muszyną. *Mac.*

Wojkowce, niem *Vojkendorf*, węg. *Vojkócz* al. *Voikfalva*, wś, w hr. spiskim, pow. lewocim. W r. 1890 było 45 dm., 237 mk., 232 Słowaków, 2 Niemców i 3 Węgier religii rzym. kat. i 307 mr. obszaru. Par. rz.-kat. w Słotwinie (Szlavin), sąd pow. w Podegrodziu Spiskim, urząd podatk. w Lewoczy (Leutschau), st. p. we Włochach. W. wymienione są już w dok. z r. 1290. *W. H.*

Wojkowice 1) *Kościelna*, wś i folw. nad rz. Czarną Pzemszą, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice, odl. 12 w. od Będzina, posiadają kościół par. muryowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 2 ubogich, urz. gm., młyn. Wś ma 90 dm., 582 mk., 1529 mr.; folw. 7 dm., 27 mk., 434 mr.; os. prob. 5 dm., 3 mk., 8 mr.; młyn 2 dm., 15 mk., 47 mr. W. Poduchowne, kol., ma

12 dm., 93 mk., 103 mr. W r. 1827 było 99 dm., 588 mk. Dobra rząd. W. składały się w r. 1855 ze wsi i folw. W., wsi Wareżyn, wsi i folw. Dąbie, folw. Warnie i wsi Kuźnica Wareńska. W. są starą osadą. Już w połowie XV w. noszą nazwę „Kościelnych“, mają kościół par. murowany, p. w. św. Marcina, uposażony ziemią. Dziedzicami wsi są: Jan Działowski w połowie a w drugiej: Mateusz, Andrzej i Mikołaj (Długosz, L. B., II, 188). Kiedy wś stała się własnością królewską, niewiadomo. Może przeszła pierwiej na własność bisk. krakow. a z ich dobrami do rządu. W. par., dek. będziński, 3220 dusz. W. gmina, należy do sądu gm. okr. II w miejscu, ma 13,717 mr. obszaru i 6014 mk. Śród stałej ludności, 7 prot. i 59 żyd. 2.) **W. Komorne**, wś nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Bobrowniki, par. Czeladź. Wś ma 93 dm., 722 mk., 1091 mr.; 2 os. młyn. 2 dm., 6 mk., 31 mr., os. karcz. 1 dm., 9 mk., 34 mr. Na obszarze wsi kopalnia węgla kamiennego, galmanu i rudy ołowianej. W r. 1827 było 48 dm., 320 mk., par. Targoszyce. W połowie XV w. wś ta należała do par. Siewierz i była własnością biskupów krakow. Trzy łany km. dawały za dziesięcinę biskupowi po fertonie. Był też jeden zagrodnik. Sołtystwo na dwu łanach, z młynem i 1 zagr., dawały dziesięcinę kościołowi w Mysłowicach, wartości 2 flor. Jeden łan należał do kościoła w Siewierzu i płacił mu grzywnę czynszu, dziesięcinę zaś, wilości 1 fertona, pobierał biskup (Długosz, L. B., II, 201, 205). *Br. Ch.*

Wojkowice, po rus. *Wojkowyczi*, wś, pow. mościcki, 7 klm. na wsch. od urzędu poczt. w Mościskach, 10 klm. na zach. od sądu pow. w Sądowej Wiszni. Na płu.-zach., na płu. i na wach. leży Twierdza, na pld. Zawadów, na płu.-zach. Lipniki. Wschodnią część wsi przepływa pot. Młynówka, dopł. Wiszni. Włas. więk. ma roli or. 4, łąk i ogr. 46, pastw. 3, lasu 27 mr.; wł. mn. roli or. 375, łąk i ogr. 56, pastw. 108, lasu 1 mr. W r. 1880 było 87 dm., 405 mk. w gm. (307 obrz. rzym.-kat., 90 gr.-kat., 8 dys.; 352 Pol., 53 Rus.). Par. rzym.-kat. w Stojańcach, gr.-kat. w Twierdzy. *L. Dz.*

Wojkowice, pow. wrocławski, ob. *Krieblowitz*.

Wojkowice, czesk. *Vojkovice*, niem. *Woiowitz* wś, nad pot. Rybią, który połączywszy się z Praszywką, tworzy pot. Huleczynę, dopł. Łuczyny, na Szląsku austr., w pow. cieszyńskim, 15 klm. na pld.-zach., od Cieszyna, przy gościńcu do Frydka. W r. 1880 było 848 mr. obszaru i 473 mk., 402 kat., 56 prot. i 15 izr.; 452 Czechów, 4 Polaków i 15 Niemców. W. należą do par. rz.-kat. Dobra (Dobra, Dobrau), ew. Lgota. Szkoła ludowa w miejscu. Jestto wś morawska, na granicy obszaru polskiego. Katolicy mówią tu po morawsku, ewangelicy po polsku. Por. *Noszowice*. *W. H.*

Wojkowicze, wś nad rzeką Świnorojką, pow. włodziński, gm. Chorów, 48 dm., 293 mk., cerkiew, młyn wodny. Podług. reg. pobor. pow. włodzińskiego z 1570 i 1573 r. własność p. Wasilowej Zahorowskiej, kaszt. braclawskiej, i ks. Maruszy Zbaraskiej. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 34, 114).

Wojkowiec czy *Wojnowiec*, os., pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Łukowa. Leży na pld. od wsi Siedlece, śród lasów, ma 5 dm.

Wojkówka, wś, pow. krośnieński, na prawym brzegu Wisłoka, przy gościńcu z Korezyny do Fryszta (odl. 10.5 klm.) Wś jest zabudowana na porzeczu, na wschodzie jednak ma wzgórze lesiste, sięgające 334 mt. Liczy 76 dm. i 400 mk. rzym.-kat. Paraf. w Łączkach. Pos. tabularna (Józ Wiktora) ma 186 mr. roli, 19 mr. łąk, 3 mr. ogrodu, 9 mr. pastw., 142 mr. lasu; pos. mn. 331 mr. roli, 33 mr. łąk i ogr., 57 mr. pastw. i 5 mr. lasu. W r. 1536 należała W. do par. w Szebnie i była dziedzictwem Marcina Kamienieckiego, wojew. podolskiego, jako attyn. Kamieńca (zamku odrzykońskiego). Dzierżawił ją Baltazar Dąbrowski, dziedzic sąsiedniej Modrówki. Miała 13 kmieci płacących 6 grzyw. 14 gr. i dających prócz tego 28 $\frac{1}{2}$ kor. owsa kury, jaja, sery. Nadto odrabiali pańszczyznę na gruntach Łączek. Sołtys miał 1 łan roli, karcznię i szósty denar z czynszu pańskiego (Pawin., Małop., 523, 525). W r. 1571 było tylko 9 kmieci na 6 łan., 4 zagr., 2 komor. z bydłem i 2 bez kydła. W. graniczy na płu. z Łączkami, na wsch. z Węglówką a na pld. z Bratkówką. *Mac.*

Wojkowo, wś, w par. Głuszyn (dziś pow. poznański). Rozgraniczane około r. 1508 z Taczałami i Wścieklicami, istniało jeszcze r. 1570. Leżało po prawym brzegu Warty, na pld. od Poznania, w okolicy Daszewic, Piotrowa i Kamionek, zwanych pierwotnie Kamieniowicami. Z tego W. pisał się w r. 1398 Mirosław Woykowski, prawujący się z sąsiadem, Jaryszem Kamieniowskim. *W. Ł.*

Wojksztajcie, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 14 w. od Rossień, własność Witkiewiczów, ma 210 $\frac{1}{2}$ dzies. (6 lasu, 6 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wojksztance, wś włośc. nad jez. Sznoria, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 58 w. od Wilna, 4 dm., 66 mk. katol.

Wojksztany, zaśc. rząd., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol.

Wojksztomie, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Kosina, 5 dusz rewiz.

Wojkucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 11 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojkuciszki, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 53 w. od Trok, 2 dm., 20 mk. (11 katol., 9 mahom.).

Wojkuńce, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Raduń (o 6 w.), 70 dusz rewiz.

Wojkuny, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 86 w. od Wiłkomierza.

Wojkutany, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 66 w. od Wiłkomierza.

Wojliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 41 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojłoby, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville. par. Widukle, o 15 w. od Rossień.

Wojłowo, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Mścize, o 56 w. od Borysowa.

Wojlyczkowce, część wsi Repisko, w pow. magórzanskim (hr. spiskie).

Wojtyzski, mylnie (ob. *Łesnictwo*, t. V, 161), za: *Wójtyzski*.

Wojnadyszki (w spisie z r. 1827), ob. *Wojwodyszki*.

Wojnica, w dokum. *Wennica*, *Wojnica*, *Ujmica* *Pawłowicka*, wś, pow. włodziński, na płn. od mka Łokacze.

Wojnutyzski, dwór, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, własność Francuzowiczów, 132 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.).

Wojna al. *Wojnińce*, pow. berdyczowski, ob. *Machnówka* (t. V, 878).

Wojnachy, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 7 w. od Sokółki, 212 dzies. ziemi włośc.

Wojnajcie, wś nad rz. Sauzdrawą, pow. telszewski, okr. pol. sałancki, o 38 w. od Telsz, 14 dm., 169 mk., młyn wodny (1859).

Wojnapol, zaśc. rząd. nad rzką Narocz, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 81 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. prawosł.

Wojnarowa, wś, pow. grybowski, odl. 6-8 klm. od Bobowy, w okolicy podgórskiej, mało-wiejszej, nad pot. Spólnikiem, uchodzącym z lew. brzegu do Białej, dopł. Dunajca, naprzeciw Jeżowa. Wieś rozrzucona, dzieli się na sześć wólek: Mosteczna, Rzeki, Sikornik, Sośnie, Zabrzeż i Wojnarowa. Mają one razem 109 dm. i 693 mk. (340 męż., 353 kob.); pos. tabularna dzieli się na: Średni folwark, Wyższy i Niższy folwark i Wygodę, razem 7 dm. i 80 mk. Par. rz.-kat. w Wilczyskach. Posiadłość tabularna ma 707 mr. roli, 20 mr. łąk, 2 mr. ogr., 22 mr. pastw., 262 mr. lasu, 1 mr. 1494 sąż. parcel budowl. Pos. mn. wynosi 549 mr. roli, 34 mr. łąk i ogr., 118 mr. pastw. i 62 mr. lasu. Jest to stara osada, gniazdo Strzemięńczyków. Do wsi przytyka fol. Zameczko (ob. *Jeźów*), a na górze Trzeblin znajdują się szczątki starych budowli. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Jan h. Strzemię. Łany km. dawały dziesięciną, wartości do 20 grzyw., biskupowi krakow., folw. rycerski pleb.

w Wilczyskach (Długosz, I. B., II, 253). W r. 1581 (Pawiński, Małop., III) była W. własnością Byliny i miała 8 kmieci, 6 zagrod. bez roli i 6 kom. bez bydła. Graniczy na wschód z Wilczy-skami, na płd. z Jeżowem, mianowicie częścią Zameczko, na płd. z Chodorową a na zachód z Nicewią.

Mac.

Wojnarówka 1.) zachodnia część wsi Strym, w pow. radomskim. 2.) **W.** al. *Wojnarów*, nieistniejące siolo, w sąsiedztwie Czopowicz i Meleni, t. j. w płn.-zach. zakątku dzisiejszego pow. radomskiego, po lew. brzegu rz. Irszy, prawdopodobnie w pobliżu wsi Józefówki (w pow. owruckim). 3.) **W.**, u Pochilewicza *Winarówka*, wś nad rzką Tarhań, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Stawiszczce (o 6 w.), o 35 w. od Taraszczy, ma 1100 mk. (w 1863 r. 955 mk.), w trzeciej części b. szlachty polskiej. Włościanie uwłaszczeni zostali na 514 dzies., ocenionych pierwotnie na 20608 rs. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bogosłowa, wzniesioną w pierwszej połowie zeszłego wieku, na miejsce dawniejszej, istniejącej p. t. św. Parascewii. Wś należy do dóbr Stawiszczce hr. Branickich.

Wojnarowicze, wś i folw., pow. miński, par. kat. Sołomerecze, ma 17 dm., 48 dusz, 180 dzies., kaplicę katol. p. wez. Wniebowstąpienia Należy do dóbr Sołomerecze (ob. t. XI, 61).

Wojnarowo al. *Winorowo*, wś nad rzką Pientrycą, dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, przy gościńcu z mka Bohuszewicz do Bożyna, ma 12 osad; miejscowość leśna, z dobrą glebą z powodu kultury i łąk obfitych.

A. Jel.

Wojnary, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 14 w. od Rossień.

Wojnary al. *Wojnasze*, niem. *Woynassen*, wś, pow. olecki, st. p. Gr. Czymochen.

Wojnaryzski, wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 63 w. od Kowna.

Wojnaszówka, wś, pow. mohylowski, okr. pol., par. kat., sąd, st. poczt. i dr. żel. Bar (o 4 w.), gm. Tereszki, o 69 w. od Mohyłow, ma 42 dm., 236 mk., 188 dzies. ziemi włośc., 302 dworskiej. Własność dawniej Jastrzębskich, następnie Ostolskich.

Wojnatyzki, wś i dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 23 w. od Rossień. Dwór, własność dawniej Godwojszów, obecnie Przeciszewskich, ma 149 dzies. (40 lasu). We wsi mają posiadłości: Panfilów 88 dz. (2 lasu, 9 nieuż.) i włośc. Wyboras 20 dzies.

Wojnejki, dwór i wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Jużynty, par. Komaje, o 60 w. od Nowoaleksandrowska, własność Parczewskich, dawniej Rudominów, ma 224 dzies. (76 lasu, 6 nieuż.). Na polach wsi znajduje się mnóstwo mogił przedhistorycznych.

Wojnekany, okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobaciszki. Mają tu: włośc. Ka-

zenas 24 dzies., szlachta Minginowie w W. i Sa-
banach 137 dzies. (4 lasu), Plewakowie 62 dz.
(6 lasu, 4 nieuz.), Proniewscy 30 dzies. (3 lasu,
4 nieuz.), Tomkiewiczowie 27 $\frac{1}{2}$ dzies. (2 $\frac{1}{2}$ la-
su), Frejtagowie 25 dzies. (3 lasu, 1 nieuz.),
Szpakiewiczowie 50 dzies., Ejsymontowie 160
dzies. (36 lasu, 9 nieuz.).

Wojnekupis, strumień, w gub. kowieńskiej,
lewą dopływ Okmiany,

Wojniaczyn, ob. *Woniaczyn*.

Wojniaki, zaśc. nad jez. t. n., pow. trocki,
w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbo-
we Międzyrzecze (o 14 w.), o 6 w. od Trok, 1
dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).
Wspomniany w dok. z r. 1409. Ob. *Troki*.

Wojniałgowo, ws włośc. i ferma rządowa,
pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom
(o 4 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Ruskie Sióło, 12 dusz
rewiz.

Wojnlany, dwór rządowy, pow. rossieński,
par. Sztydlów.

Wojnica, ws nad rz. Ikwą, pow. dubieński,
gm. Kniahynin, par. praw. Bokujm (o $\frac{1}{2}$ w.),
ma 46 dm., 347 mk., cerkiew filialną p. w. św.
Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1884 r. i uposa-
żoną 54 dzies. ziemi, młyn wodny. Podług re-
wizji zamku łuckiego z 1545 r. własność pani
Dachnowej (ob. Jabłonowski, Rewizye, 35 i in.).
Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wła-
sność pani Klementowej. Pobór oddzielnie nie-
wykazany. W 1583 r. Andrzej Bohowityn Ko-
ziradzki płaci ztąd z 12 dym., 9 ogr., 6 ogrod.,
1 koła (Jabłonowski, Wołyń, 17, 110). Ob. *Ey-
sin*.

Wojnice, ws nad rzką Łukoszówką, pow.
perejaślowski gub. połtawskiej, gm. Choćki,
261 dm., 1418 mk., cerkiew, 39 wiatraków.

Wojnicki, kanał, odprowadza wody jez. Woj-
nieskiego (Wojnieś) do Obry, na południe Ko-
ściana.

Wojnicz, w dok. z r. 1217 *Woynicze*, 1224
Woynicz, 1232 *Woynic*, 1259 *Woynicz*, miasto,
w pow. brzeskim, leży w równinie 207 mt. n.p.m.,
na skrzyżowaniu się gościńców z Brzeska do
Tarnowa, z zachodu na wschód, i z Zakluczyna
do Radłowa, z południa ku północy. Odl. od
Brzeska 15 klm., od Tarnowa 12 klm., a prawie
tyłyż od Zakluczyna i Radłowa. Posiada parafią
rz.-kat., sąd powiatowy, urząd podatkowy, po-
cztę, telegraf i szkołę ludową. Tworzyło niegdyś
z kilkoma wsiami starostwo niegrodowe i kaszte-
lanią, dziś bardzo podupadłe. Zabudowane pra-
wie samymi drewnianymi domami, niema teraz
żadnych zabytków pomimo swej starożytności,
składa się z 294 dm. i 1683 mk. (777 męż., 906
kob.), między którymi jest 1483 rz.-kat. i 200
izrael. Mieszkańcy żyją przeważnie z uprawy
roli, rzemiosł i z drobnego handlu. Ubogie to
miasteczko należy jednak do liczby staroży-
tnych osad. Zamek, z którego nawet śladu nie

pozostało, stał podobno w płd. części miasta, na
małym wzniesieniu; według tradycyi miejscowej
mieli go zburzyć Szwedzi w r. 1655 czy 1702.
W. jest starożytną osadą, której znaczenie han-
dlowe i polityczne polegało na położeniu w punk-
cie zetknięcia się trzech różnych co do warun-
ków kultury obszarów i przecięcia się ważnych
traktów handlowych. Leży on mianowicie w po-
bliżu lewego brzegu Dunajca, który, opuściwszy
krajną górską podkarpacką, wchodzi tu na roz-
zległą nizinę dorzeczy: Wisły i Sanu. Obszar z
wyższą kulturą, na rolnictwie, handlu i przemy-
śle górniczym opartą (Kraków, Bochnia, Wiel-
iczka) dochodził tu do lew. brzegu Dunajca, pod-
czas gdy od prawego poczynali się rozległe, bło-
tne puszcze, towarzyszące praw. brzegowi
Wisły aż po San. Ludność góralska dolin pod-
karpackich, nieliczni mieszkańcy puszczy środko-
wej niziny, rolnicy i przemysłowcy okolic Kra-
kowa, wreszcie kupcy dążący zarówno z Rusi ku
zachodowi (Lwów — Kraków), jak z Węgier i
miast podgórszych (Biecz, Jasło, Sącz) ku pół-
nocy, spotykali się w Wojniczu i wymieniali swe
produkty i towary. Brak wsi naroczników w o-
kolicy W. świadczy, iż gród tutejszy nie miał
znaczenia strategicznego, ale powstał dla nadzo-
ru nad targowiskiem. Przy grodzie tym, czu-
wającym nad bezpieczeństwem targów i pobo-
rem opłat od przywożonych produktów, powstał
w odległych czasach kościółek św. Leonarda,
który miał już istnieć w r. 1209. W r. 1217
pojawia się w dokumentach pierwszy znany ka-
sztelan: „Symil de Woynicze“, występujący przy
boku Leszka. R. 1239 spotykamy w W. księż-
nę Grzymistawę, która przybywa tu z synem
Bolesławem na spotkanie nadjeżdżającej z Wę-
gier królowny Kunegundy, dla poślubienia ks.
Bolesława. W tym czasie zapewne targowisko
wojnickie otrzymuje prawo miejskie średzkie.
W akcie z r. 1278 W. nazwany już miastem.
Księżna Kunegunda uwalnia w r. 1278 mieszczan
Sącza od płacenia cel w miastach: Wojnicz, Opa-
towiec i Korczyn. Król Kazimierz W. uwalnia
r. 1363 mieszczan z Biecza od cła w W., a w r.
1367 poleca poborcy cła w W. uwalniać od opłat
mieszczan Biecza, Jasła, Osieka, Dębowca i Pil-
zna. O znacznych rozmiarach rucho handlowe-
go na targowisku wojnickim w wieku XIV świad-
czy ustanowienie tu naczelnego poborcy cel, któ-
rym jest niejaki Floczko, tytułujący się: „domi-
nus ac miles necnon senior districtus woinicen-
sis“, który w dok. wydanym w Bieczu r. 1375
poleca „fidelibus nostris theleonatoribus vel vi-
ces eorum gerentibus“, by uwalniali od opłat
mieszczan z Biecza. W r. 1381 król Ludwik
przenosi miasto z prawa średzkiego na magde-
burskie. O znaczeniu W. świadczy, między in-
nemi, akt Ludwika z r. 1374, w którym wylicza-
jąc „castra et civitates regni de quibus honores
et judiciales sedes procedunt“, wymienia w ziemi

krakowskiej, obok Krakowa, miasta: Biecz, Sandecz, Wiślicę i Wojnicz. Jak w Wiślicy tak i w W. starostwo otrzymują z kolei przedstawiciele najznakomitszych rodów małopolskich: Tęczyńscy, Tarnowscy i inni. Wpływa to na rozwój miasta, które staje się centrem interesów dla całej okolicy. W r. 1388 dnia 30 czerwca bawi tu Jagiełło i potwierdza akt sprzedaży soltystwa w Tarchowie „in terra wojnicensi”. Znaczeniu miasta odpowiadać będzie rozwój instytucji kościelnych. Obok pierwotnego kościoła św. Leonarda, zapewne stojącego po za miastem, przy grodzie, powstanie nowy, z kamienia i cegły wzniesiony kościół paraf., p. w. św. Wawrzyńca i św. Małgorzaty, przy którym w r. 1456 Jan Pniowski, archidyakon krakow., pleban wojnicki, ufunduje prepozyturę, scholastrya, kustodya i czterech mansyonarzy, czem wyniesie kościół do stopnia kolegiaty. Przy mieście powstało przedmieście, zwane Zamoście, zaludnione przez mieszczan rolników. Zaludnienie obszarów między Dunajcem a Sanem i rozwój pobliskiego Tarnowa, pozabawia W. charakteru głównego centru handlowego dla rozległego obszaru. Utorowanie nowych traktów z południa ku północy odwróci napływ kupców. Już w XVI w. miasto znacznie upadać i ubożeć. Według lustracji z r. 1564 było w W. 10 jatek rzeźniczych, dających kwartalnie po 6 gr. i kamień łaju z każdej, z czego brał altaryzsta 3 kam., dzierżawca opłat $4\frac{1}{2}$, a $2\frac{1}{2}$ szło na воск i pogrzeby członków cechu. Piekarze płacili co kwartał po 12 gr. a szewcy 24 gr. Targowcy rzeźnicy dawali od jatek po 6 den. a na wolnicy od wołu i krowy 9 den., wieprza 6 den., barana 3 den. Na stacyą królew. dawali mieszczanie 20 grzyw., do czego przyczyniała się wieś Łopań (Łopunia), dająca 1 grzyw. 24 gr. Cech garncarski był wolny od opłat. W r. 1581 szosu płacono 64 fl. (w Bieczu 224 fl.). Łany miejskie 3, koło zakupne 1, piekarek 6, rzeźnicy 3, szewców 5, kowale 2, garncarze 2, krawcy 2, komorników 16. Suma fl. 83 gr. 15. Sącz Nowy jednocześnie płaci 489 fl. 27 gr., Stary Sącz 94 fl. 11 gr., Bochnia 225 fl. 15 gr. Tak szybko przeminęła dawna świetność Wojnicza, który zeszedł na podrzędne stanowisko w rzędzie miast podkarpackich. Los W. podzieli także i Wiślica. Z lustracji 1660 r. okazuje się, iż chleb każdemu piec wolno, pod obowiązkiem płacenia grzywny wójtowi. Targ odbywa się w poniedziałek, prócz tego jest 5 jarmarków. Na koronacyą króla terażniejszego zapłacili mieszczanie zł. 32, a pieniędzy podwod. 1649 r. zł. 96. Pokazali registr wydatków na posła tatarskiego 1650 r. i zaświadczenie Działameta Murzy 1654r., gdy udawał się w poselstwo do marszałka w. kor. W 1655 r. pobił Karol Gustaw w pobliżu W. oddział Stanisława Lanckorońskiego i zmusił wojsko kwarciane do złożenia przysięgi wierno-

ści. Przy tem złupiono miasto. W tym czasie odbywały się w W. targi w poniedziałki i 5 jarmarków rocznie. Parafia, istniejąca już zapewne w XIII w., została w r. 1456 staraniem Jana z Pniowa zamienioną na prepozyturę, ze scholastrykiem, kustoszem i 4 mansyonarzami, później na kolegiatę, która dopiero w 1775, z powodu braku funduszów, została zniesioną. Terażniejszy kościół murowany wzniesiono w r. 1773. Metryki przechowywały się od r. 1675. Prócz parafialnego istniał jeszcze w mieście drewniany kościół św. Leonarda, podług tradycyi z r. 1209, teraz zaś jest drewniana kaplica na Zamościu i murowana na cmentarzu. Do parafii należą wsi: Zamoście, Biadoliny, Grabno, Łętowice, Dębina Łętowicka, Łopań, Łukanowice, Mikołajowice, Sierachowice, Miłówka, Ratnawy, Rudka, Wielkawieś, Więckowice, Zakrzów i Dębina Zakrzowska. W r. 1800 urodził się w W. Teofil Żebrański, matematyk i archeolog, profesor uniwersytetu krakowskiego († 1887) Dobra wojnickie w obecnem stuleciu przeszły w ręce rodziny Dąbskich, którzy na przedmieściu Zamościu zbudowali piękny dworec a około r. 1874 duży browar. Obecnie własność tabularna (Wandy Chwalibogowskiej), zaliczona do Zamościa, wynosi 300 mr., przeważnie dobrej roli; pos. mn. ma 707 mr. roli, 111 mr łąk i ogr. i 144 mr. past. Mto otaczają wsi: od pld. Zawodzie, Wielkawieś i Więckowice, od zach. Radnawy, Sufeczyn i Łopań, od północy Zakrzów a od wschodu Łukanowice. Sąd powiatowy obejmuje dwa małe miasta: Wojnicz i Zakluczyn, 40 gmin administracyjnych i 39 obszarów dworskich. Na tym obszarze jest 4237 dm. mieszkalnych i 24814 mk. rz.-kat., prócz 1286 izrael. mieszkających przeważnie w obu miastach.

Kasztelania wojnicka jedna z najgłówniejszych w Małopolsce, była ważnym posterunkiem, pierwotnie obronnym punktem przy zbiegu krzyżujących się tu licznych dróg, śród szerokiej nizinny ciągnącej się od wschodu po sam niemal Kraków, następnie ruchliwym targowiskiem wymagającym obrony i nadzoru. Gdy obszary wielkich puszczy zalegających nizinę między Sanem a Wisłą zostaną rozdane przez królów kilku rodom małopolskim, kasztelania wojnicka zawsze będzie oddawana przedstawicielom tych rodów możnych. Oleśnicy, Tęczyńscy i Tarnowscy będą ją na przemian otrzymywać. Szereg znanych kasztelanów do połowy XVI w. stanowią: Symil 1217 r., Dirscieray 1224, Sudo 1232, Petrus 1255 i 56, Jacobus 1259-1272, comes Scarbimirus 1277, Andreas 1286-87, Varsius 1329-1341, Johannes (Jasko) 1351-1361, Petrus 1362-1368, Zavissa 1366-1376, Johannes (z Tęczyna) 1378-1396, Nicolaus 1401-1406, Dobieslaus (z Oleśnicy) 1417-1433, Domaratus (z Kobylan) 1434, Joannes (z Tarnowa) 1470-1475, Andreas (z Tęczyna) 1494—

1501, Andreas (z Tęczyna) 1494—1501, Jacobus (z Siekluk) 1505, Andreas (z Kościelca) 1513, Joannes (z Tarnowa) 1526.

Wojnickie starostwo niegradowe, w wojew. krakowskim, pow. czchowskim, podług spisów podskarbińskich z r. 1764 obejmowało: miasto Wojnicz i wsi: Zamoście, Łoponie, Ratanów. Od r. 1746 posiadali je Franciszek i Teresa z Olaszewskich Laszewscy, opłacając zeń kwarty złp. 1178 gr. 28, a hyberty złp. 1146 gr. 2. Zajęte przez rząd austriacki d. 1 kwietnia 1778 r., sprzedane zostało w r. 1780 Stadnickiemu (Opis i dane statystyczne skreślił Mac., historią i spis kasztelanów podał Br. Ch.).

Wojnicze, ws włośc. i dobra skarbowe nad rzeką Ponarką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewa (o 4 w.), okr. wiejski Popielewice, o 24 w. od Oszmiany, 7 dm., 36 mk. praw., 34 kat. (w 1765 r. 31 dusz rewiz.).

Wojnidauięta, ws, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubotówka (o 10 w.), okr. wiejski Danuszewo, 73 dusz. rewiz.; należy do dóbr Świetłany.

Wojnie, ws, pow. rossieński, par. Szweksznie.

Wojniechów, w dok. *Woinyegow*, zaginione sioło, w pow. krzemienieckim, w pobliżu Lachowiec, Kaszyniec i Warywodziniec, t. j. w południowym zakątku dzisiejszego pow. ostrońskiego. W 1570 r. własność Fedora Sieniuty Lachowieckiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. tenże płaci z W. (mylnie nazwane Zwojnichow) z 19 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 136).

Wojniechowo, ws włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. miejski Gontowniki, o 6 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wokanówka.

Wojniekany, okolica, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 41 w. od Poniewieża.

Wojnierany, ws, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 50 w. od Poniewieża

Wojnieść, ob. *Woniaść*.

Wojniecwie 1.) ws, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewice (o 10 w.), okr. wiejski Olany, o 7 w. od Oszmiany, 4 dm., 37 mk. kat. (w 1865 r. 20 dusz. rewiz.); należy do dóbr Nowosiółki, Czapskich. Była tu kaplica katol. parafii Oszmiana. 2.) **W**, chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 19 w. od Słonima, 5 dm., 51 mk., cerkiew, 80 dzies.; należy do wsi Chorobrowice. 3.) **W.**, ws, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupiec, o 12 w. od Wołkowyska, 61 dzies. ziemi włośc.

Wojniów, ob. *Uniów*.

Wojniów, miasteczko, w pow. kałuskim, 16 klm. na płu.-wsch. od Kałusza, pod 49° 8' płu. szer. a 42° 10' wschod. długi. od F., sąd pow. i urząd poczt. w miejscu. Na pld.-wsch. leży Medynia, na pld. Przewoziec i Słobódka, na zach. Dołpotów i Tomaszowce, na płu. Siółko i Sere-

dne, na wsch. Siedliska i Temerowce (obie w pow. stanisławowskim). Wzdłuż granicy zach. i przez płu.-zach. krawędź obszaru płynię Siwka, dopł. Dniestru. Od pld. ku płu. płyną prawe dopł. Siwki: pot. Moczarny i Petrykowce (z Baranówką od praw. brz.). Zabudowania leżą na płu.; na pld. od nich folw. Postruski. Wzn. dosięga 354 mt. na pld.-wsch., najniższy punkt 257 mt. na zach. Środkiem obszaru idzie gościniec z Kałusza do Bursztyna. Włas. więk. (Postruski) ma roli or. 334, łąk i ogr. 200, pastw. 41, lasu 1254 mr.; włas. mn. roli or. 925, łąk i ogr. 996, pastw. 63, lasu 386 mr. W r. 1880 było 340 dm., 2176 mk. w gm., 18 dm., 127 mk. na obsz. dwor. (1013 gr.-kat., 245 rzym.-kat., 1075 izr.; 1149 Pol., 1022 Rus., 31 Niem.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. doliniański. Parafia fundowała w r. 1610 Elżbieta z Lesznice Sieniawska. Do parafii należą: Babin, Błudniki, Ćwitowa, Dąbrowa, Dołha, Dołpotów, Dołżka, Dorobów, Dubowicza, Julianówka, Kuliszówka, Kołodziejów, Kulinki, Łuka, Medynia, Niegowce, Ostrów, Perekosy, Protesy, Pukasowce, Przewoziec, Seredne, Siedliska, Siółko, Słobódka, Stańkowa, Temerowce, Tomaszowce, Zbora. W miasteczku jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1868, p. w. św. Trójcy. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski. Do parafii należą: Dołpotów, Siółko i Słobódka. Cerkwie są trzy: jedna parafialna p. w. św. Mikołaja, a dwie filialne: p. w. Bożego Narodzenia i p. w. Zwiastowania N. M. P. Jest tu szkoła mieszana 2-klas., kasa poż. gm. z kapit. 569 złr. i młyn. Gminy należące do sądu wojniłowskiego podano przy opisie pow. kałuskiego (t. III, str. 724). Przywilejem z r. 1552 pozwala Zygmunt August, ażeby Prokop Sieniawski, stolnik lwowski, założył nad rzeczką Siółką, inaczej Wojniłówką zwaną, miasto Prokopów. Osiedlających uwalnia król na lat 15 od wszelkich poborów publicznych, wyjąwszy od nowego cła pogranicznego, a od czopowego na rok tylko; obdarza prawem magdeburkiem, uchylając na zawsze prawa i zwyczaje powszechne polskie i ruskie; ustanawia nakoniec targ i dwa jarmarki do roku. Nazwa „Prokopów“, nadana przez założyciela, nie utrzymała się. Czy nazwa Wojniów była pierwotnym mianem osady, trudno orzec. Część nadbrzeżna, nad Siwką, nosi nazwę Czertwertyny, która może jest dawniejszym mianem całości. Dnia 23 września 1676 r. pobił Jan III pod W. Turków. Zwycięstwo tak opisał w swym liście do królowej: „Nie mogąc mieć żadnym sposobem języka, gdzie się obraca nieprzyjaciel, i jeśli puścił zagony, z samych dorozumiewałem się ogniów, które pod wszystkimi niecił górami. Ruszyłem się tedy ztąd (t. j. z pod Żurawna, gdzie stał obozem) o północy wczora pod Wojniów z samym tylko komunikiem, mil dwie od obozu tureckiego, a milę prawie tylko od kosza hańskiego. Naprzód,

skoro świt, potkawszy się z różnemi partjami Tatarów, poznaliśmy ich. Potem zastawszy kilka tysięcy Turków, dobywających zameczku w Wojniłowie, gdzie się tylko sami zaparli chłopci, i tych na głowę wyszcinaliśmy, których się kilka tysięcy rachowało, i za którymi nasi zaganiali się aż po same obozy tureckie i hańskie. Czemu nas ledwo nie zgubili, bo czekając na nich z wojskiem, powinniśmy się byli doczekać wszystkiej potęgi. Bóg jednak dał z łaski swej, że ordy w różne tropy porozbiegały się były, które zwabiając, i znak albo hasło im dając, kilkadziesiąt zaraz i oraz han wsi zapalić kazał, że to gorzało koło nas, jako Etna jaka albo Mont Gibel. A tymczasem wyprawił synów swych dwóch ze wszystką ordą, którą miał przy sobie i część Turków; a drudzy Turcy w wielkiej konfuzji i strachu w swym zostawali obozie. Ci tedy synowie na naszych zagnanych mocno byli wsiedli aż pod wojsko i już nas nie jeden za zgubionych sądził. Wytrzymawszy im jednak ich impet, długo tylko samemi myśmy ich bawili harcami. Ale widząc, że nazad niepowracają i że owszem coraz ich więcej przybywało, a że jeszcze z groźbą nam odpowiadali, że za przyjściem hańskim mieliśmy u nich być wszyscy na wieczery (co gdy nam i języcy zgodnie obiecywali), skoczyliśmy na nich i tak przy łasce Bożej rozgromili nasiekl i moc niemają żywcem nabrali. Chorągwi kilka i murzów znacznych bardzo wzięto. Trupa było z półtora tysiąca, ale więcej tureckiego jak tatarskiego" (Listy Jana Sobieskiego do żony wydał A. Z. Helcel, Kraków, 1860, str. 282). Miasteczko było niegdyś obronne i miało zamek, jak świadczą szczątki wałów i okopów. Za miastem są ślady obozu tureckiego. Wykopywano tu kule działowe i inne przedmioty. Cellarius pisze („Descriptio Poloniae“, str. 336): „Woinlovia, oppidum munimentis militaribus circumdatum et in dextra Siwkae fluvii parvo inde spatio in Tyram illabentis ripa situm“. Po Sieniawskich dziedziczyli W. Potoccy, później Kopystyńscy a od r. 1857 Potroscy. Krótki opis W. podało „Słowo“ (Lwów, 1864 № 73) i Wremennyk Stauropigialny (1872, str. 129. Pod względem geologicznym badał miejscowość prof. M. Łomnicki (Kosmos., t. VI, str. 181 i 182). O garncarzach pisał Rohrer w dziele „Bemerkungen auf der Reise durch Galizien“ (st. 178.).

Lu. Dz.

Wojniłowce 1.) wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Iszczolno, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Czarnowszczyzna Radziwanowskich. 2.) **W.**, okolica, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowsk (Sobakińce, o 9 w.), okr. wiejski Chodźżonow, o 40 w. od Lidy a 6 w. od Wasiliszek, 6 dm., 2 mk. praw., 45 kat. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Wasiliszki. 3.) **W.**, wś i dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowce, o 39

w. od Słonima, na pń.-zach. od Dereczyna. Wś ma 347¹/₂ dzies. ziemi włośc. (88¹/₂ łąk i pastw., 46 nieuż.); dobra 666¹/₂ dzies. (220 łąk i pastw., 160 lasu, 31 nieuż.); własność Nowickich.

Wojniłowice 1.) wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Hrebionka, o 9 w. od Ihumenia, ma 9 osad; gr. lekkie. 2.) **W.**, wś poradzwiłłowska w pobliżu rz. Uszy, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Łań, o 30 w. na pńd. od Nieświeża a o 63 w. od Słucka, ma 20 osad; grunta urodzajne, miejscowość bezładna.

A Jel.

Wojniłowka, folw. oddzielony od dóbr. Borzal. Bielicha, w pow. radomskim, gm. Zakrzew, par. Cerekiew, odl. 4 w. od Radomia, ma 90 mr. obszaru.

Wojniłowka, zaśc. nad rzeką Jasienką, dopł. Wołczanki, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. par. kat. i gm. Świsłocz, o 30 w. od Bobrujska.

Wojniłowo, osada skarb. nad rzeką Spiahlicą, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 81 w. od Święcian, 1 dm., 3 mk. praw.

Wojniłowszczyzna 1.) zaśc. nad Iłoczą, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bakszty (o 12 w.), o 106 w. od Oszmiany, 2 dm., 25 mk. katol., 30 żyd (w 1865 r. 3 dusze rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec o 65 w. od Mińska.

Wojniły, wś i folw., pow. czauski, gm. Holeniewo; wś ma 60 dm., 342 mk.; folw., od r. 1878 własność Nieczajewych, 1927 dzies. (140 roli, 75 łąk, 1225 lasu); 3 karczmy dają 240 rs.

Wojnin, wś i dobra nad rzeką Chochłą, pow. mścisławski, gm. Lubawice, 26 dm., 112 mk.; cerkiew paraf. drewniana. Dobra, od 1873 r. własność Szellegów, 646 dzies. (166 roli, 64 łąk, 319 lasu); 2 młyny wodne dają 300 rs.

Wojnin, wś skarb., pow. włodzimierski, gm. Świniuchy, 46 dm., 301 mk., cerkiew paraf. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1570 własność Balcera Gniewosza. Pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 Gniewosz Oleksowski płaci ztąd z 8 dym., 3 ogr., 2 ogr., 4 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 22, 122).

Wojniowce, wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubryca, o 13 w. od Sokółki, 409 dzies. ziemi włośc. (56 łąk i pastw., 101 lasu, 29 nieuż.).

Wojniszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 6 w.), okr. miejski Adamiejzki, o 31 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Kupiszki, o 106 w. od Wiłkomierza. 3.) **W.**, zaśc., tamże, gm. Traszuny, o 62 w. od Wiłkomierza. 4.) **W.**, dwór, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Wirbaliszki, par. Skopiszki, własność Józefa Tura, ma 284 dzies. (101 lasu, 6 nieuż.).

Wojniły, niem. *Woynitt*, wś, pow. brunsberski, st. p. Mehlsack.

Wojniūnce, wś nad jeziorem t. n., pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. 29 w. od Sejn, ma 20 dm., 151 mk. W 1827 r. było 6 dm., 55 mk. Jezioro W. łączy strumień z jez. Bagarys.

Wojniūnce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 57 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojniuniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponedel. Czerwińscy mają tu 168 dzies. (30 lasu, 10 nieuż.), włość. Rymbunasy w dwóch działach 30 dzies. (4 lasu, 6 nieuż.), Skieberdysowie 82 dzies. (5 lasu, 1 nieuż.), Stanianisowie 10 dzies. (27 lasu).

Wojniuny, wś nad rzeką Serejką, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, od od Sejn 36 w., ma 28 dm., 273 mk. W 1827 r. 20 dm., 145 mk.

Wojniuny 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **W.**, dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwytyń, o 35 w. od Szawel. 4.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 49 w. od Szawel. 5.) **W.**, folw., pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 50 w. Szawel, należy do góbr Skatajcie, Władysława Komara, b. marszałka szlachty pow. poniebieskiego, mających wraz z W. i Bejsagołą 3686 dzies. (1338 lasu, 201 nieuż.). 6.) **W.**, wś skarbowa, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, par. Uszpole, o 58 w. od Wiłkomierza.

Wojniwka al. *Wojniówka*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Mostowskich Stary Dwór, o 82 w. od od Wilejki, 9 dm., 6 mk. prawosł., 39 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wojnocie, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 59 w. od Szawel.

Wojnopole, folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 24 w. od Lidy a 22½ w. od Wasiliszek, 11 mk. prawosł., 9 katol.; własność ks. Ogińskich.

Wojnotraki *Pogiermońskie* i *W. Rożelskie*, dwie wsi, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pozajście, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 51 w. W. Pogiermońskie mają 40 dm., 140 mk., 44 os., 679 mr., wchodziły w skład dóbr Pogiermoń; W. Rożelskie 12 dm., 158 mk., 12 os., 574 mr., wchodziły w skład dóbr Rożele. W r. 1827 było 14 dm., 178 mk.

Wojnoty, niem. *Woynothen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Wojnów 1) fol., pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica, odl. 7 w. Stopnicy. W r. 1870 folw. oddzielony od dóbr Oleśnica, rozl. mr. 198: gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 16, pastw. mr. 9, nieuż. mr. 7; bud. drew. 4. 2.) **W.**, właściciel *Skolimów Wojnów*, wś i folw., pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ma 22 dm., 168 mk. Ob. *Skolimów* 2.). Istniała już w XVI w. p. n. Skoli-

mowo Wojnowe. Ob. *Mordy*. 3.) **W.**, ob. *Wojnowo*.

Wojnowe, jezioro, koło wsi Rytele Olechny, w pow. sokołowskim. Przyjmuje wody dwóch mniejszych i odpływa do Bugu pod wsią Rybaki.

Wojnowce, wś, pow. sokółski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 16 w. od Sokółki, 295 dzies. ziemi włość.

Wojnowice 1.) wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Gidle, odl. 16 w. od Radomska; wś ma 43 dm., 424 mk., folw. 6 dm., 127 mk. Jestto folw. rządowy, puszczy w wieczystą dzierżawę a następnie, po spłaceniu czynszu, prywatna własność. W r. 1827 było 19 dm., 119 mk. W r. 1880 W. folw. W. rozl. mr. 513: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 181, pastw. mr. 30, nieuż. mr. 17; bud. drew. 17, pokłady torfu. Do włościan należy 699 mr. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kapitułcie gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 518). W r. 1552 Jan Stobiecki płacił tu od 4 os. na 1½ łąn. (Pawński, Wielkop., II, 279). Anna Dąbrowska, kasztelanowa wieluńska uadała tą wieś w r. 1615 dominikanom w Gidlach. Por. *Gidle*. 2.) **W. Male**, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Modliborzycy, odl. od Opatowa 13 w., ma 18 dm., 145 mk., 380 mr. dwor. i 124 włość. W r. 1827 było 13 dm., 67 mk. W połowie XV w. łany km., zagrodnicy, karczmy i folwarki dawały dziesięcinę pleb. w Modliborzycach (Długosz, L. B., II, 330). W r. 1570 Adam Rzuchowski płacił tu od 8 osad., 1¼ łana. 3.) **W.**, wś, pow. opatowski, gm. Cmielów, par. Wojciechowice (Mikulowice), odl. od Opatowa 14 w., ma 37 dm., 286 mk., 534 mr. włość. i 1 mr. dwor. W r. 1827 było 31 dm., 250 mk. W r. 1578 własność księcia Ostrońskiego; który płacił od 14 os., 7 łąn., 4 zagr. z rolą, 4 ubog. komor., 1 smolarza (Pawni., Małop., 182).

Br. Ch.

Wojnowice 1.) niem. *Klein Woynitz, Woynowitz*, wś, w pow. wschowski (leszczyńskim), okr. urzęd., urz. poczt. i par. ew. Osieczna, sąd i st. kolei w Lesznie (Lissa), szkoły obydwóch wyznań w miejscu, par. kat. w Czerwonej Wsi (Rothdorf). Obszaru 166 ha, dym. 25, dusz 214 (kat. 209). 2.) **W.**, wś ryc. tamże, ma obszaru 609 ha. Czysty dochód oceniony na 4392 mrk. Fabryka mączki. Dym. 8, dusz 153 (kat. 108). W r. 1793 właścicielem W. był Józef Malczewski z Miaskowa. 2.) **W.**, wś gospod. i ryc., w pow. bukowskim (grodziskim), leży między Opalenicą a Bukiem, okr. urz., st. kol. i poczt. i obie parafie w Buku, szkoły obydwóch wyznań w miejscu, sąd okr. w Grodzisku. Wś gospod. ma 274 ha obszaru, 218 dym., 327 dusz, z tych 221 kat. Wś ryc. ma obszaru 2651 ha z folw. Łagwy, Kozłowo, Michalino i Szewce. W r. 1450 dziedzicem W. był Stanisław Ostroróg a 1580 r. Zofia Ostrorogowa posiadała 11 łąn., 7 zagrod. Karczmarz miał ¼ łana i 40 owiec.

W r. 1793 były W. własnością Fil. Raczynskiego, obecnie należą z Dakowami Mokremi do dóbr Bol. Potockiego z Będlewa. W r. 1352 Sędziwój z W. staje w Poznaniu z Wierzbietą, starostą wielkopolską, przy sprawie Mikołaja, sołtysa na Jeżycach. W r. 1393 Krystyna, żona Tomasza, utrzymuje się przy swoim wianie na Łagwach. R. 1396 Jost z W. Wojnowicki prawuje się z Andrzejem na ulicy Wrocławskiej (w Poznaniu), r. 1398 z Mikołajem, sędzią kaliskim. W r. 1399 zapłacił 2 kary, ponieważ nie stanął Januszowi Łagiewnickiemu. Żona jego Jostowa r. 1392 prawuje się z kasztelanem starogrodzkim i synami jego o 20 grzywien. W r. 1393 naganiła Janowi Wilkowskiemu herbu Czasza al. Korczak. Prawuje się także z Wacławem z Latalic i Janem z Kuropatnic. *W, Ł.*

Wojnowice 1.) 1416 *Wojnowicz, Woinowitz*, dobra i wś, pow. raciborski, par. kat. Wojnowice., ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 494 ha, 6 dm., 207 mk. (15 ew.); wś 251 ha, 102 dm., 734 mk. (14 ew.). Zamek. W pobliżu W. schodzą się rzeczki: Troja z Zinną (Pęcina?) Kościół par. kat., wzniesiony 1795. Dziesięciny wś dawała kościołowi w Jodłowniku (pow. rybnicki). W kościele zaprowadzono w r. 1884 trzy razy w tygodniu nabożeństwo niemieckie. Szkoła katolicka. Par. W., dek. raciborskiego, 1869 r. miała 668 kat., 16 ewang. Na obszarze wsi jest st. kol. żel. na linii z Raciborza do Karniowa, odl. 48 klm. od Karniowa. 2.) **W.**, niem. *Wanowitz*, pow. głuchezycki, par. kat. w miejscu, ew. Głuchezyce. W r. 1885 wś miała 1294 ha, 227 dm., 1505 mk. (130 ew.), kościół par. katolicki i szkoła.

Wojnowka, wś nad jeziorem Stare, pow. mławski, gm. Kosiny, par. Mława (odl. 4 $\frac{1}{2}$ w.), posiada kościół drewniany, filialny, szkołę początkową, młyn wodny, cegielnię, karcznię, 24 dm., 210 mk., 344 mr. Wś należała do dóbr Podkrajewo. W 1827 r. było 10 dm., 64 mk. W r. 1578 wś ta jest częścią tylko wsi Podkrajewo (Podkrajewo), w której odróżniano: *P. Wojnowe* (było 3 łany, 2 zagr. bez roli, młyn), *P. Łazy* (1 łan, 3 zagr. bez roli) i *P. Ecclesiastica*, w której kasztelan płocki miał $\frac{1}{2}$ łanu (Pawinowski, Mazowsze, 59). We wsi istniała parafia, która z czasem od miana części wsi przybrała nazwę Wojnowka. W r. 1754 wcielona została do par. Mława. *Br. Ch.*

Wojnowka 1.) wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzbowicze, o 50 i 52 w. od Brześcia. Wś ma 449 dzies. ziemi włośc. (25 łąk i past., 185 nieuż.); dobra, własność Wołynczewów 567 dzies. (50 łąk i past., 315 lasu, 43 nieuż.). 2.) **W.**, zaśc., pow. miński, gm. i par. katol. Koжданów. 3.) **W.**, małe mtko, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Woła KucHECKA, o 80 w. od Pińska, przy drodze ze wsi Sudecze do Wólki

Bereźniackiej, ma 20 osad; należy do domin. Sudecze, Czarneckich. Miejscowość poleska, grunta lekkie. *J. Krz.—A. Jel.*

Wojnowo, wś i fol. nad jeziorem zw. Jeziorko, w malowniczym, wzgórzystym położeniu, przy trakcie z Rypina do Zbójna, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Ruże, odl. 16 w. od Rypina, ma 14 dm., 170 mk. W r. 1827 było 21 dm., 183 mk. Na obszarze wsi miało istnieć jezioro, z obszarem do 34 mr., przy głębokości do 30 st. sięgającej. Obecnie są tylko dwa mniejsze stawy. Ob. *Jeziorko* 2). W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 746: gr. or. i ogr. mr. 548, łąk mr. 92, past. mr. 18, lasu mr. 58, wody mr. 11, nieuż. mr. 19; bud. mur. 7, drew. 8; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 26, mr. 58. Floryan de Woynowo występuje w dok. z r. 1347 (Ulanowski, Dok. kujaw., 315, 30). W r. 1434 znany jest Nicolaus de W. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 wś W. miała 10 kmieci, młynarza, szewca, kuśnierza, karczmarza, 6 zagr., poddanych Zębowskiego; Mikołaj Trzciniński 6 łan., 3 zagr.; Albert Wojnowski 6 łan., 2 zagr. Płacono 12 fl. 2 solid. (Pawin., Wielkop., I, 294). R. 1789 jest W. własnością Ostrowskich, którzy wysiewają 70 kor. żyta, 9 kor. pszenicy i pobierają 552 złp. czynszu. *Br. Ch.*

Wojnowo, fol. nad Niemnem, pow. nowogrodzki, w 1 okr. pol. wsielubskim, gm., paraf. praw. i st. poczt. Lubcz, o 22 w. od Nowogrodka, przy gości. pomiędzy miasteczkami: Delatycze i Lubcz. Obszar folw. ma około 15 włók, w glebie pszennej; łąki obfite. Cerkiew filialna p. w. N. M. P. Od lat kilkudziesięciu własność rodziny Nargielewiczów. Ostatni z rodu Jan († 1886 r.), zawałony biblioman, zgromadził tu wielką bibliotekę, liczącą przeszło 20000 tomów wyłącznie prawie z literatury polskiej dawnej i spółczesnej. *A. Jel.*

Wojnowo 1.) wś ryc., w pow. obornickim, okr. urzęd. i obie paraf. w Murowanej Goślinie, szkoły obu wyzn. i urząd poczt. w Długiej Goślinie, st. kol. i sąd okr. w Rogoźnie. Obszaru 969 ha, czysty doch. grunt. 7604 mrk. Gorzelnia parowa. W r. 1325 Jan, bisk. poznań., fundując parafią Gać, do niej zaliczył W. R. 1372 Sędziwoj z W. występuje przeciwko udzieleniu wsi Kamieńca komornikom królewskim. R. 1580 ma tam udział Jan Paprocki. Posiadali W. Trezerowie, Korytowscy, ostatecznie Kolski sprzedał ją hr. J. Tyszkiewiczowi. Na obszarze W. zachowały się nazwy: pole Olęderki, łąki: Jeziorko, Czajcze, Grabarz, Tykwini, Śmierdząca, Blade Błoto, Uciekaj, Forset, Zieleń, Abertyna, las Dziki, wzgórze Pieczarki. 2.) **W.**, folw. należący do Lednogóry, w pow. i okr. urzęd. gnieźnieńskim, st. kol. i urząd poczt. w Chwałkowie (Weissenburg), szkoła katol. i paraf. w Imielnie, ewang. w Johannesgarteu, par. ewang. w Czerniejewie, sąd i urząd st. cywil. w Gnie-

nie, 3 dym., 40 dusz. W. razem z Led nogorą przedane przez Brudzewskich komisji kolonizacyjnej. W r. 1793 posiadali je Miałkowscy z Lednogóry.

W. Ł.

Wojnowo, niem. *Eckertsdorf*, kol., pow. żądzuborski, st. pocz. Alt-Ukta (Ukta Stara).

Wojnowska Wola, dziś *Wólka*, wś, pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów, odl. 14 w. od Opatowa, ma 18 dm., 206 mk., 247 mr. dwors., 249 mr. włośc. Wchodzi w skład dóbr Wojnowice. W 1827 r. było 14 dm., 106 mk.

Wojnowskie Góry, uroczysko, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubryca, własność Włodzimierza Odyńcewa, 150 dzies. nieuż.

Wojnuta, żmujdzkie *Wajnutas*, mko rząd. nad Szyszą i Wojnutelą, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 95 w. na zach. od Rossień, ma 68 dm., 333 mk., kościół, dom modlitwy żydowski, szkołę początkową, 7 sklepów, 3 jarmarki. Kościół katol. paraf., pod wez. św. Jana Chrzciciela, pierwotnie wzniesiony został r. 1606 przez biskupa żmujdzkiego ks. Melchiora Giedrojcia, przy pomocy Zygmunta III. Przy kościele założoną została szkołka parafialna. Obecny kościół fundował z drzewa bisk. Jan Łopaciński. Uposażenie parafii stanowiło 17 włók ziemi i 45 dusz rewiz. Parafia katol., dekanatu retowskiego, 3931 wiernych. Przy mku posiadają Rautenowie folw., mający 213 dzies. (45 lasu, 18 nieuż.). Mko posiadało prawo magdeburskie, potwierdzone przez Stan. Augusta w 1792 r. Za czasów Rzpltej W. stanowiła sstwo niegrodowe, położone w ks. żmujdzkiem, pow. pojurskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało ono mtko W. i wsi Degucie i Zwinicie, które wraz z sstwem rossieńskim posiadał Jerzy Billewicz, opłacając kwarty złp. 3266 gr. 10. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe wraz z sstwem chwejdańskim Michałowi Ronikierowi, cześnikowi w. ks. lit., w posiadanie emfiteutyczne. Na tymże sejmie z powodu długoletnich sporów o granice tego sstwa, wyznaczono szczegółową komisję z 10 urzędników dla ostatecznego ich określenia. Sstwo to nazywano niekiedy ciwuństwem pojurskiem.

J. Krz.

Wojnutyszki, dwór i wś, pow. rossieński, par. Szweksznie. Dwór należał do Jumaszowa.

Wojny 1.) okolica szlach. na Podlasiu, w dzisiejszym pow. mazowieckim, obejmowała pierwotnie rozległy, kilkanaście wiorst kwadr. obejmujący obszar na praw. dorzeczu Nurca, pomiędzy Wysokiem Mazowieckiem (na ptn.) a Ciechanowcem (na pld. krańcu). Już w akcie potwierdzenia posiadłości bisk. płockich z r. 1203 wymieniono: Wojnowo „cum villis attinentiis“ w liczbie osad należących do kościoła w Zuzeli. Z czasem obszar ten pokrył się wsiami szlacheckimi, które rozdzielono między trzy później utworzone parafie: Wyszonki, Kuczyn i Dąbrów-

wka. W aktach sąd. ziemi bielskiej spotykamy już w r. 1455 odrębne następne części: Wojny Króle, Bakałarże, Krupy, Piotrowce, Izdebnik. Dąbrówka, Piecki, Pogorzal, Wawrzyńce. Obecnie istnieją: a) *Wojny* al. *W. Szuby*, wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki. W r. 1827 było 33 dm.; 231 mk., par. Dąbrówka. W r. 1867 fol. *W. Szuby* lit. E. rozl. nr. 421. Wś *W. Szuby* os. 22, mr. 212. b) *W. Krupy*, c) *W. Pietrasze*, d) *W. Wawrzyńce*, wsi, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. W 1827 r. *W. Krupy* miały 10 dm., 66 mk.; *W. Pietrasze* 14 dm., 79 mk.; *W. Wawrzyńce* 12 dm., 77 mk. e) *W. Piecki*, f) *W. Pogorzal* i g) *W. Izdebnik*, wsi szlach., pow. mazowiecki, gm. Szepietowo, par. Dąbrówka Kościelna. W r. 1827 *W. Piecki* miały 14 dm., 87 mk.; *W. Pogorzal* 29 dm., 183 mk.; *W. Izdebnik* 7 dm., 57 mk. W r. 1867 fol. *W. Pogorzal* rozl. nr. 196: gr. or. i ogr. nr. 142, łąk nr. 10, past. nr. 10, lasu nr. 4, zarośli nr. 10, nieuż. nr. 20. Wś *W. Pogorzal* os. 15, mr. 50; wś *Wojdyły* os. 2, mr. 24; wś *Pułazie Swieże* os. 2, mr. 2. 2.) *W.*, wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. 18 w. od Płońska, ma 12 dm., 56 mk., 293 mr. W r. 1827 było 11 dm., 94 mk.

Br. Ch.

Wojny, niem. *Woynen*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Biala.

Wojny, fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, o 20 w. od Nowogródka. Należy do dóbr Miratycze.

A. Jel.

Wojpmany, ob. *Wolmany*.

Wojponie, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 24 w., ma 14 dm., 103 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki. W 1827 r. było 7 dm., 72 mk., par. Jeleniewo.

Wojponiszki, wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 30 w., ma 23 dm., 228 mk., 770 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnowo. W 1827 r. było 19 dm., 186 mk., par. Kalwarya.

Wojra, leśnictwo i dwór rząd. nad rz. Wąką, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 28 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. prawosł.

Wojrowice al. *Wojerecy*, niem. *Hoyerswerda*, miasto powiatowe na Szląsku pruskim, między dwoma ramionami Czarnej Elstery, odl. 28 mil na zach. od Wrocławia, 7 mil na ptn.-wsch. od Drezna, 4 mile na ptn. od Budziszyna, przy linii dr. żel. z Wrocławia do Drezna wiodącej, posiada kościół par. ewang., st. dr. żel., urząd pocz. i tel., urząd okręg., szkoły ewang., 663 ha ziemi (429 roli, 148 łąk i 14 lasu), 334 dm., 719 gospodarstw, 2720 mk. (w tem 92 katol. i 6 żyd.). Nadleśnictwo królewskie ma 7980 ha (38 roli, 28 łąk i 7703 lasu). Zamek królewski służy za siedzibę władz rządowych. Ludność zajmuje się tkactwem, przedzeniem wełny, wy-

robem półczoch, szewctwem. Istnieją tu fabryki zegarów wieżowych i sikawek. Jest to dawna łużycka osada. Kościół parafialny obecny pochodzi z XIV wieku. Było to zapewne targowisko dla nielicznej ludności okolicznych lasów i bagien i centr zarządu lasów państwowych. Do r. 1815 należała osada do pow. budziszyńskiego w Saksonii. Po przejściu pod władzę Prus należała do powiatu: Spremberg-Hoyerswerda w regencji frankfurckiej. Od r. 1825 zostały W. ceutrem odrębnego powiatu wcielonego do regencji lignickiej na Szląsku. Szkoła ewang. istniała już w XVII w., w obecnym stuleciu rozwiniętą została przez utworzenie klas wyższych dla chłopców i dziewcząt. Nowa ustawa miejska wprowadzoną tu była w r. 1833.

Wojcreeki powiat mający 15½ mil kwadr., zajmuje zachodni kraniec obszaru Szląska pruskiego, część dorzecza górnego biegu Czarnej Elstery i Szprewii. Jest to równina obfita w wody, rzeki, jeziora i bagna, pokryta w połowie lasami, z glebą ubogą, piaszczystą, słabo zaludniona. Jedyne dolina Czarnej Elstery ma glebę żyzniejszą. W r. 1885 obszar ogólny wynosił 86801 ha, w tem 21717 ha roli, 8866 łąk i 45977 lasu. Z tego przypadało na gminy miejskie 3008 ha (1536 roli, 740 łąk, 536 lasu), wiejskie 48160 (15577 roli, 6352 łąk, 20706 lasu), większą własność 35633 ha (4604 roli, 1774 łąk i 24735 lasu). W powiecie było: 3 miasta, 89 gmin wiejskich, 42 dóbr, 227 osad pojedynczych, 5797 dm., 7019 gospodarstw, 33061 mk. Według wyznań było: 29007 ewang., 4045 katol., 8 żyd. Co do narodowości to większą połowę ludności stanowią Serbowie łużyccy. W r. 1840 r. liczono ich 15228, w r. 1860 było 18713 a 1880 r. 17468. W mieście Wojerecy wzrosła ich liczba z 422 w 1840 r. do 600 w r. 1880 a w Kulowie (Wittichenau) z 810 w r. 1840 do 1000 w r. 1880. *Br. Ch.*

Wojrówka, białorus. *Wojrauka*, wś nad rzeką Piaskówką, dopł. Ptycza, pow. ihumeński, w I okr. pol., gm. Dudzicze, ma 11 osad. Za poddaństwa należała do domin. Samuelów. Grunta szczerkowe, urodzajne, łąki dobre. *A. Jel.*

Wojryezki, wś, pow. rossieński, par. Kroże.

Wojrzańów, pisany też *Wyrzanowo* (Lib. Ben. Łaskiego, II, 374), *Wyrzanow* (reg. pobor. z r. 1576), wś, w par. Kałów (dziś pow. Ięczycki), jest to niewątpliwie dzisiejsza wieś Dzierżańów w par. Beldów (pow. łódzki), leżąca na połowie drogi między Kałowem a Beldowem.

Wojssa, jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, jedno z szeregu jezior, służących za połączenie pomiędzy jez. Dryświaty a jez. Snudy. Łączy się za pośrednictwem wązkiego odpływu od płu. z jez. Strusty, od zachodu z jez. Bolejcie, od pld. z jez. Niespiza. Długie 3½ w., szerokie 2½ w.

Wojssac, jezioro, w pow. trockim, ob. *Rakowa Noga*.

Wojssady, uroczysko, pow. kobryński, w I okr. pol., gm. Podolesie, o 19 w. od Kobrynia.

Wojssak, niem. *Woyssack*, folw., pow. lecki, st. pocz. Loetzen.

Wojssiatsowszczyzna, uroczysko osiadłe, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojsadów (o 40 w.), gm. Zasule, o 78 w. od Mińska.

Wojssiaty, okolica szlachecka, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 48 w. od Lidy a 12 w. od Ejszyszek, 4 dm., 20 mk. katol. *A. T.*

Wojssiatszki, dwa zaśc. nad jez. Niedzingi, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 69 w. od Trok. Jeden ma 1 dm., 3 mk. katol., drugi 1 dm., 6 mk. t. wyzn.

Wojssiunoy, wś, pow. rossieński, par. Szydłów.

Wojsska, w XVI w. *Woysska* i *Wola Woysska*, wś i fol., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Wysokienice, odl. 6 w. od Rawy, mają szkołę początkową, 25 dm., 180 mk. W 1827 r. było 23 dm., 186 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. nr. 604: gr. or. i ogr. mr. 562, łąk mr. 20, past. mr. 6, nieuż. mr. 16; bud. mur. 7, drew. 9; płodozm. 6 i 12-pol., pokłady torfu. Wś W. os. 29, mr. 322. Wojciech Jastrzębiec nadaje r. 1433 dziesięciny z tej wsi, do stołu arcyb. należące, kolegiiacie łowickiej. Na początku XVI w. kmiecieplacą plebanowi tylko kołędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., II, 301, 509). W r. 1579 wś Wola Woysska miała cztery części: Jan płacił od 1½ łąnu, 1 rzem.; Andrzej i Jan Gryźniowie od trzech ćwierci; Trzeiński od trzech ćwierci i rzeźnika; Walenty od 1½ łąnu (Pawin., *Mazowsze*, 166).

Wojsska, wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Wojsska, o 47 w. od Brześcia. Wś ma 13 dm., 152 mk., zarząd gminy, cerkiew i szkołę, 147 dzies. ziemi włośc. (21 łąk i pastw.). 194 dzies. ziemi cerkiewnej (7 łąk, 1 nieuż.), 144 dzies. (7 łąk) należącej do Terpiłowskich i Rogozińskiego i 362 do różnych właścicieli (22 łąk i past., 6 lasu). Dobra, własność Bogusławskich i Bubnów, 192 dzies. (13 łąk i past., 19 lasu, 2 nieuż.). Gmina W., położona w płu.-wsch. części powiatu, graniczy od płu.-wschodu z gm. Dymitrowicze, od pld.-wschodu z gm. Kamieniec Litewski, od pld.-zachodu z gm. Ratajczyce, od płu.-zach. z gm. Wysokie Litewskie i Wierzechowicze, obejmuje 35 miejscowości, mających 394 dym. włośc. (obok 17 należących do innych stanów), 3790 włościan, uwłaszczonych na 6094 dzies.

Wojsska, przys. dobr. Imielin, w pow. pszczyńskim.

Wojssko, dawna nazwa folw. Odyn, w pow. ihumeńskim.

Wojssko, niem. *Woyssk* al. *Woyssk*, wś, pow. człuchowski, st. pocz. Rekowo (w pow. bytowski), paraf. kat. Borzyszkowy, szkoła katol. w

miejscu; 1562 ha (387 roli orn., 3 łąk, 4 lasu); 1789 r. 15 dym.; 1868 r. 23 dm., 196 mk., 192 kat., 4 ew.; 1885 r. 32 dm., 45 dym., 252 mk., 248 kat., 4 ew. Wizyta Trebnica z r. 1653 wykazuje tu 2 włościan, którzy mesznego dawali po kor. żyta i tyleż owsa. Sołtysów było 2, każdy dawał także po 1 kor. żyta i tyleż owsa, karczmarz także tyle. Półgburów liczono 2, od których prob. pobierał po pół kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 77). *Kł. Fr.*

Wojsko 1.) w r. 1283 *Wocsiche*, dobra w trzech częściach, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Wyznice, ew. Tarnowice. W r. 1885 część I i II miała 212 ha, 4 dm., 46 mk. (11 ew.); część III 360 ha, 12 dm., 93 mk. (1 ew.). 2.) **W.**, część wsi Błazejowic, w pow. toszecko-gliwickim.

Wojskowszczyzna al. *Laskowszczyzna*, zaśc. szlach., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 29 w. od Święcian, 1 dm., 13 mk. katol.

Wojsław z *Rzyską, Smoczką i Porębami Wojsławskimi*, ws, w pow. mieleckim, leży na praw. brzegu Wisłoka, 3 klm. na pód. od Mielca. Obszar wsi przecina gościniec z Dębicy do Mielca a ztąd do Baranowa nad Wisłą i tor kolei żel. z Dębicy do Nadbrzezia. Okolica równa, wzn. 183 mt. n.p.m., zastłonięta od wschodu dużemi borami, resztką puszczy sandomierskiej. Grunta nad Wisłokiem są urodzajne napływowe, dalej zaś ku wschodowi lotne piaski. Wszystkie osady mają 198 dm. i 901 mk. (443 męż., 458 kob.), obszar tabul. 19 dm. i 185 mk. Mieszkańcy są rz.-kat. wyzn., prócz 28 izrael. Piękny dwór znajduje się w Rzyse. Pos. tabularna (Aleks. Sękowskiego) wynosi 454 mr. roli, mniejsza 795 mr. roli. Ws należy do par. w Mielcu. Dawna własność klasztoru św. Krzyża. Żegota „miles“ ws św. „Wojsław“ zamienia r. 1269 na Grzegorzewice ws należącą do klasztoru na Łysej Górze (Kod., Małop., I, 94). Opat Michał z Lipia zamienił ją na wieś Pawłów z Janem Pawłowskim h. Godziemba, dopłaciwszy mu 200 grzyw. w r. 1471 (Długosz, L. B., II, 484). W 1578 r. (Pawiński, Małop., 202) był W. własnością Hieronima Mieleckiego; liczył 24 kmieci na 9 łąkach, 2 zagr. z rolą, 2 kom. i 2 rzem. Graniczy na póln. z Mielcem. na południe z Rzochowem. *Mac.*

Wojsławie, ws, w dawnej ziemi liwskiej. Wymieniona w dok. z r. 1476 (Kod. Maz., 271). W r. 1563 należy do par. Niwiska (dziś pow. siedlecki), ma 6 łąn. szlach., 2 rzeźn. Obecnie nie istnieje pod tą nazwą.

Wojsławice 1.) w XVI w. *Wogysławycze*, ws i fol. przy źródłach rzki Brodni, pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Korczew, odl. 12 w. od Sieradza, ma 32 dm., 376 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 25 dm., 229 mk. W r. 1892 dobra W. składały się z folw. W., Stradzew i Rembieskie, rozl. mr. 2442: fol. W.

gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 37, past. mr. 29, lasu mr. 1039, nieuz. mr. 155; bud. mur. 12, drew. 15, las urządzony; fol. Stradzew gr. i ogr. mr. 314, łąk mr. 17, past. mr. 19, nieuz. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 5; fol. Rembieskie gr. or. i ogr. mr. 262, łąk mr. 19, past. mr. 7, nieuz. mr. 122; bud. mur. 2, drew. 9. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws W. os. 51, mr. 286; ws Wólka Wojsławska os. 23, mr. 309; ws Rembieskie os. 33, mr. 190; ws Pratków os. 54, mr. 904; ws Zamłynie os. 35, mr. 572; ws Anopole os. 23, mr. 320. Na początku XVI w. ws królewska W., w par. Korczew, dawała dziesięcinę z łąnów folw. kościołowi w Męce, z łąnów km. kościołowi w Kazimierzu. Pleban w Korczewie otrzymywał tylko kołędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 392, 481). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1652 ws W. miała 10 osad., 8 łąn. (Pawiń., Wielkop., II, 230). W. gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Szadku, st. pocz. w Zduńskiej Woli. Ma 12991 mr. obszaru i 4551 mk. Śród stałej ludności jest 4 praw., 858 prot. i 5 żyd. 2.) **W.**, fol., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. 25 w. od Kalisza, ma 3 dm., 54 mk., 325 mr. (294 roli or., 20 łąk i 11 nieuz.). W 1827 r. było 6 dm., 41 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. i folw. pobierał pleban w Chlewie (Łaski, L. B., II, 60). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 ws W. miała 6 właścicieli, posiadających razem 1½ łąnu (Pawiń., Wielkop., I, 112). 3.) **W.**, ws i fol., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki. Ws ma 65 dm., 458 mk., 779 mr.; fol. 1 dm., 2 mk., 221 mr. W 1827 r. było 39 dm., 254 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Koziegłówki. Wymienione w spisie wsi księstwa siewierskiego z r. 1443. Według Długosza (L. B., II, 192) dziedzicem wsi był Jan Koziegłowski. Łany kmiecie dawały dziesięcinę pleb. w Koziegłowach. 4.) **W.**, ws i fol., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Skaryszew, odl. od Radomia 12 w., ma 37 dm., 335 mk. W 1827 r. było 20 dm., 100 mk. W r. 1870 fol. W. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 388, łąk mr. 58, past. mr. 2, lasu mr. 71, zarośli mr. 20, wody mr. 2, nieuz. mr. 21; bud. drew. 16, wiatrak. Ws W. os. 29, mr. 384. W połowie XV w. dziedzicami wsi są: Jakub Przekuleja h. Deliwa, Mikołaj Dobiesz i Marek. Cztery łąny km. i 3 zagrod. dawały dziesięcinę, wartości 4 grzyw., prepozyturze sandomierskiej. Jeden fol. dawał kościołowi w Skaryszewie (Długosz, L. B., I, 306 i II, 528). W r. 1569 Marcin Przekuleja płaci tu od 2 półłan. i ćwierci a Jan od 2½ łąn. (Pawiń., Małop., 298). 5.) **W.** ws i fol. nad rzką t. n., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Gorzków, odl. 35 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 27 dm., 156 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 428: gr. or. i ogr. mr. 374, łąk mr. 33, lasu mr. 11, nieuz. mr. 10, bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 13-pol. Ws W.

os. 33, nr. 161. Tych to W. dziedzicem był zapewne Jan, po którym pozostała wdowa sprzedaje r. 1442 część swą w Mikłuszowicach Piotrowicz Cikowie (Kod. dypl. pol., III, 421). W r. 1581 p. Czikowski płaci tu od 8 półtan. km., 4 czynsz., 4 zagr. bez roli, 3 kom. z byd., 2 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 12). 6.) **W.**, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz, ma 59 os., 569 mr. Wchodziła w skład dóbr Chroberz. W 1827 r. było 41 dm., 255 mk. W r. 1508 płaci tu Anna Marcinowska 1 grzyw. 19 gr. 9 den. (Pawiń., Małop., 489). 7.) **W.**, w r. 1508 *Swojstławice*, wś, pow. włoszczowski. ob. *Ojsławice*. W połowie XV w. był tu dziedzicem Jan Moskorzowski h. Pilawa. Łany km. dawały dziesięcinę prepozyturze krakowskiej, karczma, trzy folw. rycerskie i zagrodnicy dawali pleb. w Dzierzgowie (Długosz, L. B., I, 25). 8.) **W.**, osada miejska i wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojstławice, odl. 77 w. od Lublina, 22 w. od Chełma, posiada kościół paraf. murowany, cerkiew, dom modlitwy żydowski, dom przytułku dla starców, urząd gm., szkołę początkową, urz. poczt., aptekę, 6 jarmarków, fabrykę maszyn i narzędzi rolniczych, browar, gorzelnia, 145 dm., 2323 mk. (w tem 1633 żyd.). W r. 1827 było 114 dm., 678 mk. Wś W. miała 1827 r. 62 dm., 338 mk. Dobra W. składały się w r. 1889 z fol.: W., Tartak, Witoldów, nomenkl. Zarowie i osady Wojstławice, rozl. mr. 5615: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 1044, łąk mr. 91, past. mr. 59, lasu mr. 3388, nieuź. mr. 102; bud. mur. 40, drew. 66, płodozm. 10-pol., lasy urządzone; fol. Tartak gr. or. i ogr. mr. 431, łąk mr. 141, past. mr. 10, nieuź. mr. 33; bud. mur. 4, drew. 23; fol. Witoldów gr. or. i ogr. mr. 256, łąk mr. 56, nieuź. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 21. W dobrach istnieją 2 gorzelnie, browar, 3 młyny, 2 wiatraki, cegielnia, piec wapienny, garbarnia, olejarnia, fabryka narzędzi rolniczych. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasteczko W. os. 144, mr. 557; wś W. os. 77, mr. 864; wś Huta al. Placydopol os. 42, mr. 647; wś Rozięcín al. Ponikły os. 26, mr. 335; wś Stary Majdan os. 38, mr. 739; wś Nowy Majdan os. 79, mr. 1422; wś Popławy os. 5, mr. 70. Jest to dość dawna osada. Kościół paraf. istniał już w XVI w. Około r. 1680 W. należały do Stefana Czarneckiego, pisarza koron., synowca wodza. Może on założył to miasteczko. W ostatnich czasach należało do hr. Poletyńców. W. gmina należy do sądu gm. okr. IV we wsi Żmudź, st. pocz. i urz. gm. w Wojstławicach. Ma 17212 mr. obszaru i 7766 mk. Śród stałej ludności jest 2669 praw., 18 prot. i 1828 żyd. W skład gm. wchodzi: os. Wojstławice i wsi: Alojzów, Huta, Krasne, Majdan Nowy i Stary, Popławy, Putnowice, Rozięcín, Tartak, Teresin, Turowiec, Wojstławice, Wólka Putnowska, Wygnańce. 9.) **W.**, ob. *Fajstławice*.

Br. Ch.

Wojstławice, wś, pow. sokalski, 10 klm. na płu.-zach. od Sokala (sąd pow. i urząd poczt.). Na płu.-zach. leżą Tudorkowice, na płu. Starogród i Pieczygóry, na wsch. Pieczygóry i Horodłowice, na pld. Cieląż i Chorobrow, na zach. Mianowice. Wody spływają strugami na płu.-wsch. do Bugu. Na zach. wzgórze „Mogila“ (241 mt.). Własn. więk. ma roli or. 703, łąk i ogr. 213, past. 4, lasu 14 mr.; wł. mn. roli or. 1484, łąk i ogr. 339, past. 6 mr. W r. 1880 było 157 dm., 970 mk. w gm., 19 dm., 205 mk. na obsz. dwor. (821 gr.-kat., 292 rz.-kat., 62 izr.; 958 Rus., 210 Pol., 7 Niem.). Par. rz.-katol. w Uhrynowie, gr.-kat. w miejscu, dek. waręski. Do parafii należą: Mianowice i Pieczygóry. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Gorzelnia i cegielnia. Tu urodził się r. 1811 poeta Tomasz Olizarowski. *Lu. Dz.*

Wojstławice, 1405 *Wojstłowicz*, *Woistlawitz*, dobra i wś, pow. kluczborski, par. ew. Roszkowice, kat. Byczyna. W r. 1885 dobra miały 270 ha, 1 dm., 14 mk. (7 ew.); wś 117 ha, 20 dm., 193 mk. (50 kat.). W miejscu kościół ew. filialny.

Wojstławice, dawna nazwa wsi Górki w Pozezani.

Wojstławka, rzeczka, prawy dopł. Wieprza, ob. *Kalinówka*.

Wojstławska Wola, w XVI w. *Wola Wojsławowska*, wś, pow. sieradzki, gm. Wojstławice, par. Korczew, odl. 16 w. od Sieradza, ma 14 dm., 190 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę pieniężną z łąn. km., po 8 gr., dawanona stół arcybiskupi. Por. *Wojstławice*.

Wojstławskie Poręby, ob. *Poręby* 14).

Wojstławy 1.) wś szlach., pow. szczuczynski, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz, ma 667 mr. W r. 1827 *W Duże* miały 10 dm., 53 mk. a *W. Małe* 3 dm., 14 mk. W r. 1577 Mikołaj, Walenty i Melchior Wojsławscy płacą tu od 2 łąn. km., 3 zagr. z rolą. W spisie wsi szlachty zagrodowej podano: Wojsławi Utraque Thomas et alii mans. 6 mr. 2 $\frac{1}{2}$ (Pawiń., Mazowsze, 361, 363). 2.) **W. Poróśl**, pow. mazowiecki, ob. *Poróśl*.

Wojstom, dawniej *Uszakowem* zwany, mko na praw. brzegu Naroczy, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i par. katol. Wojstom, odl. o 94 w. od Wilna a 84 od Święcian, ma 17 dm., 189 mk., zarząd gminy, kościół paraf., przytułek dla biednych (szpital), szkołę, st. pocz. Król Michał w 1672 r. ustanowił tu targi, co August III w 1740 potwierdził. Kościół paraf., p. wez. św. Trójcy, pierwotnie fundowany (czy też uposażony) przez Stefana Radziwiłła, na nowo z drzewa wzniesiony w 1774 r. przez ks. Jana Twardowskiego. Na cmentarzu kaplice. Parafia katol., dekanatu świrskiego, 4868 wierznych. Kaplice w Ruskiem Siole, Hanucie i Hruzdzienicy. Na cmentarzu miejscowym spoczywa-

ją zwłoki Ignacego Chodźki, autora Obrazów litewskich, zmarłego w 1861 r. w Dziewiętni. Okrąg wiejski obejmuje mka W. i Żodziszki; wsi: Dybunki, Dzierwiele, Juryzdyka, Katarzynowo, Kołpieja, Krunie, Kulesze, Nowosiółki, Ostrów, Pogorzelszczyzna, Racewice, Szczanie, Sielco, Sieliszczce, Szostaki, Trylesina, Ukropianka, Uszywee, Wielkopole, Zamość i Zawiel; zaś: Brzozowik, Okuszko i Uszakowo; okolice szlach. Czernienty i Rodziewicze, w ogóle w 1865 r. 1026 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 38 osadników w. ruskich, 8 żydów rolników. Gmina składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich: W., Ruskie Sióło, Łokacze i Hanuta, obejmuje 69 miejscowości, mających 710 dym., 8574 mk., w tem 7829 włościan (w 1865 r. 2997 dusz rewiz. i 1661 włośc. skarb., 1284 włośc. uwłaszczonych, 44 osadn. w. rus., 8 żydów rolników), uwłaszczonych na 13770 dzies. ziemi (6109 ornej). Nadto w obrębie gminy znajduje się 5761 dzies. ziemi należącej do właśc. prywatnych, 25 skarbowej, 244 kościelnej i miejskiej. Jest to starożytna posiadłość ks. Radziwiłłów (Wojstomskich), którzy wygaśli niepozostawiawszy w dziejach żadnego po sobie wspomnienia. Niewiadomo nawet, czy należeli do tego samego pnia, który wyprowadzony później na widownię przez Michała, wwdę wileńskiego i kanclerza litew., zajaśniał w XVI w. ogromnym blaskiem. Jeden z Radziwiłłów Wojstomskich, Stefan Andruszkowicz Jadołgowicz al. Radziwiłł, dziedzic Uszakowa al. Wojstomia, będąc w podeszłych latach a bezpotomnie schodząc ze świata, dwór swój nowozbudowany przekazał braciom, dwie zaś włości z poddanyimi zapisał na altaryą w kościele wojstomskim św. Jerzego. Odnośny urywek jedynego dokumentu świadczącego o istnieniu tego domu, brzmi: „Ego nobilis Stefanus Andruszkowicz Jadołgowicz alias Radziwiłł in Uszakowo in propecta aetate mea saeculo carere, quae decesum meum in bonis meis haereditarijs, diligenter hoc considerabam quo mihi misericordiam Dei consequer. Ita nunc volens lucrari salutem animae meae, relicta fratribus meis aula mea in Uszakowo noviter aedificata hominesque na Rusi et Oszmiano do et ascribo ecclesiae S. Georgij in Uszakowo alias Ffoystom collationis meae fratrurnque meorum etc: (Akta Dyeecz. Wilen. ks. № 2, p. 45). Do powiększenia funduszu kościelnego przyczynili się następnie: Maciej Andruszkiewicz, nadając r. 1494 jednego poddanego, Zofia Butwiłowiczowa jednego poddanego we wsi Swiranki; Michał Raczewicz darował r. 1490 jednego poddanego, gruntu na 5 beczek wysiewu i sianożęci na 2 stogi siana; Stefan Radziwiłł Jadołgowicz r. 1491 czterech ludzi i gruntu na 50 beczek zasiewu; Zofia ks. Świrska r. 1519 ziemię Borkowszczyznę i jednego poddanego; Abraham Górski Andruszkiewicz Jagołdowicz przekazał niektóre dobra swoje r. 1509 na fun-

dacyą kościoła farnego; Jakub Jakoszewicz 1494 r. dwóch ludzi nadał; Jakub Jurjewicz r. 1489 nadał poddanego i łąkę pod Brzozami; Stanisław Jurjewicz r. 1496 jednego poddanego; Miklasz r. 1540 sianożęć; Stefan Olechnowicz r. 1501 niwę jedną; Stanisław Jan Zenowicz z małżonką swą r. 1555 dziesięcinę z paszni Bielskiej; Ostafiusz Sadowski r. 1624 dwie włości gruntu; Józef Horain r. 1645 niwę jedną; ks. Głębocki r. 1704 zapisał na szpital wojstomski 290 złp.; wreszcie Ignacy Burzyński, ssta brasławski, r. 1783 na dwóch wikaryuszów przeznaczył 20000 złp. Z licznej zbiorowej kollacyi kościoła, sprawowanej r. 1789 przez okolicznych obywateli, okazuje się, że klucz wojstomski Radziwiłłów rozpadł się na części. Po Radziwiłłach W. był w posiadaniu Korejwów, którzy fundowali swój sklep grobowy w kościele. Około 1669 r. dziedziecem jest Paweł Korejwa, łowczy oszmiański. dalej własność Teofila Chrapowieckiego, od r. 1740 do 1764 w posiadaniu Stanisława i Maryanny z Kopciów Burzyńskich, instygatorów litewskich a później kasztelanów smoleńskich; od 1764 do 1776 przechodzi sukcesyjnie na syna ich Tadeusza, wwdę mińskiego, ożenionego z Józefą z Platerów, od 1776 r. Ignacego Burzyńskiego, ssty brasławskiego, po bezpotomnym jego zejściu na siostrę Kazimierę Chrapowicką, wreszcie drogą wiana Karola hr. Przeździeckiego. Po 1830 r. przeszedł na skarb. A. K. Ł.

Wojstomska Plebania, dobra skarbowe, pow. święciański, w 4 okr. pol. W skład dóbr wchodzi wsi: Juryzdyka (Jurzdyka), Pukały i Racewice w gm. Wojstom, oraz wsi Owieczki i Ponizany w gm. Dubotówka. Wsi te stanowiły prawdopodobnie dawniej uposażenie plebau wojstomskiego.

Wojswilliszki, pustk., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 37 w. od Wilkomierza.

Wojsy, fol., pow. kalwaryjski, gm. i paraf. Krakopol, odl. od Kalwaryi 38 w., ma 7 dm., 32 mk. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Wojsy, ws nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, gm. Druja (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Zabłockich Ponczany, o 50 w. od Dzisny, 7 dm., 72 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.).

Wojszac, jezioro, w pow. trockim, pod folw. Stelmaniszki.

Wojszajcie, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, własność Norejów, ma 297 dzies. (60 lasu, 24 nieuż.).

Wojszczuki, ws, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 9 w.), okr. wiejski Glinicze, odl. o 86 w. od Lidy, ma 8 dm., 73 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr Gajki hr. Potockich.

Wojszczyce, mylnie *Wojszyce*, ws i fol., pow. płoński, gm. Będówko, par. Kroczewo, odl. 18 w. od Płońska, ma 5 dm., 115 mk., 366 nr., w

tem 282 dwor. W r. 1827 było 6 dm., 45 mk. W r. 1576 wś „Woyszczyce“ daje pobór od $3\frac{1}{2}$ łan., 6 zagr., 3 kom. Mieszka tu szlachta zagrodowa (Pawiń., Mazowsze, 311).

Wojszczyno, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Kaczanki, o 10 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wołkowszczyzna.

Wojsze-Mierzejewo, wś szlach. nad rz. Orzyc, pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin. W 1827 r. było 20 dm., 138 mk. W r. 1578 wś Mierzejewo Wojsze płaciła od 4 łan.

Wojsze, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 20 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Bieniakonie, 20 dusz rewiz.

Wojszkajcie 1.) wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie. Gładkowsy mają tu 47 dzies. (1 lasu, 22 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany; o 27 w. od Szawel.

Wojszkany 1.) wś, pow. poniewiejski, w 2 okr. pol., gm. Pokroje. o 60 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, fol., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, o 20 w. od Wiłkomierza, własność Bielińskich, ma wraz z folw. Aleksandrowo i Wiwańce 886 dzies. (168 lasu, 39 nieuż.). 3.) **W.**, dwór, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, o 36 w. od Wiłkomierza. Gintowtowie mają tu 52 dzies. (10 lasu), Romanowsy w **W.** wraz z zaśc. Planie 260 dzies. (87 lasu, 8 nieuż.). Miejsce urodzenia (26 lutego 1821 r.) kś. Aleksandra Gintowta, metropolity mohylewskiego († 1889). 4.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, w okr. pol., gm. Szaty, o 25 w. od Wiłkomierza. D. 22 grudnia 1684 r. z grodu wiłkomierskiego wypis intronisi do dóbr Wojszkan Kuran, z poddanemi we wsi Ołanty al. Mozele od Maryanny z Orłowskich Jakubowej Białozorowej, cześnikowej mściławskiej.

Wojszki 1.) wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Pawły, o 20 w. od Bielska, 1086 dzies. ziemi włośc. (111 łąk i pastw., 138 nieuż.). 2.) **W.**, dobra, pow. białostocki, gm. Przytulanka, o 35 w. od Białegostoku, wraz z folw. Uścianek i Zucielec 231 dzies. (42 łąk i pastw., 6 lasu, 10 nieuż.); własność Niecieckich. 3.) **W.** i **W. Bramuła**, dobra, tamże, o 43 w. od Białegostoku, własność Niewiarowskich, 215 $\frac{1}{2}$ dzies. (76 łąk i pastw., 32 lasu, 8 nieuż.). 4.) **W.**, ob. *Wojtki*.

Wojszkielewsczyzna, osada nad jez. Ikaż, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 83 w. od Dżisny, 1 dm., 7 mk. kat.

Wojszkuny 1.) wś włośc. nad jez. Bojduk, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 5 w. od gminy, 13 dm., 120 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 6 w.), okr. wiejski Bogu-

sławiszki, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Zubliżki Trzeciaków. 3.) **W.**, wś i fol., tamże, 14 dusz rewiz. w części Krzywców a 5 dusz w części Koplewskich.

Wojszławki, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 45 w. od Szawel.

Wojsznagoła Mała i Wielka, dwie wsi, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 26 w. od Szawel.

Wojsznary, os., pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. od Sejn 34 w., ma 1 dm., 8 mk.

Wojsznaryszki 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 18 w. od Oszmiany, 6 dm., 67 mk. (22 prawosł., 45 katol.). 2.) **W.**, wś włośc. i dobra skarbowe nad rzką Żygianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyszki (o 4 w. okr. wiejski Wojsznaryszki, o 14 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 11 mk. katol., wś zaś 18 dm., 143 mk. t. wyzn. W 1865 r. wraz ze wsiami Woskresienka i Błotkowszczyzna było 63 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Błotkowszczyzna, Dorże, Huta, Podgaje, Szczepanowicze, Wojsznaryszki i Woskresienka oraz zaśc. Pisarówka, w ogóle w 1865 r. 64 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 87 b. włościan skarbowych. 3.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany (o 8 w.), okr. wiejski Rogincienięta, o 14 w. od Oszmiany, 6 dm., 58 mk. katol. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); należała do dóbr Remejkiszki, Salmonowiczów. 4.) **W.**, folw. nad stawem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Dziegieniewo, o 16 w. od Oszmiany, 1 dm., 12 mk. katol.; w 1865 r. własność Raczyńskich. 5.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, nad granicą święciańską.

Wojsznie, wś rząd., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 38 w. od Lidy a 22 w. od Ejszyszek, 6 dm., 71 mk. katol. A. T.

Wojszniewo, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 45 w.), okr. wiejski Hołbieja, o 76 w. od Dżisny, 2 dm., 21 mk. prawosł. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.).

Wojszniuny 1.) wś włośc. nad jez. Drynga, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Łyngmiany (o 14 w.), okr. wiejski Antolkiena, o 28 w. od Święcian, 8 dm., 71 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. wiłkomierski, par. Owanta, uwłaszczona z dóbr Szwabiszki.

Wojsztany, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta; włośc. Pratkunas ma 34 $\frac{1}{2}$ dzies. (2 lasu, 7 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Wojsztortany, dwa zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 45 w. od Trok. Jeden ma 1 dm., 8 mk. katol., drugi zaś 1 dm., 9 mk. t. wyzn.

Wojsztowicze, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 37 w. od Oszmiany, 29 dm., 218 mk. (120 prawosł., 80 katol., 18 żydów).

Wojszućki, wś pow. oszmiański, w 3 okr.

pol., gm. Dziewieniszki (o 6 w.), okr. wiejski Girdziuny, o 25 w. od Oszmiany, 5 dm., 35 mk. katol.; należy do dóbr Giełozę, Umiastowskich.

Wojszuny, folw., pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta, własność ks. Giedrojców, ma wraz z pustk. Maćkiany 124 dzies. (80 lasu, 17 nieuż.).

Wojszutysze, folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 57 w. od Wilkomierza.

Wojszutyszki 1.) wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanta. Dobużyńscy mają tu 90 dzies. (11 lasu, 9 nieuż.). 2.) **W.**, dwór, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. i par. Onikszy, o 35 w. Wilkomierza. własność Francuzowiczów, ma 138 dzies. (4 lasu, 19 nieuż.). Porów. *Wojmutyszki*. 3.) **W.**, tamże, własność Szwejkowskich.

Wojszwidowo, folw., pow. maryampolski, gm. i par. Poniemon Pożajście, odl. od Maryampola 55 w., ma 7 dm., 193 mk. Wchodziła w skład dóbr Marwa. W 1827 r. było 9 dm., 89 mk. W 1886 r. fol. **W.** z attyn. Wicie rozl. mr. 602: gr. i ogr. mr. 497, łąk mr. 79, pastw. mr. 2, lasu mr. 7, nieuż. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 10; płodozm. 9-pol.

Wojszwidze, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 43 w. od Poniewieża.

Wojszwilce 1.) wś i okolica, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Nowe Miasto, o 8 i 10 w. od Poniewieża. Mają tu części: Bogdanowiczowie 65 dzies. (19 lasu, 14 nieuż.), Downarowiczowie 25 dzies., Kobialisowie 30 dzies., Kowalewscy 39 dzies., Walentynowiczowie 28 dzies., Wiapsztas 38 dzies., Witortowie w dwóch częściach 278 dzies. (2 nieuż.), Skruzdżiszowie 28 dzies., Stefanowiczowie 34 dzies., Taruszko 33 dzies., Tomaszunas 28 dzies. (2 nieuż.), Ejdrygiewiczowie w **W.** i Maryampolu 636 dzies. (230 lasu, 170 nieuż.), Jaroszunas (40 dzies.). 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewy; włość. Kabalis ma 80 dzies.

Wojszwiliszki 1.) folw., pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lale, o 25 w. od Rossień, własność Olendzkiego-Januszewicza, ma 140 dzies. (50 lasu, 4 nieuż.). 2.) **W.**, okolica, pow. rosieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 47 w. od Rossień. 3.) **W.**, olw., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 21 w. od Rossień. 4.) **W.**, wś i folw., pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 28 i 30 w. od Wilkomierza. Folw. należy do dóbr Rogalszczyzna, Chmielewskich.

Wojszwilajcie, os., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbolów, odl. 16 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 22 mk.

Wojszwiły 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Władysławów, odl. od Władysławowa 12 w., ma 3 dm., 29 mk., 151 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W 1827

r. było 3 dm., 23 mk. 2.) **W.**, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. od Wyłkowyszek 15 w. Wś ma 18 dm., 177 mk. Jedna z osad włościańskich ma 99 mr. obszaru (77 mr. roli i 17 mr. łąk).

Wojszwiły, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki. Włość. Szymajtis ma 8³/₄ dzies. (1³/₄ nieuż.).

Wojszyce, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedno, odl. 12 w. od Kutna, o 6 w. od Pniewa (st. dr. żel.), leży przy szosie z Kutna do Kalisza, ma 14 dm., 398 mk. W r. 1827 było 12 dm., 142 mk., par. Wojszyco (?). W r. 1891 folw. **W.** i Szewce Owsiane rozl. mr. 1621: gr. or. i og. mr. 1267, łąk mr. 56, pastw. mr. 159, lasu mr. 76, nieuż. mr. 63; bud. mur. 16, drew. 19; płodozm. 13 i 14 pol.; dwa wiatraki. Wś **W.** os. 13, mr., mr. 30; wś Kręcieszki os. 11, mr. 183; wś Szewce Owsiane os. 10, mr. 205; wś Tarnowo-os. 7, mr. 115. Na początku XVI w. były tu przeważnie części szlacheckie, które dawały dziesięcinę pleb. w Bedlnie (Łaski, L. B., II. 493). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 **W.** wś major, w pow. Bedlno, miała 24 posiadaczy, przeważnie Wojszyckich, na drobnych częściach (Pawiń., Wielkop., II, 105 i 145). **W.**, gmina, należy do sądu gm. okr. I w Żychlinie, st. poczt. i dr. żel. w Pniewie. Gmina ma 13894 mr. obszaru i 3934 mk. Śród ludności stałej jest 30 prot. i 30 żydów. Przez środek gminy płynie rzeka Ochnia (dopł. Bzury) i przechodzi szosa z Żychlina do Piątku i w części szosa z Kutna do Kalisza. *Br. Ch.*

Wojszyn, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Oblasy, par. Janowiec, odl. od Kozienic 38 w. Przy wsi przystań na Wiśle. Wś ma 59 dm., 436 mk., 495 mr. dwor., 43 os. i 927 mr. włość. W r. 1827 było 41 dm., 291 mk. W r. 1873 folw. **W.** i Trzeianki, oddzielony od dóbr Kazimierz, rozl. mr. 1549: gr. or. i ogr. mr. 545, pastw. mr. 40, zarośli mr. 771, wody mr. 94, nieuż. mr. 91; bud. mur. 4, drew. 8. Pokłady wapienia. W r. 1660 wchodziła wś w skład dóbr ststwa kazimierskiego. R. 1676 ks. Lubomirska płaci tu pogłównę od 1 osoby zesłużby i 63 poddanych. *Br. Ch.*

Wojtacy Folwarczne i *W. Karczemne*, dwie wsi włość, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostra Góra, o 35 w. od Sokółki, mają 216 dzies. (40 łąk i pastw., 1 lasu, 44 nieuż.).

Wojtajcie, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, należy do dóbr Poromocze, Norejków.

Wojtakuny, zaśc. nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 22 w. od Oszmiany, 5 dm., 42mk. katol.

Wojtal 1.) niem. *Woitthal*, wś wśród borów tucholskich, nad Czarną wodą i szosą chojnicko-gdańską, pow. kościerski, st. poczt. Czarna Woda, agent. poczt. i szkoła ew. w miejscu, par.

kat. Stara Kiszewa. Wś zawiera 7 posiadeli włośc. i 4 zagrody, razem 257 ha (131 roli or., 3 łąk, 51 lasu); 1885 r. 24 dm., 45 dym., 224 mk., 106 kat., 118 ew. Dawniej była tu tylko karczma z przywilejem z r. 1743. W 1869 r. 149 mk., 103 ew., 33 kat., 13 żyd., 12 dm. Lustracya z r. 1570 opiewa: W., parafii wielewskiej; karczmę dziedziczną dzierży Maciej Gwiazdowski, płaci 20 gr., czopowego 30 gr. Później należała do jezuitów w Chojnicach. 2.) **W.**, niem. *Woythal*, leśn., tamże, 1 dm., 8 mk. *Ks. Fr.*

Wojtaniszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Michałowo, o 24 w. od Święcian, 2 dm., 14 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Dawiliszki.

Wojtasie al. *Dreni*, wś, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewo, o 68 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Wojtasówka, część wsi Kamesznicy (ob.).

Wojtasze, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 4 w.), okr. wiejski Skirdziuny, o 20 w. od Oszmiany, 4 dm., 41 mk. kat. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr Nosiosiółki, Czapskich.

Wojtaszki, grupa chat nad pot. Wojtaszkowym, w pow. żywieckim, ob. *Lachowice*.

Wojtaszków, potok, w pow. żywieckim ob. *Lachowice*.

Wojtaszów, pow. radomyski, ob. *Oteszów*.

Wojtaszówka, wś nad rzką Wilią, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna, o 20 w. od Radomyśla, przy starej dr. poczt. z Kijowa przez Korostyszew do Żytomierza, ma 274 mk. W 1783 r. było tu 55 mk. a w 1863 r. 115 mk. praw. i 65 kat. Włościanie, w liczbie 16 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 167 dzies., ze splatą po 45 rs. 50 kop. rocznie. Należy do dóbr Korostyszewskich, dawniej Olizarów. Podług reg. pob. wdztwa kijowskiego z 1628 r. własność Łukasza Witowskiego, podczaszego kijowskiego, w zastawie, płaci z 2 dym., 2 ogr., rzemieśl. (Jabłonowski, Ukraina, I, 66).

Wojtczany, wś włośc. nad rzką Dumiek, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 33 w. od Trok, 10 dm., 115 mk. (110 kat., 5 żyd.).

Wojteczki, wś, pow. opatowski, gm. Rembów, par. Ocieski, odl. od Opoczna 32 w., ma 12 dm., 61 mk., 119 mr. Wr. 1827 było 5 dm., 30 mk., par. Bardo.

Wojtekunie, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 34 w. od Kowna.

Wojtele 1.) wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 43 w. od Wilejki, przy h. drodze poczt. z Wilna do Mińska. Wś ma 2 dm., 12 mk. praw.; folw., własność Czekatowskiego, 1 dm., 5 mk. 2.) **W.**, wś, pow. telszewski, gm. Gorzdy, o 80 w. od Telsz. 3.) **W.** al. *Nielubowyszczyna*, folw. w pow. mińskim, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zaslów, odl. o 49 w. od Mińska a

18 w. od Rakowa, własność mieszczanina Aleksandrowa, ma przeszło 3¹/₄ włók. *A. Jel*

Wojtele, niem. *Woytellen*, wś, pow. jańsborski, st. poczt. Gr. Rosinsko.

Wojteliszki 1.) wś włośc., pow. wileński, w okr. pol., o 63 w. od Wilna, 4 dm., 37 mk. kat. 2.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 13 w. od Wilkomierza.

Wojteniany al. *Wojtyniany*, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Szytele, o 56 w. od Rossień.

Wójtenki, wś, pow. mgliński gub. czernihowskiej ob. *Iwojtenki*.

Wojtkajcie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrowsk, par. Nowe Miasto, o 99 w. od Rossień. 2.) **W.**, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 32 w. od Rossień. 3.) **W.**, dobra, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabar-dzie, o 70 w. od Rossień. Wojtkiewiczowie mają tu 20 dzies. (5 nieuż.), Ukrynowie w W. i Szawłajciach 130 dzies. (2 lasu, 4¹/₂ nieuż.). 4.) **W.** *Jawgieliszki*, wś, tamże. Pietkiewicz ma 16 dzies. (2 nieuż.), Wojtkiewicz ma 15 dzies. 5.) **W.**, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol. gm. Kurszany, własność Tomkiewiczów, ma 210 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.); Piorowie mają 20 dzies. 6.) **W.**, ob. *Wojtkajce*.

Wojtkajce al. *Wojtkajcie*, okolica, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 49 w. od Telsz. Mają tu: Ławrynowicz 30 dzies. (4 nieuż.), Szydłowsy 16 dzies., Jawgielowie i Monstowiczowie 44 dzies. (5¹/₂ lasu, 4 nieuż.), Jakubowscy 60 dzies. (4 nieuż.)

Woitkatén, ob. *Ginnuth-Matz*.

Wojtki 1.) młyn *Wojzski*, wś, pow. bielski, gub. grodzieńskiej, w okr. pol., gm. Aleksin, o 27 w. od Bielska, 425 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, osada, pow. drysieński, gm. Oświej (o 1/3 w.), gorzelnia, cegielnia, młyn wodny i wiatrak.

Wojtkiewiczze, wś i dobra, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, o 10 w. od Wołkowyska. Wś ma 402 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Jaroszenków, 1000 dzies. (50 łąk i pastw., 350 lasu, 254 nieuż.) Gorzelnia, 2 młyny wodne. Była tu kaplica katol. par. Wołkowysk

Wojtkiewiczze, wś nad rz. Pławą, pow. owrucki, gm. Jurowa, par. praw. Żurzewicze (o 12 w.), par. kat. Olewsk, ma 49 dm., 377 mk., cerkiew filialną p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1878 r. i uposażoną 219 dzies. ziemi (186 dzies. lasów i zarośli), kaplicę kat., dwa młyny wodne. Podług aktu rozgraniczenia pow. owruckiego z pow. mezyrskim z 1622 r. sioło W. należało do kapituły wileńskiej (Jabłonowski, Ukraina, I, 91).

Wojtkiszki 1.) wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 7 w.), okr. wiejski Łajbiszki, o 28 w. od Wilna, 3 dm., 50 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Świrany. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński,

w 6 okr. pol., gm. Góry (o 24 w.), okr. wiejski Łajbiszki, 4 dusze rewiz. żydów rolników.

Wojtkobole, wś, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyski, odl. od Wyłkowyszek 26 w., ma 22 dm., 150 mk. Jedna z większych osad włośc. ma 108 mr. (70 roli, 33 łąk). W r. 1827 było 16 dm., 107 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya. W., gmina należy do sądu gm. okr. III w os. Bartniki, st. poczt. Kalwarya. Gmina ma 14513 mr. obszaru i 4493 mk. Śród stałej ludności jest 2 praw., 1340 prot. i 73 żyd. W skład gm. wchodzi: Aukstokalnie, wś i folw., Bierzyny, Bombieniki, Detoniszki, wś i folw., Ejsziszki, Garmudziszki, Grażyny, Grażyski, Gryżyski, Kregózdzie, Kowniszki, Lepołaty, Łankupiany, Nowosady, Poszyrwinty, Rogoże, Skordupiany, Strozdynie, Trydonie, Tupiki, Wartele, Widgiry, Wigrele, Wojtkobole i Zaserwinie. *Br. Ch.*

Wojtkowa, z *Netrebką*, wś, pow. dobromilski, 21 klm. na zach. od Dobromila, 15 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Birczy, urząd poczt. w miejscu. Na pln. leży Grażiowa, na pln.-wsch. Jamna Góra, na pld.-wsch. Kwaszenina i Wojtkówko, na pld.-zach. Nowosielce Kozickie, na pln.-zach. Trzcianiec. Środkiem wsi płynie od pld.-wsch. na pln.-zach. Wiar i przyjmuje w obrębie wsi dopływy, z których znaczniejsze z lew. brz. pot. Sienkowiec i Klimów. Wzdłuż granicy pln.-wsch. płynie Mszaniec, prawy dopł. Wiaru. Zabudowania leżą w dolinie Wiaru. W dolinie jednego z praw. dopływów leży folw. Tusze. Wzn. sięga na pld. (Son) do 537 mt., najniższy punkt w dolinie Wiaru wzn. 383 mt. Włas. większa ma roli or. 218, łąk i ogr. 29, past. 52, lasu 315 mr.; własn. mn. roli or. 759, łąk i ogr. 68, pastw. 110, lasu 360 mr. W r. 1880 było w W. i N. 89 dm., 564 mk. w gmin., 24 dm., 160 mk. na obsz. dwor. (477 gr. kat., 182 rzym.-kat., 65 izrl., 182 Pol., 477 Rus., 65 Niem.). Par. rzym.-kat. w Nowosielcach, gr.-kat. w miejscu, dek. dobromilski, dyec. przemyska. Do parafii należą: Jureczkowa i Seńkowa. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., tudzież tartako jednym gatrze i 12 piłach zwyczajnych. Przerabia on rocznie około 1200 metr. sześć. drzewa jodłowego i świerkowego, a produkuje 800 mt. sześć. desek, łąt i brusów. *Lu. Dz.*

Wojtkowa Wieś al. *Wojtkowice*, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 16 dm., 152 mk. W r. 1827 było 4 dm., 16 mk. Folw. W. wchodzi w skład dóbr Ojrzeń; wś ma 17 os., 254 mr. W r. 1567 Wojtkowa wieś, w par. Krasowo (Kraszewo), należy do Jana Ojrzeńskiego, który płaci tu od $1\frac{3}{4}$ wł., 3 zagr., 1 wł., 2 ogr., $\frac{1}{2}$ wł. (Pawin., Mazowsze, 325).

Wojtkowce, pow. bielski gub. grodzieńskiej, ob. *Wojtkowice*.

Wojtkowce, mylnie *Wójtowce*, ob. *Rychty* i

Witkowce, urząd. *Widkowcy*, wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Rychna, par. katol. Żwaniec, sąd w Kamieńcu (o 26 w.), st. poczt. Isakowce (o 8 w.), ma 118 dm., 656 mk., 380 dzies. ziemi włośc., 452 dworskiej, 35 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Krzyża, wzniesioną w 1805 r., szkołkę ludową, posterunek straży pogranicznej. Stara osada po obu stronach Zbrucza, choć po prawej stronie nosi nazwę Boryszkowiec. W r. 1530 obie miały 6 łądów a w 1542 po 3 łąny każda. Nadto w W. były 3 koła młyn. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1565 r. należały do Strusia, który wnosi pobór od 12 pługów, 1 popa, 2 kół młyńskich dorocz. W r. 1569 wsi te płaciły od 13 pługów i 2 kół młyn. W r. 1577 Strusiowie płacą z samych W. od 5 pługów, 1 koła młyn. 24 gr. i 1 koła stępnego 15 gr. a w 1583 r. od 6 pługów, popa, koła młyńsk. i koła stępnego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 161, 194, 225, 299). W r. 1583 drogą wiana wsi te przeszły do Kalinowskich, do klucza żwanieckiego, z którym wspólne dzieliły losy. W r. 1843 Komar sprzedał wś Bednarowskiemu, córka którego wniosła ją Wołoszynowskiemu. *Dr. M.*

Wojtkowice al. *Wojtkowce* 1.) *Dady*, wś i osada przy ujściu Nurca do Bugu, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurzec, o 56 w. od Bielska. Osada ma 70 dzies. (11 łąk i pastw., 5 lasu, 2 nieuż.). 2.) *W. Glinne*, wś i dobra, tamże, o 57 w. od Bielska. Obie wsi razem mają 90 dzies. ziemi włośc. ($12\frac{3}{4}$ łąk i pastw., 2 nieuż.); dobra, własność Narcyza Obryckiego, 306 dzies. (85 łąk i pastw., 10 lasu, 100 nieuż.). 3.) *W. Stare*, okolica, tamże, o 55 w. od Bielska, 114 dzies. (4 łąk i pastw., 31 lasu, 2 nieuż.). Ob. *Pierlejewo*.

Wojtkowice, niem. *Woigtwitz*, 1309 r. *Woytkowice* i *Woikowicz*, 1492 *Woytkewitz*, wś, pow. wrocławski, par. kat. Pełcznica, par. ew. Kąty. W r. 1885 miała 330 ha, 53 dm., 359 mk. (40 ew.). Dawna własność klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu. Już w r. 1355 istniał tu kościół filialny do Pełcznicy. W r. 1465 przyłączono do wsi folw. Gantzko. Szkoła katol. zdawna istniejąca.

Wojtkowice, ob. *Wojtkowa Wieś*.

Wojtkówka, szczyt górski (687 mt.), na obszarze gm. Granastowa, w hr. spiskim, ob. *Ruski Potok* 3).

Wojtkówka, wś, pow. dobromilski, 19 klm. na zach. od Dobromila, 17 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Birczy, tuż na pld.-wsch. od urz. poczt. w Wojtkowej. Na zach. leżą Nowosielce Kozickie i Wojtkowa, na pln.wsch. Kwaszenina, na pln.-wsch. Netrebka, na pld.-zach. Ropienka (w pow. liskim). Środkiem obszaru płynie Wiar od pld.-wsch. na pln.-zach. Zasila ją go z obu boków drobne dopływy. Zabudowania leżą w dolinie Wiaru. Na zach. od nich

grupa domów Jerzypol. Wzn. na płd.-zach. sięga przeszło 650 mt., w dolinie Wiaru 410 mt. Włas. więk. ma roli ornej 264, łąk i ogr. 49, past. 18, lasu 478 mr.; własn. mn. roli ornej 196, łąk i ogr. 20, pastw. 18 mr. W r. 1880 było 23 dm., 163 mk. w gmin., 13 dm., 93 mk. na obsz. dwor. (225 gr.-kat., 17 rzym.-kat., 13 izr.; 76 Pol., 236 Rus., 23 Niem.). Par. rzym.-kat. w Nowosielcach, gr.-kat. w miejscu, dek. dobro- milski. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Wojtkowo 1.) wś nad. jez. Kociołowo, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Mirskich, Kociołowo, o 40 w. od Dżisny a 38 w. od st. dr. żel. dyn.-witebskiej Balbinowo, ma 8 dm., 94 mk. (w 1865 r. 27 dusz. rewiz.). Włościanie dość zamożni. 2.) **W.**, zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., 35 w. od Dżisny, 2 dm., 22 mk. 3.) **W.**, zaśc. rząd. na bezim. rzką, tamże, o 35¹/₂ w. od Dżisny, 1 dm., 5 mk. kat.

Wojtkowszczyzna 1.) wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 20 w. od Mińska. 2.) **W.**, zaśc. nad. bezim. dopł. Wołmy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec (o 4 w.), o 61 w. od Mińska, ma 4 os; miejscowość lekko falista. *A. Jel.*

Wojtkuńce, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezcie (o 13 w.), okr. wiejski Adamejcziszki, o 35 w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. katol (7 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęzmienszki.

Wojtkuny 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy (o 10 w.), 50 dusz. rewiz. 2.) **W.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Scypioniszki, o 40 w. od Trok, 14 dm., 125 mk. (w 1865 r. 59 dusz. rewiz.). 3.) **W.**, zaśc. nad. rz. Musą, pow. wileński, w 2 okr. pol. gm. i okr. wiejski Muśniki (o 2 w.), o 39 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. (w 1865 r. 1 dusza rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dukszty. 4.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, Matuszewiczowie mają 22 dzies. 5.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Kraknowo, o 39 w. od Poniewieża. Zakrzewscy mają tu 55 dzies. (4 nieuz.). 6.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 7.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 8.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża. 9.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 6 w. od Wilkomierza. 10.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 50 w. od Wilkomierza. 11.) **W.**, wś, pow. wilkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszy, o 63 w. od Wilkomierza. 12.) **W.**, wś, tamże, o 98 w. od Wilkomierza.

Wojtkupie al. *Wojtekupie*, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. od

Władysławowa 20 w., ma 8 dm., 91 mk. W 1827 r. było 8 dm., 89 mk.

Wojtkuszki 1.) zaśc. szl., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 18 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc. nad. rzką Noczewałką, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 13 w.), okr. wiejski Rubikańce, o 64 w. od Wilna, 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz. rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. 3.) **W.**, dwór nad. rzką Michaliszki, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymuszany, o 22 w. od Nowoaleksandrowska, własn. Romualda Tynkhausa, ma 335 dzies. (155 lasu, 30 nieuz.). Młyn wodny. 4.) **W.**, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol. gm. Smółwy. W 1797 r. własność Józefa Kossakowskiego, podczaszego kowieńskiego, dziś Ronczewskich, ma wraz z zaśc. Gaj 326 dzies. (101 lasu, 25¹/₂ nieuz.). 5.) **W.**, mko i folw. w pobliżu rz. Świętej, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, par. Pobojsk, odl. o 4 i 5 w. od Wilkomierza. W mku znajduje się kościół filialny, p. w. Zbawiciela, z muru wzniesiony w 1789 r. przez Michała, wwdę witebskiego, i Barbarę z Zybergów Kossakowskich. Stanisław Szczęsny Kossakowski pokrył kościół blachą. Na folw. jest zamek, w stylu gotyckim, z wieżą, wzniesiony wśród rozległego i pięknego parku w latach 1857 do 1862 r. przez hr. Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego, prezesa heroldyi królestwa polskiego, według jego planu. Mieści się w nim archiwum, obejmujące przeszło 1000 facykułów, biblioteka, licząca do 12500 tomów, galeria obrazów. Przy zamku kaplica. Dobra, własność obecnie hr. Stan. Kossakowskiego, mają wraz z folwarkami 1963 dzies. (695 lasu, 83 nieuz.). Podług miejscowego podania miał tu na wyniosłem wzgórzu istnieć dworzec w. ks. Świdrygajły. O dawności osady świadczą znalezione w 1796 r. przy sadzeniu topoli obok dawnego dworu, sztabki srebra z herbami i nazwiskami różnych osób; była to dawna moneta litewska, zwana rublami. W późniejszych czasach dobra należały do Skorulskich, od których w 1761 r. nabył Michał Kossakowski, wwd. witebski. W 1799 r. syn jego Józef, łowczy w. ks. lit., za zezwoleniem cesarza Pawła I fundował na Wojtkuskach komandoryą maltańską, z prawem starszeństwa w męskiej linii. W razie wygaśnięcia potomków po mieczu dobra wracają w stan pierwotny, t. j. zostają dobrami dziedzicznymi. Od r. 1820 pole działalności filantropijnej hr. Stanisława Kossakowskiego, który zakładał tu szkółki, ochrony, szpitale, kasy pożyczkowe, zaprowadził samorząd gminny, zniósł daremniejszy i ograniczył pańszczyzny. W 1858 r. hr. Stanisław Kossakowski uzyskał pozwolenie na utworzenie ordynacyi z dóbr wojtkuskich, łącznie z innymi dobrami dziedzicznymi. Widok pałacu z krótkim opisem podały Kłosy z 1869 r.

(t. IX, № 210). Gmina, położona w południowej części powiatu, graniczy od pld. i wschodu z gub. wileńską, od pñ.-wschodu z gm. Żmujdki, od pñ.-zach. z gm. Konstantynów, obejmuje 71 miejscowości, mających 745 dm. włośc. (obok 19 należących do innych stanów), 5290 mk włośc., uwłaszczonych na 7747 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 9886 dzies. należących do właścicieli prywatnych i 350 dzies. skarbowych. 6.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty. *J. Krz.*

Wojtokiemie, ws, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 28 w., ma 50 dm., 510 mk. W 1827 r. było 29 dm., 173 mk.

Wojtopól, fol., pow. maryampolski, gm. Freda, par. Godlewo, odl. od Maryampola 45 w., ma 3 dm., 92 mk. W 1827 r. 1 dm., 10 mk. Wechodził w skład dóbr Mazuryski.

Wójtów, ws, w par. Jadów, ob. *Wójt.*

Wójtów Most, uroczysko, pow. wołkowskiego, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 26 w. od Wołkowyska, 28½ dzies.; należy do wsi Nowosiółki.

Wójtowa, potok, biorący nazwę od wsi Wójtowa, prawy dopł. Libuszanki, do której uchodzi na obszarze Libuszy, w pow. gorlickim.

Wójtowa, ws, w pow. gorlickim, w okolicy podgórskiej, nad pot. t. n., dopł. Libuszanki (dopł. Ropy). Ws rozłożyła się po obu brzegach potoka, w dolinie zasłoniętej od wschodu górą Swierzem (438 mt.), od pñ. Łysą górą (350 mt.) a od pld. działem wodnym tegoż potoka i Libuszanki. We wsi jest ekspozytura rz.-kat. z drewnianym kościołem i szkoła ludowa. Nie wiadomo w którym roku zbudowano i konsekrowano kościół, jednak już w XVI w. była tu parafia, którą 16 czerwca 1611 r. przydzielono do Lipinek jako filią. Ws ma 199 dm. i 1216 mk. (608 męż., 608 kob.) rz.-kat., prócz 33 izr. Pos. tabularna (H. Klimontowicza) wynosi 128 mr. roli, 11 mr. łąk, 3 mr. past., 51 mr. lasu i 1256 sąż. parcel bud.; pos. mn. 1344 mr. roli, 134 mr. łąk, 177 mr. past. i 90 mr. lasu. Znajdują się tu pokłady ropy. W r. 1880 były czynne cztery szyby dobywające ropy. Należała do starostwa bieckiego. W 1581 (Pawiński, Małop., 124) miała osobną parafię. Liczyła 16 łąn km, 8 kom z bydłem, 7 kom. bez bydła i 1 rzem. W graniczy na pñ z Korczyną przedmieściem bieckim Bylną i Głęboką, na wschód z Harklową, na pld. z Pogorzyną i Libuszą, a na zach. z Libuszą.

Mac.

Wójtowa Wieś, niem. *Vogtsdorf*, 1471 *Voysdorf*, 1532 *Foytschdorf*, ws, pow. opolski, par. kat. i ew. Opole. W r. 1885 miała 666 ha, 122 dm., 926 mk. (4 ew.).

Wójtowa Wola, ob. *Rużyn* (t. X, 49)

Wójtowce, ws i fol., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Hoża Sylwanowce, odl. od Augustowa 61 w., ma 25 dm., 164 mk. W 1827

r. było 20 dm., 116 mk. W r. 1884 r. fol. W. rozl. nr. 357: gr. or. i ogr. nr. 227, łąk nr. 32, past. nr. 24, lasu nr. 67, nieuż. nr. 5; bud. mur. 3, drew. 8, pokłady torfu. Ws W. os 18, mr. 430.

Wójtowce 1.) ws, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębni, o 32 w. od Białegostoku, wraz ze wsią Chobotki ma 420 dzies. ziemi włośc. (42 łąk i pastw., 3 nieuż.). 2.) **W.**, zaśc. poradziwiłowski, pow. miński, w gm. i par. kat. Kojdanów, ma 3 osady. Zdaje się że w r. 1740 zwały się Wojdanowicze i należał do domin. Rodzica. *A. Jel.*

Wójtowce 1.) mylnie *Wójtówka*, ws nad rz. Sobkiem, dopł. Sobu, pow. braclawski, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. i sąd Woronowica, gm. Obodne, par. kat. i st. pocz. Niemirów (o 18 w.), st. dr. żel. Winnica (o 39 w.), o 45 w. od Braclawia, ma 254 dm., 1563 mk., 1307 dzies. ziemi włośc., do 3000 dworskiej (z Wołodowcami i Potokiem), 52 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesioną w 1750 r. Własność dawniej Potockich, dziś Grocholskich. Podług rewizji zamku braclawskiego z 1545 r. zdawna należała do zamku i sła na utrzymanie wójta, w tym zaś czasie trzymał je Wasyl Romanowicz (Jabłonowski, Rewizye, 123). W 1609 r. Bohdan Obodeński sprzedaje część dziedzicznej wsi swej W. Hrehoremu Bajbuzie, pisarzowi winnickiemu, za 400 złp. W 1618 r. w posiadaniu Odolińskiego (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 305, 539, 553). Por. *Kuna* (t. IV, 874). 2.) **W.**, ws, pow. latyczowski, okr. pol. Derażnia, gm. W., par. kat., sąd i st. pocz. Latyczów (o 8 w.), st. dr. Wołkowińce (o 15 w.), ma 204 dm., 1071 mk., 1040 dzies. ziemi włośc. 692 dworskiej, 50 cerkiewnej. Posiada zarząd gminy, cerkiew z 1820 r., młyn, 4 fabryki sztyftów do butów. Włościanie trudnią się garnearstwem i wyrobem kół. W skład gminy wchodzi: Wójtowce, Bieleckie, Bochny, Holeniszczów, Huta Stara i Nowa, Kozackie, Majdan, Majdan Starozakrzewski, Rosochy, Rudnia, Śnitówka, Terłówka, Warenka. Wołkowińce z Majdanem i Zharek, w ogóle 24 starostw wiejskich. 1414 osad, 9559 mk. włościan. uwłaszczonych na 9136 dzies. (6039 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 1897 osób innych stanów, posiadających 22589 dzies. (5008 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 31725 dzies. (11047 ornej), z ludnością 11456 dusz. Ws należała do sstwa latyczowskiego, darowanego w 1795 r. przez ces. Katarzynę Morkowowi; dziś Natalii Morkowej. 3.) **W.**, ws, pow. lityński, okr. pol. Stara Sieniawa, gm. Kaczanówka, par. katol. Kumanowce, sąd i st. pocz. Chmielnik (o 10 w.), st. dr. żel. Kalinówka (o 35 w.), odl. o 40 w. od Lityna, ma 170 dm., 1065 mk., 575 dzies. ziemi włośc., 1152 dworskiej, 50 cerkiewnej. Posiada cerkiew

p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1788 r. Między W. a sąsiednią wsią Kaczanówką znajduje się fabryka cukru, zwana Lewaszow-Wójtowiecką, założona na akcyjach w 1858 r., posiadająca 10 dyfuzorów, mieszczących 1715 wiader, 12 maszyn parowych. Przerabia do 150000 berkowców buraków i zatrudnia do 600 ludzi. Wś ta wchodziła w skład sstwa chmielnickiego, nadanego przez ces. Katarzynę hr. Kuszelewowi Beborodko, następnie drogą sukcesyi Karszyna i Lewaszowa. 4.) **W.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Hordyjówka, par. praw. Melence (o 2 w.), par. katol. Lubar, ma 38 dm., 306 mk., 383 dzies. ziemi włośc.; cerkiew filialną drewnianą, p. w. św. Parascewii, niewiadomej erekcyi, uposażoną 44 dzies. ziemi. Należy do dóbr romanowskich, dawniej Ilińskich, następnie Steckich. W 1683 r. należała do Pawłocy i była zupełnie opustoszałą (Arch. J. Z R., cz. VII, t. 1, 509). Porów. też *Pawłocz* (t. VII, 918). 5.) **W.**, wś, pow. ostrogski, gm. Płużne, par. Bielczyn (o 3 w.), o 35 w. na pld.-wschód od Ostroga, w równinie położona, zasiedlona wyłącznie szlachtą czynszową. Gleba czarnoziemna, z podkładem glinki, urodzajna. Własność pierwotnie ks. Ostrogskich, następnie Koniecpolskich, potem ks. Jabłonowskich, od których około 1840 r. nabył Gorłow. Obecny właściciel podobierał szlachcie grunta orne, zostawiając ich tylko przy ogrodach, nadto podwyższył czynsz, w skutek czego szlachta wytoczyła mu proces, który zupełnie ich zrujnował. 6.) **W.**, mylnie *Wójtowina*, wś nad rzeką Wójtowiną, dopł. Bohu, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol., st. pocz. i dr. żel. Czarny Ostrów (o 4 w.), o 18 w. od Proskurowa, ma 114 dm., 564 mk., 583 dzies. ziemi włośc. Należy do klucza czarnoostrowskiego, dawniej ks. Wiśniowieckich, obecnie z hr. Przezdzieckich Walewskiej. Podług reg. pob. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność pani Piaseckiej, która płaci ztąd od 2 pługów. W 1578 r. należy do Czarnegoostrowa i jest w posiadaniu Wójwódkich. W 1583 r. płaci od 4 pługów, 1 rzemieśln., 1 komorn. (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 185, 301). 7.) **W.**, wś u źródeł rz. Unawy, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. Browki, par. katol. Chodorków, o 40 w. od Skwiry, na pld.-wschd od Kotelni, 1104 mk. W 1741 r. było 60 dm., w 1863 r. 923 mk. Posiada cerkiew p. w. Pokrovy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1790 r., na miejsce dawniejszej z 1725 r. Wraz z leżącą o 3 w. wsią Sokolczą w epoce uwłaszczenia włościan należała do hr. Elżbiety Lambert. Na początku XVII w. należała do ks. Rużyńskich, w 1618 r. w zastawie u Nadarzyńskiego (Jabłonowski, Ukraina, II, 40, 175, 264). 8.) **W.** al. *Pisarówka*, wś, pow. starokonstantynowski, gm. Manaczyn, par. katol. Kupin, ma 165 dm., 1331 mk., cerkiew, 2 szkoły, młyn wodny i wiatrak. Na gruntach jej st. dr. żel.

odesko-wołoczyskiej, między Czarnym Ostrowem (o 20 w.), a Wołoczyskami (o 18 w.), odl. o 134 w. od Zmierzynki a 495 w. od Odessy. 9.) **W.**, ob. *Wójtowiec*. 10.) **W.**, ob. *Wojtkowce*.

Wojtowce 1.) wś nad rzeką Altą, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Skopce, 425 dm., 2254 mk., cerkiew, szkoła, 41 wiatraków. 2.) **W.**, wś nad Supojem, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Jahotyn, 248 dm., 1265 mk., cerkiew, 32 wiatraków.

Wójtowe Siolo, wś na zach. brz. jez. Chryskiego, pow. słonimski. W spisie urzęd. nie podana. W 1766 r. wchodziła w skład sstwa sokołowskiego (Sokołów, Zdzitów, Niwa, Wójtowe Siolo).

Wójtoweczka, strumień, w pow. olhopolskim, pr. dopływ Bernardynki, bierze początek powyżej wsi Wójtówki, i po krótkim biegu ma ujście.

Wójtówek, os., pow. wrocławski, gm. Dobiegniewo, ma 5 mk., 13 mr.

Wójtowice, czesk. *Vojtovice*, niem. *Woitdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. frywałdzkim, na pld. od Jawornika, w wąskiej kotlinie gór Reichenstein, nad pot. Młyńskim, tuż przy granicy pruskiej. W r. 1880 miały W. 47 dm. i 258 mk. rz.-kat., narod. niemieckiej. W. tworzą razem z wsiami: Bergów (Bergov, Bergau), Nowa Wioska (Nova Ves, Neudoerfel), Niederwald, Pilzberg i Wilczyce (Vleice, Wildschuetz) jedną gminę. W miejscu jest szkoła ludowa. W. należą do par. Wilczyce, odl. 4 klm. *W. H.*

Wójtowice 1.) wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 16 w.), okr. wiejski Dworzyszcze, o 18 w. od Lidy, 7 dm., 88 mk. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należy do dóbr Trokiele, Wolskich. 2.) **W.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra hr. Chreptowiczów Wiszniów (o 3 w.), okr. wiejski Wójtowice, 99 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Wójtowice, Huta, Ignacowo, Jukowce, Kolinikowszczyzna, Lutosz, Milkinięta, Milkowszczyzna, Nowosiołki, Pieciowszczyzna, Rogalewsczczyzna, Skodorwa, Widziejowszczyzna, Zacisze, w ogóle w 1865 r. 535 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonej. 3.) **W.**, wś nad rz. Serwecz, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Klukowskich, Klemensowo, o 71 w. od Wilejki, 7 dm., 30 mk. prawosł. i 28 katol. (w 1865 r. 24 dusze rewiz.).

Wójtowice 1.) grupa domów w Bołdurach, pow. brodzki. 2.) **W.**, grupa domów w Borchulakach, pow. brodzki. 3.) **W.**, część Huty Obdyńskiej, w pow. rawskim.

Wójtowiec al. *Wojtowce*, wś nad strum. Bystryk, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Czerniawka Mała, na pld.-zach. od Rużyna, o 42 w. od Berdyczowa, ma 1087 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 778 mk. prawosł. i 90 katol.; 1261 dzies. Przez wieś przechodzi

trakt pocztowy ze Skwiry do Berdyczowa, przeprowadzony w 1822 r. Posiada cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1849 r. na miejsce dawniejszej z 1759 r. i uposażoną 55 dzies. ziemi. Do par. praw. należy ws Wolnopol (odl. o 5 w.). Dawniej istniała cerkiew p. w. Archan. Michała, wzniesiona w 1728 r. na urwisku zwanem Łysą Górą, która uległa zniszczeniu w 1759 r. Ws ta po ruinie należała do ks. Lubomirskich, od 1789 r. cześnika Łukasza Malinowskiego, następnie brata jego chorążego Andrzeja, poczem jego syna Leonarda a w końcu od 1831 wnuka Cezarego. Uroczyska we wsi noszą nazwę jarów Korbuta i Małyszewskiego, podług podania od osiadłych tu na początku zeszłego wieku rodzin szlacheckich tegoż nazwiska.

J. Krz.

Wójtowina, rzeczka, w pow. proskurowskim, prawy dopływ Bohu, bierze początek z pod podolskiego grzbietu we wsi Dzielińcze (Zielińce), płynie z zachodu na wschód na przestrzeni 16 w., mija wsi: Kisilówką, Rydkoduby, Pedosy, Wójtowce, Martynówkę i poniżej wsi Hruszowice ma ujście. Odlewa 8 stawów. *X. M. O.*

Wójtowina 1.) ws nad bezim. dopł. Zbrucza, pow. proskurowski, okr. pol., sąd, par. kat. i st. pocz. Satanów (o 3 w.), gm. Juryńce, o 62 w. od Proskurowa, ma 61 dm., 440 mk., 426 dzies. ziemi włośc. Należy do klucza satanowskiego, obecnie z hr. Potockich Tyszkiewiczowej. Ws ta nadana była wójtom satanowskim na czas ich urzędowania, ztąd jej nazwa. 2.) **W.**, pow. proskurowski, ob. *Wójtowce. Dr. M.*

Wójtowizna, fol., pow. błoski, gm. Pass, par. Błonie (odl. 1 w.), ma 250 mr. (226 roli, 20 łąk), 3 bud. mur. i 12 drew.

Wójtówka 1.) os., pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowice. 2.) **W.**, fol., pow. włocławski, gm. i par. Kowal, ma 20 mk., 150 mr. Wchodzi w skład dóbr Kowal. 3.) **W.**, fol., pow. nieszawski, gm. Lubanie, par. Nieszawa (odl. 3 w.), ma 3 bud. mur., 1 drew., 123 mr. (118 roli). 4.) **W.**, os. wieczysto-czynszowa w dobrach Kikoł, pow. lipnowski, ma 130 mr. obszaru. 5.) **W.**, kol. w dobrach Dobrzyń, pow. lipnowski, ma 4 os., 116 mr. 6.) **W.**, fol. nad rzką Baranichą, pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Słupia Nowa, odl. od Opatowa 21 w., ma 1 dm., 38 mk., 218 mr. 7.) **W. Strużewo**, ws i fol., pow. nieszawski, gm. i par. Bytów, ma 55 mk., 264 mr. dwors., 13 mr. włośc.

Wójtówka, zaśc., pow. miński, w gm. i par. katol. Kojdanów.

A. Jel.

Wójtówka 1.) ws u źródeł rzki Kilezówki, dopł. Tymanówki, pow. braclawski, okr. pol., sąd i st. pocz. Tulczyn (o 6 w.), gm. i st. dr. żel. Żurawówka (o 5 w.), par. kat. Kopijówka, o 23 w. od Braclawia, ma 416 dm., 2070 mk., 2928 dzies. ziemi włośc., 91 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1869 r.

z 1880 parafianami. Własność dawniej Potockich, sprzedana apazażom. Szczęsny Potocki darował ją żonie swej Zofii na szpilki. 2.) **W.**, ws rząd. nad bezim. ruczajem, pow. humański, gm. i par. kat. Humań (o 6 w.), ma 297 mk. Pochilewicz podaje w 1863 r. 921 mk. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Parascewii, nie wiadomej erekcyi, uposażoną 35 dzies. 3.) **W.**, ws nad Wójtoweczką, dopł. Bernardynki, pow. olhopolski, okr. pol., gm. i st. pocz. Berszada (o 7 w.), par. katol. Czezelnik, sąd Bałabanówka, st. dr. żel. Trościaniec (o 18 w.), o 32 w. od Olhopola, ma 432 dm., 3960 mk., 2707 dzies. ziemi włośc., 2249 dworskiej, 31 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1872 r., z 3239 parafianami; młyn parowy. Należała do Moszyńskich, dziś Jurjewiczów. 4.) **W.**, ob. *Wójtowce. Dr. M.*

Wójtowo 1.) ws nad rzką Spinglą, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Wójtowo, o 20 w. od Trok, 8 dm., 118 mk. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Domanńce, Kołańce, Koniuchy, Puszkarnia i Wójtowo, w ogóle w 1865 r. 330 dusz rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Krouie, okr. wiejski Nikodemowo, 42 dusz rewiz.

Wójtowo, ws na lew. brz. Taśminy, pow. czechryński, w 1 okr. pol., gm. Adamówka, o 10 w. na wschód od Czechrynia, ma 737 mk. W 1741 r. było tu 60 sadyb, w 1808 z sąsiednią wsią Huczewką 55 dm., 435 mk., a w 1863 r. 1105 mk. Posiada cerkiew Wozdwiżeńską, z drzewa wzniesioną w 1764 r. w miejsce poprzedniej z 1729 r. i uposażoną 37 dzies. ziemi. Wchodziła w skład ststwa czechryńskiego, obecnie należy do dóbr państwa.

Wójtowo, ws nad rzką Niedrą, pow. perejasławski gub. półtawski, gm. Wójtowo, o 52 w. od Perejasławia, 382 dm., 1758 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, młyn wodny, 27 wiatraków, 2 olejarnie.

Wójtowo, niem. *Fittigsdorf* al. *Woytowo*, ws, pow. olsztyński, st. poczt. Allenstein.

Wójtowska Góra, przedmieście Drohobyca.

Wójtowski Młyn 1.) os. nad rz. Rakówką, pow. piotrkowski, gm. Łęka, 1 dm., 7 mk., 20 mr. 2.) **W. Młyn**, os., pow. ilżecki, gm. i par. Iłża, ma 4 dm., 55 mk., 35 mr.

Wójtowski Zapust, uroczysko na gruntach Horochowa, w pow. włodzimierskim.

Wójtowskie, ws, pow. włocławski, gm. Śmiłowice, par. Włocławek, ma 52 mk., 98 mr.

Wójtowskie góry, wzgórze w południowej części pow. suraskiego.

Wójtowskie jezioro, ws, pow. włocławski, gm. i par. Kowal. Wchodziła w skład dóbr Kowal, ma 6 os., 163 mr.

Wójtowskie jezioro, niem. *Schulzensee*, ła-

cha, na lew. brz. Warty, w pow. międzychodz-kim, o 5½ km. na zach.-półn. od Skwierzyny.

Wójtowskie Włoki, os., pow. augustowski, gm. i par. Augustów (odl. 4 w.), ma 3 dm., 23 mk.

Wójtowstwo 1.) *Dawne*, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Skierniewice. 2.) **W. Inowłódz**, os., pow. rawski. Leży nad rz. Pilicą, przy osadzie Inowłódz, obejmuje 4 mr. Jest to naturalnie część dawniejszego folwarku wójtowskiego. 3.) **W. Rokicie**, wś nad rz. Ner, pow. łódzki, ob. Rokicie 2). 4.) **W. Szczukwin**, pow. łódzki, ob. Czarnocin. 5.) **W. Tuszynek**, pow. łódzki, ob. Czarnocin. 6.) **W. Wolborz**, fol. nad rz. Moszczanką, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolborz, ma 2 dm., 64 mr. dwor. 7.) **W. Sulejowskie**, w pow. piotrkowskim, weszło w skład wsi Łęczno, rozdzielone między włościan. 8.) **W.**, pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno. W 1827 r. stanowiło wieś, mając 6 dm., 47 mk. 9.) **W. Sieradzkie**, wś i fol., pow. sieradzki. W 1827 r. było 7 dm., 48 mk. W r. 1868 fol. Wójtowstwo Sieradzkie i Zalesie rozl. mr. 559: gr. or. i ogr. mr. 315, łąk nr. 53, past. i zarośli mr. 136, lasu nr. 13, nieuż. mr. 42. Wś W. Sieradzkie os. 6, mr. 19; wś Wiechucice os. 43, mr. 293. 10.) **W.**, dwa fol. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 20 w., mają 9 dm., 83 mk. W r. 1885 fol. W. Pyzdry, oddzielony w r. 1882 od dóbr Rataje, rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 111, łąk nr. 44, past. mr. 66, nieuż. mr. 19; bud. mur. 4, drew. 1, młyn wodny, pokłady torfu. 11.) **W. Jarmuzówka** al. *Jarmuszewek*, fol., pow. słupecki, gm. Emilienheim par. Zagórów, ob. Jarmuszewek. W r. 1886 fol. W. Jarmuzówka rozl. mr. 171: gr. or. i ogr. mr. 106, łąk nr. 36, past. mr. 19, lasu nr. 7, nieuż. mr. 3; bud. mur. 7, drew. 3, pokłady torfu. 12.) **W. Częstochowa**, fol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 2 w.), ma 9 dm., 36 mk., 227 mr. 13.) **W. Kuków**, os., pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Krzepice; 29 mr. ziemi częściowych właścicieli. 14.) **W. Olsztyn**, os., pow. częstochowski, gm. i par. Olsztyn, 1 dm., 3 mk., 23 mr. 15.) **W. Przyrów**, fol., pow. częstochowski, gm. i par. Przyrów, ma 2 dm., 9 mk., 42 mr. 16.) **W. Siedlec**, kol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, ob. Siedlec 3). 17.) **W. Skrajnica**, fol., pow. częstochowski, ob. Skrajnica. Fol. ten ma 179 mr. (150 roli, 22 zarośli, 4 łąk, 3 nieuż.). 18.) **W. Wierzchowisko**, fol., pow. częstochowski, ob. Krasice i Wierzchowisko. 19.) **W. Zbrojewskie**, fol., pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Danków, odl. 34 w. od Częstochowy. W r. 1893 fol. W. Zbrojewskie rozl. 447: gr. or. i ogr. mr. 367, łąk nr. 17, past. mr. 7, lasu nr. 34, nieuż. mr. 20; bud. mur. 4, drew. 5. Wś Brzoska os. 10, mr. 78; wś Zbrojewsko os. 18, mr. 159. 20.)

W. Jastrzębskie, fol., pow. radomski, gm. Rogów, par. Jastrząg, odl. od Radomia 25 w., ma 7 dm., 5 mk., 150 mr. 21.) **W.**, pod *Dąbrówką*, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 12 dm., 133 mk., 159 mr. włośc. 22.) **W.** pod *Kozienicami*, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 41 dm., 774 mk., 48 mr. W r. 1827 było 44 dm., 317 mk. 23.) **W. Poduchowne**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 11 dm., 129 mk., 231 mr. włośc. 24.) **W.** pod *Zwoleń*, pow. kozienicki, gm. Tezów, par. Zwoleń. 25.) **W.**, os., pow. konecki, gm. i par. Radoszyce, odl. od Końskich 19 w., ma 24 dm., 120 mk., 2 mr. włośc. 26.) **W.** al. *Dębina*, fol. dóbr Dzierzkowice, w pow. jano-wskim. 27.) **W.**, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. 28.) **W.**, wś, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, w pobliżu rzki Wotyki, w ptn.-wsch. stronie powiatu, odl. od Zamościa w. 20, ma 4 dm., 34 mk., 44 mr. Położenie faliste śród lasów. 29.) **W.**, atyn. dóbr Łaskarzew, w pow. garwolińskim. 30.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Łuków. 12 dm., 147 mk., 212 mr., ob. *Łuków* (t. V, 882). 31.) **W.** al. *Zgórznica*, fol. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, odl. 29 w. od Łukowa. Dwa młyny wodne, 158 mr. obszaru (121 roli, 17 łąk, 11 lasu, 9 nieuż.), 12 bud. drewn. 32.) **W. Wohyń**, wś, pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń, ma 15 dm., 145 mk., 376 mr. 33.) **W. Ostrowiec**, fol., pow. bialski, gm. i par. Huszlew, odl. 20 w. od Biały, ma cegielnię, 292 mr. (184 roli, 50 łąk, 51 past.). 34.) **W. Podgórze**, pow. płocki, ob. *Podgórze* 23). 35.) **W. Wyszogród**, fol. nad Wisłą, pow. płocki, gm. Rembowa, odl. 39 w. od Płocka, ma 127 mr. (125 roli), 9 bud. drew. 36.) **W. Sochocin**, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Sochocin. 37.) **W. Zakroczym**, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo. 38.) **W. Przasnysz** nad rz. Wegierką, ob. *Przasnysz*. 39.) **W. Rypin**, ob. *Rypin* 1). 40.) **W.**, fol., pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki. 41.) **W. Mława**, wś, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Mława, ma 12 dm., 113 mk., 76 mr. 42.) **W. Płocochowo**, wś, pow. pułtuski (mylnie *Płowitowo*), ob. *Górki* 43) i *Płocochowo*. 43.) **W. Serock**, fol. nad Bugiem i Narwią, pow. pułtuski, gm. Serock, par. Zegrze, ma 121 mr., 8 bud. drew. 44.) **W.** al. *Chodorcki*, wś nad rz. Rospudą, w pow. augustowskim, gm. Dowspuda, par. Janówka (ob. *Chodorcki*). Należała do dóbr Dowspuda hr. Paców. 45.) **W.**, os młyn, tamże. Posiada młyn wodny o 3 kamieniach, 2 dm., 15 mk.

Br. Ch.

Wójtowstwo, wś i osada, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 48 w. od Białegostoku. Wś (*W. Goniądzkie*) ma 133 dzies. ziemi włośc., osada 30 dzies. (4 łąk); należy do dóbr hr. Krasińskich.

Wójtowstwo, przys. Bochni, tworzący gmi-

nę, ma 42 dm. i 370 mk. (166 męż., 204 kob.), 282 rz.-kat., 55 ewang. a 33 żyd. Leży na pld.-wschód od Bochni. Osada założona w ostatnich latach XVIII w. jako kolonia niemiecka, wypozazona gruntami i budynkami, różniła się od sąsiednich wsi schłudnością domów, zamożnością i językiem mieszkańców. Obecnie stracili potomkowie przybyszów cechy niemieckie i tylko protestanci uważani są za Niemców. W nowszych spisach ludności przyznali się wszyscy do narodowości polskiej.

Mac.

Wojtówstwo 1.) posiadł. nad Wartą, na wsch. Szremu, pow. i okr. urząd. szremski, szkoły, parafie, sąd, st. kol. i urząd pocz. i urząd stanu cyw. w Szremie. Obszaru ma 157 ha, 4 dym, 81 dusz. W r. 1783 należało do ststwa szremskiego. 2.) **W.**, wybud. pod Rogoźnem, w pow. obornickim, urząd st. cyw., st. kol., poczta, szkoły i sądy w Rogoźnie. Dym. 19, dusz 174. Ob. *Rogoźno*. 3.) **W.**, folw. pod Żychlewem, w pow. krobskim (gostyńskim), w pobliżu Krobi, utworzony z 3 osad kmiecyeh przez bisk. pozn., do których należało Żychlewo. Nadany był Teodorowi Raczyńskiemu. 4.) **W.** pod Gnieznem, miało 1580 r. 38 zagrodn., 10 rzemieśln. i 2 rybaków. W części należącej do proboszcza przy koście. św. Wawrzyńca było 3 zagrod. W r. 1793 należało do ststwa gnieźn. 5.) **W.**, os. nad Cybiną, na pld. Pobiedzisk, w pow. średzkim. W r. 1793 należało do ststwa pobiedziskiego, następnie do domeny Swarzędz. 6.) **W.**, os. tuż pod Kleckiem. W r. 1793 posiadał ją Antoni Mierostawski z Chorbowa. 7.) **W. Keyńskie**, niem. *Herzberg*, os. pod Keynią (Exin) w pow. szubińskim, okr. urząd., st. kol., urz. pocz. i urz. st. cywil., szkoły, obie parafie i sąd okr. w Keyni. Obszar 269 ha, 6 dym., 92 dusz (65 katol.). W r. 1577 miało 7 ślad., w 1579 r. 14 ślad., 7 zagrod. i 3 ratajów. W r. 1618-30 było 14 śl. pustych, 2 osad., 3 zagr. i młyn. W r. 1793 należało do ststwa keyńskiego. 8.) **W.**, niem. *Schliepershof*, wś dominialna, w pow. wyrzyskim, urz. okr., sąd, urz. st. cywil., st kol., urz. pocz., szkoły i paraf. w Nakie. Obszaru ma 100 ha, 2 dym., 27 dusz (1 kat.). 9.) **W.**, pole pod Mikstatem. 10.) **W.**, ob. *Sarbinowo, Żnin*.

Wojtówstwo 1.) posiadłość lemańska do Szydlic, pow. kościerski, st. pocz. i paraf. kat. Kościerzyna; 1885 r. 6 dm., 49 mk. Wydane na własność 1719 r., zawiera 109·75 mr. magd. 2.) **W.**, wyb. do Skarszew, pow. kościerski.

Wojtówstwo 1.) przedmieście Stryja. 2.) **W.**, część Radycza, w pow. turczańskim. 3.) **W.**, nadleśniczówka i karczma w Mikołajowie, pow. żydaczowski. 4.) **W.**, część Firlejowa, w pow. rohatyńskim,

Wojtówstwo Kleckie. W XVI w., gdy Zygmunt Stary puścił swej małżonce Bonie wdzierzawę różne królewskiej na Litwie, a między innymi ks. pińskie i kleckie, znajdujemy w opi-

sie tych dóbr pod r. 1552 — 1555 Wojtówstwo Kleckie, jedno z pięciu w „powiecie kleckim“, które sięgało od Klecka aż w obręb dzisiejszego powiatu pińskiego, w okolice gm. Święta Wola, Telechany i Chotyniec, tudzież do południowo-wschodniego krańca dzisiejszego powiatu słonimskiego, za wieś Wiado nad jeziorem Bobrowickim, stanowiącą z attynencjami „Wiadzka wołość“. Ob. „Pisecwaja kniga pinsk. i kleck. kniaź.“

A. Jel.

Wojtówstwo Sudata, dobra skarbowe, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski W. Sudata. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Czynczuki, Dietyniany, Grzyby, Łosiszki, Łowki, Marguniszki, Melegiany, Mieżany, Niemenczyniany, Pokrowka, Rogowszczyzna, Wierzkale, Żaloby, oraz zaśc.: Grażulany, Jakubieniszki, Johanpol, Junodary, Lulin, Mamieliszki, Plauszki, Pogłusze, Popieliszki, Popieni-gi, Rudaszyszki, Stary Szlak, Sudata, Sutryszyki, Uszwarojstwienia, Wojekuny i Żyrnieliszki, w ogóle w 1865 r. 493 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 18 osadn. w. rus., 6 jednodorców.

Wojtowszczyzna, wś, pow. kalwaryjski. gm. Simno, odl. od Kalwaryi 31 w., ma 8 dm., 41 mk.

Wojtowszczyzna 1.) wś, pow. słonimski, na pld.-zach. od wsi Piaski. W spisie urzęd. niepodana. 2.) **W.**, osada, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, 9½ dzies.; należy do Piotrowskich. 3.) **W.**, uroczysko osiadłe, pow. słucki, w 1 okr. pol. staroibińskim, gm. Słuck, o 7 w. od Słucka.

Wojtowszczyzna, uroczysko nad rz. Sułą.

Wojtowszczyzna 1.) grupa domów w Lisich Jamach, pow. cieszanowski. 2.) **W.**, część Rodatycz, w pow. gródeckim. 3.) **W.**, część Pirszny, w pow. lwowskim. 4.) **W.**, część Cykowa, pow. przemyski. 5.) **W.**, część Potylicza, pow. rawski. 6.) **W.**, część Białego Kamienia, pow. złoczowski. 7.) **W.**, folw. w Jeziernej, pow. złoczowski. 8.) **W.**, przedmieście Zborowa, w pow. złoczowskim.

Lu. Dz.

Wojtuł, potok, praw. dopływ Prutu, powyżej Worochty.

Wojtuokiszki, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Seifertów, Zabłociszki (o 4 w.), 34 dusz rewiz.

Wojty 1.) al. *Wojtów*, wś przy ujściu rzki Naborówki do Ossownicy, pow. radzyński, gm. i par. Jadów, ma 16 os., 137 mk., 440 mr. Wchodziła w skład dóbr Jadów. W r. 1827 było 15 dm., 107 mk. Wś ta, zwana dawniej Zawady, wchodziła w skład ststwa rożańskiego. Ob. *Jadów*. 2.) **W.**, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 21 w., ma 6 dm., 67 mk. W 1827 r. było 4 dm., 69 mk. 3.) **W. Trojany**, folw., pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Szwelice, odl. 10 w. od Pułtuska. W r. 1827 było 3 dm., 37 mk. W r. 1873 folw. ten

rozł. mr. 233: gr. or. i ogr. mr. 155, pastw. mr. 10, lasu mr. 24, zarośli mr. 36, nieuż. mr. 8; bud. drew. 7. 4.) **W. Zamoście**, ws i folw., pow. płoński, gm. Wójtów Zamoście, par. Płońsk (odl. 1 w.), ma 4 dm., 91 mk., 60 mr., wiatrak. W r. 1827 było 8 dm., 58 mk. W r. 1880 folw. Wójtów Zamoście lit. B. rozł. mr. 71: gr. or. i ogr. mr. 63, łąk mr. 1, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 10. W. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II, ma 14056 mr. obszaru, 228 dm., 4024 mk. Śród stałej ludności 34 prot. i 48 żyd. W gm. znajdują się: 1 browar, cegielnia, 10 wiatraków, 5 karczem. W skład gn. wchodzi: Arcelin, Baki, Brody, Dalanowo, Dalanówko, Jaskułowizna, Jeżewo, Ilinko, Ilino, Kluczewo, Michalinek, Poświętne, Poczernin, Pilitowo, Rakowo, Skarzyn, Skrzyński, Strachówko, Siedlin, Siekluki, Szeromin, Szerominek, Wilamowice, Wójtów, Zamoście, Wygoda, Wygoda Dębiny.

Wójtów, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 73 w. od Nowoaleksandrowska.

Wojtynel, rum. *Woitinell*, ws nad pot. Wojtynellą, w pow. radowieckim, na Bukowinie. par. gr.-nieun. w miejscu, urz. poczt. w Witkowie (odl. 2 klm.), par. rzym.-kat. w Radowcach. Wieś leży w górzystej okolicy, w pobliżu Putny (ob. t. IX, 320), ma 966 mk., stanowi własność funduszu religijnego. Nadana r. 1490 klasztorowi w Putnie. W pobliżu W. leży os. Mieczyn, ze stadnią koni.

Wojtynella, potok na Bukowinie, dopł. Suczawy. Przyjmuje w gm. Wojtynel z lew. brz. pot. Slatynę. Uchodzi do Suczawy na obszarze Putny.

Wojtyniany, ob. *Wojteniany*.

Wojtyniów, ws przy ujściu rzki Kamelska do Kamienny, pow. konecki, gm. Blizin, par. Odrowąż, odl. od Końskich 27 w., ma 26 dm., 153 mk., 162 mr. włośc. i 4 dwor. W r. 1827 było 14 dm., 111 mk. Ws ta wchodziła w skład dóbr Blizin (Blizyn). Istniała tu kuźnica żelazna.

Wojtyszki 1.) pustka, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków. wchodzi w skład Braszewic. 2.) **W.**, ws, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 8 w.), ma 11 dm., 85 mk. W r. 1827 było 9 dm., 49 mk. 3.) **W.**, os., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 50 w., ma 1 dm., 10 mk. 4.) **W.**, ws, pow. włodysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 5 w.), ma 6 dm. 75 mk. W 1827 r. 6 dm., 51 mk.

Wojtyszki, ws i dobra skarbowe nad Niennem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 19 w.), okr. wiejski Sipowice, o 66 w. od Trok, 21 dm., 122 mk. (1 prawosł. i 121 katol.). Spis z 1865 r. podaje 49 dusz rewiz.

Wojutyce, ws, pow. samborski, 8 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Samborze, z urz. poczt. w miejscu. Na płn.-zach. leżą Lutowiska, na

płn. Rakowa i Brześciany, na wsch. Wykoty i Biskowice, na pld. Dąbrówka i Humieniec, na zach. Nadyby i Sasiadowice. Pld.-wsch. część obszaru przepływa Strwiąż od pld.-zach. na płu.-wsch., część płu. lewy dopł. Strwiąża, pot. Pieklińska, powstający na płu.-zach. i płynący aż do ujścia. Krawędź pld. przepływa pot. Jasienica (al. Jaruga), prawy dopł. Strwiąża. Zabudowania leżą w dolinie pot. Pieklińska; grupa chat leży na praw. brz. Strwiąża, zaś na lew. brz. przys. Jaz. Wznies. obszaru sięga 349 mt. w płu.-zach. lesistej części. Przez wieś idzie droga z Sambora do Chyrowa i kolej naddniestrzańska. Stacja kolei jest na samej granicy Nadyb. Własn. więk. ma roli orn. 814, łąk i ogr. 147, past. 21, lasu 388 mr.; wł. mn.: roli or. 1386, łąk i ogr. 186, pastw. 312 mr. W r. 1880 było we wsi i w przysiółkach: Dół, Góra, Jaz, Stroński, Zarzecze, Zwierzyniec 356 dm., 2011 mk. w gm. (546 rzym.-kat., 1406 gr.-kat., 59 izrael.; 648 Pol., 1363 Rus.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. samborski, dyec. przemyska. O pierwotnej fundacji parafii nie wiemy nie pewnego, z aktów konsystorskich okazuje się, że istniała ona już w r. 1484. W r. 1598 wznowił dotację Jan Tomasz Drohojewski, ststa przemyski. Za jego staraniem połączył Wawrzyniec Goślicki, biskup przemyski, parafią w W. z Rybotyczami. a parochowi z Wojutyecz przyznał godność zwierzchnika. W następnym wieku rozdzielono je znowu. W początkach XVII w., gdy właścicielem W. był Stanisław Stadnicki z Łańcuta, kalwin, poniósł kościół szkody w dochodach. Między r. 1714 a 1719 wznosił Jan Franciszek ze Żmigrodu Stadnicki kościół murowany, p. w. św. Katarzyny. Do wykończenia budowy dostarczył materiału ze swego zniszonego zamku w Rakowy Józef z Wielkich Kończyce Mniszech. Konsekracja kościoła odbyła się w r. 1743. Dokończył jej bisk. Wacław Sierakowski. Do parafii należą Baranicyce Wielkie i Małe, Brześciany, Chlewiska, Lutowiska. Nadyby, Rakowa, Wola Baraniecka (al. Wolica) i Wykoty. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. starsolski, dyec. przemyska. Do par. należą Nadyby. We wsi jest cerkiew. Według wizytacyi z r. 1732 uszkodzili Szwedzi podczas napadu obraz Chrystusa i Matki B., znajdujące się w tej cerkwi. Erekcyjny dokument pochodzi od Olbrachta Rozny. dziedzica wsi (oblatowany w r. 1642), zatwierdził go Leopold Andrzej z Wielkich Kończyce Mniszech. wojewódzie wołyński, w zamku laszeczki d. 1 kwietnia 1700 r. We wsi jest szkoła 1-klas. Na folw. gorzelnia, wiatrak. *Lu. Dz.*

Wojutyn, ws, pow. łucki, gm. Torczyn, par. katol. Skurecze, 59 dm., 452 mk., cerkiew, młyn wodny i wiatrak. Należała do sześciu właścicieli, pomiędzy którymi miała część Ewa Felińska, matka ks. Zygmunta Szczęsnego Felińskiego, arcybiskupa warszawskiego. Podług rewiz-

zyi zamku łuckiego z r. 1545 własność Semena i Hawryła Wojutyńskich, którzy wespół z innymi byli zobowiązani do opatrywania trzech hodrodni zamkowych (ob. Jabłonowski, Rewizye, 37, 39, 42). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należy w części do Awryły Wojuthińskiego, który płaci z 8 dym., 8 ogr. po 4 gr., 5 ogr. po 2 gr., 1 karcz. i 1 koła młyn., w części do Siemiona W., płacącego z 8 dym., 7 ogr. po 4 gr., 8 ogr. po 2 gr. i 1 koła młyn. Posiadał też część Falilej Rogosziński. 1577 r. Łukaszowa Wojutyńska płaci z części W. z 4 dym. po 20 gr., 2 ogr. po 4 gr., 4 ogr. po 2 gr.; Wasil Wojutyński z 4 dym. po 10 gr., 5 ogr. po 2 gr. i od 1 koła wiesn. 12 gr.; Paweł Koziniński z 3 dym. po 10 gr., 3 ogr. po 2 gr. W r. 1583 należy w części do Fiedora Wojutyńskiego, który wnosi z 13 dym., 7 ogr., w części do Wasila W., płacącego z 4 dym., 6 ogr. i 1 koła, wreszcie w części do Piotra W., który płaci z 4 dym., 6 ogr., 1 koła (Jabłonowski, Wołyń, 6, 9, 10, 59, 62, 98). *J. Krz.*

Wojweryszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 10 w.), okr. wiejski Wazguny, 7 dzurawiz.; należy do dóbr skarbowych Szeszole.

Wojwodiasa, potok, dopł. Suczawicy, na obszarze gm. Putny, na Bukowinie.

Wojwody 1) wś skarbową, pow. drysyński, par. Przydrujsk. 2) **W.**, pow. rzezycki, ob. *Wajwody*.

Wojwodyszki al. *Bartupie*, folw. i os., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Giełgudyszki, odl. 32 w. od Władysławowa. Fol. Bartupie ma 1 dm., 46 mk., os. leś. Wojwodyszki 1 dm., 2 mk. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. W spisie z r. 1827 podano mylnie Wojmadyszki al. Barłupie, 3 dm., 21 mk.

Wojzbuniszki, folw. prywatny nad rz. Wersoczka, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 16 w. od Ejszyszek, 9 mk. katol., 4 żydów. *A. T.*

Wojźgi, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Śmilgi, o 28 w. od Poniewieża. Włość. Dejlidonis na 22 dzies.

Wojzgirdy, wś, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, o 27 w. od Szawel.

Wokanówka, dobra skarbowe, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski Gontowniki.

Wókalece, ob. *Okalice*.

Wokarpie, ob. *Okarpice*.

Wokellen, posiadłość, pow. ławkowski, st. poczt. Pr. Eylau.

Wokiszkiele, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki (odl. 2 w.), ma 7 dm., 78 mk. W r. 1827 było 10 dm., 80 mk.

Wokonjewo, ob. *Okuniwo*.

Wokowice, wś, pow. brzeski, w piaszczystej równinie, nad Uszwia, dopł. Wisły, przy

drodze z Biadolin (3 km.) do Radłowa. Par. rzym.-kat. w Szczepanowie. Wś ma 121 dm. i 639 mk. (284 męż., 346 kob.), 619 rzym.-kat., 11 izrael. Pos. tabularna (Stan. Gniewińskiego) wynosi 81 mr. roli, 7 mr. łąk, 2 mr. ogr. 3 mr. pastw., 2 mr. lasu, 1 mr. nieuż. i 1594 s. parcel. budowl.; pos. mn. 351 mr. roli, 58 mr. łąk i ogr., 157 mr. pastw. i 13 mr. lasu. Dawniej należały W. do dóbr radłowskich bisk. krakowskich. W połowie XV w. było 4 $\frac{1}{2}$ łan. km., jeden wolny osadnik mający 1 $\frac{1}{2}$ łanu z młyn., karczma z rolą, zagrodnicy. Łany sołtysie zabrano na folwark. Dziesięcinę w części wsi pobierał bisk. krakowski (Długosz, L. B., II, 269). Reg. pobor. z r. 1536 (Pawiniński, Małop., 493) tak opisują wieś: Wokowice, wś biskupa krak., należąca do Radłowa. Jest w niej cztery i pół łana, na których siedzi 10 kmieci, uprawiających nie równe role; płacą czynszu rocznie 4 $\frac{1}{2}$ grzyw., po 4 kor. owsa z łanu, po 2 koguty, po 2 sery i po 20 jaj. Jest tam sołtys mający półtora łana, sadzawkę, młyn na swój użytek, karczmę i zagrodę. Lasy i bory wspólne z Radłowem. W 1581 (ibid., 260) podano 10 kmieci na 5 łan., 2 zagrody, 2 kom. bez bydła i sołtysa na łanie. W graniczą na pld. z Maszkienicami, na wsch. z Biadolinami i Bielezą, na pln. z Łękami a na zach. ze Szczepanowem. *Muc.*

Woksza, rzeczka, lewy dopływ Wilii, uchodzi poniżej Podmoszu.

Woksza, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 2 dm., 10 mk. kat.

Wola, łac. *libera villa, libertas*, nazwa dawana wsiom rolniczym, pojawiającym się już w pierwszej połowie XIII w. i stanowiącym, w stosunku do innych, odrębną kategorią osad, ze względu na ludność używaną do zasiedlania takowych i nadawanie jej swobody. Potrzeba użytkowania pustych obszarów leśnych należących do książąt, duchowieństwa i rycerstwa, obok wzrostu liczebnej klasy ludzi wolnych, ustania handlu niewolnikami i zmniejszenia napływu jeńców wojennych, wywołała zakładanie wsi z ludnością wolną, bądź przybywającą z obcych krajów, Niemiec przeważnie, bądź krajową. Osadnikom tym dawano działki ziemi z uwolnieniem na pewną liczbę lat (do 20-tu) od wszelkich czynszów, opłat i podatków a przytem po większej części odrębne urzędnienia i prawa niemieckie. Że istniały wolne wsi (Wole) na prawie polskiem, świadczy fakt przenoszenia ich na prawo niemieckie. Tak np. Władysław, ks. dobrzyński, nadaje r. 1328 Woli i innym wsiom w ziemi dobrzyńskiej prawo chełmińskie (Kod. dypl. pol. II, 658). Król Kazimierz przenosi r. 1363 wsi: Chothow i Wola, własność Krzesława, z prawa polskiego na średzkie (Kod. Małop., III, 168). O ludności używanej do zasiedlania tych wsi daje ważną wskazówkę akt, który „Bolizlavus dux Poloniae“ r. 1255 wydaje dla klasztoru w Łądzie: „inter fluvium qui Wirbec vocatur et claustrum ipsorum contulimus libertatem novam villam locandi quem *Liberam villam* appellarunt atque populandi eandem de Theutonicis sive *liberis Polonis* pleno jure Theutonico“ (Kod. Wielkop., Nr. 331, 600), *W* dok. z r. 1325 wieś ta zwana jest: Wolany al. „Villa Gerlaci“. Dowiadujemy się tu, że założoną została na obszarze wsi Dolany i zaludnioną przez osadników

niemieckich. W akcie uposażenia klasztoru w Krzyżanowicach z r. 1255 wymieniona jest „Volia que vulgariter Grochovisko nuncupatur” (Kod. dypl. pol., I, 75). Spotykamy też Wolę w akcie uposażenia klasztoru w Zawichoście z r. 1257. Na Szląsku i w przyległych częściach Wielkopolski i Małopolski osady takie zwano Lgotami (Ligota). Akt z r. 1369 wymienia koło siebie Wolę i Ligotę, w okolicy Zarnowca (Kod. Małop., III, 229). Najliczniej występują Wole w ciągu XIV w. na obszarach północnej i wschodniej części Małopolski, na wschodnich kresach Wielkopolski. Następnie w XV w. na Mazowszu, Podlasiu i Rusi Czerwonej, wreszcie osiągnęły obszarów Wołynia. Nazwa Wola niejednokrotnie znika ustępując miejsca pierwotnej nazwie obszaru albo też zmienia swoją drugą część wraz ze zmianą właściciela albo łączności z przyległą osadą. Gdy stopniowo zatrać się różnice między ludnością wolną a przytwierdzoną do gleby, nazwa Wola znaczyć będzie tyle co świeżo założona a ztąd wolna na pewien czas od podatków osada, tyle co Nowa Wieś. W tem też znaczeniu używaną będzie nazwa Wólka.

Br. Ch.

Wola 1.) dawniej *Wielka Wola*, r. 1368 *Magna Vola Warszoviensis*, ws i przedmieście Warszawy, leży w stronie pld.-zach. od miasta, na obszarze rozległego płaskowzgórza. pokrytego żyzną glebą gliniastą, pow. warszawski, gm. Czyste, par. Wola. Posiada kościół par. murywany, dwie szkoły początkowe, cerkiew i cmentarz prawosławny. Obszar wsi zajmują przeważnie liczne osady młynarskie (wiatraki) i kolonie ogrodników, uprawiających warzywa i owoce, tudzież kilka fabryk. Wola ma 667 nr. właściańskich i 142 dworskich. Obecnie gmina Czyste, w skład której wchodzi Wola, Czyste i dwie mniejsze osady: Koło i Ochota, ma 16280 mk. (w tej liczbie 9644 niestałej ludności). Śród stałej ludności jest 59 praw., 310 prot., 1017 żydów. W r. 1827 ws Wola miała tylko 19 dm., 133 mk. Wieś ta powstała na obszarze lasów książęcych zapewne na początku XIV w. O dawnem bardzo zaludnieniu tego obszaru świadczy podany przez kalendarz Duńczewskiego fakt wykopania w r. 1672 na Woli urn mieczem obwiniętych (ob. F. M. Sobieszczański, Wycieczka archeologiczna. str. 41). W dok. z r. 1367 wymieniona Wola w liczbie wsi dających dziesięcinę kościołowi w Zegrzu nad Narwią. Wskutek rozstrzygnięcia sporu o te dziesięciny ws ta, zwana w dok. z r. 1368 „Magna Vola Warszoviensis”, ma płacić dziesięcinę bisk. poznańskiemu, po 6 gr. z łanu (Kod. Wielkp., Nr 1584 i 1601). Wzrost Warszawy wpływał na zaludnienie okolicy i karczowanie pobliskich obszarów leśnych. W akcie ks. Janusza z 1425 r. wspomniany jest folw. Pistola, leżący przy drodze do Blonia „retro villam nostram Wola”. Widocznie okolice Warszawy dość szybko się zaludniały, skoro w XVI w. spotykamy tak liczne parafie podmiejskie. W r. 1580 mają kościoły parafialne: Powsin, Milanów (Wilanów), Wielka Wola, Wawrzyszew, Babice, Raszyn Według reg. pobor. z r. 1580 we wsi królewskiej Wielka

Wola płaci Jan Pietrzejewski, szlachcic, wójt dziedziczny, od 1 łanu, 3 zagr. z rolą; Jan Umiaszowski, szlachcic, z części Malchera od 1 łanu; Jadwiga Bolemska od 1 łanu; Bartłomiej Zaliwski, chorąży liwski, dzierżawca królewski, od 13 łan., 2 zagr. z rolą (Pawin., Mazowsze, 269). Lustracja starostwa warszawskiego z r. 1660 podaje: „Wieś Wielka Wola ma troje pole, funditus przez nieprzyjaciela spalona. Jest w tejsze wsi włók 13 i pół, między którymi znajduje się włók, które w dawnych lustracjach specificantur, № 10 i z wójtowską № 1, wolnych; na ten czas znajduje się włók osiadłych, które fruktyfikują Nr 3 i pół. Robocizny były: cztery dni w tygodniu z włóki, straż nocna kolejna do Warszawy, „do zboża w nocy lecieć powinni”, czynszu po zł. 1 na rok, żyta 13 kor., owsa 26 kor., 2 kapłony, 30 jaj i geś dawać obowiązani. Ogrodników i dworskich budynków nie było wtedy. Mikołaj Konstanty Gissa, sekretarz i oberszter gwardyi Jego Król. Mości, miał przywilej z r. 1652 na folwark w tej wsi 3 i pół włóki obejmujący, nadany mu i żonie dożywotnio. Prócz tego trzymał oddzielnie półwłóczek z roli, z którego płacił kwartę. Drugi folwark, świeżo spalony, trzymała za przywilejem królewskim z r. 1652 Urszula Szperlingen Hekierowa, wdowa po aptekarzu królewskim. Były też dwie włóki wybrańieckie. Prawo patronatu nad kościołem miały dziekan warszawski. Dziesięcina ze wsi należała do mansonarzóv warszawskich. Ogólny dochód wynosił zł. 190 gr. 16 den. 9. Po ks. Czartoryskim woj. ruskim, objął starosstwo warszawskie w r. 1750 dwunastoletni Fryderyk Bruehl, później generał artyleryi. Urządził on tu świetną dla siebie rezydencją i przyczynił się wiele do zabudowania i zaludnienia obszarów ststwa, wchodzących w skład Warszawy. W r. 1785 sprzedał on starostwo które nabył Poniński. Pałac w Woli został spalony r. 1794 przez Prusaków. Zniszczyli też oni kościół paraf. który na miejscu dawniejszego wznosił r. 1611 ks. Jan Raciborski. Odnowiony w r. 1807 znowu uległ zniszczeniu w r. 1831 a od 1834 r. przestał istnieć. Nabożeństwo odprawiano w domu prywatnym przy ulicy Wolskiej dor. 1860. Na wyniosłej i suchej równinie Woli, górującej po nad Warszawą, odbywały się elekcye królów, od Batorego (w r. 1575) począwszy. Miejsce na ten akt wyznaczone było otoczone rowem i opasane wałem. Do wnętrza prowadziły trzy bramy, przeznaczone dla przedstawicieli Wielkopolski, Małopolski i Litwy. W środku ogrodzonego placu stała szopa drewniana, z dachem z desek, okrywana w razie potrzeby z boków oponami. Szopa służyła dla senatorów, dokoła stawało koło rycerskie, t. j. posłowie. Szlachta z dobrej woli przybywająca miała wytknięte przez marszałka miejsca w pewnem oddaleniu. Grupowała się według województw.

Obozowała przeważnie pod namiotami na zewnątrz okopu. W czasie elekcyi r. 1587 spalono szopę, w r. 1669 strzelano do senatorów obradujących pod szopą. Okop miał kształt podłużnego czworoboku. Długość ocenia Verdum na doniosłość strzału muszkietowego. Przedostatnia elekcyja, Augusta III, odbyła się podobnie jak i Walezego w Kamieniu nad Wisłą, pod Pragą. Ostatni obiór Stanisława Augusta na polach Woli w r. 1764. W r. 1794, podczas oblężenia Warszawy przez Prusaków, zachodziły tu kilkukrotne walki. Przy szturmie Warszawy we wrześniu r. 1831 Wola ze wzniesionemi tu obwarowaniami stanowiła punkt, w którym głównie koncentrowały się usiłowania obu stron walczących. W miejscu najzaciętszego boju, przy murach dawnego kościoła, urządzono następnie cmentarz prawosławny. Kościółek zamieniony został na cerkiew. Nowy kościół paraf., p. w. św. Stanisława i Wawrzyńca, wzniesiony został w r. 1860. Wzrost Warszawy zamienił obecnie Wolę w przedmieście, zamieszkiwane przez ludność wyrobniczą, ogrodników i młynarzy. Wyniosłe i otwarte położenie sprzyja urządzaniu wiatraków, których spotykamy tu znaczną ilość.

2.) **W.**, pow. stopnicki, ob. *Wola Biechowska*. 3.) **W.**, ws, pow. pińczowski, par. Chroberz, ob. *Wola Chrobberska*. 4.) **W.**, ws, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki, ob. *Wola Mianocka*. 5.) **W.** w XVI w. *Wola Gaszczyńska*. ws, pow. grójecki, gm. i par. Konary, ma 15 os., 99 mr. Wchodziła w skład dóbr Konary. W r. 1576 płaci tu Adam Mniszewski od 2 łan. 6.) **W.**, dawniej *Kalkowa Wola*, ws, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Sobota (odl. 4 w.), ma 244 mk. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kollegiaci łęczyckiej a folw. pleban. w Sobocie (Łaski, L. B., II, 504). W r. 1576 ws „Kalkowa Wola“ należy do Aleksandra Wolskiego, który płaci od 5 $\frac{1}{2}$ łan., 4 zagr. karczmy, rzeźnika, rybaka, karczmy dziedzicznej; puste były 3 osady rybaków i komornika jedna. 7.) **W.**, os. włośc., pow. będziński, gm. Górnica, ma 9 dm., 72 mk., 102 mr. 8.) **W.**, dawniej *Wola Kuczowska*, ws, pow. włoszcowski, gm. Secemin, par. Kuczków, ma 42 os., 383 mr. Wchodziła w skład dóbr Chrząstów. W r. 1827 było 32 dm., 194 mk. W r. 1581 należy z Kuczowem i Wolica Kuczowską do Kuczowskich. Stanisław ma 2 $\frac{1}{2}$ łan. km., Krzysztof 2 $\frac{1}{2}$ łan., pan Sendomirski 2 $\frac{1}{2}$ łan. i 3 kom. bez bydła (Pawin., Małop., 75). 9.) **W.**, w 1581 r. *Tezeńska Wola*, ws, pow. jędrzejowski, gm. Nagłowice, par. Rakoszyn. W r. 1581 ws Tezeńska Wola ma w części Tworowskiego $\frac{1}{2}$ łanu, 1 zagr. bez roli, w części dzierżawionej przez Borka $\frac{1}{2}$ łanu. 10.) **W.**, ws, pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. W 1827 r. było 24 dm., 98 mk. 11.) **W.**, ws nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Sielec, par.

Czerwiński, odl. 27 w. od Płońska, ma 21 dm., 210 mk., 768 mr. W r. 1827 było 21 dm., 142 mk. 12.) **W.**, ws, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Wola (Trutowo), odl. 12 w. od Lipna, ma szkołę początkową, browar, gorzelnię, 33 dm., 249 mk. Dobra Wola Wymysły składały się w r. 1891 z fol.: Wola, Wymysły i Swoboda rozl. mr. 2907: fol. Wola gr. or. i ogr. mr. 734, łąk mr. 60, past. mr. 20, nieuz. mr. 66; bud. mur. 16, drew. 8; płodozm. 6 i 12-pol.; fol. Wymysły gr. or. i ogr. mr. 230, łąk mr. 9, nieuz. mr. 6; bud. drew. 5; fol. Swoboda gr. or. i ogr. mr. 94, łąk mr. 5, past. mr. 2, nieuz. mr. 28; bud. mur. 1, drew. 6, lasu urządzonego mr. 1654, cegielnia i młyn wodny. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws Wola Wymysły os. 32, mr. 45; ws Wawrzonkovo os. 18, mr. 555; ws Makowisko os. 14, mr. 651; ws Kiełpiu os. 38, mr. 824; ws Wyzendorf Stary os. 18, mr. 180; ws Wyzendorf Nowy os. 13, mr. 148. Do r. 1835 istniała tu parafia, z kościołem drewnianym. R. 1328 Władysław, ks. dobrzyński i łęczycki, nadaje W. i innym wsiom prawo chełmińskie (Kod. dypl. pol., II, 658). W r. 1564 ws leży w ziemi dobrzyńskiej, pow. rypińskim. Stanisław Żelski płaci od 20 poddanych siedzących na 14 łanach, 2 karczmy, 7 zagrod., kowala. Ogółem fl. 9 gr. 3 sol. 1 (Pawin., Wielkop., I, 317). R. 1789 dziedzic Wojciech Trzeński wysiewał tu 92 kor. żyta i 27 kor. pszenicy. Wizyty dziekańskie z r. 1825 i następnych opiewają, że kościół był erygowany r. 1538, akt erekcyi znajduje się w archiwum kapituły plockiej. R. 1609 była ponowną erekcyja a 1779 r. 8 maja odświeżoną przez komplanacyą między ówczesnym dziedzicem Szym. Zielińskim, chorążym ziemi nurskiej, z jednej, a ks. Krzysztof. Piszczałowskim, prob. kieleckim, komendantem kościoła w W., z drugiej strony, i następnie też komplanacyja w Bobrownikach d. 31 maja została utwierdzoną, z wymienieniem uposażenia do kościoła należącego. Akta metryczne par. Wola zaczynają się od r. 1754, podpisał je pierwszy ks. Raf. Bloch ze zgromadzenia dominikanów poznańskich, czasowo tu przebywający. W wizytach dziekańskich spotykamy ciągle skargi na „wioleńcy“ kollatorów. W r. 1757 dziedzic wszystkie grunta plebańskie i łąki „modo chapativo“ włączył do swych posiadłości, przez co kościół pozbawiony został funduszu i utrzymania dla plebana. Skutkiem czego kościół ten niebędąc podtrzymywany przez nikogo, chylił się coraz bardziej do upadku, aż w końcu popadł w zupełną ruinę i urzędownie d. 2 grudnia 1835 r. przez ks. Zawadzkiego, dziekana lipnowskiego, został zapieczetowany, parafią zaś przeniesiono do sąsiedniego kościoła karmelitów w Trutowie. Przełożony tegoż ks. Kajetan Schroeter od władzy dycezyjalnej otrzymał pierwszy z karmelitów „curam animarum“ („Przegl. katol.“ z r. 1888, Nr 44).

13.) **W. Abramowska**, pow. zamojski. W r. 1827 było 21 dm., 140 mk. Ob. *Abramów*, 14.) **W. Adamowa**, w r. 1557 *Wolia Adamowa*. r. 1827 *Wólka Adamowa*, ws i folw., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, odl. 20 w. od Włocławka. W r. 1882 folw. rozl. mr. 501: gr. or. i ogr. mr. 464, łąk mr. 17, nieuż. mr. 20; bud. mur. 15, dREW. 2. Ws Wola Adamowa os. 24, mr. 45; ws Holendry Wóleckie os. 14, mr. 132. W r. 1557 Seibor Wolski płaci od 2 łąn., 2 zagr. Kmieci tu niema. Ws nazwana „Wolia Ademowa“ (Pawiuń, Wielkop., II, 23). W spisie wsi z r. 1827 podane są dwie wsi z nazwą: *Wólka Adamkowa*, w par. Chodecz. Pierwsza ma 11 dm., 90 mk., druga 10 dm., 64 mk. 15.) **W. Adamowa**, ws, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Joniec, odl. 17 w. od Płońska, ma 9 dm., 57 mk., 222 mr. obszaru. W r. 1827 było 6 dm., 42 mk. 16.) **W. Aleksandra**, ws, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 53 mk., 74 mr. włośc. i 4 mr. dwor. 17.) **W. Bachorna**, ws i folw., pow. niezawski, gm. i par. Sędzin, ma 126 mk., 670 mr. dwor. i 37 mr. włośc. W r. 1827 było 11 dm., 86 mk. W r. 1557 ws Wolia Bachorna, w pow. brzeskim, własność Feliksa Wolskiego, ma 9 łąn., 7 zagr., 1 komor. (Pawiuń, Małop., II, 6). 18.) **W. Bachorska**, ws i folw., pow. łaski, gm. i par. Buczek, odl. 14 w. od Łasku. Ws ma 4 dm., 88 mk.; folw. 5 dm., 30 mk. W r. 1552 istnieje tylko ws Bachorzyno, mająca 16 osad. na 5 łąn. W r. 1885 fol. W. Bachorska rozl. mr. 398: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 5, pastw. mr. 48, lasu mr. 19, nieuż. mr. 14; bud. dREW. 6. Ws Wola Bach. os. 10, mr. 15. 19.) **W. Bagnowa**, w par. Muin (Łaski, L. B., II, 595), będzie to dzisiejsza *Wólka* w pow. koneckim gm. Pijanów. 20.) **W. Bałucka**, ws i fol. nad rz. Pilicą, pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, odl. 5 w. od Łasku. Ws ma 8 dm., 31 mk., 101 mr.; fol. 3 dm., 44 mk. W 1827 r. 13 dm., 55 mk. Fol. Wola Bałucka rozl. mr. 438: gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 29, pastw. mr. 63, lasu mr. 29, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, dREW. 7. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano na stół arcybiskupi, plebanowi zaś tylko kołędę po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 444). 21.) **W. Batorska**, właściwie *Botorska*, ws, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz. W spisie z r. 1531 podana tylko ws kościelna Bothorz (7 łąn. km. i młyn). Ob. *Batorz*. 22.) **W. Belska**, w par. Łęczeszycy, pow. grójecki, ob. *Wola Pogroszewska*. 23.) **W. Bezathowa** (Łaski, L. B., II, 364) ob. *Wola Bezdziałowa*. 24.) **W. Bezdziałowa**, ws, dziś *Wólka Bezdziałowa*, w par. Wartkowice, pow. łęczycki, dawniej w par. Chodów (Lib. B. Łaskiego mylnie ją nazywa: Wola Bedzathowa). Na początku XVI w. łąny kmiecie dawały dziesięcinę dziekanowi kolegiaty łęczyckiej, dworskie i zagrodnicze plebanowi w Chodowie. W r. 1576 Szymon Wolski płaci od 1/2 łąnu i 1 os., Stani-

śław Zaleski od 1 łąnu, 1 łąnu pusty. Prócz tego płaci Szymon Wolski od 1 1/2 łąnu bez kmieci i 1 zagr., a Anna, wdowa po Idzikowskim od 1 łąnu (Pawiuń, Wielkop., II, 68, 125). 25.) **W. Biłina** al. *Belńska* (Lib. Ben. Łaskiego, II, 252), w par. Boguszyce (pow. rawski), składała się z samych łąnów km., dających dziesięcinę wikaryszom kolegiaty łowickiej. W reg. pobor. z r. 1579 wieś ta nosi nazwę *Księża Wola*. Była tu „regalis pars plebani i 3 łąny km. (Pawiuń, Mazowsze, 166). Ob. *Księża Wola*. 26.) **W. Będkowska**, ws i folw., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Burzenin, odl. 18 w. od Sieradza. Folw. (rozparcelowany) ma 4 dm., 42 mk., ws 30 dm., 320 mk. W nowszych spisach nazywany: *Wólka Będkowska*. W r. 1827 było 21 dm., 127 mk. Na początku XVI w. ws Banthkowska Wolia dawała dziesięcinę z łąn. km. na stół arcybiskupi, z folw. plebanowi w Burzeninie. Kmiecie dawali plebanowi za kołędę po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 428). 27.) **W. Bialecka**, ob. *Wólka Bialecka*. 28.) **W. Biechowska**, w XVI w. *Wola Jurkowska*, ws i folw., pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Biechów. Folw. ma 294 mr., wchodzi w skład dóbr Wojcza, ws 38 os., 140 mr. W r. 1827 było 22 dm., 133 mk. W r. 1579 ws Wola Jurkowska, podobnie jak Biechów i okoliczne wsi, należała do Fryderyka Bonara, który ztąd płacił od 8 osad, 4 łąn., 3 zagr z rolą, 4 ubog., 1 rzem. (Pawiuń, Małop., 230). 29.) **W. Biejkowska**, ws i folw. nad rz. Pilicą, pow. grójecki, gm. i par. Promna, odl. 20 w. od Grójca. Dobra te składały się w r. 1885 z folw. W. i Julianów wsi W. Biejk. rozl. m. 1137: fol. W. Biejk. gr. or. i ogr. mr. 416, łąk mr. 128, past. mr. 220, lasu mr. 11, nieuż. mr. 66; bud. mur. 8, dREW. 9; płodozm. 8 pol.; fol. Julianów gr. or. i ogr. mr. 197, lasu mr. 99, nieuż. mr. 1; bud. dREW. 2; las nieurządzony. Ws W. Biejk. os. 28. mr. 152. Ob. *Biejków*. 30.) **W. Bielska**, ob. *Wola Bielska*. 31.) **W. Bierwiecka**, fol, pow. radomski, gm. Jedlińsk, odl. od Radonia 17 w., ma 13 dm., 107 mk., 304 mr. (172 roli, 24 łąk, 35 lasu). Ob. *Bierwece*. 32.) **W. Biłska**, fol. i kol. nad rz. Pilicą, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów, odl. 18 w. od Piotrkowa. Kol. ma 21 dm., 178 mk.; fol. 5 dm., 32 mk.; os. leś. 1 dm. W r. 1885 fol. W. Biłska rozl. mr. 560: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 2, past. mr. 2, lasu mr. 221, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, dREW. 13. Las nieurządzony. Do fol. należały poprzednio: ws W. Biłska os. 31, mr. 326, ws Adelinów os. 14, mr. 225, ws Klemementynów os. 31, mr. 405, ws Karolinów os. 20, mr. 237, ws Salkowszczyzna os. 8, mr. 150, ws Dorotów os. 8, mr. 28, ws Mikołajów os. 4, mr. 75, ws Piotrów os. 8, mr. 136. Na początku XVI w. ws Wola Bielska dawała dziesięcinę z łąnów km. na stół arcybiskupi, pleban. zaś w Sulejowie kołędę po pół gr. z łąnu (Łaski, L. B., II, 187). 33.) **W. Biskupia**,

wś. pow. łódzki, gm. i par. Czarnocin, ma 60 dm., 518 mk., 1055 mr.; os. karcz. 1 dm., 3 mk., 1 mr. W r. 1827 było 48 dm., 308 mk. Na początku XVI w. łany kmieccie dawały dziesięcinę pleb. w Czarnocinie, zaś łany folwarczne i role kmieccie, zwane Murzyny, Podniwiszcze i Zadworyszcze, kościołowi w Nagorzycach. Pole zw. Zalesne dawało kolejno obu kościołom (Łaski, L. B., II, 185, 229). 34.) **W. Biskupska**, w par. Jeziersko. Istniała w XVI w. Dziś pod tą nazwą nie ma wsi w tej parafii (pow. turecki). Ob. Łaski, Lib. Ben., I, 408. 35.) **W. Blakowa**, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota, odl. 18 w. Radomska, składa się z wielu części, mających razem 485 mk. W r. 1827 było 36 dm., 279 mk. Fol. lit. A. C. al. Antoniew miała w 1877 r. 255 mr. (172 mr. roli, 77 lasu), fol. lit. B. miał 618 mr. (387 roli, 116 lasu); wś włosc. 20 os., 305 mr.; fol. lit. D. w r. 1886 miał 318 mr. (254 roli); wś lit. D. os. 18, mr. 139; fol. lit. E. w r. 1886 miał 379 mr. (226 roli, 71 lasu); wś lit. E. 18 os., 156 mr. Na początku XVI w. dziesięcinę płaci wś Wola kapitule gnieźn., plebanowi zaś tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 492). 36.) **W. Blizocka**, wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, ma 44 dm., 338 mk., 751 mr., szkołę początkową. W r. 1827 było 34 dm., 254 mk. Por. *Podłodów i Radom* (t. IX, 408). 37.) **W. Błędowa**, w XVI w. *Blandowa Wola*, *Bledowska Wola*, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Waliśzew, odl. 14 w. Brzezin. Wś ma 23 dm., 248 mk.; fol. 5 dm. W r. 1827 było 17 dm., 139 mk. W r. 1885 fol. Wola Błędowa i Woliska rozl. mr. 1411: gr. or. i ogr. mr. 108, lasu mr. 853, nieuż. mr. 40; bud. mur. 3, drew. 13; płodozm. 4 i 11 pol.; las nieurządzony. Fol. ten w r. 1884 został oddzielony od dóbr Bratoszewice. Wś ma 348 mr. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Brzezinach, role folw. kościołowi w Strykowie, zaś swemu pleb. w Bratoszewicach dawali kmieccie kołędę, po pół grosza z łanu (Łaski, L. B., II, 394, 406). 38.) **W. Błędowska**, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 29 w. od Przasnysza, ma 19 dm., 153 mk., 19 os., 665 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnosiele. W r. 1827 było 19 dm., 93 mk. 39.) **W. Błędowska**, wś, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Ciekryn, odl. 22 w. od Płońska, ma 11 dm., 147 mk., 306 mr. W r. 1827 było 10 dm., 98 mk. 40.) **W. Błotna**, wś wchodząca w skład starostwa korcezyńskiego, jest to dzisiejsza Błotnowola (ob.), w pow. stopnickim. W r. 1579 wś ta, krolewska, płaci od 13 osad., 3¼ łan., 8 zagr., 1 kom., 3 ubogich (Pawin., Małop., 212). Zda się, że ta sama wieś jest wymieniona przez Długosza w opisie par. Ostrowce (Lit. Ben., II, 429) p. n. „Breskowska Wola“, 41.) **W. Bobrowska** al. *Bobrownicka*, wś i fol., pow. konecki, gm. Dobromierz, par. Stanowiska,

odl. 50 w. od Końskich. W r. 1886 Wola Bobrowska rozl. mr. 647: gr. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 47, pastw. mr. 38, lasu mr. 271, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 7 pol., las nieurządzony. Wś Wola Bobr. os. 10, mr. 109. Na początku XVI w. wś daje dziesięcinę z ról wszystkich pleb. w Stanowiskach a za kopne po 2 gr z łanu. Wartość dziesięciny sięga 3 grzyw. (Łaski, L. B., I, 615). Zapewne do tej wsi odnosi się to, co podaje Łaski w innym miejscu (L. B., I, 555) o wsi Wola Borkowa, w par. Stanowisko, iż dziesięcinę z łan. km. dawano kolegiacie kurzelowskiej. 42.) **W. Bobrowa**, wś, pow. łukowski, ob. *Bobrowa Wola*. W r. 1827 było 8 dm., 64 mk. 43.) **W. Bogdańska** al. *Wólka*, wś nad rzeką b. u., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów. Wś ma 8 dm., 69 mk., 90 mr., os. leś. 1 dm., 6 mk., 12 mr. W r. 1827 było 13 dm., 74 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę ze wsi idą na stół arcybiskupi, pleban dostaje tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 220). 44.) **W. Boglewska**, w r. 1368 *Libertas grodensis*, wś i fol., pow. grójcecki, gm. Jasieniec, par. Boglewice, odl. 6 w. od Grójca, ma 267 mk. W r. 1827 było 19 dm., 131 mk. W r. 1886 fol. Wola B. rozl. mr. 1077: gr. or. i ogr. mr. 536, łąk mr. 113, pastw. mr. 3, lasu mr. 385, nieuż. mr. 40; bud. mur. 9, drew. 7; płodozm. 10 pol., las urządzony, wiatrak. Wś Wola B. os. 38, mr. 43. Wieś ta, książęca, założona w 1345 r., zwana początkowo Wola Grodziecka, na mocy postanowienia ks. Ziemowita z r. 1368 (Kod. Wielkop., № 601) płaciła za dziesięcinę bisk. pozn. po 6 gr. z łana; miała w r. 1576 (pow. warecki) trzy części, należące do Boglewskich. Mikołaj miał 1/2 łanu, Jan 1/2 łanu, Maksymilian 1 3/4 łan. km. 45.) **W. Boguszowa**, w par. Regów (pow. kozienicki). Jest to dzisiejsza Boguszówka (ob.). W r. 1569 Jan Bogusz, podkom. lubelski, płaci tu od 3 łan. 46.) **W. Bojarska** al. *Wólka*, wś, pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, ma 9 os., 321 mr., wchodziła w skład dóbr Nowa Wieś. 47.) **W. Bolowiecka**, wś, pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Pałecznicza. Wchodziła w skład dóbr Małoszów. ma 6 os., 49 mr. Spis z r. 1581 podaje tylko: Bolów i Bolowiec (w par. Pałecznicza), własność Prospera Prowanny, który ma 11 łan. km., 1 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł. (Pawin., Małop. 14). 48.) **W. Boniecka**, wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Bończa. Należy do wsi Bończa. 49.) **W. Borowa**, pow. opoczyński, par. Klwów, ob. *Borowa Wola*. W r. 1569 mają tu Suligostowscy 1/4 łanu i Rzuchofski 1/2 łanu (Pawin., Małop., 314). 50.) **W. Borowa**, wś, wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo, w pow. władysławowskim. Dziś nie istnieje pod tą nazwą. 51.) **W. Branecka**, wś, pow. grójcecki, gm. i par. Promna, ma 144 mr.; wchodziła w skład dóbr Branków. W r. 1827 było 5 dm.,

40 mk., par. Wrociszew. Wś ta założoną została w połowie XV w. W r. 1576 siedzą tu Brancecy (z Brankowa) mają we trzech 2 łany. Wś należy do par. Wrociszewo (Pawin., Mazowsze, 240). 52.) **W. Braniicka**, wś i fol. nad rz. Mszczanicą, pow. brzeziński, gm. Biała, par. Gieczno. W r. 1827 było 20 dm., 255 mk. Zapewne nazywała się: *Brachowicka Wola*, od wsi Brachowice. 53.) **W. Brudnowska**, pow. radomski, par. Wieniawa. Na początku XVI w. dziesięcinę wartości, do 4 grzyw., pobierali wikaryusze kościoła w Wieniawie (Łaski, L. B., I, 689). Ob. *Brudnowska Wola*. 54.) **W. Brwilińska** al. *Wólka*, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Duninów, ma 151 mk., 332 mr.; ob. *Brwilno*. W r. 1570 Wólka Brwilińska stanowiła własność proboszcza kościoła św. Michała za murami Płocka. Było w niej $5\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 128). 55.) **W. Brzeska**, wś, pow. radomski, gm. i par. Stromiec. Nazwę nosi od wsi Brzeście nad Pilicą. Na początku XVI w. wś należała do par. Jasionna. Łany folw. uprawiane przez zagrodników, dawały dziesięcinę, wartości do 5 gr. pleb. w Jasionnie (Łaski, L. B., I, 668). W r. 1576 Brzeście i Wola Brzeska leżały w pow. wareckim, par. Stromiec. Wola Brzeska miała czterech właścicieli: Kozuchowscy $1\frac{1}{2}$ łanu, dwie części Brzeskich po $\frac{3}{4}$ łanu i Wielebnowski $\frac{3}{4}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 243). Ob. *Brzeska Wola*. 56.) **W. Brzezińska**, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, odl. od Sieradza 15 w., ma 13 dm. W r. 1827 było 6 dm., 45 mk. Ob. *Brzeźno*. 57.) **W. Brzózka**, pow. kozienicki, przy wsi Brzózka. Wchodziła w skład statwa radomskiego. Ob. *Brzózka Wola*. 58.) **W. Brzozowa**, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. W 1827 r. było 49 dm., 319 mk. Ob. *Brzozowa Wola*. 59.) **W. Buczkowska**, kol., fol. i wś, pow. łaski, gm. i par. Buczek, odl. 7 w. od Łasku; kol. ma 12 dm., 177 mk., 179 mr.; fol. 2 dm., 13 mk. W 1827 r. było 18 dm., 162 mk. W r. 1885 fol. Wola Buczkow. rozl. mr. 227; gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 11, past. mr. 7, lasu mr. 23, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 9. Wś Wola Buczk. os. 2, mr. 28. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. zaś tylko kołędę, po groszu z łanu. Pleban miał we wsi tej dwie łąki. Jedna z nich w lesie zwała się „Jewina łąka“ (Łaski, L. B., I, 450). 60.) **W. Bukowska**, pow. miechowski, ob. *Bukowska Wola*. Wymieniona w dok. z r. 1354 w liczbie posiadłości klasztoru miechowskiego. Przy akcie z r. 1373 obecny jest Albert, wójt „de villa dicta Wola Bukowska“ (Kod. Małop., III, 93 i 271). W r. 1581 we wsi tej prepozyt miechowski płacił od 5 łan. km., 3 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawin., Małop., 92). 61.) **W. Burzecka**, wś i fol., pow. łukowski, odl. 16 w. od Łukowa. W 1569 r. nosi nazwę „Wolia Wipnicha“ lecz ma wspólnych właścicieli ze wsią „Burzec“ (Bużec?). Ob. *Burzecka Wola*. W r. 1879 fol. Wola Burzecka z awulusem Mikołajew al. Szczałb, w r. 1879 oddzielony od dóbr Wojcieszków rozl. mr. 1631; gr. or. i ogr. mr. 693, łąk mr. 288, past. mr. 109, lasu mr. 508, nieuż. mr. 33; bud. drew. 11, las nieurządzoney. Wś ma 39 os., 378 mr. 62.) **W. Bychawska**, wś i fol. nad rzeką Kosarz, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina. W 1827 r. było 24 dm., 162 mk. W r. 1877 fol. Wola Bych. rozl. mr. 1172; gr. or. i ogr. mr. 964, łąk mr. 42, past. mr. 141, wody mr. 4, nieuż. mr. 21; bud. drew. 16, młyn wodny i pokłady wapienia. Do folw. należały poprzednio: wś Wola Wielka os. 14, mr. 288; wś Olszowiec os. 30, mr. 772; wś Leśniczówka os. 6, mr. 8. Spisy pobor. z r. 1531 nie podają tej wsi. W r. 1676 wś Wola Bychowska al. Zadubie daje pogłówne od 44 poddanych. 63.) **W. Bykowska**, podobno w XVI w. *Pyklova Volya*, fol., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Srocko, odl. 5 w. od Piotrkowa, ma 4 dm., 20 mk. W 1827 r. 1 dm., 16 mk. W r. 1890 fol. Wola Byk. rozl. mr. 462; grunt or. 426, łąk mr. 16, past. mr. 2, nieuż. mr. 18; bud. mur. 4, drew. 13. Wś Karlin os. 18, mr. 224. Na początku XVI w. we wsi Pyklova Wola łany km. dają dziesięcinę kapitulie gnieźn., karczma dworska pleb. w Sroczku. Folwarku niema (Łaski, L. B., II, 172). 64.) **W. Bystrzycka**, fol., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 19 w. od Łukowa, 37 dm., 361 mk., 3216 mr. ziemi. W r. 1879 fol. Wola Bystrz. z awulusem Otylin, oddzielony w r. 1874 od dóbr Wojcieszków, rozl. mr. 1191; gr. or. i ogr. mr. 958, łąk mr. 147, past. mr. 37, nieuż. mr. 49; bud. drew. 19; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Wś Wola Bystrz. ma 52 os., 607 mr. W r. 1531 wś „Wola Bistrziczka“ ma $\frac{1}{2}$ łanu i 1 młyn. R. 1552 siedzą tu na drobnych działach Goścey al. Gojsey (piszą ich: Gosezsky i Goyszki), mający 21 osad. Siedzą oni też w Bystrzycy i Siedliskach (Pawin., Małop., 379, 402, 409). 65.) **W. Cesarzka**, os. pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Mąkoszyn, ma 40 mk., 62 mr. włośc. Jest to świeżo utworzona (po r. 1864) osada włościańska. 66.) **W. Cesarzka**, wś, pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. od Radomia 24 w., ma 2 dm., 14 mk., 88 mr. włośc. Utworzona po r. 1864 przy uwłaszczaniu włościan. 67.) **W. Chańkowska** al. *Hankowska*, fol. i kol., pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Częstochowa (odl. 6 w.); kol. ma 3 dm., 44 mk.; fol. 4 dm., 23 mk. W r. 1885 fol. Wola Chań. rozl. mr. 284; gr. or. i ogr. mr. 251, łąk mr. 25, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, drew. 6; płodozm. 8-pol., pokłady wapienia. Wś Wola Chań. os. 3, mr. 51. W r. 1581 we wsi Hankowska Wola Jakub Potkański miał 1 łan. km. (Pawin., Małop., 78). 68.) **W. Chodkow-**

ska al. *Chotkowska*, ws nad rz. Radomką, pow. kozienski, gm. Świerze Górne, par. Ryczywół, odl. od Kozienc 16 w., ma 42 dm., 330 mk., 1333 mr. W r. 1569 ws „Wolia Chotkowska“, własność Jana Wolskiego, dziedzica Wilczkowic, miała 7 łan. km. (Pawin., Małop., 321). W XVIII w. wchodzi w skład dóbr ststwa ryczewolskiego. 69.) **W. Chojdakowa**, pierwotna nazwa wsi Grabów, w pow. garwolińskim, ob. Nowodwór 2). 70.) **W. Chojnata**, w XVI w. *Koprzywieńska*, ws i fol., pow. rawski, gm. Stara Wieś, par. Biała, odl. 20 w. od Rawy, ma gorzelnię, wiatrak. Dobra Wola Chojn. składały się w r. 1885 z fol.: Wola Chojnata i Stanisławów, rozl. mr. 1624: fol. Wola Choj. gr. or. i ogr. mr. 615, łąk mr. 55, lasu mr. 247, odpadki mr. 29, nieuż. mr. 47; bud. mur. 16, drew. 23; płodozm. 10-pol.; fol. Stanisławów gr. or. i ogr. mr. 357, łąk mr. 4, lasu mr. 250, nieuż. mr. 20; bud. mur. 3, drew. 3, las nieurzadzony. Ws Wola Choj. os. 33, mr. 342; ws Stanisławów os. 12, mr. 14; ws Koprzywna os. 8, mr. 179. W r. 1579 ws Wola Koprzywieńska, w par. Biała, miała w części Pawła Chojnackiego $1\frac{3}{4}$ łanu, 1 zagr., 1 rzem.; Jan miał $\frac{7}{8}$ łanu, 1 zagr.; Papiński $\frac{7}{8}$ łanu. Istniała wtedy w pobliżu „Wola Chojnacka“ (od wsi „Chojnata“ nazwana), która następnie zmieniła nazwę na Wolę Turową (Pawin., Mazowsze, 168, 170). Ob. *Chojnata Wola*. 71.) **W. Chomejowa** al. *Chomiejowa*, ws i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Ulan, odl. 10 w. od Radzyna. Dobra Wola Chomejowa składały się w r. 1885 z fol.: Wola Chom., Olszewnica i Broncin, nomenklatur: Ruda i Borowe, rozl. mr. 3263: fol. Wola Chom. gr. or. i ogr. mr. 186, łąk mr. 66, past. mr. 57, lasu mr. 606, nieuż. mr. 24; bud. drew. 15; fol. Olszewnica gr. or. i ogr. mr. 573, łąk mr. 117, past. mr. 126, lasu mr. 498, nieuż. mr. 51; bud. mur. 4, drew. 14; płodozm. 9-pol.; fol. Broncin gr. or. i ogr. mr. 300, lasu mr. 647, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 3, lasy nieurzadzone. W dobrach jest gorzelnia, dwa młyny wodne z foluszem, pokłady torfu. Ws Wola Chom. os. 31, mr. 621; ws Olszewnica os. 27, mr. 561; ws Ruda os. 4, mr. 15. Ob. *Chomejowa Wola*. 72.) **W. Chotkowska**, ob. *Wola Chodkowska*. 73.) **W. Chrobberska**, ws, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz, ma 24 os., 319 mr. Wchodziła w skład dóbr Chroberz. W 1827 r. miała 19 dm., 99 mk. W połowie XV w. ws ta, w par. Chroberz, własność Jana z Tęczyna, kaszt. krakow., miała 12 łan. km., karcznię, 4 zagr. Dziesięcinę, wartości 8 grzyw. dawano mansjonarzom krakowskim. Folw. rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Chrobrzu (Długosz, L. B., I, 268). W r. 1579 ws ta, własność bisk. krakowskiego, miała 11 os., $5\frac{1}{2}$ łan., 1 kom., 2 rybaków, 1 rzem., 1 łan. pusty (Pawin., Małop., 218). 74.) **W. Chruscińska**, w XVI w. *Chroszczyńska Volja*. ws i kol., pow.

kutnowski, par. Grochów. Na początku XVI w. ws ta stała pustką. Role porosły krzakami. Dziesięcinę z części uprawianych pobierał pleban w Grochowie. Ob. *Chruscińska Wola*. 75.) **W. Chuda**, folw., pow. grójecki, par. Worów, ob. *Chudowola* 1). 76.) **W. Chuda**, ws i fol., pow. lubartowski, par. Rudno, ob. *Chudowola* 2). W r. 1676 płaci tu pogłowne Jan Czapliński od 3 dwor. i 15 poddanych (Pawin., Małop., 42a). 77.) **W. Chynowska**, ws i fol., pow. grójecki. W r. 1576 ws ta ma trzy części. Jan i Piotr Łascy płacą od $2\frac{1}{2}$ łan.; Paweł syn Hieronima od $1\frac{1}{4}$ łanu; Walenty i Krzysztof od $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 215). Ob. *Chynowska Wola*. 78.) **W. Ciechomska**, pow. łukowski, ob. *Ciechomie*. 79.) **W. Cieciszewska**, ws w par. Cieciszewo (dziś Stoleczy), w okolicy Warszawy, obecnie nie istnieje pod tą nazwą. Ziemowit, ks. mazow., nadaje r. 1363 w Warszawie, Stanisławowi, podstolemu czerskiemu, prawo osadzenia na prawie niemieckim wsi zw. Wola Cieciszowska na obszarze gaju (merica), przyległego do Cieciszowa i nadanego przez księcia (Ulanowski, Dok. kujaw., 331—40). W spisie z r. 1576 niema tej Woli ale jest „Cieciszewo Minor“, będące zapewne tą Wolą. 80.) **W. Cisia**, ob. *Cisia Wola i Wola Mianocka*. 81.) **W. Cisowska**, w XVI w. *Czysowska Volja*, ws dawniej w par. Piotrków, zapewne utworzona przy wsi Cisowa (dziś w par. Gomulin, pow. piotrkowski). Dawała dziesięcinę klasztorowi witowskiemu. W r. 1515 było $\frac{3}{4}$ łanu km. Spis z r. 1552 nie podaje już tej wsi. 82.) **W. Cygowska**, pow. radzyński, gm. Ręczaje, par. Cygów, odl. 22 w. od Radzyna. W r. 1887 fol. Wola Cyg. rozl. mr. 1051: gr. or. i ogr. mr. 457, łąk mr. 100, past. mr. 60, lasu mr. 399, nieuż. mr. 35; bud. mur. 7, drew. 21; płodozm. 10 i 13-pol. Ws Wola Cyg. os. 32, mr. 231; ws Papiernia os. 4, mr. 12. W r. 1580 ws „Czigowo Major“, w par. Cygowo, własność Stan. Skulskiego, miała 2 łan. (Pawin., Mazowsze, 254). Ob. *Cygowska Wola*. 83.) **W. Cyrusowa**, ws i fol., pow. brzeziński, gm. Dmosin, par. Kołacinek, odl. 7 w. od Brzezin. Ws ma 25 dm., 320 mk.; fol. 7 dm., 40 mk. W 1827 r. było 27 dm., 225 mk. W r. 1886 fol. Wola Cyr. rozl. mr. 777: gr. or. i ogr. mr. 463, łąk mr. 53, past. mr. 4, lasu mr. 235, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 20; płodozm. 12-pol., las nieurzadzony. Ws Wola Cyr. os. 43, mr. 642. Powstała zapewne w końcu XVI w. Spisy pobor. ziemi rawskiej z r. 1579 nie podają tej wsi. 84.) **W. Czarnyska**, ws i kol. nad rzką Pisią, pow. łaski, gm. Wodzierzady, par. Kwiatkowie. Ws ma 19 dm., 88 mk.; kol. 9 dm., 56 mk. W 1827 r. było 8 dm., 80 mk. W r. 1867 fol. Wola Czar. rozl. mr. 348: gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 12, past. i zarośli mr. 62, nieuż. mr. 48. Ws Wola Czar. os. 16, mr. 21. Obecnie folw. został rozparcelowany na kolonie. Łany kmiece i folw.

dawały dziesięcinę pleb. w Kwiatkowicach, prócz tego kolebę po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 384). Wś ma 6 os. i 1 $\frac{1}{2}$ łąnu km. 85.) **W.** *Czaryska*, wś, pow. włoszczowski, ob. *Czaryż*. W spisach pobor. z r. 1579 podano tylko wieś Czaryż, własność Szafranca. W 1827 r. było 20 dm., 140 mk. 86.) **W.** *Czerwiecka* ob. *Wólka Czerwiecka*. 87.) **W.** *Czołnowska*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Baranów. Nosi nazwę od wsi Czołna (ob.). W r. 1676 daje pogłównie od 24 poddanych. W 1827 r. było 21 dm., 160 mk. 88.) **W.** *Czosnowska*, pow. warszawski, gm. Częstków, par. Łomna. Istnieje już w r. 1580 jako przyl. Czosnowa Wielkiego. W r. 1827 było 27 dm., 185 mk., par. Kazuń. 89.) **W.** *Czulczycka*, pow. chełmski, ob. *Wólka Czulczycka*. 90.) **W.** *Czyżowska* pierwotna nazwa wsi Grzymalina Wola, w pow. piotrkowskim. Na początku XVI w. wś Wola Czyżowska należy do par. Kamińsk i nosi nazwę swą od przyległej wsi Czyżów. Dziesięciny idą dla kapituły gnieźnieńskiej. W r. 1552 Mikołaj Wolski ma tu 11 osad. na 6 łąn. Ob. *Wola Grzymalina*. 91.) **W.** *Daleszewska*, wś, w par. Wójcin (dziś pow. opoczyński). Istniała na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 625). Dziś nie znana. 92.) **W.** *Dereźniańska*, pow. biłgorajski, gm. i par. Sól. Leży przy wsi Dereźnia. 93.) **W.** *Dębiana*. Istniała na początku XVI w. (na obszarze dzisiejszego pow. włoszczowskiego), ob. *Pilczyca* 2). 94.) **W.** *Dębna*, dziś *Dębnowola*, fol., pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka. Wchodzi w skład dóbr Konar (ob.). W r. 1576 we wsi Wola Dębna płacił Jan Wolski z $\frac{1}{2}$ łąnu wójtowskiego i kanonik warszawski od 10 łąn. 95.) **W.** *Dębska*, pow. jędrzejowski, par. Brzeziny (w pow. kieleckim), zwała się w 1540 r. *Wolia Deprzaka*, od wsi *Deprz*, dziś nie istniejącej. W r. 1540 dziedicem obu wsi był Feliks Trzaska. Wola Deprzka miała 2 kmieci na całych łąnach, 10 na półłankach, 2 półłanki puste, karczme, role folwarczne, lasy i pasieki wspólne ze wsią *Deprz*. Obie oszacowane były na 360 grzyw. Należały do par. Kielce (Pawin., Małop., 586). Ob. *Dębska Wola*. 96.) **W.** *Dębska*, wś i fol. śród wyżyny, nad bagnami Niemyje, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. 9 w. od Mławy, ma 8 dm., 83 mk. W r. 1827 było 8 dm., 57 mk. Ob. *Dębsk*. Fol. rozl. mr. 440; gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 129, past. mr. 60, lasu mr. 105, nieuz. mr. 3; bud. dREW. 4. Wś ma 11 os., 173 mr. 97.) **W.** al. *Długowola*, w r. 1368 *Bantkowska Wola*, w r. 1576 *Długa Wola*, wś, pow. grójecki, gm. Rykały, par. Goszczyn. Pierwotnie wś książęca, wymieniona w akcie ks. Ziemowita z r. 1368, naznaczającym za dziesięcinę bisk. pozn. po 6 gr. z łąnu (Kod. wielkop., № 1601). W r. 1576 płacono tu od 30 łąn. i 12 zagrod. W 1855 r. wchodzi w skład dóbr rząd. Goszczyn. Ob. *Długowola* 1). 98.) **W.** *Długa*, wś, pow. iłże-

cki, par. Lipsko, ob. *Długowola* 2) i *Pawłowice* 4). 99.) **W.** *Długa*, wś, pow. garwoliński, par. Pawłowice, ob. *Długowola* 3) i *Pawłowice* 7). W r. 1569 wś Wola Długa, w par. Warogocin, pow. steżyckim, własność Gostomskiego, ma 8 łąn. km., 5 zagr. (Pawin., Małop., 334). 100.) **W.** *Dłuska*, wś, pow. radomski, par. Potworów, ob. *Długie* 9). W r. 1569 Stefan Wędrogowski płaci tu od 2 łąn. i 2 zagr. (Pawin., Małop., 313). 101.) **W.** *Dłużewska*, w par. Kościel. Istniała w r. 1576, stanowiła jedną całość z Dłużewem. Ob. *Wólka Dłużewska*. 102.) **W.** *Dłużniewska*, w r. 1578 *Wola Sarbiewska*, wś i fol., pow. płoński, gm. i par. Sarbiewo, odl. 13 w. od Płońska, ma 41 dm., 352 mk. W 1827 r. było 8 dm., 74 mk. W r. 1868 fol. Wola Dłużn. rozl. mr. 1128. Wś Wola Dłużn. os. 15, mr. 258; wś Wysiółki os. 8, mr. 150; wś Radzymińskie Budy os. 13, mr. 194. W r. 1578 wś ta nosiła jeszcze pierwotną nazwę: Wola Sarbiewska. Mieszkał tu Zavisius Dłużniewski, który płacił od 5 łąn., 2 zagr. z rolą, 1 $\frac{1}{2}$ łąnu pustego; Jan Sękowski miał 1 łąn. km. (Pawin., Mazowsze, 99). 103.) **W.** *Dobromirowa*, wś w par. Petrykozy, pow. opoczyński (Łaski, L. B., I, 710) ob. *Wólka Dobromirowa*. 104.) **W.** *Domaszewska*, pow. łukowski, ob. *Wólka Domaszewska*. 105.) **W.** *Droszewska*, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Godziesze, odl. od Kalisza 15 w.; wś ma 26 dm., wraz z os. Kępie i Zwycięstwo 488 mk.; fol. 8 dm., 10 mk. W r. 1827 było 35 dm., 320 mk. W r. 1887 fol. Wola Drosz. rozl. mr. 777; gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 45, past. mr. 61, lasu mr. 59, nieuz. mr. 53; bud. mur. 8, dREW. 7. Wieś Wola Drosz. os. 61, mr. 283; wś Kakawy os. 64, mr. 302; wś Holendry Kakawskie os. 30, mr. 305. Wieś ta występuje w dok. z r. 1377. Zapewne założył ją jeden z Droszewskich, z pobliskiego Droszewa. Na początku XVI w. dają kmiecie plebanowi po mierze owsa i żyta. Dziesięciny zapewne idą na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 54). 106.) **W.** *Drzazgowa*, wś i fol. nad rz. Wolborką, pow. brzeziński, gm. i par. Będków, odl. 28 w. od Brzeziny. W r. 1889 fol. Wola Drzazgowa rozl. mr. 820; gr. or. i ogr. mr. 510, łąk mr. 67, past. mr. 16, lasu mr. 202, nieuz. mr. 25; bud. mur. 8, dREW. 8; płodozm. 6 i 10-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wola Drz. os. 22, mr. 49; wś Cieniawy os. 6, mr. 3; wś Krzyżanów os. 10, mr. 161; wś Ewcin os. 25, mr. 322. Na początku XVI w. wś należała do par. w Rososze (wcielonej do Będkowa), dziesięcinę z łąn. km. pobierał scholastyk łęczycki, a pleban tylko kolebę, po groszu z łąnu. Łany folw. dają dziesięcinę pleb. w Rososze (Łaski, L. B., II, 232). 107.) **W.** *Drzewiecka*, wś, pow. skierniewicki, gm. Słupia, par. Lipce, leży w pobliżu wsi Drzewce, ma 354 mk., 1078 mr. W 1827 r. było 13 dm., 116 mk

Na początku XVI w. łany kmiecie dawały pleb. w Lipcach meszne po 3 kor. żyta i 3 owsa i na kolebę po trzy chleby lub trojaka. Sołtys płacił za dziesięcinę 6 gr. (Łaski, L. B., II, 338). W r. 1579 Wola Drzew., własność arcyb. gnieźn., w kluczu skierniewickim, miała 8 łan., 1 wójtowski, 3 kom., 1 rzem. (Pawiń., Mazowsze, 178). 108.) **W. Ducka**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, ma 146 mk., 294 mr. W r. 1576 wś Wola Ducka Długa, w par. Karczew, ma 1½ łanu a Dąbrówka Duckich ma 2½ łanu. Zapewne założyciele pochodzili ze wsi Duky, w par. Tarczyn. 109.) **W. Ducka**, wś i fol., pow. kozienicki. Na początku XVI w. istniała już i należała do par. Stromiec (Łaski, L. B., I, 669). W r. 1576 Stan. Staniszewski płaci tu od 2 łan. 110.) **W. Dziankowska**, fol. i wś, pow. włocławski, gm. Lubień, par. Białotarsk, odl. 28 w. od Włocławka, ma 80 mk. W r. 1873 Wola Dziank. rozl. mr. 309; gr. or. i ogr. mr. 278, łąk mr. 24, nieuź. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 12-pol. Spisy poborowe z r. 1566 podają Dzianków Mały i Wielki lecz Woli nie zamieszczaają. 111.) **W. Dzibałowska**, wś, wchodziła w r. 1765 w skład stwta radoszyckiego, Założona zapewne przy końcu XVI w. przez jednego z Dzibałowskich z Dzibałowa, w par. Końskie. Dziś nie istnieje. 112.) **W. Dzierlińska**, wś i folw. nad strum. Mesznik, pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza 4 w.; wś ma 13 dm., 282 mk.; fol. 4 dm. W r. 1827 było 18 dm., 210 mk., par. Sieradz. W r. 1833 fol. miał 990 mr.; wś 21 os., 152 mr. W r. 1496 w par. Charłupia Mała wykazana jest wieś „Wola“, mająca 7½ łan., podczas gdy Dzierlin ma 13. W r. 1518 też Wola ma 6 łan. i młyn pustką stojący (Pawiń., Wielkop., II, 171, 181). 113.) **W. Dziaka**, wś, pow. błoński, par. Izdebn. ob. **Dziaka Wola**. W r. 1580 Dziaka Wola, w par. Żukowo, miała kilka części należących do Cichoszów Kłodzienskich, ogółem 2½ łan. km. i ¼ łanu km. zajętego na folwark (Pawiń., Mazowsze, 277). 114.) **W. Fluszczyzna**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Zadzim, odl. od Sieradza 22 w.; wś ma 17 dm., 160 mk.; fol. 6 dm., 27 mk. W r. 1827 było 19 dm., 161 mk. W r. 1886 fol. Wola Flaszczyna rozl. mr. 552; gr. or. i ogr. mr. 420, łąk mr. 30, pastw. mr. 55, lasu mr. 25, nieuź. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś Wola Flasz. os. 23. mr 101; wś Hilarów os. 2, mr. 15; wś Pietrychy os. 5, mr. 35; wś Wola Sypińska os. 9, mr. 172. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kolegialnie uniejowskiej, fol. pleb. w Zadzimiu. Kmiecie dawali pleb. tylko kolebę po groszu (Łaski, L. B., I, 346, 386). 115.) **W. Flakowa**, wś, w par. Bogdanów (pow. piotrkowski), podana w opisie par. Bogdanów (Lib. Ben. Łaskiego, II, 219). Nie pomieszczona w spisach poborowych. 116.) **W.**

Galecka, pow. opoczyński, par. Nieznamierowice. Istnieje na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 653). 117.) **W. Gałęzowska**, wś i fol. nad rzeką Samieą (dopl. Bystrzyce), pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 30 w. od Lublina, ma pokłady wapienia i kamienia budowlanego, wiatrak, smolarnią, 54 os., 700 mk. W r. 1827 było 38 dm., 239 mk. W r. 1885 fol. Wola Gał. rozl. mr. 1491; gr. or. i ogr. mr. 1056. łąk mr. 30, past. mr. 68, lasu mr. 290, nieuź. mr. 48; bud. mur. 11, drew. 21; płodozm. 9 i 10-pol., las nieurządzony. Wś Wola Gał. os. 55, mr. 1021. W spisach pobor. z r. 1676 wś Gałęzow, zamieszkała przez drobną szlachtę, podana jest w par. Targowisko a druga część, zapewne późniejsza „Wola“, w par. Bychawa. Zofia Silnicka płaci tu pogłównie od 3 osób szlach., 7 dworskiej służby, 64 poddanych i 2 żydów; Jan Rucki od 3 osób i Jan Dąbrowa od 3 osób z rodziny i 7 dworskich (Pawiń., Małop., 10a). 118.) **W. Gardzienicka**, wś, pow. krasnostawski, ob. **Gardzienice**. 119.) **W. Gaszczyńska**, w par. Kona-ry, dziś Wola (ob.), w pow. grójcekim. 120.) **W. Gawartowa**, wś i folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Pawłowice, odl. 7 w. od Błonia. W 1827 r. było 15 dm., 158 mk. W r. 1885 fol. Wola Gawar. rozl. mr. 446; gr. or. i ogr. mr. 432, past. mr. 5, nieuź. mr. 9; bud. mur. 9, drew. 21; płodozm. 14-pol. Wś Wola Gaw. os. 14, mr. 201. W r. 1579 Jan Wolski ma 4 łany km., 2 zagr.; Stan. Wolski 8 zagr. Dwie części szlach. bez kmieci mają: Jan Wolski 1½ łanu i Paskowski ¼ łanu (Pawiń., Mazowsze, 145, 158). Ob. **Gawartowa Wola**. 121.) **W. Gęsia**, wś, pow. łukowski, par. Okrzeja. W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 7 dm., 61 mk. 122.) **W. Gęsia**, pow. tomaszowski, ob. **Wola Szlatyńska**. 123.) **W. Gierasowska**, pow. radomski, par. Loniów, ob. **Wólka Gierasowska**. 124.) **W. Głokowska**, pow. grójceki, ob. **Głoków**. W spisach pobor. z XVI w. nie ma tej Woli w par. Jazgarzew, za to podana jest nieznaną dziś Mroczkowa Wola (ob.), która po przyłączeniu do Głokowa mogła zmienić nazwę. 125.) **W. Głupia**, dziś **Głupianka**, wś, pow. nowomiński, par. Kołbiel. W r. 1576 mają Suszczyńscy z Suszczyzna (Sufczyn) trzy działki, ogółem 1¾ łanu (Pawiń., Mazowsze, 225). 126.) **W. Głupicka**, wś, pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice, ma 11 dm., 105 mk., 256 mr. W r. 1827 wś rządowa, miała 10 dm., 66 mk. Zapewne tę samą wieś p. n. „Głupice Małe“ (Minor) wymieniają rejestra pobor. z r. 1552 jako własność biskupa kujawskiego. Było tu 6 osad. i 2½ łan. 127.) **W. Gólkowska**, wś i fol., pow. grójceki, gm. i par. Jazgarzew, odl. 27 w. od Grójca. W r. 1580 było tu pięć działów należących do Gólkowskich i obejmujących po 1/10 łanu (Pawiń., Mazowsze, 295). W r. 1887 fol. Wola Gólk. rozl. mr. 651; gr. or. i

ogr. mr. 468, łąk mr. 61, past. mr. 16, lasu mr. 97, nieuż. mr. 9; bud. mur. 5, drew. 10; płodzm. 4, 7 i 14-pol. Wś Wola Gołk. os. 35, mr. 321; wś Władysławów os. 23, mr. 503. 128.) **W. Gołębiowska Stara i Nowa**, dwie wsi, pow. radomski, gm. i par. Radom (odl. 6 w.). W połowie XV w. wś ta, w par. Radom Nowy, należała do miasta i dawała dziesięcinę z łąn. km. wartości do 24 grzyw., klasztorowi wachockiemu. łąnów folw. i karczmy nie było. Przyległa wś Gołębiów była dawną własnością klasztoru wachockiego. W r. 1569 wś Gołębiów i Wola Gołębiowska należą do miasta Radomia i rządzą się prawem magdeburskiem (Pawiń., Małop., 329). 129.) **W. Goluchowska**, pow. stopnicki, par. Kije, ob. Wólka Goluchowska. 130.) **W. Gołyńska**, wś, pow. ciechanowski, ob. Gołyńska Wola. W r. 1567 we wsi „Wola Goliński” Kasper Goliński miał 5 wł., 3 ogr.; Jan Goliński 5 wł., 4 ogr. (Pawiń., Mazowsze, 328). W 1827 r. było 16 dm., 125 mk. 131.) **W. Górna**, w XVI w. *Rzepiszewska Wola*, wś, pow. sieradzki, ob. Górna Wola 2). 132.) **W. Górna**, w XVI w. *Wola Nagórna* al. *Górna*, wś, pow. radomski, par. Jankowice. Na początku XVI w. pleban z Jankowic posiadał tu, jako uposażenie, trzy łąny roli i łąki. Kmiecicę dawali pleban. tylko kołędę po groszu z łąnu i świętopietrze po denarze od osoby (Łaski, L. B., I, 676), ob. Górna Wola 2). 133.) **W. Górna**, dziś *Górnowola*, wś, w pow. stopnickim, par. Ostrowce. W połowie XV w. dziedzicem był Jan Nasion h. Topór. Dziesięcinę ze wsi brał w części biskup krakow., w wartości 1 grzyw., w części pleban w Ostrowcach, wartości dwu seksagen (Długosz, L. B., II, 429). W 1579 r. jest to wieś królewska, mająca 18 osad., 8 łąn., 3 kom., 3 ubog., 1 rzem. i 1 łąn sołtysi. W r. 1602 wchodzi w skład ststwa korezyńskiego. Ob. *Górnowola*. 134.) **W. Goryńska Stara i Nowa**, wś i fol., pow. radomski, ob. *Goryńska Wola*. W r. 1892, po dokonaniu nowego rozdziału obszaru dóbr, fol. Wola Gor. Stara lit. C. miał 219 mr. zaś wś 23 os., 420 mr. Należały poprzednio wsi Spezya os. 3, mr. 15 i Olszowa os. 13, mr. 169. Fol. Wola Gor. Nowa miał 211 mr. oraz Wola Gor. lit. B. mr. 605. Na początku XVI w. łąny folw. i karczmy (prócz jednej) dawały dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleb. w Goryni (Łaski, L. B., I, 672). W r. 1569 we wsi Wola Goryńska Jerzy Charzyński płacił za Zbąskiego od 11 półłanków, 4 zagr. (Pawiń., Małop., 303). 135.) **W. Gosławska**, wś, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Waliszew, ma 182 mk., 152 mr. W 1827 r. było 12 dm., 125 mk. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę kolegiacie łęczyckiej, folw. zaś pleb. w Waliszewie (Łaski, L. B., II, 426). W r. 1576 Stan. Bykowski płaci tu od 8 łąn., 2 zagr., 1 karczmy, 2 osad. 136.) **W. Gozdowska**, w XVI w. *Wola Gozdka*, wś, pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. od Radomia 14 w., ma 3 dm., 20 mk., 173 mr. Powstała przy wsi Gózd (ob. *Guzd*). Na początku XVI w. łąny km. i folw. dawały dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleb. w Błotnicy (Łaski, L. B., I, 678). W r. 1569 siedzą tu Gójsey (z Gozdu, więc Gozdzcy właściciel), mają pięć części, po 1/2 łąnu każda. 137.) **W. Grabina**, wś i fol., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Srocko, odl. 27 w. od Łodzi. Wś ma 28 dm., 220 mk.; fol. 4 dm., 16 mk. W r. 1877 fol. Wola Grab. rozl. mr. 643: gr. or. i ogr. mr. 406, łąk mr. 39, past. mr. 3, lasu mr. 174, nieuż. mr. 22; bud. mur. 6, drew. 11; płodzm. 10-pol., las nieurzadzony, wiatrak. Wies Wola Grab. os. 38, mr. 216. Na początku XVI w. łąny km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Srocko (Łaski, L. B., II, 171). W r. 1552 Wojciech, chorąży sieradzki, płaci tu od 16 osadn. 138.) **W. Grabowska** al. *Komorniki*, fol., pow. kozienicki. W r. 1576 Hieronim Grabowski miał tu 2 łąny a Jan ze Stanisławem 1 1/2 łąnu. W r. 1885 fol. Wola Grab. al. *Komorniki* rozl. mr. 902: gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 2, lasu mr. 326, nieuż. mr. 19; bud. mur. 2, drew. 10; płodzm. 7 i 12-pol., las urządzony. Fol. ten oddzielony został od dóbr Grabów. Ob. *Grabów* i *Grabowska Wola*. 139.) **W. Grabowska**, pow. radomski, gm. Potworów, paraf. Wrzeszczów, istniała już na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 660). W r. 1508 należała do dóbr starosty radomskiego. 140.) **W. Grąbecka**, pow. sierpecki, ob. *Grąbiec*. W r. 1578 Wola Grembecka w części Pawła i Piotra Jeżewskich miała 1 łąn, 1 zagr. w rolę, w części Ziemska 1/2 łąnu (Pawiński, Mazowsze, 42). 141.) **W. Gródecka**, wś, pow. tomaszowski, ob. *Gródecka Wola*. W 1827 r. było 30 dm., 161 mk. 142.) **W. Gródzka** al. *Gródkowola*, wś, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Grójec. Wchodziła w skład dóbr rząd. Goszczyn. W r. 1576 we wsi Wola Grodzka płaci wójt od 2 łąn. 143.) **W. Grójecka**, w r. 1578 *Wolia Grodzka*, wś, pow. opatowski. W r. 1578 Piotr Zborowski płaci od 7 osad., 7 łąn., 2 kom. ubog. Grodziec należy do ks. Ostrońskiego (Pawiń., Małop., 188). 144.) **W. Grotkowa**, wś, w par. Bukowno (dziś pow. radomski). Istniała na początku XVI w. Zapewno jest to dzisiejsza wieś Grotki (ob.). 145.) **W. Grzybowa**, w par. Chełmo (pow. noworadomski). Jest to dzisiejsza wieś Wólka (ob.). 146.) **W. Grzybowa** al. *Grzybowska*, fol. i wś, pow. warszawski, gm. i par. Okuniew. Fol. ma 1038 mr., wiatrak; wś ma 7 os., 26 mr. Wchodziła w skład dóbr Okuniew. Spisy pob. z r. 1580 nie podają tej wsi. Być może, iż jest to ówczesna Wólka Duchnowska, która po spaleniu stała pustką w r. 1580 (Pawiń., Mazowsze, 252). W spisie z r. 1827 podana p. n. Grzybowa, miała 3 dm., 20 mk. W nowszych

spisach pominięta. 147.) **W. Grzymalina**, w XVI w. *Wola Czyżowska*, wś i fol. nad rzeką Widawką, pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Wola Grzymalina. Wś ma 38 dm., 394 mk.; fol. 10 dm., 5 mk. We wsi kościół parafialny. W 1827 r. było 21 dm., 184 mk. Dobra Wola Grzym. składały się w r. 1871 z fol. Wola Grzym., Dąbrowa i Ludzin, nomenklatury Stok, rozl. mr. 2492: fol. Wola Grzym. gr. or. i ogr. mr. 108, łąk mr. 92, past. mr. 109, lasu mr. 1620, zarośli mr. 150, nieuż. mr. 206; bud. mur. 3, drew. 15; fol. Dąbrowa z przyl. Stok gr. or. mr. 80, nieuż. mr. 1, os. młyn. mr. 26; bud. drew. 9; fol. Ludzin gr. or. i ogr. mr. 99, nieuż. mr. 1; bud. drew. 3, las nieurządzony, młyn wodny, pokłady torfu. Wś Wola Grzym. os. 37, mr. 479. **Ob. Grzymalina Wola i Wola Czyżowska.** 148.) **W. Grzymkowa**, wś i fol., pow. łódzki, gm. Rąbień, par. rz.-kat. Kazimierz, ew. Aleksandrów, odl. 11 w. od Łodzi. Wś ma 14 dm., 96 mk.; fol. 4 dm., 32 mk. W 1827 r. było 10 dm., 173 mk. W r. 1888 fol. Wola Grzym. rozl. mr. 523: gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 74, past. mr. 11, lasu mr. 34, nieuż. mr. 49; bud. mur. 3, drew. 12. Wś Wola Grzym. os. 15, mr. 200; wś Budy Wolskie os. 11, mr. 156; wś Stawki os. 22, mr. 299; wś Placydów os. 10, mr. 98. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. w Kazimierzu tylko po groszu z łanu na kolędę (Łaski, L. B., II, 380). W r. 1576 Katarzyna Wolska, wdowa, płaci tu od 5 łan., 1 zagr., 1 karczmy, 9 os. (Pawiu., Wielkop., II, 65). 149.) **W. Gutowska**, wś, pow. łukowski, ob. *Gutowska Wola*. Wymieniona w spisie z r. 1508 obok *Gutowa*. W reg. pobor. pow. stężyckiego z r. 1509 wś ta, w par. Wojcieszków (z Adamowem), własność Rusieckiego, ma 13 półłanków (Pawiu., Małop., 338 i 477). W r. 1548 Hieronim Rusiecki, chorąży sandomierski, wystawił tu mały kościółek drewniany, a raczej kaplicę i utrzymywał przy niej kapłana zakonnego. Około r. 1660 nowi dziedzice dóbr Krasinscy obok dawniejszej kapliczki wzniesli okazałą świątynię mурowaną. W bardzo pięknym wielkim ołtarzu umieszczono obraz Boga Rodzicy, słynny cudami, przeniesiony z kaplicy. Nadto fundatorowie za pośrednictwem bisk. krak. Andrzeja Trzebieckiego erygowali tu konwent kś. karmelitów, dawniej obserwancyi, z nowicyatem dla młodych zakonników. Parafia zostawała także pod zarządkiem tychże karmelitów, ale jako kapelanów przysyłanych z Krakowa z konwentu na Piaskach. Dnia 28 list. 1864 r. nastąpiła suppresya klasztoru. Dnia 11 kwiet. 1869 r. kościół przemieniony został na parafialny (ob. Przegl. Katol., Nr. 41 z 1886 r.). 150.) **W. Gutowska**, wś, pow. radomski, ob. *Gutowska Wola i Jedlnka*. Jest to osada utworzona przy dawnym targowisku, przeniesionem widocznie do poblizkiego

Jedlińska. W połowie XV w. wś ta, w par. Jankowice, należy do Jana Gutowskiego h. Półkoza, ma 17 łan. km., dających dziesięcinę kollegiacie sandomierskiej, wartości od 12 do 20 grzyw. Było też 10 karczmy z rolą dających dziesięcinę „in gonithwam“, 3 zagrod. Folw. dawał pleban. w Jankowicach (Długosz, L. B., I, 392). Według reg. pobor. z r. 1569 wś ta, nosząca też nazwy: *Wola Żabiu* al. *Jankowska*, miała w części Andr. Kroczowskiego 7 łan., 2 kom., w części Wolskiego 2¹/₂ łan., 1 zagr. (Pawiu., Małop., 302, 471). 151.) **W. Guzowska**, wś i fol., pow. radomski, ob. *Guzów* 2). 152.) **W. Hajownicka**. Istniała w XVI w. i należała do kościoła w Uchaniach. Zapewne złała się w jedną całość ze wsią Hajowniki, w pow. zamojskim. Ob. *Hajowniki i Uchanie*. 153.) **W. Hankowska**, ob. *Wola Chankowska*. 154.) **W. Helszczyzna**, ob. *Wola Zaznowska*. 155.) **W. Idzikowska**, wś, pow. krasnostawski, ob. *Idzikowska Wola*. W 1827 r. było 44 dm., 268 mk. 156.) **W. Jackowa** al. *Jackowska*, dawniej *Jachowa* i *Jachnowa*, wś, pow. kielecki, gm. Górno, par. Daleszyce. W r. 1827 wś rządowa, górnicza, ma 58 dm., 267 mk. W połowie XV w. wś *Jachowa* Wola należy do bisk. krak. ma 12 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., biskupowi. Sołtys z dwu łanów daje pleb. w Daleszycach, wartości 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 459). W spisach pobor. z r. 1540 *Jachowa Wola* i *Jachnowa Wola*, własność bisk. krakow., w kluczu kieleckim, ma 6 łan. (w tej liczbie 2 puste). Prócz tego 2 łany wójtowskie, mały folwark i sadzawka. W r. 1573 ma 4 łany i 2 wójt. (Pawiu., Małop., 277, 584). Zapewne po zajęciu części dóbr biskupich, w końcu XVIII w. przeszła na własność skarbu. 157.) **W. Jagielszczyńska Wólka**. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban. tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 304). W r. 1579 jest tu 1 łan km. i 1 zagr. 158.) **W. Jajkowa**, w par. Mogielnica (ob. Łaski, L. B., II, 294), ob. *Wola Trębaczowska* i *Jajkowice*. 159.) **W. Jajkowska**, w XVI w. *Wolia Jaykowa*, wś i fol., pow. noworadomski, odl. 21 w. od Radomska, ob. *Jajkowska Wola*. W 1827 r. było 29 dm., 179 mk. Na początku XVI w. dawano w miejsce dziesięciny z łan. km. i folw. plebanowi w Pajęcznie po 7 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 530). W r. 1552 siedzi tu drobna szlachta: Zbroszkowie, Kule i inni, mają niecałe trzy łany km. (Pawiu., Wielk., II, 282). 160.) **W. Jaworska**, pow. iłżecki, ob. *Jaworska Wola*. 161.) **W. Jedlińska**, dawniej *Wola Jedlenska* od wsi *Jedlno*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Jedlno, odl. 9 w. od Radomska, ob. *Jedlińska Wola*. W 1827 r. było 29 dm., 179 mk. Dobra Wola Jedl. składały się w r. 1890 z fol. i wsi t. n. i fol. Ludwinów. rozl. mr. 1540:

gr. or. i ogr. mr. 862, łąk mr. 300, past. mr. 126, lasu mr. 206, nieuź. mr. 46; bud. mur. 5, drew. 14, las nieurzadzony, pokłady torfu. Wś Wola Jedl. os. 50, mr. 558. Na początku XVI w. łąny km. dawały pleb. w Jedlnie za dziesięcinę po 6 gr. z łąnu a za kołędę po groszu (Łaski, L. B., I, 488). W r. 1552 Piotr Jedliński płaci ztąd od 13 osad., 11 łąn. i karczmy z rolą (Pawiuń., Wielkop., II, 284). 162.) **W. Jeżowa**, pow. radomski, ob. *Jeżowa Wola*. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi w paraf. Kowala. 163.) **W. Jurkowa**, wś i kol., pow. niezawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, odl. 40 w. od Niezawy, ma 111 mk. Fol. Wola Jurkowa w r. 1889 rozl. mr. 463: gr. or. i ogr. mr. 388, łąk mr. 48, nieuź. mr. 27; bud. mur. 11, drew. 4. W r. 1557 Wola Jurkowa, w par. Chalno, ma 3 $\frac{1}{2}$ łąn. km., 3 zagr., 1 rzem. (Pawiuń., Wielk., II, 10). 164.) **W. Jurkowska**, w par. Biechów, ob. *Wola Biechowska*. 165.) **W. Kadłubska**, wś, pow. radomski, ob. *Kadłubska Wola*. Na początku XVI w. role folw. dawały dziesięcinę, wartości do pół grzyw., pleb. w Błotnicy (Łaski, L. B., I, 678). W r. 1569 Katarz. Dzikowa płaci tu od 16 $\frac{1}{2}$ łąn. km. i 1 rzem. (Pawiuń., Małop., 310). 166.) **W. Kalinowska**, w XVI w. *Szafrańca*, wś, pow. olkuski, gm. Sułoszowa, par. Sępów. Wś ta w połowie XV w. nosiła nazwę Wola. Dziedzicami jej byli Krzysztof i Stanisław Szafrańcowie h. Stary koń. Były tu łąny kmiece (Długosz, L. B., II, 63). Ta sama wieś nosiła w r. 1581 nazwę Wola Szafrańca, miała wtedy 5 $\frac{1}{2}$ łąn. km., 1 komor. z bydł., 2 kom. bez bydła (Pawiuń., Małop., 30). W 1827 r. było 48 dm., 368 mk. 167.) **W. Kałska**, wś i fol., pow. łódzki, ob. *Kałska Wola*. Na początku XVI w. dziesięciny z łąnów km. (folw. nie było) dawano kościołowi w Wolborzu, zaś pleb. w Czarnocinie tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 178, 230). W r. 1511 wś ma 6 łąn. i karcznię; w r. 1552 Spinek ma 2 os. z karcznią, Potocka i Elżbieta Zwirzchowska 2 osad., kasztelan rozpierski 5 osad. W r. 1553 jest 6 łąn. (Pawiuń., Wielkop., II, 199 i 266). 168.) **W. Kałkowa**, wś i fol. nad rz. Bzurą, pow. kutnowski, odl. 24 w. od Kutna, ob. *Kałkowa Wola*. W r. 1827 było 19 dm., 170 mk. Dobra Wola Kałkowa składały się w r. 1892 z fol. Wola Kał., Wiewierz i Podlasie, rozl. mr. 1061: gr. or. i ogr. mr. 663, łąk mr. 132, past. mr. 20, lasu mr. 199, nieuź. mr. 47; bud. mur. 8, drew. 14, las nieurzadzony, wiatrak. Wś Wola Kał. os. 21, mr. 21. W r. 1576 Aleks. Wolski płaci tu od 5 $\frac{1}{2}$ łąn., 4 zagr., karczmy, rzeźnika, rybaka, karczmy dziedzicznej; 3 rybaków, rzemieślnik i komornik zbiegli. Osadników było 17 (Pawiuń., Wielkop., II, 107). 169.) **W. Kałkowska**, w par. Sobota, ob. *Wola*, pow. łowicki. 170.) **W. Kałuska al. Szlachecka**, wś, pow. nowomiński, gm. Kuflew, par. Kałuszyn, ma 17 dm., 214 mk., 315 mr.

W spisach z XVI w. nie podana. W r. 1827 miała 9 dm., 58 mk. 171.) **W. Kamienna**, wś, pow. konecki, gm. i par. Miedziera. W reg. pob. z r. 1577 jest wieś „Wola Iwowa“ w par. Końskie (z której wydzielono parafią Miedziera). Należała ona do wdowy po Stanisławie Iwo, założycielu zapewne tej woli (Pawiuń., Małop., 285). Wieś ta przeszła następnie na własność królewską i wchodziła w skład ststwa radoszyckiego. Zwana też była Zatorowska Wola. Ob. *Kamienna Wola* 1). 172.) **W. Kamienna**, wś, pow. opoczyński, par. Petrykozy. W r. 1577 reg. pobor. podają wieś „Kamień“, należąca do Baltazara Płozy, który ma 5 łąn., 4 zagr. z rolą. Dziś wieś nie istnieje (Pawiuń., Małop., 285). Ob. *Kamienna Wola* 2). 173.) **W. Kamienna**, r. 1520 *Wola Kamien*, w r. 1577 *Wolia Kamińska*, pow. opoczyński, par. Odrzywół. Na początku XVI w. role dworskie dają dziesięcinę pleb. w Odrzywole (Łaski, L. B., I, 654). W r. 1577 Odrzywolscy płacą tu od 2 łąn., 2 zagr. z rolą (Pawiuń., Małop., 282). Ob. *Kamienna Wola* 3). 174.) **W. Kamienna**, pow. lubartowski, ob. *Kamiennowola*. 175.) **W. Kamienowa**, pow. siedlecki, par. Zbuczyn, ob. *Kamienowa Wólka*. W r. 1531 „Camya Wola“ ma 1 łąn.; r. 1552 „Camyona Volia“ ma 8 osad., należących do drobnych działów szlacheckich; r. 1580 „Wola Kamina“, złączona ze wsią „Iwanow Kwasy“, należy do Iwanowskich (Pawiuń., Małop., 378, 395, 419). 176.) **W. Kamocka**, pow. piotrkowski, par. Srocko, ob. *Kamocka Wola*. W r. 1552 mieszkają tu Kamoccy, mający w 4 działach 10 osad. a 1533 podano 1 łąn. (Pawiuń., Wielkop., II, 263). W r. 1827 było 15 dm., 127 mk. 177.) **W. Kanigowska**, w 1578 *Kanigowska Wolia*, fol., pow. mławski, gm. i par. Unierzysz. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 13 dm., 158 mk. W r. 1868 fol. Wola Kan. rozl. mr. 1121: gr. or. i ogr. mr. 507, łąk mr. 86, past. mr. 180, lasu mr. 80, zarośli mr. 238, nieuź. mr. 30. Wś Maryanowo os. 6, mr. 180. W r. 1577 Mikołaj i Stanisław płacą od 3 $\frac{1}{2}$ łąn., 2 zagr. z rolą. Wdowa po Andrzejku od 2 łąn., 6 zagr. z rolą, 1 rzem. (Pawiuń., Mazowsze, 116). Ob. *Kanigowska Wola*. 178.) **W. Karczewska**, wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka, ma 176 mk., 401 mr. W r. 1576 wś Wola Karczewskich al. Karczowek miała dwa działki po łąnie km. (Pawiuń., Mazowsze, 226). 179.) **W. Kaszowska**, wś i fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Kaszów, odl. 17 w. od Radomia. W r. 1885 fol. Wola Kasz. z attyn. Marylin, w r. 1845 oddzielone od dóbr Kaszów, rozl. mr. 578: gr. or. i ogr. mr. 454, łąk mr. 15, past. mr. 24, lasu mr. 79, nieuź. mr. 6; bud. drew. 15, las nieurzadzony. Wś Wola Kasz. os. 49, mr. 330. Ob. *Kaszów*. W połowie XV w. wś „Kaszowska Wolya“, w par. Kaszów, własność Jana Kaszowskiego h. Janina, miała 20

łan. km., dających dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej, wartości 16 do 20 grzyw. Nie było wtedy folw. ni karczmy (Długosz, L. B., I, 392). W r. 1569 są tu cztery działy: Stan. Kaszowski ma dwa działy, każdy po 6 $\frac{1}{3}$ łan., Stan. Wasowicz 5 półłanków i Andrzej Kroczewski 5 półłan. (Pawiń., Małop., 301). 180.) **W. Kawęczynska** al. *Kawęcka*, wś, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Mokrsko, ma 13 os., 77 mr. Wchodziła w skład dóbr Mokrsko. W 1827 r. było 12 dm., 90 mk. W r. 1540 „Kawiancinsou Wolia Kawiancinska“, własność Jakuba Secygniowskiego, kaszt. buskiego, ma 4 kmicci na łanach, 2 na półłankach. Prócz tego dwa łany całe i trzy półłanki puste. Do wsi należy brzeg Nidy i łąki (Pawiń., Małop., 558). 181.) **W. Kazubowa**, w XVI w. i r. 1827 *Wola Kozubowa*, wś i fol., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyń, odl. 21 w. od Łodzi. Wś ma 19 dm., 153 mk.; fol. 3 dm., 26 mk. W r. 1827 było 11 dm., 89 mk. W r. 1885 fol. Wola Kaz. rozl. mr. 472: gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 23, lasu mr. 73, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 17; płodozm. 6 i 7-pol., las nieurządzony. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. i folw. pobierał pleban w Tuszynie (Łaski, L. B., II, 166). W r. 1552 mieszka tu drobna szlachta, mająca po $\frac{1}{4}$ łana km. w swych działach. 182.) **W. Kątecka**, wś, pow. zamojski, ob. *Kątecka Wola* i *Kąty* 43). 183.) **W. Kiedrzyńska**, kol., pow. częstochowski, ob. *Kiedrzyńska Wola*. 184.) **W. Kielczowa**, dawna nazwa wsi Kielczówka (ob.), w pow. piotrkowskim, w par. Wolborz. Na początku XVI w. wś ta, w par. Wolborz, dawała dziesięcinę z łan. km. pleb. w Moszczenicy, wartości do 8 grzyw., z innych zaś ról pleb. w Białobrzegach (Łaski, L. B., I, 631 i II, 174). W r. 1553 płacono tu pobór od 9 łan. km. 185.) **W. Kielczyńska wś**, pow. opatowski, ob. *Kielczyńska Wola*. W r. 1578 Andrzej Niedzwicki, dziedzic Kielczyny, płaci tu od 8 os., 2 łan., 5 zagr. z rolą, 2 kom. ubog. (Pawiń., Małop., 174). W r. 1827 było 11 dm., 85 mk. 186.) **W. Kiepińska**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze. Podana już w spisach pobor. pow. zakroczymsko-nowomiejskiego z r. 1576. W 1827 r. miała 1 dm., 7 mk. 187.) **W. Kienczewska** al. *Kenczewska*, wś, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec. W r. 1827 było 11 dm., 97 mk. W XVI w. istnieje wś Kenczewo ale Woli nie podają spisy. Ob. *Kienczewo*. 188.) **W. Kisieliska**, wś, pow. łukowski, par. Stoczek. Ob. *Kisieliska Wola*. W r. 1827 wś rząd., ma 22 dm., 135 mk. Jest to dawna posiadłość bisk. poznańskich. W r. 1576 ma wś 9 łan. 189.) **W. Klasztorna**, dawniej *Wola Sieciechowska* i *Święcica*, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, ob. *Klasztorna Wola*. W połowie XV w. wś Wola Sieciechowska, zwana przedtem Podolszany i Święcica, własność klasztoru sieciechow-

wskiego, miała 12 łan. km. z których dawano po fertonie, 30 jaj, 2 kury, 2 kor. owsa, jeden dzień robocizny. Sołtys miał dwa łany wolne od czynszu. Karczma bez roli, własność sołtysa, dawała mu 18 gr. Dwóch zagrod. bez roli odrabiali po jednym dniu. Każdy kmieć i komornik dawał po korcu chmielu. Dziesięciny, wartości 8 grzyw., pobierał klasztor (Długosz, L. B., III, 262). Reg. pobor. z r. 1569 podają tę wieś p. n. Święcica, ma ona 12 łan., 2 kom., 2 łany wojt., 2 karczmy (Pawiń., Małop., 321) 190.) **W. Kleszczowa**, wś, pow. łaski, ob. *Kleszczowa Wólka*. W r. 1553 płacono od $\frac{1}{2}$ łan. km. 191.) **W. Klewkowa**, dziś *Klewków* (ob.), w pow. łowickim, par. Łowicz. Wymieniona w akcie uposażenia kolegiaty łowickiej przez arcyb. Wojciecha Jastrzębca w r. 1433 (Łaski, L. B., II, 512). W r. 1579 wś Klewków, kościelna, należąca do zamku łowickiego, ma 10 łan., 2 rzem., 2 łany wojt. (Pawiński, Mazowsze, 206). 192.) **W. Klonowa**, wś, pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka, ma 11 os., 258 mr. Wchodziła w skład dóbr Konary. Zapewne ta sama wieś nosiła dawniej nazwę: Wola Ostrołęcka. W r. 1576 płacą z niej od 3 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 240). 193.) **W. Klwowska**, pow. opoczyński, ob. *Klwowska Wola*. Istniała już na początku XVI w. Stan. Zbąski płaci tu od 3 łan., 4 zagr. (Pawiń., Małop., 313). 194.) **W. Knyszyńska**, mylnie *Krzyszzyńska*, w r. 1581 *Wola Knyszyńska*, wś i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. Wś ma 22 os., 211 mr., fol. Knyszyn 206 mr. Należy do dóbr Sancygniów. W 1827 wś Wola Krzyszzyńska miała 24 dm., 221 mk. Długosz wspomina wś „Knyszyn“ (L. B., II, 73) jako przyległą do Sancygniowa. Reg. pobor. pow. ksiąskiego z r. 1581 nie znają tej wsi ale za to podają „Wolę Knyszynską“, jako wieś z kościołem parafialnym. Miał tu dział jeden Sancygniowski (2 $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 zagr., 1 kom. bez bydła) a drugi Bartłom. Saszowski, płacący od 2 łan. km., 1 czynsz., 1 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 93). Parafia istniała tu do r. 1608. 195.) **W. Kocerańska**, wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów. W r. 1827 wś Kocierany ma 19 dm., 125 mk. Wola istniała przy wsi Kocierany. W r. 1580 wś „Koczerany“, w par. Rembertów, należy do Stan. i Hieron. Parysów, którzy mają tu 2 łany km. Woli nie ma wtedy (Pawiń., Mazowsze, 292). 196.) **W. Kodrąbska**, w par. Kodrąb, ob. *Wola Pytowska*. 197.) **W. Kolechowska**, wś, przy wsi Kolechowice, w pow. włodawskim. Nadana była r. 1548 na własność miasta Ostrów (ob.). 198.) **W. Konarska**, wś, pow. sandomierski, ob. *Konarska Wola*. Istniała już w połowie XV w. (Długosz, L. B., II, 349). W r. 1578 Jan Słupecki, dziedzic Konar, płaci ztąd od 4 osad., 1 łanu. 199.) **W. Konińska**, ob. *Ko-*

skowola. 200.) **W. Konkowa**, w r. 1557 *Kunkowa Wola*, ws, pow. włocławski, par. Dąbie, ob. *Konkowa Wola*. W r. 1557 Erazm z Kretkowa, kasztel. gnieźn. płaci tu od 8 $\frac{1}{4}$ łan., 2 łany sołtysie; Chlewicki ma 8 $\frac{1}{4}$ łan. Drugie sołtystwo 4 łany i 1 komor. (Pawin., Wielkop., II, 11). W 1827 r. było 24 dm. 211 mk. 201.) **W. Konopnicka** al. *Konopińska*, ws, pow. rawski, par. Kurzeszyn. Obecnie nie istnieje. Na początku XVI w. łany kmieci dawały dziesięcinę pleb. w Godzianowie. Folw. nie było. Pleban w Kurzeszynie pobierał tylko kołędę; po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 286, 292). W r. 1579 miał Jerzy Konopiński 2 $\frac{1}{2}$ łan., 1 rzem., Stan. Helasowicz $\frac{1}{4}$ łanu, Samson 2 łany, Mat. Kurzeski $\frac{1}{4}$ łanu, Hieronim Andrzejkowicz $\frac{1}{2}$ łanu. Były też dwa działki szlach. bez kmieci (Pawin., Mazowsze, 167, 189). 202.) **W. Kopcowa** al. *Kopciowa*, ws, pow. kielecki, par. Kielce. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kielce. W r. 1573 wieś biskupia, ma 5 łan. km., 2 łany wójtowskie (Pawin., Małop., 277). 203.) **W. Koprzywińska**, ob. *Wola Chojnata*. 204.) **W. Korybutowa**, ws i fol. nad rzką Mogilnicą, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów, odl. 28 w. od Chełma. W 1827 r. było 35 dm., 182 mk. W 1871 r. fol. Wola Koryb. rozl. nr. 1234: gr. or. i ogr. mr. 366, łąk mr. 184, pastw. mr. 160, lasu mr. 466, zarośli mr. 20, wody mr. 11, nieuż. mr. 27; bud. dREW. 20; las urządzony, młyn wodny. Ws Wola Kor. os. 40, mr. 1175; ws Borowo os. 5, mr. 54. Dobra te w r. 1865 oddzielone zostały od dóbr Siedliszcze. 205.) **W. Korycka**, ws i fol., pow. garwoliński, par. Korytnica, odl. 21 w. od Garwolina. W r. 1827 było 24 dm., 205 mk. W r. 1509 ws Wola Korycka, w pow. stężyckim, miała trzy działki, należące do 6 współwłaścicieli. Jeden dział miał 5 półłanków, drugi $\frac{1}{2}$ łanu, trzeci 4 łany (Pawin., Małop., 336 i 476), ob. *Korycka Wola*. W r. 1873 fol. Wola Kor. rozl. nr. 219: gr. or. i ogr. mr. 128, łąk mr. 28, pastw. mr. 28, lasu mr. 25, w osad. mr. 3, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, dREW. 10; płodozm. 9-pol. Ws Wola Kor. os. 92, mr. 1720. 206.) **W. Korytnicka**, dawniej *Wola Korycka*, ws i fol., pow. węgrowski, gm. i par. Korytnica, odl. 12 w. od Węgrowa, ma 30 dm., 326 mk. W 1827 r. było 21 dm., 125 mk. W r. 1879 fol. Wola Kor., oddzielony od dóbr Korytnica, rozl. nr. 540: gr. or. i ogr. mr. 350, łąk mr. 88, pastw. mr. 36, lasu mr. 53, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, dREW. 18. W r. 1563 ws Wola Korycka, w ziemi liwskiej, należąca do ststwa liwskiego, ma z wójtostwem 19 łan., 1 rzeźnika (Pawin., Mazowsze, 414). 207.) **W. Korzeniowa**, pierwotnie *Szydłowiecka*, ws, pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec. W połowie XV w. Wola Szydłowiecka al. Korzeń, własność Stan. Szydłowieckiego, miała łany km., dające dziesięcinę bisk. krakow. (Długosz, L. B., II, 525). W r. 1569 we wsi Korzeń Jan

Kieszkowski płaci od 5 łan., 1 zagr. (Pawin., Małop., 309). 208.) **W. Kostkowska**, os., pow. olkuski, par. Kroczyce. W r. 1581 istnieje tylko wieś Kostkowice, w której siedzi 3 zagr. z rolą. Woli niema. 209.) **W. Koszutska** al. *Koszucka*, ws i fol., pow. słupecki, par. Kowalewo, leży na półn.-wschód od Łądu, ob. *Koszutska Wola*. W r. 1827 było 27 dm., 108 mk. Dobra Wola Kosz., oddzielone od dóbr rząd. Koszuty, które w r. 1836 nadane zostały jako majorat gen. Starczenko, składają się z folw.: Wola Koszutska i Kowale Opackie, wsi: Wola Koszutska, Kowalewo Opackie i Piotrowo, mają 1347 mr. obszaru. Ws Wola Kosz. os. 37, mr. 934; ws Kowalewo Opackie os. 28, mr. 893; ws Piotrowo os. 12, mr. 258. Reg. pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 210.) **W. Kotkowska**, ws, pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Gorzkowice, ma 35 dm., 234 mk., 606 mr. W r. 1827 było 20 dm., 167 mk. Na początku XVI w. łany kmieci dają dziesięcinę na stół arcyb., zaś pleban. w Gorzkowicach tylko kołędę po groszu (Łaski, L. B., II, 217). W r. 1552 siedzą tu Kotkowscy i płacą od 14 osad. na 4 łan. (Pawin., Wielkop., II, 254). 211.) **W. Kotkowska**, ws wchodząca w skład ststwa ryczywolskiego, jestto właściwie: *Wola Chodkowska*. 212.) **W. Kowalska**, kol., pow. turecki, gm. i par. Kowale Pańskie. W 1827 r. było 6 dm., 56 mk., par. Dobra. W r. 1553 ws ta należała do par. Psary, miała 2 łany (Pawin., Wielkop., II, 254). 213.) **W. Kowalska**, pierwotna nazwa miasteczka Wolanów, w pow. radomskim. 214.) **W. Kozielkowa**, ws, w par. Brudzewice, w pow. opoczyńskim. Istniała na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 647). W r. 1577 Derśław Odrzywolski płacił tu od 2 łan. Dziś nie istnieje. 215.) **W. Koźła**, ws, pow. grójecki, wchodziła w skład dóbr rząd. Goszczyn w r. 1855. Zapewne będzie to dawniejsza Wola Turowska, mająca w r. 1576 dwa półłanki, należące do kilku właścicieli. Nowsze spisy nie podają wsi pod tą nazwą. 216.) **W. Kozubowa**, ob. *Wola Kazubowa*. 217.) **W. Koźniewska**, w XVI w. *Wola Koźniowska*, ws i dobra, pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Niedośpielin, odl. 20 w. od Radomska. Ws ma 10 dm., 93 mk., 105 mr. W r. 1827 było 12 dm., 80 mk. Dobra Wola Koźniewska składały się w r. 1871 z fol.: Odrowąż i Radzynia, rozl. nr. 1273: fol. Odrowąż gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 159, pastw. mr. 20, lasu mr. 546, wody mr. 2, w osad. mr. 2, nieuż. mr. 18; bud. dREW. 17; płodozm. 6 i 8-polowy; las nieurzadzony; fol. Radzynia gr. or. i ogr. mr. 115, łąk mr. 24, pastw. mr. 16, lasu mr. 14, wody mr. 1. Na początku XVI w. ws „Koschnyewska wolya“, zwaną też „Kosnyowska“, miała dwa folwarki szlacheckie, dające dziesięcinę pleb. w Niedośpielinie; łany kmieci dawały na stół arcybiskupi, zaś pleb. po groszu z łanu za kołędę (Łaski, L. B.,

II, 213). W r. 1552 wś Wola Koźn., w par. Nie-dospielin, miała w części pani Mleczkowy 5 os., a Jana Wolskiego 1 os., ogółem 2½ łan. 218.) **W. Koźuchowska** al. **Radlińska**, także **Wólka**, wś, pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Wyśmierzyce, odl. od Radomia 30 w., ma 6 dm., 69 mk., 205 mr. W r. 1827 było 10 dm., 67 mk. R. 1576 wś Wola Koźn., w par. Jasiona, pow. wackim, własność Stan. Koźuchowskiego, miała 5 zagr. (Pawin., Mazowsze, 244). 219.) **W. Krakowińska**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Tarczyn, ma 88 mk., 472 mr. W 1827 r. 10 dm., 73 mk. W r. 1580 we wsi tej było 5 działków szlach., obejmujących ogółem 3 łany km. i młyn o 1 kole (Pawin., Mazowsze, 290). 220.) **W. Krasienińska**, wś, pow. lubartowski, gm. Samokleski, par. Krasienin. Wechodziła w skład dóbr Krasienin, ma 19 os., 421 mr. W r. 1676 płacono pogłównie od 23 poddanych. 221.) **W. Krobowska**, wś i fol., pow. grójcecki, gm. Kobylin, par. Grójec, ma 14 os., 95 mk., 433 mr. dw., 37 włośc. Wechodziła w skład dóbr Krobów. W r. 1576 mają tu dwaj Krobowscy, Stanisław i Jerzy, 2½ łan. (Pawin., Mazowsze, 231) 222.) **W. Krokocka**, wś i fol., pow. sieradzki, par. Małyń, ob. **Krokocka Wola**. W 1827 r. było 15 dm., 163 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. dawano pleb. w Poddębicach, zaś z fol. pleb. w Małyń (Łaski, L. B., I, 375). 223.) **W. Królowa** al. **Królewska**, wś i kol., pow. rawski, gm. Lubochnia, par. Inowłódz. Wś ma 36 dm., 259 mk., 570 mr. włośc.; kol. 24 dm., 140 mk., 540 mr. kolon.; karcz. 1 dm., 6 mk., 2 mr. dwor. W r. 1827 wś rząd. Królowa Wola ma 26 dm., 175 mk. Na początku XVI w. dawano dziesięciny na stół arcybiskupi, pleban. zaś tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 317). W r. 1576 wś Królowa Wola, należąca do grodu w Inowłodzu, ma 25 łan. km. (Pawin., Wielkop., II, 89). 224.) **W. Kruszyńska**, dawniej **Wola Kruszn.**, wś i fol., pow. piotrkowski, par. Łobudzice, odl. 25 w. od Piotrkowa, ob. **Kruszyńska Wola**. W r. 1552 Jakub Politański ma tu 4 osad. 225.) **W. Kryska**, wś, pow. płoński, ob. **Kryska Wola**. Nie podana w spisach pobor. z XVI w. 226.) **W. Krzykowska**, ob. **Wólka Krzykowska**. 227.) **W. Krzysztoporska**, wś, fol. i dobra, pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Bogdanów, odl. 12 w. od Piotrkowa, ob. **Krzysztoporska Wola**. W 1827 r. było 21 dm., 121 mk. Lib. Ben. Łaskiego w opisie par. Bogdanów nie podaje tej wsi. Według spisów pobor. z r. 1552 Piotr Krzysztoporski płacił od 7 osad., 1 łan (Pawin., Wielkop., II, 256). Dobra Wola Krzyszt. składały się w r. 1885 z fol. Wola i Krężna, rozl. mr. 1868: fol. Wola Krz. gr. or. i ogr. mr. 466, łąk mr. 85, pastw. mr. 194, nieuż. mr. 26; płodozm. 10 i 13-polowy; fol. Krężna gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 29, pastw. mr. 12, lasu mr. 563, nieuż. mr. 14; płodozm. 10 i 13-polowy; bud. mur. 20, dREW. 26; las urządzony. W dobrach gorzelnia przerabiająca 50 kor. żyta i 10 kor. jęczmienia dziennie, fabryka drożdży prasowanych. Wś Wola Krz. os. 42, mr. 241; wś Krężna os. 25, mr. 235; wś Wygoda os. 7, mr. 50. 228.) **W. Krzyszyńska**, mylnie, ob. **Wola Knyszyńska**. 229.) **W. Krzyżowa**, w XV w. **Krzyżanowa Wola** i **Krzyszowa Wola**, wś, pow. itzecki, par. Wąchock. W połowie XV w. wś ta miała 2 łany km. i sołtystwo na 2 łanach, dające dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., klasztorowi wąchockiemu. W drugim opisie podaje Długosz, iż wś miała kuźnicę żelaza i młyn, dające 18 grzyw. czynszu. Czysnz z łanu km. wynosił fertona, 30 jaj, 2 kury, sery, powabę odbywano i osep dawano (L. B., II, 478, III, 414). W r. 1578 opat wąchocki płacił ztąd od 4 os., 2 łan. km., 1 zagr. z rolą, 1 kom. 230.) **W. Książa** (w XVI w.), dziś **Książowola** (ob.), pow. grójcecki, par. Rembertów. W r. 1580 Jan Lesnowolski, syn Jakuba, płacił od 5 łan. (Pawin., Mazowsze, 292). 231.) **W. Książa**, kol., pow. rawski, gm. i par. Boguszyce, ob. **Książa Wola**. Na początku XVI w. łany kmieci dawały za dziesięcinę po 6 gr. z łanu a siódmy na kołędę. W r. 1579 „regalis pars plebani“ wynosi 3 łany (Pawin., Mazowsze, 166). 232.) **W. Kuczowska**, par. Kuczków, ob. **Wola**, pow. włoszczowski. Na początku XVI w. we wsi tej pleban z Kuczkowa miał obszar roli, niekiedy uprawiany przez tamtejszych kmieci, co przynosiło grzywnę dochodu, łąki, bór i pasiekę. Kmieci z tej wsi dawali pleban. tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 562). 233.) **W. Kuligowa**, wś, w par. Brudzewice, pow. opoczyński. Wymieniona w Lib. Ben. Łaskiego (I, 647), będzie zapewne jedną z trzech Wól wymienionych ogólnie w reg. pobor. z r. 1577 jako „Wolie tres regales brudzewskie“ (Pawin., Małop., 282). Będzie to zapewne dzisiejsza Wólka Kuligowska, w par. Studzianna. Jeszcze w r. 1827 istniała wś rządowa Kuligowice w par. Brudzewice, mająca 7 dm., 58 mk. Ob. **Kuligowska Wólka**. 234.) **W. Kunkowa**, ob. **Wola Konkowa**. 235.) **W. Kuroszowa**, w XVI w. **Ninkowska Wola**, wś, pow. konecki, par. Borkowice. W 1827 r. było 3 dm., 71 mk. Długosz nie wymienia tej wsi w opisie par. Borkowice. W r. 1569 we wsi Ninkowska Wola (od wsi Ninkowa) płaci Hieronim Kurosz od 3 półłan., 6 zagr. (Pawin., Małop., 315). 236.) **W. Kutowa**, kol., pow. łódzki, par. Czarnocin, ob. **Kutowa Wola**. Spisy pobor. z XV w. nie podają tej wsi. W r. 1827 było 15 dm., 114 mk., par. Kurowice. 237.) **W. Kuźniewska**, ob. **Wola Koźniewska**. 238.) **W. Laskowa**, w r. 1569 **Lyasłowa Wola**, fol. i wś, pow. radomski, par. Mniszek, ob. **Laskowa Wola**. W r. 1569 we wsi „Lyasłowa Wolia“ Bartł. Laszcz, słuźebnik ks. opata wąchockiego, płacił od 5 półłan., zaś Wawrzyniec Woyth od 1 łanu (Pawin., Małop., 317). W 1827 r. było 7

dm., 57 mk. 239.) **W. Laskowa**, w XVI w. *Olszowe Łaski* al. *Żydowa Wola*, wś, pow. radomski, gm. Potworów, par. Bukowno, odl. 29 w. od Radomia, ma 3 dm., 26 mk., 38 mr. W r. 1827 Wola Żydowska miała 13 dm., 150 mk. W r. 1569 Jerzy Wolski ma 1 łan i Krzysztof Wolski 1 łan (Pawiń., Małop., 312). 240.) **W. Łądzka**, wś nie istniejąca obecnie, założona była na obszarze wsi Dolany pod Łądem (pow. słupecki, gm. Ciążen). Boleslavus dux Poloniae wydaje r. 1255 dla klasztoru w Łądzie przywilej: „inter fluvium que Wirbez vocatur et claustrum ipsorum contulimus libertatem novam villam locandi quem Liberam villam appellarunt atque populandi eandem de Theutonicis sive liberis Polonis pleno jure Theutonicorum“ (Kod. Wielk., N. 331, 600). Jednakże założoną została znacznie później, jak tego dowodzą powtórne przywileje ks. Przemysława, jeden bez daty a drugi z r. 1289, nadający 20 lat wolności wsi klasztornej pod Łądem, założonej na obszarze Dąbrowy. W dok. z r. 1325 wieś ta zwana jest Wolany al. „villa Gerlaci“ (Kod. Wielkop., 1055). W spisach pobor. z r. 1507 podano Wolę w par. Łądek; późniejsze spisy nie podają już tej wsi. Może zespoliła się w jedną całość z Łądkiem lub Dolanami. 241.) **W. Lechowska**, wś, pow. rawski, par. Boguszyce. Jestto wieś zwana Dziurzdziół (ob.). Istniała w r. 1579 i miała 2 $\frac{1}{2}$ łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 166). 242.) **W. Lepieniecka** al. *Lipienicka*, w XVI w. *Lepienya Wola*, wś, pow. radomski, par. Jastrząb, ob. *Lipienicka Wola*. Należała do klucza itzeckiego dóbr bisk. krakow. W r. 1569 płacono tu od 5 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawiń., Małop., 322). W 1827 r. było 24 dm., 190 mk. 243.) **W. Lesiowska**, wś, pow. radomski, par. Wsola. W r. 1569 Bartosz Lesiowski płacił od 1 łanu, a Jakub Kotecki od 2 łan. W r. 1827 wś duchowna, ma 9 dm., 64 mk. 244.) **W. Leśna**, pow. warszawski, par. Piaseczno, ob. *Lesznowola* 1.). W r. 1580 Leśna Wola, wś król., płaci tu Andrzej Sokołowski od 5 łan. (Pawiń., Mazowsze, 273). 245.) **W. Leśna**, wś, pow. grójecki, par. Worów, ob. *Lesznowola* 2.). W r. 1580 we wsi Leśna Wola, w par. Worów, w pow. warszawskim, Mikołaj Uliniecki za Jana Górskiego, syna Stanisława, podsędka czerskiego, płaci od 2 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawiń., Mazowsze, 299). 246.) **W. Libertowska**, w dok. *Wola*, wś i majorat rząd. nad rz. Pilicą, pow. olkuski, gm. Żarnowiec, par. Kidów. W 1827 r. było 60 dm., 285 mk., par. Żarnowiec. Dobra Wola Lib. nadane zostały w r. 1838 gener. Uszakow jako majorat. Składają się z fol.: Wola Libertowska, Białaczów, Barycz, Żebro, os. młyn. Scholastów, z obszarem nr. 5030, do której to przestrzeni włączone były i obszary wsi włościańskich następujących: wś Wola Lib. os. 83, mr. 1384; wś Kleszczowy os. 62, mr. 1364; wś Wierzbica os. 77, mr. 1220. Wspomniana w akcie uposażenia

klasztoru w Zawichoście r. 1257 i w późniejszych nadaniach klasztoru (Kod. Małop., I, 53, 69, 74). Według dokumentów tych leży wś nad rzeką Krztynią. W połowie XV w. wś Wola, w pow. Żarnowiec Stary (przedmieście Nowego), własność królewska, miała łany km., zagrod. karczmy, dające dziesięcinę klasztorowi św. Andrzeja w Krakowie (Długosz, L. B., II, 97, 209). W r. 1581 wś Wola należy do zamku w Żarnowcu, ma 15 $\frac{1}{2}$ łan. km., $\frac{1}{2}$ nowo wykop., 2 zagr. z rolę, 3 komor. z bydłem, 2 kom. bez bydła, rzeźnika, 1 rzem., 1 przekupnia, 1 dudka, 1 piekarza (Pawiń., Małop., 91). Ob. *Libertowska Wola*. 247.) **W. Linowska**, wś, w par. Zawichost. Jestto dzisiejszy *Linów Nowy*, w pow. opatowskim. 248.) **W. Lipska**, wś, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Lipsko. Nie podana w nowszych spisach urzęd. Stanowi przyl. Topornicy. W r. 1827 było 32 dm., 162 mk. 249.) **W. Lisowska**, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. Powstała przy wsi Lisów. Spisy pobor. z r. 1676 nie podają tej wsi w par. Lubartów. Lisów wś ma 50 poddanych. 250.) **W. Litwinowa**, w par. Jasionna (pow. warecki), wspomniana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 668), jest to zapewne *Wola Suska* (ob.). 251.) **W. Lubańska**, pow. stopnicki, par. Chmielnik, ob. *Wola Sucha*. 252.) **W. Lubecka**, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Nawarzyce, ma 15 os., 162 mr. Należała do dóbr Lubeza. W r. 1581 wś Wola Lubecka, w par. Lubeza, miała 14 półłan. km., 3 kom. z bydł., 11 bez bydła, 1 rzem., $\frac{1}{2}$ łanu karcz. W 1827 r. było 18 dm., 110 mk. 253.) **W. Lubianowska**, wś, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Domaniewice, odl. 20 w. od Łowicza, ma 8 dm., 153 mk. (z kol. Wymysłów) i 75 mr. W r. 1827 było 11 dm., 83 mk. Na początku XVI w. kmiecie dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi, plebanowi zaś kolendę (Łaski, L. B., II, 345). Ob. *Wola Pelczyna*. 254.) **W. Luborzyczna**, wś, pow. miechowski, gm. i par. Luborzycza. W 1827 r. było 15 dm., 126 mk. W połowie XV w. wś ta, własność bisk. krakow., miała 12 łan. km., karczmę z rolę, dawała dziesięcinę, wartości 12 grzyw., biskupom (Długosz, L. B., II, 153). W r. 1581 biskup. płaci tu od 3 łan. km., 1 czynsz., 1 kom. z bydłem, 2 kom. bez bydła, 1 rzem., $\frac{3}{4}$ roli. 255.) **W. Łabuńska**, al. *Wólka*, wś i fol. należący do dóbr Łabunie. Odl. na połud. od Zamościa 10 w., ma 5 dm. dwor., 67 włośc., 4 mk. praw., 473 kat., 6 żyd., razem mk. 483 i 526 mr. obszaru. W r. 1827 było 49 dm., 340 mk. Pod koniec XVI w. istniała już i leżała na pld.-zach. granicy ziemi chełmskiej, pow. krasnostawskiego. 256.) **W. Ładowska**, wś, pow. sochaczewski, ob. *Ładowska Wola*. 257.) **W. Łagowska**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Łągów. Zapewne jestto ta sama wieś, którą Długosz opisuje p. n. „Pawłowa Wola“ (w par. Łągów). Była własnością bisk. kujawskiego, który tu

miał 8 $\frac{1}{2}$ łan. km., karcznię z rolą, 3 zagr. Dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., dawano biskupowi. Dwa łany sołtysie dawały dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pleb. w Łagowie (Długosz, L. B., II, 467). W r. 1578 bisk. kujawski płaci tu od 4 osad., 4 łan., 4 zagr. z rolą, sołtys od 1 łanu (Pawiń., Małop., 189). 258.) **W. Łapczyna**, ws i fol., pow. konecki, par. Stanowiska. W r. 1827 było 24 dm., 209 mk. Ob. *Łapczyna Wola*. Na początku XVI w. ws ta, zw. Łapka al. Łapczyna Wola, dawała dziesięcinę z łan. dwor. pleban. w Stanowiskach. W r. 1540 Borkowa Wola al. Łapczyna Wola, własność Jana Rozenkowskiego Łapki, miała 8 kmieci na półłankach, 2 zagr., dwór, folwark, 3 sadzawki, młyn domowy, bory i pasieki, łąki. Oceniona była na 250 grzyw. W r. 1573 podano tu $\frac{1}{2}$ łanu km. i 1 zagr. (Pawiński, Małop., 275, 581). 259.) **W. Łasiecka**, w XVI w. *Łasicka Wola*, w spisie z r. 1827 *Łasiecka Wólka*, ws, pow. łowicki, par. Nieborów. W r. 1827 było 11 dm., 125 mk. Na początku XVI w. ws Wola Łasicka daje dziesięcinę na stoł arcybiskupi, pleban. zaś tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 271). W r. 1539 Wola Łasicka ma 4 działy szlach., mające razem 2 $\frac{1}{2}$ łan. (Pawiń., Mazowsze, 141). 260.) **W. Łaska**, ws i fol., pow. łaski, gm. i par. Łask. Ws ma 10 dm., 157 mk., 107 mr.; fol. 2 dm., 12 mk., 1170 mr. W r. 1827 było 14 dm., 115 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Łasku, który miał tu swój łan roli, ogród i łąki w ośmiu miejscach, między łąkami kmieci (Łaski, L. B., I, 448). W r. 1552 jest 16 osadników. 261.) **W. Łaskarzewska**, ws i fol., pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew, ma 24 dm., 240 mk. Fol. wchodzi w skład dóbr Łaskarzew, ws ma 24 os., 478 mr. W r. 1827 było 25 dm., 150 mk. W r. 1569 ws, własność bisk. pozn., miała 14 łan. Ob. *Łaskarzew*. 262.) **W. Łaszczowa**, ws i fol., pow. koniński, gm. i par. Gosławice, ma 15 dm., 239 mk. Ob. *Łaszczowa Wola*. W r. 1827 było 11 dm., 79 mk. W r. 1579 we wsi Wola Łaszczowa płaci Andrzej Wolski od 9 łan., 6 zagr. bez roli, 1 kom. z bydłem i 1 bez bydła (Pawiń., Wielkop., I, 227). 263.) **W. Łaszewska**, w r. 1578 *Lesewska Wollia*, ws i fol., pow. mławski, gm. Ratowo, par. Unieck, odl. o 30 w. od Mławy, ma 13 dm., 177 mk. W r. 1827 było 10 dm., 73 mk., par. Grądzanowo. Dobra Wola Łasz. składały się z fol. Wola Łasz. i Goszczk, rozl. mr. 979: fol. Wola Łasz. gr. or. i ogr. mr. 430, łąk mr. 29, lasu mr. 194, nieuź. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 14; fol. Goszczk gr. or. i ogr. mr. 200, lasu mr. 108, nieuź. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 3; las nieurządzony. Ws Wola Łasz. os. 18, mr. 53; ws Goszczk os. 4, mr. 6. W r. 1578 Lesewska Wola ma 2 łany (Pawiń., Mazowsze, 85). 264.) **W. Łaznowska**, w XVI w. *Helszczyzna Wola*, kol. i os., pow. brzeziński, par. Łaznów, ob. *Łaznow-*

ską Wola. Na początku XVI w. ws Wola Helszczyzna, w par. Łaznów, dawała dziesięcinę z łan. km. pleb. w Będkowie, a z folw. kościołowi w Mierzynie, zaś pleb. w Łaznowie tylko kołędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 232, 235). W r. 1576 Anna Rudnicka, wdowa, płaci od 9 łan. km., 6 zagr. (3 z bydł. po 4 gr., 3 bez bydła po 2 gr.), karczmy, młyna, 18 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 97). 265.) **W. Łączka**, ws, pow. gostyński, par. Gombin. W r. 1827 ws rząd., 12 dm., 99 mk. W r. 1579 było 10 łan. km. i 1 zagr. Ob. *Łączka Wola*. 266.) **W. Łęczeska**, ws, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Łęczeszycy, ma 132 mk., 384 mr. włośc. i 10 mr. dwor. W 1827 r. było 11 dm., 95 mk. 267.) **W. Łękańska**, ws i fol., pow. piotrkowski, par. Grocholice. W r. 1827 było 20 dm., 108 mk. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę arcyb. gnieźn., zaś pleban dostaje tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 459). W r. 1552 Anna Spinkowa płaci tu od 7 os. na 3 $\frac{1}{2}$ łan. Jest kuźnica żelazna o 3 kołach i dwa młyny (Pawiń., Wielkop., II, 260). 268.) **W. Łobudzka**, pow. sieradzki, par. Małyń, ob. *Łobudzka Wola*. Wspomniana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 274). W r. 1552 ma 10 osad., 4 łany (Pawiń., Wielkop., II, 236). 269.) **W. Łochowska**, ws, pow. rawski, par. Żelechlin, ob. *Wolica*. 270.) **W. Łokotowa**, w XVI w. *Wola Smiłowa* i *Łokotowa*, ws i fol., pow. brzeziński, par. Jeżów, odl. 14 w. od Brzezina. W r. 1827 było 16 dm., 124 mk. Dobra Wola Łokotowa składały się w r. 1891 z fol. Wola Łok. i Zamłynie, rozl. mr. 906: gr. or. i ogr. mr. 617, łąk mr. 44, pastw. mr. 36, lasu mr. 178, w os. mr. 12, nieuź. mr. 19; bud. mur. 5, drew. 13; płodozmian 13-polowy; las nieurządzony, młyn wodny. Ws Wola Łok. os. 17, mr. 194; ws Taurów os. 17, mr. 299. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Jeżowie, kmiecie zaś tylko kołędę, a dziesięcinę arcyb. gnieźn. (Łaski, L. B., II, 335). W r. 1579 ws ta zapisana w reg. pobor. jako Smiłowa Wola, ma trzy działy, mające 2 $\frac{1}{4}$ łan. km. i 1 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 164). 271.) **W. Łomska**, ws i fol., pow. mławski, par. Mława. Nie podana w spisach pobor. z XVI w. Wieś Łomia należała wtedy do par. Kuklin. W r. 1827 było 14 dm., 138 mk., par. Wojnowka. 272.) **W. Ługowa**, ws, pow. grójecki, par. Promna, ob. *Ługowa Wola* 1.). W r. 1576 ws *Wielki Łuk* al. *Ługowa Wola* ma 2 łany, należące do Biejkowskiego i dwa Wysokińskich (Pawiń., Mazowsze, 235). 273.) **W. Ługowa**, ws, pow. kozienicki, par. Policzna, ob. *Ługowa Wola* i *Świetlikowa Wola*. 274.) **W. Łychowska** al. *Koziebrody*, fol. i ws, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 14 w. od Grójca, ma 146 mk. W r. 1884 fol. Wola Łych. rozl. mr. 779: gr. or. i ogr. mr. 602, łąk mr. 63, pastw. mr. 8, lasu mr. 94, nieuź. mr. 12; bud. mur. 8, drew. 17; płodozm. 6, 8 i 10-polo-

wy; las nieurządzony, wiatrak. Wś włośc. ma 40 mr. W r. 1576 we wsi Wola Lichowska Stan. Wolski płaci od 2 $\frac{1}{2}$ łan. a Zygm. Staniszewski od 1 $\frac{1}{2}$ łan. km. i 1 łanu zajętego na folwark (Pawin., Mazowsze, 233). W r. 1827 było 15 dm., 121 mk. Ob. *Łychów*. 275.) **W. Łyzkowska**, w XVI w. *Wola Łyzkowska* i *Rozworzyna Wolia*, wś i fol., pow. turecki, gm. i par. Niemysłów, odl. od Turka 30 w. Wś ma wraz z *Wólką Smoloną* 7 dm., 134 mk.; fol. 2 dm., 47 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały pleb. w Niemysławie meszne po 2 kor. żyta i 2 kor. owsa z łanu, młynarze zaś z tej wsi i z *Woli Lubiszowskiej* po korcu mąki. W r. 1552 ta sama zapewne wieś, p. n. *Rozworzyna Wola*, płaci od 1 łanu i młyna dziedzic. o 1 kole (Pawin., Wielkop., II, 231). 276.) **W. Magierowa**, wś i fol., pow. grójecki, ob. *Magierowa Wola*. W r. 1576 są dwa działki Boguszkowskich (1 $\frac{1}{2}$ i 3 $\frac{1}{4}$ łanu) i dział Adama Mniszewskiego mający 1 $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 240). 277.) **W. Magnuszewska**, wś, pow. kozienicki, par. *Magnuszew*. W r. 1827 było 19 dm., 140 mk. R. 1576 podano tu 3 łany km. Ob. *Magnuszewska Wola*. 278.) **W. Makowska**, wś, pow. skierniewicki, gm. *Skierniewka*, par. *Maków*, ma 342 mk. i 1393 mr. włośc. W r. 1827 wś rząd., miała 36 dm., 361 mk. *Wincenty Kot*, arcyb. gnieźn., fundując parafię w *Makowie* r. 1446, wcieli do niej, między innymi, wieś: „*Wolya Krzyszcowa*“, która później zmieniła nazwę na: *Wola Makowska*. Łany wójtowskie w *Woli* miały dawać dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 279). 279.) **W. Malkowska**, w XVI w. *Malikowska*, wś, pow. opatowski, par. *Kieleczyna*. W r. 1578 płaci tu p. *Zborowska* od 10 os., 2 $\frac{1}{2}$ łan., 4 kom. nbog. (Pawin., Małop., 175). 280.) **W. Malowana**, wś i kol., pow. noworadowski, gm. *Dmenin*, par. *Kodrąb*, ob. *Malowana Wola*. Wieś ta nie podana w spisach pbor. z XVI w. Może jest to „*Kyemlina Wola*“, w par. *Kodrąb*, wymieniona w *Lib. Ben. Łaskiego* (I, 505). W r. 1827 było 21 dm., 139 mk. 281.) **W. Mała**, w XVI w. *Wola Mała Czerniewska*, wś i fol., pow. rawski, par. *Czerniewice*, ob. *Mała Wola* 1). W r. 1579 *Wola Minor Czerniewska* miała 3 łan. km., 2 rzem. (Pawin., Mazowsze, 177). 282.) **W. Mała**, pow. lubelski, ob. *Mała Wola* 2.). 283.) **W. Mała**, pow. biłgorajski, ob. *Mała Wola* 3.). 284.) **W. Małecka**, wś, tak zwana od wsi *Małecz* (*Małecz*), ob. *Wola Tarnowska*. 285.) **W. Małoszowska**, pow. pińczowski, gm. *Boszczynek*, par. *Mołozów*. Zapewne będzie to inna nazwa wsi: *Wola Bolowiecka* (ob.). 286.) **W. Markowa**, wś, pow. kozienicki, par. *Regów*, ob. *Markowa Wola*. W r. 1569 *Jan Bogusz*, podkom. lubel., płaci tu od 3 łan. km. 287.) **W. Marzeńska**, wś i fol., pow. łaski, par. *Marzenin*. W r. 1827 r. było 8 dm., 20 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę ze wszystkich ról pobierał pleb. w *Marzeninie* (Ła-

ski, L. B., II, 483). W reg. pobor. z r. 1552 niema tej *Woli* w par. *Marzenin*, jest za to nieznaną przedtem ni później „*Wolia Dziekczyowa*“, może zmieniona nazwa *Woli Marzeńskiej*. 288.) **W. Mąkolska** al. *Mąkolicka*, wś, pow. łowicki, gm. *Lubianków*, par. *Mąkolice*, ma 398 mk., 1303 mr. obszaru. W r. 1827 wś rząd., 58 dm., 310 mk. Ob. *Mąkolska Wola*. Jest to dawna własność arcyb. gnieźn. w pow. łęczycykiem położona. W r. 1449 wcielona do nowoutworzonej parafii w *Mąkolicach*. Dziesięcinę płaciła kościołowi w *Bielawach* (Łaski, L. B., II, 407, 428). W r. 1576 arcybiskup płaci tu od 14 łan. km., 1 karczmy, 24 osad. (Pawin., Wielkop., II, 53). 289.) **W. Męcka**, wś i fol., pow. sieradzki, par. *Męka*, ob. *Męcka Wola*. Na początku XVI w. wś miała 12 łan. km., dających dziesięcinę pleb. w *Męce*, po 4 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 32). W r. 1553 podano tu 5 łan. km. w reg. pobor. Ob. *Męcka Wola*. *Dobra Wola Męcka* składały się w r. 1892 z fol. *Wola*, *Trzebieczno* i *Moczelnik*, z nomenklaturą *Mokre*, rozl. mr. 3256: fol. *Wola* gr. or. i ogr. mr. 455, łąk mr. 31, pastw. mr. 10, lasu mr. 3022, nieuż. mr. 467; bud. mur. 11, drew. 16; las urządzony; fol. *Trzebieczno* gr. or. i ogr. mr. 231, łąk mr. 15, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. drew. 4; fol. *Moczelnik* gr. or. i ogr. mr. 85, pastw. mr. 1; bud. drew. 7; przył. *Mokre* bud. drew. 4; młyn wodny. Wś *Wola Męcka* os. 46, mr. 416; wś *Zborowskie* os. 52, mr. 757. 290.) **W. Mianocka**, wś, pow. miechowski, par. *Książ Wielki*, ob. *Cisia Wola*. W r. 1581 wś *Wola Czissa*, własność *Bonara*, miała 6 $\frac{1}{2}$ łan. km., 1 kom. bez bydła, 1 kom. z bydł., 1 dudę. 291.) **W. Miastkowska**, wś i fol., pow. łukowski, ob. *Miastkówo* i *Miastkowska Wola*. W r. 1827 było 25 dm., 173 mk. R. 1576 *Jan Lasocki* płacił od 13 łan. km. i 5 łan. km. zajętych pod folwark. Wś leżała w pow. czerskim (Pawin., Mazowsze, 221). W r. 1885 fol. *Wola Miast.*, r. 1876 oddzielony od dóbr *Miastków Kościelny*, rozl. mr. 1045: gr. or. i ogr. mr. 442, łąk mr. 71, pastw. mr. 2, lasu mr. 515, nieuż. mr. 13; bud. drew. 11; las urządzony. Wś ma 20 os., 455 mr. 292.) **W. Michowska** al. *Michowa*, ob. *Michowa Wola*. Wchodziła w skład stwta mrzygłodzkiego. Ob. *Mrzygłód* (t. VI, 772). 293.) **W. Mieczkowa** al. *Mieczykowa*, wś, w par. *Mileszki* (dziś pow. łódzki). Obecnie pod tą nazwą nie istnieje. Wymienia ją *Lib. Ben. Łaskiego* (II, 384). W r. 1576 *Jakub Stokowski*, łowczy łęczycycki, miał 3 łany, 2 $\frac{1}{2}$ łan. pustych, 17 osad.; *Stanisław Stokowski* 3 $\frac{1}{2}$ łan. i 3 puste (Pawin., Wielkop., II, 98). Była to więc dość znaczna wieś. 294.) **W. Mieczysławska**, pow. lubartowski, gm. *Łuck*, ob. *Mieczysławska Wola*. 295.) **W. Miedniewska**, wś i fol., pow. błoński, gm. *Guzów*, par. *Wisłitki*, odl. 21 w. od *Grodziska*, ma 414 mk. Fol. *Wola Miedn.*, r. 1873 oddzielony od dóbr *Guzów*, rozl. mr. 718: gr. or.

i ogr. mr. 507, łąk mr. 57, lasu mr. 124, nieuż. mr. 30; bud. mur. 4, drew. 16; płodozm. 12-pol.; las nieurządzony. Wś ma 28 os., 294 mr. W r. 1579 płacono tu od 19 łan. km., 10 zagr., 12 kom., 1 rzeźnika, 5 łan. wójtowskich (Pawiuń., Mazowsze, 140). 296.) **W. Miedzynska**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Miedzno, ob. *Miedzynska Wólka*. Ma 33 os., 456 mr., wchodziła w skład dóbr Orzeszówka. W 1827 r. było 14 dm., 126 mk. 297.) **W. Miejska**, ob. *Wola Opoczyńska*. 298.) **W. Mikorska**, kol, pow. piotrkowski, par. Parzno, ob. *Mikorska Wola*. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę na stół arcybiskupi, tylko karczma z rolą i część pola od strony Domiechowiec dawała plebanowi w Parznie (Łaski, L. B., I, 463). W r. 1552 wś ta, wraz z Mikorzcami miała 31 osad., 13 łan., 3 karczmy. 299.) **W. Milkowska**, wś i fol., pow. turecki, par. Jeziorsko, odl. 24 w. od Turka, ma 20 dm., 86 mk. na folw., ludność wsi niepodana w wykazie urzęd., młyn, ob. *Milkowska Wola*. W 1827 r. było 17 dm., 185 mk. Wymieniona w liczbie wsi wchodzących w skład par. Jeziorsko na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 407). W r. 1553 podano tu 1 łan km. (Pawiuń., Wielk., II, 223). 300.) **W. Mirowska**, dziś *Mirowska Wieś*, wś, pow. grójecki, par. Prażmów, ob. *Mirowice*. W r. 1580 są tu trzy działki Mirowskich, dwa po $3\frac{1}{8}$ łanu, trzeci ma $1\frac{3}{4}$ łan., 1 zagr. Wś leży w par. Worowo (Pawiuń., Mazowsze, 299). 301) **W. Młocka**, pow. ciechanowski, par. Przasnysz, ob. *Młocka Wola*. Mieszka tu drobna szlachta i koloniści Niemcy. R. 1578 płaci tu Paweł od $2\frac{1}{2}$ łan. i $\frac{1}{8}$ łanu, Hieron. Garwaski od $5\frac{1}{2}$ łan., 1 zagr. z rolą (Pawiuń., Mazowsze, 116). Wś ta należała jeszcze w r. 1827 do par. Malużyn. 302) **W. Mokrzeska**, wś i fol., pow. częstochowski, par. Żuraw, ob. *Mokrzesz*. W r. 1827 było 18 dm., 167 mk. W r. 1581 we wsi Wola Mokrzeska, w par. Żorawie, pow. lelowski, płaci p. Kłobukowska od 6 pół łan., $\frac{1}{4}$ łanu młyn. 302) **W. Mokrzeska**, wś, pow. radomski, par. Potworów, ob. *Mokrzesz*. Istnieje na początku XVI w. w par. Potworów (Łaski, L. B., I, 659). W r. 1569 Wojciech Rokiecki, imieniem Górskiej płaci tu od 4 łan., 2 kom. (Pawiuń., Małop., 313). W r. 1827 jedna część wsi ma 17 dm., 113 mk. i należy do par. Wrzeszczów, druga ma 7 dm., 70 mk. i należy do Potworowa. 303) **W. Morawicka**, wś, pow. kielecki, par. Brzeziny, ob. *Morawica* i *Morawicka Wola*. W r. 1540 Jan Morawicki ma 6 km. na łanach, 1 na pół łanie, 1 półłan pusty, 1 ogród pusty, lasy i barcie wspólne z Morawicą. Obie wsi ocenione były na 500 grzyw. W r. 1573 obie wsi mają trzy działki, ogółem $3\frac{1}{2}$ łan. i 4 zagr. (Pawiuń., Małop., 270 i 585). 304) **W. Moszczenicka**, wś, pow. piotrowski. Ob. *Moszczenica* 2) i *Moszczenicka Wola*. W r. 1827 było 25 dm., 139 mk. 305) **W. Mrocakowa** w par. Jazgarzewo (dziś pow. grójecki). Istniała w r. 1580, miała 4 działki szlach., ogółem $3\frac{1}{2}$ łan. (Pawiuń., Mazowsze, 295). Dziś nie znana. 306) **W. Mrokowska**, wś, pow. bliński, par. Tarczyn, ob. *Mrokowska Wola*. W r. 1580 płaci tu dzierżawca i opiekun małoletnich Nadarzyńskich od 7 łan. a Prokop Pilitowski od $1\frac{1}{2}$ łanu (Pawiuń., Mazowsze, 288). 307) **W. Murowana**, pow. kielecki, par. Chęciny, ob. *Murowana Wola*. W r. 1827 wś rząd., 45 dm., 153 mk. Na początku XVI w. już istnieje, należy do ststwa chęcińskiego. W r. 1573 ma 12 łan., 1 zagr., 2 łany sołtysie (Pawiuń., Małop., 277 i 561). 308) **W. Mysiakowa**, wś, w par. Brudzewice (Łaski, L. B., I, 647). Jest to dzisiejszy Mysiakowiec w pow. opoczyńskim. 309) **W. Mysłowska**, wś i fol., pow. łukowski, par. Wilczyńska. W r. 1827 było 23 dm., 169 mk. W r. 1885 folw. Wola Mysł. al. Górki, w r. 1882 oddzielony od dóbr Mysłów, rozl. mr. 618: gr. or. i ogr. mr. 291, łąk mr. 136, pastw. mr. 28, lasu mr. 148, nieuż. mr. 15; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 12 pol, las urządzony, pokłady torfu. Wś ma 35 os., 106 mr. Ob. *Mysłów* i *Mysłowska Wola*. W r. 1531 wś Wola Mysł., w par. Wilczyńsko, pow. lubelskim, ma 7 łan.; r. 1552 własność Morawców i Mysłowskich, ma 23 os. (Pawiuń., Małop., 380, 402). 310) **W. Mystkowska**, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo, odl. 18 w. od Pułtuska. W r. 1827 było 16 dm., 111 mk. W r. 1885 fol. Wola Mystk. rozl. mr. 573: gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 50, past. mr. 64, lasu mr. 14, nieuż. mr. 19; bud. drew. 8. Wś Wola Myst. os. 32, mr. 216. W r. 1578 wś Mistkowiec (część jedna) i Wólka należą do szlachty zagrodowej, płacącej ztąd od 8 łan. km. i 2 zagr. Wś leży w par. Barcie, pow. nursko-kamieniecki (Pawiuń., Mazowsze, 411). 311) **W. Nadrybska**, ob. *Wólka Nadrybska*. 312) **W. Nakonowska**, wś i fol., pow. włocławski, par. Kowal, odl. 12 w. od Włocławka. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk., par. Kruszyn. W r. 1885 fol. Wola Nak. rozl. mr. 700: gr. or. i ogr. mr. 647, łąk mr. 32, nieuż. mr. 21; bud. mur. 6, drew. 5. Wś Wola Nak. os. 16, mr. 170. R. 1346 król Kazimierz sprzedaje Markowi zw. Pomorka sołtystwo we wsi królewskiej Wola, za 60 kop. groszy pragskich. Sołtys otrzymuje pięć łanów wolnych, trzeci denar z kar sądowych, karcznię, trzech zagrodników, ośm morgów łąk w Łągiewnikach, okopanych rowem, prawo połowu ryb w Zgłowiączce z obu brzegów, z rybakim. Sołtys winien stawać na wojnę konno w zbroi. Z lasów kowalskich ma prawo brać drzewo na budynki i potrzeby domowe (Kod. dypl. pol., II, 273 i powtórnice 701—703). W r. 1557 wś ta, w par. Golaszewo, własność Krzysztofa Kostki, miała 15 łan., 1 zagr., 1 kom. (Pawiuń., Wielk., II, 15). 313) **W. Naropińska**, wś, pow. rawski, par. Zelechlinek, ob. *Naropińska Wola*. W r. 1827 było 9 dm., 67 mk. W r.

1579 „pars notarii“ ma $\frac{3}{4}$ łanu i „pars Podlesny“ też $\frac{3}{4}$ łana (Pawin., Mazowsze, 165). 314) **W. Niechcicka**, wś, fol. i kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, ob. *Niechcicka Wola*. Reg. pob. z XVI w. nie podaje tej wsi, tylko Niechcice, własność królowej węgierskiej (Izabelli, siostry Zygmunta Augusta). 315) **W. Niedźwiedzia**, wś i fol., pow. łęczycki, par. Wartkowice, ob. *Niedźwiedzia Wola*. W r. 1827 było 14 dm., 96 mk. W r. 1885 fol. Wola Niedz. rozl. mr. 632: gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 55, pastw. mr. 31, lasu mr. 2, w odpad. mr. 6, nieuż. mr. 20; bud. mur. 8, drew. 5; płodozm. 17 pol. Wś Wola Niedz. os. 4, mr. 3; wś Starzynki os. 3, mr. 8. W r. 1576 Jan Pieskowski Margosz płaci tu od 15 łan., 1 zagr., Jan Pieskowski od $\frac{3}{4}$ łanu (Pawin., Wielkop., II, 69). 316) **W. Niemcowa** al. *Dobroszowa*, wś, wchodzi w skład ststwa nurskiego w XVII w. W spisach XVI w. nie pomieszczone. Dziś nie znana (ob. t. VII, 312). 317) **W. Niemiecka**, wś, pow. lubartowski, par. Dys, ob. *Niemiecka Wola*. R. 1676 płacono tu poglówne od 37 poddanych. W r. 1827 było 43 dm., 274 mk., par. Bystrzyca. 318) **W. Nosowa Wola**. W r. 1827 było 7 dm., 47 nrk., par. Gowarczów. Na początku XVI w. dziesięcinę wartości około 2 grzyw., dawano pleb. w Gowarcowie, a za konopną płacono po 2 gr. z łanu. Wieś należała do par. Gowarczów (Łaski, L. B., I, 696). W r. 1577 Kasprowa Smigielska płaci tu od 1 łanu, 2 zagr., a Stefan Bębnowski od $1\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Małop., 284). 319) **W. Nowa**, wś, pow. warszawski, par. Piaseczno, ob. *Nowa Wola* 1). Podana w reg. pobor. z r. 1580 jako Nowa Wieś, królewska (Pawin., Mazowsze, 273). 321) **W. Nowa**, kol., pow. łaski, par. Wygielzów, ob. *Nowa Wola*. 322) **W. Nowa**, wś, pow. radomski, par. Jedlińsk, ob. *Wola Nowa* 3). W r. 1569 Stan Bębnowski płaci z Woli od $2\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Małop., 303). 323) **W. Nowa**, wś, pow. kozienicki, par. Głowaczów, ob. *Nowa Wola* 4). W r. 1576 płaci tu Anzelm Gostomski, dziedzic Leżenie od 5 łan. km. Wś leży w pow. wareckim (Pawin., Mazowsze, 244). 324) **W. Nowa**, wś, pow. płoński, par. Ciek syn, ob. *Nowa Wola*. 325) **W. Nowa**, pow. kalwaryjski, par. Lubow, ob. *Nowa Wola* 6). 325) **W. Nowa**, fol., pow. wykłowski, par. Łankieliszki, ob. *Nowa Wola* 7). 327) **W. Nowa**, wś, pow. wykłowski, par. Giże, ob. *Nowa Wola* 8). 328) **W. Nowa**, fol., pow. wykłowski, par. Wierzbołów, ob. *Nowa Wola* 9). 329) **W. Nowodworska**, ob. *Nowodworska Wólka*. 320.) **W. Nowska**, wś, pow. kutnowski, par. Nowe, odl. 18 w. od Kutna a 2 w. od Krośniewic. W r. 1885 fol. Wola Nowska rozl. mr. 579: gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 5, lasu mr. 172, nieuż. mr. 34; bud. mur. 9, drew. 11; płodozm. 13 pol.; las urządzony. Na początku XVI w. łany folw. dają dziesięcinę pleb. w Nowem, kmiece zaś kustodyi łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 474). W r. 1576 było 6 działów szlach. Puczek płaci od 1 łanu, Krzysz. Pawlikowski od $2\frac{1}{2}$ łan., 10 osad., Andrzej Jarochowski z działu po Wolskiej, od $1\frac{1}{2}$ łanu i 1 łanu pustego, Goliszewski po Wolskiej, z 1 łanu, Andrzej Wysocki od $\frac{1}{2}$ łanu, 2 os., tenże z bratem Kasprem od $\frac{1}{2}$ łan. i 5 os. Był też działek szlach. Wysockich, bez kmieci $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Wielkop., II, 85, 138). 331) **W. Obszańska**, wś i fol., pow. bitgorajski, gm. Babice, par. Łukowa, r. g. Obsza. Leży w pld. części powiatu, w pobliżu granicy od Galicyi. Ob. *Obsza*. W r. 1827 było 116 dm., 722 mk. 332) **W. Okrzejska**, wś i fol., pow. łukowski, par. Okrzeja. W r. 1827 było 26 dm., 208 mk. Ob. *Okrzeja* i *Okrzejska Wola*. 333) **W. Oleszyńska**, ob. *Wola Świdzińska*. 334) **W. Olszowa**, w r. 1579 *Wola Żelezińska*, wś i fol., pow. rawski, gm. i par. Lubania. W r. 1579 wś Wola Żelezińska w par. Lubania (od wsi Żelazna), ma 1 łan., 2 zagr. 335) **W. Olszowa**, wś i fol., pow. włocławski, gm. i par. Lubień, odl. 32 w. od Włocławka. W r. 1827 było 18 dm., 128 mk. W r. 1886 folw. Wola Olsz. rozl. mr. 793: gr. or. i ogr. mr. 597, łąk mr. 73, pastw. mr. 63, lasu mr. 31, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 10; pokłady torfu, wiatrak. Wś W. Olszowa os. 20, mr. 60. W r. 1557 wś „Olsewa Wolia“, w par. Piórowa Wola, miała w części Łukasza Lubienski 14 łan., w dziale Stępczynskiego 2 łany (Pawin., Wielkop., II, 17). 336) **W. Ołudzka** al. *Wólka*, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Rokitno. Wchodziła w skład dóbr Ołudza, ma 446 mr. Reg. pobor. z XVI w. nie podają tej wsi tylko samą Ołudzę. W r. 1827 Wólka Ołudzka, wś rząd., 22 dm. 134 mk. 337) **W. Opoczyńska** al. *Miejska*, ob. *Wola Żalęzna*. 338) **W. Orzeszowska**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna, ma 20 dm., 198 mk. W r. 1827 było 22 dm., 144 mk. Por. *Orzeszówka*. 339) **W. Osinska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Żyrzyn, par. Końsko-Wola. W r. 1676 wś ta, w par. Końskowola, daje poglówne od 19 poddanych. W r. 1827 było 30 dm., 209 mk., par. Włostowice. 340) **W. Osowa**, wś, pow. stopnicki, ob. *Osowa Wola* i *Wola Żabna*. 341) **W. Ossowińska**, wś, fol. i dobra, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieczków, odl. 21 w. od Łukowa, ma 56 dm., 412 mk. W r. 1827 było 39 dm., 248 mk., par. Kock. Dobra Wola Ossow. składały się w r. 1885 z folw. Wola Ossow. i Oszczepalin, przy ległości Filipiny i Jadwiga rozl. mr. 2591; folw. Wola al. Filipina gr. or. i ogr. mr. 911, łąk mr. 105, past. mr. 54, lasu mr. 435, nieuż. mr. 34; bud. mur. 14, drew. 25; płodozm. 7 i 8 pol.; fol. Oszczepalin z przyl. Jadwiga gr. or. i ogr. mr. 655, łąk mr. 76, lasu mr. 266; nie uż. mr. 42, obszar sporny mr. 13; bud. mur. 15, drew. 9; płodozm. 9 pol., lasy nie urządzone, pokłady torfu. Wś Wola Ossow. os.

79, nr. 736; wś Oszczepalin os. 64, nr. 569. W r. 1531 wś Wola Ossow, w par. Kock, płaciła od $\frac{1}{2}$ łanu. R. 1552 płaci zład wojewoda ruski. R. 1581 daje Paweł Klebowski od 10 półwłózków osiadłych fl. 5 (Pawiuń., Małop., 379, 392, 425). 342) **W. Ossowska**, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Bychawka. Nie podana w spisach pobor. z XVI i XVII w. i w spisie z r. 1827. 343) **W. Ostaszewsku i Rańcza**, wś, pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Szyszki, ma 33 os., 201 mr. Wchodziła w skład dóbr Ostaszewo. W r. 1567 Wola Rańcza ma 1 wł., 3 zagr. i 2 działki po $\frac{3}{4}$ wł. a Czernie Ostaszewo 2 działki po $\frac{3}{4}$ wł. i 2 zagr. (Pawliń., Mazowsze, 325). W r. 1827 było 4 dm., 48 mk. 344) **W. Ostrowska**, wś w par. Markuszew (pow. lubartowski). W spisach pobor. z XVII w. nieznaną, nie pomieszczoną też w nowszych spisach urzędow. W r. 1827 było 10 dm., 52 mk. 345) **W. Ostrożeńska**, pow. garwoliński, par. Gończyce, ob. *Ostrożeńska Wólka*. 346) **W. Owadowska**, wś nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Wsola, odl. od Radomia 9 w., ma 18 dm., 173 mk., 338 mr. W r. 1827 Owadowska Wólka ma 10 dm., 40 mk. W r. 1559 Barbara Owadowska płaci tu od 7 półłan. i 3 kom. 347) **W. Owsiana**, w XVI w. *Wolia Major*, wś, pow. kutnowski, gm. i par. Oporów, ma 13 dm., 266 mk., 408 mr. W r. 1827 było 10 dm., 99 mk. R. 1576 we wsi *Wolia Major*, w dziale Aleksego Kempalskiego „de sorte Owsiani“ były 4 łany, 2 zagr., wiatrak, rzeźnik, rzemieślnik, 6 osad. W części Kaspra Wolskiego 1 łan., 1 zagr., karczma pusta, 1 osad. (Pawiuń., Wielkop., II, 105). 348) **W. Pachnina**, par. Jaroszyn, ob. *Pachnowola*. 349) **W. Pacierkowska**, pow. częstochowski, gm. Przystajń, par. Truskolasy. W spisie z r. 1827 jest tylko wś rząd. Pacierniki, mająca 5 dm., 27 mk. W nowszych spisach urzęd. nie ma tej wsi ani też Woli Pacierkowskiej, pomieszczonej w wykazach z r. 1867. 350) **W. Pacynska**, w XVI w. *Stankowska Wola*, wś i fol., pow. gostyński, gm. i par. Pacyna, odl. 21 w. od Gostynina, ma 32 dm. (4 mur.), 334 mk. Ob. *Pacynska Wola*. W r. 1892 folw. Wola Pac. rozl. mr. 525: gr. or. i ogr. mr. 499, łąk mr. 14. nieuź. mr. 21; bud. mur. 11; płodozm. 10 pol. Wś Wola Pac. os. 53, nr. 189. W r. 1579 we Woli Stankowskiej Stan. Dobrzykowski miał 6 łan., 1 zagr.; kasztelan gostyński $3\frac{1}{2}$ łan. Nazwę miała od wsi Słanków (dziś Słomków). 351) **W. Palczewska**, wś, pow. grójecki, par. Wrociszew, ob. *Palczewska Wola*. W 1827 r. 10 dm., 71 mk. W r. 1569 Palczewscy mają tu trzy działki, jeden $1\frac{1}{2}$ łana km., dwa po $\frac{1}{4}$ łanu. 351) **W. Paprocka**, wś w par. Głowaczów, ob. *Paprocka Wola*. 353) **W. Paprotnia**, wś, w par. Wargocin (pow. garwoliński), jestto dzisiejsza wies Wólka Paprocka w par. Pawłowice. W r. 1569 Gostomski płaci tu od $4\frac{1}{2}$ łan. Istniała już w r. 1508 (Pawiuń., Małop., 334, 479). 354) **W. Paprotnia**, wś, w par. Pilczyca, ob. *Wólka Paprotnia*. 355.) **W. Paruszewa** al. *Paruszevska*, wś, pow. włocławski, par. Kłobia. W r. 1827 miała 7 dm., 73 mk., par. Boniewo. Por. *Paruszewo*. 356.) **W. Porzybocka**, w par. Odrowąż (dziś pow. konecki). Podana w spis. pobor. z r. 1577 będzie zapewne dzisiejsza Wólka Zychowa (ob.). 357.) **W. Paskowa**, w spis. pobor. z r. 1508 (Pawiuń., Małop., 478), jestto *Wola Pasztowa*. 358.) **W. Pasztowa**, pow. iłżecki, ob. *Pasztowa Wola*. Jestto wies podana w spisach pobor. z r. 1508 jako *Paskowa Wola* a w r. 1569 jako *Parsthowa Wola* (Pawiuń., Małop., 332., 477). 359.) **W. Paprotnia**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew. W r. 1827 było 2 dm., 16 mk. 360) **W. Pasikońska**, wś, pow. sochaczewski, par. Zawady. W r. 1579 wś Wola Pasikońska, w par. Kapios, miała 4 działki: Jan Jabłocki, skarbnik, 2 łany km., Piotr Zabłocki 2 łany, Jan Grziwa $1\frac{1}{2}$ łan., 2 zagr., Kasper Pasikoński 6 łan., 1 zagr., rzeźnik. W r. 1827 było 21 dm., 156 mk. 361.) **W. Pawłowska**, wś i fol., pow. iłżecki, gm. i par. Pawłowice, ob. *Pawłowska Wola*. W r. 1827 było 45 dm., 430 mk. W r. 1569 wś Wola Pawł., w par. Chlewińska, własność Jana Chlewińskiego, miała 8 półłan. i 6 zagr. (Pawiuń., Małop., 314, 468). 362) **W. Pawłowska**, wś, pow. ciechanowski, par. Lekowo, ob. *Pawłowska Wola* 2). W r. 1827 było 8 dm., 81 mk. 363.) **W. Pelczyna**, wś, w par. Kołacinek (pow. brzeziński). Na początku XVI w. łany km. i dwor. dają dziesięcinę pleb. w Kołacinku (Łaski, L. B., II, 340). Wydawca Lib. Ben. domysła się, że jestto dzisiejsza *Cyrusowa Wola*. Zapewne tą samą wś podają reg. pob. z r. 1569 w par. Dmosin. Są tu 3 działki, obejmujące 5 łan. km. Według objaśnienia wyd. reg. pob. (Pawiuń., Mazowsze, 162) ma to być dzisiejsza *Wola Lubiankowska*. 364.) **W. Pęcławska**, wś w par. Olbierzowice (pow. sandomierski). Jestto zapewne Wola Witowska wymieniona w opisie par. Olbierzowice przez Długosza (L. B., II, 347). W r. 1578 siedzą tu Wolscy i mają ogółem $1\frac{1}{2}$ łanu. Dziś nie istnieje. 365.) **W. Pękoszewska**, wś i fol., pow. skierniewicki, par. Jeruzal, odl. 20 w. od Skierniewic. W r. 1579 było tu 9 łan., 1 rzem. W 1827 r. 28 dm., 218 mk., par. Chojnata. Dobra Wola Pęk. składały się w r. 1873 z fol. Wola Pęk., Pękoszew, Nowiny, nomenklatury Kokoszka, rozl. mr. 3166: fol. Wola Pęk. gr. or. i ogr. mr. 628, łąk mr. 92, lasu mr. 1900, nieuź. mr. 86; bud. mur. 14, drew. 23; płodozm. 7 pol.; fol. Pękoszew gr. or. i ogr. mr. 220, nieuź. mr. 3; bud. mur. 3, drew. 5; fol. Nowiny gr. or. i ogr. mr. 213, łąk mr. 7, nieuź. mr. 17; bud. mur. 1, drew. 3; las urządzony, gorzelnia, cegielnia, młyn wodny i tartak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Wola Pęk. os. 57, nr. 691, wś Pękoszew os. 28, nr. 67, wś

Huta Zawadzka os. 24, nr. 25, wś Wólka Jeruzalska os. 7, nr. 262, wś Borszyce os. 6, nr. 159, wś Budy pod Zatorem os. 10, nr. 77. 366.) **W. Piasecka**, w XVI w. *Piasecka Wieś*, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ob. *Piasecka Wola*. W r. 1827 było 12 dm., 163 mk., par. Piaseczno. W r. 1580 *Piasecka Wieś*, w par. Piaseczno wś królewska, ma 20 łan. i 2¹/₂ łan. wójtowskich. Zarządza wsią Jakub Poradowski (Pawiń., Mazowsze, 273). 367.) **W. Piasecka**, folw. oddzielony od dóbr Piasek Wielki w pow. stopnickim, gm. Radzanów, odl. 14 w. od Stopnicy, rozl. 183 mr. (163 mr. roli, 10 łąk). 368.) **W. Piasecka**, wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Piaski, odl. 21 w. od Lublina. W r. 1827 było 20 dm., 173 mk. W r. 1887 fol. Wola Pias. rozl. mr. 993: gr. or. i ogr. mr. 742, łąk nr. 28, past. mr. 63, lasu nr. 139, nieuz. mr. 21; bud. mur. 7, drewn. 17; płodozm. 9 i 11 pol.; las nieurzadzony, pokłady kamienia budowlanego i wapiennego. Wś Wola Pias. os. 34, nr. 490. 369.) **W. Piaseczna**, wś w par. Sochaczew. Wymieniona w reg. pob. z 1579, będzie to zapewne dzisiejsze Piaseczno w par. Brochów (pow. sochaczewski). 371.) **W. Pieczyńska**, fol. i wś, pow. grójecki, gm. Drwałew, par. Pieczyńska, odl. 10 w. od Grójca. W r. 1827 było 13 dm., 138 mk. W r. 1880 folw. Wola Piecz., oddzielony od dóbr Pieczyńska, rozl. mr. 310: gr. or. i ogr. mr. 106, łąk nr. 42, past. mr. 2, zarośli nr. 153, nieuz. mr. 7; bud. drewn. 5. Wś ma 31 os., 380 mr. W r. 1576 Adam Mniszewski płaci z tej wsi od 2 łan. 370.) **W. Piekarska**, wś, pow. turecki, par. Skęczniew, ob. *Piekarska Wola*. 372.) **W. Piekłowa**, ob. *Wola Bykowska*. 373.) **W. Pienicka**, wś i fol., pow. makowski, gm. Siele, par. Krasnosiele, odl. 14 w. od Makowa, ob. *Pienicka Wola*. Dobra Wola Piennicka w r. 1840 miały obszar 1200 mr. Wś Wola Pien. os. 27, nr. 166; wś Nowinki os. 4, nr. 30. W r. 1883 fol. Wola Pien. rozl. mr. 95: gr. or. i ogr. mr. 62, łąk nr. 21, lasu nr. 11, nieuz. mr. 11; bud. drewn. 6. W r. 1567 wś Wola Pieniczka, w par. Sieleckiej, miała 2 wł. km., 1 ogr. ¹/₂ wł., 1 kowala, 3 ogrod. (Pawiński, Mazowsze, 348). 374.) **W. Pierdółów**, w par. Odrowąż, podana w reg. pobor. z r. 1577, jest to dzisiejsza wieś *Pardółów* (ob.). 375.) **W. Piesia** al. *Piesz*, wś, pow. włodawski, ob. *Piesia Wola*. 376.) **W. Pijarska**, pow. łowicki, ob. *Wola Zbrożkowa*. 377.) **W. Pilowska**, wś, według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552, wś ta, własność Wincentego Przeremskiego, miała 8 osad. (Pawin. Wielkop., II, 274). Są to dzisiejsze Lipowczyce, w pow. noworadomskim. 378.) **W. Piórowa** al. *Pierowa*, wś i fol. nad rzeką Ochnią, pow. kutnowski, par. Lubień, odl. 16 w. od Kutna, ma 18 dm., 193 mk., ob. *Piórowa Wola*. Posiada kościół murowany filialny z XVII w. Była tu poprzednio oddzielna parafia, istnie-

jąca już w XVI w. W r. 1887 fol. Wola Pier. rozl. mr. 655: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk nr. 111, past. mr. 81, nieuz. mr. 22; bud. mur. 7, drewn. 12; płodozm. 12 pol. Do włościan należy 323 mr. Fol. wchodzi w skład dóbr Krośniewice. W r. 1557 wś kościelna Piórowa Wola, w pow. kowalskim, należy do Łukasza Lubieńskiego, który płaci od 7 łan., 6 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 17). 379.) **W. Pliska**, wś, pow. sandomierski, par. Osiek, ob. *Pliskowola*. W r. 1578 Wola Plyska, wś królewska, miała 71 osad., 28 łan., 4 kom., 17 kom. ubogich, 4 rzem. (Pawiński, Małop., 168). 380.) **W. Płowiecka**, w par. Złotków. Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579, własność Piotra Łakockiego miała 1 łan., 2 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła (Pawiń., Wielkop., I, 241). Jest to dzisiejsza *Splawiecka Wola* (ob.). 381.) **W. Pobiedziska**, dawniej *Pobiednia*, wś, pow. rawski, gm. Góra, par. Nowo Miasto, leży na wzgórzu, o 1 w. od Gostomi, pół wiorsty od Pobiednej, 1¹/₂ w. od Nowego Miasta. Ma 70 dm., 400 mk., 37 os., 661 mr. Wchodziła w skład dóbr Nowe Miasto. W r. 1827 było 14 dm., 221 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. dawano kościołowi w Łegonicach, a pleb. w Nowem Mieście tylko kołędę i dziesięcinę z folwarku (Łaski, L. B., II, 308, 313). W r. 1579 „pars subdapiferi lan. ⁵/₈, pars pincernae lan. ³/₈, pars Hieronimi lan. ⁵/₈. 382.) **W. Podczasza**, wś, pow. opoczyński, par. Klwów, ob. *Podczasza Wola* i *Rzeszotkowa Wola*. 383.) **W. Podlaskowa**, wś, wchodziła w skład ststwa opoczyńskiego (ob. t. VII, 557 i IX, 462). Dziś nie znana. 384.) **W. Podleśna**, wś, pow. miechowski, par. Miechów, ob. *Podleśne Wola*. W r. 1827 było 37 dm., 216 mk. W r. 1363 przenosi tę wieś wraz z Chodowem król Kazimierz z prawa polskiego na sredzkie (Kod. Małop., III, 168). Na obszarze wsi st. dr. żel. dąbrowieckiej Miechów. W r. 1581 prepozyt miechowski płacił tu od 7 łan. km., 1 zagr. bez roli, 2 kom. z bydł. i ¹/₂ łąnu karcz. (Pawiń., Małop., 92). 385.) **W. Podleśna** w par. Chodów, pow. łeczyckim. Wedle domysłu wydawcy Lib. Ben. Łaskiego (II, 364) ma to być dzisiejsza *Wola Niedźwiedzia*. 386.) **W. Podłęzna**, wś i fol., pow. koniński, par. Morzysław. Co do położenia ob. *Konin* (t. IV, 337). Por. *Podłęzna Wola*. W r. 1827 było 18 dm., 179 mk. Na początku XVI w. łąny km. dawawały pleb. w Morzysławiu za dziesięcinę po 10 gr. z łąnu (Łaski, L. B., I, 237). W r. 1578 Katarz. Przyjemna, kasztel. ładzka, płaciła tu od 3¹/₂ łan. km., 2 zagr. bez roli. 387.) **W. Podmiejska**, wś, pow. miechowski, par. Miechów, ob. *Podmiejska Wola*. W r. 1581 te wsi tej prepozyt miechowski płaci od 10 półłan. km., 1 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli (Pawiń., Małop., 92). W r. 1827 było 35 dm., 215 mk. 388.) **W. Pogroszewska**, dawniej *Wola Belska*, wś i fol., pow.

grójecki, par. Belsk, odl. 8 w. od Grójca. W r. 1827 było 14 dm., 121 mk. Fol. Wola Pogr. w r. 1885 rozl. mr. 812: gr. or. i ogr. mr. 737, łąk nr. 4, lasu nr. 57, nieuz. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 8; płodozm. 16 pol. Wś Wola Pogr. os. 13, mr. 19; wś Daszewice os. 16, mr. 206. Zapewne ta sama wś, p. n. Wola Belska, należała w r. 1576 do par. Łęczeszycze. Kozielewski płacił tu od 2½ łanu a N. Pobroszewski (Pogroszewski z Pogroszewa) od 2½ łan. (Pawii., Mazowsze 231.) **W. Polewna**, wś i fol., pow. pułtuski, gm. i par. Lubiel. W r. 1827 było 6 dm. 34 mk. W r. 1879 fol. Wola Pol. oddzielony od dóbr Bielino, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk nr. 102, lasu nr. 18, nieuz. mr. 18; bud. mur. 1, drew. 11; pokłady torfu. W skład dóbr wchodziły: wś Wola Pol. os. 21, mr. 16; wś Wincentowo os. 24, mr. 797; wś Józefowo os. 16; mr. 393; wś Zontowo (?) os. 5, mr. 78; wś Gołystok os. 8, mr. 101. W reg. pobor. z r. 1578 podana jest wś „Polewna“, własność Jana Ciekuskiego, który płacił tu od 6 łan. (Pawii., Mazowsze, 410). 390.) **W. Polska**, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew, ma 139 mk., 167 mr. 391.) **W. Pomianowa**, wś i fol., pow. turecki, par. Drużbin, odl. 30 w. od Turka, ob. *Pomianowa Wola*. W r. 1827 było 15 dm., 142 mk. Na początku XVI w. łany km. i fol. dawały dziesięcinę pleb. w Drurzbini, na kolebę kmiecie z łanu po koreu owsa a zagrodnicy po pół grosza (Łaski, L. B., I, 397). W r. 1889 fol. Wola Pom. rozl. mr. 425: gr. or. i ogr. mr. 384, past. mr. 4, lasu mr. 22, nieuz. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 11. Wś Wola Pom. os. 29, mr. 99; wś Antonin os. 17, mr. 213. 392.) **W. Ponikiewska** al. *Wólka*, wś, pow. krasnostawski gm. Zakrzów, par. Targowisko. W r. 1827 wś Wólka Ponikowska miała 17 dm., 109 mk. Spisy pobor. z XVII w. nie podają tej wsi. 393.) **W. Popowa**, wś, pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin. Na początku XVI w. wś ta, własność plebana w Żychlinie, miała 7 łan., lecz stała pustkami. Przedtem kmiecie dawali pleb. po 32 gr. czynszu z łanu i odrabiali po 3 dni w tygodniu, a prócz tego dawali mu dziesięcinę. Nie mając kmieci, pleban wydzierzawiał rocznie części roli (Łaski, L. B., II, 496). 394.) **W. Popowska**, wś, w par. Pięcniew (pow. turecki). Na początku XVI w. stała pustką. Siedział tu jeden kmieć i był 100 sółtysi (Łaski, L. B., I, 396). Potem znika ze spisów. 395.) **W. Potocka**, wś i fol., pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki. Wś ma 14 dm., 130 mk., 360 mr. Fol., obecnie rozkolonizowany posiadał 395 mr. w r. 1868. Ob. *Potok Wielki*. 396.) **W. Pracka**, wś, pow. grójecki, par. Jazgarzew, dawniej Tarczyn, ob. *Pracka Wólka*. R. 1580 płaci tu Fran. Pracki od 1 łanu. W r. 1827 było 4 dm., 29 mk., par. Tarczyn. 397.) **W. Prażmowska**, wś, pow. radzyński, par. Ja-

dów, ob. *Prażmowska Wola* 1.), 398.) **W. Prażmowska**, wś, pow. grójecki, par. Prażmów, ob. *Prażmowska Wola* 2.). W r. 1576 Marcin Prażmowski płacił tu od 8 łan. R. 1827 było 18 dm., 170 mk., par. Pieczyska (?). 399.) **W. Prosperowa**, fol. i wś, pow. kutnowski, par. Oporów, odl. 9 w. od Kutna, ob. *Prosperowa Wola*. W spisach pobor. z XVI w. spotykamy w par. Oporów pięć Wól, noszących nazwy dziś nie znane, która z nich oznacza Wolę Prosperową trudno orzec. 400.) **W. Proszewska**, wś, wymieniona w dok. z r. 1476 jako wieś w ziemi liwskiej (Kod. Maz., 270), jestto dzisiejsza Wólka. Ob. *Proszewska Wólka*. 401.) **W. Prószkowska**, wś i fol. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Dąbrowa, par. Szeńsk, odl. 18 w. od Mławy, ma 15 dm., 104 mk., 440 mr, Wehodziła w skład dóbr Proszkovo. Folw. należy do dóbr Grotkovo. W r. 1578 wś Wola, w par. Szeńsko (zapewne Wola Proszkowska), ma 3 łany km., 4 zagr. z rolą (Pawii., Mazowsze, 53). 402) **W. Prymusowa**, r. 1520 *Premuschowa Wola*, zwana też *Przymusowa*, wś, pow. opoczyński, par. Sławno, ob. *Prymusowa Wola*. Por. Łaski, Lib. Ben. (I, 633). 403.) **W. Przatowsko**, wś, fol. i os. młyn., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek (odl. 21 w.) ob. *Przatowska Wola*. W r. 1827 było 17 dm., 119 mk. W r. 1886 Wola Przat. rozl. mr. 222: łąk nr. 15, lasu nr. 8, nieuz. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 3. Wś Wola Przat. os. 28, mr. 90, wś Remiszew os. 47, mr. 431, wś Piaski os. 16, mr. 209. 404.) **W. Przeclawska**, wś, w par. Żarnów (pow. opoczyński). Istniała na początku XVI w. (Lib. Ben. Łaskiego, I, 599). Potem znikła. 405.) **W. Przeclawska**, istniała r. 1442 w ziemi czerskiej. Potem nieznaną. 406.) **W. Przedborsko**, fol. nad rz. Pilicą, pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, ob. *Przedborska Wola*. W r. 1827 było 2 dm., 12 mk. 407.) **W. Przedmiejska**, w XVI w. *Wolia Templi* al. *Kościelna*, wś, pow. turecki, par. Uniejów, ob. *Przedmiejska Wola* i *Kościelnica*. Na początku XVI w. wś ta stanowiąca głównie uposażenie kanonii, zwanej „Chebdowską“ przy kolegiacie uniejowskiej, miała 17½ łan. km., 2 łany puste, 2 sółtysie. Kmiecie dawali z łanu za czynsz i dziesięcinę po 6 kor. pszenicy, 12 żyta i 12 kor. owsa i 8 groszy. tudzież po 2 kapłony, 20 jaj i zwózkę dwu wozów drzewa z boru wskazanego przez kanonika, bo przy wsi nie było lasu. Miara miała być w korcach uniejowska. Sółtys obowiązany był chodzić do Warty, odbierać tam małdraty kanonikom i dziesięcinę w Chwalibogowicach (Łaski, L. B., I, 347). 408.) **W. Przedmiejska**, w par. Miechów, ob. *Wola Podmiejska*. 409.) **W. Przerębska**, w XVI w. *Wola Żarska* i *Bartodziejska*, wś, pow. noworadomski, par. Bęczkowiec, ob. *Przerębska Wola*. Na początku XVI w. łany km. w Woli Żarskiej dawały dziesięcinę pleb. w Rzu-jewicach a pleb. w Bęczkowicach otrzymywał

tylko kołędę (Łaski, L. B., II, 196 i 215). W r. 1518 było $4\frac{1}{2}$ łan. km. i karczma; r. 1552 cześćnik sieradzki ma 7 osad. na $4\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Wielkop., II, 201, 285. 410.) **W. Przybysławska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Garbów. W r. 1676 płacono tu pogłównie od 60 poddanych. Do wsi tej wcielono drugą Wolę w tejże parafii istniejącą (Pawin., Małop., 18a), ob. *Przybysławska Wola*. 411.) **W. Przymusowa**, ob. *Wola Przymusowa*. 412.) **W. Przypkowska**, w r. 1580 *Wola Prepositalis*, wś, pow. grójecki, par. Tarczyn, ob. *Przypkowska Wola*. W r. 1580 własność kościelna. Stan. Rycharski, rządca wszystkich wsi kościelnych w par. Tarczyn, płaci tu od 4 łan. (Pawin., Mazowsze, 287). 413.) **W. Psarska** w par. Waliszewo (pow. łowicki) ob. *Psary* 3.). 414.) **W. Pszczółeczka**, wś i fol., pow. łaski, gm. i par. Wyglizów, odl. 16 w. od Łasku. W r. 1827 było 21 dm., 202 mk. Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 w części Baltazara było 3 osad., $5\frac{1}{4}$ łan. (młyn o 1 kole); część Mojka miała 2 osad. (dwa młyny). Mścichowie mieli 1 łan bez kmieci a Jaworski $\frac{1}{2}$ łanu (Pawin., Wielkop., II, 240 i 247). W r. 1889 fol. *Wola Pszczół*. rozl. mr. 1039: gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 66, past. mr. 9, lasu mr. 569, nieuż. mr. 13; bud. drew. 14; las nieurządzony, młyn wodny. Wś *Wola Pszczół*. os. 27, mr. 239; wś *Faustynów* os. 42, mr. 402, wś *Sikawica* os. 14, mr. 51. 415.) **W. Puczniewska**, wś nad rz. Ner, pow. łódzki, par. Małyń, ob. *Puczniewska Wola* i *Puczniew*. W r. 1827 było 14 dm., 133 mk. Na początku XVI w. dawano ztąd dziesięciny na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., I, 375). 416.) **W. Pukarzowska**, pow. tomaszowski, ob. *Pukarzew* i *Pukarzowska Wólka*. 417.) **W. Pytowska**, dawniej *Wola Kodrąbska*, wś, pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb, ma 30 os., 190 mr. Istniała już na początku XVI w. W r. 1552 Mikołaj Kodrębski płaci od 7 osad. na $3\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Wielkop., II, 274). 418.) **W. Raciborowa**, wś, w par. Grocholice (pow. piotrkowski). Dziś nie znana pod tą nazwą. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleb. tylko kołędę po groszu (Łaski, L. B., I, 459). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552, wś ta miała 6 osad., 3 łany km. (Pawin., Wielkopolska, II, 260). 419.) **W. Raciborowska** al. *Raciborska*, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Głogowice, odl. 5 w. od Kutna, ma 17 dm., 204 mk. Ob. *Raciborowska Wola*. W r. 1579 wś *Raciborowo minor* (wola) miała 1 łan. w części Zym. Zaborowskiego (Pawin., Mazowsze, 195). 420.) **W. Raciążek**, kol., pow. nieśzawski, gm. i par. Raciążek, ma 109 mk., 134 mr. 421.) **W. Radlińska**, ob. *Wola Kozuchowska*. 422.) **W. Radoryska**, pow. łukowski, ob. *Rudoryska Wólka*. W r. 1827 było 5 dm., 34 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531, wś *Radorziska Wola*, w par. Tuchowicz, miała 2 łany. W r. 1552 Gabryel Radorzyski miał 3 os., wdowa Radorziska 4 osad. W r. 1580 p. Piotr Goiszcki wnosi od pół włóczka osiadłego, p. Andrzej Mislowski od p. Zebrzydowskiego od półszosta włók osiadłych fl. 5 gr. 15. Suma fl. 6 (Pawin., Małop., 378, 394, 430). 423.) **W. Radwańska**, pow. opoczyński, ob. *Radwan* i *Straszowa Wola*. 424.) **W. Radziemska**, wś, pow. miechowski, gm. Pałecznicza, par. Wrociłowice. W r. 1827 było 2 dm., 11, mk. 425.) **W. Radzięcka**, wś i fol., pow. zamojski, par. Radzięciny, ob. *Radzięcka Wola*. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, wś *Radzięcka Wola* w par. Góraj miała 12 łan. i młynu (Pawin., Małop., 355). 426.) **W. Rafałowska**, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew. Zapewne będzie to dawniejsza *Ruska Wola* (*Rudzka Wola* od wsi *Ruda?*), w której r. 1576 Adam Oborski miał 3 łany (Pawin., Mazowsze, 222). 427.) **W. Rakowa** al. *Rakowska*, wś i fol., pow. łódzki, par. Kurowice, ob. *Rakowa Wola*. Na początku XVI w. wś ta, zwana *Rakowska Wola*, należała do par. Tuszyn, miała tylko łany km. dające dziesięcinę kościołowi w Rzgowie (Łaski, L. B., II, 166). Dziesięciny te nadał kościołowi w Rzgowie Jan Gruszczyński, arcyb. gnieźn., r. 1469. Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś *Rakowska Wola*, w par. Tuszyn, należąca do starosty krakowskiego, miała 33 osad., 18 łan., 7 karczem z rolą, 2 szynkarzy (Pawin., Wielkop., II, 265). 428.) **W. Rańcza**, *Ostaszewska*, wś, pow. pułtuski, par. Szyszki, ob. *Ostaszewo* i *Rańcza Wola*. W r. 1827 było 6 dm., 52 mk. 429.) **W. Rasztowska**, wś i fol., pow. radzyński, gm. i par. Klembów. Ob. *Rasztowska Wola*. W r. 1827 było 28 dm., 255 mk. W r. 1892 folw. *Wola Raszt.* rozl. mr. 754: gr. or. i ogr. mr. 513, łąk mr. 40, past. mr. 31, lasu mr. 110, os. wieczyste czynsz. mr. 35, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 41; pokłady torfu. Wś *Wola Raszt.* os. 41, mr. 423. W r. 1578 wś *Rasztowska Wola* należy do par. Dąbrowa. Mat. Chajęcki i Stan. Woliński płacą ztąd od $8\frac{1}{2}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 408). 430.) **W. Regowska** al. *Regów* (pow. kozienicki). Ob. *Wysokie Koło*. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 wś *Regów*, *Wola*, *Wysokie Koło*, własność Stanisława z *Regowa*, płaciły poboru 2 grzyw. 3 gr. W r. 1569 Mikołaj Regowski płaci ze wsi *Wola Regowska* al. *Wysokie Koło* od $2\frac{1}{4}$ łan., 3 kom., 3 rzem. (Pawin., Małop., 319, 475). 431.) **W. Rębkowska** al. *Rembkowska*, w XVI w. *Repkowska Wola*, wś i fol., pow. garwoliński, gm. *Wola Rębkowska*, par. *Garwolin* (odl. 4 w.), ma 47 dm., 334 mk., 1039 mr. We wsi urząd gm. i szkoła początkowa od r. 1871. W r. 1827 wś rząd., ma 30 dm., 108 mk. Ob. *Rembkowska Wola*. W r. 1576 Jan Pilichowski, podstarości garwoliński, płaci we *Woli Repkowskiej* od $29\frac{3}{4}$

łan. i 4 zagr. (Pawiuń., Mazowsze, 210). Wieś leży w ziemi czerskiej. Wola Rębkowska gmina, graniczy z gm. Osieck, Górzno i Pszonka, ma 10793 mr. obszaru i 4955 mk., w tej liczbie 5 praw., 21 żyd. Sąd gm. okr. I w Aleksandrowie. urz. poczt. w Garwolinie. W skład gm. wchodzi: Budzin, Ewelin, Jagody, Leszczyny Nowe, L. Stare, Mętne, Michałowka, Niecieplin, Ośniackie Budy, Puznów Stary, P. Nowy, Rębków, Rębkowska Wola, Stoczek, Trąbki (z fabr. szkła „Czechy“), Uśniaki, Wilkowyje, Władysławów, Władysławowska Wola, Wyszczynki i Zwirówka. 432.) **W. Ręczajska**, ws i fol., pow. radzyński, par. Cygów, ma 314 mk. W r. 1827 było 18 dm., 159 mk. Ob. *Ręczajska Wola*. Spisy z XVI w. nie podają tej wsi. 433.) **W. Rgilewska**, ws, w par. Kłodawa. Jest to dzisiejsza *Wólka Czepowa*. Na początku XVI w. ws Wola, w par. Kłodawa, dawała dziesięcinę swemu plebanowi (Łaski, L. B., II, 453. Na wsi tej ubezpieczony był zapis 5 grzyw. dla altaryi św. Mikołaja w kościele grzegorzewskim (Łaski, I, 220). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi Rgilewska Wola Mateusz Rgilewski posiadał wspólnie z bratem 10 łan., 2 zagr., 9 osad. (Pawiuń., Wielkop., II, 78). 434.) **W. Rogozińska**, ws nad rz. Moszczenicą, pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, odl. 20 w. od Łęczycy, ma 38 dm., 222 mk. W r. 1827 były dwie części, jedna miała 14 dm., 107 mk., druga 14 dm., 118 mk. Ob. *Rogozińska Wola*. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Jadwiga Sobocka miała tu 2 łany, 1 karcznię, 3 puste łany, 8 osad. (Pawiuń., Wielkop., II, 60. 435.) **W. Rokszycka**, par. Piotrków, ob. *Wólka Rokszycka*. 436.) **W. Roszkowa**, w XVI w. *Wola Roskowa*, ws i fol., pow. rawski, par. Łegonice. Ob. *Roszkowa Wola* 1.). Na początku XVI w. łany folw., na których części osadzeni byli kmiecie, dawały dziesięcinę pleb. w Łegonicach, zaś łany km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 311). W r. 1579 są tu trzy działy: Ziemiacy mają trzy łany, Stan. Jarzyna 2 łany, 3 zagr., 1 kom., Piotr Jarzyna 2 łany, 1 zagr. (Pawiuń., Mazowsze, 174). 437.) **W. Roszkowa**, ws i fol., pow. noworadomski, par. Niedospielin, ob. *Roszkowa Wola* 2.). Wola Rosz. ma 36 dm., 208 mk. 438.) **W. Rotmistrzowa**, ws, w par. Bratoszewice. Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 miała w części Andrzeja Bratoszewskiego 1 łan, Mateusz Bratoszewski 1 łan, Jarosław Bratoszewski 1½ łanu (Pawiuń., Wielkop., II, 90). Zapewne będzie to dzisiejsza wieś Woliska, w gm. Bratoszewice. 439.) **W. Rowska**, ws, pow. garwoliński, ob. *Rowska Wola* W r. 1579 ws ta miała dwa działy. Stan. Rowski miał 1½ łanu, Adam Podleski 1 łan (Pawiuń., Małop., 338). Leżała w pow. stężyckim. 440.) **W. Rozostowa**, w XVI w. *Wola*, fol. nad rzeką b. n., pow. kolski, gm. i par. Bru-

dzew, odl. od Koła 16 w., ob. *Rozostowa Wola*. Wymieniona już w dok. z r. 1288 i 1290 jako wieś dająca dziesięcinę klasztorowi byszewskiemu, zamienione za dziesięcinę stołu arcybisk. w kasztelanii nakielskiej (Kod. Wielk., № 618, 656). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę wartości, do ½ grzyw., kolegialnie uniejowskiej, folw. pleban. w Brudzewie (Łaski, L. B., I, 253, 352). Spisy pobor. z r. 1579 podają fol. Wolę w par. Brudzew (Pawiuń., Wielkop., I, 223). Dobra Wola Rozostowa składały się w r. 1889 z fol. Wola Rozostowa, Bogdałów i Krwony, rozl. mr. 2805: fol. Wola Roz. gr. or. i ogr. mr. 601, łąk mr. 25, pastw. mr. 12, lasu mr. 1272, nieuz. mr. 97; bud. mur. 12, drew. 5; fol. Bogdałów gr. or. i ogr. mr. 307, łąk mr. 10, pastw. mr. 62, nieuz. mr. 55; bud. mur. 5, drew. 5; folw. Krwony gr. or. i ogr. mr. 190, łąk mr. 11, past. mr. 95, nieuz. mr. 68; bud. mur. 2, drew. 4; las nieurządzony, wiatrak. 441.) **W. Rozworzyna**, par. Niemysłów, ob. *Wola Łyszowska*. 442.) **W. Rożaniecka**, właściwie *Wólka Rożaniecka*, ws, pow. biłgorajski, gm. Wola Rożaniecka, par. Tarnogród. Leży wśród lesistej wyżyny, o 5 w. na płd. od Tarnogrodu, a 3 w. na zach. od Rożańca, 24 w. od Biłgoraja, w pobliżu granicy od Galicji, ma 16 dm. Gmina Wola Rożan. należy do sądu gm. okr. III w Tarnogrodzie (st. p.), urząd. gm w Rożańcu, ma 14148 mr. obszaru i 4308 mk. Śród ludności stałej jest 1290 praw. i 55 żyd. W skład gm. wchodzi: Bolesławin fol., Jamieńszczyzna, Luchów Dolny i Górny, Rożaniec, Rożaniecka Wola i Zagrody. 443.) **W. Rożkowa**, ob. *Wola Roszkowa*. 444.) **W. Rożniatowska**, ws, pow. piotrkowski, par. Łobodzice, ob. *Rożniatowska Wola*. Zapewne jest to dawna Wola Kruszna w par. Łobodzice, w której r. 1552 Jan Politański ma 4 os. (Pawiuń., Wielkop., 259). 445.) **W. Rudlicka**, ws, pow. wieluński, par. Rudlice, ob. *Rudlicka Wola*. W r. 1827 było 26 dm., 196 mk. Spisy pobor. z 1552 nie podają tej wsi. 446.) **W. Rudnicka**, pow. janowski, par. Wilkołaz, ob. *Rudnicka Wola*. 447.) **W. Rudzka**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. W r. 1827 r. było 13 dm., 118 mk. 448.) **W. Rusiecka**, ws istniejąca w XVI w. w par. Restarzew, będzie to zapewne dzisiejsz Dąbrowa Rusiecka, w pow. łaskim. W r. 1553 było tu 13 łan. km. (Pawiuń., Wielkop., II, 216), Ob. *Dąbrowa Rusiecka*. 449.) **W. Ruska**, pow. radzyński, ob. *Ruska Wola* 1.) 850.) **W. Ruska**, pow. lubartowski, ob. *Ruska Wola* 2.) 451.) **W. Rychwalska**, kol., pow. koński, par. Rychwał, ma 21 os., 336 mr. Ob. *Rychwalska Wola*. Na początku XVI w. kmiecie dawali pleb. w Rychwale tylko meszne po koreu żyta i koreu owsa z łanu (Łaski, L. B., I, 277). 452.) **W. Rypultowska**, ws, zwana też *Wola Zaradzewska*, 1576 r. *Sirodzińska*, ob. *Rypultowice* i *Wola Zaradzyska*. 453.) **W. Rzepiszewska**,

dzis *Górna*, wś, w par. Szadek, ob. *Górna Wola* i *Rzepiszew*. 454.) **W. Rzeszotkowa** w par. Klwów, ob. *Rzeszotkowa Wola*. 455.) **W. Rzędkowa**, w par. Żelazna (pow. skierniewicki), ob. *Rzędków*. 457.) **W. Sernicka** al. *Sernicka*, w par. Serniki, ob. *Syrnicka Wola*. W r. 1676 we wsi Wola Sernicka w części Drohojewskiego, dawano pogłównie od 14 dworskich i 235 poddanych. Latoszyński płacił od 5 osób z rodziny i 1 dworskiego (Pawin., Małop., 43a). W r. 1827 wś Wola Syrnicka miała 149 dm., 987 mk. 457.) **W. Serocka**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, ob. *Serocka Wola*. W r. 1576 Jakób Głokowski płacił tu od 3 łan. 458.) **W. Sieciechowska**, ob. *Wola Klasztorna*. 459.) **W. Siemińska**, ob. *Siemińska Wólka*. W r. 1827 wś Wola Siemińska w par. Parzew, miała 15 dm., 148 mk., obecnie Wólka Siem., w gm. Siemień ma 25 dm., 133 mk., 1778 mr. 460.) **W. Siennicka**, pow. iłżecki, par. Sienno, ob. *Siennicka Wola*. W r. 1827 było 59 dm., 390 mk., par. Grabowiec. 461.) **W. Siennicka**, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ob. *Wola Siennicka* 1.). W r. 1576 Kasper Siennicki płacił tu od 9 łan. 463.) **W. Siennicka**, wś, pow. krasnostawski, par. Siennica, ob. *Siennicka Wola* 3.) W r. 1827 było 35 dm., 216 mk. 464.) **W. Sierska**, wś, ob. *Sierskowola*. 465.) **W. Skarbkowa**, wś i kol., pow. nieszawski, gm. i par. Osieczyny. Wś ma 95 mk.; kol. 74 mk. W r. 1827 było 14 dm., 123 mk., ob. *Skarbkowa Wola*. 467.) **W. Skarzyńska**, wś, pow. gostyński, gm. Słubice, par. Jamno. Ob. *Skarzyńska Wola*. Spisy pobor. z r. 1579 podają w par. Jamno dwie nieznane obecnie Wole: Kobyła i Gęsia. Może jedna z nich jest dzisiejszą Wolą Skarzyńską. 466.) **W. Skórkowska**, pow. opoczyński, ob. *Wolica*. 467.) **W. Skotnicka**, w par. Skórkowice, ob. *Skotnicka Wola*. Wymienia ją Łaski w Lib. Ben. (I, 620). 468.) **W. Skromowska**, wś i fol., pow. lubartowski, par. Kock, ob. *Skromowska Wola*. 469.) **W. Słubowska**, ob. *Wola Słubowska*. 470.) **W. Sławińska**, wś i fol., pow. lubelski, par. Lublin, ob. *Sławińska Wola*. Fol. ten po rozparcelowaniu ma obecnie 483 mr. obszaru. 471.) **W. Smarkowska**, wś wymieniona w dok. ks. Ziemowita z r. 1368 (Kod. Wielkop., № 1601) jest to późniejsza Wola Markowska w par. Mszczonów. W r. 1579 miała 1½ łanu (Pawin., Mazowsze, 148). Dzis nie istnieje. 472.) **W. Smolana**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze, ob. *Smolana Wola*. 473.) **W. Sniatycka**, pow. tomaszowski, ob. *Sniatycka Wola*. 474.) **W. Sobiekurska**, wś i fol. pow. nowomiński, par. Karczew, ob. *Sobiekursk*. W r. 1576 Sobiekursey płacą tu od 4 łan. km. 475.) **W. Sobieska**, pow. krasnostawski, par. Chrzczonów, ob. *Sobieska Wola*. 476.) **W. Sobieska**, pow. garwoliński, ob. *Sobieska Wólka* i *Przytoczno*. W r. 1827 było 19 dm., 113 mk., par. Drażgów. 477.)

W. Sosnowa, wś, pow. włocławski, par. Zgłowiączka. W r. 1557 istnieje już ta wś; posiada ją Philipowski pisarz ziemski brzeski (Pawin., Wielkop., II, 10). 478.) **W. Sosnowa**, wś i dobra, pow. janowski, par. Boiska, ob. *Sosnowa Wola*. 479.) **W. Splawiecka**, wś, ob. *Wola Płowiecka* i *Splawiecka Wola*. W r. 1827 było 10 dm., 60 mk. 480.) **W. Srednicka**, pow. zamajski, ob. *Średnie* 1.) 481.) **W. Stankowa**, pow. lubartowski, ob. *Nowa Wieś* 66.) 482.) **W. Sromocka** w par. Łobudzice (ob. Łaski, L. B., I, 453), jest to zapewne dzisiejsza Wola Kruszyńska (ob.). 483.) **W. Stara**, pow. radzyński, par. Jadów, ob. *Stara Wola* 1.). 484.) **W. Stara**, pow. kielecki, par. Piekoszów, ob. *Stara Wola* 2.) i *Piekoszów*. 485.) **W. Stara**, pow. garwoliński, par. Parysów, ob. *Stara Wola* 3.). W r. 1576 dwaj Parysowie płacą tn od 3 łan. km. 486.) **W. Stara**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze, ob. *Stara Wola* 4.). 487.) **W. Stara**, wś, pow. płoński, par. Ciekosyn (ob. *Stara Wola* 5.), mylnie podana nazwa wsi *Nowa Wola* (ob.). 488.) **W. Stara**, wś i dobra, pow. rypiński, par. Gójsk, ob. *Stara Wola* 6.). Wś włośc. ma 30 os., 262 mr. W r. 1564 w Stara Wola, w par. Szczutowo, od 8 kmieci na pół łanach, poddanych Andrzeja Sierpskiego, dawała pobor. 2 flor. 6 gr. 2 sol. (Pawin., Wielkop., I, 302). 489.) **W. Starogrodzka**, w XVI w. *Wola Starogrodzka*, wś, pow. garwoliński, par. Parysów, ob. *Starogrodzka Wola* i *Osieck*. W r. 1827 było 43 dm., 232 mk.; własność prywatna. W r. 1576 w części Walbacha było 10 łan., a w części Piotra Krajewskiego 10 łan. (Pawin., Mazowsze, 219, 220) 490.) **W. Stępowaska**, wś i fol., pow. gostyński, par. Złaków, ob. *Stępowaska Wola*. Na początku XVI w. łany km. i sołtysie dawały pleb. w Złakowie dziesięcinę i kołędę po korcu owsa z łanu (Łaski, L. B., II, 260). W r. 1579 wś ta, w par. Luszyń, płaci od 14½ łan., 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 199). 491.) **W. Stokowska**, dziś *Stokowskie Budy* (ob.), wś, w par. Mieszki (pow. łódzki). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kościółowi w Bielawach, pleb. zaś w Mieszkach brał kołędę, po groszu z łanu, i dziesięcinę z łan. folw. (Łaski, L. B., II, 384, 429). W r. 1576 Stan. Stokowski płacił tu od 7 łan., 3 łan. pustych, wogóle od 10 osad. (Pawin., Wielkop., II, 97). 492.) **W. Straszowa**, pow. opoczyński, ob. *Straszowa Wola* i *Radwan*. 493.) **W. Stromiecka**, wś, pow. radomski, gm. i par. Stromiec, ob. *Stromiecka Wola* i *Stromiec*. W r. 1576 wieś ta, leżąca w pow. wareckim, płaciła od 14 łan. km. (Pawin., Mazowsze, 243). 494.) **W. Stryjowska**, wś i fol., pow. łaski, ob. *Stryjowska Wola*. Na początku XVI w. łany km. i fol. dawały dziesięcinę pleb. w Borszowicach. Za konopną dawałi kmiecie z łanu po 2 gr. i grosz za kołędę (Łaski, L. B., I, 444). Według reg. pob. pow.

szadkowskiego z r. 1552 Mikołaj Kwiatkowski płacił tu od 6 osad., Tomasz Stryjewski (w 1576 r. Wola Bzdura) od 4 osad. (Pawiuń., Wielkop., II, 243). 495.) **W. Studziańska**, ws i fol., pow. krasnostawski, par. Targowisko, ob. *Studziańska Wola*. W r. 1531 ws Wola w par. Botorz, wraz ze Studziankami i Stawczem ma 17 łąn. R. 1676 Wola, w par. Batorz, daje pogłównie od 123 poddanych (Pawiuń., Małop., 374 i 8a). W r. 1827 było 27 dm., 191 mk., par. Boża Wola. 496.) **W. Sucha**, ws i fol., pow. noworadomski, par. Rzaśnia, ob. *Sucha Wola* 1). 497.) **W. Sucha**, ws, pow. sandomierski, par. Osiek, ob. *Sucha Wola* 2.). W r. 1578 ws królewska „Sucha“ ma 56 osad., 22½ łąn., 2 zagr. z rolą, 4 kom., 7 ubog., 3 rzem. (Pawiuń., Małop., 178). 498.) **W. Sucha**, fol., pow. grójecki, par. Worób, ob. *Suchowola* 1.) 499.) **W. Sucha**, ws, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Suchowola* 2.) W r. 1576 dwaj Trzebińscy płacą tu od 1½ łąnu (Pawiuń., Mazowsze, 242). 500.) **W. Sucha**, ws, pow. stopnicki, par. Stopnica ob. *Sucha Wola* 3.) Ma 32 os., 355 mr. Wechodziła w skład stawa stopnickiego w r. 1634. Później należy do dóbr rząd. Stopnica. 501.) **W. Sucha**, dawniej *Lubańska*, pow. stopnicki, par. Chmielnik, ob. *Lubania* 2.) i *Suchowola* 3.) W r. 1579 we wsi Wola Lubańska płacił Seb. Lubański od 7 os., 3½ łąnu, 3 zagr., 1 ubog. (Pawiuń., Małop., 222). 502.) **W. Sucha**, ws i dobra, pow. zamojski, par. Krasnobród, ob. *Suchowola* 4.) 503.) **W. Sucha**, ws, pow. łukowski, par. Zwola. Nie pomieszczona w nowszych spisach urzęd. Ob. *Suchowola* 5.). W r. 1576 w pow. ezerskim, w par. Zwola, istnieje już Sucha Wola (Pawiuń., Mazowsze, 221). 504.) **W. Sucha**, ws, pow. radzyński, par. Czemierniki, ob. *Suchowola* 6.) 505.) **W. Sucha**, ws, pow. kalwaryjski, par. Lubów, ob. *Suchowola* 7.) 506.) **W. Suchożebrska**, fol., pow. siedlecki, par. Suchożebrzy, ob. *Suchożebrska Wola*. W r. 1827 było 26 dm., 189 mk. 507. **W. Sufczyńska**, ws i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Kolbiel, ob. *Sufczyńska Wola*. W r. 1576 płacą tu z trzech działów Suszczyńscy z Suszczyna (dziś Sufczyn) od 6½ łąnu (Pawiuń., Mazowsze, 225). 508.) **W. Sukowska**, właściwie *Sulkowska*, ws, pow. radomski, par. Jankowice, ob. *Sukowska Wola*. W r. 1569 Wojc. Podlodowski płaci tu od 11 łąn. (Pawiuń., Małop., 302). 509.) **W. Sulejowska**, pow. iłżecki, ob. *Dorotka* i *Sulejowska Wola*. 510.) **W. Sulimierzyczna** w par. Sulimierzyce (pos. Lib. Ben. Łaskiego, II, 394), jest to dzisiejsza Wola Wydrzyna. 511.) **W. Suska**, w par. Jasionna (pow. radomski). Istniała na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 668), następnie znikła, zapewne włączona została do wsi Sucha, jako Sucha Mała, podana w reg. pobor. z r. 1576 (Pawiuń., Mazowsze, 244). 512.) **W. Suska**, dawniej *Wilecza*, pow. kozienicki, par. Su-

cha, ob. *Suskowola*. W r. 1569 Wola Wilecza Nowa al. Suska, w par. Sieciechów, ws królewska ma 2 zagr. z rolą (Pawiuń., Małop., 319). 513.) **W. Świątkowa**, w par. Momina, ob. *Świątkowa Wola*. 514.) **W. Świątkowska**, ws, pow. łukowski, ob. *Świątkowska Wólka*. W r. 1827 miała 8 dm., 46 mk., par. Tuchowicz. 515.) **W. Świdzińska**, w XVI w. *Oleszeńska*, ws, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno, ob. *Świdzińska Wola*. W r. 1827 było 6 dm., 65 mk. W r. 1540 ws Wola Oleszeńska, w par. Chotów, własność posagowa Zofii Szafrancowej, kasztel. wiślickiej. Ma 3 kmieci na pół łąnach, 1 zagr. Wraz z Olesznem, Chotowem, Lasocinem i Świdnem oceniona na 1000 grzyw. (Pawiuń., Małop., 580). 516.) **W. Świerzowska**, ws, pow. chełmski, par. Świerze. W r. 1827 ma 17 dm., 94 mk. Będzie to zapewne Wólka Okopska, której spisy z r. 1827 nie podają. 517.) **W. Świłtikowa**, par. Policzna, ob. *Świłtikowa Wola*. 518.) **W. Świniecka**, w XVI w. *Wola Swyenyeczka*, ws i fol., pow. turecki, par. Świniec, odl. 1 milę od Uniejowa, 3 mile od Łęczycy, ob. *Świniecka Wola*. W r. 1827 było 16 dm., 139 mk. Na początku XVI w. łąny km. dają dziesięcinę wikaryuszowi w Uniejowie, zaś pleb. w Świnicach po korcu żyta za meszne i kołędę po groszu, łąny folw. dają plebanowi (Łaski, L. B., I, 354, 364). 519.) **W. Sypińska**, ws, pow. sieradzki, par. Zadzim, ob. *Sypińska Wola*. W r. 1827 było 10 dm., 99 mk. 520.) **W. Syrnicka**, ws, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, ob. *Syrnicka Wola*, por. *Wola Syrnicka* 521.) **W. Szczawińska**, w XVI w. *Szczawieńska Wola*, ws i kol., pow. sieradzki, par. Burzenin, ob. *Szczawinska Wola* i *Szczawno*. W 1827 r. 1 dm., 14 mk. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę kapitulie gnieźn., zaś pleb. w Burzeninie tylko kołędę. Folw. dawał plebanowi (Łaski, L. B., I, 427). 522.) **W. Szczucińska**, ob. *Szczucińska Wola*. Obecnie leży w pow. dąbrowskim w Galicyi, lecz jeszcze spis z r. 1827 mieści tę wieś w obrębie Królestwa, w pow. krańickim, par. Borów. Miała wtedy 17 dm., 99 mk. 523.) **W. Szczygielkowa**, ws, pow. kielecki, par. Dębno, ob. *Szczygielkowa Wola*. W r. 1827 było 47 dm., 188 mk. 524.) **W. Szkucka**, ws, pow. konecki, par. Fałków, ob. *Szkucka Wola*. W r. 1827 było 17 dm., 137 mk. Ws ta była własnością probostwa w Fałkowie. Były w niej same łąny kmiecie. Trzech kmieci dawało po 18 gr. czynszu, trzech po fertonie, każdy odrabiał dzień w tygodniu, dawał po 2 koguty, 30 jaj i 2 kor. owsa. Pleban miał tu swe łąki, bór i pasiekę, plac pod karcznię, która dawniej była, i plac dla zagrodnika (Łaski, L. B., I, 601). 525.) **W. Szlachecka**, pow. nowomiński, par. Kałuszyn, ob. *Wola Kałuska*. 526.) **W. Szlatyńska** al. *Gęsia*, ws, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, leży przy wsi Szlatyn, na samej linii gra-

nicznej od Galicji. 527.) **W. Szlubowska**, al. *Slubowska*, wś, pow. radzyński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, ma 30 mk., 107 mr., ob. *Slubów*. 528.) **W. Szydłowiecka**, wś i fol., pow. łowicki, gm. i par. Bolimów (odl. 5 w.). Posiada piękny dwór murowany, park, gorzelnię. W r. 1827 było 32 dm., 301 mk. Wr. 1884 folw., miał 1521 mr. (962 mr. roli); do folw. należały poprzednio wsi: Wola Sufczyńska os. 24, mr. 157 i Głupianka 28 os., 218 mr. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę z łan. km i dwor. pleb. w Bolimowie (Łaski, L. B., II, 273). Według reg. pobor. cała wieś spłonęła 1579 r. Podano tylko 2 łany wójtowskie (Pawiń., Mazowsze, 140). 529.) **W. Szydłowiecka**, pow. konecki, ob. *Wola Korzeniowa*. 530.) **W. Szydłowska**, folw. i wś, pow. mławski, par. Wyszyńny, ob. *Szydłowska Wola*. R. 1578 we wsi Szydłowska Wola Niemierza płacił od 5 łan., 1 zagr. z rolą, a Piotr Chorąży od 4½ łan. (Pawiń., Mazowsze, 68). W r. 1827 było 13 dm., 89 mk. 531.) **W. Taczowska**, wś, pow. radomski, ob. *Taczowska Wola*. 532.) **W. Tanewska**, wś, ob. *Wólka Tanewska*. 533.) **W. Tarnowska**, w XVI w. *Wola Małecka*, wś i fol., pow. rawski, par. Lubochnia, ob. *Tarnowska Wola* 1). Na początku XVI w. folw. i dwie karczmy z rolą dawały dziesięcinę pleb. w Małczu, łany kmieccie zaś na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 320). W r. 1676 wś „Wolia Malieczka“, w par. Małecz, należała do Piotra Tarnowskiego, który płacił tu od 11½ łan. km. i karczmy rocznej (Pawiń., Wielkop., II, 94). 534.) **W. Tarnowska**, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Tarnowska Wola* 2.). W r. 1576 wś Wola Tarn. leżała w par. Tarnów (Tarnówek), w pow. garwolińskim. Jan Tarnowski, cześnik czerski płacił od ¼ łanu, a Piotr i Wawrzyniec Tarnowscy od ⅜ łanu (Pawiń., Mazowsze, 218). 535.) **W. Tarnowska**, pow. chełmski, ob. *Tarnowska Wola* 3.). 536.) **W. Tesserowa**, w XVI w. *Wola Syethla* i *Thessarowa*, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. Złotniki, par. Rembieszyce, ob. *Tesserowa Wola*. W r. 1885 fol. Wola Tesser. rozl. mr. 769: gr. or. mr. 533, łąk mr. 45, pastw. mr. 53, lasu mr. 115, nieuź. mr. 23; bud. mur. 3, drew. 7; płodozmian 7 i 8 pol.; las nieurządzony, pokłady wapienia, cegielnia. Wś Wola Tes. os. 26, mr. 181. Na początku XVI w. łany km. z dwu pól dawały dziesięcinę pleb. w Złotnikach a z trzeciego do Krakowa (Łaski, L. B., I, 579, 580). 537.) **W. Tłomakowa**, wś i fol., pow. turecki, gm. Goszczanów, par. Chlewo, odl. 25 w. od Turka, ob. *Tłomakowa Wola*. W r. 1827 było 28 dm., 225 mk. W r. 1885 fol. Wola Tłom. rozl. mr. 623: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 46, lasu mr. 45, nieuź. mr. 23; bud. mur. 2, drew. 11; płodozm. 15 pol. Wś Wola Tłom. os. 17, mr. 40. Na początku XVI w. łany km. dają za dziesięcinę pleb. w Chlewie po fertonie (Łaski, L. B.,

II, 61). 538.) **W. Trębaczowska** al. *Jajkowa*, jest to dzisiejsza wieś Jajkowiec, w par. Lubania. Pierwotnie należała do par. Mogielnica (Łaski, L. B., II, 294). Już w spisach pobor. z r. 1579 nosi nazwę Jajkowiec. 539.) **W. Trębska**, wś i folw., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trąbki, odl. 11 w. od Gostynina, ob. *Trębska Wola*. W r. 1884 folw. Wola Trębska rozl. mr. 993: gr. or. i ogr. mr. 688, łąk mr. 107, lasu mr. 163, nieuź. mr. 35; bud. mur. 11, drew. 16; płodozm. 10 pol.; las nieurządzony. Wś Wola Trębska os. 30, mr. 172. Wś Tuliska os. 19, mr. 306. W r. 1579 jedna część ma 8 łan., zaś Jan Puczek 8 łan., 3 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 194). 540.) **W. Truskolasy**, pow. mazowiecki, ob. *Truskolasy* 4). 541.) **W. Trzydnicka** al. *Piotrowszczyzna*, wś i folw., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczycza, odl. od Janowa 30 w., od Kraśnika 10 w. Wś ma 47 dm., 465 mk. Gleba gliniasta, urodzajna, łomy piaskowca, młyn wodny, staw zarybiony. Ob. *Trzydnicka Wola*. W r. 1884 folw. Wola Trzyd., oddzielony w r. 1872 od dóbr Rzeczycza Ziemiańska, rozl. mr. 367: gr. or. i ogr. mr. 328, łąk mr. 5, lasu mr. 9, nieuź. mr. 15; bud. drew. 11. Do włościan należy 411 mr. Folw. ten miał poprzednio znaczniejszy obszar, uszczuplony przez parcelację. 542.) **W. Tuczępska** al. *Wólka*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, ob. *Tuczępska Wola*. 543.) **W. Tulnicka**, wś, pow. radzyński, par. Parczew, ob. *Tulnicka Wola*. 544.) **W. Turska**, folw. dóbr Tursko, w pow. sandomierskim. Nie podany w nowszych spisach urzęd. i w spisie z r. 1827. Nie tworzy oddzielnej całości. 545.) **W. Uchańska**, wś, pow. chełmski, par. Uchanie, ob. *Uchańska Wola*. W r. 1827 było 35 dm., 231 mk. 546.) **W. Uhruska**, wś, pow. włodawski, par. Uhrusk, ob. *Uhruska Wola*. W r. 1827 było 29 dm., 100 mk. 547.) **W. Ulinieckich**, dziś *Jurki*, wś, pow. grójecki, par. Jeziora. W r. 1580 Ulinieccy mają tu cztery działki: trzy po ¼ łanu i jeden ½ łanu, przytem 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 298). Ob. *Jurki* 1.). 548.) **W. Warszycza**, w par. Gieczno (pow. brzeziński), ob. *Warszyce*. 549.) **W. Wawrzyszowska** al. *Rogowa*, ob. *Wawrzyszowskie*. Zapewne ta sama wieś podana jest w reg. pobor. z r. 1569 jako „Lyasłowa Wolia“, z której płaci Bart. Laszcz, słuźebnik kś. opata wąchockiego, od 5 półłan., a Wawrzyniec wójt od 1 łanu (Pawiń., Małop., 317). Jest to dzisiejsza Laskowa Wola. 550.) **W. Wąkopna** al. *Wólka*, wś, pow. opatowski, par. Bardo Górne. W r. 1827 Wólka Wąkopna, wś rząd. miała 4 dm., 57 mk. W spisie z r. 1789 podana jest Wólka Wonkosina. 551.) **W. Wereszczyńska**, wś, pow. włodawski, ob. *Wereszczyńska Wola*. 552.) **W. Wesoła**, ob. *Zabia Wola*. 553.) **W. Wężykowa**, wś i folw., pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Grabno, ob. *Wężykowa Wola*.

W r. 1827 było 9 dm., 159 mk. W r. 1873 folw. Wola Węz. rozl. mr. 1012: gr. or. i ogr. mr. 508, łąk mr. 92, pastw. mr. 206, wody mr. 5, lasu mr. 76, nieuż. mr. 125; bud. mur. 1, drew. 20; las nieurzadzony, młyn wodny. Wieś Wola Węz. os. 18, mr. 26; wś Grabica os. 32, mr. 412. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę z łąn. km. i dwor. pleb. w Grabnie. 554.) **W. Wiaderska**, kol., pow. piotrkowski, par. Wolbórz, ob. *Wiaderska Wola*. W spisach pobor. z XVI w. nie znana. Może będzie to Wola Kurzyna albo Kielcowa, podana w reg. z 1553 r. 555.) **W. Wiązowa**, ob. *Wola Wiązowa*. 556.) **W. Wielka**, przedmieście Warszawy, ob. *Wola 1.*) 557.) **W. Wielka**, pow. rawski, par. Czerniewice, ob. *Wielka Wola 2.*) Na początku XVI w. „Wielka Wola Czerniewska“ daje dziesięcinę z łąn. km. arcyb. gniezn. Pleban z Czerniewic ma tu dwa łąny, dające mu czynszu po 29 gr., 2 kapłony, 30 jaj i dzień robocizny w tygodniu a prócz tego dziesięcinę. Za meszne z całej wsi pobiera po korcu owsa z łąnu (Łaski, L. B., II, 299). W r. 1579 Wielka Wola Czerniewska płaci od 10 łąn. 558.) **W. Wielka**, pow. opoczyński par. Wojcin, ob. *Wielka Wola 3.*) Dziedzice tej wsi mają udział w prawie patronatu kościoła par. we wsi Lipa (ob. Łaski, L. B., I, 597). 559.) **W. Wierzbicka**, w par. Żarnowiec. Jest to zapewne to samo co Wola Libertowska. 560.) **W. Wierzbowska**, pow. ciechanowski, par. Koziczynek, ob. *Wierzbowska Wola*. 561.) **W. Wiewiecka**, fol. i kol., pow. noworadomski, par. Wiewiec, ob. *Wiewiecka Wola*. 562.) **W. Więcierzowa**, wś, pow. opoczyński, par. Skrzyńsko, ob. *Więcierzowa Wola*. W r. 1827 było 11 dm., 66 mk. Na początku XVI w. wś „Wola Wycieczowa“ daje dziesięcinę, wartości około 2 grzyw., kościołowi w Skrzyńsku (Łaski, L. B., I, 692). 563.) **W. Więclawska**, wś, pow. miechowski, par. Więclawice, odl. 22 w. od Miechowa, ob. *Więclawska Wola*. Dobra Wola Więcl. w r. 1883 składały się z fol. Wola Więcl. i Firlejewo, rozl. mr. 457: gr. or. i ogr. mr. 343, pastw. mr. 13, lasu mr. 79, nieuż. mr. 22; bud. mur. 4, drew. 11; las nieurzadzony. Wś Wola Więcl. os. 17, mr. 152. 564.) **W. Wiązowa**, w XVI w. *Wyazowa Wola*, wś, fol. i dobra, pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Wola Wiązowa, odl. 35 w. od Łasku, 12 w. od Szczercowa (st. poczt.) i 12 w. od Widawy. Posiada kościół par. drewniany, urząd gm., 69 dm., 778 mk. W r. 1827 było 70 dm., 704 mk. Po r. 1864 z dawnych obszarów kościelnych utworzono osady włośc. p. n. Wola Wiązowa Poduchowna. Dobra Wola Więz. składały się w r. 1885 z folw.: Wola Więz., Stanisławów, Wincentów i Dęby, rozl. mr. 2813: fol. Wola Więz. gr. or. i ogr. mr. 708, łąk mr. 114, pastw. mr. 62, nieuż. mr. 26; bud. mur. 15, drew. 10; płodozm. 12 pol.; fol. Stanisławów gr. or. i ogr. mr. 303, łąk mr. 60, pastw. mr. 6, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 4; fol. Wincentów gr. or. i ogr. mr. 412, łąk mr. 11, pastw. mr. 69, przestrzenie sporne mr. 33, nieuż. mr. 26; bud. mur. 2, drew. 7; folw. Dęby, gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 18, pastw. mr. 4, lasu mr. 656, nieuż. mr. 17; bud. drew. 3; las nieurzadzony, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Wola Więz. os. 75, mr. 246; wś Prądzew os. 30, mr. 445; wś Mierzynów os. 16, mr. 264; wś Wincentów os. 8, mr. 3; wś Dęby Wolskie os. 26, mr. 285; wś Bolesławów os. 11, mr. 180. Na początku XVI w. Wola Więz. należała do par. Restarzew. Łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban w Restarzewie brał dziesięcinę z łąnów sołtyśkich a od kmieci tylko kołędę (Łaski, L. B., I, 465). W spisach pobor. z r. 1553 wś ta nosi nazwę Rusiecka Wola, ma 13 łąn. km. a w 1576 r. 14 łąn. i 2 zagr. (Pawin., Wielkop., II, 216). W r. 1781 dziedzic wsi Franciszek Walewski, chorąży ostrzeszowski, wystawił kościół drewniany p. w. św. Rocha. Syn fundatora Stanisław Walewski uzyskał u arcyb. Ignacego Raczyńskiego w r. 1814 erekcyę nowej parafii. Proboszcz par. Rusiec, do której należała Wola Wiązowa, stał się przez lat 6 opór temu uszczupleniu jego parafii ale bez skutku. Wola Więz., par., dek. łaski ma około 1500 dusz. 565.) **W. Wilcza** al. *Wilkowa*, wś, pow. piotrkowski, par. Krzepczów, ob. *Wilcza Wola 1.*) 566.) **W. Wilcza**, w r. 1569 *Wola Wilkowa* al. *Kozicka*, pow. radomski, par. Wysoka, ob. *Wilcza Wola 2.*) W r. 1569 były tu trzy działki szlach., dwa Kozickich (2 łąny i $\frac{3}{4}$ łąnu) i Kossowskiego $\frac{1}{4}$ łąnu. 567.) **W. Wilcza**, wś, pow. kozienicki, par. Policzna, ob. *Wilcza Wola 3.*) i *Policzna*. 568.) **W. Wilcza Magnuszewska**, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Wilcza Wola 4.*) W r. 1576 Wola Magnuszewska ma 3 łąny. 569.) **W. Wilcza Trzebińska**, wś, pow. kozienicki, par. Magnuszew, ob. *Wilcza Wola 5.*) 570.) **W. Wiśniowa**, pow. włoszczowski, ob. *Wiśniowa Wola*. Na początku XVI w. dziesięcinę z łąn. km. i folw., wartości od 10 do 12 grzyw., dawano pleb. we Włoszczowie. Za konopną po 2 gr. z łąnu, zamiast mesznego dawali kmiecie kołędę po $1\frac{1}{2}$ gr. z łąnu. Wieś nosi nazwę Wola (Łaski, L. B., I, 569). 571.) **W. Wiśniowska** al. *Wólka*, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Wiśniowa, odl. od Sandomierza 35 w., ma 48 dm., 330 mk., 648 mr. W r. 1827 Wiśniowa Wólka ma 1 dm., 5 mk. Ob. *Wiśniowa*. 572.) **W. Witowska**, pierwotna nazwa miasteczka: *Końskowola*. 573.) **W. Władysławowska**, wś, pow. garwoliński, par. Wilga, ob. *Władysławowska Wola*. Spisy pob. z XVI w. nie podają żadnej Woli w par. Wilga. 574.) **W. Wodyńska**, pow. siedlecki, ob. *Wodyńska Wola*. 575.) **W. Wodzyńska**, wś, pow. ciechanowski, par. Sochocin, ob. *Wodzyńska*

Wola i Ojrzeń 4.). 576.) **W. Wojcieszkowa**, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, ob. *Wojcieszkowa Wola*. W r. 1827 było 19 dm., 106 mk., par. Stężyca. 577.) **W. Wojska**, pow. rawski, par. Wysokienice, ob. *Wojska*. Na początku XVI w. obszar dworski należał do par. Kurzeszyn, kmiecy do par. Wysokienice. Dziesięcinę z łąn. folw. pobierał pleban w Kurzeszynie (Łaski, L. B., II, 292 i 549). Dziesięcinę z łąn. km., wartości do 5 grzyw., dawano kolegiacie łowickiej. 578.) **W. Wojsławska**, wś, pow. sieradzki, par. Korczew. W r. 1827 było 11 dm., 103 mk. Ob. *Wojsławska Wola*. 579.) **W. Wołoska**, wś i fol., pow. włodawski, gm. Turna, par. Sosnowica, odl. 20 w. na zach.-płd. od Włodawy. Posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, 60 dm., 473 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 40 dm., 273 mk. Folw. Wola Woł. z kol. wieczysto-czynszow.: Czerniów i Maryanka, rozl. w r. 1885 mr. 2084: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 247, pastw. mr. 38, w kolon. czynsz. mr. 1574, nieuź. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 19. Wś Wola Woł. os. 48, mr. 1660; wś Dębiny os. 15, mr. 195; wś Nowiny os. 28, mr. 348. 580.) **W. Worowska**, wś i fol., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, odl. 2 w. od Grójca, ma 120 mk. W r. 1827 było 13 dm., 97 mk. W r. 1883 folw. Wola Wor. rozl. mr. 553: gr. or. i ogr. mr. 435, łąk mr. 37, past. mr. 48, nieuź. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 15, pokłady torfu. Wś Wola Wor. os. 17, mr. 21. W r. 1576 Jan Osuchowski płaci tu od 4 łąn. km. (Pawin., Mazow., 231). 581.) **W. Wrzeszczowska**, wś i fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzeszczów, odl. 26 w. od Radomia, ma 26 dm., 246 mk. W 1827 r. było 21 dm., 145 mk. W r. 1886 fol. Wola Wrzesz. rozl. mr. 467: gr. or. i ogr. mr. 431, łąk mr. 24, nieuź. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 8. Wś Wola Wrzesz. os. 20, mr. 372. Na początku XVI w. wś ta, zw. Szpotowa Wola, dawała z łąn. dwor. dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., pleb. w Wrzeszczowie (Łaski, L. B., I, 661). W r. 1569 Anna Spothowa płaci tu od 10 łąn. km., 3 kom., 2 rzemie. (Pawin., Małop., 313). 582.) **W. Wydrzyna** al. *Wydryna*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, odl. 21 w. od Radomska, ma gorzelnię parową, przetwarzającą do 24000 kor. kartofli, trzy młyny wodne. W r. 1827 było 12 dm., 80 mk. Dobra Wola Wydrz. składały się w r. 1886 z folw.: Wydrzyna Wola, Józefina al. Walewice al. Sulmierskie i Bogumiłowice, nomenklatur: Ostrówek, Markowizna i Siewierzyna, rozl. mr. 3225: fol. Wydrzyna Wola gr. or. i ogr. mr. 553, łąk mr. 334, past. mr. 114, lasu mr. 1285, os. młyn. wiecz.-czynsz. mr. 37, nieuź. mr. 53; bud. mur. 12, drew. 45; płodozm. 14-pol., las nieurządzony; fol. Bogumiłowice gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 38, past. mr. 5, nieuź. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 13-pol.; fol.

Józefina gr. or. i ogr. mr. 248, łąk mr. 4, past. mr. 13, nieuź. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 2; płodozm. 7-pol. Wś Wola Wydrz. os. 26, mr. 217; wś Kuźnica os. 22, mr. 347; wś Bogumiłowice os. 25, mr. 210; wś Łęczyska os. 11, mr. 137; wś Nowa Wieś os. 14, mr. 265; wś Piekary os. 18, mr. 184. Na początku XVI w. wś Wola dawała dziesięciny na stół arcybiskupi, zaś pleb. w Sulmierzycach meszne po 1½ kor. owsa i 1½ kor. żyta z łąnu (Łaski, L. B., I, 491). W r. 1552 ze wsi „Wedrinska“ płaci Mikołaj Wolski od 6 os. na 4 łąn. i 1 młyna (Pawin., Wielkop., II, 284). 583.) **W. Wysocka**, fol., pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna, odl. 11 w. od Skierniewic, ma 40 mk. Fol. Wola Wys., w r. 1871 oddzielony od dóbr Żelazna, rozl. mr. 354: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 27, past. mr. 2, nieuź. mr. 5; bud. mur. 3, drew. 2. W r. 1579 mają tu działają; Piotr 3 zagr. i Jakub Wolski 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 167). 584.) **W. Wysocka**, pow. gostyński, ob. *Wólka Wysocka*. 585.) **W. Wytycka** al. *Wólka*, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska par. Wereszczyn, ma 15 dm., 163 mk., 453 mr. W 1827 Wólka Wytycka ma 9 dm., 76 mk. 586.) **W. Zacharyaszowska**, wś i fol., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Korzkiew, odl. 30 w. od Miechowa. Leży na granicy od Galicyi. Fol. ma 182 mr. (132 roli, 50 nieuź.). W 1827 r. było 17 dm., 86 mk. W połowie XV w. wś Wola Zacharzowska, własność kapituły krakow., należy do par. Zielonki, ma 8 łąn. km., karcznię z rolą, dające dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., wikaryi prebendy krakow. zwanej Głębiniowska. Folw. kapitulny istniał przy wsi (Długosz, L. B., II, 148). W r. 1581 wś Wola Zach., w dzierżawie ks. Pilzna, płaci od 8½ łąn. km., 2 czynsz., 2 kom. bez bydła, 3 piekarzy (Pawin., Małop., 27). 587.) **W. Zadąbrowska**, w XVI w. *Wola Biskupska*, wś i fol., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Jeziorsko, odl. od Turka w. 32. Wś ma 9 dm. a wspólnie ze wsią Retnicą 213 mk., fol. ma 2 dm., 41 mk. W r. 1827 było 10 dm., 86 mk. Na początku XVI w. łąny km. w Woli Biskupiej dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, łąny folw. pleb. w Jeziorsku. W r. 1553 Wola Zadąbrowska ma 5 łąn. a 1576 r. 15 łąn. km. (Pawin., Wielkop., II, 222). 588.) **W. Zadubowska**, w niektórych spisach: *Wola Zabudowska*, wś, pow. pułtusk, gm. Somania, par. Wyszaków. W r. 1827 było 2 dm., 26 mk. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 589.) **W. Zadybska**, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów, odl. 28 w. od Garwolina, ma szkołę początkową, 44 dm., 464 mk. W 1827 r. było 39 dm., 245 mk. W r. 1885 folw. Wola Zad. rozl. mr. 845: gr. or. i ogr. mr. 561, łąk mr. 95, past. mr. 28, lasu mr. 132, w odpadkach mr. 9, nieuź. mr. 20; bud. mur. 4,

drew. 20; płodozm. 10-pol., las nieurzadzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Wola Zad. os. 46, mr. 639; wś Rybaki os. 4, mr. 46; wś Derlatka os. 12, mr. 239; wś Ochodno os. 23, mr. 363; wś Magazyn os. 4, mr. 66; wś Budziska os. 16, mr. 251; wś Borucicha os. 14, mr. 186; wś Wygranka os. 6, mr. 100. W r. 1569 we wsi Wola Zadybska, w par. Żelechów, było 8 działów szlach. Andrzej Gołuchowski miał 10 łan. km.; Paweł Ranachowski 7 pół łan.; 1/2 łąnu pust., 2 zagr.; Błotnicka 4 półłanki, Holth, Korzyb i trzej Wolscy działali od 1/2 do 1 1/2 łąnu km. i od 1 do 2 zagr. (Pawiń, Małop., 334). 590.) **W. Zadzińska** al. *Zaleska*, na początku XVI w. *Wola Konopczyzna*, wś, fol. i młyn, pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. od Sieradza w. 26; wś ma 11 dm., 185 mk.; os. młyn. 1 dm., 8 mk.; fol. 4 dm., 8 mk. W r. 1827 wś Wola Zalewska, miała 18 dm., 142 mk. Na początku XVI w. Wola Konopczyzna dawała dziesięcinę z łąn. km. kolegiacie w Uniejowie, z dwor. pleb. w Zadzimiu. Kmiecie dawali pleb. tylko kołędę, po groszu z łąnu (Łaski, L. B., I, 388). W reg. pobor. z 1552 Wola Derslai seu Konop. ma 7 osad. na 2 1/2 łąn. (Pawiń, Wielk., II, 230). 591.) **W. Zagojkowa**, os., pow. nieśzawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 4 mk., 83 mr. dwor. W 1827 r. było 9 dm., 53 mk., par. Chalno. 592.) **W. Zagojska**, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Zagość. W 1827 r. było 64 dm., 388 mk. W połowie XV w. Wola, wś królewska, w par. Zagość, miała 17 łąn. km., dających dziesięcinę, wartości do 15 grzyw., pleb. w Zagości (Długosz, L. B., II, 376). W r. 1579 Wola Zagoseczka, wś królewska, ma 8 os. na 4 łąn., 1 kom., 2 ubog. (Pawiń, Małop., 210). 593.) **W. Zagórska**, fol., pow. będziński, gm. Górnicza, ma 1 dm., 8 mk., 20 mr. 594.) **W. Zagrodna**, wś, pow. konecki, gm. i par. Chlewiska, odl. od Końskich 31 w., ma 53 dm., 327 mk., 328 mr. włośc. i 1 mr. dwor. W 1827 r. było 13 dm., 124 mk. W r. 1569 wś Wola Zagrodna, własność Chlewiskich, płaciła od 6 zagr., 4 kom. (Pawiń, Małop., 314). 595.) **W. Zakrzewska**, wś i fol., pow. radomski, gm. i par. Zakrzew, odl. 12 w. od Radomia, ma 18 dm., 217 mk. W r. 1827 było 18 dm., 105 mk. Dobra Wola Zakrz. składały się w r. 1885 z fol. Wola Zakrz. i Stefanów, rozl. mr. 975: fol. Wola Zakrz. gr. or. i ogr. mr. 393, łąk mr. 74, past. mr. 56, lasu mr. 206, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 7-pol., las nieurzadzony; fol. Stefanów gr. or. i ogr. mr. 197, łąk mr. 10, nieuż. mr. 19; bud. mur. 1, drew. 2. Wś Wola Zakrz. os. 17, mr. 92. W r. 1569 Wojciech Podłodowski płacił tu od 4 łąn., 4 zagr. (Pawiń, Małop., 301). 596.) **W. Zakrzewska**, wś i fol., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 25 w., ma 6 dm., 36 mk., 280 mr. dwor., 69 mr. włośc. W r. 1827 było

5 dm., 29 mk. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 597.) **W. Zalewska**, w par. Zadzim, ob. *Wola Zadzińska*. 598.) **W. Zależna**, dawniej *Wola Opoczyska* al. *Miejska*, wś nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno. Jest to przedmieście Opoczna, złączone z miastem pod względem administracyjnym i kościelnym, ma 68 dm., 429 mk. i 285 mr. ziemi. Ludność zaliczona do klasy mieszczan. W r. 1827 było 44 dm., 269 mk. Według Lib. Ben. Łaskiego (I, 640) dawała dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., kościołowi w Opocznie. Regestra pobor. z r. 1577 nie podają tej wsi. Jest tylko wtedy Wójtowstwo opoczyńskie o 6 łąn. 599.) **W. Zambrowska**, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrów. Jest to właściwie przedmieście Zambrów. W r. 1578 było tu 35 łąn. i 16 zagr. (Pawiń, Mazowsze, 377). W 1827 r. było 35 dm., 245 mk. 600.) **W. Zamkowa**, w r. 1579 *Wola Regalis*, fol. nad rz. Rawką, pow. rawski, gm. Regnów, par. Rawa, ma 4 dm., 20 mk., 449 mr. (390 roli, 33 łąk). Leży tuż pod miastem. Wchodził w skład ststwa rawskiego. W r. 1877 oddzielony od dóbr Rawa. W r. 1827 był 1 dm., 15 mk. Na początku XVI w. łąny km. dawały kościołowi w Rawie za dziesięcinę po 4 gr. zaś folw. dawał dziesięcinę snopową (Łaski, L. B., II, 294). W reg. pobor. z r. 1579 zwana: *Wola regalis*. 601.) **W. Zamkowa**, wś, pow. opatowski, gm. i par. Łągów, odl. od Opatowa 26 w., ma 55 dm., 327 mk., 449 mr. włośc. i 1 mr. dwor. W r. 1827 wś rząd., 29 dm., 215 mk. W r. 1578 Wola Zamkowa, wś bisk. krakow., płaci od 5 os., 2 1/2 łąn., 2 rzem. (Pawiń, Małop., 189). 602.) **W. Zaradzyska**, dawniej *Wola Rypułowska*, wś, fol. i kol., pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice, odl. 19 w. od Łasku. Wś ma 24 dm., 262 mk., 519 mr.; fol. 3 dm., 7 mk., 210 mr. Prócz tego 145 mr. różnych właścicieli. Wola Zaradz. Nowa, kol., 24 dm., 149 mk., 140 mr. W 1826 r. było 13 dm., 138 mk. Ob. *Rypułowice*. Na początku XVI w. dawano dziesięcinę kolegiacie łączycykiej a pleb. w Pabianicach tylko po koreu żyta z łąnu (Łaski, L. B., I, 381). W r. 1552 Wola Rypułowska, zwana wtedy już Zaradzyska (Siradzyska także), ma 18 osad. i 13 łąn. (Pawiń, Wielkop., II, 238). 603.) **W. Zastawska**, wś, w par. Tuchowicz (pow. łukowski). W r. 1827 miała 8 dm., 46 mk. Obecnie nie istnieje. Spisy pobor. z XVI w. nie podają wsi tej nazwy. 604.) **W. Zatorowska**. Jest to druga nazwa wsi Kamienna Wola, w pow. koneckim. Wchodziła w skład ststwa radoszyckiego w r. 1765. 605.) **W. Ząbkowa**, wś, w par. Kamion (Praga). Wchodziła w skład ststwa warszawskiego w r. 1665. W r. 1580 Bartłomiej Zaliwski, chorąży liwski, dzierzawca, płacił ze wsi królewskiej od 12 łąn., zaś Jan Markowicz, młynarz, od 4 kół młyn. i 1 łąnu (Pawiń, Mazowsze, 250). Dziś wś ta nosi

nazwę Ząbki. 606.) **W. Zbrożkowa** al. *Pijarska*, wś, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Waliszew, odl. 23 w. od Łowicza, ma 28 dm., 259 mk., 33 os., 1060 mr. (w tem 471 roli, 19 łąk, 538 past., 32 nieuż.). W r. 1827 było 16 dm., 163 mk. Na początku XVI w. wś ta, należąc do par. Waliszew, dawała dziesięciny pleb. w Mąkolicach (Łaski, L. B., II, 225). W połowie XVI w. siedzą tu Zbrożkowie, mający liczne drobne działki. Od r. 1710 do 1865 wś ta była własnością kolegium pijarów w Łowiczu. 607.) **W. Zdunkowska**, wś, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki, ma 21 dm., 186 mk., 485 mr. Spisy pobor. z r. 1676 nie podają tej wsi. W r. 1827 Wólka Zduńkowska miała 14 dm., 116 mk. 608.) **W. Zduńska**, ob. *Zduńska Wola*. 609.) **W. Zmożna**, w XVI w. *Wola Smorzna*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza. Wś ma 11 dm., 136 mk., 126 mr.; fol. 4 dm., 8 mk., 552 mr. W r. 1827 wś Zmożna miała 7 dm., 64 mk. Na początku XVI w. kmiecie dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi, łąny folw. pleb. w Rozprzy (Łaski, L. B., II, 191). W r. 1552 we wsi Wola Zmorzna są drobne działki szlacheckie, ogółem 6 osad, na 3 łąn. km. (Pawiń., Wielk., II, 252). 610.) **W. Żabia**, r. 1580 *Wola Wesola*, wś i fol., pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, ma 179 mk., 449 mr. dwor. i 54 włośc. W r. 1827 było 20 dm., 187 mk. R. 1580 kasztelanowa krakowska płaci ztąd od 3 $\frac{1}{2}$ łąn. i 1 zagr. z rolą (Pawiński, Mazowsze, 298). 611.) **W. Żabia**, w XVI w. *Wola Gutowska* al. *Jankowska*, wś i fol., pow. radomski, gm. Błotnica, par. Jankowice, odl. 16 w. od Radomia, ma 15 dm., 119 mk., 305 mr. dwor. i 160 włośc. W r. 1827 było 7 dm., 70 mk. Istnieje na początku XVI w. p. n. *Gutowska Wola* (Łaski, L. B., I, 676). W r. 1569 *Gutowska Wola Żabia* al. *Jankowska* ma dwa działki: Andrzej Krocowski płaci od 5 łąn., 2 kom., Marcin Wolski od 2 $\frac{1}{2}$ łąn, 1 zagr. (Pawiń., Małop., 302). 612.) **W. Żabia**, wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W r. 1676 wś Żabia Wola, w par. Zemborzyca, ma dwa działki. Teod. Kielczewski płaci od 59 poddanych a Jan Zuchowski od 3 osób z rodziny i 4 dworskich (Pawiń., Małop., 49a). 613.) **W. Żabia**, wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica. W r. 1827 było 27 dm., 163 mk. 614.) **W. Żabna**, w r. 1674 *Wola Ossowa*, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki, ob. *Ossowa Wola*. W r. 1827 Wola, w par. Kurozwęki, ma 10 dm., 137 mk. W r. 1674 płacą tu pogłównie od 88 poddanych. 615.) **W. Żarska**, w par. Bęczkowiec, ob. *Wola Przerębska*. 616.) **W. Żelazowa**, wś i fol. nad rz. Utrata, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Brochów. Leży o 4 w. na wsch.-płn. od Sochaczewa, ma 120 mk. W r. 1827 było 15 dm., 138 mk. Jest to miejsce urodzenia Fry-

deryka Chopina, który przyszedł tu na świat dnia 1 marca 1809 r. Ojciec wielkiego muzyka, Mikołaj, żonaty z Justyną Krzyżanowską, przebywał tu jako nauczyciel w domu hr. Skarbków, właścicieli wsi. Uczniem jego był Fryderyk hr. Skarbek, późniejszy powieściopisarz, profesor ekonomii politycznej na uniwersytecie warszawskim. W r. 1894 w dniu 14 października, w obec przybyłych z Warszawy przedstawicieli świata artystycznego, literackiego i licznie zgromadzonej ludności okolicznej, odbyło się odsłonięcie pomnika wzniesionego w pobliżu domu, w którym Chopin przyszedł na świat. Wzniesiony ze składek pomnik, przedstawia obelisk żelazny, z popiersiem artysty, okolony ozdobną kratą. Pod popiersiem podpis: „F. Chopin“ i lata urodzenia i zgonu. Opisy i rysunki pomnika, tudzież uroczystości całej pomieściły wszystkie pisma warszawskie, a głównie Tyg. Illustr. i Echo muzyczne. W r. 1885 fol. Wola Żel. i Mokas lit. N. rozl. mr. 476: gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 18, past. mr. 6, lasu mr. 27, nieuż. mr. 24; bud. mur. 11, drew. 12; płodozm. 6 i 12-pol., młyn wodny, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Wola Żel. os. 7, mr. 2; wś Chodaków os. 9, mr. 144; wś Budy Żelazowskie os. 7, mr. 107; wś Lipianka os. 2, mr. 14; wś Towiany os. 5, mr. 39. W r. 1579 Mikołaj Żelazo płaci z Woli Żelazowej od 2 łąn. km. a Piotr Żelazo od 1 łąnu (Pawiński, Mazowsze, 144). 617.) **W. Żelechowska**, wś i fol., pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów, ma 68 dm., 374 mk., 788 mr. W 1827 r. było 34 dm., 210 mk. W r. 1569 płaci tu Ciołek od 12 łąn. km. (Pawiń., Mazowsze, 334). 618.) **W. Żółkiewska**, wś, pow. krasnostawski, ob. *Wólka Żółkiewska*. 619.) **W. Żukowska**, pow. siedlecki, ob. *Wólka Żukowska*. 620.) **W. Żulińska**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. 621.) **W. Życińska**, wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. i par. Maluszyn, odl. 21 w. od Radomska, ma 21 dm., 198 mk. W r. 1827 było 16 dm., 97 mk. Dobra Wola Życ. składały się w r. 1888 z fol. Wola Życ. i Błonie rozl. mr. 716: fol. Wola Życ. gr. or. i ogr. mr. 337, łąk mr. 40, past. mr. 15, lasu mr. 148, nieuż. mr. 21; bud. drew. 8, las nieurządzony; fol. Błonie gr. or. i ogr. mr. 37, łąk mr. 56, pastw. mr. 13, nieuż. mr. 6; bud. drew. 3. Wś Wola Życ. os. 18, mr. 207; wś Błonie, os. 10, mr. 121. Na początku XVI w. wś Wola, w par. Maluszyn, dawała dziesięcinę z łąn. km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 211). W r. 1552 wś Wola Życińska, w par. Żytne, płaciła od 6 os. i młyna (Pawiński, Wielkop., II, 277). 622.) **W. Życka**, wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, paraf. Korytnica, ma 29 dm., 60 mk., 380 mr. W r. 1827 było 20 dm., 144 mk. W r. 1569 wś królewska Wola Żiczka, należąca do statwa stężyckiego, miała 10 łąn.

km. i 4 zagr. (Pawin., Małop., 339). 623.) **W. Żydowska**, wś, pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije. W 1827 r. było 19 dm., 193 mk. W r. 1579 Andrzej Gołuchowski płaci tu od 11 os., $2\frac{3}{4}$ łan., 3 chałup., 2 ubog. (Pawin., Małop., 219). 624.) **W. Żydowska** al. *Żydowa*, pow. radomski, par. Bukowno, ob. *Wola Laskowa*. 625.) **W. Żytowska**, wś, pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Górka Pabiańska, ma 20 dm., 201 mk., 439 mr. włośc.; kol. 1 dm., 4 mk., 2 mr. dwor. W 1827 r. było 11 dm., 120 mk. W reg. pobor. z XVI w. nieznaną. Nazwę otrzymała od pobliskich Żytowic. 626.) **W. Żyzna** al. *Żyznowa*, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. W 1827 r. było 25 dm., 228 mk. W r. 1579 wś królewska, ma 6 os. na 3 łan., 1 zagr. (Pawin., Małop., 224).

Br. Ch.

Wola 1.) wś nad rz. Szczarą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orla, okr. wiejski i dobra, hr. Uruskich, Stukały, o 62 w. od Lidy, 13 dm., 94 mk. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.). 2.) **W.**, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dworce, o 49 w. od Brześcia, 737 dzies. ziemi włośc. 3.) **W.**, mko i dobra w pobliżu Niemna, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łunna, o 46 w. od Grodna, 665 mk., przeważnie żydów, synagoga, dom modlitwy żyd., garbarnia. Do mka należy 14 dzies. Dobra, własność Wiktorii Krzywickiej, mają z fol. Siemaszkowszczyzna i Wiktoryn 1037 dzies. (670 pod zabud. i roli, 137 łąk i pastw., 141 lasu, 89 nieuż.). 4.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów, o 57 w. od Słonima, 430 dzies. ziemi włośc. (191 łąk i pastw., 10 lasu, 27 nieuż.). 5.) **W.**, wś, tamże, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 40 w. od Słonima, $605\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 6.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 50 w. od Słonima, $142\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 7.) **W.**, osada, tamże, o 49 w. od Słonima. 8.) **W.**, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, o 2 w. od Wołkowyska, 186 dzies. ziemi włośc. 9.) **W.**, ferma, tamże, własność Szyrajowych, 183 dzies. (40 lasu, 11 nieuż.). 10.) **W.**, osada, tamże, $95\frac{1}{2}$ dzies. (15 łąk i pastw., 16 nieuż.); własność Bałwanowiczów. 11.) **W.**, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 9 w. od Telsz, własność Józefowiczów, mają 269 dzies. (38 lasu, 120 nieuż.). 12.) **W.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, odl. o 30 w. od Mińska. 13.) **W.**, fol. nad rz. Śmierć, lew. dopł. Prypeci, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. Łachwa (o 12 w.), par. katol. dawniej Łachwa, obecnie Dawidgródek, o 30 mil prawie od Mozyrza, przy dr. z Woli Kraśnej do Łachwy. 14.) **W. Horoszkowa**, wś, w dawnym starostwie mielnickim, ob. *Mielnik* (t. VI, 347). 15.) **W. Krasna**, wś nad bezim. dopł. Śmierci, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. lenińskim, gm. Łachwa (o 16 w.), odl. przeszło 200

w. od Mozyrza, ma 39 osad. Na północ od W.-K. leżą niezmierne błota Hryczyńskie (ob. *Hryczyń*). 16.) **W. KucHECKA**, wś, ob. *KucHECKA Wola*. Do podanych tam wiadomości dodajemy, że leży o 90 w. od Pińska, ma szkołę wiejską. Cerkiew św. Paraskiewii z r. 1760, fundacyi Samuela Ordy, posiada z dawnych zapisów $1\frac{3}{4}$ włoki; około 1000 parafian. Filia p. w. św. Andrzeja w Pierekaliu, fundacyi Terleckich w r. 1760. Niedgdyś była to królewsczczyzna, trzymana przez królową Bonę. 17.) **W. Mała**, wś nad Szczarą, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o $43\frac{1}{2}$ w. od Słonima, 546 dzies. ziemi włośc. 18.) **W. Nowa**, wś, pow. sokólski, ob. *Nowa Wola* 1) i *Wola Zasadrzańska*. 19.) **W. Słoniewska**, wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Niechniewicze, ma 12 osad; miejscowość bezleśna, falista, gruntu urodzajne. 20.) **W. Święta**, wś na prawach miasteczka, z zarządzeniem gminnym, w pow. pińskim, odl. o 56 w. od Pińska; ob. *Święta Wola*. 21.) **W. Wielka**, wś nad Szczarą, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o 47 w. od Słonima, 11 dm., 84 mk., cerkiew, młyn wodny, 500 dzies. ziemi włośc. 22.) **W. Zasadrzańska**, wś nad rz. Sidrą, zapewne w dzisiejszym pow. sokólskim (może dzisiejsza Wola Nowa). W sporze o sianożęć „Strzałkowszczyznę“, którą Łukasz Hryniewicz, klucznik grodzieński, wymienił u brata swego Bohdana, dawszy mu w zamian część na Dowspudzie. Sianożęć tą „ludzi gospodarskie zasidrzanie“ zabierają jako własną, zajmują staw jego, rybę w nim łowią. Na to odpowiedzieli „osoczni“, że sianożęci po obu brzegach rz. Sidry do nich należą, aż do „toie Woli Zasidrenskoje, kotoryje wołanie poczali wstupowati w tyje nasi senozeti, za dozwołeniem lesniczych“ (1539 r. z 11 Nov. Akta grodzień. ziemskiego sądu, XVII, str. 57—8). *J. Krz.—A. Jel.*

Wola, rzeczka, w pow. kowelskim, pr. dopływ Wyżwy (pr. dopł. Prypeci). Bierze początek z dwóch strug, z których jedna wypływa z jeziora Piasecznego.

Wola 1.) nieistniejąca obecnie pod tą nazwą wś, w pow. kowelskim, w okolicach Mielnicy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Mielnicy Aleksandra Siemaszki, podkomorzego włodzimierskiego, który płaci z łąk z 5 dym. półłank., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyn., 68). 2.) **W.**, przedm. mta, pow. Równe (ob. t. IX, 821). 3.) **W.** al. *Wólka Makarowa*, wś niedgdyś, w pow. rówieńskim, na płu. od Stepania. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło zamku stepańskiego ks. Konst. Ostrońskiego, który płaci z łąk z 3 dym. półdworz., 3 ogrod. W 1583 r. tenże wnosi z Wólki Makarowej również z 3 dym. i 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyn., 40, 83). 4.) **W.**, karczma przy drodze z Michałówki do Worobjówki, w pow. uszyckim, gm. Rachnówka, par. Dunajo-

wce. 5.) **W. Andruskiego** al. *Wolica Andruhy*, wś niegdyś, w pow. kowelskim, na pñn.-wsch. od Kowla. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Niesuchojeży kn. Romana Sanguszki, który płaci z tąd z 3 dym. półdworz., 2 ogr. W 1583 r. Wolica Andruhy należy do Turyska kn. Romana Sanguszki, który płaci z 3 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 45, 89). 6.) **W. Babińska**, ob. *Desirówka*. 7.) **W. Bielska**, wś, pow. łucki, gm. Wola Bielska, o 115 w. od Łucka, 103 dm., 1041 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła ludowa, młyn wodny, gorzelnia, browar piwny. 8.) **W. Boża**, wś, pow. kowelski, na pñn.-wsch. od Wyżwy. 9.) **W. Bytyńska** (w dok.), pow. dubieński, ob. *Wolica*. 10.) **W. Cezarówka**, wś nad Kahorłykiem Suchym, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. i par. praw. Prycki Wielkie (o 5 w.), odl. o 37 w. od Kaniowa, ma 306 mk. (w 1863 r. 543 dusz). Podług Pochilewicza stanowi część wsi Krasnopołki (ob.). 11.) **W. Czerecka**, wś niegdyś, w pow. łuckim, w okolicach Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Czartoryska kn. Michajłowej Czartoryskiej, sściny żytomierskiej, która płaci z tąd z 15 dym., 11 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 89). 12.) **W. Długa**, wś, pow. łucki, na pñd.-zach. od Włodzimierza a na pñn.-wsch. od Rafałówki. 13.) **W. Dolmatowska** al. *W. Dolmatówka*, nieistniejąca wś, w pow. włodzimierskim, leżała na pñn.-zach. od Włodzimierza. Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1583 r. była w części w zastawie Matfieja Łaniewskiego, który płacił z 2 ogr., w części zaś należy do Jacka Tuliczowskiego, płacącego od 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 117, 118). 14.) **W. al. Wolica Dubieńska**, sióło we włości kowelskiej, następnie uroczysko przy wsi Wołoszki, pow. kowelski, na pñd.-wsch. od Kowla. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1588 r. własność Kiryła Zubezowskiego, horodniczego łuckiego, który z Dubna, W. D. i Wołochów płaci z 12 dym., 6 ogr., 1 koła dorocz., 1 popa, 1 bojar. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 15.) **W. Falimicka**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica Falimicka*. 16.) **W. Gadomska**, zwykle *Gadomką* zwana, część wsi Krasnopołka (ob.), w pow. kaniowskim. Własność dawniej Zenona Hołowińskiego, następnie Aleksandra Nejmana. 17.) **W. Hrymiacza**, dziś *Hrymiacze*, wś nad Puciówką (Pucyliwnią), pow. łucki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości zamku ołyckiego ks. Michała Czartoryskiego, ssty żytomierskiego, który płaci z tąd od 8 ogrod. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 47). 18.) **W. Kłuska**, pow. kowelski, ob. *Wólka*. 19.) **W. Kołodezeńska**, pow. kowelski, ob. *Wólka Kowelska*. 20.) **W. Kołodziska**, dziś *Kołodno*, wś nad dopł. Słucz, pow. rówieński, w pobliżu granicy pow. owruckiego, gm. Wiry. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Czartoryska kn. Michajłowej Czartoryskiej, która płaci z tąd od 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 89). 21.) **W. Komarowa**, przysiółek wsi Ośmihowicze, t. j. w dzisiejszym pow. włodzimierskim, na pñn. od Kisielina. 22.) **W. Kotowa** al. *Kołowa* (mylnie), dziś *Kotów*, wś, pow. łucki, gm. Romanów, na wschód od Łucka a na pñn.-wsch. od Ostrożca. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. własność kn. Jurya Woronieckiego, który z Woli Kołowej płaci z 2 dym., 1 ogr. 6 gr. W 1583 r. przysiółek Kotowa Wola należy do Janusza ze Zbaraża Woronieckiego, który wnosi z tąd z 4 dym., 2 ogr., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 53, 94). 23.) **W. Krasna**, wś, pow. kowelski, na wschód od Smidzina. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Wyżwy kn. Andrzeja Kurbskiego i Jarosławskiego, który płaci z 5¹/₂ łan., 7 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 24.) **W. Krasna**, wś nad rzką Korinin, dopł. Styru, pow. łucki, na pñn.-zach. od mka Kołki a na pñd. od wsi Ośnicy. 25.) **W. Krzywa**, wś nad bezim. rzką, pow. starokonstantynowski, gm. Teofilpol, 72 dm., 391 mk., kaplica. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 własność Stefana Szumskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. należy do Gorajskiego, który płaci z 7 dym., 7 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 30, 144). 26.) **W. Kukolska** al. *Okno*, obecnie *Okońsk*, wś, pow. łucki, na pñn.-zach. od wsi Kukle. 27.) **W. Lubaczowska**, dziś *Lubachy*, wś, pow. łucki, na wschód od Rafałówki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Czartoryska kn. Michajłowej Czartoryskiej, sściny żytomierskiej, która płaci z tąd z 5 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 89). 28.) **W. Mirkowska**, prawdopodobnie dziś *Marków* al. *Markowicze*, wś nad Styrem, pow. włodzimierski, na pñn.-zach. od Horochowa. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Stanisława Juwalskiego, wojskiego oświęcimskiego, który płaci z 9 dym., 2 rzemieśln. (Jabłonowski, Wołyń, 99). 29.) **W. Mokra**, przedmieście Ostroga. 30.) **W. Mokra**, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Nowo Malin, par. praw. Żemelińce (o 3 w.), ma 71 dm., 557 mk. Posiada cerkiew filialną drewnianą, p. w. Zwiastowania N. M. P., niewiadomej erekcyi, uposażoną 33 dzies. ziemi z nadania dziedziczki wsi ks. Teofili z Jabłonowskich Sapieżyny w 1794 r. 31.) **W. Nowosiedzi**, wś, niegdyś, w pow. łuckim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartoryska kn. Michała Czartoryskiego, który płaci z tąd z 20 dym. po 6 gr., 20 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 32.) **W. Ozierska**, dziś *Oziery* (*Jeziro*), wś, pow. łucki, na pñd.-zach. od mka Kołki a na wsch. od wsi Andruchy. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartoryska kn. Michała Czartoryskiego, który płaci z tąd z 6 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 33.)

W. Podfilipska, pow. kamieniecki, ob. Dobrowola. 34.) **W. Pożaryszcze**, wś, pow. łucki, ob. Rożyszczce. 35.) **W. Roksycka**, pow. rówieński, ob. Niewirków. 36.) **W. Rudzińska**, prawdopodobnie dzisiejsza wś *Rudno*, nad Mielnicą, pow. kowelski, na wschód od Mielnicy. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Mielnicy Aleksandra Siemaszki, kaszt. braclawskiego, który płaci z 5 dym., 3 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 87). 37.) **W. al. Wólka Sadowska**, wś, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. łuckiego, na pñ.-zach. od wsi Sadowa, niegdys dobra biskupów łuckich. 38.) **W. Sczyszczynska**, wś niegdys, w okolicach Wyżwy, t. j. w dzisiejszym pow. kowelskim, na pñ.-zach. od Kowla. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Wyżwy kn. Andrzeja Kurbskiego i Jarosławskiego, który płaci z 7 dym., 3 ogr., 3 rzem. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 39.) **W. Sitnia**, obecnie *Sitnica*, wś, pow. łucki, na pñd.-zach. od mka Kołki. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego należy do Niesuchojeży kn. Romana Sanguszki, który płaci z 5 dym. półdworz., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 65). 40.) **W. Sucha**, obecnie *Suchowola*, wś, pow. łucki, na pograniczu pow. dubieńskiego, na pñd. od Łucka a na wschód od Radomyśla. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Targowicy kn. Koreckiej, wwdziny wołyńskiej, która płaci z 6 dym. po 4 gr. 2 ogr. po 2 gr., 1 bojarzyna 24 gr. W 1583 r. własność Antoniego Jałowickiego, płaci od 5 dym., 4 ogr., 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 50, 93). 41.) **W. Sucha**, jedno z sześciu przedmieść Ostroga. 42.) **W. Sucha**, przedmieście mka Lachowce, w pow. ostrogi, nad Horyniem, ma 99 dm., 811 mk. prawosł. i 20 katol., zarząd okręgu policyjnego i urząd gminny. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1778 r. i uposażoną 33 dzies. ziemi. Właściciel posiadł. większej J. Borysow. 43.) **W. Sucha**, wś niegdys, w okolicach Czeniewa, t. j. w dzisiejszym pow. włodzimierskim, na pñd. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. należy do Stanisława Demańskiego, który z części W. S. i Czerniewa płaci z 4 włók, półdworz. 10 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 24). 44.) **W. Szymkowa**, prawdopodobnie dzisiejsze *Szymkowce*, wś, pow. krzemieniecki, na pograniczu od Galicyi (pow. zbaraskiego). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Balcera Czernerza, który płaci z 3 dym., 3 ogr., 3 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 144). 45.) **W. Tulichonka**, wś niegdys, około Zielinowa, t. j. w pow. włodzimierskim, na pñd.-zach. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. Paszkowski płaci z części W. T. z 1 dym. 10 gr., 2 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 72). 46.) **W. Wolskiego** al. *Brezkowce*, ob-

Korsun (t. V, str. 39). 47.) **W. Wołosowa** al. *Wosowa*, prawdopodobnie dzisiejsza *Wołosówka*, wś nad Stochodem, pow. włodzimierski, na pñ.-wsch. od wsi Osmihowicze. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Łokacz kn. Romana, który płaci z 4 dym. półdworz. W 1583 r. należy do Bereska ks. Fiedora Romanowicza, który wnosi z 4 dym., 4 kom. (Jabłonowski, Wołyń, 66, 125). 48.) **W. Wosowa** ob. *Wolosowa*. 49.) **W. Zachodnia**, pow. włodzimierski, ob. *Wólka Dulibska*. 50.) **W. Żmoczka**, widocznie dzisiejsza *Zmuczka* al. *Żmudcza*, wś, pow. kowelski, na pñd.-wsch. od Mielnicy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Mielnicy p. Aleksandra Siemaszko, podkomorzego włodzimierskiego, który płaci z 8 dym. półłank., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 68). *J. Krz.*

Wola 1.) wzgórze (554 mt. n. p. m.), na obszarze wsi Kamionka Wielka, w pow. grybowski. 2.) **W. Żebracka**, wzgórze (417 mt.), na lew. brzegu Dunajca, na obszarze wsi Połom Mały, w pow. brzeskim.

Wola 1.) grupa domów w Piątkowy, pow. rzeszowski, ob. *Piątkowa*. 2.) **W.**, część przedmieścia Czudeckiego, pow. rzeszowski, ob. *Przedmieście Czudeckie*. 3.) **W.**, wólka do Swoszowy, pow. pilzneński, składająca się z 48 dm., i 260 mk. Ob. *Swoszowa*. 4.) **W.**, wólka do Wierchosławic, pow. tarnowski, składa się z 62 dm., 323 mk., ob. *Wierchosławice*. 5.) **W. Albinowska**, przys. do Wietrznego w pow. krośnieńskim, położony na południowy wschód od tej wsi, na lewym brzegu Jasiela, w pobliżu drogi z Dukli (4-5 klm. na pñ.) do Żęcina. 6.) **W. Antoniewska**, przys. do Antoniowa, w pow. tarnobrzezskim, leży na północ od tej wsi, nad starem łożyskiem Sanu, blisko ujścia tej rzeki do Wisły. Graniczy na zach. z Dąbrówką, na pñ. z Orzechowem a na zach. z Zalesiem. 7.) **W. Batorska**, właściwie *Botorska* al. *Boturzyńska*, wś, w pow. bocheńskim, ma 2498 mk. i 490 domów, rozrzuconych grupami między Wisłą a pñn. krzewią puszczы niepołomskiej. Grupy chat noszą nazwiska: Hylne, Kępiany, Kozlica, Ruskie i Tarnówka. Przez wieś prowadzi droga z Niepołomic (6 klm.) do Dziewina, gdzie się łączy z gościńcem salinarnym z Bochni do Sierosławic. Pos. większa (rządowa) dzieli się na dwa korpusy tabularne, mające razem 1189 mr. obszaru, przeważnie lasu sosnowego; pos. mn. ma 1538 mr. roli, 876 mr. łąk, 338 mr. past. i 46 mr. lasu. Wś ta zwała się pierwotnie Czyste Brzegi. Wspomina ją akt erekcyi kościoła par. w Niepołomicach (Kod. dypl. pol., III, 228). W połowie XV w. nosi już nazwę Wola i jest własnością Boturzyńskiego. Łany km. dają dziesięcinę bisk. krakow. (Długosz, L. B., II, 164). W r. 1581 (Pawliń., Małop., 63) wś ta, zwana Wola Boturzyńska, należała do zamku niepołomickiego;

miała 5 $\frac{1}{2}$ łan. km., 4 zagr. z rolą, 3 komor. z bydłem, 2 bez bydła, rybitwę i 2 rzemieślników. Należy do par. w Niepołomicach. Jest w tej wsi szkoła ludowa. Graniczy na zach. z Mszęcinem, na wsch. z Wolą Zabierzowską, na płd. z puszczą a na płn. z Wisłą. 8.) **W.** al. *Wólka Bieliniecka* al. *Bielinska*, wś, w pow. niskim, składająca się z 41 dm. i 199 mk. rzym.-kat., leży na praw. brzegu Sanu, przy drodze z Ulanowa (4 klm.) do Leżajska. Graniczy na płn. z Bielincem, na wschód z Glinianką i Bukowiną a na płd. z Bieliniami. 9.) **W.** *Bliższa* al. *Mała*, wś w pow. łańcuckim, licząca 68 dm. i 379 mk. (179 męż., 200 kob.) rzym.-kat., leży 4 klm. na północ od Łańcuta, między potokiem Głuchówką, tworzącym granicę od Łańcuta, a Wisłokiem. Pos. tabularna (ordynacyi łańcuckiej) ma 7 dm. i 62 mk. (26 męż., 36 kob.) rzym.-kat. wyznania i 542 mr. 409 sąż. kw. roli; pos. mn. 748 mr. roli, 89 mr. łąk i ogr., 88 mr. pastw. i 30 mr. lasu. 10.) **W.** *Błazowska*, os. dom. w Błazowy Górnej, pow. rzeszowski, leży nad pot. Wolskim, dopł. Struga z lew. brzegu, na płn.-zach. od Błazowy. 11.) **W.** *Bobrowska*, wś, w pow. ropczyckim, tworząca wspólną gminę administ. cyjną z Bobrową (ob. t. I, 265) składa się z 44 dm. i 234 mk. Leży na lew. brzegu Wisłoki, przy drodze z Głowaczowa do Przeclawia, na płn. od Bobrowy. Na mapie Kummersberga jest oznaczona jako Wolica Bobrowska. Na płn. graniczy z Korzeniowem, na zach. z Nagoszynem. 12.) **W.** *Bolechowska*, część Bolechowic, w pow. krakowskim, składa się z 10 dm. i 69 mk. rzym.-kat., leży na płn. od Bolechowic, blisko granicy królestwa polskiego. 13.) **W.** *Borkowska*, wólka do Borka Nowego, w pow. rzeszowskim, leży na płd.-wsch. od tej wsi, nad pot. Wołoskim, dopł. Struga, przy gościńcu z Tyczyna do Błazowy; liczy 39 dm. i 195 mk. 14.) **W.** *Brzeźnicka*, część wsi Brzeźnicy w pow. ropczyckim, składa się z 41 dm. i 223 mk. rz.-kat., leży na praw. brzegu Wielopółki. Graniczy na płn. z Wolą Pustkowską, na płd. z Paszczyną, na zach. z Brzeźnicą a na wschód z lasami sosnowymi. 15.) **W.** *Brzostocka* al. *Brzostkowa*, wś w pow. pilzneńskim, nad pot. Słoną, praw. dopł. Wisłoka, na wschód od mtk. Brzostka (par. kat.), ma przys. Łęg, liczący 3 dm. Osada obejmuje 75 dm. i 414 mk. rzym.-kat. Posiadłość tabularna (funduszu religijnego) ma ogółem 159 mr., przeważnie lasu. Domy są zabudowane w dolinie potoku, 301 mt. n. p. m.; ku północy podnosi się poziom w górze lesistej Smarżów do 441 mt. bezwzględnej wysokości, ku wschodowi i południu w niższe pagórki. Graniczy na płd. z Opanówką, na płn. z Bączalką i Smarżową, na zach. z Brzostkiem, na wschód z dużemi lasami. Istniała na początku XVI w. i należała do klasztoru tynieckiego. Było tu 14 kmieci. Sołtys miał folwark i 2 kmieci. 16.) **W.** *Brzyska*, pow.

łańcucki, ob. *Brzyska Wola*. 17.) **W.** *Buchowska*, wś, w pow. jarosławskim, w równinie na lew. brzegu Sanu, naprzeciw ujścia Lubaczówki, 8-5 klm. na płd. od Sieniawy, należy do par. rzym.-kat. w Gniewczynie, a gr.-kat. w Górzycach. Ma 99 dm. i 553 mk. (393 rzym.-kat., 132 gr.-kat. i 30 żyd. 1). Obszar tabularny dzieli się na dwa korpusy. Część ks. Witolda Czartoryskiego ma ogółem 6 mr., część ordynacyi łańcuckiej 36 mr. Graniczy na płn. z Gorzycami, na płd. z Pełkińską Wólką, na zach. z Jagiełłą (ob. t. I, 431). 18.) **W.** *Budynska*, wólka wsi Zwiernika, w pow. pilzneńskim, leży koło Budynia, śród lasu, 10 klm. na płd.-zach. od Pilzna. 19.) **W.** *Chorzelska*, wś w pow. mieleckim, licząca 38 dm. i 213 mk. (193 rzym.-kat., 20 izr.), leży wśród lasów sosnowych, resztek puszczy sandomierskiej, na wschód od Trześni (ob. t. I, 634). 20.) **W.** *Cicha*, z os. Bilikówka, wś w pow. rzeszowskim, leży na płd. od Głogowa, przy gościńcu do Rzeszowa, graniczy na płn. z Zabójką a na płd. z Rogoźnicą; liczy 50 dm. i 248 mk. (232 rzym.-kat., 9 izr.). 21.) **W.** *Ciekińska*, wś w pow. jasielskim, par. rzym.-kat. w Cieklinie, gr.-kat. w miejscu, z drewnianą cerkwią. Wś liczy 54 dm. i 317 mk. (10 rzym.-kat., 300 gr.-kat. i 7 izr.). Leży nad Lasową, potokiem uchodzącym z praw. z brzegu do Ropy, przy gościńcu z Górki do Żmigrodu, na płd. od Cieklina. Graniczy na zach. z Bednarką, na wsch. z Dobrzynią, na płd. z Foluszem (ob. t. I, 683). 22.) **W.** *Czerwona z Czercami* (92 dm., 561 mk.) i *Scieżkami* (28 dm., 117 mk.), jest dużą wsią, liczącą ogółem 240 dm. i 1444 mk (727 męż., 717 kob.), 964 gr.-kat., 443 rzym.-kat. i 37 izr. Leży na praw. brzegu Sanu, przy gościńcu z Sieniawy (4 klm.) na płd. od Jarosławia. Wólka Czercze może pierwotnie Czernice, leży na północ obok Gajd, Scieżki jeszcze dalej ku północy, w pobliżu wsi Dobry. 23.) **W.** *Dalsza* al. *Wielkowola*, wś w pow. łańcuckim, 6 klm. na płn. od Łańcuta, na praw. brzegu Wisłoka, przy ujściu Głuchówki, składa się z 141 dm. i 755 mk. Graniczy na zach. z Bliższą Wolą, na wsch. z Białobrzegami a na płd. z Dębina. 24.) **W.**, część Dąbrówki, w pow. brzozowskim (ob. t. I, 938). 25.) **W.** *Dębińska z Dwojanowem*, wś, w pow. brzeskim, położona nad Żłockim potokiem, dopływem Uszwicy, na północnej stronie gościńca z Wojniczka do Brzeska, liczy z Wólką Dwojanowem (30 dm., 163 mk.) i obszarem tabularnym (15 dm., 118 mk.) wogóle 85 dm. i 491 mk. (242 męż., 249 kob.), między nimi zaś 467 rzym.-kat. i 24 izrl. Pos. tabularna (Edm. Jastrzębskiego) wynosi wogóle 225 mr. 1412 sąż. kw. roli; pos. mn. 412 mr. Graniczy na płd. z Jastwią i Dębnem, na wsch. z Perłą, na zach. z Jadownikami Górnemi a płn. z Maszkienicami. 26.) **W.** *Dębowiecka*, wś w pow. jasielskim, na płd. od Dębowca, nad potokiem uchodzącym z lew. brze-

gu do Wisłoki. Graniczy na płn. z Dębowcem, na zach. przez lasy z Duląbką i Cieklinem, na pld. z Dobrzynią i Zawadką a na wsch. z Załężem. Ma 106 dm. i 580 mk., 568 rzym.-kat. (par. w Dębowcu) i 12 izr. Odl. od Dębowca 3.5 klm. Pos. tabularna (A. Stawiarskiego) ma 225 mr. 27.) **W. Dobranowska**, przys. Dobranowie, w pow. wielickim (ob. t. II, 68). **W. Domatkowska**, wś, w pow. kolbuszowskim, na zach. od Domatkowa (ob. t. II, 15), 7 klm. na pld.-wsch. od Kolbuszowy, składa się z 39 dm. i 232 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (hr. Potockich) ma 151 mr. Graniczy na płn. z Brzezówką, na zach. z Huciskiem, a na pld. z Hutą. 29.) **W. Drwińska**, wś w pow. bocheńskim, w nizinie nadwiślańskiej, na lew. brzegu Raby, w pobliżu jej ujścia do Wisły. Przy wsi wólka Zielona Par. rzym.-kat. w Mikuszowicach. Sama Wola ma 65, Zielona 19 dm., razem 84 dm. i 454 mk. rzym.-kat. We wsi szkoła ludowa. Pos. tabularna (rządowa) wynosi 3 mr. 1182 sąż. kw.; pos. mn. 436 mr. roli, 110 mr. łąk i ogr. i 119 mr. pastw. Wies istniała już za Długosza (L. B., I, 77) i była w owym czasie posiadłością Dobiesława Kmity. Miała 4 łąny kmiece i karczmę z rolą. W r. 1581 (Pawiuń, Małop., 59) wchodzi w skład starostwa niepołomickiego, ma 5 łąn. km., 2 komor. z bydł., 3 komor. bez bydła i karczmę z ćwiercią łąnu. Graniczy na pld. z Bienkowicami, na zach. z Drwiną, na płn. z Niedarami. 30.) **W. Duchacka**, wś w pow. wielickim, przy gościńcu z Podgórzca (3.7 klm.) do Wieliczki, między Bonarką (stacya kolei), Łagiewnikami, Piaskami Wielkimi, Prokocimem i Płaszowem. Składa się wraz z obszarem większej posiadłości z 58 dm. i 400 mk.: 377 rzym.-kat. i 23 izr. Pos. tabularna (K. Bielińskiej) ma 278 mr. obszaru; pos. mn. 290 mr. 31.) **W. Dulecka** al. *Wólka Dolecka*, wś, w pow. mieleckim, na pld. od Radomyśla (1.5 klm.) a na wsch. od Doleczy, graniczy na pld. ze Zdziarcem a na wsch. z Rudą. Liczy 70 dm. i 320 mk.: 308 rzym.-kat. i 21 izrl. Posiadłość tabularna składa się z 83 mr., przeważnie lasu.; pos. mn. podana wraz z Doleczą (ob. t. II, 215). 32.) **W. Dylągowska**, część Dylągówki, w pow. rzeszowskim, nazywana także Wólką, leży na płn. od wsi, ma kapliczkę, p. w. św. Antoniego i składa się z 24 dm. i 122 mk. (ob. t. II, 246). 33.) **W. Dydniańska**, wólka od Dydni, w pow. brzozowskim, liczy 18 dm. i 115 mk. rzym.-kat. Leży pod lasem, na pld.-wsch. od Dydni, rozłożonej na lew. brzegu Sann. 34.) **W. Filipowska**, wś, w pow. chrzanowskim, par. rzym.-kat. w Tęczynku, leży nad pot. Krzeczówką, 5.5 klm. na pld.-wschód od Krzeszowie, przy drodze do Chrzanowa. Od zachodu i pld. otacza osadę las. Liczy wraz z obszarem tabularnym 185 dm. i 1261 mk.: 1249 rzym.-kat. a 12 izrl. Posiadłość tabularna (hr. Potockich) ma 914 mr., przeważnie lasów (800 mr.); pos. mn. 958 mr. roli.

Graniczy na płn. z Filipowicami, na wsch. z Tęczynkiem. 35.) **W.**, przyl. do Gawłuszowic, leży u samego ujścia Wisłoki do Wisły, między temi rzekami (ob. t. II, 480). 36.) **W. Golezowska** al. *Wólka*, w pow. mieleckim, jest osadą, liczącą 9 dm., położoną na zach. od Golezowa, na lew. brzegu Wisłoki. 37.) **W. Golego**, wś w pow. tarnobrzeskim, przy gościńcu z Mielca do Baranowa, nad Wisłą, 4 klm. na pld. od Baranowa. Obszar tabularny jest podzielony na dwie części: pierwsza (Stanisł. Dolńskiego) ma 308 mr., druga (Mojżesza Siegla) 10 mr.; pos. mn. ma ogółem 401 mr. W r. 1505 (Pawiuń, Małop., 457) była ta wieś atynencyą klucza baranowskiego Stanisława Kurozwęckiego; w 1578 (ibid. 200) własność Andrzeja Leszczyńskiego, liczyła 40 kmieci na 19³/₄ łąn., sołtys miał 2 kmieci na 2 łąnach, 1/2 łąnu było pustego; prócz tego 2 zagr. z rokami, 4 komor. bez bydła i 1 rzemieślnik (ob. t. II, 670). Wś liczy 196 dm. i 1006 mk. (512 męż., 498 kob.), 957 rzym.-kat. a 49 izrl. 38.) **W. Górecka**, wś, stanowi wspólną gminę administracyjną z Górkami, w pow. brzozowskim, składa się z 32 dm. i 148 mk. Leży na pld. od Górek, u źródłowisk potoku, wzn. 388 mt. n. p. m. Graniczy na zach. z Jaćmierzem na pld. z Bazanówką i Strachociną, na wsch. przez lasy z Grabownicą i Paszkówką. Korpus tabularny (Willnera) ma 212 mr., w połowie lasu. 39.) **W. Górzanska**, wś w pow. liskim, w górach, nad Tyskówką, dopł. Wilkowyjki, uchodzącej z lew. brzegu do Solinki; składa się z 31 chat w zwartej dolinie potoku, ma 184 mk.: 162 gr.-kat., 15 rzym.-kat. i 7 żyd. Pos. tabularna (Ant. Tyszkowskiego) ma 113 mr. roli, 21 mr. łąk, 58 mr. pastw., 214 mr. lasu. Graniczy na pld. z Radziejową i Tyskową, na zach. z Stężnicą, na płn. Górzanką a na wsch. z Bukowcem. 40.) **W. Gręboszowska**, wś, w pow. dąbrowskim, składająca się z 75 dm. i 422 mk.: 409 rzym.-kat. a 13 izr., leży na praw. brzegu Wisły, między Gręboszowem (ob. t. II, 808) a Kozłowem. Pos. tabularna (Jadw. hr. Kwileckiej) ma ogółem 284 mr. 41.) **W. Jasienicka**, wś w pow. brzozowskim, o 1 klm. na zach. od Jasienicy, w dolinie potoku górskiego, 341 mt. n. p. m. Pos. tabularna (Zofii hr. Załuskiej) składa się z 382 mr., prawie samego lasu. Ob. *Jasienicka Wola*. 42.) **W. Jastkowska** al. *Wólka*, część wsi Jastkowice, w pow. tarnobrzeskim. Wchodzi w skład ordynacyi rozwadowskiej ks. Lubomirskich. 43.) **W. Jaworowa**, część wsi Sękowa Wola, w pow. sanockim, ma 46 dm. i 256 mk.: 224 gr.-kat., 32 rzym.-kat. Ob. *Sękowa Wola*. 44.) **W. Justowska**, ob. *Justowska Wola*. 45.) **W. Kąkolowska**, wólka, licząca 44 dm. i 255 mk., tworzy wspólną gminę administracyjną z Kąkolówką, w pow. rzeszowskim (ob. t. III, 943). 46.) **W. Komborska**, wś, pow. krośnieński, z przys. Budy Wolskie, leży na pld. od Woli Jasienickiej, na

samej granicy powiatu, w okolicy górzystej i lesistej. Cała osada ma 77 dm. (z czego na Budy, wysunięte ku zachodowi, wypada 17) i 507 mk. rzym.-kat., prócz 5 izrael. Pos. tabularna (Maryi Szeliskiej) składa się z 702 mr. lasu. Graniczy na pld. i zach. z Kłapówką. Ob. *Komornia*. 47.) **W. Kosnowa**, ws. w pow. sądeckim, ob. *Kosnowa* (t. IV, 476). 48.) **W. Kozia**, wólka do wsi Lipiny, w pow. pilzneńskim, liczy 48 dm. i 260 mk., leży na pñ.-zach. od Pilzna (5 klm.). przy drodze z Łęk Dolnych do Lipin. 49.) **W. Krecowska**, ws. w pow. sanockim, liczy wraz z obszarem tabularnym 40 dm. i 225 mk.: 192 gr.-kat., 26 rzym.-kat. i 7 izrl., leży w okolicy górskiej i lesistej, 7·5 klm. na pñ. od Tyrawy Wołoskiej, par. rzym.-kat. w Mrzygłodzie. Pos. tabularna (Anny Strzeleckiej) ma 331 mr. Graniczy z Krecowem (ob.). 50.) **W. Krogulecka**, ws. w pow. sądeckim, składa się z 43 dm. i 304 mk. rzym.-kat., leży na praw. brzegu Popradu, 5 klm. na pld.-wsch. od Starego Sącza. Par. w Barcicach. Pos. tabularna (Jana Liebiga i Spółki) ma 702 mr. lasu, pos. mn. 546 mr. 51.) **W. Królewska**, część wsi Olszany, w pow. sądeckim, liczy 15 dm. i 104 mk. Ob. *Olszana*. W r. 1581 Wolica, w par. Podegrodzie, własność Garnysza, ma 4½ łan. km. Dokument króla Kazimierza z r. 1311 (?), wątpliwej autentyczności, dotyczący się założenia wsi Królowa Wola, na 60 łan., prędzejby można odnieść do Królówki pod Bochnią, niż do tej wsi (ob. *Kod. Małop.*, II, 290, 292). 52.) **W. Kurowska**, ws. w pow. sądeckim, ma 26 dm. i 229 mk.: 222 rzym.-kat. i 7 izr. Par. rzym.-kat. w Wielogłowach. Leży na praw. brzegu Dunajca, 8·5 klm. na pñ. od Nowego Sącza. Pos. tabularnej nie ma, mniejsza ma 291 mr. roli, 29 mr. łąk, 108 mr. past. i 10 mr. lasu. W r. 1581 ws. ta, własność bisk. krak., ma 7½ łan. km., 1 sołtysi, 1 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiń., *Małop.*, 135). 53.) **W. Krzemieniecka**, część wsi Krzemieńca, w pow. łańcuckim, leży na pñ. stronie gościńca z Łańcuta do Rzeszowa. 54.) **W. Laskowa**, ws. w par. Szczuczyn. Jest to dzisiejsza *Laskówka Delastowska*, w pow. dąbrowskim. W r. 1579 Fryd. Bonar płaci tu od 12 zagr. z rolą, 1 ubog. 55.) **W. Leśna** al. *Głogowska*, pow. rzeszowski, składa się z kilku chat, zbudowanych na pñ.-wsch. od Głogowa. 56.) **W. Lubecka**, ws. w pow. pilzneńskim, leży na zach. od Lubezy, nad pot. Lubeckim, uchodzącym z lew. brzegu do Wisłoki. Składa się z 85 dm. i 508 mk.: 502 rzym.-kat. i 6 izrl. Pos. tabularna dzieli się na trzy części, ma 13 dm. i 96 mk.: 50 rzym.-kat. a 46 izr. Część pierwsza (Plucińskiej) ma 152 mr., druga (Chrapusty) 271 mr., trzecia (Kulikowskiego) 103 mr. Ob. *Lubecka Wola*. W r. 1540 Jan Słuzowski ma tu 24 kmieci, płacących 6 grzyw. czynszu, karcznię dającą 2½ grz., miarę piwa; 36 kor. owsa dają kmiecie a prócz

tego kury, jaja. Jest dwór, folwark, sadzawka. Oceniona ws. na 300 grzyw. W r. 1581 Piotr Słuzowski płaci od 8 os., 1 łanu (7½); 3 zagr., 1 kom., 4 ubog., 1 rzem., zaś Tomasz Słuzowski od 9 os., 2 łan. (4½), 1 zagr., 1 chał., 2 kom., 2 ubog., 1 rzem. (Pawiń., *Małop.*, 258 i 544). 57.) **W. Łużyńska**, ws. w pow. gorlickim, wraz z obszarem dwor. ma 88 dm. i 483 mk.: 478 rzym.-kat. a 5 izr., leży naddopływem Bieśnika, uchodzącego do Biały z praw. brzegu, ma stację kol. żel. (10 klm. na wsch. od Stróżów a 17 klm. na zach. od Biecza) i należy do par. w Łużny. Pos. tabularna (dr. Alfreda Kaliny) ma 540 mr., druga część 4 mr. W r. 1581 (Pawiń., *Małop.*, 111) jako atyn. Łużny należała do Zofii Brańskiej, miała 3 łany km., zagrodę z rolą, 2 komor. z bydłem, 2 bez bydła i karcznię. Graniczy na wsch. z Mszanką, na zach. z Szalową, na pñ. z Łużną, na pld. zaś ma lasy na wzgórzcu, zwane Bieśnikiem, wzn. 695 mt. n. p. m. 58.) **W. Maćkowa**, ws. pow. liskim, tworzy wspólną gminę administracyjną z Leszczowatem, leży na pld.-wsch. od tej wsi, nad pot. Uniaszką, uchodzącym pod Berechami Dolnymi z lew. brzegu do Strwiąza. Chaty (37) ciągną się w zwartej dolinie potoku ulica, wzn. od 535 do 515 mt. n. p. m., podczas gdy na wschodzie dział wodny lesisty „Wolańska Kiczera“ sięga do 610 mt. a dział zachodni do 393 mt. Osada ma 225 mk. Graniczy na pñ. zach. z Leszczowatem, na zach. z Romanową Wolą, na pld. z Łodyną a na wsch. z Liskowatem. 59.) **W. Mała**, pow. pilzneński, ob. *Mała Wola*. 60.) **W. Mała Głowaczowa**, pow. ropczycki, ob. *Straszęcin*. 61.) **W. Małyszowa**, ws. w pow. liskim, położona nad Wołosianką, potokiem, który pod nazwą Bereźnicy wpada z lewego brzegu do Sanu. Wraz z obszarem tabularnym ma 39 dm. i 262 mk. (132 męż., 130 kob.), z tych zaś 53 rzym.-kat., należących do parafii w Hoczwi, 189 gr.-kat., należących do par. w Bereskach i 20 izrael. Pos. tabul. (Felicji Bałowej) wynosi 388 mr. 1296 sąż. kw. obszaru. Graniczy na zach. z Żernią Wyższą, na wsch. z Myszkowem, na pñ. z Bereskami. 62.) **W. Marcinkowska**, ws. w pow. sądeckim, stanowi wspólną gminę administracyjną z Marcinkowicami (ob. t. IV, str. 106), ma 28 dm. i 85 mk., leży nad pot. Zadziele, uchodzącym z lew. brzegu do Dunajca. Graniczy na zach. z Krasnym Potokiem, na pñ. z Chomranicami, na zach. z Kłęczanami. 63.) **W. Mędrzechowska**, ob. *Mędrzechowska Wola*. 64.) **W. Michowa**, miasteczko, w pow. liskim, ob. *Michową Wola* (ob. t. IV, 318). 65.) **W. Mielecka**, ws. w pow. mieleckim, ob. *Mielecka Wola* (ob. t. IV, 339). 66.) **W. Mieszkowska**, ws. w pow. bocheńskim, 8 klm. na pld.-zach. od Wiśnicza, jest od zachodu zasłonięta lesistymi wzgórzami i liczy wraz z obszarem tabularnym 45 dm. i 301 mk.: 283 rzym.-kat., należących do par. w Pogwizdo-

wie a 18 izrl. Ma dwie wólki wysunięte ku zachodowi a liczące po 6 chat, Królowe Górę i Wihracz. Pos. tabularna (Konrada Grosza) ma 319 mr., pos. mniejsza 301 mr. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 60) liczyła 4 łany km, 2 zagr. z rolą, 1 komor. z bydłem a 2 bez bydła. Ob. *Sieradzka*. 67.) **W. Niżna** al. *Jaśliska*, wś, w pow. sanockim. ma par. gr.-kat. z cerkwią mурowaną, leży w okolicy górskiej, lesistej, w zwartej dolinie Jasiela, wzn. 474 mt. n. p. m., o 3·7 klm. na pld. wsch. od Jaślisk. Składa się z 85 chat i ma 546 mk. gr.-kat. Pos. tabularna (biskupstwa przemyskiego rzym.-kat.) ma 524 mr., przeważnie lasu, pos. mn. 1848 mr. Graniczy na ptn. z Polanami, na wsch. z Moszczańcem, na pld. z Wolą Niżną. Parafia gr.-kat. należy do dekanatu jaśliskiego, dyec. przemyskiej, obejmuje Wolę Wyższą. Uposażenie parocha składa się z 80 mr. roli, 18 mr. łąk, 83 mr. pastw. i 178 złr. dodatku. 68.) **W. Ociecka**, wś w pow. ropczyckim, licząca 61 dm. i 363 mk. rzym.-kat., tworzy wspólną gminę administr. z Ocieką. Leży nad pot. Ocieką, praw. dopł. Wisłoki. 69.) **W. Orzechowska**, wólka do wsi Orzechówki (ob.), w pow. brzozowskim, liczy 69 dm. i 407 mk.: 401 rzym.-kat. a 6 izr. 70.) **W. Ostrębowska**, wólka do Koszyc Małych, w pow. tarnowskim, leży na pld. od Koszyc Małych, w międzyrzeczu Biały i Dunajca, wzn. 272 mt. n. p. m. Składa się z 21 dm. i ma 117 mk. Graniczy na pld. z Rzuchową a na zach. z Błoniem. 71.) **W. Otałęzka**, wś w pow. mieleckim, na praw. brzegu Wisły, na ptn. wsch. od Otałęża, ma 104 chat. i 505 mk.: 470 rzym.-kat. a 35 izrl. W 1578 r. (Pawiński, Małop., 201) było w tej osadzie (Wolia Otaleska) 12 kmieci na 6 łan., 3 zagrod. z rolami, komornik z bydłem i 2 bez bydła. Posiadłość tabularna (hr. Andrzeja Potockiego) ma 177 mr. Par. rzym.-kat. w Czermynie, odl. o 5 klm. 72.) **W. Pietrusza**, wś, w pow. jasielskim, ob. *Pietrusza Wola*. 73.) **W. Piotrowa**, wś, w pow. sanockim, w okolicy górskiej i lesistej, 3·5 klm. na pld. od Bukowska, u źródła pot. Bukowicy, ciągnie się długą ulicą nad pot., utworzona z 45 chat, ma 308 mk.: 281 gr.-kat., 21 rzym.-kat. i 6 izrl. Pos. tabularna (F. Gniewosza) ma 622 mr., pos. mn. 847 mr. Należy do par. rzym.-kat. w Bukowsku a gr.-kat. w Karlikowie. Graniczy na ptn. z Bukowskiem, na pld. z Przybyszowem, na wsch. z Karlikowem. Na zach. ma duże lasy, pokrywające dział wodny Wisłoka i Sanu, zwane Bukowcem. 74.) **W. Piskulina**, wś, w pow. sądeckim, o 4 klm. na ptn. zach. od Łącka, u stóp góry Okrag (610 mt.), u źródła Czarnej Wody, wpadającej pod Łąckiem z lew. brzegu do Dunajca (ob. t. VIII, 230). Teraz pos. tabularna (55 mr.) jest własnością gminy, nienależącej już do związku administr. z Zagórzynem. Wś ma 36 dm., 256 mk. rzym.-kat., należących do par. w Łącku. Osada była wła-

snością klasztoru klarysek w Starym Sączu i w 1581 (Pawiń., Małop., 130) miała 2 łany kmieci i 1 łan sołtysi. 75.) **W. Pławska**, wś, w pow. mieleckim (ob. t. VIII, 280), teraz samoistna gmina, liczy 71 dm. i 325 mk.: 308 rzym.-kat. a 22 izrl. W r. 1578 wś królewska, miała 11 os., 5¹/₂ łan. km., 4 kom. 1 hiedn. (Pawiń., Małop., 203). 76.) **W. Podlazańska**, wś, w pow. wielickim, przy drodze z Wieliczki do Gdowa (5·3 klm.), w okolicy pagórkowatej, pokrytej małemi górami, ma wraz z obszarem tabularnym 19 dm. i 118 mk. rz.-kat., należących do par. w Łazanach. Pos. tabularna (Jul. i Ew. Brzezińskich) ma ogółem 187 mr. roli; pos. mn. 78 mr. Graniczy na ptn. z Łazanami, na wsch. z Grajowem, na zach. z Jawczycami a na pld. ze Stawkowicami. 77.) **W. Podgórska** al. *Pogórska*, pow. tarnowski, ob. *Pogórska Wola*. 78.) **W. Postołowska**, wś, w pow. liskim, w zgięciu Sanu, 2·8 klm. na ptn. od Liska, przy drodze z Liska do Sanoka, liczy 48 dm. i 334 mk.: 312 gr.-kat., 28 rzym.-kat. i 4 izr. Pos. tabularna (Edm. hr. Krasickiego) ma 451 mr. Graniczy na wsch. z Liską Posadą. Ob. *Postołowska Wola*. 79.) **W. Pozowska**, dawniejsza nazwa wsi Wólka Pełkińska w pow. jarosławskim. 80.) **W. Przemysłowska**, pow. brzeski, ob. *Przemysłowska Wola*. 81.) **W. Pustkowska**, wś, w pow. ropczyckim, tworzy jedną gminę administracyjną ze wsią Pustków (ob.). 82.) **W. Pyszynska**, pow. niski, ob. *Pyszynska*. 83.) **W. Radłowska**, wś, pow. brzeski, ob. *Radłowska Wola*. 84.) **W. Radziszowska**, wś, pow. myślenicki, nad rz. Skawiną, przy gościńcu ze Skawiny (8 klm.) do Kalwaryi Zembradowskiej i przy linii dr. żel. Skawina-Sucha. Ma parafię rzym.-kat. z kościołem drewnianym niewiadomej erekcyi (dek. skawiński) i szkołę ludową. Liczy 320 dm. i 1697 mk.: 1656 rzym.-kat. a 41 izr. Pos. tabularna (Wiktoryi hr. Dębińskiej) ma ogółem 41 mr. obszaru, pos. mn. 2339 mr. Ob. *Radziszów*. 85.) **W. Rafałowska**, wś, pow. rzeszowski, ma par. rzym.-kat. z kościołem drewnianym, składa się ze wsi i wólek: Działy (28 dm.), Grodziska (10 dm.) i Tomaszówki (29 dm.); liczy razem z obszarem więk. pos. 151 dm. i 788 mk.: 775 rzym.-kat. i 13 izrl. Pos. tabularna (Ign. Jaworskiego) ma wogóle 435 mr; pos. mn. 1164 mr. Parafię założyła Anna z Piłczy Opalińska, starościna leżajska, dziedziczka Tyczyna, Zalesia i Woli Rafałowskiej w r. 1587. Parafia (dek. rzeszowski) obejmuje także wieś Zabratówkę. Wola leży 15 klm. na pld. wsch. od Rzeszowa i tyleż na wsch. od Tyczyna, nad pot. Chmielnikiem, uchodzącym z praw. brzegu do Struga. Okolica jest podgórską i lesistą. Graniczy na ptn. z Cierpiszem Górnym, na wsch. z Handzlówką, na pld. z Błędową a na zach. z Chmielnikiem. Ob. *Tyczyn*. 86.) **W. Raniżowska**, wś, w pow. kolbuszowskim, ob. *Raniżowska Wola*. 87.) **W.**

Romanowa, przys. do Dźwiniacza Dolnego, w pow. liskim, na pñ. zach. od wsi, graniczy z Serednicą. Ob. *Romanowa Wola*. 88.) **W. Rogowska**, wś, pow. dąbrowski, ob. *Rogowska Wola*. 89.) **W. Rozwieniecka**, pow. jarosławski, ob. *Rozwieniecka Wola*. 90.) **W. Rusiecka**, wólka do Branic, w pow. krakowskim, liczy 5 dm. i 183 mk., leży na lew. brzegu Wisły, na zach. leżą wólki: Chałupki i Holendry, na pñ. Stryjów, a na wsch. Przylasek Wyciązki i Przylasek Rusiecki. 91.) **W. Rusinowska**, wś, pow. kolbuszowski, ob. *Rusinowska Wola*. 92.) **W. Rzeczycka**, wś, pow. tarnobrzegi, ob. *Rzeczycka Wola*. 93.) **W. Rzeplińska**, pow. jarosławski, wólka do Rzeplina (ob.), liczy 16 dm. i 86 mk. Pos. tabularna (Zygm. Pinelesa) ma 211 mr. lasu. 94.) **W. Rzędzińska**, wś, pow. tarnowski, ob. *Rzędzińska Wola*. 95.) **W. Sękowa** al. *Senkova*, wś, w pow. sanockim, ob. *Sękowa Wola*. 96.) **W. Skrzydlańska**, wś, pow. limanowski, wokolicy podgórskiej ilesistej, nad pot. dopł. Stradomki, przy gościńcu z Dobry do Gdowa, na pñ. zach. od Skrzydłnej. Par. w Wiśniowy. Wś ma 52 chat i 332 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (Zyg. Pruszyńskiego) ma 606 mr., w połowie lasu, pos. mn. 473 mr. W r. 1581 Pieniążkowa płaci tu od 3¼ łan. km. Graniczy na pñ. z Przenoszą, na pñ. z Kasiną Wielką, na wsch. z Węglówką. 97.) **W. Sokolowa**, ob. *Sokolowa Wola*. 98.) **W. Stankowska**, wś, pow. sądecki, stanowi wspólną gminę administr. ze Stańkową, liczy 28 dm. i 160 mk. rzym.-kat. Ob. *Stańkowa* 2.). 99.) **W. Stróska**, wś, w pow. brzeskim, nad pot., dopł. Dunajca z praw. brzegu. na pñ. od Stróż a pñ.-wsch. od Zakluczyna (3 klm.), jest od południa zakryta wzgórzami lesistymi, ze szczytami: Dębina (475 mt.), Ukrzyże (503) i Mogiła (493 mt.) i składa się z 94 dm., 531 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (Justyny Benoe) wynosi 208 mr. lasu, pos. mn. 1121 mr. 100.) **W. Strońska** al. *Wolica*, ob. *Stronie* 2.). 101.) **W. Szczucińska**, wś, pow. dąbrowski, o 2 klm. na pñ. wsch. od Szczucina, na praw. brzegu Wisły, liczy z wólką Czekań (8 dm., 20 mk.) i obszarem tabularnym (10 dm., 67 mk.) 36 dm. i 235 mk.: 220 rzym.-kat. a 15 izr. Pos. tabularna wynosi 581 mr. Graniczy na pñ. z Łęką Żabiecką, na pñ. z Świdrówką, na wsch. z Czółnowem. W r. 1579 (Pawin., Małop., 234) była własnością Stanisława Niedowickiego i miała 8 kmieci i 2 łany. Ob. *Szczucińska Wola*. 102.) **W. Tarnowska**, wś, w pow. tarnobrzegi, ob. *Tarnowska Wola*. 103.) **W. Turebska** al. *Wólka*, wś, stanowiąca wspólną gminę administr. z Turbią, pow. tarnobrzegi, leży na lew. brzegu Sanu, na pñ. od Turbi, a na pñ. zach. od Majdanu Zbydniowskiego. Ma 79 dm. i 476 mk. rzym.-kat. Ob. *Turbia*. 104.) **W. Wadowska**, wś, w pow. mieleckim, w równinie nadwiślańskiej, nad pot. Breniem. Do związku administr. wsi należą wólki: Bór (37 dm., 175 mk.), Kosówka (40 dm., 231 mk.), Różnica (21 dm., 119 mk.), Smyków (22 dm., 113 mk.), Pastwiska (14 dm., 84 mk.). W ogóle jest w gminie 312 dm. i 1475 mk.: 1429 rzym.-kat. a 46 izrl. Na obszarze większej posiadłości, z osadami: Kądziałną, Wierzchowiny, Podkanie, Zalesie i Kosówka 8 dm. i 90 mk.: 83 rzym.-kat. a 7 izrl. We wsi szkoła 3 klas. Wola Wad. graniczy na pñ. z Jamami, na zach. z Suchym Gruntem, na pñ. z Załużem, na wsch. z Wampierzowem, Wadowicami Dolnymi i Izbiskami. 105.) **W. Węgierska**, wś w pow. jarosławskim, w okolicy lesistej, pagórkowatej, nad pot., dopł. Mleczki, 8·7 klm. na pñ. od Pruchnika, wśród obszernych lasów. Wraz z obszarem tabularnym (Kl. hr. Szembekowej), mającym 1177 mr., przeważnie lasu, liczy 84 dm. i 546 mk.: 527 rzym.-kat., 12 gr.-kat. i 7 izrl. Graniczy na pñ. z Węgierką. 106.) **W. Wielka**, w XVI w. *Wola Górská*, wś, z przyl. *Wolą Małą* i *Zawierzbem*, pow. ropczycki, nad Wielkim potokiem, uchodzącym z pot. Grabinami z lew. brzegu do Wisłoki. Wólka Mała Wola leży przy drodze z Wiewiórki do Dębicy a Zawierzbie (12 dm., 78 mk., nad samą Wisłoką, na wsch. od Straszęcina. Wś cała ma 134 dm. i 716 mk.; 693 rzym.-kat., należących do par. w Straszęcinie i 23 żyd. Pos. tabul. (Edw. hr. Raczyńskiego) ma 57 mr., pos. mn. 998 mr. Graniczy na pñ. z Straszęcinem, na pñ. z Wiewiórką, na zach. z Borową, a na wsch. z Górą Motyczną i Żyrakowem. Istniała już w połowie XVI w. w par. Straszęcin, p. n. Wola Górská. Miała 2 łany km., dające dziesięcinę bisk. krak., folw. rycerski (Długosz, L. B., II, 261). 107.) **W. Wieruszycka**, wś, pow. bocheński, ob. *Wieruszycka Wola*. 108.) **W. Wilcza**, część wsi Podborze, w pow. mieleckim, na pñ. od Podborza, graniczy na zach. z Wadowicami Górnymi, na pñ. z Piątkowicami, a na wsch. z częścią Grzybową. 109.) **W. Wilcza**, wś, w pow. kolbuszowski, ob. *Wilcza Wola*. 110.) **W. Wołodzka**, część wsi Wołódz w pow. brzozowski, leży na wzgórzu (434 mt.), na pñ. wsch. od Wołodzia, wśród lasów, gdy sama wieś Wołódz zbudowana jest na praw. brzegu Sanu, na wzn. 274 mt. n. p. m. Wola składa się z 34 dm., ma 191 mk.: 180 gr.-kat., 7 rzym.-kat. i 4 izrael. Par. rzym.-kat. w Dylągowy a gr.-kat. w Siedliskach. 111.) **W. Wyżna** i *Niżna*, wólki, do Mystkowa w pow. grybowski. W. Wyżna liczy 23 dm. i 155 mk., W. Niżna ma 15 dm., 92 mk. rzym.-kat. 112.) **W. Wyżna**, wś, pow. sanocki, par. rzym.-kat. w Jaśliskach, gr.-kat. w Woli Niżnej, leży u źródeł Jasiela, w Karpatch, blisko granicy węgierskiej. Ma osadę domową Sołtystwo, leżącą na wzn. 314 mt. i cerkiew drewnianą. Graniczy na pñ. z Wolą Niżną, na pñ. wsch. z Rudawką. Liczy 48 dm. i 320 mk.: 311 gr.-kat., 2 rzym.-kat. i 7 izrl. Pos. tabularna (biskupstwa łańciskiego przemys-

skiego) wynosi 461 mr. lasu; pos. mn. ma 1478 mr. 113.) **W. Zabierzowska**, wś, w pow. bocheńskim, do której należą wólki: Brzeźówka (19 dm., 112 mk.), Chałupki (51 dm., 265 mk.), Floga (34 dm., 184 mk.), Nowa Wieś (36 dm., 196 mk.), Psiarka (3 dm., 20 mk.), Skotnica (50 dm., 280 mk.), Zakrzewice (27 dm., 131 mk.), liczy w ogóle z obszarem tabularnym (funduszu religijnego) 249 dm. i 1326 mk.: 1301 rzym.-kat., 5 prot. i 11 żyd. Leży na praw. brzegu Wisły, granicząc na zach. z Wolą Batorską, na płd. z Zabierzowem a na wsch. z lasem Groblą, częścią puszczy niepołomskiej. Fund. religijny ma tutaj 9 mr. Par. rzym. kat. w Zabierzowie. W połowie XVI w. wś ta, w par. Wawrzyńczyce, należała do bisk. krakow. Dziesięcinę z 6 łan. km. wartości do 6 grzyw., pobierał wikaryusz z prebendy Wawrzyńskiej (Długosz, L. B., II, 175). 114.) **W. Żarczycka**, wś, w pow. łańcuckim, nad pot. Łowiskiem i Tarlaką, przy ujściu ich do Trzebośny, dopł. Sanu z lew. brzegu. Leży w równinie piaszczystej, pokrytej sosnowym borem, resztką puszczy sandomierskiej. Wś bardzo rozległa, ma wólki i osady: Kołocznia, Perlaki i Smycze (39 dm.), Łomy i Flisy (23 dm.), Zagaje (24 dm.). W ogóle jest 593 dm. i 2905 mk. (prócz 77 żyd.) rzym.-kat. Pos. tabularna (ordynacyi łańcuckiej) ma 659 mr. roli, 118 mr. łąk, 3 mr. ogrodu, 53 mr. pastw., 924 mr. lasu, 4 mr. moczarów i stawów, 7 mr. nieuż. i 4 mr. parcel budowl., ogółem 1773 mr.; pos. mn. 3353 mr. roli, 608 mr. łąk i ogr., 689 mr. pastw. i 473 mr. lasu. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dekanatu leżajskiego. Kościół drewniany. Wś graniczy na płd. z Brzozą Królewską i Wólką Niedźwiecką, na zach. z Górnem i Łowiskiem, na płn. z Łętownią, na wsch. z Huciskiem. Wś obecna powstała z dwu Wól. Pierwsza, starsza, istniała już na początku XVI w. i dawała dziesięciny biskupowi przemyskiemu, które Piotr z Chrzastowa, biskup (1435—1452) ustąpił kustoszowi katedry. Spustoszona przez Tatarów, na początku XVI w. stała pustkami. Dopiero w 1578 r. Stefan Batory nadaje Piotrowi Żarczyckiemu, za zasługi brata, który zginął w walce pod Tczewem, w czasie wyprawy gdańskiej, sołtystwo, z obowiązkiem osadzenia wsi nad rz. Trzeboswicą i potokami: Trzeboszowem i Kołociną, na 16 łanach, między wsiami: Łętownią i Szarzyną. We wsi ma założyć parafię z kościołem i wyznaczyć dla plebana 1 łan. Sołtys otrzyma 4 łany, ma prawo założyć młyn swój na Trzebośnicy, w którym cała ludność wsi obowiązana będzie mleć zboże; zbudować karczmę i wyznaczyć jej pół łanu a na skrawkach obszaru, po wymierzeniu łanów kmiecych, osadzić swych zagrodników. Ciekawą bardzo i bogatą w wyciągi z dokumentów historię wsi i kościoła par. skreślił ks. Maryan Podgórski w dziełku p. t. „Wola Żarczycka, streszczona kronika kościelna“

(Jasło, r. 1878, str. 106). 115.) **W. Zdakowska**, prawdopodobnie w XVI w. **Wola Kliszowska**, wś, pow. mielecki, par. rzym.-kat. w Gawłuszowicach (2 km.). Leży na praw. brzegu Wisłoki, w pobliżu jej ujścia do Wisły. Wraz z Wólką Zabagnie (11 dm., 55 mk.) i zabudowaniami obszaru tabularnego (ks. Jadwigi de Ligne) liczy 99 dm. i 463 mk.: 435 rzym.-kat. a 28 izrl. Pos. tabularna ma w ogóle 654 mr., w połowie dobrej roli, pos. mn. 298 roli w ogóle. Jest tu piękny dwór. Graniczy na płd. z Gawłuszowicami a na wsch. z Roźniatami. Wspomina ją Długosz. 116.) **W. Zgłobieńska**, wś, w pow. szwowskim z wólką Zagóry (15 dm.), leży nad Zgłobienką, pot. uchodzącym z lew. brzegu do Wisłoka. Okolicę ma podgóorską i lesistą. Cała osada liczy wraz z obszarem tabularnym 156 dm. i 898 mk.: 887 rzym.-kat., należących do par. w Zgłobieniu a 21 izrl. Pos. tabularna (Gabr. Jędrzejowiczowej) wynosi w ogóle 497 mr., przeżownie roli; pos. mn. 1276 mr. Graniczy na płn. ze Zgłobieniem, na zach. z Wiśniową, na płd. przez lasy z Czudcem, na zach. z Niechobnem. 117.) **W. Żegota**, pow. bocheński, ob. Rzegocina. 118.) **W. Żelichowska**, wś, w pow. dąbrowskim, w pobliżu ujścia Dunajca do Wisły, w podmokłej ale urodzajnej nizinie, liczy wraz z obszarem tabularnym 93 dm. i 471 mk.: 443 rzym.-kat. a 28 izrl. Obszar tabularny (St. Kotarskiego) ma 131 mr. Par. rzym.-kat. w Gręboszowie. Graniczy na płn. z Wolą Gręboszowską i Hulenicami, na zach. z Gręboszowem, na płd. z Żelichowem a na wsch. z Zalipiem. Wydawca Kod. Małop. (II, 71) przypuszcza, że wieś Gorzejów, wspomniana w dok. z r. 1244 jako przyległa do Żelichowa, jest to późniejsza Wola Żelichowska, nieznaną jeszcze Długoszowi. W r. 1579 Hieronim Burzyński (kasztelan) płaci tu od 8 os., 2 łan., 3 zagr. z rolą, 2 ubog. (Pawiń., Małop., 235). 119.) **W. Żyrakowska**, wś, w pow. ropczyckim, na lew. brzegu Wisłoki, przy drodze z Straszęcina do Przeclawia, wraz z obszarem więk. pos. Rydlów ma 67 dm. i 359 mk.: 352 rzym.-kat. a 7 izrl. Pos. tabularna ma w ogóle 307 mr. Graniczy na płn. z Bobrową, na zach. z Górą Motyczną a na poł. z Żyrakowem. Istniała już w połowie XV w. w par. Straszęcina. Dziedzicem był Stanisław Ligenza (Długosz, L. B., II, 261). W r. 1536 własność Feliksa Ligenzy, burgr. krakow., w zastawie u Pawła Pakosza. Ma 9 kmieci, karczmę dającą 2 grzyw. 16 gr. czynszu i kamień łożu, 1 zagr. płacił 20 gr., drugi był w służbie. Czynsz wynosił 7½ grzyw., 24 kor. owsa, prócz tego sery, kapłony, jaja. Był też folwark i sadzawka, dwór i łąki. Oceniona była wieś na 300 grzyw. W r. 1581 dziedzicem wsi Jan Ligenza, wojski sanocki. Podana wś razem z Żyrakowem (Pawiń., Mał., 247, 538). 120.) **W.**, przyl. Dąbrówki Starzeńskiej, pow. cieszanowski. 121.) **W. al. Morochów**,

zarabiać na sianozęci w Prusach, to jest powinni skosić, zgrabić, ułożyć i w stogu ogrodzić. Soli wozieć powinni do składu po 6 beczek z każdej osiadłej ćwierci bez pańszczyzny, a dawać im się powinno od każdej beczki po gr. 5, a kiedy soli nie wożą, to dają do dworu dublańskiego za każdą beczkę po gr. 24. Młynek w swojej wsi szarwarkiem naprawiać powinni, który młynek do arendy dorozowskiej należy. Czynnosc: Płacą czynszu z każdej ćwierci osiadłej dwiema ratami, jedną na św. Marcin, drugą na św. Jan, zł. 3 $\frac{1}{2}$. Owasa dają z każdej ćwierci po macy jednej samborskiej miary, gęś jedną, kapłona jednego, jajec 6 z ćwierci dają. Z pustych ćwierci, cokolwiek ich znajduje się, płacą z każdej po zł. 6. Z niwy zaś, albo stajania zasianego na pustem, płacą po gr. 16. Kuchennego z każdego chlebnika gr. 2. Hajduczyzny gromada daje ogółem zł. 16. Z pola Ostrygów daje gromada zł. 2 gr. 15. Czynnosc od owcy każdej, tak małej jako i wielkiej, płacą po groszu jednym. Z pola Zabruskiego, które gromada między się rozbiierać powinna, płacić należy, choć nie zasiewają, na rok zł. 15. Z Teremcowego gruntu gromada daje zł. 2. Z plebańskiego garbu płaci gromada zł. 2. Mielnik górny z gruntu płaci zł. 6. Także mielnik dolny płaci zł. 6. Pop z jaru popowskiego płaci na rok zł. 1 gr. 10. Wójt służy z ćwierci jednej, dziesiętnik z pół ćwierci. Leśny z pół ćwierci lasu pilnować powinien. Sołtys z 4 ćwierci wojną służyć powinien. Ponieważ pobożni popi z Jakubowej Woli przypozwani pokazali gromadzie Jakubowskiej, że nie gruntów gromadzkich nie zabrali ani sobie przywłaszczyli, bo gromada na tych, na których zasiedła, zostaje na tychże ćwierciach i teraz, a oni zaś same popostwo tylko w prawie opisane wzdłuż od granicy wsi Śniatynki do granicy dorozowskiej, a wszcz od między Ihnata Ukieja z jednej strony, a z drugiej strony po między Iwana Zderka, poddanego Jakubowskich, i drugą sztukę roli między rolami Konraczka i Stefka Jackowicza trzymają, i nie nadto ról gromadzkich nie posiadli, co i sama gromada zeznała. Tedy grunta te, jako zdawna do cerkwi i popostwa nadane, przy swoich wolnościach zachowujemy salvo censu zł. 20 do zamku samborskiego persolvendo według prawa sobie służącego już do żadnych innych podatków należeć nie będą. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., Nr 1632, str. 30) czytamy: „Ta wieś zasiedła na łanach 25, co czyni ćwierci 100. Videlicet gromadzkich robocznych ćwierci 30, arendownych 38, pustych 24 i do tych sołtyskich i seu hajduckich 4, popowskich 4. Notandum: między ćwierci gromadzkie includitur ćwierci 8 w pustych ćwierciach przez popów vigore przywileju trzymane i od gromady odjęte. Chlebnika gromadzkiego ad praesens znajduje się 92. Czynnosc tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 614 zł.

19 gr. Ad haec od Popów z przyjemnych gruntów z ćwierci 8 podług przywileju płacić powinni zł. 20. Powinności tej wsi: Robić powinni z każdej ćwierci robotnej in N-ro 30 dzień cały na wiosnę, a drugi dzień na jesień pługiem swoim, czterma końmi, wynosi po pługów 30 tak na wiosnę, jako i w jesieni. Żać cały dzień z chlebnika raz w rok na folwarku pruskim lub dublańskim. Gromada cała powinna sianozęci w Prusach skosić, zgrabić, w sterty ułożyć i one ogrodzić beż pańszczyzny. Młynek w swojej wsi szarwarkiem naprawiać powinni, który teraz do arendy wsi Woli należy, tudzież karczmę skarbową i mostki reparować i z gruntu stawiać, biorąc asygnacyą na drzewo na tę reparacyą z zamku samborskiego. Karczma i arenda Woli Jakubowej. Budynek arendarski z drzewa budowany. Sień, izba z komorą, słomą poszyte. W izbie okien 2. Piec z kafli prostych. Drzwi wszędy proste na biegunach. Wiśniarnia z chrustu grodzona, słomą poszyta, bardzo zła, w niej kotlin 2 z gliny lepione, naczynia browarne arendarskie. Stodoła z chrustu grodzona, słomą poszyta, przy niej stajenka i chlewnik pod jednym pokryciem, kosztem gromady postawione. Karczma na końcu wsi: Izba z drzewa, a sień z chrustu, słomą poszyte; pustostoi. Do tej arendy trzyma arendarz ćwierć pola gromadzkiego. Młynki dwa, jeden dolny, a drugi górny, każdy o jednym kamieniu, do teje arendy należące, z drzewa budowane, słomą poszyte. Zapusty przy tej wsi, alias chaszczce dosyć obszerne i gęste, lecz co większe, przez zakończoną administracyą wcale wycięte na łąty do żup drohobyckich. W tych zapustach byłby dobry las i do żup zgodny, ale mu trzeba do lat przynajmniej 8, albo 10 folgi, którego lasu leśni pilnują. Uskarżała się gromada wsi Woli Jakubowej na JWJMPana Ustrzyckiego, kasztelana inowłodzkiego, iż będąc o granicę śniatyńską i wacowicką, nie uważając na ograniczenie zdawna będące, pastwisk ich własnych pod wsią zabrania, z onych bydło, konie zabiera, jako niedawnemi czasy, to jest od niedziel dwunastu, 5 koni poddanym JKrMości zabrał, dotychczas nie oddaje, tudzież inny drób każe swemu panu podstaroście mu zabierać. O co protestacye w grodzie przemyskim są poczynione. Rekomenduje się tedy administracyi teraźniejszej, aby w grodzie przemyskim o takowe attentata sprawę promować raczyła. Taż gromada żali się, że ojcowie duchowni wyrobivszy sobie przywilej na łanów 2 pola gromadzkiego i z niego obligowawszy się corocznie po zł. 20, atoli już więcej, niż od lat 40 jak nie płacą, a gromada corocznie musi do kasy odpowiadać, jako z tej przyczyny teraz do kasy zadłużyła się. Uznała więc komisya rzecz potrzebną traktowania w tym interesie z JWJCksiędzem Szumlańskim, biskupem przemyskim“.

142.) **W. Koblańska**, wś, pow. staromiejski, 7 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Staremieście. Na pld.-zach. leży Łuzek Górny, na zach. Suszyca Rykowa, na pld.-zach. Sozań, na pld. Straszewice, na pld.-wsch. Kobło Stare, na wsch. Błażów i Wola Błażowska, na pld.-wsch. Wola Błażowska (5 ostatnich wsi w pow. samborskim). W pld. stronie wsi nastaje prawoboczny dopływ Dniestru, pot. Krzemianka, płynie na pld. a potem na pld.-wsch. i przylgawszy w obrębie wsi liczne małe strugi z obu boków, wchodzi do Kobła Starego. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Krzemianki, wzn. na pld. do 457 mt., w środkowej części do 420, na pld. do 373 mt. Najwyżej wznosi się Kundieska na zach. (668 mt., miejsce znaku triang.). Najwyższe wzniesienie na pld. wynosi 607 mt. Własn. więk. ma roli or. 6, łąk i ogr. 8, pastw. 2, lasu 1010 mr.; wł. mn. roli or. 1182, łąk i ogr. 268, pastw. 370, lasu 30 mr. W r. 1880 było 135 dm., 663 mk. w gm. (5 obrz. rz.-kat., 641 gr.-kat., 17 wyzn. izr.; 651 Rus., 12 Niem.). Par. rz.-kat. w Staremieście, gr.-kat. w miejscu, dek. samborski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, szkoła jednokl. i kasa pożyczk. gmin. z kapit. 960 złr. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych, do krainy gwoźdeckiej w ekonomii samborskiej. W lustracyi starostwa z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 220) czytamy: „Ta wieś ma łąnów 20, kniazki łąn jeden, popowskiego pół łąnu, hajduckiego pół łąnu. Czynsze na św. Marcin: Żyrowszczyznę z łąnu każdego płacą po gr. 20. Kuchennego od chlebników dają po gr. 3 $\frac{1}{2}$. Owsa z łąnu półmiarków 2. Za wołu gromada daje ogółem zł. 1. Dani głównej z każdego łąnu płacą po zł. 4. Za hajduka gromada płaci zł. 4. Za sądy zborowe płacą z łąnu zł. 10. Z łąnu Kunińskiego płacą zł. 4. Z pustych łąnów sianych płacą z każdego zł. 16. Z pustych koszonych łąnów płacą z każdego zł. 6. Z popostwa czynszu płacą zł. 2 gr. 14. Czynsze na św. Wojciech: Kuchennego od chlebników dają po groszy 2 $\frac{1}{2}$. Za jagnię i jarząbki płaci gromada gr. 28. Za barana kuchennego płacą z łąnu zł. 3. Dziesięcinę owczą dają albo dwudziestego barana, albo od owcy po gr. 4. Na Wielkanoc gromada baranka daje i kopę jajec. DREW DO ŻUPY albo blechu samborskiego powinni oddać z łąnu wozów 150. Inne powinności i robocizny odprawiają jako inne wsi“. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., № 1632, str. 235) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąnach 20 $\frac{1}{2}$. Videlicet sianych łąnów 4, koszonych 9, pustych 7 $\frac{1}{2}$. Z osobna kniazki łąn 1, sołtyckiego $\frac{1}{3}$, popowskiego $\frac{1}{2}$. Chlebnika ad praesens znajduje się 34. Czynsze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 279 zł. 18 gr. Wójtostwa w tej wsi pososer ImPan Felicyan Szaniawski, na które prawo produxit, vigore którego płacić

powinien wszelkie onera fundi, tudzież hybernę na gardekurów JKrMości. Powinności tej wsi: „Chrustu na potrzebę zamku samborskiego na grodenie ile potrzeba za ordynansem zamkowym. Pańszczyznę do blechu samborskiego odbywali, teraz za nią płacą do tegoż blechu zł. 120. Lasy tej wsi: Las od wschodu słońca nazwany „Welykij“, chaszczę w nim drobne. Las od południa nazwany „Łysy“ jodłowy. Las od zachodu słońca nazwany „Krzemień“. Las od północy nazwany „Dział“. Skarżyła się gromada, że ich do wójtostwa, aby niezwyčajne powinności odbywali, przymuszają“. 143.) **W. Korzeniecka**, wś, pow. dobromilski, 28 klm. na pld.-zach. od Dobromila, tuż na pld. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Birczy. Na pld. leżą Bireza i Korzeniec, na wsch. Łodzinka Górna, na pld.-wsch. Krajna, na pld. Łomna, na zach. Leszczawa Dolna i Bireza Stara. W pld. stronie obszaru nastają stoku góry Czechowej małe strugi i płyną na pld. dążąc do Stopnicy. W dolinie jednej z tych strug leżą zabudowania wiejskie. Najwyższe wzniesienie 482 mt. na wsch. Własn. więk. ma roli or. 34, past. 3, lasu 500 mr.; wł. mn. roli or. 452, łąk i ogr. 28, pastw. 114, lasu 67 mr. W r. 1880 było 64 dm., 356 mk. w gminie, 1 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (53 obrz. rz.-kat., 292 gr.-kat., 17 wyzn. izr.; 50 Pol., 295 Rus., 17 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Birczy. We wsi jest cerkiew. 144.) **W. Krzeczowska**, część Krzeczkowy, pow. przemyski. 145.) **W. Krzywiecka**, ob. *Krzywiecka Wola*. 146.) **W. Lipska**, pow. cieszanowski, ob. *Wola Wielka*. 147.) **W. Lubińska**, część wsi Lubienie, pow. jaworowski. 148.) **W. Mała**, część Woli Wielkiej, pow. żydaczowski. 149.) **W. Małnowska**, ob. *Małnowska Wola*. 150.) **W. Mazowiecka**, ob. *Mikulince* (t. VI, str. 412). 151.) **W. Nowosielska** al. *Cieszanowska*, część Nowegosioła, pow. cieszanowski. 152.) **W. Obłaźnicka**, kol. w Obłaźnicy, pow. żydaczowski. 153.) **W. Oleszycka**, część Oleszyk Starych, pow. cieszanowski. 154.) **W. Rajnowa**, wś, pow. staromiejski, 10 klm. na pld.-wschod. Staregomiasta, 7 klm. na wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Starejsoli. Łącząc się waz kim pasem na pld.-zach. z obszarem Starejsoli, sąsiaduje wieś zresztą z wsiami powiatu samborskiego. I tak na zach. i pld.-zach. leżą Czapple, na pld.-wsch. Humieniec, na pld.-wsch. Mrozowice i Torczynowice. Środkiem wsi płynie od pld. na pld. Jasienica, prawoboczny dopływ Strwiąza. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 60, łąk i ogr. 10, pastw. 11 mr.; wł. mn. roli or. 242, łąk i ogr. 75, past. 47 mr. W r. 1880 było 52 dm., 341 mk. w gminie (334 obrz. gr.-kat., 7 wyzn. izr.; wszyscy narodowości rusińskiej). Par. rz.-kat. w Sąsiadowcach, gr.-kat. w Humieńcu. 155.) **W. Rogużańska** al. *Rogużniań-*

ska, część Czerczyka, pow. jaworowski. 156.) **W. Sarnowska**, część Sarn, pow. jaworowski. 157.) **W. Stasiowa**, pow. rohatyński, ob. *Stasiowa Wola*. 158.) **W. Starzyska**, wś, pow. jaworowski, 11 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. w Jaworowie, 4 klm. na pñ.-zach. od urz. poczt. we Szkle. Na wsch. leżą Starzyska, na pñd. Szkło i Jazów Nowy, na zach. Jazów Nowy, na pñ. Kurniki. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Kurniki od pñ. na pñd.; pñd. część obszaru przepływa pot. Tereska od wsch. na zach. We wsi łączą się oba te potoki i płyną dalej na zach. Zabudowania wiejskie leżą na praw. brz. pot. Kurnickiego. W r. 1880 było 71 dm., 412 mk. w gminie, 2 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (5 obrz. rz.-kat., 413 gr.-kat., 3 wyzn. izr.; 9 Pol., 412 Rus.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-kat. w Starzyskach. W lustracji z r. 1662 (Rkp. Ossol., Nr. 2834) czytamy: „Ta wieś zdawna na ćwierciach łanowych 40 zasiadła. Podanych w tej wsi było przed wojną 30; teraz jest poddanych 20, którzy siedzą na ćwierciach łanowych 7. Czynszu dają z ćwierci po gr. 7 den. 9, facit 1 zł. 22 gr. 9 den. Owsa, kapłonów, gęsi, kur, jajec nie dają podług dawnego zwyczaju. Robić powinni po 3 dni w tydzień, lubo sprzężajem, lubo pieszo z ćwierci łanu. Z karczmy dawano arendę zł. 28, kamień łożu i kapłonów 8. Miodu danego dostało się rączka 1, teraz nie masz, bo spustoszało. Dziesięciny z owiec dostało się jedno jagnię w cenie 1 zł. 15 gr. Z młyna dają zł. 2. Pop daje zł. 2. Summa procentu z tej wsi facit 7 zł. 7 gr. 9 den.“ 159.) **W. Sudkowska** al. *Chlipelska*, część Chlipa, pow. mościński. 160.) **W. Trościanicka**, część Trościanica, pow. jaworowski. 161.) **W. Więckowska** al. *Wółka Więckowska*, część Więckowic, pow. samborski. 162.) **W. Wielka** al. *Lipska*, wś, pow. cieszanowski, 21 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. w Cieszanowie, 7 klm. na pñd.-wsch. od urzędu poczt. w Narolu. Na pñ. leży Łukawica, na pñ.-zach. Jędrzejówka (część Lipska), na pñd.-zach. Łowcza, na pñd. Huta Stara, na wsch. Huta Lubycka (w pow. rawskim). Zach. część obszaru przepływa Taneu od pñd. na pñ. i przyjmuje w obrębie wsi kilka małych dopływów, z których znaczniejszy pot. Dolinka od lew. brz. Zabudowania wiejskie leżą na wsch. Na pñ. leży grupa domów „Brzezina“, na pñd. karczma „Szarpanka“. Własny więk. ma roli or. 112, łąk i ogr. 32, past. 172, lasu 214 mr.; własny mn. roli or. 872, łąk i ogr. 146, pastw. 279, lasu 170 mr. W r. 1880 było 115 dm., 648 mk. w gminie (397 obrz. rz.-kat., 229 gr.-kat., 22 wyzn. izrael.; 467 Pol., 181 Rus.). Par. rz.-kat. w Lipsku, gr.-kat. w Krupcu. 163.) **W. Wielka i Mała**, wś, pow. żydaczowski, 21 klm. na pñ.-zach. od Żydaczowa, 4 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Mikołajowie, tuż na pñd. od Trościanca.

Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Barbara. W r. 1880 było w W. Małej 22 dm., 111 mk., w Woli Wielkiej 54 dm., 297 mk. (10 obrz. rz.-kat., 388 gr.-kat., 10 wyzn. izr.; 1 Pol., 402 Rus., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Mikołajowie, gr.-kat. w Woli Wielkiej, dek. rozdolski. Do parafii należą Wola Mała i Trościaniec. We wsi jest cerkiew, kasa pożyczk. gm. z kapit. 2158 złr. i szkoła jednokl. Ob. także *Trościaniec*. 164.) **W. Wróblaczyńska**, część Wróblaczyna, pow. Rawa Ruska. 165.) **W. Wysocka**, wś, pow. żółkiewski, 4 klm. na pñ.-zach. od sądu pow., stac. kol. i urzędu poczt. w Żółkwi. Na pñ.-zach. leżą Piły, na pñ. Zameczek, na wsch. Winniki i Lipina, na pñd. Winniki i Glińsko, na zach. Glińsko. Pñd. część wsi przepływa pot. Fujna, dopływ Świni. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. Pñd. część obszaru przebiega gościniec żółkiewsko-rawski. Własny więk. ma roli or. 263, łąk i ogr. 226, past. 13, lasu 259 mr.; wł. mn. roli or. 1057, łąk i ogr. 764, past. 196, lasu 183 mr. W r. 1880 było we wsi i w przysiółkach „W Kątach“ i „Za Stawem“ 135 dm., 736 mk. w gminie, 2 dm., 15 mk. na obsz. dwor. (172 obrz. rz.-kat., 535 gr.-kat., 44 wyzn. izr.; 26 Pol., 678 Rus., 47 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Żółkwi. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i szkoła jednoklasowa. 166.) **W. Zaderewacka**, wś, pow. doliniański, 21 klm. na pñ. od Doliny, 14 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. i stac. kol. w Bolechowie, 7 klm. na pñd.-zach. od urz. poczt. w „Sokołowie k. Stryja“. Na pñd. leżą Czołhany, na zach. Zaderewacz, na pñ. Ubelna, na wsch. Dzieduszyce Wielkie (obie ostatnie w pow. stryjskim). Pñ. część wsi przepływa Sukiel od zach. na wsch. i przyjmuje w obrębie wsi Gerynię. Zabudowania wiejskie leżą na pñd.-wsch. W r. 1880 było 104 dm., 599 mk. w gm. (4 obrz. rz.-kat., 582 gr.-kat., 11 wyzn. izrael., 2 innych wyzn.; 4 Pol., 582 Rus., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. bolechowski. Do par. należy Zaderewacz. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i kasa pożyczk. gm. z kapit. 270 złr. 167.) **W. Żółtaniecka**, wś, pow. żółkiewski, 15 klm. na pñ.-wsch. od sądu pow. w Kulikowie, 12 klm. na pñ.-zach. od urzędu poczt. w Żółtanicach. Na pñ. leży Theodorshof (pñd. część Żeldea), na pñ. Hirawce (zach. część Dalnicza), na pñd.-wsch. Żółtańce, na zach. Dżibułki. Przez wsch. krawędź wsi płynie pot. Pasieczna, dopływ Raty. Zabudowania wiejskie leżą na pñd. Pñd. część wsi lesista. Własny więk. (konwentu ks. dominikanów w Żółkwi) ma roli or. 9, łąk i ogr. 1, past. 4, lasu 700 mr.; wł. mn. roli or. 150, łąk i ogr. 107, past. 53 mr. W r. 1880 było 54 dm., 351 mk. w gminie, 2 dm., 8 mk. na obsz. dwor. (2 obrz. rz.-kat., narodowości polskiej, 342 gr.-kat. narod. rusińskiej, 15 wyzn. izr.,

narod. niemieckiej). Par. rz.-kat. w Kamionce Strumilowej, gr.-kat. w Żeldecu. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i szkoła jednoklasowa.

Mac.—Lu. Dz.

Wola, rzeczka, lewy dopływ, Wisłoku, wypływa wśród wzgórz zrzadka drzewami porośniętych, przy źródłach wznoszących się do 389 mt., na obszarze Woli, w pow. ropezyckim i uchodzi do Wisłoku w Nowej Wsi, w pow. rzeszowski. Długa 6 klm. (Karta wojs., 6, XXV).

Wola 1.) *Jakubowa*, słow. *Wolja Jakubowa*, węg. *Jakob-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół katol. filialny, 296 mk. 2.) **W. Jurkowa**, węg. *Juszko-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół filial. gr.-katol., 225 mk. 3.) **W. Niżna**, węg. *Also-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół katol. filial., 234 mk. 4.) **W. Ruska**, węg. *Orosz-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół filial. gr.-katol., lasy, 255 mk. 5.) **W. Wiżna**, węg. *Felso-Volya*, wś, w hr. szaryskim, kościół katol. paraf., lasy, 305 mk.

Wola 1.) *Czewujewska*, wś, pow. gnieźnieński (żniński obecnie), okr. urząd., st. kol. poczt. w Żninie, nrz. stanu cywil. w Rogowie, szkoła kat. w Kaczkowie, ewang. w Grochowiskach, par. kat. w Izdebnie, ew. w Żninie, sąd okr. w Trzemesznie. Obszaru 434 ha, 10, dm. 152 mk. (130 kat.). Istniała na początku XVI w. W r. 1793 siedzą tu Jaraczewscy i Zielińscy, po nich Wit Łubieński, później Skrzydlewski. 2.) **W. Książęca**, wś gospodarska i ryc., pow. pleszewski (jarociński), okr. urz. i urz. stanu cywil. w Kotlinie, st. kol. i urz. poczt. w Jarocinie, szkoła katol. w miejscu, par. kat. w Twardowie, par. ew. i sąd okr. w Jarocinie. Wieś gospod. ma 166 ha, 17 dm., 111 mk. Wieś rycerska ma 615 ha, 8 dm., 176 mk. Należy do dóbr Twardowo, własność Żychlińskich. Czysty dochód gruntowy 4263 mrk. Pojawia się już r. 1304. W r. 1579 był właścicielem Maciej Tarnowski. 3.) **W. Duchoiwna**, wś gospod. i folw., w pow. i okr. urząd. pleszewskim, sąd, st. kol. i urząd. poczt. w Jarocinie, urz. stanu cywil. w Pleszewie, szkoła katol. w Woli Książęcej, par. kat. w Czerminie, ewang. w Jarocinie. Wś gospod. ma 51 ha, 10 dm., 71 mk. (3 ewang.). Folw. ma 216 ha, 2 dm., 32 mk. katol. Należy do dóbr Skrzypna. Leży na płu.-zach. Pleszewa, pod Czerminem. W r. 1679 Krzysztof Marszewski płaci tu od 3 łan., 2 zagrod. W temże położeniu istniała w r. 1529 Wola Skrzypińska, rozgraniczona z Broniszewicami i w r. 1681 ze Skrzypną i Czerminem. 4.) **W. Łągiewnicka**, wś gospod., w pow. gnieźnieńskim, par. ew. i okr. urz., urząd poczt. i stanu cywil. w Klecku, st. kol. w Gnieźnie, szkoła katol. i par. w Łągiewnikach, szkoła ewang. w Kamieńcu, sądy w Gnieźnie. Obszaru 163 ha, 6 dm., 64 mk. (2 ewang.). 5.) **W. Skorzęcińska** al. *Skorzęcka*, może i *Skórzewska*, wś, w pow. gnieźnieńskim

(witkowskim), sądy, par. ew., st. kol., urz. poczt. w Gnieźnie, urz. stanu cywil. w Szczytnikach, szkoły obie i par. kat. w Kędzierzynie. Wś gospod. ma 350 ha, 12 dm., 100 mk. (96 kat.). Folw. ma 50 ha, 3 dm., 41 mk. Nabyła go komisya kolonizacyjna. 6.) **W. Wapowska**, w XVI w. *Wola Wapowska seu Chroona*, wś gospod., w pow. inowrocławskim (strzeleńskim), par. ew., okr. urz., urz. stanu cywil. i st. kol. w Kruszewicy, urząd. poczt. w Paproście, szkoły w miejscu, par. kat. w Piaskach, sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru 710 ha, 23 dm., 141 mk. (32 ewang.). Jest to dawna posiadłość bisk. kujawskich. 7.) **W. Kożuszkowska**, wś ryc., pow. inowrocławski (strzeleński), pod Strzelnem, w par. Siedlimowo. Folw. należy do dóbr Kuśmierz. Wś ma 377 ha, z czystym dochodem 2993 mrk. Urząd poczt. ma w Wojcinie, stacya kol. w Strzelnie i Mogilnie, sąd okr. w Strzelnie, ziem. w Bydgoszczy. 8.) **W. Kożuszkowska**, wś gospod., tamże, ma obszaru 180 ha, 21 dm., 171 mk. (64 ew.). Przy wsi kolonia, mająca 11 dm., 95 mk. Istniała na początku XVI w. 9.) **W. Kijewska**, wś gospod., w pow. inowrocławskim, okr. urz., stacya kol. i urz. poczt. w Gniewkowie (Argenau), urz. stanu cywil. w Murzynnie (Gross Morin), szkoły w Markowie, par. kat. w Brannie, sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru 452 ha, 4 dym., 125 dusz (104 katol.). 10.) **W. Pani** al. *Paniwola*, wybud., w pow. koźmińskim, szkoły i par. katol. w Mokronosie, par. ew. i poczta w Koźminie. 4 dym., 33 dusz. 11.) **W. Stanowska**, niem. *Schoenau*, wś ryc. w pow. inowrocławskim, par. ew. urz. okr. stanu cywil. i poczt. w Dąbrowie (Louisenfelde), st. kol. w Gniewkowie (Argenau), par. i szkoła katol. w Brudni, ew. w Mleczkowie. sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru ma 272 ha, 4 dm., 96 mk. (13 ew.). 12.) **W. Łabiszyńska** istniała na początku XVI w. pod Gniezmem (Łaski, L. B., I, 16). W reg. pobor. z XVI w. nie wymieniona. 13.) **W. Liszkowska**, pod Liszkowem (pow. inowrocławski), obecnie nie znana. W r. 1583 Barbara Kaczkowska płaci tu od 8 łan. 14.) **W. Orchowska**, pow. mogilnicki, ob. *Orchowska Wólka*. 15.) **W. Pieruszowa**, pod Strzałkowem (pow. wrzesiński). Istniała r. 1418. Dziś nie znana. Ob. *Strzałków*. 16.) **W. Sułkowa**, pod Krobą, przy wsi Sułkowie. Dziś nie znana. W. Ł.

Wola 1.) niem. *Wolla*, folw., pow. tezewski, st. poczt., kolei i par. kat. Pelplin, 2-5 klm. odl. Leży nad szosą, blisko dworca pelplińskiego i cukrowni; cegielnia w miejscu; 193 ha (181 roli orn., 5 łąk); 1885 r. 5 dm., 13 dym., 73 mk.: 59 kat. 14 ew. Dawniej majątność cystersów w Pelplinie, cięży na niej znaczny kanon, wynoszący nieomal niską dzierżawę. Folw. ten powstał na obszarze Pelplina pewnie w XVIII w. R. 1886 był dziedzicem Aleksander Mittelstaedt; r. 1887 nabył go Tournier za 180,000 marek,

Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 14 kat. i 3 akat. (ob. str. 209). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. jako folw., w wieczystą puszczonej dzierzawę o 3 dym. (str. 254). 2.) **W.**, niem. *Gross Wolka*, folw., pow. lubawski, st. pocz. i par. kat. Szwarcenowo, odl. 3 klm.; razem z kol. Wólką 393 ha (325 roli or., 40 łąk, 4 lasu); 1885 r. 11 dm., 30 dym., 157 mk.: 77 kat., 80 ew., z których na Wólkę przypada 8 dm., 55 mk. Hodowla bydła hol. rasy i świń, sprzedaż mleka i masła. Dziedzie Szymon Wilczyński. Są to osady zapewne dopiero w zeszłym stuleciu założone. 3.) **W.** fol., niem. *Wolla*, pow. suski, obwód dominialny Nejdak, st. pocz. i par. kat. Szwarcenowo; 1885 r. 3 dm., 67 mk.; 1789 r. 10 dym. 4.) **W.**, niem. *Wolla*, dobra ryc., pow. kwidziński, st. p. Rakowice, odl. 6 klm., st. kolei i par. kat. Prabuty, odl. 8 klm.; 125 ha (95 roli orn., 7 łąk, 2 lasu); 1885 r. 2 dm., 3 dym., 18 mk.: 7 kat., 11 ew.; pokłady torfu. 5.) **W. Czapielska**, kol. dziś nie istniejąca, pod Czapielskiem, w pow. kartuskim, założona około r. 1754 przez jezuitów szotlandzkich „in qua impensis Collegii, collectis ex silvis Czapielscensibus, exstructae sunt duae domus amplae et commodae cum suis hordeis locatiquae sunt in ipsis duo coloni contractu avendatorio in sexennium ad excolendos a multis annis sterilescentes ac ferme jam silvescentes. Ex quibus collegio primo quidem anno solvent florenos 60, 2-do anno fl. 80, 3-tio et singulis reliquis flor. 100. Unde auctus est status habitus Collegii censu correspondente ferme duobus millibus“ (ob. Liber Resignationum, manusk. w Pelplinie, str. 107). 6.) **W. Dolna**, niem. *Niederwolla*, ws, pow. ostrodzki, st. p. Rychnowo, okr. urz. stanu cywil. Gr. Potzdorf. 7.) **W. Zawda**, ob. *Zawda. Ks. Fr.*

Wola 1.) niem. *Wolla*, ws nad rz. Dziadówką, pow. niborski, st. p. Napierken. 2.) **W.**, ws i leśn., pow. gierdawski, st. p. Gerdauen. 3.) **W.**, niem. *Christalken*, fol., pow. morąski. 4.) **W.**, niem. *Dirwangen al. Duerwangen Neu al. Gruenhoff*, ws, pow. reszelski, st. p. Roessel. 5.) **W.**, niem. *Wolla-Weisenfluss*, ws i fol., pow. lecki, st. p. Neuhof. 6.) **W. Górna i Dolna**, niem. *Wolla Hoch i Nieder*, ws i wybud., pow. ostrodzki, st. p. Reichenau Ostpr. 7.) **W. Markowiczowa**, dziś *Markowskie*, ws na Pruskich Mazurach, pow. margrabowski, ob. *Krupin* 1.). 8.) **W. Parczowska**, pow. rastemborski, ob. *Parczowska Wola*. 9.) **W. Popowa**, niem. *Pfaffendorf*, pow. szczycieński, ob. *Popowa Wola*. 10.) **W. Surmowa**, pow. żądzborski, ob. *Surmowa Wola*. 11.) **W. Wielka i Mała**, niem. *Wolla Gross i Klein*, folw. i leśn., pow. iławkowski, st. p. Glommen.

Wolaki 1.) przyl. Ulanowa, pow. niski. 2.) **W.**, przyl. Świrki, pow. nowosądecki. 3.) **W.**, przyl. wsi Łącka, pow. sądecki.

Wolańczy, ws w dobrach Lejpuny, ob. *Woloczany*.

Wolańczyce 1.) ws nad rzką Świącicą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Rożanka, okr. wiejski Rakowica, o 58 w. od Lidy, 3 dm., 22 mk. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); własność gen. Frankensteina. 2.) **W.**, osada, tamże, o 56 w. od Lidy, 1 dm., 3 mk. żydów.

Wolanik, las, w pow. brodzkim, ob. *Koniuszków*.

Wolaninowo, folw., pow. suwalski, gm. Kukowo, odl. 7 w. od Suwałk, ma 3 dm., 17 mk. Wchodził w skład dóbr Raczki.

Wolaniny-Ratwica, ws na pld.-zach. granicy pow. zamojskiego, gm. Zwierzyniec, par. Gorecko, odl. od Zamościa 47 w., od Biłgoraja 6 w., ma 12 dm., 300 mk. kat., 26 praw., 225 mr. T. Z.

Wolanka, osada, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno (o 30 w.), o 50 w. od Mozyrza.

Wolanka, rzeczka, prawy dopł. Błazówki, wypływa na granicy Łuzka Dolnego i Zworu, a tem samem na granicy pow. samborskiego i staromiejskiego. Dopływy zbiera z lesistych wzgórz Zalarskiego (600 mt.) i Lisyja (622 mt.). Płyynie przez Zwór i Wolę Błazowską. Długa 11 klm. (Karta wojsk., 8, XXVIII). A. Jel.

Wolanka, część wsi Tustanowic, pow. drohobycki.

Wolanki, w dok. *Volanky, Wolanowicze*, ws, w pow. gnieźnieńskim, na ptn.-wsch. Pobiedzisk a pld.-wsch. Kiszkowa, na pld. od Sławna. Leżała w okolicach Skrzetuszowa, w par. Sławno. W XVI w. miała same role szlacheckie (Łaski, L. B., I, 55). W r. 1793 był dziedzicem Ksawery Jasiński z Witakowic. Na W. był okop otwarty od strony zach. Rozorał go dziedzic Jasiński r. 1860. Od strony Rybitw było cmentarzysko z popielnicami w grobach skrzynkowych. Spis urzęd. z r. 1885 nie podaje tej osady. W. Ł.

Wolanów, dawniej *Wola Kowalska*, os. miejska i fol., pow. radomski, gm. i par. Wolanów, odl. od Radomia o 12 w. na zachód. Osada ma kościół par. drewniany, szkołę początkową, sąd gm. okr. V, urząd gm., browar, 28 dm., 401 mk.; folw. ma 5 dm., 38 mk. W r. 1827 było 24 dm., 238 mk. Odbywają się targi tygodniowe co wtorek. Dobra W. składały się w r. 1875 z folw. W. i Kowala Duszcocina, rozl. mr. 811: gr. or. i ogr. mr. 615, łąk mr. 92, pastw. mr. 14, lasu mr. 57, nieuż. mr. 33; bud. mur. 13, drew. 4; pokłady torfu. Miasto Wolanów os. 21, mr. 35; ws Kowala Duszcocina os. 33, mr. 45. W. był pierwotnie wsią, zwaną Wola Kowalska, założoną na obszarze wsi Kowale (Kowala). Dziś ws Kowala, leżąca na północ od Wolanowa, zwaną jest Duszcocina. Nazwa ta pochodzi od Pako-sza Duszcoty h. Habdank, dziedzica wsi w połowie XV w. Były tu wtedy dwa folw. rycerskie (Habdanków), karczma, zagrodnicy i łany kmie-cie, dające dziesięcinę dziekanowi kieleckiemu.

Zapewne Habdankowie założyli Wolę Kowalską, wzniesli w niej kościół i uposażyli parafią. Fundatorem miał być Michał Pakosz, data 1221 r., podawana w późniejszych aktach kościelnych, jest zapewne o lat sto zawczesną. Długosz podał (L. B., II) niewypełniony szemat opisu kościoła i wsi. W r. 1508 Mikołaj Orlik płaci z Woli Kowal. i Łazisk 1 grzyw. 12 gr., Jan Orszyanowski z Woli Kow. i Mokrska 4 grzyw. 26 gr., Bogusch z jednego działu w Woli 24 gr. W r. 1569 podają reg. pobor. Bartosza Bralińskiego, płacącego od 3 półłan. km. i 6 zagr. (Pawiń., Małop., 300, 470, 474, 475). Kiedy wieś ta otrzymała przywilej miejski i zmieniła nazwę na Wolanów, nie wiadomo. „Post Lexikon“ Crusiusa z r. 1802 nazywa Wolanów targowiskiem, z kościołem i pałacem. W. par., dek. radomski, 1215 dusz. W. gmina ma 19081 mr. obszaru (w tem ziemi dwor. 12146 mr. a 6935 włosc.) i 5199 mk. Śród stałej ludności 15 prot. i 519 żydów. Oprócz os. Wolanów wchodzą w skład gm.: Kowala Duszcocina, Młodocin Większy, Sławno, Kasprowice, Janówek, Ewulin, Łaziska, Nowy Młyn, Mniszek, Rogowa, Gozd, Chałupki, Chronów, Garno, Wyremba, Wawrzyszów, Łaskowa Wola, Strzałków, Zabłocie, Sabat, folw. Oblas, Gaczkowice, Bieniędzice, Jarosławice Górne, Dolne i Średnie, Drutarnia i Krzyżkowice. *Br. Ch.*

Wolanów, folw. dóbr Bijuciszki, pow. oszmiański.

Wolanówka al. *Manówka*, folw. w pow. brzeżańskim.

Wolanowo, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Radwanicze, o 25 w. od Brześcia, 500 dzies. (50 łąk i pastw., 250 lasu, 125 nieuż.), własność Wolańskich.

Wolanowo, wybud., w pow. inowrocławskim, st. kol. i urz. poczt. w Jaksicach, par. kat. w Liskowie, 1 dm., 12 mk.

Wolańska, straż leśna, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów, o 60 w. od Słonima.

Wolańska Kiczera 1.) góra (641 mt.), na granicy Leszczowatego i Liskowatego, a więc na granicy powiatów: liskiego i dobromilskiego, na 49° 29¹/₂' pñ. szer., 40° 15¹/₂' wsch. długości. Jest to góra bezleśna, wody z niej odpływają do pot. Łodyni i Uniaczki (Karta wojsk, 8, XXVII). 2.) **W. K.**, góra (610 mt.), z grzbieciem trawiastym a stokami lesistymi, na granicy Dźwiniacza i Liskowatego, a więc na granicy powiatów: ustrzyckiego i dobromilskiego, na 40° 15¹/₂' wsch. dł., 48° 29¹/₂' pñ. szer. Wody z niej odciekają na wschód do pot. Łodyni, na zach. do Uniaczki (Karta wojsk., 8, XXVII).

Wolański Majdan, ws nad Chomorem, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Połonne (o 7 w.), ma 57 dm., 428 mk. praw. i 8 kat., 341 dzies. ziemi włosc., cerkiew filialną, p. w. Arch. Michała, drewnianą, niewiadomej erekcyi, odno-

wioną w r. 1827 r. i uposażoną 6 dzies. ziemi z zapisu właściciela wsi, ks. Lubomirskiego z r. 1745. Szkołka cerkiewna od 1878 r. Należy do dóbr baranowieckich, dawniej Gagarynych, obecnie Strogonowych.

Wolańskie, jezioro, ob. *Wólka* 2.).

Wolańszczyzna 1.) ws, u zbiegu rz. Irszycy z Irszą, pow. żytomierski, gm. Horoszki, par. praw. Horoszeckki (filia par. Horoszki, o 3 w.), 12 dm., 102 mk., młyn wodny, garbarnia. Występuje tu piaskowiec biały drobno-ziarnistokwarcowy. Skąły hyperytowe. Nad rzeką spotyka się labradoryt. 2.) **W.**, ws, tamże, par. praw. Hryżany.

Wolanczyska, góra w Tatrach, łączy Ządnią Kopkę z Przysiópkami Waksmundzkimi; z niej wypływa potok Filipezański.

Wolany, ws włosc., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. o 23 w. od Sierpca, ma 8 dm., 70 mk., 209 mr. W r. 1827 Wolany Budy miały 3 dm., 36 mk.

Wolany, przedmieście Buska, w pow. kamioneckim. Ma cerkiew filialną.

Wolany, folw., w pow. strzebińskim, urząd okr. i urz. stanu cywil. w Kruszwicy, tamże st. kol. i urz. poczt.; szkoła katol. i par. w Piaszkach, ewang. w Kruszwicy, sąd okr. w Inowrocławiu, ziem. w Bydgoszczy, 2 dm., 33 dusz. 2.) **W.**, folw. do Barda, w pow. wrzesińskim, założony w r. 1853 przez J. Hłowieckiego.

Wolarka 1.) ws nad Jahorlikiem, pow. bałcki, okr. pol., sąd i st. poczt. Okny (o 7 w.), gm. Czarna, par. kat. Rybnica, o 47 w. od Bałty, 48 dm., 233 mk., 654 dzies. ziemi dworskiej; nadana gener. Łosiewoj. 2.) **W.**, kolonia żydowska, tamże, 43 dm., 309 mk., 716 dzies. ziemi włosc.

Wolawce, ws, pow. chełmski, gm. Żmudz, par. r. l. Kumów, r. g. Leszczany. W r. 1827 było 31 dm., 200 mk.

Wolbarów, pow. dubieński, ob. *Ulbarów*. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy do Ostroga kn. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 10 dym., 3 ogr., 1 koła dorocz. (Jabłonowski, Wołyń, 80).

Wolbarowicze al. *Olbarowicze Stare* i *Nowe*, dwie wsi i folw. w pobliżu jeziora t. n., pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Tumiłowicze, przeszło o 100 w. od Borysowa. Każda ws ma po 12 os. Niegdyś W. należały do ks. karmelitów głębockich, obecnie do skarbu. *A. Jel*

Wolborka, rzeczka, wypływa z płaskowzgórza łódzkiego pod Tuszynem, w pobliżu źródeł Neru, dąży ku wschodowi, pod Żurominem stanowi granicę między pow. łódzkim a brzezińskim i brzezińskim a piotrkowskim, zwraca się na wsch. - pñd. pod Będków, poczem wchodzi w pow. piotrkowski, płynie pod Wolborzem, skręca ku pñ.-wschodowi, wchodzi w pow. brzeziński i za Tomaszowem pod os. Gustek (o 3 w. od To-

maszowa) uchodzi z lew. brzegu do Pilicy. Długość 35 wiorst. Przyjmuje z praw. brzegu pod Wolborzem, Moszczenicę a z lew. pod Będkowie Kurówkę.

J. Bliz.

Wolborz, dawniej *Wojborz*, w dok. z r. 1136 *Voibor*, gród starożytny, centr kasztelanii, później miasto, obecnie osada miejska nad rzeką Wolborką, przy ujściu Moszczanki, w dolinie, wśród łąk torfiastych, pow. piotrkowski, odl. 13 w. na wsch.-płn. od Piotrkowa, około 16 w. na płn. od Sulejowa, a 12 w. na zach. od Tomaszowa, przy szosie z tego miasta do Piotrkowa wiodącej. Najbliższa st. dr. żel. warsz.-wied. w Babach (o 8 w.). W. posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla 9 ubogich, szkołę początkową, sąd gm. V okr., urz. gm., urz. poczt. i tel., 171 dm., przeważnie murowanych, do 3000 mk., w tem około 700 żydów. Do mieszczan należy 1767 mr. Ulice: Piotrkowska, Kozia, Św.-Krzyżka i inne, wszystkie brukowane. Oddzielne nomenklatury przedmieść: Kulzów, Zwierzyniec, Wójtowstwo. Ratusz murowany z wieżami, dawniej rezydencja biskupów kujawskich. Apteka założona w r. 1882, doktor i felczer. Handel drobny w rękę żydów. Zajazd 1, młynów wodnych kilka. W r. 1791 był tu prywatny młyn prochowy, dostarczający amunicji do arsenału warszawskiego (K. Górski, Hist. piechoty polskiej). Jarmarków 6. W r. 1827 było 159 dm., 1232 mk. Między 1870 a 1880 r. dwa wielkie pożary zniszczyły znaczną część miasteczka. Dobra rząd. Wolborz nadane zostały po r. 1831 gen. Reibnitzowi. W., jakkolwiek stanowił własność biskupów kujawskich, ulegał jednak władzy duchownej arcybiskupów gnieźnieńskich. Dopiero biskup Antoni Ostrowski wyjednał w r. 1764 przyłączenie W. do diecezji wrocławskiej, wraz z 7 kościołami parafialnymi w okolicy i kościołem franciszkanów w Smardzewicach (pow. opoczyński). Stolica apostolska zatwierdziła takowe włączenie („Przegl. katol.“, r. 1894, № 30). Jest to starożytny gród, połączony zapewne z targowiskiem. Według Długosza, Bolesław Śmiały nadał z dochodów grodu 4 grzyw. na uposażenie klasztoru w Mogilnie. Znany akt fundacyjny klasztoru nie wymienia jednak tego nadania. W potwierdzeniu posiadłości kościoła gnieźnieńskiego przez Innocentego II w r. 1136, wymieniono w liczbie grodów dających dziesięcinę ze zboża, miodu, futer, targów, ceł, karczem: Sieradz, Spicymierz, Małogoszcz, Rozprzę, Łęczycę, Wolborz, Żarnów i Skrzyń. Pojawiające się współcześnie biskupstwo wrocławskie otrzymało przy swej fundacji na uposażenie kasztelanii wolborską. W akcie poddania papieżowi Eugeniuszowi III w r. 1148 w opiekę kościoła kujawskiego, przy wylczeniu dóbr biskupich wymieniono: „castrum videlicet Woibor cum omnibus suis appendiciis“ (Kod. dypl. pol., II, 2). Zapewne wcześniej bar-

dzo wzniesiono tu rezydencję biskupią i założono kościół, skoro już w r. 1215 odbywa się w W. synod prowincjonalny, który deleguje Mengoza, prepozyta de Chirmesna, i Guntera, dziekana plockiego, aby rozstrzygnęły sprawę między Bartoszem bisk. kujaw., a klasztorem w Strzelnie o dziesięcinę. Wyrokuja oni w tej sprawie wspólnie z kanonikami obu kapituł wrocławskiej i kruszwickiej, we Włocławku (Dok. kujaw., Ulanowski, 117—2). Ciekawy bardzo przywilej dla całej kasztelanii wolborskiej wydał w Sieradzu r. 1239 Konrad, ks. łęczycki. Uwolnił on ludność od powinności książęcych, służby wojkowej, budowy zamków. Ograniczył przejazdu książęce do jednego w roku. Widzimy z niego, że W. był wsią z kościołem („Homines de Woybor in ipsa villa habitantes circa ecclesiam“), której mieszkańcy mieli swego żupana („Supanum“). W drugim akcie, wydanym dla arcybiskupa gnieźn., biskupa wrocławskiego i mazowieckiego, ponawia książę w r. 1242 te same przywileje (Kod. dypl., pol., II, 21, 33). W r. 1228 Grzymisława, księżna krakow. i sandom., nadaje Michałowi, bisk. kujawskiemu, prawo polowania w lasach kasztelanii wolborskiej (Voboriensis), której granice stanowią rzeki: Pilica, Pirsna, Sraba i Wolborka (Kod. dypl. pol., I, 31). Kazimierz, bisk. kujawski, potwierdzając r. 1252 nadane przez ojca Konrada przywileje, pozwala biskupom polować na bobry w obrębie całej kasztelanii, bez względu na to, do kogo będą należały wsi, czy będą książęce, rycerskie lub inne a także specjalnie w lasach wsi Sierosław (Kod. dypl. pol., II, 603). Wcześniej bardzo następuje rozgraniczenie dóbr biskupich od książęcych. „Anno gracie MCCLV vicinia de Wolborz et alia de Rozprza per comitem Budzislau judicem curie et Vitum thesaurarium Lancicie illustri Casimiri ducis Lancicie et Cujavie auctoritate vocate, super eo et requisite ad terminos et limites supradictarum castellaturarum, ostenderent ab antiquo constitutas“. Granice te były: rzeka Łuciąża do ujścia do Pilicy, Koprzywnica do ujścia do Łuciąży, Pirszna, dopł. Koprzywnicy, Smolna, dopł. Grabi i Grabia na całej długości do Kociszewa (Dok. kujaw., Ulanowski, 188, 14). Z aktu widać, że nad lasami czuwali nadzorcy i gajownicy książęcy i biskupi. Dowiadujemy się z dok. Leszka z r. 1262, iż biskup kujawski, Wolimir skarżył się przed księciem, że „comites de Lubatou“ usiłovali bez jego upoważnienia zbudować młyn „super fluvium Woyboram“ we wsi Lubiatowie. Około połowy XIII w. W. zostaje miastem. Zapewne wprowadzono tu do dawnego targowiska niektóre urządzenia niemieckie, gdyż dopiero Leszek, ks. sieradzki, nadaje r. 1273 rozmaite swobody: „civitati Woybor cum villis sibi anexis, scilicet Sarnovica, Psarevo, Molendino (Młynary), Cusnocino, ville sanctuariorum (Świątyni)“. Pozwala on biskupowi

miasto i wsi powyższe osadzić na prawie niemieckim, sprowadzać osadników w jakiegobądź narodu, miasto obwarować murem kamiennym, ceglany lub parkanem. Zastrzega swobodny obieg denarów książęcych w mieście (Kod. dypl. pol., II, 85). Na żądanie biskupa Wisława ks. Leszek w r. 1285 poleca Pawłowi, „comesowi” i Albertowi, skarbnikowi, dostojnikom sieradzkim, rozgraniczenie włości kościelnych w kasztelanii od innych posiadłości (Kod. dypl. pol., II, 110) Leszek, ks. krakow., zastrzega sobie w akcie z 1286, że gdy raz w rok przejeżdżać będzie kasztelanią, otrzyma na obiad: krowę i dwie owce w lecie, a w zimie dwie ćwiartki mięsa, trzydzieści kur, sto jaj, pół miary grochu, pół miary prosa i soli „tercianum”. W r. 1290 na żądanie Władysława, ks. kujawskiego, daje biskup włocławski 4 grzyw. w kasztelanii na budowę zamku w Sieradzu (Kod. dypl. pol., II, 112, 115). Ponieważ miasto otrzymało pierwotnie prawo niemieckie nowotarskie, przeto w r. 1357 przy sprzedaży wójtostwa następuje nowa lokacja na prawie magdeburskiem (Ulanowski, Dok. kujaw., 251—77). W dok. z r. 1370 wspomniane jest przedmieście („in suburbio Woyboriensi”) zwane „Rulsow” (Kod. dypl. pol., II, 319). R. 1377 biskup Zbilut daje przywilej na młyn pod Wolborzem, na rz. Moszczenicy, Jakubowi, synowi Radosława z Piotrkowa. Młynarz ma dawać biskupowi dwie miarki, sobie brać trzecią, przy dwu wieprzach biskupich w młynie tuczyć swego trzeciego, ponosić trzecią część kosztów kupna kamieni i reparacji, wykonywać roboty w dworze biskupim aż do wartości jednej grzywny, mleć zboże i słydy biskupie bez miarki. Za to mieszczanie Wolborza obowiązani byli tylko w tym młynie mleć zboże i słydy i młynarz otrzymał łąkę i zagrodnika (Ulanowski, Dok. kujaw., 263, 86). Po śmierci Zbiluta w końcu lipca 1383 r. Drogosz, ststa sieradzki, krewny zmarłego, popierając na biskupstwo brata swego Mikołaja, kantora kujawskiego, zajął zamek w kasztelanią całą, przy pomocy kanonika Henryka, administratora tych dóbr (Mon. pol., II, 745). R. 1409 Małopolanie z Rusią ściągają pod W., szykując się na wyprawę krzyżacką (Kromer, 337) Zjeżdża tu wreszcie d. 24 czerwca 1410 r. sam król i na zwołanej radzie dostojników omysła sposoby walki. Przybyłe wówczas poselstwo z Węgier wymogło na królu, że do dni dziesięciu po św. Janie Chrzcicielu kroków nieprzyjacielskich nie rozpocznie. W ostatnich dniach czerwca wyruszył ztąd król na pola sąsiedniej wsi Lubochni; gdzie zatoczywszy obóz, dokonał przeglądu zgromadzonych hufców swoich, oraz zaciężnych Czechów. W r. 1414 znów gromadzą się wojska polskie pod W., aby ztąd ciągnąć przeciw krzyżakom (Kromer, 363). W r. 1418 bisk. włocławski Jan daje dożywotnio: „castrum et opidum Woyborz” Janowi z Nie-

wiesza, proboszczowi kruszwickiemu, który ma ztąd płacić kapitule pewną sumę (Kod. dypl., II, 387). W kilka lat później (1420) do Jagiełły, przebywającego tu po zjeździe łęczyckim, przybyli posłowie czescy z ofiarowaniem mu korony; po naradzie z senatorami odpowiedziano im od tronu, że w tak ważnej sprawie bez zasięgnięcia zdania ks. Witolda nie stanowczego powiedzieć im nie można. Na nową wyprawę krzyżacką w r. 1422 podobnież na W. pochód wojsk był skierowany. Stawił się na ten czas w tem mieście ks. meklemburski, biskup kamiński, z oświadczeniem życzliwych chęci dla Jagiełły i z gotowością posiłkowania na tę wojnę. Król jego pomoc wdzięcznie przyjąwszy, gdy się doczekał chorągwi z województw: krakowskiego, russkiego i podolskiego, ruszył do Prus. Władysław król chcąc nagrodzić szkody zrządzone w dobrach biskupich przez wojska idące na wyprawę pod Łuck, pozwala w r. 1433 wszystkim wsi klucza wolborskiego przenieść z prawa polskiego na niemieckie, magdeburskie. Miasto Wolborz i jego wójt otrzymują prawo sądzenia spraw kryminalnych, jak o rozbój, podpalenie, ciężkie rany, zabójstwo itp. (Kod. dypl. pol., II, 479). W r. 1464 areyb. Gruszczyński zwołał do W. na październik synod prowincjonalny. Ostatni z Jagiellonów bawił tu chwilo-wo dn. 6 lipca 1550 r. Oto wzmianka z dziennika Herberszteina, posła cesarza niemieckiego: „Król JMei Zyg. August na prośbę biskupa kujawskiego (Jędrzeja Zebrzydowskiego) pojechał konno do zamku jego zwanego Wolborz o 2 mile ztąd, i my pojechalśmy tam na zaproszenie biskupa i jedliśmy z królem JMeią”. (Jagiel. Polskie, I, 248). Za panowania Zygmunta III, w r. 1611, zapadła konstytucya następującej treści: „iż m. Wolborz w naprawianiu mostów i dróg wielkie koszty podeymuie: tedy za pozwoleniem Stanów wszystkich podwyższamy temu miastu mostowego, które im według praw tylko po 4 pieniądze oddawano, aby odtąd każdy furman który z towarem jedzie, po półgroszku od konia płacić był powinien, a od bydła rogatego a zwłaszcza wielkiego, po szelagu” (Vol. leg., III, 21), co potwierdziła uchwała sejmowa i w r. 1647 (l. c., IV, 109). Król Władysław IV po koronacji swej w r. 1632 zdając z Częstochowy do Warszawy, odwiedził W. (Kwiatkowski, str. 54). Jan Kazimierz, na wiadomość o nadsięgającej nawale szwedzkiej, spieszy d. 17 sier. 1655 r. na jej spotkanie od Warszawy na Łowicz do Wolborza (Wejnert, V, 239). Tu w r. 1662 dn. 24 grudnia pohamowano groźne zamiary związku wojskowego pod marszałkiem Stefanem Świderskim utworzonego, za staraniem bisk. kujawskiego Czartoryskiego. Sumę 29 milionów żądaną przez związkowych, zredukowano na 9 milionów. Gdy jednak król Jan Kazimierz nie chciał zgodzić się i na to, mało co nie przyszło

do krwi rozlewu. Stała więc druga odmienna umowa w Wolborzu, jako głównem siedlisku konfederacji, w dn. 2 lipca 1663 r., a po wypłacie żołdu związkowi otrzymali przebaczenie (Baliński, I, 222). Pożar od pioruna w dniu 2 czerwca 1671 r. spalił miasto (Pam. J. Chrapowickiego, str. 243). Wskutek tego na sejmie z r. 1676 zapadła następująca uchwała: „Pamiętając na straszny desuper, ognia piorunowego pożar, którym Pan Bóg po dwakroć y innemi przypaddingwami konflagracyami miasteczko Wolborz nawiedził, aby tym łatwiej do pożądanego przyść mogło wigoru, y redyfikacyi, obywatelów jego wszystkich, ab omnibus generaliter contributionibus Regni okrom pogłownego, y szeląznego insistentdo libertacyi Najiaśniejszego Antecessora naszego Michała et laudo Conventus Satcoviensis, do lat 4 uwalniamy, y przywilej, którego dotąd fatis saevientibus, in usu nie byli; autoritate praesentis Conventus approbuiemy“ (Vol. leg., V, 376). Ostatnim z władców, którzy nawiedzili to miasto, był Stan. August, podejmowany przez biskupa Ostrowskiego od 3 do 6 czerwca 1775 r. Kościół parafialny, p. w. św. Mikołaja, powstał zapewne wkrótce po nadaniu kasztelanii wolborskiej biskupom kujawskim, choć już i przedtem mogła istnieć przy zamku kapliczka. Zapewne pierwotny kościół stał w innym miejscu, przy grodzie, a dopiero po założeniu miasta, wystawiono nowy śród rynku. Obecny murowany, z wysoką wieżycą panującą nad Wolborzem i okolicą, łącząc się w perspektywie z wspaniałymi budowlami dawnego pałacu biskupiego, na tle drzew parku i alei lipowych malowniczy przedstawia widok. Aż do r. 1538 przy kościele był proboszcz z 3 wikaryuszami. Na prośby ówczesnego proboszcza, Stanisława Dąbrowskiego, archidyakona kurzelowskiego, arcyb. Jan Łatański, przywilejem z dn. 18 lutego t. r. ustanowił przy kościele kolegium z 6 wikaryuszów wieczystych, obmyśliwszy dla nich odpowiednie uposażenie, które na dniu 8 stycznia 1595 r. biskup kujawski Hieronim Rozrażewski powiększył połową wsi Lutosławice i wójtowstwem w Luboni. Nadto wcielony został do tego kolegium kościół parafialny w Nagórzycach z wszelkimi dochodami. Przywilejem wydanym w Piotrkowie dn. 3 marca 1544 r. arcyb. Piotr Gamrat wyniósł kościół wolborski do godności kolegiaty, ustanowiwszy przy niej proboszcza, 3 prałatów i 1 kanonika, do których zaliczono prebendarza zamku biskupiego w Wolborzu (Hist. kościoła pol., Buliński, II, 207). Patronat świecki należał do starosty wolborskiego, lecz dwóch kanoników w mieście niezrezerwowanych stolicy apostolskiej, mianował prepozyt. Kapitułę generalną odprawiali raz na rok, w niedzielę po św. Michale. Szczupłe kolegiata miała fundusze. W r. 1818 wraz z wielu innymi zniesioną została. Ostatniemi pra-

łatami byli: Antoni Melchior Fijałkowski, późniejszy arcyb. warszawski, kantor, i Szymon Rotyński kaznodzieja, kanonicy zaś Miniszewski i Widziński. Pierwszym proboszczem po zniesieniu kolegiaty był Walenty Tomaszewski, późniejszy biskup kujaw.-kaliski. Zewnętrzna strona kościoła wolborskiego, oprócz wieży, prawdopodobnie wzniesionej w 1549 r., gdy cały kościół uległ przebudowie, niczem się nie odznacza. Ściany boczne niskie, od strony wschodnio-północnej nadają mu pozór raczej kamienicy niż kościoła. Widocznie całość nie od razu powstała. Pierwotna budowla rozszerzoną została później przez dodanie bocznych, niższych naw, z którymi się łączy wewnątrz przez arkady, utworzone z dawnych ścian przebitych. Przymurowano też do niego kruchtę, będącą podstawą wieży i tworzącą z nią facyjatę. Przebudowano kościół przybudowaniem zakrystyi i skarbcza, ponad którym na piętrze, znajduje się kapitułarz. W głębi naw bocznych, ponad grobami, na 3 łokcie nad poziomem, wznoszą się dwie kaplice, z nich św. Anny w r. 1550 przebudowana. W r. 1579 Stan. Karnkowski pokrył dachówką kościół i wieżę dokończył. Jako zabytek po kolegiacie, pozostały w kościele dwie loże biskupie, stalle kanonickie i mansyonarskie w prezbiteryum i kapitułarz, nadto w skarbcu: 6 wielkich lichtarzy srebrnych, krzyż ołtarzowy wielki i relikwiarz św. Fortunata. Szczególniejszą ozdobą tego kościoła są piękne obrazy olejne. W wielkim ołtarzu Chrystus na krzyżu Smuglewicza, oraz w bocznych ołtarzach tegoż artysty: św. Trójcy i św. Rocha. Inne, jak: św. Jana, Antoniego, M. Boskiej Różańcowej, pochodzą też z XVIII w. Obok ołtarza św. Trójcy wisi obraz mniejszych rozmiarów, przedstawiający św. Piotra w okowach. Kompozycya, rysunek, koloryt tworzą harmonijną całość. Około ołtarza św. Anny, w prawej nawie wisi obraz starożytny M. Boskiej, pochodzący z kaplicy pałacowej biskupów. Dawniej w prezbiteryum wisiły portrety: biskupa Józefa Rybińskiego, ostatniego pana Wolborza, gdyż za niego dobra biskupie zostały inkamerowane przez rząd pruski. Na przeciw niego wisił portret ks. Tomaszewskiego, pierwszego proboszcza. W kruchcie kaplica św. Antoniego, później dobudowana, obok niej wmurowana jedyna w kościele tablica nagrobkowa, Piotra Thury, kapitana, dowódcy inwalidów († 1836 r.). W całym kościele układaną jest obecnie piękna posadzka kamienna. Przy kościele bractwo N. M. Panny Różańcowej. Metryki chrztu rozpoczynają się od r. 1755, wcześniejsze zaginęły (Rubrycel. z r. 1878). Obecnie parafia liczy 6500 dusz. Kantorem przy kolegiacie tutejszej był Jędrzej Kitowicz, kanon. kaliski, autor znanych powszechnie pamiętników. Umierając w r. 1804, zapisał testamentem 6000 złp. dla kapituły wolbor-

skiej, na doroczne nabożeństwo żałobne za spokój duszy prymasa Ostrowskiego (Lit. Pol. Sowińskiego, II, 267). Oprócz tego kościoła było jeszcze w W. 6 mniejszych świątyni: św. Krzyża przy ulicy Ś-to-Krzyżkiej, w XVI w. kaplica po za miastem, obok młyna (Łaski, Lib. Ben., II, 178); św. Leonarda nad Wolborką, przy kaplicy proboszcz, opiekujący się szpitalem (Korytkowski, Arcyb. gnieźn., str. 37), uposażony, przez mieszczanina wolborskiego Jana Wichera, do którego sukcesorów, lub w braku tychże do ławników m. Wolborza należał patronat (Łaski, L. B., II, 174—8); św. Ducha, gdzie obecnie kapliczka; św. Trójcy; wreszcie św. Anny na przedmieściu Wesoła. Z wszystkich tych kościołów jeden tylko św. Anny pozostał na cmentarzu grzebalnym. Kościółek ten drewniany, gdy chylił się ze starości do upadku, w latach 1886—7 przebudowany z cegły, staraniem ówczesnego proboszcza ks. Gerlacha, który spoczął w nim r. 1893. Obok kolegiaty, prymas późniejszy A. Ostrowski, jeszcze jako biskup kujawski, między 1763 a 1777 r. wznosił mury z wyniosłą okragłą wieżą ratusz (Gandziara Prawdy etc., Warszawa, 1792). W r. 1832 rozwalono go, mimo to, że był ozdobą miasta, dla tego tylko, że potrzebował pokrycia, na które nie było funduszu. Pierwotnym mieszkaniem biskupów kujawskich, jako panów Wolborza, był gród obronny nad rz. Moszczanką. Jakub Sieniński, późniejszy arcybiskup, będąc jeszcze biskupem kujawskim (1464—1473), zamek wolborski, za poprzedników jego spustoszały, wielkim nakładem odbudował. Skrzętny administrator, kazał wykopać dwa obszerne stawy i zaprowadził na nich rybołówstwo, przez co dochody z klucza wolborskiego znacznie pomnożył (Rzepnicki, I, 103). Każdy z biskupów pobyt swój w W. zaznaczał upiększeniem rezydencji letniej. Andrzej Zebrzydowski, między 1546—1551 r. biskup kujawski, w zamku tutejszym zbudował jedną salę i umieścił tam portrety wszystkich swoich poprzedników (ks. Buliński, II, 170). Stan. Karnkowski, jako biskup włocławski, dwór przyozdobił (Paprocki, Herby, str. 821). Gdy jednak pierwotny zamek spłonął, wystawił inny w tem samym miejscu, Hieronim Rozrażewski, bisk. kujaw. Lecz i ten zamek zgorzał wskutek wypadku między r. 1761 a 1770, zostały tylko fundamenty i gruz. W miejscu letniego mieszkania biskupów Jędrzej Lipski w r. 1626, zrzuciwszy domki drewniane, wznosił mury pałac, obok którego założył ogród i zwierzyńiec. Tych zapewne czasów sięga, w zapuszczonym obecnie parku pałacowym, wykopany staw w kształcie krzyża, ze wzmocnionymi granitem brzegami. Biskup A. Ostrowski przebudował ten pałac, ogrody upiększył, miasto całe wybrukował. Pałac ten od 1818 r. stał się własnością rządową i został przeznaczony na koszary dla

wojska. W 1834 r. pomieszczono tu inwalidów, sprowadzonych z Serocka i Warszawy w liczbie 500. Dziś stoi tu batalion piechoty połockiej. W pięknej tej niegdyś siedzibie biskupiej wrzało życie, szczególnie w chwilach posiedzeń Trybunału koron. w sąsiednim Piotrkowie. Naoczny świadek, ks. Kitowicz, kantor kolegiaty wolborskiej, w te słowa opowiada nam ich dzieje: „W dzień poprzedzający reasumpeję trybunału, zjeżdżali się do Wolborza ci wszyscy, którzy mieli interes przeskądzać do łaski marszałkowskiej. Prezydent (przewodniczący posiedzeniom trybunału ze strony duchowieństwa) dawszy swój obiad, albo pod jego imieniem ks. prymas choć nieprzytomny, albo biskup kujawski jako gospodarz miejsca, zaczynał wjazd do Piotrkowa, któremu wszyscy przytomni asystowali. Bywał ten wjazd prezydencki, acz nie zawsze, taki liczny, że jeden koniec podchodził pod Piotrków, a drugi dopiero wyciągał z Wolborza t. j. na 2 mile pocztarskie“ (Opis obyczajów, I, 106—7). Miejsce to było też widownią smutnych obrządków. Tu zmarł w 1493 r. Piotr z Bnina Moszyński h. Łodzia, biskup kujawski (Pap., 552); tu również zakończył życie Jan Drohojowski h. Korczak, w 1557 r. po którym nastąpił J. Uchański. W. jest poniekąd kolebką znakomitego reformatora i publicysty Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Urodzony r. 1503, zapewne na folwarku wójtowskim, z ojca Andrzeja, wójta w Wolborzu, odbył w szkole miejscowej początkowe nauki. W późniejszych latach życia osiadł w W., a raczej na folwarku przy mieście, piastując objęte po ojcu w 1553 r. wójtostwo. Stanisław Karnkowski, zostawszy biskupem kujawskim, nie lubiąc Modrzewskiego za jego pojęcia religijne, spłacił mu zastawną sumę, a samemu z Wolborza wynieść się nakazał (Lit. Pol. Sowińskiego, I, 560). Monografią W. pomieścił Gryglewski w „Roczniku piotrkowskim“ z r. 1872.

(Opis miasta i kościołów tudzież dzieje od połowy XV w. opracował M. R. Witan., dzieje początkowe do połowy XV w. Br. Ch.).

Wolbrom, właściwie *Wolboram* al. *Wolfram*, osada miejska, przedtem miasteczko, w pow. olkuskim, nad rz. Pokrzywianką al. Wolbromką, sród najwznieślejszej części płaskowzgórza olkuskiego, sięgającego w okolicy osady do 1600 st. n.p.m. Odł. 19 w. od Olkusza, 8 w. od Piliicy, leży w pobliżu linii dr. żel. dąbrowieckiej (stacya Wolbrom odł. 3 w. od osady, 14 w. od st. Miechów a 21 w. od Olkusza). Drogi bite z Piliicy do Miechowa, i z Olkusza do Żarnowca krzyżują się w Wolbromiu. Osada ma obecnie kościół par. mury, kościółek filialny, dom przytułku dla starców, urząd gm., urząd poczt., dwie szkoły początkowe (męzką i żeńską), doktora, aptekę, 6 jarmarków dorocznie, przeszło 6000 mk. (w tej liczbie 5000 żydów). W r.

1857 było 223 dm. (8 mur.), 2504 mk. (1479 żyd.). R. 1827 było 209 dm., 1987 mk. Do miasta przytyka wieś Łobzów licząca do 1000 mk. Miasto założone zostało na obszarze wsi królewskiej Dłużec. W r. 1321 król Władysław Łokietek wydał przywilej braciom przyrodnim Wolwramowi i Hilaremu, właścicielom sołtystwa we wsi Dłużec, na 4 wolne łany, pozwalając im lasy do tejże wsi należące karczować i mieszkańcami osadzać. Stanowiła ona własność stołu królewskiego, ulegając jurysdykcji miejscowego starosty. Władysław Jagiełło nagradzając nakłady Piotra Szafranca łożone na utrzymanie zaciężnego żołnierza celem obrony granic od Śląska, a oszacowane przez niego na 1200 grzywien, obdarza go tutejszem wójtostwem. Gdy przez pożar uległy zniszczeniu przywileje na prawo niemieckie, ponawia takowe w r. 1485 Kazimierz Jagiellończyk, stanowiąc trzydniowy jarmark na św. Katarzynę i targi tygodniowe. Zdaje się że dość długo osada nie miała swego kościoła lecz należała do kościoła paraf. we wsi Dłużec. Długosz opisując ten kościół i jego dochody nie wspomina Wolbromia i nie zamieszcza go w rzędzie osad kościelnych. Podług lustracyi 1564 r. opłaca tu 67 domów po gr. 2, a po groszu z 5 domów. Kiedy gościniec szedł tedy, wnosili rzeźnicy grzywien 8 a teraz tylko 6, piekarzy 9 płacą po gr. 4, szewców 14 po gr. 16. Gorzałkę palących 8 dotąd. Czyszn z łaźni grzywna 1 gr. 12. Przychód z 2 jarmarków gr. 6. Na stokach i źródłach stawów 6. Ogół dochodu grzywien 31(?) gr. 3 den. 12. W r. 1581 daje miasto szosu fl. 32; 3 łany miejskie, 3 szewców, 3 tkaczów, 2 kowali, ślusarz, bednarz, krawiec, kuśnierz, rzeźnik, 4 komorników. Ogółem fl. 42 gr. 24. Była to więc osada uboga, ni rolnicza ni przemysłowa. Istniał wtedy już kościół parafialny. Według lustracyi z r. 1660 w skład starostwa wolbromskiego wchodziły: miasto Wolbrom z wójtostwem i wieś Łobzów. Było naówczas w mieście domów rynkowych 7, ulicznych 78, rzeźników 4, tyłuż piekarzy i szewców. „Ponieważ to clare patuit, mówi rzeczona lustracya, że mieszczanie zarobki wielkie ze sprzedaży krup miewają, które wożą do różnych miast, tedy wynależliśmy, aby od korey 10 po rpół korca dawali p. Annie Korycińskiej, kancelzowej w. koronnej, dzierzawczyni, co może uprzynić złot. 8. Za stróżne mają dawać wszysey po kaplonie. Na koronacyę króla Jegomości zapłacili zł. 15, pieniądze podwodnych fl. 96 in quaduplo za lat 2. Kupcy i furmani jadący z Wielkiejpoli lub Wrocławia ku Krakowu, miasta tego pod utratą wiezionych towarów pomijać nie mają“. Inne szczegóły o W. i odmienne rodzaje dochodów obejmuje lustracya 1765 r. a między innymi: „Od żydów za kapustę z dworskiego ogrodu zł. 400; od tychże in recognotionem protekcyi wielkiemu staroście zł. 200, za korzenie, które na święta dawać powinni zł. 200.

Rzeźnicy katolicy, których jest około 20 z ratusza pożytkują jatki mięsne około niego mają z których nic dworowi nie importują“. Od r. 1766 starostwo to było w posiadaniu Urszuli z Morsztynów Dębińskiej, głośnej pod nazwiskiem starościny wolbromskiej. Ostatnia lustracya 1789 r. wyraża: „Miasto ma lądwójta, burmistrzów i cały urząd kandydatów do jurysdykcyi starościńskiej powinno podawać a ta wybrawszy zdatnego na urząd winna aprobować, sądy też miasto sobie składa z których apelacya do jurysdykcyi dworskiej iść powinna a dopiero od tej do assesoryi. Intrata ze wszelkich prowencyi starostwa zł. 8344 gr. 15“. Starostą naówczas (od r. 1771) był Eranciszek Dębiński, ststa jodłowski, opłacając kwarty 1297 złp. i gr. 26, a hyberty złp. 611 gr. 6. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rplitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyeczne rzeczonemu Dębińskiemu. W r. 1838 część dóbr rząd. Wolbrom nadaną została jako majorat gener. Niejołow. W skład majoratu obejmującego 3893 mr. wchodził folw. Wolbrom i wsi: Łobzów, Dłużec, Nowałąka, dwa młyny, cegielnia i wapiarnia. Po wydzieleniu majoratu pozostały własnością rządu: folw. Lgota Wolbromska, miasto Wolbrom, wś Lgota i trzy młyny. Ogółem 1014 mr. Kościół parafialny p. w. św. Katarzyny, został założony w XVI w. W r. 1627 (1633) za staraniem kś. Marcina Wolbrama, proboszcza z Dzierążni, po zrzeczeniu się przez króla prawa patronatu, parafia wolbromska z filią we wsi Dłużec, nie mogące dla braku funduszków utrzymać proboszcza, oddane zostały pod zarząd kanonikom laterańskim przy kościele Bożego Ciała w Krakowie. Oni to zbudowali tu sobie klasztor i wzniesli dość okazały kościół (konsekrowany r. 1692). Klasztor służy dziś za plebanją. Pierwszym świeckim proboszczem po skasowaniu klasztoru w r. 1864 był kś. Gawroński. Jedyną pamiątką po kanonikach pozostały stare księgi i nieuporządkowane dotąd dokumenty. Obszerny kościół w obecnej chwili ulega gruntownej odnowie. W presbiteryum mieszczą się tablice grobowe: wspomnianego Marcina Wolbrama, kanon. św. Anny w Krakowie, naprzeciw zaś niego grobowiec Jana Gaudentego, dziekana i proboszcza wolbromskiego († 1638 r.) oraz Konstantego Nowakowskiego, naddzierżawcy dóbr wolbromskich († 1893 r.). Drugi kościółek p. w. N. Panny Maryi, drewniany, chyli się już do upadku. Nazywają go tu „Szpitalnym“, gdyż przy nim mieścił się przytułek dla starców i kalek, którego dobrodziejem był rzeczony Marcin Wolbram, proboszcz z Dzierążni. W. par. dek. olkuski, ma do 5000 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. III w Pilicy, st. pocz. w miejscu, ma obszar 13323 mr. i 12779 mk. Śród stałej ludności jest 7850 rz.-kat. i 5064 żydów.

M. R. Witan.

Wolbutowo (*Wielbutowo?*), wś, pow. osz-

miański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyski (o 4 w.), okr. wiejski Giedejki, 26 dusz rewiz.; należała do dóbr Wysoko, Giedrojców Jurahów.

Wolce al. *Wolca*, wś, folw. i okolica szlachecka nad rz. Newdą, lewym dopł. Servecza, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczanski, gm. Rajcy, o 19 w. od Nowogródka, w miejscowości całkiem bezleśnej, falistej, w gruntach wybornych, pszennych. Wś ma 4 osady; w okolicy mają własność szlachta: Bukrewowie $\frac{3}{4}$ włóki, Małoszczycey $\frac{1}{2}$ włóki, Porcecy 1 włókę, Sapiłnscy $\frac{1}{2}$ włóki. Folw., od r. 1834 własność Gnoinski, ma około 17 włók. *A. Jel.*

Wolcysz (dok.), struga pod Gniewem, pow. kwidziński; zachodzi w przywileju Sambora z r. 1229 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 34).

Wolcow (dok.), ob. *Ulkowy*.

Wolczyn al. *Wolczyzna*, fol., pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Goryń, odl. od Radomia 22 w. Wchodzi w skład dóbr Goryń. Istniała tu huta szklana.

Wólczyńskie Mostki, pow. warszawski, ob. *Mostki* 1.)

Wólczyńskie Podłęże, pow. grójecki, ob. *Podłęże* 2.)

Wolde, wś (t. V, str. 25), mylnie za: *Weide*, ob. *Pastwa*.

Woldenberg, miasto, w reg. frankfurckiej, st. dr. żel. na linii między Krzyżem a Starogardem (Stargard), odl. 22 klm. od Krzyża. Według Kętrzyńskiego nosiło pierwotnie nazwę: *Dobiegiewo*.

Woldicz, wzgórze (521 mt.) na obszarze wsi Strzelbice, w pow. staromiejskim.

Woldonie, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Rokity, 70 dusz rewiz.

Woldziki, wś nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Łogumowice (o 8 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Milewskich Łazduny, o 73 w. od Oszmiany a 35 w. od Dziezieniszek, 15 dm., 83 mk. (9 prawosł., 74 katolików).

Wolecka Szyperya, pow. gdański, ob. *Szyperya*.

Woleczno, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. Mohilna, o 15 mil przeszło od Ihumenia. *A. Jel.*

Wolejkiszki 1.) wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o $3\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski i dobra Minejków Dubinki, o 56 w. od Wilna, 3 dm., 30 mk. katol. (17 dusz rewiz.). 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. katol.

Wolejkowicze, wś i folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 9 w.), okr. wiejski Zajeziorko. Folw. należał do Snarskich; wś w części Snarskich miała 43, w części Hurczynów 26, w części zaś Raczkieviczów 18 dusz rewiz. Ob. *Wilejkowicze*.

Wolejsze, wś i folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłoc (o 5 w.), o 43 w. od Lidy a 9 w. od Wasiliszek, przy trakcie z Wasiliszek do Wilna. Folw. ma 3 mk. prawosł., 37 katol., 13 żydów; wś zaś 10 dm., 118 mk. katol. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.); własność Przybytków.

Woleń, wś i folw., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza 25 w.; wś ma 5 dm., 128 mk.; fol. 3 dm., 61 mk. W r. 1827 były dwie części, jedna miała 4 dm., 33 mk., druga 7 dm., 35 mk. Na obszarze wsi, przy drodze do wsi Gólków prowadzącej, przy kopaniu żwiru, znaleziono w r. 1881 kilka urn z popiołami. w głębokości $1\frac{1}{2}$ łokcia. W r. 1886 folw. W. lit. A. B. C. rozl. mr. 309: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 14, nieuz. mr. 10; bud. mur. 3, drew. 9; płodozmian 13-pol., pokłady torfu. Wś W. os. 21, mr. 25. Na początku XVI w. dziesięciny z 1 an. km. i folw. dawano pleb. w Błaszkach (Łaski, L. B., II, 58). W r. 1553 było tu 3 łąny km., a r. 1576 były 3 łąny i 2 zagr. (Pawin., Wielk., II, 219). *Br. Ch.*

Wolencin, mylnie *Walencin*, wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, odl. 8 w. od Lipna, ma 17 dm., 256 mk. Wchodzi w skład dóbr Kikoł (ob.). W r. 1827 było 19 dm., 187 mk. „Jacobus de Volanczino“ podpisany jest na akcie z 1474 r. i z r. 1475 (Kod. dypl. pol., II, 556, 565). W r. 1564 wś „Volyeczyno“, w par. Kikoł, ma kilkunastu drobnych właścicieli, mających razem $7\frac{1}{2}$ łąn. km. i 1 zagr. Jeden łąn należy do 6 braci. Ogółem płacą 3 fl., 2 gr. poboru (Pawin., Wielkop., I, 325). R. 1789 dom. Kikoł wysiewało tu 59 kor. żyta, 3 kor. pszen.; czynszu pobierało 29 zł. Adam Kowalski wysiewał 11 kor. żyta, 2 kor. pszenicy.

Wolencin, niem. *Wollentschin*, dobra i wś nad rz. Prosną, pow. olesieński, par. kat. Sternallice, ew. Bischof. W r. 1885 dobra miały 305 ha, 1 dom, 11 mk. kat.; wś 214 ha, 34 dm., 212 mk. (4 ew.).

Wolengiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 45 w., ma 6 dm., 82 mk. W r. 1827 wś ma 6 dm., 81 mk.

Wolenice al. *Wolanice*, niem. *Wolenitz*, wś gospod. i ryc., pow. krotoszyński, urząd okr., stanu cyw. i poczta w Krotoszynie, st. kol. w miejscu, między Krotoszyńcem a Jarocinem, na linii oleśnicko-gnieźń, szkoły w Dzielicach, par. katol. w Rozdrażewie, ewang. i sąd okr. w Kozminie. Wś gospod. ma 91 ha, 6 dm., 141 mk. (109 kat.). Wś ryc. ma 417 ha, 6 dm., 137 mk. (112 katol.). Dochód czysty oceniony na 4611 mk. W r. 1338 król Kazimierz, nadając Maćkowi, synowi Przybysława Borkowica, miasto Kozmin z przyległościami, wymienia między niemi Wolenice. Około r. 1564 było tu 7 łąn., z których płacono po 12 gr. bisk. poznańskim. W r.

1578 posiadali wieś Tomasz Czekanowski i Jan Włostowski, a r. 1618 Rozdrażewscy, w r. 1800 szambelan Mieszkowski, potem Antoni Stablewski. *W. Ł.*

Woleński las, obszar lesisty, wzn. do 230 mt. n. p. m., część Wolicy Komarowej, w pow. sokalskim (Karta wojs., 4, XXXI).

Wolental, niem. *Wollenthal*, wś nad szosą czerwińsko-starogardzką i rz. Węgiernicą, pow. starogardzki, 2 $\frac{1}{2}$ mili od mta pow., st. poczt. Pączewo, tamże kościół paraf. katol., szkoła kat. w miejscu. Wś zawiera 21 posiad. gburskich, 33 zagród, 844 ha (708 roli orn., 73 łąk); 1885 r. 74 dm., 118 dym., 546 mk. (496 katol., 50 ew.). Wś ta została podobno w XIII w. przez Krzyżaków założona, lecz w wojnach szwedzkich zburzona, następnie r. 1667 na nowo uprzywilejowana. Lustracja starostwa gniewskiego z r. 1664 opiewa: wś ma włók 50. Daje z osiadłej włóki pół korca żyta i pół korca owsa (ob. „*Varia acta*“ w Pelpinie, str. 58). R. 1682 zostały tu niektóre wolne włóki nadane osadnikom (ob. *Stadie*: „*Gesch. d. Stadt Stargard*“, str. 134). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 213 katol.; a kat. i żydów nie było wcale; mesznego pobierał prob. 22 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 112 i 116). R. 1789 było tu 43 dym. W pobliżu wsi leży między drogami rozchodzącymi się do Czarnego Lasu i Bukówca ementarzysko, gdzie często natrafiano na groby skrzykowe (ob. „*Objaśn. do mapy archeol.*“ Ossowskiego, str. 44). *Kł. Er.*

Wolentarski Groń (606 mt.), góra nad doliną Koszarawy i pot. Przyłękiem, w zach. Beskidzie, w pow. żywieckim, na 36° 56' wsch. dł., 49° 39 $\frac{1}{2}$ półn. szer. (Karta wojs., 7, XX).

Wolerowo, dwór. pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, własność Chołodów, ma 386 dzies. (25 lasu, 191 nieuz.).

Wolewacze, wś, pow. osterski gub. czerniowskiej, gm. Oster, 142 dm., 700 mk.

Wolewki, pow. orszański, ob. *Walawki*.

Wolewski, ob. *Olewski*.

Wolęcín, ob. *Wolencin*.

Wolfanówka al. *Wolfantówka*, wś skarbo-wa nad Szumiłówką (Markówką), dopł. Dniestru, pow. jampolski, gmina, par. katol. i sąd w Jampolu (o 18 w.), par. praw. Podlasówka, ma 63 dm., 448 mk., 416 dzies. ziemi włóśc. *Dr. M.*

Wolfberg, góra bazaltowa na Szlązku, w pobliżu miasta Goldberg (Złotagóra).

Wolfersdorff, wś, pow. szprotawski, par. katol. i ew. Primkenau. W r. 1885 wś miała 474 ha, 46 dm., 230 mk. (9 kat.); dobra 2 dm., 18 mk. ew.

Wolfsberg, wś i os., pow. nizinny, st. poczt. Neukirch.

Wolfsbruch 1.) leśn., do nadleśn. Koenigsbruch, pow. tucholski, st. poczt. Śliwice, 1 dm.,

10 mk. 2.) **W.**, pow. świecki, ob. *Wilcze Błoto*. 3.) **W.**, pow. świecki, ob. *Dubielnio* 2.). 4.) **W.**, pol. *Parowa*, dobra nad jeziorami Gogolinem i Gogolinkiem, pow. złotowski, gm. Kiełpin, par. katol. Złotowo, st. poczt. Łąkie, 2 dm., 57 mk.; hodowla bydła. 5.) **W.**, dziś *Hoh-Paleschen*, ob. *Polaszki* (t. VIII, 575), ma 772 ha (448 roli or., 105 łąk, 318 lasu), 8 dm., 25 dym., 149 mk. (54 katol., 95 ew.). *Kł. Er.*

Wolfsbruch, nadleśnictwo, w pow. jańsborskim. Dzieli się na 4 okręgi. St. poczt. Johannisburg.

Wolfschlucht, fol. do dóbr sypniewskich, pow. złotowski, st. poczt. i par. katol. Sypniewo, 1 dm., 19 mk.

Wolfsdorf (niem.), ob. *Wilczan*.

Wolfsdorf 1.) *Hoehe*, wś, pow. elbląski wiejski, st. poczt. Pomehrendorf, par. kat. Elbląg, szk. ew. w miejscu, 750 ha (392 roli or., 92 łąk, 70 lasu); 1885 r. 36 dm., 66 dym., 329 mk.: 322 ew., 5 dyssyd., 2 yzd. Założona przez Krzyżaków za czasów komtura elbląskiego Ludwika v. Schippen (1296—99); nowy przywilej r. 1344 nadany. W 1789 r. 19 dym. 2.) **W. Niederung**, wś, pow. elbląski, st. poczt. Einlage, agentura pomocnicza w miejscu, par. katol. Elbląg; 118 ha: 5 roli or., 48 lasu; 1885 r. 56 dm., 106 dym., 484 mk.: 430 ew., 13 kat., 41 dyssyd. Zawiera 54 zagród, 1789 r. 19 dym. *Kł. Er.*

Wolfsdorf 1.) 1374 r. *Wolfsdorf*, wś i dobra, pow. nowotarski, par. kat. Auras, ew. Belkau. W r. 1885 dobra miały 228 ha, 4 dm., 56 mk. (20 katol.); wś 19 ha, 16 dm., 79 mk. (11 kat.). 2.) **W.**, wś, pow. żegański, par. kat. Hartmannsdorf, ew. Kunau. W r. 1885 miała 644 ha, 33 dm., 180 mk. (8 katol.).

Wolfsdorf 1.) wś, pow. licbarski, st. poczt. Gutstadt. 2.) **W.**, wś, pow. nizinny, st. poczt. Neukirch. 3.) **W. Gross** i *Klein*, wś i fol., pow. rastemborski, st. poczt. Dochhofstaedt. Odbywają się tu dwa jarmarki rocznie. 4.) **W.**, wś, pow. królewiecki, st. poczt. Waldau Ostpr.

Wolfgangarten, leśniczówka, w pow. bydgoskim, na wschód od Koronowa (obie parafie i urząd poczt.), 1 dm., 12 mk.

Wolfsgrund, leśn. do nadleśn. Lindenbusch, pow. tucholski, st. poczt., kolei i par. katol. Pol. Cekeyn, 1 dm., 6 mk.

Wolfsghagen, ob. *Kijaszkowo*.

Wolfsghagen 1.) leśnictwo, pow. rastemborski, st. poczt. Nordenburg. 2.) **W.** al. *Nordenburg*, wś, pow. rastemborski, st. poczt. Drengfurt.

Wolfsbain, 1400 r. *Wolfshayn*, wś i dobra, pow. bolesławski, par. katol. i ew. Thomaswaldau. W r. 1885 wś miała 42 ha, 22 dm., 109 mk. (5 katol.); dobra 470 ha, 11 dm., 171 mk. (6 ew.).

Wolfschau, dobra, pow. jeleniogórski, par.

katol. i ew. Arnsdorf. W r. 1885 dobra miały 1973 ha lasu, 1 dm., 6 mk. (2 katol.).

Wolfsheide, leśn. do nadleśn. Ryjewa, pow. sztumski, st. poczt. Piekło, 1 dm., 10 mk.

Wolfsheide, dobra ryc., pow. gierdawski, st. poczt. Abelischken.

Wolfshof, folw. dóbr pryw. Nurmhusen, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya).

Wolfshof, leśn., pow. wałecki, obwód domin. Dykovo, 1 dm., 11 mk., st. poczt. Arnopol.

Wolfskuehle al. *Nieborowitz-Hahn*, dobra, pow. rybnicki, par. kat. Pilchowice. W r. 1885 miały 207 ha, 4 dm., 34 mk. katol.

Wolfskaempe 1.) wyb. pod Toruniem, pow. toruński. 2.) **W.**, pow. świecki, ob. *Wilcza Kępa*.

Wolfskolonie, wybud., pow. chodzieski, par. i poczta Smiłowo.

Wolfskrug, wyb. pod Toruniem, pow. toruński.

Wolfskrug, fol., pow. iławkowski, st. poczt. Creuzburg Ostpr.

Wolfsmuehle 1.) ob. *Wilczak*. 2.) **W.**, młyn, pow. i obw. urz. czarnkowski, 1 dm., 6 mk.

3.) **W.**, młyn wodny, pow. jarociński, okr. urz. i poczta Nowemiasto.

Wolfsmuehle, os. młynarska nad rz. Wolfsfluesschen, pow. toruński, gm. i st. poczt. Lubicz. W 1885 r. 9 dm., 83 mk. Należy do Torunia.

Wolfsrubm, os., pow. wschowski (Leszno), urz. okr., poczta i par. Leszno, 1 dm., 7 mk.

Wolfswald (niem.), ob. *Welcz Mały*.

Wolfswinkel, os. leśna, pow. ragnecki, st. poczt. Schmallingken.

Wolfswinkel, część wsi Schlegel, w pow. kładzkim.

Wolfsvorwerk, fol., pow. wschowski (Leszno), urz. st. cyw. i par. katol. w Święciechowie, 1 dm., 10 mk.

Wolfszageł, wyb., pow. elbląski, st. p. Einlage.

Wolgast (niem.), ob. *Wolgoszcz*.

Wolgund, z folw. Baechhof, dobra prywatne, w okr. mitawskim, pow. doleński, par. mitawska (Kurlandya).

Wolhyny, leśn., pow. krobski (Rawicz), ob. *Streitfurth*

Wolica, rzka, dopł. Wieprza, ob. *Kalinówka*.

Wolica 1.) wś i fol., pow. warszawski, gm. Wilanów, par. Służew, przy drodze ze Służewa do Natolina, ma 336 mk., 481 mr. dwor., 317 mr. włośc. W r. 1827 było 13 dm., 177 mk. W r. 1580 Wolica Służewska ma dwa dział. Andrzej Służewski płaci od 2 łan. i 2 zagr. z rolą, Dorota Dąbrowska, wdowa, od 2 1/4 łan. (Pawiński, Mazowsze, 261). 2.) **W.**, wś, pow. radzyński, gm. Małopole, par. Radzymin, ma 125 mk., 319 mr. W r. 1827 było 10 dm., 68 mk.

3.) **W.**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 14 os., 133 mk., 567 mr. Wechodziła w skład dóbr Nadarzyn. W r. 1827 było 16 dm., 135 mk., par. Pęcice. W r. 1580 we wsi Wolica, w par. Nadarzyn, płaci dzierżawca, Zygm. Dąbrowski od 2 1/2 łan., 2 ryb. (Pawiński, Mazowsze, 286). 4.) **W. i Józefów**, folw., pow. błoński, gm. Radzików, par. Rokitno, ma 279 mk., 594 mr. W r. 1827 było 3 dm., 48 mk. W r. 1580 we wsi Wolica Płochockich mają Płochocy trzy działki po 1/4 i 1/8 łanu i młyn (Pawiński, Mazowsze, 275). 5.) **W.**, dawniej *Wola Miejska*, kol. i os. leśna, pow. kaliski, gm. Żydów, par. Chełmce, odl. od Kalisza 8 w. Wś ta ma 48 dm., 340 mk., należała do miasta Kalisza. W r. 1827 było 30 dm., 219 mk. Na obszarze wsi, w miejscowości zwanej Borkiem, natrafiono na ślady cmentarzyska pogańskiego. Wykopano jedną urnę, a obok niej kilka przedmiotów z kamienia, jako to: młotek, kulę i elipsę (ob. Kurjer Warsz., N. 358 z r. 1887). Na początku XVI w. we wsi Wola, kmiecie ze swych półłanków dawali pleb. w Chełmcach po 2 miary żyta i 2 owsa (Łaski, L. B., II, 54). W r. 1618 wś Wola Miejska, w par. Chełmce, ma 4 łany km., placące po 30 gr., 2 zagr. po 4 gr. i 1 rzem. gr. 4 (Parczewski, *Analekt Wielkop.*, 71). 6.) **W.**, pow. turecki, par. Wilamów, ob. *Jaszczurów*. 7.) **W. Nowa**, kol., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, ma 32 mk., 102 mr. włośc. Należała do dóbr Gustorzyn. 8.) **W. Stara**, kol. i fol., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, odl. 10 w. od Włocławka, ma 121 mk., 215 mr. W r. 1827 było 7 dm., 49 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. mr. 328: gr. ork. i ogr. mr. 275, łąk mr. 38, nieuż. mr. 15; bud. mur. 2, drew. 1; płodozm. 7 pol. Wś Stara Wolica os. 18, mr. 202; wś Nowa Wolica os. 2, mr. 100. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 miała 3 łan., 4 czynsz., 2 kom. (Pawiński, *Wielkop.*, II, 4). 9.) **W. Łochowska** al. *Wola*, wś, pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Żelechlin, ma 5 dm., 83 mk., 97 mr. W r. 1827 wś Wola Łochowska, w par. Jeżów, miała 16 dm., 139 mk. a Wolica, w par. Żelechlin, 8 dm., 45 mk. Na początku XVI w. wś Łochowska Wola, w par. Żelechlinek, dawała dziesięcinę z łan. km. kościółowi w Głuchowie a pleb. w Żelechlinku tylko kołędę po 1/2 gr. z domu. O dziesięcinę z folw. był spór między obu proboszczami (Łaski, L. R., II, 327, 329). W r. 1579 Wola Łochowska stanowiła całość ze wsią Łochów Wielki. Były we Woli dwa działki po 1/2 łan. km. Prócz tego istniała tu Wola Januszowa (Pawiński, Mazowsze, 165). 10.) **W.**, pow. łódzki, ob. *Korubowa Wola*. 11.) **W.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Grzymalina Wola. Wś ma 18 dm., 205 mk., 187 mr.; folw. 4 dm., 27 mk., 269 mr. Wechodziła w skład dóbr Łękińsko. W r. 1827 było 8 dm., 56 mk. 12.) **W.**

wś i fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Szczeglice, odl. od Sandomierza 28 w., ma 6 dm., 60 mk. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 193: gr. or. i ogr. mr. 138, łąk mr. 15, pastw. mr. 7, lasu mr. 30, nieuź. mr. 3; bud. drew. 7. Wś W. os. 6, mr. 13. 13.) **W.** al. *Skórkowska Wola*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. Machory, par. Skórkowice, odl. od Opoczna 24 w., ma 11 dm., 69 mk., 425 mr. dwor., 64 mr. włośc. W 1827 r. 1 dm., 13 mk. Na początku XVI w. dziesięciny z całej wsi, wartości do 2 seksagen, dawano pleb. w Skórkowicach, za konopną dziesięcinę płacono po 2 gr. z łąnu (Łaski, L. B., I, 621). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 wś Skórkowice i Wola, własność Mikołaja i Jana ze Skórkowic, płaciły poboru 2 grzyw. 18 gr. W r. 1577 Mateusz Skórkowski płacił od 5 łąn., 6 zagr. z rolą; część plebana $\frac{3}{4}$ łąnu, 2 zagr.; Mściław i Jakub Skórkowscy $\frac{1}{3}$ łąnu km. (Pawiński, Małop., 288, 482). 14.) **W.**, wś i fol. nad odnogą rzeki Nidy, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Łukowa, odl. 21 w. od Kiele, ma młyn wodny. W r. 1827 było 19 dm., 127 mk. W r. 1871 folw. W. lit. B. rozl. mr. 381: gr. or. i ogr. mr. 229, łąk mr. 30, pastw. mr. 33, lasu mr. 106, zarośli mr. 18, nieuź. mr. 3; bud. mur. 1, drew. 9; płodozm. 7 pol. Wś W. os. 17, mr. 126. Folw. ten uległ następnie parcelacji. 15.) **W.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów. Wchodziła w skład dóbr rząd. Jędrzejów. Do wsi należy os. młyn. Kruk. W r. 1827 było 13 dm., 129 mk. 16.) **W.** al. *Wolica Kuczowska*, wś, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Kuczów, ma 11 os., 162 mr. Wchodziła w skład dóbr Chrząstów. W r. 1827 było 8 dm., 59 mk. 17.) **W.**, wś pow. pińczowski, gm. Góry, par. Wolica, posiada kościół par. drewniany. Do par. należała, prócz W., tylko wieś Dziewięczyce. W połowie XV w. wś posiada już kościół parafialny. Dziedzicem jest szlachcic herbu Półkoza. Folwark rycerski daje dziesięcinę plebanowi, który posiada rolę i łąkę (Długosz, L. B., II, 416). W r. 1827 było 17 dm., 103 mk. W. par., dek. pińczowski, 626 dusz. 18.) **W.**, wś nad rzeką Schodnią, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. W r. 1579 Wolica, folwark królewski, ma 4 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 224. W r. 1827 było 13 dm., 82 mk. 19.) **W.**, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Stopnica, ma 27 os., 339 mr. Wchodziła w skład ststwa stopnickiego. W r. 1579 wojew. krakowski płacił ztąd od 8 os., 4 łąn., 2 zagr. W r. 1827 było 41 dm., 310 mk. 20.) **W.**, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Dobrowoda. 21.) **W.**, wś, pow. stopnicki, gm. Łubnice, par. Beszowa. W r. 1579 Elżbieta Czyżowska płaci tu od 12 osad., 3 łąn., 1 zagr. z rolą, 2 ubog. (Pawiński, Małop., 227). W r. 1827 wś poduchowna, miała 27 dm., 170 mk. W r. 1621 Jan Tęczyński nadał W.

klasztorowi kamedułów w Rytwianach (ob. t. X, 119). 22.) **W.**, wś, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. W r. 1581 Jan Barzi płacił ztąd od 2 łąn. km., 1 kom. bez bydła. W r. 1827 było 14 dm., 121 mk. 23.) **W.** *Siesławska*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Radzanów, par. Busko, odl. 14 w. od Stopnicy. W r. 1827 miała 3 dm., 33 mk. W r. 1674 Wolica, w par. Chotel płaci od 55 głów. W r. 1885 folw. Wolica Siesł. rozl. mr. 318: gr. or. i ogr. mr. 264, łąk mr. 27, pastw. mr. 22, nieuź. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 3. Wś Wolica os. 9, mr. 28. 24.) **W.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Opole, odl. 28 w. od Puław. W r. 1676 Aleks. Mysłiszewski płaci tu poglówne od 56 poddanych i dworskich (Pawiński, Małop., 34a). W r. 1827 były dwie części, jedna miała 22 dm., 78 mk., druga 32 dm., 194 mk. W r. 1889 folw. W. lit. A. rozl. mr. 529: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 29, pastw. mr. 21, lasu mr. 28, nieuź. mr. 10; bud. drew. 9, młyn wodny. Wś W. os. 46, mr. 405, wś Rozalin os. 10, mr. 132, wś Anielin al. Leszczyniec os. 8, mr. 78. 25.) **W.**, wś i folw. nad rz. Sanną, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, odl. 8 w. od Janowa a 2 w. od Modliborzyce, ma pokłady wapienia i opoki, młyn wodny, 60 dm., 463 mk. W r. 1827 było 58 dm., 334 mk. W r. 1885 folw. W. z nomenklaturą Helenów rozl. mr. 1585: gr. or. i ogr. mr. 661, łąk mr. 89, pastw. mr. 26, lasu mr. 668, w odpadkach mr. 90, nieuź. mr. 51; bud. mur. 3, drew. 22; płodozm. 10 i 11 pol., las urządzo- nym w r. 1891. Wś Wolica os. 58, mr. 972. W r. 1885 oddzielono w skutek sprzedaży 86 mr. z obszaru folwarcznego. 26.) **W.**, folw. dóbr Krośniczyn, w pow. krasnostawskim. 27.) **W.**, wś, pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Kurów, ma 56 os., 1111 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębiny. 28.) **W.** *Brzozowa*, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów, o 24 w. od Tomaszowa, o 21 w. od Zamościa, ma 52 dm., 420 mk., w tem 178 r. l., 584 mr. roli ornej, 132 mr. łąk, 204 mr. lasu. Grunt żyzny czarnoziem, włościanie rolnicy; cieśla 1, kowal 1. Os. młyn. ma 148 mr., młyn wodny. Wchodziła w skład dóbr Komarów. 29.) **W.** *Nadgórecka*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. W r. 1827 było 17 dm., 77 mk. 30.) **W.** *Podhorecka*, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów (odl. o 2 w.). W r. 1827 było 17 dm., 77 mk. W r. 1884 folw. Wolica Podhor. rozl. mr. 353: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 81, lasu mr. 37, nieuź. mr. 8; bud. mur. 9, drew. 4, pokłady torfu. Wś Wolica os. 34, mr. 205. 31.) **W.** *Sitanińska*, wś i fol. przy trakcie lubelsko-lwowskim, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Sitaniec, odl. od Zamościa 7 w., ma 4 domy dwor., 20 włośc., 220 mk. katol., 15 prawcy., 241 mr. włośc.; folw. należy do dóbr ordynacji Bortaty-

cze. Ob. *Wysokie*. 32.) *W. Średnica*, wś, pow. zamojski, ob. *Średnie* 1.). 33.) *W. Uchańska*, pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Skierbieszów. W r. 1827 było 20 dm., 108 mk.

Wolica 1) w dok. *W. Sucha*, wś nad rzeką Stubłą, pow. dubieński, gm. Mizocz, par. praw. Spasów (o 3 w.). 2.) *W.*, w dok. *Wola Bytyńska* (*Zbytyńska*), wś nad Zbytenką, pow. dubieński, gm. Warkowice, par. praw. Zbytyń (o 2 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości miasta Dubieńskiego ks. Konstantyna Ostrogskiego, który płaci ztąd z 9 dym., 6 ogr., 3 podsusiedków (Jabłonowski, Wołyń, 82). 3.) *W.* al. *W. Strakłowska*, wś nad Ikwą, pow. dubieński, gm. Dubno, par. praw. Strakłów (o 2 w. na pld.). 4.) *W.* i *Wolica Morawska*, nieistniejące pod tą nazwą wsi, w pow. dubieńskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należały do Morawicy kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, który z pierwszej płaci z 5 dym., z drugiej zaś z 9 kół waln., 1 stępn. (Jabłonowski, Wołyń, 108). 5.) *W.* (w 1570 i 1588 r.), *Wólka* (1577), prawdopodobnie dzisiejsza *Wolica Łobaczowska*, wś, pow. dubieński, na pograniczu pow. włodzimierskiego, w pobliżu Łobaczówki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 należy do Hrehorego Junkiewicza Kołmowskiego, który z Kołmowa, Borozowa i Wolicy płaci z 52 dym., 13 ogr. po 2 gr. W r. 1577 Hryhory Jurkowiec Kołmowski płaci z Wólki z 9 dym., 4 ogr. a w 1583 r. z 8 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 5, 75, 98). 6.) *W.*, wś, pow. krzemieniecki, gm. Łanowce, 41 dm., 189 mk. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Sawy Jałowickiego, podsędka ziem. krzemienieckiego, który płaci ztąd z 7 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 137). 7.) *W.*, wś, pow. krzemieniecki, gm. Poczajów, par. praw. Łopuszno (o 1 w.); własność hr. Potockich. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 w zastawie Jarofieja Oskiego, który z Poczajowa, Przeniatina, Basiorowki, Wolicy, Komnatki i z części Leduchowskiej płaci z 75 dym., 32 ogr. po 4 gr., 46 ogr. po 2 gr., 2 karcz., 1 koła młyn. (Jabłonowski, Wołyń, 25). 8.) *W.*, wś, pow. krzemieniecki, gm. Wyszogródek (Wyszorodek), par. praw. Małe Kośkowce (o 1 w.), ma 35., 300 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Archanioła Michała, z drzewa wzniesioną przed r. 1724 i uposażoną 27 dziesięcinami ziemi. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 należy do Wiśniowca kn. Aleksandrowej Wiśniowieckiej, która płaci ztąd z 4 dym., 3 ogr., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 133). W r. 1776 wś należała do Jana Lipskiego, cześnika trębowelskiego, a w r. 1777 do Mikołaja Polanowskiego, starosty dąbrowieckiego. 9.) *W.*, wś, pow. łucki, na pograniczu z gub. mińską, na pln. wsch. od Włodzimierza. Podług reg. pobor.

pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartoryska kn. Michała Czartoryskiego, który płaci ztąd z 2 dym. po 20 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 10.) *W.*, pow. łucki, ob. *Wólka*. 11.) *W.*, nieistniejąca wś w pld.-wsch. części pow. ostrogskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 należy do Sydora Kornickiego, który z Kornicy, Sielca, Oknin, W. i Przerośla płaci z 29 dym., 15 ogr. po 2 gr., 1 koła młyn. 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 28). 12.) *W.*, wś nad rz. Płoską, pow. proskurowski, okr. pol. i par. katol. Fulsztyn, gm. Malinicz. st. poczt. i dr. żel. Czarny Ostrów (o 10 w.), o 12 w. od Proskurowa, ma 143 dm., 731 mk., 583 dzies. ziemi włośc., 487 dwor., 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew, p. w. św. Michała, wzniesioną w r. 1833. Parafia przyłączona do Małaszowicz. Własność Zalewskich. Podług reg. pobor. województwa podolskiego z 1578 r. należy do Czarnego Ostrowu Stanisława Stawskiego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 303). 13.) *W.*, wś niegdys, w zach. części pow. rówieńskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy do Klewania kn. Jury Czartoryskiego, który płaci z 5 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 88). 14.) *W.*, wś nad lew. dopł. Słuczy, pow. starokonstantynowski, gm. Tereski, 92 dm., 665 mk., cerkiew, szkoła, młyn wodny, wiatrak, cegielnia, piec wapienny. Własność Jodków. 15.) *W.*, wś skarbowa nad Unawą, pow. wasylkowski, w 2 okr. pol., gm. Wieprzyk, par. praw. Piwnie (o 3 w.), ma 611 mk. (w r. 1863 podług Pochilewicz był 695 dusz). Wraz z sąsiednią wsią Dmitrówką należy do klucza chwastowskiego dóbr państwa. 16.) *W.*, wś, pow. włodzimierski, na pln. wsch. od Porycka. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1570 w zastawie Michajły Serbina, który z Pierkowiec, Zawidowa i W. płaci z 44 dym., 34 ogr. po 4 gr., 35 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn. po 12 gr., 1 karczma 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 24). 17.) *W.*, wś niegdys, w pld. części pow. włodzimierskiego, na pograniczu od Galicyi, czy nie dzisiejsza *Wolica Bużańska*, pod Boryszkowiczami. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność Wasila Żurawnickiego, który z Żurawnik, W., Rziszczowa i Koczkarowca płaci z 61 dym., 6 ogr. po 4 gr., 8 ogr. po 2 gr., 6 bojar., 2 kół młyn. po 12 gr. W r. 1583 Jan Żorawnicki z Żorawnik i W. wnosi z 12 dym., 16 ogr., 4 kół dorocz., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 13, 110). 18.) *W.*, prawdopodobnie dzisiejsza *Wolica Drużkopolska*, wś w pld. części pow. włodzimierskiego, pod Drużkopolem. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność Bazylego Drewińskiego, który z Spykołos, W. i Kokoszewa płaci z 40 dym., 32 ogr. po 2 gr., 1 karcz., 2 kół młyn. po 24 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 13). 19.) *W.*, pow. włodzimierski, ob. *Wólka Dulibska*. 20.) *W.*, wś, pow. żytomierski, gm. Trojanów,

par. praw. Szumsk, ma 56 dm., 470 mk., gorzelnię. 21.) **W. Andruchy**, ob. *Wola Andruskiego*, pow. kowelski. 22.) **W. Bużańska**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica*. 23.) **W. Chojeckiego**, dwie zaginione miejscowości we włości żesławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. 24.) **W. Choroszowa** (w 1570 r.) al. *Nowosiółki* (w 1583), wś nieistniejąca obecnie — we włości lachowieckiej, przeto w pld. zakątku pow. ostrońskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 własność Fedora Sieniuty Lachowieckiego; pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 tenże płaci z *W. Nowosiółki* z 2 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 28, 136). 25.) **W. Dorosińska Niemier**, nieistniejąca pod tą nazwą wś, w pow. łuckim, prawdopodobnie dzisiejszy *Dorosiń* lub też *Niemier*, obie w pld.-wsch. części powiatu, w pobliżu granicy pow. włodzimierskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Kłodzińskiego, ststy błońskiego, który płaci z 2 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 94). 26.) **W. Drużkopska**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica*. 27.) **W. Dubieńska**, pow. kowelski, ob. *Wola Dubieńska*. 28.) **W. Dubiska** al. *Dubiszczce*, wś nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. Krasitów (o 4 w.), par. kat. Kulczyzny odl. o 20 w. od st. dr. żel. Czarny Ostrów, ma 85 dm., 452 mk., przeszło 1000 mr. pola ornego, cerkiew, garbarnię, wapielnię, wiatrak. Własność dra Gawrońskiego. Wchodziła w skład włośc. kuźniańskiej, nadanej w r. 1557 przez Zygmunta I ks. Konstantemu Ostrogskiemu. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś *Wolica Dubiska* należy do włości konstantynowskiej ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd z 3 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 129). Opis podał A. Konaszynskij w „*Woł. eparch. wiadom.*“ (1873 r.). 29.) **W.** al. *Wólka* al. *Wola Falimicka*, wś nad Ługiem. pow. włodzimierski, na pld.-wsch. od Włodzimierza, właściwie przysiółek wsi Falimicze. Należała do dóbr biskupów łuckich. Podług rewizji zamku łuckiego z r. 1545 niegdys włość zamku włodzimierskiego, nadana przez króla Kazimierza wraz z Falimiczami i in. kn. Michałowi, ojcu kn. Kowelskiego Sanguszki (ob. Jabłonowski, Rewizye, str. 83). 30.) **W. Horna**, wś nieistniejąca obecnie, sądząc po wyliczonych w sąsiedztwie wsiach musiała leżeć w zach. części dzisiejszego pow. ostrońskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości ostrońskiej ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd z 5 dym., 3 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 81). 31.) **W. Kierekieszyna**, wś, pow. starokonstantynowski, gm. St. Konstantynów, par. katol. Butowce, 99 dm., 800 mk., cerkiew, gorzelnia. Wzniesienie około wsi dochodzi 1106 st. npm. 32.) **W. Kutyszczce**, dziś *Kutysko* al. *Kutyszczce*, wś u źródła rzeki Buhłówki, pow. krzemieniecki, na pld.

od Łanowiec. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Wyszogródka kn. Aleksandra Poryckiego, który płaci ztąd z 2 dym., 2 ogr., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 136). 33.) **W. Lachowiecka**, wś, pow. zasławski, gm. Tarnawka, par. praw. Szarłajówka (o $\frac{1}{2}$ w.); własność Borysowa. 34.) **W. Laskowska**, nieistniejąca wś, w pow. krzemienieckim lub zbaraskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należała do dóbr niebosz. ks. Władysława Zbaraskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 128). 35.) **W. Lipa**, dziś *Lipa*, wś, pow. dubieński, na wschód od Mirohoszczy. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Dymitra Jałowickiego, który z Mirohoszczy i *W.* płaci z 28 dym., 20 ogr., 2 kół waln., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 110). 36.) **W. Lubecka**, przysiółek wsi Lubezca, w pow. łuckim. 37.) **W. Lubiń**, prawdopodobnie dzisiejsza *Wólka Lubitowska* (ob.), wś, pow. kowelski, na pld.-wsch. od Kowla, między Lubitowem a Radoszynem, koło Wołoszek. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. własność Kiryła Zubczowskiego, horodniczego łuckiego, który płaci ztąd z 3 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 121). 38.) **W. Łobaczowska**, pow. dubieński, ob. *Wolica*. 39.) **W. Maczywkowa**, nieistniejąca wś, w pow. krzemienieckim lub zbaraskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do dóbr ś. p. kn. Władysława Zbaraskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń 128). 40.) **W. Mała**, wś nad Teterówką, dopł. Teterowa, pow. żytomierski, gm. Januszpol, par. praw. Halijówka al. Wysoka Grobla (o 2 w.), par. katol. Krasnopol, własność gen. Lachmanowej. 41.) **W. Markowa**, wś na lew. brzegu Unawy, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Popielnia, par. praw. Sokolcza, o 38 w. od Skwiry, ma 427 mk. Stanowi właściwie część wsi Sokolczy, leżącej po praw. brzegu Unawy. Należała do włości pawłockiej. 42.) **W. Miénkowa**, obecnie *Mińkowce*, wś, pow. skwirskiego. 43.) **W. Morawska** (w dokum.), pow. dubieński, ob. *Wolica*. 44.) **W. Ochmatkowska**, widocznie dzisiejszy *Ochmatków*, wś nad Styrem, pow. dubieński, na ptn.-wach. od Boremla. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Aleksandra Zahorowskiego, który płaci od 3 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 96). 45.) **W. Oliczówka** al. *Otycka*, dziś *Otyczki*, wś nad Pucitówką (Putyliwnią), pow. łucki, na ptn. od Klewania. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. włość zamku otyckiego kn. Michała Czartoryskiego, ststy żytomierskiego, który płaci ztąd z 13 dym. po 10 gr., 3 ogr. po 4 gr. W 1583 r. własność Stanisława Radziwiłła, ks. na Otyce i Nieświeżu, który płaci z 11 dym., 5 ogr., 5 komor., 2 kół waln., 1 folusz, (Jabłonowski, Wołyń, 47, 109). 46.) **W. Omelańska** al. *Omielna*, dziś *Omelno*

wś, pow. łucki, na pld. od Kotek. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Iwana Koszki, który z Zerowycz (Żurawicze) i z W. O. płaci z 16 dym., 2 ogr., 3 ogr., $\frac{1}{9}$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 9, 100). 47.) **W.** w *Ostrowie*, wś niegdyś w okolicach Szepla, pow. łucki, na pln.-zach. od Torczyzna (w tej okolicy jest dziś wś *Wólka* nad rz. Stawem). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do dworu Szepla kn. Iwanowej Czartoryskiej, która płaci ztąd z 3 dym., 4 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 48). 48.) **W. Paszkowska**, opustoszałe sióło we włości żesławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Tychny Homiaka, który płaci z 1 dymu, 2 ogr., 3 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 146). Ob. *Paszkówka*. 49.) **W. Polowa**, wś nad rz. Szafaryą, pow. zasławski, gm. Tarnawka. o 40 w. od Żasławia (st. poczt.) a 60 w. od Szepietówki (st. dr. żel.), ma 129 dm., 987 mk. prawosł., 25 rodzin katol. i 2 żydów. Posiada cerkiew paraf., p. wez. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w 1796 r. i uposażoną 62 dzies. ziemi. Oprócz tego jest tu cerkiew cmentarna, p. w. św. Jana Bogosława z muru wzniesiona w 1871 r. Szkoła wiejska od 1869 r. Własność gen. Choszewnikowa. 50.) **W. Poniatowska**, wś, pow. starokonstantynowski, par. katol. Bazalia, w 1867 r. 113 dm. 51.) **W. Pustomit**, dziś *Pustonyty*, wś, pow. rówieński, na pln.-wsch. od Tuczyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości tuczyńskiej Aleksandra Siemaszki, który płaci z 3 dym., 2 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 55). 52.) **W. Rochmanów**, wś, pow. krzemieniecki. dziś *Rachmanów* (ob.). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Walentego Wkryńskiego, nowoosadzona, płaci z 4 dym., 2 komor., 2 kół waln. (Jabłonowski, Wołyń, 143). 53.) **W. Strakłowska**, pow. dubieński, ob. *Wolica*. 54.) **W. Sucha**, pow. dubieński, ob. *Wolica*. 55.) **W. Tatarska**, wś nad dopł. Ikopoci, pow. zasławski, gm. Antonin, par. praw. Krzemieniczuki (o 2 w.), par. kat. Kuleczyny. 56.) **W. Utyńska** al. *Utyńska*, wymieniona w reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. będzie, prawdopodobnie to co *Wolica Pustomit* z reg. 1577 r., leżała przeto w pow. rówieńskim, na pln.-wsch. od Tuczyna. Należała do włości tuczyńskiej Aleksandra Siemaszki, kasztelana braclawskiego, który płaci ztąd z 4 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 87). 57.) **W. Wąsowicza** al. *Wonowicze*, wś nad dopł. Słuczy, pow. starokonstantynowski, gm. Czernielówka, par. katol. Bazalia, 156 dm., 827 mk., cerkiew, 2 młyny wodne, wiatrak, cegielnia. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś *Wolica* należy do Kuźmina ks. wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 11 dym., 8 ogrod., 4 ogr., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 147). 58.) **W. Wielka**, wś

nad rzeką Karańką, dopł. Słuczy i dwoma stawami, pow. żytomierski, gm. Motowidłówka (o 1 w.), par. katol. i st. pocz. Lubar (o 15 w.), odl. o 90 w. od Żytomierza i 35 w. od st. dr. żel. Pieczanówki, ma 184 dm., 1485 mk. prawosł., 44 katol. i do 80 żydów. Posiada cerkiew par. p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1787 r. i uposażoną 42 dzies. ziemi, kaplicę katol. na cmentarzu grzeb., piękny pałac dziedziców, gorzelnię. Wś słynie z bogactwa włościan. Własność dawniej Buszyńskich, dziś Romerów. 59.) **W. Wonowicze**, pow. starokonstantynowski, ob. *Wolica Wąsowicza*. 60.) **W. Woronijów**, dziś *Woronówka*, wś nad dopł. Styru, pow. rówieński, na wschód od Tuczyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do włości tuczyńskiej Aleksandra Siemaszki, który płaci z 2 dym., 2 ogrod. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 55). 61.) **W. Zabłockiego**, nieistniejąca wś, w pow. krzemienieckim lub zbaraskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do dóbr ś. p. kn. Władysława Zbaraskiego. Póbor oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 128). 62.) **W. Zahorowska** al. *Zahorów Nowy*, wś, pow. włodzimierski, gm. Chorów, ma 45 dm., 248 mk. Posiada starożytny monaster, w którym znajduje się obraz Bogarodzicy, słynący cudami. Dzisiejszy kościół i monaster fundowany jest przez Piotra Zahorowskiego w 1567 r. Są tu portrety kolatorów Zahorowskich i Czackich. Przechowywały się tu w 3 srebrnych urnach serca Czackich, które, gdy Czacy zaprzestali zapomagać klasztor, przelożony takowego Seweryn Dziubiński kazał zakopać do ziemi a z urn urządzić świeczniki. 63.) **W. Zarubinicka**, wś nad rz. Iwnicą, pow. skwirski, na pograniczu pow. żytomierskiego, w 3 okr. pol., gm. Chodorków, par. kat. Iwnica, o 50 w. od Skwiry, ma 548 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 642 mk. prawosł., 88 katol.; 2630 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała z drzewa wzniesioną w zeszłym wieku i uposażoną 56 dzies. Kaplica katol. dek. żytomierskiego. W epoce uwłaszczenia włościan należała do Zygmunta i Bronisława Raciborowskich. 64.) **W. Zmińwiecka**, prawdopodobnie dzisiejszy *Zmieiniec*, wś nad dopł. Styru, pow. łucki, na pln.-zach. od Łucka. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. własność Sebastjana Bohuszewicza, namiestnika klewańskiego, który płaci z 6 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 107). *J. Krz.*

Wolica 1.) nazwa dolnego biegu rzeki Kościelnicki Potok (ob.). 2.) **W.**, rzeczka, lewy dopływ Czeremoszu, wypływa we wsi Horodzie, w pow. kosowskim. Źródlane wody zbiera z pod Chromeńskiego grzbietu, z pod szczytów: *Palina* (614 mt.), *Michałkowa* (815 mt.) i płynie na Czerhanówkę, Kobaki i w Rybnie uchodzi do Czeremoszu, na wysokości 265 mt. Długość do 20 klm. We wsi Kobaki przyjmuje z lew. brze-

gu Hnilicę. 3.) **W.**, nazwa dawana rz. Seret (dopł. Dniestru) na obszarze pow. brodzkiego.

Wolica 1.) wś, pow. bocheński, w okolicy podgórskiej, 2·2 km. na płd. od Łapanowa, między Lubomierzem (od zach.), Grabiem (płd.) i Brzeżową (wsch.). Par. rzym.-kat. w Łapanowie. Wś wraz z obszarem większej posiadłości ma 40 dm. i 227 mk., w tem 220 rzym.-kat., 7 izrl. Pos. tabularna (Stan. Lgockiego) ma 190 mr., pos. mn. 242 mr. W spisie pob. po 2 grosze z łanu z r. 1490 (Pawiński, Małop., 447) nie ma tej wsi w par. łapanowskiej, w 1581 r. znajdujemy ją wraz z nieistniejącą teraz Wola. Miała 3½ łan. km., 4 zagr. z rolą i 2 komor. z bydłem. 2.) **W.** z *Wałowicami*, wś, w pow. jasielskim, na lewym brzegu Jasiołki, o 4·6 km. na wschód od Jasła. Składa się z dwóch osad: Wolicy (24 dm., 135 mk.) i ku płd. wysuniętych Wałowice (28 dm., 146 mk.) a wreszcie obszaru dwor. (4 dm. i 26 mk.), ma 307 mk. rzym.-kat. a 5 izr. Pos. tabularna (Apol. Przyłęckiego) ma ogółem 264 mr., pos. mn. 172 mr. obszaru. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 119) Wola i Wałowice miały 2½ łanu km., 4 zagr. z rolą, 2 bez roli, 3 komor. z bydłem i 3 bez bydła. Posiadali je Mateusz i Mikołaj Pakosze. Graniczą na zach. z Sobniowem, na płd. z Łaskami, na wsch. z Gąsówką i Czeluśnicą a na płu. stanowi Jasiołka granicę od Hankówki. 3.) **W.** z *Lasem Kościelnickim i Rogowem*, wś, pow. krakowski, nad pot. Kościelnickim, dopł. Wisły z lew. brzegu, na granicy królestwa polskiego. Wólka Las Kościelnicki jest położona ku płd. (36 dm.) a Rogów (4 dm.) na brzegu Wisły. Wogóle liczy wś 58 dm. i 295 mk. rzym.-kat.; obszar tabularny z osadami: Pomykana i Browarek 4 dm., 36 mk. (13 izrael.). Obszar tabularny (Maryi hr. Wodzickiej) ma 284 mr.; pos. mn. 281 mr. Par. w Górze Kościelnickiej. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 7) należała wś do par. w Pobiedniku; była dziedzictwem Wodziszławskiego, który płacił od 4 łan. km. i 2 komor. z bydłem. Graniczy na zach. z Kępą Rusiecką, Przyłaskiem Wyciążkim i Wyciążami a na płu. z Cłem. 4.) **W.**, wólka do Kobylan, pow. krośnieński na płd. od Kobylan, nad pot. Stawiska, składa się z 8 dm., ma 57 mk. rzym.-kat. 5.) **W.**, wólka do Ostrowa, w pow. łańcuckim, na wsch. od Ostrowa, 4 km. na płu. od Kańczugi, liczy 62 dm. i 314 mk. rzym.-kat. Pos. tabularna (Józ. Stojatowskiego) wynosi 76 mr., pos. mn. 317 mr. 6.) **W.**, wólka do wsi Stronie, w pow. limanowskim, składa się z 14 dm. i 75 mk. 7.) **W.** z *Kopalinami i Błyszczówką*, wś, w pow. ropezyckim, na praw. brzegu Wisłoki, przy gościńcu z Dębicy (1·8 km.) do Pilzna, ma w stronie płu. i wsch. większe lasy. Kopaliny leżą na brzegu Wisłoki, Błyszczówka zaś jest karczma przy gościńcu. Razem z obszarem więk. pos. i Wólką, ma Wolica 32 dm. i 248 mk.: 236 rzym.-kat. a 12 izrl. Po-

siadłość tabularna (br. Henryka Christianiego) ma w ogóle 802 mr., w połowie roli a w połowie lasu, pos. mn. 162 mr. roli. Wś tę spotykamy dopiero w r. 1674, w spisie pobor., jako Wologę (Pawiński, Małop., 56a), wszystkie zaś inne wsi, należące do par. w Dębicy, istniały w r. 1581. Graniczy na płd. z Latoszynem i Podegrodziem, na wschód z Gawrzyłową a na płu. z Kawęczynem. 8.) **W.** *Ługowa*, wś, w pow. ropezyckim, o 1·5 km. na płu. od Sędziszowa, a na zach. od Kawęczyna, składa się z 109 dm., ma 566 mk. rzym.-kat. 9.) **W.** *Piaskowa*, wś w pow. ropezyckim, na płu. od W. Ługowej, 2 km. od Sędziszowa, liczy 105 dm. i 580 mk.: 353 rzym.-kat. a 227 izrl. Pos. tabularna (hr. Potockich z Krzeszowic) wynosi 440 mr. 10.) **W.**, wś, pow. sanocki, ma par. gr.-kat. z cerkwią mурowaną, leży nad Sanoczkiem, 3·5 km. na płu. wsch. od Bukowska, składa się z 58 dm. i ma 362 mk.: 324 gr.-kat., 29 rzym.-kat. i 9 izrl. Pos. tabularna (w rękach izraelitów, dawniej hr. Komorowskich) ma w ogóle 729 mr., pos. mn. 620 mr. obszaru. Uposażenie parafii wynosi wprawdzie 84 mr. i 176 50 złr. dodatku, lecz gleba jest płonna. Do par. (dek. potolicki) należą, prócz Wolicy: Zboisko, mto Bukowsko, Ratnawica z cerkwią drewnianą i Bełchówka. Graniczy na płd. z Bełchówką i Ratnawicą, na wsch. z Niebieszczanami, na zach. z Nowotańcem a na płu. ze Zboiskami. 11.) **W.**, wólka do Sierczy, leży na płd. od Sierczy, przy drodze z Wieliczki do Gorzkowa, w pow. wielickim, składa się z 50 dm., ma 352 mk. W r. 1581 Adam Niewiarowski miał tu półłanek kmiecy i 3 zagrody z rolą, a Wielogłowska 3 zagr. z rolą. 12.) **W.**, przys. Plichowa, pow. brzeżański (ob. t. VIII). 13.) **W.**, wś, pow. dobromilski, 15 km. na płu.-zach. od sądu pow. w Dobromilu, tuż na płu.-zach. od urz. poczt. w Krościenku, koło Chyrowa. Na płu.-zach. leży Liskowate, na płu. Łopuszanka, na wsch. Obersdorf, na płd.-wsch. Krościenko, na płd.-zach. Berehy (pow. liski). Płd. część wsi przepływa dopł. Strwiąża, pot. Łodyna, a część płu. inny dopływ Strwiąża, nadpływający z Liskowatego. W dolinie tego ostatniego potoku leżą zabudowania wsi, a w dolinie Łodyny grupa domów Łodynka i młyn. W r. 1890 było 27 dm., 195 mk. w gm.: 186 gr.-kat., Rus., a 9 izrl. Pol. Par. gr.-kat. w Krościenku, rzym.-kat. w Jasieniu. Ob. *Krościenko*. 14.) **W.**, część Pustomyt, w pow. lwowskim. 15.) **W.**, wś, pow. podhajecki, 9 km. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Podhajcach. Na płu.-zach. i płu. leży Wierzbów, na wsch., płd. i płd.-zach. Hołhocze. Wody płyną strugami na wsch. do Koropca. Na płd. leżą zabudowania wsi, folwark, cegielnia i wapniarka. Włas. więk. ma roli ornej 149, łąk i ogr. 10, pastw. 11, lasu 450 mr.; włas. mn. roli or. 215, łąk i ogr. 125, pastw. 11 mr. W r. 1890 było 73 dm., 486

mk. w gm.; 6 dm., 46 mk. na obsz. dwor. (321 rzym.-kat., 172 gr.-kat., 39 izrl.; 339 Pol., 193 Rus.). Par. rzym.-kat. w Zawałowie, gr.-kat. w Hołhoczem. 16.) **W.**, wś, pow. skałacki, 27 klm. na pld.-wsch. od Skałatu, 19 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Grzymałowie, 11 klm. na wsch. od urz. tel. w Toustem, tuż na zach. od urz. poczt. w Kałaharówce. Na pld. leżą Rasztołce, na zach. Borki i Krasne, na ptn. wsch. Kozina; wschodnia część styka się z Kałaharówką i Wychwatycznami na środkowej przestrzeni, a zresztą przypiera do granicy pow. proskurowskiego (gub. podolska) i stykają się na ptn. z Satańówką, a na pld. z Kręciłowem. Wzdłuż pld.-wsch. granicy płynie Zbrucz. Do niego podąża struga z ptn. części obszaru. W dolinie tej strugi leżą zabudowania wsi, folwark i gorzelnia. Pld. część obszaru lesista (las Grzymałowski). Wznies. sięga 338 mt. na pld.; ptn. część obszaru opada poniżej 340 mt. Włas. więk. tu, w Kręciłowiu i Wychwatycznach ma roli or. 809, łąk i ogr. 35, past. 86, lasu 2463 mr.; wł. mn. roli or. 900, łąk i ogr. 69, pastw. 7 mr. W r. 1890 było 88 dm., 589 mk. w gm., 19 dm., 169 mk. na obsz. dwor. (536 gr.-kat., 142 rzym.-kat., 70 izrl., 2 innych wyzn.; 208 Pol., 536 Rus., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Grzymałowie, gr.-kat. w Kałaharówce. We wsi jest cerkiew i kasa pożyczk. gm. z kapit. 3520 złr. 17.) **W.**, część Pietnicznan, pow. stryjski. 18.) **W.** al. *Wolica Mostenska z Piaskami, Rokitną i Wierzczorkami*, wś, pow. żółkiewski, 24 klm. na ptn. wsch. od Żółtkwi, tuż na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Mostach Wielkich. Na wsch. leżą Mosty Wielkie, na pld. Stanisłówka, na zach. Dworce, na ptn. Kuliczków (pow. sokalski). Pld. część wsi przepływa Rata od pld.-zach. na ptn.-wsch. i lewoboczny dopływ Raty, Rokitna od zach. na wsch. Wzdłuż granicy ptn. płynie od zach. na wsch. pot. Błotny, lew. dopł. Raty, wzdłuż granicy pld. zach. Swinia, prawy dopł. Raty, aż do ujścia. Zabudowania wsi leżą w dolinie Raty. Na praw. brzegu grupa dm. „Piański, a na lew. brz. Rokitny grupa domów „Rokitna“. Obszar cały przeważnie lesisty. Wznies. w środku obszaru 217 mt. („Czysty wierzch“). Włas. więk. ma roli orn. 121, łąk i ogr. 163, pastw. 7, lasu 2826 mr.; włas. mn. roli or. 171, łąk i ogr. 437, pastw. 39 mr. W r. 1890 było 131 dm., 779 mk. w gm.; 16 dm., 186 mk. na obsz. dwor. (454 rzym.-kat., 454 gr.-kat., 157 izrl., 450 Pol., 457 Rus., 62 Niem.). Par. rzym.-kat. w Mostach Wielkich, gr.-kat. w Dworcach. 19.) **W.** *Baryłowa*, wś, pow. kamionecki, 45 klm. na ptn. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 16 klm. na ptn. wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Radziechowie. Na pld.-zach. leży Sieńków, na pld. Kulików, na wsch. Baryłów, na ptn. Bużany (w pow. włodzimierskim). Wzdłuż granicy ptn.-płynie Sydołówka od zach. na wsch. i przyjmu-

je w obrębie wsi od praw. brz. dopływ od pld.-zach. z Sieńkowa. Na praw. brz. tego potoku leżą zabudowania wsi. Na pld.-wsch. leży las „Dąbrowa“, a w nim na granicy wsch. grupa domów „Zielona“. Wzn. 227 mt. w środku obszaru, 210 mt. na granicy ptn. w dolinie Sydołówki. Włas. więk. ma roli orn. 331, łąk i ogr. 149, past. 186, lasu 407 mr.; włas. mn. roli or. 533, łąk i ogr. 277, past. 54 mr. W r. 1890 było 99 dm., 591 mk. w gm.; 5 dm., 36 mk. na obsz. dwor. (530 gr.-kat., 59 rzym.-katol., 38 izrl.; 201 Pol., 426 Rus.). Par. rzym.-kat. w Radziechowie, gr. kat. w Sieńkowie. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 457 złr. 20.) **W.** *Derewlanska*, wś, pow. kamionecki, 15 klm. an pld.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 10 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Busku. Na wsch. leżą Pobużany, na pld. Derewlany, na zach. Spas i Sokola, na ptn. Sokola. Wzdłuż granicy pld. i pld.-zach. płynie Bug. Na praw. jego boku leżą zabudowania wsi. Ptn. część obszaru zajmują lasy: Zbyska, Zamycki i Matwijawka. Wzn. na ptn. 245 mt. Włas. więk. (hr. Kazimierza Badeniego) ma roli or. 254, łąk i ogr. 149, past. 7, lasu 1294 mr.; wł. mn. roli or. 359, łąk i ogr. 260, pastw. 32, lasu 4 mr. W r. 1890 było 101 dm., 593 mk. w gm., 3 dm., 11 mk. na obszarze dwor. (54 rzym.-kat., 523 gr.-kat., 27 izrl.; 542 Rus., 62 Pol.) Par. rzym.-kat. w Busku, gr.-kat. w Sokoli. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 312 złr. Był tu niegdyś warowny zamek, z którego tylko dwie baszty pozostały (Stupnicki, „Geografia Galicyi“, Lwów, 1849, str. 85). 21.) **W.** *Hnidyczowska*, wś, pow. żydaczowski, 7 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Żydaczowie. Na wsch. i pld.-wsch. leży Hnidyczów, na pld.-zach. Pokrowce, na zach. Cucułowce, na ptn. Trady. Wzdłuż granicy pld.-wsch. płynie Stryj. Zabudowania wsi leżą na zach. Włas. więk. ma roli or. 140, łąk i ogr. 16, past. 152 mr.; wł. mn. roli or. 283, łąk i ogr. 70, past. 63 mr. W r. 1890 było 71 dm., 410 mk. w gm.; 2 dm., 12 mk. na obsz. dwor. (371 gr.-kat., 5 rzym.-kat., 33 izrl., 13 innych wyzn.; 373 Rus., 36 Pol., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w Cucułowcach. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1611 złr. 22.) **W.** *Komarowa z Horodelcem i Komarowem*, wś, pow. sokalski, 12 klm. na pld.-wsch. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Sokalu. Na ptn. leży Tartaków, na wsch. Zubków, na pld. Poździejcz, na zach. Komarów. Pld. część wsi przepływa pot. Białystok. Na obu jego brzegach leżą zabudowania wsi. Na ptn.-wsch. lasy: Woleński (szczyt 230 mt.) i Świdniki. W r. 1890 było 229 dm., 1360 mk. w gm.; 16 dm., 131 mk. na obsz. dwor. (596 rzym.-kat., 846 gr.-kat., 49

izrl.: 893 Rus., 598 Pol.). Par. rzym.-kat. w Tartakowie, gr.-kat. w Zubkowie. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poz. gm. z kapit. 928 złr. 23.) **W. Ładyczynska**, część Ładyczyna, pow. tarnopolski. 24.) **W. Trembowelska**, ws, pow. trembowelski, tuż na pld.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Trembowli, graniczy na pld. z Plebanówką, a na wsch. z Iwanówką (pow. husiatyński). Zabudowania wsi leżą na pld.-zach., tuż na granicy Trembowli. Na wsch. wzgórze Wolica (361 mt.). Wł. więk. ma roli or. 385, łąk i ogr. 13, past. 24 mr.; wł. mn. roli or. 303, łąk i ogr. 22, past. 4 mr. W r. 1890 było 56 dm., 289 mk. w gm., 5 dm., 39 mk. na obsz. dwor. (90 rzym.-kat., 213 gr.-kat., 25 izr.; 200 Rus., 128 Pol.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Trembowli. *Lac. — Lu. Dz.*

Wolica 1.) al. *Wolice*, niem. *Walitz*, ws ryc., przy wejściu Noteci do jez. Ptur, w pow. szubińskim, okr. urz. łabiszyński, urz. stanu cywil., st. kolei, urz. poczt., szkoły i par. obie w Barcinie, sąd okr. w Łabiszynie. Obszaru 781 ha, 8 dm., 167 mk. (131 katol). Czysty dochód oceniony na 5064 mrk. Uprawa trzciny ma 269 ha i fabryka krochmalu. Do W. należy folw. Fridrichsrode. W r. 1523 proboszcz szczepanowski pobierał z W. dziesięcinę snopową, a nadtto po groszu kołedy z łąnu. W r. 1577 było 3 łąn., w r. 1620 cztery półłanki. Leży na zach. Barcina, na pld. Szczepanowa. W dok. z r. 1474 wieś ta nosi nazwę „Wolna“. W tymże roku Mikołaj z Janowego Młyna Janowski, kaszt. szremski, kupił, jako patron altaryi, u Jana Raczkowskiego z Marcinkowa Górnego, 4 grz. czynszu za 40 grzyw., zabezpieczywszy go na Wolnej wsi dziedzicznej Raczkowskich. W r. 1793 był dziedzicem Józef Łochocki na Barcinie. 2.) **W. Kozia**, ws i fol., w pow. pleszewskim (jarocińskim), urz. stanu cywil. i par. ew. w Nowem Mieście nad Wartą, st. kol. i poczta w Żerkowie, par. katol. w Dębnie, sąd w Jarocinie. Ws gospod. ma 348 ha, 33 dym., 308 dusz (292 katol. Folw. ma 1 dm., 17 mk. 3.) **W. Pusta**, ws gospod. i folw., w pow. pleszewskim (jarocińskim), ma urząd okr. w Nowem Mieście nad Wartą, urz. stanu cywil., st. kol. i urz. poczt., szkoły i par. kat. w Mieszkowie, par. ewang. w N. Mieście, sąd w Jarocinie. Ws gospod. ma obszaru 120 ha, 28 dm., 184 mk. (8 ewang.). Folw. ma 9 dym., 141 dusz. W. graniczy od pld. z Mieszkowem. R. 1282 Jan, bisk. pozn., poświęcając kościół mieszkowski, przekazał mu dziesięcinę z Bielejewa i Wolicy, wsi lwona. R. 1372 pisał się z Wolicy Mikołaj, podkomorzy kaliski, a w r. 1392—9 Wincenty Wolicki. R. 1578 posiadał W. Mikołaj, r. 1618 Jędrzej Wolicki, a pod koniec zeszłego wieku Józef Hersztupski. *W. Ł.*

Woliczka 1.) *Nowostawce*, prawdopodobnie dzisiejszy *Nowy Staw*, ws nad Wilią, pow. krze-

mieniecki, na pld. od Zahajec i Szumbaru. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Stanisława Łaszcza, który płacił 5 dym., 1 ogr., 1 komor., 2 kół waln., 1 stęp. (Jabłonowski, Wołyń, 140). 2.) **W. Zuczki**, nieistniejąca pod tą nazwą ws, około Jampola, t. j. we wschodniej części pow. krzemienieckiego lub przyległej pow. ostrogskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 własność Pawła Małyszewicza Nowosielskiego, wójta ostrogskiego, który płaci z 1 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 140). *J. Krz.*

Woliczka, ws, pow. rzeszowski, nad potokiem, dopł. Mrówki, na pld. stronie gościńca z Rzeszowa do Sędziszowa, w okolicy pagórkowatej. Składa się, wraz z obszarem tabularnym z 76 dm., ma 378 mk.: 365 rzym.-kat. i 13 izrl. Par. w Świlczy. Pos. tabularna (Ant. Krupnickiego) ma 276 mr.; pos. mn. 396 mr. Graniczy na pld. ze Świlczą, na pld. z Bzianką, na wsch. z Przybyszowem a na zach. z Trzecianą i Błędową. *Mac.*

Wolin, folw., pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 14 w. od Wilkomierza.

Wolin, niem. *Wollin*, wysępka na morzu Bałtyckim, między dwoma ujściami Odry: Dziwnem (niem. Dievenow) i Świnią (Swine), 3½ mili kw. obejmująca. Należy do obwodu regencyjnego szczecińskiego, pruskiej prowincyi Pomeranii. Tworzy wraz z przeciwległą wyspą Orzną (U-sedom) powiat osobny. Wyspa ta jest po większej części płaską, piaszczystą i nieurodzajną; obejmuje liczne jeziora, obszerne lasy i dobre pastwiska. Wybrzeża jej są pokryte wałami i pagórkami piaszczystymi. Hodowanie bydła, połów śledzi i węgorzy i zbieranie bursztynu stanowią główne zatrudnienie mieszkańców, których jest około 12000. Jedyne miasto na niej zowie się także Wolin. Dwie mile na pld.-zach. od niego leży uroczą wioską Misdroy, licznie dla kąpeli morskich zwiedzana. Szafarzyk utrzymuje, że Wolin jest identyczny ze sławną niegdys Winetą. *Ks. Fr.*

Wolin, niem. *Wollin*, miasto powiatowe na pld.-wsch. krańcu wyspy t. n., od łądu oddzielone przez odnogę Odry: Dziwno (Dievenov). Klimat ma ostry. Woda do picia zawiera wiele saletry. Obszaru ma miasto 1145 ha (488 roli orn., 496 łąk, 7 lasu); 1885 r. z przyległ. 600 dm., 1215 dym., 5097 mk., 4932 ew., 19 kat., 8 dyssyd., 138 żyd. Trudnią się handlem zboża i bydła i połowem ryb, które wędzone albo solone wysyłają do Szczecina, Poznania, Wrocławia, Lipska i t. d. Dawniej prowadziło miasto ożywiony handel wodny z północnymi krajami, ładowy zaś przez Pomorze aż po Nowogród. Dowodzą tego znalezione tu monety arabskie z IX i X stulecia. Gród ten był od r. 1125 siedzibą biskupstwa, przeniesionego r. 1170 do Kamienia. R. 1630 zdobyli go Szwedzi, r. 1675

Brandenburgczycy, lecz dopiero r. 1720, mocą traktatu sztokholmskiego, cała wyspa ostatecznie z państwem pruskim połączona została (ob. „Das Reichspostgebiet“ Berlin, 1878, str. 178).

Wolina, wś, w pow. niskim, na lew. brzegu Sanu, przy gościńcu z Niska (3 klm.) do Rudnika, wraz z wólką Podwoliną ma 45 dm. i 241 mk.: 219 rzym.-kat. (par. w Raclawicach) i 22 izrael. Obszar tabularny został rozparcelowany; pos. mn, ma 403 mr. roli. W. graniczy na płn. z Raclawicami, na zach. z Warechołami i borami, na pld. z Przedzelem a na wsch. z Nową Wsią, która do niedawna tworzyła wraz z Woliną wspólną gminę. *Mac.*

Wolinowo, folw., pow. suwalski, gm. Kukuł, par. Suwałki (odl. o 7 w.), ma 3 dm., 17 mk.

Wolino al. *Anniniskie*, folw., pow. siebieski, w pobliżu jez. Osynia. Pod folw. zaczyna się szereg niewielkich pagórków, pokrytych lasem sosnowym, ciągnący się w kierunku wschodnim, na przestrzeni 25 w., do jez. Świbło i Niedwiedro.

Wolińskie Baraki, wś nad rzeką Łydynią, pow. płoński, gm. i par. Sochocin, odl. 14 w. od Płońska, ma 13 dm., 103 mk., 329 mr.

Wolińskie Budy 1.) wś, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Unieck, odl. 28 w. od Mławy, ma 6 dm., 73 mk., 115 mr. Należała do dóbr Gradzanowo. 2.) **W. B.** al. *Żurawskie*, wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. 28 w. od Mławy, mają 9 dm., 109 mk., 231 mr. Mieszka tu drobna szlachta.

Woliska, fol. i os. włośc., pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice. Folw. ma 3 dm., 627 mr., wchodzi w skład dóbr Bratoszewice, os. włośc. ma 45 mk., 15 mr. Ob. *Wola Rotmistrzowa*.

Muschako, leśnictwo, pow. niborski, st. p. Muschaken.

Woliszewo, pow. kościański, ob. *Olszewo* 3.).

Wolitta, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Balga.

Wollitnick, dobra ryc. i młyn, pow. świętosiekierski, na pld. brzegu zatoki Fryskiej. W miejscu st. dr. żel., urz. poczt. i tel. W. leży naprzeciw Fyszhuzy. Zimową porą komunikacja po lodzie z Pilawą.

Wólka 1.) folw., pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Pawłowice, ma 30 mk., 331 mr. 2.) **W.**, pow. grójecki, ob. *Turowska Wola*. 3.) **W.**, kol. nad rzeką Bałdówką, pow. łączycki, gm. Poddębice, par. Kałów, odl. od Łęczycy 29 w., ma 7 dm., 68 mk. W r. 1827 wś rząd., ma 10 dm., 70 mk. 4.) **W.**, os. karcz., pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 22 w. 5.) **W.**, wś, weszła w skład terytorium miasta Łodzi w r. 1825. Miała 28 dm., 260 mk. 6.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo, ma

120 mk., 318 mr. W r. 1827 było 6 dm., 68 mk. Może będzie to dawniejsza Wola Borzewicka, z której r. 1583 wojewoda brzeski płacił od 10 łan. (Pawiniński, *Wielkop.*, I, 249). 7.)

W., wś i folw., pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Chełmno. Wś ma 9 dm., 103 mk., 90 mr.; folw. 1 dm., 5 mk., 296 mr.; os. karcz. 4 mr. Folw. należał poprzednio do dóbr Zagórzycze. W r. 1827 było 6 dm., 44 mk. 8.)

W., folw. dóbr Gołuchów, w pow. stopnickim, ma 220 mr. 9.) **W.**, folw. dóbr Oleśnica, w pow. stopnickim, ma 289 mr. 10.) **W.** al. *Borek*, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Przylęk. Folw. ma 2 dm. mur., 3 dREW. bud., 300 mr.; wś 16 os., 178 mr. Wchodziły w skład dóbr Przylęk. W r. 1827 Wólka Raczynska, w par. Przylęk, miała 12 dm., 72 mk. 11.)

W., wś, pow. włoszczowski, gm. Chrzastów, par. Kuczków, ob. *Wola Kuczkowska*. 12.) **W.**, w r. 1827 *Wólka Jakubowicka*, wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Czwartek (Lublin), odl. 6 w. od Lublina. Wchodziła w skład dóbr Jakubowice, ma urz. gm., 7 os., 140 mr. W r. 1827 miała 5 dm., 47 mk. Gmina Wólka należy do sądu gm. okr. III w Piaskach, urząd gm. w Wólce, st. poczt. tel. i dr. żel. w Lublinie. Gmina ma 21545 mr. obszaru i 6105 mk. Śród ludności stałej jest 87 praw., 20 prot., 24 żyd. W skład gminy wchodzi: Biskupie Nowe i Stare, Boduszyn, Bystrzyca, Dąbrówka, Długie, Firlejowszczyzna, Gajdów, Jakubowice, Łagiewniki, Łysaków, Łuszczów, Nowogród, Pliszczyn, Rudnik, Sobianowice, Świdniczek, Świdnik Duży i Mały, Tatary, Trześniów, Turka, Wólka, Wasilianówka, Zadębie, Zawadów. 13.) **W.**, w r. 1827 *Wólka Dobrska*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. W r. 1676 płacą tu pogłównie od 55 poddanych. Zdaje się, że tą wieś podaje spis z r. 1827 p. n. Wólka Dokrska (?), zapewne Dobrska (od wsi Dobre), w par. Opole. Jedna część ma 21 dm., 152 mk., druga 12 dm., 97 mk. 14.) **W.**, folw. dóbr Jabłonna, w pow. lubelskim, ma 758 mr, 15.) **W.**, wś, pow. płocki, gm. Rogozino, par. Radzanowo, odl. 16 w. od Płocka, ma 10 dm., 101 mk., 185 mr. W r. 1827 było 3 dm., 20 mk. 16.) **W.**, pow. lipnowski, ob. *Wólka Rumunki*. 17.) **W.**, wś, pow. rypiński, gm. Czermín, par. Skrwilno, odl. 10 w. od Rypina. Wraz z os. Szeroka Olsza ma 28 dm., 250 mk., 351 mr., wiatrak. W r. 1827 było 2 dm., 12 mk. 18.)

W., wś i osada, pow. mławski, gm. Turza, par. Mława (odl. 3 w.), ma 36 dm., 517 mk., 63 mr. Na obszarze wsi mieści się komora celna, stacya pograniczna dr. żel. nadwiślańskiej, zwana Mława, posterunek straży pogranicznej. 19.) **W.**, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. Piski, par. Czermín. W r. 1827 miała 16 dm., 78 mk. 20.)

W., kol. włośc., pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo, ma 158 mr. 21.) **W.**, wś i

fol., pow. mazowiecki, gm. Kowalewszczyzna, par. Waniewo. W r. 1866 folw. miał 1150 mr.; wś 22 os., 370 mr. W r. 1827 było 19 dm., 131 mk. 22.) **W.**, os., pow. szczuczyński, gm. i par. Szczuczyn. 23.) **W.**, wś, par. Bargłów (dziś pow. augustowski). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 było 25 dm., 165 mk. 24.) **W.**, wś i fol., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 13 w. Folw. ma 5 dm., 50 mk.; wś 9 dm., 77 mk., 525 mr. Wechodziła w skład dóbr rząd. Adamowicze. W r. 1827 1 dm., 9 mk. W. gmina ma 13701 mr. obszaru i 5230 mk. Śród stałej ludności 6 praw., 153 prot., 1360 żyd. (w os. Bakałarzewo). Sąd gm. okr. III i st. p. w os. Filipowo o 13 w. W skład gm. wchodzi: Bakałarzewo, Bolesty Nowe i Stare, Czerwonka, Gębałówka, Kamionka, Karasiowo, Karolin, Klonowa Góra, Konopki, Konstantynówka, Kotowina, Malinówka, Matłak, Mazury Gizewicze, Nieszki, Nowa Wieś, Nowopol, Nowy Dwór, Podrabalino, Podwólka, Podwólczanka, Podwysokie, Podzajączkowo, Podzdreby, Rabalino, Ruda, Rydzewina, Sadłowina, Siekirowo, Siemienówka, Skazdub, wś i fol., Szchedruchy, wś i fol., Włodzimierzówka, Wólka, wś i fol., Zajączkowo, wś i fol. Zdreby. 25.) **W. Abramowicka**, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W r. 1827 było 21 dm., 140 mk. 26.) **W. Abramowska**, wś, pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin, odl. 55 w. na zach. od Zamościa, leży w górzysto-lesistej okolicy. Ma 240 mk. rzym.-kat., 30 osad, 694 mr. ziemi ornej. Gleba po części piaszkowata, żytinia. W r. 1827 było 30 dm., 146 mk. 27.) **W. Adamkowa**. Spis z r. 1827 podaje dwie wsi t. n., w par. Chodecz (dziś pow. włocławski). Jedna ma 10 dm., 64 mk., druga 11 dm., 90 mk. Będzie to zapewne dzisiejsza Wola Adamowa, w gm. Pyszkowo. 28.) **W. Babska**, wś, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Babsk, ma 13 dm., 103 mk., 367 mr. W r. 1827 było 10 dm., 93 mk. R. 1579 Wola Babska ma $2\frac{1}{2}$ łan. km. 29.) **W. Bachońska** al. **Bocheńska**, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, odl. od Kozienic 18 w., ma 24 dm., 144 mk., 220 mr. W r. 1827 wś Wólka Bochańska, w par. Rogów, ma 11 dm., 87 mk. 30.) **W. Bałowska**, pow. iłżecki, gm. Pęt-kowice, par. Bałtów, odl. od Rży 28 w., ma 34 dm., 266 mk., 296 mr. dwor., 368 mr. włośc. W r. 1827 było 15 dm., 118 mk. 31.) **W. Batorska**, dawniej **Botorska**, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz, ma 34 dm., 307 mk., 587 mr. W r. 1827 było 28 dm., 156 mk. Należała do ordynacji Zamojskich, teraz uwłaszczo-na. Grunta ciężkie gliniaste, sapowate; położenie wzgórzyste. W r. 1676 Stan. Zamiechowski, dziedzic Botorza, płaci w Wólce Botorskiej od 28 poddanych. 32.) **W. Bezdziadowa**, wś i młyn nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. od Łęczycy 14 w.; wś ma

26 dm., 96 mk.; os. młyn. 1 dm., 14 mk. Ob. *Wola Bezdziadowa*. W r. 1827 było 6 dm., 68 mk. 33.) **W. Będkowska**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Burzenin, odl. od Sieradza 18 w. Wś ma 30 dm., 320 mk.; folw. 4 dm., 42 mk. W r. 1827 Wola Będkowska ma 21 dm., 127 mk. 24.) **W. Białecka** al. *Wola*, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. Istniała już w r. 1676 i stanowiła jedną całość ze wsią Białka, w której Marek Lebkowski płacił od 6 osób w rodziny, 8 dworskich i 59 poddanych. Leżała w par. Biskupice. W r. 1827 było 9 dm., 64 mk. 135.) **W. Biernicka**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal. Nazwę otrzymała od pobliskiej wsi Biernik, mającej 131 mk., 831 mr. dwor. i 70 włośc. W r. 1827 było 17 dm., 81 mk. 36.) **W. Błędowska**, wś, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Ciek syn, odl. 22 w. od Płońska, ma 5 dm., 40 mk., 62 mr. W r. 1827 było 6 dm., 71 mk. 37.) **W. Biska**, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Biszcza. Łączy się zapewne z wielką i ludną wsią Biszcza, mająca do 3000 mk. Ob. *Biszczka*. 38.) **W. Bocheńska**, ob. *Wólka Bachońska*. 39.) **W. Bodzechowska**, wś nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Bodzechów, par. Denków, odl. Opatowa 14 w., ma 25 dm., 171 mk., 324 mr. W r. 1827 Wola Bodzechowska ma 20 dm., 110 mk. 40.) **W. Bórkowska**, wś, w par. Wawrzyszew, utworzona przy wsi Buraków (dziś pow. warszawski, gm. Młociny), należącej w XVI w. do par. Tarchomin. W r. 1580 wieś ta, własność królewska, w dzierżawie Bartłom. Zaliwskiego o, chorążego liwskiego, ma 3 łany km. (Pawin., *Mazowsze*, 267). Będzie to zapewne dzisiejsza *Wólka Węglowa* (ob.). 41.) **W. Bossowska**, wś, pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Kargów. Powstała przy wsi Bossowice. W spisie z r. 1827 nie podana. 42.) **W. Brwilenska**, pow. gostyński, ob. *Wola Brwilenska*. 43.) **W. Brzezińska**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W spisach pobor. z XVI w. nie podana. W r. 1827 było 8 dm., 154 mk. 44.) **W. Brzezińska**, pow. garwoliński, ob. *Oszczylwik* 10.). 45.) **W. Brzozokalska**, wś, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. W r. 1579 „Wólka Brzozokolowa“ ma 2 zagr. (Pawin., *Mazowsze*, 148). W r. 1827 było 6 dm., 45 mk. 46.) **W. Brzozowska**, wś i fol., pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. 26 w. od Przasnysza, ma 3 dm., 16 mk., 749 mr. W r. 1827 było 5 dm., 29 mk. R. 1579 „Wólka Brzozowskich“ ma 2 łany km. 47.) **W. Chrapanowska**, w XVI w. *Wola*, wś, pow. opatowski, gm. i par. Czyżów Szlachecki, odl. od Opatowa 29 w., ma 13 dm., 51 mk., 202 mr. W r. 1827 było 8 dm., 54 mk., par. Przybyśla-wice. W r. 1578 Wola Chrapanowska (przy wsi Chrapanów) miała 7 os., $3\frac{1}{2}$ łan., 1 kom. ubogi, $1\frac{1}{2}$ łanu pustego, 1 skrzypek (Pawin., *Małop.*, 177). **W. Cycowska**, wś, pow. chełm-

ski, gm. i par. Cyców. Wchodziła w skład dóbr Cyców (ob.). W r. 1827 było 12 dm., 61 mk., par. Olechowiec. 49.) **W. Czarnińska** al. *Wola Czarniewska*, wś, pow. nowomiński, gm. Ładziń, par. Stanisławów, ma 166 mk., 344 mr. Ob. *Czarna* 3.) W r. 1827 Czarnińska Wola, w par. Mińsk, miała 5 dm., 81 mk. 50.) **W. Czarnogłowska**, folw., pow. węgrowski, gm. Czarnogłów, par. Wiśniew, ma 8 dm., 21 mk., 338 mr. Oddzielony w r. 1851 od dóbr Czarnogłów. Do folw. należała wś Pokrzywnik (os. 20, mr. 172). W r. 1827 było 8 dm., 56 mk. R. 1563 wś Wólka Czern., w par. Dobrzyniec, płaciła od 5 łan. km. 51.) **W. Czarnostocka**, wś, pow. zamojski, gm. Radecznicza, par. Szczepieszyn, odl. 35 w. od Zamościa, 14 w. od Szczepieszyna, ma 11 dm., 110 mk. katol. i 208 mr. 52.) **W. Czarnowska**, pow. radzyński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, ma 48 mk., 60 mr. dwor., 107 mr. włośc. W r. 1827 Wola Czarnowska ma 5 dm., 30 mk. 53.) **W. Czepowa**, folw. nad rzeką Rgilówką, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Kłodawa, odl. od Koła w. 14; ma 5 dm., 64 mk, 340 mr. folw. (293 mr. roli, 21 łąk, 11 pastw.). Ob. *Wola Rgilewska*. W r. 1622 przed aktami grodu przeddeckiego ur. Zofia Straszewska, żona ur. Andrzeja Wyszczelińskiego zeznała, że wzięwszy od Krzysztofa Tryniszewskiego, syna Stanisława, 40 fl., takowe zabezpiecza na wsi swojej Wólce Czepowej (Akta magistr. w Kłodawie, № 25). W r. 1625 część Wólki Rgilewskiej al. Zepowej, mianowicie „fundum desertatum“, zw. Przyłóg, sprzedaje Albert Radzyński, syn Pawła, za 30 złp. Jerzemu Mikołajewskiemu (ks. grod. przeddeckie). W latach 1658—95 występują Wojciech Dąbrowski i małżonka jego Franciszka, w 1698 i 1701 r. Jan Wodziński z żoną Katarzyną jako współwłaściciele Wólki (Księgi chrztu kościoła św. Idziego w Kłodawie). W bieżącym wieku w większej części należała do Szumowskich, w mniejszej do Sławińskich (Wizyta kośc. z r. 1823). 54.) **W. Czernięcka**, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. Należała do wsi Czernięcin. W r. 1827 było 16 dm., 114 mk. 55.) **W. Czosnowska**, wś, pow. warszawski, gm. Czastków, par. Bazun, ma 82 mr. włośc. W spis. pobor. z r. 1580 podana jest Wólka Czosnowska w par. Łomna. 56.) **W. Czulczycka**, wś i fol., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czulczyce. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk. Ob. *Czulczyce*. 57.) **W. Dańkowska**, wś, pow. grójecki, par. Błędów, ma 83 mk., 247 mr. włośc. i 1 mr. dwor. Prócz tego jest Wola Dańkowska, mająca 22 mk. i 76 mr. Istniała już r. 1580 i miała 4 łany km. Ob. *Dańków*. W r. 1827 było 11 dm., 84 mk. 58.) **W. Danowska**, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rydzewo. W r. 1827 było 2 dm., 13 mk., par. Rajgród. 59.) **W. al. Wola Dąbrowicka**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Międzyłes par. Cygów,

odl. 21 w. od Radzymina, ma 154 mk., 304 mr. dwor., 263 mr. włośc. W r. 1827 wś rząd Dąbrowicka Wola ma 11 dm., 93 mk. 60.) **W. Dębowa**, folw., pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Skrzywno, odl. 25 w. od Radomia, ma 1 dm., 33 mk. Folw. ten oddzielony został r. 1875 od dóbr Ryków, ma 204 mr. (166 roli, 21 łąk, 12 pastw.). 61.) **W. Dłużewska**, wś i folw. nad rz. Świder, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, odl. 13 w. od Mińska. Folw. Wólka Dłuż., w r. 1871 oddzielony od dóbr Dłużew, rozl. mr. 389: gr. or. i ogr. mr. 151, łąk mr. 21, pastw. mr. 13, lasu mr. 174, nieuż. mr. 30; bud. mur. 1, drew. 10, las nieurządzony. Wś ma 20 os., 241 mr. W r. 1576 istniała już Wola Dłużewska, która wraz z Dłużewem miała 6 łan. km. Należała do par. Kołbiel (Pawin., Mazowsze, 224). 62.) **W. Dobromirowa**, zwana też *Dąbromirowa*, dawniej *Wola Dobromirowa*, wś, pow. opoczyński, gm. Stuzno, par. Petrykozy, odl. od Opoczna 9 w., ma 8 dm., 47 mk., 43 mr. W r. 1827 Dobromirowa Wola ma 5 dm., 37 mk. W r. 1577 Zborzeńska płaci tu od 3 łan. km. 63.) **W. Dobrska**, w spisie z r. 1827 mylnie: *Dokrska*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), ob. *Wólku* 13). 64.) **W. Dobryńska**, wś i fol., pow. bielski, gm. Dobryń, par. Malowa Góra, ma 40 dm., 358 mk., 1358 mr. W r. 1827 było 31 dm., 244 mk. 65.) **W. Domaszewska**, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Ulan, par. Łuków (odl. 10 w.), ma 26 dm., 271 mk. W r. 1827 było 19 dm., 113 mk. W r. 1892 Wólka Dom. rozl. mr. 645: gr. or. i ogr. mr. 503, łąk mr. 32, pastw. mr. 2, lasu mr. 73, w odpadkach mr. 21, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 14, las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś Wola Dom. os. 31, mr. 296. W r. 1531 Wola Domaszewska ma 1 łan km. Wś w r. 1580 stanowi jedną całość z Domaszewnicą (Pawin. Małop., 377, 410). 67.) **W. Dorguńska**, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, ma 12 os., 58 mr. W r. 1827 było 12 dm., 78 mk. 67.) **W. Drążewska**, wś, pow. mazowiecki, gm. Sielc, par. Krasnosielec. W r. 1827 było 13 dm., 87 mk. 68.) **W. Drańnińska**, wś, pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Rusków, ma 6 dm., 50 mk., 92 mr. W r. 1827 było 5 dm., 27 mk. 69.) **W. Duża**, wś i kol. nad jeziorem, pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 17 w. od Lipna, ma 23 dm., 246 mk., 1397 mr. W r. 1827 było 16 dm., 176 mk. 70.) **W. Dzibaltowska**, wś, pow. konecki, gm. i par. Radoszyce, ob. *Wola Dzibaltowska*. W r. 1827 wś rząd. Wólka Dzibaltowska miała 3 dm., 18 mk. 71.) **W. Garwarska**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Gliniojeck, odl. 19 w. od Ciechanowa, ma 15 dm., 164 mk. Folw., oddzielony od dóbr Garwarz ma 240 mr., wś 246 mr. włośc. W r. 1827 miała 5 dm., 36 mk. Zapewne ta sama wieś nosiła w XVI w. nazwę Wkrzeńska

Wola, miała 1578 r. $3\frac{1}{4}$ łan. km., 1 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli (Pawin., Mazow., 116). 72.) **W. Gieraszowska**, w XVI w. *Wola Gieraszowska*, ws i fol., pow. sandomierski, gm. Loniów, par. Sulisławice, odl. od Sandomierza 20 w., ma 13 dm., 165 mk. W r. 1827 Gieraszowska Wola ma 22 dm., 148 mk. W r. 1885 folw. Wólka Gier. rozl. mr. 350: gr. or. i ogr. mr. 237, łąk mr. 47, pastw. mr. 24, lasu mr. 29, w odpadkach mr. 4, nieuż. mr. 9; bud. mur. 5, dREW. 8. Ws Wólka Gier. os. 13, mr. 60. W r. 1578 Mikołaj Jurkowski płaci z Woli Gier. od 3 os., $\frac{1}{4}$ łanu, 3 zagr. z rolą, 2 kom. ubog. (Pawinski, Małop., 168). **W. Głodna**, pow. radomski, par. Wierzbica, ob. Pomorzany 3). 74.) **W. Gola**, ws, pow. mazowiecki, gm. Szebietowo, par. Dąbrowa Wielka. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 20 dm., 126 mk. 75.) **W. Gołębska**, dawniej *Wola Gołębia*, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Gołęb. W r. 1827 było 26 dm., 149 mk. W r. 1679 ws Wola Gołębia, wraz ze starostwem gołębskim nadaną była Marcinowi Oborskiemu, staroście liwskiemu. W r. 1789 już nosi nazwę *Wólka Gołębska*. Ob. *Gołęb.* 76.) **W. Golaszka**, pow. grójecki, par. Błędów. Ob. *Golasze*. W r. 1827 było 4 dm., 23 mk. 77.) **W. Goduchowska** al. *Wola*, folw., pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije. Ob. *Goduchów*. W r. 1827 było 6 dm., 11 mk. 78.) **W. Gonciarska**, w spisie z r. 1827 *Gaciarska Wólka*, ws nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Iłży 14 w., ma 20 dm., 106 mk., 395 mr. włośc., 1 mr. dwor. W r. 1827 było 14 dm., 85 mk. 79.) **W. Górska**, ws, pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowy Dwór, ma 64 mk., 208 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Góra. W r. 1827 było 23 dm., 211 mk. 80.) **W. Górska**, w XVI w. *Wola Górska*, ws, leżąca pod miastem Górą (dziś Góra Kalwarya). Na jej obszarze urządzona została w końcu XVI w. Kalwarya. W r. 1576 podsędek czerski Stan. Górski płaci ztąd od $\frac{1}{2}$ łanu km. (Pawin., Mazowsze, 213). Ob. *Góra Kalwarya*. 81.) **W. Gościeradowska**, ws, pow. janowski, gm. i par. Gościeradów, ma 24 dm., 197 mk., 304 mr. Wchodziła w skład dóbr Gościeradów. W r. 1827 było 23 dm., 162 mk. 82.) **W. Gostomska**, dawniej *Wola*, ws, pow. rawski, gm. Góra, par. Nowe Miasto, ma 10 dm., 108 mk., 270 mr. W r. 1827 było 11 dm., 55 mk. Na początku XVI w. ws ta była dopiero założoną i zwała się Wola Nowa (Łaski, L. B., II, 308). W r. 1579 Wola Gostomska ma $2\frac{3}{8}$ łan. (Pawin., Mazowsze, 174). 83.) **W. Grochowa** al. *Grochowska*, ws, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. W r. 1827 było 2 dm., 18 mk. Wchodziła jako wieś zarobna w skład dóbr Pacyna, stanowiących niegdyś część dóbr. bisk. płockich, następnie dóbr nsrodowych Brańszczyk al. Leszczydół. Podług pomiarów

z czasów pruskich liczyła 653 mr. W 1819 r. 2 gospodarzy dwudniowych, odrabiających po 52 dni sprzążaj. i tyleż pieszych i po 20 dni tłuکی; oddających po 24 gr. czynszu, 2 złp. hyberny, 35 złp. 1 gr. 2szel. dziesięciny do dworu, po 2 kury, 2 kapłon., 20 jaj i 3 łokcie przędzy. Każdy z nich wysiewał po 5 korc. jarz. i tyleż oziminy; 9 mk. (2 męż., 2 kob. 3 syn., 2 córek), wtem 5 Niemców; 3 koni, 2 wołów, 2 krowy 1 jałow., 3 świń. 84.) **W. Grodziska**, ws i fol., pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Stanowi przedmieście Grodziska, ma 355 mk. W r. 1827 było 27 dm., 269 mk. W r. 1884 folw. Wólka Grodz., oddzielony od dóbr Jordanowice (ob.), rozl. mr. 278: gr. or. i ogr. mr. 140, łąk mr. 120, nieuż. mr. 18; bud. dREW. 7. Ws włośc. ma 266 mr.; folwark w znacznej części został rozparcelowany na kolonie. 83.) **W. Gruszczyńska**, ws, pow. garwoliński, gm. Wilga, par. Mniszew, ma 12 dm., 200 mk., 188 mr. W r. 1827 było 14 dm., 119 mk. Ob. *Gruszczyzn* 2.). 86.) **W. Grzybowa**, dziś *Wólka*, ws i folw., pow. noworadomski, gm. Wielgomłynny, ma 10 dm., 103 mk., 90 mr. włośc. i 293 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Zagórze. Istniała już na początku XVI w. w par. Chełmo (Łaski, L. B., II, 202). W r. 1552 ws Wola Grzybowa miała 1 os. i $\frac{1}{2}$ łanu. Siedziała tu Moszczeńska (Pawin., Wielkop., II, 275). 87.) **W. Gumowska**, zapewne część wsi Gumowo, w pow. płońskim, par. Skołatowo. W r. 1576 istniała Wola Gumowska w par. Smoszewo (dziś Chociszewo), miała 3 łany os. i 5 łan. pustych. Jednak nie była to ta Wólka, gdyż zbyt wielka odległość dzieli obie parafie. 88.) **W. Horyszowska**, ws, pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Ob. *Horyszów Polski*. 89.) **W. Husińska** al. *Husiny*, pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Krasnybród. Ob. *Husińska Wólka*. W r. 1827 było 31 dm., 184 mk. 90.) **W. Huszlewska**, ws, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew. W spisie urzęd. z r. 1877 nie pomieszczona. W r. 1827 było 12 dm., 70 mk. Ob. *Huszlew.* 91.) **W. Injułacka**, ws, pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 4 w.). Jestto dawna posiadłość proboszczów kolegiaty zamojskiej. Składa się dziś z 3 części: a) ws i folw. (Siergiejewa) ma 2 dm. dwor., 20 dm. włośc., 171 mk. (10 praw., 10 żyd.), 125 mr. folw.; b) cegielnia, z prod. na 1400 rs., ma 10 mk.; c) młyn parowy, z prod. na 7200 rs., ma 2 dm., 12 mk., 1 mr. Stały tu koszary, przerobione na fabrykę zapalek, która spłonęła r. 1878. 92.) **W. Jabłońska**, folw., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Bychawka. 93.) **W. Jagielszczyńska**, folw. i kol., pow. rawski, gm. Czerniewice, par. Krzemienica, ma 24 dm., 164 mk., 336 mr. włośc., 602 folw. W r. 1827 było 6 dm., 54 mk. Ob. *Stanisławów* 13.) i *Wola Jagielszczyzna*. 94.) **W. Jakubowicka**, ws, pow. lubelski, ob. *Wólka* 12.). 95.) **W. Jeruzalska**, ws, pow.

skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Jeruzal, ma 64 mk., 258 mr. W r. 1579 ma $1\frac{3}{4}$ łanu km. W r. 1827 było 9 dm., 97 mk., par. Chojnata. 96.) **W. Jurkova**, pow. nieśwawski, par. Chalno. Ob. *Wola Jurkova*. W r. 1827 było 7 dm., 68 mk. 97.) **W. Kadłubska**, ws, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Bukowno, odl. od Radomia 30 w., ma 5 dm., 22 mk., 99 mr. 98.) **W. Kaliska** al. *Kaliska*, dawniej *Wola*, ws, w pow. słupeckim, par. Kleczów, ob. *Kaliska* 5.). 99.) **W. Kaluska**, folw., pow. nowomiński, gm. Chruscice, par. Kałuszyn, ma 77 mk., 82 mr. dwor. W r. 1827 było 7 dm., 40 mk. 100.) **W. Kamienowa**, pow. siedlecki, par. Zbuczyn, ob. *Wola Kamienowa* i *Kamienowa Wólka*. 101.) **W. Kańska**, ws i fol. nad rz. Wieprz, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, odl. 31 w. od Chełma. W r. 1827 było 38 dm., 286 mk. W r. 1885 folw. Wólka Kańska, część dóbr Kanie, rozl. mr. 1992: gr. or. i ogr. mr. 558, łąk mr. 236, pastw. mr. 241, lasu mr. 922, nieuź. mr. 36; bud. mur. 6, drew. 20; płodozm. 13 pol.; las urządzony, gorzelnia. 102.) **W. Karczewska** al. *Wola*, ws, pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Karczew, ma 176 mk., 401 mr. W r. 1827 Wola Karcz. ma 15 dm., 122 mk. 103.) **W. Karwicka**, ws i fol. nad rzką Brzuśnią, pow. opoczyński, par. Sołek, odl. 8 w. od Opoczna. W r. 1827 było 9 dm., 59 mk. W r. 1885 folw. Wólka Karw. rozl. mr. 605: gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 42, pastw. mr. 9, lasu mr. 243, nieuź. mr. 28; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 12 pol., las nieurządzony, pokłady piaskowca. Ws Wólka Karw. os. 11, mr. 295; ws Kraszków os. 23, mr. 182. 104.) **W. Karwowska**, ws i fol., pow. szczuczynski, gm. Pruska, par. Bargłów, ma 1847 mr. 105.) **W. Kawęcka**, ws, pow. sochaczewski, ob. *Gaj* 1.) 106.) **W. Kawęcka**, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Jędrzejów. Zapewne nosi nazwę od wsi Kawęczyn. 107.) **W. Kątna**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszew, ma 21 os., 638 mr. Wchodziła w skład dóbr Garbów. W r. 1876 płacono pogłowne od 20 osób. W r. 1827 było 21 dm., 141 mk. 108.) **W. Kępska**, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. 109.) **W. Kijańska Stara** i *Nowa*, ws i fol., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Kijany, odl. 21 w. od Lubartowa. W r. 1827 było 14 dm., 130 mk., par. Ostrów. Dobra Wólka Kijańska, w r. 1879 oddzielone od dóbr Kijany składały się w r. 1885 z folw. Wólka Kij. i Radziec, rozl. mr. 3103: folw. Wólka gr. or. i ogr. mr. 449, łąk mr. 497, pastw. mr. 99, lasu mr. 1169, nieuź. mr. 24; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 12 pol.; folw. Radziec gr. or. i ogr. mr. 350, łąk mr. 284, pastw. mr. 4, lasu mr. 206, nieuź. mr. 21; bud. mur. 4, lasy nieurządzone, cegielnia, pokłady torfu. Ws Wólka Kij. Stara ma 11 os., 16 mr., Wólka Nowa 18 os., 403 mr. 110.) **W. Kikolska**, ws, pow. płoński,

gm. i par. Pomiechowo. Ob. *Kikolska Wólka*. W r. 1827 było 3 dm., 31 mk. 111.) **W. Kleszczowa**, ws i fol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Władawska, par. Widawa, odl. 21 w. od Łasku. W r. 1873 fol. Wólka Kleszcz. rozl. mr. 540: gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 39, pastw. mr. 78, nieuź. mr. 22; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 8 pol., młyn wodny, pokłady torfu. Ws Wólka Klesz. os. 31, mr. 238. Ob. *Kleszczowa Wólka*. 112.) **W. Klonowska**, ws, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 22 w., ma 17 dm., 133 mk. 113.) **W. Kluczeńska**, ws, pow. sierpecki, gm. Żeromin, par. Kuczbork, ma 12 dm., 144 mk., 713 mr. (105 nieuź.). W r. 1827 było 10 dm., 76 mk. 114.) **W. Kłwatecka**, folw. i ws, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom (odl. 4 w.), ob. *Kłwatecka Wólka*. 115.) **W. Kłucka** al. *Kłódzka*, ws i fol., pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków, odl. 21 w. od Kielc. Istniał tu dawniej wielki piec i pięć kuźnic, które produkowały do 8000 cent. surowcu i do 6000 cent. żelaza kutego rocznie. W r. 1827 było 26 dm., 234 mk. W r. 1888 folw. Wólka Kłucka po dopełnionej segregacji miał 439 mr. obszaru. W skład dóbr poprzednio wchodziły: ws Wólka Kłucka os. 22, mr. 137, ws Kuźniaki os. 32, mr. 154, ws Palengi al. Pałęgi os. 15, mr. 206, ws Filipy os. 17, mr. 300, ws Podłysów al. Jarzab os. 3, mr. 18; ws Grzymałków os. 7, mr. 7, ws Skoki os. 29, mr. 364, ws Borki os. 36, mr. 436, ws Strawczyn os. 30, mr. 219, ws Hucisko os. 31, mr. 310, ws Drabów os. 5, mr. 26, ws Burdawa os. 3, mr. 16, ws Lasek os. 3, mr. 52, ws Niedźwiedz os. 31, mr. 313. 116.) **W. Kobyla** al. *Kobylany*, ws, pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec, ma 14 dm., 131 mk., 669 mr. W r. 1827 Wólka Kobylany, w par. Niwiska, w części własność prywatna, w części funduszu edukacyjnego, miała 16 dm., 131 mk. 117.) **W. Kobylaki**, ws, pow. przasnyski, gm. Jednorozec, par. Chorzele, odl. 14 w. od Przasnysza, ma 9 dm., 116 mk., 468 mr. obszaru. W r. 1827 było 7 dm., 67 mk. 118.) **W. Kobylańska**, pow. radzyński, ob. *Kobylunka*. 118.) **W. Kocerańska** al. *Kocierańska*, ws, pow. grójecki, gm. Konie. W spisach urzęd. nowszych nie podana. W r. 1827 było 10 dm., 74 mk. 120.) **W. Kokosia**, ws, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Dobre, ma 76 dm., 36 mr. 121.) **W. Kolczyńska**, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski). W r. 1827 było 11 dm., 76 mk. 122.) **W. Kolońska**, też *Kulenska*, ws, pow. biłgorajski, gm. Biszczka, par. Tarnogród, 123.) **W. Komarowska**, ws, pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka, r. g. Przegaliny. Ob. *Komarowska Wólka*. W r. 1827 było 30 dm., 167 mk. 124.) **W. Komarzycka**, też *Komaska* i *Komaska*, ws, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel. Nazwę otrzymała od wsi Komarzyce, zwanej dziś Komarzy-

ce. W r. 1827 było 11 dm., 175 mk. 125.) **W. Komorowska**, wś, i fol., pow. kolski, gm. i par. Izbica, ob. Izbica 1.) i **Komorowska Wólka**. W r. 1827 było 6 dm., 68 mk. 126.) **W. Komaska** al. **Komaska**, ob. **Wólka Komazycka**. 127.) **W. Konopna**, wś, pow. łukowski, par. Trzebieiszów, ob. **Konopna Wólka**. 128.) **W. Konstancya**, wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Pustelnik. Ob. **Dębe Wielkie** 7.). 129.) **W. Korabiewska**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 131 mk., 317 mr. W r. 1827 było 28 dm., 218 mk., par. Mszczonów. 130.) **W. Karczowska**, wś i fol., pow. bialski, gm. Lubienka, par. r. gr. Korczówka, ma 16 dm., 96 mk. Ob. **Korczówka**. W r. 1827 Korczowska Wólka, w par. Łomazy, ma 9 dm., 52 mk. 131.) **W. Kościeniewicka**, pow. bialski, gm. i par. Kościeniewice, odl. 21 w. od Biały, ob. **Kościeniewicka Wólka**. W r. 1827 Wola Kościen. miała 18 dm., 128 mk. W r. 1885 folw. Wólka Kośc., z awulusem Pogar, rozl. mr. 899: gr. or. i ogr. mr. 361, łąk mr. 104, pastw. mr. 25, lasu mr. 385, nieuż. mr. 24; bud. drew. 20, las nieurządzony. Wś Wólka Kośc. os. 22, mr. 335. 132.) **W. Kosmata**, wś, pow. mazowiecki, gm. Szeptowo, par. Dąbrowa Wielka. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 8 dm., 46 mk. 133.) **W. Kossowska**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 85 mk., 424 mr. W r. 1827 było 11 dm., 109 mk., par. Leszno. 134.) **W. Kozłowska**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Klembów, par. Postoliska, ma 174 mk. W r. 1827 Kozłowska Wola miała 11 dm., 93 mk. W r. 1867 dobra Wólka Kozł. składały się z fol. Wólka i Kozły, rozl. mr. 1141: gr. or. i ogr. mr. 593, łąk mr. 23, pastw. mr. 74, lasu mr. 130, zarośli mr. 43, nieuż. mr. 255. Wś Wólka Kozł. os. 21, mr. 99; wś Kozły os. 18, mr. 355, wś Rysie os. 7, mr. 199. 135.) **W. Kozodawska**, wś i folw. nad rzeką Jeziorka, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, odl. 27 w. od Grójca, ma 111 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 11 dm., 128 mk. W r. 1887 folw. Wólka Koz. roz. mr. 1082: gr. or. i ogr. mr. 426, łąk mr. 113, pastw. mr. 26, lasu mr. 482, nieuż. mr. 35; bud. mur. 8, drew. 13, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wólka Koz. os. 6, mr. 17; wś Jazgarzew os. 14, mr. 177; wś Jezówka os. 12, mr. 223. 136.) **W. Kozubowska**, wś, pow. konstantynowski, gm. Przesmyki, par. Łosice, ma 1 dm., 8 mk., 116 mr. 137.) **W. Kozuchowska** al. **Radlińska**, wś, pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Wyśmierzyce, odl. od Radomia 30 w., ma 6 dm., 69 mk., 205 mr. Ob. **Kozuchów**. W r. 1827 Kozuchowska Wola miała 10 dm., 67 mk. 138.) **W. Krasienińska**, wś, pow. lubartowski, gm. Samokłęski, par. Krasienin. W r. 1827 było 13 dm., 95 mk. 139.) **W. Kretkowska** al. **Smolniki**, wś, pow. rypiński, gm. i par. Osiek, ma 12 os., 124 mk., 470 mr. (454 roli), 140.) **W.**

Krobowska, wś, par. Grójec, ob. **Wola Krobowska** i **Krobów**. 141.) **W. Krońniczyska**, par. Surchów, ob. **Wola Krońniczyska**. 254.) **W. Krosnowska**, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Słupia, par. Lipce. W spisie wsi gubern. warsz. z r. 1870 nie podana. W r. 1827 Wola Krosnow. miała 13 dm., 6 mk. W r. 1848 nabyta została przez rząd dóbr księstwa łowickiego. Miała 1260 mr. obszaru. W r. 1579 wś Wola Krosnowa, w par. Wysokienice, miała dwie części, po 1 łanie km. każda (Pawiu., Mazowsze, 166). 143.) **W. Kruszyńska**, pow. piotrkowski, par. Łobudźce, ob. **Kruszyńska Wola**. W r. 1827 było 10 dm., 132 mk. 144.) **W. Krzycowska**, ob. **Wólka Krzycowska**. 135.) **W. Krzykowska**, w spisie urz. **Krzycowska Wólka**, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Chorzęcin, odl. 28 w. od Brzezin, ma 18 dm., 168 mk. W r. 1827 Wola Krzycowska miała 10 dm., 69 mk. Na początku XVI w. wś Wola Krzycowska dawała dziesięcinę z łąnów km. na stół arcybiskupi, zaś dwory szlach. pleb. w Chorzęcinie. W r. 1576 trzy działki Wolskich mają 1/2 łanu km., 1/2 pustego, karcznię i komorników. Ogółem 11 os. (Pawiu., Wielkop., II, 95). W r. 1892 folw. Wólka Krzyk. rozl. mr. 485: gr. or. i ogr. mr. 372, łąk mr. 11, lasu mr. 85, w odpadkach mr. 5, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, drew. 17, las nieurządzony. Wś Wólka Krzyk os. 20, mr. 112; wś Wygoda os. 5, mr. 15. 146.) **W. Krzymowska**, wś, pow. radzyński, par. Międzyrzec, ob. **Krzybowska Wólka**. W r. 1827 było 25 dm., 127 mk. 147.) **W. Księża**, pow. turecki, par. Niemysłów, ob. **Księża Wólka**. W r. 1827 było 15 dm., 138 mk. 148.) **W. Kuligowska**, ob. **Wola Kuligowska**. 149.) **W. Kuniska**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W r. 1827 było 7 dm., 36 mk. 150.) **W. Kurdybanowska**, w XVI w. **Wola Kurdwanowska**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Błędów, ma 174 mk., 259 mr. włośc. W r. 1827 było 18 dm., 119 mk. W r. 1579 we wsi Wola Kurdwanowska mają drobne działki: Aleksy Zawisza i Stan. Krosnowski. 151.) **W. Kusze**, wś, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszów, par. Krzeszów. Spisy z r. 1827 nie podają tej wsi. 152.) **W. Lancorońska**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno. W r. 1827 miała 16 dm., 97 mk. 153.) **W. Laskowska**, wś, pow. grójecki, par. Warka. Nie podana w spisach z XVI w., ni w spisie z r. 1827. Będzie to zapewne pierwotna nazwa wsi Murowanka, stanowiącej przyległość wsi Laski. 154.) **W. Lesiecka**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Garbów. Powstała przy wsi Lesce (Leszcze). 155.) **W. Lesiewska**, wś nad rz. Białką, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, ma 3 dm., 31 mk., 8 mr. W r. 1827 było 6 dm., 39 mk. W r. 1579 Wola Lisiewska ma 1 łan. km. 156.) **W. Lesiowska**, wś, pow. radomski, gm. Kozłów, kar. Wsola, odl. od

Radomia 12 w., ma 27 dm., 235 mk., 294 mr. W r. 1827 Lesiowska Wola, wś duchowna, ma 9 dm., 64 mk. R. 1569 Bartosz Lesiowski płaci od 1 łan. km. a Jakub Kotecki od 2 łan. (Pawin., Małop., 302). 157.) **W. Leśna**, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ma 2 dm., 25 mk., 448 mr. 158.) **W. Leszczańska**, wś i folw., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Leszczany, odl. 18 w. od Chełma. W r. 1875 istniał tu piec wapienny, fabryka terpentyny za pomocą suchej dystylacji drzewa. W r. 1827 Leszczańska Wola miała 23 dm., 90 mk. Dobra Wólka Leszcz., oddzielone w r. 1875 od dóbr Wojsławice, składały się z folw.: Wólka i Mażarnia, rozl. mr. 1625: folw. Wólka Leszcz. gr. or. i ogr. mr. 182, łąk mr. 7, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 8 i 9 pól.; folw. Mażarnia gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 65, lasu mr. 1086, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 14; las urządzony, pokłady wapna i torfu. 159.) **W. Lipowa**, wś i folw., pow. opatowski, par. Ożarów, ob. Lipowa Wólka. W r. 1827 było 23 dm., 114 mk. 160.) **W. Lipska** al. *Krzemienna*, folw., pow. rawski, gm. Czerniewice, par. Krzemienica, odl. 11 w. od Rawy. Oddzielony r. 1885 od dóbr Lipie, ma 311 mr. (244 roli, 37 łąk, 24 nieuż.). 161.) **W. Lizigoźdź**, dwa folw., pow. kutnowski, gm. Żychlin, par. Oporów, odl. 10 w. od Kutna, mają 92 mk. Folw. lit. A. ma 180 mr. (163 roli), folw. lit. BC. ma 211 mr. (186 roli, 10 łąk). W r. 1576 „Wola Czizigoszcz“ w części Feliksa Wolskiego ma 1/2 łąnu, 1 karczme, 1 os. (Pawin., Wielkop., II, 105). 162.) **W. Lubielska**, wś i folw. nad rz. Naraw, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Lubiel, odl. 21 w. od Pułtusk. W r. 1827 było 20 dm., 118 mk. W r. 1892 folw. Wólka Lub. rozl. mr. 576: gr. or. i ogr. mr. 248, łąk mr. 59, pastw. mr. 6, lasu mr. 230, nieuż. mr. 33; bud. drew. 10; pokłady torfu i wapienia; las nieurządzony. Wś Wólka Lub. os. 47, mr. 838; wś Janowo os. 13, mr. 261. W r. 1578 Jurgian Nowodworski, dziedzic Lubieli, płaci z Wólki od 3 łan., 2 zagr. (Pawin., Mazowsze, 411). 163.) **W. Łabuńska**, pow. zamajski, ob. Wola Łabuńska. W r. 1827 było 49 dm., 340 mk. 169.) **W. Łagowska**, wś, pow. kozienicki, par. Janowiec, ob. Łagowska Wola 2). W r. 1827 było 9 dm., 68 mk. 165.) **W. Łańcuchowska**, dawniej *Wola*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. Wieś tę, p. n. Wola Łańcuchowska, w par. Łańcuchów, wymienia Długosz (L. B., II, 547). W r. 1827 było 29 dm., 181 mk. 166.) **W. Łanięcka**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Bartoły, par. Pałuki, odl. 10 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 65 mk. W r. 1827 było 5 dm., 38 mk. W r. 1874 folw. Wólka Łan. rozl. mr. 350: gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 54, pastw. mr. 3, nieuż. mr. 2; bud. drew. 13. Wś Wólka Łan. os. 16, mr. 35. 167.) **W. Łasiecka** al. *Łasicka*, wś nad rz. Raw-

ką, pow. łowicki, odl. 15 w. od Łowicza, ob. Wola Łasiecka. 168.) **W. Łazińska**, wś, pow. sandomierski, gm. Wiśniowa, par. Kiełczyzna. Ob. Łazińska 9). W r. 1827 było 4 dm., 8 mk., par. Szczeglice. 169.) **W. Łęczeska**, wś, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Łęczeszycze, ma 100 mk., 197 mr. włośc. i 1 dwor. W r. 1579 Krzysz. Boglewski płaci od 4 łan. km. W r. 1827 ma 13 dm., 116 mk. 170.) **W. Łękawska**, folw. i wś, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice, odl. 21 w. od Piotrkowa. Folw. ten oddzielony od dóbr Zawadów i Łękawa, ma 2 dm., 5 mk., 3340 mr., w tem 289 roli, 96 mr. łąk, 167 pastw. i 2788 mr. nieuż. Wś ma 17 dm., 136 mk., 152 mr. Por. *Łękawska Wola*. 171.) **W. Łosia**, wś, pow. warszawski, par. Łomna, ob. Łosia Wólka 1.). W r. 1827 było 20 dm., 149 mk., par. Kazuń. W r. 1580 Wola Jałochi, w par. Łomna, ma dwa działy po 1/2 łąnu km. każdy (Pawin., Mazowsze, 266). 172.) **W. Łosia**, wś, pow. grójecki, par. Jazgarzew. W spisie urz. *Łoska Wólka*, ma 16 mk. 173.) **W. Łosiniecka**, wś, pow. tomaszowski, ob. Łosiniecka Wólka. W r. 1827 było 73 dm., 436 mk. 174.) **W. Łukowska**, wś i folw., pow. makowski, gm. i par. Karniewo, ma 18 os., 38 mr. włośc. i 429 folw. Wchodziła w skład dóbr Łukowe. W r. 1827 był 1 dm., 12 mk. Zapewne ta sama wieś podaną jest w spisach pobor. z r. 1567 jako „Wolia Loss“ (Wola Łosia?), w par. Karniewo, Stanisław Loss płaci tu od 5 włók, 4 ogr. (Pawin., Mazowsze, 347). Ob. *Łukowe*. 175.) **W. Łukowska**, w par. Łukowa (dziś pow. biłgorajski). W nowszych spisach urzęd. nie podana, W r. 1827 miała 22 dm., 147 mk. 176.) **W. Łużecka**, wś, pow. radzyński, gm. i par. Szóstka, ma 47 dm., 252 mk., 1105 mr.; os. leśna 1 dm., 6 mk., 2 mr. W r. 1827 było 43 dm., 212 mk. 177.) **W. Łysowska**, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. r. g. Łysów, r. l. Niemojki, ma 16 dm., 169 mk., 568 mr. ziemi. W r. 1827 było 15 dm., 121 mk. 178.) **W. Łyszowska** al. *Smolana*, wś i folw., pow. turecki, gm. i par. Niemiśłów, odl. 30 w. od Turka, ma 19 dm., 180 mk. Folw., oddzielony od dóbr Siedlątków, miał w r. 1876 obszaru 345 mr. (269 roli, 31 łąk), wś ma 16 os., 150 mr. W r. 1552 Wola Łyszkowska, w par. Pięcniew, ma 7 osad. i 1 młyn dziedziczny (Pawin., Wielkop., II, 231). 179.) **W. Magierowa**, wś, pow. rawski, gm. Góra, par. Łęgonice, ma 3 dm., 49 mk, 19 mr. W spisie z r. 1827 podana jest Wola Magierowa w par. Odrzywół, miała 1 dm., 13 mk. 180.) **W. Mała**, pow. szczuczynski, ob. *Mała Wólka*. 181.) **W. Mała**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 15 w. od Lipna, ma 2 dm., 26 mk., 420 mr. W r. 1827 było 8 dm., 84 mk. 182.) **W. Mażarska**, wś nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Iłży 14 w., ma 20 dm., 136 mk., 452 mr. W r. 1827 było

13 dm., 77 mk. 183.) **W. Michowska** al. *Ostrowska*, wś, pow. lubartowski, gm. Rudno, par. Michów. Wchodziła w skład dóbr Michów, ma 9 os., 208 mr. 184.) **W. Miedzynska**, wś, pow. węgrowski, par. Miedzna, ob. *Miedzynska Wólka*. 185.) **W. Miejska**, przedmieście miasta Zamościa. 186.) **W. Mikorska**, par. Parzno, ob. *Wola Mikorska*. W r. 1827 było 14 dm., 119 mk. 187.) **W. Milanowska**, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Słupia, odl. od Opatowa 26 w., ma 23 dm., 202 mk., 130 mr. włośc., 275 mr. dwor. 188.) **W. Milkowska** al. *Wola*, wś i fol., pow. turecki, par. Jeziorsko, ob. *Wola Milkowska*. W r. 1893 folw. Wólka Miłk. z atyn. Justynów rozl. mr. 820: gr. or. i ogr. mr. 541, łąk mr. 27, pastw. mr. 55, lasu mr. 176, nieuż. mr. 21; bud. mur. 11, drew. 14, las nieurzadzony. Wś Wólka Miłk. os. 33, mr. 141. 189.) **W. Mińska**, pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk. ma 57 mk., 96 mr. W r. 1827 było 3 dm., 25 mk. 190.) **W. Młęcka**, właściciel *Mlecka*, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew, ma 93 mk., 123 mr. Ob. *Młęcka Wólka*. 191.) **W. Młęcka** al. *Mładzka*, wś, pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Karczew, ma 223 mk., 597 mr. Ob. *Wola Mładzka*. 192.) **W. Modrzejowa**, wś, pow. iłżecki, par. Grabowiec, ob. *Modrzejowa Wólka*. W r. 1827 było 19 dm., 216 mk. 193.) **W. Nadrybska**, kol., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów, ma 213 mr. Na obszarze wsi jezioro Ciesacin (Szecieczyn). 194.) **W. Narodowa** al. *Rządowa*, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. 57 w. od Augustowa, ma 14 dm., 137 mk. W r. 1827 wś rząd., ma 15 dm., 76 mk. 195.) **W. Nieliska**, wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, odl. 18 w. od Zamościa, ma 14 dm., 145 mk. (80 katol.), 78 mr. dwor. i 80 włośc. 196.) **W. Nadbużna**, wś, pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Ceranów, ma 6 dm., 41 mk., 393 mr. 197.) **W. Nizka**, wś, pow. gostyński, gm. i par. Słubice, ma 169 mk., 327 mr. 198.) **W. Nosowska**, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Górki, r. gr. Nosów, odl. 15 w. od Konstantynowa, ma 30 dm., 334 mk. W r. 1827 było 29 dm., 219 mk. W r. 1885 folw. Wólka Nos. z przył. Połonice rozl. mr. 1454: gr. or. i ogr. mr. 939, łąk mr. 138, pastw. mr. 8, lasu mr. 339, nieuż. mr. 30; bud. mur. 14, drew. 18; płodozm. 10 pol.; las nieurzadzony, pokłady wapna. Wś Wólka Nos. os. 66, mr. 955; wś Koszelówka os. 38, mr. 808; wś Zalesie os. 3, mr. 190. 199.) **W. Nowa**, pow. płoński, par. Ciekosyn, ob. *Nowa Wólka*. 200.) **W. Nowodworska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Końskowola, ob. *Nowodworska Wólka*. Zapewne ta sama wieś wymienioną jest w spisie z r. 1676 jako Osińska Wola, z której płacą od 19 poddanych (Pawiń., Małop., 26a). 201.) **W. Okopska**, pow.

chełmski, gm. i par. Swierze. Ob. *Wola Swierzowska* i *Swierze* 3.). Wchodziła w skład dóbr Swierze, ma 34 os. 535 mr. 202.) **W. Okraglik**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Kossów, par. Prostyn, odl. 28 w. od Sokołowa, ma 27 dm., 322 mk. W r. 1827 było 19 dm., 163 mk. Dobra Wólka Okraglik, w r. 1865 oddzielone od dóbr Kossów, składały się w r. 1877 z folw.: Wólka Okraglik, Maryanka Guty, Soldany i Majdan, rozl. mr. 3098: fol. Wólka gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 516, past. mr. 21, lasu mr. 1506, nieuż. mr. 59; bud. drew. 24; płodozm. 12 pol.; las urządzony; folw. Maryanka Guty gr. or. i ogr. mr. 373, pastw. mr. 41, lasu mr. 11, nieuż. mr. 9; bud. drew. 5; folw. Soldany gr. or. i ogr. mr. 26, łąk mr. 129, past. mr. 2, lasu mr. 38, nieuż. mr. 8; bud. drew. 3; folw. Majdan gr. or. i ogr. mr. 57, łąk mr. 1, pastw. mr. 3, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Kossów Ruski os. 45, mr. 1171; wś Wólka Okraglik os. 30, mr. 443; wś Jakubiki os. 8, mr. 227; wś Guty os. 46, mr. 760. 203.) **W. Olbięcka**, wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice, ob. *Olbięcín*. 204.) **W. Oludzka**, wś, pow. włoszczowski, gm. Chrzastów, par. Rokitno. W r. 1827 było 22 dm., 134 mk., w r. 1880 r. 248 mk. Ob. *Oludza* i *Rokitno*. 205.) **W. Orłowska**, wś przy ujściu rzki Wolicy do Wieprza, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw, przy szosie z Lublina do Tomaszowa, ma 34 dm., 249 mk., 422 mr. W r. 1827 było 20 dm., 165 mk. 206.) **W. Osiek** al. *Osięcka*, pow. ciechanowski, par. Gołymín, ob. *Osięk* 21.). W r. 1827 było 9 dm., 54 mk. 207.) **W. Osowska**, folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina. Oddzielony od dóbr Ossowa, ma 180 mr. obszaru. 208.) **W. Ostrowska**, ob. *Wólka Michowska*. 209.) **W. Ostrożeńska**, wś, pow. garwoliński, gm. Górzne, par. Gończyce, ob. *Ostrożeńska Wólka*. 210.) **W. Pachnowolska**, wś i folw., pow. kozienicki, ob. *Pachnowolska Wólka*. W r. 1827 było 4 dm., 34 mk. 211.) **W. Panińska**, wś i folw. nad rz. Łabuńka, pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 4 w.), leży przy trakcie lubelsko-lwowskim, ma 16 dm., 140 mk. katol., 147 mr. dwor. i 141 włośc. Dawniej własność klasztoru bonifratrów, później szarytek w Zamościu, szpitala św. Katarzyny w Szczebreszynie, dziś Kwiatkowskiego. 212.) **W. Paplińska**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Stara Wieś, ob. *Paplińska Wólka*. W r. 1827 było 12 dm., 121 mk. 213.) **W. Paprocka**, pow. garwoliński, par. Pawłowice, ob. *Wola Paprocka*. 214.) **W. Paprotnia**, w XVI w. *Wola Skąpska*, później *Wola Paprotnia*, wś, pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilezyca, odl. 31 w. od Końskich, ma 49 dm., 370 mk., 48 os., 535 mr. Wchodziła w skład dóbr Skąpe. W r. 1827 Wola Paprotnia

ma 30 dm., 291 mk. Wspomina tę wieś jako dawną Lib. Ben. Łaskiego (I, 604). W r. 1540 Mikołaj Kobielski, dziedzic wsi Skąpe, ma we wsi „Wolia Skampska 6 km. na półłan., 1 zagr., pracujących dla folw. w Skąpem. Lasy wspólne dla obu wsi, ocenionych na 200 grzyw. (Pawiuń, Małop., 580). 215.) **W. Paruszevska**, pow. wrocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo. Jest to zapewne przyległość Paruszewic. 216.) **W. Pasikońska al. Wola**. pow. sochaczewski, par. Zawady, ob. *Pasikońska Wola*. W r. 1579 były cztery działki. Jan Zabłocki, skarbnik, ma 2 łany km., Piotr Zabłocki 2 łany, Jan Grzywa 1 $\frac{1}{2}$ łanu, 2 zagr., Kasper Pasikoński 6 łan., 1 zagr., 1 reżn. Wś należała do par. Kampinos (Pawiuń, Mazowsze, 145). 217.) **W. Patrykowska**, w par. Kozuchówek (dziś pow. sokołowski). Obecnie nie stanowi oddzielnej nomenklatury. Weszła widocznie w skład dóbr Patrykozy. W r. 1827 było 5 dm., 26 mk. 218.) **W. Petryłowska**, wś, pow. chełmski, par. Sawin, ma 409 mr. 219.) **W. Pęcherska**, folw., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 8 mk., 192 mr. W r. 1827 było 2 dm., 10 mk. 220.) **W. Pętkowska**, wś i folw., pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 35 w., ma 19 dm., 136 mk. W r. 1888 folw. *Wólka Pętk.*, oddzielony od dóbr Pętkowice, rozl. mr. 432: gr. or. i ogr. mr. 271, łąk mr. 52, pastw. mr. 1, lasu mr. 99, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drew. 4; las nieurządzony, pokłady torfu. Do włościan należy 511 mr. Istniała już r. 1508. W r. 1569 Wola Pętkowska miała 8 półłanków, 2 zagr. Płacił pobór Mikołaj Maliczowski (Pawiuń, Małop., 306). 221.) **W. Piaseczna**, wś nad rz. Biebrzą, pow. szczuczyński, gm. Ruda, par. Białaszewo, ma 726 mr. W r. 1827 było 12 dm., 73 mk. 222.) **W. Piaseczna**, wś i folw., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. W r. 1834 dobra miały wogóle około 40 włók. Wś *Wólka Pias.* os. 13, mr. 63; wś Prabuty os. 9, mr. 55. W r. 1827 było 5 dm., 56 mk. 223.) **W. Pieczęca**, wś, pow. nowomiński, gm. Ładzyn, par. Stanisławów. W r. 1580 *Wólka Pieczoncina*, wś królewska, dawała przez ławnika przysięgłego Szcześnika od 6 zagr. zrolą (Pawiuń, Mazowsze, 254). Ob. *Pieczęca Wólka*. 224.) **W. Pieczyńska**, folw., pow. grójecki, gm. Drwałew, par. Pieczyńska, ma 6 mk., 150 mr. 225.) **W. Piekosy**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Obrytte. Wchodziła w skład dóbr Obrytte. W r. 1827 było 23 dm., 132 mk. Nowsze spisy urząd. nie podają tej wsi. Por. *Wólka Przekory*. 226.) **W. Pierzchnicka**, wś, pow. radomski, par. Jasionna, ob. *Pierzchnicka Wólka*. 227.) **W. Pieska**, par. Łabunie (dziś pow. zamojski). Obecnie nie znana. W r. 1827 miała 15 dm., 101 mk. 228.) **W. Piotrowska**, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród (filia w Rydzewie). W r. 1827 miała 10 dm., 59 mk.

229.) **W. Plebańska**, wś, pow. konecki, par. Odrowąż, ob. *Plebańska Wólka*. 230.) **W. Plebańska**, wś i folw., pow. bialski, ob. *Plebańska Wólka 2.* 231.) **W. Pochłonna**, też *Pokłonna*, wś i folw., pow. kielecki, gm. Cisów, par. Ociesęki, odl. 32 w. od Kielc. Folw. ma 495 mr. (238 roli, 41 łąk, 21 pastw., 117 lasu, 78 nieuż.). Należał do dóbr Ociesęki. Wś ma 18 os., 327 mr. W r. 1827 było 20 dm., 146 mk. 232.) **W. Podgórska**, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Zakrzewo. Nie pomieszczone w nowszych spisach urząd. Zapewne złączona ze wsią Podgórze. 233.) **W. Podlaskowa**, par. Brudzewice (pow. opoczyński). Dziś nie znana. W r. 1827 miała 17 dm., 115 mk. 234.) **W. Policka**, wś i folw., pow. kozienicki, gm. i par. Policzno, odl. od Kozienic 18 w., ma 12 dm., 154 mk., 249 mr. włośc. i 30 mr. dwor. W r. 1827 było 12 dm., 114 mk. 235.) **W. Polinowska**, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, r. g. Konstantynów, ma 26 dm., 380 mk., 919 mr. W r. 1827 było 17 dm., 169 mk. 236.) **W. Ponikiewska**, ob. *Wola Ponikiewska*. 237.) **W. Popowa**, pow. kutnowski, ob. *Popowa Wola*. 238.) **W. Poturzyńska**, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszców, ob. *Poturzyńska Wólka*. W r. 1827 było 12 dm., 87 mk. 239.) **W. Potworowska**, kol., pow. radomski, gm. i par. Potworów, odl. od Radomia 32 w., ma 4 dm., 25 mk. Ob. *Potworowska Wólka*. 240.) **W. Powalina al. Kłwatecka**, pow. radomski. W r. 1827 było 3 dm., 15 mk. Ob. *Kłwatka*. 241.) **W. Poznańska**, kol. i folw. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 15 dm., 108 mk, 314 mr. Folw. należy do majoratu rząd. Prawda. 242.) **W. Pracka**, pow. grójecki, par. Jazgarzew, ob. *Pracka Wólka*. W r. 1580 Wola Pracka, w par. Tarczyn, miała 1 łąk km. (Pawiuń, Mazowsze, 287). 243.) **W. Profeska**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Włostowice, ob. *Profeska Wólka*. W r. 1827 było 27 dm., 178 mk. 244.) **W. Proszewska**, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Wyszaków, par. Kopcie, ma 17 dm., 162 mk. W r. 1827 było 17 dm., 103 mk. Ob. *Proszew*. 245.) **W. Prusiecka**, wś i folw. nad rz. Kacynką al. Piszczka, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica, odl. 24 w. od Radomska, ma młyn wodny, tartak, pokłady wapienia, 35 dm., 223 mk. W r. 1891 folw. *Wólka Prus.* rozl. mr. 919: gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 24, pastw. mr. 36, lasu mr. 397, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 13, las nieurządzony. Wś *Wólka Prus.* os. 45, mr. 469; wś Broniszewo os. 37, mr. 760; wś Puchy Nowa Wieś Klekot os. 10, mr. 159. 246.) **W. Przedmieście**, os., pow. suwalski, gm. i par. Filipów, odl. od Suwałk 25 w., ma 30 dm., 289 mk., stanowi przedmieście Filipowa. W r. 1827 było 16 dm., 97 mk. 247.) **W. Przekory**, folw., pow. pułtuski, gm. Wyszaków, par. Pniewo, odl.

10 w. od Pułtusa. W r. 1871 folw. Wólka Przekory oddzielony od dóbr rzad. Obyrte rozl. nr. 600: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 90, pastw. mr. 75, lasu mr. 106, nieuż. mr. 5; bud. drew. 11, las urządzony. Będzie to zapewne to samo co Wólka Piekosy (ob.). 248.) **W. Przybojewska**, dawniej *Wola Goławińska*, wś i fol. nad rz. Wisła, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Chociszewo, odl. 24 w. od Płońska, ma 32 dm., 220 mk., 440 mr. W r. 1827 było 6 dm., 46 mk. W r. 1576 Wola Goławińska ma 4 łąny, 2 zagr. (Pawień, Mazowsze, 309). 249.) **W. Przyłęcka**, pow. włoszczowski, ob. *Przyłęk* 5.) i *Wólka*. 250.) **W. Przywitowska**, pow. rypiński, ob. *Przywitowska Wólka*. 251.) **W. Pukarzowska**, pow. tomaszowski, ob. *Pukarzewo* i *Pukarzowska Wólka*. 252.) **W. Putnowicka**, pow. chełmski, par. Turowice, ob. *Putnowice*. 253.) **W. Pyrzyńska**, pow. kozienicki, w spisach urzęd. nowszych, jest to mylnie podana *Wólka Tyrzyńska*. 254.) **W. Pytowska**, ob. *Wola Pytowska*. 255.) **W. Rachowska**, pow. janowski, ob. *Sucha Wólka*. 256.) **W. Raczyńska**, par. *Przyłęk*, ob. *Wólka*. 257.) **W. Radoryska**, wś, pow. łukowski, ob. *Radoryska Wólka*. 258.) **W. Radzięcka**, pow. zamojski, par. Radzięcin, ob. *Radzięcka Wola*. W r. 1827 było 48 dm., 293 mk. 259.) **W. Radzyńska**, wś i folw., pow. radzyński, gm. i par. Radzymin (odl. 5 w.), ma 222 mk. W r. 1827 było 13 dm., 160 mk. W r. 1870 folw. Wólka rozl. nr. 983: gr. or. i ogr. mr. 218, łąk mr. 150, pastw. mr. 90, lasu mr. 150, zarosli mr. 369, nieuż. mr. 7; bud. drew. 11; las nieurzadzony. Wś Wólka Radz. os. 35, mr. 94. 260.) **W. Rakowska**, pow. makowski, gm. i par. Krasnosiele, ob. *Rakowska Wólka*. W r. 1827 4 dm., 28 mk. 261.) **W. Ratajska**, wś, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, ma 47 dm., 444 mk. Wechodziła w skład dóbr Ordynacji. W r. 1827 było 39 dm., 216 mk., par. Biała. 262.) **W. Rejowska** al. *Rejowiecka*, wś, pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec, ma 632 mr. W r. 1827 było 31 dm., 133 mk., par. Pawłów. 263.) **W. Rogalińska**, pow. radomski, ob. *Rogalińska Wólka*. 264.) **W. Rokicka**, wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów (odl. 7 w.). W r. 1827 było 16 dm., 167 mk. W r. 1879 fol. Wólka Rok. rozl. nr. 1032: gr. or. i ogr. mr. 514, łąk mr. 106, past. mr. 27, lasu mr. 341, nieuż. mr. 44; bud. drew. 23, las nieurzadzony, dwa młyny wodne. Wś Wólka Rok. os. 35, mr. 269. 265.) **W. Rokszycka**, w XVI w. *Wola Rokszycka*, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Piotrków. Wś ma 30 dm., 252 mk., 223 mr.; folw. ma 2 dm., 19 mk., 421 mr. Wechodzi w skład dóbr Rokszyce. W r. 1827 było 6 dm., 54 mk. Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Rokszicka Wola, własność Piotra Rokszickiego, miała 2 os. (Pawień, Wielkop., II, 250).

266.) **W. Rozwadowska**, wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. Zapewne leży przy fol. Rozwadówek, który wchodzi w skład dóbr Wola Skromowska. 267.) **W. Roźniatowska**, wś i os. leśn., pow. piotrowski, ob. *Roźniatowska Wola*. 268.) **W. Różaniecka**, pow. biłgorajski, ob. *Wola Różaniecka*. 269.) **W. Rożańska**, wś, pow. łukowski, ob. *Różańska Wólka*. 270.) **W. Rudnicka**, wś, w par. Kurzelów. Wechodziła w skład dóbr Rudniki, w pow. włoszczowskim. W r. 1827 miała 13 dm., 53 mk. 271.) **W. Rudnicka**, pow. janowski, par. Wilkołaz, ob. *Rudnicka Wola*. Obie wsi Wola i Wólka mają 31 dm., 267 mk., 437 mr. Wechodziły w skład dóbr ordynacji. W r. 1827 Wólka miała 4 dm., 19 mk. 272.) **W. Rumunki**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 18 w. od Lipna, ma 43 dm., 456 mk., 957 mr. W r. 1827 było 12 dm., 166 mk. 273.) **W. Rydzewska**, wś, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 10 dm., 98 mk., 288 mr. W r. 1827 miała 6 dm., 45 mk. 274.) **W. Rytelska**, wś, pow. sokołowski, par. Ceranów, ob. *Rytelska Wólka*. W r. 1827 Rytela Wólka, ma 6 dm., 39 mk. 275.) **W. Sernicka**, ob. *Sernicka Wola*. 276.) **W. Seroczyńska**, wś i folw., pow. ostrołęcki, par. Jelonki, ob. *Seroczyn* 3.). 277.) **W. Serekomska**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ob. *Serekomska Wólka*. W r. 1827 było 11 dm., 92 mk. 278.) **W. Siemińska**, wś, pow. radzyński, par. Czemierniki, ob. *Siemińska Wólka*. 279.) **W. Skotnicka**, wś i folw., pow. konecki, gm. i par. Skotniki, odl. od Końskich 36 w., ma 20 dm., 146 mk., 556 mr. dwor., 459 mr. włośc. W r. 1827 Skotnicka Wola miała 12 dm., 103 mk. Ob. *Skotniki* 5.). 280.) **W. Słópska** al. *Słupska*, wś i folw. nad rz. Bugiem, pow. radzyński, gm. Małopole, par. Niegów, odl. 15 w. od Radzymina, ob. *Słópska Wólka*. 281.) **W. Smogorzowska**, wś w par. Oleksów (pow. kozienicki). Dziś nie znana. W r. 1827 miała 4 dm., 18 mk. 282.) **W. Smolana**, w XVI w. *Nowa Wola*, wś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Brochów, ma 96 mk., 400 mr. W r. 1827 było 10 dm., 79 mk. W r. 1579 wś Nowowola ma 1½ łąn. km. 293.) **W. Smolana**, pow. konecki, gm. i par. Miedzierz, odl. od Końskich 14 w., ma 11 dm., 81 mk., 147 mr. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk. 284.) **W. Smoszevska**, wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Zakroczym, odl. 24 w. od Płońska, ma 16 dm., 171 mk., 156 mr. W r. 1827 było 5 dm., 43 mk. 285.) **W. Śniatycka**, w par. Łabunie, ob. *Śniatycze* i *Śniatycka Wola*. W r. 1827 było 29 dm., 200 mk. 286.) **W. Sobieska**, wś i młyn, pow. garwoliński, par. Drażgów, ob. *Sobieska Wólka*. 287.) **W. Somiankowska** al. *Somianka*, wś, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Barcice, ob. *Somianka*. W r. 1827 było 13 dm., 81 mk. W r. 1578 wś Wólka Somieńska, własność za-

konnie płockich (norbertanek), miała 9 $\frac{1}{2}$ łan. km. (Pawiński, Mazowsze, 408). 288.) **W. Soseńska**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ob. *Soseńska Wólka*. 289.) **W. Stajska**, przyl. fol. Grala Dąbrowizna, w pow. siedleckim. 290.) **W. Stara**, pow. błoński, gm. Błędówko, par. Ciekryn. Nie podana w najnowszym spisie urzęd. 291.) **W. Starzyńska**, wś, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Zakrzewo, odl. 29 w. od Płocka, ma 5 dm., 18 mk., 50 mr. 202.) **W. Strobowska**, wś, pow. skierniewicki, par. Żelazna, ma 64 mk., ob. *Strobowska Wólka*. Zdaje się, że wieś ta zwana była na początku XVI w. Wola Wysoka (Łaski, L. B., II, 287). W r. 1579 Piotr Wolski ma tu 3 zagr., Jakub Wolski 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 167). 293.) **W. Strońska**, wś, pow. rawski, par. Biała, ob. *Strońska Wólka*. 294.) **W. Sucha**, pow. janowski, ob. *Sucha Wólka*. 295.) **W. Sulejowska**, wś, pow. radzyński, gm. Międzyłes, par. Sulejów, ob. *Sulejowska Wólka*. W r. 1827 miała 10 dm., 75 mk. 296.) **W. Sumińska**, wś i folw., pow. rypiński, par. Strzygi, ob. *Sumińska Wólka*. 297.) **W. Świątkowa**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 20 dm., 188 mk., 758 mr. 288.) **W. Świętowa**, wchodziła w r. 1660 w skład ststwa parczewskiego, ob. *Parczew* (t. VII, 864). 299.) **W. Świniarska**, wś, pow. węgrowski, par. Wierzbno, ob. *Świniarska Wólka*. 300.) **W. Sycyńska**, ob. *Wólka Szelażna*. 301.) **W. Szczawińska**, wś i folw., pow. płoński, par. Nowe Miasto, ob. *Szczawińska Wólka*. Zapewne będzie to dawna Wola Łuszczewska, która w r. 1576 miała 2 łany km. (Pawiń., Mazowsze, 313). W r. 1827 było 7 dm., 43 mk. 302.) **W. Szczeka**, wś, pow. janowski, gm. Gościeradów, par. Borów, ma 30 dm., 220 mk., 479 mr. Należała do dóbr Gościeradów. W r. 1676 płaca tu pogłównie od 29 poddanych (Pawiń., Małop., 8). 303.) **W. Szelażna** al. *Sycyńska*, pow. kozienicki, par. Zwolen, ob. *Szelażna Wólka*. 304.) **W. Szubowska** al. *Ślubowska*, pow. radzyński, ob. *Ślubów* i *Wola Szubowska*. 305.) **W. Tarłowska**, pow. opatowski, ob. *Tarłowska Wola*. W r. 1827 było 11 dm., 63 mk. 306.) **W. Tarnowska**, wś, pow. chełmski, par. Wereszczyn, ob. *Tarnowska Wola*. 307.) **W. Trojanowska**, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica. Nie podana w nowszych spisach urzęd. 308.) **W. Trzemeska**, wś i kol., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno, odl. od Iłży 26 w. Wś ma 11 dm., 80 mk., 237 mr.; kol. 3 dm., 20 mk., 86 mr. dwor. Powstała przy wsi Trzemcha. 309.) **W. Tuczępska**, wś, pow. stopuicki, gm. i par. Tuczępy, ma 11 os. 135 mr. 310.) **W. Tuczępska**, pow. hrubieszowski, ob. *Tuczępska Wola*. 311.) **W. Turowska**, pow. grójecki, ob. *Turowska Wola*. 312.) **W. Twarogowa**, wś, pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, odl. od Radomia 17 w., ma 31 dm., 179 mk., 684 mr. W r. 1827

było 19 dm., 175 mk. W r. 1569 Michał Schomowski płaci we wsi „Wolia Thwarogowa“ od 2 łan. km. (Pawiń., Małop., 299). 313.) **W. Tybory**, pow. mazowiecki, ob. *Tybory* 1.). 314.) **W. Tyrzyńska**, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, ob. *Tyrzyńska Wólka*. W r. 1881 folw. miał 125 mr. obszaru. 315.) **W. Walercin**, pow. nowomiński, ob. *Walercin Wólka*. 316.) **W. Wasko**, wś, pow. konstantynowski, ob. *Wasko-Wólka* i *Huszlew*. 317.) **W. Wąkopna**, w par. Bardo, ob. *Wąkopna Wola*. W r. 1827 było 7 dm., 57 mk. 318.) **W. Wąsowska**, wś, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza. Nie podana w nowszych spisach urzęd. W r. 1827 miała 5 dm., 31 mk. 319.) **W. Węglowa**, wś, pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew, odl. 18 w. od Warszawy, ma 39 dm., 238 mk., 415 mr. włośc. Gleba piaszczysta, uboga. W r. 1827 było 3 dm., 23 mk. Ob. *Wólka Borakowska*. 320.) **W. Wiciejowska**, wś, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Mińsk, ma 34 mk. 102 mr. W r. 1827 było 5 dm., 27 mk. 321.) **W. Wieprzecka**, wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielęcza, r. gr. Kosobudy, odl. 14 w. od Zamościa, ma 3 dm. dwor., 40 włośc., 474 mk. (80 kat.), 673 mr. włośc. Folw. należy do dóbr ordynackich Białowola. Ob. *Kąty*. W r. 1827 było 24 dm., 368 mk., par. Kosobudy. 322.) **W. Wierzbicka**, wś, dziś złączona w jedną całość ze wsią Moniaki, w pow. janowskim. W r. 1676 wś Wólka, w par. Boby, miała 6 części szlacheckich, z których jedna tylko dawała pogłównie od 26 poddanych, inne były bez poddanych, a tylko ze służbą dworską (Pawiń., Mał., 6a). 323.) **W. Wilcza**, pow. grójecki, par. Prązmów, ob. *Wilcza Wólka*. 324.) **W. Wiszniewska**, wś, pow. siedlecki, gm. Wiszniów, par. Zbuczyn, ma 18 dm., 124 mk., 658 mr. W r. 1827 było 11 dm., 78 mk. Według reg. pobor. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś Wólka Wiszniewska i Kaczory w par. Zbuczyn, miały 1 łan km. i młyn (Pawiński, Małop., 378). 325.) **W. Wojcieszowska**, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. od Kozienie 18 w., ma 20 dm., 158 mk., 206 mr. W r. 1827 było 19 dm., 106 mk., par. Steżycza. W r. 1569 we wsi Wola Wojcieszkowa płaci Dzikowa od 10 łan. km. (Pawiń., Małop., 338). 326.) **W. Wojnowska**, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów, odl. od Opatowa 14 w., ma 18 dm., 206 mk., 247 mr. dwor., 249 włośc. W r. 1827 było 14 dm., 106 mk. 327.) **W. Wojślawska**, wś, ob. *Wojślawska Wola*. 328.) **W. Wołyńska**, wś nad rz. Muchawką, w par. Niwiska (pow. siedlecki), będzie to zapewne to samo co Wólka Żukowska (ob.). W r. 1827 miała 13 dm., 95 mk. 329.) **W. Wręcka**, wś, pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Maszczonów, ma 56 mk., 143 mr. R. 1579 we wsi Wręcka Wola płacił Wręcki od 1 $\frac{1}{4}$ łan. km., 1 zagr.,

1 rzeźn.; Albert Wręcki od 1 $\frac{1}{4}$ łanu (Pawin., Mazowsze, 148). W r. 1827 miała 5 dm., 75 mk. 330.) **W. Wybranowska** al. *Wybraniecka*, wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Puśtelnik, odl. 10 w. od Mińska, ma 98 mk., 315 mr. Jedna osada włośc. ma 146 mr. obszaru. W r. 1827 Wola Wybr., wś rząd., ma 14 dm., 93 mk. 331.) **W. Wysoka i Nizka**, wś i folw., pow. gostyński, gm. i par. Słubice, odl. 30 w. od Gostynina, ma młyn wodny, 137 mk. W r. 1871 folw. Wólka Wys. rozl. mr. 1384: gr. or. i ogr. mr. 355, pastw. mr. 37, lasu 403, zarosli mr. 428, wody mr. 2, nieuź. mr. 159; bud. mur. 2, drew. 11; płodozm. 7 pol., las urządzony. Wś Wólka Wys. os. 16, mr. 176; wś Wólka Niska os. 21, mr. 260. 332.) **W. Wytycka**, ob. *Wola Wytycka*. 333.) **W. Zabłocka**, wś, pow. białski, gm. Zabłoc, par. l. r. Kodeń, r. g. Zabłoc, ma 29 dm., 216 mk., 1442 mr. W r. 1827 Wola Zabłocka ma 21 dm., 143 mk. 334.) **W. Zabłocka**, wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, ma 411 mr. dwor. i 23 os., 309 mr. włośc. W r. 1827 miała 24 dm., 161 mk. R. 1676 Wólka Zabłoczna. Jakub Nietyksa daje tu pogłównę od 3 osób z rodziny i 25 dwor. i poddanych. 335.) **W. Zaborowska**, wś, pow. warszawski, gm. i par. Zaborów, ma 130 mk., 316 mr. W r. 1827 miała 15 dm., 165 mk. R. 1580 Wola Zaborowska należy do Stan. Młochowskiego, który płaci tu od 2 łan. km. 336.) **W. Zabudowska**, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Barceice, ob. *Wola Zadubowska*. 337.) **W. Zaleska**, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. W r. 1576 wś Wola Zaleska, w par. Serock, ma 1 $\frac{1}{2}$ łan. km. (Pawin., Mazowsze, 321). W r. 1827 było 10 dm., 66 mk., par. Serock. 338.) **W. Zaleska**, wś, w par. Jelonki (dziś pow. ostrowski). Obecnie nie istnieje. W r. 1827 miała 4 dm., 36 mk. 339.) **W. Załęska**, dawniej *Zaleska*, wś i folw., pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya, odl. 24 w. od Grójca, ma 233 mk. W r. 1827 było 17 dm., 137 mk. W r. 1889 folw. Wólka Załęska rozl. mr. 509: gr. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 94, pastw. mr. 8, lasu mr. 26, nieuź. mr. 83; bud. mur. 8, drew. 12, wiatrak. Wś Wólka Zał. os. 15, mr. 46; wś Podłęże os. 5, mr. 16. W r. 1576 ze wsi Wola Zaleska, w par. Góra, płaci Jan Zaleski z braćmi od $\frac{3}{4}$ łanu km. i $\frac{1}{2}$ łanu zajętego na folwark (Pawin., Mazowsze, 214). 340.) **W. Załęska**, folw., pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorko, odl. 11 w. od Grójca. Stanowi jedną całość ze wsią Konie. W r. 1893 folw. Wola Załęska i Konie rozl. mr. 889: gr. or. i ogr. mr. 763, łąk mr. 5, lasu mr. 27, nieuź. mr. 20; bud. mur. 10, drew. 12; płodozm. 8 i 14 pol. Wś Konie os. 23, mr. 22. W r. 1580 we wsi Wola Załęskich, w par. Rembertowo, mają Przedborowie dwa działki: jeden $\frac{1}{4}$ łanu i 2 zagr., drugi $\frac{1}{4}$ łanu km. (Pawin., Mazowsze, 292). 341.) **W. Zamojska** al. *Wola*, wś i folw., pow. kozienicki, gm.

Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. od Kozienic 35 w., ma 19 dm., 150 mk., 281 mr. dwor., 277 mr. włośc. W r. 1827 było 16 dm., 209 mk. Powstała przy wsi Zamoście. 342.) **W. Zamojska**, w par. Zamość. Zapewne weszła w skład miasta Zamościa. W r. 1827 miała 12 dm., 49 mk. 343.) **W. Zastawska**, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 12 w. od Łukowa, ma 10 dm., 90 mk. W r. 1885 fol. Wólka Zast. rozl. mr. 474: gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 34, pastw. mr. 5, lasu mr. 213, nieuź. mr. 6; bud. drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wólka Zast. os. 14, mr. 84. 344.) **W. Zatorska**, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory. W r. 1578 wś Wólka Zatorska należy do par. Kamionna. Marcin Podoski, rządcza p. Mińskiego, płaci tu od 6 zagr. (Pawin., Mazowsze, 410). W r. 1827 było 11 dm., 76 mk. 345.) **W. Zawieprzyczna**, wś, pow. lubartowski, gm. Syrniki, par. Ostrów. W r. 1827 miała 22 dm., 105 mk. 346.) **W. Zdziwiojska**, mylnie *Zdrzywujaska*, wś i folw., pow. przasnyski, gm. Bugzy Płoskie, par. Janów, odl. 30 w. od Przasnysza, ma 12 dm., 75 mk., 302 mr. W r. 1827 było 6 dm., 62 mk. 347.) **W. Zelgoska**, folw., pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Wielenin, odl. 28 w. od Turka, ma 3 dm., 18 mk. W r. 1827 było 4 dm., 27 mk. 348.) **W. Zerzyńska**, wś i folw., pow. warszawski, gm. Zagoźdź, par. Zerzyń (Zerzeń), odl. 10 w. od Warszawy, ma 149 mk. W r. 1827 było 8 dm., 73 mk. W r. 1891 fol. Wólka Zerk. rozl. mr. 1008: gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 98, pastw. mr. 37, lasu mr. 552, osady wieczysto-czynszowe mr. 33, nieuź. mr. 52; bud. mur. 6, drew. 14, las nieurządzony. Wś Wólka Zerk. os. 17, mr. 25; wś Zagoźdź os. 17, mr. 180. W r. 1580 wś Wólka Rzerzinska, w par. Rzirzno, ma trzy działki: dwa po $\frac{1}{4}$ łanu i $\frac{1}{2}$ łanu. Mieszka tu częściowa szlachta, która sama uprawia swe działki (Pawin., Mazowsze, 251). 349.) **W. Złojecka**, wś, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz, r. gr. Złojec, odl. 16 w. od Zamościa, ma 34 dm. włośc., 1 dwor., 320 mk. (100 katol.), 533 mr. obszaru. W r. 1827 było 23 dm., 144 mk., par. Szczebrzeszyn. 350.) **W. Zychowa**, wś, pow. konecki, gm. i par. Nieklań, odl. od Końskich 24 w., ma 41 dm., 253 mk., 277 mr. włośc. i 4 mr. dwor. Prawdopodobnie ta sama wieś istniała już w XVI w., p. n. Wola Parzybocka (w par. Odrowąż), Bębnowscey płacą tu w r. 1577 od 1 łanu km. i 4 rzem. (Pawin. Małop. 286). 351.) **W. Żabna**, wś, pow. stopnicki gm. i par. Kurozwęki, ma 10 os., 223 mr. Wchodziła w skład dóbr Kurozwęki. W spisie z r. 1827 Wola w par. Kurozwęki ma dm., 137 mk. 352.) **W. Żółkiewska**, wś, folw. i dobra, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, odl. 24 w. od Krasnegostawu, mają dwa młyny wodne, piec wapienny, cegielnią. W r. 1827 było 16 dm., 112 mk. Dobra Wólka Żółk. składały się w r. 1873 z folw.: Wólka Żółk. i

Makowska, rozl. mr. 2433: folw. Wólka gr. or. i ogr. mr. 873, łąk mr. 89, pastw. mr. 195, wody mr. 14, lasu mr. 250, nieuż. mr. 41; bud. mur. 5, drew. 16; płodozm. 8 pol; folw. Makowska gr. or. i ogr. mr. 445, pastw. mr. 16, lasu mr. 496, nieuż. mr. 13; bud. drew. 2, lasy nieurządzone, pokłady torfu, wapna. Wś Wólka os. 10, mr. 132; wś Średnie Zabuzę os. 40, mr. 361; wś Popereczyn os. 29, mr. 441. 353) **W. Żukowska**, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Niwiski, odl. 12 w. od Siedlec, ma 3 dm, 38 mk. W r. 1827 było 13 dm, 92 mk. Folw. Wólka Żuk. w r. 1874 oddzielony od dóbr Żuków, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 63, lasu mr. 21, nieuż. mr. 2; bud. drew. 10. *Br. Ch.*

Wólka, rzka. ob. *Wólka i Wolma.*

Wólka 1.) jezioro, pow. piński, w obrębie gm. Kożanbródek, za pomocą kanału łączy się z błotami Hryeczyn, odprowadzając część ich wód przez dopływ rz. Śmierci do Prypeci, ma około $\frac{1}{2}$ w. kw. obszaru. Nieopodal południowego brzegu leży wieś Wólka. 2.) **W.** al. *Wolanckie*, jezioro, w pow. pińskim, w gm. Telechany (o $3\frac{1}{2}$ w. na płn.), przeszło na 1 w. długie i $\frac{3}{4}$ w. szerokie; wchodzi w system kanału Ogińskiego. Z powodu znacznej głębokości i przystępności brzegów jest wyborem stanowiskiem zimowem dla statków. Na wschodnim brzegu leży wieś flisacza Wólka.

A. Jel.

Wólka 1.) wś i folw., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowiec, o 13 i 14 w. od Białegostoku; wś ma 128 dzies. ziemi włosc., folw. należy do dóbr Juchnowszczyzna, Lebediewych. 2.) **W.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 20 w. od Bielska, 88 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włosc. 3.) **W.**, wś, tamże, gm. Orla, o 7 w. od Bielska, 177 dzies. ziemi włosc. 4.) **W.**, folw., tamże, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, należy do dóbr Biszewo, Dziubandowskich. 5.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 49 w. od Bielska, 351 dzies. ziemi włosc. (114 łąk i pastw., 92 nieuż.). 6.) **W.**, wś, tamże, gm. Narojki, o 54 w. od Bielska, 519 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włosc. 7.) **W.**, wś i dobra, pow. brzeski, gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, o 19 w. od Brześcia. 8.) **W.**, wś, tamże, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 14 w. od Brześcia, 147 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włosc. 9.) **W.**, wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohożna, o 21 w. od Kobrynia. Wś ma 53 dzies. ziemi włosc. (21 łąk i pastw.); dobra, własność Szutkowskich, 121 dzies. (55 łąk i pastw., 1 lasu, 1 nieuż.). 10.) **W.**, wś i folw., tamże, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 35 w. od Kobrynia. Wś ma 159 dzies. (80 łąk i pastw., 5 nieuż.); folw. należy do dóbr Antopol, von Brewernów. 11.) **W.**, karczma, tamże, o 36 w. od Kobrynia. 12.) **W.**, wś, tamże, gm. Wołwel, o 47 w. od Kobrynia, 156 ziemi włosc. 13.) **W.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Chomsk, o 50

w. od Kobrynia, 711 dzies. ziemi włosc. (389 łąk i pastw., 34 nieuż.). 14.) **W.**, dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 17 w. od Sokółki, własność Hipolita Wołkowyckiego, ma 607 dzies. (61 łąk i pastw., 88 lasu, 4 nieuż.). 15.) **W.**, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 29 w. od Sokółki, 575 dzies. ziemi włosc. (187 łąk i pastw., 7 nieuż.). 16.) **W.**, osada, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 30 w. od Sokółki. 17.) **W.**, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów, o 79 w. od Nowogródka, ma 33 os.; miejscowość lekko falista, dość leśna. Za poddaństwa własność Potockich (pojezuicka). 18.) **W.** al. *Telechańska*, wś nad jez. t. n., pow. piński, w 4 okr. pol. i gm. Telechany, ma 57 os., 209 mk. Miejscowość nizinna, małoлюдna, bogata w łąki i ryby. Lud zajmuje się głównie flisactwem. Za poddaństwa własność Pułstowskich. 19.) **W.**, dwie wsi, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, przy drożynie z Chojna do Żytkowicz. **W.** Wielka, odl. od Pińska 18 w., ma 15 os., 58 mk. **W.** Mała, odl. o 20 w. od Pińska, 12 os., 47 mk. Miejscowość bardzo nizinna, zalewana w czasie powodzi wodami rz. Strumień. łąk obfitość. Za poddaństwa własność Ordów. 20.) **W.**, wś nad Kotliną Jasioldy, pow. piński, na t. zw. Zahorodziu, w 1 okr. pol., gm. Pińkowicze, o 1 w. od toru kol. żel. poleskiej, o 14 w. od Pińska, ma 42 os. Miejscowość nizinna, bogata w łąki i ryby. Lud głównie trudni się flisactwem i rybactwem. 21.) **W.**, wś nad rzką Wisłą, pow. piński, na t. zw. Zahorodziu, w gm. Łohiszyn przy drożynie ze wsi Chworosny do Zaborowiec, ma 13 os. 22.) **W.**, wś nad jez. t. n., pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Kożanbródek, o 86 w. od Pińska, ma 30 os. 23.) **W.** *Berezińska* al. *Wola Bierzna*, wś i dobra nad kotliną Stochođu, pow. piński, w 2 okr. pol. i par. katol. Lubieszów, gm. Wola Kucheczka, o 85 w. od Pińska, ma 32 os. Dobra, własność Czarneckich, około 78 włók; grunta lekkie, łąk obfitość, rybołówstwo, lasu dostatek. 24.) **W.** *Brodnicka*, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., 82 mk.; własność Szczyttów. 25.) **W.** *Dostojewska*, wś i dwa folw., pow. piński, w 4 okr. pol. telechańskim, gm. Porzecze, o 27 w. od Pińska. Wś ma 20 os., 63 mk.; jeden z folw., własność Ordów, około 14 włók, drugi Koźlakowskich, przeszło 19 włók. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. Niegdyś miejscowość ta była królewszczyzną w ks. pińskim, przy dom. Dostojewo, o którym wzmianka pod. 1553 w opisanii księstwa (ob. *Piscewaja Kniga*, Wyd. arch. komis. Wil., str. 320, 333, 382). 26.) **W.** *Horodyska*, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., 160 mk., niegdyś funduszowa klasztoru horodyskiego. 26.) **W.** *Lubieszewska*, ob. *Lubieszewska Wólka*. Tu dodamy, że leży o 75 w. od Pińska, w 2 okr. pol. lubieszowskim, posiada 109 mk., 1621 dzies.

ziemi, cerkiew św. Michała z r. 1804, uposażoną, z dawnych zapisów około 3 $\frac{1}{2}$ włók gruntów i łąk, około 800 parafian. Własność dawniej Czarneckich, następnie Korsaków. 28.) **W. Ławska**, ws szlachecka, pow. piński, w 4 okr. pol. telechańskim, gm Łohiszyn, o 35 w. od Pińska, w posiadaniu dziesięciu rodzin Marcinkiewiczów, z których każda ma od 2 do 4 włók ziemi. 29.) **W. Łunińska**, ws, pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Łunin, 141 mk.; własność Edwina Lubbeckiego. 30.) **W. Mokrzańska**, ws, pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Mokrze, 32 mk.; własność Pusłowskich. **W. Nurecka**, ws i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 54 w. od Brześcia. Ws ma 778 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (34 łąk i pastw., 4 lasu, 18 nieuż.); dobra, własność Feliksa Imbry, 695 dzies. (426 łąk i pastw., 75 lasu, 10 nieuż.). 32.) **W. Obrowska**, sioło, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 77 w. od Stonima, 48 dm., 375 mk., cerkiew, 818 dzies. ziemi włośc. (485 łąk i pastw., 26 nieuż.), 45 dzies. cerkiewnej (16 łąk i pastw.). 33.) **W. Pietkowska**, ws i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 21 w. od Bielska. Ws ma 114 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (21 łąk i pastw., 3 $\frac{1}{2}$ nieuż.); dobra, z chutorem Sieški, 658 dzies. (130 łąk i pastw., 120 lasu, 120 nieuż.); własność Kosińskich. 34.) **W. Pniowieńska**, ws nad rzeką Korystenką, dopł. jez. Lubiaż, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Uhrynicze, przy gościńcu poczt. pińsko-wołyńskim, o 89 w. od Pińska, ma 40 os., 165 mk. W. należała do dom. pijarów lubieszowskich Pniowno. Grunta lekie, łąk obfitość, miejscowość dość leśna. 35.) **W. Podmiejska (Podgorodzka)**, ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, o 5 w. na płd. od Brześcia, na wschód od fortu Wołyńskiego, ma 189 dzies. ziemi włośc. (25 łąk i pastw., 5 nieuż.). Nadto Szutkowski i Lepieszkiewicz mają tu 67 $\frac{1}{2}$ dzies. (22 łąk i pastw., 5 nieuż.). 36.) **W. Poduchowna**, ws, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 28 w. od Sokółki, ma wraz z urocz. Plebauszczyzna Włoki, Jakimy i Jarszówka 173 dzies. (56 łąk i pastw., 15 nieuż.). 37.) **W. Poduchowna**, osada, tamże, o 30 w. od Sokółki, cerkiew. 38.) **W. Popińska**, ws, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Osowiec, o 54 w. od Kobrynia, 911 dzies. ziemi włośc. (488 łąk i pastw., 7 lasu). 39.) **W. Puzycka**, ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wólczyn, o 42 w. od Brześcia, 717 dzies. ziemi włośc. (83 łąk i pastw., 150 lasu, 140 nieuż.). 40.) **W. Radowicka**, ws, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowel, o 49 w. od Kobrynia, 476 dzies. ziemi włośc. (67 łąk i pastw., 207 nieuż.). 41.) **W. Ratowiecka**, ws, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarnawieś, o 24 w. od Sokółki, 190 dzies. ziemi włośc. (55 łąk i pastw.,

13 nieuż.). 42.) **W. Reszniowska** i **W. Rudniańska**, dwie wsi, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Dobromysł, o 42 w. od Stonima, mają 40 dm., 734 mk., cerkiew, 1098 dzies. ziemi włośc. (436 łąk i pastw., 97 nieuż.). 43.) **W. Rzeczycka**, ws i folw., pow. piński, na Zarzeczcu, w gm. Moroczna, o 53 w. od Pińska, ma 87 mk., 2977 dzies.; własność Terleckiego. Ob. *Rzeczycka Wólka*. 44.) **W. Telechańska**, ob. *Wólka* 18.). 45.) **W. Terechowska**, ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 51 w. od Brześcia, 389 dzies. ziemi włośc. 46.) **W. Wyganowska**, ws i dobra nad błotnistym stawem, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Dubiażyn, o 15 w. od Bielska. Ws ma 20 dm., 299 mk., cerkiew, szkołę, 447 dzies. ziemi włośc. (208 łąk i pastw., 10 lasu, 5 nieuż.), 43 dzies. ziemi cerkiewnej; dobra, własność Kościów, mają z chutorem Teklinowo 968 dzies. (261 łąk i pastw., 154 lasu, 141 nieuż.). 47.) **W. Zakijaska**, folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, własność Mikołaja Sołomki, ma 156 $\frac{1}{2}$ dzies. (85 łąk i pastw., 1 lasu). 48.) **W. Zaleska**, ws, dobra i okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsok, o 21 w. od Bielska. Ws ma 64 dzies. ziemi włośc. (13 łąk i pastw., 2 nieuż.), okolica 17 dzies., dobra zaś, własność Telatyckich, 160 dzies. (50 łąk i pastw., 20 lasu, 5 nieuż.). 49.) **W. Zastawska**, ws i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamienica Żyrowicka, o 19 w. od Brześcia. Ws ma 127 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Bursów, 418 dzies. (37 łąk i pastw., 10 lasu, 176 nieuż.). 50.) **W. Żyrowicka**, ws, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, 48 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. 51.) **W. Żyrowicka**, folw., tamże, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, należy do dóbr Szydłowicze, Pusławskich.

Wólka 1.) pow. dubieński, ob. *Wolica*. 2.) **W.**, ws nad Wyżewką, pow. kowelski, pod samą Wyżwą. 3.) **W.**, w dok. *Wólka* al. *Wola Kluska*, ws nad Turyą, pow. kowelski, na płn. od wsi Kluski, a na wsch. od Turyjska. 4.) **W.**, zaginiona, ws w pobliżu Karasina, t. j. w dzisiejszym pow. kowelskim, na wsch. od Niesuchojeża. 5.) **W.**, w dokum. *Wolica*, ws nad Stochodem, pow. łucki, na pograniczu pow. włodzimierskiego, na płd.-zach. od Rożyszcz. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należy w części do kn. Lwa Wojnicza, który z imienia swego Babiego i z części Troszczeńskiej i Wolice płaci z 25 dym., 6 ogr. po 2 gr., 1 karcz. (Jabłonowski, Wołyń, 12). 6.) **W.**, w dokum. *W. Diedowicka* al. *Didowicka*, ws nad rzeką Konopelką, pow. łucki, przy wsi Dzidowicze, na płd.-wsch. od Rożyszcz. 7.) **W.**, ws, pow. ostrogski, gm. Krzywina, par. praw. Krupiec (ob.), o 25 w. na wsch. od Ostroga. Należała pierwotnie do ks. Ostrogskich, później do ks. Jabłonowskich, z r.

1848 nabyta przez Juliusza Bienkowskiego, dziś w ręku jego syna. Gleba gliniasta, pszenna. Włóścianie trudnią się rolnictwem, mają dostateczny inwentarz i są wogóle zamożni. Wieś bezwodna. 8.) **W.**, folw., pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. i st. pocz. Czarny Ostrów. 9.) **W.**, ws., pow. rówieński, gm. Stydzin, około Japołocia, Zbuża i Żalina. 10.) **W.**, ws. nieistniejąca obecnie, w zach. części dzisiejszego pow. włodzimierskiego, około Szelwowa (czy nie dzisiejszy Zelinów?). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. własność Jana Szelwowskiego, który płaci z 2 dym. dworz., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 73). 11.) **W. Chrypska**, ws., pow. włodzimierski, gm. Pulmo, 52 dm., 376 mk., cerkiew cmentarna. 12.) **W. Czumańska**, dziś *Czumań*, ws. nad Puciółką (Putyliwnią), pow. łucki. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 należy do włości zamku ołyckiego kn. Michajła Czartoryskiego, ssty żytomierskiego, który płaci z 3 dym. na półwł. W r. 1583 należy do Ołyki Stanisława Radziwiłła, ks. na Ołyce i Nieświeżu, który płaci z 3 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 47, 109). 13.) **W. Didowicka** al. *Didowicka*, pow. łucki, ob. *Wólka*. 14.) **W. Dulibska**, w 1570 r. *Wola Zachodnia*, 1583 r. *Wolica*, ws. w pobliżu pr. brz. Turyi, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. kowelskiego, na pld.-zach. od wsi Duliby. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1570 własność kn. Wasilowej Bołoziny, która z Thuriczan, Dulieb, Woli Zachodniej i Nowosiołek płaci z 24 dworz., 15 bojar putnych, 31 ogr. po 2 gr. W r. 1583 w arendzie Macieja Wygnańskiego, który z Turyczan, Dulebów i z Wolicze wnosi z 20 dym., 8 ogr., 1 kom., 1 koła wodn., 1/2 kopa (Jabłonow., Wołyń, 34, 123). 15.) **W. Falimicka**, pow. włodzimierski, ob. *Wolica Falimicka*. 16.) **W. Hałuzieńska** al. *Hałuzijska*, ws., pow. łucki, gm. Wola Bielska, na pld.-wsch. od Hałuzia, ma 27 dm., 332 mk., cerkiew, młyn wodny, folw. 17.) **W. Hryssowa**, prawdopodobnie dzisiejsza wieś *Hruszówka*, w pow. włodzimierskim, na pograniczu pow. kowelskiego. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego w 1583 r. należy do dóbr władzyki włodzimierskiego, który płaci z 6 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 69). 18.) **W. Klesowska**, ws., pow. rówieński, gm. Wiry, w pobliżu wsi Klesowa. 19.) **W. Kluska**, pow. kowelski, ob. *Wólka*. 20.) **W. Kowelska** al. *Wola Kołodezińska*, ws., pow. kowelski, na zach. od Kołodeżna a na pld. od Kowla. 21.) **W. Lubitowska**, ws., pow. kowelski, na wschód od Lubitowa a na zach. od Mielnicy. Prawdopodobnie będzie to wymieniona w reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. ws. *Wolica*, należąca do Wańki Białostockiego, który z Lubithowa, W. i z części Białostoczka i Horodyszczka płaci z 36 dym., 15 ogr. po 4 gr., 15 ogr. po 2 gr., 1 karcz., 1 koła gorzałcz. (Jabłonowski, Wo-

łyń, 7). Porów. *Wolica Lubin*. 22.) **W. Łomaczynska**, obecnie *Łomaczynka*, ws., pow. kowelski, na pld.-zach. od Horodka (Gródka), dawniej we włości czarnogródzkiej. 23.) **W. Makarowa**, ob. *Wola*, pow. rówieński. 24.) **W. Porska**, ws. nad Stochodem, pow. kowelski, gm. Wielick, 17 dm., 179 mk., cerkiew, młyn wodny i wiatrak. 25.) **W. Radoszyńska**, ws. nad rzką Mielnicą, pow. kowelski, gm. Mielnica, na zachód od Radoszyna, ma 44 dm., 378 mk., cerkiew, młyn wodny. 26.) **W. Sadowska**, pow. włodzimierski, ob. *Wola Sadowska*. 27.) **W. Siekierzycza**, ws. nad rzką Konopłą, pow. łucki, na pld.-wsch. od Rożyszcz, w pobliżu wsi Siekierzycze. 28.) **W. Swyczowska** al. *Swojczowska*, ws., pow. włodzimierski, na pld.-wsch. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. ws. *Wolica* (wraz ze wsią Zwoczew, t. j. Swojczew) należy do p. Zdanowej Kowleńskiej, która płaci z 4 dym. półłank., 1 ogr. 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 69). 29.) **W. Szczytyńska**, ws. nad jez. Ostrowie, przez które przepływa rzka Wizenica, dopł. Prypeci, w pld.-zach. zakątku pow. kowelskiego. Należy do dóbr Lelikowo. 30.) **W. Tuliczowska**, widocznie dzisiejsza ws. *Tuliczów*, w pow. włodzimierskim, na pld.-wsch. od Świniuch. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1557 r. własność Chaczka Czuwata, w części w zastawie Mateusza Łaniewskiego, który płaci z 2 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 76).

J. Krz.

Wólka 1.) przys. do Połoma Dużego, w pow. bocheńskim, składa się z 29 dm., ma 156 mk. rzym.-kat. Leży w okolicy podgórskiej i lesistej, 4 klm. na pld. od Wiśnicza, przy drodze do Limanowy. 2.) **W.**, ws., pow. sanocki, liczy 30 dm., 166 mk. (165 gr. kat. i 1 rz. kat.). Par. w Desznie. Leży w okolicy podgórskiej, na pld. od zakładu kąpielowego w Iwonicy, na pld. stoku Suchej Góry (608 mt. npm.). Graniczy na zach. z Lubatową, na pld. z Bałucianką, na wschód z Deszną i Posadą Wyżnią Rymanowską. 3.) **W.**, część Skowierzyna, w pow. tarnobrzeskim, leży na wschód od Skowierzyna i składa się z 15 dm. i 58 mk. 4.) **W.**, przyl. Kielnarowy, w pow. rzeszowskim, składa się z 17 dm. i liczy 102 mk., leży na wschód od Kielnarowy (2 klm. na wschód od Tyczyna). 5.) **W.** al. *Wola Borkowska*, przyl. Borka Nowego, w pow. rzeszowskim, po zach. stronie drogi z Tyczyna do Błazowy. 6.) **W.**, przyl. Huciska Jawornickiego, w pow. rzeszowskim, liczy 17 dm. i 124 mk., leży na pld. od Huciska, ma na wschód rozległe lasy, na zach. zaś Widaczów. 7.) **W. pod Łasem**, ws., w pow. rzeszowskim, na praw. brzegu Wisłoka w równinie piaszczystej i lesistej, 215 mt. npm., liczy 153 dm. i 724 mk. rz.-kat. (par. w Stobierny). Pos. większej niema, pos. mn. ma 592 mr. roli, 84 mr. łąk i ogr., 166 mr. lasu. Graniczy na pld. ze Stobierną, na zach.

z Gruntem, Wólką Jasionki, na wschód z Medynią Łańcucką. 8.) **W. Bielńska**, pow. niski, ob. *Wola Bielńska*. 9.) **W. Błońska**, część wsi Błonie, w pow. mieleckim, leży na lew. brzegu Wisłoka, 1·5 klm. na pñn. od Przecławia, liczy 28 dm i 150 mk. 10.) **W. Dulecka**, wś, pow. mielecki, ob. *Wola Dulecka*. 11.) **W. Golezowska**, należy do Golezowa, wsi w pow. mieleckim, składa się z 9 dm. i 74 mk. Leży na lew. brzegu Wisłoki, 7 klm. na pñd. od Mielca. 12.) **W. Grądzka**, wś, pow. dąbrowski, ob. *Grądzka Wólka*. 13.) **W. Grodziska**, wś, pow. łańcucki, 7·5 klm. na zach. od Grodziska, w równinie piaszczystej. Pos. tabularna ma 5 morg.; pos. mn. 1055 mrg. roli jałowej. Graniczy na pñn. z Giedlarową, na zach. z Gwizdowem, a na pñd. z lasami należącymi do Grodziska Górnego. 14.) **W. Łamana**, wś, pow. łańcucki, jest częścią Brzykskiej Woli. Ob. *Łamana Wólka*. 15.) **W. Łętowska**, wś, pow. niski, przy gościńcu z Sokołowa do Rudnika (15 klm.), na zach. od Łętowni, wśród równiny piaszczystej i lesistej, liczy 103 dm. i 530 mk., 502 rz.-kat. (parafia w Łętowni) a 28 izrael. Graniczy na zach. z kol. niem. Steinau, na pñd. z Łowiskiem, na pñn. z Przybyszówką, a na wschód z Łętownią. 16.) **W. Małkowa**, wś, pow. łańcucki, na praw. brzegu Wisłoka, w międzyrzeczu tej rzeki i Sanu. Składa się z 42 dm., 192 mk. (173 rz.-kat. i 9 izrael.). Par. rz.-kat. w Gniewczynie. Przez wieś prowadzi droga z Przeworska do Głogowca, u ujścia Wisłoka do Sanu. Graniczy na pñd. z Gniewczyną, na pñn. z Trynczą, na wschód z Wólką Ogryzkową. 17.) **W. Mędrzechowska**, wś, pow. dąbrowski, ob. *Wola Mędrzechowska*. 18.) **W. Niedźwiedzka**, wś, pow. łańcucki, o 7·5 klm. na wsch. od Sokołowa, w równinie piaszczystej i lesistej, nad pot. Trzebosną (Trzebośnicą). Obszar tabularny stanowi folw. Marynin z gorzelnią. Wś należy do par. rzym.-kat. w Sokołowie. Liczy 245 dm. i 1247 mk.: 1192 rzym.-kat., 2 akat. i 53 izrl. Pos. tabularna (ordynacji łańcuckiej) ma lasy pięknie utrzymane i budynki gospodarcze, wynosi 57 mr. roli prócz Marynina (ob.); pos. mn. 786 roli, łąk. i pastw. 19.) **W. Ogryzkowa**, wś, pow. łańcucki, na wsch. od Wólki Małkowej, na pñn. od Gorzyc, ma folw. Borki i liczy 32 dm., 175 mk. rzym.-kat. 20.) **W. Plebańska**, przył. Radomyśla, w pow. mieleckim, leży na pñn.-zach. od miasteczka, składa się z 18 dm. i 78 mk. 21.) **W. Podolska**, część Podola (ob. t. VIII, 460) w pow. mieleckim, leży na lew. brzegu Wisłoki, na pñn.-zach. od Podola, detyka obszernych borów. Liczy 16 dm. i 87 mk. 22.) **W. Rydzowska**, część Książnic, w pow. mieleckim, leży przy drodze z Mielca do Radomyśla, między Książnicami a Rydzowem. Składa się z 17 dm. i 111 mk. 23.) **W. Sokolowska**, z Rękawem, wś, pow. kolbuszowski, o 5 klm. na pñn. od Sokołowa, w równinie lesistej i piaszczystej. Par. rzym.-kat. w Sokołowie. Na obszarze wsi rozdziela się droga na dwa ramiona: do Niska i Rudnika. Wraz z obszarem dwor. (3 dm. 21 mk.) i wólką Rękawem (31 dm., 168 mk.) ma wś 215 dm i 1062 mk.: 978 rzym.-kat. a 84 izrl. Pos. tabularna (J. hr. Zamoyskiego) ma 801 mr., w połowie lasów; pos. mn. 1263 mr. roli, łąk i pastw. Graniczy na zach. z Turzą, na pñn. z Górnem, na wsch. z Wólką Niedźwiedzką, na pñd. z Sokołowem. 24.) **W. Taneuska**, wś, pow. niski, u ujścia Tanwi do Sanu, na praw. brzegu Tanwi, naprzeciw Ulanowa, 184 mt. n. p. m. Składa się z dwóch grup chat: W. Tanewskiej (90 dm.) i Wołoszyna (32 dm.). Wraz z obszarem większej posiadłości (2 dm.) liczy 124 dm. i 735 mk.: 629 rzym.-kat., 49 gr.-kat. i 57 izrl. Pos. tabularna (Klem. Kostheima) wynosi 155 mr. roli; pos. mn. 941 mr. Graniczy na pñn. z Hutą Deregowską, na wsch. z Dąbrówką. 25.) **W. Turebska**, ob. *Wola Turebska*. 26.) **W. Zawadzka**, przys. Zawady, w pow. tarnowski, liczy 6 dm. i 38 mk., leży na pñd. od Tarnowa (5 klm.), na pñn. stoku góry św. Marcina, 334 mt. n. p. m. Graniczy na zach. z Tarnowem, na pñd. z Zawadą, na wsch. z Strzyszowem a na pñn. z przedmieściem tarnowskim Terlikówką. 27.) **W.**, wś, pow. brzeżański, 12 klm. na zach. od sądu pow. w Brzeżanach, tuż na pñn.-zach. od urz. poczt. w Kurzanach. Na pñd. leży Bohaczyn, a na zach. Stratyń i Dobryniów (dwie ostatnie w pow. rohatyńskim). Wsch. część obszaru przepływa pot. Narajówka. Zabudowania wsi leżą w dolinie dopływu Narajówki. W r. 1890 było 70 dm., 495 mk. w gm. (406 gr.-kat., 77 rzym.-kat., 12 izrl.; 432 Rus., 63 Pol.). Par. rzym.-kat. w Podwysokiem, gr.-kat. w Kurzanach. We wsi jest szkoła 1 klas. Wś tworzy jedną gminę katastralną z Kurzanami. 28.) **W.**, część przedmieścia halickiego we Lwowie. Znajduje się tu kaplica, o której podał wiadomość „Przyjacieli domowy“ z r. 1863, str. 381. 29.) **W. Czysta**, część Czystek, w pow. lwowskim. 30.) **W. Grzędka**, część Grzęd, w pow. lwowskim. 31.) **W. Hamulec**, wś, pow. lwowski, 10 klm. na pñn.-zach. od sądu pow. we Lwowie, 7 klm. na pñn.-zach. od urz. poczt. w Zamarnystynowie. Na pñn. i na wsch. leży Grzęda, na pñd. Grzybowice, na zach. Brzechowice. Wody płyną strugami na pñd., do t. zw. kanału rządowego, zwanego w dolnym biegu Jaryczówką. Zabudowania wsi leżą na wsch. (Wólka) i na zach. (Hamulec). W r. 1890 było 61 dm., 334 mk. w gm., 1 dm., 6 mk. na obsz. dwor. (130 rzym.-kat., 202 gr.-kat., 10 izrl.; 283 Rus., 51 Pol.). Par. rzym.-kat. w Malechowie, gr.-kat. w Grzędzie. 32.) **W. Horyniecka**, wś, pow. cieszanowski, 18 klm. na pñd.-wsch. od sądu pow. w Cieszanowie, 4 klm. na pñd.-zach. od urz. poczt. w Horyńcu. Na pñd.-zach. leży Sieniawka, na zach. Basznia i Krzywe, na pñn. Podem-

szczyzna, na wsch. Horyniec, na pld.-wsch. Radruż (pow. Rawa Ruska). Środkiem wsi płynie pot. Papiernia, zwany w dalszym biegu Gliniancem. W r. 1890 było 88 dm., 481 mk. w gm., 5 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (303 gr.-kat., 161 rzym.-kat., 50 izrl.; 309 Rus., 205 Pol.). Par. rzym. i gr.-kat. w Horyńcu. 33.) **W. Krowicka**, część Krowicy Hołodowskiej, pow. cieszanowski. 34.) **W. Kuniska**, ws, pow. żółkiewski, 21 klm. na zach. od sądu pow. w Żółkwi, 14 klm. na pld.-zach. od urz. poczt. w Dobrocinie. Na pln.-wsch. i wsch. leży Kunin, na pld. i pld.-zach. Wiszenka Mała (pow. gródecki), na pln. Magierów (pow. Rawa Ruska). W pln. stronie wsi powstaje dopływ Świni, pot. Derewuika (zwany w górnym biegu Świnia) i płynie na wsch. Włas. mu. ma roli or. 369, łąk i ogr. 16, past. 101, lasu 4 mr. W r. 1890 było 63 dm., 383 mk. w gm. (349 gr.-kat., 12 rzym.-kat., 22 izrl.; 370 Rus., 5 Pol., 8 innej narod.). Par. rzym.-kat. w Żółkwi, gr.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski. We wsi jest cerkiew drewniana, do której wiąże się podanie, że w czasie napadu tatarskiego polhauce wyrabali otwór w drzwiach wchodowych, który dotąd pokazują. 35.) **W. Mazowiecka**, z *Denysami*, *Grzeškami*, *Jankami*, *Matwiją*, *Pyrochami*, *Rudą* i *Szapukami*, ws, pow. rawski, 18 klm. na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Rawie Ruskiej, 17 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Ulinowie. Na pld. leży Kamionka Lasowa, na wsch. Hujcze, na pln. Sałasze, na pln.-wsch. Choronów i Chlewczany, na wsch. Przystanie (ws pow. żółkiewskiego). Wzdłuż granicy pld. płynie Rata od zach. na wsch. Zabudowania wsi leżą w pld. części obszaru. Wzn. wynosi 218 mt. na pld. w dolinie Raty, 227 mt. na pln. Wł. mn. ma roli or. 540, łąk i ogr. 350, past. 62 lasu 2114 mr.; wł. mn. roli or. 1377, łąk i ogr. 1354, past. 359, lasu 3 mr. W r. 1890 było 361 dm., 2041 mk. w gm., 17 dm., 89 mk. na obsz. dwor. (1855 gr.-kat., 92 rzym.-kat., 176 izrl., 7 innych wyzn.; 1849 Rus., 98 Pol., 182 Niem.). Par. rzym.-kat. w Rawie Ruskiej, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki. We wsi jest cerkiew drewniana o 5 baniach, p. w św. Dymitra, szkoła 2 klas., młyn, tartak, gorzelnia. Tartak wodny o jednym gatrze i pile zwyczajnej, przerabia rocznie 200 metr. kub. drzewa sosnowego, a produkuje 120 metr. kub. desek. 36.) **W. Milkowska**, część Miłkowa, pow. cieszanowski. 37.) **W. Niemirowska**, część Niemirowa, pow. Rawa Ruska. 38.) **W. Poturzycka**, część Poturzycey, pow. sokalski. 39.) **W. Radwaniecka** al. *Wolica*, grupa domów w Radwanicach, pow. sokalski. 40.) **W. Rosnowska** al. *Wola Rosnowska*, ws, pow. jaworowski, 11 klm. na zach. od Jaworowa, 9 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Krakowcu. Na pln. leżą Huki, na wsch. Nakoueczne (przedmieście Jaworowa), na pld. Porudno i Lubienie, na zach. Morańce. Pld. część ob-

szaru przepływa pot. Szkło. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Włas. więk. ma roli or. 119, łąk i ogr. 92, past. 23, lasu 147 mr.; wł. mn. roli or. 216, łąk i ogr. 126, pastw. 86, lasu 10 mr. W r. 1890 było 52 dm., 310 mk. w gm., 3 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (235 gr.-kat., 84 rzym.-kat., 14 izrl.; 229 Rus., 104 Pol. Par. rzym.-kat. w Krakowcu, gr.-kat. w Nakouiecznem. We wsi jest cerkiew. 45.) **W. Sichowska**, grupa domów w Sichowie, pow. lwowski. 42.) **W. Sieciechowska**, część Grzędy, w pow. lwowskim. 43.) **W. Suszańska**, ws, pow. kamionecki, 32 klm. na pln.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 7 klm. na pln.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Radziechowie. Na pln. leży Suszno, na pld.-zach. Płowe, na pld.-wsch. Józefów. Wzdłuż granicy pld.-zach. płynie potok Białystok, prawy dopł. Bugu. W dolinie potoku leżą zabudowania wsi. Włas. więk. (Stausiława hr. Badeniego) ma roli or. 345, łąk i ogr. 25, past. 2 mr.; wł. mn. roli or. 572, łąk i ogr. 16, pastw. 1 mr. W r. 1890 było 72 dm., 353 mk. w gm., 1 dm., 7 mk. na obsz. dwor. (142 gr.-kat., 103 rzym.-kat., 15 izrl., 100 innych wyzn.; 146 Rus., 116 Pol., 98 Niem.) Par. rzym.-kat. w Radziechowie, gr.-kat. w Płowie. We wsi jest cerkiew, p. w św. Michała, kasa poż. gm. z kapit. 1061 złr. 44.) **W. Wierzbicka**, część Wierzbicy, pow. Rawa Ruska. 45.) **W. Zapałowska**, ws, pow. cieszanowski, 24 klm. na pld.-zach. od Cieszanowa, 19 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Lubaczowie, tuż na pln. od urz. poczt. w Zapałowie. Na wsch. leży Stare Sioło, na pln. i pln.-zach. Surmaczówka (w pow. jarosławskim). Pln. część wsi przepływa dopł. Lubaczówki, pot. Bachórka al. Nowa Rzeka. Na lew. jej brzegu leżą zabudowania wsi, na praw. grupa domów „Szczybiwołki“, na wsch. „Bachory“. Włas. więk. ma łąk i ogr. 126 mr.; wł. mn. roli or. 353, łąk i ogr. 100, pastw. 152 mr. W r. 1890 było 41 dm., 253 mk. w gm.; 2 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (242 gr.-kat., 1 rzym.-kat., 26 izrl.; 261 Rus., 86 Pol.). Par. rzym.-kat. w Radawie, gr.-kat. w Zapałowie. 46.) **W. Żmijowska** al. *Wola*, ws, pow. jaworowski, 18 klm. na pln.-zach. od Jaworowa, 11 klm. na pln.-wsch. od sądu pow. w Krakowcu, 4 klm. na pln.-wsch. od urz. poczt. w Wielkich Oczach. Na pld. leżą Żmijowska, na zach. Żmijowska i Wielkie Oczy, na pln. Majdan, na wsch. Lipowiec (pow. cieszanowski). Wzn. 261 mt. w środku obszaru. Wł. więk. ma roli or. 5 mr.; wł. mn. roli or. 292, łąk i ogr. 50, pastw. 116 mr. W r. 1890 było 60 dm., 310 mk. w gm. (273 gr.-kat., 26 rzym.-kat., 11 izrl.; 278 Rus., 32 Pol.). Par. rzym.-kat. w Wielkich Oczach., gr.-kat. w Żmijowskach. We wsi jest cerkiew.

Mac. Lu. Dz.

Wólka 1.), w dok. *Wola*, ws gospod., w pow. wrzesińskim, urz. okr. w Strzałkowie, urz. stan. cyw., st. kol. i poczta, szkoły obu wyzn. w miej-

scu, par. kat. w Stawie, ewan. w Witkowie, sąd okr. w Wrześni. Obszaru 32 ha, 2 dm., 15 mk. katol. 2.) **W.**, wś dworska, tamże, ma 592 ha, 13 dm., 226 mk. (175 katol.). Leży na pograniczu Królestwa, na pld. Mielżyna, przy trakcie ze Słupcy do Wrześni, pod Stawem. Na jej obszarze przystanek kolei pozn.-strzałkowskiej. R. 1574 było tam 3 kmieci, z których dwaj na półłankach, trzeci na całym. Z każdego łąnu płacono biskupom po 24 gr., dawano ćwiertnią owsa, 2 kapłony i 10 jaj. Wiecznego po ćwiertni owsa, kurę czy koguta i po 2 soldy. Łany puste zarastały krzewami. Kopeczyzna sprzedana była za 7 złotych. Sołtys posiadał 3 łąny i składał wiecznego 12 gr. R. 1578 dzierżawił W. Jan Kuklinowski. R. 1584 rozgraniczono W. z Kornatami. 3.) **W.**, niem. *Wulke*, wś i folw., pow. wschowski (Leszno, Lissa), par. kat. Gołębiec, ew. Osieczna, urząd okr. i stanu cyw. w Osieczny, ma 121 ha (92 roli, 20 łąk), 11 dm., 82 mk. (34 ew.). Nowa Wólka os. ma 4 dm., 27 mk. Folw. Wólka należy do dóbr Drzeczko-wo, ma 7 dm., 97 mk. 4.) **W. Orchowska**, ob. *Orchowska Wólka*. *Wł. Ł.*

Wólka, niem. *Klein Wolka*, ob. *Wolu*, pow. lubawski.

Wólka 1.) niem. *Wolka*, wś, pow. jańsborski, st. p. Johannsburg. 2.) **W.** al. *Bosem Wolka*, wś, pow. żądzborski, st. p. Rudwangen. 3.) **W.**, posiadłość, młyn, pow. niborski, st. p. Neidenburg. 4.) **W. Krzywa**, niem. *Klein Krzywen W.*, wś, pow. łecki, st. p. Neu Jucha. 5.) **W.**, wś, pow. szczycieński, st. p. Opaleniec. 6.) **W.**, posiadłość, pow. rastemborski, st. p. Rastenburg. 7.) **W.**, wś, pow. reszelski, st. p. Siegfriedswalde. 8.) **W. Bagnowa**, niem. *W. Bagnowen*, posiadłość, pow. żądzborski, st. p. Sensburg. 9.) **W. Dimmern**, wś, pow. szczycieński, st. p. Roschung. 10.) **W. Gross i Klein**, wś, pow. reszelski, st. p. Rothfliess.

Wólkan, góra (1021 mt.), w Beskidzie lesistym, na granicy Lipowicy i Perehińska, w pow. doliniańskim, na 41° 46' wsch. dług. a 48° 46' półn. szer. (Karta 10, XXX).

Wolkenberg (Góra obłoków), wyniosłe wzgórze, w pow. rzezyckim, na pld.-zach. wybrzeżu jez. Rašno, uwieńczone zwaliskami starożytnego zamczyska, istniejącego już w XIII w., który do czasu założenia starego Dyneburga, t. j. do 1277 r. był siedzibą miejscowych komturów. O górze tej pomiędzy miejscowemi mieszkańcami kręży wiele ciekawych podań i powieści (ob. t. III, 280 i t. IX, 574).

Wolkenberg, wś na dolnych Łużycach, ob. *Klejsznik*.

Volkersdorf, wś, pow. lubański, par. ew. w miejscu. W r. 1885 wś miała ha 184, dm. 144, mk. 549 (kat. 15.).

Wólki Rzeczeki, pow. ciechanowski, ob. *Rzeczeki* 3.).

Wolkieniki, ob. *Olkieniki*.

Volkmannsdorf, 1371 *Wolkmarstorf*, 1379 *Fuckmari villa*, dobra i wś, pow. nissański, par. kat. w miejscu. W r. 1885 wś miała 1316 ha: 217 dm., 973 mk. (ew. 1); dobra miały 189 ha, 5 dm., 63 mk. kat. Kościół par. katolicki patronatu królewskiego i biskupiego.

Wolkoneszty, ob. *Kagul*.

Wolków, *Wolków, Wolkowo, Wolkowo, Wolkowo*, wś i folw., w pow. kościańskim (szmigielskim), okr. urz. Wielichowo, urz. stanu cywil. w Kamieńcu, st. kol. w Grodzisku, poczta i szkoły w miejscu, par. kat. w Łęce, ewang. w Grodzisku, sąd okr. w Kościanie. Wś gospod. ma 230 ha, 42 dm., 277 mk. Folw. 5 dm., 106 mk. Folw. W. należy do majątności karczewskiej. W. leży na wsch.-płn. od Wielichowa, między Kościanem a Grodziskiem. Niegdys posiadłość Łąckich. 2.) **W.**, niem. *Wulke*, wś i fol., w pow. wschowskim (leszczyńskim), obw. urz., urz. stanu cyw. i poczta Osieczna (Storehnest), st. kol. w Lipie (Leiperode), szkoła katol. w Drzeczkwie (Retschke), ew. w Wyciązkowie. Par. katol. w Goniembicach (Golembitz), ew. w Osiecznie, sądy w Lesznie. Wś gospod. ma 121 ha, 11 dm., 82 mk. (48 katol.). Folw. ma 7 dm., 97 mk. Należy do dóbr Drzeczko-wo, własność baronów v. Leesen. Leży na płn. Osieczny, między Drzeczkwem a Goniembicami. W r. 1266 pojawia się Tomasz, syn Dzierżykraj, „de Voliszewo“. Wyd. Kod. Wielk. objaśnia jako „Wolikowo“. Wiedzie on z klasztorem lubińskim spór o Popowo polskie. W. zachodzi także w dypl. z r. 1362. W r. 1388 pisali się z Woliszewa, czyli Wolkowa Adam i Mikołaj. W r. 1564 należało do Leszczyńskich. Z 4½ łąna os. płaćcio bisk. pozn. 1 zł. 24 gr. fertonów. W r. 1793 posiadał W. Jan Trzebiński z Drzeczko-wo, oraz Adam Niezychowski, także z Drzeczko-wo.

Wólkowe, pow. ostrołęcki, ob. *Wolkowe*.

Wolkowica, węg. *Valkaja*, wś, w hr. ungarskiem, ma kościół filialny gr.-katol., lasy dębowe, 514 mk.

Wollehlen, folw., pow. darkiejmski, st. p. Darkehmen.

Wollenthal, ob. *Wolental*.

Wollischken Gros i Klein al. *Wollisko*, wś, pow. jańsborski, st. p. Dlottowen.

Wollmen, folw., pow. frydlański, st. p. Schoenbruch.

Wollmersdorf, pow. opawski, ob. *Olbramice*.

Wollowetz, ob. *Wolowiec*.

Wollstein, ob. *Wolstzyn*.

Wollustche See, jezioro, ob. *Puehhajaerw*.

Wolma, rzka, ob. *Wolma*.

Wolmaniszki, dobra, pow. poniebieski, w 1 okr. pol., o 27 w. od Poniewieża.

Wolmanów al. *Bronibór*, os. włośc., pow.

sieradzki, gm. Dzierżazna Rządowa, ma 1 dm., 10 mk.

Wolmar, łotew. *Walnare*, estoń. *Wolmari-Lin*, rus. *Władimirec*, *Włodzimierzec*, mto pow. gub. inflanckiej, na wyniosłej równinie prawego brzegu rz. Aa, pod 57° 32' płn. szer. a 43° 5' wsch. dług., odl. o 113 w. na płn.-wsch. od Rygi, w 1888 r. miało 2572 mk. W 1819 r. było 81 dm. (10 murów.) i 529 mk. a w 1860 r. 100 dm. (9 murów.), 1154 mk. (184 prawosł., zresztą ewang.), cerkiew, kościół ewang., bardzo starożytny, 5 szkół, szpital miejski, więzienie, st. poczt. Dochody wynosiły 3507 rs. Przemysł fabryczny nie istnieje; rzemiosłami zajmowało się w 1860 r. 209 osób (49 majstrów). Handel nieznaczny. Odbywają się tu dwa jarmarki, na których sprzedają głównie: bydło, len i zboże. Mto założone zostało prawdopodobnie w 1219 r. przez króla duńskiego Woldemara II, zostało silnie obwarowane przez mistrza zakonu Wilhelma von Schauerburga, kwitnęło w XIV i XV w., lecz w XVI w. do upadku chylić się zaczęło. W 1561 r. wraz z całymi luflantami przeszło pod panowanie Polski, zdobyte zostało w 1601 r. przez Szwedów, od których odzyskał je hetman Zamoyski, zajęte zostało w 1625 r. przez wojska Gustawa Adolfa, poczem podczas wojny 1657 r. jeszcze raz na krótko dostało się w ręce Polaków, lecz w 1658 r. przez feldmarszałka Duglasa odzyskane, traktatem zawartym w Oliwie 1660 r. Szwecyi odstąpione zostało wraz z północnymi luflantami. Podczas wojny z Karolem XII przeszło pod władzę Rossyi. W 1671 r. warownie jego zostały zburzone, a pożary w latach 1689 i 1772 r. zniszczyły je do szczętu. Od 1783 r. mto powiat. namiestnictwa ryskiego.

Wolmarski powiat leży w zachodniej części gubernii i zajmuje 89³/₄ mil al. 4343 w. kw. Linia wychodząca z parafii Rujen, przez płn. wybrzeże jeziora Burtneek na Lemzał, dzieli powierzchnię powiatu na dwie części, z których płn.-zach., stanowiąca dorzecze rzeki Salis, jest nizina, pokrytą lasami, miejscami bagnistą, pld.-wsch. zaś tworzy t. zw. płaskowzgórze Lamzałskie. Średnia wysokość tego uroczego płaskowzgórza wynosi 212 st. Najwyższe punkty tych wyniosłości dochodzą w szczycie Blauberg, na zach. od Wolmaru, 430 st., w szczycie Ceziskałns, w pobliżu Hochrosen, 407 st. Pod względem geognostycznym płaskowzgórze to składa się przeważnie z piaskowców czerwonych formacji dewońskiej. Gleba przeważnie urodzajna. Podglebie stanowi głównie piaskowiec czerwony dawnej formacji, pokryty gliną i miątkim żwirem marglowatym, pomiędzy którym znajdują się kamienie eratyczne. Zachodnie stoki wyniosłości powiatu często pokrywa piasek napływowy, podczas gdy wschodnie mają glebę gliniastą. Równiny pokrywa dość gruby słój zie-

mi urodzajnej. Głównemi rzekami powiatu są: Salis, wypływająca z jez. Burtneek, i rz. Aa, dotykająca pld.-wsch. części powiatu i przepływająca pod Wolmarem. Jeziora wiele, zwłaszcza w części środkowej i południowej. Najważniejsze jez. Burtneek (12 w. dł., 5¹/₂ szer., mające 36 w. km.); dalej jez. Althofskie, w pobliżu Hochrosen, Wajdau w par. Papendorf, Dustne i in. Błota zajmują 458 w. kw., t. j. przeszło 10% ogólnej powierzchni. Pod lasami było do 120000 dzies. W drzewostanie przeważają lasy iglaste, jakkolwiek pod Burtneek spotykają się gaje dębowe. W 1760 r. było w powiecie 87565 mk. (6886 prawosł., reszta ewang.), zamieszkujących 403 miejscowości, należących do 13 parafii (Wolmar, Burtneek, Rujen, Salisburg, St. Mathiae, Dikkeln, Allendorf, Salis, Pernigel, Lemzał, Ubbenorm, Roop i Papendorf). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 49000 dzies. pola or.). Sieją głównie żyto, owies i jęczmień, mało pszenicy i tatarski. W okolicach Wolmaru rozwinięta uprawa lnu. Ogrodnictwo na niskim stopniu, natomiast w dobrym stanie sadownictwo, którym zajmują się nawet włóścianie. Z powodu obfitości łąk (do 55000 dzies.) i pastwisk (około 41000 dzies.) hodowla bydła dosyć rozwinięta. W r. 1860 było 15600 sztuk koni, 42000 bydła rogatego, przeszło 40000 owiec (3300 rasy poprawnej), do 19000 trzody chlewnej, 2000 kóz. Pod względem przemysłowym w r. 1860 było w powiecie: 56 gorzelni, 1 olejarnia i 1 fabryka wyrobów bednarskich. Z godniejszych uwagi miejscowości w powiecie należy wymienić mko Lemzał, zamek Burtneek nad jez. t. nazwy, zamek pokrzyżacki Rujen i słynną Teufelshoehle pod Salisburgiem, nad brzegiem rz. Salis.

J. Krz.

Wolmir, wś, pow. czerykowski, cerkiew paraf. drewniana.

Wolnontowicze, okolica, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie. Bujnowscy mają 17 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.), Gościewiczowie 78 dzies. (18 lasu, 5 nieuż.), Daukszowie 12 dzies. (3 lasu), Dzierżzańscy 28 dzies. (10 lasu, 3 nieuż.), Dowborowie 20 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.), Domaszewiczowie 48 dzies. (8 lasu, 6 nieuż.), Jegoriew w W. i Syrutyszkach 110 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.), Zachorzewscy 20 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.), Ludkiewiczowie w W. i Ponikielcie 79 dzies. (10 lasu, 9 nieuż.), Lawdańscy 21 dzies. (3 lasu), Matulisowie w W. i Syrutyszkach 79 dzies. (33¹/₂ lasu), Montwiłowie 43 dzies. (1 lasu, 8 nieuż.), Pernarowscy 19 dzies. (5 lasu, 2 nieuż.), Rymkiewiczowie 18 dzies. (4 lasu 2 nieuż.), Torczyńscy 21 dzies. (5 lasu, 1 nieuż.).

Wolmsdorf 1) 1210 *Rogouzza*, 1216 *Rogourca*, 1262 *Rogurca*, wś, pow. bystrzycki, par. kat. Konradswalde. W r. 1885 miała 355 ha, 32 dm., 191 mk. kat. 2.) **W. Nieder**, 1369 *Walcheymsdorff*, 1399 *Wolframsdorff*, 1495

Wolfmanstorf, wś, pow. bolkowicki, par. kat. Lew. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 343 ha, 3 dm., 38 mk. (1 kat.); wś 415 ha, 51 dm., 325 mk. (26 kat.). 3.) **W. Staedtisch**, wś, tamże, miała 138 ha, 6 dm., 48 mk. (3 kat.). 4.) **W. Ober**, dobra, tamże, miały 308 ha, 2 dm., 22 mk. (4 kat.); wś 335 ha, 49 dm., 308 mk. (17 kat.). 5.) **W. Wilmsdorf**, 1260 *Susnowo*, 1307 *Villa Volvrami*, 1317 *Wolderamisdorf*, wś, pow. ząbkowski, par. kat. Raichenau, ew. w Kamieńcu. W r. 1885 miała 473 ha, 99 dm., 487 mk. (5 ew.). Kaplica katolicka, wzniesiona na miejscu walki Husytów ze Szlązakami r. 1428, odbudowana na nowo r. 1880. Szkoła katol. Do r. 1810 wieś należała do klasztoru w Kamieńcu.

Wolna, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. od Augustowa 21 w., ma 17 dm., 106 mk.

Wolna, wś i dobra nad Rudzicą, lew. dopł. Dźwiei, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów, o 49 w. od Nowogródka, w miejscowości lekko falistej, małolesnej, ma 28 osad. Cerkiew paraf., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiona w r. 1768 przez miejscowych ks. bazylianów, przy niej istnieje obecnie monaster żeński. Przeszło 2600 parafian. Filie w Czernichowie św. Paraskiewii, fundacyi Chaleckich, posiada około 4 włók ziemi, i w Stajkach, p. w. Podwyższenia św. Krzyża, fundacyi Judyckich, z zapisem 1 włóki ziemi. Dobra mają przeszło 100 włók w wydorbnej glebie pszennej. Piękna rezydencya dziedziców. W r. 1632 właściciele Krzysztof Kamiński, podstoli nowogródzki, wspólnie z żoną, Heleną Drucką-Horską, fundowali tu cerkiew z muru, przy której osadzili bazylianów, zapisując monasterowi 10 poddanych z nadziałem włócznym i 12 włók gruntów i łąk w uroczyskach Brzeźne i Markowszczyzna, oraz prawo użytkowania z lasu w puszczy Mołodowskiej. Dobrodziejami monasteru byli nadto: Samuel i Klara Kamińscy, zapisujący w 1707 r. 900 złp., na kahale słuckim zabezpieczonych; Michał Damasłowski, legujący w 1766 r. łąkę i 1050 zł. na majątności W.; Kazimierz Malawski, zapisujący w 1717 r. 1600 złp., ubezpieczonych na kahale mirskim; Paweł Makuszyński, zapisujący w 1747 r. 1050 rs. z ubezpieczeniem na wsi Zadźwieju. W r. 1839 klasztor bazylianów został skasowany, natomiast osadzono tu mniszki. Z przeorów tutejszych znani są: w 1779 Józef Fiszer, w r. 1799 Joachim Obuch, w r. 1802 Arkadyusz Łabuć, w r. 1806 Klemens Kłopotowski, w r. 1810 Adryan Jakszewicz, w r. 1816 Klemens Bielski. Pierwszą przełożoną monasteru od r. 1840 była Regina Pieszkowska, drugą od r. 1848 Aniela Bieldziwska (ob. Archimand. Mikołaja, Opis. minsk. eparch., str. 132—134 i Mińskie eparch. wied. z r. 1874, № 11 i 12). W zbiorze „Aktów archeogr. komis. wileńskiej“ (t. XV z r. 1888) znajdujemy

opis procesu, jaki monaster wolniański prowadził w r. 1649 z obywatelem Rymszą o wyrażanie lasu. Bazylianie wolniańscy utrzymywali szkołę dla dzieci szlacheckich, w której uczono nawet filozofii; w niej też pobierał pierwsze nauki rzeźbiarz, rysownik, architekt i estetyk Rafał Słizień, który mieszkając później w dziedzicznej Wolnej zgromadził zbiory artystyczne i tu umarł 20 maja 1881 r. Przebywał tu chwilowo Jan Czeczot, kiedy po śmierci Adama Chreptowicza, 1846 r. usunął się z posady bibliotekarza w Szcorsach. Obecnie W. należy do Henryka Słiznia, syna Rafała. *A. Jel.*

Wolna, wś nad rzeką Konką, pow. aleksandrowski gub. ekaterynosławskiej, na pld.-wsch. od Orzechowa.

Wolne, wś i folw. nad rzeką Wisłą, pow. nieszawski, gm. Lubanie, par. Nieszawa (odl. 3 w.), ma 124 mk. W r. 1827 było 14 dm., 127 mk. W r. 1890 folw. Wolne rozl. mr. 511: gr. or. i ogr. mr. 349, łąk mr. 5, pastw. mr. 29, nieuż. mr. 128; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 12 pol.; pokłady torfu, wiatrak. Wś W. os. 15, mr. 66. W r. 1557 we wsi Wolne, w par. Przyput, Jan ze Służewa, kaszt. brzeski, płacił od 8 łąn. km. (Pawii., Wielkop., II, 5).

Wolne al. *Kozacza*, słoboda nad Worskłą, pow. bohoduchowski gub. charkowskiej, gm. Wolne, o 30 w. od Bohoduchowa, 453 dm., 2936 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, szpital, jarmark.

Wolneragi, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 75 w. od Szawel.

Wolnica 1.) *Grabowska*, kol., pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, par. ew. Wieluń, o 17 w. od Sieradza. Kolonia ta powstała na gruntach odprzedanych od dóbr Grabówka. Ma 26 dm., 340 mk. ewang., 9 izr., 240 mr. roli, 52 mr. łąk. W r. 1827 było 18 dm., 157 mk. 2.) **W. Niechmirowska**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Stolec, odl. od Sieradza 30 w. Wś ma 14 dm., 190 mk.; folw. 3 dm., 18 mk. W r. 1827 było 14 dm., 104 mk. W r. 1887 folw. Wolnica, oddzielony w r. 1877 od dóbr Niechmirów rozl. mr. 674: gr. or. i ogr. mr. 550, łąk mr. 27, pastw. mr. 12, lasu mr. 257, nieuż. mr. 28; bud. mur. 5, drew. 10, las nieurządony, pokłady torfu. Wś ma 25 os., 135 mr. 3.) **W. Majdan**, pow. lubelski, ob. *Majdan* 28.).

Wolnica, wś na pld.-wsch. krańcu powiatu borysowskiego, przy samej granicy powiatu mohilewskiego, w 1 okr. pol. chłopienickim, gm. Jeśmany, odl. o 15 mil od Borysowa. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wolnica, rzeczka, lewy dopływ Raby, wpływa wśród niskich pagórków z Działów (379 mt.), w Byszycach, w pow. wielickim, dalej płynie przez Czechówkę, Stojowice, w części wije się granicą Stojowic i Zakliczyna, w Brzozowi-

cach przepływa gościniec i uchodzi do Raby. Długa koło 7½ klm. (Karta wojs., 6, XXII).

Wolnica, góra (408 mt.), w grzbiecie między Dunajcem a pot. Złockim, na granicy Miłówki, Jaworska i Grabna, w pow. brzeskim, na 38° 27' wsch. dług., 49° 54½' półn. szer. (Karta wojsk., 6, XXIII).

Wolnica 1.) os. pod Gniezmem, w r. 1510 rozgraniczona ze Szczawinem. 2.) **W.**, plac w mieście Poznaniu, między plac. Sapieżyńskim a ulicą św. Wojciecha i M. Garbarami. Na placu tym zamiejscowym rzeźnikom wolno sprzedawać mięso. Ob. *Poznań*.

Wolnicez, włość istniejąca w XVI w., ob. *Targowica*, pow. dubieński.

Wolniki, grupa domów w Olesku, pow. złoczowski.

Wolnomyśl, folw. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 26 w. od Szczuczyna, 9 mk.

Wolnopol, wś, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Czerniawka Mała, par. praw. Wójtowiec (o 5 w.), o 37 w. od Berdyczowa, ma 758 mk. Podług Pochilewicz w r. 1863 było tu 575 mk., 1406 dzies. Własność poprzednio Felicjana Homolińskiego, następnie Oktawii Dunajewskiej.

Wolnostwo-Tyniec, wś i folw., pow. kaliski, ob. *Tyniec* (t. XII, 710). Wś ma 2 os., 10 mr., folw. 92 mr.

Wolny Gniazdów, folw., pow. będziński, gm. Rudnik, ma 1 dm., 72 mr. Jest to część dóbr Gniazdów.

Wolola, rzeczka, prawy dopł. Totoły, w gub. kowieńskiej.

Woloszkoje, węg. *Olah-Csertesz*, wś, w hr. bereskim (Węgry), na kościół filial. gr.-kat., kopalnie żelaza, młyn wodny, fabrykę gwoździ, 421 mk.

Wolowica, węg. *Palfalva* al. *Pulfala*, wś, w hr. bereskim, nad rz. Latorczą, 287 mk.

Volpersdorf, dobra i wś, pow. Stara Huta, par. ew. Neurode, kat. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 1252 ha, 16 dm., 138 mk. (15 ew.); wś 982 ha, 276 dm., 2070 mk. (48 ew.).

Wolpesie, ob. *Welpesie*.

Wolsa, jezioro, ob. *Dryssa* (rzeka).

Wolse, rzeka, dopł. Berezyny, ob. *Olsa* 1.).

Wolsk, *Wolisk*, *Wolgsk*, mto powiat. gub. saratowskiej, pod 52° 2' półn. szer. a 65° 4' wsch. dług., na praw. brzegu Wołgi, przy ujściu rzki Małykówki, zabudowane wśród wąskiej i dość głębokiej doliny, rozłożonej pomiędzy wzgórzami kredowymi, odl. jest o 137 w. na półn.-wsch. od Saratowa i ma 38550 mk. W r. 1860 było tu 4 cerkwie praw., 2 jednowierców, meczet mahomet., 2637 dm. (160 mur.), 261 sklepów i magazynów, szkoła powiat. i miejska, st. poczt., przystań, 23519 mk. (2424 jednowierców, 2270 rozkolników, 38 ew. i 101 mahom.). Do miasta należy 1232 dzies.; dochód miejski

wynosił 16530 rs. W mieście było 27 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 270 robotników i produkujących za 876673 rs. Rzemiosłami zajmowało się 387 osób (140 majstrów). Handel dość ożywiony, zwłaszcza lojem, stearyną, skórami i zbożem. Mieszkańcy zajmują się także sadownictwem i ogrodnictwem, głównie uprawą arbuzów i melonów. W mieście odbywają się dwa dość ożywione jarmarki (Pokrowski i Piotrowski). W zeszłym wieku **W.** był siółem, zwanym Małykowo i należał do ks. Menszykowa. Po zajęciu na skarb, został w r. 1780 mtem powiat. namiestnictwa saratowskiego.

Wolski powiat, leży w półn.-wsch. części gub. saratowskiej, wschodnią granicą przylega do Wołgi i zajmuje 97·7 mil. al. 4716·8 w. kw. Powierzchnia powiatu falista, zwłaszcza w pobliżu Wołgi, wzdłuż której od Chwalińska do Wolska ciągną się wyniosłości zwane Dziewiczemi, dalej zaś do sióła Bereżniki, Żmijowemi. Gleba przeważa gliniasto-czarnoziemna, miejscami spotyka się piaszczysto-czarnoziemną. Lotne piaski na lewym brzegu Tereszki zajmują do 700 dzies. Z rzek najważniejsza Wołga, oddzielająca powiat na przestrzeni 70 w. od gub. samarskiej. Z pozostałych główniejsze: Małykowka i Tereszka. Jeziora i błota nieznaczne, zgrupowane na wybrzeżach Wołgi i Tereszki. W r. 1860 było w powiecie (bez miasta) 114959 mk. (38 katol., 1374 rozkolników i 1746 mahomet.), trudniących się przeważnie rolnictwem (do 229500 dzies. pola ornego), sadownictwem, uprawą melonów i arbuzów, hodowlą bydła (w r. 1860 41500 sztuk koni, 41800 bydła rogat., 71000 owiec zwyczajnych, 31000 rasy popraw., 2800 trzody chlewnej i 2000 kóz). Lasy liściaste zajmują 125000 dzies. Pod względem przemysłowym w r. 1860 była w powiecie 1 fabryka sukna, produkująca za 19200 rs. i 10 gorzelni, produk. za 449600 rs. Zatrudniały one razem 1300 robotników.

Wolska Woda, potok, w pow. gorlickim, uchodzi z praw. brzegu do Moszczanki (dopł. Ropy).

Wolski Młyn, w pow. pleszewskim, ob. *Twardów* 1).

Wolski, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol., gm. Hajna; grunta lekkie, miejscowość dość leśna, nieco falista. *A. Jel.*

Wolski Jar, uroczysko na guntach mka Meżyrycz, w pow. czerkaskim.

Wolskie, wś i folw., pow. błoński, gm. Radzików, par. Zbików, odl. 7 w. od Błonia, ma 119 mk. W r. 1827 było 10 dm., 77 mk., par. Zaborów. W r. 1870 folw. **W.** rozl. mr. 358: gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 3, nieuz. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 11 pol., wiatrak. Wś **W.** os. 13, mr. 20.

Wolskie, jezioro, w pow. wagrowieckim (żnińskim), 94·3 mt. n. p. m. Należy do Woli Cze-

wujewskiej, leży ku wschodowi od Żernik, za Tonowem. Zasila się na pñ. odpływem jeziora Kaczkowskiego, a na pñd. zlewa się z jez. Izdebnobno, z którym odpływa do jez. Rogowskiego. Na pñn.-wsch. wybrzeżu jeziora rozłożyła się Wola Czewujewska, wprost której powstał w nowszych czasach Żalin. Nad pñd. kończyła jeziora leży Izdebnobno. *W. Ł.*

Wolskie Budy 1.) wś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Jeruzal, ma 73 mk., 76 mr. 2.) **W.**, wś i os. młyn., pow. łódzki, gm. Rąbień, par. Kazimierz. Wś ma 9 dm., 73 mk., 156 mr.; os. młyn. 1 dm., 7 mk., 30 mr. dwor.

Wolskie Dęby, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec. Wś ma 31 dm., 177 mk., 284 mr.; folw. 4 dm., 54 mk., 240 mr.

Wolskie Holendry, wś. pow. wrocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka, ma 41 mk., 105 mr.

Wolskie Huby, pow. pleszewski, ob. *Twardów* 1.).

Wolskie Poręby, ob. *Poręby* 33.).

Wolsko al. *Woisko, Woysko*, niem. *Netzdorf*, wś i kol., w pow. wyrzyskim, na wsch. od Miasteczka, okr. urz. Białośliwie (Weissenhoehe), par. kat., st. kol. i urz. poczt. w Miasteczku (Friedheim), szkoły obu wyznań w miejscu, par. ew. w Brzostowie, sąd okr. w Wyrzysku. Wś ma obszar 868 ha, 54 dm., 435 mk. (62 kat.). Kolonia ma 29 dm., 204 mk. W. istniało już 1578 r., miało 11 łan., 1 zagr. *Wł. Ł.*

Wolsucyn (dok.) al. *Olsiza, Oleschiza, Olsicia*, odnoga Wisły elbląskiej, ob. *Oleśnica*.

Wolswinka, rzeczka, w pow. sokalskim, ob. *Korczyn*.

Wolszaniszki, dobra, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Krakinów, własność Burbów, mają 1853 dzies. (884 lasu, 43 nieuż.).

Wolszczyzna, folw. dóbr Puzyry, w pow. borysowskim.

Wolszczyzna, fol., pow. czerykowski, dziedzictwo Stachowskich, 172 dzies. (45 roli, 20 łąk, 40 lasu).

Wolszczyzna, folw. dóbr Frydrychowice w pow. wadowickim.

Wolsze, 1780 *Olsze*, niem. *Wolsche*, wś włośc. nad Bachą, pow. starogardzki, par. kat. i st. p. Nowa Cerkiew, st. kol. Morzeszczyn, odl. od Starogardu $2\frac{1}{8}$ mili, razem z Brzeźnem ma 432 ha (173 roli orn., 48 łąk, 2 lasu); 1885 r. było 19 dm., 35 dym., 179 mk., 168 kat., 11 ew. (samo Brzeźno 13 dm., 90 mk.). Jest to dawniejsza własność cystersów w Pelplinie. Pierwszy raz zachodzi r. 1341, w którym gospodarze nowocerkiewscy dostali folw. Wolsze, obejmujący 16 wł. 9 mr. za roczny czynsz, wynoszący 13 grz. i 8 skojców (280 marek), płatnych od r. 1343. Do czasu mogli paść bydło nad jeziorem Brzeźnem. R. 1444 potwierdził opat Mik. Engelke gospodarzom przywilej. W XVI w. je-

dnak zdaje się klasztor złączył ten folw. z Borkowem. R. 1742 opat Leski puścił W. Janowi Leszczyńskiemu na 3 lata. Za pierwszy rok miał dać 300 zł., a następnie o 50 zł. podwyższać dzierżawę. R. 1768 przedłużył opat Gortowski Andrzejowi Schoenke dzierżawę na dalsze 3 lata. Jedną włókę dodał opat z pola borkowskiego. Dzierżawca miał płacić 700 zł. rocznie i talara pogłównego, rowy utrzymywać w porządku i po 3 latach zostawić cały zasiew (ob. Opactwo pelplińskie p. kś. Kujota, str. 380). W topogr. Goldbecka z r. 1789 są W. zapisane jako folw. w wieczystej dzierżawie, o 6 dym. (str. 245). R. 1780 było tu według wizyty Rybińskiego 22 kat. i 10 akat. (ob. str. 21).

Wolszewice, ob. *Olszewice*.

Wolszewo, pow. średzki, ob. *Olszewo* 1.).

Wolszka 1.) w 1746 r. *Olczówka*, wś nad rz. Oczeretnią, dopł. Irpenia, pow. kijowski, na pograniczu pow. wasylkowskiego, w 2 okr. pol., gm. Byszew, o 67 w. od Kijowa, ma 501 mk. Podług Pochilewicz jest tu 537 mk. prawosł., 31 katol., 30 żydów. Włościanie, w liczbie 176 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 605 dzies., ze splatą po 587 rs. 89 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną r. 1786, kosztem ówczesnych dziedziców: Gabryela Chaleckiego i Stanisława Lubeckiego, na miejsce dawniejszej, pochodzącej z końca XVII w. Uposażenie parocha stanowi 37 dzies. ziemi. Do par. praw. należy wś Sosnowka (o 5 w.). Na miejscu dzisiejszej wsi na początku XVII w. stał chutor z kapliczką, w której znajdował się obraz św. Mikołaja. Stopniowo ludność wzrosła do tego stopnia, że pod koniec tego wieku wzniesiono cerkiew parafialną. Wś należała do dóbr byszewskich. Około 1743 r. W. władał Michał Skrzyński, prawdopodobnie prawem dzierżawnym. W 1843 r. Gabryel Krzyżanowski kupił W. wraz ze wsią Kozaczanką i częścią wsi Sosnowki, wogóle 3545 dzies. w glebie piaszczysto-gliniastej, lecz dość urodzajnej. W r. 1876 synowie Krzyżanowskiego sprzedali W. z 666 dzies. obecnemu właścicielowi gen. Kaszniewowi. 2.) **W.** al. *Wólszka*, pow. radomski, ob. *Ulszka*.

Wolsztyn, niem. *Wollstein*, w dok. *Wolstin*. *Volstyn, Wolszyn*, miasteczko, leży pomiędzy jeziorami Niałek i Wolsztynskie, pomiędzy Babimostem, Kopanicą, Kępbłowem, Rostarzewem a Zbąszyniem, w pow. babimojskim. Sąd okr., urz. stanu cywil., st. kol., urz. poczt., szkoły i parafie obu wyznań w miejscu. Obszaru 147 ha, 236 dm., 2791 mk., z tych 1637 katol., 388 żyd. W r. 1846 było 834 żyd. Miasto posiada kościół par. katolicki, niezbyt starożytny, obszerny i ozdobny; dalej protestancki, odbudowany w r. 1820 kosztem 28750 tal. (w tem od rządu 13541 tal.), bóżnicę z r. 1842 (rząd dał na nią 8000 tal.), ratusz murowany, dwa szpitale,

rzy szkoły, ulice szerokie, brukowane i po części drzewami wysadzone, dom sierot katolicki, założony r. 1849, szkołę dla niewidomych (1854 r. kosztem aptekarza Knechtla). Odbywa się tu 5 jarmarków, jeden na chmiel. Przy kościele katol. księgozbiór. Najstarszy znany dokument dla miasta, sięga r. 1458, widać z niego, że W. już poprzednio otrzymał prawo magdeburskie. W r. 1458 miasto miało dostawić 4 żołnierzy. W r. 1469 dziedzic Andrzej ze Sepna Szepeński potwierdził odbudowanemu po pożarze miastu prawo magdeburskie. Pożary nawiedzały W. w r. 1548, 1611, 1634. R. 1641 dziewczeczka Anna Miękicka, protestantka, zbudowała dla współwyznawców kościół tuż za bramą, na przedmieściu. W r. 1656 kościół ten został zburzony, a osiedli tu protestanci wynieśli się do Niemiec. Odwołał ich dziedzic Piotr Powodowski i nadał im wolność wyznania i procederu. W r. 1658 wróciło wielu wygnańców z nowymi osadnikami. Ściągali ich coraz więcej Łukasz Gorajski i starosta Niegolewski. Ten w r. 1700 nowym osadnikom nadawał 4 letnią wolność od podatków. Ale nową, prawie całkiem niemiecką ludność zdziesiątkowało w r. 1709 morowe powietrze. Umarło wtedy 1400 ludzi. W r. 1728 wielki pożar zniszczył prawie całe miasto. W tym roku nabył W. Franciszek Gajewski, którego potomstwo utrzymało się tu do ostatnich czasów. Na schyłku wieku XVIII liczył W. 1554 dusz, między nimi 561 żydów; czwartą część stanowili Polacy. Było wtedy 24 kupców, 11 handlujących mąką, 11 młynarzy, 9 piekarzy, 6 rzeźników, 22 palących wódkę, winiarzy i szynkarzy, 31 piwowarów, 60 szewców, 20 krawców, 16 sukienników, 12 kuśnierzy, 6 czapników, 2 kapeluszników, 4 rękawiczników, 5 płócienników, 4 stolarzy, 4 kołodziejów, 2 bednarzy, prócz tego 1 cieśla, garncarz, szklarz, kordybannik, guzikarz (żyd), ludwisarz, kowal, farbiarz, siodlarz, mydlarz, powroźnik, ślusarz, kamieniarz, kominiarz, piernikarz, 2 muzyków, 3 oberżystów, 4 introligatorów (żydów). Miasto utrzymywało 2 stróży nocnych. Dochodu miało 340 tal. a rozchodu 325 tal. Wznagało się mianowicie sukiennictwo. W r. 1816 było 17 warsztatów sukienniczych i 12 do przedzenia wełny. Po pożarze r. 1810, który zniszczył ratusz, kościół, szkołę ewang., bóżnicę i 163 dm., miał W. jednak w r. 1816 już 1661 dusz. Od r. 1830 do 1835 odbudowało się miasto. Zmarła w r. 1860 angieltka Mary Pearce, konwertystka, fundowała szpital katol. Dawny klucz wolsztyński tworzyły majątki: Wolsztyn, Tłoki, Tłoki Holendry, Cegielskie (kol.), Mały Niałek, (Kl. Nelke), Komorowo, Karpicko, Barłożnia (kol.), Młyńskie (kol.), Bierzyn, Wroniawy, Solec, Sóleckie (kol.). Dziś centrem klucza jest Komorowo, do którego należą folw. Bierzyn i Niałek, oraz dom. Tłoki. 2.) **W.**, niem. *Follstein*, ws w, pow. czarn-

kowskim (wieleńskim), par. kat., urz. okr. i stanu cywil., sąd okr. w Wieleniu (Filehne), tamże st. kol. i urz. poczt. Szkoły w miejscu, par. ew. w W. Kotnie (Gr. Kotten). Obszaru 1517 ha, 80 dm., 590 mk. (12 kat.). *W. Ł.*

Wolszyna, rzeczka, w pow. wojereckim, wpada z praw. brzegu do Małej Szprewii.

Woltersdorf, kol., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, ma szkołę początkową, 315 mk., 458 mr. W r. 1827 było 24 dm., 190 mk., par. Mnich.

Woltersdorf 1.) ob. *Kielpiń*, ws, pow. człuchowski, st. p. Człuchowo, agent. pomoc. i szkoła ew. w miejscu, par. kat. Przechlewo; 120 ha (53 roli orn., 10 łąk, 15 lasu); 1885 r. 5 dm., 5 dym., 23 mk., 7 kat., 16 ew. Tutejszy kościół filialny, drewniany, p. w. św. Andrzeja, został zbudowany w pierwszej połowie bieżącego stulecia. 2.) **W.**, dobra ryc., tamże, 1215 ha (745 roli orn., 30 łąk, 233 lasu); 1885 r. 18 dm., 36 dym., 201 mk., 61 kat., 140 ew. (folw. Elsenhof 1 dm., 14 mk., Johannisthal 1 dm., 13 mk.); gorzelnia parowa, hodowla bydła rasy fryzyskiej, sprzedaż mleka i masła. Pokłady torfowe obejmują 35·57 ha. *Ks. Fr.*

Woltzer, rz., dopł. hafu Odry, ob. *Voelzer*.

Wolukiszki, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Musniki (o 5 w.), 15 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dukszty.

Wolwacze, ws, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 17 w. od Ihumenia.

Wolwanowice, ws i folw. nad rz. Szreniawą, pow. pińczowski, gm. Kościelec, par. Bobin, odl. 42 w. od Pińczowa. W r. 1827 było 20 dm., 172 mk. W r. 1893 folw. W., w r. 1874 oddzielony od dóbr Bobin, rozł. mr. 303: gr. or. i ogr. mr. 236, łąk mr. 48, pastw. mr. 3, lasu mr. 9, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 10 pol. W połowie XV w. dziedzicem Wolwanowice jest Stanisław Tęczyński h. Topór, mający też dział w Bobinie. W. miały 4 łany km., 2 karczmy, 2 zagr. z rolą. Dawały dziesięcinę, wartości do 8 grzyw., kapitule krakow. Folw. rycerski dawał dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pleb. w Bobinie. R. 1581 płaci Smolik (tenże i w Bobinie) od 4¹/₂ łan. km., 3 zagr. z rolą, 2 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 1 rzem. (Pawin., Małop., II). *Br. Ch.*

Wolwiszki, ws, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwitek. Bejnarysowie mają 54 dzies. (3¹/₂, nieużytków).

Wolwark, ws, pow. szubiński, par. kat. i ew. Szubin, tamże urząd okr., ma 491 ha (235 roli, 134 łąk, 17 lasu), 37 dm., 417 mk. (388 kat., 29 ew.). Wspomniana w opisie par. Szubin z początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 132), płaciła za dziesięcinę plebanowi po 6 gr. polskich z łanu i po mierze żyta i owsa.

Wolz (niem.), ob. *Welcz*.

Wolz, dok. *Wolza*, *Voltscha*, *Wolscha*, bagna

pod Białemborkiem, pow. człuchowski. Zachodzą w dok. margrabi brandenburskiego Waldemara z r. 1310 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 603).

Wolzog, ob. *Walczak*.

Wól, wś, pow. sieński, gm. Czereja, ma 63 dm., 413 mk.

Wołabienka, rzeczek, w pow. stonimskim, lewy dopływ Szczary.

Wołaj, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 49 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol.

Wołajnie, dobra, pow. poniebieski, w 2 okr. pol., gm. i par. Rozalin, o 48 w. od Poniewieża a 5 w. od mka Pokroje. Własność niedgdyś Downarowiczów, potem Białozorów, obecnie Szłmskich, mają 353 dzies. (120 lasu, 8 nieuż.). Gleba czarna, urodzajna.

Wołajowice, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. W 1827 r. było 23 dm., 163 mk.

Wołaki, folw., pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 34 w. od Szawel.

Wołasin, zaśc. szlach. nad rzeką Kromanica, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., 124 w. od Oszmiany, 2 dm., 28 mk. katol.

Wołaukańce, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 54 w. od Szawel.

Wołbo, jezioro, w pow. połockim, jedno z szeregu jezior, dających początek rz. Drysie.

Wołcha, *Wołchwa*, *Wolfa*, *Babka*, rzeka, w pow. mozyrskim, prawy dopływ Stuczcy. Powstaje z rzki Babki, płynącej z bagien okolicy wsi Chworostów, kieruje się na południe dzikimi puszciami pod wś Hryczynowicze (Gryczynowicze), stanowiącą granicę pomiędzy gm. Łachwa i Lenin. Od Hryczynowicz oddzieliwszy prawe ramię pod nazwą Głucha-Łań (ob.), dociera do zaśc. Rudnia i tu na dużym rozlewie jeziornym ma młyn. Dalej przeciąwszy tor dr. żel. polskiej, o 5 w. poniżej ma ujście do jeziornego rozlewu Stuczcy pod folw. Wilcza. Długa przeszło 5 mil. W biegu swym wśród najdzikszych leśnych, nizinnych i niezaludnionych miejscowości ma kilka rozgałęzień. *A. Jel.*

Wołchoński Las, ob. *Wolkoński Las*.

Wołchonskoje, ob. *Świato-Troickoje*.

Wołchow, rzeka, dopływ jez. Ładoga, wypływa z jez. Ilmenu, w gub. nowogrodzkiej, o 5 w. powyżej Nowogrodu, płynie początkowo w kierunku póln., następnie w gub. petersburskiej w kierunku póln.-wsch. i ubiegłszy 208 w. (z czego 110 w gub. nowogrodzkiej), w pobliżu m. Nowa Ładoga ma ujście. Wybrzeża ma przeważnie niskie. W. jest żeglowny na całej długości. Uchodzą do niego rzeki Pit'ba, Polist, Kerest', Oskuj, Peczewa, Tigoda, Czarna, Włoja, Czazęsna i Stara Ładoga.

Wołchow, st. dr. żel. mikołajewskiej (st.

petersb.-moskiewskiej) i st. poczt., w pow. i gub. nowogrodzkiej, pomiędzy st. Griady (o 14 w.) a Czudowo (o 8 w.), odl. o 491 w. od Moskwy a 118 w. od St. Petersburga.

Wołchowskie błoto, ob. *Wołochowe błoto*.

Wołchwa, ob. *Wolcha*.

Wolcz al. *Wolczesa*, *Wolczas*, rzeka, w gub. mohylewskiej (pow. czerykowski), prawy dopływ Soży, ma ujście pomiędzy Dobrososną i Udułą. Na wprost ujścia W. znajduje się mielizna na Soży.

Wolcz, ob. *Wolcz*.

Wolcza, białorus. *Woucza*, wś nad rz. Wierchuia, pow. borysowski, w gm. Biehomla, o 71 w. od Borysowa, ma 24 osad; grunta wzgórzyste, lekkie, okolica leśna. W moczarach pod wsią bierze początek rzeka Lutka. *A. Jel.*

Wolcza, rzeka, w gub. samarskiej, lewy dopływ Samary (lew. dopł. Dniepru Dolnego). Przez jej dopływy szedł wodny okólny szlak Waregów i Zaporożców, po lupy na południowych wybrzeżach Czarnego morza.

Wolcza 1.) *Mała* al. *Słobódka*, słoboda nad rzeką Wolczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Wołchowka, 187 dm., 1269 mk., cerkiew, szkoła, 2 jarmarki. 2.) **W. Rieczka**, wś nad pot. Butakowa Grobla, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Kobelaki, 144 dm., 1600 mk., cerkiew, szkoła, 16 wiatraków.

Wolcza 1.) góra (893 mt.), na obszarze Jabłonowa, w pow. turezańskim, pod 40°46' wsch. długi. 2.) **W**, góra (736 mt.), na zachód od pierwszej, pod 40°44' wsch. długi. Obie leżą pod 49°3' póln. szer. (Karta wojsk., 9, XXVIII).

Wolcza Dolna, wś, pow. staromiejski, 19 km. na póln.-zach. od Starogomiasta, 12 km. na póln.-zach. od sądu pow. w Starejsoli, 7 km. na póln.-wsch. od urz. poczt. w Nowemmieście. Na póln. leżą Stochynia i Grodowice, na wsch. i póln. Błóżew Górna, na zach. Posada Nowomiejska i Rosenberg (obie w pow. dobromilskim). Na póln.-zach. powstaje na wsch. stoku góry Radycza (564 mt.) pot. Zwineczny i płynie na póln.-wsch. Nieco dalej na póln.-wsch. od jego źródeł tworzy się pot. Pietuicki i płynie na póln. Oba potoki łączą się i tworzą Błóżewkę, dopł. Strwiąża. Zabudowania leżą głównie w dolinie pot. Zwinecznego (348 mt.). Włas. więk. ma roli or. 296, łąk i ogr. 67, past. 53, lasu 927 mr.; wł. mn. roli or. 843, łąk i ogr. 117, past. 41, lasu 109 mr. W r. 1890 było 124 dm., 701 mk. w gm., 5 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (574 gr.-kat., 118 rz.-kat., 37 izr.; 611 Rus., 116 Pol.). Par. rz.-kat. w Błóżwi, gr.-kat. w miejsc. dek. starosolski. Do parafii należą: Błóżew, Koniów i Towarnia. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 677 złr.

Wolcza Łapa, pow. wileński, ob. *Wilczu Łapa*.

Wolczaniec, rzeczek w gub. bessarabskiej,

dopływ Botny (pr. dopł. Dniestru). Podług Hydrografii W. Pola odlewa 10 stawów.

Wołczanka, rzeka, w pow. bobrujskim, mały prawy dopł. Berezyny. Zaczyna się w bagnistych moczarach okolicy wsi Kanionka (gm. Horbacewicze), płynie na wschód puszciami pod folw. Baranowicze (młyn), odtąd, zasilana kilku strugami, zwraca się na północ, przecina tor dr. żel. lipawsko-romeńskiej, płynie pod wś Bykowszczyzna, fol. Wołczyn, wś Durynicze i przeciąwszy trakt poczt. świsłocko-bobrujski ma ujście dwoma ramionami. Z lewej strony zasilają się Jasienką z prawej zaś Baniówką. Długa około 4 mil.

A. Jel.

Wołczańsk, mto powiat. gub. charkowskiej, nad rz. Wołczą (dopł. Dońca płn.), pod 50° 17' płn. szer. a 54° 36' wsch. dł., odl. o 70 w. na płn.-wsch. od Charkowa. W 1860 r. miało 874 dm. (4 murów.), 3 cerkwie, 53 sklepów, 8291 mk. (w 1888 r. 8012 mk.), szkołę powiat. i ludową, szpital, dom przytułku, st. poczt., 4 zakłady przemysłowe (warzelnia łożu, fabryka świec, wosku, cegielnia). W 1878 r. było w mieście 16 fabryk, zatrudn. 91 robot. i produkujących za 120154 rs. Do miasta należy 1012 dzies. Dochody w 1860 r. wynosiły 3119 rs. Odbywa się 5 jarmarków rocznie. W mieście znajduje się wiele sadów fruktowych. Założone w 1688 r. pod nazwą Wołcze Wody, od 1776 r. miasteczko wojskowe kozackie, zostało w 1780 r. zamienione na miasto powiatowe.

Wołczański powiat zajmuje 60·3 mil al. 2918 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa, od północy otoczona niewielkimi wzgórzami. Gleba czarnoziemna, ilowata, we wschodniej części powiatu błotnista. Na lewym brzegu Dońca płn. znajdują się lotne piaski. Zachodni kąt powiatu oddzielony jest przez kamieniste wyniosłości, zarosłe lasem i ciągnące się po prawym brzegu Dońca i rz. Wołczy. Prawe wybrzeża tych rzek składają się z pokładów gliniastych i kredowych, lewe zaś obfitują w piękne łąki. Dawniej było w powiecie wiele lasów, które z czasem zostały wyrzebane, tak że obecnie jest zaledwo około 19000 dzies. (w tem 9000 lasów rządowych). Główną rzeką jest Doniec, płynący z płn. na pld. przez zachodnią część powiatu i przybierający rz. Wołczę i Chotomłę. W południowej części znajdują się źródła rzek: Mokrej Kazanki, Dwurecznej (dopł. Oskolu) i Wielkiego Burlaka (dopł. Dońca). W 1860 r. było w powiecie, bez miasta, 80350 mk. (później 112940 mk.), w tem 25 katol. i 851 rozkolników, zamieszkujących 248 osad (1 mto, 17 slobód i wsi skarbowych, 57 osad należących do osób prywatnych i 174 osad stanowiących dawniej osady wojenne). W powiecie było 74 cerkwi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 240000 dzies. gr. orn. i łąk). Hodowla bydła dość rozwinięta (w 1858 r. 9500 sztuk koni,

16300 bydła rogatego, 32000 owiec zwyczajnych, 103000 rasy poprawczej, 15000 trzody chlewniej). Z zakładów przemysłowych w 1860 r. w powiecie znajdowały się: 3 cukrownie, 11 gorzelni, 13 cegielni, 2 garbarnie. W 1878 r. było tu 20 fabryk, zatrudniających 72 robotników i produkujących za 491555 rs. Handel powiatu koncentruje się na 50 jarmarkach (oprócz pięciu w Wołczańsku).

Wołczańska-Słoboda, własność ziemska, pow. rzeczycycki, w 4 okr. pol. rzeczycyckim, gm. Chołmecz, przeszło 16 włók; w ostatnich czasach nabyta przez włóścian.

A. Jel.

Wołczański, chutor nad rzeką Wołczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Wołczańsk, 145 dm., 765 mk., cerkiew.

Wołczas, ob. *Wolcz*.

Wołczas, siolo nad rzeką Wołczasą, pow. czerykowski, gm. Komarowicze, ma 29 dm., 183 mk., cerkiew paraf. drewn. Posiadłość większa należy: do Pietrzyckich (od r. 1875) 154 dzies. (27 roli, 11 łąk, 89 lasu), Illiniczów 166 dzies. (21 roli, 9 łąk, 97 lasu), Smirnowych (od r. 1876) 138½ dzies. (40 roli, 18 łąk, 76 lasu) i do Wirkowskich (od 1880 r.) 150 dzies. (35 roli, 10 łąk, 35 lasu). W części Smirnowych młyn wodny, dający 250 rs. rocznie. Za czasów Rzpltej stanowiło sstwo nieogrodzone wołczaskie al. prusinowskie, położone w wdztwie mściśławskim. Podług metryk litewskich powstało z sstwa krzyzewskiego około r. 1589 i obejmowało w różnych czasach: dobra W. i wsi: Dorohę i Brzozowe Błoto. Od XVI w. było w posiadaniu: Iwickich, Gimbutów, Czudowskich, Podberskich, Krząkowski, Illiniczów, Kielczewskich, Meżyńskich, Szukiewiczów wreszcie z mocy przywileju Stanisława Poniatowskiego z d. 5 grudnia r. 1766 Jerzy Iwicki ustąpił to sstwo Jerzemu Illiniczowi, pisarzowi grodzkiemu mściśławskiemu, który zeń opłacał kwarty złp. 213 gr. 12, a hyberny złp. 100. *J. Krz.*

Wołczatycze, wś, pow. bóbrecki, 30 klm. na pld. od Bóbrki, tuż na wsch. od Chodorowa (sąd pow., urz. poczt. i st. dr. żel.). Na pld. leży Suchrów i Zagóreczko, na zach. Chodorów, na płn. Ottyniowice i Doliniany, na wsch. Doliniany i Pomonięta (dwie ostatnie w pow. rohatyńskim). Zach. granicę tworzy staw Chodorowski, zasilany przez pot. Ług (nazwa dolnego biegu Boberki, dopł. Dniestru). Na płn.-wsch. leżą folwarki: „Sadki“ i „Księża Sadki“. (Co do obszaru ob. *Chodorów*). W r. 1890 było 76 dm., 418 mk. w gm. (291 gr.-kat., 109 rz.-kat., 18 izr.: 291 Rus., 127 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Chodorowie. We wsi jest szkoła 1-klas.

Wołcze 1.) al. *Pod Wołczem*, przedmieście Doliny. 2.) **W. Górne i Dolne**, wś, pow. turczański, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Turce. Na płn.-zach. leży Żukotyń, na płn. Smereczka, ua płn.-wsch. Rozłucz,

na pld.-wsch. Przysłów, na pld. Jabłonka Wyżna, na pld.-zach. Szandrowiec. Na pld.-wsch. powstaje Dniestr (ob.), na tak zwanem „Starem Polu“, i płynie środkiem obszaru do Żukotyń, przyjmując w obrębie wsi liczne strugi, z których znaczniejsze są: pot. Terniski i Kulawy od lew. brz., a Żukotyńiec od praw. brz. Na granicy pln.-wsch. wznoszą się: Sejówka (830 mt., znaku triang.), Terkaliwski (892 mt.), Stary (875 mt.). Na pld.-wsch. wznies. sięga 781 mt., na pld.-zach. 720 mt. Dolina Dniestru wzn. 633 mt. w początkowym biegn rzeki, a 568 mt. w środku wsi. Zabudowania leżą w dolinie Dniestru. Włas. więk. (rządowa) ma roli or. 1, lasu 1187 mr.; wł. mn. roli or. 4441, łąk i ogr. 248, pastw. 497, lasu 796 mr. W r. 1890 było 345 dm., 2102 mk. w gm., 2 dm., 14 mk. na obsz. dwor. (1913 gr.-kat., 100 rz.-kat., 103 izr.; 1896 Rus., 204 Pol.). Par. rz.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. żukotyński, dyec. przemyska. Cerkwie są dwie: w W. Górnem drewniana, postawiona w r. 1681, przy niej są metryki od r. 1785; druga w W. Dolnem, drewniana, postawiona w r. 1680. W obu cerkwiach są ikonostasy z r. 1681. We wsi jest szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ekonomii samborskiej a krainy rozłuckiej. W lustracyi z r. 1686 (Rkp Ossol., Nr. 1255, str. 141) czytamy: „Ta wieś ma łąnów 44¹/₂; między temi hajduckich łąnów 2, popowski jeden i wójtowski jeden. Czysze na św. Michał: Kuchennego od chlebników, wiele się ich znajduje, po gr. 3. Stróżnego z każdego łąnu płacą po gr. 15. Żyrowszczyzny z łąnu zł. 1 gr. 10. Kopy hajduckie z łąnu płacą zł. 2. Za sady zborowe z łąnu trzema ratami zł. 10. Czysze na św. Marcin: Czyszu głównego z każdego łąnu po zł. 6; od komorników gromada daje za każdego po gr. 3. Z łązów gromada daje ogółem zł. 6. Z łąnu przekopanego folwarcznego też gromada daje zł. 22 gr. 18. Przyczyną JMX. Pili-chowskiego gromada daje zł. 14. Przyczyny od wielkiej miary też gromada daje zł. 12. Za wołu z każdego łąnu gromada daje zł. 1. Z Malinowskiego Potoku gromada daje zł. 100. Z karczmy piwnej i gorzałczanej gromada płaci na rok (nie ma kwoty). Z młyna i folusza gromada daje zł. 16. Kopy hajduckie z łąnu płacą zł. 2. Owsa czynszowego dają z łąnu półmiarków 2, gęś jedną, kur dwie. Z koszonych łąnów płacą po zł. 2. Z wójtowstwa za pokłon i stacyą zł. 2 gr. 6. Z domów wójtowskich płacą z każdego po gr. 24. Toż wójtowstwo płaci z młyna i karczmy zł. 38. Popi od cerkwi płacą czynszu na rok każdy z nich po zł. 2 gr. 6, co czyni na rok zł. 4 gr. 12. Z przyczynionego pół łąnu ciż popi płacą zł. 6 gr. 24. Od wybrania gromada płaci zł. 6. Wolnicy z obszarów płacą zł. 3 gr. 7. Czysze na św. Wojciech: Kuchennego od chlebników, wiele ich będzie, dają po gr. 10. Stró-

żnego z każdego łąnu płacą po gr. 15. Za jagnię i jarzabki gromada daje gr. 28. Kopy hajduckie płacą z łąnu każdego zł. 2. Owsa czynszowego oddają z każdego łąnu półmiarków 2, albo po zł. 2. Za każdy półmiarek gęś jedną, kur 2. Baranów kuchennych gromada daje 2, albo za każdego barana zł. 3. Baranków wielkanocnych gromada także daje 2, albo za każdego baranka zł. 1. Jajec gromada daje kop 2, albo za każdą kopę po gr. 20. Dziesięcinę owczą dają od dwudziestej owcy barana, albo od każdej owcy po gr. 4. Pop z cerkwi, z łązu i pasieki przy dolinie popowskiej płacić ma zł. 4. Powinności wsi: Posyłają robotników z każdego łąnu po 4 na cały tydzień, a jeden kosiarz za 2 żeńców rachowany być ma. Ciesłów wszystka kraina wyprowaduje ze 20 łąnów po jednemu, którzy od św. Wojciecha aż do św. Marcina robić około roboty zamkowej powinni przez ten czas nie schodząc. Drzewo dają z każdego łąnu kostkowe jedno, ciosanicę z łąnu jedną, łąt 2, gontów kop 2. A jeśliby zamek tego drzewa nie potrzebował, tedy płacić będą z każdego łąnu za to drzewo po zł. 2⁴. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr. 1632, str. 194) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąn. 42¹/₂. Videlicet sianych łąnów 24, koszonych 16¹/₂, pustych 2. Z osobna wójtowski łąn 1, wolniczy 1, hajduckich seu sołtyckich 2, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 176. Czysze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 119 zł. 4 gr. Oprócz tego z karczmy piwnej i gorzałczanej gromada płaci zł. 300. Z wójtowstwa JmPan Wołczański za pokłon, stacyą, z młynów, karczmy i domostwa zł. 41. Pop z cerkwi dolnej z łąnu przyczynionego zł. 6 gr. 27; pop z górnej cerkwi z łąnu i pasieki przy dolinie popowskiej płacić powinien zł. 4. Z wolnietwa JmPan Jaworski Perkowicz czynszu płacić powinien zł. 3 gr. 7¹/₂. Wójtowstwa w tej wsi posesor ImPan Bazyli Wołczański, na które tylko decreta produxit, oprócz czynszu wyż wyrażonego hybernę na gardekurów JKrMości i inne onera fundi płacić tenetur. Wolnietwa posesor ImPan Jaworski prawo pokazał; prócz czynszu wyż wyrażonego powinien do gromady przykładać hybernę i expenszczyzny część czterdziestą. Lasy tej wsi: Las od Przysłupia smerekowy. Las od Szumiaczego smerekowy. Las od Szandrowca, nazwany Czereszyna, jodłowy. Zaliła się gromada wsi Wołcze, że im las Gutówka zwany do wsi Turki szlacheckiej odebrano, w czem administracya ma dać protekcycę. Skarżyła się też gromada, że ImPan Jaworski, wolnietwa posesor, pola hutylowskim zwanego, na pługów 2, cychowskiego na pługów 3, Batówki na pługów 2, na Przysłupskim Wierzchu na pługów 2, na Dubanowem na pługów 3, Paekaliski pretów 2, w lesie pola do wolnietwa w tej wsi przyłączył. O co w jurydyceki zamku rozsądzić się ma. Także ks. Woł-

czański, paroch górnej cerkwi, pola na pługów 6 odebrał i używał tudzież i inne grunta. Item do Szandrowca, wsi dziedzicznej JWPana wojewody wołyńskiego, odebrano pola od granicy szandrowskiej na pługów 40. Znosi jeszcze skargę gromada, że jej łany tak JMPan Bazyli Wołczański, paroch, jako i wdowa popadya odjęli, oraz i inne pola i grunta od gromadzkiego oderwali. We wszystko jursydykcy za zamku samoborskiego wejrzeń i rozsądził ma⁴. *Lu. Dz.*

Wolczek, wś, pow. łucki, gm. Miedwieże, 42 dm., 338 mk., cerkiew.

Wolczek 1.) rzeczka, w pow. braclawskim, lewy dopływ Bohu. Bierze początek pod wsią t. n., płynie z pñ. na południe na przestrzeni kilku wiorst, mija wś Czuków i pod wsią Wołczkiem Braclawskim ma ujście. 2.) **W.**, rzeczka, prawy dopływ Wołku, zaczyna się w pow. proskurowskim powyżej wsi Wychyłówki, mija Pasiczną, Magdaszówkę, Wodoczną, mko Michałpol, wsi: Korolówkę, Nowosiółkę, Litki, poniżej których uchodzi do Wołku w pow. latyczowskim. Długa około 30 w. W pobliżu wsi Śniatówki występują nad W. warstwy wapienia nad granitem. *X M. O.*

Wolczek 1.) wś skarbowa, pow. olhopolski, okr. pol. i par. kat. Czeczelnik, gm. Demówka, sąd i st. poczt. Olhopol (o 7 w.), o 32 w. od st. dr. żel. Bałta, ma 171 dm., 1618 mk., cerkiew p. wez. św. Michała, wzniesioną w 1874 r. i uposażoną 94 dzies. ziemi; 744 parafian. Wś bezleśna, powierzchnia płaska, gleba czarnoziemna. Należała do Sabatynów. 2.) **W. Braclawski**, wś rząd. nad rzeką Wołczkiem, dopł. Bohu, pow. braclawski, okr. pol. Niemirów, gm. Monasterskie, par. kat. i st. poczt. Braclaw (o 4 w.), ma 139 dm., 816 mk., 884 dzies. ziemi włośc. Należała do stwa braclawskiego, nadanego prawem emfiteutycznym Kozłowskiemu bez opłaty kwarty. 3.) **W. Niemirowski**, wś, pow. braclawski, par. katol., sąd i st. poczt. Niemirów (o 7 w.), o 10 w. od Braclawia, przy dr. poczt. do Tulczyzna, ma 30 dm., 155 mk., cerkiew p. wez. Przemienienia Pańskiego, wzniesioną w 1761 r. i uposażoną 52 dzies.; 540 parafian. Własność dawniej Potockich, dziś Szczerbatowych. *Dr. M.*

Wolczek 1.) hutor, pow. konotopski gub. czernihowskiej. Była tu cukrownia, założona w 1845 r. 2.) **W.**, wś nad Wołkiem, pow. ostercki gub. czernihowskiej, gm. Wolczek, o 25 w. od Ostru, 302 dm., 1483 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, dom przytułku. 3.) **W.**, wś nad Sułą, pow. łubiński gub. połtawskiej, gm. Wolczek, o 17 w. od Łubien, 309 dm., 1520 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 20 wiatraków.

Wolczesa, ob. *Wolcz.*

Wolczewo-Mironim, dobra, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byeń, o 22 w. od Słoni-

ma, 175 dzies. (74 łąk i pastw., 30 lasu, 23 nieuż.); własność Barancewiczów.

Wolczja, st. dr. żel. poleskich, na odnodze Wilno-Równno, w pow. rówieńskim, pomiędzy st. Stepań (o 23 w.) a Kostopol (o 13 w.), odl. o 134 w. od Wilna a 45 w. od Równego.

Wolczja Grobla, ob. *Wilcza Grobla*.

Wolczki, *Wilczki* 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 8 w.), okr. wiejski Biruki, o 60 w. od Dżisny, 10 dm., 80 mk. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr Wiwiaty, Żabów (dawniej Walickich). 2.) **W.**, dwa folw. pryw. nad Niemnem, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Lidy. Pierwszy ma 1 dm., 5 mk., drugi zaś 1 dm. i 18 mk. 3.) **W.**, przystań prywatna nad Niemnem, pow. lidzki, w 2 okr. pol., przy trakcie do Zelwy, o 49 w. od Lidy, 2 dm., 8 mk. 4.) **W.**, okolica nad rzeką Lipiczanką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orla; okr. wiejski Lipiczanka, o 50 w. od Lidy, 20 dm., 126 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Minajtowicze. 5.) **W.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orla, okr. wiejski Korytnica, 10 dusz rewiz.; własność Jodków. 6.) **W.**, zaśc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Uruskich, Zołudek, 5 dusz rewiz. 7.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki, okr. wiejski i dobra, Jaźwińskich, Czarnowo, o 5 w. od gminy a 41 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 9 dm., 85 mk. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.). 8.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicz (o 12 w.), okr. wiejski Klesin, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, 1 dm., 9 mk. katol. 9.) **W.**, folw., tamże, o 26 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. 10.) **W.**, uroczysko do wsi Klepacze, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 24 w. od Słonima. 11.) **W.**, osada, tamże, w 3 okr. pol., gm. Czemery, o 26 w. od Słonima. *J. Krz.*

Wolczki, przys. dóbr Kuleczyn, pow. samoborski.

Wolczkiewiczze, wś i folw. nad rz. Ptycz, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 9 w. od st. Fanipol dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, o 16 w. od Mińska. Kościół filialny par. Kalwaryi (o 16 w.), fundowany w r. 1806 p. wez. Narodzenia N. M. P. przez Marcyanę Iwanowską, z grobami Iwanowskich, odnowiony z gruntu około r. 1884. Do filii W. należy około 2000 wiernych. Kościółek dzieł sztuki nieposiada, zbudowany z drzewa wśród dawnego ementarzyska, na malowniczym podgórzu, ocieniony drzewami brzoźowemi. W. w końcu zeszłego i na początku b. stulecia należały do Iwanowskich. Przez wiano Ludwiki Iwanowskiej przeszły do Osztorpów; z kolei przez wiano Ludwiki Osztorpówny, córki Leona, dostały się Ottonowi Horwatowi, i weszły w skład klu-

cza przyłuckiego (ob. *Przyłuki*). W r. 1872 hr. Emyrk Czapski kupił wraz z Przyłukami od O. Horwata. Klucz przyłucki, w którym są W., wydzielony został obecnie przez hr. Emeryka Czapskiego synowi Jerzemu, ożenionemu z hr. Maryą Thun. Grunta i łąki wyborne, pozycya usiana wzgórzami, pomiędzy którymi płynie rzeka; folwark pobudowany na dość wysokiej górze. W okolicy są pięknie zachowane i zagospodarowane lasy. *A. Jel.*

Wołczków 1.) wś u źródeł rzki Bobra, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Kresiatycze (o 5 w.), odl. o 90 w. od Radomyśla, ma 1207 mk. Podług Pochilewicza w 1783 r. w całej parafii było 872 mk.; w 1863 r. w W. 820 mk. prawosł., 80 katol. i 25 żydów, następnie zaś 1272 mk. prawosł., oraz w całej parafii 105 katol., 389 protest. i 185 żydów. Włościanie, w liczbie 362 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2036 dzies., ze spłatą po 1216 rs. 18 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1773 r. na miejsce poprzedniej z 1746 r., a przebudowaną w 1833 r. i uposażoną 68 dzies. Do par. prawosł. należą wsi: Szkniawa (o 4 w.), Amelin, zwana też Wołczkowską Budą i Czertowcem (o 4 w.), Miklewszczyzna al. Niwki (o 6 w.), Weresnia z Andrejewką i Alferówką (o 5 w.), Zaleszany z Pokrowką (o 7 w.), Białosukniewska al. Stawiszczce (o 15 w.), Żmijewka (o 15 w.), Olizarówka (o 20 w.) i Ośnica al. Krasiołówka Warowska (sąsiadująca z poprzednią). W. był uważany niegdyś za miasteczko i podług podania miał być zabudowany o 2 w. od dzisiejszej wsi, w miejscowości gdzie obecnie znajdują się okopy i nasypy oraz wykopują często kości i kamienie. Mko to podług podania zostało zburzone przez Tatarów. W XVII w. W. należało do dóbr katedry metropolitalnej. Pod koniec XVIII w. właścicielem był Franciszek Olizar, stolnik koronny, a na początku bieżącego wieku syn jego Narycz. Przed uwłaszczeniem włościan do klucza wołczkowskiego Mickiewiczów, mającego 17070 dzies. ziemi i 710 dusz rewiz., należały sioła W. i Kresiatycze, oraz wsi Szkniawa, Lewkowicze i Termachówki. W 1880 r. dobra wołczkowskie, ze wsiami Szkniawą i Amelinem, obejmujące 1050 dzies. ziemi użytkowej, 5490 lasu i 115 nieużytków, nabył Lewszyn; od 1885 r. Andrzeja Kukiela. 2.) **W.** al. *Wolczy Perewoz*, wś, pow. kowelski, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 4 w. od Dorohuska ku Lubomli, posiada kaplicę katol. par. Ostrówek al. Ostrówki. *J. Krz.*

Wołczkow, wś nad Trubieżą, pow. perejaślowski gub. poławskiej, gm. Wołczkow, 150 dm., 847 mk., cerkiew, 21 wiatraków.

Wołczków, płaskowzgórze lesiste (245 mt.) nad Seretem, po praw. brzegu, tworzy jakby półwysep, na płu. od Holibrad w pow. zalesz-

czykiem (Karta woj., 11, XXXIV). Ob. *Lesieczniki*.

Wołczków, potok, prawy dopł. pot. Kołomyjskiego, wypływa na obszarze Grzęd w Kamionce Małej, w pow. kołomyjskim, trzyma się prawie granicy Kamionki a Godów i Piadyk, gdzie też ma ujście. Długi około 6 klm (Karta wojs., 11, XXXII).

Wołczków 1.) wś, pow. stanisławowski, 19 klm. na płu.-wsch. od Stanisławowa, 14 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Haliczu, tuż na płu.-wsch. od urz. poczt. w Maryampolu. Na płu. leżą Łany i Tumierz, na płu.-wsch. Trościańce (w pow. buczaekim), na płu.-wsch. Dołhe (w pow. tłumackim). Wzdłuż granicy pld. płynie na małej przestrzeni Dniestr. Zach. część obszaru przepływa pot. Zabłocie (al. Zgniły), lewy dopł. Dniestru. W dolinie potoku leżą zabudowania wsi. W r. 1890 było 188 dm., 1012 mk. w gm., 6 dm., 22 mk. na obsz. dwor. (877 obrz. rz.-kat., 138 gr.-kat., 19 wyzn. izr.; 995 Polaków, 33 Rusinów). Par. rz. i gr.-kat. w Maryampolu. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 795 złr. 2.) **W.**, część Lesiecznik, w pow. zaleszczyckim. *Lu. Dz.*

Wołczkowce al. *Wolkowce*, w dokum. z 1583 r. *Wolczkowca*, wś nad Zbruczem, pow. starokonstantynowski, na płu. od Wołoczyska, na pograniczu od Galicyi, cerkiew, szkoła, młyn wodny. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Manaczyna kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, który płaci ztąd z 7 dym., 9 ogr., 2 kół waln. (Jablonowski, Wołyn, 145).

Wołczkowce 1.) wś, pow. śniatyński, 14 klm. na zach. od sądu pow. w Śniatynie, 7 klm. na wsch. od urz. poczt. w Zabłotowie, ze stacją dr. żel. w miejscu. Na płu.-wsch. leżą Zadubrowce, na wsch. Orelec, na pld.-wsch. Widynów, na pld.-zach. Rudniki, na zach. Lubkowce, Zebranówka i Albinówka. Pld. część wsi przepływa Prut od zach. na wsch. i Czerniawa, uchodząca tu do Prutu od lew. brz. Przez płu. część obszaru płyną potoki: Lukacz (lewy dopł. Czerniawy), Orelec i Korbasinka (lewe dopływy Prutu). Zabudowania wsi leżą na pld., na lew. brz. Prutu i Czerniawy. Przez wieś idzie gościniec śniatyńsko-kołomyjski i kolej lwowsko-czerniowiecka. Wł. więk. ma roli or. 338, łąk i ogr. 39, past. 9 mr.; wł. mn. roli or. 783, łąk i ogr. 69, past. 52 mr. W r. 1890 było 520 dm., 2464 mk. w gm., 15 dm., 114 mk. na obsz. dwor. (2386 gr.-kat., 120 rz.-kat., 69 izr., 3 innych wyzn.; 2475 Rus., 68 Pol., 30 Niem., 5 innej narod.). Par. rz.kat. w Śniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. Do parafii należy Orelec. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 2-klas. 2.) **W.**, wś, pow. złoczowski, 21 klm. na pld.-wsch. od Złoczowa, 9 klm. na płu. od urz. poczt., st. kol. i telegr. w Zborowie. Na

płn.-zach. leżą Iwaczów i Nuszcze, na płn.-wsch. Perepelniki i Hukałowce, na wsch. Jarostawice, na płd. Kabarowce, na zach. Płuhów i Podlipce. Środkiem wsi płynie od płn. na płd. jedno z ramion Strypy. Wł. więk. ma roli or. 550, łąk i ogr. 237, past. 165 mr.; wł. mn. roli or. 2353, łąk i ogr. 320, past. 529 mr. W r. 1890 było 86 dm., 529 mk. w gm., 2 dm., 45 mk. na obsz. dwor. (420 gr.-kat., 119 rz.-kat., 35 izr.; 299 Rus., 275 Pol.). Par. rz.-kat. w Zborowie, gr.-kat. w Iwaczowie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra, szkoła 1-klas., młyn o 2 kamieniach i gorzelnia.

Lu. Dz.

Wołczkówka al. *Strypa Wołczkowiecka*, ramie źródłowe Strypy w pow. złoczowskim. W opisie gm. Serwery (ob.) mylnie nazwana Wołszówką al. Gniłą Lipą.

Wołczkowska Buda, zwana też *Amelin* al. *Czertowiec*, wś nad rzeką Czertowiec, dopł. Bobryka, pow. radomski, gm. Kresiatyce, par. praw. Wołczków (o 4 w. na płn.-wsch.), ma 180 mk., należy do Wołczkowa.

Wołczniów al. *Wołcniów*, wś, pow. żydaczowski, tuż na płn. od Żydaczowa, (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn.-zach. leży Brzezina, na zach. Demenka Poddniestrzańska i Demenka Leśna, na płd. Iwanowce i Żydaczów, na wsch. Międzyrzecze, na płn.-wsch. Turzanowce i Podhorce (obie w pow. bóbreckim). Wzdłuż granicy płn. płynie Dniestr; płd. część obszaru przepływa Stryj. Zabudowania wsi leżą na lew. brz. Stryja. Własn. więk. ma roli or. 261, łąk i ogr. 134, pastw. 499 mr.; wł. mn. roli or. 461, łąk i ogr. 203, past. 66 mr. W r. 1890 było 80 dm., 480 mk. w gm., 5 dm., 43 mk. na obsz. dwor. (461 gr.-kat., 37 rz.-kat., 20 izr., 5 innych wyzn.; 497 Rus., 21 Pol., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w miejscu. Do par. należą Demenka Leśna i Poddniestrzańska. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 4379 złr. We Lwowie dnia 23 kwiet. 1544 r. ubezpiecza Jan Braniecki, dziecko Branie obojga i Borysowa, w obwodzie lwowskim, i Wołczniowa („Wołczyowa“), w obw. żydaczowskim, 3000 zł. na swych dobrach żonie swej Annie, córce niegdyś Jana Polanowskiego (Arch. Bernard. we Lwowie, C., t. 327, str. 328).

Lu. Dz.

Wołczuchy, wś, pow. gródecki, 8 klm. na zach. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Gródku koło Lwowa. Na płn.-zach. leżą Rodatycze, na wsch. Bratkowice i Doliniany, na płd. Dobrzany, na płd.-zach. Milatyn. Własn. więk. ma roli or. 393, łąk i ogr. 72, past. 11, lasu 247 mr.; wł. mn. roli or. 630, łąk i ogr. 190, past. 26 mr. W r. 1890 było 139 dm., 903 mk. w gm., 15 dm., 99 mk. na obsz. dwor. (393 gr.-kat., 559 rz.-kat., 37 izr., 13 innych wyzn.; 228 Rus., 768 Pol., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w Rodatyczech, gr.-kat. w miejscu, dek. wiszeń-

ski, dyec. przemyska. Do r. 1864 była tu kapelania, w tymże roku zaś oddzielono filialną cerkiew w Dolinianach od par. Haliczanowa w archidyec. lwowskiej i przyłączono do kapelanii w W. a kapelanę zamieniono na parafią. Prócz Dolinian należą do parafii Rodatycze. We wsi jest cerkiew p. wez. św. Grzegorza i szkoła 1-klas.

Lu. Dz.

Wołczukowa, obszar wzn. 385 mt., na garbie w Krzywem, pow. brzeżański (Karta woj., 8, XXXII).

Wołczuny, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewno, o 17 w. od Słonima, 378 dzies. ziemi włośc.

Wołczwin, ob. *Wolswin*.

Wołczy Jar, wś nad rzeką Bałaklejką, pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Nowo-Borysoglebsk, 180 dm., 1039 mk., cerkiew.

Wołczy Kut, położysty garb lesisty, wzn. 438 mt., na obszarze Stratyna, w pow. rohatyńskim. Wody z niego odpływają do pot. Studennego licznymi potoczkami. Leży na 42° 19' wsch. dług. a 49° 29' 1/2' płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXI).

Wołczy 1.) *Moch*, uroczysko na gruntach wsi Borki, w pow. kowelskim. 2.) **W. Róg**, uroczysko nad rzeką Bojarką, w pow. żytomierskim.

Wołczyca, rzeczka, dopływ Murachwy, ob. *Wilczyca* al. *Sucha*.

Wołczyce 1.) wś, pow. piński, ob. *Wilczyca* 3.). Własność dawniej Skirmuntów, następnie bar. Hartinga. 2.) **W.**, wś, pow. słucki, posiada kaplicę katol. par. Słuck.

Wołczyn, jezioro, w pow. wilejskim, w gm. Mańkowicze. Na wybrzeżach leży zaśc. Wołczyn i wś Kabajły.

Wołczyn 1.) folw., pow. święciański, własność Skirmuntów. Błotniste łąki. Dobra W. al. Sermierz stanowiły niegdyś własność Szczytów, z których Fryderyk, stryj, i Samuel, synowie, w r. 1624 sprzedają je Adamowi Paskiewiczowi za 6000 złp. 2.) **W.**, zaśc. włośc. nad jez. t. nazwy, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, o 61 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk. 3.) **W.**, dobra nad rzeką Wołczanką, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbawicze, o 16 w. od Bobrujska. Kaplica katol. par. Bobrujsk. Niegdyś należały do sstwa bobrujskiego; od r. 1870 własność Sołohubów, około 285 włók. Mają też tu własność Wierbołowiczowie, około 10 włók. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk obfitość. 4.) **W.**, fol., pow. rzezycki, w 4 okr. pol. rzezyckim, gm. Jakimowska Słoboda; własność de Bechli, ma przeszło 112 włók.

A. Jel.

Wołczyn, mko i dobra nad rz. Pulwą, dopł. Bugu, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, pod 52° 17' płn. szer. a 41° 27' wsch. dług., w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, odl. o 36 w. na płn.-zach.

od Brześcia, o 12 w. od Wysokiego Litewskiego (st. poczt. i dr. żel.) a 8 w. od Janowa podlaskiego. Mko ma 102 dm. (5 murów.), 804 mk., przeważnie żydów, 2 cerkwie paraf., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołkę ludową, 14 sklepów, młyn wodny, 3 jarmarki (30 stycznia, 23 kwietnia i 24 czerwca). Ludność chrześcijańska trudni się rolnictwem, żydzi zaś drobnym handlem i krawiectwem. Mko ma 336 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włosc. (75 łąk i past., 5 $\frac{1}{2}$ nieuż.) i 98 $\frac{1}{2}$ cerkiewnej (8 łąk i past., 7 lasu, 13 $\frac{1}{2}$ nieuż.); dobra, własność Lucyana Moraczewskiego (w 1890 r.), wraz z folw. Pauki i chut. Planta mają 634 $\frac{1}{2}$ dzies. (101 łąk i pastw., 40 lasu, 37 nieuż.). Jedna z cerkwi fundowana była w 1586 r. przez Jarosława Sołtana, sstę ostryńskiego, p. w. św. Mikołaja i Jerzego, druga zaś przerobiona w 1868 r. z kościoła katolickiego. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) Wysokie Litewskie, ma do 2000 wiernych, cerkiew paraf., filialną i kaplicę. Gmina, położona w płn.-zach. części powiatu, graniczy od zachodu z gm. Aleksandrówka pow. bielskiego, od płn. z gm. Wysokie Litewskie, od wschodu z gm. Łyszczycy i Motykały, od pld.-zach. przez Bug z gub. siedlecką, obejmuje 53 miejscowości, mające 886 dm. włosc., obok 118 należących do innych stanów, 7526 mk. włościan, uwłaszczonych na 12536 dzies. W XVI w. W. należał do Sołtanów, z których Jarosław Sołtan wraz z żoną swą Maryą fundował w 1586 r. cerkiew św. Mikołaja i Jerzego (Akta brzeskie, III). W początkach XVII w. właścicielami W. byli Gosiewscy, z których Aleksander, w wda smoleński († 1641 r.), zbudował kościół drewniany i obdarzył takowy funduszem. Biskup wileński Abraham Wojno w 1639 r. konsekrował ten kościół i nazaczył plebana. W t. r. Aleksander i Ewa z Paców Gosiewscy ustąpili synom swym Krzysztofowi, referendarzowi, i Wincentemu, pisarzowi, do równego działu majątności Stary W. z folw. zw. Hrymiaczy, Nowym W. i folw. Siechniewszczyzna (Metr. Litew. Ks. Zapis., 112, f. 19). Po kądzieli dobra te przeszły do Sapiehów. W r. 1708 Teresa z Gosiewskich Sapieżyna, żona Kazimierza, hetmana pol. lit., testamentem swoim legowała dobra W. z folwarkami: Szczytniki, Hrymiatycze, Luta i Siechniewicze, mężowi swemu (Sapiehowie p. Ożarowskiego, II, 202). W 1710 r. tenże Kazimierz Sapieha, już wówczas wojewoda wileński (od 1682), sprzedaje dobra W. i Radwaniec Jakubowi Flemmingowi, feldmarszałkowi saskiemu, koniuszemu w. l. i jego małżonce Franciszce Izabeli Sapieżance, koniuszance w. l. (l. c., II, 202, 205). Szacunek ogólny majątków tych ustanowiony został na 352500 złp. Z szacunkowej sumy wojewoda Sapieha przeznaczył 30000 tyńfów na wzniesienie pałacu w Wołczynie, oraz na za-

pomogi dla włościan i na reparacyą budowli, zdezelowanych przez wojnę majątności (Akt. Tryb. Główn., № 397). Po zgonie wojewody wileńskiego Sapiehy, synowie jego: Jerzy, stolnik, i Aleksander, marszałek, byli zagrożeni procesem ze strony Bogusława Korwin Gosiewskiego, dziekana i prałata wileńskiego, o zapis W., uczyniony przez nieboszczkę siostrę jego Teresę z Gosiewskich Kazimierzową Sapieżynę. Pretensye prałata tego załatwione zostały w r. 1720 przez kombinacyą w następujący sposób: ponieważ majątność W. sprzedaną została przez nieboszczyka wdę wileńskiego Sapiehy, koniuszemu w. lit. Flemmingowi, nie uważając na testamentowy zapis zmarłej wdziny wileńskiej prałatowi Gosiewskiemu, jednak dla uniknięcia procesów Gosiewski tego zapisu rzeka się i w imieniu rodziny pozwala Sapiehom przyznać prawo przedaźne Flemmingowi, przyczem za ustąpienie W. Sapiehowie majątność Hołowczyn, w orszańskim powiecie, prawem zastawnem, w 40000 złp. ks. dziekanowi puścić obowiązują się (M. L. Ks. zapis., 161, f. 42). Od Flemmingów dobra te przeszły do ks. Czartoryskich, którzy wzniesli tu kościół parafialny a pałac przyzodobili. Na wspaniałym ich dworze wrzało życie polityczne dotyczące całej Rzpltej. Konstancya Czartoryska, córka ks. Kazimierza, podkanclerzego lit., wychodząca za Stanisława Ciołka Poniatowskiego, podskarbiego w. lit., wniosła dobra te w dom Poniatowskich. Z pozostałych po nim regestrów ekonomicznych widać, że był to pan skrzątny i energiczny, albowiem zaraz po nabyciu dóbr pomierzył folwarki, których było 18, dokupił kilka siół od sąsiadujących z nim ks. Szujskich, zbudował 7 młynów na rz. Pulwie i Lśnie, hodował liczne stada bydła i koni, spławił zboże do Gdańska kilkonastoma statkami itd. Odnosnie włościan uregulował robocizną, zniósł t. zw. gwałty i zmniejszył ilość dni pańszczyznianych, jednym słowem na każdym kroku dawał dowody wysokich zdolności ekonomicznych i pracy. W 1733 r. wymurował w W. prześliczny kościół katol., p. wez. św. Trójcy, Nawiedzenia N. M. P. i św. Stanisława bisk., konsekrowany w 1743 r. przez biskupa łuckiego i brzeskiego Franciszka Kobielskiego. Zbudował też Poniatowski cerkiew we wsi Szczytnikach, do której należy dziś już zamknięta stara cerkiewka w Rakowicy, w podziemiach której spoczywają (podobnie jak w Terebuniu) zwłoki byłych właścicieli tych dóbr ks. Szujskich. Około 1744 r. dobra wołyńskie nabył od Poniatowskiego kanclerz lit. ks. Michał Czartoryski. Zbudował on tu ładny pałac modrzewiowy o 36 pokojach, a przy nim murowane oficyny o 56 komnatach, teatr, oranżeryą, cieplarnią i otoczył to wszystko obszernym parkiem, mającym do 60 morgów. Z jakim nakładem urządził książe swą rezydencyą wno-

się można z rejestrów ekonomicznych. Tak np. splantowanie ziemi pod pałac, oranżeryą i park kosztowało 18000 złp., cztery altany, malowane wewnątrz al fresco, 58000 złp.; do budowy oranżeryi użyto 120000 sztuk cegieł; dno i brzegi stawu i kanałów w parku wyłożone były dębowymi dylami itp. W pałacu komnaty książęce obite były gobelinami i karmazynowym adamaszkiem ze złożonemi brzegami; posadzki wyłożone były hebanem, mahoniem i drzewem różanem; meble bogato rzeźbione z bronzami, sprowadzone z Francyi; na ścianach obrazy znakomitych artystów, przeważnie szkoły włoskiej. Przy pałacu w dwupiętrowym murowanym budynku, t. z. archiwum, do dziś w porządku zachowanym, mieściła się biblioteka, z kilku tysięcy tomów złożona, zawierająca, między innymi, wiele starożytnych dokumentów dotyczących się wództwa wołyńskiego, przeniesionych z Klewania. W budynku tym, w prawej narożnej komnacie na piętrze od strony parku przyszedł na świat d. 17 stycznia 1732 r. Stanisław August Poniatowski, o czem świadczył napis na marmurowej tablicy, umieszczonej w ścianie pokoju. Podobny napis znajdował się również na marmurowej tablicy, umieszczonej nad wchodowymi drzwiami od strony parku. Obie te tablice zostały obecnie usunięte. Pokój, o którym mowa, do dziś zwie się „królewskim“, posadzka w nim marmurowa, kominek duży marmurowy, ładnie rzeźbiony, para foteli, biurko i łóżko mahoniowe z bronzami, starej francuskiej roboty. Podług podania sprzęt te znajdowały się w pokoju w czasie urodzenia się Stanisława Augusta. Z pamiątek po ks. kanclerzu, oprócz pomienionego archiwum, pozostały murowane kramy w miasteczku, zegar o czterech cyferblatach na wieży byłego kościoła, oranżerya i część cieniściego parku. Pałac modrzewiowy przeniesiono w 1844 r. do rezydencji Karoliny Pusłowskiej w Leoszkach, w pow. prużańskim. Konfederaci barscy wprowadzili ztąd w czerwcu 1769 r. 7 dział oraz znaczną ilość kul i prochu. Po śmierci ks. Michała Czartoryskiego hrabstwo wołczyńskie przeszło do ks. Adama a następnie do ks. Konstantego Czartoryskiego. Ten w 1828 r. sprzedał je Karolinie z Ostyk Narbuttów Pusłowskiej a od niej przeszło, znacznie już uszczuplone, składające się bowiem tylko z W., Pauków, Ponikw i Kotery, na własność Bronisława i Konstancyi z Moraczewskich Narbuttów, następnie syna ich Tadeusza. W pobliżu mka znajdują się rozwaliny, podług podania, dawnego klasztoru a w alejach klonowych u zęścia się dróg z Niemirowa i Wysokiego, kapliczka z 1791 r. *G. S.*

Wołczyn, niem. *Constadt* al. *Konstadt*, 1294 r. *Cunzinstadt*, miasto, w pow. kluczborskim, odl. 2 mile na zach.-płn, od Kluczborka, na krańcu płaskowzgórza ponad doliną Brynicy, praw. dopł. Stobrawy, przy linii dr. żel. prawe-

go brzegu Odry, pomiędzy Kluczborkiem a Namysłowem, posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę ewang., szpital dla kobiet, synagogę. Katolicy należeli jeszcze r. 1840 do par. w Bogucicy (pow. oleśiński). Z zakładów przemysłowych są tu: browar, warsztaty tkackie. Z rękodzieł głównie rozwinięte szewctwo. Miasto jest targowiskiem dla handlu lnem. W r. 1775 było tu 737 chrześc. i 68 żyd. W 1840 r. było 132 dm. w mieście, 41 na przedmieściach, przeważnie drewnianych, i 1449 mk. (1187 ew., 102 kat., 160 żyd.), obecnie (r. 1885) ma 189 dm., 544 gospodarstw, 2504 mk. (1945 ew., 351 kat., 208 żyd.). Ludność mieszaną, język niemiecki przeważa. Do miasta należy 905 ha (484 roli, 181 łąk i 116 lasu). Posiada dwa przedmieścia: Namysłowskie (na praw. brzegu Brynicy) i Kluczborskie (na lew. brz.). Przywilej wydany r. 1261 w języku niemieckim przez Henryka III, ks. szląskiego, pozwalał niejakiemu „Cuntzo“ założyć tu miasto na prawie nowotarskim, w miejscu, wśród lasów książęcych, zwanem „Fuerstenthal“, mimo to już w dokum. z r. 1294 występuje nazwa „Cunzinstadt“, która się też utrzymała. W r. 1463 zburzony przez ks. Konrada i mieszczan wrocławskich stojący pod miastem gród, którego właściciel Jan v. Jeltsch dopuszczał się rozbojów i rabunków. Na tem miejscu znajduje się obecnie cmentarz miejski. Kościół par. istniał zapewne już w XIII w. Pierwszy pastor Vitus został zabity przez pijanego r. 1577. Kościół spłonął r. 1591, odbudował go z drzewa Adam Posadowski. Jan v. Posadowski wznosił r. 1742 wieżę. Nowy, murowany, stanął w latach 1766 do 1771. Kościół katolicki wzniesiony został w stylu ostrołukowym w r. 1861 wraz z utworzeniem parafii. W. par., dek. bogacickiego, miała w 1869 r. 680 kat., 4770 ewang., 246 izr. *Br. Ch.*

Wołczyniec, zaśc., pow. bobrujski, w 1 okr. pol. Kaczerycze, gm. Stepy, o 35 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wołczyniec, ruczaj, w pow. berdyczowskim, dopływ Hnyłopiātu, bierze początek pod wsią Osieczną, oblewa Wołczyniec, Mołotkowce, Czerniczki, i pod wsią Brodeckie ma ujście. Pod Wołczyńcem przybiera ruczaj płynący od Jurówki oraz drugi bezim., nad którym leży wieś Bezimienna.

Wołczyniec, ws nad rzeką t. n. (dopł. Hnyłopiātu), do której we wsi wpada strumień płynący od wsi Jurówki, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Machnówka, odl. o 12 w. od Berdyczowa, ma 1830 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1272 mk. prawost., 44 katol., 6 żydów; 2963 dzies. ziemi, z czego na mocy umowy wykupnej włościanie otrzymali 1128 dzies., ocenionych pierwotnie na 42607 rs. Ws należała poprzednio do Zaleskich, następnie do Róży Cichońskiej. We wsi cerkiew p. w. Iwana

Bohosłowa, z drzewa wzniesiona w 1780 r. przez właściciela wsi Mikołaja Zaleskiego. Przy drodze do wsi Mołotkowce, na wprost wsi Czerniczki znajduje się uroczysko, zwane Wołczyuczyk, stanowiące, podług podania, pierwotną posesję wsi. Wś osadzona została po r. 1776 na gruntach Machnowki (ob. t. V, 878). J. Krz.

Wołczyniec al. *Wolzeniec*, wś nad rzeką Łukoszeni, dopł. Welii, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, przy drodze z Nowosielic do Burdiuga, ma 112 dm., cerkiew.

Wołczyniec, wś, pow. stanisławowski, 4 klm. na pñ.-wsch. od Stanisławowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pñd. leżą Uhorniki, na pñd.-zach. Stanisławów i Knihynin, na zach. Uhrynów Dolny i Jamnica, na pñn. Jezupol, na wsch. Kołodziejówka i Podłuże. W pñd. stronie wsi łączą się Bystrzyca Czarna, nadpływająca od pñd. z Uhornik, i Bystrzyca Złota nadpływająca od pñd.-zach. z Knihynina. Po złączeniu płynie Bystrzyca na pñn. Na pñn. leży las „Ścianka”. Włas. więk. ma roli or. 417, łąk i ogr. 25, pastw. 174, lasu 371 mr.; wł. mn. roli or. 894, łąk i ogr. 186, past. 66, lasu 3 mr. W r. 1890 było 242 dm., 1500 mk. w gm., 21 dm., 186 mk. na obsz. dwor. (1353 gr.-kat., 160 rz.-kat., 168 izr., 5 innych wyzn.; 1353 Rus., 240 Pol., 93 Niem.). Par. rz.-kat. w Stanisławowie, gr.-kat. w miejscu, dek. stanisławowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. Na obszarze więk. własn. stoi gorzelnia i cegielnia. Ob. „Przyrodnik“ z r. 1871, Nr 1 i 2.

Wołczyniec, rum. *Wołczynetz*, wś, pow. serecki, ma 1810 mk. we wsi i 37 na obszarze dwor. We wsi kościół par. gr.-nieun. St. pocz. w Czerepkowcach (odl. 2 klm.). We wsi jest 20 rz.-kat., należących do par. w Serecie.

Wołczyński strumień, niem. *Constadter Bach*, inaczej *Brynica*, uchodzi do Stobrawy.

Wołczyny, bezleśna góra (528 mt.), na pñn. krańcu małego pasemka w Podbużu, pow. drohobyckim, na 40° 55' wsch. dług. a 49° 20' pñn. szer. Górę opływa ze wschodu Bystrzyca, z zachodu Babin pot., z pñn. Stronawka (Karta wojs., 8, XXVIII).

Wołczyszczowice, wś, pow. mościcki, 14 klm. na pñd.-wsch. od Mościsk, 10 klm. na pñd.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Sądowej Wiszni. Na pñn. leży Wołostków, na wsch. Dydiatycze i Szeszerowice, na pñd. Mokrzan Małe i Mokrzan Wielkie, na zach. Podliaki i Mistycze. We wschodniej stronie wsi powstaje potok Siekanica, dopł. Wiszni i płynie na pñn.-zach. Wzn. sięga na pñn. do 308 mt. Wł. więk. ma roli or. 495, łąk i ogr. 73, past. 5, lasu 367 mr.; wł. mn. roli or. 721, łąk i ogr. 104, pastw. 9, lasu 1 mr. W r. 1890 było 131 dm., 821 mk. w gm., 8 dm., 49 mk. na obsz. dwor. (802 gr.-kat., 72 rzym.-kat., 24 izrl., 2 innych wyzn.; 831 Rus., 36 Pol., 2 Niem.). Par. rzym.-kat. w

Milczycach, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wszeński. Do par. należą Mistycze i Sanniki. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas. Lu. Dz.

Wołdaciszki, wś i folw. nad Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń (o 12 w.), okr. wiejski Możejki, o 42 w. od Lidy a 35 w. od Wasiliszek. Folw. ma 15 mk. katol., wś zaś 11 dm., 107 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); własność Henszlów.

Wołdamiszki, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Retowo. Bitowtowie posiadają 63 dzies. (15 lasu, 8 nieuż.).

Wołdamy, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Gruździe, własność Aleksandra Godlewskiego, na 500 dzies. (90 lasu, 20 nieuż.).

Wołdejki 1.) wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 31 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Wołdrychowski Smarchów, pow. namysłowski, ob. *Smarchów*.

Wołek, folw. nad jez. Miadzioł, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 54 w. od Wilejki, 1 dm., 9 mk. (1 prawosł., 8 katol.).

Wołek, strumień, w pow. winnickim, dopływa Pustolowej (dopł. Bohu), bierze początek na polach wsi Zalewańszczyzna, uchodzi pod wsią Hulowce.

Wołek, gród starożytny, istniejący niegdyś w pobliżu Kęt, na górze przy wiosce Czaniec, w dawnym księstwie oświęcimskim (obecnie pow. bialski). Po raz pierwszy spotykamy się z nazwą zamku w dok. z 13 maja 1400 r., w którym król czeski Wacław potwierdza zapis Janusza, księcia oświęc., zabezpieczający oprawę 5000 grzyw. groszy praskich żonie na mieście Zatorze i zamku Wołek (ob. Gruenhagen u. Markgraf, Lehns u. Besitzurkunden Schlesiens, II, 579). W wieku XV W. był jednym z gniazd rozbójniczych obok Grojca pod Żywcem, Lanckorony po lew. brzegu Soły, nad Kobiernicami i Barwałdu, tuż na pograniczu księstwa zatorskiego i wojew. krakowskiego. W r. 1453 wyprawił się dla pomszczenia najazdu księcia oświęc. Janusza na ziemię krakowską Jan Kuropatwa, podkomorzy lubelski, i obległ Oświęcim. Przestraszony książę szukał pojednania z królem Kazimierzem i wydał Janowi Kuropatwie zamek oświęcimski. Niebawem jednak Janusz załując tego kroku, usiłował zamek odzyskać. Odparty, obwarował się w zamku Wołku i począł ztąd pustoszyć pograniczne okolice. Wtedy wojewoda krak. Jan z Tęczyna wyruszył z rycerstwem dla zdobycia zamku. Obleżenie jednak wlokło się i zakończyło ugodą. Janusz za 20 tysięcy groszy szerokich praskich ustąpił królowi ziemi oświęcimskiej. W układach o tę ziemię zamek Wołek jest kilkakrotnie wymieniony (ob. Boniecki M., Kod. dypl. Polski, t. IV, str. 72, 78, 79,

81 i 82). Po oblężeniu ziemi król kazał zamek W. zaraz zburzyć.

W. H.

Wolfa, rzeka, w pow. mozyrskim, ob. *Wolcha*.

Wolga, w starożytności *Ra*, *Oaros* al. *Rhos*, w czasie wielkiej wędrówki narodów *Atel*, *Etil*, *Itil*, największa rzeka nie tylko w Rosyji lecz i w całej Europie, dopływ m. Kaspijskiego. Bierze początek z niewielkiego błotnistej źródła pod wsią Wołgino Wierchowie (w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej) położoną na wzgórzach Wałdajskich. Początkowo płynie w kierunku półn.-wsch. jako strumień błotnisty, lecz przeszedłszy przez jeziora: W. i M. Werchota, Stierż, Wsielug, Pieno i Wołgo staje się rzeką spławną. Oprócz gub. twerskiej zrasza gubernie: jarosławska, kostromska, niżegorodzka, kazańska, symbirską, saratowską, samarską i astrachańską, nadto na nieznacznej przestrzeni dotyka się gub. moskiewskiej. Oprócz wymienionych dorzeczem swem obejmuje jeszcze 12 gubernii. Nad jej brzegami leży 39 miast, 6 osad i przeszło 1000 wsi. Długość biegu wynosi 3343 w., odległość zaś źródła od ujścia w linii powietrznej 1565 w.; dorzecze jej obejmuje 1284920 w. kw. Przybiera około 200 rzek, pomiędzy którymi 38 żeglownych. Z dopływów W. najważniejsze, od prawego brzegu: Wazuza, Dubna, Oka (najzupełniejszy prawy dopływ), Sura, Swiaga i Sarpa, od lewego zaś: Twerca, Mołoga, Szekszna, Kostroma, Unża, Wetługa i Kama al. Mała Wołga (najznaczniejszy lewy dopływ). Za pośrednictwem kanałów: Wyszniwołockiego, Tychwińskiego, Maryińskiego i ks. Wirtemberskiego W. utrzymuje komunikację z systematami rzek bałtyckich i białomorskich. Bieg W. można podzielić na trzy części: górny, do ujścia Oki, środkowy do rz. Sarpy i dolny do jej ujścia do m. Kaspijskiego. W górnej części W. jest bardzo wązka, płytka i tylko podczas pełnej wody zdolna do spławu. Między Twerem a Rybińskiem staje się daleko szerszą (100 do 300 sążni) i głębszą, lecz tu utrudnia jeszcze żegluga około 70 mielizn. Poniżej Rybińska, do ujścia rz. Oki, szerokość W. dochodzi w niektórych miejscach do 800 sążni i tu dogodną już jest dla żeglugi większych statków. Środkowa część W., zwiększona wodami rzek Oki i Kamy, ma w wielu miejscach około 15 sąż. głębokości, szerokość zaś, wynosząca średnio około 850 sąż., dochodzi pod Saratowem do 2150 sąż. W dolnej części, od ujścia rz. Sarpy, W. wstępuje na wielką równinę i rozdziela się na liczne koryta; z tych niektóre łączą się napowrót z głównym korytem, inne płyną oddzielnie do samego morza. Do tych ostatnich należy Achtuba, oddzielająca się od W. niedaleko ujścia Sarpy. Między odnogami znajduje się mnóstwo wysp, mających grunt bardzo żyzny. W. obfituje w ryby, zwłaszcza porą wiosenną.

Wolga, os. włośc., pow. konecki, gm. i par.

Gowarczów, odl. od Końskich 9 w., ma 202 mr. Powstała na gruntach poduchownych.

Wołgińska, karczma flisacza na praw. brzegu Prypeci, pow. piński, w gm. Płotnica, w pobliżu toru dr. żel. przerywnącej tu Prypec.

Wołgo, jezioro w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej, o 30 w. na płd. od Ostaszkowa, ma do 6½ w. długości i od 1 do 2 w. szerokości. Przepływa przez nie rz. Wołga na 85 w. swego biegu.

Wołgoszcz, niem. *Wolgast*, jezioro w pobliżu Frydlandu Marchijskiego, tak zwane w dok. z r. 1314 (ob. Pow. wałęcki przez Calliera, str. 55).

Wołgoszcz, niem. *Wolgast*, miasto portowe i handlowe nad ujściem Pieni (odnogi Odry) do Bałtyku, w pow. gryfijskim, w obwodzie reg. stralsundzkiej. Pienia tworzy tu port wygodny, miłą od morza odległy. Miasto posiada szkołę żegluga, warsztaty okrętowe, szkołę realną, główny urząd celny, filię banku rzeszy, trzy vice konsulaty: holenderski, duński i szwedzki. R. 1878 miało miasto 79 statków, między niemi 3 parowe. Obszaru obejmuje 1603 ha (1124 roli orn., 252 łąk, 81 lasu). R. 1885 było 942 dm., 1954 dym., 7485 mk. (7405 cw., 35 kat., 35 dyssyd., 10 żyd.). Ludność trudni się budową statków, żegluga, handlem, połowem ryb i rolnictwem. W. jest miastem bardzo starożytnem. Około r. 1127 przebywa tu Otto bamburgski. W XII w. był tu gród warowny później rezydencya książąt wołgoskich. Należało do hanzy. R. 1628 zdobył je Wallenstein. Dnia 28 lipca 1630 r. przybył tu Gustaw Adolf, którego zwłoki 2 lata później ztąd odwieziono do Sztokholmu. R. 1675 zdobył je wielki elektor brandenburski; r. 1713 zostało zburzone i spalone przez wojsko rosyjskie, a r. 1715 ponownie przez Szwedów zdobyte i dopiero r. 1720 mocą traktatu sztokholmskiego połączone z królestwem pruskim.

Wołgsk, ob. *Wolsk*.

Wołhowne, uroczysko na gruntach wsi Oszczów (Woszczów), w pow. włodzimierskim.

Wołk, rzeczka w pow. mińskim, lewy dopływ Suły, przepływa pod wsią Sosenką, osadą Kameszy i ma ujście pod wsią Nowosiółki.

Wołk, *Wowk*, rzeka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Bohu. Ma źródła w błotach leżących na pograniczu pow. latyczowskiego i proskurowskiego, między wsiami Karpowce, Szumowce i Rożyczna, pod wsią Wołkowce Wyższe, płynie łąkami podmokłymi z zachodu na wsch. do mka Derażni, mija wsi: Wołkowce Niższe, Rososze, Rożyczankę, Karpowce, Szumowce, Świnę, Kołybanie i mko Derażnię, odtąd wykręca ku północo-wschodowi, oblewa wsi: Niżną, Czereszankę, Śnitówkę, Rudnię, Zawoń i pod Latyczowem, pod którym tworzy znaczny staw, ma ujście. Okolice nadbrzeżne W. są błotniste, koryto w wielu miejscach zarosłe trzciną; w czasie wez-

brania wód wiosennych wylewa szeroko i zatapia okoliczne łąki. Długa przeszło 60 w.; odlewa sześć stawów. Przybiera od praw. brzegu rzekę Wołczek i małą rzekę Żarnówkę, która wpada na samym ujściu W. do stawu latyczowskiego.

Wołka 1.) rzeczka, w pow. oszmiańskim, w dobrach wołożyńskich, drobny dopływ Isłoczy. Płyynie wśród lasów, bieg ma kręty, nie spławna. 2.) **W.**, *Wolsza*, rzeczka, w pow. mińskim i oszmiańskim, lewy dopływ Berezyny Niemnowej. Zaczyna się za wsią Siwicą, w obrębie gm. Iwieniec (pow. miński) i upłynawszy 4 w. lesistemi moczarami, wkracza na t. zw. Polesie pow. oszmiańskiego, tu biegnąc głuchemi puszczeniami 28 w., ma ujście za zaśc. Żebraczycha. Zasila się z praw. strony Prużanicą, z lew. Bratuchą i Izchledzią (Isłedzią), przy samym ujściu do Berezyny, do której na wiosnę spławia drzewo z lasów okolicznych. 3.) **W.**, rzeczka, w pow. słuckim, mały lewy dopływ rzeki Morocz. Zaczyna się w obrębie gm. Czapllice, w moczarach za wsią Sadowicze, płynie zrazu zataczając duże koło na południe i wsch. puszczeniami koło wsi Buczaczyn (gm. Wyzna), Dominikowo, koło folw. Warszawka, wsi Smolacze, folw. Wołka, zaśc. Strachin, o kilka wiorst po za którym ma ujście. Długa około 2 mil. *A. Jel.*

Wołka, folw. nad rzeczką t. n., lew. dopł. Morocza, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, par. katol. Starczyca, o 43 w. od Słucka. Do r. 1874 należał do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd do ordynacyi nieświeskiej, ma około 20 włók; grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Wołkajcie, dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany, o 59 w. od Kowna, własność Strebejków, ma 166 dzies. (12 lasu, 12 nieuż.), browar, gorzelnia, młyn wodny.

Wołkany, *Wołkuny*, *Wołkny*, ws, pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Pietkowo. W spisie z r. 1827 ws ma 9 dm., 60 mk.

Wołki 1.) ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Tyszyńskich, Miasota, 28 dusz rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Oskierków, Rajewszczyzna, o 26 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 3 dm., 27 mk. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.). 3.) **W.**, ws włośc. nad rz. Tomiłówka, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Męczenieta (Męczeniaty), o 78 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. połockiej, ma 11 dm., 79 mk. praw., 24 katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.). 4.) **W.**, ws nad jez. i rz. Wołk, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Okuszków, Norzyca (o 3 w.), o 76 w. od Wilejki, przy b. drodze połockiej, 14 dm., 157 mk. (81 praw., 76 katol.). 5.) **W.**, ws, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm.

Radwanicze, o 16 w. od Brześcia, 941 dzies. ziemi włośc. 6.) **W.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, należy do dóbr Śliże, Bielińskich. 7.) **W.**, ws, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 12 dm., 85 mk. *J. Krz.*

Wołki, jezioro, w pow. porzeczkim gub. smoleńskiej, ob. *Dgo*.

Wołkiewicze, okolica szlach. nad rz. Dziwtą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 41 w. od Lidy a 42 w. od Wasiliszek, 5 dm., 41 mk. kat.

Wołkiniki (w dokum.), pow. trocki, ob. *Olkieniki*.

Wołkiszki 1.) folw. i dwór nad strugą Nectoczą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie, okr. wiejski Bolcieniki, o 38 w. od Lidy a 19 w. od Ejszyszek, 18 mk. katol.; własność hr. Putkamerów. 2.) **W.** al. *Grygajcie*, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 17 w. od Rossień.

Wołkodawka, ws nad rz. Żurawką, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Koladowka, 248 dm., 1633 mk., cerkiew.

Wołkodawy, w dokum. z r. 1583, ob. *Woskodawy* (pow. rówieński).

Wołkogule 1.) ws włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 12 w.), okr. wiejski Słoboda, o 24 w. od Wilna, 6 dm., 83 mk., w tej liczbie 65 katol., 18 żyd. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.), należy do dóbr skarbowych Świrany. 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Góry (o 22 w.), okr. wiejski Łajbiszki, o 25 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. żyd. (w 1865 r. 4 dusze rewiz. żydów rolników).

Wołsokiele 1.) osada nad jez. Niedzingi, (o 4 w.), okr. wiejski Pilwini, o 69 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **W.**, ob. *Wołkokiemie* 2).

Wołkokiemia, ws, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 8 w.), okr. wiejski Stabinciszki, o 42 w. od Trok, 8 dm., 118 mk. (112 katol., 6 żyd.). W r. 1865 wraz z zaśc. Rudzie i Gopieniszki było 28 dusz rewiz.; należała do dóbr Samuelowo, Pomernackich.

Wołkokiemie 1.) ws, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 13 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej Montwiłłów, następnie Piłsudzkich, Kraweryn, 15 dusz rewiz. 2.) **W.**, w spisie z 1866 r. *Wołkokiele*, zaśc. nad Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 60 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol.

Wołkołackie, błoto, w pow. wilejskim, zajmuje do 4000 dzies.

Wołkołapowszczyzna, uroczysko, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 9 w. od Kobrynia.

Wołkołata, mtko skarbowe nad strumieniem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata, o 63 w. od Wilejki a 175 w. od Wilna, ma 36 dm., 246 mk. (w 1865 r. 132 dusz rewiz. a w 1880 r. 286 mk.), zarząd gminy, kościół par. katol., szkołę, 2 wiatraki. Kościół par., p. w. św. Ja-

na Chrzc., z drzewa wzniesiony w r. 1624. Parafia katol., dekanatu nadwilejskiego, 5715 wiernych. Kaplica na cmentarzu w W., Teresdworze i Starej Żośnie. Okrąg wiejski W. 1 i 2 obejmuje mtko W. i wsi: Dąbrówka, Firkowszczyzna, Jasionówce, Kimstaczewo, Maciuszenki (Maciuszenki), Nowa Słoboda, Osinowszczyzna, Osówek, Płoteczno, Repiszcze, Stanisławce, Szyliki, Trychomowo i Wiszniowce, wogóle w 1865 r. 589 dusz rewiz. b. włośc. skarb. Gmina należy do 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 3 okr. (starostw) wiejskich (poprzednio z 5: Wołkołata 1 i 2, Wirze, Kuryłowice i Działowo), obejmuje 52 miejscowości, mające 352 dm., 5149 mk. włośc. W r. 1865 było w gminie 1782 dusz rewiz. (1652 b. włośc. skarb. i 130 włościan uwłaszczonych). Podług danych centralnego komitetu statyst. z 1886 r. gmina obejmuje 4 okręgi miejskie, 58 miejscowości, 533 dm., 4443 mk. włośc., uwłaszczonych na 10779 dzies. (4499 orn.). Nadto w obrębie gminy przebywa 171 mk. innych stanów, posiadających 1283 dzies. (388 ornej), cały więc obszar gminy obejmuje 12072 dzies. (4887 ornej), 4614 mk. W. należało niegdyś do wygasłej rodziny Dołmat Pajkowskich, 1794 r. Ksawerego Zienkowicza, następnie Brzostowskich, Oskierków i Szyżków.

J. Krz.

Wołkołatka, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budzław (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Szyszków Szyszkowszczyzna, o 47 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. budzławskiej, 17 dm., 295 mk. katol. (w 1865 r. 67 dusz rewiz.).

Wołkonosowo, wś, pow. mohylewski, gm. Kruhłe (o 7 w.), ma 30 dm., 198 mk., zapasowy śpiichlerz gminny.

Wołkonosza 1.) folw. i okolica szlachecka nad rz. Izwą, lew. dopływem Niemna, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Wsielub, o 9 w. od Nowogródka. W r. 1860 W. nabył Konstanty Miłaczewski razem z dom. Kamionka, przez wiano córki jego Maryi przeszedł do Grabowskich. Razem z Kamionką ma około 92 włók. Porów. *Kamionka*. 2.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Wsielub, około 2 $\frac{1}{2}$ włók, własność Tubartowskiego. *A. Jel.*

Wołkoński Las al. *Waldajskie góry*, ob. *Ałańskie góry*.

Wołkorabiszki, wś i fol. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 9 w.), okr. wiejski Kiena-Wołkorabiszki, o 21 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 16 mk. (1 praw., 15 kat.), wś zaś 8 dm., 78 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); własność Joczów.

Wołkostawiec al. *Wielkostawiec*, wś i fol., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wierzchowice, o 44 i 49 w. od Brześcia. Wś ma 134 dzies. ziemi włośc. (15 łąk i pastw., 30 nieuż.); dobra, własność Bojewych, 403 dzies. (22 łąk i pastw., 116 lasu, 4 nieuż.).

Wołkoszańsk, folw., pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Chołmecz, własność Bykowskich, ma 10 włók. *A. Jel.*

Wołkosznie, jezioro, w pow. trockim, pod okolicą szlach. Sawaszczyszki.

Wołkoszów, wś, pow. rówieński, gm. Międzyrzecz, par. praw. Lipki (o 2 w.), należy do dóbr Niewirków (ob. t. VII, 136). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sióło zamkn. dorohobuzkiego ks. Konst. Ostrońskiego, płaci z 4 dym. półdwor., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 41).

Wołkoszyn, jezioro, w pow. trockim, pod wsią Grandowo.

Wołkota, ob. *Welkota*.

Wołkotruby, przysiółek nad strum. t. u., dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. i par. katol. Smotrycz, par. praw. Słobódka Smotryczowiecka, sąd w Gródku, o 35 w. od Kamieńca, ma 14 dm., 57 mk. Należy do wsi Maryanówki. Wchodził w skład ststwa smotryckiego, dziś Potockich. Porów *Huta* 1.)

Wołków 1.) wś, pow. lwowski, 14 klm. na pld.-wsch. od Lwowa (urz. poczt.), 14 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Winnikach. Na pld. leży Żyrawka, na wsch. Milatycze, na pld.-zach. Kuhajów i Zagórze. Środkiem wsi płynie pot. Zubrze. W jego dolinie leżą zabudowania. Wł. więk. (konwentu benedyktynek we Lwowie) ma roli or. 516, łąk i ogr. 91, past. 46, lasu 138 mr.; wł. mn. roli or. 798, łąk i ogr. 193, pastw. 93, lasu 2 mr. W r. 1890 było 113 dm., 652 mk. w gm., 7 dm., 55 mk. na obsz. dwor. (469 rz.-kat., 197 gr.-kat., 29 izrl., 12 innych wyzn.; 536 Pol., 171 Rus.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. szczyrzecki. Rok założenia parafii i nazwisko fundatora nie są znane, gdyż dokument erekcyjny uległ wraz z kościołem zniszczeniu podczas napadu Turków i Tatarów około r. 1673. W trzy lata później odbudował kościół Kurdwanowski, dziedzic W., ale erekcyi nie wznowił. W aktach wizytacyjnych z r. 1638 znajduje się jednak uwaga, objaśniająca dotacje kościoła. Kościół drewniany, w r. 1712 konsekrowany. Do par. należą: Kuhajów, Milatycze, Siedliska, Tolszczów i Zagórze. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. szczyrzecki. Należą do niej: Milatycze, Kuhajów i Zagórze. We wsi jest cerkiew, szkoła 2 klas. Wiesz wspomniana w dokumencie z r. 1484 (Liske, A. G. i Z., t. 7, str. 146). 2.) **W.**, wś, pow. przemysłański, 7 klm. na pld.-wsch. od Przemysła (sąd pow. i urz. poczt.). Na pld. leżą Borszów i Ładańce, na wsch. Brzykoń, na pld. Biłka i Kosteniów, na zach. Meryszczów. Wzdłuż granicy zach. płynie Gniła Lipa od pld. na pld. Środkiem obszaru płynie od pld.-wsch. na zach. lewy dopływ Gniłej Lipy, pot. Maruszka. W dolinie Maruszki leżą zabudowania. Najw. wzn. na pld. 301 mt., najniższe w dolinie Gniłej Lipy 289 mt. Wł. więk. ma roli or. 295, łąk i ogr. 142, pastw. 54,

lasu 113 mr. wł. mn. roli or. 275, łąk i ogr. 181, pastw. 14 mr. W r. 1890 było 126 dm., 713 mk. w gm.; 6 dm., 44 mk. na obsz. dwor. (597 gr.-kat., 112 rzym.-kat., 48 izrl.; 736 Rus., 21 Pol.). Par. rzym.-kat. w Przemyślanach; gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas.

Lu. Dz.

Wołkowa, ws, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Smardzewice, odl. od Opoczna 28 w., ma 6 dm., 33 mk., 97 mr.

Wołkowa al. *Nilówka*, ws nad rzeką Wołkówką, pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Baturyno, o 37 w. od Białego, 17 dm., 117 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła.

Wołkowatycze, część Zabłociec w pow. brodzkim, nad rz. Ponikowicą.

Wołkowie 1.) ws, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski i dobra (w 1865 r. Zachwatowiczów) Berdówka, o 14 w. od Lidy, 18 dm., 166 mk., w tej liczbie 161 praw. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.). 2.) **W.**, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicz, o 60 w. od Borysowa.

Wołkowie 1.) ws nad rzeką Połtwą, pr. dopływ. Horynia, pow. krzemieniecki, gm. Dederkały Wielkie, par. praw. Dederkały Małe (o 2 w.), ma 34 dm., 290 mk. Posiada cerkiew filialną Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1703 r. i uposażoną 18 dzies. ziemi. Zygmunt I, d. 27 czerwca 1518 r. potwierdza horodniczemu włodzimierskiemu Jesko Seniutyczowi prawo władania, pomiędzy innymi, siósem Wołzkowce (Arch. ks. Sanguszków, III, 173). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. ws W. należy do Lucyana Wasilewskiego i do Andrzeja Wołkowyskiego. Pierwszy wznosi z 3 dym., 2 ogr. po 2 gr., drugi zaś z 3 dym., 1 ogr. 4 gr., 1 ogr., 2 gr. Również i 1583 r. ws W. posiada częściowych właścicieli: Fiedor Wołkowski płaci z 1 dym., 1 ogr., Andrzej Owianik z 2 dym., 2 ogr., 1 kom. i Marcin Osiemborowski z 1 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 29, 142, 143). 2.) **W.**, ob. *Wołzkowce*. 3.) **W.**, ob. *Wołkowicze*. 3.) **W.**, ws, pow. starokonstantynowski, par. praw. Czołhuzów (w pow. ostrogskim, o $\frac{1}{2}$ w.). 5.) **W.**, ws, pow. zasławski, gm., st. poczt. i dr. żel. Szepietówka, par. praw. Zieleńce (o 2 w.), par. katol. Zasław, posiada cerkiew filialną, p. w. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w 1862 r. kosztem parafian i uposażoną 31 dzies. ziemi. Szkołka cerkiewna od r. 1859. Do filii należy ws Wołkowiecyki. Obie mają 103 dm., 777 mk. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. ws Wołkowiece należy do dóbr zasławskich ks. Michała Zasławskiego, który wnosi ztąd od 8 dym., 4 ogr., 3 ogrod., 1 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 134). 5.)

W. Niższe, ws nad rz. Wołkiem, pow. proskurowski, okr. pol., par. kat. i st. poczt. Felsztyn (o 10 w.), gm. Maliniec, st. kol. żel. i sąd Pro-

skurów (o 14 w.), ma 133 dm., 670 mk., 520 dzies. ziemi włośc., dworskiej sukcesorów Łuczynskiego 140 dzies., Skibniewskich (z Rososzą, Andrejkowcami i Rajkowcami) 2105 dzies. Cerkiew, p. w. N. M. P., wzniesiona w 1877 r. i uposażona 34 dzies., ma 628 parafian. 6.) **W. Wyższe**, ws u źródeł Wołku, pow. proskurowski, okr. pol., par. katol. i st. poczt. Felsztyn (Fulsztyn, o 7 w.), gm. Maliniec, st. drogi żel. Proskurów (o 16 w.), ma 87 dm., 458 mk., 522 dzies. ziemi dworskiej, 253 włośc., 28 cerkiewnej. Cerkiew, p. w. św. Michała, wzniesiona w 1792 r. Własność dawniej Grabianków, dziś Czajkowskich. Wsi te istniały już w 1542 r. i należały do Chocimirskich, którzy wnieśli pobór od 1 pługa. Zofia Chocimirska wniosła W. Iwanowi Jarmolińskiemu, zwanemu od majątku Sutkowskim. W r. 1565 r. p. Sutkowska płaci z W. od 8 pługów, 2 komorn., 1 hultaja a Chocimirska i Kalinowski od 6 pługów, 1 popa, 2 kół młyn. W r. 1569 Sutkowska z części swej, zniszczonej przez Tatarów, wnosi od 2 pługów, Chocimirscy zaś i Kalinowscy od 6 pługów, 2 kół młyńskich. W r. 1578 i 1583 są tu części Kalinowskich, Chocimirskich i Sutkowskich. Pierwsi płacą w 1578 r. od 3 pługów i 1 ogr. 4 gr., a w 1583 od 3 pługów; Chocimirski od 6 pługów, 3 ogr. po 4 gr. i popa (w 1578 r. 1 fl. „propter paupert.“), Sutkowscy zaś od 6 pługów i 1 rzemieśl. 4 gr. Nadto w 1583 r. podaną została ws Wołkowiec Niższe, płacąca od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 165, 189, 191, 223, 224, 300, 301, 302). Córka Sutkowskich, Barbara, wyszła za Bałabana, sstę trębowski. Gdy tenże pod Cecorą wzięty był do niewoli, żona jego zastawiła W. u Górskiego, kaszt. halickiego, dla wykupienia męża, który następnie dla wykupienia W. sprzedał Sutkowiec.

J. Krz.—Dr. M.

Wołkowie, ws nad Sulą, pow. romeński gub. połtawskiej, gm. Korowińce, 308 dm., 1900 mk., cerkiew, 4 jarmarki, 38 wiatraków, 3 olejarnie, targi tygodniowe.

Wołkowie 1.) „*Kolo Borszczowa*“, ws, pow. borszczowski, 5 klm. na pld.-wsch. od Borszczowa (sąd pow. i urz. poczt.). Na pln. leży Słobódka, na wsch. Turyleze, na pld.-wsch. i pld. Sapahów, na zach. Skowiatyn, Piszczatynice i Borszczów. Środkiem wsi płynie od pln. na pld. Cyganka, dopł. Niczławy. W jej dolinie leżą zabudowania. Włas. więk. (Ordynacyi Czarkowskich) ma roli or. 1282, łąk i ogr. 394, past. 113, lasu 1256 mr.; wł. mn. roli or. 1313, łąk i ogr. 195, pastw. 100, lasu 2 mr. W r. 1890 było 347 dm., 1641 mk. w gm.; 22 dm., 116 mk. na obsz. dwor. (1393 gr.-kat., 301 rzym.-kat., 63 izrl.; 1470 Rus., 287 Pol.). Par. rzym.-kat. w Borszczowie, gr.-kat. w miejscu, dek. sokalski. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poz. z kapitałem

375 złr. Jest także gorzelnia i młyn. W., Wierzchniakowce, Wysuczki, Piszczyńce i część Strzałkowie, z obszarem mr. aust. 5748, blisko 3000 ha (roli lub pastwisk stepowych 2961 mr. aust., a 2200 mr. lasu) stanowią nowo utworzoną ordynacją imienia Czarkowskich. Dobra te są oszacowane na 581606 złr. 2.) W. „nad Dniestrem“, wś, pow. borszczowski, 36 klm. na pld.-wsch. od Borszczowa, 10 klm. na pld.-wsch. od Mielnicy (sąd pow. i urz. poczt. Na zach. leży Olchowice, na pld. Dźwiniaczka, na wsch. Łatkowce i Dźwinogród, na pld. Raszków i Bukotyn (obie w pow. chochimiński gub. bessarabskiej). Wzdłuż granicy pld. płynie Dniestr. Nad nim leżą zabudowania wsi. Wł. więk. ma roli or. 896, łąk i ogr. 18, past. 98, lasu 132 mr.; wlas. mn. roli or. 1173, łąk i ogr. 125, pastw. 43 mr. W r. 1890 było 249 dm., 1194 mk. w gm., 11 dm., 40 mk. na obsz. dwor. (1164 gr.-kat., 30 rzym.-kat., 40 izrl.; 1157 Rus., 77 Pol. Par. rzym.-kat. w Mielnicy, gr.-kat. w miejscu, dek. kudryniecki. Do par. należą: Dźwinogród, Łatkowce i Babińczyki. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Mikołaja, szkoła 1 klas., kasa poż. gm. z kapit. 111 złr. i młyn. Dokumentem, wydanym w obozie pod Łęczycą dnia 2 paźd. 1656 r. nadaje Jan Kazimierz Andrzejowi Potockiemu, oboźnemu kor., Zwiniacz z Zwinogrodem i wsiami: Wołkowce, Łatkowce, Babice i Tupeczyn (Arch. Bernard. we Lwowie, C., t. 405, str. 1569). W Krakowie dnia 19 paźd. 1669 r. pozwala król Michał Stanisławowi na Jabłonowie Jabłonowskiemu, woj. ruskiemu, na ustąpienie prawa dożywocia na wsiach Wołkowce, Łatkowce i t. d. na rzecz Jerzego i Krystyny Wołodyjowskich, małżonków (l. c., C., t. 155 str., 514). Lu. Dz.

Wołkowczyki, wś, pow. zasławski, gm. Szepietówka, par. praw. Zielenice, odl. 1 w. od cerkwi filialnej w Wołkowcach.

Wołkowie, także *Wólkowie*, wś nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszeniec, leży o 4 w. na wschód płu. od Myszeńca, w pobliżu granicy od Prus, w okolicy bezleśnej i nieludnej, na obszarze dawnej puszczy myszenieckiej, ma 142 dm., 1174 mk. i 4523 mr. obszaru. Mieszkają tu Kurpie. W r. 1827 było 113 dm., 702 mk.

Wołkowie, trzęsawisko błotne, w pow. łyczowski, przy którym leżą wsi: Świnna, Kolybanie, Bohdanowce i Iwaśkowce.

Wołkowiany, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Pobołowice, ma 29 os., 864 mr. Wchodziła w skład dóbr Klezdotów. W r. 1827 było 27 dm., 160 mk.

Wołkowica, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części „Starawieś“, pow. Rawa Ruska.

Wołkowice, niem. *Wolkowitz* (na mapie z r.

1836), leśniczówka, w pow. średzkim, w lasach nekielskich, na płu. od Nekli.

Wołkowicki Krupiec, wś, pow. homelski, gm. Telesze (o 10 w.), 166 dm., 879 mk., 3 wiatraki, zapasowy śpichlerz gminny.

Wołkowice 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Możejki Wielkie, okr. wiejski Zaborowce, o 20 w. od Szczuczyna, 9 dm., 118 mk. 2.) W., wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 44 w. od Brześcia. Wś ma 390 dzies. ziemi włośc. (55 łąk i pastw., 46 nieuż.) i 180 należących do różnych własc. (9 łąk, 2 nieuż.). 3.) W., dobra, tamże, o 49 w. od Brześcia, własność Hrynkiewiczów, 78½ dzies. 4.) W., dobra, tamże, o 49 w. od Brześcia, 580 dzies. (58 łąk i pastw., 42½ lasu, 11 nieuż.). Należą w częściach do d'Obernów, Zawistowskich, Niewiarowskich, Hrynkiewiczów, Pomeranów i Tokarzewskich. 5.) W., wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohozna, o 19 w. od Kobrynia. Wś ma 122½ dzies. ziemi włośc. (72½ łąk i pastw.) i 24 dzies. należącej do różnych właścicieli; dobra, własność Nowackich, 148 dzies. (4 lasu, 11 nieuż.). 6.) W., osada, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, własność Rudominów, ma 8 dzies. 7.) W., wś i folw. na rz. Rutką, lew. dopł. Serweczy, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. wsiełubskim, gm. Horodeczno, o 10 w. od Nowogródka, w miejscowości bezleśnej, wzgórzystej, w glebie wybornej. Wś W. należała niegdyś do wójtostwa nowogródzkiego, ma 34 osad. Cerkiew paraf. z r. 1787, fundacji obywatela Korsaka, p. w. Wniebowzięcia N.M. P., ma z dawnych zapisów do 2 włók gruntów; około 1200 parafian. Folw., około 45 włók, należał jeszcze w r. 1876 do Piotra Zygmuntońskiego, obecnie jest własnością włościanina Czurki. 8.) W., wś, pow. bychowski, gm. Osowiec Cerkiewny (o 6 w.), ma 35 dm., 144 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 9.) W., wś, pow. orszański, gm. Olenowice, 23 dm., 174 mk. 10.) W., wś, pow. orszański, gm. Stary Tołoczyn (o 8 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Wołkowice 1.) al. *Wolkowce*, nieistniejące sióło nad rz. Uszą, w dzisiejszym pow. owruckim, w sąsiedztwie wsi Paszyny i Michajłówka. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego sióło bojarów putnych owruckich, w liczbie 6, płacących po 20 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 27). 2.) W., wś, w dawnym pow. włodzimierskim, widocznie dzisiejsze Wojkowice, wś nad Ługiem, na zachód od Łokaczy. Podług rewizji zamków wołyńskich z 1544 r. niegdyś sióło zamku włodzimierskiego, nadane z dworem Falmicze, oraz siólami Zajaczycze, Teszkowicze i Wola przez króla Kazimierza ks. Michałowi, ojcu ks. Kowelskiego. W czasie rewizji zamku, własność Michała Swinuskiego, który z W. i z Zajaczycz (dzisiejsze Zajeczycze) zobowiązany

był do opatrywania dwóch horodni zamkowych.

J. Krz.

Wołkowiecki horb, garb bezleśny w Wołkowcach nad pot. Cygańskim, w pow. borszczowskim (Karta wojsk., 10, XXXIV).

Wołkowińce, ws u źródeł rzeki Zharka, pow. latyczowski, gm. Wójtowce, par. katol. Bar (o 12 w.), sąd w Derażni, odl. o 23 w. od Latyczowa, przy dr. poczt. do Lityna, posiada st. kol. żel. w miejscu, zwaną dziś Komarowce. W powszechnie uważane za mtko, choć przywileju zdaje się nie otrzymało, ma 589 dm., 3308 mk., w tej liczbie do 30% żydów, szkołę 1 klasową (od 1887 r.), aptekę, 3 młyny, 56 rzemieśl., oddział poczt. i telegr., 420 dzies. ziemi włośc., 941 dworskiej w częściach, których jest do 40 i część rządową, 42 dzies. ziemi włośc. Posiada cerkiew, p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1807 r., z 2050 parafianami, kościół filialny katol., ze słynącym cudami obrazem P. Jezusa, 3 domy modlitwy żydowskie. St. kol. żel. pld.-zach. W., zwana Komarowce, na odnodze Zmierzynka-Wołoczyska, pomiędzy stacyami Serbinowce (o 20 w.) a Derażnią (również o 20 w.) odległa jest o 39 w. od Zmierzynki a 113 w. od Wołoczysk. W. były dawniej otoczone ogromnymi lasami, z niemałą liczbą wilków, ztąd zapewne powstała nazwa wsi. Jestto stara osada, powstała na gruntach do stwta barskiego należących. W 1530 i 1542 r. władali nią Tethko, Haynko i Snyenya i płacili od 2 pługów. W 1578 r. należy do Baru. Płacono z niej od 1 pługa, 10 komorn. (inquilini), od 3 kół po 12 gr. i od popa 2 fl. W r. 1583 wniesiono pobór od 1 pługa, 3 komor. po 2 gr., 3 kół dorzec. po 12 gr. i od popa („a popone ex quo non ert tantum templum“; Jabłonowski, Wołyn i Podole, 169, 301). Podług lustracyi stwta barskiego z 1616 r. posesorami wsi Wołkowińcze byli: „synowie Bachnowi, Pankowi i Turkowi Wołkowińskich, za prawem dożywotnem „per cessionem juris parentum suorum, za konsensem s. p. króla JMci Stefana, t. j. Wawrzeniec, Konrad, Mikita Wołkowińscy, na którym konsensie mencyę czyni jakiejśi sumy, której nie ukazują, mianując, że te przywileje przez nieprzyjaciela, kiedy tak trzy lata Tatarowie bez wieści przyszedłszy sto siedmdziesiąt człowieka tam wzięli, są wzięte. Z której wsi, iż servitium militare odprawują z panem starostą barskim, nie podlegli lustracyi. A co się sumy tyczy, to na łasce JKMei“ (Jabłonowski, Lustracye, 32).

Wołkowiński Majdan, pow. latyczowski, odl. od 18 w. od Latyczowa, należy do Wołkowińce (o 5 w.), gdzie st. poczt. i kol. żel., ma 14 dm., 98 mk.

Wołkowizna, ws, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lutowo, odl. od Kalwaryi 16 w., ma 13 dm., 71 mk. W r. 1827 było 11 dm., 42 mk.

Wołkówka, folw., pow. czerykowski, własność Bohdana Sistrzeńciewicza.

Wołkowo 1.) ws nad rzką Supowką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki (o 6¹/₂ w.), okr. wiejski Jakubionki, o 34 w. od Dżisny, 2 dm., 28 mk. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.); należy do dóbr Stare Porzecze, Jacynów. 2.) W., zaśc., tamże, 1 dm., 7 mk. katol. 3.) W., fol. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 29 w. od Dżisny, 1 dm., 11 mk. katol. 4.) W., ws włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski i dobra skarbowe Kuryłowicze, 5 dusz. rewiz. 5.) W., osada żydow., tamże, o 10 w. od Dżisny, 3 dm., 25 mk. 6.) W., zaśc., tamże, o 10 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. katol. 7.) W., folw., tamże, o 10 w. od Dżisny, 1 dm., 4 mk. katol. 8.) W., ws, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 8 dm., 54 mk. *J. Krz.*

Wołkowo 1.) pow. radomski, mylnie (ob. t. IX, 131), za *Wolczków*. Pod wsią rozciąga się błoto Zdwiz. 2.) W., przedmieście mta Humania (ob. t. III, 216).

Wołkowo, ws, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Wołkowo, o 20 w. od mta powiat., ma 24 dm., 145 mk., zarząd gminy, cerkiew, przytułek, młyn wodny, 2 jarmarki.

Wołkowo, pow. szmigielski, ob. *Wólkowe*.

Wołkowszczyzna 1.) *Wilkowszczyzna* al. *Wilcza Jama*, ws, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Bożeranowych Paulinów, o 72 w. od Dżisny, 5 dm., 61 mk. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.). 2.) W., ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna (o 12 w.), okr. wiejski Ikażń, o 57 w. od Dżisny, 10 dm., 124 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.): własność Klottów. 3.) W., ws włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 10 w.), okr. wiejski Mokrzyca, 22 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Cudzieniszki. 4.) W., okolica, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Dziewieniszki (o 2 w.), o 36 w. od Oszmiany, 7 dm., 45 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz. jednodworców). 5.) W., folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasna al. Krasnesioło, o 42 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 4 mk.; własność Jurkiewiczów. 6.) W., ws włośc. i folw. skarbowy nad rz. Pienią, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Kaczanki, o 4 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Dohinowa do Wilejki. Folw. ma 1 dm., 12 mk., młyn wodny; ws 9 dm., 83 mk. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.), młyn wodny. 7.) W., ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 18 w.), okr. wiejski Duszewo, o 98 w. od Wilejki, 15 dm., 81 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr Derkowszczyzna, Domejków. 8.) W., fol. nad strumieniem, tamże o 104 w. od Wilejki, 1 dm., 38 mk. 9.) W., ws rząd. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 4 dm.,

26 mk. katol. 10.) **W.**, ws, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 6 w.), okr. wiejski Petesza, o 19 w. od Wilna, 5 dm., 31 mk. kat. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr Korzyść, Domejków. 11.) **W.**, folw., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, należy do dóbr Chmielnica Mikołaja Redutto. 12.) **W.**, ws i folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holzszany (o 7 w.), okr. wiejski Bałwaniszki, o 12 w. od Oszmiany, 3 dm., 35 mk. katol.; własność Zawadzkich. 13.) **W.**, białorus. *Wolkouszczyzna*, ws nad bezim. dopł. Moży, pow. borysowski, gm. Jeśmony, w 1 okr. pol. chołopienickim, o 68 w. od Borysowa, ma 12 os. 14.) **W.**, zaśc. i karczma, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, przy drodze z Niedźwiedzina do Sucharawa, odl. 8 w. od Mińska, 8 osad; grunta szczerkowo gliniaste, miejscowość małoletnia. 15.) **W.**, białorus. *Wolkouszczyzna*, ws, pow. miński, przy samej granicy pow. wilejskiego, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zaslów, ma 5 osad. 16.) **W.**, *Wolkouszczyzna*, ws, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zaslów, o 4 w. od Rakowa, gdzie też st. poczt., o 42 w. od Mińska, ma 5 os.; miejscowość lekko falista, dość leśna, grunta szczerkowe, żytnie. 17.) **W.**, folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 60 w. od Nowogródka. 18.) **W.**, dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo, o 39 w. od Kowna, własność Żorgów, 113 dzies. (28 lasu, 20 nieuż.). 19.) **W.**, dobra, pow. horecki, od 1880 r. własność gen. Szestakowa, mając 1176 dzies. (26 roli, 175 łąk, 947 lasu). *J. Krz., A. J.*

Wołkowyja, rzeczka, w pow. wołkowyskim, dopływ Rossy, przepływa pod Wołkowyskiem, poniżej którego ma ujście.

Wołkowyja 1.) w dokum. *Wołkowa, Wołkowie, Wołkonia, Wołkowa; Wołkowycia*, ws nad rzeką Kalinówka, dopł. Styru, pow. dubieński, gm. Tesłuhów, par. praw. Rohoźna (o 3 w.), par. katol. Łysin, ma 80 dm., 743 mk., cerkiew filialną, p. w. Podniesienia Krzyża św., niewiadomej erekcyi, uposażoną 35¹/₂ dzies. ziemi; fabryka kości palonej. Obok wsi kolonia czeska, mająca 502 mk. Uroczysko nosi nazwę Szwejberowskie. Jest to dawna osada, wspomniana już w przywileju Świdrygajły z 1459 r., którym potwierdza prawa monasteru św. Wasila w Łucku, na dobra nadane mu przez Mściława Wołodymirowiczca i Wasilka Romanowiczca. Z dobrami temi graniczyła ws W. (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1, 182). Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Rohozińskiego, który z Rohoźna i W. był zobowiązany, wspólnie z innymi, do opatrywania dwóch horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 36, 40). W r. 1570 należy w części do Falileja, Dmytra i Danila Rogozińskich (Rogosziński). Pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 pła-

ci zład Mikołaj Hrennicki z 3 dym., 2 ogrod., Matwiej Rogoziński z Rogoźna, Woronicz, Wołkowie i Kazimir z 12 dym., 6 ogr., 4 ogr., ¹/₄ koła, ¹/₄ popa; Jan Worona Borotyński w imieniu Dymitrowej Rogozińskiej z części tychże wsi z 6 dym., 5 ogr., 5 ogrod., ¹/₄ koła; wreszcie Matfiej Rogoziński, w imieniu swego stryja Wasila, z części tychże wsi z 12 dym., 6 ogr., 4 ogr., ¹/₄ koła, ¹/₄ popa rohozińskiego, ¹/₄ popa wołkowyjskiego (Jabłonowski, Wołyń, 10, 18, 97, 101, 103). 2.) **W.**, nieistniejąca osada w pow. łuckim, na pld.-wsch. od Łucka. *J. Krz.*

Wołkowyja, ws, w pow. liskim, u ujścia pot. Wołkowyjki do Solinki z lew. brzegu, wzn. 414 mt. n. p. m. Ws leży w dolinie i dzieli się na dwie grupy chat: około cerkwi drewnianej nad potokiem i około murowanego kościoła nad Solinką. Obie świątynie są parafialnemi. Wogóle jest 53 dm. i 365 mk.: 249 gr.-kat., 96 rzym.-kat. i 20 izrl. Pos. tabularna (Wiktoryi Tyszkowskiej) ma 186 mr. roli, 47 mr. łąk, 29 mr. pastw., 391 mr. lasu, razem 655 mr.; pos. mn. 558 mr. roli, 51 mr. łąk, 183 mr. pastw. i 23 mr. lasu, razem 815 mr. Parafią rzym.-kat. założyła Justyna z Żmigrodu Stadnicka, 1-o voto żona Stefana Bala, 2-o Hieronima Orzechowskiego, budując około r. 1728 kaplicę filialną do paraf. w Hoczw. W r. 1772 powiększyli uposażenie kościoła bracia Krasiecy: Antoni, Piotr i Ignacy i wystarali się o zamianę filii na parafię. Kościół terażniejszy zbudowano r. 1842. Do par. należy 28 gmin: Bereźnica Wyrzsa, Buk, Bukowiec, Gerzanka, Horodek, Jaworzec, Kalnice, Łuh, Łopienko, Polańczyk, Polanki, Radziejowa, Rajske, Rybne, Sakowczyk, Smerek, Solina, Strubowiska, Strudeune, Teleśnica Sanna, Terka, Tyskowa, Tworylne, Wetlina, Wola Gorzańska, Zabrodź, Zawój i Zawóz. Wogóle 783 dusz. Parafia gr.-kat. (dek. baligródzki) obejmuje Zawóz z cerkwią i Rybne, wogóle 733 dusz, Uposażenie par. gr.-kat. składa się z 34 mr. roli, 7 mr. łąk, 1 mr. pastw. i 15 sągów drzewa. Dodatek do kongruy 228 złr. W granicy na pln. z Rybnem, na zach. z Gorzanką a na pld. z Bukowcem. *Mac.*

Wołkowyje, ws i folw., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Trzeszczany, odl. 10 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. 27 dm., 129 mk. W r. 1889 folw. W. rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 440, łąk mr. 136, pastw. mr. 49, lasu mr. 15, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, dREW. 17; płodozm. 9 pol. Ws W. os. 24, mr. 290.

Wołkowyjka, potok, lewy dopł. Solinki, uchodzi do niej na obszarze wsi Wołkowyja, w pow. liskim.

Wołkowysk, mto powiat. gub. grodzieńskiej, pod 53° 10' pln. szer. a 42° 8' wsch. dŁug., nad rz. Wołkowyją, niedaleko ujścia jej do Rosi, przy linii dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białystok—Baranowicze, odl. jest o 85 w. na pld.-

wsch. od Grodna. Zabudowane w dolinie, z trzech stron otoczonej pagórkami. w 1891 r. miało 910 dm. (71 mur.), 5 składów towarów (2 murów.), 334 sklepów (254 mur.), 8057 mk. (4654 męż., 3403 kob.), w tem podług wyznań 1934 praw., 2752 kat., 16 prot., 3332 żydów i 23 mahomet., podług stanów zaś: 73 szlachty dziedzicznej, 206 osobistej, 5 st. duchow. (3 praw., 1 katol., 1 żyd.), 61 obywat. honor., 141 kupców, 5476 mieszczan, 530 rzem. cechowych, 93 włościan, 18 kolonistów. 1228 wojska regularn., 140 żołn. urlop., 43 dymisyonowanych, 32 dzieci żołn. i 11 cudzoziemców. W ciągu 1891 r. zawarto 36 małżeństw, urodziło się 244 dzieci, zmarło 142 osób, przyrost zatem ludności wynosił 102 osób. W r. 1817 było w mieście 156 dm. (2 mur.), 602 mk. (216 żyd.) a w 1860 r. 492 dm. (5 murów.), 58 sklepów i 3472 mk. (451 praw., 1503 katol. i 1518 żydów). Pod względem fabrycznym w 1891 r. było w W. 19 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 54 robotników i produkujących za 37305 rs., mianowicie 1 fabr. tabaczna (zatrudniała 16 robot. i produkowała za 26405 rs.), 2 farbiarnie (4 rob., 340 rs.), 1 browar piwny (2 rob., 1150 rs.), 2 miodosytnie (4 rob., 3542 rs.), 2 młyny (2 rob., 440 rs.), 2 fabr. świecłożowych (2 rob., 750 rs.), 3 garbarnie (10 rob., 1827 rs.), 4 cegielnie (10 robot., 950 rs.) i 2 fabr. kafli (4 rob., 900 rs.). Dawniej istniała tu fabryka sukna Pinesa i Zabłudowskiego, mająca do 50000 rs. obrotu. W t. r. wydano wogóle 450 świadectw handlowych (2 świadectwa 1 gildyi, 38 drugiej i 205 na handel drobiazgowy). Oprócz zwykłych władz powiatowych w W. znajdują się 2 cerkwie, kościół katol. paraf., synagoga i 6 domów modlitwy żydowskich, szkoła powiat. 2-klasowa, szkoła początkowa, kilka chederów żydowskich, apteka, 3 szpitale cywilne (o 40 łóżkach), 4 szpitale wojskowe (o 60 łóżkach), st. poczt.-telegr. i dr. żel. Par. prawosł., dekanatu (błagocznia) wołkowyskiego, 1202 wiernych. Kościół katol. paraf., p. w. św. Wacława, z muru wzniesiony został w latach od 1841 do 48 staraniem miejscowego proboszcza ks. Jana Łętowskiego, przy współdziałaniu parafian. Jest to dość okazała świątynia, mająca blisko 60 łokci długości a 32 łokci szerokości. Konsekracyi dopełnił d. 13 sierpnia 1850 r. biskup wileński Wacław Żyliński. Parafia katol., dekanatu wołkowyskiego, 3558 wiernych. Dawniej do parafii należała kaplica w Wojtkiewiczach. St. dr. żel. W., pomiędzy stacyami Brzostowica (o 34 w.) a Zelwa (o 24 w.), odległa jest o 90 w. od Białegostoku a 112 w. od Baranowicz (st. dr. żel. poleskich). Targi odbywają się w niedziele i święta, jarmark zaś 29 czerwca. Do miasta należy 1937 dzies. Gleba niezbyt urodzajna, gdyż grunta po większej części piaszczyste i górzyste. Pagórki w południowej części miasta położone ma-

ją pozór okopów i noszą nazwę „Szwedzkich gór“. Stanowiły one rzeczywiście szanse za czasów wojen szwedzkich, jak tego dowodzą znajduwane tu części uzbrojenia, oraz monety z owych czasów. W. jest bardzo starą osadą, pierwotna posada której miała się znajdować w miejscowości, zwanej Zabejkowszczyzna, o kilka wiorst od Wołkowyska, w lesie Zamkowym, gdzie dotychczas spotykają się ślady fundamentów kamiennych. Podług podania zapisanego przez parocha wołkowyskiego D. Bułakowskiego w końcu XVII lub na początku XVIII w. (rekopis znajdował się w bibliotece dawniej ks. Sapiehów w Różanej, przełożony na język ruski i ogłoszony w „Wilensk. Wiestn.“ na 1881 r.) miejsce, gdzie jest dzisiejszy W. pokrywał niegdys gęsty las. Jakiś Zabejko, słysząc o ciągłych napadach na podróźnych w puszczy, koło rzeki Nietupy dokonywanych, gdzie miały kryjówki dwie bandy rozbójników, któremi dowodzili Wołoko i Wisek, wytropił je, zbójców powywieszał na drzewach na żer krukowi, a na miejscu ich kryjówek kazał zbudować kilka lepianek, w których osadził swych niewolników, nazwawszy osadę Wołokowisek. Osada ta była położoną o 200 kroków od płynącej wówczas w tem miejscu rz. Nietupy, koryto której mieszkańcy wskazują koło przedmieścia Zapole. Na miejscu kaźni zbójców położono wielki kamień, z napisem nieznanymi znakami, mającemi znaczyć: Wołoko i Wisek. Podług wieści miejscowej kamień ten przed kilkudziesięciu laty rozbito na kawały i użyto na fundamenta budującej się cerkwi. Dalej podanie głosi, że około 1000 r. po Chr. kapłan Maks Pusta kazał zorać bruzdę na około osady, która miała stanowić granicę rozszerzenia się tejże. Granica ta nazywała się „obłowa“. Na północnym jej krańcu wykopał sadzawkę, przy której zbudował świątynię Nii. Ślady tej sadzawki do dziś ukazują w lesie Zamkowym, w uroczysku zwanym „Maksakowy ług“. Na południowym krańcu obłowy była świątynia Śmigusa, w miejscowości zwanej Pohi, gdzie obecnie znajduje się źródło i łączka „Pohibłowo bołoto“. Około tego czasu starszyną miał być jakiś Wygheejtes al. Wyheis, który miał zbudować gmach olbrzymich rozmiarów, z czasem zamkiem nazwany, ślady którego znajdują się około Szwedzkiej góry. W ciągu XI w. osada wzrosła tak, że było tu kilka świątyń pogańskich. W r. 1038, podług rękopisu Bułakowskiego, w nocy z 15 na 16 lutego napadli na W. Jatwiagi (Jadźwingowie) i sprawiwszy okropną rzeź pomiędzy bezbronnymi mieszkańcami, miasto zrabowali i spalili. Między 1124 a 1130 r. wielki wylew Nietupy spowodował nową klęskę dla miasta. Najście Tatarów z 1224 r. znowu zniszczyło W., który w tym czasie należał do któregoś z ruskich książąt. Po śmierci w. ks. lit. Ryngolda, kiedy Mongołowie posuwali się w

głąb Rusi a wódz litewski Erdziwiłł (od 1241—50) ziemie jej zdobywał, W. powtórnie przez Mongołów był zniszczony, wkrótce jednak podniósł się z ruin, podźwignięty przez Mengoga, do którego należał. Podczas zatargów Daniela Romanowicza, króla halickiego, z Mengogiem, W. w 1252 r. zdobyty został przez Wasila, ks. wołyńskiego, jednocześnie z Mścibowem i na przemian to w ruskim, to w litewskim ręku zostawał aż do zawartego w 1258 r. między stronami wojującym przymierza. Po odzyskaniu W. Mengog odbudował i ulepszył zamek. Fundamenta zamku tego były z obrabianego kamienia, z których kilka przeniesiono w nowszych czasach na cmentarz katolicki i użyto na pomniki, kilka zaś przechowało się dotychczas na pagórku, zwanym „Wały“. Za zamkiem, z południowej strony, znajdował się ogród, zwany Królewskim, która to nazwa do dziś się przechowała. Ogród ten miały przerzynać liczne kanały. Po śmierci Gedymina, zabitego w 1339 r. pod Wieloną, W. wraz z Nowogródkiem otrzymał najmłodszy syn jego Koryat, urodzony z księżniczki ruskiej, Jewny. Przyczynił się on wielce do podniesienia miasta. Syn jego Aleksander, odbywszy w 1365 r. wraz z Olgierdem szczęśliwą wyprawę przeciwko Krzyżakom, przywiódł do W. wielką liczbę jeńców i znaczne łupy i zamek jeszcze lepiej opatrzył. We 20 lat później Jagiełło ustąpił W. Witoldowi w zamian za ks. trockie. W tym też czasie W. był widownią faktu, mającego dziejowe znaczenie. Ztąd bowiem Jagiełło w 1385 r. wyprawił posłów do Krakowa, z oświadczeniem, że wraz z całym narodem przyjmie wiarę katolicką, jeżeli go Polacy wybiorą na króla a Jadwiga odda mu rękę. Układy ciągnęły się długo, a na rezultat ich oczekiwał Jagiełło w W., przebywając w zamku tutejszym. Tutaj Jagiełło przyjmował poselstwo polskie, składające się z Włodka, ssty lubelskiego, Piotra Szafranca, podstolego krakowskiego, Mikołaja, kasztelana zawichoskiego, Krystana z Ostrowia, i tu „feria 5 infra octavas Epiphaniae 1386 r.“ zawartą została transakcja o przyjęcie religii chrześcijańskiej przez całą Litwę, pod nazwą „Nunciarum regni recognitio, quod Jagellonem ad regnum et conjugium Hedvigis invitarunt“. Odtąd już Jagiełło pisał się: „dux et tutor regni Poloniae, supremus dux Litvaniae, dominus Russiae naturalis“. Na tymże zjeździe uczyniona z w. ks. inna umowa, mocą której Jagiełło zobowiązał się przybyć do Lublina na zjazd generalny na d. 2 lutego z bracią i ze szlachtą narodu litewskiego a tymczasem miał wysłać posłów swych do wszystkich państw koronnych. Odtąd znowu zakwitło życie w W. Świętynie pogańskie zburzono, naród został ochrzczony, sprowadzono kilku franciszkanów dla opowiadania wiary św., a na zamku urządzono kaplicę. Godnym pamięci jest wjazd

Jagiełły ze szlachtą polską przez bramę tryumfalną, wzniesioną przy rz. Rus (Roś) i oświetloną mnóstwem kagańców. Wywdzięczając się za przyjęcie, Jagiełło obiecał zbudować w mieście swoim kosztem kościół chrześcijański, co uskutecznił w. ks. Witold, fundując świątynię, p. w. św. Mikołaja i opatrując ją dziesięcinami. Wśród tak pomyślnych warunków coraz wzrastając W. przetrwał do r. 1409, w którym to roku w. mistrz Ulryk v. Jungingen niespodzianie wpadł d. 16 marca w kwietnią niedzielę do W., sprawił okropną rzeź, miasto spalił i zrabował i mnóstwo jeńców uprowadził. W kilka lat jednak W. na nowo się odbudował, dzięki dogodnemu położeniu śród rozległych lasów. Obdarzony prawem magdeburkiem zawsze trzyma niepoślednie miejsce między miastami powiatowymi, bo już w 1513 r. podług rozkładu poborów na wojnę z miast w. ks. litewskiego obowiązany był płacić 20 kóp groszy zarówno z Nowogródkiem i Stonimem. Ulic w tym czasie miało być 9, mianowicie: Stonimska, Jasionowa, Biskupia, Jezuicka, Wileńska, Piekarska, Piaski, czyli Piaskowa, Zamkowa i Piotroszowska. W niektórych miejscach do dziś dają się widzieć ślady tych ulic (fundamenta kamienic); kupy żużli spotykamy niedaleko rz. Rosi. Były tam kuźnie przy ul. Stonimskiej. Przy tejże ulicy, na rogu dzisiejszej ulicy Aleksandrowskiej i Kościelnej znajdował się klasztor jezuitów, fundowany w r. 1598 r. przez Oskierkę. W 1565 r. Zygmunt August nadał plebanii wółkowyskiej 10 włók ziemi. Od czasów wojen szwedzkich za Jana Kazimierza W. począł się chylić ku upadkowi. W 1656 r. miasto z trzech stron było otoczone wojskiem. Od strony południowej stali Szwedzi, od płu.-wsch. wojsko polsko-litewskie, od płu.-zachodniej sprzymierzona z Rzpltą horda tatarska. Przez trzy dni trwała zacięta walka, wreszcie Szwedzi zostali zwyciężeni. Pamiętkę tych czasów stanowi usypany przez Szwedów szaniec, zwany Szwedzką górą, mający dziś do 50 st. wysokości, chociaż niegdyś był znacznie wyższym. W 1662 r. miasto uległo nowemu zniszczeniu podczas wojny z Moskwą. Zniszczenie to było tak okropne, że, jak twierdzi podanie ludowe, nie pozostało kamienia na kamieniu. W sto lat potem liczone w W. tylko 112 dm. W r. 1792 było już jednak przeszło 1000 dm., kościół katolicki i cerkiew unicka, wzniesiona po 1700 r. W 1794 r. miasto na nowo uległo zniszczeniu. W 1796 r. W. przeznaczony został na miasto powiatowe krótko trwającej gub. stonimskiej, następnie litewskiej a od 1802 r. grodzieńskiej. Na początku kampanii 1812 r. była tu główna kwatery drugiej armii ruskiej, a w czasie odwrotu Napoleona z pod Moskwy, zaszła w W. 15 i 16 listopada mordereza bitwa między 28000 korpusem Sackena a oddziałem francuskim Rayniera, któ-

ry zagrożony oskrzydleniem musiał się cofnąć, przyczem miasto spalono do szczytu, tak dalece, że ledwo kilkanaście domów ocalało; nie miano gdzie pomieścić władz powiatowych i wypadło je na czas jakiś przenieść do poblizkiego Izabelina.

Wołkowyskie ststwo grodowe, położone w pow. wołkowyskim w dztwa nowogródzkiego, obejmowało w 1766 r. mto powiatowe Wołkowysk i dwa wójtostwa: wołkowyskie i porozowskie, oraz dwie dzierżawy: Nowydwór i Dreczów. W tym czasie płacono z niego 2039 złp. 16 gr. kwarty. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. stanowiło uposażenie stołu królewskiego. Najdawniejszymi ststami byli: Iwan Dowojnowicz (1484—1494), Wojciech Kuczukowicz (1496—1505), Jan Zabrzeziński (1506—9), kn. Janusz Aleksandrowicz Holszański (1511), Juri Hlebowicz (1518—1520), Maciej Wojciechowicz Kłoczko (1522—1543), Wasil Tyszkiewicz (1546—1552), Mikołaj Naruszewicz (1556), Juri Tyszkiewicz (1557—1575), Mikołaj Dorohostajski (1576—1571), Mikołaj Kiszka (1637). Dalej podani są jako ststwie grodowi wołkowyscy: Kiszka Janusz (1604), Dorohostajski Krzysztof (1611), Tryzna Mikołaj (1621), Pac Krzysztof (1648), Tryzna Jan (1649), Tryzna Stanisław (1650), Połubiński Aleksander Hilary (1674), któremu konstytucya sejmowa 1678 r. zastawiła ststwo z wójtostwem za 80000 złp., Sapieha Jerzy (1717—21), Pociąg Aleksander Antoni (1740), Massalski Michał (1756—73), Brzostowski Adam (1756—73?), Brzostowski Michał (1773), Brzostowski Aleksander (1780—83), Grabowski Paweł (1783—86). Nadto wymienieni są: Połubiński Dominik i Wojna Andrzej.

Wołkowyski powiat, położony w płu.-wsch. części gub. grodzieńskiej, graniczy od płu.-zach. z pow. grodzieńskim, od zach. z pow. białostockim i bielskim, od pld.-zach. z pow. prużańskim, od pld. wsch. i wschodu z pow. słonimskim, wreszcie na niewielkiej przestrzeni od płu. dotyka do gub. wileńskiej. Zajmuje 3413·2 w. kw., t. j. 355541 dzies. Powierzchnia powiatu przeważnie równa; niewielkie wyniosłości wznoszą się na wybrzeżach rzek należących do dorzecza Niemna. Najwynioslejszy punkt dochodzi pod wsią Dziergiele do 749 st. n. p. m. Najbardziej równa jest część południowa powiatu, w okolicach mka Nowego Dworu. Dorówniny tej, dobrze wogóle uprawnej, przylegają obszerne błota, dające początek rz. Jasiołdzie. Gleba w części zachodniej powiatu przeważnie piaszczysta, we wschodniej kamienista, zwłaszcza zaś na wschód od Wołkowyska, w kierunku ku Krzemienicy. Wyjątkowe miejscowości mają glebę czarnoziemną lub też złożoną z lotnego piasku. Podłoże stanowi glina czerwoną lub piasek. Rzeki zraszające powiat należą przeważnie do dorzecza Niemna, który na przestrzeni około 20 w. oddziela pow. wołkowyski od grodzieńskiego. Na

Niemnie w granicach powiatu są dwie przystanie, czyli t. zw. „rumy“, w miejscowościach Mosty i Zelwiany. Przed przeprowadzeniem dr. żelaznej przystanie te stanowiły główne punkta, z których wysyłano zboże za granicę. Obecnie jeszcze wywożą ztąd corocznie od 40000 do 50000 pudów zboża do Królewca, na przybywających z Prus berlińskich, które zastąpiły miejsce dawniej używanych, ciężkiej konstrukcyi „wici“. Do mniejszych kursów, niedalek Kowna, używane są mniejsze statki, zwane „baty“. Żegluga po Niemnie z powodu nieuręgulowanego koryta, podwodnych kamieni i licznych mielizn jest bardzo utrudniona. Z dopływów Niemna najważniejsze są: Roś i Zelwianka. Pierwsza z nich biorąc początek w lesie t. nazwy, przeryna powiat na przestrzeni około 70 w., obraca do 12 młynów, ma brzegi nieco wyniosłe, dość suche, pokryte niezbyt urodzajnymi łąkami i uchodzi do Niemna przy wsi Korzeniskach. Zelwianka przepływa na przestrzeni około 85 w., stanowi w części wschodniej granicę od pow. słonimskiego, obraca kilkanaście młynów, brzegi z początku ma wyższe i suche, bliżej ujścia otczone dobrmi łąkami, o kilka wiorst od ujścia do Niemna, przy miejscowości Zelwiany, wybrzeża są piaszczyste. W pld.-zach. części powiatu bierze początek rz. Narew, należąca do dorzecza Wisty, a z błot na pograniczu pow. prużańskiego wypływa Jasiołda (dopływ Prypeci). Większych jezior nie ma w powiecie; błota leżą głównie w części południowej i pld.-wsch., na pograniczu z pow. prużańskim i słonimskim. Największe błoto znajduje się około mka Nowy Dwór. Lasy zajmują 83384 dzies. (w tem 38009 dzies. lasów skarbowych), t. j. blisko $\frac{1}{4}$ część ogólnej przestrzeni powiatu. Są one nierówno rozdzielone: część południowa i pld.-zach. więcej leśna, natomiast płu. i pld.-wsch., żyźniejsze, mają mniej lasów. W pld. części lasy stanowią jednolitą masę na przestrzeni kilkunastomilowej; w reszcie powiatu rozrzucone są niewielkimi kawałkami. W drzewostanie przeważa sosna. Z drzew liściastych głównie znajduje się brzoza a w części dąb. Lasy należące do właścicieli prywatnych w ostatnich czasach zostały po większej części wycięte; natomiast lasy rządowe, zajmujące znaczną przestrzeń, są dobrze zagospodarowane. Główna część lasów rządowych, położona w części południowej powiatu, na pograniczu w pow. prużańskim, ze znacznemi obszarami błotnych łąk, stanowi t. zw. puszcę Świsłocką (niegdyś własność rodziny Tyszkiewiczów). Puszcza ta, oddzielona od puszczy Białowieskiej rz. Narwią i wążkami pasami łąk nadbrzeżnych, jest, podobnie jak ta ostatnia, jedynem schroniskiem żubrów, których liczą tu obecnie do 550 sztuk. Puszcza Świsłocka i przyległe do niej lasy prywatne stanowią główny zapas budulcu w powiecie. Pozostałe lep-

sze lasy w powiecie znajdują się nad brzegami rz. Rosi. W 1891 r. było w powiecie (bez miasta powiat.) 129102 mk. (64424 męz., 64678 kob.), w tej liczbie podług stanów: 1314 szlachty dziedz., 146 szlachty osob., 125 st. duch. prawosł., 9 katol., 2 ewang.-reform., 33 żydów, 74 obywat. honorowych, 118 kupców, 15968 mieszczan, 105095 włościan i kolonistów, 5781 stanu wojskowego (żołn. urlopowanych, dymisjonowanych i ich rodzin), 253 cudzoziemców i 84 innych stanów; podług wyznań zaś: 81842 praw., 35183 katol., 439 ewang., 11571 żydów, 67 mahomet. W ciągu 1891 r. zawarto 1105 małżeństw, urodziło się 5838 dzieci, zmarło 3323 osób, przyrost zatem wynosił 2515 dusz. W r. 1860 było w powiecie 74321 mk. Pod względem etnograficznym pomiędzy ludnością najliczniej reprezentowane jest plemię litewskie (w 1860 r. do 37500 dusz), dalej białe i wielkoruskie (w t. r. do 25000) i polskie (do 9000). Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. W 1891 r. pod uprawą było 135240 dzies. (66163 pod oziminą, 43271 pod zbożem jarem i 25706 pod katoflami). Zasiano: 3825 czetw. pszenicy ozimej, 912 jarej, 51738 żyta, 19017 owsa, 9213 jęczm., 3598 tatarski, 2868 innych zbóż jarych, 197288 kartofli; zebrano zaś 22103 czetw. pszenicy ozimej, 3639 jarej, 221614 żyta, 78487 owsa, 39405 jęczm., 13007 tatarski, 13197 innych zbóż jarych, 1106220 kartofli, czyli średnio zboża ozime dały 4:3, jare 3 5, kartofle 4:1 ziarna. W t. r. grady zniszczyły zboże na 1458 dzies., przynosząc 16995 rs. szkody. Zbiory nietylko wystarczają na miejscowe potrzeby, ale pozostaje nawet część zbywająca na sprzedaż. Len i konopie uprawiają tylko na potrzeby domowe; ogrodnictwo i sadownictwo słabo są rozwinięte. Łąki zajmują do 32235 dzies., wogóle jednak nie odznaczają się dobrocią i miejscami są błotniste, z tego też powodu i hodowla bydła nie stoi na wysokim stopniu. W 1891 r. było w powiecie 17671 sztuk koni, 43260 bydła rogatego, 74791 owiec, 33526 trzody chlewnej, 266 kóz i 4 osły. Przemysł fabryczny dość słabo rozwinięty, reprezentowany był w 1891 r. przez 220 zakładów przemysłowych, produkujących wogóle za 357394 rs. i zatrudniających 407 ludzi. Z liczby tych zakładów największą produkcję przedstawiały: 15 gorzelni, zatrudniających 100 robotników i produkujących za 224582 rs.; 151 młynów, zatrudniających 187 robotników i produkujących na 91577 rs.; 11 garbarni (18 robot., z produkcją na 11170 rs.) i 1 buta szklana (22 robot., 7970 rs.). Pod względem handlowym w t. r. wydano wogóle 588 świadectw handlowych, w tem 36 kupcom 2-iej gildyi i 325 świadectw na handel drobiazgowy. Handel koncentruje się na targach i jarmarkach w miasteczkach i zostaje przeważnie w rękę żydów.

Główny przedmiot handlu stanowi zboże i produkty gospodarstwa wiejskiego. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 5 okręgów policyjnych (stanów): Zelwa, obejmujący gminy: Izabelin, Międzyrzecze, Pieniuga, Podorosk i Zelwa; Łysków, z gminami: Hornostajewicze, Łyskowo, Porozowo, Tołoczmany i Zelzin; Świsłocz, z gminami: Bojary, Dobrowola, Jusków, Świsłocz, Szymki i Tarnopol; Roś, z gminami: Mścibów, Roś, Szydłowicze, Werejki i Wilczuki; Piaski, obejmujący gminy: Biskupce, Krzemienica, Piaski i Samarowicze. Gminy te obejmują 975 miejscowości, mających 12292 dym. włościańskich, obok 2487 należących do innych stanów i należących do 2 okręgów pokojowych do spraw włościańskich, z zarządami w Wołkowysku (dla 11 gmin) i w Lewszowszczyźnie (dla pozostałych 14 gmin). Pod względem kościelnym cerkwie prawosławne należą do dwóch dekanatów (błagoczynii): wołkowyskiego i podoroskiego. Pierwszy z nich obejmuje 19 cerkwi parafialnych, 3 filialne, 4 cmentarne i 2 kaplice, drugi zaś 14 cerkwi paraf., 5 filialnych i 1 cmentarną. Wszystkie kościoły katolickie powiatu tworzą dekanat wołkowyski, obejmujący 13 parafii: Wołkowysk, Krzemienica, Porozowo, Wołpa, Międzyrzecz, Mścibów, Repla, Świsłocz, Szydłowicze, Hniezna, Piaski, Roś i Strubnica. Dawniej było 16 parafij, t. j. oprócz wymienionych. Jałówka, Łysków i Zelwa. W Izabelinie znajduje się zbór ewang.-reformowany. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 3 rewiry sądów pokoju, z biurami w Wołkowysku, Izabelinie i Klepaczach, oraz dwa rewiry inkwizycyjne sądowych (sędziów śledczych). Pod względem komunikacyjnym powiat przecina od zachodu na wschód linia dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białystok-Baranowicze, mająca na obszarze powiatu stacje w Wołkowysku i Zelwie. Nadto mto powiatowe połączone jest drogami bitymi z Grodnem, Białymstokiem i st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Kossów. Oprócz W. w powiecie znajduje się 10 miasteczek: Izabelin, Jałówka, Łopienica Mała, Łysków, Mścibów, Nowy Dwór, Piaski, Roś, Świsłocz i Zelwa. Za czasów Rzpltej pow. wołkowyski należał do wwdztwanowogródzkiego (ob. t V, 340). Na sejmie grodzieńskim 1793 r. d. 12 stycznia, marszałka powiatowego wołkowyskiego Mikołaja Bułharyna wyniesiono do godności i prerogaty kasztelana, co jednak już w końcu t. r. zniesiono. (Podług materyałów dostarczonych przez Ant. Kwiecińskiego co do miasta i przez D. T. co do powiatu).

J. Krz.

Wołkowysk, wś, pow. ihumeński, gm. Hrebionka, o 17 w. od Ihumenia.

A. Jel.

Wołkowyszki, ob. Wylkowyszki.

Wołkusz al. *Wołkuszanka*, rzeczka, prawy dopływ Czarnej Hańczy, bierze początek w lasach błotnistych koło wsi Krasne, na płu. od Lipska, w pow. augustowskim, z połączenia się

strug płynących od wsi Ginowicz i Hołynki, płynie koło wsi Wołkusz i uchodzi do Czarnej Hańczy z praw. brzegu, przy 16 służcie kanału augustowskiego. Od wsi Wołkusz do ujścia długa 7 w.

Wołkusz 1.) ws., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Teolin, odl. 36 w. od Augustowa, ma 19 dm., 111 mk., 215 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Łabno. W r. 1827 było 19 dm., 105 mk. 2.) **W.**, przyl. folw. Józefatowo, w pow. augustowskim, gm. Wołowiczowce.

Wołkusz al. *Wolkusza*, ws., pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 9 w. od Sokółki, 204³/₄ dzies. ziemi włósc. (83³/₄ łąk i pastw., 13 nieuż.). 2.) **W.**, folw. tamże, należy do dóbr Wielka Łosośna Stanisława Ostromeckiego, ma 250 dzies., zamek, w którym w 1639 r. przebywał Władysław IV (ob. Kubala, Jerzy Ossoliński, I, 210). W r. 1597 Jan Bouffał nabył W. od Andrzeja Kotowicza i odtąd bez przerwy pozostawał w rękę tej rodziny do 1826 r., w którym kapitan Onufry Bouffał sprzedał go za 180000 rs. Marcinowi Zawadzkiemu. 3.) **W.**, uroczysko, tamże, należy do dóbr Mała Łosośna Syczyńskich. *J. Krz.*

Wołkuszanka, rzka, ob. *Wolkusz*.

Wołkuszek, folw. nad rz. Wołkuszanką, pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Krasnybór. W r. 1827 miał 2 dm., 13 mk. Folw. ten, w r. 1880 oddzielony od dóbr Lipsk Murowany, rozl. mr. 694: gr. or. i ogr. mr. 104, łąk mr. 131, lasu mr. 444, nieuż. mr. 15; bud. drzew. 6, las nieurzadzony, pokłady torfu, smolarnia.

Wołkuszne, os., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Lipsk. Leży na zach.-płn. od wsi Krasne. W pobliżu druga osada, zwana Podwołkuszne. W r. 1827 **W.**, os. rządowa, miała 3 dm., 19 mk. W spisie urzęd. osad gub. suwałskiej podane p. n. Wołkusz.

Wołna 1.) *Wolna*, mylnie *Wólka*, rz., w pow. mińskim, lewy dopływ Isłoczy. Zaczyna się w okolicy zaśc. Zagajno, płynie najprzód na południe, a potem na zachód pod mstko Wołnę (młyn), koło wsi Kowalowce, Joachimowo (młyn), folw. Wołmeczka, wsi Michalewszczyzna (młyn Wirłowice, Szykuty, Zamościany, Staryki (młyn), Iwieniec (młyny), ws. Ściporowce i po za wsią Rudnia ma ujście. Długa w obrębach gmin: Raków, Iwieniec i Pierszaje około 5 mil. Nad brzegiem **W.** znajdują się obfite łąki. Zasila się kilku drobnymi strumieniami i bezimieniami rzeczki, między innymi od praw. brzegu rzeką Kułyta pod wsią Staryki, od lew. zaś brzegu rzeką Siwiczanką. 2.) **W.** al. *Wolna*, rzeka w gub. mińskiej, znaczny lewy dopł. Świsłoczy. Zaczyna się w pow. mińskim, w obrębie gm. Ostrożyce, za wsią Korolew Stan, płynie na wsch. koło folw. Horodyszcz (młyn), tu przeciąwszy tor dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, płynie pod wsi: Drunszczyzna i Wodopoj, po za którą wkra-

cza w pow. ihumeński, płynie pod ws Wołna (młyn), Piotrowicze, mtko Śmiłowicze (wielkie młyny), ws. Żurawki, Ubiel (młyn), Wołna (wielkie młyny), Iwanicze, folw. Krasny Brzeg, ws. Uholec i pod wsią Miezrecze (Międzyrzecze) ma ujście. Długa przeszło 12 mil. Nie licząc drobnych bezimienych dopływów **W.** zasila się od praw. brzegu rzekami: Krynicą i Słuscią (Smoś); od lew.: Wożą, Nieruczaj, Hać i Ihumenką. W średnim i w dolnym biegu na błoniach ma obfite bardzo łąki. *A. Jel.*

Wołna 1.) ws. poduchowna i folw., obecnie skarbowe, nad rz. Wołną, lew. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, gm. Klinek, o 13 w. od Ihumenia, przy małym tr. poczt. do Maryi Górki i do Śmiłowicz, w miejscowości leśnej, w gruntach lekkich, łąki obfite. Ws ma 38 osad. 2.) **W.**, ws. nad rz. Wołną, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 27 w. od Ihumenia, ma 25 osad., grunta lekkie, łąki obfite, miejscowość leśna. Cerkiew paraf., p. w. Opieki N. M. P., fundacji ks. Radziwiłłów, odnowiona w r. 1837 przez ks. Wittgensteina, ma z dawnych zapisów 3¹/₂ włóki ziemi, około 1600 parafian; filie i kaplice: w Piotrowiczach, p. w. N. M. P., w Pekałlinie św. Anny, w Szemiotowie św. Mikołaja, w Królowym Staniu św. Jerzego, w Draczkowie św. Koźmy i Damiana; przytem kaplice w miejscu i w Hłobowiczach. 3.) **W.**, mtko i dobra nad rzeką Wołną, lew. dopł. Isłoczy, pow. miński, w 3 okr. pol. Kojdanów (o 25 w.), gm. Rubieżewicze, par. katol. i st. poczt. Raków (o 14 w.), o 42 w. od Mińska, w miejscowości lekko falistej, w gruntach szczerkowych, żytnych, łąki dobre. Do r. 1886 był w **W.** starożytny kościół paraf. katol., dekanatu mińskiego, z filiami w Naborowszczyźnie i Zaniewszczyźnie. Gdy kościół skasowano, parafia została podzielona pomiędzy sąsiednie parafie: kamińską i rakowską, a w **W.** istnieje tylko kaplica cmentarna, z grobami rodziny Wańkowiczów. Kościół ten fundowali w r. 1474 Stanisław i Barbara Dowkszewiczowie z nadaniem gruntów na 100 miar (?) zasiewu i 9 poddanych, tudzież z prawem pobierania przez plebana dziesięciny z folw. dworskich **W.** ma i Braclaw. O tę ziemię i dziesięciny był potem proces plebanów z dziedzicami Wołodkowiczami. Marcin Wołodkowiec, sędzia ziemski wwdztwa mińskiego, na mocy wyroku trybunału duchownego z d. 28 sierpnia r. 1619 grunta zagarnięte wraz z włościanami powrócił kościołowi. W r. 1705, gdy **W.** władali wspólnie Wołodkowiczowie, Filipowiczowie i Wańkowiczowie, proboszcz ks. Czeszejko przez umowę z kollatorami za ustąpienie im dziesięciny otrzymał jeszcze 4 poddanych, na co nastąpiła sankcja biskupa wileńskiego Brzostowskiego. W r. 1751 kościół po raz trzeci zbudowany z drzewa na starym miejscu, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., miał 6 ołtarzy, w srebra i aparaty był dostate-

cznie opatrzony, a przy nim istniał szpital na 5 ubogich. Do plebanii należała jurysdyka w miasteczku, folw. Żebrowszczyzna, włók 22, z 49 poddanymi. Wizyta metropolitalna około połowy b. stulecia zaznaczyła dochód z folw. kościelnego na 364 rub. Gdy ziemię zabrano wraz z poddanymi, rząd przeznaczył plebanom jako indemnizację po 275 rubli rocznie i zostawił im 1½ włóki. W r. 1842 parafia liczyła przeszło 6000 wiernych (wyciąg z notat Jana Chodźki). Dobra, mające przeszło 130 włók, są do dziś dnia własnością Wańkowiczów. W. nazywało się niegdyś Gródkiem, Horodkiem i pod r. 1161, w czasie wojny domowej ks. połockich, kronikarze o niej wspominają. *A. Jel.*

Wołmany al. *Wołmiany*, w spisie urzęd. właścicieli ziemskich *Wojpmiany*, ws i fol., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Skrobotyżki, o 25 w. od Poniewieża. Jawojzowie mają tu 18 dzies. (2 lasu, 1 nieuz.).

Wołmeczka, folw. i karczma nad rz. Wołmą, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewice, par. katol. poprzednio Wołma, teraz Raków, o 45 w. od Mińska a 16 w. od Rakowa (poczta). Miejscowość falista, grunta szczerkowe, żytnie, łąki dobre. *A. Jel.*

Wołmiany, ob. *Wołmany*.

Wołnianka, rzeka, lewy dopływ Dniepru Dolnego, wpada przed ostatnim porogiem, zwanym Hadiucz al. Wolny.

Wołnianka 1.) *Mała*, ws, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Żydowska Hrebła, par. praw. Berezianka Mała (o 3 w.), odl. o 13 w. od Taraszczy, ma 225 mk., 330 dzies. ziemi; ws należała do Apolonii Makarewiczowej. W r. 1846 na cmentarzu wiejskim wzniesiono kaplicę drewnianą. 2.) *W.* al. *Wownianka Wielka*, ws nad rzeką t. n., uchodzącą pod wsią Żydowska Hrebła do Tykicza, pow. taraszczański, w 1 okr. odl., gm. Żydowska Hrebła, o 10 w. od Taraszczy, ma 1155 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 1220 mk. prawosł. i 6 katol. Posiada cerkiew, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1770 r. i uposażoną 50 dzies. ziemi. Należy do klucza lesowickiego dóbr hr. Branickich. *J. Krz.*

Wołniany, dobra, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, własność Kurnatowskich, mają 805 dzies. (289 lasu, 41 nieuz.).

Wołnicze, ws nad Ikwą, pow. dubieński, na pld. od Targowicy.

Wołnik, u Konst. Porfirogenity *Baruforos* i *Wulniprah*, przez sterników zwany *Wnuk*, 6-ty poroh na Dnieprze, w pow. i gub. ekaterynosławskiej, o 32 w. poniżej Kudaku, t. j. początku parohów a 13 w. poniżej parohu Nienasyteckiego. Składa się z 4 ław granitowych, przerzynających rzekę równolegle na przestrzeni 150 sąż. i ściśniających koryto początkowo do 300 a przy końcu do 200 sąż. Spadek wynosi 5 st. i 7 ca-

li na przestrzeni 150 sąż. Jest to najniebezpieczniejszy z parohów po Nienasyteckim.

Woło..., porów. *Oło...*, *Golo...*, *Hoło...*

Wołoba Zajeziorna, osada, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, należy do wsi Jeziorki Wielkie.

Wołochow Jar, ws nad rz. Bałaklejką Średnią, pow. żmijewski gub. charkowskiej, gmina w miejscu, o 60 w. od Żmijewa, 544 dm., 3113 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. poczt.

Wołochowe al. *Wołchowskie błoto*, bagnista nizina, w pow. mozyrskim, rozciągająca się na 30 w. od zachodu na wschód, pomiędzy rzekami Mutwicą i Świnowody, i na 14 w. od strony Prypeci na południe ku wsiołom Rudnia Simonicka i Rudnia. W obrębach gmin: Turów, Tonież i Lelczyce. Tu w r. 1874 rozpoczął gen. Żyliński roboty kanalizacyjne i cała miejscowość została osuszona w kierunku Prypeci i rz. Bobrówki. Śród niziny tej nie spotykamy ani jednej wsi. *A. Jel.*

Wołochowicze, okolica, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyski (o 17 w.), okr. wiejski Podborze, o 53 w. od Lidy, 8 dm., 68 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Raduń.

Wołochowka, sloboda nad rzeką Wołczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Wołochowka, o 12 w. od Wołczańska, 150 dm., 807 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 3 jarmarki.

Wołochowszczyzna, białorus. *Walachouszczyzna*, ws, pow. rzeczycycki, w 1 okr. pol., gm. Brahyn, o 86 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Wołochwa, rzeka w pow. nowogródzkim, drobny lewy dopł. Myszanki, cały w obrębie gminy Jastrebledo, ma ujście za wsią Wołochwą.

Wołochwa, dwie pobliskie wsi nad rzeczką t. n., przy ujściu jej do Myszanki, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. Jastrebledo, o 60 w. od Nowogródka, w miejscowości dość leśnej, w gruntach dobrych, łąk dostatecznie. *W.* Wielka ma 39 osad., *W.* Mała 23 osad. Jedna z tych wsi należy do skarbu. *A. Jel.*

Wołochy, ws nad rzeką Miadziołką, pow. dziśnieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 2½ w.), okr. wiejski Zosin, 10 dm., 119 mk. (w 1865 r. 51 dusz rewiz.).

Wołochy 1.) ws nad Zbruczem, naprzeciw mta Skąły (w Galicyi), którego stanowiła niegdyś przedmieście, pow. kamieniecki, okr. pol., gm. i st. poczt. Lanckoroń, par. praw. Huków, katol. Zbrzyż, odl. o 34 w. od Kamieńca, ma 52 dm., 298 mk., 114 dzies. ziemi włośc., 325 dworskiej; postereunek straży pogranicznej. Należała do ststwa skalskiego. Ces. Katarzyna darowała ją hr. Littowej, z domu Engelhardt, od której nabył Kuczkiewicz, obecnie Korostowcewa, który zapłacił po 83 rs. za dziesięcinę. 2.) **W.**, ws nad rzeką Bronnicą, dopł. Dniestru, pow. mohylewski, okr. pol. Jaryszów, gm. Bronica,

par. praw. Słiszkowce, par. katol., sąd, st. poczt. i dr. żel. Mohylów (o 7 w.), ma 62 dm., 339 mk., 452 dzies. ziemi włośc., dworskiej ze Słiszkowiecką Słobódką 900 dzies. Należała do Szołajskich, dziś Dobrowolskich. 3.) **W.**, ob. *Wołoszki*, pow. kowelski. *J. Krz.—Dr. M.*

Wołochy, wś, pow. brodzki, 13 klm. na pld. od Brodów (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na wsch. leży Hucisko Brodzkie, na pld. Hołubica, na zach. Dubie, na pld.-zach. i pld. Ponikwa Wielka. Wzdłuż granicy pld. płynie Ponikwa, dopł. Styru i tworzy staw Ponikiewski, w pobliżu którego leżą zabudowania wsi. Pld. część obszaru lesista. Wł. więk. ma roli or. 10, łąk i ogr. 7, past. 28, lasu 734 mr.; wł. mn. roli or. 581, łąki ogr. 176, pastw. 28 mr. W r. 1890 było w **W.** i w przysiółkach Huta Nowa i Pereliski 122 dm., 927 mk. w gm., 12 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (651 gr.-kat., 257 rzym.-kat., 48 izrl.; 649 Rus., 259 Pol., 48 Niem.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Ponikwie. We wsi jest kasa gm. z kapit. 2575 złr. *Lu. Dz.*

Wołocki 1.) *Wołodźki*, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, przy drożynie z Gródka Chmarzyńskiego do Zarzeczca, grunta szczerzowo-gliniaste. 2.) **W.**, ob. *Wołodźki*. *A. Jel.*

Wołoczek 1.) al. *Wolczek*, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł (o 7 w.), okr. wiejski Niekazieck, o 51 w. od Wilejki, 1 dm., 12 mk. prawosł., 8 katol. (w 1865 r. 9 dusz rez. w.); należy do dóbr skarbowych Justynowo. 2.) **W.**, fol. nad jez. Miadzioł, tamże, o 52 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. katol.

Wołoczek, pohost, pow. syczewski gub. smoleńskiej, gm. Wołoczek, zarząd gminy, cerkiew, st. poczt., o 14 w. na pld. zach. od st. Grygoriewskiej.

Wołoczkiewiczze, mylnie (ob. t. IX, 262), za *Wołczkiewiczze* (ob.).

Wołoczysca, ob. *Wołoczyce*.

Wołoczyska, w dokm. *Wołocziszca* (1518 r.), *Wołoczyszce* (1545 r.), *Wołocziszce* (1570), *Wołoczyszczce* i *Włoczyszczce* (1583), mko nad rz. Zbruczem, pow. starokonstantynowski, na pograniczu od Galicyi, pod 57° 32' pld. szer. a 43° 5' wsch. długi, w 3 okr. pol., gm. Wołoczyska, odl. o 90 w. na zach. od St. Konstantynowa a 210 w. od Żytomierza. W r. 1860 miało 387 dm., 2576 mk. (w 1870 r. było 326 dm., 1180 mk., w tem 58% żydów, a w 1885 r. 3100 mk.), zarząd gminy, 2 cerkwie, kościół par. kat., 2 kaplice prawosł. i katol., synagogę, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę, targi co niedzielę, 6 jarmarków, 2 fabryki świec, st. poczt.-telegr. i dr. żel. (o 4 w.), komorę celną pograniczną. Kościół par. katol., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiony w 1813 r. przez hr. Moszyńskiego, na miejscu dawnego z 1772 r., fundacji wojewody kijowskiego Potockiego. Parafia katol., dekanatu starokonstantynowskiego, 4179 wier-

nych. Miała dawniej kaplicę w Frydrykówce. Gmina, położona w pld.-zach. zakątku powiatu, graniczy od zach. i pld.-zach. z Galicyą, od pld. i pld.-wsch. z gub. podolską, od wschodu z gm. Monacyn, od pld. z gm. Awratyn, obejmuje 12 miejscowości, mających 1606 dm. włościańskich (obok 384 należących do in. stanów), 8800 mk. włościan, uwłaszczonych na 7269 dzies. ziemi. St. W. dr. żel. pld.-zach., na linii Zmierzynka (Zmierzynka)-Wołoczyska, odl. jest o 151 w. od Zmierzynki a 4 w. od st. Podwołoczyska dr. żel. austriackich państwowych (dawniej Karola Ludwika). Pierwszą wzmiankę o **W.** spotykamy w dokumencie z d. 4 maja 1518 r., którym Zygmunt I potwierdza ks. Konstantemu Ostrogskiemu prawo władania dobrami, otrzymanymi w spadku po babce jego żony, ks. Maryi Semionownie Rówieńskiej i jej mężu ks. Semionie Wasilewiczu Nieświszkiem. Pomędzy dobrami temi wymienione jest „Wołocziszczce“ (Arch. ks. Sanguszków, III, 167). W 1545 r. należy wraz z Zbarażem do ks. Michała Zbaraskiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. własność Wodzisława (sic) Sbaraskiego, urzędnik którego Michał Swiebor wnosi z Wołoczicz i wiosek k niemu: z 104 dym., 64 ogr. po 2 gr., 16 bojar, 8 kół młyn., 8 kotł. gorzałcz. W 1583 r. kn. Stefan Korybutowicz Zbaraski, w wda trocki, z mka Wołoczyszcz, które trzyma od nieboszczyka kn. Władysława Zbaraskiego, wnosi z 23 dm. rynkow. po 6 gr., z 70 dm. uliczn., z 42 nędznych chałup, z 2 rzeźników, z 3 przekupniów, 2 skomorochów, z 3 luźnych, z 3 piekarzów, z 3 sług żydowskich, 23 ogrod., 10 komor., 8 rzem., 2 kół wal., 1 fol. Przytem dodano: „W tem mieście od zapalenia żołnierzów w r. 1580, które ludzie będąc zubożeni na majątnościach swoich w niwecz się obrócili, dla czego i poboru oddać nie mogli“. Nadto tenże kn. Zbaraski ze wsi Starych Włoczyszcz (prawdopodobnie dzisiejsze Podwołoczyska) wnosi z 3 dym., 8 ogr., 5 ogrod., 6 kom., 3 kół dor., 1 bojarzyna, 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 27, 127). Odtąd przez przeciąg dwóch prawie wieków nie znajdujemy żadnej wzmianki o tej osadzie. Nie wiemy do kogo należała i przez jakie przechodziła koleje. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. właścicielem **W.** został Fryderyk Moszyński, syn Jana Kantego, podskarbiego koronnego, i hr. Cosel, naturalnej córki Augusta II. Moszyński wiele się przyczynił do wzrostu miasteczka, przyozdobił je pięknymi budowlami gospodarskimi i murowanym piętrowym pałacem; swoim kosztem wznosił tu kościół parafialny, założył bank włościański (mons pietatis), wreszcie wyjednał u Stanisława Augusta przywilej pod datą 15 stycznia 1775 r., zaprowadzający jarmark w wigilią św. Trójcy, przez sześć tygodni trwać mający. Po śmierci Fryderyka Moszyńskiego w 1816 r. klucz wołoczyski, wraz z innymi do-

brami, dostał się na mocy zapisu testamentowego dalekiemu jego krewnemu hr. Ignacemu Moszyńskiemu, wnukowi Stanisława, kasztelana radoskiego, następnie synowi jego Piotrowi, który jako wiano posagowe przeznaczył W. z wielu innymi dobrami jedynaczce swej córce hr. Józefowej Szembekowej. Z upadkiem fortuny Szembeków W. około 1860 r. przeszły na własność hr. Janusza Ledóchowskiego. Na podniesienie mka i rozwój tutejszego handlu tranzytowego wpłynęło najprzód zbudowanie w 1846 r. drogi bitej (szosy) pomiędzy Lwowem a Tarnopolem, a następnie otwarcie w 1871 r. linii dr. żel., łączącej Lwów przez W. ze Zmierzynką a tem samem z siecią dróg południowo-zachodnich ruskich. Pożar wybuchł d. 22 marca 1870 r. zniszczył około 40 dm. i kościół katol. Krótki opis W. i dziejów rodziny Moszyńskich podał T. J. Stecki w „Kłosach“ (1871 r., t. XIII, str. 236—7).

J. Krz.

Wołoda, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Chołopienicze, o 55 w. od Borysowa, ma 6 osad; miejscowość lekko falista. A. Jel.

Wołodarka, w dokum. *Wołodarewo, horodyszcze Wołodareckie, Rozwołozie, Zwolozie, Wielka Słoboda*, mtko na lew. brz. rz. Rosi, w staw duży zebranej, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Wołodarka, o 30 w. od Skwiry, otoczona żyzną i bogatą okolicą. Lewy brzeg Rosi przedstawia równinę, z niezmierną przestrzenią tłustego ukraińskiego czarnoziemu, prawy natomiast zalegają lasy, które jeszcze przed niedawnymi czasami stanowiły puszcze ciągnące się aż do Piatyhor „Pustynnych“ i Strzyżawki. W r. 1885 było 3088 mk., w tem 1487 żydów. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1042 mk. prawosł., 98 katol. i 1831 żydów; wraz z Zawadówką 4594 dzieś. Jest tu cerkiew Wozdwiżeńską, zbudowana w r. 1847 kosztem parafian, na miejsce dawniejszej z 1764 r., kościół katol. mурowany, bóżnica i 2 domy modlitwy żydowskie, kramy mурowane, poczta listowa i telegraf, szkoła ludowa, zarząd okręgu policyjnego (stanu) i gminy (wołost'), apteka, dwóch lekarzy, dwa młyny wodne, browar piwny, targi co drugi tydzień. Z dawniej istniejącego tu zamku pozostały tylko resztki wałów. O parę wiorst od W., na obszarze wsi Zawadówki, wznosi się mogiła majdanowa, wydrążona, zwana Orlichą. W pobliżu wsi Lichaczycy, na polach widnieje wyniosły kurhan, nazywany „Carową mogiłą“, na którym, według podania, jakiś władca potężnego narodu odbierał hołdy i przysięgę posłuszeństwa od ludów „try dewiatych zemel“. Oprócz dwóch tych mogił, wzdłuż lewego brzegu Rosi występuje cały szereg mogił t. zw. „strażniczych“; stoją one pojedynczo, lub po trzy lub więcej razem, i dla tego w starych dokumentach granicznych mianowano je „rzędowemi“. Mogiły te, niezbyt od siebie odległe, są tak usy-

pane, aby jedne z drugich były widziane. W lapisach ruskich o W. zachodzi pierwsza wzmianka już w XI w. Podczas wojny domowej pomiędzy Jerzym Włodymirowiczem a Izasławem o berło kijowskie, kn. Włodimir spiesząc na pomoc pierwszemu z Halicza przez ziemię Bołochowską, r. 1150 skierował swój pochód na Munarewo (?), Wołodarewo i Perepetowo (Ipat. letop., 278). Była to zapewne zwykła droga orężna w tym czasie z Halicza do Kijowa prowadząca. To zaś Wołodarewo, z całym bliższem dorzeczem Rosi, czyli t. zw. „Porosiem“, zajętem było przez Czarnych Kłobuków, którzy inaczej w tę porę i „Bołochowcami“ się nazywali, tę drugą nazwę otrzymawszy, z późniejszymi analogicznymi im Kozakami, nie od rodowości, ale od wspólnego sobie rzemiosła i zatrudnienia, polegającego na łowieniu ryb w rzekach i gromieniu zwierza w polach (ob. Jana Szczęs. Herburta: Zatrzymanie Tatar). Bołochowcy ci, choć Rusi podlegali, mieli wszakże swoich oddzielnych kniaziów; ale gdy Baty podbił Ruś (1240 r.), to Bołochowcy bez oporu przyjęli jego władztwo nad sobą; na co się zrywał i sierdził Daniel Halicki (Ipat. letop., 527). Czy zaś Wołodarewo i po zalewie mongolskim było zawsze punktem zamieszkałym, trudno wiedzieć; jednakże już za pierwszych czasów litewskich musiała tu być znowu tabula rasa, ile że dopiero w 1471 r., jak to widzimy, na dawnym uroczysku tutejszem wyrasta zupełnie nowa osada, pod nazwą „Słobody“, która wraz z Antonowem należała wtedy do zamku kijowskiego. Ciekawe świadectwo o stanie ówczesnym tej osady podaje nam rewizya zamku kijow. z tegoż roku. „Sioło Słoboda, a w tym siole dziesięć sług; na wojnę chodzą, i w roku cztery kopy groszy i podymyszczynę dają; a innych żadnych powinności nieznają“ (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 2, str. 3 i 4). Ale napad Mendligireja (1483) i tak często potem trafiające się a pustoszące kraj napady Tatarów musiały zniszczyć niedługo i ową Słobodę, ile że za panowania Zygmunta III „horodyszcze Wołodareckie z sieliszczem Zwoloziem“, nazywajacem się inaczej „Wielka Słoboda“, było zaliczone jako res nullius do t. zw. w konstytucyi „pustyni za Białocerkwią leżącej“ (Vol. leg., II, str. 318). Aby kraj ten zupełnie pusty, pobudzić do ożycia, Zygmunt III, z dozwolenia sejmu, pustynię tę rozdarował „zasłużonym osobom rycerskiego stanu“. Atoli w kancelaryi królewskiej przy onem rozdarowaniu w 1590 r. przez błędną informację co do W., musiała zająć pomyłka, bo widzimy, że całą tę „pustynię“ aż dwie naraz osoby otrzymały. Obdarowanymi jednocześnie byli: Janusz Zahorowski i Marcejan Trębicki. O pierwszym z nich, jako obdarowanym, dowiadujemy się dopiero teraz z dokumentów ogłoszonych przez Aleks. Jabłonowskiego (Ukraina, t. II, str. 392).

Ale wkrótce, bo tegoż jeszcze roku, Janusz Zahorowski odprzedaje te pustki ks. Januszowi Zbarazkiemu, wwdzie braćl., a Marcin Trębicki schodzi z tego świata, i brat jego Stanisław, jako opiekun jedynaczki córki jego Anny, w r. 1596 sprzedaje również te puste dobra temuż ks. Zbarazkiemu za 3000 złp. „na spłacenie długów i na oswobodzenie innych dóbr obrócone“ (tamże, str. 401). Widać więc z tego, że uprzednia sprzedaż przez Janusza Zahorowskiego była zakwestyonowaną, kiedy Zbarazki był zmuszony powtórnie kupnem tych dóbr utwierdzić się. Obszar tych dóbr składał się wtedy: z horodyszczu Wołodarskiego czyli z sieliszczu Zwołozia, lub inaczej Wielkiej Słobody pod rz. Rosią, Przylepek nad tąż rzeką, Antonowa nad rz. Bereżną, Żuchowiec nad rz. Horochowatycią, Skułkowa nad rz. Rastawicą, Fastowa nad rz. Rosią pod Białocerkwią. Były to wszystkie puste uroczyska. Nowy więc nabywca ks. Janusz Zbarazki czynnie zaprzętnął się nad osiedleniem tej pustyni. Ważnym wypadkiem było założenie przez niego na Wołodareckim horodyszczu małego obronnego „sypanego“ zameczku, przy którym rozwijać się zaczęła osada. Zapelniał on ją sługami swymi i bojarami. Ale dobra te miały niepewną granicę od Białocerkiewszczyzny, ile że tu pustka graniczyła z pustką. Ztąd pomiędzy ks. Zbarazkim a Białocerkwią ustawiczne zachodziły spory o oderwanie jakoby od Białejcerkwi gruntów pewnych i przyległości. Jakoż w 1594 r. z rozkazu ks. Konst. Ostrońskiego, wdy kijow., podstaroście białocerkiewski kn. Dymitr Bułycha Kurcewicz, upatrzywszy czas, wpadł zbrojnie do W. i zburzył zameczek (tamże, str. 392). Jednakże ks. Janusz Zbarazki odbudował go wkrótce, ile że Erich Lassota von Steblau, poseł cesarza Rudolfa do Kozaków, r. 1594 przejeżdżający przez W., o istnieniu w niej zameczku nadmienia (Putew. zap.). Ks. Janusz z bojarów i sług swoich organizował zbrojne najazdy. I tak w 1604 r. użył on ich do najazdu na dobra Smolichowce i inne (koło Czarnobyła), należące do Sapiehów (Jabłon., Ukraina, II, 459). Wielki wojownik, ks. Janusz odznaczał się pod Czasnikami (1567), Połockiem (1579), Sokołem, Wielkimi Łukami (1580), Toporcem, Szkwłowem (1581), pod Zbarazem (1575), pod Zaslawiem zbił Tatarów. W r. 1603 ks. Janusz przez zakupno od Turbowskich i Bratkowskich Torczycy, przyległej W., zaokrąglił swą posiadłość, rozrzuconą szeroko nad rz. Rosią, Horochowatką, Bereżną i Rastawicą, która teraz zaczynając od Torczycy, ciągnęła się prawie bez przerwy aż do Niemirowa i Pohrebyszcz, czyli t. zw. „Biskupszczyzny“, będącej przed laty uposażeniem i dziedzictwem rz.-katol. biskupów kijowskich. Tymczasem gdy Anna Trębicka dorosła i wyszła za mąż za Pątkowskiego, stanowczo zaprzeczyła sprzedaży

W. przez stryja swego ks. Zbarazkiemu, ile że ona wtedy, gdy się sprzedaż dokonała, niewyszła z małoletności. Ks. Janusz umarł 1608 r. i synowie jego Krzysztof i Jerzy musieli po raz drugi od Pątkowskiej nabyć tę majątność. Ale nie koniec na tem. Tyszowie Bykowscy, właściciele Chodorokowa (w Kijowszczyźnie), pozwali Zbarazkich o niesłuszne jakoby trzymanie przyległości Wołodarskich, a mianowicie Dolinnego i Chrobrego (wsi dziś nieistniejących), które były jakoby starodawnem ich rodu dziedzictwem, przed spustoszeniem takowego przez Tatarów. Niewiemy jak się ta sprawa zakończyła, ale pod r. 1628 czytamy dekret w sprawie Jerzego i Krzysztofa ks. Zbarazkich z Anną z Trębickich 1-mo voto Pątkowską, 2-do Czudnowską, pozwaną, o niebronienie dóbr Wołodarskich od impedymentów ze strony Tyszów Bykowskich (Jabłon., Ukraina, II, str. 368). Po śmierci ks. Krzysztofa Zbarazkiego, koniuszego kor. (zm. 6 marca 1626 r. w Końskowoli), całe dziedzictwo po nim bierze w spadku brat ks. Jerzy, kasztelan krakowski. W taryfie podymnego z 1626 r. czytamy: „w Wołodarce dym. rynek. 94, uliczn. 30, ubog. 16, ogrod. 3, rzem. 4, pop 1“ (Jabłon., Ukraina, I, 77). Ks. Jerzy Zbarazki umarł w r. 1631 d. 12 lipca, bezżenny, i dobra jego przeszły spadkowo przez Zahorowskich na ks. Janusza Wiszniowieckiego, którego ojciec ks. Konstanty ożeniony był z Zahorowską, urodzoną z ks. Zbarazkiej. Ks. Janusz Wiszniowiecki umierając zostawił dwóch małoletnich synów: Dymitra Jerzego i Konstantego Krzysztofa, a ich opiekunem i ich dóbr został ks. Jeremiasz Wiszniowiecki, który funduje r. 1640 d. 29 listopada w W. kościół katol. p. wez. św. Michała Archanioła (Michał drugie imię Jeremiego). Zapisał on temuż kościołowi na utrzymanie proboszcza ziemię zwaną „Rudą Hreblę“ (z Ksiąg magistratu kijow.). Podczas wojen Chmielnickiego W. wpadła w ręce Kozaków, przyczem świątynia katolicka została zburzoną. Mieszkańcy tutejsi wzięli czynny udział w walce. Lud uważał W. za gniazdo „charakterników“, będących mistrzami w zamawianiu kul (ob. Michałowski, Ks. pamięt., 158). Młodzi książęta wróciwszy z Krakowa, gdzie nauki pobierali, r. 1651 d. 10 grudnia w Niemirowie czynią pomiędzy sobą dział dóbr ukraińskich, mocą którego ks. Dymitr Jerzy otrzymał Niemirowszczyznę, a ks. Konstanty Krzysztof wziął Pohrebyszczynę (dawniejszą Biskupszczyznę), Dziunkowszczyznę, Borszczajowszczyznę, Monastyrzyszczyznę i Wołodarszczyznę. Do tej ostatniej należały wtedy, jeszcze przez Zbarazkich osiedlone wioski: Kossówka, Rude Seto, Hajworon, Pietraszówka, Torczyca, Ławryki i Szalijówka. Kozacy wszakże niedopuszcili ks. Konstantego do aktualnego tycheż dóbr posiadania. W r. 1655, gdy Bohdan Chmielnicki pod-

dał się Rossyi i wracał z wyprawy z pod Lwowa, han krymski z ordami zaszedł mu drogę pod Jezierną, gdzie wódz Kozaczyzny doznał krwawej porażki, tak że o mało sam się w pęta niedostał (Letop. Biełozierskiego). Tatarzy jednak, przechodząc w bliskości W., niezajęli jej, dzięki może temu, iż była wtedy, jak mówi Cellaryusz, dobrze utwierdzonem miejscem. Następnie okolica ta była trzymana w ryzie przez załogi i chorągwie polskie. Roku 1671 z rozkazu Jana Sobieskiego pułkownicy Piwo i Łasko lokują się z chorągwami swemi w tem miasteczku i okolicy, dla przewidowania ztąd żywnością fortecy białocerkiewskiej, w której stał załogą komendant Lebel (Pisma do wieku i spraw Sobieskiego, Act. hist., t. I, str. 713). Odtąd ks. Konstanty mógł choć dorywczo przez swych urzędników zawiadywać tą posiadłością. Gdy w 1686 r. we Lwowie umarł, wszystkie ukraińskie jego włości przeszły na syna ks. Michała Serwacego (później hetmana w. lit.). W 1704 r. za hetmaństwa Iwana Mazepy na Zadnieprzu, przez gwałtowne wyprowadzenie („zhin“) ludności z prawego na lewy brzeg Dniepru, W. z przyległościami wyludniła się do szczytu. Ks. Michał Serwacy umarł w Merezcu na Litwie w 1744 r., zostawiwszy z Katarzyny ks. Dolskiej dwie córki: Annę za ks. Józefem Ogińskim i Elżbietę za Michałem Zdzisławem Zamoyskim, łowczym kor., wwdą smoleńskim. Szerokie pustki, jakie w dobrach Wołodarskich przegon ludności zostawił po sobie, jeszcze za ks. Serwacego zaczęły się kolonizować, ale za władania Zamoyskich osadnictwo to z każdym dniem rozpościerało się coraz bujniej. Na dawnych gotowych „siedliszczach“ przemogłonie dźwigały się wioski i futory, na warunkach najrozleglejszej słobody. Osadników na rolne gospodarstwa wspomagano. Dwór każdemu osiadającemu włości anianowi dawał materyał drzewny na chatę i stodołę, pewien obszar gruntu, ogród, sprzężaj wołowy, ziarno na zasiew i potrzebne narzędzia rolnicze. W. staje się odtąd dominialną włością całego klucza. Zdzisław Michał Zamoyski z ks. Wiszniowieckiej miał jedną córkę Katarzynę za Janem Karolem Mniszchem, podkomorzym kor., i na tę ostatnią po matce drogą spadku przeszła część olbrzymich włości, jakie w różnych stronach kraju posiadali ks. Wiszniowieccy. R. 1750 na mocy działu dopełnionego z ks. Ogińskimi w Wiszniowcu, Katarzyna Mniszchowa stała się dziedziczką: hrabstwa komarzeńskiego, klucza czarnoostrowskiego, orzechowieckiego, horyńskiego, hrabstwa dąbrowickiego, klucza karolińskiego, opolskiego, wiszniowieckiego, czajczyńskieckiego, wierzbowieckiego, kupielskiego, dziunkowskiego, hrabstwa brahińskiego, hrabstwa lubieszowskiego, klucza telechańskiego i na Ukrainie: kluczów: tahananickiego, międzyrzeckiego (nad Dnieprem), anto-

nowskiego, worobijowskiego i wołodarskiego. Z Wołodarszczyzny, osiedlonej teraz gęściej, wydzielono dwa osobne klucze: worobijowski i antonowski, tak, że sama W., w ten sposób uszczuplona, składała się odtąd z wiosek następujących: z Bereźnej, Skwirki z horodyszczem, Pustowarni i siedliska Żukowa. Klucz wołodarski obfitował w prastare uroczyska, jako to: Wojnine stawki, Carowa mogiła, staw Żmijski na Rosi, ad praesens Plotińce, Czarny las z uroczyszczem Korybutowszczyzna, Hrynczuki las, jezioro Kurmine, pole Telacze, ruda Chwastówek, ur. Suche jary, futory Karmaka, zwane Bukacz, mogiła nad rz. Skwirą i rz. Podbilecza (w Pustowarni), sieliszcze Żukow, rz. Pożarnia, grunt pusty nazwany Mołodowa, słoboda Horodycia czyli Kniaży Łuh (z rozgraniczenia 1750 r.). Za Mniszchowej szedł dalszy rozwój kolonizacji dóbr. Mnożyły się osady, zakładane przez t. zw. „osadzców“. I tak Tchórzewski osadził Tchorzówkę, Sobotkowski Karpenki, Zawadowski Wołodarskie futory al. Zawadówkę. Zakładano też i wioski czysto szlacheckie na czynszu. opartem nie na prawie wieczystem ale na gołosłownej ze skarbem umowie. W. się rozrosła, tak że w niej aż trzy powstało cerkwi; r. 1730 zbudowana Georgiewska (dziś nieistniejąca), r. 1741 Rozdestweńska i r. 1746 Wozdwiżeńska, dziś istniejąca. Żydzi w mczku się osiedlili i zasłynęli z dostatków. Kupczyli i trudnili się rzemiosłami. W kramach było pełno towarów. Był tu kupiec Zelman Słazczak, dla tego tak nazwany, że co roku jeździł na Szląsk i ztamtąd sukna i drogie bławaty przywoził. Żydzi tutejsi wraz z troszczańskimi płacili corocznie do kała ostrogskiego na Wołyniu, według dyspartymentu, na wojsko polskiego zaciągu zł. 755. W tym czasie trapili kraj t. zw. hajdamacy. Ażeby kraj od ich łupieztw zasłonić, r. 1750 szlachta kijowska na sejmiku w Żytomierzu postanowiła utworzyć landmilicję, której dowództwo powierzyła Danielowi Macewiczowi, pułkownikowi nadwornych pocztów Mniszchowej w Wołodaree. Gdy pewnego razu Macewicz wydalil się z W. dla scigania hajdamaków grasujących na Polesiu, inni z nich zawiadomieni o tem, pod osłoną nocy wpadli do W. i srogą zadali jej klęskę, szczególnie zemstę swą wywarli na dworku Macewicza; złupili go i zapalili (Arch. J. Z. R., część IV, t. 3, str. 542-4). Macewicz jeszcze potem sporo lat w W. przeżył i w późnym wieku życia dokonał. Katarzyna Mniszchowa r. 1740 fundowała w W. kościół katolicki drewniany, na uposażenie którego zapisała 20,000 złp. lokowanych na wsi Skwirce. Kościół oddała pod zarząd misyi jezuickiej w Białejcerkwi. Po zakończonej fabryce, mówi wizyta kościelna: „r. 1760 w sam dzień św. Michała archanioła wprowadzone było nabożeństwo przez Imci ks. Soc. Jesu misyonarzów (któ-

rym ten kościół afiliowany); przed wieczorem dnia tegoż przez delegowanych od JW. fundatorki stanął obwód, przy którym Wielebny ks. Jan, paroch cerkwi Noworodeńskiej, znajdował się i wiele innych osób jeszcze. Ten obwód zaczął się od rogu cmentarza kościelnego, od strony zachodniej drogi idącej do Rosi, za którą zaraz zamek, prosto był prowadzony ku wschodniej stronie, aż do cmentarza cerkwi Noworodeńskiej, całe stare zajmując zamczysko, oprócz mizernego zabudowania a bardziej ustąpienia budynku przez ImciP. Macewicza dla pomieszczenia lchm. ks. misjonarzy Soc. Jesu; reszta placu pusto leżała. Kościół był z drzewa dębowego, formy podługowatej, z kaplicami po bokach, z facyatą ku miastu na północ, po bokach mając dwie wieże. Facyata była malowana, z obrazem N. Panny Niepokalanego Poczęcia, a na wierzchu zaś statua św. Michała archanioła. W wielkim ołtarzu znajdował się obraz św. Michała arch., w gloryi Najśw. Panny Bolesnej P. Jezusa z krzyża zdjętego trzymającej. W kaplicy ołtarz z obrazem Najśw. Panny Maryi Niepokalanego Poczęcia, w gloryi św. Hieronima (przy nim liczne vota). W innych ołtarzach obrazy św. Barbary, św. Katarzyny, na zasuwie św. Antoniego Padewskiego, św. Jana Nepomucena. Portatel marmurowy biały, w blachę mosiężną pobielaną oprawny, z różnemi inskrypcjami z Pisma Bożego wyjętymi, stosownemi do Najśw. ofiary i ołtarza, konsekrowany r. 1661 d. 30 Martii przez św. p. JW. Kazimierza Charbickiego, biskupa nikopskiego, sufr. i kustosza i oficjała lwowskiego, z kaplicy Wiszniowieckich dany kościołowi. W r. 1768 gdy bunt Gonty i Żeleźniaka ogarnął większą część Ukrainy, przywódca Seredynenko opanowawszy Monastyrzyszcze, Żywotów i Tetijów, wpadł do W., ale tu dowiedziawszy o zbliżającym się do Białejcerkwi wojsku polskiem, umknął do Piatyhor. Wkrótce potem trzy klucze podkomorzyny kor.: worobijowski, antonowski i wołodarski rozdrobiły się przez wyprzedaje częściowe. I tak Ławryki, Tchorzówkę, Szalijówkę, Kononówkę, Tereski, Tokarówkę kupił od Mniszchowej Leon Rulikowski, ssta markowiecki, dziedzic Moźdzar, Horodyszczce Wielkie Baltazar Podhorski, podczaszy krzem., Pustownią Franciszek Saryusz Zaleski, stolnik trembowelski, Skwirkę Jan Pakucki, szambelan królewski, Worobijówkę Piotr Dobrzyński, również szamb., Rubczenki Ignacy Zaleski h. Prawdzic, cześnik trocki, Rude Seło, Karpenki i Kossówkę Jan Zaleski, h. Prawdzic, pisarz ziemi żytom., Horodyszczce Małe, Rohoźnę i Bilijówkę Łukasz Rybiński, podkomorzy kijow., nareszcie miasto W., slobódkę Wołodarską (Zawadówkę), Pietraszówkę, Hajworon, Kazimirówkę, Bereźnę i Antonów Seweryn Wisłocki, ssta kopajgrodzki. Nadto Wisłocki dokupił od Brzostowskich sąsiednią Torczyce, Wasylicę, Li-

chaczychę, Tarhan. Posiadał też i Żywotów. Z Kulczyce Wisłocky byli h. Sas i pochodzili z rodziny osiadłej w ziemi czerwonoruskiej i na Litwie. Katarzyna Mniszchowa, która się ze wszystkich swoich dóbr na Ukrainie wyprzedawała, umarła w 1771 r. w Warszawie. Po kasacie jezuitów w 1775 r. kościół w W. jak i fundusze jego przeszły na własność komisji edukacyjnej, która przez konkordat w Warszawie d. 26 listop. 1780 r. oddała kościół pod zarząd biskupa i kapituły kijowskiej, z dochodów pojezuickich dla plebana wyznaczwszy pewną roczną annuatę. Parafia W. została wydzieloną w 1788 r. Pieczęć kościoła W. przedstawia św. Michała arch. R. 1794 d. 4 czerwca Suworow wszedł do W. i rozbroił tu polską brygadę; 5 czerwca był już w Białejcerkwi, a ztamtąd wyruszył do Niemirowa i na Pragę (Listy i zapiski Suwarowa, Russkij Arch., 1866). Seweryn Wisłocki zamieszkał w W. w starym dworze, obok kościoła, otoczonym szczątkami dawnych okopów; był on ożeniony z Maryą Teresą z Sobieszczańskich, z którą w 1802 rozwiódł się a ona wyszła po wtórnie ślubu za Franciszka Salezego Podolskiego. Wisłocki miał z nią jednego syna Michała W. Wkrótce się zadłużył i W. w 1800 r. poszła pod eksdywizję. Właścicielem W. został Stanisław Jotejko. Kościół tutejszy, jako drewniany, ze starości groził upadkiem, a więc za staraniem ks. Piotra Konopki, proboszcza miejscowego, z dozwolenia władzy, został na jego miejscu wymurowany nowy w r. 1826 kosztem obywateli parafian. Do składki należeli: Nazary Jezierski, marsz. pow. skwir., brat jego Leonard Jezierski, Jan Nep. Podhorski, Stanisław Jotejko, Anna Iwaszkiewiczowa, Bonawentura Saryusz Zaleski, Dominika Saryusz Zaleska (żona Franciszka), Stan. Kuczalski, Stan. Prawdzic Zaleski, E. Berezowska, Wiktor Prawdzic Zaleski, Fremiot Saryusz Zaleska, Antoni Berezowski, Mateusz Prawdzic Zaleski. Budowniczym kościoła był Deboni. Poczet proboszczów stanowią: 1775 r. ks. Stan. Łagunowski, komendarz; 1785 ks. Michał Prawdzic Pałucki, aktualny proboszcz; 1788 ks. Bernard Ant. Mikoszewski, kanonik katedr. kijow.; 1792 ks. Jan Odynieć, kan. katedr., sędzia surrogat kijow., akt. prob.; 1793 komendarz ks. Maciej Mićsiński; 1807 ks. Bonifacy Zore, komendarz; 1812 ks. Augustyn Łącki, franciszkanin, komendarz; 1815 ks. Piotr Konopka, prob. akt. (grobowiec na cmentarzu kośc. obok dzwonnicy); ks. wikary Pawlin Kamiński; ks. Ludwik Brynk (później biskup amateński, sufragan łucko-żytomierski), ks. Antoni Szatyński, prob. akt.; od 1882 r. ks. Władysław Szostakowski. R. 1850 odbył konsekrację tutejszego kościoła ks. Kaeper Borowski, bisk. łucko-żytom.; 1883 r. ks. Szymon Marcin Kozłowski, biskup łucko-żytom. wizytował kościół. Na ścianach we-

wewnętrznych kościoła pamiątkowe tablice grobowe: Abramowiczów, Iwaszkiewiczów, Podhorskich, Zaleskich Saryuszów. Skutkiem gorliwości obecnej proboszcza ks. Szostakowskiego kościół ten znacznie przyozdobiono: kosztem Augusty Podhorskiej z Antonowa ułożoną została posadzka z białego marmuru, a Lucyan Abramowicz sporządził kosztem swym okna kolorowe, z wyobrażeniem czterech Ewangelistów, św. Leopolda i św. Zofii. Na cmentarzu grzebalnym znajdują się grobowe pomniki: Abramowiczów, Czarnowskich, Czerwińskich, hr. Moszczeńskich, Podhorskich, Świderskich etc. Parafia katol., dekanatu skwirskiego, ma 1052 wiernych. Kościół filialny w Rudem Sele. Kaplice są obecnie: w Antonowie, w Tchorzówce, Worobijówce, Pustowni. Stanisław Jotejko r. 1841 sprzedał W. Walentemu Abramowiczowi, marszałkowi pow. machnow., którego syn Leopold Abramowicz, marszałek pow. skwirskiego, wznosił tu okazałą rezydencję, w ogrodzie dochodzącym do rz. Rosi. Zgromadził on w swym domu cenny zbiór utworów znakomitszych zagranicznych i krajowych malarzy (z tych ostatnich są obrazy Simlera, Siemiradzkiego, Kossaków Juliusza i Wojciecha, Pillatego, Kostrzewskiego, Chełmońskiego i in.). Utwory zagranicznych malarzy pochodzą przeważnie ze szkoły włoskiej i holenderskiej. Kilka posągów marmurowych dłuta Bertoliniego i Pampeloniego. Obecnie W. jest własnością Lucjana Abramowicza, syna Leopolda. Gmina obejmuje 7 miejscowości (mto W., 1 karczma), mających 1812 dm., 9861 mk., 22853 dzies. ziemi (8739 włosec., 13684 dworskiej, 430 cerkiewnej). *Edward Rutikowski.*

Wołodarka al. *Hnileszczyzna*, chutor, pow. kijowski, par. praw. Pirohów (o 1 w.), 3 dm., do 15 mk., 27 dzies., dwie pasieki, ogród owocowy; własność monasteru brackiego w Kijowie, któremu nadany został w 1833 r. Zbudowany na miejscu starożytnego monasteru Hnileckiego al. Hlnieckiego, istniejącego już w 1504 r., jak widać z dokum. wydanego przez metropolitę Józ. Sołtana i zniszczonego następnie przez Tatarów. Na początku XVII w. Hnileszczyznę, do której należały uroczyska Kulikowe, Kalinowszczyzna i Kalny Ług, zajęła ks. Anna z Chodkiewiczów Korecka, następnie własność monasteru Wydubieckiego. W 1840 r. w W. na górze odkryto fundamenty budowli murowanej a przy nich pieczarę, t. zw. Teodozyjską, która, podług podania, służyła za schronienie mnichom po zburzeniu monasteru.

Wołodkajcie 1.) wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 92 w. od Kowna. 2.) **W.**, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 76 w. od Szawel, własność Bortkiewiczów, mają wraz z Mejliszkami i Martynajciami 418 dzies. (62 lasu, 170 nieuż.). 3.) **W.**, w spisie właśc. ziemskich *Wołodkanice*, wś, pow. szawelski, w

4 okr. pol., gm. Skiemie, par. Bejsagoła, o 54 w. od Szawel, własność Jagminów, ma 483 dzies. (200 lasu, 35 nieuż.); Norejkwie mają 23 dzies. (5 lasu); Tomkiewiczowie 32 dzies. (3 lasu, 2 nieuż.). Kaplica katol.

Wołodkanice, ob. *Wołodkajcie*,

Wołodkiszki 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, bar. Leforta, Hermaniszki, 5 dusz rewiz. 2.) **W.**, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, własność Totwenów, 127 dzies. (44 lasu, 33 nieuż.). 3.) **W.**, przysiół., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Girtakol.

Wołodkowa Djewica, wś nad rzką Nowy Potok, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, gm. w miejscu, o 14 w. na pld.-zach. od Nieżynia, 978 dm., 5265 mk., zarząd gminy, 3 cerkwie, szkoła, targi co środa, 2 wiatraki, gorzelnia i cegielnia; wielkie sady, pszczelnictwo. W 1776 r. należała do 2 sotni pułku nieżyńskiego; w 1787 r. zatrzymała się tu cesarzowa Katarzyna II jadąc do Krynu.

Wołodkowszczyzna, osada, pow. wołkowski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, własność Antonowiczów, ma 18 dzies.

Wołodkowszczyzna, wś nad Styrem, pow. łucki, na ptn.-wsch. od Rożyszcz. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność kn. Maksima Sokalskiego, który z Cholpniewa, Wołodkowlisney i Bozewa płaci z 2 bojar putn., 13 dworz., 6 ogr. po 4 gr., 6 ogr. po 2 gr., 2 rzemieśln. po 2 gr., 2 kół młyn. (Jabłonowski, Wołyn, 31).

Wołodkuszki al. *Góry*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymszany, 160 dzies. (30 nieuż., 11 lasu). Własność dawniej Połubińskich i Kimbarów. Władysław i Maryanna z Benetów Połubińscy w 1736 r. sprzedają jedną część a w 1746 r. Zygmunt i Jerzy Kimbarowie drugą część Antoniemu Wawrzeckiemu h. Rola. Od Wawrzeckich W. przeszły do bar. Engelharta, dziś własność włóścianina Miłasa.

Wołodoty, strumień we wsi Łagiewniki, w pow. wieluńskim.

Wołodrza 1.) wś, pow. kutnowski, gm. Błonie, par. Krośniewice. Leży przy linii dr. żel. warsz.-bydgoskiej, o 1 w. od stacyi Ostrowy, ma 21 dm., 251 mk., 199 mr. Jest to dawna wś królewska. Na początku XVI w. daje ona dziesięciny altaryi przy kapliczce zamkowej w Borysławicach (należących do Jarosława Łaskiego, wojew. sieradzkiego). Kołędę dają kmiecie pleb. w Dąbrowicach, wieś zaś należy do par. Krośniewice (Łaski, L. B., II, 448, 472). W r. 1564 wś ta, w dawnym zastawie u kasztelana płockiego ma 3 1/2 włók (Lustr., V, 251). Wchodziła w skład ststwa przedeckiego. R. 1576 Jan Płocki płaci tu od 8 łan., 2 zagr., 1 karczmy, 15 osadn. (Pawin., Wielkop., II, 50).

2.) **W.** al. *Zawadzka Wola*, wś dziś nie istniejąca. W r. 1557 należała do par. Kłótno, miała 3 łany, 1 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Małop., II, 18). Druga nazwa tej W. (od wsi Zawada, w par. Kłótno) nie pozwala utożsamiać jej z Wołodrzą w par. Krośniewice, od której zresztą różni się znacznie ilością łąków.

Br. Ch.

Wołoduta, dwie wsi w jednej okolicy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bieliczany, o 25 w. od Ihumenia. Wś Wołoduta Stara ma 13 osad, leży przy gości. z Rawanicz do Drechczy; Nowa W. osad 10, przy drodze ze Słobody do Domowicka. W. należała do domin. Rawanicze, Słotwińskich.

A. Jel.

Wołodutka, rzeczka, w pow. ihumeńskim, prawy dopływ Uszy.

Wołodyjowce 1.) wś, pow. mohylowski, okr. pol. Łuczyniec, gm. Maryanówka, par. kat. Kopajgród, st. poczt. i dr. żel. Bar (o 26 w.), o 50 w. od Mohyłowa, przy drodze z Baru do Szypinek, mają 111 dm., 727 mk., 621 dzies. ziemi włośc., 968 dworskiej (z Maryanówką), 34 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1881 r. W. założone zostały przez Wołodyjowskich, należały później do Pogórskich, następnie do Stadnickich, drogą wiana Czetwertyńskich, którzy obecnie sprzedali. 2.) **W.**, ob. *Wołodyjówka*.

Dr. M.

Wołodyjówka al. *Wołodyjowce*, urząd. *Wołodowce*, wś nad Murachwą, pow. jampolski, okr. pol. Dzygówka, gm. i par. kat. Czerniejowce, st. poczt. Berezówka (o 7 w.), st. dr. żel. Rachny (o 30 w.), odl. o 40 w. od Jampola, ma 318 dm., 2273 mk., 1271 dzies. ziemi włośc., 1081 dworskiej, gorzelnią. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1768 r. i uposażona 30 dzies., 1732 parafian. Należała niegdyś do Zamoykich, Koniecpolskich, Trzecieckich, dziś Szczeniowskich i 6 drobnych właścicieli.

Dr. M.

Wołodyki, wś, pow. wilejski, ob. *Wołodźki*.

Wołodymierka, ob. *Sowki*, pow. kijowski.

Wołodymir, uroczysko na gruntach mka Dziunkowa, w pow. berdyczowskim, po drugiej stronie rz. Rosi, na górze, zarosłe lasem i otoczone rowem.

Wołodymirka, dawna nazwa wsi Borszczajówki, w pow. kijowskim.

Wołodź z *Wolą Wołodzką*, wś, pow. brzozaowski, na praw. brzegu Sanu, 7.5 klm. na płd. od Dynowa, 274 mt. n.p.m. San tworzy w tem miejscu duże zagięcie, otaczające wieś od południa, zachodu i północy, na wschód zaś podnosi się teren w podgórze lesiste. Na takim wzgórzu (wzn. 434 mt. n.p.m.) powstała Wola Wołodzka. Obszar wsi przepływa kilka potoków wpadających do Sanu. Wś ma 65 dm. i 403 mk., Wola 34 dm. i 191 mk. Co do wyznania jest 564 gr.-kat., 19 rz.-kat. a 11 izrael. Na obszarze tabularnym (Kazimierza Trzczińskiego) są 4 karczmy, gorzelnia, młyn, tartak, cegielnia

i folwark. Obszar ten nosi nazwy Gdyczyna, fol. na płn. od wsi, u ujścia potoku do Sanu, Jasionów, folw. na granicy płd.-wsch. ku Jawornikowi Ruskiemu: Wołodź. W 10 domach mieszka tam 61 osób, 23 rz.-kat., 22 gr.-kat. i 16 żyd. Obszar tabularny ma 382 mr. roli, 31 mr. łąk, 3 mr. 1064 sąż. kw. ogr., 51 mr. pastw., 862 mr. lasu, 7 mr. nieuż. i 2 mr. 540 sąż. parcel budowl.; pos. mn. ma 608 mr. roli, 70 mr. łąk i ogr., 126 mr. past. i 21 mr. lasu. Parafia rz.-kat. w Dylągowej, gr.-kat. w Siedliskach. We wsi cerkiew drewniana i kaplica na cmentarzu. Graniczy na płd. z Jabłonicą Ruską, na płn. z Siedliskami, na wsch. z Jawornikiem Ruskim i Netrebką.

Mac.

Wołodzka Wola, ob. *Wola Wołodzka*.

Wołodziejewice, wś, pow. piński, na „Zarzewcu“, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Zabrycze, o 14 w. od Pińska.

A. Jel.

Wołodźki 1.) al. *Wołocki*, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 3 w.), okr. wiejski Szudojnie, 18 dusz rewiz.; należy do dóbr Ludwinowo, Umiasowskich. 2.) **W.**, wś włośc. nad rzką Miadziołka, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 48 w. od Święcian, 22 dm., 193 mk. (188 katol., 5 żydów). 3.) **W.**, wś włośc. nad Straczą, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Świr (o 3¹/₂ w.), o 42 w. od Święcian, 9 dm., 93 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 4.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowice (o 8 w.), okr. wiejski Putniki, o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 13 dm., 107 mk.; należy do dóbr Dekszniany, Wołodkowiczów. 5.) **W.**, w spisie z 1865 r. *Wołodyki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Porpliszce (o 4 w.), o 71 w. od Wilejki, 15 dm., 62 mk. prawosl., 10 katol. (w 1865 r. 46 dusz rewiz.). 6.) **W. 2**, wś, tamże, okr. wiejski i dobra, ks. Wittgensteina, Wincentowo, o 7 w. od Porpliszcz, 7 dusz rewiz. 7.) **W.**, wś, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stańkow, o 6 mil od Mińska, ma 13 osad; miejscowość dość leśna, grunta glinkowato-szczerkowe. *J. Krz.—A. Jel.*

Wołodźkowo, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 13 w.), okr. wiejski Zaborce, 29 dusz rewiz.

Wołodźkowszczyzna 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyszki (o 3 w.), okr. wiejski Horodniki, o 7 w. od Oszmiany, 7 dm., 56 mk. katol. (w 1865 r. 24 dusze rewiz.); należy do dóbr Ukropiszki, Ważyńskich. 2.) **W.**, folw. nad stawem, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 43 w. od Oszmiany a 19 w. od Dziewieniszek, 5 mk. katol. Należał do Wolskich.

Wołodźnyń, potok, w gub. witebskiej, dopływ Łowaci.

Wołodga, mto główne gub. wołogodzkiej,

położone pod 53° 10' płn. szer. a 42° 8' wsch. długi, nad rz. Wołogdą, przy ujściu do niej Zolotuchy, Szagraszu i Sodinki, wzn. 433 st. n.p.m., połączone jest z Moskwą linią dr. żel., długą 453 w. W 1861 r. było 1772 dm. (101 murów.), 47 cerkwi, monasterzy męzki i żeński, kaplica katol. (1057 parafian), 16867 mk. (w 1888 r. 17795 dusz), 124 magazynów (58 murów.), 249 sklepów (179 murów.), bank miejski, założony w 1788 r., 2 szpitale, dom dla obłąkanych, 4 przytulki, więzienie, dom poprawy, gimnazjum gub. (od 1804 r.), szkoła żeńska, szkoła powiatowa i paraf., seminarjum duch. (od 1730 r.), szkoła duchowna, ochrona, biblioteka gimnazjalna. Dochody miejskie w 1860 r. wynosiły 30661 rs. Do miasta należało 2210 dzies. W 1861 r. było w mieście 27 zakładów przemysłowych, z których najważniejsze 2 fabr. świec woskowych, produkujące na 27000 rs. Rzemieślników w tymże roku było 1062 (280 majstrów). Wielu z mieszkańców zajmuje się budową statków wodnych, zarobkiem na przystani i przy spławie, oraz rolnictwem i hodowlą bydła. W mieście odbywa się jarmark od 6 stycznia, trwający dwa tygodnie. Założenie W. przypisują Nowogrodzianom w XIII w. Podlegała ona początkowo Nowogrodowi i wchodziła do składu prowincyi zawołockiej. Od połowy XV w. przeszła w posiadanie w. ks. moskiewskich. W 1613 r. miasto doznało strat od wojska polskiego. Od 1719 r. mto prowincjonalne gub. archangielskiej, od 1796 r. mto gubernialne.

Wołogodzki powiat, położony w pld.-zach. części gubernii, zajmuje 123³/₄ mil al. 5929 w. kw. Powierzchnia w ogóle równa; w części zachodniej i pld.-zach. przechodzi dział wodny między dorzeczem Wołgi i Dźwiny Północnej. Gleba przeważnie piaszczysto-gliniasta i iłowata; podglebie stanowi glina i piaski formacji permskiej. Z rzek najważniejsze: Suchona, przybiegająca od pr. brzegu Wołogdę, do której uchodzą: Maslina, Tosznia i Weksa. Z jezior zaskują na uwagę Kubińskie, należące do powiatu południowem wybrzeżem, dalej Wielkie i Małe Głuche i Onaziemskie. W powiecie znajdują się rozległe błota. Lasy zajmowały 90974 dzies., t. j. ¹/₆ część ogólnej przestrzeni. Znajdują się one wyłącznie w części zachodniej i pld.-zach. W drzewostanie przeważa sosna i jodła. W 1861 r. było w powiecie (bez miasta) 120749 mk. (620 rozkolnik.), zamieszkujących 1804 miejscowości, mających 20103 dym. W t. r. było 110 cerkwi i 4 monasterzy. Główne zajęcia mieszkańców stanowi rolnictwo (do 165000 dzies. pola orn.), uprawa lnu i chmielu, hodowla bydła (do 78000 dzies. łąk); sprzęt siana dochodzi do 6207660 pudów.

Wołogodzka gubernia, jedna z gubernii północnych Rossyi europejskiej, graniczy na płn. i płn.-zach. z gub archangielską, na wschód z

tobolską, na południo-wschód z permską i wiaćką, na południe z kostromską i jarosławską, na zachód z nowogrodzką i ołoniecką i zajmuje podług Szwejcera 7200·9 mil al. 348415 w. kw., podług zaś Strjelbickiego 7312·07 mil al. 353882 w. kw. Powierzchnia gubernii przedstawia wielką równinę, której wschodnia część (od gub. tobołskiej do rz. Pieczory) pokryta jest górami Uralskimi; w części południowej ciągną się wzgórza Uralsko-Ałauńskie. Tylko tarasy okalające doliny rzeczne stanowią jedyne miejsce zdadne do zamieszkania, pozostałe bowiem międzyrzecza przedstawiają nieprzebyte błota, gęstemi porośnięte lasami. Z płodów mineralnych gubernii głównejsze są: sól, kamień młyński, krzemień, alabaster i kamień szlifierski. Gleba w części pld.-zach. mulista i gliniasta, w pld.-wsch. z piaskiem i wapnem zmieszana; pasy czarnoziemiu rzadkie i nieznaczące. W wody tak bieżące jak i stojące obfituje gubernia; rzek jest tu około 4800, z liczby których tylko 15 jest spławnych. Najważniejsze Suchona i Jug, z połączenia których powstaje Dźwina Północna, Łuża, Wyczegda, Sysoła, Waga, Pieczora i in. Jezior jest wiele (najważniejsze Kubińskie); błota, szczególniej leśne, zajmują większą część gubernii. Lasy zajmowały do 33000000 dzies., t. j. 91% ogólnej przestrzeni. Klimat surowy; średnia temperatura roczna w Wołogdzie wynosi - 2°·16 R. W 1861 r. było w gubernii 960848 mk., obecnie zaś 1242798 mk., t. j. 3·5 na 1 w. kw. Ludność zamieszkuje 12318 miejscowości (w tem 13 miast, 291 siół, 11235 wsi), mających w 1861 r. 132795 dym. Wsi w ogóle nie zbyt ludne. Największe mają zaledwo 50 dym. Pod względem etnograficznym większa część luności (84%) należy do plemienia wielkoruskiego, resztę (16%) stanowią Zyrianie. W 1861 r. było w gubernii 754 cerkwi (655 murów.), 579 kaplic i 20 monasterów. Główne zajęcia mieszkańców stanowi przemysł leśny, dalej myślistwo, połów ptaków, rolnictwo i hodowla bydła. Ogrodnictwo i sadownictwo na bardzo niskim stopniu. Handel jest dość ożywiony, przemysł natomiast słabo rozwinięty, reprezentowany był w 1861 r. przez 351 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 6560 robotników i produkujących za 901600 rs. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 10 powiatów: griażowiecki, jareński, kadnikowski, nikolski, solwyczegodzki, totemski, ustijski, ust'sysolski, welski i wołogodzki.

Wołojcie 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 11 w.), okr. wiejski i dobra Wołłowiczów, Hermaniszki, o 14 w. od Oszmiany, 7 dm., 55 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 2.) W., folw., tamże, o 14 w. od Oszmiany, 1 dm., 27 mk. katol. 3.) W. 1 i 2, dwie wsi, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 5 w.), okr. wiejski Żuprany, 12 i 13

dusz rewiz.; należały do dobr Barańce, Świebodów.

Wołodjedowa, ws nad rzką Rudomką, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Wiktorowo, 56 dm., 325 mk., szkoła.

Wołoka, ws włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Iszczołno, 3 dusze rewiz.; należy do dobr skarb. Wasiliszki.

Wołoka, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, prawy dopływ Korezyka, do którego uchodzi poniżej Korea. Przybiera od lew. brz. Zhar.

Wołoka, ws, nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, niedaleko Szumbaru, w pow. krzemienieckim. W r. 1513 Zygmunt I nadał ją Bohuszowi Bohowitynowi h. Korczak, podskarbiemu litewskiemu (ob. *Rachmanów*).

Wołoka 1.) ws, pow. i okr. sąd. czerniowiecki, poczta Kuczurmare. Posiada cerkiew par. nieun., 2978 mk. Śród lasu źródło i przy nim krzyż z napisem na pamiątkę pobytu Jana III Sobieskiego w r. 1675. 2.) **W.**, rum. *Wołoka*, ws nad rz. Czeremoszem, pow. storozyniecki, okr. sąd. i poczta Stanestie (odl. 2 klm.). We wsi cerkiew par. nieun. i 984 mk.

Wołoki 1.) zaśc. szl., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 19 w. od Oszmiany, 1 dm., 22 mk. katol. 2.) **W.** ws włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Radoszkowice (o 2 w.), okr. wiejski Putniki, o 50 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 12 dm., 72 mk. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). 3.) **W.** dobra, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadziół, własność Hałków. Do dobr należały wsi: Cielaki i Minczaki oraz zaśc. Sobolewszczyzna. 4.) **W.** ws, pow. rossieński, paraf. Stulgie. 5.) **W.** ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 46 w. od Szawel. 6.) **W.** białoros. *Wołoki*, ws nad rzką Mraj, pow. borysowski, gm. i par. praw. Mściż, par. katol. Dziedziłowice, o 48 w. od Borysowa, ma 47 osad; cerkiewka z r. 1790, p. wez. Przemienienia Pańskiego. Za poddaństwa należała do Wołowiczów. Miejscowość wzgórzysta. 7.) **W.** *Wołoki*, ws nad rzeczką Mczaną, dopł. praw. Newdy, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 20 w. od Nowogródka, ma 15 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta wyborne. 8.) **W.** ws i fol., pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 66 w. od Rzeczycy, ma 59 osad. Za poddaństwa należała do domin. Chojniki Prozorów. *J. Krz.-A. Jel.*

Wołokiele 1.) przysiółek, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi (o 4 w.), okr. wiejski Pilwingi, 2 dusze rewiz. 2.) **W.**, przysiół., pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 26 w. od Kowna.

Wołokieniki, ws nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Kobylińskich Pawłów, o 29 w.

od Wilna, 14 dm., 126 mk. katol. (w 1865 r. 58 dusz rewiz.).

Wołokityn, ws nad rzką Klewania, pow. głuchocki gub. czernihowskiej, gm. Chołopkow, 172 dm., 1133 mk., 2 cerkwie, szkoła, jarmark, 4 wiatraki; cukrownia założona w 1859 r., fabryka porcelany.

Wołoko, błotnista rzeczka, w pow. kobryńskim, odgranicza Siechnowicze Małe i Wielkie od Zielenkowszczyzny i wraz z innymi ruczajami tworzy rzkę Nieczawnicę, uchodzącą do Muchawca.

Wołokołamsk, dawniej *Wołok Łamski*, mto powiat. gub. moskiewskiej, nad rzką Gorodenką, dopł. Łamy, pod 56° 2' płn. szer. a 53° 37' wsch. dług., odl. o 147 w. na płn.-zach. od Moskwy. W 1860 r. miało 222 dm. (9 murow.), 7 cerkwi, 60 sklepów, 2276 mk. (w 1888 r. 1872 mk.), 2 szkoły elementarne, szpital, st. poczt., 3 fabryki perkalików, browar piwny, fabryki syropu, pierników, 2 cegielnie. W t. r. było 81 rzemieślników (46 majstrów). Handel nieznaczny. Odprawia się tu 1 jarmark, z obrotem około 3000 rs. Do miasta należy 275 dzies. Dochód w 1860 r. wynosił 2075 rs. W latopisach W. występuje po raz pierwszy pod 1138 r. Początkowo należał do Nowogrodu, był bardzo obszerny i liczył do 80 cerkwi. Kilkakrotnie zniszczony przez Mongołów i Tatarów oraz podczas walk domowych, pod koniec XIII w. przyłączony został do w. ks. moskiewskiego; w 1606 r. zajęty przez wojska polskie, był w 1613 r. oblegany przez Zygmunta III. Od 1781 r. mto powiat. gub. moskiewskiej.

Wołokołamski powiat, położony w zachodniej części gubernii, zajmuje 43·2 mil al. 2088·5 w. kw. Powierzchnia przedstawia równinę, lekko falistą. Gleba przeważnie ilasta i gliniasta, dość urodzajna. Północna część powiatu, pomiędzy rz. Łobią i Łamą, pokryta jest lasami. Rzeki nieznaczne, w ogóle niezeglowne, po większej części należą do powiatu tylko wierzchowinami. Najważniejsze z nich: Ruza, Łob' i Łama. W płn.-wsch., błotnistej części powiatu, znajdują się niewielkie jeziora. Błota spotykają się między rz. Łamą i Łobią. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 78827 mk. (w tej liczbie 335 rokoslników), zamieszkujących w 367 osadach (34 siołach). W powiecie było 36 cerkwi (25 murow.) i 1 monaster żeński. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (pod rolą 138000 dzies.). Łąki zajmują do 27043 dzies. W 1860 r. było w powiecie 27400 sztuk koni, 46900 bydła rogat., 46300 owiec zwyczajnych, 6600 trzody chlewnej. Lasy zajmują 39240 dzies. (13646 dzies. rządowych). Przemysł fabryczny, oprócz kilku garbarni i egielni, ograniczał się na fabryce wyrobów fajansowych (z produkcją na 11035 rs) i 68 drobnych fabrykach wyrobów bawełnianych. W powiecie

odbywa się 11 jarmarków, mających do 100000 rs. obrotu.

Wołokońska al. *Krasna*, słoboda przy ujściu Sazona i Saczy do Oskolu, pow. biruczyński gub. woroneskiej, o 42 w. od mta powiat., ma 564 dm., 5205 mk., cerkiew, dom przytułku, szkołę, 6 jarmarków do roku, targi tygodniowe.

Wołoksza, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 3 dm., 61 mk. (27 prawosł., 34 katol.).

Wołomin, ob. *Wołumin*.

Wołominów, poroh Dnieprowy, ob. *Wołszyna*.

Wołoczuny al. *Wołanczany* i *Wolanczany*, ws nad jez. Bylsonajcis, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, ma 12 dm., 105 mk., 654 mr. Wchodziła w skład dóbr Lejpuny. W 1827 r. było 8 dm., 48 mk.

Wołongiszki, dwór i zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, par. Girtakol, o 21 i 22 w. od Rossien.

Wołoniszki, ws, pow. rossieński, par. Wikukle.

Wól, ws, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Wóluszcz, rzeczka, w pow. mozyrskim (ob. t. VI, 759).

Wóluszcz, białoros. *Walasacz*, uroczysko leśne, pow. ihumeński, w obrębach gmin: Sierbiejewicze i Dudzicze; niegdyś puszcza znaczna do domin. Sierhiejewicze należąca, następnie przy podziale siostr Barbary z Prozorów Bukatowej i Róży z Prozorów Jelskiej około 1796 r. część tego uroczyska w ilości 4 włók odeszło do domin. Dudzicze Jelskiej. Obecnie znaczniejsza o wiele scheda sierhiejewicka W. należąc do Bungiego, wyniszczona całkiem z lasu, stała się osadą, wydzierzawianą gospodarzom. Scheda zaś druga została od roku 1857 podzieloną pomiędzy domin. Dudzicze i Zamość, braci Michała i Aleksandra Jelskich. Uroczysko W. leży nad brzegiem olbrzymich omszarów, stanowiących odnogę domniemanego przedhistorycznego „morza Herodotowego“ na Polesiu“. *A. Jel.*

Wóluszcz 1.) białoros. *Walasaczy*, ws, pow. borysowski, w 1 okr. pol., gm. Chołopienicze, o 64 w. od Borysowa, ma 12 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna. 2.) **W.**, ws, pow. nowogródzki, przy granicy pow. stuckiego, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewo, o 70 w. od Nowogródka, ma 14 osad; miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Wólusań 1.) szczyt (1070 mt.) na granicy Szczerbanówki, Żubraczego i Jabłonki, w grzbiecie ciągnącym się pomiędzy Solinką a Rabskim pot., pośród wielkich lasów, na 39° 55' wsch. długi., 49° 14½' płn. szer. (Karta woj., 9, XXVI). 2.) **W.**, góra (1001 mt.), na granicy Kołonic, Maniowa i Rabego, w pow. liskim.

Liczne potoczki odpływają do Kołonicy i Osławicy. Wznosi się na 39° 54' wsch. długi. a 49° 15½' płn. szer. (Karta woj., 8, XXVI).

Wólusanie, chutor do wsi Odryżyn, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn.

Wólusanka, szczyt (934 mt.) w Karpatach marmaroskich, posiada stoki silnie rozwinięte i lesiste. Wody odpływają do Cisy. U stóp wypływa pot. Żniowy. Szczyt sam wznosi się na 41° 45' wsch. długi. a 47° 56' płn. szer. (Mapa wojs., 14, XXX).

Wólosate, ws, pow. liski, nad pot. Wólosatką, lew. dopł. Sanu. Górską wioska, zbudowana na granicy węgierskiej, ciągnie się długą ulicą nad pot. W najniższym miejscu wzn. 705 mt. nrm. Z obydwóch stron wznoszą się góry lesiste, sięgające wyżej 965 mt. Par. rz.-kat. w Polanie a gr.-kat. w Ustrzykach Górnych. We wsi cerkiew drewniana, 104 dm i 706 mk. gr.-kat., prócz 30 izrael. Pos. tabularna ma 3826 mr. prawie samego lasu; pos. mn. 943 nr. roli, 542 mr. łąk i ogr., 1206 mr. past i 415 mr. lasu. Na pld. i zachód sięga obszar wsi do granicy węgierskiej, na wschód leży Bukowiec, odl. w linii powietrznej o 11 klm. a na płn. Ustrzyki Górne (8 klm). *Mac.*

Wólosaty, potok, zwany u źródeł *Wólosatką*, lewy dopł. Sanu, wypływa w paśmie, które stanowi dział wód Sanu od wód własnych. Pasma poczyna się na płn. przy połączeniu się dolin Sanu i pot. Wólosatego a na pld. stanowi granicę pomiędzy Galicyą a Węgrami. W. wypływa z pod Kiczery (1034 mt.), nieopodal góry Halicza (1335 mt.), płynie dość rozwartą doliną na północ przez Wólosate, Ustrzyki Górne, Dereżki, Stuposiany. Dno doliny we Wólosatem wzn. do 705 mt., w Ustrzykach 626 mt., w Dereżkach 594 mt., w Stuposianach 575 mt., przy ujściu 541 mt. W. płynie wśród uroczysz lesistych gór. Brzegiem potoku wije się droga łącząca wsi rozłożone w jego dolinie. Przyjmuje dopływy, z prawego brz. Terebowie, z lew. brz. Ryszyce. Długość do 23 klm. (Karta wojs., 9, XXVI). *St. M.*

Wólosatyj, ob. *Wólosaty*.

Wólosewicze 1.) ws i dobra nieopodal kotliny rz. Tremli i jeziora Tremlec, pow. rzeczycki, na pograniczu pow. bobrujskiego, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Krukowicze, o 129 w. od Rzeczycey. Ws ma 44 osad; dobra, własność Goleniszczewa-Kutuzowa, około 142 włók, należą do domin. Jakimowicze. 2.) **W.**, ws i dobra nad rz. Ołą, dopł. Berezyny, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Kaczerycze, par. katol. Bobrujsk (o 20 w.), ma 27 osad. Cerkiew paroch. p. wez. Narodzenia N. M. P., fundacyi Kiszaków, z zapisem przeszło 2 włók ziemi; około 1000 parafian; filia p. wez. św. Michała w Iwaniszczewiczach z r. 1795, ma z dawnych zapisów przeszło 1½, włók ziemi i łąk na 40 wozów. Nie-

gdys własność Kiszczów, w ostatniej dobie poddaństwa Kielczewskich. Folw. po uwłaszczeniu włościan miał w r. 1876 przeszło 46 włók. 3.) **W.**, mstko z zarządem gminnym, wś i dobra nad rzką Wieświerdzianką, dopł. Świadczy, pow. borysowski, w 1 okr. pol., o 80 w. od Borysowa. Mstko ma około 40 osad. Cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., ma z dawnych zapisów około 6 $\frac{1}{2}$ włók gruntów, przeszło 600 parafian; kaplica we wsi Starych Wołosowiczach z r. 1814 p. w. Podwyższenia Krzyża. Gmina W. składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, 468 dym., 2420 włosc. pł. męz. uwłaszczonych na 6050 dzies. W obrębie gminy jest: 24 wsi, 11 zaśc., 5 majątków, 1 okolica szlachecka, 2 sioła, 2 fermy, 6 folw. Wieś Stare W. ma 15 osad. Własność niegdys Michała Łopoto, oboznego litew., który w r. 1780 sprzedaje z Łatycholiczami i Zamoszem Antoniemu Bielikowiczowi, szambelanowi król. W 1824 r. wskutek eksdywizji przeszły do wielu posiadaczy. Za poddaństwa mieli tu Palczewscy od r. 1837 w dwóch wsiach 140 włościan i Eberlinowie od 1824 r. 54 poddańcy. Obecnie posiadają tu: Kozarscy od 1830 r. 86 dzies.; Miładowscy od 1824 r. 114 dzies.; Palczewscy 2878 dzies., młyny i propinacye; Reutowie od 1841 r. 156 dzies.; Romaszkowiczowie od 1841 r. 92 dzies.; Stańkiewiczowie od 1824 r. 80 dzies.; Eberlinowie 180 dzies. Grunta wzgórzyste, na zachód leżą nieprzebyte puszczę ku rzecze Essie. 4.) **W.**, folw., pow. borysowski, w gm. Wołosewicz, od r. 1824 własność Szawerskich, ma 7 włók.

Wołosianka, rzeczka, w pow. taraszczańskim, lewy dopływ Gniętego Tykicza, do którego uchodzi we wsi Żydowska Hrebła.

Wołosianka 1.) potok, pow. stryjski, ob. Sławka. 2.) **W.**, prawy dopływ pot. Berdy, wpływa pod górą Zakopaniec (741 mt.), przeryna się ciasną doliną przez Wołosiankę Małą i następnie szerszą doliną przez Wielką W. w pow. turczańskim. Długa 7 klm. (Karta wojs., 9, XXVII, 8, XXVIII).

Wołosianka 1.) wś, pow. stryjski, 70 klm. na pld.-zach. od Stryja, 33 klm. na pld.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Skolem. Na ptn. leży Sławsko, na wsch. Rożanka Niżna i Wyżna, na pld. Jelonkowate, na pld.-zach. Chaszczowanie, na ptn.-zach. Ławoczne (st. kol.) i Tarnawka. Środkiem wsi płynie Wołosianka, prawy dopł. Oporu, zwana w dalszym biegu Sławskiem i przyjmuje w obrębie wsi z obu boków liczne strugi, z których znaczniejsze są: od praw. brzegu: Jałyna i Hnyła, od lew. brzegu: Mała Sławka, Sławka i Reszutka. Na granicy wsch. wznosi się Wysoki Wierch do 1245 mt. (znak triang); na pld. Błyszczę do 987 mt. i Cyrkowski Wierch na granicy węgierskiej do 986 mt. Zabudowania wiejskie rozrzucone w dolinie Wołosianki i jej dopływów. Wł. więk. ma roli or. 2, łąk i

ogr. 3, lasu 266 mr.; wł. mn. roli or. 2088, łąk i ogr. 1375, pastw. 1257, lasu 1297 mr. W r. 1890 było 227 dm., 1241 mk. w gm., 2 dm., 12 mk. na obszarze dwor. (1210 gr.-kat., 5 rzym.-kat., 38 izrl.; 1235 Rus., 5 Niem.). Par. rzym.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła i klas. i kasa poż. gm. z kapit. 605 złr. Wś tę założył w r. 1572 ks. Konstanty Wasyl Ostrogski, szwagier Jana Krzysztofa Tarnowskiego, i nazwał „Polanki“. Później otrzymała wś nazwę dzisiejszą (ob. Papée „Skole i Tucholszczyzna“, str. 31.) 2.) **W. Mała**, wś, pow. turczański, 12 klm. na ptn. od Turki (sąd pow. i urz. poczt.). Na pld.-wsch. leżą Isaje i Jawora, na pld.-zach. Rozłucz, na ptn.-zach. Jasienica Zamkowa, na ptn.-wsch. Wołosianka Wielka. Na pld.-wsch. nastaje pot. Wołosianka Mała i płynie na ptn.-zach. do Jasienicy Zamkowej, gdzie się łączy z Wołosianką Wielką i tworzy pot. Berdo, prawy dopływ Rozłucza. W dolinie potoku leżą zabudowania (585 mt.). Najw. wzn. na pld. „Dmytrowski“ 789 mt. Własni więk. tu i w Wołosiance Wielkiej ma łąk i ogr. 2, past. 10, lasu 685 mr.; wł. mn. roli or. 1362, łąk i ogr. 232, pastw. 760, lasu 207 mr. W r. 1890 było 72 dm., 400 mk. w gm. (383 gr.-kat. Rus., 17 izrl.). Par. gr.-kat. w Wołosiance Wielkiej. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała. W r. 1559 otrzymali od Zygmunta Augusta Jan i Szymon Oleksiniacy przywilej założenia wsi Wołosianki Małej nad potokiem tejsze nazwy (Rkp. Ossol., Nr. 2837, str. 99). Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron. krainy wołosiańskiej, wekon. samborskiej. W lustr. z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 123) czytamy: „Ta wś ma łąn. 10; między temi jest pustych 5, osiadłych 5. Wójtowskich z osobna łąn. 3; popowski jeden. Powinności tej wsi: robocizna takąż, jako we wsi Wołosiance Wielkiej, do klucza medenickiego należy. Także drzewo, jako wyżej i cieślów wyprawia do żup, do których każą. Czysze na św. Marcin: Czyszu głównego z łąnu płacą po zł. 5. Za wołu z łąnu każdego zł. 1. Z wójtowskich łąnów za wszystkie podatki zł. 9 gr. 14. Pop płaci czyszu na rok zł. 2 gr. 6. Owies, kury, gęsi oddają jako i Wołosianka Wielka. Z pustych łąnów płacą po zł. 6. Czysze na św. Michał: Od chlebników, ile ich będzie dają po gr. 3. Stróżnego z łąnu dają po 1 zł. 10 gr. Żerowszczyzny płaci gromada na rok z łąnu zł. 10, t. j. na św. Michał, na św. Marcin i na św. Wojciech po 3 zł. 10 gr. Czysze na św. Wojciech: kuchennego od chlebnika jednego, wiele ich będzie, po gr. 10. Stróżnego z łąnu dają po gr. 15. Za jagnię i jarzabki gromada płaci gr. 28. Owies, kury, gęsi oddają z łąnu każdego jako wś Wołosianka Wielka na drugą ratę. Także barana i baranka wielkanocnego oddają, jako wyżej. Jajec kopę gromada daje. Od owiec

dają dwudziestego barana jednego, albo od każdej owcy po gr. 4". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 70) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąkach 10. Videlicet sianych łąków $2\frac{1}{2}$, koszonych $3\frac{1}{4}$, pustych, $4\frac{1}{4}$. Z osobna wójtowskich 3, poposki 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 19. Czysze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 121 zł. 12 gr. Wójtostwa w tej wsi z karczma i młynkiem posesorowie, szlachetni Lesio i Iwasio Pawłowiczowie, Skoblewiczowie, Hrubiaćkowie i synowie ich szlachetni Iwanowie dwaj, Paweł, Jerzy, Piotr i Seńko, którzy prawo swe producerunt, vigore którego inkorporowanego czynszu do kasy ekonomicznej płacić powinni co rok zł. 120. Ciż uprzywilejowani hibernę na gardekurów J.Ks. Mości, podług dyspartymentu zamkowego i inne onera fundi płacić powinni. Lasy tej wsi: Na zachód słońca chaszczę. Na południe las jodłowy. Zaliła się gromada na Popowiczów, że im grunta przeorują i wielkie krzywdy czynią, też grunta sobie przywłaszczając. Także przeciwko duchownym teje wsi, którzy pogłównego od lat kilku od nich należącego nie dają, tylko po 3 zł., a należy się zł. 14 na jedną ratę. Skarży się też gromada na JM. Pana Gołkowskiego, wójta jasienieckiego, iż im odebrał pole „Hłowczyński Pomiarek“, o co go też gromada ma pozwać do zamku samborskiego“. Do krainy wołosiańskiej, należały prócz Wołosianki Wielkiej i Małej: Łastówka, Swidnik, Jasionka Masiowa i Stejciowa, Kondratów i Isaje. Powinności całej krainy wołosiańskiej określa inwentarz z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 72) jak następuje: „Kaźda wieś powinna odwozić do zamku samborskiego drzewo rokowe, kiedy rozkażą, z łąnu kaźdego sianego, kostkowe drzewo jedno, ciosane jedno, łąt dwie, gontów kop dwie, albo jeżeli zamek nie potrzebowaby takowego drzewa, tedy z kaźdego łąnu sianego po zł. 2 do kasy ekonomicznej płacić mają. Robocizny do klucza medynieckiego lub kasy ekonomicznej samborskiej z kaźdego łąnu sianego po zł. 10 płacić wszystkie wsie powinny, albo dać raz w rok z kaźdego łąnu sianego na cały tydzień do Medynic, jeżeli administracya pozwoli, robotników pieszco po 4, a jeżeli kosarzów to po 2 z łąnu. Dziesięciny owczej dawali od owiec 20, barana jednego albo od kaźdej owcy płacili po gr. 4. Teraz ogólnie cała kraina płaci co rok zł. 200. Hybernę na gardekurów J.Kr. Mości, oraz expenszczyznę do kasy ekonomii samborskiej podług dyspartymentu wydanego kaźda wieś wypłacić ma, tudzież uniwersałem zamkowym i dyspozycjom wszelkim zadosyć uczynić. Na pachółka do klucza medynieckiego z łąnu kaźdego sianego po zł. 4 płacić mają. Ta cała kraina wołoszańska podług dyspozycyi JMPana Szmitha, konsyliarza JKrMości, jako komisarza do ekonomii samborskiej zesłanego w Samborze d. 1 lipca 1757 r. uczy-

nionej, łątry do żupy starosolskiej przy naznaczonej przez tegoż Jegomości konsyliarza zapłaćcie wozić powinna do dalszej dyspozycyi komisyi skarbu“. 3.) **W. Wielka**, wś, pow. turczański, 14 klm. na pń. od Turki (sąd pow. urząd poczt.). Na pńd.-wsch. leżą Isaje, na pńd.i zach. Wołosianka Mała, na pńn.-zach. Jasionka Zamkowa i Łopuszanka Chomina, na pńn.-wscha Turze (obie w pow. staromiejskim). Na pńd.-wsch. nastaje pot. Wołosianka Wielka i płynie na pńn.-zch. do Jasionicy Zamkowej, gdzie się łączy z Wołosianką Małą i tworzy pot. Berdo. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 586 mt.). Na wsch. leży las Maciejów (wzn. 821 mt.). W r. 1890 było 81 dm., 467 mk. w gm. (449 gr.-kat., 1 rzym.-kat., 17 izrl.; 465 Rus., 2 Pol.). Par. rzym.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski, dyec. przemyska. Do par. należy Wołosianka Mała. Erekyjny dokument parafii wydany był dnia 23 sierpnia 1666 r. przez króla Jana Kazimierza. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Mikołaja. W rękop. Ossol. Nr 2837, str. 99 czytamy: „A. 1559. Privilgium Sigismundi Augusti Provido Tymkoni Kuszmiętha et fratribus illius locandi villam ad rivum Wołosianka major eodem nomine appellandam, datum. In qua ad scultetiam duae areae integrae in ipsa villa et unus laneus agri in fundo dictae villae cum facultate in dicto rivo Wołosianka molendinum extruendi, fructusque percipiendi cum columbatione utraque annali, cum tribus diebus laboratilibus subditorum quolibet anno scultetii adjunguntur. Ratione quorum dictus scultetus onera solita subire et expeditionem bellicam obire obligatur“. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., krainy wołosiańskiej, w ekon. samborskiej. W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr 1255, str. 121) czytamy: „Ta wieś ma łąn. $12\frac{1}{2}$, między niemi hajduckiego $\frac{1}{2}$, popowski 1, wójtowskich 3. Powinności tej wsi: Ta kraina z łąnu osiadłego do klucza medynieckiego daje robotników 4, raz do roku, na cały tydzień, pieszco albo jako każę. A kiedy kosić każę, to za jednego kosiarza dwóch żeńców potracają. Drzewo jedno kostkowe z łąnu do zamku samborskiego odwieźć powinni. Item ciosanicę jedną, łąt dwie i gontów kop dwie. To drzewo na budynki zamkowe albo folwarkowe obracać się powinno. Jeśliby jednak takowego drzewa po opatrzonych budynkach zamek nie potrzebował, płacić za nie będzie gromada po zł. 2 z łąnu kaźdego. Ta kraina do tego ze dwudziestu łąnów cieślę jednego przysyła do żup kotowskich, daje od św. Wojciecha do św. Marcina na robotę, którzy z roboty przez ten czas nie schodzą. Czysze na św. Michała należące: Z chlebników, ile się ich kaźdego roku znajdzie, płacę z kaźdego po gr. 5. Stróżnego z łąnu płacę po gr. 15. Żerowszczyzny z łąnu kaźdego płacę na rok po 1 zł. 10 gr. Zborowszczyzny

placą na każdy rok z łąnu osiadłego zł. 10, to jest na św. Michał zł. 3 gr. 10, na św. Marcin zł. 3, gr. 10, na św. Wojciech zł. 3 gr. 10. Czynnsze na św. Marcina należące: Czynnzu głównego placą z łąnu każdego osiadłego zł. 6. Z obszarów z osobną placą zł. 13. Za wołu placą z łąnu każdego zł. 1. Przyczynku wedle rewizyi z r. 1614 zł. 8. Z wójtostwa na rok tak za pokłon, jako z młyna, z karczmy, za wołu z kniazkich domów płaci ogółem zł. 23 gr. 13. Prawa jednak, jakiemby to wójtostwo trzymał p. Wołoszański, terazniejszy posesor, nie pokazał. Pop z łąnu czynnzu płaci na rok zł. 2 gr. 6. Owsa dają czynnzowego z łąnu półmiarków dwa, a ten owies wydawać powinni ziarnem, nie pieniędzmi. Kur z łąnu dwie, gęś jedną dają. A jeśliby zamek owsa nie potrzebował, tedy za każdy półmiarek dawać będą zł. 2. Czynnzu placą z łąnu pustego, kto go zasiewa, zł. 6. Innych żadnych nie pełnia powinności z takowych łąnów. Czynnze na św. Wojciech: Kuchennego od chlebników, wiele ich będzie, z każdego po gr. 10. Stroznego z łąnu po gr. 15. Za jagnię i jarzabki gromada daje gr. 28. Za barana kuchennego płaci gromada zł. 3 albo barana. Za baranka wielkanocnego daje gromada 1 zł. albo baranka. Jajec gromada daje kopę jedną albo za nią gr. 20; kur 2, gęś jedną. Za dziesięć owczą dają z łąnu od dwudziestej owcy barana jednego, albo od każdej owcy po gr. 4. Nadto do żadnych innych wymyślnych powinności, ciężarów i podatków (okrom tych, któreby uniwersałami JKról. Mości, jako to na hyberne, albo na inszą całą Ekonomii potrzebę naznaczone były) pociągani być nie mają przez urząd zamkowy albo krajników. Salarium po groszu od złotego przy czynnzu oddawali, jako na nich niesłusznie nałożone było, tak to abrogujemy i dawać go nie każemy. Czynnze jednak włość wybrane wcześniej do zamku oddawać i odwozić powinna pod egzekucją zwyczajną, która na te tylko wsie wychodzić będzie, które czynnzu i innych, według wyżej opisanego inwentarza, powinności wcześniej nie wydadzą. Te zaś, co czynnze oddadzą od pojezdników i wszelkiego ruszenia wolne być mają. A za zborowszczyznę placą, jako się wyżej nadmienilo. Ta ws i cała ta kraina hajduczyzny z łąnów nie płaci, ale tylko do Medenic hajduka ze dwudziestu łąnów wyprawują. Jeżeli zaś hajduka tam nie potrzeba, tedy placą hajduczyzny z każdego łąnu do zamku samborskiego jako i inne krainy po zł. 2 na św. Marcina i na św. Michał zł. 2⁴. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 69) czytamy: „Ta wieś osiadła na łąnach 12. Videlicet sianych łąnów 1¹/₂, koszonych 2, pustych 8¹/₂. Z osobną hajduckiego pustego 1¹/₂, wójtowskich łąnów 3, popowski 1. Chlebnika ad praesens znajduje się 23. Czynnze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 92 zł. 17 gr. Ad haec

z wójtostwa czynnzu należy do skarbu 24 zł Lasy tej wsi: Las od wschodu słońca, duży, nazwany Berdo, w nim buczyna i jedlina. Las na północ, nazwany Kotelniczy, w nim jedlina, buczyna, leszczyna. Wójtostwa w tej wsi posesorowie, panowie: Hrehory, Michał, Jan, Bazyli Paśławscy; Jan, Hrehory Wołoszańscy Szologunowie prawo producerunt, vigore którego onera fundi wszelkie ponosić tenentur. Żaliła się gromada, że ksiądz Teodor, duchowny tamtejszy, odebrał im łąz „Szpiczyt“ nazwany, także łąz „Chyłowy“, tudzież inne pola przeoruje. Taż gromada skarży się na p. Wołoszańskiego, posesora wójtostwa, że im odebrał łąz „Pilipowy“ zwany i drugi „Dubaniówka“, tudzież i inne grunta. O co taż gromada ma pozwać do zamku samborskiego tego p. Wołoszańskiego. *Lu.Dz.*

Wołosiany, szczyt górski (893 mt.), na krańcu pasemka, stanowiącego boczny przypór działu wznoszącego się między pot. Sławskiem, pot. Jelonkowatę a Rożanką. Góra wychyla się łąsą polanką nad lasy a stokami swemi rozkłada się między widłami Mizunki i jej dopływu pot. Senecznej. Leży na obszarze Seneczowa, w pow. doliniańskim, na 41° 17' wsch. długi., 48° 46' półn. szer. (Karta wojsk., 10, XXIX).

Wołosin, uroczysko, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 46 w. od Bielska.

Wołoska Bałaklejka al. *Szczeniace*, sloboda nad Bałaklejką Wołoską, pow. kupiański gub. charkowskiej, gm. Starowierowka, 294 dm., 1730 mk., cerkiew, szkoła, st. poczt.

Wołoska Kamionka, pow. Rawa Ruska, ob. *Kamionka Wołoska*.

Wołoska Kobylnica, ws, pow. cieszanowski, ob. *Kobylnica 2*.

Wołoska Pisarzówka, ob. *Pisarzówka 4*.

Wołoska Ruda, ob. *Ruda 60*. (t. IX, 888).

Wołoska Rutka, ob. *Rutka 6*.

Wołoska Tyrawa, ob. *Tyrawa 1*.

Wołoska Wieś, pow. doliński, 18 klm. na półn.-zach. od Doliny, tuż na półn.-zach. od urzędu poczt. w Bolechowie, siedziba sądu powiat. bolechowskiego. Na półn. leżą Lisowice, na wsch. i półd. Bolechów, na zach. Cisów, na półn.-zach. Taniawa. Wzdłuż granicy wsch. płynie Sukiel od półn. na półn. i przyjmując w obrębnie wsi od lew. brzegu dwa małe dopływy. Z półn. obszaru płyną wody trzema strugami na półn. do Bereźnicy, płynącej wzdłuż granicy Taniawy. Zabudowania wsi leżą na półd.-wsch., a między niemi także Bolechowskie saliny. Na półn.-wsch. leży las kameralny i wznosi się lesista Bolechowska Góra (428 mt.); zach. część obszaru zajmuje las Droszowski. Włas. więk. tu i w Babilonie (rządowa) ma roli or. 20, łąk i ogr. 40, pastw. 4, lasu 2387 mr.; wł. mn. roli or. 424, łąk i ogr. 1058, pastw. 315, lasu 1 mr. W r. 1890 było 341 dm., 2287 mk. w gm., 14 dm., 107 mk. na obsz.

dwor. (857 rzym.-kat., 1210 gr.-kat., 267 izrl., 60 innych wyznań; 1384 Rus., 667 Pol., 340 Niem., 3 innej narod.). Par. rzym.-kat. w Bolechowie. We wsi jest cerkiew. Według podania stał tu niegdyś monaster bazylianów.

Wołoska Wola, pow. włodawski, ob. *Wola Wołoska*.

Wołoski 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Serwecz (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Śliźniów, Kostyki, 33 dusz rewiz. 2.) **W.**, *Wołoszki*, wś, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirohy, o 32 w. od Kobrynia, 51 dzies. (15 łak i pastw., 1 nieuż.). W r. 1789 należała do dóbr Raczki, Kościów.

Wołoski al. *Wołski Jar*, uroczysko na gruntach mka Meżyrycza, w pow. czerkaskim.

Wołoskie 1.) wś, pow. krzemieniecki, gm. Dederkały, par. praw. Siwki (w pow. ostrogskim, o 3 w.), katol. Jampol, ma 31 dm., 251 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Jana Bohostowa, z drzewa wzniesioną w 1739 r. kosztem dziedzica wsi Aleksandra Sieniuty Lachowieckiego, odnowioną w 1875 r. i uposażoną 15¹/₂ dzies. ziemi, kaplicę katol. dekanatu krzemienieckiego. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 płaci ztąd p. Iwi, wójt janpolski (sic) z 5 dym., 4 ogr., 2 komor., 1 koła wałn. (Jabłonowski, Wołyń, 142). W r. 1665 była własnością Krystyny Sieniuciny, w dzierzawie, wraz z Olzanicą i Skrobotówką, u Mikołaja Jakubowskiego (Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 79). W 1873 r. własność Jana Sieniuty. 2.) **W.** *Karaczyńce*, ob. *Karaczyńce Wołoskie*. 3.) **W.** *Mecherzyńce*, pow. berdyczowski, ob. *Mecherzyńce*. 4.) **W.**, ob. *Wołoszka* 1.). *J. Krz.*

Wołoskie, część Ciemierzyniec, w pow. przemysłańskim.

Wołoskie wsi, były to osady zakładane w XIV i XV w. na podgórzu karpackim przez przybyszów pochodzenia wołoskiego (Rumunów), którym pozwolono rządzić się własnymi zwyczajami prawnymi (prawo wołoskie), tak jak Niemieciami kolonistom zostawiono prawo niemieckie. Podobnie jak z czasem nadawać zaczęto prawo niemieckie czysto polskim osadom, tak i liczne wsi z ludnością rusińską, polską czy mieszaną otrzymywały prawo wołoskie, odpowiadające warunkom pasterskiego życia wśród lesistego podgórza karpackiego. Dzieje tej kolonizacji wołoskiej i rozszerzenie się osad na prawie wołoskiem przedstawiają prace: „O wsiach tak zwanych wołoskich na płn.-stoku Karpat“ przez Al. hr. Stadnickiego (Lwów, 1851 r.) i „Północno-wschodnie wołoskie osady“ przez ks. J. T. Lubomirskiego („Bibl. Warsz., 1885 r., t. IV). Istniejące na obszarach między górnym biegiem Sanu i Dniestru wsi wołoskie wyliczono w artyk. „Górale“ („St. Geogr., II, 693). *Br. Ch.*

Wołoskie Rostoki, ob. *Rostoki* (t. IX, 804).

Wołoskoje, wś nad Dnieprem, w pow. i gub. ekaterynosławskiej. Na wprost W., u ujścia Mokrej Sury, znajduje się w rzece drugi z rzędu poroh, t. zw. Surski.

Wołoskowiec, wś w pobliżu pr. brz. Horynia, pow. ostrogski, gm. Moszczanica (o 3 w.),

odl. o 8 w. na płn.-wsch. od Ostroga (gdzie st. poczt.), str. żel. Krywin i Ożenin (obie o 8 w.), ma 42 dm., 410 mk., cerkiew paraf. drewnianą, p. w. Pokrowy N. M. P., niewiadomej erekcyi, uposażoną 35 dzies. ziemi, szkółkę cerkiewną (od 1874 r.). Do par. należą wsi Kurhany (o 3 w.) i Badówka (o 2 w.). W całej parafii 127 dm., 1051 mk. prawosł., 29 katol. i 22 żydów. Glebę stanowi czarnoziem z podkładem bardzo grubego piasku, pomieszanego z kamykami i wapieniem. Z pod gór wytryskują obfite źródła czystej wody. Włościanie zajmują się wyłącznie rolnictwem i są wogóle dość zamożni. Niektórzy mają przy domach sady owocowe, a w nich ule z pszczołami. Wś należała do ks. Ostrogskich. W r. 1577 sióło ziemian Ostrogskich płaci od 3 dym. na ćwierc. W r. 1583 ks. Konstanty Ostrogski płaci ztąd z 2 dym., 2 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 39, 71). Anna Alojza z książąt Ostrogskich Chodkiewiczowa w 1622 r. nadała tę wieś, pomiędzy innymi, na uposażenie kolegium jezuickiego w Ostrogu. Po kasacie jezuitów W. w 1771 r. przeszły do ks. Jabłonowskich, obecnie własność Antropowych. *J. Krz.*

Wołoskowiec, wś nad rzeką Djahówką, pow. sosnocki gub. czernihowskiej, gm. Wołoskowiec, o 35 w. od Sosnicy, 325 dm., 1850 mk., zarząd gminy, cerkiew, targi.

Wołoskownia, wś, pow. klimowicki, gm. Kościukowicze, ma 40 dm., 176 mk.

Wołosław, kępa na rz. Ługu, w pow. włodzimierskim, należała do dóbr monasteru św. Onufrego.

Wołosnia, rzeczka, w pow. nowogródzkim, właściwie Wołownia, ob. *Wołowicz*.

Wołosów, os. młyn., należąca do dóbr Leszczany, w pow. chełmackim, gm. i par. Wojstawice.

Wołosów, wś nad Hujwą, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Kotelnia (o 3 w. na płn.-zach.), ma 145 dm., 1167 mk., cerkiew filialną, p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1775 r. i odnowioną w 1874 r.; kaplica pod źródłem, woda którego uważana jest przez mieszkańców za uzdrawiającą. Na płn. od W., bliżej Iwnicy, leży wś Słoboda Wołosowska. Podług rewizyi zamku żytomierskiego z 1545 r. własność Olizara Wołczkowicza (Jabłonowski, Rewizye, 131). Podług reg. pobor. wództwa kijowskiego z 1571 r. pobór z mka Koroscieszowa, Toporzycz, Starego Choroscieszowa i Wołosowa, i z wsi do tego mka przynależących Starowicz, Sidorowicz, Sołodyrow, Horoszkowicz, wynosił 48 fl. 21 gr. W 1628 r. Ludwik Olizar płaci z Wołosowa w zast. od 5 bojar., 30 dym., 2 kół mł., 1 step. (Jabłonowski, Ukraina, I, 40, 84).

Wołosów, wś, pow. nadworniański, 15 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Nadwornie, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Cucyłowiu. Na zach

i pld. leży Cucylów, na wsch. Hawryłówka i Weleśnica Dolna, na ptn. Weleśnica Górna, Kamienna i Tyśmieniczany (ostatnia wś w pow. stanisławowskim). Wzdłuż granicy wsch. płynie Worona od pld.-zach. na pld.-wsch.; w małym od niej oddaleniu na zach. płynie w tym kierunku Rokitna al. Poliński Potok, dopł. Worony. Zach. część wsi przepływa Strymba. Zabudowania wsi leżą w dolinie Strymby. Na ptn. od nich leżą ruiny zamku. Wsch. część obszaru lesista. Wł. więk. ma roli or. 442, łąk i ogr. 473, past. 247 mr.; wł. mn. roli or. 770, łąk i ogr. 1214, pastw. 10 mr. W r. 1890 było 168 dm., 1059 mk. w gm.; 3 dm., 33 mk. na obsz. dwor. (935 gr.-kat., 100 rzym.-kat., 53 izrl.; 968 Rus., 60 Pol., 49 Niem., 5 innej narod.). Par. rzym.-kat. w Nadwornie, gr.-kat. w miejscu, dek. tyśmienicki. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas. O mogiłach z czasów napadów tatarskich tu i w Cucylowie ob. „Rozmaitości“, 1835 r., str. 327. W ostatnich czasach W. z Hawryłówką przeszły od dawniejszych właścicieli hr. Szeptyckich, drogą wiana, do rąk Władysława hr. Komorowskiego.

Lu. Dz.

Wołosowce, wś skarbowa, pow. latyczowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Międzybórz (o 13 w.), st. dr. żel. Derażnia (o 29 w.), odl. o 27 w. od Latyczowa, przy drodze z Międzyborza do Niemierzyniec, ma 133 dm., 1044 mk., 1774 dzies. ziemi włośc., 35 cerkiewnej, 2 młyny. Posiada cerkiew, p. w. N. M. Panny, wzniesioną w 1799 r. Włościanie zajmują się bednarstwem i wyrabianiem z drzewa łopat, grabi i t. p. Podług reg. pobor. pow. międzybożskiego z 1530 r. płaci od 1 a w 1552 r. od 1½ pługa. W r. 1578 i 1583 należy do Jana Sieniawskiego, który płaci od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 167, 301). Następnie należała do klucza międzybożskiego ks. Czartoryskich, którzy mieli tu letnią rezydencję i stajnię koni rasowych. Jadąc ku Międzybożowi spotyka się liczne mogiły. Podług podania miała tu Zofia z Lubomirskich Czartoryska stoczyć utarczkę z Tatarami.

Dr. M.

Wołosowicze 1.) fol., pow. bychowski, dziedzictwo Borysowiczów, 1016 dzies. (150 roli, 30 łąk, 444 lasu); młyn wodny daje 400 rs. 2.) **W.**, wś, pow. horecki, gm. Lubinie (o 7 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **W.**, wś i folw., pow. rohaczewski, gm. Polesie (o 13 w.), ma 76 dm., 440 mk., zapasowy śpichlerz gminny. Fol., dziedzictwo Stachowskich, ma 575 dzies (122 roli, 60 łąk, 228 lasu). 4.) **W.**, wś u źródeł rz. Bojni, pr. dopł. Jessy al. Essy, w pow. lepelskim.

Wołosowic, osada w Ciemierzyńcach, w pow. przemysłańskim.

Wołosówka 1.) w dokm. *Wołoskie*, wś, pow. włodzimierskim, na pld.-wsch. od Oziebran a na ptn.-wsch. od Ośmihowicz, których sta-

nowiła przysiołek. 2.) **W.**, wś przy zbiegu Teterówki z Teterowem, pow. żytomierski, gm. Karpowce (o 4 w.), odl. o 60 w. od Żytomierza, 7 w. od st. poczt. Cudnów a 3 w. od st. dr. żel. Olszanka, ma 106 dm., 875 mk. prawosł., 31 katol., 20 żydów, cerkiew, p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1798 r. i uposażoną 51½ dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Bejzymówce (o 3 w.). Własność Trzeciaków. Dobre gospodarstwo rolne.

Wołosówka, wś, pow. złoczowski, ob. *Podhajczyki* (t. VII, 388).

Wołosowo, wś nad rzeką Uświwką, pow. sienski, gm. Wysoki Horodziec, ma 27 dm., 132 mk., cerkiew par. drewnianą.

Wołosowo, st. dr. żel. bałtyckiej, w gub. petersburskiej, pomiędzy st. Kikieryno (o 8 w.) a Wrudą (o 11 w.), odl. o 80 w. od Petersburga a 267 w. od Rewla.

Wołosowska Huta, uroczysko, pow. rohaczewski, gm. Polesie (o 16 w.), fabryka zapalek (założona w 1875 r.) produkuje na 10000 rs. rocznie.

Wołosowszczyzna 1.) folw. szlach., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 21 w. od Oszmiany, 1 dm., 14 mk. (1 prawosł., 13 katol). 2.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Wittgensteina, następnie ks. Hohenlohe, Porpliszcz (o 5½ w.), o 84 w. od Wilejki, 9 dm., 37 mk. prawosł., 11 kat. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.).

Wołosków, wś, pow. mościski, 14 klm. na pld.-wsch. od Mościsk, 7 klm. na pld.-zach. od Wiszni Sądowej (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na ptn. leżą Królin i Sądowa Wisznia, na wsch. Dmytrowice i Kulmatyce, na pld.-wsch. Dydiatycze, na pld. Wołczyszczowice i Mistycze, na zach. Stojance. Środkiem wsi płynie Młynówka dopływ Wiszni, z Dydiatycz (gdzie powstaje) na ptn.-zach. do Stojaniec. W dolinie potoku leżą zabudowania. Wzn. na pld.-zach. sięga 305 mt. Na ptn. Łysa Góra (279 mt.). Ptn. krawędź obszaru lesista. Wł. więk. ma roli or. 668, łąk i ogr. 71, past. 33, lasu 203 mr.; wł. mn. roli or. 876, łąk i ogr. 124, pastw. 60 mr. W r. 1890 było 189 dm., 1134 mk. w gm.; 9 dm., 71 mk. na obsz. dwor. (560 rzym.-kat., 592 gr.-kat., 45 izrl., 8 innych wyzn.; 591 Pol., 596 Rus., 17 Niem.). Par. rzym.-kat. w Sądowej Wiszni, gr.-kat. w Stojancech. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas. *Lu. Dz.*

Wołosyc al. *Wołostec*, część wsi Rybnik, w pow. drohobyckim.

Wołosy 1.) przys. wsi Pogorzelsko, w pow. rawskim (Rawa Ruska). 2.) **W.**, część Kamionki Wołoskiej.

Wołosza, wś, pow. rówieński, gm. i par. Stepań (o 8 w.).

Wołoszcza z *Zadami*, ws, pow. samborski, 32 klm. na wsch. od Sambora, 9 klm. na wsch. od Łąki (sąd pow. i urz. poczt.). Na zach. leży Majnicz, na pld.-zach. Dorozów, na pld. Hruszów, Tynów i Litynia (wszystkie w pow. drohobyckim), na wsch. Terszaków, na ptn. Monasterzec, Mosty, Susułów i Podolece (wszystkie w pow. rudeckim). Wzdłuż granicy pld.-wsch. płynie Bystrzyca. Wody z ptn., moczarzystego obszaru spływają na ptn. ku pobliskiemu Dniestrowi. Zabudowania wsi leżą na pld.-zach. (276 mt.), na wsch. od nich grupa domów „Zady“, na pld.-zach. las „Wołoszcza“. Własny wiek. ma roli or. 154, łąk i ogr. 3537, pastw. 36, lasu 510 mr.; wł. mn. roli or. 487, łąk i ogr. 1642, pastw. 573 mr. W r. 1890 było 315 dm., 1745 mk. w gm, 9 dm., 63 mk. na obsz. dwor. (1266 gr.-kat., 457 rzym.-kat., 85 izrl.; 1388 Rus., 420 Pol.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. drohobycki, dyec. przemyska. Założył parafię Franciszko Korytko w r. 1703. Do par. należą: Hruszów, Majnicz, Monasterzec, Mosty, Swiniusza i Terszaków. We wsi jest kościół drewniany, zbudowany w r. 1703, konsekrowany r. 1858. Na starym ementarzu stoi kaplica murowana, wzniesiona kosztem Brneckmanów. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański. Do par. należy Majnicz. We wsi jest cerkiew. Na ementarzu jest drewniana kaplica. Szkoła 1 klas., kasa poż. gm. z kapit. 2107 złr. W Żółkwi dnia 14 lutego 1691 r. potwierdza Jan III przywilej króla Michała, zezwalający Korytce założyć na gruntach wsi Wołoszcza miasteczko Korytków na prawie niemieckim (Arch. kraj. we Lwowie, C. t. 460, str. 2140). Opis wsi podał Płoszczański w „Literaturnym Sborniku Matycey“, 1870, str. 31. Ob. „Słowo“, 1864, nr 69. We wsi są ślady zamku. W cerkwi tutejszej jest Antemis poświęcony przez biskupa chońskiego Maksymiliana Rybę, z własnoręcznym podpisem (ob. Szaraniewicza „Katalog wystawy archeologicznej we Lwowie“, 1888 r., str. 9).

Lu. Dz.

Wołoszczyzna, przedmieście Miastkówki, w pow. olhopolskim.

Wołoszczyzna 1.) ws, pow. bóbrecki, 6 klm. na zach. od Bóbrki (sąd pow., st. kol. i urz. poczt.). Na ptn., wsch. i pld. leżą Chlebowice Wielkie, na zach. Suchodół Olechowice. Wzdłuż granicy wsch. płynie Krywula, dopł. Boberki. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Zach. część obszaru przeważnie lesista (las Beniów na pld.-zach.). Wł. wiek. ma roli or. 37, łąk i ogr. 1, past. 21, lasu 578 mr.; wł. mn. roli or. 594, łąk i ogr. 95, pastw. 82, lasu 37 mr. W r. 1890 było 85 dm., 478 mk. w gm., 1 dm., 5 mk. na obsz. dwor. (380 gr.-kat. Rus., 75 rzym.-kat. Pol., 28 izrl. Niem.). Par. rzym.-kat. w Staremiole., gr.-kat. w Olchowcu. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit.

Słownik Geograficzny T. XIII. — Zeszyt 156.

1006 złr. W czasie budowy kolei lwowsko-czernewieckiej znaleziono tu wiele urn z kości. 2.) **W.**, część Horozanki, pow. podhajecki. 3.) **W.**, ws, pow. podhajecki, 12 klm. na ptn.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Podhajcach. Na wsch. leży Mużyłów, na pld. Litwinów, na zach. Bożyków, na ptn. Sarańczuki (w pow. brzeżańskim). W pobliżu granicy zach. płynie Żłota Lipa. Ptn.-zach. część obszaru przepływa dopł. Żłotej Lipy, pot. Litiatyński. Wł. wiek. ma roli or. 239, łąk i ogr. 44, past. 19, lasu 555 mr.; wł. mn. roli or. 661, łąk i ogr. 136, pastw. 84, lasu 81 mr. W r. 1890 było 118 dm., 713 mk. w gm., 10 dm., 60 mk. na obsz. dwor. (671 gr.-kat., 36 rzym.-kat., 68 izrl.; 679 Rus., 94 Pol.). Par. rzym.-kat. w Podhajcach, gr.-kat. w Bożykowie. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapit. 3454 złr. Pod względem geologicznym badań miejscowość prof. Łomnicki (ob. „Sprawozdanie z badań geolog. między Gniatą Lipą a Strypą“, Kosmos, Lwów, 1888, t. V, str. 178).

Lu. Dz.

Wołoszczyzna. Nazwa Wołoszczyzna, niekiedy Wołosza, występuje u nas w wielorakim znaczeniu: najprzód, jako termin bardziej etniczny, stosuje się ona do całego przestworu ziem zajmowanych przez ród wołoski (rumuński) przed i za Dunajem, potem do dwóch, razem wziętych, historycznie znanych „hospodarstw“ wołoskich, Mołdawii i Multan, zjednoczonych ostatecznie jako obecne królestwo Rumunii, nakoniec nadawano ją rzadziej pierwszemu z tych gospodarstw, jako reprezentującemu wobec Rzpltej przez ściśle zespolenie, tak geograficzne, jak i historyczne, z obszarem jej ruskich prowincyi, całą Wołoszę. Rzeczywistą wagę faktyczną atoli posiada przedewszystkiem to ostatnie znaczenie; wobec czego Wołoszczyzna była dla nas krainą leżącą u południowo-zachodniej granicy Rzpltej, pomiędzy Dniestrem a górami Karpackimi, od Pokucia aż do ujść Dunaju. Nosila kraina ta jeszcze inną szczególną nazwę, mającą swe uzasadnienie nie tyle w geografii, ile w genezie historycznej ludu, mianowicie nazwę Mołdawii (nigdy Multan); była takowa wszakże u nas dość rzadko w użyciu. Przeważała bezwarunkowo nazwa ogólna. Z całego świata bowiem rumuńskiego Wołosza mołdawska jedynie wchodziła w sferę życia Rzpltej, była dla niej samą Wołoszczyzną. Ta część W. była zespolona z Rzpltą licznymi węzłami stosunków geograficznych, tradycyi dziejowych, potrzeb polityki, obronności, przemysłu, potrzeb moralnych nakoniec.

Pod względem *geograficznym* stanowi W. nieodzowne jakby dopełnienie czerwieńskich ziem ruskich Rzpltej. Spływa ona niejako od wierzchołków Seretu i Prutu, kryjących się na ruskim Pokuciu, łożyskami tych rzek pomiędzy pasmem Karpat, od huculskiej Czarnohory ku

południowi idącym, oraz Dniestrem podolskim ku ujściom rzek tych jedynie, do morza; w obliczu których to ujść i same Karpaty, jakby umyślnie, zwracają się nagle na zachód, odsłaniając tam dzielnicę geograficzną już inną, dunajską. Same zaś gardziele („hirła“ — z ruska) dunajskie są raczej ujściem Seretu i Prutu, nie Dunaju, dosyć rzucić okiem na nie. Mają one z Dunajem dzisiaj wspólną deltę jedynie, podobną do tej, jaka się w inny sposób wytwarza dla Padu i Adygi w Lombardii. Zresztą pierwotne ujście Dunaju wcale nie zataczało się przed wieki dokoła granitowej wyżyny Dobruczy na północ, jak obecnie, lecz przedzierało się najniewątpliwiej południowym rębem tej wyżyny, wprost linią Czarnowody, ku morzu, gdzie Kustendża. Jakkolwiek bądź Seret z Prutem w takim stopniu tylko należą do Dunaju, ile Boh do Dniepru, że się ich limany spływają. Wołoszczyzna mołdawska nie należy więc wcale, ściśle biorąc, do geograficznego obszaru dunajskiego, który w tej stronie, topograficznie nawet, kończy się na linii Milkowa, wpadającego do Seretu, nieco wyżej jego ujścia. Zatem, rozciągająca się po za tą linią, między południowymi Karpatami a dolnym Dunajem, Wołosza podgórska, multańska, dziś wyłącznie Wałachią zwana, nie stanowi zupełnie, pod względem geograficznym, jakiejś jednoci z Wołoszczyzną mołdawską. Przeciwnie nawet, o ile tamta przez Dniestr zespała się z Rusią czerwieńską, boć przecie nie powód to rozbicia całości geograficznych, że Dniestr w średnim swym biegu z prawej strony nie otrzymuje dopływów, o tyle multańska Wałachia stanowi w wyższym o wiele stopniu jednność topograficzną z Bułgarią, jako dzielnice jednej doliny niższo-dunajskiej, między Karpatami i łańcuchem Bałkanów; całość tak jednolitą, jak dolina Lombardii po obydwu brzegach Padu, od Alp do Apeninów. Wobec czego Wałachia ściślej niż z Wołoszczyzną zespolona jest geograficznie z Transylwanią, nawet z tamtą bowiem wpływa główna jej, po Dunaju, rzeka Aluta, spuszczająca się ku nizinom przez wązów Czerwonej Wieży. Niezależnie tedy od wszelakich legend dackich, od spójni późniejszych etnologicznych, od obecnego zespolenia dzielnic wołoskich w dzisiejszej Rumunii, Wołoszczyzna stanowiła dopełnienie ziem ruskich Rzpłtej za Jagiellonów tak dobrze, jak stepy czarnoimorskie między Dniestrem a Dnieprem. Dzieje same prowadziły ku temuż rezultatowi. Oto w połowie IX w., w epoce pierwszego wyraźniejszego zawiązywania się rzeszy politycznych pod sterem Piastów i Ruryków, na całym dorzeczu Dniestru, aż do morza, siedzieli Tywercy słowiańscy, pokrewni karpaccim Chorwatami i Dulebom wołyńskim. Lud ten, zajmujący obydwa brzegi starożytnego Tyrasu, wchodzi z czasem w splot potężnie wznoszącej się w Kijowie

szerokoramiennej ruskiej rzeszy; następnie po rozszczępieniu się Rusi, kraina, przez ten lud zamieszкана, staje się dziedziną książąt dzielnic halickiej. Władza tych książąt sięga niejednokrotnie daleko na południe i na początku drugiej połowy XII w. powstaje nawet w Berładzie, na dopływie Seretu, na chwilę dział odrębny, do którego należą grody: Tekucze i Mały Halicz (późn. Gałacz). Czy jednak osady Tywerców a następnie i posiadłości pierwszych książąt halickich, sięgały z biegiem dolnego Dniestru i Prutu aż do wyżyn Karpat siedmiogrodzkich, rzecz wątpliwa; najprawdopodobniej cały pas bliższy wschodnich pochyłości tego łańcucha gór zstawał dalej przytuliskiem jakiego odłamu Daków, ocalonych od pogromu Trajana i zromanizowanych nawet może nieco przez starożytnych władców tamtych krain. Wszelkie atoli stałsze przez kogokolwiek bądź zasiedlenie było na długie czasy wprost niemożliwe. Dolne Podniestrze, ku Dunajowi, leżało na samej linii wielkiej drogi stepowej, po której koczownicze ludy azyatyckie, w niepowstrzymanym swym wylewie, przesuwają się przez wieki całe ku wnętrzu Europy, wypierając się wzajem kolejno. Nie mogła się też tu mocniej ustalić i władza ruska. Półtora wieku koczowali tu Pieczyngowie, tak że Zadniestrze, kraina nad Prutem i Seretem, otrzymała od nich u kronikarzy nazwę „Pacynatia“; w połowie zaś XI w. Pieczyngów tych spędzili stąd nowi przybysze ze stepów zadnieprzańskich Połowcy czyli Kumani, czystej krwi turskiej jak i ich poprzednicy.

Namioty połowieckie okrywały stepy zadnieprzańskie podobnie z górą półtora stulecia, od którego to czasu dawna „Pacynatia“ przybrała nazwę Kumanii. Co tem słuszniejszem się stało, iż nawała mongolska, po fatalnej porażce nad Kałką, wyparła (1225) i koczujące na stepach Podnieprza hordy połowieckie również za Dniestr. Ale niebawem i nad Zadniestrzem zawiła burza. Zmysł samozachowawczy nakazywał Połowcom zespolić się z Zachodem, przedewszystkiem węzłami moralnymi, przez przyjęcie chrztu. Chan ich ówczesny Bart nie wahał się. Na jego prośbę arcybiskup strzygoński Robert otrzymał od papieża rozkaz zajęcia się nawróceniem pogan; Teodoryk zaś, przeor dominikanów, którzy arcybiskupowi w tem najwięcej pomagali, został 1228 r. wyznaczony na biskupa Kumanii. Nadto posłał papież błogosławieństwo do nawracania pogan król węgier, Andrzejowi II, którego syn Bela IV począł (1236 r.) tytułować się nawet królem Kumanii. Atoli nowa nawała mongolska (1241 r.) zniweczyła wszystko do szczętu. Kumani całą hordą uszli z nad Dniestru na Bułgarię i do Węgier, częśćka ich tylko ukryła się w górach.

Opuszczona przez koczowników połowieckich kraina nie przestała mimo to nosić nazwy Ku-

manii. Zaległa ona była odtąd pustynią, Mongołowie bowiem niedługo się tu trzymali, koczowiska ich po nad Prutem i Seratem zniknęły powoli. Po upływie zaś wieku od wypędzenia Połowców, zwycięstwo Kazimierza W. nad Tatarami podolskimi pod Lublinem 1334 r., a następnie rozgromienie przez jego siostrzeńca Ludwika 1352 r. tych, co pozostawali jeszcze w Siedmiogrodzie, stanowczo uwolniły i Zadniestrze od owych najświeższych przybyszów azyatyckich, którzy poczęli odtąd skupiać przeważnie siłę swą w Krymie.

Bogate w skarby przyrody ziemie Kumanii nie mogły dłużej pozostawać bez zaludnienia; bogactwa te same wabiły sąsiadów. W najodpowiedniejszych dla zajęcia ziem kumańskich warunkach znajdowali się teraz Wołosi; oni też niebawem zajęli opuszczoną przez Połowców i Mongołów Kumanie.

Nowi ci przybysze znani już byli od wieków w sąsiedztwie. Nazwy „Wołoch“, „Włoch“, „Wlach“ nadawali wogóle Słowianie, idąc w ten może za przykładem Germanów, najprzód ludom szczepu celtyckiego, z biegiem czasu zromanizowanym przez wszechwładców starożytnego świata, a następnie wszelkim ludom romańskim bez różnicy krwi pierwotnej, a więc tak dobrze Italom, jak i innym. Wnosząc z tej nazwy musieli być ci nowi przybysze na puste kumańskie Zadniestrze plemieniem szczepu romańskiego. Byli takowem w rzeczy samej, z tą wszakże różnicą, iż nie powstałi oni, jak zachodni ich współplemiennicy, ze pnia italskiego lub celtyckiego, lecz wyrosłi z gałęzi trakoiirskiego odłamu ludów aryjskich. Wyrosłi nadto na miejscu w południowym swym odłame, na obu stronach stokach szerokokamiennych pasm Hemu; w północnym zaś na pochyłościach, zataczających się półwieńcem ku średniemu Dunajowi, Karpat dackich. Tu i tam pod nieprzewyższonym parciem wpływu rzymskiego.

Proces historyczny *romanizacji* tego ludu znany jest dostatecznie. Po dokonaniu takowej u plemion odłamu południowego już w pierwszej dobie cesarstwa przyszła kolej i na Dacyą, rozpostartą po obydwu stronach pasma górskiego, pomiędzy dolnym Dunajem, Cisą i Dniestrem. W ostatecznym wyniku wojen eksterminacyjnych cesarza Trajana, oraz systematycznej następnie kolonizacji, zapanowała i tam wszechwładnie, jak pierwej wśród ludów Galii, Iberyi etc., kultura i mowa zwycięzców. Czy przecie wylew romanizacji sięgnął wtedy aż Dniestru, rzecz wątpliwa.

Gdy przyszła wielka wędrówka ludów barbarzyńskich, władza rzymska za następców Trajana musiała się cofnąć na prawy brzeg Dunaju; nie mogąc bronić Dacyi odwołano legiony i osadników. Dakowie zromanizowani woleli wszakże, w znacznej części, szukać schronienia w ko-

tlinach i halach gór ojczystych, niż opuszczać kraj rodzinny. Odkąd zaś doliny naddunajskie i naddniestrzańskie stały się szerokim gościńcem, coraz zmieniających się kolejno hord barbarzyńców, góry te zostały kolebką, w której dzieje wykołysały w ciągu długiej pomroki wieków, nowy, nieznany odłam wschodnio-romańskiej, czyli „wołoskiej“ narodowości. Kotliny siedmiogrodzkie Dacyi transalpińskiej były Wołochów kolebką istotniejszą nawet, niż kotliny i stoki starożytnego Hemu.

Zresztą świat ten karpacki bliżej nas też obchodzi. Nie mniej przeto do szerokiego zakresu Wołoszy wogóle należy historycznie i etnograficznie i świat *bałkański*, nie przedstawiający wszakże geograficznie nigdzie znaczniejszego skupienia gałęzi tej etnicznej. Zromanizowane plemiona bałkańskie, których przyjęta od słowiańskiej nazwa „Vlachy“ zjawia się jednak u byzantyjskich pisarzy nie wcześniej jak na początku XII w., były istotnie rozproszone po całym półwyspie, błakając się od wieków ze swemi stadami, jak i dotąd jeszcze po części, nietylko po wyżynach Hemu i Pindu, lecz i po Helladzie. Przy powszechnem zaś rozproszeniu, każde ich znaczniejsze gniazdo z osobna otrzymało u greków nazwę „Vlachia“, tak w użyciu pospolitem, jak i w urzędowych aktach. Ztąd w ciągu wieków średnich spotykamy na półwyspie bałkańskim przeróżne Włachie, rozrzucone bez żadnej spójni i jakiegoś narodowego środkowego ogniska. Tak pomiędzy XII a XV w. istniały na południu półwyspu „Vlachia Wielka“, które to miano nadawano ówczesnie starożytniej Tessalii; „Vlachia Mała“, czyli dawna Etolia, oraz „Vlachiotis“—Epir. Na Bałkanach zaś i dolnym Dunaju istnieje w ciągu XIII i XIV w. całe państwo „włacho-bułgarskie“, czyli tak zwane carstwo bułgarskie drugie, ternowskie. Chociaż nie da się w niem wydzielić Włachii jako krainy osobnej, widać, iż tu Wołosi byli bardziej jeszcze wśród Słowian rozproszeni; znaczenie ich niezaprzeczone, ale nie oparte na podstawie terytorjalnej. Akta i dokumenta urzędowe, greckie i łacińskie, podając wciąż nazwy: Blachia, Vlachia, Valachia, osobnej przecie tego miana ziemi, miejscowości, nie wskazują. Rubsquis w swem sprawozdaniu r. 1524 zaznacza tylko, jako uległą Tatarom, po za Dunajem, ku Konstantynopolowi, Walachią, która jest ziemią Asana i mniejszą Bułgarią, nie bliżej nie określając.

Ale też i w świecie karpackim, w owej, bardziej istotnej, jakeśmy już na to wskazali, kolebce Wołoszy, występuje ona pierwotnie podobnież nie w zwartym zastępie lecz rojnemi, wśród innych żywiołów, gniazdami, krzepnąc powoli w ciszy kotlin ustronnej Transylwanii, osłoniętej z trzech stron prawie łańcuchami gór. Wszakże i przy warunkach górskiego zabez-

pieczenia, lud tendako-rzymski, romański, wołoski, nie mógł się jednak rozwijać samoistnie, swobodnie. Koczownicy wprawdzie nie tknęli go prawie, ale natomiast nie był on w stanie uchronić się od niepowstrzymanego wylewu Słowiańszczyzny. Przenikali Słowianie wszędy różnymi drogami, torowanymi pługiem i mieczem, pod przewodnictwem własnych wojewodów; najczęściej zaś, pędzeni tłumami naprzód przez napierających na nich Gotów, Hunnów, Awarów. Przeniknęli też i w dawne Daków siedziby; jeśli już oddawna, co najprawdopodobniejsze, nie zajmowali razem z niemi górskich siedzib. Wytwarzająca się w ostępach Karpat południowych nowa narodowość romańska, przesiąkła tedy na wskroś słowiańskością, a nawet na długie wieki słowiańską powłoką całkiem została przysłonięta. W etnicznej onej ztąd genezie, do dwóch poprzednich pierwiastków: dackiego i rzymskiego przyłączył się jeszcze trzeci, słowiański. Lecz najbardziej stanowczym pośrednikiem owego wpływu tak przeważnego Słowian, na zromanizowaną do szczytu ludność starożytnej Dacyi, było plemię turańskie Bułgarów (Bólgarów).

Bułgarowie, przybysze od Wołgi i Kamy, stanawszy raz nad Dniestrem, zagarnęli najprzód pod swe koczowiska całą podgórską Dację, a następnie przeszli przez Dunaj, przekroczyli Bałkany, i powstrzymani zostali dopiero u murów samego Carogrodu. W podbitych krainach zastali oni już przeważającą ludność słowiańską; zakładając tedy potężne carstwo, sami się stali Słowianami i odąd będą najgorliwiej popierać sprawę narodową swych poddanych. Do spójni politycznych przybyła silniejsza od nich spójnia moralna, religijna; nowopowstała cerkiew bułgarska była właśnie cerkwią słowiańską, posiadającą swój odrębny obrządek i samorząd. Carstwo bułgarskie, chociaż odwzorowujące u siebie porządku byzantyjskie, wytworzyło nadto własny swój systemat polityczno-społeczny, na silnem możnowładztwem „bojarstwie“ oparty. Wszędzie więc, gdzie tylko sięgało zwierzchnictwo Bułgarów, wznosiła się świątynia dla słowiańskiego obrządku, rozgospodarowywali się carsey bojarowie. Stało się to oczywiście i w ziemiach najprzód przez Bułgarów zajętych, to jest w starożytnej Dacyi, tak naddunajskiej, jak nie mniej i zagórskiej, transalpińskiej. Ludność jej wszelka, a więc i owa zromanizowana obok słowiańskiej, musiała przyjąć naprzód bułgarskie bojarstwo usłowianione, potem obrządek słowiański, a nareszcie cały tryb społeczny bułgaro-słowiański, z panującym w cerkwi, urządzie i domach możnych językiem słowiańskim. Romanizm pozostał udziałem warstw najniższych; na wyżynach życia dziejowego długo nie widać go zupełnie. Stara Dacya pociągnięta została przez Bułgarów na wieki całe w odmet życia świata południowo-słowiańskiego. Taki stan

rzeczy zastali Madziarowie, gdy ostatecznie pod koniec IX w. przekroczyli Karpaty i przed rzucając się na równiny Pannońskie, poczęli się sadowić mocno w Transylwanii, którą razem z dzisiejszą Wałachią Grecy nazywali nawet Bułgarią zadunajską.

W Bułgarii tej północnej „ardelskiej“ pomiędzy Cisą, w całym biegu onej, a południowo-wschodnim łańcuchem zataczających się półwieniec ku niej Karpat, zastali Madziarowie udzielne słowiańsko-wołoskie księstwa. Zagarnawszy je pod swe panowanie, nie wprowadzili oni tam narazie żadnych zmian stanowych w położeniu ludności miejscowej, romańskiej. Kraina ta, Transylwania, Erdelem, też Ardelią od Turańców zwana, wieki całe przechowała swój obrządek słowiański w cerkwi, swój język słowiański w możnowładczych stosunkach. W niedostępnych zaś gór czeluściach zdołały tu wytworzyć się z czasem i utrzymać w stanie pół niezależnym nawet, małe odrębne dzielnice: jak Marmarosz na północy, Fagarasz—u wierzchołków Aluty na południu. Mimo wszystko, żywioł słowiańsko-romański, ze swym właściwym obrzędem trzymał się tam mocno; owszem, w czasie późniejszych nawet nawałnic, ze strony nowych stepowych najeźdźców, górską Ardelia była i dla mieszkańców równin ostatnim zwykle przytułkiem.

Nie znaczy to zupełnie, aby zwierzchnictwo Madziarów nie miało być tam uciążliwym wcale. Katolicyzm występował tu bardzo wojowniczo, pociągając ku sobie coraz bardziej miejscowe możnowładztwo wołosko-słowiańskie, zmuszane samą nieodzownością swego położenia do ściślejszego zbliżania się z przewodniczącym pierwiastkiem narodowym w ziemiach podległych koronie św. Szczepana. Nie wszystko jednak ulegało przemożnemu kierunkowi: dla niechętnych nowym porządkom rozwarły się z czasem szerokie wrota wychodźstwa.

Wyrosła w ciągu kilku wieków pod osłoną cizy gór ludność wołoska, sama sobie ogólną nazwę „Rumunów“, „Rumynów“ nadająca, spotężniawszy liczebnie, poczęła po uspokojeniu się stanowczem groźnych ruchów koczowniczych (Mongołów), pod przymusem wymagań życia samego, rozszerzać się we wszystkie strony. Najprzód wylew osadniczy zwrócił się z biegiem strumieni i rzek górskich, ku żyznym nizinom pochłaniającej je Cisawy. Ułatwiał to jedność zwierzchniczej władzy potomków Arpada. Po za obrębem więc gniazdowej ziemi Wołochów, zagórskiej, zapłonińskiej, u południowych Słowian poczęły powstawać nowe osiedlenia wołosko-słowiańskie, pod opieką węgierską. Wzmogło się najprzód dawne, w banacie temeskim, nad Temeszem, wpadającym do dolnej Cisawy, a z kolei po przekroczeniu Wrót żelaznych, powstało takowe w banacie zewryńskim, czy krajow-

skim, nad Dunajem, aż do Aluty, zależnym pierw-
wej od Bułgarów, potem od Templaryuszów.

Przewodnictwo w ruchu wychodzیم ku Du-
najowi ujął w swe ręce przeważnie możny ród
Basarabów, pewnie jeszcze z dawnych bułgar-
skich bojarów pochodzący. Nazwa jego pow-
stała jakoby z przetworzonego przezwiska, jakie
nadano protoplastom onego, za dodawanie stałe,
przy podpisach imienia bogobojnego epitetu:
„Boży rab“—sługa Pański. Gdy tedy jedna z
gałęzi onego, korzystając z opuszczenia przez
koczowników nizin naddunajskich, zajęła za
swym ludem poddanym krainę do Olty (Aluty),
z tego powodu wyłącznie pierwotnie *Basara-
biem* (Bessarabia) zwanej; druga gałąź, posia-
dająca w górach południowej Ardelii państwo
Fagarasz (Wakarasz), przeszedłszy na południo-
wą pochyłość gór, zwróciła się w połowie XIII
w. ku Dunajowi z biegiem Dembowicy; przenosząc
główne swe siedlisko coraz głębiej; z podgórskie-
go Kimpolungu, przez Targowiszczę (Tergo-
wiste), do nadolnego Bukaresztu (Bukoroszcza).
Na czele tego wychodźstwa stał dzielny Raduł
(Radosław) Czarny Basaraba, który korzystając
z okoliczności stał się prawie niezależnym (tak
od Węgrów, jak od Bułgarów) panem całej prze-
strzeni pomiędzy południowemi Karpatami i dol-
nym Dunajem, gdzie już go były poprzedziły na-
 pewno dawniejsze, od Bałkanów nawet, wychodź-
stwa i osady pobratymców.

Lud, któremu Raduł przewodniczył, był gór-
skim; przychodził ze starożytnej Dacyi transal-
pińskiej, transylwańskiej. „zapłonińskiej“; zwał
się sam i był zwanym przez pobratymców dalej
w dolinach osiadłych („a montibus“) wyłącznie
Montanami (góralami). Z pozorną tedy sprze-
cznością a przecie zupełnie konsekwentnie, cała
północna, zajęta przez nich, nizina dolnego Duna-
ju otrzymała z tego powodu nazwę Montanii, Mun-
tanii, z kład „Multan“ u Polaków, a „Cara Mun-
teniasca“ u swoich. Wojewodowie zaś tej krainy
przybierali tytuł „transalpińskich“ w aktach
pisanych po łacinie, albo też „ungro-wlachijs-
kich“, gdyż Grecy, mając przed oczyma całe
potężne państwo Bułgaro-Vlachów (t. zw. drugie
bułgarskie), a nadto lud Makedo-Vlachów i inne,
dla wyróżnienia dali jej nazwę „Ungro-Vlachii“.
Chociaż sami Węgrzy początko wo zwali ją tylko
„Hawas affed — ziemią ze śnieżnemi górami.
Miano zaś dzisiejsze „Walachii“, „Wołoszczyzny“
niby *per excellentiam*, otrzymała kraina ta od
swych bezpośrednich sąsiadów obcego szczepu,
a następnie i na Zachodzie, dopiero później.
Przodkowie nasi nazywali Wołochy naddunajskie
Multanami, rzadczewo zaś onych nie inaczej, jak
„multańskimi hospodarami“.

Dzisiejsza nazwa „Valachia“, początkowo
przez Węgrów szczególnie, na oznaczenie pod-
władnej im dzielnicy wołoskiej używano, a któ-
ra obecnie nadawaną jest przez obcych Multa-

nom, ustaliła się wogóle w swej wyłączności
bardzo późno, gdy naprawdę, po ostatecznym
prawie unicestwieniu się ludności południowo-
wołoskiej za Bałkanami, po zdeptaniu jej polity-
cznego bytu w Siedmiogrodzie a przy stałym dą-
żeniu Mołdawy ku Rusi, podkarpacka nizina dol-
nego Dunaju stała się głównym ogniskiem naro-
dowości wołoskiej. Ustaliła się zaś ta nazwa w
ogólnej swej postaci „Vlachia“, „Valachia“,
przez usunięcie nadto w pierwotnym mianie
(„Ungro-Vlachia“) pierwszego składowego wy-
razu, świadczącego jedynie o dawnej jej zawi-
słości od Węgier. Pierwotnie zaś nazwa ta w
ogólnej swej postaci była nawet nie możliwą;
nazwa bowiem Vlachii nadawaną też była daw-
niej innym krajom.

Pomiędzy XII a XV w. istniała więc za Bałka-
nami nie jedna Vlachia: w Tessalii, Etolii, Epirze.
Było też rzeczą wielce naturalną, że nowopowsta-
jącej Wołoszy multańskiej nie dano odrazu nazwy
Vlachii, lecz Ungro-Vlachii jedynie, lub też Bia-
łej Vlachii, która to nazwa, zdaje się, stosowała
się pierwaj do Wołochów mezyjskich (bałkań-
skich), następnie zaś do mołdawskiej Wołoszy,
która dla nas była Wołoszczyzną *per excellentiam*,
przypadła nazwa Czarnej Vlachii. Turcy utrzy-
mali tylko miana greckie, nazywając Multany
Ak-Iflak, Mołdawę zaś—Kara Iflak, albo „Bog-
dan“, od miana panującego rodu hospodarów. Sa-
mi zaś (późniejsi) hołdownicy Rzpltej zwali się
najczęściej: „wojewoda wołoski, hospodar ziemi
mołdawskiej“ w tytule tym urzędowym słowiań-
skim, łącząc razem etniczne i geograficzne mia-
no swej ziemi.

Zagórscy „multańscy“ Wołochowie, dotąd pod-
dani czy hołdownicy Węgrów, z początkiem XIV
w. wyzwalają się od nich stopniowo i po ustą-
pieniu hord koczowników posuwają się niepow-
strzymane z biegiem Dunaju, aż ku jego gar-
dzielom i po za nie nawet, ku brzegom dobruckim,
do morza Czarnego.

Potężniejszą zaś do tego stopnia, że pod koniec
tegoż wieku, jeden z potomków Raduła Basara-
by, Mircea (Miroslaw) już się tytułuje: „woje-
woda Transalpinus (Multan), Tfoaras et Omlas
dux (gniazda pierwotnego na Siedmiogrodziu),
Severini comes (banatu Krajowy) terrarumque
Dobrodicii (Dobruczy) despotus“.

U ujść Dunaju spotkali się też Muntanie z po-
bratymcami od północy idącymi.

O ile spotężnieni w swem prastarem siedmio-
grodzkiem guieździe, Wołochowie posuwali się z
jednej strony ku południowi, o tyle z drugiej nie
zaniebdywali też okoliczności sprzyjających wy-
lewowi ich na północ, ku właściwym już siedzi-
bom plemion słowiańskich. Usadowili się oni
najprzód, mocno i niezależnie prawie, w odste-
pach górskich Marmoroszu, na północy Ardelii;
gdy zaś Kumanowie opuścili wierzchowiska Se-
retu i Prutu, przeszli przez grzbiety gór Kar-

packich na drugą onych pochyłość, i szukając coraz nowych, żyzniejszych pastwisk, poczęli się wylewać z biegiem rzek ku południowi, na spotkanie z pobratymczymi Muntanami Basarabów. Oczywiście wyjście takie, taki exodus, powrót, jak chcą nowocześni rumuńscy historycy, nie mogło być jednorazowym, lecz odbywał się powoli, falami niejako. Ostatnia taka fala wychodźstwa wołoskiego miała przebyć Karpaty pod przewodnictwem „wojewody“ marmaroskiego Bohdana w połowie XIV w., a więc po upływie stulecia całego od zestąpienia Radufa ze swymi „zapłonićcami“ ku nizinom Dunaju. Bohdan ów tedy był też pierwszym wojewodą wołoskim na Zadniestrzu.

Wychodźcy ci z Marmaroszu zajęli pierwotnie nieznaczną przestrzeń tylko, rozciągającą się po nad górskim potokiem Mołdawą, wpadającym do Seretu. Ztąd otrzymali od pobratymców nazwę Mołdawian, a kraj przez nich zagarnięty wziął miano „Cara Moldavanesca“. Miano to następnie, po rozszerzeniu się zwierzchnictwa Bohdanidów ku południowi, rozciągniętem zostało i na całą krainę, zawartą pomiędzy wschodnim łańcuchem Karpat, Dniestrem, ujściami Dunaju i zastąpiło zupełnie dawną nazwę Kumanii. U sąsiedniej Rusi wszakże, a za jej przykładem i u Polaków, Kumanie ową przezwano z czasem od nazwy rodowej nowych przybyszów: Wołochami lub Wołoszczyzną, które to miano utrzymywało się tak w aktach urzędowych, jak i w mowie potocznej w całym ciągu istnienia Rzpltej. Używaną przeciwieństwo nazwie Multan, odnoszącej się zawsze i wyłącznie tylko do Wołoszy naddunajskiej.

Szybkie atoli spotęźnienie Wołochów na Zadniestrzu nie było dziełem wychodźstwa ostatecznego jedynie. Wychodźcy marmaroscy zostali tu napewno rozproszone osady pobratymców, oraz współwierczych sobie Słowian, które przetrwały wszelkie nawałnice koczowników: Pieczyngów, Połowców, Tatarów mongolskich i teraz chętnie się kupiły pod chorągwie Bohdanidów. Co zaś do żywego przyływu i falowań ludności wołoskiej, ułatwiał takowe sam jej długowiekowy tryb życia pasterskiego, który się stał, mimo prastarych wpływów rzymskich, charakterem prawie narodowym Wołocha. Do takiego zaś stopnia, że nawet długo potem jeszcze na pograniczu Rzpltej przybywający osadnicy wołoscy byli zwykle ludem pasterskim, ich znane osobne „prawo wołoskie“ prawem pasterskim wyłączenie. Wylewowi Wołochów towarzyszył po części przyływ też innych żywiołów, osobliwie z Rusi, z za Dniestru.

Przybysze wołoscy do dawnej Kumanii, która już ziemi mołdawskiej przybrała nazwę, przynieśli ze sobą, z gór swych gniazdowych, Marmaroszu, własny swój porządek i ustrój społec-

zny, wyrobiony w ciągu całych wieków bytowania zacisznego w ostępach ardelskich. Na wytworzenie tego porządku społecznego złożyło się więcej może pierwiastków, niż na wytworzenie samej narodowości wołoskiej, rumuńskiej. Ziemia ardelska, siedmiogrodzka, tak później od 7-miu grodów (burgów) saskich nazwana, była (do przyścia Madziarów) integralną dzielnicą potężnego carstwa bułgarskiego. Po rozłamaniu się carstwa tego na połę, została ogniskiem północnego jego odłamu; po upadku nakoniec dzielnicy południowej stała się głównym przytuliskiem niezależnym Bułgarów w ogóle. Wszelkie tu więc porządki społeczne, polityczne i religijne, były też same co za Dunajem, co w Bałkanach, więc słowiańsko-bułgarskie: narodowość ludu pospolitego nie była wcale uwzględniana. Nowi zdobywcy Węgrowie zastają Ardelią na powierzchni zupełnie słowiańską: język obrzędu religijnego, język klasy panującej, imiona samych książąt, wszystko to słowiańskie. Zresztą tam cały ustrój polityczny ściśle bułgarski; a więc „bany“, „bojary“ i wszystko co przez potomków usłowianionych Kruma i Kubrata przejętem zostało z ponętych wzorów olśniewającego barbarzyńców Byzancynn. Węgrzy podbijając ziemię ardelską i sadowiąc się hordą swą przeważnie za Cisawą, nad Dunajem, wewnętrzne jej porządki dawne zostawili najwidoczniej długo nietkniętemi prawie. Siedmiogrodzie miało zawsze swych odrębnych wojewodów (palałynów), chociaż z Węgrów w znaczniejszej części; ale w obec zapewnionego samorządu Sekelów i Sasów, widzimy tu uznawanymi również i starych władców bułgarskich nad ludnością wołoską, w dzielnicach takich, jak Fogaracz, Marmarosz i inne. Pozbawienie bowiem Wołochów w Siedmiogrodziu wszelkich praw politycznych, widocznie po ostatecznym już zmadziaryzowaniu możnowładztwa ze starych rodów bułgarskich, nastąpiło dopiero w połowie XVI w. Słowiański zaś język cerkwi był wypartym nie przez szerzący się katolicyzm wcale, lecz przez obudzony pod wpływem reformy religijnej ruch narodowy, prowadzący do zastąpienia go powoli przez język wołoski, rumuński.

Bohdan tedy przybył nad Mołdawę z tłumem wołoskich pasterzy, jako istny ban bułgarski, podobny do południowych swych pobratymców z rodu Basaraby, siedzących na baństwie w Krajowy lub w Fagarasz. Wnosił on z sobą obrządek słowiański, język słowiański w bliższym otoczeniu, a zarazem cały byzantyjsko-bułgarski porządek polityczny.

Przybysze nowi na Zadniestrze nie przedstawiali się więc sąsiedniej Rusi Halickiej, która mogła rościć do zajmowanej przez nich krainy dawne swe prawa, jako żywioł obcy, w obcej postaci występujący. Owszem, zdawało się, jak by wracało na dawne swe siedziby jakieś zabłą-

kane plemię staro-ruskie, w obec tyłu niezatar-tych znamion pokrewieństwa moralnego, wypływających z jednorodności, jednostajności nawet, wspólnej ich bizancko-słowiańskiej kultury ogólnej.

Nie dziwnego tedy, że sadowiąca się za Dniestrem Wołosza tak odrazu i tak żywo zespoliła się z Rusią mnogimi węzły, tak swobodnie i cętnie dała się porwać w zakres warunków jej życia. Zdawałoby się nawet, iż węzły te nowe z Rusią, niezależnie wcale od warunków geograficznych, były silniejsze, jak z pobratymcami multzańskimi, którzy długo trzymali się gniazdowej swej Ardelii, i z nią Węgień, przy każdej okoliczności przekraczali za Dunaj, a dla Mołdawian mieli tylko uczucie współzawodnictwa.

Zwano też Zadniestrze czasem nawet wprost „Rosso Vlachia“, Wołoszczyzną Ruską. Tego właśnie greckiego terminu użyto w akcie erekcyjnym (1401) pierwszej w tym kraju episkopii w Białogrodzie (Ak-Kermanie), zależnej od metropolii halickiej. Choć pierwszy już ów władca, razem z następnem uniezależnieniem, otrzymał z Konstantynopola tytuł metropolity „Moldo-vlachii“.

Nieuniknionem następstwem takiego stosunku było, iż od stanu rzeczy na Rusi sąsiedniej zależał przeważnie, w każdej danej chwili, i stan samej Wołoszy. Gdy zaś ta Ruś najbliższa, nadniestrzańska, czerwieńska, dostała się w znaczniejszej swej dzielnicy Polsce, państwo to poczęło, prawie od samego zawiązku wołoskiego nad Mołdawą społeczeństwa, wywierać na nie wpływ swój pod względem politycznym, ekonomicznym i kultury. Samo nawet usadowienie się Wołochów na Mołdawie zawarunkowaniem było ustaleniem potęgi polskiej nad Dniestrem, nieodzownym następstwem którego być musiało spędzenie koczowników tatarskich z nad brzegów tej rzeki w głąb stepów czarnomorskich. Zwycięstwo Kazimierza W. nad Tatarami pod Lublinem (1344), dozwoliło i wychodźcom z Marmaroszu rozpostrzeć swe siedliska i władzę w dawnej Kumanii.

Zetknięcie się wszakże bezpośrednie Kazimierza W. z Wołochami, pierwsze w naszych dziejach, mogło być atoli doraźnym jedynie. Dopiero wyniesienie Jagielly na tron Piastów i następna unia Litwy z Polską, wypadki sprowadzające za sobą stanowiącą zmianę we wszystkich stosunkach politycznych wschodniej Europy, musiały oddziaływać i na rozwój nowo narodzonej Wołoszczyzny.

Wytyczne fakta dalszych dziejów Wołoszczyzny, czyli ziemi mołdawskiej, oraz jej wojewodów, wołoskich „hospodarów ziemi mołdawskiej“ podane już zostały poprzednio (t. VI, 802) w ustępie: *Multan, Mołdawia*; w którym należy zmienić co nieodzowne tytuł jedynie, na „*Mołdawia* al. *Wołoszczyzna*, czasem błędnie

Multanami zwana“. „Multy“ bowiem czyli „*Wałachia*“ naddunajska mają zupełnie odrębne swe dzieje, rozwijające się równoległe z mołdawskimi, lecz całkowicie inne; chociaż jedne i drugie spływają się ostatecznie, dla wytworzenia dzisiejszej Rumunii.

Nie tu miejsce tłumaczyć wyczerpująco przy- czyny podobnego powikłania i obłądnego bałamu- ctwa, jakiego nie potrafili się ustrzedz autorowie opracowań: „*Multy*“ i „*Bessarabia*“. Dosyć będzie zaznaczyć, iż w ogóle winą temu prze- ważną niekrytyczne posiłkowanie się obcymi o- pracowaniami. Nawet poważni nasi historycy, jak Lelewel, Szajnocha i Szujski, gmatwali istotne znaczenie i stosunek wzajemny owych nazw: *Wołoszczyzna*, *Mołdawia* a *Multy*.

Nie lepiej zaś działo się pod tym względem i z nazwą *Bessarabia*. Wywody wstępne w odno- śnym opracowaniu (t. I) niech służą za wskazów- kę, o ile wypada być ostrożnym wobec obcych przywidzeń niedorzecznych, gdy się ma we wła- snem piśmiennictwie historycznym rzecz fakty- cznie stawioną. Oto nazwą ta „*Bessarabia*“, „*Basarabie*“ jest przedewszystkiem nazwą—nie- stałą, lecz ruchomą, tak historycznie jak i geo- graficznie. Z postępem czasu oznaczała ona co- raz to inne krainy, dostające się pod władzę znanego nam już rodu *Basarabów*. Tak więc pierwotnie *Basarabie* używano najstarszą nad Dunajem dzielnicę tego rodu, między Żelaznemi wrotami i Alutą, mianowicie banat seweryński lub krajowski, czyli dzisiejszą Małą *Wałachię*. Następnie nazwę tę stosowano i do dalszych po- siadłości rodu *Basarabów*, a więc do *Multan* ca- łych, czego mamy częste świadectwa u *Długosza*, jak i w aktach urzędowych, w których ho- spodarowie „*wołoscy*“, nam bliżsi, zwykle tak nazywają naddunajską dziedzinę swych sąsia- dów i przeciwników. Nawet w inwentarzach me- tryki koronnej spotykamy w nadpisach nad pe- wnymi działami aktów wołoskich: *Besarabia* seu *Transylvania* (oczywiście *Transalpinia-Monta- nia*), używaną w tem właśnie znaczeniu. Nako- niec, gdy *Basarabowie* multzańscy poczęli od czasu do czasu zagarniać pod swą władzę i „*na- dolną*“ ziemię wołoską, mołdawską, z zamkami *Kilią* i *Białogrodem*, „*nagórni*“ *Wołosi* od *Socza- wy* musieli ją przezywać nieraz podobnie *Bas- sarabie*. Co więcej, *Bielski*, jak wszyscy nasi dawni ścisli pisarze, rozumiejący należycie zna- czenie miana *Multan*, raz nawet nazywa nadolną dzielnicę mołdawskiej *Wołoszczyzny* „*ziemią multzańską*“. Gdy zaś dla *Wołoszy* naddunaj- skiej ustaliła się nazwa *Montanii*, *Multan*, a po- tem *Wałachii*, nazwa *Bessarabii* pozostała wy- łącznie dla zagarniętego przez *Turków* i *Tata- rów* od *Mołdawii* poniżej między ujściami *Dnie- stru* i *Dunaju*. W naszym zaś już wieku zasto- sowano administracyjnie nazwę *Bessarabii* i do całego międzyrzecza *Wołoszczyzny* od *Dniestru*

do Prutu, zdobytego od Turków 1812 r., tak, że nazwa ta posunęła się aż pod Chocim, zapominana już zupełnie u Wrót żelaznych i nad Dembowicą. Myśmy wszakże w przeszłości zwali ową nadolną dzielnicą Wołoszczyzny, pospolicie, z tatarską Budziakiem, od miana w ich języku „Budżak“, tyle co „zawęgle“, niejako przypominającego „Uhliczów“ Nestora, siedzących w zawęglu tem przed wieki przy Tywercach.

Zwracając się teraz ostatecznie do zasiedlenia (i co z tem związane) owych dzielnic świata wołoskiego, zaznaczyć w ogóle winniśmy, że odpowiednio dwoistemu charakterowi przeszłości onego i wszelakie też jej zabytki, dotąd jeszcze, podobnież podwójny charakter noszą. Romanizacya dotknęła wszystkie tam niemal żywioły, wszystkiemu nadano rumuńską, czy romanizowaną nazwę, osadom, miastom; ale z pod każdej prawie nazwy takiej wyziera znaczenie onej pierwotne, dźwięczy u sąsiadów, i teraz jeszcze bez zmiany, pierwotne, słowiańskie nade wszystko, brzmienie. Brzmienia też owe, pierwotne słowiańskie, formy nazw, używane przez nas powszechnie i pilnie przestrzegane, winny nas i nadal stale obowiązywać.

Podajemy tedy poniżej nazwy słowiańskie (staropolskie względnie) znaczniejszych z przeszłości miast przynajmniej, do zapamiętania. Tak oto wskazać by się dały:

Na Wołoszczyźnie mołdawskiej, od Płuniny do morza: stołeczna w pierwszej dobie jej dziejów Soczawa, dziś po rumuńsku Suceva, Seret-Sereth, głośny zwycięztwami bohaterów Chocim-Chotin, Botuszany-Botoseni, Chorłowezy Hyrlów-Harleu, Radowce-Radauti, Bania-Baja, Niemeza-Nemtu, Jasy stołeczne, Jaski targ pierwotnie—Jasi, Soroka-Soroki, Orchijów-Origa, Kiszyniew-Kissinea, Łopuszno-Lapusna, Roman czy Romanów targ-Romanu, Koroczunów kamień-Piatra, Baków-Bacau, Waslin-Vaslui, Berład-Berladu, Tekucza-Tecuza, Gałace, mały Halicz pierwotnie—Galati. Nadto w Budżaku (Bessarabii): Tehynia czy Bendery-Bender, Białogrod wołoski, po tur. Akkerman-Cetatea alba, Kilia-Chilia, Nowesioło-Chilia nova, Wilkowo, po gr. Likostomion-Akolutra.

Na Wołoszczyźnie zaś multañskiej „od Żelaznych wrót do Braiłowa“: Argiszów-Arges, Targowiszcze-Tergoviste, Zewrin czy Seweryn-Turnu Severinu, Krajowa-Krałowo, Zimnica-Zimnicca, Bukarest, Bukoroszew raczej—Bucuresci, Zurzewo czy Dżurdzewo-Giurga, Braiłow-Ibraiła, Buzow-Buzeu, Rybnik-Romnik i inne.

(„Sprawy wołoskie za Jagiellonów“ w t. X Źród. Dziej.; „Wołoszczyzna, Mołdawia i Multany“ w Pamięt. drug. zjazdu histor. pols.).

Aleksander Jabłonowski.

Wołoszki, wś, pow. bialski, gm. Połoski, par. r. gr. Kopytów, ma 7 dm., 47 mk., 146

mr. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk., par. Ko-deń.

Wołoszki, ob. *Wołoski* 2).

Wołoszki 1.) w dokum. *Wołochy*, wś, pow. kowelski, gm. Lubitów, 53 dm., 647 mk., cerkiew, szkoła. Uroczyiska noszą nazwy: Bajurki, Bojarki, Derewań, Dobrynie, Domalnica, Dubno, Gacia, Grobelka, Gumnysza, Osowa, Rudniki, Stawek Sergieja, Zaraszczce. Podług reg. pobor. pow. włozimierskiego z 1583 r. własność Kyryla Zubezowskiego, horodniczego łuckiego, który ze wsi Dubna, Wolicze Dubieńskiej i Wołochow płaci z 12 dym., 6 ogr., 1 koła dor., 1 popa, 2 bojar (Jabłonowski, Wołyń, 121). 2.) **W.**, wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. i par. praw. Kustyń, o 3¹/₂ w. od cerkwi filialnej w Kopciewiczach (Koptewiczach), o 12 w. na płu. od Równego; smolarnia, przystań.

Wołoszków, pow. radomski, mylnie (ob. *Horodeczna*), za: *Wolczków*.

Wołoszków, wś nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, ma 91 dm., cerkiew drewniana.

Wołosznik, folw., pow. sieński, od 1879 r. Śmigiełskich, wraz z Szarniewem ma 785 dzies. (166 roli, 70 łąk, 450 lasu).

Wołoszyn, las należący do wsi Wiktorówki, w pow. lipowieckim.

Wołoszyn, wólka na obszarze Szczurowy, w pow. brzeskim.

Wołoszyna, słoboda, w ziemi wojska dońskiego, okr. donieckim, st. poczt. o 38 w. na zach. od Millerowa.

Wołoszyna, przys. Jaskowie, pow. tarnobrzeński.

Wołoszynowa, wś, pow. staromiejski, 15 klm. na zach. od Starego Miasta (sąd pow. i urz. poczt.). Na płu.-zach. leżą Rosochy i Libuchowa, na płu.-wsch. Biliż, na pld. Lawrów i Nanczułka Wielka, na pld.-zach. Tycha. Na pld.-wsch. powstaje pot. Łysówka i płynie środkiem obszaru na płu.-zach. do Rosochów. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wsi. Na pld.-zach. leży las „Kiczera“ (624 mt.). Na północ góra „Wołoszynowa“ (635 mt.). Włas. więk. ma roli or. 39, łąk i ogr. 11, past. 26, lasu 691 mr.; wł. mn. roli or. 1528, łąk i ogr. 174, past. 222, lasu 253 mr. W r. 1890 było 133 dm., 737 mk. w gm. (719 gr.-kat. Rus., 18 izrl. Niem.). Par. rzym.-kat. w Starej Soli, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1143 złr. Za czasów Rzpłtej należała wś do dóbr krainy gwoździeckiej, w ekonomii samborskiej. W lustracyi ekonomii z r. 1686 (Rkp. Ossol., Nr 1255, str. 203) czytamy: „Ta wś ma łąn. 29, z osobna kniazkich łąn. 2, powojskiego pld. Czysze na św. Marcin: Żyrowszczyznę, stróżne, kuchenne, za sądy zborowe, owies, kury, gęsi, drwa do żupy, także wszyst-

ko wydają z łąnu każdego, jako Strzelbice. Z pustych koszonych łąnów płacą z każdego po zł. 6. Pop czynszu płaci z cerkwi zł. 10 gr. 11. Wójtowie z domów, wiele ich będzie, płacą z każdego po gr. 24. Czysze na św. Wojciech: Stróżne, kuchenne, za jagnię i jarzabki, dziesięcinę owczą tak płacą, jako Strzelbice. Baranka wielkanocnego dają i jajca z łąnu, jako Bylica. Wójtowstwo trzymają w tej wsi Wołoszynowscy, na które prawa nie pokazali. W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 226) czytamy: „Ta ws osiadła na łąnach 28¹/₂. Vi delictet sianych łąn. 9, koszonych 12, pustych 7¹/₂. Zosobna kniazkich 2, popowskiego 1¹/₂. Chlebnika ad praesens znajduje się 61. Czysze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 521 zł. 11 gr. Wójtowstwa tej wsi posesorem JMPan Józef Piórkowski i Maryanna Kobelnicka, małżonkowie, skarbnikowie checińscy, na które prawo produxerunt, vigore którego płacić powinni corocznie do kasy ekonomicznej czynszu zł. 600, a to dwiema ratami, na św. Wojciech 300 zł. i na św. Marcin 300, tudzież hybernę na gardekurów JKMości i inne onera fundi płacić tenentur. Powinności tej wsi: Z łąnu każdego sianego odbywają do folwarku żupy starosolskiej pług jeden z broną, koszarza jednego i żenca jednego. Drogi do wsi Bilicza naprawują. Na posługi wszelkie skarbowe za ordynansem żupy chodzą. Drzewo rokowe z każdego łąnu sianego dają łupanego 2, krokiew 1, łąt 2, brus 1 seu drzewo kostkowe, gontów kop 2. Stróżnego płacą na cały rok do Starej Soli zł. 9. Lasy tej wsi: Las od Bilicza i Leniny, nazwany Tyn, jodłowy i smerekowy. Las od Nanczułki Ławrowskiej, nazwany Tołsty, jasieniowy. Las od Nanczułki i Tychy, nazwany Grabowy. Las od Rosoch, nazwany Jabłonka. Las od Lubochory, zwany Hnyła. Żalą się poddani tej wsi, iż IchMość szlachta tak z Libuchory, Rosoch, tudzież ks. bazylianie ławrowscy, oraz wójtowstwo wołoszynowskie grunta i łąki odbierają, pastwiska wypasają, w czem administracya ma dać protekcyę. Do wójtowstwa nad dawne powinności obornik wozić, tłoki odbywać bywają przymuszeni. Opis wsi podany w „Naukowym Sbornyku“, 1866, str. 324).
Lu. Dz.

Wołoszynowka 1.) ws nad Trubieżą, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Skopce, 106 dm., 554 mk., 7 wiatraków. 2.) **W.**, ws nad rzką Hołynką, pow. romeński gub. połtawskiej, gm. Hliński, o 35 w. na pld.-zach. od Romien, ma 385 dm., 2300 mk., cerkiew, targi co niedziela, 2 jarmarki, 6 olejarni, 42 wiatraków.

Wołoszynówka, ob. Komarniki.

Wołoszynowskie, uroczysko w m. powiat. Lucku.

Wołotki, pow. maryampolski, ob. *Iazonany*, właściwie *Izmany*.

Wołotki, ws, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 22 w. od Szawel.

Wołotów, zase., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Zaczyscie, o 27 w. od Borysowa.
A. Jel.

Wołotówka, folw., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicz, o 78 w. od Borysowa.
A. Jel.

Wołotówka, rzeczka, w gub. witebskiej, prawy dopływ Oboli.

Wołotówka, ob. *Wołotowo*.

Wołotowki, nazwa dawana na Litwie nasyptom ziemnym, kurhanom.

Wołotowki, ws, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski i dobra, Korzeniowskich, Puciacin (Putiatyn), o 17 w. od Dżisny, 2 dm., 24 mk. prawosł. (w 1865 r. 10 dusz rezerw.).

Wołotowo al. *Wołotówka*, okolica, pow. homelski, gm. Homel, cerkiew par. drewniana, cegielnia.

Wołoty al. *Wolty*, ws, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Cerewcy, o 18 w. od Słucka.
A. Jel.

Wołotyń, ws, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 44 w. od Grodna, 544 dzies. ziemi włośc. (82 łąk i pastw., 42 nieuz.).

Wołów 1.) ws i os. fabr., pow. konecki, gm. Niekłań, par. Odrowąż, odl. od Końskich 14 w., ma 26 dm., 249 mk., 190 mr. włośc. i 16 dwor. W 1827 r. było 16 dm., 153 mk. Istniała tu kuźnica żelaza, produkująca do 1800 cent. żelaza kutego rocznie. 2.) **W.**, ws, pow. konecki, gm. Bliżyn, par. Odrowąż, odl. od Końskich 28 w., ma 25 dm., 163 mk., 125 mr. włośc. i 5 mr. dwor. W 1827 r. było 15 dm., 125 mk.

Wołów, niem. *Wohlau*, w dok. *Wolav*, *Wolau*, ztąd też poszło polskie *Wola*, miasto powiatowe, centr dawniejszego księstwa, nad rzką Jezierzycą (Jueseritz, także Juesche zwaną po niemiecku), uprowadzającą wody okolicznych bagien i stawów do pobliskiej Odry (z praw. brzegu). Leży o 6 mil na zach.-płn. od Wrocławia. Posiada kościół par. ewang. i drugi na cmentarzu, kościół par. katol. (po klasztorze karmelitów), szpital miejski, dom przytułku dla ubogich, szkołę rzemieślniczą, szkoły miejskie, zarząd domen królewskich, urzędy powiatowe i miejskie, 85 ha obszaru (49 roli, 15 łąk), 240 dm., 587 gospodarstw, 3114 mk. i 655 żołnierzy w czynnej służbie. Śród ludności jest 1921 ewang., 1120 katol., 12 innych wyzn. chrześc., 61 żydów. W r. 1840 było 2022 mk. i 375 wojskowych z rodzinami, ogółem 2397, w tem 898 ew., 449 katol., 50 żyd. W r. 1781 na miejscu zniesionych fos i murów założono plantacye, poosuszano stawy podmiejskie. Pozosta-

ły tylko trzy bramy: wrocławska, stynawska i zankowa. Przy mieście są trzy przedmieścia: wrocławskie, stynawskie i winckie (od miasta Winzig zwane). Związkiem miasta był zamek drewniany, wzniesiony r. 1157 przez wypędzonego z Polski ks. Władysława II przy istniejącej tu osadzie. Osada wcześniej otrzymała prawo miejskie niemieckie, które odnawia przy powtórnem nadaniu wójtostwa r. 1292 Henryk III, ks. głogowski. Konrad I, wypędzony z Oleśnicy, osiada w W. 1327 r. a przedtem w r. 1324 nadaje gród Wernerowi z Pannewitz. Konrad Biały, ks. oleśnicki, obdarza od r. 1450 licznemi przywilejami miasto. Powstaje wtedy kościół św. Wawrzyńca, bractwo strzeleckie, zawiązuje się cech sukienników, wznoszą się mury miejskie. W r. 1463 powstają liczne cechy rzemieślnicze. Pożar r. 1465 niszczy całe miasto z kościołem, toż samo powtarza się r. 1498. Po tych klęskach otrzymuje miasto, prócz odnowienia przywilejów utraconych, nowe nadania, jak targ na sól, prawo wyszynku piwa. Ks. żegański Jan Szalony, wypędzony z Głogowy i Żegania, mieszkał w W. i zajmował się alchemią. R. 1524 Fryderyk II, ks. na Lignicy i Brzegu, kupuje W. wraz z księstwem. Po śmierci Jerzego II, syn jego Jan Jerzy otrzymał W. jako odrębne księstwo. Od 1634 do 1644 przechodzi miasto cały szereg obłążeń, szturmów i zajęć przez wojska cesarskie, saskie, szwedzkie. Przedtem zaraza nawiedzała miasto w latach 1585 (750 zmarłych), 1613 i 1631. W r. 1654 otrzymało W. z okolicą prawa odrębnego księstwa a 1670 zamek odbudowany przez ks. Chrystyana, otrzymał dzisiejszą postać. Śmierć ostatniego Piasta szląskiego Jerzego Wilhelma, księcia na Lignicy, Brzegu i Wołowie, w dniu 21 listop. 1675 r. sprowadziła przejście W. na własność domu cesarskiego. Pożar w r. 1669 zniszczył całe miasto i archiwum. Wojna 7-letnia sprowadziła straty ocenione na 13692 talar. a pożar 1781 zniszczył ponownie miasto. Król pruski Fryderyk II. przeznaczył 78000 tal. na odbudowanie, które się ciągnęło do r. 1786. Kościół ewangelicki, ratusz i zamek dźwignięto z ruin. Nową ustawę miejską wprowadzono r. 1808. Klasztor karmelitów, założony w latach 1712 do 1724, został zamknięty r. 1810.

Powiat wołowski ma $14\frac{1}{4}$ mil obszaru. Zajmuje on część płaskowzgórza stanowiącego dział wodny Baryczy i Odry. Wody z obszaru powiatu spływają do Odry (z praw. brzegu). Gleba piaszczysta, częścią torfiasta, miejscami nieco żyzniejsza. Płaskowzgórza pokrywają rozległe lasy. W głębi ziemi spotykamy węgiel brunatny. Suche położenie wyniosłych części sprzyja hodowli owiec. Ogólny obszar powiatu wynosi 80324 ha, z tego przypada na role orne 45859 łąki 7858 i lasy 19736 ha. Do miast należy 2052 ha (1183 roli, 258 łąk, 405 lasu),

do gmin wiejskich 32955 ha (23222 roli, 3349 łąk, 3028 lasu), do większej posiadłości 45317 (21454 roli, 4251 łąk, 16303 lasu). Ludność ogólna z 48986 mk. w 1871, spadła na 48001 w r. 1885. W tej liczbie było urodzonych w powiecie 35871, co do wyznania: 33294 ewang., 14490 katol., 43 innych wyzn., 172 żydów. W 4 miastach (Wołów, Auras, Winzig, Dyhrnfurt) było 7946 mk., 738 dm., 1828 gospodarstw, co do wyznania: 5566 ew., 2213 katol., 74 innych wyzn., 53 żyd.; w gminach: 32695 mk., co do wyznania: 21699 ew., 10950 kat., 27 innych wyzn., 19 żyd.; na większej posiadłości 7358 mk., a w tej liczbie 6029 ew., 1327 katol., 2 innych wyzn. Pruska urzędowa statystyka całą ludność powiatu zalicza do plemienia niemieckiego i Polaków nie wykazuje tu wcale. Z miejscowości w powiecie zasługuje na uwagę Dyhrnfurth, które do połowy XVII w. nosiło pierwotną nazwę: Brzeg, i Lubiąż (Leubus), ws z dawnym klasztorem cystersów, zakład dla obłąkanych, stadnina koni i winnice nad Odrą.

Wołowa, ws, pow. płocki, gm. Rogozino, par. Blichowo, odl. 19 w. od Płocka, ma 6 dm., 80 mk. W r. 1827 było 5 dm., 59 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 437: gr. or. i ogr. mr. 351, łąk mr. 40, past. mr. 3, lasu mr. 32, nieuż. mr. 11; bud. mur. 4, drew. 3; płodozm. 10-pol. Ws W. os. 8, mr. 10 (wedle wykazów urzęd. 47 mr.). W r. 1578 ws ta należała do par. Święcieniec, składała się z 5 działów szlacheckich. Trzy miały po $\frac{1}{2}$ łana km., czwarty cały łan, piąty $1\frac{1}{6}$ łana, prócz tego 1 łan. na folw. zajęty i 2 zagr. bez roli. Siedzą tu Dziedzicy, Sielisey, Blichowski i Wołowscy (Pawin., Mazowsze, 16).

Br. Ch.

Wołowa al. *Woly*, ws nad rz. Klewą, śród lasów położona, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, o 69 w. od Ihumenia, ma 10 osad; grunta lekkie. Podług podania ludowego w czasach, gdy opowiadano wiarę chrześcijańską śród puszczy odwiecznych, pewien zamężny kmicz, nierozumiejąc wyrazu Wielki dzień (Wielkanoc) i chcąc się przekonać, czy rzeczywiście dzień ten jest dłuższy niż inne, poszedł w pole z wołami orać, i cudem za karę został wraz z wołami w kamień zamieniony. Po dziś dzień wieśniacy pokazują w lesie niedaleko Klewy trzy ogromne kamienie, które podług ich mniemania są właśnie skamieniałymi wołami z oraczem, który nieuszanował dnia świętecznego.

Wołowa 1.) ws rząd. nad rzeką Wołówką, dopł. Perejmy, pow. olhopolski, na pograniczu pow. bałckiego, okr. pol i par. katol. Czeczelnik, gm. Demówka, st. poczt i sąd Olhopol (o 13 w.), st. dr. żel. Bałta (o 22 w.), ma 104 dm., 1069 mk., 1236 dzies. ziemi włośc., 64 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Michała, wzniesiona w 1867 r., z 1103 parafianami. Niedgdyś dobra starościńskie, należały do folw. berezań-

skiego (Berezki, Koczyjówka, Wołowa), nadanego gen. Kurucie a przez niego odstąpionego Napolemu. 2.) **W.**, karczma, w pow. uszycim, przy wsi Iwankowcach. *Dr. M.*

Wołowa 1.) przys. Pererowa, w pow. komyjskim. 2.) **W.** al. *Wolowa*, grupa domów w Sarnikach, pow. bobrecki.

Wołowa-Dolina, uroczysko koło Lubomirki, w pow. olhopolskim.

Wołowa Dolina, obszar wzn. 378 mt. n.p.m., w pow. tarnopolskim, między rz. Seretem a pot. Hnizdeczną.

Wołowa Góra, obszar leśny, we wschodniej części pow. borysowskiego, nad kanałem łączącym jez. Beresztę z jez. Pelik, w obrębie gm. Wołosewice, ma około 200 włók; należy od r. 1840 do Konstantego Ciechanowieckiego.

Wołowa Góra, góra pod Sławnem, w Pomeranii, pow. sławiński.

Wołowa Karczma, niem. *Ochsenkrug*, wyb. do Kębłowa, pow. wejherowski, st. p. Luzin; 2 dm., 46 mk.

Wołowa rzeczka (est. *Haerg-Oja*), właściwie *Erro*, rzeczka, w par. Anzen, okr. dorpackiego (gub. inflanckiej), jedna z trzech rzeczek dających początek rz. Embach W. Przybiera strumień Rebando, wypływający z jez. Jaska.

Wołowa struga, dok. *Woldwastruga*, potok pod Sławnem, w Pomeranii, pow. sławiński.

Wołowe, pola pod Międzyrzeczem Wielkopolskim, dawniej ostatnia stacya dla bydła opasowego pędzonego ze wschodnich prowincyi Rzpłtej do Niemiec.

Wołowe Lasy, niem. *Eichfier*, ws z kościołem filialnym, pow. wałecki, st. p. i kośc. paraf. Człopa; szkoła katol. i ew. w miejscu; 2940 ha (2227 roli orn., 50 łąk, 554 lasu); 1885 r. 111 dm., 182 dym., 877 mk., 203 kat., 655 ew., 11 dyssyd., 8 żyd. Kościół filialny, p. w. św. Trójcy, został zbudowany między r. 1830 a 1840 z drzewa, na miejscu dawnego i konsekrowany r. 1840 przez Antoniego Perzyńskiego, oficyała wałeckiego. Filia ta należy do Człopy. O tutejszej szkole parafialnej mówi wizyt. Kierskiego z r. 1738: „Obok cmentarza jest dom szkolny, w którym mieszka rektor szkoły Jakub Kulzdorf, który uczy dzieci, a w niedzielę i dni uroczyste, gdy ksiądz zjechać nie może, czyta ludowi kazanie niemieckie z postylli w kaplicy, jakoteż w kaplicach wsi Buchholz i Jaglicach. Temu rektorowi szkoły obowiązany jest każdy chłop dawać po pół korca żyta, właściciele zaś sołectw po całym korcu. Prócz tego każdy chłop daje mu bochenek chleba, nieco grochu i zwozi mu drzewo na opał. Od pogrzebu bierze 12 groszy“ (ob. Opis hist., kościołów w dawnej dyec. pozn. p. Łukaszewicza, I, 228). *Ks. Fr.*

Wołowica, ws nad Desną, pow. sosnicki

gub. czernihowskiej, gm. Blistowa, 153 dm., 1048 mk., cerkiew.

Wołowice, ws, pow. krakowski, na lewym brzegu Wisły, tworzącej tu silny zakręt, o 6 klm. na pld. od Liszek. Par. w Czernichowie. Ws rozrzucona, składa się z dwu większych i 11 drobnych osad. Części te są: Grotowa (18 dm., 85 mk.), Zaprzeżyta (6 dm., 30 mk.), Niwka (6 dm., 36 mk.), Sułkowa (3 dm., 12 mk.), Działówka (3 dm., 22 mk.), Krzemienik (13 dm., 70 mk.), Na Wyspie (5 dm., 30 mk.), Podzagać (14 dm., 78 mk.), Podedworem (12 dm., 69 mk.), Weżyce (5 dm., 22 mk.), Wołowice (80 dm., 594 mk.) i Zawierzbie (8 dm., 39 mk.). W ogóle 183 dm., 1087 mk., w tej liczbie 17 izrael. Obszar tabularny składają dwie części: pierwsza (klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu) ma 299 mr., druga (Józefa Bachora) 76 mr.; pos. mniejsza 646 mr. Gleba urodzajna. Ws ta wedle bulli Grzegorza IX z r. 1229 należała do klasztoru tynieckiego, który następnie, przed połową XV w., zamienił W. z klasztorem norbertanek w Krakowie na poblizkie Liszki i sołtystwo w Kolberku (zapewne Kolbark, w pow. olkuskim). We wsi obok łąnów km. była karczma, zagrodnicy, młyn, folwark. Podany przez Długosza opis jest niewykończony (Lib. Ben., III, 61, 62). W r. 1581 klasztor płaci od 8 półtanków km., 10 zagr. z rolą, 2 rzem., 1 komor. W. obecnie graniczą na zach. z Czernichowem i Zagaciem, na wschód z Jezierzanami i Ściejowicami, na ptn. z Nową Wsią i Dąbrową. *Mac.*

Wołowicz al. *Wołowia*, rzka, w pow. nowogródzkim, lewy dopływ Niemna. Zaczyna się ze wzgórz w okolicy wsi Moteza i Horodeczno, płynie na ptn.-zach. kosi wsi: Sulatycze (młyn), Bronniki (młyn), Małosiółki (młyn), Bojarskie, folw. Ostaszyn (młyn), sioło Zahorje; odtąd zwraca się ku zachodowi pod wieś Sienno i Kapowszczyznę i pod mkiem Lubez ma ujście. Długa około 5 mil, do połowy ma brzegi malownicze, począwszy zaś od wsi Zahorje bardziej uizinne, o wybornych łąkach. Z lewej strony zasila się wielu strumieniami płynącymi ze wzgórz okolicznych, a pod wsią Zahorje rzka Ossą. *A. Jel.*

Wołowicze, ws i fol., pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. 25 w. od Wyłkowyszek a 17 w. od Maryampola. Ws ma 14 dm., 222 mk.; fol. 6 dm., 144 mk. W r. 1827 ws rząd., ma 27 dm., 198 mk. Dobra W., w r. 1837 nadane jako majorat gener. v. Torneau, składały się z folw.: W. i Parysowszczyzna i wsi: W. os. 37, mr. 623; ws Parysowszczyzna os. 20, mr. 262; ws Nowinniki os. 36, mr. 1280; ws Plumble os. 1, mr. 407; ws Taboryszki os. 17, mr. 967; ws Jegliszki os. 2, mr. 253; ws Tertrubicze os. 6, mr. 272; ws

Posudoniszki os. 13, nr. 157; wś Guldynie os. 2, nr. 115.

Wołowiczowce 1.) wś, pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Teolin. Leży przy trakcie z Grodna do Sopoćkiń, odl. od Augustowa 53 w., ma 43 dm., 323 mk. W 1827 r. było 23 dm., 141 mk. 2.) **W.**, gmina, w pow. augustowskim, należy do sądu gm. okr. III w Sopoćkiniach (tamże st. poczt.), ma 24689 mr. obszaru i 7894 mk. Śród ludności stałej jest 954 prawosł., 16 prot., 2745 żydów (w os. Sopoćkinie). W skład gm. wchodzi: Babiczki, Balenieża, Bugieda, Carewo, Czortek, Dorguń, Dźmieszewice, Horaczki, Kadysz-Hołowicze, K. Gineta, K.-Rządowy, Nowiki, Niemnowo, Osoczniaki, Ostasz, Pieszczany, Radziwiłki, Rynkowce, Sieniewicze, Simoniszki, Sonicze, Sopoćkinie, Świack, Świack-Wołowicza, Świętojańsk, Tartak, Teolin, Usienniki, Warniszki, Wasilewicze, Wołkusz i Wólka-Rządowa. *Br. Ch.*

Wołowiec 1.) szczyt w zach. Tatrach, wzn. 2065 mt. n.p.m. Stanowi pld.-zach. narożnik w ścianie górskiej zamykającej od pld. dolinę Chochołowską. Od pld. przytyka do W. Rohacz, od wschodu przedni Uplaz. 2.) **W.**, góra (696 mt.), na obszarze gm. Szare, w pow. żywieckim, w Beskidzie zachodnim. Wody z niej odpływają do pot. Czerny, płynącego przez Zwardoń. Leży na 36° 33' wsch. długi., 49° 31' 1/2' pld. szer. (Karta wojs., 7, XX).

Wołowiec 1.) potok, dopł. pot. Bukowieckiego (w pow. Lisko), praw. dopł. Sanu Górnego. 2.) **W.**, potok, prawy dopł. Suczawicy, płynie w pow. radowieckim, w gm. t. n.

Wołowiec, wś nad pot. Zawoją, przy ujściu pot. Mareskiego, w pobliżu źródeł Wisłoki, w pow. gorlickim. Wznies. 502 mt. n.p.m., leży w dolinie potoków, zamkniętej od wschodu i zachodu wyniosłościami sięgającymi 700 mt. We wsi cerkiew filialna do par. w Krywiej, szkoła ludowa, 104 dm., 676 mk. (649 gr.-kat., 7 rz.-kat., 20 izr.). Posiadł. tabularna wynosi 22 mr.; pos. mn. 1172 mr. roli, 546 mr. łąk i ogr., 520 mr. pastw., 80 mr. lasu. W reg. pobor. z r. 1581 podano W. jako wieś świeżo założoną, w pow. bieckim, w par. Ropica. Miała 2 łany km. i 1 łan sołtysi (Pawień, Małop., 121). Graniczy na zach. z Jasionką i Krywą, na pld. z Bartnem, na wsch. z Świętkową a na pld. z Nieznajową.

Wołowiec, czesk. *Volovec*, niem. *Wolowetz*, wś na Szląsku austr., w pow. i obw. sąd. cieszyńskim, nad rz. Stonawką, dopł. Olszy z praw. brzegu, odl. 8 klm. na zach. od Cieszyna. W r. 1880 było 46 dm. i 238 mk., 192 rz.-kat., 46 prot.; 215 Czechów, 21 Polaków, 2 Niemców. Obszar wynosi 517 mr. W. tworzy z Domasłowicami Dolnymi (Domaslawice Dolni, Nieder Domaslovitz), Kocurowicami (Kocurovice, Kotzurovitz) jedną gminę administr. Domasłowice

Dolne. Paraf. w Domasłowicach Górnych o 3 klm. Szkoła ludowa w Domasłowicach Dolnych.

Wołowiec, rum. *Wollowetz*, wś, pow. radowiecki, na Bukowinie, parafia gr. nieun. w miejsc. st. p. Radowce (o 7-5 klm.). Obszar większej posiadłości należy do funduszu religijnego. Wś ma 2217 mk. W tutejszym starożytnym kościele spoczywają podobno zwłoki Dragosza (Bohdana), pierwszego księcia Mołdawii.

Wołowiec, osada na lew. brzegu Noteci, w pow. i okr. urzęd. szubińskim, par. i poczta w Rynarzewie, ma 3 dm., 11 mk. W. powstał po r. 1830.

Wołowiel 1.) folw., *W. Nowy i Stary*, dwie wsi, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowiel, o 45 w. od Kobrynia. W W. Starym zarząd gminy, cerkiew, szkoła. Obie wsi mają 55 dm., 683 mk., 1065 1/2 dzies. (200 łąk i pastw., 438 nieuż.) ziemi włośc., nadto w W. Starym do cerkwi należy 38 1/2 dzies. Fol. W. należy do dóbr Zakozieli, Kaliksta Orzeszki. Rozległe błota pomiędzy wsią W. a okolicznymi wsiami Horki, Hołowicze, Antopol, Demidowszczyca i in. stanowią główny zbiornik wód Piny i Wołoki (dopł. Muchawca). Gmina, położona w pld. części powiatu, graniczy od południa z pow. kowelskim gub. wołyńskiej, od wschodu z gm. Osowiec i Drohiczyn, od pld. z gm. Braszewicze a od zachodu z gm. Antopol, obejmuje 13 miejscowości, mających 334 dm. włośc. (obok 9 należących do innych stanów), 4260 mk. włościan, uwłaszczonych na 6507 dzies. Północną część gminy przerywna linia dr. żel. poleskich, na przestrzeni Żabinka-Luniniec. 2.) **W.**, w spisie miejscowości *Wolauka*, folw., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 40 w. od Kobrynia, 532 dzies. (234 łąk i pastw., 32 lasu, 64 nieuż.), nadany przez rząd Sergiuszowi Kuzniecowski. *J. Krz.*

Wołowiki, wś nad rzeką Żygianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Holszany (o 3 w.), o 16 w. od Oszmiany, 30 dm., 209 mk. (108 prawosł., 101 katol.); uależała do dóbr Remejskiej, Salmonowiczów.

Wołowka, rzeczka, w pow. bałeckim, prawy dopływ Perejmy (Sarazynki), płynie z zachodu na wschód do wsi Wołowej, odgranicza pow. bałeki od ohopolskiego, poczem zwraca się na południe i pod wsią Nowipolem (Sarazyneczką) ma ujście. *X. M. O.*

Wołowka 1.) dawna nazwa wsi Komarówki, w pow. radomskim (ob. t. III, 129). 2.) **W.**, miejscowość w pobliżu Oszczowa, w dzisiejszym pow. włodzimierskim.

Wołowko, niem. *Windtken*, wś, pow. olsztyński, st. p. Jonkendorf. Nadana na prawie dziedzicznym w 1346 r. prusakom Wyndecko i Preywich.

Wołownia, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 12 w., ma 47 dm.,

372 mk. W 1827 r. było 31 dm., 265 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kadaryszki.

Wołownia 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. 2.) **W.**, folw., pow. sieński, należy do dóbr Rotnica, Cypryana Dłużniewskiego. 3.) **W.**, ob. *Wołowicz*.

Wołownica al. *Biereznica*, dwa zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pochost, przy drożynicy ze wsi Lipnicy do Kapłańców, mają razem 6 osad. *A. Jel.*

Wołownica, rzeczka, dopływ jez. Ziolo, w pow. mogilnickim. Bierze początek pod Budzistawiem, w pow. mogilnickim (żnińskim), o 8 klm. na płd.-wsch. od Rogowa. Płyńie od południa ku północy na Ryszewo, odlewa staw „Gaszcz”. Minąwszy Ryszewo łączy się ze strugą, płynącą z Ryszewka, skręca ku zachodowi, mija Borek, rozdziela Gałęzówko od kol. Lubeczkich (Lubecz), obraca młyn Gostomkę i poniżej Ochodzy, o 1½ klm. na płd. od Rogowa, uchodzi do jez. Ziolo. W nowszych czasach sprowadzono W. do jeziora Jądrzewic (Andreassec, 93·8 mt. n.p.m.), które także spływa do jez. Ziolo. 2.) **W.**, kol., w par. łabiszyńskiej, ob. *Wołownica*.

Wołowniki 1.) osada, pow. stonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, własność Korsków, 84 dzies. 2.) **W.**, ws., pow. stonimski, w 4 okr. pol., gm. Rohotna, o 49 w. od Stonima, 195 dz. ziemi włośc. 3.) **W.**, uroczysko, tamże, 70 dzies. roli. 4.) **W.**, uroczysko, tamże, gm. Kozłowszczyzna, o 42 w. od Stonima. 5.) **W.**, ws. nad bezim. prawobocznym dopł. Ussy, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewieze, o 11 w. od Kojdanowa a 5 mil od Mińska, ma 22 osad; grunta szczyrkowo-glinkowate, żytnie. Niegdyś własność Radziwiłłów, należała do domin. Starzynki. W r. 1740 W. miały 7 osad, zamieszkałych przez szlachtę: Traczkich, Matuszewiczów, Niemirków, Wieraszczewiczów, Jacynów, Krapowickich i Zawałków (Inwentarz w zbiorze A. Jelskiego w Zamościu). 4.) **W.**, folw., pow. czerykowski, dziedzictwo Poniatowskich, 310 dzies. (46 roli, 24 łąk, 217 lasu); młyn wodny daje 40 rs. W 1715 r. własność Mikołaja Górskiego, łowczego mściławskiego. *J. Krz.—A. Jel.*

Wołowo 1.) karczma, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 13 w. od Dżisny, 1 dm., 6 mk. żyd. 2.) **W.**, obręb, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 20 w. od Rossień. 3.) **W.**, ws., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 19 w. od Wiłkomierza.

Wołowódka 1.) ws. nad rzeką Sobkiem, dopł. Sobu, pow. braclawski, na pograniczu pow. lipowieckiego, okr. pol. i st. poczt. Woronowica (o 15 w.), gm. Obodne, par. katol. Niemirów, st. dr. żel. Winnica (o 33 w.), odl. o 38 w. od Braclawia, ma 283 dm., 1804 mk., 858 dzies. ziemi włośc., do 3000 dworskiej (z Wójtowcami i

Potokiem), 47 cerkiewnej. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1782 r., z 1780 parafianami. Należała do Potockich, dziś Grocholskich. Tu urodził się d. 16 października 1790 r. Szymon Konopacki († 1884). 2.) **W.**, przedmieście Tuleczyna, w pow. braclawskim. *Dr. M.*

Wołowska Wola, pow. włodawski, ob. *Wola Wołoska*.

Wołowszczyzna 1.) ws. włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny (o 6 w.), o 19 w. od Wilna, 3 dm., 27 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Ławaryszki. 2.) **W.** al. *Smolarnia*, uroczysko osiadłe, pow. miński, w 1 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Siolo (o 6 w.), o 24 w. od Mińska. 3.) **W.**, białorus. *Wołouszczyzna*, folw. i okolica szlach. nad rzeką Czernicą, praw. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zastaw, o 3—4 w. od st. dr. żel. lipawsko romeńskiej Zastaw a 15 w. od Mińska, w miejscowości falistej, z glebą dobrą, żytnią, łąki obfite. Folw., około 3 włók, należy od r. 1839 do Łukaszewiczów. W okolicy W. mają własność: Narkiewiczowie przeszło 4 włoki; Olesiewiczowie około 4 włók; Pietraszkiewiczowie 1½ włoki; Romanowiczowie około 2 włók; Witkowscy około 1½ włoki; Szablowscy około 4 włók; Tatarzyńscy około 1 włoki; Jurewiczowie około 2 włók.

Wołowszczyzna, uroczysko na gruntach wsi Sarnów, w pow. proskurowskim (ob. t. X, 320).

Wołodzyń, rzeczka, na pograniczu gub. witebskiej i pskowskiej, dopływ rz. Łowaci.

Wołozie, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod folw. Oziory.

Wołozowo, ws. należała do dóbr zadnieprskich ks. ze Skwiry Rożynowskich (ob. t. X, 744).

Wołożaniszki al. *Wołożyniszki*, zaśc. nad pot. Jusina, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 8½ w.), okr. wiejski Traszkuny, o 32 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Giejany.

Wołożawka, rzeczka, w pow. ihumeńskim, dopływ Czernicy, ma ujście w pobliżu zaśc. Peleka.

Wołożda, rzeka, w pow. bobrujskim, mały lewy dopł. Ptycza, w obrębie gminy Karpiłówka, płynie na zachód głuchemi puszciami prawie 1 milę, ma ujście do lewego ramienia Ptycza, w okolicy folw. Chołopienicze. *A. Jel.*

Wołożeda, os., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. dawniej Rudobiełka, teraz Karpiłówka, o 65 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Wołożenka, ws. i dwa folwarki, pow. czauski, gm. Czausy. Ws. ma 21 dm., 172 mk.; jeden z folw., od r. 1871 własność Fliwerków, 141 dzies. (128 lasu, 8 łąk); drugi, własność

Bielowych, 406 dzies. (36 roli, 28 łąk, 329 lasu).

Wołożewicze, ob. *Wasilewicze* 8).

Wołożnica, ws, pow. sieński, nad błotem, z którego wypływa rz. Bóbr, dopływ Berezyny.

Wołożno, jezioro, w pow. newelskim, otoczone błotami.

Wołożoda, zaśc. nad rzeką Wołożówką, pow. ihumeński, w gm. Wierchmień. *A. Jel.*

Wołożowicze, folw., pow. rzeczycki, w 1766 r. należał do dóbr Jakimowicze (ob.) Ludwika Jeleńskiego.

Wołożówka, rzeczka. w pow. ihumeńskim, drobny bagnisty dopływ Miany, w obrębie gminy Wierchmień, płynie kilka wiorst na płn.-zach. głuchą puszcza. *A. Jel.*

Wołożyce al. *Woloczyce*, okolica szlach., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Pocięki, o 68 w. od Słucka. Mają tu własności: Steckiewiczowie, w liczbie 12 rodzin, $5\frac{1}{10}$ włóki; Bereśniewiczowie $\frac{1}{4}$ włóki; Dawidowscy $\frac{1}{4}$ włóki; Domaszkieviczowie $\frac{1}{4}$ włóki; Dostojewscy $\frac{1}{4}$ włóki; Małyszewiczowie $\frac{1}{10}$ włóki; Markowscy około 1 włóki; Miarkowscy $\frac{1}{2}$ włóki; Olesiewiczowie około $\frac{3}{4}$ wł., Floryanowiczowie $\frac{1}{10}$ wł.; Chocianowiczowie $\frac{1}{10}$ wł. Miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta urodzajne szczerkowe. *A. Jel.*

Wołożyn, ws nad jez. Wołożyno, pow. dziśnieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 27 w.), okr. wiejski Antonów, o 97 w. od Dżisny, 19 dzus. rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 9 mk. katol.

Wołożyn, mko nad rz. Wołożynką, lew. dopł. Isłoczy, pow. oszmiański, pod $54^{\circ} 6'$ płn. szer. a $44^{\circ} 11'$ wsch. dług., w 4 okr. pol. i gm. Wołożyn, odl. o 56 w. na pld.-wsch. od Oszmiany a 112 w. od Wilna. Ma 523 dm. (2 murow.), 2446 mk. (406 prawosł., 140 katol., 1900 żydów), 3 cerkwie, synagogę, 3 domy modlitwy żydowskie, zarząd okręgu policyjnego i gminy, biuro sędziego pokoju i inkwiredenta sądowego, st. poczt.-telegr., aptekę, 2 doktorów, szpital dla włościan (po za mkiem). Targi odbywają się co niedziela, jarmarki zaś 4 razy do roku, z obrotem od 10 do 12000 rs. Główne artykuły handlu: bydło, konie, len i skóry. Poprzednio ludność była większą, istniała bowiem w W. rozgłośna, bardzo dawna szkoła rabinów i mełamedów (t. zw. akademia żydowska), prowadzona w duchu surowej prawowierności, której przewodniczy współ z rabinem ejszyskim wielkiej na Litwie używali wziętości. Szkoła ta liczyła kilkuset uczniów, pochodzących nie tylko z pomiędzy ludności miejscowej lecz i z obcych krajów, jak z Anglii, Austrii, Egiptu, Syrii i in., a wychodzący z niej rabini słynęli z nauki, z kąd przysłowie: „Uczony (al. mądry) jak rabin wołożynski“. W 1892 r. minist. oświaty zreformowało tutejszą szkołę i eszybot wołożynski

podciągnięto pod ogólną ustawę szkół żydowskich ludowych. Okoliczność tak, jak również kilkakrotne pożary (najgroźniejszy w 1885 r.), wydalenie obcokrajowych wychowawców szkoły i emigracya do Ameryki, wpłynęły na zmniejszenie się ludności. W ogóle W. przedstawia wygląd zwykłego mka żydowskiego, brudnego, zaniedbanego, błotnatego. Przytem brak w nim dobrej wody do picia. Kramów żydowskich mnóstwo, szynków kilkanaście; porządných rzemieślników brak zupełny. W 1890 r. wniesiono 109 rs. podatków z nieruchomości. Jedna z cerkwi, murowana, przerobiona została w 1866 r. z kościoła katolickiego, ma fronton wzniesiony w stylu atycko-jońskim (inne części mają nowsze cechy). Druga, drewniana, fundacyi Słuszków, wzniesioną została w 1710 r.; trzecia wreszcie, również drewniana, wystawioną została w 1866 r. Parafia prawosł. W., dekanatu (błagoczynia) wołożynskiego, p. w. św. Józefa, ma 3464 wiernych; druga, p. w. św. Konstantyna i Heleny, 2631 wiernych, cerkiew filialną i kaplicę. Dekanat (błagoczynie) wołożynski obejmuje 12 parafii: Wołożyn (dwie), Bakszty, Dowbenie (al. Douwbenie), Dubina, Horodżitów, Horodżków, Hruzdowo, Mikołajów, Słowińsk, Wiszniów, Zabrzezie, 12 cerkwi paraf., 3 filialne, 7 cmentarnych, 5 kaplic, 28660 wiernych. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko W., wsi Augustowo, Gończary, Gordynowo, Jewłasze, Konowały, Mińcie, Podbłocie, Sakowiki, Sidercewice, Ułanowszczyzna oraz zaśc. Rudniki, w ogóle w 1865 r. 879 dzus. rewiz. włośc. uwłaszczonych i 10 b. włośc. skarbowych. Gmina, należąca do 3 okręgu pokojowego do spraw włośc., obejmuje 7 okręgów (starostw) wiejskich: Wołożyn, Czartowicze, Jackowo, Kibudźcie, Łużany, Poniżie i Suchwozdy (Sugwozdy), ma 83 miejscowości, 1013 dm., 8157 mk. włośc. (3420 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 8878 dzies. (6679 ornej). Własność większa w obrębie gminy wynosi 22778 dzies. (3512 ornej). Nadto cerkwie posiadają 292 dzies. (174 ornej). Cały obszar gminy wynosi 31948 dzies. (10365 ornej), i ma 10108 mk. Szkoła gminna znajduje się w Wołożynie, szkółki cerkiewne: w Wołożynie, Augustowie, Cimkowiczach, Czartowiczach, Domanowszczyźnie, Mińcach, Poliksowszczyźnie, Ułanowiczach, Wedernikach i Żurawcach. Okr. policyjny (stan) wołożynski obejmuje 5 gmin powiatu: Bakszty, Derewno, Naliboki, Wiszniów i Wołożyn. Przy mstku znajduje się fundum (dwór), jako to pałac murowany piętrowy, w stylu klasycznym, z murowaną oficyną, kilka oranżeryi, ananasarnią, park i sad owocowy, wielki śpichlerz murowany na pomieszczenie zboża zbieranego w całych dobrach oraz zapasowego magazynu zbożowego włościańskiego. Racyonalna hodowla koni. W pałacu kaplica domowa (par. Zabrzezie, dek. wiszniewskiego).

Wolożyńskie dobra, zwane *Wolożyńskim hrabstwem*, położone są w pow. oszmiańskim i mińskim i stanowiły w XV i XVI w. własność ks. Wolożyńskich, idących podobno z tego samego pnia co ks. Holszańscy, dalej Gasztoldów, od 1614 Słuszków, w końcu XVII w. Maryi Denhoffowej, wdźziny połockiej, następnie ks. Czartoryskich, od których w 1803 r. nabył hr. Józef Tyszkiewicz, ssta wielatycy, poczem kolejno synów jego hr. Michała, pułk. w. pol. († 1839 r.) i hr. Józefa († 1844 r.), dalej hr. Jana, b. marszałka pow. wileńskiego († 1892 r.), od 1894 r. własność hr. Michała Tyszkiewicza. Dobra te przed uwłaszczeniem włościan składały się z mka W., 81 wsi osadzonych włościanami i 17 folwarków; obejmowały one w ogóle przeszło 2000 włók. Po uwłaszczeniu włościan, którym nadano prawie 16000 dziesięcin, dobra mają obecnie około 30000 dzies. ziemi dworskiej. Składają się one z 6 kluczów: wolożyńskiego, sakowskiego (Sakowszczyzna), adam-polskiego, maryangórskiego, dubińskiego i łojkowskiego. Klucz wolożyński obejmuje mko W., przy niem fundum (dwór), folw. W., Szapowałów i Justynowo. Do tego klucza należało niegdyś 7 ulic mka (stanowiących oddzielne wsi włościańskie): Wileńska, Bednarska, Browarna, Mińska, Krzywa, Zarzecka i Smorgońska, tudzież wsi: Sidercewice, Jewłasze, Ponizie, Kielewice, Makarówka, Ułazewice, Podbłoc, Mińcie, Szczełkany, Bielaki, Sowiatyce i Stajki. Do klucza należą osady leśne: Piesle-wica i Nowosiółki (siedziby leśników). Karczmy dworskie znajdują się w folw. Justynowie i we wsiach: Poniziu, Mińciach i Stajkach, młyn w fol. Wolożyn na stawie. Klucz sakowski, odl. o 10 w. od fundum, 8 w. od mka Wiszniewa a 45 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Mołodeczno, składa się z folw. i dworu Sakowszczyzna, os. leśnej Przyruta, folw. Dworzyszca (białor. Kazinka), tudzież pozostałych od nadziału włościańskiego części wsi Czartowicz, Sakowszczyzny i Nowosiółków. Karczmy dworskie są we wsiach Sakowszczyźnie i Czartowiczach, młyn zaś z krupiarnią i foluszem w Sakowszczyźnie na Berezynie. Do klucza należały dawniej wsi: Zamościany, Sakowszczyzna, Pietraszuńce, Żurawce, Czartowice i Nowosiółki. Klucz adam-polski, odległy o 6 w. od fundum a 38 w. od Mołodeczna, obejmuje folw. Johanów, Michałów i Adampol, folwarczek Popowszczyzna, część wsi Rumm, osady leśne: Krzywy Bór, Zwirowa Góra, Borsukowina, Białokorzecka, zaśc. Smolanka, Supieckie, Miskowy Bór, folw. Chworzcówka, os. leśne Zabłoc i Litouka. Do klucza należały niegdyś wsi włośc.: Komarowce, Wiedzierniki, Nosewice, Burniejki, Sołonaj, Kapuścino, Bobrowice, Rudniki Jackowskie, Jacków, Podbrzezie, zaśc. Borki Jackowskie, Białokorzec, Rodziewszczyzna, Domanowszczy-

zna, Aleksandrowo, Biłucie, Prudniowce, Konstantynówka, Brylki z Woznowszczyzną, Rumm, Darahun, Rosoliszki, Borki, Mazurka, Pynten i Prudniki. Karczmy dworskie znajdują się w folw. Adampol, we wsiach Kapuścinnie, Bobrowiczach, Jackowie, Rudnikach Jackowskich, Brylkach i w Rummie; młyn wodny na Isłoczy, z krupiarnią i foluszem oraz tartak w Jackowie. Klucz maryangórski, odl. o 8 w. od fundum a 36 w. od Mołodeczna, obejmuje folw. Maryangóra i Porycz oraz osady leśne: Koniuchy, Wotkownia, Dajnowka. Do klucza należały wsi włościańskie: Augustowo, Sakowiki, Konowały, Bondarszczyzna, Cynkowice, Russakowce, Hordynowo, Narejsze, Dajnowo i Dajnowka. Karczma dworska jest w pustce Dajnowce. Klucz dubiński, odl. o 9 w. od fundum a 24 w. od Mołodeczna, obejmuje folw.: Dubina, Batury 1 i 2, Adamówka, Józefowo, Kaciucie, zaśc. Kowalew-szczyzna, osady leśne: Lady, Wasyliszki, siedziby leśników: Kudry i Batury i pozostałe od nadziału grunta wsi: Dubiny, Wierszyckich Bojarów, Czabajów, Hanczyców, Kibuc, Zofileców, Burmaków, Jesmanów. Podług karty rozgraniczenia dóbr wolożyńskich ks. J. Czartoryskiego z 1774 r. klucz ten graniczył od wschodu z Łużanami i Chołchłą, od pld. z Pierszajami i kluczem adam-polskim, od zachodu z kluczem wolożyńskim, od ptn. z Zabrzeziem i Horodziłowem. Obejmował wówczas folw. Dubinę, wsi: Dubinę Wielką i Małą, Dejnowę, Nerejsze z Poryczem, Zofilas z Kozielowszczyzną, Kibucie, Raczymięta, Czabaję, Hanczyce, Adamówek, Burmaki i Sidorowszczyznę, Brylki i Woznowszczyznę, Mężykowszczyznę i Polikowszczyznę, Budrowszczyznę, Suchwozdy, Ciabuty. Miał 500 mr. gr. orn. dworsk., 50 sianozęci, około 650 mr. gr. używanego przez włościan, 93 wł. i 24 mr. lasów. Od ptn. klucz dubiski odgraniczała Berezyna, do której wpadały rzki: Pralnia, Żukówka, Pierespa, Dubinka; wschodnią granicę stanowiła Chołchlica, przybierająca Treściankę, Rudawkę, Letan i Osinowica, również graniczna. Karczmy dworskie znajdują się we wsiach Dubinie, Wierszyckich Bojarach i Zofilecach. Klucz łojkowski, położony w części w gm. Pierszaje pow. mińskiego, odl. jest o 14 w. od fundum, 40 w. od Mołodeczna a 72 w. od Mińska, obejmuje folw. Łojkowszczyznę z os. leśną, zaśc. Rodziej-kowo 1 i 2, folw. Szeroki Łoh, zaśc. Rymowszczyznę, folw. Jusowszczyznę, zaśc. Mezejki. Do klucza należały przed uwłaszczeniem włościan wsi i zaścianki: Konusowszczyzna, Dangiłowszczyzna, Mokrycowszczyzna, Wojniłow-szczyzna, Leśniki, Ciabuty, Suchwozdy, Nowosady, Budrowszczyzna, Poliksowszczyzna, Mężykowszczyzna, Łuzińskie, Miłasze, Giubow-szczyzna, Marszałki i Obuchowszczyzna. Karczmy dworskie znajdują się we wsiach: Konusowszczyźnie, Mokrycowszczyźnie, Ciabutach,

Suchwozdach i Marszałkach. W w. XVIII wchodzący jeszcze w skład dóbr ul. Smorgońska w mku W., wsi Izabelport, Konstankurowek, Mordasy, Bankowo, Doubienie, Pieszkurowszczyzna. Lasy rozróżniają się puszczone i polne, pomiędzy wsiami porozrzucane. Las puszczone zaczyna się od boku Bobrowickiego po prawym brzegu Istoczy, składa się z uroczysk: Litouka, Bratuki i Rudziszcz, ciągnie się dalej po lewym brzegu Istoczy do granicy pierszajskiej, koło Wiałego nad rz. Wołką do granicy Kamienia i Bakszt, dalej po pr. brzegu Istoczy koło zaśc. Rosaliszek, granicząc z lasami rządowymi Baksztańskimi i Wiszniewskimi hr. Chreptowicza do rz. Berezyny, dalej przylega do sianozęci i gruntów wsi leżących nad Berezyną i Wołożynką koło Żurawców, Czartowicz, Prudnik, Chwoszczówki aż do sianozęci w Połóśnej i rz. Istoczy. Obszar ten zawiera około 15500 dzies., w tem $\frac{1}{4}$ część pod błotami i rojstami, w $\frac{1}{3}$ las jest młodociany, resztę stanowi budulec i las towarowy. Po lewym brzegu Istoczy są uroczyska: Zwirowa, Żółty Bereh, Ostupiec, Cygany, Borsuki Tousseze, Rowny Ostup, Zalidzika, Kuponiszcz, Mosty, Lipniak, Weliki Luh, Jagodziny Bor, Sokolnik, Kołodziejny Bor, Wysoka Hora, Pienki, Stopiszcz, Miskowy Bor, Podłużne, Ciakowo, Warnowo, Kupaliszcz, Ponyrne i Zady. Każde z tych uroczysk ma jeszcze mniejsze i większe ostępy, mające właściwe nazwy. Po pr. brzegu Istoczy są uroczyska: Wiałe, Supieckie, Osowica, Rukówka, Karcunia, Perelesanka, Załadzie, Dołhaja Hrada, Chwoszczawka, Pieskowy Bor, Antonicha, Podwołczja Jama, Kucharowy Terebez, Żukowska Hrada i Krywyj Bor. Za rz. Wołożynką znajdują się uroczyska: Delei, Bronhaja Krużki, Borkowa Doroha, Żurawskie Rojstwo, Culata, Hryniew Bród, Mokry Bor, Przyruta i Żurawiowa Hora. Lasy polne porozrzucane są między folwarkami i wsiami, a mianowicie: Rodniag, Mostki, Cholerne Mogiłki, Staciwskie Końce, Pieślewica, łącząca się z Wołkownią, Hliniszczem, Krularyą, Lwiapkami, Konuchami, Wasyliszkami, Wodonas, Kudry i Zaległe, Popowszczyzna i Szyroka, Stary Zwieryniec, Kowalewszczyzna, łączące się z Budrowszczyzną, Hunia i Borki; obchody za Radynem składają się z Kołohrywea i Miranicki, Sawiszki, Mażutka, Rymowszczyzna, Horki, Kazinki, Tatarszki i Komaryszki. Obszar lasów polnych wynosi około 4000 dzies. Wartość lasu puszczonego na wyręb może wynieść minimalnie do 500000 (rachując po 25 rs. za dziesięcinę). W lasach spotykamy: sosnę, świerk, dąb, jasion, klon, brzost, lipę, osinę, olchę czarną i białą, jarzębinę, brzozę, czeremchę, leszczynę i in. Zwierzyna stałe trzymająca się: niedźwiedź, wilk, łos, dzik, bielak, zając, lis, ryś, kuna, tchórz; przechodną są sarny. Ptac-

two miejscowe: głuszcze, cietrzew, kuropatwa, przelotne: słomka, dubelt, krzyk, kuljony, kaczka kryżówka, cyranka, podgorzałka, kilka gatunków nurów, zóraw, czajka i in. We wsi Białokorzec nad Istoczą jest zwierzyniec z danielami i pałacykiem myśliwskim drewnianym. W Istoczy do niedawna jeszcze mnożyły się bobry. Dobra wołożynskie graniczą, poczynając od Pieslewicy w lesie najpierw z dobrami Słowieńsk hr. Chreptowicza, dalej idą dobra skarbowe Kraże, znów Słowieńsk, Zabrzezie, grunta cerkwi słowieńskiej, maj. Uzbłoc Komara, Józef-pol Bażeranowa, znowu Uzbłoc, granica od maj. Sulistrowskiego, od maj. Szawłowski, maj. Kobylka kilku dziedziców, Chołchły Garbaniewa, maj. cerkiewnego Łosokiń, maj. Dory hr. Ben. Tyszkiewicza, maj. Kamień Plewaki, maj. skarb. Rakszt, nakoniec graniczy z dobrami Wiszniew hr. Chreptowicza, maj. Daugiewszczyzną oraz Pierszajami hr. Ben. Tyszkiewicza. W obrębie dóbr znajdują się: osada szlachecka Mażejki i sianozęcia osady Giedrojć, dalej maj. skarb. Rudniki i ziemie 2 cerkwi wołożynskich i dubińskiej. Pod względem komunikacyjnym przez obszar dóbr przechodzą dwie główne drogi, z Wilna na Boruny do Mińska (długa w obrębie dóbr 21 w.) i z Wołożyna do st. dr. żel. lip.-romeńskiej Mołodeczno (dług. 13 w.). Prócz tego prowadzą większe drogi do Rakszt (15 w.), Nalibok (16 w.), z Oszmiany na Sakowszczyznę (29 w.) i z Zabrzezia na Dubinę. Wszystkie te drogi, konserwowane środkami gminy, znajdują się w najopłakaniejszym stanie. Z rzek najważniejsza Berezyna Niemnowa (Bereza), przybierająca Istocz z Wołką, Świnke, Siwiczankę, Siabrynkę, Litonką (z Bobrowiczanką), dalej Wołożynkę z Rozakówką i Brudnicą, Dubinkę i Treściankę. Jezior niema. Z bogactw kopalnianych, nieeksploatowanych dotychczas, znajdują się tu dość znaczne pokłady rudy żelaznej (zawierającej 47% żelaza) w lasach nad rzeką Wołką i Świnke, dalej pokład kamienia ciosowego (piaskowca) w lesie za Żurawcami, wreszcie bogate pokłady torfu, w miejscowości po wycięciu lasu nad rz. Istoczą, koło zaśc. Wiałego. Pod względem archeologicznym przypadkowo odkryto na folw. Kaciuciach monety srebrne i złote, gdzieindziej sporo złotych Jana Kazimierza i nieco trojaków Jana III.

Lucyan Uziębło.

Wołożynszki, ob. *Wołożaniszki*.

Wołożynka, rzeczka, w pow. oszmiański m, prawy dopływ Istoczy, lew. dopł. Berezyny Niemnowej (Berezy). Bierze początek o 6 w. powyżej Wołożyna, pod wsią Brylki, przepływa pod Wołożynem, gdzie porusza młyn, wsią Poniżie, Chwoszczówka, Borki, Ewłasze, Kielewicz, Makarówka i pod zaśc. Rosaliszki ma ujście. Niespławna i wązka, płytka. Przybiera Rozakówkę pod Chwoszczówką i Brudnicę koło Borków.

Wołożynki al. *Wolożonki*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, Święcickich, Terezyanów, o 68 w. od Dżisny, 6 dm., 48 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz).

Wołpa, mko przy ujściu rzki Wołpy al. Wołpianki do Rossy, blisko lewego brzegu Niemna, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Wołpa, st. poczt. Łunna (o 12 w.), odl. o 57 w. na pld.-wsch. od Grodna, ma 110 dm., 2027 mk. (w 1886 r. 1634 mk.), zarząd gminy, cerkiew par., 2 kaplice prawosł., kościół katol. paraf., synagoga, 2 domy modlitwy żydowskie, szkoła gminna, 25 sklepów, kilka drobnych zakładów przemysłowych (browar, 2 garbarnie, farbiarnia), targi tygodniowe, 5 nieznacznych jarmarków rocznie. Mko ma 923 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (107 łąk i past., 18 nieuż.), 54 dzies. należące do różnych właścicieli, 59 $\frac{1}{2}$ dzies. stanowiących uposażenie cerkwi i 37 $\frac{1}{2}$ należących do kośc. parafial. Wołpiańska juryzdyka ma 264 dzies. (62 łąk i pastw., 12 nieuż.). Leśnictwo rządowe Wołpa, ma wraz z leśnictwem mostowskim i komarowskim 4436 dzies. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) wołkowyskiego, 3021 wiernych. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Jana Chrz., założony został pierwotnie przez Aleksego ks. Holszańskiego, wwdę wileńskiego, kanclerza króla Kazimierza. Biskup wileński Paweł Algimunt ks. Holszański około 1550 r. fundował przy kościele mansjonarzy. Obecny, drewniany, wzniesiony został w 1773 r. przez bisk. Kossakowskiego. Parafia katol., dekanatu wołkowyskiego, 2061 wiernych. Gmina, położona w pld.-wsch. części powiatu, graniczy od zachodu i płu. z gm. Gudziewicz i Dubno, od płu.-wsch. z gm. Mosty, od wschodu i pld. z gm. Roś pow. wołkowyskiego, obejmuje 25 miejscowości, mających 728 dm. włośc. (obok 157 należących do innych stanów), 4990 mk. włościan, uwłaszczonych na 10291 dzies. Własność niegdyś ks. Holszańskich, z których Aleksander, kasztelan wileński, darował królowej Bonie a ta utworzyła tu sstwo, które Lew Sapieha, kanclerz w. lit., na mocy uchwały sejmowej nabył na imię syna swego Kazimierza Leona. Tenże Kaz. Sapieha, marszałek nadw. lit., przyjmował tu 1643 r. Władysława IV i Cecylią Renatę, jadących do Wilna. Sstwo w w sumie złp. 100000 na mocy konst. sejmu r. 1661 Pawłowi Sapieżie, wwdzie wleńskiemu, zastawione zostało. W W. 1662 r. rozstrzelany tu został przez zbuntowane wojsko Wincenty Gosiewski, hetman polny litew. Stefan Batory często przyjeżdżał do W. z Grodna i w lasach tutejszych jeszcze na tydzień przed śmiercią polował. Po 1831 r. W. przeszła na skarb. Oprócz własności prywatnej Sapiechów istniało sstwo niegrodowe wołpiańskie, położone w pow. wołkowyskim wwdztwa nowogródzkiego. Po-

dług Vol. leg. obejmowało w 1772 r. mto W., klucz Dubno, Stary Dworzec i Kołodziej w pow. grodzieńskim, które z przyległościami posiadał ks. Jabłonowski, wwdą nowogródzki, opłacając 6016 złp. 15 gr. kwarty. Na sejmie z 1773—5 r. Stany Rzpłtej przez oddzielną konstytucję nadały te dobra Wincentemu Platerowi, pisarzowi polnemu w. ks. lit., w posiadanie emfiteutyczne. *J. Krz.*

Wołpajnie (u Buszyńskiego, w spisie urzęd. *Wojnajnie*), wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże.

Wołsnów, pow. opatowski, par. Słupia, ob. *Walsnów 2*). W 1827 r. było 6 dm., 29 mk.

Wołsta, rzka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ rz. Ugry.

Wołsto-Piatnice, wś nad rzką Ozierną, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gmina w miejscu, o 15 w. od Juchnowa, 36 dm., 165 mk., zarząd gminy, cerkiew, dom przytułku, 2 jarmarki.

Wołswin z Hrudnem, Narudną i Wołwinkiem, wś, pow. sokalski, 18 klm. na pld. od sądu powiat. w Sokalu, tuż na płu.-zach. od urz. poczt. w Jastrzębicy. Na płu. leży Bendiucha Poturzycka i Poździmierz, na pld.-wsch. Jastrzębica, na zach. Horodyszczce Bazylikańskie i Parchacz. Zach. część obszaru przepływa Bug dzieląc się na liczne ramiona. Zabudowania wsi leżą na płu. Włas. więk. ma roli or. 1, łąk i ogr. 92, past. 19, lasu 1436 mr.; wł. mn. roli or. 778, łąk i ogr. 1014, past. 324, lasu 102 mr. W r. 1890 było 185 dm., 1181 mk. w gm., 2 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (1130 gr.-kat., 18 rz.-kat., 51 izr.; 1128 Rus., 71 Pol.). Par. rz.-kat. w Sokalu, gr.-kat. w Jastrzębicy. We wsi jest cerkiew. Dawniej były tu dwa klasztor bazylikańskie, męzki i żeński. Bazylianie sprawowali urząd parafialny aż do r. 1796. We wsi jest szkoła 1-klas. Za czasów Rzpłtej należała wieś do dóbr kor., dzierżawy Jastrzębicy w pow. buskim. *Lu. Dz.*

Wołsza, rzeczka, ob. *Wolka*.

Wolszontowicze, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 60 w. od Szawel.

Wolszyna al. *Jacka*, u Kopernickiego (Rzeki i jeziora) *Wolominów*, zapora na Dnieprze, poniżej Kudaku, nie wspomniana ani u Konstautego Porfirogenity ani też u Beauplana.

Wolta, rzeczka, w pow. dzisieńskim, lewy dopływ Dźwiny. Bierze początek pod wsią Mniuchy, przepływa pod wsiami: Suchoworże, Gusaki, Kryki, Kowalewszczyzna, Kruki, Franopol, Polaki, Pohorec, Gowarcze, Michasinki, Zajcewo, Ilmeńki, Maśniki, Dowalewo, Łysagóra, Kipezewka i po za wsią Kapłanowszczyzna al. Smulki ma ujście.

Woluchowo, wś nad rz. Serwecz, pow. nowogródzki.

Woltuny, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujki, o 14 w. od Wiłkomierza.

Woltuszowa, wś, w pow. sanockim, nad Czarnym potokiem (dopl. Taby), u stóp góry t. n., wzn. 669 mt. Zajmuje ustronną dolinę śród lasów szpilkowych, ma 29 dm., 169 mk. (145 gr.-kat., 5 rz.-kat., 10 izrael.). Parafia gr.-kat. w Desznie, rz.-kat. w Rymanowie. Pos. tabularna (hr. Potockich z Rymanowa) ma 858 mr. (729 mr. lasu); pos. mn. 319 mr. roli. Gleba jałowa. Wieś graniczy na zach. z Desznią, na płd. z Wisłoczkiem, na zach. z Rudawką, a na płn. z zakładem kąpielowym w Rymanowie i Posadą Górną. *Mac.*

Woltysz, *Bołtysz* al. *Boltyszka*, rzeczka, w pow. czechryńskim, lewy dopływ Taśminu Suchego.

Wołucin, zaśc. poradziwiłowski, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Kojdanów (o 12 w.), gdzie też st. poczt. Mają tu własności włościanie: Niemirko 1 $\frac{1}{2}$, włóki i Puskarczewicz 1 włóke. *A. Jel.*

Wołucz, wś i fol., pow. rawski, gm. Wałowie, par. Kurzeszyn, ma 24 dm., 178 mk. W 1827 r. było 16 dm., 110 mk. Dobra W. składały się w r. 1867 z fol.: Wołucz, Kurzeszynek i Michalinów rozl. mr. 917; gr. or. i ogr. mr. 533, łąk mr. 64, past. mr. 90, lasu mr. 123, zarośli mr. 80, nieuź. mr. 27. Sam fol. Wołucz ma 435 mr., wchodzi obecnie w skład dóbr Konopnica. Wś W. os. 29, mr. 409; wś Kurzeszynek os. 11, mr. 172. Na początku XVI w. łąny km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi zaś pleb. w Kurzeszynie tylko kołędę, po pół gr. z łąnu, zaś łąny folw. dziesięcinę dawały pleb. w Kurzeszynie (Łaski, L. B., II, 291). W r. 1579 były tu dwa działki szlach, jeden obejmował 2 łąny km., drugi 1 $\frac{1}{2}$ łąnu (Pawiań, Mazowsze, 167). *Br. Ch.*

Wołodryńce, w dokum. *Wołodrynce*, wś u źródeł Tróściańczyka, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Jarmolińce (o 8 w.), odl. o 26 w. od Proskurowa, ma 180 dm., 896 mk., 539 dzies. ziemi włośc., 601 dworskiej, 55 cerkiewnej. Cerkiw p. w. św. Jana, wzniesiona w 1792 r., filialna do Kadejówki. Wś należała do Mniszchów, Langów, obecnie z sąsiednią wsią Słobódka Kadejowiecka do Orzechowskich. Podług reg. pobor. wzdwtwa podolskiego z 1509 r. należała do Wiśniowieckich i miała 1 łąn uprawny (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 224). *Dr. M.*

Wołujki, ob. *Olesko* (VII, 463—1).

Wołomin al. *Wolomin*, w r. 1580 *Wolunin*, wś i fol., pow. radzyński, gm. Ręczaje, par. Kobyłka, odl. 6 w. od Radzimina, ma 124 mk. Przy wsi stacya dr. żel. warsz.-petersb., zwana Wołomin, odl. 16 w. od st. Warszawa. Pobudowano tu liczne wille i domy służące za letnie mieszkania dla Warszawian. W 1827 r. było

11 dm., 91 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 501; gr. or. ogr. mr. 278, łąk mr. 89, pastw. mr. 12, lasu mr. 105, nieuź. mr. 17; bud. mur. 1, z drzewa 11; płodozm. 14-pol., las urzędzony. Wś W. os. 12, mr. 68; wś Sławsk os. 5, mr. 163. W r. 1580 r. wś „Wolunin“, w par. Kobyłka, miała dwa działki szlach. Ścibor syn Jana z Wolunina płacił od 1 łąn km., 3 zagr. z rolą a Małgorzata, wdowa po Stanisławie, z Janem i Mikołajem z W. od 1 łąnu (Pawiań, Mazowsze, 255). *Br. Ch.*

Wołuminek al. *Albertówka*, fol., pow. radzyński, gm. Ręczaje, par. Kobyłka, odl. 6 w. od Radzimina. Folw. ten, oddzielony od dóbr Wołumin, rozl. mr. 302; gr. or. i ogr. mr. 117, pastw. 72, lasu mr. 102, nieuź. mr. 11; bud. drew. 5.

Wołuńce, folw., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, należy do dóbr Koszany, stanowiących własność mta Kowna.

Wołungi, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 23 w. od Nowoaleksandrowska.

Wołuszewo, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek, ma 437 mk., 1089 mr., znaczne pokłady torfu. Część gruntów wsi zajęta została na zwiększenie obszaru zakładu kąpielowego w Ciechocinku. W r. 1827 Wołuszewo, wieś prywatna, w par. Słońsk, miała 38 dm., 340 mk. W r. 1583 wś Wołuszewo, w par. Słońsko, miała części: Sobiesierskiego Piotra $\frac{1}{2}$ łąn km. i Wojciecha Sobiesierskiego al. Borzewickiego $\frac{1}{2}$ łąn km. (Pawiań, Wielkop., I, 250).

Wołuta, *Wieluta*, wś i dobra, nad rz. Cną, lew. dopl. Prypeci, pow. piński, na „Zahorodziu“, w 1 okr. pol., gm. Łunin, odl. o 110 w. od Pińska, ma 61 osad, 134 mk., 8127 dzies.; cerkiewka św. Trójcy, parochii Bostyń. Dobra, dość dawna własność ks. Drucko-Lubeckich, mają przeszło 406 włók, należące do dominium Łunin. Miejscowość małodunna, cała w puszczech. Na wschód od W. leżą olbrzymie błota Hryczyn. W. niegdyś królewszczyzna z daru kniazia Jarosławowicza królowi Zygmuntovi Staremu, potem w dzierżawie królowej Bony. W. wspomniana w dokumencie z r. 1592 (ob. „Revizya Puszczy“, str. 322).

Woły 1.) wś włośc. na lew. brz. Wilii, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Kowieńska Waka, o 15 w. od gminy i tyleż od Trok, 5 dm., 49 mk. katol. (w 1865 r. 33 dusz rewiz. i 7 b. ludzi wolnych). 2.) **W.**, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Kowna. 3.) **W.**, ob. *Wołowa*.

Wołymer, folw., pow. czerykowski, od 1864 r. Trubezyńskich, 265 dzies. (80 roli, 20 łąk, 125 lasu); młyn wodny i folusz dają 200 rs. Wierzejscy mają tu 110 $\frac{1}{2}$ dzies. (14 roli, 10 łąk, 70 lasu).

Wołyń, wś, pow. brzeziński, gm. i par. Dobra, ma 5 dm., 60 mk., 141 mr. włośc. Jestto

świeżego pochodzenia wieś. W tejże gminie znajdują się w pobliżu wsi: Podole i Ukraina.

Wołyn, fol. nad rzką Różanicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie, okr. wiejski Michalec, o 62 w. od Dżisny, 1 dm., 14 mk. katol. Dawniej stanowił atyn. Mosarza i był własnością hr. Brzostowskich, dalej Julii Szyrynowej, następnie syna jej Rudolfa. Do dóbr należały wsi: Paczkowskie (25 dusz), Pastuchowe (37 dusz), Sienkowce al. Sielkowce (12 dusz), Demidowo (17 dusz) i Wyszatki (58 dusz), w ogóle 149 dusz męzkich i 2807 dzies. ziemi dworskiej.

Wołyn, uroczysko na gruntach mka Murawica, w pow. dubieńskim, (ob. t. VI, 808).

Wołyn. Kraj i nazwa. Nazwa „Wołyn“ nie oznacza obszaru o pewnych, stałych, niezmiennych granicach zarówno politycznych jak i geograficznych. Każda epoka dziejowa zmieniała zakres terytoryalny obejmowany przez tę nazwę: rozciągając ją lub uszczuplając stosownie do politycznej potęgi krainy, siły jej władców. Pod względem ściśle geograficznym, a nawet prastaro dziejowym, obejmuje ona dwa dorzecza różne, a mimo to silnie ze sobą zespolone: od zachodu dorzecze Bugu w górnym onego biegu, od wschodu zaś Styru z Horyniem; słowem krainę od Wieprza za Słucz w jedną stronę, w drugą zaś sięgającą od wyniosłego wododziału, rozgraniczającego wierzchowiska rzek powyższych z wodami Bohu i Sanu, aż po za błotniste obszary poleskie górnej Prypeci. Politycznie zaś nazwa ta w biegu czasów to posuwała się na północ ku Brześciowi lub po za Braclaw daleko na południe, to zaś skromnie ustępowała zupełnie prawie z lewego brzegu Bugu; pierwotnie nawet, kto wie czy nie była ona równoznaczną z mianem nieokreślonym „grodów czerwieńskich“, rozciągając się w ten sposób na szerszą rzeszę plemion.

Pochodzenie samo nazwy „Wołyn“ jest wcale nieznanem, niezrozumiałem. Nie brak oczywiście przeróżnych tłumaczeń; jedno wszelako jest pewnem, że nazwa ta prastara; czy słowiańska?—i to podległe wątpliwości.

Wątpliwe też bardzo istnienie w zmroku wieków zamku tej nazwy, która to nazwa rozciągniętą następnie być miała na kraj cały sąsiedni; chociaż zamek podobnie brzmiącego miana wspomnianym jest w annalistów, i odnajdywany potem przez starożytników przy ujściu niby Huczwy do Buga.

Pierwotni mieszkańcy Wołynia noszą u Nestora, obok ogólniejszej nazwy swej „Wołynian“, miana poszczególne: Dulebów i Bużan. Dulebowie przekazali potomstwu pamięć imienia swego razem z podaniem o srogiem ciemieźwie, jakiego doznawali od dzikich Obrów (Awarów). Bużanie byli to widać Dulebowie zachodni, siedzący na dorzeczu Buga, tak jak spotykani u

latopisców Łuczanie byli mieszkańcami bliższymi starożytnego Łuczaska (Łucka). Jednak leży w tem zapewne głęboka historyczna przyczyna, że mimo widomego braku powodów nazwa Wołynian przemogła inne i utrzymała się przez wieki do chwili obecnej.

Odwiecznymi sąsiadami Wołynian byli: od północy pokrewni im Dregowiczanie po za górną Prypecią i obca Jaćwież nad Bugiem; od zachodu lechiccy Wiślanie sędomierscy; od południa bracia rodzona Chrobaci czerwieni, poczynając od Sanu, z Tywercami, siedzącymi nad Bohem i Dniestrem; od wschodu zaś surowi dziadzi dolnego Polesia, Drewlanie.

Do przyścia Rusów wareskich na południe i usadowienia się ich pod koniec IX w. (koło r. 882) nad Dnieprem, w Kijowie, Wołynianie z sąsiedniami od południa plemionami tworzyli, jak się zdaje, jeden ściślejszy związek polityczny, następnie pod ogólną nazwą „Grodów czerwieńskich“ znany. Związek ten zostawał pod zwierzchnictwem Lachów, a może nawet wchodził w skład ich potężnej na zachodzie słowiańskim rzeszy. Lecz w lat sto po zdobyciu Kijowa, Rusowie wydarli Lachom (ok. 981), za świadectwem Nestora, krainy Czerwieńskie z Wołyniem razem. I odtąd Wołyn z najbliższymi swymi pobratymcami od południa, jak Horwaci i Tywerce, zostawszy raz dziedziną rodu Ruryka, nie wychodził już wieki całe z jednności rzeszy, wytworzonej wóród plemion starej Słowiańszczyzny przez Rusów i razem z niemi stał się z biegiem czasu „ruskim“.

Nie przemoc atoli z resztą Rusi wiązała Wołyn, lecz spójnie moralne przedewszystkiem. Rusowie zagarnęli w splot swej rzeszy wszystkie bez wyjątku plemiona wschodnio-słowiańskie, posiadłości ich na Słowiańszczyźnie kończyły się razem z granicami plemion wschodnich; z plemion zachodnio-słowiańskich ani jednego podbić swej władzy nie zdołali. W obec tego Wołyn, o ludności wschodniego odłamu, stałe już trzyma się bliższego krewieństwa, trzyma się Polan wschodnich, nie zaś zachodnich, zjednoczony ściślej z pierwszymi, o tyle prastarem jakimś podaniem, ile sympatyczniejszą następnie kulturą, opartą na unarodowionym zupełnie religijnym obrządku. Skutkiem czego Lachowie polscy, nawet pod Bolesławami, nie byli już w stanie przechylić znów „Grody czerwieńskie“, na długo ku związkowi zachodniemu, łku rzeszy Piastów.

Nie zatraciła wszakże ziemia wołyńska na onie wielkiej rzeszy ruskiej swego indywidualizmu, podobnie jak nie zatraciły onego inne ziemie i plemiona słowiańskie; Rus bowiem Rurykowiczów nie była państwem wcale, nie była narodem, lecz istotną rzeszą, społeczeństwem związanem jednością rodu panującego i kultury religijnej; w objęciach którego każde plemię o-

drębne, każda ziemia szczególna, miały zapewnione życie swe samoistne. Do czego przyczyniało się niepomalu i samo rozrodzenie się nadzwyczajne panującej dynastii, sprowadzające w następstwie, że każda ziemia odrębna przestronnej Rusi otrzymała dla siebie w udziale jedną z linii książęcych, pochodzących od mądrego Jarosława, pod którą mogła rozwijać się odpowiednio własnym potrzebom.

W taki sposób utrzymał i Wołyn (księstwo włodzimierskie) wybitną swą indywidualność polityczną i plemienną w obec reszty ziem staroruskich pod Rurykowiczami zrzeszonych.

Od połowy w. XI-go zasiadł tu ród Nomacha, w linii starszej idącej od jego wnuka Iziysława Mściśławicza. Pod koniec w. XII-go ród ten niemniej i sąsiednie księstwo halickie zagarnia, w osobie znanego nam z bojów nad Mozgawą i Zawichostem Romana Mściśławicza. Od tej zaś doby Wołyn i tak zwana z czasem wyłączeni Rus Czerwona, księstwa: włodzimierskie i halickie, mimo wszelkich burz wewnętrznych i zewnętrznych, poczęły po dawnemu ścisłej się z sobą zespalać, wytwarzając odrębną zupełnie od reszty Rusi grupę, stanowiącą kraj osobny. Prowadziło ku temu w wyniku nieodzownym ostateczne, najzupełniejsze, po upadku Kijowa, rozszczępienie się wielokoramiennej rurykowskiej rzeszy na składowe onej polityczno-plemienne pierwiastki.

Wzniesione twardą prawicą surowego Romana w zachodniej połowie Rusi południowej państwo, którego „samodzierzę“ zwał się on dumnie, posiadało nawet pod względem społecznym charakter odmienny od reszty, luźnie zrzeszonych ziem ruskich. W obydwu swych dzielnicach składowych zarówno, tak halickiej jak i włodzimierskiej, z powodu odrębnego w poprzednich wiekach rozwoju socjalnego, była to kraina możnowładczego bojarstwa, kraina arystokracji, główne onej na długie czasy ognisko.

Bezkutecznym zgola okazało się okrutne jej tępienie przez Romana. W ciągu długiej małoletności sierot jego Daniła i Wasilka, bojarstwo wyrobiło ostatecznie swe siły i doszło do szczytu potęgi. Rozrządzało ono dzielnicami książęcimi podług upodobania; najdowolniej przerzucając książęty, bliższymi i dalszymi bez różnicy, przyzywając cudzoziemców, Polaków i Węgrów, sadowiąc się wreszcie samo chwilami na tron książęcy, w osobach wybrańców swoich, Władysława i innych. Gospodarowało po całym kraju najsamowolniej. utrzymywało własne drużyny zbrojne po swych zamkach i t. p. O doli ludu poddanego, w podobnych w warunkach, już i mówić potrzeby niema. Nie zmieniła zaś potem takowego stanu rzeczy, co do onego istoty, i dzielnia prawica Daniela.

Tymczasem przyszła niespodzianie (1224 r.) nawałnica mongolska i rozerwała dawne spójnie

rozluźnionych dzielnic rzeszy Rurykowiczów do reszty. Kijów legł 1240 r. w gruzach, cała rozległa „ziemia“ jego zamieniona w pustynię, prawie i pustynia ta tem bardziej jeszcze wyosobniła od reszty Rusi ziemię czerwieńską z Wołyniem, dokąd teraz, pod osłoną puszczy poleskich i karpackich ostępów górskich cisnęło się wszystko co uszło z życiem od Dniepru, w czasie straszliwego „licholecia“. W ten sposób zjednoczone księstwa, halickie z włodzimierskiem (księstwa Galicyi i Lodomeryi), stały się istotnie odąd same już w sobie, nie tylko dla zachodu jedynie, „Rusią“, „ziemią ruską“, czem właśnie była przedtem ziemia kijowska wyłącznie. Rus ta przechyliła się teraz najzupełniej ku Zachodowi, dla własnego ocalenia weszła w skład politycznego systemu zachodnich, katolickich, państw słowiańskich i przyjąwszy od papieża koronę królewską (1254 r.), stanęła obok Polski, Czech i Węgier, podobnie do przyozdobionej również wtedy (1252 r.) wieńcem królewskim spółzawodniczki swej Litwy. Chociaż zamierzona unia religijna nie doszła do skutku, a związek polityczny państw Europy wschodniej przeciw Mongołom nie dał się utworzyć, pod względem kulturowym wszelako i polityczno-społecznym Rus ta, nowo ukrólewiona, wbrew widokom nawet króla swego, dzielnego Daniła, rozwarła jeszcze bardziej na oścież wrota wpływom zachodnim. Skutkiem oddziaływania tego i potężne już samo przez się bojarskie możnowładztwo normowało się coraz bardziej podług wzorów sąsiednich, w zewnętrznym swem upostaciowaniu nawet. Stosuje się to zaś do obu dzielnic zarówno, tak halickiej jak i włodzimierskiej, chociaż Wołyn, mimo jedności politycznej, miewał wciąż prawie osobnych swych władców udzielnych. Zaznaczyć tu nadto wypada, że właśnie w takowych warunkach społecznych w zamierzchłej dobie Wołynia należy szukać głębiej ukrytych przyczyn, dla czego ziemia ta i pod panowaniem litewskim i w jedności Rzpltej polskiej, występuje na widowni dziejów, jako żywsze od innych ognisko możnowładztwa.

Po śmierci króla Daniela (1264 r.) i brata jego wołyńskiego Wasilka (1271 r.), w ciągu kilku pokoleń ich następców, życie wewnętrzne Rusi Czerwonej z Wołyniem w niczem się nie zmieniło. Królestwo to czy wielkie księstwo halicko-włodzimierskie, stanowiąc jeden jedyny, odrębny i zaokrąglony systemat polityczny, to szło w podziały między książąt, to skupiało się na krótko w jedną całość, nim nareszcie, po wygaśnięciu rodu panującego w osobie ostatniego potomka Daniela Jerzego II-go (1337 r.), nie przeszło prawem krewienstwa na mazowieckiego Bolka Trojdenowicza, po którego krótkotrwałem panowaniu (do 1340 r.) podzielili się niem sąsiedzi: całą dzielnicę halicką z Bełzem i

Chełmem zagarnął Kazimierz Wielki na rzecz Polski. Wołyń zaś, a raczej znaczniejsza tylko część onego, dostał się przez Lubarta Gedyminowicza Litwie. Nowe sąsiadów granice miecz zakreślił; prastara dziedzina Bużan, lewy brzeg Bugu odpadł od Wołynia na zawsze.

Podział ów atoli, faktyczny, królestwa Daniłowego pomiędzy Polską a Litwą, równemi prawy do posiadania onego uzasadniony, nie tylko nie zaspokoił współzawodników, lecz owszem stał się powodem parowiekowych pomiędzy nimi zapasów zaciętych. Obojgu stronom chodziło o zagarnięcie pozostałości: Litwa rada była zająć kraj nadbużny, Polska zaś występowała z prawem swem do całego Wołynia, a nawet i samego Kijowa, jako niegdyś od królestwa Rusi zależnego poniekąd. Spór ten zaś utworował drogę wyniesieniu na tron polski Jagiełły i był najdrażliwszym motywem w całym procesie jednoczenia się Litwy z Koroną, a raz zostawszy z międzynarodowego sporem domowym, familijnym, doprowadził ostatecznie do unii lubelskiej.

Nim zaś to nastąpi, przekazywała ziemia wołyńska epoki Rurykowiczów z grodów swych starych—Polsce tylko: Chełm, Uhrusk (Uhrówiek), Wereszczyn, Szczekarew (później Krasnostaw), oraz Bełz, Bużsk, Brody, wszystkie prawie po lewej stronie Buga. Litwie zaś: oprócz dawnych znaczniejszych stolic księstw udzielnych, jak Włodzimierz, Łuck (Łuczesk), Ostróg, Peresopnica, Dorohobuż, Stepań, nadto Czartorysk, Kamień (Koszyrski), Turzysk, Mielniec, Dubno, Murawicę, Mylsk, Peremil, Krzemieniec, Szumsk, Zasław (Izjasław), Tychomel, Korzec (Korczewsk) i inne. Jednem słowem weszły tu grody leżące w obrębie późniejszego województwa wołyńskiego.

Ziemia wołyńska pod Litwą. Ziemia wołyńska zagarnięta przez Litwę przedstawiała tedy zupełnie inny kompleks terytorjalny niż w epoce Rurykowiczów. Brana w ścisłem, późniejszym znaczeniu, obejmowała ona, mówiąc ogólnie, obszar pomiędzy Bugiem a Słuczą, stanowiący po zniesieniu udzielnosci księstw dawnych, ostatecznie już za Kazimierza Jagiellończyka dopiero, trzy powiaty tylko: łucki, włodzimierski i krzemieniecki. Lecz nadto, oprócz zawisłego niegdyś od Kijowa Pohorynia, zaliczonem do jej obrębu zostało i całe, utrzymane przy Litwie, niższe Podole, z zamkami: Braclawiem, Winnicą i Zwinogrodem.

W takim obrębie, zostawszy integralną nawet dzielnicą w. księstwa, używała przecie ziemia wołyńska praw najzupełniejszej niemal autonomii. Władza litewska nie wносиła w ogóle w ziemiach dawnej rzeszy ruskiej, po za feudalizmem, żadnej zmiany powierzehnowej w wewnętrznych onych stosunkach; tem mniej zaś tutaj, w krainie, która dla szczególnych warunków swej przeszłości i samego położenia musia-

ła zająć w państwie potomków Giedymina stanowisko pierwszorzędnej wagi. Stała się też ona istotnie głównem ogniskiem całej litewskiej Rusi południowej. Prastary gród jej Łuck był za Witolda, obok Wilna, drugą niejako stolicą Litwy, w nim się też odbył r. 1429 ów zjazd monarchów; za Świdrygiełły zaś, po utracie przezeń r. 1432 w. książęcego dostojenstwa, stolicą istotną jego (od 1437) na południu dzielnicy. Ostatni ten udzielny książę Wołynia, w ciągu 15-letniego onym władania, w charakterze hołdownika Polski nie Litwy, wywarł też wpływ nie mały na dalszy kierunek rozwoju tej krainy. Zdecydowany wróg Polski, bronił on zacięcie autonomii swej dzielnicy a zarazem i całej Rusi południowej; lecz jednocześnie, naśladowując znane polskie porządki, samochoćąc rozwarł szeroko wierzeje wpływom zachodnim. Wprawdzie po jego śmierci r. 1452 ziemia wołyńska, wbrew zabiegom polskim, została zajęta bezpośrednio na rzecz w. książąt i poddana zarządowi starostów, z których jeden bywał jej marszałkiem; ale cały jej ustrój społeczny w ogóle, niepowstrzymanie już, ulegał dalej stopniowemu przeobrażeniu, pod coraz silniejszym wpływem porządków sąsiedniej Polski. Tak, że w połowie w. XVI-go przedstawia Wołyń już cały osobny organizm polityczno-społeczny, wydzielający się coraz więcej z jedności rzeszy litewskiej; co z kolei poprowadziło i do stanowczego wprędcie przechylenia się krainy tej w objęcia Korony, pociągającego i Kijów daleki.

Znaczenie takowe ziemi wołyńskiej podnosił niepomahał i sam jej obszar terytorjalny; zaliczaniem było bowiem do jej obrębu nie tylko całe niższe Podole, z jego polami dzikimi, lecz poniekąd i kijowski Żytomierz nawet.

Stosunek też polityczny Litwy z Polską pod Jagiellonami i zawzięty a wytrwały spór, jakie państwa te, zostające właściwie w faktycznej, personalnej unii jedynie, prowadziły o dzielnicę efemerycznego królestwa ruskiego, ułatwiały niezmiernie Wołyniowi utrzymanie jego odrębności, niezawisłości względnej. Spór ów prowadził nieodzownie do tego, że Wołyń w istocie rzeczy stawał się i był czemś pośrednim, ni litewskim ani polskim. Obowiązywał tu, jako prawo, statut litewski, panowie wołyńscy za Litwinów się mieli, chociaż rzadkim był prawdziwy Litwin pomiędzy nimi; ale formy społeczne i obyczaje stawały się tam coraz bardziej polskimi. Nie wygasła też była zupełnie i pamięć dawnej, polityczno-państwowej niejako, wołyńskiej czy halicko-włodzimierskiej, tak w obec Polski i Litwy, jako też w obec innych Rusi, odrębności. Wszystko to prowadziło za sobą w następstwie, że nawet w obec statutu ogólnego dla w. księstwa, rozwija się tu osobne prawo ziemi wołyńskiej, wywołane odmiennością warunków jej życia.

Najpierwszym dostojnikiem i przedstawicielem politycznym ziemi wołyńskiej był jej marszałek, którą to godność piastował najczęściej stał Łucki. Był on w niej bezpośrednim namiestnikiem hospodara, zwierzchnikiem niejako innych starostów, przewodniczącym na zjazdach, „zborach“ ziemi całej i najwyższym wodzem sił zbrojnych. Lecz pod koniec epoki litewskiej, skutkiem potrzeby ściślejszej asymilacji z porządkami koronnymi, dostojństwo to zastąpieniem zostało 1566 r. przez urząd wojewody; tem nieodzownie, gdy nawet sama ziemia wołyńska, dla swej zbyt znacznej dotąd rozciągłości, musiała być podzieloną na połę, na województwo wołyńskie właściwe oraz braclawskie.

Posiadała ziemia wołyńska swoje stany osobne, które tworzyli: „władcykowie, biskupi, książkowie, panowie i ziemianie, wszystka szlachta wołyńskiej ziemi“. Stany te ostatni raz prosiły króla o zatwierdzenie swobod r. 1547. Miewała też i swoje zjazdy, „zборы“ miejscowe, na których radziła o swych potrzebach wyłącznych, niezależnie od sejmów ogólnych wielkiego księstwa, jakowe zaledwie dostojnicy i możniejsi z książkowie i panów wołyńskich odwiedzali. Zasiadali na nich: najprzód dwaj władcykowie wołyńscy: włodziński i brzeski oraz Łucki i ostrogski, dalej biskup katolicki Łucki, po biskupach szli starostowie: Łucki, włodziński i krzemieniecki, przedstawiciele i namiestnicy hospodarscy powiatów, na jakie się dzielił Wołyń właściwy, po tych zaś książkowie, panowie i ziemianie wszyscy ziemi wołyńskiej. Przewodniczył obradom marszałek lub czasem komisarz hospodarski. Oddalone a pustynne jeszcze Podole wołyńskie, braclawskie, w zjazdach tych widać nie uczestniczyło.

Pod względem charakteru polityczno-społecznego przedstawiała ziemia wołyńska w połowie w. XVI-go, w obliczu zespalaających się z sobą coraz ściślejszymi węzły reszty ziem w. księstwa i Korony, obraz nietylko odrębny, lecz do pewnego stopnia wyjątkowy nawet. Przedstawiała jakby jedno wielkie gniazdo możnowładztwa, występującego tu w swej najbardziej może surowej postaci, w postaci rojowiska głównego książkowie feudalnych. Feudalizm był ogólną normą stosunków polityczno-społecznych w. księstwa; przeprowadziła go Litwa po całej Rusi orężem swem zagarniętej, przeprowadziła też ściśle i na Wołyniu, porządkując tylko przygotowane tam już poprzedniemiż życiem obfite wielce po temu żywioły. Pod władzą zwierzchniczą litewską, w objęciach systemu politycznego Litwy, żywioły te rozwinęły się tylko bardziej i w potężny oryginalny organizm urosły.

Cechę najwybitniejszą tego organizmu stanowi tu wszystko pochłaniająca przewaga książkowie. Tytuł to książkowie mieli Wołynianie

już za waregskich, przed-mongolskich czasów; potem, gdy w bratnim Haliczu Rurykowicze całkowicie byli wygaśli, Wołyniowi przybyło ich jeszcze więcej z sąsiedniego turowsko-pińskiego Polesia. Potęgą zwierzchniczych władców halicko-włodzińskich, Daniła i jego synów, obezwładniła była wprawdzie najzupełniej rozrodzonych książkowie polesko-wołyńskich, nie im więcej oprócz rozległych posiadłości nie zostawiając, tak że tytuł jedynie świadczył o dawnej ich udzielnosci. Lecz pod łagodniejszym panowaniem Litwy, w objęciach jej porządku feudalnego książkowie ci odradzają się, przechodzą do poważnego znaczenia, wstępują czynnie w zakres obudzonego na nowo politycznego życia, i pozostawiają imię swe w historii. A zastęp ich, już sam przez się liczny, pomnażają jeszcze nowi przybysze litewscy, Giedyminowicze etc., ściśle z tamtymi zespalaający się w jeden jedyny spłot wielki, co ogarnia wszystkie ich stopnie, od potężnych posiadaczy dzielnic całych do książkowie służebnych. Nie tyle odziedziczone po przodkach dzielnice, ile hojne dary Jagiellonów stanowią podstawę potęgi książkowie wołyńskich, którzy wyrwają wciąż co się da z rąk swego hospodara—króla, nawet jeszcze z Zygmunta. Sam Zygmunt Stary rozdał książkowie i panom, w pow. Łuckim i włodzińskim tylko: 6 zamków, 4 dwory, 2 włości, 105 siół i znaczną liczbę pomniejszych części, dworów, dworzyszcz i przysiółków; w pow. krzemienieckim zaś jedna włość kuźnińska, darowana przezeń ks. Konst. Ostrogskiemu, zawierała zamek i siół 73, oprócz 11 wsi w zameczkiem, jakie otrzymał z niej ks. Zasławski, etc.

Najpotężniejszym ztąd rodem książkowie na Wołyniu był ród książkowie Ostrogskich, ród szczero-ruski, nie mający żadnych uroszczeń do pochodzenia ze krwi Giedymina; rad się za to wydawać za idący bezpośrednio od króla Daniła, chociaż najprawdopodobniej stanowiący, z tyłu innymi na Polesiu rodami, również gałęź książkowie turowsko-pińskich, co pochodzili od Świętopełka II-go, syna Iziastawa, którego Bolesław Śmiały na tron kijowski przywracał. Odroślą ks. Ostrogskich byli ks. Zasławscy. Współzawodniczył z owym rodem ks. na Ostrogu i Zasławiu ród podobnież ruski (jak się ostatecznie okazało), lecz z krew Giedymina, po Korybucie Olgierdowiczu, się wydający, ród ks. na Zbarażu etc., pochodzący od skromnych książkowie Nieświeckich czy Nieświeckich może, odrośli również turowskiej, lecz spotężniały następnie i rozszczepiony z czasem na 4 gałęzie: dwie silniejsze Zbarazkich i Wiśniowieckich, oraz Poryckich i Woronieckich słabsze. Po nich idą książkowie na Czetwerdni, podobnież ze pnia turowskiego, co przybrany z czasem przydomkiem Świętopełk przytwardzać by się zdawali: z pokrewnymi sobie

bliżej Sokolskimi, Wyszowskimi. Ruskiego też pochodzenia jeszcze są kniaziowie Rożyńscy i gałęź ich Rohowicy, prawdopodobnie, choć się od Narymunta Giedyminowicza wyprowadzają. Do możniejszych rodów należący Czartoryscy są za to przedziej Litwinami ze krwi, podobnie jak Sanguszkowie, chociaż i nie Lubartowicze, na dwie gałęzie Kowelskich i Koszyrskich dzielący się. Kniaziowie Koreccy niemniej krwi Gedymina, od wnuka jego Patrycego Narymuntowicza. Dubrowicy, z Holszańskimi pokrewni, Litwini podobnie, ale od dawniejszych na Litwie dynastów pochodzący. Oprócz tych główniejszych rodów kniaziowskich są jeszcze w połowie w. XVI-go na Wołyniu całe tłumy kniaziów mniejszych, uboższych, bez znaczenia nieraz, wyjąwszy tytułu, niżej stojących od panów i ziemian. Policzyć ich i ułożyć w grupy rodowe niepodobna; często też są to nazwy efemeryczne, istniejące w ciągu paru pokoleń zaledwie. Oto owi kniaziowie, w łuckim powiecie najgęściej osiedli: Kurcewicze, roszcący sobie przydomek Koryatowiczów, dawnych udzielnych panów Podola; dalej Ostrożeccy, Weliccy, Boremscy, a nadto Kozikowie. Kropotkowie z Jełowicz; nareszcie przybyśże litewacy i siewierscy: Sieńscy, Sokolińscy, Lubeccy i Massalscy.

W obec tych zastępów przeróżnego pochodzenia i znaczenia kniaziów, rozwinętem było podobnie potężnie i stare bojarstwo ziemi wołyńskiej, występujące w połowie XVI-go w. już jako panowie i ziemianie. Panowie ci i ziemianie, to kość z kości dawnego możnowładztwa miejscowego z czasów panowania Rurykowiczów; jednak wpłynęło tu było nieco krwi litewskiej i coraz żywiej przenikali tu wszelkimi drogami Polacy. Otóż i bojarstwo, możniejsze przynajmniej, występuje w tej epoce już niemal zupełnie na wzór polskiego szlachectwa wyrobionem. Pierwotne, prostace, przezwiskowe nazwy rodów prawie już się nie powtarzają: przechowały się one w tradycyi tylko. Staroświeckie bojarstwo: Bohowityn, Bohusz, Bokij, Bołbas, Bołoban, Borejko, Borzobohaty, Cata, Czapla, Dederko, Denisko, Hornostaj, Hurko, Chmara, Chomek, Jeło, Kierdej, Kisiel, Kiszka, Kostiuszko, Meleszko, Mokusiej, Myszka, Nepituszcy, Obuch, Serbin, Siemaszko, Sieniuta, Sołtan, Szyło i litewskie Gasztold, Gietold, Montowt, występuje w nowych zupełnie szatach świątecznych. Nawet, powstałe następnie z poprzednich, nazwy patronymiczne w znacznej części ustały. Spotykamy wprawdzie jeszcze Bohowitynowiczów, Bohuszewiczów, Czapluczów, Deniskowiczów, Chodkiewiczów, Jełowiczów, Obuchowiczów, Sieniutyczów, Sołtanowiczów, Woroniczów, ale formy te nazwisk są tylko przejściowemi, z niewielkimi wyjątkami. Występują już powszechnie nazwy, na wzór polski, od posiadłości przybierane i utrzymywa-

ne odtąd stale jako nazwiska familijne, z pozostawieniem czasem rodowego przezwiska lub nazwy patronymicznej, najczęściej zaś bez tego już wcale. Widzimy więc dalej podwójne formy w nazwach: Bohowityn Kozieradzki, Bokij Pieczechwostki, Borzobohaty Krasieński, Czaplucz Szpanowski, Deniskowicz Reduchowski, Hurko Omelański, Chomek Smordowski, Kierdej Mylski, Kisiel Dorohonicki i Nieskinicki, Myszka Chołoniewski. Mokusiej Bakowiecki, Siemaszko Rykański i inni. Znaczniejsza część ziemian wołyńskich atoli nosi już w połowie XVI-go w. nazwiska od dóbr posiadanych, tak: Bereateccy, Hostscy, Chryniccy, Jełowiccy, Kałusowscy, Korytańscy, Kozinscy, Krasnosielscy i tylu innych. Niektóre rody przecie utrzymały stare swe przezwiska lub powróciły do nich, jak Borejkwowie, Hornostaje, Kisiele, Siemaszki. Ustalone zaś nazwiska od miejscowości z biegiem czasu przybrały co do wymowy formy czysto polskie (Drzewiński, Krzywicki, Wierzchowski), z nielicznymi wyjątkami, tem łatwiej, że panowie wołyńscy i znaki też swe pieczętno, pospolicie z głosek pisma cerkiewnego urobione, zmieniają na herby nazw polskich. Odpowiadało to oczywiście istotnemu też, postępowemu podnoszeniu się ziemiaństwa wołyńskiego pod względem społeczno-politycznym; podnoszeniu się ubezpieczanemu coraz pewniej przez takie ostoje, jak przywilej powszechny ziemi wołyńskiej r. 1501 i przepisy pierwszego (z r. 1529) statutu, wzmocnione następnie bardziej jeszcze w statucie drugim (z r. 1566, wołyńskim zwanym. Teraz brakowało już tylko, dla ostatecznego zrównania się ze szlachtą koronną, przechylenia się od Litwy ku Koronie i tyle upragnionego przez ziemian wołyńskich, oddawna już szlachtą się zwących, poddania się następstwom politycznej unii 1569 r. Dotąd bowiem, mimo wszystko, utrzymywało się jeszcze faktycznie szczeblowanie dawne warstw tej szlachty, wśród której obok ziemian gospodarskich byli ziemianie pańscy, zależni zupełnie prawie od swych kniaziów i panów.

W obec kniaziów, panów i ziemian stanowisko mieszczan wołyńskich, nawet miast hospodarskich, powiatowych, jak Łuck, Włodzimierz i Krzemieniec, było oczywiście podrzędniejszego znaczenia. Miasta jednak owe posiadały, pierwotnie, w epoce litewskiej nie małą wagę, jeśli nie jako ogniska przemysłu i handlu, to jako miejsca obronne i przez zamki swe, główne opory organizacyi wojennej. Ztąd więc i mieszczanie, uorganizowani w stan społeczny osobny, mieli względnie uznanie pewne, jako niezbędny pierwiastek obronności kraju. A stosuje się to i do miast większych prywatnych, jak Ostróg, Zbaraż, Korzec etc. Naprawdę jednak miasta większe hospodarskie Wołynia usiłują, w obliczu stanu ziemiańsko-wojennego, utrzymać sta-

re swe prawa i rozległe posiadłości. Za to, dla podniesienia się, przez zabezpieczenie tak od nadużyć namiestników hospodarskich, jak i przywłaszczeń warstwy wojennej, wcześniej poczynają zdobywać przyznanie prawa magdeburskiego. Tak: Krzemieniec jeszcze 1431, Łuck o rok później, Włodzimierz pod koniec w. XV-go, w następnym zaś Kowel 1518, Torczyn 1540, Ołyka 1564 itd.

Co do ludu poddanego, włościańskiego ziemi wołyńskiej, w epoce bezpośredniego tu litewskiego zwierzchnictwa, stan ludzi, tak hospodarskich jak i pańskich, nie wiele chyba różnił się od stanu odpowiednich im warstw w innych ziemiach w. księstwa.

Wogóle zatem biorąc, zewnętrzny wygląd ziemi wołyńskiej w połowie XVI w., i do samej unii, przedstawiał obraz pierwotnego prawie jeszcze stanu we wszystkim, obraz pierwotnej prawie sielskości. W pasie północnym puszcze ciemne, wody rzek mnogich, piaski nagie i trochę pastwisk leśnych, jak przed wieki bywało na Polesiu; na Wołyniu środkowym, właściwym, łąk więcej i pól uprawnych, ale rolnictwo nie folwarczne jeszcze, na starych ruskich dworzyszczach spoczywa; na południowych zaś kresach ukraińnych stępy niezmierzone, a na nich rzadkie chutory.

Obronność ziemi wołyńskiej ubezpieczają trzy tylko zamki hospodarskie: Łuck, Włodzimierz i Krzemieniec. Zameczków za to kniazziowskich, gniazdowych, niezmiernie liczba: Ostróg, Zasław, Dubno, Korzec, Wiśniowiec, Zbaraż, Poryck, Kowel, Kamień Koszyrski, Czartorysk, Klewań, Kuków, Czetwertnia, Równo, Zwiąhel i inne. Niemniej liczne obronne siedziby ziemian rodów starodawnych: Beresteczko, Hoszcza, Kisielin, Kozin i tyle innych. Nareszcie upadłe zabytki czasów wargęskich: Stepań, Peresopnica, Dorobuż, jak z drugiej strony nowopowstały Torczyn biskupi.

Liczne też ślady gorliwości religijnej panującej klasy, gorliwości w utrzymaniu starego obżędku słowiańskiego; słynne monasterie: we Włodzimierzu, Dermaniu, Mielcach, Dubnie, Poczajowie. Chociaż przed unią jeszcze lubelską już i katolicyzm dokoła Łucka mocno usadowiony, a w Podkamieniu z klasztorem dominikańskim posiada od wieków miejsce swe święte.

Co do charakteru etnicznego mieszkańców ziemi wołyńskiej pod koniec epoki litewskiej, przedstawiali oni lud, który w przeciągu wieków zupełnie się był już ujednostajnił: był ruskim, wołyńskim i żadnym innym, pozachowując, jako część konaru południowo-ruskiego, wszystkie swe odrębne właściwości, język różny i obyczaj. Wyróżniał się on mocno, jak i wyróżnia dotąd, od Rusi litewskiej, krzywickiej, inny, osobny lud stanowiącej, od którego oddzielało go najbliższe mu pokrewne Polesie górne,

brzesko-pińskie, następnie przy Litwie zatrzymane. Wśród samego zaś ludu ówczesnej ziemi wołyńskiej, jeśli były jakie odcienia, takowe mogły się okazywać jedynie na rozgraniczach ku północy przechodząc w typ ludu poleski, ku południo-wschodowi, na stepach braclawskich, stając się ludem ukraińskim, należącym już do wschodniego odłamu południowej Rusi, gdy Wołyniacy właściwi z halickimi Czerwieńcami odłam zachodni stanowią. Żywiol polski przenikał na Wołyn oddawna, powoli, najwięcej oczywiście z pobliskiego, a również należącego do w. księstwa, Podlasia, lecz z czasem, ze samej też Korony, mimo wszelkich przeszkód i ograniczeń prawnych, o ile takowe szlachty dotyczyły.

Tak było do unii 1569 r., mocą której ziemia wołyńska, rozdzielona już parę lat pierwej na dwa województwa, wołyńskie i braclawskie, została przyłączoną do Korony.

Województwo wołyńskie. Wydany przez Zygmunta Augusta w czasie sejmu, dnia 26 maja 1569 r. t. zw. „Przywilej przywrócenia ziemi wołyńskiej do królestwa polskiego“, o ile z jednej strony robił ją uczestniczką wszystkich praw i swobód koronnych, o tyle z drugiej zapewniał jej najzupełniejszą autonomię, statut litewski, pismo ruskie, urzędy z pośród koła rycerskiego własnego województwa etc. etc. Utrzymanie owej autonomii zależało już w znacznej części od samych obywateli, tak co do charakteru onej, jak też rozciągłości i mocy. Litwa, mimo unii, długo nie chciała zrzec się nad Wołyniem swego zwierzchnictwa. W pierwszym bezkrólewiu nakazywała ona Wołynianom podatki podawnemu do skarbu w. księstwa wnosić; ale ci nie dali się już odprowadzić od nowego związku, a o ile chętnie przysięgali na wierność Koronie przed wysłańcami sejmu lubelskiego, o tyleż szczerze przyjmowali wszelkie uchwały sejmowe w czasie bezkrólewia, i mimo dąsań się Litwy, łączyli się coraz ściślej instytucjami z Koroną. Kiedy też Litwa na pierwszą elekcję wysłała ze swej strony dwóch dostojników jedynie, niby państwo udzielne, Wołyni całem grotnem wyprawił na nią swoich kniazów i panów. Ustanowione r. 1578 ziemstwa, t. j. urzędy na wzór polskich, odrazu wszystkie nastąpiły na Wołyniu, podobnie jak pierwej sądownictwo. Utworzona atoli została osobna metryka ruska przy kancelaryi królewskiej, dla aktów administracji i sądowych, idących od króla lub sejmu, dla województw wołyńskiego, braclawskiego i kijowskiego, mających być zapisywanemi w języku ruskim. Gdy przyszło do urzędzenia 1575 r. trybunałów, województwa powyższe miały utworzyć osobny dla siebie trybunał w Łucku, jako stolicy ziemi najwyższej z nich pod względem uspołecznienia stojącej, oraz będącej naturalną i prawdziwą ówczesnie ich przedstawicielką. Wołały one przecie wyrzec się tej swojej odrębno-

ści i 1589 r. przechyliły się do trybunału lubelskiego, jakowy w ten sposób stał się ogólnym dla całej prowincyi małopolskiej, do której właśnie województwa te zaliczonymi zostały. Ale przez to same otwarły mowie polskiej wrota do akt i wyroków, wbrew prawu zapewnionemu przez unię i samą ustawę trybunału, a którego nikt zgoła łamać nie myślał. Chociaż zkaład szlachta wschodnich ziem ruskich, osobliwie wołyńska, jako między bracią przodująca, przestrzegająca, mimo wszystko, dość długo, formalnie przynajmniej, utrzymania języka urzędowego ruskiego przy życiu. Jeszcze też r. 1632 na sejmie konwokacyjnym w Warszawie, na żądanie szlachty tej, wniesiono do egzorbitancy punkt pisania ruskich praw dotyczący, a co było popartem jeszcze w instrukcyi posłom wołyńskim na sejm 1638 r. Ale nowe potrzeby życia, nowa onego istota, wymagały form nowych. Język urzędowy litewsko-ruski, który, jak wiadomo, był językiem oddawna martwym, językiem pisma jedynie, utrzymywanym był jeszcze pewien czas w prawie dlatego, że przyjaciele tradycyi za tą pamiątką obstawali, lecz życie rzeczywiste przecie brało górę. Język dawny, starosłowiański niby, stawał się tedy dla Wołynia tylko pamiątką, jak i jego obrządek stary, jak jego kniaziowie. Co do staroego zaś obrządku cerkiewnego, opierał się on również silnie na swej polityczno-prawnej podstawie; ale w obliczu wielkiej na Zachodzie reformy religijnej, oraz przy oddziaływaniu nieuniknionem takowej, został on wstrząśniętym do posad. W ostatecznym wyniku czego zapanowała na Wołyniu kościelna unia. Zanikli powoli i starodawni z litewskiej epoki kniaziowie, niektóre rody wygasły, niektóre podniosły się na wyżynę książąt prawdziwych, większość utonąła w tłumie ogólnie szlacheckim. Ale, mimo wszystko, długo jeszcze odżywa się u Wołynian poczucie odrębności politycznej. Po dokonanej unii 1569 r. dawna, z epoki litewskiej, ziemia wołyńska zostaje tylko wspomnieniem, występuje natomiast wołyńskie wwdztwo. Wwdztwo to, wytworzone jeszcze 1566 r., znalazło się po odcięciu Bractwoszczyzny w znacznie uszczuplonych granicach. Od północy stykało się z Polesiem pińsko-brzeskiem, począwszy od rz. Słuczy powyżej Dąbrowicy (Strzelska), po linii łamanej, idącej dalej po pod Serniki, Borowę, Czerewiszczę (w wwdztwie brzesko-litew.), ku górnemu biegowi Prypeci, aż za dopływ jej Turyę, poniżej Chociszewa. Od zachodu z ziemią chełmską, również po linii łamanej, wijącej się, począwszy od (wołyńskiego) Chociszewa, lewą stroną Turyi, którą przekracza powyżej (chełms.) Datynia, oraz lewą rz. Wyżwy, okalając mstko teje nazwy, wprost na południe po pod (chełmski) Maciejów i (wołyński) Dolsk, ku Bugowi, który przechodzi poniżej (do Wołynia należ.) Uściługa, zkaład jeszcze pa-

rokrotnie go przebywając, wkracza naprzeciw Latowicza na rubież województwa bełzkiego; następnie owym rubieżem po pod (wołyńskie) Milatyn, Kniaże, Ryzyszczew, na rz. Sudyłówkę, którą dalej zmierza do Styru, Styrem zaś aż do ujścia Słonówki; ztađ rubieżem już ziemi lwowskiej wwdztwa ruskiego, pomiędzy (woł.) Radziwiłowem a (rus.) Brodami, po pod Ledóchów, przez rz. Ikwę, powyżej Krutniewa (woł.) na wierzchowiska Seređu, należącego już do dorzecza Dniestru; nakoniec wkraczając już na rubież ziemi halickiej, okoliwszy Czernichów (woł.) i przeszedłszy Seređ poniżej (rusk.) Tarnopola a Hnieznę poniżej zbarskich Borków, zmierza wprost ku Wołoczyskom (woł.) na Zbrucz, którym już dochodzi do granicy wwdztwa podolskiej, pomiędzy ujściem Medwedówki a Tarnorudą. Południowa granica wwdztwa wołyńskiego szła od Zbrucza, wprost ku wschodowi, najprzód rębem włości wołoczyskiej po przez źródła Mszańca i Bohu, powyżej (podol.) Kupieli, ku wierzchowiskom Bożku, dalej Bożkiem samym aż do Paszutyniec (woł.), zkađ po za Ikwę, wyżej Pilawy, a dalej już wododziałem między do rzeczem Bohu a Słuczy, głośną Honezarychą Wschodnią nakoniec granicę Wołynia, od woj. kijows. nominalnie rz. Słucz stanowiła.

Podobnie jak właściwa ziemia wołyńska za Litwy, dzieliło się województwo wołyńskie na trzy powiaty: łucki, włodzimierski i krzemieniecki, z których włodzimierski zajmował kraweđz onego zachodnią, łucki—pas północny, krzemieniecki zaś—południowy. Linia graniczna pomiędzy powiatami włodzimierskim a łuckim szła z północy na południe, poczynając od rubieży pińskich, prawą stroną (lecz nie brzegiem) rz. Stochodu, który przekraczała powyżej ujścia Mielnicy, dalej wododziałem tej ostatniej i lewej strony Stochodu, aż powyżej Witoniza. potem Stochodem samym w górę aż do jego źródeł, zkađ przez wierzchowiska dopływów Styrowych: Stawu i Tykwy aż do Pustomyt, od których zwraca się już na południo-zachód, by u Milatyna dotrzeć do bełzkiej granicy. Pomiędzy powiatami zaś łuckim a krzemienieckim rozgranicze stanowi linia, która poczynając się u ujścia Sudyłówki do Styru, okoliwszy Beresteczko, przechodzi tę ostatnią rzekę u ujścia Plaszoży, zwraca się po pod Rohożno ku rz. Ikwie, którą przekracza poniżej Werby, spada aż ku rębom krzemienieckiego starostwa, zkađ podnosi się ku wierzchowiskom Ponoru (do Styru), dalej powyżej ujścia Kotunki przebywszy Wilię spada ku Horyniowi, aż w pobliżu Szelwowa, poczem znów się zwraca rębem kstwa ostrog. aż ku Sławucie, powyżej której przechodzi Horyni, by ztađ zwrócić się już wprost ku Słuczy, gdzie się też kończy poniżej Baranówki.

Zawarte w powyższych granicach wołyńskie województwo ogarniało powierzchnię o 742,18

mil kw., z których 374·30 przypadało na powiat łucki, 122·65 na włodzimierski, 245·23 zaś na krzemieniecki. Nierównomierność owa pomiędzy powiatami co do ich obszaru już dawno powstała. Księstwo włodzimierskie, z którego wytworzył się powiat tejże nazwy, pierwotnie większe nawet nieco od łuckiego, straciło było na rzecz Korony z czasem całą połac swą zachodnią, mianowicie Chełm i Bełz, tak, że przy Wołyniu pozostała część onego mniejsza, po prawej stronie Bugu, obejmująca i dzielnicę kozyrską, która chwilowo osobny też powiat stanowiła. Powiat łucki zaś objął całe starożytne księstwo łuckie, z którego wyrastały były czasowie i tonęły w niem następnie drobniejsze dzielnice, jak Drohobuz, Peresopnica, a potem Ostróg, Korzec i inne, tak że nie on z obszaru dawnego księstwa nie stracił, z kąd też trzy razy z górą większy od włodzimierskiego. Powiat krzemieniecki nie tworzył nigdy osobnego księstwa, skupiony koło jedyne go tu zamku hospodarskiego, wazył się długo między Wołyniem a Podolem i ostatecznie pochłonał w sobie drobniejsze powiaty, Zbaraż, Kuźmin i inne.

Stan zasiedlenia owych obszarów województwa wołyńskiego ledwie dopiero pod koniec XVI w. da się nieco pewniej zaznaczyć statystycznie. Tak oto miast i miasteczek w owej epoce na Wołyniu okazuje się 68, z których 3 królewskie, 3 duchowne a 62 prywatne; ogółem zaś jedno na 10·97 mil kw. powierzchni. Z tych: na powiat łucki przypada 30, pomiędzy którymi 1 król, 2 duch. a reszta prywatna, ogółem zaś jedno na 27 mil kw.; na włodzimierski—13, z których 1 król. i 1 duch., lecz ogółem jedno na 11 mil kw.; na krzemieniecki—25, wyjąwszy 1 król., wszystkie prywatne, jedno na 24 m. kw. W roku unii (1569) miasta Wołynia wogóle, mniej liczne jeszcze, wniosły pobór od 1·124 łanów uprawnych, w pow. łuckim od 649, we włodz. od 198, w krzem. od 277. Pomiedzy znaczniejszymi miastami Wołynia pod koniec XVI w. znajdujemy w powiecie łuckim: Luck, Ostróg, Dubno, Ołykę, Korzec, Międzyrzecz, Stepań, Torczyn; we włodzimierskim: Włodzimierz, Kowel, Turzysk, Litowiz, Poryck; w krzemienieckim—Krzemieniec, Zbaraż, Wiśniowiec, Zasław, Konstantynów, Bazylia, Ostropol, Lubartów.

Ilość osad wiejskich na Wołyniu pod koniec XVI w. (1583) dochodzi do 1600 (1595), z których 760 przypada na powiat łucki, 285 na włodz., 550 na krzem. Zkąd, wobec 724·18 mil kw. powierzchni wwdztwa wołyń., wypadnie na 1 milę kw. od 2·1 do 2·6 wsi. Uprawiają zaś one po 5·8 łanów km. przeciętnie, mianowicie: w pow. łuckim po 6·2, włodz. po 7·2, krzem. po 4·4.

Liczba ogólna ludności Wołynia w tymże czasie sięgała 300,000 (293,780) głów, więc średnio po 396·9 na 1 milę kw.; z tych przypa-

dało 248690 głów na ludność wiejską, zatem 335 na milę, zaś 45090 głów na miejską, t. j. 61·9 na 1 m. kw. Co do poszczególnych zaś kategorii owej ludności, to na 248690 głów wiejskiej wogóle składało się 155160 ludności kmiecej, 77580 innej opodatkowanej, 15950 folwarcznej; zaś na 45090 głów miejskiej—40000 opłacających szos, 1840 duchowionstwa obojga obrządków, 3250 sług etc. zamkowych. Ilość ludności żydowskiej, osobno branej, nie pewna; w r. 1578 miało jej być do 3000 głów tylko.

Rozmieszczenie topograficzne zaludnienia wołyńskiego województwa w owej że epoce, skłaniającego się w posobnych włościach, przedstawia obraz wiele urozmaicony. Najprzód obszar wwdztwa tego wogóle ogarnia sobą, niezależnie od podziału na powiaty, dwie wielce różne pod każdym względem dzielnice: Polesie i Wołyn właściwy, a potem każda z tych dzielnic uwytadnia w sobie, nie mało wyróżniające się wzajem, obręby dorzecze. Na Polesiu takich jest 3: obręb Turyi (Kowel), Styru (Czartorysk), oraz dolnego biegu Horynia ze Słuczą (Stepań, Korzec); na właściwym Wołyniu jeszcze więcej, obręb Bugu z Ługiem (Włodzimierz, Poryck), potem Styru (Luck, Beresteczko), dalej Ikwę (Dubno, Krzemieniec), Horyń średni (Ostróg, Zasław), nadto górny bieg onego razem z przytykającymi wierzchowskimi dopływami dniestrowskich Seredu i Zbruczka (Wiśniowiec, Zbaraż), i nakoniec całe dorzecze Słuczy od źródeł po za ujście Chomaru (Konstantynów, Połonne).

Włości zaś same rozciągają się przed naszymi oczyma, po tych obrębach obydwu dzielnic, w następującym porządku, poczynając od północno-zachodniego narożnika województwa.

Na Polesiu tedy, wszedłszy na dorzecze Turyi, stanowiące całą północną połowę powiatu włodzimierskiego, mamy przed sobą najprzód rozległą książęcą włość koszerską, rodu Sanguszków, zajmującą w dwóch działach Kamień i Niesuchojeże razem 38·28 mil kw., od granicy starostwa ratneńskiego w ziemi chełmskiej, aż po za Stochód do granicy powiatu łuckiego, na południe zaś aż do rzeki Mielnicy.

Na tej rozległej przestrzeni, poczynającej się z północy od nieprzerwanych prawie moczarów i trzęsawisk, widzimy rozsiadłe, jakby na oazach wśród borów i błot, nieużytków piaszczystych, 2 miasteczka z 30 i parą ledwie drobnych wsi książęcych (23) i innych, mieszkających których, bardziej niż rolę trudnili się wszelakim przemysłem leśnym. Lepszy przecie zaraz co do tego stosunek znajdujemy, posuwając się w górę po tejże Turyi, nieco na południo-wschód. Tam we włości kowelskiej, zajmującej 16·77 mil kw., w którym obrębie znajduje się też Mizów i Stary Koszer (7 wsi), również nie bez moczarów i nieużytków, osobliwie po samym środku włości, po

lewej stronie Turyi; ale tu już wypada na miłą 2 wsi dużych, nadto, oprócz Kowla, są tu jeszcze dwa miasteczka: Wyżwa i Milanowicze. W sąsiedniej od południo-wschodu włości Kupiecowskiej władyków włodzimier., z nowoosadzonym miasteczkiem Jeziorzanami, rozpostartej tylko na przestrzeni 3·13 mil. kw., podobnież na 1 mili kw. po 2 wsi duże. Za to powyżej Kowla leżąca włość turzyska, zajmująca 6·17 m. kw., choć ma na 1 mili kw. 2·7 wsi, lecz te są znacznie słabsze. Po wierzchowisku Turyi i po Mielnicy do Stochodu wpadającej, wśród osad należących do mniej zamożnych ziemian gniazdowych, stosunek zaludnienia napewno bliższym był Turzyska niż Kowla, osady wszakże jak Hółowby, Mielnica i inne są dosyć znaczne.

Odmiennej nieco przedstawia się sąsiedni u wschodu dorzecza Turyi obręb. W borach dolnego biegu Styru i Horynia już w łuckim powiecie, pług jeszcze nie zdołał wiele zagarnąć zdanej do uprawy ziemi, zresztą wystarczała tu gospodarka, oparta na bujnych, leśnych wypasach, myślistwie, rybołówstwie, bartnictwie, stosunki też i co do zaludnienia, bardziej tu podobne do tych, jakie widzimy we włości koszerskiej niż kowelskiej. Włość czarnohorodzka, rozciągająca się od granicy pińskiej, pomiędzy Stochodem i Styrem i wszystkie osady dokoła niej, to typ właśnie błotno-leśnej pustyni, wśród której rozproszyły się, niby ostrowki jakie, rzadkie sioła i zaścianki. W gniazdowej włości książęcej czartoryskiej, zalegającej aż 40·13 mil kw. po obydwu brzegach dolnego Styru, dostarczamy ledwie 36 osad, między którymi są takie, co nie posiadają i dwóch dymów nawet, obok znaczniejszych, jak Włodzimierzec (o 41 dym.) i inne, bliższe samego miasta Czartoryska, gdy znów cała połowa włości północna poniżej Włodzimierca (koło 20 mil kw.), to bór prawie tylko, przerywany moczarami. Leżąca na Styrze powyżej, t. j. na południe od Czartoryska książęca włość czetwertynska przedstawia przy 3·6 m. kw. obszaru, na 1 milę zaledwie 4 kmiece łany. Podobnyż stosunek uprawy gruntu i zaludnienia panował zapewne i wyżej jeszcze po Styrze i Stochodzie, dokoła gniazd równie drobnych tam rodów kniaziewskich, w Wielicku, Sokolu, Lubezu, Woronczynie. Nieco lepszy może w Berezku, oraz włości władyków łuckich przy m. Rożyszczu. Za to znów w rozległej książęcej włości stepańskiej, na dolnym Horyniu, widzimy na 46·9 m. kw. wsi, ledwie jedną przeciętnie na mil parę; co tem zrozumialsze, ile że tu osady trzymają się prawie brzegów Horynia jedynie a nie tylko cała połowa północno-wschodnia włości, lecz i cały wązki rubież zachodni, od włości czartoryskiej aż do księstwa dubrowickiego i Słuczy, stanowi całkowicie niemal pustynię leśną. Lecz i tutaj wcale to nie świadczy ani o małej zamożności, ani o zbyt sła-

bem zaludnieniu tamtych okolic: m. Stepań dość ludne i wobec nieznacznej uprawy roli przy osadach, żywa zabiegliwość w puszczy.

Wyższy oczywiście stopień zaludnienia przedstawiają leżące na południe od stepańskiej, po lewej stronie Horynia a stykające się już z właściwym Wołyniem, włości. Włość ołycka, obejmująca całe dorzecze Putylówki, dopływu Horynia, posiada na przestrzeni 14·64 mil kw. ze 35 wsi, a razem z miastem ok. 7380 ludności. Na wschód od poprzedniej, rozpostarta po dorzeczu dolnego Stubła, włość klewańska na obszarze 10·44 m. kw. obejmuje oprócz 20 z górą wsi książęcych, nadto do 15 osad stanowiących gniazda i posiadłości ziemian miejscowych, które powstały były niegdyś dokoła starożytnej Peresopnicy. Warunki tu zaludnienia, jeśli nie lepsze, to równe jak we włości ołyckiej, chociaż samo miasto Klewań bardzo jeszcze skromne. Sąsiednia dalej od wschodu i podobnież rozległa (o 10·11 m. kw.) włość rowieńska, ogarniająca w swym obrębie nadto Szpanów, Zaborol i inne ziemiańskie dziedziny, posiada i zaludnienie takież, jak na dorzeczu Putylówki i Stubła, t. j. w dwóch poprzednich włościach, przynajmniej po lewej, południowej tutaj stronie Horynia, gdy po prawej północnej, ku Stepaniowi, zalegało widocznie obszerne leśne pustkowie. We włości drohobuzkiej, rozproszonej wyżej przy Horyniu, jako resztką dawnego księstwa udzielnego, mniej już może dodatni stosunek w samym jej zwartem jądrze, przecie na 0·90 m. kw. miasteczko i 5 wsi. We włości hosckiej, po prawej stronie Horynia, dalej na wschód ku Międzyrzeczowi, przy 3·18 m. kw. obszarze, znajdujemy do 10 wsi, o słabej jednak uprawie. Słabszą zaś jeszcze napewno jest ona w Tuczyne i całym przestworze dalej na północ, przez moczary, ku rubieżom księstwa koreckiego.

Z dorzecza dolnego Horynia przechodząc dalej na wschód ku Słuczy, w obręb jej lewych dopływów: Klecki, Korczyka i Ceremu, spotykamy odmienny też widok. Zjednoczone włości korecka z międzyrzeczką rozciągające się na przestrzeni 36·79 m. kw., ogarniają 57 wsi (21+36), przy 2 miastach, z których kilka leży już za Słuczą, a więc urzędowo-nominalnie już w wództwie kijowskim; nadto zaznaczyć też należy, że cały pas północny koreckiego księstwa, które włości owe tworzą, pokryty borem i moczarami. Sam narożnik północno-wschodni wołyńskiego Polesia stanowiąca włość książęca zwiahelska, równie po za Słucz, w Kijowszczyźnie nieco przekraczająca, obejmuje po lewej stronie tej rzeki i nad jej dopływem Smółką 9·12 mil kw., na którym to obszarze rozrzucone z 10 wsi i chutorów, choć i wsi te bardziej chutorami zważyć wypadało. Ludność zagrodnicza wszakże, rozproszona po borach, szczu-

plą być nie mogła, mając przytem na znacznej przestrzeni rybną Słucz z jej dopływami. Nie inaczej też pewnie było i we włości berezniańskiej, na północ od księstwa koreckiego, między włością stepańską a Słuczą, podobnie jak i w rozciągającej się od niej na południe, po przez Korczyk, Cerem i Smolkę, włości berestowskiej, obejmującej na 10-28 mil kw. 9 wsi.

Po wyszczególnieniu powyższych włości, gdy się rzuci okiem na Polesie wołyńskie w ogóle, wypadnie przyznać, że co do zaludnienia onego pod koniec XVI stulecia, było takowe dość należytem, tylko że mało miejscowości mocniej w niem osadzonych. Skutkiem czego cała ta połać leśna województwa przedstawia się jako kraina, mniej zapewne uprawiona niż dzisiaj, ale nie o wiele słabiej zaludniona chyba. Większe jak gdziekolwiek od Tatar bezpieczeństwo, obfitość pastwisk, zwierzyny, ryb, pasiek, bogatsze niż gdzieindziej rudnie, wszystko to razem skupiało tu ludność bardziej niż może ponęty żyzniejszej gleby w miejscowościach otwartych. Tak, że nie mogło być jeszcze w owe czasy podobnej różnicy w stopniu zaludnienia Polesia i Wołynia właściwego, jaka później z rozwojem gospodarstwa rolnego nastąpić musiała.

Pas Wołynia właściwego, rozciągający się pomiędzy połacią poleską a podolskiem Pobożem przedstawia wszakże innego niż na Polesiu rodzaju, co do zaludnienia, postać. Tak poczynając również od zachodu, od granicy chełmskiej, obręb Ługu, między Bugiem a Styrem, stanowiący połowę południową powiatu włodzimierskiego, z pozbawionem dawnej swej włości miastem Włodzimierzem, należy do lepiej już zaludnionych okolic Wołynia; bardziej zabezpieczone położenie i żyzniejsza od nadturyjskiej połowy powiatu gleba temu sprzyjają. Leżąca na zachód od Włodzimierza włość władków miejscowych mikulicka posiada na przestrzeni 1-24 m. kw. 7 wsi, a im dalej na południe w górę Ługu, tem zaludnienie silniejsze. Na południo-zachód od Mikulicz, bliżej ku Bugowi nad Studzianką, na równi Hrubieszowa (w ziemi chełmskiej) w drobnej posiadłości biskupów łuckich choteczowskiej, zajmującej ledwie 0-8 mili kw. widzimy 5 wsi o 64 łanach kmiecych; przykład wyjątkowy prawie, przyświadczyjący, że i wtedy już miejscami, w dobrach duchownych przeważnie, spotykać się daje na niewielkim kawałku żyzniejszej ziemi uprawę wyższą, gdyż i folwark porządny istniał tu niezawodnie. We włości latowizkiej z Sielcem, od Buga po Ługu, na 4-28 m. kw. widzimy 16 wsi. Wyżej na Ługu leżąca książęca włość porycka, u granicy bełskiej, ledwie 2-14 m. kw. rozległa, ma miasteczko i 7 wsi. Jeszcze mniejsza od poryckiej, ku północy od niej, włość książęca zamlicka, lepiej nieco od niej osadzona, ma bowiem na 1-15 m. kw. 6 wsi. Rozciągająca się na północno-

wschód od poprzedniej włość łocka, rozległa 2-47 m. kw. przedstawia stosunek jeszcze lepszy, posiada mstko i 10 wsi. Podobnyż stosunek przeważa tu zapewne i na całym pograniczu powiatu łuckiego, po wododziale między Ługiem a Styrem, ku źródłom Stochodu, tu w rozproszonej włości swiniuskiej naprz. 13 wsi.

W przytykającym od wschodu do dorzecza Ługu obrębie górnego Styru z jego dopływami, najprzód rozciągająca się po lewej stronie tej rzeki włość biskupia torczyńska (z Sadowem) na 4-5 mili kw. posiada miasto i 14 wsi. Nie gorszy też stosunek panuje i na całym dorzeczu Tykwy, nasiałem przedewszystkiem gniazdami ziemiańskimi, oraz rozmaitej przynależności dobrami kleru obojga obrządków. Ku południowi dalej i granicy bełskiej, na dorzeczu Zboryszówki zaludnienie jeszcze znaczniejsze, tu we włości horohowskiej na 1-27 m. kw. znajdujemy mstko i 4 wsi duże. Mniej zaludniona nieco sąsiednia włość holatyńska, czyli zwinihorodzka, na tejsze Borysówce bliżej Styru leżąca, która przy 2 m. kw. ma mstko i 6 wsi. Po prawej stronie Styru, koło stołecznego Łucka i zakonnego Żydyczyna, wsi choć gęste, nie rozległe, monasterskich 5 wsi; Łuck zaś włość swą właściwą oddawna już, podobnie jak Włodzimierz, na rzeź gniazdowych tu ziemian, oraz duchowieństwa utracił. Powyżej przy Styrze u ujścia Ikwy rozpostarta, na 1-09 m. kw. drobna włość targowicka ma 1 mstko i 7 wsi niewielkich. Taki też stosunek występuje i dalej na południe, wśród gniazd ziemiańskich od Krasnego ku Rohoznu i Kozinowi nad Plaszewką, pogarszając się odtąd ciągle już w powiecie krzemienieckim, w miarę zbliżania się ku Radziwiłowu i granicy bełskiej.

Na dorzeczu Ikwy i pobliskich strumieni stopień zaludnienia nie jednostajny. W powiecie łuckim, w rozległej włości dubieńskiej, obejmującej razem przestrzeni 19-33 m. kw., siedzi 40 wsi książęcych a nadto kilka bliższych m. Dubna wsi szlacheckich oraz, zalegająca od północy, oddzielana czasem od głównej, drobna włość żornowieńska o 6 wsiach. W przytykającej od wschodu do Dubieńczyzny nieznacznej włości kniahyińskiej nad górnym Stubłem, w bardziej zwartym żyznym obszarze, wyższa norma zaludnienia, 8 wsi na 1-32 m. kw. Mniej pomysłny stosunek w sąsiednim Warkowiczach. W powiecie krzemienieckim na górnym biegu wpadającej do Ikwy Jełowicy, włość antonowiecka, o 6 wsiach na 3-15 m. kw., bardziej rażący stosunek przedstawia, mało tu jeszcze wśród borów i majdanów kmieć uprawia roli. Lecz w starostwie krzemienieckim, po prawej stronie górnej Ikwy i na wierzchowisku zmierzającej ku Horyniowi Wilii, na 4-64 m. kw. miasto i 12 wsi, przy widocznych śladach gospodarki król. Bony. Na przytykającym do Ikwy dorzeczu górnej Wi-

lii, na przestrzeni conajmniej 15 m. kw., od Szumbaru, przez Suraż ku Kuniewu stosunek zaludnienia i uprawy o wiele słabszy, za wyjątkiem poblizszej samej rzeki, gdzie osady są większe i liczniejsze.

Na średnim Horyniu, po obydwu jego brzegach włość książęca ostrogska szeroco oto rozpościera się długim, z zachodu na wschód, pasmem, od Kniahynina do Beresdowa, na południe siega Białogródki a ku północno-zachodowi, przez dział swój Zdołbicę, wbija się klinem między włości klewańską i rowieńską i zajmuje razem 32·03 m. kw. Całe pierwotne księstwo jednym słowem posiada też zaludnienie wielce urozmaicone, silniejsze po brzegach rzek, najslabsze po leśnych wodziałach dopływów Horynia i innych, ogółem wsi 72 (68+4 zdołb.) i 1 miasto. Gorszy jeszcze stosunek dostrzegamy, posuwając się dalej na południu wschód i po za średni Horyń, ku wierzchowiskom Chomoru z jednej, Korceyka zaś z drugiej strony; na północ bowiem od Zaslawia, gniazda obszernej książęcej włości tu się rozpościerającej po nad Cwetochę i wyżej, tam gdzie później powstały Sławuta, Szepietówka, bór, tylko, puszcza. Ztąd we włości zastawskiej na 32·33 m. kw., oprócz miasta, wsi 37 tylko, stosunek o połowę słabszy niż we włości ostrogskiej. Żywiej za to wygląda dział dorzecza Horynia powyżej Zaslawia, od Kormicy, przez Lachowce ku Januszpolowi: w drobnej włości tu Lachowieckiej 7 wsi.

Jeszcze bardziej zwarte i silne miejscami zaludnienie widzimy na górnym biegu Horynia, poczynając od jego wierzchowisk u czerwonoruskiej granicy. Skrajna tu włość wiśniowiecka obejmuje 17·53 m. kw., na których się mieści 16 wsi, oraz parę mstek. Niżej po Horyniu leżąca włość januszpolska ma na 3·12 m. kw. 6 wsi, oprócz mstka. Nielepszy stosunek i w Łanowcach, drobnej włości ziemiańskiej, na południu powyższej, nad Żerdzią, wpadającą do Horynia, tu na 1·52 m. kw. sześć niewielkich wsi. Za to w drugiej drobnej włości ziemiańskiej, przytykającej od południo-wschodu do dwóch poprzednich, na Połtwie, płynącej ku Horyniowi, mian. Czołhańskiej (Teofilpol), wyjątkowy przykład silniejszej uprawy, w 6 wsiach na przestrzeni 2·48 m. kw. We włości wyszogrodzkiej, ogarniającej wierzchowiska rzeczek spływających do Żerdzi, na 2·22 m. kw., 9 wsi.

Gorzej znacznie od dorzecza górnego Horynia uprawionem jest i słabiej zaludnionem, przytykające do niego na całej ścianie od południa, zagarnięte w obręb województwa wołyńskiego, dorzecze wód zbiegających ku Dniestrowi. Tu najprzód od samej granicy halickiej spotykamy na dopływie jego Seredzie, włość czerniechowską, mającą na obszarze 3·48 m. kw. 9 wsi, drobne osady nad jeziorzyskami, jakby na jakim pustkowiu poleskiem. Lepiej już w sasiedniej

od wschodu włości kołodeńskiej nad Hnizną, do Seredu spływająca, gdzie na 4·69 m. kw. mstko i 14 wsi. Na południo-wschód od włości książęcych: wiśniowieckiej i kołodeńskiej, po wierzchowiskach strumieni biegających częścią do Seredu, więcej zaś do Zbrucza, rozścielające się dalsze włości tegoż rodzaju zbarazkiego, przedstawiają w miarę posuwania się na południe coraz mocniejszy stosunek uprawy i zaludnienia. Najprzód we włości Zbarazkiej, zajmującej mil kw. 13·46, miasto i 13 wsi zaledwie, stosunek słabszy znacznie niż w Kołodnem. Lecż już w leżącej na północno-wschód ku Czołhanowi włości białozerskiej, na 9·44 m. kw. 35 wsi. W dopełniających zaś niejako powyższe, mniejszych 2 włościach, o Podole już opartych, znajdujemy: w wołoczyskiej na 2·41 m. kw. 10 wsi, w monaczynskiej na 3·74 m. kw. 13 wsi.

Dorzecze Słuczy, stanowiące granicę Wołynia na południu od Podola, korytem zaś rzeki na wschodzie od Kijowszczyzny, ogarniając wcale znaczną przestrzeń wołyńskiego województwa przedstawia i pod względem gęstości zaludnienia znaczące urozmaicenie. Stosownie do rozmaitości gleby i położenia odmiennie też ono wygląda w obrębie swym południowym, inaczej we wschodnim. Całe leśne wierzchowisko Słuczy stanowi włość krasitowska, zajmująca razem ze świeżą Bazylią i starożytnym Kuźminem mil kw. 17·84 o 19 wsiach jedynie, przy 3 mstkach. W przytykającej do niej, niżej po Słuczy, od wschodu, a rozciągniętej po tej dopływie Ikopucei, oraz wierzchowiskach Ikwy podolskiej, włości konstantynowskiej, na 20·25 m. kw. żyznego, stepowego bardziej gruntu, wsi 47 tylko, oprócz miasta. Pomniejsza z ostrogskich włości, oparta o poprzednią od północno-wschodu, a leżącą na górnym Chomorze u granicy zastawskiej, mian. sulżyńska ma na 4·39 m. kw. 10 wsi. Opierająca się zaś o konstantynowską, ze strony przeciwnej południowo-wschodniej, włość ostropolska na Słuczy i jej dopływie Bielce, posiada na 8·25 m. kw. mstko i 15 wsi.

Nakoniec, zwróciwszy się ku północy, z biegiem Słuczy, która w tę stronę odtąd już zmierzają, wkraczamy na dobre w napół stepowe, na pół leśne pustkowie prawie, narażone nadto na częstsze zniszczenia koczowników. Główną tu dziedzinę stanowi włość połońska, rozciągająca się po lewej stronie Słuczy, stanowiącej tu granicę Wołynia z Kijowszczyzną, po przez Chomor aż do wododziału z Okopem, a z południa na północ od włości ostropolskiej aż pod rębę zwiahelskie i granicę tam powiatów krzemienieckiego z łuckim; zajmuje ona mil kw. 20·12, na którym to obszarze wsi 26. Cały zaś prestwórc dorzecza górnego Smółki, na północno-wschód od właściwej włości połońskiej, od Sudyłkowa i Chrolin aż po za Majdan Łabuński, to już prawdziwa leśna puszcza, łącząca się bez-

pośrednio z lasami zaślawnymi nad Cwetożą. Na południo-zachód od Połonnego, ku Sulżynowi, po Chomorze głównie i dopływie jego Pohance rozsiadła włość łabuńska ma na 4·11 m. kw. 7 wsi. Na południo-wschód zaś od Połonnego rozciągająca się wązkim pasmem ku Ostropolowi i granicy podolskiej, już i poza Słuczą, włość łubartowska, o 3·25 m. kw. przedstawia podobny chyba do połonńskiej stan zaludnienia. Każda z powyższych włości skupia się oczywiście koło swego miasteczka.

Niemniejsze też urozmaicenie uwydatnia z natury rzeczy względny stopień uprawy w owych obrębach wwdztwa wołyń. pod koniec XVI w. Oto w połaci poleskiej cały najprzód pas pogranicza wołyńskiego Polesia od strony północnej, t. j. wwdztwa brzesko litewskiego, na przestrzeni od ziemi chełmskiej aż do powiatu żytomierskiego, po dolnym biegu wszystkich rzek spływających do Prypeci, jest to długi łańcuch borów, kniei i trzęsawisk, wśród których zrzadka tylko rozsiane drobne większą częścią osady, ubocznie zaledwie trudniące się rolą, tak że tu najwięcej 5 łanów kmiecych przeciętnie przypada na 1 milę kw., niżej tego w Stepaniu i Zwiachlu, wyżej w Korcu. Za to w pasie południowszym, we włościach kowelskiej, otyckiej, klewańskiej, rowieńskiej, ilość uprawnych łanów przechodzi cyfrę tę o 4·5 razy. W innych przecie drobniejszych jest słabszą, wyjątkowo jednak w posiadłości duchownej Kupiczowie, bliżej Kowla, do 33 łan. km. dochodzi. W połaci właściwej wołyńskiej, na dorzeczu Ługu najprzód uprawa silniejsza niż w pasie południowym Polesia, przeciętnie przekracza 25 łan. km. na 1 milę kw., chociaż wyjątkowo w dobrach duchownych, bliżej Włodzimierza przeskakuje z 10 (w Mikuliczach) na 6 razy tyle (w Choteczowie). Na Styrze, bliżej Łucka stosunek łanów jeszcze wyższy (nad 25), osobliwie w dobrach duchownych sięga po za 30 łan. km., podnosząc się w drobnym Horochowie aż wyżej 60, by w Targowicy spaść do 15. Na Ikwie przeskok nie mniej rażący: na dolnej włość dubieńska ma do 16 łanów tylko, na górnej włość krzemieniecka do 60; za to drobne włości odwrotnie, tam Kniachynin ma wyżej 45 łan. km., tu Antonowce o 7 razy ich mniej. Na średnim Horyniu za to uprawa daleko słabsza aniżeli niżej (Drohobuz etc.) i wyżej na tem dorzeczu: włość ostrogska ma przec. 11 łan., zaślawska o połowę mniej. U wierzchowisk bowiem tej rzeki i na jej górnym biegu stopień uprawy znów się podnosi na 15 łan. przeciętnie, przy czem jednak Łanowce mają 12 a Czolhan aż 30 łan. km. Na dorzeczu wód do Dniestru spływających, od zachodu (po Seredzie) licha uprawa, 6 łan. km. na 1 milę, na południo-wschód (po Zbruczu) 3 razy tyle. Górne dorzecze Słuczy przedstawia na południo-zachodzie 7 łan. tylko, gdy na północo-wschodzie do 16. Na

koniec średni bieg tejże rzeki to już pustkowie tylko, wyzywające ku wznowieniu osiedlenia.

Co do stosunków własności ziemskiej na Wołyniu pod koniec XVI w., to poczynając od dóbr królewskich, zaznaczyć najprzód z góry należy, iż przedstawiają one w owej epoce już tylko szczytki jedynie dawnej ich przestronności i bogactwa. Utrzymały się tu ledwie 3 ubożutkie, prawie wszystkie oskubane wielce, starostwa przy 3 zamkach królewskich, stanowiących ogniska 3 wołyń. wwdztwa powiatów. R. 1570 do klucza łuckiego należało 7 wsi: Czarnohorodek, Kołek i inne, ale już 1583 r. są one w posiadaniu ks. Sanguszków; ststwo włodzimierskie dawniej włość swą straciło; przy krzemienieckim jedynie pozostał obszar 4·04 mil kw., ciągnący się podłużnie od Ikwy na wschód ku wierzchowisku Willii.

Za to uposażenie duchowieństwa obojga obrządków jest wcale znacznem na Wołyniu. Co więcej samo położenie i rozgrupowanie topograficzne dóbr duchownych podnosi ich znaczenie, leżą one najbliżej centrów hierarchicznych, zaokrąglone i zagospodarowane należycie. Oczywiście przeważały dobra panującego wschodniego obrządku, który posiadał tu aż dwie katedry: łucką i włodzimierską, dyecezya której obejmowała i powiat brzeski, pozostały i po 1569 r. przy Litwie. Nadania tych katedr pochodziły jeszcze ze staroruskiej epoki. Władcy łuckie miało swe dobra rozproszone po zachodnim Wołyniu, główną włość których stanowiły Rożyszcza nad Styrem, nadane jeszcze przez Lubarta Giedyminowicza 1322 r. razem z Mizoczem etc. Włodzimierskie zaś posiadało uposażenie, oprócz mienia rozrzuconego pojedynczo po powiecie, w dwóch kompleksach; z tych włości Mikulicze tuż nad Ługiem, Kupiczów zaś, dar jeszcze Romana Mściśławicza, bliżej Kowla. Z monasterów obrządku wschodniego na Wołyniu najzamożniejszy żydyczński w pow. łuckim, posiada całą włość rozrzuconą nad Styrem poniżej Łucka o 10 wsiach etc.; po nim idący dermański, bogato uposażony w 5 wsiach włości ostrogskiej; starożytny drohobuski trzyma jeszcze wieś Drozdów, za to peresopnicki widocznie już pochłonięty we włości klewańskiej. W pow. włodzimierskim najprzód monaster Spasa we Włodzimierzu posiada ws Janowiec; mielnicki dzierży Zadyby we włości niesuchojeskiej, Michajłowski w Turzysku ma ws Michajłowiec; monaster w Oranach uposażony na miejscu; na koniec w Zimnie miał czas pewien Marków Staw we włości litowickiej. Posiadają na Wołyniu i archimandryci pieczarscy w Kijowie Horodek i Obarów, w powiecie łuckim, włości rowieńskiej. W powiecie krzemienieckim żadnych dóbr duchownych. Oprócz monasterów mają też i niektóre znaczniejsze cerkwie i parochie wsie własne.

Obrządek zachodni, łaciński, posiadał na Wołyniu nie mniej znaczące uposażenie swego duchowieństwa. Biskupstwo łuckie, do którego diecezyi należały, oprócz wołyńskiego, wwdztwa bractawskie, podlaskie i brzeskie-litew., miało dobra rozległe, choć rozproszone, w pobliżu stolicy samej, tak diecezyi, jak i wwdztwa; główną ich podstawę stanowiła włość torczyńska na dorzeczu Stawgi, wpadającej do Styru poniżej Łucka, od której nieopodal już w pow. włodzimierskim, ku Bugowi, leżała niewielka lecz zamożna włość choteczowska. Nie dość tego, obok katedry łacińskiej, posiadali też wsi własne (po 2), kanonie łuckie, kustosz, dziekan, oraz przeor klasztoru dominikanów w Łucku, wszystkie w pow. łuckim.

Nawet pop ormiański łucki dzierży majątek ziemski Czeporów, w pow. łuckim, nad Tykwą.

Co do dóbr ziemiańskich, szlacheckich, nakonec, przeważały takowe na Wołyniu niepomierne dwie powyższe, choćby razem wzięte dóbr kategorii, tak jak znów wśród nich samych przeważały oczywiście kniaziewskie, uksiążęczone latyfundię

Najpotężniejsze ze wszystkich tu „latyfundi“ stanowiła Ostrogszczyzna. Znane pod tą ogólną nazwą posiadłości rodu książąt Ostrogskich w wwdztwie wołyn. zajmują niemal $\frac{1}{3}$ onego, przedstawiają konglomerat prawie, nie tylko kluczów i włości, lecz i księstw całych. Podstawę tego, rozczłonkowanego nieco wprawdzie konglomeratu stanowiła włość ostrogska, właściwe księstwo ostrogskie pierwotnie, ograniczając i sąsiadnią włość dubieńską. Do tych dwóch włości, przedstawiających razem z Zaslawiem gniazdową dziedzinę rodu książąt Ostrogskich, dołączyli oni z czasem kilka innych jeszcze na Wołyniu księstw i włości. Do liczby tych w pow. łuckim należą uksiążcone włości: rowieńska, stepańska, zwiahelska, oraz szczątki dawnego księstwa drohobuzkiego. Ogółem w pow. łuckim obszar przewyższający $\frac{1}{3}$ onego, mil kw. 130. W powiecie zaś krzemienieckim do domu tego należy już cały prawie bieg Słuczy od samego jej wierzchowiska niemal aż ku włości zwiahelskiej. Idą tu po sobie porządkiem włości nast.: krasitowska, konstantynowska, oraz klucze ostropolski i sulżyński, wszystko razem stanowiące niegdyś jedną „włość“ (powiat) kuzmińską, hojny dar Zygmunta I; niżej jeszcze Słuczy włości połońska i lubartowska. Nadto nabyte z dziedziny rodu Zbaraskiego dwie drobne włości: kolodeńska i czerniechowska. Ogółem w pow. krzemienieckim obszar mil kw. 82 z górą, stanowiący $\frac{1}{3}$ onego. W pow. włodzimierskim tylko ród ks. Ostrogskich nie posiada. Do dziedziny tego rodu w linii jego młodszej, Zaslawskiej, należy policzyć nareszcie, stanowiącą osobne księstwo, włość zaslawska w pow. krzem., która zajmowała 32 z górą

mil kw., czyli $\frac{1}{3}$ powiatu. Zatem ród ks. Ostrogskich z Zaslawskimi władał w wwdztwie wołyńskim obszarem 242·5 m. kw., czyli blisko $\frac{1}{3}$ tegoż. Zbarazczyzna przedstawia drugi z rzędu co do potęgi materyjalnej konglomerat, stanowiący pierwotnie jedną książęcą dzielnicę, a następnie rozpadły pomiędzy rozszczerzone linie książąt rodu Zbarazkiego. Dzielnicą ta pierwotna, położona w pow. krzem., zajmowała całą południowo zachodnią krawędź Wołynia, ograniczając tu wododział Prypeci z Dniestrem, razem z wierzchowiskami dopływów tego ostatniego, jak Sereń i Zbrucz, oraz całym górnym biegiem Horynia. Składały takową następnie: włość zbarazka właściwa (na 3 działy rozpadła), wołoczyska z manaczyńską, oraz książęca wiśniowiecka (na 4 działy rozdarta), do której przysiękała, później nabyta włość januszpolska. Co wszystko razem stanowiło obszar do 52 m. kw., czyli blisko $\frac{1}{4}$ powierzchni pow. krzemienieckiego. Młodsze dwie linie rodu Zbaraskiego, mian. ks. Poryckich i Woronieckich, miały właściwie gdzieindziej, po za kompleksem gniazdowym, swe dzienice, z tych uksiążconą włość porycka w pow. włodzimierskim, gniazdowy zaś ks. Woronieckich Woronieczyn w pow. łuckim. Chociaż i starsze dwie linie Zbaraska i Wiśniowiecka miały też w powiatach owych rozproszone swe dobra.

Sanguszkowszczyzna, czyli dzielnica Sanguszkowiczów, książąt na Koszerze i Kowlu, obejmowała pierwotnie całą niemal północną połacie pow. włodzimierskiego, obszar znaczny Polesia po obydwu stronach Turji, od jej wierzchowisk prawie. Dzielnicą ta rozpadła się z czasem na grupy włości, z których dolna, stanowiąca właściwie księstwo koszerskie, zawierała 2 włości: Kamień i Niesuchoże; średnia tworzyła ks. kowelskie, z onego dobrami, nabyte ok. 1536 przez kr. Bonę, a potem oddane ks. Kurbiskim (1564) i górna, najmniejsza z nich włość turzyską z Dolskiem. Nadto posiadali Sanguszkowicze, już po za obrębem dzienicy gniazdowej, włość Łokacze. Ogółem tedy w pow. włodz. (przed utratą Kowla) obszar do 65 m. kw., t. j. większą połowę powiatu. Oprócz tego należały do nich w pow. łuckim na Polesiu: włości Czarnohorodek i Beresko; na Wołyniu włość Horohów, Holatyn (Zwinihorodek), oraz Peremil. Czartoryzczyzna, oprócz pierwotnej, gniazdowej swej włości książęcej czartoryskiej w pow. łuck. na Polesiu, obejmowała na Wołyniu właśc. w tymże pow. włość klewańską ze starożytną Peresopnicą, oraz w pow. włodzimierskim włości latowizką i sielecką. Razem obszar do 50 m. kw. Korecczyzna, którą stanowi półn.-wschodni narożnik wwdztwa, jako księstwo osobne, składające się z dwóch włości koreckiej i międzyrzeckiej, obszar do 37 m. kw. Z czasem posiadli też ks. Korecey i włość tar-

gowieką w pow. łuckim. Nakoniec do rozległych dziedzin książąt znaczniejszych trzeba zaliczyć i posiadaną na Wołyniu przez potężnych na Litwie a uksiążęconych Radziwiłłów włość ołycką, w pow. łuckim, otrzymaną po Kiszkach; miasteczko zaś Radziwiłłów leżało odosobnione w pow. krzemienieckim. Dziedziny mniej znacznych książąt Wołynia należą już do kategorii średniej własności.

Kolebką rodów drobniejszych książąt wołyńskich było zachodnie Polesie, u samego rozgranicza powiatów włodzimierskiego i łuckiego. Tu gniazda ich rodowe prawie wszystkie, bez różnicy pochodzenia. Oto, poczynając od zachodu w pow. włodzimierskim naprzód Rożyn, jeszcze po lewej stronie Turyi, między włościami turyjską i kowelską, dziedzina książąt Różyńskich (odrośli Druckich). Niedaleko stąd, między Stochodem, w widłach, Woronieczyn, który się dostał najmłodszej linii domu Zbarazkiego, piszącej się stąd Woronieckimi. Na dorzeczu Ługu, w pow. włodzimierskim, Zamlice, włość kn. Kozików; Tworenicze Kurcewiczów. O miedzę na południe Poryck, włość i gniazdo młodszej linii Zbaraskich, kn. Poryckich. Sąsiednie Trubki kn. Trubeckich, inych pewno od znanych za Dnieprem, chyba skrawek tylko włości poryckiej. Najbardziej na południe wysunięte drobne gniazdo książąt stanowi Boremel nad Styrem, w pow. łuckim, dziedzina ks. Boremskich. Przy samym Łucku Jałowicze dziedzina kn. Kropotków, którzy na chwilę poczęli się byli pisać Jałowickimi; różni wcale od Bożeńców, możnej rodziny ziemiańskiej podobnego nazwiska w pow. krzemienieckim. Niedaleko Łucka też Ostrożec, gniazdo kn. Ostrożeckich. W głębinach Polesia nad Styrem, Czetwertnia, dziedzina pierwotna kn. Czetwertyńskich, spotężniałych z czasem w Braclawszczyźnie. W pow. krzemienieckim przybysze Prońscy dzierżą już Beresteczko po Bohowitynach; Podhorscy—Borek po Tołmaczach; Masalscy—Chodaki, Puzyny—Straków.

Dobra możnych ziemiańskich rodów Wołynia wyrównywały włościom książąt średniej potęgi. Najznaczniejszą z wielkopańskich była gniazdowa włość Kierdejów — Hojskich Hoszcza, w pow. łuckim, głównie po prawej stronie Horynia z Krupą (później Horyngrodem) etc. Inne bardziej zwarte włości w pow. łuckim: Targowica, Czapliców, potem kn. Koreckich, przy ujściu Ikwy; Świniuchy na południo-wschodnim narożniku

pow. włodzimierskiego, dziedzina rodu krwi polskiej Gniewoszków-Świniuskich; główne siedlisko Bożeńców Jełowickich, Łanowce, w pow. krzemienieckim, nad Żerdzią; o miedzę Czołhan (późn. Teofipol)—gniazdo Czołhańskich. Inne dobra szlacheckie, znaczniejsze nieraz od powyższych, lecz mniej lub wcale nieskupione, w pow. łuckim Szpanów, Czapliczów, wśród kstwa rowieńskiego; Milatyn, Bokijów, nad Horyniem, niżej Ostroga; Małyń, Jełów Małyńskich, bliżej włości ołyckiej; Warkowicze, Myszków, nad Stubtem. W pow. krzemienieckim Lachowce, Sienutów nad Horyniem; Szumbar, Bohowitynow, potem Łaszczów; Łabuń, gniazdo Łabuńskich, nad Choremem. W pow. włodzimierskim Mielnica Siemaszków, nad rz. tejże nazwy, oraz tegoż domu Tuczyn nad Horyniem, w pow. łuckim.

Oprócz powyższych bardziej zwartych włości, posiadały znaczne dobra rozproszone nadto rodziny: w pow. włodzimierskim Drzewińscy, Hulewicze, Kałusowscy, Kisiele, Orańscy, Zahorowscy; w pow. łuckim: Bakowiecy, Bohuryńscy (Chrebtowicze), Borejkwie, Bukojemscy, Dorohostajscy, Chołoniewscy, Krasieńscy, Prusimowscy, Rohozińscy, Ryszczewscy, Świszczowscy, Żórawniccy; w pow. krzemienieckim Andruscy, Kozieńscy, Leduchowscy, Roztocecy (Bołbasy), Zabokrzyccy i in.

Własność drobna ziemiańska występuje, wobec latyfundi książąt i możnych pańskich rodów, na Wołyniu, jeszcze za króla Stefana nawet, w postaci dosyć nieokreślonej, ani co do zasady prawnej, ani faktycznie. Spotykamy tu wszelkie stopnie, nie dających się wyosobnić wyraźnie, odcieni posiadania, począwszy od zawisłości zupełnej — feudalnej, bojarskiej, aż do zupełnej własności — alodialnej, szlacheckiej. Wszelkie te różnopościowe kategorie posiadania zlewają się wszakże powoli w jeden typ własności szlacheckiej, dziedzicznej, co bardziej jeszcze, gniazdowej po większej części. Gniazda ziemian, szlachty na Wołyniu, wytworzyły się z poprzednich nadań hospodarskich; zatem w obrębie dawnych królewskich jedynie, dokoła królewskich zamków. Na ziemiach książęcych za to gniazda takowe ledwo dostrzedz się dają, chyba przy zamkach niedawno przez króla odstąpionych; nie wypuszczali bowiem książąziowie swych własnych ziemian, a dawnych bojarów, z feudalnych więzów. Spotykani tedy w owej epoce, obok hospodarskich wołyńskich ziemian, szlachty, ziemianie księstw oddzielnych nie są wcale tamtym równi, bo od swych książąt zależni. Dosyć oni liczni jeszcze, choć tylko prawie w połaci polskiej Wołynia wyłączenie, powiecie łuckim. Oto ziemianie stepańscy trzymają 12 wsi na 27 zamkowych, koreccy również ale na 9 zamkowych, ołyccy 7 na 23, ostrozcy nakoniec 12 na 15 zamkowych. Na południu

Wołynia ziemian książęcych wcale nie ma, chociaż jeszcze 1545 r. w darowanej księciu Konst. Ostrogskiemu włości kuźmińskiej, przy zamku krasifowskiem na 9 siól zamkowych było aż 33 bojarskich. Rozmieszczenie tedy niezależności gniazd rodowych szlacheckich wiele nie równomierne. Tak poczynając od powiatu włodzimierskiego, najprzód w księstwach koszerkiem i kowelskiem nie ma prawie, jak naturalna, ani jednego gniazda. Na północ od Włodzimierza, po górnym biegu Turyi gniazd nie wiele; za to na południe licznie już takowe rozrzucone po całej połaci powiatu, przerywane tylko miejscami przez większe włości. Tu, u granicy ziemi chełmskiej, bliżej Buga, znajduje się i gniazdo, najstarożytniejszego może z rodów ruskich — Kisielow, mian. Nieskinicze i Dorohinicze. W powiecie łuckim cała połać poleska powiatu nie ma prawie gniazd rodowych szlachty, wśród tamecznych latyfundi książęcych. Natomiast istnem rojowiskiem gniazd ziemiańskich wydaje się być dzielnica Łucka w ścisłej znaczeniu, obejmująca i dawniejszy powiat (włość) peremilski — jednym słowem całe dorzecze górnego Styru, od ujścia Sudyłówki i granicy ziemi bełskiej aż poniżej Łucka. Nie wiele tu dóbr znaczniejszych, przeważnie gniazda rodowe szlachty, których do 50 naliczyć by się tu dało. Większość przytem nazw tutejszej szlachty gniazdowej tak brzmi po staropolsku, że z łatwością można je było brać za powstałe gdzieś na Powiślu. Dalej na wschód od tego głównego mrowiska przeciska się pasmo podobnych gniazd (kilkunastu) po za rz. Stubeł, pomiędzy książęce włości klewańska i rowieńską z jednej, a dubieńską i zdołbicką z drugiej strony; nadto występuje kilka jeszcze gniazd nad Horyniem, na północ od włości ostrogskiej. Co zauważyć należy, że znaczna część tych gniazd leży w promieniu dwóch starożytnych zamków: Peresopnicy i Drohobuża, zatem pochodzi z bardzo dawnych czasów. W pow. krzemienieckim jedynie dzielnica onego północna, od granicy bełskiej po pod powiat łucki, ku Zaslawszczyźnie, przedstawia dosyć zwarty łańcuch gniazd szlacheckich, układających się we 2 grupy: od granicy (Radziwiłowa) po za Ikwę (Krzemieniec) kilka tylko (10) ognisk rodowych, na dorzeczu Wilii i Horynia gniazd kilkanaście.

W dobie następnej, ogarniającej całą pierwszą połowę XVII w. aż do „ruiny“, stosunki własności ziemskiej w wwdztwie wołyńskim, oraz ewolucye onej, rozwijały się już na tle, jakie się było uwydatniło pod koniec XVI w., Stwierdza to wyraźniej dotknięcie szczegółów. Tak oto w zakresie królewsczym, każde z trzech powyżej wskazanych starostw pozostaje i nadal w dotychczasowym obrębie, rozrastając jedynie wewnątrz pod względem ekonomicznym; przybywa tylko do ich liczby, jako ststwo, przywrócona po Kurb-

skich do dyspozycyi królewskiej włość kowelska. Starostwo to 1525 r. obejmuje m. Kowel z 9 wsiami i 1 folwarkiem, mstko Milauowice z 7 wsiami i 2 folwarkami i mstko Wyżwę, z 4 ws. i folw. 3. Ze starszych jedynie krzemienieckie znacznie się podniosło, posiada ono w tymże czasie 15 wsi i 5 folw.

W zakresie dóbr duchownych większe zmiany; wprawdzie obszar posiadłości kleru wschodniego, niezależnie od przyjętej unii religijnej, pozostał ten sam, lecz zato przybyło dóbr, zakonemu szczególnie duchowieństwu łacińskiemu. Tak przed samą „ruiną“ należą do ks. jezuitów ostrogskich m. Suraż z 9 wsiami, oraz części 14 siól włości kniahynińskiej, do łuckich zaś wsi Łyszczce i Botyn; do ks. dominikanów łuckich Nowystaw i nadto wsi parę, do kamieńskich Ołble; do ks. franciszkanów koreckich Duplinki, międzyrzeckich Popowce; do brygitek łuckich Hołuzie. Posiadały też i probostwa: łuckie, tuczynskie, otyckie, po jednej wsi każde.

W zakresie własności ziemiańskiej, szlacheckiej, na Wołyniu zaszły w ciągu pierwszej połowy XVII w. zmiany daleko znaczniejsze i bardziej charakterystyczne. Włości większe, pojedynczo brane, nie zmieniły, z małemi wyjątkami chyba, swego obrębu; zato doznało zmiany, znacznej nieraz, onych rozgrupowanie, w ręku nowych, niepomału obcych dotąd Wołyniowi, dziedziców. Najprzód oto rozpadła się owa potężna, skupiona przez ks. Bazylego Konstantina, Ostrogszczyzna. Z głównego działu onej ks. Janusz, kaszt. krak., wytwarza 1618 r. słynną ordynacyę, podstawę której właśnie stanowią dobra wołyńskie. W skład owej ordynacyi weszły tam włości: najprzód Ostrog i Dubno, dalej na dorzeczu Słuczy: Krasifów, Konstanyńów, Sulżyn z ich przynależnościami, nadto Lutowiż na dorz. Buga. Co wszystko, po wygaśnięciu 1620 r. linii starszej (ostrogskiej) przechodzi na linię ks. Zaslawskich. Włości zaś domu ks. Ostrogskich nie objęte ordynacyą dostały się jako wiana: Połonne, Ostropol i Lubartów domowi Lubomirskich, którzy posiadli nadto Łabuń i Sudyłków; Równne, Drohobuż i Żornowno—Zamoyskim; Zwiachel nakoniec, Berezdów—chwilowo Chodkiewiczom; Suraż (1640) ks. jezuitom ostrog. Wygasli też 1631 i ks. Zbarazcy. Jak dzielnica linii ostrogskiej dostała się przeważnie ks. Zaslawskim, tak dziedziny starszej linii zbarazkiej przeszły do Wiśniowieckich.

Podobną drogą jak znaczne działy Ostrogszczyzny, t. j. przez wiana, przechodzi niemała liczba i innych włości wołyńskich w ręce obce, przedewszystkiem zaś, obok Zamoyskich i Lubomirskich, do innych Małopolan, czerwonoruskiej szlachty najbardziej, chociaż niebrak Litwinów i Wielkopolan nawet. Wobec czego wiele ze staro-wołyńskich rodów zanika zupełnie. Tak

pod koniec pierwszej połowy XVII w., przed samą „ruiną“, z pomiędzy włości znaczniejszych Wołynia: Czartorysk, Targowica, Berestów należą już do Leszczyńskich; Milanowicze do Opalińskich; Mosor—Firlejów, Hubków i Tuczyn, — Daniłowiczów; Świniuchy—Sobieskich; Mielnica—Kaszowski; Krupiec—Cetnerów; Morawica, Dorohostaje, — Sapiarów; Tajkury i Mysłk — Ossolińskich; Bortniew — Czapskich; Radziwiłłów—Koniecpolskich; Sklin—Ostrorogów; Sołwin — Działyńskich; Horochów — Warszuckich etc.

Pomiędzy posiadaczami zaś drobnej ziemskiej własności o jednej lub paru wsiach, spotykamy już z jakie 50, różnego pochodzenia, rodzin polskich. Oto naprzykład są tu już: Bieniewscy, Budziszewscy, Cieszkowscy, Dąbrowscy, Falibowscy, Głęboccy, Głogowscy, Gnatowscy, Górcy, Gościmińscy, Gostyńscy, Grotowscy, Chomętowscy, Komorowscy, Krasińscy, Lipsy, Lubieniecy, Ładowie, Łaszcze, Michałowscy, Miłkowscy, Młodziejowscy, Modrzewscy, Mrowińscy, Mysłowscy, Niepokojczyccy, Opacy, Paprocy, Piaseccy, Przyjemscy, Pstrokońscy, Rakowscy, Roguscy, Stanisławscy, Stępkowscy, Suchodolscy, Sułkowscy, Więckowscy, Wilczopolscy, Wilgowie, Wronowscy, Wyleżyńscy, Załęscy, Zapolscy, Zdzarscy, Żelińscy, Żółkiewscy i in. Ale występują tu zaś rodziny pochodzenia notorycznie litewskiego, jak: Horainy, Narbuty, Naruszewicze, Puzyny lub przybysze z Ukrainy nawet: Łaskowie, Niemiryce, Piasoczyńscy, Strybyle.

Nie mniej też przechodzą gniazdownie dziedziny starych wołyńskich rodów w posiadanie innych domów wołyńskich; tak Poryck należy już 1644 r. do Zahorowskich, Hoszcza 1648 r. do Kisielów, Czetwertnia 1625 do ks. Zbarazkich etc.

W drugiej połowie XVII w., po „ruinie“ postała Wołynia pod każdym względem jeszcze bardziej się zmieniła. Druga połowa XVII w. przechodzi tu na wysileniach, ku wydzwignieniu się z bezwładności przybytem wstrząśnieniu powszechnem. Wspierały wysilenia owe coraz liczniej przybywające tu żywioły zachodnie, pożądane też wielce dla zastąpienia zanikłych w burzy żywiołów starodawnych. Ztąd w wieku następnym powierchowność Wołynia tak się przeobraża pod względem warunków bytu ziemiańskiego, że pod koniec onego nie różni się już województwo to nieczem prawie od sąsiednich, podolskiego i ruskiego, dawniej z Koroną zjednoczonych.

Co do stosunków własności ziemskiej; w dobrach tak królewskich jak i duchownych nie ma wprawdzie zmian widomych, obszary ich pozostają te same; za to w dobrach prywatnych, pod koniec istnienia Rzpltej już przewrót zupełny, nie tylko pod względem obrębów dawnych włości i ich ugrupowań, lecz i właścicieli sa-

mych, z zachodu przedewszystkiem dalej się posuwających.

W zakresie książęcych latyfundi, zaraz u samego świtu drugiej połowy XVII w., po wygaśnięciu 1651 r. rodu ks. Koreckich, dobra ich rozpadają się: włość korecka dostaje się ks. Czartoryskim, międzyrzeczka przechodzi do rąk Lubomirskich (1706), Targowicę posiadają (1669) Bieniewscy.

We 25 lat po Koreckich wygasł i ród ks. na Ostrogu w linii onego Zasławskiej a dobra rozległe ordynacyi ostrogskiej, przyznane n.razie spokrewnionym Sanguszkom, zostały następnie, ze szkoda Rzpltej, rozszarpane przez możnowładców. Z łupu tego dostały się na Wołyniu, rozdane przez ostatniego ordynata ks. marsz. nadw. lit. Janusza Sanguszkę, przy tranzakcyi kolbuszewskiej (1753) włości: W pow. włodzimierskim Łokacze i Lutowiz z 9 wsiami Potockim, które następnie (1778) w ręce Wilgów przeszły.

W pow. łuckim Dubno ze 70 wsiami (pom. któremi Dermań, Suraz, Zdołbunów) Lubomirskim; Stepań i wsi 80 podobnież Lubomirskim, która to włość przeszła z czasem do Potockich (1775) a potem Worcelów (1780); Ostrog (połowa) z 36 wsiami (Mizocz etc.) Małachowskim, później (1772) Jabłonowskim; Świniarzyn i 6 wsi Czackim; nadto nadania drobniejsze.

W pow. krzemienieckim: Bazalia ze 13 wsiami, oraz Krasitów z 18 — Sapihom; Kuźmin z 15 wsi Szydłowskim; Konstantynów ze 36 wsiami—Czartoryskim i Lubomirskim, potem (1794) Rzewuskim; Kuleżyny i 34 wsi—Lubomirskim; Miropol i 13 wsi—podobnież; Sulżyn, oraz 19 wsi Jabłonowskim, nadto drobniejsze działy.

Z dóbr zaś książąt Zasławskich na Wołyniu, które nie zostały objęte ordynacją ostrogską: Zasław ze Sławutą i Szepietówką dostaje się najprzód (1675) Lubomirskim, potem (1703) przechodzi do Sanguszków.

W ogóle też wszystkie prawie, za małym wyjątkiem, znaczniejsze włości, znajdują się w ostatniej dobie istnienia Rzpltej w innych rękach.

W powiecie włodzimierskim: Kamień Koszerzki należy (od 1656) do Krasickich; Niesuchoże (1650) do Sapiarów; Turzysk (1773) do Ossolińskich, potem Moszyńskich; Dolsk (1696) ks. Wiśniowieckich, (1794) Moszyńskich; Kisielin (1773) do Ledochowskich; Uściąg (1705) do Lubomirskich; Poryck (1694) Czackich; Świniuchy (1664) Leszczyńskich, (1765) Rzewuskich.

W powiecie łuckim: Włodzimierz — Krasickich; Czartoryjsk po Leszczyńskich, (1677) ks. Wiśniowieckich, (1725) Radziwiłłów; Czetwertnia po Horainach wraca (1750) do ks. Czetwertyńskich; Krupa (Horyńgrad) po Radziwiłłach, (1777) podobnież Czetwertyńskich; Hoszcza (1775) Leńkiewiczów; Młynów (1780) Chodkiewiczów; Murawica po Chodkiewiczach (1790)

Krasickich; Boremel (1782) Czackich; Horochów (1791) Poniatowskich, (95) Strojnowskich; Berestecko (1765) Zamoyskich, (95) Platerów etc.

W powiecie krzemienieckim: Radziwiłów (1787) Miaczyńskich; Kozin po Firlejach, (1787) Tarnowskich; Począjów (1650) Domaszewskich, (1774) Tarnowskich; Wiśniowiec (1774) Mniszchów; Zbaraż (1774) Potockich; Wyzgródek po Zahorowskich, (1697) Czackich, (1746) Potockich, (1758) Ryszczewskich; Wołoczyska (1775) Moszyńskich; Lachowce (1660) Opalińskich, (1745) Jabłonowskich, (92) Sapiarów; Teofipol (Czołhan) Jabłonowskich (1744); Jampol (Januszpol) Radziwiłów (1774); Sudyłków (ok. 1750) Lubomirskich, (1771) Młodziejowskich, potem Grocholskich; Łabuń (1675) Lubomirskich, (1775) Stępkowskich.

Na schyłku istnienia Rpltej (r. 1790) posiadało województwo wołyńskie (podług obliczeń Moszyńskiego w „Dzlen. handl.“) 761 mil kw., a na tym obszarze ogółem 2348 osad, mian. miast i miasteczek 114, wsi zaś 2234, w których było razem 130,656 dymów z tych w dobrach królewskich 5409, w dziedzicznych 124,883 (+ 364?). Wartość ogólna dóbr w kapitale wynosiła złp. 192,323,708; z których: królewskich 6,382,880, dziedzicznych 185,940,828. Intratę tych dóbr ogółem obliczono na 9,616,185 złp., mian.: królew. na 319,144, dziedzicznych 9,297,041 złp. Ludność województwa w ogóle miała sięgać 805,170 głów. Względnie do przestrzeni onego zatem wypadło na 1 milę kw. 183 dymów, 1058 dusz.

Co do miast samych Wołynia z owej doby (1788 r.), odnośny stosunek stopnia ich siły względnej, podług ilości dymów, przedstawia się (Bueschung—Korzon) w następnym porządku:

Najludniejszym miastem województwa ówczesne jest ordynackie Dubno, ma bowiem 1127 dymów; za nim tuż idą: Zasław o 844 dymach, Połonne 813, Lubar 805. Ostróg ma 705 dymów, Konstantynów 672; królewskie — Krzemieniec 607, Łuck stołeczny tylko 597, gdy ordynacka Ołyka 594. Od 550 do 500 dymów posiadają: Równe, Łabuń, Stepań i powiatowy Włodzimierz. Kowel ma 407, Lachowce mają 400 dm., Horochów 367, Wiśniowiec 356. Od 350 do 300 dymów znajduje się w Oleksińcu, Kuźminie St., Turzysku. Niżej jeszcze, od 300 do 250 dm., posiadają: Wołoczyska, Bazylia, Jampol, Klewań, Krasifów, Czartorysk, Korzec, Sudyłków, Torczyn. Reszta miasteczek Wołynia już należy do kategorii niżej 250 dym., jak np. Miropol, Zwiabel, Uściąg, a nawet niżej 150, jak Radziwiłów, a inne niżej jeszcze.

Na zamknięcie powyższego zarysu zaznaczymy tu jeszcze, iż przy upadku Rzpltej, całe niemal województwo wołyńskie dostało się w udziale Rossyi. Austria bowiem oderwała od Wołynia r. 1772, przy pierwszym rozbiore, jedynie

wązką u granicy Rusi Czerwonej listwę, ze Zbarażem, Załóczami i Podkamieniem, jakby po to tylko, by upozorować rację dodania do nowego tytułu zdobytego „królestwa Galicyi“ (Halicza) i „Lodomeryi“, niby Wladimirii, księstwa włodzińskiego czyli dawnego Wołynia, do którego właśnie i ten skrawek należał.

Pod panowanie Rossyi przeszło wszakże województwo wołyńskie nie odrazu. Najprzód przy drugim rozbiore Rzeczypospolitej zajęła Rosya wschodnią, mniejszą, połac onego, a następnie pozostały dział, nieco większy, przy rozbiore ostatecznym. W r. 1793 tedy (podług obliczeń Friedericha w „Alt—und Neu—Polen“: 308·25 mil kw. z 386,500 mk., mianowicie: z powiatu łuckiego 185·02 mil kw. oraz 206,500 mk. i z pow. krzemienieckiego 123·23, mil kw. mk. 180,000. W r. 1795 zaś: 446·25 mil kw. z 554,500 mk.; mianowicie z pow. łuckiego mil kw. 260·37 oraz 315,500 mk., z pow. krzemienieckiego 68·63. mil kw i 104,000mk., nadto cały już powiat włodziński, mający 117·25 mil kw. oraz 135,000 mk. Razem więc, mocą obydwu ostatnich rozbiorów: 754·50, mil kw. i 941,000. mk.

Wszelkie dane powyższe mogą, oczywiście, mieć tylko przybliżone znaczenie.

(Źródła Dziejowe: t. VI „Ziemia Wołyńska w połowie XVI-go w.“; t. XX „Wołyn i Podole XVI-go w.“; t. V „Starostwa ukraińskie w pierwszej połowie XVII-go w.“; „Encyklop. powsz.“ Orgelbr. art. „Wołyn“ J. Bartoszewicza; „Arch. Kij.“, cz. VII, t. 2; „Wykaz dóbr wwdztwa wołyn. z połowy XVII w.“). *Aleksander Jabłonowski.*

Wołyńska gubernia, jedna z gub. zachodnich Rossyi Europejskiej, leży pomiędzy 41° 20' i 47° 5' wsch. długi od F. a 49° 28' i 52° 3' płu. szer. geogr. Graniczy od płu. z gub. grodzieńską i mińską, na wschód z gub. kijowską (pow. radomyski i skwirski), na pld. z gub. kijowską (pow. berdyczowski) i podolską (pow. winnicki, lityński, latyczowski i proskurowski), na pld.-zach. z Galicyą, na zach. zaś przez Bug z gub. lubelską (pow. hrubieszowski i chełmski) i na małej przestrzeni z gub. siedlecką (pow. włodawski). Podług obliczenia Strjelbickiego obejmuje 63126 w. kw. (w tem 100·2 w. kw. pod znaczniejszemi jeziorami), t. j. 6575625 dzies. Podług dawniejszych obliczeń gubernia obejmowała 1287 mil al. 62209 w. kw. Powierzchnia jest rozmaita: północna jej część przedstawia równinę płaską, niską, pokrytą błotami i lasami i noszącą wybitny charakter Polesia. Pośród błot występują niekiedy piaszczyste wyniosłości, mające kształt albo obnażonych pagórków albo też podługowatych wałów, ciągnących się pasami. Wyniosłości te tworzą często urwiste wybrzeża Stuczy i Horynia, nprz. od wsi Remczyce do Strzelska (pow. równieński), gdzie Horyń i Stucz zbliżają się do siebie na 10 w.

gdzie całe międzyczecze pokryte jest wydmami (djunami) piaszczystymi. Zupełnie odmienny charakter nosi na sobie większa płd.-zach. część gubernii, przerznięta dość wysokimi górami w kierunku z płn.-zach. na płd.-wsch. Gęste zaludnienie, mnóstwo rzek i rzeczek, zwłaszcza górskich strumieni i wyniosłych pagórków i pasm górskich, zarosłych lasem liściastym, ożywiają miejscowość, czyniąc ją bogatą i malowniczą. Wschodnia natomiast część gubernii przedstawia mniej albo więcej równą miejscowość, żyzną i dobrze zaludnioną. Z Galicji wchodzą do gub. wołyńskiej dwie gałęzie gór karpackich. Pierwsza z nich służy za dział wodny pomiędzy Bugiem a Styrem. Ciągnie się ona od mka Drużkopolą (pow. włodzimierski) w kierunku płn.-wsch., wypuszczając z siebie odrośle na płn.-zach., do płd. części pow. łuckiego, i doszedłszy do rz. Stochodu znika w błotnistych obszarach. Najwyższe wzniesienia dochodzą pod mkiem Torczynem (w pow. łuckim) do 903 st. n.p.m., pod mkiem Rożyszcze 652 st. a przy wsi Oranowicze 715 st. Odrośle tej gałęzi dochodzą z jednej strony do rz. Bugu w pow. włodzimierskim, z drugiej zaś do Styru, tworząc lewy, urwisty brzeg tej rzeki. Druga gałąź gór karpackich wkracza do pow. krzemienieckiego pod wsią Wolica, przechodzi przez południową część pow. krzemienieckiego, zasławskiego i starokonstantynowskiego, ciągnie się granicą z gub. podolską, przechodzi dalej przez południową część pow. żytomierskiego. Wkracza wreszcie do gub. kijowskiej i dotarłszy do Dniepru tworzy porogi na tej rzece. Najwyższe wyniosłości w tej gałęzi dochodzą pod mkiem Białozorką (w pow. krzemienieckim) do 1120 st. n.p.m., pod Zapadyńcami (w pow. starokonstantynowskim) do 1203 st. a odrośli jej w pow. żytomierskim pon. Kodnią do 809 st., pod Szwejkówką 882 st., pod Ozodówką 910 st. i pod wsią Rohoźna do 983 st. n.p.m. Pod Krzemieńcem odnogi gór Karpackich dochodzą do 1328 st. n.p.m. Wyniosłości te dają początek wielu rzekom, z których ważniejsze: Turya, dopływy Styru, Horyń, Ikwa, Słucz, Teterew, i in.; wszystkie te rzeki wypływają z północnych zboczy. Zbocza południowe dają początek rz. Zbruczowi, Bużkowi i in., wpływającym, po krótkim biegu, w granice gub. podolskiej. Pod względem geognostycznym w południowej części gubernii pierwsze miejsce zajmuje granit, zawierający ziarna kwarcu, miki i szpatu polnego, rzadko przechodzący w gnejs, wśród którego znajdują się warstwy gliny porcelanowej a niekiedy grafitu. Taki granit tworzy pod Owrucczem wysokie skaliste brzegi rz. Norynia, pod Żytomierzem wyniosłe wzgórza na wybrzeżach Teterowa i Kamionki, pod Zwiąhlem pagórki nad Słuczą. Obnażenia granitu spotykają się dalej pod mkiem Korcem (pow. nowogradwołyński) i Rajgródkiem (pow. żytomierski).

Z innych formacji krystalicznych spotykamy w gub. wołyńskiej bazalty w pobliżu wsi Berestowice, o 35 w. na płn. od Równego, nad Horyniem. W ogóle granit dominuje w pow. żytomierskim, nowogradwołyńskim, większej części owruckiego, w części rówieńskiego, zasławskiego i starokonstantynowskiego. W pozostałych powiatach zalegają formacje osadowe, pomiędzy którymi przeważa kreda, występująca we wszystkich miejscowościach niskich, zwłaszcza zaś na wybrzeżach Ikwy i Horynia. Formacja kredowa najbardziej jest rozpowszechniona w pow. krzemienieckim, przechodzi jednak do sąsiednich powiatów: ostrogskiego, zasławskiego i starokonstantynowskiego. Również szeroko rozpowszechnioną jest w gubernii formacja trzeciorzędna, podstawę której stanowią pokłady gliny garncarskiej, różnej grubości, leżące bezpośrednio na kredzie. Nad gliną zalega zbity wapień, bądźto bezpośrednio, bądź przedzielony słojem piasku lub węgla brunatnego. Gleba przeważnie piaszczysta i gliniasta. Pierwszą spotykamy w płd.-zach. części gubernii; dalej około Radziwiłłowa, zkad rozszerza się na wschód pod Krzemieniec i na płn. pod Kamień Wierzbowski. Gleba gliniasta znajduje się w pozostałych częściach. Czarnoziem spotyka się w pow. starokonstantynowskim i w niektórych miejscowościach pow. żytomierskiego. Z bogactw kopalnych znajdują się: glina garncarska, fajansowa i porcelanowa, labrador, marmur, krzemień, węgiel brunatny (w Zaliścach, pow. krzemieniecki), ruda żelazna błotna w pow. zasławskim, zwłaszcza zaś pod Szepietówką, gdzie znajdują się źródła mineralne, bursztyn w okolicach Dąbrowicy i pod Dubnem, granit i wapień. Rzeki gubernii należą głównie do systematu Prypeci i Teterewa (Teterwi), dopł. Dniepru, i Bugu. Mniej ważne są dopływy Dniestru i Bohu. Prypec bierze początek w pow. włodzimierskim i od mka Ratno jest spławna. Z dopływów jej najważniejsze: Turya, Stochód, Styry z Ikwą, Horyń ze Słuczą, Uboró i Usza (Uż). Teterew, również dopływ Dniepru, bierze początek w pow. żytomierskim i ma ujście w gub. kijowskiej. Dla gubernii wołyńskiej małego jest znaczenia, równie jak i jego dopływy. Bug, oddzielający gub. wołyńską od królestwa polskiego na przestrzeni 170 w., jest żeglowny i spławny i ma w granicach gubernii pięć głównych przystani. Pozostałe rzeki są mniejszego znaczenia, chociaż w nie obfituje gubernia, zwłaszcza jej część północna. Jeziora znajdują się przeważnie wśród błot poleskiej części gubernii. Najważniejsze z nich: Świtiaż (20 w. kw.) i Pulemieckie (14 w. kw.) w pow. włodzimierskim, Tur (13 w. kw.), Peremut' (12 w. kw.) i Białe (do 5 w. kw.) w pow. kowelskim. W południowej części nie ma jezior, natomiast znajdują się stawy uformowane z zatamowania rzek. Najważniejsze znaj-

dują się na Ikwie, Horyniu i Słuczy i niektóre z nich dosięgają do 6 w. kw. Najrozleglejsze błota znajdują się w pow. włodzimierskim i kowelskim, w póln. części pow. łuckiego na wybrzeżach Styru, w rówieńskim po prawym brzegu Słuczy i w pow. owruckim. Największe błoto rozciąga się od granicy gub. grodzieńskiej do Prypeci i zajmuje do 1000 w. kw. W pow. rówieńskim błota zajmują do 1200 w. kw. od wsi Niemowicze nad Słuczą aż do połączenia się jej z Horyniem. W póln. górzystej części gubernii znajdują się również błota, zwłaszcza zaś od Ikwy do Słuczy. Błota po większej części pokryte są nieprzebytym lasem lub wysoką trzeiłą i sitowiem. Klimat gubernii w ogóle jest umiarkowany i zdrowy, lecz podległy częstym zmianom, zależnym od kierunku wiatrów. Latem upały dochodzą do wysokiego stopnia, zimą zaś niebysza wielkich mrozów, panują natomiast silne zamiecie, którym towarzyszą gwałtowne wiatry a niekiedy nawet uragany. Wiosna nastaje bezpośrednio po zimie, skutkiem czego następuje gwałtowny wylew rzek i rzeczek a zwłaszcza strumieni górskich. Płody przyrodzone gubernii w różnych jej częściach są bardzo rozmaite. Część póln.-zach. i wschodnia są bardzo urodzajne. Pólnocna połowa pokryta jest wielkimi lasami, przeważnie sosnowemi, w których znajdują się niedźwiedzie, wilki, losie, dziki, borsuki itd., oraz mnóstwo przelotnego ptactwa, zwłaszcza w błotach Polesia i zarosłach rzek południowych. W 1885 r. było w gubernii 2176790 mk. (podług późniejszych danych 2,485,764), w tej liczbie podług stanów: 17239 szlachty dziedz., 10029 szlachty osobistej, 11503 stanu duchow. prawosł. świeckiego, 289 zakonnego, 148 katol., 12 ewang.-augsb., 10 czesko-husyckiego, 424 żydow., 1 karaimskiego, 9 mahomet., 22 baptystów; 919 obyw. honor. dziedz., 1042 osobistych, 3331 kupców, 411072 mieszczan, 10932 cechowych, 1433512 włościan, 58022 kolonistów, 14520 Czechów, 11854 żydów rolników, 17662 wojska regularnego, 1597 nieregularnego, 47992 żołn. urlopowanych, 120714 żołn. dymisyonowanych i ich rodzin, 22262 cudzoziemców, 932 innych stanów; podług wyznań zaś (niewliczając w to wojska tak regularnego jak i nieregularnego): 1590088 prawosł., 5629 rozkolników, 174881 katol., 91388 ewang.-augsb., 14520 husytów, 3814 baptystów, 295938 żydów, 103 karaimów i 449 mahometan. W tymże roku zawarto 21736 małżeństw, urodziło się 109641 dzieci (1850 nieprawych), zmarło 72860 osób, przyrost zatem wynosił 36781 dusz. Główne zajęcie mieszkańców, zwłaszcza w części południowej, stanowi rolnictwo. W części północnej, poleskiej, ważną rolę obok rolnictwa gra przemysł leśny. Najbardziej urodzajnymi są powiaty: starokonstantynowski, zasławski, ostrogski i krze-

mieniecki, najmniej zaś urodzajnymi: łucki i owrucki. W całej gubernii pod rolą znajduje się około 2108000 dzies., t. j. $\frac{1}{3}$ ogólnej przestrzeni. W 1885 r. zasiano: 172794 czetw. pszenicy ozimej, 5433 jarej, 521534 żyta, 432712 owsa, 146289 jęczmienia, 126451 tatkarki, 13593 prosa, 483923 kartofli, zebrano zaś: 1030550 czet. pszenicy ozimej, 20983 jarej, 2726986 żyta, 1915018 owsa, 578132 jęczmienia, 438723 tatkarki, 152346 prosa, 2835955 kartofli. Zbiory nietylko wystarczają w zupełności na przeżywienie mieszkańców i potrzeby miejscowych gorzelni ale pozostaje nadto nadmiar, wywożony po zagranicę gubernii. System gospodarstwa przeważa trzypolowy. Len i konopie uprawiają przeważnie na własną potrzebę. Ogrodnictwem i sadownictwem zajmują się przeważnie mieszkańcy miast i miasteczek; w ogóle obie te gałęzie niezbyt są rozwinięte. Gubernia obfituje w łąki i pastwiska. Łąki zajmują do 764000 dzies. i wydają siana od 45 do 50 mil. pudów rocznie. Wyborne jest zwłaszcza siano w południowej części gubernii, mianowicie pow. starokonstantynowskiego i zasławskiego. Powiaty poleskie wydają obfitość siana, jakkolwiek nie tak wyborowego gatunku. Skutkiem bogactwa paszy hodowla bydła oddawna stanowiła jedną z głównych gałęzi zajęcia mieszkańców. Gub. wołyńska zawsze zaopatrywała swem bydłem Królestwo i Litwę. W nowszych czasach hodowla bydła počęta upadać, ilość koni, bydła rogatego i owiec zwyczajnych zmniejsza się, natomiast chów owiec cieńkorunnych czyni widoczne postępy. W 1885 r. było w gubernii 507858 sztuk koni, 644659 bydła rogatego, 604503 owiec zwyczajnych, 126596 cieńkorunnych, 492096 trzody chlewniej, 22749 kóz, 143 osłów i mułów. Pszczelnictwo dosyć jest rozwinięte w poleskiej części gubernii. Lasy zajmowały do niedawna 2686400 dzies., t. j. przeszło $\frac{1}{3}$ część ogólnej przestrzeni. W części północnej zalegają wielkie, często nieprzebyte lasy, przeważnie sosnowe. W części południowej lasów jest znacznie mniej; na póln. stokach wyżyny Awrałyńskiej drzewostan jest mieszany, iglasty i liściasty, na póln. zaś przeważa dąb, klon i lipa. Najbardziej lesistym jest powiat owrucki, w którym lasy zajmują przeszło połowę ogólnej przestrzeni; najmniej leśnym jest starokonstantynowski, mający do 8000 dzies. lasów. Z ogólnej ilości było przeszło 1065000 dzies. lasu budulcowego; do skarbu należało 634650 dzies. Las budulcowy i opałowy splewają przeważnie do Warszawy i Gdańska rzekami: Bugiem, Styrem, Ikwą, Horyniem, Słuczą i in. Z innych przemysłów leśnych zasługują na uwagę: wyrób naczyń drewnianych, palenie potażu, dziegieciu i smoły, budowa statków wodnych nad Bugiem i Styrem (łyżwy, barki, półbarki i łódki). Przemysł fabryczny ciągle się

rozwiła. W 1885 r. była w gubernii 1040 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 14291 robotników i produkujących za 13038347 rs., podczas gdy dane z 1860 r. wykazują 671 fabryk, zatrudniających 6110 robotników i produkujących za 2856000 rs. Pierwsze miejsce pod względem ważności zajmują cukrownie, w liczbie 14, zatrudniające 5997 rob. i produkujące za 6712134 rs. (w 1860 r. było 6 cukrowni i 1 rafineria, z produkcją na 1206000 rs.). Dalej idą gorzelnie (123), zatrudniające 964 ludzi i produkujące za 3574688 rs., papiernie (9), zatrudn. 516 robot., z prod. 501200 rs.; tartaki (24), zatrudn. 655 robotn., z produkcją 373644 rs.; garbarnie (215), zatrudn. 560 ludzi i produk. za 211393 rs.; 9 fabryk tabaczkowych (119 robot., 200430 rs. prod.); 73 browarów piwnych (177 robot., 184308 rs.); 1 fabryka żelaza (120 robot., 180505 rs.); 41 fabryk sukna (469 robotn., 159327 rs.); 157 smolarni (488 robotn., 156196 rs.); 7 odlewni żelaza (2030 robotn., 148941 rs.); 27 hut szklanych (662 robotn., 142885 rs.); 6 fabryk wyrobów tajansowych (242 robotn., 120292 rs.), 1 fabryka wyrobów mechanicznych (198 robotn., 72000 rs.); 97 cegielni (352 robotn., 63067 rs.) i in. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: dubieński, kowelski, krzemieniecki, łucki, nowogradwołyński, ostrogski, owrucki, rówieński, starokonstantynowski, włodzimierski, zasławski i żytomierski. Powiaty te nie są jednakowe. Największym lecz natomiast najmniej zaludnionym jest pow. owrucki, mający 9272·9 w. kw. lecz tylko 13·8 mk. na 1 w. kw.; najmniejszym lecz jednocześnie najlepiej zaludnionym jest pow. starokonstantynowski (2249·8 w. kw., i 70·6 mk. na 1 w. kw.). Powiaty dzieli się na okręgi policyjne (stany), których znajduje się po 3 w pow. dubieńskim i ostrogskim, po 5 w pow. żytomierskim i nowogradwołyńskim, w pozostałych zaś po cztery. Nadto w gubernii jest 207 gmin (od 13 do 22 na powiat.). Ludność zamieszkuje 3991 miejscowości (w tem 12 miast i 140 miasteczek). Spis gmin z 1890 r. podaje w gubernii 6180 miejscowości zamieszkałych (licząc w to i pojedyncze osady, rozdzielając folw. od wsi włośc. itp.), mających 240242 dm. włośc., obok 88332 należących do innych stanów. Pod względem kościelnym wyznanie prawosławne stanowi oddzielną eparchią wołyńską, utworzoną w 1799 r., przyłączoną w 1843 do eparchii warszawskiej a w 1860 r. oddzieloną od niej. Pod względem zarządu cerkiewnego powiaty: kowelski, owrucki, włodzimierski i zasławski dzielą się na cztery dekanaty (błagoczynia); powiaty: dubieński, krzemieniecki, łucki, nowogradwołyński, rówieński, starokonstantynowski i żytomierski na 5 dekanatów każdy i wreszcie powiat ostrogski na 6 dekanatów, tak że w ogóle cała gubernia o-

bejmuje 57 dekanatów (błagoczynii). W ogóle w 1885 r. było w gubernii: 1780 cerkwi (228 murowanych), 11 monasterów, 182 kaplic (28 murowanych). Kościół rz.-katolicki należy do dyecezyi łucko-żytomierskiej (ob. Łuck). Każdy powiat tworzy oddzielny dekanat. W ogóle w 1885 r. w gubernii znajdowało się 113 kościołów katol. (85 murow.), 4 klasztory i 127 kaplic (73 murow.). Rozkólnicy mają 12 domów modlitwy (1 murow.), ewangelicy 15 kościołów (3 murowane) i 139 domów modlitwy (1 murow.), baptyści 7 domów modlitwy (drewn.), husyci czescy 1 dom modl. (drewn.). Z wyznań niechrześcijańskich żydzi posiadają 87 synagog (50 murow.) i 472 domów modlitwy (98 murow.), karaimi 1 synagogę i mahometanie meczet. Pod względem oświaty gubernia należy do okręgu naukowego kijowskiego i nie posiada wyższego zakładu naukowego. Z zakładów średnich znajdują się: 1 gimn. męzkie i 1 żeńskie, szkoła realna, seminaryum duchowne prawosł. i katol., seminaryum nauczycielskie, 2 progimnazya, szkoła dla dziewcząt stanu duchownego, szkoła eparchialna żeńska, 4 duchowne szkoły powiatowe i in. W ogóle w 1885 r. było w gubernii 1551 zakładów naukowych (w tem 686 szkół ludowych, 175 szkółek cerkiewnych, 237 szkół przy kościołach i kantoratach niemieckich, 22 szkółek czeskich i 376 chederów), do których uczęszczało 47253 dzieci (38398 chłopców i 8855 dziewcząt). Pod względem komunikacyjnym gubernią przerywa z płu-zach. na pld.-wsch. linia dróg żel. pld.-zach., na odnodze Brześć-Kijów, przechodząca przez Kowel, Równno do Berdyczowa i dalej, która w Zdołbunowie łączy się z odnogą do Radziwiłowa (długą 85 w.), w Kowlu z dr. żel. nadwiślańską a w Równnem z dr. żel. wileńsko-rówieńską (będącą odnogą dróg żel. poleskich). Nadto ze st. Kiwercy wychodzi odnoga do Łucka. Długość linii dr. żel. w granicach gubernii wynosi około 645 w. Z dróg bitych najważniejszy jest dawny trakt kijowsko-warszawski, przechodzący przez Żytomierz, Nowogradwołyński, Równno, Łuck, Włodzimierz Wołyński do Uściługa, mający w granicach gubernii przeszło 400 w. Trakt ten w Żytomierzu przecina droga z Berdyczowa, przez Iskorość, Owruć do Skorodnego (gub. mińska), długa 196 w., dalej wychodzi z Żytomierza droga przez Cudnów, Starokonstantynów, Kupiel do Wołoczyska (dług. 216 w.), z Klewania droga do Karasina (na granicy gub. mińskiej), długa 91 w., z Łucka do Drużkopola (na granicy Galicyi), długa 60 w. i z Włodzimierza przez Kowel do st. Horniki (długa 105 w.). Z Proskurowa przez Zapadyńce, Starokonstantynów, Zasław, Ostróg do st. dr. żel. Krzywini prowadzi droga, długa w granicach gubernii około 125 w. St. telegraficznych w gubernii było 38, pocztowych 44. Nadto w gubernii było 227 st. poczt.

gminnych do przewozu urzędników. Marszałkami szlachty gub. wołyńskiej byli (w porządku alfabetycznym): Czacki hr. Michał (1822), Gostyński Alojzy (1808—12), Giżycki (1814), Hański Wacław (1812), Iliński hr. Henryk (1816), Iliński hr. Józef August (1797), Ledochowski hr. Wincenty (1822), Lenkiewicz Gracyan (1832), Miączyński hr., Moszyński Piotr (1825), Sanguszko ks. Eustachy (1816—20), Wilga, Wurcel hr. Stanisław (1805). Opisy gub. wołyńskiej są dość liczne. Z dawniejszych zasługuje na wzmiankę Bessera, Rzut oka na jeografię fizyczną Wołynia i Podola, Wilno, 1828; z nowszych zaś: Steckiego, Wołyn, pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym, Lwów, 1864 i 1871; Nowickiego, Wołyn i jego mieszkańcy, Drezno 1870; Teodorowicza, Opis eparchii wołyńskiej, dotychczas 3 tomy, zawierające opis 8 powiatów, Poczajów, 1888—1893 r. i in. Wiele opisów pojedynczych miejscowości wyszło z pod pióra Pierogowskiego i Sendulskiego w Wołyńskich gubern. i eparchialnych wiadomościach. Pod względem geognostycznym zbadał gub. wołyńską Gotfryd Ossowski.

J. Krz.

Wołyna, Wołynaja, sióło we włości płońskiej, t. j. w dzisiejszym pow. nowogradwołyńskim al. w pld.-zach. części pow. żytomierskiego.

Wołyńce 1.) wś i fol., pow. siedlecki, gm. Wiszniew, par. Skurzec, ma 28 dm., 207 mk., 745 mr. W 1827 r. było 11 dm., 78 mk., par. Niwiska. W r. 1563 wś Wołyńce, w par. Niwiska, w ziemi liwskiej, miała 9 łan. km. (Pawin., Mazowsze, 415). 2.) **W.**, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 31 w., ma 28 dm., 407 mk. W r. 1827 wś Wołyńce miała 15 dm., 134 mk.

Wołyńce 1.) przysiółek wsi Nowosiółki, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzcholesie. 2.) **W.**, osada, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Krugłany, o 23 w. od Sokółki, własność Iwańczuka. ma 15 dzies.

Wołyńce, mko na pr. brzegu Dryssy, pow. drysieński, gm. Filipowice, o 20 w. od Dryssy a 7 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Swolna, ma 12 dm., 156 mk., cerkiew paraf., kościół katol., dom modlitwy żydowski, szkoła, garbarnia, cegielnię, 3 sklepy, jarmarki 24 czerwca i w pierwszą niedzielę po święcie Pokrowy N. M. P. Prom przez rzekę. Dobra, zwane pierwotnie Okaciewszczyzną, stanowiły uposażenie cerkwi św. Mikołaja w zamku połockim, następnie nadane przez Stefana Batorego jezuitom, który zamienili Okaciewszczyznę na Zacharewicz z Tukowiczami. Dobra zawierały wówczas 8 włók, z 6 poddanyimi. Okaciewszczyzna przybrała w tym czasie nazwę **W.**, od zamieszkujących tam włóścian Wołyńców. Wkrótce Tukowicz sprzedał **W.** Konstantemu Szczyttowi. Syn jego Anto-

ni sprzedaje w 1715 r. dobra te Jerzemu i Annie z Hłasków Zabielskim Szczytom, wojskim połockim, za 100 tal. bitych. Ci fundują tu 1716 r. kościół p. wez. św. Jerzego, i osadzają przy nim dominikanów, dając im na uposażenie dobra **W.** wraz z wielu innemi. W 1746 r. August III daje przywilej na zaprowadzenie targów tygodniowych w niedzielę i dwóch jarmarków dorocznych: na św. Dominika i N. M. P. Rozańców. W 1756 r. ks. Jerzy Hylzen, biskup smoleński, konsekruje tutejszy kościół. W kościele są groby rodziny Szczyttów, na miejscowym zaś cmentarzu nagrobki wielu obywateli tej parafii, jak: Szczyttów, Chrapowickich, Swołyńskich, Chełchowskich, Medunieckich i in. Przeorami tutejszego zgromadzenia byli: ks. Ludwik Borowski; Mateusz Głuchowski, za czasów którego ukończono kościół drewniany; Damian Jurkiewicz, za którego w 1731 ukończono budowę klasztoru i założono nowicyat; Placyd Błazewicz; Alojzy Trokiniecki, który rozpoczął budowę murowanego kościoła; Karol Zakrzewski; Onufry Kulesza; Remigiusz Lenartowicz; Ludwik Rybiński; Dominik Massalski; Remigiusz Zahorowski, rozpoczął budowę klasztoru murowanego; Aureli Lubowicki; Ludwik Hryniewicz; Jakub Kozakowski; Franciszek Kochanowski; Aleksander Szystowski; Wincenty Downarowicz; Hyacynt Strumiłło, Albert Szołucha, Michał Kozłowski, Czesław Paprocki, Kazimierz Wienczycki, Alan Kawecki, Antoni Klimaszewski, Maciej Magnuszewski, Faustyn Ciecierski, Julian Sokólski, Reginald Szaniawski, Andrzej Jazckiewicz, Tomasz Bagiński, Donat Ohejko i Hieronim Bajkowski.

A. K. Ł.

Wołyńce, nieistniejąca obecnie wś, w pow. żytomierskim, w okolicach Czerniachowa. Podług rewizji zanku żytomierskiego z 1545 r. wraz z Toporyszczami i Wołosowem własność Olizara Wołczkiewicza (Jabłonowski, Rewizye, 131). Na początku XVII w. należy do Adama Olizara Wołczkiewicza. Do dóbr należą sióło: Krasnosiółka i Zarubińce (Jabłonowski, Ukraina, II, 61, 63, 546).

Wołyńiec, zaginione sióło, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność kn. Bohdana Masalskiego, który płaci z 15 dym., 5 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn., kotła gorzałcz. (Jabłonowski, Wołyn, 8).

Wołyńiez, wś, pow. klimowicki, gm. Rodnia (o 15 w.), ma 49 dm., 366 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wołyńka, zaśc. szlach., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.

Wołyńka, wś nad rzeką Wołyńką, pow. sosniecki gub. czernihowskiej, gm. Wołyńka, o 10 w. na pln. od Sosnicy, 431 dm., 2673 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkoła, targi co niedziela.

Wołyńskie, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Rów, ma 67 mk., 346 mr. W r. 1827 był 1 dm., 16 mk. Spis urzęd. osad gub. warsz. z r. 1870 podaje w gm. Rów wś: Wolmek, będzie to zapewne zepsuta nazwa tej osady.

Wołyńskie Baraki al. *Budy*, ob. *Ciemniwo*.

Wołyń, część wsi Golejewko, pow. krob-ski.

Wolżsk, ob. *Wolsk*.

Womba, rzeczka, lewy dopływ Wilii, uchodzi między Naczalą a Padalosa.

Womińsk Mikołajewszczyzna, dobra skarbowe, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki, okr. wiejski Mustyniany.

Wommen 1.) posiadłość, pow. frydlandzki, st. p. Friedland Ostpr. 2.) **W.**, os. leśn., pow. iławski, st. p. Friedland Ostpr.

Wonasznia, kar. i zaśc. rząd., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 10¹/₂ w. od Wilna, 3 dm., 25 mk. (20 katol., 5 żydów).

Wond, os. leś., w pow. międzychodzki, w dobrach Sieraków.

Wondagi, okolica szlach. nad rzeką Mieduk-sztanka, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 67 w. od Trok, 5 dm., 63 mk. (7 prawosł., 52 katol., 4 żydów).

Wondolleck, pol. *Wądołek*, huta żelazna, pow. jańsborski, st. p. Dlotowen.

Wondrysel, niem. *Wagendrussel*, węg. *Vagendriszel* al. *Merény*, miasteczko na Węgrzech, w hr. spiskim, pow. bańskim, nad górnym biegiem Gielnicy (Hnilca), praw. dopł. Hernadu, na wzn. 533 mt. npm., w kotlinie górskiej rozszerzonej przy ujściu dwóch źródłowych potoków Gielnicy. Wysokie pasmo górskie „Hegen Gebirge“ osłania W. od północy. W r. 1890 było 308 dm., 2224 mk., 1625 Niemców, 553 Słowaków i 44 Węgrów; pod względem religii 1284 wyzn. augsb., 845 rz.-kat., 88 gr.-kat., 6 helweckiego i 1 izr. Gmina obejmowała 9760 mr. Kościół paraf. rz.-kat. w miejscu, również i kościół prot., gr.-kat. par. we wsi Zawadka. Jest to starożytna osada górnicza, wspominana już w dok. z r. 1290. Zdawna istnieją tu kopalnie rudy żelaznej i miedzianej, tudzież kuźnice żelaza. Znajduje się też urząd telegraf. i pocztowy, i szkoła ludowa. Miasteczko jest porządnie zabudowane, składa się niemal z samych drewnianych domków. Należy ono do tych miejscowości na Spizu, które w ostatnich czasach wskutek wychodźstwa ludności najczęściej ucierpiały. Ludność z 3112 spadła na 2224 mk. Przyczyną tego jest upadek górnictwa w ogóle na Spizu a mianowicie w powiecie bańskim i brak zupełny innych gałęzi przemysłu. Ten sam objaw spotykamy i w innych osadach górniczych jak: Gielnica, Smolnik i Swedlar. O 3 klm. na płu.-zach. od W. znajduje się zakład kąpielowy Schwarzenberg (węg. Teketchegy) a należący do gmi-

ny W. Jest to zakład hydropatyczny, w środku pięknego lasu sosnowego położony, wzn. 664 mt. npm. Nieopodal wznosi się szczyt góry Schwarzenberg na 811 mt. npm. W. należy do urzędu podatkowego w Gielnicy a sądu pow. w Nowej Wsi (Igló). (Ob. Mueldner H.: Kąpiele Schwarzenberg, Warszawa, 1879; Weber: Zipser Geschichts u Zeitbilder). W. H.

Wongi, ob. *Wagi*.

Wonglick, pol. *Wąglik*, wś, pow. jańsborski, st. p. Johannsburg.

Wonglikowit (niem.), ob. *Węglkowice*.

Woniacz al. *Dobre Wody*, wś należąca w 1629 r. do dóbr Hubków (w pow. rówieńskim) Stanisława Daniłowicza, ssty czerwonogródzkiego, miała wówczas 29 dym. (ob. III, 199).

Woniacza, wś, pow. owrucki, gm. Kisarycze, par. praw. Hołysze (o 15 w.).

Woniacze 1.) białoros. *Waniaczy*, od niedawna nazwane *Lubicze*, uroczysko i folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uzdzińskim, gm. Szack (o 10 w.), par. katol. Uzda, o 80 w. od Ihumenia. Poprzednio W. wchodziły w skład Werkał (ob.), wydzielone przy podziale rodziny Józefowi Obrąpalskiemu, który założył folwark i nazwał go Lubiczami. Miejscowość leśista, wśród nizin i piaszków, nieposiadająca warunków dla gospodarstwa. 2.) **W.** al. *Wojniacze*, zaśc. poradziwiłłowski, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 10 w.), przy linii dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, w pobliżu st. Niehorele, o 49 w. od Mińska, należy do domin. Niehorele, do niedawna Abłamowiczów, teraz hr. Czapskich. Grunta wyborne. W. należały w r. 1740 do domin. Rudzica ks. Radziwiłłów, było tu wtedy 8 osad szlacheckich, zajmowanych przez rodziny: Ciszków, Baruczewskich, Chmielewskich, Nasznikiewiczów, Mereckich. Koni było w zaśc. 3, wołów 4 (Inwentarz w archiwum piszącego w Zamościu). A. Jel.

Woniaczka al. *Zulnia*, rzka, w pow. rówieńskim, prawy dopł. Horynia. Wpada za Stepaniem. W. słynęła niegdyś żeremami bobrowymi.

Woniaczyn, w dokum. *Woniacyncze*, *Woinathinczc*, *Woniathincze*, wś nad Zharem, dopł. Bohu, pow. lityński, okr. pol. Bahrynowce, gm. Sosny, par. katol. i st. poczt. Lityn (o 4 w.), st. dr. żel. Winnica (o 36 w.), ma 140 dm., 1186 mk., 1139 dzies. ziemi włośc., 38 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1757 r., z 1045 parafianami. W 1566 r. trzymali ją Jazłowieccy, którzy płacili od 3 pługów. W 1569 r. Jazłowieccy płacą ztąd od 2 pługów. W 1578 r. w posiadaniu Jassowskiego, który płaci od 6 pługów, od koła dorzecznego 12 gr. i od popa 2 fl. (Jabłonowski, Wołyn i Podole, 199, 227, 305). Następnie wchodziła w skład stwa lityńskiego i podług lustracji z 1615 r. ze wszystkimi czynszami i daninami

czyniła 112 fl. 13 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 73). Po 1833 r. wraz z całym sstwem nadana prawem emfiteutycznym Chołoniewskiemu, z opłatą kwarty 2893 złp., dziś skarbową. *Dr. M.*

Woniajki, ws nad rzką Połonką, pow. owrucki, gm. i par. praw. Łuhin (o 6 w. na pld.), ma 42 dm., 336 mk., cerkiew filialną p. w. św. Mikołaja. Podług opisu zamku owruckiego z 1545 r. ws Woniakowszczyzna należy do Stanisława i Niemiry Surnowiczów, z wysługi ich ojca. W 1628 r. własność Hrehorego Czernika, Anny Szaszkiewiczówny i Michałowej Pronckowej Derewenieckiej, którzy płacą z Woniajek z 2 dym., 5 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 69).

Wonicze al. *Gończa*, ws nad rzką Janczanką, lew. dopł. Olsy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewice, o 49 w. od Bobrujska, ma 5 osad. *A. Jel.*

Woniecko, ws, pow. łomżyński, ob. *Grądy Woniecko*. Leży na wyspie, wzn. 525 st. n.p.m., otoczonej wsząd błotami i korytem Narwi. Według lustracy z r. 1549 była to wieś szlach. w starostwie łomżyńskim. W r. 1578 ws „Wonieczk“, w par. Zawady, ma 1 łan km. a „Grandi“ 12 łan. (Pawiński, Mazowsze, 378).

Wonieść al. *Woniejęć*, niem. *Woynitz*, w dok. *Woneszcz, Woniesiec, Wojgnesz, Wojnice, Vanesch, Wanesech, Wonec, Wonesesz, Uneszcie*, ws kościelna, w pow. kościańskim (szmigielskim), urząd okr. w Szmiglu, urz. stanu cywil. w miejscu, stac. kol. i urząd poczt. w Starem Bojanowie (Alt.-Boyen), szkoły i paraf. katol. z kościołem w miejscu, ewang. i sąd okr. w Szmiglu. Ws gospod. ma 228 ha, 7 dm., 81 mk. (59 katol.); ws rycerska ma 724 ha, 28 dm., 339 mk. (279 katol.). W. leży na pld. od Kościana, wsch. Szmigła, zach.-płn. Krzywina. W r. 1258 Bolesław, syn Wład. Odonicza, potwierdzając przywilej Wład. Laskonogiego z r. 1231, wymienia między posiadłościami benedyktynów lubińskich W. z wszystkimi częściami. W r. 1277 Przemysł II uwalnia W. od opola krzywińskiego. W r. 1294 potwierdzono posiadłości klasztoru. W r. 1296, Przemysław, zlewając prawa książęce na opatów lubińskich, wymienia W. z jeziorem, na którym prawo rybołówstwa nie mają dziedzice Gryżyny i Osieka. W r. 1382 występuje jako świadek Hanko, pleban z W., a w r. 1588 w W. Maciej z Drzęczkowa z braćmi swymi i inną szlachtą, pozwalają Janowi, kaszt. przemęckiemu, i Maciejowi, kaszt. moderskiemu (od os. Modrze), prowadzić wodościeki przez ich dziedzictwa do Jezierzyc. Między świadkami są: Mikołaj, pleban, i Piotr, karczmarz miejscowi. W r. 1397 występuje pleban Świętosław. W r. 1393 Agnieszka „de Wonicz“, żona Dominika, w grodzie poznań. prawo oddać musi bisk. poznań. R. 1398 występuje Prądota „de Venszece“, prawujący się z Wojciechem Górskim. R. 1400

opat lubiński występuje przeciwko Janowi Gryżyńskiemu o rozgraniczenie Gryżyny, W. i Gniewowa i prawuje się z nim o jezioro W. R. 1408 Jan, oficyał pozn. i komisarz apostolski, przysądził klaszt. lubińskiemu to jezioro. Łączy się ono na pld. od Kościana z jeziorem Osiekiem z pod Osieczny i odpływa do Obry poniżej Gryżyny. R. 1547 umarł w W. Stanisław „Wonienscensis“, benedyktyn lubiński, ekonom Nowego Dworu (Novae Curiae). W r. 1580 ma W. 12³/₄ łan. os., 1/4 karcz. 3 zagr., 4 komorn. z bydłem, 6 bez bydła, 7 rzemieśl., 5 rybaków, 2 wiatraki. Około r. 1620 był w W. plebanem Jan Noskowicz, uczony teolog. R. 1648 Władysław IV dał klasztorowi lubiń. na poprawę więzy podupadłej dziesięcioletnie opłaty skarbowe z dóbr W. i Gniewowa. Księgi kościelne W. sięgają r. 1696. Kościół jest p. w. św. Wawrzyńca. Dzisiejszy, z cegły palonej, pochodzi z XVII w. Odnowiony w r. 1865 i ostatecznie 1891, ma wysoką wieżę. W tym kościele jeden z ołtarzy założył r. 1447 Iwan, dziedzic Karmina, Gronowa i Jezierzyc. *W. Ł.*

Wonieskie, jezioro, w pow. wschowskim, na obszarze wsi Wonieść, stanowi część całego pasma jezior, których wody odprowadza do Obry z lew. brzegu rzka Samica. Podobno całe to pasmo stanowiło niegdyś jedno wielkie jezioro, które Długosz nazywa „Wonieska“, ob. *Osieckie jezioro*.

Woninkeim, posiadłość, pow. gierdawski, st. p. Dietrichsdorf.

Woniuczka, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Siniuchy, lewego dopł. Bohu. Od Żurawlinki płynie pod Płoskie. Uchodzi poniżej ujścia Jatrani.

Wonjacina, węg. *Vajnatinu*, ws, w hr. ungarwarskim. Kościół katol. filialny, 478 mk.

Wonk, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol.

Wonki, ws nad rz. Wiedźmą, lew. dopł. Szczary, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Niedźwiedzica, o 78 w. od Słucka, ma 15 osad; miejscowość lekko falista, bezleśna, grunta i łąki wyborne. *A. Jel.*

Wonki-Wismontyski, ws, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie. Włość. Tyszko ma 24 dzies. (2 lasu, 2 nieuż.).

Wonkowce, mstko u zbiegu dwóch strug Kołomyjki i Niczyporówki, dopł. Kalusa (Bystrzycey), pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowice, gm. Osłamów, st. dr. żel. Deraźnia (o 35 w.), st. poczt. w miejscu, odl. o 25 w. od Nowej Uszycy, ma 319 dm., 2541 mk., 502 dzies. ziemi włość., dworskiej w 4 folw. 4067 dzies., 80 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1843 r., z 1564 parafianami, kościół paraf. katol., synagogę, 2 domy modlitwy żydowskie, szkołę wiejską 1-klas., gorzelnię, cegielnię, 3 młyny, aptekę, 20 sklepów, 40

rzemieślników; targi co dwa tygodnie. Piękny dom mieszkalny właścicielki, z ogrodem na 13 dzies. Położenie wzgórzyste, gleba glinowata. Znajduje się tu glina i kamień wapienny. W. mają 4 przedmieścia: Berezówka, Majdan, Tatarynka i Zastawnia. Był tu niegdyś kościółek ormiański. Kościół paraf. katol., p. w. N. M. P. Anielskiej, fundowany dla franciszkanów przez Zamiechowskiego w 1643 r., z muru wzniesiony w 1780 r. przez Humieckich, konsekrowany t. r. przez bisk. Cieciszowskiego, posiada obraz św. Antoniego Padewskiego, uważany za cudowny. Filia (kaplica) w Żeniszkowcach (pow. łatycki), kaplice w Daszkowcach i Morozowce, dawniej też w Hlibówce i Karaczyjowcach. Parafia katol., dekanatu uszyckiego, 4415 wierznych. W skład parafii, oprócz W. z przedmieściami, wchodzi wsi: Bystrzyca, Daszkowce, Hlibów z Hutą, Homernia, Kalusik, Karaczyjowce z Majdanem, Karżyn, Ludwikówka, Łomaczyńce, Łopatówka, Mierzyjówka, Morozów, Osłamów, Porosiaków Wielki i Mały z Hutą Starą i Nową z Majdanem i Pilipami, Wysoka Grobla i Żurówka. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1583 r. wś Wonikowce płaci od 13 pługów, od popa, od koła dorocz. i 7 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 302). Własność następnie Zamiechowskich, Tyszkiewiczów, Humieckich, Starzyńskich i Orłowskich, którzy sprzedali Czerkasowi a ten Kosielskiej, teraźniejszej właścicielce. Dr. M.

Wonkowiecki Majdan, ob. *Majdan*. Wraz z Tatarynką ma 235 dm., 1110 mk.

Wonlarowo, wś i b. st. pocztowa, w gub. smoleńskiej, przy dawnej szosie ze Smoleńska do Witebska, o 13 w. za Hniezdowem.

Wonna 1.) niem. *Wonno*, wś włosc., pow. lubawski, st. p. i par. kat. Szwarcenowo, szkoła kat. w miejscu, 663 ha (617 roli or., 22 łąk); 1885 r. 44 dm., 95 dym., 413 mk., 354 kat., 58 ew. (wyb. Dziura ma 5 dm., 22 mk.). 2.) **W.**, folw., tamże, 361 ha (290 roli or., 54 łąk); 1885 r. 6 dm., 10 dym., 52 mk., 8 kat., 44 ew.; hodowla bydła, owczarnia. Zdaje się, że za czasów krzyżackich stał tu zamek obronny i mieszkał komtur. W 1278 r. występuje bowiem komtur Otto z Wonny (Wonneburg). Miała też W. kościół mурowany paraf., p. w. św. Leonarda. Do prob. należały 4 włości, które r. 1833 zamienione zostały na inne, dogodniej w Szwarcenowie położone. Szkoła i plebania stały opodal cmentarza. R. 1670 wizytator Strzesz już kościoła nie zastał, tylko niektóre ruiny, choć r. 1630 jeszcze istniał. Zdaje się więc, że go Szwedzi zburzyli. Los ten spotkał całą wieś, bo wizyta Strzesza opiewa, że było w niej tylko 2 włościan, dawniej 12 (ob. Utracone kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 121). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że proboszcz szwarcenowski miał tu chałupkę nad jeziorem, Szcze-

pankowską zwaną, z której pobierał 5 fl. czynszu (str. 289b). Taż wizyta donosi, że dawniej było tu 12 kmieci, wówczas tylko 2. Sołtysów było 3, dwóch siedziało na 7 włókach, trzeci na trzech. Dwóch pierwszych nabyło nadto włókę Kasprowską i podzielił się nią (ob. str. 291).

Wonneberg, wś, pow. reszelski, st. p. Seeburg.

Wonneberger Grund, wyb. do Oruni, pow. gdański górny, st. p. Orunia, 12 dm., 89 mk.

Wonnenberg (niem.), ob. *Wujescisko*.

Wonnenmorgen, os. należąca do Tczewa.

Wonno, ob. *Wonna*.

Wonnwitz, 1260 *Voynouici*, dobra i wś, pow. niemieczyński, par. ew. Siegroth, kat. Niemczyn. W r. 1885 dobra miała 107 ha, 4 dm., 53 mk. (kat. 4); wś miała 12 ha, 9 dm., 57 mk. (12 kat.).

Wonogi, wś, pow. dyneburski, par. Warzków, posiada kaplicę katol. mruwaną, p. w. św. Anny, wzniesioną w 1882 r.

Wonorze, też *Wąnorze*, w dok. *Wanore*, wś i kol., w pow. inowrocławskim, urz. okr. i stanu cywil. w Dąbrowie (Louisenfelde). st. kolei w Gniewkowie (Argenau), urząd poczt. w Parchaniu, szkoła katol. w Ośniszczewku, ew. w miejscu par. katol. w Brudnie, ew. w Murzynnie, sąd okr. w Inowrocławiu. Wś gospod. ma 349 ha, 25 dm., 250 mk. (24 katol.), kolonia ma 191 ha, 20 dym., 199 mk. (7 katol.). Wś ta należała do klasztoru w Strzelnie. R. 1308 Mikołaj, opat klasztoru, pożyczwszy pewną sumę od Gerwarda, bisk. kujawskiego, oddaje mu w zastaw wieś klasztorną „Wanore“ (Kod. dypl. pol., II, 162). Wr. 1583 było 5 łan. os., 1 zagr., 1 rzem. Sołtys miał 2¹/₄ łanu. W. Ł.

Wonowice al. *Fonowice*, niem. *Wonsdorf*, część gm. Polanka, w pow. opawskim, okr. sąd. klinkowieckim, ma 126 mk.

Wonsin (niem.), ob. *Wądzyn*.

Wontajnie 1.) wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Kowna. 2.) **W.**, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 15 w. od Szawel.

Wontuszka, obszar pagórkowaty (548 mt.), w Zarzyczu, pod Delatynem, w pow. nadworniańskim (Karta wojs., 12, XXXI, 11, XXXI).

Vonzog, folw., ob. *Ploetzig*.

Wonzow (niem.), ob. *Wąsosz*.

Wonzower Weg, wyb. do Krajenki, pow. złotowski, 23 dm., 147 mk.

Wonzodziszki, folw. szl., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 43 w. od Trok, 2 dm., 21 mk. katol.

Woo, *Wou* al. *Woehhando* (eston. *Wou-Joggi*), rzeka w gub. inflanckiej, dopływ jeziora pskowskiego. Bierze początek z płaskowzgórza Odempe, przepływa przez jezioro Waggula i Tammula, pod mtem Werro, w par. Rappin przybiera rzekę Meda, wypływającą z jeziora Tabina (w par. Neuhausen). Długość właściwej rzeki wy-

nosi 70 w., z jeziorami zaś, przez które przepływa i z rzeką Piuchą, uważaną za jej źródłowiska, do 110 w. Spadek od jeziora Waggule do ujścia wynosi 158 st.

Wooopen, posiadłość, pow. frydlańskiej, st. p. Domnau.

Wop, rzeka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Dniepru. Bierze początek w pow. bielskim, w pobliżu chutoru Akiejewa, przepływa powiat bielski i duchowszczyński, ma ujście poniżej Dorohobuża. Płynie w kierunku południowym, długa około 130 w., szeroka od 1 do 10 saż., głęboka od 5 do 9 st. Wiosną na rzece odbywa się znaczny spław drzewa. Przybiera od prawego brzegu: Sosznię, Otrię al. Wotrią i Carewicz.

Wocejki, ws, pow. wilkomierski, w 1 okr. pol., gm. Szaty; włość. Błus ma 30 dzies.

Wopiec, rzeka w pow. dorohobuskim gub. smoleńskiej, prawy dopływ Dniepru. Wypływa z niewielkiego jeziora, płynie w kierunku pół-wschodnim i ubiegłszy około 40 w. uchodzi poniżej Dorohobuża. Na wiosnę spławiają po niej drzewo.

Wopienica, ws, pow. wileński. w 2 okr. pol., gm. Mejszagola (o 7 w.), okr. wiejski Izabelin, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Joda, Januszewskich.

Woplany, ws pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski, Żośle (o 2 w.), 29 dusz rewiz.; własność dawniej Ignacego Żukowskiego, następnie Szejerów.

Woplauken, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburi.

Woplisdorf (w dok.), ob. *Waplewo*, w pow. szczycieńskim.

Wopotnia, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 23 w. od Szawel.

Woppen 1.) ws, pow. olsztyński, st. p. Spiegelberg. 2.) **W.**, ws, pow. brunsberski, st. p. Lichtenau.

Woprit, rzeka, lewy dopływ Nadwy (lew dopływu Ipuć).

Wopsowszczyzna, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowic, 1 dm., 4 mk. prawosł.

Wora, *Woria*, rzeka w gub. smoleńskiej, lewy dopł. rz. Ugry.

Worańce, ws, pow. szawelski, w 3 okr. pol. gm. Poszwityń, o 38 w. od Szawel.

Worany, ob. *Orany*.

Vorbrigen (niem.), ob. *Folwarki*, ws, w pow. rybnickim.

Worcowszczyzna, pow. owrucki, ob. *Szwaby*.

Vordamm (niem.), ob. *Miranowo*.

Wordel (niem.), ob. *Orle* i *Mochle*.

Wordell ob. *Orle* 1.).

Vorderberg, kol. niem. w pow. gródeckim,

tuż na pół-wsch. od Gródka, nad Wereszycą, na granicy Czerlan i Artyszowa. W r. 1890 było, tu 12 dm., 195 mk. w gm.; 2 dm., 14 mk. na obsz. dwor (85 obrz. rzym.-kat., 86 gr.-kat., 18 izrl., 20 innych wyzn.; 52 Pol., 105 Rus., 43 Niem., 2 innej narod). Par. rzym. i gr.-kat. w Gródku. *Lu. Dz.*

Vordergand (niem.), ob. *Grąń Pośrednia*.

Vorder-Gebirg, pasmo wzgórzyste na obszarze gm. Mikuszowice (Nikelsdorf), w pow. bielskim, na Szląsku austr.

Vorderharte (niem.), pow. krobski, ob. *Dąbrówka* 4.) (t. I, 938).

Vorterheide, dobra i st. dr. żel., pow. ligniecki, par. ew. i kat. Lignica. W r. 1885 miały 715 ha, 2 dm., 10 mk. (1 kat.). St. dr. żel. na przestrzeni od Lignicy do Głogowy, odl. 11 klm. od Lignicy.

Wordomen, ws, pow. frydlańskiej, st. p. Barstenstein.

Wordon, ob. *Fordon*.

Worduksznie 1.) ws, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie. Bortkiewiczowie mają tu 154 dzies. (37 lasu, 8 nieuż.), Łapińscy 54 dzies. (12 lasu, 3 nieuż.), Misiewiczowie w W. i Norejkiškach 58 dzies. (11 lasu), Radziszewscy 8 dzies. 2.) **W.**, ob. *Werduksznie*.

Wórdzelka, ob. *Podbrykula* 2.).

Worehlen, ws, pow. darkiejmski, st. p. Kleschowen.

Worejki, ws, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Poniewieża. 2.) **W.**, ws, pow. wilkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 10 w. od Wilkomierza.

Worele, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 35 w. od Szawel. Należy do dóbr Ryngowiany.

Woreninken, ws, pow. raguecki, st. p. Kraupischken.

Woreny, ws, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany.

Worfengrund, ws, pow. szczycieński, st. p. Ortelsburg.

Worgi, w spisie z 1765 *Worogi*, ws, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra ks. Drukich Lubeckich, Mańkowice (o 6 w.), okr. wiejski Radzki, o 63 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, 3 dm., 29 mk. prawosł., 14 kat. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Worglitten, ws, pow. iławkowski, st. p. Reddenau.

Worgony, pow. wilejski, ob. *Wargany*. Leżą o 76 w. od Wilejki, mają 14 dm., 88 mk. (79 praw., 9 kat.).

Worgule, ws i folw., pow. bialski, gm. Sitnik, par. Biała (odl. 11 w.) ma 49 dm., 470 mk. W r. 1827 było 32 dm., 210 mk. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw. W. i Jagodnica, oraz przyl. Ludwinów, Zaberwecze al. Sobszczyzna i las Florya rozl. mr. 2641; folw. W. przyl.

Ludwinów gr. or. i ogr. mr. 623, łąk mr. 134, pastw. mr. 231, lasu mr. 330, nieuz. mr. 24; bud. mur. 6, drew. 19; płodozm. 6, 8 i 9 pol.; folw. Jagodnica z przyl. Zaberwece al. Sob-szczyna gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 296, pastw. mr. 328, nieuz. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 14; las urządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 53, mr. 1115; wś Jagodnica os. 20, mr. 1,

Worgule, niem. *Worgullen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Drygallen.

Vorhaus, dobra i wś, pow. złotoryjsko-hajnowski, par. ew. Samitz, kat. Hainau. W r. 1885 dobra miały 771, ha. 13 dm., 95 mk. (2 kat.). wś 327 ha, 73 dm., 397 mk. (5 kat.). Por. *Samitz* 1.).

Vorheide, os., młyn parowy, w pow. międzychodzki (ob. t. VI, 372).

Worhol, wś, nad rzeką Worholą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Jarosławiec, 106 dm., 535 mk., cerkiew, 2 jarmarki, młyn wodny, gorzelnia i cegielnia.

Worienen 1.) wś, pow. królewiecki, st. p. Lindenau bei Königsberg. 2.) **W.**, wś, pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Woritten, jezioro, ob. *Woryty*.

Workallen, posiadłość, pow. morąski, st. p. Liebstadt.

Workein, wś, pow. liebarski, st. p. Heilsberg.

Worki, wś, na wyspie Rugii. Przy wsi grupa mogił obrzymich (ob. t. IX, 957).

Workiewiczze, wś nad rzeką Czarną, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Wsielub, o 12 w. od Nowogródka, ma 10 osad; miejscowość dość wzgórzysta, w gruntach dobrych. *A. Jel.*

Workofo al. *Workiele*, zaśc., nad Niemnem, przy ujściu rzki Łopojni, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany, własność Witortów, ma 50 dzies. (5 lasu).

Workowa, ob. *Warków*.

Worlack, posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Landsberg.

Worle, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska.

Worle, ob. *Orle*.

Worliny, niem. *Worleinen*, wś, pow. ostródzki, st. p. Locken.

Worlinie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 24 w. od Rossień.

Worłowa al. *Worłów*, szczyt górski (397 mt.), na obszarze wsi Kozówki, w pow. brzeżańskim. Ze stoków wzgórza wypływa rz. Koropiec, lewy dopływ Dniestru (Karta wojs., 8, XXXII).

Wormaczka, zaśc. pow. ihumeński, w gm. Jurewo, przy drożynie z Iwanowska do Domo-wicka, o 11 w. od Ihumenia; grunta piaszczy-ste. *A. Jel.*

Wormditt, ob. *Orneta*.

Wormen, lotew. *Wahrme*, dobra przyw. w

okr., pow. i par. Goldingen (Kurlandya). Do dóbr należą folw. Alt Wormen i Nitten.

Wormen 1.) wś, pow. iławkowski, st. p. Wildenhoff. 2.) **W.**, dobra ryc. i przyst. dr. żel., pow. rastemborski, st. p. Schippenbeil. 3.)

W., os. leśna, pow. iławkowski, st. p. Glommen.

Wormino, wś nad rzeką Worminką, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Mglin, 102 dm., 669 mk., cerkiew, jarmark.

Worms, estoń. *Wormsi-saar* al. *Hiorootsi-saar*, wyspa na m. Bałtyckiem, należy do pow. hapsalskiego (wikskiego) gub. estlandzkiej. Leży na płu.-zach. od Hapsalu, o 14 w. na płu.-wsch. od wyspy Dagden a 4 w. od półwyspu Nukkoe. Długa 15 w., szeroka od 6 do 9 w., zajmuje 1.59 mil al. 77 w. kw. Powierzchnia przeważnie równa, tylko w płu.-zach. zakątku znajduje się szereg pagórków. Część płu.-zach. zarosta jest lasem sosnowym, w pozostałych częściach prze-waża las liściasty. Część północna kamienista i nieurodzajna, południowa ma glebę gliniasto-piaszczystą, zdatną pod uprawę. Mieszkańcy, w liczbie około 1600 osób, są prawie wyłącznie pochodzenia szwedzkiego i używają języka starszwedzkiego, różnego od dzisiejszego. Główne zajęcie rolnictwo, rybołówstwo, wypalanie wapna i retmaństwo. Wyspa stanowi oddzielną parafię (św. Olaja) i zawiera 1 pastorat, 2 fol-warki i 12 wsi, mających wogóle do 200 dym.

Wormsahten Gros, wś, w okr. i pow. ha-zenpockim, par. ambońska (Kurlandya), ma pokłady pirytu.

Wornianka, rzeczka, w pow. telszewskim, kilka wiorst tylko długa, miejscami oparzelista, wychodzi z jez. Łukstas, wpada do jez. Birzulis.

Worniany 1.) mko i folw., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Worniany, odl. 60 w. od Wilna a 18 w. od st. dr. żel. libawsko-romeńskiej, ma 24 dm., 249 mk. (13 prawosł., 22 katol., 114 żydów), kościół par. katol., dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, szkołę wiejską, dom przytułku, 18 sklepów, cegielnię, targi co niedzielę, oraz jarmarki (kiermasze), w czasie dorocznych odpustów, czyli festów kościelnych. Folw., o 1/2 w. od mka, ma 1 dm., 9 mk. katol., gorzelnię i młyn wodny. Piękna rezydencya z parkiem. Kościół tutejszy, jeden z najdawniej-szych na Litwie, fundowany został w 1462 r. przez Marynę Sągajłową; później odnowiła fun-dacyę Maryanna Abramowiczowa w 1769 r. Kościół ten, p. w. św. Jerzego, z cegły zbudowa-ny, o dwóch z frontu wyniosłych wieżach, na pagórku położony, odnowiony został w 1880 r. Parafia katol., dekanatu wileńskiego powiatowe-go, 4300 wiernych. Kaplica w Woronie muro-wana. Okr. wiejski obejmuje mko W., wsi: Bol-niki, Chroły, Jurezuny, Lachy, Nowa, Staubury Górne i Dolne i zaśc. Łozowo, wogóle w 1865 r. 403 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Gmina, należąca do 2 okr. pokoju do spraw włościań-

skich, składa się z 12 okręgów wiejskich: Bobrowniki, Dubniki, Galczuny, Gierwiaty, Goza, Kuleszki, Markuny, Ostrowiec, Podworzańce, Ryndziuny, Sokołojce, Worniany, obejmuje 130 miejscowości, mające 1015 dm., 12469 mk. włościan, uwłaszczonych na 19919 dzies. ziemi (14916 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 34216 dzies. większej posiadłości (8748 ornej), 292 należnych do kościołów in. (113 ornej). Dawna własność Abramowiczów, którzy pisali się z Wornian, dziś Andrzeja Śniadeckiego. Pod koniec XVI w. Jan Abramowicz, ststa lidzki i wendeński a potem wmda smoleński, założył tu zbór reformowany a przy nim szkołę i szpital, hojnie wspierając uczącą się młodzież. Za czasów biskupa wileńskiego Abrahama Wojny ks. Żabiński, proboszcz miejscowy, dzwignął plebanię i pomnożył jej fundusz, uzyskawszy zapis od Mikołaja Abramowicza, kasztelana mściśławskiego. 2.) **W.**, pow. kowieński. W 1554 r. Jan syn Wojciecha Białtozor otrzymał, jako bliski krewny, od Nikifora Michajłowicza Hrehorowicza Łowejkowieza dobra Sarwy i Worniany. Porów. *Hrynkiżki*.

Worniańce, ob. *Warniańce*.

Worniczany, ob. *Orliczany*.

Wornie, jezioro, w pow. święciańskim, na wschód od toru dr. żel. warsz.-petersb., między Igalinem a Dudą.

Wornie 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 9 w.), okr. wiejski Oszmianka Murowana, o 9 w. od Oszmiany, 12 dm., 124 mk. katol. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daukszyszki. 2.) **W.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 10 w. od Kowna. 3.) **W.**, *Wornie*, dawniej *Miedniki*, żmujdzkie *Wornej*, w dokm. krzyżackich *Mednicken*, *Medwalgen* i *Medwagen*, mstko nad rzeką Wornianką, pow. telszewski, pod 55°45' płu. szer. a 40°2' wschd. dłuż., w 4 okr. pol., gm. Wornie, odl. 31 w. na pld. od Telsz a 50 w. od najbliższej st. dr. żel. Kurszany. Otoczone 4 jeziorami, z których największe Łukszta, w miejscowości niskiej i błotnistej, z niezdrowym klimatem, w 1859 r. miało 120 dm., 442 mk., zarząd okręgu pol. i gminy, kościół katol. paraf., kaplicę cmentarną, dom modlitwy żydowski, seminarium duchowne katolickie, garbarnię, młyn wodny, szkołę ludową. Po pożarze w 1863 r. i przeniesieniu stolicy biskupiej i seminarium duchownego do Kowna msto podupadło, tak że podług nowszych danych ma 19 dm., 205 mk., cerkiew, 3 kościoły katol., 3 domy modlitwy żydowskie, szkołę ludową, st. pocz.-telgr., 49 sklepów, kilka drobnych zakładów przemysłowych. Targi odbywają się co wtorek i piątek, jarmarki zaś (kiermasze) 19 marca, 27 czerwca i 8 września. Kościół par. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, fundowany w 1421 r., przebudowany w r. 1691 przez biskupa żmujdzkiego Paca. Kapli-

ca na cmentarzu. Parafia katol., dekanatu worniańskiego, 2,226 wiernych. Parafia W. zwie się też nowoworniańską, dla odróżnienia od staroworniańskiej w Worniach starych, tuż obok W. leżących, gdzie jest kościół p. w. św. Aleksandra, fundowany w 1416 r. przez w. ks. Witolda, z 2,241 parafianami. Dekanat worniański dyecezyi żmujdzkiej obejmuje część pow. telszewskiego i część szawelskiego. Liczy 9 parafii: Wornie, Wornie stare, Twery, Łukniki z filiami Upina i Ubiszki, Uzwienty, Żorany z filią Ławkosody i Medyngiany, Janopol, Powondeń i Ławków z filią Pojewiory, w ogóle 9 kośc. par., 7 filialnych, 7 kaplic, 37,535 wiernych, st. pocz. W. na trakcie Kowno-Możejki, między Kołtynianami a Darywojniami, odl. jest o 16 1/2 w. od Darywojń. Gmina, położ. w pld.-wschod. zakątku powiatu, graniczy od zachodu z gm. Żorany; na niewielkiej przestrzeni od płu. z gm. Gadonów pow. telszewskiego, z pozostałych stron otoczona jest gm. Łukniki, Szawkiany, Błagowieszczensk pow. szawelskiego i gm. Kołtyniany, Pojurze, Kostantynów i Łabardzie pow. worniańskiego, obejmuje 113 miejscowości, mających 943 dm. włośc. (obok 132 należących do innych stanów), 8,580 mk. włościan uwłaszczonych na 19,358 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się: 15,863 dzies. ziemi właścicieli większej posiadłości (4,102 ornej), 2,291 skarbowej (18 ornej); 349 należącej do kościołów i in. (139 ornej). Okręg policyjny W. obejmuje 3 gminy powiatu: Wornie, Bernatowo i Żorany, 6 miasteczek, 4 sioła, 189 wsi, 235 zaścianków, 11,460 dusz męzkich. W., niegdyś okolica ks. żmujdzkiego, później powiatu i rezydencya biskupów żmujdzkich, wzmiankowane są w kronikach od początku XIII w. Krzyżacy nieraz napadali na W., jako na miejsce święte. Tu d. 27 lipca 1320 r. Żmujdzini pobili na głowę Niemców, przyczem w. mistrz Henryk v. Plotzke z 29 rycerzami zakonnymi poległ na placu a brat Gerhard Rode, wójt sambijski, dostawszy się w niewolę, spalony został na ofiarę bogom. W r. 1329 w. m. Werner razem z królem czeskim Janem, na czele 18,009 wojska, z różnych narodów zebranego, d. 1 lutego zdobył zamek tużejszy i wszystek lud w nim zebrany do chrztu przymusił. Niebawem jednak żmujdzini wrócili do pogaństwa. W 1377 r. mistrz inflancki ze szczętem W. spustoszył. W 1389 r. komandor kłajpedzki Mewejnard Raschau, zapuściwszy się na rabunek w głąb Żmujdzi, otoczony pod W. wśród jezior, poniósł zupełną klęskę, przyczem sam dostał się do niewoli i został żywcem spalony bogom na ofiarę. Mszcząc się zaś Krzyżacy w r. 1381 W. zrabowali i spalili, msto jednak te zostało wkrótce odbudowane. W 1413 r. Władysław Jagiełło z Witoldem zburzyć tu kazali ołtarze bałwochwalcze i lud nawrócił do chrześcijańskiej wiary. W 1417 r. arcybiskup lwowski

Jan z Rzeszowa i biskup wileński Piotr, z polecenia soboru konstancyjskiego urządziwszy biskupstwo żmudzkie w mieście tutejszem, ks. Macieja z Wilna wyświęcili na pierwszego biskupa. Papież Marcin V w 1421 r. potwierdził tę nową diecezję. W 1425 r. morowe powietrze wyniszczyło trzecią część ludności. W 1491 r. biskup Marcin nadał miastu prawo chełmińskie a Władysław IV, na prośbę biskupa Jerzego Tyszkiewicza, w 1635 r. przeniósł W. na prawo magdeburskie, nadał miastu za herb św. Jerzego na koniu z tarczą, nazaczył targi co wtorek i dwa jarmarki do roku. Pierwszy synod diecezjalny odbył się tutaj w 1656 r. za biskupa Jerzego Tyszkiewicza, a piąty czyli ostatni zwołany został w 1752 r. przez biskupa Antoniego Tyszkiewicza. Szwedzi zrabowali msto w 1655 i 1656 r. Pożar w 1689 r. pochłonął część miasta. W 1710 r. sroga zaraza wielu sprzątnęła mieszkańców. Na początku 1713 r. szwedzi spalili część miasta. Katedrę p. w. św. Piotra i Pawła z drzewa wystawił w 1464 r. biskup Jerzy litwin. Chylącą się ku upadkowi świątynię Michał Radziwiłł, w wda wileński, w 1519 r. zaczął murować, ale biskup Wacław Wierzbicki, zaniechawszy dalej mury prowadzić, w 1555 r. odbudował katedrę z drzewa, na miejscu gdzie później stało seminaryum. Gdy ta świątynia w 1680 r. zgorzała, biskup Kazimierz Pac r. 1691 na innym miejscu za rzeką wymurował ją własnym nakładem. W katedrze, kanonikami której byli między innymi: znany pracownik Piotr Roizysz (właściwie Piotr Ruiz de Moros) i dziejop. Maciej Strykowski, spoczywają zwłoki biskupów żmudzkich. W świątyni tej znajduje się również pomnik, wystawiony w 1779 r. przez kapitułę żmudzką dla ks. biskupa Jana Dominika Łopacińskiego († 1778 r.), który kosztem swym wymurował gmach dla seminaryum, przeniesionego tu w 1741 r. z Kroź, gdzie istniało od 1570 r. W 1785 r. zgorzała dzwonnica katedralna, a w niej stopił się wielki dzwon, w XVII w. przez biskupa Paca fundowany a także piękny zegar, W 1817 r. biskup Józef Arnolf ks. Giedroje kosztem własnym odnowił katedrę. Po przeniesieniu stolicy biskupiej i seminaryum do Kowna w pałacu biskupim mieści się stacya pocztowa i apteka, w gmachu seminaryjnym koszary pułku kozackiego. W dzień św. Piotra i Pawła 1891 r. odbyła się w W. po raz pierwszy wystawa koni. Poprzednio istnieli w W. szochici, fundowani przed r. 1735 przez biskupa Aleksandra Horaina, którzy utrzymywali tu szpital dla obłąkanych.

J. Krz.

Wornika, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wilii.

Wornikagole, ws, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 12 w. od Wiłkomierza.

Worniki, ws włośc. nad jez. Trockiem, pow.

trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Troki Stare, o 7 w. od Trok, 7 dm., 61 mk. kat. (w 1865 r. 27 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 11 jednodworców); należy do dóbr skarbowych Troki Nowe.

Wornikiele 1.) ws włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Troki Stare, o 5 w. od Trok, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Troki Nowe. 2.) **W. Nowe**, zaśc., tamże, o 4 w. od gminy, 6 dusz rewiz.

Wornin al. *Aleksnapernis*, zaśc. nad jez. Warlis, pow. święciański, w 1 okr. pol., o 69 w. od Święcian, 2 dm., 22 mk. katol.

Worniny, niem. *Warneinen*, dobra ryc., ws, pow. ostródzki, st p. Osterode. Paweł v. Rusdorf, w. m., nadaje r. 1428 Janowi Pfeil 12 włók w Worninach na prawie magdeburskiem. Ludwik v. Seinsheim, kontor ostródzki, nadaje r. 1490 Piotrowi v. Vollis 12 wł. tamże, na prawie magdeburskiem (Kętrz. O ludn. pol., 364).

Worninken, ob. *Woreningken*.

Worniszki 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Lidy, 5 dm., 52 mk. 2.) **W.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Braźoła, o 16 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 3.) **W.**, ws nad jez. Akie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 11 w.), okr. wiejski Adamejszki, o 50 w. od Wilna, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Pacuny. 4.) **W.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, o 23 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **W.**, ws, pow. rossieński, par. Szweksznie. 6.) **W.**, ob. *Worniszki*.

Wornogiry, pow. kalwaryjski, ob. *Warnagiry*.

Wornoławki al. *Warnoławki*, okolica, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 30 w. od Rossieñ. Włośc. Butkusy mają tu 41 dzies. (14 lasu, 1 nieuż.). Posiada kościół fil., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony w drugiej połowie zeszłego wieku a przebudowany w 1860 r. kosztem parafian. 2.) **W.**, ws i dobra, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyńki, o 88 w. od Rossieñ. 3.) **W.**, *Oziwiany*, dwór, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynów, własność Buciewiczów, ma 600 dzies. (288 lasu, 25 1/2 nieuż.).

Wornulis, ws, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, włośc. Żwinis ma 60 dzies. (5 lasu, 19 1/2 nieuż.).

Wornupiany, ob. *Warnupiany*.

Woro, wzgórze, w pow. dorpackim gub. inflanckiej, w par. Ringen, nad jeziorem Wirzajerw, przy ujściu rz. Embach Mały (Omowża). Podługopodania, nieuzasadnionego zresztą, wzgórze to usypane zostało rękami ludzkiemi.

Worobiec, rzka, w gub. kijowskiej, prawy dopływ Sobu.

Worobie 1.) okolica, pow. lidzki, w 4 okr.

pol., gm. i okr. wiejski Pokrowski (Sobakińce, o 2 w.), 12 dusz rewiz.; należy do dobr skarbowych Wasiliszki. 2.) **W.**, ws nad rz. Straczą i jez. Puszcze, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 42 w. od Święcian, 13 dm., 134 mk. (120 kat., 14 star.). 3.) **W.**, ws nad rzką Daustą, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 77 w. od Święcian, 6 dm., 27 mk. katol. 4.) **W.**, ws i folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budstaw (o 5 w.), okr. wiejski Worobie, 26 dusz rewiz. w części Oskierków, 38 dusz w części należącej do dóbr Irzykowo Irzykowiczów i 17 dusz w części skarbowej. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: W., Kulikowa, Nowosiółki, Olchówka i Wasilewszczyzna, wogóle w 1865 r. 173 dusz rewiz. 5.) **W.**, *Werebie*, ws, pow. wołkowski, w 3 okr. pol., gm. Juszków, o 49 w. od Wołkowska, 86 dzies. ziemi włość. 6.) **W.**, okolica, tamże, gm. Szymki, o 49 w. od Wołkowska, 335 dzies. (9 łąk i pastw., 1 lasu). 7.) **W.**, ob. *Werebie*.

Worobie 1.) *Nowe*, ws nad rzką Pierejezdka pow. owrucki, okr. pol. narodycki, gm. W. N., st. poczt. Radomyśl, odl. o 80 w. od Owruca a 100 w. od Żytomierza. ma 101 dm., 862 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkołę, gorzelnię, fabrykę smoły (o 4 w.). Cerkiew par., p. wez. Narodzenia N. M. Panny, z drzewa wzniesiona w 1759 r. kosztem parafian, uposażoną jest 38 dzies. Do parafii należą wsi: Rudnia Worobiewska (o 3 w.), Łumla nad rzką Rysią i Łoszką (o 7 w.) i Hurkówka (o 5 w.). W całej parafii 238 dm., 1850 mk. (7 katol.). Gmina, położona w pld.-wsch. zakątku powiatu, graniczy od płu. z gminą Bazar, od zachodu, pld. i wsch. z pow. radomyckim, obejmuje 25 miejscowości, mających 1756 dm. włość. (obok 523 należących do innych stanów), 10630 mk. włościan, uwłaszczonych na 12160 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 27454 dzies. (5198 ornej) ziemi należącej do włość. większych posiadłości i 103 dzies. ziemi cerkiewnej (63 ornej). 2.) **W.**, *Stare*, ws nad stawem, tamże, o 77 w. od Owruca a 4 w. od W. Nowych, ma 63 dm., 433 mk., cerkiew par., p. w. św. Michała Arch., z drzewa wzniesioną w 1759 r. kosztem parafian i uposażoną 32 dzies. ziemi. Do par. należą wsi: Rutwianka (o 7 w.), Buda Jasionówka (o 5 w.) i sloboda Kropiwna (o 10 w.). Obie te wsi należały do katedry św. Zofii w Kijowie, następnie własność metropolii prawosławnej kijowskiej i archimandryi pieczarskiej kijowskiej. W r. 1705 wypuszczone zostały w dzierżawę na trzy lata przez biskupa lwowskiego i t. d. Józefa Szumlańskiego cześnikowi ziemi podolskiej Samuelowi Szumlańskiemu (ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4, 248).

J. Krz.

Worobiejewicze, dwie w pobliżu siebie leżące wsi nad rzką Retymłą, dopływem Wołowni, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Lubecz, o 12 w. od Nowogródka. W. Wielkie

mają 37 osad, W. Małe 14 osad. Miejscowość bezleśna, mocno wzgórzysta, grunta i łąki wyborne.

A. Jel.

Worobiejnia, ws nad rzką Teremuchą, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Worobiejnia, o 45 w. od Mglina, 66 dm., 427 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Worobiew, ws, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Pietrusze, 90 dm., 550 mk., dom modl. żydowski.

Worobiewa, okolica, pow. newelski, gm. Trechalewo (o 10 w.), cerkiew filialna, jarmarki na trzeci dzień po Trójcy św. i 8 września.

Worobiewicze, białorus. *Warabjewiczy*, ws, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Bystryca, o 33 w. od Słucka, ma 41 osad. Miejscowość dość leśna. Błonia błotne łączą się kanałem z rz. Wuswą.

A. Jel.

Worobiewka 1.) ws nad rzką Warą, pow. nowogrodziewierski gub. czernihowskiej, gm. Mamiekin, 280 dm., 1275 mk., cerkiew, młyn wodny. 2.) **W.** al. *Rudnia*, ws nad rzką Pakopką, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Hordiejewka, 71 dm., 531 mk., 3 wiatraki. 3.) **W.**, ws nad rzką Kowrycią, pow. żółtonoski gub. poławskiej, gm. Bezpalcze, 133 dm., 763 mk., 10 wiatraków, 2 olejarnie. 4.) **W.**, sloboda nad rz. Tałuczejewą, pow. bohuczorski gub. woroneskiej, o 95 w. od Bohucza, ma 710 dm., 5372 mk. Małorusów, 2 cerkwie, szkoła, 4 jarmarki. 5.) **W.**, st. poczt., pow. kodnikowski gub. wołogodzkiej, na trakcie z Kodnikowa do Todmy.

Worobiewo 1.) ws, pow. dzisieński, ob. *Werebiewo*. Odl. o 47 w. od Dżisny, ma 8 dm., 42 mk. praw. i 35 kat. 2.) **W.**, zaśc., nad rzką Żeleńnicą, pierwszym prawym dopływem Słuczy, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk.

A. Jel.

Worobiewo, ws nad rzką Jakszynką, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Worobiewo, 43 dm., 291 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Worobiewska Buda, ws, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Meżyrycz, par. praw. Rożówka (o 2 w.), odl. o 69 w. od Czerkas, otoczona wielkimi lasami, ma 556 mk. (w 1863 r. 311 mk.). Należała do dóbr Meżyrycz, Parczewskich.

Worobiewska Buda, ws nad rzką Warą, pow. nowogrodziewierski gub. czernihowskiej, gm. Mamiekin, 125 dm., 547 mk., cerkiew.

Worobiewska Rudnia, ws w pobliżu rz. Ryżni, pow. owrucki, na pograniczu pow. radomyckiego, gm. i par. Worobie Nowe (o 3 w.), na zach. od Unina, niegdyś dobra monasteru pieczarskiego w Kijowie.

Worobijówka 1.) zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 11 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Ilia, 2 dusze rewiz. 2.) **W.**, folw., pow. rohaczewski, gm. Rzeczeki, od 1879

r. własność Gerardów, ma wraz z Bartłomiejówką 1688 dzies. (148 roli, 60 łąk, 957 lasu); karczma.

Worobijówka 1.) wś nad Bohem, pow. braclawski, okr. pol., par. katol., sąd i st. poczt. Niemirów (o 15 w.), gm. Peczara, st. dr. żel. Rachny (o 26 w.), odl. o 24 w. od Braclawia, ma 102 dm., 731 mk., 503 dzies. ziemi włosc., 1553 dworskiej, 37 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1737 r., z 897 parafianami; gorzelnia. Gleba glinkowata. Wś należała do Koszków, którzy posiadali w tych stronach znaczne nadania (klucz szpikowski i krośniański). W r. 1572 Iwan i Andrzej zrobili dział ojcowizny i wkrótce Iwan Koszko sprzedał część swoją: Szpików, Worobijówkę i Rohoźnę ks. Ostrogskiemu. Następnie władali nią: Świejkowscy, Leszczyńscy, Płońscy, dziś Abazy. Do wsi należy przysiołek Gwozdów. 2.) **W.**, wś otoczona lasistemi jarami, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Meżyrzycz (o 5 w. na pld.), odl. o 67 w. od Czerkas, ma 1224 mk. W 1741 r. było tu 50 sadyb, w 1863 r. 762 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1802 r. a odnowioną w 1854 r. i uposażoną 42 dzies. Do par. praw. należy wś Łuka (odl. o 2 w.). Należała do dóbr Meżyrzycz Parczewskich, od których w 1863 r. nabyta wraz z Rożówką przez gen. Tichanowskiego. 3.) **W.**, wś, pow. kijowski, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Byszew (o 1 w.), przy drodze do Paszkówki, o 55 w. od Kijowa, ma 513 mk. Włościanie, w liczbie 166 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 537 dzies., ze spłatą po 640 rs. 69 kop. rocznie. Należała do klucza byszewskiego Charleskich, dziś Anny Charleskiej, mającej 327 dzies. roli i łąk i 172 lasu. 4.) **W.**, część wsi Mikołajówki, w pow. kaniowskim. W 1858 r. nabyta przez Komarowiczów od Piotra Czachowskiego, miała 1341 dzies. 5.) **W.**, u Marczyńskiego *Wołobijówka*, wś nad Śniwodą, dopł. Bohu, pow. lityński, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Ułanów (o 3 w.), par. praw. Rybczyńce, st. dr. żel. Berdyczów (o 40 w.), sąd w Chmielniku, odl. o 35 w. od Lityna, ma 61 dm., 665 mk., 436 dzies. ziemi włosc., dworskiej z Rybczyńcami 1406 dzies.; młyny wodne, gorzelnia. Należała do Chołoniewskich, dziś Mazarakiego. 6.) **W.**, przedmieście Szarogrodu, nad rz. Muraszką, w pow. mohylowskim. 7.) **W.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Kustowce, par. katol. Lubar, odl. o 90 w. od Nowogrodu Wołyńskiego, 25 w. od st. dr. żel. Połonne a 17 w. od st. poczt. Lubar, ma 101 dm., 854 mk., 911 dzies. ziemi włosc., 659 dworskiej; cerkiew, p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną na fundamencie murowanym w 1848 r., uposażoną 3½ dzies. ziemi; kaplicę drewnianą z 1875 r. Wś ta wymieniona jest w akcie z 1601 r. w li-

czbie wsi zniszczonych przez Tatarów, należała wówczas do ks. Janusza Ostrogskiego. W zeszłym wieku własność ks. Lubomirskich, obecnie Żurakowskich. 8.) **W.**, *Worobiejówka*, wś nad rzeką Koliną, pow. ostrogski, gm. Semenów, par. praw. Pohorelce (Pogorzelce) (w pow. krzemienieckim, odl. o 4 w.), ma 50 dm., 387 mk. Posiada cerkiew filialną, p. w. św. Jana Bogostowa, wzniesioną z drzewa na murowanym fundamencie w 1877 r. i uposażoną 28½ dzies. ziemi. Reg. poborowe z 1570 r. wymieniają wś Worobiejówkę w liczbie wsi należących do Stepana Szumskiego, a z 1583 r. pomiędzy włościami zmarłego kn. Władysława Zbarazkiego. Pobór oddzielnie nie wykazany (Jabłonowski, Wołyń, 30, 128). W t. r. syn kn. Władysława Piotr oddaje W. w arenę, pomiędzy innymi, Mikołajowi Wąsowiczowi i żydowi nowo-zbaraskiemu Efraimowi (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, 235). W zeszłym wieku należała do ks. Jabłonowskich, później do Sapiehów. Przed 1820 r. ks. Teofila Sapieżyna sprzedała jedną połowę wsi Zabokrzykiemu, drugą zaś Ka weckim, którzy w r. 1852 odstąpili ją również Zabokrzykiemu. Droga wiana przeszła na Różyckiego. Pozycya równa, bezleśna, stepowa, gleba czysty czarnoziem pszenny, wydający obfite plony. Włościanie trudnią się wyłącznie rolnictwem i są wogóle zamożni. 9.) **W.**, wś u źródeł rzki Ławryka, dopł. Berezianki, po w. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Worobijówka, o 12 w. od Skwiry, ma 295 dm., 1817 mk. (w 1862 r. 1342 mk.), zarząd gminy, cerkiew paraf., p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w drugiej połowie zeszłego wieku, kaplicę katol. par. Wołodarka, szkołę ludową, 2 młyny wodne i wiatrak. W zeszłym wieku W. należała do klucza antonowskiego dóbr kn. Wiśniowieckich, w bieżącym wieku Kuczalskich, od sukcesorów których w 1840 r. nabyli: Bezus (2750 dzies. i 468 dusz rewiz.) i Steger (933 dzies. i 184 dusz rewiz.). Wś położona na wyniosłej równinie, otoczona jest starym lasem dębowym. Gmina obejmuje 15 okręgów (starostw) wiejskich, 16 miejscowości (1 chutor, 2 karczmy), mających 1920 dm., 11143 mk., 20423 dzies. ziemi (8787 włosc., 11354 dworskiej, 282 cerkiewnej). 10.) **W.**, wś nad rz. Tarnawą, dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol., par. kat., sąd i st. poczt. Dunajowce o 6 w.), odl. o 42 w. od Uszycy, ma 169 dm., 1046 mk., 542 dzies. ziemi włosc., 993 dworskiej w dwóch częściach, 36 cerkiewnej. Posiada cerkiew, p. w. św. Parascewii, wzniesioną w 1766 r., z 708 paraf. W reg. pobor. wwdztwa podolskiego w 1569 r. wymieniona pod nazwą Dunajowce Niżne, własność Herburtów, płaci od 3 pługów, 2 kół, 5 komorn. W r. 1578 Dunajowce Niżne (za Niżne) al. Worobyówka, własność Herburtówien, płaci od 3 pługów, 4 ogr. po 4 gr., 2 komorn. po 2 gr., od koła młyna. 24 gr. i

od koła stempnego od 15 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 220, 254). Następnie własność Bogusza, Wilamowskiego, Borkowskiego, dziś w połowie bar. Majdłowej (548 dzies.) i Wilgi (445 dzies.), przedtem Żery. 11.) **W.** al. *Lipowe*, karczma, pow. uszycki, gm. Rachnówka.

Worobijówka 1.) wś, pow. tarnopolski, 16 klm. na pld.-zach. od sądu pow. w Tarnopolu, 7 klm. na pld.-zach. od urzędu poczt. w Hłuboczku Wielkim. Na ptn. leży Czernichów, na wsch. Hładki i Kurowce, na pld. Kurowce, na pld. Kurowce, na pld.-zach. Cebrów, na ptn.-zach. Seredyniec. Ptn.-wsch. część obszaru przepływa dopływ Seretu, nadpływający z Seredyniec. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 96 łąk i ogr. 1, pastw. 51, lasu 60 mr.; wł. mn. roli or. 782, łąk i ogr. 28, pastw. 35 mr. W r. 1890 było 90 dm., 515 mk. w gm., 2 dm., 21 mk. na obsz. dwor. (15 obrz. rzym.-kat., 515 gr.-kat., 6 izrl.; 23 Pol., 513 Rus.). Par. rzym.-kat. w Jezierniej, gr.-kat. w miejscu. Do tej parafii należą Cebrów i Kurowce. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2230 złr. 2.) **W.**, wś, pow. zbaraski, 35 klm. na pld.-wsch. od Zbaraża, 12 klm. na pld.-wsch. od sądu pow. w Nowem Siole, 12 klm. na pld.-wsch. od st. kol. i urzędu poczt. w Podwołoczyskach. Na pld. leżą Proslowce, na pld.-zach. Pińkowce i Medyń, na ptn.-zach. Hnilice Małe (al. Hniliczki), na ptn. Hołotki, na ptn.-wsch. Toki, na wsch. Sobolówka (wś pow. starokonstantynowskiego). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz na małej przestrzeni. Środkiem wsi płynie mały dopł. Zbrucz. W dolinie tego dopływu leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 495, łąk i ogr. 82, pastw. 24 mr.; wł. mn. roli or. 707, łąk i ogr. 41, pastw. 20 mr. W r. 1890 było 103 dm., 615 mk. w gm., 6 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (511 gr.-kat., 112 rzym.-kat., 16 izrl.; 570 Rus., 69 Pol.). Par. rzym.-kat. w Tokach, gr.-kat. w Medyniu. We wsi jest szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 1819 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Woroblin, wś i folw. nadrz. Bug, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulín, odł. 12 w. od Janowa, 25 w. od Białej, ma 21 dm., 178 mk. W r. 1827 było 13 dm., 102 mk.; w 1791 r. było 123 mk. W r. 1886 folw. W. rozł. mr. 708: gr. or. i ogr. mr. 195, łąk mr. 160, pastw. mr. 164, lasu mr. 205, nieuz. mr. 84; bud. drew. 25; płodozm. 6 pol.; las, w części dębowy, nieurzadzony, cegielnia. Wś W. os. 17 mr. 273. Wś W. w XVI w. należała w części do Czyżewicza w części do Łosowicy, majątków leżących po drugiej stronie Buga. W r. 1569 było dokonane rozgraniczenie między temi częściami. W części czyżewickiej, należącej do Bohdana Kuczuka Czyżewskiego i brata jego Aleksandra Kuczuka Łazuckiego, było 6 gospodarzy, dla których wymierzono 4 włók 19 mr.

pól i sianozęci, pozostawiając resztę dla gospodarzy z części łosowickiej, będącej wówczas w zastawie od Jerzego Ilinicza u Mikołaja Kiszki, wojew. podlaskiego, a przez Ilinicza darowanej Stanisławowi Mogilnickiemu (ob. *Łosowica*). Lasu i łąk w nim dla „wielkiej wody“ nie dzielono, pozostawiając je we wspólnym używaniu. W r. 1597 Semen Aleksandrowicz i Anna z Telatyckich Kuczukowie Łazuccy sprzedali schedę swą w Łazukaeh i Woroblinie Wasylowi Aleksandrowiczowi Kuczukowi Łazuckiemu. Do drugiej połowy XVIII w. część włościan w W. odrabiała pańszczyznę do Łosowicy, część do Czyżewicz, a dwóch do Krzyczewa. W r. 1752, po nabyciu Łosowicy przez Jana Grothusa, ustała pańszczyzna do Czyżewicz, a w 1758 r. Ksawery Hornowski, dziedzic Krzyczewa, dwóch swoich chłopów odprzedał małż. Grothusom za złp. 4000. W r. 1767 Grothusowie dobra Łosowica z wsią Rudawcem, a także Woroblin zbyli Józefowi Dulębie, którego synowie Józef Dulęba, w r. 1814 sprzedawszy Łosowicę Joachimowi i Annie z Iwaszkiewiczów Bryndzom, w dniu 15 lipca t. r. sprzedał im także wieś Woroblin za 100,000 złp. We wsi W. nie było wówczas jeszcze folwarku, tylko las i większa część łąk były w używaniu dworu, reszta gruntów była podzielona między włościan, bardzo podupadłych po wojnie z 1812 r. Pozostawiono tu 10 gospodarzy, innych przeniesiono do Łosowicy i z pustek utworzono folwark. Dopiero w r. 1858, po nabyciu W. w drodze działów przez Ludwika Bryndzę, ustał stosunek z Łosowicą. *L. Br.*

Worocheł, potok górski, prawy dopł. Prutu, powstaje na obszarze Mikuliczyna i uchodzi pod wsią Worochtą.

Worocheł, os. w Mikuliczynie, pow. nadworniański.

Woroheciański, szczyt w dziale górskim Beskidu lesistego zw. Grzebień, na obszarze Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim. Szczyt ten wzn. 1325 mt. n. p. m. jest najwyższym w całym dziale. Nazwę nosi od przyległej wsi Worochty, części Mikuliczyna.

Worochta 1.) część Mikuliczyna, pow. nadworniański. Wieś ta, osada huculska, w malowniczej górskiej okolicy nad Prutem, ma cerkiew filialną par. Mikuliczyn, 472 mk. Ob. *Mikuliczyn*. 2.) **W.**, wś, pow. sokalski, 28 klm. na pld.-zach. od Sokala, 7 klm. na ptn.-zach. od sądu pow., st. kol. i urzędu poczt. w Bełzie. Na zach. leży Machnówek, na ptn. Budynin, na wsch. Tuszków, na pld. Staje (pow. Rawa Raska). Środkiem wsi płynie Rzezczyca. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 321, łąk i ogr. 171, pastw. 29, lasu 117 mr.; wł. mn. roli or. 377, łąk i ogr. 152, pastw. 14 mr. W r. 1890 było 84 dm., 439 mk. w gm., 11 dm., 54 mk. na obszarze dwor. (274 rzym.-kat., 207 gr.-kat., 10 izrl., 2

in. wyzn.; 349 Pol., 143 Rus., 1 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bełzie, gr.-kat. w Budyninie. We wsi jest szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 788 złr. *Lu. Dz.*

Worobjówka, pow. przylucki gub. połtawskiej, ob. *Orobijówka*.

Worobin, ws nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Dąbrowica (o 3 w.), posiada kaplicę katol. par. Dąbrowica, młyn wodny, gorzelnię, browar, piękny pałac i wzorowe gospodarstwo. Był tu zbiór obrazów, między niemi znajdowało się wielkiej piękności płótno, przez znawców przypisywane Dominichinowi, a przedstawiające N. M. P. Bolesną. Należała do dóbr Dąbrowica hr. Platerów.

Worocewicze, dwie wsi, folw. i dobra, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewicze, o 70 w. od Kobrynia. Jedna ws ma 575 dzies. ziemi włosc. (245 łak i pastw., 25 nieuż.), druga ws 796 dzies. ziemi włosc. i 64 cerkiewnej. Obie mają 77 dm., 824 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, 2 wiatraki, jarmark. Dobra, własność Paleologów, 710 dzies. (455 łak i pastw., 70 lasu, 50 nieuż.); osada 15 dzies.; należy do Wysiekierskich. Dobra należały dawniej do Ordów. Urodził się tu w 1807 r. Napoleon Orda, znany rysownik, wydawca Albumu. W. były niegdyś własnością kn. pińskich i przez Teodora Jarosławicza testamentem zapisane Zygmunto- wi I; z kolei trzymała je królowa Bona. Znajdujemy różne wzmianki o W. w dokumentach XVI w. (ob. Rewizya puszczy, 84, 112, 271, 278, 279 i Piscewaja kniga, str. 125). W XVIII w. znajdujemy W. w posiadaniu Oskierków, jako dobra hybernowe. Wskutek nieporozumień z sąsiadami wyznaczoną została w 1775 r. komisya dla uregulowania granic, pod przewodnictwem Bystrego, łowczego nadw. w. ks. lit. (ob. Vol. leg., VIII, 714 i 817).

Worochale, ws skarbowa, pow. święciański, w 1 okr. pol., 8 dm., 94 mk. kat.

Worochowicze, *Worochowicze*, zaginione sioło w pow. owruckim, w pobliżu granicy dzisiejszego pow. radomyskiego od pow. rzeczyckiego, należało do dóbr monasteru św. Nikoły pustynskiego w Kijowie. W r. 1628 wniesiono ztąd pobór od 5 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 68).

Worocieć, *Worocień*, ws, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 93 w. od Rzeczyca, ma 26 osad. Grunta wyborne, jęczmienne i pszenne. *A. Jel.*

Worocień 1.) al. *Worotniki*, zaśc. nad Berezyną, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, o 55 w. od Bobrujska, stanowi własność donacyjną Puszczyńców, przy dom. dawniej starościńskim Parycze. Miejscowość obfita w łąki, rybołówstwo, grunta lekkie. 2) **W.**, pow. ihumeński, ob. *Krapiwna*. 3) **W.**, ob. *Worocieć*.

Worociszki, zaśc., pow. święciański, w 2

okr. pol., o 30 w. od Święcian, 3 dm., 22 mk. katol.

Woroczin, pow. dubieński, ob. *Woronicze*.

Woroczyn, ws nad Stochodem, pow. włodziński, gm. Kisielin, ma 50 dm., 410 mk., cerkiew, kaplicę, młyn wodny.

Worodzków, ws i folw. nad rzeką Wołczasą, pow. czerykowski, gm. Bielica, 22 dm., 149 mk., cerkiew paraf. drewniana, kościół katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., z drzewa wzniesiony w 1669 r. przez braci Aleksandra, kanonika, i Aleksego, karmelity, Poniatowskich. Par. katol., dekanatu czerykowskiego, 561 wiernych. Kaplice w Zabołociu i Uspolu. Dobra, własność dawniej Poniatowskich, od r. 1845 Husakowskich, 212 dzies. (45 roli, 15 łak, 105 lasu).

Worok, rzeczka, w pow. ihumeńskim, drobny lewy dopływ Uszy berezyńskiej, w obrębie gminy Bieliczany, na obszarze dóbr Rawanicze. Bierze początek z jez. Głuche, płynie na wsch. puszcza 4 w., ma ujście pod osadą fabryczną, w której wyrabiały się sukna przez obywatela Słotwińskiego. *A. Jel.*

Worokoliszczyzna, czy *Worokomszczyzna*, ws, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 45 w. od Słonima.

Worokoml, w dokm. *Wrokomla*, ws, pow. kowelski, gm. Hłusza Wielka, 83 dm., 615 mk., cerkiew, kaplica, cegielnia, gorzelnia. Posiada filię paraf. katol. Kamień Koszyrski. Podług reg. pobor. pow. włodzińskiego z 1583 r. należy do włosci Kamień kn. Hrehorego Koszerskiego (Sanguszki), który płaci ztąd z 28 dym., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyn, 114).

Worokomszczyzna, ob. *Worokoliszczyzna*.

Woroń, ws nad wielkiem jeziorem t. n., pow. lepelski, w 3 okr. pol., gm. Woroń, odl. o 15 w. od Lepla, przy drodze z Lepla do Uszacza, ma 25 dm., 304 mk., zarząd gminy, cerkiew, p. w. Przemienienia Pańskiego, kaplicę katol. par. Lepel, szkołę, gorzelnię. Tutejszą kaplicę, p. w. św. Tekli, z pięcioma ołtarzami pięknej roboty, fundował Szymon Kmitynicz Sielawa, chorąży lepelski a następnie kurator honorowy gub. witebskiej i syn jego Franciszek. Gmina w pld.-zach. części powiatu, graniczy od płu. z gm. gutowską, od wschodu z gm. bielską i niesińską, od pld. z gm. Franopol i Pyszno, od zach. z gub. mińską, obejmuje 16 miejscowości, mających 319 dm. włosc. (obok 9 należących do innych stanów), 2163 mk. włosciian, uwłaszczonej na 3282 dzies. W. w 1601 r. był własnością Despot Zenowiczów, później hr. Chodkiewiczów, od których nabywa Tadeusz Woroniec, chorąży gwardyi lit., po czem drogą wiana za córką jego Apolonią przechodzi na Józefa Dyszlewicza, sędz. borysowski, córka którego Tekla wnosi w posagu Szymonowi Kmityniczowi Sielawie, dziś syna ich Franciszka. Dawniej dobra W., do których należały wsi: Waclaw, Żary, Prudok

i Królewiec, były obszerniejsze i obejmowały 650 włók; dziś, po odejściu ziemi włościańskiej, folw. W. ma 1551 dzies. *A. K. Ł.*

Worona 1.) folw. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. i par. Worniany, odl. o 53 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. (2 katol., 4 żydów), kaplica katol., p. w. św. Jerzego, z muru wzniesiona przez Brzostowskich, gorzelnia, młyn wodny. Własność Czyżów. 2.) **W.**, folw. pow., wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, 1943 dzies. ziemi dworskiej; własność Górskich. 3.) **W.**, ws nad stawem, pow. wileński, 5 okr. pol., o 39 w. od Wilna, 2 dm., 20 mk. katol.

Worona, karczma, pow. uszycki, w gm. Mukarów, przy wsi Siniakowcach.

Worona 1.) rzeka, prawy dopływ Bystrzycy, wypływa na krawędzi właściwych gór, na wysokości około 600 mt. a uchodzi na wysokości około 230 mt. Źródła jej mieszczą się na obszarze Strymby, w pow. nadworniańskim. Całe dorzecze W. przedstawia okolicę równą, zrazu podniesioną lekkimi płaskimi garbami, a następnie płaską, w górnym biegu zalesioną. Dolina jej, podobnie jak i Bystrzycy, przecina Karpaty na poprzek i to prawie prostopadle do ich pasem i uwarstwowań. Dolina W. u źródeł wrzyna się w dyluwium rzeczne i w aluwium. Wypływa W. na obszarze Strymby, przy gościńcu wiodącym z Delatyna do Nadworny, przepływa nareszcie wśród wzgórz, z rzadka porośniętych drzewiną, doliną dosyć głęboką, po pod Horby i Poharyl. Na obszarze Nadworny robi wygięcia w kształcie litery S. Płyynie dalej w kierunku płu.-wsch. przez Nazawizów, granicą Tarnawicy Lesnej, Przerosła a Paryszcz, granicą Cucyłowa, Wołosowa a Hawryłówki, przez Weleśnicę Górną i Dolną, Winograd, Worone, granicą Worony a Ottynii, przez Krasitówkę, Słobódkę, Czarnołożce, Przeniczniki, Tyśmienicę, Podpieczary i Podłuże. Całe dorzecze W. jest krainą pagórkowatą, podniesioną rozległymi płaskimi garbami bez wyraźnych i wybitnych pasem. Opada z lekka ku północy. Miejscami okolicą lesista, od Worony płynie potok na wschód, gdzie przypiera aż po brzegi wyżyny tyśmienickiej, opłukuje ją, płynąc na północ do Tyśmienicy. Tu odparty przez tęż wyżynę przelewa się ku płu.-zach. i tak płynie do ujścia. Wyżyna tyśmienicka wznosi się nad łęgiem W. około 600 mt. Prawe dopływy W. są: Weleśnica z pot. Czarnym, Stebnik z pot. Krzywym. Babianka zbiera bardzo liczne dopływy z lesistych obszarów, jako to: Opraszynę z potokami: Czarny, Glinki, Bilenki, Rumysty, Brabenki; do pot. Babianki płynie dalej: Holiszanka z pot. Iwanów, Chorosna, z pot. Wiksze, dalej do Holiszanki Bobrówka i Korzelówka. Do Babianki płynie następnie pot. Targowa. Z lew. brzegu do W. płyną pot.: Poliński, Rokitna, Strymba z Uniąwą, Studeniec. Długość W. około 70 klm. (Kar-

ta wojs., 11, XXXI, 10, XXXI, 11, XXXII, 10, XXXII i Atlas geolog. Galicyi). 2.) **W.**, prawy dopł. Słonicy, wypływa w Stebniku, uchodzi w Bolechowcach. Płyynie z pod lesistej góry Łysej (388 mt.) i zbiera dopływy z lesistych obszarów Lipy, Baranicy. Długa około 4 klm. (Karta wojs., 8, XXIX). 3.) **W.** (por. t. II, 450), mylnie, zam. *Wownia*. *St. Maj.*

Worona 1.) część Cucyłowa, pow. nadworniański. 2.) **W.**, ws, pow. tłumacki, 21 klm. na pld.-zach. od Tłumacza, 19 na pld.-zach. od sądu pow. w Tyśmienicy, 5 na płu.-zach. od urzędu poczt. w Ottynii. Na płu.-zach. leży Ladzkie, na płu.-wsch. Krasitówka, na pld.-wsch. Ottynia, na pld.-zach. Winograd. Środkiem obszaru płynie od zachodu na wsch. Worona, a na południe od niej jej dopływ Weleśnica (zasilona Stebnikiem). Zabudowania wsi leżą na pld.-zach., w dolinie Worony i Weleśnicy. Najw. wzn. na pld.-zach. 313 mt. (znak triang). Wł. więk. ma roli or. 218, łąk i ogr. 353, pastw. 202, lasu 568mr.; wł. mn. roli or. 745, łąk i ogr. 715, pastw. 24, lasu 6 mr. W r. 1890 było 410 dm., 1327 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (1221 gr.-kat., 28 rzym.-kat., 68 izrl., 18 innych wyzn.; 1220 Rus., 98 Pol., 18 Niem.). Par. rzym.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w miejscu dek. tyśmienicki. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. *Lu. Dz.*

Woronajcie, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, własność Kunejków, ma wraz z zaśc. Kiwajecie-Pubzubie 297 dzies. (31 $\frac{1}{2}$ lasu, 41 $\frac{1}{2}$ nieuż.).

Woronajewo, wlas. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 95 w. od Dżisny, 1 dm., 21 mk.

Worońce 1.) ws, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 7 w.), okr. wiejski Buki, o 59 w. od Dżisny, 11 dm., 124 mk. katol. (w 1865 r. 70 dusz rewiz.). 2.) **W.**, ws, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 50 w. od Święcian, 11 dm., 77 mk. katol. 3.) **W.**, ws nad jez. Narocz, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kobylniki (o 3 w.), o 51 w. od Święcian, 4 dm., 45 mk. prawosł., 3 żydów (w 1865 r. 19 dusz rewiz.); należy do dóbr Antonieberg, Hałków. 4.) **W.**, ob. *Woroniec*.

Worońce, ws nad rzeką Śleporodą, pow. łubieński gub. połtawskiej, gm. Łazorki, 165 dm., 1000 mk., cerkiew, 20 wiatraków.

Woronciewiczze, ws i folw., pow. orszański, gm. Stare Sióło (o 15 w.), 8 dm., 33 mk., cerkiew paraf. drewniana, dom przytułku, zapasowy śpichlerz gminny. Folw., od r. 1873 Gonirowskich, 1082 dzies. (240 roli, 130 łąk, 500 lasu); karczma daje 100 rs.

Woroncówka, os., pow. opoczyński, gm. Białaczew, par. Petrykozy, odl. od Opoczna 4 w., ma 7 dm., 32 mk., 67 mr. Utworzona na gruntach poduchownych po r. 1864.

Woroncowka, sloboda nad rz. Osieredą,

pow. pawłowski gub. woroneskiej, na płu.-wsch. od Pawłowska, ma 1625 dm., 11625 mk., 3 cerkwie, szkołę, szpital, 5 jarmarków bardzo handlowych, st. pocztową. Mieszkańcy, oprócz rolnictwa, zajmują się garbarstwem.

Woroncowo Horodyszcze, st. dr. żel. chwastowski, w pow. czerkaskim, o 3 w. od mta Horodyszcza (ob.), pomiędzy st. Korsuń (o 22 w.) a Ćwietkowo (o 14 w.), odległa jest o 154 w. od Chwastowa a 129 w. od Znamienki.

Worońcowskie Białozierze, pow. czerkaski, ob. *Pozzia*.

Worończa 1.) dobra nad rz. Dorogówką, lew. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn o 28 w. od Nowogródka, w okolicy malowniczej, z glebą wyborną, pszenną. Par. kat w miejscu. Kościół murowany św. Anny, z r. 1781, fundacyi ówczesnego dziedzica Józefa Niesiołowskiego, ostatniego w wdy nowogródzkiego, ma kaplice: w miejscu, w Tuhanowiczach, Serweczu i Kozłach (Kozłowiczach); przeszło 2500 parafian. Wojewoda Niesiołowski żył długo w W., zmarł w 1814 r. i pochowany w podziemiach kościoła. Syn jego generał wojsk pol., po śmierci ojca W. zamienił z gen. Floryanem Kobylińskim na dobra w Królestwie. Córka Kobylińskiego hr. Rostworowska sprzedała W. około 1844 Antoniemu Mierzejewskiemu. Obecnie przez wiano M. Mierzejewskiej, poślubionej Aleksandrowi Lubańskiemu, synowi Jana, b. marszałka pow. wilejskiego, przeszła w ręce Lubańskich. Dobra W. mają przeszło 104 włóki. Piękny pałac, z drzewa wzniesiony śród wspaniałego parku, zawiera pamiątki przeszłości i jest ozdobą okolicy. Gospodarstwo i ogrodnictwo znaczne i porządne. Młyny, propina-cye. Oprócz pałacu zasługują na uwagę wszystkie budynki z muru ufundowane, tudzież pięknej architektury. Starożytny skarbiec, z wieżą gotycką, jak niemniej olbrzymie szpalery lipowe. W r. 1807 był tu zastępcą pełnomocnika u wojewody Niesiołowskiego, głośny starożytnik Adam Czarnocki, piszący pod pseudonimem Zoryana Dołęgi Chodakowskiego i przebywszy tu do 25 marca r. 1808, odjechał do Omska. O W. i wojewodzie Niesiołowskim znajdujemy wzmiankę w „Panu Tadeuszu“, kiedy wojski, zgorszony polowaniem młodzików na zające, powiada: „Cóżby rzekł (na to) wojewoda Niesiołowski stary, który ma dotąd pierwsze na świecie ogary i dwiestu strzelców trzyma obyczajem pańskim. I ma sto wozów sieci w zamku worończańskim, a od tyłu lat siedzi jak mnich na swym dworze“. 2.) W., karczma, pow. nowogródzki, przy gościńcu z mtką Horodyszcza do dóbr Woroncza, należy do tego dominium, odl. od niego o 1 w.

Worończuki, ws nad rzką Małonką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo (o 15 w.), okr. wiejski Julianowo, o 65 w. od Dzisny,

7 dm., 68 mk. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr Bazylpol Fedorowiczów.

Woronczyn, ws, pow. włodzimierski, na płu.-wsch. od Kisielina, posiada kaplicę katol. par. Kisielina. Na początku XIX w. siedziba Ludwika Kropińskiego, generała, poety. Znalaziono tu pod warstwą pni dębowych młotki i siekierki krzemienne, oddane potem do muzeum krzemienieckiego (ob. Niemcewicz, Podróże historyczne, 293). Niegdyś własność ks. Woronieckich, którzy podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. zobowiązani byli do opatrywania wspól z innymi, dwóch horodni zamkowych (Jablónowski, Rewizye, 36, 40). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność kn. Jurgy (Jerzego) Woronyczego; pobór oddzielnie niewykazany. W r. 1577 kn. Jurya Woroniecki płaci ztąd od 10 dym. po 16 gr., 4 ogr. po 6 gr., 7 ogr. po 3 gr. a w r. 1583 kn. Janusz ze Zbaraża Woroniecki z 16 dym., 6 ogrod. (Jablónowski, Wołyń, 17, 59, 94).

Woronecz, ob. *Woroniecz*.

Woronele, ws, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 54 w. od Poniewieża.

Woroneż, mko nad rzką Osotą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Woroneż, o 35 w. od Głuchowa, 549 dm., 2824 mk., zarząd gminy, 6 cerkwi, 19 sklepów, targi w poniedziałek i piątek, 3 jarmarki, cukrownia. W pobliżu łomy wybornego kamienia na żarna młynskie.

Woroneż, mto główne gub. woroneskiej, na pr. brzegu rz. Woroneża (lew. dopł. Donu), przy linii dr. żel. pld.-wschodnich, pod 51° 39' płu. szer. a 56° 52' wsch. dłu., odl. o 550 w. od Moskwy a 1154 w. od Petersburga. Zbudowane na wyniosłej płaszczyźnie, otoczone slobodami: Czyżowska, Jamska, Troicka, Prydacza i Monastyrszczenka, w 1888 r. miał 61336 mk. W r. 1860 było tu 4741 dm. (1214 murow.), 37772 mk. (325 katol., 117 rozkoln., 94 prot., 245 żydów, 24 mahomet), 23 cerkwie, 2 monasterzy męzkie i 1 żeński, kościół par. katol., p. w. Przemienienia Pańskiego (parafia, arch. mohylewskiej, 2457 wiernych), 451 sklepów (354 murow.), teatr, szpital, dom przytułku, dom dla obłąkanych, dom poprawy i roboczy, więzienie, korpus kadetów, gimnazjum męzkie i żeńskie, seminarium, szkoła powiatowa i paraf. Pod względem przemysłowym było tu 29 fabryk, produkujących za 659790 rs. W t. r. było 2543 rzemieślników (607 majstrów). Targi odbywają się dwa razy tygodniowo, jarmarki zaś cztery razy do roku. Do miasta należało 3128 dzies. (2045 lasu). Dochód miasta w r. 1860 wynosił 46031 rs. Dzisiejsze miasto założone zostało w r. 1586 w celu obrony od napadów Tatarów; w 1590 spalone przez Czerkiesów, 1603 i 1604 r. zajmowane i niszczone przez Samozwańców. Po pożarze w 1672 r.

car Feodor Aleksiejewicz kazał zbudować tu na nowo twierdzę. Ważne znaczenie zyskało mto za Piotra I, który wybudował tu fortecę i urządził warsztaty okrętowe. W 1708 r. zaliczone do gub. azowskiej, która w 1725 r. została przemianowana na gub. woroneńską.

Woroneński powiat, położony w północnej części gubernii, zajmuje 91 mil al. 4423 w kw. (460170 dzies.). Powierzchnia wogóle równa i nizinna; nieznaczne wyniosłości towarzyszą prawemu brzegowi Donu, Usmani i Woroneżu. W pld. części powiatu podłoże stanowi formacja kredowa, w ptn. zaś dewońska. Czarnoziem spotyka się przeważnie na pr. brz. Donu i na lewym brz. Usmani, w pozostałych częściach powiatu gleba piaszczysta i gliniasta. Rzeki zraszające powiat należą do dorzecza Donu, przepływające w części zachodniej powiatu. Z dopływów jego najważniejsze Woroneż z Usmanią i Diewica. Jeziora, wogóle nieznaczne, zgrupowane są po obu brzegach Donu. Błota spotykają się na wybrzeżach Woroneżu, Usmani, Prawej Chawy i Tamłyku. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 150731 mk. (4420 rozkol.). W t. r. było 66 cerkwi i 4 monasterzy. Wyłączne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i hodowla bydła. Ogrodnictwo, sadownictwo i pszczelnictwo słabo rozwinięte. Łąki zajmują do 37600 dzies., z których zbierają około 2 mil. dudów siana. W r. 1860 było w powiecie: 67000 sztuk koni, 50700 bydła rogatego, 119400 owiec zwyczajnych, 27400 cienkorunych, 27300 trzody chlewnej i 210 kóz. Pod lasami znajdowało się do 64000 dzies.; w drzewostanie przeważały: brzoza, osina i in. Pod względem przemysłowym w t. r. było 77 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 2500 robot. i produkujących za 870000 os. Najważniejsze: 3 fabryki sukna z produkcją na 179000 rs. i 7 gorzelni, produkujących za 405600 rs.

Woroneńska gubernia, jedna z gubernii środkowych wielkoruskich, graniczy na ptn.-wsch. z gub. tambowską i saratowską, na pld.-wsch. z ziemią wojska dońskiego, na pld. i pld.-zach. z gub. charkowską na zach z gub. kurską i orłowską i zajmuje 1196·4 mil al. 57001 w kw., z czego 60·3% przypada na grunta orno, 17·2% na łąki, 9·1% na lasy i 12·4% na nieużytki. Rz. Don dzieli gubernię na dwie połowy, z tych zachodnia przecięta jest niewielkimi wzgórzami kredowymi i parowami, wschodnia jest mniej wyniosła i dosyć równa. Glebę w części zach. stanowi czarnoziem, we wschodniej po większej części grunt jest piaszczysty, lecz znajdują się pasy czarnoziemu i lotnych piasków. Pod względem geognostycznym ptn. część gubernii należy do formacji dewońskiej, pld. zaś do formacji kredowej. Powierzchnię gubernii zraszają trzy rzeki żeglowne: Don (na przestrzeni 600 w.), Woroneż (lewy dopływ Donu, na prze-

strzeni 140 w.) i Choper (również lewy dopływ Donu). Z rzek nieżeglownych zasługują na uwagę: dopływy Donu: Wieługa, Djenica Cicha Sosna, Czarna Kalitwa, Boguczar, Ikorec, Forostań, Bitiug, Osereda i dopł. Woroneża: Usmań i Chawa. Większych jezior jak również i błot nie ma w gubernii. Klimat umiarkowany, średnia temperatura roczna wynosi + 5·1° R. W 1888 r. było w gubernii 2663683 mk., t. j. 46 na 1 w. kw. W r. 1860 było tylko 1974406 mk., w tej liczbie 11470 rozkoln., 695 katol., 1979 prot., 337 żydów i 114 mahomet. Pod względem etnograficznym gubernię zamieszkują: Wielkorusi, Małorusi (przeszło 40%), koloniści Niemiec (1700) i cyganie (2700). W tymże r. było w gubernii 727 cerkwi (57 w miastach) i 8 monasterów (5 w miastach). Ludność zamieszkuje 12 miast i 4972 innych osad, wogóle dość ludnych. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem i sieją: żyto, owies, pszenicę, jęczmień, grykę i proso. Nadmiar zboża, pozostający po zaspokojeniu potrzeb miejscowych, używa się w części na potrzeby gorzelni, w części zaś wywozi do innych gubernii. Ogrodnictwo i sadownictwo mało jeszcze rozwinięte, natomiast hodowla bydła znajduje się w kwitnącym stanie. W r. 1860 było w gubernii: 516000 sztuk koni, 625400 bydła rogatego, 1430000 owiec zwyczajnych, 478000 cienkorunych, 375000 trzody chlewnej, 27400 kóz. Lasy zajmują zaledwo 1/10 ogólnej przestrzeni. W drzewostanie przeważa: dąb i brzoza, stanowiące około 90%. Na pozostałe 10% składają się: olszyna czarna, sosna, jesion i in. Pod względem przemysłowym w t. r. było w gubernii 449 fabryk, zatrudniających 9300 robotników i produkujących za 3466000 rs. (najważniejsze: 57 gorzelni z produkcją 1333600 rs. i 4 fabryki sukna, wyrabiające za 295000 rs.). Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 12 powiatów: biriuczeński, bobrowski, boguczarski, korotojański, niżniediewicki, nowochoperski, ostrogoski, pawłowski, wałujski, woroneński, zadoński i ziemlański, mających wogóle 34 okręgów policyjnych (stanów) i 232 gmín.

Woroni, ob. *Wroni*.

Woroniackie przedmieście, część m. powiatowego Złoczowa.

Woroniaki, nazwa pierwotnie nadana pasmom pagórków ciągnących się na południe od Złoczowa, w okolicy wsi Woroniak; z czasem rozciągnięto ją na całą część ptn. krawędzi wyżyny podolskiej, od Gołogór aż do granicy Galicyi, do Awratyna. Za granicę Woroniak od Gołogór przyjęto dolinę Złotej Lipy, staw w Gołogórach i kotlinę pot. Wyżary. Gołogóry trzymają się linii równoleżnikowej, Woroniaki zaś wysuwają się z południa daleko na północ, pomiędzy 42° 23' a 43° wsch. dług. Wziąwszy za podstawę do rozejrzenia się w stosunkach u-

kładu pionowego W. warstwicę 300—400 mt. n. p. m. wzniesioną, widzimy najpierw, że znaczna część obszaru całej wyżyny podolskiej dosięga tej warstwy, że najwyższe obszary znajdują się na zachodzie, gdzie góra Kamuła dosięga 477 mt. Po nad 400 mt. sięgają znaczne obszary, które podnoszą północną krawędź wyżyny, inne znów ciągną się ku południowi, często ze zboczeniem wschodnim, nadając całej wyżynie wiele różnorodności. Występują one tu jako lekkie sfałowania powierzchni, lub w postaci wałów górskich, grzbietów płaskich lub czubowych wierzchołków. Wody podarły ich stoki, a w wielu miejscach odstąpiły skały lub rozwarły szerokie doliny, w których człowiek, pod osłoną wysokich brzegów doliny i w pobliżu wody, znalazł korzystne warunki dla osiedlenia. Od południa właściwie nie mają W. żadnej granicy, podnoszą się zwolna i z resztą wyżyny zlewają się w jedną całość. W wielu miejscach, przy samej krawędzi nieraz, na znacznej przestrzeni przechodzą warstwicę po nad 400 mt. w postaci odosobnionych gór kopcowych, lub jako płaskie wyżyny i garby lub pasemka. Najwyżej wyniosła się okolica Łysej góry (448 mt.), gdzie wystąpił najpierw wązki, 4 klm. długi garb, a dalej ku wschodowi rozwinęła się obszerna wyżyna, poszarpana potokami z niej spływającymi. Nad źródłami samej Złotej Lipy wznosi się góra Stary Majdan (430 mt.) i Hrac (430). Przy drodze łączącej Kondratów ze Szpikłosami wzniosło się pasemko, zwane „Nad Krupką“, od którego na południe wysuwają się osobne działki. Od Jasienia więc ku Woroniakom ciągną się dwa garby na Fedenową dolinę. Lewe jej zabrzeże stanowi krótkie pasemko Zalesie, oddzielone żłobem od garbu wzniesionego z południa nad Woroniakami. Najwyższe wzniesienie stanowi tu góra Zalasas (420 mt.). Na wschód od Zalasas ciągnie się rozległy dział, po nad 400 mt. wzniesiony, w okolicę Pomorzan. Dalej na wschód okolica się obniża, a podnosi się nad Płuchowem do 409 mt., nad Podlipcami góra Mogiła 417 mt., nad Łuką góra Bochenkowa 405 mt. W kierunku ku północy okolica podnosi się coraz wyżej, ze wzniesieniami: Kruczą górą (431 mt.), Orłową (422 mt.), a kończy się na północy górą Bzowy (409 mt.). Zrazu wązkim grzbietem, potem obszerną wyżyną łączy się okolica, którą umiał las jarosławski, z poprzednimi obszarami i dochodzi do najwyższego wzniesienia (423 mt.). Liczne też wzgórza (po nad 400 mt.) ciągną się równoległe do siebie w stronę ku Jeziornej. Między Załosciami a Kottowem okolica nie dosięga 400 mt. wzn., dopiero od Werchobuza podnosi się ku północy, w lesie Biłocha, w szczytach: Łysa Góra (400 mt.), Huke (445 mt.). Najrozleglej podniosły się działki podhoreckie, a mianowicie po zachodniej stronie drogi ze Sasso- wa do Podhorzec, las Sewczyński z górą Olesko (415 mt.), po wschodniej stronie las Podślawnski, na południe od niego las Stawki z górą Zełny Horb (439 mt.), od niego wyżej wznosi się bezimienny garb (445 mt.). Wschodnie krańce działków umiał las Majdański, pld.-wsch. las Chodaczkowski, pld. las Poręby ze szczytem 455 mt. W działki podhoreckie włączyły się liczne kotliny; najznaczniejsze z nich: kotlina Kiernieczyny, Huty Pieniackiej i kotlina Majdańska. Od Wolicy i Łuhu ciągnie się garb do 16½ klm. długi, ze szczytami: Kamienną górą (431 mt.) i Wysokim Kamieniem (444 mt.). W lesie zwanym Buczyną niektóre miejsca dochodzą do 402 mt. Inaczej przedstawia się wyżyna podolska, gdy do niej zbliżamy się z północy. Występuje ona jako grzbiet wyraźnie oddzielający się od kotliny nadbużańskiej, jego krawędź jest poszarpana głębokimi kotlinami, ciasnymi debrami, podniesiona górami kopcowymi, podłużnymi garbami albo wreszcie przechodzi w lekki pomost, łączący nizinę z wyżyną. Krawędź ta tworzy kilka znacznych zakosów, a mianowicie: 1) od Gołogór na północ do Łysej góry, długi do 7 klm., z zatokowem wcięciem pot. Wyżary; 2) od Łysej góry do Płuhowa (25 klm.), z kierunkiem ku wschodowi. Wzdłuż tej krawędzi wcisnęła się kotlina Złoczowska; 3) od Płuhowa do góry Podlesia (377 mt.) z kierunkiem na północ, długi do 90 klm., w prostej linii 20 klm. Ta część krawędzi najbardziej zniszczona, posiada głębokie doliny, które im dalej na północ, tem szersze są i dłuższe. Dopływy Bugu powykręwały rodzaj półwyspów. Na najmniejszym z nich wznosi się góra Krawska (330 mt.) na drugim, rozszepiającym się na dwa mniejsze półwyspy, wznosi się góra Kozakowa (384 mt.). Pomiedzy nimi płyną dopływy Złoczówki, z którą łączy się dolina Trościaniecka. Trzeci półwysp objęły doliny: Bieniwska i Jelechowicka. Czwarty, ze wszystkich najdłuższy, wznosi się pomiędzy kotliną Jelechowicką a sassowsko-kottowską z górami: Bracką (375 mt.), Horodecko (389 mt.), Żulicą (369 mt.). Kotlina sassowsko-kottowska, utworzona przez Bug i rozplukana jego dopływami do 6 klm. szerokości, łączy się z dolinami pot. Spinochy i Bużka. Czwarty półwysp, rozszepiony trójkątną kotliną na dwa mniejsze, z górami: Włoską (378 mt.), Turychą (320 mt.), Świętą (362 mt.) i Podlesiem (377 mt.). Czwarty zakos ciągnie się od Podlesia do Huciska Brodzkiego, z kierunkiem na wschód, długi do 30 klm. Stoki tej części dosyć słabo rozwinięte, przejście z wyżyny do niziny nadbużańskiej łagodne, żaden znaczniejszy potok nie przerwał tej krawędzi. Wznoszą się na niej: Menicz (384 mt.), Wywóz (393 mt.), Makitra (369 mt.). Wzdłuż wschodniego grzbietu krawędzi utworzyła się rozległa dolina Ponikwy ze stawem. Pięty zakos od Huciska Brodzkiego do góry Boratyńskiej (393 mt.), z kierunkiem ku płu-

zach., długi 10 klm. Doliny utworzyły w tej części krawędzi trzy półwyspy, najznaczniejszą doliną jest Szmejkalka. 6) Od Boratyńskiej góry do kotliny Suchowolskiej, z kierunkiem wschodnim, długi do 11 klm., z najwyższym wzn. Mogiłą (362 mt.). 7) Od doliny Suchowolskiej do Makucy (355 mt.), z kierunkiem ku północy, długi około 10 klm. Grzbiet dobrze rozwinięty, z główną doliną Szabasową. Woroniaki stanowią część działu wodnego między stokami Bałtyku i morza Czarnego, a to między Wyżarą a Złotą Lipą, Złoczówką a główną Strypą, Bugiem a Kierniczną i Wiatyną, między Łahodowym pot. a Wolicą. Od Podlesia staje się krawędź trzeciorzędnym działem wodnym między Ikwą a Styrem, dalej pomiędzy nimi a dopływami Dniestru. Wczynie, kiedy podłoże wyżyny podolskiej w epoce sylurskiej wyłoniło się z morza, nie było jeszcze w Europie ani Karpat, Alp, Apeninu, ni Pirenejów. Po innych okolicach osadzały morza spłuczyska w epoce węglowej, permskiej, tryjasowej, a wyżyna podolska sterczała, jako suchy ląd, nad falami oceanu. Dopiero w epoce jurajskiej część jej nad Dniestrem zanurzyła się w fale morza a bardziej jeszcze w epoce kredowej i trzeciorzędowej. Na pokładach paleozoicznych leżą bezpośrednio na naszej wyżynie nowsze utwory. Na południu Podola rzeki wryły się tak głęboko, że dostały się do paleozoicznego spągu. Północna zaś krawędź odsłoniła tylko warstwy kredowe i trzeciorzędowe. Już w epoce przedlodowej zniszczyły wody trzeciorzędową warstwę, grubą na 150 mt., zaś lodowce skandynawskie, sięgające do dzisiejszej północnej krawędzi a w wielu miejscach i po za nią na południe, spłukiwały coraz to głębsze warstwy, corocznie bowiem nadtapiające się lody zdzierały warstwę po warstwie, a płynące z nią rzeki uprowadzały z sobą wszystkie rumosze do morza. I tym sposobem pozostała część wyżyny stanęła jak krawędź nad niziną nadbużańską. Na wyżynie ułożyła się glina stepowa (loess). Liczne potoki, rozplukawszy krawędź, odsłoniły pokrywę trzeciorzędową i kredową. Kreda biała występuje w bardzo wielu miejscach na wierzach, po deszczu drogi przez nią prowadzące, stają się śliskie i trudne do przebycia, a w miejscach stromych nawet niebezpieczne. Tu i owdzie występuje na kredzie węgiel brunatny, towarzyszą mu szare iły i łupki iłowe lub marglowe, np. w Hucisku Oleskiem, w Trościańcu Małym, koło Złoczowa, Nuszcza, Kołtowa, w Hucisku Brodzkiem i Hucisku Oleskiem. Cztery kilometry na wschód od Podhorzec występują warstwy sarmackie i nadsarmackie. Pierwsze pojawiają się u szczytów wzgórz jako regularne warstwy, rzadziej jako sterczące skały (w Hucisku Brodzkiem i Podkapieniu), drugie jako duże porozrzucane bryły (Szwerc, Ratyszczce). Przez górne warstwy przesiąka wilgoć,

zatrzymuje się na nieprzemakalnej kredzie, gdzie tworzy się cały system wód, wydobywający się na wierzach łąk obficie w postaci płynących potoków i źródeł. Północna krawędź Podola ma wieloraką doniosłość, odcina ona najpierw krainy wyżynne od nizin, jest działem wód, granicą między młodszymi i starszymi warstwami geologicznymi, a dalej linią rozdziału różnych światów roślinnych. Na północ od niej zaległa niska, posępna kraina piasków, podmokłych łąk, topieli grząskich, torfów i lasów sosnowych. Tu i owdzie po rozległych łąkach rozsiadły zrzadka poważne dęby. Do ich towarzystwa jak i do sosnowych borów wdziera się wszędzie brzezina, okala je, lub wkradłszy się do wnętrza buja szybko i tłumi młode nierozwinięte olbrzymy. Nie jest to jednak kraina w sobie zamknięta, całość stanowiąca, taki obraz przedstawia bowiem cała północna część Europy środkowej. Na krawędzi Podola świat się odmienia, rozwesela; sosnowe bory pozostały na błoni nadbużańskim, za to rozpostarła się tu kraina buku, który poczawszy od działu lwowsko-tomaszowskiego otoczył po krawędzi podolskiej niziny nadbużańskiej, rozrósł się w rozległe buczyny i stał się skarbem dla okolic Złoczowa, Tarnopola a poczęści i Lwowa. Od niego na południe poczynają się mieszane lasy podolskie. Odmienne warunki niziny a wyżyny wpływają i na życie ludności wiejskiej. Głodny lud z piaszczystych błoni często zagłada na pszeniczne łąny Podola, ofiarowując tu swą pracę. Lud ten mieszka w chatach drewnianych i pali drzewem, a nawet na sprzedaż wypala węgiel. Podolanin mieszka w lepiance, pali słomą i nawozem i cały oddany pracy koło roli. Źródła: Karta wojskowa (6, XXXI, 6, XXXII, 6, XXXIII, 7, XXXI, 7, XXXII) i opracowania: Olszewski, Rys geologiczny północno-wschodniej części Podola austriackiego (Sprawozd. komis. fizyogr., 1876); Łomnicki, Powstanie krawędzi północnej płaskowzgórza podolskiego (odbitka z „Kosmosa“, 1884 r., Lwów); Feisseyre, Ogólne stosunki kształtowe i genetyczne wyżyny wschodnio-galicyskiej (Sprawozd. kom. fizyograf., 1894 r.); Paleomorfologia Podola (Sprawozd. kom. fizyogr., 1894); Kilka uwag o węglu brunatnym i poszukiwaniach geologicznych na Podolu (Spraw. kom. fizyogr. 1892); dr. Rehman, O formacjach roślinnych w Galicyi (Sprawozd. kom. fizyogr. r. 1870 i 1871).

St. Majerski.

Woroniaki, wś, pow. złoczowski, tuż na pld. od sądu pow., urzędu poczt. i stac. kol. w Złoczowie, położona w pasmie Woroniaków, wzn. 401 do 414 mt. Nastają tu liczne strumyki, z których jedne, ze stoku południowego, podążają do Złotej Lipy, drugie zaś, ze stoku północnego, do Złoczówki. Wś stanowi jedną gminę katastralną ze Złoczowem. W r. 1890 było 330 dm., 1859 mk. w gm., a 3 dm., 7 mk. na obsz.

dwor. (1099 gr.-kat., 751 rz.-kat., 16 izr.; 1831 Rus., 35 Pol.). Par. rzym. i gr.-kat. w Złoczowie. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2501 zlr. *Lu. Dz.*

Woroniany, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowawola, o 6 w. od Sokółki, 252³/₄ dzies. ziemi włosc. (67 łąk i pastw., 42 nieuż.).

Woronica, rzeczek, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Ipuć (lew. dopł. Soży).

Woronicz, szczyt (749 mt.) lesisty, ma stoki silnie rozwinięte, sięgające do doliny Rybnicy i Riczki, na obszarze Jaworowa, w pow. kosowskim, na 42° 39' wsch. dług., 48° 16' półn. szer. (Karta wojsk., 12, XXXII).

Woronicza, rzeczek, w gub. grodzieńskiej, dopł. rz. Łaszy, lew. dopł. Sokoldy.

Woronice 1.) folw., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowsk, okr. wiejski Chodziłonie, o 48 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, 14 mk. katol., 196 dzies. ziemi dworskiej; własność Narbutów, następnie Żorawskich. Kaplica katol. par. Zabłocie. 2.) **W.**, wś włosc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń (o 20 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Huby, o 23 w. od Wilejki, 10 dm., 144 mk. (w 1865 r. 44 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 17 w. od Słonima, 796 dzies. ziemi włosc. (179 łąk i pastw., 41 nieuż.). 4.) **W.**, wś i dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Stara Wieś, o 33 w. od Słonima. Wś ma 269 dzies. ziemi włosc., dobra zaś, z chut. Brudno (Brodno), 359 dzies. (56 łąk i pastw., 15 lasu, 20 nieuż.); własność Iwanowych. 5.) **W.**, uroczysko do wsi Sokolda, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 25 w. od Sokółki. 6.) **W.**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Porozowo, o 32 w. od Wołkowyska, 61 dzies. ziemi włosc. 7.) **W.**, wś i folw. w pobliżu rz. Ptycz, lew. dopł. Prypeci, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowieckim, par. katol. dawniej dukorska, teraz kalwaryjska, gm. Citwa, o małą milę od st. Rudzieńsk dr. żel. lip.-romeńskiej, o 56 w. od Ihumenia, dawna własność rodziny Janiszewskich. Wieś za poddaństwa należała do domin. Citwa, ma 32 osad. Cerkiew paroch., p. w. św. Michała, fundacyi dziedziców Janiszewskich, ma gruntu z dawnych zapisów 3 włoki i 9 mr.; około 1000 parafian. Filie: w Rusakowiczach św. Eufemii, w Słobódce-Krystynopolskiej Wniebowzięcia N. P. i kaplica w miejscu. Folw., około 10 włók, w początku bieżącego stulecia należał do Szyszków i tu się urodził 8 listopada 1811 r. znany pisarz Michał Bohusz Szyszko, zmarły 28 lutego 1877 r. w blizkim Olchowie, pochowany na cmentarzu w Użlanach. Gleba wyborna, łąki obfite. 8.) **W.**, białoros. *Waroniŭczy*, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, przy drożynie wiodącej przez puszcze i moczary z Werkał do Zamościa odl. o 39 w. od Stucka, ma 9 osad. *J. Krz.-A. Jel.*

Woronice, w dokum. *Woronytze, Woroczin*, wś, pow. dubieński, gm. Tesłuhów, par. praw. Rohożno. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należała w częściach do Falileja, Dmytra i Daniła Rogozińskich. W 1583 r. również w częściach: Mikołaja Hrennickiego (płaci od 1 dym., 2 ogr., z ¹/₄ koła wałn. i ¹/₄ dwóch popów), Matfieja Rogozińskiego, Dymitrowej Rogozińskiej (w imieniu której wnosi pobór Jan Worona Borotyński) i Wasila Rogozińskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (Jabłonowski, Wołyń, 10, 18, 97, 101, 103).

Woronie 1.) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 44 w. od Oszmiany, 12 dm., 88 mk. (10 prawosł., 78 katol.). 2.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 9 w.), okr. wiejski Słoboda, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Świrany. 3.) **W.**, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 7 w. od Bielska, 137¹/₂ dzies. (9 łąk i pastw., 4 lasu, 2¹/₂ nieuż.). 4.) **W.**, pow. piński, ob. *Worony*.

Woronie, ob. *Woronne*.

Woronie, osada przemysłowa, w pow. i gub. kostromskiej, o 71 w. na półn.-wsch. od Kostromy, ma 100 dm., 600 mk. zajmujących się malarstwem, wyrobem wozów i slusarstwem, 2 cerkwie, fabrykę świec, st. poczt., targi tygodniowe, jarmark od 10—12 czerwea.

Woroniec 1.) fol. i dobra nad rz. Krzną, pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Biała, odl. 21 w. od Janowa, ma 6 dm., 71 mk. W dobach jest gorzelnia, młyn wodny i folusz. W 1827 r. było 2 dm., 6 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Frampol, attyn. Mirsk, Kostunin i Muszki, rozl. mr. 3551: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 1070, łąk mr. 361, pastw. mr. 161, lasu mr. 1168, nieuż. mr. 46; bud. mur. 4, drew. 35; płodozm. 8 i 13-pol., las nieurzadzony; fol. Frampol gr. or. i ogr. mr. 511, pastw. mr. 223, lasu mr. 4, nieuż. mr. 7; bud. drew. 7. Wś Sycyna os. 34, mr. 873; wś Swory os. 127, mr. 3414. Właścicielem dóbr w r. 1885 był ks. Świętopelk Mirski. 2.) **W.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Brzozowykąt, par. Komarówka, ma 35 dm., 222 mk., 639 mr. W 1827 r. było 25 dm., 154 mk., par. Kolembród.

Woroniec 1.) al. *Worońca*, mylnie *Worowiec* (ob. *Swir*), zaśc. nad rzką Świrzycą, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Swir (o 2 w.), o 40 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol. 2.) **W.**, folw. przyw. nad jez. t. naz., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, o 64 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, 1 dm., 5 mk. prawosł.

Woroniec, rum. *Woranetz*, wś, pow. suczawski, okr. sąd. i poczta Guralumora (odl. 7 klm.), par. gr. niun. w miejscu. Wś ma 460 mk. Większa własność należy do funduszu religijnego. Pokłady glinki porcelanowej. Do wsi

należą przysiółki: Bukozoja i Fontina al. Białokiernica.

Woroniecz, mko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, w 4 okr. pol., gm. Woroniecz, o 53 w. od Lepia, ma 20 dm., 134 mk., zarząd gminy, cerkiew paraf., kaplicę katol. par. Zaskórci, szkołę, szpital, st. poczt., prom przez rzekę. Dobra, własność Lisowskiego, 2509 dzies. Gmina, w płn.-zach. części powiatu, graniczy od płn. z gm. bonońską pow. połockiego, od wschodu z gm. t. pow. Turowi, od pld. z gm. Uszacze' od zach. zaś z gm. Kublicze Bobynicze i Wietrzyno, obejmuje 48 miejscowości, mających 549 dm. włość. (obok 116 należących do innych stanów), 3884 mk. włościan, uwłaszczonych na 4467 dzies. W 1563 r. W. wymieniony jest w liczbie przygródków pskowskich, zajętych przez Iwana Groźnego. Podczas rokowań o pokój w 1567 r. Iwan Groźny żądał od Zygmunta ustąpienia całej prowincji połockiej wraz z Woronieczem. W 1579 r. Stefan Batory zajął W., ustąpił go jednak następnie i dopiero za czasów wojen za Zygmunta III znowu został przyłączony do Rzpltej, w posiadaniu której pozostawał do 2-go podziału.

Woronienka 1.) góra (958 mt.) na pld.-wschód od Jabłonicy i przełęczą Tatarskiej, wznosi się wśród rzadkich lasów, na granicy pomiędzy Galicyą a Węgrami, nad pot. Jabłonicą i Zimirem, na 42° 8' wsch. długi., 48° 17' płn. szer. (Karta wojs., 12, XXXI). 2.) **W.**, góra lesista (810 mt.) występuje jako przypora do pasemka, objętego dolinami Bystrzycy i pot. Podbuża. Wznosi się na granicy wsi Smolnej a Stronnej, w pow. drohobyckim, na 40° 51½' wsch. długi., 49° 18½' płn. szer. Z jej zbocza wypływa na płn. pot. Pstruhów (Karta wojs., 8, XXVIII). *St. M.*

Woronienka, os. w Jabłonicy, pow. nadworniański.

Woronilowicze, sioło i wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 44½ w. od Słoni- ma, 27 dm., 310 mk., cerkiew, szkoła, 262 dzies. ziemi włość. i 90½ cerkiewnej, wś zaś 123½ dzies. ziemi włość.

Woronin, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Kijewicze, w okolicy pomiędzy wsiami Puzowo i Komszycze. Miejscowość lekko falista, małołesna, grunta pszenne. Własność Wojniłowiczów, przy domin. Mokraney. *A. Jel.*

Woronin, pierwotna nazwa mka *Makarowa*, w pow. kijowskim (ob. V, 922 i VI, 751).

Woronienice al. *Woroniczze*, wś nad Śniwodą, która rozlewa się tu w duży staw, pow. lityński, na pograniczu pow. winnickiego, okr. pol., gm., par. katol. i st. poczt. Ułanów (o 4 w.), st. dr. żel. Kalinówka (o 37 w.), odl. o 18 w. od Chmielnika a 49 w. od Lityna, ma 133 dm., 1255 mk., 1103 dzies. ziemi włość., 557 dworskiej, 41 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w.

Wniebowzięcia, wzniesioną w 1802 r., z 1054 parafianami. W lustracji sstwa chmielnickiego z 1615 r. czytamy: Wś Woroniczze sloboda. Ta wieś należy do Ułanowa morte urodzonego pana Stanisława Dąmbrowskiego, której to wsi przerweczonny p. Dąmbrowski był in possessione za ustąpieniem prawa przez sławnej pamięci p. Pretfieza, wwdy podolskiego, dzierżawcę naten- czas ułanowskiego, na osobę swoją cum ea conditione, że post decessum jego samego ea omnia bona (videlicet vulgo Woroniec) ad tenutam S. R. Majestatis ulanowiensem pleno jure wrócić się miały, jakoż wróciły, o czym przywilej króla I Mei de data Varsaviae in conventu generali a. 1607 świadczy; ratione libertatis pożytków nie czyni żadnych, prócz sianozęci, której się może uprzedać za fl. 5⁴ (Jabłonowski, Lustracje, 51). Później wchodziła w skład sstwa chmielnickiego, które w 1715 r. posiadał Paweł Uszański. Następnie były własnością Piotra Iwanowskiego, drogą wiana za córką jego Karoliną Elżbietą przeszły na ks. Wittgensteina, obecnie ks. Hohenlohe-Schilling. Zdaje się, że pierwotnie wś ta zwała się Woronowce i że tu Jan Kamieniecki, kaszt. lwowski, w 1508 r. po- bił Tatarów i do 2000 ich położył, odebrał łupy i odbił jeńców. *Dr. M.*

Woronienice, wś nad rzką Irklejewą, pow. zołotonoski gub. półtawskiej, gm. Mielniki, 192 dm., 996 mk., cerkiew, 12 wiatraków, olejarnia.

Woronino 1.) zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 22 w. od Dżisny, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) **W.**, osada, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 88 w. od Kowna. 3.) **W.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Hrycewicze, o 58 w. od Słucka, ma 12 osad. Cerkiw św. Mikołaja filialna, parafii Hrycewicze. Miejscowość falista, małołesna, grunta urodzajne. 4.) **W.**, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 21 dm., 160 mk. 5.) **W.**, zaśc., pow. dryssieński, należy do dóbr Sarya, ma 56½ dzies. 6.) **W.**, wś, pow. wieliski, przy trakcie z Wieliza do Pańkowa.

Woronieńskie Leśnictwo, w pow. słuckim, w gm. Zaostrowiecze, należało przed r. 1874 r. do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd weszło w skład ordynacyi nieświeskiej. *A. Jel.*

Woroniów, pow. owrucki, ob. *Woronowo*.

Woroniów, bezleśny garb (567 mt.), na granicy Łopusznicy a Smolnicy, w pow. dobro- milskim, na 40° 23½' wsch. długi. a 49° 29' płn. szer. Zalesienie tylko po stokach, tamgdzie wody głębiej się werznęły. Wody odpływają do Strwiąża (Karta wojs., 8, XXVII). *J. M.*

Woroniówka, rzeczka, w pow. owruckim, lewy dopływ Uszy, w pobliżu wsi Bechy.

Woroniszki 1.) wś nad Łukowicą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Rożanka, okr. wiejski Rakowicze, o 60 w. od Lidy, 6 dm., 42 mk. W

spisie z 1865 r. podane dwie wsi, jedna, mająca 11 dusz rewiz., należała do gen. von Frankenstein; druga, 9 dusz rewiz., do Jarosława Szczuki. 2.) **W.** al. *Zielony Róg*, zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle (o 9 w.), okr. wiejski Kowhany, w 1865 r. 5 dusz rewiz.; własność Kuczewskich. 3.) **W.**, folw., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 28 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc. szlach, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 21 w. od Wilna, 4 dm., 37 mk. katol. 5.) **W.**, ws rząd., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 32 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. katol. 6.) **W.**, 1 i 2, dwa zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 8 w.), okr. wiejski Adamejszki, 6 i 4 dusze rewiz.; należą do dóbr skarbowych Pacuny. Spis z 1866 r. podaje tylko zaśc. **W.**, mający 7 dm., 73 mk. katol. 7.) **W.** 1 i 2, dwie wsi, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 35 w. od Poniewieża.

Woronka, rzka, w pow. mińskim, drobny lewy dopływ Istołcy, w obrębie gm. Raków, płynie w kierunku zachodnim wiorst kilka koło wsi Woronka, folw. Pomorszczyzna i pod Rakowem ma ujście.

A. Jel.

Woronka 1.) ws przyw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 71 w. od Dżisny, 6 dm., 44 mk. prawosł. 2.) **W.**, fol. skarb. pod potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol. 3.) **W.**, fol. szl. nad potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 45 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. 4.) **W.**, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 3 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Goza, 4 dusze rewiz.; należą do dóbr skarbowych Bystrzyca. 5.) **W.**, ws nad rzką t. n., pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, ma 15 osad. Miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe, żytynie. 6.) **W.**, ob. *Woronki*.

J. Krz.-A. Jel.

Woronka, futor, pow. braclawski, 25 dzies., należą do Kołownika.

Woronki 1.) ws, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Radziwiłłów Czeres (o 6 w.), 56 dusz rewiz. 2.) **W.**, ws, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Korsaków, Jazno (o 9 w.), o 23 w. od Dżisny, 6 dm., 71 mk. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.) 3.) **W.**, ws i folw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Laek, o 2 w. od gminy a 13 w. od Szcuczyna, 10 dm., 86 mk. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); własność Błażejewskich. 4.) **W.**, folw., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Świsłocz, należą do Kłosy (Kołosy) Butkiewiczów. 5.) **W.**, *Woronka*, ws i folw., pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Raków (o 2 w.), o 38 w. od Mińska. Folw., dawniej Świętorzeczkich, teraz Prozorowej, należą do dom. Trzaskowszczyzna. 6.) **W.** al. *Woronka*, ws przy ujściu rzki Moczyny do Świsłoczy, pow. miński, 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, w pobliżu linii dr. żel. lip.-romeńskiej, o 3 w. od stacji

Zasław, a 26 w. od Mińska, ma 3 osady. Łąki wyborne, grunta szczerkowe dobre. *J. Krz.-A. Jel.*

Woronki 1.) ws nad Supojem, pow. kozielski gub. czernihowskiej, gm. Woronki, o 50 w. od Kozielca, 412 dm., 2150 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, gorzelnia, targi tygodniowe, jarmark 14 września. 2.) **W.**, mko nad rzką Mnohą, pow. łochwiecki gub. połtawskiej, gm. Woronki, o 25 w. od Łochwicy, 744 dm., 3800 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkoła, targi we wtorki, czwartki i soboty, jarmark, 42 wiatraków, 5 olejarni, obszerne sady. Należało do dóbr zadnieprskich ks. Wiśniowieckich. Podług inwentarza dóbr ks. Jeremiego było tu 145 gospodarzy i 1 koło młyńskie.

Woronków, ws nad Woronkową Doliną, dopł. Rybnicy, pow. bałcki, okr. pol. i sąd w Oknach, gmina Woronków, par. kat. Rybnica, st. pocz. Rezina (w gub. bessarabskiej, o 8 w.), odl. o 47 w. od Bałty, ma 374 dm., 2073 mk., 2225 dzies. ziemi włośc., 108 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. wez. Wniebowzięcia, wzniesioną w 1800 r., z 1723 parafianami; zarząd gminy. W skład gminy wchodzi: Giederyma, kol. żydowska Herszonówka, Kołbasna, Mokra, Popenki, Woronków, Wychwatynce, Zazulany, razem 8 okr. (starostw) wiejskich, mających 1198 osad, 6251 mk. włościan, uwłaszczonych na 10963 dzies. (8893 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy mieszka 700 osób innych stanów, posiadających 16211 dzies. (6062 ornej). Cała więc gmina obejmuje 17174 dzies. (14961 ornej) i ma 6951 mk. Dobra, niegdyś Lubomirskich, następnie folwark skarbowy, do którego należały wsi: Domnica, Erzew, Kajetanówka, Krasny Kąt, Saraceja. W 1816 r. nadany na 12 lat admirałowi Tetu, który ustąpił Mikołajowi Czarnomskiemu, z opłatą 603 rs. kwarty. Ferma, mająca 1190 dzies., nadaną została Kryworotowi.

Dr. M.

Woronków, mko nad rzką Szloną, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Woronków, o 45 w. od Perejasławia, 634 dm., 4837 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, dom modl. żydowski, szkoła, 2 jarmarki, 72 wiatraków, 11 olejarni. Niegdyś mto sotnicze pułku perejasławskiego.

Woronkowa Dolina, rzeczka, w pow. bałckim, prawy dopł. Rybnicy, zaczyna się powyżej kol. Herszunia, mija ws Woronków, poniżej której ma ujście.

X. M. O.

Woronkowe, ws nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. Kuźmin, par. kat. Starokonstantynów, 122 dm, 516 mk., cerkiew, szkoła, 2 młyny wodne. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1503 r. należą do włości starokonstantynowskiej kn. Konstantego Ostrogskiego, który wnosi ztąd z 7 dym., 1 ogr., 2 kół waln., 1 folusz (Jabłonowski, Wołyń, 129).

Woronkówka, ws u źródle ruczaju Koska, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Dymier, par.

draw. Demidów (o 10 w.), odl. o 32 w. od Kijowa, ma 143 mk. Włościanie, w liczbie 25 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 214 dzies., ze splatą po 118 rs. rocznie. Wś otoczona ze wszech stron lasami, należy do dóbr demidowskich, od 1867 r. Sinielnikowych. W. wraz z Demidowem darowana została w 1659 r. przez Jana Kazimierza Pawłowi Teterze Morzkowskiemu.

Woronkowszczyzna, fol. pryw. nad rzką Spuszą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 13 w. od Szczuczyna, 14 mk.

Woronna, w dokum. *Worona*, wś, pow. kowelski, na pld.-wsch. od Kowla a na pln.-wsch. od Kupieczowa (w pow. włodzimierskim). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do dóbr władzy włodzimierskiego, który wnosi ztąd pobór od 10 dym., 4 ogr. i od koła wieśn. 12 gr. W 1583 r. podana jako własność prywatna p. Własnego Iwanowicza Czernskiego, który płaci z 14 dym., 1 ogr., 13 rzem., 1 roli pustej (Jabłonowski, Wołyń, 68, 118).

Woronne, mylnie *Woronie* (ob. *Konstantynówka* 4.), wś nad Tykiczem Uhorskim, tworzącym tu olbrzymi staw, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Chiżna (o 3 w.), odl. o 45 w. od Humanja. W malowniczym położeniu, przy drodze z Białejcerkwi do Humanja, ma 1817 mk. (w 1863 r. było 1390 mk.). Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1802 r. i uposażoną 67 dzies. Oddzielna część wsi, śród stepu założona, nosi nazwę Konstantynówka. Przed uwłaszczeniem włościan W. wraz z Ochmatowem miały 5916 dzies., same zaś W., po wydzieleniu nadziału włościańskiego, mają 1100 dzies. w bardzo żyznej glebie i do 300 dzies. stawów. Należała dawniej do Rohozińskich, około 1888 r. przeszła na własność włościanina Krotenki za 265000 rs. Na polach przyległych do W., pod Ochmatowem, hetman Stan. Koniepcowski odniósł w 1644 r. słynne zwycięstwo nad Tatarami. Po jedenaśtu latach, d. 2 lutego, te same pola znowu się krwią zbroczyły. Dwaj hetmani: Potocki i Lanckoroński, wraz ze Stefanem Czarnieckim walczyli tu z Chmielnikiem, Buturlinem i ze sprzymierzoną z nimi horądą. W zwycięstwie tem brał udział młody ssta jaworowski Jan Sobieski, rannym został Wesp. Kochowski, autor Klimakterów, poległ zaś generał artylerji koronnej jednooki Krzysztof Grodzicki, niegdy komendant twierdzy kudackiej.

J. Krz.

Woronica, grupa domów, młyn i karczma w Wołczkowie, pow. stanisławowski.

Worono 1.) jezioro, w pow. lepelskim, w pobliżu granicy gub. mohylewskiej. Od jeziora zaczyna się błoto Grada, zajmujące do 10 w. kw. 2.) **W.** al. *Orono*, jezioro, w pow. siebieskim, łączy się przez rzkę Uhrynkę z jez. Siebieskiem, Białem i Nieczeroco.

Woronok, osada, pow. starodubowski gub. czernihowskiej, o 28 w. na pld.-zach. od Staroduba, ma 550 dm, 5035 mk., w tej liczbie do 5000 starowierców, dom modlitwy rozkolników, st. pocztowa. Prowadzi znaczny handel konopiami.

Woronów 1.) *Werenów*, mko i folw. nad rzką Błocianką (Bołotianką), dopł. Żyżmy, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 11 w.), okr. wiejski Woronów, o 32 w. na ptn. od Lidy, przy trakcie do Wilna (o 59 w.) a 20 w. od Ejszyszek. Mko ma 42 dm., 18 mk. prawosł., 117 katol., 333 żydów, kościół paraf. katol., synagogę, dom modlitwy żydowski, 2 garbarnie, 12 sklepów, st. poczt., młyn wodny, targi co niedzielę, jarmarki 4 razy do roku. Słynne są wypiekane tu obwarzanki. Folw. 100 mk. katol., 18 ewang., 8 żydów, browar. Kościół par. katol., p. w. Zbawiciela, z drzewa wzniesiony został w r. 1705 przez Aleksandrowicza. Parafia katol., dekanatu raduńskiego, 1738 wiernych. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Bojary, Bolcienikiele, Byryły, Kletkienniki, Kodzie, Łazarzyszki, Muchładziszki, Ramuty, Ściłguny, Sztaniszki, Towzginiany i okolica szl. Towzginiany, w ogóle w 1865 r. 240 dusz rewiz. włość. uwłaszczonych i 9 jednodworców. Własność niegdyś, wygasłego rodu Gasztoldów, następnie Scypionów, z których Jan, kasztelan smoleński, ssta lidzki, fundował tu kolegium i szkoły pijarskie przed 1738 r. Z rozporządzenia komisji edukacyjnej szkoły te przeniesiono następnie do Lidy. Obecnie W. należy do Zarzeczek. 2.) **W.**, zaśc., pow. ihumeński, Pod zaśc. rozciąga się niewielkie błoto zw. Jazwinka (ob.).

Woronów 1.) al. *Woronowa*, wś, pow. rówieński, gm. Tuczyn, par. prawosł. Korościatyn (o 2 w.). 2.) **W.**, uroczysko na gruntach mka Tuczyn, pow. rówieński. 3.) **W.**, nieistniejąca pod tą nazwą wieś, w pow. dubieńskim, podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości mta Dubna; wniesiono pobór od 2 ogrod (Jabłonowski, Wołyń, 82).

Woronów, ob. *Prucki* (t. X, 71).

Woronów 1.) część Nieżwisk, pow. horodeński. 2.) **W.**, wś, pow. rawski, 28 klm. na pln.-wsch. od Rawy Ruskiej, 13 klm. na wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Uhnowie. Na ptn. leżą Staje, na wsch. Tekłów, na pld. Chliwczany, na zach. Ostrobuż. Środkiem wsi płynie od zach. na wsch. Sołokija. Zabudowania wsi leżą w środku obszaru. Włas. mn. na roli or. 165, łąk i ogr. 4, pastw. 54 mr. W r. 1890 było 38 dm., 194 mk. w gm., 4 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (198 gr.-kat., 1 rz.-kat., 19 izr.; 189 Rus., 1 Pol., 27 Niem.). Par. rz.-kat. w Zniatynie, gr.-kat. w Ostobużu. W r. 1507 w pobliżu W. Jan Kamieniecki, ssta buski, zadał wielką klęskę Tatarom, par. *Woronincc. Lu. Dz.*

Woronów, potok, dopł. Chocimirki, w pow. horodeńskim.

Woronowa al. Batule, wś nad jez. Stasińskim, pow. witebski, gm. Łoswica, 10 dm., 136 mk., szkoła.

Woronowa, pow. rówieński, ob. *Woronów*.

Woronowa, wś, pow. gżański gub. smoleńskiej. gm. Lipce, 19 dm., 122 mk., dom modlitwy, 2 wiatraki.

Woronowa zapora, na Dnieprze, za poroziem Nienasyteckim, bardzo niebezpieczna.

Woronowce 1.) wś nad rz. Żerdzią, rozlaną tu w staw, pow. krzemieniecki, gm. Swiatec, st. poczt. Teofipol (o 10 w.), st. dr. żel. Wołoczyska (o 30 w.), ma 70 dm., 568 mk. prawosł., 15 katol., 20 żydów, cerkiew paraf., szkołę ludową od 1875 r. Cerkiew, p. w. Podwyższenia Krzyża św., z muru wzniesiona została w 1783 r. kosztem właściciela wsi ks. Świętopełka Czetyrtyńskiego i uposażona 36 dzies. ziemi. Cerkwie filialne we wsiach: Ikowce (o 1 w.) i w Niemierzyńcach (również o 1 w.). Podług rewizji zamku krzemienieckiego z 1545 r. wś Woronowcy należała do zamku krzemienieckiego, była nowo osadzoną i miała 20 ludzi na woli siedzących (Jabłonowski, Rewizye, 104). W 1570 r. Piotr Ostafijowicz z części Woronowickiej płaci z 1½ dworz., 5 ogr. po 4 gr., 1 koła. W 1583 r. własność w części Sawy Jałowickiego, podsędka ziemsk. krzemien., który płaci z 2 dym., w części zaś kn. Podgórskiego, płacącego z 3 dym., 8 ogr., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyn, 26, 137, 139). Pewnie ten sam Piotr Ostafiewicz, pod nazwą Piotra Wasilewicza Woronowickiego wymieniony jest pod 1582 r. w Pamiętnikach kn. Kurbskiego (t. II, 122, 129). W 1601 r. wś należała do ks. Konstantego Ostrońskiego i była spustoszona i spalona przez Tatarów. 2.) **W.**, wś skarbowa, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Pilipkowce, par. katol. Zamiechów, sąd i st. poczt. Letniowce (Nowa Uszyca, o 11 w.), st. dr. żel. Wołkowińce (o 50 w.), ma 103 dm., 430 mk., 612 dzies. ziemi włośc., 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1719 r., z 473 parafianami. Należała do sstwa bachtyńskiego (Bachtyn, Bachtynka, Nowosiółka, Petrymany i Woronowce). W 1817 r. nadana na 12 lat gen. Zakrzewskiemu bez opłaty kwarty.

J. Krz.-Dr. M.

Woronowe Słobody, ob. *Soino Wielkie*.

Woronowa, część Żurawienka, pow. rohański.

Woronowica, mko nad rzką Kaszłanką (dopł. Bohu), która tworzy tu trzy stawy, pow. braclawski, gm. Łuka, st. dr. żel. Winnica (o 20 w.), przy trakcie poczt. z Winnicy do Niemierowa, o 39 w. od Braclawia. Ma 320 dm., 2035 mk., cerkiew p. wez. Narodzenia N. M. P., z muru wzniesioną w 1777 r. (1477 parafian), ko-

ściół katol. paraf., synagogę, dom modlitwy żydowski, zarząd okręgu policyjnego (stanu) dla 3 gmin powiatu (Łuka, Obodne, Rubań), sąd pokoju 4 okręgu, szkoła 2-klasowa (180 uczniów), st. poczt. i telegr., apteka, 4 młyny, 72 rzemieślników, targi co drugi tydzień; 1847 dzies. ziemi włośc., 1971 dworskiej, 62 cerkiewnej. Powierzchnia wyniosła, mająca po dołach błotniste rudy; gleba glinowata, w części z piaskiem pomieszana. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Michała Archaniola, z muru został wzniesiony w 1793 r. kosztem Grocholskiego, konsekrowany w 1836 r. przez biskupa Mackiewicza. Kaplica w Michałowce, dawniej i w Obodnem. Parafia katol., dekanatu braclawskiego, 1942 wiernych. W skład parafii, oprócz mka W., wchodzi wsi: Bajrakówka, Czaułsk, Dubowiec, Fedorówka, Futory Pawłowskie, Glinianiec Kordyszowski i Niemirowski, Hańszczyzna, Helenówka, Izabelówka, Kalniszówka, Komarów, Kordyszówka, Kudłaje, Łatańce, Łozowata, Markówka, Michałówka, Obodne, Rosocha, Soroczyn, Stepanówka, Szandyrów, Tomaszpol (Aleksandrowka), Trościaniec i Zarudyńce. Obok mka (o 5 w.) fabryka cukru, należąca do spółki cukrowni stepanowskich, założona w 1874 r., posiada 12 dyfuzorów, mieszczących 1368 wiader; przerabia do 100000 berkowców buraków. W. należała pierwotnie do Woronowickich i przez nich prawdopodobnie została założona. Helena Woronowicka wniosła ją w dom Łasków, posiadających tu znaczne dobra. Część W. posiadał w 1609 r. Stefan Zaleski z donacji Heleny Marcynowej Butowiczowej, córki Iwana Hordiejewicza Mikulskiego. Część wreszcie posiadała Marusza z Mikulińskich Kopijewska, która sprzedaje ją w 1613 r. za 6000 zł. Zaleskiemu. Podług reg. pobor. wwdztwa braclawskiego z 1629 r. własność w części Bohdana Łasko, skarb. braclaw., który z części W. i Stepanówki wnosi z 60 dym., w części podstarość winnickiego, płacącego z 21 dym., wreszcie w części Halszki Zaleskiej z synami, płacącej z W. i Soroczyna z 96 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 133, 138, 142 i II, 153 i in.). Jedyna córka Bohdana Łasko, urodzona z Maryny Obodeńskiej, Teofila, wniosła W. Radziwińskiemu, a Anna Radziwińska Michałowi Grocholskiemu. W ostatnich czasach od Grocholskich nabył W. Możajski. Prawo miejsc otrzymała W. z nadania Augusta III w 1748 r.

Dr. M.

Woronowica, wś nad Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. katol. Chocim, ma 82 dm., cerkiew, prom.

Woronowicka Michałówka, pow. braclawski, ob. *Michałówka 1*).

Woronowice, wś i zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 4 w. od Bobrujska w stronie południowej. Wś ma 7 osad.

A. Jel.

Woronówka, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod zaśc. Ostrów.

Woronówka 1.) wś i fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budzław (o 10 w.), okr. wiejski Wosin, o 55 w. od Wilejki. Fol. ma 1 dm., 10 mk. katol., wś zaś 6 dm., 37 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.; własność Hutorowiczów). 2.) **W.**, zaśc. prywat., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, o 78 w. od Wilejki, 1 dm., 17 mk. katol. 3.) **W.**, karczma, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 34 w. od Kowna. 4.) **W.**, fol., pow. bychowski, dziedzictwo Potapowiczów, 149 dzies. (30 roli, 20 łąk, 92 lasu). 5.) **W.**, wś, pow. klimowicki, gm. Moszewo, ma 32 dm., 220 mk. 6.) **W.**, fol., pow. mścisławski, własność Bartoszewiczów, 524 dzies. (150 roli, 32 łąk, 270 lasu).

Woronówka 1.) wś nad Dnieprem, pow. czehryński, w 1 okr. pol., gm. Czaplica, par. praw. Podorożne (o 4 w.), odl. o 28 w. od Czehrynia, ma 511 mk. (w 1863 r. 469 mk.). Wchodziła w skład sstwa czehryńskiego, obecnie należy do dóbr państwa. O 2 w. powyżej nad Dnieprem leżało mko t. n., wymienione w traktacie pomiędzy Rzpltą a Rosyją z 1686 r. Mko to podmyte i zniszczone zostało przez fale Dniepru. W wizycie dziekana czehryńskiego z 1741 r. opisana jest istniejąca wówczas w mku cerkiew św. Michała, wzniesiona w 1728 r. na miejsce poprzedniej, która zgorzała. Było wówczas w **W.** 80 dm. i do 600 mk. 2.) **W.**, wś nad Lehliczem, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. i par. katol. Ryszczów, par. praw. Zikracze (o 2 w.), odl. o 77 w. od Kijowa, ma 509 mk. W 1792 r. było tu 12 sadyb i 112 mk. a w 1863 r. 49 dm. i 391 mk. Włościanie, w liczbie 178 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 326 dzies., ze spłatą po 556 rs. 28 kop. rocznie. Własność dworska ma obecnie 230 dzies. ziemi użytkowej i 27 nieużytków. Wś założoną została przez jednego z Woroniczów, dziedzica Ryszczewa. Należała do dóbr Chałcza (Berezówka, Józefówka i **W.**) do hr. Działyńskich, następnie wraz z Berezówką do ks. Lubomirskich, od których w 1882 r. nabył kupiec Wasiochnow. 3.) **W.**, wś przy ujściu rzki Tolstej do Olszanki, pow. zwinogrodzki, w 1 okr. pol., gm. Olszana, o 35 w. od Zwinogrodki, ma 2199 mk. (w 1863 r. 1715 mk.). Posiada cerkiew Bohosłowską, z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1846 r. i uposażoną 36 dzies. Należy do klucza olszańskiego dóbr hr. Branickich.

Woronówka, wś nad rzką t. n., pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Nikoło-Wietlica, 15 dm., 80 mk.

Woronówka 1.) grupa domów w Kozłowie, pow. Kamionka Strumiłowa. 2.) **W.**, karczma w Haliczu, pow. stanisławowski.

Woronowo, jezioro, w pow. dzisieńskim, w gm. Druja, pod wsią Leonowce.

Woronowo 1.) folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 55 w. od Dzisny, 1 dm., 20 mk. 1.) **W.**, fol. rząd., tamże, o 61 w. od Dzisny, 1 dm., 21 mk. katol. 2.) **W.**, fol. rząd., tamże, o 61 w. od Dzisny, 1 dm., 21 mk. katol. 3.) **W.**, folw. prywat., tamże, o 62 w. od Dzisny, 1 dm., 14 mk. 4.) **W.**, wś skarbowa, tamże, o 60 w. od Dzisny, 3 dm., 31 mk. prawosł. 5.) **W.**, wś skarbowa, tamże, o 62 w. od Dzisny, 8 dm., 60 mk. 6.) **W.**, wś, tamże, o 64 w. od Dzisny, 6 dm., 78 mk. 7.) **W.**, zaśc., tamże, o 36 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. połockiej, 1 dm., 11 mk. katol. Spis z 1865 r. podaje wś **W.**, w gm. Głębokie (o 12 w.), okr. wiejski Zaborce, mającą 33 dusz rewiz. 8.) **W.**, *Woronowsk*, folw. nad Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol. gm. Szyrwinty, o 56 w. od Wilna, 1 dm., 10, mk. katol.; w 1865 r. własność Raksimowiczów. 9.) **W.**, wś, pow. rossiński, w 4 okr. pol., gm. Skawdville, o 33 w. od Rossień. 10.) **W.**, folw., pow. sieński, gm. Wysoki Horodek, należy do dóbr Antopol, Staniszewskich, posiadał niegdyś piękne lasy, obecnie wytrzebione. Dobra Antopol mają 1905 dz. ziemi używalnej (499 roli, 185 łąk, 1221 lasu) i 1124 dz. nieużytków. Obfite łąki, młyn na rz. Uświei we wsi Toupinie. Wś Antopol zaleca się pięknym położeniem nad Uświeją, należy do gm. czerejskiej. Dwa młyny wodne, folusz i karczma dają 400 rs.
J. Krz.—A. Ch.

Woronowo, *Woronów*, wś na lew. brzegu rz. Użu, pow. owrucki, gm. Iskorość (o 8 w.), par. praw. Paszyny (o 3 w.). Grunta składają się z gnejsu i czerwonego granitu. Przez wś przechodzi szosa z Żytomierza do Owrucza.

Woronowsk, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 40 w., ma 18 dm., 137 mk.

Woronowsk, pow. wileński, ob. *Woronowo*.

Woronowszczyzna 1.) folw. i dobra skarbowe, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grauzyski, o 10 w. od Oszmiany, 1 dm., 15 mk. katol. 2.) **W.**, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski Sołowie (Słowiki), o 1 w. od gminy a 44 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Zahacz. 3.) **W.**, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol., gm. Wierchmień, należała za poddaństwa do dom. Szypiany, Moniuszków, ma 4 osady. Grunta lekkie. 4.) **W.**, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 18 w. od Słucka. 5.) **W.**, okolica nad rz. Hornią, pow. rohaczewski, gm. Rasochy, ma 68 dm., 470 mk., cerkiew paraf. drewnianą, wiatrak.

Woronowy las, w pow. zaleszczyckim, na obszarze gm. Latacz. Znajduje się w nim cmentarzysko przedhistoryczne.

Woronowy potok, dawna nazwa jednego z potoków płynących przez obszar gm. Kalne, w pow. stryjskim.

Worony, 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn (o 9 w.), 7 dm., 70 mk. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Rodziewiczów. 2.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowiec (o 13 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyzenhauzów, Smycz, o 69 w. od Wilejki, 5 dm., 24 mk. prawosł., 20 katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.). 3.) **W.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 14 w.), okr. wiejski i dobra Świętorzeckich, Berezówka, o 72 w. od Wilejki, 19 dm., 194 mk. (w 1865 r. 121 dusz rewiz.). 4.) **W.**, wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bogorodzicka, o 43 w. od Grodna, 231 dzies. ziemi włośc. 5.) **W.** al. *Woronie*, wś i dobra nad odnogami Horynia i rz. Czaków, pow. piński, na „Zarzezu“, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Terebiezów, o 77 w. od Pińska, ma 24 osad. Cerkiewka p. wez. św. Mikołaja, filialna parochii buchlickiej. Dobra, własność dawniej Soltanów, obecnie urzędnika Poleżajewa, mają przeszło 432 włók. W XVIII w. w schedzie Nereusza Olizara (ob. t. IV, 419). Miejscowość bogata w dary natury. Lasy dębowe, łąki, rybołówstwo. *A. Jel.*

Woronyce, pow. dubieński, ob. *Woronice*.

Woropaj, pow. miński, ob. *Repiej*.

Woropaje 1.) wś, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 55 w. od Mińska. 2.) **W.**, folw., pow. mohylewski, dziedzictwo Otrazkiewiczów, 110 dzies. (45 roli, 20 łąk, 36 lasu). 3.) **W.**, wś, pow. horodkowski, wzgórze.

Woropajew, wś nad Desną, pow. osterski, gm. czernihowskiej, gm. Żukin, 146 dm., 668 mk.

Woropajewo, folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 23 w.), okr. wiejski Woropajewo, młyn wodny i folusz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi: Borówki, Charaki, Jasiuki, Kiejziki, Kozarowszczyzna, Łopaczki, Makarszczyzna, Maniewszczyzna, Miazdzelica, Mościszczce, Świdnica, Wasilewszczyzna i Zarzeckie, w ogóle w 1865 r. 428 dusz rewiz.

Woropajewszczyzna, dobra, pow. lepeński, gm. marcinowska, par. Hubin, 895 dzies. ziemi dworskiej. Własność pierwotnie, wygasłej rodziny Woropajów, od których przybrała nazwę, około 1689 r. Jana Pakosza, pisarza grodzkiego połockiego, dalej Mackiewiczów, dziś drogą wiana Jasiewiczów.

Woropajówka, wś na pr. brzegu Teterowa, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. i par. praw. Przyborsk (o 5 w.), odl. o 105 w. od Radomyśla, ma 153 mk. Włościanie, w liczbie 27 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 330 dzies., ze spłatą po 93 rs. 77 kop. rocznie. Wś należy do dóbr Przyborsk, dawniej Horwatów. O 3 w. na płd.-wsch. od W. znajduje się dość znaczne je-

zioro, zw. „Święte“, które, podług miejscowego podania, powstało z zapadnięcia się pod ziemię istniejącej na tem miejscu niegdyś wsi wraz z cerkwią. Twierdzą dalej, że i dzisiaj podczas rezurekcyi odzywają się dzwony z pod wody.

Woropańszczyzna 1.) wś nad jeziorem Ukle, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, okr. wiejski i dobra, Mirskich, Zajnowo, o 76 w. od Dżisny, 5 dm., 55 mk. katol. (26 dusz rewiz. w 1865 r.). 2.) **W.**, zaśc., tamże, o 74 w. od Dżisny, 1 dm., 2 mk. Gmina W. składa się z 2 okręgów (starostw) wiejskich: Ikażń i Zajnowo, obejmuje 34 miejscowości, mające 249 dm., 3019 mk. włościan, uwłaszczonych na 4867 dzies. (2132 ornej). Nadto w obrębie gminy znajduje się 6337 dzies. (2343 ornej) ziemi należącej do właścicieli większej posiadłości i 202 do cerkwi itd. Porów. *Obrepańszczyzna*.

Woropniew (mylnie), ob. *Worotniów*.

Woropniszki, wś i folw., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 15 w.), okr. wiejski Bujwidze, o 31 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 2 mk. katol., wś w 1865 r. 3 dusze rewiz.; własność Duczmanów.

Worosiatka al. *Wołosiatka*, *Wołosatka*, wś i folw., pow. borysowski, tuż przy granicy gub. wileńskiej, w 3 okr. pol., gm. Dokszyce, o 97 w. od Borysowa, ma 8 osad. Folw., od r. 1841 własność Hrehorowiczów, ma około 9 włók.

Worosicze, białorus. *Warosiczy*, wś nad bezim. dopł. Borowej, pow. bobrujski, w gm. Broża, ma 17 osad; miejscowość głucha, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Woroszny, pasemko górskie, na obszarze Kryczki, w pow. bohorodezańskim. Od pasma Czortki wybiega na północ pasmo Malinowiszczce, od tego zaś ku płn.-zach. grzbiot Woroszny. Jest on bezleśny, o stokach silnie rozwiniętych, ze szczytem wzn. 823 mt. Z niego spływają od zachodu potoki do Płoski, ze wschodu potoki: Luskowice i Gruniek. Długość pasma dochodzi 4 klm. (Karta wojs., 11, XXX).

Woroszyłki, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Świr (o 4 $\frac{1}{2}$ w.), okr. wiejski Konstantynowo, o 41 w. od Święcian, 15 dm., 153 mk. katol. (w 1865 r. 62 dusz rewiz.); należy do dóbr Komarowszczyzna, Chomińskich.

Woroszyłów, wś wymieniona w dok. z XVIII w. jako należąca do klucza Dzitwa, ks. Wiśniowieckich.

Woroszyłówka, mko przy ujściu rzki Barana do Bohu, pow. winnicki, st. poczt. Tywrów (o 12 w.), st. dr. żel. Gniewań (o 6 w.), odl. o 35 w. od Winnicy, ma 391 dm., 2519 mk., cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1750 r. (1058 parafian), kościół paraf. katol., synagogę, dom modlitwy żydowski, gorzelnię, browar, młyn wodny, cegielnię, szkołę 1-klas. w 1875 r. (2 naucz. i 52 uczniów), aptekę, 14 sklepów, 19

rzemieślników, targi co drugi tydzień, 1015 dzies. ziemi włośc., dworskiej z Borskowem 1389 dzies., 45 cerkiewnej. Przeprawa promem przez Boh. Grunta równe, po większej części leśne. Kościół par. katol., p. wez. św. Mateusza, został w 1776 r. przez stolnika halickiego Bąkowskiego z drzewa wzniesiony. Parafia katol., dekanatu winnickiego, 2549 wierznych. Do parafii, oprócz W., należą wsi: Borsk sloboda, Gniewań, Gryzińce, Ilkówka, Majanów, Mohylówka, Rowiec, Ryzawka, Sutyska, Teodorówka i Witawa. Plantacye winogrodu na 2045 sąż. kw. Była tu znana fabryka sukna Kapla. Prawa miejskie posiada z zeszłego wieku W. wraz z Sytyskami należała do Anny Siemaszkówny, po której spadła na córkę jej Nikonową Tyszczyńską Maryą Komarowską, ta zaś w 1600 r. przyznaje ją synowi swemu Janowi Żytyńskiemu. W 1607 r. taż Maryna z Denisków Komarów Nikonowa Trzaszczyzna (sic) pozwana jest przez Jana Koszkę w sprawie eksdywizyi $\frac{1}{4}$ części dóbr W. i inn. W 1612 r. Nastazyja Krasnosielska Koszczyzna pozywa Iwana i Hordyja Żytyńskich o wydzielenie jej dóbr jure successivo należących. W 1618 r. dobra Woroszyłowce, zwane mkciem Międzybóż, odebrane zostały Janowi Żytyńskiemu przez Wincentego i Maruszę z Skarewskich (Skarzewskich) małż. Łabętów. Jednocześnie od 1596 r. jako właściciele W. występują Wasyl a następnie Andrzej Hulewiczowie, z którym w 1606 r. prawuje się Janowa Werejska Ewdotyja Komarowa o wydzielenie $\frac{1}{4}$ części dóbr. Tenże w t. r. sprzedaje dziedziczne dobra swoje w wwdztwie braclawskim, między innymi i W., Stefanowi Łozce. Później własność Mikołaja Obodenskiego, który 1622 r. pozywa Jana Kucharskiego o to, że niewiadomo jakim prawem trzyma dobra (między innymi i W.) do niego należące. Mimo to W. pozostało się przy Kucharskim, który w 1629 r. wnosił pobór z W. i części Janowa z 56 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I i II). Następnie własność Potockich z linii Bełskiej, poczem Bąkowskich, dziś Krasickich. W 1657 r. W. zniszczoną została przez Kalinowskiego, kiedy siedł na Neczaja, zamkniętego w Krasnem. *Dr. M.*

Woroszyłowo, wś, pow. rosławski gub. smoleńskiej, gm. Woroszyłowo, zarząd gminy, cerkiew, kaplica, dom przytułku, szkoła, jarmark, huta szklana. St. poczt. przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Czernihowa, o 34 w. przed Rosławlem.

Woroszyłowszczyzna, uroczysko, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o 5 w. od Białegostoku, 57 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (24 $\frac{1}{2}$ łąk i pastw., 1 nieuż.).

Woroszyły 1.) uroczysko, właściwie przedmieście mta nadet. Wasilkowa, w pow. sokólskim. Wawrzyniec Kozyrski ma tu oraz w Jarosławce 37 dzies. (4 łąk i pastw.). Fabryka

szody (wełny sztucznej), należąca do kupca białostockiego N. Zejznera. Była tu fabryka kor-tów Hubińskiego. 2.) **W.**, wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 8 dm., 65 mk.

Worot, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmitowickim, gm. Wierchmień, o 40 w. od Ihumenia. *A. Jel*

Worota, szczyt górski, w pow. dolińskim, na obszarze gm. Łużki.

Worotna, grupa domów w Dobrotworze, pow. Kamionka Strumiłowa.

Worotnia, grupa domów w Wróblaczynie, pow. Rawa Ruska.

Worotniki, pow. bobrujski, ob. *Worocien*.

Worotniów, w dokum. *Worotnow*, *Wrotniew* i mylnie *Woropniew*, wś, pow. łucki, gm. Romanów, 75 dm., 695 mk., cerkiew, 2 młyny wodne, gorzelnia. Własność Kozuchowskich. Uroczyska noszą nazwy: Zwirowska puszcza, Oławiecka puszcza, Siniakowska puszcza. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Michała Działyńskiego; pobór oddzielnie nie wykazany. Część posiada w wda podlaski (Mik. Kiszka). W 1577 r. należy do Chwiedory Działyńskiej, która płaci zład z 3 dym., 3 ogr. W 1583 r. Mikołaj Kiszka, w wda podlaski, z części Worotnowa płaci z 10 dym., 8 ogr., 12 ogr., 4 komor., 1 koła wałn., $\frac{1}{2}$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 7, 31, 55, 86).

Worotniszki, karczma i dwie osady skarb. nad jez. Okszańskim, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 3 w. od Trok, 3 dm., 9 mk. katol.

Worotno, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bajki, o 17 w. od Prużany, 42 dm., 565 mk., 946 dzies. (175 łąk i pastw., 15 lasu, 22 nieuż.). Należała do ekonomii prużańskiej, sprzedanej Trębickiemu (ob. *Linowa*).

Worotyń 1.) wś i folw. nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Turki, o 39 w. od Bobrujska a o 12 w. od st. dr. żel. lip.-romeńskiej Kowale i Kraśny Brzeg. Wś ma 31 osad; folw. przeszło 63 włók, należy od niedawna do Sokołowych. Miejscowość lekko falista, grunta piaszczyste, łąk obfitość, lasu dużo, młyny, rybołówstwo. 2.) **W.**, *Warocien*, okolica nad rzeką, błotnistą kotliną rzeki Tremli, pow. rzeczycy, gm. Kruki, o 130 w. od Rzeczycy W. Kaplicki należy do dom. Kaplicze Nowakowskich. W. Peretrutowicki należy dom. Peretrutowicze Węławowiczów. Miejscowość poleska. *A. Jel*

Worotyniec, wś i dobra, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodziec, o 20 w. od Kobrynia. Wś ma 391 $\frac{1}{2}$ dzies. ziemi włośc. (178 łąk i pastw., 8 nieuż.); dobra należą do Bartnowskich (320 dzies.), Szelutów (80 $\frac{1}{2}$), Jahołkowskich (100), Zawistowskich (59) i Horbaczewskich (65 dzies.). Z ogólnej przestrzeni znajduje się 270 pod rolą i zabud., 207 łąk i pastw., 147 $\frac{1}{2}$ nieuż. Pod Worotyniczami kanał Muchawiecki wchodzi do rz. Muchawca. *J. Krz.*

Worotyńsk, mto nadetatowe, w pow. peremyslskim gub. kałuskiej, nad rz. Wyssą i Zarejką, o 15 w. na płn. od mta powiatowego, ma 2 cerkwie, kaplicę, 206 dm. (3 murowane), 1462 mk., 6 sklepów, 24 rzemieślników, szkołę, st. poczt. Do mta należy 1377 dzies. Handel nieznaczny; większość mieszkańców zajmuje się rolnictwem. W. należy do najstarszych miast ks. czernihowskiego, wzmiankowane w latopisie Ipatiewskim pod 1155 r. Od 1246 r. stołeczne udziałnych książąt Worotyńskich, poczynając od Symeona, syna ostatniego ks. czernihowskiego Michała. Pod koniec XIV w. ks. Worotyńscy zostali lennikami Litwy; w 1493 r. ks. Symeon Fiedorowicz Worotyński przyjął poddaństwo w księstwa moskiewskiego. W 1708 r. przyłączony do gub. smoleńskiej, od 1719 mto powiat. prowincyi kałuskiej gub. moskiewskiej, od 1776 r. mto nadetatowe gub. kałuskiej.

Worotyńszczyzna, folw., pow. mohylewski, od r. 1864 własność Protasewiczów, ma 219 dzies. (121 roli, 8 łąk, 25 lasu), folusz.

Worotyńska, góra (372 mt.), w Roztoczu, w gm. Jańska, pow. gródecki, na 41° 32' wsch. długi, 49° 56½' płn. szer. (Karta wojs., 6, XXX).

Worotyńska, grupa domów w Mikuliczynie, w części zwanej Worochtą, pow. nadworniański.

Worotyszczę 1.) własność ziemską, pow. ikumieński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorele, o 39 w. od Ihumienia. Niewiarowiczowie mają tu przeszło 1 włókę. 2.) **W.**, osada, pow. ihumieński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Słoboda Pereszewska, o 100 w. od Ihumienia. 3.) **W.**, ws i folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, par. katol. Nieśwież, o 1 milę od st. Horodziej dr. żel. mosk.-brzesk. a 52 w. od Nowogródka. Miejscowość dość leśna lekko falista, gleba urodzajna. Ws ma 21 osad; folw., zwany W. Leśne, przeszło 13 włók, należy do Horskich.

Worotyszczę, potok, prawy dopł. Słonicy, wypływa na obszarze Truskawca, z pod Popowickiej góry (818 mt.) a uchodzi w Stebniku. Długość 12 klm. (Karta wojsk., 8, XXIX).

Worotyszczę las, uroczysko na gruntach mka Puliny, pow. żytomierski.

Worów, ws i folw., pow. gródecki, gm. Kobylin, par. Worów, posiada kościół drewniany, 120 mk., 155 mr. dwor. i 162 mr. włośc. W r.

1827 było 10 dm., 72 mk. Parafia istniała tu już w XV w., obejmowała 18 wsi w 1616 r. Przy wejściu do kościoła mieści się grobowy kamień Mikołaja z Mirowic, dziekana płockiego, proboszcza warszawskiego, prawdopodobnie z XV w. Obecny kościół pochodzi z r. 1752. W r. 1576 kanonik i oficyał warszawski płaci tu od 1¼ łanu km. Ws była widocznie własnością kolegiaty św. Jana w Warszawie. W spisie z r. 1827 podana jako własność funduszu edukacyjnego. W. par., dek. gródecki, 1899 dusz.

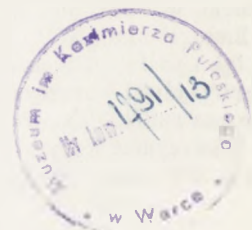
Worów al. *Worowo*, ws nad rzką Bodiaczkiem, dopł. Tróścianicy, pow. żytomierski, gm. Bieżów, par. praw. Styrtu (o 4 w.), o 9 w. od Czerniachowa. Nad rzeką skały z labradorytu. Grunta składa gnejs i czerwony granit.

Worowice 1.) ws, pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Momina, odl. od Opatowa 14 w., ma 6 dm, 99 mk., 284 mr. W r. 1827 było 9 dm., 75 mk. Własność biskupów lubuskich, według dok. z r. 1328 (Kod. Wielop., 1088). W r. 1380 pojawia się „Dominicus haeres de Worowo“ w sądzie opatowskim (№ 1770). Może jednak pisał się z Worowa gródeckiego. W połowie XV w. ws ta, własność bisk. lubuskich, leżała w par. Momina. Miała 6 łan km., z których jeden należał do kościoła św. Krzyża na Łysej górze. Dziesięcinę, wartości 6 grzyw., pobierał pleban w Mominie. Sołtychich łan. i folw. nie było (Długosz, L. B., II, 470). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 ze wsi W. należącej do klasztoru św. Krzyża, płacił Mikołaj Radziwiłł od 9 osad., 4½ łan., 1 kom. (Pawiń, Małop., 187). 2.) **W.**, ws i folw., pow. płocki, gm. Łubki, par. Daniszewo, odl. 28 w. od Płocka, ma 23 dm., 275 mk. W r. 1827 było 17 dm., 164 mk. W r. 1892 folw. W. rozl. 552 mr.: gr. or. i ogr. mr. 539, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, drew. 12; płodozm. 7 i 8 pol. Ws W. os. 44, mr. 219. Folw. Worowice Wyroby, w par. Starożreby, rozl. mr. 300 (265 mr. roli, 12 łąk, 15 lasu, 8 nieuż.), 5 bud. drew. *Br. Ch.*

Worowiec, ob. *Woroniec*.

Worówka 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Podbrzeź (o 9 w.), 1 duża rewiz. Należał do dóbr Ożyszki, Jasieńskich. 2.) **W.**, ws, pow. klimowicki, gm. Zahystyn, ma 28 dm., 168 mk.

Worowo, ob. *Worów*.

Przedruk techniką fotooffsetową
wykonany w Drukarni Narodowej w Krakowie
z pierwodruku udostępnionego
przez Bibliotekę Narodową w Warszawie
Wydano w nakładzie 800 egzemplarzy numerowanych
na zamówienie Zjednoczenia Księgarstwa

Nr 693

Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe
Warszawa 1977

WAiF
Reprint

